LIETUVIŠKOJI ENCIKLOPEDIJA

PIRMAS TOMAS

A — Atskalūnas

LEIDĖJAS „SPAUDOS FONDAS", KAUNE

LIETUVIŠKĄJĄ ENCIKLOPEDIJĄ

leidžia „Spaudos Fondas", Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijai bendradarbiaujant.

VYRIAUSIOJI LIETUVIŠKOSIOS ENCIKLOPEDIJOS REDAKCIJA:

Prof. Vacl. Biržiška — Vyriausiasis redaktorius; prof. Pr. Dovydaitis — vice-redaktorius; redakcijos nariai: prof. Myk. Biržiška, prof. Bl. Česnys, prof. V. Krėvė-Mickevičius, prof. Vl. Lašas ir V. Kvieska; redakcijos sekretoriai: Pr. Čepėnas ir Br. Vaitiekūnas.

Akc. B-vės „Varpas" spaust., Kaunas, 1933.

Įžangos žodis

Sumanymas leisti **Lietuviškąją Enciklopediją,** kurios pirmasis tomas dvyliktuoju sąsiuviniu yra baigtas, nebuvo naujas. Dar prieš didįjį karą, 1910 m. „Vienybė Lietuvninkų", Myk. Biržiška „Visuomenėj" ir J. Gabrys (J. Paršaitis) „Tėvynėje" kelia „Lietuviškojo Žinyno" sumanymą. Mintį perima Amerikos „Lietuvos" leidėjas A. Olševskis ir parsikvietė Kl. Jurgelionį sudaryti enciklopedijos redakciją. Šis kreipėsi į Lietuvos rašytojus parūpinti specialių skyrių. Tačiau, leidėjas 1912 m. nuo sumanymo atsisakė, nes įvairių srovių bendradarbiai savo tarpe negalėjo susitarti enciklopedijos straipsnių krypties reikalu, o labiausiai, pats leidėjas įsitikino, jog paruošiamasis enciklopedijos darbas reikalaus didesnių išlaidų, nekaip jo buvo manoma. 1923—1924 „Švyturio" bendrovė Vilniuje ir ypač Kaune išplėtus lig šiol nematytu Lietuvoje mastu knygų leidimo darbą, jai kilo mintis enciklopediją leisti. Bet sudarytas enciklopedijos planas nebuvo įvykdytas, nes per plačiai mūsų sąlygomis užsimotas knygų leidimas sudarė tokių materialinių bendrovei sunkumų, dėl kurių pačiam „Švyturiui" teko beveik visiškai savo darbą sustabdyti. 1924 XII Vac. Biržiškai pasiūlius, Šiaulių „Kultūra" buvo nutarusi leisti enciklopediją ne bendrąją, bet grynai lietuviškų dalykų, ir pavedė sumanytojui sudaryti redakciją ir sukviesti bendradarbius. Bet ir čia materialiai sunkumai, greit sustabdę visą „Kultūros" knygų leidimo darbą, neleido darbo nei pradėti, kad ir daugumas skyrių redaktorių ir bendradarbių jau buvo sukviesta ir nemažas paruošiamasis darbas jau buvo įvykdytas. Tačiau, sumanymo neatsisakyta: kartkartėmis tat keliama spaudoje ir visuomenės organizacijose. Lietuvos Kultūros Taryba 1929 vėl konkrečiai iškėlė šį dalyką ir tuo atkreipė dėmesį Spaudos Fondo, kuris 1929 XII 21 nutarė, enciklopediją leisti ir 1930 I 25 priėmė jos planą. Vyriausiuoju redaktorium ir darbo organizatorium pakvietė Vaclovą Biržišką. Šis sudarė vyr. redakcijos branduolį ir pakvietęs eilę skyrių redaktorių, pradėjo su jais paruošiamąjį darbą. Beveik tuo pačiu laiku panašus sumanymas kilo ir Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijai. Abiem grupėm pradėjus paruošiamąjį darbą ir bendrai nesusitarus, galėjo susidaryti tokia būtis, kad būtų pradėtos leisti dvi enciklopedijos ir, be abejo, viena kitos darbui tik kliudytų ir jį stabdytų. Grėsė

pavojus, kad sumanius dvi enciklopedijas, nebus išleista nė vienos. Tada Lietuvių Katalikų Akademija 1930 II 10 kreipėsi į Spaudos Fondą siūlydama leisti vieną bendrą enciklopediją. Po gana ilgokų derybų dėl to bendradarbiavimo pagrindų, vienos ir kitos pusės įgaliotų asmenų buvo susitarta tik 1930 V 22. Susitarimas buvo aprobuotas Spaudos Fondo 1930 V 24 Liet. Kat. Mokslo Akademijoj 1930 X 1. Bendra sutartis tebuvo pasirašyta tik 1931 III 5. Tuo susitarimu, buvo sudaryta redakcija: vyr. redaktorius Vaclovas Biržiška, vice-redaktorius prof. Pr. Dovydaitis, vyr. redakcijos nariai — prof. B. Česnys, prof. Vl. Lašas, prof. V. Krėvė - Mickevičius ir Spaudos Fondo atstovas V. Kvieska. Tik nuo tuo laiko ir galima buvo griebtis medžiagos rinkimo ir tiesioginio darbo. Be to, specialiai karo dalykų skyriui, buvo sudaryta atskira karių redakcija. Tačiau kai kurie techniniai sunkumai leido pirmąjį **Liet. Enciklopedijos** sąsiuvinį išleisti vos tiktai 1931 X 1. Antras sąsiuvinis pasirodė 1932 I 16, trečias II 11, ketvirtas IV 26, penktas VI 15, šeštas VI 30, septintas X 22. Tuo laiku paaiškėjo, kad esamomis nuolatinių redakcijos bendradarbių pajėgomis beveik neįmanoma, neatsikračius redakcijos nariams kitų darbų, leisti sistemingai kas mėnesis po vieną enciklopedijos sąsiuvinį. Kadangi redakcijos nariai negali kitų savo pareigų atsisakyti, teko įtraukti į vyriausią ir tiesioginį enciklopedijos redagavimą ir darbą dar vieną redaktorių, prof. Mykolą Biržišką, kuriam pasiėmus žymią darbo dalį, nuo aštunto sąsiuvinio enciklopedija pradėjo eiti jau sistemingai kas mėnesis. Aštuntas sąsiuvinis pasirodė 1932 XI 26 devintas 1933 I 7, dešimtas II 11, vienuoliktas III 9, ir dvyliktas — I tomo paskutinis sąsiuvinis, IV 5.

Tuo būdu, pagaliau, Liet. Enciklopedija virto lyg ir periodiškai leidžiama mokslinė informacija, tuo išsiskirianti iš laikraščių ar žurnalų, kad jos pagrindinė informacija žymiausia dalimi nesensta ir greit nenustoja reikšmės, kad ji nėra susijusi su kuria politine ar visuomenine ideologija, kad ji paduoda tik faktus, kurie kiek galint tiksliau patikrinti. Plačiai pasklidusi mūsų visuomenėje, ypačiai toj jos dalyje, kuri šiaip maža turi progos ir galimumo semtis žinių iš kitų šaltinių. **Liet. Enciklopedija** savaime turėjo išplėsti pradžioje nustatytąją programą, pakeisdama kartais trumpus informacinius straipsnelius ilgesniais, kuriais išsamiau visuomenei įdomūs dalykai nušviečiami, ir drauge išplėsti iliustracinę medžiagą, kuri leidžia vaizdais kitus dalykus charakterizuoti. (Iš viso pirmam tome daugiau kaip 5000 paaiškintų žodžių ir apie 700 iliustracijų). Šia kryptimi **Liet. Enciklopedijos** redakcija pasiruošusi ir toliau eiti, šiuo tarpu pasiryžusi per metus išleisti bent dvylika sąsiuvinių. Greitesnis sąsiuvinių leidimo tempas priklausys nuo to, ar **Lietuviškosios Enciklopedijos** prenumeratoriai, daugiausia žmonės, gauną neaukštą atlyginimą ar uždarbį, pajėgs padidinus skaičių leidžiamų per metus sąsiuvinių, atitinkamai už tuos naujus sąsiu-

vinius mokėti. Tik šiam klausimui paaiškėjus, galima būtų Liet. Enciklopediją leisti dažniau. Tačiau, šiuo tarpu, pirmąjį tomą išleidę, esame patenkinti kad ir tuo, jog ir mūsų sąlygomis toks didelis bendras darbas tinkamai organizuotas **Lietuviškosios Enciklopedijos** leidimas, pasirodė visiškai ir redakciniu, ir medžiaginiu atžvilgiu įmanomas. Sutartinis kelių šimtų bendradarbių darbas, ne materialiniais, bet grynai idėjiniais sumetimais prisidėjusių, ir daugiau kaip šešių tūkstančių prenumeratorių, materiališkai šį darbą parėmusių, duoda vilties, kad **Lietuviškoji Enciklopedija** ir toliau sėkmingai eis ir jos prenumeratorių skaičius didės.

Baigdami pirmąjį tomą ir reikšdami gilios padėkos visiems mūsų darbą parėmusiems, pirmoj galvoje gerbiamiesiems Enciklopedijos bendradarbiams, turime pranešti kad, deja, jau nustojome kelių, kurie mums tą Enciklopediją padėjo kurti: prof. J. Yčas, prof. A. Lange, prof. P. Matulionis, Prof. E. Nonevičius, prof. Radzvickas, prof. K. Šliūpas mirė, suskubę duoti mums nemaža gražios medžiagos.

Vaclovas Biržiška

Vyriausiasis Lietuviškosios Enciklopedijos redaktorius.

1933 m. balandžio 5 d.

Liet. Enciklopedijos skyrių redaktoriai ir bendradarbiai

Aleksa, K., prof.
Augustaitis, Pr., prof.
Avižonis, P., prof.
Bagdonas, J., prof.
Balčiūnas, V.
Baltrušaitis II, Jurgis, dr.
Baublys, R.
Bendoravičius, A.
Bieliackinas, S., prof. (civil. teisė).
Bielkevičius, J., vet. gyd.
Birutavičius, plk. lt.
Biržiška, M. prof. (lietuv. ir gudų liter.).
Biržiška, Vacl., prof. (lituanika ir bibliografija).
Biržiška, Vikt., prof. (matem. ir mechanika).
Bistras, L., prof. (filos. ir logika).
Blažys, J., prof.
Boruta, K.
Brazdžiūnas, P.
Brenderis, Pr. prof.
Budrys, Dz.
Čepėnas, Pr.
Čepinskis, V., prof. (fizinė chemija).
Čereška, L.
Čėsnys, Bl., prof. (teologija).
Čiurlys, J., prof.
Dagys I, J.
Dagys II, J.
Dineika, Kar. (sportas, taut. žaidimai ir kūno kultūra).
Dirmantas, S., prof.
Dovydaitis, Pr., prof. (relig. istorija).
Draugelis, S. J., kun. (Amerikos lietuviai).
Dubas, V. prof. (Vakarų Eur. liter.).
Engertas, H., prof.
Gaigalaitis, V., prof. (Maž. Liet. lietuviai).
Gaigalaitis, Valteris, prof.
Galaunė, P., prof. (meno istorija).
Gilvydis, Alf.
Gira, L. (visuom. veikėjų biografijos).
Giršavičius, S., dr.
Gylys, A., prof. (pedag. ir psichолog.).
Gorodeckis, V., prof.
Graurogkas, A., prof.
Grigaitis, A., prof.
Grigas, kpt.
Grigonavičius, gen. št. plk.
Grinblatas, N.
Grinius, J., prof. (visuotinė liter.).
Grinkevičius, S., prof.
Grybauskas, K.
Grušas, V.
Gudavičius, D.
Gustaitis, plk. lt., inž.
Gutauskas, J.
Indriūnas, J., inž.
Ivanauskas, T., prof. (zoologija).
Jablonskis, K. (archelogija).
Jackus, gen. št. plk.
Jakštas, kpt. (karo skyr. sekretorius).
Jakubėnas P., prof.
Jankauskas, P., prof.
Jankauskas, St., vet. gyd. (veter. ir zootechnija).
Jankevičius, J., inž.
Janulaitis, A., prof. (Liet. ir Liet. teisės istorija).
Janušauskaitė, M.
Janušauskas, St.
Jasulaitis, Mjr.
Jaščenka, A., prof. (tarptautinė teisė).
Jašinskas, K., vet. gyd.
Jodelė, Pr., prof. (technika).
Jonynas, I., prof.
Jungmeisteris, J.
Jurgeliūnas, A., prof.
Juška, A., prof.
Yčas, J., prof. †.
Yla, St.
Kairys, S., priv. doc.
Kamantauskas, V.
Kanauka, K., vet. med. dr.
Kanauka, V., priv. doc.
Karazija, P.
Karsavinas, L., prof. (visuotinė ist.).
Karūža, J., prof.
Kasakaitis, A.
Katilius, P. priv. doc.
Kaulakis, L., inž.
Kaveckis, M., prof. (geolog., mineralog. ir paleontologija).
Kiršas, A.
Kisielius, J.
Kodaitis, B., prof. (astronomija).
Kolupaila, S., prof. (hidrologija ir Liet. hidrografija).
Končius, Ig., prof. (fizika).
Korsakas, K.
Krėvė-Mickevičius, V., prof. (slavų liter. ir etnologija).
Kriaunaitis, kpt.
Kriščiukaitis, A., prof. (baudž. procesas).
Kuprionis, J.
Kurnatauskas, K., prof.
Landau, E., prof.
Lange, A., prof. †
Lašas, V., prof. (medicina ir fiziologija).

Laužikas, J.
Lazersonas, V., priv. doc.
Lesauskis, dir. dr.
Levinskas, Edv.
Mackevičaitė-Lašienė, J., dr.
Mačys, Vl., prof. (civil. procesas).
Malakauskas, P., prof. (bažnytinė teisė).
Maliauskas, A., prof.
Marcinkevičius, kun.
Mašiotas, Pr.
Matulionis, P., prof. (miškų ūkis). †
Matusas-Sedauskas, J., dr.
Mažylis, Pr., prof.
Meisneris, K.
Melamedaitė, C.
Michelis, D. V., dr.
Mikuckis, L., inž.
Minkevičius, L.
Mižutavičius, L.
Mykolaitis, V., prof. (liet. ir gudų literat.).
Morkus, kpt.
Mošinskas, V., prof.
Motiejūnas, J., vet. med. dr.
Natkevičaitė, M.
Natkevičius, Vl., dr.
Nonevičius, E., prof. †
Norkus II, J.
Novickis, plk. lt., inž.
Olšauskis, S.
Oželis, K., prof.
Pakarklis, P.
Pakštas, K., prof. (bendroji geografija).
Pakuckas, Č., dr.
Paunksnis, K.
Pečiulionis, plk.
Penkauskas, Pr., prof. (bažnyčių istorija).
Petkevičius, T., prof. (prekyb. teisė).
Pyragius, kpt.
Pliateris, St.
Popeliučka, plk.
Puodžiukynas, A., dr.
Purėnas, A., prof. (chemija).
Purėnas, P.
Putrimas, A., inž.
Puzinas, J.
Radzvickas, P., prof. †
Regelis, K., prof. (botanika).
Rimka, A., prof. (ekonom. mokslai).
Robinzonas, J. (judaistika).
Rolnikas, H.
Römeris, M., prof. (valst. ir administr. teisė).
Rondomanskis, A. (žuvų ūkis).
Rudzinskaitė-Arcimavičienė, M., prof.
Rūkštelė, Ant.
Rukuiža, A.
Ruokis, V., prof. (agronomija).
Ružancovas, mjr.
Salys, A., prof. (kalbotyra).
Savukaitytė-Dineikienė, P.
Sidaravičius, B., dr.
Sezemanas, V., prof. (filosofija ir logika).
Skardžius, Pr., prof. (kalbotyra).
Skinderis, A., kun.
Slavėnas, P., priv. doc.
Sleževičius, K., prof. (geofizika ir meteorologija).
Sruoga, B., prof. (teatras).
Sruogienė, V.
Stanaitis, O.
Stančius, P., prof.
Stankevičius, V., prof. (baudž. teisė).
Steponaitis, V., plk. (karo dalykai).
Songaila, M., prof.
Šalkauskas, K., prof.
Šapiro, N., prof.
Šiaulys, B.
Šilkarskis, V., prof. (klasinė senovė).
Šimoliūnas, J., prof.
Šinkūnas, Pel. (Liet. geografija).
Šlapelis, Ig.
Šliogeris, J., prof.
Šliūpas, Kęst., prof. (fizika). †.
Špokevičius, kpt.
Šulcas, T., prof.
Šuvalas, M., dr.
Švipas, V., archit.
Tamošaitis, A., priv. doc. (romėnų teisė ir teisės encikl.).
Tamošaitis, A.
Tarasenka, plk. lt.
Tarvydas, B.
Taujenis, V., inž.
Totoraitis, J., prof. (Liet. bažnyč. istorija).
Tumas-Vaižgantas, J., dr. (visuom. veikėjų biografijos).
Tumėnas, A., prof.
Tumėnienė, V., prof.
Turauskas, E., dr. (politika ir politikai).
Užupis, J., ved. med. dr.
Vabalas-Gudaitis, J., prof. (pedag. ir psich.).
Vaitiekūnas, Br.
Vaitkevičius, A.
Vasiliauskas, K., prof.
Vilkaitis, V., prof.
Vinteleris, E., prof.
Vitkauskas, plk.
Vitkus, B., prof.
Zaskevičius, gen št. plk. (karo dalykai).
Zubkus, J., dr.
Žadeika, gen. št. plk. lt.
Žadeika, V., prof. (muzika).
Žadeikis, P., kun.
Žemaitis, J., vet. med. dr.
Žemaitis, Z., prof.
Žilinskas, J., prof.
Žiugžda, J.
Žvironas, A.

Lietuv. Enciklopedijos I t. svarbesnieji straipsniai ir jų autoriai

Abakas (abacus) prof. Vk. Biržiška.
Abava prof. S. Kolupaila.
Abbotsholmo mokykla prof. J. Vabalas-Gudaitis.
Abdikacija prof. M. Römeris.
Abel Niels Henrikas prof. Vk. Biržiška.
Abelardas prof. Pr. Dovydaitis.
Abelio integralai ir funkcijos prof. Vk. Biržiška.
Aberacija prof. B. Kodaitis.
dr. P. Brazdžiūnas.
Abisinija prof. K. Pakštas.
Aboliucionizmas prof. Vc. Biržiška.
Absenteizmas prof. M. Römeris.
Absorbcija prof. A. Purėnas.
ir dr. P. Brazdžiūnas.
Acetatai prof. A. Purėnas.
Absorbcija prof. A. Purėnas.
Actio priv. doc. A. Tamošaitis.
Action Française prof. Pr. Dovydaitis.
Adjutantas plk. Žadeika.
Adenoidai prof. P. Radzvickas.
Adler (2 ir 3) J. Žiugžda.
Administracija prof. M. Römeris.
ir prof. Vl. Mačys.
Administracinė teisė prof. M. Römeris.
Administracinis aktas prof. M. Römeris.
Administracinis režimas prof. M. Römeris.
Adomaitis Juozas prof. J. Tumas.
Adomas iš Bremeno prof. Pr. Dovydaitis.
Adonis pavasarinis K. Grybauskas.
Adresas prof. K. Šalkauskas.
Adsorbcija prof. A. Purėnas.
Adventai prof. Pr. Dovydaitis.
Advokatai prof. Vl. Mačys.
Aerofotografija mjr. Špokevičius.
Aerofotogrametrija mjr. Špokevičius.
Afganistanas prof. K. Pakštas ir prof. L. Karsavinas.
Afrika prof. K. Pakštas.
Agada N. Grinblatas.
Agaras prof. K. Regelis.
Agatas prof. M. Kaveckas.
Agluona (upė) prof. S. Kolupaila.
Aglutinuojamos kalbos prof. Pr. Skardžius.
Agrastų ligos C. Melamedaitė.
Agripina prof. I. Jonynas.
Agrochemija prof. V. Ruokis.
Aguona K. Grybauskas.
Agurkų ligos C. Melamedaitė.
Ajaras K. Grybauskas.
Aichenvald prof. V. Krėvė-Mickevičius.
Aigėjo jūros kultūra prof. L. Karsavinas.
Aigustė prof. I. Jonynas.
Airija prof. K. Pakštas ir prof. L. Karsavinas.
Airių literatūra prof. Pr. Augustaitis.
Aisčiai prof. Pr. Skardžius.
Aitvaras prof. Pr. Dovydaitis.
Aizsargai kpt. Baniulis.
Akcidencija prof. L. Bistras.
Akcinė bendrovė Dz. Budrys.
Akcizas Dz. Budrys.
Akelaitis (Akelevičius M.) prof. J. Tumas.
Akiniai prof. P. Avižonis.
Akis prof. P. Avižonis.
Akių fiziologija prof. P. Avižonis.
Akių ligos prof. P. Avižonis ir vet. med. dr. J. Žemaitis.
Aklimatizacija L. Čereška, dr. S. Giršavičius, A. Rondomanskis ir prof. V. Ruokis.
Aklumas prof. P. Avižonis.
Akmeizmas prof. V. Krėvė-Mickevičius.
Akmena prof. S. Kolupaila.
Akmenys (kulto) P. Tarasenka.
Akmens kirvukai K. Jablonskis
Akomodacija prof. P. Avižonis.
Aksakov prof. Krėvė-Mickevičius.
Aksoidas prof. Vk. Biržiška.
Aksonometrija prof. Vk. Biržiška.
Aktingumas dr. P. Brazdžiūnas.
Aktyvizmas Prof. Pr. Dovydaitis ir K. Boruta.
Akumuliatorius prof. Pr. Jodelė.
Akvariumas A. Rondomanskis.
Alabathis prof. Pr. Dovydaitis.
Albanija prof. K. Pakštas ir prof. L. Karsavinas.
Albertrandy prof. I. Jonynas.
Albigiečiai prof. P. Penkauskas.
Alchemija prof. A. Purėnas.
Aldo Manuzio prof. Vc. Biržiška.
Aldona prof. I. Jonynas.
Alekna prof. J. Tumas.
Aleksandras I, II, III. prof. L. Karsavinas.
Aleksandras (D.L.K.) prof. I. Jonynas.
Aleksandrija prof. L. Bistras, prof. Vc. Biržiška, A. Bendoravičius ir prof. Pr. Dovydaitis.
Aleksijus (Simanas Eleuterijus) prof. I. Jonynas.
Alena prof. I. Jonynas.
Alfieri Viktoras Amedėjus dr. Michelis.

Algebra prof. Ž. Žemaitis ir prof. Vk. Biržiška.
Algimantas prof. I. Jonynas.
Algininkai prof. A. Janulaitis.
Algirdas prof. I. Jonynas.
Aliejus prof. Pr. Jodelė.
Alinamasis karas plk. Zaskevičius.
Alytaus aps. P. Šinkūnas.
Aliteracija prof. V. Dubas.
Alytus P. Šinkūnas.
Aliuminis prof. P. Butkevičius.
Alyva M. Janušauskaitė-Lukavičienė.
Alkaloidai prof. A. Purėnas.
Alkoholiai prof. A. Purėnas.
Alkoholizmas prof. J. Blažys.
Alkos kalnai P. Tarasenka.
Alksnis K. Grybauskas.
Alkupis prof. S. Kolupaila.
Allantois prof. T. Ivanauskas.
Alnpeke kun. P. Žadeikis.
Alpės A. Bendoravičius.
Alsėdžiai P. Šinkūnas.
Alšėnai prof. I. Jonynas.
Alšėnų kunigaikščiai prof. I. Jonynas.
Alšia prof. S. Kolupaila.
Alunta P. Šinkūnas.
Alus prof. Pr. Jodelė.
Alžerija A. Bendoravičius.
Amalas K. Grybauskas.
Amatas Dz. Budrys.
Amatų ligos prof. K. Oželis.
Ambivalencija J. Baldauskas.
Amboten prof. I. Jonynas.
Ambraziejus prof. J. Tumas.
Ambulatorija prof. K. Oželis.
Amerikos lietuviai prof. M. Biržiška.
Amfibijos prof. T. Ivanauskas.
Aminai prof. A. Purėnas.
Amonis prof. A. Purėnas.
Amonitai dr. Č. Pakuckas.
Amortizacija Dz. Budrys.
Amputacija priv. doc. V. Kanauka.
Amuletai J. Baldauskas.
Amžius prof. S. Bieliackinas ir dr. Č. Pakuckas.
Anabaptistai prof. Pr. Dovydaitis
Anafielas prof. M. Biržiška.
Anaksagoras prof. V. Sezemanas.
Anaksimandras prof. V. Sezemanas.
Analizinė chemija prof. P. Butkevičius.
Analizinė geometrija priv. doc. P. Katilius.
Analizis (matematikoj) prof. Vk. Biržiška.
Anarchija prof. M. Römeris
Anarchizmas dr. M. Šuvalas.
Anastazija prof. I. Jonynas.
Anatema prof. P. Malakauskas.
Anatomija prof. J. Žilinskas.
Anbo plk. ltn. Gustaitis.
Ančia prof. S. Kolupaila.
Andai A. Bendoravičius.
Andrejev Leonidas prof. V. Krėvė-Mickevičius.
Andrioli M. prof. P. Galaunė.
Andrius prof. I. Jonynas.
Andromedos ūkas priv. doc. P. Slavėnas.
Andrusavo taika prof. I. Jonynas.
Andziulaitis (Juozas) prof. J. Tumas.
Anemija prof. Vl. Lašas ir vet. gyd. St. Jankauskas.
Anemometras prof. K. Sleževičius.
Anemone K. Meisneris.
Angelico J. Šlapelis.
Angerapė prof. S. Kolupaila.
Angis I. Elisonas.
Angliavandeniliai prof. A. Purėnas.
Anglies dioksidas... prof. A. Purėnas.
Anglija A. Bendoravičius, prof. L. Karsavinas ir V. Sruogienė.
Anglikonų bažnyčia prof. P. Jakubėnas.
Anglis prof. A. Purėnas.
Anglies kasyklos prof. Pr. Jodelė.
Anglų būrų karas plk. ltn. Steponaitis.
Anglų kalba ir literatūra prof. Pr. Augustaitis.
Anglų menas prof. P. Galaunė.
Angola A. Bendoravičius.
Angrabaitis prof. Vc. Biržiška.
Anguilluilidae L. Čereška.
Anhidridai prof. A. Purėnas.
Anykščiai P. Šinkūnas.
Anykščių šilelis prof. M. Biržiška.
Anilinas prof. A. Purėnas.
Animizmas prof. Pr. Dovydaitis.
Ankstyvas subrendimas dr. S. Giršavičius.
Anodiniai spinduliai dr. A. Puodžiukynas.
Ansgaras prof. P. Penkauskas ir prof. Pr. Dovydaitis.
Antakalnis prof. Vc. Biržiška.
Antalieptė P. Šinkūnas.
Antanas prof. Pr. Dovydaitis.
Antanavičius Vladimaras prof. A. Janulaitis.
Antanta prof. J. Jaščenka.
Antarktis A. Bendoravičius.
Antena inž. Kl. Gaigalis.
Antikristas prof. Pr. Dovydaitis.
Antikvariatas prof. Vc. Biržiška.
Antilai A. Bendoravičius.
Antis prof. T. Ivanauskas.
Antisemitizmas J. Robinzonas.
Antisthenes prof. V. Sezemanas.
Antkaklė K. Jablonskis.
Antologija prof. V. Dubas.
Antonius prof. L. Karsavinas.
Antraktas prof. B. Sruoga.
Antras artilerijos pulkas ltn. Maksimavičius.
Antras pėst. D.L.K. Algirdo pulkas plk. ltn. Steponaitis.
Antropologija prof. J. Žilinskas ir prof. Pr. Dovydaitis.

Antroposofija prof. Pr. Dovydaitis.
Antspaudai prof. V.. Biržiška ir K. Jablonskis.
Anstolis prof. Vl. Mačys.
Antverpen A. Bendoravičius.
Anzengruber Liud. prof. H. Engertas.
Anzilotti Dionizas dr. Vl. Natkevičius.
Apaščia prof. S. Kolupaila.
Apaštalas prof. Pr. Dovydaitis.
Apaštalų darbai prof. Pr. Dovydaitis.
Apdaras prof. Vc. Biržiška
Apdraudimas prof. Vl. Mačys.
Apeliacija prof. A. Kriščiukaitis ir prof. P. Malakauskas.
Apeninai A. Bendoravičius
Apertūra prof. I. Končius.
Apgriūtis prof. P. Jodelė.
Apybraiža K. Korsakas.
Apynis K. Grybauskas.
Apynių ligos C. Melamedaitė.
Apipiaustymas prof. P. Dovydaitis ir prof. K. Oželis.
Apyrankė K. Jablonskis.
Apysaka prof. V. Mykolaitis.
Apytalaukis P. Purėnas.
Apytikris skaičiavimas priv. doc. P. Slavėnas.
Apkasas ast. plk. ltn. Novickis.
Apkrečiamasai raguočių išsimetimas vet. med. dr. J. Motiejūnas.
Apkrečiamos gyvulių ligos vet. gyd. St. Jankauskas.
Aplinkuma A. Bendoravičius.
Apokalipsio skaičius prof. Pr. Dovydaitis.
Apokalipsis prof. A. Grigaitis ir prof. P. Dovydaitis.
Apokrifai prof. A. Grigaitis.
Apopleksija dr. J. Lašienė.
Appendicitis priv. doc. V. Kanauka.
Apreiškimas prof. P. Dovydaitis.
Apsauga senovės paminklų K. Jablonskis.
Apsauginiai miškai J. Kuprionis.
Apsaugos bylos prof. Vl. Mačys.
Apsivaisinimas prof. K. Regelis.
Apskritimas prof. Vk. Biržiška.
Apskritis prof. Vc. Biržiška.
Apskritojo stalo legenda prof. V. Dubas.
Apšeron A. Bendoravičius.
Apšvietimas prof. P. Jodelė.
Apuokas prof. T. Ivanauskas.
Apuolė P. Jablonskis.
Apvaisinimas L. Čereška.
Apžvalga prof. J. Tumas.
Ara prof. T. Ivanauskas.
Arabai A. Bendoravičius.
Arabija A. Bendoravičius ir V. Sruogienė.
Arabų kalba ir literatūra prof. N. Šapira.
Arabų mokslas prof. Pr. Dovydaitis.
Arabų pinigai Lietuvoje prof. M. Biržiška.
Aramavičius Viktoras prof. Vc. Biržiška.
Aramiejų kalba prof. N. Šapira.
Aras (kilimai) prof. M. Biržiška.
Araurutas K. Grybauskas.
Arbatinė dr. J. Matusas.
Arbatmedis kiniškasis K. Meisneris.
Arbitražas Dz. Budrys ir prof. A. Jaščenka.
Archainė era dr. Č. Pakuckas.
Archeografijos komisijos K. Jablonskis.
Archeologija K. Jablonskis.
Archimedes prof. Z. Žemaitis.
Architektūra prof. P. Galaunė.
Archyvai K. Jablonskis.
Ardėnai (arkliai) prof. B. Vitkus.
Areometras dr. A. Puodžiukynas.
Areštavimas kilnojamojo turto prof. V. Mačys.
Argentina A. Bendoravičius ir prof. L. Karsavinas.
Argentinos lietuviai P. Gaučys.
Argonautai prof. Šilkarskis.
Argot prof. M. Biržiška.
Argulus L. Čereška.
Arijai prof. Pr. Skardžius.
Ariogala prof. I. Jonynas.
Arionų kapai Lietuvoje prof. M. Biržiška.
Ariosto Liudvikas prof. M. Biržiška.
Aristarchas priv. doc. P. Slavėnas.
Aristokratija H. Rolnikas.
Aristolochija K. Meisneris.
Aristotelis prof. Pr. Dovydaitis ir L. Čereška.
Arišiai prof. Vc. Biržiška.
Aritmetika prof. Z. Žemaitis.
Aritmetiškas vidurkis prof. Vk. Biržiška.
Aritmetiškoji eilutė prof. Vk. Biržiška.
Aritmometras priv. doc. P. Slavėnas.
Arklas prof. M. Biržiška.
Arklas (ūkio vienetas) K. Jablonskis.
Arklidė prof. K. Aleksa ir prof. Pr. Jodelė.
Arklio eksterjeras D. Gudavičius.
Arklys prof. B. Vitkus.
Arklys ir meška prof. M. Biržiška.
Arklių lenktynės inž. L. Mikuckis.
Arklių produktingumo mėginimas D. Gudavičius.
Arksinus prof. Vk. Biržiška.
Arktis A. Bendoravičius.
Arktogea (Arctogea) prof. T. Ivanauskas.
Armadillo prof. T. Ivanauskas.
Armenija A. Bendoravičius, prof. L. Karsavinas.
Armėnų bažnyčios istorija prof. Pr. Dovydaitis.
Armėnų kalba prof. Pr. Skardžius.
Armėnų klausimas dr. E. Turauskas.
Armėnų literatūra prof. M. Biržiška.
Armėnų menas Dr. J. Baltrušaitis.
Arminas prof. J. Tumas.
Armona prof. S. Kolupaila.

Arnaut Danielius prof. V. Dubas.
Arndt Ernestas prof. H. Engertas.
Arnykas K. Grybauskas.
Aromatiniai junginiai prof. A. Purėnas.
Arsenikas prof. P. Butkevičius.
Artemis prof. Pr. Dovydaitis.
Arterijų ligos prof. E. Vinteleris.
Arteziškas šulinys prof. Pr. Jodelė.
Artikulai kpt. Jakštas.
Artilerija plk. Pečiulionis, mjr. dr. Lesauskis, ats. j. ltn. Bukota.
Artojų draugija A. Rucevičius.
Asava A. Bendoravičius.
Ascomycetes prof. V. Vilkaitis.
Asesorių teismas K. Jablonskis.
Asfaltas prof. Pr. Jodelė.
Asfiksija prof. K. Oželis.
Asiatosaurus dr. C. Pakuckas.
Asignacijos Dz. Budrys.
Asignatos Dz. Budrys.
Asilas inž. L. Mikuckis, prof. B. Vitkus ir prof. M. Biržiška.
Asimetrija priv. doc. Pr. Slavėnas.
Asimetriškas anglies atomas prof. A. Purėnas.
Asimiliacija J. Robinzonas, prof. Pr. Skardžius, prof. K. Regelis.
Asimptota prof. Vk. Biržiška.
Asirija prof. M. Arcimavičienė-Rudzinskaitė.
Asirijos menas dr. J. Baltrušaitis.
Askov prof. Vc. Biržiška.
Asmens liudijimai prof. Vc. Biržiška.
Asmens samdymas prof. S. Bieliackinas.
Asmens unija prof. M. Römeris.
Asmenvardžiai prof. A. Salys.
Asmuo prof. M. Römeris.
Asocialiniai vaikai prof. K. Oželis.
Asoka prof. V. Stankevičius.
Asotis A. Rūkštelė.
Aspektai priv. doc. P. Slavėnas.
Aspermatizmas prof. K. Oželis.
Asphodelus K. Meisneris.
Aspiratorius A. Žvironas.
Assessor prof. M. Biržiška.
Assumpcionistai prof. Pr. Dovydaitis.
Asteroidai priv. doc. P. Slavėnas.
Astikas prof. I. Jonynas.
Astrachanės obuoliai M. Itomlenskis ir S. Bagdonas.
Astrofizika priv. doc. P. Slavėnas.
Astrologija priv. doc. P. Slavėnas.
Astrometrija priv. doc. P. Slavėnas.
Astronomija priv. doc. P. Slavėnas, prof. B. Kodaitis.
Astronominė nomenklatūra priv. doc. P. Slavėnas.
Astronominis laikas priv. doc. P. Slavėnas.
Asurbanipal prof. M. Arcimavičienė-Rudzinskaitė.
Aš (fil.) prof. V. Sezemanas.
Ašmena mst. P. Karazija.
Ašmena (upė) prof. S. Kolupaila.
Ašmenos apskritis P. Karazija.
Aštuntas pėst. pulkas plk. ltn. Steponaitis.
Aštuonių val. darbo diena J. Dagys.
Ašva prof. S. Kolupaila.
Atavizmas L. Čereška.
Ateitininkai prof. Pr. Dovydaitis.
Ateizmas prof. V. Sezemanas.
Atėmimas atiteistojo turto prof. V. Mačys.
Atėnai A. Bendoravičius.
Atėniečių auklėjimas prof. J. Vabalas-Gudaitis.
Atėnų respublika J. Dumčius.
Atgaila prof. P. Dovydaitis.
Atila V. Sruogienė.
Atlaidai prof. Pr. Dovydaitis.
Atlantikas A. Bendoravičius.
Atlantis A. Bendoravičius.
Atlasas prof. M. Biržiška, inž. J. Indriūnas.
Atlasas (geogr.) A. Bendoravičius.
Atleidimas iš darbo ir tarnybos prof. S. Bieliackinas.
Atletika K. Dineika.
Atmata prof. S. Kolupaila.
Atmatos prof. K. Oželis ir prof. Pr. Jodelė.
Atminimai prof. M. Biržiška.
Atmintis prof. J. Vabalas-Gudaitis.
Atmosfera prof. K. Sleževičius.
Atmosferinės dulkės prof. K. Sleževičius.
Atnaujinimas terminų teismo bylose prof. Vl. Mačys.
Atomas J. Matulis.
Atoslūgiai ir potvyniai prof. K. Sleževičius.
Atpalaidavimas turto prof. Vl. Mačys.
Atpirkimas (teol.) prof. Pr. Dovydaitis.
Atpuskas prof. M. Biržiška.
Atpirkimas (degtinės) prof. Vc. Biržiška
Atradimai A. Bendoravičius.
Atragene M. Janušauskaitė-Lukavičienė.
Atrajotojai prof. T. Ivanauskas.
Atrankos teorija prof. T. Ivanauskas.
Atsakingumas H. Rolnikas ir prof. Vl. Mačys.
Atsakovas prof. Vl. Mačys.
Atsargos javų magazinai prof. M. Biržiška.
Atsilikėliai vaikai prof. J. Vabalas-Gudaitis.
Atsiminimai prof. M. Biržiška ir prof. Vc. Biržiška.
Atsistatydinimas H. Rolnikas.
Atsišaukimas prof. Vc. Biržiška.
Atskalumas dr. Č. Pakuckas.

Straipsnių autorių parašų sutrumpinimai

A. B. = A. Bendoravičius.
A. Gr. = prof. A. Grigaitis.
A. Jr. = prof. A. Jurgeliūnas.
A. Jšč. = prof. A. Jaščenka.
A. Jn. = prof. A. Janulaitis.
A. Kr. = prof. A. Kriščiukaitis.
A. P. = prof. A. Purėnas.
A. Pdž. = dr. A. Puodžiukynas.
A. Pl. = A. Palionis.
A. Rc. = A. Rucevičius.
A. Rkš. = A. Rūkštelė.
A. S. = prof. A. Salys.
A. Žv. =A. Žvironas.
B. Kd. = prof. B. Kodaitis.
B. S. = prof. B. Sruoga.
B. Vt. = prof. B. Vitkus.
C. Ml. = C. Malamedaitė.
Č. P. = dr. Č. Pakuckas.
D. Gd. = D. Gudavičius.
Dz. B. = Dz. Budrys.
E. Tr. = dr. E. Turauskas.
E. Vnt. = prof. E. Vinteleris.
H. Eng. =prof. H. Engertas.
H. Rl. = H. Rolnikas.
J. B. = J. Baldauskas.
J. Bg. = prof. J. Bagdonas.
J. Bl. = dr. J. Baltrušaitis II.
J. Dg. = J. Dagys I.
J. Dm. = J. Dumčius.
J. El. = J. Elisonas.
I. J. = prof. I. Jonynas.
I. Kn. = prof. I. Končius.
J. Kp. =J. Kuprionis.
J. M. S. = dr. J. Matusas-Sedauskas.
J. Mt. = J. Matulis.
J. Mtj. = dr. J. Motiejūnas
J. Rb. = J. Robinzonas.
J. T. = prof. J. Tumas-Vaižgantas.
J. V. G. = prof. J. Vabalas-Gudaitis.
J. Žl. = prof. J. Žilinskas.
K. A. = prof. K. Aleksa.
K. Dn. = K. Dineika.
K. Gr. = K. Grybauskas.
K. Jb. = K. Jablonskis.
K. Kr. = K. Korsakas.
Kl. G. = inž. Kl. Gaigalis.
K. M. = K. Meisneris.
K. O. = prof. K. Oželis.
K. Rg. = prof. K. Regelis.
K. Sl. = prof. K. Sleževičius.
L. Čr. = L. Čereška.
L. K. = prof. L. Karsavinas.
L. Mk. = inž. L. Mikuckis.
M. B-ka = prof. M. Biržiška.
M. J. L. = M. Janušauskaitė-Lukavičienė.
M. It. = M. Itomlenskis.
M. R. A. = prof. M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė.
M. Rm. = prof. M. Römeris.
M. Š. = dr. M. Šuvalas.
N. Š. = priv. doc. N. Šapira.
P. Bt. = prof. P. Butkevičius.
P. Gč. = P. Gaučys.
P. Gl. = prof. P. Galaunė.
P. Jk. = prof. P. Jakubėnas.
P. K. = priv. doc. P. Katilius.
P. Krz. = P. Karazija.
P. Ml = prof. P. Malakauskas.
P. Sl. = priv. doc. P. Slavėnas.
P. Šn. = P. Šinkūnas.
Pr. A. = prof. Pr. Augustaitis.
Pr. D. = prof. Pr. Dovydaitis.
Pr. Jd. = prof. Pr. Jodelė.
Pr. Sk. = prof. Pr. Skardžius.
S. B. = prof. S. Bieliackinas.
S. Bg. =S. Bagdonas.
S. K. = prof. S. Kolupaila.
S. Gr. = dr. S. Giršovičius.
St. Jn. = vet. gyd. St. Jankauskas.
T. I. = prof. T. Ivanauskas.
Vc. B-ka = prof. Vc. Biržiška.
V. Db. = prof. V. Dubas.
Vk. B-ka = prof. Vk. Biržiška.
V. Kn. = priv. doc. Kanauka.
V. K. M. = prof. V. Krėvė-Mickevičius.
Vl. L. = prof. Vl. Lašas.
Vl. Nt. = dr. Vl. Natkevičius.
V. Mč. = prof. V. Mačys.
V. Mk. = prof. V. Mykolaitis.
V. S-ė = V. Sruogienė.
V. Vl. = prof. V. Vilkaitis.
V. St. = prof. V. Stankevičius.
V. Sz. = prof. V. Sezemanas.
Z. Ž. = prof. Z. Žemaitis.

Enciklopedijoje vartojamieji sutrumpinimai

a = aras, 0,01 ha.
a. = amžius.
a. jėgų = arklio jėgų.
akad. = akademija.
angl. = anglų, angliškai.
aps. = apskritis.
ar. = arabų, arabiškai.
archit. = architektūra.
artl. = artilerija.
atm = atmosfera.
bat. = baterija.
batl. = batalionas.
bažn. = bažnyčia.
bibl. = biblioteka.
B. S. = Baudžiamasis statutas.
buv. = buvęs.
b-vė = bendrovė.
bžk. = bažnytkaimis.
C = Celsius
cg = centigramas.
cm = centimetras.
cm² = kvadratinis centimetras.
cm³ = kubinis centimetras.
ct. = centas.
ctr = centneris.
D. = didysis.
dep. = departamentas.
dg = decigramas.
div. = divizija.
D. L. K. = didysis Lietuvos kunigaikštis.
d. = diena.
dal. = dalis.
dm = decimetras.
dm² = kvadratinis decimetras.
dm³ = kubinis decimetras.
doc. = docentas.
dr. = daktaras.
egip. = egiptiškas.
ež. = ežeras.
F = Fahrenheit.
fak. = fakultetas.
fil. = filosofija.
filolog. = filologija.
fiz. = fizika.
fiziol. = fiziologija.
fotog. = fotografija.
g = gramas.
g. = gimė.
gen. ltn. = generolas leitenantas.
gen. = generolas.
geol. = geologija.
gimn. = gimnazija.
gyv. = gyventojai.
glž. = geležinkelis.
glž. st. = geležinkelio stotis.
gr. = graikų, graikiškai.
gub. = gubernija.
h = valanda (astronomijoj).
ha = hektaras.
hebr. = hebraiškas(ai).
hl = hektolitras.
ide. = indoeuropiečių.
ilg. = ilgumas.
inž. = inžinierius.
it. = itališkai, italų.
J. A. V. =Jungtinės Amerikos Valstybės.
j. ltn. =jaunesnysis leitenantas.
k. = kaimas.
k. a. = kaip antai.
kan. = kanauninkas.
kpt. = kapitonas.
kat. = katalikas.
kav. = kavalerijos, kavalerija.
kg = kilogramas.
kl. = klasė.
Klaip. kr. = Klaipėdos kraštas.
km = kilometras.
km² = kvadratinis kilometras.
km³ = kubinis kilometras.
kom. = komitetas.
kt. = kiti.
kun. = kunigas.
kun-štis = kunigaikštis.
kun-štystė = kunigaikštystė.
kun-štytė = kunigaikštytė.
kW = kilovatas.
l = litras.
L. A. V. = „Lietuvos Apgyventos vietos", 1923.
lat. = latvių, latviškai.
leid. = leidinys, leidimas.
lenk. = lenkiškai, lenkų.
liet. = lietuvių, lietuviškai.
lyg. sv. = lyginamasis svoris.
liut. = liuterių.
lot. = lotynų, lotyniškai.
lt. = litas.
m = metras.

m^2 = kvadratinis metras.
m^3 = kubinis metras.
m. = mirė.
mag. = magistras.
maks. = maksimalinis.
mėn. = mėnuo.
mg = miligramas.
mil. = milijonas.
min. = minutė.
minim. = minimalinis.
mjr. = majoras.
mm = milimetras.
mm^2 = kvadratinis milimetras.
mokyt. = mokytojas.
mst. = miestas, miestelis.
N. T. = Naujas Testamentas.
ord. = ordinarinis.
org. = organiškas.
p. = pietų.
paliv. = palivarkas.
par. = parapija.
plat. = platumas.
pr. = prancūzų, prancūziškai.
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą.
pris. adv. = prisiekusis advokatas.
priv. = privatiškas.
priv. doc. = privat docentas.
prof. = profesorius.
prot. = protestantų.
prov. = provizorius.
provin. = provincija.
psl. = puslapis.
plk. = pulkininkas.
plk. ltn. = pulkininkas leitenantas.
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui.
R = Réaumur.
r. = rytų.
RSFSR = Rusų Sovietų Federacinė Socialistinė Respublika.
sanks. = sanskritiškai, sanskritų.
s. d. = social-demokratai.
sek. = sekundė.
sen. = senovės.
sk. = skaityk.
skyr. = skyrius.
skulp. = skulptūra.
slap. = slapyvardis.
slav. = slavai, slavų.
SSSR = (Sojuz Sov. Soc. Resp., Socialistinių Tarybų Respublikų Sąjunga).
S. T. = Senasis Testamentas.
sutrump. = sutrumpinimas.
svarb. = svarbiausias.
š. = šiaurės.
šeim. = šeimyna.
šv. = šventasis.
t = tona.
t. = tomas.
tam t. = tam tikras.
techn. = technika.
technol. = technologija.
teleg. = telegrafas.
teol. = teologija.
t. y. = tai yra.
tot. = totorių, totoriškai.
t. p. = tas pats.
t. t. = taip toliau.
ūk. = ūkininkas.
univ. = universitetas.
v. = vakarų.
vad. = vadinamasis.
val. = valsčius.
vet. = veterinarija, veterinarijos.
vid. = vidutinis.
vs. = viensėdis.
vir-kas = viršininkas.
vyr. = vyriausias.
vysk. = vyskupas.
vok. = vokiečių, vokiškai.
ž. = žiūrėk.
ž. ū. = žemės ūkis.
° = geografinis laipsnis.
′ = geografinė minutė.
″ = geografinė sekundė.
% = procentas.

A.

A, a. pirmoji raidė visų, iš fenikiečių (ž.) kalbos išvestų, abėcėlių; semitų kalboj vadinama Aleph ir buvo tariama kaip priebalsinis gomurio garsas, o graikų kalboj vad. Alfa, ir vartota jau kaip savarankus balsinis garsas; būdama prijungta iš priekio prie graikų kalbos žodžių reiškia „ne", „be" ir šiais atvejais gramatikoj vadinama Alpha privativum.

A_1 (agronomijoj) horizontas dirvožemy yra miške ar pievoj, tuoj po pūvančiomis samanomis, spygliais, lapais, o dirvoj — paviršiuj, ant šviesesnio iki baltumo jaurinio horizonto, žymimo raide A_0. A_2 horizontas esti jauriniam dirvožemy, turi šviesiai pilką iki baltumo spalvą ir guli tuoj po horizonto A_1. A_0 horizontas dirvožemio miške, susidedąs iš pūvančio kraiko, pievoj iš pūvančių žolių kelmelių, samanų, o balose iš durpių, kur aiškiai pastebimos augalų dalys.

A (fizikoj) sutrumpinimas elektros mato vienetui A „amperui" pažymėti.

A kišeniaus laikrodžiuose pažymi linkmę, kuria reikia pastumti rodiklis, kad laikrodis greičiau eitų (iš pranc. *avancer* = pavaryt priekin).

A (logikoj) pažymi bendrąjį teigiamą sprendimą (pvz.: Visi žmonės miršta). A= A tapatybės dėsnio schema.

a (matavimo vienetas) = aras (100 kvadr. metrų plotas).

a (muzikoj) pažymi 6-jį toną mūsiškėj šių dienų nuo C-dur prasidedančioj garsų eilėj. — Perbrauktoji a gaidose = kamertonas. — Teoriniuose veikaluose *A*=Adur trigarsį, a=a mol trigarsį. — A taip pat = Altus (alto balsas)).

A kriptonimas liet. rašytojų: J. Andžiulaičio („Vien. Liet." 1890), J. Bagdono („Varp." 1897), (ž.), K. Griniaus („Ūk." 1897—1898) (ž.), A. Janulaičio („Ūk." 1899) (ž.), A. Lingio („Ūk." 1897) (ž.), M. Simonaičio („Tėv. Sar." 1897) (ž.), P. Višinskio („Varp." 1900) (ž.).

A, sinoptiškuose žemėlapiuose lietuviškai žymimos aukšto atmosferos slėgimo sritys; kitur žymima max.

A. Didžiojo karo metu vokiečiai raide A. žymėjo kariuomenės dalis, kurios kariavo viduriniuose Vogezuose ir Lotaringijoje.

à bas (pr.), šalin!

A capella (it. a kapella), choras dainuoja be pritarimo.

A conto (lt.), į sąskaitą, iš sąskaitos (visada kalbant apie tam tikrą mokėjimą); a conto mokėti gali reikšti: 1) esamai skolai atlyginti arba 2) mokėti į būsimojo įsiskolinimo sąskaitą. Dažnai sutrumpinama a/c.

a dato (it.) nuo šianden, t. y. nuo tos dienos, kada dokumentas parašytas arba įteiktas.

A la brasse, ž. plaukimas.

A vista (it. pareiškus). Jei vekselis išstatytas a vista, tai jis apmokamas jį pareiškus, tuoj jį pateikus apmokėti (ž. vekselis).

A-ω, rečiau **Ω,** pirmutinė ir paskutinė raidės graikų kalbos abėcėlėj ir todėl Apokalipsėj (ž.) (1,8; 21,6; 22,12) pavartotos kaip simbolis nei pradžios nei pabaigos neturinčiam Kristui pažymėti.

Aa (sen. vok. aba, lot. aqua, vanduo), vokiškas daugelio upių vardas vokiečių įtakoje buvusiuose kraštuose: Kuršo Aa, arba Lielupė, Vidžemės Aa—Gauja; Palangos krašto Šventoji — Heilige Aa ir k.

aa (gr. ana), vartojama receptuose nurodyti, kad užrašytųjų vaistų turi būti imama po lygų kiekį.

A. A. = Augustiniani ab Assumptione, sutrumpintas assumtionistų (ž.) ordeno pažymėjimas.

A. A., kriptonimas liet. rašytojų: A. Dubinsko („Vien. Liet." 1893) (ž.), K. Matulaičio („Ūk." 1893) (ž.).

AAA = American Automobile Association, Amerikos automobilininkų kliūbas.

Aachen, miestas vakarų Vokietijoj, Reino provincijoj; 156000 gyv. (1925). Nuo romėnų laikų garsus karštais sieros šaltiniais, gydančiais reumatizmą ir kitas ligas. Pramonė: audiniai, mašinos, adatos. Aukštoji technikos mokykla. Nuo 813 iki 1531 čia vainikuodavosi Vokietijos imperatoriai. Daug istorinių paminklų: rotušė pastatyta (1353—1370) ant Karolio Didžiojo pilies griuvėsių, apie 40 žymių bažnyčių, meno kūrinių ir k. Prancūzai Aacheną vadina Aix-la-Chapelle: tai romėnų Aquisgranum, garbei Apollo Granus, kurs buvo garbinamas dėl karštųjų šaltinių.

Aachen'o kongresas (1818. IX. 30 — XI. 21)

pirmasis Šventosios Santarvės (Sainte Alliance ž.) narių suvažiavimas. Čia nutarta buvo išvaduoti sąjungininkų kariuomenė iš Prancūzijos ir sumažinti Prancūzijos kontribuciją. Anglija, Rusija, Austrija ir Prūsija slaptai susitarė bendradarbiauti, jeigu iškils nauja revoliucija Prancūzijoj.

Aachen'o taika, 1) 1668. VI. 2: Liudvikas XIV gavo iš Ispanijos dalį Flandrijos ir Hennegau; 2) 1748. X. 18., karui dėl Austrijos palikimo pasibaigus, Austrija atsižadėjo Parmos, Piačencos ir Guastallos (šias žemes gavo Ispanija) ir Prūsų užkariautos Silezijos; už tai pripažinta buvo Pragmatiška Sankcija (ž.); Hannovero kurfiurstai pripažinti Anglijos karaliais.

Aall Anathon (g. 1867), norvegų filosofas: filosofijos, religijų istorijos ir empirinės psichologijos raštų autorius; nuo 1908 profesorius Oslo un-te. Autoergografija rinkiny „Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen" V (Leipzig 1924).

Aalborg, Danijos uostas šiaurės Jutlandijoj prie Limfiordo, 43.000 gyv. (1925). Geras ir saugus uostas, eksportuoja daugiausia žuvis. Pilis ir keletas vaizdingų namų iš 17-to amž.

Aalesund, Norvegijos uostas į šiaurės rytus nuo Bergeno, 19000 gyv. (1927). Didelis žuvinikystės centras. Įsteigtas 1824 prie Jorund'o ir Geiranger'o fiordų. Gražios apylinkės, turistų lankomos.

AA. LLM. = Artium liberalium Magister (Laisvų Menų Magistras), toks mokslo laipsnis.

Aar (Ajeris?), Prūsų ežeras Allenšteino apylinkėj, 81 ha pločio, iki 40 m gilumo, 115 m aukščiau jūros paviršiaus.

Aarau, Šveicarijos kantono Aargau sostinė 11000 gyv. (1928). Pramonė naudojasi Aare upės jėga. 1798 čia buvo Šveicarijos sostinė.

Aare, svarbiausioji Šveicarijos upė, prasidedanti dideliame Aar'o ledyne ir įtekanti į Reiną.

Aarestrup Emil (1800—1856), danų lyrikas.

Aargau, Šveicarijos kantonas; 1404 kv. km., 251.000 gyv. (1927).

Aarhus, Danijos uostas rytiniame Jutlandijos pajūry, ir antras pagal didumą jos miestas, 76000 gyv. (1925). Išveža žemės ūkio produktus.

Aarne Antti (1867—1925), suomių folklorininkas ir pasakų rinkėjas.

Aaronas, vyriausias Amramo sūnus, Mozės brolis, už Mozę trejais metais vyresnis (Iš. 7,7), kilęs iš Levio giminės, pirmasis izraelitų vyriausias kunigas; keturiasdešimtais izraelitų gyvenimo metais Arabijos tyruose mirė prie edorkiečių žemės ribų, sulaukęs 123 m. amžiaus; palaidotas ant Horo kalno.

Vacant, Dict. de Théol. 1923 I 1 ss.

A-as, kun. A. Kaupo (ž.) slapyvardis „Vien. Liet." 1893.

Aasen Ivar (1813—1896), norvegų kalbininkas ir poetas.

Aavik Juhan (g. 1884), jaunosios estų kartos kompozitorius, sukūręs kantatų, sonatų ir koncertų.

Ab, žydų kalendoriaus mėnuo, atitinkąs liepos ir rugpiūčio mėn.

Ab., kriptonimai liet. rašytojų: J. Adomaičio („Varp." 1889) (ž.), A. Baranausko („Aušra" 1883) (ž.), J. Basanavičiaus („Aušra" 1883) (ž.), A. Burbos („Aušra" 1883) (ž.), A. Janulaičio (Darb. Bal." 1902), D. Keliauninko-Laukio (ž.) („Nauj. Gad." 1899).

Ab ovo (lot.=nuo kiaušinio), iš pat pradžių.

Ab urbe condita (lot.: nuo miesto įsteigimo). Romėnų laiko skaičiavimas nuo Romos miesto įsisteigimo, kuris buvo dedamas 753 prieš Kr.

A. B. A. = Antoniani Benedictini Armeni, sutrumpintas Armenijos benediktinų, mechitaristų pavadinimas.

Abaco Evaristo Felice dall' (1675—1742), italų kompozitorius.

Abai, miestas žiemos rytų Fokidoje. Garsi Apolono šventovė su orakulu.

Abakai, Kretingos ap. Kartėnos val. kaimas. 1922 193 gyv.; 18 k nuo Kretingos.

Abakan, Mongolijos ir Sibiro upė, Jenisiejaus kair. intakas, 419 km ilgio, baseino plotas 33480 km.²

Abakanavičius Bruno, Kauno valdininko, ištremto į Sibirą už 1863 sukilimą, sūnus, 1861—1866 buvo Kauno gimn.; pabaigė Rygos politechnikumą, kur liko privat-docentu; iš ten pakviestas į Lvovo politechnikumą; greit persikėlė į Paryžių, kur dirbo Edissono (ž.) atstovu elektrotechnikos srityje. Ten ir mirė.

Abakas (abacus), skaičiavimo lenta, vartota graikų, kurie ją vadino abaks, ir vidurinių amžių laikais. Buvo tai tabelė, vertikalinėmis tiesėmis suskirstyta skiltimis, kurių kiekviena reiškia vienetus, savo reliatyvia verte dešimteriopai didesnius, negu pirmosios skilties vienetai. Pirmoji skiltis reiškė sveikuosius vienetus, antroji — dešimtis, trečioji — šimtus ir t. t. iki bilijonų dešimčių. Šiose skiltyse dėjo kamuoliukus arba akmeniukus, kurie buvo pažymėti skaitmenimis nuo 1 iki 9. Kartais skiltis pribarstydavo smėlio, ant kurio brūkšneliais žymėjo duotąjį skaičių. Tokiu būdu žymėjimas ⁞ ∴ ⁞ · ⁞ ⋯ ⁞ ·· ⁞ reiškė skaičių 5132, o žymėjimas ⁞ :: ⁞ ⁞ ∴ ⁞ ⋯ ⁞ — skaičių 4053. Tikrajai dešimtainei skaičiavimo sistemai įvesti, kaip rodo šie pavyzdžiai, graikams trūko tik ženklo 0. Artimas abakui yra kiniečių suan-pan ir rusų

vartojami iki šiol skaitytuvai. Todėl dažnai ir skaičiavimo mašinos vadinamos abakais. Šiais laikais prancūzų mokslininkai jais vadina grafiškas tabeles, vadinamas kitaip nomogramomis (ž.), kurios duoda pareinamumą tarp kelių kintamųjų ir kurios sudaromos pagal nurodymus tam tikros teorijos, vadinamos nomografija (ž.).

Abano Pietro d' (1250—1316), gydytojas, filosofas ir astrologas, medicinos profesorius Paduvoj, averroistas, apkaltintas raganavimu, mirė prieš teismo sprendimą.

Abantai, sen. graikų tautelė, gyvenusi iš pradžios apie Chalkidą ir Eretriją, vėliau visoje Eubojoje. Apie jų tradicijas ir kilmę ž. Geyer, Topogr. u. Gesch. der Insel Euboia I, 1903. Abantai minimi ir Maž. Azijoj ir Chijo saloje.

Abarabanel Izaokas (1437) Lisabone — 1508 Venecijoje) žydų teologas ir valstybės veikėjas. A. parašė hebrajų kalba daug knygų filosofiško teologiško turinio. A. gabumai atkreipė į save Ispanijos karaliaus Ferdinando ir Izabelos dėmesį, ir jis buvo pakviestas į Ispaniją tvarkyti suirusių valstybės finansų. Kada 1492 žydai buvo ištremti iš Ispanijos, ir A. paliko Ispaniją ir persikėlė į Neapolį. Ir tenai karalius pasinaudojo jo finansiniais gabumais. A. dirbo įvairiose mokslo srityse, rašė egzegetiškus biblijos komentarus, filosofiškas ir teologiškas knygas. Paskutiniais savo gyvenimo metais prisidėjo prie misticizmo, ir jo raštai kupini mesianizmo dvasios.

Abaras, sakais aptekusi ir todėl nudžiūvusi pušies medžio dalis. Abaringi sienojai yra atspariausi drėgmei ir puvimui.

Abaris, magas, stebuklų darytojas, apie kurį dažnai kalba graikų mistika nuo 6 amž. pr. Kr. iki neoplatonikų laikų.

Abas Tuman, Užkaukazės kurortas; šilti sieros šaltiniai.

Abatas (lot. abbas — tėvas) vienuolyno — abatijos viršininkas. Kartais titulas tam tikras pareigas einančių pasauliečių dvasininkų, teturinčių tonsūrą ar tik nešiojančių dvasininkų rūbus.

Abava, Kurzemės upė, Ventos deš. intakas, 164,7 km ilgio. Versmės — Tukumo ap. Jaunpilio miest. apylinkėje: pradžioje teka į šiaurę, pro balas, toliau ledynų slėniu; nuo Kandavos miest. Talisės ap. keičia kryptį į vakarus, pro Sabilės miest.; žemupy sudaro sieną tarp Kuldigos ir Ventpilės apskr., įteka į Ventą prie Abavas muižos (72,1 km) Žymiausi intakai, iš kairės: 126,0 km — Viesata; 67,8 km — Amulė; 67,3 km — Imulė. Baseino plotas 2214 km². Upė naudojama plukdyti nuo Jaunpilio.

Abba (aram.=tėvas, viešpats). Naujame Testamente kreipimasis į Dievą; nuo IV a. bažnytinių asmenų titulas.

Abbadidai, arba A-itai, Ispanijos maurų kunigaikščių dinastija (1023—91).

Abbas 1) Mahometo dėdė, (570—652), Abbasidų (ž.) dinastijos steigėjas. 2) A. Didysis (1588—1629), Persijos šachas Sefevidų dinastijos, kovojo su turkais, užkariavo Aserbeidžaną, Širvaną, Gruziją ir Bagdadą (1623), buvo susidėjęs su anglais, persekiojo sunitus. 3) A. Paša (1813—1854), Mehemedo Ali sūnus, Egipto valdovas (1848—1854).

Abbasidai, kalifų dinastija (749 — 1258). Paskutiniam Omajadui (ž.) Mervanui II viešpataujant (744—749), sukilo Abbas'o (ž.) palikuonis Ibrahimas ir buvo paskelbtas Chorasano valdovu. Jo brolis Abul Abbas Asdallah 749 pripažintas kalifu. Kiti žymūs A. — Abu Džafar el Mansur (754—775), Harun al Rašid (786—809), Mamun (813—833), paskutinis — Mustasim (1242—1258). Bagdado kalifatui suirus (1258), A. iki 1517 buvo Egipto kalifai.

A. Müller. Der Islam im Morgen- und Abendlande, I—II, Berlin 1885—87; *Muir,* The Califate, its rise and fall, 3 ed. London 1897.

Abbe Clevelandas (1838—1916), Amerikos meteorologas, nuo 1871 vedė Jungt. Am. Valst. meteorologijos biurą Washington'e. Svarbiausias veikalas: „The Mechanics of the Atmosphere" (3 t. 1901—10).

Abbe Ernst (1840 I 23 Eisenache — 1905 I 14), fizikas, 1870—1896 profesorius ir 1878—1900 Jenos astronomijos observatorijos direktorius, vėliau dalininkas ir paveldėtojas Carl'o Zeiss'o optinės dirbtuvės Jenoje. Daug optikos instrumentų patobulino: nustatė savotišką kelią lęšio (ž.) ar lęšių sistemos didžiojo židinio nuotoliui surasti. Šiam reikalui pagamino fonometrą (ž.); lūžio rodikliui surasti jis konstruavo totalrefraktometrą (ž.), vadinamąjį A. refraktometrą, (ž.); jis parodė, kaip galima surasti sistemos apertūra (ž.), ir padirbo apertometrą (ž.); 1878 A. patiekė vadinamąją vienalytę imersinę (ž.) sistemą. A. nurodymais Zeiss'as padirbo apochromatus (ž.); mikroskopo apšviečiamoji sistema yra A. darbas, — ją sudaro veidrodis, diafragma ir stiklų sistema (kondensatorius) (ž.); jis pirmas sudarė teoriją difrakcijos (ž.) reikšmės vykstantiems mikroskope optikos reiškiniams.

Abbé, pasaulinių (t. y. ne vienuolių) kunigų titulas Prancūzijoj.

Abbeloos Jean Baptiste (1836—1906), belgų egzegetas ir orientalistas, daug nusipelnęs Louvain'o un-tui (1886—98 jo rektorius), daugelio teologinių veikalų autorius.

Annuaire de l' université de Louvain 1886 — 1907. Dict. Hist. Georg. I, 37 ss. Bibliogr. de l' univ. de Louvain (1900) 33.

Abbot Charles Greely (g. 1872), Amerikos

astrofizikas, nuo 1906 astrofizikinės observatorijos direktorius Washington'e.

Abbotsholmo mokykla, 1889 įsteigta dr. C. Reddie Anglijoje Derby apskr. Abbotsholmo dvare. Eksperimentinio tipo privat. vidur. ir aukštesnioji mokykla; daug kreipia dėmesio į higienišką apystatą, fizinį mokinių užgrūdinimą, gerą išauklėjimą ir paruošimą gyvenimui. Auklėtiniai gyvena atskirais nameliais po 10—15 žmonių parke, prižiūrimi ir auklėjami specialisto auklėtojo, kuriam padeda jo žmona; tuo būdu berniukai nenustoja suaugusios moters ir šeimos įtakos. Yra mokinių savivaldybė, žemės darbai, daug laiko duodama muzikai ir dainavimui. Koedukacija (ž.) ir tarpkonfesinis religijos klausimų nušvietimas su plačia tolerancija įvairiems idealams.

„Naujoji mokykla" I t. 1928; C. Reddie Abbotsholme 1889—1899 or ten year's work in educationaly laboratory, London, 1900.

A. B. C., konservatyvus ispanų dienraštis Madride, pradėjęs eiti 1905.

ABC valstybės, savo didumu, taip pat ekonominio ir kultūrinio augimo atžvilgiu įžymiausios Pietų Amerikos valstybės: *A*rgentina, *B*razilija ir *C*hile.

ABC-Code, svarbus angliškas telegrafavimo raktas.

Abchazija, autonominė respublika Užkaukazės S. S. Respublikų Sąjungoje. 8111 kv^2 202000 gyv. (1926). Kraštas kalnuotas; klimatas ir augmenija beveik subtropiški; gražūs ąžuolų ir lazdynų miškai. Gyvena abchazai, čerkesų kilmės; Kaukazo užkariavimo metu daug jų pabėgo į Turkiją. Svarb. miestas Suchumkalė su uostu prie Juodosios jūros, 62000 gyv. (1920).

Abd el Krim (g. 1880), Maroko emiras, teisininko sūnus. 1912 pradėjo kovoti dėl Maroko nepriklausomybės. Jam pasisekė karui suorganizuoti rifų tautelė. 1921 m. prie Anualo sumušė ispanų kariuomenę ir 1922. II. 1 pasiskelbė Maroko emiru. Kovodamas toliau dėl savo krašto atvadavimo, pradėjo karą su prancūzais. 1926 prancūzai ir ispanai, bendrai veikdami, nugalėjo rifus ir jų vadą, emirą Abd el Krimą, paėmė į nelaisvę, iš kurios 1931 pabėgo.

Abd el Krim. Memoires (1927), *Walter B. Harris,* France, Spain and the Rif (1927), *Hubert Jaques* L'aventure riffaine (1927).

Abd er Rachman I, Omajadų (ž.) giminės, pirmasis savarankiško Kordobos kalifato emiras, mirė 788.

Abd er Rachmann III en Nasir — nuo 912 Kordobos kalifato emiras, 929 pasiskelbė kalifu.

Abd ul Asis 1) (1830—1876), turkų sultonas (1861), buvo maištininkų priverstas atsižadėti sosto ir nužudytas. 2) Maroko sultonas, g. 1881, valdė 1894—1908, buvo nuverstas.

Abd ul-Hamid II (1842 — 1918), 34-tas otomanų sultonas, pramintas „raudonuoju sultonu", savo nepasitikinčia ir žiauria politika prisidėjo prie otomanų imperijos žlugimo. Jo viešpatavimas pasižymėjo dideliais žiaurumais, ypač prieš krikščionis, kurių buvo nuolat rengiami pogromai, sukėlę visoj Europoj didžiausio pasipiktinimo. 1909 buvo nuverstas nuo sosto.

Abdera, miestelis graikų Trakijoj, prie Nestos (Mesta arba Karasu) žiočių. Pagal legendą, Abderos oras turėdavęs kvailinamų ypatybių, iš ko kilo mulkio sinonimas abderitas, nors jo piliečių tarpe yra buvęs filosofas Demokritas.

Abderhalden Emilis (g. 1877 III 9 Ober-Uzwyl kantone St. Gallen), fiziologas chemikas, nuo 1911 profesorius Hallės univ., dirba daugiausia medžiagų apykaitos fiziologijos, baltymų chemijos ir fermentų chemijos srityje. Iš jo leidinių ir raštų minėtini: „Lehrb. der physiol. Chemie" (1906; 5 leid. 1923), „Handb. der biochem. Arbeitsmethoden" (8 Bde, 1909—14), „Neue Ergebnisse auf dem Gebiete der speciellen Eiweischemie" (1909), „Schutzfermente des tier. Organismus" (1912), „Handb. der biol. Arbeitsmethoden" (nuo 1920), „Lehrb. der Physiologie" (4 Bde, 1925—1927). Jis taip pat yra parašęs bibliografiją moksliškos literatūros apie alkoholį ir alkoholizmą (1904); nuo 1918 leidžia „Fortschritte der naturwissensch. Forschung", o nuo 1909 „Fermentforschung".

Abderitas ž. Demokritas.

Abdikacija yra viena atsistatydinimo (ž.) rūšis, arba, tiksliau sakant, atskiras atsitikimas, būtent, valdovo (monarcho) atsistatydinimas. Moderninėms viešosios teisės mokslo sąvokoms, kurios žiūri į valdovą (karalių, kunigaikštį, imperatorių) kaip į valstybės valdžios organą arba valstybės ir tautos reprezentantą, valdovo A. iš tikrųjų nieko kito nesudaro, kaip atsistatydinimo reiškinį: žmogus (asmuo), kuris einant įstatymu ir tam tikru teisiniu paveldėjimo, paskyrimo ar išrinkimo titulu buvo pavestas (įgaliotas) užimti tam tikrai funkcionalinei vietai valstybės valdžioje, bet kuriais sumetimais pareiškia nusistatymą pasišalinti nuo tos vietos ir šiuo pareiškimu atleidžiamas iš tarnybos grįžta į piliečių (valdžios valdinių) eiles. Tačiau senomis monarchinio suvereniteto mokslo sąvokomis, valdovo teisinis būvis principiškai buvo nelygus su visų kitų valdžios vykdytojų tarnybiniu būviu. Jis kaip tik nebuvo tarnybinis, bet poniškas suvereninis. Valdovas—tai nesąs valstybės valdžios organas, bet pats valstybės šeimininkas, jos ponas, valdžios šaltinis. Jojo pasišalinimas nuo valdžios tai nesąs atsistatydinimas nuo tam tikros vietos, bet išsižadėjimas savo aukš-

čiausios suverenines teisės. Šitokia buvo A. prasmė, kuri dabar tebėra istorine. Liko tiktai pats terminas „abdikacija“, kuris dabar įeina į „atsistatydinimo“ sąvoką, kaip vienas tos savokos epizodas.

Abducens (lot.), šeštasis kaukolės smegenų nervas vienam akies raumeniui.

Abduktor (lot. nuvedąs, atitraukiąs), raumuo, kurio funkcija atitraukti vieną kūno dalį nuo kitos arba nuo vidurinės kūno plokštumos.

Abėcėlė akliesiems, ž. aklųjų globojimas.

Abeciela, senasis liet. elementoriaus (ž.) pavadinimas. Tuo vardu išleido elementorių S. Daukantas (ž.) 1842 m., Biržų reformatai Mintaujoj 1861 (A. B. C.), kun. Ant. Juškevičius (ž.) 1863, S. Mikuckis (ž.) su kitais 1864 m. (rusų raid.), T. Žilinskis (ž.) 1865 (rusų raid.), J. Basanavičius 1874 (rankr.), J. Šliūpas (ž.) su L. Malinauskaite (ž.) 1886 ir 1899, D. Bočkauskas (ž.) 1893 ir 1898. J. Damijonaitis (ž.) 1906, 1912 ir 1922.

Abegg Richardas (1869—1910), vokiečių fiziko-chemikas, išleidęs „Handbuch der anorganischen Chemie“ ir redagavęs „Zeitschrift für Elektrochemie“.

Abėjutai, Biržų aps. Vabalninko val. kaimas; 1922 82 gyv.; 10,5 km nuo Kupiškio.

Abel Adolfas (g. 1882), vokiečių architektas, nuo 1930 Miuncheno Aukštosios Technikos Mokyklos profesorius.

Abel Fridrikas Augustas (1827—1902), anglų chemikas.

Abel de Pujol, Aleksandre Denis (1785 — 1861), istorinių ir religinių paveikslų tapytojas Prancūzijoj.

Abel Henrikas (1843 — 1926), katalikų kunigas, jėzuitas, Vienos miesto apaštalas, pamokslais, dvasinėmis pratybomis ir kongregacijomis papildęs Lueger'io (ž.) darbą.

Abel Othenio (g. 1875), paleobiologijos (ž.) grindėjas, paleobiologijos instituto profesorius Vienoje.

Abel Niels Henrikas, norvegų matematikas (1802 VIII 5 Findö Christiansande — 1829 IV 6 Frolande). Baigęs katedrališką ją mokyklą Christianijoj, stojo ten pat į universitetą. Jo žymūs matematiški gabumai atkreipė į jį dėmesį ne tik aukštesniojoj mokykloj, kur jis nepaprastai lengvai ir originališkai sprendė sunkiausius matematiškus uždavinus, bet ir universitete. Norvegų vyriausybė suteikė A. pašalpą pasitobulinti matematikos mokslo srityj, ir jisai 1825—1827 gyveno užsieny, daugiausia Paryžiuje, be to, dar Berlyne ir Vienoj. Ten susidraugavo su Crelle'iu ir bendradarbiavo jo leidžiamam žurnale „Journal für reine und angewandte Mathematik“. Trumpą laiką A. darbavosi docentu Christianijos universitete ir inžinierių mokykloj. Nuo 1828 Abelis buvo paskirtas prof. Hansteeno pavaduotoju, tuo metu, kai pr. Hansteenas keliavo po Sibirą. Pakvietimas 1829 į Berlyną matematikos katedrai užimti pavėlavo: persidirbęs A. įsivarė džiovą, nuo kurios ir mirė. Savo darbuose A. įrodęs, kad bendros algebriškosios lygtys laipsnio aukštesnio už 4-tą racijonaliniais koeficientais negali būti išspręstos racionalinėmis operacijomis ir šaknies traukimu, vadinasi, grynai algebrišku būdu. Visai nepriklausomai nuo Jacobi, Legendre'o įtakoje, A. išplėtė elipsiškųjų funkcijų teoriją; už tai prancūzų mokslo akademija Paryžiuje 1830 pripažino Abeliui ir Jacobi didelę mate-

matikos mokslų premiją. Be to, A. išvystė algebriškųjų funkcijų integralų teoriją ir įrodė vieną svarbų šių integralų dėsnį, vėliau pavadintą Abelio teorema. A. veikalai išleisti du sykiu Christijanijoj 1839 ir 1881: „Oeuvres completes de Niels Henrik Abel.“

Perlonan, N. H. Abel — Sa vie et son euvre 1906.

Abelardas Petras (1079 — 1142), prancūzų teologas ir filosofas kritiškos nominalistiškos srovės: teologiją traktuodamas racionalistiškai, priėjo iki krikščionybės dogmų paneigimo. Dėl meilės santykių ir moterystės su Heloize (ž.) jos dėdės Fulbert'o iš keršto iškastruotas, paskui nuėjo į vienuolyną (St. Denis, Heloizė taip pat tapo vienuole) ir buvo vienuolyno viršininku (St. Gildas); paskui, iš vienuolyno pasitraukęs, bastėsi įvairiose vietose mokytojaudamas ir neramų savo gyvenimą baigė susitaikęs su Bažnyčia. Dabar jo karstas (drauge ir Heloizės) padėtas Père-Lachaise Paryžiuj. — A-o yra likę teologinių ir filosofinių veikalų, autobiografija (Historia calamitatum), korespondencija su Heloize (kuri, tačiau, laikoma literatine A-o fikcija) ir 133 himnai.

Visus veikalus išleido Cousin (2 tomu 1849 ir 59). ir B. Geyer, Die philos. Schriften A-s (3 t. 1919—27).

Abele Adolfas (g. 1888), latvių jaunųjų kompozitorių grupės atstovas. Baigęs Petrapilio konservatoriją, sukūręs simfonijų, simfoninių poemų, fortepijonui veikalų. Jo kūrybinė individualybė turi romantizmo ypatybių.

Abele, senas magiškas žodis kraujui sustabdyti.

Abeliai (Obeliai), Rokiškio aps. Pandėlio val. kaimas; 1922 216 gyv.; 8 km nuo Pandėlio.

Abelio integralai ir funkcijos. Abelio integralu vadinamas kiekvienas integralas tipo $\int f(x,y)dx$, kur $f(x,y)$ yra racionalinė x ir y funkcija, o y patenkina neredukuotinę lygtį: $X_0y^n + X_1y^{n-1} + \ldots + X_{n-1}y + X_n = 0$. (1), čia koeficientai $X_0, X_1, \ldots X_n$ yra x'o sveikosios funkcijos.

Abelio integralai redukuojami paprastai tipui $\int \frac{f(x,y)}{F'_y(x,y)}dx$, kur f(x,y) yra racionalinė x ir y funkcija, o $F(x,y)=0$ yra ta lygtis (1), kurią patenkina y. $F'_y(x,y)$ yra funkcijos F(x,y) dalinė išvestinė, paimta y'u, t. y, $\frac{\partial F(x,y)}{\partial y}$. Šie integralai skirstomi trimis kategorijomis: pirmosios, antrosios ir trečiosios rūšies. Pirmosios rūšies integraluose funkcija f yra sveikoji funkcija laipsnio, ne didesnio už n—3. Šie integralai lieka baigtiniai visoms tikrosioms ir menamosioms x'o reikšmėms. Antrosios ir trečiosios rūšies A. integralai virsta begalybe prie tam tikrų x'o reikšmių; šios reikšmės sudaro antrosios rūšies integralams jų polius, t. y. toks integralas virsta begalybe tos pačios rūšies, kaip ir $\frac{1}{(x-\alpha)^k}$, jei $x \to \alpha$ ir k sveikas teigiamas skaičius. Trečiosios rūšies integralams ši begalybė yra logaritmiškojo pobūdžio, t. y. šis integralas virsta begalybe taip, kaip $\ln(x-\alpha)$, jei $x \to \alpha$.

Kiekvieną lygtį F(x,y)=0 atitinka toks skaičius p, vadinamas lygties rangu, kad kiekvienas pirmosios rūšies integralas G(x) išreiškiamas irgi pirmosios rūšies p kitais integralais taip, kad jis sudaro jų tiesinę funkciją:

$$G(x) = c_1 G_1(x) + c_2 G_2(x) + \ldots + c_p G_p(x),$$

kur $c_1, c_2, \ldots, c_p$ reiškia konstantas, o $G_1(x)$, $G_2(x), \ldots, G_p(x)$ — pirmosios rūšies integralus. Abelio funkcijas nustato A. integralų apvertimas. Sudarius sumas $(u_1, u_2, \ldots, u_p)$ tų reikšmių, kurias duoda $G_1(x), G_2(x) \ldots, G_p(x)$ dėl p skirtingų reikšmių viršutinės ribos $(x_1, x_2, \ldots, x_p)$:

$$u_1 = \sum_{i=1}^{p} G_1(x_i);\ u_2 = \sum_{i=1}^{p} G_2(x_i);\ \ldots u_p = \sum_{i=1}^{p} G_p(x_i),$$

tai apvertimo problema reikalauja išreikšti $x_1, x_2, \ldots, x_p$ funkcijų $u_1, u_2, \ldots, u_p$ pagalba. Kiekviena racionalinė simetriškoji dydžių $x_1, x_2, \ldots, x_p$ funkcija vadinama nepriklausomųjų kintamųjų $u_1, u_2, \ldots, u_p$ Abelio funkcija. Šios funkcijos galima išreikšti vadinamosiomis teta funkcijomis (ž.) p argumentų.

Hyperelipsiškieji ir elipsiškieji integralai ir funkcijos yra atskiri A. integralų ir funkcijų atvejai

H. Stahl., Theorie der Abelschen Funktionen. Leipzig 1896.

Abelio problema. Abelis (ž.) yra nusakęs ir išsprendęs uždavinį: rasti kreivę, kuria turi riedėti svarus taškas, jei jo kritimo laikas nuo duotojo taško M iki kiekvieno kito taško N turi būti kritimo aukščio h duotoji funkcija f. Jei f (h) virsta konstanta (pastoviu dydžiu), tai Abelio problema virsta tautochronos (ž.) uždaviniu. A. p. sudaro v. integralinių lygčių mokslo branduolį.

Abel. „Journal für die reine und angewendte Mathematik" t. I psl. 153 1826.

Abeokuta, miestas pietų Nigerijoj, britų vakarų Afrikoje, 38000 gyv. (1921), geležinkeliu sujungtas su Lagos uostu.

Abeona, romėnų deivė, vaikų globėja išvykstant jiems pirmą kartą iš namų, atitinka Adeoną, sugrįžimo globėją.

Aberacija, 1) astronomijoj yra fikšzvaigždžių ir planetų. Pirmoji įvyksta dėl žemės judėjimo sukantis aplink savo ašį ir einant aplink saulę. Pirmos priežasties sukeltą A. vadina dienos A., antros priežasties sukeltą metine A. Dienos A. konstanta = 0.311; metinės A. konstanta = 20,445. Planetų A. įvyksta dėl judėjimo paties observuojamojo kūno. A. kiek klaidingai nurodo žvaigždžių vietas, kurios dėl to tenka taisyti.

2) A. chromatinė. Vyšniniai spinduliai turi didesnį lūžimo koeficientą už raudonuosius. Todėl einąs iš kurio nors lęšio ašies taško natūralių spindulių pluoštas, perėjęs per lęšį, nebesusirinks viename taške, bet vyšniniai perkirs ašį arčiau lęšio, raudonieji toliau. Tarp jų rasis visi kitų spalvų spinduliai. Taškas duos nebe tašką vaizdą, bet nedidelį spalvotų kraštų skritulėlį. Šis reiškinys vadinasi chromatine aberacija. Jos dėka lęšių gautieji daiktų vaizdai turės neryškius kraštus ir bus apjuosti vaivorykštės spalvomis. Išorinė spalva gali būti arba vyšninė, arba raudona; tai pareis nuo daikto vaizdą pagaunančio ekrano vietos.

V. Čepinskis. Fizikos paskaitos. Šviesa, 1925.

3) A. sferinė. Du iš vieno lęšio arba sferiško veidrodžio taško einą spinduliai, kurių vienas (kraštinis spindulys) sudaro su

ašimi kurį nors matuojamą, o antras be galo mažą kampą, lūžę arba atsispindėję kerta ašį įvairiuose taškuose, pirmas arčiau, antras toliau nuo lęšio arba veidrodžio. Tų dviejų taškų atstumas vadinasi sferinė išilginė aberacija. Visi tarpiniai spinduliai perkirs ašį tarp tų dviejų taškų. Todėl siunčiančio spindulius taško vaizdas nebebus taškas, bet kurio nors didumo skritulėlis. Jo spindulio dydis duos mums sferinę skersinę aberaciją. Dėka jos daiktų vaizdai veidrodžiuose ir lęšiuose yra neaiškūs ir sulieti. Atitinkamai parenkant lęšių arba veidrodžių kreivumo spindulį galima sferinė A. jei ne visai panaikinti, tai bent sumažinti.
V. Čepinskis, Fizikos paskaitos, VI skyr. Šviesa. 1925.

Abercrombie Lascelles (g. 1881), anglų rašytojas, įžymus literatūros kritikas; kaip dramininkas linksta į mistiką ir romantiką, kaip mokslininkas — į metafizikos mintis; nuo 1922 profesorius Leeds'e.

Abercromby Ralfas (1842—1879), anglų meteorologas ir keliautojas, patiekęs pagrindingą debesų suskirstymą.

Aberdeen - Angus galvijai, juodi beragiai mėsiniai galvijai; išvesti iš vietinių Škotijos galvijų metizuojant juos su šorthornais. Greit bręsta ir duoda daug ir labai geros mėsos. Pieningumas visai menkas. Darbui netinka.

Aberdeen, svarbiausias šiaurės Škotijos uostas ir miestas, 158000 gyv. (1927). Žymus jau nuo 12-to amžiaus, 1396 turėjęs apie 3000 gyv., o 1801 30000 gyv. Įsiterpęs tarp Don ir Dee upių žiočių, pastatytas daugiausia iš šviesaus granito ir dėl to pramintas „Granite City". Po stipraus lietaus jo rūmai tvaska saulės šviesoje; dėl to jis gavo vardą: „Silver City by the Sea" (sidabrinis miestas pajūry). Svarbus uostas, žvejybos ir pramonės centras: lininių, vilnonių ir medvilnės audinių, metalinių ir cheminių išdirbinių, bravorų ir k. Netoli miesto laužiamas stiprus pilkasis granitas, naudojamas puošniajai statybai ir paminklams jau nuo 300 metų.

Aberdeen (Ėberdyn) George Hamilton - Gordon Earl of A. (1784—1860), anglų politikas, toris (ž.), 1828 — 30 ir 1841 — 46 užsienių reikalų, o 1834 — 35 karo ministeris, 1852 — 55 ministeris pirmininkas.
Gordon E. of A. 1893.

Aberg Nils, dabartinis švedų archeologas. Be praktikos archeologijos darbo, paskelbė eilę žymių darbų: Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit 1919, Die Goten u. Langobarden 1923, The Anglo-Saxons in England 1926, Die Franken u. Westgoten in Völkerwanderungszeit 1922, La civilisation énéolitique Ibérique 1921 ir kit.

Aberkijo įrašas, Aberkijas (Aberkios) Hierapolio vyskupas (II a. pabaiga) paliko labai įdomią, religijos istorijai svarbią epitafiją, kuri išliko Simeono Metaphrasto parašytoj jo biografijoj. Įrašą surado Ramsay.
Th. Nissen, D. Grabschrift des Aberkios 1910.

Abesinija ž. Abisinija.

Abich Vilhelmas Hermanas (1806—1886), geologas ir vulkanologas, 1842 prof. Tartų un-te, vėliau Rusų Mokslo Akad. narys, tyrinėjo Kaukazą, Armeniją, Persiją.

Abicht Adolfas (1783 Erlangen — 1860 VII 15 Vilniuje). Tėvui 1803 atvažiavus į Vilnių filosofijos profesorium, čia pat baigė gimn. ir 1816 medicinos fak., med. daktaro laipsniu. Pirmasis vedėjas ligoninės, Ignoto Karpio įsteigtos Joniškėlyj. Po kelerių metų vakarų Europoj mokslo reikalams, 1823 skiriamas Vilniuje prof. Franko (ž.) klinikos asistentu, 1825 adjunktu, 1827 bendrosios patologijos profesorium. Universitetą uždarius, profesorius med. - chirurg. akademijoj iki 1842. Vėliau vertėsi Vilniuje laisva praktika.
J. Bieliński, Uniw. Wil. III p. 109—110.

Abicht Jonas Enrikas (1762 Volkstadte Vokietijoj — 1816 Vilniuje) 1796 Erlangeno univ. filosofijos profesorius; 1803 atkviestas Vilniaus univ. filosofijos prof. Pradžioje Kanto ir Reinholdo krypties šalininkas, 1795 paskelbęs System d. Elementarphilosophie jau nuo jų nutolsta. Vilniuje gyvendamas išsp. Encyclopedie der Philosophie 1804, Initia Philosophiae (Vilniuje 1814).
J. Bieliński, Uniw. Wil. III p. 109—110.

Abidas (Abidos), senovėje miestas Maž. Azijoj prie Helesponto. Kserksas, pagal padavimą, pastatė prie Abido 480 pr. Kr. milžinišką tiltą savo kariuomenei į Graikiją.

Abidėnas, rašytojas iš Antoninų (ž.) laikų. Eusebijus mini jį kaip Assiriaca ir Babiloniaca autorių.

Abydos (egipt. Abotu), senoviškas Egipto pietų miestas. Jis buvo pomirtinio gyvenimo dievo Ozirio kulto centras, dėl ko Egipto faraonai (ž.) ir įžymieji didikai čia statydavosi sau kapus. Ypatingai įdomūs Seti ir Ramzeso II kapų šventovių griuvėsiai.

Abies ž. Kenis.

Abijietskis ž. Fromas A.

Abimelech (hebr.=mano tėvas yra valdovas): 1) pilistinų valdovas Abraomo (ž.) laikais: 2) žiaurusis Gedeono sūnus; išrinktas Sichemo valdovu, valdė Izraelį 3 metus.

Abiogenesis (gr.), kilimas iš negyvos medžiagos, savaiminis gyvybės gimimas (ž.).

Abiotinis laikas (gr.), pirmas geolog. laikotarpis, kuriame nerandama jokių gyvybės žymių, o tiktai pirminės kalnų ir viršutinės plutos pasigaminimą. Dalomas jis į Anhidritinį ir Okeaninį (vandenynų) periodus.

Abisaras, indų kunigaikštis, pirma Alek-

sandro Didžiojo (ž.) priešas, paskui vasalas.
Abisava (Obisovo), Drobų ež. Zarasų ap. Degučių v., 49,2 ha.
Abisinija, vadinama ir Etiopija (Ethiopia), sena imperija R. Afrikoje: 1.120.400 km² apie 12 mil. gyv. Paviršius iš labai suskaldytų sumestinių kalnų, vidutinio aukštumo apie 2000 m. Aukščiausia jų viršūnė Ras Dašan siekia 4620 m nuolat snieguota. Geologinė sudėtis kristališko bazalinės, smiltakmeninės sudėties. Tektoniški procesai; žemės drebėjimai, vulkanai ir karštieji šaltiniai. Tsana, arba Cana, didžiausias Abisinijos ežeras (27000 km²), iš kurio išteka Abai upė arba Mėlynasis Nilas. Svarbiausioji Abisinijos upė Havaš (Hawash, Awash, Awasi), ištekanti iš Šoan aukštumų ir įtekanti į Aussa ežerą. Abisinijos upės turi aukštus, kanjoninius krantus, sraunią tėkmę, daug slenksčių ir krioklių. Klimatas žemumose labai karštas (apie +30°C), nesveikas; aukštumose: vėsus, malonus. Kalnų viršūnėse klimatas alpiškas. Šalčiausi mėnesiai nuo spalių iki vasario. Lietaus daugiausia esti, ypač šiaurinėje Abisinijoj, liepos ir rugpiūčio mėn. Pietrytinė krašto dalis sausiausia ir turi pusdykumių išvaizdą. Augmenija: slėniuose žemiau 1700 m nesveiki tropiški miškai ir savanos; vidutinėse aukštumose (1700 — 2400 m.) javų ir kitų kultūrų laukai; aukščiau 2400 m — pievos ir gyvuliai. Gyvūnija: sutinkami beveik visi Afrikos gyvūnijos atstovai. Yra dramblių, raganosių, hipopotomų, liūtų, leopardų, šakalų, hienų, daug įvairių antilopų, šernų, beždžionių, krokodilių ir gražiai spalvotų paukščių. Gyventojai tamsios spalvos, mišinys hamitų su semitais arabais. „Abisinietis" tai grynai geografinis terminas ir beveik neturi etiologinės prasmės; jis išvedamas iš arabų žodžio Habesh (maišytas, mišinys). Šitame mišiny didžiausios tautos — Galla ir Somali. Kalbų yra daug, bet oficialinė ir aukštesniųjų klasių kalba yra semitiškos kilmės, išsivysčiusi iš senovės himyaritų kalbos. Geezų kalba jau mirusi, bet ji pasilieka bažnytine Abisinijos krikščionių kalba, kurios literatūra susideda iš vertimų žydų, graikų ir arabų veikalų. Kultūra sena ir savotiška, su arabišku antspalviu. Abisiniečių tikyba — monofizitinė krikščionybė, kurią jie priėmė nuo 330 m.; joje žymu Islamo ir stabmeldiškų prietarų įtakos. Verčiasi žemdirbyste ir gyvulininkyste. Eksportuoja: kavą, odas. Importuoja medvilnės audinius. Prekyba eina per Džibuti uostą (prikl. Prancūzijai), iš kur eina geležinkelis į sostinę Adis Abeba.

Abisiniškas šulinys įtaisomas taip: imamas geležinis vamzdis 25—70 mm skersmenio ir bent 2 m ilgio, skylėtomis apatinio galo sienelėmis; viršuj skylių pritvirtinamas vielos tinklelis, ant paties galo uždedama plieninė kepurėlė sraigto arba nusmailinto kūgio pavidalo. Vamzdis kalamas į žemę ir sulig vandeninio žemės sluoksnio gilumu jungiamas su kitais vamzdžiais. Ikalus kiek reikiant, vamzdžio viršuje pritaisomas siurblys. Šie šuliniai vadinami dar amerikoniškais, arba Nortono, šuliniais.
Abisko, Šiaurės Švedijos miestelis (68°20' š. plat., 18°49' ilg., 388 m aukščiau jūros), žinomas gamtos tyrimo institutu (Abisko naturvetenskapliga station), vienintelių už atšiaurio skritulio. Institutas nuo 1913 leidžia meteorologinių observacijų metraščius (Meteorologiška fakttagelser i Abisko, Stockholm Uppsala). Jo direktorius — Dr. Br. Rolf.
Abissalinės nuosėdos (gr.), gilių jūrų nuosėdos.
Abissalinis rajonas, gipsografinės kreivosios padermės, kurios nuo 3000 m iki 6000 m guli horizontaliai, o paskui staigiai krinta. Jų yra 52% žem. plutos paviršiaus.
Abišala, 1) abiem kepalo pusėm atriekta duonos riekė; 2) gyventojų pavardės Gelvonių valsčiuj.
Abiturientas (iš lot. abituriens), baigias aukštesniąją mokyklą.

Ablamavičius (Ablamovič) Ignas (1787 Lietuvoje — 1848), 1804—1806 Vilniaus mokyt. seminarijoj, 1806 gavo Vilniuje filosofijos mag. laipsnį. 1808—1810 Minsko gimn. gamtos mokslų mokytojas; 1810—1813 Vilniaus univ. fizikos prof. adjunktas; 1813 — 1817 Vilniaus gimn. gamtos m. mokytojas; 1817 Vilniaus univ. chemijos prof. adjunktas; 1818 — 1824 komandiruotas į užsienį tobulintis fizikos, chemijos ir gamtos mokslų. 1827—1834 fizikos mokytojas Voluinės liceiuj: 1834—1837 fizikos ordin. prof. Kijevo univ. 1837 išėjo į dimisiją; spausdintų darbų nepaliko.

Ikonnikov, Biogr. sl. prof. univ. sv. Vladimira, 1884, p. 2.

Ablepharia (gr.), akies vokų stoka.

Ablesimov Aleksandras Anisimo (1742—1783). Rusų žurnalistas ir dramaturgas, pagarsėjęs savo komiška opera „Melnik koldun, obmanščik i svat". Šiuo kūriniu jisai įtvirtino komišką operą rusų teatruose.

Abliacija (lot.), 1) nuo saulės spindulių gletčero (ledyno) tirpimas; 2) vėjo pagalba perkėlimas mažų žemės padermių dalelių.

Abliatyvas (lot. ablativus iš ablatus „tolyn nuneštas, atskirtas") yra tam tikras indoeuropiečių kalbų linksnis, išlikęs arijų ir italikų kalbose. Slavų ir baltų kalbose tas linksnis yra išstūmęs senovinį galininką (genetyvą), kurį dar ypatingą sutinkame arijų ir graikų (Homero) kalbose; todėl dabartinis lietuvių kilmininkas atlieka dvejopas funkcijas — senovinio abliatyvo ir kilmininko. Abliatyvinės reikšmės kilmininkai yra daugiausia vartojami atskirčiai žymėti be prielinksnių, pvz.: ko s a u l u ž ė s atsiskyrei (dainoj); lenkis j o; venk piktų ž m o n i ų (plg. v i n g i s, v i n g i u o t i, v i n g r u s...); k r a t y k i s netikusių į p r o č i ų ir kt. Dabar tie kilmininkai pradedama sakyti su prielinksniais: ko n u o s a u l u ž ė s atsiskyrei ir t. t.

Ablinga, Kretingos aps. Andrejavos val. kaimas; 1922 78 gyv.; 18 km nuo Laukgalio.

Ablis, antrasis Adomo ir Jevos sūnus, Kaino jaunesnysis brolis. Ablio vardas, iš senovės sumerių-akadžių tautos perėjęs į asirių kalbą (Schrader-Whitehouse, Cuneif. inscript. and Old Test. I, 45), reiškia „sūnus", ir asiriuose dažnai pasitaiko tikriniuose varduose, pvz.: Ašurbanihabal (668—626 pr. Kr.) — „Ašuras sutvėrė sūnų". Ablis buvo avių ganytojas; jį Kainas užmušė iš pavydo; kur ir kaip, Sen. Test. nepasako.

Vacant, Dict. de Théol. 1923, 28 ss.

Abnoba, senovės Švarcvaldo pavadinimas (kitas vardas: Silva Marciana).

Abo, ž. Turku.

Abokiai, Telšių aps. Alsėdžių val. kaimas; 1922—61 gyv.

Abolicija (abolitio), valstybės valdžios organo, paprastai aukščiausiojo vykdomojo, karaliaus ar valstybės prezidento teisė nutraukti iškeltą ir teisme neišspręstą tam tikro asmens baudžiamąją bylą, ar neleisti kelti tam tikram asmeniui baudžiamosios bylos. A., siaura prasme, teisė, skiriasi nuo aboliucijos plačia prasme, amnestijos (graikų amnestija užmiršimas) dviem atžvilgiais: 1) amnestija suteikiama įstatymo leidimo tvarka, 2) amnestija paliečia tam tikras ar visus nusikalstamus darbus, dėl kurių nėra iškeltų bylų, ar yra iškeltos ar išspręstos, kuriose bausmės neįvykdytos.

Aboliucionizmas (lot.), 1) Judėjimas, kilęs Š. Amer. Jungtinėse Valstybėse pirmoj XIX a. pusėj ir organizavęs visuomenę taikiai kovai už negrų vergijos panaikinimą. 1865 įstatymu negrus iš vergijos paleidus ir 1870 gavus jiems rinkimų teises, A. organizacijos nustojo veikusios. 2) Šiam judėjimui Amerikoje išnykus, vardas atgijo Anglijoje, kur Josefina Butler (ž.) 1870 I 1 pradėjo agitaciją už prostitucijos reglamentacijos (ž.) panaikinimą, laikydama ją tam tikra moterų vergijos forma. Su laiku judėjimas apėmė visą pasaulį. 1875 buvo įkurta tarptautinė aboliucionistų federacija ir 1877 įvyko pirmas jos kongresas Genevoj. Trečiam kongrese, 1883 Haagoj, buvo priimtas tarptautinės Ab. federacijos statutas, kuris greta pagrindinio uždavinio, kovoti su administraciniu prostitucijos tvarkymu, pasiskyrė ir kitą — moksliškai studijuoti prostitucijos klausimą. Ab. federacijos dėka beveik visose valstybėse reglamentacija buvo panaikinta ir pakeista kitais būdais kovoti su prostitucija ir abiejų lyčių ištvirkimu.

Lietuvoj Ab. idėją pirma pradėjo skelbti G. Petkevičaitė (ž.), pradžioje kartu su moterų emancipacijos (ž.) klausimu. Jos sumanymu, 1920 IX 8 Kaune įvyko steigiamasis Lietuvos Ab. Draugijos susirinkimas; 1921 XII 28 — 29 pirmas draugijos susivažiavimas. 1922 draugija leido organą „Lietuvos Aboliucionistą" (4 nr.). Draugijai tačiau, nepaisant kartkartėmis griežtos agitacijos, nepavyko iki šiol laimėti Lietuvoj reglamentacijos panaikinimo.

J. Butler, Atsiminimai; lenkiškas vertimas „Mój pochód krzyżowy" išsp. 1904 Varšuvoj; Lietuvos Aboliucionistų Draugijos dešimtmetis. Kaunas 1931.

Abonementas, iš anksto apmokėta teisė naudotis per tam tikrą laiką daiktais arba kuriomis nors paslaugomis. Paprastai tada kaina būna žemesnė už tą, kuri reikėtų mokėti kiekvieną kartą atskirai. A. plačiai vartojami bibliotekose (knygoms skaityti), teatruose, laikraščius išsirašant, kirpyklose ir k.

Abonentas, asmuo kuo nors besinaudojas pagal abonementą (ž.).

Aboralinis (lot. ab — toli, os — burna), toli nuo burnos, esąs priešingame kūno gale.

Abordažas (pr. abordage — susikabinimas bortais), vienas senovės vartojamų jūrų kautynių būdų, kada du ar keletas laivų susikabindavo bortais (ž.) ir baigdavo kautynes rankiniu ginklu. Ab-žu dažniausiai pasinaudodavo tas priešas, kuris dėl kurių nors priežasčių negalėdavo pasinaudoti savo artilerijos (ž.) jėga ir manevravimu. Laivuose būdavo tam tikrų ab-žo komandų, ginkluotų ab. ginklais — šautuvais, pištalietais, pikėmis, alebardomis (ž.) ir kardais. A. mėgo vartoti piratai (ž.), puldami prekių laivus, nes tai nesukeldavo didelio triukšmo ir neatkreipdavo prekybą saugojančių karo laivų dėmesio.

Aboriginai (Aborigines), romėnų pavadinimas krašto gyventojams, kurie gyveno jame iš pat pradžios (ab origine). Graikai vadino juos autochtonais.

Abortas, 1) neštumo nutraukimas prieš 28-tą neštumo savaitę, kai dar vaisius nebūdamas moters įsčiuje negali gyventi. Abortai būva natūralūs (savaime įvykę) arba dirbtiniai. Natūralūs abortai įvyksta dėl moters ligų (pvz.: dėl sifilio, tifo, gimtuvės įdegimo arba nenormalios jos padėties, arba didelės traumos). Dirbtiniai A. padaromi arba pačios neščios moteries, arba trečiojo asmens, pavartojant cheminius arba augalų preparatus, fizines ar mechanines priemones. A. moteries sveikatai žalingi, po jų moterys dažnai nustoja vaisingumo, ir daugelis moterų miršta (kraujo užkrėtimas — sepsis). Tačiau dėl blogų socialinių gyvenimo sąlygų jie kasmet darosi dažnesni ir dideliuose miestuose savo skaičiumi praneša normalius gimdymus. 2) A. BS baudžia grasos kalėjimu nuo $1^1/_2$ iki 6 m. Klausimas apie a. baustinumą labai ginčijamas. Vokietijoje (218 §-o klausimas) ir kitose valstybėse eina smarki kova už pripažinimą A. nebaudžiamu (jei daromas moteriškei sutinkant). 3) Bažnytinis nusikaltimas, kai tyčia padaromas arba tyčia ir stačiai išmetamas nepribrendęs užsimezgęs žmogaus vaisius. Bausmės — įvykio ekskomunika, rezervuota ordinarui (vyskupui ir t. t.) (Kodeksas I. C. kan. 2350, § 1 ir 985, n. 4) A. (gyvulių) pasitaiko visiems naminiams gyvuliams, arba atskirais atsitikimais sporadiškai, arba iš karto didesniam gyvulių skaičiui — apkrečiamasis (epizootinis). Paprasto išsimetimo priežastys gali būti traumatinės, mechaninės, terminės, cheminės, toksinės kit.

Tierheilkunde und Tierzucht, I. B. 1925; *E. Weber,* Die Krankheiten des Rindes, 1927; *Hutyra u. Maczek,* Spezielle Pathologie und Therapie der Haustiere, 1909. I. Band.

Abortyvinis gydymas, yra mėginimas pašalinti ligą pačioje jos pradžioje, veikiant susirgusį organizmą ar atskirus jo organus trumpu laikotarpiu stipriomis medikamentų dozėmis. Ab. gyd. reikalingas atitinkamų, tikslių, gydytojo patikrintų sąlygų.

About (Abu) (1828 — 1885), prancūzų rašytojas ir akademikas, pasižymėjęs įvariose dailiosios literatūros srityse, žurnalistikoj ir kritikoj. Puikus stilistas, senų klasikinių prancūzų kalbos tradicijų atstovas, mūsų laikais užmirštas, nes jo kūryba buvo to literatūros tipo, kurs yra glaudžiai susijęs su kasdienine tikrove.

Zola, Les Romanciers naturalistes, Paris, 1881; *Renan,* Fenilles détachées, Paris, 1887.

Abrachius (gr.), berankis iš prigimimo.

Abradatas, persų kunigaikštis, minimas su savo žmona Pantėja Ksenofonto Kiropedijoje.

Abraham a Santa Clara (Johann Ulrich Megerle) (1644 VII 2 Kreenheimstetene netoli Meskircho Badene — 1709 XII 1 Vienoje). Išauklėtas jėzuitų gimnazijoje Ingolstadte, nuo 1656 pas benediktinus Salcburge, įstojo 1662 į reformuotų augustinų ordeną Maria Brune netoli Vienos. Studijavo Vienoje filosofiją ir teologiją ir ėjo aukštas savo ordeno pareigas, ypač Vienoje. Žymus pamokslininkas ir satyrų rašytojas, populiariško, truputį šiurkštaus pobūdžio. Svarbiausieji jo veikalai: „Merks Wien!" (maro įtakoje 1679); „Auf, auf, ihr Christen!" (turkų pavojaus įtakoje 1683, prototipas kapucino pamokslui Šilerio dramoje „Wallensteins Lager"); „Judas der Erzschelm" (1686—1695). — Visų jo veikalų rinkinys (21 tomai, 1836—1874) yra nepilnas. Parinktus veikalus išleido H. Strigl (6 tomai, 1904—1906) ir K. Bertsche (1-as tomas, 8-tas leidinys 1922, 2-as tomas, 6-tas leid. 1923).

T. R. v. *Karajan,* A. a St. Cl. (1867); K. *Berthsche,* A. a St. Cl. (2-as leid. 1922); A. *Klöckner,* Ueber A. (Form und Sinn) (1926).

Abrahamavičius (Abrahamovič) (1710 VIII 24 Lietuvoje — po 1775), 1726 jėzuitas, rektorius jėzuitų konviktų Vilniuje, Nesvyžiuje, Polocke ir Minske; pamokslininkas, paskelbęs eilę savo pamokslų Vilniuje 1748—1753.

J. Bieliński, Uniw. Wil. III p. 110—111.

Abrahamavičius (Abrahamovič) Mykolas (m. 1651 II Vilniuje), Lietuvos artilerijos generolas, vėliau Trakų vaivada.

Abraišiai (Barsukinė), Marijampolės ap., Šumskų val. kaimas; 1922—45 gyv. 8 km nuo Marijampolės.

Abraitis Antanas, Plumpio ir J. Klumpio slapyvardžiais bendradarbiavo „Lietuviškame Balse" 1887, „Vienybėj Lietuvninkų" 1894 ir kitur.

V. Biržiška, Tauta ir Žodis, V (A. laiškai).

Abraitis Julius (g. 1890 XII 14 Barsukinės k. Šumskų val., Marijampolės aps.) 1911 pa-

baigė Marijampolės gimn.; 1911 stojo į Maskvos univ. teisių, paskum medicinos fakultetą, kurį pabaigė 1917; 1917—1918 ka-

riuom. gydytojas rusų arm.; 1918 apsigyveno Prienuose; 1918 — 1920 Alytaus aps. gydytojas; 1920 studijose Berlyne ir Leipcige; 1921—1922 sveikatos depart. medicinos sk. viršininkas, toliau dep. vic. direktorius; nuo 1922 pab. vyresnysis pulko gydytojas majoro laipsniu. Slap. Sėjikas, S-s, J. ir kitais nuo 1910 bendrad. „Lietuvos Žiniose"; 1912 redagavo „Lietuvos Ūkininką"; 1912—1914 „Aušrinės" red. narys ir bendradarbis; bendr. „Santaroj". 1910 — 1911 vedė Marijampolės „aušrininkų" organizaciją.

Abrakas, 1) avižų grūdų ir pelų akselio mišinys arkliams šerti; 2) duonos riekė.

Abramavičius (Abramowicz) Liudvikas (g. 1876 Maskvoj); gimnaziją baigęs Charkovo univer. studijavo gamtą ir Krokuvoj istoriją. Pradėjo rašyti 1905 Varšuvos „Ogniwo"; 1906 M. Rõmeriui (ž.) įkūrus Vilniuje pažangųjį dienraštį „Gazeta Wileńska", stojo į jo redakciją ir apsigyveno Vilniuje. G. W. pakrypus labiau į kairę, perėjo į redakciją „Kurjer Litewski". 1911 kartu su keliais pažangiais lenkų inteligentais įkūrė demokratiškai - pažangų savaitraštį „Przegląd Wileński". Prieš pat did. karą persikelia į Varšuvą, dalyvaudamas slaptoj lenkų nepriklausomybės akcijoj. Karo metu Varšuvos spaudoj nušviečia lietuvių judėjimą. Laikinojoj lenkų valst. taryboj spaudos skyriaus vedėjas, Lietuvos reikalų referentas, spausdina „Problem Litwy podczas wojny". 1919 grįžta į Vilnių, dirba spaudos inspektorium „Rytų Žemių valdyboj", iš ten išstojęs 1920 steigia „Gazeta Krajowa", kurią greitai perleidžia L. Chominskiui ir 1921 atnaujina „Przegląd Wil.", kad ir savotiškai, bet objektyviai nušviesdamas ir Lietuvos reikalus. 1925 išspausdino Vilniaus spaustuvių istoriją: „Cztery wieki drukarstwa w Wilnie". 1931 Vilniaus žurnalistų sindikato pirmininkas.

Abramavičius Šolom - Jokūbas (1836 Kopile Minksko gub. — 1917), žymiausias 19 amžiaus žydų kūrėjas. Savo literatūros veikimą pradėjo populiariško mokslo srity, parašė knygą iš gamtos mokslo, bet paskui pradėjo rašyti vien apysakas ir epiškus veikalus. A. yra pirmas žydų literatūros realistas menininkas; vaizdavo žydų gyvenimą; jo kūryba yra tikras žydų veidrodis. A. sukūrė originalų stilių, paturtino hebrajų literatūrą ir paruošė dirvą hebrajų kalbai atgimti. Jo veikalai išversti į rusų, vokiečių, anglų, lenkų ir lietuvių kalbas (Žydų apysakos).

Abramavičius (Abramowicz) Vytautas (g. 1874 Kalugoj). Gimnaziją baigė Maskvoj; univ. teisių fak. ėjo Varšuvoj (pašalintas už dalyvavimą manifestacijoj) ir Charkove. Kurį laiką tarnavo geležinkelių juriskonsultu (Rusijoj ir Varšuvoj). 1904 persikėlė į Vilnių Petrapilio — Varšuvos geležinkelio juriskonsultu ir kartu vertėsi advokatūra. Pradžioje veikdamas PPS eilėse, su laiku nuo jų atsitraukia, pagrindžia ir organizuoja vadinamąją demokratinę Vilniaus lenkų grupę, mėginusią palaikyti kontaktą su analoginėmis lietuvių ir gudų grupėmis, Pilsudskiui atskilus nuo PPS ir pradėjus organizuoti kovai dėl Lenkijos nepriklausomybės lenkų „strzelcus", A. susiartina su ta srove ir karo metu patraukia Vilniaus lenkų demokratus į Varšuvos pusę. Atsidavęs pilsudskininkas, 1919 lenkams užgrobus Vilnių skiriamas Vilniaus burmistru. Pasišalinęs 1920 į Varšuvą, grįžta su Želigovskiu, būdamas jo dešiniąja ranka, paskirtas laikinosios „vidurinės Lietuvos" valdančios komisijos pirmininku. Jo pastangoms išlaikyti kad ir fiktyvišką nuo Lenkijos komisijos nepriklausomybę nepavykus, pasitraukia, bet vad. „Vilniaus seime" kartu su

visais „demokratais“ balsuoja už Vilniaus prijungimą prie Lenkijos. Vėliau Pilsudskio paskirtas Druskininkams valdyti, politinės rolės nebevaidina.

Abramiškių ež. Trakų ap. Kietaviškio val., 6 ha.

Abraomas, izraelitų tautos tėvas, taip pat aukštai gerbiamas krikščionių ir magometonų; Teracho sūnus; turėjo du brolius: Araną ir Nachorą, vedė Arano dukterį Sarą. Abraomo istorija įrašyta Gim. kn. 11,26—25,11; kilęs iš pietinės Chaldėjos Uro miesto, netoli Persų įlankos. Abraomo vardas iš babiloniečių k. reiškia: mano tėvas myli; Abraomas emigravo iš Uro per šiaur. Mesopotamijos Charano miestą į Kanaano žemę; iš čionai bado verčiamas buvo Egipte; grįžęs į Kanaaną, gyveno vietovėje, kur šiandien Hebrono miestas; brolėną Lotą, patekusį į Elamo karaliaus Kedorlaomerio, užpuolusio Ventapolį, nelaisvę, Abraomas su talkininkais pasivijo, staiga užpuolė grobio sargybą ir išvadavo. Šiame karo žygyje, įrašytame Gim. 14, kurio istorišką pagrindą patikrino naujausios iškasenos, Abraomas dedamas šalia grynai istorijos asmenų ir tuo įgyja istorijos šviesos. Abraomas padarė sandorą su Dievu, ir to ženklu yra apipiaustymas. Abraomas turėjo du vaikus; Izaoką iš Saros ir Izmaelį iš egiptietės Agaros. Be to, naujausios iškasenos patikrino Abraomo tėvynę Urą ir šeimos vardų istoriškumą.

A. Grigaitis, S. Is. Problemos 1925 I 141—172; *Böhl,* Das Zeitalter Abrahams. 1930.

Abrasaksas (Abraksas). Pagal Irenėją, adv. haer. I, 19, 4. taip vadino gnostikas Basilidas aukščiausią būtybę, 365 eonų viršininką. A. paveikslus dažnai randame ant III ir IV amžių akmenų ir žiedų, vartojamų amuletais (ž.). A. — Dievo vardas helenistiniuose burtų papiruose vaidinąs vaidmenį skaitmenų magijoj. Jo vardo raidės sudaro skaitmenį 365.

A. Dieterich, Abraxas 1891 ir *Leipololt,* Die Religionen in den Umwelt des Christentums (1926).

Abrasimaukos ež. Zarasų ap., Paupinės val., 15 ha.

Abrasio, gimtuvės gleivinės išgrandymas specialiu instrumentu; tai daroma arba gimtuvės ligai pažinti arba gydymo tikslui (pvz.: ligūstai pakitėjusiai gleivinei arba neštumo likučiams pašalinti).

Abrazija (lot.) jūros krantų ardymas ir apzulinimas vandens pagalba.

Abrenčija ž. Utricularia.

Abreviatoriai, Apaštališkojo Sosto raštinės valdininkai, dvasininkai, kurie, naudodamiesi ypatingais rašto sutrumpinimo ženklais (nuo to ir jų vardas), daro prašymų ištraukas ir bulų santraukas. Įsteigti Pijaus II, panaikinti Pauliaus II (1466), atgaivinti Siksto IV (1471). Anksčiau buvo dvi rūšys: vadinamieji abbreviatores parci maioris et minoris (parcus - grotelėmis atskirta raštinės vieta); pirmųjų prie Siksto IV buvo 12, antrųjų — 60. Dabar yra tik abbreviatores parci maioris: 4 praelati di numero ir 8 supranumerari. Vienas abreviatorius yra ir prie Datarijos.

Bangen, Röm. Kurie (1854). Gerarch. katt. (Roma 1903).

Abreviatūros (lot. sutrumpinimai) atskirų žodžių ir ištisų formulių sutrumpinimai rankraščiuose ar ant paminklų vietai ar laikui sutaupyti. Jų esti įvairių: pirmos žodžių raidės (DD=dono dedit), pirmas žodžio skiemuo su brūkšniu ar be brūkšnio viršuje, su pridėta paskutine priebalse (eps=episcopus) ar be jos (coss—consulibus) ir įvairūs ženklai, pav.: IC vėliau; IHS = Iesus; XP=Christus; DM=Diis Manibus; XMG X Christos, Michael, Gabriel.

Chassant, Dict. des abbréviations (Paris 5 1884). *Paoli,* Le abbreviature (Flor. 1891). *Cappelli,* Dizionario di abbreviature (Milano 1899, vokiškai 1900), *Cabrol* I, 155, Kirchen Lexicon I 23.

Abrieskai, Šiaulių aps. Šiaulėnų val. kaimas: 1922—95 gyv.; 7 km nuo Dvarininkų.

Abrikosas (lot. Prunus Armeniaca L., Armeniaca vulgaris Lam.), vaisių medis, įveztas iš Armenijos į Graikiją. Gardūs oranžinės spalvos vaisiai, kurie valgomi žali ir džiovinti. Lietuvoje iššala. Dauginti galima tik skiepijant į Prunus insititia arba St. Julien. Žiedai rausvi, medis Rosacaae šeimynos.

Abrinas, nuodas iš sėklų augalo vardu Abrus Precatorius.

Abromaitis Petras (1854 XI 26 Šalčininkuose Krosnos par. — 1911 II 17), kunigas, baigęs Seinų seminariją kunigavo Punske. 1887 išėjęs į Š. Ameriką, kunigavo Hazletone, Mahanoy City, Shenandoah Pa., kur mirė. Amerikos lietuvių gyvenime remdavo lėšomis katalikų kultūrinį darbą, kartu su kun. Burba išleidęs Vapplerio Ist. katalikų bažn. 1892 ir Dobžansko Aukso veršį 1893, su kun. Miluku ir kun. Žilinskiu leido 1894 — 1896 „Garsą Amerikos Lietuvių“, kartu su kun. Miluku ir kitais sudarė „Lietuvių Katalikų spaudos Bendriją“ (ž.), kuri 1903 perėmė iš kun. Varnagirio „Žvaigždę“.

Abromeit Jonas, Mažosios Lietuvos floros tyrinėtojas, 1898 paskelbęs Flora von Ost-u. Westpreussen. Daug darbų paskelbė Jahresbericht d. Preuss. Botan. Veins.

Abromiškiai, 1) Ukmergės aps. Kovarsko val. kaimas: 1922—50 gyv.; 9 km nuo Anykščių; 2) Trakų aps. Vievio val. kaimas; 1922—187 gyv.; 5 km nuo Vievio; 3) Trakų asp. Kietaviškių val. dvaras; 1922—115 gyv.; 10 km nuo Vievio.

Abromiškis, 1) Utenos aps. Užpalių val. kaimas; 1922—57 gyv.; 22 km nuo Utenos;

2) A. (Šilelio) Ukmergės aps. Kovarsko val. 1922—15 gyv.; 10 km nuo Anykščių.

Abromžiliai (Žiliai), Šakių aps. Barzdų val. kaimas; 1922—61 gyv.; 5 km nuo Pilviškių.

Abrus Praecatorius L., iš atogrąžų juostos (šeim. Leguminosae), vijoklinis augalas, raudonu, juodais taškeliais, nuodingų sėklų, tėviškėje vartojamas karoliams. Šaknys vartojamos kaip saldžios šaknelės (Glycyrrhiza- radix liquiritiae) (ž.).

Abrūsinyčia, lentynėlė, kabykla rankšluosčiams kabinti; pryšakinė jos lentelė paprastai išpiaustoma įvairiais lietuvių liaudies motyvų raštais, todėl, greta prievarpstės (ž.) ir varpstės (ž.), ji vienas žymiausių liudytojų, kaip lietuvių liaudies meniškai sugebėta atitinkamai puošti medinė plokštuma.

P. Galaunė, Lietuvių liaudies menas. 1930, 207—212 p.

Abruzzi, kalkakmenio masyvas vidurinėje Italijoj, apimąs aukštąją Apeninų dalį su aukščiausia jų viršūne — Gran Sasso d'Itaba (2921 m).

Abruzzi e Molise, Italijos provincijų grupė, apimanti 15418 km², 1.524000 gyv. Svarbiausias verslas — gyvulių ūkis.

Absalomas (hebr. = tėvas yra taika), 3-sis Dovydo (ž.) sūnus, sukilęs prieš savo tėvą ir paėmęs Jeruzalę (ž.), tačiau Dovydo kariuomenės sumuštas ir Joabo, prieš Dovydo norą, nužudytas.

Absalonas (1128—1201), Skandinavijos šiaurės ir ypač Danijos krikščionintojas bei civilizuotojas; 1157—91 Roskildės, 1178—1201. Lundo arkivyskupas.

Abscesas (lot.), pūlynas.

Abscisa, analizinėj geometrijoj (ž.) viena koordinatų (ž.), paprastai atidedama ant gulsčios ašies nuo koordinatų pradžios (ž.). A. laikoma teigiama, jei ji atidedama ant laisvai parinktos ašies ta linkme, kuria pasirinkta teigiamoji ašis, A., atidėta griežtai priešinga linkme, laikoma neigiama, pagal Dekarto (ž.) principą.

Absenteizmas, susilaikymas nuo vykdymo vadinamųjų politinių teisių, nedalyvavimas masiniuose politinės galios aktuose tų asmenų, kurie, tam tikromis teisės normomis, gali arba turi juose dalyvauti. Šitaip, pvz., sakoma: rinkimuose į seimą (į savivaldybes, respublikos prezidento rinkimuose ir t. t.; arba: referendume, plebiscite) piliečių rinkikų (arba balsuotojų) absenteizmas siekė 50% (arba 60, 70 ir t. t. %%, arba buvo labai nežymus, nes sudarė iš viso apie 2%). A. gali reikštis ir kolegialiniame įsteigtosios viešosios galios organe, pvz., tautos atstovų A. seimo posėdyje arba seimo sesijoje. Kaip bendra taisyklė, A. yra atitinkamos politinės funkcijos smukimo, negaliojimo sui generis rodyklė, ir ten, kur jisai yra ypatingai žymus, įspėja politikus, teisininkus ir ypač valdančiuosius, kad tam tikros viešosios funkcijos būvis arba struktūra esanti nesveika ir gal taisytina.

Absida, apsis (gr.), vėlesniais Romos laikais taip vadintos pusės ratlankio formos patalpos, kurių lubos buvo apskritai skliaučiamos. Vėliau A. iš oro pusės gavo pusės daugiakampio formos, nors viduje likosi apskrita. Bažnyčiose A. buvo ir dabar esti daroma vieno ar keliu skyrių ašių galuose.

Absinthin, kartumynas iš pelenų. Žadina apetitą.

Absinthismus (gr.), apsinuodijimas mėtomis.

Absirtas ž. argonautai.

Absoliucija (lot. atleidimas), teologijoj: 1) sakramentinė A.: nuodėmių atleidimas, kurį atgailos sakramente suteikia teisėtai paskirtas, Dievui atstovaująs kunigas. A. formulė lotynų Bažnyčioj tokia: Ego te absolvo a peccatis tuis (aš tau atleidžiu tavo nuodėmes); 2) bažnytinė A.: atleidimas nuo bažnytinių bausmių, suteikiamas arba slaptai per išpažintį arba viešai vyskupo ar kurio kito bažnytinės vyresnybės atstovo; 3) liturginė apeiga prie katafalio po mišių už mirusį (kitaip dar vadinama Libera): maldos už mirusį apšlakstant katafalį švęstu vandeniu ir apsmilkant; 4) atleidimas su atgaila mirusio ekskomunikuoto, kad jis galėtų būti palaidotas su bažnytinėmis apeigomis ir mišiomis už mirusį.

Absoliutas (lot. absolutus — absolvere), kas savo esme visiškai savarankiška, nepareina nuo kitų, nepriklauso jokių sąlygų; nesąlyginis.

Absoliuti erdvė ž. reliatyvybės teorija.

Absoliutinės ganyklos, plotai, kurie gali būti naudojami tik ganykloms, pvz., tokie, kurie yra drėgnose žemumose ar stačiuose kalnuose, skardžiuose.

Absoliutinės pievos, plotai, kurie ar tai dėl drėgnumo, ar dėl minkšto dirvožemio, ar dėl to, kad reguliariai yra užliejami, negali būti naudojami ariamai žemei ar ganykloms.

Absoliutiniai skaičiai. Sulyginti įvairių erų datoms Ideler sugalvojo tam tikrą bendrą skaičiavimo būdą, kurio skaičius vadina absoliutiniais skaičiais.

Absoliutinis oro drėgnumas, esamų ore vandens garų slėgimas, išreikštas mm (ž. oro drėgnumas).

Absoliutizmas ž. A raidės priedą.

Absoliutus didumas ž. modulis. Tai yra tikrojo skaičiaus vertė, neatsižvelgiant į jo ženklą. Rašoma $1—31=3$. Paprastojo kompleksinio skaičiaus $a+bi$ absoliutus didumas yra $|a+bi|=\sqrt{a^2+b^2}=(a+bi)(+abi)$

Absoliutus diferencialinis skaičiavimas, arba Ricci calculus — italų matematikų Ricci ir Levi — Civitá įvestas logaritmas, kuriuo ieškoma duotųjų žinomųjų funkcijų absoliučios, vadinasi, nuo koordinatų sistemos pasirinkimo nepareinančios ypatybės. Jis duoda tensorų (ž.) skaičiavimo taisykles daugiau kaip trijų dimensijų erdvėje ir virto bendrosios reliatyvybės teorijos matematiškąja pagalbine priemone.
Schouten, Der Riccicalcul (1924).

Absoliutus judesys ž. reliatyvybės teorija.

Absoliutus laikas ž. reliatyvybės teorija.

Absoliutūs laukai, abs. dirvos, plotai, kurie, pareinamai nuo jų natūralaus būvio bei žemės rūšies, racionaliai gali būti naudojami tik ariamai žemei.

Absorbavimas dirvožemy pasireiškia tuo, kad į žemę įsigėrę kai kurių tirpstančių druskų metalai (kationai) ar rūgščių liekanos (anionai) nesiduoda vandeniu išplaunami. Spalvotos, stipraus kvapo srutos, persisunkusios pro žemę, išeina pradžioj be spalvos ir be kvapo, bet prisisotinusi žemė vėliau nebepriima to, ką pirmiau absorbavo. Juo daugiau dirvožemy molio, humaus, juo daugiau jis absorbuoja ir juo mažiau pavojaus įneštoms su trąšomis maisto medžiagoms išsiplauti, todėl smėliniai dirvožemiai reikia trėšti mažais kiekiais, bet dažniau negu sunkesnieji. Maistingųjų metalų (anionų) gerai absorbuojasi kalis, amonis, magnis, kalcis, geležis, bet trijų pastarųjų dirvožemiai dažnai esti prisotinti jau iš prigimties. Fosforo ir sieros rūgšties palinkimas absorbuotis didėja dar su dirvožemio kalkingumu. Azoto rūgšties liekanos dirvožemis neabsorbuoja, todėl šios svarbios trąšos reikia duoti tik tada, kai augalų šaknelės gali ją įsitraukti ir neišleisti su vandeniu į dirvą.
V. Ruokis, „Dirvožemio mokslas". „Ž. Ū. Vadovas".

Absorbcija (lot. absorbere — sugerti, suimti, susiurbti), susiurbimas, sugėrimas. 1) Dujų skystyje tirpimas; pastoviai temperatūrai esant dujų A. proporcinga slėgimui (Henry dėsnis, 1803). Dėsnis tiksliai tetinka mažai skystyje tirpstančioms dujoms, kaip antai: azotui, deguoniui, vandeniliui, angliarūgščiai, metanui ir kit., bet ir tai tik tebesant nedideliam slėgimui. A. tokių dujų, kurios tirpdamos kinta, pvz., disocijuoja vandens tirpale, kaip antai, chloro vandenilis, arba sudaro hidratus (amoniakas), Henry dėsnis nepritaikomas. Temperatūrai kylant, dujų tarpumas (absorbcija) dažniausiai mažėja. A. koeficientu vadinasi toks dujų tūris, kuris esant 0° temperatūrai ir 760 mm slėgimui ištirpsta 1 cm^3 skystimo. 2) Fiziologijoje A. vadinasi organizmo pajėgumas susiurbti laukujėms dujoms ar skysčiams laukuje savo oda arba gleivinėmis odelėmis. Augalų fiziologijoj A. susiurbimas iš oro angliarūgšties ir vandens arba dirvožemio vandenyje ištirpusių medžiagų, reikalingų augalo maitinimui. Čia šis procesas vyksta absorbuojamųjų audinių pagalba.
3) A. šilimos. Per vienas medžiagas, k. a., valgom. druską, šiliminiai spinduliai pereina nesilpnėdami, per kitas gi, k. a., vandenį, stiklą, jie pereina žymiai nusilpę arba visai nepereina. Įvairios medžiagos šiliminių spindulių absorbuoja nevienodai. Be to, šilimos A. pareina ir nuo absorbuojančių kūnų paviršiaus. Lygių, spindinčių paviršių kūnai absorbuoja daug mažiau už matinių paviršių kūnus. Didžiausią A. turi juodi kūnai. Todėl mes vasarą dėvim baltus drabužius. Bet daug šilimos absorbuoją kūnai daugiau jos ir spinduliuoja. Turis pasuodintą rutulėlį gyvsidabrio termometras prieš saulę daug greičiau įkaista negu spindis termometras. Bet juodasis daug greičiau ir atvėsta už spindinti.
V. Čepinskis, Fizikos Paskaitos. III skyrius. Šilima. 1924.
4) A. šviesos. Eidama per įvairias medžiagas šviesa silpnėja, kadangi ji yra jų absorbuojama. Įvairios medžiagos absorbuoja šviesą nevienodai, vienos daugiau, kitos mažiau. Pvz., ir ploni metalų sluoksniai absorbuoja beveik visą šviesą, jos visai nepraleisdami, o vanduo absorbuoja labai mažai ir tik stori jo sluoksniai susilpnina šviesą. Šviesos A. pareina nuo medžiagos, šviesos bangos ilgio ir sluoksnių storumo.
V. Čepinskis, Fizikos paskaitos. IV skyrius. Šviesa. 1925.

Absorbcijos audiniai, tie augalų audiniai, kurių vyriausia funkcija yra tiesioginis vandens arba ir jame ištirpusių maisto medžiagų paėmimas.

Absorbcijos spektras. Perėjusios kurią nors medžiagą šviesos spektro spalvos nebėra visos vienodai ryškios. Kai kurios spektro spalvos žymiai susilpnėja arba net visai išnyksta. Tokį spektrą vadiname absorbcijos arba likučių spektru. Reta kada A. ribos yra griežtos; dažniausiai spalvos silpnėja pamažu pasiekdamos minimumą ir vėl pamažu stiprėja. Jei absorbuojamas vienas spektro galų, gauname vienpusišką A. spektrą. Esant abiem spektro galam absorbuotiem, turėsime dvipusišką A. spektrą. Prie selektyviškos A. absorbuojama viena arba keletas spalvų spektro viduryj. Absorbuotą spektro dalį vadina A. bruožu. o jį visai siaurą ir griežtai ribotą — linija. Šiuo atveju turime bruožinius ir linijinius A. spektrus. A. bruožai esti simetriški ir nesimetriški. Pirmuose didžiausia tamsuma esti bruožo viduryje ir ji silpnėja vienodai į abi puses. Antruoju gi atveju viena riba yra daug griežtesnė už kitą. Vienpusiška A. dažnai

vadinama dar bendra A., jeigu riba nėra griežta, bet spalvos silpnėja pamažu. Bendra silpna A. gali liesti ir didesnę spektro dalį, žymiai nesilpnindama jos. Esti, kad bendros A. plote gali būti ir A. bruožų arba linijų.
V. Čepinskis, Fizikos paskaitos. IV skyrius. Šviesa. 1925.

Absorbentia (lot.), vaistai ar medžiagos, suimančios į save skystimus, dujas ar cheminius junginius.

Abstinencija (lot.), susilaikymas; paprastai vartojama kalbant apie visišką susilaikymą nuo alkoholinių gėrimų.

Abstinentas, žmogus, kurs visai negeria svaigalų ir nerūko. Šių dienų blaivybės d-jos nariais tegali būti abstinentai; saikingi blaivininkai negali pretenduoti į abstinento vardą.

Abstrakcija (lot. abstractio), atatrauka, proto veiksmas, kuriuo iš dviejų ar kelių natūraliai susijusių dalykų teimamas dėmesin vienas. Kitas ar kiti daikto dalykai (žymės) neneigiami, bet tik arba nestebimi arba sąmoningai jų nepaisoma. Ab. vadinama ne tik proto veiksmas, bet neretai ir pati tokiu proto veiksmu sukurtoji idėja, sąvoka. Ab. (abstraguoti) yra artima kitam proto veiksmui, stebėjimui. Ab. pagalba norima pažinti, kas daiktuose yra bendra, esminga.

Abstraktus, atitrauktas, nekonkretus, nevaizdingas.

Absurdas (lot. absurdum), kas logikos atžvilgiu negalima, beprasmiška, nesąmonė.

Abu Bekr. (573 — 743). Mahometo uošvis ir pirmasis muslimų (ž.) kalifas; kariavo su bizantiečiais.

Abu Džafar vadinamasis **el Mansur** (Nugalėtojas), kalifas Abbasidas (754—775), sutvarkė kalifatą, sostinę padarė Bagdadą.

Abuchovič Algirdas (1840—1905), gudų rašytojas; Mickevičiaus, Kondratavičiaus ir Lermontovo vertėjas.

Abukiras, (Abuocir) senovės Kanabos, kaimas žemajame Egipte, Viduržemio jūros pakrantėje, 18 km į žiemių rytus nuo Aleksandrijos. Garsus kautynėmis: 1) 1798. VIII. 1 anglų admirolas Nelsonas (ž.) sunaikino prancūzų laivyną ir atkirto Napoleono kariuomenei kelią grįžti į tėvynę. Šiose kautynėse Nelson'as nenustojo nė vieno laivo. Kautynės laidavo anglams vyravimą Viduržemio jūroje. 2) 1799. VII. 25 įvyko kautynės tarp prancūzų ir turkų. Po Sirijos žygio turkų kariuomenė (apie 18.000 žm.), Mustafos Pašos vadovaujama, išsėdo iš laivų ties Ab., kur Napoleonas ją sumušė. VIII. 2 buvo paimtas Ab. fortas (ž.) ir Ab. vėl atiteko prancūzams. 3) 1801. III. 1 anglų gen. Abercromby (Aberkrombi) su 17.000 anglų išsėdo ties Ab. ir išvarė prancūzus iš forto; netrukus įvyko kautynės ties Aleksandrija ir Romani, kur pralaimėję prancūzai turėjo pasitraukti iš Egipto.

Abula, Vidzemės upelis, Gaujos kair. intakas, netoli Valmieros.

Abulija (gr.), valios stoka dėl psichinių susirgimų.

Abundantia, pertekliaus personifikacija — rom. deivė, vaizduojama moteriške, pilančia auksą iš pertekliaus rago. Jos paveikslus randame tiktai ant monetų nuo Trajano (ž.) laikų.

Abutilon, kambarinis augalas iš atogrąžų Amerikos (šeim. Malvaceae). Kultūroje daugiausia galima rasti gibridų baltais, geltonais ir raudonais skambučio formos žiedais ir į klevą panašiais lapais A. megapotamicum kabančiomis šakomis ir nedideliais geltonais raudonu pagrindu žiedais. Turi, kaip ir hibridai, margalapių formų.

a. c. 1) sutrump. anni currentis (lot.), t. y., einamųjų metų; 2) sutrump. a conto (ž.).

Acantaspis (gr.), fosilija iš devono, Ptyctodontidae šeim.

Acanthaceae (lot.) šeimyna iš dviskilčių eilės Tubiflorae, apie 2000 rūšių dausų ir priedausių kraštuose. Netaisyklingi žiedai žiedynėse, žolės arba krūmai, rečiau maži medeliai. (ž. Acanthus).
Acanthus).

Acanthocephali, kirmėlių Nemathelmintes potipio klasė. Turi kabliais apginkluotą šnipą, kuriuo prisitvirtina ir laikosi prie šeimininko žarnos sienelės. Suaugusios parazituoja žuvų, paukščių ir žinduolių žarnose pereina tarpinį šeimininką, kuriuo paprastai esti koks nors nariuotakojis. Pvz., Echinorhynchus gigas gyvena naminės ir laukinės kiaulės žarnose.

Acanthoceras (gr.), fosilija iš Cosmoceratidae šeim.

Acanthocrinus (gr.), fosilia iš devono Rhodocrinidae šeim.

Acanthodi, fosilija devono ir permės Elasmobranchii eil.

Acanthus, ilgamečiai augalai iš šeim. Acanthaceae, ornamentališkų lapų ir įdomių žiedų, bet nelabai tinkami mūsų klimatui ir dažnai iššąla. Daugiausia randama pietų Europoje.

Acarina ž. erkės.

Accent (lot.), kirtis, dinaminis išskyrimas atskiro garso arba akordo.

Accouchement (pr., akušman), gimdymas, gimdymo pagalba.

Accursius (Accorso), italų teisininkas (1188 netoli Florencijos — 1259 Bolonijoj). Nuo 1221 profesoriavo Bolonijos universitete ir parašė vadinamąją „Glossa ordinaria", kurią vėliau teismuose taikydavo kaip įstatymą.
Landsberg, Die Glosse des Accursius, 1883 m.

Aceptolai (gr.), begalviai; ž. Lamellibranchiata.

Aceraceae (klevičiai), augalų šeimyna iš dviskilčių eilės Terebinthales, apie 120 rūšių medžių su iškarpytais arba sudėtiniais lapais ir sparnuotu vaisiumi; ž. klevas.

Acetabulum (lot.), Anat. Gužo duobė bevardžiame kaule (os soxae).

Acetaldenidas ($CH_3C\overset{O}{\diagdown H}$), etanalis, etilo alkoholio oksidinimo produktas. Aštraus kvapo skystimas, verdąs 20,8 C, lyg. sv. 0,8, turi visas bendrąsias aldehidų (ž.) ypatybes. Oksidinamas jis virsta acto rūgštimi, gaivinamas — etilo alkoholiu.

Acetaliai, org. cheminiai junginiai, kurių pasidaro iš alkoholių ir aldehidų druskos rūgšties poveikyje. Paprasčiausio acetalio pasirodo iš etilo alkoholio ir acetaldehido pagal šią lygtį: $CH_3C\overset{O}{\diagdown H}+C_2H_5OH=CH_3CH=(OH_5C_2)_2+H_2O$. Jo iš lengvo pasidaro ilga laikomame vyne. A. lakūs, skanaus kvapo junginiai.

Acetanilidas, antifebrinas, ($C_6H_5NH.OC.CH_3$) org. junginys, gaminamas iš anilino ir acto rūgšties, kristalinis, bespalvis, bekvapis, vartojamas karščiui mažinti (todėl kitaip vadinamas antifebrinu) ir nerviškiems skausmams tildyti.

Acetatai, acto rūgšties druskos, pasidaro tirpinant metalų oksidus, hidroksidus arba jų karbonatus, kai kuriais atvejais taip pat ir grynus metalus atskiestoje acto rūgštyje, arba taip pat abipusiu skylimu šarminių žemės metalų acetatų arba švino acetato su kuriuo tarpiu sulfatu. Kadangi acto rūgštis vienabazė, tai bendra jos druskų formulė, CH_2COO, Me (Me=vienavalentis metalas). Šarminių ir šarminių žemės metalų acetatai gali prijungti prie savo molekulos dar 1 arba 2 acto rūgšties molekulas ir sudaryti rūgščiuosius acetatus. Kai kurie daugiavalenčiai metalai sudaro bazinius acetatus. Iš neitralių jų druskų tik sidabro acetatas ir vienavalenčio gyvsidabrio acetatas vandenyje netirpsta, kiti gi visi lengvai tirpsta; daugelis jų lengvai tirpsta ir alkoholyje. Daugumas druskų kristalinės. Kai kurie A. sausai varomi atpalaiduoja acto rūgštį, kiti gi — acetoną. Iš visų gausių acetatų minėtini: 1) Aliuminio acetatas pavidalu neitralios druskos Al. ($C_2H_3O_2$) tegali egzistuoti tik vandens tirpale. Druskos tirpalą šildant, ji skyla, atpalaiduodama rūgšties dalį, ir pasidaro bazinio aliuminio acetato $Al(OH)_2(C_2H_3O_2)$. Ši druska vartojama dažymo technikoje beicavimui (bazinė druska) ir medicinoje — neitralios druskos tirpalas antiseptinė priemonė, kompresams (liquor aluminii acetici). 2) Amonio acetatas, acto rūgšties amonis ($C_2H_3O_2NH_4$), balta kristalinė druskos masė, kurios pasidaro sotinant ledinę acto rūgštį sausu amoniaku. Rūgščiojo amonio acetato ($C_2H_3O_2NH_4+C_2H_3O_2$) alyvos pavidalo skystimo, stingstančio į kristalinę masę, pasidaro šildant kalio acetato ir amoniako mišinį. 3) Bario acetato, acto rūgšties bario $Ba(C_2H_3O_2)_2+3H_3O$) pasidaro tirpinant bario karbonatą acto rūgštyje. Šildomas bario acetatas atpalaiduoja acetoną. Kalcio, magnio, stroncio acetatai šildomi atpalaiduoja tą patį produktą. 4) Švino acetatas, acto rūgšties švinas ($Pb(C_2H_3O_2)_2$) 3HO kitaip vadinasi švino cukrumi (ž.). Bazinė jo druska $Pb_2(OH)_3(C_2H_3O_2)$ vadinasi dar švino actu (ž.). 5) Geležies acetatai: dvivalentės geležies acetatas ($Fe(C_2H_3O_2)_2+3H_3O$), žalsvi adatų pavidalo kristalai. Šios druskos tirpalai vartojami dažymo technikoje (beicavimui). Trivalentės geležies acetatas ($Fe(C_2H_3O_2)_3+2H_2O$), tamsiai raudonos spalvos lapeliai. Druska lengvai skyla. 6) Kalio acetatas, acto rūgšties kalis ($KC_2H_3O_2$) (Kalium aceticum, Terra foliata tartari). Jos gaunama iš kalio karbonato ir acto rūgšties. Druska nepaprastai lengvai tirpsta vandeny, vartojama šlapumui varyti (Liquor Kalii acetici). Ji sudaro viengubai ir dvigubai rūgščias druskas, prisijungdama prie savo molekulos vieną arba dvi acto rūgšties molekulas. 7) Vario acetatas, acto rūgšties varis ($Cu(C_2H_3O_2)_2+H_2O$) pasidaro tirpinant acto rūgštyje dvivalenčio vario oksidą žalių blizgančių kristalų pavidalu. (Ž. Šveinfurto žalymas). 8) Natrio acetatas, acto rūgšties natris ($NaC_2H_3O_2+3H_2O$) (Natrium aceticum, Terra foliata tartari crystalisabilis). Jo pasidaro neitralinant acto rūgštį natrio karbonatu (soda). Druska sudaro didelius gražius kristalus. Kaitinimu gauta bevandenė druska godžiai suima vandenį ir todėl vartojama reakcijoms kaipo vandens atėmėjas. 9) Gyvsidabrio acetatas, acto rūgšties gyvsidabris. Vienavalenčio gyvsidabrio oksidas, reaguodamas su acto rūgštimi, sudaro vienavalenčio gyvsidabrio acetatą ($HgC_2H_3O_2$) žvynų išvaizdos, baltų kristalų pavidalo. Dvivalenčio gyvsidabrio oksidas, veikiamas acto rūgštimi, sudaro dvivalenčio gyvsidabrio acetatą ketvirtotų plokštelių pavidalo kristalais ($Hg(C_2H_3O_2)_2$). Abi druskos vartojamos terapeutiniams tikslams. 10) Sidabro acetato, acto rūgšties sidabro ($AgC_2H_3O_2$), pasidaro smulkių baltų kristalų pavidale maišant natrio acetato ir sidabro nitrato tirpalus. 11) Cinko acetato, acto rūgšties cinko (Cincum aceticum) ($Zn(C_2H_3O_2)+3H_2O$), pasidaro neitralinant acto rūgštį cinko oksidu arba cinko karbonatu. Tirpalą išgarinus indo dugne pasilie-

ka balti perlamutrinės spalvos, šešiakampių plokštelių pavidalo kristalai. Cinko acetatas plačiai vartojamas medicinoje imti į vidų (raminanti priemonė nervingiems, vėmimui sukelti), taip pat ir išoriniams vaistams (kompresams, tepalams, akių lašams).

Acetilas (C_3H_3CO), vienavalentis acto rūgšties likutis, kuris savarankiškai neegzistuoja, bet tam tikrais acetilinimo metodais (ž.) duodasi įvedamas į kitus junginius.

Acetilenas, etinas (C_2H_2 arba $CH{\equiv}CH$), dujų būklės nesotus angliavandenilis, pirmutinis homologinės acetilenų eilės narys. Skystėja 48 atms. slėgime. Grynas būdamas kvepia skaniai, bet negrynas turi biaurų kvapą, kuris pareina nuo esamų jame priemaišų. Kvėpuoti nuodingas; uždegtas dega šviečiančia ir stipriai rūkstančia liepsna. Jo gaunama skaldant vandeniu kalcio karbidą ($CaC_2+2H_2O = Ca(OH)_2+C_2H_2$). 1 kg karbido duoda 300 l acetileno, kuris degdamas turi 15 kartų didesnį pajėgumą šviesti už šviečiamąsias dujas. A. mišinys su oru uždegtas smarkiai sprogsta (sprogimo ribos: nuo 1,6% iki 58% acetileno ore). Grynas A. sprogsta sunkiau, bet suspaustas (suskėgtas) lengvai, todėl suskėgtas ir suskystintas A. nepaprastai pavojingas. Praktikos reikalams jį tirpina acetone (1-me l acetono 100 l acetileno) arba suskėgia (suspaudžia, komprimuoja) su kuria koringa medžiaga, pvz., infuzorine žeme; tuomet A. sprogimo atveju nebepavojingas. Su variu ir sidabru A. sudaro sprogstamus junginius, acetilenidus, todėl vamzdžiai ir čiaupai iš tų metalų vengtini vartoti A. leisti. Suskėgtas A. leidžiamomis elektros žiežirbomis suskyla į vandenilį ir anglį labai grynų suodžių pavidalu. A. liepsna, be šviesos, duoda gana didelę kaitrą, todėl jis vartojamas šviesti ir aukštoms temperatūroms gauti (ž. autogeninis lydymas). A. labai lengvai duodasi paverčiamas acetaldehidu. Pastarasis gaivinimu lengvai paverčiamas etilo alkoholiu, o oksidinimu — acto rūgštimi. Tuo būdu jis tinka vartoti acto rūgščiai ir etilo alkoholiui gaminti.

Acetonas, propanonas, dimetilis ketonas (CH_3COCH_3), gaivinamo kvapo, bespalvis skystimas, verda 56°C., maišosi su vandeniu ir alkoholiu bet kuria proporcija. Jo gaunama sausai varant medį, ir todėl jo randama nevalytame mediniame spirite. Kaip nenormalios organizmo medžiagos apykaitos produkto, acetono pasitaiko saldžiąja liga sergančių šlapume (acetonurija) ir jų kraujuje (acetonemija). Techniniu būdu A. gaminamas kaitinant kalcio acetatą arba leidžiant acto rūgšties garus per įkaitintą bario oksidą. A. geras tirpintuvas dervai, riebalams, acetilenui ir kitoms org. medžiagoms, plačiai vartojamas nitro celulozai tirpinti ir jai želatinuoti bedūmės sprogstamosios medžiagos gamyboje. Be to, jis vartojamas chloroformui, jodoformui, sulfonaliui ir kt. medž. gaminti. Pasaulinio karo metu taip pat buvo vartojamas dirbtiniam kaučukui gaminti.

Acetonurija, acetonas šlapume.

Acetphenetidin, chemiškas pavadinimas fenacetino, vaisto, vartojamo karščiui ir skausmams mažinti.

Acetum (lot.), paprasto acto pavadinimas (ž. actas).

Ach Narziss (g. 1871), vokiečių filosofas ir psichologas, eksperimento būdu įrodęs valios vyksmų savitumą; nuo 1922 profesorius Göttingene.

Achabas, 7-sis Izraelio valdovas, savo žmonos Izebėlės veikiamas įvedė Baalio kultą; valdęs 22 metus, krito kovoj su Damasko valdovu Benhadadu II.

Achad Haamas (Ošer Ginsberg) (1856 Skvire Ukrainoj — 1927), žydų rašytojas ir filosofas. Jaunystėje rengėsi rabino karjerai. Bet švietimo įtakoje išmoko Europos kalbų, studijavo Vokietijoje ir 1889 išspausdino pirmą savo straipsnį hebrajų laikraštyje „Hamelic". A. veikalai surinkti į keturis tomus vardu „Kryžkelėje" ir jo laiškai į 5 tomus. A. buvo daug metų hebrajų mėnraščio „Hašiloach" redaktorium. Padėjo mokslišką pamatą žydų tautiniam sąjūdžiui. Pozityvizmo šalininkas, jisai sintezavo mokslišką pozityvizmą su judaizmu ir žydų pranašų eticizmu. A. H. yra, be to, didžiausias savo laiko ėsėistas. Jo hebrajų stilius originalus ir sukūrė naują laikotarpį hebrajų literatūroje.

Achaja (seniausiais laikais Aigijalas), mažas kraštas šiaurės Peloponese. Romėnų laikais Achaja buvo vadinama visa Graikija, be Tesalijos.

Achajai, senųjų graikų tautelė, kuri gyveno pirma Etiotidoj ir Tesalijoj, paskum Peloponese, kur A. įsteigė Argoso ir Lakonijos karalystes. Doriečiams įsibrovus į Peloponesą, vieni achajai įsikūrė Mažojoj Azijoj, kiti užėmė šiaurės Peloponesą, nuo tų laikų vadinamąją Achają; čia organizavo sąjungą. Ji subyrėjo pradžioj III a. pr. Kr. Apie 281 A. sudarė naują sąjungą; žymiausieji jos veikėjai Aratas (m. 213) ir Filopoimenas. Ji kovojo su Makedonija, ir pirmininkavo Peloponese, vėliau buvo susijungusi su Roma, kurios 146 buvo pavergta. Homeras tą vardą duoda visiems graikams: spėjama, kad XIV a. pr. Kr. gyveno didelė Achajų imperija.

Achajas (gr. — aios), Ksuto ir Kreusos sūnus. Achajų protėvis, Apollod. 1, 7, 3, 2 ir k.

Achaimenas, legendarinis Achaimenidų (ž.) dinastijos įkūrėjas.

Achaimenidai, senųjų Persų dinastija:

Kiras (500 — 529 pr. Kr.), Kambizas (529—522), Darijus I (521—485), Kserksas I (485 — 465).

Achamoth, vienas iš Eonų (ž.) gnostiškoj Valentino (ž.) sistemoj.

Acharnai, didžiausias senosios Atikos kaimas į š. nuo Atėnų. Šiandien Demidi.

Achatas (gr. — es) ištikimas Enėjo (ž.) draugas, Vergilijaus (ž.) apdainuotas.

Achazas, Judėjos valdovas (736—721 pr. Kr.?), Molocho kulto rėmėjas.

Achelojas(Acheloos), graikų mitologijoj Achelojo upės dievas, Okeano ir Tetidos (ž.) sūnus, visų srovių kunigaikštis. Garsi jo kova su Heraklu (ž.) dėl Dejaineiros.

Achelous (Aspropotamo, „baltoji upė"), didžiausia Graikijos upė, apie 215 km ilgumo. Senovėje buvo vadinama Thoas; dažnai minima mitologijoj.

Acheronas, graikų mituose Gėjos (ž.) sūnus; kadangi prigirdė titanus, tai Zeuso paverstas požemių pasaulio upe.

Acherontas, Tesprotijos (ž.), upė, dabar Laktiotikas, teka per laukinį kalnų kraštą ir per niūrų urvą įeina į baluotą lygumą. Graikai tikėjo čia esant įėjimą į mirusiųjų karalystę.

Acherontia atropos ž. kaukuoliadrugis.

Acheulean Acheuleaninas, antras laipsnis paleolitikumo, atitinkąs šiltesnį suledėjimo periodą, pavadintas nuo prancūzų vietovardžio Acheul ties Amiens'u.

Achilas (Achilėjus gr. — lle, us), garsiausias Homero Ilijados karžygys, Pelėjaus (Pelydas) ir jūrų deivės Tetidos (ž.) sūnus. Jo vaidas su Agamemnonu (ž.) sudaro ašį, apie kurią sukasi beveik visi Ilijados įvykiai.

Achileus Tatios, iš Aleksandrijos, III a. po Kr. rašytojas.

Achylia (gr.) ž. skilvio ligos.

Achillea ž. Naujažolė.

Achillea Millefolium L., laukinis augalas (šeim. Compositea), vartojamas vaistams. Yra gražiažiedžių atmainų var. Kelwayi tamsiai raudonų žiedų ir var. Cerise Queen tamsiai rausvų žiedų. Abudu tinka kultūrai soduose.

Achilo sausgyslė kulnikaulio sausgyslė, stora, plati, ilga trigalvio raumens sausgyslė, kuria prisitvirtina raumuo prie kulnikaulio kulnies gumburo.

Achimenes, įvairių rūšių gražiažiedžiai augalai iš centrinės Amerikos (šeim. Gesneraceae), žvynuotų šaknų, kurios žiemą laikomos sausos, kaip svogūnai. Kiekvienais metais pavasarį persodinami į šviežią lengvą žemę (viržių ir lapų žemę su žvyru) ir laikomi šilčiau. Gražiausi: A. patens Benth. iš Meksikos, ir A. grandiflora DC daugelio įvairiaspalvių atmainų.

Achmatova Ona (Gorenskaitė, g. 1888), rusų poetė, pradėjusi rašyti dar prieš didįjį karą; savo eilėraščius spausdindavo „Apollon'o" žurnale. 1912 drauge su kitais rusų poetais simbolikais sukūrė draugiją „Poetų cechą", kuriam priklausė visi vadinamieji poetai akmeistai (ž.). Jų organu tapo „Apollon". Išleido rinkinius: „Večer" (1912), „Četki" (metai nepažymėti), „Podorožnik" (1921), „Anno Domini MCMXXI" (1922) ir poemą „U samovo moria". Prieš karą — gryna simbolikė, vyravo meilės lyrika; didžiojo karo metų ėmėsi patriotinių motyvų; porevoliuciniu laikotarpiu dainuoja prieškarinį gyvenimą, dažniausiai kaimą ir dvarą.

Acholija (gr.), tulžies stoka (ž. geltligė).

Achondritai (gr.), akmeniniai meteoritai su mažu geležies kiekiu ir be branduolio.

a. Chr. (n.) = ante Christum (natum), prieš Kristaus gimimą.

Achras Sapota L., iš Pietų Amerikos (šeim. Sapotaceae), turi vaisius, tėvynėje vadinamus „Sapoto obuoliu", iš kurių gamina uogienę. Šikšnosparniai labai mėgsta šio augalo vaisius, ir dėl to jie reikia nuimti neprinokę. Sėklos ir žievė labai kartūs ir vartojami vaistams. Žievė vartojama dar kiniškosios žievės (Cortex chinae) surogatu.

Achrodekstrinas ž. dekstrinas.

Achroitas (gr.), mineralas, turmalinas, bespalvis arba silpnai nudažytas.

Achromatinas (gr.), branduoliniais dažais nesidažanti narvelio branduolio dalis.

Achromatizmas. Lęšių chromatiškai aberacijai pašalinti imami du įvairių stiklo rūšių lęšiai. Antrasis lęšis laužia spindulius pirmajam priešinga linkme ir taip, jog visų spalvų spinduliai, gavę vieną linkmę, vėl susijungia ir sudaro bespalvį spindulį. Dažniausiai vartojami kronstiklo ir flintstiklo lęšiai, kanado balzamu sulipdyti. Tokia lęšių sistema vadinasi achromatiškas lęšis. Galima kronstiklo ir flintstiklo prizmėms parinkti taip laužiami kampai, kad sudėtos priešinga linkme, t. y. vienos laužiamas kampas aukštyn, kitos žemyn, jos nebeskaidys šviesos spindulio į spalvas, bet ekrane duos mums šviesią, atlenktą nuo pirmykščios spindulio linkmės, dėmę. Tokia prizmių kombinacija vadinasi achromatiška prizmė.

V. Čepinskis. Fizikos paskaitos. VI skyrius. Šviesa. 1925.

Achromatopsija ž. aklumas spalvoms.

Achšarumov Vladimiras, 1859 rusų žurnale „Vesna" paskelbė lietuviškų dainų rinkinį rusišku vertimu.

Achtuba, Volgos upės deltos kairioji šaka, 515 km ilgio; iteka į Kaspijos jūrą kartu su kita šaka, Buzanu.

Acidalbuminas, baltymo junginys su rūgštimi.

Aciditai (lot.), rūgščios padermės (su did. kiekiu SiO_2).
Acidosis (lot.), apsinuodijimas rūgštimis.
Acidum (lot.), rūgšties pavadinimas.
Acilius (lot.), plebėjų giminės vardas sen. Romoj.
Acipenser (lot. acus — spiglys, pensa — plunksna), žuvų gentis Ganoidei būrio, erškėtrai, arba erškėtai. Pasižymi kremzliniu skeletu ir skeletinėmis plokštelėmis, dengiančiomis kūno paviršių. Gyvena nuolat gėluose vandenyse arba jūrose ir plaukia į upes padėti savo ikrų. A. sturio — paprastas erškėtas, pasitaiko retkarčiais Nemune; A. huso plaukiamoji pūslė perdirbama į klijus; A. ruthenus duoda geriausios rūšies Astrachanės ikrus.
Ackermann (1813 — 1890), filosofiškos poezijos atstovė Prancūzuose, vokiečių filosofo Schopenhauer'io pesimizmo prisisunkusi. Žmonių giminė, žmogus atrodo jai kaip „herojus nelemtos dramos, kuri vaidinama apleistam pasaulio kampe dėl aklų dėsnių, akivaizdoj abejingos gamtos, kuri neša savo sprendime visišką nykimą".
A. France, La Vie littéraire, t. IV, Paris, 1893.
Ackermann. Konr. Ernst. (1710—1771), vienas vokiečių vaidybos meno pirmatakų ir įkūrėjų. Jo žmona Sophie Charlotte ir jųdviejų duktė Sophie savo laiku buvo taip pat labai garsios vokiečių aktorės.
Acokanthera Venena Tag. Don iš pietinės Afrikos (šeim. Apocynaceae). Augalas labai nuodingų sulčių, kuriomis somali ir zulusai nuodija savo vilyčias; A. spectabilis Hook. f. baltais žiedais, gerai kvepia ir tinka kambario kultūrai.
Aconitum, įvairių rūšių iš Europos, Kinų ir Mandžūrijos (A. Napellus L.), turi nuodingą alkaloidą „Aconitin", vartojamas vaistu nuo širdies ligos. Gražiausi: A. Napellus su atmainomis, A. Lycoctonum L. geltonais žiedais, A. Stoerkianum Reichb. ir kit., gražiažiedžiai ilgamečiai augalai apie 1—1½ m aukšt.; A. Sparks variety, kultūrinė forma iš Anglijos, tamsiai mėlynų žiedų. Vijokliniai iš Kinų, Altajaus ir Mandžūrijos: A. albo-violaceum Komar., A. volubile Koelle var. latisectum Rgl., A. Vilmorinianum Komar. ir A. villosum Reichb., kurie vyniojasi maždaug lig 3 m aukštumo.
Acosta (da Costa) Gabrielis (vėliau Uriel) (1590—1640), racionalistiškas religijos filosofas, kilęs iš katalikų (pirmiau buv. žydų) giminės, 1620 pabėgo į Amsterdamą, grįžo į žydų tikėjimą, bet keletą kartų buvo ir žydų išskirtas iš savo tarpo; mirė nusižudydamas.
Acquisitio (lot.), įgijimas, Acq civilis — nuosavybės įgijimas civilinės (kvintų) teisės nustatytais būdais. Romoje buvo trys šio įgijimo būdai: mancipatio, in jure cessio ir occupatio. Acq. naturalis yra nuosavybės įgijimas visais kitais būdais. Acq. hereditatis yra palikimo (įpėdininio) įgijimas.
Acri Pranciškus (1836—1913), Italijos katalikų filosofas, be ko kita, Platono vertėjas.
Acrididae, žiogų būrio šeima ir gentis.
Acridin, akmens anglies dervoje randama organinė bazė. Svarbus kaip išeinama medžiaga, iš kurios gaminami stiprūs, bet mažai organizmui nuodingi dezinfekciniai vaistai, pvz., Rivanol, Trypaflavin, Flavicid, Sinflavin.
Acrocidoris (gr.), fosilija diadematidae šeim., jūros iki kreidos laikotarpio.
Acroclinium Roseum Hook. (Helipterum roserum Benth.) iš Australijos (šeim. Compositeae), vienmetis augalas, apie 25—35 cm aukšt. sausais rausvais arba baltais žiedais (blizgančiais). Žiedai vartojami sausoms puokštėms. Yra pilnažiedžių rūšių.
Acrodus (lot.), fosilija plagiostomi šeimos, triaso iki kreidos laikotarpio.
Acrolepis (gr.), fosilija plaeoniscidae šeim., permės laikotarpio.
Acsady Ignas (1845—1906), vengrų tautos istorininkas.
Acta Apostolicae Sedis (lot.), oficialinis Apaštališkojo Sosto mėnesinis laikraštis. 1865—1908 ėjo vardu Acta Sanctae Sedis (44 tomai). 1909—1930 išėjo 22 tom. Jame dedami ir skelbiami Apaštališkojo Sosto įstatymai, įsakymai, instrukcijos, dekretai, įvairūs popiežiaus raštai ir t. t. Skelbiamieji įstatymai teisigalioja po trijų mėn. nuo laikraščio numerio datos. Taip daroma, kad visi gerai susipažintų su nauju įstatymu. Išimtys daromos, jeigu pati reikalo esmė reikalautų tuoj laikytis įstatymo.
Acta Apostolorum ž. Apaštalų Darbai.
Acta facientes, imperatoriaus Decijaus (ž.) persekiojimo laiku išsižadėjusių tikėjimo, aukojusių romėnų dievams, krikščionių vardų sužymėjimas tam tikrose lentelėse.
Realenzyklopedie fuer protest. Theologie X 285.
Acta Martyrum (Kankinių Darbai), 1) oficialiniai protokolai apie kankinių tardymą, sprendimą ir nubaudimą, senaisiais laikais gausiai surankioti; liturgijai panaudoti martirologijoj (ž.): 2) neoficiozinio charakterio užrašai apie krikščionybės kankinių kankinimus.
Acta Pilati (lot.) ž. Piloto aktai.
Acta Sanctorum (lot.), Šventųjų Darbai (sutrump. A. A. S. S.), 1) didelis kritiškas šventųjų gyvenimų rinkinys, leidžiamas Bolandistų (ž.); 2) šventųjų sąrašai su jų gyvenimo aprašymais: ž. kalendorius, martirologija, legendos ir k.
Actas, 5% acto rūgšties skiedinys vandenyje.
Actekai ž. Aztekai.

Acteonella (lot.), fosilija actaeonidae šeim. kreidos laikotarpio.

Actinidia, sumedėję vijokliai, daugiausia iš Kinų ir Mandžūrijos (šeim. Ternstroemiaceae). Daugiau žinomi: A. polygama Franch. et Sav. skaniais vaisiais (vynuogių skonio), A. arguta Franch. et Sav. ir A. Kolomikta Maxim. Dekoratyviniai krūmai.

Actinacomax Milles (gr.), fosilija senojo kreidos laikotarpio (Lietuva), belemnitidae šeim.

Actinocrinidae (gr.), fosilija camerata šeim., siluro iki karbono laikotarpio.

Actio (lot.), skundas, ieškinys, skundo teisė. Romėnai skyrė šias pagrindines skundų teises: actio adiecticiae qualitatis — pagalbinis skundas, pagal kurį šeimininkas atsako drauge su savo vergu už pastarojo padarytus nuostolius trečiajam asmeniui; a. aquae pluviae arcendae — kaimyno skundas, kuriuo jis gali reikalauti panaikinti įtaisus, kuriais kitas kaimynas leidžia į jo žemę lietaus vandenį; a. arborum furtim caesarum — skundas dėl svetimų medžių iškirtimo; a. auctoritatis — skundas, pagal kurį pirkėjas gali reikalauti dvigubos kainos iš pardavėjo, jei tasai pardavė ne savo daiktą, kurį tikras savininkas atsiima; a. bonae fidei — skundas, paremtas ne griežtosios teisės normomis, o papročiais ir gera sąžine; a. civilis — skundas, paremtas tikrąja jus civile; a. commodati — skundas dėl suteikties (commodatum) sąlygų nevykdymo; a. locati ir conducti — skundas dėl nuomos sąlygų nevykdymo; a. confessoria — skundas, kuriuo saugojamos servitutų teisės; a. doli — skundas, kuriuo galima reikalauti apgavimu padarytų nuostolių atlyginimo; a. de effusis et deiectis — skundas, pagal kurį šeimininkas turi atsakyti už nuostolius, padarytus kaimynui liejant skystimus ir metant kitokius daiktus į jo žemę; a. de modo agri — skundas, pagal kurį žemės pardavėjas atsako už parduotosios žemės sklypo dydį; a. desposi ti—skundas dėl desposito sąlygų nevykdymo; a. empti ir venditi—skundas dėl pirkimo ir pardavimo sąlygų nevykdymo; a. familiaeerciscundae—įpėdinio skundas, kuriuo jis gali reikalauti padalyti palikimą, paveldėtą kelių įpėdinių; a. famosa—skundas, kuris aprėžia kitas nuo garbės pareinančias teises; a. fiduciae — skundas dėl užstatyto daikto; a. finium regundorum — skundai dėl sienų (rubežių); a. hypothecaria — skundas dėl hipotekuoto (įkeisto) daikto; a. in personam — skundas, kuriuo saugojamos prievolinės teisės; a. in rem—skundas, kuriuo saugojamos daiktinės teisės; a. mandati—skundas dėl pavestojo darbo atlikimo; a. praetoria — pretorinis skundas; a. tutelae — globos skundas; a. praeiudicialis — privatinis skundas, pagal kurį viena šalis gali prašyti pripažinti kai kurias teises, kuriomis jis pasirėmęs gali kelti visą eilę ginčo bylų; ir kit.

Action Française, politinio ir pasaulėžiūrinio pobūdžio judėjimas Prancūzijoj, reikalaująs grąžint paveldimą, tradicinę, antiparlamentinę ir decentralizuotą monarchiją, plėtojąs „integralinio nacionalizmo" teoriją. Prasidėjo (1899) vienos tautinės grupės judėjimu. Gabus literatas pozityvistas Charles Maurras (ž.) davė judėjimui griežtai rojalistinę linkmę ir, pagal seną Comtes'o planą, stengėsi sujungti šios linkmės darbui pozityvistus su katalikais. Kadangi Maurras, patsai būdamas pozityvistas, taigi ir ateistas, pripažino ir gynė katalikų bažnyčios reikšmę autoritetui ir tvarkai palaikyti ir kovojo su antibažnytiniais Prancūzijos įstatymais, tai A. F. patraukė prie savęs ir daugel katalikų. Maurras'ui simpatizavo ir kai kurie iš aukštosios bažnytinės vadovybės žmonių. Žvalesniems katalikų veikėjams įžiūrėjus šio judėjimo žalingumą Prancūzijos katalikybei, rojalistai juos puolė smarkiai ir kaltino antikatalikiškumu. Byla pasiekė popiežių, bet kilus karui jos išsprendimas užtruko. Pijus XI, visą bylą iš nauja peržiūrėjęs, 1926 XI 20 uždraudė katalikams dėtis prie A. F. ir skaityt jos laikraštį (Revue de l'A. Fr., 1899 pradėjo eit kaip pusmėnesinis, nuo 1918 dienraštis, 1923 turėjo 30.000 abonentų). Taip buvo padaryta, kad atskirtų katalikus nuo šio nekrikščioniško judėjimo, aiškiai siekusio panaudoti Bažnyčią nacionalizmo tikslams. Bet Prancūzijos vyskupai dar vis nebuvo vieningi, ir tik 1928 III 29 išėjo jų bendras raštas prieš A. F. Šiandien A. F. yra nuėjusi visai antikatalikiškais keliais. Kiti jos vadai: Leon Daudet, Jacques Bainville.

Nic. *Fontaine,* Saint Siège, A. F. et „Catholiques intégraux" (Anné Politique, 1928 sausio m. ir atskirai); J. *Maritain,* Charles Maurras et le devoir des catholiques, 1926; *P. Doncoeur, V. Bernadot. E. Lajeunie* ir k. Pourquoi Rome a parlé? 1927; *Sagot du Vauroux,* Pie XI et l'A. F. 1927; *D. Gwynn,* The „A. F." condemnation 1928; *L. Word,* The Condemnation of the A. F. 1928; *H. Platz,* Geistige Kämpfe im modernen Frankreich 1922; *W. Gurian,* Der integrale Nationalizmus in Frankreich. Charles Maurras und die A. F. 1931.

Action populaire, Prancūzijos katalikų sąjunga socialiniams bei religiniams klausimams ir katalikų socialinei akcijai; įsteigė 1903 H. Leroy S. J. Reims'e; organas: Dossier de l'A. P.

Activitas, Vytauto Didžiojo Universiteto studentų ateitininkų korporacija, įsisteigusi 1930. Tikslas: „auklėti savo narius po-

zityviais darbo visuomenės darbininkais, a) mokslingai grindžiantis katalikiškąją pasaulėžiūrą ir b) tiriant socialinius, profesinius ir darbo klausimus katalikybės principų šviesoje". Metinė šventė gegužės mėn. 15 d. (Leono XIII enciklikos „Rerum novarum" išleidimo diena).

Acto rūgštis (acidum aceticum), metilo karboninė rūgštis (CH_3COOH arba $C_2H_4O_4$), antrasis sočiųjų vienakarboninių rūgščių homologinės eilės narys. Jos pasitaiko kai kuriose augalinės ir gyvulinės kilmės sultyse, pasidaro oksidinant arba rūginant etilo alkoholį, o taip pat sausai varant medieną. Visiškai grynos rūgšties gaunama destiliuojant bevandenį natrio acetatą su sieros rūgštimi. Acto rūgštis aštraus kvapo skystimas, stingstąs 16,671°C. ir verdąs 118°C., lyg. sv. 1,0532 (16°C.). Gerai tirpina alyvą, dervą, kamforą, nitrocelulozą. Plačiai vartojamas cheminei pramonei: dažymui, dažų gamybai ir, be to, valgiui ir medicinai. Jos druskos vadinasi acetatais (ž.).

Acukas Jonas (g. 1885 VII 3 Jezne), pulk., inž. 1909 VIII 6 baigė Vilniaus karo mokyklą, 1930 Lietuvos univ. teichn. fak. 1917 bendradarbiavo Taškento „Turkestanskije Viedomosti". Suredagavo „Medžiagą kariškai Lietuvos istorijai", išvertė „Bendrosios ir neorganinės chemijos pagrindus" (1930). Pasirašinėja savo pavarde, At. ir Sakas. 1917 — 1920 lietuvių tremtinių ir karių organizacijos pirmininkas Taškente, 1917 Turkestano lietuvių atstovas Lietuvių Seime Petrapily. Nuo 1927 karo mokslo draugijos centro vald. pirmininkas, 1927 — 1929 redagavo „Kardą".

Aculeata, plėviasparnių (Hymenoptera) pobūris, turi geluonį, pvz., bitė, širšė.

a. D., sutrumpinta iš lot. anno Domini — Viešpaties metais; dedama metus pažymint: a. D. 1931.

Ad acta (lot.), į bylą, raštams dedamas pažymėjimas, reiškiąs, kad raštas galįs būti įsiūtas į bylą.

ad calendas graecas (lot.), graikų kalendose, t. y. niekuomet, kadangi graikai kalendų (ž.) neturėjo.

ad hoc (lot.), šiam atvejui, šiam tikslui.

ad hominem, argumentum (lot.), tikinimas, remiamas ne daiktiniais įrodymais, bet asmeniniais, pvz., šaukiantis į atitinkamo žmogaus jausmus.

Ad libitum (lot.), kiek norima.

Ad maiorem Dei gloriam (lot.), didesnei Dievo garbei. Šis posakis pirmą kartą pažymėtas Tridento susirinkimo (ž.) kanonuose ir dekretuose.

ad multos annos (lot. daugeliui metų), linkėjimo žodžiai, kaip liet. „ilgiausių metų".

ad oculos (lot. prieš akis), aiškiausiai, pirštu prikišamai įrodyti.

Ad perpetuam rei memoriam (lot.), amžinam reikalo atminimui.

ad valorem (lot.), nuo vertės (ž. muitai).

Ada, š. Italijos upė, įteka į Po.

Adagio (it., sk. adadžio) 1) centralinė baletinio veiksmo dalis, jungianti atskiras baletines figūras, pasižyminčias savo ypatingu švelnumu ir, taip sakant, melodingumu. Tai yra būtina lyrinė baleto dalis. A. šoka paprastai dviese, vyras ir moteris, o kartais pritaria jiedviem ir corps de balet. (ž.) Sudėtinės A. dalys yra: visos formos dėvellopė. (ž.) pirouette (ž.), arabesque, (ž.), attitude, (ž.) ir kt. 2) slinkties, judesio pažymėjimas — „patogiai", „ramiai", gavo reikšmę lėtai. Šis muzikos tempo (ž.) pažymėjimas yra antras iš penkių pagrindinių. Juo žymimas greitumas tarp Largo (ž.) ir Andante (ž.). Be to, jis dažnai gretinamas su kitais pavadinimais ir tada kiek pakeičia greitumą: Adagio maestoso — rečiau, lėčiau negu Adagio, bemaž kaip gravė; Adagio non troppo — kiek gyviau. A. neturi Largo iškilmingumo, didingumo. Šiuo vardu vadinama ir ištisa veikalo dalis, simfonijose arba sonatose antroji dalis, retkarčiais ir trečioji.

Adaias (gr. — jos) 1) iš Mitilenos III a. pr. Kr., rašė apie meno klausimus; 2) Makedonietis, epigramų rašytojas, I a. po Kr.

Adakavas, bažnytkaimis Tauragės aps., Skaudvilės val.; bažnyčia įkurta 1793; apie 300 gyventojų. Nuo Skaudvilės 5 km, nuo Lybiškių gl. st. 10 km.

Adaktylia (gr.), įgimta pirštų stoka.

Adalbertas 1) Bremeno arkivyskupas, g. a. 1000, pirma Halderstadt'o klebonas, po to, mirus Alebrandui Recelinui, Bremeno vyskupas. Rūpinosi misijomis. Savo veikimą išplėtė pasiekdamas Skandinaviją, Islandiją, Grenlandiją ir pietų slavus. Siekė šiaurės patriarko titulo. 1053 popiežius Leonas IX jį paskyrė popiežiaus legatu ir apaštališkuoju vikaru. Nuo 1063 turi daug įtakos imperatoriui Henrichui IV, kuris jį apdovanojo grafijomis ir abtijomis. Vėliau nustoja karaliaus malonių ir turtų. Misijoms pakenkė stabmeldžiai vendai, kurie užmuša Slavijoje daug misininkų ir kunigaikštį Godešalką. Po daug vargų miršta Goslare 1072 III 16. Palaidotas Bremene. *Dehio,* Gesch. d. Erzb. Hamburg — Bremen I (1877) 175; *Schmeidler* Hamburg — Bremen und Nordoosteuropa (1918).

2) A. I Mainco arkivyskupas (m. 1137), 1106—1112 imperijos kancleris ir Henricho V patarėjas; 1112 virto popiežiaus šalinin-

ku. Henrichui V mirus (1125) palaikė Lothario Saksoniečio kandidatūrą.
K. H. Schmidt, Erzbischof A. I von Mainz als Territorial furst, 1920.
3) Austrijos markgrafas (m. 1044), Leopoldo I sūnus, Henricho III šalininkas.
Juritsch, Gesch. des Babenberger, 1894.
4) šv., senprūsių krašto misinikas ž. Vaitiekus šv.

Adalia, senovės Attalia, viduramžių Antaliyah, kryžiuočių Satalia, didžiausias uostas pietinėje Maž. Azijoj, 25000 gyv. (1927).

Adam Karl Borrom (g. 1876), vokiečių katalikų teologas (dogmatikas) ir rašytojas religiniais klausimais, nuo 1919 profesorius Tübingene.

Adam Paul (1862 — 1918), prancūzų istorinis romanistas, atvaizdavęs savo romanuose reikšmingiausius prancūzų istorijos momentus nuo revoliucijos iki liepos monarchijos galo. Ypač pavyko jam aprašyti napoleoniška epopėja (romanas „La Force" 1899).
Doumic, Etudes sur la littér. franç., t. IV, Paris, 1896.

Adam de la Halle (1235—1287), prancūzų rašytojas ir dramaturgas, parašęs pirmąsias prancūzų žinomas pasaulinio turinio pjeses: „Le jeu Adam" ir „Le jeu de Robin et de Marion".

Adamavas m. Vilniaus krašte, Braslavo ap., netoli Drysvėtų.

Adamazinas, Vilkaviškio aps. Gižų val. kaimas; 1922 107 gyv.; 14 km nuo Vilkaviškio.

Adameitiškiai, Utenos aps. Malėtų val. kaimas; 1922 13 gyv.; 35 km nuo Ukmergės.

Adamelitas (vardas Tirolio vietos Adamelo), petrografijoj plagioklazo gausus granitas.

Adametz Leopoldas (g. 1861), gyvulininkas, ypačiai tyrinėjęs galvijų kilmę; nuo 1898 profesorius Vienoje.

Adaminas, mineralas iš grupės arsenatų cinko.

Adamkavičius Eduardas (g. 1888 III 31 Pikelių m., Mažeikių apskr.), pulk.; 1909 baigė gimnaziją Liepojoj, 1914 VII 12 Vladimiro karo mokyklą Petrapilyj. 1912—1917 tarnavo rusų kariuomenėje; 1918 buvo Rovno lietuvių bataliono (ž.) vadu. 1918 X 23 įstojo į mūsų kariuomenę; dabar III div. vadas.

Adamkiewicz Albertas (1850—1921), patologas ir nervų fiziologas, Vienos un-to profesorius, gynęs vėžio ligos kilmę iš parazitų.

Adamoniai, Alytaus aps. Butrimonių val. kaimas; 1922 78 gyv.; 13 km nuo Alytaus.

Adamovič Adomas Ferdinandas (1802 Vilniuje — 1881 V 12), pabaigė Vilniaus gimn.; 1818—1819 Vilniaus univ. fiz. matem. fak.; 1819—1822 ten pat medicinoj; 1822 ten pat lygin. anatomijos prof. padėjėjas; 1824 medic. daktaras; 1828 adjunktas, 1829—1832 į užsienį komandiruotas; 1832—1842 Vilniaus med. - chir. akademijos profesorius; dėstė epizoociologiją, lygin. anatomiją ir vedė vidaus ligų kliniką. Akademiją uždarius vertėsi Vilniuje laisva praktika. Plačiai dalyvavo specialinėj medic. spaudoj.
J. Bieliński, Doktorowie medycyny 1886 p. 8—9.

Adamovičs Fridrichas (g. 1863 I 18), latvių rašytojas ir pedagogas. Mokėsi Baltijos mokytojų seminarijoj 1879 — 83 ir Petrapilio mok. institute 1883 — 86. 1886 — 1918 mokytojavo įvairiose mokyklose. Nuo 1920 mokytojauja Rygoje. Žinomas savo klasiškais vertimais: Krilovo pasakėčių (1893), Šekspiro — Juliaus Cezario 1897), Makbeto (1898), Ričardo III (1902) ir kit. 1897 — 1900 leido Pedagogišką kalendorių. Parašė keletą gamtos ir geografijos mokslo vadovėlių.
Autobiografinis škicas (K. Eglės red. rinkiny „Atzimas", I t.).

Adamrajus (Dubiai), Ūkmergės aps. Veprių val. kaimas; 1922 37 gyv.; 18 km nuo Jonavos.

Adams 1) Henry (1838—1918), Am. Jungt. Valstybių istorininkas. 2) John (1735—1826), valstybininkas, vienas Am. Jungt. Valst. nepriklausomybės ir konstitucijos kūrėjų, 1797 — 1801 A. J. V. prezidentas. 3) John Couch (1819—1892), anglų astronomas teorininkas, nepriklausomai nuo Leverrier'o suradęs Neptuną teoriniais suskaičiavimais.

Adamsitas, mineralogijoj žeručio muskorito atmaina ž. Arsinai.

Adana, miestas Turkijoj, prie Bagdado geležinkelio, 64000 gyv. (1924). to paties vardo vilajeto, arba provincijos, sostinė.

Adansonia Digitata, L., baobabas, arba bežd̃žionių duonos medis, iš atogrąžų Afrikos ir rytinės Indijos (šeim. Malvaceae). Išauga tėviškėje 20 m ir daugiau aukštumo ir daugiau kaip 9 m skersmenio. Viršūnės skersmuo pasiekia 50 m. Medis atrodo iš tolo kaip grybas. Vaisiai panašūs į aguruotį, apie 50 cm ilgumo, iš jų minkštimo daro gaivinamą gėrimą. Lapus vartoja maistui, iš vaisių kevalų ir aliejaus daromas muilas, iš plaušų medžiaga virvėms vyti. Iš minkštos medienos daro lengvus daiktus, liemens sultys duoda klijus. Tuščiuose medžio stuburiuose negrai gyvena.

Adaptacija, akies (tinklainės) prisitaikymas įvairiam šviesos stiprumui. Iš šviesos įėjus į tamsą iš karto beveik nieko nematoma. Pabuvus tamsoje, regėjimas palengva eina geryn: gerėjimas trunka pusę valandos. Išėjus iš tamsos į šviesą akys apžlimba, bet

greitai apsipranta. Apie adaptacijos sugedimą ž. aklumas nakties.

Adaptometras, aparatas akių adaptacijai tirti.

Adata A., inž. A. Maciejausko (ž.) slapyvardė „Vil. Žin." 1905 ir daugelyj popul. knygučių.

Adata, Jūros (lot.: Syngnathus typhle), Baltijos jūroje pasitaikanti žuvis, adatinių šeimos atstovas. Žalsva ar šviesiai rausva, kartais turi juodų dėmių. Auga iki 36 cm ilgio. Suspaustu, panašiu į anties snapą snukeliu. Valgyti netinka.

Addams Jane (g. 1860), Amerikos socialpolitikė, dirbanti tautų taikai. 1915 įkūrusi Internacionalinę Moterų Sąjungą taikai ir laisvei ginti.

Addhauser Hansen (Jonas), tapytojas. XVI am. antroje pusėje jis turėjo veikti Lietuvoje: yra žinomas raižinys, Motiejaus Zünten, (ž.) Zunt, ar Zyndt 1568 raižytas: „Gardino reginys ir rusų bei valakų pasiuntinių įvažiavimas į jį 1568 m. Seimo metu, karaliui Zigmantui Augustui viešpataujant". Raižinys darytas Niurenberge iš J. A. paveikslo ir dedikuotas karaliui Zigmantui Augustui.

E. Rastawiecki, Słownik Malarzów polskich t. I. Warszawa, 1850.

Addictio (lot.), teismo nutarimas, kuriuo priteisiamas žmogus (vergas) arba šiaip kuris daiktas.

Addison Juozas (1672 — 1719), anglų poetas ir publicistas, studijavo Oksforde, kur pasižymėjo lotyniškais eilėraščiais. 1704 parašė poemą The Compaign, laimėjusiai kovą ties Blenheimu anglų kariuomenei pagerbti. Priklausė vigų partijai, kuri jam buvo pavedusi eiti aukštas valstybės pareigas. Nuo 1709 kartu su R. Steele (ž.) redagavo literatūrinį žurnalą „The Tatler", paskui įsteigė abudu kartu „The Spectator" (1711—1714), 1715 redagavo „The Freeholder". Jo tragedija „Cato" nepaprastai išplito dėl politinių sąlygų: ji iš tikrųjų daugiau panaši į poemą dialogais negu į dramą. A. yra sukūręs ėsėistų mokyklą. Kaip poetas pasižymi elegancija ir gracija. Jo proza nėra gili, bet jisai sugebėdavo pastebėti žmonių silpnybes.

Addison, W. J. Courthope, London, *Johnson's,* Lives of, the poets (Drydan, Pope, Addison).

Addison'o liga (bronzinė liga), sunki liga, kurios ryškiausias simptomas — bronzinė odos spalva. Priežastis: antinkstinės liaukos susirgimas, dažniausiai džiova.

Adduktoriai (lot.), raumens, kurie pritraukia vieną kūno dalį prie kitos arba prie kūno ašies.

Adekvatinis (lot. adaequantus), atitinkamas, kas patenkina tam tikrus reikalavimus arba sąlygas; tikslus, tobulas, tolygus, vienodo mato.

Adelaida, pietinės Australijos sostinė, vienas gražiausių Australijos miestų, 317000 gyv. (1926), prie upės Torrens, 11 km nuo jos žiočių. Daug gražių valdžios ir privatiškų rūmų, parlamentas, biblioteka ir muziejus, katalikų ir anglikonų katedros, universitetas, įsteigtas 1874, dideli botanikos ir zoologijos daržai ir keletas paminklų. Pramonė: vilnonė manufaktūra, bravorai, krakmolas, malūnai, muilas, geležies ir molio išdirbiniai. Trečias pagal svarbumą Australijos uostas, stambių apyvartų birža, didelis prekybos centras.

Adelė, Lietuvoj dažnas moteriškas krikšto vardas, atkilęs iš vokiečių Adelheid'os (senvok. Adala, pr. Adėle).

Adelsberg (slov. Postojina, it. Postumia), miestelis Carnioloj, Italijoj, daugiausia slovėnų gyvenamas. Iš čia 5 km iki Adelsbergo požeminių stalaktikų (ž.) ir stalagmitų (ž.) urvų, gražiausių ir didžiausių visoj Europoj.

Adelung Fridrichas (1768 II 25 Štetine — 1843 I 18 (30) Petrapilyje), kalbininkas; baigė Leipcigo univ.; 1794 Petrapilyje, 1795 Maskvoj; 1824 Petrapilio rytų kalbų instituto direktorius. Išsp. Catharinens d. Gr. Verdienste um die vergl. Sprachenkunde 1815, Sigmund Herberstein 1818, Uebersicht aller bekannten Sprachen u. ihrer Dialekte 1820, Augustin Freiherr v. Meyerberg u. neue Reise nach Russland 1827. Krit. - liter. Uebersicht d. Reisenden in Russland bis 1700. 1840. Savo darbuose vienas pirmųjų Rusijos mokslininkų susidomėjo ir lietuvių kalba.

Vengerov, Krit.-biogr. slovar I. p. 115—121.

Adelung Jonas Kristupas (1732 — 1806), vokiečių polihistoras ir kalbatyrys. Žymesni jo veikalai: Versuch eines vollständiges grammat. — kritischen Woerterbuchs der hochdeutschen Mundart (5 tomai, 1774—8; 2 leid. 4 tomai, 1793 — 1801), Umständliche Lehrgebäude der deutschen Sprache (2 tomai, 1782), Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in beynahe fünfhundert Sprachen und Mundarten (Berlin, 1806 — 17 A. mirus leido J. S. Vater) ir kt. Dabar Adelungo veikalai yra pasenę, bet savo laiku yra turėję nemažos reikšmės. „Mithridates" 1809 duoda ir lietuviškų ir senprūsiškų tekstų.

Aden, britų uostas ir tvirtovė, Arabijos teritorijoj, apie 160 km į rytus nuo Bab-el-Mandebo sąsiaurio, apsaugo įėjimą į Raudonąją jūrą. Prekyba su Indija, anglių stotis. Karštas klimatas. Plikos vulkaniškos

uolos. 57000 gyv. (1921). Nuo 1839 priklauso britams.

Adenitas (gr.), liaukos uždegimas.

Adenoidai, limfatinių audinių išaugos ant nosiaryklės skliautų, vietoje, kur pasibaigia nosis ir prasideda ryklė. Normališkai ten pas kiekvieną žmogų yra limfatinių audinių plotas, nuo nosiaryklės gleivinės nepakyląs, neišsikišąs mazgas. Šių limfatinių audinių padidėjimas, išaugimas vadinasi adenoidais. Jie apsunkina kvėpuoti nosimi, neigiamai atsiliepia klausai, sutrikdo kraujo cirkuliaciją kaukolės pagrinde. A. išaugos, be to, keičia veido išraišką, („žioplių tipas"), neigiamai atsiliepia proto gabumams, dažnai būva priežastis šlapinimosi į lovą.

Adenoma (gr.), liaukų pavidalu sudarytas gėrybinis epitelinis navikas.

Adeodatus (lot.=Dievo duotasis), popiežiai: 1) A. I = Deusdedit. 2) A. II (672-76) O. SB., kovojo su monoteletizmu.

Adeona, ž. Abeona.

Adeps (lot.), taukų pavadinimas. Medic. dažnai vartojami: A. suillus, kiaulės taukai, ir A. Lanae, avių vilnų taukai, lanolinas.

Adgukštis, Betygalos val. Raseinių a. upelis kanalas, Saltragio (Kiršnovės, Dubysos, Nemuno) kair. intakas; 3,5 km ilgio Intakai kanalai: Bublis, km 3,0, ir Gilaušis, km 2,2, abu deš. Teka pro Sokaičių ir Pročiūnų kaimus.

Adhezija, 1) savitarpio traukos jėgos, veikiančios kūnų molekulas, joms esant pakankamai arti viena nuo kitos. Jos ypačiai stiprios kietam kūnui susisiekiant su skystimu, kai pastarasis vėsdamas ar garuodamas kietėja, stingsta (rašymas, dažymas, cementavimas, klijavimas, nitavimas). Dėl A., pilant skystį iš indo, prie jo sienelių susidaro lašai, kurie pakibę laikosi, kol jų svorio jėga nugali indo medžiagos ir skysčio molekulų savitarpio traukos jėgas.

2) sulipimas ir suaugimas gretimų organų, dažniausiai dėl uždegimo.

3) dirvožemio, žemės dalelių ypatybė, laikytis krūvoje dėl vandens kabinamosios jėgos. Atskiros smėlio dalelės labiau kimba viena į kitą šlapios negu sausos, o molio dalelės atvirkščiai.

V. Ruokis, Dirvož. mokslas.

Adiabata, kreivė, kuri vaizduoja kūno (sistemos) slėgimo ir tūrio pareinamumą, vykstant adiabatiniams procesams.

Adiabatinis procesas, toks kūno (sistemos) šilimos procesas, kuriam vykstant šilima iš aplinkos nei gaunama, nei aplinkai atiduodama. Dažniausiai kalbama apie adiabatinį oro suspaudimą ir išsiskėtimą; pirmuoju atveju oro temperatūra kyla, antruoju— krinta. A. P. atmosferoj daro daug įtakos temperatūros pasiskirstymui. Adiabatiniai išsiskėtimai naudojami žemoms temperatūroms gauti.

Adiafora (gr.), kas moralės atžvilgiu abejinga, neturi vertės. Pagal cinikų (ž.) ir stoikų (ž.) mokslą — visi gėriai, be dorovės, adiafora.

Adiaterminas (gr.), mineralas, kuris nepraleidžia šilimos.

Adickes Erichas (1866—1928), vokiečių filosofas kantininkas. Autoergografija rinkiny „Die Philosophie der Gegenwart in Seblstdarstellungen II (²1923).

Adygų-Čerkesų autonominė teritorija Š. Kaukaze, SSSR, 3093 km² 114000 gyv. (1926). Teritorija valdoma iš Krasnodaro, buv. Jekaterinodaro.

Adynamia (gr.), bendras kūno bejėgiškumas.

Adinoliai (gr.), rago pavidalo šviesios, nuo kontakto sukiet. padermės (kvarcas su albitu).

Adipininė rūgštis ($C_6H_{10}O_4$ arba COOH. $(CH_2)_4$.COOH), dvibazė organinė rūgštis, kurios pasidaro oksidinant riebalus azotine rūgštimi.

Adipocire (fr.), lavono vaškėjimas drėgnoj žemėj.

Adipositas (gr.), nutukimas.

Adis Abeba arba Addis Ababa („nauja gėlė"), Abisinijos sostinė aukštumose apie 2400 m, įsteigta Meneleko II 1892. Daugiau kaip 70000 gyv.

Aditio hereditatis (lot.), paveldėjimo priėmimo veiksmas, kuriuo netiesioginiai įpėdiniai Romoje pareikšdavo savo norą paveldėjimą priimti.

Adiudicatio (lot.), nuosavybės teisės daiktui pripažinimas ir jos perkėlimas teismo keliu.

Adjunktas (lot.), padėjėjas, bendradarbis tarnyboje; adjunktas profesorius arba akademikas — jaunesniojo profesoriaus titulas, dabar dažniausiai vadinamas ekstraordinariniu.

Adjuracija ž. teritorija.

Adjutantas (pr. — aide de camp.), karininkas, kuris pirmiausia padeda kariuomenės dalies vadui, štabo arba įstaigos viršininkui susirašinėti rikiuotės srityje (paskyrimai, perkėlimai, komandiravimas, sudėties žinios ir t. t.). Atskirose kariuomenės dalyse, be dalies rikiuotės raštinės tvarkymo, A. vadovauja raštininkų ir muzikantų komandoms. Rikiuotėje A. eina kariuomenės statutuose nurodytas pareigas. Padėti įgulos tarnybai tvarkyti prie įgulų viršininkų ir komendantų yra plac-A. Ypatingoms pareigoms eiti prie Respublikos Prezidento ir aukštųjų kariuomenės viršininkų skiriami asmens A. A. nešioja akselbantus (ž.). Prancūzų ir šių laikų rusų kariuome-

nėse A. vardą turi ir nekarininkai, su kitokiomis nei mūsų kariuomenės A. pareigomis.

Adler 1) Alfredas (g. 1870), pedagogas ir nervų gydytojas, individualinės psichologijos įkūrėjas; nuo 1925 docentas Vienos Pedagoginiame institute 2) Fridrichas (g. 1879), Austrijos socialdemokratų partijos įkūrėjo A. Viktoro (ž.) sūnus, Austrijos s. d. partijos lyderis, socialistinio darbininkų internacionalo sekretorius. Baigęs universitetą, 1907—1911 buvo privat-docentu Zürich'o universiteto teorinės fizikos katedroj. 1910-1911 Šveicarijoj redagavo „Volksrecht". Metęs mokslinę karjerą nuėjo į politinį darbą. 1914—1916, Austrijos s. d. partijos sekretorius. 1916 X 21 Vienos kavinėj revolverio šūviais nukovė Austrijos ministerį pirmininką Stürgkh'ą. Ypatingas teismas nuteisė mirti; bausmė buvo pakeista 18 metų kalėjimu; 1918 revoliucija išlaisvino. A. vadovavo Austrijos revoliucijai. 1923, susikūrus socialistiniam darbininkų internacionalui, išrinktas jo generaliniu sekretorium. Radaguoja „Kampf". Žymesnieji jo raštai: Vor dem Ausnahmegericht, Berlin, 1919; Die Erneuerung der Internationale, Aufsätze aus der Kriegszeit, 1919; E. Machs Ueberwindung d. mechanischen Materialismus, 1918; Marxismus u. Naturwissenschaft, 1925; Ortszeit, Systemzeit, Zonenszeit und das ausgezeichnete Bezugsystem der Elektrodynamik, 1920. 3) Maksas (g. 1873), sociologas, socialistas filosofas, Vienos universiteto profesorius, „Marx-Studien" leidėjas (kartu su Hilferdingu), kurį laiką redagavo „Wiener Arbeiter Zeitung". Svarbesnieji jo raštai: Der Marxismus als proletarische Lebenslehre; Engels als Denker; Marxistische Probleme. 1913; Sociologisches in Kants Erkenntniskritik, 1924; Kampf d. geistigen Arbeiter, 1920; Der Sozialismus und die Intellektuellen, 1923; Lehrbuch der materialistichen Geschichtsauffasung, I 1930. 4) Viktoras (1852 — 1918), Austrijos politikas. Baiges medicinos fakultetą, greit metė gydytojo praktiką ir nuėjo į politinį veikimą. Organizavo socialdemokratų partiją, visą amžių vadovavo jai ir Austrijos darbininkų judėjimui. Įsteigė laikraštį „Gleichheit" ir „Arbeiterzeitung". Aktyviai dalyvavo visuose socialistinio internacionalo kongresuose. Mirė eidamas naujosios Austrijos užsienių reikalų sekretoriaus (ministerio) pareigas.

Admetas (gr. — os), legendarinis graikų karalius, Alkestidos (ž.) vyras.

Admetė, Graikų mitologijoj deivės Heros (ž.) šventikė.

Administracija. Administruoti kurį nors reikalą arba reikalų kompleksą (peradministruoti kurią nors įstaigą, įmonę, organizuotą veikimą) reiškia valdyti, tvarkyti atitinkamą objektą, daryti visa tai, kas sudaro atitinkamo reikalo arba reikalų komplekso aprūpinimą, taip jo išsaugojimo, taip ir tikslo pasiekimo atžvilgiu. Šia prasme galima kalbėti apie bet kurio atskiro reikalo, bet kurios atskiros įstaigos ar įmonės administraciją ir taip pat apie didelių kolektyvinių socialinių organizuotų darbų administraciją, kai šie socialiniai darbai apima didžiausią reikalų, įstaigų ar įmonių kompleksą ir kai jie sudaro vyriausiąją visuomenės sutvarkymo ir išlaikymo funkciją, kurią vadinam valstybe. Priimta visas organizuotų socialinių junginių veikimas skirstyti šiomis pagrindinėmis veikimo kategorijomis, kurių kiekvienai sudaromas tam tikras tarnybinių funkcionalinių organų aparatas: a. įstatymų leidimas, b. valdymas, dažnai vadinamas „įstatymų vykdymo" arba „vykdomąja funkcija" ir c. teismas, kurį vieni iš valdymo išskiria į atskirą funkciją, o kiti laiko tam tikra valdymo šaka. Administracija, įeina į antrąją šių trijų kategorijų. Įstatymų leidimas, arba teisės normų ir veikimo imperatyvų nustatymas, yra pačių socialinių tikslų tam tikram funkcionaliniam socialiniam junginiui užfiksavimas, yra pats socialinio veiksmo apibrėžimas, taip sakant, nuolatinis steigiamasis darbas. Teismo funkcijos kategorijoje yra du elementai: viena, tai yra neteisės (teisės imperatyvų paniekimo) sudraudimas tam tikromis sankcijomis, antra, teisinis kylančių ginčų likvidavimas, socialinės taikos imperatyvinis palaikymas. Kaip neteisės susekimas ir jos sudraudimas, teismas sudaro tam tikrą teisės apsaugos funkciją ir yra nuo bendrojo valdymo atskiriamas, tačiau kaip arbitrališkas kylančių ginčų likvidavimas vidaus taikai palaikyti, jisai yra artimas policijai ir įeina į plačią šalies valdymo funkcija, sudarydamas savitą A. šaką (teismo ar teisingumo administracija). Tad valdymo funkcija ir tam tikra prasme teismas sudaro tai, kas vadinama šalies (valstybės) A. Tačiau valdymo funkcijoje tenka skirti tai, kas sudaro politinės programos, politinės linkmės pasirinkimą, kuris pareina tiktai nuo pačių valdančiųjų, vadinasi, nuo šios funkcijos organų viršūnės vadinamos vyriausybe, ir, iš kitos pusės, visas eilinis reikalų rūpinimo darbas, vykdomas viso valdininkų aparato, vyriausybei vadovaujant ir darbą prižiūrint. Kaip tik šita eilinio darbo sritis, kuri apima visą valdymo funkciją, išskyrus grynai politinį pačių valdančiųjų vaidmenį, priimta vadinti administracija. Ji yra skirstoma šakomis, kurios priimta vadinti ministerijomis, o vienos ministerijos ribose — departamentais. A. viršūnėje, kuri yra vyriausybėje, visos A. šakos susieina arba į vieną

valdančiąją ministerių kolegiją (pvz., ministerių kabinetas parlamentiniame režime arba direktorija), arba į vieną valdantį asmenį (valdovą absoliutinėje arba konstitucinėje dualistinėje monarchijoje arba respublikos prezidentą prezidentiniame režime).

Teismo darbo srity A. vadinama kreditorių ir skolininko santykiai, nustatomi sutartimi, privaloma tik ją pasirašiusiems kreditoriams, bet ne kitiems kreditoriams. Be šios, yra dar priverstinė A., įkūriama teismo, daugumui kreditorių prašant, šiais atvejais: a) kai kalbama apie didelę prekybos ar pramonės įmonę, b) kai įmonė yra sostinėje arba mieste, kur yra birža, c) kai skolininko deficitas yra didesnis kaip 50% turto vertės. Skolininkas turi pristatyti kreditoriams savo balansą, nurodyti savo turto vertę ir skolų sumą. Biržos komitetas, kur jis yra, kreditorių prašomas, renka šešis pirklius, kurie su biržos komiteto pirmininku arba jo pavaduotoju peržiūri skolininko balansą ir savo nutarimą siunčia aygardos teismui, kuriam, nutarus įkurti A., kreditoriai renka administratorius. Skolininkas pašalinamas nuo savo įmonės reikalų vedimo ir jo vietoj stoja administratoriai, kurie turi teikti apyskaitą visuotiniam kreditorių susirinkimui. Administratorių darbas baigiamas, kai pasiekiamas tikslas, dėl kurio A. įkurta. Administratorių darbas nutraukiamas, kai paaiškėja, jog A. įkūrimo tikslas negali būt pasiektas. Teismui nepriklauso teisė prižiūrėti administratorių darbai. A. įkurti taisyklės taikomos tik dešiniajai Nemuno pusei.

Administracijos dalis ž. rikiuotės skyrius.

Administracijos karininkas ž. karo valdininkas.

Administracijos karininkų korpas ž. karininkai.

Administracijos Valdyba ž. Vyriausiasis Štabas.

Administracinė linija, kompromisinis pavadinimas Lietuvos — Lenkijos „ sienos", sudarytos Želigovskio žygio (anksčiau Lietuvoj vadinama demarkacine linija), nustatęs de facto abiejų valstybių valdžios vykdymo ribas. Šis terminas buvo abiejų šalių sankcionuotas, vykdant Tautų Sąjungos 1927 XII 10 rezoliuciją ir pasirašant Karaliaučiuje 1928 XI 7 „sutartį su Lenkija apie Lietuvos — Lenkijos A. liniją".

Administracinė teisė, tam tikra viešosios valstybinės teisės šaka, kuri atitinka administracinę valstybės valdžios funkciją (ž. administracija). Jei viešoji teisė valstybėje galima apibūdinti kaip visumą teisės normų, liečiančių (nustatančių, tvarkančių, užfiksuojančių) funkcionalinę valstybės konstrukciją visais jos elementais, ypač gi valstybės valdžios konstrukciją ir veikimo tvarką (plačiąja valstybės konstitucinė teisė arba materialinė konstitucinė teisė plačiąja prasme), tai administracinė teisė sudaro tą jos dalį, kuri liečia tiktai vieno funkcionalinio valdžios elemento konstrukciją ir veikimo tvarką. Ji sudaro plačiosios konstitucinės teisės dalį, kuri studijų patogumo ir tikslumo sumetimais buvo iš jos išskirta į tam tikrą specializuotą viešosios teisės mokslo discipliną. Tačiau organiško ryšio tarp šių dirbtinių atskirtų vieningos viešosios teisės disciplinų nepavyko sunaikinti. Būtent, į konstitucinę teisę siauresne prasme, be įstatymų leidžiamosios funkcijos, įeina ir patys kitų funkcijų konstrukcijos pagrindai, taip pat visų funkcijų (tad ir valdymo administracijos funkcijos) pamatinė organizacija (pagrindiniai organai) ir tų santykių principai, neišskiriant, žinoma, ir valdymo viršūnės-vyriausybės, be kurios teisinio struktūros ir veikimo mechanizmo pažinimo būtų neįmanoma suprasti funkcionalinė pačios valstybės konstrukcija; tolimesnis administracijos išplitimas tam tikromis funkcionalinėmis šakomis, tų šakų organizacija, jų veikimo tvarka iš konstitucinės teisės išskiriama (lygiai taip pat išskiriama iš jos ir analoginė teismo teisė arba teismo sutvarkymo teisė). Bet, iš kitos pusės, visa tai, kas iš valdymo funkcijos srities (organizacijos pagrindai, vyriausybė, jos organizacinis santykis su pagrindiniais kitų funkcijų organais) paliekama siauresnėje konstitucinėje teisėje, negali būti visiškai išskirta ir iš administracinės teisės, nes kitaip ši disciplina būtų panaši į kažkokį mokslą apie gyvąjį kūną be galvos ir tuo pačiu būtų neįmanoma. Kadangi viena pamatinių ir pačių esminių valstybės, kaip viešpataujančio teritorinio socialinio junginio, funkcijų, įeinančių į administracijos sąvoką, yra p o l i c i j a (policija plačiąja prasme — socialinės taikos, ramybės ir saugumo laidavimas), tai A. teisė būdavo vadinama ir p o l i c i n e t e i s e. Moderninė valstybė, iš grynai militarinės ir politinės virsdama plačia viešųjų (socialinių) pastangų įmone (kartais ši jos evoliucija apibūdinama „kultūrinės valstybės" terminu — vokiečių mokslo „Kulturstaat"), savo administracijos veikime nepasitenkina policinio pobūdžio darbais. Tad „policinės teisės" terminas taikomas tik A. teisės skyriui (šakai). Ypač mūsų laikais mūsų civilizacijos valstybėse konkuruoja dvi teisinės tvarkos sistemos. Vienos sistemos pagrindu dedamas nelankstus rašytinio teksto įstatymas, kuris yra valstybės valdžios leidžiamas. Įstatymo imperatyvai yra teisėto ir neteisėto kriteriumai. Kiekvieną sykį, kai kyla ginčas dėl teisės, atsižiūrima į įstatymą ir, interpretacijos keliu nustačius jo impera-

tyvą, sprendžiama apie ginčytino darbo teisėtumą ar neteisėtumą. Tai yra Europos kontinento teisinės tvarkos sistema, įstatymo viešpatavimo režimas. Tendencija šia linkme buvo nustatyta dar prancūzų „legistų" (XIV—XVI a. teisininkų srovė), ypatingai buvo užfiksuota Didžiosios Prancūzų Revoliucijos, kuri pavedė įstatymui monopolį teisiškai normuoti santykius ir šį monopolį paskelbė dogma. Šiuo remiasi nelanksčios rašytosios konstitucijos ir kodeksų metodas. Įstatymo viešpatavimo ir jo monopolio režimas nėra atsitiktiniu būdu atsiradęs Didžiojoje Revoliucijoje. Tai buvo tiesioginė išvada iš tam tikrų sąvokų, kurios viešpatavo jaunosios demokratijos XVIII a. doktrinoje, ypač Jono Jokūbo Rousseau moksle. Didžioji Revoliucija, vykdydama demokratiją, pasinaudojo ir jos pagrindinių sąvokų medžiaga. Šių sąvokų tarpe buvo viena, Rousseau laikoma pačia svarbiausia ir principine, Suvereninės Bendrosios valios sąvoka. Rousseau mokslu, žmonės, gimę suverenais ir tuo pačiu tam tikrų teisių, ypač laisvės teisių, subjektais, negali šių teisių ir paties savo suverenumo išsižadėti, bet gali susitarti dėl jų vykdymo ir naudojimosi būdo; suverenine socialine sutartimi („contrât social") žmonės esą sulieję visas individualines savo valias į vieną galingą Bendrąją valią, kurioje dalyvaujančios visų ir kiekvieno valia (tad Bendroji, arba „Visuotinė" valia). Bendrąja valia, kuri yra lyg įgimtojo visų individų suverenumo rezervuaras, žmonės gali visa nutarti, visa nustatyti ir priimti, ir visa tai būsią kiekvienam, be jokių rezervų ir galėjimų pasipriešinti, privaloma (imperatyviška), kaip savo nusistatymas, kaip laisvo apsisprendimo aktas. Įstatymas ir esąs Bendrosios valios reiškinys; jis turįs būti visos tautos priimtas (Rousseau buvo griežto tiesioginio demokratinio įstatymų leidimo šalininkas). Kadangi socialine sutartimi žmonės esą susivaržę tiktai Bendrosios valios ribose, tai tiktai Bendrosios valios aktas, tad tiktai tautos (piliečių visumos) priimtas įstatymas esąs žmonėms valstybėje privalomas; už įstatymo ribų joks aktas, jokis įsakymas jokios galios neturį; tai būtų uzurpacija, smurtas, įgimtojo žmogaus suverenumo neigimas. Už įstatymų ribų žmogus esąs lyg laukinis ir galįs daryti, kas jam patinka. Neabejojamai šitą griežtą įstatymo viešpatavimo režimą veikė ir Didžiosios Revoliucijos žmonių nepasitikėjimas teisėjais, senojo politinio režimo žmonėmis. Jie manė, kad jeigu teisėjams būtų leista autonomiškai aiškinti įstatymai arba vaduotis įpročiais, tai aiškinimo keliu jie pamažu būtų atgaivinę senąją priešrevoliucinę teismų tvarką ir visą revoliucijos reikalą nuslopinę. Greta šios teisinės tvarkos sistemos ne mažiau žinoma ir garsi yra kita anglų sistema, kuri vadinama „commun law" režimu („bendrosios teisės" viešpatavimo režimu). „Commun law", „bendroji teise", vadina tam tikrą nusistovėjusį žmonių sąmonėje ir ypač teisėjų sprendimais reiškiamą ir palaikomą teisinių pažiūrų, sąvokų ir imperatyvų bloką, kuris nesudaro jokio rašyto kodekso, nėra įstatymų tekstas ir yra sužinomas daugiausia iš teismo sprendimų; tai tačiau nėra ir įpročių teisė tikroji prasme, nes „commun law" elementu yra ir įstatymai, bet ne jie patys, ne jųjų tekstas ir raidė, o ta jų teisinė interpretacija, kuri juos suderina su visu „commun law" bloku ir kuri reiškiasi ne įstatymų leidėjo, bet teisėje darbu. Šia prasme „commun law" režime svarbiausia yra vadinamoji teisėjų teisė (analogiška pretorinė teisė romėnų teisės evoliucijoje). „Commun law" režimas mūsų laikais veikia civilinę Anglijos ir J. A. V. teisę, taip pat konstitucinę Anglijos teisę. Ir Europos kontinente, kuris nei civilinėje nei konstitucinėje teisėje „commun law" režimo nuo Didžiosios Prancūzų Revoliucijos nepraktikavo, pakeitęs jį griežtu įstatymo viešpatavimo režimu, administracinės teisės srity „commun law" režimas kaip tik žydi ir kaip tik pačioje Didžiosios Revoliucijos tėvynėje, Prancūzijoje. Tai pareina, iš vienos pusės, nuo žymaus prancūzų administracinio teismo, conseil d'Etat, autoriteto, iš kitos, nuo to, kad A. teisė iš viso yra jauna, tuo tarpu jos normuojamoji socialinė veikimo sritis yra nepaprastai plati, kuri ypač mūsų laikais diena po dienos auga ir rutuliojasi, išsiplėsdama ir į tokias sritis, kurios dar neseniai buvo laikomos visai laisvos nuo bet kokios valstybinės valdžios kontrolės (pvz., ekonominio veikimo sritis).

Administracinės rinkliavos ž. rinkliavos.

Administracinis aktas. Iš plačiosios teisinės „aktų" sąvokos, kuri apima visus tuos žmonių (asmenų) sąmoningus ir valingus veiksmus (darbus), su kuriais veikiančioji teisė jungia tam tikrus teisinius padarinius, arba kitaip sakant, kurie reiškiasi tam tikrais teisiniais padariniais, galima išskirti siauresnė „valžios aktų" sąvoka. Tai yra aktai, kuriuos daro valstybės valdžios organai. Čia reikia skirti teisiniai valdžios aktai nuo grynai materialinių aktų, kurie, kad ir būdami valdžios organų padaryti, jokių teisinių padarinių neturi ir neįeina į teisinę valdžios aktų sąvoka. Jei, pvz., kuris nors valdžios organas turi kurį nors klausimą išžiūrėti ir išspręsti, tai, žinoma, jisai turi padaryti daugybę įvairių veiksmų, kol pagaliau jis padarys šioki ar kitoki nutarimą:

jisai turi kur nors nuvykti, posėdžiauti, skaityti dokumentus, tikrinti davinius ir patiektą jam medžiagą, klausinėti liudytojus ir t. t. Teisiniais aktais čia bus tiktai patys nutarimai, ne tiktai paskutinis užbaigiąs bylą, bet ir eilė smulkesnių vadinamųjų incidentinių, kaip nutarimas šaukti liudytojus, atidėti bylą, padaryti vietos apžiūrėjimą, nubausti liudytojus už neatvykimą ir t. t., taip pat tokie materialiniai darbo elementai, kurie pagal įstatymą (tam tikromis taisyklėmis, nuostatais, reglamentais) sudaro šio nutarimo teisėtumo sąlygą ir susilieja su kitais į vieną teisinį darbo corpus'ą; lieka dar daugybė grynai materialinių tarnybos vykdymo veiksmų, kurie teisinės reikšmės neturi. Tad teisiniais aktais (taip pat teisiniais „valdžios aktais") mes vadiname tiktai tokius tarnybinius valstybės valdžios organų veiksmus, kurie savo padariniais ką nors teisės srity keičia arba nauja padaro. Kadangi visas teisinis valstybės valdžios darbas priimta skirstyti trimis pamatinėmis valdžios funkcijų kategorijomis — įstatymų leidimu, valdymu, arba administracija (kai kurių ši antroji valdžios funkcija yra vadinama „vykdomoji") ir teismu, tai ir valdžios aktai gali būti trijų rūšių: arba įstatymų leidžiamaisiais aktais, arba administraciniais aktais, ar teismo aktais. Ši svarbi ir pagrindinė teisinių valdžios aktų klasifikacija gali būti tačiau dvejopai suprasta ir vartojama — arba materialine prasme iš esmės, atsižvelgiant į funkcionalinį paties daromojo akto pobūdį, arba formaline prasme, atsižvelgiant tiktai į tai, kurios funkcionalinės kategorijos organas tai yra padaręs. Jeigu kiekvienai valdžios funkcijų kategorijai būtų sudaryta atskira valdžios organų organizacija tokiu būdu, kad kiekvienos funkcionalinės kategorijos organai galėtų daryti tiktai savo funkcionalinės kategorijos veiksmus ir būtent visus šiuos veiksmus ir negalėtų daryti jokio svetimos funkcionalinės kategorijos veiksmo, tai šio materialinės ir formalinės prasmės funkcionalinio aktų dualizmo iš viso nebūtų buvę. Bet to niekur nėra ir iš tikrųjų negali būti. Pvz., visur ten, kur valdžios organizacija yra pagrįsta kaip tik funkcionaliniu kategorijų suskirstymu, įstatymu leidėjui pavedamas ir biudžeto priėmimas, nors biudžetas, kaip finansinis ūkio plano nustatymas ir suteikimas tam tikriems organams galios rinkti mokesčius ir daryti išlaidas, sudaro iš esmės ne įstatymų leidimo, bet valdymo (administracijos) aktą; be to daugely valstybių parlamentui, kaip įstatymų leidėjui, pavedama, pvz., respublikos prezidentas išrinkti, nors tai taip pat yra ne įstatymų leidimo, bet valdymo aktas, arba dažnai jam pavedamos tam tikros baudžiamojo teismo arba administracinio teismo funkcijos: parlamento baudžiamojo teismo funkcijos pavyzdį sudaro vadinamasis „impachement teismas", tai yra teismas konstituciškai valdantiesiems: už jų tarnybinius nusikaltimus — kaltina žemesnieji rūmai, bylą sprendžia aukštesnieji, kartais tiktai pats kaltinimo iškėlimas pareina nuo parlamento; parlamento administracinio teismo funkcijos pavyzdį sudaro pavedimas rūmams jų narių mandatų tikrinimo, sprendžiant ir kylančius dėliai to ginčius. Visa tai neturi nieko bendra su įstatymų leidimu. Iš kitos pusės įstatymų leidėjui pavedama ne visas įstatymų leidimas. Pirmiausia dažnai iš jo atimamas pačios vyriausios, pagrindinės teisės nustatymas, būtent valstybės konstitucijos leidimas (bei keitimas), kuris pavedamas arba tam tikram organui arba pačiai teisinei tautai betarpiškai (visuotinių piliečių susirinkimų nutarimais arba referendumais); kai kuriose valstybėse ir tam tikri paprastieji įstatymai šiaip iš viso arba tiktai tam tikroms sąlygoms esant, be įstatymo leidėjo (parlamento) nutarimo, yra dar reikalingi teisinio tautos pritarimo, vadinasi, įstatymų leidėjo galia ne visiems įstatymams buvo vienodai imperatyvi. Iš kitos pusės, smulkesnis teisės nuostatų išplitimas, tikslesnis teisinis socialinių santykių normavimas bei reglamentavimas, kuris iš esmės taip pat sudaro įstatymų leidimo, o ne administracijos arba teismo funkcijos elementą, daugybėje valstybių pavedama vyriausybei arba ir žemesnės priklaus. administracijos organams, kaip vad., „reglamentinė administracijos galia". Ji yra išsiplėtusi Europos kontinento valstybėse (prancūzų sistema) ir visiškai yra nežinoma Amerikos Jungtinėse Valstybėse, o Anglijoje taip pat ima reikštis, nors ne visiškai taip ir siauriau negu kontinente. Ji yra pateisinama savo praktiškais patarnavimais, būtent, ypatingai didesniu teisės lankstumu; ten, kur reglamentinė administracijos galia veikia, į įstatymą įrašomi tiktai patys bendrieji normatyvinės teisės nuostatai, patys principai, kurie savaime turi būti iš anksto tvirtai nustatyti ir kurie nėra reikalingi keitimo palengvinimo. Visos kitos smulkmenos, tų principų detalizavimas, jų paruošimas vykdymui — pavedama administracijos reglamentui, kuris yra suvaržytas įstatymo, kaip įstatymas yra suvaržytas konstitucijos. Tokiu būdu gaunamos trys įstatymų rūšys, kurių kiekviena žemesnė detalizuoja atitinkamus aukštesnės, nuostatus: konstitucija, paprastas įstatymas, administracinis reglamentas. Administracijai pavedamos ir kai kurios teismo funkcijos pvz., administracijos valdininkų drausmės bylos, kartais

tam tikrose ribose administracinės pabaudos šiaip nusikaltusių asmenų atžvilgiu. Pagaliau teismo funkcijos organai daro kai kuriuos aktus, kurie iš esmės sudaro ne bylos sprendimą (neteisės konstatavimas ir jos sudraudimas teisės sankcijomis), bet įvairius administracinius aktus, kuriais paruošiamas teismo funkcijos darbas arba net kurie iš viso su teismu nieko bendro neturi; pvz., teisėjo įsakymas suimti kaltinamąjį sudaro aiškų administracinį aktą, taip pat liudytojų raginimas stoti į teismą, kartais teisėjams uždedama globos steigimo ir priežiūros funkcijos, kurios nėra teismo funkcijos. Kolegijų teismų galia nustatyti sau darbo statutą sudaro ne teismo, bet iš esmės įstatymų leidimo funkcijos elementą, panašų į reglamentinę administracijos galią. Tad ir matom, kad ištikrųjų tam tikros funkcionalinės kategorijos organai iš vienos pusės daro ne visus šios kategorijos funkcijos aktus, o iš kitos, daro ir svetimos kategorijos funkcijos aktus. Ir štai teisiniai valdžios aktai bus materialine prasme arba įstatymų leidžiamaisiais arba administraciniais arba teismo aktais, atsižvelgiant į atitinkamo akto esmę ir neatsižvelgiant į tai, kurios funkcionalinės kategorijos organo šis aktas yra padarytas: šia materialine prasme įstatymų leidžiamuoju aktu bus kiekvienas aktas, kuriuo imperatyviškai normuojama kuri nors socialinių santykių arba socialinių reikalų tenkinimo darbo sritis, vis tiek, ar šis aktas bus pavestas parlamento kompetencijai ir sudarys vadinamąjį įstatymą, ar jis bus pavestas administracijos organui ir sudarys vad. reglamentą; lygiai taip pat čia materialine prasme administraciniu aktu bus kiekvienas valdymo ar administracijos aktas, kuriuo valdžia individuališkai šiam sykiui ką nors įsako arba padaro teisinėje srity, vis tiek, ar šis aktas bus pavestas šiam ar tam organui; tas pats tinka ir teismo akto sąvokai materialine prasme. Visai ką kita reiškia įstatymų leidžiamųjų, administracinių ir teismo aktų klasifikacija formaline prasme. Čia atsižiūrima ne į klasifikuojamojo akto esmę, bet į tai, kurios funkcionalinės kategorijos organo šis aktas yra kompetentiškai padarytas; tad šia formaline prasme įstatymų leidžiamaisiais aktais bus visi įstatymų leidėjo (pvz., parlamento) aktai, vis tiek, ar jie iš esmės sudaro įstatymą, ar individualinį šiam sykiui įsakymą, ar teismo funkcijos aktą; šia formaline prasme bus administraciniais aktais visi administracijos organų padaryti aktai, neišskiriant tų, kuriais, kaip administraciniais reglamentais, kas nors teisiškai sunormuojama bendromis taisyklėmis; bus teismo aktais visi teismo galios organų teisėtai daromieji aktai, ir sprendimai, ir visoki įsakymai, ir teismų statutai. Praktiškos reikšmės atžvilgiu teisiniame valstybės gyvenime svarbesnis yra antras, vadinasi, formalinis teisinių valdžios aktų suskirstymas. Aktų galios vertinimas, jų priežiūra, apskundimo galimumas bei sąlygos ir t. t. pareina ypač nuo jų klasifikacijos kaip tik šia formaline prasme. A. aktai šia formaline prasme skirstomi ypač dviem stambiom rūšim: a) reglamentiniai aktai, arba administraciniai reglamentai, ir b) individualiniai administraciniai aktai, arba įsakymai. Šios klasifikacijos reikšmę mes jau stambiais bruožais išaiškinome. Administraciniais reglamentais vadinami visokie administracijos organų leidžiamieji bendro normatyvinio pobūdžio nuostatai, taisyklės ir kitų pavadinimų aktai, kurie kartais pas mus būva kažkodėl vadinami „privalomais įsakymais“ (iš viso ar gali būti įsakymai neprivalomi, tai būtų ne įsakymai, bet kažkoki patarimai, pasiūlymai; pačioje „įsakymo“ sąvokoje glūdi jo imperatyvinis elementas). Administraciniai reglamentai būva dviejų rūšių: arba a) vykdomieji reglamentai, kitaip sakant, įstatymui vykdyti taisyklės, kuriomis smulkiau išdėstomi bendrieji įstatymo nuostatai, ar principai ir paruošiamas jų vykdymas, arba b) autonominiai reglamentai, vadinasi, tokie, kuriais administracijos organai jiems pavestos kompetencijos ribose leidžia įstatymų spragoms papildyti (tačiau niekuomet ne įstatymams keisti); tai bus daugiausia pačios vyriausybės leidžiamieji reglamentai, liečią administracinės funkcijos tarnybinį sutvarkymą tose ribose, kuriose to pats įstatymas netvarko. Ypatingą nepaprastą administracinių reglamentų rūšį, kuri galima laikyti ir visiškai atskira aktų rūšimi, greta reglamentų sudaro administraciniai dekretai. Savo galia ir normavimo objektu dekretai, kuriuos leidžia tiktai vyriausybė, o ne bet kurie administracijos organai, yra lygūs įstatymams. Čion tenka skirti trys dekretinio pobūdžio aktų kategorijos: pirmos dvi tai vyriausybės leidžiamieji įstatymai, kurie gali būti arba a) laikinieji, arba b) konkurenciniai. Jei yra laikinieji, tai jųjų galia veikti ir yra provizorinė, ligi parlamentui susirenkant, o jam susirinkus pareina nuo jo ratifikacijos. Jei yra konkurenciniai, tai jųjų galia visiškai lygi įstatymų galiai, ir jie jokios parlamento ratifikacijos nėra reikalingi. Ši dekretų įstatymų rūšis moderninėje konstitucinėje teisėje pasitaiko labai retai ir galėtų būti visiškai neminima, jei jos nebūtų sankcionavusi Lietuvos 1928 konstitucija (ž. šios konstitucijos 53 str.), perkelianti tarp Seimo sesijų ir kadencijos įstatymų leidžiamąją galią į vyriausybę (Respublikos

Prezidentą). Trečią ir visiškai ypatingą dekretų rūšį sudaro laikinosios ar faktinosios vyriausybės dekretai. Tai yra normatyviniai aktai tos vyriausybės, kuri yra susidariusi revoliucijai ar perversmui laimėjus. Revoliucijai ar perversmas visuomet daugiau ar mažiau suardo senąją veikiančią teisinę santvarką, ir toji vyriausybė, kuri iš revoliucijos ar perversmo yra kilusi, yra iš esmės, bent iš karto, diktatoriška. Tad jos pirmieji aktai, dekretai, gali prieštarauti iki šiol veikusiai ir jau suardytai teisei, kurios normos, reiškiamos konstitucijos, įstatymo, reglamento, įpročio, yra netekusios pozityvinės teisės normų pobūdžio. Dar vieną ypatingą reglamentinių aktų rūšį sudaro t. vadin. instrukcijos, tarnybos ėjimo taisyklės, kurias vyresnieji organai nustato savo priklausomiems žemesniesiems. Tarp ko kita, instrukcijos pasižymi tuo, kad jos negali būti betarpiškai administraciniam teismui skundžiamos; tačiau žemesniųjų organų aktai, pagrįsti šiomis instrukcijomis, gali būti administraciniam teismui skundžiami, ir kai pasirodo, kad instrukcijos nuostatas prieštarauja įstatymui, yra naikintini. Individualiniai administraciniai aktai būva dviejų rūšių: jie yra arba a) suvaržytos kompetencijos aktai („compétence liée" ar „pouvoir lié") arba b) diskrecinės galios aktai („pouvoir discrétionnaire"). Čionai vieni skiriasi nuo antrų tuo, kad pirmieji reiškiasi tokiais valdžios darbais, kuriems įstatymas iš anksto yra nustatęs tam tikras imperatyvines formas ir turinio sąlygas, vadinasi, ne tiktai yra tam tikram organui pavedęs tam tikro reikalo aprūpinimą, bet ir yra imperatyviškai numatęs, kas ir kaip, kartais ir kada turi būti šiuo reikalu šio organo padaryta; čia organas tiktai vykdo įstatymo nuostatą, neturėdamas iniciatyvos laisvės; antrieji (diskrecinės galios aktai) yra atitinkamų organų daromi iniciatyviškai, vadinasi, iš esmės automatiški jų bendrose kompetencijose. Pvz., respublikos prezidentas skiria teisėjus iš piliečių, turinčių amžiaus ir teisininko diplomo cenzą, bei tam tikrą tarnybinį stažą; čia prezidento galia bus teisiškai suvaržyta šiomis kandidato pilietybės, cenzo ir stažo sąlygomis, kitais gi atžvilgiais pvz., kiek tai liečia kandidato tikyba, tautybę, šeiminę padėtį ir t. t. — prezidento pasirinkimas sudaro jo diskrecinę galią.

A. aktai jų administracinio teismingumo atžvilgiu būva dar skirstomi į a) valdymo aktus ir b) paprastus administracinius aktus. Būtent, „valdymo aktai" sudarv administraciniam teismui neskųstinų aktų kategoriją, visi kiti („paprastieji administraciniai") skųstinų kategoriją. Tačiau visi mėginimai sukonstruoti mokslinę šios klasifikcijos teoriją (tų mėginimų buvo daug) ir nustatyti „valdymo aktų" kategoriją kuriomis nors aktų esmės žymėmis nepavyko. Tad ši klasifikacija yra grynai oportunistinė, kuri įvairiose valstybėse ir įvairiais laikais buvo kitokia. Tai, kas vienoje valstybėje yra pripažinta neskųstinu administracijos teismui ir įtraukta į „valdymo aktų" sąrašą kitoje valstybėje laikoma „paprastuoju administraciniu aktu", kuriam jokios neteismiškumo privilegijos nesuteikiama.

Pagaliau paskutinė, pagarsėjusi ypač Prancūzijoje A. aktų klasifikacija, tai a) „viešosios galios aktų" („acte d'autorite") ir b) „reikalų vedimo aktų" („acte de gestion") klasifikacija (Leferrière'o teorija). Pirmaisiais būtų aktai, kuriuose reiškiasi valdžios imperium'as, viešoji įsakymo galia; jų atžvilgiu visi asmenys esą valdiniai, kurie jokio civilinio ginčo dėl teisės šių aktų atžvilgiu su valstybe ir jos valdžios organais kelti negali; tad šie aktai (viešosios galios aktai) nutraukia kelią ginčytis civiliniame teisme ir gali būti tiktai skundžiami administraciniam teismui jų teisėtumo atžvilgiu. Antrieji („reikalų vedimo aktai") esą tie, kurių atžvilgiu valstybės organai veikia kaip paprasto teisinio valstybės asmens organai, be imperium'o turto santykių srity, pvz., daro sutartis su šiaip asmenimis, vykdo jas, valdo, perka, parduoda ir išnuomoja valstybinius turtus ar įvairias valstybės gaminamas arba valstybės įvairiems savo reikalams įgijamas prekes. Šio veikimo, tad ir šių aktų atžvilgiu, valstybė esanti teisiškai paritetinė su kitais piliečiais, tad čion esą galimas ginčas dėl teisės, kyląs iš šitokio administracinio akto, o tuo pačiu šis ginčas priklauso civiliniam teismui. Tačiau paskutiniais laikais ši A aktų klasifikacija yra teorijos griaunama ir ima reikštis palinkimas sukoncentruoti visus teisinius dėl A. aktų ginčus administraciniame teisme, išėmus visa iš civilnio teismo (Hauriou teorija).

Administracinis režimas, toks teisinės santvarkos elementas, kuris reiškiasi vyriausybės ir iš viso administracijos tarpininkavimu tarp įstatymų ir piliečių ir nuolatiniu administracijos įsikišimu į piliečių reikalus, ypač jų santyky su valstybe. Dėliai šios savo esmės A. r. prancūzų teisinėje literatūroje buvo vadinamas režimu „ed la tutelle administrative" („administracinės globos" režimu). A. r., kuris yra gimęs Didžiosios Prancūzų Revoliucijos, antrajame laikotarpy ir nusistovėjęs bei sustiprėjes ypač Napoleono imperijoje, iš Prancūzijos išplito į Europos kontinentą ir šiandien sudaro kontinentalinę teisinės santvarkos sistemą. Jis nėra žinomas an-

glo-saksų civilizacijos valstybėse (Anglijoje ir J. A. V.).

Pirmajam Didž. Pr. Rev. laikotarpiui, iki 1795, charakteringas labiau teorinių sąvokų viešpatavimas, gilesnis Rousseau, Montesquieu ir kitų demokratinio mokslo autoritetų veikimas, nepasitikėjimas vyriausybe ir teisėjais, už tai įstatymų leidžiamojo susirinkimo galios stiprinimas, įstatymų monopolio skelbimas, „Tautos Atstovybės" autoriteto valdžioje kėlimas. Teismo funkcija buvo griežtai susiaurinta iki civilinio ir baudžiamojo teismo, teisėjams buvo griežtai uždrausta kištis į įstatymų leidėjo ir administracijos darbus bei svarstyti tų organų darbų (aktų) teisėtumą ir iš viso kuriuo nors būdu liesti. Iš kitos pusės administracija, kad ir atleista nuo teismo kontrolės ir neva atskirta nuo įstatymų leidėjo, buvo politinėje srity įstatymų leidėjo (parlamento) slėgiama, nes visi politinės galios veiksniai buvo perkeliami į parlamentą, kurio hegemonija (ž.), nuosekliai išplėčiama, pagaliau Konvento metu virto tikra reprezentacinio parlamento diktatūra, pakeitusi pačią demokratiją vadinamąja seimokratija. Antrajame laikotarpy pradedant Revoliucijos III (1795) m. prieš tą parlamento diktatūros ir seimokratijos tendenciją kilo reakcija, kurios charakteringu reiškiniu buvo kaip tik priešinga valdžios santvarkos kryptis: pradėta silpninti parlamentas ir už tai stiprinti vyriausybė bei iš viso administraciją, perkraunant politinę galią iš įstatymų leidėjo į vyriausybę. Parlamentas liko suskaldytas dvejais rūmais, iniciatyva buvo iš jo pamažu visiškai atimta ir vyriausybėje sukoncentruota, visa sprendžiamoji politinė galia taip pat į vyriausybę perkelta, paliekant parlamentą kažkokia vyriausybės projektams svarstyti ir balsuoti mašina; per vyriausybės hegemoniją buvo iš tikrųjų siekiama jos diktatūros; dėl šios tendencijos kolegialinis vyriausybės konstrukcijos principas buvo pamažu pakeistas vienasmeniu (pirmasis konsulas, imperatorius) ir paveldėtiniu, o parlamento įstatymų leidžiamajai galiai kontroliuoti buvo įkurtos stiprios ir pareinančios nuo vyriausybės valdymo reikalams tarybos, senatas — konstitucijos saugotojas ir valstybės taryba. Pirmoji šių kolegijų gavo ne tiktai įstatymų konstituciškumo kontrolės, bet ir konstitucijos papildymo galią, kurią iš tikrųjų disponavo vyriausybė, galėdama šiuo visiškai paraližiuoti parlamentą, o valstybės taryba buvo įkurta sąryšy su vad. A. R. Administracijai tapo suteikta vad. reglamentinė galia, galia aiškinti ir detalizuoti (dėstyti, plėsti) įstatymų nuostatus, ruošiant jų vykdymą. Tokiu būdu įstatymų leidėjas su savo įstatymu buvo įzoliuotas, administracijos atskirtas nuo piliečių (valdinių), kuriems imperatyvinis buvo ne pats įstatymas, bet ta jo interpretacija, kurią jam duodavo savo reglamente bedėstanti įstatymą administracija ir prieš kurią pilietis negalėjo gintis įstatymu, nes administracijos įsakymas buvo vykdytinas ir neskųstinas nei teismui nei įstatymo leidėjui, tiktai skųstinas priežiūros tvarka išleidžiusiojo reglamentą organų vyresnybei ir galų gale ministeriui (hierarchinis skundas), tos pačios administracijos viršūnei. Šiuo buvo įkurta administracinė piliečių globa ir įstatymų galios nuslopinimas įsakymų galia, tai, kas vadinama policine valstybe; policinė valstybė yra tokia, kurioje valstybės valdžia tvarko santykius ir iš viso teisiškai veikia ne pastoviomis teisės normomis, bet palaidais įsakymais šiam skyriui, kurie veikia neatsižvelgiant į įstatymų nuostatus, net ir prieštaraudami jiems. Šitokia santvarka su griežčiausiu A. R. labai tiko Napoleono imperijai, kuri įvykdė vyriausybės diktatūrą. Konstitucinė monarchija, kuri vėliau užviešpatavo XIX a. Prancūzijoje ir Europoje, pasinaudojo A. r. stiprinančiu vyriausybę prieš parlamentą. Net ir Rusijos absoliutinė monarchija, iš viso neturėjusi XIX a. parlamento, šį revoliucijos padarinį mielu noru pasisavino. Tačiau vakarų Europoje prieš šį A. R. arba bent prieš įsakymo neatsakingumą, slopinantį įstatymą ir leidžiantį neteisėtam aktui veikti, kilo reakcija, buvo prieš tai rasta pataisa, kurią sudaro administracinis teismas. Veikiant administraciniam teismui A. R. praranda savo svarbiausias ydas ir nebėra teisėtumui kenksmingas, nes kiekvienas administracijos aktas gali būti dėl neteisėtumo (prieštaravimo įstatymo nuostatams) šiam teismui apskųstas ir jeigu administracinis teismas, patikrinęs apskųstojo akto teisėtumą, konstatuos jo neteisėtumą, tai jis aktą panaikina. Vadinasi, jau čia policinės valstybės žymių nebelieka, nes įsakymas (ir reglamentas) įstatymo nuostatų slopinti nepajėgia. Už tai A. R. su administracinio teismo pataisa, praradęs savo žymiausią ydą, pasirodo esąs gana patogus ir naudingas. Jisai įgalina atleisti įstatymą nuo smulkmenų balasto, perkeliant smulkesnius nuostatus iš įstatymo į administracijos reglamentą. Tai suteikia įstatymui didesnio aiškumo ir lankstumo, ir kartu užtikrina smulkmenų gyvumą, nes administracija, kuri stovi arčiau gyvenimo ir einamųjų reikalų, tiksliau sugeba bendrų įstatymo principų ribose sunormuoti tas smulkmenas, negu tai pajėgtų padaryti įstatymų leidėjas. Šiais sumetimais A. R. ištaisytas ir nuvalytas nuo to, kas jame buvo pikta, yra prie-

musių jį šalių palaikomas ir giriamas. Griežto A. R. viešpatavimo metu, kada dar šis režimas nebuvo administracinio teismo institucijos sušvelnintas, šiam režimui ir jo griežtumui apdrausti buvo nustatyta dar vadinamųjų „administracinių garantijų" institucija. Būtent tam, kad būtų išlaikytas didesnis administracijos autoritetas ir kad piliečiai (valdiniai) negalėtų aplinkiniais keliais kovoti su administracija, kurios aktai jiems buvo imperatyviniai, ir trukdyti laisvo administracijos organų veikimo ir patys administracijos valdininkai neturėtų pagrindo bijoti valdomųjų piliečių, žinodami, kad administracija, reikalui esant, juos apgins ir neišduos teismui, buvo nustatyta, jog pilietis tik tada gali traukti valdininką teismui atsakyti, kada to valdininko vyresnybė tai padaryti leidžia, kitaip sakant, administracijos valdininkas atsako teismui tiktai administracijai sutikus. Vadinasi, administracija bet kuriais sumetimais (be ko kita, ir savo prestižo, tikslingumo ir t. t. sumetimais) gali kiekvienu reikalu kiekvieną valdininką apsaugoti nuo teismo. Ši administracinių garantijų instituciją, kuri ir pas mus veikė rusų viešpatavimo metu, iš viso buvo atmesta (pas mus taip pat panaikinta).

Administracinis teismas ž. A raidės priedą.

Admiralitetas: 1) Bendra jūrų laivyno centro, administracijos, ūkio ir technikos organų sąvoka. 2) Ūkio technikos organizacija, aprūpinanti tam tikro rajono karo laivyną statybos, remonto ir medžiaginiu atžvilgiais. Didelės laivyno bendrovės turi savus A. organizuotus taip kaip ir kariški.

Admiraliteto salos, grupė iš 40 salų, į šiaurę nuo Naujosios Gvinėjos; jų daugumas koralinės kilmės.

Admirolas (iš arabų emir — vadas) Europoje pradėtas vartoti XII a., pirmiausia Venecijoj ir Genujoj; reiškė laivyno vadą. Dabar aukščiausias laipsnis visų valstybių laivynuose. A. pavedama vadovauti laivynui, atskiroms eskadroms, uostams ir t. t.

Adnet'o facija, gausus fosilijų marmurinis sluoksnis Alpin. jūros su amonitais.

Adnexai, gimtuvės priedeliai, tai yra dešinieji arba kairieji Fallopijaus vamzdeliai ir dėčios.

Adolfas Nasaujietis, Vokietijos imperatorius (1292—98), Albrechto I Austrijiečio priešininkas; nuverstas nuo sosto, mirė mūšy arti Gollheim'o.

Domeier, Die Absetzung A. von Nassau 1879.

Adomaičiai. 1) Raseinių aps. Kražių val. du kaimai 1922 30 ir 98 gyv.; 16 ir 12 km nuo Nemakščių; 2) Telšių aps. Tverų val. kaimas 1922, 35 gyv.; 13 km nuo Varnių.

Adomaitis Juozas (1859? VIII 7 Šmuilikės v. Lukšių p. Šakių ap. — 1922 VIII 5 Chicagoje) mokės Lukšiuose ir Marijampolėje. Išėjęs 6 kl., tėvui mirus, ūkininkavo; paskui, ūkį pavedęs savo pusbroliui, iškeliavo į Varšuvą valdininkauti. Ten gyvendamas bendradarbiauja „Aušroj" 1885, „Liet. Balse" 1885—1887, „Unijoj" 1885 ir Petrapilio lenkiškame „Krajuje", sistemingai jo skaitytojus informuodamas apie lietuvių tautos ir literatūros judėjimą. Įsikūrus Varšuvoj lietuvių studentų draugijai „Lietuvai" (ž.) ir jai 1889 įsteigus „Varpą", prospektą jam jis rašo kartu su Gaidamavičium (ž.) ir Kudirka (ž.). Faktiškai jį redaguoja nuo 1889 pradžios, o „Varpą" 1890

iškeliant į Jankaus sp., išvažiavo į Ragainę. Rusų žandarų susektas, o vokiečių paketintas išduoti, jis svetimais dokumentais sugrįžo į Šakius pas V. Kudirką. Čia slapstės visus 1891, rašydamas „Varpui" vedamuosius straipsnius, bet jo faktišką redagavimą užleidęs J. Kriaučiūnui (ž.); 1892 išvažiavo į Bremeną į Misslerio emigracijos kontorą. 1894 grįžo pas V. Kudirką. 1895 Chicagos „Lietuvos" leidėjo Olšauskio pakviestas, apėmė „Liet." redakciją nuo gruodžio m. 14 d. (1895 N 50). Redaguodamas ją iki 1921, pakėlė tą laikraštį ir turėjo daug įtakos visai lietuvių spaudai Amerikoje. Be gausios publicistikos ne tik „Lietuvoje", bet ir „Tėvynėje", kas metai spausdino „Lietuvoje" ir iš jos atskiromis

knygomis atmušdavo didžiulius verstinius kompiliuotus tomus, populiarizuodamas daugiausia gamtos mokslus ir tiekdamas jais lyg kokį kursą liaudies universitetui. Šios knygos ir Amerikos, ir Lietuvos lietuviams ilgą laiką buvo vienintelis šaltinis nelengvai gaunamų mokslo žinių. Po savo raštais „Krajuje" pasirašydavo Budriu, „Varpe" Šernu, Stelli, a-b, Budriu ir kitaip: Amerikoj beveik tik Šernu, ir tuo slapyvardžiu atskiromis knygomis paskelbė: Akyvi apsireiškimai sviete (? 1894), Apie žemę ir kitus svietus, jų būvį ir pabaigą 1896, Apsireiškimai atmosferoje, arba meteorologija 1907, Apie sunaudojimą vandenų 1899, Biologija 1901, Gamtos paįėgos ir kaip iš jų naudotis 1904, Geografija 1899, 1902, 1906, Iš kur atsirado mūsų naminiai gyvuliai ir auginami augmenys 1901, Kaip gyvena augmenys 1901, Oras, vanduo, šviesa ir šiluma 1907, Paėjimas organiško svieto 1905, Senų gadynių išnykę gyvi sutvėrimai 1900, Žvėrys ir žmogus 1906, Etnologija 1903, Rašto istorija 1906, Hygiena, Nematomi priešai ir draugai žmonių 1905, Trumpa senovės istorija 1904 ir kit. Nuo „Lietuvos" atstatytas gyveno varge, šelpiamas specialiai susidariusio Amerikoj „Šerno draugų būrelio" ir „Šerno fondo", kuris buvo sumanęs išleisti visus jo raštus atskiru leidiniu, bet, užsimetus parengtai spaudai medžiagai, savo sumanymo neįvykdė.

„Tėvynė" 1922 Nr. 33; *Vac. B-ka* „Lietuva" (Kaune) 1922 N 193; „Trimitas" 1925 N 50; Keli laiškai: „Žvaigždė" 1926 N 3, „Tauta ir Žodis" IV p. 370.

Adomaitis Kazys, Amerikos lietuvių veikėjas, bendradarbiavęs „Lietuvoj" 1893, „Garse" 1894—1895, „Naujojoj Gadynėj" 1897 ir kitur.

Adomas nėra tikrinis pirmojo žmogaus vardas, bet žmonių rūšies pavadinimas; hebr. k. žodis iš „adama" — žemė, būtent: iš žemės kilęs. Adomo atsiradimą pasakoja Sen. Test. Gim. 1, 27. Kaip atsirado Adomo kūnas, ar Dievo betarpiškai sukurtas, ar iš žemesnės gyvulio rūšies, ž. žmogus. „Dievo pavidalas" žmoguje reiškiasi protinga prigimtimi, kuria jis skiriasi nuo gyvulių. Apie pirminę Adomo kilmę ir josios netekimą ž. rojus. Kada sutvertas, kur mirė, lieka atviri klausimai.

Dr. Grigaitis, S. J. Problemos, 1925 I 15 ss. Vacant, Dict. de Théol. 1923 I 368 ss.

Adomas iš Bremeno (Adam Bremensis) (miręs apie 1076), „pirmasis ir geriausias šiaurinės Vokietijos istorininkas" (Potthast), savo raštuose palikęs aiškių žinių taip pat ir apie prūsus bei lietuvius. Apie 1067 atvykęs (tur būt nuo Tiuringijos) į Bremeną, čia jis tapo kanaukininku, o apie 1069 — katedrinės mokyklos mokytoju (scholastu). Buvo nuvykęs į Daniją ir susiartinęs su danų valdovu Svendu Estridsson'u (1074). Iš valdovo lūpų ir iš šiauriniuose kraštuose dirbusių misininkų išgirstas žinias jis stropiai užsirašinėjo ir paskui jas sunaudojo svarbiausiam savo veikalui Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum (keturiomis knygomis; baigta prieš 1076). Ketvirtojoj knygoj, antrašte Descriptio insularum Aquilonis, patiekiama Danijos, Skandinavijos ir Baltijos pietinių bei rytinių kraštų geografija. Čia (cap. 18) ir kalbama apie „Sambius. arba Prūsus" (Sembi vel Pruzzi). Iš kur jis tas žinias paėmė, neaišku. Nei Assmussen'as (De fontibus Adami Bremensis. Kiel. 1834), nei Lappenberg'as (Pertz: Archiv d. Ges. f. ältere deutsche Geschichtskunde. Hannover 1838. t. 6. p. 760—892; plg. taip pat Pertz: Monum. Germ. hist. Tom. 7, p. 269—89), tyrinėję Adomo versmes, nieko nepasako.

1) Išleidimai: Monumenta Germaniae historica, scriptores VII, 267—389, taip pat Schmeidler'io išl. naudotis mokykloj (^{3}1917). Vertimai: *Laurent* (1850), *Wattenbach* (1888), *Schmeidler* (1926). 2) Padedamoji literatūra: *Potthast,* Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Gesch. des europ. Mittelalters bis 1500. I, 10 ss (^{2}1896); *Dahlmann-Waitz,* Quellenkunde der Deutschen Geschichte (^{8}1912) Nr. 4895; *Brill,* Revue d'histoire ecclésiastique (Louvain) 12 (1911) 17—37, 231—41, 652—69; *Schröder,* Zur Heimat des A. Hansische Geschichtsblätter 1917, 351—65; *Sohmeidler,* Hamburg-Bremen und Nordosteuropa v. 9 bis 11 Jahrh. Krit. Untersuch. zur Hamb. Kirchengesch. des A. (1918); (II) Kleine Forschungen in literar. Quellen des 11. Jahrh. Historische Vierteljahrschrift 20 (1920—21) 129—49.

Adomas iš Rojaus, A. Mikos (ž.) slapyvardis.

Adomavas, 1) Biržų aps. Pumpėnų val. kaimas ir dvaras; 1924 65 ir 21 gyv.; 21 km nuo Pasvalio; 2) Tauragės ap. Naumiesčio val. kaimas; 1922 65 gyv.; 9 klm nuo Vainuto; 3) Mažeikių ap. Viekšnių val. paliv.; 1922 10 gy.; 4 km nuo Viekšnių st.

Adomavičius Pijus (g. 1888), baigė Vilniaus muzikos mokyklą, mokėsi Petrapilio konservatorijoj, Petrapilyj ir įvairiose Lietuvos vietose vedė chorus. Nuo 1920 iki 1924 vedė Kaune „Dainos" chorą. Dirba Kaune valstybės teatre, ėjęs operos direktoriaus pareigas, teatro reikalų vedėju, nuo 1921 ir nuo 1926 teatro administratorius.

Adomavietis, kun. S. Stakelės (ž.) slap. „Viln. Žiniose" 1905, 1906.

Adominė, Panevėžio ap., Šimonių val. dvaras ir dvare bažnyčia, 1921 statyta; kelios trobos ir kelios dešimtys gyventojų. Nuo Šimonių 10 km; nuo Skapiškio glž. st. 18 km.

Adomiškiai, 1) Marijampolės aps. Kvietiškio val. kaimas; 1922 104 gyv.; 3 km nuo Marijampolės; 2) Šakių aps. Lukšių vals. kaimas: 1922 28 gy.; 12 km nuo Šakių; 3) Šiaulių aps. Meškuičių val. kaim.; 1922

16 gyv.: 2 km nuo Meškuičių st.; 4) Utenos aps. Aluntos val. kaimas; 1922 32 gyv.; 17 km nuo Kuktiškių st.; 5) Mažeikių aps. Akmenės val. paliv.; 1922 59 gyv.; 13 km nuo Dabikynės st.

Adomiškis, 1) Utenos ap., Leliūnų val. kaimas; 1922 25 gyv.; 7 km nuo Trumbatiškių st.; 2) Biržų aps. Vaškų val. paliv.; 1922 14 gyv.; 15 km nuo Gailionių st.; 3) Utenos apskr. Malėtų val. viensėdis (Jodėnai); 15 km nuo Kuktiškių st.

Adomo galva, didelis naktinis drugys (Acherontia atropos L. iš sfinksų Sphingidae šeim.), su geltona dėme nugaroj, — tai primena numirėlio kaukolę paguldytais kryžiškai apačioje kaulais (mirties emblema). Tai vienas didžiausių Europoje ir Lietuvoje drugių (su ištiestais sparnais apie 12 cm) platumo). Kenkia bitininkystei. Šitų drugių vikšrai (su „ragu" pasturgaly) gyvena bulvių lauke ir minta bulvių lapais, bet nėra žalingi.

Adomo obuolys (Pomum Adami s. prominentia laryngea colli), pasenęs gerklų iškilimo pavadinimas. Tą iškilimą turi žemų (baso) balsų vyrai, pryšakinėj, vidurinėj kaklo dalyj, žemiau paliežuvinio kaulo (os hyoideum), IV — VII kaklo stuburkaulio aukštumoje. Ją sudaro skydo kremzlės plokštelės (laminae thyreoideae), suėjusios į gana aštrų kampą (angulus anterior cartilaginis thyreoideae).

Adonaj (hebr. mano viešpats), Dievo vardas Senajame Testamente; hebraiškoj Biblijoj visur skaitomas vietoj „Jahwe".

Adonia, Adonio (ž.) iškilmės.

Adonis, semitiškos kilmės (Adonai — Viešpats) gamtos dievaitis. Stebuklingai gražų jaunuolį pamilo Afroditė (ž.). Laukinis šernas sužeidė Adonį medžioklėj; jam mirus, Afroditė išprašė iš Dzeuso (ž.), kad jam būtų leista tam tikrą metų dalį grįžti iš požemių pasaulio į žemę. Tokiu būdu gražuolio dievaičio likimas susijęs su kasmet atgyjančios gamtos gyvenimu.

Frazer, Adonis, Attis, Oziris 1907, *Nilson,* Primitive Religion 1911.

Adonis pavasarinis, (lot.: Adonis Vernalis L.), labai svarbus vaistinis augalas, priklauso v ė d r i n i ų (Ranunculaceae) šeimynai. Savaime auga vakarų Europoje ir kai kur vidurinėje Rusijoje. Lietuvoje jis gali būti auginamas tiktai lengvoje, derlingoje, sausoje, kalkingoje žemėje ir saulėtoje vietoje. A. turi stiebašaknį pailgą, šakotą, tamsiai rudos spalvos, gausiai apaugęs šalutinėmis plonomis šaknelėmis iki 30 cm ilgio. Iš stiebašaknio viršūnės kas pavasaris išauga bent keli, apie 40 ctm. aukščio, apvalūs, švelniai plaukuoti, paprasti arba kartais bent kiek šakoti stiebeliai. Šakelės yra pakilusios į viršų. Stiebo pažemyje lapeliai maži, plėnėti; arčiau prie viršūnės jie su koteliais, smulkiai skaldytais kraščiukais į pailgas, smailas lapų daleles. Stiebų viršūnėse auga pavieniai, bent kiek nulinkę žiedai, kurie būva iki 5 cm pločio. Žiedo taurelė susideda iš penkių smailų, prie vainikėlio prisiglaudusių, žalios spalvos lapelių. Vainiklapiai šviesiai geltonos spalvos, jų būva apie 12 — 20 viename žiede. Vyrukų ir motelių — daug, jie susibūrę mėsingoje, išgaubtoje žiedasostėj. Mezginė laikosi ant trumpos kojelės ir viršūnėje ji turi vieną sulenktą purkelį. Žydi balandžio pabaigoje ir gegužės mėnesio pradžioje. Visas augalas yra gana nuodingas, jo viršūnėlės ir lapai vartojami geriems širdies vaistams gaminti. Vaistinėse A. žaliava vadinama Herba Adonidis vernalis. Svarbiausia tos medžiagos cheminė dalis yra adonidinas, kuris gali būti iš augalo išskirtas grynų gelsvos spalvos kristalėlių pavidalu. Mokslo medicinos reikalams A. pradėtas vartoti tiktai 1880, o iki tol jis buvo žinomas tiktai kai kurių kraštų kaimo žmonėms.

Adonis vernalis, ž. Adonis pavasarinis.

Adonson Mykolas (1727 IV 7 Aix'e — 1806 VII 3 Paryžiuje), botanikas ir zoologas, 14 metų gyveno Senegale, tirdamas to krašto florą ir fauną. Žymesni jo veikalai: 1. Histoire naturelle du Senegal. Paris 1757; 2. Familles des Plantes. Paris 1763, 3. Histoire de la botanique et plan des familles naturelles des plantes. Paris 1864 (atspausdinta jau jam mirus). Jo vardu Linnejus pavadino augalų genį Adansonia.

Adoptio (lot.), nesavarankiško (alieni iuris) asmens įsūnijimas (ž. į s ū n i j i m a s).

Adosiškė, 1) Raseinių aps. Kražių val. kaim.; 1922 12 gyv.; 5 km nuo Kražių; 2) Šiaulių aps. Vaiguvos val. dvaras; 1922 64 gyv.; 15 km nuo Kelmės.

Adrastas (gr. — os), Graikijos Argo karalius, vadas nelaimingojo septynių kunigaikščių žygio prieš Tebas. Po dešimties metų vadovavo žygiui prieš Tebas žuvusiųjų pirmam žygy herojų sūnų Epigonų (ž.) pryšaky. Tas žygis pasibaigė Tebų nugriovimu.

Adrastea ž. Nemezida.

Adrenalinas (suprareninas) $C_9H_{13}NO_3$, labai veikli medžiaga, kurią gamina antinkstinės liaukų smegeninis sluoksnis. Jaudina simpatinę nervų sistemą. Sutraukia smulkiąsias kraujo gysleles. Dažnai chirurgų vartojamas operuojant, kad sumažėtų kraujavimas arba lėčiau susisiurbtų kokainas.

Adresas, pirmiausia reiškia antraša, užrašyta voke ar šiaip jau siuntinyje, rodantį, kam ir kur korespondencija turi būti įteikta. Antra vertus, jis reiškia pačią atsitiktinio buvimo arba mažiau ar daugiau pastovaus gy-

venimo vietą. Civilinė teisė žino tris sąvokas: atsitiktinio buvimo vietą, buveinę (ž.) ir būstinę (ž.). Pagaliau A. yra ir kolektyvinis viešas žmonių kreipimasis į asmenį, įstaigą ar valdžią su pareiškimu politinio nusistatymo, pažiūrų, jausmų ir t. t., bet ne reikalavimo. Pastaraja prasme A. skiriasi nuo peticijos.

Adria, senovės Adriatikos jūros pavadinimas (dažnai Hadria).

Adrianas 1) romėnų imperatorius (117—137), ž. Hadrianas. 2) a amž. po Kr. sofistas (ž.).

Adrianopolio taika (1829 IX 14) tarp Rusijos ir Turkijos: Prutas ir Dunojus buvo pripažinti Rusijos siena. Rusija įgijo visą Juodosios jūros pakrašti nuo Kubanės iki Šv. Mikalojaus uosto, šiaurės Kaukaze, teisę prekiauti Juodojoj ir Vidurželmio jūroj. Turkija pripažino Graikijos nepriklausomybę ir leido Dardanelų sąsiauriu plaukyti prekių laivus.

Adrianopolis (turk. Edirne), miestas Europos Turkijoj, derlingame Maricos slėny. 56000 gyv. (1924), kurių tarpe 30% turkų, kiti bulgarai, armėnai, žydai, graikai. Seniau jis buvo svarbus Turkijos miestas: 1905 turėjo 80000 gyv. Po paskutinių karų jis liko Turkijos pasieny ir susmuko. Daug įdomių islamo šventyklų-moskų. Ekonominė jo reikšmė maža. Gamina kilimus ir kvepalus.

Adriatika (sen. Adria, Hadria), arba Adrijos jūra. Vidurželmio jūros šaka, įsisprausdusi tarp Italijos, Jugoslavijos ir Albanijos, turinti apie 800 km ilgumo ir apie 180 km vidutiniško platumo (ž. Vidurželmio jūra).

Adsorbavimas, dirvožemio, fiziškoji absorbavimo pusė, kada adsorbuotą jungini ar joną pritraukia paviršinė dirvožemio dalelių energija.

Adsorbcija, dujų, garų arba ištirpusių skysčiuose medžiagų prikibimas arba prilipimas prie kietų kūnų paviršiaus. Ji, apskritai imant, proporcinga su kieto adsorbuojančio kūno paviršiumi ir, be to, ji visai taisyklingai pareina nuo adsorbuojamos medžiagos koncentracijos. Stipriu adsorbcijos pajėgumu pasižymi koringosios medžiagos (medžio anglis, gyvulių anglis, kaulų anglis, kraujo anglis, infuzorinė žemė, koalinas) ir taip pat koloidlūs krituliai (nuosėdos), kaip antai: geležies hidroksidas, aliuminio hidroksidas, silicio rūgšties gelis ir t. t. A. reiškiniai vaidina svarbų vaidmenį biologiniuose ir fiziologiniuose procesuose, o taip pat ir technikoje, pvz., kailių dirbime, medžiagų dažyme. Koringosios anglies A. pajėgumas dažnai taikomas gyvenimo praktikoje, pvz., cukraus tirpalui išskaidrinti, iš tirpalų dažams pašalinti, geriamajam vandeniui valyti, dujų kaukėms, kur vartojama vadinamoji aktyvuota anglis, anglis didesnio adsorbcijos pajėgumo, nuodingoms dujoms iš kvėpuojamojo oro pašalinti.

Adstringentia (lot.), vaistai ar medžiagos, kurios, veikdamos gyvą audinį, jį sutraukia ir tuo būdu stabdo sekreciją ar kraujavimą, pvz., taninas, švino druskos.

Aduliaras, mineralas iš ortoklazų visai skaidria atmaina.

Adulteras, ž. svetimavimas.

Adutiškis, Švenčionių aps., kadaise didis Kiškų dvaras. Stanislovas Kiška, vėliau Vilniaus vyskupas, 1608 įkūrė bažnyčią, o dvarą dovanojo Vilniaus kapitulai. 1826 kan. Civinskis, vėliau Vilniaus vyskupas, išmūrijo gražią bažnyčią. Miesteliukas stovi prie Švenčionių geležinkelio už 30 km nuo Švenčionių į rytus.

Adventai (lot. adventus=atėjimas) bažnytinis laikas prisirengti Kristaus atėjimui per Kalėdas (ž.). Prasideda šv. Andriejaus (ž.) dieną (lapkričio m. 30) arba artimiausią po jo sekmadienį. A. yra bažnytinių metų pradžia. Kaipo prisirengimas malonės šventei, A. yra rimtos atgailos ir susikaupimo, bet drauge ir džiaugsmingo laukimo laikas. Tatai atitinkamu būdu išreiškia bažnyčios įsakymai, bažnytinės A. maldos, evangelijos ištraukos, giesmės ir liturginiai drabužiai. Atgailos momentą, pvz. išreiškia violetinė liturginių drabužių spalva, negiedojimas Gloria (ž.), Te Deum (ž.), Alleluja (ž.), skaitymai iš evangelijų apie paskutinįjį teismą (ž.) ir atgailos skelbėją Joną Krikštytoją (ž.), uždraudimas tikintiesiems kelt iškilmingas vestuves, rengti triukšmingus pasilinksminimus, šokius ir k. („Šv. Andriejus nukarpo [muzikantams] striūnas"). A. metu auštant laikomos vad. rarotinės mišios Šv. Mergelės garbei (prasideda žodžiu *Rorate).* Bažnyčios istorijoj A. siekia atgal iki 5 a. po Kr., pradžioj apimdavo 5, o nuo 9 — 10 a. 4 sekmadienius. A. pasninkas nuo 11 a. buvo vis švelninamas, šiandien panaikintas. Apie senųjų graikų ir romėnų a. prieškrikščioniškais laikais ž. „Soter" V (1928) 161 pusl. ir t. VI (1929) 141 ir t.

Adventistai (septintos dienos adventistai), krikščioniška bendruomenė, kilusi 1844; 1863 susikūrė į pasaulinę organizaciją. Jų mokslo pamatą sudaro vienas Šv. Raštas (Biblija). Svarbesni mokslo pagrindai: tikėjimas artimu antruoju Jėzaus Kristaus atėjimu, Biblijos pranašavimų įvykimu dabartyj, Kristaus kryžiaus auka nuodėmėms atleisti; jie tiki, kad J. Kristus yra vienintelis užtarėjas pas Dievą, kad pomirtinis gyvenimas (taip pat ir sielos) prasidės tik prisikėlus; kadangi Kristus su apaštalais yra šventę šeštadienį, tad ir Ad. tik šeštadienį švenčia, komuniją laiko tik Kris-

taus kūno kraujo atsiminimu ir t. t. S. D. adventistai 1930 metų pabaigoj įvairiose pasaulio vietose turėjo 20.349 dvasininkus ir daugiau kaip 300.000 narių. Turi 3973 mokyklas, 99 ligonines, sanatorijas ir kitas labdarybės įst. Lietuvoje adv. 1930 turėjo 240 narių ir leidžia periodinį žurnalą „Dabarties Klausimai".

Adventitia (lot.), išorinis kraujagyslių sluoksnis iš jungiamojo audinio.

Advernai, Šakių aps. ir vals. kaimas; 1922 65 gyv.; km nuo Šakių.

Advokatai. Jais vadinami bylininkų atstovai teismo bylose. Nuo kitų atstovų jie skiriasi tuo, kad iš jų reikalaujama tam tikrų kvalifikacijų; be to, jie turi savo organizaciją ir savo darbo sritį. Senovės romėnų procese neleidžiama būdavo pavesti bylos atstovui; bylininkai patys turėdavo stoti teisme, nes niekas negalėjo veikti svetimu vardu. Bet teisės gynimas romėnų buvo laikomas dideliu garbės darbu. Teisės gynėjai vadinami būdavo advokatais, patronais arba oratoriais. Vėliau romėnai pradėjo leist ir atstovus, kuriuos vadino prokuratoriais arba kognitoriais. Dėl to ir Prancūzijoj randame du atskirus luomus: advokatų ir bylos rengėjų (procureus, o vėliau avoués). Prancūzų revoliucijos metu advokatų luomas buvo panaikintas ir palikti tik avoués, o vėliau ir avoués luomas buvo panaikintas; bet Napoleono I metais buvo pakelti abu luomai ir suteikta jiems organizacija. Prie komercijos teismų Prancūzijoj yra dar atstovai, vadinamieji agréés. Taikos teismuose yra gynėjai (defenseurs) ir daug visokių agentų (agent d'affaires). Bylų rengėjais gali būti: 1) asmens, ne jaunesni kaip 25 metų, 2) išėję civilinės ir baudžiamosios teisių mokyklą ir išlaikę tų dalykų egzaminus ir 3) išėję prie rengėjų 5 metų praktiką. Bylos rengėjų darbas yra: atstovauti bylininkui kolegialiniuose teismuose, o kai kuriose bylose dar ginti jo teises žodžiu. Bylininko atstovavimas pasireiškia: a) rašymu ir priėmimu visokių proceso aktų, įrodymų rinkimu ir paruošimu visa ko, kas reikalinga prirengti bylai teismo posėdžiui, b) raštu reiškimu teismui bylininko reikalavimų ir pretenzijų ir gavimu įgaliojimo advokatui. Bylos rengėjai vykdo teismo sprendimus, turi teisės daryti varžytynes ir patys gali dalyvauti varžytynėse pirkikais. Jie turi savo organizaciją, gauna atlyginimą už kiekvieną veiksmą pagal taksą ir gali dirbti tik tame teisme, prie kurio esti įsirašę. Advokato teises gali gauti tik išėję aukštąjį teisių mokslą ir turį 3 metų praktikos darbą; tada jie įtraukiami į advokatų sąrašą ir gali vesti bylas visuose teismuose. A. skaičius nėra apribotas. A. negali eiti bylos rengėjo darbo. Jis gali teikti patarimų, reikšti raštu savo nuomonę bylos reikalais, o svarbiausias jo darbas yra žodžiu ginti bylininką teisme. Italijoj ir Anglijoj atstovavimas sutvarkytas kaip Prancūzijoj. Amerikoj A. ir kitų rūšių atstovų darbas skiriasi tik aukščiausiame valstybės teisme, kuriame turi teisės stoti tik A.; kituose gi teismuose A. dirba ir bylos rengėjų darbą. Vokietijoj seniau buvo ir A. ir bylų rengėjų; bet dabar ten bylos rengėjų nėra. Iš A. Vokietijoj reikalaujamas tas pats mokslas ir pasirengimas praktikos darbui, kaip kad ir iš teisėjo. Stodamas į A., teisininkas turi laikyti antrą egzaminą. A. gali stoti visų Vokietijos valstybių teismuose; tik kai jis stoja ne savo, o kitos vokiečių valstybės teisme, tai jis veda bylą žodžiu, o tos valstybės A., kurį bylininkas taip pat turi turėti, pasirašo tik visa ką, kas reikia išdėstyti raštu. Kolegialiniuose teismuose kai kurioms byloms vesti bylininkai turi pasiimti A.; tos bylos vadinamos anwalts — process; bylos, kurias bylininkai gali vesti ir be A., vadinamos partei process (šalių procesas). A. teisės suteikiamos vyriausio šalies teismo valdžios. A. turi įsirašyti kuriame teisme ir to teismo apygardoj gyventi (lokalizacija advokatų). Tik vyriausiame teisme bylas gali vesti tie A., kuriems tatai leidžia vyr. teismo prezidiumas; vyr. teismo (Reichsgericht) A. negali stoti kituose teismuose ir kitų teismų A. gali stoti vyr. teisme tik bylininkų atstovais, bet jie turi veikti tik su vyr. teismo. A. ir tik kalbėti vyr. teisme. A. atlyginimas nustatomas jų susitarimu su klientais, o kai susitarimo nebūva, tai taksa. Dėl kliento skundo teismas gali numažinti sulygtąjį atlyginimą lig nustatytos taksos, jei teismas pripažįsta atlyginimą esant per didelį. A. renka A. tarybą. Jiems disciplinarinis teismas susideda iš tarybos pirmininko, jo padėjėjo ir trijų narių; apeliacijos instancija tam teismui yra vyriausiasis disciplinarinis šalies teismas, kuris susideda iš šalies vyr. teismo pirmininko, trijų to teismo A. iš kameros prie vyr. teismo. Lietuvoje A. gali padėti bylininkui savo patarimais, bet gali ir atstovauti jam visuose teismuose. Pas mus yra dviejų rūšių A: 1) prisiekę A. ir jų padėjėjai ir 2) privatūs A. Iš norinčio būti A. teisininko reikalaujama to pat, ko reikalaujama iš norinčio būti teisėju. Be to, A. negali būt teisininkai, kuriems teismo sprendimu atimta teisė svetimoms byloms vesti ir kurie išmesti iš pris. A. korporacijos. Norįs būti pris. A. teisininkas turi atlikti praktikos darbą — 5 metus darbo teisme arba 7½ metų darbo pris. A. padėjėju. Norį įstot į advokatūrą įteikia prašymą A. tarybai. Jos patenkintas prašymas siunčiamas

vyr. tribunolui, kaip apeliacijos instancijai; jis prisiekdina A., praneša apie tai A. tarybai ir skelbia. Pris. A. turi teisę vesti byloms visuose teismuose ir turi teisę gauti atlyginimui pagal susitarimą su byliniuku, o jei susitarimo nebūva, tai pagal taksą. Pris. A. taryba gali būt įkurta prie to teismo, prie kurio yra ne mažiau kaip 20 pris. A. Taryba priima naujus A. ir atleidžia juos iš korporacijos, prižiūri A. elgimąsi ir svarsto skundus ant jų, išduoda A. reikalaujamus liudijimus, skiria A. beturčių byloms, nustato jiems atlyginimą pagal taksą, jei atlyginimo reikalu nebuvo susitarta su byliniuku, uždeda A. bausmes (perspėja A., papeikia jo žygį, uždraudžia jam vesti bylas ne ilgiau kaip metus, išmeta iš A. korporacijos, atiduoda teismui teisti. Jei A. uždėta viena iš trijų paskutinių bausmių, tai jis gali skųstis vyr. tribunolui). Privačiais A. negali būti nepilnamečiai, vienuoliai, kunigai, neišsimoką skolininkai, visų mokyklų mokiniai, globojamieji, atskirtieji nuo bažnyčios, netekę teisių teismo sprendimu, teistieji už sunkesnius nusikalstamus darbus, jei nebuvo pateisinti, išmestieji iš tarnybos teismo sprendimu arba iš dvasininkų luomo bažnyčios teismo sprendimu ir visi, kuriems atimta teisė vesti svetimoms byloms teismo sprendimu. Mokslo cenzo iš privačių A. nereikalaujama. Jie gali būt prie apygardos teismų ir prie vyr. tribunolo. Norį gauti privataus A. teises, turi įteikti prašymą apygardos teismui arba vyr. tribunolui, pareinamai nuo to, prie kurio teismo jis nori dirbti savo darbą. Anksčiau neturėję kito teismo liudijimo ar univ. diplomo, turi laikyti egzaminą teisme. Teismo liudijimai duodami vieneriems metams, apmokami tam tikru mokesčiu ir kasmet atnaujinami. Privatūs A. gali vesti civilines bylas tik to teismo apygardoj, iš kurio jie yra gavę liudijimą, ir tik taikos teisme ir apygardos teisme kaip apeliacijos instancijoje. Vesti bylai kasacijos instancijoj jie turi gauti savo įgaliotojo sutikimą. Jie gali gauti liudijimus ir iš kelių apygardos teismų. Atlyginimas jiems nustatomas tomis pačiomis taisyklėmis kaip kad ir pris. A. Privačių A. pareigos yra tos pačios kaip ir pris. A., tik jiems nepavedama beturčių bylų ir ginti kaltinamųjų tais atsitikimais, kada baudžiamoje byloje turi būti teismo skirtas gynėjas. Jie prižiūrimi to teismo, iš kurio jie yra gavę liudijimą. Tas teismas gali dėti jiems tokias bausmes, kaip kad ir advokatų taryba. Teismo nutarimai apie nubaudimą gali būti skundžiami. Teisingumo ministeris gali atimti iš privataus advokato liudijimą už nešvarius darbus. Šie advokatūrą liečią nuostatai projektuojami pakeisti.

Prof. Vl. Mačio. Civilinio proceso paskaitos. 1924. *Prof. P. Leono,* Advokatų profesija ir jų organizacija, 1930; *Prof. S. Bieliackino,* Baudžiamųjų bylų gynimas, 1930.

Advokatų taryba, prisiekusių A. korporacijos organas, kurį renka prisiekę A. iš savo tarpo vieneriems metams. A. tarybos teisės ir pareigos: 1) priimti į advokatų korporaciją arba pašalinti pris. advokatus ir jų padėjėjus; 2) prižiūrėti A. elgesį ir svarstyti skundus, prieš juos duodamus; 3) išduoti A. pažymėjimus, kad A. taryba nėra jų baudusi; 4) skirti A. beturčių byloms vesti; 5) nustatyti atlyginimą už bylą tais atvejais, kada A. su savo klientu negali laisvai susitarti; 6) bausti A. už įvairius nusikaltimus. A. taryba gali bausti A.: 1) perspėjimu, 2) papeikimu, 3) praktikos uždraudimu iki metų; 4) išmetimu iš A. korporacijos; 5) atidavimu teismui teisti. Lietuvos A. taryba pradėjo veikti nuo 1921 metų sausio 1 dienos (ž. advokatas).

Advokatūra (lot.), advokato verslas.

advp., sutrump. Avoirdupois (ž.).

Adžarija, autonominė resp. Užkaukazės S. S. Respublikų Sąjungoje, 2577 km² 132000 gyv. (1926). Svarbiausias miestas Batum'as.

Aedilis ž. edilas.

Aedituus, šventovės prievaizda senovės Romoje.

Aëdon ž. Niobė.

Aelius, romėnų plebėjų giminės vardas; žymiausi jos atstovai L. Aelius Stilo Praeconius (ž. Stilo) ir imperatorius P. Aelius Hadrianus (ž. Hadrianus).

Aelius Festus Aphtonius, Konstantino (ž.) laikų romėnų gramatikas.

Aemilius, senos romėnų patricijų giminės vardas. Žymiausi jos atstovai L. Aemilius Paullus (ž. Paullus), M. Aemilius Lepidus (ž. Lepidus), Aemilius Papinianus (ž. Papinianus).

Aeneas ž. Enėjas.

Aeneas Silvius (1405 — 1464) ž. Piccolomini.

Aepyornis (lot. aipys — aukštas, ornis — — paukštis), išmirusi milžiniškų paukščių gentis, gyvenusi Madagaskare. Randama jų palaikų ir kiaušinių.

Aequitas (lot.), teisingumo personifikacija.

Aërobai, bakterijos, kurioms būtinai reikia deguonies.

Aerodinamika, mokslas apie dujų judesį ir apie susijusias su tuo judesiu jėgas, kurios veikia esamus dujose kietus kūnus. A. susideda iš teorinės dalies, pagrįstos bendrais mechanikos dėsniais, ir pritaikomos, arba eksperimentinės, dalies, operuojančios bandymų duomenimis, kurie patikrina ir papil-

do teorines A. išvadas. A. yra hidrodinamikos (ž.) dalis.

Aerodromas, žemės plotas su trobesiais ir visais techniškais įrengimais, paskirtas lėktuvams pakilti ir nusileisti. Naudojamasis aer. paviršius yra lygus, kietas, sausas, apžėlęs tankia neaukšta žole. Trobesiai ir techniški įrengimai prie aer. būva šie: angarai (ž.), patalpos techn. personalui, remonto dirbtuvės, sandėliai, požeminiai benzino tankai, meteorologijos, aeronavigacijos ir radio stotys, vandens ir alyvos šildytuvai (žiemos metu), aikštelė lėktuvų kompasams nustatyti, apšvietimo įrengimai naktiniams skraidymams, priedangos žmonėms nuo bombų ir nuod. dujų (karo metu). Prie didelių centrų gerai techniškai įrengti dideli aer. (2 km), pro kurios eina geležinkelis ir plentai, vadinasi valstybiniais aerouostais ir naudojami daugiausia oro susisiekimo reikalams. Be techniškų įrengimų, nedideli aer. vadinami laikinaisiais, arba nusileidimo aikštėmis.

Aerofotoaparatas, fotoaparatas (ž.) aerofotografiškoms nuotraukoms daryti. A. veikimo atžvilgiu gali būti automatiški, varomi oro srovės propelerio, pusiauautomatiški — ranka pasukami ir rankiniai. Nuotraukų formatas — 13×18,18×24 arba 18×18 cm. A. objektyvui būtini šie reikalavimai: vaizdo ryškumo maksimumas, didelis šviesos laidumas ir mažiausia deformacija. Objektyvo židinys pagal nuotraukos tikslą ir skridimo aukštį svyruoja nuo 21 cm per 25, 30, 50, 70 iki 120 cm. A. dedami lėktuvo ar baliono kabinoj arba iš lauko taip, kad pastatymas leistų jam suktis apie skersinę ir išilginę lėktuvo ašį.

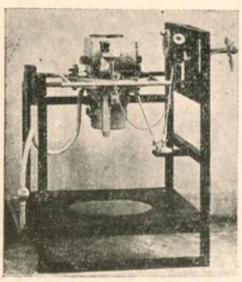

N. A. Arsenjev. Rukovodstvo po aerofotosjemkie (1927), *L. Dawid.* Photografisches Praktikum (1931).

Aerofotografija, žemės paviršiaus fotografija (ž.) iš lėktuvo ar aerostato (ž.). Pirmuosius bandymus padarė 1858 prancūzų fotografas Nadaras iš baliono 80 m aukšty. A. ypač išplito didžiojo karo metu kaipo žvalgymo priemonė. Pagal optiškosios ašies padėtį aerofotografiškos nuotraukos gali būti: a) planinės, kai fotografuojant plokštelė ar filma yra lygiagretiška su žemės paviršiaus plokštuma, ir b) perspektyvinės, jei optiškoji ašis su žemės paviršium sudaro kampą, mažesnį kaip 90°. Pagal ploto dydį ir atskirų nuotraukų skaičių A. nuotraukos gali būti: a) pavienės, jei visą plotą apima viena nuotrauka (pav.), marštrutinės, kada fotografuojamas žemės paviršiaus ruožas ar juosta visa eile nuotraukų (pav.), ir c) baro nuotraukos, kada keletas maršrutinių nuotraukų sugretinama į vieną ploto atvaizdą. Atskirą nuotraukų

rūšį sudaro stereoskopiška nuotrauka (ž.) A. gali būti taikoma karo reikalams, kaipo padedamoji rekognoskavimo priemonė, topografiškiems bei kartografiškiems darbams ar įvairiems moksliškiems ir pritaikomiems žemės paviršiaus tyrinėjimams.

Aerofotogrametrija, fotogrametrijos (ž.) šaka. Ji matuoja aerofotografiškas nuotraukas ir pagal jas daro bei papildo planus ir žemėlapius. Mastelio deformacijai išlyginti aerofotonuotraukos transformuojamos pagal atramos taškų tinklą, sudarytą žemės paviršiuje ir sujungtą geodeziškais išmatavimais. Transformuojama a) grafišku ir b) fotografišku metodais. Grafiškas f. nuotraukų transformavimas remiasi tinklelio sudarymu plane (planšete). Fotografiškai transformuojama projekcinėmis lempomis su paslankiais (judamais) ekranais arba specialiais aparatais fototransformatoriais (ž. pav.). Reljefiniams planams ir žemėlapiams gauti naudojamasi aparatu, vadinamu stereoplanigrafu (pav.), autokartografu, aerokartografu (pav.) ir k. Praktikoj A. pritaikoma kartografijos dar-

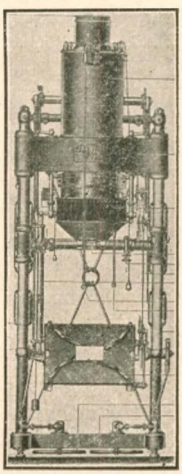

Fototransformatorius

bams, žemės kultūrai, miškų eksploatacijai, kolonizacijai, hidrotechnikai, melioracijos

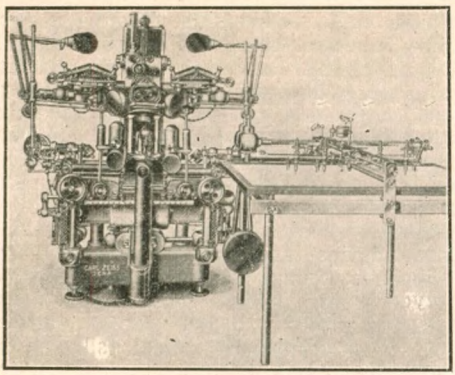

Stereoplanigrafas

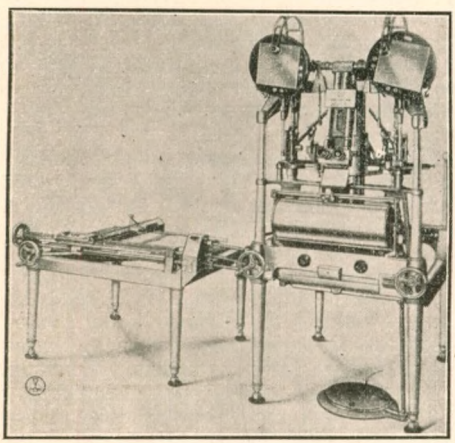

Aerokartografas

darbams, miestų planavimui, geležinkelių statybai ir k.

Sokolov. Izmieritelnaja aerofotorafija. *Hugershof* u. *Cranz.* Grundlagen der Photogrammetrie aus Luftfahrzeugen.

Aeroklūbas, privatiška sąjunga asmenų, susidomėjusių aviacijos (ž.) mokslu, sportu ir skraidymais. Beveik visų valstybių Aer. yra susijungę į tarptautinę aeronautikos federaciją (ž.). Lietuvos Aer. įsteigtas 1927 V 1. Jo tikslas — plėsti aviacijos mokslą Lietuvos visuomenėje ir įgalinti civilinius asmenis išmokti lekioti. Turi angarą (ž.) Kaune (Linksmadvary). Periodiškai rengia teorinius kursus, į kuriuos priimami baigę ne mažiau kaip 6 klases. Lekioti mokoma vasarą. Tikraisiais kliūbo nariais gali būti visi Lietuvos piliečiai, pristatę pareiškimą su dviejų narių rekomendacija ir užsimokėję nustatytą mokestį. Kliūbą remia vyriausybė ir karo aviacija.

Aerolitai ž. meteoritai.

Aerologija (gr.) mokslas apie aukštesniuosius atmosferos sluoksnius; sudaro geofizikos mokslo šaką.

Aeronautika ž. aeronavigacija.

Aeronavigacija, mokslas lekiamųjų mašinų, lėktuvų (ž.), diržablių (ž.) vedimo nustatytu keliu. Ji tiria ir moko: 1) rasti lekiamosios mašinos skridimo aukštį, greitį ir kryptį, 2) orientuotis (ž.), t. y. būdų kiekvienu metu tikrai žinoti savo būvį ore žemės punktų ir kelių atžvilgiu.

Aeroplanas. Slenkant bet kuriai plokštumai ore arba kitoje kurioje medžiagoje, toji medžiaga reiškia tam slinkimui pasipriešinimą, spausdama ją. Spaudimo jėga veikia spaudimo centrą S linkme SD. Suskaldžius ją į gulsčią SW ir stačią SA sudėtines, jeigu pastaroji bus didesnė už plokštumos svorį SG, plokštuma kils aukštyn. Gulsčiąją spaudimo sudėtinę nugali kuri nors tempianti plokštumą priekin jėga V. Slenkant dideliu greitumu nešamoms aeroplano plokštumoms — sparnams, stačioji spaudimo sudėtinė daros didesnė už aeroplano svorį ir judviejų skirtumas sudaro keliamąją aeroplano jėgą. Gulsčiąją spaudimo sudėtinę nugali variklio sukamo propelerio traukiamoji (arba stumiamoji) jėga. Tom dviem jėgom veikiant, aeroplanas kils jų atstojamosios linkme aukštyn. Esant stačiajai sudėtinei lygiai su aeroplano svoriu, aeroplanas skris gulsčia linkme, mažesnei negu aeroplano svoris — slinks žemyn. Užpakaly (kai kur pryšaky) nešamų plokštumų esamu aukštumos vairu galima keisti nešamų plokštumų palinkimas gulsčios linkmės atžvilgiu ir tuo keisti visas D spaudimas, taip pat ir jo sudėtinės dalys. Pasukimų vairu keičiama skridimo linkmė. Planeriuose — aeroplanuose be variklio — naudojamasi skridimui gulsčiomis ir stačiosiomis oro srovėmis (ž. lėktuvas).

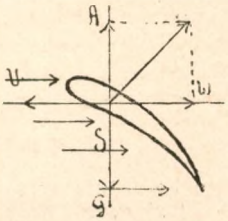

Aerostatas, lekiamasis įtaisas, kuris lekia ore dėka to, kad jo apvalkale yra dujų, lengvesnių už orą. Aer. vartojamos dujos: 1) vandenilis, kurio 1 m^3, esant 0^0 ir 760 mm slėgimo, sveria 0,0896 kg ir turi keliamosios jėgos, t. y. skirtumo su 1 m^3 oro svoriu, 1,20 kg, 2) helijas, svoris 0,18 kg, keliamoji jėga 1,11 kg 3) šviečiamosios dujos, svoris 0,45—0,67 kg, keliamoji jėga 0,62—0,84 kg. Helijas yra tinkamiausias, nes jis nedega. Tačiau dėl brangumo jis mažiau vartojamas. Daugiausia vartoja-

mas vandenilis, nors jis pavojingas gaisro atžvilgiu. Aer. būva valdomieji (dirižablis) ir nevaldomieji. Pastarieji būva laisvi ir pririšami. Laisvi Aer., arba balionai, apskriti, vartojami lakūnams mokyti, atmosferos (ž.) aukštiesiems sluoksniams tirti, o taip pat sportui. Jie lekia vėjo kryptimi. Pririšamieji Aer., pailgi, vartojami karo metu sekimui, artimai žvalgybai ir artilerijos šaudymo korektavimui, o taip pat meteorologijos prietaisams pakelti. Aerostato keliamoji jėga yra lygi jo išstumto oro svoriui: skirtumas tarp 1 m^3 oro ir 1 m^3 areostato dujų svorių vadinasi dujų keliamoji jėga. Ji yra lygi vandeniliui — 1,2 kg ir šviečiančioms dujoms 0,7 kg. Aerostatas kyla į aukštį tol, kol jo svoris susidaro lygus jo išstumtam oro svoriui.

Aerostatika, dujų pusiausvyros mokslas, dalis bendros hidrostatikos (ž.). A. dėsniai pritaikomi aerostatams (ž.). Kaip ir hidrostatika (ž.), ji yra pagrįsta Archimedo dėsniu (ž.), pritaikomu aerostatui, į kurį galima žiūrėti kaip į kūną, paskandintą ore, lygiai kaip į bet kurį kūną vandeny. Aerostato kūnas, t. y. maišas, pripildytas lengvesnių už orą dujų, gauna keliamąją jėgą, lygią skirtumui tarp svorio, kurį turėtų oras, jeigu jis užimtų aerostato vietą, ir paties aerostato svorio.

Aeroterapia (gr.), naudojimas oro gydymo reikalams.

Aerotonometras, prietaisas kraujo dujų įtempimui matuoti.

Aesculapius, lotynizuotoji graikų gydymo meno dievo vardo forma (gr. Asklepios). III am. pr. Kr. jo kultas buvo įvestas Romoje.

Aesculus ž. kaštonas.

Aesthesiologija ž. anatomija.

Aetiologia (gr.) ž. etiologija.

Aetionas, arba Eetionas, garsus takytojas, 4 am. pr. Kr., greičiausiai jonėnų kilmės.

Aetios, graikų doksografas (ž.) apie 100 po Kr.

Aetius Flavius (m. 454), Romos imperijos generolas ir politikas, 481 nuveikė Attilą Katalauno laukuose (ž.); imperatoriaus Valentiniano III nužudytas.

Afakija (gr. a—ne, f a k o s lęšis), lęšio stoka akyje po kataraktos operacijos arba po akies sužeidimo. Tokia akis be akinių blogai mato.

Afanasjev Aleksandras Mykalojaus (1826 VII 11(23) Bogučare — 1871 IX 23 (X 5) Petrapily), rusų etnologas, 1849 — 1862 dirbęs Už. Reik. Minist. archyve, 1802 dėl politinių motyvų pašalintas, toliau miesto valdybos valdininkas. Be daugelio smulkesnių darbų, išsp. Russkija narodnyja legendy 1860, Russkije satiričeskije žurnaly 1859, Poetičeskija vozzrenija slavian na prirodu (I 1866, II 1868, III 1869).

S. Vengerov, Kritiko-biogr. slovar I 1889 p. 860—870.

Afanitas diabozinis, kalkošpatinis (gr.), padermė su labai smulkia kristaline struktūra iš diabozų.

Afazija (g.), sugebėjimo kalbėti arba kalbą suprasti sutrikimas, visiškas arba iš dalies; kalbos sutrikimas yra vadinamas motorine (judamąją) afazija, kalbos supratimo sutrikimas yra vadinamas sensorine (jaučiamąja). Abi jos pareina nuo tam tikrų smegenų centrų (ž.) sužalojimo, dažniausiai dėl arteriosklerozės (ž.) (kraujo išsiliejimų smegenyse).

Afektas, smarki jausminė reakcija į staigius, stiprius jaudinimus (dažniausiai nemalonius). Esama baimės, pykčio, liūdesio, pavydo ir kt. afektų. Afekte kinta nervų sistemos, širdies ir liaukų veikimas, alsavimas; A. atsiliepia protavimui (silpnina jį) ir elgesiui. Nuo normalaus (fiziologiško) afekto reikia skirti patologiškas afektas, susijęs su sąmonės aptemimu ir amnezija (ž.). Sveikam žmogui gali būti sukeltas tiktai fiziologiškas A. Patologiškas A. laikomas nepakaltinamumo pagrindu.

Afelis, tolimiausias nuo saulės taškas, kurį pasiekia einąs aplink saulę kūnas.

Affectio (lot.), būklės pakitėjimai dėl išorinio veikimo arba ligos.

Afganistanas, vidurinės Azijos monarchija, 650.000 km^2, 12 mil. gyv. (1924). Mažos ekonominės vertės, bet didelės politinės reikšmės, kaip buferinė valstybė tarp Rusijos valdomųjų kraštų ir Britų Indijos. Kraštas labai kalnuotas. Hindukušo kalnai siekia iki 7750 m. Jų viršūnės snieguotos. Gražūs ir didingi kalnų vaizdai. Klimatas kontinentinis: vasarą karštas, žiemą šaltas, sausas, sveikas. Augmenija: vyrauja stepės, miškai tik paupiuose ir kai kur kalnų aukštose pašlaitėse. Gyventojai: indų giminės afganai, persai ir mongoloidai. Tikyba musulmonų (sunitų), kultūra persų įtakoje. Oficialinė valstybės kalba — persų. Verslai: žemės ūkis gerai vyksta tik dirbtiniu būdu aplaistytuose plotuose, augina daug avių, ožkų, arklių ir kupranugarių. Eksportuoja: vilnas, odas, džiovintus vaisius, kilimus. Prekyba eina per Indiją. Sostinė Kabul'as, 150.000 gyv. Absoliutinė monarchija, valdoma emiro (karaliaus), kuriam priklauso visa valdžia. Kariuomenė organizuota turkų pavyzdžiu. Karo tarnyba privaloma visiems vyrams nuo 15 iki 35 metų. Leidžiama pakeisti kitu asmeniu arba išsipirkti, sumokant 400 rupijų (ž.). Tikroji tarnyba trunka 3 metus. Kariuomenės iš viso yra 73 batalionai, 45 eskadronai ir 46 baterijos. Taikos metu būva 50.000, o karo metu galėtų pašaukti dar apie 50.000 — 80.000 žm.

Istorija. Senoji A-o istorija mažai težinoma. Dabartinę valstybę įsteigė Achme-

das Šachas (1747—73), kuris viešpatavo net Indijoj. Jam mirus, A. iširo. 1739, pirmajam A-o emirui Dost Muhammedui viešpataujant, anglai įsigijo A-o protektoratą, kuris formaliai buvo priimtas 1879 (Gandamoko taika). Bet anglams teko kovoti (nuo 1878) su įsiskverbiančiais į A. rusais (kurie įsigalėjo ypačiai 1885), o 1907 pripažino jie A. valstybę nepriklausoma. 1914—1918 karo metu A. sustiprėjo tautiškas sąjūdis. Aman Ullah 1919 kovojo net su Anglija, kuri vėl pripažino A-o nepriklausomybę, užtai pašalino rusus (Kabulo taika, 1921). Savarankiškai politikavo ir stengėsi sueuropinti A. Aman Ulach (1919—1930), bet, Anglijai padedant, buvo nuverstas.

Malleson History of A., 1879; *V. Henting* Meine Diplomatenfahr ins verschlossene Land, 1918.

Afiksas (lot. afixus „prisegtas, prikabintas") yra formalinė žodžio dalis, pridedama prie šaknies sudarant naujus žodžius. Pagal vietą afiksai yra skirstomi į tris dalis: prefiksus (priešdėlius), infiksus (intarpus) ir sufiksus (priesagas).

Afino geometrija ž. Diferencialinė geometrija.

Afiša (pr.), teatralinis skelbimas, iškabinamas visų matomoje vietoje. Lietuvių spaudos uždraudimo laikais A. suvaidino žymų vaidmenį kovoje dėl spaudos. 1899 ir 1900 Palangos, Liepojos ir Mintaujos liet. spektaklių A. buvo policijai leidus išspausdintos liet. raidėmis. Už Mintaujos spektaklio 1900 A, iškabintą Jonišky, P. Višinskis buvo taikos teisėjo nubaustas. Perkėlęs bylą aukščiau ir pasiekęs pagaliau senatą, 1903 susilaukė sprendimo, kad nėra įstatymų, lietuviškas raides draudžiančių. Tai pagreitino spaudos leidimą.

Afium-Karahisar (afium, opijus; kara, juodas; hissa, pilis) miestas Azijos Turkijoj, 30000 gyv. (1924). Geležinkelių mazgas; eksportuoja grūdus, vilnas, opijų.

Afokalinė sistema, optinė sistema, kuri neturi židinio (foko) (ž.); į ją įėję lygiagretiški spinduliai išeina taip pat lygiagretišku pluoštu.

Afonas ž. Athos.

Afonija (gr.), balso pranykimas; įvyksta dėl įvairių priežasčių (balso stygų paralyžius, isterija ir kt.).

Aforizmas (gr. apibrėžimas), tokia bendra formulė, kuri trumpai, dažnai ir vaizdingai, nurodo visa, kas yra esmingiausia daikte ar reiškiny. A. yra lyg maža sintezė patirtų daiktų, jų ypatumų, subrendimas pastebėtų gyvenimo praktikos faktų, knygiška patarlė, mokytų, mokslo žmonių patarlė ar taisyklė. Dėl savo lakoniškumo ir ryškumo lengvai išsilaiko atminty.

Afranius, Lucius, gyv. apie 100 pr. Kr., romėnų komedijų (fabula togata) rašytojas. Fragmentai išleisti: Ribbeck[3]: Comicorum romanorum fragmenta, 1898.

African Association, Afrikai tirti draugija, įsteigta 1788 Londone; iš jos išaugo 1830 Royal Geographical Society, labai daug pasitarnavusi geografijos mokslui.

Africano, petrografijoj, marmuro variacija su purpuro—raudon., balt. ir juodomis dėmėmis.

Africanus 1) ž. Scipio, 2) Sextus Julius A. gyv. apie 200 po Kr. Aleksandrijoje. Jo veikalo „Pentabiblon chronologicum" trupiniai pateko į Eusebijaus kūrybą. Jis yra laikomas sinchronistinės (ž.) visuotinės istorijos įkūrėju.

Afridai, karinga afganų kiltis, apgyvenusi rytinio Afganistano kalnus ir strateginius punktus Indijos pasieny. Verčiasi žemės darbu ir gyvulių ūkiu.

Afrika, pasaulio dalis, antra pagal didumą, 29.728.551 km² (su salomis). Jos vardą pirmą kartą pavartojo romėnų poetas Quintus Ennius (239—170 pr. K.) ir taikė jį vien tik Kartaginos provincijai, kur gyveno avrigas'ų tautelė, romėnų vadinama afri. Paskiau Romos imperatoriai šitą vardą pradėjo taikyti ir visam Afrikos kontinentui. Pajūrio krantai mažai vingiuoti, tad proporcionaliai trumpesni negu kitų kontinentų: 30.600 km. Maža įlankų, uostų ir salų, tad Afrika labai masyvus kontinentas. Beveik visa ji susideda iš aukštų plokštakalnių: vidutinis jos aukštumas 650 m. Gamtiški regionai: 1) Egiptas, arba Nilo užliejamasis slėnys, plotu mažas, bet labai svarbus antropogeografiniu (ž.) atžvilgiu; 2) Atlaso kraštai (Tunizija, Alžerija ir Marokas), susidedą iš jaunų raukšlėtinių kalnų, sudarančių tęsinį P. Europos raukšlių; 3) Sahara, didžiausia pasaulio dykuma, 200—500 m aukštuma, apimanti plotą maždaug tokį kaip visa Europa; 4) Sudanas, banguota lyguma į pietus nuo Saharos, nuolaidi Čado ežero link, pajūry apaugusi tankiomis giriomis, o sausžemio gilumoje — retais medžiais ir savanomis; 5) Kongo upynas, arba centrinė Afrika, — didelis slėnys, aukštumų apsiaustas ir apaugęs giriomis bei savanomis; 6) rytų Afrikos ežeruoti plokštakalniai, iš vakarų pusės atriboti giliais meridianiniais įgriuvimais, ežerų užlietais (Tanganika, Niassa); čia yra aukščiausi Afrikos kalnai: Kilima Ndžaro (6010 m), Kenija, Ruvenzori, Elgon ir k.; 7) Abisinijos aukštuma, prie kurios priskiriami ir Somalijos kraštai; 8) pietų Afrikos aukštuma su įdubimu Kalahari dykumoje ir su aukštais kalnais pietuose (iki 3400 m). Sluoksniai guli dažniausiai horizontališkai. Saharoje vyrauja smėlys, o tropikuose — lateritas. Beveik visos Afrikos upės yra nuklotos slenksčių ir pertrauktos krioklių, kurie Nilo ir Kongo paupiuose dažnai aplenkiami trumpomis geležinkelio linijomis, kurios jungia navigouojamas dalis. Pusiaujo juostoje upių debitas vienodesnis, kitur jis labai įvairus. K l i m a t a s. Karščiausia Afrikos ir viso pasaulio juosta eina į šiaurę nuo pusiaujo, per Saharos dykumos vidurį—čia vidutinė metinė temperatūra 30°C; vid. karščiausiojo mėn. temp. 38°, karščiausiųjų dienų temp. iki 50°C. Į pietus ir į šiaurę nuo Saharos karštis eina mažyn, o pietinėse aukštumose yra dideli plotai su visiškai geru ir vėsiu klimatu. Tropiškoje juostoje vyrauja pasatų (ž.) vėjai, Saharoje karšti — samumas (ž.) ir harmatanas. Krituliai pasiskirstę ne pagal vėją, bet pagal metų laikus. Daugiausia lyja pusiaujo juostoje (nuo 1500 iki 5000 mm) ir sauso laiko tarpo čia beveik nebūva. Tropikų srityse lietaus mažiau (paprastai nuo 250 iki 1500 mm) ir trunka jis apie pusmetį, o antras pusmetis sausas. Mažiausia lietaus Saharoje ir Kalahari dykumose. Viduržemio jūros pajūriuose ir kai kuriuose Kapo provincijos pakraščiuose lyja tik žiemos metu, o vasara labai sausa. A u g m e n i j a. Augmenų pasiskirstymą zonomis ir jų augimo pertraukas nulemia ne temperat., bet lietaus kiekybė ir jo laikas. Žieminio lietaus juostose augmenų gyvenimas labiausiai pasireiškia žiemos metu (Viduržemio pajūriuose), o sustingsta sausos vasaros metu. Atvirkščiai, sausuose pietų ir centro Afrikos miškuose ir savanose augmenų klestėjimas sutampa su drėgna vasara, o jų augimo pertrauka įvyksta sausajame pusmety. Krituliai Afrikoje iš vietos į vietą įvairuoja nuo nulio iki 5000 mm ir sausros periodai nuo kelių dienų iki visų metų. Tad ir augmenų gyvenimo pulsavimas ir intensyvumas lygiai įvairuoja pagal vietos kritulių ir sausrų periodus. Taip, Gvinėjos pajūriai ir šiaurinė Kongo upyno dalis nežino ilgų sausros laikotarpių, ir čia auga tankios, nuolat žaliuojančios girios. Šitų girių branduolį beveik nepertraukiamu pusračiu siaučia miškingų savanų zona, kurios pakraščiais eina sausi, reti miškai; jie sužaliuoja tik lietaus pusmetį. Už savanų, lietui vis mažėjant, prasideda dyglių krūmų juosta, pereinanti į pusdykumes ir

LIT. „ŽIEDAS" KAUNAS

galop į dykumas: šiaurėje į milžinišką Saharą, pietuose — į Kalahari dykumą. Tipiški augalai: žemuose pajūriuose mangrovų miškai, paupiuose — miškai galerijos, retuose miškuose — akacijos, mimozos, tamarindai, sikomorai, baobabai; sausros pusmety jie numeta lapus, o lietaus pusmety vėl sužaliuoja. Viduržemio pajūriuose: ąžuolai, alyvų medžiai, kedrai, mažosios palmos, nuolat žali krūmokšniai. Saharos oazėse (ž.) datulių palmos. Pietų Afrikos stepėse: Welwitschia mirabilis, Ficus, Ericaceae. Iš kultivuojamų augalų minėtini: bananai, kava, žemės riešutai (arašidai), mango, mamau, cukraus nendrė, dioskorėja, aliejinės palmos, gumos medžiai, sorga ir k. Gyvuliai. Kiekviena augmeninė juosta turi savo gyvulių rūšis. Stambiųjų žinduolių daugiausia yra ne tankiose giriose ir, žinoma, ne dykumoje, bet savanose ir retuose miškuose, nes čia daugiausia tinkamų ganiavų. Afrika antilopų (ž.) kraštas: čia jų apie 40 rūšių įvairaus didumo ir išvaizdos, stambesnių už arklį ir nedaug didesnių už lietuvišką kiškį. Paskui antilopas sekioja plėšrieji: liūtai, leopardai, gepardai, šakalai, hienos. Tigro ir vilko Afrikoje nėra. Dideliais būriais sutinkama gnu, zebrų ir kai kurių gazelių. Mažesniais būreliais vaikščioja: žirafai, drambliai, raganosiai, kudu ir k. Beždžionės (gorilos, šimpanzės, babunai ir k.) labiau mėgsta tankias girias. Balose sutinkama buivolų, upėse ir ežeruose — hipopotamų ir pavojingiausių Afrikos gyvulių — krokodilų. Daug yra chameleonų ir kitokių driežlų. Minėtini strausai, termitai, musė cecė, Madagaskaro lemurai. Retesnieji gyvuliai, kaip antai, drambliai, raganosiai, žirafai, liūtai, strausai, vis labiau naikinami iš Europos atgabentais ginklais, už tat daugely kolonijų jų medžioklė jau labai suvaržyta ir įtaisomi jiems rezervatai (ž.), kur visiškai draudžiama pasirodyti medžiotojams. Iš naminių gyvulių tropiškoje Afrikoje geriausiai prisitaiko asilai, mulai, ožkos, kiaulės ir vištos, aukštesnėse vietose nemaža ir galvijų. Gyventojų 155 milijonai, arba 5,2 gyv. km². Rečiausiai gyvenamos yra dykumos (Sahara, Kalahari); čia vienas žmogus tenka keliems ar net kelioms dešimtims km. Savanose ir retuose miškuose dažniausiai bus apie 8 — 10 gyv. 1 km². Tankiausiai gyvenamas yra Nilo slėnys Egipte: 450 gyv. 1 km². Žmonių srovės į Afriką plūdo per Gibraltarą, per Suezo sąsmauką ir per Bab-el-Mandebo sąsiaurį. Vėliau atėję gyventojai stūmė į pietus seniau atvykusius. Visose srityse vyko kraujo, kultūrų ir kalbų mišimo procesas. Šiandien Afrika gyvenama daugelio tautų, kalbančių 514 kalbų ir 319 tarmių. Visoje šiaurės Afrikoje nuo Egipto iki Maroko, Saharoje ir Abisinijoj vyrauja hamitų tautos, daugely vietų šiek ar tiek arabizuotos, vienur priėmusios arabų kultūrą, kitur ir kalbą. Tačiau Afrikos gyventojų daugumą sudaro tamsios spalvos negrai, susiskirstę į dvi dideles kalbų grupes: bantų ir sudaniečių. Sudaniečiai gyvena į pietus nuo Saharos iki Kongo vidurinės tėkmės, kur prasideda bantų kraštai. Tarp sudaniečių ir bantų yra įsispraudusių nedidelių ir labai išbarstytų pigmėjų (mažaūgių) salelių; jų ūgis iki 1,5 m. Pačiuose pietuose gyvena dar negroidiškos hotentotų (ž.) ir nykstančių bušmenų (ž.) tautos. Madagaskare yra iš Azijos salų senovėje atkeliavusių malajiečių, maišytų su negrais. Yra po truputį indusų, žydų ir grynų arabų. Iš europiečių gausingiausi afrikansai, arba olandiškos kilmės būrai (jų arti milijono), britai (900,000), prancūzai (daugiau kaip 500,000), italai, ispanai ir graikai. Mažesniais skaičiais yra čia pabarstyta portugalų, vokiečių, airių, belgų ir k. Beveik visa Š. Afrika, Sahara ir rytų Afrikos pajūriai yra Mahometo tikybos, daugumas atsilikusių negrų dar tebėra stabmeldžiai fetišistai. IV-me amžiuje krikščionimis monofizitais tapo ir išsilaikė tik abisiniečiai (10 mil.). Katalikų daugiau kaip 3 milijonai ir apie 5 mil. įvairių sektų protestantų. Katalikybė išplitusi daugiau šiaurinėse dalyse, o protestantizmas — pietuose. Nepriklausomų valstybių Afrikoje tėra trys: Abisinija, Egiptas ir Liberija, kartu sudarančios 29 mil. gyv. ir 2 mil. km². Kiti Afrikos kraštai yra Europos valstybių kolonijos ar protektoratai bei mandatinės teritorijos:

	kv. klm.	gyventojų:
Prancūzijos	10,7 mil.	40 mil.
D. Britanijos	10 mil.	55 mil.
Belgijos	2,4 mil.	20 mil.
Portugalijos	2,4 mil.	8 mil.
Italijos	2 mil.	2 mil.
Ispanijos	0,3 mil.	1 mil.

Ūkis ir susisiekimas. Afrika pirmiausia žemės ūkio kraštas. Didžiausia vietinių gyventojų dalis verčiasi žemės darbu, o kiti gyvulių ūkiu, medžioklė, žvejyba, šiek tiek smulkia prekyba ir amatais. Stambesnė prekyba ir pramonė europiečių ir vietomis indusų rankose. Afrikoje iškasama maždaug pusė viso pasaulio aukso ir deimantų, daugiausia pietinėse jos srityse. Išvežama iš P. Afrikos: auksas, deimantai, vilnos, kukuruzai, vaisiai; Iš Egipto: medvilnė, tabakas, svogūnai; iš Alžerijos: vynas, kviečiai, avys; iš Tunizijos: vaisiai, fosfatai, valg. alyva; iš Maroko: kviečiai, fosfatai; iš pusiaujo zonų: guma; iš tropiškų zonų: žemės riešutai; iš P. Kongo: varis. Susisiekimas: upė-

mis, ežerais, kupranugariais ir žmonių nešėjų karavanais; vis daugiau atsiarnda automobiliams pakenčiamų kelių; P. Afr. važiuojama jaučiais, mulais ir asilais, o jojama arkliais. Daug telegrafo linijų, o geležinkelių apie 6000 km. Tiesiama Kapštato-Kairo linija.

Afrikos vištos ž. perlvištės, perlų vištos.

Afroditė, graikų vaisingumo, gražumo ir meilės deivė (pagal etimologiją: „iš putos gimusi"), romėnų sulyginta su Venera; A. yra graikiškai perdirbta vakarinių semitų Astartė (ž.). Patekusi į Graikiją, čia ji buvo padaryta Dzeuso ir Dionės dukterimi, Hefesto žmona, Areso meiluže. Ilgainiui buvo paversta panteistiška kūrybine gamtos jėga, viešpataujančia dangui, žemei ir jūrėms. Didžiausios kulto vietos: Kipras, Kitera, Korintas (šventnamis su 2000 hierodulių) ir Erikso kalnas Sicilijoj.

Afroditė Pandemos, aistringos žemiškos meilės deivė.

Afroditė Urania, dangiškosios, grynos meilės deivė.

Afzelius, Arvid Aug (1785 — 1871), švedų poetas ir vertėjas, liaudies dainų ir senovinės islandų literatūros tyrinėtojas.

Agada, plati talmudo literatūros **šaka,** kur nušviečiami religiški etiški biblijos pradmens. A. yra daug aforizmų, pasakėčių, legendų, pasakų, kurių tikslas veikti žmogaus dvasią. Ji kilo gilioje senovėje prieš žydų pranašams pasirodant, bet išplito ir sustiprėjo Palestinos suirutės išvakarėse, ypačiai Babilono talmudo kūrimosi laikais (I—VII amž.). Agadistų tikslas buvo palaikyti krintantį tautinį tikybinį ūpą tokia literatūros forma, kuri prieinama liaudžiai. Ši talmudo dalis buvo labai anksti išskirta iš Halachos (juridinės dalies) ir populiariausios knygos Ein Jaakov (Jokūbo Akis) forma imama iki šios dienos etiniams bei tikybiniams pamokslams. Naujausiais laikais A. buvo sistematizuota Bialiko (ž.) rinkiniuose ir moksliškai ištirta ypačiai Bachero.

Agades, pietų Saharos miestas (5000 gyv.), įkurtas berberų XV a. toje vietoje, kur susieina keliai iš Sindero, Sokoto ir Timbuktu.

Agadir, vakarų Maroko žvejų uostas (3000 gyv.), įsteigtas portugalų 16 a.

Agailė, Šiaulių aps., Papilės val. viens.; 1922—16 gyv.; 10 km nuo Papilės.

Agalmatolitas (gr.), tankus lengvai piaunamas mineralas, talko variantas (statulų akmuo).

Agamedas ž. Trofonijas.

Agamemnonas, Atrėjaus sūnus (Atrydas), Mikėnų (ž.) karalius, vyriausias Graikų vadas žygyje prieš Troją. Sugrįžusį į tėvynę nužudė jo žmona Klitaimnestera ir jos meilužis Aigistas.

Aganippė, 1) versmė prie Helikono (ž.), skirta muzoms. Tos versmės vanduo poetams suteikdavęs įkvėpimo. 2) Danajos (ž.) motina.

Agapanthus umbellatus, L. Herit, iš pietų Afrikos (šeim. Liliaceae), augalas, tinkamas kambario kultūrai. Žydintysis stiebelis išauga apie 1 m aukštumo, gražūs mėlyni žiedai surinkti skėčiais. Dekoratyviškas augalas.

Agapė, (gr. meilės puota), bendras pirmųjų krikščionių valgis paskutinei Kristaus vakarienei atsiminti, krikščioniškai meilei ir vargšams pagalbai pareikšti; pradžioj buvo susijęs su Eucharistija (ž.) ir atliekamas rytais, nuo II a. nuo Eucharistijos atskirtas ir praktikuotas vakarais, nuo IV a. uždraustas dėl įvairių iškrypimų.

Agapetas (gr.), mylimasis, numylėtinis.

Agapetus, popiežiai: 1) A. I 535 — 536;2) A. II 946 — 955.

Agaras (lot. Trapa natans), vandens augalas iš šeimos Onagraceae, kuris buvo išsiplatinęs beveik visoje Europoje. Auga ypač Vidaržemio jūros kraštuose, vidurinėje ir rytų Europoje ir kai kuriose pietų Švedijos vietose, Pabaltijo kraštuose (Latvijoje) ir šiaurės Rusijoje. Jo atmainų auga vidurinėje ir pietų Azijoje, Japonijoje, Afrikoje; jis yra persodintas į Australiją ir šiaurės Ameriką. Jo riešutas su ataugomis gerai laikosi ežerų dugne ir dažnai randamas tokiose vietose, kur dabar gyvų A. augalų visai nėra, pvz., Suomijoje, Švedijoje, šiaurės Rusijoje. Iš to sprendžiama, kad A. senovėje daug daugiau buvo išsiplatinęs ir dėl nežinomų, gal būt, klimatinių, priežasčių gyvenimo arealas (ž.) mažėja ir augalas šiaurės kraštuose nyksta. Lietuvoje A. riešutas dideliu kiekiu randamas Kilučio ežere netoli Biržų; vienas riešutas rastas Žuvintų ežere, Alytaus apskr. Sako, kad yra ir Ežerėčio durpyno ežere. Biržuose gyvas A. išnyko 1867. A. riešutas yra valgomas ir senovėje buvo vartojamas maistui, o kai kuriose vietose buvo ir auginamas. Azijoje ir pietų Rusijoje žmonės ir dabar A. riešutus valgo. Yra daug smulkių atmainų, kur galima atskirti ir atskiros rūšys ir porūšys. *Tyszkiewicz,* Birže 1868. *Kuprevičius.* Apie agarą (Trapa natans) Lietuvoje. Kosmos. Kaunas 1927. *Hegi* Flora von Mitteleuropa ir *Gams, H.,* (Die Pflanzenareale) — su išsiplatinimo žemėlapiais.

Agaras A., A. Macijausko slapyvardis.

Agardh 1) Karolis Adolfas (1785 I 13 — 1859 I 28), Lundo universiteto botanikos profesorius. Tyrinėjo dumblius (alges), laikomas vienu geriausių jų žinovų. Išspausdino tarp kitko Icones Algarum europaearum, 1828—1835; Synopsis Algarum Scandinaviae 1817; Species Algarum. 1823 — 1828;

Systema Algarum. 1824. Jo vardu Sprengel'is pavadino augalų Agardhia genti. 2) Jo sūnus Jokūbas Jurgis (1813 — 1901) taip pat algologas, ypačiai tyrinėjęs jūrių algių sistematiką. 1854 — 79 profesorius Lunde.

Agaricaceae, grybų šeimyna iš Basidiomycetes, turi ant kepurėlės apatinėje pusėje plokšteles su buzidiomis. Svarbiausios gentys: Agaricus (ž.), Armillaria (ž.), Russula, pievagrybis, šampinjonas (Psalliota) (ž.), voveruška (Gantharellus) (ž.), rudamėsė (Lactarius) (ž.), musmiris (Amanita) (ž.) ir daug kitų.

Agaricinas, veiklioji dalis grybo Palyporus officinalis. Vartojamas medic. prakaitavimui stabdyti.

Agaricus, grybų gentis iš šeimynos Agaricaceae. Daug rūšių auga Lietuvos miškuose.

Agaricus campestris, ž. šampinjonas.

Agariniai, Seinų aps. Šventežerio val. kaimas; 1922—148 gyv.; 6 km nuo Lazdijų.

Agaris ž. Stratiotes.

Agasias, Dositėjo sūnus, gr. skulp., I am. prieš Kr. Jo vardu eina garsi statula „Gladiatorius Borgezėtis".

Agassiz 1) Alexandre (1835 — 1910), zoologas, tyrinėjęs žemųjų gyvių plitimą; 2) jo tėvas Louis (1807—1873), geologas, paleontologas ir zoologas, darvinizmo priešininkas ir įsitikinęs kovotojas už kūrybos idėją; 1832—46 profesorius Neuchâtel'y (Šveicarijoj), nuo 1846 Harvardo un-te Cambridge Amerikoj.

Agatarchas (gr. — os), garsus graikų tapytojas, veikė Atėnuose Periklo (ž.) laikais.

Agatarchas iš Samoso gr. tap. scenografas Eschilo amžininkas. Darė didžiojo tragiko pjesėms dekoracijas, parodydamas didelį perspektyvos nusimanymą.

Agatarchidas iš Knido (II amž. pr. Kr.), istorikas ir geografas.

Agatas (gr.), mineralas iš kvarco gr. slaptai kristal. chalcedonias. Susidaro užpilant mažesnes eruptyv. padermių tuštumas. Kadangi nusėdusi medžiaga SiO_2 įgauna nevienodą pigmentaciją, dažniausiai nuo geležies, tai gaunasi nevienodas ritminos medžiagos nudažymas. A. būva juostuoti, drumsti, „tvirtovės" (lyg fortų siluetai), samanoti, dėmėti. Dažniausiai sutinkami Brazilijoje, Urugvajuje, Australijoje. Jų šlifavimo centras Oberšteinas a. Nahe ir Idaras Vokietijoje, kur gaminami papuošimai ir technikiniams reikalams dalykai. Dabar daug gaminama ir dirbtiniu būdu iš papr. chala. Atskira kombinacija spalvotų juostų duoda specialinį vardą: oniksas, sardoniksas, karneoloniksas.

Agatijas, (gr. — thias) iš Mirinos, g. 536 po Kr., poetas ir istorikas.

Agatmedis (lot. Agathis Damara (Lamb.) Rich) auga karštuose kraštuose (Sumatroj, Javoj, Borneo, Celebes, Filipinų ir Molukų salose), priklauso spygliuočių (coniferae) šeimynai ir užauga daugiau kaip 30 metrų aukščio. A. mediena labai gausi tam tikros dervos, panašios į kalifoniją, tik daug kietesnės už ją. Ji yra vartojama technikos reikalams ir lakams gaminti.

Agato migdolas, migdolų pavidalo tuštumos pūslės koringose padermėse, vėliau užpildytos agatu.

Agatoklis (361 — 289 pr. Kr.), Sirakuzų tironas, pradžioj puodžius, paskui karo vadas ir didvalda, užkariavęs beveik visa Siciliją, 311—06 kariavęs su Kartagina.

Agatonas, graikų tragikas, apie 448 — 402 pr. Kr., draugas Euripido (ž.) ir Platono (ž.), kuris įvedė jį į savo „Puotos" dialogą vienu iš veikiančių asmenų. Raštų liekanos surinktos A. Naucko Tragicorum graecorum fragmenta 1889.

Agatonas, šv. (678/81 — 681), popiežius, pasmerkęs monoteletizmą.

Agaue ž. Pentėjus.

Agave Americana L., iš atogrąžų Amerikos (šeim. Amaryllidaceae), mėsingas augalas, plačiais storais lapais. Iš lapų gamina plaušių virvėms vyti. Meksikiečiai, nupiovę naujus žydinčius stiebus, iš jų saldžių sulčių raugindami gauna svaiguįį gėrimą „pulque". A. Rigida Mill, var. Sisalana perrine iš centralinės Amerikos duoda iš savo lapų kanapę „Sisla". Tinka kultūrai kambariuose A. americana var. fol. var. su margais lapais ir A. Victoriae Reginae T. Moore. Pietų Europoje ir Kaukaze A. žydi jau į 8 — 10 metus. A. americana gali būti daugiau kaip 2 m pločio, žydintis stiebas apie 5 m aukštumo.

Agazė ež. Seinų ap. Leipalingio val., 20,9 ha.

Agbatana, žiūr. Hamadan.

Ageladas, gr. skulp., kurį tradicijos laiko trijų V amž. įstabiausių skulptorių — Myrono, Potikleto ir Fidijo mokytoju. Senovėje jo buvo garsios dvi Dzeuso statulos.

H. Collignon. Histori de la sculpture greque. *G. Perrot.* Histori de l'art dans Pantiquité t. VIII p. 456.

Agelaičiai, Raseinių aps. Betygalos val. kaimas; 1922 — 121 gyv.; 17 km nuo Raseinių.

Ageliškis, Utenos aps. ir val. viens.; 1922 — 11 gyv.; 7 km nuo Utenos.

Agence Havas, telegramų agentura Paryžiuj. Įkūrė Charles Havas 1835, nuo 1879 akcinė bendrovė, turi 35 skyrius Prancūzijoj ir 23 užsieniuose.

Agenesia (gr.), įgimta bet kurio organo ar kūno dalies stoka.

Agenoras, legendarinis finikiečių protėvis, Sidono (ž.) ir Trio (ž.) karalius, Kadmo (ž.), Foiniko, Kiliko ir Europos (ž.) tėvas.

Agentas (lot. agens), asmuo, veikiąs kito įgaliojimu. 1) Atlieka kitų reikalus Romos

Kūrijoj arba Apaštališkajame Soste. Kiekvienas vyskupystės tvarkytojas (vyskupas) gali Romos Kūrijoj turėti nuolatinį agentą, per kurį siuntinėjami laiškai ir t. t.

B. Ofetti, Synopsis rerum moralium et iuris pon tificii Romae 1912.

2) Pareinamai nuo to, keno vardu A. veikia, o taip pat nuo įgalioto reikalo turinio, skiriami oficiliniai agentai (diplomatiniai, finansiniai, policiniai) ir privatiniai, pvz., agentai Prekybos A. veikime galima rasti dvi formas: arba A. patikimas tik faktiškas tarpininkavimas, arba jam pavedamas ir juridinių veiksmų atlikimas, t. y. sutarčių sudarymas įgaliojusio vardu ir sąskaitų. Nuo prekybos tarnautojų ir komivoježerių (ž.) A. skiriasi tuo, kad jis yra savarankiškas pirklys, o nuo komisininko (ž.) tuo, kad A. yra tik jį įgaliojusio atstovas ir tik įgaliojusio vardu ir sąskaita jis veikia, tuo tarpu kai komisininkas prekybos sutartis sudaro savo vardu, tik įgaliojusio sąskaita. Kasdieninėj kalboj agentu vadinamas ir komisininkas, ir komivoježeris, ir bendrai kiekvienas asmuo, verčiąsis prekybiniu tarpininkavimu. Konkretus klausimas apie tokio asmens juridinę kvalifikaciją paprastai sprendžiamas atsižvelgiant į duoto jam įgaliojimo turinį.

Agents mineralisateurs (pr.), mineralizatoriai, kurie, bestingdami skystos magmos pakėlimo metu, padeda pasigaminti didesniems kristalams. Tai yra garų ir dujų pavidalo vanduo, angliarūgštis, HF B_2O_3 HCI ir t. t. Jų nuolat sutinkame vulkanų dujose.

Agentūra:, 1. Kontora arba įstaiga, kuri atstovauja kurios nors pramonės ar prekybos verslamonės reikalams. Tokias A. steigia pramonės ir prekybos verslamonės įvairiose vietose, norėdamos praplėsti savo produktų pardavimo rinką. 2. Agento (ž.) verslas.

Agentūrinės žinios, slapto pobūdžio žinios apie priešą; jas teikia kariuomenės dalims ir įstaigoms antrasis skyrius (ž.). Taip pat žinios, teikiamos slaptųjų policijos agentų apie asmenis, pavestus jai sekti.

Agentūros, telegramų, įstaigos, kurios centralizuoja, paskui perduoda publikai ir laikraščiams, telegrafu ir telefonu iš visų pasaulio dalių politines, finansines, prekybines, jūrininkystės ir kt. žinias. Jos taip pat skleidžia oficialius ir oficiozinius pranešimus. Seniausia jų HavasoA. Vėliau Havaso pavyzdžiu susikūrė tokių agentūrų kitur: Reuter (Anglijoj), Stefani (Italijoj), Wolff (Vokietijoj), Elta (Lietuvoj), Leta (Latvijoj) ir t. t.

Agenzia Stefani, telegramų agentura Romoj, įkurta Stefani'o 1854.

Ager, (lot.), žemė, laukas. A. publicus Romoje sudarė užkariautosios žemės, kurios buvo laikomos romėnų tautos nuosavybe; a. privatus, arba assignatus —išdalytoji atskiriems asmenims žemė, už kurią jokio atlyginimo nereikalauta; a. vectigalis — išdalytoji atskiriems asmenims žemė, už kurią jos nuomotojai turėjo mokėti atlyginimą natūra (vectigal).

Ageratum Mexicanum Sims., iš atogražų kraštų (šeim. Compositae), galima rasti soduose, gėlynuose; mėlynais ir baltais žiedais, apie 30 cm aukštumo, bet yra daug gražesnių mažaūgių formų: var. Blausternchen ir var. Little Dorrit. tik apie 8—10 cm aukšt. Dauginti galima iš sėklų ir atvašos.

Agesilajas II, Spartos karalius (401 — 358) laimingai kovojo su persais Mažojoj Azijoj, apgynė nuo tebiečių Spartos miestą, bet negalėjo sutrukdyti jiems atgaivinti Arkadijos ir Mesenijos nepriklausomybės.

V. *Stern* Gesch. der Spartan. und thebanisch, Hegemonie, 1884.

Ageusia (gr.), skonio jutimo trūkumas, susirgus liežuvio gleivių plėkšnelėms, skonio nervams arba tam tikroms smegenų dalims.

Agilolfingai, Bavarijos hercogų dinastija: Garibaldas I (VI amž.), Tasilas III, Karoliaus Didžiojo nuverstas (788).

Agilulfas, longobardų karalius (590 — 615).

L. M. Hartmann Gesch. Italiens II, 1, 1900.

Agičiai, Ukmergės aps., Balninkų val. kaim.: 1922 42 gyv.; 2,5 km nuo Želvos.

Agio (pr. iš it. aggio, tark adžijo). Pinigų, vekselių, vertybės popierių kaina (kursas) rinkoj gali nutolti nuo parašytos (nominalinės) jų vertės. Jei rinkos kaina yra aukštesnė už nominalinę vertę (ž.), tai tas skirtumas vadinasi agio (priešingu atveju bus disagio). Paprastai A. išreiškiamas procentais, pvz., jei kuris vertybės popierius, kurio nominalinė vertė 100 litų, biržoj kotiruojamas 102 lt., tai sakoma, kad agio lygu 2%.

Agiografija, gyvenimo aprašymų literatūra; dažniausiai taip vadinami šventųjų gyvenimo aprašymai.

Agiotažas, (pr., tark adžijotažas), vadinama spekuliacija (ž.) įvairių vertybių kainų skirtumais; pelno ieškojimas iš pinigų, vertybės popierių ir prekių kainų svyravimo. Daugiausia tokia spekuliacija vyksta vertybės popieriais. Fondų biržose (ž.) nuolat vyksta įvairios pirkimo — pardavimo sutartys. Vertybės popieriai perkami arba tų, kurie nori savo kapitalą investuoti ilgesniam laikui ir iš to naudos turėti, o iš dalies ir spekuliantų, norinčių per trumpą laiką tas pačias vertybes parduoti jau aukštesne kaina (kursu). Tokia biržų spekuliacija virsta agiotažu (speliacine karštine), kada vertybių kursai sparčiai kyla ir į tą spekuliaciją įtraukiami pla-

tesni gyventojų sluoksniai. Ypač tai atsitinka pramonės pakilimo periodais su jo tendencija duoti didesnius pelnus. Dažnai laisviems piniginiams kapitalams išsekus, iš vienos pusės, ir nesant pusiausvyros tarp išpūstų vertybių kursų ir faktiško jų pelningumo, iš antros, A. sukelia biržos krizį su griežtu vertybių kursų kritimu.

Agirtas (gr. — es) senovėje elgetaująs kunigas, kuris vertėsi būrimu ir tuo būdu išnaudojo žmonių prietaringumą.

Agis, Spartos karaliai: 1) A. I. Agiadų dinastijos steigėjas, 2) A. II (427—402 pr. Kr.) 3) A. IV (245—243) stengėsi reformuoti valstybę ir sociališkai ekonomišką tvarką, norėdamas atgaivinti mažesniųjų žemės savininkų klasę.

Agitacija, paraginimas masių pasireikšti viešame socialiniame ar politiniame gyvenime: A. už tam tikrą politinę reformą (už parlamentą, už parlamento ar komunalinių rinkimų reformą), už socialinę reformą (žemės reformą); priešrinkiminė agitacija (už t. t. asmenį, ar asmenų sąrašą) ir kit. 3) A. skiriasi nuo propagandos (ž.) tuo, kad ji siekia greitų apčiuopiamų kovos rezultatų, o propaganda yra politinio auklėjimo priemonė ir neieško tuoj pasisekimo. Be to, A. yra grynai politinė sąvoka, tuo tarpu propaganda eina ir ūkio gyvenime ir yra artima reklamai. A. būva žodžiu ir raštu. Jos vartojimo ribos nustatomos konstitucijos ir įstatymų apie žodžio ir koalicijos laisvę. Įstatymų leidėjas iš vienos pusės garantuoja rinkimų agitaciją, iš kitos gi jai stato ribas (pvz. Seimo Rinkimų Įstatymas § 61, V. Ž. 98 neleidžia A. rinkimų bute ir per 60 metrų aplink ir tuo pačiu leidžia ją visur kitur).

Aglaia, ž. Charis, Charitės.

Aglaofonas iš Taso, gr. tapytojas, 5 amž. pr. Kr., Polignoto (ž.) tėvas.

Aglaophamos, legendarinis orfikas (ž.), Pitagoro (ž.) mokytojas.

Aglė, L. Malinauskaitės - Šliupienės (ž.) slapyvardis „Aušroj" 1883 ir Amer. laikr.

Aglinciškiai, Marijampolės aps. Anatanavo val. kaimas; 1922 38 gyv.; 4 km nuo Kazlų Rūdos.

Aglinė, Klebiškio val. Marijampolės a. upelis, Šventupės (Iesios, Nemuno) deš. intakas; 5,9 km ilgio. Intakų nėra. Teka pro Šiauliškių, Pačiudiškių ir Čiudiškių kaimus.

Aglynė, Rokiškio aps. ir vals. viensėdis; 1922 6 gyv.; 12 km nuo Rokiškio st.

Aglinškis, 1) Marijampolės aps. Gudelių val. kaimas; 1922 61 gyv.; 7 km nuo Veiverių; 2) Utenos aps. Linkuvos val. vien.; 1992 6 gyv.; 2 km nuo Salgudiškio st.

Aglinskas Kazys (1851—1924), aušrininkas, artimas J. Basanavičiaus draugas ir vienamintis. Mokės Marijampolėje ir Maskvos universitete farmacijos. 1885 m. apsigyveno savo vaistinėje Marijampolėje ir dirbo liet. tautinės kultūros darbą.

Aglinskas Vladas (1878 V 7 Garliavoje—1926 VII 13 Santakų dv.). 1906 baigė Maskvos aukšt. technikos mokyklą; 1922 pakviestas į Lietuvos Univ. technikos fakultetą privat-docentu garo mašinų ir garo katilų katedrai; 1923 docentas; buvo br. Šmidtų (Vailokaičių) geležies dirbinių Kaune vedėju.

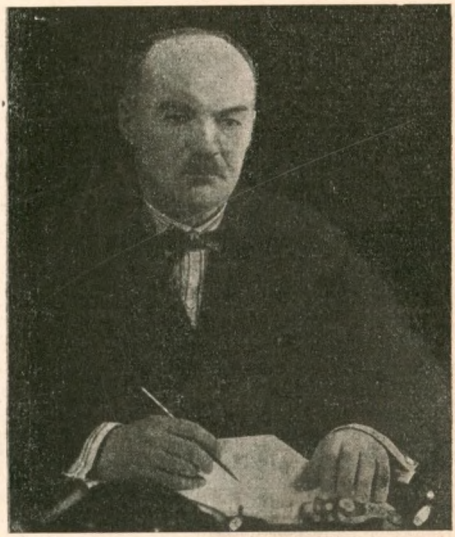

Aglomeracija (lot.), susikaupimas, susibūrimas gyventojų atskirose vietovėse (paprastai didmiesčiuose, pramoninguose rajonuose, prekybos centruose).

Aglomeratas (lot.), iš mažų lengvų gabalėlių susiklijavusi akmeninė padermė (ž. konglomeratas, brekčija).

Aglossia (gr.), įgimta liežuvio stoka.

Agluona (Egluona): 1) Tauragės apskr. upė, Šešuvio (Jūros, Nemuno) deš. intakas. Upę sudaro dvi vienodai vadinamos šakos (Egluona, Aglūna); kairioji šaka, 23,1 km (32,7 km) ilg., prasideda Skaudvilės val. Žakaimio k. laukuose, teka pro Skaudvilę ir Batakius, 3 kartus kerta Tauragės—Šiaulių plentą; dešinioji šaka, 17,4 km (27,0 km), ilg., prasideda 1,5 km į vakarus, Petkalnio k. laukuose, apie 2 km nuo Upynos bkm., kerta plentą. Šakos jungiasi žemiau plento, Juodpetrių k. laukuose, ir teka drauge 9,6 km, kirsdamos Pagėgių — Šiaulių geležinkelį (6,4 km). Įteka į Šešuvį prie Liperiškių k. Nežymių intakų apie 12, nežinomais vardais. Baseino plotas 126 km². Aukštupio nuolydis 0,005, žemupio 0,002. Debitas prie

žiočių: maks. 30, vid. 0,8, min. 0,1 m^3/sek. 2) Kretingos a. Gargždų val. ir Klaipėdos kr. upė (vok. Aglohne), Minijos kair. intakas; 18,2 km ilgio. Versmės - Maciuičių k. miškė, 14 km žemupio - Klaipėdos krašte, įteka į Miniją 1 km nuo Priekulės m. Šilutės a. Priima 2 nežymius intakus iš kair., 6 km kerta siaur. gelež. ir plentą. Baseino plotas 34 km^2. Debitas prie žiočių: maks. 20, vid. 0,2, min. 0,03 m^3/sek. 3) Biržų a. ir val. upė, Biržų ežero pietų int. (Apasčios, Nemunėlio, Lielupės — kair. int.), 18,0 km ilgio, kanalizuota. Versmės Mickūnų k. pievose, žiotys - Biržų mieste, teka pro Geidžiūnų, Kutelių, Dirvonakių k. Nuolydis 0,00075, baseino plotas 113 km^2. Debitas prie žiočių: maks. 25, vid. 0,6, min. 0,1 m^3/sek. 4) Mažeikių a. Akmenės val. upė, Vadaksties (Ventos) kair. intakas, 13,5 km ilgio. Versmės — Stipirkių k., teka pro Gaudžiočių, Agluonų, Kivylių k. Intakai: kair. nežin., deš. Alsa, deš. Vežupys, 2 kair. nežin., kair. Kesia. Baseino plotas 136 km^2. Debitas prie žiočių: maks. 30, vid. 0,9, min. 0,1 m^3/sek. 5) Kauno a. Veliuonos val. upelis, Snėtolos (Mituvos) kair. intakas, 3,7 km. ilgio; teka pro Paaglionių k. 6) Zemgalės upė, Dauguvos kair. intakas, 36,3 km ilgio (lat. Eglone). 7) Latgalės ež. ir upė, teka iš ež. į Čerešio ež. pro Agluonos m.

Agluona (latv. Aglūna), Daugpilio aps., $10^1/_2$ km nuo Rušonos st. 1700 čia įsteigtas do-

mininkonų vienuolynas; rusų laikais, 1891 mirus paskutiniam domininkonui, vienuolynas, kad ir nepanaikintas, nustojo gyvavęs; čia apsigyvendavo ir daugelis Lietuvos kunigų, grįžtančių iš ištrėmimo ir negaunančių teisės Lietuvoje gyventi. 1920—1924 čia buvo Rygos katalikų arkivyskupo būstinė ir kataliku seminarija.

Wolyniak, Wiadomości o dominikanach I 1917 p. 40 — 61.

Agluonai, Mažeikių aps., Akmenės val. kaimas; 1922 74 gyv.; 18 km nuo Dabikinės st.

Aglutinacija (lot.), sulipimas, pvz., bakterijų, raudonųjų kraujo kūnelių, žaizdų krašto.

Aglutininai, specifinės medžiagos kraujo serume, aglutinuojančios, suklijuojančios atitinkamas bakterijas. A. atsiranda organizme sergant ir po skiepijimo.

Aglutinuojamos kalbos (lot. aglutinare „[moliu, kliju] prilipinti, suklijuoti") yra tokios, kur atskirų žodžių formos yra sudaromos su afiksų (priešdėlių, intarpų ir priesagų) pagalba, bet taip, kad kamienas ir tie afiksai morfologiškai pasilieka savarankiškomis žodžio dalimis; todėl atrodo, kad žodis lyg iš tikro būtų iš atskirų dalių sulipintas. Pvz., turkų kalboje sev reiškia „mylėti", s e v - m e k „neapibrėžtai mylėti", s e v - i š - m e k „vienas kitą mylėti", s e v - i š - d i r - m e k „priversti vienas kitą mylėti" ir t. t. Tokiu pagrindu yra, pvz., sudarytos Uralo ir Altajaus (būtent — mongolų, turkų, suomių, vengrų ir kt.) kalbos.

Agnathia (gr.), įgimta apatinio žandikaulio stoka.

Agnatio (lot.), giminystė, paremta bendrąja tėvo valdžia, p a t r i a p o t e s t a s. (ž.). Taip pat kraujo giminystė, kuri eina tik per vyrus, o ne per moteris.

Agnė, Agnietė, Lietuvoj dažnas moteriškas krikšto vardas, kilęs gal būt iš gr. hagne= tyra, arba iš lot. agnus=avinėlis ir reiškias „tyra, skaisti".

Agnė, šv., III ar IV-me a. kardu ar ugnimi nukankinta 13-kos metų amžiaus; nuo IV-jo a. visur garbinama kaip mergystės globėja; šventė sausio mėn. 21 d.

Agni (sanskr.— ugnis), indiškas ugnies dievas ,viena aukščiausių dievybių; žmonių pasiuntinys ir kunigas, saugotojas ir globėjas namų nuo tamsos, Varumo sūnus.

Agniečių ordenai, įkurti įvairiais laikais įvairiems tikslams: 1) 1645 (našlaitėms auklėti) 2) 1643 (domininkonės), 3) 1874 (Amerikoj), 4) 1858 (misijoms), 5) 1919 (Vienoj, vaikams ir šeimynoms globoti).

Agnytė, Maž. Lietuvos upelis, Nemuno žiotyse, Raginės (Griebės, Kuršmarių) deš. int., 12,5 km ilgio; teka pro Raginių k. (vok. Agnit, Agniet).

Agnitio (lot.), pripažinimas, ypač savo priešininko reikalavimų prip. teisme; teismuose šiai sąvokai išreikšti daugiau vartojamas buvo žodis r e c o g n i t i o.

Agnolitas, mineralas mangano silikatinės grupės, rastas Šemnice.

Agnolo Baccio d' (1462—1543), Florencijos architekt. ir skulp. Statė daug Fl. rūmų: Servitori, Bartolino, Levi Roselli del Tinco, bažnyčios San Spirito varpinę, San Maniato bažnyčią. Jam priskiriamas Florencijos katedros grindų projektas.

Agnosticizmas (gr. neįstengimas pažinti),

ypačiai naujausių laikų filosofijoj stipri srovė, neigianti galimumą pažint visokią absoliučią būtį, visus antpojūtinius dalykus, ypačiai aukščiausius metafizikos (ž.) dalykus. A. smarkiai paplito iškilus pozityvizmo filosofijai. A. šūkis: „Ignoramus et ignorabimus“ (nežinome ir nežinosime) (išreiškė Dubois Reymond 1872) buvo virtęs šūkiu ir visai metafizikos bijančiai XIX-jo a. filosofijai. Su filosofiniu A. mezgasi ir religinis A., principiškai neigiąs visas antgamtines tiesas. Vatikano susirinkimas (1869—70) ir popiežiaus Pijaus X enciklika „Pascendi dominici gregis“ (1907 IX 8) A. atmetė. Šių dienų filosofijoj, vėl stipriai palinkusioj į metafiziką, A. neteko tos aureolės, kurią buvo turėjęs XIX a., galima net sakyt, kad jis yra nugalėtas, nors tūlas gamtos mokslų atstovas jo dar ir šiandien laikosi.

Rob. Flint Agnosticism (Edinburgh 1903).

Agnostidae Dalman (gr.), fosilijos iš šeim. trilobitae, kambrijo iki siluro.

Agnostosoikum'as (gr.) ž. Algonkium'as.

Agnostus Brognt. fosilija dažn. sutink. Kambrijo ir siluro sluoksniuose (Lietuvos žieduliai kalkakmeniai iš Estijos).

Agnus Dei (lot. Dievo avinėlis): 1) Kristaus pavadinimas (nuo Jono Krikštytojo); 2) malda šv. Mišiose prieš komuniją, įvesta popiežiaus Sergijaus I (687—701); 3) užbaiga litanijos; 4) tokia sakramentalija (ž.).

Agonalijos, senovės Romos žaidimai Januso garbei.

Agonas (gr.), imtynės, rungtynės. Taip senovės Graikijoj vadinosi imtyninkų rungtynės (pvz., olimpiškuose žaidimuose), raitelių lenktynės ir kt.

Agonija (gr.), galutinė organizmo kova su mirtimi, merdėjimas.

Agorafobija (gr.), aikščių baimė; viena iš įkyriųjų būklių arba obsesijų (ž.).

Agorakritos, gr. skulptorius iš Paro, gyv. pabaigoje V amž. pr. Kr., Fidijo mokytojas.

Agota, Lietuvoj dažnas moteriškas krikšto vardas, atkilęs iš gr. Agathė (lot. Agatha) ir reiškiąs „geroji“.

Agota, šv. (šventė, vasario mėn. 5 d.), kankinė, nukankinta Katanijoj (Sicilijoj) III-me ar IV-me a. Globoja Maltos ritierių ordeną ir varpų liejikus, saugoja nuo ugnies, Sicilijoj nuo Etnos vulkano išsiliejimu. Atvaizduojama su palme, replėmis, raktais ar degančiais namais rankose. Šv. Agotos duona metama ugnin gaisrui ištikus, kadangi tikimasi tuo būdu gaisro plėtimąsi sulaikyti.

Agotava, Utenos aps. Aluntos val. kaimas; 1922 17 gyv.; 4 km nuo Aluntos.

Agoult Marie (1805 — 1876), prancūzų rašytoja (pseudon. Daniel Stein), George Sand draugė.

Agra, Indijos miestas (190.000 gyv.) prie Djumnos upės (šventas Gango prieupis). Jo apylinkė derlinga, auga javai ir medvilnė. XVI a. jį papuošė puikia marmuro statyba did. mogulas Akbaras ir XVII a. šachas Džehanas, kurio žmonai pastatytas marm. paminklas daugelio yra laikomas gražiausiu pasaulyje paminklu.

Agradnikai, kaimas, Kučiūnų valsč., Seinų apskr.

Agrafija (gr.), sugebėjimo rašyti pranykimas, rašomųjų ženklų atminčiai sutrikus; įvyksta del tam tikro smegenų centro (ž.) sužalojimo, dažniausiai dėl arteriosklerozės (ž.). Dažnai kombinuojasi su afazija (ž.)

Agram, ž. Zagreb.

Agrapha (gr. nepaprašytieji), atskiri posakiai, kurie, manoma, buvę Kristaus ištarti ir išlikę paduodami iš lūpų į lūpas arba patekę į nekanoniškus biblinius fragmentus, betgi kurių nėra kanoniškose N. Testamento knygose. Dažniausiai tai yra tik kanoniškų vietų pakeitimai.

Agraras (lot. „agrarius“ — prie žemės priklausąs) tas, kurs verčiasi žemės darbu, žemdirbys. Vokietijoj ir kai kur kitur A. vadina tik stambiuosius žemininkus arba stambiųjų žemininkų interesų atstovus.

Agrarinė politika, visos valstybės ar šiaip kokios nors viešos organizacijos priemonės paremti ir pakelti žemės ūkio produkcijai. A. politikos objektą sudaro socialinė ž. ū. gyventojų santvarka, ūkių nuosavybės tvarkymas ir padalijimas, darbo sąlygos ž. ūkyje. A. politikos programa — ž. ū. produkcijos protegavimas, pvz., tvarkymas ž. ū. sąjungų, kredito, draudimo, švietimo, tyrimų, melioracijų, darbininkų, gyvulių ūkio ir kt.

Agrarinė teisė, mokslas apie teisės dėsnius ir įstatymus, kurie liečia žemės ūkį.

Agrarinė statistika, ūkio statistikos dalis, kuri skaičiais vaizduoja ir tiria žemės ūkio sąlygas, būklę ir gaunamus rezultatus. Platesne žodžio prasme A. S. apima: natūralines ž. ū. sąlygas (klimatą ir dirvožemį), žemės ūkio santvarką, plėtimą bendrų, liečiančių ž. ūkį klausimų, specialius ž. ū. tvarkymo klausimus, ž. ū. produkcijos rezultatus, darbininkus ir kt.

Agrariniai bankai, bankai, kurie teikia kreditą žemės ūkiui (ž. b a n k a i).

Agrarinis klausimas, ž. žemės klausimas.

Agrarinis protekcionizmas, ž. protekcionizmas.

Agrarinis socializmas, ž. socializmas.

Agrastas (Ribes grossularia), uogų krūmas. Reikalauja gausaus trešimo, laistymo sausu laiku ir apsaugojimo nuo parazitinio grybe-

lio agrastų miltinės arba Sphaerotheca mors uvae (ž.), kuris buvo A. Lietuvoje beveik visiškai išnaikinęs. A. veisia jaunų šakelių atlenkimu. Krūmus sodina vieną nuo kito 1½ — 2 m atstumu. Raudonųjų A. atmainų labiau žinomos Whinhams industry, Viktorija, raudoni ankstyvieji ir kt.; geltonųjų — ankstyvieji, apvalieji, Oranijos princas; žaliųjų — milžinai, vėlyvieji, Gretna green; baltųjų — Kolumbas. Apolonas.

Agrastų ligos: amerikoniškoji miltinė (Sphaetrotheca Mors Uvae Schw.). Liga pasireiškia anksti, vos tik lapams prasiskleidus, bet dažniau žydėjimo metu, gegužės m. Ant jaunų ūgių lapų ir mezginių pasirodo baltas voratinklėtas miltuotas aptraukimas. Kiek vėliau liga pereina į uogas ir aptraukia jas tankiu, pilkai rusvu veltiniu. Ūgiai, aptraukti tokiu veltiniu, nustoja augę, uogos nors gali prinokti, bet netinka valgyti. Ligai užsitęsus, krūmai visiškai išdžiūsta. Liga yra kilusi iš Amerikos. Vakarų Europoj buvo pastebėta 1900 Airijoj, Lietuvoje paplito 1903 ir greitai apėmė visą kraštą. Kovoti, anksti pavasarį, dar pumpurams neišsiskleidus, apipurškiami krūmai 1% tirpiniu FeSo (geležies vitrioliu). Tik prasiskleidus lapams vartojamas vienas preparatų: a) Burgundo skystymas 400 gr. mėlynojo akmenėlio + 50 litrų vandens + 400 gr. (mazgojamos sodos) $Na_2CO_3.10 H_2O$ + 50 litrų vandens; b) Formalino tirpinys 1 l formalino+40 litrų vandens. c) Sodos tirpinys 50 gr. sodos + 10 litrų vandens. d) Natrio arsenato skiedinys: 4 gr. Natr. ars. + 10 litrų vandens. Taškoma (vis tiek kuriuo preparatu naudojantis) kas 2—3 savaitės per visą vasarą. A. europiškoji miltinė. (Microsphaera Grossulariae Lev.). Kaip ir amerikoniškos miltinės, iš pradžios pasirodo ant lapų baltas miltuotas apibėrimas. Bet jis nevirsta veltiniu ir nekeičia spalvos. Vaisiniai kūnai (Peritheciu) mažų rusvų taškų pavidalu pasirodo rugpiūčio m. Europiškoji miltinė pasireiškia vėliau negu amerikoniškoji, dažniausiai po uogų rinkimo, ir todėl ji nepavojinga. Tik labai apnikus ligai, augalo lapai pagelsta ir nelaiku nukrinta. A. rūdys (Puccinia caricis Reb.) pasirodo anksti pavasarį, iš pradžios ant lapų apatinėj jų pusėj, vėliau ant uogų, geltonų ir oranžinių gumbelių pavidalu. Parazitas daugiausia užpuola A. augančius žemose šlapiose vietose; jam išvengti A. sodinami aukštose, sausose vietose. Tiesioginė kova: purškimas Bordo skystimu vieną kartą pavasarį prieš pumpurams išsiskleidžiant, antrą tuoj po žydėjimo ir trečią 20 dienų praslinkus. Kartais ant nepribrendusių agrastų uogų pasirodo įvairių formų juodų mažų dėmių, kurios pamažu plinta. Dažnai jos apima pusę uogos paviršiaus. Birželio m. viduryj dėmės plyšta ir plyšiuose pasirodo šviesiai pilki plaukeliai. Ant lapų taip pat atsiranda rusvų dėmių. Apkrėsti organai nelaiku nukrinta. Ligos kaltininkas grybelis Alternaria Grossulariae. Jis galima išnaikinti purškinimais per visą vasarą per dvi savaites Bordo skystimu. Apkrėstieji lapai ir uogos reikia surinkti ir sudeginti. Ant brėstančių uogų pasirodo ir tamsiai geltonų arba rusvų dėmių. Uogos pritvinksta, daros labai rūgščios ir netinka valgyti. Ligą sukelia parazitinis grybelis Phymatotrichum baccarum Pud. Kovos būdų literatūra dar nežino. (Ž. Augalų ligos; fitopatologija).

Agravacija (lot. aggravare — didinti sunkumą), reiškinių ypač susirgimų įsivaizduotas padidinamas. Terminas agravacija pasitaiko teismo, draudimo, karo sanitarinėje praktikoje ir psichiatrijoje.

Agreda Maria de (1602 — 1665), ispanų vienuolė, išgarsėjusi vizijomis iš Dievo Motinos gyvenimo.

Agregatas (lot.) 1) gabalas mineralo, pasigaminusio iš netaisyklingai supainiotų atskirų kristalų, kurių taisyklinga forma matoma tik pro mikroskopą. 2) Skirtingų objektų rinkinys, jų sankaupa. Šiuos objektus sudaro kūnai ir sąvokos, sukauptos greičiau mechaniškai, o ne organiškai. Agregavimas — jungimo, sukaupymo procesas.

Agrell, Alfhild (1849 — 1923), švedų rašytoja, dramininkė ir prozininkė.

Agresinai (lot.), bakterijų pagaminta medžiaga, kuri trukdo organizmo gynimąsi, sergant limpamomis ligomis.

Agrestai ž. Ribės.

Agricola Gnaeus Julius, romėnų valstybės ir visuomenės veikėjas, istoriko Tacito uošvis. Gyv. 40 — 93 po Kr. 77 — 85 vyriausias romėnų kariuomenės vadas Britanijoje, kurią beveik visą nugalėjo. Jo biografiją parašė Tacitas.

Agricola, M. Akelaičio (ž.) slap. kai kuriuose lenkiškuose jo raštuose.

Agricola, slap. XIV a. Saksonijos mokslininko George Bauer'o (1490—1555), kuris daug prisidėjo mineralogijos ir chemijos mokslui; jo pasiūlyta mineralogijos klasifikacija išsilaikė iki XVIII a.

Agricola Rudolfas (1443 — 1485), vokiečių pedagogas humanistas; jo švietimo tikslas pažinti senovės klasikų literatūra, ja naudojantis išmokyti taisyklingai mąstyti ir gražiai kalbėti; jis reikalavo gerai suprasti perskaitytą, įsiminti ir paskui pasistengti ką nors pačiam sukurti.

Agrigentas (dabar Girgenti), Sicilijos miestas, dorėnų kolonistų įsteigtas 582 pr. K. Graikų laikais praturtėjęs, buvo apsista-

tęs daugeliu šventovių, iš kurių geriausiai yra likę Dzeuso, Kastoro ir Polukso šventovių griuvėsiai.

Agrikultūra, žemės dirbimas jos našumui padidinti.

Agrimensores (lot.), romėnų matininkai (juos taip pat vadindavo gromatici), gana anksti Romoje atsiradę, respublikos gadynėje sudarę savo korporaciją ir imperatorių gadynėje virtę valdininkais su atlyginimu; jiems buvo pavesta matuoti ir kadastruoti valstybės žemes; jie sukūrė geometriškai teisinę literatūrą, kuri siekia net VI a. Kr. g. Yra likę raštų nuotrupų šių rašytojų: Frontinus Balbus, Hyginus (senesniojo ir jaunesniojo), Sicilus Flaccus ir k. Geriausią „Scriptores gromatici" leidimą išleido Blume, Lachmann ir Rudorff (1848—1852 m. 2 tomai).

Pauly-Wissowa, „Realenzyklopädie" VII, 2.

Agrion, biržių (Odonata) būrio to paties vardo šeimos gentis.

Agriotes, sprakšių (Elateridae) šeimos gentis; A. ustulatus, A. lineatus kenkia pasėliams.

Agriotes lineatus ž. sprakšis juostelinis.

Agripina, pagal Lietuvos metraščio Supraslio nuorašą didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo duktė, ištekėjusi 1354 už Suzdalio kunigaikščio Boriso, Konstantino sūnaus. (V lieto 6862. Togo ž lieta oženilsia kn:z' Bóris' Ol'girdovnoju Ogrifinoju). Kiti Lietuvos metraščio nuorašai nemini nei Agripinos vardo nei jos ištekėjimo fakto. Rusų metraštis (Voskresensko nuorašas) žino tik Algirdo dukters ištekėjimo už Suzdalio kunigaikščio Boriso faktą, bet jos pačios neišvardija (V lieto 6862:. Togo že lieta kniaz' Konstantin Vasiljevič Suždalskij ženi syna svoiego kniazia Borisa u velykogo kniazia Ol'girda Litovskogo) Pasiremdamas didžiojo Lietuvos kunigaikščio protekcija, Agripinos vyras, trečiasis Konstantino sūnus, nepanorėjo tenkintis kuklia kunigaikštyste, kuri jam teko, del santykių jo giminėje, kaip trečio iš eilės sūnaus, ir, mirus jo vyriausiajam broliui Andriui, tuojau užgrobė pačią svarbiausią Suzdalio kunigaikščių giminės valdomąją Žemutinio Naugardo kunigaikštystę. Pagal rusų kunigaikščių giminių apskaičiavimą šita sritis turėjo tekti vyresniajam Boriso broliui Dimitrui. Šis kreipėsi į Maskvos didįjį kunigaikštį Dimitrą Doniškį, prašydamas jo pagalbos. Tasai iš pradžių norėjo paveikti kunigaikštį Borisą bažnytinėmis priemonėmis. Pasiųstas į Žemutinį Naugardą garsusis ihumenas Sergijus Radonežskis uždėjo ant miesto interdiktą. Tačiau kun. Borisas nenusileido. Tuomet Maskvos kunigaikštis Dimitras pasiuntė prieš Žemutinį Naugardą savo kariuomenę. Kun. Borisas sutiko atiduoti šitą miestą savo broliui Dimitrui, o pats už tai gavo Gorodeco miestą ir sritį. Apie Algirdo dalyvavimą šitose savitarpio kovose šaltiniai nekalba. Kunig. Borisas gavo atgal Žemutinio Naugardo kunigaikštystę po savo brolio Dimitro mirties, su Auksinės Ordos chano Tochtamišo pagalba. Apie Boriso žmoną Agripiną daugiau žinių šaltiniuose nerandama.

Agripiškiai (Gripiškiai), Alytaus aps. Stakliškių val. kaimas; 1922 257 gyv.; 3 km nuo Stakliškių.

Agrypnija (gr.), nemiga (ž.).

Agrippa Markas Vipsanijus (63 — 12), Romos generolas ir politikas, didžiausias Augusto padėjėjas.

Agrippina 1) A. Vyresnioji, M. V. Agrippos duktė, Germaniko žmona, mirė iš bado laisvu noru 33 po Kr. 2) A. Jaunesnioji, vyresniosios duktė, pasileidusi ir trokštanti valdžios (16—59), antroji Klaudijaus žmona, kuri jį nužudė, kad pasodintų į sostą savo pirmosios moterystės sūnų Neroną, kuris ją nužudė.

Agrochemija, artimiausios ž. ū. mokslams chemijos šakos, ypač tos, kur kalbama apie cheminius procesus dirvožemy, augaluose, trąšose, pašaruose. Iki 1838 augalų mityboje vyravo humaus teorija, kuria dirvožemio puvenos, arba humus (ž.), buvo laikomos svarbiausiu augalams maistu; kartu manyta, jog gyvybės jėga augaluose gamina medžiagą, nors Saussure, Davy buvo tokiai nuomonei priešingi. Sprengel, J. v. Liebig, Boussingaulet (Bussengo) ir kiti įrodė, jog dirvožemis tiekia augalams maistą tik mineralinių junginių forma. Kartu su derliumi išvežtas mineralinis maistas turi būti grąžintas dirvožemiui mėšlu ir mineralinėmis trąšomis tinkama proporcija, nes derliaus gausumas labiausiai pareina nuo to elemento, kurio maisto medžiagoje mažiausiai. Nuo 1842 buvo tvirtai nustatytos pagrindinės reakcijos, einančios gyvulių organizmuose. 1886 galutinai paaiškėjo plaštakėčių šeimynos augalų sugebėjimas apsirūpinti azotu iš atmosferos, tarpininkaujant jų šaknyse gyvenančioms bakterijoms Bacillus radicicola.

Žemės Ūkio Vadovas; *Prianišnikov,* Učenije ob udobrenii.

Agrodžoint, speciali žydu organizacija, išskirta 1924 metais iš Džointo (ž.) dirbti kolonizacijos darbui Sovietų Rusijoj.

Agrofizika, mokslas apie žemės ūkiui svarbius fizinius procesus dirvožemy ir atmosferoj; dirvožemio mokslo dalis, kur kalbama apie vandenį, šilimą, šviesą.

V. Ruokis, Dirvožemio mokslas.

Agrolimax agrestis ž. šliužas dirvinis.

Agrologija, mokslas dirbamoms žemėms pažinti.

Agronomija, žemės ūkio mokslas (ž.).

Agronominis, turįs santykių su agronomija.

Agrostemma coeli rosa. L. (Lychnis Coeli rosa), iš viduržemių kraštų (šeim. Caryophyllaceae), įvairių spalvų vienamečiai augalai, apie 30—40 cm aukštumo. Gražiausi: balta (var. alba), ryškiai raudoną (var. cardinalis), mėlyna (var. delphiniumblau) ir ruda (var. brunea). Auginti galima tik sėklomis laisvai.

Agrostemma githago L., kūkalis, piktžolė, daugiausia pasitaiko kviečiuose. Sėklos yra nuodingos ir nelengva iš kviečių išskirti.

Agróstis a) álba **L.,** smilguolė baltoji. Drėgnų vietų, besidriekiančiu stiebu pašarinė, daugiametė varpinė žolė; b) canina L., smilguolė šuninė, neturinti pašarinės vertės šlapių vietų varpinė žolė; vulgaris, smilguolė palėpnešė, menkos vertės sausų vietų, daugmetė varpinė žolė.

Agrotis, drugių (Lepidoptera) būrio gentis. pvz., A. segetum., želmenų kenkėjas, (ž. Pelėdgalviai).

Agrotis segetum ž. ruginukas.

Agrotis tritici ž. pelėdgalvis kvietinis.

Aguilera Ventura Ruiz (1820 — 1881), ispanų poetas ir žurnalistas.

Aguirre José Saenz de (1630 — 1699), kardinolas benediktinas, filosofas ir teologas, Molinos (ž.) priešininkas. ispanų inkvizicijos sekretorius ir cenzorius.

Agulhas, (Adatos išk.), labiausiai į pietus nusitęsęs Afrikos kyšulys (34° 51). Agulho srovė - šiltosios Mozambiko srovės tęsinys Indijos vandenyne; susitikdama su šaltąja Benguelos srove sukelia nereguliarius vėjus, sudarančius plaukiojimui pavojingas bangas.

Aguona (lot.: Papaver somniferum L.), vienametis, kultūrinis aguoninių (Papaveraceae) šeimynos, augalas, turi daug atmainų. Mokslininkų manymu, jos visos kilimo iš Alžire, Kipro saloje ir kai kur Ispanijoje augančio Papaver Setigerum D. C. Lietuvoje auginamos mažu kiekiu, daržuose; užsieniuose veisiamos laukuose. Vienos veislės geriau tinka valgyti, kitos darželiuose auginamos kaip gėlės. Specialinės jų veislės, šiltesniuose kraštuose veisiamos opijui (ž.) gaminti. Jos savo išvaizda mažai kuo skiriasi nuo mūsų didžiagalvių „aklųjų", bet jų galvelių syvai turi daug opijaus; mūsų valgomose A. tos medžiagos yra tiktai visai maža žymių. Opijaus A. daugiausia auginama Persijoje, Turkijoje, Kinuose, Indijoje ir kitur. Lietuvos Universiteto botanikos sode bandymo tikslais auginamos Persijos ir Indijos A. veislės davė gana geros rūšies opijaus, tiktai mažu kiekiu. Svarbiausios, dažniausiai sutinkamos pramonėje A. rūšys: 1) Juodosios aguonos (Papaver somniferum L., var. nigrum D. C.). Jų žiedų vainiklapiai violetinės arba purpurinės spalvos, su tamsia dėme; galvelės apvalios, bent kiek iš viršaus ir iš apačios įspaustais galais, gana stambios, atsimerkiančios; sėklos būva apypilkės arba melsvos spalvos. Ši rūšis auginama daugiausia tik aliejui gaminti; geros jų sėklos turi jo iki 50%. 2. Lygiosios aguonos (Papaver somniferum L. varietes glabrum Boiss). Jų vainiklapiai paprastai purpuriniai, kai kada balti, su įvairiais atspalviais, bet be dėmės. Sėklos balkšvos, rusvos arba melsvai juodos. Galvelės nors ir apskritos, bet neįspaustais galais; jos turi 10—12 purkinių spindulių. Ši A. rūšis daugiausia veisiama opijui gaminti, bet tinka ir valgyti ir aliejui gaminti. 3. Baltosios aguonos (Papaver somniferum L. varietes albumą Boiss, arba Papaver officinale Gmel.), labai ilgos arba kiaušinio pavidalo galvelės; purkiniai galvelių spinduliai visados nulinkę, jų akutės užsimerkusios, vainiklapiai balti arba išblyškusios violetinės spalvos su violetine arba purpurine dėme apačioj; sėklos baltos arba rusvai juodos. Ši rūšis, daugiausia auginama Persijoje, duoda geriausią opijų. Be sėklų ir sukietėjusių sulčių (opijaus), visų šių rūšių dar nesunokusios galvelės yra vartojamos ir medicinos reikalams. Tam reikalui jos skinamos daugiausia liepos mėnesį, kol jose yra dar pieno pavidalo sulčių. Nuskintos galvelės išilgai skaldomos į 4 dalis ir pagreitintu būdu džiovinamos ne saulėje, dar nesubrendusių sėklų liekanos švariai iškratomos, o pati medžiaga pakuojama, kad neatidrėktų. Vaistinėse galvelių medžiaga vadinama: Fructus Papaveris immaturi, Capita Papaveris, Capsella Papaveris, Codia. A. aliejus spaudžiamas iš sėklų tokiu pat būdu, kaip ir linų aliejus. Jis gerai tinka valgyti, aliejiniams dažams gaminti ir muilui, ypač žaliajam, virti. Geros aliejinių A. veislės gerai apsimokėtų Lietuvoje auginti šiek tiek didesniais plotais. Geriausios dekoratyvinių A. atmainos yra P. paeniflorum, P. Murselli, P. glaucum, P. Rhoeas. Svarbiausieji A. parazitiniai grybeliai yra Perenospora ar borescens ir Cladosporium herbarum. Kenksmingiausias A. vabzdys Ceuthorhynchus macula alee. Šaknis puola Coeliodes fuliginosus, o lapus — spragė Haltica fuscicornis, utėlė Aphis papaveris, baltukas kopūstinis Mamestra brassicae, o vaisius Cecidomya papaveris.

Ill. Landw. Lex.; *J. Strazdas,* Darželio gėlės.

Aguonėlė tautiškas lietuvių ratelis su imitacijos judesiais. Vaikai eina ratu ir dainuoja: „Oi tu, karvelėli, mėlynas paukšteli, ar girdėjai, ar regėjai, kaip aguonas sėja?".

Eidami į kitą pusę ratu vėl dainuoja: „Girdėti girdėjau, regėti regėjau, o tai šitaip, o tai šitaip aguonėles sėja". Su žodžiais „o tai šitaip" visi kartu su viduriniu rodo, kaip aguonas sėja. Paskui kartojama kaip iš pradžių ir tolydžio rodoma, kaip aguonos dygsta, auga, žydi, noksta, kaip jas rauna, krečia, kelia, mala, valgo.

Grigonis M., 200 žaidimų kambaryje ir tvirame ore. 1914 m., Seinai, 168 psl.

Aguoniečiai (Papaveraceae), šeimyna iš dviskilčių eilės, Rhoedales; yra apie 600 rūšių žolių su pienu ir taisyklingais žiedais, taurelė iš 2 arba 3, vainikėlis iš 4 arba 6 lapelių, vyrukų daugiausia. Auga vidutiniam arba šaltam šiaurės pusrutulio klimate. Gentys Papaver (ž. aguona), Fumaria (ž.), Chelidonium (ž.) Dicentra (ž.).

Aguonų pienas, A. aliejaus emulsija gaunama grūdant aguonų sėklas su vandeniu.

Agurinas, patentuotas pavadinimas Theobrominnatrium — natrio acetato, vaisto, vartojamo šlapumo serekcijai skatinti.

Agurkas (lot. Cucumis), gentis iš šeimynos Cucurbitaceae, eilės Gynandrae, apie 30 rūšių, augančių tropikų kraštuose. Stiebas vijoklinis, lapai iškarpyti, žiedai geltoni, įvairios formos didelis vaisius. Lietuvoje auginami A. paprastasis (Cucumis sativus) ir agurkas melonas (ž.) (cucumis Melo) (ž. aguročiai). A. paprastasis (Cucumis sativus), daržo augalas, sėjamas lysvėse, apie gegužės m. vidurį. Pagreitintu būdu auginami inspektuose. Yra paprastųjų ir tikrųjų daržo A. Pirmųjų atmainos Muromo, Niežino, kornišonai, antrųjų Atėnų apyilgiai, Rollissono telegrafas ir k.

J. Strazdas, Daržovių auginimas.

Agurkiai, kaimas, Seivų valsč.

Agurklė (lot.: Borrago officinalis L.), vienametis, vaistinis, bičių ir darželių augalas, sustirėlių (Borraginaceae) šeimynos; kilimo iš Azijos. Stiebas apie 50 cm aukščio, šakotas. Apatiniai lapai ilgo kiaušinio pavidalo, siauragaliai; viršutiniai — pailgi, sėdį, stiebą apimą; lapai šiurkščiais, trumpais plaukeliais apaugę. Žiedai susideda iš penkialapės taurelės; vainikėlis iki 30 mm pločio, gražiai mėlynos spalvos, penkialapis; žydi liepos ir rugpiūčio mėn. Vaistams gaminti vartojami tik žiedai, vaistinėse vadinami Flores Borraginis; renkami gražią, sausą dieną ir džiovinami ne saulėje. Sausa vaistų medžiaga turi būti natūralios spalvos, charakteringo silpno kvapo, gleivingo skonio; vaistai paskutiniais laikais mažai vartojami. Ag. mėgsta derlingą, lengvą, sausą dirvą ir saulėtą vietą; jos jauni lapeliai yra valgomi vietoje saločių. Sėklos sėjamos anksti pavasarį, ir jos normaliai sudygsta per savaitę, paskui augliai praretinami iki 30 cm vienas nuo kito, žemė pūrenama, ravima.

Agurkų ligos. A. miltinė. Ją sukelia parazitinis grybelis Erysiphe polygoni. Jo miceliumas sudaro ant A. lapų apibėrimą. Vaisiniai kūnai (Perithecium) atsiranda vėliau juodų mažų taškų pavidalu. Gydoma apdulkinant sieros milteliais ir rūpestingai pašalinant apsirgusius organus. Agurkų netikroji miltinė. (Plasmopara cubensis Berk. u. Curt.). Ant viršutinio lapų paviršiaus atsiradusios geltonos arba rusvos dėmės, aptrauktos iš apatinės lapo pusės pilkais pelėsiais. Liga pasireiškia prie staigių temperatūros pasikeitimų, drėgnam ore, žemose vietose. Kovojama rūpestingai naikinant sergančius lapus, vengiant dažno laistymo ir purškiant per savaitę 1-1,5% Bordo skystimu. Agurkų lapų degimas (Corynespora melonis (Ckl.) Güss). Ant lapų paviršiaus pasirodo, netaisyklingai išmėtytos, gelsvos arba palšos dėmės. Dėmės viduryje sudžiūvęs ir apmiręs audinys plyšta, palikdamas netaisyklingos formos skyles. Parazitas užpuola tik agurkus, augančius daigynuose. Pirmą kartą pastebėtas 1896 Anglijoje, 1908 Vokietijoj. Dabar liga paplito visoj Europoj. Kovojant per 24 valandas 1% skiediniu $CuSO_4$ sėklos beicuojamos ir paskui perplaunamos kalcio pienu. Pasirodžius pirmoms apsirgimo žymėms, lapai turi būti pašalinti, o augalas purškiamas 1% Bordo skystimu. Ne visos agurkų rūšys vienodai šiai ligai pasiduoda, todėl rekomenduojama rinkti atsparesnės rūšys. A. rauplės. (Cladosporium cucumerinum Ell. u. Arth.) dažniausiai pasireiškia ant prinokusių arba dar neprinokusių vaisių pavidalu rusvos, kiek įdubusios dėmės, žalsvai juodai apibertos. Dažnai įdubimuose susirenka gleivių. Kartais ir ant lapų, susidaro netaisyklingos formos rusvų apipuvusių dėmių. Kovojama apdulkinant sieros milteliais ir sėklų beicavimu kaip ir Corynospora Melonis. A. anthraknozis (Colletorichum lagenarium (Pass.) Ell. u. Halst.) tai yra didelės ant lapų dėmės ir lapų plyšimas. Tokios pat dėmės atsiranda ant vos tik užsimezgusių vaisių, kurie, pasiekę 2 — 3 cm nukrinta. Liga pastebėta Italijoj 1876. Dabar išplito visoj Europoj. Kovojama atrenkant tik sveikų augalų sėklas, pasirodžius pirmoms ligos žymėms, stropiai šalinant apkrėstas dalis ir kitais metais tame pat plote nesodinant agurkų. Birželio ir pirmoj pusėj liepos mėn. purškiama Bordo skystimu. A. lapų vytimas esti kartais rezultatas žemutinių stiebo dalių ir šaknies apsirgimo parazitiniais grybeliais: Fusarium verticillum, Rhizoctonia ar bakterija Bacillus tracheiphilus. Kovojant augalai laistomi ne labai šaltu

vandeniu, susirgę augalai šalinami; pagaliau purškiama 1% Bordo skystimu (ž. augalų ligos; filopatologija).

Agurnių km. ež. į šiaurę nuo jo, Marijampolės ap. Liubavo val. 0,8 ha.

Aguročiai (melonai) (Cucumis melo) subręsta pas mus tik inspektuose, kur reikalauja tokios pat priežiūros kaip agurkai, bet šiltesnių inspektų ir mažesnės drėgmės. Inspekto dėžėj neįsitenkančios virkščios gerai auga ir iškeltos, bet prieš nokimą jos turi būti tiek sutrumpintos, kad likusios išsitektų po langais ir vaisiai būtų apsaugoti nuo lietaus. Nokdami vaisiai geltonėja ir leidžia stiprų aromatą. Yra tinklinių ir briaunotų aguročių.

J. Strazdas, Daržovių auginimas.

Ah Joseph Ignaz V., (1834 — 1869), šveicarų liaudies rašytojas.

Ahaggar, kalnuota vidurinės Saharos sritis, apimanti apie 500.000 km² ir priklausanti prancūzams. Jos paviršius susideda iš kristalinių uolenų ir silūrinių skalūnų, kurie terasomis kyla link centralinio masyvo. Terciaro laikotarpyje būta daug paviršiaus suskilimų ir vulkanų. Augmenija menkutė, daugiausia dykumos. Gyventojų maža ir tie daugiausia klajokliai.

Ahlquist August Engelbrecht (1826 — 1889), suomių kalbininkas ir poetas (pseud.: Oksanen).

Ahlwardt Theodor Wilhelm (1828 — 1909), vokiečių orientalistas, senosios arabų poezijos žinovas.

Ahmedabad, Indijos miestas (275.000 g.) prie Sabarmati upės. XV a. buvo gražiai papuoštas ir XVI a. buvo pasiekęs 900.000 gyv. Jo apylinkėje druskos kasyklos. Garsus dailiąja pramone, šilko ir dažų gamyba.

Aho, Juhani (J. Broseldt'o pseudonimas) (1861—1921), suomių poetas.

Ahrens Henrichas (1806 VIII 14—1874 VIII 2) teisės filosofas, K. Krausės organiškosios teisės teorijos propaguotojas Prancūzijoj, Belgijoj, Ispanijoj ir Pietų Amerikoj; 1838 paskelbė „Cours de droit naturel" ir vokiškai „Naturrecht" (6 leidimas, 1870—1871 2 t.).

Ahriman (vidur. pers.). Avestoj (ž.) Angra Mainyu (= žudanti dvasia), gr. Areimanios, Zarathustros religijoj piktasis principas, iš kurio eina visa pikta (jo priešingybė yra Ahura Mazda (ž.).

Ahura Mazda (Avest. = visų išmintingiausias viešpats) aukščiausia dievybė Zarathustros (ž.) religijoj, išmintingas ir teisingas pasaulio ir gyvybės kūrėjas bei palaikytojas; jį remia Amesha Spenta (ž.), jam priešinasi Ahriman'as (ž.).

Aia, ž. Argonautai

Aiaccio, didelė Korsikos salos tvirtovė (22.000 gyv.), žinomas žiemos kurortas.

Ajacių (Vikačo) ež. Zarasų ap. Antazavės val. 29,2 ha.

Ajakaičiai, Ajako (ž.) sūnūs ir anūkai: Telamonas ir Pelėjus, Ajas ir Achilas (ž.).

Ajakas (gr. Aiakos), Dzeuso (ž.) ir Aiginos sūnus, Mirmidonų karalius. Numiręs liko vienu požemių pasaulio teisėjų.

Ajakidai, Ajako įpėdiniai, pvz., Achilas, Ajantas Didysis.

Ajaksai, gr. Aias, vardas dviejų graikų karžygių Trojos kare.

Ajantas (gr. Aias, lot. Ajax), dviejų Homero didvyrių vardas.

Ajaras (lot. Acorus Calamus L.), ilgametis vaistinis augalas, kilęs iš Mažosios Azijos, iš ežerų Ismic Göll ir Abolonga, netoli nuo Brussos miesto, kalavijinių (Aroideae) šeimynos, auga patvenkinėse, paupiais ir pelkėse. Ajaro stiebašaknis yra ilgas, gulsčias, pusiau apskritas, apie 3 cm storio, šakotas, kersai rumbuotas, žaliai rusvos spalvos arba visai žalias, apatinėje savo pusėje daugeliu plonų šaknelių apaugęs. Lapai visi išilgai dvilinki, smaili, ilgio apie 1 m, pločio apie 2 cm. Žiedstiebis ilgesnis už lapus, trikampis, viršūnėje turis stipriai priaugusį apskritą, ilgoką žiedyną, tankiai apaugusį mažais, žaliais gelsvais žiedeliais. Žydi birželio ir liepos mėnesį, bet sunokusių sėklų pas mus beveik niekuomet neduoda. Medicinos reikalams yra vartojami A. stiebašakniai, renkami rudenį nuo rugpiūčio iki šalčių arba anksti pavasarį iki pusės balandžio m.; jie valomi nuo pašalinių šaknelių, plaunami švariame vandeny, išilgai skaldomi, piaustomi skersai ir džiovinami gerai vėjo perpučiamoje pastogėje arba ugninėje džiovykloje ne daugiau kaip 40°C temperatūroje. Vaistinėse A. šaknys vadinamos Rhizoma Calami; iš jų gamina dantims valyti miltelius, ekstraktus, tinktūrą, tam tikrą spiritą ir kt. Specialiuose fabrikuose iš A. stiebašaknių yra gaminamas eterinis aliejus. A. šaknis žmonės deda į organizmo sustiprinamąsias tynes, ant lapų kepa duoną; nuo to apatinė pluta būva malonaus kvapo ir skonio. A. stiebašakniai ir iš jų pagamintas aliejus užsieniuose yra plačiai pritaikomas likerių gamyklose, saldainių, kvepalų, muilo fabrikuose ir kosmetikos laboratorijose. A. veisti užtenka primėtyti pavasarį į pelkes arba į tvenkinius pripiaustytų stiebašaknio gabalų ir A. tą pačią vasarą suželia. Kartais A. painiojamas su vilkadalgiu (Iris pseudacorus L.), kurio stiebašaknis beveik visai be skonio ir neturi kvapo, o žiedai išauga stambūs, grąžūs, geltoni.

Ajaūnas, vaistinis, vienametis, kultūrinis augalas (lot. Ptychotris Coptica D. C.), pri-

klausąs skėtiečių (ž.) (Umbelliferae) šeimynai. Iš senų laikų auginamas Indijoje (Bengalijoje), Afginastane, Persijoje ir Egipte, iš viršaus panašus į kmyną, bet kitokio sėklų skonio. A. sėklos Indijos farmakopėjoje lot. vadinamos: Fructus Ajowan arba Fructus Ajavae, bet Europoje beveik visai nevartojamos, tiktai plačiai naudojamos eterinių aliejų fabrikuose (Leipcige) gaminti timolui, kuriam jos labiau tinka už seniau tam pačiam reikalui vartojamus augalus Thymus vulgaris ir Monarda punctata; 1930 mūsų universiteto botanikos sodas bandė A. auginti, jis tačiau čia sudygęs atvirame ore sėklų neužmezgė, nes Lietuvoje jam per maža saulės ir kaitros.

Aibė, matematikoj daugybė, agregatu ar ansambliu vadinama, apibrėžtu, skirtinių mūsų mastymo ar stebėjimo objektų sankaupa visumon (G. Cantoro definicija). Aibių teorija tiria baigtinių ar nebaigiamųjų A. ypatumus, nustato jų operacijas ir veikiančius tarp jųjų dėsnius.

A. Fraenkel, Einleitung in die Mengenlehre, 3 leid. 1923.

Aichenvald Julius (1872 — 1928 XII 17) baigė Odesos universitetą ir gavo magistro laipsnį, apgynęs disertaciją apie Lokko ir Leibnico, tipiškų idealizmo atstovų, kūrybą. Vėliau buvo „Filosofijos mėgėjų draugijos Maskvoje" sekretorium ir vienu uoliausių tos draugijos — žurnalo „Voprosy filosofii i psichologii" bendradarbių; čia spausdino eilę straipsnių filosofiniais klausimais. Tuo pačiu metu bendradarbiavo ir kituose žurnaluose („Russkaja mysl"), dėdamas ten straipsnių iš literatūros ir estetikos srties. Yra išvertęs į rusų kalbą Šopenhauerio raštus. Vėliau ėmė darbuotis tik literatūros srity, kaip kritikas, palaikąs idealistines pažiūras į literatūros kūrybą ir kūrėją. Jo nuomone, kūrėjas yra Dievo kūrybos darbą tęsiąs asmuo. Kiekvienas jų yra savo kūryba individualus, ir todėl nė vienam kūrėjui negali būti pritaikomos srovių ir pakraipų etikietės, kaip paprastai yra daroma. Pastangos išaiškinti menininko kūrybą tam tikrų aplinkybių ir gyvenimo sąlygų pagalba esąs tuščias darbas. Šitais dėsniais remdamasis A. yra parašęs eilę studijų apie rusų ir vakarų Europos rašytojus; jos vėliau buvo atspausdintos pavadinimu: „Siluety russkich pisatelei" ir „Etiudy o zapadnych pisateliach". Revoliucijos metu ištremtas, gyveno vakarų Europoje emigrantu.

Aičionys, Rokiškio aps. Skapiškio val. kaimas; 1922 123 gyv.; 4 km nuo Skapiškio.

Aidas, Sutikusios kurį paviršių garso bangos atsimuša nuo jo. Esant tam paviršiui pakankamai toli nuo garso šaltinio, mūsų ausis girdės atskirai einantį tiesiog iš šaltinio garsą ir atmuštą garsą. Šis garso pasikartojimas ir yra aidas. Mūsų ausis įveikia priimti per 1 sk iki 10 garso impulsų, nesuliedama jų į vieną ištisinį. Kadangi garso greitumas ore yra 330 m per sekundę, tai atmušąs garsą paviršius turi būti bent 17 m atstu nuo garso šaltinio, kad girdėtume aidą atskirai. Esant mažesniam atstumui, atmuštasis garsas tik pailgins tiesiog girdimąjį, susiliedamas su juo. Uždarytuose butuose aidas sustiprina garsą, jei jis tučtuojau seka paskui jį, bet iškreipia garso tonus, jeigu pirmieji aido tonai susilieja su vėlesniais tiesioginio garso tonais. Tai pastebima blogos akustikos bažnyčiose, didelėse salėse. Esant daugeliui atmušamų paviršių, girdimas aidas pasikartojant daug kartų. Miške arba kalnuose šūktelėjus atsiliepia daug sykių.

Aidas 1) K. M. Lukošiaus redaguojamas 1911 (kovo) — 1912 (vasario) Waterbury Conn. mėnesinis I-tis,; 2) kairiųjų socialistų savaitraštis. Eina dabar Detroit, Mich. Red. Urbonas.

Aidas Lietuvos Darbininkų Gyvenimo, pirmas Liet. soc.-dem. partijos lietuv. l-tis. Ėjo 1899. Iš viso pasirodė du num ($^2/_3$ dvilipis). Pirmą numerį sudarė A. Moravskis (ž.) lenk., o liet. išvertė K. Grinius, Lenkiškų pavadinimu (Echo) ėjo anksčiau hekt., o 1899 ir spausd. Sumanytas spausdinti Vilniuje slaptoj spaustuvėje; jai įkliuvus, spausdintas Bitėnuose, M. Jankaus spaustuvėje.

Aidega, arba Griaužė, Utenos a. Malėtų val. upelis, Virintos (Šventosios, Neries) aukštupys, 1,5 km ilgio, teka iš Griaužės ež. į Virintos ež. pro Čiūlėnų k.; malūnai Aidiečiuose ir Čiūlėnuose; baseino plotas 36 km^2, puolimas 12,3 m, vid. nuolydis 0,008.

Aidesijas (gr. — ios), iš Kapadokijos, neoplatoniko Jamblicho (ž) mokinys.

Aidiečiai, Utenos aps. Malėtų val. kaimas; 1922 38 gyv.; 7 km nuo Malėtų.

Aietes ž. argonautai.

Aježų ež. Rokiškio ap. Obelių val. 10 ha.

Aigėjo jūros kultūra, seniausias Kretos, Aigėjo jūros salų, ypač Cikladų, Graikijos ir Mažosios Azijos pajūrio istorijos periodas, Schliemanno, Evanso ir kitų archeologų išaiškintas. 6000—3000 pr. Kr. ten gyvavo neolito (ž.) kultūra, susidurianti šiaurės ir vidurinėj Graikijoj su kita, Dunojaus slėnio ir pietų Rusijos neolito kultūra. Maždaug 3000 metais į Aigėjo jūros baseiną įsibrovė (gal iš Azijos) nauji etniški elementai, ir žmonės ėmė vartoti varį. Šios naujos, c h a l k o l i t i š k o s kultūros (3000—2400) pėdsakai apvalūs Kretos kapai, seniausios vazos, antspaudai, ginklai, papuošalai. Kretiečiai turėjo jau uostų (Zakro, Palaikastro, Mochlos) ir gyvai prekiavo su kitomis tos pačios kultūros vietomis: su C i k l a d ų salomis

(ypač su Zyra), pirmuoju Trojos miestu ir Aroolida. Socialinį ir politinį gyvenimą charakterizavo giminių tvarka. Apie 2.400 chalkolitiškoji Aigėjo kultūra atsiskyrė nuo šiaurės Graikijos (Thesalijos), kur, kaip ir Trojos mieste (antrasis Trojos miestas), įsigalėjo ir frigų tautelės. Tuo tarpu Kretos sala ėmė vyrauti, turėdama santykių su Egiptu ir platindama žalvario kultūrą. Pačioj saloj kultūriškas gyvenimas atsidūrė vakaruose, kur atsirado pirmieji Knosso, Faisto ir Mallijos valdovų rūmai (apie 2000). Ėmė klestėti miestai, kur pristatyta daug didžiulių kelių aukštų namų, pramonė ir menas (stiliaus „Kamares" vazos), dygo jeroglifiškas raštas. Bet tais pat laikais į Thesaliją įsiveržė ir greit užkariavo visą Graikiją indoeuropiečiai achajai. Sugriovę senus miestus, jie, tose pat vietose, steigė naujus (tretiji Orchomeną, Mikėnus); patys žalvario kultūros žmonės būdami, suėmė savim Aigėjo Kretos kultūrą. Pagaliau (apie 1750) achajai užkariavo pačią Krėtos salą; 1700—1400 Aigėjo jūros hegemonija priklausė achajiškai Krėtai, kurios kultūra iškilo labai aukštai (antrieji rūmai Faiste, Knosse, Hagijoj Triadoj, „dvariško stiliaus" vazos, naujas raštas, tapyba). Bet apie 1400 viršų paėmė, pasisavinę ir suprastinę kiek kretiečių kultūrą, achajai (jų kultūra vadinama Mikėnų; jos centrai Mikėnai, Orchomenas, Tirintas, Homero aprašytoji Troja). Achajai = mikėniečiai sugriovė Kretos monarchiją ir, prekiaudami bei kariaudami, apmikėnino kiek visą Viduržemio baseina, iki Ispanijos, Sardinijos ir Sirijos. Tačiau toji ekspansija susilpnino mikėniečius, ir įsiveržę į Graikiją doriečiai (apie 1200) padarė galą A. kultūrai. Daug jos elementų išsiliko Graikijos religijoj, padavimuose, literatūroj (ž. Homeras), mene ir iš viso kultūriniam gyvenime, bet iki šiol istorikai neturi tiesioginės medžiagos, nes nemoka skaityti kretiečių įrašų.

G. Glotz, La civilisation egéenne. 1923; *B. Bogajevskij*, Krit i Mikeny (egejskaja kultūra), 1924.

Aigėjus (gr. eus), legendarinis Atėnų karalius, Tezėjaus tėvas.

Aigila, Kuršių Nerijos smėlių užneštas kaimas su 24 žvejų kiemais. XIX a. pradžioj ėmė slinkti ant kaimo smėlio kalnai; gyventojai išsikėlė į dabartinių Preilos ir Pervelkos kaimų vietas. Šiandie senosios Aigilos kaimo vietoj stūkso bent 50 metrų aukštumo smėlio kopos (ž. Kuršių Nerija).

Aigelai, Utenos aps. Malėtų val. kaimas; 1922 17 gyv.; 8 km nuo Malėtų.

Aigistas (gr. — sthos) ž. Agamemnonas ir Orestas.

Aigner Petras (1746 — 1841 Florencijoj), architektorius. Kilimo iš Lenkijos. Statybos mokslus ėjo Romoje, kur vėliau buvo šv. Luko Akademijos nariu. Iš ten atvyko į Varšuvą, kur iš pradžių buvo karo statytoju, o nuo 1817 Varšuvoj universiteto aukštesniosios statybos profesorius. 1825 pradėjo statyti Suvalkuose šv. Aleksandro bažnyčią, kurią 1845 užbaigė architektorius Enrikas Markoni (ž.).

Aigustė, pagal rusų Voskresensko metraštį arba Augustė, pagal rusų Patriarcho arba Nikono metraštį, lietuvių kunigaikštytė, ištekėjusi 1333 už Maskvos didžiojo kunigaikščio Jono Kalitos vyriausiojo sūnaus Simano. Savo jungtuvių metu Simanas teturėjo 17 metų. Kada buvo gimusi Augustė, nežinia. Ištekėdama už vyro priėmė krikštą rytų bažnyčios apeigomis ir gavo Anastazijos vardą. Jos vyras Simanas, mirus jo tėvui, 1341 tapo didžiuoju Maskvos kunigaikščiu ir liko istorijoj Simano Išdidžiojo vardu. Keno duktė buvo A., arba Augustė, nežinia. Lietuvos šaltiniai apie ją nieko nekalba, o rusų metraščiai vadina ją „Lietuvos kunigaikštyte" arba „lietuvaite". Kai kurie istorikai taria ją buvus Gedimino dukterimi. Tai tiktai spėjimas, išeinąs iš fakto, kad A. ištekėjimo metu didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu buvo Gediminas. Ji galėjo būti Gedimino arba ir kurio nors kito tų laikų lietuvių kunigaikščio duktė. Apie jos gyvenimą jokių žinių neturime. Ji mirė 1345 kovo mėn. 11 d., tapusi prieš mirtį vienuolė ir buvo palaidota Išganytojo bažnyčioje Maskvoje.

Polnoje sobranije russkich letopisej, VII, 204 ir 209 pp. ir X, 216 p. J. Wolff. Röd Gedymina, 8 p.

Aikenhead Maria (1787 — 1858). 1802 perėjus į katalikybę, 1815 įkūrė (drauge su Alice Walsh) Airijos Meilės seserų, ordeną, kuriam ir vadovavo kaip viršininkė, išgarsindama jo veikimą ir už Airijos ribų.

Ailanthus glandulosa Diesf. iš Kinų (šeim. Simarubaceae), „Dievų medis", didelis medis, bet nelabai tinka mūsų klimatui. Turi plunksnotus lapus, vartojamus surogatu šilkaverpiams maitinti.

Aylesbury (eilbiuri), antys, didelės, (sveria 4—5 kg), Anglijoj išvestos baltos antys, duodančios daug geros mėsos ir dedančios daug (100 ir daugiau per metus) didelių, šviesaus lukšto kiaušinių.

Ailly Petras (1350 — 1420 VIII 9 Avinjone), kardinolas, teologas, filosofas ir didžiosios Vakarų schizmos laikų Bažnyčios vienybės veikėjas politikas. Konstancijos susirinkimo demokratinės grupės vadovas, 1372 Paryžiuje Navaros kolegijoj teologijos studentas, 1380 Paryžiuje teologijos daktaras ir profesorius, 1384 Navaros kolegijos vedėjas, 1389 Avinjono popiežiaus Klemenso VII pakeltas Laon'o vyskupu, o Benedikto XIII — Pujo ir Cambrajo vyskupyščių val-

dytoju. Prasidėjus didžiajai schizmai, Ailly darė visa, kad ji būtų panaikinta; dar vėliau buvo popiežiaus Martyno V pasiuntiniu Avinjone.

Kirchenlexicon, I 309, Realenzykl. fuer prfh. Theologie I, 274.

Aimantis, Maž. Lietuvos upė, Įstrės (Pregalės) kair. intakas, 38,8 km ilgio; žiotys — ties Kraupiškių miest. (vok. Eymenis).

Ainesidemas (gr. — os) iš Knoso arba Aigų, skeptiškasis filosofas. I amž. pr. Kr., veikė kaip mokytojas Aleksandrijoj. Jo idėjos liko mums Seksto Empiriko (ž.) raštuose.

Ainu, Aino (žmogus), vietinis vardas vienos Yesso saloj (šiaur. Japonija), Sachaline ir piet. Kuriliuose gyvenančios labai senos (bet ne pačios primityviosios) medžioklių ir žvejų tautelės; ji įdomi ir antropologiniu atžvilgiu ir savo primityvios civilizacijos bei religijos papročiais. Antropologiniu atžvilgiu tai beveik visai „kaukaziška" rasė, kuri senais laikais bus gyvenusi visos Japonijos ir Sachalino salose ir iš kurios mišinio su vėlyvesniais mongolais, manoma, esą kilę šių dienų japonai. A. drauguomenės santvarkoj žymų matriarchato (ž.) bruožų. A. religija animistiška (ž.), bet su aiškaus monoteizmo tendencijomis. Kulte ypatingą vietą turi lokys, kurio garbei rengiamos didelės metinės šventės. Etnologijai (ž.) svarbūs ir kultūriniai santykiai su pietinių jūrų gyventojais. A. k a l b a, rodosi, nesigiminiuoja su kaimyninėmis kalbomis. Nors japonų vyriausybės ir globojama, betgi A. tautelė vis eina mažyn. 1929 jos tebuvo jau tik 12000 žmonių.

J. Batchelor, The Ainu and their Folk-Lore (London 1901); Ainu Life and Lore (Tokio 1927); Aino Dict. (^{3}1926).

Ajočiai, Zarasų ap. Antazavės val. kaimas; 1922 122 gyv.; 16 km nuo Obelių st.

Ajolas (Aiolos), gr. vėjų dievaitis.

Ajonas ž. Eonas.

Air, kalnuota pietų Saharos sritis. Jos paviršių sudaro paleozoiniai smiltainiai ir granitiniai masyvai. Pirmieji gyv. buvo negrai, vėliau berberai, o dabar daugiausia tuaregai. Didž. m. Agades.

Aira caespitósa L., smilgaitė kuokštinė, mažos vertės, prastų pievų daugmetė varpinė žolė.

Aira flexuosa L., smilgaitė lankstyboji, auga miškuose, lengvose smėlio žemėse. Sausuose pušynuose ji dažnai dominuoja. Menkos vertės daugmetė varpinė žolė.

Airy George Biddel (1801 — 1892), anglų astronomas, aptiko žmogaus akies astigmatizmą (ž.) ir dirbo daugely kitų teorinės astronomijos ir fizikos sričių, 1836—1878 Greenwich'o observatorijos direktorius.

Airija. (Irlandija), Anglijos dominija, 70.000 km^{2}, apie 3 mil. gyv. 80% kat. 1 km^{2} 43 žm. Sostinė Dublinas (daugiau kaip 400.000 gyv.). Kiti miestai: Korkas 80.000 g., Limerikas 40.000, Galway, Dundalk po 14.000. Gamta. Žemės pav. skirtingas nuo Britanijos, nesudaro ištisinio kalnyno, pakraščiais išsidraikę atskiri kalnai. Pietvak. dalyje yra karbono laikotarpio raukšlėtinių kalnų, kurių daubose daug kalkakmenių. Šie kalnai tęsiasi paraleliškomis virtinėmis. Kiti pavieniai kalnai yra liekanos smarkiai išvėdintų ir suardytų Kaledonijos sistemos kalnų. Pietvakarių dalyje yra didžiausia aukštuma (Carrantuo Hills) 1041 m, kiti kalnai neperšoka 1000 m. Vidurinė A. nuo Dublino ligi Galvajo įlankos yra plokščia sinklinalė, susidedanti iš karboninių nuosėdų, turinčių akmens anglies klodų. Jos paviršių žymiai pakeitė ledynai, palikdami ežerus morenas. Pietvakarių dalyje, ištirpus ledams, žemės paviršius kiek nuslūgo (jūrinio dumblo apačioje randama medžių) ir dėl to įsiskverbusi jūra sudarė gražius riasinius krantus su daugybe įlankų. Dublino srityje paviršius pakilo ir dėl to maža įlankų. Klimatas švelnus ir drėgnas. Kai kuriose vietose kasdien lyja. Golfo srovės įtaka labai didelė: augmenija žaliuoja per žiemą ir visą laiką ganyklose ganosi galvijai. Daug pelkių ir durpynų. Miškų tik 1,5%. Šeštadalį viso paviršiaus sudaro upės ir ežerai, iš kurių Lough Neagh yra didžiausias visame Britų salyne. G y v e n t o j a i. Airiai keltų giminės, stipraus sudėjimo, tamsiaplaukiai. Verčiasi daugiausia žemės darbu, gyvulių ūkiu ir žvejyba. Svarbiausias žemės ūkio produktas ir pagrindinis žmonių maistas yra bulvės, kurių derlius labai pareina nuo klimato sąlygų. 1836 dėl didelio lietingumo bulvės visai supuvo ir visas kraštas kentė baisų badą. Užvaldžius anglams Airius, visi didieji dvarai pateko į anglų lordų rankas. Įvedus laisvąją prekybą, jie neišlaikė ž. ū. produktų prekyboje konkurencijos ir dirbama žemė buvo palikta ganyklomis. Dėl to sumažėjęs dirbamos žemės plotas nepajėgė išmaitinti vis didėjančio žmonių prieauglio. Prasidėjo masinė emigracija, daugiausia į Jungt. Am. Valstybes. Iš 8,2 mil. gyv. 1841 per 50 m. paliko tėvynę apie 5 mil. Iš Airijos kilę škotai seniausiais laikais išsikėlė ir apsigyveno šiaurinėje Britanijoje.

Istorija. Seniausieji A-s gyventojai keltai, skotai vadino ją Eryn (Eirin, Vergyn, Jerne, iš čia Hibernia), arba vakarų žeme; vėliau anglosaksai ėmė vadinti skotus airiais (ire), o salą Ireland. Skotai gyveno k l a n a i s (giminėmis). Vienas arba keli klanai buvo ir teritoriniai vienetai — vado (Ri) valdomi Tuath. Šie apskritys sudarė didesnius, o didesni susidėjo į keletą karalystčių. Buvo ir vyriausias visos salos ka-

ralius. Savo kultūra skotai nuo kitų keltų (ž.) maža kuo tesiskyrė. IV amž. pietų Galijos vienuoliai sukrikščionino salą (tik vėliau anglosaksų tradicijoj A-s „apaštalu“ tapo šv. Patrick'as, popiežiaus išvestas Armagh'o miesto vyskupas, m. 459, A-s patronas). VI-VII amž. savotiška vienuoliško pobūdžio ir prie klanų gyvenimo prisitaikiusi airių bažnyčia buvo kultūringiausia vakaruose. Daugelis jos vienuolių (Kolum-

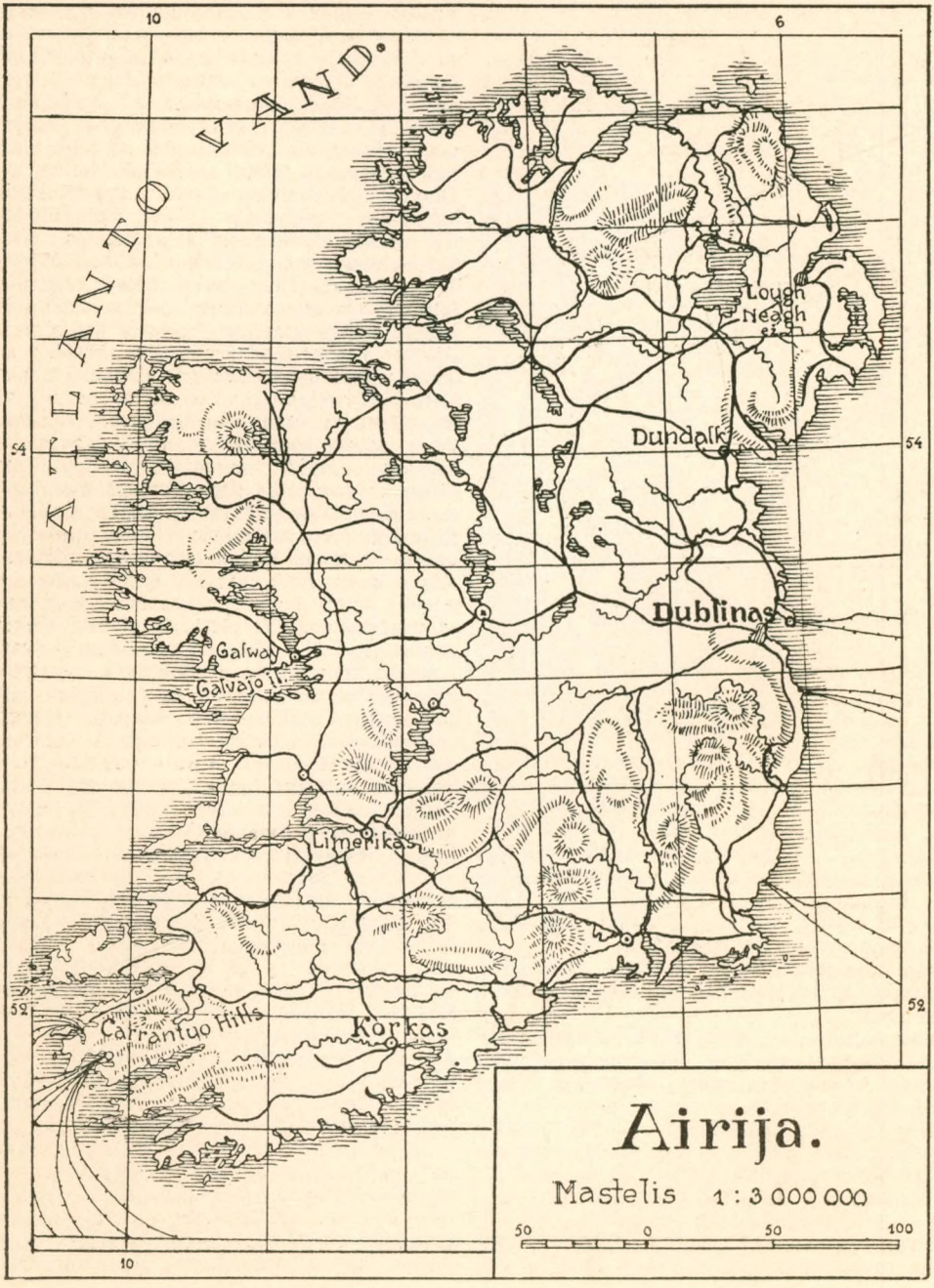

ba, Kolumbanas) skelbė krikščionybę, steigė vienuolynus ir plėtė kultūrą Anglijoj, Skotijoj ir kontinente. Pačioj A-oj ji visai suromėjo tik XII amž., kai Armagho arkivyskupas liko jos primasu (1152). Nuo 795 A-ą ėmė pulti normanai (ž.). Anlafo įsteigta (825) jų karalystė Dubline kovojo su airiais, kurie vėl įsigalėjo tiktai XI amž. Bet XII-ajam įpusėjus, į A-ą įsibrovė anglai. Popiežius Adrianas IV davė A-ą, kaip Bažnyčios leną (ž.), jų karaliui Henrikui II; ir pastarasis Dubline pasiskelbė jos valdovu (Lord). Jis panaikino klanų santvarką ir įkurdino daug savo vasalų (ž.). Bet vyriausiam airių karaliui Roderikui O'Conor pasisekė apginti salos dalis, kuri ir liko nepriklausoma iki Elzbietos laikų. Anglų dalį (vėliau visą A-ą) valdė Dubline gyvenąs karaliaus gubernatorius (King's Lieutnant). Kraštas buvo padalytas į grafo apskritis; nuo XIII amž. veikė Dubline parlamentas, kuriame dalyvavo kunigai, vasalai ir miestų atstovai. Tačiau net pavergtieji airiai nenustojo kovoję su anglais; 1315 sukilo ir siūlė sostą Skotijos karaliui Robertui Bruce; dviejų rožių karo laikais beveik įgijo nepriklausomybę. Anglų valdžią atgaivino Henrikas VII, kuris sumažino airių parlamento teises: šio aktus turėjo tvirtinti anglų parlamentas (Poynings act. 1494). Pasiskelbęs A-s karalium, Henrikas VIII ir Elzbieta įsteigė A-oj reformuotą anglų bažnyčią; tuo prasidėjo ilga bei sunki airių kova su Anglijos vyriausybe. Airiai, kuriems padėdavo anglų priešai (Ispanija), sukildavo (O'Neal'o sukilimas 1596—1601). Anglai kiek galėdami numalšindavo sukilėlius, konfiskuodavo žemes, įkurdindavo jose anglus kolonistus. Be to, Strafford'as (1633—38, ž.) pasistengė įvesti A-oj karaliaus absoliutizmą. Tad 1641 A. vėl sukilo, ir, Anglijoj revoliucijai prasidėjus, markizas Ormond'as padarė taiką su sukilėliais (1649). Kadangi A. pripažino karalium Karolį II (1649), anglų parlamento skirtas A-s Lord Lieutnant O. Cromwell'is ir jo įpėdiniai Ireton'as ir Ludlow'as žiauriai numalšino sukilimą (1649 — 1652). Apie 500.000 gyventojų žuvo, apie 100.000 buvo ištremta arba patys emigravo. Konfiskuotose žemėse įsikūrė anglai kolonistai. Tik Karolio II, ypač Jokūbo II laikais airiai kiek atsikvėpė. Praradęs sostą, Jokūbas norėjo atgaivinti savo valdžią Anglijoj prancūzų ir airių padedamas. A. mielai palaikė karalių kataliką. Bet laimėjo kovą Vilhelmas III; ir anglų parlamentas ėmė sistematiškai bei griežtai persekioti airių katalikybę bei tautybę. Katalikai pralotai buvo ištremti, kunigų veikla susiaurinta, viešas kultas ir katalikiškai šviestis buvo uždrausta. Katalikai turėjo mokėti dešimtinę protestantų kunigams, bet nebeturėjo teisės nei valdininkauti, nei rinkti parlamento narių. Savo finansų ir muitų politika baisiai išnaudojo A-ą. Be to, konfiskavo milijoną morgenų žemės ir išdalijo ją protestantams; daugumas airių virto nuomininkais. Protestantai sudarė vadinamąsias oranžininkų (Orangemen) draugijas Anglijos valdžiai ir tikybai sustiprinti. Savo rėžtu ir airiai ėmė organizuoti slaptas draugijas (Defenders, White Boys, Hearts of Oak). Šios draugijos teroru persekiojo valdininkus, protestantus kunigus, dvarininkus ir kurstė revoliucinę tautos nuotaiką. Ypač ji įsigalėjo per Anglijos karą su Amerikos kolonijomis. A-ai nuo galimo prancūzų puolimo ginti sušaukta milicija (1779) virto tikra maištininkų armija. Airiai parlamentarai (Grattan, Charlemont), kad ir protestantai buvo, reikalavo, kad Anglija nustotų varžiusi airius ir katalikus. Šių aplinkybių verčiamas anglų parlamentas 1781—1782 sušvelnino griežtus įstatymus, pakeitė Poynings aktą, pripažino Habeas corpus aktą ir A-s įstatymus ir leido katalikams viešą kultą bei teisę steigti savo mokyklas bei pirkti žemę. Prancūzų revoliucija įdrąsino airius, 1791 iškilo (Belfaste) „Sujungtųjų airių" (United Irishmen) sąjunga, kuri paplito po visą salą ir kurios nariai, ne tik katalikai, bet ir protestantai, svajojo apie nepriklausomą A-s respubliką. Veltui anglai nusileisdavo (leido katalikams tuoktis su protestantais, valdininkauti, dalyvauti parlamento rinkimuose): prancūzai palaikydavo A-ą (Hoche'o ekspedicija 1796), o sąjunga, kad ir anglų uždrausta, stiprėjo ir slaptai ruošė sukilimą. Jis nepavyko, ir anglai baisiai nubaudė visą kraštą (1798), sunaikino ir prancūzų desantą. Tačiau Pitt'as ir Castlereag'as suprato pagaliau, kad reikia visai pertvarkyti A-s santykiai su Anglija; privertė A-s parlamentą susijungti su angliškuoju (Finalunion 1801 I 1): A. gavo 28 aukštesniųjų rūmų narių vietas ir 100 — žemesniųjų. Tuo būdu A. ir Anglija sudarė vieną karalystę. Pittui nepasisekė įvykdyti katalikų emancipacijos, ir jų kova su oranžininkais nepasibaigė. 1825 vyriausybė paleido katalikų asociaciją (Catholic Association). Bet O'Connel'is (ž.) sukūrė naują Irish Catholic Association; ir 1829 IV 13 Vellingtono ir Peal'o kabinetas pripažino katalikus beveik lygiateisiais su protestantais. Visų teisių airiai dėlto neįsigijo, be to, ir jų nacionalizmas padidėjo. Tad labai papuliari tapo naujoji reikalaujanti dabar atsikratyti unijos su Anglija O'Connel'o programa, vadinamasis Repeal of Union (Atsisakymas nuo unijos). Atsisakymo sąjungos (Repeal Association) bijodamas, Grey'o kabinetas paskelbė net Irish Coërčion Bill, kuris įgaliojo A-s gu-

bernatorių drausti susirinkimus ir net skelbti karo būvį. Kariuomenė buvo nusiųsta į A-ą. Tai, kad buvo sumažinti mokesčiai protestantų bažnyčios naudai, turėjo kompensuoti kiek šitas griežtas priemones. Tik 1838 bill buvo atmainytas. Bet atsižadėjęs savo Asociacijos, O'Connel'is atgaivino ją 1841. Po baisaus 1845—46 bado ji patį prašoko naujoji, tikrai revoliucinė „Jaunosios A-os" partija, kurios tikslas buvo A-s nepriklausomybė. Vienas jos vadas O'Brien'as mėgino net sušaukti nacionalinį konventą Dubline ir buvo paskelbtas Munstero karalium. Vyriausybė nuveikė maištą. Bet kad ir rūpinosi ji materialiniais ir dvasiniais airių reikalais, populiaresnė nepasidarė. Patriotai ir revoliucininkai tikėjosi, kad jiems padėsianti Amerika, kuri tuo metu (1861—65) kuone susikivirčijo su Anglija; o ten daug buvo airių emigrantų. 1861 čia susiorganizavo airių sąjunga tėvynei išvaduoti — fenijai; greit ėmė plisti pačioj A-oj ir ruošėsi paskelbti respubliką. 1865 fenijų kongresas New-Yorke sudarė net nepriklausomos A-os vyriausybę; bet pačioj A-oj visa tai teišsiliejo į teroristinius aktus, kurie sukompromitavo pačius fenijus. Realesnės reikšmės turėjo Gladstone'o (ž.) reformos. Jis sumažino rinkėjų cenzą, panaikino protestantų bažnyčios privilegijas A-oj (Disestablishment of the Irish Church) ir kiek pagerino žemdirbių būklę (1868-71). Tačiau šios reformos airių nepatenkino. Fenijo Davitt'o įsteigta (1879) „Žemės Lyga" reikalavo, kad nuomininkai būtų pripažinti savo žemių savininkais, o airių grupė parlamente — politinės A-s savivaldybės: parlamento ir atsakingo ministerių kabineto Dubline (Home Rule). Šią Butt'o organizuotą (1872) grupę sujungė su Davitto „lyga" Parnell'is (ž). Parlamente prasidėjo sistematiška airių obstrukcija, tuo tarpu A-oj parnelininkai terorizavo ir boikotavo dvarininkus. Vietoj vyriausybės paleistos „Žemės Lygos" Parnell'is įsteigė „Nacionalinę Lygą". Kompromisiniai Gladstono pasiūlymai bei įstatymai nieko nebegalėjo patenkinti, ir, atsirėmęs airių atstovų, jis pasiūlė pagaliau parlamentui priimti homrulį ir išpirkti žemes iš savininkų bei išdalyti jas nuomininkams (1886). Parlamentas atmetė šį sumanymą; o kai Gladstonas vėl įnešė savo projektus (1893—94), jų nepriėmė lordų rūmai. Priešinos homruliui ne tik konservatoriai, bet ir dalis liberalų ir oranžininkų įpėdiniai — Ulstero provincijos protestantai. Be to, patys homrulio ir radikalios žemės reformos šalininkai airiai suskilo į parnelininkus ir antiparnelininkus (J. Dillon): vėl susijungė tik 1900. Vyriausybė labai rūpinosi agrarine problema (padėdavo nuomininkams pirkti žemių, atlyginda-ma dvarininkams, — 1903, 1907, 1920 įstatymai), suteikė A-ai plačią autonomiją (1898). Bet įsigalėję parlamente ir A-os savaldybės organuose, J. Redmondo vadovaujami homrulininkai vis reikalavo radikalios politinės reformos; o be jų A-oj iškilo nacionališka respublikoniška sinfeinų (Sin fein = mes patys sau) partija. 1912 Lloyd George atnaujino homrulio projektą (dviejų rūmų parlamentas, anglų parlamento veto teisė atmainyti visus aktus). Įstatymas kad ir buvo priimtas (1913—1914), o Ulstero provincijos būklė buvo pripažinta išimtine, tačiau nei konservatoriai, nei ulsteriečiai savo pozicijos nemainė; tad įvykdyti įstatymo, ypač prasidėjusio karo laikais, nebuvo galima. Ulsteriečiai sudarė nacionališkus savo pulkus, nacionalistai ir sinfeinai — savus. 1916 sinfeinai paskelbė Dubline respubliką. Vyriausybė numalšino sukilimą ir nubaudė jo vadus (Connoli, Casement) mirtimi. Bet Lloyd George pasiūlė neatidėliojant įvykdyti homrulį, išskyrus Ulstero provinciją. Tik jo sušauktas nacionalinis konventas Dubline (1917 VII 25) nieko nebegalėjo padaryti. Sinfeinai (Griffith, De Valera) patys organizavo A-os parlamentą ir vyriausybę (1918); ir vėl prasidėjo anglų represijos bei pilietinis karas. 1920—21 nauju homrulio įstatymu A. buvo padalyta į dvi dalis, bet tik ulsteriečiai sušaukė savo parlamentą: sinfeinai nesutiko paleisti savojo. Tik 1922 I 7 jų parlamentas priėmė Anglijos pasiūlymą. A., išskyrus Ulsterą, sudarė nepriklausomą valstybę (Irish Free State) su savo dviejų rūmų parlamentu ir dominiono (ž.) teisėmis, bet pripažino karalium Anglijos karalių, kuriam A-oj atstovauja Lord Lieutnant.

St. Gwinn History of Ireland. 1923; *F. Hacket* The story of Irish Nation, 1922; *D'Alton* I. from the Earliest Times to 1547, 1904; *I. O'Connor* History of I. 1789—1924, 1925.

Airių literatūra. Seniausi A. literatūros raštai religinio pobūdžio. Jų daugiausia išleista Stoes ir Strachan'o rinkinyje Thesaurus palaeohibernicus. Didelis intelektualinis sąjūdis Airijoje pažymimas nuo VI—IX a., rašoma daugiausia lotyniškai, religinėmis temomis. Pažymėtinas V a. priskiriamas šv. Patricijaus himnas. Kiti airių himnai, surinkti Liber Hymnorum, pareina iš VII—XI. Ultono himnas apie šv. Brigitą, irgi VII a., išsiskiria meno atžvilgiu. Jame matyt nusistovėjusios tam tikros metrinės taisyklės, griežto prisilaikymo aliteracijos (ž.) ir t. t. Seniausi airių prozos raštai vad. Cambray homilijos ir kiti, irgi kilę iš VII a. antros pusės ar VII a. pradžios. D'Arbois de Jubainville 1883 suregistravo 953 airių rankraščius, esamus airių ir anglų bibliotekose ir dar 56 rankraščius kontinento archyvuose. Tų rankraščių žymi dalis yra parašyta dar prieš

1600. Tikrieji literatūros profesijos žmonės buvo vadin. fili (ž.) (nuo žodžio kamieno vel matyt), žyniai, pranašai, magikai, vates. Įvedus krikščionybę, jie pasisavino druidų (ž.) pareigas, kurios jiems duodavo teisę būti ne tiktai poetais, sekti pasakas, bet ir leisti įstatymus, juos interpretuoti ir nusikaltusius teisti. Kandidatas į fili turėdavęs gerai susipažinti su krašto legendarine, istorine, teisine medžiaga, išsitobulinti lengvai vartoti airių labai komplikuotą eiliavimo metrą, painią rašybą ir airių kalbos gramatiką. Žemesnioji poetų rūšis buvo bardai (ž.) įvairių laipsnių — liaudies bardai, didikų rūmų dainininkai ir t. t.: pradėdant nuo XIII a. ir baigiant XVI a. fili nyksta ir jų vietą užima bardai. Viduramžio romanai įdomiausia airių literatūros dalis. Jie apima du svarbiausius ciklus. U l s t e r io ciklas su vyraujančia jame centrine figūra Conchobar Ulsterio karalium ir galingu riteriu Cuchulinu. Šio ciklo atmosfera grynai airiška ir pagoniška, tik kiek svetimoj įtakoj ir turi vienuolių perrašinėtojų įnešamo krikščioniško elemento. Šiuose romanuose pažymėtinas dramatiškumas ir įumoras. Be šio ciklo romanų, yra ir kitų, kuriuose atpasakojami įvykiai prieš krikščionybę įvedant. Čia priklauso senoviška airių saga, Tain, Da Derga Hostel sugriovimas ir daug kitų. Kitas ciklas —Leinster — Munster, kur žymiausią vaidmenį vaidina Finn'as ir Ossian'as. Šito ciklo įvykių kilmė iki šiol nėra aiškiai nustatyta. Finn'as ir jo draugai labai neaiškios figūros. XVII a. pradžioj, įsigalint Airijoj Anglijai, airių bardai pradeda nykti. Tadgy, O Higinn, Eochaidh O'Hussey, Bonaventura O, Hunssey ir Ferfesa O'Cainti žymiausi airių poetai XVII a. Politinei Airijos būklei pasikeitus, bardai nustojo savo globėjų, atsisakė nuo senosios poezijos būdų ir daugiau pradėjo paisyti platesnės visuomenės skonio. Pradėjo vartoti savo poezijoje suprantamesnę airių kalbą. XVI a. prasidėjo ir naujas eiliavimas. Vienas pirmųjų Keating savo raštuose atsisakė nuo senosios airių prozodijos. XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. airių poezijoje jau pradėjo atsispindėti visos Airijos skausmai ir siekimai, tačiau tik maža tų raštų dalis buvo spausdinama. Paskutiniu bardu laikomas Torlough O'Carolan (1670—1738), ne tik poetas, bet ir gabus muzikas. Jo poemos pritaikytos muzikai ir jose dažniausiai dainuojami didikai ir aukštos ponios. Jojo „Whisky oda", gražiausia puotų daina. M. Comyn (1688) naudojosi Ossiano medžiaga, Brian Mac Giolla Meidhre (m. 1808), Donaugh Mac Conmara (m. 1814) žinomi savo lyrika ir kiti. Pirmoji XIX a. pusė nieko airių poezijai ypatinga nedavė, nors ši pasiliko gyva tautoje; ir senieji poezijos rankraščiai nurašinėjami ir toliau. Siautęs Airijoje badas ir gyventojų skaičiaus sumažėjimas sustabdė gyvesnį literatūros judėjimą. Tiktai naujesniais laikais atkreipta kiek daugiau dėmesio į liaudies kūrybą. Jau Crofton Croker išleidžia 1825 folkloro 3 tomus, į kuriuos atkreipė dėmesį Walter - Scott'as. Svarbiausias liaudies dainų rinkinys buvo išleistas Hyde'o 1893, pavadinimu Connaught — meilės dainos; žymiausias patarlių rinkinys yra išleistas H. Morris 1907, pavadinimu Seanfhocla Uladh. XIX a. atsirado poetų ir dramaturgų, bet jie rašo jau angliškai; jų tarpe pažymėtini: Ir. B. Yeats, Duglas, Synge, G. Moore, ir kiti.

Eleanor Hull A. Textbook of Irish Literature 2 d. 1904 1908; *D. Hyde,* History of Irish Literature 1899; *W. Stokes, J. Strachan,* Thesaurus palaeohibernicus 2 t. 1901—1903; *J. H. Bernard* and *R. Atkinson* Liber hymnorum 1895; *H. d'Arbois* de *Jubainville,* Introduction à l'etude de la litterature celtique 1883; („) Essai d'un catalogue de la litterature epique de l'Irlande 1883; („) l'Epopeé celtique en Irlande 1892; Įvairių autorių poemas yra išleidusi Gaelic League, Dubline ir Irish Texts Society Londone (1900—1903), *Walters* L. D. Irish Poets of today 1921; *Lenox Robinson* Golden Treasury of Irish verse 1925; *The Encyclopaedia Britanica,* XI l., V t. 622—634 (Trumpa airių literat. santrauka ir pilnesnė bibl.); Literaturnaja Enciklopedija IV.

Airol, patentuotas pavad. Bismuto oxyiodgallato. Milteliai vartojami žaizdoms gydyti.

Airširai (Ayrshire), žalmargių galvijų veislė, išvesta Škotijoj metizuojant vietinius škotų galvijus su olandais (pieningumui padidinti) ir su šorthornais (mėsingumui pagerinti). Vidutinio stambumo (karvės sveria apie 400-500 kg), gražaus pavidalo, gero pieningumo ir neblogo mėsingumo. Palyginti lengvai prisitaiko prastesnėms ūkio sąlygoms. Be Anglijos, daug šios veislės galvijų yra Amerikoje, Švedijoje, Suomijoje bei kituose kraštuose. Atskirų egzempliorių (ypač metisų) yra laikoma ir Lietuvoje.

Ayršire, Pietvakarinės Škotijos grafystė ir uostas Ayr (33.000 gyv.) . Anglies, geležies, vario, cinko kasyklos.

Aisbergas, ledų kalnas, poliarinių sričių ledynų galinės atlaužos. Dažnai esti daugiau kaip 100 m aukščio; tik devintoji storumo dalis kyšo iš vandens paviršiaus. Atlanto vandenyne jie srovės atnešami ligi 40° š. pl. ir 35° p. pl.

Aischilas (gr. Eschilas) (525—456), Graikų tragikas, dalyvavo kovose prie Maratono (ž.), Salamino (ž.) ir Platajų. Atiškosios tragedijos įkūrėjas. Iš jo 90 dramų teliko mums tiktai 7. Leid. Hermanno 1852, Kirchhoffo (1880) ir Wilamowitzo — Moellendorfo (1914). Fragmentus surinko Nauck. Lietuviškai J. Šaulio išverstas „Prikaltas Prometėjus" (Vilniuje 1905).

Aischinas (389 — 314), atiškasis oratorius.

Makedonijos (ž.) karaliaus Filipo (ž.) šalininkas ir todėl Demosteno (ž.) priešas. Yra likusios dar trys jo kalbos. Geriausias leidimas — Martin ir de Budé 1927.

Aisčiai yra viena senovės šaltiniuose minima Baltijos pajūrio tauta. Pirmas šį pavadinimą iškelia aikštėn Tacitas savo Germanijoj (cap. 45): Aestiorum gentes. Vėliau jį pažįsta istorikai Kasiodoras, Jordanas, Karolio Didžiojo biografas Einhartas ir pagaliau anglų saksų keliauninkas Vulfstanas. Ypač charakteringas yra šio paskutiniojo pasakojimas: jis savo (IX amžiaus pabaigos) pranešime nurodo tų aisčių žemę (Estland, Eastland), iš kurios tekanti Ilfing'o (Elbingo) upė ir kurioje esąs prekybos miestas Truso (kryžiuočių laikų Drusin, dabar Drausensee). Tame labai dideliame krašte esą daug miestų, kurių kiekvienas turįs savo karalių; karalius ir turtingesnieji žmonės gerią kumelės pieną, o neturtingieji ir vergai — midų. Šitas Vulfstano pasakojimas apie aisčius sutinka su tuo, kas vėliau yra žinoma apie prūsus; taigi šie jo minimi aisčiai yra tie patys prūsai. Taip pat veikiausiai vakariniai prūsai, o gal net ir kuršiai yra buvę Tacito, Kasiodoro ir kt. minimi aestі (aisti). Tai rodo kultūros dalykai; žr. Būga, Kalba ir senovė, 255 ir t.; Blese, Congressus secundus archaeologorum balticorum Rigae, 1931, 310.

K. Būga aisčiais vadino prūsų, lietuvių, latvių, jotvingų, kuršių, žiemgalių ir sėlių padermes ir buvo linkęs manyti, kad šiandieniniai estai (vok. Esten) irgi turį senovinį aisčių vardą; sako, tą vardą germanai perkėlę ant pietinių aisčių (prūsų) valdžioje gyvenusių suomių, kuriuos latviai vadina igauniais; ž. jo Lietuvių kalbos žodynas, LXXI ir kt.; Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje (Kaunas, 1924). Kiti kalbininkai šitos hipotezės nepripažįsta, ir todėl aisčių vietoje vartoja baltus minėtoms pardermėms vadinti.

J. Gerullis, Baltische Völker (M. Ebert, Reallexikon d. Vorgeschichte, I 335 sequ.).

Aisė (vok. Eisse, Ayse), Kretingos a. Veiviržėnų val. ir Klaipėdos kr. upė, Veiviržo (Minijos) deš. intakas, 22,2 km ilgio. Versmės — Medeikių k. laukuose, 11,6 km žemupio — Klaipėdos krašte, įteka į Veiviržą ties Aisėnų k. Šilutės a. Intakai 3 iš deš. šono: Skardupys ir nežin. Baseinas 79 km².

Aisėnai, Veiviržėnų vals., Kretingos ap. kainas (1922—219 gyv.). Rusų valdymo laikais pasienio apsaugos kordonas, svarbus žemaičiams susisiekiant su Klaipėda. Stovi prie senovės, dar XIV aū. kryžiuočių kelio iš Prūsų į Žemaičius.

Aisėta, 1) Utenos a. Linkmenų val. upė. Kiaunės (Žeimėnos. Neries) aukštupys, 6,2 km ilgio; teka iš Aisėtos ežero į Kiaunės ež.; 2) ežeras, ten pat; viena iš eilės likusių ledyno upės dalių. Ežeras labai siauras, iki 0,6 km platumo, 15,8 km ilgio; iš šiaurės jungiasi su Galonės ir Dumblės ežerais. Įteka upeliai Vyžinta, Dumblė, Taurupis, Lapavartė, Vadakšna, Alna, išteka Aisėta, Kiaunės aukštupys. Paviršius 151 m aukščiau jūros.

Aisimnetas, graikuose vyras su diktatoriaus valdžia, išrinktas pilietiniams ginčams spręsti ir šalinti.

Aismarės (Aistmarės, Frizų įlanka, vok. Frisches Haff) Baltijos jūros pietų kranto įlanka, siauro kopų kyšulio atskirta nuo Dancigo buchtos. Paviršiaus plotas 865 km². Įteka Vyslos šaka Nogatas, Pasargė ir Prėgalė. Iš Prėgalės žiočių (Karaliaučiaus uostas) iškastas gilesnis takas iki Piliavos (Pilau) į jūrą.

Aisne (En), kairysis Oise (ž.) upės intakas ir Prancūzijos departamentas (ž.). D. karo metu, kai vokiečiai pasitraukė nuo Marnos (ž.), čia įvyko didelės kautynės. Ypač smarkūs susirėmimai buvo 1917 IV 6 — V 27. Vokiečiai čia išsilaikė iki 1918. XI.

Aisopas (gr. Ezopas), legendarinis graikų pasakų ir pasakėčių rašytojas 6 amž. pr. Kr. Krit. leid. Chambry Paris 1925. Lietuviškai A. pasakėčias vertė J. Šultzen (1706 Karaliaučiuje), L. Rėza (1824 Karaliaučiuje), A. Tatarė (1836 Suvalkuose — Pamokslai išminties ir teisybės), V. K. Račkauskas (1914 New York'e).

Aispurviai, Biržų aps. Nemunėlio Radviliškio val kaim.; 1922 7 gyv.; 20 km nuo Biržų.

Aista, Marijampolės a. Liubavo val. ir Vilkaviškio a. Bartininkų ir Lankeliškių val. upė, Širvintos (Šešupės) deš. intakas, 20,5 km ilgio. Versmės Liubavo val. Eigtiškių k., teka pro Bartininkų, Kunigiškių k., įteka į Širvintą ties Pagernevo k. Baseino plotas 60 km².

Aistra (vok. Eistra, Eisra), Pagėgių a. upelis, Kamono (Jėgės, Nemuno) kair. intakas, 8,5 km ilgio; jo aukštupys dirbtiniu būdu priskirtas prie Juodupės (Vilkės, Jėgės, Nemuno), kurios sudaro deš. intaką: 9,5 km ilgio.

Aistros mėnes. lietuviškas laikraštis. Eina nuo 1931 Kaune. Red. Ed. Streikas.

Aistulfas, longobardų karalius (749 — 757).

Aišbė, A. iš B., A. Krikščiukaičio (ž.) slapyvardis („Aušra" 1884 ir vėliau).

Aišgriundo karpis, trumpiausią ir aukščiausią nugarą turįs, rasinis karpis. Kilęs iš Vokietijos Aišgriundo Braumbergo — Forchheimo — Neustadto apylinkės prie Aišo. Karališkasis. veidrodinis karpis (ž.). Ištisas žvynų eiles turįs tik abiejuose nugaros pelekų šonuose. Padengtas atskirais „veidrodžiais", susiliejusiomis žvynų plokštelėmis, iki 7

cm diametro. Kūno ilgumas su kūno platumu santykiuoja kaip 1 : 2 iki 1 : 2,5. Aukštanugarės, kultūrinės rasės atstovas.

Aitekoniai, Trakų aps., Kaišiadorių val. kaimas; 1922 257 gyv.; 7 km nuo Kaišiadorių.

Aiterada, Utenos aps. Malėtų val viens.; 1922 12 gyv.; 3 km nuo Malėtų.

Aitiopija, ž. Abisinija.

Aiton Wiliam, anglų botanikas, įrengęs Kew'e pasaulinio garso botanikos sodą, kurio beveik 6000 rūšių jis aprašė savo trijų tomų veikale: Hortus Kewensis (London 1879).

Aitovo projekcija, ž. projekcija.

Aitra, Tezėjaus (ž.) motina.

Aitra, Telšių a. Tverų ir Rietavo val. ir Tauragės a. Kvėdarnos val. upė, Jūros (Nemuno) kair. intakas, 34,0 km ilgio. Versmės — Pribitkos k. Tverų val.; teka pro Tverų miest., Eidininkų, Labardžių, Girėnų, Lembo k., įteka į Jūrą ties Grimzdų k. Kvėdarnos val. Intakai: deš. nežin., kair. Landupė, deš. nežin., kair. Gervė, kair. nežin., kair. Liža, kair. Imeža. Baseino plotas 233 km^2 Vid. nuolydis 0,001. Debitas prie žiočių: maks. 40, vid. 1,5, min. 0,3 m^3/sek.

Aitvaras, 1) L. Ivinskio (ž.) sumanytas 1857 l-tis, kuris nepasirodė. Rankr. Liet. M. Dr. Vilniuje. — Apie A.: V. Kudirka „Varp." 1896 11, M. Biržiška „Liet. Tauta" 1914 III 3, A. Alekna „Draugija" 1919 7-8. 2) slap. J.Aleksos (ž.), („Varp." '1891), G. Liandsbergio (ž.) („Ūk." 1890), A. Maciejauskio (knygutės), A. Rucevičiaus (ž.) („Varp." 1901), K. Puidos (ž.) („Vil. Žin."). 3) J. J. Burbos (ž.), 1927—1928 red. dvisavaitinis satyros žurnalas.

Aitvaras, popierinis, vaikų žaislas; iš popieriaus padirbdinamas lengvo svorio dalykėlis, parišamas ant siūlo ir pavėjui paleidžiamas aukštyn paskrajoti. Kartais buvo vartojamas ir meteorologijos stebėjimams.

Aitvaras, viena senobinio lietuvių tikėjimo būtybių, pasireiškusi dvejopu pavidalu: 1) kaip košmaro (ž.) reiškinius sukeliąs slogutis ir 2) kaip lekiąs padaras ir nešąs lobį. Šiuo antruoju pavidalu A. sąvoka bei vaizdas neišnykęs iš kaimo žmonių sąmonės ir vaizduotės dar ir iki šių dienų. Čia A. laikomas esąs toks gyvas padaras, kuris labai smarkiai, kaip viesulas, lėkdamas per orą žybčiojąs ir nusileisdamas ant stogo atnešąs visokeriopo medžiaginio lobio (pinigų, javų ir kit.) į tuos namus, kuriuose jis yra įsigyvenęs. A. žybčiojąs ypač nešdamas pinigus. Lekiąs A. daugiausia vaizduojamas kaip sudvasėjęs slibinas su ugnine galva, kaip „smakas", „drakonas", „basiliskas", t. y. į gyvatę panašus padaras. Šių dienų liaudies vaizduotėje A. atrodąs kaip „žvilganti gyvatė" (gluodenas), „ugninė juosta", „keliu besiritąs ugninis kamuolys", „ugninė kačerga", „lekiantis paukštis, kuriam iš pasturgalio eina kibirkštys", „baltas kudlotas avinas su ilga uodega ir su bumbulu ant galo". Nadravijoj (Prūsuose) kitados A. vaizduotasi ir kaip „žmogus su baisiai didelėmis rankomis ir kojomis". A. lėkdamas nusidriekiąs ir nusileidęs ant daržinės ar svirno (klėties) stogo tų namų, kuriuose jis laikąsis, iškratąs (išvemiąs) atneštąjį lobį. Besileisdamas ant stogo A. kartais nuspardąs žirgelius nuo šelmens (kraiko). A. atnešąs ir gyvuliams, pvz., arkliams gero pašaro, nuo ko jie gerai auga ir tunka. A. gyvenąs čiukure arba ant girnų (šių dienų įvaizdis). A. reikalaująs ir maitinamas. Jam turi būti patiekiama tokio viralo ar kepsnio, kurių dar neparagavęs joks kitas valgytojas. A-ui ypačiai tinkanti tyrė (košė) su lašiniais. A-ui skirtas penas turįs būt atvėsintas ir užkeltas ant namų viršaus. Tačiau A. tenkinąsis ir kiaulių šeriamuoju ėdalu (šių dienų įvaizdis). A. neturįs būti supykinamas, kadangi tuomet jis keršijąs ir galįs, pvz., sudeginti namus, jei paragavęs neatvėsinto ėdalo išpliksiąs nasrus, arba būsiąs kitu būdu iš namų išvytas. Atnešamas į namus gėrybes A., tur būt, paimąs iš kitų žmonių, tuo būdu jiems darydamas skriaudą. Todėl kas su A. susidedąs, tas nesąs geras žmogus. A. patsai pasisiūląs namuose įsigyventi, pirmiausia atnešdamas trobon pelenų krūvelę. Jei namų šeimininkas tų pelenų neišmetąs lauk, tai A. darąsis nuolatinis tų namų gyventojas ir pradedąs į tuos namus nešt lobio.

Lietuvos pasienio latviai A. vadina P ū k i u. Pūkis (ar Pūkys) kitados figuravo ir lietuviškų dievybių sąraše kaip turtingumo dievas (Usener - Solmsen). Jis vaizduotasi kaip į slibiną ar basiliską panašus padaras, paprastai raudonas kaip ugnis, ir mėlynas, kai prisivogęs ir pririjęs nešąs javų ar kt. Kuris žmogus jį pas save laikąs, tam jis prinešąs javų ir kitokio lobio. Namuose jam reikią slaptomis laikyti atskirą švarią patalpą ir kasdien joje padėti ėdalo bei gėralo. Jam turi būti patiektas pirmasis padarytas alus ir pirmoji iškepta duona. Taigi, jei P. nėra tas pats A., tai yra jo tikras brolis. Aitvarus turi ir kiti lietuvių kaimynai indoeuropiečiai. Antai, slavai laužičėnai tos rūšies slibinus vadindavo javų, pieno ar pinigų aitvarais (žitnij zmij, moloczny zmij, denežny zmij), destis, kam kokio lobio jie nešdave.

A., kaip košmaro reiškinių sukėlėjas, taigi kaip slogutis, užgulikas ir sugulovas (Kuršaitis: laumė, slėgėlė), paliudytas tik senesniuose raštuose (Prūsų kronikų iš XIII amž. Širvydo, Lasickio). Toks lotyniškai jis vadinamas *incubus*. Jis naktį

užgulęs smaugdavęs žmones (ypačiai moteris) ir gyvulius (arklius), tuo būdu juos sukaitindamas iki prakaito. Tikrai šiokį A. įvaizdį paliudija dar ir nesenų laikų posakis: „A. jo plaukus sužindo (suvėlė)". A. kaip sugulovas ir drauge kaip lobio nešėjas sujungtas įvaizdyje, kad jis ypačiai meilinąsis prie jaunų moterų ir merginų ir toms, kurios jo pagundai neatsispiriančios, paskui prinešąs visokio moterų pageidaujamo lobio, k. a. skalbinių, kepsnių, varškės ir net pinigų. Bet kartą su A. susidėjusi, jo pagundai pasidavusi moteris jau nieku būdu nuo jo nebeatsikratydavusi. — Kaip *incubus*, A. gretintinas su tolygiomis slėgiamomis dvasiomis ar numirusių žmonių vėlėmis ir kitų indoeuropiečių liaudies prietaruose: graikų *ephialtes*, germanų *Mahr* (Šiaur. Vok.), *Schrattele* (Piet. Vok.), *Dockeli* (Šveicarijoj), bendrai vokiškai — *Alp* (iš *Alb*), latvių — *leetons* ar *leetonens*.

Žodį „aitvaras" randame pirmiausia įrašytą XVI amž. lietuviškuose ir lotyniškuose tekstuose (Mažvydo, Lasickio [De diis Samagitarum], Bretkūno [Postilla], kame rašoma: Aitwars, Eithuars, Aitwaras, Aitwara. Aiškinant žodžio etimologiją vienodumo neprieita. Laskovskio (Lasickio De diis Sam. išleidėjo) etimologija, kad aitvaras savo vardą turi iš to, jog gyvena „už tvoros" (Aitwaras est incubus, qui post sepes habitat; id. enim verbum ipsum significat), yra neabejojamai klaidinga; todėl klysta ir Narbutas, A. vadindamas zaplotnik'ų (przebywa za płotami, dla tego nazwany jest *Ajtweras*, zapłotnik co do słowa). Aitvaro kaip slogučio etimologija, mums rodos, būtų visai paprasta, būtent, iš veiksmažodžio „tverti" (=čiupti): „ai tveria (mane)". Grienberger'is (Arch. f. slav. Phil. 18, 1896, 68 — 69), atmetęs aitvaro gretinimą su „tverti" ir „verti", siūlo jį jungti su graikiškais vardų elementais fóras, fóros (Fick, Die griech. Personennamen[2] 1894,131) ir got. wars (liet. „žvelgiąs", „pastebįs"). A. kaip slogučio įvaizdžiui kilti pagrindą davė kai kurie fiziologiniai sutrikimai žmogaus kūno organų funkcijose (mechaniškas kvėpavimo sukliudymas, prieš miegą pilvo apsunkinimas sunkiai virškinamu maistu, širdies negalavimas, per didelis nervų sujaudinimas, gal būt, taip pat ir seksualinis susiiritavimas. Vaizduotis A. kaip žybčiojančią, ugnies kibirkštis leidžiančią ar kitu būdu su ugnimi susiiusią būtybę bus davę akstino meteoriniai (meteorų kritimo) reiškiniai.

T. Narbutt, Dzieje starożytne narodu litewskiego I, 1835, 115—118; *A. Mierzyński*, Jan Łasicki. 1870, 45—46; *H. Usener*, Götternamen 1896 ([2]1929), 85 sp; *H. Roscher*, Ephialtes (1900); *J. Basanavičius*, Lietuviškos pasakos II, 1902, 130—135; *K. Būga*, Lietuvių kalbos žodynas I sąs. 27—28; *V. Krėvė Mickevičius*, A. dzūkų legendose. Mūsų Tautosaka II, 3—80.

Aitvariškiai, Alytaus aps. Simno val. kaimas; 1922 41 gyv.; 2 km nuo Simno st.

Aitviliai, Kėdainių aps. Grinkiškio val. kaimas; 1922 90 gyv.; 8 km nuo Baisogalos st.

Aius Locutius, romėnų dievaitis, kurio balsas veltui skelbė galų artinimąsi prie Romos 391 pr. Kr.

Ajutiškis, Rokiškio aps. Panemunėlio val. viens.; 1922 22 gyv.; 6 km nuo Suveiniškio st.

Aivalyk, Mažosios Azijos uostas (30.000 gyv.), daugiausia graikų gyvenamas.

Aivazovskis I. A. (1817—1900), rus. tap. Pagarsėjęs ypač jūrių vaizdais. Žymus romantinės srovės atstovas.

Aiviekstė (seniau Evikšta), Vidžemės upė. Dauguvos deš. intakas, apie 104 km ilgio. Teka iš didelio Latgalės — Lubano ežero (88 km² paviršiaus ploto žem. vand.). Į ežerą neša vandenį Latgalės upės — Lisena, Teičė, Malmuta, Malta ir Rezeknė; Aiviekštė nesugeba to vandens priimti, dėl to Lubano ežeras kasmet patvinsta, darydamas milžiniškų nuostolių ūkininkams. Aiviekstė susitinka su priešinga kryptimi įtekančiais intakais Ilča, Pededze su Balvupe ir Liede; tai dar apsunkina nuotakį. Jau 1849 buvo kastas kanalas iš Lubano ežero į Aiviekstę, aplenkiant intakus. Nuo 1924 eina dideli Aiviekstės reguliavimo darbai padidinti nuotakiui; dėl kieto dugno (dolomito uola) taikomi ekskavatoriai (ž.); sąmata daugiau kaip 4 mil. litų.

Aix les Bains, rytų Prancūzijos kurortas; 9000 gyv. Jo karštuose (45° C) sieros šaltiniuose gydosi kasmet apie 35.000 svetimšalių. Klimatas šiltas, malonus; įdomūs romėnų statybos paminklai.

Aizputė, Latvijos miestas, 3346 gyv. (1925 m.), įsteigtas XIII amž.; nuo 1295 Kuršių vyskupystės rezidencija.

Aizsargai, Latvijos šaulių organizacija. 1919 III 20 min. pirm. K. Ulmanio ir vid. reik. min. M. Valters'o išleistu įsakymu, valsčiuose kovai su įvairiais nusikaltimais ir tvarkai palaikyti buvo suorganizuotos apsaugos rinktinės iš visų valsčiuje gyvenančių vyrų 18—60 metų. 1921 III 18 ji perorganizuota savanorių pagrindais. Į ją ėjo atsargos kariai su karininkais pryšaky, sudarydami kuopas, batalionus, pulkus. Pulkas apėmė apskrities ribas, pulko vadas buvo apskrities viršininkas. 1928 pradžioje, karo ministerijos padedama, org-ija aprūpina kiekvieną šaulį angliškų karo šautuvu. Atskiri vienetai turi kulkosvaidžius, Jelgavos pulkas net tanką. Aiz. kariškai parengti, ypač šaudymo mokyti prie kariuomenės dalių organizuoti instruktorių

kursai. 1927 tokius kursus baigė 500 žmonių. 1926 vid. reik. min. nustatytas A. veikimas teikiant pagalbą policijai ir karo reikaluose. Organizacijos lėšas sudaro kasmet duodama valstybės pašalpa ir pačios org. surinktos sumos. 1930 A. org. turėjo 23.962 narius, kurie sudaro 19 pulkų, 53 pėst. ir 1 geležinkelių batalionus, 23 eskadronus ir 547 kuopas. Pagal verslą A. sudaro: vienkiemių savininkų 38%, naujakurių 36% ir bežemių 26%. 1926 pradėjo kurtis moterų būriai. Jie dirba kultūrinį darbą, ekonomiškai paremia organizaciją, ruošia pirmos pagalbos kursus. Turi 5220 narių, sugrupuotų į 316 būrių. A. org. yra vid. reik. ministerijos valdžioje. Nors buvo organizuoti kovai su plėšikais ir vidaus tvarkai palaikyti, bet dabar kariniais pagrindais perorganizuoti sudaro gana žymią padedamąją jėgą kariuomenėj. Gen. *Kalejs* — Musu armija, Riga, 1929; Jubil. komis. izdev. — Latvija desmit gados, Riga, 1928.

A K., vokiečiai sutrumpintai žymi Armeekorps.

Akaba, Arabijos miestas, senovėje susisiekimo mazgas tarp Indijos, Arabijos ir Egipto.

Akacija, tikra randama daugiausia Australijoje (šeim. Leguminosae); įvairių formų lapai: plunksnoti, lineališki, kampuoti, atsitinka ir visai be lapų, o jų vietoje yra lapų pavidalo stagarai — phyllodium. Iš jų Acacia arabica Willd. iš atogrąžų Azijos ir Afrikos duoda žinomus klijus Gummi arabicum; kitos rūšys — kailiaraugius. Kambariuose galima rasti A. lophantha (Albizzia lophantha).

Akademija (gr.), Platono (ž.) mokykla, pavadinta iš heros'o Akademos'o gojaus, kur Platonas dėstė. Senovėje skiriamos trys A.: 1) senesnioji, kuri suartino Pl. mokslą su pitagoriečių (ž.) filosofija (Speusipas, Ksenokratas ir k.); 2) v i d u r i n ė A., kuri perėjo į skepticizmo (ž.) pažiūrą (Arkesilaos, Karneades); 3) jaunesnioji, kuri laikėsi eklektiškos (ž.) filosofijos (Filonas iš Larisos, Antiochas iš Askalono). Naują A. įkūrė Cosimo Medici Renesanso gadynėj Florencijoj (1440).

XVII a. menininkų tarpe gimė doktrina, kad, norint kurti meną, reikia didžiųjų renesanso meistrų dėsniai pažinti ir, jais vadovaujantis, toliau kurti. Toms studijoms pradėta steigti meno mokyklų, akademijomis vadinamų. Pirmoji tokia A. buvo įsteigta Bolonijoj trijų brolių tapytojų Carracci. Vėliau jų pavyzdžiu pradėta meno A. steigti ne tik Italijoj, bet ir kitur Europoje. A. dažniausiai užlaikomos valstybės lėšomis. Paprastai jos yra klasinių tradicijų mene saugotojos.

Dabar A. vadinamos įvairios aukštosios (ž.) mokyklos, ypač taikomųjų mokslų, arba tik organizuota draugija iš mokslininkų, susibūrusių mokslo darbui varyti. Yra teologiškų bei dvasininkų A., medicinos, karo technikinių mokslų, žemės ūkio, meno ir kt. A. draugijų pavidalu atsirado XV—XVI a. Neapoly, Florencijoj, bet galutinai susiorganizavo Paryžiuje 1635 Academie Française. Tokias draugijas, dažniausiai laikomas valstybės lėšomis, vad. Mokslo A. Dabar yra ir tarptautinių A., kur dalyvauja įvairių valstybių bei tautų atstovai; jų tikslas suartinti įvairių kraštų mokslininkus bendram kūrybos darbui.

A., moralinių ir politinių mokslų, įsteigta 1795 Prancūzijoje. Ją sudaro 40 narių, kurių vienas eina sekretoriaus pareigas, 10 laisvų, 10 svetimšalių ir 60 korespondentų. Ji yra paskirstyta į 5 skyrius: filosofijos, moralės, įstatymdavybės, viešosios teisės ir jurisprudencijos, ekonominės politikos, statistikos ir finansų, visuotinės ir filosofijos istorijos.

A., tarptautinės teisės, aukštųjų tarptautinės teisės ir gretimųjų mokslų centras, įsteigtas 1914 Haagoj, Carnegie fundacijai tarptautinei teisei padedant, atidarytas 1923. Lietuvoje yra Žemės Ūkio A. (Dotnuvoje) (ž.) ir privatinių A. pobūdžio draugijų: lietuvių mokslo draugija Vilniuje (ž.) ir konfesinė katalikų (ž.). Apie Lietuvos A. ž. Medicinos A. Vilniuje, Dvasinė Katalikų A. Vilniuje, Vilniaus universitetas.

M. Biržiška Lietuvos kultūros akademija 1930 (projektas). Weltbund der Akademie 1907.

Akademikas, akademijos narys; kartais šiaip būva vadinamas aukštosios mokyklos auklėtinis.

Akadiolitas, mineralas iš ceolitų grupės šabozito eilės.

Akadžiai, Akadai, vėliau iš viso tie Babilonijos gyventojai, kurie su šumerais (ž.) sudarė Babilonijos tautą. A. buvo semitai.

Akakijas (gr. — os), retorius IV a.

Akantas, ž. Acanthus.

Akantitas (gr.), mineralas, sidabro atmaina, randamas Freiberge, Annaberge, Joachimore.

Akapulko, Meksikos uostas Didžiojo vandenyno krante (5.000 gyv.).

Akardija (gr.), įgimta širdies stoka.

Akarnanija, vakarų kraštas senojoj Graikijoj prie Jonėnų jūros.

Akas ž. Haack Pr. V.

Akatalepsija (gr.), skeptikų (ž.) skelbtas negalėjimas suvokti daiktų esmės.

Akatalikai (=nekatalikai), visų krikščionių nekatalikų, paskutiniais laikais (Corpus Juris Canonici can. 1099,2°) ir visų nekrikštytų pavadinimas oficialinėje katalikų bažnyčios kalboje.

Akbar (= Didysis), Džemal ed Din Muhammed (1542—1605), didysis Indijos mogulas (vad., imperatorius). A. prijungė prie savo valstybės šiaurės Indiją ir rytų Afganistaną, stengėsi sutaikyti įvairias Indijos tauteles ir tikybas, įvedė net naują kultą (Dinilahi).
Garbe Kaiser A. von Indien, 1909. V. A. *Smith* A. the Great Mogul, 1919.

Akc. B-vė ž. Akcinė bendrovė.

Akcelezacija ž. greitėjimas.

Akceptas (lot. acceptum — priimtas), įsakytinio vekselio priėmimas; pareiškimas asmens, kuris turi apmokėti įsakytinį vekselį, kad jis tą vekselį sutinka apmokėti (ž. vekselis). Akceptu taip pat vadinama ta bankų operacija, kada bankas deda savo parašą (žiruoja) ant savo klientų vekselių ir tuo būdu prisiima atsakomybę dėl jų sumokėjimo. Toki akceptai ypač vartojami užsienių prekyboj.

Akcesorijos (lot.), papildomieji prietaisai, pažymiai.

Akcidencija (akcidentas) filosofijoje vadinama visa, kas nesudaro daikto esmės, kas jame gali būti arba nebūti, kas gali keistis; prieš ją statoma daikto substancija. Akcidentiškas—neesminis, atsitiktinis, nebūtinas, su daikto esme nebūtinai susijęs. A. logikoje (accidens logicum seu praedicabile) reiškia visa tai, kas, nesugriaunant daikto esmės, jo prigimties, jame gali būti arba nebūti; metafizikoje (accidens reale seu metaphysicum) — dalyką, kurs be substancijos, kaip jo atramos, nešiotojo būti negali, kas reikalauja atramos substancijoje, pvz., daikto spalva.

Akcija (lot.), veikimas. 1) Finansų moksle pagrindinio (akcinio) akcinės bendrovės kapitalo dalis (ž. a k c i n ė b e n d r o v ė). 2) A. katalikų ž. katalikų akcija.

Akcinė bendrovė (Aktiengesellschaft, Société Anonyme, Joint — Stock Company), mūsų laikų įstatymdavybėj vadinama bendrovė, kuri veikia su pagrindiniu kapitalu, padalytu į nustatytą skaičių lygių dalių (akcijų), ir kurios atsakomybė už skolų pasižadėjimus yra tik turimuoju bendrovės turtu. Atskiri jos dalyviai (akcininkai) už b-vės pasižadėjimus atsako tik turimųjų akcijų suma ir kurios nors papildomos atsakomybės iš jų negali būti reikalaujama. Būtinas A. B. yra pagrindinis kapitalas, kurį sumoka bendrovės dalyviai išpirkdami akcijas. Jis yra b-vės turto dalis ir negali būti jokiomis sąlygomis, išskiriant galutinę b-vės likvidaciją, išdalytas akcininkams. Dėl to atskiras akcininkas negali reikalauti iš b-vės savo dalies, jis gali akciją tik perduoti kitiems. Taip pat ir pati bendrovė negali savo akcijų nei pirkti, nei įkaitu imti. A. B. pagrindinis kapitalas išdalijamas į lygias nustatyto dydžio dalis, vad. akcijas. Akcijos paprastai išleidžiamos apskritomis sumomis (100, 200, 1000 ir t. t.) ir gali būti vardinės, kuriose įrašomas akcijos turėtojo vardas, ir nevardinės, kurių savininkas bus tas, kas ją turi. Paskutinės yra patogus biržų (ž.) operacijų objektas, nes jų perleidimas iš vienų rankų į kitas nesudaro jokių keblumų. Akcija duoda teisę jos turėtojui dalyvauti bendrovės valdyme ir gauti tam tikrą pelno dalį, dividendą (ž.), A. B. forma pasitaiko Italijoje jau XIV a., bet dabartine prasme A. B. atsirado XVII a. pradžioj ir didesnės reikšmės pirmiausia gavo šiaurės kraštuose, pasireikšdamos privilegijuotose prekybos bendrovėse, kurios vertėsi jūrų susisiekimu, užjūrinių kraštų kolonizacija bei valstybinių paskolų finansavimu. Viena tokių bendrovių Olandijos — Rytų Indijos Kompanija buvo įkurta 1602. Taip pat Anglijos bankas buvo šia forma XVII a. įsteigtas. Tokios A. B. buvo pagrįstos valstybine koncesija (ž.) Juridinis jų sutvarkymas daugely valstybių įvyko tik antroje XIX a. pusėje, A. B. atsiradimas sutampa su pirmaisiais prekybinio kapitalizmo (ž.) pasisekimais. XVII ir XVIII a. jos išsiplatina svarbiausiose Europos šalyse. Jų žydėjimas tenka XIX a., kada stambiųjų pramonės ir geležinkelių verslamonių organizavimas pareikalavo didžiulės kapitalo mobilizacijos, kurią pajėgė atlikti akcinių verslamonių forma.

Lietuvoj A. B. steigimą ir veikimą tvarko „Akcinių bendrovių įstatymas“ („V. Ž.“ 179, 1925. I. 17). Įstatymas akcine laiko tokią bendrovę, kurią sudaro grupė asmenų, norinčių vesti įmonę su padalytu į lygias dalis, akcijas, pagrindiniu kapitalu ir atsakančių tik tuo kapitalu, kurį turi įnešti už akcijas. Pagrindinis kapitalas negali būti mažesnis kaip 100.000 litų, akcinių bankų ne mažesnis kaip 2.000.000 litų. Akcijos gali būti vardinės ir nevardinės ir atskirų akcijų nominalinė kaina negali būti mažesnė kaip 100 litų. Įvairiems nuostoliams atlyginti turi būti sudaromas atsargos kapitalas, kasmet skiriant į jį ne mažiau kaip 10% gryno pelno, iki jis bus lygus 25% pagrindinio kapitalo. Ne mažiau kaip ½ atsargos kapitalo laikoma valstybės procentiniais popieriais ir gali būti naudojama tiktai visuotiniam akcininkų susirinkimui leidus. A. B. įstatus tvirtina finansų ministeris, o akcinių bankų — ministerių kabinetas. Tų akcinių b-vių įstatai, kurios nori iš valdžios įgyti kurių nors koncesijų (ž.) ar privilegijų, tvirtinami įstatymų leidžiamuoju būdu. Įstatai turi būti pasirašyti ne mažiau kaip 5 asmenų, kurių ne mažiau kaip pusė turi būti Lietuvos piliečiai. Steigėjai ir jų pakviesti asmenys turi akcijas išpirkti. Jei tuo būdu visos akcijos neišperkamos, likusios

akcijos platinamos viešo pasirašymo keliu ir, pasirašymo terminui pasibaigus, jos skirstomos pasirašiusiems. Jei pasirašytų akcijų skaičius didesnis, kaip paskirta pasirašyti, jos dalijamos pasirašiusiems proporcingai pasirašytai sumai. Akcijos gali būti išperkamos ir dalimis, bet daliniai įmokėjimai turi būti ne mažesni kaip 25% nominalinės akcijos kainos. Iki akcijos bus visiškai įmokėtos, išduodami tik laikinieji žyminiai, kurie pakeičiami akcijomis tik visą akcijos kainą įmokėjus. Įnašai į pagrindinį kapitalą gali būti daromi pinigais arba ir kuriuo nors kitu turtu. Galutinis už akcijas sumokėjimo terminas negali būti ilgesnis kaip 2 metai b-vės įstatus patvirtinus. Ne vėliau kaip per 6 mėn. įstatus patvirtinus, steigėjai šaukia visuotinį susirinkimą, kuris sprendžia b-vės įsteigimo klausimą, renka valdybą ir revizijos komisiją ir nustato b-vės iš steigėjų perėmimo tvarką. Apie tai praneša ma finansų ministerijai, ir bendrovė pradeda darbą tik paskelbus apie jos įsisteigimą „Vyriausybės Žiniose". Lig to laiko surinktieji už akcijas pinigai turi būti laikomi valstybės iždе.

A. B. turi juridinio asmens teises. Visus A. B. reikalus veda visuot. akcininkų susirinkimo renkama valdyba, darbą prižiūri revizijos komisija, kuri turi patikrinti metinį balansą ir atskaitomybę. Aukščiausias organas — visuotiniai akcininkų susirinkimai. Kiekviena akcija, jei bendrovės įstatuose nėra kitaip nustatyta, duoda vieną balsą. Akcininkas gali pats balsuoti arba įgalioti kitą akcininką. Bet vienas akcininkas negali turėti daugiau kaip 3 įgaliojimus. Įstatų keitimo klausimai sprendžiami visuotinio susirinkimo ne mažiau kaip $^2/_3$ balsų daugumu. Pagrindinio kapitalo pakeitimas negali įvykti anksčiau, negu kad bus apmokėtos paskutinio leidimo akcijos. Pagrind. kapitalui padidinti reikalingas visuot. susirinkimo nutarimas ne mažiau kaip $^2/_3$ balsų daugumu ir finansų ministerio sutikimas. Senų akcijų turėtojai turi pirmumų naujoms akcijoms pirkti. Pagrind. kapitalą didinant naujos akcijos turi būti visiškai apmokėtos per 1 metus nuo leidimo dienos. Pagrind. kapitalo sumažinimas leidžiamas tik $^2/_3$ akcininkų nutarus ir fin. m-riui sutikus. Kapitalo sumažinimas turi būti praneštas visiems b-vės kreditoriams ir pirmiau, negu bus išmokama akcininkams, turi būti patenkinti visi kreditorių reikalavimai. A. B. likviduojama: a) esant mažesniam kaip 6 akcininkų skaičiui; b) išėjus nustatytam b-vės įstatuose laikui; c) visuotinio susirinkimo nutarimu $^2/_3$ balsų daugumu: d) sumažėjus lig pusės pagrindiniam kapitalui; e) konkursą paskelbus. Išmokėjus visas skolas ir išėjus 6 mėn. nuo trečio skelbimo dienos, visas bendrovės turtas dalijamas proporcingai akcijoms. B-vės dokumentai ir knygos turi būti laikomos 10 metų finansų m-jos nurodytoj vietoj ir prieinamos akcininkams ir kreditoriams. B-vę likviduojant, perleidžiant turtą į kitas rankas, pirmiausia turi būti patenkinti kreditoriai.

Ta A. B. ypatybė, kad nariai patys neatsako už bendrovės pasižadėjimus, sudaro ne tik svarbiausią jos juridinę ypatybę, bet ir jos ekonominę reikšmę. A. B. iš akcininkų negali reikalauti jokių papildomų įnašų, ir akcininkas negali reikalauti iš b-vės išmokėti savo turimų akcijų. Santykis tarp akcininkų ir verslamonės nustatomas akcijų pirkimo faktu ir nutraukiamas jų pardavimo faktu. Nors ir gali akcininkas laisvai parduoti turimas akcijas, bet tas akcijų perėjimas iš vienų rankų į kitas neliečia verslamonės realinio kapitalo. Akcijų pirkimas ar pardavimas yra tik pirkimas ar pardavimas teisių tam tikrai A. B. pajamų daliai (dividendui). Todėl A. B. jungia ne asmenis, bet kapitalus, ir yra ryškiausias „beasmenis kapitalas". Tokia A. B. organizacija gali tinkamai rinkti laisvas pinigines priemones ir paversti jas veikiančiu kapitalu. Leidžiant akcijas paprastai nedidelėmis sumomis, jas gali nupirkti ir mažiau pinigų turintieji, todėl A. B. gali mobilizuoti ir smulkesnes laisvų pinigų sumas. Kapitalistas, turėdamas galimumo akcijas vėl parduoti, gali laisvai elgtis su savo kapitalu ir laisvai nustatyti sumą, kuria jis nori verslamonėj dalyvauti. Tas viskas sudaro tai, kad A. B. forma gali sutraukti didelius kapitalus, kurie būtinai reikalingi stambioms verslamonėms organizuoti. Tuo ir galima paaiškinti, kodel A. B. šiandien yra viešpataujanti verslamonės forma. Ji turi didžiausios įtakos kapitalizmo plitimui. Tik akcinė verslamonių forma išsprendė visą eilę uždavinių, kurių nepajėgė išspręsti vienasmenė bendrovė. Be savo teigiamumų, A. B. turi ir neigiamų ypatybių, labiausiai todėl, kad jos yra beasmenės. Jei akcininkas turi mažai akcijų, tai jo susirūpinimas bendrovės veikimu mažas. Paprastai viską nulemia vienas ar keli asmens, kurių rankose yra akcijų daugumas. Tuo lengvumu, kuriuo greitai sutraukiami stambūs kapitalai, dažnai pasinaudoja nesąžiningi asmens, priviliodami mažai išmanančius akcininkus į labai rizikingas operacijas. Gudriai reklamuojant akcijas, galima jos įpiršti mažiau nusimanantiems asmenims, kurie kartais paskui labai skaudžiai nukenčia. Nepaisant tų neigiamų ypatybių, A. B. rodo didelį gajumą. Ir juo toliau eina kapitalo koncentracija, juo didesnės reikšmės jos gauna.

Akcininkas, fizinis ar juridinis asmuo, kuris turi įsigijęs akcinės bendrovės (ž.) akcijų.

Akcinis kapitalas, akcinės bendrovės pagrindinis kapitalas, sudarytas parduodant akcijas (ž. akcinė bendrovė).

Akcizas (lot. accidere—primesti, pridėti, reiškia priedą prie prekės kainos), labiausiai išplitusi netiesioginių mokesčių nuo vartojimo forma (ž. mokesčiai). Jie imami ne tiesiog iš vartotojų, bet iš apdedamų A. mokesčiais daiktų gamintojų (ar pirklių) prieš išleidžiant į rinkos apyvartą. Mūsų laikais A. mokesčiai imami daugiausia nuo šių daiktų: spirito gėralų, tarp jų ir alaus, tabako, papirosų, cukraus, arbatos, kai kur druskos, mineralinių aliejų ir degtukų. Šie mokesčiai imami arba gamybos momentu, arba kai apdedamasis daiktas jau eina į prekybos apyvartą. Gamyboj apdedama arba žaliava, arba pusiau apdirbti produktai, arba jau pagaminti dirbiniai. Apdedant žaliavą, vienetu laikomas tam tikras jos kiekis, nuo kurio imamas nustatytas mokestis. Jis taip pat gali būti imamas nuo žaliavos, dirbamųjų mašinų ir kitų gamybos priemonių, atsižiūrint į jų galingumą (jėga) ir t. t. Kita forma - apdėjimas mokesčiu gautų pusiau fabrikatų, pvz., pagal pagamintus syvus, misą ir kt. Apdedant jau padirbtus produktus, mokestis gali būti įvairus, pareinamai nuo gaminių kainos ir kokybės. Šis A. būdas mokesčiams imti (t. y., apdedant jau padirbtą produktą, kai jis jau išeina iš gamybos vietos ir patenka į laisvą apyvartą) laikomas patogiausiu ir mūsų laikais daugiausia vartojamas. A. mokesčiams imti plačiai vartojama banderolių (ž.) sistema, aplipinant prekes ar jų įpakavimą tam tikromis juostelėmis, vad. banderolėmis, pvz., pas mus papirosai ir k. Banderolių turi nusipirkti iš valstybės iždo tie, kuriems įstatymas uždeda pareigą tiesiog sumokėti A. mokesčius. Tokių prekių pardavimas be banderolės arba su perplėšta banderole baudžiamas. Lietuvoj A. mokesčiais apdedami: spiritas, spirito dirbiniai, denatūruotas spiritas, vietiniai vaisvyniai, alus, midus, mielės, degtukai, papirosinės gilzos, arbata, tabakas ir jo dirbiniai (rūkomasis tabakas, cigarai, cigaretės, papirosai).

Prof. *N. Pokrovskis* Finansų mokslo pagrindai 1926.

Akčyžė ž. akcizas.

Akėčiai, Šakių aps. Lukšių val. kaimas; 1922 100 gyv.; 10 km nuo Šakių.

Akėčios, įrankis žemei pūrenti, A. tinka naikinti piktžolėms ir dirvožemio plutelei ardyti. Kitokių konstrukcijų pievų A. (Laakes, Auraso, Grosso), lėkštinės A., kastuvinės A. ir Hankmo A.

Akefalai (= begalviai), gimę be galvos arba su normaliai neišaugusia galva gyvi padarai. Bažnytinėj kalboj — atsiskyrusieji nuo vyriausios galvos, vadinami taip pat ir autokefalais. Senovėj taip buvo vadinami griežtieji monofizitai (ž.).

Akel Fridrichas (g. 1871 VIII 24), estų valstybininkas ir politikas (krikšč. liaudies partijos), iš profesijos gydytojas, 1923 ir 1926-27 užsienių reikalų ministeris, 1924 valstybės prezidentas.

Akelaitis. 1) *Juozas.* (g. 1880, Paežerėlių km. Liudvinavo v. Marijampolės a.). Spaudos draudimo metu platino „Varpą", „Ūkininką", „Vienybę Lietuvninkų" ir kt. Marijampolės apylinkėse. 1901 belipdant atsišaukimus „Broliai lietuviai, nepasiduokime maskoliams" nakčia buvo rusų žandarų apstotas, bet atsišaudydamas pabėgo, o kitą naktį savo ūkyje žandarų suimtas, kalinamas apie metus laiko Kalvarijos kalėjime, vėliau 4 met. ištremtas į rytų Sibirą. Tuo metu buvo nariu slaptos lietuvių draugijos „Artojas", Marijampolėje; rašė į „Ūkininką" ir kitus laikraščius slapyvardžiu „Pašešupis". 1905 sugrįžęs iš ištrėmimo, dirbo Marijampolės „Šviesos" draugijoj, kurią vėliau rusų valdžiai uždarant buvo kalinamas arti metų laiko Kalvarijos kalėjime ir ištremtas iš Suvalkų krašto visam karo būvio laikui. Kurį laiką Vilniuje dirbo „Naujosios Gadynės" administratorium. Čia buvo suimtas, 3 mėn. kalinamas Vilniaus Lukiškių kalėjime ir ištremtas iš Vilniaus. D. karo metu tremtiniu buvo išvykęs į Rusiją, apsistojo Mogilevo mieste, bet iš šio miesto žandarų buvo ištremtas ir įkurdintas Šklovo miestelyje, kur dirbo lietuvių tremtinių komitete ir 1917 atstovavo vietos lietuvių kolonijai Rusijos lietuvių seime Petrapilyje. Sugrįžęs iš Rusijos savo apylinkėje dirbo ir tebedirba visuomenės darbą. 1926—27 buvo atstovu Lietuvos seime, valstiečių liaudininkų frakc.

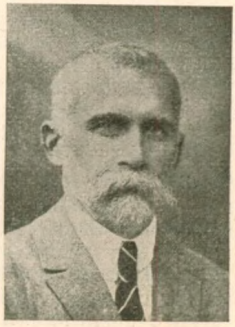

2) A. (Akelevičius) Mikalojus (1829 XII 6 Čiuderiškių k. Šaltupių v. Marijampolės ap. — 1887 IX 27 Paryžiuje). Tėvas Adomas buvo išvarytas į katorgą už dalyvavimą 1831 sukilime ir ten mirė (pagal kitus, mirtinai užplaktas Lietuvoje 1831). A. vienas pats augo pas motiną. Penkiolikos metų A. 1845 stojo į Marijampolės progimnaziją. Ketvirtoje klasėje jam esant mirė ir motina, tad mokslas nutrūko. Po to gana ilgai mokytojavo po dvarus, pagaliau apie 1850 buvo Varšuvoje, mokė ir pats

mokėsi, išmoko daugelio kalbų, ėmė rašinėti lenkų laikraščiams. Lankė panemunes. Lenkuose ėmus kilti susidomėjimui lietuvių kalba, A. panoro plačiau patiems lietuviams dirbti. 1857 M. Balinskiui išdėstė reikalingumą lietuviams savo literatūros (laišką išspausdino M. Balinskis „Tekoj" 1858 Nr. 3). 1858 su Simanu Daukantu apsigyvena Pakuršėje pas Svirlaukio dvar. Smuglevičių. Lietuvybės idėją A. suprato romantiškai, kaip meilės idėją, šviesiomis spalvomis vienybėje lietuvių su lenkais. Mėgino rašyti eilėmis lenkiškai ir lietuviškai (išspausdino: Wienec S. Jachowiczovi 1858 ir kit.; taip pat Rzym. Kat. kal. na 1898 r.), bet nesisekė. Ėmės rinkti medžiagą dideliam žodynui — lietuvių su daugybe kitų kalbų ir kartu nuolatos bendradarbiavo Kirkoro „Kurjer Wilenski". Nusimanė daug galįs padaryti, o nebuvo kas padeda pinigais. Suėjęs arčiau su Kirkoru, atstovaujančiu rusams palankiai

Lietuvos lenkų srovei, pirmą kartą lietuvišku spausdintu žodžiu pasirodė 1858 rinkiny, paskelbtam įvairiomis kalbomis Vilniuje carui Aleksandrui II pagerbti; ten įdėtos Daukanto peržiūrėtos jo eilės: Jo Milestaj Szwiesiausiam Ciesoriui Aleksandraj II (pasirašė Wargdienis isz Lietuwos wardan sawo broliu). Per Kirkorą suėjo su J. J. Kraševskiu ir šiam Žitomieriuje sudarius draugiją liaudžiai knygelėmis aprūpinti, pasiūlė bendrą draugiją lenkiškoms ir lietuviškoms knygelėms leisti, nes platus visuomenės judėjimas be kaimiečių esąs negalimas. Kraševskiui A. sumanymui pritarus, kai kurie Lietuvos bajorai (Vil. Radvila, Ir. Oginskis, Karpius, Bistramas, Pšeciševskis, Šemeta) sudėjo pradžiai reikalingų pinigų. Ir. Oginskis pasikvietė Akelaitį į Rietavą, žadėdamas įtaisyti spaustuvę, bet neįtaisė, o knygelėms leisti leidimą gavo. Vysk. Valančiui leisti A. redaguojamo laikraščio („Pakeleivingas") rusai neleido, kaip ir Ivinskiui leisti „Aitvaro" (ž.). Tačiau visą eilę knygelių A. gavo išspausdinti. 1860 išleido Elementarz dla chłopców wiejskich przełożony na litewski język, Lietuviszkas Elementorius; Kwestorius po Lietuwą važinėdamas žmonis bemokinąsis, Lamentorius arba pradžia mokslo sudeta mažiems waikeliems. Kasztu Kunigaikszczia Oginskia isz Rytawa (daug kartų spausdintas vėliau Prūsuose), Malda pas Swencziausiu Pannu Mariju, Swejka Marija, Giwenimas Panos Szwencziausios, Tewe musu malda wieszpaties Iszganytojaus (2 leidimai). Ne visi A. rūpesčiams lietuvybe pritarė: spėjo jį turint separatistinių tikslų — sudaryti savaimingą Lietuvą. Negavęs mokytojo vietos Vilniuje, apsigyveno Survilišky pas Kudrevičių. Čia, norėdamas lenkų šviesuomenę supažindinti su lietuvių raštais, proza išvertė į lenkų kalbą Duonelaičio „Metų laikus". Sako, rengęs botaniką, rinkęs patarles etc. Tuo pačiu laiku įsitraukė į to laiko sukilimo ruošimo politiką ir jai agitavo, „atsikratęs nuo laikino apsvaigimo" (rusų caru). Revoliucijos reikalui išvertė kelias patriotines lenkų giesmes (išsp. 1862 — Giesmės nabožnos), rašė ir spausdino atsišaukimus (1861 Gromata Wylniaus senelio ir Pasaka senelio). Lenkiškai pasirašydavo: Chłop z powiatu Marjampolskiego, Bartosz z Czoderyszek, lietuviškai Cziuderiszkiu Mikałojus ir kt. Ragino žmones sukilti. Pasiuntus jam 1861 savo atsišaukimus į Prūsus spausdinti (per Bucevičių), vokietis spaustuvininkas Horch įdavė užsakytojus rusams, bet Kudrevičiaus suklaidinta policija A. nepagavo, tik iškėlė jo padėjėjams bylas. A. paspruko į Prūsus, paskui į Paryžių, į demokratų partiją. Dirbo lenkų bibliotekoj. Sukilimui prasidėjus, Akelaitis sugrįžo vėl agituoti; rašinėjo lietuviškus atsišaukimus, tiekė ginklų, buvo paskirtas Augustavo vaivadijai Laik. vyriaus. kamisoriaus padėjėju. Mėgino leisti lietuviams laikraštį (1864 „Žinia apie Lenkų waina su Maskolejs"). 1864 vėl grįžo į Paryžių, vos nepatekęs į vokiečių kalėjimą. Dirbo kontorose, vedė prancūzę, tapo prancūzų piliečiu. 1870 laikė paskaitą apie lietuvių tautą. Virto slavofilu. Svajojo apie visų slavų bendriją su rusų caru pryšaky, kurstė Kirkorą įsteigti tam tikrą periodinį organą. (1872 „Gazeta Toruńska" Nr. 198 išsp. jo straipsnį „Stowarzyszenie międzynarodowe"). Tarės suradęs raktą visoms kalboms per lietuvių kalbą pažinti, 1870 tarėsi su V. Medekša dėl leidimo trimis kalbomis žurnalo — Zmowa — Kuopos susitarimas — Hromadzki zhowor. 1885 Petrapilyje Vytauto slap. išspausdino: Rzut oka na starożytność narodu litewskiego, 1887 Paryžiuje — List otwarty do Leonarda Niedzwieckiego, kur išdėsto

savo pažiūras į liet. gramatiką. Jam jau mirus, 1890, V. Goštautas (Gasztowtt) išleido Poznanėj A. Gramatyka języka litewskiego. Głosownia. Lietuviu periodinei spaudai atsirandant, ši tą ir ten rašinėjo: New Yorko „Lietuwiszka Gazieta" 1879, Nr. 11 įdėjo jo laišką iš Paryžiaus, „Auszra" 1884 Nr. 5-6 Gromatą brolio A isz Paryžiaus ir 1885 Nr. 7-8 Lietuviszkuju kunigaikszių vardus.

A. Janulaitis Mikolas Akelaitis — „Šviet. Darbas" 1920 N 11, 12 ir 1921 N 7-8; („) M. A. laiškai — „Tauta ir Žodis" 1925 III p. 292—321 ir 1926 IV p. 433—443; *M. Bartoszewicz* Prowincyonalista Litewski z przed pół wieku — Kur. Warsz. 1912 N 9, 10 (ir Przegl. Liter. 1897); *Selimas* (A. Kaupas) M. A. šviesoj laiškų pas Krašewskį — Tėvynė 1898 N 8; *K. Grinius* M. A. — Liet. Žin. 1914 N. 87; *L. Uz.* (Uziębło) Rzymsko-Katol. Kal. na r. 1899; *M. Brensztejn* Kwart lit. 1911.

3) A. Vincas (g. 1888 Marijampolės aps. Liudvinavo val. Paežerėlių k.) mokslus ėjo Marijampolės ir prof. Šeimino gimnz. Novo-Aleksandrijoj (Pulavuose), Liublino gub. 1924 baigė aukštuosius kooperacijos kursus, lankydamas Liet. Universiteto teisių fakultetą. Dar Marijampolėje dalyvavo slaptose moksleivių kuopelėse ir 1905 revoliuciniame judėjime; vėliau dirbo Suvalkų gub. lietuvių švietimo draugijoj „Šviesoj"; rašinėdavo į „Vilniaus Žinias" slapyvardžiu „Vincas iš Paežerės". Už dalyvavimą visuomeniniame darbe rusų valdžios buvo kalinamas Suvalkų kalėjime; dėl persekiojimų išvyko į Š. Ameriką. Čia kurį laiką nuolat dirbo lietuvių periodinėje spaudoje Čikagoje. Sugrįžęs į Lietuvą pateko į rusų kariuomenę, kurioje išbuvo iki pasaulinio karo pabaigos. Karo metu begyvendamas Saratove, dalyvavo lietuvių tremtinių kolonijos gyvenime; 1917 atstovavo Saratovo lietuvių kolonijai Rusijoj lietuvių seime Petrograde ir kt. konferencijose. 1918 sugrįžęs į Lietuvą, dar vokiečių okupacijai esant, savo krašte organizavo vietos savivaldybes. 1919 stojo į valstybės tarnybą ir be pertraukos dirba darbo ir socialinės apsaugos srityje. Sutvarkė ir išleido: „Istatymai darbo srityje Lietuvoj" (Kaunas 1922 ir 1927).

Akelė, lietuviškas pavadinimas celei (ž.).

Akelis (vok. Ackel), Maž. Lietuvos upelis, Nemuno žiotyse, Paitės (Griebės, Kuršmarių) aukštupys, ilgio apie 14 km, sujungtas kanalais su Alge ir Luoja.

Akermanas, senas Besarabijos miestas, 40.000 gyv. Rusai, ukrainiečiai, graikai, armėnai ir žydai; prekyba vynu, žuvimis, taukais ir vilna. Dar XV a. čia buvo Lietuvos miestas Belahrod. Kromeris lot. jį vadino Moncastrum.

Akermano konvencija, 1826 IX 25 sutartis tarp Rusijos ir Turkijos. Rusija išsiderėjo laisvą plaukiojimą Dunojum ir Juodąja jūra ir laisvai prekiauti rusų pirkliams rytuose. Be to, Turkija pažadėjo serbams suteikti tikėjimo laisvę, autonomišką valdymąsi ir t. t. Turkijai pažadų neįvykdžius, 1828 kilo rusų turkų karas.

Akiba (apie 55 — 137 po Kr.), žydų mokslininkas, tvarkęs ir rankiojęs žydų įstatymus, romėnų nužudytas Bar Kochbos (ž.) sukilimo metu.

Akijus (Accius), žymiausias romėnų tragikas (apie 170 — 90 pr. Kr.), paleisto vergo sūnus. Sekdamas graikais, jis apdirbo poetišką formą žymiausius senovės padavimus. Ta pačia forma nagrinėjo visą eilę gramatinių, literatinių ir antikvarinių klausimų. Dramų fragmentai surinkti Ribbecko Tragicorum romanorum fragmenta 3 leid. 1879. Kiti fragmentai Lukiano Muellerio, Lucilius 1872.

Akiklis, kieto plieno įrankis (kalto pavidalo), vartojamas geležies lapuose skylei pramušti ir geležiai kniedyti ir štampuoti.

Akimirksnis, laikas, kuris trunka vieną akies mirktelėjimą; nepastebimai trumpas laikas.

Akimitai, V a. įkurtas vienuolių ordinas, kurio nariai be pertraukos laikydavo pamaldas.

Akinezė (gr.), normalių judesių stoka arba nepakankamumas. Priešinga sąvoka — hiperkinezė (padidinti arba nenormalūs judesiai, mėšlungis.).

Akiniai, prietaisai regėjimui gerinti arba akims saugoti. Regėjimui gerinti aukštažiūriams ir senažiūriams reikia išgaubtinių (konveksinių) stiklų, žemažiūriams — įgaubtinių (konkavinių). Lęšių stiprumas matuojamas dioptrijomis: 1 dioptrija (1 D) yra spindulių laužiamoji galia lęšio su 1 metro fokuso atstumu. Juo lęšio fokuso atstumas trumpesnis, juo didesniu dioptrijų skaičiumi jis žymimas. Pagal formą esti plankonveksinių ir plankonkavinių stiklų su viena stiklo puse sferiškai šlifuota, bikonveksinių ir bikonkavinių su abiem pusėm vienodai gaubtom, kaušelio pavidalo lenktų meniskų, arba vienodo veikimo ties viduriu ir ties kraštais punktalinių stiklų. Astigmatizmui (ž.) koriguoti reikia cilindrinių stiklų, konveksinių arba konkavinių, arba kombinuotų su sferiniu stiklu. Prizminiai stiklai vartojami raumenų pusiausvyros sugedimais; bifokaliniai — kai tolumui ir artumui reikia nevienodų stiklų. Akims apsaugoti nuo aitrios šviesos vartojami pilksvi dūminiai arba gelsvai žalsvi stiklai; nuo prikritimo, dulkių, vėjo A. lenkto storo stiklo, cellono arba vielų tinklelio su apsiūtais kraštais. A. buvo išrasti apie XIII a. pabaigą. Išradėjas nėra žinomas.

P. Avižonis Akinių istorija, Kaunas, 1926.

Akiras, Petro Biržio slapyvardis.

Akis (oculus), regėjimo organas. Žmogaus A. susideda iš akies obuolio ir ginamųjų bei judamųjų prietaisų; ji optiniu nervu susisiekia su galvos smegenimis. A. obuolys (bulbus oculi) susideda iš 3 plėvių ir branduolio. Išorinė plėvė, odenà (sclera), yra balta, standi kaip sausgyslė. A. baltymas yra odenos matomoji dalis. Pačiame pryšakyje ji yra labiau išgaubta ir skaidri kaip stiklas ir vadinasi ragenà (cornea). Iš vidaus odena yra pamušta minkšta plėvė, kuri dėl kraujagyslių gausumo vadinama gyslainė (chorioidea). Arčiau į pryšakį gyslainė darosi stora, krumpliuota. Tatai yra ciliakūnis (corpus ciliare). Jis turi ypačiai daug kraujagyslių ir ciliarinį raumenį, kuris yra reikalingas A. akomodacijai (ž.). Ciliakūnio pryšakyje, ties ragenos pakraš-

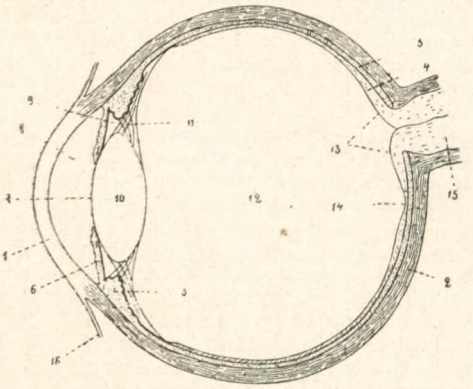

Akies piūvis.

1—ragenà; 2—odenà; 3—gyslainė; 4—tinklainė; 5—ciliakūnis; 6—rainelė; 7—vyzdys; 8—pryšakinė kamera; 9—užpakalinė kamera; 10—lęšis; 11—lęšio pasaitai; 12—stiklakūnis; 13—optinio nervo diskas; 14—geltonoji dėmė; 15—optinis nervas; 16—akies obuolio konjunktyva.

čiais, antroji plėvė atsiskiria nuo odenos, užsilenkia į akies vidų ir kaba kaip kokia uždanga su apskrita skyle ties viduriu. Tatai yra rainelė (iris), o skylė yra vyzdys, arba lėliukė (pupilla). Rainelėje yra raumenų, kurių vienas, sfinkteris, suraukia vyzdį, o antras, dilatatoris, išplečia jį. Visoje antroje plėvėje yra brūno pigmento, juodbruvių žmonių daugiau, šviesiaplaukių mažiau. Nuo pigmento gausumo pareina ir rainelės spalva, nuo jos — ir akių spalva. Kai šito pigmento rainelėje nėra, A. atrodo mėlynos; kai jo yra daug, A. atrodo juodos. Prie gyslainės yra prisiglaudusi trečioji plėvė, plonutė, gležna tinklainė (retina). Ji susideda iš kelių sluoksnių. Tas, kuriuo tinklainė glaudžiasi prie gyslainės, turi daug juodo pigmento ir kaip koks juodas pamušalas dengia ciliakūnį ir užpakalinį rainelės paviršių. Paskiau eina šviesos jaučiamasis lazdelių ir konusų sluoksnis ir dar keli sluoksniai kitokių nervinių celių su susipynusiomis ataugomis. Ilgosios ataugos, arba nervinės skaidulos, susirenka į vieną vietą ir visos kartu išlenda pro gyslainę ir odeną iš akies, sudarydamos optinį nervą. Jų išlindimo vieta vadinasi optinis diskas (papilla nervi optici); jis nejaučia šviesos (akloji dėmė). Netoli nuo čia, ties užpakaliniu akies poliusu tinklainėje yra geltonoji dėmė (macula lutea) su nedideliu įdubimu. Čia yra paties ryškiojo regėjimo vieta. A. branduolio didesnę užpakalinę dalį sudaro stiklakūnis (corpus vitreum). Jis yra visiškai skaidrus, drebučių konsistencijos. Pryšakyje stiklakūnio guli išgaubtinio stiklo pavidalo lęšis (lens crystallina), skaidrus, susidedąs iš susiglaudusių viduje kapsulos šešiakampių kaspinų ir tam tikrais pasaitais (zonula Zinni) pasikabinęs prie ciliakūnio. Tarpas tarp lęšio ir ragenos vadinasi A. kamera. Ji yra rainelės perskirta į pryšakinę ir užpakalinę. Abi kameros susisiekia pro vyzdį ir yra pilnos vandeninio skystimo (humor aqueus). Žmogaus A. guli tam tikrose kaulų duobėse — orbitose, simetriškai iš abiejų nosies pusių. A. vartyti yra 6 raumenys (tiesieji: medialinis, lateralinis, aukštutinis ir žemutinis, ir įkypieji: aukštutinis ir žemutinis). Ties aukštutiniu orbitos kraštu yra antakis (supercilium), kuris ilgais plaukais apsaugo akį nuo prakaito. Iš pryšakio akį dengia viršutinis ir apatinis vokai (palpebrae). Jų pakraščiu vienoje eilėje auga plaukai — blakstienai (cilia). Voke yra kremzlė (tarsus), riebalinės ir prakaitinės liaukos ir raumenys akims užmerkti ir atmerkti. Užpakalinės vokų pusės pamušalas yra minkšta, švelni jungiamoji plėvė (conjunctiva). Ji nuo vokų užsilenkia ant A. obuolio ir pridengia jo pryšakį iki ragenos, tuo būdu jungdama A. obuolį su vokais. Po viršutiniu voku, jo lateraliniame gale, iš dalies po orbitos kaulu, yra ašarų liauka (glandula lacrimalis), kuri gamina ašaras. Iš liaukos ašaros išteka po viršutiniu voku. Jų perteklius susirenka medialiniame akies kampe į ašarų ežerą (lacus lacrimalis), iš kurio pro skylutes vokų krašte sulenda į ašarų kanaliukus, patenka į ašarų maišelį (saccus lacrimalis) ir pro ašarų lataką (ductus nasolacrimalis) nuteka į nosį. Minėtasis optinis ner-

vas (n. opticus), virvelės pavidalo, apsisupęs tokiomis pat makštimis, kaip smegenų plėvės, eina nuo akies obuolio tolyn į užpakalį, įlenda pro kaulo skylę į kiaušo vidų, čia, pusiau susikryžiuodamas su optiniu antrosios akies nervu, padaro kryžmą (chiasma) ir, toliau eidamas vis į užpakalį, sulenda į smegenis ir pasiekia užpakalinę smegenų žievės skiltį; ligi čia atnešamas akies tinklainės jaudinimas; čia yra vadinamasis kortikalinis regėjimo centras.

Akis pelkėje, baigiančio užaugti buv. ežero liekana, klampus durpyno vidurių vanduo.

Akis dirbtinė (protezė), paprastai iš stiklo, su padaryta iš spalvoto stiklo rainele ir vyzdžiu, įdedama gražumui į išimtos akies vietą arba užvožiama ant akies likučių po jos sužeidimo ar susirgimų. Likę orbitoje raumenys gali tokią akį vartyti kartu su sveikąja akimi.

Akisopis, akisoptas ž. Akių uždegimas.

Akišvietė (lot.: Euphrasia officinalis Hyn.), vienametis augalas, bervidinių (Scrophulariaceae) šeimynos, žalialapių parazitinių augalų grupės. Auga ir Lietuvos pievose ir soduose. Ak. stiebas apie 15 cm aukščio, šakotas, apvalus, švelniai plaukuotas, daugiausia raudonai violetinės arba žalios spalvos. Lapeliai kiaušinio pavidalo, lygiai dantytais kraštais, bekočiai, tamsiai žalios spalvos, stangūs. Žiedeliai sėdį, pavieniai, įaugę lapų pažastyse. Vainiklapiai balksvi, gelsvais, violetiškai rausvais ir kitokių spalvų brūkšneliais išmarginti; žydi nuo liepos mėnesio iki rudens. Vaistams vartojama visa žydinti žolė, be šaknų; renkama ir džiovinama ne saulėje. Džiovinta žolė turi būti natūralios spalvos, be kvapo, apykarčio sūroko skonio. Vaistinėse medžiagą lot. vadinama Herba Euphrasiae. Ak. vaistai mažai tevartojami.

Akytas. Kūnas vd. akytu, jei jo dalelės taip neglaudžiai susirišusios, jog tarp jų yra gana žymūs tarpekliai (akytės).

Akių blennorėja ž. Akių triperis.

Akių drebėjimas (nystagmus), abiejų akių trukčiojimas. Atsitinka iš gimimo sykiu su regėjimo silpnumu, kalnakasiams (anglių kasyklose), nuo kai kurių nervų ligų ir nuo ausies labirinto susirgimų.

Akių fiziologija apima bendruosius medžiagos apykaitos reiškinius ir akies funkciją, susijusią su regėjimu. Kiekviena akies dalis turi savą reikšmę. Išorinė akies obuolio plėvė, odena su ragena, suteikia akiai reikiamą standumą. Ragena vaidina, be to, dar svarbų vaidmenį dioptriniame akies aparate, praleisdama šviesos spindulius į akies vidų ir glausdama juos į krūvą. Akiai maitinti yra antroji akies obuolio plėvė. Jos pryšakinė dalis, rainelė su ciliakūniu, dalyvauja tačiau ir dioptriniame akies aparate. Lęšis su stiklakūniu yra tik dioptriniam reikalui. Tinklainė (retina) yra šviesos jaučiamasis prietaisas. Akies ginamieji prietaisai (vokai, jungiamoji plėvė, ašarų organai) saugo akį nuo išorės pakenkimų, vilgo ją, valo ir palaiko ragenos skaidrumą. Pagrindinė akies funkcija yra regėjimas. Išorės daiktams pamatyti reikalinga šviesa, kuri nuo jų patenka į akį ir čia, pasiekusi tinklainę, sujaudina ją. Tas jaudinimas iš tinklainės lekia optiniu nervu toliau ir, pasiekęs smegenis, daro mūsų sąmonėje regėjimo įspūdį. Ryškiam regėjimui reikia, kad išorės daikto atvaizdas akyje pasidarytų pačioje tinklainėje, būtent, lazdelių ir konusų sluoksnyje. Pats regėjimo ryškumas yra ties geltonąja dėme. Jis vadinamas centraliniu regėjimu. Kai atvaizdas pasidaro ne geltonojoje dėmėje, bus periferinis regėjimas. Jis yra neryškus, bet svarbus orientacijai. Ties optinio nervo disku yra akloji vieta, nes čia nėra tinklainės. Regėjimo aštrumu vadinamas pajėgumo laipsnis matyti skyrium smulkučius taškus. Jis matuojamas pačiu mažiausiu raštaženkliu, kuris gali būti pažintas tam tikru atstumu, arba pačiu didžiausiuoju atstumu, kuriuo gali būti pažintas tam tikro dydžio ženklas. Šviesai pajusti reikia, kad ji būtų pakankamai stipri. Minimalinė šviesa, kuri dar gali pajaudinti akį, vadinama jaudinamuoju slenkščiu. Šviesos jutimas akių, pirmiau žiūrėjusių į šviesą ar buvusių patamsyje, yra nevienodas (ž. adaptacija). Šviesos spindulių tarpe yra įvairiaspalvių. Jaudindami akies tinklainę, jie sužadina spalvų jutimą. Spalvotieji spinduliai gali būti tam tikru būdu maišomi; tada pasidaro naujų spalvų jutimas arba ir visai balta spalva. Spalvos, kurias sumaišius pasidaro baltos spalvos jutimas, vadinamos komplementinėmis. Spalvoms pažinti reikia tam tikro šviesos stiprumo. Prietemoje visos spalvos darosi pilkos. Spalvų jutimas gali būti iš prigimties ydingas. Jis taip pat gali būti pasigadinęs nuo tinklainės ir optinio nervo susirgimo (ž. aklumas spalvų).

Akių higiena, visuma priemonių akių sveikatai palaikyti. Bendrosios priemonės: 1) Padermės sveikumo, arba eugenikos, atžvilgiu vengimas jungtuvių asmenų su paveldimomis svarbiomis akių ydomis. 2) Socialinės priemonės, kurių pirmoje vietoje Lietuvoje turėtų būti kova su trachoma; paskui skrofulozinių susirgimų profilaktika ir kova su tuberkulioze ir su veneros ligomis; naujagimių blennorėjos profilaktika Credé būdu, 1% lapiso skiedinio la-

šais; akių higienos priežiūra mokyklose; profesinių susirgimų ir pakenkimų profilaktika. 3) Individualinės priemonės iš dalies sutampa su socialinėmis. Skrofuloziniais akių susirgimais reikia saulės ir švarumo oro ir kūno. Kad apsisaugotum nuo užsikrėtimo, nuo trachomos, reikia neliesti akių nešvariais pirštais, nesipraustı ir nesišluostyti kartu su kitais. Rašto darbui šviesa turi būti iš kairiosios pusės; lempa turi būti pridengta, kad nekaitintų akių. Per stipri šviesa kenkia akims. Stačiai į saulę žiūrint išdega geltonoji tinklainės dėmė, ir akis gali visai pasigadinti. Per saulės užtemimą reikia žiūrėti į saulę tik pro suodiną, tamsiai juodą stiklą. Pavojinga vartoti akių vaistams šlapimas ir kitoki nešvarumai ir akiai prikritus nereikia duoti jos liežti.

Akių judesiai vykdomi raumenų, prisegtų prie akies obuolio. Kai norima ryškiai matyti, akys pasukamos taip, kad daikto atvaizdas pasidarytų ties geltonąja tinklainės dėme (ž. a k i s). Abiejų akių judesiai paprastai sutampa; kai nesutampa, akys darosi žvairos (ž. ž v a i r u m a s).

Akių lyginamoji anatomija ir embriologija. Šviesos jutimas yra gyvos celės ypatybė. Ir vienaceliai gyviai reaguoja į šviesą. Daugiaceliai gyviai šviesos jutimui sustiprinti turi tam tikrus prietaisus, arba a k i s. Regimieji prietaisai esti įvairaus tipo ir nevienodo sudėtingumo. Paprasčiausias yra pigmento krūvelė odos celėse, prie kurios prieina nervo skaidulos (p l o k š t i n ė a k i s). Tokia pigmentuota dėmelė tūlų gyvių esti įdubusi (d u o b u t i n ė a k i s); duobutėje gali pasidaryti lęšis ir stiklakūnis. Kitų gyvulių, duobutės kraštams susiglaudus ir suaugus, pasidaro p ū s l i n ė a k i s. Stuburkaulinių gyvulių akies užuomazga pasidaro iš smegeninės pūslės: jos pryšakinio galo šonuose pasidaro duobutės, kurios vis labiau įdumba ir virsta pūslelėmis (p i r m i n ė a k i e s p ū s l ė, v e s i c u l a o p h t h a l m i c a). Su smegenimis šitos pūslelės pasilieka susijusios kiauraviduriu kotu. Vėliau pūslelės iš lauko pusės giliai įdumba: pasidaro dviejų lapų įdubimas — a k i e s k i e l i k a s (c a l i c u l u s o p h t h a l m i c u s), kurio kojikė yra minėtasis kotas. Į kieliko vidų įauga odos celių pumpuras, iš kurio pasidaro akies lęšis. Abudu kieliko lapai virsta tinklaine (r e t i n a) su pigmentinių celių sluoksniu. Iš mezodermos (ž.) audinių, kurie apsupa akies kieliką, pasidaro gyslainė (c h o r i o i d e a) ir o d e n a (s c l e r a) su ragena (c o r n e a). Akiai plytint tarp lęšio ir tinklainės pasidaro didelis tarpas, kurį užima stiklakūnis. Aukščiau ir žemiau akies oda susimeta į dvi klostes; jos yra vokų užuomazga. Šitos klostės augdamos uždengia akį ir susisiekusios suauga. Gemalui subrendus, vokai vėl prasiskleidžia, ir žmogaus kūdikis gema žiūrinčiomis akimis.

Akių ligos, įgimtinės ir įgytinės, atsitinka labai dažnai. 1) Į g i m t i n ė s esti akių plėtros ydos. Tūlos jų esti paveldimos. Kai kurie akių susirgimai pasidaro iš paveldėto sifilio ir kartais gali pasireikšti jau paaugusiam, kaip antai, gilusis ragenos uždegimas (keratitis parenchymatosa). Taip pat vėlokai gali pasireikšti įgimtas palankumas refrakcijos anomalijoms (ž. a m e t r o p i j a) arba žvairumui. 2) Į g y t i n ė s A. L. atsitinka a) nuo išorinių veiksnių: f i z i k a l i n i ų (temperatūros, šviesos, ultravioletinių spindulių, elektros), m e c h a n i n i ų (sužeidimų, kiaušo vidaus padidėjusios spaudos), c h e m i n i ų, p a r a z i t i n i ų (kaip antai, įvairios akių pryšakio, ypačiai vokų, konjunktyvos ir ragenos infekcijos ir limpamos ligos); b) nuo bendrų organizmo susirgimų arba atskirų organų ligų, kaip antai, infekcinių ligų (ypačiai sifilio ir tuberkuliozės), nusinuodijimų, medžiagos apykaitos sugedimų (diabetas), inkstų, širdies, kraujagyslių ar nervų sistemos ligų; c) nuo vandeninio akies viduje skystimo apykaitos sugedimo (glaukoma); d) nuo degeneratyvinių, ypačiai senatviškų akies pakitimų. Prie akių ligų priskaitomi taip pat ir vokų, ašarų organų ir orbitos susirgimai.

P. Avižonis, Senatviškieji akių pakitimai. „Medicina" 1928 Nr. 12 ir „Kosmos" 1929 Nr. 1.

Akių ligos (gyvulių). Anatominė gyvulio akies sudėtis mažai tesiskiria nuo žmogaus. A k i e s v o k ų s u ž e i d i m ų i r s u m u š i m ų pasitaiko pas arklius, šunis ir rečiau pas kitus gyvulius. Gydoma: plaukai apie žaizdą trumpai nukerpami ir žaizda praplaunama 2—3% boro rūgšties tirpiniu. Jeigu žaizdos kraštai labai atsilapoję, tai jie reikia sterilizuoti, šilku susiūti, prieš tai atnaujinus žaizdos kraštus. Po to uždedamas aseptinis tvarstis, bet galima susiuvimo vieta patepti ir Aiorolo pasta. Akies srities sumušimai gydomi šaltais kompresais. A k i e s v o k ų s u a u g i m a s (Ankyloblepharon) normaliai esti pas naujai gimusius šuniukus, kačiukus bei triušius ir per 10 — 12 d. savaime praeina. Jeigu taip trunka keletą mėn., tai jau esti prigimtas ankyloblepharon, kuris gali būti išgydytas, padarius operaciją. A k i e s v o k ų k r a š t ų į s i s u k i m a s į v i d ų (Entropium) ir a k i e s v o k ų k r a š t ų a t s i s u k i m a s į o r o p u s ę (Ectropium) dažnai pasitaiko pas šunis ir retai pas kitus gyvulius. Gydoma operatyviu būdu. A k i ų j u n g t i n ė s p l ė v e l ė s u ž d e g i m a s (Coniunctivitis). Šios plėvelės uždegimai, kurie dažniausiai pasitaiko pas ar-

klius ir raguočius, dalijami į kataralinius ir pūliuotus. Kataralinio uždegimo priežastys: pašalinių kūnų pakliuvimas į akį, dūmai, dulkės, vokų išsivertimai, persišaldymai; kai kurios apkrečiamosios ligos taip pat lydimos kataralinio uždegimo. Požymiai: vokai uždaryti, karšti, skaudūs, didelis ašarų bėgimas; išvertus voką matoma, kad jungtinė plėvelė patinusi ir smarkiai paraudonavusi. Liga trunka 8—12 d. Negydant gali pereiti į chronišką formą. Pašaliniam kūnui išimti vartojamas 1—2% chlorovandenilio rūgšties kokaino druskos tirpinys. Jeigu uždegimo priežastis buvo ne pašalinis kūnas, tai tuomet vartojami šalti kompresai. Į pūliuotą uždegimą pereina kataralinis uždegimas, jei jis negydomas arba netinkamai gydomas ir jeigu į akį patenka pūliavimo mikroorganizmai. Pūliuotas uždegimas nuo kataralinio skiriasi pūliuotu ištekėjimu. Akies raginės plėvelės uždegimas (Keratitis). Jį sukelia sužeidimai, sumušimai, vokų išsivertimas į vidų, kalkių dulkės ir t. t. Be to, keratitis išsivysto ir sergant kai kuriomis apkrečiamomis ligomis. Svarbiausias simptomas yra raginės sudrumstimas, kuris apima visą arba tik dalį plėvelės. Blizgėjimas sumažėja, akis ašaroja ir esti daugiausia primerkta: raginės plėvelės spalva būva, sergant uždegimu, įvairi: dažnai pilksva, lyg dūmais apvilkta, rečiau žalios arba geltonai rausvos spalvos. Šios ligos išeitis: arba visiškas pasveikimas, arba raginės padrumzlėjimas pasilieka ilgesnį laiką ir net visą amžių. Gydymas — pašalinti priežastis.

Akies raginės plėvelės sužeidimai ir opos, ypač arklių ir šunų, pasitaiko dažnai. Priežastimi esti aštrūs pašaliniai kūnai. Prognozas pareina nuo žaizdelės didumo ir nuo sužeidimo vietos. Jeigu sužeidimas didelis ir yra akies viduryj, ties lėliuke, tai jam užgijus pasilieka randas, kuris kliudo regėti; jeigu randas šone nuo lėliukės, tai jis regėti mažai tekenkia. Gydymas. Plauti akis 3% boro rūgšties tirpiniu 2 kartus per dieną. Į akį įpūsti vieną kartą per dieną jodoformo miltelių, kad jie padengtų žaizdelės arba opos vietą. Akių uždegimu (laikotarpiniu) (Ophtalmia periodica s recidiva) serga tik arkliai 2—7 m. Šios ligos svarbiausia žymė yra ta, kad akių uždegimas tam tikrais nevienodais laikotarpiais pasireiškia ir vėl pranyksta. Recidyvai kartojasi, kol gyvulys apanka. Proceso paliesta dažniausiai tik viena akis; bet jai nustojus matyti, liga pereina į sveikąją. Spėjama, kad priežastis infekcinės kilmės, nes apsikrėtimas sveiko nuo nesveiko galimas. Susirgimai dažniausiai pasitaiko slėnėtose ir pelkėtose vietose. Iš to daroma išvada, kad dar nesurastas akių uždegimo mikrobas su pašaru arba vandeniu patenkąs į žarnų traktą, paskui į kraują, o iš ten į akį ir sukeliąs uždegimą. Ar ši liga persiduoda paveldėjimo keliu, klausimas ginčijamas. Šios ligos simptomai: ašarų varvėjimas, šviesos bijojimas, vokų gleivėtoji plėvelė (conjuctiva) žymiai paraudonavusi, raginė plėvelė vietomis drumzlėta ir kt. Liga prasideda staiga. Po 8—12 d. ligos procesas pražūva, visi simptomai pranyksta. Bet po 3—6 sav. procesas vėl prasideda, o per keletą dienų vėl pranyksta. Taip gali kartotis keletą kartų. Po kiekvieno recidivo regėjimo funkcija silpnėja ir baigiasi apakimu. Nežinant ligos priežasties, gydymas daugely atsitikimų gerų vaisių neduoda.

Valentin *Stang* u. David *Wirth* Tierheilkunde und Tierzucht Eine Enzyklopaedie der praktischen Nutztierkunde I u. II B. 1926; G. *Uebele* Handlexikon der Tierartzlichen Praxis I ir II B. 1925. 1927.; Heinrich *Jakob* Tierarzliche Augenheilkunde 1920; *Jos. Bayer* Augenheilkunde 1914.

Akių ligų mokslas (oftalmologija). Pradžia siekia graikų romėnų kultūros laikus, iš kurių yra pasilikę daug dar tebevartojamų pavadinimų. Vidur. amžiais turėjo įtakos arabų kultūra. Savarankiška medicinos mokslo šaka O. patapo XIX a. antroje pusėje, ir dabar ji yra pasiekusi didelio tobulumo laipsnį. Tam yra padėjusi bendra medicinos mokslo pažanga, o ypačiai akių tyrimo technika (oftalmoskopas, plyšinė lempa, ragenos mikroskopas) ir operatyvinės technikos (aseptika, lokalinė anestezija) pažanga.

Akių navikai dažniausiai esti vokų, retai pačios akies. Vokų navikai paprastai esti gerybiniai (apgamai, karpos, chalazionai ir t. t.). Senatvėje atsitinka vėžio opa (epithelioma), kuri ilgainiui išėda visą akį. Vidaus akies navikai yra beveik visuomet piktybiniai (glioma, sarcoma) ir reikalingi skubios operacijos.

Akių pakenkimai sudaro 7% profesinių kūno pakenkimų. Užgautų vokų patinimas gali būti nuo kraujosruvos ir, orbitos kaului įskilus, nuo patekusio iš nosies oro (emphysema). Vokų sužeidimas gali pagadinti vokų veikimą ir akies apsaugą. Įkritę į akį krislai dažnai palenda po viršutiniu voku arba įstringa ragenoje. Mažas ragenos įbrėžimas kartais įsisėtrija ir pagadina akį. Įtiškęs į akį verdąs vanduo, rūgštis, šarmas, kalkės gali nudeginti rageną ir pagadinti akį. Kiauras akies obuolio sužeidimas visada yra pavojingas akiai, nes gali pasidaryti arba pūlingas akies uždegimas (panophthalmitis), arba toks uždegimas, kuris kartais persimeta į antrąją nesužeistąją akį (ophthalmia sympathica). Ypačiai pavojingi tokie sužeidimai, kada

pasilieka akyje krislas. Jis pažinti galima Rentgeno spinduliais. Geležiniam krislui traukti yra elektromagnetas; kitoki krislai nevisada pavyksta išimti iš akies. Buku būdu akį užgavus, gali įplyšti rainelė ir kitos akies plėvės, gali išnirti lęšis, išsilieti kraujas į akies kamerą ir į stiklakūnį, gali plyšti odena ir dalis akies vidurių iškristi pro žaizdą laukan. Sužeistoji akis dažnai tenka išimti, kad būtų apsaugota sveikoji akis nuo simpatinio uždegimo ir apakimo. Vienos akies stoka sumažina žmogaus darbingumą 25—35%.

Akių sifilis. Iš paveldėto sifilio kyla gyslainės ir tinklainės susirgimų arba giliųjų ragenos sluoksnių uždegimas. Iš įgytojo sifilio kyla rainelės, ciliakūnio ir gyslainės su tinklaine uždegimai, akies vidujinių ir išorinių raumenų paralyžiai ir optinio nervo atrofija.

Akių taškai, būsimieji jaunos žuvytės regėjimo organai ir pirmas aiškiai matomas naujos gyvybės ženklas. Kol jie pasirodo, kiaušinėliai yra labai jautrūs, ir dėl to neturi būti sukrečiami. Po to jie gali būti net tolėliau siunčiami. Toj stadijoj, ypatingai įpakuoti, ikrai gyvi pasiekia iš Europos net Ameriką. Embrionuotų kiaušinėlių (ž.) vardu jie perkami ir parduodami. Kiek ilgai užtrunka, kol pasirodo akių taškai, pareina nuo ikrų perinimosi temperatūros ir nuo žuvų veislės — nuo vienos dienos baltosioms žuvims iki 10—100 dienų tauriosioms.

V. Koch Žuvivaisos pagrindai, Kaunas, 1926.

Akių tyrimas turi parodyti objektyviai randamus ligūstus akies ir jos prietaisų pakitimus ir išaiškinti akies funkcijos būtį. Paprastu akių žiūrėjimu galima išaiškinti stambesnieji pakitimai. Smulkiesiems ragenos, rainelės ir lęšio pakitimams pamatyti reikia fokalinio švietimo: tamsoje lempos šviesa pagaunama stipriu išgaubtiniu lęšiu ir fokusas pakreipiamas į akį. Apšviestoji akies vieta žiūrima pro padidinamąjį stiklą. Daugiau smulkmenų matyti paėmus Gullstrand'o plyšinę lempą ir žiūrint pro binokularinį ragenos mikroskopą. Akies dugnui (tinklainei ir gyslainei) tirti yra Helmholtz'o išrastasis oftalmoskopas (ž. akių veidrodis) ir ypačiai Gullstrand'o didysis stereoskopinis oftalmoskopas. Akių refrakcija tiriama oftalmoskopu, skiaskopu (ž. skiaskopija) arba refraktometru. Astigmatizmą rasti padeda oftalmometras (ž.). Vidaus akies spauda tiriama tonometru. Centraliniam regėjimui arba regėjimo aštrumui tirti vartojamos įvairaus dydžio raidės arba kitoki ženklai (optotypi), kuriuos normali akis mato atitinkamu atstumu. Periferiniam regėjimui tirti yra perimetras, toks lankas. Žiūrint į spuoguti lanko centre, vedžiojamas pagal lanką baltas arba spalvotas ženklas ir pažymima, ties kuria vieta jis nematomas. Tuo būdu randamas regimasis laukas ir aklosios vietos (skotomos). Šviesos jutimas ir adaptacija tiriama adaptometru. Spalvų jutimas tiriamas įvairiaspalviais vilnoniais siūlais arba įvairiais ženklais, sudėstytais iš spalvotų taškų, arba anomaloskopu (ž.).

Akių triperis, arba A. blennorėja, ūminis pūlingas konjunktyvos uždegimas. Naujagimiai suserga 2 — 5 dieną po gimimo nuo patekusių į akį per gimdymą triperio diegų — gonokokų. Suaugusieji gauna, jei triperio pūliais susitepę pirštus prisiliečia jais prie akių arba klojasi ant akių, kaip vaistus, triperio diegais užterštą šlapimą. Pasireiškia dideliu vokų suputimu, akių paraudimu ir labai gausiomis pūlingomis traiškanomis. Labai pavojinga akių liga. Kai kuriuose kraštuose ji yra viena dažnųjų aklumo priežasčių.

Akių tuberkuliozė. Nuo patekusių iš lauko tuberkuliozės bacilų pasidaro konjunktyvos ir ragenos opos. Nuo kraujo takais atnešamų į akį bacilų arba jų toksinų suserga dažniausiai rainelė, ciliakūnis ir gyslainė.

Akių uždegimas, ūminis vokų, kojunktyvos arba akies obuolio susirgimas su skausmais, vokų patinimu, akių paraudimu ir dažnai su gausiomis traiškanomis.

Akių veidrodis (oftalmoskopas), įgaubtinis veidrodėlis su skylute ties viduriu. Juo gydytojai žiūri akies vidaus, ypačiai akies dugno pakitimų ir susirgimų. Jį išrado Helmholtz'as (1851).

Akyžada, St Durskio (ž.) slapyvardis „Žem. L. Apžv." 1894, K. Maciaus (ž.) „Tėv. Sarge".

Akka, iki 1921 vadintas St. Jean d'Acre, Palestinos uostas (12.000 gyv.), paskutinė kryžiaus karų tvirtovė.

Akka Larentia (Larentina), pagal vieną romėnų padavimą Heraklo meilužė ir Tusko Tarucijo žmona, paaukojo visą savo milžinišką turtą romėnų tautai. Kitu padavimu, piemens Faustulo pati, Remo ir Romulo (ž.) žindytoja. Kai kurie mokslininkai laiko ją žemės deivės personifikacija, gimininga su Fauna ir Flora (ž).

Akkad, senosios Babilonijos miestas (ties Eufratu), vėliau — visos šiaurinės Babilonijos vardas.

Aklamacija (lot.), sušukimas, dažniausiai reiškiąs pritarimą. Romėnuose džiaugsmo ir pagarbos pareiškimas žymiems asmenims, valstybės vyrams, karo vadams ir poetams. Vėliau pasveikinimas karališkos šeimos narių. Susirinkimuose — priėmimas pasiūlymo bendru pritarimu, nebalsuojant.

Aklasmatė, J. Pronskaus (ž.) slapyvardis.

Aklė (lot. Galeopsis Ladanum L.), vienametė vaistinė žolė žioplinių (Labiatae) šeimynos. Seniau buvo tai populiarus vaistas gydyti kvėpavimo takų slogai, dabar beveik užmirštas augalas. Auga mūsų dirvose, pievose ir ežiose, lengvoje žemėje. Stiebas užauga iki 35 cm aukščio, mažai šakotas, neaiškiai keturkampis, mazgavietėse nesustorėjęs, švelniais plaukeliais apaugęs. Lapai priešinti, pailgi, pradedant nuo pusiau plokštelės iki viršūnės drėbtai dantytais kraščiukais, gelsvai žalios spalvos, abiejose pusėse mažais plaukeliais apaugę. Žiedynės iš 6—10 žiedelių. Taurelė bent pustrečio karto trumpesnė už geltonos spalvos vainikėlį. Džiovintos A. žolė mažai kvepia ir turi apykartį sūroką skonį. Mažose augalo liaukelėse yra tam tikros dervos ir kartaus skonio ekstraktyvinės sudėties dalių.

Aklimatizacija, prisitaikymas, pripratimas prie kitoniškų gyvenamosios vietos aplinkumos sąlygų. Aklimatizuojasi tie padarai, kurių nesunaikina vadinamosios A. ligos ir kurie prie naujų klimatinių sąlygų išsilaiko ir plinta. Šiltesnio klimato gyviai lengviau Ak, šaltame klimate negu atvirkščiai: pietų žmonės nesunkiai įsigyvena šaltesnėse srityse; zoologijos soduose laikomi šiltų kraštų gyvuliai neuždaryti pakelia bent vidurinės Europos žiemą. Didėjant žmonių skaičiui, europiečiai stengiasi aklimatizuotis plačiose ir turtingose atogrąžų srityse. Deja, atvykę į atogrąžas (bent geograf. šiaurės ir pietų platum. iki 15° ir žemiau 800 m) kolonistai negali apsisaugoti nuo išnykimo. P. Europos gyventojai lengviau pakelia atogrąžų klimatą; iš šiaurės europiečių yra tie atsparesni, kurių kūno konstitucija yra sausa ir tvirta, ir oda mažiau prakaituoja. Destruktyvinis atogrąžų klimato veikimas pasireiškia tuo, kad naujai atvykusių europiečių pajėgumas, mitimas ir kraujo elementų kūrimasis mažėja, didėja odos ir jaknų veikimas. Šių kolonistų vaikai yra labai palankūs patologiniams iškrypimams, o jau kitos kartos visai nustoja pajėgumo veistis. Europiečiams įsikurdinti atogrąžų krašte daug kenkia ligos (geltonasis drugys, dizenterija), kurios tenykščiams gyventojams yra mažiau pavojingos, ir per didelis alkoholinių gėralų vartojimas; todėl kolonistams yra būtina laikytis atogrąžų kraštams pritaikyto higienos (vad. atogrąžų higienos) režimo. **A. naminių gyvulių.** Iš žemės ūkio gyvulių geriausiai aklimatizuojasi kiaulės, kaip viską ėdą gyvuliai (omnivorai). Iš vienu augaliniu maistu temintančių gyvulių arkliai ir avys tenkinasi blogesne ganiava, todėl jie sugeba dar gyventi ten, kur galvijams mitimo sąlygos yra jau nepakenčiamos. Gyvulių veislės, kurios gerai aklimatizuojasi ir kurių ūkiškos ypatybės vertinamos, yra toli praplitusios už savo tėviškės ribų. Blogai besiaklimatizuojančios veislės gali būti labai naudingos tam tikrose aplinkos sąlygose, tačiau kitose sąlygose netenka savo ūkiškos reikšmės. Primityvinės veislės A. daug geriau už pagerintas ir kultūrines. Kalnų veislės blogai A. žemumose, o žemumų kalnuose. Veislės, kurios gerai aklimatizuojasi, naujoje gyvenimo vietoje nežymiai pasikeičia. Kiek kitėja daugiausia jų išorinės ypatybės, bet visos pagrindinės ypatybės, fiziologinės ir ūkiškosios, pasireiškia ir naujoje jų gyvenimo vietoje. Gyvuliai, priklausą blogai besiaklimatizuojančioms veislėms, naujoje gyvenamoje vietotoje visiškai netenka charakteringų savo veislės ypatybių. Pvz., Šortgornai, kurių tėviškėje Anglijoje nepaprastai gausios mitimo sąlygos ir švelnus drėgnas klimatas, visur, kur klimato ir mitimo sąlygos yra kitokios negu jų tėviškėj, taip žymiai pasikeičia, jog kelioms kartoms nuo įvežimo praslinkus, sunku pažinti juose Šortgornus. Simentalai (Šveicarijos kalnų veislė), kurie plačiai laikomi pietų Vokietijoje, nukrypsta nuo savo tipo juo labiau, juo naujos gyvenimo vietos sąlygos yra skirtingesnės. Kai kur, būtent ten, kur dirvose maža kalkių ir pašarinės žolės blogai dera, importuoti Simentalai savo formomis ir produktingumu lieka blogesni už vietinius galvijus. Oldenburgo arkliai, savo tėviškėje labai dailios kūno sudėties ir stiprių kaulų arkliai, blogesnėse mitimo sąlygose netenka savo sudėties dailumo, įgyja silpnus kaulus, kitėja blogėjimo linkme. Gerai aklimatizuojasi: 1. Anglijos kiaulės, Jorkšyrai, kurie laikomi ne vien Anglijoje, bet daugelyje Europos kraštų, Amerikoje, Australijoje, iš dalies ir Afrikoje (Maroke, Tunise); 2. Olandų veislės galvijai laikomi visoje š. ir vid. Europoje, J. A. V., P. Amerikoje ir t. t. Liet. atsirado jau XVI a.; 3. Anglijos pilnakraujai arkliai, kurie visam pasauly naudojami lengviems arkliams gerinti ir arklių lenktynėms. Apskritai, jei senos ir naujos gyvenamos vietos klimato, mitimo, laikymo ir naudojimo sąlygos yra perdaug skirtingos, geriausia visiškai atsisakyti nuo šių veislių gyvulių importo, nors jie ir pasižymėtų labiausiai branginamomis ūkiškomis ypatybėmis, nes gyvuliai yra aplinkos padarinys, ir jų ūkiškos ypatybės gali teigiamai pasireikšti tiktai tam tikrose aplinkos sąlygose. Ypatingai reikia saugotis gyvulių gabenimo iš gerų gyvenimo sąlygų į blogas, iš žemumų į kalnus ir atvirkščiai, iš

derlingų dirvų į sausas tyrumas, nes importuotų gyvulių veislė greit netenka savo teigiamų ūkiškų ypatybių, o kartais rodo ir aiškių išsigimimo žymių. Bet ir gerai besiaklimatizuojančiai veislei priklausąs gyvulys turi individuališkai prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų. Kol to neįvyko, pvz., reproduktoriai blogai kergia ir apvaisina; moteriškos lyties gyvuliai nepasibėga, dažnai išsimeta arba veda silpnus jauniklius, arkliai dažnai serga influenca arba bronchų kataru. Visi šie reiškiniai yra dažniausiai laikino pobūdžio ir vėliau išnyksta. Norint, kad jie nepasireikštų, o pasireiškę greit išnyktų, reikia įvežti gyvuliai stengtis šerti ir laikyti taip, kaip senoje gyvenamoje vietoje.

S. Giršavičius Gyvulių veisimas Žemės Ūkio Vad. III t.; *L. Adametz* Lehrbuch der allgemeinen Tierzucht. *Pusch-Hansen* Lehrbuch der allgemeinen Tierzucht. *Kronacher* Allgemeine Tierzucht.

A. žuvų. Visos gėlųjų vandenų žuvys yra kilusios iš jūrinių. Pvz., paprastas mūsų upėtakis (ž.) (lot.: Salmo fario), kilęs iš šlakio (ž.) (lot.: Salmo trutta), kuris kadaise, atkeliavęs į upes neršti, liko jose ir prisitaikė prie naujų mitimo bei dauginimosi sąlygų, atpratęs nuo kelionių, nebegrįžo į jūrą. Lietuvoje jau istoriškais laikais kultūringų žmonių pastangomis įveista keletas mūsų klimatui naujų žuvų rūšių: karpis (ž.) iš Dunojaus upyno, sija (ž.) iš šiaurės, vaivorykštinis upėtakis (ž.) iš Amerikos, orfa (ž.) iš v. Europos (ž. vandenų apveisimas).

A. kultūrinių augalų. Augalai vienos rūšies ar atmainos turi bendrų ypatybių, bet ir atskiri vienos atmainos augalai gali turėti skirtingų ypatybių, kurios vietinėse augimo sąlygose nepasireiškia. Pvz., vienas augalas gali būti atsparesnis šalčiui, drėgmei ar sausumai, kitas mažiau atsparus augalas. Perkėlus augalus į kitas klimatines sąlygas, pvz., raudonuosius dobilus iš Italijos į Lietuvą, daug jų, šiuo atveju dobilų, pražūva, lieka tik nedidelis kiekis tų, kurie galėjo pakęsti ir didesnį šaltį ir didesnę drėgmę. Jei šiuos likusius dobilus toliau augintume ir jų sėklas sėtume, tai jie jau nežūtų. Tuo būdu natūraliniu atrinkimu augalų, pakenčiančių vietines sąlygas, išauginami joms tinkami augalai, arba aklimatizuojami. Tarp kitų tikslų, augalų A. siekia ir selekcija (ž.).

V. Viliamas Kultūrinių augalų kilmės, „Kosmos", 1931

Aklinė vinaga, žuvis kitaip vadinama apakėlė (ž.), tikriau nėgė upinė (ž.).

Aklyniai, Šiaulių aps. ir val. kaimas; 1922 88 gyv.; 3 km nuo Šilėnų st.

Aklys, ežeras Alytaus ap. Daugų val. 0,5 ha.

Aklis, tam tikra sparvų (Tabadidae) rūšis, lietinis aklis (Haematopota plutialis L.), apie 1 cm ilgio, kuris vasarą, ypač prieš lietų, puola naminius gyvulius (nemėgsta baltų gyvulių ir šiaip baltos spalvos) ir net žmogų, čiulpia kraują ir kankina. Kadangi jis lengva ranka užmušti ar sugauti, tai žmonių laikomas aklu; iš čia ir pavadinimas; kartais A. vadinamos ir visos sparvos (Tabanus bovinus ir t. t.).

Aklosios žarnos uždegimas (lot. typlitis), kaip savaimingas susirgimas pasitaiko retai, bet kartu su appendix'o uždegimu (appendicitis) labai dažnai. Appendix'as ir akloji žarna yra gretimi organai ir uždegimas nuo appendix'o lengvai pereina į akląją žarną. Kasdieniniame gyvenime appendicitis ir aklosios žarnos uždegimas laikomas vienu tuo pačiu susirgimu.

Aklųjų globojimas, rūpinimasis jų būviu. Seniausia esamųjų prieglaudų akliesiems yra įsteigta XIII a. Hospice des Quinz - Vingts Paryžiuje. Pirmąją įstaigą akliesiems mokyti buvo įsteigęs Paryžiuje Haiiy (1784). XIX a. pradžioje tokių įstaigų pradėta steigti ir kituose kraštuose. Aklieji mokomi jose rašto ir amatų. Raštui naudojamasi Braille'o pasiūlytais taškų ženklais. Jie išspaudžiami storame popieriuje: antroje popieriaus pusėje jie užčiuopiami pirštais. Kai kur jau yra įvestas privalomas pradžios mokslas akliesiems. Marburge yra institutas aukštajam mokslui eiti. Lietuvoje pirmasis aklųjų institutas su pradžios mokslo kursu ir amatų mokykla buvo įsteigtas Kaune 1928. Jį išlaiko Lietuvos akliesiems globoti draugija.

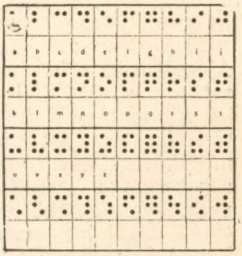

Braille'o sistemos taškinė abėcėlė. Nepažymėtieji ženklai vartojami įvairių kalbų skirtingiesiems raštaženkliams.

P. Avižonis Aklųjų globojimas kitur ir Lietuvoje. Kaunas, 1923.

Aklumas yra visiškas regėjimo praradimas. Paprastai aklumu vadinamas ir toks regėjimo sunykimas, kada žmogus nebemato sau tako. A. pareina arba nuo drumstumų, kurie kliudo spinduliams pasiekti pro akies tarpus tinklainę, arba nuo tinklainės ir optinio nervo susirgimų. A. gali būti išgydomas ir nebeišgydomas. Neišgydomo A. priežasčių esti įvairių. Lietuvoje dažniausios aklumo priežastys yra trachoma, glaukoma ir akių pakenkimai. Lietuvoje gyventojų surašymo daviniais (1923) aklų yra vyrų 1389, moterų 1740, iš viso 3129. Aklumo koeficientu vadinamas skaičius aklų iš 10.000 gyventojų: Lietuvoje yra 15,4, Suomijoje

11,9, Anglijoje 7,3, Šveicarijoje 7,2, Prancūzijoje 7,1, Vokietijoje 6,1.

P. Avižonis Aklumas ir trachoma Lietuvoje. Vilnius, 1913; *P. Avižonis* Boliezni glaz i slepota sredi krestjan litovcev Gruzdievskoj i Ligumskoj volostej Šavelskago ujezda Kovens. gub. Jurjev 1914.

Aklumas, nakties (hemeralopia), arba vištalakis, vištatupis, yra sugedimas akių adaptacijos patamsiui. Tokių akių žmogus prietemoje prilygsta aklam. Atsitinka dėl nepakankamumo maisto (dėl vitaminų stokos) arba dėl tinklainės susirgimų.

Aklumas, spalvų, negalėjimas atrinkti ar visų spektro spalvų (achromatopsia), arba dalies jų, dažniausiai raudonos ir žalios (dyschromatopsia). Įgimtinis spalvų A., arba daltonizmas, atsitinka dažniau vyrams negu moterims: 4% visų vyrų yra daltonikai, o moterų tik 0,4%; įisai atsitinka nuo tinklainės ir optinio nervo susirgimų. Žmonės su ydingu spalvų jutimu netinka tarnybai susisiekimo įmonėse, kur vartojami spalvoti signalai.

Aklušiai, Utenos aps. Aluntos val. kaimas; 1922 170 gyv.; 6 km. nuo Aluntos.

Akmeizmas, arba adamizmas, rusų literatūroje simbolistinio stiliaus atžala, oficiališkai prasidėjusi 1912 M. Gumiliovo ir S. Gorodeckio vadovaujama. Akmeistai iš esmės būdami simbolistinio stiliaus tęsėjai, užprotestavo prieš didelį rusų simbolistų palinkimą mistikai, teosofijai, okultizmui. Jie šaukė atgal į gyvenimą, į menišką teisybę, kvietė priimti pasaulį ir jo daiktus tokius, koki jie yra pačios gamtos sutvarkyti, per daug nesigilinant į daiktų savitarpio ryšį. A. įnešė į simbolistinį stilių naujų elementų: itin mėgsta sunkius „griozdiškus" žodžius, kurie, jų įsitikinimu, gali duoti poezijai konkretaus vaizdingumo, realaus daiktingumo, surišti ją su gamta; prieštaraudami mistikams, visur kultivuodami realų daiktą, itin mėgsta daiktą, koks jis yra, poetiniame stiliuje stengiasi kiek galint daugiau vartoti daiktavardžių ir apsieiti be veiksmažodžių; A., susižavėję daiktais, jų svoriu ir medžiaga, nesirūpina spalvomis, linijomis, melodija. Todėl jie poetiniame stiliuje atsisako nuo dainiško eilėraščių muzikalumo, besistengdami pasitenkinti paprasta gyvenimiška kalba. A. raidoje šios srovės poetai darosi ne tiktai daikto dainiai, bet ir lyg daikto fetišistai: atskiras daiktas, dažnai vulgarus ar kreivas, užstoja jiems visą pasaulį. Ilgainiui vieni A. nuėjo neoklasicizmo, kiti neoromantizmo keliu. Prie šios rusų rašytojų grupės, be Gumiliovo ir Gorodeckio, priklausė dar (kiti dar ir dabar tuo pat stiliumi teberašo) O. Mandelštam, V. Narbut, A. Achmatova, M. Zenkevič, Kuzmin - Karavajev, N. Ocup, Marina Cvetajeva ir kt. Kai kurį laiką rusų menininkų žurnalas „Apollon" buvo A. reiškėjas. Lietuvoje akmeizmo principus stengėsi išpopuliarinti „Keturių Vėjų" rašytojų grupė su Petrėnu -Taruliu ir K. Binkiu pryšaky.

P. Žirmunskij Preodolevanije simvolizma ir Dva napravlenija sovremennoj liriki; *B. Eichenbaum* Anna Achmatova, 1923; *V. Vinogradov* Poezija Anny Achmatovoj, 1925; Keturi vėjai, — atskiri straipsneliai — vertimai apie daiktus.

Akmena, populiarus Lietuvos upių vardas. 1) (Akmenė) — Tauragės a. upė, Jūros (Nemuno) kair. int., 60,5 km ilgio. Versmės prie Druktiniškių k. Kražių val. Raseinių a., 4 km nuo Karklėnų bkm. Teka pietų vak. kryptimi pro Kaltinėnus ir Pagramantį, Tauragės a., įteka į Jūrą ties Ringių dv. Tauragės a. ir val. Intakai: 58,1 km deš. Raudzė; 58,1 km kair. než.; 56,5 km deš. Ašvija; 49,5 ir 48,1 km du deš. než. ties Kaltinėnų m.; 45,6 km kair. Ežerupė; 43,9 km deš. Ižna; 42,7 km kair. než.; 33,4 km kair. Vikveidys; 27,0 km deš. Jerubinė; 19,4 km deš. Žadalis; 18,8 km kair. Bremenė; 18,4 km deš., 14,4 km kair. ir 11,0 km kair. — než.; 3,3 km kair. Gramantalė. Vidutinis išilginis nuolydis 0,002. Baseino plotas 395 km^2; iki Ižnos intekliaus 136 km^2, su Ižna 228 km^2. Vandens debitas aukščiau Ižnos maks. 30, vid. 0,9, min. 0,1 m^3/sek.; žemiau Ižnos maks. 45, vid. 1,5, min. 0,2 m^3/ sek.; prie žiočių maks. 100, vid. 2,7, min 0,4 m^3/sek. Vandens malūnai 5 vietose: Kiaukaliuose, Traksedyje, Vaičiuose, Kilpinyje, Keivėse. 2) (Akmina), kitaip Danija (vok. Dange)—Kretingos ir Klaipėdos ap. upė, Kuršmarių šiaur. intakas, 56,5 km ilgio. Versmės — Kretingos a. Salantų val., laukuose tarp Degimų ir Mažųjų Žalimų k. Teka į pietus, pro Kretingą (29 km kair. krante); 26,7 km žemupio Klaipėdos krašte; įteka į Kuršmarių žiotis (vok. Seetief) Klaipėdos mieste. Intakai: 53,5 km kair. Raudonupys; 52,0 km deš. Ažuolupys; 51,4 km kair. Šokė; 49,2 km. kair. Vinkšnupys; 46,3 km deš. Šlaveita, aukštupy vad. Akmenalis; 44,7 km kair. Vaineikupys; 42,5 km kair. Šukupys; 40,6 km deš. Kunigupys; 40,1 km kair. Skroblys; 35,7 km kair. Pilsupys; 32,2 km kair. Dirsupys; 30,5 ir 29,5 km kair. než.; 27,9 km kair. Jaurikla; 25,0 km deš. Tenžė; 24,0 km kair. Dagalis; 23,5 km kair. Bėbrunė; 22,0 km kair. Banė; 15,4 km kair. Ekitis; 15,1 km deš. Gindulė; 11,8 km kair. Ringelis; dar 5 kair. než. intakai. Išilginis nuolydis aukštupy 0,002, vidupy 0,0015, žemupy iki 0,0003, jūros paspyrio ribose. Baseino plotas su Tenže 323 km^2, visas 578 km^2. Vandens debitas žemiau Tenžės intekliaus; maks. 60, vid. 2,2, min. 0,3 m^3/sek.; prie žiočių: maks. 90, vid. 4,0, min. 0,7 m^3/sek. Vandens malūnų 6: Vaineikiuose 47 km, Genčiuose 42 km, Pajuodupiuose 37 km, Kurmaičiuose 35 km, Kretingoje 29 km

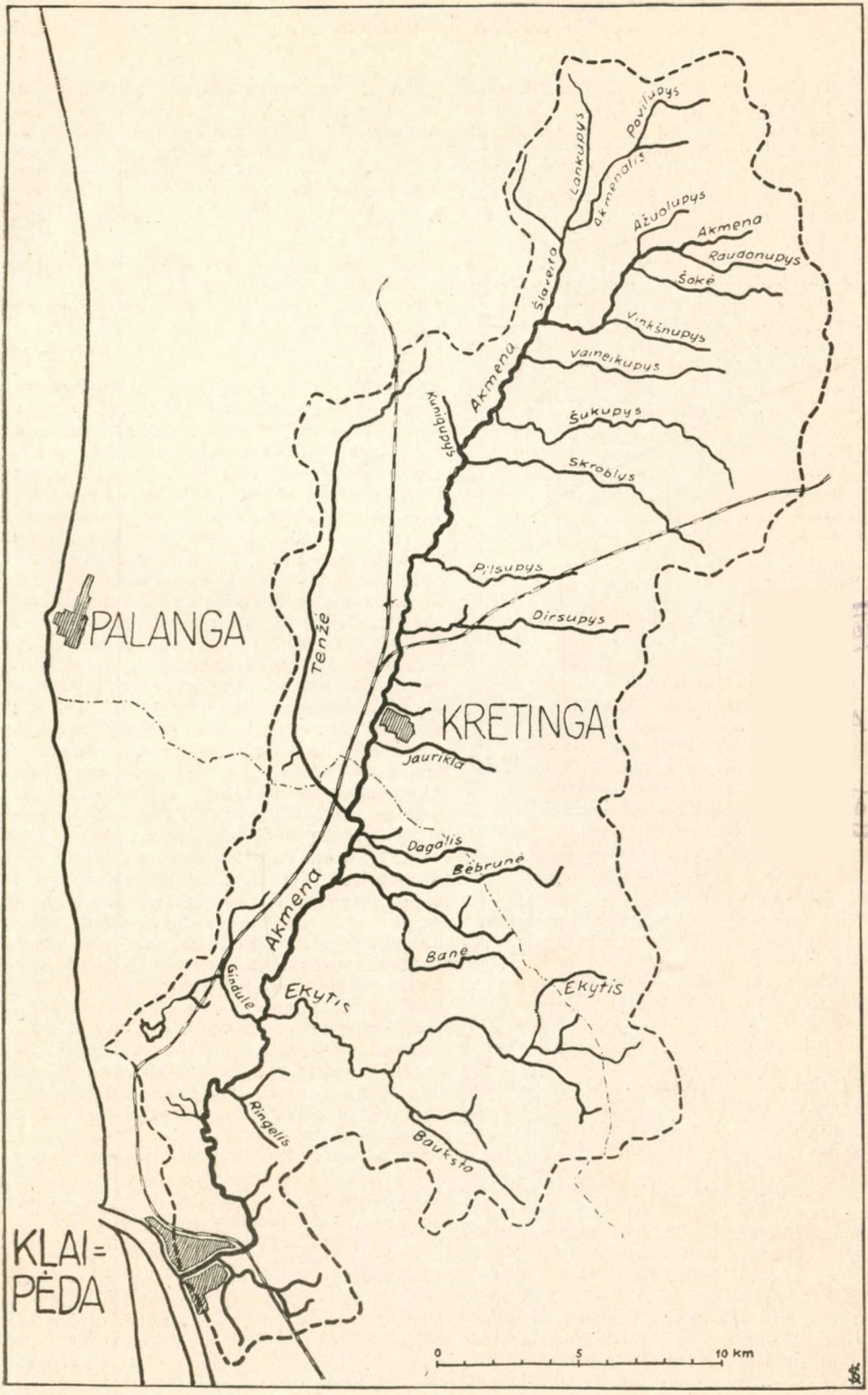

Akmenos-Danijos baseinas.

ir Penkininkuose 27 km. Tiltai: 31,6 km glžk. Kretinga — Telšiai, 30,5 km všk., 28,6 km Kretingoje, 4,2 km plento, 2,7 km glžk. Klaipėda — Pagėgiai, sukamas Biržos tiltas ir keliamas Karolio tiltas Klaipėdos mieste. Žemutinė Akmenos — Danijos dalis tinka laivininkystei: iki Megalių k. 11,2 km gali eiti 50 t laivai iki 19 m ilgio, 3,2 m pločio; vandens gilumas 1,4 iki 1,0 prie žemo horiz. Žemiau Tauralaukių k. 8,8 km gali plaukti 200 t laivai iki 40 m ilgio 6 m pločio; vandens gilumas 2,0 iki 1,7 m prie žemo horiz. Žemiau glžk. tilto 2,7 km (5 angos po 13,2 m) upė tinka dideliems laivams, jos platumas 35—40 m, gilumas 3,5 iki 4,5 m. Biržos tilto anga 19+14 m. Klaipėdoje, prie Biržos tilto, veikia vand. matav. stotis nuo 1846 (1811) metų. Stoties nulio altitudė: — 0,646 m; vidut. horiz. + 0,69 m; aukšč. + 2,30 1894 II 12, žemiaus. — 0,23 1896 III 3.

J. Kres Deutsche Küstenflüsse. Berlin 1911, psl. 65-66.

3) Ukmergės a. upė, Širvintos (Šventosios, Neries) kair. intakas, 23,7 km ilgio; seniau tekėjo į Alonos ežerą, kurio ištakas Juodė jungiasi su Širvinta keliolika km žemiau. Versmės — Kalnuotos k. Vilniaus krašte; 2,9 km žemupio Giedraičių val. Ukmergės a.; teka pro Magūnų ir Šlevetrų k. Baseino plotas 136 km². 4) Šiaulių a. Raudėnų val. upelis, Žižmos (Ventos) deš. intakas, 14,2 km ilgio. Versmės — Šilenų k.; tarp 12,2 ir 9,6 km teka pro Dirvonėnų ežerą, 6,3 km kerta Kužių — Telšių glžk. liniją. 5) (vok. Ackminge) — Rytų Prūsų upelis, Nemuno deltoje, Kuršmarių ryt. intakas, 13,5 km ilgio. Versmės — Akmeniškių k., greta Šakūnų, žiotys ties Akmena (vok. Ackminge), į pietus nuo Rusnės. 6) Raseinių a. Šimkaičių val. upelis, Mituvos (Nemuno) deš. intakas, 11,7 km ilgio. Versmės — ties Akmeniškių k. 7) Rytų Prūsų upelis. Įsrės (Prėgalės) kair. intakas, 11 km ilgio (vok. Ackmenis — Bach). 8) Panevėžio a. Kupiškio val. upelis, Suosos (Lėvens, Mūšos, Lielupės) deš. intakas, 6,3 km ilgio. Teka pro Akmenių k. 9) (Akmenupis) — Mažeikių a. Akmenės val. upelis. Dabikinės (Ventos) deš. intakas, 5,0 km ilgio, kanalizuotas, teka 2 km į vakarus nuo Akmenės miest. 10) Tauragės a. Eržvilko val. upelis. Šaltuonos (Šešuvio, Jūros, Nemuno) deš. intakas, 4,5 km ilgio, teka 2 km į rytus nuo Eržvilko miest.

Akmena (Akmenis): 1) Trakų apylinkės ež., į vakarus nuo Galvės ež., Neries baseine, 2,6 km² ploto, paviršiaus altitudė 152,8 m aukščiau jūros. 2) Trakų a. Aukštadvario v. ež., Ribinkos (Verknės, Nemuno) baseine, 0,8 km² ploto, paviršiaus altitudė 146,2 m aukščiau jūros. 3) Rokiškio a. Juodupio v. ež., sienoje su Latvija. 4) Seinų a. Kučiūnų val., Alnos (Zapsės, Gnedos, Balt. Ančios) baseine.

Akmena, 1) Panevėžio aps. Viešintų val. paliv.; 10 km nuo Surdegių st.; 2) Utenos aps. Malėtų val. vienk. (Juodėnai); 4 km nuo Malėtų.

Akmenalis (Akminalis), Kretingos a. upelis, Akmenos 2 deš. intakas, 9,8 km ilgio. Versmės Grūšlaukio bk., Darbėnų val.; intakai: 7,9 km deš. Povilupys, 3,8 km deš. Laukupys. Žemutinė upelio dalis, žemiau Laukupio, vadinama Šlaveita; teka p. v. kryptimi pro Kumpikų ir Šlaveitų k. Vid. nuolydis 0,0005.

Akmenė, 1) Mažeikių aps. miestelis; gyv. 1500; ūkių bei gyv. namų 230. Kat. bažnyčia įkurta 1595 m. ir XX a. iš naujo statyta; parapijos mokykla įkurta 1596. Nuo Dabikinės gl. st. 6 km. Miestelis stovi toj Dabikinės upelės (Ventos intako) vietoj, kur į žemupį prasideda platus jos klonis. Netoli A. randami pėdsakai žemaičių—kuršių kovų su kalavininkais; 2) Raseinių aps. Šilavos val. kaimas; 1922 28 gyv.; 4 km nuo Šilavos; 3) Biržų aps. Vabalninko val. du viensėdžiai; a) 1922 21 gyv., 13 km nuo Vabalninko, ir b) 1922 14 gyv., 14 km nuo Kupiškio; 4) Panevėžio aps. Krekenavos val. viens.; 1922 39 gyv.; 3 km nuo Krekenavos; 5) Panevėžio aps. Naujamiesčio val. viens.; 1922 9 gyv.; 10 km nuo Labos st.; 6) Panevėžio aps. Vadoklių val. viens.; 1922 7 gyv.; 6 km nuo Vadoklių.

Akmenėliai, 1) Kėdainių aps. Žeimių val. kaimas; 1922 177 gyv.; 11 km nuo Jonavos st.; 2) Šiaulių aps. Pakruojo val. dvar.; 1922 43 gyv.; 6 km nuo Pakruojo.

Akmenėliai (liškos), lietuvių žaidimas vaikams. Reikia 5 akmenėlių. Žaidėjų 2, lig 4 — 5; jie susėda ratu lygioj vietoj. Laimėjimai skaičiuojami „akimis" nuo 100 iki 1000. Žaisti galima: 1) su papylimais ir 2) be papylimų. Žaidimo esmė yra ta, kad pabėrus (su papylimais) arba susidėliojus (be papylimų) akmenėlius, vienas imamas į ranką ir metamas į viršų, ir kol tas akmenėlis sugrįžta į ranką, stengiamasi paimti ta pačia ranka nuo žemės antrą akmenėlį, vėliau 2 iš karto, paskui 3 ir 4 akmenėlius iš karto.

Akmengraužė (Saxifraga), daugmetė darželio gėlė, žalia ir žiemą. Mėgsta atvirą, akmeningą vietą. Veisiasi iš sėklų, krūmo dalių ar ūgių. Geresnės atmainos Saxifraga muscoides, hypnoides, caespitosa.

J. Strazdas Darželio gėlės.

Akmeniai, 1) Biržų aps. Papilio val. a) kaimas; 1922 33 gyv.; 7 km nuo Papilio; b) viens.; 1922 21 gyv.; 6 km nuo Papilio; 2) Kėdainių aps. Žeimių val. kaimas; 1922 177 gyv.; 11 km nuo Jonavos; 3) Panevėžio aps. Kupiškio val. viens.; 1922 212 gyv.; 9

km nuo Kupiškio; 4) Panevėžio aps. Subačiaus val. kaimas; 1922 194 gyv.; 2,5 km nuo Subačiaus; 5) Raseinių aps. Kražių val. paliv.; 1922 74 gyv.; 8 km nuo Kražių; 6) Rokiškio aps. ir val. kaimas; 1922 46 gyv.; 3 km nuo Rokiškio st.; 7) Seinų aps. Kučiūnų val. kaimas; 1922 406 gyv.; 7 km nuo Lazdijų; 8) Utenos aps. Malėtų val. kaimas; 1922 128 gyv.; 4,5 km nuo Malėtų; 9) Ukmergės aps. Širvintų val. kaimas; 1922 155 gyv.; 1,5 km nuo Ukmergės; 10) (Liet. Ap. V. Akmenė) Raseinių aps. Tytavėnų val. viens.; 1923 12 gyv.; 8 km nuo Pagryžuvio glž.

Akmenynė, 1) Kėdainių aps. Pašušvio val. viens.; 12 km nuo Baisogalos; 2) Panevėžio aps. Ražalimo val. kaimas; 1922 39 gyv.; 3 km nuo Ražalimo; 3) Rokiškio aps. Juodupio val. viens.; 20 km nuo Rokiškio; 4) Šakių aps. Lukšių val. kaimas; 1922 27 gyv.; 14 km nuo Šakių; 5) Stalupėnų aps. Pilupėnų par. kaimas.

Akmeninis, Kauno a. Vilkijos v. upelis, Striūnos (Nevėžio) kair. int., 7,1 km ilgio. Versmės Gaigalų k. pievose, teka pro Liesnapolio dv. ir Girnikų k. rytų kryptimi. Vid. nuolydis 0,003.

Akmeninis upėtakis, srauniuose ir nemaistinguose kalnų upeliuose augąs margasis upėtakis, per kelerius metus užaugąs iki 18 — 20 cm ilgumo.

Akmeninis vėžys (lot. astacus torrentium arba a. saxatilis), mažas, daugiausia akmeninguose šaltuose šaltinių upeliuose gyvenąs mūsų vėžio (ž.) išsigimėlis. Dydžio jis esti retai kada iki 10 cm ir svorio ne daugiau kaip 70 gramų. Žnyplės ir kojos baltos arba šviesiai pilksvos.

Akmenynų kaimo ež. Marijampolės ap. Kalvarijos val. 0,8 ha.

Akmenys — kulto. Istoriškos žinios ir liaudies tradicijos tvirtina, kad kai kurie esamųjų mūsų laukuose akmenų senovėje buvo aukos akmenimis šventovėse arba laukuose, kur jie įvairiems lauko globėjams buvo paskirti. Krikščionybės laikais daug senovės aukos akmenų buvo sunaikinta, kiti apleisti; buvo draudžiama jie laikyti, ir tik mažesnė jų dalis buvo paskirta krikščioniškam kultui. Tokie akmenys liaudies yra gerbiami ir laikomi stebuklingais.

Daugelis aukos akmenų jokių ypatingų žymių neturi, ir tik jų pavadinimai („Velnio", „Laumės" akmens ir kt.) ir susijusios su jais kai kurios liaudies tradicijos pabrėžia, kad jie yra senovės kulto akmenys. Gana daug sutinkama aukos akmenų, žmogaus ranka pažymėtų. Jų tarpe galima pastebėti šios ryškios aukos akmenų grupės: 1. Pėduoti ir dubenuoti akmenys. Pėdomis liaudis vadina pailgus akmenyje iškaltus įdubimus, o dubenimis — apskritus įdubimus. Vietomis tokios pėdos yra laikomos Dievo, Švenčiausiosios Motinos ar kurių šventųjų. Šitie akmenys ypačiai yra gerbiami. Nemaža pėdų yra velnio pėdomis vadinamų, bet joms jau jokios pagarbos nereiškiama. Apie dubenėlius pasakojama, kad juose buvęs laikomas šventas vanduo, kada toje vietoje buvusi bažnyčia. 2. Rašyti akmenys. Šitai kulto akmenų grupei galima priskirti akmenys su iškaltais juose saulės, mėnulio, žalčio, pasagos ir kitokiais ženklais. 3. Stabakuliai yra panašūs į mengirus (ž.). Tai 1,5 — 1 m aukščio akmenys, apie kuriuos pasakojama, kad jie suakmenėję žmonės esą (ties Kaltinėnais). 4. Akmenys velnio stalais, krėslais, sostais vadinami. Šitos grupės akmenys neretai yra žmogaus ranka kalti, kad geriau tiktų aukuru būti. Jie turi iškaltus aukojimo dubenėlius ir latakus. (Didysis akmuo, Paparčių km., Žaslių v., Trakų aps.) 5. Akmenys keleiviai tie, apie kuriuos pasakojama, kad jie dėl kurių nors priežasčių iš vietos į vietą keliaudavę (Mokaus akmuo, Sukinių km., Pabaisko v., Ukmergės aps.) arba velnio buvę velkami bažnyčios durims užversti (Puntukas, Puntuko km., Anykščių v., Utenos aps.).

P. Tarasenka Akmenys Trakų apskrt. Kultūra Nr. 1, 1923; *P. Tarasenka* Lietuvos archeologijos medžiaga. 1928; *M. Baruch* Boże stopki. Varšuva. 1907.

Akmeniškė, 1) Utenos aps. Linkmėnų val. kaimas; 1922 63 gyv.; 7 km nuo Salgudiškio st.; 2) Raseinių aps. Šimkaičių val. paliv.; 1922 15 gyv.; 5 km nuo Šimkaičių.

Akmeniškiai, 1) Biržų aps. Nemunėlio Radviliškio val. kaimas; 1922 37 gyv.; 7 km nuo Nemunėlio Radviliškio; 2) Raseinių aps. Girkalnio val. kaimas; 1922 150 gyv.; 14 km nuo Ariogalos; 3) Biržų aps. Žeimelio val. viens.; 1922 27 gyv.; 3 km nuo Žeimelio; 4) Raseinių aps. Kražių val. viens.; 1922 8 gyv.; 7 km nuo Kražių; 5) Ragainės aps. Budviečių par. kaimas; 6) A. (kartais Akmoniškiai), Pagėgių (seniau Tilžės) aps. Katyčių vals. kaimas; 564 ha; 1925 263 gyv.; pr. mokykla.

Akmenka, 1) Utenos aps. Daugailių val. viens.; 3 km nuo Daugailių; 2) Ukmergės aps. Giedraičių viens.; 3 km nuo Giedraičių; 3) Ukmergės aps. Kurklių val. viens. (Akmenė); 10 km nuo Kovarsko.

Akmens bobos, taip yra vadinami iškalti iš akmens vyrų ir moterų atvaizdai, kurių nemaža randama ypač Ukrainoje, pietų Rusijoje (Dono ir Kubanės srityse), vidurinėje Azijoje ir vakariniuose Rytų Prūsuose ligi Vislos. Jie, dažnai randami pastatyti ant pilkapių, vaizduoja, tur būt, palaidotus ten žmones. Jų laikas I tūkstantmetis Kr. g. Ma-

noma, kad daugumas jų pastatyta skytų sarmatų tautų.

Ebert Reallexikon der Vorgeschichte, XII, 408—409.

Akmens kirviukai. Tipiški akmens gadynės neolito laikotarpio padarai yra įvairios išvaizdos lyginti akmens kirviukai. Lietuvoje jų aptinkama gana daug ir randama arba neolito (ž.) laikotarpio sodybose, prie vandenų, piliakalniuose ir laidojimo vietose, arba visai atsitiktinai pavieniui laukuose, žemę dirbant, kur gal būt kapo arba sodybos liekanų. Daugumas Lietuvoje randamų A. kirviukų yra dirbti vietoje iš titnago, putnago, granito, sienito. Kiek rečiau randama ir kitų kraštų — Danijos, Prūsų ir Suomijos akmens kirviukų. A. kirviukų yra įvairaus

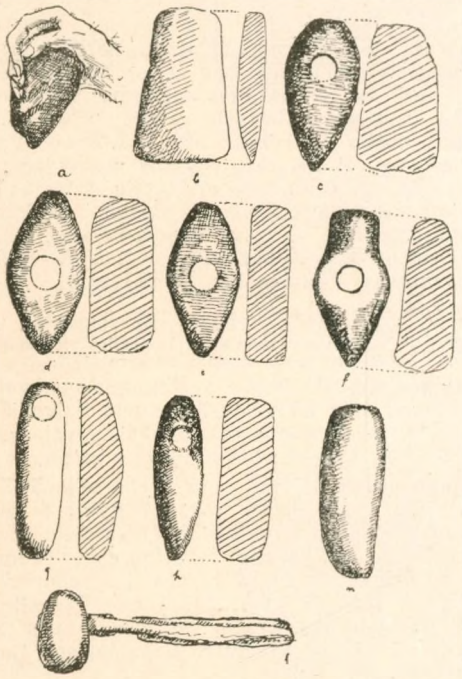

dydžio. Didesnieji turi ligi 40 — 30 cm ilgio, o mažesnieji pasitaiko net 10 — 7 cm ilgio. Visi aptinkami Lietuvoje A. kirviukai galima suskirstyti į senesniųjų ir naujesniųjų kirviukų grupes. 1. Pirmai grupei priklauso visi kalto pavidalo kirviukai be skylės kotui. Jų tarpe pažymėtini: pirmykštės — titnaginės bylės nelygiai apkaltais šonais (a). Jos labai panašios į šios rūšies paleolito padarus. Vėliau toms titnago bylėms pradėta lyginti ašmenys, o dar vėliau atsirado ir įvairios rūšies akmens išvaizdos kirviukų - kaltų. Jie yra platesniais (b) ar lygiais ašmenimis, dviem ašmenuotais galais, apvalia pentimi ir kit. 2. Naujesniųjų akmens kirviukų grupei priklauso visi kirviukai su skyle kotui, kurią išgręždavo tuščiaviduriu kaulu, panaudodami vandenį ir smėlį. Labai daug aptinkama šių padarų atmainų: kirviukų vienu buku galu (e), dviem bukais arba aštriais galais (d, e), apvaliai apdirbtu buožgaliu (f) ir įvairios kitos išvaizdos. Rečiau aptinkama kirviukų kaplių, vienu šonu lygiu, o kitu išlenktu ir skyle prie galo (g, h). Prie naujesniųjų akmens kirviukų grupės reikia priskirti ir gana retai aptinkami, gražiai nulyginti, panašūs į cigarą arba cilindrą akmens dirbiniai, vienu ašmenuotu ilenktu galu (m.). Tarp daugelio jau surinktų akmens kirviukų įdomų radinį sudaro Kauno mieste atrastas, dabar Kauno m. muziejuje laikomas kirviukas su gerai išsilaikiusiu mediniu kotu (l).

Nors daugumas akmens kirviukų buvo vartota neolito laikotarpyje, bet dar ilgai jie buvo vartojami žalvario ir geležies gadynėse, nors neretai jiems jau buvo teikiama gal tik kurios sakralinės prasmės, nes jų aptinkama laidojimo vietose kartu su geležies kirviais. Ypatingą akmens kirviukų sakralinį paskyrimą vėlesniais laikais pažymi jų liaudies pavadinimai Perkūno kulkomis arba kirveliais ir paaiškinimas, kad jie atsiranda per audras piktajam dievui Perkūnui svaidant. Tikima, kad jie turi gydomosios galios, dėl ko jie neretai naudojami gyvuliams ir žmonėms gydyti.

T. Dowgird Wiadomość o wyrobach z kamienia gładzonego znalezionych na Żmujdzi i Litwie; *W. Szukiewicza* Epoka kamienna w gub. Wileńskiej; *P. Tarasenka* Lietuvos archeologijos medžiaga, 1928.

Akmens laikotarpiu, arba amžium, vadinamas tas, kada žmonės visiškai nežinojo naugių ir tuos įrankius, kuriuos vėliau ėmė dirbti iš žalvario, geležies ir kitų naugių, tedirbo iš akmens (titnago), kaulo ir rago. Jau senieji graikų ir romėnų rašytojai — Hesiodas, Lucretius, Pausanius ir kiti — yra manę, kad būta tokio laikotarpio žmonijos gyvenime. Bet tik danas Ch. J. Thomsen, tyrinėdamas archeologinius radinius, aiškiai paskirstė priešistorinę žmonijos kultūros evoliuciją į tris laikotarpius: akmens, žalvario ir geležies (paskelbta 1836). A. laikotarpis baigiasi pradėjus dirbti kai kuriuos įrankius iš vario. A. laikotarpis dabar skirstomas į senąjį (paleolitas) (ž.) ir naująjį (neolitas) (ž.); tarpas tarp jų vadinamas mezolitu (ž.), arba epipaleolitu (ž.) ir eneolitu (ž.).

Akmenskaldė, mašina akmenims skaldyti, vartojama gaminant skaldą betono darbams ir plentams. Dvi plieninės tvirtos plytos, besukant mašiną, prisiartina ir vėl atsitolina ir gniužina įmestą akmenį.

Akmenskis—Akmenius Juozas (g. 1882 VII 30 Kaniūkuose Kelmės v.) mokės Raseiniuose ir Pskovo matin. mk. 1905 už dalyvavimą Lietuvos revoliuciniam judėjime bėgo į Ameriką, 1906 grįžo ir dirbo kooperatininku

Tytavėnuose, Eržvilke, Viekšniuose; 1920 — 1921 kooperacijos instruktorius. Steigiamojo Seimo narys.

Akmentinių Dacė (Darata Steinbergs) (g. 1858 VIII 3), latvių artistė, scenoje pasirodžiusi 1886, įstojusi į Rygos latvių teatrą, kuriame visą laiką ir dirbo, sukūrusi eilę žymių rolių.

Akmenų apdirbimą sudaro šie darbai: 1) išlaužymas plieniniais kaltais, kyliais, laužtuvais, dažniau sprogstamąja medžiaga (paraku, dinamitu), 2) suskaldymas ar supiaustymas (minkštesniųjų padermių) tinkamais gabalais, 3) nutašymas tam tikrais kaltais, 4) šlifavimas (glūdinimas) ir poliravimas, vartojamas tik labai dailiems dirbiniams pagaminti (kolonoms) ir iš geresniųjų akm. rūšių (marmuro, smulkiai grūduoto granito ir kt.).

Akmenų konservavimas, apsaugojimas jų nuo plyšimo ir irimo, vykstančio ilgainiui dėl atmosferos ir šalčio veikimo. Ak. apsaugo nuo plyšimo ir irimo: 1) dailus nutašymas, nulyginimas; 2) aptepimas plyšelių cementu, tirpstančiu stiklu ir k. konservuojamomis medžiagomis; pastaroji priemonė gadina dailiųjų dirbinių išvaizdą ir rekalauja dažnai remontuoti.

Akmenų operacijos, operacinis akmenų pašalinimas iš kai kurių organų, kur akmenys patys savaime susiformuoja iš cirkuliuojančių organizme mineralinių druskų ir sukelia vadinamąją akmenų ligą. Akmenimis suserga tulžies pūslė, šlapimo pūslė, inkstai ir kai kurios liaukos, pvz., seilinės liaukos, prostata. Akmenų operacijos daugiausia būva kruvinos, t. y., akmenys pašalinami tiktai peiliu, atidarius susirgusį organą. Tiktai iš šlapimo pūslės akmenys gali būti pašalinti ir nekruvinu būdu, per išleidžiamąjį šlapumo lataką, prieš tai susmulkinus juos į smiltis specialiu instrumentu, vadinamuoju litotriptoriu (ž.).

Akmenupis, Raseinių a. Girkalnio val. upelis, Mituvos (Nemuno) kair. int., 2,1 km ilgio; teka pro Mituvos—Paakmenupio dv.

Akminaičiai, Šiaulių aps. Kuršėnų val. kaimas; 1922 77 gyv.; 12,5 km nuo Kuršėnų st.

Akminaliai, Kretingos aps. Darbėnų val. kaimas; 1922 225 gyv.; 9 km nuo Darbėnų st.

Akminiai, 1) Šiaulių aps. Vaiguvos val. kaimas; 1922 45 gyv.; 15 km nuo Kelmės; 2) Rusnės par. Šilutės aps. kaimas; 3) (Liet. Ap. V. Akmeniai) Raseinių aps. Kražių val. kaimas; 1923 39 gyv.; 8 km nuo Kražių glž.

Akmolinsk, Vakarų Sibiro naujamiestis, įsteigtas 1830 stepėse; 15,000 gyv.

Akmuo, bažnytkaimis Alytaus aps. Varėnos val.; kelios trobos ir pora dešimčių gyventojų. Nuo Varėnos miestelio lig b-mio 7, o nuo Artilerijos gelžk. st. — 4 km.

Akmuo, seniau vartojamas Lietuvoje ir kitur svorio matas, lygus centnerio (ž.) ketvirtadaliui, t. y. 25 svarams; prekybinis A. svėrė 32 svarus, tokių centnerių A. buvo 4 ar 5.

Aknė (gr.) yra dažniausiai veido, bet neretai nugaros, krūtinės ir kt. odos išbėrimas spuogais ir mazgeliais, maždaug vikio grūdo didumo, atsiradusiais nuo uždegimo plaukų ir riebalinių liaukelių išvedamųjų takų — folikulų; susirgimas prasideda lytinio subrendimo metu, esą dėl vidujinės sekrecijos liaukų veikimo sutrikimų.

Aknysčiai, Utenos aps. Debeikių val. kaimas; 1922 94 gyv.; 12 km nuo Vyžuonų.

Aknysta, 1) Utenos aps. Debeikių val. upė, Šventosios (Neries) kair. int., 17,3 km ilgio. Išteka iš Aknystos ež. Leliūnų v., tarp 11,9 ir 13 km teka pro Lipšio ež. Intakai: 9,8 km kair. Kiliava, 6,9 km kair. ir 2,0 km kair. než. Teka š. v. kryptimi pro Aknystėlės, Surdegio, Palipšio, Gudelių k., Aknystos dv., Slabados, Kapčiuškių k., Sterkonių dv., Danišiūnų, Sterkiškio, Aknysčių k. ir ties Untupių k. įteka į Šventąją. Vid. nuolydis 0,0022. Baseino plotas 108 km.^{2} Vandens debitas prie žiočių: maks. 24, vid. 0,7, min. 0,1 m^3/sek. 2) Utenos a. Leliūnų val. ežeras; 1,5 km ilgio; išteka Aknystos upė. 3) Miestelis Žiemgalėje, Latvijoje, iki 1921 buvo Lietuvos teritorijoje. 4) Utenos aps. Debeikių val. dvaras; 1922 160 gyv.; 8 km nuo Vyžuonų.

Aknystėliai, Utenos aps. Leliūnų val. a) kaimas 1922 68 gyv.; 6 km nuo Leliūnų; b) kaimas; 1922 14 gyv.; 4,5 km nuo Leliūnų; c) paliv.; 1922 31 gyv.; 6 km nuo Leliūnų.

Aknočiai, Alytaus aps. Seirijų val. kaimas ir dvaras; 1922 100+27 gyv.; 3 km nuo Seirijų.

Akolada, apeigos priimant į riterių ordiną.

Akolitas (gr. akolitheo, patarnauju, lydžiu), paskutinis keturių žemųjų katalikų bažnyčios šventimų laipsnis. Jie pirmaisiais krikščionybės a. lydėdavo vyskupus, nešiodavo vyskupų laiškus kitiems vyskupams, išnešiodavo švęstą duoną ir net Šv. Sakramentą nebuvusiems pamaldose, per pamaldas tarnaudavo diakonams ir t. t. Šiandien jų pareigos yra degioti ir nešioti vakės bažnyčioj, atnešti mišių vynas ir vanduo, tarnauti subdiakonui ir diakonui ir t. t. Šias pareigas atliekant ir kitiems, net pasaulininkams, A., galima sakyti, tik rengiasi į aukštesnį šventimą.

F. Cabrol-H. Leclercq Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, Paris, 1907—1929.

Akomodacija, akių prisitaikymas įvairiam toliui. A. mechanizmą sudaro ciliarinis raumuo ir lęšis: raumeniui susitraukiant atsileidžia lęšio pastatai, lęšis labiau išsigaubia ir tuo padidina spindulių lūžimą akyje.

A. ypačiai naudinga aukštažiūriam žmogui. Žemažiūrė akis iš arti mato ryškiai be A. Su amžiumi lęšis kietėja ir A. palengva mažėja, kolei 60 metų amžiuje jos visai nebelieka. Kai A. pajėgumo nebepakanka reikiamam atstumui, tada akys vadinamos senažiūrėmis. Rašto darbui normalios akys darosi senažiūrės maždaug 45 metų amžiuje, aukštažiūrės akys — daug anksčiau, o žemažiūrės akys gali visiškai nepajusti A. nykimo. Senažiūrėms akims padeda akiniai išgaubtais stiklais. A. spazmas pasidaro nuo ciliarinio raumens mėšlungio isterijoje, nuo per didelio A. naudojimo (hypermetropijoje) arba nuo vaistų: ezerino, pilokarpino. Tokia akis yra nusistačiusi tik artumui ir todėl panaši į žemažiūrę akį. A. paralyžius pasidaro nuo ciliarinio raumens paralyžiaus: nuo įlašintų į akį atropino lašų, nuo difterito, botulizmo, nuo smegenų susirgimų, ypačiai sifilio padermės.

Akompanimentas (pr., sutr. Accomp.) — „pritarimas", papildomoji muzikalinė partija, pritarianti dainuojant vienu arba keliais balsais arba instrumentais.

Akonkagua (Aconcagua), Chile (Čili) valstybės provincija, apie 14020 km², gyv. apie

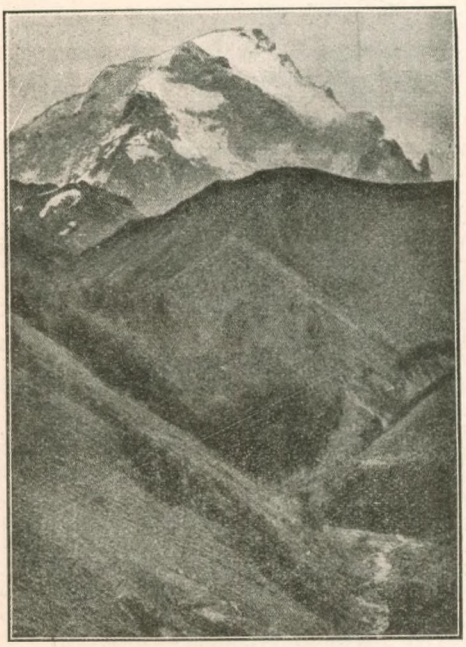

Akonkagua kalnas

130.000; padalyta penkiais departamentais. Kalnuota; aukščiausios kalnų viršūnės: Juncal 5943 m, Alto de Laguna 4208 m, Cuzcuc 3922 m, Aconcagua 3816 m, Nacimiento 3815 m, Cerro Azul 3420 m.

Akonitinas, alkoloidas, veiklioji dalis įvairių rūšių augalo Aconitum (čebatėliai), pvz., A. Napellus, A. ferox. Stiprūs nuodai.

Akonitinė rūgštis, tribazė organinė rūgštis, kurios randama cukriašvindrio sultyse ir taip pat kai kurių kitų Aconitum rūšies augalų sultyse.

Akordas (iš pr. accord), 1) darnus kelių paimtų įvairaus aukščio garsų sąskambis; 2) XV-XVII a. taip pat vienos giminės įvairaus dydžio instrumentų ansamblis (ž.). 3) Sutartis, liečianti kurį nors darbą ir už jį mokamą atlyginimą. Atlyginimas, mokamas ne už darbui sugaištą laiką, bet už atlikto darbo kiekį, vadinamas akordiniu; jis gali būti mokamas už atlikimą viso darbo arba už darbo vienetą. Toks atlyginimas didina darbo našumą, bet eikvoja dirbančiojo jėgas.

Akordinis darbas ž. darbas.

Akordinis darbo mokestis ž. darbo mokestis.

Akoria (gr.), sotumo stoka pavalgius.

Akosmizmas (gr.), neigimas, kad realiai egzistuoja subjekto nepriklausomas išviršinis pasaulis; pojūčiais patiriamą atskirų pasaulio daiktų daugeriopumą A. laiko tik akių monais. Akosmistiška yra indų vendantos (ž.) filosofija ir budizmas (ž.), eleatiečių (ž.), Spinozos (ž.) ir Schopenhauer'io (ž.) filosofija. Plačiausiai žinomas ir būdingiausias anglų filosofo Berkeley'o (ž.) A.

Akras, ploto matas Anglijoj, Jungt. Am. V. ir daugely Anglų kolonijų. A. sudaro 4840 kv. jardų (ž.), arba 40, 4671 arų (ž.). 100 akrų sudaro 1 hide'ą (haidą); 630 akrų = 1 anglų kv. myliai, arba 258, 99 ha. Škotijoj akras = 1, 27 anglų akrų, Airijoj = 1,62 anglų akrų.

Akratopeges, akratotherma (gr.), šaltinis, turįs aprėžtą kiekį mineralinių dalių ir maksimalinę temperatūrą 20°C.

Akre (Acre), P. Amerikoj Rio Purus intakas; skiria Braziliją nuo Bolivijos. A. provincija 18000 km², 110.000 gyv. Dideli kaučuko medžio miškai.

Akredityvas (pr.), arba kredito laiškas, rašytas dokumentas, kuriuo viena firma (dažniausiai bankas) duoda įsakymą kitai (paprastai bankui) sumokėti A. pristatytojui nustatytą pinigų sumą. Tą sumą A. laikytojas gali gauti arba visą, arba dalimis. Jei A. duodamas į keletą bankų įvairiuose miestuose, vadinasi cirkuliarinis A. Šiuo atveju A. laikytojas gali gauti arba visą pinigų sumą viename banke, arba dalimis įvairiuose bankuose. A. surašomas raštu, nurodoma išmokėtina suma, laikas ir akredituoto asmens parašas. A. išduodamas įnešus į banką pinigus arba užstatą.

Išmokanti pinigus firma pažymi antrojoj A. pusėj išmokėtąją sumą. Kada išmokama visa A. pažymėta suma, išmokėjęs bankas paima A. ir nusiunčia jį išdavusiam bankui. Piniginiais A. naudojasi turistai ir kiti asmens, kurie, važiuodami į tolimesnę kelionę, nenori prie savęs turėti didesnės gyvų pinigų sumos (pavojus pamesti, būti apvogtam ir t. t.). Daugiau ūkiškos reikšmės turi vad. prekių A., kada bankas kurio nors kliento įgaliojimu įsako savo skyriui arba korespondentui, kad sumokėtų trečiajam asmeniui atitinkamą pinigų sumą, pareiškus tam tikrus transporto dokumentus. Užsienių prekyboj tai bus duotas bankui rašytas importininko įgaliojimas apmokėti prekių dokumentams eksportininkui.

Akriemiai, Zarasų aps. Salako val. kaimas; 1922 82 gyv.; 15 km nuo Salako.

Akrilinė rūgštis ž. akroleinas.

Akriminaciją, skundas, kaltinimas.

Akrobatika, pirmiau taip vadinta šokiai ant ištemptos virvės, šiandien visi cirke ar kitur rodomi vikrumai ore.

Akrocyanosis (gr.), lėtas galūnių paraudimas ir ypač pamėlynavimas, atsirandąs dėl odos maitinimo sutrikimo; susirgimas dažnai pareiškia normalaus jautimo pakitėjimą.

Akrohyperidrosis (gr.). padidėjęs galūnių, ypatingai padų ir delnų prakaitavimas.

Akroleinas, akrilinis aldehidas ($CH_2=CH.C\begin{smallmatrix}/\!/O\\ \backslash H\end{smallmatrix}$) nesotus aldehidas, kurio pasidaro distiliuojant riebalus arba gliceriną: geriausia distiliuoti 1 dalį glicerino su 2 dalim kalio hidrosulfato. A. bespalvis judrus skystimas, verdąs 52 C. t. Jo ėdrūs garai smarkiai erzina nosį ir akis. Jo kvapas jaučiamas skriundant riebalams. Pasaulinio karo metu jis buvo vartojamas rankinėms granatoms užtaisyti. Oksidinamas jis virsta akriline rūgštimi, o gaivinamas — alilo alkoholiu.

Akrolitai (gr.), statulos, kurių nuogos dalys (galva, rankos, kojos) buvo daromos iš marmuro, o aptaisytos dalys iš medžio.

Akromatinis (gr.) mokymo metodas, kur mokiniai tik klauso ilgų aprašymų bei pasakojimų: tinka tik aukštesniųjų mokyklų vyresniųjų klasių mokiniams ar aukštosioms mokykloms, kur reikia sklandžiai ir planingai išdėstyti sudėtingi klausimai paskaitų pavidalu.

Akromegalia (gr.), augimo sutrikimas, kada pamažu rankos, kojos, nosis, liežuvis, apatinis žandikaulis išauga perdaug dideli. Priežastis sustiprintas smegenų priedėlio (hypophysis) veikimas.

Akromion (anat.), mentės skiauterės lateralinis galas — peties viršūnė.

Akron (sk. Ekrn). J. A. V. Ohio valst. miestas; 208.500 gyv.

Akronas (lot.), romėnų gramatikas, Terencijaus ir Horacijaus komentatorius.

Akronas, ėkronas, senovės graikų takelis šuoliams įsibėgėjus į tolį. Takelio ilgis būdavo 19 metrų.

Akronia (gr.), įgimta kaukolės stoka.

Akropolis, aukščiausia Atėnų miesto kalva, 80 m aukščio ir apie 3 ha pločio. Tą kalvą graikai nuo seniausių laikų buvo ap-

statę žymiausiomis savo miesto statybomis: šventovėmis, citadele. Žymiausią vietą buvo užėmęs Partenonas, miesto globėjos Atėnos (Parteneia) šventovė.

Akrostichas, eilėraštis, kurio eilučių pirmosios raidės sudaro žodį ar sakinį. Žinomi spaudos uždraudimo laikmečio V. Kudirkos (prieš davatkas) ir kun. S. Norkaus (prieš Kudirką) A.

Akroterija (gr.), laisvas trobesio galų (skydų) ir kampų užbaigimas iš akmens, degto molio arba metalo, labai įvairios formos, pradedant nuo plokštelės, baigiant didele figūrų grupe.

Aksakov 1) Jonas (1822 — 1886), rusų rašytojo Sergijaus sūnus, žinomas publicistas, slavofiliškų idėjų populiarizatorius. Buvo laikomas slavofilų galva. Be žurnalistinių straipsnių visuomeniniais, politiniais ir filosofiniais klausimais, tarp 1840 — 1870 su pertraukomis rašydavo dar eilių pilietiniais motyvais, pamėgdžiodamas Nekrasovą. Ta pat dvasia parašyta jo poema iš kaimo gyvenimo „Brodiaga", kur jis pasekė Nekrasovo „Komu na Rusi žit chorošo". 2) Konstantinas (1817 — 1860), Jono (ž.) brolis, vienas iš slavofiliškos srovės ideologų. Žinomas literatūros kritikas, reikalavęs iš literatūros meno utilitarizmo ir visuomeniškai naudingos tendencijos. Šiuo atveju pirmatakas XIX a. šešių dešimtų metų rusų utilitarinės srovės literatūroje ir kritikoje. Rašė dar eilių ir dramų („Osvoboždenije Moksvy v 1612 godu", „Kniaz Lupovickij" ir k.) be didesnės poetinės vertės, bet su patriotine, didaktine tendencija. 3) Sergijus (1791 — 1859), rusų rašytojas, kilęs iš dvarininkų šeimos, turėju-

sios dvarų Ufos ir Orenburgo gubernijose; ten susipažino su sodžiaus dvarininkų ir baudžiauninkų gyvenimu, kurį vėliau stengėsi realiais bruožais atvaizduoti savo raštuose. Apsigyveno vėliau Maskvoje, buvo cenzorius, matininkų mokyklos inspektorius ir pagaliau direktorius. Žmogus geros širdies, bet konservatyviškų pažiūrų ir baudžiavos šalininkas. Rašytoju pasireiškia tik 1834, kada buvo atspausdinta realistiškai parašyta jo apysaka „Buran". Iš jo vėlyvesnių raštų žinomi: „Zapiski ružejnago ochotnika Orenburgskoj gubernii" (1852), kur šalia gražių gamtos vaizdų parodo savo nepaprastą gyvosios gamtos papročių pastabumą. 1852 pasirodo spaudoje jo „Semeinaja chronika", o 1858 to veikalo tolimesnis tęsinys „Dietskije gody Bagrova vnuka" ir , lyg abiejų šitų veikalų užbaiga, „Vospominanija o Kazanskoj gimnazii". Visuose šituose grynai literatūriniuose kūriniuose nupiešė realistiniais bruožais dvarininkų gyvenimą, papročius, pažiūras, pagaliau jų santykius su baudžiauninkais. S. A. niekur nereiškia pasipiktinimo esamąja baudžiavos tvarka ir į visa tai žiūri ramiai, kaip į natūralų būvį, nors niekur neslepia tos tvarkos žiaurumų.

Aksel (1128 — 1201), Lundo arkivysk., ministeris ir karo vadas Voldemaro I ir Kanuto VI metu. 1167 pastatė pilį ir davė pradžią Kopenhagos miestui, kurį liaudis ir dabar vadina Akselstad'u.

Akselbantai, raiščiai, kuriuos nešioja generalinio štabo karininkai ir adjutantai. Vartojami parado, arba išeiginiai, A. baltos spalvos ir tarnybiniai, arba kasdieniniai, A. slepiamosios spalvos. Kitose kariuomenėse A. kartais nešioja ir kai kurie kareiviai. Pas mus juos dar nešioja skautai ir ugniagesiai.

Akselys (vok. Höchsel), supiaustyti šiaudai arba šienas gyvuliams šerti.

Akselrod 1) Ida (apie 1870 Vilniaus gub. — 1917), rusų revoliucininkė, socialdemokratų veikėja ir literatūros kritikė. Dėl veikimo revoliucinėse organizacijose („Narodnaja Volia") 1893 emigravo į Šveicariją, kur įstojo į Rusijos s. - d. partiją; baigė Berno universitetą filosofijos daktaro laipsniu, parašiusi disertaciją tema: „Goethe, Herder, Hamann u. Lavater". Bendradarbiavo Šveicarijos ir Vokietijos socialdemokratų laikraščiuose („Berner Tagwacht", „Neue Zeit", „Vorwaerts", „Leipziger Volkszeitung"). Daugiausia rašė literatūros klausimais, marksistišką metodą derindama su menišku jausmu, ypačiai griežtai kritikuodama neoromantikus. Kai kurie jos raštai 1923 išleisti Minske vienu rinkiniu —„Literaturno-kritičeskije očerki". Į Rusiją sugrįžo po 1917 revoliucijos ir netrukus mirė.

2) Liubov, (g. 1868 Vilniaus gub.), slapyv. Ortodoks, marksizmo teorininkė ir literatūros kritikė, filosofijos daktaras. Nuo jaunų dienų dalyvavo revoliuciniam darbe. 1887, policijai susekus revoliucinę organizaciją Vilniuje, turėjo slėptis ir emigravo į Šveicariją, kur 1900 baigė Berno universitetą. Ten pat įstojo į socialdemokratų partiją ir bendradarbiavo įvairiuose marksistiškuose žurnaluose filosofijos klausimais. 1906 sugrįžo į Rusiją ir visą laiką aktyviai veikė s. - d. partijoje ir profesinėse sąjungose. 1916 drauge su kitais s. - d. redagavo žurnalą „Dielo". 1917 vasarą pasitraukė iš s. - d. p., drauge su Plechanovu (ž.) sudarė pačią dešiniąją marksininkų grupę „Jedinstvo" ir redagavo jos organą. Nuo 1918 visiškai pasitraukė iš politinio veikimo ir dirba tik mokslo srityje. Literatūros kritikai ji pabrėžia principą, kad marksininkas turi ugdyti ne tik politinę, mokslinę, bet ir estetinę masių sąmonę. Žymesnieji jos raštai: „Filosofskije očerki" (1906), „Protiv tečenija", „Kritika osnov sovremennoi buržuaznoi ideologii", „Metodologičeskije problemy iskusstva", „L. N. Tolstoj" (1922), „Moral i krasota v proizvedenijach O. Wilde" (1923), „Marks, kak filosof", „V zaščitu dialektičeskogo materializma" (1928) ir kt.

3) Paulius (g. 1850), Rusijos s. - d. veikėjas. Mokėsi Kijevo universitete, organizavo darbininkų ratelius ir pagaliau, policijos susektas, bėgo į užsienį. Genevoje iš pradžių dirbo su anarchisto Bakunino (ž.) šalininkais, bendradarbiavo jų spaudoje, du kartus važinėjo slaptai į Rusiją, pagaliau evoliucionavo nuo anarchizmo į marksizmą ir drauge su Plechanovu ir kitais suorganizavo pirmą rusų s. - d. grupę „Osvoboždenije truda" („Darbo išlaisvinimas") (ž.). Bendradarbiavo įvairiuose soc. - dem. laikraščiuose ir aktyviai dirbo jų organizacijose ir suvažiavimuose. D. karo metu dalyvavo Zimmervaldo ir Kintalio konferencijose (ž.).

Aksiologija (gr.), vertybių mokslas.

Aksioma, neginčytinas teigimas, gulįs mokslo pagrinde, neredukuotinas į paprastesnius teigimus ir todėl neįrodytinas. Matematiškuose moksluose visi įrodymai pasireiškia gvildenamųjų dėsnių redukcija į paprastesnes tiesas. Tokiu būdu prieinama prie tokių teigimų, kurie daugiau negali būti suprastinti, — prie aksiomų, ir todėl negali būti įrodyti. Tuo A. skiriasi nuo hipotezės (ž.), kuri turi būti patikrinta ir pateisinta ir tolesnėj mokslo raidoj gali būti paneigta, ir nuo principo — pradmens (ž.), kuris nors ir negali būti paprastai įro-

dytas, bet ir neturi savyje to paprastumo ir savaimingo aiškumo, kurie yra būtini aksiomai.

Aksoidas. Kiekvienas nedeformuotinės taškų sistemos S perkėlimas gali būti, kaip tatai įrodoma kinematikoj (ž.), sudarytas jos sukimosi aplink nejudamąją tiesę T ir slenkamojo judesio šios tiesės T link, t. y. sraigto judesio, kurio ašį sudaro tiesė T. Kiekvienas tolydinis nedeformuotinės taškų sistemos S judesys nejudomos taškų sistemos Σ atžvilgiu gali būti tiriamas, kaip be galo mažų nuosakių perkėlimų eilė, ir kiekvienas šių perkėlimų bus tada sraigto judesys aplink ašį T, kuri tada vadinama akimirksnio ašis. Visos tos akimirksnio ašys, tolydžio persikeliant nedeformuotinei sistemai S, sudaro nejudamoj sistemoj Σ tiesinį paviršių P, vadinamą *nejudamuoju sraigto ašių aksoidu*. Be galo mažo laikotarpio Δt metu tam tikra judamojo kūno tiesė p sutampa su akimirksnio ašimi, ir tiesė p, tuo pat metu, dėl sraigto judesio ypatybės, slysta ašies T link. Visos tokios tiesės p, priklausančios judamajam kūnui, sudaro jame kitą paviršių Π, *vadinamą judamuoju sraigto ašių aksoidu*. Bendras nedeformuotinės sistemos judesys sudaro savaime surišto su ja paviršiaus Π ant nejudamojo paviršiaus P judesį, ir kiekvienu akimirksniu vieno paviršiaus sudaromoji (ž.) sutampa su kito paviršiaus sudaromąja, ir abu paviršiai Π ir P liečia vienas kitą šios sudaromosios link; bendrą kūno judesį sudaro riedėjimas ir tuo pat metu slydimas bendros sudaromosios link. Tiesiniai paviršiai Π ir P bendrai yra neišklotini (ž. paviršių teoriją). Jei šie paviršiai yra išklotini, tai vienas jųjų gali ant kito riedėti (čiuožti) ir neslysdamas; jei šie paviršiai yra kūgiai, tai jų viršūnės nuolat sutampa, ir ši viršūnė sudaro sistemoj S nejudamąjį tašką; jei šie paviršiai yra cilinderiniai (ritinio paviršiai), tai sistemos S judesys įvyksta lygiagreta su plokštuma. Jei abi taškų sistemos S ir Π juda trečiosios sistemos R atžvilgiu, tai šių sistemų S ir Σ reliatyvus judesys atrodo kaip judesys vieno A. ant antro A. ir tada abu A. juda sistemos R atžvilgiu. Pvz., jei kūnai S ir Σ tolygiai sukasi aplink nesusikertančias tarp savęs ašis l ir m, tai A. sudaro tiesinius sukimosi hiperboloidus; tatai įvyksta hiperboloidiniuose krumpliaračiuose; šiuo atveju kūnai S ir Σ sukasi aplink savo ašis, ir paviršių Π ir P sutampančios duotuoju akimirksniu sudaromosios slysta viena kitos link. Kūginių A. atveji atitinka kūginių krumpliaračių dvejetas; cilinderių A. atveji — cilinderių krumpliaračių dvejetas.

Mannheim Principes et développements de géometrie cinématique. 1894.

Aksomas, audeklas, padengtas smulkiais pūkeliais, statmeniškais audeklo paviršiui. Šie pūkeliai gaunami perpiaunant iš metmenų arba ataudų sudarytas kilpeles arba audžiant iš karto du pūko metmenimis sujungtus audeklus. Perpiaunant abu audeklus jungiančius metmenis, gaunamas pūkuotas audeklo paviršius; šis audimo būdas vartojamas audžiant tik paprastesnius aksomus, pliušą ir kilimus. Seniau buvo ir Lietuvoje gaminamas.

Aksonometrija, projektavimo būdas geometriškam kūnui lygiagretiškai perspektyviškai atvaizduoti jo taškų koordinatų pagalba. A. gali būti stačiakampė ar pražulni, pareinamai nuo to, ar projektuojamieji spinduliai yra statmeniški atvaizdavimo plokštumai, ar jos atžvilgiu pasvirę. Abiem atvejais projektavimas yra pagrįstas tam tikra ortogonaline koordinatų sistema (ž.), kurios koordinatų plokštumos atitinka tris projektavimo plokštumas, jei turima galvoje paprasta stačiakampė projekcija. Trys koordinatų plokštumos susikerta trijų savitarpiškai statmenų tiesių (koordinatų ašių) link. Šios trys tiesės ir sudaro 3-jų koordinatų ašių sistemą. I-am brėžiny parodyta stačiakampėj projekcijoj duotojo taško P projekcijos į tris savitarpiškai statmenas plokštumas ir to paties taško koordinatas ašių X, Y ir Z atžvilgiu.

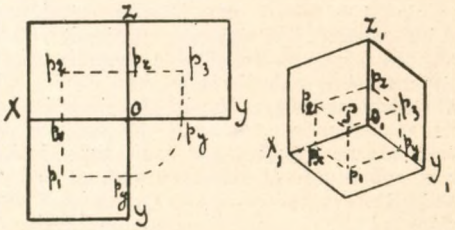

I brėž. II brėž.

II-am brėžiny parodyta atitinkamas aksonometriškas vaizdas. Tiesės X_1, Y_1, Z_1 yra aksonometriškos koordinatų ašys, kurios nustato aksonometrišką ašių X, Y, Z sistemos vaizdą. Aksonometriškas taško P koordinatas sudaro atkarpos O_1p_x, O_1p_y ir O_1p_z; šių koordinatų pagalba lengva konstruoti aksonometriškas taško P vaizdas. II-am brėžiny taškai p_1, p_2 ir p_3 aksonometriškai atvaizduoja tašką P trijose pagrindinėse koordinatų plokštumose. Tarp aksonometriškųjų ir tikrųjų taško P koordinatų yra apibrėžti santy-

kiai: $\frac{O_1 p_x}{O p_x}$, $\frac{O_1 p_y}{O p_y}$, $\frac{O_1 p_z}{O p_z}$, kurių absoliutūs didumai mažesni už vienetą ir pareina tiktai nuo didumo kampų α, β ir γ, kuriuos sudaro ašys X, Y, Z su atvaizdavimo plokštuma; šie santykiai vadinami sutrumpinimo koeficientais, arba aksonometriškosios projekcijos ašių masteliais; jie bus apibrėžti, jei bus duotas ašių X, Y, Z aksonometriškas vaizdas. Braižomoji geometrija (ž.) nustato būdus šiems koeficientams rasti, ir, jei jie žinomi, tai patogiausias būdas aksonometriškam ašių sistemos vaizdui nustatyti yra pabrėžti trikampis, kurio kraštinės būtų proporcingos skaičiams u^2, v^2, r^2, kur skaičiai u, v ir r proporcingi sutrumpinimo koeficientams. Tada kampų pusiaukampinės sutaps su aksonometriškais ašių vaizdais.

Daugiausia vartojamas yra aksonometriškos projekcijos:

1) anizometriška, arba trimetriška, projekcija, jei $u \neq v \neq r$; dažniausiai pasirenkama taip, kad $u : v : r = 0{,}9 : 0{,}5 : 1$;

2) monodimetriška, arba dimetriška, projekcija, kur $u = r$; paprastai $u:v:r = 1:0{,}5:1$;

3) izometriška projekcija, jei $u = v = r$.

F. V. Dalwigk Vorlesungen ueber darstellende Geometrie, I 1911, II. 1914.

Akstinai, 1) Raseinių aps. Šilavos val. kaimas; 1922 94 gyv.; 7 km nuo Šilavos; 2) Tauragės aps. Batakių val. kaimas; 1922 122 gyv.; 3 km nuo Batakių st.

Akstinas, 1) slapta kaimo jaunimo draugija lietuviškiems raštams platinti, veikusi Lietuvoje 1900—1901; 2) Ežerėnų švietimo kultūros draugijos organas, pasirodęs šapirografu atmuštas 1920 (N 1 gegužės m. — birželis). Ats. red. M. Buzelytė.

Akstinuotasis volas, žemės ūkio įrankis, kuris, spausdamas perdaug minkštą žemę, palieka jos paviršių pūrų ir todėl tinka ir lietaus suplaktam paviršiui pūrenti.

Akšeliškė, Šiaulių aps. Kurtavėnų val. viens.; 1922 12 gyv.; 14 km nuo Bukių.

Aktainis, iš vok. Achtel, tas pats ašmainis. Seniau Lietuvoje vartojami matai (A. alaus, A. malkų); pūras, šeštainis (kubinis) sieksnis.

Aktajonas, gr. didvyris, pamatęs maudyklo deivę Artemidą (ž.) ir už tai paverstas elniu.

Aktapolis, Utenos aps. Malėtų val. kaimas; 1922 38 gyv.; 7 km nuo Malėtų.

Aktas (lot.), 1) filosofijoj (Aristotelio ir scholastikos) A. reiškia potencijos įvykdymo atbaigimą. Naujesniojoj psichologijoj A. pažymima tam tikra rūšis sielos reiškinių, kuriuose dalyvauja aš, arba sąmonė (k. a., galvojimo ir apercepcijos pergyvenimai). A. psichologiją siauresne prasme sukūrė Pr. Brentano (ž.); 2) moralinėj teologijoj, dorovės moksle A. vadinamas toks žmogaus veiksmas (actus humanus), kuris atliktas apgalvotai ir laisva valia. Religiniame gyvenime A. vadinamas pasiraginimas, susižadinimas, k. a., tikėjimo, meilės, vilties, atgailos ir kt. A.; 3) pedagogikoj A. vadinamas visas lavinimo darbas (globojimas, mokymas, vadovavimas) arba ir to darbo dalis (pamokymas, paklausinėjimas, įspėjimas, pagyrimas, papeikimas, pabaudimas); 4) mene A. vadinamas pastatymas nuogo, gyvo modelio, o taip pat ir pagal tą modelį studijų reikalui padarytas piešinys ar lipdinys; 5) vaidinime vaidinamasis veiksmas; 6) mokykloj — iškilmės, baigus mokslo metus arba šiaip mokyklos šventę švenčiant. 7) Viešosios teisės atžvilgiu „akto" sąvokai ž.: valdžia (valdžios aktas), administracinis aktas, įstatymas, teismo sprendimas.

Aktas ir poterej, oficialus vysk. M. Valančiaus (ž.) leidinys, 1853 jo parengtas ir išsiuntinėtas parapijoms mokyti iš jo poterių. Nuo krikščionybės įvedimo Lietuvoje buvo tai pirmutinis katekizmas lietuvių vaikams. Iki spaudos draudimo buvo išspausdintas 9 kartus (berods, vieną kartą kun. Luko Staugaičio, kalbos atžvilgiu kiek pakeistas ir suvalkiečiams lietuviams). Rusų mokslo apygarda Vilniuje 1867 paskelbė jį ir rusų raidėmis (pakartojo 1892 ar 1896).

Akty izdavaiemyje komisijej dlia razbora drevnich aktov, Vilniaus rusų archeografinės komisijos leidinys, kurio 1865—1915 pasirodė 39 tomai (40-s pradėtas spausdinti, nebuvo baigtas dėl rusų evakuacijos). Medžiaga daugiausia imta iš Vilniaus centralinio archyvo. Atskirus tomus ruošė J. Golovacki (3), S. Šolkovič (4, 5, 9, 13), N. Gorbačevski (7), J. Sprogis (8, 10, 12, 14, 18, 24, 28, 29, 32, 36), J. Kračkovski (16, 25), K. Snitko (11, 17, 22), V. Ploščanski (19, 23, 27), F. Dobrianski (21, 26, 31, 34), J. A. Gliebov (30), D. Daugėla (33), A. Turcevič (35, 38), A. Vrucevič (37). Nors aktus leidžiant komisijai buvo pastatytas siauras nemokslinis uždavinys pirmiausia skelbti viską, kas nušviečia pravoslavijos ir rusiškumo būvį Lietuvoje ir kelti aikštėn neigiamas Lietuvos gyvenimo ypatybes, vis dėlto jos paskelbta nemaža svarbios Lietuvos praeičiai nušviesti medžiagos, nors ir nevisada galima būti tikram, jog tie dokumentai buvo gerai nurašyti. T. I., XVII, XXI Gardino žemės teismo A.; II Brastos žem. teismo A.; III, IV, VI Brastos gardo teismo, A.; V Brastos ir Gardino gardo teismo A.; VII Gardino gardo teismo A.; VIII Vilniaus gardo t. A.; IX Vilniaus žemės t. A.; X Vilniaus magistrato ir magdeburgijos A.; XI—XIII Vyr. Lietuvos Tribūnolo A.; XIV,

XXV, XXXV ir XXXVIII Lietuvos dvarų inventoriai; XV Vyr. Lietuvos Tribunolo dekretai; XVI dokumentai bažnytinei unijai nušviesti; XVIII sienų teismų A.; XIX buv. Cholmo vysk. istorijos A.; XX Vilniaus miesto A.; XXII Slanimo žemės t. A.; XXIII, XXVII Cholmo gardo t. A.; XXIV A. apie bajorus; XXVI Upytės gardo t. A.; XXVIII, XXIX A. apie žydus; XXX Trakų pakamario t. A.; XXXI A. apie Lietuvos totorius; XXXII Ukmergės gardo t. A.; XXXIII A. apie pravoslavų bažn. Lietuvoje ist.; XXXIV A. prie 1654—1667 karo istorijos; XXXVI Minsko gardo t. A.; XXXVII dok. prie istorijos 1812 karo Lietuvoje; XXXIX Mohilevo magistrato A.

Aktingumas, magnetooptiškas. 1845 Faraday'us atrado, kad kai kurie kūnai, k. a. švino stiklas, geležis, nikelis ir k., magnetiniame lauke suka šviesos poliarizacijos plokštumą. Tokius kūnus padėjus tarp dviejų sukryžiuotų Nicolio prizmių, tamsus laukas nušvinta. Einąs per tokius kūnus linearišk ai poliarizuotas šviesos spindulys skaldosi į du cirkuliariškai priešingomis linkmėmis poliarizuotus spindulius, kurie sklinda kūne nevienodu greitumu. Todėl išėjęs iš kūno linearišk ai poliarizuotas spindulys turės jau kitą vibraciją, taigi kitas ir poliarizacijos plokštumas, kaip prieš įeidamas. Poliarizacijos plokštumos sukimo kampas įvairiems kūnams yra įvairus; be to, jis yra proporcingas peršviesto kūno storumui ir šviesos spinduliui lygiagretiškos magnetinio lauko sudėtinės didumui.

V. Čepinskis Fizikos paskaitos. VI skyrius. Šviesa. 1925.

A., optiškas. Kai kurie kūnai, k. a., kvarcas, cukrus ir k., suka poliarizuotos šviesos poliarizacijos plokštumą, cirkuliariškai poliarizuodami šviesos spindulį dviem priešingom linkmėm. Padėjus tokį kūną tarp dvieju sukryžiuotų Nicolio prizmių, tamsus laukas nušvinta. Kūnas yra į dešinę sukamas, jei poliarizacijos plokštuma išėjusį iš kūno spindulį pagaunančiai akiai atrodo pasukta laikrodžio rodyklės linkme. Priešingu atveiu turėsime į kairę sukamą kūną. Apie optišką kūno aktingumą sprendžiama iš pasukimo kampo didumo. Kietiems kūnams sukimo kampas apskaitomas 1 mm kūno sluoksnio storumui. Skysčiams ir aktingų kietų kūnų tirpalams neaktinguose skysčiuose surandamas vadinamasis specifinis sukimas 100 kartų paimtas sukimo kampas, paskaitytas 1 dcm tirpalo sluoksniui ir 1 gramui 100 cm^3 tirpalo ištirpytos aktingos medžiagos.

V. Čepinskis Fizikos paskaitos. VI skyrius. Šviesa. 1925.

Aktiniios (Actinaria) Duobagyvių Ceolenterata) tipo Anthozoa klasės Hexacorallia būrio pobūris. Nedidelis, minkštas be skeletinių dalių, panašus į maišą, kūnas turi daug čiuptuvų. Gyvena jūrose, apatine kūno dalimi prisisegusios prie kokio nors substrato. Išplitusios jūrose nuo pusiaujo iki arktikos ir antarktikos. Baltijos jūroje dėl mažo vandens sūrumo gyvena tik kelios aktinijų rūšys, jų tarpe viena paprasčiausia — Actinia equina.

Aktinografas (gr.), aparatas, registruojąs ištisai saulės spindulių šilimą, ateinančią į žemės paviršių.

Aktinolitas (gr.), mineralas iš silikatų grupės, tamsiai žalios spalvos; atsiranda iš piroksenų diabazo ir gabbio padermėse. Nuo plonų adatos pavidalo kristalų vadinamas dar spindulių akmeniu.

Aktinometras (gr.), aparatas susekti saulės šiliminei energijai, atėjusiai į žemės paviršių; yra daug sistemų.

Ig. Končius Meteorologija, 1924.

Aktinometrija, geofizikos šaka, studijuojanti priemones susekti saulės šiliminei energijai, ateinančiai į žemės paviršių.

Aktinomykosis (gr.), raguočių ir žmonių liga, sukeliama ant augalų augančio spindulinio grybelio (aktinomyces) ir pasireiškianti kietais patinimais ir pūliavimu. Liga prasideda dažniausiai apatinio žandikaulio srityje arba liežuvyje ir plinta toliau; grybelis pakliūva ir į vidaus organus (pvz., plaučius).

Aktinoterapija (gr.), gydymas spinduliais, pvz., rentgenu, radžiu ir kt.

Aktiubinsk, Kirgizų resp. (SSSR) miestas; 12.000 gyv.

Aktiumas (lot. Actium, gr. Aktion), kalnuota Akarnanijos vieta paliai jūrų sąsiauri; senovėje čia stovėjo Apolono šventnamis ir įvykdavo žaidimai. 31 m. pr. Kr. čia Oktavianas (ž.) nugalėjo Antonijų (ž.) su Kleopatra (ž.) ir priešpriešiais įkūrė Nikopolio miestą.

Aktyvas (lot. veiklus, veikiąs), visa tai, kas leidžia įmonei arba ūkiui veikti. B a l a n s e (ž.) aktyvo pusėj parodomas turimasis verslamonės turtas (pinigai, vertybės popieriai, prekės, skolininkai ir t. t.), t. y., visos daiktinės ir obligacinės teisės, priklausančios fiziniam ar juridiniam asmeniui. Esant išplėstoms operacijoms ir įmonei turint dvejybinę b u h a l t e r i j ą (ž.), į aktyvą patenka visa eilė sąskaitų tik dėl pačios buhalterijos sistemos. Todėl svarbu skirti tikrasis aktyvas (turto aktyvas) nuo „sąlyginio" aktyvo. Ž. Balansas.

A. k o n k u r s o b y l o s e, visas skolininko turtas, kuriuo laikomas kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas, ir jo pretenzijos kitiems. Neišsimokėjimo pripažinimo konkurso byloj sustačius aktyvą, parduodamas skolininko turtas, išieškomos jo pretenzijos kitiems ir mokomos skolos kreditoriams.

kiek pakelia skolininko turtas. Skolininko skolos sudaro jo pasyvą.

Aktyvi rinkimų teisė ž. rinkimų teisė.

Aktyvinė garo turbina ž. garo turbina.

Aktyvatoriai, medžiagos, kurios fermentus padaro veiklius.

Aktyvistas, aktyvizmo šalininkas.

Aktyvizmas, politiška doktrina, kurią jos šalininkai nori įvykdyti akcija (veiksmu). Toks dvasios ir sielos nusistatymas, kada norima darbu paveikti ir reikiamai pakreipti kultūrinį, bendruomeninį, politinį ir socialinį gyvenimą. Katalikiškas A., pvz., yra ne į pasaulį atgręžtas, bet į Dievą, kaip aukščiausią tikslą, nukreiptas dvasios ir sielos nusistatymas, kuriame tinkamu būdu sujungus religiją su gyvenimu, krikščioniškumą su žmoniškumu, bažnyčią su kultūra veikiamas žmogaus elgesys. A. filosofijoj vadinamos visos filosofinės, ypačiai kultūros filosofinės, materialistinės ir idealistinės, srovės, siekiančios paveikti gyvenimą, o ne tik tarnauti teoriniam pažinimui. Atstovai: Comte, Proudhon, Fichte, Marx, Nietzsche, Eucken, Ostwald. A. mene radikalus tapybos, paišybos ir eiliavimo panaudojimas kritikuoti laiko dvasiai, ypačiai socialinei ir politinei laiko būklei. A. politikoj — ypačiai opozicinių ir revoliucinių partijų darbas paveikti politiniams santykiams. A. literatūroje reikalauja, kad ji būtų literatūriškai ir visuomeniškai aktyvi. Pirmiausia A. pasireiškė Vokietijoje Pr. Pfemfert'ui (g. 1879) pradėjus 1910 leisti aktyvios literatūros ir radikalaus visuomeniškumo žurnalą „Die Aktion", sugrupavusį kairųjį ekspresionizmo sparną. Aktyvistai griežtai pasisakė prieš senąsias literatūros formas ir prieš miesčioniškumą gyvenime; iškėlė principą, kad literatūra turi veikti gyvenimą, turi būti kovotoja už naują socializmo idealų pasaulį. Tai aktyvistus suartino su socializmo akcija, nors jie ir neatsisakė savo literatūrinio savarankiškumo. Karo metu jie buvo pirmieji agitatoriai prieš militarizmą, imperializmą ir valstybinį patriotizmą. Tai tiko jų liter. A. principams, nes jie reikalavo, kad rašytojas, poetas būtų revoliucionierius, aktyvus visuomenės gyvenimo dalyvis. Vienas žymiausių vok. A. teorininkų Liudvikas Rubiner (1882—1920), formuluodamas A. principus, reikalavo, kad klasių kova būtų dvasiškai atnaujintas žmogus, ir čia stambiausi literatūros ir apskritai meno uždaviniai. Prie vokiečių aktyvistų buvo prisidėję: J. Becher. Fr. Werfel, Max Brod, V. Hasenclever, H. Mann, T. Däbler ir kiti. Porevoliuciniu metu daugelis bendradarbių išsisklaidė po įvairias soc. grupes. Be „Aktion", A. dar pasireiškė ir Kurt'o Hiller'io leidžiamam metrašty „Das Ziel." Literatūrinis A. Lietuvoje pirmiausia buvo pasireiškęs soc. jaunimo žurnale „Aušrinėje", vėliau kiek aiškiau formuluotas „Audroj" (K. Lino Menas ir gyvenimo konstrukcija), o vėliau tais pagrindais įsikūrė „Trečias Frontas", bet pastarasis, literatūrinio A. neišpiėtęs, perėjo (didesne dalimi bendradarbių) prie proletariškosios literatūros.

„Die Aktion" 1910—1920, *Ludvig Rubiner* Der Mensch in der Mitte 1917, *Kurt Hiller* Ein Weltbund des Austes 1912, Der Aufbruch zum Paradies, „Das Ziel" ir kt. Lietuviškai: „Aušrinė", „Audra" ir „Trečias Frontas".

Aktyvus mokamasis balansas ž. mokamasis balansas.

Aktyvus prekybos balansas ž. prekybos balansas.

Aktorius, specifinis teatro kuriamojo kolektyvo dalyvio pavadinimas; asmuo, dalyvaująs teatraliniame veikime, vaidinąs scenoje kurį nors personažą (rolę).

Aktualizmas, filosofijoj (vadinamas taip pat aktualybės teorija), toks metafizikos (ž.) mokslas, pagal kurį tikrovė nėra rimty esanti būtis, bet nuolat vykstąs kūrybinis veiksmas. Atstovai: Heraklitas, Plotinas, Fichte, Hegel. Psichologijoj A. vadinama sielos tapatybinimas su sielos veiksmais ir yra priešingumas substancialumo teorijai (ž.). Geologijoj A. vadinamas toks žemės paviršiaus supratimas, kad jėgos, keičiančios žemės veidą, ir praeitaisiais žemės istorijos laikotarpiais veikusios tik taip, kaip kad dabar jos veikia, ir ilgai beveikdamos jos sudariusios ir pačius didžiuosius žemės paviršiaus pakeitimus, kuriems išaiškinti nereikia šauktis katastrofų (ž. katastrofizmas). A. geologijoj pagrįstas von Hoff'o (1822) ir Lyell'io (1830—33) ir kurį laiką neribotai viešpatavęs geologijos moksle, šiandien nuo tokio viešpatavimo verčiamas atsisakyti, kadangi įžiūrima, jog ir katastrofos stipriai dalyvauja žemės veidui pakeisti. (Ž. „Kosmos" 1925 313—315 ir 1930, 56—58).

Aktualus dirvožemio rūgštingumas ž. rūgštingumas dirvožemio.

Akula ž. rykliai.

Akumuliacija (lot. accumulo, renku į krūvą), 1) (kapitalų) — K. Markso iškeltas dėsnis, kad kapitalas, gamybos priemonės, vis labiau ir labiau susirenka į mažesnio savininkų skaičiaus rankas, o tai parengia visuomenei ekspropriacijos, arba kapitalų nusavinimo, galimumą (ž. marksizmas). 2) A. geologijoj, krovimasis ant žemės į vieną vietą įvairios medžiagos, veikiant upėms, ledui, vėjui ar jūros bangoms. Ž. Denudacija.

Akumuliacijos terasa, dabartinė upių terasa, kuri susidariusi senose upių vagose, pa-

grindinį žemės sluoksnį vandeniui išgraužiant ir naujos (smėlingos) medžiagos užnešant.

Akumuliatorius, prietaisas ar įrengimas surinkti energijai, kuri galima sunaudoti kitu laiku ar kitoj vietoj. Hidraulinis A., prietaisas su hidrauliniu perdavimu, pakeldamas didelius svorius maža jėga, surenka energijos atsargą, kuri galima sunaudoti per trumpą laiką intensyvaus darbo pavidalu. Naudojamas daugiausia metalų apdirbimo pramonėj. Yra vandens, šilimos ir k. A. Elektros A. Betarpiškai akumuliuoją elektrą kondensatoriai tesukaupia mažus elektros kiekius ir tai esant palyginti dideliems įtempimams; tai praktikoj naudojami toki A., kur elektros srovė chemiškai pakeičia tam tikrus junginius, kurie sugeba paskui atsistatyti sukeldami elektros srovę. Elektros energija virsta chemine ir atvirkščiai. A. yra dviejų tipų: švino ir geležies nikelio. Švino A. yra sudarytas iš teigiamosios plokštelės (anodo), švino dvideginio (PbO_2), ir neigiamosios plokštelės (katodo) koringo švino (Pb), įstatytų į indą su praskiesta sieros rūgštimi lyg. svorio nuo 1.15 iki 1.25 (elektrolitas). Nugaravęs elektrolitas reikia papildyti grynu distiliuotu vandeniu ar sieros rūgštimi (jei koncentracija sumažėja). A. įtempimas pareina nuo koncentracijos ir yra apie 2 voltų Iškraunant A. šis įtempimas ilgą laiką nesikeičia, bet vėliau palengva mažėja iki 1.8 voltų ir po to staigiai krinta iki nulio. Iškrovimas laikomas baigtu, nukritus įtempimui iki 1,83 voltų. Tolimesnis iškrovimas kenkia. Iškraunant A. vykstanti cheminė reakcija jo abi plokšteles paverčia į švino sulfatą, ir susidaro vanduo (H_2O). A. įkraunamas leidžiant per jį elektros srovę, einant nuo anodo į katodą. Dabar cheminė reakcija vyksta priešinga linkme: sulfatizuotos A. plokštelės vėl atsistato į PbO_2 ir Pb, ir susidaro sieros rūgštis (H_2SO_4). Baigiant A. įkrauti, atpalaiduojamos vandenilio ir deguonies dujos mažais burbulėliais eina iš elektrolito. Įkrovimas tęsiamas, iki A. įtempimas pakils ligi 2,4—2,6 voltų. A. esti įvairaus talpumo, kuris matuojamas ampervalandomis. Talpumas pareina nuo A. plokštelių dydžio (1 cm^2 — apie 4 amperval.), ir mažėja imant iš A. stipresnes sroves. Kiekvieno talpumo A. turi didžiausias iškrauti ir įkrauti sroves, kurias peržengus jam kenkiama. A. naudingumo efektas, t. y. santykis tarp gaunamos iš A. energijos ir reikalingos jam įkrauti, yra apie 0,80 arba 80%. Vienavardės plokštelės sujungiamos tarp savęs suvirintais švino stripais. Įvairiavardės plokštelės atskiriamos preparuotu medžiu ar ebonitiniais tarpekliais. Stacionarinių A. indai daromi iš ebonito arba stiklo. Tokių A. indai statomi ant impregnuoto (alyvoj įmirkyto) medžio rėmų, atskiriant nuo pastarųjų porcelėno izoliatoriais. Patys rėmai nuo grindų izoliuojami stiklo arba metlacho (sulydyto molio) plytelėmis. 240 voltų įtempimui sudaryti reikia nuosakiai sujungti 120 A. Kadangi vieno A. įtempimas svyruoja tarp 1,83—2,7 voltų, tai pastoviam tinklo įtempimui palaikyti reikalingas A. perjungėjas, kuriuo A. dalis galima nuosakiai įjungti ar išjungti. Didelės A baterijos vartojamos elektros stotyse palengvinti apkrovimo viršūnėms pakelti, atsargos apšvietimui ir pagalbiniams motorams maitinti, o mažose stotyse tinklui maitinti nakties metu esant silpnam apkrovimui. Judriosios A. baterijos naudojamos prie elektravežimių, elektromobilių, automobilių, radioaparatų, telefonų ir kitų įrengimų. Jos įkraunamos dažniausiai įvairiais ištiesėjais iš kintamosios srovės tinklo. Paprastai A. numatomi įkrauti per 3—6 valandas. Įkrovimas su per didele srove yra labai kenksmingas. Neveikiant A. ilgą laiką, reikia jis galutinai iškrauti ir praplautos plokštelės laikyti sausai. Kai A. naudojamas retai, reikia jis kas mėnuo įkrauti. Geležies nikelio A. sudėtas iš anodo su nikelio hidroksidu $Ni(OH_2)$ ir katodo su koringa geležimi, įdėtų plieniniame inde su kalio šarmu lyg. svorio 1,2. Iškrovimas reiktų laikyti baigtu nukritus įtempimui iki 1 volto, o įkrovimas — pasiekus 1,8 voltų. Palyginti su švino, geležies nikelio A. yra patvaresnis, nebijo perkrovimo ir galutinio iškrovimo, bet užtat blogiau atiduoda ir yra brangesnis. Vartojamas ten, kur darbo sąlygos sunkesnės ir priežiūra blogesnė.

Akuraters Jonas, latvių rašytojas (g. 1876. I. 13 d.). Pradžioj mokytojavo pradžios mokyklose; dalyvavo 1904—05 revoliucijos sąjūdyje ir 1905 pateko į kalėjimą. 1907 emigravo į Suomiją, iš ten į Kristianiją, 1908 grįžo į Latviją. Yra buvęs Latvių Nacionalinės Tarybos narys ir meno departamento direktorius. Literatūroje priskiriamas romantiškajai srovei. Jo eilėraščių rinkiniai: Žvaigždžių naktis (05), Šiaurėje (06), Astrai (09), Širdies jėgoje (11), Saulės tinkle (20), Dienų džiaugsmas (21), Latvijos baladės (22), Rožavas vėjas (22). Dramos: Teisybės ieškotojai (02), Lāču bērni (10), Kunigaikščio duktė (10), Saulės žiedas (11), Kuržemėje (14), Šis un tas it niekas (20), Kaupo (22), Tautos veikėjai (24), Sidabra birze (24), Susijungsime (26). Apysakos ir romanai: Žmogus (1905, liet. J. Baniulio vertimas 1907), Samdinio bernioko vasara (Kalpo zēna vasara) (11), Deganti sala (12), Iš buvusių dienų (13), Gėlės šiaurėje (14),

Parādības (14), Sapnai ir likimai (Sapni un likteni) (19), Draugų veidai (19), Petras Danga (18), Tyla ir šviesa (21), Ugningi žiedai (25), Guntenes (30). Visų A. raštų rinkinį 10 tom. leidžia J. Rozes leidykla.

Akuratiškas, tikslus, rūpestingas.

Akusilajas (gr. — aos), logografas (ž.), „Genealogijų" autorius.

Akustika yra garso (ž.) mokslas. Helmholtz'as garso mokslą dalija į dvi dalis: fizikinę ir fiziologinę akustiką. Fizikinė tiria daugiausia tokius kietų, skystų ar dujinių kūnų judėjimus, kurie sukelia ausies pastebimą garsą. Fiziologinė A. tiria daugiausia mūsų garso skleidžiamųjų ir garso priimamųjų organų veikimą. A. dar vadinamas geresnis ar blogesnis kalbos, dainos ar muzikos garsų girdėjimas patalpoje. Patalpos A. yra gera, jei bet kurioje patalpos vietoje paleistas garsas kitose jos vietose grynai ir aiškiai girdėti. Muzikai ar teatrams patalpas statant, visuomet atsižvelgiama į garso ypatybes, ypač į absorbciją, aidą ir rezonansą.

Akustikos telegrafas žinioms siųsti vartoja dviejų tonų garsus: žemesnis tonas reiškia Morzės abėcėlės brūkšnelį, o aukštesnis — tašką (arba atvirkščiai). Aparatas susideda iš dviejų metalinių trimitėlių. Garsą duoda

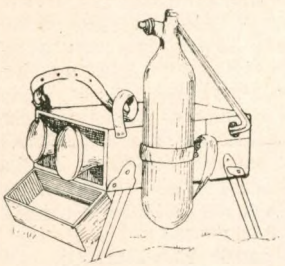

suspaustos dujos, kurios guminiais vamzdeliais įeina į trimitėlius. Aparatas sveria 10 kg. Veikimo tolis pareina nuo oro, bet mažiausias tolis nepatogiausiose sąlygose $^1/_2$ km. Akustikos telegrafas dažnai yra vartojamas karo metu kautynėse, kai kitos ryšių priemonės neveikia.

Akustinė signalizacija, ta ar kita mintis perduodama garsais, iš anksto susitarus. Pvz., šaudymui sustabdyti švilpiama, tam tikra trimito meliodija gali reikšti atakos pradžią, pavojų, susirinkimą ir t. t. Garsams gauti ir siųsti vartojama virpanti plokštelė, membrana (ž.).

Akušerė, moteris, turinti specialų išmokslinimą teikti pagalbai gimdyvėms.

Akušerija (pr. accoucher gimdyti), mokslas, kuris nagrinėja neštumą, gimdymą ir pagimdžiusios moteries ir kūdikio būklę ir nustato jiems praktiškos pagalbos priemones.

Akuškoniai, Alytaus aps. Pivašiūnų val. kaimas; 1922 63 gyv.; 10 km nuo Butrimonių.

Akutė, Klaipėdos aps. ties Eketės dvaru; čia senovėj buvusi žemaičių pilis.

Akva, Vilniaus kr. upelis, Papiškio ež. (Vokės, Neries) ryt. intakas, 3,0 km ilgio; versmės Voiros miškuose, teka š. v. kryptimi pro Rūdnios ir Mikošiūnų k.

Akvafortas, viena iš daugelio grafikos rūšių. Paišoma ant varinių arba cinko plokštelių, plonai padengtų vašku arba tam tikrais verniksais, kurių neima acidum nitricum. Išraižyti ant verniksų piešiniai išdeginami sakytąja rūgštimi. Tuo būdu piešinys atsiranda ant pačios plokštelės. Nuėmus verniksą, ištepus juoda spalva piešinio linijas plokštelėje, tam tikrais presais atspausdinama ant popieriaus, ir išeina švelnus, minkštas piešinys ir spausdinti jis galima daug sykių.

Akvamarinas (lot. aqua marina — jūrų vanduo), žalsva iki melsvos spalvos, permatoma berilo atmaina. Brangus akmuo. Ž. Berilas.

Akvarelė, nuo žodžio aqua — vanduo, dažų milteliai, paruošti su gumiarabiku ir medum kietose plytelėse arba vamzdeliuose, vartojami atskiedžiant vandeniu. Popierių dengia visai plonai, kad paspalvintas popierius būtų iš po jos matomas.

Akvariumas, stiklinė metaliniais, mediniais ar cementiniais rėmais dėžė, leidžianti stebėti žuvų gyvenimą beveik natūraliose sąlygose. Gali būti A. ir vieno stiklo. Kad A. būtų panašus į gamtiško vandens dugną, prisodinama į jį vandeninių augalų, prikraunama uolų atlaužų, priberiama smėlio pagal norimų stebėti žuvų prigimti. Europoj žinomi A. Neapoly, Monte Carlo ir Berlyne, su tekančiu sūriu ar kitokiu vandeniu. Be estetinės, jie turi dar didelės moksliškos vertės. Ir mažo maštabo A. leidžia patirti naujo vandens tinkamumą kuriai naujai žuvų veislei, priveisiant jame jaunų žuvyčių ar joms maisto, smulkiosios vandeninės faunos: vėžiukų ir kt. A. stebime ne tik žuvis ar įvairius vandeninius gyvius, bet ir jų savitarpio santykius, kaip jie kovoja dėl būvio, maitinasi, dauginasi ir auga.

Specialiai A. pritaikytos dekoratyvinių veislių žuvytės: a u k s o žuvelės (ž.), iš Kinų t e l e s k o p i n ė žuvis (ž.), m a k r o p o d a i (ž.). A. įrengti naudojamas žvyras gerai plaunamas, kol nelieka jame jokių dulkių ir smulkių smilčių. Augalai dažniausiai sodinami moliniuose puodukuose ar dugne juodžemy, kuris dengiamas žvyro sluoksniu, kad nedrumstų vandens. Augalai sodinami iš kūdrų, upių pakraščių ar specialiai akvariumams tinkamų rūšių: valisneria, elodea, cambolia, suguitolia ir kt. Jiems įsiveisus, vanduo pradeda iš jų atgauti gyvių sunaudotą deguonį, akvariume susida-

ro biologinė pusiausvyra, ir, jei jame nebus auginama per daug žuvyčių, vandens nei augalų visai nereikia keisti. Net žuvų atmatos sunaudojamos tam tikrų įsiveisusių mikroorganizmų. Tačiau paprastai patartina visi nešvarumai iš A. šalinti sifonu ar liveriu. A. savininkams tenka kovoti su jų apaugimu. Iš pradžios saulėtoj pusėj, vėliau ir visų stiklų paviršiuje atsiranda žalių, sunkiai nuvalomų dumblių iš įvairių mikrosforos atstovų. Pagaliau vandenį perdėm apauga siūlinės algos. Kitąsyk jos vėliau pačios pranyksta. Patartina akvariumai statyti toliau nuo saulės spindulių ir dažnai įpurkšti į vidų oro.

H. Geyer Das Aquarium, 1930; *F. Schuler* Mein Aquarium, 1929; *Simonova,* Kak ja ustroila akvarium, 1924. *Dr. C. Bade* Praxis d. Aquarienkunde. Magdeburg 1922 4-5.

Akvatinta. Le Prince (1734—1781) išrado būdą, kuriuo duodamas tam tikras tonas baltoms akvafortų plokštumoms tarp linijų. Ši technika, akvatinta praminta, labai sudėtinga ir įvairi. Pvz., tarplinijinės plokštumos padengiamos sausos druskos dulkėmis. Druska nuplaunama ir įmerkiama plokštelė į actą. Kur buvo druskos dulkelių, ten pasidaro mažos duobutės. Jos paspalvintos spausdinant duoda tam tikrą toną. Tuo būdu akvafortas išeina spalvingesnis.

Akvavita, lot. aqua vitae, gyvybės vanduo, šiaip kartais ir Lietuvoje degtinę vadindavo. Iš čia lenk. okowita.

Akvilėja, miestas prie Adrijos jūros. Po d. karo teko Italijai. Romos imperijos metu tvirtovė ir prekybos centras. 452 A. Atilos buvo išgriauta.

Akvilicija, senovės romėnų Jupiteriui aukojamos aukos sausros metu.

Akvilonas, senovės romėnų šiaurės ir š. rytų vėjas.

Akvinietis ž. Tomas Akvinietis.

Akvitanija (Aquitania), pr. G u y e n n e, Galijos provincija (nuo Pirėnų iki Garonne upės, vėliau iki Loire upės). Senovėj A. gyveno iberai; jų palikuonys baskai ir gaskonai. VII—VIII a. A. valdė kuone savarankiški dukai (hercogai). Karolius Didysis, sunaikinęs A. dukatą, pavertė A. karalyste (781) ir atidavė ją savo sūnui Liudvikui. IX a. gale A. vėl tapo dukatu.

Akžlaukis (Čiulkiniškis), Vilkaviškio aps. Pajevonio val. kaimas; 1922 42 gyv.; 4 km nuo Virbalio.

Al. 1) chemijos ženklas aliuminiui žymėti; 2) arba **el,** arabų kalbos tikrinė dalelytė vyriškajai ir moteriškajai lyčiai pažymėti, po balsio rašomas: 'l, pvz., Abdu'l Asis (garbingojo vergas); galima ir Abdul Asis; prieš dantinius ir šnypščiamuosius garsus ir prieš d ir r l priderinama prie jų, pvz.: er-ragil (žmogus).

Al Batani, arabų astronomas, apie 879 patikrinęs ir žymiai ištobulinęs astronomines Hipparcho (gr.) teorijas.

Al Bekri (m. 1094), arabų geografas, parašė Mugam ma stagama, geografinį žodyną vietovių, senų arabų poetų minimų, ir Al masalik val mamalik, vadovą visam pasauliui pažinti.

Al-Farabi (m. 950), arabų rašytojas filosofas, Aristotelio komentatorius, muzikas, kalbininkas, poliglotas (kalbėjo 70 kalbų).

Al Idrisi, arba Idrisi (g. Ceutoj 1099), arabų geografas; gyveno Sicilijoj prie Rogero II dvaro; jo pavestas 1154 paskelbė Kitab Roger, Rogero knygą, kurioje plačiai aprašė daugelį kraštų, remdamasis daugiausia tyčia savo pasiųstų keliauninkų pasakojimais.

Al-Kindi J a k u b i b n I s h a k (813—870), arabų filosofas, matematikas, astronomas ir gydytojas.

Al Koran ž. Koranas

Al Mamûm, Bagdado kalifas, astronomijos globėjas, kuris, versdindamas Aristotelio, Euklido ir Ptolomėjaus veikalus, apsaugojo juos nuo išnykimo.

Al pari (it. pr. — lygiai) šiaip žymimas akcijų ir kitų vertybių kursas, jei jis lygus su nominaline (parašyta) jų verte, pvz., jei už kurią nors akciją ar obligaciją, kurios nominalinė (parašyta) vertė yra 100 litų, rinkoj taip pat moka 100 litų, tai sakoma, kad jos kursas yra al pari (ž. p a r i t e t a s).

Al-Sufi (A b d u r r a h m a n a l S o f i) (903—986), persų astronomas, sustatė astronomines tabeles ir papildė Ptolomėjaus (ž.) žvaigždžių sąrašą.

Ala (lot. sparnas), senovės romėnų kavalerijos vienetas, paprastai susidedąs iš 30 turmų (ž.) po 30 raitininkų.

Ala (vok.: Alle) ž. Alna.

Ala-Dag, š. r. Persijos kalnynas, iki 3.000 m.

Ala - Kul, Turkestano (ž.) ežeras, 1870 km.^{2}

Ala - Šan, vid. Azijos kalnagubrio Nanšau, arba Čilien šau, šiaurinė dalis: iki 3000 m aukštumo.

Alabama, J. A. V. pietų rytų valstybė (Ala), 135000 km^2, 235000 gyv. (1920), kurių 43% juodieji; svarbiausias verslas žemės ūkis, ypač medvilnės auginimas; auginama ryžiai, cukrašvindrės, uogos ir riešutai. Randama akmens anglies ir geležies. Administracinis centras Montgomery; kiti miestai: Birmingham, Mobile, Selma, Aunston, Bessemer, Gadsden.

Alabandinas (iš Alabandos, Maž. Azijoj), mineralas mangano sulfidas, neskaidrus, juodai pilkas. MnS. = Mangano blendė.

Alabathis, senovinės žemaičių dievybės vardas, įrašytas L a s i c k i o (ž.) žemaičių dievų sąraše (De diis Samagitarum). Lasic-

kis ją laiko vyriška dievybe, t. y. dievaičiu, kurio pagalbos šaukiasi linus minsiantieji (ar šukuosiantieji?) (quem linum pexuri in auxilium vocant). Narbutas (ž.) (Dzieje starożytne narodu litewskiego I, 1835, 67 s.) kalbamos dievybės vardą rašo „Alabatis", tarydamas čia esant moterišką dievybę ir ją gretindamas su Egipto deive Izide, kuri išmokiusi egiptiečius geriau išdirbinėt linus, globojusi jų išdirbimą ir to dėliai buvusi vadinama Isis linigera (Izys Inorodna). Linai, Narbuto manymu, kilę iš Egipto; jiems paplitus po kitas šalis drauge išsiplatinęs ir linų globėjos įvaizdis. Žodžio etimologija neaiški. Akelaičio (ž.) nuomonė, kad A. eina iš „alpatis", „alpti", kadangi linus minant dažnai tenka apalpti nuo dulkių, visai neturi pagrindo. Nesselmann (Lit. Volkslieder 153) turi užrašęs linaminy dainuojamos dainelės žodžius „Ey Batti, Batti, Batuže mano, perlejsk man ta mergaitę". Tuo pasiremdamas Mierziński (Jan Łasicki 1870, 46 s.) siūlo A. visai išmest iš lietuviško Olimpo, kaipo čia gyvenusį su netikru, Lasickio padirbtu pasu, kadangi A. žodžio kamienas nesąs tikrinis vardas, o reiškiąs „tėvas". Tačiau su Mierzińskio siūlymu žodį „Alabathis" laikyt nurašytojo sudarkytu ir jo vietoj skaityt „Aia bathis" nesutinka Grienberger (Archiv für slav. Philologie 18, 1896, 52), patsai A. laikydamas sudėtiniu (compositum) žodžiu su priešdėliu a l, kaip kad, pvz., prūsų žody Algande, šalia Gande, Gandiko (ž. Brückner, Archiv für slav. Phil. IX, 70).

Alaburdiškiai, Trakų aps. Oniškio val. k.; 1923 54 gyv.; 54 km nuo Kaišiadorių glž. st.

Alachnovič Pranas (g. 1883 III 9 Vilniuje), gudų rašytojas dramaturgas. 1910 redagavo jumoristinį savaitraštį „Perkūną". A. pjesės: „Na Antokali" (1914—15), „Na wioscy", „Butrym Niamira" (1916), „Mańka", „Kališ", „Bazylišk" (1917), „Čort i baba", „Strachi žyćcia" (1918), „Dziadźka Jakub", „Cieni" (1919) ir kit. Visos išleistos Vilniuje.

Alacoque Margarita Marija (1647—1690), prancūzų salezijonė (nuo 1671) ; Jėzaus Širdies garbinimo pradėtoja ir išplatintoja, 1864 paskelbta palaimintąja, 1920 — šventąja; šventė XII 17.

E. Bougaud ([12]1919); Vie et oeuvres., 3 tomai, Paris. [3]1915.

Aladau M., gudų kompozitorius. Kūriniai: „Biasputnaść", „Listy walacca", „Sasonka" (Minskas, 1925), „Leta", „Z asieńnich napievau" (Minskas, 1926), „Zamučany ciažkaj niawolaj" (Minskas, 1927); su kitais kompozitoriais harmonizavo „Biełaruskija narodnija pieśni" (Minskas, 1928).

Aladdin, svarbiausias asmuo pasakoj apie stebuklingąją lempą, vienoj iš 1001 nakties arabiškų pasakų.

Alagôas, r. Brazilijos valstybė, ties Atlantu, 28571 km², 1.117.000 gyv. (1920). Pakraščiai apaugę milžiniškais, tankiais miškais. Toliau nuo jūros auginama cukrašvindrės, tabako, kukurūzų ir miniokos. Dar toliau dideli plotai ganyklų. Sostinė Maceio, 75000 gyv. (1920).

Alais (tark: Ale), p. Prancūzijos miestas, 42000 gyv. (1926). Geležies pramonė. Religinių kovų laikais buvo evang. reformatų centru.

Alalija, negalėjimas ištarti artikuliuotų garsų, viena afazijos (ž.). formų, pareinanti nuo išviršinių kalbos organų trūkumų ar nervų sutrikimų, betgi, nors sunkiai, pagydoma.

Alalitas, mineralas iš piroksenų, tas pats mussitas (Mussa — Alpės, Piemontas).

Alalkomenai (gr.), Bojotijos miestas, kur buvo garsi deivės Atėnos šventovė.

Alamánni Luigi (1495 — 1556), italų poetas. Ž. Italų literatūra .

Alanai, iranėnų tauta, kuri apie I a. gyveno pietinėj Rusijoj ir Kaukazo šiaurėj, plėšė Armeniją ir Mažąją Aziją. Dalis A. buvo (apie 370 met.) hunų pavergta, įsikūrė pagaliau Panonijoj. Iš čia 406 A., drauge su svevais ir vandalais, įsibrovė į Galiją, 409 į Ispaniją. Šių A. dalis tarnavo Heiseriko kariuomenėj. Bet daugumas A. nepaliko savo tėvynės. Iš jų kilęs istorikas Jornandes. Jie buvo mongolų sumušti (XI a.), iš dalies išvyti į Ungariją (Panoniją), iš dalies iki šiol tebegyvena Kaukaze (osetinai).

Kulakovskij Alany. 1899.

Alandė ž. Alantas.

Alandų salos seniau priklausė Rusijai, dabar autonominė Suomijos teritorijos dalis. Būdamos prie įėjimo į Botnijos ir Suomių įlankas, jos užima svarbią strateginę vietą. 1919 — 1920 Švedija, pasiremdama tuo, kad šių salų gyventojai yra švedai, reikalavo jų sau. Ginčas dėl jų tarp Suomijos ir Švedijos baigėsi tautų sąjungos tarybos 1921 sprendimu Suomijos naudai. Jai tik yra uždėtas tarptautinis pasižadėjimas tų salų tautinėms mažumoms apsaugoti. Be to, Genevos konferencijoj buvo priimta 1921 konvencija dėl Alandų salų nestiprinimo ir jų neitralizacijos.

J. R. Donielson-Kalmari La question des iles d'A. Helsinki 1920; *J. S. Sederholm* The A question Hels. 1920; *C. Bernsdorff* Lasituahoi de l'A. Hels. 1920.

Alanga, 1) Tauragės aps. ir val. k.; 1923 91 gyv.; 8 km nuo Tauragės glž. st. 2) Tauragės aps. ir val. upelis. Jūros deš. intakas, 4,3 km ilgio. Versmės Plynojo pelkėje, žiotys ties Alangos k.

Alaninas, organinė α -amino propinoninė rugštis ($CH_3CH_2NH_2COOH$), svarbus daugumo baltymų skilimo produktas.

Alantas Vytautas, beletristas („Artisto Širdis", 1930), Jakševičiaus slapyvardis.

Alantas, 1) Kretingos aps. upė, Minijos kair. intakas, 30,8 km ilgio. Versmės Mižuikų k. Kulių val., teka š. v. linkme pro Maž. Mastaičių k., Kulių m. (21,5 km), Paalančio, Blidakių, Šiemulių, Čiuželių, Lubių - Kalniškių, Gaudučių ir Velaičių k., įteka į Miniją ties Kartena. Intakai: 5,5 km deš. Karkluoja, 19,9 km deš. Gardupis ir 5 maži nežinomi intakai. Nuolydis aukštupy 0,002, žemupy iki 0,005, vid. 0,0033. Baseino plotas 139 km². Vandens debitas: maks. 30, vid. 1,0, min. 0,1 m³/sek. Vandens malūnų 6: Mastaičiuose, Kuliuose, Paalanty, Olidokuose, Lubiuose ir Velaičiuose, 2) (lat. Alande). Kurzemės upė, Liepojos ež. š. r. intakas, 19 km ilgio. Išteka iš Telšių (Talseno) ežero, teka pro Grobino m.

Alanus ab Insulis (Alain de Lille, arba van Ryssel) (apie 1120—1202), scholastikos filosofas, teologas ir poetas, atpalaidavęs teologinę spekuliaciją nuo Platono ir pradėjęs derinti su Aristoteliu. Veikalai: Regulae (arba Maximae) theologiae, Distinctiones dictionum theologicalium, Anticlaudianus ir k. — išleisti de Visch'o (Antverpene 1653); Migne's leidime Patr. Lat. 210 tomas.

M. Baumgartner (1896).

Alarcon y Mendoza Juan Ruiz (1581 — 1639), ispanų dramaturgas. Gimęs Meksikoj, 1600 atvažiavęs į Ispaniją baigė Salamankos universitetą, paskum vėl Meksikoj, nuo 1614 Ispanijoj. Dvidešimtyje dramos veikalų palietė visus to laiko dramų tipus. Žymiausia — La verdad sospechosa.

Alarcon Petras Antanas (1833 — 1891), ispanų poetas ir politikas.

Alard Delphin (1815—1888), prancūzų smuikininkas ir kompozitorius.

Alarichas 1) (m. 410), visigotų (ž.) konungas, Baltų giminės. Pirma kovojo su rytų imperija ir plėšė Trakiją, Makedoniją, Graikiją, net Peloponesą, 399 tapo Illirykumo „magister militum". 401 įsibrovė į Italiją, kur buvo sumuštas (401, 402 ir 403). Vėl įsiveržė 408 ir neilgam užkariavo Romos miestą.

L. Schmidt Allgem. Geschichte der german. Völker, 1909.

2) **A.** II, visigotų (ž.) konungas (484 — 507), išleido įstatymų kodeksą (Breviarium Alaricianum) savo valdiniams romėnams. Žuvo mūšy su Chlodovechu.

Alarodai, pietvakarių Azijos žmonių rasė: pasižymi aukšta, trumpa galva (planokcipitalai), ilga siaura (dažniausiai kumpa) nosimi; juodaplaukiai, pilksvos odos, intelektuališkai gabūs; daugelis jų susimaišė su arabų ir mongolų rasėmis. Žymiausi A. šiandien yra persai ir armėnai.

Alarodiečiai (gr.—dioi), chaldėjų (ž.) vardas. Kai kurie mokslininkai vadino A. Mažosios Azijos trumpagalvių rasę ir Kaukazo kalbomis kalbančias tauteles.

Alas y Urena Leopoldas (1852 — 1901), ispanų kritikas, natūralizmo šalininkas. Rinkiniai kritikos raštų „Solos" 1881, „Paliques" 1893. Paskelbė romaną „Regenta" 1884. Slap. Clarin.

Alastor (gr.), graikų tragikų, ypač Aischilo, kerštos dvasia.

Alatir, Čuvašų respublikos (SSSR) miestas, 22.000 gyv.

Alaukstas (latv. Alauksts), Vidzemės ežeras, Latvijoje, Vecpiebalgos val., Uogrės (Dauguvos) baseine; klaidingai manoma, kad iš jo ištekanti Gauja.

Alaupovič Tugomir, chorvatų rašytojas, ž. Hrvat — Božnjak Tugomir.

Alaus darykla ž. Bravoras.

Alauša, Utenos aps. Užpalių val. k.; 1923. 53 gyv.; 19 km nuo Utenos glž.

Alauša, Utenos aps. Užpalių val. upė, Šventosios (Neries) kair. int., 7,6 km ilgio. Išteka iš Alaušo ež. (ž.), teka š. linkme pro Vešeikių ir Sataračiaus k., įteka į Šventąją žemiau Likunčių k. Vid. nuolydis 0,005. Baseino plotas 63 km². Vand. malūnai Vešeikiuose ir Sataračiuje.

Alaušas, ež. 1) Utenos aps. Užpalių ir Daugailių val. (geogr. plat. 55°37', ilg. 25°42'), 6,0 km ilgio, 2,5 km pločio. Plotas 10,7 km², perimetras 19,2 km, paviršiaus altitudė 140,2 m aukščiau jūros. Baseino plotas 38 m²; žymesnių intakų nėra, išteka š. Alauša (Šventosios, Neries). Krantuose: Alaušos, Maneičių k., Sudeikių bžk., Bikuškio v., Šeiminiškių k., Šventorėlio dv.; arti š. v. kranto sala 0,14 km² ploto; 2) Rokiškio aps. Svedasų val. ežerėlis, paliai Svedasų miest.; plotas 0,4 km², altitudė 140,3 m aukščiau jūros (Vaižganto „Pragiedrulių" ež.); 3) Ukmergės aps. Balninkų val., ež., Plaštakės (Siesarties, Šventosios, Neries), baseine; 3,6 km ilgio, iki 1,5 km pločio, 2,5 km² ploto, paviršius 116,9 m aukščiau jūros; baseino plotas 25 km²; krantuose Balninkų m. ir dv., Antalaušio k.: krantai sausi ir aukšti, iki 8 m; 4) Utenos aps. Užpalių val., 12,4 ha.

Alavas ir jo lydiniai, minkštas metalas, baltos sidabrinės spalvos, lydosi 230° karštyje, lyg. svoris 7,3; lengvai tempiamas plonais lakštais veidrodžiams iškloti, sūriui ar šokoladui įvynioti. Vartojamas kitiems metalams padengti, daugiausia lydiniams (ž.) gaminti; alavas (Sn) su variu (Cu) sudaro bronzą (ž.).

V. Mošinskis Metalų Technologija, Kaunas, 1930.

Alavė, Žiemgalės, Latvijoje, Dobelės aps. upė, Berzės (Lielupės) deš. intakas, 26,5 km ilgio.

Alavijas ž. Aloe.

Alaviniškiai, Raseinių aps. Viduklės val. kaimai: a) 1923 82 gyv. 5 km nuo Kutininkų glž. st.; b) 68 gyv. 6 km nuo Kutininkų.

Alavizna (Alaviznas), girios vardas Velniukalnio (ž.) girininkijoj (Marijamp. aps.).

Alazonai, tautelė, keletą amžių pr. Kr. gyvenusi dabartinėj v. Ukrainoj, tarp Bugo, Dniestro ir Pruto; spėjama juos buvus artimus trakams.

Alba (lot.), liturginiai baltieji rūbai, katalikų kunigų dėvimi po arnotu.

Alba, ties Nesvyžium, XVIII a. Radvilų nuosavybė, kur išgarsėjęs avantiūristas Karolis Radvila (ž.) turėjo savo rezidenciją ir laikė naminę armiją, „albaniečiais" pramintą.

Alba, Fernando **Alvarez de Toledo,** el duque (herzogas) de Alba (1507 — 1582), ispanų karo vadas ir politikas; 1567 Pilipas II siuntė jį olandų numalšinti ir valdyti, kur A. stengėsi sustiprinti absoliutinę Pilipo valdžią ir žiauriai persekiojo protestantus. 1572 grįžo į Ispaniją, 1580 užkariavo Pilipui Portugaliją.

Arzue, Campanas del duque de A., I.—II, 1880.

Alba — Julia, Rumunijos miestas, 13.000 gyv. Katedra XV a. statyta; Bathyany biblioteka.

Alba Longa, seniausias lotynų miestas; pagal mitologinę tradiciją, Askanijaus, Enėjo sūnaus, įkurtas.

Albaičiai, Šiaulių aps. Vaiguvos val. k.; 1923 35 gyv.; 32 km nuo Pagryžuvio glž. st.

Albanas, 1) šventasis, pirmasis Anglijos kankinys, nukirsdintas III ar IV a.; šventė VI 22; 2) Mainco miesto kankinys ir globėjas (šventė VI 21), kilęs iš Italijos, apie 406 hunų nužudytas.

Albani 1) Pranas (1578—1660), italų tapytojas: 2) Jonas (g. 1876), vokiečių rašytojas; 3) Motiejus (1621—1721). Tirolio gyventojas, kaip ir jo sūnus, muzikų tarpe žinomų smuikų dirbėjas.

Albany, 1) J. A. V. New York'o valstybės miestas, 113.000 (1926). Įkurtas 1614 prie Hudsono upės ir yra antras miestas savo amžiumi trylikoje pirmųjų valstybių. Jame yra žinoma bibliotekininkų 2 m. mokykla. Svarbus medžio prekyba ir alaus bravorais. 2) Miestas vakarų Australijoje.

Albanija, vakarinių Balkanų valstybė. 27538 km². 834.000 gyv. (1927): beveik visas jos paviršius aukšti, raukšlėti, sunkiai pereinami kalkakmeniai kalnai. Dėl to tiktai XIX a. viduryje pradėta šis kraštas tyrinėti. Klimatas pasižymi lengva žiema ir karšta vasara. Daugiausia lyja rudenį, vasarą labai sausa. Dirbamos žemės nedaug, ji nederlinga ir blogai kultivuojama. Albanai, kurių Balkanų kalnuose priskaitoma apie 1.250.000, yra atskiras indoeuropiečių šeimos narys. Jų kalbai turėjo daug įtakos romėnai, graikai, turkai ir slavai. Antropologiškai jie yra gražaus sudėjimo ir puikūs kariai. Intelektuališkai gana gabūs. Gyvendami išsisklaidę kalnuotoje šalyje, jie susiskaldė į atskiras grupes ir neįstengė visi politiškai susijungti. Daugiausia verčiasi

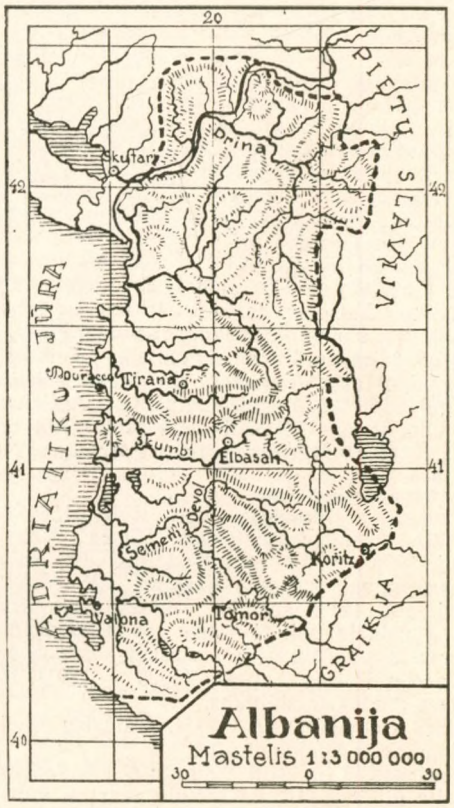

avių auginimu. Miestiečių daugumą sudaro graikai ir slavai. Beveik vienintelis jų maistas yra pienas ir kukurūzai. Išmėtytos pakalnėse jų sodybos aptvertos tvoromis ir panašios į pilis. Dabar albanai pasidaliję į dvi pagrindines dalis: ghegai ir toskai, kuriuos skiria milžiniškas Škumbi griovys. Jų savitarpio nesutikimus dar labiau paaštrina religinis susiskaldymas: 66% moham., 21% pravosl. ir 12% kat. Dabar sostinė Tirana (12000 gyv.), o seniau buvo Duracco 4500 gyv. Didžiausi miestai: Koritza — 25000, Skutari — 21000, uostas Valona — 6000 ir Elbasan 10000 gyv. Albanai save vadina škipetari.

Istorija. Romėnų imperijos laikais A. sudarė provinciją Illyricum, kuri iki 1204 priklausė Bizantijai, nors nuo VI a. į kraštą jau brovėsi slavai ir X — XI a. jo dalį užkariavo. XIII a. A. viešpatavo ir kovojo tarp savęs Neapolio Anžujiečiai (Anjous), vadinę save A. karaliais, daugelis smulkių albanų kunigaikščių, Epiro despotai, venecijiečiai ir serbų karalius Steponas Dušanas. Daug albanų XIV a. emigravo, o XV a. visą kraštą užkariavo turkai. 1443 A. nepriklausomybę trumpam laikui atkariavo Jurgis Kastriotas (m. 1468). Tik kai kur neilgam išsilaikė venecijiečiai (Skutari, Duracco, Dulčinjo, Antivari, Parga, paskutiniam iki 1797). Daugumas gyventojų priėmė mahometonų tikėjimą. 1878 iškilo albanų sąjunga, kuri iš dalies sujungė daugelio pašų valdomus albanus ir žadino jų tautybės sąmonę. Albanai ėmė ginti savo teritoriją, ir 1912 Ismail Kemal Bei paskelbė A. esant nepriklausomą. 1913 paskelbtas tarptautinis A. statutas. 1914 A. valdovu tapo princas Vilhelmas Wied, bet tais pačiais metais turėjo atsižadėti sosto. Prasidėjus anarchijai, Italija okupavo Valoną, Graikija — š. Epirą, o Juodkalnija — šiaurinę A. Daug kentėjo kraštas ir d. karo metu. Pagaliau visą A. užėmė Italija (1918), tačiau 1919 VIII 2 turėjo nusileisti, ir 1920 A. pasidarė tautų sąjungos narys. 1922 diktatoriaus valdžią paėmė į savo rankas Ahmed Zogu, kuris pripažino (1926 ir 1927) Italijos protektoratą ir pasiskelbė karaliumi.

A. kariuomenės iš viso apie 9500 žm. ir apie 2500 žandarų. Karo laivynas iš 3 laivų saugo jūros pakraštį. Karo tarnyba privaloma nuo 18 iki 50 m. Tikrosios tarnybos 18 mėn.

Roth Geschichte Albaniens, 1914; *Gilbert* Les pays d'Albanie et leur histoire, 1914.

Albanų kalba yra vartojama dabartinėj Albanijoj ir vakarinėj Makedonijoj, taip pat Graikijos ir pietinės Italijos kolonijose. Jos tarmės yra skiriamos į dvi grupes: gegų šiaurėje ir toskų pietuose. Seniausi jos paminklai yra XV ir XVI amž., būtent — 1555 rankraštinis biblijos vertimas ir 1635 Romoj spausdintas „Dictionarium latinoepiroticum" su albaniška prakalba.

Šiandieninėj albanų kalboj yra labai daug patekusių graikiškų, lotyniškų, turkiškų, vengriškų ir rumuniškų skolinių. Tikrų albaniškų žodžių skaičius yra visai mažas; net ir tų žodžių linksniuojamos formos yra svetimos įtakos paliestos. Tačiau, ištyrus senuosius kalbos duomenis, ypač vietovardžius ir tarmes, pasirodė, kad albanų kalbos pagrindas yra indoeuropiškas, priklausąs sateminei indoeuropiečių kalbų grupei ir nemaža bendra turįs su ilirų bei trakų kalbomis.

N. Jokl Albanisch (Geschichte der indogerm. Sprachwissenschaft) Strassburg, 1917 II. 3, 109—151; *M. Ebert* Reallexikon der Vorgeschichte I 84—93; žodynas: *G. Weigand* Leipzig 1914; *Dr. Pekmezi* Gramatik d. alban. Sprache 1908.

Albanų kalnai, vidurio Italijos vulkaningas kalnynas. Iš jų pašlaitėse užaugusių vynuogių gaminamas plačiai ir seniai žinomas albaniškasis vynas. Dėl sveiko klimato ir gražių vietovaizdžių vadinami „Romos sanatorija".

Albategnius, (tikras vardas Mohammed ibn džâbir) ž. Al Batani.

Albatrosas (Diomedea), pavadinimas paukščių genties ilgasparnių (Longipennes) būrio audrapaukščių (Procellaridae) šeimynos. Sparnai ilgi, siauri, jų tarpugalis apie 4 m; nepaprastai geri lakūnai, dažnai seka laivus, pagrobdami išmestus maisto likučius. Gyvena pietų pusrutulio jūrose, peri didžiausiomis kolonijomis; žinoma 11 rūšių.

Albats Hermanas (g. 1879 VII 24), latvių politikas ir nuo 1921 Latvijos universiteto tarptautinės teisės doc., Latvijos užsienio reikalų ministerijoj dirba nuo 1919, 1923 užsienio reik. min. generalinis sekretorius, 1925-6 — min. valdytojas. Buvęs Latv. delegatu Barcelonos konf. (1921), 3-oj tautų sąj. sesijoj, Briuselio jūros teisių konf., Pabaltijo valstybių konferencijose (Bulderiuose, Taline, Helsinkiuose). Vadovavęs sutarčių deryboms su Vokietija, Vatikanu, Čekoslovakija, Olandija, Norvegija, Švedija, Danija, Šveicarija, Belgija, Vokietija ir kt. 1901 rašė kritiškas literatūros apžvalgas žurnale „Jauna Raža" ir eilėraščius pseud. Helgi. 1909-15 buvo „Baltijas..." ir „Dzimtenes Vēstneša" bendradarbis, 1909—18 „Russkije Viedomosti" bendr. ir redakcijos narys. 1927 išleido Lat. sutarčių rinkinį prancūzų kalba.

Albedinskij Petras, Povylo s., generolas leitenantas, 1874 VII 22—1880 V 18 buvo Vilniaus generolu gubernatorium.

Albedo, kūnų sugebėjimas atspindėti krintančią ant jų šviesą. A. turi reikšmės astrofizikoje.

Albeniz Izaokas (1860—1909), ispanų kompozitorius ir pianistas, naujos ispanų kompozitorių mokyklos iniciatorius ir atstovas. Savo kūryba, naudodamasis šiandieninės technikos priemonėmis, stipriai pareiškęs ispanų tautiškumą — tautiškais motyvais, ritmais ir liaudies „hispa". Sukūrė įvairių fortepionui veikalų, dainų, suitų orkestrui, operų ir kt.

Alberdingk Thijm 1) Juozas Albertas (1820—1899), olandų poetas, literatūros istorikas ir meno kritikas, iš savamokslio nuėjęs iki profesoriaus (Amsterdame). 2) Karolis Jonas Liudvikas (g. 1864), 1-jo sūnus, rašytojas ir kritikas, metęs savo tėvo kryptį ir nuėjęs į natūralizmą. 3) Povilas (1827—1904), 1-jo brolis, olandų istorikas, flamų judėjimo vadas, profesoriavęs Louvain'o un-te.

Albergati Mikalojus (1375—1443), kartauzų vienuolis, palaimintasis (šventė III 3), kardinolas (nuo 1426), Bolonijos vyskupas (1417—43), popiežiaus pasiuntinys užsieniuose, Baselio ir Feraros susirinkimuose bažnyčių vienybės rėmėjas.

Alberi Eugenijus (1807—1878), italų istorikas, patriotas, kovojęs už Italijos jungtinę valstybę.

Alberichas II, (m. 954), Albericho I, Spoleto ir Camerino markgrafo, ir romėnės Marozijos sūnus, 22 metus valdęs Romą ir popiežių.

Albericus, XIII a. vokiečių kronininkas, palikęs nemaža žinių apie Prūsų, Lietuvos ir Latvijos kraštus.

Alberoni Julius (1664 — 1752), Ispanijos ministeris (1717 — 1719), paskui popiežiaus legatas Ravennoj ir Bolonijoj, kardinolas.

Albers Povylas (g. 1866), katal. ordinų istorikas. Išl. Consuetudines monasticae (1—5 t. Monte Cassino 1903—12) ir kt.

Albert 1) Eugenijus (g. 1864), vokiečių pianistas ir kompozitorius. 2) Pranas (g. 1877), prancūzų politikas (radikalas), buv. teisių profesorius ir švietimo ministeris (1924—1925), nuo 1928 parlamento atstovas.

Alberta, Kanados provincija, 661200 km², 560000 gyv. (1921); 1901 buvo tik 75000 gyv. Jos paviršių sudaro plačios prerijos ir Rocky Mountains kalnai. Svarbiausias šalies produktas kviečiai, vakarinėje dalyje akmens anglis. Auginama dar avižų, bulvių ir cukrinių runkelių. Pietinėje dalyje auginama daug gyvulių. Dėka šiltų Chinooko (čainuko) vėjų gyvuliai gali žiemoti ganyklose. Žemės paviršius purus. Dėl to tekėdamos iš kalnų smarkios upės Saskatchewan, Athabasca ir gausingi jų intakai išrausė gilius griovius, kurie paįvairina lygius žemėvaizdžius. Svarbiausias miestas Calgary (66000 gyv.), ir vakaruose Edmonton (65000 gyv.), svarbūs geležinkelių mazgai.

Albertas Didysis (Albertus Magnus) (1193—1280), domininkonas, scholastikos filosofas, teologas ir gamtininkas, didžiausias vokiečių mokslininkas viduriniais amžiais, vadinamas doctor universalis. Kaip filosofas, jis neprilygstamai pažinojo ir sunaudojo Aristotelio, neoplatonikų ir žydų - arabų filosofiją ir bažnyčios tėvų raštus. Teologijoj pasižymėjo kaip sistematikas ir mistikas. Gamtos mokslą jis paturtino savo stebėjimais ir ypačiai gyvosios gamtos aprašymais, kuriems medžiagos ėmė net iš Pabaltijo kraštų gamtos (Livonijos; Zaunick ir Strunz padarė klaidą sakydami, kad iš Lietuvos). Žinių gausumu jis praneša savo mokinį Tomą Akvinietį (ž.), nors sisteminimo pajėga už jį žemesnis. Nuo 1622 beatifikuotas (šventė XI 15). Paskutiniais metais stipriai rūpintasi jo kanonizavimu. Kanonizavimo procesas jau baigtas. Veikalus leido: P. Jammy (21 tomas, Lyon 1651), A. Borgnet (38 t. Paris 1890—99). Zoologijos raštų geriausią leidimą parūpino H. Stadler (De animalibus libri XXVI, 1916—20).

G. v. Hertling (²1914), *F. Strunz* (1926), *A. Schneider* (1927), *H. Wilms* (1930), *H. Doms* (1930), *R. Lierz* (1931), Lietuvių kalba apie A. straipsnis „Logose" (nuo 1923 m.).

Albertas 1) A. I (1848 — 1922), Monako kunigaikštis. Žymus mokslininkas okeanografas ir Monako okeanografijos muziejaus steigėjas.

Pr. Dovydaitis „Kosmos" 1925 m.

2) A. I (g. 1875 IV 8 Briusely), belgų karalius. Soste nuo 1909, kaip savo dėdės Leopoldo II įpėdinis. 1914 jis pasipriešino vokiečių įsibrovimui į Belgiją ir aktyviai dalyvavo visame didžiajame kare.

3) A. Saksų Coburg Gothos princas (1819-1861), Anglijos karalienės Viktorijos vyras, vedęs ją 1840.

Albertazzi Adolfas (1866—1924), italų rašytojas ir kritikas, Carducci'o (ž.) sekėjas.

Alberti 1) Dominikas (1710—1740), italų muzikas. 2) Konradas (1862—1918), vokiečių rašytojas ir kritikas, 3) Magdė vokiečių rašytoja. (ž. Scharlau).

Alberti Leonas Batistas (1404—1472), arch. florentietis. Mokyčiausias ankstyvojo renesanso vyras. Universalus mokslininkas, estetas ir nepaprastas grožio mėgėjas. Dirbo visose meno šakose, daugiausia architektūroj. Jo projektuoti yra Ruccellai rūmai Florencijoj, šv. Pranciškaus bažnyčia Rimini, šv. Andriaus ir šv. Sebastijono bažn. Mantuoj. Yra parašęs traktatų apie architektūrą, tapybą, arklį. Be to, rašė komedijų ir satyrų (ž. Italų literatūra).

Mancini Vita di A. *Vasari* Vite.

Albertina, 1) biblioteka ir paveikslų rinkinys Vienoje, pavadintas nuo įsteigėjo kunigaikščio Alberto-Kazimiero vardo. Įkurta XVIII a.; turi daug paveikslų žymiausių tapytojų (Rafaelio, Rubenso, Dürero ir kt.); 2) lotyniškas Karaliaučiaus universiteto pavadinimas nuo įsteigėjo hercogo Albrechto vardo.

Albertinelli Mariotas (1474 — 1515), Florencijos tapytojas, Cosimo Rosselli mokinys ir Fra Bartolommeo draugas ir bendradarbis.

Lietuvoje tarp daugelio bažnytinių paveikslų kopijų pasitaiko jo „Aplankymas“ (Dvi moterys sveikinasi po arka).

Alberto ež., r. Afrikoj, tektoniškos (ž.) kilmės. 617 m aukščiau jūros, ploto 5335 km², Atrado jį 1864 Bakeris. Į ežerą įteka upės: Semliki iš Eduardo ež. ir Kivira iš Viktorijos ež. Taigi jame susieina abidvi Nilo šaltinių šakos. Ežerą siaučia aukšti, statūs krantai, nuo kurių smarkiai teka upeliai, sudarydami krioklius; jų daug vakariniame krante, kur, dėl žemės plutos suplyšėjimo, randama karštų šaltinių.

Albertrandy 1) Antanas, Jono A. brolis, italų kilmės, XVIII a. menininkas, karaliaus Stanislovo Augusto rūmų tapytojas. A. dažniausiai piešė šventųjų paveikslus kat. bažnyčioms Lenkijoje ir portretus. 1790 jis išleido poemą „Wiersz o malarstwie“ ir prie jos priedą — trumpą žmogaus anatomijos vadovėlį, pritaikytą tapytojų ir skulptorių reikalams ir karaliaus Stanislovo Augusto projektuojamos meno mokyklos mokiniams.

2) Jonas (1731-1808), italo, apsigyvenusio Lenkijoje, sūnus, XVIII a. numizmatas (ž.), archeologas ir istorikas. A. mokslus ėjo Varšuvos jėzuitų kolegijoje ir, ją baigęs 19 metų, įstojo į jėzuitų ordiną. Mokytojavo jėzuitų mokyklose Pultuske, Nesvyžiuje ir Vilniuje. Kai Kijevo vysk. Juozas Zaluskis padovanojo valstybei didelį knygų rinkinį ir Varšuvoje atidarė pirmą viešąją biblioteką, A. pakvietė rinkinio sutvarkyti ir kataloguoti. 1764 Lenkijos primas Vladislovas Lubenskis pakvietė A. būti jo anūko Felikso Lubenskio auklėtoju. Jam naudotis jis parašė „Romos istoriją“ ir „Lenkijos istoriją“, kompiliatyvinio pobūdžio raštas. Lubenskiui mirus, A. palydėjo savo mokinį į Italiją, į Siennos ir Romos akademijas. Ten begyvendamas, A. išėjo iš jėzuitų ordino ir atsidavė mokslui, studijuodamas įvairias jo šakas, o ypač numizmatiką. Surinkęs daugybę graikų ir romėnų medalių, A. su savo mokiniu grįžo 1773 į Lenkiją. Lubenskis visą medalių rinkinį padovanojo karaliui Stanislovui Augustui. Susipažinęs su jaunu numizmatu, karalius paskyrė jį savo lektoriumi, bibliotekininku ir numizmatinių ir meninių rinkinių prižiūrėtoju. Betvarkydamas Stanislovo Augusto biblioteką ir rinkinius, A. pastebėjo didelių šaltinių trūkumų, ypač Lenkijos istorijai. Kad papildytų spragas, liečiančias Lietuvos ir Lenkijos istoriją, karalius nusiuntė jį savo lėšomis į Italiją, pavesdamas jam peržiūrėti tenykščius archyvus ir parinkt medžiagos krašto istorijai. Po 3 m. (1782-1785) stropaus darbo jis sugrįžo ir atsivežė 110 tomų įvairių išrašų ir rinkinį iškastų Herkulanume ir Pompėjoje senienų. 1789 A. buvo karaliaus pasiųstas į Švediją, kur dirbo Stokholmo ir Upsalos bibliotekose, vis darydamas išrašus iš knygų ir dokumentų. Tokių išrašų jis pririnko apie 300 tomų. Už nuopelnus krašto mokslui A. buvo karaliaus apdovanotas bajoro teisėmis, kurias patvirtino seimas, ir medaliu su užrašu „Merentibus“. Pagaliau, karaliui prašant, popiežius 1796 paskyrė jį Zenopolio tituliariniu vyskupu. 1800 buvo susikūrusios „Mokslo Prietelių Draugijos“ steigėjas ir pirmasis tos draugijos pirmininkas. Jos organe „Roczniki“ A. spausdino savo kūrinius. A. sunaudojo pats tik nedidele dalį savo surinktos medžiagos. Jos didesnė dalis liko rankraščiuose. Jie paveldėjimo arba pardavimo keliu perėjo į įvairias rankas. 14 rankraščių tomų, jo paties ranka parašytų, 1810 pakliuvo į Vilniaus universitetą. To meto Vilniaus universiteto istorijos profesorius Žegota Onacevičius minį šiuos A. rinkinius: 6 t. Lenkijos istorijos, nuo 962 iki 1595; trūksta istorijos nuo 1422 iki 1444 ir nuo 1506 iki 1584; Iter Italicum et Sueticum. Čia yra nurodoma Lietuvos ir Lenkijos istorijai medžiaga, kurią A. savo akimis buvo matęs Italijos ir Švedijos bibliotekose. Onacevičius labai stebisi atlikto darbo gausumu; Varmijos vyskupų Kromerio ir Hozijaus laiškai, nurašyti Švedijoje; Sumarium, įvairių valdovų laiškų, Stanislovui Augustui rašytų ir su juo sudarytų sutarčių; apie evan. reformatų rankraščius Lešne, kurie yra svarbus šaltinis reformacijos istorijai Lenkijoje; Pertheso ir Naruševičiaus laiškai karaliui Stanislovui Augustui, ir kt.; raportas karaliui Stanislovui Augustui apie karališkus medalių ir senienų rinkinius ir apie karaliaus biblioteką, kuri tada turėjo 16500 t. Kiti tomai pakliuvę į Vilnių sudaro įvairius rašinius, svetimomis kalbomis ir svetimomis rankomis rašytus, arba kūrinius, jau buvusius spausdintus. (Ž. Onacevičiaus prakalbą jo išleistoje knygoje „Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego królów polskich. Z rękopismów Albertrandego Podług wydania Ż. Onacewicza. Kraków 1849). Veikalai, atspausdinti, pasiremiant A. rinkiniais: Panowanie Henryka Walezyusza į Stefana Batorego 2 t. 3 leid. 1823, 1849, 1860 ir 1861; Panowanie Kazimierza, Jana Alberta i Aleksandra Jagiellonczyka, 2 t. Varšuvoje, 1826 — 1827; Dwadzieście

sześć lat panowania Władysława Jagiełły. Išleido drauge su autoriaus biografija E. Račinskis Vroclave 1845; Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690. 2 t. Berlyne 1864.
Encyklopedya powszechna, S. Orgelbranda I. 1859 ir 1898 I. Wielka Encyklopedya powszechna ilustrowana. I. 1890.. Enciklopedičeskij slovar izd. Brokhauza i Efrona. t. I-a 1890.

Albi, p. Prancūzijos miestas, 25.000 gyv. Vidur. amžiais čia buvo albigiečių (ž.) centras. Dabar jų išlikę apie 5000. Jame gaminama daug vyno. Netoli yra Carmaux akmens anglies kasyklos, kurios leidžia plėstis geležies dirbinių pramonei.
A. katedra statyta 1282 — 1379, įstabus prancūzų gotikos paminklas. Originali savo didingumu ir paprastumu: ji yra iš vienos navos ir be transepto.

Albickėliai, a) Ukmergės aps. Taujėnų val. km., 1923 40 gyv.; 17 km nuo Ukmergės glž.; b) viens. 10 gyv.

Albigiečiai, vidur. amžių sektų konglomeratas, gavęs tą vardą nuo Albi miesto, kuriame sekta atsirado ir beveik visą laiką turėjo vyriausią savo būstinę. Kitaip dar buvo jie vadinami katarais (ž.) (grynaisiais). XII a. jie buvo paplitę po visą Europą. A. — katarų mokslo filosofinė dalis yra grindžiama atsakymu į klausimą, iš kur yra bloga pasaulyje. Jų manymu, gerasis Dievas blogo sukurti nei jo į pasaulį leisti negalėjęs. Bloga sukūrusi piktoji dvasia, velnias. Tuo būdu jų pasaulėžiūra grindžiama iki tol vakariečiams visai svetimu dualizmo (ž.) principu. Savo išvadomis A. — katarai buvo nuėję taip toli, jog jų krikščionimis vadinti jau negalima. Šiuo mokslu buvo tvarkomas ir visas tų sektų šalininkų gyvenimas, priešingas krikščioniškai to meto sistemai ir tvarkai, priešingas taip pat įsigalėjusiai tada valstybės, visuomenės ir šeimos santvarkai. A. — katarai savo tikslo siekė visomis priemonėmis ir pasidarė labai pavojingi valstybei ir bažnyčiai. Jie daugeliu dalykų gali būti laikomi pranokėjais mūsų laikų anarchistų (ž.) ir komunistų (ž.). Pavojus bažnyčiai iš jų buvo labai didelis ne tiek dėl to, kad jie skelbė bažnyčiai priešingą dualizmą, kiek dėl to, kad, savo susitvarkymu pamėgdžiodami bažnyčios ierarchiją ir praktikuodami griežtą askezę (ž.), jie darė labai daug įtakos liaudžiai, kurios supasaulėję to meto dvasininkai buvo neteke. Nepavykus visiems mėginimams sutrukdyti smarkų tos sektos plitimą, popiežius Inocentas III 1208 paskelbė A. kryžiaus karą. Vyriausiam šio kryžiaus karo vadui Simanui Montfortiečiui religinius karo motyvus pakeitus savo politinės galios išplėtimo tikslais, karas nesibaigė 1213 laimėjimu prie Muret'o, bet užtruko iki 1229. Galutinai ši sekta buvo išnaikinta inkvizicijos priemonėmis.
J. Guiraud L'albigéisme languedocien au XII-e et XIII-e siècle, Paris, 1907; *A. Luchaire* Innocent III La croisade des Albigeois, Paris, 1907; *C. Schmidt* Histoire et doctrine de la secte des cathares ou albigeois, 2 vol., Paris.

Albinas (gr. — os), II a. platonikas. Iki mūsų laikų telikęs jo „Įvadas" į Platono dialogus.
Sinko De Apulei et Albini doctrinae Platonicae adumbratione 1905.

Albinas (lot), mineralas, apafilito baltoji atmaina.

Albinas Jurgis (m. 1570), Vilniaus katedros kantorius, vėliau sufraganas ir Metonos tituliarinis vyskupas, buvo įtariamas noru įkurti tautišką bažnyčią. Išspausdino Krokuvoje keletą teologinių veikalų, kurie tačiau, jam mirus, kartu su jo biblioteka buvo deginami viešai Vilniaus rinkoje, vyskupui Radvilai įsakius. Žymiausiąją jo bibliotekos dalį Vilniaus kapitula dovanojo naujai įkurtai Vilniuje jėzuitų akademijai.
J. Kurczewski Kościół zamkowy 1908 p. 322.

Albinavas, Braslavo aps, Vilniaus krašte, kaimas.

Albinizmas, įgimti odos, plaukų, akių rainelės ir tinklainės pigmento (dažų) trūkumai.

Albinosas, albinizmo paliestas žmogus ir gyvio individas.

Albinovanus Pedo, romėnų poetas, Ovidijaus draugas.

Albionas, legendarinis senasis Anglijos pavadinimas, kartais ir dabar jai taikomas.

Albis, senovės Elbės upės pavadinimas.

Albitas, mineralas: plagioklazo variacija; dažnai randamas dolomite.

Albitinos dėsnis, dvynučių kristalų suaugimo dėsnis, kada plagioklazas suauga išilgine kristalo plokštuma.

Albitiškiai, Ukmergės aps. Kovarsko val. k.; 1923 49 gyv.; 18 km nuo Anykščių glž. st.

Albius, romėnų giminės vardas. Žinomas tos giminės atstovas, A. Tibullus, poetas (ž.).

Alboinas (m. 572), longobardų karalius, užkariavo didelę dalį Italijos (568).

Albrechtas (Albertas), 1) (m. 1229 I 17), kilimo iš Bremeno vyskupystės, 1189 Bremeno kapitulos narys, 1198 Ikskiulio (Latvijoje) vyskupas, 1199 Gotlando saloje skelbia kryžiaus karą lyviams, iš ten tuo pačiu tikslu keliauja į Daniją ir Vokietiją; 1200 su dideliu būriu, lyvių puolamas, Baltijos jūra keliavo prie Dauguvos į Ikskiulį. Vėliau lyvių įkaitus nugabeno į Vokietiją. 1201 prie Dauguvos įkūrė Rygos pilį ir miestą. Norėdamas atsiremti karo pajėga, pradėjo dalyti kryžiaus karo dalyviams žemes Livonijoj, o 1202—1204 įkūrė specialų templierų — kalavininkų ordiną Livonijai laikyti (pradžioje kalavininkai pavadinti Fratres militiae Christi). Jų padedamas,

A. pavergė lyvius, dalį latvių, kariavo su lietuviais, estais ir rusais. Pagalbai prieš estus pasišaukė danų karalių Valdemarą II, kuris įkūrė Revalį ir su kuriuo prasidėjo varžytynės dėl estų valdymo; tai privedė prie karo su danais ir jų išvijimo iš Estijos.

2) **A.** (1490 — 1568), markgrafo Fridricho (iš Ansbacho) sūnus. Paskutinis kryžiuočių ordino magistras ir pirmasis Prūsijos hercogas. 1511 riteriai, išrinkę A. magistru, tikėjo, kad A. giminystė su Lenkijos karaliumi ir L. D. K. Žigimantu (jis buvo gimęs iš Žigimanto sesers Sofijos) pagelbės atpalaiduoti ordiną nuo priklausomumo Lenkijai. Derybos, pradėtos tarp ordino ir Lenkijos, baigėsi santykių nutraukimu ir 1519 karu, kurį A. pralaimėjo. 1521 A. pasirašė Torune paliaubų sutartį, o 1525 V 8 Krokuvoj taikos sutartį, pagal kurią Prūsija liko A. šeimos paveldima hercogyste ir Lenkijos vasalu. Tais pačiais metais formaliai sekuliarizavo kryžiuočių ordiną ir, virtęs Prūsijos hercogu, pripažino Liuterio mokslą. Protestantizmui platinti stengėsi sutraukti į Prūsiją visus žymesnius Liuterio šalininkus. Palaikė reformaciją Lietuvoje ir Lenkijoje ir davė prieglaudą tremiamiems iš ten reformacijos šalininkams; lietuviams ir lenkams pavedė naujai kuriamas parapijas ir mokyklas, duodavo lėšų jų knygoms spausdinti. Jo lėšomis išspausdinta pirmutinė lietuviška knyga, Martyno Mažvydo (ž.) 1547 Catechismas ir vienintelės trys senovės prūsų knygos 1545 ir 1561. Lietuviai Stanislovas Rapagelanus (Rapailionis) (ž.) ir Abraomas Kulvietis (ar Kulviškis) (ž.) buvo ir jo įsteigto Karaliaučiaus universiteto kūrėjai ir pirmieji profesoriai.

J. Voigt Briefwechsel der berühmtesten Gelehrten des Zeitalters der Reformation mit Herzog Albrecht von Preussen 1841; (,,) Markgraf A. von Brandenburg I—II 1852; *L. Rogalski* Dzieje Krzyżaków II 1846 p. 421 – 509.

3) **A. I** (1250—1308), Rudolfo Habsburgo sūnus. Austrijos ir Štirijos hercogas (1282—). Adolfui Nassau (ž.) žuvus, 1298 buvo išrinktas ir 1303 Bonifacijaus VIII pripažintas vadinamosios Romos imperijos imperatorium. Norėdamas sustiprinti savo giminės valstybę ir padaryti Vokietiją paveldimąja monarchija, kovojo su kunigaikščiais, buvo savo brolėnų Jono Parricidos nužudytas.

Mücke A. I. Herzog von Oesterreich, 1866; *Henneberg* Die polit. Beziehungen zwischen Deutschland und Frankreich unter König A. I, 1891.

4) **A. II** (1397—1439), Austrijos hercogas (1404), Bohemijos ir Vengrijos karalius (1437), Romos (Vokiečių) imperijos karalius (1438—39). Kovojo su turkais ir lenkais.

Wostry König A. II, I—II, 1906—07.

5) **A. der Bär** (Meška) (1170), Brandenburgo margrafas; be Brandenburgo, valdė Anhalto ir Orlamündės žemes; Enriko Liūto (des Löwen) priešas.

Geyer A. der Bär. 1897.

6) **A. III Achilles** (1414—1486), Brandenburgo kurfiurstas (1470).

Kanter Markgraf A. Achilles, 1911.

7) **A. II** 1490—1545), Mainzo miesto arkivyskupas ir kurfiurstas (1514), kardinolas (1518). Humanistų (Hutteno) globėjas. Jo organizuotas indulgencijų pardavimas buvo viena reformacijos priežasčių.

Mai Der Kurfürst, Kardinal und Erzbischof A. II von Mainz, I—II, 1858—75.

8) **A. Fridrichas** (1553 IV 29 Karaliaučiuje—1618 VIII 29), Prūsų hercogo Albrechto sūnus ir antrasis Prūsijos hercogas. Jam valdant, Prūsija buvo Lenkijos vasalu. Lietuvos ir Lenkijos atžvilgiu tęsė savo tėvo politiką, tačiau tautiniu atžvilgiu vietos gyventojams buvo mažiau palankus.

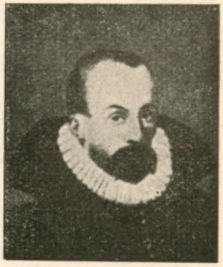

Albuginea, Tunica albuginea labai stiprus apvalkalėlis iš stipraus skaidulingo jungiamojo audinio, kuris pasitaiko įvairiose vyrų ir moterų lyties organų dalyse, blužnyj ir kitose įvairiose liaukose.

Albumas (lot. baltas), gipsu išbaltinta medinė lentelė, kurioje įvairūs Romos magistratai skelbdavo visokius skelbimus. Iš čia — albumas, knyga baltais lapais, įrašyti eilėms, pasveikinimams ir kt.; knyga fotografijoms ar atvirukams įstatyti; rinkinys paveikslų kopijų, į vieną knygą sudarytų.

Albuminai, baltyminių medžiagų rūšis. Jų randama paukščių kiaušiniuose (ovoalbuminai), kraujuj (serumalbuminai), piene (laktalbuminai) ir beveik visose kitose gyvulinėse ir augalinėse sultyse. Jie tirpsta gryname vandenyje ir atmieštuose druskų, rūgščių ir šarmų tirpaluose. Garinant 50°C. t., gaunamas sausas A., gintarinės spalvos, beskonis, bekvapis produktas, kuris duodasi sutrinamas smulkiais milteliais. A. plačiai vartojami technikoje: dažyme, fotografinio popieriaus gamyboje, sumaišytas su kalkėmis duoda kitą. Medicinoje vartojamas kaip priešnuodžiai apsinuodijusiems sublimatu ir kitų sunkiųjų metalų druskomis.

60°—70° C t. visi A. kreša ir tuomet jau jie nebetirpsta vandenyje, bet tirpsta šarmuose. Kadangi jie, skrandžio ir kasos (blužnies) sulčių veikiami, susivirškina, tai sudaro labai svarbią medžiagą maistui. A. jungiami su bazėmis sudaro junginius, vadinamus albuminatais. Ž. baltymas.

Albuminatai, baltymų junginiai su rūgštimis arba šarmais.

Albuminoidai (proteoidai), grupė baltymų, kurie labai sunkiai tirpsta ir randami kauluose, raguose, kanopose, plaukuose, sausimuose ir t. t.

Albuminuria, ligos simptomas, kada yra šlapume baltymo.

Albumosa, pirmieji baltymų skilimo produktai.

Albuquerque (Albukerke) Alfonsas (1453 — 1515), portugalų kolonialinės galios įkūrėjas, 1503—1506 dalyvavo ekspedicijoj į Indiją; 1506 iškeliavo su Tristanu da Cunha sustiprinti portugalų valdžios Azijoj ir Afrikoj; Tristanui grįžus į Portugaliją, A. stoja laivyno pryšakyj, 1507 paėmė Ormuzdą, bet nesugebėjo jame įsitvirtinti, 1508 išplaukė į Indiją, 1510 nevykusiai mėgino imti Kalkutą; greit po to paėmė Goa, kur buvo įkurtas portugalų valdžios centras; 1511 apėmė Malaką, pietų Azijos prekybos centrą; norėdamas kliudyti arabų santykiams su Indija, mėgino apimti Raudonąją jūrą; Adeno nepaėmė, bet 1514 užėmė Ormuzdą Persų įlankoj. Tais pačiais metais atšauktas. Malšindamas nuolatinius sukilimus, pasireiškė dideliu žiaurumu, tačiau gerai suprato portugalų pirklių reikalus, užgrobdamas svarbiausias rytų rinkas.

Albuquerque, 1) Ispanijos provincijos Badajoz tvirtovė; 8000 gyv.; 2) J. A. V. Naujojo Meksiko valstybės miestas: 15.000 gyv.; universitetas.

Alburs (Elburs), š. Persijos kalnai 2000 — 4000 m aukštumo. Jie eina daugiausia lygiagretėmis virtinėmis rytų vakarų linkme. Susideda iš įvairiausių pagal savo amžių ir kilmę uolienų. Tarpkalnės yra gyvenamos, ir čia auginama maistingųjų augalų. Vakarų dalyje prie Sefid Rud klonio iškyla aukščiausias kalnas Tacht i Soliman („Saliamono sostas"), 4400 m, pridengtas balta amžino sniego kepure. Jo pietinėje pašlaitėje riogso Alamut („Aro lizdas") pilies griuvėsiai. Žiemos metu atnešama nuo Kaspijos drėgmės, ir dėl to šiaurinėje jos dalyje yra nemaža upokšnių. Klonių pašlaitės apaugusios klevų, skroblų, liepų, ąžuolų, beržų ir kitų medžių miškais. Augmenų riba siekia apie 2500 m. Pietiniai šlaitai drėgmės labai mažai tegauna. Dėl to čia auga tik tyrumų žolės ir spygliuoti krūmokšniai. Gyventojai, išsiskirstę po tarpkalnius, kalba daugeliu savų tarmių. Jie yra maišyto persų ir kaukaziečių kraujo nomadai. Kalnuose gausu įvairių naudingų mineralų, kurių kiekybė ir padėjimas nėra dar ligi šiol pakankamai ištirti. Menkai jų ir eksploatuojama. Randama akmens anglies, švino, vario, kobalto, nikelio, geležies rūdos, sieros ir naftos.

Alcantara (Alkantara) 1) Ispanijos miestas, kuriame 1166 įsteigtas ispanų riterių ordinas kovai su maurais; 4000 gyv.; 2) Lissabono miesto vakarų dalis; 20.000 gyv.

Alcazar, iš maurų paimtas Ispanijoj pilių pavadinimas. Žinomi tuo vardu Sevilijos ir Toledo A.

Alchemija (ar. al kimia), chemijos mokslo plitimo laikotarpis, pradedant nuo IV a. ir baigiant XVI a. viduriu. Tuo laiku pagrindinių cheminių stebėjimų ir tyrimų tikslas ir uždavinys buvo rasti priemonių paprastiesiems metalams paversti tauriaisiais — sidabru, o ypač auksu. A. tėvynė — Egiptas. Jos kilmė jungiama su III a. gyvenusiu pasakišku išminčium Hermes Trimegistos. Egiptiečiai jau iš senų senovės mokėjo apdirbinėti metalus: gauti juos iš rūdos, gaminti iš jų įvairius lydinius, iš pažiūros panašius į sidabrą arba į auksą. Alchemikams turėjo daug įtakos graikų filosofija. Aristotelio pažiūros, kad gamtos kūnai yra sudaryti iš įvairių kokybių, būtent:

Magiškas vainikas
su keturiais apokaliptiškais žvėrimis ir pirmais šešiais skaičiais.

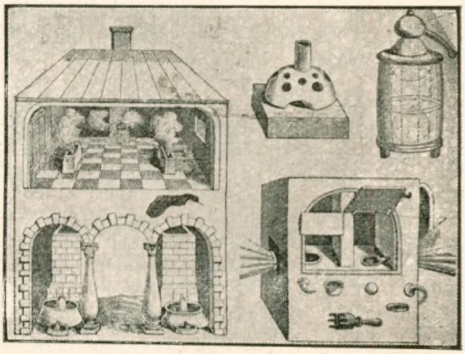

Vidurinių amžių alchemikų krosnys ir aparatai

šiltumo, šaltumo, sausumo, drėgnumo ir t. t., alchemikų buvo taikomos ir metalų sudėčiai. Pvz., pasak alchemikų, pagrindinės aukso kokybės: geltonumas ir blizgėjimas. Jam gauti reikia surasti medžiagą, kurią

kiekviena skyrium bus susidariusi iš atskiros kurios kokybės, įeinančios į aukso sudėtį, ir iš tų visų medžiagų, kartu paimtų, tam tikru būdu galima gauti auksas. Jam gauti alchemikai daugiausia operavo su siera ir gyvsidabriu. Gyvsidabris buvo metalinio blizgėjimo kokybės reiškėjas, o siera — geltonumo kokybės nešėja. Buvo manoma, kad paprastieji metalai turi visas aukso kokybes, bet jos nepakankamo grynumo, su pašalinėmis priemaišomis. Kiekvienas metalas, alchemikų nuomone, galima paversti auksu, tik reikia surasti tam būdas, priemonė. Toji priemonė buvo stebuklingų ypatybių g u d r y b ė s a k m u o (ž.), kuris kiekvieną metalą galįs paversti auksu. Kiekvienas alchemikas laikė svarbiausiu savo uždaviniu surasti gudrybės akmenį. Nuo III a. iki pat XVI a. pusės alchemikų tarpe nekilo jokios abejonės dėl gudrybės akmens buvimo, nors ir niekam nebuvo pavykę jo surasti. Tiesa, netrūko gandų, kad tam ar kitam alchemikų pavykusi ta paslaptis surasti. Nestigo ir šarlatanų, kurie, nuduodami žiną didžiąją paslaptį, mokėjo įsitrinti pas godžius turtų tų laikų pasaulio galiūnus: karalius ir kunigaikščius. Išėjus aikštėn jų apgavimui, jie užsimokėdavo už tai savo galva. Juo ilgiau tvėrė tikėjimas gudrybės akmeniu, juo vis daugiau jam buvo pripažįstama stebuklingų ypatybių. Taip antai, laimingam gudrybės akmens turėtojui buvusi laiduota amžina sveikata, jaunatvė ir netgi nemirtingumas. Gudrybės akmuo buvo laikomas universaliu vaistu nuo visokių ligų, net nuo senatvės ir nuo mirties; tuo būdu gudrybės akmuo kartu patampa ir g y v y b ė s e l e k s i r u. VII a. arabai užkariavo Egiptą, visą š. Afriką ir Ispaniją. Arabų mokslininkai perkėlė alchemikų mokslą į Ispaniją, iš kur perėjo į v. Europą. Žymiausieji arabų alchemikai IX ir X a. Avicena (ž., Abu-Ali-ibn-ina) ir Abu Moussa Džafar al Sofi, v. Europoje žinomas Geber'o vardu. V. Europoje pasižymėję alchemikai, XII a. gyvenę, Albertus Magnus (ž.), Regensburgo vyskupas, ir Roger Baco (ž.), pasižymėjęs savo tyrinėjimais vienuolis, ir gyvenęs XIII a. Raymundus Lullus, misininkas. Nepaisant to, kad alchemikams nepavyko surasti būdo metalų transmutacijai, vis dėlto jų nuopelnai chemijos mokslui labai dideli. Jie yra suradę ir ištyrę daugybę junginių ir tokiu būdu parengę dirvą tolimesniam chemijos mokslo plėtojimui.

Bertelot Collection des anciens alchimistes grecs, 1888—1889; *Lippmann* Entstehung u. Ausbreitung der Alchemie, 1919.

Alchemilla ž. rasanila.

Alchimavičius, Kazimieras, tapytojas (1840 Lydos apskr. — 1916 Varšuvoje). Pradžios mokslus ėjo Vilniuje. Už sukilimą ištremtas, 1863—1870 gyveno Verchoture (už Uralo). Tapybos mokėsi Varšuvos tapybos mokykloje pas prof. Gersoną; paskui pusantrų metų Miuncheno Meno Akademijoj ir metus Paryžiuje, iš kur grįžęs apsigyveno Varšuvoje, kur pagarsėjo kaip istorinių paveikslų ir žanro tapytojas. Žymiausiu jo kūriniu laikomas paveikslas „Gedimino laidotuvės", už kurį gavo (1888) dovaną iš Petrapilio Meno Akademijos ir sidabro medalius San-Francisco ir Lvovo parodose. Žymesniais jo kūriniais laikomi paveikslai iš lietuvių gyvenimo: „Lizdeika Perkūno šventyklos griuvėsiuose", „Milda", „Rugiapiūtė Lietuvoje", „Lietuviškos pirkios vidus", „Margio mirtis", „Paskutinis Lietuvos Krivių Krivaitis su dukteria Pajauta".

Dr. E. *Swieykowski* Pamiętnik Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie 1854—1904, 1905.

Alcyone ž. Alkyone.

Alcis, legendariniais lietuvių mitologijos milžinas, karžygys, kuris keliaudamas darydavęs žmonėms ar daug žalos, ar gero, pagal tai, ko juos matydavo esant vertus. Narbutas (Dzieje starożytne narodu litewskiego I, 1835, 162—163), paduodamas pluoštą žinių apie jo darbus, linkęs manyti, ar milžino A. įvaizdis nebus davęs akstino senajam Vilniaus miesto herbui paimti šv. Krištupo (= Kristaus nešiotojo) paveikslą.

Alcis, pasak kitų **Alci,** dvilypė senųjų germanų dievybė, lygintina su graikų Dioskurais (ž.).

Alcott Luiza (1832—1888), Šiaurės Amerikos rašytoja vaikams. Lietuviškai išv. Mergaitės, išėjusios į moteris (v. P. Kvietkauskas, Kaunas — Tilžė, 1923).

Alcover y Maspons Jonas (1854—1926), ispanų rašytojas, rašęs kastiliškai ir kataloniškai.

Aldabrai (arab. „žalios"), v. Indijos vandenyne 4 salelės, iš viso 143 km². Jos yra į šiaurės vakarus nuo Madagaskaro ir pasižymi geležinių varlių gausumu. Priklauso anglams.

Aldana, R. Sibiro plokštainė tarp Aldano upės ir Stanovoj aukštumoj. Mažai ištirtas ir labai retai gyvenamas kraštas.

Aldanas, R. Sibiro upė, deš. Lenos intakas, 2235 km ilgio; baseino plotas 665030 km²; žymesni intakai: Amga, Učuras ir Maja.

Aldanov ž. Landau.

Aldebaranas (α tauri), „Tauro" žvaigždyno rausva žvaigždė, pirmo ryškumo. 1931 vidutinė jos vieta yra: rektasceurija (ž.) = $4^h\ 31^m\ 58^s$, deklinacija (ž.) = $+16^0\ 22'\ 19''$. Astronomas Halley 1718, lygindamas Hipparcho (140 pr. Kr.) susektą A. vietą su savo susektąja vieta, rado tokį didelį skirtumą, jog pradėjo galvoti, ar šita žvaigždė neturinti savo judesio.

Aldehidai, organiniai junginiai, turį savo molekuloje grupę —C$\begin{matrix}\diagup\!\!\diagup O\\ \diagdown H\end{matrix}$. Savo reakcijomis jie yra giminės ketonams, turintiems savo molekuloje grupę > C = O. A. gaunama oksidinant pirminius alkoholius. Patys oksidinami virsta rūgštimis, pvz., acetaldehidas (ž.) acto rūgštimi, formaldehidas (ž.) skruzdžių rūgštimi (ž.). Žemesnieji (mažo molekulinio svorio) aldehidai lakūs, bespalviai, stipraus, dažniausiai malonaus kvapo skystimai. Gaivinami jie virsta atitinkamais pirminiais alkoholiais. A. labai reakcingi junginiai: reaguodami su amoniaku, sudaro aldehido amoniakus, su fenilo hidrazinu — hidrazonus, su hidroksilo aminu — oksimus, su ciano vandeniliu — oksicianidus, su šarminių metalų bisulfitais — bisulfito junginius. Lengvai oksidindamies patys, jie geri kitų medžiagų gaivintojai. A. lengvai atgaivina tauriųjų metalų oksidus iki metalo.

Aldehido alkoholiai, org. junginiai, kurie tuo pačiu metu turi aldehidinį ir alkoholinį pobūdį. Tai pareina nuo buvimo junginio molekuloje tipiškos aldehidams grupės — C$\begin{matrix}\diagup\!\!\diagup O\\ \diagdown H\end{matrix}$, karbonilo, ir alkoholinės grupės — OH, hidroksilo. Tipiškas tos rūšies junginys — glikolio aldehidas ($CH_2OH.CHO$).

Aldehido dervos pasidaro veikiant alifatinius aldehidus, ypač acetaldehidą, šarmais. Tokiu būdu gaminama dirbtinė derva, vartojama, be ko kita, vietoj šelako baldams dažyti.

Aldehido rūgštys, aldehido karboninės rūgštys, org. junginiai, turį savo molekuloje aldehidinę grupę — COH, karbonilą, ir rūgštinę grupę — COOH, karboksilą; pvz., gliosilinė rūgštis COH—COOH.

Alderaminas, (ar.), žvaigždė α Cefei. 1930 vidutinė vieta AR = $21^h\ 16^m\ 55^s$, $\delta = +62^0\ 17'\ 19''$; ryškumo 2,6.

Alderman (sk. eldrmenn), senovės Anglijoj atskirų giminių vadai, vėliau sudarę anglų aristokratiją. 1836 Municipal corporation Act įstatymo tuo vardu pavadinti kai kurie miestų tarybų nariai, renkami iki gyvos galvos. Kituose miestuose jie renkami pačių miestų tarybų narių iš savo tarpo ir sudaro ketvirtą dalį miesto tarybos narių. Renkami 6 metams, bet kas treji metai pusė jų perrenkama. Jiems pavedami tie miesto darbai, kurie reikalingi didesnių žinių ir prityrimo. Iš jų tarpo renkami burmistrai (mayor, Londone lord-mayor).

Alderney, pieningi anglų salų galvijai, skirstomi į jersey (džersey, ž.) ir guernsey (ž.) galvijus.

Aldikas (Aldikia), ež. Utenos aps. Joniškio val. 15 ha 4 valkšnų, aplink liūnai, 1 m gilumo, dugnas dumbluotas. Įteka Lakajos u.

Aldinos, knygos, išleistos trijų Aldų (ž.) kartų tarp 1494 ir 1591. Pasižymi raidžių dailumu, geru popierium ir tekstų taisyklingumu.

Aldo Manuzio (lot. pasivadino Aldus Manutius) (1450 (ar 1449)—1515), humanistas ir spaustuvininkas. Mokėsi Romoj: 1482—1484 studijavo graikų kalbą. Užsideges graikų literatūros tyrinėjimu ir susidūręs su trūkumu ir netobulumu graikiškų tekstų, apie 1490 įtaisė Venecijoj graikišką spaustuvę, kurios pirmu darbu buvo Lascariso Erotemata (1495). Į graikų knygas įveda kursyvą (ž.), kuris tuojau visoj Europoj prigijo ir sužadino A. spaudinių pamėgdžiojimus. Susirūpinęs tobulu graikų tekstu, įkūrė iš kelių dešimčių mokslininkų akademiją tekstams ir korektūroms tikrinti. Kartu spausdina lotyniškus ir itališkus tekstus. Norėdamas labiau praplatinti knygas, keičia senąjį folijo formatą (popieriaus lapo) mažesniu oktavu; tobulinimas teksto tiek knygas atpigino, jog jos liko visiems prieinamos ir sukėlė didelį susidomėjimą graikų ir lotynų autoriais. Iki mirties išleido apie 150 veikalų, o jo įpėdiniai iki 1597 apie 1000. Beveik visus leidinius A. žymėjo savo ženklu — inkaru su delfinu.

Aldų leidinių ženklas

G. A. E. Bogeng Gesch. d. Buchruckerkunst I 1930 p. 453—460; A. A. Renouard Annales de l'imprimerie des Alde Paris ^{3}1834.

Aldoksimai, organiniai junginiai aldehidų su hidroksilo aminu. Acetaldehido aldoksimas turi tokią konstituciją: $CH_3CH{=}N.OH$.

Aldoliai, organiniai junginiai, kurių pasidaro iš aldehidų atmieštos druskos rūgšties įtakoje, — pvz., $CH_3.CHO + CH_3.CHO = CH_3.CH(OH).CH_2CHO$. Panašiai procesas vyksta ir su kitais aldehidais ir bendrai jis vadinamas aldoline aldehidų kondensacija. Pats žodis aldolis yra padarytas iš dviejų žodžių: aldehido alkoholis.

Aldona, D. L. K. Gedimino duktė. Lenkų istorinių šaltinių žiniomis, ji 1325 ištekėjo už Lenkų karaliaus Vladislovo Loketko sūnaus ir sosto įpėdinio Kazimiero, vėliau žinomo Kazimiero III arba Didžiojo vardu. Karalaitis, vesdamas ją, teturėjo 15 ar 16 metų (J. Dlugossi Hist. polon. lib. IX, p. 989 1711 m. leidimo). Rodosi, kad ir A. tekėjimo metu buvo tokio pat amžiaus (Monum. Pol. III, p. 191). A. gimimo metai ne-

žinomi, bet, pasiremiant čia cituojamu liudijimu, galima nustatyti 1309 ar 1310. Prieš tekėdama A. buvo apkrikštyta Onos vardu (Rocz. Tras. ir Rocz. Małop. Žiūr. Monum. Pol. II, p. 854 ir III, 190.) Jos krikšto ir jungtuvių diena yra šaltinių nustatoma įvairiai — IV 30 ir X 16. Istorikas O. Balzeris mano, kad ji galėjusi būti apkrikštyta IV 30 ir sutuokta X 16. J. Dlugošas padavė klaidingai VI 29. Lietuvos metraštis, vad. Bichovco kronika, klaidingai nurodė 1323 kaipo A. ištekėjimo datą. (T. Narbutt. Pomniki do dziejów litew., 17 p.). Ir Aldona ir Kazimieras savo susituokimo metu buvo nepilnamečiai. Tai buvo grynai politinės jungtuvės, kuriomis buvo norima sustiprinti prieš tai sudarytą lietuvių ir lenkų karo sąjungą. Vladislovas Loketkas norėjo atstatyti politinę lenkų gyvenamų žemių vienybę po jų politinio susiskaldymo į dalines kunigaikštystes beveik per 150 metų. Darbas ėjo sunkiai. 1309 vokiečių ordinas klastingai užgrobė Lenkijos Pamarį prie Vislos žemupio su Dancigo miestu (senovės prūsų Gedanys). Loketkas, turėdamas daug priešų krašto viduje ir dar grasomas iš užsienio Čekijos karalių, kurie, Vaclovo II ir Vaclovo III, teisėtų Lenkijos suverenų, įpėdiniai, neatsisakė savo teisių Lenkijos sostui, nepaįgė vokiečių ordino iš ten išvyti. Kreipėsi į popiežių pagalbos. Popiežiaus kurija paskyrė komisiją šiam dalykui ištirti ir išspręsti. Tik 1321 komisija padarė savo nutarimą, pagal kurį ordinas turėjo grąžinti Loketkui Pamarį ir sumokėti gana stambią sumą. Vokiečių ordinas komisijos sprendimo nepriėmė ir atsisakė atiduoti Pamarį. Loketkas matė, kad ginčas galima buš išspręsti tik ginklu. Jis pradėjo ieškoti sąjungininkų, ypačiai tarp ordino priešų. Galingiausiu ordino priešu buvo tuo laiku D. L. K. Gediminas. Ligi tol tarp lietuvių ir lenkų taikos nebuvo. Lenkų žemės buvo nuolat lietuvių puolamos ir plėšiamos. Loketkas stengėsi susiartinti su Gediminu dar 1321, paaiškėjus, kad ordinas komisijos nutarimo nepriims.

D. L. K. Gediminas, savo brolio Vytenio įpėdinis, paėmęs į savo rankas valdžią, stengėsi laikytis taikos politikos. 1322 pabaigoje ar 1323 pradžioje jis kreipėsi į popiežių Joną XXII ir į Vokietijos šiaurės miestus, sudarančius politiškai prekybinę Hansos sąjungą, pareikšdamas norįs taikiai gyventi su visais kaimynais ir priimti krikščionių tikėjimą. Šio kreipimosi padariniai buvo tie, kad popiežius pasiuntė į Lietuvą savo delegatus, įsakydamas tikintiesiems priimti Gedimino pasiūlymus. Rygos arkivyskupas ir Ezelio, Dorpato ir Revalio vyskupai, Rygos miestas ir danų viršininkas Revaly pasiskubino pasirašyti amžiną taiką su Lietuva Vilniuje 1323 X 2. Popiežiaus pasiuntiniai šią taiką patvirtino Rygoje 1324 X 20 ir popiežiaus vardu įsakė jos laikytis ne tik patiems pasirašiusiems, bet versti, grasinant bažnytinėmis bausmėmis, taip elgtis ir Livonijos ordiną. Amžina taika su Lietuva grėsė pačiai ordino gyvybei. Vokiečių ordinas, prisidengęs tuo, kad Gediminas atsisakė apsikrikštyti, pradėjo puldinėti Lietuvą. Nepavykus taikingoms pastangoms, Gediminas taip pat buvo reikalingas talkininkų kovoje su aršiausiu lietuvių tautos priešu. Apie lietuvių lenkų 1325 sąjungos sąlygas nedaug težinoma. Gediminas sutiko paleisti visus lenkų belaisvius Lietuvoje, kurių būta apie 25.000. Pagal sutartį Gediminas 1326 pradžioje nusiuntė Lenkijos karaliui į talką savo kariuomenę, Gardino pilies komendanto kun-šč̆io Dovydo vadovaujamą. Norėta drauge su lenkais pulti Brandenburgas ir neleisti ten įsitvirtinti Liudvikui, sūnui imperatoriaus Liudviko Bavariečio, kuris palaikė vokiečių ordiną ir buvo Loketkai nedraugingas. Lietuviai rado lenkus nepasirengusius ir patys vieni puolė Marchiją, sudarančią Brandenburgo dalį, labai apiplėšė ir su dideliu belaisvių skaičiumi grįžo atgal. Prūsuose jie buvo ordino užpulti, bet sugrįžo laimingai. 1328—1329 vokiečių ordinas organizavo prieš Lietuvą didelį karo žygį, kuriam vadovavo Čekijos karalius Jonas Liuksemburgietis, Loketko priešas, bet Loketkas sutiko praleisti karalių Joną ir Silezijos kun-šč̆ius, jo vasalus, pro savo žemes, sudarydamas su juo laikinas paliaubas. Tai buvo Lietuvai aiškiai nedraugingas aktas. Nors kryžiuočiams įsiveržus į Žemaičius Loketkas puolė vokiečių ordino valdomą Kulmiją, bet tatai nepadėjo atitaisyti lietuvių lenkų sąjungos. Ji iširo. Tačiau, kol gyva buvo Lenkų karalienė Aldona, apie lietuvių lenkų susirėmimus negirdėti. Apie A. gyvenimą Lenkijoje nedaug težinome. Dlugošas pasakoja, kad ji buvusi padori, vyrui atsidavusi žmona, šelpusi pavargėlius, bet mėgusi šokius ir visokios rūšies pasilinksminimus. Kai ji kur jodavusi arba važiuodavusi, pirmą jos visados jodavę muzikantai. Dlugošas tvirtina, kad A. gražiai gyvenusi su savo vyru; tuo sunku patikėti, nes Kazimieras yra žinomas savo skandalingais romanais. Gal A. labdarybe ir šokiais bei pasilinksminimais norėjo nuslopinti savo nelaimingo šeimyninio gyvenimo sielvartą. Ji mirė Krokuvoje 1339 gegužės mėn. pabaigoje ir buvo palaidota Krokuvos bažnyčioje. Jos mirimo diena yra nustatoma įvairiai — gegužės 25, 26 ir 29. O. Balzeris priima geg. 26 d. J. Dlugošas, per apsirikimą, nurodė birželio m. 28 (J. Dlugossi Hist. Pol. lib. IX. 1056 p.). To laiko

patikėtini šaltiniai (Rocz. Tras. Monum. Polon. II, 860 ir Rocz. Małop. Mon. Pol. III. 199) nurodo, kad A. mirusi netikėtai ir tragingai („satis portento et terribili fato ex hac ita decessit"), deja, nenurodo mirties aplinkybių. Gal ši traginga mirtis buvo jos nelaimingo gyvenimo padarinys. Gyvendama su Kazimieru, A. susilaukė tik vienos dukters Elzbietos.

J. Dlugossi Historia polonica, 17i1 m. leid.; Monum. Polon. II ir III t.; *Oswald Balzer* Genealogia Piastów. Kraków 1895.

Aldonas, kun. J. Lideikio (ž.) „Tėv. S." 1897 slapyvardis.

Aldozos, paprasčiausios cukrinės medžiagos, kurios savo konstitucija yra ne kas kita, kaip daugiahidroksiliai aldehido alkoholiai. Ž. vynuogių cukrus.

Aldrovandia - Aldrunė, augalas iš šeimynos Droseraceae, auga vandenyje, be šaknų, gaudo vabzdžius povandeniniais klapano pavidalo lapeliais. Lietuvoje nėra rasta, bet auga Lenkijoje ir Vokietijoje, netoli Lietuvos sienos.

Aldruvis ž. Andruvis.

Aldus 1) Jonas, gimęs Klaipėdoj, Lazario Sengstako švogeris; lietuviškas diakonas Klaipėdoj; nuo 1613 IV 17 Priekulėj, nuo 1628 kunigas Klaipėdoj. Sengstako (ž.) Giesmėms Chrikscionischkoms 1612, kartu su Jurgiu Reimanu, Baltazaru Grünendewalde ir Jurgiu Besselmanu, pridėjo Sengstakui dedikuotas eiles. 2) Ž. Aldo.

Alea iacta est (kauliukas yra mestas), Suetonijaus pranešimu, Cezario žodžiai Rubikono upę peržengiant. Pačiame Suetonijaus tekste: iacta alea est. Dabar kartais vartojamas posakis pažymėti sprendžiamam, aiškiai nenumatomų padarinių žingsniui politikoj, asmens gyvenime.

Aleardi Aleardo (1812—1878), italų poetas ir politikas, 1848 revoliucijos dalyvis; drauge su Menini parengė rinkimų įstatymą. 1852 austrų areštuotas ir išvežtas į Mantują; paleistas taiką pasirašius. A. buvo parlamento ir senato narių. A. poezija politiško pobūdžio.

Alebarda, kirvis ant ilgo koto, pusmėnesio formos ašmenimis. Europoj (Vokietijoj, Prancūzijoj, Šveicarijoj) buvo vartojama vidur. amžiais, vėliau ją pakeitė pikė. Rusijoj ir Lietuvoje buvo vartojamas berdyšius, kurį dar Mikalojaus I laikais nešiojo policija.

Alebastras, mineralo gipso rūšis (vardas iš Egipto miesto Alabasthra), šviesiai gelsvos ar visai baltos spalvos, kiek skaidrus; smulkiai grūduotos struktūros, tankus, duodasi glūdijamas — šlifuojamas ir poliruojamas; vartojamas gaminti smulkiems skulptūros dirbiniams ir papuošalams: vazoms, statuloms, stalo presams ir kt. Kartais prekyboje ir net technikos literatūroje A. vadina degtą gipsą (ž.), nors tikras A. deginti beveik nevartojamas ir išdegti paprasto gipso ir A. milteliai nieku nesiskiria, tai visai vienoda, tų pačių ypatybių medžiaga. Rytų A. senovės Egipto juostotas kalk. akmuo. Ž. Gipsas.

Prof. P. Jodelė Statybos medžiagos technologija.

Alechin Aleksandras (g. Maskvoje 1892 X 19), rusų šachmatininkas, gyvenąs Paryžiuje ir šachmatų turnyruose dalyvaująs Prancūzijos atstovu. 1927 Buenos Aires'e šachmatų turnyre A. nugalėjo Capablanką (ž.) ir buvo pripažintas pasaulio šachmatų čempionu.

Alecsandri Vosilius (1821 VII 21—1890), rumunų poetas, moderninės rumunų poezijos kūrėjas, romantikas, dirbęs įtakoje rumunų liaudies dainų, kurių rinkinį paskelbė 1853 („Poesij popolare").

P. Alexici Gesch. d. rumänischen Liter. (vok. Dieteuch'o vert.), Leipzig, 1906, p. 110—118.

Alectrionia Fischer, fosilija Ostreidae šeimos. Randama triaso ir jūros — kreidos gadynėje.

Alefas א, pirmoji hebrajų abėcėlės raidė, aibių teorijoj (ž.) vartojamas simbolis nepabaigiamųjų aibių galioms (ž.) arba jų kardinaliniams skaičiams žymėti.

Alegambe Pilypas (1592—1652), jėzuitų istorikas, paskelbęs „Bibliotheca scriptorum Societatis Jesu" (Antverpene 1643), kur, remdamasis Petro Ribandeiros Catalogu 1608, duoda plačias jėzuitų rašytojų biografijas, be ko kita, nušviesdamas ir Konst. Širvydo (ž.) ir Jono Jaknavičiaus (ž.) lietuviškus raštus, kitiems jų būdamas vienintelis žinių šaltinis. A. darbą dirbo toliau ir plėtė Nath. Sotvell 1676 ir Rostovskis 1768.

Aleganai, J. A. V., Apalašų kalnyno dalis, nuo š. Alabamos eina šiaurės rytų linkme ligi Hudsono. Kitu šonu jie susisiekia su Piedmontu ir D. Slėnių (Great Valley) ir apima apie 250.000 km². Aukščiausios viršūnės daugiau kaip 2.000 m. Pietinė dalis yra aukštesnė ir susidariusi iš gneisų, granitų ir žėrutinių skalūnų; žemesnioji šiaurinė dalis iš paleozoinių kvarcitų, kalkinių skalūnų ir smiltainių. Kalnų pašlaitėse auginama kukurūzų ir aukštumose, apie 1.500 m auga balzamo pušys. Naudingų naugių A. yra bene gausingiausi pasaulyje kalnai. P. daly iškasama magnetito, aukso, cinko, mangano, bauksito ir kt. Š. daly yra turtingi naftos šaltiniai, akmens anglies ir geležies rūdos klodai. Čia susikūrė didžiulė pramonė.

Alegorija (iš graik. albos — kitas, agoreuein — „kalbėti") yra pirmiausia retorikos figūra, kur visoki posakiai ir žodžiai vartojami ne jų tiesiogine prasme, bet kitokia, norima prasme. Homero, Dantės poemose yra daug alegorijų. Poezijoj alegorija paprastai personifikuoja (sužmonina) ab-

straktiškas sąvokas, sak.: Pavydas, Kerštas, Šlovė ir t. t. Al. yra taip pat bendras reiškimosi ir samprotavimo būdas. Barbariškoms tautoms, kurioms vaizdai atstoja abstrakcijas, rytų tautoms, kurias ilgaamžis despotizmas įgalino kiek laisviau pasisakyti nepavojinga, paslėpta forma, liaudžiai jos patarlėse — A. turi ypatingos reikšmės.

Alėja, 1) (lat. Eleja), Žemgalės upė, Virčiuvies (Lielupės) kair. intakas, 35,2 km ilgio. Versmės apie Šarkių k., Šiaulių aps. Joniškio val., prie Joniškio Jelgavos plento. Teka į šiaurę pro Pročiūnų ir Plikiškių k., 27,5 km pereina Latvijos sieną ir teka Jelgavos aps. pro Meitės glžk. st., Did. Elėjos dv. Lietuvoje visas upelis kanalizuotas, 8,0 km, nuolydis 0,0005; 2) Raseinių aps. upė. Upės (Šešuvies, Jūros) kair. intakas, 16,5 km ilgio. Versmės - Šilaukio k. Raseinių val., teka p. ir p. v. linkme pro Pagedočio, Alėjų I, Plauginių, Nemaršonių, Burgaičių k., Karakaučiznos ir Justinavo dv. ir įteka į Upę prie Sujainių k. Viduklės val. Intakai: 9,0 km kair. Blinduva ir 3 nežinomi intakai. Baseino plotas 48 km². Tiltai: 13,8 km Raseinių-Kelmės viešk., 3,8 km Raseinių-Nemakščių pl.; 3) Sibiro upė, Obės kair. intakas.

Alėjai, Raseinių aps. ir val. kaimai: a) 1923 96 gyv.; 5 km nuo Kutininkų glž. st.; b) 1923 102 gyv.

Aleinikai (Lebdegėnai), Utenos aps. Anykščių val. k.; 1923 40 gyv.; 10 km nuo Anykščių glž. st.

Alekna, 1) Antanas (1872 XII 19 Kurų k., Radviliškio pav. — 1930 VI 12 Kaune). Žemaičių, paskui Kauno Metropolijos kapitulos kanauninkas, Vytauto D. universiteto profesorius. 1884—1890 Šiaulių gimnazijoj baigė 6 klases, 1890—1894 Žemaičių kun. sem. Kaune, 1894—1897 Petrapilio kun. akademijoje; išėjo teol. kandidatu, dėl plaučių ligos viso kurso nebaigęs. Įšventęs kunigu, Šiauliuose vikaras ir gimnazijos ir pradžios mokyklos kapelionas. Čia, remdamasis įstatymais, dar nemokantiems rusiškai vaikams ėmė dėstyti tikybą gimtaja kalba. Tai patyręs, jo pamokas ėmė lankyti rusas mokyklos vedėjas. A-os išprašytas iš klasės, vedėjas pasiskundė Vilniaus generolui gubernatoriui, kuris atėmė iš A. teisę dėstyti mokyklose. 1898—1903 vikaras Kauno Karmelitų parapijoj; 1903—1906 Rokiškyje. 1906 sugrįžo į Kauną katedros vikaru; buvo pakviestas į kapitulą ir kunigų seminarijos profesorium. Lietuvių judėjime dalyvavo dar klieriku būdamas. Nuo 1896 „Tėvynės Sargo" bendradarbis (slap. A. K., K. A. K., A. Kurietis, A. Kuronėlis, Y.). 1903 „Dirvos — Žinyno". 1904 „Kryžiaus", „Žvaigždės". Spaudą leidus, bendradarbiavo „Nedėldieniu skaitymuose", o nuo 1907 nuolatos redagavo, 1906 „Šaltinyj". 1907 — 1919 redagavo „Vienybę", rašinėjo į „Draugiją", į „Ganytoją" ir k. gyvaisiais tautos ir jos praeities reikalais. Parašė Lietuvos ir bažnyčios istorijos vadovėlius. Profesoriavo 1917—30 m., iš pradžių kunigų seminarijoj, nuo 1922 Lietuvos universiteto teologijos filosofijos fakultete, dėstydamas Lietuvos istoriją, bažnyčios istoriją, visuomenės istoriją; ypačiai daug darbo dėjo Lietuvos praeičiai nušviesti. Išspausdinti jo raštai: Trumpa Bažnyčios istorija 1906; Bažnyčios istorija (platesnioji), 1929⁴; Lietuvos bažnyčios istorija, Lietuvos istorija (trumpesnioji) 1911; Lietuvos istorija (platesnioji) 1923⁴: Lietu-

vos istorijos pradžiamokslis 1925; Historya Litwy (vert. iš liet. kalbos) 1923. Žemaičių Vysk. M. Valančius 1923 (monograifja); Šventasis Kazimieras 1927; Tikrasis gailestis, dangaus raktas 1908; Kristaus Bažnyčia, Jos esybė, ženklai ir veikimas 1909; Katekizmo pradžiamokslis 1903; Ūkininkų džiaugsmai ir vargai 1921. Išvertė: kun. Vosdey: Dvasiškasis gyvenimas 1910; S. Lagerlöf: Legendos apie Kristų 1917. Perredagavo: Vysk. Valančiaus Pradžia ir išsiplėtimas katalikų tikėjimo ir kt.

Paulius Sležas Prof. kun. A. A. - Athenaeum. II t. Nr. 1 1931 p. 37—88 (su pilna A. A. raštų bibliografija); *S. Sužiedėlis* Tiesos Kelias. 1930 Nr. 9 p. 536 — 545; *J. Matusas Sedauskas* Sargyba. 1930. Nr. 7.

2) A. Jurgis (g. 1873 II 4 Kuktiškių p.) Baigęs Vilniaus II gimnaziją ir 1898 Maskvos univ. medicinos fakultetą, 1898 dirbo Smolensko gub. ligoninėj, Vilniuje šv. Jokūbo ligoninėj. Už stipendiją tarnavo Onegos aps. 1900 važinėjo v. Europoj. Sugrįžęs buvo kalinamas ir ištremtas į Archangelską už slaptą lietuvių darbą. Nuo 1902 vasaros laisvai praktikavo Ukmergėje, vedė ligoninę Zarasuose, vėl laisvai Ukmergėje ir Rozalime. 1909 išėjo bakteriologijos kursus ir kovojo su cholera bei dėmėtąja šiltine Panevėžio aps. Vėl išvyko į Vieną ir Berlyną studijuoti ausų, nosies ir gerklės ligų. Nuo 1910 dirba Kaune. Karo metu dirbo Raud. Kryž. vyriausioje šiaurės fronto taryboje. 1918 grįžo į Vilnių, į Lietuvos Tarybą. Nepriklausomybę paskelbus, antrajame kabinete buvo vidaus reikalų ministerijos viceministeriu. Bendradarbiauja periodinėj spaudoje („Vilniaus Žinios" 1905 (J.) ir kitur).

3) A. Petras Rapolas (m. 1827 Slavikuose), kunigas; kun. P. A(ugustaičio) (Vadovas 1911 Nr. 3) ir Połujanskio (Wędrówki p. 385) vadinamas pirmuoju Slavikų klebonu (nuo 1795), tačiau pradžioje buvo tik vikaras prie klebono Čepulio (Čepulevičiaus 1806); 1818 vadinamas Commend. Offic., 1822 Curatus. Pirmasis žinomas suvalkietis lietuvių rašytojas — poetas; spėjamas autorius dainos apie Medekšą (kiti laiko ji dainos apie Gelgaudą autorium, nors A. mirė dar prieš Gelgaudo 1831 žygį). K. Niezabitauskis 1824 rašė, kad kun. Vilmikas ruošėsi išspausdinti A. ir A. Strazdelio parašytas Daynas arba Dayniuszkas. Vilmikui išvažiavus iš Vilniaus, matyt, jos išspausdintos nebuvo.

J. Totoraitis Ateities Spinduliai 1916 Nr. 1; *Vac. Biržiška* Nežinomi senieji lietuviški tekstai — Tauta ir žodis VII 1931; *M Biržiška* Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos 1920.

Aleknai, 1) Raseinių aps. Viduklės val. k.; 1923 67 gyv.; 3 km nuo Nemakščių glž. st.; 2) Rokiškio ap. Juodupio val. k.; 1923 90 gyv.; 23 km. nuo Rokiškio glž. st.; 3) Biržų ap. ir val. viens.; 1923 14 gyv.; 6,5 km nuo Biržų glž. st.

Aleknaičiai, 1) Raseinių aps. Betygalos val. k.; 1923 94 gyv.; 25 km nuo Lydavėnų glž. st.; 2) Šiaulių aps. Joniškio val. k.; 1923 33 gyv.; 8,5 km nuo Joniškio glž.; 3) Šiaulių aps. Lygumų val. k.; 1923 166 gyv.; 9 km nuo Stačiūnų glž.

Aleknavičius 1) (Olechnovičius) Kajetonas (a. 1807 (ar 1803) Terespolėj Palevėnės p.—Asave 1874 XI) Can Reg., Merkinės klebonas ir dekanas. 1830—1832 mokės Vilniuje vyriausiojoj seminarijoj; S. Th. M.; 1832 vikaras Abeliuose, 1840 Semeliškėj; 1841 Pabaisko administratorius; 1843 Strunaičiuose ir tais pačiais metais Merkinės kuratas, nuo 1848 V 29 klebonas, o 1856 XI 19 arkivyskupo Žilinskio paskirtas nebepašalinamu klebonu. Vis dėlto 1867 I 12 Merkinės klebonu skiriamas kun. St. Sakavičius, o Al. pašalinamas; kalbama, kad dėl įskundimo Rusijos valdžiai neva už dalyvavimą sukilime; kitų tačiau sakoma, kad už tai, kad neklausęs rusų valdžiai ištikimo Vilniaus vyskupystės administratoriaus kun. Petro Žilinskio. Iš Merkinės buvo iškeltas į Asavą vikaru, o nuo 1871 klebonu. Kun. K. Al. buvęs darbštus, sumanus kunigas; savo lėšomis išstatęs kleboniją. Su žmonėmis kalbėdavęsis lietuviškai, bet lietuviškajai kultūrai Vilniaus krašte nieko nedaręs; Merkinėje, kaip ir kitur, visos pamaldos bažnyčioje būdavusios lenkiškai. O tuo tarpu kun. K. Al. prieš tapdamas Merkinės klebonu yra išspausdinęs aniems laikams labai originalų: Elementarius arba lengwus mokslas skaityti Raszto Szwento. Wilniuj, metuose 1845 (kitas leidimas 1858). Priedas apie mokslo reikalą ir padorų elgesį, stilizuotas dialogais, buvo lyg skaitymo knygelė po elementoriaus. Gal būt, kad už šį elementorių Vilniaus vyskupystės valdytojas ir favorizavo Al. Antrą veikalą Al. paskelbė 1861: Pasakos pritikimaj, weselos ir giesmes. Antrą kartą, be pakeitimų, tik be prakalbos, šį veikalą perspausdino 1904 Chicagoje G. Valaskas; trečią kartą Vilniuje Petro Vileišio lėšomis išleista 1907 J. Tumo visiškai perredaguota, ne tik lietuviškai išvertus lenkišką Al. įžangą, bet ir pakeitus antraštes, tvarką, kai kur žodžius. A. knygelės, ypač antroji, labai paplito gimtajame jo krašte — ukmergiškiuose ir zarasiškiuose.

2) Tadas (g. 1889 Šiauliuose), 1919 baigė I Vilniaus vyrų gimn.; 1919—1922 sekretoriauja Vilniaus lietuvių akcijai; 1922 stojo į Lietuvos univ. teisių skyrių, kurį pabaigė 1927; nuo 1922 tarnauja vid. reikalų ministerijoj spaudos ir draugijų sk. viršininku, vėliau svetimšalių referentu; kript. A. T., T. Al., nuo 1924 bendradarbiauja „Policijos" žurn., kurį nuo 1929 III 15 redaguoja; spaudai parengė „Polic. Kalend. 1931 m." ir „Pilietčių Apsaugos Dep. aplinkraščių rinkinį 1918 II 16 — 1931 IV 31".

Alekniškiai, 1) Seinų aps. Kapčiamiesčio val. k.; 1923 43 gyv.; 46 km nuo Šeštokų glž. st.; 2) Ukmergės aps. Gelvonių val. k.; 1923 52 gyv.; 26 km nuo Ukmergės glž. st.

Aleksa, (Aleksos kilę iš Kumetiškių, Jonavos vals., Marijampolės aps.) 1) A. Jurgis ž. Aleksandravičius, 2) Vienas jo brolių XIX a. pradžioje Polocko jėzuitų vienuolyno prioras. Mirė Kaune. Kitas Jurgio brolis, teisininkas, už 1831 sukilimą ištremtas 10 metų į Sibirą. Sugrįžęs Varšuvos apygardos teismo narys. Mirė nunuodytas. 4) Jo-

nas (1814—1885), Jurgio brolis, mokėsi Polocke pas jėzuitus ir Vygrių seminarijoj. Napoleono laikais išėjo į legionus; kautynėse nustojo kojos; vėliau metė seminariją, vedė ir gyveno Šakių aps. 5) A. Jurgis, Jono sūnus, gydytojas m. 1874. 6) Kostas, Jono sūnus (g. 1864), mokės Pskovo matininkų mokykloje ir Lvovo politechnike. Nuo 1892 tarnavo Galicijoje, nuo 1921 Vilniuje, mokytojauja Vyt. D. gimnazijoje. Bendradarbiauja liet. laikraščiuose. 7) Jonas, Jono sūnus (g. 1854), taikos teisėjas. 8) **A.** Julius (1855 Kumetiškiuose, Liudvinavo v. — 1891 XI 22 Aleksote), gydytojas. Gimnaziją pabaigė Marijampolėje, universiteto medicinos fak. Varšuvoje. Studentu būdamas už ryšius su „Proletariato" organ. keleriems metams iš univ. pašalintas ir apie metus Varšuvoj kalinamas. Vėliau susiartino su lietuvių tautiškai demokratišku judėjimu ir slap. Alfas, Aitvaras, Atgaivis 1890—1891 bendradarbiavo „Varpe" ir „Vienybėj Lietuv." Gydytojo praktika vertėsi Jonavoj, Naumiesty ir Aleksote. Mirė šiltine užsikrėtęs. Jo sudarytas herbarius ir lietuviškas lotyniškas botanikos žodynas rankraštyj dingo.

K. *Grinius* „Liet. Žin." 1914 N 94; V. *Kudirka* „Varpas" 1892 N 7; *G. Petkevičaitė* „Liet. Žin." 1927 N 217—218.

9) Jonas, Pranas (g. 1879 XII 25) 1891 —1900 Marijampolės gimn.; 1900—1904 Maskvos univ.; 1902 už politines bylas Maskvos, Varšuvos, Pertrokovo ir Kališo kalė-

jimuose. 1904—1907 studijuoja Maskvoje sociologijos mokslus ir 1914—1915 Varšuvos aukšt. žemės ūkio mok. agronomijos ir zootechnikos mokslus. Nuo karo pradžios tarnauja Voronežo žemietijoje, gyvulių ūkio srityje ir mėsos ir riebalų tiekimo komitete. Dėsto ten pat kontrolasistentų kursuose. Nuo 1918 Vilniuje, dirba „Mūsų Ūkyje" ir rengia žemės ūkio vadovėlius. 1918 XI 12 žemės ūkio depart. direktorius. 1920—1923 žemės ūkio ir valst. turtų ministeris; paskum žemės ūkio rūmų pirmininkas, nuo 1926 XII 17 vėl žemės ūkio ministeris. Lietuvos universiteto teisių fakulteto docentas, dėsto žemės ūkio ekonomiką. Išspausdino: Lietuvos šios dienos žemės ūkis ir jo ateitis, Lietuvos ūkininkai ir Lietuvos valstybė 1926, Lietuvių tautos likimo klausimu 1925, Kuriuo keliu eisime 1927, Ūkininkai ir jų jėga 1929, Ūkininkiškos visuomenės sudarymo klausimu Lietuvoje 1929, Mūsų žemės ūkio reikalu 1930, Kiaulių auginimas ir kiaulių ūkis ir kt.

10) Zigmas, Antanas (g. 1881); išėjo Marijampolės gimnazijos 6 kl.; mokėsi Varšuvos veterinarijos institute; nuo 1905—1906 aktyviai dirba LSDP Mykolo Bevardžio sl.; 1908—1909 Marijampolėj slaptoj spaustuvėj spausdino, redagavo, rašė ir platino nelegalų LSDP Suvalkų organizacijos organą „Darbininkų Žodį". Areštuotas, kalinamas Vilniuje ir Pskove ir tremiamas į Sibirą (ten, nuo Angaros upės slap. Z. Angarietis). Po revoliucijos 1917 apsigyveno Rusijoje, kur prisidėjo prie komunistų partijos; vienas Lietuvos kom. part. vadų, 1919 pradžioje Vilniuje vidaus reikalų liaudies komisaras. Nuo 1918 redaguoja „Komunistą" ir kitus liet. kom. laikraščius. Pradedant nuo 1919 rašė ir spausdino daugiausia politinio turinio brošiūrų (išspausdino daugiau kaip 100), pasirašydamas Z. A., Angariečiu, A. B., M. Bevardžiu. Platesne knyga 1923 paskelbė: Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istoriją (2 tomai). Skelbė dokumentus, surastus Suvalkų ir Vilniaus žandarų archyvuose („Tevynės gelbėtojų žygiai", „Sietyno" byla 1921 ir kt.). Išspausdino keletą populiarių mokslo knygučių (Šeimyniškas lietuvių gyvenimas Juškevičiaus dainose. 1911; Kur mūsų bočiai gyveno (sulig Jelačičio) 1912; Stabmeldiškoji Lietuva 1912, Lietuva sušals 1915 ir kt.), parašytų daugiausia ištrėmime Sibire.

11) **A.** Konradas Juozas (g. 1881 II 19) veterinarijos mokslus išėjo Varšuvos veter. inst. 1903. Tarnavo tam pačiam inst. asistentu, apskrities veter. gydyt. Kalvarijoje, Podolės ir Krymo žemietijose. Buvo keturis kartus mobilizuotas: Mandžūrijos karui ir didžiajam karui, Vrangelio ir Denikino, 1920 — 1922 Rusijoje kalinamas. Nuo 1922 tarnauja Dotnuvos technikumo mokytoju; Ž. Ū. Akademijai įsikūrus, skiriamas e. p. docentu, vėliau e. o. prof. Dėsto gyvulių anatomiją ir fiziologiją, veterinariją ir zoologiją, trejus

metus skaitė bendrosios zootechnijos dalį. Du kartus išrinktas Akademijos prorektorium. Jo parašyta: Paveldėjimas gyvulininkystėje, 1928; Naminių gyvulių anatomija, 1928; Trumpa naminių gyvulių fiziologija, 1924; Gyvulių anatomijos ir fiziologijos pagrindai 1930, Zoohigienos pagrindai (Ž. Ū. Vadove III t. 1930). Savo specialybės klausimais rašė „Veterinarijoj ir Zootechnijoj",

„Dirvoje", „Talkoje", „Žemės Ūkyje", „Ūkininko Patarėjuje". Apie eugeniką ir gyvulių protą „Kosmose", „Kultūroje". Redagavo Altuchovo „Naminių gyvulių gydymą", 1924. Prieš karą — Čuma svinei v Kalvarijskom ujezde Suvalkskoj gub. („Archiv Veterinarnych nauk" 1912). Nieco z wojny na Dalekim Wschodzie i Karmienie koni w Mandżurji (Lvovo „Przegląd Weterynaryjny").

Aleksandra (m. 1434 IV 20 Plocke), D. L. K. Algirdo jauniausioji duktė, 1388 Vilniuje ištekėjusi už Mazovijos kunigaikščio Ziemovito, mirusio 1426. Dvi jos dukterys viena po kitos buvo ištekėjusios už Lietuvos kunig. Mykolo Žigimantaičio.

J. Wolff Ród Gedymina Kr. 1886 p. 32.

Aleksandraitis, tuo slapyvardžiu per 1863 sukilimą Lietuvoje savarankiškam žemaičių sukilėlių būriui vadovavo Gros (ž.) nuo Žemalės.

Aleksandras 1) I (1876 — 1903), Serbijos karalius. Jis tapo karaliumi eidamas 13 metus. 1900 jis vedė inžinieriaus našlę Dragą Mašin. Dėl savo savavališkos politikos buvo labai nemėgstamas ir 1903 buvo nužudytas su Draga. Karališkasis vainikas teko Karageorgevičių dinastijai.

2) **A. I** (g. 1888) 1918 tapo Jugoslavijos regentu, o 1921 karaliumi. A. aktyviai dalyvavo didžiajame kare, 1929 įvedė Jugoslavijoj karinę diktatūrą (ž.).

Aleksandras 1) I, popiežius (109—116) m. 116 V 3 kankiniu, palaidotas netoli Romos. Jo relikvijas 1901 vysk. Hitto pernešė į Freisingą (Bavarijoje).

3) **A. II** (Anselm Di Baggio), popiežius (1061 XI — 1073 IV 21), šv. Jį berenkant popiežiumi, vokiečių karališkasis dvaras išrinko antipopiežiumi Parmos vysk. Cadalaus'a, pasivadinusį Honorijum II. Kovojo su simonija (ž.), konkubinatu (ž.) ir kitomis to laiko dvasininkų ydomis.

Fetzer (1887). *Meyer v. Knonau* Jahrb. d. dtsch. R. unter Heinrich IV, I (1890), 218 ff.,

4) **A. III** (Orlando Bandinelli - Rolando), vienas didžiųjų popiežių (1159 IX 7 — 1181 VIII 30), g. Sienoje, Civitoj Castellanoj, mokėsi teisių Bolonijoje, nuo 1153 kardinolas ir popiež. kancleris, Hadrianui IV mirus buvo išrinktas popiežiumi. Vokietijos imperatoriaus partijai išrinkus tris antipopiežius — Viktorą IV, Paschalį III ir Kalikstą III, A-s kovojo su imperator. Fridrichu Rudabarzdžiu ir tą kovą laimėjo. A. 1179 sušaukė visuot. b-čios s-kimą, kuriame buvo nutarta, kad nuo šiol teisėtai išrinktu popiežium bus visada laikomas tas, kurs gaus $^2/_3$ kardinolų kolegijos balsų. Be to, gindamas b-čios teises, kovojo su anglų kar. Enriku II ir su kitatikiais.

M. Meyer Die Wahl A. III (1872); *Gieti* Sentenzen Rolands (1891).

5) **A. IV** (graf. Reinaldas Segni), popiežius (1254 XII 12 — 1261 V. 25). Dėdė Gregorius IX 1227 pakėlė jį kardinolu ir 1231 Ostijos arkivyskupu. Neapolyje išrinktas popiežium. Manfredo Štaufo iš Romos išvytas, apsigyveno Biterboje, iš kur Štaufą iškeikė. Mirė nusiminęs dėl nesutikimų bažnyčioje.

Régistres ed. de la Ponciére; *Potth* R. II, 1286as; *Hefele* VI, 11 p.

6) **A. V** (pirmiau Philargi iš Kandijos salos), netikras popiežius 1409 VI 26 — 1410 V 3. Atsiskyręs su kitais kardinolais nuo Gregoriaus XII 1408, apsigyveno Ankonoje ir Spolete. Pizos susirinkime (1409), atstačius Gregorių XII ir netikrąjį pop. Benediktą XIII, išrinktas A., kurs taip pat laikomas vienu netikrų popiežių.— *Pastor* I 3 190 p.

7) **A. VI** (Rodrigo Lancol), popiežius 1492 VIII 10 — 1503 VIII 18, g. 1430 Ksavitoje prie Venecijos. Dėdės popiežiaus Kaliksto III 1440 pakeltas kardinolu, 1457 Romos kurijos vicekancleriu ir Valencijos arkivyskupu; vėliau pažadais ir pinigais pasiekė net šv. Petro sostą. Aleksandras pasižymėjo dvasios ir kūno gabumais, tačiau per daug rūpinosi savo giminių išaukštinimu ir dėl to įsivėlė į politines kovas. Vyresnįjį savo sūnų Joną, Gandijos hercogą, apdovanojo Benevento hercogyste, kuri buvo atsiskyrusi nuo bažn. valstybės.

Dukterį Lukreciją išleido už Pezaro valdovo Sforzos. Jonui žuvus, palikimas teko jaunesniajam Aleksandro sūnui Cezariui, kurs buvo pakeltas kardinolu ir vedęs prancūzų princesę. B-čios reikalais mažai rūpinosi, mėgo meną, vienuolių gyvenimą, gynė bažnyčios laisvę, ragino kovoti su turkais, platino tikėjimą naujai atrastose žemėse. Sutaikė Ispaniją su Portugalija, išleisdamas tam reikalui 1493 pritaikytą bulę.

Pastor III 3, 277.

8) **A. VII** (Fabio Chigi), popiežius 1655 IV 7 — 1667 V 22. G. Sienoje 1599. Buvo nuncijum Koelne 1639 — 1651 ir rūpinosi sudaryti Vestfalijos taiką. Jam popiežiaujant Insbruke grįžo į katal. bažnyčią karalienė Kristina. Mėgo meną ir puikiai išgražino Romą. Yra parašęs ir išleidęs poezijos rinkinį „Philometi labores iuveniles" 1656 Paryžiuje.

Sforza Pallavicini (Prato 1839, 2 tom.); *Neumont* Fabio Chigi (1885); *Vakant* I, 727—47.

9) **A. VIII** (Pietro Ottobuoni), popiežius 1689 X 6 — 1691 II 1, g. 1610 Venecijoj, prie Inocento X kardinolas, po to Brescijos vyskupas. Būdamas popiežium sumažino bažnyčios valstybės skolas, įgijo turtingą karalienės Kristinos biblioteką su daugybe brangių rankraščių ir padėjo savo gimtajam miestui kovoje su turkais. Pasmerkė 4 galikaniškus straipsnius (1690 VIII 4) ir 31 jansenistų posakį. Gausiai šelpė savo giminaičius.

Gérin (Paris 1878); *Vacant* I, 748—64.

Aleksandras, 1) **A. I.** Povylo I Sūnus (1777 — 1825), Rusijos imperatorius. Šveicariečio Laharpo auklėtinis, A. pasisavino humanistines XVIII a. idėjas, liberališkas svajones ir sentimentalizmą. Slaptos Kotrinos II kovos su Povilu atmosferoje beaugdamas, supainiojo senutės tradicijas su Povylo ugdoma kareivinių dvasia: išmoko veidmainiauti ir virto geru diplomatu. 1793 vedė Luizą Mariją Badenietę (Elizavetą Aleksiejevną). Nužudžius Povylą I, kaip manoma, jam žinant, 1801 III 12 ėmė valdyti kraštą, „įstatymais ir numirusios imperatorienės širdimi vadovaudamasis". Pamažu atsikratė Povylo nužudytojų įtakos; pradžioj vadinamasis intimus komitetas (Kočiubiej, Novosilcev (ž.), Čartoriskis (ž.), Stroganov) padėjo valdyti. 1807—1812 daugiausia įtakos turėjo jam Speranskis (ž.). Svarbiausios A. reformos: Povylo panaikintų bajorų privilegijų ir miestų savivaldybės atgaivinimas, kriminalinės teisės reforma, reformą senato (1802), kuris virto aukščiausia teismo įstaiga, 8 ministerijų (1802) ir valstybės tarybos (1810) įsteigimas; švietimo srityje atgaivino Mokslo Akademiją, Kazaniuje, Charkove, Dorpate įsteigė universitetus, įsteigė naujų gimnazijų, komercijos gimnazijų ir mokyklų. 1803 II 20 išleido laisvųjų valstiečių įstatymą (o volnych chlebopaščach); bet tikrai palengvino tik Latvijos ir Estijos valstiečių būvį. Užsienio politikos srityje 1801 susitaikė su Anglija, Prancūzija ir Ispanija; 1805 dalyvavo trečioj (Anglijos, Švedijos ir Austrijos) koalicijoj prieš Prancūziją (Austerlitz). 1806 kartu su Prūsija kovojo su Napoleonu, (Pultuskas, Prūsų Eilava, Frindland 1807); 1807 susitaikė Tilžėj su Napoleonu, atgynęs kiek Prūsiją. Tilžės taika buvo patvirtinta ir praplėsta Erfurte (1808), kur imperatoriai lyg pasidalijo Europą. 1809 užkariavo iš Švedijos Suomiją iki Torneo (Friedrichshamo taika), kur A. pripažino krašto konstituciją. Dėl Moldavijos ir Valakijos okupacijos (1801) prasidėjęs karas su Turkija, pasibaigė Bukaresto taika (1812); Rusija gavo Besarabiją iki Pruto. Be to, iš Kaukazo Rusija prisijungė Mingreliją, Abchaziją ir Imeretiją (Hinlistano taika, 1813). Bet kontinentalinė (ž.) Napoleono sistema, jo noras atgaivinti Lenkiją, sekvestracija A. dėdės Oldenburgo hercogo žemių sudarė priežastis naujam dviejų imperatorių karui. 1812 Napoleonas įsiveržė į Rusiją (VI 11 perėjo Nemuną ties Kaunu) ir po Borodino (ž.) kautynių užėmė Maskvą (IX 3-X 7); 1812 X 25 A. manifestu buvo paskelbta, kad prancūzai išvyti, bet A., susitaikęs su Prūsija (Kališo ir Teplico traktatai, 1813 II 16 ir VIII) ir su Austrija (Reichenbacho konvencija 1813 VI 15), nenustojo kovojęs su Napoleonu. Po Paryžiaus taikos (1814 V 18) dalyvavo Vienos kongrese, gavo didelę dalį Varšuvos kunigaikštystės, kur paskelbė konstituciją. Tapęs įtakingiausiu Europos valdovu, A. pasidavė Metternicho (ž.) politikai, suliejo su politiška reakcija mistiškus savo sumetimus, sugalvojęs, pvz., Šventąją Santarvę (Sainte Alliance (ž.) (1815). Tuo tarpu sustiprėjo politiškas liberalizmas ir pačioj rusų šviesuomenėj (ž. dekabristai), o A. patarėju tapo reakcininkas Arakčejevas (ž.). Vis dėlto A. 1816 patvirtino Estijos bajorų projektą valstiečiams atleisti iš baudžiavos, 1817 — tokius pat projektus Kuršių ir Livonijos bajorų. Tuo pačiu laiku palaikė Arakčejevo organizuojamas karių sodybas (vojennyja poselenija) ir plačių reformų planų visai atsižadėjo.

Politikoj Lietuvos atžvilgiu žymių atmainų nedarė; tačiau, numatydamas karą su Na-

poleonu, 1810—1812 palaikydavo Lietuvos bajorų tarpe mintį, kad esą galima atstatyti Lietuvos didžioji kunigaikštystė su A.—Lietuvos D. Kunigaikščiu. Lietuvos naujo sutvarkymo projektas buvo kilęs J. A. Niemcevičiui (ž.), T. Vavžeckiui ir A. Čartoriskiui (ž.); paskutiniam 1810 sausio m. A. pavedė sudaryti Lietuvos konstitucijos projektą; 1811 to paties imasi Mykolas Oginskis (ž.), pritraukęs prie darbo Kaz. Plioterį ir Ksaverą Lubecki (ž.), kuris galutinį projektą sudarė 1811 pabaigoje. Pasiekęs tikslą ir 1812 patraukęs į savo pusę Lietuvos bajorų dalį, Napoleonui karą pralaimėjus, sumanymą pamiršta. Švietimo srityje Čartoriskiui pavedė atgaivinti senąją Lietuvos Edukacinę Komisiją Vilniaus universiteto ir jo apygardos forma, taip pat ir T. Čackio (ž.) Kremenco liceiaus apygardoje. Šis universitetas suvaidino žymų vaidmenį Lietuvos kultūros ir politikos gyvenime, bet ir jo veikimas A. valdymo pabaigoje jau varžomas, ir jis vedamas prie likvidacijos.

Šilder Imperator A. I, 4 t., 1906; *Vandal* Napoleon et Alexandre I. I—III, 1891—93; *Schiemann* A. I. und die Ergebnisse seiner Lebensarbeit, 1904; *Vengerov* Ruskij Biografičeskij Slovar; *Priesniakov* Aleksandr I; Istorija Rossi v XIX viekie pod red. Pokrovskogo, I; *S. Smolka* Polityka Lubeckiego II Krokuva 1907; *A. Janulaitis* Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje, Kaunas, 1929.

2) **A. II** (1818 — 81), Mikalojaus I sūnus, Rusijos imperatorius nuo 1855 II 19. Likvidavo Krymo karą (Paryžiaus taika 1856 III 18 (ž.). Kadangi šis karas iškėlė aikštėn blogą imperijos santvarką, 1856 ėmė rūpintis valstybinio gyvenimo reformomis, įsteigė slaptą komitetą valstiečių būviui pagerinti. Nepatenkintas komiteto darbais, paskyrė jo pirmininku savo brolį Konstantiną ir, trijų Lietuvos gubernijų bajorų prašomas, leido Vilniaus, Gardino ir Kauno bajorijai steigti vietos komitetus valstiečių atleidimo iš baudžiavos projektams parengti (1857 XI 20; 1858 slaptas komitetas reorganizuotas „vyriausiu valstiečių reikalams komitetu") ir prie darbo pritraukė Paniną ir Miliutiną. 1859 II 17 įsteigtos Rostovcevo pirmininkaujamos „redakcijos komisijos". 1861 II 19 viešai buvo paskelbtas baudžiavos panaikinimo manifestas. Valstiečiai gavo žemės už tam tikrus mokesčius bei laikines prievoles žemės savininkams arba vyriausybei. Valstiečių gaunamos žemės

kiekis buvo nustatomas jiems su žemės savininkais susitariant. 1859 — 64 buvo pertvarkytas gubernijų ir apskričių valdymas: įsteigtos žemietijos (ž.), kuriose dalyvavo visų luomų atstovai. 1870 buvo paskelbtas miestų valdymo įstatymas (gorodovoje položenije). 1862—64 naujais principais perdirbta ir atskirta nuo administracijos teismo organizacija, įvedus taikos teisėjus, taikos teisėjų suvažiavimus, apygardos teismus, teismo rūmus, senato kasacijos departamentą, viešąjį teismą, prisiekusius posėdininkus, advokatų luomą, kriminalinio ir civilinio teismo proceso statutą; 1864—74 reorganizuota kariuomenė, įvedus visuotinę karo tarnybos prievolę, 1873 išleistas naujas Rusijos universitetų statutas, 1864 liaudies mokyklų, 1870 naujas moterų gimnazijų ir progimnazijų statutas; įsteigti pedagoginiai ir aukštesnieji moterų kursai Petrapily, Maskvoj, Kijeve, Kazaniuje ir Odesoje. 1865 pagerintas spaudos būvis. Šis „didžiųjų reformų laikotarpis" buvo kartu ir aktyvios užsienių politikos laikas. Nuveikus Šamilį (ž.) 1863, 1864 buvo užkariautas visas Kaukazas, 1864—73 pavergta Chiva ir Buchara. Iš kiniečių Rusija gavo (Aichuno, 1857, ir Pekino, 1860, sutartys) kairįjį Amuro krantą ir dalį dešiniojo kranto žemių; iš Japonijos — pusę Sachalino salos. 1863 numalšinus Lietuvos ir Lenkijos sukilimus (ž.), sustiprėjo reakcijos grupės. Lietuvoj, Lenkijoj, Suomijoj ir Pabaltijy prasidėjo rusifikacijos politika, o rusų imperializmas ėmė virsti panslavišku. Aktyviai Europos politikoj nedalyvaudamas, A. pasinaudojo vis dėlto Prūsijos ir Prancūzijos karu (1870) ir gerais santykiais su Prūsija: atsižadėjo to Paryžiaus taikos punkto, kuris draudė Rusijai didinti Juodosios jūros laivyną (1871). Napoleono III imperijai sugriuvus, Rusų, Austrų ir Vokiečių imperatoriai sudarė „Trilypę sąjungą" (1872). Bet rytų karas su Turkija vėl izoliavo A. Jis ėmė kariauti (1877) verčiamas visuomenės, kuri reikalavo apginti turkų persekiojamus slavus krikščionis ir siekti Konstantinopolio, juo labiau, kad Anglijos palaikoma Turkija visai nenorėjo nusileisti (Konstantinopolio konferencija, 1876, ir Londono protokolas). Bet rusų panslavizmas buvo glaudžiai susijęs su imperializmu, ir tai baugino Europą. Tad Berlyno kongresas (1878) (ž.) labai sumažino kariuomenės laimėjimo rezultatus ir pertvarkė San Stefano taikos sąlygas (1878): pati Rusija įgijo tik Besarabijos padunojį ir kai kurias žemes Azijoj (Karsą, Ardaganą, Batumą). Paskutiniais A. metais įsigalėjo kraštutinės visuomenės grupės: iš vienos pusės reakcininkai, iš kitos — revoliucinin-

kai (ž. narodovolcy), rengę eilę teroristinių pasikėsinimų taip prieš patį A., taip ir prieš stambesnius valdininkus. 1881 III 1 (13) jis buvo nužudytas lietuvio Hrineveckio (ž.).

Lietuvoje A. valdymo laikais didėjo sambrūzdis, siekęs, be ko kita, atsiskyrimo nuo Rusijos ir privedęs prie 1863 — 1864 sukilimo, kuris buvo žiauriausiai numalšintas specialiai tam reikalui A. II paskirto generologubernatoriaus M. Muravjevo (ž.). Šis, kad ir neilgai valdęs, pradėjo vadinamąją „Muravjevo" politiką Lietuvoje. Nors valstiečiams atitraukti nuo sukilimo ir dvarininkams nubausti už dalyvavimą jame baudžiavos panaikinimas Lietuvoje buvo įvykdytas greičiau ir valstiečiams palankesnėmis sąlygomis, negu Rusijoje, bet visos kitos Rusijos reformos ar visai nebuvo Lietuvai pritaikytos (žemietijos) ar taikytos tik specialiai Lietuvai iškreipta forma. Kartu taikoma Lietuvai eilė tik jai skiriamų suvaržymų jai rusifikuoti: konfiskavimas buvusių sukilėlių žemių ir kolonizavimas jų rusams atėjūnams; palaikymas išeivybės iš Lietuvos į Rusiją, kartais ir prievarta gabenimas į Rusiją ištisų kaimų; rusinimas viso administracinio aparato; sudarymas tinklo grynai rusiškų pradžios mokyklų ir persekiojimas slaptų lietuviškų mokyklų; lietuvių spaudos uždraudimas ir visiškas suvaržymas visų viešojo gyvenimo reiškinių; uždraudimas vietos gyventojams pirkti žemę; konfiskavimas ir pavertimas pravoslaviškomis eilės katalikų bažnyčių ir vienuolynų ir visiškas suvaržymas katalikiškos bažnyčios gyvenimo reiškinių, tuo pačiu laiku palaikant ir plečiant pravoslavų bažnyčią ir jos teises Lietuvoje ir t. t., ir kartu su tuo ėjęs trėmimas (1863—1865 ir žudymas) visų aktyviausių Lietuvos viešojo gyvenimo dalyvių į Sibirą, — visa tai visiškai naikino ir ardė Lietuvos visuomenės, kultūros ir ūkio gyvenimą.

Kornilov Russkaja istorija XIX v., 1914. Russkaja istorija XIX pod red. M. N. Pokrovskogo. *Tatiščev* Imperator A. II, 2 t., 1903; *Pfeil und Klein Ellguth* Das Ende Kaiser A. II. 1903. Russkij biografičeskij slovar.

3) **A. III**, Aleksandro II sūnus (1845 — 1894), Rusijos imperatorius (1881 — 94), nacionališkos ir griežtai konservatyvios Rusijos politikos atstovas. Žiauriomis priemonėmis suvaldęs viešąjį revoliucininkų teroristinį veikimą, visai atsižadėjo pradžioje liberalios ir reformiškos savo tėvo programos ir susilpnino įvykdytas reformas, susiaurinęs universitetų teises, 1884 spaudos laisvę, 1889 prisiekusiųjų posėdininkų kompetenciją ir t. t. Globodamas bajorus, įsteigė „bajorų žemės banką", padidino bajorų įtaką ir skaičių žemietijoje (ž.) ir taikos teisėjų vietoj pastatė teisėjais iš bajorų renkamus žemiečių viršininkus (Lietuvoje skiriamus). Kad ir buvo įsteigtas „Valstiečių žemės bankas", vyriausybė mažai tesirūpino valstiečių reikalais; tik stengėsi reguliuoti valstiečių kėlimąsi į Sibirą ir vidurinę Aziją. Kadangi mažažemiai valstiečiai keldavosi ir į miestus, kur greit augo pramonės proletariatas, tai vyriausybei teko susidurti ir su darbininkų klausimu. Ji ėmė tarpininkauti tarp pramoninkų ir darbininkų (fabrikų įstatymdavystė ir fabrikų inspekcija). Pramonės bei prekybos išplitimas ir globojamoji vyriausybės politika (Sibiro ir Užkaspijo geležinkeliai) padėjo ir finansams. Bunge, Vyšnegradskij ir Vitte (ž.) nugalėjo nuolatinį rusų biudžeto deficitą, sutaupė aukso fondą ir tuo parengė pinigų reformą (1895—98). Bet nors ekonomiškai Rusija europėjo, tačiau vidaus politikoj viešpatavo reakcija. A-o vyriausybė energingai rusino „pakraščius": Lietuvą, Suomiją, Lenkiją ir Baltijos provincijas. Tai netrukdė A-ui, kuris bijojo trilypės Vokietijos, Austrijos ir Italijos sąjungos, sudaryti ginamąją santarvę su Prancūzija.

Neubürger Russland u. Kaiser A. III, 1895; *Lon* A. III of Russia, 1894.

Aleksandras, didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius (1460 X 5 Krokuvoje — 1506 VIII 20), ketvirtasis iš eilės did. kun.

ir karaliaus Kazimiero ir Elzbietos, imperatoriaus Albrechto dukters, sūnus.

Lietuvos ponų nepasitenkinimas D. L. K. Kazimieru. Leisdami didžiajam kunigaikščiui Kazimierui 1446—1447 priimti Lenkijos karūną, Lietuvos ponai buvo apstatę sutikimą sąlygomis, kuriomis jie norėjo išlaikyti visišką Lietuvos politinę nepriklausomybę ir grąžinti jai sienas, kurios buvo Vytauto viešpatavimo laikais. Kazimieras, tapęs Lenkijos karaliumi, negalėjo ištesėti savo pažadų. Ne tik Lietuvai

nebuvo grąžinta Podolė, bet dargi Lenkija ėmė reikšti pretenzijų Valuinei. Rūpindamasis savo dinastiniais reikalais, norėdamas savo sūnus įsodinti į Čekijos ir Vengrijos sostus, Kazimieras įsivėlė į karus su kitais pretendentais į tuos sostus — Jurgiu Podebradu ir Motiejumi Korvinu, kurie turėjo daug šalininkų tuose kraštuose. Lietuvos didžiosios kunigaikštystės reikalus jis visai apleido. Tuo tarpu valstybėse, esančiose kaimynystėje su Lietuva, Maskvoje ir Kryme, vyko didelės vidujinės atmainos. Maskva naikino pas save feodalinę tvarką ir, jungdama jėga savarankiškas Lietuvai draugiškas valstybes, Tverę ir Didįjį Naugardą, ir viliodama prie savęs vasalines Lietuvos kunigaikštystes, Okos aukštupyj, smarkiai stiprėjo. Laužydama 1449 Lietuvos - Maskvos sutartį, stojo į aiškiai nedraugingą Lietuvai poziciją. Kryme ėjo naminiai karai dėl valdžios. Į juos įsikišęs turkų sultonas privertė Krymo chaną Mengli-Girėjų pripažinti save Turkijos vasalu. Krymo chanas, remdamasis turkų parama, siekė visai atsipalaiduoti nuo savo priklausomumo Auksinės totorių Ordos chanui. Visų šių svarbių įvykių akivaizdoje Lietuva liko gana pasyvi. Tai sunkiai slėgė Lietuvos patriotus, ir jie laikė Kazimierą už tai atsakingu. Didžiojo kunigaikščio nebuvimas Lietuvoje varžė valdančiąją Lietuvos aristokratiją ypač užsienio politikoje. Pirmoje Kazimiero viešpatavimo pusėje kai kuriems Lietuvos ponams net buvo kilusi mintis visiškai pašalinti Kazimierą nuo sosto ir sau išsirinkti kitą didįjį kunigaikštį. Kai Maskva 1477-1478 galutinai prijungė Didžiojo Naugardo respubliką ir padarė joje Lietuvos šalininkų žudynes, Lietuvos ponai įteikė 1478 Brastos seime Kazimierui ultimatumą arba pasilikti Lietuvoje, arba leisti Lietuvai turėti atskirą didįjį kunigaikštį iš savo sūnų tarpo. Lietuvių pusę palaikė net vienas Kazimiero sūnų, Jonas Albertas. Kazimieras pareiškė, kad jis pats Lietuvą valdysiąs ligi savo gyvos galvos, bet sutiko, kad po jo mirties Lietuva išsirinktų sau atskirą nuo Lenkijos didįjį kunigaikštį. Bijodamas, kad lietuviai neišsirinktų did. kunigaikščiu ko nors ne iš jo šeimos, jis reikalavo iš atskirų asmenų ir net atskirų Lietuvos žemių pasilikti ištikimais tam jo sūnui, kuris bus Lietuvos didiojoje kunigaikštystėje valdovu. (Jo sūnaus Aleksandro laiškas Valuinės kunigaikščiams ir ponams. Akty otonos k istorii Zapad. Rossii, t. I, dok. 100, psl. 115). Po to Kazimieras kelerius metus, ligi 1483, išbuvo Lietuvoje ir tuo nutildė separatistines jos tendencijas.

Aleksandro 1492 išrinkimas D. L. K. Kazimierui mirus Gardine 1492 VI 7, Lietuvos ponų taryba tuojau išsiuntinėjo po visą Lietuvą pakvietimus atsiųsti po 10 arba 20 arba kiek panorės vyresniųjų did. kun-ščiui rinkti. Rinkimai buvo paskirti tų pačių metų VII 20. Lietuvos ponų taryba buvo pasilikusi Lietuvoje kun-šti Aleksandrą, buvusį Gardine drauge su tėvu, pavesdama jam laikinai eiti did. kun-ščio pareigas. Jis buvo išrinktas ir didžiuoju kun-ščiu. Opozicija jam buvo nedidelė. Rinkimai įvyko lenkams visiškai nedalyvaujant, nepaisant kitados Vytauto ir jo brolio Žigimanto I sudarytų Lietuvos ir Lenkijos sutarčių ir nors bendrų rinkimų buvo reikalavę Lenkijos ponai. Lietuvos seimas šiuo žingsniu norėjo pabrėžti visišką Lietuvos savarankiškumą. Rodos, kad, vadovaudamiesi ta pačia mintimi, atsiskirti nuo Lenkijos, Lietuvos ponai per specialinę savo delegaciją siūlė Lenkijos ponams išsirinkti savo karaliumi vyresnįjį Aleksandro brolį Joną Albertą, prisidengdami tariamąja paskutine mirštančio Kazimiero valia. Aleksandro įkėlimas į Lietuvos did. kun-čio sostą įvyko VII 20 d. Ceremonijų metu krašto maršalas Litavoras Chreptavičius pabrėžė savaimingą A. rinkimų reikšmę, reikalaudamas, kad jis valdytų remdamasis Lietuvos papročiais ir Vytauto pavyzdžiu (M. Stryjkowski Kronika II 924).

1492 VIII 6 privilegija. Nepasitenkindami šiuo prašymu ir A. pažadu jį išpildyti, Lietuvos ponai privertė savo naujai išrinktąjį kun-tį pasirašyti visam kraštui duodamą privilegiją, kuria buvo apsaugojama Lietuvos politinė nepriklausomybė ir garantuojamas Lietuvos ponų dalyvavimas krašto valdyme. Privilegija buvo duota 1492 VIII 6 d. Ji susideda iš 40 straipsnių. Pirmieji 16 str. iš esmės pakartojo Kazimiero duotą 1447 ir atkartotą 1457 privilegiją, kuria Lietuvos „pralotams, kunigaikščiams, baronams, kilmingiesiems ir miestiečiams“ suteikiamos Lenkijos privilegijuotų luomų teisės. 17 str. pasižadama nesiaurinti Lietuvos teritorijos, bet laikyti ją tose ribose, kuriose ji buvo jo pirmatakų Vytauto ir Žigimanto laikais. A. tėvas Kazimieras buvo pasižadėjęs laikyti Lietuvą savo dėdės Vytauto ribose, visiškai neminėdamas Žigimanto I, kuris buvo lenkų priverstas atsisakyti 1432 nuo Podolės ir dalies Valuinės. Vytauto ir Žigimanto Lietuvos sugretinimas turėjo sudaryti didelį politinį neaiškumą. 18 str. buvo siekiama atpalaiduoti Lietuvos užsienio politika nuo did. kun-čio asmens palinkimų, kurie taip žalingi buvo Lietuvai Kazimiero laikais. Lietuvos ponai panorėjo užsienio politiką jei ne visiškai paimti į savo rankas, tai bent ją kontroliuoti. Did. kun-tis pasižadėjo nesiųsti jokių delegacijų į užsienio

valstybes, tarp jų ir į Lenkiją, ir neturėti derybų su jų atstovais, nepasitaręs su Lietuvos ponų taryba. Į Lenkiją čia žiūrima kaip į svetimą valstybę, lygiai kaip į totorių Ordą arba Maskvą. Did. kun-ščio valdžios aprėžimui ponų tarybos naudai charakteringi privilegijos 20, 21, 25, 29 ir 30 str., kuriais aprėžiama kun-ščio galia naujiems įstatymams leisti, skirti aukštiesiems valstybės valdininkams ir tuo keisti ponų tarybos sudėčiai ir disponuoti krašto lėšomis. Visa tai did. kun-štis galėjo daryti tik pasitaręs su Lietuvos ponų taryba. 1492 VIII 6 privilegija yra pirmas formalinis aprėžimas didžiojo kun-ščio valdžios ponų tarybos naudai. Nuo to laiko did. kun-štis nieko teisėta negali daryti, iš anksto neatsiklausęs ponų tarybos nuomonės. 21 straipsnis net nustatė, kad tais atvejais, kai did. kun-ščio nuomonė skiriasi nuo ponų tarybos nuomonės, jis turi pasiduoti ponų tarybai. 1492 privilegija yra pusės šimto metų Lietuvos politinės evoliucijos išdava. Lietuvos ponai, kuriems ramus žemės valdymas buvo laiduotas dar Jogailos ir Vytauto privilegijomis, ilgo Kazimiero valdymo metu pralobo daugiausia paties did. kun-ščio dosnumu. Ilgas Kazimiero nebuvimas krašte atidavė į jų rankas faktišką Lietuvos valdymą. Pripratę būti savarankiški, jie pirma pasitaikiusia proga sustiprino privilegija savo politinius laimėjimus. Tolimesnis jos dėsnių laikymasis ar nesilaikymas turėjo pareiti nuo valdovo asmens ir nuo faktiško valdovo ir Lietuvos ponų jėgų santykio.

Aleksandro asmenybė. A. savo išrinkimo metu ėjo 32 metus, bet prityrimo kraštui valdyti neturėjo. Jo brolis Kazimieras buvo tėvo padėjėjas, net pavaduotojas Lenkijoje, kai Kazimieras išvykdavo į Lietuvą, Jonas Albertas taip pat dalyvavo politikoje, o apie A. nieko negirdėti. A., kaip ir jo vyresnieji broliai, buvo auklėjamas lenkų istoriko Jono Dlugošiaus ir italo humanisto Filipo Kalimacho Buonacorsi humanistų metodais. Auklėjimą prižiūrėjo jų motina Elzbieta, karšta katalikė, su neapykanta žiūrinti į kitus tikėjimus. Dlugošiaus įtaka pasireiškė, be ko kita, A. lenkišku patriotizmu. Lenkų valstybiškumas stovėjo A-ui pirmoje vietoje. Ir Lietuvos ponai, kurie jį berinkdami norėjo sustiprinti Lietuvos savarankiškumą ir nepriklausomybę, apsiriko. A. buvo gerai išlavintas. Humanistų auklėjimas pasireiškė jo pamėgimu muzikos, vaizduojamojo meno, net mokslo, bet prisirišimas prie visa, kas gražu ir dailu, stūmė jį prie komforto, prie brangių rūbų ir valgių, prie pokylių. Jis buvo didelis arklių mėgėjas ir nesigailėjo jiems pirkti pinigų. Prabangos pamėgimas tuštino A. kasą tuo metu, kai pinigai buvo reikalingi kraštui ginti.

Santykiai su Maskva. A. išrinkimas įvyko gana kritišku Lietuvai metu. Maskva dar Kazimiero valdymo laikais susiartino su Krymo totorių chanu Mengli-Girėjumi ir sudarė bendrą frontą prieš Lietuvą. Maskva jau buvo pradėjusi Lietuvos puolimą, nors oficialiai nebuvo paskelbusi karo. Tai atsitiko dėl ypatingų gyvenimo sąlygų Maskvos Lietuvos pasieny.

Pasienių santykiai. Nuo Algirdo laikų prie Lietuvos pietų rytų sienų priėjo visa eilė rusų kun-štysčių, vasališkų Lietuvos valdovui. Santykiai buvo nustatomi visuotinėmis sutartimis, pvz.: „Mes prašėme karalių Kazimierą, gaspadorių didįjį kunigaikštį, kad jis mus priimtų į tarnybą savo dėdės didžiojo kunigaikščio Vytauto sutartimi. Mes turime elgtis pagal karališkąją valią, ir su kuo jis bus taikoje, su tuo ir mes būsime taikingi, o su kuo jis bus netaikingas, su tuo ir mes būsime netaikingi. Karalius ir didysis kunigaikštis turi mus ginti, kaip jis gina, kas yra jo. Mes be karaliaus ir didžiojo kunigaikščio valios neturime su kuo nors daryti sutartį arba bet kam padėti. Po karaliaus mirties mes ir mūsų vaikai turi tarnauti tam, kas bus Lietuvos soste; jei po mūsų mirties nepasiliks įpėdinių, tai mūsų žemė neturi skirtis nuo Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės. Karalius arba tas, kas po jo bus Lietuvos soste, neturi atimti žemių, kurias mes valdome, nei iš mūsų nei iš mūsų įpėdinių. Kai mes mirsime, tai karalius, o paskum ir jo vaikai turi duoti mūsų vaikams tokią pat sutartį, kaip šita, ir valdyti ją vadovaujantis; jei mums gyviems tebėsant Dievo valia ištiktų karalių, tai jo vaikai, kurie bus Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštystėje, turi mums duoti tokią pat sutartį. Jei sutartis nebus duota arba jei su mumis nebus elgiamasi pagal ją, tai mūsų priesaika panaikinama ir mes esame laisvi. Bylinėtis su kaimynais kaip seniau, o jei teisme nesusitaikysime, tai visą dalyką pavesti karaliui“ [Akty, otnosiaść. k istoriji Zapad. Ros., I, dok. 43, sutartis su kun. Novosilskiais ir Odojevskiais; dok. 63, taip pat su tais asmenimis]. Šitie vasaliniai Lietuvos kun-čiai, visi Riuriko giminės, valdė daugiausia žemes, iš savo tėvų paveldėtas. Greta jų buvo kunig-čių, kurie žemes buvo gavę iš Lietuvos valdovų. Buvo ir tokių, kurie valdė žemes, iš dalies paveldėtas, iš dalies gautas. Dėl žemių tarp visų šitų kun-čių eidavo nesibaigią ginčai ir kivirčai. Vieni atimdinėjo žemes iš kitų. Nuskriaustieji kreipdavosi į Kazimierą, prašydami jo teis-

mo, o Kazimieras, paskendęs savo šeimynos narių apsirūpinimo politikoje, nerado nei laiko, nei noro kivirčams spręsti. Šituo būviu pasinaudojo Maskvos did. kun. Jonas III, siųsdamas pas nepatenkintus kunig-čius savo agentus, kurie pareikšdavo, kad Maskvos kun-tis juos paimsiąs į savo tarnybą drauge su jų tėvonija ir juos ginsiąs; jie galėsią dėl savo skriaudų kovoti su savo priešais; kuriuos miestus jie iš priešų paimsią, tie jų ir būsią; Maskvos did. kun-tis neatimsiąs nei jų savųjų miestų nei užkariautųjų, o tik juos ginsiąs. Savo did. kunčio vardu agentai prisiekdavo, kad pažadai būsią vykdomi. Priėmęs pasiūlymą, kunštis prisiekdavo iš savo pusės, kad jis savo suverenu pripažinsiąs tik Maskvos did. kunti ir kad nepanaudosiąs nei vyliaus nei klastos prieš Maskvos atsiųstus vaivadas. Toki kunig-čiai gaudavo iš Maskvos agentų apsaugos lapus ir galėdavo ramiai važiuoti į Maskvą. Ten Jonas III „apdovanodavo" juos jų pačių žemėmis ir priimdavo tokiu būdu į savo tarnybą (G. Karpov Istorija borby Moskov. gosud. s Polsko-litovskim. p. 21-22). Išvykstantieji tarnauti Maskvai kun-ščiai, remdamiesi Maskvos pasienio kariuomene arba kun-čiais, kurie jau anksčiau tarnavo Maskvai, puldinėdavo savo priešus ir jų gimines, likusius ištikimus Lietuvai. Paėmę ką nors į nelaisvę, jie smurtu versdavo duoti ištikimybės priesaiką Maskvos kun-čiui. Pirmas iš pabėgusių buvo kun. Jonas, Mykolo sūnus, Vorotinskis. Toliau sekė Dimitras, Teodoro sūnus, Vorotinskis (1490), Jonas, Vasiliaus sūnus, Belskis ir k. Pabėgęs kun-štis Dimitras Belskis su totoriais, Kalugos ir Peremišlio žmonėmis apiplėšė Briansko sritį. Kun-štis Jonas Belskis užpuolė savo brolius Andrių ir Vasilių, iš jų vieną privertė prisiekti Maskvai, o iš antro atėmė tėvoniją. Maskvos did. kun-čio elgesys buvo griežtai priešingas Lietuvos ir Maskvos 1449 sutarčiai. Kazimieras protestavo. Jonas III teisinosi, kad pas jį nuvažiavusieji kun-čiai seni jo tarnai. Prasidėjo nebaigiami ginčai tarp Maskvos ir Lietuvos.

Maskvos veržimasis į Lietuvą. Jonas III pasiskubino pasinaudoti Kazimiero mirtimi ir Lietuvos ir Lenkijos santykių paaštrėjimu, lietuviams nepriklausomai nuo lenkų sau did. kunigaikštį išrinkus. Jis sustiprino savo santykius su Krymo totorių chanu Mengli-Girėjumi ir ragino jį pulti Lietuvą drauge. Kai 1492 rudenį perėjo į Maskvos pusę kun. Simanas Vorotinskis su savo brolėnu Jonu Vorotinskiu ir kai jie Maskvos vardu užėmė Lietuvos miestus Serpeiską ir Meščovską, Maskvos kun-tis tuojau pasiuntė jiems į talką savo kariuomenę. A. laikė ir šituos susirėmimus tik pasienio peštynėmis, o Maskva laikėsi atvirai kariaujanti su Lietuva. Prieš Lietuvą veikė net dvi maskviečių armijos. Sėkmingi Maskvos karo veiksmai pažadino ir kelis kitus Lietuvos pasienio kun-čius pasiduoti Maskvai, kad išvengtų karo baisenybių. Pasidavė Maskvai Mezecko kun. Mykolas ir Viazmos kun. Andrius su savo tėvonijomis. Jie net smurtu privertė ir savo brolius, su kuriais buvo susikiviričję, pereiti į Maskvą. A. patarėjai norėjo sulaikyti Maskvos įsiveržimą į Lietuvą diplomatiniu keliu. Jie pasiūlė Jonui III išleisti savo dukterį Aleną už A. Neatmesdamas piršlybų, Jonas III reikalavo, kad pirma būtų sudaryta taika „pagal visą Maskvos valdovo valią". Pasinaudojęs savo aiškia persvara, Jonas III ėmė save vadinti „visos Rusijos gaspadoriumi", tuo reikšdamas savo pretenzijas ne tik užkariautosioms arba savu noru jam pasidavusioms rusų žemėms, bet ir toms, kurios dar buvo likusios Lietuvos valdžioje. A. buvo ieškojęs pagalbos pas savo brolį, Lenkijos karalių, Joną Albertą, bet gavo iš jo tik patarimą greičiau susitaikyti su Maskvos kun-čiu ir taikai palaikyti vesti jo dukterį. Lenkija visai atsisakė Lietuvai padėti. A. buvo priverstas pasirašyti taiką 1494.

1494 taikos sutartis. A. atstovams pavyko išlaikyti Lietuvos valdžioje kai kurias Jono III buvusias atimtas žemes. Lietuva pripažino buv. Lietuvos sąjungininkų Did. Naugardo ir Tverės žemių prijungimą prie Maskvos. Be to, ji atsisakė nuo savo vasalinių kunig-čių — Novosilskių, Odojevskių, Vorotinskių, Peremišlskių, Beliovskių ir nuo jų valdomųjų žemių. Viazmos kunčiai su savo tėvonijomis taip pat liko Maskvai. A. pasižadėjo visų šitų kun-ščių daugiau nebepriiminėti. Maskvai teko taip pat Chliapenis, Oleksinas, Tešilovas, Roslavlis, Veniovas, Mstislavlis, Torusa, Obolenskas, Kozelskas, Liudimeskas ir Serenskas su jų apygardomis. Dėl Mezecko kun-čių buvo nutarta, kad tie iš jų, kurie ligi šiol tarnavo Maskvai, ir toliau turi jai tarnauti, tie, kurie tarnavo Lietuvai, turi pasilikti Lietuvos tarnyboje. Po šito teritorijų aprėžimo tarp Maskvos ir Lietuvos buvo sudaryta puolimo gynimosi sąjunga prieš totorius, tačiau su pastaba, kuri darė sąjunga netikra: jei kuriai nors valstybei aplinkybės neleidžia eiti į talką antrajai, tai šitoks nedalyvavimas bendroje kovoje su priešu negali pačios sąjungos galiojimo suardyti (Pamiatniki diplom. snošenij Moskov. gosud. s polsko-litov. T. I, p. 125—132). Sutartis turėjo būti sutvirtinta A. vedybomis su Jono III dukterimi Alena.

Sutuoktuvės su Alena. Sutikda-

mas išleisti savo dukterį už Aleksandro, Jonas III iškėlė sąlygą, kad A. pasižadėtų žodis į žodį tokia forma: „Mes, Aleksandras, esame davę šį raštą mūsų broliui ir uošviui Jonui, visos Rusijos gaspadoriui ... štai kam: esi išleidęs už manęs savo dukterį Aleną, o mes neturime jo dukters versti priimti Romos tikėjimo, tegu ji laikosi savo graikų tikėjimo". Jau dėl šitos formulos kilo nesusipratimų. A. neatsisakė duoti reikalaujamo pasižadėjimo, bet nenorėjo pasižadėti, kad neleis savo žmonai pereiti į katalikų tikėjimą, jeigu ji pati to panorėtų, ir todėl pasiūlyti papildyti formulą žodžiais: „o jei ji pati savo valia panorės prisijungti prie mūsų Romos tikėjimo, tai jos valia". Ginčas dėl formulos vos neišardė taikos. A. turėjo nusileisti. 1495 I 6 į Maskvą nuvyko A. delegacija Alenos parsivežti. Jonas pareiškė griežtą pageidavimą, kad A. savo žmonai Vilniaus rūmuose įtaisytų graikų tikėjimo bažnyčią, kad jai būtų arti į bažnyčią vaikščioti. Tą patį reikalavimą pareiškė ir Jono III pasiuntiniai, palydėję Aleną į Vilnių. Po vestuvių, kurios įvyko Vilniuje 1495 II 15, Jonas III pastatė A-ui naujų reikalavimų: kol Alena pripras prie naujo gyvenimo Vilniuje, jai turi būti palikti atvažiavę iš Maskvos bajorai, bajorų žmonos, kunigas, diakonai ir Maskvos rūmų tarnai. Maskvos kun-čio sumanymu, jo duktė turėjo būti jo agentu Lietuvoje ir, savo bajorų tarnų padedama, sekti Lietuvos politikos raidą ir apie viską informuoti savo tėvą. A. ir jo patarėjams Maskvos siekimai buvo perdaug aiškūs, ir jie šio reikalavimo nesutiko patenkinti. Alenos palydovai pamažu buvo išsiųsti iš Lietuvos. Jonas ir toliau stengėsi veikti savo dukterį ir žentą ir vadovauti jiems ne tik šeimyniniuose santykiuose, bet ir politikoje. Jis bandė užmegzti su savo dukterimi slaptą susirašinėjimą, bet susilaukė griežto pasipriešinimo ne tik iš žento, bet ir iš dukters.

Abiejų pusių nepasitenkinimas sutuoktuvių padariniais. Ir Lietuva ir Maskva, kurios dėjo daug vilčių Aleksandro ir Alenos sutuoktuvėms, nusivylė savo apskaičiavimais. A. ir jo patarėjai laukė, kad drauge su Alena prasidės naujų Maskvos ir Lietuvos santykių gadynė, kad liausis pasienio puldinėjimai ir kad abidvi draugiškos valstybės kartu kovos su bendrais savo priešais. Be to, jie tikėjosi, kad Jonas grąžins Lietuvai, kaip Alenos kraitį, prieš 1494 atplėštas žemes. Maskvos valdovas žiūrėjo į savo dukterį kaip į savo politinių siekimų įrankį. Reikalaudamas pastatyti Alenai graikų tikėjimo bažnyčią pačiuose did. kun-čio rūmuose, jis dėjosi graikų tikėjimo globėju, norėjo sukelti Lietuvoje tikybines kovas ir patraukti rusus į savo pusę. Nuo pat taikos pasirašymo (1494) jis veikė dviveidiškai Lietuvos kaimynų totorių ir valachų atžvilgiu: viešai siūlė jiems palaikyti draugiškus santykius su Lietuva, tuo pat metu slaptai kurstė juos prieš Lietuvą, žadėdamas jiems savo karo pagalbą. Jono III taktika Lietuvos pasieny, davusi jam negirdėtai sėkmingų laimėjimų, nesiliovė: ėjo, iš vienos pusės, nuolatiniai puolimai Lietuvos valstybės pakraščių, iš antros, Lietuvai tarnaują kun-ščiai buvo kviečiami pasiduoti jam su visomis jų valdomomis žemėmis. Jonas stengėsi patraukti prieš A. net turkų sultoną ir ėmė siuntinėti pas jį pasiuntinius. O kai A. užmezgė santykius su Švedija ir Auksinės Ordos valdovais, vad. Achmato sūnumis, Jonas prikaišiojo A. tai kaip taikos sutarties laužymą. Įsistiprinęs užgrobtose žemėse, Jonas norėjo toliau praplėsti savo valstybės ribas ir ieškojo priekabių naujam karui. A. pasiūlymai sudaryti mišrų teismą pasienio kivirčams spręsti nebuvo priimti. Kaip ir paskutiniais Kazimiero viešpatavimo metais, žentas ir uošvis siuntinėjo viens antram pasiuntinius su skundais, prikaišiojimais, reikalavimais atlyginti už daromas jų valdiniams skriaudas Jonas norėjo turėti savo rankose įrodymų, kad ne jis, o A. yra taikos sutarties laužytojas. Jų reikalavo net iš pačios A. žmonos Alenos. Kai tai jam nepavyko ir kai jis nesurado pateisinamo pagrindo politiniuose A. veiksmuose, jis nukreipė savo dėmesį į tikybinius dalykus, ieškodamas juose priekabių savo kariuomenei įsikišti.

Tikybiniai kivirčai. Romos kurija visą XV a. nebuvo atsisakiusi nuo pastangų sujungti graikų ir Romos bažnyčias Florencijos bažnytinės unijos pagrindais. Kazimiero valdymo laikais Lietuvoje šiems tikslams įsikurdino bernardinų vienuolynas ir savo veiksmams naudojosi vyriausybės parama. Kai Lietuva gyveno sunkius laikus bekariaudama 1492—1494 su Maskva, katalikų dvasininkai nebuvo priešingi A. sutuoktuvėms su rytų tikėjimo Maskvos kun-tyte. Pasibaigus karui, buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad Lietuvos valdovas ir jo žmona yra ne vieno tikėjimo. Jono reikalavimai įtaisyti Vilniaus rūmuose pravoslavų bažnyčią tik labiau pabrėždavo did. kun-čio ir kun-tienės tikėjimo skirtumą. A. motina karalienė Elzbieta ir jo brolis kardinolas Fridrichas labai nemėgo savo kitatikės marčios. Jie neabejojamai spaudė A. paveikti savo žmoną ta prasme, kad ji jei ne stačiai pereitų į katalikybę, tai kad bent priimtų uniją. Lietuvos vyriausybė palankiai žiūrėjo į unijos plitimą Lietuvoje. Mirus Lietuvos rytų bažnyčios metropolitui Makarijui, jo

įpėdiniu buvo paskirtas Smolensko vyskupas Juozapas Bolgarinovičius, bažnytinės unijos šalininkas. A., pažadėjęs savo žmonai palikti visišką tikėjimo laisvę, nedarė jokių pasikėsinimų prieš jos sąžinę. Tačiau jis negalėjo priešintis Vilniaus vyskupo Adalberto Taboro, naujai paskirto metropolito Juozapo ir bernardinų pastangoms pasikalbėti su did. kun-tiene tikybos klausimais. Alena griežtai atsisakė keisti savo tikėjimą. Tačiau pats katalikų vyskupo ir rytų bažnyčios metropolito lankymasis pas did. kun-tienę, kad ir daromas slaptai, išėjo aikštėn. Vienas iš slaptų Maskvos agentų, Alenos tarnautojas, kažkoksai T. Šestakas, tuojau apie tai pranešė Jonui į Maskvą per Viazmos vietininką kun. Obolenskį: „Čia pas mus, viešpatie, įvyko didelis susikirtimas tarp lotynų ir mūsų krikščionių: į mūsų Smolensko vyskupą ir atsimetėlį nuo graikų tikėjimo Sapiehą įlindo velnias; didysis kunigaikštis vertė mūsų gaspadorienę, did. kun-tienę Aleną pereiti į prakeiktą lotynų tikėjimą". Jonas norėjo gauti prisipažinimą iš Alenos, kad jos vyras ją verčiąs keisti tikėjimą, bet ji tylėjo. Tuomet Jonas III pasinaudojo kun. Simano Belskio byla. Nepaisydamas 1494 taikos nuostato, kuris draudė susitariančioms šalims priiminėti pas save priešingai pusei tarnaujančius kun-čius, Jonas paragino jam pasiduoti kun. Simaną Belskį, kun. Masalskius, Chatetovskį ir kitus su savo tėvonijomis, o kiek vėliau pabėgusių iš Maskvos kun-čių Kazimiero laikais ir gausiai apdovanotų žemėmis sūnus kun. Simaną Možaiskį, valdžiusį Černihovą, Starodubą, Homelį ir Liubečių, ir kun. Vasilių Šemiačičių, turėjusį Seversko Naugardą ir kelis kitus žymius valsčius. Simanas Belskis, susitaręs su Maskvos valdovu, atsiuntė A. savo pasidavimo pateisinimą. Jis skundėsi tai padaręs, nebegalėdamas daugiau pakęsti pravoslavų tikėjimo persekiojimo. Nors A. tuojau nusiuntė paaiškinimą, kad niekas Lietuvoje nėra verčiamas keisti savo tikėjimo ir kad jis Belskio nematęs jau treji metai, Belskio skundas buvo praplėstas visiems pravoslavams Lietuvos valdiniams. Nors Jonas turėjo teisės kontroliuoti tik A. žmonos tikėjimą, tačiau jis, neva gindamas Lietuvos pravoslavus nuo priespaudų, paskelbė A-ui karą (1500).

1500 karas. Išvardytųjų kun-čių pasidavimas ir jų priėmimas bei gynimas įvyko Lietuvai netikėtai. Karo paskelbimas vėl rado Lietuvą nepasirengusią. Maskvos kariuomenė prie Vedrošos upės netoli Dorogobužo sumušė Lietuvos kariuomenę, kunščio Konstantino Ostrogiškio vadovaujamą. Pats Ostrogiškis su keliais kitais žymiais Lietuvos ponais pakliuvo į nelaisvę. Pasinaudoję šia Lietuvą ištikusia nelaime, anksčiau ir dabar iš Lietuvos pabėgę kun-čiai stengėsi užgrobti savo naudai kiek galėdami daugiau Lietuvos žemių. Maskvos teritorija pasiekė Dniepro upę. Tuo pat metu Jono III sąjungininkas Krymo chanas Mengli-Girėjus puolė Valuinę ir Lietuvai priklausančią rytų Podolę.

Sąjunga su Livonija. A. vyriausybė šiuo kritišku momentu visur ieškojo sąjungininkų. Natūralus Maskvos priešas buvo Livonija, kuriai grėsė Maskva. A-ui pavyko sudaryti apsigynimo sutartis su Livonijos magistru Plettenbergu 1501 VI 21. Pagal ją Lietuvos kariuomenė turėjo susijungti su Livonijos kariuomene netoli Ostrovo prie Didžiosios (Velikaja) upės. Gavęs žinią apie beartėjančią Maskvos kariuomenę, Plettenberg nebelaukė lietuvių, o pats įsiveržė į Pskovo žemes ir netoli Izborsko išblaškė rusų kariuomenę, pasirengusią įsiveržti į Livoniją. Po to Plettenberg paėmė Ostrovą. Nesulaukęs visiškai lietuvių pagalbos ir sužinojęs, kad kita rusų kariuomenė eina į Narvą, Plettenberg pasitraukė. Tų pačių metų vėlyvą rudenį rusų armija pasiekė iš vienos pusės Felliną, o iš kitos Vendeną ir pasitraukė, paėmusi į nelaisvę 40.000 žmonių. Plettenberg nenusiminė ir vėl rengėsi kariauti. 1502 livoniečiai turėjo kelis nežymius laimėjimus prie Narvos ir Krasnyj. Pagaliau 1502 IX 13 netoli Pskovo prie Smolinsko ežero Plettenbergui pavyko sumušti didelė rusų armija. Tačiau jis negalėjo pasinaudoti laimėjimu. A., priverstas kovoti ne tik su Maskva, bet ir su Krymo totoriais, negalėjo jam duoti pagalbos; be to, A. jau buvo pradėjęs taikos derybas su Maskva. A. derėjosi be savo sąjungininko. Livonija, palikta viena sau, buvo priversta pasirašyti atskirą taiką greitai po to, kai ją pasirašė Lietuva. Livonijos ir Lietuvos sąjunga savaime iširo.

Kitų valstybių tarpininkavimas. Be Livonijos, A. buvo kreipęsis į Lenkiją, su kuria dar 1499 buvo sudaryta formalinė gynimosi ir puolimo sąjunga, į Vengriją, kurią valdė A. brolis Vladislovas, į Auksinę Ordą ir į Romos popiežių. Lenkija atsisakė Lietuvai padėti, nurodydama, kad jai pačiai gresiąs pavojus iš turkų. Lenkija buvo leidusi A. tik pasisamdyti jos teritorijoje porą šimtų kareivių, kurie tačiau turėjo būti Lietuvos apmokami. Ir šie kareiviai, jau išvykę į frontą, buvo lenkų vyriausybės atšaukti. Savo pagalbą pažadėjo tik pats karalius Jonas Albertas. Jis drauge su kitu A. broliu, Vengrijos karaliumi, sutiko pasiųsti į Maskvą pasiuntinius A. su jo uošviu sutaikyti. Jų delegatai kvietė Maskvą gyventi taikoje su lietuviais, nes ka-

ras blaškas krikščioniškųjų karalių jėgas ir daraș žalą pačiai krikščionybei, kuri turinti kovoti su turkais. Priešingu atveju A. broliai grasino Maskvai, kad jie padėsią Lietuvai kariauti.

A. pagalbą pažadėjo tik Auksinės Ordos chanas Šig-Achmatas, kuris pamatė progą atkeršyti savo aršiausiems priešams — Maskvai ir ypač Mengli-Girėjui. Bet Auksinės Ordos tebuvo likęs šešėlis. Nebuvo vienybės tarp Šig-Achmato ir jo brolių. Be to, Mengli-Girėjus iš rudens liepė išdeginti stepes tose vietose, kuriomis turėjo eiti Šig-Achmatas. Su dideliu vargu Auksinės Ordos totoriai pasiekė Dnieprą. Jie negalėjo laikytis išdegintose stepėse, siuntinėjo A., tuomet buvusiam Lenkijoj, prašymus pagalbos. Šig-Achmatas reiškė pasiryžimo tuojau pulti Maskvą, kai tik A. pradės karo veiksmus ir aprūpins jo skurstančią kariuomenę. A. žadėjo tai padaryti, bet iš tikrųjų nieko nedarė. Tuomet Šig-Achmatas pradėjo derybas su Maskva. Jonas III siuntinėjo jam dovanų, papirkinėjo jo žmones, kažką jam siūlė. Kol ėjo derybos su A. ir Jonu III, Šig-Achmato totoriai, bado nuvarginti, pakėlė maištą. Net jo žmona nubėgo į Krymą. Sukilėliai pasidavė Mengli-Girėjui, kuris 1502 puolė Šig-Achmato kariuomenės likučius ir sunaikino juos. Pats Šig-Achmatas vos spėjo pasislėpti Kijeve. Čia neilgai pabuvęs, su 300 žmonių pabėgo į Belgorodą ir prašė sultono pagalbos prieš A. Sultonas įsakė, jį, kaip Mengli-Girėjaus priešą, suimti. Jonas vėl pradėjo su juo derybas, siūlydamas padėti įsigyti Astrachanę, jei jis kovos su Lietuva. Šig-Achmatas nepriėmė šito pasiūlymo ir vėl grįžo į Kijevą, kur A. įsakymu buvo areštuotas ir, kaip išdavikas, padėtas į kalėjimą. A. laikė jį kaip įrankį prieš Mengli-Girėjų, norėdamas priversti jį nepuldinėti Lietuvos žemių, nes Šig-Achmatas esą galėjęs Lietuvos padedamas atgauti valdžią Ordoje ir būti nepermaldaujamas Mengli-Girėjaus priešas.

A. padarė paskutinį žygį. 1501 mirė Lenkijoje Jonas Albertas. A. sukaupė visas pastangas, kad taptų Lenkijos karaliumi, tikėdamasis bent tokiu būdu atremti Maskvą. Jis pažadėjo Lietuvą sujungti glaudžiais ryšiais su Lenkija. Tačiau ir dabar Lenkija jokios pagalbos nedavė. Ji pati norėjo pasinaudoti Lietuvos jėgomis prieš gresiančius turkus ir valachus ir spyrė Lietuvą greičiau susitaikyti su Maskva.

Lietuvos jėgos pasibaigė. Nebuvo nei žmonių pasiųsti į frontą, nei pinigų kareiviams pasisamdyti užsienyj. A., kaip did. Lietuvos kun., dvarai buvo už skolas įkeisti. A. žmona Alena rašė savo tėvui nužemintus laiškus, prašydama bent jos pasigailėti ir liautis užiminėjus Lietuvos teritoriją. Tai negelbėjo. Tik 1503 Vengrijos karaliaus ir popiežiaus tarpininkavimo dėka pavyko pasirašyti paliaubos iki 1508. Maskva pasilaikė visus savo prijungimus ir užkariavimus. Jos rankose, drauge su 1492—1494 prijungimais, radosi visas Okos aukštupio ir jos intakų — Ugros, Žizdros, Kromos, Zušos ir Upos — upynas, Desna ir jos intakai, Sožos žemupis ir Dniepro aukštupis. Maskva per paskutinį karą įsigijo iš Lietuvos Černihovą, Starodubą, Putivlių, Rilską, Naugardą-Severską, Homelį, Liubečių, Počepą, Radogoščių, Brianską, Mcenską, Liubutską, Serpeiską, Mosalską, Dorogobužą, Belają, Toropecą ir Ostrėjų.

Santykiai su Lenkija. Lietuviai, rinkdami A. visiškai nepriklausomai nuo lenkų, norėjo pabrėžti Lietuvos savarankiškumą ir nepriklausomybę, bet tuo pačiu metu nenorėjo ardyti draugiškų santykių su Lenkija. Lietuvos delegacija, nuvykusi į Lenkiją greitai po A. rinkimų, oficiališkai nenotifikavo pačių rinkimų, bet davė atsakymą į lenkų pasiūlymą sutvarkyti Lietuvos ir Lenkijos santykius, padarytą dar Kazimierui viešpataujant. Ji pareiškė, kad Lietuva yra pasiryžusi sudaryti su Lenkija gynimosi ir puolimo sutartį prieš bet kurį priešą. Kai prasidėjo karaliaus rinkimai Lenkijoje, A. parėmė Jono Alberto kandidatūrą ne tik diplomatiniu keliu prieš kitą pretendentą, Mazovijos kunig-tį, bet buvo pasiryžęs tai padaryti visomis Lietuvos karo ir finansų jėgomis (Akty, otnos. k istor. Zapad. Ros., t. I, dok. 135, p. 157). Prasidėjus pirmajam Lietuvos karui su Maskva, A. ir jo patarėjai paprašė iš Lenkijos pagalbos. Lenkai į prašymą atsakė tik po metų, pasiūlydami laikytis susijungimo užrašų, kurie buvo padaryti karalių ir kunigaikščių, t. y. Jogailos ir Vytauto ir jo brolio Žigimanto. Lietuviai nesutiko. Nuo 1494 rudens prasidėjo totorių puolimai Valuinės ir Podolės, Lietuvos ir Lenkijos valdomųjų žemių. Lenkai per Filipą Kalimachą dabar patys pasiūlė lietuviams ne tik bendrai aptarti būdus kovoti su totoriais, bet ir susitarti dėl politinių santykių tuo būdu, kad nebūtų įžeista tautinė ir politinė Lietuvos garbė. Šitas pasiūlymas, rodos, kilęs iš Kazimiero sūnų — Vladislovo, Jono Alberto ir Fridricho — pasitarimų Levočiuje, Vengrijoje, kur buvo iškeltas jauniausiojo jų brolio Žigimanto aprūpinimo klausimas. Iš pradžių norėta pasodinti Žigimantas į Moldavijos sostą, bet, pasipriešinus Vengrų karaliui Vladislovui, norėta sudaryti jam kunig-tystė Lietuvos teritorijoje. Spėjama, kad Jonas Albertas, norėdamas pritraukti prie savo plano Lietuvą, per savo auklėtoją davė la-

bai priimtinų pasiūlymų dėl bendros kovos su totoriais ir dėl savitarpio santykių sutvarkymo. Kartu su Kalimachu nuvyko į Lietuvą A. motina Elzbieta, jo brolis kardinolas Fridrichas ir Žigimanto pasiuntinys Jeronimas Raddzejevskis. A. buvo pasiūlyta atiduoti broliui Kijevo kun-tystę. Labai palankiai sutikę pirmuosius du pasiūlymus, Lietuvos ponai, susirinkę į seimą Berštuose, atmetė Lietuvos politinės vienybės skaldymo sumanymą. Derybose dėl savitarpio santykių lenkai siūlė atnaujinti Horodlės unijos aktą, o lietuviai visai naują projektą, kurį aprobavo 1496 sušauktas Vilniuje seimas. Lietuvių projektas, remdamasis Vytauto ir Jogailos sudarytomis sutartimis, stengėsi duoti joms visiškai kitokią, negu lenkų, prasmę. Jų nuomone, sutartis tebuvo daroma taikai ir savitarpio saugumui palaikyti. Lietuvių projektas numatė, kad turi nustoti galios visi ligi šio laiko sudaryti užrašai, kuriais įžeidžiamas arba mažinamas Lietuvos geras vardas ir garbė. Kad išvengtų abiejų kraštų nelygybės renkant savo suverenus, buvo nustatoma, kad nauji karaliaus arba did. kun-čio rinkimai galį įvykti tik tada, jei A. arba Jonas Albertas mirtų nepalikę teisėtų įpėdinių. Tik tuomet galėtų rinkti naują atitinkamam kraštui valdovą abiejų kraštų ponai, susirinkę drauge, bet tik iš tos pačios dinastijos tarpo. Lenkai šitą projektą priimti atsisakė.

Lietuvos neitralitetas 1497 karo metu. Naujos politinės aplinkybės privertė lenkus grįžti prie sutvarkymo savo santykių su Lietuva. 1497 lenkai padarė karo žygį prieš Turkijos uostus Juodosios jūros šiauriniame krante, Kiliją ir Belgorodą, per kuriuos turkai rėmė Krymo totorius. A. buvo pažadėjęs savo broliui Lietuvos pagalbą. Lietuvos kariuomenė buvo iš tikrųjų sukoncentruota ties Braclavu, Podolėje, bet Lietuvos ponai neleido A-ui išeiti iš Lietuvos ribų. Tai buvo tik Lenkijai palankus neitralitetas Lenkų karo žygis prieš turkus virto, prieš jų norus, karu su Moldavijos gaspadoriumi Steponu ir pasibaigė lenkams didžiausiu pralaimėjimu. 1498 keršijo turkai, moldavai ir totoriai. Jie plėšė Podolę, Galiciją ir priėjo net netoli Lvovo; beveik nerasdami pasipriešinimo, jie išsivedė apie 100.000 belaisvių. Turkai ir totoriai savo puolimą atkartojo dar tų pačių metų rudenį. Tik užėję nepaprasti šalčiai privertė juos pasitraukti. Turkai grėsė ir Vengrijai, kurios soste sėdėjo Lenkijos karaliaus brolis.

1499 V 6 Piotrkovo sutartis. Vengrijos karaliaus iniciatyva buvo pasiūlyta Lietuvai sudaryti gynimosi sąjunga, į kurią įeitų Lenkija ir Vengrija, prieš turkus ir totorius. Lietuviai pareikalavo anksčiau sutvarkyti savo valstybinius santykius su Lenkija ir, be ko kita, uždrausti Lenkijos šlėktai veržtis į Valuinę ir kištis į Lietuvos vyskupų skyrimą. Šiomis sunkiomis valandomis Lenkija nusileido Lietuvai. 1499 V 6 Lietuvos ir Lenkijos atstovų buvo pasirašyta sutartis Piotrkove. Seno Lietuvos ir Lenkijos ryšio šventumui palaikyti lietuviai sutiko sutarties akte paminėti, kad „unijų ir federacijų ryšiai tarp šių valstybių, būtent, Lenkijos karalystės ir didžiosios Lietuvos kunigaikštystės ir tarp vienai ir antrai valstybei priklausančių žemių, kurie buvo sudaryti ir nustatyti labai senais laikais prie karaliaus Vladislovo, kitaip Jogailos, ir Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Aleksandro, kitaip Vytauto, iki šiol yra laikomi neliečiamais". Šitas įvadas buvo faktiškai panaikinamas kitų tos sutarties nuostatų, kuriais buvo pabrėžiama visiška Lietuvos lygybė su Lenkija. Visos sutartys arba užrašai, anksčiau tarp Lietuvos ir Lenkijos sudaryti, jei jie kuo lietė vienos kurios valstybės garbę, turėjo nustoti galios. Mirus D. L. kun-čiui arba Lenkijos karaliui, naujas valdovas turėjo būti renkamas su abiejų valstybių pralotų, baronų, ponų ir kilmingųjų žinia ir pritarimu, jei kito krašto ponai, gavę įspėjimą, laiku atvyktų į rinkimus. Taigi 1499 sutarties pagrindu buvo padėtas Lietuvos 1496 projektas su pakeitimu, liečiančiu did. kun-čio ir karaliaus rinkimus. Šia sutartimi, priešingai senajam projektui, galėjo būti į sostą išrinktas ir ne Jogailaitis. Ją ratifikuodamas, Jonas Albertas savo ir savo brolio A. vardu pareiškė, kad jie šiuo aktu neatsisako nuo savo teisių Lietuvos sostui. A. jokio ratifikavimo akto nebuvo išleidęs. 1499 sutartis nenustatė jokio bendro abiem valstybėm organo. Tai nėra nei unijos nei federacijos aktai, kaip kalbama įžangoje, o paprasta dviejų nepriklausomų ir savarankiškų valstybių draugiškumo deklaracija.

Aleksandro rinkimas Lenkijos karaliumi. Praėjus turkų puolimo pavojui, lenkai nebemanė laikytis 1499 sutarties. Kilus 1500 karui tarp Lietuvos ir Maskvos, Lenkija nedavė Lietuvai jokios materialinės pagalbos, pasitenkinusi tik diplomatiniu įsikišimu. Beeinant karui, 1501 VI 17 mirė Jonas Albertas. A., užuot ėjęs su kariuomene į rytus prieš rusus, ėmė su ja trauktis į pietų vakarus. Lietuvos ponų taryba, remdamosi 1499 sutartimi, nutarė pasiųsti savo delegaciją į Lenkijos karaliaus rinkimus. Jai buvo duoti įgaliojimai, pasitarus su A. broliu arkivyskupu Fridrichu ir Lenkijos ponais, rinkti karalių, pareikalauti iš jo priesaikos ir atnaujinti sąjungą su Lenkija „sine praeiudicio utriusque dominii", t. y. išlaikius Lietuvos valstybinę nepriklau-

somybę. Lietuviai nė nemanė statyti A. kandidatūros į Lenkijos karalius. A. pats iš Gardino pasiuntė savo delegatus į rinkimus. Jo instrukcijos ištisai nežinomos. Užsilikusios Lietuvos Metrikoje žinios rodo, kad ir jis viešai nestatė savo kandidatūros. Slaptai A. veikė kita linkme. Jis išvystė labai plačią agitaciją už save. Dar 1501 VI 25 jis parašė laišką broliui Fridrichui, nurodydamas į „uniją", kaip vienintelę priemonę „valstybei pataisyti". Jis tą uniją aiškino kaip Lietuvos prijungimą prie Lenkijos. Tai buvo A. siūloma kaina už savo išrinkimą. A. nuvyko net į Melniką, Palenky, norėdamas būti arčiau Lenkijos. Jis derėjosi ir su Lenkijos ponais, jiems žadėdamas pavesti visą valdžią. Lietuvių delegacijos rolė šiuose rinkimuose neaiški. Prof. Halecki tvirtina, kad ji išvyščiusi plačiausią agitaciją už glaudžiausią Lietuvos ir Lenkijos susiliejimą į vieną valstybę (O. Halecki. Dzieje Unii Jagiellońskiej, Tom, II, p. 10). Tačiau tai sunkiai patikima: Lietuvos būklė nebuvo dar katastrofiška, neseniai ji buvo suradusi du sąjungininkus, Livonijos magistrą Plettenbergą ir Auksinės Ordos chaną Šig-Achmatą; be to, delegacija buvo gavusi aiškių instrukcijų iš ponų tarybos neįžeisti Lietuvos teisių. Jei delegacija priėmė Lenkijos ponų pastatytas sąlygas kaip būtinas A. išrinkti, tai greičiausia ji bus tai padariusi A. įsakyta.

Piotrkovo-Melniko unija. Lietuvos ir Lenkijos atstovų susitarimas dėl Aleksandro išrinkimo buvo pasirašytas Piotrkove 1501 X 3, o X 4 A. buvo išrinktas karaliumi. A. patvirtino sutartį Melnike 1503 X 23. Istorinėje literatūroje ji yra vadinama Piotrkovo - Melniko unija. Ja Lietuva ir Lenkija nuo šio laiko turėjo susijungti ir susilieti į vieną nedalomą ir neskiriamą kūną, kad susidarytų viena giminė ir viena tauta, turinti vieną galvą. Karalius turi būti renkamas bendrai nustatytu laiku ir nustatytoje vietoje. Vienos kurios pusės neatvykimas į rinkimus negali sustabdyti rinkimų eigos. Abiejų valstybių seimai turi būti bendri. Visose nelaimėse abidvi pusės turi padėti viena antrai visomis jėgomis ir visomis lėšomis. Pinigai abiejose šalyse turi būti tos pačios išvaizdos ir to paties svorio. Sutartys, vienos kurios pusės anksčiau pasirašytos, turi pasilikti galioje, jei jos nėra žalingos antrajai. Valstybinės tarnybos ir teismai turi pasilikti kiekviename krašte atskiri, tačiau kiekvienas pasaulinis ir dvasinis didikas turi prisiekti ištikimybę Lenkijos karaliui ir pažadėti laikytis unijos nuostatų. Visi pasirašę sutartį Lietuvos atstovai ir A. patarėjai turi prisiekti, kad jie laikysis šios sutarties, ir prie jos prisegti savo antspaudus. Ji turi būti atitinkamu laiku patvirtinta visų Lietuvos pralotų, baronų, kilmingųjų ir bajorų ir prie jos prisegti jų antspaudai. Svarbiausias šios sutarties dėsnis buvo tas, kad Lietuva ir Lenkija turėjo padėti viena antrai visais savo žmonių ir medžiaginiais ištekliais. Tokios pagalbos Lietuva iš Lenkijos nesusilaukė, nepaisant A. grąsymo lenkams, kad Lietuvos visuma unijos akto nepatvirtins. Susirinkę į seimą Kolo mieste Lenkijos ponai pasiūlė lietuviams greičiau baigti karą su Maskva ir pažadėjo atsiųsti savo atstovus dalyvauti greta lietuvių derybose su maskviečiais. Nusivylę lenkais, lietuviai Piotrkovo-Melniko unijos akto neratifikavo ir laikė jį negaliojančiu.

1503 karas su totoriais. A., išrinktas Lietuvos did. kun-čiu, jau rado Maskvos sąjungą su Krymo totorių chanu Mengli-Girėjumi, kaip rezultatą visiškai nevykusios Kazimiero politikos su totoriais. Per Lietuvos karus su Maskva Krymo totoriai puolė ir plėšė Lietuvos pietų rytų provincijas. Kaip ir 1494, Jonas, pats pasirašęs su A. paliaubų sutartį 1503, slėpė tai nuo savo sąjungininko Mengli-Girėjaus ir ragino jį toliau kariauti su A. Pastarasis taip pat stengėsi patraukti jį dovanomis, bet pelnas iš Lietuvos valstybinės teritorijos plėšimo buvo daug didesnis negu dovanos. 1506 du Mengli-Girėjaus sūnūs su 30.000 totorių, sudarę centralinę stovyklą prie Klecko, perėjo Nemuną ir atsirado net tikrojoje Lietuvoje, Lydos ir Naugarduko apylinkėse, tačiau iš čia greitai buvo išvyti. Paskirtas vyriausiu Lietuvos kariuomenės vadu, A. mylimasis kun-štis Mykolas Glinskis užpuolė totorių jėgas prie Klecko ir jas sunaikino. Tai buvo vienintelis žymesnis lietuvių ginklo laimėjimas A. valdymo laikais. A. tuomet jau gulėjo mirties patale.

Prūsų klausimas. Kaip Lenkijos karalius, A. turėjo pirmiausia du svarbius uždavinius užsienio politikoje — Prūsų ir Moldavijos klausimų sutvarkymą. Torunės taika, kuria buvo baigtas 13 metų Lenkijos karas su ordinu, buvo padalijusi Prūsus į dvi dalis — vakarų perėjo stačiai karaliui, o rytų turėjo pasilikti ordino magistro rankose, bet šis turėjo būti Lenkijos vasalu. Tačiau greitai Prūsuose pasireiškė reakcija prieš Torunės taiką. Varmijos vyskupas Tungen ir naujai išrinktas magistras Martynas Truchsess nenorėjo prisiekti karaliui. Mirus Truchsesso įpėdiniui Hansui von Tiefen 1497, magistru buvo išrinktas Saksonijos kun-tis Fridrichas. Imp. Maksimilijono kurstomas, jis atsisakė duoti vasalinę priesaiką Lenkijai. Torunės taika popiežiaus patvirtinimo nesusilaukė. Pačiuose

gyventojuose iškilo abejojimų, ar jie turi teisės būti klusnūs Lenkijos karaliui. Fridrichas rytų Prūsuose buvo įvedęs pavyzdingą tvarką, dėl kurios turėjo labai daug simpatijų ir vakaruose. Kilo sumanymas sujungti abidvi Prūsijos dalis ir sudaryti nepriklausomą valstybę. A. norėjo sutvarkyti Prūsų klausimą diplomatijos keliu. Derybos ėjo visą laiką, bet jam nepavyko priversti magistro prisiekti.

Moldavijos klausimas. Po 1497 karo tarp Moldavijos valdovo Stepono ir Lenkijos santykiai buvo nedraugiški. Steponas rėmėsi Krymo chanu Mengli-Girėjumi, su kuriuo veikė iš vieno. 1502 Steponas užėmė priklausančią Lenkijai Pokutję. Atgauti ši provincija pavyko tik Vengrų karaliui įsikišus. Mirus 1504 VII 2 Steponui, buvo iškeltas, greičiausia Vladislovo iniciatyva, klausimas Stepono įpėdinio Bogdano sutuoktuvių su A. seserimi Elžbieta ir drauge su tuo Pakutjės grąžinimas Lenkijai. Formalinė sutartis tarp Moldavijos ir Lenkijos buvo sudaryta 1506 II 10. Dar prieš tai moldavai iš Pokutjės pasitraukė. Sumanytosios sutuoktuvės neįvyko del griežto karaliaus motinos Elžbietos pasipriešinimo.

Šlėktos iškilimas. Norėdamas patraukti galingą Lenkijos poniją į savo pusę, kad būtų išrinktas karaliumi, A. davė Melnike Lenkijos senatui privilegiją, kuria labai aprėžė savo valdžią. Ja nustatoma lyg nuolatinė tarpkaralio būklė. Karalius, pagal tą privilegiją, buvo tik lyg senato pirmininkas. Visa valdžia turėjo būti rankose senato, kuris galėjo teisti savo narius, papildyti savo sudėtį, net atleisti karaliaus valdinius nuo klusnumo karaliui. A. išvažiavus po savo vainikavimo į Lietuvą, senatas turėjo visą valdžią Lenkijoje, bet bevaldydamas pareiškė visišką savo nesugebėjimą. Renkamieji mokesčiai tirpo privatiškose rankose, nebuvo lėšų nei kareiviams samdyti, nei pinigams kaldinti, nei pasiuntinybėms siuntinėti. Šlėkta liovėsi mokėjusi seimo nutartus mokesčius. Buvo bijoma net mobilizuoti šlėkta (pospolite ruszenie), kuri buvo nusistačiusi prieš magnatus. A., kuris buvo davęs privilegijų senatui sau sunkiu metu, pasinaudojo visuotiniu nepasitenkinimu esamąja tvarka senato teisėms aprėžti. Jis, kaip ir jo brolis Jonas Albertas, pasirėmė šlėkta. Radomo seimas, sušauktas 1505 balandžio ir gegužės mėn., buvo pradžia šlėktos viešpatavimo valstybėje. Jai suteikiamos tos pačios teisės, kuriomis naudojasi ir senatas. Konstitucija, prasidedanti žodžiais „Nihil novi", nustato, kad niekas nauja negali būti įvedama valstybėje be bendro senato ir krašto pasiuntinių nutarimo. Radomo seimo nutarimai sutvarkė teismingumą, leido šlėktai rinktis iš savo tarpo teisėjus, pririšo seniūnus, kurie teisė miestuose baudžiamąsias bylas, prie jų veikimo vietų, priešingu atveju grasindami juos pašalinti. Šlėktos naudai buvo nutarta neleisti nešlėktoms būti dvasininkais. Naujajam šlėktos būviui vainikuoti buvo nutarta šlėktos reikalams kodifikuoti ligi tol veikiančius įstatymus ir papročius turinčius įstatymų pobūdį. Taip atsirado Lenkijos kanclerio Jono Laskio rūpesčiu kodifikuota „Commune Regni Poloniae privilegium". Čia A. duotos senatui privilegijos neberado vietos.

A. mirė 1506 VIII 20, dabartinių gydytojų nuomone, sprendžiant iš likusio ligos aprašymo, nuo lues.

Pamiatniki diplomatičeskich snošenij Moskov. gosudarstva s Polsko-litovskim. I., atsp. „Sbornik Imper. Rus. Istor. obšč." t. 35; Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. XIX. Acta Alexandri; *Działyński* (leid.) Zbiór praw litewskich Poznań 1841; Akty sobrannyje v bibliotekach i archivach Ross. Imperii Archeograf. Eksped. Akad. Nauk. I; *Karpov* Istorija borby Moskov. gosud. s polsko-litovskim. Moskva 1866; Historya polityczna Polski. Część I. „Encykl. polska" V. d. I, sk. VI; *M. N. Bereškov* Elena Ivanovna, velikaja kniaginia litovskaja i koroleva polskaja (Trudy IX archeol. S'ezda. 1893, II); *E. Ceretelli* Elena Joannovna, velikaja kniaginia litovskaja, russkaja, koroleva polskaja. Peterburg 1898; Wanda *Białowiejska* Stosunki Litwy z Moskwą w pierwszej połowie panowania Aleksandra Jagiellończyka. „Ateneum Wileńskie". VII. sąs. 1—4.

Aleksandras, Jono sūnus, Nosis, nežinomos kilmės, graikų tikėjimo kunigaikštis (Dlugossi Hist. polon. lib. XI, p. 627), istorijoje pirmą kartą pasirodo kaip revoliucininkas 1418. Priklausydamas rusų kunčių partijai, kuri buvo priešinga Vytauto ir Lietuvos ponų valdymui, jis simpatizavo kun. Švitrigailai. 1418 A. Nosis, drauge su Ostrogo kun. Danieliumi („Daška") ir kitais, išvadavo Švitrigailą iš Kremenco pilies, kurioje Š. buvo laikomas Vytauto įsakymu (Dlugossi Hist. pol. lib. XI, p. 391). Nuo šio laiko iki 1431 apie A. Nosį nieko negirdėti. Net nežinia, kurioje srityj jis gyveno. Iš 1418 ir vėlesnių įvykių matyti, kad jis buvo surištas su Valuine. J. Wolff spėja, kad po Vytauto mirties Švitrigaila padaręs A. Nosį Lucko pilies komendantu (J. Wolff Ród Gedimina, p. 22 ir Kniaziowie lit.-ruscy, p. 277). Tačiau tai nesutinka su tikrove. Kai lenkai, po Vytauto mirties, 1431 VIII puolė Lucką, šios pilies gynėju buvo ne A. Nosis, o Jurša (Hruševskyj Ist. Ukr. Rusy, IV, p. 196). Po 1432 perversmo, spalių mėn. pačioje pabaigoje pas Jogailą, buvusį tuo metu Lvove, nuvyko Lucko ir Valuinės kunigaikščiai ir bajorai ir prašė jį priskirti Valuinę prie Lenkijos. Nors 1432 X 15 sutartimi su Žigimantu Jogaila buvo pažadėjęs Lucką, Vladimirą ir kitus Valuinės mies-

tus palikti Žigimantui ligi jo gyvos galvos, tačiau 1432 X 30 jis pažadėjo delegatams Lucko žemės nuo Lenkijos neatskirti ir niekam svetimam (t. y. lietuviui) nepavesti jos valdyti. Čia pat jis davė Luckui privilegiją, pagal kurią šios žemės kun-čių ir šlėktos teisės buvo sulygintos su Lenkijos šlėktos teisėmis (Cod. epistol. saeculi XV., t. I, dok. LXXXII, p. 77—78). Dėl to A. Nosis perėjo į Žigimanto pusę. 1433 I 20 jis, drauge su kitais, Trakuose pasirašė antrąją Žigimanto sutartį su Lenkija (Appendix N 3 knygoje B. Barvinskyj Žyhymont Keistutovyč, p. 155). Tačiau, būdamas nenuorama, jis neilgai pasiliko ištikimas Žigimantui. 1433 jis sukurstė luckiečius pasiduoti Švitrigailai (Dlugossi Hist. pol. lib. XI, p. 627—628) ir jo buvo paskirtas Lucko pilies komendantu ir jo vietininku Lucko žemėje. Šitą faktą patvirtina pats Švitrigaila savo laiške vokiečių ordino magistrui, rašytame iš Smolensko 1433 V 3 (Liv., Est. und Curländ. Urkundenbuch, B. 8, dok. 681, p. 403), pridėdamas, kad jis A. įsakęs pulti Lenkiją. A. organizavo valuiniečius partizanus ir siuntė juos prieš Lenkijos valdomą Cholmo sritį, pagaliau 1433 pabaigoje ir pats ją puolė, bet ties Hrubešovu prie Bugo buvo atmuštas Hrycko Kirdiejaus (Kerdejovičiaus) (Dlugossi Hist. pol. lib. XI. p. 628). A. Kotzebue žiniomis, A. sumušęs lenkus prie Samboro ir iš jų atėmęs 500 arklių (A. Kotzebue Switrigail, 1820, p. 108). Tačiau Kotzebue savo informacijos šaltinio nenurodo, o Dlugošius, labai gerai apie šį karą informuotas, apie tai nieko nesako. Nežinia dėl ko A. vėl susipyko su Švitrigaila. Hanso Balgo 1434 VIII 6 pranešimu vok. ordino magistrui, A. per vieną rusą vienuolį 1434 atsiuntęs iš Lucko Žigimantui pasidavimo laišką. Žigimantas jam savo atsakyme pažadėjęs užmiršti savo pyktį ant jo ir amžiniems laikams perleisti jam Lucką, o tuo pačiu laiku pasiuntęs Goštautą užimti Lucko (Liv., Est. und Curländ. Urkundenbuch, B 8, p. 501). Luckas perėjo Lietuvai, o apsivylęs A. vėl pasidavė Švitrigailai. 1434 XII 9 jis pasirašė Kijeve liudytoju Švitrigailos aktą, kuriuo Andriui Volotovičiui buvo dovanojamas Michlino kaimas (Archiwum Lubart. Sanguszków, I, dok. XXXVIII, p. 37—38. Čia dokumentas klaidingai pažymėtas 1442 metais; iš indikto matyti, jog dok. duotas 1434). Betarnaudamas Švitrigailai, A. nesiliovė kovojęs su lenkais. Kažkuriose kautynėse jis buvo Hrycko Kirdiejaus sumuštas ir paimtas į nelaisvę. Atgavęs laisvę, jis nesiliovė priešinęsis lenkų veržimuisi į Valuinę. Patraukti jo į savo pusę lenkams nepavyko (J. Wolff Ród Ged., p. 127). Jo mirties data nežinoma. Jis buvo vedęs kun-tienės Hurkienės seserį, bet nei jos vardas nei kilmė niekur nepažymėti.

J. Dlugossi Historia Polonica. Lipsiae 1711; *H. Hildebrand* Liv., Est. und Curländisches Urkundenbuch. B. 8. Riga, 1884; *B. Barvinskyj* Žyhymont Keistutovyč. Žovkva 1905; *M. Hruševskyj* Istorija Ukrainy-Rusy. T. IV. Kyjiv 1907; *J. Wolff* Ród Gedimina. Kraków, 1886; (,,) Kniaziowie litewsko-ruscy. Warszawa 1895.

Aleksandras, Karioto sūnus, Gedimino anūkas, drauge su savo broliais Jurgiu ir Konstantinu gavo iš D. L. K. Algirdo valdyti Podolę. Del nežinomų mums priežasčių Karijoto sūnūs nepasiliko ištikimi Lietuvos valdovui. Jie susiartino su Lenkijos karaliumi Kazimieru D. Kai tarp Liubarto ir Lenkijos karaliaus ėjo karas dėl Haličiaus ir Valuinės žemių, A. ir jo broliai, matyti, palaikė Lenkijos pusę. Atėmęs 1366 iš Liubarto Vladimiro miestą Valuinėje, Kazimieras pavedė jį valdyti A., kaip savo „ištikimiausiam kunigaikščiui" (Bielowski. Monum. Polon. hist. II, 631). A. pasiliko Kazimierui ištikimas ligi jo gyvos galvos ir, šiam mirus 1370, nuvyko į Krokuvą jo laidoti. Pasinaudoję jo nebuvimu Vladimire, Liubartas ir Kęstutis užpuolė šį miestą ir jį atsiėmė. A., matyti, po šio įvykio grįžo į Podolę. 1374 jis su savo broliu Jurgiu suteikė Kameneco miestui Magdeburgo teises (N. Molčanovskij Očerk izv. o Podol. žemle, p. 206, 213), o 1375 apdovanojo domininkonų vienuolyną Smotričiuje žemėmis (Molčanovskij, p. 218, 219). Tais pačiais metais A. davė Krokuvos m. privilegiją laisvai prekiauti Podolėje (K. Stadnickį Synowie Ged., I, p. 159). 1377, kai Vengrijos ir Lenkijos karalius Liudvikas puolė Liubarto valdomą Valuinę, A. veikė iš vieno su savo dėde Liubartu prieš lenkus ir vengrus (K. Stadnicki Ibid., p. 156). A. buvo priėmęs katalikų tikėjimą. Popiežius jam 1378 parašė laišką jo išpažinties klausytojo reikalu (A. Theiner Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, I, p. 748). A. žuvo kovose su totoriais, bet jo mirties metai nežinomi. (Poln. sobr. rus. let., XVII, p. 171, 279, 328).

K. Stadnicki Synowie Gedymina, 1884 2 leid.; *N. Molčanovskij* Očerk izvestij o Podolskoj zemlie do 1434. Kijev, 1866. *J. Wolff* Kniaziowie litewsko-ruscy.

Aleksandras, Narimanto sūnus, Gedimino anūkas, drauge su savo tėvu 1333 nuvyko kunigaikščių į D. Naugardą. Pagal Gedimino sudarytą su naugardiečiais sutartį Narimantas gavo Ladogą, Orechovą, Karelos miestelį su apygarda ir pusę Koporjės sau ir savo vaikams (,,v otčinu i v dedinu". Pirmasis Naugardo metraštis. Poln. sobr. russ. let., III, 77). Lietuvos kun-čiai čia išbuvo neilgai. 1338, kai švedai užpuolė Naugardo žemes Narimanto ten nebebuvo. Pirmojo Naugardo metraščio žiniomis, Narimantas atšaukė iš Orechovo ir savo sūnų Aleksandrą.

Nežinia, ar tai įvyko paties antpuolio metu, ar kiek anksčiau. Koks buvo tolimesnis A. likimas, iš šaltinių nematyti.

Poln. sobran. rus. let. III, 78; IV, 53; V, 221, VII, 205.

Aleksandras, Patrikijaus sūnus, Gedimino anūkas, yra minimas pirmą kartą 1402; įsivyravus 1406 Smolenske kun. Jurgiui, Sviatoslavo sūnui, Vytauto išvytam, Smolensko miestečių ir Riazanės kun. Olego padedamam, 1402 Riazanės kun-tis nusiuntė su kariuomene savo sūnų Rodislavą atsiimti iš lietuvių Briansko, kuris kitados priklausė Smolenskui. Ties Liubutsku Riazanės kariuomenė buvo sutikta ir sumušta Lietuvos kun. Lengvenio ir A., Patrikijaus sūnaus, Starodubo kun. (Lietuvos metr. Supraslio nuorašas. Poln. sobr. rus. let., XVIII, 49 ir Voskresensko metr. Poln. sobr. rus. let., VIII, p. 75). Tuomet A. dar atskiros kun-tystės neturėjo ir gyveno pas savo tėvą Starodube. Einant Vytauto karui su Maskva 1406—1408, A. norėjo išduoti Vytautą ir pereiti pas Maskvos kun-tį, bet buvo sugautas ir grąžintas atgal (Codex epist. Vitoldi, dok. CCCLXII, p. 142—143). Nežinia, kodėl jis nebuvo nubaustas. Gal jam pavyko pasiteisinti ir grįžti pas savo tėvą į Starodubą. 1408 A. jau drauge su savo tėvu pasekė kun. Švitrigailą į Maskvą, kai šis, maskviečių padedamas, norėjo kovoti su Vytautu (Sofijos metr. Poln. sobr. rus. let. VI, 136 ir Voskresensko metr. Poln. sobr. rus. let. VIII, 82). Tiesa, čia ir A. ir jo tėvas Patrikijus yra pavadinti Zvenigorodo kun-čiais. Visoki bandymai išaiškinti šį pavadinimą ligi šiol nepasisekė. Yra visiškai priimtinas tik prof. M. Hruševskio spėjimas, kad Maskvoje jiems buvęs duotas valdyti Zvenigorodas ir kad šio miesto titulas buvęs rusų metraštininko prikergtas A. ir jo tėvui Patrikijui (M. Hruševskyj Ist. Ukr.-Rusy, t. IV, p. 455). Vėliau A. yra vadinamas Korecko kunigaikščiu (Načalo gosudarej litovskich. Poln. sobr. rus. let., XVII, 597 ir Predislovije o velikich kniazech litovskich. Ten pat, p. 609). Jis turėjo sūnų Simaną (Ten pat, p. 610). Tačiau apie vėlesnį A. politinį veikimą nieko negirdėti.

Poln. sobran. rus. let., t. VI, VIII ir XVII; *M. Hruševskyj* Istorija Ukrainy-Rusy, t. IV, Kyjiv 1907.

Aleksandras (Olelka), Kijevo, o nuo 1395 tik Kopilio kun., Vladimiro sūnus, Algirdo anūkas, pirmą kartą yra minimas 1417 VIII 22. Jis tuomet vedė Vytauto anūkę, Maskvos did. kun-tytę, Vasiliaus ir Sofijos dukterį Anastaziją. Vestuves iškėlė Vytautas (Cod. epist. Vit., dok. DCCXXXIX, p. 392). Iš šių sutuoktuvių A. susilaukė 1420 sūnaus Simano, kuris XV a. antrosios pusės pradžioje nepatenkintų Kazimiero valdymu Lietuvos ponų buvo numatomas did. Lietuvos kunčių vietoje Kazimiero. A. pasirašė Lietuvos sutartį su vok. ordinu prie Melnežerio 1422 (Dogiel Codex diplomaticus, IV, 115: „dux Alexander Wladzimirowicz"). A. dalyvavo Vytauto karo žygyj prieš Naugardą 1428 (Dlugossi Hist. pol., lib. XI., p. 512) drauge su Vytauto broliu Žigimantu ir Švitrigaila. Vytautui mirus A. palaiko Švitrigailą ir jo yra naudojamas diplomatinėms deryboms: 1431 VI 19 jis pasirašo Skirsnemunėje puolimo gynimosi sutartį su vokiečių ordinu (Daniłowicz Skarb. dypl., II, dok. 1545, pusl. 118) ir vėliau, einant Valuinėje karui su Lenkija ir lenkams apsiautus Lucką, jis drauge su kažkokiu kitu kun-čiu Vasiliumi ir Gedgaudu Švitrigailos vardu derėjosi su Jogaila dėl taikos (Dlug. Hist. pol. lib. XI, p. 588). Tačiau greitai nežinia dėl kurios priežasties A. susipyko su Švitrigaila, susiartino su Vytauto broliu Žigimantu ir dalyvavo šiojo sąmoksle prieš Švitrigailą. Vok. ordino žiniomis, jis tai padaręs iš dėkingumo už tai, kad Žigimantas jam „mechtiglich hat usgeholfen" (Geh. Arch. pas A. Kotzebue Switrigail, p. 84). Kaip anksčiau prie Švitrigailos, taip ir dabar dalyvauja svarbiausiose Žigimanto diplomatinėse derybose. A. pasirašė Žigimanto 1432 X 15 ir 1433 I 20 sutartis su Lenkija (Appendix N 1 ir 3 knygoje: B. Barvinskyj Žyhymont Keistutovyč). 1434 Žigimantui pasidavė Kijevas, kuris ligi tol buvo pasilikęs ištikimas Švitrigailai. A. buvo pasiųstas perimti ten valdžios, bet viena diena pavėlavo, ir miestas vėl pateko į Švitrigailos šalininko Jono Monvydo rankas (Hanso Balgo raportas vok. ordino magistrui. Liv., Est. und Curländ. Urkundenbuch, B. 8, dok. 855, p. 501). Sugrįžęs į Lietuvą, A. Žigimanto įsakymu buvo suimtas su visa savo šeima ir padėtas į Kernavos kalėjimą, o jo žmona ir du sūnūs — Simanas ir Mykolas — į Utenos kalėjimą. Visos A. valdomos žemės, Kopilio kunigaikštystė, buvo konfiskuotos (Stryjkowski Kronika, II, 202). Nei arešto laikas, nei jo priežastis nežinomi. Kronikininkas Stryjkovskis, padavęs šią žinią, pridėjo, kad suėmimas buvęs be pamato, nes A. buvęs įtartas vėl susitaręs su Švitrigaila. Greičiausia A. nesugebėjimas laiku perimti Kijevo buvęs Žigimanto palaikytas A. pritarimu Švitrigailai. Žuvus 1440 Žigimantui, A. su visa savo šeima atgavo laisvę ir drauge su tuo ir Kijevo kun-tystę, kurios jo tėvas Vladimiras buvo nustojęs prie 45 metus. Čia jis tituluojasi „iš Dievo Malonės Kijevo kunigaikščiu ir paveldimuoju valdovu", kaip matyti iš vieno jo akto, kuriuo jis atnaujino savo tėvo Vladimiro dovanojimus, Vytauto patvirtintus, domininkonų šv. Mikalojaus bažnyčiai Kijeve (Daniłowicz

Skarb. dyplom. II, dok. 957, p. 3, su klaidingai pastatyta 1411 data). Sugrįžęs į Kijevą, jis matyti, laikėsi ramiai, rūpinosi daugiausia savo ekonominiais reikalais ir bendroje Lietuvos politikoje nedalyvavo. Tik vieną kartą randame jo vardą drauge su Švitrigaila ir aukštaisiais Lietuvos valdininkais: did. kun. Kazimieras, susitaręs su Maskvos did. kun. Vasiliumi II, sutiko pripažinti Maskvos metropolitą Joną (rus. Jona) ir Lietuvos rytų bažnyčios metropolitu ir tai patvirtino 1451 I 31 aktu (Pamiatniki drevnerus. kanonič. prava. Russk. istor. bibl., t. VI, dok. 67, p. 563—566). A. mirė Kijeve 1454 ir buvo palaidotas Pečeros Lavroje (Maksimovič Kijevlianin, 148). Mirdamas paliko dar gyvą savo žmoną Anastaziją ir du sūnus — Simaną ir Mykolą. Ant jo kapo užrašyta: „Aleksandr Vladimirovič kniaź i dedičnyj gospodin zemli Kijevskoj, sostoja pred smertju inokom zdes pogreben. Leta 6962" (Maksimovič Kijevlianin, 1840, p. 148). Bichovco Kronika klaidingai padavė 1453 metus jo mirties data (Narbutt Pomniki do dziej. lit., p. 61).

J. Wolff Kniaziowie litewsko-ruscy. (,,) Ród Gedymina; *B. Barvinskyj* Žyhymont Keistutovyč. Žovkva, 1905.

Aleksandras Afrodisietis (iš Karijos), peripatetinės (ž.) mokyklos atstovas, dėstė Atėnuose pradžioj III a. po Kr.; žymus Aristotelio raštų, ypač jo metafizikos, komentatorius.

Aleksandras Didysis (356—323 pr. Kr.), Makedonijos karalius (336—323), Pilypo II sūnus, Aristotelio auklėtinis. Atkeršijęs tėvo nužudytojams, privertė graikus vėl pripažinti Makedonijos hegemoniją, o jį patį — vyriausiuoju vadu kovoj su persais. 334 su 35000 karių perėjo Helespontą, sumušė persus ties Graniko upe, ir 333 pavergė visą vakarų Mažąją Aziją. Vėl nuveikęs persus prie Isso (333), užkariavo Tirą, Gazą (332) ir Egiptą. 331 sunaikino persų kariuomenę tarp Gaugamelos ir Arbelos miestų, užėmė Babiloną, Suzą ir pagaliau visą Persų imperiją, kurios paskutinis valdovas Darijus Kodomanas buvo vieno savo satrapo (gubernatoriaus) nužudytas. 329—328 užkariavo A. Baktriją ir Sogdianą; 327—326 įsiveržė į Indiją, bet kariuomenės sukilimas privertė jį grįžti (326—325). Tuo būdu A. sukūrė didžiąją imperiją, kuri visai skyrėsi ne tik nuo Graikijos, bet ir nuo Makedonijos; pats jis irgi nustojo buvęs vakarų valdovas: ėmė laikytis tų laikų rytų papročių ir pažiūrų; vedė baktrijietę Roksaną; pasiskelbė, kaip rytų despotai, dievo sūnumi; sostine padarė Babiloną; organizavo puikų dvarą ir ėmė viešpatauti rytietiškai. Dėl visa to teko jam kovoti su savo makedoniškąja diduomene; A. nužudė net kelis (generolą Parmenioną, savo draugą Klitą, filosofą Kallistheną). Rytietiškai tvarkydamas savo imperiją, A. rėmėsi seniai jau įsikūrusiais rytuose graikais, o ypač pačiais, dalimi suhelenėjusiais, rytiečiais. Jo imperija politiškai suformavo seniai prasidėjusi rytų helenizacijos procesą (šiam procesui labai padėjo daugelis A. įsteigtų miestų, Aleksandrijų), bet neilgai gyvavo. A-ui netikėtai mirus Babilone, greit ji suiro: ją išsidalijo A-o generolai, vadinamieji diadochai (ž.), Antigonas, Seleukas, Ptolomėjus, Lysimachas ir kiti.

Droysen Geschichte des Hellenismus I, 1877; *U. Wilcken* Alexander der Grosse, 1931; *S. A. Žebelev* A. Velikij Leipzig 1922.

Aleksandras Halietis O. S. B., scholastikas. g. Anglijoje, Gloucestero grafystėje, m. 1245 VIII 21. Mokėsi Halės vienuolyne, Oksfordo ir Paryžiaus universitetuose. Apie 1230 stojo į pranciškonų ordiną ir buvo jų mokslo pažiba. Iš gausių jo raštų žymesni yra „Summa universalis theologiae" (išleista Ben. 1475 ir 1576, Nürnb. 1481 ir 1502, Pavijoj 1481, Koelne 1622). Parašė komentarą Aristotelio veikalams Methaphysica ir De anima. XIV a. Aleksandrą pradėjo vadinti „doctor irrefragabilis" ir „theologorum monarcha". Jis naudojosi Abelardo ir Hugo A. S. Victore scholastiniu metodu ir tą metodą toliau tobulino. Pažinęs Aristotelio filosofiją, jis grindė ja teologijai pagrindą. A. pataisė ir aiškino ordino regulą.

Hauréau, Histoire de la phil. scholast. (Paris 1880); *S. Bonaventura*, op. omn. (Quaracchi 1882) 1 p. LVI; *Enders* Des A. Leben und psychol. Lehre. 1888; Prosper de *Martigné* La scholastique et les traditions Franciscaines (Paris, 1888).

Aleksandras Polyhistoras iš Mileto (I a. pr. Kr.). Sullos atleistinis, parašęs raštų iš filosofijos, mitologijos ir geografijos sričių.

Aleksandras Sauli (1534—1593), šventasis (šventė IV 23), Alerijos ir Padovos vyskupas, vadinamasis „Korsikos apaštalas".

Aleksandras Severas (Marcus Aurelius Severus Alexander), Romos imperatorius (222 — 235), kovojo su persais ir germanais ties Reinu, kur buvo kareivių sukilėlių nužudytas.

Aleksandras iš Tralles'o, graikų gydytojas, gyvenęs VI a. Bizantijoj, nusipelnęs medicinos žinių perteikimu: jo 11 knygų apie vidaus ligas buvo išversta į lotynų, sirų, arabų ir hebrajų kalbas.

Aleksandras 1) Nevietis (Nevskij), šv. (1220 — 1263), Vladimiro kunigaikštystės didžiojo kunigaikščio Jaroslavo sūnus, 1238 — 47 Naugardo kunigaikštis, 1252 didysis kunigaikštis, (1240) sumušė švedus ties Nevos upe, (1242) kalavininkus ant Peipuso ežero. Priešinosi popiežiui Inocentui IV, norinčiam sukatalikinti Rusiją, palaikė gerus santykius su totoriais.

Vengerov Russkij Biografičeskij Slovar'; *Vernadskij* Načertanije russkoj istoriji, Praha, 1927.

2) **A.** Tverietis, Mikalojaus sūnus (1301 — 1339), 1325—27 Vladimiro didysis kunigaikštis. Tveriečių sukilimas prieš totorius ir Jono Kalitos intrygos sujudino chaną Uzbeką prieš A., kurs bėgo į Pskovą ir ten valdė iki 1333. 1334 vėl tapo Tverės miesto kunigaikščiu, bet Jono Kalitos apkaltintas, buvo totorių nužudytas.

Borzakovskij Istorija Tverskogo kniažestva,; *Vengerov* Russkij Biografičeskij Slovar'.

3) **A.** Battenberg (1875—1893). Rusų padedamas, 1879 nacionalinio Tirnovo susirinkimo buvo išrinktas Bulgarijos kunigaikščiu. Negalėdamas susitaikyti su besikišančiais į Bulgarijos reikalus rusais, 1886 atsižadėjo sosto.

Corti A. von Battenberg, 1920.

Aleksandraukos ež. į šiaurės vakarus nuo to paties vardo km. 2,6 ha.

Aleksandrava, 1) Alytaus ap. Pivašiūnų val. kaimas 1923 56 gyv., 23 km nuo Poteronių glž. st., 2) Alytaus ap. Varėnos val. k.; 1923 92 gyv.; 7 km nuo Artilerijos glž. st. 3) Biržų aps. Vabalninko val. k. 1923 33 gyv.; 19 km nuo Vabalninko glž. st., 4) Kretingos aps. Kartėnos val. k.; 1923 91 gyv.; 25 km nuo Kretingos glž. st., 5) Šakių aps. Kidulių val k.; 1923 398 gyv.; 9 km. nuo Jurbarko priepl.; 6) Vilkaviškio ap. Pajevonio val k.; 1923 42 gyv.; 7 km nuo Kybartų glž. st.; 7) Šiaulių ap. Joniškio val. dv.; 1923 69 gyv.; 12,5 km nuo Joniškio glž. st.; 8) Kretingos ap. Kulių val. paliv.; 1923 36 gyv.; 20 km nuo Laukgalių glž. st.; 9) Utenos aps. Aluntos val. pal.; 1923 8 gyv.; 30 km nuo Utenos glž. st.; 10) Ukmergės ap. Gelvonių val. pal. 1923 19 gyv.; 21 km nuo Žaslių glž. st.; 11) Kauno aps. Vendžiogalos val. viens.; 1923 7 gyv.; 18 km nuo Kauno glž. st.; 12) Panevėžio aps. Panevėžio — Velžio val. viens.; 1923 60 gyv.; 11 km nuo Raguvos glž. st.; 13) Raseinių aps. Girkalnio val. viens.; 1923 15 gyv.; 29 km nuo Bagdonavos glž. st.; 14) Trakų ap. Oniškio val. viens.; 1923 10 gyv.; 54 km. nuo Kaišiadorių glž. st,; 15) Ukmergės aps. Pabaisko val. viens.; 1923 6 gyv.; 4 km nuo Ukmergės glž. st.; 16) A., Keteniškė, Alytaus aps. Butrimonių val. k.; 1923 57 gyv.; 12 km nuo Alytaus glž. st., 17) A., taip pat vad. Lesničuoka, Alytaus aps. Stakliškių val. viens.; 1923 5 gyv.; 32 km nuo Kaišiadorių glž. st.

Aleksandravas, 1) A., Rakališkė, Marijampolės ap. Kvietiškio val k.; 1923 42 gyv.; 2,5 km nuo Marijampolės glž. st.; 2) Marijampolės aps. Liubavo val. kaimas, viens. 1923 22 gyv.; 15 nuo Kalvarijos glž. st.; ten pat vien. ir dv. 3) Šiaulių aps. Žagarės val. k.; 1923 51 gyv.; 28 km nuo Joniškio glž. st.; 4) Marijampolės aps. Balbieriškio val. pal.; 1923 28 gyv.; 18 km nuo Alytaus glž. st. 5) Braslavos aps., Vilniaus kr. kaimas.

Aleksandravas, ež. Marijampolės ap. Liubavo val. 1 ha.

Aleksandravėlė, Rokiškio aps. Obelių val.; 1) A. miestelis; 1923 165 gyv.; kat. bažn. įkurta 1796; 2) A. dvaras 1923 51 gyv.; miestelis ir dvaras 12 km nuo Obelių glž. st.

Aleksandravičius, 1) Andrius 1492 — 1495 Lietuvos paiždininkas; mirė a. 1497.

2) **A.** Antanas (g. 1885 XII 3 Gluosninin kų k. Alytaus ap.) mokslus ėjo Simne, Suvalkuose, Varšuvoje ir Chicagoje aukšč. meno institute, kurį 1910 baigė skulptorium ir medžio drožėju. Praktikavo dar Petrapyly, Vilniuje, Kaune. Pagamino daugiau kaip 500 įvairių skulptūros darbų, lietuvių visuomenės veikėjų ir didžiųjų kunigaikščių biustų. 1923 pasirodė jo „Braižinėliai ir paišinėliai pradžios mokykloms".

3) A. Jonas (g. 1904 VI 24 Kampiškių dv. Aukšt. Panemunės val.) mokėsi Rumšiškės prad. mok.; 1927 baigęs „Aušros" gimn. Kaune įstojo į hum. m. fakultetą. Parašu Jonas Kossu — Al. išspausdino eilių rinkinį „Laimės link". Eiles nuo 1925 spausdina „Ateityj", „Studente", „Piūvyje", „Gaisuose".

4) **A.** Jurgis (tikrai Aleksa) (1819 Kumetiškiuose, Marijampolės ap. — 1894), baigęs Seinų gimn. valdžios stipendininku nusiųstas 1839 į Petrapilio univ. fizikos — mat. fak., kur labiausiai studijavo botaniką. Studentu gavo aukso medalį už darbą Ericaceae Semeistvo vereskovych Peterburge; 1843 baigęs buvo mokytoju Varšuvos gimnazijoj; 1857 gavo botanikos katedrą Varšuvos med. chirurg. akademijoj; 1862 perėjo į naujai sudarytą aukščiausiąją mokyklą. Stojo pryšakyj botanikos sodo; 1869 perėjo į

Varšuvos univ., 1872 už darbą „Strojenije i razvitije sporosovmiestilišč mikromicetov" gavo daktaro laipsnį; kurį laiką buvo fakulteto dekanu. 1873 atsistatydino ir vertėsi miškininkyste, daržininkyste; iki 1886 buvo Varšuvos pomologinio sodo direktorium. Dalyvavo redakcijose lenkų žurnalų „Wszechświat", „Pamiętnik Fizyograficzny", „Wielka Encyklopedija Ilustrowana". Savo lietuviškumą slėpė.

5) A. Kazimieras, kunigas g. Krosnoje, mokės Marijampolėje, Seinuose, dalyvavo „Varpo" įsteigime, 1892 išgavo iš Varšuvos mokslo ap. globėjo Apuchtino leidimą Veiverių mokytojų seminarijoje dėstyti tikybą lietuviškai. Jo ar kito kun. Kaz. Aleks. (m. 1884 VIII 5 Žagarėje) 1883 vertimo buvo išspausdinta 1890 „Varpo" N 9—12 J. Korzeniovskio komedija „Šiaučius ir jo šeimininkštis".

6) **A.** Simanas, g. apie 1745 Krikštėnų akalicoj, mokėsi Kražiuose, dvejus metus tarnavo pas Gradovskį, 1768 — 1769 mokytojas Joniškio mokykloje. Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilime 1769 dalyvavo aktyviai, būdamas vienas vadovų. Suimtas ir teisiamas; rusams ir Kurliandijai padedant, sukilimą numalšinus, buvo perkeltas į Raseinius. Bylos padariniai ir A. likimas nežinomi.

A. Janulaitis Valstiečių sukilimas XVIII a. Lietuvoje, Vilnius 1910. (lenkiškai 1921).

7) **A.** Vincentas (g. 1865 I 25), kunigas, autorius knygos: Aktai ir palaimos Eucharistinės (Shenandoah Pa. 1907).

Aleksandretta (turkiškai Iskanderum), šiaurės Sirijos uostas Azijoje, 15.000 gyv.

Aleksandrija 1) (arab. Iskanderi), Egipto uostas, 570.000 gyv. (1927). Įkurtas Aleksandro D. 331 pr. Kr., netrukus pasidarė žymiausiu Afrikos uostu ir vienu didžiausių

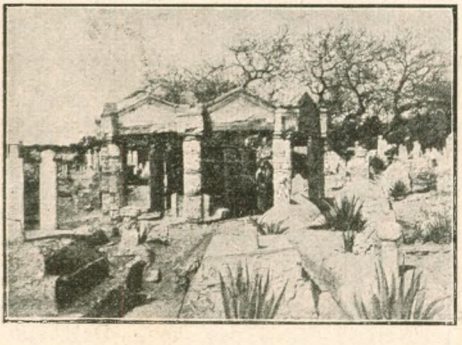

Senosios Aleksandrijos griuvėsiai

tų laikų pasaulio kultūros, mokslo ir prekybos centrų, daugiau kaip 500.000 gyv. 641 A. užėmė arabai. Nuo to laiko jis pradėjo nykti. Atradus Vasco da Gamai kelią į Indiją aplink Afriką pro Gerosios Vilties kyšulį, A. pasiliko nuošaliai nuo Indijos — Europos kelio, nustojo savo prekybinės reikšmės ir taip sunyko, jog XVIII a. turėjo vos 6000 gyv. Prakasus Suezo perkasą ir sustiprėjus Egiptui, pakilo ir jo reikšmė. Dabar jis žymus didele ryžių, medvilnės ir cukraus nendrių prekyba.

A. filosofija kilo dėl reikalo sistematingai išdėstyti ir pagrįsti krikščioniškojo tikėjimo tiesas, rengiant būsimuosius kunigus ir mokytojus ir šiaip apsišvietusių pasaulininkų reikalams. Palinkusi į graikų mokslą, ypatingai į jų filosofiją, ji stengėsi pasinaudoti vienu ir kitu krikščioniškosios teologijos reikalams. Tas darbas buvo daromas vadinamosiose katechetų mokyklose, kurių žymiausios buvo Aleksandrijoje (Cezarėjoje) ir Antiochijoje. Pirmutinis žymus Al. mokyklos vedėjas buvo Pantenas (apie 180 — 200). Jų sistemoms pasinaudota stoikų ir Platono filosofijomis, vėliau ir neoplatonizmu. Aleksandriečiams pavyko suderinti stabmeldiškoji filosofija su krikščionybės mokslu; tuo būdu krikščionybė virto viešpataujančia moraline galybe. Žymiausi tos krypties atstovai: Titus Flavius Clemens Aleksandrietis (miręs tarp 211 — 216) ir Origenes (185 — 254). Charakteringoms tos filosofinės krypties ypatybėms pažinti ž. Klemensas Aleks. ir Origenes.

A. biblioteka, žymiausioji senovės biblioteka, suplanuota Ptolomėjaus I ir įsteigta Ptolomėjaus II. Sudaryta iš dviejų dalių — didžiosios, karaliaus rūmuose, ir mažosios, Serapiso šventykloj (Serapeion). Jos tikslas—surinkti kiek galint plačiausią rinkinį visos graikų literatūros, originalų ir gerų nuorašų. Kallimachoso (ž.) sudarytas bibliot. katalogas (pinakes) dingo; iš vėlesnių davinių spėjama, kad didžioji A. b. apėmė apie 490.000 papyrusų ritinių, mažoji apie 43.000. Daugelis keliais nuorašais. Cezariui 47 pr. Kr. užkariavus Aleksandriją, sudegė jos žymiausioji dalis. Ją papildė Antonijus, dovanojęs Kleopatrai 200,000 papyrusų iš Pergamono bibliotekos. Manoma, kad galutinai biblioteka žuvo 291 po Kr., arkivyskupui Teofiliui iš Antiochijos sugriovus Serapioną. Kartu galutinai dingo daugybė iki šiol nesurastų žymiausių graikiškų raštų. Kalifui Omarui užėmus Al., jau bibliotekos ir pėdsakų nebuvo, nors Rousseau XVIII a. sudarė legendą, esą ją Omaras sudeginęs.

A. katechetų mokykla, seniausia krikščionybės mokslo įstaiga, prasidėjusi kaip katechetų mokykla, nuo 180 veikė kaip mokslo įstaiga, nuo IV a. valstybės pripažinta, apie 400 likvidavosi. Mokykla jungė antikinę pagonų išmintį su krikščionišku ap-

reiškimu. Įžymiausi vadovai: Klementas, Origenas.
2) **A.** Miestas Italijos šiaurės vakaruose. 82.000 g. (1928); įsteigtas 1168; pavadintas popiežiaus Aleksandro III vardu. Pirmaeilė Italijos karo tvirtovė.
Aleksandrija 1) (Truikinai) Kretingos aps. Skuodo val. miestelis; 20 gyvenimų su 500 gyventojų. Nuo Skuodo miest. 11, o nuo Skucdo glž. st. 13 km. Miestelis stovi ant ribos Žemaičių aukšt. ir Pajūrio žem. pakopos. Kat. bažnyčia atnaujinta 1864 (kada įkurta — nežinia). 2) Šiaulių aps. ir val. dv.; 1923 125 gyv.; 3 km nuo Šiaulių glž. st.
Aleksandrijos Kodeksas (Codex Alexandrinus), V ar VI a. po Kr. graikiškas biblijos rankraštis, kilimo iš Egipto, iš ten atkeliavęs į Konstantinopolį; 1628 patriacho Lukariso dovanotas anglų karaliui Karoliui I ir dabar saugojamas British Museumu'e. Paskelbtas 1766 (Wojde ir 1860 B. H. Cowper).
Aleksandrinskij teatr, vienas geriausių rusų dramos teatrų, architekto Rossi pastatytas 1830—1832 Peterburge. Teatro vardą išgarsino ilgus dešimtmečius vaidinę labai geri aktoriai.
Aleksandriškiai, 1) Trakų aps. Vievio val. k.; 1923 137 gyv.; 12 km nuo Vievio glž. st., 2) Ukmergės aps. Pagirio val. k.; 1923 20 gyv.; 33 km nuo Žeimių glž. st.; 3) Ukmergės ap. Giedraičių val. pal. ir (Puidališkių) k.; 1923 palivarke 15 gyv., kaime — 38; pal. 42 km nuo Ukmergės glž. st.; k. — 49; 4) Ukmergės ap. Širvintų val. viens.; 1923 12 gyv.; 25 km nuo Ukmergės glž. st.
Aleksandritas, mineralas, trilypio chryzoberilo atmaina su labai stipriu pleohroizmu ($BeO.Al_2O_3$) Dienos metu tamsiai žalias, prie dirbtinės šviesos rausvai violetinis (žydras). Retas, branguš akmuo, randamas Urale, Ceilone, Brazilijoj, Š. Amerikoje Moravijoje; XX a. rinkoje pasirodė A. gerai pagamintos imitacijos.
Aleksandro III kalnai, vidurinio Kuen-Luno kalnyno atskira kalnų virtinė Nan-Šanio srityje (ž. Kuen-Lun).
Aleksandro kautynės, didžiausia senovės mozaika (6,3x3,8 m), vaizduojanti kautynes prie Isso 333 pr. Kr. Dabar yra Neapolio muziejuje. Rasta Pompėjoj.
Aleksandro I žemė, pietų ašigalio srityje (Antarktyje) sala, 1821 atrasta rusų admir. Belinghauzeno. Nuo jos slenka daug ledynų, kurie, sutrupėję didžiuliais gabalais, ledų kalnais plaukioja pietų vandenyse. Ji yra tiesiai į pietus nuo P. Amerikos.
Aleksandro salynas, V. Kanados pakraščiuose salos, atrastos Čirikovo 1741. Nuo 1867 priklauso J. A. V. Sudaro nugrimzdusio Kalifornijos kalnyno tęsinį. Vienoje jų — Douglo saloje randama aukso. Pirmykščiai vietos gyventojai buvo indėnų rasės tlinkitai.
Aleksandrov Aleksandras (g. 1861) rusų kalbininkas. Jis yra lingvistikos reikalui studijavęs lietuvių kalbą ir studijų reikalais būvojęs Lietuvoj (Merkinėj ir kt.). Jam ypač rūpėjo lietuvių kalbos žodžių daryba, semasiologija liaudinės etimologijos, patologiniai kalbos reiškiniai ir kt. Žymesni jo darbai: Sprachliches aus dem Nationaldichter Litauens Donalitius. I. Zur Semasiologie (Dorpat, 1886); Litauische Studien. I. Nominalzusammensetzungen (Dorpat, 1888); Litovskije etiudy. Vypusk I. Narodnaja etimologija (Varšava, 1888); Ueber die Bedeutung der Sprachstörungen für die Sprachwissenschaft (Dorpat, 1888). Atsisakęs vėliau nuo mokslininko darbo, pasidarė pravoslavų dvasininku ir buvo pravoslavų archieriejum.
Aleksandrovič Andrius (g. 1906), gudų poetas. Eilėraščių rinkiniai: „Pa bielaruskim bruku" (Minskas, 1925), „Uhruń". (Minskas, 1927), „Fabrika smierci" (Minskas, 1929); romanas „Vaučaniaty" (parašytas drauge su rašytojais V. Volny'u ir A. Dudar'u); poema „Paustancy" (Minskas, 1925).
Aleksandrovsk, 1) š. v. Rusijos uostas Kolos pusiasalyje. Golfo srovės šildoma, beveik ištisus metus laivams prieinamas. Jo reikšmė žymiai padidėjo, 1917 pravedus į jį Murmansko geležinkelį. 2) A. ž. Zaporožje.
Aleksandruvka, 1) Ukmergės aps. Kovarsko val. (dar vad. Minarinės) viens.: 1923 5 gyv.; 11 klm nuo Troškūnų glž. st.; 2) A., (Vilinuvka, Katlioriškiai) Ukmergės aps. Siesikų val. k.; 1923 28 gyv.; 19 km nuo Pagelažių glž. st.; 3) Kauno aps. Rumsiškės val. k.; 1923 217 gyv.; 4 km. nuo Proveniškės glž.; 4) Kauno aps. Jonavos val. viens.; 1923 11 gyv.; 4 km nuo Gaižūnų glž. st.; 5) Kauno aps. Vendžiogalos val viens. 1923 7 gyv.; 17 km nuo Žeimių glž. st.; 6) Panevėžio aps. Troškūnų val. viens.; 1923 51 gyv.; 5 km nuo Troškūnų glž st.; 7) Utenos aps. ir val. viens.; 1923 17 gyv. 1 km. nuo Utenos glž. st.
Aleksejauka, ež. į pietus nuo **A.** km., Ežerėnų ap., Degučių val. 3,6 ha.
Aleksiai, Telšių aps. Alsėdžių val. k.; 1923 48 gyv.; 49 km nuo Mažeikių glž. st.
Aleksiejev Konst. ž. Stanislavskij.
Aleksiejev Mykolas (1857 XI 3 — 1918 X 9 Ekaterinodare), rusų gen. Dalyvavo rusų japonų kare III Mandžurijos armijos generolu - kvartirmeisteriu (ž.). Didžiojo karo metu buvo pietų vakarų fronto armijų vadas, 1915 IX — 1916 X generalinio štabo viršininkas. Po 1917 revoliucijos buvo vyriausias kariuomenės vadas. 1918 kariavo

su raudonąja armija Volgos ir Kubanės srity.

Aleksiejiškė (Aleksigiškė?), Seinų aps. Šventežerio val. k.: 1923 77 gyv.; 30 km nuo Šeštokų glž. st.

Aleksiejus 1) I Komnenas (1048 — 1118), Bizantijos imperatorius (1081), kovojo su turkais ir pečeniegais, su Robertu Guiskaru (ž.); veikė bendrai su imperatorium Enriku IV ir Venecija. Sutvarkė imperiją, daug vargo turėjo su kryžiuočiais (1096). 2) III **Angelos,** 1195 — 1203 Bizantijos imperatorius. 3) IV **Angelos,** 1203 — 1204 Bizantijos imperatorius. 4) **A.** šv. (m. 1378), „Kijevo ir visos Rusijos metropolitas" (1348), turėjo daug politiškos įtakos, sutvarkė rusų bažnyčią.

5) **A. Mykolo** (Aleksiej Michailovič) (1629 — 1676), antrasis Romanovų dinastijos caras (1645 — 76). Jo laikais senoji Rusijos kultūra susidūrė su vakarų, kuri plito ypač per Lietuvą ir Lenkiją. Iki 1648 faktiškai prie jo valdė Morozovas ir jo bei A. uošvis Miloslavskis; 1652 — 1658 daug įtakos turėjo Nikonas (ž.), kuris reformavo rusų bažnyčią (ž. sentikiai); 1649 buvo išleistas įstatymų kodeksas (Sobornoje Uloženije) kur be ko kita, valstiečiai buvo visai pririšti prie žemės. Vėliau buvo reorganizuotos centrinės įstaigos; sudarytos įstaigos („prikazai") ir pertvarkyta mokesčių organizacija. Dėl blogos ekonomiškos būklės įvykdavo nuolatinių neramumų: 1648 — vadinamasis druskos maištas, 1650 Naugardo maištas, 1667 — 71 Stenkos Razino sukilimas. Plėsdamas Rusijos žemes Sibire iki Kinų sienos, A. didesnį dėmesį kreipė ir į vakarus. Pasinaudojęs susilpnėjusia dėl kazokų sukilimų ir kitų karų, Lietuvos ir Lenkijos būitimi, įsivėlė į karus su jomis, palaikė Chmielnicki ir per jį užvaldė Ukrainos dalį, užėmė savo kariuomene didelę Lietuvos dalį (didžiausiu žiaurumu 1655 — 1661 laikė užėmęs Vilnių). Andrusavo (ž.) taika 1667, gavo Smolenską, Černigovą, Naugardo Seviersko žemę, kairiįjį Dniepro krantą ir dvejiems metams Kijevą. Iš Švedų gavo Livonijos dalį ir Ingermanlandiją, bet turėjo ją grąžinti (Kardiso taika, 1661). Vedė Mariją Miloslavskienę (1648 — 67; vaikai — Sofija, Fedoras, Jonas ir kiti) ir Nataliją Nariškiną (1669, iš jos Petras Didysis).

Zabielin Opyt izučenija russkich drevnostej i istorii. *Zaozerskij* Car A. M. v svojom pomiestji.

6) **A.** (1690—1718), Petro Didžiojo sūnus, būdamas tėvo reformų priešas, turėjo atsižadėti įpėdinystės.

Aleksija (gr.), sutrikimas sugebėjimo skaityti arba skaitomąjį dalyką suprasti; pareina nuo tam tikro smegenų centro (ž.) sužalojimo, dažnai dėl arteriosklerozės (ž.). Dažna kombinuojasi su afazija (ž.) ir su agrafija (ž.).

Aleksijus 1) (Simanas-Eleuterijus), pravoslavų metropolitas, politikos veikėjas XIV a. II pusėje, D. L. K. Algirdo amžininkas ir didžiausias priešas, sūnus Černihovo bajoro Teodoro Biakonto, persikėlusio XIII a. pabaigoje į Maskvą tarnauti kun-čiui Danieliui, gimęs tarp 1293—1298. Jo krikšto tėvas buvo kun-čio Danieliaus sūnus Jonas, vėliau Maskvos ir Vladimiro did. kun. Jonas Kalita. Šita aplinkybė buvo reikšminga vėlesniam jo veikimui. 21 metų amžiaus stojo į vieną Maskvos vienuolyną ir pasivadino Aleksijumi. Aukštas jo tėvo būvis ir Maskvos kun-čio protekcija padėjo A. greitai kilti bažnytinėje ierarchijoje. Metropolitas Teognostas, Jono Kalitos prašomas, numatė A. savo įpėdiniu. Ligi tol rusų metropolitais, be labai retų atsitikimų, buvo skiriami graikai. Teognostui dėka didelių dovanų, duotų Konstantinopolyj, pavyko gauti principinis patriarcho sutikimas paskirti savo įpėdiniu rusą. Teognostas paskyrė A. Vladimiro vyskupu, nors jis pats, būdamas metropolitas, turėjo tą patį titulą. Teognostui mirus, A. buvo nusiųstas į Konstantinopolį įšišvęsti metropolitu. Tačiau metropolito ir imperatoriaus valdininkai paliko jį metams ištirti. Po metų jis buvo paskirtas rusų metropolitu, bet tuo pačiu laiku atsirado ir naujas kandidatas į Kijevo metropoliją, o Kijevas vis tebebuvo laikomas visos rusų bažnyčios metropolito sostine. Tai buvo L. D. K. Algirdo neoficialiai pasiųstas į Konstantinopolį Teodoritas. A. apėmė baimė, kad Teodoritą galės pripažinti D. Naugardo vyskupas ir Tverės kun-tis, kurie buvo nedraugiški Maskvai. A. pavyko papirkimais laimėti tai, kad patriarchas atsisakė įšvęsti Teodoritą. Tuomet Teodoritas nuvyko į Bulgariją pas Tirnovo patriarchą ir gavo išventimą. Grįžęs pas Algirdą, buvo priimtas Lietuvos, Haličiaus ir Valuinės metropolitu ir užėmė Kijevo metropolito sostą. Kai Konstantinopolio patriarchas ėmė protestuoti prieš Teodoritą, kaip neteisėtą metropolitą, Algirdas pasiūlė jam įšvęsti Kijevo metropolitu Tverės kun-čių giminaitį vyskupą Romaną. Ir patriarchas Filotėjus ir imperatorius pasijuto esą priversti tai padaryti. Visi A. bandymai papirkimais neprileisti rusų bažnyčios suskilimo į dvi dalis nepavyko. Dėl jų tik A. Konstantinopolyj pridarė daug skolų, kurios reikėjo sumokėti rusų dvasininkams. Nikono metraščio liudijimu, „dvasininkų luomui visur buvę didelių sunkumų". Romanas buvo pripažintas Lietuvos metropolitu, bet Kijevas, kaip sos-

tinė, buvo priskirtas A. Tarp dviejų metropolitų prasidėjo smarki kova, kuri ėjo be paliovos visą laiką, kol gyvas buvo Romanas (m. 1361). A. buvo paskirtas metropolitu 1354, grįžo į Maskvą 1355 rudenį. Jis buvo metropolitu iki mirties 1378. A. pagarsėjo kaip politikas. Jono Kalitus sūnus Simanas Išdidusis mirdamas 1353 pavedė jo globai savo brolį Joną, o šiam greitai pasimirus, A. buvo paskirtas jaunučio Dimitro, Jono sūnaus, globėju ir valstybės regentu. Dar Simanui tebegyvenant, A. įsigijo daug visagalės chano Čanibeko žmonos Taidulos palankumo. Jos padedamas, A. išsaugojo Vladimiro did. kun-čio titulą Jonui prieš jo priešininką, Suzdalio kun. Konstantiną, Vasiliaus sūnų, ir Jono sūnui Dimitrui prieš Suzdalio kun. Konstantino sūnų, taip pat Dimitrą. 1362 Dimitras, Jono sūnus, gavo, po neilgos pertraukos, didžiąją Vladimiro kun-tystę ir ją išlaikė savo rankose ligi savo gyvos galvos. Didžiausias Maskvos kun-čio Dimitro priešininkas buvo Tverės kun-štis Mykolas, Aleksandro sūnus. Norėdamas jį nužeminti, A. ir Maskvos kun-tis palaikė Mykolo priešininkus Tverės valstybės viduje. A. nesidrovėjo daryti net aiškiai neteisingų sprendimų, kai ginčas tarp Aleksandro ir jo dėdės Vasiliaus, Mykolo sūnaus, buvo pavestas spręsti metropolitui (1366). 1367 A. klastingai pasikvietė Tverės kun-štį Aleksandrą į Maskvą, iš anksto prisiekęs jam savo meilę. Atvykę į Maskvą A. ir jo bajorai buvo suimti ir padėti į kalėjimą. Jie buvo paleisti tik sužinojus, kad į Maskvą atvyksta totorių chano pasiuntiniai. Aleksandras kovojo su A. ir jo vedamu Maskvos kun-čiu Dimitru L. D. K. Algirdo padedamas. Prieš Aleksandrą ir kitus Maskvos kun-čio priešus A. labai plačiai vartojo bažnytines bausmes — iškeikimą, interdiktą. Toks A. elgesys sukėlė didelę Maskvos kun-čių priešininkų neapykantą Aleksijui. Kai Tverės kun-štis Mykolas pareikalavo iš patriarcho Filotėjaus teismo su A., patriarchas, bijodamas skandalo, patarė A. tuojau susitaikyti su Mykolu ir teismo išvengti. A. priešininkai, kaip matyti iš Algirdo 1371 laiško patriarchui Filotėjui, kaltino A. sunkiais nusikaltimais: A. kurstąs Maskvos kun-štį daryti neteisėtus puolimus, pats sulaužęs savo priesaiką, duotą Tverės kun-čiui Mykolui, atleidžiąs nuo priesaikų kitus, nesirūpinąs ganytojiškais reikalais (Pamiatniki drevne-russkago kanoničeskago prava. Rus. istor. bibliot., t. VI, Priedai, dok. 24, psl. 135—140). Dėl Algirdo skundo buvo atsiųstas bažnytinis tardytojas (apokrisarijus) Kiprijonas. Gavus jo pranešimą Konstantinopolyj buvo nutarta tuojau atstatyti A. nuo bažnyčios valdymo ir Kiprijoną paskirti į jo vietą. Maskvos kun-štis Dimitras nenorėjo savo bendradarbio pašalinti ir atsisakė priimti Kiprijoną. A. nuopelnai Maskvos kunigaikštystei buvo dideli, ir Maskvai galutinai įsigalėjus Rusijos žemėse, ji priskyrė jį prie savo šventųjų skaičiaus. Ž. Algirdas.

E. Golubinskij Istorija russkoj cerkvi, t. II, pervaja polovina toma. Moskva 1900; *Makarij* Istorija russkoj cerkvi, t. IV.

2) A. ž. Aleksiejus.

Aleksinai, apsaugojamosios medžiagos, kurios esti kraujuje ir užmuša bakterijas.

Aleksionai, tikybinė katalikų kongregacija J. A. V. Chicagoje.

Aleksis, vadinamosios vidutinės graikų komedijos autorius.

Aleksis 1) A. **(Aleksandravičius),** lietuvių kompozitorius. Baigė Varšuvos konservatoriją, studijuodamas vedė Varšuvos lietuvių chorą. Šiuo laiku dirba Amerikoj; yra sukomponavęs dainų solo ir chorui. 2) A. Burbos slap. „Liet. Bal." 1887.

Aleksota, legendarinė lietuvių deivė su tariamąja šventykla Aleksote. Pramanyta bene XVI a.

Aleksotas, 1) dar XVIII a. vadinamas Svirbigala; Kauno priemiestis kairiojoj Nemuno pusėj, tačiau XIX ir XX a. pradžioje savarankiškas Suvalkų gub. miestelis, įjungtas į Kauno aps. sudėtį tik Lietuvos valstybei susikūrus. 1931 sujungtas su Kauno miestu. 1923 4154 gyv.; ž. Kaunas. 2) Vilkaviškio aps. Gižų val. k.; 1923 20 gyv.; 12 km nuo Marijampolės glž. st.

Alekšonai, Telšių aps. Varnių val k.; 1923 36 gyv.; 57 km nuo Kuršėnų glž. st.

Aleliūnas Tadas (g. 1872 m. Mažeikių k. Pan. ap.) 4 metus išgyveno Amerikoje; Lietuvos steigiamojo seimo narys.

Alemanai (Alamanai), germanų tautelė (svevų giminės), III — V a. iš dabartinės Vokietijos veržėsi į Romos imperijos sienas, 453 susijungė su hunais (ž.) sudarydami Atillos (ž.) dešinįjį sparnaą; V a. pabaigoje - VI a. pradžioje frankų sumušti ir užvaldyti; XI a. jų žemės sudarė Alemanų hercogystę.

L. Schmidt Allg. Geschichte d. germ. Völker, 1909.

Alemanų Teisynas, jų papročių teisės rinkinys; skirstomas į dvi dalis: Pactus Alamannorum, VI a. saliečių teisės (ž.) įtakoj, ir Lex Alamannorum, 717 — 719. Lex skirstoma dar į 1) causae ecclesiae — bažnyčios dalykams tvarkyti normos; 2) causae, quae

ad ducem pertinent — kunigaikščio ir 3) causae quae saepe solent contingere in populo — numato daugiau kasdieniškus dalykus.

Alembert Jean Lerond d' (sk. Daliamber) (1717 — 1783), prancūzų filosofas ir matematikas, vienas žymiausių enciklopedistų, Didžiosios Enciklopedijos redaktorius, Paryžiaus ir Berlyno Mokslų Akademijų narys. Enciklopedijos įžangos straipsnyj d'A. išaiškina žmogaus pažinimo kilmę bei raidą, nustatydamas mokslų klasifikaciją pagal tris žmogaus sugebėjimus: protą (filosofija), atminti (istorija) ir vaizduotę (poezija). Gnoseologijoj A. empirizmo ir sensualizmo šalininkas. Pažinimo šaltinis — žmogaus pojūčiai. Išoriniai daiktai, būdami pojūčių priežastimis, patys pažinimui neprieinami. Vis dėlto A. pripažįsta Dievo, kaip pasaulio tvarkytojo buvimą, ir , sekdamas Descartes'u, sielos substancialumą. Vyriausi jo filosofijos veikalai: Mélanges de literature. d'histoire et de philosophie (1752), Elements de philosophie (1759) ir daugelis straipsnių D. Enciklopedijoj.

Alemtejo (Alemtežu, anapus Tejo), p. Portugalijos sritis. Jos paviršius susidaręs iš archainių ir silurinių uolenų. Žymiausia upė Guadiana. 24500 km², 500000 gyv. Vasaros labai sausos. Auginama alyvų ir korkų ąžuolų. Svarbiausias miestas Evora (16000 gyv.), arkivyskupo rezidencija.

Alena, 1) D. L. K. Algirdo duktė, ištekėjusi 1371 už Vladimiro Drąsiojo Andriaus sūnaus, Serpuchovo kun-ščio. D. L. K. Algirdas, turėdamas tikslą sujungti savo valdžioje visas rusų žemes, sutiko sau didelį priešą did. Maskvos kun-ščio Dimitro Doniškio asmeny, kuris taip pat norėjo įsiviešpatauti visose rytų rusų žemėse. Algirdas stengėsi palaikyti visus rusų kun-ščius, kurie priešinosi Maskvos iškilimui arba norėjo paveržti iš Maskvos kun-ščio didžiąją Vladimiro (srities) kun-stę. Labiausiai jis palaikė savo svainį, žmonos Julijonos brolį, Tverės kun-štį Mykolą Aleksandro sūnų. Susijungęs su juo, Algirdas kariavo su Maskva tris kartus. Pirmojo karo metu Algirdas, sumušęs Dimitro ir jo sąjungininkų kariuomenę, prisiartino prie pat Maskvos sienų ir apsiautė jos tvirtovę Kremlį. Negalėdamas gaišti laiko ilgesniu tvirtovės siautimu, Algirdas susitaikė su Dimitru, kuris sutiko priimti jo duotas sąlygas, ir grįžo į Lietuvą su dideliu grobiu. Po 2 metų Dimitras ryžosi atkeršyti Tverės kun-ščiui už Algirdo antpuolį. Kun-štis Mykolas, Aleksandro sūnus, vėl prašė Lietuvos pagalbos. Šį kartą Algirdas puolė Maskvą drauge su Tverės ir Smolensko kun-ščiais. Jis vėl pasiekė Maskvą, sudegino jos apylinkių miestus, apnaikino kraštą ir apsiautė antrą kartą Kremlį. Negalėdamas dėl nuolat gresiančio Lietuvai pavojaus iš vokiečių gaišti laiko, sužinojęs, kad Maskvos D. kun-ščio pusbrolis ir artimiausias jo bendradarbis Serpuchovo kun-štis Vladimiras rengia kariuomenę Maskvai ginti, Algirdas sutiko padaryti su Maskva karo paliaubas. Be to, jis pažadėjo išleisti savo dukterį Aleną už Serpuchovo kun-ščio Vladimiro. 1371 nuvykę į Maskvą Algirdo pasiuntiniai taikai sudaryti sužiedavo A. su Vladimiru. Tų pačių metų žiemą A. nuvyko į Maskvą ir susituokė. Lietuviškas A. vardas nežinomas. Rusų metraščiai nekalba apie šios Algirdo dukters krikštą. Nežinoma taip pat, kas buvo motina. Turint galvoje, kad visi Algirdo vaikai, gimę iš pirmosios jo žmonos, Marijos, Vitebsko kun-štytės, buvo krikštyti jauni rytų bažnyčios apeigomis, galima spėti, kad ir A. buvo gimusi iš pirmosios Algirdo žmonos.

Sutuoktuvės, sudarytos politiniais sumetimais, nelaidavo taikos tarp Maskvos ir Lietuvos. Jau kitais metais Algirdas vėl kariavo su Maskva, gindamas nuo jos puolimų Tverės kun-štį. Apie pačią kunigaikštienę žinių nėra likę.

Polnoje sobranije russkich letopisej. VIII. Prodolženije letopisi po Voskresenskomu spisku, p. 17—20.

2) **A. Glinskaitė,** Lietuvos kun-ščio Vasiliaus Glinskio duktė, ištekėjusi 1526 už Maskvos D. K. Vasiliaus III. Jos gyvenimas glaudžiai susijęs su jos dėdės, kun-ščio Mykolo Glinskio gyvenimu. Šis jaunas išvažiavo į užsienį, ir ten pasižymėjęs karo gabumais sugrįžo į Lietuvą ir greitai tapo D. L. K. Aleksandro patarėjas. Jo iškilimo ir pratutėjimo pavydėjo Lietuvos ponai. Kadangi Glinskis naudodamasis patogiomis sąlygomis stengėsi iškelti gimines ir draugus ir aprūpinti juos turtais, tai jo priešininkai su Gardino seniūnu Jonu Zaberezinskiu priešaky įtarė jį siekiant D. K. sosto po Aleksandro mirties. Jų baimė padidėjo, kai Glinskis paskutinėmis Aleksandro dienomis, būdamas vyriausiu kariuomenės vadu sumušė prie Klecko įsiveržusius į Lietuvą Krymo totorius. Lietuvos bajorai pasiskubino išrinkti L. D. K. Aleksandro brolį Žigimantą. Nors Glinskis Žigimanto atžvilgiu laikėsi lojaliai, bet Žigimantas stengėsi pašalinti Glinskį ir jo brolius iš įtakingiausių valstybėje vietų. Glinskis reikalavo iš D. K. teismo, norėdamas reabilituotis, bet Žigimantas nesiskubino. Tuomet Glinskis bandė paveikti D. K. per jo brolį Vladislovą ir Krymo totorių chaną Menglį - Girėjų. Kai ir šios pastangos nedavė vaisių, jis susižinojo su Maskvos D. K. Vasiliumi III ir šiam pasisiūlė pasiduoti su visomis pilimis ir žemėmis, kurias jis valdo. Žigimantui išvažiavus į Lenkiją Glinskis pakėlė maištą Lietuvoje. Rusų pravoslavų kraštai liko dau-

giausia ištikimi Lietuvos vyriausybei: nors Maskvos kariuomenė buvo įsiveržusi į Lietuvą padėti Glinskiui, jis su savo broliais Vasiliumi ir Jonu Mamajumi ir visa gimine buvo priverstas bėgti iš Lietuvos. Drauge su kitais Maskvoje atsirado su savo tėvu Vasiliumi jo duktė Alena. Išauklėta D. L. K. rūmų aplinkumoje, kur žymi buvo v. Europos įtaka, A. atkreipė į save Maskvos D. K, Vasiliaus akį. Norėdamas ją vesti, jis apkaltino savo žmoną Solomoniją Saburovaitę esant nevaisingą ir gavo išsiskyrimą. Solomonija prievarta buvo padaryta vienuole ir nusiųsta į Suzdalį. A. ištekėjo už Vasiliaus 1526. Gyvendama su juo, ji susilaukė dviejų sūnų, Jono, gimusio 1530, būsimojo caro Jono IV Žiauriojo, ir Jurgio, Prieš mirdamas 1533 XII 3 d. Vasilius paskyrė savo įpėdiniu vyresnįjį sūnų Joną, kuris buvo 3 metų, o valstybę valdyti, ligi jis susilauks pakankamų metų, pavedė savo žmonai A. Globoti ir žmoną ir sūnų pavedė Mykolui Glinskiui, iš kurio pareikalavo, kad jis nepabijotų už juos „kraują pralieti ir savo kūną duoti sukapoti". A. valdė ligi 1538. Šis laikotarpis pasižymėjo šlykščiomis intrigomis Maskvos aukštųjų bajorų tarpe ir jų kovomis dėl valdžios. Dėl tų intrigų žuvo kalėjime du Jono dėdės Vasiliaus III broliai Jurgis ir Andrius, Mykolas Glinskis, kuris norėdamas būti visagalis, barė A. už jos santykius su kun-ščiu Ovčina - Telepnevu Obolenskiu, pats Obolenskis, kuris buvo kalėjime badu numarintas, pagaliau ir A., kuri Herberšteino liudijimu 1538 buvusi bajorų nunuodyta. A. valdant, Lietuva, norėdama pasinaudoti nesantaika rusų viešpataujančiuose sluoksniuose ir atsiimti žemes, kurių ji buvo nustojusi Aleksandrui viešpataujant, atnaujino karą su Maskva. Karas ėjo be didelės persvaros tai ar kitai pusei. Lietuviai paėmė Homelį ir Staroduba, bet Lietuvos pasieny, Lietuvos žemėje, atsirado Maskvos pilys Sebežas ir Zavoločje. 1537 buvo pasirašytos karo paliaubos abiem valstybėm pasiliekant su savo žemėmis. Lietuva įsigijo tik Homelį.

S. Herberstein Rerum Moscoviticarum commentarii; Polnoje sobranije rus. letop., t. IV, VI, VIII, XIII.

Alenava, Elenava, Raseinių aps. Kelmės val. k.; 1923 47 gyv.; 9 km nuo Kutininkų glž.

Alencar, Juozas Martinionas, (1829—1877), Brazilijos rašytojas ir juristas.

Aleni Julius (1582—1649), jėzuitas, kinų misininkas (nuo 1610), parašęs per 30 (daugiausia kinietiškai) veikalų.

Aleniškiai, Šiaulių aps. Stačiūnų val. dvaras ir viens.; 1923 dvare 39 gyv., viens. — 6; 7 km nuo Mažeikių glž. st.

Aleph, ž. A. (alfa), Alefas, Alfabetas.

Aleppo (arabų Haleb), svarbus š. Sirijos prekybos centras, apie 30.000 gyv. Svarbus Bagdado - Sirijos geležinkelio punktas. Būdamas kryžkelėje tarp Viduržemio ir rytų, jis jau vidur. amžiais buvo žymus prekybos miestas. Prekiaujama vilnomis, alyva, odomis, dažais ir vaisiais, kurie per Beirutą ir Mersiną eksportuojami į Europą. Didelės šilko verpyklos, odos pramonė ir mezginių gamyba. Gyventojai: arabai, armėnai, žydai ir kt.

Alermas (ital. all'arme, prie ginklo) ž. pavojus.

Alesiškiai, Trakų aps. Aukštadvario val. kaimas, 1923 111 gyv.; 40 km nuo Kaišiadorių glž. st.; čia pat dvaras, malūnas ir du to paties vardo viensėdžiai.

Alesninkai, ež., į pietus nuo A. km. 10 ha.

Alessandria, ž. Aleksandrija.

Alessio, Albanijos miestas, ties Drinos žiotimis; 3000 gyv.

Aletheia (gr.=tiesa), tiesos deivė.

Aletris fragrans L. (Dracaena fragrans Ker — Gawl.), iš atogražų Afrikos (šeim. Liliaceae) augalas, gerai tinkąs kambario kultūrai. Turi plačius, žemyn nulinkusius, storus lapus ir gali išaugti kambariuose ligi 2 m aukštumo. Dauginti galima šiltnamyje, perpiovus stiebus į gabalus apie 4 cm ilgumo: iš jo greitai išauga jaunas medelis. Jo margalapę formą — Aletris Lindeni laiko šiltnamy.

Aletsch (sk. Aleč), didžiausias Berno Alpių ledynas, 24 km ilgumo, 2 km platumo.

Aletschhorn, Berno Alpių viršukalnė, 4.198 m.

Aleuadai (gr.), Tesalijos valdovų giminė.

Aleurites moluccana, Willd, iš vakarinės ir rytinės Indijos (šeim. Euphorbiaceae) medis, iš kurio riešutų (Bakul) gauna labai riebaus aliejaus.

Aleuronas (proteino arba aleurono grūdai), bespalviai, apvalūs, arba poligonaliniai, grūdai iš baltyminių medžiagų, dažnai randami riebalingose sėklose, pvz., ricinos, Umbelliferae ir kt. Jose yra apvalių globoidų, kurie turi vandenyje netirpstančių magnio arba kalcio druskų su fosforo rūgštimi ir kristaloidų (ž.), t. y. kristalo pavidalo proteino. Globoidai ir kristaloidai dažniausiai randami drauge Al. grūdeliuose. Al. grūdai pasidaro tiktai sėkloms subrendus ir sėkloms vystant jie tirpsta. Svarbi maisto dalis.

Aleutai, nykstanti tautelė, artima eskimams ir kamčadalams. Gyvena Aleutų ir Šumaginų salose ir vakariniame Aliaskos pakrašty. Iki rusams atvykstant, A. buvo sėsliai, gyveno didelėmis šeimomis ir vertėsi žvejyba. Naugių nevartojo, austi ir puodų žiesti nemokėjo. Įrankius dirbdinos iš akmenų, kaulo ir medžio. Tobulai darė iš odos baidarkas (laivelius), kuriomis nuplaukdavo toli nuo krantų. Antroj XVIII a. pusėje A.

nukariavo rusai, 1867 jie teko J. A. V. Pabaigoj XVIII a. A. buvo 12.000 o dabar beliko 1000. Misininkas Veniaminov sudarė A. gramatiką ir išspausdino 1846 Petrapily. *J. Veniaminov* Zapiski ob aktinskich aleutach i Kojosach. 1840; *L. S. Berg* Otkrytie Kamčatki i ekspedicija Beringa, 1924.

Aleutų salų virtinė Didžiajame vandenyne tarp Aliaskos ir Kamčatkos pusiasalių, išsitiesusi 1750 km ilgumo puslankiu. Salos atrastos Beringo 1741. Apie 38000 km² ir 2500 gyv. Iš viso apie 150 didesnių salų, daugiausia vulkanų kilmės. 1867 Rusija pardavė jas kartu su Aliaska (ž.) Jung. Am. Valst. Veikliausi ugniakalniai: Unimako saloje amžinu sniegu apdengtas 2725 m Šišaldinas ir Unaliasko saloje Makuškinas. Klimatas šaltas, drėgnas ir vėjuotas. Žemės ir gyvulių ūkis neįmanomas. Pietinėse salose vasarą auga tankios žolės, paparčiai ir gėlės. Gyventojai panašūs į eskimus, bet skiriasi nuo jų kalba. Jie yra krikščionys ir rusų kultūros įtakoje.

Alexander 1) Boyd (1873—1910), anglas, Afrikos tyrinėtojas; 2) John White (1856—1915), amerikietis, tapytojas; 3) Samuelis (g. 1859), anglų filosofas, etikos evoliucionistas, derinąsis prie neoplatonizmo, Aristotelio, Hegelio, nuo 1893 prof. Manchestery. Svarbiausias veikalas: Space, Time and Deity (2 t. 1920, ²1927); 4) Wiliam (1567—1640), škotų poetas ir valstybininkas; 5) Bernardas (g. 1850), vengrų filosofas, Kanto vertėjas, estetinių veikalų autorius, prof. Budapešte.

Alexander de Villa Dei (1170—1250), minoritas, gramatikas, kurio gramatika (Doctrinale puerorum 1199, naujas leidimas 1893) laikėsi iki XVI a. (XV a. jos buvo išėję jau 290 leidimų).

Alexander Natalis (A. Noël), (1639—1724), domininkonas, galikoniškos krypties prancūzų bažnyčios istorikas.

Alexandrescu Grigas (1812 — 1885), rumunų poetas, satyrikas ir pasakėčių autorius. *Alexici* Gesch. d. rumänischen Literatur (K. Dietericho vertimas), Leipzig. 1906, p. 107—110.

Alexis Willibald (Wilhelm Häring) (1798 Breslave — 1871 XII 16 Arnstadte, Türingijoje) studijavo Breslave ir Berlyne teisių mokslą, 1827 — 1835 dirbo redaktoriaus darbą Berlyne, nuo 1858 — Arnstadte. Pirmasis žymus istorinio romano rašytojas Vokietijoje; tą romaną jis sukūrė Walterio Scotto anglų istorinių romanų įtakoje. Svarbiausieji jo veikalai: „Der Roland von Berlin“ (3 tomai, 1840); „Der falsche Woldemar“ (3 tomai, 1842); „Die Hosen des Herrn von Bredow“ (5 tomai, 1846 ir 1848); „Isegrimm“ (3 tomai, 1854). „Vaterländische Romane“ išleido Lorenz ir Bartels (10 tomų, 1912 — 1925). *H. A. Korff* Skott und Alexis 1907; *W. Kosch* Hauff und Alexis („Geschichte der deutschen Literatur 1813—1918“, 2-ame tome, 14-ame sk. 1927).

Alezė, Utenos aps. Kuktiškių val. k.; 1923 15 gyv.; 9 km nuo Kuktiškių glž. st.

Alfa 1) pirmoji graikų raidyno raidė; 2) A. Macijausko, K. Puidos, Z. Vitkauskio („Laisvoji Mintis“ 1914) slapyvardis.

α (alfa) spinduliai 1869 H. Bequerelio (ž.) atrasti, yra viena spinduliuojančių radioaktyvių medžiagų spindulių rūšis. Juos sudaro labai greitai judančios, teigiamai įelektrintos materialinės dalelės. Dalelių greitumas svyruoja tarp 15000 ir 20000 km per sekundę ir pareina nuo cheminių radioaktyvios medžiagos ypatybių. α spindulių dalelė yra 2-iem teigiamos elektros elementariniais kiekiais (kvantais) įelektrintas helio (He) atomas. a spinduliai pereina tik per plonus medžiagų sluoksnius. Taip antai, ore jie pereina 2,7 — 11,3 cm, o 0,06 mm storumo aliuminio plokštelė nepraleidžia ir greičiausių α S., absorbuodama juos. Medžiagos sluoksnio storis, per kurį α S. pajėgia pereiti, pareina nuo spinduliuojančios ir absorbuojančios medžiagos ir tai pačiai absorb. medžiagai yra proporcingas α S. greitumo 3-iam laipsniui. *V. Čepinskis* Fizikos paskaitos VII sk. 1926; („) Atomas, 1926.

Alfabetas (gr. alpha „a“, beta „b“), arba abėcėlė, raidynas, yra raidžių visybė, pavadinta pagal dvi pirmąsias graikų raides. Daugumas dabartinių alfabetų yra kilę iš finikiečių alfabeto. Pirmiausia iš jo atsirado sirų, aramėjų, hebrajų, arabų ir graikų alfabetai. Iš vakarinių graikų pietinėj Italijoj su graikišku A. susipažino lotynai, etruskai ir kitos Italijos tautos, o per jas ir visi kiti europiečiai. Lietuvių A., dabar turįs iš viso 33 raides, yra nevienodo kilimo: pirmieji Maž. Lietuvos rašytojai (Mažvydas, Vilentas, Bretkūnas ir kt.) yra vartoję gotišką alfabetą, o senoviniai Didž. Lietuvos rašytojai (Daukša, Širvydas ir kt.) vartojo iš pradžios irgi gotišką alfabetą, tik jau modifikuotą, iš lenkų paimtą. Lotyniškas alfabetas buvo pradėtas vartoti vėliau, XVIII amžiuj, ir išstūmė gotišką tik apie 1750. Dabartinis alfabetas, galutinai susiformavęs po 1901 P. Kriaušaičio - Jablonskio „Lietuviškos gramatikos“ pasirodymo, yra lenkų ir čekų alfabetų mišinys. *A. Jakštas* Mūsų alfabeto klausimas Kaunas 1914.

Alfabetinė tvarka, suskaldymas žodžių raidyno tvarka, kaip mūsų enciklopedijoj.

Alfani Augustas (1844—1923), italų pedagogas ir filosofas, katalikiškos krypties.

Alfardas (ar.), žvaigždė α Hydrae. 1930 vidutinė vieta AR = $9^h\ 24^m\ 9^s$, σ = $-8^o\ 21'\ 16''$; ryškumas 2,2.

Alfas 1) legendarins vardas asmens padėjusio Kęstučiui pabėgti iš kryžiuočių nelaisvės (iš Marienburgo); 2) dr. Juliaus Aleksos (ž.) slapyvardis.

Alfėjas (gr. — eios), didžiausia Peloponeso (ž.) upė.

Alfieri, Viktoras Amedėjus (1749 I 16—1803 X 8), italų poetas dramaturgas. Gimęs Asti, turtingoj grafų šeimoj, A. anksti neteko tėvo ir buvo atiduotas į Turino kadetų korpusą. Baigęs jį po 8 m., A. pradėjo karo tarnybą, bet greit ją metė ir 1766 leidosi į kelionės. Apvažiavęs beveik visą Europą, A. grįžo 1772 į Turiną, kur gyveno nesivaržydamas, kol jo ūmi prigimtis prasiveržė kūrybai. Padrąsintas nenuilpelnyto savo pirmosios tragedijos sėkmingumo (1775), A. uoljai ėmė papildinėti menką savo išsilavinimą ir, kad pasitobulintų italų kalbą (jis rašė ir kalbėjo daugiau prancūziškai arba Piemonto tarme), persikėlė 1776 į Toskaną. 1777 A. susipažino Florencijoj su Luiza Stolberg d'Albany; jos įtaka poetui turėjo lemiamos reikšmės, ir kitas dešimtmetis buvo gausiausias jo kūrybos periodas. Sekdamas mylimąją moterį (atsiskyrusią nuo savo vyro, K. E. Stiuarto, pretendento į Anglijos sostą), A. gyveno įvairiuose Italijos ir užsienio miestuose; nuo 1785 Elzase ir Paryžiuj. Ten juodu praleido pirmuosius jo entuziastiškai sutiktos revoliucijos metus, kol 1792 bėgo nuo teroro atgal į Florenciją, kur A. ir pasiliko, dirbdamas, ligi mirties.—Nors 21 A. tragedijos siužetai paimti daugiausia iš graikų ir romėnų pasaulio, istorinis elementas jam tiktai priedanga vaizduoti stiprių aistrų ir asmenybių konfliktams. Tuo A. pribaigia Arkadijos (ž.) tradicijas ir duoda pradžią romantiškajam individualizmui; savo mėgstamiausia tema, kova su despotizmu (reakcija prieš auklėjimo režimą ir enciklopedistų (ž.) įtaką),A. tragedijos padėjo pakelti italų tautinę bei politinę sąmonę. Laikydamasis, kaip pranc. klasikai, 3 vieningumų, A. savo tragedijas dėl jų dinamikos sutraukia: greit išrutulioja veiksmą, suveda iki minimumo personažų skaičių, dialogą daro lakonišką iki griežtumo. Dėl to jos (išskyr. geriausias: Saul, Mirra; Merope, Bruto) schematiškos ir nenatūralios, o jų eilės dažnai neharmoningos; dabar, nustojusios aktualumo, nebevaidinamos (kaip ir 6 komedijos ir 1 „tramelogedia"). Be vertimų, satirų, epigramų („Misogallo"), A. paliko literatūr. ir politinių raštų, kur irgi pasireiškia jo radikalus demokratiškumas („Della tirannide", „Del Principe e delle Lettere"); bet tik meilės lyrikos dalis ir pomirtinė autobiografija („Vita ..."), nenustojo įdomumo.

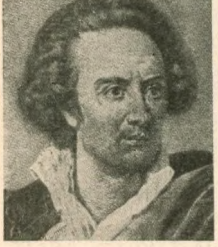

G. Bustico Bibliografia di V. A. Firenze ³1926; *E. Bertana* V. A. etc. Torino, ²1904; *M. Porena* V. A. e la tragedia. Milano 1904; *J. Glivenko* Žizń i soč. V. A. SPB 1912; *P. Gobetti* La filosofia politica di V. A. Torino 1923.

Alföld, didžioji Vengrijos lyguma, apie 90.000 km², ilgumo 460 — 500 km, platumo 220 — 290 km. Ją perkerta upės Tisza, Berettyo, Körös, Temes; vidutinis aukštumas aukščiau jūros lygio 120 m, vietomis pakyla iki 160 — 300 m; pietų dalyje aukštumas 70 — 80 m. Vengrijos javų aruodas.

Alfonsas Maria di Liguori (1696—1787), katalikų moralistas, kovojęs su jansenizmu (ž.), įkūręs redemptoristų (ž.) ordiną, parašęs daug veikalų iš askezės, dogmatikos, pastoralinės ir moralinės teologijos. 1893 kanonizuotas (šventė VIII 2), 1871 paskelbtas bažnyčios mokytoju. Svarbiausi lietuviškai pasirodę A. di Liguori vertimai: Ziegorius mukos (vertė M. Sederevičius) 1874 (1861); Išganingi dumojimai (v. M. Sederevičius su J. Antanavičium) Ragainė 1878 (1881), Tilžėje 1891 (1863), 1894, 1895, 1903, 1905 ir 1906; Prisigatavojimas ant mirimo (smerčio) Tilžė 1888 (1863), 1901; Apie maldą (v. T. Žilinskis) Tilžė 1891, 1905; Maldingi dumojimai („Valtis" 1894—1895); Aplankymas švenč. Sakramento (v. P. Saurusaitis) Waterbury 1901; Dvasiškas maistas Kristaus sužiedotinei (v. P. Dogelis) Riga 1906 (1905), Vilnius 1908, 1917; Marija, mūsų viltis (v. J. Baltrušaitis) Viln. 1907; Viešp. Jėzaus Kristaus Kančios istorija (v. J. Baltrušaitis) Viln. 1907; Vienuolinė luoma (v. P. Saurusaitis) Shenandoah 1907; Apie Dievo meilę (v. J. Baltrušaitis) Viln. 1908; Sveika, Karalienė (v. J. Baltrušaitis) Seinai 1912; Malda, svarbi išganymo priemonė (v. B. Andruška) Kaunas 1925. Svarbiausias veikalas: Teologia moralis 1748, kritiškas leidimas 4 tomais 1905—1912 Romoj.

Dilgokron (2 t. 1887), *Berthé* (2 t. 1900).

Alfonsas 1) I, pirmasis Portugalijos karalius (1110 — 1185). 1143 A. nustatė, kaip turi būti paveldimas sostas, bajorų teises ir teismų tvarką. Labai daug kariavo, tad pavadintas portugalų užkariautoju (Conquistator). 2) **A. III,** arba Didysis, Austrijos, Leono ir Galicijos karalius (848—912). Daug bekariaudamas nuvargino šalį. 910 žmonos ir sūnų nuveiktas, atsisakė nuo sosto. 3) **A. V** Didžiadvasis, Aragonijos karalius (1384 — 1458). 4) **A. VI.** Portugalijos karalius (1643—1683). Jo pati, jė-

zuitų ir neramiojo A. brolio padedama, 1667 nuvertė A. nuo sosto. 5) **A. X.** vadinamas buvo astronomu, filosofu ir išmintingu (el Sabio), Leono ir Kastilijos karalius (1226—1252—1284). Bergždžiai karalių ir imperatorių titulų besivaikydamas, išeikvojo visus savo šalies pinigus. Kariavo su maurais ir su savo sūnumi Sancho, kuris 1282 atėmė iš tėvo sostą. A. buvo išmokslintas tų laikų vyras. Rašė net poezijos, chemijos ir filosofijos dalykų. Jis įsakė parašyti pirmą Ispanijos istoriją ir išvertė Šv. Raštą į ispanų kalbą. A. buvo sušaukęs Toledos mieste pirmąjį astronomų kongresą, kur, rabino Izaoko ben Said Hassano vadovaujami, arabų, žydų ir krikščionių astronomai sustatė naujas planetines tabeles (vad. Alfonso tobelėmis), jose papildę ir pataisę Ptolomėjaus davinius.

W. Hermann A. X. von Kastilien als röm. König. 1897.

6) **A. XII,** Ispanijos karalius, Izabelos II sūnus (1857 — 1885). 7) **A. XIII.** Ispanijos karalius (1886—1931), Alfonso XII ir austrų ercgercogienės Marijos Christinos sūnus. 1931 revoliucijos nuverstas.

Alfonso astronominės tabelės ž. Alfonsas X.

Alfredas Anglas (A. iš Sareshel'io), gyv. apie 1200, rengė kelią scholastikos aristotelizmui kaip vertėjas ir filosofas.

Alfredas Didysis (849 — 901), nuo 871 anglų - saksų karalius. Gindamas savo karalystę nuo danų, reorganizavo kariuomenę, prisisteigė tvirtovėlių, įsteigė laivyną. Sumaniai tvarkė politinį ir socialinį gyvenimą, surinko ir kodifikavo senus Kento, Vessekso ir Mercijos įstatymus. Rūpinosi švietimo reikalais: steigė mokyklas, kvietė į Angliją mokslininkus, vertė lotynų rašytojų veikalus.

Zees A. the Great, 1919; „A's. Whole works" išleido *Giles* ir *Bosworth*, I-II, 1858.

Alfūrų jūra, tarp Azijos ir Australijos, jungia Indijos vandenyną su Didžiuoju. Seklus Toreso sąsiauris jungia ją su Koralų jūra. Daug randama kriauklių.

Alfven Hugo (g. 1872), švedų kompozitorius ir dirigentas Upsaloj.

Alga (vok. Alge), Rytprūsių upelis, Karklės (Kuršmarių) deš. intakas, Nemuno deltoje, 18,6 km ilgio. Versmės Algaviškių k., greta Rusnės vagos, apie 27 km. Upė kanalizuota ir kanalais sujungta su gretimomis upėmis.

Alga, atlyginimas, gaunamas valstybės tarnautojų (ž.), sudaras pagrindinę bendro jų atlyginimo dalį. Be algos, į valstybės tarnautojų atlyginimą įeina dar vaikų priedas, butų priedas Kaune, trimečių priedas ir švenčių priedas. Pamatinis šios srities įstatymas yra „Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymas" (V. Ž. 88—751). Pagal A. didumą visi tarnautojai skirstomi į 18 tarnybos kategorijų, pradedant nuo 150 ir baigiant 1200 litų per mėnesį. Išimtis iš bendro algų nustatymo tvarkos sudaro: 1) karininkai (karininkų atlyginimo įstatymas — V. Ž. 349 — 2392), gauną be to, specialinius priedus, 2) atstovybių ir konsulatų tarnautojai (pamatinis įstatymas — V. Ž. 159 — 120) pagal jų tarnybos vietą, 3) ministeriai ir ministerių pirmininkas (V. Ž. 168/1183 ir 230 — 1492), 4) aukštųjų mokyklų mokomasis personalas (V. Ž. 339 — 2329).

Algae ž. dumbliai.

Algardi Aleksandras (1602 — 1654); Bolonijos skulptorius ir architektas. Dirbo daugiausia Romoj Bersinio linkme. Tarp skulptūros darbų: Leono X ir Inocento X antkapiai; tarp statybos darbų šv. Igno bažnyčios fasadas, išgarsinęs jo vardą. Jis suprojektavo ir Pamfili vilos sodus.

Algarotti Pranas (1712—1764), italų poetas ir rašytojas, Voltaire'o draugas.

Algarve, p. Portugalijoj, 5000 km² jūrininkų, žvejų ir sodų kraštas. Auginama vynuogių, bananų, fygų, cukraus nendrių, apelsinų ir kt.; miesteliai Faro (1400 gyv.) ir Sagres, kuriame Enrikas Jūrininkas XV a. pradžioje buvo įsteigęs jūrų mokyklą ir observatoriją. Ligi vidurio XII a. buvo arabų valstybė apėmusi dabartinę A. provinciją, dalį p. Ispanijos ir š. Afrikos. Portugalų valdovams ją sunaikinius, vis dar A. tebesivadina karalyste.

Algaviškiai, Pakalnės aps. Kaukėnų par. kaimas.

Algazel, arabų filosofas Ghasali (ž.).

Algebra, matematikos mokslo šaka, kurios svarbiausias tyrimo objektas yra lygtys (ž.) Ilgą laiką į ją dėtas visas bendrasis (raidėtasis) skaičiavimas, bendrosios aritmetikos dalykas, todėl A. dažnai painiojama su bendrąja aritmetika. A. paprastai skirstoma: 1° elementarine, kurioje nagrinėjamos I — IV laipsnių lygtys, kai kurios ypatingos aukštesniųjų laipsnių lygtys (pvz., dvinarės, trinarės) bei paprasčiausios neapibrėžtinės lygtys, ir 2°, aukštąja A, tyrinėjančia aukštesniųjų laipsnių lygtis, sveikąsias ir racionalines funkcijas, formas (ž.), grupes (ž.) ir transformacijas (ž.) Istorija. A. mokslas susiformavo palyginti neseniai, tačiau lygčių vartojimo pėdsakų aptinkama ir gilioje senovėje. Egiptiečio Ahmeso (g. apie 2.000 pr. Kr.) matematiškame rankrašty (vadinamasis Rhindo papyrus Britanijos muziejuje) jau gvildenami, tiesa, daugiausia aritmetinėmis priemonėmis, uždaviniai, kurie dabar sprendžiami elementarinėje algebroje lygtimis su dviem nežinomom tiekybėm; algebrinių uždavinių pasitaiko ir seniausiuose kinų matematiškuose raštuose. Žymiausias senovės

algebristas, priklausęs vėlesnei Aleksandrijos mokslų gadynei, buvo graikas Diofantas (apie 350 m. po Kr.), nagrinėjęs ir sprendęs ne tik I ir II-jo laipsnių apibrėžtines lygtis, bet ypač daug pasidarbavęs neapibrėžtinių I ir II-jo ir iš dalies net aukštesniųjų laipsnių lygčių srity. Formos atžvilgiu algebra perėjo keletą stadijų: 1. Pradžioje ji buvo retorinė (kalbinė, žodinė) visos jos taisyklės ir formulos reikšta žodžiais, ilgais sakiniais, dažnai net eilėmis. 2. Sinkopinė A. (sutrumpintinė): Diofantas ėmė rašyti formulas sutrumpintais žodžiais, vartodamas paprastai tik dvi pirmąsias žodžio raides, pvz.: kubas — „ku"; jis pirmas pradėjo nežinomąjį arba bendrąjį skaičių (tiekybę) žymėti viena graikiškąja raide sigma, vartotąja žodžio pabaigoje, tuo skindamas kelią dabartiniam raidžių vartojimui; tačiau vėlesnieji matematikai ištisą 1.000 metų nesugebėjo panaudoti ir ištobulinti Diofanto vartotų priemonių. 3. Galima konstatuoti ir dar viena neprigijusi A. forma, kuri galima būtų pavadinti sinoptine A. („apmatomąja" A.): joje lygčių narių ypatybės parėjo nuo tų narių užimamos formuloje vietos; taip, antai, tvarkė ir sprendė lygtis Indijos matematikai: Aryabhatta (g. 416 po Kr.), Brahmagupta (g. 598 po Kr.). 4. Dabartinė A. yra simbolinė: joje veikiamieji bendrieji (bet kokie) skaičiai, jų veiksmai, veiksmų rezultatai ir jų junginiai su veikiamaisiais skaičiais žymimi trumpais simboliais, daugiausia raidėmis. A. mokslą pirmas rimtai sutvarkė, susistemino ir praturtino arabas matematikas Mohammed-ibn-Musa-Alchwarizmi (gyv. IX a. po Kr.), parašęs pirmąjį sistemingą A. traktatą, tiesa, dar grynai retorine forma: „Aldžebr V'al'mukâbalâ", nuo to veikalo yra kilęs ir A. vardas, nes pirmiau A. neskirta nuo aritmetikos ir tik lotyniškai imta vadinti aritmetika speciosa (species — vaizdas vadinta tai, kas dabar vadinama algebroje vardu „narys"). Žodis al'džebr arabiškai reiškia atgaivinimą (nežinomosios tiekybės atgaivinimas, suradimas). A. simboliką sutvarkė prancūzas Vietà (1540 — 1603); vėliau ja plačiau išvystė ir giliai pagrindė Leibniz, Newton, Euler ir kiti matematikai, pavertę ją patogia priemone matematiškam galvojimui lengvinti ir dėsniams trumpai, vaizdingai reikšti.

M. Šikšnys Elementarinė algebra I—IV; *H. Weber u. J. Wellstein* Encyklopädie der Elementar mathematik, I. Elementare Algebra und Analysis, 1922; *B. L. van der Waerden* Moderne Algebra. 1930.

Algebrinė forma yra kelių kintamųjų sveikoji vienalytė (homogeninė) funkcija (ž.). Jei ši funkcija pareina nuo dviejų kintamųjų, tai forma vadinama dvejetaine arba dvinare; jei į A. F. įeina trys kintamieji, tai ji vadinama trejetaine arba trinare ir t. t. Antrojo laipsnio formos, be to, vadinamos kvadratinėmis, arba ketvirtaininėmis, trečiojo laipsnio formos vadinamos kubinėmis, arba šeštainėmis, ketvirtojo laipsnio formos vadinamos bikvadratinėmis. Forma yra apibrėžtinė, jei ji virsta nuliumi tik tada, kai visi kintamieji lygūs nuliui. Forma vadinama neapibrėžtine, jei ji gali įsigyti teigiamas ir neigiamas tikrasias reikšmes. Vyriausias formų teorijos tikslas yra ištirti tokius formų ypatumus, kurie nekinta prie visų kintamųjų tiesinių transformacijų; ši problema jungia formų teoriją su invariantų teorija (ž.).

P. Bachmann Zahlentheorie IV. Die Arithmetik der quadratischen Formen, I Abt. 1925. II Abt. 1923.

Algebrinis, priklausąs algebrai (ž.), algebros pobūdžio. Algebriniais veiksmais vadinama sudėtis, atimtis, daugyba, dalyba, kėlimas laipsniu ir šaknies traukimas, jei laipsnio bei šaknies rodiklis yra pastovus sveikas skaičius. Formula ar lygtis vadinama algebrinė tam tikru didumo atžvilgiu, jei su jomis atliekami tik algebriniai veiksmai ir šių operacijų skaičius yra baigtinis. Funkcija vadinama algebrinė, jei ji apibrėžiama algebrinėmis lygtimis tarp jos ir nepriklausomais kintamaisiais. Skaičius (arba didumas) vadinamas A. jei jis patenkina algebrinę lygtį su racionaliniais koeficientais. Lygties sprendimas vadinamas A., jei lygčiai spręsti vartojami tik algebriniai veiksmai ir tai baigtiniam skaičiuje. Kreivės ir paviršiai vadinasi A., jei jie apibrėžiami analiziniai algebrinėmis lygtimis tarp Descartes'o ar kitos sistemos koordinatų. Visais šiais atvejais sąvoka „algebrinis" yra priešinga sąvokai „transcendentinis". Kelių dydžių su skirtingais ženklais suma vadinama algebrinė, jei jos dėmenys įeina su savo ženklais; tokiu būdu algebriškai atminties veiksmas redukuotinis A. sudėties operacijai.

W. König Einleitung in die allgemeine Theorie der algebraischen Grössen 1903; *E. Beutel* Algebraische Kurven 1914; *K. Keusel* u. *Landberg* Theorie der algebraischen Funktionen einer Variablen und ihre Anwendung auf algebraischen Kurven und Abelsche Integrale 1902.

Algeciras (Alžesiras) p. Ispanijos uostas: 1906 čia įvyko vokiečių — prancūzų konferencija del Marokko; pradžia atviro tų dviejų valstybių konflikto, sukėlusio Did. Karą.

Algeniai, Tauragės ap. Skaudvilės val k.; 1923 39 gyv.; 12 km nuo Nemakščių glž. st.

Algenibas, (ar.) žvaigždė α Persei. 1930 vidutinė vieta $AR = 3^h\ 19^m\ 19^s$, $\sigma = +49^0\ 36'\ 49''$; ryškumo 1,9.

Algére ž. Alžyras.

Algesimetras, aparatas skausmo jutimams matuoti.

Algimantas 1) (Augimantas). Alšėnų kun-štis, Alšėnų kunigaikščių senolis, kunigaikščio Jono, D. L. K. Vytauto giminaičio ir artimiausio bendradarbio tėvas. Apie patį A. jokių žinių istoriniuose šaltiniuose neliko. Jo vardas yra minimas tik dėl jo sūnaus Jono veikimo. Pastarasis yra išvardijamas pirmą kartą 1379, kai jis pasirašė liudytoju Jogailos ir Kęstučio sudarytą su vokiečių ordino magistru Vinrichu von Kniprode dešimties metų paliaubų sutartį, apimančią tam tikras joje nustatytas sritis. Čia jis pavadintas „mūsų mylimu bajoru" (John. Voigt Codex Diplomaticus Prussicus. III. 182). Tas pats Jonas, besiruošiant Vytautui bėgti į vokiečių ordiną, 1390, prie Liko upės pasirašė drauge su Vytautu dvi sutartis su vokiečių ordino magistru Konradu Cölner von Rotensteinu laiduodamas Vytauto duodamus pažadus ordinui. Čia jis yra vadinamas „šviesiuoju kunigaikščiu Jonu iš Alšėnų Augemundo sūnumi" (Codex epistolaris Vitoldi. Dok LXIII, p. 20 ir dok. LXIV, p. 2176) A. Boniecki Poczet rodów Wiel. Ks. Litew. 1887 p. 26 nori sutapdinti A. su Hermano de Wartberge Livonijos kronikoje minimu Algeminu, „didžiuoju satrapu, turinčiu savo dvarą Arvistų žemėje Nevėžio žemupy" (Script. rer prus. II B., psl. 99). Tačiau Alšėnų tolumas nuo Kėdainių, netoli kurių buvo kalbamasis Algemino dvaras, neleidžia manyti, kad A. ir Algeminas būtų tas pats asmuo juo labiau, kad ir vardų skambėjimas yra žymiai skirtingas. Lietuvos plačiosios redakcijos kronika („Bichovco kronika") mini A. Mindaugo sūnų buvus Gedimino vietininku Kijeve („Y kniaz weliki Gidymin wziawszy Kijew y Pereslavl y wsi tyie wyszereczenyje pryhorodki, y posadył na nich kniazia Mindogowa syna Olgimonta welikoho kniazia Holszenskoho..." (Pomniki do dziejów wyd. T. Narbutt, psl. 16). Kiti istorijos šaltiniai šio fakto nežino, ir pats Gedimino įsiviešpatavimas Kijeve priklauso legendai. A. kaipo iškraipyta Augimanto forma, vadino save kai kurie iš Alšėnų kun-ščių katalikų XVI a. pvz., Lucko, o vėliau Vilniaus vysk. Paulius (ž.).

2) **A.** Istorinė d-ro V. Peitario apysaka iš lietuvių gyvenimo XIII a. Istorine kanva Pietariui buvo plačiosios redakcijos lietuvių kronika, T. Narbuto išleista („Bichovco kronika"). Tai yra pirmas lietuvių istorinis romanas. „Algimantas" pirmą kartą buvo atspausdintas 1904 Amerikoje, Shenandoah, Pa., antrą kartą Kaune (Leipcige) 1921 — 1922. 1931 pasirodė jo sutrumpintas leidimas liaudžiai.

3) **A.,** Lietuvos Žemės Ūkio Akademijos studentų lietuvių katalikų ateitininkų kliūbas, įsisteigęs 1928 II 7. Tikslas: „telkti į glaudžią brolišką organizaciją Ž. Ū. Akademijos lietuvius katalikus studentus bei laisvuosius klausytojus ir bendromis jėgomis ruoštis pozityviais visuomenės darbininkais". Metinė šventė vasario mėn. 7 d.

Algininkai, Algauninkai (mercennarii, Söldner), tam tikra kariuomenės rūšis, kur kariai samdomi už algą (solidus, sold) savo krašte ar svetur. Valstybėms besiplečiant, viešpataujančiam luomui, kuris sudarydavo kariuomenės pagrindą, nustojant karingos dvasios, karams ilgiau užtrunkant ir dalyvavimui kare pasidarant pelningam, atsirado žmonių, kurie iš karo tarnybos darė amatą, pasisamdydami tarnauti kariuomenėj, namie ar svetur.

A. jau žinomi gilioj senovėje. Senovės Egiptas jau VII a. pr. Kr. samdė karams graikus iš Mažosios Azijos ir Kretos. Graikijos tironai pradžioje samdėsi savo sargybą, vėliau iš jos bandė sudaryti savo nuolatinę kariuomenę. Atėnų respublika samdė kareivius nuo V a. pr. Kr., samdė karo laivyną kraštui ginti, vėliau ir užjūrio karams. Pradžioje turtingieji samdydavosi tik sau pavaduotojus, vėliau samdo ir pati valstybė. Ilgainiui ir patys graikai pasisamdydavo tarnautĭ ir svetimiems; pvz., graikai, kariaudami su persais, jų eilėse rasdavo ir graikų samdinių. Rašytojas Ksenofontas buvo vienu tokių A. vadu ir savo „Anabasise" aprašė tokių A. veiksmus.

Vidurinių amžių algininkai

Algininkų stovykla

Kartagena, šiaurės Afrikos respublika, visus karus kariavo A. jėgomis. Roma ėmė samdyti karius, kai apsiginti nuo barbarų pritrūko savųjų piliečių ir sąjungininkų, ir vieni germanai gynė Romos imperiją nuo kitų germanų užpuolikų. Vidur. amžiais Europos viduryj atsiradus naujoms valstybėms, į karą ėjo visi bajorai savo ginklais, savo lėšomis, vėdini tarnais; už tarnybą gaudavo žemės lėnu. Atsiradus piniginiam ūkiui, pradėta samdyti A. Venecijos respublika samdė jų jau X a. A. (solidarii, stipendiarii, banditi) pasisamdydami kitiems, gaudavo suderėtąją algą ir dar kare prisiplėšdavo iš gyventojų, už belaisvius gaudavo išpirkimą ir t. t. Atsirado vadų verteivų, kurie ieškojo samdytojų ir juos aprūpindavo. XII a. žinomi garsūs vadai, kondotierų (ž.) pirmatakai. Kartais patys bajorai vasalai siūlėsi stoti į karą savo valdovui ar kitam, kam jis leis. Turtingieji miestai ar karaliai samdydavo kunigaikščius, kad tie pristatytų jiems karių. Senoji vasalų kariuomenė, iš bajorų šaukiama, sudarydavo valdovams nepatogumų; pasirodė lengviau ir naudingiau kariauti samdytais kariais; ir atliekamos ar iš bajorų atimtos žemės daugiau nebedalijamos už karo tarnybą, bet parduodamos, net nebajorams, ir už gautus pinigus samdomi A. A., šiaip geri kariautojai, galėjo atsigręžti ir prieš savo samdytoją, jeigu jiems neužmokėdavo suderėtos algos, ir tuomet jie plėšė tą kraštą, kuriam jie buvo samdomi. Grįžę iš karo namo, bajorai kariai nebemokėdavo ramaus darbo, kitas jų virsdavo kelio plėšiku. Pabaigus karą ir nėsant jo kitose vietose, sunku buvo A. atsikratyti, tekdavo net su jais kariauti. Nusistatė papročiai, kaip elgtis kare su kitos pusės A. ir mobilizuotais gyventojais. Kartais A. vengdavo savitarpio susidūrimo, bet su įnirtimu puldavo nealgininkus. Dėl to, pvz., Italuose buvo galima užtikti nekruvinų kautynių, kur paimtieji į nelaisvę pereidavo priešui tarnauti. Ilgainiui nusistatė tvarka ir papročiai A. samdyti ir tvarkyti. Vadas, dažnai verteiva, buvo organizatorius. Daugiausia jie būdavo iš tų kraštų, kur žemė nederlinga, o gyventojų prieaugliui nebuvo darbo, dažniausiai iš kalnų kraštų — vokiečiai, šveicarai, skandinavai, škotai, vengrai, serbai, albanai ir kt. Samdo ar pavieniui, ar būriais, sąlygas nustato raš-ta sutartimi (pirmoji žinoma sutartis 1103). Verteiva, viršininkas, veda juos į karą, jis juos maitina ar leidžia tuo verstis marketantams (ž.). Samdo 3—6 mėn., alga paprastai mėnesinė. A. buvo kvalifikuoti kareiviai. Kautynėse laimėdavo jų masė. Samdyta vyrai, bet šiaip gurguolėse traukė ir moterys, žmonos ir atskiros merginos, reikalingos maistui gaminti ir ligoniams prižiūrėti, nes gydymas nebuvo aprūpintas. A., pareinamai nuo tautybės, elgimasis su priešais ir samdytojais buvo nevienodas, pvz., šveicarai buvo žiaurūs su priešais, bet ištikimi tarnybai. Stiprėjant Europoje absoliutizmui, XVII a. baigiantis, A. nyksta, nes stengiamasi turėti nuolatinė kariuomenė, kad ir iš svetimų valdinių sudaryta.

Lietuvoje A. žinomi jau XV a. pradžioje, kada lietuviams teko susidurti karuose su techniškai geriau ginkluota svetima kariuomene, daugiausia iš A. sudaryta. Jau Tannenbergo kautynėse 1410 Lietuvos kariuomenėje buvo A. čekų. Svetur perkant patrankas, kartu samdyta joms reikalingų žmonių (patrankų liejykla įtaisyta Vilniuje tik XVII a.). Samdant A., perimtos iš vakarų ir sutarties (litterae inscriptionis stipendii) formos ir sąlygos: susitariama su rotmistru — kuopos vadu, kuris apsiima pasamdyti tam tikrą kiekį karių su ginklais ir maistu. Kuopos (rotos) buvo pėstininkų ir raitininkų; raitosios gi lengvai ir sunkiai ginkluotos. Jų pavyzdžiu vėliau sudarydavo kuopas iš savųjų, palikę svetimą vardą; pvz., usarai, seniau A. serbai, pradžioje lengvieji raiteliai, ilgainiui virtę sunkiais, šarvais apsidengusiais; susidarė savo lengvoji raitija — totorių, kazokų. Svetimųjų daugiausia samdyta pėstininkais, nes jais tarnauti reikėjo didesnio apmokymo ir įgudimo. Be to, ir bajorai dvarininkai neleisdavo savo valstiečiams stoti A. Jais Lietuvoje galėjo būti tik karališkieji, bažnytiniai ir miestų valstiečiai. Kartais mėginta jie prievarta, bet už algą, imti, bet 1649 įsakyta už imamus mokėti pinigais.

Įgaliojimus A. samdyti duodavo karalius ar

etmonas; pinigus skirdavo seimas. Bajorai, nenorėdami padidėjimo jų įtakos ar tardami, kad kraštui ginti skiriamieji pinigai gali būti išeikvoti, nuo 1613 nustatė tvarką, kad rotmistrus samdo vaivadijos ir pavietai, dėl to imta jie vadinti „pavieto alginінkais“, ar žalnieriais. „Pavieto A.“ teisės bei pareigos buvo kitokios.

Nėsant iždė daug pinigų, bajorams negalint ar nenorint jų į iždą sumokėti, nebuvo galima daug svetimųjų samdyti, o už turimus pinigus stodavo tarnauti raitininkais savieji bajorai; pėstininkams padidinti imdavo karališkų valstiečių (1595), bet seimai tokios savos kariuomenės bijojo; patogesni buvo kazokai pėstininkai, kuriems reikėjo duoti karo darbo, kad Ukrainoj būtų ramiau. Šie parsisamdydavo ir svetur tarnauti. Leidimas ar draudimas samdytis svetur A. parėjo nuo blogų ar gerų santykių su kaimyninėmis valstybėmis; neleisdavo ar dėl to, kad nenorėjo pakenkti kaimynui, ar norėdami palikti vyrus krašte savo karams. Šaunamųjų ginklų vartojimui didėjant ir nėsant žinovų savųjų bajorų tarpe, bent karininkais imta vokiečių, kurie įvedė vokiečių rikiuotę ir komandą ir Lietuvos kariuomenėje. Įsigali vokiečių kariuomenės organizacija. Dargi savieji artileristai kareiviai su laiku nyksta ir pakeičiami svetimais. Susidarė „svetimšalių autoramento“ kariuomenė (1633), kuri skyrėsi nuo „savojo“. Neturint lėšų, tekdavo grįžti prie „pavietų A.“, ypač XVII a. viduryje, svetimai kariuomenei užplūdus Lietuvą. Žiemos metu A., jeigu nebuvo atleisti, maitinos pas karališkus ar bažnytinius valstiečius, turėjusius juos maitinti. Nuo tos pareigos galima buvo atsipirkti sumokėjus tam tikrą mokestį, „hiberną“ (ž.). Kartais nuo A. žiemojimo sodžiuose ir dvaruose galima buvo apsiginti etmonų universalais, kurie nustatydavo A., kur apsistoti, iš ko ir po kiek imti. Algos neužmokėjus (kartais nemokėta po $1^1/_2$—3 metus), kariuomenė keldavo maištą, sudarydavo konfederacijas — sambūrius, atstatydavo savo teisėtus vadus, išrinkdavo kitus, patys tvarkydavo savo gyvenimą, vengdavo kautynių su priešu, kartais net nužudydavo savo teisėtus vadus (taip buvo nužudytas etmonas Gąsievskis), plėšdavo gyventojus, kol vyriausybė nepatenkindavo jų reikalavimų ar pinigais, ar pažadais, ar žeme; A. bedarbiai virsdavo plėšikais. A. skaičius buvo nustatomas seimų, reikalui esant, pvz., 1650 buvo paskirta 15.000. Vyriausiu A. vadu buvo lauko etmonas. Jiems ir saviesiems, drausmei palaikyti, vyr. etmonas skelbdavo „etmono artikulus“ (ž.). XVII a. baigiantis, pasirodė, jog A. karui jau nebetinka, be to, ir jų rūšis dėl nuolatinių karų Europoje pablogėjo, tai ir Lietuvoje susirūpinta nuolatine kariuomene, kuri buvo sudaryta XVII a., saksų dinastijos karaliams valdant.

Liubavskij Očerk istorii Litovsko-russkago gosudarstva (skyr.: *32, 33, 42*); *Dovnar-Zapolskij* Gosudarstvennoje choziaistvo Vel. kn. Litovsk. pri Jagellonach (I t. 657—789); *Korzon* Dzieje wojen i wojskowości w Polsce, t. I—III. 1912; *Hupert* Historja wojenna polska, 1921; *Kukiel* Zarys historji wojskowości w Polsce. 1929; *Rostafiński* Zarys historji wojskowości w Polsce. 1922; *H. Delbrück* Geschichte der Kriegskunst, I—IV t. Berlin, 1907—*22*.

Algirdas, didysis Lietuvos kunigaikštis, miręs 1377, trečiasis iš eilės L. D. K. Gedimino sūnus. Vyresnieji jo broliai buvo Monvydas ir Narimantas. Nei A. gimimo metai, nei jo politinis veikimas iki Gedimino mirties nėra žinomi. Istorijos scenoje jis pasirodė tik 1342, kai Pskovo respublika, susipykusi su savo metropolija, D. Naugardo respublika, pasikvietė jį ginti Pskovo nuo puolančio Livonijos ordino (Poln. sobran. rus. let. III, p. 81: V leto 6850... Togo že leta peredašasia Pleskoviči Litve,... privedoša sobe iz Litvy kniazia Olgerda, Gediminova syna, s Litvoju). Seniausiasis, arba pirmasis, Did. Naugardo metraštis, paduodamas šitą žinią, nenurodo vietos, kur tada buvo A. Gana drumsto pobūdžio šaltinis, T. Norbuto paskelbtas, kaipo priedas prie jo išleistos 1846 „Kronika Litewska“, vad. Bichovco Kronikos, sako, kad A. 1318 vedęs paskutinio Vitebsko kun-ščio Jaroslavo, Vasiliaus sūnaus, dukterį Mariją ir, uošviui mirus 1320, pats iš jo paveldėjęs Vitebsko kun-stę. Tačiau joki rusų šaltiniai tokio Vitebsko kunigaikščio nežino. Lietuvos metraščiai, patvirtindami tą A. vedybų faktą, taip pat nenurodo nei jo žmonos, nei jo uošvio vardo. Vytauto liudijimu, A. stačiai iš savo tėvo gavęs Vitebską (Script. rer. prus. II, p. 712), ir tai nenuostabu, nes Vitebsko kunigaikštystė jau nuo Mindaugo laikų politiškai priklausė Lietuvos. Gedimino mirties metais A. valdė be Vitebsko, dar Krėvos kunigaikštystę tikrojoje Lietuvoje.

Algirdo įsiviešpatavimas D. L. K. Įvykiai nuo Gedimino mirties iki A. įsiviešpatavimo Lietuvoje didžiojo kunigaikščio titulu yra lyg migloti. Istoriniu šaltiniu liudijimai apie Gedimino mirties metus nesutampa. Vokiečių kronikininkas Vygandas Marburgietis taria Gediminą žuvus 1338 kautynėse prie Beyerno pilies, prie Nemuno (Script. rer. prussic. II, p. 494) nuo gautos į pečius žaizdos. Tačiau Vygandas nebuvo Gedimino mirties amžininkas ir paėmę žinią tik iš pasakojimų, antra vertus, yra likusi Gedimino sutartis su Livonijos ordinu, pasirašyta 1338 lapkr. 1 d. (Napiersky. Russ. Livländ. Urkunden, p. 67.).

D. Naugardo metraščiai, kurie galima laikyti to pat meto, nurodo 1341 žiemą Gedimino mirties data (Pol. sobr. rus. let., t. III, p. 81 ir 131). Kiti rusų metraščiai kartoja šią Naugardo metraščių paduotą žinią ir laiko A. betarpišku jo įpėdiniu Lietuvos soste (pvz. Voskresensko metraštis. Poln. sobr. rus. let., t. VII, p. 207). Lietuvos metraščiai, kurie buvo pradėti rašyti bent 50 metų po šio įvykio, A. įsiviešpatavimo metų nežino ir patį faktą vaizduoja kaip revoliucijos padarinį.

Gediminas buvo išdalijęs savo valstybės žemes valdyti savo broliui Vainiui („Voin"), kuriam buvo pavedęs Polocko kun-stę ir šešiems savo sūnums. Septintasis, Jaunutis, buvo likęs prie tėvo ir gyvenęs Gedimino sostinėje Vilniuje. Gediminui staiga mirus kautynėse (tą faktą žino ir rusų metraščiai. Poln. sobr. rus. let., t. VII, 224), išnyko visą valstybę tvarkančioji galva. Jaunutis nors ir sėdėjo Vilniuje, bet jokios valdžios kitiems savo broliams neturėjo. Vėlesniais laikais susidariusi tradicija, besiremianti Vytauto liudijimais, kad Gediminas „gap her uff syne stad czu herschen, die grose herschafft czu der Wille", padarė jį didžiuoju kunigaikščiu vėlesne to žodžio prasme. Tačiau pats Vytauto liudijimas, daromas politinės propagandos sumetimais kovoje su Jogaila, neturi didelės reikšmės. Gedimino sukurtai valstybei grėsė suirimo iš vidaus pavojus. Lietuvos priešai, vokiečiai, tuo metu rodė daug energijos jai užkariauti. Beyerno pilis, vokiečių imperatoriaus Liudviko ir jo atsiųsto į Lietuvą kariauti giminaičio Bavarijos kun-čio Enriko nuomone, turėjo sudaryti naują politinį ir bažnytinį vokiečių valstybės centrą rytuose. Dviem 1337 aktais imperatorius visą Lietuvą padovanojo vokiečių ordinui. Vidur. amžių supratimu, pagonų gyvenamosios žemės buvo „terra nullius" (niekam nepriklausančios žemės), kurias laisvai skirstyti galėjo imperatorius ir Romos popiežius, du krikščioniškojo pasaulio šulai. Dovanotasis kraštas reikėjo dar užkariauti, bet jau viešas imperatoriaus akto paskelbimas buvo didelis akstinas vidur. amžių riteriams eiti ieškoti sau lėnų naujose žemėse. Nepaprastai didelė vokiečių ordino energija, pasireiškusi po 1337, buvo betarpiškas imperatoriaus akto padarinys. Naudodamasis vis plaukiančiais į ordiną ginkluotųjų svečių būriais, vok. ordinas statė Lietuvos pasieniuose naujas pilis ir Gedimino mirties metais nutiesė iš Prūsų į Lietuvą tris naujus plačius kelius, apkastus grioviais (Scr. rer. prus. II, p. 497). Tais pačiais metais jis išsiuntinėjo po visą Vokietiją pasiuntinius kviesti eiti plėšti lietuvių ir rusų žemių (Scr. rer. prus. II, p. 497). Didžiausias pavojus grėsė pirmiausia Kęstučio valdomoms žemėms, kurios ėjo plačiu ruožu į vakarus — Trakų, Kauno, Gardino ir Palenkio sritims ir ypač Žemaičiams, kurie kad ir nebuvo visiškai Lietuvos kunigaikščių priklausomi, bet priešų spaudžiami glaudėsi prie jų ir naudojosi jų teikiamąja pagalba. Šiaurėje vokiečių pavojus ypatingai grėsė Polocko kunigaikštystei, kurioje nuo 1342, kai mirė nepalikęs gyvų vaikų Vainius, buvo pasodintas Algirdo sūnus Andrius. Tuo būdu Algirdas ir Kęstutis buvo labiausiai suinteresuoti atremti vokiečių antpuolį. Jiems daugiausia rūpėjo išeiti iš neaiškaus politinio būvio, kurį buvo sudariusi Gedimino mirtis, rūpėjo atstatyti D. K. valdžia Lietuvoje. Jaunutis šitam dideliam uždaviniui netiko. Jis, Gustino metraščio žodžiais tariant, „nebuvo narsus, o laike sostinės miestą Vilnių" (Poln. sobr. rus. let., II, priedas, pusl. 350). Legalių kelių susidariusiam būviui pakeisti nebuvo. Reikėjo griebtis prievartos — pašalinti iš Vilniaus Jaunutis ir iš naujo organizuoti valstybinę valdžia. Kęstutis, susitaręs su A., nejučiomis žiemos metu įvedė savo kariuomenę į Vilniaus pilį ir suėmė Jaunutį. Šiam iš pradžių pavyko išsprukti iš sargybos ir pabėgti į mišką, tačiau jis greitai vėl buvo pagautas. Iš užimto miesto Kęstutis davė žinią A., kuris turėjo atvykti iš Vitebsko. Kęstučio pasiuntinys sutiko A. jau Krėvoje. Perversmo laimėtojai nutarė laikyti A. D. L. K. ir pavesti jam valdyti Vilniaus kunigaikštystę. Tarp abiejų brolių buvo sudaryta sutartis, kuria jie turėjo palaikyti vienas antrą taip prieš išorinius, taip ir prieš vidaus priešus ir visus užkariautus miestus ir valsčius pasidalyti pusiau. A. ir Kęstučio rankose atsirado visa tikroji Lietuva su senovės įotvingių žemėmis (Palenkiu) ir seniausiai prijungtomis rūsų žemėmis — Polocku ir Vitebsku. Jaunučiui buvo duota nedidelė Iziaslavlio kunigaikštystė už tikrosios Lietuvos sienų. A. ir Kęstučio sujungtos jėgos sudarė tokią galią, kuriai turėjo nusilenkti visi kiti broliai ir pripažinti įvykusį faktą. Jokio valstybės pertvarkymo neįvyko. A. ir Kęstučio broliai, davę A. klusnumo priesaiką, pasiliko kiekvienas toje kunigaikštystėje, kurią buvo gavęs valdyti iš savo tėvo. Jų būtis didžiojo kunigaikščio atžvilgiu nepasikeitė. Kiekvienas jų valdė savo žemes kaip aukščiausios valdžios pastatytį administratoriai, kuriuos did. kun-štis galėjo perkelti ir pašalinti savo nuožiūra. Kęstučio padėjimas valstybėje buvo visiškai kitokis. Neturėdamas did. kun-čio titulo, jis naudojosi suvereno teisėmis, kurios priklausė tik did. kun-čiui, galėjo savo valdomasias žemes dalyti savo vaikams, nereikalaudamas

did. kunigaikščio patvirtinimo. Jis turėjo teisę savo valdžią perduoti savo sūnui, kuri bus pasirinkęs. Valstybinė to laiko Lietuvos santvarka primena daugeliu atžvilgių aukščiausios valdžios dualizmą. Jei praktikoje visą A. viešpatavimo laiką tas dualizmas nepasirejiškė savo neigiamomis ypatybėmis, tai tik dėl to, kad abudu broliai išgyveno savo amžių nesiskirdami savo nuomonėmis ir politiniais siekimais.

Algirdo politinė programa. A. atėjo Lietuvos valdyti su aiškiai nusistovėjusia politine programa. Jos išviršinis suformulavimas buvo pareikštas tik 1358 Lietuvos suvereno atsakyme į imperatoriaus Karolio IV pasiūlymą krikštytis (Hermann de Wartberge. Chronicon Livoniae. Scrip. rer. prus. II. 79—80): sujungimas visų sričių, kur gyvena lietuviai, Lietuvos did. kun-čio rankose; ordino panaikinimas Baltijos pajūry ir jo perkėlimas į stepes kovai so totoriais; vakarų nekliudymas Lietuvai užvaldyti visų rusų gyvenamų žemių. Lietuvos vakarų siena turėjo prasidėti nuo Mozūrų, eiti Alnos upe, paskum Prėgale iki Aismarių, toliau Baltijos jūra iki Dauguvos žiočių, o toliau į rytus Dauguvos upe. Tuo būdu visi Rytprūsiai su Karaliaučiumi turėjo pereiti Lietuvai. Rusija šioje programoje nebuvo laikoma lygiateise sritimi. Posakis: „omnis Russia ad Letwinos deberet simpliciter pertinere" rodo, kad rusų gyvenamosios sritys turėjo būti tik lietuvių ekspansijos plotai. Trumpai sakant, A. norėjo įkurti Lietuvos imperiją rytų Europos lygumoje su vyraujančiu joje lietuvių elementu. A. taip aiškiai suformuluota politinė programa pasidarė kelrodžiu visiems jo įpėdiniams ligi XVII a.

Karai su vokiečiais. Vokiečių ordinas buvo norėjęs skubiai pasinaudoti vidujinės konsolidacijos trūkumu, pasireiškusiu Lietuvoje po Gedimino mirties. Didžiulė energija, kuria jis kovojo su Lietuva prie Gedimino gyvos galvos dvigubai didėjo. Stiprėjo ir vokiečių ordino galybė: pasinaudojęs nesantaika taip Estijos vasalų ir jų siuzerenų, Danijos karaliu, ir įvykusiu estų sukilimu prieš svetimšalius valdovus, ordinas užėmė svarbiausias Estijos pilis — Revalį, Vezenbergą, Veisenšteiną, Hapsalį, Narvą-neva Danijos karalius vardu (1343). Šiek tiek vėliau ordinas nusipirko Estijos provincijas Gaviją ir Virlandiją. Tuo pat metu ordinas pabaigė savo ilgamečius ginčus su Lenkija. 1343 Kališe lenkų karaliaus Kazimiero ir ordino magistro Ludolfo Koenigo buvo pasirašyta taika, kuria ordinas pasiliko savo rankose Pamarį, Kulmo ir Michailovo žemes, Nešavos pilį. Orlovo ir Ogorino žemes (M. Dogiel. Cod. dipl. reg. Pol., T. IV, p. 68-69). Visi šitie politiniai ordino laimėjimai pakėlė jo vardą Europoje ir paskatino nepaprastai gausų svečių suplaukimą. Tarp jų buvo Čekijos karalius Jonas su savo sūnumi, Moravijos markgrafu, Vengrijos karalius Liudvikas, vėliau buvęs ir Lenkijos karaliumi, Olandijos komtas (comes — grafas), Švarcburgo grafas Guenteris, vėliau buvęs imperatoriumi, ir kiti, iš viso apie 200 žymių Europos valdovų (Script. rer. prus., II, p. 504). Buvo norėta Lietuvai suduoti toks smarkus smūgis, nuo kurio ji neatsigautų. Artimiausias kryžiuočių tikslas buvo apsiausti lietuvių pilį, „ esančią didelėje apygardoje ir pagarboje". Kas tai per pilis, nė vienas amžininkas nepasakė. Istorikas J. Voigt spėja tai buvus Vilnių. A., užuot ėjęs šios pilies ginti, paleido gandus apie savo pasiryžimą pulti Sambiją Prūsų žemėje, o pats tuo metu susitarė su pasirengusiais sukilti prieš vokiečius latviais ir su didele kariuomene įsiveržė į Livoniją. Livonijos magistras, Prūsų ordino magistro Ludolfo Koenigo de Weitzau įtikintas, jog negresiąs jokis pavojus iš lietuvių pusės, buvo tuo metu Ezelio saloje. A. sulygino su žeme Tervetės pilį, paėmė Mintaujos ir Duobelės pilis, pasuko į Rygą, apiplėšė jos ir Neuermühleno apylinkes, iš čia perėjo į Siguldos (Segevoldo) apskritį, kairiajame Treideros (Lielupės) krante, paskum į Turaidės (Toreida) ir Krimunos (Kremonos) aps. Lielupės dešiniajame krante, visa apnaikino ir su didžiausiu grobiu grįžo atgal. A. naikinimas ir plėšimas Livonijos didžiulės kryžiuočių armijos akivaizdoje labai paveikė ordino svečius. Ordino magistras buvo apkaltintas išdavimu ir atstatytas, o svečiai kiekvienas grįžo namo. Šie 1345 įvykiai turėjo lemiamos reikšmės visai tolesnei abiejų vokiečių ordinų karo taktikai. Naujai išrinktas ordino magistras Dusemer liovėsi organizavęs prieš Lietuvą dideles karo ekspedicijas. Jis ryžosi ją varginti dažnais, bet nedideliais ir, kas svarbiausia, nelaukiamais puolimais. Ordinas per savo žvalgus studijavo Lietuvos kelius, gyvenamąsias vietas, iš anksto sudarydavo galimus įsiveržimo planus ir laikė juos savo slaptame archyve („Wegeberichte"). Įsiveržimai retai kada truko daugiau kaip 10 d., dažnai tik vieną naktį. Ordino kariuomenė laikėsi medžioklės metodų—stengėsi tam tikrą sritį apsiausti, išgaudyti žmones, pagrobti gyvulius ir kilnojamąjį turtą, o trobesius sudeginti. Lietuviai statė pasienyj prieš žinomesnius ordino įsiveržimo kelius savo pilis, kad gyventojai pavojaus metu galėtų pasislėpti, ir taip pat puldinėjo abiejų ordinų žemes.

Lietuvių įsiveržimai buvo daromi ne taip dažnai ir su didesne kariuomene, kadangi ordino žemės buvo tirščiau gyvenamos ir turėjo daug didesnį pilių skaičių. Nuo 1345 iki 1382, vokiečių ordino kronikininkų apskaičiavimu, Prūsų ordinas padarė 66, o Livonijos ordinas 30 įsiveržimų į Lietuvą. Tuo pat metu lietuviai buvo įsiveržę į Prūsų ordino žemes 31 kartą ir į Livonijos ordino žemes 11 kartų (K. Stadnicki Olgerd i Kiejstut p. 44). Gynimasis nuo ordino buvo Kęstučio rankose, A. ėjo jam į talką tik svarbesniais atsitikimais. Kiekvieną didesni savo laimėjimą ordinas stengėsi išgarsinti Europoje. Iš įžymesnių susirėmimų su ordinu tenka pažymėti kautynės prie Stravės upelio 1348 vasario 2 d., pasibaigusios ordino laimėjimu. Jame dalyvavo A. ir Kęstutis ir žuvo jų brolis Narimantas. 1362 per Velykas vokiečiams pavyko paimti ir sugriauti Kauno pilis, kurios komendantu buvo Kęstučio sūnus Vaidotas. A. ir Kęstutis nors ir stovėjo su kariuomene Kauno apylinkėse, bet nežinia dėl kurių priežasčių vokiečių puolimo atremti neįstengė. 1365, pasinaudoję pabėgusiu pas ordiną ir ten apsikrikštijusiu Kęstučio sūnumi Butautu, gavusiu Enriko vardą, vokiečiai padarė įsiveržimą, kuris pasiekė Trakus ir Vilnių. Jo metu buvo sudegintos Kernavės ir Maišiogalos pilys. Pagaliau 1377, A. mirties metais, ordino kariuomenė buvo vėl pasiekusi Trakus ir Vilnių ir net išdeginusi dalį Vilniaus. Tai ji padarė eidama prieš sutartį, kurią Kęstutis buvo pasirašęs su ordino maršalu šio karo žygio metu. Keršydamas už tai, A. įsakė Vytautui pulti vokiečius iš užpakalio. Jis sunaikino ordino maisto ir pašaro sandėlius, ir ordino kariuomenė su dideliais nuostoliais sugrįžo į Įsrutį. Iš žymesnių lietuvių įsiveržimu į ordino žemes tenka paminėti kautynės prie Rudavos pilies, Šambijoje, netoli Karaliaučiaus, 1370 vasario 17 d. Kęstučio vadovaujama kariuomenė įsiveržė iš Palenkio, o A. iš Žemaičių. Kautynėse krito ordino maršalas ir trys komturai, bet lietuviai pasitraukė nepaėmę pilies. Per visą A. viešpatavimo laiką vokiečių ordinams nepavyko nė viena pėda pasistumti į Lietuvą, visi jų užpuolimai pasiliko be jokių politinių vaisių. Tačiau ir lietuviams nepavyko įvykdyti savo programos — sutriuškinti vokiečių arba perkelti ordiną į Rusijos stepes. Tarp ordino ir Lietuvos susidarė politinė pusiausvyra.

Karų su rusais pobūdis. Nuolatiniai karai su vokiečiais buvo savotiškas kraujo lašinimas iš lietuvių tautos kūno ir galėjo privesti prie jos sunykimo. Ordinai nuolat gaudavo papildymų iš centro ir vak. Europos. Ir lietuviams buvo būtinai reikalingas žmonių rezervuaras savo papildymams. A. jį matė rusų žemėse. Rusai politiniu atžvilgiu buvo susiskaldę į daugelį savarankiškų valstybėlių, kurios viena su kita buvo suištos labai palaidais ryšiais. Visos jos savo aukščiausiu suverenu laikė totorių Auksinės Ordos chaną, kurį vadino caru (ciesoriumi). Chanas sodino kunigaikštysčių valdovus į sostą, juos teisė, reikalavo iš jų karo tarnybos ir duoklės. Gyventojams totorių jungas buvo labai sunkus. Rusų tauta dar buvo beįėgė pati atsikratyti totoriais. Atvadavimas galėjo ateiti tik iš oro. Dvasininkai skelbė atvadavimą ateisiant iš dangaus. Rusų tautos būklė sudarė palankias sąlygas lietuvių viešpatavimui, su kuriuo buvo susijęs išsivadavimas iš totorių. A. savo pastangoms įsiviešpatauti Rusuose matė didelę kliūtį Maskvos kunigaikščiuose, kurie, pirmą kartą įsigiję 1319 ir, po nedidelės pertraukos, 1322 Vladimiro didžiojo kunigaikščio titulą, stengėsi neišleisti jo iš savo rankų ir rinkti į savo valdžią visas rusų žemes. Apsukrūs, į jokius dorovės reikalavimus neatsižvelgią politikai, jie sugebėjo patraukti totorių chaną į savo pusę ir sudaryti gyventojams lengvesnę būklę savo valdomosiose srityse. Be to, jie buvo rytų bažnyčios (pravoslavijos) išpažintojai ir pas juos gyveno rytų bažnyčios viršininkas - metropolitas. Kovoje dėl viešpatavimo rytų Europos lygumoje A. turėjo eiti dviem kryptim — neleisti stiprėti Maskvos kun-čiams ir rytų bažnyčios galvą patraukti į savo pusę arba bent gauti Lietuvos valstybei Maskvos nepriklausomą metropolitą.

A. susigiminiuoja su įvairiais rusų kun-čiais ir daro juos savo sąjungininkais kovoje su Maskva. A. pats buvo vedęs Tverės kun-ytę Julijoną. Jo duktė Agripina (ž.) buvo ištekėjusi už Suzdalio kun-čio Boriso, Konstantino sūnaus. Kita jo duktė buvo ištekėjusi už Novosilio kun. Jono. Jo duktė Alena (ž.) buvo ištekėjusi už Serpuchovo kun-čio Vladimiro Narsiojo. A. palaikė visus Maskvos kun-čio priešus. Dar prieš tapdamas did. kun-čiu, jis 1341 ėjo į talką Smolensko kun-čiui Jonui, Aleksandro sūnui, kuris norėjo atsiimti Maskvos užgrobtą Možaiską. Žygis nepavyko: buvo sudegintas tik miestas, o pilis liko nepaimta (Letop. po Voskresen. spisku. Poln. sobr. rus. let., VII, p. 206). 1349 A. nusiuntė pas Auksinės Ordos chaną Čanibeką delegaciją su savo broliu Kariotu pryšaky, siūlydamas jam sąjungą prieš Maskvos kun. Simaną. Simanui pavyko įkalbėti chanui, kad A. norįs užgrobti totorių ulusą (sritį), ir chanas sutiko A. delegaciją išduoti Maskvos kun-čiui. A. pasijuto priverstas prašyti Maskvos valdovą

atiduoti jam Kariotą su kitais delegacijos nariais ir daryti taiką. Taika iš tikrųjų buvo padaryta 1350. Jai sustiprinti Gediminaičiai susigiminiavo su Maskvos kun-čiais: A. brolis Liubartas (ž.) vedė Simano sesers, Rostovo kun. Konstantino dukterį, o pats A., kuris tuomet buvo našlys, vedė Simano žmonos seserį Tverės kun-tytę Julijoną, kun. Aleksandro, Mykolo sūnaus, dukterį. Šitos jungtuvės gal atidėjo tik susirėmimą su Maskva, bet jo neprašilno. 1350 taika įgalino A. nukreipti savo dėmesį į artimiausias jo valstybei žemes —, Smolenską, pietų Rusiją, Naugardą ir Pskovą.

Santykiai su Smolensku. Smolenskas buvo politiniame Lietuvos protektorate jau Gedimino laikais. Kautynėse prie Stravės 1348 dalyvavo kartu su lietuviais ir Smolensko kariai (Vygando Marburg. Kronika. Script. rer. prus. II, 511). 1351, kai iškilo karas tarp Smolensko kun. Jono, Aleksandro sūn., ir Maskvos kun. Simano, smolenskiečiai prašė A. pagalbos. A. įsikišimas sustabdė karo veiksmus. Maskvos kariuomenė, kuri buvo pasiekusi Protvos upę, sutikusi A. pasiuntinius, pasitraukė. Tačiau Smolenske buvo maskvofilų partija, kuri veikė prieš A. Kai jos įtaka ėmė reikštis, A. 1355 užėmė Rževą ir, prisiartinęs prie Smolensko, privertė pašalinti iš jo vyriausią kun-čio sūnų Vasilių. Pastarasis, chano padedamas, gavo Briansko miestą ir apygardą. A. žygiai Smolenske sustiprino prieš jį lietuviams priešingą partiją, kurios pryšaky atsistojo kun-čio Jono nuo 1358 įpėdinis Sviatoslavas. Nežinia kuriais metais A. atplėšė iš Smolensko jo šiaurės rytų sritį su Belaja, arba Belyj, miestu. 1356 mirus Brianske kun-čiui Vasiliui, brianskiečiai buvo priversti pripažinti A. valdžią (Nikono letop. III d. p. 207). 1358 naujas nedraugiškas A. Smolensko kun-tis Sviatoslavas, Jono sūnus, bandė atsiimti iš lietuvių Belyjų. Tuomet A. užėmė Smolensko pietuose esantį Mstislavlių, Sožo upyne (Nikon. let. III d., p. 213). 1367 A. sūnus jo įsakymu užėmė esančią dešiniajame Dniepro krante Rodnią ir Chovračių, į pietų rytus nuo Smolensko. Dabar Smolensko kunigaikštystė buvo apsupta Lietuvos žemių iš trijų pusių, ir Smolensko kun-tis Sviatoslavas pasidarė faktiškas A. vasalas. Jis noromis nenoromis turėjo dalyvauti A. žygiuose prieš Maskvą, nors už tai buvo Rusijos metropolito ir Konstantinopolio patriarcho iškeiktas ir atskirtas nuo bažnyčios (Acta Patriarchatus, t. I, p. 524—525 įdėti Rus. istor. bibl., tom. VI. priedai, pusl. 121—124). Tik po nepavykusių A. žygių prieš Maskvą sąjungoje su Tvere, Smolenskas 1375 nusikratė A. valdžios ir sudarė sąjungą su Maskva prieš Lietuvą (Sobr. Gosud. Gramot į Dogov., I, dok. 28, pusl. 47 su neteisingai pastatyta 1368 data).

Černihovo ir Naugardo Seversko prijungimas. Briansko užėmimas įtraukė Alg-dą į Černihovo ir Naugardo - Seversko sričių reikalus. Prasidėjo jų užėmimas. Tačiau aplinkybės, kuriomis tai įvyko, liko mums nežinomos. Randame šaltiniuose tik neabejojamų faktų, kad vyresnieji A. sūnūs, gimę iš pirmosios jo žmonos Marijos Vitebskietės, valdo sritis Sožo ir Desnos upynuose: Dimitras - Brianską ir Trubčevską, Kaributas Dimitras — Naugardą - Severską ir Černihovą, o A. brolėnas Narimanto sūnus Patrikijus — Starodubą ir Rilską. Į rytus nuo šių žemių dar valdė savarankiški Riuriko giminės kun-čiai, bet ir jie buvo arba sąjungoje su A., kaip Novosilio kun-tis Jonas arba Karačevo kun-tis Sviatoslavas, arba jo vasalai, kaip Kozelsko kun-tis Jonas, kurį A. savo laiške Konstantinopolio patriarchui stačiai vadina savo tarnu (Acta Patriarchatus, t. I, p. 580—581, žiūr. Rus. ist. bibl., tom VI, priedai, dok. 24, pusl. 137—138).

Kijevo užėmimas. A. galutinai prijungė prie Lietuvos ir Kijevo kun-ystę, kuri Gedimino viešpatavimo laikais, tur būt, buvo tokiame pat politiniame Lietuvos protektorate, kaip ir Smolensko kun-ystė. Tuomet valdęs Kijevą kun-tis Teodoras kad ir betarpiškai priklausė totorių, tačiau vykdė ir Gedimino valią. Šiaurinės Kijevo kunig-ystės dalys tuomet buvo jau prijungtos prie Lietuvos. Kur buvo siena tarp Teodoro valdomųjų žemių ir Gedimino valstybės, nežinia. Apie galutinio Kijevo kun-ystės prijungimo aplinkybes tų laikų šaltiniai nieko nesako. Trumputę žinią paduoda tik XVII a. sudarytas kompiliatyviniu būdu vad. Gustino metraštis, bet ir jis savo šaltiniu nurodo lenkų XVI a. istoriką Kromerį. Štai jo liudijimas: „V leto 6869 (1361). V Kijeve na kniaženii Feodor... V leto 6870 (1362), V sije leto Olgerd pobedi trech carkov Tatarskich i z ordami ich, si est, Kotlubacha, Kazčeja, Dmitra; i ottoli ot Podolia izgna vlast' Tatarskuju. Sej Olgerd i innyja Ruskija deržavy vo svoju vlast' prijat, i Kijev pod Feodorom kniazem vziat, i posadi v nem Volodymera syna svojego; i nača nad simi vladeti, im že otci jego dań dajachu" (Pol. sobr. rus. let., tom II. Ipatjevskaja let. Priedas. Gustinskaja letopis, p. 350). Taigi šits metraštis Kijevo užėmimą vaizduoja kaip paprastą vieno kunigaikščio pakeitimą kitu. Kas tas čia minimas Feodoras, nežinia. Galima spėlioti, kad kalbama apie tą patį kun-tį Teodorą, kuris Kijeve buvo 1331, bet galima manyti ir apie kitą. Nežinia, kam prireikė tas pakeitimas daryti.

Prof. Hruševskyj spėja, kad jis esąs susijęs su A. bažnytine politika: esą Algirdui reikėję turėti savo planams vykdyti patogesnis žmogus (M. Hruševskyj Istorija Ukrainy-Rusy. Tom. IV, pp. 74-79). Prof. Hruševskyj spėja taip pat, kad ir 1362 data esanti be pagrindo ir kad ji reikią laikyti tik kaip „terminus non ante quem". Greičiasia, jo nuomone, Kijevas buvęs prijungtas prie Lietuvos 1363, kai buvo likviduota totorių valdžia Podolėje.

Podolės užkariavimas. Podolės prijungimas prie Lietuvos yra sukėlęs didelę polemiką istorikų tarpe. Lenkai istorikai A. Lewicki, S. Smolka ir net K. Chodynicki laiko Lietuvos seniausio metraščio pasakojimą apie A. Podolės užkariavimą vėlesniu tendencingu prasimanymu. Tačiau daugumas istorikų, ypač naujausiasis ukrainiečių istorikas prof. Myk. Hruševskyj, smarkiai atremia visus abejojimus ir laiko Podolės užėmimą A. laikais neabejojamu faktu. Seniausias Lietuvos metraštis sako: „Kai Lietuvos žemėje gaspadoriumi buvo didysis kun-tis A., jis, išėjęs į stepes („į laukus") su lietuvių kariuomene, sumušė prie Mėlynųjų vandenų totorius — tris brolius: kunigaikštį Chačibejų, Kutlobugą ir Dmitrą. Tie trys broliai — totorių kunigaikščiai buvo Podolės žemę paveldėję iš tėvų ir tėvų tėvų; nuo jų (t. y., jų vardu) žemę valdė atamanai, o baskakai atvažiuodami paimdavo duoklę iš tų atamanų. Brolis gi did. kun. A. kunigaikštis Kariotas, kuris laikė Lietuvos Naugarduką, turėjo tris sūnus; tai buvo kunigaikščiai Jurgis, Aleksandras, Konstantinas ir Feodoras; iš tų Karioto sūnų trys, D. K. Algirdui leidus, lietuvių žemės padedami, tada nuvyko į Podolės žemę ir, atėję į Podolės žemę, suėjo į draugiškus santykius su atamanais, pradėjo ginti Podolės žemę, o baskakams liovėsi mokėję duoklę" (Poln. sobr. rus. letop., Tom XVII. Zapadnorus. let., p. 81—82, 99, 170, 278). Lietuvos metraštyj nėra Podolės užkariavimo datos, bet ji galima nustatyti iš trumputės žinutės, įdėtos, visai be Lietuvos metraščio įtakos, rusų Nikono metrašty 1363 data: „Tais pačiais metais L. D. K. A., Gedimino sūnus, užkariavo („povojeva") Mėlynuosius vandenis ir Beloberežije" (Nikon. let., III dal., pusl. 2). Rusų metraščio Beloberežije — tai Dniepro krantai į pietus nuo Kijevo iki pačių Dniepro žiočių (M. Hruševskyj Istorija Ukrainy - Rusy. T. I, pusl. 425, past. 1). Taigi rusų šaltinis praplečia A. užkariavimus ligi pačios Juodosios jūros. Totorių chanui Birdi-bekui mirus 1359, jo amžininko arabų rašytojo Ibn-Chalduno liudijimu, Auksinė Orda suskilo į kelis savarankiškus vienetus. „Buvo keli mongolų emirai, kurie tarp savęs pasidalijo Sarajaus sritis; tarp jų nebuvo santarvės ir kiekvienas jų savo žemes valdė skyrium" (W. de Tiesenhausen. Recueil de matériaux relatifs à l'histoire de la Horde d'or. Tome 1. Extraits des ouvrages arabes, 1884, p. 389). Savitarpio vaidai susilpnino totorių galybę pietų Rusijoje ir leido A. atvaduoti iš jų ne tik Podolę, bet ir Kijevo kun-ystę ir įtvirtinti ten Lietuvos valdžią. Tačiau, matyti, Podolėje buvo nemaža apsigyvenusių totorių sėslių. Karioto sūnūs, nenorėdami ardyti nusistovėjusių socialinių santykių, viską paliko senoviškai, tik patys liko aukščiausi tos rūšies valdytojai Lietuvos vardu. Podolės užėmimas, pasinaudojus suirute aukščiausios totorių valdžios organizacijoje, patraukė su savimi didelių politinių komplikacijų, kai tvarka totorių centre buvo grąžinta. Karioto sūnums teko dar su jais kovoti ir ieškoti pagalbos ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje. Lietuvių kova su Lenkais dėl Haličiaus-Valuinės kunčių palikimo taip pat iš dalies palietė ir Podolę.

Santykiai su lenkais. Algirdo viešpatavimas Lietuvoje sutampa su ilgomis jo brolio Liubarto kovomis su lenkų karaliumi Kazimieru Didž. ir jo artimiausiu įpėdiniu del Haličiaus ir Valuinės žemių. Žuvus 1340 paskutiniam Haličiaus ir Valuinės kun-čiui Jurgiui-Boleslovui ir nepalikus jam tiesioginių įpėdinių, tuojau savo teisių toms žemėms pareiškė A. brolis Liubartas, kuris buvo nuėjęs į žentus Lucke ir vedęs Lucko kun-čio Leono dukterį. Pats žuvęs kunigaikštis buvo vedęs Gedimino dukterį, kurios vardas nėra žinomas. Giminiškumo ryšiai darė kun-tį Liubartą vieninteliu Haličiaus ir Valuinės kun-čių įpėdiniu. Patys šių kraštų bajorai seniai buvo numatę Liubartą savo kun-čiu, ir dabar jis buvo visų pripažintas be jokio pasipriešinimo. Faktišku Haličiaus valdytoju dar nuo Boleslovo-Jurgio laikų buvo įžymiausias iš bajorų Dimitras Dedka, kuris save vadino lot. „provisor seu capitaneus Russiae". Jis taip pat save laikė kun. Liubarto valdiniu. Naujai valdžiai nebuvo priešingas ir garsusis chanas Uzbekas, aukščiausias šitų kraštų suverenas. Tačiau šioms žemėms pareiškė savo pretenzijų Lenkijos karalius Kazimieras. Motyvu kištis buvo keršijimas Haličiaus ir Valuinės bajorams už svainio nužudymą: Jurgis-Boleslovas ir Kazimieras buvo vedę tikrąsias seseris, Gedimino dukteris. Lenkijos karalius veikė iš anksto susitaręs (dar 1239) su Vengrijos karaliumi, numatytu Lenkijos karūnos paveldėtoju, Liudviku. Taigi į kovas del Haličiaus ir Valuinės buvo įsimaišiusios, be pačių suin-

teresuotųjų kraštų, dar Lietuva, kuri rėmė Liubartą, Lenkija ir Vengrija. Totoriai taip pat jose dalyvavo, palaikydami čia vieną, čia antrą pusę. Lietuvos dalyvavimas buvo sporadiško pobūdžio: užimta kovomis su vokiečiais ir varydama rusų žemių rytuose užėmimo politiką, Lietuva galėjo kištis tik kritiškiausiais momentais. Taip buvo 1366. Kazimieras, pasinaudojęs tuo, kad Lietuva buvo įtemptuose santykiuose su totoriais po Podolės ir Kijevo užėmimo, sudarė sutartį su vokiečių ordinu ir puolė Liubarto valdomas žemes. Jam pavyko: atėmė iš Liubarto Vladimiro žemes. Liubartą diplomatiškai užtarė A. su savo broliais, ir 1366 tarp A., Kęstučio, Jaunučio ir Liubarto, iš vienos pusės, ir Kazimiero bei jo neseniai įsigytų vasalų, A. brol'no Jurgio Narimantaičio ir Jurgio bei Aleksandro Kariotaičių, buvo pasirašyta „amžinoji taika". Pagal ją Vladimiro žemės rytinės dalys turėjo pereiti Liubartui, o vakarinės Kazimierui, Lucko žemė, be pietų vakarų dalių, esančių greta su Haličiaus žemėmis, pasilikti Liubartui, Cholmo ir Belzo žemės teko Jurgiui Narimantaičiui, bet vasališkai priklausė Kazimiero. Kobrino žemė turėjo tekti A. Kazimieras turėjo atsisakyti nuo bet kurių pretenzijų Palenkiui, arba Brastos ir Drohičino žemėms, kurias valdė Kęstutis. Tarp A. ir Kazimiero turėjo būti sudaryta puolimo gynimosi sąjunga. Tokie pat ryšiai turėjo būti ir tarp Liubarto ir Kazimiero. Tarp šių dviejų valdovų buvo padaryta dar papildoma sutartis prekybinio pobūdžio. Joje buvo pakartotas pasižadėjimas eiti į talką prieš kito priešus, tačiau Liubartas iš jų išskyrė savo brolius. Haličiaus žemė, kuri Kazimiero buvo anksčiau užgrobta, jam ir liko.

1366 taika buvo ypatingų politinių aplinkybių padaras. Karas tarp Liubarto ir Kazimiero vėl prasidėjo jau 1367. 1368 kun. Jurgis Narimantaitis nusikratė Lenkijos vasalitetu. 1370 Liubartas ir Kęstutis atsiėmė iš Lenkų visą Valuinę. Tik Karioto sūnus laikėsi Lenkijos. Liubartas siekė atsiimti ir Haličiaus žemes. Mirus 1370 Kazimierui, Liubartas ir Kęstutis, susijungę su Jurgiu Narimantaičiu, 1376 įsiveržė lapkričio mėn. į pačią Lenkiją, perėjo Saną ir plėšė Lenkijos žemes netoli Krokuvos (4½ mylios). Grįždami jie nusivedė 23.000 belaisvių. Artimiausias jų tikslas buvo atskirti Haličiaus žemes nuo Lenkijos. Šioms grėsė toks pavojus iš lietuvių, jog Liudviko pastatytas gubernatorius, Opolės kun. Vladislovas, pabėgo. 1377 Liudvikas su vengrų ir lenkų kariuomene padarė kontrpuolimą prieš Liubartą ir Jurgį Narimantaitį. Jis veikė susitaręs su vok. ordinu, kuris tuomet puolė Lietuvą. Šio žygio vaisiai: Liubartas atsisakė nuo savo teisių Haličiaus žemėms ir pasiliko tik Valuinę, iš Jurgio Narimantaičio buvo atimta Belzo sritis ir prijungta prie Haličiaus žemių, o jos vietoje duotas Liubačovas ir 100 gryvnų metinių pajamų iš Bochnės kasyklų. A. po 1366 pats nedalyvavo jokiame žygy prieš lenkus. Jis mirė 1377, kada galutinai buvo išspręstas Haličiaus ir Valuinės kunigaikščių palikimo klausimas.

Algirdo santykiai su Didž. Naugardu ir Pskovu. Lietuvos politinė įtaka šiose respublikose pasireiškė dar Gedimino laikais. Naugarde buvo dvi politinės orientacijos — vieni linko į Maskvos, kiti į Lietuvos kun-čio pusę. Gedimino nusiųstas į Naugardą kunigaikščių jo sūnus Narimantas neišsilaikė. 1338 jis jau buvo Lietuvoje. Kas privertė jį palikti Naugardą, šaltiniai nenurodo. Užpuolus 1338 Naugardo žemes švedams, naugardiečiai kelis kartus buvo jį prašę grįžti, bet Narimantas ne tik pats negrįžo, bet dargi atšaukė ten pasilikusį savo sūnų Aleksandrą, palikęs tik vietininką (Pirm. Naugardo metr. Poln. sobr. rus. let., III p. 78). Pastarasis čia išbuvo, gyvendamas Oreške, arba Orechove, ligi šis miestas buvo švedų užkariautas 1347 ar 1348 pradžioje (Trečiasis Naugardo metraštis Poln. sobr. rus. let., III, p., 226). Kiek leidžia spėti Naugardo metraščiai, ten paėmė viršų maskvofilų partija, turinti savo pryšaky vyskupą Vasilių ir posadniką Ostafijų Dvorianincevą. Jos vardu 1346 vyskupas Vasilius nuvyko į Maskvą ir pasikvietė Maskvos kun. Simaną. A. atsakė represijomis. Nelaukiamas su savo kariuomene jis pasirodė Šelonoje, prie Pšagos upės, ir paskelbė naugardiečiams karą. Po to jis paėmė Šeloną ir Lugą, o iš Porchovo ir Opočkos atsipirkimo 300 rub. Naugardiečiai buvo prieš jį nusiuntę kariuomenę, bet ji pasitraukė nepriėmusi kautynių. Naugarde susirinkęs gyventojų susirinkimas („vieče") apkaltino savo posadniką Dvorianincevą sukėlus nelaimę valstybei ir jį nužudė (Poln. sobr. rus. let. III, 83 ir III, p. 226.). Lietuvių partija atsipeikėjo. Ateinančiais 1348 metais tarp A. ir naugardiečių buvo pasirašyta taikos sutartis, bet jos nuostatai nežinomi. Nuo šio laiko varžėsi tarp savęs Naugarde Lietuvos ir Maskvos partijos, ir Naugardo respublika svyravo tarp Maskvos ir Lietuvos politinės įtakos. Artimesni Alg. santykiai su Pskovu nusistatė dar 1341—1342, kai jis buvo pskoviečių pakviestas ginti jų nuo Livonijos ordino. Pasitraukus iš Pskovo žemių vokiečiams, pskoviečiai pasiūlė A. krikštytis ir pas juos likti, tačiau jis atsisakė ir pasiūlė savo vie-

toje vyresniji savo sūnų Vingaudą. Šis buvo apkrikštytas Andriaus vardu ir pasiliko kunigaikščiu Pskove. Tačiau 1342, mirus Polocko kun-čiui Vainiui, kurio sūnus Liubka buvo žuvęs begindamas drauge su A. Pskovą 1342, kun-tis Andrius buvo A. perkeltas į Polocką. Pskovą jis valdė per savo vietininkus. Kautynėse prie Stravės dalyvavo ir pskoviečiai, atėję lietuviams į talką. 1348 žuvo kovoje su Livonijos ordinu Andriaus vietininkas kun. Jurgis. Pskoviečiai atsisakė priimti iš Andriaus rankų naują vietininką (Naugardo IV metr. — Poln. sobr. rus. let., IV, 190). A. įsakė tuojau suimti visus Pskovo pirklius su jų prekėmis, arkliais ir vežimais ir paleido juos tik gavęs atsipirkimą. A. prikišo Pskovui, kad dėl Pskovo ankstyvesniame kare jis turėjęs daug nuostolių (Poln. sobr. rus. let., IV, p. 190). Ar ilgai truko šie nedraugiški santykiai su Pskovu, nežinia.

Algirdo karas su Maskva. Bendros sienos tarp Lietuvos ir Maskvos A. laikais dar nebuvo. Bet politinių interesų skirtumas, pasireiškęs tarp šių valstybių nuo pat A. tapimo didžiuoju kun-čiu, darė A. nepermaldaujamu Maskvos kun-čio priešu. Įžymiausiais A. talkininkais prieš Maskvą tebuvo Tverės kunigaikščiai, kurie dvidešimtaisiais XIV a. metais buvo patys turėję didžiųjų Vladimiro kun-čių titulą. Maskvos kun-tis Jonas Kalita buvo jiems tą titulą išplėšęs ir stengėsi pačius Tverės kun-čius padaryti sau priklausomus. Maskvos kun-čiai kišosi į Tverės kun-čių savitarpio giminiškus reikalus. Vienas tų kun-čių Mykolas, Aleksandro sūnus, Algirdienės Julijonos brolis, nepanorėjęs pasiduoti Maskvos kun-čio sprendimui, buvo Maskvoje suimtas ir pasodintas į kalėjimą su visais buvusiais su juo bajorais. Išsivadavęs iš kalėjimo, Mykolas pradėjo su Maskvos did. kun. Dimitru žūtbūtinę kovą. Jis rado sau sąjungininką savo svainio A. asmenyj. A. rūpėjo ne tik palaikyti savo giminaitis, bet ir sunaikinti Maskvos kun-čio galybė. Drauge su Mykolu jis padarė tris karo žygius prieš Maskvą. Pirmojo žygio metu (1368) A. su Kęstučiu ir Vytautu ir Tverės bei Smolensko jėgomis sumušė Maskvos kariuomenę prie Trostnos upės (XI 21) ir prisiartino prie pat Maskvos .Dimitras užsidarė neseniai pastatytoje mūrinėje pily, vad. Kremliuje. A. sudegino Maskvos miestą ir jos apylinkes ir, tris dienas pastovėjęs prie Kremliaus, grįžo. Dimitras buvo priverstas atsisakyti kištis į Tverės kun-čių reikalus. Ateinančiais metais Maskvos kun-tis atkeršijo tveriškiams. 1370 A. padarė antrą karo žygį prieš Maskvą. Pakeliui, gruodžio m., buvo sumušta Maskvos kariuomenė prie Volokolamsko. A. šį kartą išbuvo 8 d. prie Kremliaus, bet jo nepaėmė. Bijodamas būti užkluptas Maskvos kun-čio kariuomenės, kuri rinkosi Peremišliuje, A. padarė su Dimitru karo paliaubas ir pasitraukė su dideliu belaisvių skaičium ir grobiu. Šių laimėjimų padrąsintas Mykolas išsirūpino Auksinėje Ordoje did. Vladimiro kun-čio titulą, bet įsiviešpatauti ten neįstengė, nes vladimiriečiai buvo jam priešingi. Tarp Mykolo ir Dimitro dėl did. kun-čio titulo kilo trečias karas, kuriame vėl dalyvavo A. Priešininkų kariuomenės susitiko prie Liubutsko 1372. A. pryšakinis pulkas buvo sumuštas ir pasitraukė už gilaus kriaušiaus. Pastovėję vienas prieš kitą, A. ir Dimitras padarė taiką ir grįžo kiekvienas sau. A. šia taika atsisakė nuo bet kurios intervencijos į Maskvos ir Tverės kunigaikščių santykius. Mykolas dar buvo bandęs kovoti su Dimitru, bet, nebegaudamas paramos iš A., buvo pagaliau priverstas nusilenkti Maskvos kunigaikščiui ir savo sutartyj su juo atsisakyti nuo savo sąjungos su Lietuva. A. nepavyko nuženminti Maskvos kun-čio. Svarbiausios nepavykimo priežastys buvo negalėjimas pasitraukti ilgesniam laikui iš Lietuvos ir stoka visiško pasitikėjimo savo valdiniais pravoslavais, kuriems pravoslavų metropolitas grėsė prakeikimu už dalyvavimą kare su Maskvos kun-čiu.

Algirdo tikybinė politika. A., kaip ir jo brolis Kęstutis, labai gerai suprato, kaip glaudžiai visiška krašto nepriklausomybė yra susijusi su tautine religija. Būdamas didžiausias tikybinis tolerantas, jis leido savo vaikams krikštytis, kai juos skyrė rusiškųjų sričių valdovais, tačiau pats visą savo gyvenimą pasiliko ištikimas savo tėvų tikėjimui. Ne vieną kartą iš katalikų pusės jam buvo siūloma krikštytis (lenkų karalius Kazimieras ir popiežius Klemensas VI 1349 — A. Theiner. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, vol. I, p. 525—527, 1358 imperat. Karolis IV. — Herm. de Wartberge. Chronicon Livoniae. Script. rer. prus., II, p. 79—80). Principiškai neatsisakydamas nuo pasiūlymo, A. reikalavo stiprių savo tautai ir valstybei garantijų, kad krikštu nebus pasinaudota prieš lietuvių interesus. Tokių garantijų niekas nenorėjo duoti.

Istorinėje literatūroje yra nusistovėję kai kurie teigimai apie krikščionių persekiojimą Lietuvoje, buvusį A. valdymo laikais. Esą 1347 buvę nužudyti Vilniuje trys rytų bažnyčios tikėjimo išpažintojai — Eustafijus, Jonas ir Antanas — ir 14 vienuolių pranciškonų. Naujausi istoriniai tyrinėjimai parodė, kad abidvi šios žinios, pateku-

sios į metraščius, yra gryno prasimanymo padaras ir realaus pamato Lietuvos istorijoje neturi. Nė vienoje lietuvių kronikoje, nei seniausios nei naujesnės redakcijos, nei Bichovco kronikoje, nepaisant pasireiškusių jose simpatijų rytų bažnyčios tikėjimui, jokios žinios apie trijų rytų bažnyčios tikėjimo išpažintojų nužudymą nėra. Nėra taip pat jokiuose tų laikų rusų metraščiuose, pvz., Naugardo arba Pskovo. Pirmos žinios beveik ta pat redakcija pasirodė tik Maskvoje sudarytuose XVI a. metraščiuose, beeinant karui tarp Lietuvos ir Maskvos. Legendos, susidariusios dėl politinės propagandos prieš Lietuvą, atsispindėjo 1549 Maskvoje bažnytiniame susirinkime, kai buvo kanonizuoti, kaip Lietuvos kankiniai, Antanas, Jonas ir Eustafijus (E. Golubinskij. Istorija russkoj cerkvi. Tom. II, 2-aja polov., v. I, p. 594). Jų kanonizavimo metu dar nebuvo jų gyvenimo ir kančių aprašymo. Jų hagiografija buvo sudaryta tik XVI a. pabaigoje ar XVII a. pradžioje (Chodynicki. Geneza i rozwój legendy o trzech męczennikach litewskich, atsp. iš „Ateneum Wil." s. 13 Wilno, 1928). Tokio pat legendinio pobūdžio yra pasitaikanti vad. Bichovco kronikoje, kilusioje XVI a., žinia apie 14 pranciškonų nužudymą Vilniuje (Kaz. Chodynicki. Legenda o męczeństwie czternastu franciszkanów w Wilnie. „Ateneum Wil." sąs. 12. Wilno, 1927). Būdamas pats tikybinis tolerantas, A. gerai suprato, kokią jėgą sudaro tikyba politikų rankose. Varžytynėse dėl įsiviešpatavimo rusų žemėse A. priešininkai, Maskvos kun-čiai, turėjo vieną ypatingai svarbų ginklą — jų žemėse gyveno rytų bažnyčios galva metropolitas, kuris buvo persikėlęs 1300 iš pirmykščio bažnytinio centro, Kijevo, į Vladimiro miestą prie Kliazmos upės. Maskvos kun-čiai, patraukę metropolitą į savo pusę, padarė jį galingu savo įrankiu kovoje su kitais pretendentais į did. kun-čio sostą. Dar pavojingesniu įrankiu galėjo būti metropolitas kovoje su kunig-čiu pagonim. Gediminas buvo pasirūpinęs atskirti Lietuvos rytų bažnyčią nuo šiaurėje, priešingoje valstybėje, gyvenančio metropolito. Lietuvos Naugarduke buvo jau 1316—1317 atskiras Lietuvos metropolitas Teofilius (E. Golubinskij Istorija russkoj cerkvi. Tom. II, 1-ji pusė, psl. 125). Ši Lietuvos metropolija buvo uždaryta naujai visai Rusijai paskirto metropolito Teognosto pastangomis 1328 (Ibid. p. 147). Gedimino ir jo sūnaus Liubarto pastangomis, buvo atidaryta 1337—1338 Haličiaus metropolija, į kurią įėjo Lietuvos did. kun-čio valdomosios ir Haličiaus bei Valuinės žemės. Tačiau ir ši metropolija jau dabar Maskvoje gyvenančio visos Rusijos metropolito pastangomis buvo uždaryta 1347. Kiek Lietuvos valdovas buvo suinteresuotas atskiros metropolijos sudarymu, tiek Maskvos kun-tis jos panaikinimu. Kova dėl viešpatavimo rusų žemėse buvo perkelta ir į bažnytinių reikalų sferą. Metropolitus skirti tegalėjo patriarchas, ir todėl priešininkai visas savo pastangas nukreipė į Konstantinopolį. Didžiausiu argumentu ten buvo pinigai. Lietuvos metropoliją uždarius, A. tuojau kreipėsi į Konstantinopolį, prašydamas ją atidaryti. Ten buvo nusiųstas ir A. kandidatas Teodoritas. Kai Maskvos kun-čio argumentai Konstantinopolyj buvo daug „svaresni" nepriimtasis Teodoritas nuvyko į Bulgariją pas Tirnovo patriarchą ir ten buvo įšvęstas į metropolitus. Tai buvo revoliucinis Teodorito ir A. žygis. Jis paveikė Konstantinopolio patriarchą, ir tasai turėjo pats prašyti A. pašalinti „neteisėtai pastatytą" metropolitą, žadėdamas paskirti teisėtų būdu atskirą metropolitą Lietuvai. Iš tikrųjų, dabar buvo pašvęstas Lietuvos metropolitu A. kandidatas Romanas. Tarp Maskvos metropolito Aleksijaus ir Lietuvos metropolito Romano tuojau iškilo smarkus ginčas dėl Kijevo, visos Rusijos metropolitų katedros. Viršų paėmė Maskvos metropolitas. Kijevas buvo jam priteistas. Nei A., nei jo palaikomas metropolitas Romanas šio sprendimo nepriėmė. Metams praslinkus, Romanas vėl nuvyko į Konstantinopolį reikalauti sau Kijevo. Ten buvo pašauktas ir Maskvos metropolitas Aleksijus. Tarp abiejų pretendentų patriarcho ir jo patarėjų akivaizdoje įvyko smarkus ginčas. Vėl laimėjo Aleksijus. Tuomet Romanas ryžosi jėga paimti tai, ko jis negalėjo pasiekti teisėtu keliu. Jis nuvyko į Kijevą ir čia pradėjo eiti metropolito pareigas, „be ceremonijų vadindamas save Kijevo ir visos Rusijos metropolitu, kas vėl sukėlė sumišimą ir netvarką Kijevo ir visos Rusijos eparchijoje" (M. Hruševskyj Istorija Ukrainy-Rusy, t. IV, p. 76).

Laikydamasis principo, kad viskas, kas priklauso Lietuvai politiniu atžvilgiu, turi priklausyti jai ir bažnytiniu, Romanas tuojau paėmė į savo valdžią ir A. prijungtą Brianską ir visą Černihovo-Seversko sritį. Tai sukėlė Aleksijaus protestus ir skundus patriarchui. 1358 Aleksijus norėjo praktiškai parodyti, kad Kijevas jo priklauso. Kai jis ryžosi ten nuvykti, „lietuvių kunigaikštis ugnies garbintojas... jį areštavo, atėmė iš jo brangius bažnytinius indus, suėmė jo palydovus ir, gal būt, net būtų jį užmušęs, jei jis, kai kurių padedamas, nebūtų slapta išsprukęs ir tokiu būdu išvengęs pavojaus" (Acta patriarchatus, t. II, p. 12

—18, įdėt. Rus. istor. bibl., T. VI, priedai, p. 167—168). Rusų metraščiai šio fakto nežino. Gal jis yra paties patriarcho Nylo pramanytas, tačiau jis rodo, kokiu pasiryžimu A. stengėsi atremti Maskvos įsikišimą į Lietuvos reikalus. Lietuvos metropolitas Romanas mirė 1361. A. tuojau ėmė rūpintis naują metropolitu Lietuvai. Tačiau ilgą laiką jo pastangos buvo bergždžios. 1371 jis nusiuntė patriarchui Filotenui laišką, kuriame, išdėstęs visą eilę antidoroviškų Aleksijaus elgimosi su juo faktų, prašė paskirti atskirą metropolitą Kijevui, Smolenskui, Tverei, Mažajai Rusijai, Novosiliui ir Žemutiniam Naugardui, t. y. visoms sritims, kurios buvo did. Lietuvos kun-čio valdžioje arba politinėje įtakoje (Acta patriarchatus, T. I, p. 580—581, įdėt. Rus. istor. bibl., t. VI, priedai, p. 135—140). Dėl šio skundo buvo atsiųstas patriarcho apokrisarijus (tardytojas) Kiprijonas. A. patraukė jį į savo pusę ir pasiūlė patriarchui paskirti jį Lietuvos metropolitu. Kiprijono pranešime Aleksijaus veikimas buvo atvaizduotas tokiomis tamsiomis spalvomis, jog patriarchas nutarė atstatydinti Aleksiju, jei raportas pasitvirtintų, ir į jo vietą pastatyti Kiprijoną. Iki tol Kiprijonas turėjo būti tik Lietuvos metropolitas. Šis nutarimas sukėlė Maskvoje didžiausią skandalą. Tuo tarpu Aleksijus mirė, ir Kiprijonas turėjo užimti jo vietą, bet Maskvos kun-tis jo nepriėmė. Maskva pasiūlė patriarchui paskirti jai atskirą metropolitą. Po ilgų peripetijų, tik 1390 Kiprijonas buvo priimtas ir Maskvos ir Lietuvos. A. jau nebesulaukė savo sunkios ilgametės bažnytinės politikos vaisių. Jis mirė 1377 vasarą. Jo kūnas buvo sudegintas su didelėmis iškilmėmis. Drauge su juo buvo sudeginta jo 18 žirgų ir daugybė įvairių daiktų (Herm. de Wartberge. Script. rer. prus., II psl. 113). Taip pat sako ir XV a. lenkų istorikas Dlugošius, pridėdamas tik, kad kūno sudeginimas buvęs padarytas girioje netoli Maišiogalos (J. Dlugossi Hist. pol., lib. X, p. 114). Tik rusų istorikas Karamzin, pasiremdamas ligi šiol nežinoma kronika, tvirtina, jog A. prieš savo mirtį buvęs apkrikštytas atvykusio iš Kijevo Pečeros archimandrito Dovydo ir buvęs palaidotas Vilniuje jo paties pastatytoje Dievo Motinos bažnyčioje (Karamzin Istorija, V, past. 50).

Hermann de Wartberge Chronikon Livoniae; *Wigand von Marburg* Die Chronik., atsp. „Scriptores rerum prussicarum"; Polnoje sobranije russkich letopisej; *K. Stadnicki* Olgierd i Kiejstut; *V. Antonovič* Monografii po istorii Zapadnoj i Jugozapadnoj Rossii, t. I; *M. Hruševskyj* Istorija Ukrainy-Rusy. T. IV; *E. Golubinskij* Istorija russkoj cerkvi.

Algirdo vardo lietuviškosios draugijos J. A. V.: 1) Wilkes Barre, įkurta 1897, 2) Shenadoah Pa, įkurta 1900. 3) Gilberston, įkurta 1900.

Algis, vardas senovinės žemaičių dievybės, kurią Lasickis (De diis Samagitarum) būdina buvus „didžiųjų dievų pasiuntiniu" (angelus est summorum deorum). Akelaitis A. daro lyg kokiu Sokrato demonu, kuris „tartum sąžinė įsako vengt bloga ir daryt gera". Mierziński (Jan Łasicki 1870, 48) žodį kildina iš „alga", „algininkas" ir A. atmeta kaip dievybę; Usener-Solmsen (Göttern amen ^{2}1929, 86) gretina su latvių *elks* „dieveklis stabas", ir nurodo dar į *elkas,* šventa giria (Bezzenberger Beitr. I, 42 s.).

Algoa-Bay, atvira p. Afrikos įlanka, kurios vak. dalyje yra uostas Port Elizabeth. XVIII a. ją užėmė anglai, išstūmę pirmiau atvykusius olandus.

Algolagnia (gr.), lytinis pasitenkinimas dėl skausmo.

Algolas (ar.), žvaigždė β Persei. 1930 vidutinė vieta $AR = 3^{h}\ 3^{m}\ 36^{s}$, $\sigma = +40^{0}\ 41'\ 14''$. A. yra kintamoji žvaigždė, kurios ryškumas kinta tarp 2,3 ir 3,5 Jos kintamumą susekė Montanasi 1667. Kintamumo periodas yra $2^{d}\ 40^{h}\ 49^{m}$. Ž. kintamosios žvaigždės.

Algologija (bot.), mokslas apie dumblius (lot. Algae). Paryžiuje leidžiamas žurnalas Révue algologique, kurio uždavinys apimti visus mokslo darbus, liečiančius dumblius.

Algonkinai, 1) Š. Amerikos indėnų giminė. Senovėje jie buvo apėmę didelę dalį dabart. Jungt. Am. Valst. ir Kanados. Šiandien jų likučiai gyvena Saskačevano prerijose ir Labradore. 2) (Algonkin) Kanados nacionalinis parkas Ontario prov., apimąs 1,75 mil. ha.

Algonkiumas, Amerikos žemės sluoksnių eilė tarp pirminių kristalinių kalnų (ž.) ir kambrio (ž.). Suakmenėjimų retai sutinkama, nes jie deformuoti dėl šių padermių metamorfizmo veiksmų. Šiame periode pastebima vulkaniškų reiškinių. A. grupė suskaldoma į sudburiano (kvarcitinės ir eruptyvinės padermės), hurono (iki 3500 m storio kvarcitai, smiltainiai, skalūnai) ir Keweenawan'o (iki 1500 m storio eruptyvinės padermės, konglomeratai, smiltainiai). A. dar vadinamas: prekambrium, eozoikum, archeozoikum, agnostozoikum. A. užtinkama Škotijoje, r. Tiuringijoj, Silezijoj, Čekijoj ir kitur.

Algoritmas, skaičiavimo būdas, suvestas į taisyklę, arba apibrėžta taisyklė, kuria be jokių potyrių (ž.) galima spręsti matematiški klausimai. Pvz., kelių sveikųjų skaičių bendrojo didžiausiojo daliklio radimas nuosakaus dalijimo būdu yra A., o tų pačių skaičių bendrojo didžiausiojo daliklio ra-

dimas skaidymo vieniniais (ž.) sudauginamaisiais metodu nėra A., nes šis būdas negali būti vartojamas be potyrių visumos.

Algrewer (1502 — 1558), vok. tap. ir grav. Dürero mokinys.

H. W. Singer Die kleinen Meister, Bielefeld, 1908; *L. Rosenthal* La gravure, Paris, 1909.

Algupis, Kauno aps. Babtų val. k.; 1923 65 gyv.; 2 km nuo Babtų priepl.

Algupys, Kauno aps. upelis, Striūnos (Nevėžio) deš. intakas, 9,0 km ilgio. Versmės Vilkijos val. Raubatonių k. pievos, teka š. linkme pro Padauguvos dv. ir Padauguvėlės k., įteka į Striūną prie Algupio k. Babtų val. Baseino plotas 26 km² — šlapieji miškai.

Alhambra (arab.), maurų valdovų Nazridų pilis pietų Ispanijoj už Granados. Susideda

iš visos eilės statinių, kurie buvo statomi nuo 1213 iki XIV a. pirmosios pusės. Arabus iš Ispanijos išvijus (Granada buvo paimta 1492), daug kas sugriauta. Ypačiai Karolis V išgriovė dideles pilies dalis ir naujai perstatė. Gyvenamieji ir reprezentaciniai butai grupuojami apie du svarbiuosius kiemus, mirtų ir liūtų; abu XIV a. Mirtų kieme didelis vandens baseinas. Šios grupės salė perdengta charakteringais stalaktitų (ž.) skliautais. Liūtų kiemas vadinamas nuo 12 juodo marmuro liūtų, nešančių fontano alebastro indą.

Alhazen (m. 1100), arabų fizikas, savo paskelbtoj optikoj pirmas tiksliai aprašęs žmogaus akį.

Ali 1) (602 — 661), Muhammedo dukters Fatimos vyras ir 4 chalifas (656); kovojo su Sirijos gubernatorium Moavijum, 661 nužudytas (ž. šiitai ir fatimidai).

2) Janinos paša (1741 — 1822), vadinamasis Tepedilenli. Pasidaręs pietų Albanijos gubernatorium, A. užėmė (1788) Janiną ir pavergė suliotus (1803), bet 1820 turėjo atiduoti Janiną ir greit žuvo. Buvo didelis Europos kultūros šalininkas ir stengėsi reformuoti kraštą.

Davenport The life of Ali late vizir of Jannina, 1878; *Boppe* L'Albanie et Napoléon, 1914.

Ali Baba ir 40 plėšikų, viena arabų pasakų iš 1001 nakties rinkinio, Europoj sužinota, Galland'ui (ž.) ją išvertus prancūziškai. Lietuviškai M. Tvaraucko (ž.) perdirbta New Yorke išsp. 1883, Mahanoy City Pa. 1899 (ar 1900) (Istorija A. B.).

Alia, 1) Utenos aps. ir val. upelis, Rašės (Vyžuonos, Šventosios, Neries) deš. intakas, 15,4 km ilgio. Versmės Radžiūnų k., teka vak. linkme pro Degučių, Alių, Juškėnų k. iki Sirutėnų ež., toliau suka p. r. linkme pro Verbūnų k. ir prie Grušteliškio k. įteka į Rašę. Tiltas Utenos-Zarasų pl. 12,1 km. Baseino plotas 47 km². 2) A. ež. Trakų aps. Vievio val. 15 ha.

Aliai, Utenos aps. ir val. kaimas ir viens.; 1923 kaime 171 gyv., viens. — 6; 8 km nuo Utenos glž. st., vandens malūnas Draničėnuose.

Aliaska, Amerikos pusiasalis, 1530000 km² ir 60000 gyv. (1927), kurių apie 45% indėnai, kiti baltieji. 1867 Rusija, valdžiusi nuo 1741, pardavė Jungt. Am. Valst. už 7,5 mil. dol. Jos paviršių skiria Jukono upė dviem skirtingom dalim: pietine, aukštų kalnų sritim, ir šiaurine, lygesnių aukštumų. Aukšč. kalnas McKinley, 6187 m. Klimatas žiaurus, vidurinėje dalyje kontinentališkas su didele metine temperatūros amplitūda (ž.): sausio mėn. apie 33°C šalčio, liepos mėn. apie 15°C šilimos. Javų sėti negalima. Susisiekimas palaikomas daugiausia eskimų šunimis. Indėnai (atopaskų giminės), gyvena viduryje, verčiasi kailinių žvėrių medžiokle. Eskimai gyvena paupiais ir verčiasi žuvų ūkiu. Aukso pirmąkart užtikta 1870. Jo daug surasta 1896 Klondyko (Jukono intakas) upėje ir 1898 Gavardo pusiasalyje. Nuo tada pradėjo plaukti į šią sniego kalnų žemę minių minios aukso ieškotojų, kurių daugumas dėl žiaurių gyvenimo sąlygų ten ir mirė. Nuo 1870 iki 1910 rasta čia aukso už 190 mil. dolerių. A. randama vario ir akmens anglies. Žymiausi

Aliaskos kalnų vaizdas

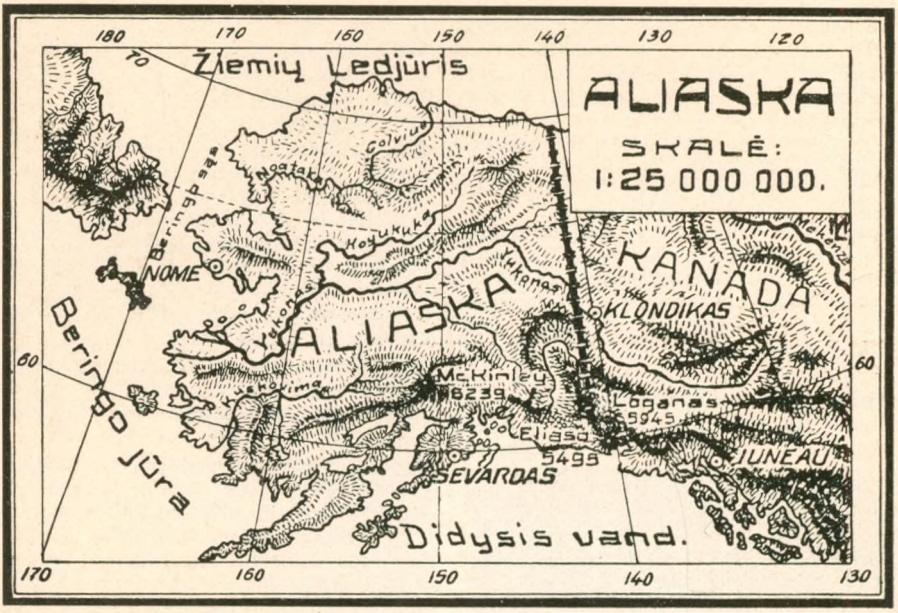

miestai Juneau (3000 gyv.) ir Fairbanks (4000 gyv.), Douglas, Nome, Ketchikan.

Alyattes (apie 605—556 pr. Kr.), Lidijos valdovas, Krezo tėvas, sukūręs Lidijos didžiąją valstybę; karstas išlikęs Sarduose.

Alibert Povylas Pranas (g. 1873), prancūzų poetas lyrikas.

Alibi (lot. kur nors kitur), buvimas kitoje vietoje nusikaltimo metu kaip įrodymas nekaltumo. Svarbus įrodymas baudž. ir civ. teisme. Teismo žargonu alibistas — liudininkas, kuris įrodo kaltininko alibi.

Alicante (sk. Alikante), Valencijos (Ispanijoj) miestas ir uostas prie Viduržemio jūros; 65.000 gyv.; jo apygardose gaminamas to paties vardo vynas. Plačiai lankomas žiemos kurortas.

Alidada, prietaisas (judamoji liniuotė), vartojamas instrumentuose kampams matuoti, tiksliau jiems atskaityti. Ž. geodezijos instrumentai.

Aliejus, augalų riebalai, kurie galima išspausti presu arba ištraukti (ekstrakcija eteru, benzinu, sieros anglimi ir k.) iš riebiųjų sėklų, pvz., linų sėmenų, kanapių, aguonų, saulėgrąžų, rapso, riešutų ir kt. Išdžiovintus grūdus rupiai sumala arba sugrūda ir tam tikrais presais spaudžia: iš 40% riebalingumo sėmenų pirmu presavimu išspaudžia apie 25% A.; išspaudus vėl trupina, mala ir iš jų išspaudžia dar bent 7% A.; išspaudose, kurias vartoja pašarui, lieka 6—9% riebalų. A. vartojamas valgiui, muilui gaminti, alyvai (ž.) ir kt. technikos ir ūkio reikalams. Kai kurios A. rūšys (sėmenų, kanapių, aguonų) pasižymi tuo, kad bestovėdamos ore ilgainiui prisijungia deguonies (oksiduojasi), džiūsta ir virsta gana tvirta, miklia dervos pavidalo mase; džiūstąs sėmenų A. daugiausia vartojamas aliejiniams dažams gaminti. Tik išspaustas sėmenų A. yra drumstas; pridėjus druskos, ramiai bestovėdamas saulės šviesoje skaidrėja; išteptas ant plokštelės per 4—7 d. išdžiūsta; virintas A. džiūsta daug greičiau.

Eibner Ueber fette Oele und Oelfarben, 1922.

Alifatiniai junginiai, didžiulė eilė org. junginių, kurie galima laikyti angliavandenilio metano dariniais. Jie taip pat vadinami riebiosios eilės junginiais, kadangi į jų skaičių įeina taip pat ir riebalai.

Aligatorius (Alligator) (isp. el lagarto — driežas), krokodilų būrio genties pavadini-

mas. A. missisipiensis, ilgu, plačiu, suplotu, lydeką primenančiu snukiu, gyvena Šiaurės Amerikoje. Kitaip kaimanas.

Alighieri ž. Dante.

Alijošiškiai, Tauragės aps. Šilalės val. kaimas ir dvaras; 1923 kaime 94 gyv., dv. — 22; 18 km nuo Tauragės glž. st.

Alikvantiškoji dalis (lot.), dydžio arba skaičiaus dalis, kuria jis negali būti padalytas be liekanos. Pvz., sveikieji skaičiai 2, 4, 5, 6, 7 ir 8 sudaro 9-ių alikvantiškąsias dalis.

Alikvotiškoji dalis (lot.), dydžio arba skaičiaus dalis, kuria jis gali būti padalytas be liekanos. Pvz., sveikieji skaičiai 2, 3, 4 ir 6 yra 12-os alikvotiškosios dalys.

Alilas, nepatvari organinė atomų grupė $CH_2{=}CH$ —, kuri galima įvesti į junginius. Ji, pvz., yra alilo alkoholyje ($CH_2{=}CH.CH_2OH$), kurio pasidaro šildant oksalinę rūgštį su glicerinu. A. sulfido esti garstyčių ir česnako aliejuje.

Alilenas, metilo acetilenas ($CH_3C{=}CH$), nesotus acetileno eilės angliavandenilis. Sieros rūgšties įtakoje trys jo molekulos persigrupuoja į simetrišką trimetilį benzolą.

Alimentai, sumos, kurias turi mokėti tėvai, vyras ir giminės išlaikyti vaikams, žmonai ar giminėms.

Alimentarinis (lot. alimentum, maistas), priklausąs maisto virškinimui.

Alinamasis karas (ž. karas), Renesanso (ž.) laikais pažiūros į karą buvo dvejopos. Vieni tvirtino esą pageidautinas karas staigus, vienu, dviem smūgiais sunaikinąs priešą; kiti laikėsi nuomonės, kad iš pradžių reikią priešas gerokai nusilpninti, ginkluotas su priešu susirėmimas užtraukti, naikinant miestus, sodybas ir šiaip turtą, o tik priešui nusilpus pribaigti. Antroji teorija ypač buvo palaikoma italų karo rašytojo Machiavelli (ž.) ir laikėsi Europoje, kol Gustavas Adolfas (ž.), Fridrichas Didysis (ž.) ir pagaliau Napoleonas (ž.) tas pažiūras praktiškai sugriovė.

Alinava, 1) Panevėžio aps. Piniavos val. (Bonkiškio) k.; 1923 52 gyv.; 17 km nuo Panevėžio glž. st. 2) Ukmergės aps. Musninkų val. viens.; 1923 5 gyv.; 31 km nuo Žaslių glž. st. 3) Ukmergės aps. Žemaitkiemio val. viens.; 1923 13 gyv.; 16 km nuo Ukmergės glž. st.

Alinda, 1918 Wolfo rastas planetoidas (ž.).

Alioniai, 1) Ukmergės aps. Pabaisko val. k.; 1923 210 gyv.; 11 km nuo Ukmergės glž. st. 2) Ukmergės ap. Širvintų val. k.; 1923 376 gyv.; 39 km nuo Ukmergės glž. st.

Aliosa (Alesa), Trakų aps. Vievio val. upelis, Neries kair. intakas, 11,6 km ilgio. Versmės Jodelių k., teka per Aliosos ež., pro Auseniškių dv. ir k., Liepiku, Alesnikų, Pilypiškių, Šaltupkos, Medžiolų k. ir įteka į Nerį 106,4 km Padaliosės k. Intakai: 7,6 km kair. Želva, 6,5 km deš. nežinomas. Baseino plotas 75 km². Vandens malūnai Pilypiškiuose ir Padaliosėje.

Alypin, dirbtinis alkoidas. Vartojamas medic. vietinės anestezijos tikslams vietoj kokaino.

Alypius (apie 354—430), šventasis (šventė VIII 15), Tagostės vyskupas, šv. Augustino (ž.) mokinys ir draugas; drauge klajojęs dvasiniu atžvilgiu, drauge krikštytas ir tais pačiais metais miręs.

Alisma ž. dumblialaiškis.

Ališan Leontijus (1820—1901), armėnų archeologas ir tautinis poetas.

Ališauskas Kazys (g. 1898 III 29 Meškučių k., Šumskų v.), kap. Mokėsi Marijampolės gimn. 1919 I 15 stojo savanoriu į 2 p. p. Karo mokyklos I laidą baigė 1919. 1926 baigė aukštuosius karininkų kursus. Parašė knygą: „2-as pėst. D. L. kun. Algirdo pulkas kautynėse ties Giedraičiais" (1928).

Ališius J., Amerikos lietuvis, 1895 bendradarbiavo „Vienybėj Lietuvninkų".

Ališkiai, Rytprūsių kaimas, Įsrūtės aps. Beržkalnių par.

Alyta 1) Kazys g. 1879 Karklupėnų k., Kaupiškio val., Vilkav. aps.), pulk. leit., mokėsi valsčiaus mokykloj, Virbalio m. mokykloj ir Liepojos gimnazijoj. 1905—14 buvo vienas aktyviausių Vilniaus lietuvių vaidintojų būrelio dalyvių (savitarpiečių „Rūtos"), žymiausias tų laikų mūsų komikų. Didžiajam karui kilus mobilizuotas, dalyvavo jame ligi galo. Lietuvos kariuomenėj tarnauja nuo 1918 (pirmasis paskyrimas — Vilniaus gelžk. stoties komendantas 1918 gruodžio m.), kurį laiką buvo artilerijos pulko vadas. Parašė 3 veiksmų komediją „Ant bedugnės krašto", gavusią pirmojo L. K. Blaivybės Dr-jos konkurso premiją (išsp. Vilniuje 1913 ir 1918). Jo vertimai: A. Fredro „Žvakutė užgeso", 1 v. kom. (1919 Vilniuje), Brandon „Karolio teta", 4 v. kom. (išleista 1923 „Švyturio"), „Tarnas padėjo", 1 v. kom., perdirbinys iš rusų kalbos, daug kartų vaidinta iš rankraščio, žuvusi.

2) Mykolas, Amerikos lietuvis, 1909 Plymouth Pa sudarė ir paskelbė Kalinio dainą su gaidomis.

Alitas, molio uola, daugiausia iš aliuminio pusantradeginio hidratų.

Alytaus apskritis plyti abipus Nemuno vidupio vidurio ir užima 2826 km² geogr. plo-

to, be didesniųjų vandenų — 2742 km². A. A. 1923 buvo 109678 gyv.; 1930 124147 gyv. Vienam geogr. km² 43,9, o vienam km² ploto be didesniųjų vandenų — 45,3 gyv. Pagal ploto didumą A. tenka 7 vieta, o pagal gyventojų tirštumą (neįskaitant didžiųjų miestų plotų) 4 vieta Lietuvoj. Administraciniu atžvilgiu A. padalytas į 20 valsčių: Alytaus, Antnemunio, Alovės, Butrimonių, Daugų, Jėzno, Krokialaukio, Liškiavos, Merkinės, Miroslavo, Metelių, Nedzingės, Nemunaičio, Nemaniūnų, Pivašiūnų, Seirijų, Stakliškių, Simno, Udrijos ir Varėnos. A. A. yra ledynų kilmės; tų ledynų sąvartų pietinėj Lietuvos daly, v. ir A. A. yra suversta gana storai. Po tomis sąvartomis palaidoti senesnių gadynių sluoksniai. Be kreidos sluoksnių, žemės gelmėse, senesnių geologinių gadynių (ž.) sluoksniuose esama druskos; tatai rodo Birštono ir kiti mineraliniai šaltiniai (ž.). Apskrities paviršius gana aukštas: didžioji dalis yra per 100 m aukštumo; nemaža vietų yra 150 — 180 m a., yra ir aukštesnių. Tūlos vietos kalvotos, duobėtos, tačiau tas kalvotumas kur kas mažesnis, lėkštesnis, kaip Žemaičių aukštumų. Tūlose gilesnėse duobėse telkšo ežerai arba ruduoja užaugusių ežerų balos. Gausūs apskr. ežerai (jų yra 145; visų ploto 9465 ha; ežerų ploto didumo atžvilgiu A. tenka 3 vieta Lietuvoj) seniau, kai tūli iš jų nebuvo užaugę balomis, be abejo buvo dar gausesni. Tačiau tiek šių dienų, tiek ir gausesni mūsų istorijos apyaušrio ežerai tėra tik liekanos buvusių šių dienų A. A. didžiulių vandens susitvenkimų poledynio gadynėj, kai betirpstą ledynai ėmė trauktis į žiemius, o Nemunas dar nebuvo prasiskrodęs per aukštumas. Kur šiandie stovi Leipalingis, Liškiava, Merkinė, Nedzingė, Perloja, Varėna ir kt. miesteliai, būta susitvenkta didžiulio ežero, kitose vietose būta mažesnių, bet už mūsų dienų daug didesnių ežerų. Sunkaus molio dirvožemio plotai tėra tik apie Krokialaukį ir Udriją kairiojoj Nemuno pusėj ir apie Butrimonis (daug mažesnis už minėtuosius) dešiniojoj; didžiąją apskrities žemių pusės dalį užima lengvos molynės; pagal kairiąją Nemuno pakrantę (vietomis ir pagal dešiniąją) eina čia plačiau, čia siauriau smėlingas dirvožemis; apskrities pietryčių dideli plotai yra lakaus smėlio; yra grynų smėlynių ir kitose apskrities dalyse (į žiemvakarius nuo Dusios ež., tarp Dusios ir Metelio ež. ir kt.), bet nedideli plotai. Balos išsimėčiusios po visą apskritį, jos yra daugiausia kilusios ežerams užaugant. Kadangi apskrity gausu smėlynių ploto, daug lengvų molynių, tai pirmos rūšies žemių negausu. Ariamos žemės plotas kartu su sodybomis sudaro 54,1%; tuo atžvilgiu A. tenka 4 vieta Lietuvoj. Pievų ir ganyklų čia tėra tik 22,9%; miškų 14,7%, daugiausia spygliuotų. Kitokių žemių yra 8,3%. Apskrity pušynų yra 52% miškų ploto, eglynų — 21%, beržynų — 13%, drebulynų — 8%, alksnynų — 2%, ąžuolynų — 4%. Gyventojų daugumas (87,21%) lietuviai dzūkai, kuriuose dar gausiai yra išlikę visokių burtų, pasakų, padavimų, dainų. Be lietuvių, dar gyvena apskrity 7,05% žydų, 3,62% lenkų, 0,69% rusų, 0,38 vokiečių, 0,17% totorių, 0,01% latvių ir 0,64% kitų tautybių (1923). Gyventojų prieauglio atžvilgiu A. A. tenka pirmoji vieta iš Lietuvos apskričių. Gyventojų kultūros, plačia prasme, atžvilgiu reikia skirti kairiosios ir dešiniosios Nemuno pusės gyventojai. Rytinėj, dešiniojoj daly gyventojai suvargę, gyvena dažnai sukrypusiose trobose, o vakarinėj, kairiojoj daly sodybos gražesnės ir švaresnės; namai gražiai sutvarkyti; tvoros neišvirtusios; sodai prižiūrėti, laukai geriau įdirbti. Taip yra labiausiai žieminėj dalyj, tačiau ir pietinėj daly, kur dar yra ištisų sodžių, tatai dažniausiai pastebima. Rytinės dalies kairiosios Nemuno pusės dirvožemis pagrindu nesiskiria nuo dirvožemio dešiniojoj Nemuno pusėj. Priežasčių kultūros skirtingumo tenka ieškoti skirtingam praeities likime. Šiai daliai kiek yra padarę įtakos ir tat, kad 1795 ji buvo priskirta prie Rytprūsių, o kiek vėliau — Napoleono įkurtai Varšuvos kunigaikštystei. Čia buvo įvestas Napoleono kodeksas su visais padariniais, įsikūrė kiek vokiečių, imta skirstytis vienkiemiais, nors pietinė dalis tada liko neišsiskirsčiusi, baudžiava buvo anksčiau panaikinta. Keliai už tūlų apskričių patogesni tuo atžvilgiu, kad gausiau plentų, kuriuos rusų valdžia yra tiesusi strateginiais sumetimais. Geležinkelių maža, nes tik vienas (Varėna-Alytus-Šeštokai) teeina skersai apskritį iš rytų į vakarus. Kai lenkai užėmė Vilnių, šis geležinkelis buvo pasidaręs bereikšmis, nes nebuvo sujungtas su šių dienų Lietuvos centru — Kaunu. Tik nutiesus Kazlų - Rūdos - Marijampolės - Šeštokų geležinkelį, ir Varėnos-Šeštokų geležinkelis pasidarė reikšmingas, nors kai kurioms apskrities dalims, ypač pietinei, jis toli. Pietinės apskrities dalies ūkiui, miestelių ūgiui labai kenkia lenkų valdomo Vilniaus - Gardino geležinkelio atkirtimas. Geležinkelių trūkumą gerokai papildo plentai, kuriais visomis kryptimis važinėja autobusai. Nemuno vaga per A. A., nors iš senovės daug kartų tvarkyta, ir šiandie nėra patogi, todėl susisiekti ir prekėms gabenti ja beveik nesinaudojama (ž. Nemunas).

A. A. svarbesnės gyvenamos vietos: Alytus (miestas); miesteliai: Butrimonys, Daugai, Jėznas, Liškiava, Merkinė, Miroslavas (Slabada), Nemunaitis, Nedzingė, Seirijai, Stakliškiai, Simnas, Varėna, Perlojus, Punia; bažnytkaim.: Alovė, Akmuo, Krokialaukis, Meteliai, Pivašiūnai, Rumbonys.

Žymiausioji A. A. dalis nuo 1589 sudarė vad. A. ekonomiją, karališkus dvarus. Apie XVIII a. pusę ekonomija buvo dalijama į Alytaus, Bartininkų ir Ščebros gubernijas; antroj XVIII a. pusėj šio padalijimo vietoje įvestas padalijimas į raktus: Alytaus, Dabkiškių, Krokialaukio, Žuvintų, Krosnos, Gulbiniškių, Skersabalių, Jonavos, Bartininkų, Pajevonio, Tauravos, Suchožekų, Ščebros ir Pamarių. 1783 visoj ekonomijoj skaityta 2696 val. ir 29 margai, 11.438 gyvent. (6201 vyr. ir 5.237 mot.). Apie 1686, dėl visiško krašto nualinimo, ekonomijoj buvo panaikinti dvarai ir žemė atiduota valstiečiams činšo teisėmis; 1766—1768 žymiausioj ek. daly panaikintas činšas ir vėl įvesta baudžiava, kar. dvaruose einama.

Alytaus Dzyvas, savaitinis laikraštis, nuo 1931 einąs Alytuje. Red. leid. Adomas Vilimas.

Alytaus vandens matav. stotis prie med. tilto per Nemuną, kair. krante, 361,6 km nuo jo žiočių. Įsteigta 1916; Lietuvos observ. nuo 1919 V. 15. Matuoklė prie tilto tauro ir geležiniai reperiai. Matuoklės nulis 57,016 m aukščiau jūros. Vand. horizontai: aukšč. 6,73 m. (1931 IV 30), bet 1889 turėjo būti apie 7,20 m, o 1829 apie 7,80 m; žemiaus. — 0,58 m (žemiau nulio, 1921 IX 2—3), vidut. 0,76 m. Baseino plotas 42670 km². Didžiausias vandens debitas 3000 m³/sek, vidut. 270, minim. 85m³/sek. Didž. vandens greitis pavasarį 3,0 m/sek, vasarą 1,2 m/sek, žiemą 0,8 m/sek.

Aliteracija (iš lot. ad+littera), sąmoningas ar nesąmoningas kartojimas vienam posaky, vienoj ar keliose eilėraščio eilutėse tų pat raidžių, skiemenų tam tikram garsiniam efektui sudaryti (melodingam, šiurkščiam, kakofoniškam ir t. t.); A. tuo būdu yra stilistinė, dažniausiai poetiško stiliaus priemonė. Rašytojai, ypač poetai, garsinių efektų padedami, galingiau veikia skaitytoją. Simbolistai labai plačiai vartojo A., bet jos pavyzdžių galima rasti ir senovės raštuose, poezijoj (pvz., Vergilijaus kūryboj), ir vidur. amžių kūryboj. Ekspresyvi A. yra žinomam Cezario posaky: Veni, vidi, vici. Rusų poeto Žukovskio eilės: I slyšen byl mnie šum ručjov, bieguščich, bjuščich po skalam... yra ryškus pavyzdys A., pamėgdžiojančios gamtos garsus, šiuo atveju, kalnų upelių srovenimą. Prancūzų poeto Verlaine'o eilutė: Les sanglots longs des violons de l'automne... turi sugestuoti rudens melancholiją A-omis o, on. Lietuviškos A. pavyzdys galima rasti kad ir šioj patarlėj: lašas po lašo ir akmenį prakala.

Alytes obstetricans, artima rupūžėms amfibijų rūšis. Patinas apsivynioja pasturgalines kojas ikrų virvute ir slapstosi su jais. Po 8—12 d., pasiruošus jaunikliams išsiristi, eina trumpam laikui į vandenį, kad juos ten paliktų. Gyvena Europos pietų vakaruose.

Alytienė-Antanavičiūtė Marija (1886 Kobilniko dvare, Švenč. ap.—1917 Saratove). Jos tėvas politinis tremtinis Sibire. Išėjo Vilniaus mergaičių gimnaziją. 1908 ištekėjo už Kazio Alytos (ž.). Drauge su juo veikliai dalyvavo Vilniaus liet. vaidintojų darbe ne tik kaip viena žymesnių vaidintojų (Živilė ir k. herojiškos rolės), bet ir vertėja (komedija „Kurčias žentas"). Be to, išvertė eilėmis visą seriją (apie 30 knygučių) pirmųjų paveiksluotų lietuviškų knygų vaikams, 1910—1911 išleistų Vilniuje J. Zavadskio. Rankraštyje liko jos versta „Filotea", daug lenkiškų eilėraščių ir pluoštas muzikos kompozicijų.

Aliturginės, tokios dienos, kuriose nelaikoma mišių; lotynų apeigose toks yra tiktai Didysis Penktadienis.

Alytus, to paties vardo apskrities miestas, stovi aukštutinėj daly Nemuno vingio, panašaus į raidę S. Miestavietė ir apylinkės 120—160 m aukščiau jūros lygio. Per tas aukštumas besigrauždamas, Nemunas čia turėjo pasidaryti vingrus. Iš pietų pusės miestą prieina sveikas, sausas pušynas. Miestas išsistatęs abiejose Nemuno pusėse; abi dalis jungia tiltas. Namų, be priemiesčių, 839: mūrinių 55, medinių 784; gatvių 29. Gyventojų apie 7500 (1923 — 6322), 5000 lietuvių, 2300 žydų, 150 lenkų, 30 rusų ir 20 vokiečių. Miestui augti sąlygos gana patogios: didelis gerų kelių centras (be vieškelių, šiaip kelių, Nemuno bei geležinkelio, mieste kryžiuojasi 5 plentai), plačių apylinkių įtraukiamasis centras, neblogai sujungtas su Kaunu. Įvairių smulkesnių ir stambesnių prekybos įmonių 226 ir apie 30 smulkių dirbtuvių ir pramonės įstaigų (2 gariniai malūnai su lentpiūvėmis, ūkio mašinų dirbtuvė, elektros stotis ir kt.): tik 15 iš jų tedirbama daugiau kaip po 5 darbininkus, be šiaip tarnautojų bei savininkų, o iš viso jose tedirba vos 100 dar-

Alytaus miesto vaizdas

bininkų. Kitose dirbtuvėse bei įmonėse dirbama mažiau kaip po 5 darbininkus. Kultūros švietimo įstaigos: a. Aukštesnioji miškininkystės mokykla, įkurta 1927 dešiniosios Nemuno pusės daly, Saratovo kareivinėse. Mokslas 2 metų. Mokykloj dirba 4 etatiniai ir 5—6 laisvai samdomi m-jai. M-la turi savo žinioj 15,500 ha žemės. Steigiamas m-los muziejus. b. Gimnazija įsikūrė 1919 rugsėjo mėn. Tais pačiais metais spalių m. lenkų kariuomenei puolus Seinus ir ten uždarius „Žiburio" gimnaziją, dalis jos mokinių persikėlė į A. gimnaziją. Nuo lapkričio 1 d. atidaryta trečioji klasė. Iki 1925 gimnazija buvo valdžios ir savivaldybės šelpiama, nuo 1925 valdžios žinioje. c. Vidurinė žydų m-la įsteigta 1919. Pirmaisiais metais buvo atidarytos 2 klasės, o 1925 — 4. d. Žemesnioji žemės ūkio m-la įkurta 1929 rengti kraštui sąmoningų ūkininkų ir šeimininkių. M-lai laikinai pavestas dviejų aukštų namas ulonų pulko kareivinėse. Praktikos darbams paskirtas Alytaus dvaro centras iš 43 ha žemės. Mokslas trunka dvejus metus. e. Žemės ūkio draugija suorganizuota 1923, dabar turi apie 800 narių. Nuo 1919 mieste buvo vartotojų bendrovės krautuvė. 1927 tą krautuvę perėmė žem. ūkio d-ja. Dabar ji turi krautuvę smulkesnių prekių ir žemės ūkio įrankių, mašinų, trąšų sandėlį. Apskrity d-ja turi tris skyrius ir dar kelis organizuoja. Savivaldybės 1929 biudžetas siekė 101,985 lt. Pajamos: nekilnojamojo turto mokesčių 28,380 lt., mokesčio nuo prekybos ir pramonės 15.755 lt.; butų mokesčio 15000 lt.; rinkliavų 8700; pajamų iš miesto įmonių 1000 lt.; grąžintų išlaidų ir pašalpų 850 lt.; įvairių pajamų 1300 lt. Miesto ligoninė išaugo iš buvusios rusų „Miestų sąjungos" ligoninės sergantiems šiltine. 1917 ji pavadinta „civiline ligonine" ir perkelta į kareivines su skyriais: vidurių ligų, moterų ligų, apkrečiamųjų bei odos ligų, veneros ligų ir chirurgijos. Ligoninė yra savivaldybės žinioj. I s t o r i j a. A., kaip ir daugelio mūsų miestų, pradžia amžių glūdumose. Nėra žinios, kada kas pradėjo jį kurti. Nuo Algirdo laikų A. buvusi medžio pilis. Kartu su Merkine ir kitomis pilimis paliai Nemuną sudarė pirmutinę Lietuvos apsaugos liniją nuo kryžiuočių puolimų. Kryžiuočių žygių keliai į Vilnių eidavę per A. ir čia XIV a. įvykdavo dažnų susidūrimų. 1377 kryžiuočiai įsibrovę į Alytaus žemę, ją nuplėšę pargrįžę su didžiu grobiu ir belaisviais. 1392 čia įvyko smarkus susidūrimas tarp kryžiuočių ir jų talkininkų anglų. 1536 A. su visais kaimais Žigimanto Augusto buvo duotas iki gyvos galvos Jonui Zaberezinskiui, Liet. maršalkai, kuris įkūrė A. kat. bažnyčią su klebonija, aprūpinęs ją

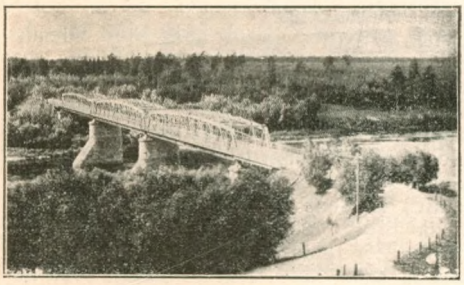

Alytaus Nemuno tiltas

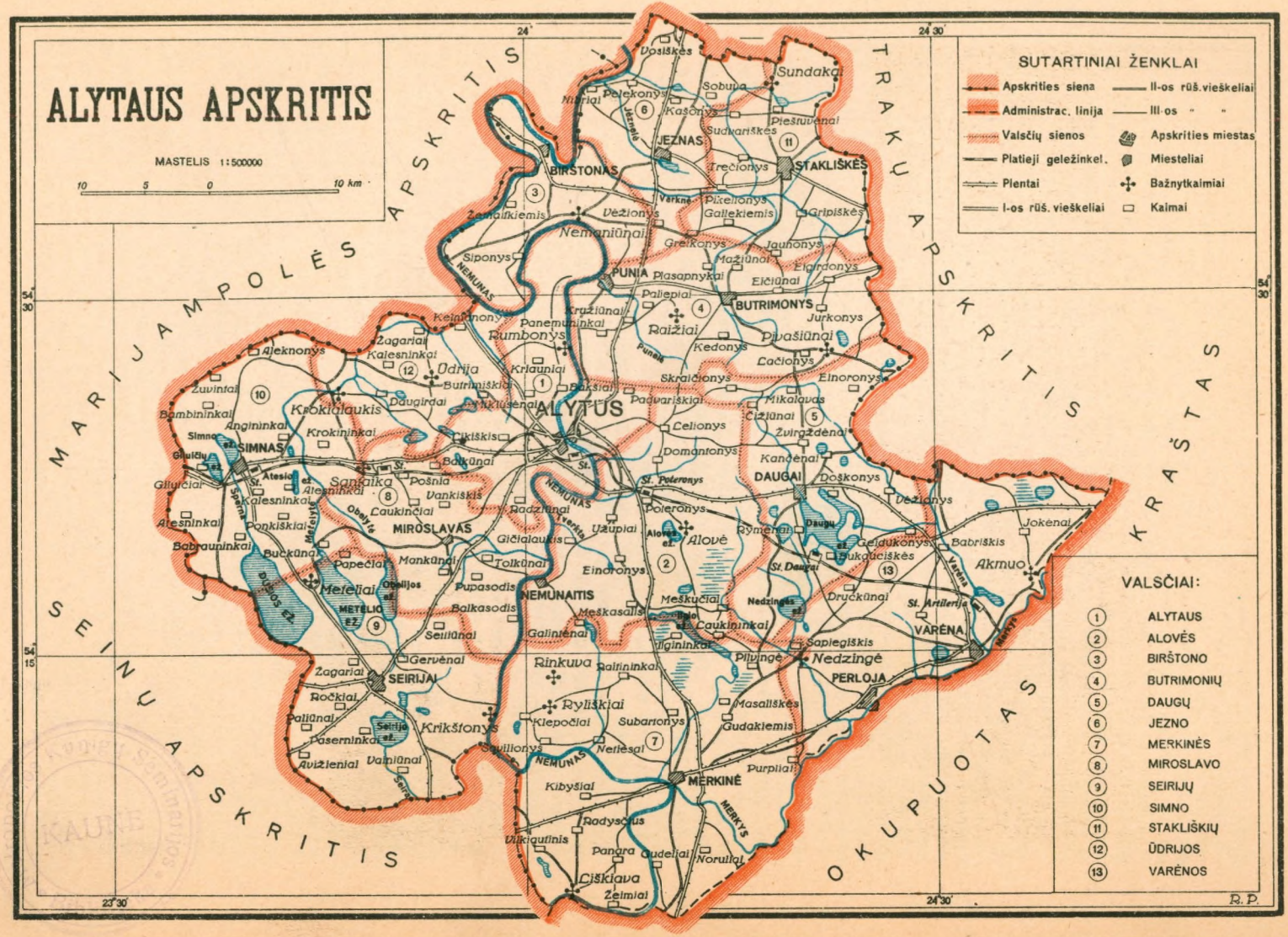
ALYTAUS APSKRITIS
MASTELIS 1:500000
10 5 0 10 km
MARIJAMPOLĖS APSKRITIS
TRAKŲ APSKRITIS
KRAŠTAS
SEINŲ APSKRITIS
OKUPUOTAS
SUTARTINIAI ŽENKLAI
Apskrities siena
Administrac. linija
Valsčių sienos
Platieji geležinkel.
Plentai
I-os rūš. vieškeliai
II-os rūš. vieškeliai
III-os " "
Apskrities miestas
Miesteliai
Bažnytkaimiai
Kaimai
VALSČIAI:
1 ALYTAUS
2 ALOVĖS
3 BIRŠTONO
4 BUTRIMONŲ
5 DAUGŲ
6 JEZNO
7 MERKINĖS
8 MIROSLAVO
9 SEIRIJŲ
10 SIMNO
11 STAKLIŠKIŲ
12 ŪDRIJOS
13 VARĖNOS
ALYTUS
JEZNAS
BIRŠTONAS
STAKLIŠKĖS
PUNIA
BUTRIMONYS
DAUGAI
SIMNAS
MIROSLAVAS
NEMUNAITIS
SEIRIJAI
MERKINĖ
PERLOJA
VARĖNA
Nedzingė
Alovė
Meteliai
Ūdrija
Krokialaukis
Rumbonys
Raižiai
Pivašiūnai
Nemaniūnai
Rinkuva
Ryliškiai
Krikštonys
Ciškiava
Sandakai
Sobuva
Kašonys
Trečionys
Pikelionys
Gailekiemis
Grėkonys
Jaunonys
Mažiūnai
Eigirdonys
Eičiūnai
Jurkonys
Kedonys
Lačionys
Einoronys
Mikalavas
Čižiūnai
Žvirgždėnai
Kandėnai
Doškonys
Vėžionys
Jokėnai
Akmuo
Babriškis
Gelžukonys
Bukaučiškės
Drucкūnai
Sapiegiškis
Pilvinge
Masališkės
Gudakiemis
Purpliai
Kibyšiai
Radysčius
Vilkiautinis
Panara
Gudeliai
Norulai
Žeimiai
Žuvintai
Bambininkai
Angininkai
Krokininkai
Aleknonys
Kalesninkai
Žagariai
Butrimiškiai
Daugirdai
Mikliušėnai
Kriaunlai
Panemuninkai
Kelmianonys
Čikiškis
Balkūnai
Šamaika
Pošnia
Vankiškis
Caukinčiai
Mankūnai
Papečiai
Tolkūnai
Pupasodis
Balkasodis
Seitiūnai
Gervėnai
Žagariai
Ročkiai
Paliūnai
Pasernikai
Avižieniai
Valniūnai
Gilučiai
Atesninkai
Babrauninkai
Ponkiškiai
Bučkūnai
Kalesninkai
Atesninkai
Alesninkai
Spema
Metelio
Obelijos
Dubisos
Nemunas
Varkna
Jėžnė
Punia
Merkys
Varėna
St. Daugai
St. Poleronys
St. Artilerija
Nedzingės
Alovės
Daugų
Žuvintas
Dusios ež.
Metelio ež.
Seirijo ež.
Seima
Merkinės ež.
Ciškiavos ež.
Kaunas
R. P.

žemėmis ir išlaikymu ir nustatęs taksą už dvasinius patarnavimus. Klebonui pareiga buvusi turėti vikarą lietuvį ir laikyti trejas savaitines mišias. 1818 kun. Kaminskis išmūrijo naują bažnyčią, restauruotą 1930. Zaber. mirus Žigim. Aug. A. dovanojo savo žmonai Barborai Radvilaitei. Tačiau vėliau tie turtai buvo pakeisti kitais, ir A. virto karaliaus ekonomija. 1581 VI 15 A. suteikta miesto teisės, patvirtintos 1740 XII 17 (ženklas trys lelijos). 1775 iš Trakų ir Merkinės buvo perkelti pavieto teismai, nes A. stovėjo apie vidurį Trakų pavieto, tai žmonėms lengviau buvo pasiekiamas. Miestas pakilo. Ši dešiniosios pusės Nemuno A. dalis, kuri senovėj vaidino taip žymų vaidmenį, šiandie yra kur kas mažesnė už kairiąją, suvalkinę, kuri yra A. miesto gyvenimo centras. Senovėj būta atvirkščiai, nes XIII a. Prūsų krašte įsigalėjus kryžiuočiams ir ėmus naikinti mūsų kraštą, gyvenusiems į vakarus nuo Nemuno vidupio sudaviams bei kuršiams teko su jais kruvinai grumtis (1276—1283). Tų sričių gyventojai arba buvo išmušti, pavergti arba pasitraukė tiems kariautojams iš kelio. Jų kraštas virto negyvenama dykuma, užaugusia miškais. Esant tokiai būklei, negalėjo augti ir kurtis suvalkinė A. dalis. Kairioji dalis buvo ir visai atlapa kryžiuočių puolimams, tuo tarpu vilniškę gynė ligi neužšalęs Nemunas, jei kryžiuočiai atsibastytų tiesiu sausu keliu. Tiktai lietuviams su lenkais nugalėjus kryžiuočius ar padarius juos nebe taip pavojingus, Nemuno vidupio vak. daly prasidėjo lietuvių kūrimasis, nes branduolinėse Liet. srityse jau buvo gan gausu ir gyventojų. Tada galėjo kurtis ir augti ir suvalkinė A. dalis, ypač gal ir dėl to, kad persikėlimas per Nemuną nevisada buvo ne tik patogus, bet ir galimas (rudens, pavasario potvyniai). Suvalkinėj pusėj prieš 1795 stovėjo maža medinė bažnyčia su šventorium ir kapais. Miesteliukas buvo vilniškio A. priemiestis. Ta bažnyčia stovėjusi toj vietoj, kur šiandie yra priešais bažnyčią aikštelė. Ji ilgą laiką yra buvusi vilniškės parapijos bažnyčios filija. Tiktai 1795 dalybomis Nemunas pasidarė riba tarp prūsiškų (Suvalkų krašto) ir rusiškų (vilniškės dalies) žemių. Abidvi dalys liko įvairioms valstybėms priklausomos, ir iš filijos buvo padaryta parapija. 1797 kun. Pietaris tampa pirmuoju naujosios parapijos klebonu, Kiek vėliau pastatyta medinė varpinė. 1830 pastatyta nauja bažnyčia. 1905 bažnyčia buvo perstatyta. 1827 suvalkiniam A. dar tebuvę tik 43 namai su 289 gyventojais, 1860 būta 79 nam. su 626 g. (iš jų 260 žydų); 1886 jau būta 149 namų su 843 g. Vilniškėj A. daly tais pačiais 1886 buvo 75 nam. su 926 gyv. (žydų 290). Rusų valdžia apie 1890 sumanė A., neblogą strateginį punktą, padaryti trečiaeile tvirtove su kariuomenės įgula. 1898 pušyne buvo pastatytos kareivinės, A. sujungtas plentais su Kalvarija, Seinais ir Daugais. Be to, buvo nutiestas nuo Varėnos per A. — Suvalkus į Gardiną geležinkelis. Vokiečių buvo pravestas tarp Vilniaus ir Kalvarijos prekybos kelias. Fortifikacijos darbai, plentų tiesimas, statyba gyventojams davė uždarbio. Tie darbai tepasibaigė tik 1900. Sujungimas A. gerais keliais su plačiomis įtraukiamomis apylinkėmis pagyvino prekybą ir miesto augimą. Duodavo uždarbio ir stovėjusios rusų kariuomenės dalys. Rusų kariuomenės reikalams cerkvė statyta prieš 40 metų; dabar ji paversta lietuvių kariuomenės įgulos bažnyčia. A. reikšmės pakitėjimui nepr. Lietuvoje charakteringas ir augimas jame periodinės spaudos. Prieš did. karą maža kas čia ir lietuvišką knygą matė. O nuo 1919 nuolatos bandoma savo provincijos spauda įkurti, ar tai leidžiant hektograf. jaunimo laikraštėlį, ar net ir spausdintą laikraštį. Įvairiais laikais čia ėjo: Abstinentas (1925), Alytaus Dzyvas (1931), Aušros spinduliai (1922), Dainavos šaulys (1927), Dzūkas (1927), Dzūkų Bizūnas (1923), Kanklužių Aidas, Kotas (1927), Mūsų Draugas (1927), Pelėda (1921), Svirplys, Tikrasis Kelias (1925) ir kt. 1863 VI 20 ties A. įvyko kautynės tarp sukilėlių, Suzino, ir rusų, kap. Šteino vadovaujamų. Rusai buvo atremti. Didžiojo karo metu, rusų be pasipriešinimo 1915 rudenį paliktas, A. išvengė daugelio Lietuvos miestų likimo ir palyginti, kad ir visiškai gyventojų apleistas, mažiau nukentėjo. 1919 per karą su rusais raudonosios kariuomenės vadas Pskovo divizijai, veikusiai 150 km frontu, įsakė atlikti vadinamąją Nemuno sistemos užėmimo operaciją. Tam tikslui divizija turėjo užimti Jurbarko-Kauno-Alytaus liniją ir joje įsitvirtinti, be to, žvalgyti Tilžės-Virbalio-Suvalkų-Augustavo ruože. Vienai divizijai uždavinys buvo neįmanomas, todėl jėgos teko skaldyti. Prieš A. veikė rusų 3 pėst. pulkas, kuris II 13 ar tai kuopa, ar tai batalionu jį užėmė. A. gynė dar nesusiformavęs 1 pėst. pulkas, kuris turėjo pasitraukti. Atsitraukimo metu ant Nemuno tilto nukautas pulko vadas karininkas Juozapavičius (ž.); II 14 rusai iš A. išvyti.

Kun. *P. A(ugustaitis)* Seinų bažnyčių monografijos „Vadovas" Nr. 36 p. 391—392; *Akiras-Biržys* Alytaus apskritis, Kaunas, 1931: *M. Baliński* Starożytna Polska; *S. Zieliński* Bitwy i potyczki 1863—1864; *Ks. J. Kurczewski* Biskupstwo Wileńskie; Słownik geograficzny; Encyklopedja Powszechna XIX t.; *Baltušis-Žemaitis* Karas su bolševikais Lietuvoje 1919 (1929);

Čaplikas Pirmi Lietuvos kariuomenės kūrimosi žingsniai („Mūsų Žinynas" 1921 2 Nr.).

Aliumianas, mineralas iš sulfatų eilės, neaiškios sudėties: $Al_2O_3.2SO_3$.

Aliuminatai, druskos, kurių anionuose $(Al(OH)_4$, $Al\,O_2$ ir pan.) esti aliuminio; A. joms pagaminti veikia naujai gautos aliuminio hidroksido nuosėdos stipriomis bazėmis.

Aliuminio acetatas $Al(CH_3CO_2)_3$, gaunamas tik tirpalo pavidalu, ištirpinant aliuminio hidroksidą acto rūgšty. A. A. vartojamas kaip mirkalas (beicas) audeklų dažymo technikoj ir medicinoj, kaip švelnus antiseptikumas ir dezinfekcijos priemonė. Garinant A. A. gaunama netirpi oksidruskė $Al(OH)(CH_3CO_2)_2$.

Aliuminio bronza, vario (90 — 95%) ir aliuminio (5 — 10%) lydinys. Aliuminio priemaiša varį padaro kietesnį, patvaresnį. Iš jo gaminama: skarda, viela, rašomosios plunksnos; Vokietijoje gaminami variniai pinigai (su 8% Al.). Ž. vario lydiniai.

Aliuminio chloridas, $AlCl_3$, gaunamas, veikiant aliuminio piuvenas sausais druskos rūgšties garais arba dar veikiant boksito ir anglies mišinį chloro dujomis aukštoje temperatūroje. Sudaro baltą kristalinę masę, kuri 183°C gerai sublimuojasi, o drėgname ore rūgsta, atpalaiduodama druskos rūgštį. Žinomas yra hidratas $AlCl_3.6H_2O$. Anhidridinis A. Ch. vartojamas organiniam sintezėi (Friedel-Crafto reakcijomis) ir kaip katalizatorius gazolinui gaminti iš žibalo.

Aliuminio nitridas, AlN, gaunamas kaitinant aliuminio oksido ir anglies mišinį azoto atmosferoj elektros krosny 1600°—1800°C. Šildomas drauge su šarmais atpalaiduoja amoniaką.

Aliuminio hidroksidas, $Al(HO)_3$, gamtoje randamas hidrargilito (ž.) pavidalu, daugiau dehidratuotas, kaip diasporas (ž.) $Al_2O_3.H_2O$ ir boksitas (ž.) $Al_2O_3.2H_2O$. Naujai pagamintas A. H. (paveikus amoniaku ar nedideliu šarmų kiekiu aliuminio druskų tirpalą) lengvai ištirpsta rūgštyse; A. H. ištirpsta ir šarmuose, gamindamas aliuminatus.

Aliuminio oksidas, Al_2O_3, gamtoj randamas heksagonalinės sistemos kristalų pavidalu: bespalvis ar gelsvas korundas, mėlynas safiras, raudonas rubinas; spalva pareina nuo priemaišų pėdsakų. Tokia kristalinė medžiaga gaminama ir dirbtiniu būdu; kadangi ji labai kieta, tai vartojama kaip šlifuojamoji, galandamoji medžiaga; dirbtinis rubinas, safiras vartojami papuošimui.

Aliuminio sulfatas, $Al_2(SO_4)_3$, 18 H_2O, gaminamas veikiant sieros rūgštimi kaoliną ar molį. Vartojamas dar didesniais kiekiais negu alūnas odų, popieriaus fabrikacijoj, audeklų dažymo technikoj kaip mirkalas (beicas) ir vandeniui valyti, nes, kaip ir kitos aliuminio druskos, vandens veikiamas duodasi hidrolizuojamas:

$$Al_2(SO_4)_3+6H_2O=2\,Al(OH)_3+3\,H_2SO_4.$$

Aliuminio sulfidas, Al_2S_3, gaunamas kaitinant aliuminio ir sieros mišinį. Vanduo jį visiškai suskaido.

Aliuminis (lot. alumen — alūnas), chemijos elementas, žymimas Al, atom. sv. 26, 97, eilės Nr. 13. Žemės plutoj A. pasitaiko daugiau negu bet kurio kito metalo (iki 7,5%), bet tik silikatuose (ž.) (laukiniame špate, žeručiuose), silikatų skilimo produktuose (kaoline bei molyje), oksiduose (korunde, rubine, safire), oksidų hidratuose (boksite), aliuminatuose (špineliuose), kompleksiniuose fluoriduose (kriolite) ir t. t. Iki šiol nėra gero metodo metaliniam A. gaminti iš molio. Dažniausiai vartoja čia boksitą, kurį iš pradžių paverčia natrio aliuminatu, kaitindami jį drauge su soda ir kalkėmis. Tirpindami aliuminatą vandeny, atskiria jį nuo priemaišų (geležies oksidų). Toksai tirpalas, anglies 2-oksido veikiamas, išskiria A. hidroksido nuosėdas. Gautasis produktas kaitinamas, o paskui tirpinamas sulydytame kriolite, pridėjus kiek kalcio fluorido. Sulydyta medžiaga pagaliau elektrolizinama 850°—950°C temperatūroj. Reikalinga elektros krosnis, išklota anglimi, ir jos dugnas yra katodas, kuriame susitelkia elektrolizio produktas, metalinis A. sulydytu būviu; anodai (cilinderių ar prizmių formos) įvedami iš viršaus ir jiems vartojamas yra retortų grafitas. Elektroliziui vartoja 7—8 voltų įtempimą ir srovės tankuma 70—90 amperų anodo paviršiaus 1 cm^2. Metalinio A. 1 kg gauti suvartoja iki 30 kilovatvalandų. Metalinio A. metinė produkcija visam pasauly 200000 t; daugiausia gamina jo J. A. V. bei Kanadoj. Ypatybės. Baltas, lengvas metalas. Lyg. sv. 2,7. Lydymo t° 659°C, virimo 1800°C. Lyginamasis elektros laidumas sudaro 60% vario laidumo, todėl A., kaip gerą laidininką, vartoja elektrotechnikos reikalams. Šilimos talpumas $2^1/_2$ karto didesnis negu vario. Mat, A. stiprumas nutraukimo atžvilgiu 6—8 km/mm^2; jis didėja pridėjus prie A. magnio, vario, silicio, cinko. Metal. A. duodasi ištraukiamas į labai plonas vielas ir suplakamas iki ploniausių plokštelių. 600°C metal. A. darosi trupus ir lengvai duodasi sutrinamas į miltelius. Metalinis A. duodasi švelcuojamas, jei tik pavartoja priemonių jo sunkiai lydomam oksidui Al_2O_3 pašalinti (galima tai atlikti ir mechanišku keliu, nušluostant oksidą metaliniais šepečiais). Ore metalinis A. išsilaiko gana gerai, kadangi jo paviršiuje susidaro oksido plėvelė, todėl vanduo irgi jo

neveikia; sulfidai (H_2S) taip pat neveikia metalinio A.; bet rūgštys ir šarmai lengvai tirpina jį; išimtį tesudaro azoto rūgštis ir kai kurios organinės rūgštys (acto r., vynuogių rūgštis ir kt.). Amalgamuotas A. visai nepastovus ir lengvai oksiduojasi net ir vieno tik oro veikiamas. Pakaitintas susmulkintas metal. A. užsidega ir duoda nepaprastai daug šilimos ir šviesos. Reakcijoj: $2\ Al.+{}^3/_2O_2=Al_2O_3+375.8$ Cal atsipalaiduoja labai didelis šilimos kiekis. Todėl metalinio A. daug sunaudoja metalų oksidams (MnO_2, Cr_2O_3) redukuoti, o metalinio A. ir geležies oksido (Fe_3O_4) mišinys, termito pavadinimu, vartojamas geležies gabalams (bėgiams) sulydyti.

Metalinis A. vartojamas indams namų ruošoj, elektroindustrijai, geležies metalurgijai, kaip redukuojamoji priemonė. Daug metal. A. paleidžia į apyvartą lydinių pavidalu automobilių bei lėktuvų industrijoj. Yra žinomi: labai lengvas lydinys magnalis (10—30% magnio), kietas duraliuminis, užgrūdomas lydinys su 93—95% A., mangano. Technikoj vartojama ir A. bronza — 90% vario + 10% A. lydinys dėl savo mechaniško ir chemiško atsparumo.

Aliuminitas, mineralas iš sulfatinės eilės, baltos spalvos, $Al_2SO_6 9H_2O$.

Aliuras (pr. allure — greitis). Kavalerijoj

aliuras būva: žingine, risčia, šuoliais, lauko šuoliais ir zovada (karjeru).

Aliuviniai dirvožemiai, patvinusio vandens srovės periodiškai klojami vis nauji žemės sluoksneliai upių slėniuose, nuotakumose, pašlaitėse.

Aliuvionai, bendras terminas dabartinių laikų geologiniams padarams, ypač sudėtiems tekančių vandens srovių.

Aliuviumas (aliuvis), jauniausioji ketvirtaeilės gadynės (kvartero) dalis, kuri susideda grynai iš sedimentinių padermių (ž.), susidariusių dabartinių laikų klimate: kopos, durpynai, akmenų nubyrėjimai, žemės nušliaužimai kalnuose ir kt. Gyventa ir kai kurių jau išmirusių gyvių. Senesniam A. užtinkama neolitinio (ž.) žmogaus pėdsakų.

Aliuzija (pr.), netiesioginis nurodymas. A. darant išreiškiama ne ta mintis, kuri kalbančiam tiesiog rūpi, bet kita, kuri yra taip susijusi su pirmąja, jog turimojoj situacijoj iš jos gali būti suprasta, ką kalbantysis turi galvoje.

Alyva vadinamas virintas džiūstąs, dažniausiai sėmenų aliejus. Virinamas be mineralinių priemaišų dideliame karšty (apie 300°), aliejus sutirštėja ir virsta greit džiūstančia A.; tokia A. su suodžių ar kitų dažų priemaiša vartojama knygoms spausdinti. Aliejų virina špižiniuose emaliuotuose katiluose. Kitiems reikalams aliejų virina mažesniame karšty, 120—150°, bet per jį perpučia oro srovę. Aliejiniams dažams gaminti sėmenų aliejų virina su priemaiša 2—3% vadinamųjų „sikatyvų" (surikas, gletas, manganboratas ir kt.) įvairiais būdais: 1) visą aliejų su sikatyvu virina keletą valandų 300° temper.; 2) mažą aliejaus dalį, pvz., $2^1/_2$ kg, virina iki 250—300° ir prideda 20% sikatyvo švaraus manganborato $^1/_2$ kg; šią išvirintą masę pamažu įpila į sušildytą aliejų, apie 250 kg, ir dar šildo 25—30 min., kol pradės virti; 3) aliejų su $^1/_2$% manganborato laiko 10—12 dienų šiltoje vietoje (apie 50°). Virinta su sikatyvu A. vadinama pokostu, arba firnišu. A. dar vartoja lekui gaminti, mineralinę A. mašinų tepalui ir kt. reikalams. Ž. nafta (žemės A.).

Ost Chemische Technologie; *Jodelė* Statyb. medžiagų technologija.

Alyva, alyvos, babilius, bezdas, Syringa, Oleaceae šeimynos, dekoratyvinis krūmas, širdies pavidalo atskirais priešėtais lapais. Žiedai dažniausiai įvairių atspalvių violetiniai arba balti. Kilimo iš Kinų, Himalajų, Japonijos, Korėjos ir Mandžiūrijos. Lietuvos soduose, darželiuose ir apie sodybas dažniausiai A. paprastoji — Syringa vulgaris. A. yra daug natūralinių ir sodininkų išaugintų atmainų, kurių vertingesnės: S. marlyensis, purpuriniais violetiniais žiedais; Marie Legraye, baltais žiedais; Andenken an Ludwig Späth, tamsiais purpuriniais žiedais didelėmis kekėmis, M-me Lemoine, baltais žiedais; Charles Joly, pilnaviduriais purpuriniais žiedais; President Loubet, pilnaviduriais karmino violetiniais žiedais; Gordon, violetiniais mėlynais su balta akele žiedais; Léon Gambetta, rausvais violetiniais žiedais, ankstyva atmaina; Jules Ferry, sidabriniais rausvais violetiniais žiedais, vėlyva atmaina; Syringa persica, pasvirusiomis plonomis šakelėmis: S. chinensis, kinų A.; S. Josikaea, vengrų vėlyva atmaina: S. Wolfii, apie 4 m aukščio krūmas stambiais lapais ir violetinių žiedų kekėmis: S. vilosa, apie 3 m aukščio su ryškiai violetinių žiedų kekėmis; S. Sweginzowii, baltais rausvais žiedais retomis kekėmis: S. reflexa, rausvais žiedais pasvirusiomis kekėmis; S. yunanen-

sis, raudonai purpuriniais žiedais; Etoile de Mai, rausvai violetiniais pilnaviduriais žiedais; S. amurensis, baltais žiedais; President Grévy, žydriais pilnaviduriais žiedais; S. Henryi ir kt.

Alyvmedis (Olea Europaea) ž. A raidės priedą.

Alywų Lapai isz Žemes amžino Pakajaus, savaitinis laikraštis, 1891—1893 spausdintas Priekulėj (nuo 1893 IV Tilžėje), leistas ir redaguotas kun. Struko (Struck) iš Vizų; dedami buvo vien tik sekmadienio pamokslai; sustojo dėl skaitytojų trūkumo. 1926 atnaujino I-tį tuo pačiu vardu Klaipėdos Gustavo Adolfo Draugystė; turinį sudaro tikybiniai straipsneliai, Lazdėnų kunigo emerito Steino verčiami iš vokiečių kalbos. *A. B. Klaipėdiškis* (A. Bruožis) Draugija 1914 Nr. 89-90.

Alizarinas, gražiausi ir patvariausi dažai. Ruberitrininės rūgšties gliukozido pavidalu alizarino yra krapų šaknyse, iš kurių seniau jo ir buvo plačiai gaunama. 1868 Gräbe ir Liebermann nustatė cheminę A. konstituciją ir aptiko metodą jam gaminti sintezio keliu. Tai buvo pirmas augalinių dažų sintezis. Nuo to laiko A. gaminamas plačiu mastu tik sintezio būdu iš akmens anglies dervoje esamo angliavandenilio antraceno (ž.). A. yra 1,2 dioksi-antrachinonas

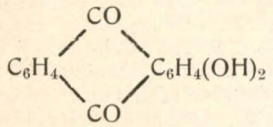

A. vartojimas dažymui yra labai senas: jau gilioje senovėje jis turėjo praktiškos reikšmės. Vilnos ir medvilnės be beicavimo A. nedažo. Beicavimui vartojami metalų oksidai, nuo kurių pareina dažų spalva, nes A. su kiekvieno metalo oksidu sudaro kito atspalvio arba net ir spalvos lekus, kurie pasižymi nepaprastu savo patvarumu. Dabartiniu metu A. reikšmė sumažėjo, kadangi surasta pigesnių ir patogesnių dažų.

Alizava, 1) Biržų aps. Vabalninko val. mst.; 25 ūkiai bei gyv. namai; apie 128 gyvent. Kat. bažn. įkurta 1793 m.; nuo Kupiškio mst. 17, nuo Kupiškio gelž. st. 19 km.; dešiniajam Pyvesos aukštupio klonio šlaite. 2) Rokiškio aps. Obelių val. (taip pat vad. Dačiūnais) plv.; 1923 26 g.; 4 km nuo Obelių glž.

Alka, 1) Šilutės aps. Saugų val. kaimas; 689 ha; 1925 60 gyv. 2) Kretingos aps. Salantų val. viens. 1923 17 gyv.; 21 km nuo Darbėnų glž. st.

Alka, Žemaičių senovės mėgėjų draugija Telšiuose. Įsikūrė 1931. Atidaro Telšiuose „Alkos" muziejų.

Alka (Alca), paukščio genties pavadinimas, narūninių (Urinatores) būrio, alkų (Alcidae) šeimos. Paukščiai labai mažais sparnais, gyvena šiaurės jūrose, Baltijoje pasitaiko rūšis A. torda. A. impennis išnaikinta viduryje praėjusio amž., turėjo iki 78 cm ilgio, gyveno šiaurės jūrų salose: dėl savo trumpų sparnų negalėjo skristi.

Alca torda,
suaugęs patinas ir jaunikliš

Alkadas (isp.—arab. kilmės žodis). kraštuose, kurie buvo ar yra ispanų kultūros įtakoje, taip vadina kaimo seniūną.

Alkai, 1) Telšių aps. Alsėdžių val. k.; 1923 33 gyv.; 44 km nuo Mažeikių glž. st. 2) Utenos aps. Daugailių val. viens. 1923 24 gyv., 15 km nuo Utenos glž. st.

Alkaias (gr. — aios), iš Mitilenos, apie 600 pr. Kr., greta savo amžininkės Safo (ž.) didžiausias ajoliškos lyrinės poezijos atstovas. Plačiausią fragmentų rinkinį išleido Lobel, Oxford, 1925.

Alkaidai, šarminio pobūdžio, įvairios sudėties, smarkiai gyvą organizmą veikiančios substancijos. Gaunami iš augalų, ištraukiant chloroformu, eteru ar alkoholiais. Paskutiniais laikais daugelis jų gaunama ir dirbtiniu būdu. Su rūgštimis duoda vandenyje tirpstančių druskų; šios, kaip ir patys alkoloidai, plačiai vartojamos medicinoj, pvz., kofeinas — iš kavos ir arbatžolių, chininas — iš chinos žievės, atropinas — iš drygnių.

Alkalimetrija, titruojamasis analizo, arba tūrio analizo, metodas bazių (šarmų) kiekiams nustatyti, neitralizuojant išmatuotais rūgšties kiekiais. Neitralizacija laikoma baigta, kai dirbamame tirpale kationų ir anionų gramekvivalentų skaičiai lygūs. Galutinis taškas (stechiometriškai neitralus taškas, ekvivalentiškasis taškas) pažįstamas iš indikatoriaus (ž.) spalvos pasikeitimo, iš potencialo ar elektros laidumo visai staigaus pasikeitimo ir t. t.; šis taškas atitinka tirpalo hidrogeno jonų koncentraciją 10^{-7}, kai stiprios bazės būva suleidžiamos su stipriomis rūgštimis; o kai silpnos bazės suleidžiamos su stipriomis rūgštimis, sakytasis taškas atitinka jau didesnę negu 10^{-7} hidrogeno jonų koncentraciją. Analogiškas rūgščių nustatymas, titruojant jas bazėmis, vadinasi acidimetrija.

Alkaloidai, baziniai organiniai junginiai, ran-

dami tam tikruose augaluose. Jie savotišku būdu veikia nervų sistemą. Kai kurie jų yra stipriausi nuodai; jie plačiai vartojami medicinoje mažais daviniais gydymo tikslams. Jie veikia labai įvairiai: kai kurie kaip narkotikai (opijaus alkaloidai, kokainas ir kiti), kiti sukelia konvulsijas (tebainas, strichninas ir kiti). Daugumas jų turi dar ir kitokių ypatybių. Gamtoje alkaloidų randama tam tikrų augalų šeimose (Papaveraceae, Ranunculaceae, Rubiaceae, Solanaceae ir t. t.), kituose augaluose jų visiškai nėra. A. pasigamina taip pat lavonuose. A. žaliava gaunama iš augalų, ekstraguojant dažniausiai pasūdytu vandeniu ir iškritinant (nusodinant) šarmais. Rečiau jie iš augalų išskiriami distiliuojant su vandens garais. Jų valymas ir suskirstymas gana painus. Šiam reikalui vartojamos jiems iškritinti (nusodinti) kailiaraugės rūgštys, fosforo molibdeninė rūgštis, kaliogyvsidabrio jodidas. Kalbamieji A. vartojami taip pat jiems aptikti. A., būdami palaidų bazių pavidale, daugiausia yra kietos medžiagos, tiktai kai kurie jų — skystimai (nikotinas, koniinas). Cheminiu atžvilgiu daugumas A. yra komplikuoti (painūs) azotingų heterociklinių junginių (piridino, chinolino, izochinolino, pirolo ir kitų) dariniai. Yra patirta, kad tuose pačiuose augaluose randamieji A. cheminiu atžvilgiu tarp savęs yra labai artimi. Taip antai, chino medžio žievėje randamieji A. savo chemine konstitucija labai artimi. Daugelio A. cheminė konstitucija yra ištirta taip gerai, jog jų galima pagaminti sintezio keliu, tačiau, tai tuo tarpu teturi tik moksliškos, bet ne praktiškos reikšmės. Patys svarbieji A. yra šie: akonitinas, atropinas, brucinas, chininas, ergotinas, kodeinas, kofeinas, kokainas, kolchicinas, kurarinas, morfinas, nikotinas, skopolaminas, strichninas.

Alkamenas, graikų skulptorius V a. pr. K., Fidijo mokinys. Jo darbai: Dionizas Atėnų teatre, Trilypė Hekata, Afroditė Urania; Louvre'o Marsas Borgozietis laikomas jo kopija.

Alkamo, Sicilijos miestas, senovėje arabų įkurtas, 62000 gyv. (1925). Jame išsilaikė senos šventovės.

Alkan Karolis (1813—1888), prancūzų pianistas ir kompozitorius.

Alkanna tinctoria (Anchusa tinctoria), šeim. Boraginaceae augalas, auga pietų Europoj ir Maž. Azijoj; šaknų žievėje yra raudonų dažų, kuriuos vartoja pomadai, plaukų aliejams ir kitiems kosmetikos dirbiniams dažyti.

Alkas, Telšių aps. Rietavo val. k.; 1923 261 gyv.; 61 km nuo Kretingos glž. st.

Alkeso ež. Utenos aps. Kuktiškio val. 36,8 ha.

Alkestis (gr.), Admeto žmona, paaukojusi savo gyvenimą vyrui išgelbėti. Heraklas išgelbėjo ją iš požemių valstybės. Plg. Euripido drama vardu „Alkestis".

Alkibiadas (gr. — es) (a. 450 pr. Kr. — 404), Atėnų politikas ir karo vadas, Periklo auklėtinis ir Sokrato mokinys. Kad ir aristokratas, pasidarė demokratiškos partijos vadu. Jo raginami atėniečiai, Peloponeso karo (ž.) laikais (415), organizavo žygį į Siciliją ir išrinko ekspedicijos vadais A. ir Nikiją (ž.). Politinių priešų apkaltintas bedievybe, A. turėjo grįžti; bėgo į Spartą ir padėjo Spartai kovoti su atėniečiais (415—412). Nuo 412 gyvendamas pas persų satrapą Tisaferną, stengėsi susitaikyti su atėniečiais; atėniečių laivyno išrinktas buvo strategu ir vėl liko Atėnų demokratijos vadu. Spartiečiams sumušus Atėnų laivyną, A. buvo atstatytas (407) ir po kelerių metų, satrapui Farnabazui liepiant, nužudytas Melisos miestely.

Fokke Rettungen des A., 1883—86.

Alkidamas, sofistas (ž.), Gorkijo (ž.) mokinys.

Alkierius, mažas šoninis kambarėlis; iš vok. Erker, lietuvių kalbon patekęs per lenk. alkierz.

Alkifronas, II amž. po Kr. sofistas ir retoras, 118 „Erotiškų laiškų" autorius. Scheperso (1901) ir Planklo (1925) leidiniai.

Alkilas, vienavalentė anglies ir vandenilio atomų grupė, susidedanti iš anglies atomų ir $2n+1$ vandenilio atomų. Bendra A. formula C_nH_{2n+1}; A. dar galima apibūdinti kaip alifatinės eilės sočiuosius angliavandenilius be vieno vandenilio atomo. Paprastieji A.: metilas CH_3, etilas C_2H_5- propilas- C_3H_7 ir t. t. A. nėra junginiai, bet tik tam tikros atomų grupės radikalai, kurie gali reakcijos eigoje pereiti iš vieno junginio į kitą. A., susirišdami su hidroksilu — OH, sudaro atitankamus alkoholius: CH_3OH metilo alkoholį, C_2H_5OH etilo alkoholį, C_3H_7OH propilo alkoholį ir t. t.

Alkimenas (gr. — es), senosios graikų komedijos (ž.) atstovas.

Alkinė, Ukmergės aps. Želvos val. plv.; 1923 8 gyv.; 24 km nuo Ukmergės glž. st.

Alkynėliai, Darkiemio aps. Trempų par. kaimas.

Alkinojas (gr. — oos), mitologinis Fajakų (ž.) karalius, priima savo salojScherijoj Odisėjų, kurio laivą sudaužė audra, ir įgalina grįžti į tėvynę. Pagal vėlesnius padavimus, vaišingai priima argonautus (ž.), grįžtančius iš Kolchidos.

Alkyonė (Alcyone), ryškiausia Sietyno žvaigždė. Von Mädler nurodo, kad žvaigždžių sistemos svorio punktas yra A. apylinkėje, bet savo veikale „Geschichte der Himmelskunde" II t. psl. 2260 jis pažymi, kad jei ir esąs žvaigždžių svorio punktas, tai dar nereikštų, kad tai turinti būti kuri apčiuopiama masė.

Alkiškiai, ž. Elkiškiai.

Alkmajonas iš Krotono, g. apie 500 pr. Kr., Pitagoro (ž.) mokinys, medikas ir filosofas.

J. Sander Alkmäon v. Kroton, Wittenberg 1893.

Alkmanas, gr. lyrikas iš Sardų, VII amž. pr. Kr., Dorėnų lyrikos kūrėjas.

Diehl Anthologia lyrica, II, 1925.

Akmenė, gr. mitologijoj Amfitriono (ž.) žmona.

Alkočiai, Ukmergės aps. Deltuvos val. k.; 1923 339 gyv.; 13 km nuo Ukmergės glž.

Alkoholiai, organiniai junginiai, savo cheminiais ypatumais panašūs į paprastąjį arba etilo alkoholį. Jie galima laikyti dariniais tokių angliavandenilių, kurių molekuloje vienas arba daugiau vandenilio atomų pavaduoti hidroksilo grupėmis OH. Pareinamai nuo A. molekulos hidroksilų skaičiaus jie skirstomi į vienahidroksilius, dvihidroksilius ir t. t. ir daugiahidroksilius A. Alifatinės eilės angliavandenilių hidroksiliniai dariniai — alifatiniai A., o aromatinių angliavandenilių toki pat dariniai — aromatiniai A. Esant A. molekuloje daugiau negu vienam hidroksilui, kiekvienas hidroksilas esti prijungtas prie kitokio anglies atomo. Pareinamai nuo to, kurioje padėtyje esti hidroksilas, A. skirstomi į pirminius, antrinius ir tretinius A. Pirminiams vienahidroksiliams A. charakteringa grupė — CH_2OH. Jie galima laikyti dariniais paties paprastojo metilo A. (ž.) CH_3OH, kurio molekuloje vienas vandenilis bus pakeistas alkilu (ž.). Patys paprastieji pirminiai A.: metilo A. CH_3OH, etilo CH_3CH_2OH (ž.), propilo A. $CH_3CH_2CH_2OH$ (ž.). Antriniai A. galima laikyti dariniais metilo A., kurio molekuloje du vandeniliai pakeisti dviem alkilais, pvz.: antrinis propilo A. $CH_3CHOHCH_3$ (ž.) Tretiniai A. yra toki metilo A. dariniai, kur metilo A. molekuloje visi trys vadeniliai bus pakeisti alkilais, pvz.: trimetilis karbinolas $(CH_3)_3COH$ (ž.). Žemesnieji A., turį savo molekuloje nuo 1 iki 4 anglies atomų, yra judrūs skystimai, minšantieji bet kuriais santykiais su vandeniu. Viduriniai A., turį savo molekuloje nuo 5 iki 11 anglies atomų, riebalinės padermės skystimai, ir aukštesnieji, su daugiau kaip 11 anglies atomų molekuloje, kietos medžiagos. Visi jie bespalviai, žiūrint pro plonus jų sluoksnius. Stori A. sluoksniai nudažyti gelsva spalva. Žemesnieji A. kvepia charakteringu paprastojo etilo A. kvapu. Viduriniai kvepia nemaloniai, o aukštesnieji bekvapiai. Dvihidroksiliai A., turį savo molekuloje du hidroksilus, vadinas glikoliais (ž.). Paprasčiausias glikolis — etileno glikolis $CH_2OH.CH_2OH$ (ž.). Glikoliai daugiausia klampūs skystimai saldaus skonio, bekvapiai. Visi A. lengvai reaguoja su šarminiais metalais, pavaduodami hidroksilo grupės vandenilį metalu ir atpalaiduodami vandenilį. Tokiu būdu iš A. pasidaro atitinkamų alkoholiatų. Oksidinami pirminiai A. virsta atitinkamais aldehidais (ž.), o pastarieji, toliau oksidinami, pavirsta atitinkamomis rūgštimis. Antriniai A. oksidinimu duodasi paverčiami ketonais (ž.) ir tretiniai oksidinami virsta įvairių oksidinimo produktų mišiniu.

Alkoholis, etilo alkoholis, spiritas, etanolis, alifatinių alkoholių grupės organinis junginys tokios sudėties: CH_3CH_2OH. Visiškai grynas bevandenis A. bespalvis, judrus, deginamo skonio, malonaus kvapo skystimas. Lyginamasis jo svoris 0,79, virimo temperatūra 78,3°C. Suskystintame ore jis stingsta į amorfinę masę. Pakilus temperatūrai iki — 130,5°C., toji masė susikristalina ir — 112° temperatūroje lydosi. Uždegtas dega jis melsva liepsna. Su vandeniu minša bet kuria proporcija. Minšant jam su vandeniu pastebimas šilimos atsipalaidavimas ir mišinio tūrio sumažėjimas: 20° temperatūroje iš 52 A. ir 48 vandens tūrių mišinio gaunama 96,3 tūrio. A. sudaro svaigiąją visų svaiginamųjų gėralų dalį. Tuo būdu jis plačiai vartojamas įvairios rūšies svaiginamųjų gėralų pavidalu. Be to, jis plačiai vartojamas pramonėje kaip puikus daugelio organinių medžiagų tirpiklis, kaip degamoji medžiaga ir kaip žaliava įvairiems farmaceutiniams preparatams gaminti (chloroformui, jodoformui, chloraliui ir t. t.). A., ne gerti, bet kitiems reilams skiriamą, denatūroja: paverčia ji nebetinkamų gerti, pridėdami į ji tam tikrų gadinančių skonį ir kvapą medžiagų, kartais net ir nuodingų. Tuo būdu denatūruotas A., arba denatūratas (ž.), pavojinga gerti. A. gaunama daugeriopai, bet daugiausia jo gaminama rūginant vynuogių cukrų arba gliukozą (ž.) ir kitas cukringas medžiagas. Techninei A. gamybai vartoja gausias krakmolo medžiagas, kaip antai, javų grūdus (rugius), o ypač bulves. Tam tikruose induose vandens garais padidintame slėgime 140° — 150° temperatūroje bulvės šutinamos ir paverčiamos skysta tyre (koše), į kurią pridedama rupiai malto salyklo. Salyklą daiginant, jame atsiranda tam tikros enzimos (ž.), vadi-

namos diastazu (ž.), kuris krakmolą sucukrina, paverčia jį cukrine medžiaga — maltoza (ž.). 60° — 62° temperatūroje per 20 minučių beveik visas krakmolas susicukrina, pavirsta maltoza. Į tuo būdu pagamintą maltozos tirpalą prideda mielių ir skystimui leidžia rūgti 33° temperatūroje. Esamoji mielėse enzima maltaza suskaldo maltozą, p: ersdama ją vynuoginiu cukrum, arba gliukoza. Mielėse esamoji enzima, vadinamoji cimaza, skaldo gliukozą į A. ir angliarūgštį: $C_6H_{12}O_6=2CH_3CH_2OH+2CO_2$. Rūgimo procesas laikomas pasibaigusiu, kai rūginamasis skystimas nebeatpalaiduoja angliarūgšties, kai skystimas nustoja putoję. Rūgimui pasibaigus, beveik 90% visos tirpale buvusios gliukozos bus pavirtę A. ir angliarūgštimi. Gautajame rūginimo mišinyje esti apie 18% A. Be A., čia dar pasidaro ir kitų produktų, kaip antai, glicerino, gintarinės rūgšties, tam tikras kiekis aukštesniųjų A., kurių pasigamina ne iš gliukozos, bet iš esamų bulvėse baltyminių medžiagų. Tam tikrais distiliacijos aparatais išrūgintą masę distiliuoja ir tuo būdu gauna A. 90% stiprumo. Dar jis čia esti ne grynas, bet su priemaišomis ir vadinasi A. žaliava. Nuo priemaišų atskirti jį rektifikuoja (distiliuoja iš naujo) ir gauna jau 96% spiritą. Po rektifikacijos lieka tam tikras kiekis medžiagos, verdančios aukštesnėje temperatūroje negu etilo A. Tai yra vadinamasis fuzelis (ž.), kuris susidaro iš aukštesniųjų A. mišinio. A. labai godus vandens, ir paprasta distiliacija negalima A. visiškai atpalaiduoti nuo vandens. Visiškai bevandeniam A. gauti į jį primerkia negesytų kalkių, leidžia kurį laiką pastovėti ir paskiau jį perdistiliuoja. Stropiai tą operaciją padarius, gaunamas beveik visiškai bevandenis A., kuris vadinasi absoliučiu A.

Alkoholizmas, įprastas alkoholinių gėralų (svaigalų) vartojimas, sukeliąs įvairių ligūstų pakitimų organizme. A. sąvoka plačia prasme apima visa tai, kas liečia sveikatą, būdą, darbą ir gerbūvį, taip atskiro žmogaus, taip ir visos visuomenės, pareinamai nuo gamybos, išplitimo ir vartojimo turinčių alkoholio gėralų.

Mūsų gadynėje A. dėl fabrikinės (masinės) svaigalų gamybos ypačiai išplito. Kiekvienam Europos gyventojui (visokio amžiaus ir lyties) kasmet tenka po 30 su viršum litrų alaus ir vyno ir po 5 su viršum l degtinės (50°). Alaus ir vyno gamyba vis didėja, bet degtinės, palyginti su prieškariniais metais, produkuojama mažiau, pvz.: degtinės gaminta kasmet (milijonais l): Vokietijoj prieš karą — 693, po karo (1925) 327; Prancūzijoje prieš karą 483, po karo (1922) 346; Rusijoje prieš karą 1230, po karo (1926) 240 (čia atsiliepė ir Rusijos teritorijos žymus sumažėjimas).

Svaigalams išeikvojama daug pinigų. Darbininkai jiems išleidžia maždaug 10% savo uždarbio. Juo mažesnis uždarbis, juo daugiau prageriama. Vokietijoj 1926 alkoholiniams gėralams išleista 4½ milijardo markių. Lietuvoje apie 20% valstybės biudžeto pajamų sudaro pajamos iš svaigalų pardavimo (kasmet apie 50 mil. litų). Prieškarinės Rusijos pajamos iš degtinės sudarė 28% (1911) visų valstybinių pajamų.

A. yra ankstyvo organizmo susidėvėjimo ir įvairių organų (širdies, inkstų, kepenų, skilvio ir kt.) susirgimo priežastis. Gyvybės apdraudimo draugijų daviniais, žmonės, kurių darbas yra susijęs su svaigalų gamyba arba pardavimu ir kurie turi daug progų nuolat išsigerti, gyvena trumpiau kaip kiti apdraustieji. A. ypač žalingas nervų sistemai — centrinei ir periferinei: iš jo gali kilti sunkių periferinių nervų uždegimų (polyneuritis alcoholica), nuomaras, proto nusilpimas ir įvairių formų proto sutrikimų. Iš pastarųjų dažniausiai pasitaiko „baltoji šiltinė“ (delirium tremens): pasireiškia nemiga, neramumu, haliucinacijomis (ligoniui vaidinasi kažkoki keisti padarai, velniukai ir kt.), drebėjimais (ypač liežuvio ir pirštų), esti pakilusi temperatūra; liga trunka kelias dienas, kai kada baigiasi mirtim. Charakteringas alkoholikams „pavydo kliedėjimas“. Kai kada atsiranda didžiausias atminties nusilpimas, tai dažnai kombinuojasi su polyneuritu; liga yra vadinama „psychosis Korsakovi“. Bepročių ligoninėse alkoholikų esti apie 10% visų ligonių. A. yra žalingas žmogaus padermei. „Chroniškas nuodijimasis alkoholiu naikina ne tiktai atskirą žmogų, bet uždeda taip pat išsigimimo antspaudą ateinančiai kartai jau jos gemale“ (Kraepelin). Savo trūkumą alkoholikai dažnai perduoda vaikams: $^2/_3$ girtuoklių kyla iš tėvų girtuoklių (Rybakov). Spėjama, kad A. turi nemaža reikšmės įgimtos silpnaprotybės ir nuomaro kilmei. Bandymai su gyvuliais (Stockard ir ypač A. Blum 1930) rodo, kad tėvo A. iš tikro sukelia paveldimųjų sužalojimų įpėdiniams. A. mažina darbo našumą, turi ryšių su nelaimingų atsitikimų dažnumu, su nusikalstamumu, su ištvirkimu, su veneros ligų išplitimu.

A. priežastys: blogas pavyzdys, netikę papročiai, lengvamanybė, aukštesnių interesų stoka, sunkus gyvenimas, „alkoholinio kapitalo“ plačiai užstatytos meškerės ir t.t. Kova su A. turi pirmiausia eiti priešalkoholinio švietimo, auklėjimo, kultūros ir gerbūvio kėlimo keliu. Reikia žadinti aukštesni jaunimo interesai, reikia sveikų pra-

mogų, sporto, ekskursijų. Yra šalių, kur svaigalų gamyba ir pardavimas uždrausti. Uždraudimas („prohibicija") veikia J. A. V. nuo 1919; teleidžiami gėralai, turį ne daugiau kaip ½% alkoholio. Suomijoje nuo 1919 (panaikintas 1932 sausio m). Iš Švedijos eina (1865) vadin. Göteburgo sistema: svaigalų pardavimo teisė atiduodama nesuinteresuotiems parduotu alkoholio kiekiu asmenims arba organizacijoms; su gėrimo porcija duodamas užkandis. Veikiančiame Lietuvoje įstatyme (lygiai kaip kai kur kitur) yra kiek suvaržymų A. platinti: jaunuoliams iki 18 m. draudžiama lankyti gėrimo įstaigos; draudžiama pardavinėti šventadieniais, o šeštadieniais — po 16 val. Visose šalyse yra prieš-alkoholinių draugijų; jos yra susijungusios į tarptautinę organizaciją. Pas mus veikia lietuvių katalikų „Blaivybės" draugija. Blaivybės idėjas skleisti yra taip pat vienas iš Lietuvos Sveikatos draugijos tikslų. Ž. blaivybė.

„Blaivybės" d-jos leidiniai ir josios organas „Sargyba"; Pagrindiniai alkoholizmo klausimai (straipsnių rinkinys). 1932; *Linkevičius* Alkoholizmas Lietuvoje „Lietuvos Ūkis" 1925 3 ir 4 Nr. Nr.; *Gylys A.* dr. Įvairių alkoholio koncentracijų įtaka psichiniam darbui; *Neuronis* Alkolizmas; *Gylienė M.* dr. Alkolis ir padermė; *Dineika Kar.* Svaiginimosi priežastys; Internationales Jahrbuch des Alkoholgegners. Herausgegeben von Dr. Hercod und Dr. Koller. Lausanne; *Wlassak* Grundriss der Alkoholfrage; *A. Blum* Zum Problem „Alkohol und Nachkommenschaft" 1930.

Alkoholometras, areometras, kurio skalėj tiesiai parašyti alkoholio svoriniai ar tūriniai % kiekiai; todėl A. esti tūriniai ir svoriniai. Pirmiesiems A. tinka temperatūra $12^{4}/_{9}^{0}$ R=15,5°C=60°F (Trailes), o antriesiems 15°C.

Ill. Landw. Lex.

Alkoholometrija, būdai rasti alkoholio kiekiui alkoholiniuose skystimuose. Šio jungi-nio kiekį mišiny su grynu vandeniu randa pagal tam tikras lenteles iš lyginamojo svorio, kurio ieško piknometru (ž.), paprastu ar ypatingu areometru, alkoholometru. Norėdami rasti vyno, alaus, putros ar kt. alkoholingumą, distiliuoja (ž.) pirmiau tirtiną skystimą mažu distiliuojamuoju aparatu ir išvaro visą alkoholį su vandens dalimi.

Landwirtschaft u. landw. Gewerbe u. Industrien.

Alkonos (Alksnos) ež., Utenos aps. Užpalių val. 17,6 ha.

Alkoras (alcoras, ar.), žvaigždė, netoli žvaigždės ζ Ursae majoris, kurios 1930 vidutinė vieta AR= $13^{h}\ 21^{m}\ 7^{s}$, δ = + 55° 17' 26". Atstumas tarp ζ Ursae maj. ir A. beveik 11°. Dažnai sakoma, kad A. tinka akims tyrinėti, t. y. nustatyti, ar geros ar blogos akys. Ši pažiūra klaidinga, nes ir gana menko regėjimo žmogus šią žvaigždę mato. Pagal R. Wulf „Handbuch der Astronomie" p. 618, A. davęs pagrindo manyti, jog gali būti dvilypių žvaigždžių.

Alkos kalnai. „Alkos" vardui yra teikiama įvairios prasmės. XVI — XVII a. raštuose žodis „alka" pažymi neaiškų mitologinį asmenį („...kurie garbina... alkus, medeines, kaukus ir kitus biesus", rašo M. Daukša) arba tikrinį vietos pavadinimą. Be to, ypač vėlesniais laikais, žodis „alka" pradėtas vartoti aukos vietai, pilkapiui, milžinkapiui, stabui, šventai vietai pažymėti. Visi šitie „alkos" žodžio prasmės aiškinimai pažymi, kad jis buvo vartojamas kaip bendrinis ypatingos pagarbos arba religiniam kultui skirtų vietų pavadinimas. Dabartiniu laiku „alkomis" vadinamos vietos, apie kurias kartais istorinės žinios, archeologiniai radiniai ir dažniausiai liaudies tradicijos pažymi, kad jos senovėje buvusios skiriamos religiniam kultui ir neretai šventakalniais arba bažnytkalniais yra vadinamos. „Alkos" dažniausiai yra natūralūs kalneliai, jokių apdirbimo žymių neturį. Tik Padivytyje (Tauragės apskr. Laukuvos v.) esąs Alkos, arba Šventas, kalnas yra žmogaus ranka lygintas, kad geriau tiktų šventovės paskyrimui. Dažnai alkos kalnai yra ties senovinėmis sodybomis, piliakalniais: Ipilties (Skuodo v., Kretingos apskr.), Medvėgalio (Kaltinėnų v., Tauragės apskr.) ir k. Be to, netoli alkos kalnų galima pastebėti senovės laidojimų, aukos akmenų ar kurių kitų archeologinių liekanų, o pačiam kalne žemėje neretai aptinkama pelenų, anglių, molinių indų šukių. A. K., arba senovinio lietuvių religinio kulto vietomis, galima laikyti vietos, kurių pavadinimas artimas A. K. pavadinimui, pvz.: Alkakalnis — kalnas miškely netoli nuo Linkmenų. Alkaragis — Usių ežero pusiasalis Linkmenų apylinkėj, Alkavietė — kalnelis ties Visdievių km. Obelių v., Rokiškio apskr., ir tos vietos, kurių pavadinimas primena senovinio lietuvių religinio kulto asmenis, pvz.: Perkūnkalnis, Kaukokalnis, Velniokalnis ir k.

L. Krzywicki Žmudskie pilkalnisy ir Žmudź starożytna 1906 (liet. J. Sužiedėlio vert. Mariam., 1928); *Brastinš* Latvijas pilskalni I t. 8 p.; *E. Volter* Litovkij katichizis N. Daukši, 24, 66; *P. Tarasenka* Lietuvos archeologijos medžiaga, 1928.

Alksna, 1) Šilutės aps. upelis, Šusties (Tenenies, Minijos) dešin. intakas, 2,4 km ilgio, Žagatpurvių k. pievose. 2) Utenos aps. Labanorų val. ežeras, 59,6 ha.

Alksnagiris (Elksnegirė), Runkių (ž.) girininkijos giraitė.

Alksnas, ež. Brėslaujos aps. Rimšės v. (Vilniaus krašte).

Alksnė (Elksnė), Vilkaviškio aps. upelis, Šešupės kair. intakas, 6,1 km ilgio. Versmės Vilkaviškio val. Mažučių k. laukuose; teka į rytus pro Alksnėnų k., žiotys ties

Jurkšų k. Paežerių val. Baseino plotas 45 km². Intakas deš. 2,8 km Obšrūta.

Alksnelis, ež. Utenos aps. Labanorų val. 5 ha.

Alksnėnai, 1) Senieji ir Naujieji, Seinų aps. Punsko val. kaimai; 1923 Sen. 111 gyv., Nauj. — 110; Sen. nuo Kalvarijos gelž. st. 20 km. Nauj. — 19. 2) Telšių aps. Plungės val. k.; 1923 319 gyv.; 28 km nuo Kretingos gelž. st. 3) Vilkaviškio aps. Paežerių val. dv.; 1923 109 gyv.; 6 km nuo Pilviškių gelž. st.

Alksniai (kartais Aleksniai), Klaipėdos aps. Sėlinų vals. kaimas; 300 ha; 1925 110 gyv.; vardą davė bajoras Alksas (XVII a.).

Alksniakiemis, Marijampolės aps. Ašmintos val. k.; 1923 186 gyv.; 26 km nuo Mauručių gelž. st.

Alksniapievis, Utenos aps. Malėtų val. k.; 1923 17 gyv.; 23 km nuo Kuktiškių gelž. st.

Alksnynė, Vilkaviškio aps. Bartininkų val. k.; 1923 10 gyv.; 25 km nuo Vilkaviškio gelž. st.

Alksnyno vandens matavimo stotis (vok. Erlenhorst) Kuršmarėse, užmaryje, 10 km nuo jo š. galo. Matuoklė pritvirtinta prie atskirų polių ties Alksnyno kopų priežiūros namais. Įsteigta Klaipėdos uosto valdybos 1897 X 15, turi 3 akm. reperius. Matuoklės nulis 0,683 m žemiau jūros. Vandens horizontas: aukšč. 2,20 m (1913 XII 27), žemiaus. 0,28 m. (1906 XI 7), vidut. 0,76 m.

Alksnis, beržinių (Betulaceae) šeimynos, yra apie 44 rūšių. Lietuvoje auga dvi alksnio rūšys — juodalksnis (Alnus glutinosa Gaertner) ir baltalksnis (Alnus incana D. C.). Juodalk. lapai atvirkščiai kiaušėtos išvaizdos, plokštelė, iš kotelio pusės, lygiais kraščiukais, kylio pavidalo, viršutinėje daly ji nelygiai dantytais kraščiukais, apvalia arba įdubusia viršūne. Suaugę juodalk. lapai pliki, apatinėje savo dalyje, pačiuose gyslelių persikirtimo kampeliuose, apaugę mažais plaukelių kupsteliais. Jauni lapeliai ir šakelių viršūnės limpančios, lyg smaluotos. Žiedeliai vienalyčiai, surinkti į burbuolėlių pavidalo žiedynėlius. Ir vyriškosios ir moteriškosios žiedų burbuolėlės esti tame pačiame medžio egzemplioriuje, šakelių viršūnėse. Vaisiai mažų kankorėžių pavidalo, sunoksta vėlai rudenį. Sėklos išbyra dažniausiai tik kitą pavasarį: iš užsilikusių kankorėžių net žiemą iš tolo galima A. atskirti nuo kitų lapuočių medžių. Liemuo yra linkęs būti iki pat viršūnės tiesus, status, apvalus; šakos nestoros, beveik horizontališkos; jauna žievė tamsiai ruda, lygi, sena žymiai tamsesnė, kampuotai sueižėjusiu storesnės žievės paviršium. Sėklos sudygsta dviem gemaliniais lapeliais, ir netrukus po to išauga jau tikri lapai. Pirmais metais daigai užauga iki 10—15 cm aukščio, paskui jų kasmet žymiai užauga, bet pradedant nuo 20—30 metų vėl prieauglis sumažėja. Juodalks. gali užaugti iki 30 m aukščio ir iki 75 cm storio. Mėgsta augti drėgnoje vietoje, net ir pelkėse, reikalauja daug saulės ir laisvės. Juodalk. mediena pritaikoma labai plačiai, jo rąstai tinka povandeninei, požeminei statybai, drenažų vamzdžiams gaminti ir kt., bet trobesiams statyti netinka; patariama jis kirsti žiemai baigiantis arba anksti pavasarį. Iš juodalk. žievės, kartu su kitomis žolėmis bei augalais, kai kur lietuviai, ypač Vilniaus krašte, iki šiol gamina gana gerus ir pigius dažus įvairiems audeklams ir siūlams dažyti. Baltalksnis užauga iki 17 m aukščio ir apie 30 cm storio, žydi beveik trimis savaitėmis anksčiau už juodalk., kankorėžius turi mažesnius. Lapai kiaušėtos išvaizdos, smailagaliai, dvejopai dantytais kraštais, plokštelė apatinėje pusėje gana tankiai apaugusi švelniais plaukeliais, viršutinėje pusėje tamsiai žalios spalvos; žievė pilkai balkšva, visą laiką lieka lygi, nesueižėjusi; šakos yra žymiai storesnės, labiau pakilusios į viršų; liemuo dažnai būva su žymiais išilginiais įdubimais bei sustorėjimais, apykreivis. Baltalks. šaknų sistema silpniau išsivysčiusi, linkusi daug atžalų leisti, Mediena turi kvapą, šiek tiek panašų į morkų kvapą, šviesesnė ir kiek standesnė už juodalksnio medieną. Baltalks. nereikalauja tiek daug drėgmės ir saulės; malkoms auginti geriau apsimoka negu juodalksnis. Be įvairaus baltalksnio ir juodalksnio medienos pritaikymo technikoje, kai kur jų jauna žievė vartojama dargi vaistams gaminti. Tam reikalui lygi, nestora alksnio žievė lupama nedideliais gabaliukais ir džiovinama saulėje.

Alksnis, ež. Utenos aps. Labanorų val. 12 ha.

Alksnis 1) Adomas (1864—1897), latvių dailininkas ir tapytojas; mokėsi Petrapilio meno akademijoj. A. pirmas lat. dailininkas, kuris susidomėjo Latvijos istorija ir mitologija. Žymesnieji jo kūriniai: Į mišką, Keltas (Pārceltuve), Kova ties Saule ir kit. Jo paveikslai laikomi valstybės ir Rygos miesto muziejuose. 2) Jokūbas (g. 1870 VIII 22), Latvijos universiteto profesorius, 1890-95 studijavo mediciną Tartuose, 1903 Petrapilio karo med. akademijoj. 1907 medicinos dr. Nuo 1909 ligi did. karo gyveno Liepojoj, kur dalyvavo latvių visuom. gyvenime. Latvijos universitete dirba nuo 1920; nuo 1924 vadovauja med. fakulteto chirurgijos klinikai. Yra parašęs apie 25 mokslo darbus, tarp jų: Materialien zur lettischen Volksmedizin (1894), Beitrag zur normalen und pahtologi-

schen Physiologie des Ureters (1907), Kriegsverletzungen des peripheren Nervensystems (1921), Zur Therapie der Oesophagusverätzungen (1926). Kartu su dr. med. Kasparsoniu redaguoja Latvijos gydytojų žurnalą.

Alksnis B., A. Janulaičio slap. (1908).

Alksniškė, Marijampolės aps. Gudelių I val. k.; 1923 29 gyv.; 6 km nuo Kazlų-Rūdos glž. st.

Alksniškiai (Vinogriškiai), Utenos aps. Malėtų val. k.; 1923 32 gyv.; 29 km nuo Kuktiškių glž. st.

Alksnytė (Elksnytė), Vidzemės (Latvijoje), Ilukštos a. upelis, Susiejos (Nemunėlio, Lielupės) kair. intakas, 10,7 km ilgio. Prasideda Latv. Lietuvos sienoje, Rokiškio a. Juodupio val. Udriškio k. lauke; nuo 9,1 km teka Latvijoje, seniau sudarė sieną tarp Kauno ir Kuršo gub.; įteka į Susiejį ties Alksnytės dv., 1 km nuo Aknystos miestelio.

Alksniupis, Šeduvos apylinkės upelis.

Alksnupė 1) (vok. Alxnupp), Rytprūsių upė, Šešupės kair. intakas, 15,1 km ilgio. Versmės Grablaukių k. laukuose, arti Šešupės ir sienos su Lietuva: teka į vakarus; žiotys prie Alksnupėnų bžk., Lazdynų apyl. Intakai: kair. 10,3 km ir kair 8,7 km nežinomi, deš 3,4 km Žvirgalis, deš. 1,7 km Maurupė, deš. 0,4 km než. Baseino plotas 92 km². 2) Biržų aps. Joniškėlio val. upelis. Mūšos (Lielupės) deš. intakas 3,3 km ilgio. Versmės 1 km į rytus nuo Joniškėlio m., žiotys Pamūšių k.

Alksnupėnai, kaimas, Ragainės aps., prie Šešupės upės, Lazdynų par.

Alksnupiai, 1) A., Elsnupiai, Panevėžio aps. Šeduvos val. k.; 1923 162 gyv.: 10 km nuo Šeduvos glž. st. 2) Kėdainių aps. Surviliškio val. viens. 1931 31 gyv.; 24 km nuo Kėdainių glž. st.

Alksnupis, Mažeikių val. upelis, Ašvos (Vadaksties, Ventos) deš. intakas, 2,5 km ilgio, teka Tulnikų k. laukuose.

Alkuinas (Alcvin, Agchuine, Alcuine, Albuin, Albinus a. 735—804), Yorko katedros mokykloje Elberto išauklėtas, liko jo padėjėjas, vėliau įpėdinis ir diakonas. 781 keliaudamas į Reiną susitiko Karolį Didįjį, kuris jį pakvietė į Prancūziją, kur iki 790 Karolio Didž. dvare mokė vaikus ir gimines. 790—793 buvo dar sugrįžęs į Angliją. Nuo 793 vėl darbavosi Prancūzijoje, Frankfurte ir Aachene, žodžiu ir raštu kovojo su adoptionizmu (ž.), 796 gavo šv. Martyno abatystę Tours'e. Ją sutvarkė ir įsteigė prie jos mokyklą. Jo raštai daugiausia ankstyvesniųjų autorių veikalų santraukos: Šv. Rašto komentoriai, gramatikos, dialektikos ir retorikos mokslo vadovėliai, šventųjų Richarijaus, Bedasto ir Vilibrordo gyvenimai, apie 300 laiškų (geras šaltinis tų laikų istorijai tirti) ir lotyniški eilėraščiai.

Opera omnia leid. Frob. Forster (2 fol., Rgsbg. 1777).

Alkupis, Tauragės aps. Kvėdarnos val. k.; 1923 188 gyv.; 44 km nuo Tauragės glž. st.

Alkupis, 1) Telšių aps. upelis, Minijos kair. intakas, 5,6 km ilgio; prasideda Žarėnų val. Kungių k., teka pro Gudelių k. ir dv., priima du než. intakus. 2) Tauragės aps. upelis, Lokistos (Jūros, Nemuno) deš. intakas, apie 5 km ilgio; versmės apie Alkupio k. Kvėdarnos val., teka pro Šeručių k. Šilalės val., įteka į Lokistą ties Šiaudelių k. 3) Telšių aps. Alsėdžių val. upelis, Sruojos (Domijos, Varduvos, Ventos) deš. intakas, 4,8 km ilgio: versmės Žvirblaičių-Eivydų k., žiotys 1,5 km žemiau Alsėdžių m. 4) Kretingos aps. Salantų val. upelis, Salanto (Minijos) kair. intakas, 3,1 km ilgio; teka pro Salantų dv. laukus. 5) Kretingos aps. Darbėnų val. upelis, Juodupio (Šventosios, Balt. jūros) deš. intakas, 2,4 km ilgio; versmės Markutiškių k., žiotys Naujosios Impilties k. 6) Panevėžio aps. Miežiškių val. upelis, Nevėžio kair. intakas. 7) Kėdainių aps. Šėtos val. upelis, Obelies (Nevėžio) kair. intakas. 8) Kėdainių aps. ir val. Apytalaukio apyl. upelis, Nevėžio kair. intakas. 9) Raseinių aps. ir val. upelis, Dubysos deš. (?) intakas. 10) Šiaulių aps. Papilės val. upelis, Ventos (?) deš. intakas. 11) Tauragės aps. Švėkšnos val. upelis, Ašvos (Veviržo, Minijos) kair. (?) intakas.

all right (angl.: olrait), visai teisingai, visa kaip reikiant.

Alla breve (it.), muzikos keturių ketvirtadalių taktas ($^4/_4$, tikriau $^2/_2$), kuriame skaičiuojama dviem.

Allabianus Garzias (m. Saragossoj 1624), atėjęs kartu su jėzuitais į Vilnių, 1587 — 1590 Vilniaus akad. rektorius. Su kardinolu Jurgiu Radvila (ž.) iškeliavo į Romą. Radvilai mirus, grįžo į Ispaniją, kur buvo Saragossos jėzuitų kolegijos viršininku.

J. Bieliński Uniw. Wil. III p. 23.

Allah (ar. iš *al* [tas] ir *ilah* (Dievas), Mahometo, prisiderinant prie krikščioniškos Dievo savokos, paskelbtas vienas ir vienintelis Dievas (ž. Islamas).

Allahabad („Dievo miestas"), Indijos miestas, 157000 gyv. (1921) prie Gango ir Jumnos upių santakos. Čia kas 12 metų įvyksta didelės indų šventės Kumbla Mela, į kurias suplaukia daugiau kaip 1 mil. maldininkų, nors ir šiaip jų atsilanko kasmet keli šimtai tūkstančių. Žymus strateginis ir prekybos punktas.

Allan Viliamas (1813 — 1874), vienas žymiausiųjų Anglijos profesinio darbininkų

judėjimo organizatorių, nuo 1847 jų sąjungos generalinis sekretorius.
S. a. B. Webb The hist. of. trad-union, 1894.

Allantois, maišo pavidalo atauga, kuri aukštesniesiems stuburiniams gyviams (reptilijoms, paukščiams ir žinduoliams) embrione auga iš žarnos galinės srities. Netrukus ji išsiplečia gale, o jos pamatas virsta laibu stiebeliu. Galinė atkarpa išsiplečia tarp serosos ir amniono. Kadangi į A. pamatą atsiveria inkstų išvedamieji latakai, tai jis vykdo laikinosios šlapumo pūslės funkciją, dėl to esti drumsto skystimo pripildytas; svarbiausia jo rolė pasireiškia tuo, kad jis veikia kaip embriono kvėpavimo ir mitimo organas; šliužų ir paukščių A. labai išsiplečia, prisiglausdamas prie kiaušinio kevalo ir tuo būdu semdamas savo paviršiumi orą ir nešdamas jį savo gausiais kraujo indais embrionui. Žinduolių A. sudaro daugybę smulkių šaknelių, kurios įsiskverbia į serosą ir tuo būdu kyla vadinamoji placenta, kuri, tarpininkaudama tarp motinos kūno ir embriono, perduoda embrionui maisto medžiagą ir deguonį. Stiebelis, jungiąs A. pūslę su embrionu, virsta bambos saitu, o pamatinė jo dalis, paslėpta embriono kūno dykumoje, virsta šlapimų pūsle.

Allard Povylas (1841—1916), senosios krikščionybės laikų prancūzų istorikas. Svarb. veikalai: Histoire des persécutions du I au IV siècle (1884 ss), Le christianisme et l'Empire romaine (1896), Julien l'Apostat (3 t. 1900—03).

Allatioz Leonas (lotynizuotai Allatius) (1586—1669), graikas, pasauliškis teologas ir literatūros istorikas, dirbo Rytų ir Vakarų bažnyčiai sujungti; nuo 1661 Vatikano bibliotekos prievaizda. Svarb. veikalas: De ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione libri III. (Kelnas 1648).

Alle ž. Alna.

Allegretto (it., sutr. All-tto), gana skubiai, bet rečiau negu Allegro; greitumas tarp Andante ir Allegro.

Allegri Grigas (1584 — 1652), bažnytinis kompozitorius. Jo 9 balsams Miserere lig šios dienos giedama Siksto kapeloj Romoje.

Allegro (it., sutr. All°), „linksmai, gyvai", vienas seniausių muzikos tempo pažymėjimų, laikui bėgant įgijo dabartinę reikšmę „skubiai". Esti ir pjesių, pažymėtų šiuo vardu. Pirmoji sonatinės (ž.) formos dalis vadinasi „sonatinė A."

Alleluja, hebr. žodis, sudėtas iš dviejų dalių: a) hallelu garbinkite, — veiksmažodžio „hille" liepiamosios nuosakos daugiskaita, b) Jah — sutrumpintas hebr. Dievo vardas: Jahve. Alleluja pasitaiko hebr. psalmėse; perėjo į graik. ir lotyn. psalmyną neverstas; paskiau virto džiaugsmo formule ir būdavo giedama per šventes Jeruzalės bažnyčioje. Iš žydų perėjo į krikščionių liturgiją.
Vignouroux Dictionnaire de la Bible, 1912, I 369—370.

Allemande (pr.), viena senoviškos prancūzų suitos (ž.) dalis $^4/_4$ takto, vidutinio tempo.

Allen (Elin) 1) Enrikas Tureman (g. 1859 IV 13 Sharpsbury Kentucky), J.A.V. gen., didžiojo karo metu vadovavęs 90 divizijai ir 8 korpui, kuris kariavo Prancūzijos teritorijoje. Vėliau buvo vyriausiuoju Amerikos okupacinės kariuomenės vadu Vokietijoje.

2) Karolis Ferdinandas (1811 — 1870), danų istorikas, Kopenhagos univ. prof., parašęs „Handbog i Fädrelandets Historie". „De tre nordiske Rigers Historie 1497 — 1536" (5 t. 1864 — 72) ir kt.

3) Karolis Grant (1848—1899), anglų mokslininkas ir rašytojas. Populiarino evoliucijos mokslą (darvinizmą). A. mokslo veikalai: „The colour sense", „The Evolution of the Idea of God". Be to, parašė daug romanų, taikydamasis skaitytojų skoniui, ir vieną „The woman who did", kur atvaizdavo tragišką pažangios moteriškės būvį.
Clodd Grant A. 1900.

4) Kliford (g. 1889), anglų darbo partijos veikėjas, „Daily Herald" ir „New Leader" vyr. red. D. karo metu už antimilitaristinę agitaciją buvo kalinamas. Išspausdino: Conscription and consciense. 1916, Putting socialism into practice, 1924.

Allenšteinas (lenk. Olsztyn), Rytprūsių vak. dalies miestas (40.000 gyv.), miškuotuose Alnos krantuose. Svarbus gelž. mazgas su

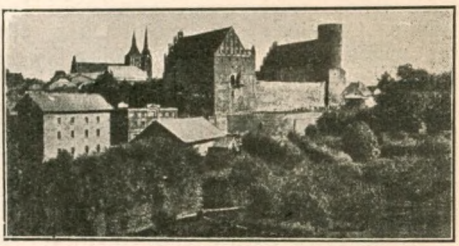

sena kryž. ordino pilim. Suvaidino žymų vaidmenį prūsus pavergiant ir karuose su Lietuva. A. yra teatras ir daug kitų visuomeniško pobūdžio įstaigų. Yra ir senoviškų pastatų — bažnyčia (1360-70), Aukštieji Vartai (XIV a.), kat. šv. Jokūbo bžn. (XIV a.), 1348 buvo įkurta A. pilis. Aplink šią pilį išaugęs miestas 1353 gavo miesto teises; 1466 A. teko Lenkijai, 1772 grįžo Prūsijai.
Bonk Beiträge zur Geschichte der Stadt A., 1903.

Allentown, J. A. V. Pensilvanijos miestas, 74.000 (1920) gyv., žymus gelž. pramone ir akmens anglių kasyklomis.

Aller, didžiausias Veserio intakas, 162 km ilgio.

Allergija (gr.), pakitėjusi organizmo reakcija į pakartojamą injekciją arba užsikrėtimą. A. sąvoka apima ir imunitetą ir anafilaksiją.

Allers 1) Kristijonas Vilhelmas (1857—1915),vokiečių paišytojas ir tapytojas. 2) Rudolfas (g. 1883), psichologas ir filosofas, katalikiškos krypties, psichoanalizės kritikas, Vienos universiteto profesorius.

Allessi Galeazzo (1512—1572), Italijos architektas. Dirbo Milane, Bolonijoje, Parmoj ir ypač daug Genujoj. Tarp daugelio jo statytų rūmų minėtini: Doria, Cambiosa Parodi, Adorno, Serra ir bažnyčia Santa Maria di Corignano.

Allgau'o galvijai (Allgäuer Vieh), Bavarų ir Viurtembergo aukštumose laikomi pilki (dvyli) vokiečių galvijai, artimi ir labai panašūs į šveicarų švicus.

Allgeier Arturas (g. 1882), vokiečių katalikų teologas, Freiburgo (i. Br.) universiteto profesorius.

Allgemeine Litauische Rundschau, 1910 pradedant, J. Vanagaičio kelerius metus Tilžėje leidžiamas ir redaguojamas lietuviškas laikraštis vokiškai.

Allia, Italijos upė, kair. Tiberio intakas. 387 VII 18 pr. Kr. prie A. galai sumušė romėnus.

Alliance Internationale de Tourisme, A. I. T., tarptautinė sąjunga turistikai remti; įsteigta 1919 Paryžiuj, būstinė Briusely; turi apie 4 milijonus narių.

Alliance israelitte universelle įsteigta 1860 Prancūzijos teisingumo ministerio žydo Adolfo Cremieux iniciatyva; jos tikslas padėti žydų masių emancipacijai ir tiems, kurie kenčia už judaizmą. Per 70 savo veikimo metų draugija daug padarė žydų teisėms ginti, emigracijos ir kolonizacijos srityse, o taip pat žydų mokslui bei literatūrai platinti. Daug mokyklų A. I. U. palaiko rytuose.

Allibone Samuelis Austin (1816—1889), J. A. V. bibliografas. Svarb. veik. Critical Dictionary of English Literature and British and Americans Authors (3 t. 1859—71, Suppl. 2 t. 1891).

Allier (Alje), Luaros (Loire) intakas, 400 km ilgio. Išteka 1.400 m aukštumoje Loceros kalnuose.

Allioli Juozas Pranas (1793—1873), katalikų teologas, pagaminęs vykusį, dar ir šiandien vartojamą Šventojo Rašto vertimą į vokiečių kalbą.

Allium — Blodustas, svogūnas (šeim. Liliaceae), turi apie 500 gražiažiedžių ir naudingų, įvairiuose kraštuose augančių rūšių: A. Cepa L. iš Persijos ir Beludžistano — mūsų valgomasis svogūnas, A. Porrum L. iš pietų Europos — Porei, A. ascalonicum L. mažas, labai gležnas svogūnas, A. Schoenoprasum L. iš Europos ir Azijos — Šnitluk, valgoma tik žolė. Iš gražiažiedžių pažymėtini: A. Christophii Rgl. iš Turkestano, dideliais tamsiais alyviniais žiedais ir didelėmis žiedgalvėmis, A. cyaneum Rgl. iš Kinų, mėlynais žiedais, karataviense Rgl., narcissiflorum Vill, coeruleum Pall., odorum L. — visi tinka kultūrai soduose ir darželiuose. Dauginti galima iš sėklų ir iš jaunų svogūnų, kurie auga senų svogūnų šonuose.

Allobrogai, keltų giminė, gyvenusi tarp Ronos ir Izerio upių. 218 pr. Kr. kariavo su romėnais Hannibalo pusėje, 121 pr. Kr. liko romėnų nukariauti. Cezariui viešpataujant, A. gyvenamoji vieta vadinosi Gallia Narbonensis.

Allochirija (gr.), veikiant kuriuo nors jaudikliu ranką, jutimo suvokimas ne erzinimo vietoje, o atitinkamam kitos rankos plote. Esti kai kada isterijoje ir tabese.

Allodas (allod), senas germanų žodis, reiškiąs nuosavybę. A. žemė, kuri nėra nei beneficiumas (ž.), nei lėnas (ž.), bet visiškai priklauso savininkui.

Allorge Enrikas, šių dienų prancūzų rašytojas. Jo romanas „Didysis pasaulio sukrėtimas" (Le grand cataclisme), prancūzų akademijos vainikuotas, J. Žiugždos išverstas į lietuvių kalbą (Kaunas, 1931).

Allosaurus March., Theropodų genties, išnykę žemynų plėšrieji gyvuliai milžinai

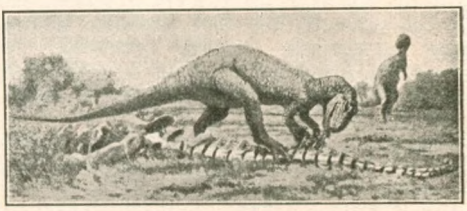

(apie 10 m ilgumo). Randami apatinės kreidos sluoksniuose Š. Amerikos vakaruose.

Alma, bulvių veislė, auginama ir Lietuvoje. Išauginta selekcininko Cimbal Erben, kryžiuojant dvi bulvių veisles: Early Sunrise × Este von Frömsdorf. Pradėta platinti 1904. Vidutinio ankstyvumo, vegetacijos periodas apie 16 savaičių. Bulvės (gumbai) apvalios, truputį suplotos formos, lupyna baltai rausva, mėsa rausva, akelės negilios. Gera, miltinga valgomųjų bulvių veislė. Krakmolo turi 17—18%, todėl tinka ir pramonei. Tinka smėlio dirvoms ir gerai pakenčia sausumą. Vėžiui neatspari.

Alma-Ata, Turkestano ASSR, Džetusijos apyg. miestas; 1923 45822 gyv.

Alma mater (lot.), gaivinanti motina; romėnai šiaip vadino Cererą, žmonių maitintoją, javų deivę. Vidur. amžiais šis pavadinimas pradėta taikyti aukštosioms mokykloms, teikiančioms dvasios peną; dabar aukštųjų mokyklų auklėtiniai taip vadina mokyklą, kurioj jie įsigijo mokslą.

Almaden (arab. „Kasyklos"), Ispanijos m., 9.000 gyv. Didelės cinabro—gyvsidabrio kasyklos, kuriose iškasama kasmet 25.000 cinabro ir gaunama 1.200 t, t. y. pusė viso pasaulio produkcijos gyvsidabrio.

Almagesta, Ptolomėjaus (78 — 165 Kr. g.) astronomiškas traktatas likęs vien arabišku vertimu (Tabrir al maghesti), padarytu IX a. kalifo al Mamuno įsakymu. Iki pat Koperniko laikų buvo tai svarbiausias visų astronominių žinių šaltinis.

Almajas (Almajis, Alma), ež. Utenos aps. Labanorų val. 108 ha.

Almanachas (lot. almanachus). Tuo žodžiu gilioj senovėje vadindavo egiptiškus kalendorius. A. buvo žinomi epigtiečiams, graikams, romėnams, indams, kiniečiams. Krikščionybės laikais, vidur. amžiais, jie buvo plačiai vartojami. Spaudos išradimas (XV amž.) praplatino metinius almanachus — astrologiškus ir mediciniškus. Naujaisiais laikais A. vardu leidžiama daugybė visokių specialių parankinių knygų. Spausdinama apsčiai ir literatūros A. Lietuviški įvairiais laikais pasirodę A.: Gabija (Krokuvoj 1907), metraštis - almanachas Švyturys (Vilniuje 1911 ir 1912), Žvilgsnis (Vilniuje 1911), Kelias (Vilniuje 1913), Nauju Taku (Vilniuje 1914), Aušrinės keliais (Petrograde 1915), Pirmasis Baras (Vilniuje 1915), Atžala (Vilniuje 1917), Dainava (Kaune 1920), Švyturys (Brooklyne 1923), Gubos (Kaune 1927), Audra (Rygoj 1928), Aukštyn (Kaune 1930) ir kt.

Almandinas, mineralas, granato atmaina, geležies aliuminio silikatų eilės $Fe_3 Al_2 Si_3 O_{12}$; melsvai raudonas. Randamas Ceilone, Čekijoj, Saksonijoj, Tirolyj, Korintijoj.

Almansor ž. Abu Dzafar Abdallah, Abbasidai.

Almė ž. Elmė.

Almelda 1) Garrett (1799—1854), portugalų poetas, dramaturgas ir politikas liberalas, veikęs ir rašęs romantizmo gadynėj. Stengėsi sukurti tautinį romantišką charakterio portugalų teatrą. Jis yra parašęs nemaža portugalų istorinių dramų, kelias poemas ir romansų bei legendų rinkinių.
Reinhordstöttner Portugiesische Literaturgeschichte, Leipzig, 1904; *Gröber* Grundriss der roman. phil. II, Abt. 2, Strassburg, 1897.
2) Pranas (m. 1510), Portugalijos Ostindijos vicekaralius (1505), iškėlęs ten jų galybę prie Almeido.
3) Lorenzo, Prano sūnus (m. 1507), atrado Madagaskarą.

Almeida, Portugalijos tvirtovė, ties kuria 1810 prancūzai sumušė ispanus ir 1811 anglai prancūzus.

Almelo, Olandijos m., 28000 gyv. (1926). Linų ir vilnų verpyklos.

Almenaitis J., Amerikos lietuvis, 1887 bendradarbiavo J. Šliūpo „Lietuviškam Balse".

Almerija, p. Ispanijos uostas, 50.000 gyv. (1920). Įsteigtas finikiečių, romėnų laikais žinomas Portus Magnus vardu. Maurų valdymo metu išaugo. Iš tų laikų yra likę maurų pilies griuvėsiai. Prekiaujama vynuogėmis ir pietų vaisiais. Netoli, Sierros Nevados kalnuose, yra didelės švino kasyklos.

Almohadai (Muvahhedin — Vieno Dievo išpažintojas), arabo Abdallaho įsteigta sekta ir jai vadovaujanti Maroko (nuo 1149) ir Ispanijos maurų dinastija (1147—1269). A. 1269 pakeitė Merinidų dinastija.
A. Müller Der Islam, II, 1887.

Almondbury (sk. Amöndbäri), Anglijos miestas Yorko gr.; 27.000 gyv.: audimo pramonė.

Almoravidai (moravidai), arba Molatemidai, tikybinė karinė arabų organizacija, susidariusi v. Mauritanijoj, 1036 — 1149 valdžiusi Maroką ir Ispaniją. Užleido vietą Almohadų dinastijai (ž.).

Almquist 1) Ernestas, šių dienų švedų biologas ir biologijos istorikas. 2) Karolis Jonas Liudvikas (1793 — 1866), švedų poetas. Svarbiausieji raštai Törnrosensbok (1832 ir 1851); dramos: Signora Luna, Marjam ir kt. 1851 bėgo į Ameriką, vėliau gyveno Bremoje prof. E. Westermano pavarde. Raštai išleisti 1874—1875.

Almukantaratas, kiekvienas apskritimas ant dangaus skliauto, kuris yra lygiagretiškas su horizontu.

Almuonė (vok. Almonis), Rytprūsių upelis, Istrės (Prėgalės) deš. intakas, 13.7 km ilgio; versmės arti Rudeikių k., žiotys aukščiau Kraupiškio.

Almužna (iš gr. eleemosyne = užuojauta, geras darbas), pavargėliui duodama pašalpa, platesne prasme kiekvienas artimui padarytas geras darbas.

Alna 1) (vok. Alle), Rytprūsių upė, Prėgalės kair. intakas, 289,4 km ilgio: baseino plotas 7126 km²; teka pro Mozūrų ežerų sritį — jos baseine 178 km² ežerų (jų didžiausias Alnos ež. Lansker See, 11,1 km² ploto); įteka į Prėgalę Vėliavos (Wehlau) m. Ties Friedlandu ir Gross-Wohnsdorfu įrengtos moderniškos hidroelektrinės stotys, kurios aprūpina Rytprūsius elektros energija.

H. Keller Memel-, Pregel- und Weichselstrom. Berlin 1899. II Band psl. 306—340 (Das Gebiet der Alle), psl. 405—453 (Die Alle); Die Wasserkraftwirtschaft Deutschlands. Berlin 1930 psl. 173—178 (Die Wasserkraftanlagen der Ostpreussenwerk A. G.).

2) Seinų aps. upė, Zapsės (Gnedos, Balt. Ančios, Nemuno) intakas, 9,0 km ilgio; teka iš Alnos ež., okup. Seinų aps., į Zapsės ež., Kučiūnų val. pro Alnos dv., Kažanių k., Kučiūnų bžk. ir Puodriškių k.; neprikl. Liet. 5,1 km žemupio. Vidut. nuolydis 0,0014. Baseino plotas 123 km²; baseine 11 ežerų, b. k. Galadusis (7,6 km²) ir Alnos ež. (1,7 km²); Vandens debitas: maks. 12, vid. 1,2, min. 0,4 m³/sek..

3) Seinų aps. ež., Alnos upės baseine, 4,1 km ilgio, 1,7 km² paviršiaus ploto. Baseino plotas 107 km². Paviršiaus altitudė 132,9 m.

Alnenis. ež. Utenos aps. Daugailių val. 36 ha.

Alnės-Pušaloto ež. Utenos aps. Kuktiškių val. 10 ha. Žemėlapy pavadintas Striku. 2—4 m gilumo, durpiniais kraštais. Yra akmenų ir kelmų. 0,25 ha sala. Kuojos, ešeriai, lydžiai.

Alnpeke Ditlebas, laikomas autoriumi Eiliuotosios kronikos (Reimchronik): parašęs ją apie 1296 Taline; jo kronika apima lyvių krašto įvykius 1143 — 1290. Yra like du rankraščiai: vienas Rygoje, miesto bibliotekoj, vadinamas C. R. (Codex Rigensis), arba rankraščiu B, nuo Bergmano, kurs jį surado. Dėl savo gražumo ir dailumo yra laikomas originalu. Antras rankraštis yra Heidelbergo universiteto bibliotekoj, vadinamas C. P. (Codex Palatinatus), arba rankraštis H. (Heidelbergo). Bet nėra tikra, kad tikrai A. parašė tą kroniką; lygiai neaišku, ar Eil. K. rašytojas yra buves karys ar dvasininkas. Tai, kad autorius buvęs karys, rodo toki dalykai: a) Eil. kronikos tikslas buves aprašyti karo žygiai lyvių žemėje; b) joje neigiamai atsiliepiama apie dvasininkus, eil. 1235 ir eil. 6632; c) autorius patsai buvęs karys ir dalyvaves žygiuose. Antrosios nuomonės šalininkai sako: a) Eil. kronikos rašytojo tikslas buves ne karo žygiai aprašyti, bet krikščionybės plitimas lyvių žemėje; b) jis sakosi skaitęs bažnyčios raštus, eil. 12: c) jis yra susipažinęs su Biblija ir su Biblijos istorija, eil. 29. 83: d) visa Eil. kronikos būklė geriau tinka dvasininkui negu kariui. Viena yra aišku, kad Eiliuotosios kronikos rašytojas yra buves anos gadynės žmogus. Jis vienintelis iš visų Pabaltijos kronikininkų smulkiai aprašo vokiečių atsikraustymą į Dauguvos žiotis.

Išsp.: *L. Bergman* Fragment einer Urkunde d. ältest. Livl. Geschichte, Riga 1817; kitas pilnas leidimas Riga 1857.

Alnupis, Telšių aps. Varnių val. upelis, Grabės (Kražantės, Dubysos) deš. intakas, 6,1 km ilgio; teka iš Pagirgždučio pelkių pro Užgiriu dv.

Alnus ž. alksnis.

Aloadai, gr. mitologijoj milžinai Otas ir Efialtas, Poseidono ir Aloėjaus žmonos Ifimedėjos sūnūs, kalėję 13 mėn. varinėj Arėjų bačkoj, kol Hermėjas juos išgelbėjo gudrumu. Paskui, norėdami nugalėti dievus, užvertė Osą ir Pelioną ant Olimpo, bet Apolonas nužudė juos savo vilyčiomis.

Alochroitas (gr.), mineralas, paprasto granato atmaina, žalsvos iki geltonos spalvos.

Alochromatinas (gr.), daugiaspalvis mineralas, kurio spalvos pareina nuo priemaišų, pigmentų. A. miner. sudaro daugumas oksidų ir koloidinių druskų, kurių pigmentas dėl labai mažo kiekio yra labai nepastovus ir sunkiai pasiduoda apibūdinamas, bet dažniausiai būva išdulkintos kalvidalinės (ž.) medžiagos pavidale.

Alochtoninė teorija aiškina akmens anglies klodų susidarymą atnešant medžiagą (medieną) iš kitų vietų. Ž. autochtoninė teorija.

Aloe Arborescens L. iš pietų Afrikos (šeim. Liliaceae). Alavijas, duoda vaistus, laikomus gerais džiovai gydyti. Lapai reikia supiaustyti, tokis pat kiekis įdėti bičių medaus, sumaišyti su ¼ dalimi provanso alyvos ir kepti 2 val. tam tikrame inde, aplipdytame duonos tešla. Iškoštą skystimą pila į butelį, kurį gerai užkemša. Aloe kartumas kelia apetitą, palaidina ir gydo žaizdas. Lapai dar vartojami viduriams paleisti ir naminiais vaistais žaizdoms, nudegimams ir kit. gydyti. A. turima apie 250 rūšių, daugiausia iš pietų Afrikos. Visi maždaug tinka kultūrai kambariuose: gražiausia A. variegata. Dauginti galima iš sėklų, bet greičiau auga ūgėmis.

Alofanas, kaolininės eilės mineralas.

Alofanoidai (gr.), mineralai, kurie gaminasi išvėdinimo būdu iš leucito (ž.) ir ceolitų (ž.), koloidų pavidalo, lengvai skaldomi su HCl.

Aloizas Gonzaga (1568—1591), šventasis iš Jėzaus Draugijos, italų kilmės (šventė VI 21), mokslus einančio jaunimo globėjas.

M. Meschler Šv. Aloyzas (v. Byras), Kaunas, 1926.

Aloizavas, Ašmenos aps., seniau Jackauščizna; 1783 įgytas Aloizo Rakickio gavo A. vardą.

Alokstė, Kurzemės (Latvijoje), Aizputės aps. upė, Tabros (Sakos) deš. intakas, teka pro Kazdangą.

Alokucija (lot. allocutio), oficialus pažymėjimas kalbos, kuria popiežius slaptoje konsistorijoje kreipiasi į kardinolus, dažniausiai svarbiais laiko klausimais.

Alona, 1) Kėdainių aps. upė, Nevėžio deš. intakas, 26,1 km ilgio; prasideda Pernara-

vos val. Leščių k. krūmuose, teka pro Paalonio, Blaudžių, Kilbisų k., įteka į Nevėžį arti Vikūnų k., Kauno aps. Babtų val.; žymesni intakai: kair. 12,3 km Sakonė, deš. 7,1 km. Žąsynis, kair. 3,0 km Kriaupys. Vid. nuolydis 0,003, baseino plotas 114 km². Vandens debitas maks. 25, vid. 0,8, min. 0,1 m³/sek. 2) Trakų aps. upelis, Luknos (Merkio) deš. intakas, 13,5 km ilgio, aiški vaga tik 7 km; kerta Gardino — Vilniaus glžk. 4,8 km. 3) Ukmergės aps. Širvintų val. ež. Širvintos (Šventosios, Neries) baseine; altitudė 130,4 m aukščiau jūros, paviršiaus plotas 1,3 km²; išteka Juodė (Širvintos); seniau pro ežerą tekėjo Akmena (3), dabartinis Širvintos kair. intakas; ežerą kerta adm. linija su okup. Vilniaus kraštu.

Alonge (pr., tark alondž), prie vekselio prilipintas lapelis, vartojamas tada, kada vekselio blanke (antrojoj pusėj) nepakanka vietos naujų vekselio įsirašytojų parašams (ž. v e k s e l i s).

Alopatija (gr.), tokia gydymo kryptis, kada ligos reiškiniai gydomi priešingai veikiančiomis priemonėmis, pvz., karštis gydomas šalčiu. Terminas, pasiūlytas Hahnemanno, vartojamas tik tais atvejais, kada norima pažymėti medicinos srovė, priešinga homeopatijai (ž.).

Alopecija (gr.), paveldėtas arba įgytos kilmės išplikimas. **A.** a r e a t a, nežinomos kilmės paveldėtas susirgimas, kada iš normaliai atrodančios plaukuotos odos griežtai ribotai išslenka plaukai; kartais liga plinta ir pasireiškia galutiniu didelių plotų nuplikimu, bet dažniausiai sustoja ir plaukai iš naujo atželia. **A.** p i t y r o d e s, išslinkimas plaukų dėl nepaprasto galvos odos pleiskanojimo. **A.** p r a e m a t u r a, be pastebimo odos susirgimo, paveldėtas palinkimas nuplikti jauname amžiuje. **A.** s e n i l i s, nuplikimas senesniame amžiuje, fiziologinis senatvės pasireiškimas. **A.** s y p h i l i t i c a, slinkimas plaukų sergant sifiliu; ryškus, lyg ir išnešiotas mažais pluoštėliais, plaukų slinkimas; tinkamai gydant sifilį, plaukų slinkimas sustoja ir išplikusios vietos vėl atželia.

Alopecurus 1) f u l v u s Sm., pašiaušėlis gelsvasis. Šlapių molinių arba priemolinių dirvožemių vidutinio gerumo varpinis augalas. 2) A. g e n i c u l a t u s L., pašiaušėlis naringasis. Neblogos pašarinės vertės. Sunkesnių ir šlapesnių dirvų žemo ūgio varpinis augalas, daugiau tinkamas ganykloms. 3) A. p r a t e n s i s L., pašiaušėlis pievinis. Ilgametis, aukštojo ardo, drėgnesnių derlingų vietų, pievoms ir ganykloms tinkamas augalas.

Alosa (alausa), žuvies genties, Clupeidae šeimos, silkės pavadinimas; iš jų A. vulgaris, A. tinta gyvena Baltijos jūroje ir neršto laiku įplaukia į Nemuną.

Alotigeninas (gr.), pašalinės medžiagos priemaišą, pakliuvusi į pagrindinį sluoksnį, vandens atneštą.

Alotos, Panevėžio aps. Šimonių val. k.; 1923 162 gyv.; 23 km nuo Kupiškio glž. st.

Alotropija, ta kai kurių kūnų, mineralų ypatybė, kad jie turi daugiau įvairių savo fizinės būsenos atmainų, kaip antai, deimantas, grafitas, anglis.

Alovė, 1) Alytaus aps. bažnytkaimis, ūkių bei kiemų 9; gyv. 52. Kada įkurta pirmoji bažnyčia, nežinia, tačiau 1697 m. jos jau būta. Dabartinė medžio bažn. statyta 1802 Jokūbo Kęstučio Gedimino. A. trijų kompl. prad. m-la įkurta prieš karą. Nuo Poteronių glž. st. 2 km. Valsčius to paties vardo. Nuo Alytaus 9 km. 2) km.; kiemų bei ūkių 28, gyv. 152. Nuo Poteronių glž. 6 km, nuo Alytaus 13 km. 3) **A. Akalica.** Ūkių 38, gyv. 198. Nuo Poteronių glž. 5 km., nuo Alytaus — 12 km. 4) **A. Baltoji,** dv.; trobų 10, gyv. 58. Nuo Poter. glž. 2 km., nuo Alytaus 9 km. 5) **A. Raudonoji,** dv.; trobos 7, gyv. 84. Nuo Poter. glž. 5 km., o nuo Alytaus 12 km. 6) **A.** valsčius; 1923 surašymo daviniais 957 ūkiai, 5559 gyv., 71 gyvenama vieta. Kaimai: Bazorai, Būda, Butrimiškiai, Davainiškiai, Domentoniai, Juociškiai, Jurkioniai, Kalesnykai, Kaniūkai, Karkliniškiai, Kudariškiai, Lelionis, Manciūnai, Meduksta, Meškasalis, Mieliūnai, Mikalavas, Miknoliausai, Novoplenta, Padvariškiai, Pagurniai, Panemunykėliai, Pavartėnai, Plikioniai, Poceloniai, Poteroniai, Slabadėlė, Stanuliškiai, Švabalaukis, Švobiškiai, Takniškiai, Uleškai, Venciūnai, Žemaitėliai, Židoniai, Žiukai.

Alovė, 1) Alytaus aps. Alovės val. upelis, Nemuno deš. intakas, 7,9 km ilgio; teka iš Alovės ež. pro Alovės, Poteronių, Kaniūkų k., įteka į Nemuną giliuoju slėniu aukščiau plento tilto ties Alytum; žym. intakas kair. 0 9 km Tulupis; vid. nuolydis 0,009; baseino plotas 78 km²; kerta Kauno — Merkinės plentą 3 9 km. 2) Alytaus aps. Alovės val. ežeras, 0.8 km² paviršiaus ploto, altitudė 133,6 m aukščiau jūros; išteka Alovės upelis; 4 m gilumo.

Alpera, Ispanijos prov. Albacete vietovė, su keliais urvais, kuriuose 1910 Pascual Serrano ir 1911 H. Beuil surado kelis paveikslus, paleolito (mezolito) žmogaus piešt us.

H. Kühn Die Kunst d. Primitiven, München, 1923; *M. Ebert* Reallex. v. Vorgesch. 1924 I.

Alperavičius, I. D., kantorius, autorius žydų dainų vadovėlių „Zelbst lerer fun gatn" (1929).

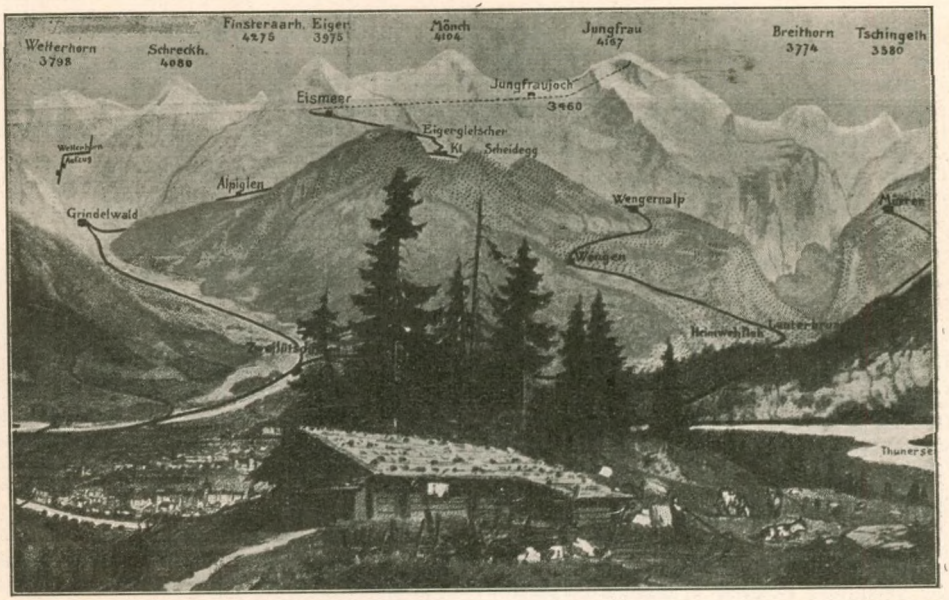

Berno Alpių žemėvaizdis

Alpės (keltų k. alp — aukštas), aukščiausi Europos kalnai, išsitiesę puslankiu nuo Genujos įlankos rytų link per 1200 km. Jos yra svarbiausia raukšlėtinių kalnų virtinių žiedo, siaučiančio Vidužemio jūrą, grandis. A. kalnai yra milžiniška siena, skirianti p. Europą nuo vidur. ir š. Europos. Be A., Vidužemio jūros klimato įtaka siektų vidur. Europą, žymiai pakeisdama augmenų ir žmonių gyvenimą. Seniausiais amžiais saugojo Romos ir Atėnų klasikinę kultūrą nuo šiaurės barbarų užplūdimo ir išnaikinimo, nors dėl plačių tarpkalnių daugelyj vietų tinka susisiekti. Sudaro takoskirą Reino, Dunojaus, Po ir Ronos upėms, mintančioms A. viršūnių ledynų vandeniu. A. moksliškai tirti pradėta XIX a. pradžioje. Pradžioje manyta, kad šie kalnai susidarę dėl žemės plutos iškilimų, veikiant iš vidaus spaudžiamosioms vulkanų jėgoms. Tačiau XIX a. antroje pusėje E. Suess ir A. Heim, pastebėję Alpių asimetriją (ž.), įrodė, kad jos susidarė žemės plutos susiraukšlėjimo dėka, vykstant litosferos sąvartoms (ž.) iš pietų į šiaurę. Jų formavimasis prasidėjęs karbono laikotarpyje ir baigęsis mioceno — plioceno laikais. Taigi A. yra visai jauni kalnai, tai rodo ir mažai ekzogeninių jėgų nutrintos aštrios viršūnės ir tarpekliai. Pasikartojant horizontaliniams žemės plutos judėjimams, liko įvairiai suverstos ir sumaišytos jūrinės nuosėdos (kalkakmeniai, dolomitai, smiltainiai) su eruptyvinėmis uolenomis (granitai, gneisai, porfyritai ir kt.). Kai kurios uolenos yra nuplėštos nuo savo pamatų ir pervertimų nukeltos apie 100 km į šiaurę. Dėl to daugelyje vietų senesnės padermės yra suverstos ant jaunesnių. Visas kalnynas yra išraižytas pirmykščių klonių ir tarpeklių, kuriais šliaužtami ledynai vienur juos dar giliau išrausė, kitur užpildė sąnašomis. Diliuvijaus laikotarpyje A. buvo 4 kartus apledėjusios. Ledynai buvo apkloję apie 170000 km². Dabar amžinu ledu apdengta 3800 km². Orografiškai A. skiriamos į vakarines ir rytines. Vakarinės A. yra aukščiausios. Čia yra kalnai: Mont Blanc (4810 m), Mt. Pelvoux (4100), Monte Rosa (4560), Materhorn (4480) ir kt. Rytinės A. turi 3 zonas: centrinės (daugiausia granitas, kristaliniai skalūnai), šiaurinės (kalkės) ir pietinės (kalkakmeniai, mergeliai, dolomitai). Šioje dalyje ypačiai gražūs p. Tirolio dolomitiniai kalnai. Rytinės A. žemesnės, tik viena viršūnė Pic Bernina iškilusi iki 4050 m. Klimatas įvairus. A. siaučia sausų vasarų Vidužemio jūros, ekstremiškas Vengrijos žemumų ir vidutinis vidurio Europos klimatas. To įvairumo įtakoje susidarė A. savas alpiškas klimatas. Aukštumose ypač gausu saulės spindulių. Dėl to ir žiemos metu aukštumų kurortai St. Moritz, Davos, Arosa ir kiti turi nešaltą ir giedrą orą, ypačiai gerai veikianti plaučiais sergančius ligonius. Vidutiniškai per 170 m aukštyn čia krinta temperatūra 1° C.

Pic Cočeno viršūnė

Vasarą kalnuose šalčiau negu žemumose. Žiemą esti kartais atvirkščiai: saulės spinduliuose besimaudančios aukštumos turi aukštesnę temperatūrą negu miglose paskendusios žemumos. Lietaus esti daugiausia į ežerų pusę atkreiptose pašlaitėse. Daug mažiau drėgmenų yra centrinėse ir rytinėse A., ir dėl to čia amžinojo sniego riba yra aukščiau. Augmenija yra pasiskirsčiusi pagal klimatą: pareinamai nuo aukštumo ir kalno pusės (pietinės ar šiaurinės) yra prisitaikiusios įvairios augmenijos šeimynos. Šiaur. pusėje vyrauja Baltijos girių augmenija su savo spygliuočiais, berželiais, klevais ir kt. Pietų pusėje įsigalėjusi

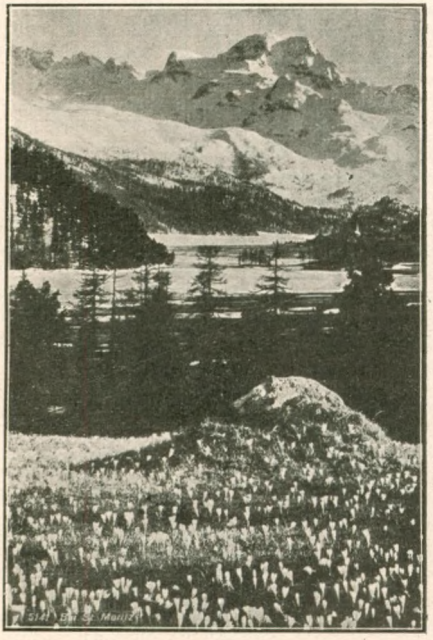

Alpės prie St. Moritzo

Lišano kalnų grupė

Vidurželio jūros augm., — vynuogės, kaštonai, kiparisai ir t. t.; rytinėje dalyje — Dunojaus slėnio augmenija. Charakteringi gyviai yra stirnos, mauruočiai, A. varnos, arai, vanagai, sniego vištos. Gyventojų liekanų randama dar net iš diliuvijaus tarpledyninio laikotarpio. Neolito laikais čia buvo išplitusi šių statyba. Per ilgus amžius čia perėjo daugybė įvairių tautų, kurių likučių ir dabar dar yra. Seniausių gyventojų retoromanų yra tik apie 60000; germanų apie 4 mil., romanų (prancūzų ir italų) 4 mil. ir slavų apie 1 mil. Aukštumų gyventojai daugiausia pusiau klajokliai — veršiasi gyvulių ūkiu. Gyvendami sunkiose gamtos sąlygose, nuolat sutikdami pavojų ir nelaimių, yra ištvermingi, drąsūs, labai myli laisvę ir nuoširdūs; dėl tų savybių iki XVIII a. pabaigos buvo mielai samdomi įvairių Europos valdovų kareiviais. Naudingų naugių nedaug. Šiaurės kalkinėse A. iškasama druskos, rudosios anglies, magnezito, marmuro, porfyro ir geležies rūdos. Gausingi svetimšaliai keliauninkai ir ligoniai, palikdami A. gyventojams daug pinigų, leido jiems, nugalėjus sunkias kliūtis, įsitaisyt daug gerų plentų ir geležinkelių. Kiaurakalniai St. Gotardo (1882, 15 km), Simplono (1905, 19,73 km), Liocbergo (1913, 14,606 km), Mont Cenis (1871, 12.233 km) ir kt. jungia pietinę Europą su vidurine.

Sieger Die Alpen, 1900; *Penck* u. *Brückner* Die Alpen in Eiszeitalter 1909; *Schroeter* Das Pflanzenleben der Alpen, 1908; *Krebs* Länderkunde der oester. r. Al., 1913; *Machatschek* Die Alpen, 1916.

Alpidai, kartais taip vadina visus kalnus, susidariusius trečiaeilėje gadynėje, pvz., Alpių, Karpatų, Balkanų, Pirėnų ir Kaukazo k. A. susidarymas vyko susistumiant žemės sluoksniams į šiaurę.

Alpinė rasė, klaidingai vadinama ostine, jungia šiaurinę rasę (ž.) su Vidužemio jūros kraštų rase (ž.), išplitusi pačiose Alpėse ir jų kaimyniniuose kraštuose; požymiai: drėbtas, apie 1,63 m aukščio kūno pavidalas, platus galvos kiaušas, apskritas vei-

das, stati ir lėkšta kakta, plati nosis, truputį spalvota oda, tamsios akys ir lygūs, daugiausia tamsūs plaukai.
Schwalbe u. *Fischer* Antropologie (1923); *Baur, Fischer, Lenz* Menschliche Erblichkeitslehre (1927).

Alpinizmas, sporto rūšis kalnuose, aukštumose: lipimas į kalnų viršūnes, ledynus; pašliūžų ir rogių sportas kalnuose. Vakarų Europoj A. ėmė plisti XIX a. antroj pusėj. A. dabar turi reikšmės ir mokslui, kada tiriami kalnai geologiniu, zoologiniu ir k. mokslo atžvilgiais.

Alpių šauliai, 1) Garibaldi (ž.) suorganizuoti 1859 savanoriai. 2) Prancūzijos (chasseurs alpins) ir Italijos (alpini) kariuomenės dalys, sudarytos Alpių tarpukalnėms (praėjimams) ginti.

Alpujarras (Alpuhara), pietų Ispanijos kalnagūbris, kur iki 1510 slėpėsi arabai, ispanų vejami.

Alsa, 1) Raseinių aps. upė, Mituvos deš. intakas, 31,7 km ilgio; prasideda Girkalnio val. Ražaičių k. laukuose, teka į vakarus pro Kemzuriškių, Karakurų, Rupiekių, Jovališkės, Paalsio I ir II k., įteka į Mituvą Šimkaičių val. Pamituvio k.; vid. nuolydis 0,0016; baseino plotas 61 km²; kerta Šilinės — Raseinių viešk. 5,5 km. 2) Raseinių aps. Viduklės val. upelis, Šešuvies (Jūros) kair. intakas, 15,2 km ilgio; prasideda Latakų k. laukuose, teka pro Blinstrubiškių dv., Karštelių ir Paalsių k.; žiotys ties Keidžių k.; du intakai kair. 7,6 ir 6,6 km než.; baseino plotas 42 km². Vandens malūnas Blinstrubiškiuose 8 a. jėgų. 3) Mažeikių aps. Akmenės val. upelis, Agluonos 4 (Vadaksties, Ventos) deš. intakas, 4,3 km ilgio; versmės Ramučių dv. pievose, teka pro Alsių k., žiotys Agluonų k.

Alsakis, 1) Raseinių aps. upelis, Alsos 1 (Mituvos) kair. intakas. 2) Trakų aps. ežeras, Neries baseine, tikriau 2 sujungti ežerai, 1,2 ir 0,2 km² paviršiaus ploto, altitudė 153 m aukščiau jūros; krante Alsakių dv.

Alsata, Rokiškio aps. ir val. viens.. 1923 10 gyv.; 6 km nuo Rokiškio glž.

Alsata; 1) Rokiškio aps. Panemunėlio val. upelis, Šetekšnos (Jeros, Šventosios, Neries) deš. intakas, 2,2 km ilgio; versmės Pašylių k. Kamajų val.; malūnas ties Alsatos dv. 2) Rokiškio aps. Panemunėlio val. ežeras; pro jį teka Nemunėlis (Lielupės).

Alsava, Babitės ež. intakas, Latvijoje, Lielupės baseine.

Alsavimas ž. kvėpavimas.

Alsė, Tauragės aps. Švėkšnos val. upelis, Švėkšnalės (Ašvos, Veviržo, Minijos) kair. intakas, 2,5 km ilgio; versmės ties Jurizdikų k., teka pro Alseikių k.

Alsė, Kamajų vals. Pastovių aps. (Vilniaus kr.) k.

Alsėdžiai, Telšių aps. m. ir valsčius; gyvenimų 213, gyventojų 1049. 1903 būta 1102 gyv. Tuo būdu per 30 beveik metų miestelio gyv. skaičius dar sumažėjo. Miesteliui augti labai kenkė geležinkelio tolumas (49 km) ir ne tiek nuo Alsėdžių, kaip nuo Telšių, plačių apylinkių įtraukiamojo centro. Tiesiamas Amalių Kretingos geležinkelis ir A. bus labai naudingas. Sustabdė augimą ir 1930 gaisras, sunaikinęs žymią A. dalį. M-lis stovi prie Sruojos upės, kuri teka į Varduvą, Ventos intaką. Apylinkės kalvotos, vaizdingos. Pirmoji medžio bažnyčia statyta 1471 Žemaičių vysk. Baltramiejaus II Svirenkavičiaus. Nauja medžio bažnyčia statyta 1797 kun. Degutavičiaus rūpesčiu. A. buvo daugelio Žemaičių vyskupų mėgiamiausioji gyventi vieta. Pirmas pradėjo A. gyventi Žemaičių vysk. Motiejus, kuris vyskupavo nuo 1463 lig 1471 m., nors nuo Varnių, kur buvo vyskupystės valdymo centras, lig Alsėdžių 47 km. Čia gyveno v. Jurgis Petkevičius, pasak Valančiaus, didelis medžioklės mėgėjas. Čia pat gyveno v. Merkelis Giedraitis, didis katalikybės gaivintojas Žemaičiuose, kuris A., surinkęs kiek prasimokiusių jaunuolių, pats juos aprūpinęs maistu ir apdaru, mokydavo ir paskui kunigais švęsdavo, buvo įkūręs lyg ir kunigų seminarijėlę. Kazimieras Pacas, 1668 pakeltas Žemaičių vysk., dar bebūdamas Vilniuj, atsiuntė raštą vyskupystės valdytojui pral. V. Giedraičiui, kad valdytų vyskupyste ir gyventų ne Alsėdžiuose, bet Varniuose. Tačiau pats atvykęs, keletą dienų Varniuose pabuvęs, įsikūręs Alsėdžiuose. A. gyveno ir v. Juozapas Arnulpas Giedraitis, pasižymėjęs savo vaišingumu. A. 1643 pagal vysk. Tiškevičiaus įsakymą buvo sušauktas trukęs 3 dienas vyskupystės kunigų susirinkimas. 1752 čia buvo dekanų suvažiavimas. Prieš Valančių Žemaičių vysk. valdęs nominatas J. Kr. Gintila surinko čia savo didžiulę, 30.000 tomų, biblioteką, kuri jam mirus 1857 buvo suskaidyta tarp Kretingos vienuolyno, Varnių kapitulos, seminarijos ir giminių.
H. Wolonczewskis Žem. wisk.: *Baliński* Staroż. Polska IV.

A. valsčių sudaro kaimai: Abokiai (uoka), Aleksiai (-ė), Alka, Andruškaičiai, Bernotavas, Brevikiai (-a), Brizgiai (-ė), Buožėnai, Dargaičiai, Dišliai (-ė), Drukčiai, Eidintaičiai (-atė), Eivydai (-a), Gailiškiai, Gaudišavas, Gedeikiai, Gedrimai (-a), Gelindėnai (-iena), Grumbliai, Yliai (-ė), Irkinai, Jonikai, Juodėnai (-iena), Jurgaičiai (-atė), Kalniškiai, Kenstančiai (-atė), Krepštikiai (-ikė), Kulskiai (-ė), Lankos Laukos (Lunkos Lauks), Lazdiniai (-inė), Likšai, Makščiai (-štė), Molupiai, Naručiai (-ė), Ne-

šukuočiai (-tė), Paburgis, Paežeriai (-ė), Pagerbantys (-ontys), Paišiotai (-a), Paluokė, Pasruoja, Papluotėliai (-telė), Paukštakiai (-akė), Pelėniai (-ė), Platakiai (-ė), Raišaičiai, Rakundžiai (-ondė), Skiplaičiai (-atė), Skirpsčiai (-pstė), Skurvydai (-a), Slėdai (-a), Stonkaičiai (-atė), Svirpliai (-ė), Šoniai (Šuonė), Šlečkai, Vaštarai (-ara), Vilkai, Vilkaičiai (-atė), Žvirblaičiai (-atė). 1923 surašymu valsčiuje buvo 1117 ūkių ir 6362 gyv.

Alsėdžių ež. 1) (Alsėdis) Telšių aps. Alsėdžių val. 92,4 ha; 2) į šiaurę nuo A. miestelio ež. 2,8 ha.

Alseika Danielius (g. 1881 Telšių aps. Urvių viens.). Mokslus ėjo Liepojos ir Marijampolės gimn. 1910 baigė Dorpato universiteto medicinos fak. Spaudos draudimo metu rašydavo į „Varpą", „Ūkininką" Kukučio slapyvardžiu ir platindavo tuos laikraščius Suvalkų krašte ir Žemaičiuose. 1905 aktyviai dalyvavo Vilniaus Seime ir revoliuciniame judėjime Vilniaus krašte. Bendradarbiavo „L. Ūkininke" ir organizavo Liet. valst. sąjungą. D. karo metu buvo karo gydytoju Maskvoje ir Minske, dalyvavo lietuvių tremtinių organizavimo darbe. Minske organizuotą Lietuvių sanit. pagalbos dr-jos ligoninę 1918 VII perkėlė į Vilnių kaip Lietuvių polikliniką, kuri jo vedama tebeveikia. 1918 XI, kaip liaudininkų partijos kandidatas, kooptuojamas į Lietuvos Valstybės Tarybą. 1923—1928 Vilniaus Liet. komiteto pirmininkas. Lenkų administracijos buvo kratomas, areštuojamas ir tremiamas iš Vilniaus, tačiau paliko dėl

tautų sąjungos sekretariato intervencijos. Nuo 1929 Vilniaus Liet. šviet. dr-jos „Kultūros" pir-kas. 2 m. redagavo žurnalą „Vilniaus Šviesą", bendradarbiauja „Vilniaus Žody" ir L. Mokslo dr-jos organe „Lietuvių Tautoje". Nuo 1918 renkamas į Mokslo dr-jos valdybą, tos dr-jos susirinkimuose skaito medicinos ir istorijos turinio referatus. Išspausdino: Lietuvių tautinė idėja istorijos šviesoj 1924, Vytauto Didžiojo sumanymas vainikuotis Lietuvos karaliaus vainiku 1924, Lietuvos unija su Lenkija Jogailos ir Vytauto laikais 1927.

Alseikienė - Janulaitytė Veronika (g. 1884 Malavėnuose, Šiaulių aps.). Už lietuviškų laikr. platinimą pašalinta iš Šiaulių gimn., baigė gimn. 1902 Mintaujoj. Studijavo mediciną Berne, Vienoj ir Berlyne. Gavusi medic. daktaro laipsnį, nuo 1910 praktikuoja Ukmergėj, dalyvaudama lietuvių kultūros darbe. Karo metu Voroneže, 1915 Minske — dirba R. Kryžiaus ir lietuvių tremtinių ligoninėse. Jos iniciatyva kuriama tenai Lietuvių sanitarinės pagalbos draugija. 1918 ta draugija kuria Vilniuje lietuvių ligoninę ir polikliniką, kurioje A. dirbo iki 1931. Vilniuje buvo viena „Kultūros" draugijos steigėjų; dalyvauja spaudoje.

Alsekai (kartais Alšeikiai), Klaipėdos apskr. Kunkių val. kaimas: 147 ha; 1925 42 gyv.

Alseliai, Šiaulių aps. Skaistgirio val. k.; 1923 30 gyv.; 17 km nuo Joniškio glž. st.

Alsen, Danijos sala Baltijos jūroj, 312 km², 30.000 gyv.; miestas Sondenburg.

Alseta, Rokiškio aps. Panemunėlio val. paliv. ir viens.: 1923 plv. 31 gyv., viens. — 8; nuo Panemunėlio glž. st. plv. 6 km, viens. — 8.

Alsėtos ež. Rokiškio aps. ir val. 20,4 ha.

Alsiai, 1) Mažeikių aps. Akmenės val. k.; 1923 155 gyv.; 16 km nuo Dabikinės glž. st. Iki XVIII a. priklausė Šiaulių ekonomijai, Pakuršės (Petraičių) raktui. 2) Šiaulių aps. Skaistgirio val. k.; 1923 107 gyv.; 16 km nuo Joniškio glž. st.

Als-ob filosofija, arba fikcionalizmas, H. Vaihingerio (ž.) atstovaujamoji pažiūra, kad visas žmogaus pažinimas tėra grynos fikcijos, nes mūsų galvojimui esanti nepasiekiama tikra daiktų santvarka. Alsobizmas per daug iškreipia teisingą pagrindinę mintį ir filosofiniu atžvilgiu nėra pagrįstas; jis yra artimas amerikoniškam angliškam pragmatizmui (ž.).

Vaihinger Die Philosophie des Als Ob (1910, ¹⁰1927).

Alstonitas, karbonatų grupės mineralas, pilkai rudas mišinys bario ir kalcio karbonato: $(Ba_1Ca)\,CO_3$.

Alšankynė, Marijampolės aps. Liubavo val.

k.; 1923 26 gyv.; 16 km. nuo Kalvarijos glž. st.

Alšauskis ž. Olšauskis.

Alšėnai (slav. Holszany arba Olszany), nedidelis miestelis rytų Lietuvoje, Ašmenos aps., 18 km į pietus nuo Ašmenos, 93 km nuo Vilniaus, prie Lustos (Žigėnos) aukštupio, Al-

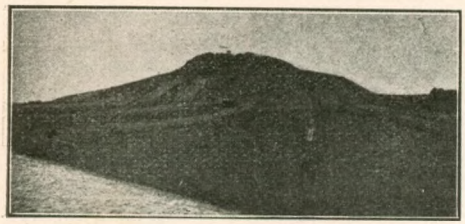

Alšėnų piliakalnis,
senosios pilies vieta

šios upės, kuri įteka į Nemuno intaką Beržūną. A. prieš d. karą turėjo daugiau kaip 2000 gyv. Senovėje A. buvo įžymių Alšėnų kunigaikščių būstinė. Jie čia turėjo savo pilį, kuri stovėjo ant piliakalnio. Senovės pilies nebeliko jokių išorinių pėdsakų. Pats piliakalnis $1^1/_2$—2 km nuo miestelio dar neseniai buvo apaugęs tankiu mišku, o dabar ariamas laukas. Valstiečiai, beardami piliakalnį, dažnai randa stiklo, fajanso ir plytų. Kiek giliau yra likę mūrinės pilies pamatai. Alšėnų kunigaikščių giminė išmirė galutinai XVI a. Paskutinis vyriškos lyties palikuonis buvo Vilniaus vyskupas (nuo 1536) Paulius, kuris užrašė 1544 Žigimantui Augustui ir jo motinai Bonai A., Lebedevą ir Choževą, bet valdė šiuos dvarus ligi savo gyvos galvos. 1550 Žigimantas Augustas padidino vysk. Pauliaus turtus dar Volpa ir Danilavičiais, kuriuos buvo pats gavęs testamentu iš Albertienės Goštautienės. 1551 vysk. Paulius testamentu dar kartą patvirtino perleidimą A. ir kitų savo žemių D. L. K. Vyskupui Pauliui mirus 1555, jo giminės iš moteriškosios linijos prašė Lietuvos valdovą jiems padalyti vysk. Pauliaus turtus. Žigimantas Augustas sutiko.

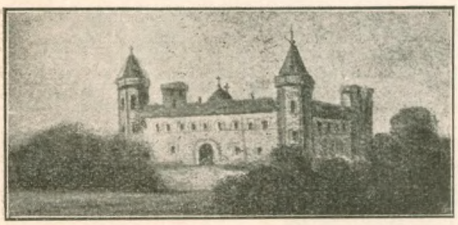

Alšėnų rūmai XIX a. pradžioj

XVI a. antroje pusėje A. perėjo paveldėjimo keliu Bagdonui Sapiegai, kurio motina buvo A. kun-štytė Alena, Jurgio duktė. Prie pirmųjų Sapiegų—Bagdono ir jo sūnaus Pauliaus — prasidėjo A. klestėjimas. Netoli miestelio Sapiegos pastatė didelius 3 aukštų rūmus. Jie sveiki neišliko iki mūsų dienų. Bagdonas Sapiega pavertė A. bažnyčią evang. reformatų bažnyčia. 1585 pamokslininku čia buvo Andrius Chrząstowskis. Pauliui Sapiegai grįžus į katal. tikėjimą, buvo panaikinta evangelikų bažnyčia. 1618 Paulius S. prie Lustos upės pastatė naują kat. bažnyčią romanų stiliaus, be bokštų ir prie jos pranciškonų vienuolyną. Rusams viešpataujant, vienuolynas buvo uždarytas, o jo rūmai paversti kareivinėmis. 1642 eksdivizorių (ž.) teismo nutarimu, viena A. pusė buvo padalyta tarp kreditorių; antroji su būstine pasiliko Sapiegų rankose. XVIII a. A. perėjo į Žabų rankas. Eksdivizijos teismo keliu A. dvaro dalis vėl buvo padalyta tarp kreditorių.

Cz. Jankowski Powiat Oszmiański.

Alšėnų kunigaikščiai (slav. Holszanski, Olšanski, Golšanski), kun-ščių giminė, likusi po Lietuvos politinio susijungimo XIII a. Savo vardą buvo gavę iš savo būstinės, Alšėnų pilies. Pirmą kartą randame minint A. K. vardą XIV a. pabaigoje. Pabėgęs drauge su Vytautu į vokiečių ordiną, A. K. Jonas, Algimanto sūnus, 1390 prie Liko upės pažadėjo ordino magistrui Konradui Zolneriui von Rotenšteinui, kad Vytautas ištesėsiąs visus prisiimtus ordino atžvilgiu pasižadėjimus. Dokumente jis pavadintas „irlucher furst herczog Iwan von Galschan Ougemundes son“ (A. Prochaska. Cod. epist. Vitoldi, dok. LXIII p. 20). Alšėnų kunigaikštystė, būdama gana atokiai nuo vokiečių ordino Prūsuose ir nuo Livonijos ordino, nebuvo jų puldinėjama ir todėl nebuvo minima ordino raštuose nei rusų kronikose. Kaip A. K. pavyko išlaikyti savarankiškumas politiniame sūkury Mindaugui viešpataujant ir vėliau, įsikūrus Gedimino dinastijai, šaltiniuose nerandama žinių. Greičiausia jie bus stovėję šalia politinių kovų ir bus pripažinę politinius nugalėtojus, kurie už tai paliko nepaliestas jų valdomąsias žemes. Apie A. K. tėvą Algimantą nėra likusių jokių žinių tų laikų šaltiniuose. XVI a., kai vienas A. K., Paulius, Aleksandro sūnus, tapo iš pradžių Lucko, 1507, o vėliau, 1536, Vilniaus vyskupu ir surinko savo rankose daugybę žemių, radosi noro nustatyti jo genealogija. Trūkstant istorinės medžiagos, buvo griebtasi fantazijos. Plačiosios redakcijos lietuvių kronikos autorius visai susipainiojo, bekalbėdamas apie A. K. kilmę. Pagal ji, žuvus D. L. K. Mindaugo sūnui Vaišvilkui, ar-

ba Vaišialgai, Lietuvoje pasibaigusi mitinio Palemono dinastija. Lietuvos ponai išsirinkę savo valdovu D. lietuvių ir žemaičių kunščio Utenaus sūnų Šventaragį, iš Hipocentauro, arba Skitovraso, giminės. Šventaragiui greitai mirus, aukščiausioji valdžia tekusi D. K. Skirmantui. Ryšys tarp Skirmanto ir Šventaragio nežinomas. Skirmantas palikęs du sūnus — Trabų, kuris valdęs Žemaičius, ir Giliginą, kuris turėjęs Lietuvą ir Rusiją. Giliginui mirus, valdęs jo sūnus Romanas, kuris taip pat greitai miręs. Romanas palikęs penkis sūnus — Narimantą, Daumantą, Holšaną, Giedrių ir Traidenį. Trečiasis jo sūnus Holšanas įkūręs prie Korablio upės Holšanų (=Alšėnų) miestą ir davęs pradžią A. K. (T. Narbutt Pomniki do dziejów litewskich, psl. 10—11). Lietuvos XVI a. istoriografas Stryjkovskis vietoje Romano rašo „Romuntas", o vietoje Holšano rašo „Holša" ir taip pat, kaip ir platesniosios redakcijos kronikos autorius, mato Holšoje Alšėnų įkūrėją. Abudu autoriai naudojosi tuo pačiu šaltiniu arba Stryjkovskis pasinaudojo plačiosios redakcijos kronika. Abudu autoriai, paminėję apie Alšėnų įkūrimą, daugiau apie A. K. iki Vytauto laikų nekalba; matyti, jiems sunku buvo jie kur nors įsprausti. Ir Lietuvos kronikos ir Stryjkovskio žinios, neparemtos istorijos duomenimis, tenka visiškai atmesti. Pirmu neabejojamu A. K. lieka 1) Jonas, Algimanto sūnus. Susigiminiavęs su Vytautu — juodu buvo švogeriai, vedę tikrąsias seseris Sudimantaites, — jis visą laiką buvo ištikimas Vytauto bendradarbis. Vytautui pabėgus pirmą kartą 1382 į vokiečių ordiną, paskui jį pasekė ir Jonas, Algimanto sūnus. Už tai Jogaila atėmė iš jo Alšėnų kunigaikštystę; 1384 Vytautui tarpininkaujant, drauge su juo sugrįžęs į Lietuvą Jonas, A. K., padovanojo Jogailai auksinį diržą ir, su juo susitaikęs, atgavo savo tėvoniją (Script. rer. prus., II, psl. 714). Po savo antrojo pabėgimo į Prūsus drauge su Vytautu A. K. Jonas vėl nustojo savo tėvo palikimo. Kai Vytautas 1390 rudenį leido už Maskvos D. K. Vasiliaus I, Dimitro sūnaus, savo dukterį Sofiją, A. K. palydėjo savo giminaitę iki Maskvos. Vargiai jo rolė buvo visiškai pasyvi. Vytautas labai buvo reikalingas talkininkų savo kovoje su Jogaila ir Skirgaila. Labai galimas daiktas, kad A. K. buvo pavesta derėtis su Maskvos D. K. dėl pagalbos suteikimo Vytautui. Joki šaltiniai apie tas derybas nekalba. Tačiau taip samprotauti atrodo galima, juo labiau, kad Sofijai ištekėjus Jogaila pasirodė daug sukalbamesnis ir net ryžosi sulaužyti duotuosius savo broliui Skirgailai pažadus, kad tik susitaikytų su Vytautu. Jonas, Algimanto sūnus, sugrįžo iš ordino į Lietuvą drauge su Vytautu. Ir dabar jis buvo Vytauto dešinioji ranka. Kai mirė Skirgaila, kuriam Vytautas, susitaręs su Jogaila, buvo pavedęs valdyti atimtą iš Jogailos vyresniojo brolio Vladimiro Kijevo kun-štystę, Vytautas tuojau nusiuntė į Kijevą A. K. savo vietininku. Jono Algimantaičio įtaką Lietuvos gyvenime gerai žinojo vokiečių ordinas. Darydamas preliminarinę (ž.) sutartį su Vytautu Gardine 1398 IV, jis pareikalavo, kad prie jos ratifikavimo (ž.) Nemuno Salyne būtų ir Jonas, Algimanto sūnus (mit... Iwanen Awmunten son. Cod. epist. Vitoldi, dok. CLXXIX, psl. 54). Sutartį ratifikuojant A. K. iš tikrųjų buvo ir ją pasirašė, kaip liudytojas (Ig. Daniłowicz Skarbiec dyplomatów... Litwy. I, dok. N 695, psl. 315: Iwan de Galscha). Taip pat ir Vytauto sutartį su Lenkija 1401 I. 18, kur Vytautas pasižadėjo, kad po jo mirties D. Lietuvos kun-štystė turės pereiti Lenkijos karaliui Jogailai Vladislovui ir jo įpėdiniams ir Lenkijos karūnai, laidavo A. K. Jonas, Algimanto sūnus, su savo sūnumis Andriumi, Simanu ir kt. (dux Ivanus Olgimunti cum filiis suis, videlicet Andrea, Semeone et ceteris. Prochaska. Cod. epist. Vitoldi, dokum. CCXXXIV, psl. 73). Lietuvos bajorų duotame Jogailai dokumente A. K. vardas stovi pirmoje vietoje, po Vilniaus vysk. Jokūbo vardo. Lenkijos vyriausybė, nesitenkindama bendru Lietuvos bajorų dokumentu, kur stovėjo įtakingo A. K. parašas, pareikalavo iš jo atskiro homagialinio (ž.) akto tais pačiais 1401 metais (Akty, otnos. k istorii Zap. Ros. I t. dok. 18, psl. 29). Tai yra paskutinis A. K. Jono Algimantaičio paminėjimas. Spėjama, kad jis miręs 1402. Jono Algimanto yra minimi vaikai: Aleksandras, Andrius ir Simanas. 2) Aleksandras, Jono sūnus, 1406 paliko D.L.K.Vytautą ir nuvyko į Maskvą tarnauti Vasiliui, Dimitro sūnui, Vytauto žentui. Maskvos valstybėje A., pramintas „Neliubu", gavo valdyti Perejaslavlio sritį. A. iš Lietuvos išvažiavimo priežastys nežinomos. 1408 Perejaslavlio miestas su sritimi buvo atiduotas nubėgusiam į Maskvą kun. Švitrigailai. Kas atsitiko su A. Neliubu, nežinia. Jo vardas niekur daugiau nėra minimas.

Sofijskaja vtoraja lietopis. Poln. sobr. rus. liet. VI p. 132 ir Voskresenskaja lietopis. Pol. sobr. rus. liet. t. VIII p. 78.

3) Aleksandras (m. 1511), antrasis Alšėnų kun-ščio Jurgio sūnus. Iš tėvo palikimo gavo Lebedevą; dėl to kai kada buvo vadinamas Lebedevo kun-ščiu. Dažniausiai pasirašydavo „Alexander Juriovicz". Pirmą kartą dokumentuose minimas 1486, kaip valgių piaustytojas (incisor dapum, krajczy) ir Gardino vietininkas, arba seniūnas. Mirus

D. L. K. Kazimierui, kun-štis dalyvavo jo įpėdinio Aleksandro rinkimuose. D. K. Aleksandro viešpatavimo pradžioje jis buvo pakeltas Vilniaus kaštelionu, nenustodamas buvęs Gardino seniūnu. Alšėnų kun-štis buvo bent pradžioje artimiausias Aleksandro patarėjas. 1494 rudenį jis buvo paskirtas pirmininku delegacijos, kuri važinėjo į Maskvą pas D. Maskvos kun-štį Joną III parvežti D. K. Aleksandrui žmonos, D. K. Alenos, Jono III dukters. Jis pasirašė 1499 Lietuvos sutarties aktą su Lenkija, vardu dux Alexander Jurgewicz de Holschani castellanus vilnensis et capitaneus grodnensis. Jo parašas stovi pasaulinių ponų tarybos narių antroje vietoje, po Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilos. 1501 buvo Lietuvos ponų tarybos delegacijos narys deryboms su Lenkija dėl D. L. K. Aleksandro išrinkimo Lenkijos karaliumi. Pasirašė vad. Piotrkovo lietuvių — lenkų 1501 unijos aktą. Čia jo parašas stovi antroje vietoje tuojau po Vilniaus vysk. Alberto Taboro arba pasaulinių tarybos narių pirmoje vietoje. 1505 kun-štis nustojo Gardino seniūnijos, kuri buvo atiduota krašto maršalui kun-ščiui Jonui Zaberezinskiui. Bet tais pačiais metais jis gavo iš D. K. Aleksandro 8 ūkininkų tarnybas nuosavybės teisėmis Skidelio val. ir aikštę statybai prie Trakų pilies. 1506 kun-štis A. gavo Lietuvos Brastos seniūniją. Jis buvo vedęs du kartus. Su pirmąja žmona jis turėjo du sūnus — Joną (Jonušą) ir Jurgį. Antroji žmona buvo Sofija, Vilniaus vaivados Aleksandro (Aleknos) Sudimanto duktė. Su ja jis susilaukė 4 dukterų ir vieno sūnaus, Pauliaus, kuris buvo Lucko ir Vilniaus vyskupu.

J. Žerbiłło Łabuński Unja Litwy z Polską; *Działyński* Zbiôr praw litewskich; *A. Boniecki* Poczet rodów 1887; *J. Wolff* Kniaziowie litewsko - ruscy; *Jul. Bartoszewicz* Encyklopedyja powszechna Orgelbranda.

4) Andrius, Jono (Algimanto sūnaus) sūnus, yra minimas pirmą kartą 1401; jis drauge su savo tėvu ir broliais yra pasirašęs 1401 Vilniaus aktą, laiduojantį Vytauto pažadus Lenkijai. Dlugošius jį vadina Kijevo kunščiu (Dux Kijoviensis. Dlugosssi Hist. Pol. lib. XI, psl. 442 ir 446), todėl, kad jo tėvas buvo Vytauto vietininku Kijeve. Ar A. paveldėjo savo tėvo pareigas, nežinia; visas Kijevo valdymo laikotarpis nuo Alšėnų kun-ščio Jono, Algimanto sūnaus, mirties iki 1422, kai yra minimas Alšėnų kun-štis Mykolas, kaip „capitaneus Kiiovensis", neaiškus dėl šaltinių trūkumo. Kun-štis A. turėjo tris dukteris — Vasilisą, ištekėjusią už Belos kun-ščio, Algirdo anūko Jono, Vladimiro sūnaus; Sofiją, ištekėjusią 1422 už Lenkijos karaliaus Jogailos — Vladislovo, ir Mariją, ištekėjusią už Moldavijos gaspadoriaus Elijaus.

5) Jonas, arba Jonušas, Vilniaus kaštelionо ir Gardino seniūno Aleksandro vyresnysis sūnus, studijavo 1488 Krokuvos akademijoje. Įsiviešpatavus Lietuvoje D. K. Aleksandrui, kun-štis J. buvo D. K. vietininku Skidely, o 1501 — 1504, be to dar, Slanimo seniūnu. Paskutinį kartą jis yra minimas 1505. Greičiausia jis bus miręs jaunas bebūdamas.

6) Jurgis, Vilniaus kašteliono ir Gardino seniūno Aleksandro sūnus, pirmą kartą minimas 1502, kai jis drauge su kitais ponais pasirašo liudytoju po dokumentu, kuriuo D. L. K. Aleksandras dovanojo kunščiui Motiejui Mikitiničiui Strūnos dvarą su Stajotiškių palivarku Vilniaus aps. Kun-štis J. čia yra vadinamas tik didžiosios kunigaikštienės rūmų valgių piaustytoju (krajczy). 1504 apie jį kalbama kaip apie D. K. vietininką Belicoje. 1508 kun-štis J. buvo paskirtas Kijevo vaivada. 1510 jis įsakė Kijevo miestiečiams mokėti muito vienuoliams domininkonams. Mirė 1510, nes 1511 VI Kijevo vaivada buvo jau Jurgis Radvila, Mikalojaus sūnus.

Akty, otnosiaščijesia k istorii Južnoj i Zapadnoj Rossii. I dok. 37 p. 29.

7) Mykolas, Jono sūnus, greičiausia su kitais broliais bus pasirašęs Vilniaus 1401 aktą apie Lietuvos sujungimą su Lenkija Vytautui mirus, nors jis ten vardu neminimas (Cod. epist. Vitoldi, Dok CCXXXIV, psl. 73). Pirmą kartą šaltiniuose minimas 1422 kaip Vytauto vietininkas Kijeve, pasirašęs prie Mėlynojo ežero (lacus Melno) taikos sutartį su vokiečių ordinu (Dogiel Codex dipl. t. IV, dok. XC., p. 155; Michael Iwanowicz, Capitaneus Kiioviensis). Nuo kurio laiko jis buvo Vytauto vietininku Kijeve, nežinia. Pirmutiniu Vytauto vietininku ten buvo M. tėvas Jonas, Algimanto sūnus. Ar M. paveldėjo savo tėvo vietą Kijeve tuojau jam mirus, ar buvo paskirtas vėliau, negalima išaiškinti dėl šaltinių stokos. Jis nedalyvavo savo brolio Simano sąmoksle prieš D. K. Švitrigailą ir pasiliko jam ištikimas, nors D. L. kun-štystės sostą buvo jau užėmęs D. K. Žigimantas. Švitrigaila savo laiškuose Livonijos ordino magistrui ne kartą mini Kijevo vietininką, arba seniūną, kun-štį M. kaip ištikimą sau žmogų (H. Hildebrand Liv.—Est.-und Curländisches Urkundenbuch. Band 8, dok. 677, p. 401, dok. 681, p. 403, dok. 693, p. 410). Jis atvedė jam į pagalbą 10.000 žmonių 1432 (H. Hildebrand. Ibid. Dok. 646, pusl. 379). Per Švitrigailos ofenzyvą prieš Žigimantą 1433 vasaros pradžioje kun-štis M. vadovavo Švitrigailos kariuomenei ir kažkur netoli Molodečnos sumušė Žigimanto kariuomenę, vadovaujamą Petro Montigirdo (Ig. Daniłowicz Latopisiec Litwy, psl. 57: I Kniaz' weliki

Szwitrihaiło posła na nich kniazia Michaila Kijewskoho wojewodu, i s nim posla inych kniazej Ruskych. I pobisza pana Petrasza Monhirdowicz i Litwu".). Vėlesniuose mūšiuose, tur būt, to paties M. vadovaujama Švitrigailos kariuomenė paėmė į nelaisvę tikrą M. brolį Simaną („Latopisiec" klaidingai rašo „Mykolą"), kuris Švitrigailos įsakymu buvo paskandintas Dauguvoje. Ar tik ne dėl šito Švitrigailos žiaurumo akto M. jį paliko ir perėjo į jo priešininko D. K. Žigimanto pusę. Iš Ragainės komturo raporto, nusiųsto D. magistrui 1433 IX 10, matyti, kad tokiais Žigimantui nelaimingais 1433 metais, kai Švitrigailos kariuomenė be pasigailėjimo naikino Lietuvą, beveik nerasdama pasipriešinimo, ir kai Lietuvos bajorai vienas po kito palikdami Žigimanto eiles pereidavo į jo priešininkų pusę, netoli Kauno kun-štis M. pakliuvo Švitrigailai į nelaisvę (H. Hildebrand. Op. cit. Dok. 720, p. 421: hertczogk Swyttergal ym lande zcu Littauwen ist unde hot zcumole zere geheret unde gebrant bes Keygen Cauwen uff czw(u) milen noe unde Swittergal hot och hertczogk Michel gefangen). Tolimesnis M. likimas yra nežinomas. Daugiau apie jį nekalbama. Greičiausia jis buvo nužudytas Švitrigailos įsakymu.

8) P a u l i u s, kartais su prievarde Algimantas. Vilniaus kašteliono ir Gardino seniūno Aleksandro ir jo žmonos Sofijos Sudimantaitės sūnus. Jo gimimo data nėra žinoma. 1504 buvo Krokuvos akademijoje, vardu Paulus dux ducis Alexandri (capitanei) Grodnensis de Litvania, ir dar 1507 ten studijavo filosofiją, nes tais metais išėjusi iš spaudos magistro Jono Stobnickio knygutė apie natūralinę filosofiją turi lotyniška dedikaciją studijuojančiam filosofiją „Šviesiausiajam kunigaikščiui Pauliui, šviesaus Alšėnų kunigaikščio Aleksandro, Vilniaus kašteliono ir Gardino seniūno sūnui". Šis įtakingos ir turtingos giminės studentas 1507 buvo paskirtas Lucko vyskupu, 1512, tur būt, kaip vyskupas važinėjo į Italiją ir dalyvavo visuotiniame bažnyčios susirinkime (Concilium lateranense). Buvimas Romoje, kur taip gausu buvo meno kūrinių Rafaelio ir Mykolo Angelo veikimo laikais, padarė neišdildomos įtakos jaunam dvasininkui, ir jam ten kilo noras su Italijos architektorių pagalba pagražinti ir savo gimtąjį kraštą.

Vėliau, tapęs Vilniaus vyskupu, P. stengėsi savo troškimus, gimusius Romoje, įvykdyti. Apie vyskupo veikimą Lucke, Valuinės sostinėje, nieko negirdėti. Net nežinia, ar jis ten gyveno. Jo santykius su Lucko vyskupyste primena tik tai, kad jis užrašė Lucko vyskupo katedrai visiškos nuosavybės teisėmis jam priklausiusį Janovo miestelį, prie Bugo upės, ir įkūrė Volpos dvare vienuolius mansionorius. Greičiausia vysk. P. bus gyvenęs Vilniuje, su kuriuo jį rišo ponų tarybos nario pareigos, arba viename kuriame iš gausingų savo dvarų. Lietuvos šaltiniai gana dažnai mini kun-ščio vyskupo vardą, bet ne kaip vyskupo — ganytojo, politikos ar visuomenės veikėjo, o tik drauge su įvairiomis turtų kombinacijomis: jis čia rūpinasi gauti valdyti iš D. L. K. Žigimanto II kurią nors pelningą seniūniją (pvz. Punios), čia keičiasi paveldėtais dvarais su giminaičiais, čia dalijasi paveldėtus dvarus, čia užrašinėja juos po savo mirties. Visoki toki žemių perleidimai buvo reikalingi D. K. patvirtinimų, todėl Lietuvos metrikoje pasiliko nemaža paminėjimų apie tai. Turtingumo atžvilgiu vysk. P. buvo vienas iš pirmųjų Lietuvoje. Tai matyti iš to, kad pagal padarytą 1528 Lietuvos karių sąrašą vyskupas turėjo siųsti į karą savo lėšomis 122 kareivius („122 arklius"). Tačiau vysk. nesitenkino nei savo politiniu būviu (kaip Lucko vyskupas), nei savo turimais turtais. Iš kai kurių jo veiksmų galima matyti, kad jis stengėsi gauti labai turtingą Vilniaus vyskupystę ir tapti pirmuoju Lietuvos ponų tarybos nariu. Vyskupų skyrimas priklausė D. K. ir karaliams; popiežiai duodavo beveik visuomet savo patvirtinimą jų parinktajam kandidatui. Didžiausios įtakos vyskupų skyrimui Žigimanto II laikais turėjo jo žmona D. kun-štienė ir karalienė Bona. Ar tik ne tam, kad įsigytų Bonos malonę, vysk. P. užrašė jai namus ir aikštę statybai Vilniuje 1533. Tais pačiais metais jis užrašė po savo mirties Volpos ir Dunilovičių dvarus D. K. Žigimantui II, Bonos vyrui, ir atsisakė nuo Punios valdymo. Matyti, kad šitos priemonės nemaža vysk. P. padėjo, nes 1536, kai dėl Bonos intrigų Vilniaus vysk. Jonas, Žigimanto II pavainikis sūnus (Johannes de Ducibus Lithuaniae), buvo perkeltas į Poznanę, į laisvą vietą buvo perkeltas Lucko vysk. kun-štis P. Lietuvos kat. bažnyčia tuomet gyveno sunkų vidujinį krizį. Nuo pat oficialaus krikščionybės įvedimo Lietuvoje nebuvo pasirūpinta įkurti jokios mokyklos kunigams parengti ir apskritai mokyklų steigimu. Lietuvos dvasinė ierarchija priklausė Lenkijos Gnezno arkivyskupo. Patriotiškai nusiteikę Lenkijos dvasininkai nebuvo suinteresuoti gaminti savarankiškų Lietuvos

dvasininkų. Lietuvoje visuomet buvo nemaža lenkų dvasininkų, nes savųjų dėl parengiamosios mokyklos nebuvimo negalėjo būti daug. Nuo D. K. Aleksandro laikų, sekant Lenkijos pavyzdžiais, dvasininkai galėjo būti tik bajorų kilmės žmonės. Bažnytinės beneficijos pasidarė viena iš priemonių bajorų vaikams aprūpinti. Dvasinis pašaukimas kunigų tarpe pasidarė retas dalykas. Dvasininkai didžiausia dalimi buvo paskendę grynai materialiniuose reikaluose. Dėl turtų eidavo kovos tarp atskirų dvasininkų. Dorovingumo Lietuvos dvasininkai buvo labai menko. Tarp kunigų ir liaudies ryšiai buvo labai palaidi: viena, ne visuomet kunigai mokėdavo lietuvių kalbą, antra, kunigų buvo nedaug ir vienas kunigas stengdavosi turėti kelias parapijas, kad gautų iš jų daugiau pajamų dešimtinių pavidalu, visai nesirūpindamas savo parapijiečių dvasios reikalais ir dažnai parapijose negyvendamas. Vysk. P. pirmatakas Vilniuje vysk. kun-štis Jonas iš Lietuvos kunigaikščių buvo 1527 sušaukęs savo valdomosios vyskupystės kunigų susirinkimą (sinodą). Buvo priimta visa eilė nutarimų bažnytinei drausmei ir kunigų moralei pakelti ir, be to, buvo nustatyta, kad prie kiekvienos parapijos bažnyčios būtų įkurta mokyklėlė ir į ją pakviestas mokytojas, kad kiekvienas kunigas aiškintų bažnyčioje Šventąjį Raštą ir t. t. Deja, visi šitie nutarimai pasiliko tik popieriuje, nebuvo įvykdyti. Šitokia katalikų dvasininkų būklė sudarė našią dirvą reformacijos idėjoms sklisti. Jos ėjo į Lietuvą dviem keliais — per kai kuriuos kunigus, kurie mokslus buvo ėję užsieny, ir per Lietuvos ponus, kurie siuntinėjo savo vaikus į užsienį mokslų eiti. 1536, kai kun-štis P. buvo paskirtas Vilniaus vyskupu, Liuterio idėjos jau buvo gana giliai įsišaknijusios, dažniausiai miestiečių vokiečių ir aukštesniųjų ponų tarpe, sudarydamos nemažą pavojų bažnyčiai. To nepaisydamas, naujai paskirtasis vyskupas buvo manęs savo vyskupystę valdyti per savo pavaduotoją, general-vikarą, lenką Joną Domanevskį ir net buvo jam davęs šiuo reikalu platų įgaliojimą. Tačiau kapitula su tokia tvarka nesutiko ir vertė vyskupą patį valdyti savo diecezijją. Užėmęs Vilniaus vyskupo sostą, kun-štis P. pirmiausia savo dėmesį nukreipė į katedros remontavimą. 1530 Vilnių buvo ištikęs didelis gaisras, kurio metu nukentėjo ir katedros bažnyčia. Jau vysk. Jonas iš Lietuvos kunigaikščių buvo pradėjęs ją restauruoti. Kitados sužavėtas šv. Petro bažnyčios statyba Romoje, vyskupas Paulius pamatė gerą progą Vilniaus katedrai atstatyti iš pagrindų italų gotikos pavidalu. Iš pradžių jis katedros restauravimą tvarkė savais pinigais. Tačiau greitai, 1538, vysk. P. kreipėsi į Vilniaus katedros kapitulą, prašydamas nutarti visą vyskupystę apdėti mokesčiais Vilniaus katedros bažnyčiai atstatyti. Gavus kapitulos pritarimą, buvo nustatyti šie specialūs mokesčiai: kiekvienas valstietis, turįs porą jaučių, turėjo mokėti 12 grašių. Kas jaučių nelaikė, o turėjo arklių, turėjo mokėti po šešis grašius nuo kiekvieno arklio. Turintieji žemės, bet nelaikantieji darbo gyvulių, turėjo mokėti už dirbamąją žemę po 6 grašius; tiek pat turėjo mokėti ir daržininkai. Karčemos (smuklės), neturinčios daržo, turėjo mokėti 3 grašius. Parapijų kunigai vikarai turėjo mokėti 6 grašius. Mansionoriai ir altaristos, neturintieji savo valstiečių, — pusę kapos, t. y. 30 grašių. Visi šitie mokesčiai buvo išdėstyti dvejiems metams (Summaryjny wypis z protokołów aktów Kapituły Kathedralney Wileńskiey od r. 1501 do 1783 pazdziernika 22, przez i. w. Xawierego Bohusza, Prałata Kantora Kathedry Wileńskey uczyniony. Opisanie rukopisnago otdelenija Vilenskoj Publ. Bibliot., 53, ir J. Kurczewski Kościół zamkowy, III, 1916, p. 36). Vyskupo mecenato rūpesčiu katedra iš tikrųjų buvo atstatyta nuo pamatų iki bokštų. Jos sienos ir kolonos, kun. Vin. Przyjalgovskio, „Vilniaus vyskupų gyvenimų“ autoriaus, liudijimu, buvo gausiai nupieštos piešiniais, užrašais, simboliais ir figūromis, paimtomis iš Senojo ir Naujojo Įstatymo (Ks. Win. Przyjałgowski Żywoty biskupów Wileńskich. I, p. 136). Pabaigęs katedros statybą, vysk. P. liepė aptverti miesto dalį, prieinančią prie vyskupų rūmų, kur tariamai, pagal legendą, Algirdui viešpataujant buvę pagonų minios nužudyti 14 vienuolių pranciškonų (naujausi tyrinėjimai parodė šitą legendą neturint jokio istorinio pagrindo). Vidury šios aikštės vysk. P. pastatydino puikią šv. Kryžiaus koplyčią ir visą aikštę pagražino puikiais gėlynais. Bažnyčios reformatorių propaganda, kuri reiškėsi pačiose kat. bažnyčiose, rinkose ir privatiškuose namuose, negalėjo neatkreipti į save vyskupo dėmesio. Kovai su novatoriais vyskupas norėjo pavartoti visas priemones, kurias teikė vyskupams Lenkijoje paskelbti XV a. ediktai prieš husitus. Pagal vieną rankraštį, rašytą XVII a. ir likusį Vilniaus dvasininkų seminarijoje, vysk. P. (Dr. J. Puryckis Glaubenspaltung in Litauen. Freiburg 1919, p. 80—81, pastaba 3)... „inešė (į vyskupystę) ne tuščią (vyskupo) vardą, o Alšėnų kun-kščių galingumą. Tai buvo vyras stropus, tvirtas, nenulenkiamos sielos... jis stengėsi išrauti iš šaknų klaidingą eretikų mokslą ne švelniais žodžiais, o ištrėmimais, sodinimais į kalė-

jimą ir kitokiomis bausmėmis". Be grynai fizinės prievartos, vysk. P. vartojo ir dvasinius ginklus — atskyrimą nuo bažnyčios, interdiktą. Atremti užsienio universitetuose išmokslintų naujos religijos skelbėjų argumentų gyvu žodžiu arba raštu nei vyskupas nei jo valdiniai kunigai dėl menko išsilavinimo nepajėgė. Vysk. P. vartojamos rupios, šiurkščios prievartos priemonės negalėjo paveikti. Vieno pašalinto bažnyčios reformatoriaus vietoj tuojau atsirasdavo kiti. Vyskupas nesirūpino pašalinti tų sąlygų, kurios sudarė gerą dirvą naujajam mokslui. Pačių tikinčiųjų, nenutraukusių ryšių su katalikų bažnyčia, tarpe atsirasdavo žmonių, kurie viešai iš sakyklos, pvz. kažkoks kunigas Kurek'as, prikaišiojo kunigams, net patiems aukščiausiai pastatytiems, jų išdidumą, ištvirkimą, gobšumą, girtavimą, lupikavimą, plėšimą ir kt. Pats vyskupas Paulius negalėjo pasigirti aukštomis krikščioniškomis dorybėmis. Tai buvo magnatas, kuris savo rūmus įsitaisė, sekdamas D. K. pavyzdžiu, su daugybe rūmų valdininkų, kaip antai, vyriausiu iždininku (podskarbi), virtuvės viršininku (magister coquinae, kuchmistrz), rūmų komendantu ir kt. Jis gyveno ištaigingai, didžiuodamasis savo kunigaikštiška kilme. Jis pasirašinėdavo: „Iš Dievo malonės, Vilniaus vyskupas ir Alšėnų kunigaikštis, taip pat Plocko ir Skarbimieriaus klebonas, lygiai taip ir Volpos, Lebedevo, Dunilovičių, Chožovo, Stankovo ir Žitino ponas ir paveldimasis gaspadorius (dziedzic)". Šitokiomis aplinkybėmis vyskupo kova su religijos reformatoriais, neturėdama moralinio pagrindo, negalėjo būti sėkminga. Jie rasdavo sau prieglaudos pas kitus Lietuvos magnatus, kurių negalėjo pasiekti vyskupo baudžiamoji ranka. Tačiau jis nesiliovė kovojęs su reformatoriais iki paskutinių savo dienų. Prieš mirdamas, 1555 II pradžioje, bažnyčios sutvarkymo reikalais jis sušaukė savo vyskupystės dvasininkų susirinkimą (sinodą), bet sirgdamas jau nebegalėjo jame pirmininkauti. Iš kitų vysk. P. darbų tenka paminėti įkūrimas prie Vilniaus katedros dviejų naujų kanonijų, ir tokiu būdu prie jo kanauninkų skaičius pakilo iki 14; padidino katedros vikarijų skaičių ir išsirūpino iš valdžios jiems medžiaginę paramą; 1542 gavo iš D. K. Žigimanto II privilegiją, visiškai atleidžiančią Vilniaus kapitulą nuo priklausomumo pasaulinei valdžiai. Vysk. P. sau pagalbai įvedė sufraganus. 1551 jo iniciatyva Vilniaus kapitula padarė nutarimą apie sufragano vyresniškumą santykiuose su kitais kapitulos nariais, kanauninkais ir pralotais. Pagal iš seno turimas privilegijas, Vilniaus katedros pamokslininkais buvo vienuoliai domininkonai. Vyskupas Paulius vertė juos stropiai eiti savo pareigas ir net skundėsi dėl jų apsileidimo pačiam popiežiui Julijonui III. Kadangi ir tai labai mažai tepaveikė dominikonus, vyskupas sugalvojo paskirti prie katedros specialinį pamokslininką ir jam apmokėti paimti lėšų iš bendrųjų kapitulos sumų ir iš 13-osios kanonijos. Tačiau dėl kapitulos pasipriešinimo vysk. P. šio sumanymo įvykdyti negalėjo.

Vysk. P. labai gerbė D. K. Vytauto, Alšėnų kunigaikščių didelio draugo, atminimą. Kitados Vytautas buvo gausiai apdovanojęs Vilniaus katedrą žemėmis, kad iš jų pelno amžinai būtų laikomos pamaldos už jo žmonų Onos ir Julijonos ir jo paties vėlę. Laikui bėgant, šitas Vytauto testamentas buvo užmirštas. Vysk. P. vėl atnaujino Vytauto atminimo gerbimą Vilniaus katedroje. Jis sudarė tam tikrą fondą, iš kurio pajamų jauni kunigai turėjo laikyti mišias už Vytauto vėlę. Vysk. P. mirė Vilniuje 1555 IX 4 ir buvo palaidotas Vilniaus katedroje. Jis buvo paskutinis vyriškas Alšėnų kun-kščių palikuonis, kuris titulavosi tik Alšėnų kun-kščių vardu; kitos šios giminės šakos jau buvo pasivadinusios kitokiais vardais, paimtais iš jų valdomųjų žemių (pvz. Dubrovicos kunigaikščiai). Keleriais metais prieš savo mirtį vysk. P. savo dvarus - Alšėnus, Volpą, Lebedevą, Chožovą, Dunilavičius, Stankovą, Hluską ir Žitiną — užrašė D. L. K. Žigimantui III Augustui ir gavo iš jo juos valdyti ligi savo gyvos galvos. 1558 Žigimantas Augustas, mirusiojo vysk. P. giminių prašomas, atsisakė nuo savo teisių šitam palikimui ir pavedė jį jo giminėms.

J. Wolff Kniaziowie litewsko-ruscy; *A. Boniecki* Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem; *Jul. Bartoszewicz* Encyklopedya Powszechna, wyd. S. Orgelbranda, Tom. XII.

9) Simanas, Jono sūnus, pirmą kartą minimas 1401. Jis su savo tėvu Jonu, Algimanto sūnumi, broliais ir Lietuvos bajorais pasirašė Vilniuje 1401 I 18 aktą, kuriuo davė garantiją, kad D. L. K. Vytautas ištesės duotus Lenkijai pažadus — visą Lietuvą po savo mirties palikti Jogailai ir Lenkijos karūnai. 1422 jis pasirašė drauge su kitais Lietuvos kun-čiais ir bajorais taiką su vokiečių ordinu prie Mėlynojo ežero (Melnosee) (Dogiel Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae. Tomus IV, p. 115). Čia jis pavadintas Semeon Iwanowicz. Vytautui mirus, kun-štis S. dalyvavo kun-čio Švitrigailos išrinkime D. L. K. ir, matyti, kurį laiką jam ištikimai tarnavo. Su savo broliu Mykolu jis pasirašė puolimo ir gynimosi sąjungą su vokiečių ordinu Skirsnemunėj 1431 VI 19 (Seme Yfanowicz, Michalo Ywanowicz... heczogen vor-

geschreben... H. Hildebrand. Liv. — Est. - und Curländisches Urkundenbuch. Band 8., dok. 462, pusl. 272—273). Tačiau greitai, nežinia dėl kurių priežasčių, pasidarė pikčiausiu Švitrigailos priešu ir, Lenkų atstovo Zarembos kurstomas, organizavo prieš D. L. K. sąmokslą, dėl kurio Švitrigaila buvo nuverstas nuo Lietuvos sosto ir įkeltas į jį Žigimantas, Vytauto brolis (Švitrigailos 1432 IX 2 laiškas iš Polocko Livonijos ordino magistrui. H. Hildebrand. op. cit. Dok. 624, p. 365, „fraudulentus ac perfidus Symeon dux de Olschani, instigator suus ad ea mala et instructor...). D. K. Žigimantui S. buvo ištikimas ligi savo gyvos galvos. Jo parašai yra pirmosiose vietose beveik visuose Žigimanto duotuose dokumentuose, pvz., Vilniuj duotoje 1432 IX 27 privilegijoje (Sobranije drevnich gramot i aktov gorodov Vilny, Kovna etc. Čast' 1., Dok. 4, psl. 6). 1433 prie Borisovo kun-tis S. pakliuvo į Švitrigailos nelaisvę. Keršydamas už išdavimą, kun-tis Švitrigaila nusiuntė kun-tį S. į Vitebską ir įsakė jį prigirdyti Dauguvoje prie Vitebsko miesto.

Ig. Danilowicz Latopisiec Litwy, psl. 57.

Alšia, 1) Ašmenos aps. upė, Beržūnos (Nemuno) deš. intakas, **54,5 km ilgio, žemupy** taip pat vadinamas Vyšniava; prasideda ties Paalšios dv., teka pro Alšėnų, arba Alksnynės, mst. (39 km) ir Vyšniavo m. (15 km); 24,6 km kerta Lydos-Molodečno glž. liniją, įteka į Beržūną 8 km ilgio kanalizuotu ruožu ties Neravų k.; vid. nuolydis 0,0012; baseino plotas 310 km²; vandens debitas—maks. 60, vid. 2,0, min. 0,3 m³/sek; keli vandens malūnai; 14 intakų, kurių žymiausias deš. 48,9 km Žygena. 2) Trakų ir Alytaus aps. upė, Verknės (Nemuno) deš. intakas, 34,1 km ilgio; versmės apie Vaitkūnų k. Trakų aps. Aukštadvario val.; teka pro Žydiškių ir Pėštuvėnų ežerus, pro Nemaitonių, Ringailių, Varkalių, Mackonių, Alšinykų, Paželvios, Sudvariškių, Bagdoniškių, Trečionio k. ir įteka į Verknę Pakrovo 3-jo k. Alytaus aps. Stakliškių val.; 11 intakų, kurių žymesni: deš. 14,3 km Virkius, deš. 13,0 km Kamainia, kair. 12,4 km Želva, kair. 5,6 km Sulinga, kair. 4,4 km Taurėka. Vid. nuolydis 0,0033; baseino plotas 147 km²; vandens debitas maks. 30, vid. 1,0, min. 0,1 m³/sek.

Alšinykai, Alytaus aps. Stakliškių val. k.; 1923 272 gyv.; 30 km nuo Kaišiadorių glž.

Alt Rudolfas (1812—1905), Pranas (1821—1914), Teodoras (g. 1846), vokiečių tapytojai.

Alta Aula, lotynizuotas Aukštadvario (ž.) vardas, sutinkamas XVIII a. Lietuvos lotyniškuose raštuose.

Altaja (gr. — thaia), Meleagro (ž.) motina.

Altajai, centrinės Azijos kalnai. 1. Rusijos A. riogso viršum vakarų Sibiro aukštumų. Pietvakariuose jie remiasi į Džungaro vartus, rytuose pereina į Sajano kalnyną. Atsirado jaunesniojo terciaro (ž.) laikotarpyje, iškilus toje vietoje žemės paviršiui. Aukščiausi kalnai: Bielucha 4540 m, kurio pašonėse prasideda Čuja ir Katuna upės; Saigjulem 4000 m ir Irtyšo aukštupyje Narymo grupė su Marka - Kul 3600 m. Kalnus vėliau išraižė ledynų erozija (ž.), palikusi ežerų, gilių klonių ir įvairių sąnašų. Amžinų sniegų riba yra 2500—3000 m aukštume. Klimatas kontinentališkas. Auga daugiausia šiurkšti stepių žolė, paįvairinta taigos miškais, tinka gyvulių ūkiui. Senieji vietos gyventojai yra kalnų kalmukai, kumandinai, šorcai, kirgyzai, selengitai, senosios altajų šeimos. A. reikšmė ūkiui yra didelė. Juose randama vario, sidabro, aukso, geležies rūdos ir akm. anglies. 2. Mongolijos A. prasideda nuo Rusijos A. svarbiausia Altainurų virtine (4500 m) ir eina į Mongolijos vidurį. Susidarę dėl radionalinių trečiaeilės gadynės dislokacijų. Plačios, dykos plokščiakalnės skiria pagrindinę virtinę nuo kito, paraleliško kalnagūbrio. Pakraščiais kur-ne-kur gyvena sėsliai, kurie, drėkindami žemę, augina javus. Žemėvaizdį sudaro alpiškos ganyklos — pievos ir stepės.

Altaidai, karbono geologinio laikotarpio kalnų grandinė, einanti nuo Altajaus į vakarų Europą ir rytus, per Tian-Šanio ir Kiuenlunio kalnus į rytų Aziją.

Altairas, žvaigždė α Aquilae. 1930 vidutinė vieta AR=19ʰ 47ᵐ 22ˢ δ = + 8° 40′ 56″; ryškumas 0,9.

Altaitas, mineralas sulfidinės grupės, švinateluritas: PbTe; rastas Altajuose.

Altajų gubernija, RSSR, Sibire, centras Barnaul, padalyta į Barnaulo, Bijsko ir Rubcovo aps.

Altamira, Europos ledų gadynės žmogaus pėdsakų vieta šiaurinėj Ispanijoj. Tai yra 270 m ilgumo urvas netoli senovinio miestelio Santillana del Mar, 30 km į vakarus nuo Santanderio. Aurignacien'o (ž.) ir Magdelenien'o (ž.) laikų žmogus šiuo urvu naudojosi savo gyvenamai vietai, todėl jame paliko įvairių liekanų. Be ko kita, urvo sienos ir lubos išpaišytos spalvotais ir gyvais tos gadynės gyvulių (bizono, briedžio, laukinių jaučių, arklių ir kiaulių) paveikslais. Paveikslai išsilaikė todėl, kad ledų gadynės pabaigoj urvo anga buvo užgriuvusi ir paveikslų nesiekė gadinamasis nevienodos temperatūros veikimas. Aklinai uždarytas urvas tik netyčiomis buvo aptik-

tas 1868, begelbint į tarpuolius įstrigusį vieno medžiotojo šunį. Kaip ledynų žmogaus gyvenimo vietą, urvą įvertino archeologas Marcelino S. de Sautuola (1875), o po kelerių metų (1879) jo maža dukrelė,

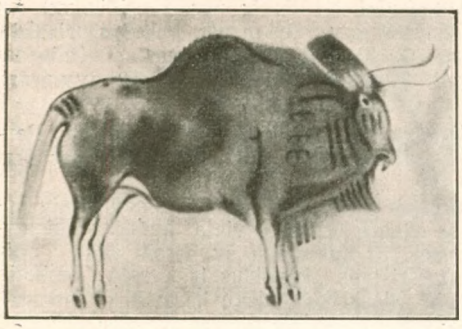

Altamiros urvo piešinys

išliaužusi giliau į urvą, įstebėjo ten esant išpaišytų paveikslų. Šiandien pasirūpinta tinkama jo apsauga iš lauko, viduje įvesta elektros šviesa, o jam pasiekti nutiestas automobilių kelias.

E. Cartailhac ir *H. Breuil* La caverne d'Altamira 1906; *H. Obermaier* Las cuevas de Altamira ²1929; „Investigacion y Progreso" (Madridas) 1929, vasario mėn.

Altamira Rafaelis (g. 1866 II 10), nuolatinio tarptautinio teisingumo teismo Haagoj titularinis teisėjas, Madrido universiteto teisių daktaras. 1897 Oviedo univ-to ispanų teisės istorijos profesorius. Čia organizavo vadinamąją university extension (praplėsto universiteto) sistemą, visiems prieinamas paskaitas. Su paskaitomis apvažiavo Pietų Ameriką ir Meksiką. Vienu tarpu buvo švietimo departamento direktorium. Buvo narys trečiųjų teismo Ispanų ginčuose Maroke. 1916—1923 senatorius. 1920 dalyvavo juristų komitete Haagos teismo statutui išdirbti. Cambridge, Paryžiaus, Bordeaux universitetų garbės profesorius. 1920 išrinktas ibero-amerikoniško lyginamosios teisės instituto pirmininku. Parašė ispanų kalba daug teisės ir istorijos veikalų. Du veikalai pavesti tautų sąjungai ir Haagos tribunolui. Iš senų laikų žinomas respublikininkas. A. buvo vienas iš teisėjų 1931 rugsėjo ir spalių mėn. Haagos tribunole Lietuvos byloj su Lenkija ir yra pareiškęs atskirą nuomonę dėl neprivalomumo Lietuvai tarptautinių pasižadėjimų atidaryti Kaišiadorių Lentvaravo geležinkelio ruožtą susisiekimui.

Altamonte Martynas, de (1658(?) Neapoly — 1745 Vienoje), tapytojas, raižytojas. Meno mokslus ėjo Neapoly, paskui Salzburge (ar pas menininką Salzburgo pavarde?) ir Romoje, toliau dirbo Vilniuje, kur jį atkvietė Pacai puošti jų statomai Antakalny šv. Petro bažnyčiai. Gamino tai bažnyčiai freskoms (ž.) piešinius ir pats padarė freskas vyriausiojo nefo (ž.) skliautuose ir abiejose zakristijose. Jo vardą mini anų laikų kun. Benedikto Samotulskio rankraštis. Iš Vilniaus persikėlė į Vilanovą (ties Varšuva) puošti ten statomų Sobieskių rūmų.

J. I. Kraszewski Ikonotheka. Zbiór notat o sztuce i artystach w Polsce. Vil. 1858.

Altarista (lot. altare, altorius): 1) kunigas, kuris turi altariją arba pareigą aptarnauti tam tikrą altorių ar kurioj bažnyčioj laikyti kai kurias pamaldas, dirbti dvasininko darbą už tam tikras paliktas ar užrašytas turtų pajamas, gyvenamąjį butą ir t. t. Lietuvoj jų nemaža yra, labiausiai Žemaičiuose, o seniau dar daugiau būta. 2) Vatikano bazilikos kapitulos kanauninkas, kurs prižiūri šv. Petro bazilikos Romoj altorius, labiausiai popiežiaus altorių, kuriame yra laikomi šv. Petro ir Povilo kaulai ir sidabrinėj skrynioj palijai. Šis A. taip pat duoda liudijimą, jog vyskupyščių tvarkytojas (vyskupas) aplankė apaštalų grabą (limina apostolorum).

Altdorfer Albrechtas (1480—1538), vokiečių tapytojas, Dunojaus mokyklos atstovas, Ratisbonos architektas.

Altenberg Petras (1859—1919), vokiečių poetas Austrijoj.

Altenburg, vokiečių miestas Tiuringijoje, 42500 gyv. (1925). Įsteigtas XII a. Jo apylinkės turi labai derlingą lioso dirvą. Senovėje čia būta Saksų-Altenburgo hercogystės politinio centro.

Alter ego (lot.), antras aš, patikimas pavaduotojas.

Altera pars (lot.), kita dalis, kita šalis, ypač ginčuose dėl teisės; ž. audiatur et a. p.

Alternanthera, įvairių rūšių iš Pietų Amerikos (šeim. Amarantaceae) margalapiai augalai kiliminiams gėlynams. Daugiausia žinomi: A. paronychioides St. Hill. raudonai rudais lapais, atmaina geltonai žaliais lapais, A. amoena, amoena v. spectabilis šviesiai raudonais ir rausvais lapais, versicolor aurea ir versicolor grandis didesniais lapais (geltonai žalia ir rudai raudona spalva) ir kt. Dauginti ūgiais, laikyti per žiemą šiltnamiuose 12—14 laipsnių.

Alternatyva (lot.), dvejetas galimumų, kurių vienas šalina kitą (S. yra P_1 arba P_2). Ž. disjunktyviškas sprendimas.

Altertumsgesellschaft Prussia, Mažosios Lietuvos ir Prūsijos praistorijai tirti draugija, 1844 Karaliaučiuje Augusto Hageno, buv. Preus. Prov. Bl. redaktoriaus, įkurta. 1872—1891 jai vadovavo dr. Georg Bu-

jack (ž.), 1891—1922 prof. A. Bezzenberger (ž.), 1923—1927 Max Ebert (ž.). Draugijos organas Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Draugijos muziejuje per eilę metų susidarė turtingiausios archeologinės ir etnografinės kolekcijos, nušviečiančios lietuvių ir prūsų gyvenimą Mažojoj Lietuvoje. 1845 Prussia muziejus gavo praistorinį sk. Karaliaučiaus Phys. Oekon. Gesell.; 1906 antrą kartą gavo atnaujintą nuo 1860 tos pačios draug. praist.-archeol. sk.

Althaea Rosea Cav., iš Rytų (ybiškė, rožė) dvimečiai augalai (šeim. Malvaceae), apie $1^1/_2$ m aukštumo. Žiedai vartojami vaistams. Kultūrai soduose tinkamos pilnažiedės atmainos: var. flore pleno Charters, fl. pl. „Imperator" ir kt. Yra baltais, rausvais, geltonais, oranžiniais, alyviniais, tamsiai alyviniais, raudonais ir beveik juodais žiedais. Peržydėjęs augalas nyksta, ir reikalinga kasmet sėti, kadangi žydi tik kas antri metai. Ž. Ybiškė, Malvos piktrožė.

Altyn, senoji rusų moneta, 3 kapeikų vertės, XIV a. totorių Rusijon atnešta, pradžioje buvo lygi 6 diengoms (ž.). Vario A., kaipo privaloma moneta, pasirodė 1654—1663, sidabro kiek anksčiau, bet šis išnyko kartu su sidabro kapeika.

F. Schrötter Wörterbuch d. Münzkunde, 1930.

Altis ž. Olimpija.

Altmark, Prūsijos Saksų provincijos šiaurinė dalis. Apima 4500 km², 250000 gyv. Miesteliuose likę labai senų pastatų.

Altmühl, Dunojaus intakas Bavarijoje, 195 km.

Alto (it.), altas, 1) žemas vaikų arba moteriškas balsas, kurio pagrindu dedama kvintinės registros skalė a-f²; 2) (It. Viola, vok. Bratsche) styginis instrumentas (kiek didesnis už smuiką).

Altona, politiškai antras didumu Šlesvigo-Holštinijos provincijos, Vokietijoj, miestas. Faktiškai sudaro šiaurinę vakarinę Hamburgo dalį, 185600 gyv. (1925). Didelės geležies liejyklos, mašinų gamyba ir laivų statyba.

Altonė. Šakių aps. Lekėčių val. prie Altoniškių kaimo yra Altonės piliakalnis. Žmonėse pasakojama, kad po čia augančiu ąžuolu buvo deginamos aukos deivei Altonei ir kūrenama amžina ugnis. Po ąžuolu ir aukuras buvęs. Prie to aukuro iš visų pusių ateidavę jaunikiai sau geros žmonos iš deivės Altonės išprašyti. Sakoma, kad šis piliakalnis supiltas ant kažkokio didvyrio kapo. Yra dar sakoma, kad artimajame Zapyškyje kažkokią ugnį neva irgi dievams kūrenę nevedę vyrai. Vienas iš Zapyškių kūrėjų susimilo su Altonės piliakalnio kūrėja ir vieną kartą, pametęs savo ugnį, kurią iš eilės turėjęs kūrenti, nuėjęs pas mylimąją. Zapyškio ugnis nežiūrima užgeso. Tada žmonės, kad dievai nesirūstintų, pagavę nusidėjusį kūrėją gyvą sudeginę ant to paties aukuro, tuo būdu vėl sukurdami šventąją ugnį.

Altoniškiai, 1) Šakių aps. Lekėčių val. k.; 1923 169 gyv.; 3 km nuo Vilkijos prieplaukos. 2) Kauno aps. Zapyškio val. (taip pat vad. Rupinais) kaimas; 1923 69 gyv.; arti Skirpstaujos priepl.

Altoona (sk. Altuna), J. A. V. miestas Pensilvanijoje, 60000 gyv. (1927). Geležies pramonė.

Altorius (iš senlot. altare = paaukštinta aukos vieta), centrinė vieta katalikų bažnyčiose, kur aukojama šv. Mišių auka. Taip pat Kristaus kryžiaus ir karsto simbolis. Apie prieškrikščioniškų laikų A. ž. aukuras.

J. Braun Der christliche Altar (2 tomai, 1924).

Altorius duchaunas, vienos pirmųjų liet. maldaknygių antraštė. Seniausias leidimas Vilniuje apie 1740; kiti 1778, 1802, 1820; lygiagretiškai vadinamas Aukso Altorium. Verstas iš lenk. 1732 išsp. „Ołtarzyk duchowny". 1847 virto kun. Prialgauskio (ž.) Nauju Alt., 1848 kun. T. Juzumavičiaus (ž.) ir J. Račkauskio (ž.) Senu Aukso Alt., spaudos uždr. laiku — Senu ir Nauju Aukso Alt.

Altpreussische Monatschrift, vokiškas žurnalas, pavestas Prūsijos ir Maž. Lietuvos praeičiai tirti. Ėjo Karaliaučiuje: 1829—1842 (viso 17 tomų) vardu Preussische Provinzial - Blätter; 1842 — 1845 vardu Archiv für vaterländische Interesse oder Preussische Provinzial-Blätter Neue Folge; 1846—1866 Neue Preussische Provinzial Blätter (trys serijos); nuo 1864 iki 1922 Altpr. Monatschr. (59 tomai) (1867 susiliejo su N. Pr. Pr. B.). Dėl lėšų trūkumo 1923 sustojo ėjęs; atgijo 1925 visai nauju žurnalu — Altpreussische Forschungen. Beveik šimtą metų eidamas, paskelbė plačių studijų politinei, ekonominei ir kultūrinei Rytprūsių ir Lietuvos praeičiai nušviesti. Naujausiais metais skelbė daug medžiagos I. Kanto (ž.) mokslui, biografijai ir bibliografijai pažinti. Nuo 1846 redagavo A. Hagen, nuo 1858 X. v. Hassenkamp, nuo 1864 R. Reicke (iki 1905) ir E. Wichert (iki 1902); galop August Seraphim.

Altringamo, ilga raudonoji morka, ž. morkos.

Altruizmas, egoizmo priešingybė, valios nusistatymas, verčiąs žmogų pirmiausia rūpintis artimo gerove arba laime ir jam aukoti savo gerovę. Terminas pradėtas vartoti A. Comte'o. A. pagrindas gali būti nevienodas. Juo gali eiti utilitarizmas (ž.), pripažįstąs, kad A. būtina socialinio gyvenimo sąlyga. Laiduodamas visuomenės bu-

vimą ir gerovę, jis tuo pačiu laiduoja ir atskiro visuomenės nario palaimą. Bet A. gali turėti ir absoliutinę savaimingą vertę. Taip žiūri į A. moralės teorijos, tvirtinančios, kad A. — vienintelis valios nusistatymas, kuris vykdo aukščiausias moralines vertybes — artimo meilę ir žmonių solidarumą.

Altum Bernardas (1824—1900), vokiečių katalikų kunigas, zoologas (ornitologas) ir gamtos filosofas, priešinęsis sužmoginti gyvulių gyvenimui, parodęs, kad paukštis elgiasi nesvarstydamas; nuo 1869 Eberswalde miškų akademijos prof. Svarb. veikalai: Der Vogel und sein Leben (^{7}1903); Forstzoologie (^{2}1876—82).

Alukėnai, Ukmergės aps. Traupio val. k.; 1923 195 gyv.; 10 km nuo Troškūnų glž. st.

Alukšta (kurš. Aluokštė, latv. Aluksnė), senas Latvijos miestelis, 3500 gyv. (1925). Prie gražaus ežero, kurio saloje išlikę vok. ordino pilies griuvėsiai; kadaise sėlių (ž.) žemėje.

Alukšta (latv. Aluksnė), Valko aps., Latvijoje, ež. ir upė, kuri teka iš Alukštos ežero į Pededzę (Aiviekstės, Dauguvos); vanduo iš Alukštos ež. teka į Vaidavą (Melnupės, Gaujos).

Alumnatas (lot. alumnare — maitinti, auklėti), taip vadintos įstaigos, kurių auklėtiniai, alumnai, ar iš bažnyčios lėšų, ar iš privatinių aukų gaudavo nemokamai butą, maistą ir mokslą. Popiežius Grigalius XIII 1582 II 5 įtaisė Vilniuje kunigų seminariją, popiežiaus A., ruošti unijotų kunigams. A. buvo laikomas popiežių lėšomis. 1753 uždrausta į A. priiminėti katalikai, vien unijotai (iš viso 20). Iki 1773 jį valdė jėzuitai, vėliau bazilionai. Napoleonui užėmus Romą, A. nustojo lėšų. 1798 uždarytas (oficiališkai tik 1799 III 13).

W. Charkiewicz Ostatnie lata A. pap. w Wilnie. 1929; *J. Paplatek* Źródła Mocy 1928 Nr. 4; *J. Bieliński* Uniw. Wil.

Alunans, 1) Juris (Gustavas) (1832—64), latvių poetas ir tautinio atgimimo laikų veikėjas. Pradžios mokslą ir gimnaziją baigė Mintaujoj. Jau gimnazijoj A. susidomėjo latv. kalbos tobulinimu ir išvertė daugelį pasaulinio garso eilėraščių (Heinės, Goetės ir kt.), kurie vėliau sudarė jo „Daineles". 1855 stojo į Tartų univ., kur studijavo senovės kalbas ir vėliau ekonomiją. Dalyvavo tautiškame Valdemaro (ž.) būrely ir karštai rėmė ką tik pasirodžiusį latv. laikraštį „Majas Viesi". Sudarė trijų dalių chrestomatiją „Gėta, daba, pasaule", 1861 išvyko į Petrapilį ir valstybės stipendininku įstojo į miškų akademiją. 1862 pakviestas „Peterburgas Avises" redaktorium, nespėjęs pasinaudoti pakvietimu, susirgo ir išvykęs pas savo brolį mirė. A. palaidotas Lielvircavos kapinėse, kur 1902 jam pastatytas paminklas. A. reikšmė lat. literatūroj remiasi eil. rinkiniu „Dziesminas", kurio I dalis išėjo 1856. Nors jame įdėta daugiausia vertimų, bet juose žymi tokia kūrybiška jėga, jog A. laikomas pirmu žymiu lat. poetu ir tautiškos latv. poezijos pagrindėju. A. taip pat buvo vienas pirmųjų latv. kalbininkų, ir šioj srity jam priklauso daug nuopelnų.

J. A. Kopoti raksti. Red. I. A. Goba. Su doc. L Berzinio str. apie J. A. poeziją, Ryga, 1930 m.; *Ad. Alūnans* J. A-na dzive (1910); *T. Zeiferts* Latv. Rakstn. Vèsture, II, 31—33, 65—87.

2) Adolfas (1848 Mintaujoj—1912), latvių rašytojas ir teatralas. Mintaujoj baigė gimnaziją. Artisto darbą pradėjo Tartų vokiečių teatre, vėliau dirbo Revelio, Narvos ir Petrapilio vok. teatruose. 1870 buvo pakviestas vadovauti Latv. d-jos (Latv. b-ba) Rygos teatrui, A. yra laikomas pirmuoju latv. teatro pionierium. Jo vadovybėj išaugo pirmoji lat. artistų karta, jis organizavo dramatiškų kūrinių vertimą į latv. kalbą ir pats rašė pjeses, pirmutinis sudomino latv. visuomenę teatro menu. 1885 A. paliko Latv. dr-jos teatrą. Žymesnės jo pjesės: „Kas tie tadi, kad dziedaja" (1888), „Visi mani radi rand" (1891), „Mūsų senči" (1905). A. buvo taip pat satyrikas (pseud. Smaidulis) ir teatro teoretikas. Mirė Mintaujoj, kur ir palaidotas.

T. Zeiferts Latv. Rakstn. Vèsture, II, 331—335.

3) Mykolas (1859—1919), latv. muzikas ir pedagogas. 1882—1892 mokėsi Petrapilio konservatorijoj, kurią baigė. 1893 apsigyveno Rygoj. 1898 pakviestas dirigentu į Rygos latv. teatrą, 1903 perėjo į Naująjį teatrą. A. komponavo muziką dramoms: Ugnus un nakts, Vaidelote, Mūsu senči ect. Parašė baladas Dziedataja lasts ir Velikaja pominka, atliekamas choro su orkestru. Be to, A. priklauso daugelis solo dainų. Rašė ir muzikos kritikų. Iš jo teoretiškų knygų minėtinos: Harmonijas mācība vēstulēs, Das äussere und innere Gehör, Das primo vista Singen ect.

Alūnas, dvilinka druska, būtent, sulfatas, dalyvaujant iš vienos pusės šarmingiems metalams ar amoniui, o iš kitos — trivalenčiams metalams: aliuminiui, geležiai, chromui ar taliui. Paprastasis A. yra aliuminio ir kalio sulfatų dvilinka druska $KAl(SO_4)_2 \cdot 12H_2O$. Kristalizuojasi labai gražiais oktaedrais, kurie šaltame vandeny nelabai gerai tetirpsta (50,4 gm 1 l 15°C). Vartoja-

mas odų, popieriaus fabrikacijoj, audeklų dažymo technikoj kaip mirkalas (beicas), medicinoj kaip priemonė kraujui sustabdyti.

Alunta, Utenos aps. miestelis, stovi prie Virintos (Virinčio) upės, Šventosios intako; trobų 60, gyv. 406. 1436 metais Žigimantas A. buvo dovanojęs Ostikų giminės proseneliams. Steponas Batoras, bausdamas Grigą Ostiką už išdavikiškus žygius, paėmė A. sau, o vėliau privilegiją 1581 perleido Gabrieliui Bekiešui (ž.), vengriškių pėstininkų vadui, pasižymėjusiam imant Polocką. Mirus Steponui Batorui, Ona Ostikaitė Sanguškienė ir jos sūnus Grigas atgavo iš Bekiešų du trečdaliu žemių. 1598 Bekiešas drauge su Sanguškiene pardavė A. Kristupui Radvilai. Jokūbas Ostikas, Mstislavo vaivada, 1534 m. pastatydino mūro bažnyčią gotiško stiliaus: ji kuri laiką buvo reformatų rankose, bet XVII a. gale vėl buvo grąžinta katalikams. Šių dienų bažnyčia statyta 1912 m. senosios baž. vietoj, ją nugriovus. 1831 liepos 16 d. čia ties A. įvyko kautynės tarp gen. Dembinskio vedamos iš Lietuvos į Lenkiją sukilėlių dalies ir rusų gen. Savoinio grupės, pavijusios Dembinskį. Kadangi Demb. terūpėjo atsikratyti rusais, kad be kliūčių pasiektų Lenkiją, tai jis, prisidengęs maža savo kariuomenės dalim, greit atsitraukė.

M. Baliński Starož. Polska IV; Słown. geogr.; *F. Callier* Bitwy i potyczki; *Smit* Ist. polsk. vozstanija II—III t.; *P. Purėnas* 1831 sukilimas Lietuvoj, 1931.

Aluntos valsčiuje 1923 surašymu buvo 1543 ūkiai ir 8443 gyventojai, 185 gyvenamosios vietos; kaimai: Adomiškiai, Agotava, Aklušiai, Alunta-Pakalnė, Antaksčiai, Antaliešiai, Aponkiškiai, Aviliai, Ažuprudžiai, Ažubaliai, Ažupiai, Ažusieniai, Babilnikai, Bajorai, Bareikiai, Bučiškiai, Buržiliai, Cizariškiai, Deksniai, Drobiškiai, Gaigalai, Gaidanonai, Galiniai, Gečiai, Gegužynia, Gerstaitiškiai, Gilužiai, Glabupka, Gruodžiai, Išdiegiai, Janoniai, Jaurai, Juozapavas, Jerališkis, Juodiškiai, Juotiškiai, Kadariškis, Kalviai, Kaniūkai, Kovališkiai, Karališkiai, Kazlai, Kazimieravas, Klabiniai, Kumpai, Laičiai, Lieseniai, Mackėnai, Maišiakula, Motiejūnai, Medeniškiai, Mygiškiai, Narušiškiai, Osepiai, Otredai, Paažuoliai, Pabarai, Padvarniai, Pavirvinčiai, Petruvka, Runioniai, Sikuniai, Sikariškiai, Spiečiūnai, Spuliai, Šaukiškiai, Šemetiškiai, Šilaikėnai, Šilinka, Šmatiškiai, Šunakojai, Švabiškiai, Tamilupka, Triberžiai, Trokai, Trumponys, Uncenai, Upeliškiai, Vaiksniūnai, Vastapai, Verbiškiai, Zapijuvka, Žybčiai, Žygeliškiai.

Aluntėla, Utenos aps. Aluntos val. viensėdžiai; 1) 1923 13 gyv.; 35 km nuo Ukmergės glž.; 2) 1923 7 gyv.; 19 km nuo Kuktiškių glž.

Aluntėlė (Alunta, seniau Ovanta), Utenos aps. Aluntos val. upė, Virintos (Šventosios, Neries) kair. intakas, 13,4 km ilgio; teka iš Gruodžio ež. (Ramošės, Gilužės, Kaloto ir Duobės ežerų sistemos) pro Aluntėlos ir Aluntos dv.; baseino plotas 53 km², vid. nuolydis 0,0025; vandens malūnas Aluntos dv., 17 a. jėgų.

Aluntis, Panevėžio aps. Vadoklių val. kaimas ir dvaras; 1923 kaime 303 gyv., dv. — 83; 34 km nuo Panevėžio glž. st.

Aluonta, Panevėžio aps. Vadoklių ir Velžio val. upė, Nevėžio kair. intakas, 24,9 km ilgio; prasideda miške prie Alunčio dv., teka pro Alunčio, Peištakių, Bedrių, Skurdenių, Bunkūnų, Mažeikių, Kuodžių, Klepšių k., Velykių bžk., Paaluntės k. bendra š. linkme, įteka į Nevėžį Tautkūnų k. Baseinas lygus, pelkėtas; intakai neaiškūs: kair. 22,9 km, Virenis, kair. 22,0 km Girupis, kair. 15,3 km Retinė, deš. 14,3 km Bakalis, deš. 6,3 km Gariava. Baseino plotas 115 km², vidutinis nuolydis 0,0010; vandens debitas min. 0,1, vid. 0,7, maks. 25 m³/sek.

Aluoša ž. Loša, Ašmenos intakas.

Aluota (Aluotis), Panevėžio ir Rokiškio aps. (aps. siena) upelis, Jeros (Šventosios, Neries) deš. intakas, 11,0 km ilgio; versmės Skapiškio val. Ažusenio k. pievose, teka į pietus pro Zubiškių, Miliūnų, Beregių, Vatonių, Aluotos ir Druskių k., įteka į Jerą 0,6 km žemiau Jeros ež. Intakai: deš. 5,0 km Šarkupis, deš. 4,7 km Altupis, deš. 2,5 km Ižinis; baseino plotas 88 km².

Alus, mažai teturįs alkoholio angliarūgšties dujų prisotintas gėrimas, gaminamas iš sudaigintų miežių — salyklo, pridedant apynių spurgų. A. gamybos esmė: 1) salyklo paruošimas — pamirkyti miežiai daiginami ir džiovinami; 2) apvalytas nuo šaknelių ir diegelių salyklas rupiai malamas, maišomas su karštu vandeniu; sudygusiuose grūduose fermentui — diastazui esant, salyklo krakmolas (skrobylas) virsta tirpstančiomis, į cukrų panašiomis medžiagomis — dekstrinu ir maltoza — pasidaro misa; 3) iškošta misa virinama, pridedant apynių; 4) misą ataušina (5 — 15°), prideda mielių ir palieka fermentuoti; 5) alaus išlaikymas; mielėms esant, misos maltoza (į cukrų panaši) fermentuoja — gaminasi spirito ir angliarūgšties. Be spirito (3—5%) ir angliarūgšties, A. turi dekstrino, azoto junginių, aromatinių ir mažų įmaišų kitų medžiagų. A. labai daug vartoja Belgijoj (210 l žmogui per metus), Anglijoje ir Vokietijoje. Lietuvoje iš miežių gaminamas nuo seniausių laikų.

Apyniai buvo jau XVI a. iš Lietuvos vežami į užsienius, ir Lietuvos statutas sunkiai baudė už apynių naikinimą. Žigimantas Augustas XVI a. suteikė specialių privilegijų vokiečiams, mokėjusiems gaminti geresnę A. rūšį ir mažiau eikvoti kuro. Vėliau Lietuvoje labiausiai buvo žinomas A., gaminamas Gardine, Kėdainiuose, Nesvyžiuje, Balbieriškyj, Oršoj. Knygoj „Ziemiaństwo albo gospodarz inflancki", 1673 išspausdintoj Slucke, smulkiai aprašomi būdai, vartojami Lietuvos A. gaminti. Pats žodis, kartu su A., lietuvių paimtas iš gotų. Ž. bravoras.

H. Ost Lehrbuch d. Chemischen Technologie; yra vertimas rusų kalba.

Aluskis, Al-skis, kun. A. Miluko slap., „Tėv. Sarge" 1902 — 1903.

Alušta, Krymo ASSR A. rajono centras, 1923 3791 gyv., kurortas.

Aluta (rum. Oltu), Dunojaus kairysis intakas Rumunijoje, 556 km. Išteka iš vakarinių Karpatų.

Alvaras, įprastas pavadinimas išgarsėjusios lot. gramatikos, parašytos jėzuito Emanuelio Alvarezo (1526—1585). Buvo vartojamas visose jėzuitų mokyklose visam pasaulyje. Pirmas leidimas Vilniuje išspausdintas 1592 — De institutione grammatica; antroj pusėj XVIII a. Vilniuje išspausdinta 17 Alvaro leidinių; jėzuitų ordiną Lietuvoje XVIII a. panaikinus, rusų apimtam Polocke įsikūrus jėzuitų akademijai, ten irgi išspausdinta keletas leidimų (pirmas 1784). Dėl grynai atmintinio būdo mokytis šios gramatikos taisyklių su ja kovojo visi XVIII a. mokyklų reformatoriai; kunigai pioriai prieš A. pastatė savo parašytą gramatiką.

Alvarez, 1) Baltasaras (1534—1580), ispanų jėzuitas, šv. Teresės sielos vadovas; 2) Diego (1635), ispanų domininkonas tomistas, Trani'o arkivyskupas; 3) Melquiades (g. 1864), ispanų politikas, reformistų vadas; 4) Pelayo (Alvarus Pelagius) (m. 1350), minoritas, Silvezo vyskupas, gynęs popiežiaus valdžią.

Alvarez de Azevedo Manoelis Antanas (1831—1852), Brazilijos lyrikas, sekęs Byronu, Musset'u ir Heine.

Alvarez do Oriente Fernam (1540—1599), portugalų poetas ir kapitonas, parašęs „Lusitania transformata" (1607, 1781).

Alvarez Quintero Serafinas (g. 1871) ir jo brolis Joakimas (g. 1873), ispanų dramaturgai.

Alvenslebeno konvencija, Rusijos ir Prūsijos sutartis, pasirašyta 1863 II 8, lenkų sukilimo metu. Pavadinta Alvenslebeno, Prūsijos įgaliotinio, vardu. A. K. leido rusų kariuomenei persekioti sukilėlius Prūsų teritorijoj, o vokiečiams Rusų. Abiejų kraštų policija keitėsi žiniomis apie revoliucijos eigą. A. K. liko neratifikuota. Ypač ja buvo nepatenkinti rusai, nes bijojo, kad vokiečiai, užėmę Lenkijos dalį, nepasiliktų ten. Šia sutartim Bismarkas (ž.) suardė prancūzų rusų sąjungą, 1850 pabaigoj sudarytą, ir laidavo sau rusų neitralumą per austrų prūsų (1866) ir prancūzų prūsų (1870 - 71) karą.

Alveola (lot.), plaučių pūslelė.

Alvin Liudvikas Juozas (1806—1887), belgų rašytojas dramaturgas.

Alvitas, bažnytkaimis, Vilkaviškio aps., nuo Vilkav. 12 km; gyvenimų 41, gyventojų 283. Valsčius to paties vardo. 1827 būta 30 gyvenimų, gyventojų 283, 1882 būta 33 gyvenimų, gyv. 452. Senovėj A. priklausyta karaliaus turtams. A. vieta gana graži ir patogi, nes stovi prie Širvintos upės, ežero ir Vilkaviškio Virbalio plento. Tačiau Vilkaviškio ir Virbalio artumas (A. stovi beveik pusiaukelėj tarp tų miestų) A. neduoda išaugti didesniu miesteliu. A. parapija, seniau vadinama Paširvinčiu, buvo seniausia Vilkaviškio dekanate. Bažnyčia dar Radvilų statyta; vėliau Žigimanto III lėšomis statyta nauja, kelis kartus perdirbinėta ir 1824 konsekruota; per didįjį karą gerokai apgriauta, po karo atnaujinta. Žigim. III, statydamas bažnyčią, pareiškė sąlygą, kad A. klebonu turįs būti mokąs lietuviškai lietuvis. Iki 1865 čia buvusi ir Vitebsko vaivados Chrapovickio įkurta altarija ir pavargėlių seselių vienuolės.

Kun. P. A(ugustaitis) Seinų diecez. bažnyčių monogr. „Vadovas" Nr. 35, p. 267—268.

Alvito valsčius 1923 surašymo daviniais turėjęs 554 ūkius, 4816 gyv. ir 47 gyvenamąsias vietas. Kaimai: Bėbravas, Boblaukis, Bučinavas, Budziškiai, Čižiūnai, Čyčkai (Veršnupiai), Guzeliai, Jonaičiai, Kiršai, Kisiniškiai, Kregždžiai, Kumečiai, Misviečiai, Obšrutėliai, Patunkiškiai, Pažeriai, Penkiniai, Purviniškiai, Rutkiškiai, Skardupiai, Viščiakaimis, Osia, Vaičlaukis, Vanagynė, Versnupiai.

Alvitas, Vilkaviškio ap. Alvito val. ež., ties Alvito bžk., Širvintos (Šešupės) baseine, 30,9 ha. Vienintelis Pabaltijyj natūralus vanduo, kuriame karpiai taip aklimatizavosi, jog net patys dauginasi, veisiasi. Maža lydžių. Alvito ež. mini moksliška literatūra. Sakoma, kad ten užaugą karpiai iki 6 kg.

Alzog Jonas Baptistas (1808—1878), katalikų teologas, autorius į daugel kalbų išverstos Bažnyčios istorijos (Handbuch der allg. Kirchengeschichte [10] 1882).

Alžerija (Algérie), š. Afrikos Prancūzų kolonija, 575000 km², o kartu su „Pietų Te-

ritorija“ 2.195000 km². Aukštų kalnų ir plokščiakalnių kraštas, pietine dalimi pereina į Saharą. Šiaurinėj dalyj dėl gausesnių drėgmenų puiki augmenija, kuri toliau į pietus vis menkėja ir pereina į smėlio dykumas. Klimatas į pietus karštesnis ir sausesnis. Vėsiau aukštumose, kur žiemą, kartais ir rudenį iškrinta sniego.

	Sausio m. vid. t.	Liepos m vid. t.	Metiniai krituliai
Oranas . .	11°	24,8°	576 mm
Alžyras . .	12°	25,3°	765 mm
Konstantina 660 m.	6,2°	26,3°	561 mm
Batna 1050 m.	4°	26,2°	425 mm
Géryville 1305 m.	3,8°	25,8°	388 mm

Esant karštam klimatui, daugelyje vietų lietaus neužtenka naudingiems augalams auginti ir tenka dirbtiniu būdu drėkinti. Šiam tikslui naudojamasi užtvenktų upių vandeniu. Pereinamojoj zonoj iš žaliųjų Vidužemio krantų į pietines dykumas vyrauja stepės, o jose daugiausia randama halfos (ž.) žolės. Rytiniuose kalnuose randama nemaža miško, kur daugiausia auga korko ąžuolai, eukaliptai, Alepo pušys, kedrai, kadugiai ir kt. Tarpmiškėse daug gerų ganyklų ir dirbamos žemės. Įsigalėjus prancūzų kultūros įtakai, žemės ūkis ir visas krašto ekonominis gyvenimas pakilo. Pelkės nusausintos, sausos vietos drėkinamos, tiesiami geri auto keliai ir geležinkeliai (daugiau kaip 4000 km). Dirbamos žemės 35000 km². Žemės ūkiu verčiasi ³/₄ visų gyventojų, kurių produktai sudaro ²/₃ viso šalies eksporto. Javais apsėjama ⁴/₅ visos dirbamos žemės: auginami kviečiai, kurie sudaro pusę visų sėjamų javų, miežiai, kukurūzai, avižos ir rugiai. Vynuogių auginimas yra beveik vienų europiečių rankose. Jomis apsodinama apie 2.000 km², pagaminama apie 10 mil. hl vyno į Europą eksportuoti. Arabai augina alyvos medelius, iš kurių gaunama apie 300000 hl alyvos; daug veisiama fygų, citrinų, migdolų, abrikosų ir kt. vaisių. Auginama ir bulvių, daržovių ir tabako. Pietuose auga daktilių palmos. Pietinėse stepėse auginama daug gyvulių, daugiausia avių, apie 10 mil. galvų; ožkų 4 mil., galvijų 1 mil., asilų 40,3 mil., kupranugarių 0,5 mil., mulų 0,5 mil. ir kt. Randama cinko, kurio eksportuojama už 10 mil. fr., geležies rūdos ir kt. Žuvų ūkiu daugiausia verčiasi italai, bet kadangi nuo 1888 uždrausta žvejoti neprancūzams, tai visi žvejai italai natūralizuojasi Prancūzijos piliečiais. Daugiau kaip pusė viso eksporto eina į Prancūziją. Per paskutinį dešimtmetį eksportas padidėjo apie 5 kartus ir dabar siekia per metus apie 2500 mil. fr. Visoje A. gyvena 6065000 gyv. (1926), kurių daugumas yra berberai. Arti 1 mil. berberų dar kalba sava kalba, kiti pasisavino arabų kalbą. Tikrųjų arabų klajoklių daugiausia yra v. dalyje, kur stepėse jie verčiasi gyvulių ūkiu. Pakrančių miestuose daugiausia maurų; jie yra maišyto arabų, berberų ir andaluziečių kraujo. Berberai yra ramūs gyventojai, geri žemdirbiai. Dar yra apie 70000 žydų, toliau turkų ir iš Sudano atsikėlusių negrų. Visos šios rasės ir tautos yra sumišusios ir sunku jos išskirti. Grynų europiečių yra apie 10%, iš jų apie 300000 prancūzų. A. prijungta prie Prancūzijos 1830. Ji padalyta į 3 departamentus: 1) Alžyro dep., kurio centras yra Alžyro m., 2) Orano ir 3) Konstantinos. Prancūzijos valdžia, norėdama greičiau sulieti A. su Prancūzija, valdo A. ne kaip koloniją, su skirtingomis gyvenimo sąlygomis, bet kaip paprastą Prancūzijos dalį, ir visomis priemonėmis stengiasi nutautinti gyventojus, ypačiai per mokyklas, kuriose viskas dėstoma prancūziškai, nors mokinių tarpe prancūzų beveik ir nėra.

Alžyras, miestas, to paties vardo departamento administracinis centras. Šiaur. vak. Afrikos uostas, 230000 gyv. Įsteigtas X a; XVI — XVII a. buvo pagarsėjęs kaip tur-

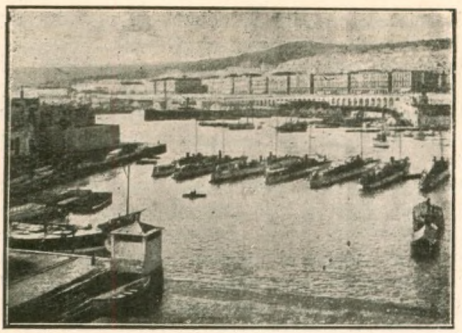

Alžyro uostas

tingas piratų (ž.) lizdas. Prancūzai pavertė A. dalį modernišku miestu, bet čiabuvių gyvenamoji dalis ir dabar dar primena senuosius laikus siauromis gatvelėmis ir nehigieniškais urvais — namais. Mieste yra dvi aukštosios mokyklos: prancūzų ir arabų. A. departamentas apima 55000 km² su 1,8 mil. gyv.

Alžutėnai, Utenos aps. Tauragnų val. k.; 1923 89 gyv.; 8 km nuo Salgudiškio glž. st.

A. M., sutrumpinimas: 1) artium magister — mokslo laipsnis; 2) anno mundi — pasaulio metais; 3) ante meridiem — prieš vidudienį.

amabile (ital.) muzikoj = maloniai (tarp andante ir adagio).

Amadeo (taip pat Omodeo) Jonas Antanas (1447—1522), italų skulptorius ir architektas. Malaguzzi-Valeri G. A. Amadeo (1904).

Amadeus (lot.) = Dievomyla.

Amadeus, keleto Savojos (ž.) kunigaikščių vardas, tarp 1283 ir 1469.

Amadeus Lake, v. Australijos ež. 7000 km² 160 km ilgumo. Aplinkui sūrios pelkės.

Amadeus Menez (A. de Silva) (1420—1482), palaimintasis (šventė VIII 10), pranciškonų reformines kongregacijos amedeistų įkūrėjas.

Amador de los Rios Juozas (1818—1878), ispanų istorikas, Madrido univ. prof. Veikalai: „Historia critica de la literatura espanola" (7 t., 1861—65) ir „Historia social politica y religiosa de los judios de Espana y Portugal" (3 t., 1875—76).

Amager, Danijos sala prie Kopenhagos; 64 km²; 30000 gyv., verčiasi daugiausia daržininkyste.

Amakusa-Sima, Japonijos 70 salų grupė; gyventojai 1557 priėmė krikščionybę, betgi krikšč. šintoistų (ž.) buvo išnaikinta. Aplinkiniuose vandenyse rudens metu matyti fosforinės šviesos, vadinamos širanu-hi.

Amalarichas, vestgotų valdovas, Alaricho II sūnus, 531 frankų valdovo Childeberto I nugalėtas ir nukautas prie Narbonos.

Amalas (lot. Viscum album L.), ilgametis, visados žaliuojąs augalas, diržuolių (Loranthaceae) šeimynos; auga vien tik medžiuose, parazitu. (ž.) Lietuvoje dažniausiai užtinkamas gluosniuose, tuopose, beržuose ir kt. ir vaisiniuose medeliuose. Šaknys siurbia maistingas sultis iš gyvų medžių, todėl, augdamas didesniu kiekiu viename medyje, A. yra jam kenksmingas. A. stiebas apvalus, sumedėjęs, šakotas, gelsvai žalios spalvos, plikas apie 60 cm aukščio. Lapai priešėti, augą po du greta, pailgi, apvaliai buki, lygiakraščiai, diržingi, 3—5 išilginėmis gyslelėmis. žiedai vienalyčiai, maži, žaliai gelsvi, žydi kovo ir balandžio mėn. Vaisius yra apskrita, balkšvai skaidri uoga su viena sėklele ir gleivėtu, limpančiu minkštimu. A. uogos nevalgomos, jas mėgsta paukščiai lesti ir tuo būdu A. sėklos greitai išnešiojamos į kitus medžius. Anglijoj laikomas tautiniu augalu, kaip kad pas mus rūta. Be to, Lietuvoje ir daugiausia užsieniuose vartojamas nedideliais kiekiais vaistams gaminti. Tam reikalui jaunos šakelės kartu su lapais skinamos vėlai rudenį arba žiemą ir džiovinamos šiltoje vietoje, ne saulėje, kad nepagelstų. Tokia A. medžiaga vaistinėse vadinama Stipites Visci cum Foliis. Ji turi nemalonų apysaldį skonį, kuris paskui darosi šiek tiek kartus.

Amalberga, Amalija, germaniškas moterų vardas.

Amalė (Amala), Kauno aps. Pažaislio val. upelis, Nemuno deš. intakas, 5,0 km ilgio; teka pro Petrogrado k., Amalių dv. ir Ž. Amalių k., įteka į Nemuną aukščiau Petrašiūnų, Kauno priem.; 2,0 km kerta Kauno — Palemono glž. liniją.

Amalekitai, nomadų ar pusiau sėslių giminė, gyvenusi tarp Palestinos ir Sinajaus pusiasalio, Senojo Įstatymo minima. Visiškai iš istorijos lapų pranyksta pradžioje pirmųjų 1000 metų pr. Kr.
M. Ebert Reallex. d. Vorgesch. 1 1924.

Amalfi, uostas prie Salernos įlankos, Italijoje; 6000 gyv.

Amalgama, metalo lydinys (tirpalas) gyvsidabryje. Veidrodžių užpakaliniam paviršiui padengti vartojamas toks lydinys: 1 dal. alavo Sn, 1 d. švino Pb, 2 d. bismuto Bi (sulydomi 110°) ir prie jų pridedamos 4 dalys pašildyto (100°) gyvsidabrio.

Amalgama, aukso, natūralus mineralas su 40% aukso; randamas Kolumbijoj ir Kalifornijoj.

Amalgamated Cothing Workers (susijungę rūbų darbininkai), neįeinanti į Amerikos dar-

bo federaciją J. A. V. darbininkų siuvėjų organizacija, daug už tą radikalesnė; 1920 jungė 200.000 siuvėjų; 1922 leido 8 laikraščius. Jai priklauso ir daugelis lietuvių siuvėjų.

Amaliai, 1) Šiaulių aps. Kuršėnų val. k., 2 km nuo Kuršėnų glž. st., 1923 196 gyv. 2) Šiaulių aps. ir val. k., 3 km nuo Kuršėnų glž. st., 1923 123 gyv. 3) A. Aukšt., Kauno aps., Pažaislio val. k., 2,5 km nuo Palemono glž. st., 1923 116 gyv. 4) A. Žem., Pažaislio val. k., 4,5 km nuo Kauno glž. st., 1923 115 gyv.

Amalis, Kėdainių aps. Josvainių val. upelis, Smilgaičio (Smilgos, Nevėžio) deš. intakas, 4,0 km ilgio, prasideda ties Ruseinių k., baigiasi ties Grašvos k., teka per miškus rytų linkme.

Amalrichas iš Benos (Amaury de Bènes arba de Chartres) (m. 1206 ar 1207 Paryžiuj), teologijos mokytojas, skelbęs panteizmą ir inspiravęs amalricionų sektą.

Amaltėja (gr. — theia), gr. mitologijoj ožka, kuri savo pienu maitino kūdikį Dzeusą. Pagal kitus, nimfa (ž.), kuri ožkos pienu maitino Dzeusą. Ožkos ragą Dzeusas atidavė Melisėjaus dukterims, kurios rasdavo jame visa, ko tik norėjo. Iš čia: Amaltėjos ragas, gausumo ragas.

Amalvas (Amalviškių ež.), Marijampolės aps. Javaravo ir Padovinio val. ežeras, Amalvo paliose, Amalvės (Dovinės, Šešupės) baseine; paviršiaus plotas 1,7 km², altitudė 87,0 m. aukščiau jūros, ilgumas 2,3 km, platumas iki 1,2 km, baseino plotas apie 70 km²; krantai žemi, apaugę švendrais, gilumo apie 1 km; žymiausias intakas Šlavanta; išteka Amalvė.

Amalvė, Marijampolės aps. Padovinio val. upelis, Dovinės (Šešupės) deš. intakas, 4,1 km ilgio (su aukštupiu Šlavanta 11 km); išteka iš Amalvo ežero, teka pro Amalvo palias; baseino plotas 96 km², nuolydis apie 0,0001, srovė nežymi.

Amalviškiai, Marijampolės aps. Padovinio val. k., 21 km nuo Marijampolės glž. st., 1923 132 gyv.

Amalvo palios, Marijampolės aps. pelkės, Dovinės deš. krante, 30 km² ploto, Putriškių Panausupio, Ringuvėlės, Kermušinės, Bieliūniškių, Tupikių, Paužiškių, Šlavančių ir Amalviškių kaimų; š. r. kampe Amalvo ež.

Aman Ullah (g. 1892), Afganistano emiras (1919—29), atkovojo iš anglų Afganistano nepriklausomybę, europino savo kraštą, ir dėl to nuverstas nuo sosto; dabar gyvena Romoj.

Amandus (lot. = mylįs), vardas trijų šventųjų iš V—VII a.

Amanites ž. musmirės.

Amanus, Maž. Azijos kalnynas, susidaręs iš mioceno kalkių ir eruptyvinių padermių. Per jį eina Bagdado geležinkelis.

Amapala, uostas Honduraso respublikoj, v. Amerikoj, prie Fonsaca įlankos; 3000 gyv.

Amara (lot.), bendras pavadinimas vaistų, kurie dėl savo kartumo yra vartojami apetitui sužadinti.

Amarai (augalų utėlės, sausiai), Aphididae, 1,5—4,5 mm ilgio vabzdeliai, kurie apninka kultūrinius ir kt. augalus ir savo duriamaisiais nasrų organais čiulpia sultis. A. veisiasi greit, per metus duoda keletą kartų (ne mažiau kaip keturias), ir tiktai viena rudeninė A. karta yra dvilytė (patinas ir patelė). Visų kitų kartų A. dauginasi neapvaisintais kiaušinėliais, t. y. partenogenezio (ž.) keliu. Rudeninė (dvilytė) A. karta deda apvaisintus kiaušinėlius, o pavasarį iš tų kiaušinėlių išsirita vien tik patelės, kurios partenogenetiškai duoda tolimesnę patelių kartą. Rudenį atsiranda ir patinų, kurių apvaisinti kiaušinėliai žiemoja. Kai kurios rūšys keliasi iš vieno augalo į kitą, ten veisiasi, o rudenį vėl grįžta į pirmutinį augalą, kur deda žiemojančius kiaušinėlius. A. išmatos limpamos, turi savyje ligi 50% cukraus („medaus rasa"). Augalams A. kenkia ne tik siurbdami, bet ir savo limpamosiomis išmatomis (ž.) apteršia augalus ir apsunkina jų kvėpavimą. Saldžias kai kurių A. išmatas mėgsta skruzdėlės ir kiti vabzdžiai. Kenkiančių augalams A. rūšių yra daug, pvz.: Ievos A. (Siphonaphis podi L.). Kiaušinėliai žiemoja ievos (Prunus podus) šakose, pavasarį išsiritę A. čiulpia ievos lapus; vasarą skrenda (migruoja) į javus ir kenkia avižoms, rečiau kviečiams ir miežiams. Javų A. (Macrosiphum granarium Kirb.) gyvena javų varpose, avižų šluotelėse, rečiau lapuose. Kiaušinėliai žiemoja erškėčiuose. Kopūstų A. (Aphis brassicae L.) kenkia kopūstams. Obelių A. (Aphis mali F.) kenkia obelims, rečiau kriaušėms, jie nemigruoja (juodai blizgantieji A. kiaušinėliai žiemoja obelių šakutėse). Skietmedžio A. (Aphis evonymi F.). Kiaušinėliai žiemoja skietmedžio (Evonymus europeus) šakutėse, o vasarą juodi A. migruoja ir kenkia vikiams, pupoms, burokams (ypač sėklinių burokų žiedams), rečiau kitiems kultūriniams augalams. Vinkšnų A. (Teraneura ulmi D.-G.) kenkia avižų, kviečių šaknims. Kiaušinėliai žiemoja vinkšnos (Ulmus campestris et montana) šakutėse; šių A. pavasario kartos čiulpdamos sudaro vinkšnų lapuose žirnių ir net riešutų didumo gumbus, kurie vasarą sprogsta; A. migruoja į javus, kur ir kenkia šaknims. Žirnių A. (Siphonophora pisi Kalt.), didžiausi Lietuvoje (ligi 4,5 mm ilgio), kenkia žirniams. Yra ir kitų A. rū-

šių. Soduose su A. kovoja kontaktiniais insekticidais (ž.), laukuose anksti aria ražienas ir naikina augalus, kur A. deda žiemojančius kiaušinėlius.

Koch D. Pflanzenlarose, Nürnberg, 1854—1856.

Amarantaceae, augalų šeimyna iš dviskilčių eilės, Centrospermae, žiedai su sausu apyžiedžiu. Apie 500 rūšių, daugiausia auga dausų kraštuose (ž. Amarantus ir Celosia).

Amarantas (gr.), tamsiai raudona, su violetiniu atspalviu, spalva.

Amaranthus ž. burkotis.

Amarantus caudatus L., iš rytų, atogrąžų Afrikos ir Indijos (šeim. Amarantaceae), vienametis augalas, ligi $1^1/_2$ m aukštumo, ilgais raudonais arba baltais žiedais, surinktais į ilgą (lig $^1/_2$ m) uodegos formos varpą. Auginamas iš sėklų. Yra ir margalapė atmaina, apie 25 cm aukšt., var. tricolor, geltonais, raudonais ir žaliais lapais.

Amarapura, senoji Birmos valstybės sostinė Azijoje; dabar Britų Indijos teritorijoje, prie Iravadi upės; 7000 gyv.

Amaras (Berberis), augalų gentis iš amariečių šeimynos (Berberidaceae); daugiausia krūmai su geltonais žiedais, geltona mediena ir mėsingais vaisiais. Jautrūs vyrukai palietus juda ir suduoda per liemenėlį. Lietuvoje auga Berberis vulgaris L., raugerškių, gargžaičių krūmai. Šaknys tinka odai dažyti ir vartojamos vaistams; iš raudonų uogų daromi konfitūrai; pavojingos tuo, kad ant jų gyvena pavasarį javų rūdžių stadija (ž. Puccinia graminis Pers.).

Amari Mykolas (1806—1889), itlalų istorikas, 1860 buvo Sicilijos užs. reik. ministeriu, 1862—1864 švietimo min. Jo biografiją parašė Orlando (1928).

Amariečiai (Berberidaceae), šeimyna iš dviskilčių eilės, Palycarpicae, apie 230 rūšių, žolių arba krūmų, auga ypač šiaurės vidutiniame klimate, dausų Azijoje ir Amerikos kalnuose (ž. Berberis (Amaras) ir Mahonia).

Amaryllidaceae, augalų šeimyna iš vienaskilčių eilės, Liliiflorae, su dideliais margais žiedais ir apatine mezgine. Apie 950 rūšių dausų ir vidutinio klimato kraštuose. Yra daug dekoratyvinių ir kambarinių augalų (ž. Amaryllis, Narcisus, Leucojum, Galanthus, Agave, Clivia).

Amaryllis ž. Hippeastrum.

Amarna (El. A., Tell el A.), vieta viduriniame Egipte, kur faraonas Amenhotepas (Amenofis) IV (ž.) (1375—58 pr. Kr.) įkūrė savo rezidenciją, pašventęs ją naujam savo dievui Antonui. (ž.). Atkasta 1908—1914. Amarnos lentelės yra šioj vietoj jau 1886 — 87 rastos (apie 350) asiriškais raštaženkliais išrašytos molinės lentelės; daugumas jų yra Amenhotepo IV korespondencija su nepriklausomais pryšakinės Azijos valdovais ir su savo vasalais Sirijoj; svarbūs dokumentai pažinti politiniams ir geografiniams Palestinos santykiams, prieš įsigyvenant ten izraelitams.

Amasis 1) I. Egipto faraonas 1684—1659 pr. Kr., hiksų (ž.) nugalėtojas. 2) A. II, ten pat, 570—526 pr. Kr.

Amata, 1) Cesies aps., Latvijoje, upė, Gaujos kair. intakas, 63 km ilgio, 386 km² baseino ploto; išteka iš Rezgulių ež.; intakai, dešinieji: Zvirgzdupė, Vilkaitė, Vinupytė, Melnupytė; kairieji: Dadžupė, Kumada, Nedienė, Mergupė, Apšupė; upė plukdoma; 1927 pastatyta A. hidroelektr. stotis. 2) Biržų aps. Pušaloto val. upė, Lėvens (Mūšos, Lielupės) kair. intakas, 20,0 km. ilgio, 1930 kanalizuota; prasideda apie Kutninkų ir Grikpėdžių k. Panevėžio aps. Smilgių val., teka pro Eimuliškių, Paberialkių, Ožkyčių, Šedeikonių k. ir Pušaloto bžk., įteka į Lėvenį tarp Dičiūnų ir Papiškių k. Intakai — kanalai: 11,1 km deš. Ažagėla, 3,6 km deš. Paltis, 1,9 km deš. Valka. Baseino plotas 81 km², vid. nuolydis 0,001.

Amatas, technikos prasme A. vadina žaliavos apdirbimą. Verslo prasme A. vadinama smulki pramonės (ž.) forma, kur gamyba vyksta ne savo reikalams, bet vartotojui, dažniausiai patiems užsakiusiems, o jei parduoti — tai tik aprėžtam vartotojų skaičiui — tos pačios vietos arba jos artimiausių apylinkių gyventojams. Tuo būdu A. požymiai yra šie: a) pagamintas produktas eina tiesiog vartotojui, be tarpininkų, b) gamyba ne plačiai rinkai, o vietiniams vartotojams ir c) smulki gamyba ir kartu maža apyvarta.

A. rūšys. A. skiriami į samdomąjį — kada amatininkas dirba vartotojui iš jo paties medžiagos ir gaminamasis produktas nepriklauso amatininkui, ir parduodamąjį — kada amatininkas produktus gamina iš savo medžiagos ir pagamintas produktas priklauso pačiam amatininkui, tik paskui parduodamas vartotojui tiesiog, be tarpininkų. Pareinamai nuo amatininko santykių su darbo vieta galima skirti: 1) A. darbas dirbamas savo namuose, 2) A. darbas dirbamas svetur, ne savo namuose. Tada amatininkas gali būti pakviečiamas į vartotojo namus ir dirba jo užsakomas, kaip dar ir šiandien dažnai daroma su siuvėjais ir k. (keliaujamas amatas). Kartais pats A. gali būti tokios rūšies, kad jo savuose namuose nepadirbsi, pvz. mūrinimas ir kt., 3) arba amatininkas dirba atskiroje nuo savo buto dirbtuvėje. Ji dažnai gali būti prekyvietėj

įtaisyta, kur kartu paverčiama ir parduotuve.

A. istorija. Amatai, kaip žaliavos apdirbimas, ekonomiškai visur atsiranda pirmiausia šeimos ūkyje savoms reikmenims tenkinti, ir jų randam jau gilioj senovėj. Augant ekonomiškam žmonių santykiavimui, A. kaip verslas vis labiau virsta darbu kitiems. Ypačiai iškyla ir klesti viduriniais amžiais (ž.) ir labiausiai susikoncentruoja miestuose. Tiesa, Rytuose, ypač Rusijoj, miestų amatai nevaidino tokio vaidmens, kaip Vakaruose. Čia amatams prigyti miestuose (pvz., Rusijoj) nebuvo tinkamų ekonomiškų sąlygų ir A. buvo labiausiai išplitę ne mieste, o sodžiuje. Viduriniu amžių A. dirbtuvės vedėjas yra meisteris, kurio bendradarbiai — padėjėjai ir gizeliai (ž.). Šie ankstyvaisiais viduriniais amžiais nesudarydavo kurios nors atskiros socialinės klasės, kaip mūsų laikais pramonės darbininkai, nes kiekvienas A. gizelis rengdavos būti savarankišku meisteriu. Tik viduriniu amžių pabaigoj, kada tokiems gizeliams susidarydavo didesnės kliūtys tapti savarankiškais meisteriais, atsirado tam tikras interesų priešingumas tarp meisterių ir gizelių. Viduriniu amžių miestų A. ypač charakteringa jų cechinė organizacija. Cechas (ž.) yra amatininkų susijungimas pagal profesinio darbo rūšį. Vidur. amžių cechas apima visas amatininko gyvenimo sritis: vieno cecho amatininkai gyveno kartu, vienoje gatvėje, cechas rūpinosi ir religiniais amatininko reikalais — bažnyčioje kiekvienas cechas turėjo savo vietą ir savo vėliavas. Cechas buvo amatininkų sąjunga, kuri turėjo tam tikrų ekonominių ir socialinių tikslų. Pagrindinė cechų funkcija ūkio srityje buvo reguliuoti darbą viduje ir monopolizuoti jį iš šalies. Jis tai pasiekia versdamas prisidėti prie cecho kiekvieną, kas tik toje vietoje tokį A. dirba.

Cechų vidaus politika stengėsi visomis galimomis priemonėmis išlaikyti šansų lygybę visiems cecho nariams, ir, tos lygybės siekiant, reikėjo neleisti stambesniam kapitalui (ž.) susikaupti vienose rankose, ypač vieno kurio meisterio rankose. Tam reikalui cechas reguliuoja darbo procesą; cechas kontroliuoja prekės kokybę; kontroliuoja ir tvarko priimtinų gizelių ir darbininkų skaičių, žaliavos pirkimą ir, pagaliau, santykius tarp atskirų amatininkų. Įstojimas į cechą buvo suvaržytas nemažais formalumais. Įstojęs naujas mokinys turėdavo išbūti pas kurį meisterį tam tikrą laiką ir paskui tik galėjo būti keliamas meisterio padėjėju. Juo išbuvęs nustatytą laiką, turėdavo keliauti iš miesto į miestą, kad susipažintų su darbu pas kitus meisterius. Paskum dar turėdavo atlikti jam užduotą kvočiamąjį darbą, ir jei tas darbas būdavo pripažintas patenkinamu, tai gaudavo meisterio vardą. Šis būdas ypač buvo vartojamas viduriniu amžių pabaigoj, kada senesnieji meisteriai norėdavo apsiginti nuo kitų konkurencijos.

Išorinė cecho politika yra aiškiai monopolinė. Cechui daugeliu atvejų pavedamos amatų policijos funkcijos; jis laimi privalomą priklausymą cechui (nors įvykdyti tai nevisada galėjo); daugeliu atvejų gauna ir teritorinį monopolį — tam tikroj teritorijoj neleidžiamas necechinis amatas. Šia priemone cechai gynėsi nuo keliaujančių ir kaimo amatininkų. Tokį monopolį cechai daugiausia turėjo Vokietijoj, iš dalies Prancūzijoj ir Italijoj. Išorinės cechų dirbinių kainos yra monopolinės.

Cechai buvo pritaikyti vidur. amžių miestų ūkiui. Įvairiomis priemonėmis jie užkirto kelią susikurti didelėms įmonėms cechinių amatų viduje, bet jie neįstengė užkirsti kelio beįsigalinčiai namų pramonės (ž.) sistemai, vadinas, amatininko priklausymui nuo pirklio.

Cechų irimas pasireiškia vėlesniais viduriniu amžių laikais. Didėjant gyventojų skaičiui miestuose, rimtai pradeda grėsti cechams pašalinė konkurencija, ir jie, norėdami išlaikyti pirmykštę savo reikšmę, stengiasi apsaugoti įvairiomis priemonėmis savo monopoliją. Įstoti į cechą daroma vis didesnių kliūčių, nuskiriamas vis ilgesnis mokslo laikas. Pagaliau cechas neretai ėmėsi ir meisterių skaičių apriboti, kad meisterio vietą padarytų paveldimą. Čia jau atsiranda gizelių luomas. Ypačiai aštriai susiduria su cechais gimstąs kapitalizmas (ž.), stambiosios gamybos formos. Bet cechai galutinai buvo nugalėti tik tada, kai kapitalizmas gavo į savo rankas mašiną (ž.), kuri darbo produktingumą tiek padidino, jog rankų darbo konkurencija buvo neįmanoma. Cechų iširimas, pastebimas nuo vidurinių amžių pabaigos, ėjo keliais ruožais: 1) Cecho viduje atsiranda amatininkų, kurie iškyla į prekybininkus. Meisteriai, įsigiję savo dirbtuves, perka žaliavą, teikia darbus kitiems cecho nariams ir parduoda dirbinius. Nors tai priešinga cecho organizacijos esmei, bet vidurinių amžių pabaigoj toki reiškiniai vis labiau atsitinka. Tai ypač typiškas procesas Anglijos cechų išsirutuliojime. 2) Cechų savitarpio santykiuose vienas cechas iškyla aukščiau už kitą. Kartais ištisi cechai virsdavo prekybininkų cechais, pavergusiais kitus (amatininkų cechus). 3) Kur žaliava labai brangi ir jos įvežimas reikalauja didesnio kapitalo, ten cechai daros priklausomi nuo importininkų. 4) Cechai daros priklausomi ir eksportininkų, ypač

kada A. pradeda dirbti iš dalies ir eksportui. Tada būtinai prireikia pirklio.

Mūsų laikais A. vis labiau užleidžia vietą stambiajai gamybai. Ypač susilpnėjo savarankiški amatai ir jie dirba daugiau ne tiesioginiams užsakytojams, bet magazinams ir tuo būdu daugiau virsta kapitalistine namų pramonės forma.

Esminis A. požymis yra jo pardavimo rajono ribotumas, ir todėl A. gali gyvuoti tik kai esama: 1) paklausų tokiems daiktams, kurie tenkina vartotojų individualinius ar skonio reikalavimus, ir 2) ribotų paklausų tam tikriems produktams. Pirmoji priežastis paaiškina pastovumą modisčių, siuvėjų ir k. Antroji sąlyga paaiškina sodžiaus amatininkų darbo teigiamumus, kurie nuo pašalinės konkurencijos yra daugiau ar mažiau apsaugoti dėl ribotų paklausų ir artimų kaimyniškų santykių su užsakytoju. Todėl A. daugiau išsilaikė sodžiuose ir miesteliuose, kur jį ne taip pasiekia naujų pramonės formų konkurencija. Laikui bėgant ir šios sąlygos keičiasi A. nenaudai. Daugelis A. darbo daiktų dėl technikos patobulėjimo darosi galimi ir šabloninei masinei gamybai; susisiekimo kelių išplitimas naikina atskirų vietovių ribas ir duoda progų masiniam pardavimui. A. nyksta pirmiausia betarpiškai spaudžiant aukštesnėms gamybos formoms, o antra — dideliuose miestuose ypatingą konkurenciją A. sudaro didieji magazinai. Miestuose butai toki brangūs, jog amatininkas negali nusisamdyti buto, kurs būtų patogus vartotojams. Be to, vartotojai įpranta sau reikalingų daiktų geriau pirktis vienoj vietoj (krautuvėj), negu juos užsakyti pas atskirus amatininkus. Paskutiniais laikais didmiesčiuose kai kurie amatininkai verčiasi beveik išimtinai tik sugedusių daiktų taisymu.

Lietuvoje A., kaip smulki pramonės forma, atsirado drauge su miestais, t. y. XIV a. pirmoj pusėje; amatininkai buvo daugiausia svetimšaliai, dažniausiai iš Vokietijos atkilę. Jų organizacija kūrėsi vakarų Europos pavyzdžiu. A. cechų teisės buvo specialiomis privilegijomis saugojamos. XVII—XVIII a. vis dėlto pradėjo jie irti ir dėl politinių suiručių, ir dėl dvarininkų konkurencijos, nes dvarininkai, valdydami dalį miestų ir jų jurisdikcijai nepriklausydami, amatų išmokytus savo baudžiauninkus įkurdindavo savo namuose, miestuose. A. baudžiauninkai, neturėdami organizacinių cechų išlaidų, galėjo savo dirbinius pigiau gaminti. XVIII a. Lietuvos miestų cechai stengiasi atimti dvarininkams atskiros miestuose jurisdikcijos teises, o miestuose gyvenančius nelaisvuosius amatininkus įtraukti į cechus. Pvz., Kauno peilininkų cechas, dar XVII a. vien vokiečių amatininkų sudaromas, XVIII a. pradžioje savo eilėse turėjo jau daugelį lietuvių. XVIII a. pabaigoje Lietuvos paiždininkas Tizenhauzas, susirūpinęs Lietuvos pramonės kėlimu ir amatų plėtimu krašte, buvo įtaisęs Gardine pirmąją A. mokyklą, kurioje 300 berniukų ir 100 mergaičių, parinktų iš karališkų ekonomijų Lietuvoje, turėjo būti laikomi ir atitinkamai A. mokslinami. Tačiau, neatleisti iš baudžiavos, jie virto tik vergais darbininkais. Tizenhauzui žlugus, mokykla iširo. Formaliai A. cechai laikėsi Lietuvoje ir rusų valdymo laikais, bet daugiausia nebuvo saugojami nuo laisvų A. konkurencijos. XIX—XX Lietuvos A. pramonės plitimo įtakoje nyksta, kaip ir kitur.

M. Weber Ūkio istorija (liet. vert.), 1929; *Prof. M. Tugan-Baranovskis* Pol. ekon. pagrindai, 1923; *Dz. Budrys* Pol. ekon. vadovėlis, 1930; „Handwörterbuch der Staatswissenschaften" IV Bd. (ten nurodyta ir plati literatūra); *K. Marx* Das Kapital; *Arnold* Das Aufkommen des Handwerksstandes 1861; *G. Unwin* Industrial organization in the XVI—XVII centuries 1904; *Ashley* English economie history, 1888.

Amaterasu, senovės japonų saulės deivė.

Amati, smuikų dirbėjų giminė Kremonoj, Italijoj, XVI—XVII a. Žymiausi Andrius (1530) ir anūkas Nicolo Gvarnerio ir Stradivariuso mokytojas (1596—1684).

Amatolas, amonio nitrato ir tolo mišinys, vartojamas artilerijos sviediniams užtaisyti.

Amatsu, legendinis senovės japonų valstybės įkūrėjas, laikomas deivės Amaterasu (ž.) anūku.

Amatų ligos (profesinės). Kai kurios ligos gali būti susijusios su amatu, kuriuo darbininkas verčiasi. Siuvėjai ir kurpiai dėl blogos plaučių ventiliacijos dažniau apserga džiova, kadangi tenka ilgai dirbti pasilenkus uždarose ir dažnai blogai vėdinamose būstinėse arba kitose įmonėse; kur darbas dirbamas dulkėtuose kambariuose, darbininkai dažnai apserga kvėpavimo takų kataru. Raštininkai ir apskritai tarnautojai, kurių darbas reikalauja ilgo sėdėjimo, suserga hemorojum. Dėl dažno kojų ir rankų sumirkymo skalbėjos dažniau serga inkstų įdegimu ir rankų odos ekzema. Sunkus fiziškas kalvių darbas sukelia širdies padidėjimą (hipertrofiją). Stiklo įmonės darbininkai ir pučiamųjų instrumentų muzikantai ankstyvame amžiuje suserga plaučių emfizema (išplitimu). Spaustuvių raidžių rinkėjai ir cinkografijų darbininkai chroniškai nuodijasi švinu, apserga džiova arba švinas sukelia specifinių organizmo sutrikimų, kurie pasireiškia diegliais pilvo srity, rankų, pirštų raumenų paralyžiais, rankų drebėjimu, galvos svaigimu ir t. t. (saturnizmas). Darbininkai, turį reikalo su gyvojo sidabro preparatais,

apdirbdami skrybėles, šlifuodami veidrodžius, gamindami termometrus, manometrus, barometrus ir kt., chroniškai kvėpuoja gyvojo sidabro garais, kurių veikimas pasireiškia įvairiais sutrikimais, pvz., sutinsta dantų smegenys, prasideda rankų drebėjimas ir t. t. (merkurializmas). Bendrai tose įmonėse, kur darbininkai gauna dirbti nuodingų medžiagų veikiami, labai dažnai organizmas chroniškai nuodijasi. Profilaktikos atžvilgiu reikia sudaryti tinkamos sąlygos, kad įmonės, dirbtuvės tinkamai būtų įrengtos, kaip tai reikalauja šių laikų higiena. Higieniškų darbo sąlygų vykdymą turi prižiūrėti darbo inspektoriai ir šių įstaigų gydytojai.

A. ligų klausimas įgyja ypatingos reikšmės socialiniam draudimui, nustatant pensijas ir gydant susirgusius A. liga. Čia nevienodai sprendžiama įmonės atsakomybė už susirgimą, kadangi A. ligų padariniai reiškiasi negreitai, kada darbininkas neretai jau seniai palikęs tą įmonę, kur jis ligą įsigijo: ar atsako toji įmonė (kartais sunkiai išaiškinama), kur jis ligą įgijo, ar ta, kurioj dirbant liga pasireiškė.

Amatus (570—625), benediktinas, šventasis (šventė IX 13), įkūrėjas dvilypio vienuolyno Remiremonte (Vogezuose).

Amatuti, Makabėjų (ž.) laikų žydai, tarnavę Sirijos karaliaus Demetrijaus kariuomenėj; persų karaliaus Arsako paimti į nelaisvę, pradžioje įkurdinti Persijoj; persai juos vadino manuenais, nuo jų vado Manue. Apie 83 Kr. g. atkeliavo į Armeniją; čia priėmę armėnų tikybą ir papročius, buvo sudarę atskirą satrapiją.

Amaurotinė idiotybė, visiškas mažų kūdikių sugležimas, idiotybė ir aklumas.

Amaurozė (gr. — is, tamsumas), visiškas aklumas, kai akis nė šviesos nejunta.

Amazia, miestas Anatolijoj (Turkijoj) prie upės Ješil-Irmak; 35000 gyv.; šilkaverpio auginimas.

Amazonė, vandeningiausia pasaulio upė, P. Amerikoj, 5500 km, jos daug drėgmenų

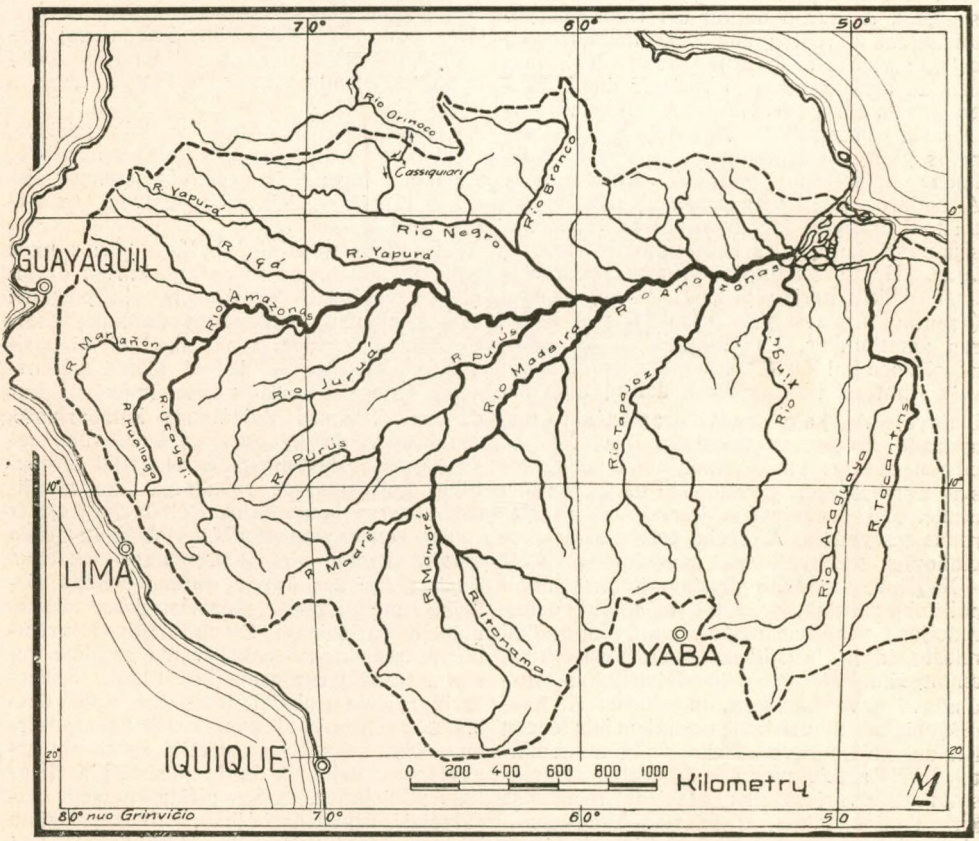

Amazonės baseinas

gaunąs baseinas apima 7 mil. km², t. y. 70 kartų daugiau kaip mūsų Nemunas. Išteka iš Perų srities Andų, iš 600 m aukštumo. Ji srauniai teka kalnais apie 700 km, o slėniu keletą kartų lėčiau už Nemuną. Statūs aukštupio krantai vietomis siekia daugiau kaip 2 km. Žemupys platus, apaugęs tropikų miškais. Potvynių metu vanduo pakyla vid. 15 m, ir tada upė virsta didžiausiu ežeru. Amazonė turi daugiau kaip 200 intakų, kurių 100 tinka plaukioti; 17 yra didžiausios upės, nuo 1.500 km iki 3.500 km ilgumo. Į Amazonę įteka keletas intakų didumo kaip Volga ir keliasdešimt didesnių už Nemuną. Svarbesnieji intakai iš kairės: Napo, Iça, Japurá, Rio Negro ir kt., tekančios iš Andų ir Gvianos aukštumų, ir intakai iš dešinės: Javarí, Jatahí, Jurná, Purús, Madeira, Xingú. Kairieji (šiauriniai) A. intakai patvinsta mūsiškės vasaros metu, o dešinieji žiemos metu. Paros potvyniai ir atoslūgiai jaučiami 750 km nuo žiočių. Ji su intakais sudaro milžinišką P. Amerikos vandens kelių sistemą. Žymi A. baseino dalis sunkiai žmogui prieinama, iki šiol dar nėra tinkamai ištirta. Amzonės vanduo 26° šiltumo ir yra labai tyras ir geras. Amazonė savo žemupy turi apie 80 m gilumo; pačiam aukštupy nuo 1 ligi 2 km. platumo, toliau ne siauresnė kaip 5 km, o prie žiočių per 200 km platumo. Jūrų potvyniai galima Amazonėj pastebėti per 90 km nuo jūros.

Amazonė
šokanti ant arklio

Amazonės, pasakiška karingų moterų tauta, taryta gyvenusi Temiskyroj, prie Juodosios jūros. Jos save kildinusios iš Areso (ž.) ir Artemidės (ž.), tuokdavusios kartą per metus su į nelaisvę paimtais kaimyninių tautų vyrais, auginusios tik moteriškos lyties kūdikius, išdegindamos dešiniąją krūtį, kad ji nekliudytų ginklo vartoti; iš čia jų vardas (*a-mazos*=be krūties). A. graikų legendose jungiamos su Herakliu, Tezėju, Achilu ir Aleksandru Didžiuoju. Pasaka apie A. bus išaugusi iš matriarchatinių (ž.) atsiminimų bei mitų ir senųjų graikų išplėsta kaipo priešena riteriškoms vyrų valstybėms. A. pasaka yra davusi medžiagos ir menui (plastikai, tapybai ir dramai).

Amazonės valstybė, Brazilijoje, 1.894.150 km², 550000 gyv. (1927), abipus Amazonės upės, europiečių pradėta kolonizuoti 1605. Auga kaučuko medis. Svarbiausias miestas Manaus, Rio Negro žemupyje. Karštas ir drėgnas klimatas, nesveikas europiečiams gyventi.

Amazonų akmuo, mineralas, žalia mikrolino atmaina, iš Uralo ir Madagaskaro, vartojamas kaip brangus akmuo; tas pats amozinitas.

Amballa, arba **Umballa,** Pendžabo, Indijoj, miestas; 79000 gyv.

Ambarach Petras (1663—1742), jėzuitas, orientalistas, įkūręs pirmą orientalinėms knygoms spaustuvę, išvertęs Efremo (ž.) veikalus į lotynų kalbą (3 t., 1737—43).

Ambarai, arba **Imbarai,** Vilniaus Didžiosios gatvės dalis, gavusi vardą nuo rusų pirklių prekių sandėlių; šioj dalyj rusai gyveno bene nuo XIV a.

Ambarava, Javos saloje, Olandų r. Indijos miestas; 13.000 gyv.

Ambargo, arba embargo, laikinas sulaikymas prekių laivo, priklausančio svetimos valstybės piliečiui.

Ambarvalia (lot. „ėjimas apie laukus"), romėnų religinė šventė, su iškilmingu laukų, dirvų apėjimu ir gyvulių aukomis, norint apsaugoti laukus nuo nederliaus.

Ambasadorius, aukščiausias diplomatinių agentų laipsnis. Anksčiau A. vieniems tebuvo teikiamas atstovaujamasis pobūdis, ir jie naudojosi specialia privilegija visada turėti atskirą audienciją (ž.) pas galvą tos valstybės, kur jie buvo akredituoti. Tačiau šiandien visi diplomatiniai agentai yra vienodo atstovaujamojo pobūdžio. Dabar A. būklė yra ypatinga tiktai savo iškilmingumu ir prašmatnumu einant pareigas. Tai reiškiasi didelėmis išlaidomis ir aukštu gaunamu atlyginimu. Paprastai ambasadorius siunčia didžiosios ir buvusios didžiosios valstybės (pvz., Ispanija, Turkija).
A. Juščenka Tarpt. teisės kursas, Kaunas, 1931, p. 248—249.

Amberg, Bavarijos miestas, Vokietijoje, 26000 gyv. (1925); 30—metinio karo metu turėjo druskos monopolį. Vėliau buvo žinomas didelėmis ginklų dirbtuvėmis. Geležies rūdos ir fosforo kasyklos.

Amberg Vilhelmas (1822—1899), vokiečių tapytojas.

Amberger Kristupas (1500 — 1561(1562?), vokiečių tapytojas, Jono Burgmairo mokinys, žymus portretininkas.

Ambicija (lot.), garbės, pasižymėjimų, nuopelnų pripažinimo geidimas, kyląs iš įsitikinimo savo vertingumu.

Ambinčiai, Raseinių aps. Raudonės val. viens.; 1923 136 gyv.; 136 km nuo Smalininkų glž. st.

Ambioriks, galų vadas, kovojęs su Cezariu 54—51 pr. Kr.

Ambitus (lot.), ežia, kuri pagal XII lentelių įstatymus Romoje turėjo būti 5 pėdų pločio; abudu kaimynai turėjo palikti iš savo žemės po 2,5 pėdos pločio juostą, kad būtų kur praeiti, apsisukti su arklu ir kitiems reikalams.

Ambivalencija (lot. ambo+valeo=abu+reikšti), dvireikšmiškumas, terminas, vartojamas dvejopai pažymėti to paties meto priešingos linkmės afektų reikšmei (vertei), psichologijoj pradėtas vartoti Bleulerio, plačiau pagrįstas psichoanalizės (ž.) kūrėjo Freudo (ž.). A. Freudo supratimu esti vaidinių ar sąvokų kompleksas, lydimas dviejų priešingų jausmų (pasitenkinimo ir nepasitenkinimo, meilės ir neapykantos, pasiryžimo ir baimės) vienu metu. Tas pats daiktas ar dalykas galįs būti vienu metu malonus ir nemalonus, patraukiamas ir atstumiamas. Pastebėta, kad juo mažiau diferenciuoti jutimai, juo daugiau jie esti ambivalentiški. Freudo manymu, A. daugiausia esama tarp pirmykščių, nekultūringų žmonių. Mūsų šiokiadieniam pasąmonės psichikos gyvenime ji aptinkama santykiuose vaikų su tėvais, pirminėse religijos formose, senovinėse kalbos liekanose. A. kalboje reiškiasi žodžių dviprasmiškumu, kur prasmės esti griežtai priešingos viena kitai; pvz., lotynų žodžiai: altus=aukštas ir gilus (aukštas iš apačios); sacer=šventas ir prakeiktas; graikų žodis daimonos = gera ir bloga dvasia; senovės persų devas = geri, blogi dievai; senovės egiptiečių ken = stiprus ir silpnas (plg. lietuvių smagus — linksmas ir sunkus).

Bleuler Naturgeschichte der Seele. Lehrbuch der Psychiatrie; *S. Freud* Das Ich und das Es. (,,) Zur Psychopathologie des Alltagslebens. (,,) Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. (,,) Das Unbehagen in der Kultur. *J. B.*

Ambivius (L. Ambivius Turpio), teatro direktorius ir vaidila Romoje, gyveno II a. pr. Kr., daug padėjo išgarsėti Terencijaus komedijoms.

Ambligonitas, retas mineralas iš fosfatų grupės; $AlSiPO_4F$.

Ambliopija (gr. amblys bukas, opus regėjimas), silpnas regėjimas, nepagerinamas akiniais. Toksinė A. atsitinka nuo alkoholio, ypačiai metilinio, nikotino ir kai kurių nuodingų vaistų. Ji pareina nuo optinio nervo uždegimo užpakalyje akies obuolio.

Amblipodai (Amblypoda) (amblys — bukas, silpnas, pus — koja), didžiausi sausumoje gyvenę žinduoliai eoceno laikotarpyje; jie buvo stambūs, sunkūs, daugeliu atžvilgių panašūs į dramblius ir raganosius; turėjo penkiapirštes kojas; nuvokiami kaip naguočių pirmatakai.

Weber, M. Die Säugetiere, 1928.

Amblystoma (amblys - bukas, silpnas; stoma — burna), amfibijų (varlių) klasės gentis, panaši į tritonus, gyvenančius C. ir Š.Amerikoje. Šios genties rūšys A. fasciatum ir A. punctatum savo raidoje pereina normalią metamorfozę, kvėpuodamos iš pradžių žiaunomis, o paskui plaučiais. Bet A. mexicanum dažniausiai pasilaiko savo žiaunas visą gyvenimą ir buožgalvio stadijoje lytiškai subręsta. Toks reiškinys vadinamas neotenija (ž.). Kai kuriais atvejais dėl nepalankių sąlygų A. netenka savo žiaunų ir išvysto plaučius. Tokia bežiaunė forma, seniau laikoma atskira rūšimi, pavadinta Siredon pisciformis (Seiredon-sirena, piscis—žuvis), arba aksolotlu (axolotl — meksikiškas gyvio pavadinimas).

Brehm Tierleben, 1920. IV t.

Ambo, š. v. Afrikos kraštas, gyvenamas Ovambo tautelės (a. 60000 gyv.).

Ambo meliores (lot.), abu labu.

Amboceptorius, kraujo serumas (ž.) gyvulio, imunizuoto bakterijomis arba įvairiais narvelių elementais, šildytas $^1/_2$ val. 56°C. temp. Kraujo serumas triušio, imunizuoto avino eritrocitais (ž.), šildytas ½ val. 56°C. temper., vartojamas darant Wassermanno reakciją (sifiliui pažinti).

Amboise (sk. ambuaz), departamento Indre et Loise, Prancūzijoje, miestas; 4500 gyv.; 1563 čia buvo paskelbtas ediktas, davęs hugenotams tikybos laisvę.

Ambon, 1) Molukų sala (tarp Celebes ir N. Gvinėjos), 1000 km², 50000 gyv., priklauso olandams. Dažni žemės drebėjimai. Auga daug kokoso ir sagos palmų. Gyventojai gerokai civilizuoti ir gabūs; 2) šios salos miestas, 8000 gyv.

Amboss (vok.), „priekalas", vienas iš klausomųjų kauliukų ausyje.

Ambotas Jonas (g. 1869 Vosyliškėj, Grinkiškio val. Kėdainių aps.), 1890 atkeliavo Amerikon, 1893 stojo į šv. Ciriliaus kolegiją Detroit Mich., paskum ten pat į kunigų seminariją; 1901 baigė šv. Jono seminariją Bostone. 1901—1902 buvo kunigu Norwiche, airių ir lenkų parap.; 1902 paskirtas organizuoti naują lietuvių parapiją Hartvorde Conn., kur pradėjo statyti bažnyčią, įkūrė mokyklą. Aktyviai dalyvauja, dažnai

vadovauja įvairioms lietuviškosioms katalikiškoms organizacijoms, ypatingai katalikų jaunimui (Lietuvos Vyčių org.).

Amboten, lat. Ambote, dvaras ir bažnytkaimis Aizputės (Hasenpoto) aps., 35 km nuo Aizputės, Kurše, Latvijoje, to paties valsčiaus centras. Čia, be valsčiaus raštinės, dar yra liuteronų bažnyčia ir pradžios mokykla, įkurta 1850. Gyv. 1383 (691 vyr. ir 692 mot.) (1930 surašymas). ½ km nuo dvaro buvo senoji pilis, pagarsėjusi XIII a. kautynėmis tarp Livonijos ordino ir Lietuvos did. kun-čio Mindaugo. Įsikūręs Dauguvos žemupy kardininkų, arba Livonijos, vokiečių ordinas gana greitai be didelio sunkumo pavergė kuršius ir privertė juos krikštytis. Tačiau po kautynių prie Saulės 1236 VIII 22, kur Mindaugas sutriuškino Livonijos ordino jėgas, prasidėjo ordino pavergtųjų tautelių atkritimas nuo jo. Tarp kitų atkrito ir kuršiai. Šiek tiek atsipeikėjęs ordinas pradėjo iš naujo užkariauti kuršius. Po kelerių metų kovų, maždaug 1242, pasidavė jam šiaurės kuršiai, gyvenę arčiau Rygos, bet pietų kuršiai, žemaičių kaimynai, priešinosi. Livonijos magistras Teodorikas (Dietrich) von Grüningen planingai vykdė Kuršo nukariavimą. Vokiečiai sugriovė kuršių pilį Kuldingą, arba Goldingeną, prie Ventos upės ir jos vietoje pasistatė savą, kurią iš pradžių buvo praminę Jesusburgu. Besiveržдami toliau į pietų vakarus, jie atėmė iš kuršių A., greičiausia 1244, ir jame įsistiprino, o kuršius apkrovė sunkiais mokesčiais ir vertė krikštytis. Pietų kuršiai, nenorėdami būti vokiečių vergais, pasidavė Mindaugo globai. Livonijos ordino įsiveržimas pietų Kurše grėsė pavojumi ir žemaičiams, juo labiau, kad 1237 Livonijos ordinas buvo susilieję su Prūsų vokiečių ordinu. Abiem ordino dalim rūpėjo turėti susisiekimas pajūriu. Mindaugas ryžosi to neleisti. Su savo kariuomene, kurią „Livländische Reimchronik" autorius vadina labai didele ir poetiškai padidindamas apskaičiuoja ligi 30.000, apsiautė A. Ambotiečiai buvo gerai pasirengę apsiautimui; be to, jiems atėjo tuojau į talką Goldingeno įgula ir pasidavę kuršiai, Berneko von Hareno vadovaujami. Miškais jie apėjo Mindaugo kariuomenę ir puolė ją iš pasalų, kai lietuviai atsidėję statė puolamąsias mašinas. Netikėtai užkluptas Mindaugas buvo priverstas skubiai pasitraukti. Tenka manyti, kad dalis Mindaugo kariuomenės pakliuvo vokiečiams į nelaisvę ir kad belaisviams atgauti jis padarė su Livonijos ordinu sutartį, kuria pasižadėjo per penkias savaites nepulti jokios ordino pilies Kurše ir per vienerius metus nepulti A. Sutarties išteisėjimui laiduoti Mindaugas davė vokiečiams įkaitų (Script. rerum Livonicarum. Livländ. Reimchr., p. 562—567, eil. 2332 — 2592). A. kautynių data tikrai nežinoma. Bonnel (Rus. Liv. Chronographie, psl. 61) nurodo 1244. Taip pat ir Evald (Die Erob. Preussens, II, psl. 219). Tačiau yra galimi ir 1245, nes magistras von Grüningen ėjo savo pareigas paskutinį kartą, po pertraukų, nuo 1244 vidurio iki 1246 galo.

A. kaip strateginis punktas lietuvių vokiečių kovose daugiau nebeminimas. 1253, kai neseniai Livonijos ordino pastatytoje (1252) Klaipėdoje buvo įvykęs užkariautųjų žemių pasidalijimas tarp Kuršo vyskupo Enriko ir Livonijos ordino brolių, A. teko Kuršo vyskupui (Dr. Bunge Liv., Esth. und Curländ. Urkundenbuch, B. I, dokum. CCXLVIII, p. 321). 1265 Kuršo vyskupas Emundas atidavė A. laikinai „įkaito titulu už padarytas išlaidas statant Amboteno pilį" (Herm. de Wartberge Chronicon Livoniae. Script. rer. prus. II, psl. 44). Šaltiniai nieko nesako, kada toji pilis buvo pastatyta. Greičiausia po katastrofos prie Durbės ež. 1260 sukilę kuršiai drauge su žemaičiais A. pilį sugriovė, ir ordinas ją atstatė savo lėšomis. Nežinia, kiek laiko ordinas buvo laikęs savo rankose A. pilį ir jai priklausomas žemes. 1290 A. vėl valdo betarpiškai vyskupas Emundas. Išvažiuodamas kuriam laikui iš Kuršo, jis 1290 pavedė Livonijos magistrui Haltui ginti vyskupui priklausomas žemes ir A. piliai palaikyti paskyrė du trečdalius savo pajamų iš Kuršo, kurios paprastai eidavo „vyskupo stalui" („quae specialiter spectant ad mensam episcopi"). (Bunge Liv., Esth. u. Curländ. Urk., I, dok. DXXXII, psl. 661). Pačioje XIII a. pabaigoje, kai prasidėjo smarki kova tarp Rygos arkivyskupo ir rygiečių, iš vienos pusės, ir Livonijos ordino, iš antros, ordino riteriai keršijo ne tik arkivyskupui, bet ir visiems dvasininkams. Apie 1300 Kuršo vyskupas skundėsi, kad Goldingeno komendanto Vigando įsakymu buvęs atimtas iš vyskupo tarnų bidonas su vynu, siunčiamas A. mišių reikalams, ir indelis („puška") su komunikantams skiriamomis plotkelėmis; vynas buvęs išgertas, o plotkelės išbarstytos ir, to pat komendanto įsakymu, sutryptos kojomis (Bunge Liv., Esth. und. Curländ. Urkund. I, dok. DC III. psl. 776). Nuo to laiko žinios apie A. nutrūksta. Matyti, A. buvo nežymi Kuršo vyskupo pilaitė, kuriai nebeteko vaidinti jokio istorinės reikšmės vaidmens.

Dr. Fr. G. von Bunge Liv., Esth. und Curländisches Urkundenbuch, Band I; *Hermann de Wartberge* Chronicon Livoniae. Script. rerum prussic., II Band; *Jul. Latkowski* Mendog król Litewski; *Alb. Ludw.*

Ewald Die Eroberung Preussens durch die Deutschen. I ir II t. *I. J.*

Ambra (arab.), kvepiąs smilkalas, gaunamas iš kašaloto žarnose ar pūslėje susidarančios medžiagos.

Ambrakija (dabar Arta), senovės mst. p. Epire. VII a. pr. Kr. Korinto kolonija, vėliau Epiro karaliaus Pyrrho rezidencija. 189 pr. Kr. nukariavo romėnai.

Ambras (Amras), Tirolio kaimas ir pilis, Insbrucko aps. Nuo 1563 pilis liko karalių nuosavybe, kur Ferdinandas I surinko daug meno kūrinių ir rankraščių (ž. Ambraso rankraščiai).

Ilg-Böheim Führer durch die Ambraser Sammlung, 1898.

Ambrasginai, Pilkainės aps. kaimas.

Ambraskiemis, Stalupėnų aps. Bildviečių par. kaimas.

Ambraso rankraščiai, anksčiau Ambraso pily, o 1806 Vienos nacionalinėje bibliotekoj saugojami rankraščiai. Buvo renkami Maksimilijonui I pavedus. Yra kūriniai: Hartmano „Erec", Ulricho von Lichtenšteino „Frauenbuch" ir kt.

Ambrassat Augustas, Mažosios Lietuvos kraštotyrininkas, be ko kita, išspausdinęs: „Die provinz Ostpreussen" (Karaliaučiuj, 1896 ir 1912), „Bilder aus Wehlaus Vergangenheit" (Vėliava, 1898), „Heimatskunde d. provinz Westpreussen" (Dancigas, ²1899), „Westpreussen" (Dancigas, 1906) ir kt.

Ambrazai, Šakių aps. Barzdų val. k.; 1923 159 gyv.; 2 km nuo Pilviškių glž. st.

Ambrazevičius Juozas (g. 1903 XII 9 Kvietiškio val. Trakiškių k.), gimnaziją išėjo Marijampolėje, teologijos-filosofijos fakultetą Lietuvos universitete. Dėsto lietuvių kalbą ir literatūrą „Aušros" mergaičių g. Kaune, rašydamas mokykloms vadovėlius. 1930 jo išspausdinta „Literatūros teorija. Poetika", V. Pietario „Lapės gyvenimas ir mirtis". Publicistikoje dalyvavo: „Laisvėje", „Ryte", „Lietuvoje", „Lietuvos Aide", „Dienoje", „Ateities Spinduliuose", „Ateityje", „Židinyje", „Tiesos Kelyje", „Vaidilutėje".

Ambraziejaus, arba Beinarto, bursa (ž.), kanauninko Ambraziejaus Beinarto 1602 įkurta Vilniuje; buvo tai Vilniaus akademijos studentų bendrabutis, prižiūrimas Vilniaus vyskupystės kapitulos. Vėliau atnaujino ją savo lėšomis pralotas, vėlesnis Trakų sufraganas Jonas Civinskis (ž.).

Ambraziejaus giedojimas šv. Ambraziejaus įvestas katal. bažnyčioje; vėliau jį išstūmė gregorianiškas (ž.) giedojimas.

Ambraziejus (g. apie 333 ar 340, m. 397), šventasis (šventė XII 7), seniausias keturių didžiųjų Vakarų bažnyčios tėvų. Pradžioj juristas ir valstybės valdininkas, 370 Ligurijos ir Emilijos vietininkas, nuo 374 Milano vyskupas, vyskupu išrinktas dar katechumenu tebūdamas ir po krikšto (374 XI 30) įšvęstas (XII 7). Gražia kalba sakomais savo pamokslais laimėjo bažnyčiai šv. Augustiną (ž.); ciesorių Teodosijų I (ž.) privertė panaikinti prieš Kalinikumo (Mesopotamijoj) krikščionis nukreiptą baudos ediktą ir viešai atgailoti (390) už padarytas skerdynes Tesalonikuose. Stipriai gynė katalikybę, ypač nuo arionų (ž.) ir bažnyčią nuo pagonybės bei valstybės pasikėsinimų (nuo Valentinijono II ir Justinos). Vargšų tėvas, auksaburnis pamokslininkas, meilingas sielų ganytojas, asketas, daugelio reikšmingų homiletinių, egzegetinių, asketinių ir dogmatinių raštų autorius, kūrybingas bažnytinio giedojimo bei liturgijos skatintojas, pirmasis bažnytinių himnų kūrėjas. Laikomas autorium ir giesmės „Te Deum laudamus", kurios lietuviškas vertimas, Martyno Mažvydo (ž.) parūpintas, 1549 Karaliaučiuj išspausdintas, yra vienas seniausių lietuvių kalbos paminklų. Teišlikęs vienas egzempliorius.

Raštus išleido: *J.* du *Frische* ir *N. le Nourry* (2 Fol. Paris 1686—90); atsp. *Migne* Patr. Lat. XIV ir XVII; *A. Ballerini* (6 t. Milane 1875—86). Lit.: *Bauard - Bitte* (1874).

Ambraziejus 1) (Ambrozevičius) Juozas (1855 II 9—1915 VI 27 Vilniuje), Seinų seminariją išėjęs, kunigu įsišventė 1880. Dėl asmeninio pobūdžio nesusipratimų su kaimynais kunigais pasišalino iš Seinų vyskupyst. į Varšuvos vyskupystę, bet ir iš čia gavo pasišalinti 1892 į Vilniaus vyskupystę. Paklebonavęs prie vysk. Audzijonio Strunaičiuose ir Lučajuje, vyskupo Zdanavičiaus buvo atkeltas į Vilnių. Vikaravo Visų Šventųjų, šv. Rapolo ir šv. Jono parap. bažnyčiose. Čia pradėjo dirbti lietuvių kultūros darbą, kelti vilniečių lietuvių tautybės sąmonę, rengdamas jiems vakarus, sudarydamas iš jų chorus ir vis giliau įbrisdamas į lietuvių lenkų ginčą dėl rytų Lietuvos. Buvo didelis vaikų katekizuotojas, dėjos sukrikščionintoju dešimčių tūkstančių pagonų, kurie dėl kalbos skirtumo likdavę neapšviesti. Lietuvių vaikams katekizuoti išleido savo vardu Vilniuje 1906 katekizmą, kur apie vyskupą esąs pasakęs taip, kad tokio tereikią klausyti, kurs bus pačių lietuvių išsirinktas ir popiežiaus patvirtintas. Vilniaus vyskupas už tokią ereziją sulaikė

jį nuo ėjimo kunigo pareigų, kol atšauks sakytąjį ir kelis kitus posakius. Taip šioj knygutėj, taip ir 1906 išleistam elementoriuje, išspausdintam ir su vietomis, dvasinės cenzūros išbrauktomis, A. neatšaukė ir taip suspenduotas liko iki pat amžiaus galo. Tik mirdamas susitaikė su bažnyčia. Katekizmas rado vietos Index'e Librorum Prohibitorum (uždraustų knygų sąraše), įneštas į jį 1907 IV 12 dekretu — vienintelė iki šiol lietuviška knyga, į šį indexą patekusi. Vilniuje A. rado būrelį tautiškai susipratusių lietuvių inteligentų, tačiau su jais nesusidėjo, veikė skyrium. Privačiai kvėpė tautinę ideologiją bet kuriam savo lietuvybę pamiršusiam. Pasakoja, kaip jis tikrą žemaitį Valerijoną Urboną, pavirtusį Urbonavičium, laimėjo Vilniaus lietuvybei „su visa jo širdžia ir vyno fabriku". Knygų draudimo laiku dėl spaudos laisvės kovojo legaliai, Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijoje pasireikšdamas visiškai atsidavusiu rusų administracijai prieš lenkus, ypač dvasiškąją katalikų vyresnybę. Lietuvių lenkinimą rusai stengėsi pakeisti jų rusinimu; A. mėgino rusus padaryti savo talkininkais prieš lenkus, neduodant jiems kitokios naudos kaip tik teoretinį pritarimą. Su dr. J. Basanavičium, kun. Stakele kun. K. Olšauskiu, J. Kriaučiūnu ir k. 1907 buvo sudaręs „Sąjungą pagrąžinimui teisių lietuviškajai kalbai Rymo katalikų bažnyčiose Lietuvoje". Lietuvių visuomenė tą sąjungą maža tepalaikė. Gen-gub. skatinamas parodyti, kad lietuviai, reikalaudami spaudos, nėra separatistai, įprašė tai pareikšti „Tėvynės Sarge", ir kun. J. Tumas tai oportunistiškais sumetimais „Tėv. S." 1900 Nr. 12 buvo pareiškęs. Tuo būdu tačiau nieko nelaimėta. Paskutiniais savo gyvenimo metais buvo tačiau įsitikinęs, kad jis spaudą laimėjo. 1908 sumanė lietuvių reikalams atpirkti Verkius ties Vilniumi. Rašė tuo klausimu straipsnius, ragino atsišaukimais; berods, kiek pinigų jau tam reikalui buvo surinkęs, tik iš to sumanymo ir pinigų nieko neišėjo. Nebūdamas kalbininkas, 1907 išleido didoką lenkiškai — lietuviškai -- rusišką žodyną. Būdamas geras bitininkas specialistas ir žemės ūkio žinovas, 1897 išleido Tilžėje knygą vardu „Vištos ir jų auginimas" (dar 1900 ir 1907) ir parašė lenkiškai bičių knygelę, pasiūlydamas savo sugalvotus rėminius avilius „kelmo" tipo, apvalius, ne Levickio tipo skrynias. Rėmės biologiniu pastebėjimu, kad bitės laikosi, spiečiasi „apvaliai". Skelbėsi suradęs būdą gelbėti nuo reumatizmo bičių gėluonių nuodais. Ir gydė. Bandė medų panaudoti muilui ir praminė jį „blizgiu". Nei vieno nei antro savo prasimanymo netesėjo į pramonę įvesti. 1908 išspausdino lietuviškai „Knygelę apie paženginę bitininkystę".

Spaudą atgavus, ėmė 1905 Vilniuje leisti didelio formato, geru popieriumi specialų mėnesinį žurnalą „Lietuvos Bitininką", vienas pats jį prirašydamas specialiais žemės ūkio ir bitininkystės straipsniais ir tuo būdu virtęs mūsų žemės ūkio laikraščių pionierium. Susikivirčijęs su lenkais ir lietuviais, „L. Bitininką" nuo 1906 pradžios pakeitė dvisavaitine „Šviesa", skiriama polemikai. Šiam laikraštyje bendradarbiavo ir J. Basanavičius. Abiejų leidinių tiražas buvo menkas. „Šviesą" iki 1909 leido amerikiečių pašalpomis. Sudėtiniais pinigais buvo įgijęs Odminių gatvėj geroką kiemą su menkais mediniais namais senoms davatkoms bendrabučiui, bet naudojo jį sau ir kitiems tikslams. Asmeniniai A. dalykai, aptemdydami viešuosius, neleido jam užimti tinkamos vietos Vilniaus lietuvių atgaivinimo darbe. Nepastovumas, šiurkštus būdas ir ne per didelis saugojimasis, kad visa, kas tautai naudinga, būtų dar ir šlovinga, daugumą lietuvių atstūmė nuo jo, ir jis pabaigė gyvenimą apleistas, užmirštas, paralyžiuotas.

L. Gira Kovotojas del Vilniaus lietuvybės, Vilnius, 1914; *Vaižgantas* (Tumas) „Rygos Garsas", 1915: Nr. 70 (Raštai XIV t. p. 196—198); *K. R-nis* „Vairas" 1915, Nr. 20; *V. Daug.* „Vairas" 1915, Nr. 21; *A. Rucevičius* Lietuvos Kalendorius 1916, p. 65—66; „Večerneje Vremia", 1915, Nr. 115. *J. T.*

2) Liudvikas, spaudos draudimo gadynės ir pirmosios revoliucijos laikų veikėjas. 1900 apsigyvenęs Marijampolėj, krautuvės pardavėju; ilgus metus buvo uolus lietuviškų knygų ir atsišaukimų prieš valdžią platintojas; 1907 areštuotas ir ištremtas į Sibirą, ten ir pasimirė.

P. Ruseckas Knygnešys, I.

3) Vincas (g. 1880 IX 1 Žvirgždaičių k., Gižų val.) 1893 — 1895 Suvalkų gim., 1896 — 1897 Marijampolės gimn., 1897—1902 Seinų dvas. seminarijoj; 1903 X 25 Varšuvoj įšvęstas kunigu; 1903—1906 vikaras Jedvabne, 1906—1911 Grajeve, 1911 Skriaudžiuose, 1911—1921 Garliavoj; nuo 1921 Šunskų klebono par. einąs. Klieriku renka tautosaką, kurios dalis buvo išspausdinta „Mūsų Tautinės Tvėrybos Žieduose" prie 1913 „Ateities" (sesers Elenos A. vardu). Su kun. A. Petrausku (ž.) išvertė ir išleido: vysk. Pelčaro Jėzaus Kryžius — mūsų paguoda 1926, 1913 apysaką Gėlių pintinėlė, 1924 apys. Į aukso šalį (laisvas vertimas), 1926 Gegužės pamaldos, keli pamokslai. „Tiesos Kelyj", „Tėvynės Sarge", „Garnyj", „Šaltinyj" ir kit. bendradarbiavo slap. Aš, Šunskietis, Žv. ir kt. Garliavoj ir Šunskuose gyvendamas steigia ar veda „Blaivybės", „Pavasario" (pradžioj „Vil-

tis"), „Moterų" ir kitas draugijas. Karui pasibaigus su kun. Pr. Račiūnu steigia Garliavos par. 10 pradžios mok. ir jas aprūpina mokytojais.

Ambraziejūtė-Steponaitienė Agnietė (g. 1891 II 19 Vilkaviškio aps. Gižų val. Žvirgždaičių kaime), 1916 baigė medicinos institutą Maskvoje. 1919 VIII—1921 Šakių apskrities gydytoja ir apskrities ligoninės gydytoja. Nuo 1924 Liet. univ. vidaus ligų katedros jaun. asistentė, nuo 1926 vyr. asist. 1912—13 „Aušrinės" red. narys. Slapyv. Praurimė ir Žvirgždė, vėliau As-nė. Paskelbta atskirai: „Lyties ligos" (1919), „Limpamosios ligos" (1919), „Velykų bobutė" (1927); „Medicinoje": Lymphogranuloma malignum, arba Hodgkin'o ligos atsitikimas, Spondylitis ossificans atsitikimas (1926), Reumatinių susirgimų ir kitų artritų etiologijos gydymo klausimu, Galvos skausmas (1929), Alerginės ligos, Bronchinės astmos kilmės ir gydymo klausimu, Apie febris undulans arba Bang'o ligą, Širdies vainikinių arterijų trombozės klausimu (1930) ir kt.

Ambrazijietės, kat. moterų ordinas, įsteigtas 1408 Paryžiuje.

Ambrazūra ž. Anga.

Ambražiškiai, Ukmergės aps. Giedraičių val. paliv.; 1923 111 gyv.; pradžios mok.; 35 km nuo Ukmergės glž. st.

Ambražiūnai, Kėdainių aps. Krakių val. vienk.; 1923 42 gyv.; vandens malūnas; 16 km nuo Dotnuvos glž. st.

Ambrym, Naujųjų Hebridų sala, 644 km², 10.000 gyv.

Ambrogini Angelo (Andželo Ambrodžini) ž. Poliziano.

Ambros Augustas Vilhelmas (1816 — 1876), muzikas istorikas, senovės muzikos tyrinėtojas; buvo Prahos ir Vienos univ. prof.

Ambrosetti Jonas Baptista (1865—1917), Argentinos archeologas ir etnologas, nuo 1904 Buenos Aires etnografinio muziejaus direktorius. Dalyvavo daugelyje ekspedicijų Argentinai tirti.

Ambrosianum, arkiv. Borromeo 1609 Milane įsteigta biblioteka, pirmoji žinoma viešoji biblioteka. Daug senų rankraščių ir knygų.

Ambrosius Johanna, vokiečių poetė, kilimo iš Didžiųjų Versmininkų ties Ragaine.

Ambrozaitis 1) J o n a s (1856 IV 22 Šiaulėnuose—1916 VI 16 Vilniuje), vadin. „Šiaulių Dėdė", aktyvus lietuvių kovotojas, knygų platinimo organizatorius, lietuviškojo biznio propaguotojas; iš pradžių tarnavo Šiauliuose geležinkelio telegrafistu; dėl neištikimybės pašalintas, gyveno Lietuvoje, paskui Šiauliuose Zubovo ekspeditorium; 1901 dėl politinio darbo buvo kalinamas ir ištremtas į Kotelničą; karo metu Vilniuje dirbo Liet. komiteto nukent. dėl karo šelpti maisto sandėliuose.

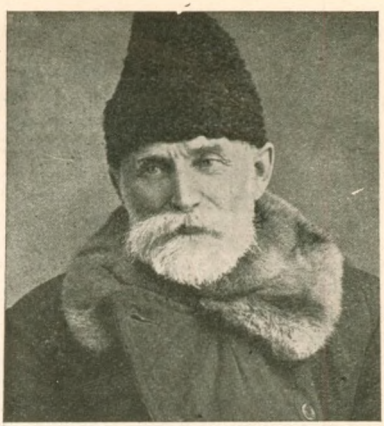

A. R. Lietuvių Kalendorius 1917, p. 72—73.

2) K a z i m i e r a s (g. 1859 XII 25 Balandžių k. Eržvilko val. Tauragės aps.), pradžios mokyklą lankė Eržvilke, 1882 mokėsi Šiauliuose privatiškai; „švedus" iš Šiaulių ištrėmus, atsidūrė Maskvoje, kur išlaikė 4 kl. egzaminus; 1886 stojo į Vilniaus kunigų seminariją, bet už lietuviškų raštų platinimą inspektoriaus kun. Kliučinskio pašalintas; kelerius metus gyveno Rusijoj (Saratove, Samaroj ir Kijeve); 1895 pabaigoje atvyko į J. Amerikos Valstybes; pradžioj dirbo Chicagoj; 1896 stojo į Shenandoah kunigų seminariją, 1897 Milwauckės šv. Pranciškaus seminarijoj; 1898 įšvęstas kunigu; kelerius metus buvo kunigu Westville, vėliau Sprigvalley Ill., Kenosha Wis., Sheboygen Wis, kur organizavo pirmąsias lietuvių parapijas; 1904 persikėlė į Chicago organizuoti naujos lietuvių „Aušros vartų" parapijos; ten bebūdamas organizavo dar parapijas Chicago Heights, Nekalto Šv. M. P. Prasidėjimo Chicagoj; 1914 pabaigoj paliko Chicagą; kurį laiką gyveno Binghamton N. Y. 1924 grįžo į Lietuvą; nusipirkęs žemės Palendruose, Kelmės

val., ten apsigyveno. Amerikoj gyvendamas bendradarbiavo „Katalike", „Žvaigždėj", „Lietuvoj". Nuo 1913 rengė naujas kantičkas, kurias 1925 paskelbė „Gijsmių Lobyno" vardu ir išspausdino „Nemunas vasaros laike"; 1926 „Dajna Laisvės varpui" ir „Vajku ratas", 1927 išspausdino „Apskritų metų įvairenybes", 1929 „Kalbos sankrita". Savo knygas spausdino savarankiškai, griežtai laikydamasis savo sugalvotosios rašybos.

3) Kazimieras (g. 1892 II 14 Rotuliuose, Jurbarko val.), baigęs Jurbarko keturklasę mokyklą, 1912 išlaikė liaudies mokytojo egzaminus, nuo 1914 mokytojavo, karui prasidėjus nuvyko į Maskvą, kur buvo mobilizuotas. 1916 išlaikęs gimnazijos kurso egzaminus, studijavo Maskvos un-to istorijos-filologijos fak., 1917 atstovas į Petrapilio lietuvių seimą; 1918 pabaigoj grįžęs į Vilnių dirbo su J. Jablonskiu lietuvių kalbos žodyno komisijoj. Nuo 1919 dirbo katalikų organizacijose. 1920 Steigiamojo Seimo narys, I ir II seimo prezidiumo sekretorius, III seimo vicepirmininkas. 1923—1925 Šveicarų Friburge įsigijo fil. daktaratą, Lietuvos darbo federacijos (ž.) pirm., Steig. Seime žemės reformos įstat. referentas; 1929 tremtas iš Kauno į Varnių koncentracijos stovyklą, 1930 tremtas į tėviškę. Rašė publicistinių straipsnių ir feljetonų „Ateity", „Vilty" (prieš karą), „Laisvėje", „Tėvynės Sarge" (Vilniuje) ir daugiausia „Darbininke" (ž.). Išspausdino: „Die Staatslehre Wladimir Solowjews" (Paderborn 1927, daktaro disertacija), „Sub specie aeternitatis aut durationis" (kritika prof. Karsavino „O ličnosti" 1929) („Logos" 1930), „Šv. Augustino valstybinės ir socialinės idėjos" („Logos" 1930 ir 1932), „Dirbančių nuodėmės" (Kaunas, 1925), „Mūsų kalėjimas ir bolševizmas" (Kaunas, 1930).

Ambrozevičius Vincas, Amerikos lietuvių veikėjas, įvairių organizacijų kūrėjas ir vedėjas.

Ambrožiškė, Raseinių aps. Kražių val. vienk.; 1923 7 gyv.; 28 km nuo Nemakščių glž. st.

Ambrožiškių ež. Ukmergės aps. Giedraičių val. 26 ha.

Ambrus Zoltan (g. 1861), vengrų rašytojas, prancūzų autorių vertėjas, nuo 1917 Budapešto nacionalinio teatro direktorius.

Ambulansas (pr.), lauko ligon. kariuomenėj.

Ambulatorija (lot. ambulare — vaikščioti), galintiems atsilankyti ligoniams pagalbos teikiamoji įstaiga. Pradžioje A. nebuvo vienos vietos įstaiga, bet keliavo iš vietos į vietą; pvz., prancūzų „ambulance" vaizdavo karo ligoninę, kuri iš užpakalio sekė kariuomenės dalį iki ugnies linijos. Pažymėtina, kad Rusijos žemietijų A. pradžioje turėjo judrų charakterį, turėjo išvažiuojamuosius punktus. A. steigiamos prie gydymo įstaigų, atskirai miestuose, prie fabrikų, pramonės įstaigų, geležinkelių, apskričių. A. esti bendrų ir suskirstytų pagal atskiras specialybes. Specialinės A. vadinamos poliklinikomis, pvz., akių, ausų, dantų ir t. t. A. paprastai duoda ligoniams patarimų ir sušelpia vaistais; jos turi arba savo vaistinę, arba ligonius siunčia į vaistinę, su kuria susitarta, kad vaistus ligoniams duotų pigiausia kaina. Kai kur, ypač geležinkelių A., turi kelias lovas paguldyti ligoniams, kolei bus galima siųsti į ligoninę. A. tikslas ne vien teikti piliečiams medicinos pagalbą, bet neprileisti ir apsaugoti ligų plitimą (profilaktika); tiriamos socialinės higieninės gyventojų masių darbo sąlygos ir patiems gyventojams dalyvaujant imamasi priemonių sveikatingumui pakelti. Šių dienų A. savo pobūdžiu ir veikimu artėja prie dispanserių (ž.), tiria sąlygas, ima globoti ir organizuoti apie save gyventojus, varo medikosanitarinę propagandą gyventojų tarpe. Pagrindiniu sveikatingumo organizacijos principu turi būti kvalifikuota medicinos pagalba nemokama ir lengvai prieinama neturtingiems gyventojų sluoksniams. Šį principą vykdant gyvenime, išdirbant A. steigimo tinklą, reikia atsižvelgti į gyventojų gausumą ir tankumą teritorijos plote, į socialinę sudėtį, topografines vietos ypatybes, sanitarines gyventojų sąlygas ir t. t. Turi būti racionaliai parinkta vieta; turi būti jos artimas kontaktas su gyventojais, tinkamas A. įrengimas, kad greitai ir izoliuotai aprūpintų atsilankančius ligonius. Ambulatorinės pagalbos forma yra išplitusi visose valstybėse aprūpinti susirgusiems piliečiams, kurie nereikalauja stacionarinio ligoninės arba naminio gydymo; didžiausia ligonių masė gali pati atvykti pas gydytoją. Ambulatorinės pagalbos organizacijos formos ir principai griežtai skirtingi įvairiose šalyse ir valstybėse. Jos pareina nuo to, kas organizuoja: vyriausybė, žinyba, visuomeninės organizacijos, savivaldybių organai, draudimo organizacijos (ligonių kasos), labdarybės organizacijos arba atskiri asmens—laisva praktika besiverčią gydytojai arba jų kolektyvai, teikdami gyventojams medicinos pagalbą — vienas pagrindinių

principų, nulemiąs ambulatorinės pagalbos charakterį ir jos valstybiškai visuomeninę vertę. Caro Rusijos žemietijose vyravo „visuomeninės" medicinos principas, vadinasi, visuomeninė ambulatorinė pagalba. Vakarų Europoje A. yra privataus tipo; jos organizuojamos atskirų, laisva praktika besiverčiančių gydytojų ir labdarybės organizacijų; Vokietijoje, be to, daugumą A. palaiko ligonių draudimo kasos. Ambulatoriniai ligoniai sudaro pagrindinę ligonių masę, ypač kaimuose. Jų registracija yra svarbi tiriant ir įvertinant gyventojų sveikatingumą. *K. O.*

A. M. D. G. = Ad maiorem Dei gloriam, t. y. didesnei Dievo garbei.

Amdo, kraštas į pietus nuo ež. Kuku-Nor, Tibeto plokštakalnės š.-r. kampe, apie 500.000 gyventojų, kurių dalis sėsliai, verčiasi žemės ūkiu upių slėniuose; kiti klajokliai, gyvena aukštumose. Politiniu atžvilgiu gyventojai sudaro nepriklausomas gimines,

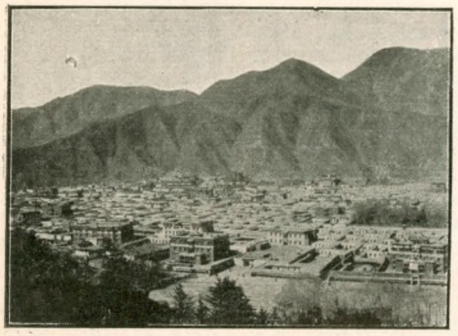

Lavrano vienuolynas

tiktai valdomas nominaliai kiniečių, kurie retkarčiais iš jų renka duoklę. Svarbiausias A. gyventojų verslas plėšikiški kaimynų puolimai. Budizmo (ž.) istorijoj A. suvaidino žymų vaidmenį, davęs eilę budizmo reformatorių. Daugybė vienuolynų (Gumbum, Lavran) ir šventovių sudaro visuomeninius A. gyventojų centrus.

Amdrup Jurgis Karolis (g. 1866 XI 19), danas, šiaurių tyrinėtojas, vadovavęs dviem ekspedicijom į r. Grenlandą (1898 ir 1900). Tyrinėjimų daviniai: Meddelelser om Grönland (1902—11).

Ameba, Protoazoa tipo Rhizopoda klasės gentis. Mikroskopiški, labai paprastos organizacijos vienacėliai gyviai. Vienoj ar kitoj kūno vietoj pasidaro trumpalaikiai skiautės ar piršto pavidalo iškyšuliai, vadinamosios pseudopodijos, kuriomis A. juda ir maistą pasiima. Gyvena vandenyj, drėgnoj žemėj, kai kurios rūšys parazituoja žmogaus ar gyvulių viduriuose. Žmogaus viduriuose randama nekenksminga Entamoeba coli ir Entamoeba histolytica; pastaroji randama atogrąžų dizenterija sergančių žmonių viduriuose.

Ameboidinis judėjimas, judėjimas, panašus į amebos (ž.), t. y. išleidžiant pseudopodijas. Pseudopodijomis juda kai kurios žmogaus ir aukštai stovinčių gyvulių ląstelės, pvz., baltieji kraujo rutuliai.

Ameghino Florentinas (1854—1911), Argentinos zoologas, antropologas, geologas ir paleontologas, nuo 1902 Buenos Aires nacionalinio muziejaus direktorius. Tyrinėjo pampas, mėgino P. Amerikos beždžiones jungti su žmogaus kilimu. Tačiau jo aprašytosios formos pasirodė esančios paprastos kastinės beždžionės, ir tuo būdu jo manymas apie žmogaus kilimą Amerikoj neteko pagrindo. Veikalai: Paleontologia Argentina (1904), Les formations sédimentaires de Patagonie (1906) ir kt.

Ameipsias, Aristofano (ž.) amžininkas, graikiškų komedijų rašytojas. Yra likę tik 7 jo komedijų pavadinimai.

Amêl - Marduk (hebr.: Ewil - Morodok, graik.: Illoaroudamos), Babilono valdovas, paveldėjęs sostą iš tėvo Nebukadnezaro II; valdė 562 — 560 pr. Kr.; 560 nužudytas svainio Nergalšarusuro; A.-M. buvo išleidęs iš nelaisvės 37 metus kalintą žydų valdovą Jehojakių.

Realex. d. Assyriologie 1, 1932.

Amelanchier ž. Ameliankis.

Amelia, Perudžijos, Italijoje, miestas, 10.000 gyv.

Ameliankis (Amelanchier), augalas iš šeimos rožiažiedžių (Rosaceae); maži krūmeliai arba medžiai, auga Vidužemio jūros kraštuose, Amerikoje ir Azijoje. Dekoratyviniai augalai parkams ir sodams.

Amélineau Emilis Klementas (1850 VIII 28 —1915 I 19), prancūzų egiptologas ir koptologas, tyrinėjęs senąjį (kasinėjo Abydą 1895—98) ir krikščioniškąjį Egiptą (išleido Šenoudžio ir kitų veikalus).

Amelio ež. Utenos aps. Tauragnų val. 12 ha.

Amelioracija ž. melioracija.

Amelios, Plotino (ž.) mokinys.

Amelli Guerino (g. 1848 III 3), benediktinas, tyrinėjęs patristiką, Gregoriaus choralą ir bažnytinę muziką Italijoj; nuo 1905 šv. Cecilijos sąjungos Italijoj generalinis, nuo 1909 garbės pirmininkas. Išleido Spicilegium Casin (4 tomai, Monte Cassino, 1888—1905).

Amelung Valteris (1865—1927), vokiečių archeologas, antikinės plastikos žinovas, 1922—27 vadovavęs vokiečių archeologijos institutui Romoj. Veikalai: Die skulpturen d. Vatikan. Museums (1903 ir 1908); Einzelaufnahmen ant. Skulpturen (su Arndtu, nuo

1893); Aufsätze z. Gesch. d. griech. Kunst. bes. d. 5, u. 4. vorchrist. Jahrh.

Amen, hebr. k. prieveiksmis, reiškia: tvirtai, teisingai, iš tikrųjų; kilęs iš hebr. veiksmažodžio aman — buvo tvirtas, teisingas. Vartojamas maldos baigimo formula, kuria reiškiama pritarimo, pasisavinimo — taip tesie, tai tebūnie tvirta. Iš žydų liturgijos perėjo neliestas į daugumą, krikšč. liturgijų. *Hagen* Lexicon bibl., 1905, I, 212—213.

Amendola Jonas (1882 IV 15 — 1926 IV 5), italų politikas ir žurnalistas („Il Mondo"), ministeris Factos kab. (1922) ir antifašistinės akcijos organizatorius. Ž. aventiniečiai.

Amenemhat III, Egipto faraonas *2221* — 2179 pr. Kr.; jo laikais statytas labirintas (ž.) ir iškastas ežeras Moerės (ž.).

Amenhotep (gr. Amenofis), 4 Egipto faraonai iš 18-sios dinastijos. **A. III** (1411—1375 pr. Kr.), paskutinis didžiųjų Egipto valdovų, stipriai paveiktas žmonos Tejės. Nuslopino neramumus Nubijoj; Azijoj jo valdžia buvo visų pripažinta. Jo laikais labai išplito Egipto prekyba ir susisiekimas, statyba ir plastika. — **A. IV** (1375 — 1358) egiptiečių tikybos reformatorius, pirmasis skelbėjas monoteizmo (pasak Maspero, tai buvęs monarchiškas politeizmas), dievo Atono, Anch-Aton (Echnaton) (Atono gyvenimas). Paminkluose vaizduojamas besimeldžiančiu saulei, skleidžiančiai daugybę spindulių, užbaigtų rankomis, laikančiomis gyvybės simbolius. Pats parašė himną Atonui (lietuviškas vertimas išspausd. „Vaire", 1923 Nr. 11). A. IV laikų menas dvelkia realizmu ir gyvumu; išgarsėjo jo rūmų Tel Amarnoj (ž.) paveikslai (Berlyno muziejuje atskira Tel Amarnos meno kūrinių salė). Tuose pat rūmuose rastas ir turtingas jo archyvas su susirašinėjimais su kaimynų valdovais ir vasalais.

Amenofis ž. Amenhotep.

Amenorrhoe, mėnesinių nebuvimas. A. būva fiziologinė ir patologinė. Fiziologinė A. —mėnesinių nebūva iki brendimo metų (13 — 14), neštumo ir dažniausiai kūdikio žindymo metu ir artėjant senatvei, po 45 — 50 metų. Mėnesinių nebuvimas nuo 14 iki 45 metų yra patologinė A. Ji gali būti įgimta dėl įvairių lyties organų anomalijų arba vėliau įsigyta dėl įvairių bendrų kūno ar vietinių lyties organų susirgimų.

Amentaceae ž. žirginiečiai.

Amenthes (egipt. Amentet — vakarų šalis), senovės egiptiečių pragaras, kurį vaizdavosi esant vakaruose.

Amerbach Jonas (1443 — 1513, pagal Bogengą 1543 XII 25); vienas labiausiai žinomų XIV—XV a. spaustuvininkų. Išėjęs mokslą Paryžiuje, Venecijoj pramokęs spausdinimo darbo, 1478 įtaisė Bazely savo spaustuvę, išgarsėjusią pradžioje įvedimu gotiškų raštų, o vėliau vadinamos antiquos (ž.) ir gražių iliustracijų. Geriausias jo spaustuvės darbas Das andächting Zeitglöcklein des Lebens und Leidens Christi, Bertolduso, 1492.

G. A. E. Bogeng Gesch. d. Buchdrukerkunst 1, 1930, p. 375—377; W. *Weisbach* Die Baseler Buchillustration 1896.

America, Amerikos katalikų savaitraštis, jėzuitų leidžiamas New-Yorke nuo 1909.

American Geographical Society (Amer. geografijos draugija), įkurta New-Yorke 1852. Dabar turi apie 1500 narių. Nuo 1853 leidžia mėn. žurnalą: Bulletin of the Am. G. S.

American Protective Association (sutrump. APA, iš čia „apaistai"), fanatiška slapta sąjunga J. A. V. nuo 1887. Tikslas: sunkinti imigraciją ir priėmimą į piliečių sąjungą, taip pat kovot su katalikų bažnyčia.

Amerigo Vespucci ž. Vespucci.

Amerika 1) (Parupė, Samoniškiai), Mažeikių aps. Žydikių val. plv., 7 km nuo Ventos gelž. st., 1923 13 gyv.; 2) dv. Raseinių aps. Betygalos val.: 32 km nuo Bagdonavos glž. st., 1923 18 gyv.; 3) viens., Tytavėnų val. Raseinių aps., 8 km nuo Pagrįžuvio glž. st.; 1923 12 gyv.; 4) vs. Ukmergės aps. Želvos val., 28 km nuo Ukmergės glž. st.

Amerika, pagal didumą antroji pasaulio dalis, nusitęsusi pietų — šiaurės linkme per 15000 km. Be arktiškų salų, užima 39 mil. km², o su salomis 42,6 mil. Gyventojų 230 mil. (1928). Dabartiniais laikais geografiš-

Pirmasis Amerikos žemėlapis

kai dalijama į tris atskiras dalis: Šiaurės A. (ž.), Vidurinę A. (ž.) ir Pietinę A. (ž.).

Amerika, lietuviškas žurnalas, pradėjęs eiti Wilkes Barre 1921; toliau nebėjo.

Amerikanistika, mokslas, tyrinėjęs Amerikos suradimo istoriją, Amerikos vietinių gyventojų priešistorinius laikus, kultūrą, kalbą ir kūno ypatybes. Nuo 1875 kas antri metai įvyksta laisvi tarptautiniai amerikanistų kongresai.

Amerikanizacija, tam tikra J. A. V. imigrantų tendencija susilieti su aplinkuma savo kalba, papročiais, rūbais, net pavardėmis. J. A. V. valdžia ir visuomenė, siekdama didesnio Amerikos gyventojų vieningumo, sistematiškai remia A., ypač per mokyklas. A. padariniai: jau antroji karta dažniausiai pamiršta savo tėvų kalbą, juo labiau, kad suvaržymas imigracijos neįleidžia iš senosios tėvynės naujų elementų, palaikančių senąją tautybę. J. A. V. nori, kad įvairių tautų žmonės mestų gyvenę užsidariusiomis grupėmis, ir aiškiai nustatyta sistema eina prie galutinės svetimšalių ateivių asimiliacijos (ž.), kad padarytų juos sąmoningais ir patriotiškais šalies piliečiais. A. darbą dirba savivaldybės ir vietos organizacijos. Ryškiu pavyzdžiu gali būti Michigano valstybės (automobilių gamybos centras), Detroito m., kur suplaukę svetimšaliai buvo sudarę atskirus savo kvartalus. Buvo per 40 tūkst. gyventojų, nekalbančių angliškai. Miesto švietimo skyrius su prekybos rūmais griebėsi šią svetimšalių masę amerikanizuoti. Į darbą įtraukė moterų kliūbus, slaugytojų organizaciją, J. M. C. A. (krikščionių jaunų žmonių asociaciją), skautus, gelbėjimo armiją (ž.), miesto sveikatos skyrius ir kt., kad skatintų svetimšalius lankyti vakarines suaugusiems mokyklas ir priimti Amerikos pilietybę. Trumpiausiu laiku vaisiai buvo pastebimi. Amerikoj daug labdarybės organizacijų ir įvairių fondų — Carnegio, Rockfellerio, bet šis organizuotas labdarybės darbas paliečia tik Amerikos piliečius, tad čia iškyla svetimšalių natūralizacijos reikalas, kad likę šalies piliečiais galėtų naudotis organizuota pagalba. 1915 įsikūrė nacionalinis A. komitetas (New Yorke), skirdamas nepriklausomybės dieną — liepos 4 d. A. propagandai. A. darbą dirba moterų kliūbai, kurie turi visame valstybės plote labdarybės, auklėjimo, sveikatos apsaugos organizacijų, ypač Amerikos revoliucijos dukterų organizacija, kuri steigia piliečių centrus, piliečių teatrus ir t. t. Nacionalinis A. komitetas yra parengęs smulkią ir sistematišką A. programą moterų org. Be to, prie A. prisideda ir bažnyčia; pvz., Chicagos arkivysk. Mundelein paskelbė, jog reikią mokyklose vartoti vien anglų kalba rašyti vadovėliai. Su A., kaip nutautinimu, kovojama irgi spauda, mokyklomis, bažnyčia, taip pat organizuojant kasmetines išvykas į senąją tėvynę. Nesusijusi su nutautėjimu A. yra natūralus reiškinys tiems emigrantams, kurie yra išvykę į Ameriką ne laikinai ten gyventi, užsidirbti ar pralobti, bet jau galutinai ten pasilikti. Susijusi su nutautėjimu ji neigiamai kultūriškai veikia buvusius emigrantus, nes jie nustoja savo šimtmečiais įsigytų kultūros ypatybių, o naująją kultūrą tik paviršutiniškai sugeba pasisavinti.

Royal Dixon Americanization, 1916, New York.

Amerikanizmai, charakteringos Šiaurės Amerikos gyventojų anglų kalbos ypatybės, atsiradusios ir indėnų kalbų, ir gerai angliškai nepramokusių Europos emigrantų, ir kitokio, negu Anglijoje, ekonominio gyvenimo įtempimo įtakoje. Kiti A. prasiskverbė ir į Europos anglų kalbą.

Amerikiečių brigada Lietuvoj 1920 IV 7 įsak. kar. gen. št. viršininkui (gen. ltnt. Nastopkai) pavedama suformuoti amerikiečių brigadą, į kurią buvo skiriami visi įstoję į tarnybą Amerikos Jungtinių Valstybių karininkai. Brigada faktiškai negyvavo ir 1921 išformuota, o jos archyvas saugojamas centriniame kar. archyve.

Amerikietis P. Mikolainio (ž.) ir J. Žiliaus (ž.) slapyvardis.

Amerikietiška sėdėsena vartojama amerikiečių žokėjų (ž.).

Amerikos anglų literatūra ž. Šiaurės Amerikos anglų literatūra.

Amerikos begūnai (risokai, ristininkai), XVIII ir XIX a. Š. Amerikoje išauginti arkliai, pagarsėję pasauly bėgikai, važiuojant jais rizčia. Išauginti iš vietinių arklių žymioj anglų grynakraujų įtakoj.

Amerikos darbo federacija (American Federation of Labor), didžiausia J. A. V. profesinių sąjungų federacija, kuri jungia apie 80% visų organizuotų J. A. V. darbininkų. Įkurta 1881 ir nuo 1886 iki 1924 S. Gomperso vadovaujama. 1900 turėjo narių 548.321, 1913 — 2.054.526, 1920 — 4.078.740, o 1925 jau 2.878.297. A. D. F. jungia apie 100 stambesnių profesinių sąjungų, turinčių savo skyrių net ir Kanadoje, ir kelis tūkstančius smulkių, vietinių sąjungų. Nors A. D. F. ir labai išplitusi J. A. V., tačiau ji, kaip lygiai ir ją sudarančios sąjungos, neturi didesnės reikšmės politikos gyvenime, nes ji nepalaiko nusistatymo, kad darbininkai turėtų savarankiškai dalyvauti politikos gyvenime; federacijos eilėse šitokia pozicija turi ir nemaža priešininkų. A. D. F. 1919 buvo įstojusi į internacionalinę profesinių sąjungų federaciją (ž.), tačiau jau 1920 vėl

išstojo ir, nors toliau ir palaikė su ja santykius, tačiau į jos eiles nebegrįžo. A. D. F. santykiuose su darbdaviais laikosi daug taikingesnės taktikos negu Europos profesinės sąjungos.

Pollak Die Gewerkschaftsbewegung in den Ver. St. v. A., 1927; *Hoxie* Trade Unionism in the United States, N.-Y., 1917.

Amerikos katalikų kunigų sąjunga ž. Amerikos lietuviai.

Amerikos legionas (American Legion), susijungimas buvusių didžiojo karo karių, kariavusių ar Amerikos ar sąjungininkų kariuomenėj, 1919 įkurtas, turi tikslą remti ir šelpti savo narius ir palaikyti didžiojo karo atminimą.

Amerikos Lietuvaitė, dr. Joannos Želvienės (vėliau Baltrušaitienės) slapyvardis („Vien. Lietuvn." 1901 ir kitur).

Amerikos Lietuvaitė, G. A. Barono vietoj „Lietuvių Žinių" Mekees Rocks J. Valst. 1912 leistas laikraštis.

Amerikos lietuviai, arba, tikriau sakant, J. A. V., gal dar ir Kanados lietuviai (P. Amerikos kraštų lietuviai paprastai imami atskirų valstybių vardais: Argentinos lietuviai, Brazilijos lietuviai ir t. t.).

Turinys: 1—pirmieji ateiviai; 2—didžioji ateivybė; 3—skaičius ir gyvenamosios vietos; 4—ekonominė būklė; 5—kultūrinė būklė; 6—Amerikos lietuviai ir Lietuva ir 7—šaltiniai.

1. Pirmieji ateiviai. Simanas Daukantas savo „Būde senovės lietuvių" (1845, 241—242 psl.) rašo: (antroje XVII a. pusėje prieš 1688) „ta dar minavotina notis nutiko Lietuvos tautoje, jog daugybė lietuviško svieto išsidangino į Ameriką, nesgi... didžturčiai Lietuvoje svietą vergė, kursai vengdamas nuo tos vergybos muko į Kuršą, kuriame kunigaikščiai didei išmintingai rėdės ir savo valsčiuose žmonių nė baudžiavomis nė didžiomis donimis nesunkino. Nuo to radusis tenai didei daugybei svieto, kunigaikštis Jokūbas nupirko salą Guadelupa vadinamą nuo Ispanų karaliaus ir tenai išleido atėjūnus naujokynę kurti ir tuomi pačiu prekybą praplatinti, kurią naujokynę paskui ingliai išgriovė, o likusiji svietą išvežė į New Iork, ir taip lietuvių giminės yra jau ir Amerikoje svieto". Lyg ir nepatikima Daukanto žinia patvirtinama Pittsburgho, Pa, laikraščio „The School of Thinkers" 1922 VI str.: (1618—1620(?) katalikų įveiktieji Lietuvos protestantai išbėgioję po v. Europą, daugumas bėgęs į Angliją, o iš tenai su „pilgrimų tėvais" vykę į Ameriką, tarp jų didžiūnai Ardvillai, Buttvillai, Daukantai, Gedvillai, Gregai, Landžiai, Purviai, Zubrickai ir kt. (K. Gineitis. Amerika ir Amerikos lietuviai,

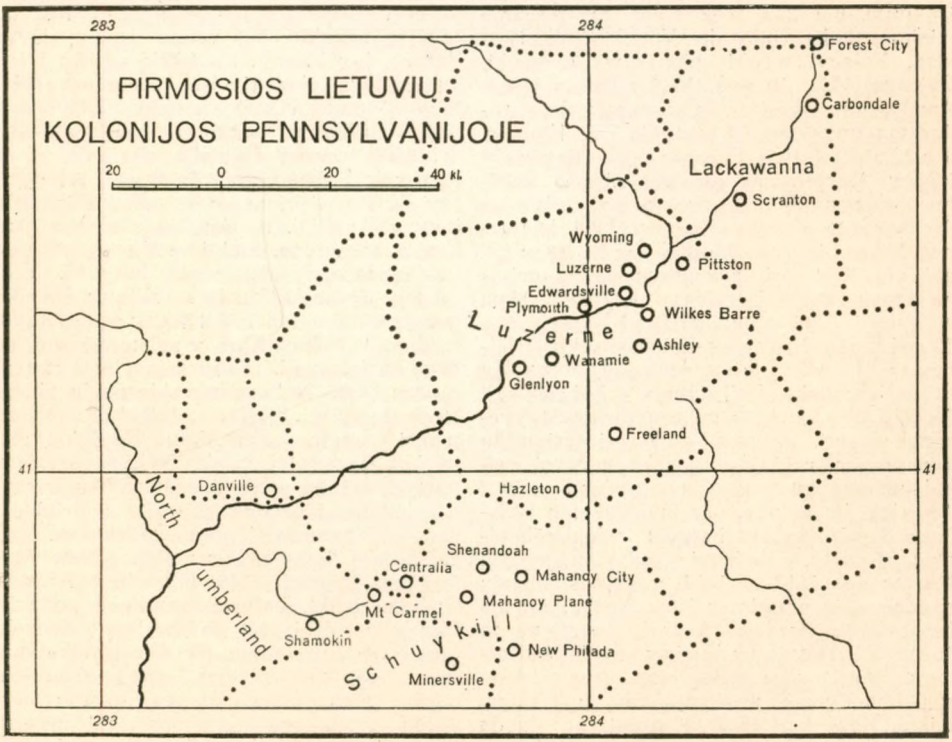

(Iš K. Pakšto Baltijos respublikų politinės geografijos, 1929)

Kaune, 1925, 266 psl. įvardina dar: Kondrat, Loomis, Survill). Beturčiai protestantai išbėgę šimtais tūkstančių (?) į Latviją, užplūsdami visą šalį. Jos kun-štis Jokūbas nupirkęs jiems salą, praminęs Guadelupi, kas reiškią „persekiojamiems ir nugalėtiems", ir įkurdinęs ten 10.000 lietuvių tremtinių. Po trejų metų ištikęs Anglijos, Prancūzijos ir Ispanijos karas, ir Guadelupi likusi prancūzams. Anglai nusiuntę keletą laivų perkelti kolonistams į Ameriką ir davę jiems vietą prie Hudson upės, kur dabar stovi New York; lietuviai ėmę statyti miestą, praminę jį Aušra. Tuo laiku olandai ir čia apsigyvenę, ir tarp jų ir lietuvių kilę ginčų dėl miesto vardo. Lietuviai laikęsi Aušros, olandai vadinę New Amsterdam, tik atvykęs York kunigaikštis (Duke of York) išsprendęs ginčus, pavadindamas tą miestą New York vardu (J. Pronskus. Arionų prisikėlimas, Boston-Chicago, 1930, 118—119 psl.).

Ne viskas čia teisinga, bet, rodos, tenka vis dėlto pripažinti, kad lietuvių bus radęsi Amerikoje ir New Yorke (New Amsterdame), gal jau XVII a. Nors aiškesnių žinių apie bėgimą iš Lietuvos dėl tikybinių persekiojimų prieš 1658 neturime (1658 Varšuvos seimo konstitucija prieš arionus ir kitus), bet dar 1633 New Amsterdame minimas koks Gillis de Voocht (M. Haiman, Polacy wśród pionerów Ameryki, Chicago, 1930, 10 psl). 1643 atvykęs į New Amsterdamą jėzuitas Is. Jogues sakėsi radęs ten gyvenant 18 tautybių (M. Haiman, 6 psl.). 1659 VII iš Europos (per Olandiją?) į New Amsterdamą atvykęs pirmas aukštesniosios mokyklos direktorius gydytojas Aleksandras Karolis Curtius, kurį Haimanas laiko Lietuvos bajoru Kurčiu (Kurcz), gal dėl 1658 priešarioniškos konstitucijos pabėgusiu kurio Lietuvos didžiūno sūnų mokytoju: 1661 rudenį grįžęs į Europą (9—13 psl.). 1662 atvykęs Zabriskie, kurį Haimanas (13 psl.) laiko lenku Zaborovskiu („The School of Thinkers" Zubrickis?). 1659 IX N. Olandijos gubernatorius Stuyvesant, matyti, patyręs apie priešarionišką konstituciją, rašė V. Indijos Bendrovei, reikalaudamas kuo greičiau atsiųsti jam į Ameriką, be olandų, dar kuo daugiau pašalintų iš savo krašto lietuvių ir lenkų (Haiman, 8 psl.). Kadangi New Amsterdam įkurtas dar 1612, o 1664 anglų iš olandų paveržtas ir pramintas New Yorku, tai arba tenka jo pradžia (Aušra?) jungti ne su 1620 (?) Lietuvos tremtiniais, tik su kuriais nors anksčiau atvykusiais, arba „Aušros" bandymas priskirti daug vėlesniam laikui, New Amsterdamui esant jau olandų įkurtam. Čia padeda mums nusistatyti kunščio Jokūbo vaidmens pažinimas. Veiklus ir sumanus Kuršo kun-štis Jokūbas Ketleris (g. 1610, kunig. 1642—1682), pasak C. W. Cruse (Kurland unter den Herzögen, Mitau, 1833, I, 136, 147 psl.), bene dar savo krikštotėvio Britų karaliaus Jokūbo I apdovanotas Tobago sala, viena iš gražiausių Mažųjų Antilių salų Karaibų jūroje (P. Amerikoje netoli Venecuelos krantų ir pietuose nuo Guadelupos, vienos iš didžiausių Mažųjų Antilių salų), o pasak Theod. Schiemanno (Allgemeine Deutsche Biographie, Leipzig, 1881, XIII 540—546: Jacob, Herzog von Kurland), ją vėliau (apie 1652) iš grapo Varviko įsigijęs, 1654 įkūrė ten naujokyną (koloniją), kur įkurdino Kuršo žmones, pavadino savo vardu ir aprūpino perkamais v. Afrikos Gvinėjos vergais (Gambijos, kur 1640 jis taip pat įkurdino Kuršo naujokyną ir šv. Andriaus upės intako saloj pasistatydino tvirtovėlę — Pfort). 1654 atvažiavo pirmas kun-ščio laivas su įvairių tautų (gal ir lietuvių) kolonistais (die verschiedenen Nationen angehörten), o 1658 buvę čia 5 miesteliai su 12 tūkst. gyv. — Jakobsfort, Kasimirshafen, Fridrichshafen, Kurischhafen ir Neu Mitau (W. Eckert Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus, Riga, 1927, 184—185 psl.). Tobago saloje įsitvirtino taip pat olandai, rodos, dar 1632 ją užvaldę, bet vėliau ispanų išvyti. Patyrę, jog 1658 J. Kuršiškis pateko į švedų nelaisvę, olandai visą ją sau paveržė ir tuo pat metu (1659) užvaldė ir šv. Andriaus naujokyną Gambijoj, bet 1661 buvo priversti užleisti Gambiją anglams, o netrukus ir Tobago prancūzams. 1664 sutartimi Kuršas pripažino šv. Andriaus naujokyną Anglijai, o Anglija Tobago salą Kuršui ta sąlyga, kad joje Kuršas tik savo valdinius (kurländische oder lettische Unterthanen, Cruse, 177 psl.) įkurdintų; anksčiau tad bene būta ten ir kitokių, pvz. Lietuvos, valdinių? Tačiau Kuršas neįstengė sau Tobago susigrąžinti, ir toji sala ėjo iš rankų į rankas (1665 ją buvo užvaldę anglų piratai, 1666 prancūzai, 1667 olandai), kol 1680, patekusi į anglų rankas, buvo Kuršui grąžinta, bet jau 1684 jo įgulos palikta, o gyventojai dar 1677 anglų išvežti (į Ameriką?). Guadelupa niekados Kuršui nepriklausė, dar 1635 patekusi į prancūzų rankas. Taigi gal atskiri lietuviai bus atsidūrę New Amsterdame ir prieš 1659 (?), bet Ardvilai, Gedvilai ir kt. bajorai tremtiniai ne anksčiau kaip 1659 ir gal čia jau bus kiek svėrę (dar 1664 jame tebuvo tik apie 10 tūkstančių gyv.), gal net kėsinęsi prieš olandiškąjį miesto pavadinimą; tačiau Jokūbo Kuršiškio priglaustieji žmonės, gal ne dėl tikybinių persekiojimų, tik dėl sunkių bau-

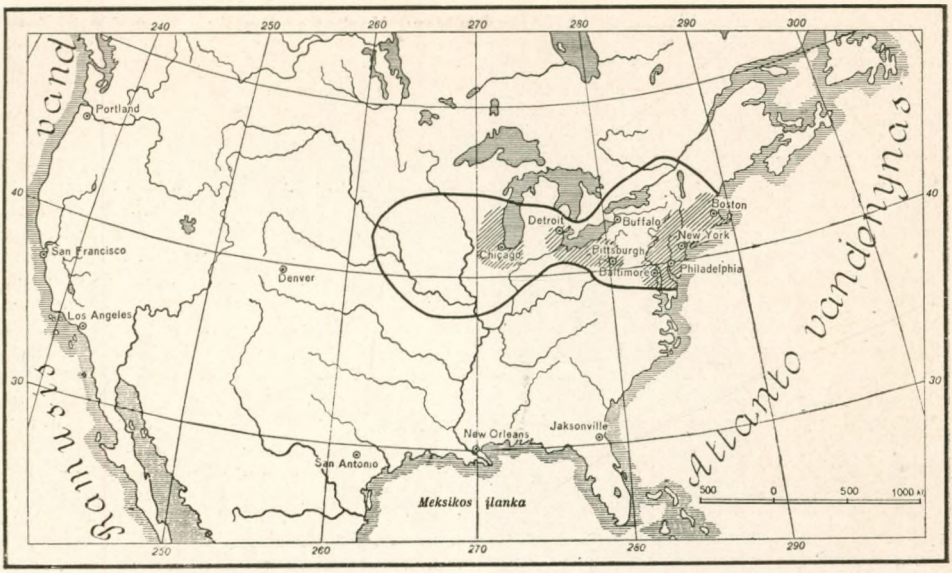

Amerikos lietuvių gyvenamasis plotas

(Iš K. Pakšto Baltijos respublikų politinės geografijos, 1929). „Šiaurės Amerikos lietuvių kolonijų žemėlapy juoda linija aprėžtas plotas apima visų stambiųjų lietuvių kolonijų zoną, kurioje gyvena apie 600.000 lietuvių. Už tos linijos ribų yra tik negausingų kolonijų, nesudarančių nė vienos parapijos; jų tarpe paminėtinos liet. kolonijos Didžiojo okeano pakrantėje: Seattle, Portland, San Francisco, Oakland ir Los Angeles, kurių kiekvienoje gyvena nuo 200 iki 800 lietuvių. Trys tamsūs sklypeliai rodo zonas, į kurias susispietė lietuvių grupės su stipriausiomis organizacijomis, visais laikraščiais, mokyklomis ir didesnėmis parapijomis" (49 psl.)

džiavų, kaip sako Daukantas, iš Lietuvos pabėgę (katalikai, ne protestantai), per dvidešimt kelerius metus nemaža vargo patyrę (Tobago saloje, ne Guadelupoje), į Ameriką tebus atvežti 1677, kai New Amsterdam jau New Yorku buvo virtęs ir „Aušros" klausimo būti negalėjo. Šių pirmųjų lietuvių (?) ateivių nebent vardai tebus išsilikę. Ne per daug teapsirikdami 1888—X 28 Shenandoah, Pa, lietuviai minėjo 200 metų lietuvių ateivybės. 1776—1784 Amerikoje dėl jos laisvės kariavo garsusis Lietuvos ir Lenkų patriotas Tadas Kosčiuška, dar kartą joje atsilankęs 1797—1798. Palydėjęs jį Lietuvos bajoras ir išgarsėjęs lenkų rašytojas Julius Nemcevičius gyveno Elisabethtowne, N. J., 1797—1802 ir 1804—1807. Po Napoleono karų ir po 1831 sukilimo gal bus dar vienas kitas Lietuvos bajoras, rečiau nebajoras, į Ameriką išbėgęs, bet čia jokio pėdsako nepalikęs. Iš to pirmojo lietuvių ateivybės laikotarpio rytinių valstybių amerikiečiuose esančios išlikusios lietuviškos pavardės, kaip antai, Jarvis, Jonas, Macys, Purvis, Remeika, Remkus, Sturgis („Vienybės" metr. 1924, 50 psl.). Gal ir apie neva XVII a. bajorai bus XIX a. pirmosios pusės politiniai ateiviai.

2. Didžioji ateivybė. Didžioji lietuvių ateivybė (imigracija) į Ameriką teprasidėjo antroje XIX a. pusėje. Pasak T. Astramskio (Jr. Jono Lietuviai Amerikoj, Plymouth, Pa, 1899, 13 psl.), dar 1850 pirmuoju Lietuvos badmečiu pasklidus žiniai apie gerą Amerikos būklę, daug buvę pakilę ten keltis, bet Prūsų vyriausybė iš Hamburgo juos grąžinusi atgal. Vis dėlto apie 1853 atvyko į Ameriką eksklierikas Petras Svotelis, marijampolietis, ir nežinomas dzūkas. Po 1863 kai kurie Lietuvos sukilėliai arba į sukilimą įpainioti, ypačiai kunigai, išbėgo į v. Europą ir ilgainiui atsidūrė Amerikoj; vienas iš pirmųjų ten radosi 1866 kun. Andrius Strupinskas, marijampolietis ir marijonas, paskui (1869) kun. Juozas Juškevičius, apie 1871 kun. Petras Končius, daug vėliau (1892) kun. Boleslovas Dembskis ir kt. Dar 1864 bėgo nuo kariuomenės į Ameriką Juozas Botyrius, liudvinavietis, 1865 dėl tos pat priežasties Jonas Staniulis, barzdietis, Vincas Gustaitis, griškabūdietis, apie tą laiką Petras Chmeliauskas, krokialaukietis. 1867 ir 1868 Lietuvoje buvo antras badmetis. Drąsesni jauni vyrai, dažnai slėpdamiesi nuo kariuomenės, susitarę po kelis, o paskui ir po kelioliką, leidos per Prūsus, per Hamburgą į Ameriką. Pirmiausia pakilo iš Lietuvos

Lietuviai mainieriai (angliakasiai) Pennsylvanijoje
(Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai")

pietų — Liudvinavo, Marijampolės, Vištyčio, Simno, Liubavo. Čia veikė ir kun. Strupinsko laiškai į Lietuvą, taip pat anksčiau už lietuvius pakilusių žydų gyrimai Amerikos. Išeiviams teko pakelti sunki jūros kelionė, net po tris mėnesius, o paskui nemaža vargo patirti pačioje Amerikoje, nei kalbos nesuprantant, nei žinant kur gauti darbo; kiti net gavo New Yorke elgetauti. Beveik visi tuo metu į Ameriką atvykę lietuviai, pakalbinti agentų, atsidūrė Pennsylvanijoje prie Philadelphia-Reading ir Delaware and Western Lackawanna geležinkelių statybos, o vėliau antracito (kietųjų anglių) kasyklose; net tie, kurie ties New Yorku dirbo farmose (ūkiuose), kiek susitaisę, vyko į kasyklas arba į šiaurę, į Naująją Angliją. Apskritai, pasak Ir. Jono (15—16 psl.), seniausiomis lietuvių kolonijomis tenka laikyti vidurinės Pennsylvanijos (Schuylkill county- aps. su Shenandoah — Šenandorium, Mahanoy City — Mahanojum ir kt., Luzerne aps. su Hazleton'u, Wilkes-Barre — Vilksberiais, Plymouth'u, Pittston'u ir kt., Lackawanna aps. su Scranton'u — Skrentais, Northumberland aps. su Shamokin'u — Šamukais, Mount—Carmel'iu, Susquehanna aps. su Forest City, Wyoming aps.) kolonijos. Rytinės pajūrio kolonijos yra kiek paskesnės: Didžiojo New Yorko apylinkės (New York, kur iš laivo išlipę ateiviai paprastai neilgai begyveno, Brooklyn, Elizabeth, Newark), pietuose Philadelphia ir Baltimore, šiaurėje (Naujoje Anglijoje) Connecticut valst. (Waterbury, New Britain), Massachusetts valst. (Boston, Worcester, Lawrence). Dar paskesnės kolonijos vakaruose (West — Vestuose, atskiri lietuviai daug kur, kaip ir rytinėse valstybėse, radosi dar 1869—1872); vakarinėje Pennsylvanijoje su Pittsburgh'u ir kt., Ohio valst. su Clevelandu, Michigan valst. su Detroitu, Illinois valst. su Chicago ir apylinkėmis, dar vėlesnės Missouri valst. su St. Louis (Wisconsin valst. East St. Louis), Wisconsin valst. su Milwaukee ir t. t. Kiekvienoje valstybėje ilgainiui iš vieno ar kelių centrų lietuviai paplito bemaž po visus miestus ir miesčiukus.

Nustatyti, kiek lietuvių atvyko į Ameriką, nelengva, nes per pirmuosius 30 metų ateivybės biuras savo apyskaitose lietuvių skyrium nuo rusų nežymėjo ir tik, susipratusiems Amerikos lietuviams ėmus griežtai reikalauti sau atskiros vietos gyventojų sąrašuose, nuo 1899 jau rašė atvykstančius lietuvius kaip atskirą tautą. 1874 Rusijoje įvestas priverstinis kareiviavimas vis daugiau lietuvių jaunimo skatino bėgti į Ameriką. 80 metais, ypačiai po 1885 javų kainų kritimo, blogėjusi Lietuvoje ūkininkų būklė, 1904—1905 rusų ir japonų karas, 1905 Rusijos revoliucija ir 1906—1907 politinės reakcijos persekiojimai, šiaip skurdus Lietuvos žmonių gyvenimas, laivų kompanijų agentų viliojimas (net pati Rusija buvo apsirūpinusi „Lithuania" laivu lietuviams išeiviams vežti), Amerikos lietuvių laiškai, atvaizdai, pinigai ir „šipkartės" (Schiffkarte — laivakortė, Chicagoje iš A. Olševskio ar J. M. Tananevičios, Brooklyne iš J. J. Paukščio ir kitų), palengvėjusi kelionė jūrėmis (nuo Hamburgo, Bremeno, Liepojos vokiškais, angliškais, amerikietiškais laivais per savaitę — dvi savaites; kelionės išpūdžius rodo mums garsi J. Burkaus daina „Užaugau Pasvaly, apleidžiau miestelį, išėjau vandravot, sau laimės paieškot... Susėdom akrente, iš visur surinkti... Ein vilnys ūždamos, akrentą sukdamos: nėr baimės didesnės ir smerties greitesnės... Po dienų trylikos krašte Amerikos..."), ne per sunkūs J. A. V. formalumai ateiviams (išlaikymas New Yorko prieplaukoje Ellis Island, „ašarų saloje", neįsileidimas sergančių trachoma, nuo 1917 paskaitymas bent kuria kalba ir kt.) — visa tai traukte traukė iš Lietuvos į Ameriką sveikiausią jaunimą, iš pradžių vyrus, o paskui ir moteris.

Pasak V. K. Račkausko (Amerika, New

Lietuvių Paskolos ir Budavojimo Bendrovė
Philadelphia, Pa. (Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai")

York, 1915, 124 psl.), prieš 1899 lietuvių ateivybė vargiai siekusi 10 tūkst. per metus; greičiausia (136 psl.) 2½—3 t. Oficiali Jungtinių Valstybių statistika sužymėjo atvykstančius (drauge su negausingais latviais) lietuvius: 1899 (ateivių registracija metus laiko nuo VII 1 ligi VII 1) 6.858 (5.291 vyr., 1567 mot.), 1900—10.311 (7.683 v., 2.628 m.), 1901—8.815 (6.499 v., 2.316 m.), 1902—11.629 (8.576 v., 3.053 m.), 1903—14.432 (10.721 v., 3.711 m.), 1904—12.780 (8.854 v., 3.926 m.), 1905—18.604 (13.842 v., 4,762 m.), 1906—14.257 (9.429 v., 4.828 m.), 1907—25.884 (18.716 v., 7.168 m.), 1908—13.720 (8.522 v., 5.198 m.), 1909 — 15.254 (10.284 v., 4.970 m.), 1910—22.714 (15.360 v., 7.354 m.), 1911—17.027 (10.473 v., 6.554 m.), 1912—14.078 (8.098 v., 5.980 m.), 1913—24.647 (16.069 v., 8.578 m.), 1914—21.584 (12.282 v., 9.302 m.), taigi 1899 — 1914 m. 252.593 (170.699 v., 81.895 m., — Račkauskas, 123 psl.). Tačiau vis dar toli gražu ne visi lietuviai buvo sužymimi; kiti sakėsi rusais arba lenkais ir taip buvo įrašomi. Tačiau d. karo metu ir vėliau, 1921 VII 1 J. A. V. įvedus kvotą, kitaip sakant, kasmet nustatant tam tikrą nedidelį skaičių, kiek kurio krašto įsileidžiama ateivių (nustatoma atsižvelgiant į tai, kad kiekvienos tautos įvažiuotų ne daugiau kaip 3% gyvenančių A. tos tautos žmonių, kiek jų rodo 1910 cenzas), lietuvių visiškai nedaug neatvyksta: 1915 2.638, 1916 599, 1917 479, 1918 135, 1919 160, 1920 422, 1921 829 („Naujienų" metr. 1922, 50 psl.), 1922 1.602, 1923 1.828, 1924 1.991, 1925 329, 1926 393, 1927 549, 1928 326, 1929 409, 1930 426 („Nauj." metr. 1932, 13 psl.). Tad paskutiniu dešimtmečiu Lietuvos išeivybė gavo pasukti į P. Ameriką (Argentiną ir Braziliją), iš dalies į Kanadą (J. A. V. šiaurės kaimynę), iš kur kiti slaptai prasprunka į J. A. V. Ir anksčiau daugelis lietuvių ne tiesiog iš Lietuvos patekdavo į J. V. 1899 — 1914 duomenimis, į J. V. lietuvių atvyko: iš Rusijos 243.203, Anglijos 4.849, Austrijos 2.036, Kanados 1.524, Vokietijos 557, Portugalijos 175, Afrikos 31, Danijos ir Prancūzijos po 27, Rumunijos 22, Šveicarijos 13, Olandijos 11, Italijos ir Švedijos po 10, Belgijos 8, Australijos 6, Meksikos 5, Bulgarijos 3, Norvegijos ir Turkų Azijos po 2, Graikijos, Japonijos ir Pietų Amerikos po 1, kitų šalių 2 (Račkauskas, 202—203 psl.).

3. Skaičius ir gyvenamosios vietos. Oficiali A. J. V. statistika ligi 1910 lietuvių nežymėjo. Tad ypač senųjų ateivių atžvilgiu (XIX a.) tenka verstis apytikriais pačių lietuvių spėliojimais. 1883 „Aušros" koresp. Ant. Jurgelaitis: „randasi mūs giminystės (Amerikoj) į 15 ar 20 tūkstančių". Pasak Račkausko (136 psl.) prieš 1899 bus atvykę bent 50 tūkst. lietuvių, skaitant po 2½—3 tūkst. per metus, o pasak 1924 „Vienybės" metr. (50 psl.), ne mažiau kaip 100 tūkstančių: jeigu pusė jų, arba 50 tūkst.,

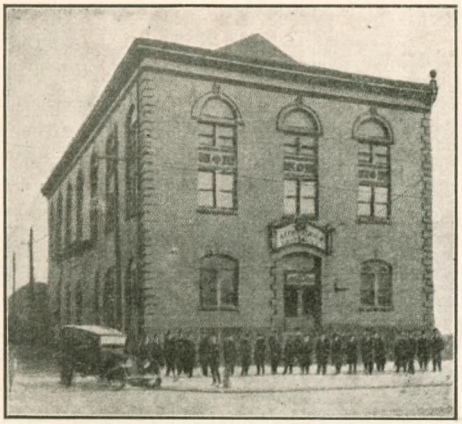

Lietuvių Muzikalė Svetainė
Philadelphia, Pa.

vedė ir turėjo vidutiniškai po dvejetą vaikų, tai visų lietuvių 1899 bus buvę 200 tūkstančių (51 psl.). Antra vertus, kun. J. Žilius apskaitė, kad 1899 tik įvairioms lietuvių organizacijoms, parapijoms, draugijoms ir t. t. priklausė 275 tūkstančiai (K. Gineitis, 267—268 psl.). A. lietuvių spaudoje buvo skelbiama ir šitokių žinių: 1886 25.000, net 39.000, 1890 100.000, 1891—1892 apie 200.000, 1896—1898 apie 300.000 („Vienybės" metr. 1926, psl. 34, 38, 39, 41, 43); 1888 kun. J. Milukas rodo per 40.000 (Pirmieji Amerikos lietuvių profesijonalai ir kronika. I. Philadelphia, 1929, 208 psl.). Oficialus J. V. sąrašas (census) pirmą kartą lietuvius rodo 1910, būtent 207 tūkstančius (207.823: Lietuvoj — „Rusijoj" gim. 140.963, Amerikoj gim. 66.858) drauge su neišskirtais, bet negausingais latviais. Lietuva dar nebuvo nepriklausoma, tad nebuvo dar čia išskirta, ir daugelis lietuvių dėl savo nesusipratimo ar surašytojų nežinojimo nebuvo lietuviais užrašyti. 1914 V. K. Račkausko apskaitymu (136 — 137 psl.); 1899 — 1914, be atvykstančių antrą kartą, 231 tūkst. + ligi 1899 50 tūkst., drauge 281 tūkst.; atmetus 17% grįžusių į Lietuvą, bus 231 tūkst., kurių $^2/_3$ vyrų, $^1/_3$ moterų, tad bent 78 tūkst. lietuviškų šeimynų, kiekvienoj vidutiniškai po 3 vaikus, tad 234 tūkst. Amerikoj gimusių lietuvių, drauge 469 tūkst., arba arti pusės milijono. Pasak K. Gineičio (268 psl.), 1914 bus buvę 527.594 Amerikos lietuviai (kun. Ž.: 1899 275 tūkst. ir 1899 — 1914 atvyko 252.594, tik šių šeimyniško prieauglio čia neturima galvoje). Amerikos lietuvių spauda laiko 1905—1908 400.000 (dr. J. Šliūpas 1909 net apie 600.000), 1910—1913 apie 500.000, 1916—750.000 („Vienybės" metraštis 1926 metams, 48, 51, 52, 55, 57, 63 psl.); 1911 kun. J. Milukas 14 bažnytinių provincijų suskaitė 321.000 lietuvių. drauge su neorganizuotais parapijomis 400.000 (Vaižganto raštai, XVII, Kaune, 1931, 50—51 psl.). „Vienybės" metr. 1924 metams 51 psl. rodo 1914 dargi 894.924 „lietuvių kilmės" žmones Amerikoje (1854—1898 200.000, 1899—1914, be atvykstančių antrą kartą, atvyko 247.462, drauge 447.462; pusei vedus ir turint po dvejetą vaikų = 894.924). 1918 dr. V. Bartuška (Les Lituaniens d'Amérique, Lausanne, 11 psl.) rodo apie milijoną.

1920 J. A. V. cenzas atskiria lietuvius (ir latvius) svetur (Lietuvoje ir kitur) gimusius — 182.227 nuo Amerikoje gimusių lietuvių (ir latvių) — 154.373, tad drauge 1920 sąrašas rodo 336.600 lietuvių. 1920 iš 182.227 svetur gimusių lietuvių išskiria dar 127.642 (79.308 v., 48.334 m.), kurių 33.233 turėjo visus J. V. pilietybės raštus, 16.730 tik pirmutinius raštus, 74.836 neturėjo raštu ir 2.843 nežinomus; vadinasi, 54.585 lietuviai pasisakė gimę „Rusijoj", „Lenkijoj" ir tolygiai. 1920 cenzo skaičiai Amerikos lietuvių yra ginčijami tais pat sumetimais kaip ir 1910. Kurios J. V. valstybės labiausiai traukia lietuvius, rodo 1899—1914 m. jų pasisakymas atvykstant: į Pennsylvania 70.019, Illinois 47.339, New York 37.912, Massachusetts 37.049, Colorado 15.952, New Jersey 12.656, Ohio 4.841, Wisconsin 4.045, Maryland 3.896, Michigan 3.427, Maine 2.234, New Hampshire 2.023, West Virginia 2.014, Indiana 1.996, Iowa 973, Missouri 901, Rhode Island 861, Washington 574, Vermont 530, Minnesota 387, Nebraska 315, Connecticut 280, California 232, Oklahoma 162, Virginia 147, Florida 138, Oregon 125, North Dakota 118, Indiana Territory 105, Kansas 100, Texas 54, Mississippi 52, Montana 50, Wyoming 21, Kentucky 20, Delaware ir Utah po 17, Louisiana ir Tennessee po 15, Alaska ir Arizona po 14, Alabama 13, North Carolina 11, Georgia, Hawaii ir New Mexico po 9, South Carolina 6, South Dakota 4, Idaho 3 ir Nevada 2 (Račkauskas, 202 — 205 psl.). Sumesdamas atskirų valstybių Lietuvoj gimusių lietuvių skaičius, 1920 cenzas randa 136.039 visose 49 J. V. valstybėse: Alabama 12, Arizona 16, Arkansas 27, California 260, Colorado 115, Connecticut 11.662, Delaware 90, District of Columbia 38, Florida 13, Georgia 72, Idaho 9, Illinois 30.327, Indiana 1.445, Iowa 687, Kansas 68, Kentucky 56, Louisiana 23, Maine 1.032, Maryland 2.206, Massachusetts 20.784, Michigan 5.475, Minnesota 740, Mississippi 5, Missouri 417, Montana 80, Nebraska 139,

Nevada 7, New Hampshire 1.016, New Jersey 6.246, New Mexico 8, New York 12.111, North Carolina 29, North Dakota 32, Ohio 4.193, Oklahoma 132, Oregon 101, Pennsylvania 30.247, Rhode Island 795, South Carolina 9, South Dakota 14, Tennessee 3, Texas 37, Utah 12, Vermont 67, Washington 527, West Virginia 717, Wisconsin 2.934 ir Wyoming 33. Didžiuosiuose miestuose 1920 cenzas rodo lietuvių: Akron, Ohio, 230, Albany, N. Y. 161, Atlanta, Ga. 42, Baltimore, Md. 2.038, Birmingham, Ala. 6, Boston, Mass. 4.127, Bridgeport, Conn. 698, Buffalo, N. Y. 80, Cambridge, Mass. 1.346, Camden, N. J. 183, Cincinnati, Ohio 89, Chicago, Ill. 18.923, Cleveland, Ohio 2.776, Columbus, Ohio 39, Dallas, Tex. 2, Dayton, Ohio 250, Denver, Colo. 34, Des Moines, Iowa 42, Detroit, Mich. 2.653, Fall River, Mass. 1, Forth Worth, Tex. 2, Grand Rapids, Mich. 1.120, Hartford, Conn. 1.260, Houston, Tex. 4, Indianapolis, Ind. 19, Jersey City, N. J. 218, Kansas City, Kan. 53, Kansas City, Mo. 32, Los Angeles, Cal. 84, Louisville, Ky. 10, Lowell, Mass. 787, Milwaukee, Wis. 398, Minneapolis, Minn. 186, New Bedford, Mass. 48, New Haven, Conn. 721, New Orleans, La. 6, New York, N. Y. 7.475, Newark, N. J. 1.549, Norfolk, Va. 20, Oakland, Cal. 23, Omaha, Neb. 89, Paterson, N. J. 367, Philadelphia, Pa. 4.392, Pittsburgh, Pa. 2.242, Portland, Ore. 57, Providense, R. J. 659, Reading, Pa. 54, Richmond, Va. 8, Rochester, N. Y. 766, St, Louis, Mo. 292, St. Paul, Minn. 224, Salt Lake City, Utah 1, San Antonio, Tex. 3, San Francisko, Cal. 60, Scranton, Pa. 1,948, Seattle, Wash. 155, Spokane, Wash. 15, Springfield, Mass. 110, Syracuse, N. Y. 43, Toledo, Ohio 53, Trenton, N.J. 105, Washington, D. C. 38, Wilmington, Del. 77, Worcester, Mass. 4.220, Yonkers, N. Y. 31, Youngstown, O. 115. Paskelbus šiuos skaičius, A. lietuviai nustebo, berasdami, pvz., New Yorke vos 7.475 lietuvius, kai vien tik Brooklyne, prie New Yorko priskaitytame, jie tikri esą 25—30 tūkst. lietuvių. Didžiajam karui pasibaigus, kun. T. Žilinskas apskaičiavo (Amerikos Lietuva, Kaunas, 1919, 5 psl.), kad A. lietuviai kunigai kasmet krikštija apie 15 tūkst. lietuvių vaikų (100 parapijų bent po 150 krikštų), drauge su krikštijamais pas kitataučius — 20 tūkst. Padidinęs savo 1914 lietuvių (be prieauglio) skaičių (527.594) kasmetiniu 2% priaugliu, Gineitis 1925 laiko 800 tūkstančių „neperdėta lietuvių skaitline Amerikoje" (268 psl.). „Vienybės" metr. 1924 apskaitymu (psl. 51:1914 — 894.924), tektų 1930—1932 A. lietuvių skaičius laikyti apie milijoną, kuo daugelis A. lietuvių

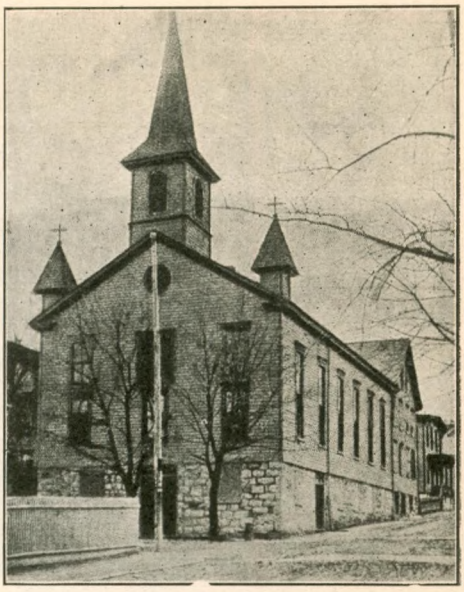

Viena pirmųjų Amerikos lietuvių bažnyčių
Hazleton Pa.

yra įsitikinę. Tuo tarpu 1930 J. V. cenzas terodo 439.195 lietuvius (193.606 Lietuvoj gimę ir 245.589 Amerikoj), vadinasi, net mažiau negu atsargusis V. K. Račkauskas nustatė 1914 (469 tūkst.). J. V. gyvenęs ir veikęs dr. Kr. Pakštas (Baltijos respublikos politinėje geografijoje, Kaunas, 1929) dėl A. lietuvių susiskaičiavimo įspėja: „Visų tautų ateiviai Amerikoje seka amerikiečių pavyzdžiu: mėgsta truputį pasigirti, savo skaičių padidinti. Ir lietuviai neatsilieka: jie dažnai skelbiasi esą jų Amerikoje yra 800.000, kiti gi privaro net visą milijoną. Tikrumoje jų ten vargiai bus daugiau kaip 650.000, kas sudaro tik ½% visų Jungtinių Valstybių gyventojų... Beveik visi jie ten atvyko tarp 1880 ir 1914 m." (39 psl.; 1925 Chicagos „Drauge" K. Pakštas teberodė arti 500.000 A. lietuvių, tarp jų 200.000 A. gimusių). „Beveik visa senoji Lietuvos išeivija susispietė Jungtinėse Valstybėse, ypatingai trikampy tarp Bostono, Baltimorės ir Chicagos... Daugiausia jų gyvena Pennsylvanijos ir Illinois štatuose" (ten pat). Toliau P. duodami apytikriai lietuvių skaičiai ir % kitų tarpe atskirose valstybėse:

Pennsylvania	180.000	2%
Illinois	140.000	2%
New York	80.000	0,7%
Massachusetts	70.000	1,7%
Connecticut	40.000	2,5%

Pirmasis Amerikos lietuvių benas (orkestras)
Shenandoah, Pa.

Michigan	25.000	0,6%
New Jersey	20.000	0,6%
Ohio	20.000	0,3%
Wisconsin	10.000	0,4%
Indiana	10.000	0,3%
Kituose štatuose	60.000	(39 psl.)

Be to, Kanadoje P. rodo apie 10.000 (44 psl.). 1930 J. V. oficiali statistika jau yra paskelbusi žinių ir apie kai kurių didmiesčių lietuvius 1930:

	Lietuvoj gim.,	A.,	drauge
Baltimore, Md.	3.105	3.606	6.711
Boston, Mass.	5.869	6.482	12.351
		(1920	9.413)
Buffalo, N. Y.	223	278	501
Chicago, Ill.	31.430	32.488	63.918
		(1920	44.065)
Cleveland, Ohio	4.698	5.370	10.068
		(1920	6.685)
Jersey City, N. J.	374	458	832
Newark, N. J.	1.445	1.881	3.326
New York, N. Y.	15.005	16.168	31.173
		(1920	26.818)
Philadelphia, Pa.	6.514	8.092	14.606
		(1920	11.467)
Pittsburgh, Pa	3.258	4.515	7.773
		(1920	6.150)
Rochester, N. Y.	1.133	1.188	2.321
Worcester, Mass.	?	?	10.243
		(1920	8.349)

Čia vėl krinta į aki 64 tūkstančiai Chicagoje, nors chicagiečiai didžiuojasi ištisu šimtu tūkstančių lietuvių, daugiau kaip pačiame Lietuvos Kaune.

Kai kurie lietuvių skaičiai iš Ir. Jono (1899 žinios, surinktos daug. 1897—98), „Lietuvos" kalendoriaus 1910 (sud. 1909 J. Ilgaudas, kaip rodos, skiriąs „vienutę" nuo „pavienio" asmens), V. K. Račkausko (Amerika, 1915, ir SLA kalendoriuj 1918 metams), Amerikos Lietuvių Katalikų Metraščio 1916 metams (sud. kun. P. Lapelis 1915) ir „Vienybės" Metraščio 1926 metams (paverčiant kiekvieną šeimą 4 asmenimis): Arizona valst. Ogsley 1910 apie 50, Arkansas valst. Denning 1910 21, California valst. Los Angeles 1915 apie 300, San Francisco 1910 59, Colorado valst. Denver 1915 per 50, Goldfield 1910 29, Lafayette 1910 95, Pueblo 1910 23. Connecticut valst. Ansonia 1899 apie 150, Bracon Falls 1910 60, Bridgeport 1926 apie 2.000, Danbury 1915 94, Hartford ofic. 1920 1.260, Manchester 1918 400, Naugatuck 1910 398, New Britain 1918 4.000, 1926 per 3 tūkst. šeimų (12 tūkst. asmenų?), New Canaan 1910 81, New Hawen of. 1920 721, Scitico 1910 30, Sommersville 1910 apie 150, Stamford 1915 180, Thompsonville 1915 200, Torington 1899 apie 100, Union City 1910 504, Waterbury 1915 apie 13.000. Delaware valst. Wilmington 1915 233. Georgia valst. Atlanta of. 1920 42. Illinois valst. Auburn 1915 apie 400, Aurora 1910 apie 100, Benld 1915 493, Buckner 1918 100, Bush 1918 50,

Cantrall 1915 62, Cedar Point 1915 apie 125, Cherry 1915 264, Chicago 1910 per 50.000 (of. 1930 63.918), Cicero 1915 apie 2.850, Collinsville 1915 1.431, De Kalb 1915 apie 250, Dorrisville 1915 apie 450, East St. Louis 1910 apie 1.500, Farmington 1915 118, Gaskin City 1915 432, Gillespie 1915 apie 50, Herrin 1910 apie 350, Johnston City 1918 450, Joliet 1910 apie 100, Kewanee 1915 apie 1.100, Ledford 1915 393, Livingston 1915 213, Melrose Park 1899 apie 50, New Baden 1918 31, Oglesby 1915 apie 1.000, Riverton 1915 70, Rockdale 1910 apie 400, Saline Coal Co. 1915 107, Seatonville 1910 per 150, St. Charles 1915 684, Springfield 1916 apie 1.500, Spring Valley 1915 apie 1.500, Standard (su apyl.) 1915 apie 800, Struthers 1915 apie 60, Taylor Springs 1915 96, Toluca 1910 apie 100, Virden 1915 apie 150, Watson 1915 apie 100, Waukegan 1899 apie 230, Westville 1918 5.000. Indiana valst. Atherton 1915 apie 20, Clinton 1910 170, East Chicago 1910 300, Gary 1918 3.000, Indiana Harbor 1918 1.000, Hammond 1910 120, Indianapolis of. 1920 19, Laporte 1915 45. Michigan City 1918 20, Terre Haute 1918 300, Valparaiso (universit.) 1915 80. Iowa valst. Des Moines 1915 723, Mason City 1915 130, Nordwoodville 1910 20, Sioux City 1915 830. Kansas valst. Kansas City 1910 268. Maine valst. Dover-Foxcroft 1926 apie 100, East Millinocket 1915 apie 80, Lewiston 1918 600, Millinocket 1915 168, Rumford 1915 apie 1.400. Maryland valst. Baltimore 1918 10.000, Dodson 1910 apie 20, Kitsmilleville 1910 apie 25. Massachusetts valst. Athol 1916 apie 1.000, Boston 1915 apie 5.000 (of. 1930 12.351), Brockton 1899 per 300, Cambridge 1915 apie 3.000, Easthampton 1926 apie 200, Gardner 1915 apie 400, Holyoke 1915 apie 375, Lawrence 1915 apie 3.000, Lowell of. 1920 787, Middleboro 1910 99, Milford 1915 per 350, Montello 1916 apie 3.000, New Bedford of. 1920 48, North Easter 1910 53, Northhampton 1899 apie 150, Orange 1910 59, Springfield of. 1920 110, Worcester 1926 apie 10.000 Michigan valst. Bay City 1910 50, Crystal Falls 1930 30, Detroit 1926 per 13.000, Grand Rapids 1918 4.000, Saginaw 1915 apie 245, Traverse City 1899 29. Minnesota valst. Minneapolis of 1920 186, St. Pau of. 1920 224. Missouri valst. Kansas City 1899 per 40, St. Joseph apie 110. Montana valst. Butte 1915 apie 35, Read Lodge 1915 51, Roundup 1910 43. Nebraska valst. South Omaha 1918 2.000. New Hampshire valst. Lincoln 1915 87, Manchester 1915 apie 350, Nashua 1910 apie 1.200. New Jersey valst. Bayonne 1926 apie 3.000, Burlington 1918 100, Camden of. 1920 183, Oliffside 1915

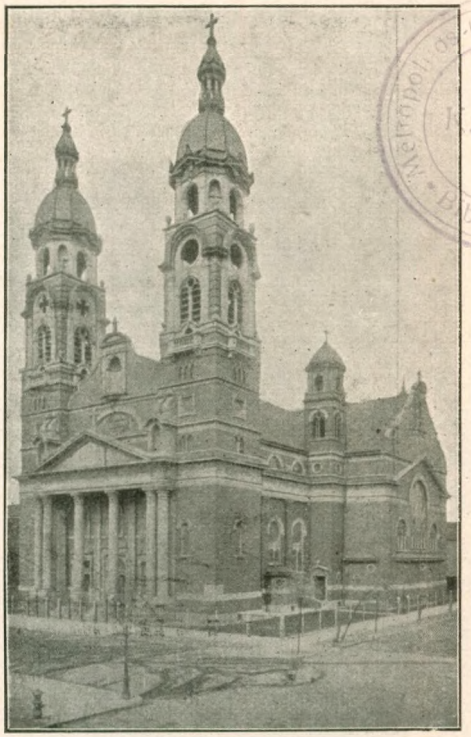

Šv. Kryžiaus lietuvių parapijos bažnyčia
Chicago, Ill.

apie 800, Elizabeth 1926 apie 5.000, Harrison 1915 apie 650, Hoboken 1915 apie 420, Jersey City 1915 apie 1.000, Kearny 1915 372, Newark 1916 apie 4.000, Paterson 1926 apie 1.000, Passaic 1918 250, Perth Amboy 1915 per 300. New Mexico valst. Blossburg 1899 apie 50, Gallup 1899 apie 20. New York valst. Albany of. 1920 161, Amsterdam 1915 apie 2.000, Binghamton 1926 apie 1.200, Buffalo of. 1930 501, Catskill 1899 apie 30, Cementon 1910 148, Glasco 1899 apie 42, Hudson 1915 apie 300, Lyon Mountain 1899 67, Mattituck 1899 23, New York (daug. Brooklyn 1915 30.000) 1915 35.000 (of. 1930 31.173), Niagara Falls 1918 350, Port Chester 1899 apie 90, Rochester 1926 apie 2.000 (of. 1930 2.321), Sag Harbor 1899 33, Schenectady 1910 apie 350, Syracuse of. 1920 43, Staten Island 1918 40, Troy 1910 apie 100, Tuckahoe 1899 58, Utica 1899 163, Watervliet 1915 58, Yonkers 1910 416. Ohio valst. Akron 1918 1.000, Belle Valey 1918 30, Cincinnati 1899 72, Cleveland of. 1930 10.068, Columbus of. 1920 39, Dayton 1916 apie 3.000, Lorain 1915 apie 100, Opperman 1915 apie 60, Pleasant City 1915 58, Seubenville 1918 apie 100, Teledo of. 1920 53, Youngstown 1915

Lietuvių Rymo-Katalikų Susivienijimo Amerikoje 1924 seimas
Chicago, Ill. (Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai")

374, Zanesville 1918 40. Oklahoma valst. Alderson 1910 68, Chant 1910 53, Coalgate 1910 49, Hartshorn 1910 375, Krebs 1910 71, Wilburton 1910 270. Oregon valst. Oregon City 1918 76, Portland 1915 apie 100. Pennsylvania valst. Ambridge 1910 per 50, Bargettstown 1915 apie 20, Bentleyville 1916 apie 400, Braddock 1915 497, Breslau apie 100, Bridgeville 1915 138, Burdine 1915 68, Centralia 1899 apie 50, Charleroi 1915 158, Cheltenham 1915 70, Chester 1915 apie 500, Coal Centre 1910 347, Courtney 1918 40, Danville 1872 apie 200, Donora 1918 per 500, Du Bois 1915 2.200, Duquesne 1915 apie 700, Duryea 1918 104, Easton 1915 apie 600, East Vandergrift 1915 407, Edwardsville 1910 1.015, Erie 1915 117, Export 1916 apie 500, Fairhope 1918 90, Forest City 1899 559, Frankford 1915 437, Freeland 1915 588, Gilbertown 1899 613, Girardville 1916 apie 1.000, Glen Lyon 1892 apie 450, Hazleton 1915 1.331, Homstead 1899 apie 400, Jerome 1915 apie 70, Kingston 1916 2.638, Larksville 1910 49, Lee Park 1915 580, Lost Creek 1899 per 30, Luzerne 1910 651, Mahanoy City („Mahanojus") 1899 2.057, Mairsville („Pliauberis") 1899 231, Martindale 1915 150, Mc. Adoo 1915 130, Miners Mills 1915 150, Minersville 1899 623, Monessen 1918 78, Mount Carmel 1899 890, Nanticoke 1918 apie 200, New Philadelphia 1915 apie 500, Number Two 1899 per 200, Osceola Mills 1918 70, Parsons 1915 112, Penn Station 1918 30, Philadelphia 1915 per 15.000 (1918 18.000), Pittsburgh of. 1930 7.773, Pittston 1918 4.500, Plains („Plėnis") 1915 139, Plymouth 1899 2.130, Portage 1915 169, Pringhill 1910 33, Reading 1899 apie 130, Scranton of. 1920 1.948, Seltzer City 1910 250, Shamokin („Šamukai") 1899 591, Shenandoah („Šenandoris") 1899 7.425, 1915 apie 9.000, 1926 apie 8.000, Simpson 1915 apie 315, South Bethlehem 1915 apie 100, South Fork 1915 230, Swoyer 1910 601, Tamaqua 1918 400, Throop 1910 253, Vandergrift Heights 1915 110, Wanamie 1915 420, Welden 1910 100, Wilkes-Barre 1915 4.295, 1926 2.793, William Penn 1899 per 200, Woodlawn 1915 34, Wyoming 1918 per 250 Rhode Island valst. Providence of. 1920 659. South Dakota valst. Lead 1918 40, Vermont valst. Bellows Falls 1910 32, East Arlington 1915 130, West Rutland 1910 40. Virginia valst. Bremerton 1915 20, Norfolk of. 1920 20. Washington valst. Aberdeen 1910 52, Cle Elum 1915 68, Raymond 1910 98, Renton 1910 39, Ronald 1910 33, Roslyn 1915 135, Seattle 1915 apie 200, South Park 1910 24, South Seattle 1910 20, Tacoma 1910 114. West Virginia valst. Dill 1910 apie 30, Minden 1910 81. Wisconsin valst. Ashland 1915 92, Beloit 1918 300,

Kenosha 1918 1.500, Milwaukee of. 1920 398, Port Washington 1916 apie 200, Racine 1910 apie 300, Sheboygan 1916 apie 800, South Superior 1910 30, Superior 1910 apie 135, Thorp 1910 129, West Superior 1910 apie 30. Skyrium dar minėtini Kanados lietuviai (apie 15.000): Montreal 1910 apie 800, Toronto 1910 50 ir t. t. Taigi apie 300 (293) J. A. V. vietovių 1910—1920 ir iš dalies 1926—1930 metais šaltinių yra nurodytos kiekviena turinti bent 20 lietuvių, drauge daugiau kaip 350 tūkstančių. Minėtieji skaičiai reikia ne tik papildyti ligi 1930 metų, bet ir iš viso patikrinti, bent pasiremiant lietuviškųjų parapijų, organizacijų, jų skyrių, kuopų narių sąrašais, net laikraščių ėmėjų adresais. Aukščiau duotasis suskaitymas rodo savo trūkumą kad ir palyginus svarbiausią V.K.Račkausko 1915 medžiagą iš 166 lietuvių gyvenamųjų vietų, dažnai tekartojančią Ir. Jono 1899 žinias, su dviejų didžiausių lietuvių organizacijų, Susivienijimo Lietuvių Amerikoje ir Lietuvių Rymo Katalikų Susivienijimo Amerikoje, kuopų praplitimu; tos dvi organizacijos drauge turi arba turėjo kuopų bent 400 vietovėse, o kun. S. J. Draugelis, kuris jau keleri metai rengia plačią Amerikos lietuvių statistiką, sakosi turįs pažymėjęs 1.800 lietuvių gyvenamųjų vietų. 1918 dr. Bartuška (13 psl.) rodo 170 kolonijų, kurių kiekviena turinti bent 200 lietuviškų šeimynų. Dr. Pakštas duoda savo A. lietuvių skaičius didmiesčiuose:

	liet. par.	liet.	% gyv.
Chicago, Ill.	10	100.000	3,2
New York-Brooklyn, N. Y.	5	30.000	0,5
Philadelphia, Pa	3	15.000	0,8
Detroit, Mich.	3	15.000	1,5
Pittsburgh, Pa	3	15.000	2,0
Boston-Cambridge, Mass.	2	12.000	1,3
Worcester, Mass.	1	10.000	5,0
Cleveland, Ohio	1	10.000	1,1
Baltimore, Md.	1	4.000	0,6
Newark, N. J.	1	4.000	1,0

Mažesniuose miestuose P. nustatomas bendro gyventojų skaičiaus lietuvių %, o čia ir lietuvių skaičius mūsų atitinkamai parodomas:

Waterbury, Conn.	9.500	(apie 10%)
Shenandoah, Pa	6.250	(apie 25%)
Brockton, Mass.	5.600	(apie 8%)
Cicero, Ill.	5.000	(apie 10%)
Mahanoy City, Pa	4.000	(apie 25%)
Pittston, Pa	3.800	(apie 20%)
Mt. Carmel, Pa	3.000	(apie 15%)
Spring Valley, Ill.	2.800	(apie 40%)
Collinsville, Ill.	1.500	(apie 15%)
Athol, Mass.	1.200	(apie 12%)
Duryea, Pa	1.200	(apie 15%)

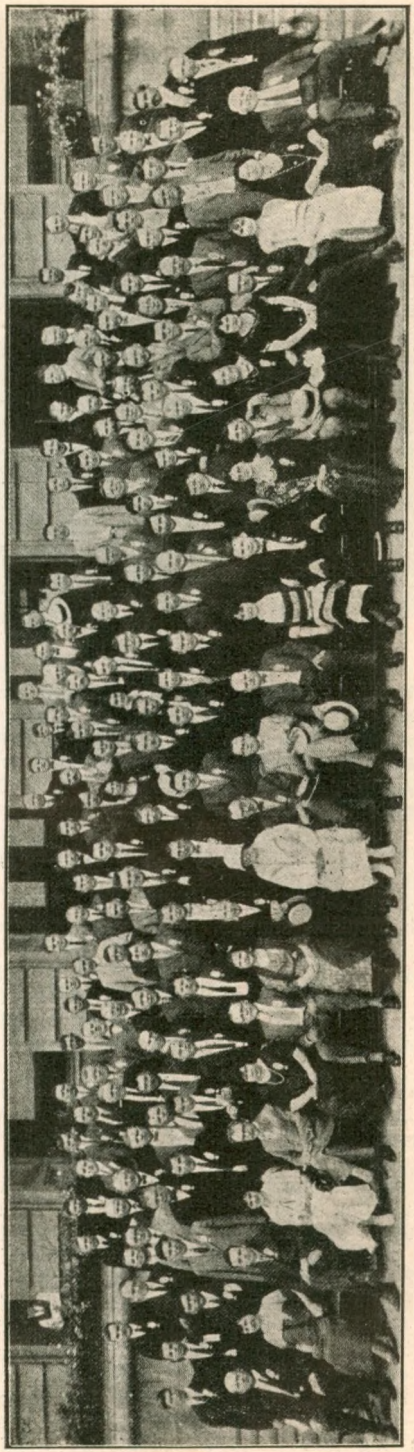

Susivienijimo Lietuvių Amerikoje 1924 seimas
Wilkes-Barre, Pa. (Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai")

Amerikos Lietuvių Kunigų Sąjungos suvažiavimas 1917
(Iš K. Ginèičio „Amerika ir Amerikos lietuviai")

„Lietuvių skaičius ir jų nuošimčiai čia paskaityti labai paviršutiniškai: daug ko jiems trūksta iki tikrumo. Visus davinius apibendrinant, galima apytikriai tvirtinti, kad yra Amerikoj apie 30 miestų nuo 5.000 iki 50.000 gyventojų, kuriuose lietuviai sudaro nuo 10% iki 40%. Ir kuo mažesnis miestas, juo dažniau gali pasitaikyti didesnis lietuvių nuošimtis (40 psl.)".

4. Ekonominė būklė. Iš Lietuvos ėjo į A. daugiausiai suaugę, tvirti vyrai ir moterys; 1899—1914 atvyko 227.724 (per 90%) 14—45 m. amžiaus, 20.185 iki 14 metų (apie 8%) ir 4.705 per 45 m. (apie 2%). Nors ėjo daugiausia vargo spiriami, likimo skriaudžiami beturčiai, bet ėmėsi bent pradžiai kiek pinigų, ypač kad J. A. V. vyriausybė to reikalavo (30, nuo 1908 50 dolerių kiekvienam); 1899—1914 ateivybės inspekcijai jie parodė, kiek įstatymai iš jų reikalavo, pusketvirto milijono dolerių (3.518.455), kiti jų turėdami, žinoma, daugiau. Račkausko apskaitymu, vien kelionei (bent 100 rublių = 500 lt. kiekvienam) jie išmokėjo per 16 metų arti 13 milijonų dolerių (25.259.400 rub. = 126.297.000 lt.), tad drauge su parodytais atvažiuojant pinigais per 16 milijonų dolerių (16.148.155). Drauge su kun. J. Žilium - Žilinsku ir T. Naruševičium taikydami Lietuvos išeiviams amerikiečių apskaitymą, jog vaiko užauginimas iki 16 metų atsieinąs 1700—2000 dolerių (Gineitis, 269 psl.), gautume, jog 1899 — 1914 išeiviai bus atsiėję Lietuvai keturis šimtus, gal net puspenkto šimto milijonų dolerių; priskaitę dar išeivius prieš 1899, gautume drauge netoli milijardo (tūkstančio milijonų) dolerių. Čia dr. Pakštas pastebi, kad „pusę milijono jaunų Lietuvos žmonių galima kainoti dviem kainom: Lietuvoj juos užauginti atsiėjo apie 100 milijonų dolerių, bet Amerikon perkelta jų kaina galėjo pakilti iki milijardo dolerių. Tas pat ir su jų darbu ir uždarbiu. Metinis jų uždarbis Lietuvoje būtų buvęs apie 25 ar 30 milijonų dolerių, o Amerikoje jau 300 milijonų dolerių, žinoma, skaitant, kad visi jie suaugę ir visi dirba" (51 psl.). Lietuvių ateivių profesijos 1899 — 1914 buvo parodytos šios: 239.177 (94, 73%) visadirbiai (79.059 žemdirbiai, 71.485 darbininkai, 45.884 bedarbiai drauge su moterimis ir vaikais, 41.884 tarnai, 593 ūkininkai ir t. t.), 13.185 (5,22%) amatininkai (3.160 angliakasių iš Anglijos, 3.147 siuvėjai ir siuvėjos, 1.845 dailidės, 1.746 kalviai, šaltkalviai ir geležies apdirbėjai, 775 kurpiai, 304 mašinistai ir mechanikai, 276 mūrininkai, 244 raštininkai, 156 jūrininkai, 150 kepėjų, 143 staliai, 132 dažytojai, 112 audėjų ir verpėjų, 86 mėsininkai, 60 daržininkų, 60 pečkurių, 59 malūninkai ir t. t.) ir 255 (0,05%) profesionalai-inteligentai (61 muzikantas ir vargoninkas, 37 kunigai, 37 mokytojai, 22 literatai ir publicistai, 12 elektrotechnikų, 10 architektų, 8 menininkai, 6 gydytojai, 5 advokatai ir t. t.); prieš 1899 kvalifikuotų darbininkų ir profesionalų pro-

Lietuvių Studentų Kliūbas 1931
Pittsburgh, Pa.

centas lietuvių ateivių tarpe turėjo būti mažesnis. Šie skaičiai dar vaizdingiau rodo, kokių ne tik fizinių, bet ir profesinių jėgų Lietuva gavo atsižadėti Amerikos naudai. Nors ne mažiau kaip ¾ lietuvių ateivių tiko žemės ūkio darbui (1899 — 1914 79.059 ūkio darbininkai, 71.485 šiaip darbininkai, 41.884 tarnai, 593 ūkininkai ir t. t.), bet į farmas (farm — ūkis) retas kuris jų teėjo. 1894 Arkansas valstybėje prie Hazel buvo steigiama didelė lietuvių ūkininkų kolonija („Lietuva"), kur buvo įkurdinta apie 30 ūkininkų ir pastatyta sava bažnyčia, bet nederlinga žemė, netinkamas lietuviams klimatas, kapitalo trūkumas, nesugebėjimas ir kitos priežastys neleido tai kolonijai sustiprėti ir ji veikiai ėmė nykti (Gineitis, 288 psl.). 1899 Ir. Jonas J. V. besusekė vos 54 farmerius (Wisconsin valst. 30, Connecticut 10, North-South Dakota ir Arkansas po 5, Massachusetts 4) ir 495 dirbančius farmose (Massachusetts valst.). 1925 Gineitis (287 psl.) rodo apie 5.000 lietuvių farmerių, daugiausia Connecticut, Massachusetts, Wisconsin, New York, Michigan ir Pennsylvanijos valst.; yra keli ir Nebraskoje (o Arkansas?), taigi vis dėlto nedaug. A. lietuvių visuomenėje jų nežymu. Pirmieji ateiviai dar 1869 — 1870 ėmė dirbti Pennsylvanijos, vėliau dar Illinois ir kt. „mainose" (kasyklose, angl. mine — kasykla), paplitę po visus miestelius ir kaimus (pečias, angl. patch). Dieną po dienos, užsikabinę ant peties „dinerkę" (angl. dinnercan — skardinė su pietumis), ties „brekeriu" (laužykla, angl. braker) per „šaftą" (skylę, angl. shaft) lopšyj „mainieriai" (angliakasiai, angl. miner) su padėjėjais „lėberiais" (darbininkai, angl. labourer) ir „drėveriais" (vežikai, čia pusberniai mulams su anglių karais-vagonėliais varinėti, angl. driver) leidžiasi po žeme ir čia „gengvėse" (perėjimuose, angl. gangway) dirba sunkų, pavojingą darbą — laužia anglį. Kiti dirba čia visą savo amžių, ir jų sūnūs, ir net sūnų sūnūs dirba, kiti po žeme žūva arba apluošę darbui nebetinka, kiti kiek susitaupę imasi čia ar kitur kitokio verslo, kai kas į Lietuvą grįžta. Kitiems, ypač seniau, teko gyventi pečių—kaimų „šantėse" (angl. chanty — pašiūrė), dažniau lentiniuose kompaniniuose namuose (darbdavių išnuomojamuose darbininkams); miesteliuose daugeliui pavyko nusipirkti „lotai" (sklypai), laukuose statymo bendrovės pastatė jiems namus išsimokėti per 10 metų. Čia ir kitur šeimininkės dažnai ir „burdingerius" prisiima (įnamius, angl. boarding — valgis, boarder — valgytojas). Sunkus darbas, žiauri aplinka (kalnai ir anglių atmatų piliakalniai — „durbankiai"; angl. dirtbank — purvo pylimas), vienodas gyvenimas mainierius slėg-

Šv. Kazimiero (lietuvaičių) seserų akademija
Chicago, Ill.

te slėgia, ypačiai pasikartojančių krizių metu. Daugelis lietuvių dirbo tiesiant geležinkelius, ypačiai iš vidurinės Pennsylvanijos ir New Yorko į vakarus („vestus", angl. West), bet daugumas nuėjo į fabrikus ir dirbtuves, daugiausia Naujojoj Anglijoj (Massachusetts, Connecticut ir kt. valst.), New Jersey, New York valst., kiek vėliau toje pat Pennsylvanijoj, Maryland (Baltimorės siuvėjai ir kt.), Illinois (Chicagos „stakiarduose" — skerdyklose, angl. stackyard, davęs medžiagos Upton Sinclair'o „The Jungle" apysakai, ir kt.), Michigan (Detroit, Grand Rapids ir kt.), Ohio (Cleveland, Dayton, Youngstown ir kt.) ir kituose pramonės centruose. Geležies, plieno dirbtuvėse, audyklose, skerdyklose, ypačiai siuvyklose (siuvėjų kriaučių „šapose", „šopėse", angl. shop —krautuvė, dirbtuvė) ir bent kurioje pramonės ar amato šakoje randame lietuvių. 1929 duomenimis, didžiose J. A. V. pramonės šakose vidutinis darbininko atlyginimas buvo 4 doleriai (1905 3 dol.); tai pavertus gaunamomis už juos prekėmis lygu atlyginimui dviejų Londono darbininkų arba trijų Paryžiaus darbininkų, arba keturių Briuselio, Romos ar Madrido darbininkų ir daug didesnio skaičiaus Kauno darbininkų. Tad daugelis lietuvių darbininkų, ypačiai naudodamiesi J. A. V. labai paplitusia kilnojamojo ir nekilnojamojo turto įsigijimo sistema išsimokėtinai, ilgainiui apsirūpina visokia „properte" (nuosavybe, angl. property) — lot'ais, namais, karais — automobiliais (dažnai Fordo fabriko, nors Amerikoje „fordas ne automobilis"), radio, gramofonais ir t. t. Tačiau ekonominė darbininkų būklė nėra čia tikra, pareidama ne tik nuo bendrų ekonominių ir visuomeninių sąlygų (kas keleri metai pasikartoja pramonės kriziai ar bent slogučiai), bet ir nuo politinių (prezidento rinkimai).

Didelio darbo įtempimas (sweating system— įprakaitinimo sistema), savitarpio konkurencija ir ateities netikrumas, pagaliau ateivio energija ir sustiprėjęs sumanumas apsipratus svetimoj šalyj daugelį lietuvių ištraukė iš darbininkų tarpo. Vieni, ypačiai amatininkai, virto savo dirbtuvių ir dirbtuvėlių (siuvyklų ir kt.) „bosais" (šeimininkais, angl. boss), kiti ėmėsi kitokių biznių (verslų, angl. business). Bene pirmi biznieriai, sekdami lenkų ir žydų pavyzdžiu, radosi smuklininkai-karčiamininkai, ilgainiui saliūninkais virtę (angl. saloon — salė). Dar 1892 Pennsylvanijoj, kur bene ankščiausiai ir labiausiai jie buvo prigiję, 120 lietuvių teko 1 lietuviška karčiama, o 1914 Šenandorio mieste 9.000 lietuvių turėjo 200 savų biznierių, kurių 120 buvo saliūninkai, vadinasi, 75 lietuviams 1 savas saliūnas. 1916 J. A. V. lietuviškų saliūnų būta 2.500 (greta su 3.000 krautuvių, „Vienybės" metraštis 1926 metams, 63 psl.), o 1918, pasak kun. dr. V. Bartuškos (Les Lithuaniens d'Amerique, 13 p.), tik Pennsylvanijoj apie 645 lietuviai saliūninkai. Saliūninkai per keliasdešimt metų vaidino mūsų išeiviuose didelį vaidmenį, ne tik turėdami daugiau ar mažiau mūsų žmonių pasitikėjimo ir kiti tuo piktai naudodamiesi, bet ir padėdami jiems spręsti ne tik privatinius, bet ir viešuosius reikalus, įtaisydami sales — svetaines kuopų ir draugijų susirinkimams, prakalboms, vaidinimams, dainų chorams; tai buvo saliūnų gadynė. Prof. P. Būčio apskaitymu (Gineitis, 258 psl., ir Vaižganto raštų XVII, 181 psl.), tik vienos prieškarinės Chicagos lietuviai (kokie 50.000) per metus 500 saliūnų ir kitur pragerdavo apie 5 milijonus dolerių. Jei saliūnas neduodavo bent 4.000 dolerių pelno, šeimininkas smuko ir saliūną uždarydavo (Vaižgantas, 181 psl.). 1920 I 16 ėmė veikti prohibicijos (priverstinės blaivybės) įstatymas, kuriuo saliūnai buvo likviduoti. Saliūninkai gavo virsti užeigos vietų, restoranų, bufetų, valgyklų ir „lenčruimių" (angl. lunch room), bolinių ir „pulruimių" (biliardo, angl. pool — room), viešbučių, svetainių laikytojais arba kitu kuo verstis, kai kas turi santykių su slaptai gaminamu „munšeinu" (degtinė, angl. moonshine — mėnulio šviesa) ir „butlegeriais" (degtinės kontrabandistais, angl. bootlager). Netrūksta lietuviškų „bučernių" (mėsinių, angl. butcher shop), „grosernių" (valgomųjų daiktų krautuvių, angl. grocery — kolonialinių prekių pardavimas), „bekernių" (kepyklų, angl. bakery) ir visokių „storų" (sankrovų, angl. store), kuriose aprūpinami savi „kostiumeriai" (pirkėjai, angl. customers). Kiekviena lietuvių kolonija turi savų karstadirbių graborių (angl. undertaker), balzamuotojų, kitaip dar laidotuvių (šermenų) direktorių (angl. funeral director). Visur darbuojasi „inšiurensų" (apdraudimo, angl. insurance) bendrovių agentai, tarpininkai parduodant ir perkant nekilnojamąjį turtą (real estate), „morgičių" agentai (paskolos turtą užstatant, angl. mort-

gage — ipoteka). Kiti verčiasi, laikydami automobiliams (lietuvių iš pradžių ormabiliais, dabar karais vadinamiems) garažus, stotis. „Plumberiai" (angl. plumber) taiso vandentiekio vamzdžius. Kontraktoriai stato namus, bažnyčias, svetaines. Įsisteigia statymo (budavojimo), paskolų ir kitokių akcinių bendrovių (šerai ir šerininkai, angl. share — akcija). 1901 Philadelphijoje įsist. Lietuvių Paskolos ir Budavojimo Bendrovė per 30 metų padėjo apie 1.000 lietuvių šeimynų įsigyti sau namus, o jos turtas pranešė 1 milijoną dolerių. Labiau patikimi asmenys, daugelis saliūninninkų, redakcijų ir šiaip kas, tarpininkauja laiškus rašant ir siunčiant pinigus į Lietuvą, laivakortes parūpina, atstovaudami kuriai laivų linijai; kiti užauga bankininkais (bene pirmasis Ant. Pajaujis Freelande, populiarūs A. Olševskis, J. Tananevičia Chicagoje, P. Obiecūnas Pittsburghe ir kt., dabar brolių Brenzų Metropolitan State Bank ir lyg Olševskio banko įpėd. J. Eliošiaus ir kitų Universal State Bank Chicagoje, K. Kazemėkas Waterburyje ir kt.). Savi „barbieriai" — barzdaskučiai (kirpėjai, angl. barber) lietuvius kerpa, savi fotografai (garsusis V. J. Stankūnas chicagiškis su savo įžymybių galerija) jų nuotraukas daro. Pamažu atsiranda savų „norsių" (slaugytojų, angl. nurse), dantistų, vaistininkų, gydytojų, advokatų, inžinierių, chemikų ir kitokių profesionalų, jų „ofisų" (angl. office — raštinė), laboratorijų ir t. t. Kai kas veržiasi į politikus, versdamasis amerikiečių partijų kova dėl valdžios; kitam ir „graftas" (kyšis, angl. graft) prikišamas, net „gengsteriu" (gaujininku, angl. gang — gauja — gengė) prasivardžiuojama. Kiekvienas stengiasi išsilaikyti sunkiose rungtynėse ir šiaip ar taip apsirūpina lotais, butnamiais. baldais ir gyvenimo patogumais, ypačiai viliojamas išsimokėjimo sąlygomis. Dar 1915 Račkausko surinktomis žiniomis, 103 miestų ir miestelių, tad ne visų lietuvių gyvenamųjų vietų pusketvirto tūkstančio mūsiškių (3.668) turėjo nekilnojamosios nuosavybės daugiau kaip 8 mil. dolerių (8.353.300) sumai, neskaitant bažnyčių ir draugijų nuosavybės; 106 vietų 1248 biznieriai turėjo biznius bent 4 mil. dolerių vertės (4.089.700), tad drauge apie 12½ mil. dol. Mūsų metu teks gal keliskart ši suma padaugint. Pasak Gineičio (287 psl.), nors daugeliui lietuvių pavyko susikrauti 50.000 — 100.000 dolerių ir kartais daugiau, bet didesnėms sumoms sukrauti jiems trūksta gabumų. 1918 pasak Bartuškos (13 psl.), Brooklyno, Newarko, Bostono, Waterbury, Baltimorės ir Clevelando lietuviai daugiausia buvę biznieriai, Shenandoah, Mount, Carmely, Pittstone, Chicagoj, Waterburyj

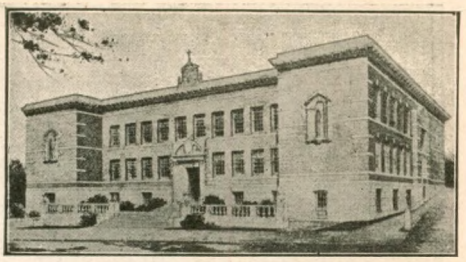

Šv. Juozapo lietuvių parapijos mokykla
Waterbury, Conn.

nurungę žydus. Tačiau biznierių, kaip lygiai ir darbininkų, būklė pareina ne tik nuo atskiro asmens darbštumo ir apsukrumo bet ypačiai nuo bendrų visuomeninių bei ekonominių J. A. V. gyvenimo sąlygų. Kiekvienas krizis skaudžiai paliečia visas lietuvių visuomenės grupes ir nemažai ima iš jų aukų. Bankininkai ne kartą bankrutuoja, lotų ir butnamių savininkai nustoja ne tik savo sklypų ir namų, bet ir įdėtų pinigų, taupmenos bankuose pražudomos ar tiesiog nedarbo metu pravalgomos. Daug kas susmunka įvairiose spekuliacijose, kurios įtraukia daugybę žmonių, ne tik biznierių, bet ir profesionalų, kunigų, darbininkų. Kiekvienas krachas daro nuostolių tūkstančiams. Lietuvių nuostoliai 1922 kracho metu apskaitomi 10 milijonų dolerių (90% svetimuose ir 10% lietuvių bizniuose — „Naujienų" metr. 1923 m., 4 psl.). Daugybę nuostolių A. lietuviai turėjo įdėję pinigus į bendroves Lietuvai skiriamas ir 1922 vokiečių markei kritus bei Lietuvai perėjus prie litų. Kas išlaiko, vėl atgyja.

5. Kultūrinė būklė. J. A. V. valdžios statistika rodo 1899 — 1914 atvykstančių į Ameriką lietuvių 53% beraščių (tiksliau teparodo 1908 — 1914: 45% vyrų beraščių ir 59% moterų beraščių), arba 1899 — 1907 apie 56½% ir 1908 — 1914 apie 50% (nustatyta iš Račkausko duomenų, 127—128 psl.), vadinasi, tuo laiku, kai išeiviai ėjo jau iš ėmusios busti ir šviestis Lietuvos sodžiaus visuomenės. Beraščių % turėjo būt kur kas didesnis (1890 — 1898 60%, 1881 — 1889 65%, 1872 — 1880 70%, 1864 — 1871 75%?) tarp senųjų išeivių, kurie buvo kilę iš tebemiegančio sodžiaus ir ypačiai iš jo vargingiausių, tamsiausių sluoksnių, kurių nesiekė nei caristinė mokykla, nei „Aušros" ar „Apžvalgos" ir „Ūkininko" spinduliai. *Lietuviai atsiskiria nuo lenkų.* 60-ųjų, 70-ųjų ir net 80-ųjų metų ateiviai, daugiausia Pennsylvanijoje paplitę, žinojo paprastai esą katalikai, atvykę betgi iš „Polsčiaus" (suvalkiečiai tikrai tebebuvo dar „Lenkų karalystės" žmonės) ir svetur

Parapinės lietuvių mokyklos klasė
Waterbury, Conn.

su katalikais „paliokais" sueidavo lengviau negu su kitais, vedė lenkes, steigė bendras draugijas (šv. Vaitiekaus, šv. Jurgio, Jogailos ir kitas, kartais rodančias tikslą, „kad narodas lietuviškas ir lenkiškas galėtų susirišt mazgu broliškos vienybės"), kūrė lenkiškai lietuviškas parapijas su bendrais kunigais lenkais arba lietuviais (kartais iš šalies teatsilankančiais), statė „polckas" bažnyčias ir oficialiai rašė jas „polish", kai kada „lithuanian — polish", nors kartais parapijoje lenkų bemaž visai nebuvo (seniausiose lietuvių kolonijose: Shamokine, Shenandoah'ry, Hazletone, Plymouthe ir kt.). Dargi pirmutinė tikrai lietuviška bažnyčia, lietuvių lėšomis pastatyta ir pirmojo lietuvio kunigo And. Strupinsko aprūpinama, 1874 Shenandoah'rio šv. Kazimiero medinė koplytėlė buvo „polish" „užrekorduota" (angl. record — dokumentas, raštas). Tamsūs girtuokliai ir peštukai mozūrai ir galicijiečiai ir pucai — poznaniečiai savo nekultūringumu stelbte stelbė mūsų mainierius, kurių silpnabūdžiai laikėsi prie jų ir sekė jų įpročiais, bet tvirtesnieji ne tik vengė jų ir priešinosi, bet ir stengėsi savo neramiais bendrininkais nusikratyti. Trūkstant gerų vadovų, nesusivaikant dar svetimo krašto tvarkoje, dargi gerai nemokant oficialinės kalbos, o ypačiai turint reikalo su griežtu ir gudriu agresingumu, lietuvių skyrimasis nuo lenkų ėjo ilgu, sunkiu ir audringu keliu. 1874 Shamokine lenkai daužo kun. lietuviui P. Končiui visus langus klebonijoj. 1876 lenkai ten išdaužo langus ir senukui kun. Juoz. Juškevičiui. 1877 Shenandoah lietuviai neįsileidžia į bažnyčią nemokančio lietuviškai kunigo, kurio pašauktųjų policininkų apkulti, uždaryti kalėjime (per 100 žm.), gauna dar sumokėti kelis tūkstančius dolerių. 1889 Plymouthe lenkai neįsileidžia kunigo lietuvio, net vyskupui grasydami nušausią šautuvus atstatę. 1892 Hazletone jie lazdomis ir akmenimis puola lietuvius, bet šie nesileidžia provokuojami. 1894 Freelande jie muša kunigą ir puola policiją ir t. t. Didžiausią įspūdį lietuviams padaro 1890 Shenandoah'rio įvykis, kai lenkai, Mart. Vilčevskio vedami, iškasa iš bendrų kapinių Jono Kudirkos dukryčių Elziutės ir Magdutės karstelius ir kuolais sudaužę išmeta juos už tvoros (iš Jr. Jono ir A. Miluko kronikų). Ilgai betgi, lenkų agresingumo veikiami, lietuviai nepajėgia skyrium susiorganizuoti. 1884 J. A. V. buvo 7 lietuviai kunigai, kurie visi turėjo dirbti svetimose parapijose (Milukas, 77 psl.), iš šalies tik kiek beaprūpindami dalį lietuvių.

Pirmieji raštai. Dar 1874 Shamokine gyvenęs buvęs kaimo mokytojas, lietuviškai pramokęs lenkas Mikas Tvarauckas rengėsi leisti „Lietuwiszką Gazietą", bet gavęs tik kelis prenumeratorius, pasitenkino keliolika lankų nebaigto lietuviško ir lenkiško žodyno (Milukas, 22 psl., bet Jr. Jonas, Suskaita, 1900, 5 psl. žodynui ir laikraščiui rodo 1879) ir tik 1879 New Yorke šio laikraščio išleido ar 16 numerių. Vienuolio (prancūzkono) Augustino Zeytzo (Zaico, Zuikio?) remiamas ne tik tikybiniais raštais, bet ir tokiais kaip „Keli žodžiai apie tavorčistes" (draugijas), Tvarauckas ilgesnius raštus, „šliubo Jadvygos su Jagėla" ir „sulančijimo Lietuvos su Lenkais" kryptimi pats rašė, bet gavo tik 32 prenumeratorius ir po 6 mėn. nustojo leidęs: „norėjau prieš svietą parodyti, jog yra lietuviška tauta, bet lietuviai atšalę miega, eina į karčiamas ar kortas muša".

Berods, brolis Augustinas ir lenkams kai kada ten sudroždavo: „neleisime, kad žmonės mūsų būtų lenkų persekiojami, gana, iki šiolaik kas buvo lietuviška, tai viskas paniekinta". Brolis Augustinas išleido 1880 (Chicagoje) pirmą Amerikoj išspausdintą lietuvišką knygą, iš lenkų kalbos savo „piardetą" „Historyią septiniu mokitoiu" (138 psl.), ir tais pat metais Tvarauckas „Praractwas Michaldos karalienes iš Sabbos (New Yorke), 1883 „Istoriję Ali - Babos ir kiaturesdiaszimczio razbajniku" (ten pat) ir „Morfeuszą, išguldytoją sapnu" (ten pat), 1884 (tikriau 1883) „Pakalnę Juozapato arba sudą paskutinį" (ten pat), vis vertimus iš lenkų kalbos. 1884 į Ameriką atvyko buvęs „Aušros" redaktorius Jonas Šliūpas ir, kiek apsidairęs, iš pradžių redagavo (1884 — 1885) naują Tvaraucko savaitraštį „Uniją" (New Yorke), o paskui, Tvarauckui nebeįtikęs, nuo 1885 iki pradžios 1889 ten pat (nuo 1888 Shenandoah'ry) „Lietuwiszkąjį Balsą", kuris gavo gerokai raštų iš Lietuvos inteligentų, bet redaktoriaus nustatytos krypties laisvumu ir griežtumu nelabai teveikė konservatyviuosius išeivių sluoksnius. Jie labiau palaikė 1886 Juozo Paukščio (1861 — 1906) ir kitų Plymouthe įsteigtąjį savaitraštį „Vienybę Lietuvninkų", kurią 1886 — 1888 redagavo vargamistra D. T. Bačkauskas - Tamašauskas (m. 1909), vėliau atsitraukęs ir labiausiai atsilikusiuose lietuvių sluoksniuose pagarsėjęs 1888 Mahanoy City įsteigtuoju savaitraščiu (nuo 1896 pusiausavaitraščiu) „Saule" ir jos „Taradaikos" storžievišku sąmojum („Saulė" ligi šiol teberašo sz, cz, nors jau w neberašo ir kalbą gerokai pagerino). Ginčai laikraščiuose, susirinkimuose, privačiuose pasikalbėjimuose buvo ne tik smarkūs ir triukšmingi, bet ne kartą tiesiog karčiamiški, ypač kad dažnai karčiamose įvykdavo ir iš ten laikraščius pasiekdavo. D. T. Bačkauską kun. A. Milukas laiko (175 psl.) „Amerikos lietuvių laikraštijos chamizmų jei ne tėvu, tai tikrai krikštatėviu".

80 — 90-tieji metai. Šitokiomis sąlygomis vis dėlto, kad ir sunkiai, kūrėsi lietuviškos parapijos (1885 Pittstone, 1886 Mahanoy City, 1887 Hazletone ir Freelande drauge su lenkais) ir šiaip 1888 12 lietuvių ar lietuviškai mokančių kunigų rūpinosi lietuvių dvasios reikalais, buvo steigiamos susišelpimo draugijos (1888 15 vietų buvo 18 draugijų, tarp jų Shenandoah'ry 4), 1886 net Susivienijimas Lietuvių Amerikoje ne tik pomirtinėms ir pašalpoms ligoniams savo nariams teikti, bet ir lietuviams šviesti raštais, paskaitomis ir t. t. 1887 Shenandoah'ry susidarė pirmasis lietuvių orkestras, „kapelija" (First Lithuanian

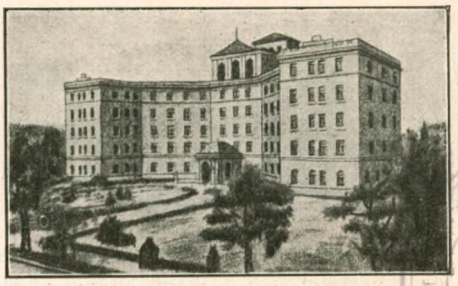

Šv. Kryžiaus lietuvių ligoninė
Chicago, Ill.

Band), kuris paveržė pirmą vietą iš airių ir vokiečių ir t. t. Aplink J. Šliūpą, kuris jau tuo laiku pagarsėjo savo prakalbomis, ėmė spiestis radikalesnių gaivalų, bet jis pats, sunkiai su šeima besiversdamas, 1889 — 1891 nebegalėjo visuomeniškai daug dirbti, eidamas Baltimorėje gydytojo mokslus; tik ir ten 1889 įkūrė Lietuvių Mokslo Draugystę (6 kuopos), kuri 1890 išleido jo Lietuviškuosius rasztus ir rasztininkus (Tilžėje, VI + 234 psl.), 1892 — 1893 (Tilžėje) spausdino Šliūpo redaguojamą mėnesinę literatūros ir mokslo „Apszvietą". 1889 į Ameriką atvykęs, Šliūpo paragintas, kun. Aleksandras Burba (1856 — 1898) Plymouthe sukūrė grynai lietuvišką parapiją (ten 1889 XII 31 pirmutinis lietuvių vaidinimas Amerikoje — A. Turskio „Be sumnenės"), pats radęs dar 4 grynai lietuviškas parapijas: Baltimorėje, Brooklyne, Mahanoy City ir Pittstone. Kunigo Burbos paveiktas, J. Paukštis 1890 — 1892 prisiėmė „Vienybės Lietuvninkų" redaktorium J. Šliūpo šalininką J. Andziulaitį, kuris ėmė gryninti laikraščio rašybą ir kalbą, nes ši prieš tai J. Paukščio leidiniuose mažai tesiskyrė nuo „Saulės" ir šiaip buvo kupina lenkiškų barbarizmų; bendradarbiavo taip pat jame kun. Burba ir J. Šliūpas. Nors jiedviem vėliau persiskyrus (dėl Šliūpo radikalizmo, vargiai besuderinamo su katalikiškais kun. Burbos ir kitų įsitikinimais — susidaro dvi grupės, viena „šliuptarniais", kita „kryžiokais" šaukiama), ir Andziulaitis gavo iš laikraščio pasitraukti, bet ir kiti redaktoriai labiau ar mažiau laikėsi tautinės krypties.

Ne tik spauda (1892 įsikūrė dar „Garsas", „Lietuva", vėliau dar kiti), bet ypačiai Susivienijimas Lietuvių Amerikoje, kuriam 1890 — 1893 vadovauja kun. Burba, 1894 — 1898 kun. J. Žilinskas, 1896 — 1902 turis mėnesinį organą „Tėvynę", šiaip visokios draugijos, susirinkimai vis labiau veikė lietuvių visuomenę, kėlė jų tautinę sąmonę ir iš viso ją kultūrino. 1890 priskaitoma jau apie 30 draugijų. 1890 rugp. 31

Lietuvių bernaičių kolegija
Marian Hilis. Hinsdale, Ill.

d. Lietuvių Mokslo Draugystės sumanymu Baltimorėj įst. pirmoji lietuvių teatro trupė; įsirašė 13 asmenų. 1892 Chicagoj Jono Griniaus suorganizuojama Liet. Teatrališka draugystė, kuri suvaidina pirmą didesnę lietuvių dramą „Kova po Grunvaldu". 1894 — 1899 New Yorke — Broklyne veikia žemaičio L. Eremino įkurta Lietuvių Mildos Giedorių Draugystė (Eremino sūnūs Orpheus, Apollo ir Arion, duktė Euridika). 1894 yra 15 lietuviškų bažnyčių, eina 5 laikraščiai, veikia apie 200 draugijų su 90.000 dol. suma, S. L. A. turi apie 1000 narių. 1896 8 laikraščiai. 1896 kuriama Tėvynės Mylėtojų Draugystė lietuviškiems raštams leisti (1900 26 kuopos, 859 nariai); ji per 35 metus išleido apie 40 knygų. SLA, „Vienybė Lietuvninkų" (Dr. J. Šliūpo Lietuvių tautos istorija, 3 t. ir kt.), „Lietuva" (vpačiai Adomaičio-Šerno pozityvistinės krypties mokslo populiarizacijos nuo 1896), „Katalikas" nuo 1899 ir kiti laikraščiai, organizacijos per keliasdešimt metų išleido nemaža įvairių knygų ir knygelių, tarp jų Daukanto istoriją ir t. t.; pasak Jr. Jono, 1885—1900 Amerikoje išspausdinta 174 knygos. Knygų leidimu ypač daug rūpinosi kun. J. Žilius-Žilinskas (prieš 1900, gyv. 1870—1932) ir kun. J. Milukas (ypačiai 1897—1915). 1897 9 laikraščiai; 1897 40 lietuviškų parapijų; 1899 12 laikraščių. Kaimietiškas stačiokiškumas, dar Duonelaičio kaime pateisintas, bet miesteliuose sumiesčionėjęs ir pavirtęs storžieviškumu, A. lietuviuose kad ir reiškėsi silpniau negu kai kurių kitų tautų ateiviuose (ypač lenkuose), vis dėlto, ypač Pennsylvanijoje, tebebuvo dar jaučiamas. Krikštynos, vestuvės, laidotuvės, vakaruškos, ilgainiui baliais virstančios, piknikai (gužynės, gegužinės, angl. picnic), žinoma, ir paprastos sueigos karčiamose — girtos, tad ir triukšmingos; palyg. Jr. Jono Lietuviai Amerikoj (1899, 160—165 psl.) arba S. E. Vitaičio „Gyvenimo dumble", „apysaka iš realio Amerikos lietuvių gyvenimo" (Brooklyn, N. Y. 1924—1925, 1—364 psl.). Tačiau draugijų, parapijų susirinkimai (mitingai, angl. meeting), Susivienijimo ir šiaip didžiųjų organizacijų seimai, prakalbos, „benų" (anglų band-kapelija, orkestras) ir kitoki koncertai, dainos, vaidinimai, kunigų ir kitų veikėjų (toli gražu ne visi jie ėjo visuomenei sektinu pavyzdžiu) raginimai dar 90 metais kiek sušvelnino A. lietuvių papročius ir išplėtė jų akiratį.

Ginčai, kad ir dažnai šiurkštoki, vertė gilinti savo pažiūras, savarankiškiau nusistatyti. Visuomeninis J. Šliūpo radikalizmas, reiškiąsis prakalbose, straipsniuose ir knygelėse (1885 Išganymas vargdienio, New York, 1895 Tikyba ar mokslas, Bitėnuose, 1897 Lietuvystės praeitė, dabartis ir ateitis, Baltimorėj), jo ir kitų redag. 1894—1896 „Nauja Gadynė" (Mount Carmel-Shenandoah-Scranton), 1896—1898 „Kardas" (Baltimore), 1898—1899 „Nauja Draugija" (Baltimore) skynė kelią laisvamaniškai liberališkam ir socialistiškam judėjimui. Tautinės ir tikybinės linkmės veikėjai (kun. A. Burba, kun. J. Žilinskas, kun. A. Milukas ir kt.) leido Vaplerio Bažnyčios istoriją (1892), lietuvių klasikus (Duonelaitį, Daukantą, Valančių, Ivinskį, Lietuviškus dainius pradžios XIX šimtmečio), Jr. Jono vertimus iš A. Mickevičiaus (1899), jo Lietuviškus dainius pradžios XIX šimtmečio (1899), jo Suskaitą arba statistiką visų lietuviškų knygų atspaustų Amerikoj (Plymouth, 1900), A. Miluko Lietuvišką albumą (1898—1900) ir to pat trimėnesinę „Dirvą" (1898—1902) su dr. Basanvičiaus studijomis ir pasakomis, Davainiaus-Silvestraičio Medegą Daukanto biografijai, P. Vileišio fiziką ir t. t. Pasirodo J. Šliūpo (1899) Lietuvių protėviai Mažojoje Azijoje, bet sudegė jo (1900) Latvių tauta kitą kartą ir šiandien. Tarp atsilikusiųjų lietuvių plinta, be M. Tvarauckо, dar A. Turskio (1888 Rinaldo Rinaldini, 1889 Boleslovas ir t. t.) ir ypač D. T. Bačkausko vertimai iš lenkų kalbos, dažniausiai iš „įomarkinės rašliavos", pusiau lenkišku žargonu parašyti (1892 Nevalioje pas maurus, 1893 Tūkstantis naktų ir viena, 1894 Morališką kabala, 1895 Išguldymas sapnų, 1896 Velniškas malūnas ant kalno viedninio, 1898 Lietuviškas pasakorius, 1899 Pleperis naminis ir pan.). Šitoki leidiniai, labiausiai bačkauckiniai, gavo Lietuvoje paniekinamai, bet per plačiai taikomą „amerikoniškos literatūros", „amerikoniškos kalbos" vardą, nors drauge su jais, tik kitų leidėjų, toje pat Amerikoje leidžiami Basanavičiaus, Kudirkos, Žemaitės ir kitų raštai—lietuvių literatūros puošmens. A. lietuviai patys ėmė, pasak Gineičio (283 psl.), gaivališkai šviestis angliškose vakarinėse suaugusiems mokyklose, kai kur iš lietuvių mokytojų jose, vieni iš kitų, iš spaudos, iš prakalbų. Savo vaikus leido į nemokamas viešąsias mokyklas (public school) arba į nebrangias katalikiškas airių mokyklas „pas seseris" (vienuoles), bet ir vienose ir kitose vaikai teišmokdavo anglų kalbos, savo kalbos ten nė negirdėdami.

Lietuvių veikėjai, pradedant nuo J. Šliūpo, ypačiai kunigai (bemaž kiekviename Susivienijimo seime) ragino steigti savo parapines mokyklas, bet 90 metais kelios tebuvo įsteigtos (1888 Mahanoy City, 1892 Shenandoah'ry ir Pittstone, 1894 Mount Carmely, 1895 Chicagoje, 1896 Shamokine ir t. t.); jos tebuvo įrengtos pobažnytiniuose rūsiuose, mokė paprastai vargamistros ir dūdoriai. Pramokiusius čia kiek skaityti rašyti ir tikybos tiesų, po metų arba dvejų metų mokslo tėvai siuntė į viešąsias mokyklas. Kur ir „sklepinių" mokyklų nebuvo, kunigai, padedami vargamistrų ar gerai mokančių katekizmą kelių suaugusių merginų, sekmadieniais (sunday school) mokė vaikus poterių ir šiaip tikybos (Jr. Jonas, 168—169 psl.).

Tautiškai liberališkos ir radikališkai socialistiškos grupės. Nuolat brendęs priešingumas tarp tautiškai katalikiškosios ir tautiškai radikališkosios A. lietuvių visuomenės 1901 pasireiškė griežtu jau 15 metų išgyvenusio Susivienijimo Lietuvių Amerikoje skilimu Wilkes Barre seime dviem paraleliškom organizacijom: Susivienijimu Lietuvių Amerikoje ir Susivienijimu Lietuvių Rymo Katalikų Amerikoje. Pirmojo Susivienijimo ir tolesnis gyvavimas nėra ramus, besivaržant jame dviem srovėm, tautininkų ir socialistų, o vėliau besigrumiant dar su komunistais, ir svyruoja taip pat dėl ekonominių krizių, savo tvarkos keitimo, kliūčių SLA įregistruojant atskirose valstybėse ir kt.: 1901 616 narių (o 784 perėjo į SLRKA), 1911 10.224, 1912 4.917 (šis skaičius ištais. iš Susivienijimo Lietuvių Amerikoje istorijos, 422 psl.), 1929 20.289, 1930 17.876 (išstojo komunistų paveiktos grupės, kurios 1931 įst. Lietuvių Darbininkų Susivienijimą, apie 2.000 narių), 1931 16.530 (dėl krizio), drauge su įrašytais vaikais 18.281. 1901 seime atstovauta tik 16 kuopų, 1912 buvo 178, 1915 252, 1931 374. Turto apie 1½ milijono dolerių. Centras New Yorke. Veikimu ypač pasireiškė šie SLA veikėjai: T. Astramskas, M, J. Damijonaitis, P. Mikolainis, Pr. Živatas-Živatkauskas, St. Gegužis (1916—1932 prezidentas), A. B. Strimaitis, Petrė Jurgeliūtė (1920—1932 sekretorė), S. E. Vitaitis (dabart. „Tėvynės" red.) ir kiti. 1908 SLA atnaujina „Tėvynę". SLA išleido, be kitų raštų, plačią T. Astramsko ir kitų sustatytą Susivienijimo Lietuvių Amerikoje istoriją (New Yorke, 1916, 547 psl.), o F. Kibortas „Tėvynės" redaktoriaus (1911—1919) V. K. Račkausko (literatūroje žinomo K. Vairo vardu, „Hiavathos" ir kt. vertėjo) Ameriką (New Yorke, 1915, 288 psl.), plačią Amerikos krašto ir Amerikos

Lietuvių bernaičių kolegija
Mariampolis — Thompson, Conn.

lietuvių gyvenimo apžvalgą. SLA artima Tėvynės Mylėtojų Draugija, beleisdama raštus, parūpino Lietuvai V. Kudirkos (6 t. 1910, J. Gabrio-Paršaičio suredaguotus), Strazdo (1914), Jono Jonilos (kun. J. Žilinsko, 3 t., 1914) raštų rinkinius, platesnę kultūros istoriją (1917, 3 t.), mokslo populiarizaciją; 1909 turi 50 kuopų (1.059 narius), 1917 128 kuopas (4.000 narių), 1918 107 kuopas (4.226 n.). „Vienybė Lietuvninkų" (1907 iš Plymoutho persikėlė į Brooklyną, 1920 perėjo į bendrovės rankas, 1921 paversta „Vienybe", leidžiama dukart savaitėje, 1923 kas antra diena), be ko kita, leidžia J. Šliūpo Lietuvos istoriją: Lietuvių tauta senovėje ir šiądien (Plymouth, 1904 — 1905, 2 t., 462 ir 563 psl.), o trečią tomą (Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje 1569—1795, Chicago, 1909, 552 psl.) išleido Chicagos A. Olševskio „Lietuva" (1917 perėjo į kitas rankas, 1918 virto dienraščiu, 1920 sustojo ėjusi; 1895—1917 red. J. Šerno-Adomaičio, 1859—1922), kuri išleido dar dr. J. Basanavičiaus Pasakas (1903—1905), A. Lalio žodynus (1902) ir kt. ir ypačiai daug paskelbė paties Šerno mokslo populiarizacijų (ž. Adomaitis) ir šiaip išleido 128 knygas. Buvęs chicagiškės „Lietuvos" redakcijos bendradarbis K. Gineitis, atsidūręs Lietuvoje, 1925 Kaune išleido plačią apžvalgą „Amerika ir Amerikos lietuviai" (su 167 paveikslais, 325 psl.). 1900 J. Šliūpo įkurtas Lietuvių Laisvamanių Susivienijimas (LLS), kuris betgi po kelerių metų sunyko; be paties J. Šliūpo ir Vl. Dembskio (1831—1913, Iš ko kyla melai, 1899; Ar vysk. Valančius nebuvo viliugiu lietuvystės, 1901, Dvyniai vagių, 1902, ir kt.) raštų, ši srovė ypačiai reiškėsi V. K. Račkausko red. mėnesinėje „Laisvoje Mintyje" (Scrantone, 1910—1913), iš dalies Kl. Jurgelionio Chicagoj 1914—1915 red. „Jaunojoj Lietuvoj". Čia minėtinas dar J. Pronskus su „Arionų prisikėlimu" (išsp. 1930). J. Šliūpo ir J. O. Širvydo (1903—1905 ir 1907—1916 red. „Vienybę Lietuvninkų") pastangomis 1905 įsikuria Lietuvių Socialistų Partija Amerikoje (1907 Lietuvių Socialistų Sąjunga—LSS), kuri 1905—1918 Phila-

Pirmas Amerikos lietuvių laikraštininkų suvažiavimas 1910
(Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai")

delphijoj leidžia savaitraštį „Kovą" (1907—9 ir 1918 red. J. Baltrušaitis) ir yra išleidusi keliasdešimt agitacinių knygelių. Atvykus iš Lietuvos 1905—1906 veikėjams, Šliūpas ir Širvydas atsitraukia prie tautininkų radikalų. Atskiros bendrovės leidžia socialistinės srovės laikraščius: 1905 South Bostone savaitraštį „Keleivį" su populiariu „Pasikalbėjimu Maikio su tėvu" (ligi šių dienų red. S. Michelsonas), 1908—1909 Minersvilėje „Pirmyn" (red. A. Montvidas — „A. Antonov"), 1911 Bostone savaitraštį „Laisvę" (ilgainiui persikėlusią į Brooklyną ir ėmusią eiti dažniau, 1919 virtusią komunistinės srovės dienraščiu), 1914 Chicagoje savaitraštį „Naujienas", greit virtusias „pirmu ir didžiausiu lietuvių dienraščiu Amerikoje" (nuo pat pradžios ligi šių dienų red. P. Grigaitis). Prieš karą socialistų ir radikaliųjų tautininkų grupėse populiarūs poetai, dramų rašytojai ir t. t.: Br. Vargšas-Laucevičius (m. 1916-III 31), J. Viskoška ir kt. D. karo metu, ypačiai 1916—1917 veikiant V. Kapsukui, LSS vis labiau ėmė krypti į bolševikų pusę; 1919 rugsėjo mėn. susiorganizavus Amerikos komunistų partijai, jos eilėse radosi Lietuvių Komunistų Sąjunga (P. Bimba ir kt. veikėjai). Komunistai turi du bendrovių leidžiamus dienraščius, Brooklyno „Laisvę" ir Chicagos „Vilnį" (įst. 1920, iš pradžios savaitraštis); geriausia plunksna Alb. Vabalo (L. Prūseika). Jie leidžia taip pat tos pat srovės knygų ir knygelių. Socialistai liko su bendrovių leidžiamais ir socialistų redaguojamais Chicagos dienr. „Naujienomis" ir Bostono savaitr. „Keleiviu". Atšokę nuo socialistų tautininkai (SLA tebėra vieni ir kiti) 1914 susimetė į Amerikos Lietuvių Tautiškąją Partiją, 1916 pasivadinusią Amerikos Lietuvių Tautine Sandara, kurioje radosi J. Šliūpas, J. O. Širvydas, V. K. Račkauskas, A. B. Strimaitis, Pr. Živatas, St. Gegužis, S. E. Vitaitis, dar B. K. Balevičius-Balutis, dr. K. Drangelis, dr. A. J. Žymontas ir kt.; nuo 1918 ALTS iš pradžių South Bostone, paskui Chicagoje leidžia savaitraštį „Sandarą". 1914 Worcestery pasirodė M. Paltanavičiaus savaitraštis „Amerikos Lietuvis", kad ir perleistas vėliau kitiems, ligi šiol laikąsis tautinės liberalinės krypties. 1916 pradėjo eiti Clevelande tautinis savaitraštis „Dirva", kurį dabar redag. K. S. Karpius-Karpavičius, „Jūros mergos", „Vytauto Didžiojo" apysakų ir kitokių raštų autorius. „Dirva" ir ypačiai „Vienybė" (red. J. Valaitis) įtakoje 1926 XII 17 perversmo Lietuvoje ima kratytis politiniu „sandariečių" griežtumu ir artintis prie Lietuvos tautininkų ideologijos

D. L. K. Vytauto leibgvardija
(Chicagos lietuvių eisenos dalyviai bendroje 1910 VII 4 J. A. V. šventėje)

Katalikų visuomenės organizavimas. SLA skilus, Susivienijimas Lietuvių Rymo Katalikų Amerikoje (vėliau Lietuvių Romos Katalikų Susivienijimas Amerikoje) pradėjo darbą su 784 nariais, 1907 turėjo apie 4.000, 1915 10.000, 1931 siekia 20.000 narių 304 kuopose. Turto apie 1.200.000 dol. Centras Wilkes Barre, Pa. Pirmaisiais keleriais metais LRKSA naudojosi philadelphiškės „Žvaigždės" ir chicagiškio „Draugo" skiltimis, bet 1917 apsirūpino savu savaitraščiu „Garsu" (iš pradž. Brooklyne, paskui Wilkes Barre; 1917—1918 red. Jul. Kaupas, 1918—1926 Leon. Šimutis, dabar Mat. Zujus). Šis Susivienijimas pryšakyje turi dvasios vadą (kun. A. Miluką, kun. J. J. Jakaitį, kun. J. K. Miliauską ir kitus), prezidentu ligi 1910 paprastai buvo renkamas kunigas (1903—1908 kun. J. V. Kudirka), paskui pasaulietis (1914—1915 K. Krušinskas, ne kartą ir viceprezidentas, 1922—1926 J. Milius, 1926—1932 Petras P. Muliolis, ir kt.), 1926—1932 sekretorius J. B. Šaliūnas. Kun. A. Kaupo ir kun. A. Miluko sumanymu, 1906 Wilkes Barre įvyko pirmasis Amerikos lietuvių katalikų kongresas, kuriame įkurta Amerikos Lietuvių (Romos) Katalikų Federacija katalikų visuomenei organizuoti, katalikiškam darbui jungti ir stiprinti, ypačiai rūpintis jaunimo švietimu ir mokyklų

steigimu. Iš pradžių nedaug benuveikdama, net buvo apmirusi, bet 1913 Pittsburgho seime atgaivinta, ypačiai 1918—1931 kun. Ig. Albavičiaus chicagiškio vedama, ji virto A. lietuvių katalikiško veikimo centru. Dar 1899 įsisteigusios „Motinėlės" moksleiviams šelpti (1902 tokia pat tautinė „Aušra") darbą Federacija ne tik parėmė, bet ir sustiprino, surinkdama reikalingų lėšų „moksleivių vajais" (organizuota plačia rinkliava lenktyniuojant, angl. vie-kovoti, lenktyniuoti) ir kitokiomis priemonėmis ir iš surinktųjų sumų ligi 1932 suteikdama paskolų ir pašalpų 100 studentų ir studenčių (18 Amerikoje ir 82 Europoje), kurių ne vienas paskui buvo Lietuvoje ministeris, profesorius ar šiaip veikėjas. A. lietuvių studentija dar 1905 pasireiškė Valparaiso univ. (Indiana valst.), kai įsisteigė Literatiška Lietuvių Moksleivių Valparaiso Univ. Draugija, kuri 1906, B. K. Balučio vedama, išreikalavo, kad būtų dėstoma lietuvių kalba (1914 Valparaise 85 lietuviai), o 1907 leido hektografuotus „Jaunimo Sapnus". 1912 Chicagoje įvyko pirmas A. lietuvių moksleivių seimas, kuriame įkurtas Amerikos Lietuvių R. Katalikų Moksleivių Susivienijimas su (vėliau kun.) P. Lapeliu pryšakyje ir mėnesiniu „Moksleivio", vėliau „Giedros" (nebeinančiu) laikraščiu; 1915 buvo 13 kuopų (Valparaise, Orchard Lake, Brocktone, Chicagoj, Bostone, New Yorke ir kt.) ir daugiau kaip 200 narių (1918 30 kuopų ir 500 narių—Bartuška, 20 psl.); įvyko keli seimai. Pirmojo seimo mažuma pasitraukė ir glaudėsi prie radikalinės tautinės „Laisvosios Minties" su jos „Jaunimo Sapnų" skyrium, o vėliau ir savarankiškai juos leisdama, bet didžiojo karo metu pakriko. „Giedrininkai" katalikai, ilgainiui ir pakrikę, susiartino su lietuvių jaunimo vyčių organizacija. Tik atskirų miestų studentai ir toliau organizuojasi. Šiuo metu (1932) veikia šios (nesrovinės) A. lietuvių studentų draugijos: Lietuvių Studentų ir Alumnų (išėjusių universitetą) Kliūbas New Yorke, Lietuvių Studentų Kliūbas Pittsburghe, Lietuvių Kolegijos ir Profesionalų Draugija New Havene, Lietuvių Universitetinis Kliūbas Chicagoje 1913 Lawrence M. A. Norkūno sumanymu įvyko pirmas Lietuvių R. Katalikų Jaunuomenės Federacijos Lietuvos Vyčių (Lithuanian Knights) seimas, kuris nustatė naujos organizacijos krypti slaviškųjų sakalų pavyzdžiu. 1914 veikė 12 kuopų, turinčių apie 700 narių, 1915 30 kuopų (1.200 narių), 1917 89 kuopos (3.300 narių), 1918 dr. Bartuška rodo 15.000 narių (19 psl.), tik ilgainiui organizacija apsilpo, bet 1932 tebeturi per 100 kuopų, 1915 vyčiai ėmė leisti savo lig šiol tebeinantį dvisavaitinį „Vytį", kurio pirmas red. buvo A. M. Račkus, vėliau pasižym. numizmatas. Vyčių pavyzdžiu ir tautinis Susivienijimas Lietuvių Amerikoje nuo 1925 ėmė organizuoti lietuvių jaunimą, kurio 1932 turėjo 40 kuopų ir skyrių (apie 3.000 narių). Daugiausia betgi dėmesio organizuotoji A. lietuvių katalikų visuomenė kreipė į mokyklų steigimą, remdama jas plintančiu lietuviškųjų parapijų tinklu: 1907 41 par., 60 kunigų („Vienybės" metraštis 1920, 50 psl.), 1915 95 par. (Pennsylvanioj 29, Illinois 22, Massachusetts 12, New Yorke 8, Connecticut, Ohio ir New Jersey po 4, Wisconsin 3, Michigan 2, Indiana, Jowa, Kansas, Maryland, Missouri, Nebraska ir New Hampshire po 1), 116 kunigų (Amerikos lietuvių katalikų metr. 1916, 415—419 psl.) 1919 per 100 parapijų, apie 150 kunigų (kun. T. Ž i l i n s k a s, Amerikos Lietuva, 26 psl.), 1925 apie 120 par., apie 150 kun. (Gineitis, atvaizde prie 293 psl.). 1930 apie 150 par. ir apie 200 kunigų (skaičiai suvesti iš A. spaudos žinių). Kai kurios bažnyčios pigiai atsiėjo A. lietuviams, pvz., Baltimorėje arba Brooklyne (Apreiškimo bažnyčia), kur vokiečiams suanglėjus ir ėmus lankyti angliškas bažnyčias, dar prieš 1919 vyskupai atidavė jų bažnyčias lietuviams (T. Žilinskas, 24 psl.), tačiau per 120 bažnyčių teko lietuviams pasistatydinti savo lėšomis, kas, drauge su klebonijomis, mokyklomis ir t. t., atsiėjo ligi 30 milijonų („Vienybės" metr. 1926, 91 psl.), kitų manymu, net ligi 60 mil. dolerių (Gineitis, 276 psl.); užtrauktas tam paskolas parapijos moka per ištisų metų eilę. Pasak kun. T. Žilinsko, katalikiško susipratimo atžvilgiu A. lietuviai „stovi aukščiau už italus ir lenkus, bet žemiau už airius, kurie užima pirmąją vietą" (17 psl.). K. Pakštas primena, kad senesniesiems amerikiečiams, dažniausiai airių, vokiečių, anglų, prancūzų kilmės, parapijai įkurti ir bažnyčiai bei mokyklai laikyti užtenka 100 šeimynų, t. y. apie 500 žmonių. „Lietuviai šiuo atžvilgiu labiau atsilikę ir parapijai išlaikyti jiems reikia apie 200 šeimynų, apie 1000 žmonių. Tad kur nėra 1000 lietuvių katalikų, ten (paprastai) nesti ir lietuviškos parapijos" (41 psl.). Parapijų turtas, kaip ir kitų tautų, yra užrašytas vyskupų (dažniausiai airių) vardu, dėl ko tos tvarkos vengiantiems parapijiečiams kildavo nepasitenkinimo, ginčų ir net bylų, kaip antai, Scrantone, kur parapijos komitetas ilgai bylinėjosi su vyskupu. Šitoki ir kitoki nesusipratimai, iš šalies dar palaikomi laisvamanių ir griežtesniųjų tautininkų, vienur kitur duoda, Amerikos lenkų „nezależnikų" pavyzdžiu, Romos nepriklausomų (neprigulmingų), dar tautinėmis vadinamų, lietuviškų parapijų,

D. L. K. Vytautas ir jo kariai
(Chicagos lietuvių eisenos dalyviai bendroje 1910 VII 4 J. A. V. šventėje)

kurios pasikviečia sau reikalingų kunigų, Romos katalikų kunigų griežtai boikotuojamų. Pirmutinė nepriklausoma tautinė lietuvių parapija įkurta 1906 Scrantone su kun. S. Mickevičium pryšakyje; 1932 yra bene 6 parapijos (Chicagoj, Lawrence, Philadelphijoj, Pittsburghe, Scrantone, Westvillėj (veikliausias nepriklausomųjų vadas buvo kun. Gritėnas Serantone) South Bostone, Brucktone ir Montello, Mass., yra lietuvių metodistų žinyčios, vadinamųjų ministerių vedamos (Metodizmo principai, 6 ir 20—21 psl.). Yra dar lietuviškųjų protestantų bažnyčių. Romos katalikų lietuviai kunigai vieni, ypačiai vyresnioji karta, yra atvykę iš Lietuvos (kiti jų po kelerių, keliolikos ar net keliasdešimt metų darbo grįžta į Lietuvą), kiti Amerikoje gimę ar bent čia mokslus išėję („amerikonai"), pvz., lenkų 1888 įsteigtoje šv. Kiriliaus ir Metodijaus kunigų seminarijoje Detroite (vėliau Orchard Lake), Mich., ir įvairių vyskupysčių seminarijose (Chicagos Mundeleine ir t. t.), kur kartais net ir lietuvių kalba lietuviams esti dėstoma. Šv. Kiriliaus ir Metodijaus seminarijoje dar prieš 1896 veikė moksleivių Šv. Kazimiero Mokslo Draugija, kuriai 1896 priklausė 10 asmenų, o vėliau lietuvių skaičius čia buvo pasiekęs 25; prieš 1905 lenkiškoji seminarijos vadovybė draudė lietuviams tarp savęs kalbėti lietuviškai, o vienas už savo pavardės parašymą lietuviškai iš prof. Cichy gavo per veidą (Metraštis 1916 m., 286—287 psl.). 1909 lietuviai kunigai, kun. A. Staniukyno sumanymu, įst. Amerikos Lietuvių Rymo Katalikų Kunigų Sąjungą (50 narių, 1915 70), kuri ypačiai ėmė rūpintis parapinių mokyklų steigimu, spaudos platinimu ir šiaip tikėjimo gaivinimu (1910, 1911—1913 tėvo Kazimiero kapucino misijos, vėliau marijonų ir kt.), remia Amerikos Lietuvių R. Katalikų Federaciją ir t. t.; 1920 šioji organizacija paversta ligi šiol tebeveikiančia Amerikos Lietuvių Rymo Katalikų Kunigų Vienybe (pirm. kun. T. Žilinskas, kun. J. Ambotas, kun. N. Pakalnis ir kt.). Sykiu su Federacija Kunigų Sąjunga rūpinasi gauti lietuvį vyskupą A. lietuviams, bet šie ligi šiol gavo tenkintis vien 1926 arkiv. J. Matulevičiaus ir 1931 vysk. P. Būčio atsilankymu; A. tėra du pralotai lietuviai, kun. M. Krušas Chicagoje ir kun. J. K. Miliauskas Pennsylvanijoje; seniau Chicagoje buvo įtakingas dekanas kun. M. Kriaučiūnas.

Vienas sunkiausiųjų Federacijos Vienybės darbų buvo mokyklų steigimas ir jų aprūpinimas mokytojais. Nors „kiekvienos parapijos idealas yra turėti savo parapijinę lietuvišką mokyklą" (kun. T. Žilinskas, 27 psl.), bet dėl žmonių tuo nesirūpinimo, kartais net tam tikro nusistatymo (pasak kun, A. Kaupo, „lietuviai nenori mokyklos, nenori jos užlaikyti", o Mahanoy City „pasistatę gražią ir brangią mokyklą, savo vaikų bijosi į ją leisti mokytis", bet siunčia į viešąsias mokyklas — „Kas rūpėjo Amerikos lietuviams katalikams 1913"), ypačiai dėl nemažų lėšų, reikalingų mokyklai įsteigti, įrengti ir užlaikyti, nė pusėje parapijų jų nėra dar įsteigta, tad tenkinamasi katekizminėmis ir kitokiomis vaikų grupėmis, kas savaitė renkamomis prie bažnyčios iš visokių angliškų mokyklų. Neturint savų tam išmokslintų mokytojų, ilgai dar teko verstis jau vargonininkais virtusiais vargamistromis (vėliau daugelis jų virto dar muzikais, profesoriais) lietuviškiems dalykams

ir airėmis arba prancūzėmis vienuolėmis angliškiems dalykams; kai kurios kitatautės, bemokydamos lietuvius, ir lietuviškai pramokdavo. 1903 Pittsburghe lietuvių kunigų suvažiavimas pripažino būtina kurti „grynai lietuvišką, atskirą nuo kitų tautų, kongregaciją lietuvių-zokoninkių, kurių vyriausiu užsiėmimu būtų mokinimas jaunuomenės lietuviškose parapinėse mokyklose". 1906 Federacijos kongrese kun. Ant. Staniukynas (m. 1918) griežčiau iškėlė lietuviškų parapinių mokyklų reikalą. 1907 jau Mt. Carmely mokė pirmos šv. Kazimiero kongregacijos seserys (1905—1907 parengtos Mount Saint Mary's seminarijoje Scrantone), o 1911 Chicagoje pastatytas vienuolynas mokytojoms rengti; jis 1915 turėjo jau aukštesniąją mokyklą (High School), ilgainiui virtusią šv. Kazimiero Seserų Akademija (Green Tower) su komercijos skyrium, kur mokosi 1931 160 mergaičių, turinčių savo orkestrą, sportą, draugijų ir t. t. Kongregacijos įkūrimas ir Akademijos pastatymas daugiausia yra nuopelnas kun. Ant. Staniukyno: „atsisakęs šiltos klebonijos, vaikščiojo po lietuvių namus, kaip elgeta, rinko centelius ne sau, bet lietuviams reikalingos įstaigos naudai, nepaisydamas užgauliojimų ir paniekos žodžių" (Kun. T. Žilinskas, 28 psl.). Akademija turi savo rėmėjų-moterų draugiją su jos kuopomis. Nelaukiant betgi, kol galima bus lietuviškos mokyklos aprūpinti seserimis kazimierietėmis, rengta dar mokytojų ir lenkių nazaretiečių vienuolyne. Lietuviams į jas kaip į „lenkes" skersuojant (būta ir tikrų lenkių mokytojų), be to, gaudamos patirti iš lenkių vienuolių nemalonumo, 1922 kun. M. Krušo pastangomis 15 lietuvaičių pasitraukė iš lenkų vienuolyno („iš Egipto nelaisvės") ir laikinai gavo prieglaudą šv. Pranciškaus vokiečių vienuolyne, o 1925 apsirūpino savu šv. Pranciškaus vienuolynu prie Pittsburgho (pranciškonės). Tuo būdu 1932 A. lietuvių mokyklų reikalui yra apie 300 kazimieriečių ir 150 pranciškonių. Tačiau ne visoms vienuolėms tenka dirbti mokyklose, kitos rūpinasi dar našlaičių prieglaudomis arba (Chicagoje kazimierietės) Lietuvių R. K. Labdaringosios Sąjungos A. (kun. F. Kemėšio 1914 suorg.) apie 1925 įsteigta 5 aukštų šv. Kryžiaus ligonine, gražiai įrengta ir lietuvių gydytojų prižiūrima.

A. lietuvių mokyklos atsirado, pasak kun. A. Kaupo, klebonams su dideliu vargu įvedus arba, kaip Chicagoje, „kad vyskupijos įstatymai jų reikalauja" (svarus Chicagos arkivysk. kard. Jurgio Mundeleino vaidmuo). Dar 1907 41 parapijose tebuvo 8 mokyklos („Vienybės" metr. 1926, 50 psl.), o jau 1913 apie 90 par. 25 mokyklos (jų tarpe 2 dar neveikiančios, kad ir turinčios didelius rūmus mokyklai, Mahanoy City, Pa, ir Kenoshoje, Wis.): 6 mokyklose tebemokė nazaretietės (Chicagoje šv. Jurgio, šv. Kryžiaus ir Dievo Apvaizdos par., Ciceroje, Westvillėj, Pittsburghe), 5-se jau mokė kazimierietės (Mt. Carmely, Philadelphijoj, Chicagoj Visų Šventųjų ir Aušros Vartų par., 1914 dar Dievo Apvaizdos ir šv. Mykolo par., Waukegane), 3-se ne lietuvės vienuolės (airės dominikonės—Grand Rapids, arba prancūzės šv. Dvasios seserys—Waterburyje ir Clevelande), 9-se pasauliečiai (dažn. vargoninkai drauge su nelietuvėmis mokytojomis — Spring Valley, East Saint Louis, Harrisburg, Homestead, Esplen, Baltimore, Brooklyn, Cambrigde, Chicagoje Aušros Vartų par.); aukščiausiai pakilusios, pasak kun. Kaupo, šv. Kazimiero seserų mokyklos, turinčios visus 8 skyrius, geriausiai mokančios lietuvių kalbos, nors ir jos yra pagrindinės kalbos atžvilgiu angliškos, kaip ir kitos lietuvių ir nelietuvių mokyklos, ir daugiausia turinčios lietuviškos dvasios, auklėjančios ir mokančios geriau negu viešose mokyklose. Tik vis dar „tokiose senose ir didelėse parapijose kaip Shenandoah, Boston, Worcester, Elizabeth, Newark, Wilkes Barre, Plymouth, Kingston ir kitose lietuviškų mokyklų ne tik nėra (1913), bet patys žmonės jų nenori" (Kaupas). „Netrūko Amerikoje agitacijos, kad parapinės mokyklos reikia boikotuoti ir siųsti vaikai į valdžios mokyklas, kame net pamokų lietuvių kalbos nėra" (T. Žilinskas). 1919 parapinių mokyklų A. lietuviai 100 par. turėjo apie 30 (T. Žilinskas, 27 psl., o Račkauskas, 153 psl., 1915 per 80 par., apie 100 kun., bene 30 mokyklų); tiek kartoja 1925 K. Gineitis (276 psl.). 1932 apie 40 mokyklų (skaičius išvestas iš A. spaudos žinių), neskaitant katekizminių ir kitokių grupių prie bažnyčios. 1931 Chicagoje, A. lietuvių sostinėje, 12 parapijų veikė 12 lietuviškų pradžios mokyklų su 2½ tūkst. mokinių (Nekalto Prasidėjimo par. per 700, šv. Jurgio par. apie 700 ir t. t. — 11 Chicagos kazimieriečių mokyklų 1925 baigė mokslą 308 mokiniai), bet didžiausia ir geriausia mokykla yra Waterburyj, Conn. (įst. bene 1904, pastatyta 1912), per 1.000 mokinių. Tik maža dalis lietuvių vaikų tėra aprūpinta savomis mokyklomis. Pvz., Chicagoje dar 1912 būta apie 15.000 lietuvių vaikų mokyklinio amžiaus (Tumas, 163 psl.). 1913, kun. A. Staniukyno, kunigų sąjungos pirmininko, kviečiami, atvyko iš Šveicarijos Kunigų Marijonų atgaivintojas (1909) kun. prof. (1918—1925 Vilniaus vysk.) Jurgis Matulaitis-Matulevičius drauge su kun. Fel. Kudirka (m. 1932) ir kun. J. Kasaku ir

Chicagos mieste įsteigė vienuolyną, kuris ėmė remti kunigų lietuvių darbą (misijos, spauda ir t. t.), ilgainiui ir mokyklos srityje 1913 A. L. R. K. Federacija jau įsteigė Kolegijos Fondą, kuris buvo skiriamas lietuvių bernaičių kolegijai (aukšč. už High School) kurti, o visas Kolegijos reikalas 1923 Federacijos buvo pavestas marijonams. Nusipirkę už Chicagos (Hinsdalle, Ill.) žemės ūkį, jie pavadino jį Marijos Kalneliais (angl. Marian Hills) ir 1925 jau užmezgė čia lietuvių bernaičių kolegiją (Marian Hills College), kurią atsilankęs arkivysk. J. Matulevičius, vyriausiasis marijonų vadas, oficialiai įsteigė. 1926—1931 26 lietuviai baigė šios kolegijos mokslus. 1931 marijonai įsteigė dar kitą kolegiją (Mariampolį) Thompsone, Conn.

Be jaunimo auklėjimo, labdarybės ir t. t., Kunigų Sąjunga, Katalikų Federacija ir atskiri veikėjai kultūrinį darbą stengiasi dar labiau išplėsti, pritaikydami jį atskiroms grupėms ir labiau pasireiškusiems gyvenimo reikalams. 1909 kun. Pet. Saurusaitis (m. 1932) įsteigė Amerikos Lietuvių Katalikų Blaivininkų Sąjungą, kuri 1911 virto Lietuvių Rymo Katalikų Pilnųjų Blaivininkų Amerikoje Susivienijimu; 1915 Su-mas turėjo apie 10.000 narių. 1911 įsisteigė Amerikos Lietuvių Vargonininkų Sąjunga, vėliau aiškiau pasisakiusi Amerikos Lietuvių Rymo Katalikų Vargonininkų Sąjunga. 1914 įsisteigė Amerikos Lietuvių Rymo Katalikų Moterų Sąjunga (vadovauja A. Nausėdienė, M. Čižauskienė ir kitos), turinti per 70 kuopų ir nuo 1917 Chicagoje leidžianti mėnesinę „Moterų Dirvą“. (1908 įsist. socialistinis — „kelti klasinį moterų darbininkių susipratimą“ — Lietuvių Moterų Progresyvis Susivienijimas Amerikoje, 1916 ėmęs leisti mėnesinį „Moterų Balsą“, paskui komunistinį „Darbininkų Balsą“). 1915 kun. F. Kemėšis suorganizavo Lietuvių Darbininkų Sąjungą, kuri tuojau Bostone įsteigė pusiausavaitinį „Darbininką“; 1920 ji turėjo 85 kuopas, daug. Naujojoj Anglijoj. 1915 susiorganizavo katalikiškai spaudai remti ir platinti Amerikos Lietuvių Katalikų Spaudos Draugija po Šv. Povilo Apaštalo Globa, o dar 1910 „Kataliko“ leidėjo J. M. Tananevičios sumanymu I lietuvių laikraštininkų suvažiavime buvo įsist. Amerikos Lietuvių Spaudos Draugija (1910 — 1916 ir 1923 įvyko keli suvažiavimai, kuriuose dalyvavo daug. tautinės krypties laikraščių atstovai); 1923 įk. Lietuvių Žurnalistų Sąjunga. Katalikų visuomenė, be kitų laikraščių, įst. 1909 Wilkes-Barre savaitinį „Draugą“, kurį 1909—1913 red. žymiausias A. lietuvių katalikų rašytojas (tautininkams laisvamaniams populiariausias J.

Baltimorės lietuvių choras
(Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai“)

„Birutės" choras
Chicago, Ill.

Šernas-Adomaitis), sociologas kun. A. Kaupas (1870—1913), 1913—1915 kun. Fab. Kemėšis (perėjęs prie „Darbininko"); 1916 Chicagoje „Draugas" virto dienraščiu (pirmas red. kun. dr. Ant. Maliauskas, paskui t. k. kun. P. Būčys, K. Pakštas ir kiti; nuo 1927 Leonardas Šimutis). Per 100 knygų savų ir svetimų išleido kun. Ant. Milukas, kuris, be to, 1903 perėmęs iš kitų ir susidaręs tam tikrą bendrovę, leidžia (1901 įsteigtą) savaitinę, paskui mėnesinę, 1931 4 kartus per metus „Žvaigždę" (nuo 1903 ją red. Julė Pranaičiūtė, „Laisvosios Lietuvos atlankytų", „Viešnagės Šeštokuose" ir kitų raštų autorė); paskutiniu dešimtmečiu kun. M. virto žymiausiu A. lietuvių istoriografu, 1923—1931 paskelbdamas „Pirmuosius Amerikos lietuvių profesionalus ir kroniką 1868—1893", „Aušros" 40 metų sukaktuves" ir kt.

Spauda, organizacijos, menas, profesionalai, sportas. Iš viso A. lietuvių laikraščių 1902 ėjo 8, 1908 14, 1912 23, 1922 27 (3 dienraščiai — katalikų „Draugas", komunistų „Laisvė" ir socialistų „Naujienos", o tautininkų „Lietuva" nustojo ėjusi), 1924 32, 1932 23 (4 dienraščiai — kat. „Draugas", komun. „Laisvė" ir „Vilnis", soc. „Naujienos", dvidienė tautin. „Vienybė", 2 tridieniai kat. „Darbininkas" ir biznieriškoji Bačkauskų „Saulė", 6 savaitraščiai—taut. liber. „Amerikos Lietuvis", taut. „Dirva", katal. „Garsas", soc. „Keleivis", tautin. liber. „Sandara", tautin. liber. „Tėvynė", o visi kiti dvisavaičiai ir mėnesiniai). 1925 abudu Susivienijimai turėjo apie 40.000 narių, o 2.000 (1894 200) nepriklausomų nuo jų pašalpinių draugijų apie 160.000, tad drauge apie 200.000 lietuvių buvo organizuotų (Gineitis, 280 psl.; „Vienybės" metr. 1926, 40, 92 psl.); yra ir kitokių organizacijų. Daugelis jų pavadinta šventųjų, Lietuvos kunigaikščių, rašytojų ir kitokiais vardais: Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Zigmanto Draugystė, Lietuvos Balandžių Slapta Draugystė, Laisvės Mylėtojų Draugystė, Mokslo Brolių Draugystė, Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Rimgaudo Draugystė, Žirgvaikių Draugystė, Kazimiero Lietuvių Kunigaikščio Draugystė, Kareiviai Husarai Algirdo, Gvardija Karaliaus Vladislovo Jagėlos, Vytauto Kareivių Draugystė, Šv. Jurgio Piliečių Draugystė, Šv. Jurgio Kareiviška Draugystė, Adomo sūnų Draugystė, Gvardija Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Vytauto (Pirma Divizija Raitelių), Daukanto, Valančausko, Ivinskio, Kudirkos, Armino ir t. t. draugijos (Gineitis, 278 psl.). „Kareiviškos draugijos" kiek rišasi su 1894, kai Kražių skerdynių įspūdžių veikiamas kun. Juozas Žebrys (1860—1915) mėgino mokyti pašalpinių draugijų narius karinio muštro (Milukas,

Amerikos Lietuvių Daktarų Draugija 1921
Chicago, Ill. (Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai")

179 psl.) ir išleido net „Knigelę dėl lietuviszkų kareivių Amerikoje, su Mokinimu lietuviszkos kariuomenės ir kareiviszkomis dainomis". Kai kurios draugijos radosi komunistų rankose, tebeturėdamos tokių vardų: Gedimino draugystė, Lietuvių Tautiško Namo Draugystė, Šv. Roko Draugija, Lietuvos Sūnų ir Dukterų Draugystė, D. L. K. Vytauto Draugystė ir pan. Parapijos ir kai kurios draugijos turi savo svetaines, bet tenka ir privačiomis naudotis (Chicagoje Meldažio, Brooklyne Kasmočiaus ir kitų); labiau pagarsėjusios Philadelphijoje Lietuvių Muzikalė Svetainė, Baltimorėje Lietuvių Tautinė Svetainė, Chicagoje Lietuvių Auditorija ir t. t., daug. betgi parapijų svetainės, „sklepai" ir kt. Svetainėse vyksta suvažiavimai ir susirinkimai, prakalbos, baliai, koncertai, vaidinimai ir t. t. Parapijų (dažn. šv. Cecilijos), vyčių ir kitų organizacijų dainų chorai, vargoninkų ir šiaip muzikų vedami, yra kiekvienoje lietuvių kolonijoje, ne kartą net ne vienas. Be L. Eremino, kuris 90-aisiais metais ir XX-jo a. pirmame dešimtmety daug yra čia nuveikęs, ypačiai daug yra padaręs Mikas Petrauskas, kuris Chicagoje įst. Lietuvių Muzikališką Draugija „Birutę" su vaidintojų trupe ir choru, 1910 ten pat Lietuvių Muzikos Konservatoriją, 1914 South Bostone parėmė Lietuvių Dramos ir Muzikos „Gabijos" Draugiją, 1915 Bostone įst. Lietuvių Muzikos Konservatoriją ir t. t. „Organizuodamas muzikos mokyklas, chorus, teatrus, Petrauskas populiarizavo tarp atvažiavusio ir ten gimusio jaunimo lietuviškas dainas, muziką, tautinius šokius, kas nuolat žadino ir tebežadina meilės jausmus prie Lietuvos. Petrausko pasidarbavimo dėka, išeivių darbininkų dukterys ėmė mokytis muzikos, dainuoti, — rafinavosi... O pradžioje buvo labai sunku ir didelė kova reikėjo jam vesti, kol išmokė mūsų viengenčius už vandenyno nepypkiaut teatre, nedaryti artistams iš vietų „linksmų" patėmijimų, nusiimti kepures, nes jie buvo papratę tik prie tokių vakarų, kuriuose programa susidėdavo iš armonikos, šokių ir degtinės" (Gineitis, 281 psl.). Pasireiškė ir vis naujų pasireiškia talentingų dainininkų ir dainininkių, kurių kiti ir į Lietuvos operą Kaune pateko: A. Sodeika, M. Rakauskaitė, O. Pociuvienė. Muzikai A. Pocius ir A. Aleksis-Aleksandravičius įst. Chicagoje Beethoveno konservatoriją. Didžiojo karo metu A. veikia, be M. Petrausko, dar St. Šimkus (1915—1917). Iš nepriklausomos Lietuvos ne kartą atvyksta artistų: J. Babravičius, P. Oleka, J. Byra, Juoz. Vaičkus (1924—1931), bet ypatingos reikšmės turi Ant. Vanagaičio 1924 atvykimas su „Dzimdzi-

Drimdzi" kuopele; kiek Petrauskas veikė A. lietuvių visuomenę, keldamas jos meno reikalavimus (dabar J. Žilevičius A. lietuvių spaudoje), tiek Vanagaitis populiarina teatrą ir dainą platesniuose sluoksniuose, prisitaikydamas prie jųjų reikalavimų. Dainą populiarina taip pat daugybė lietuviškų gramofonų rekordų (plokštelių). 1910 Chicagoj pirmutinė lietuvių menininkų paroda (J. Šileika ir A. Aleksandravičius), o Philadelphijoj Lietuvių Dailės Draugija. 1924 New Yorke Ant. Žmuidzinavičiaus paveikslų paroda. 1932 Brooklyne Amerikos Lietuvių Menininkų Kliūbo paroda. Kyla sava inteligentija ir jos intelektualiniai reikalavimai. 1916 Amerikoje buvo apie 40 lietuvių gydytojų (1925 apie 120, 1932 apie 200), 10 advokatų, 25 redaktoriai; 1920 apie 50 gydytojų, apie 20 advokatų, apie 20 aptiekininkų, 5 ekonomistai, 5 inžinieriai, 5 mokytojai, 10 menininkų. 1931 apie 1.000 (maždaug iš 1.000.000? tuo tarpu lenkų 1.000 maždaug iš 4.500.000) lietuvių studentų ir studenčių universitetuose, kolegijose ir kitose aukštosiose ir aukštesniosiose mokyklose. 1912 Chicagoje įst. Lietuvių Daktarų Draugija (dr. A. Rutkauskas, dr. A. L. Graičiūnas ir kiti).

Šiaip A. lietuvių visuomenė, bemaž visur atsiskyrusi nuo lenkų, kad ir praradusi jiems dėl žmonų lenkių ir šiaip atskirų grupių (ypač vilniečių) ir asmenų nesusipratimo nemaža savųjų, kratosi dar kalbos lenkybėmis (sveria čia sveika spaudos įtaka), lenkiškomis pavardėmis (Balevičius virsta Balučiu, Žilinskas Žilium, Miliauskas Milium, Pankauskas Pankum, Vasiliauskas Vasium, Molevičius Molium ir kt.), bet drauge vis daugiau prisiima anglų kalbos (draivinti, divorsas, faderis, floras, hauzė, Jurop, kantrė, mailė, muvės, pikčeris, skymas, spyčas, subytinti, treinas ir t. t.) ir kultūros įtakos, kuriai atsispiriama tik dideliu valios įtempimu. Ypačiai Amerikoje gimusi ar išaugusi karta, išėjusi anglų mokyklą (net lietuviškoje mokykloje mokslo pagrindu verčiama laikyti anglų kalba), „dažnai tampa, ką bežiūrint, per dvejetą trejetą metų tikrų - tikriausiais angliukais, negalinčiais beištarti nė savo gimtųjų žodelių, nebepakalbančiais lietuviškai nė Tėve mūsų, nebesusišnekančiais nė su savo tėvais, vos tik vakaro metu tesugrįžtančiais į savo šeimynas iš sunkių darbų. Jei tėvai bent kiek pramokę angliškai, jų kūdikiai nei už ką nebekalbės su jais kitaip, kaip angliškai... Taip jau pirmoji mūsų išeivių karta yra Lietuvai žuvusi. Taip per Amerikos pradines mokyklas išeiviai ne šviesos laimėja, bet savo vaikus pralaimėja" (Vaižgantas, 159 psl.). Panašiai rašo dr. Pakštas: „Miestai nežino kaimietiškos izoliacijos. Amerikos didmiesčių gatvėse, mokyklose ir aikštėse kartu žaidžia ir draugauja keliolikos tautų (kartais kelių dešimtų) vaikai. Jų visų bendra kalba — angliška. Gimtosios kalbos jie vos truputį temoka, o kurie ir gerai moka, tai mažai ja naudojasi. Amerikos lietuviškose šeimynose gana paprastas reiškinys, kad tėvai į vaikus prašneka lietuviškai, o jų vaikai atsako jiems angliškai... Amerikos lietuvių kalba vis labiau nutolsta nuo tikrųjų taisyklių ir prisiima vis daugiau ir daugiau angliškų žodžių su lietuviškomis galūnėmis. Daugumą lietuviškų laikraščių ten irgi nevengia vartoti angliškų žodžių ir išsireiškimų. Atsiranda anglų lietuvių žargonas, kuris tarnauja pirmajai lietuvių kartai Amerikoje. Antroji, jau ten gimusi karta, šiuo žargonu mažai besinaudoja, nors ir moka, o trečioji karta ir to žargono jau nebemokės. Jau dabar kai kurių lietuviškų draugijų suvažiavimuose kalbama abiem kalbom, nes daugelis jaunųjų jau nemoka savo tėvų šnekta ištisos kalbos pasakyti: jie moka tik vos šiaip taip susikalbėti. Lietuvių jaunimo laikraščiuose jau įvedama ir angliškų špaltų, nes jos ten gimusiems suprantamesnės (41 psl.)... Lietuviškų parapinių mokyklų ne visur yra ir nė pusė visų lietuvių vaikų neturi galimybės ar net noro jomis pasinaudoti. Galop, koks gi jų lietuviškumas?... Gimtoji kalba leistina dėstyti tik kaip atskiras dalykas. Tad praktikoje lietuviška mokykla turi savaitėje 3 val. lietuvių kalbos ir 3 val. tikybos, viso 6 val. lietuviškai dėstomo mokslo... (42 psl.). 1924 vienoje iš didžiausių ir gražiausių lietuvių bažnyčių — šv. Jurgio bažnyčioje Chicagoje — pradėta lietuvių vaikams sakyti angliški pamokslai... Dabar jau jie sakomi daugely lietuvių bažnyčių, ypač Pennsylvanijoj anglio kasyklų rajone" (43 psl.). Tasai gerokai suanglėjęs jaunimas bent iš dalies tebesilaiko vyčių ir kitų lietuviškų organizacijų, ypačiai savų sportinių, ir karštai atsiliepia į dažnus lietuvių laimėjimus sporto ar kino srityje. Dar 1910 pasireiškė Brooklyno lietuvis stipruolis Ant. Kandrotas, 1924 ristikai K. Požėla ir J. Kamarauskas, vėliau dar pasaulio garsybė kumštininkas Jack Sharkey - Žukauskas, plaukikė A. Osipavičiūtė, 1931 golfininkas Billy Burke - Burkauskas, tik kiti slepia savo kilmę (Žilinskas — „Cosack Michailov"). 1915 Baltimorėj įsist. Amerikos Lietuvių Atletų Kliūbas, taip ir kitur. Mažiau pasireiškė lietuviai kaip kino artistai — 1922 Tom Mix — Tomas Mickevičius, Novak — Navickaitė, Unė Babickaitė, apie 1930 Tom Tyler — Vincas Markauskas ir ki-

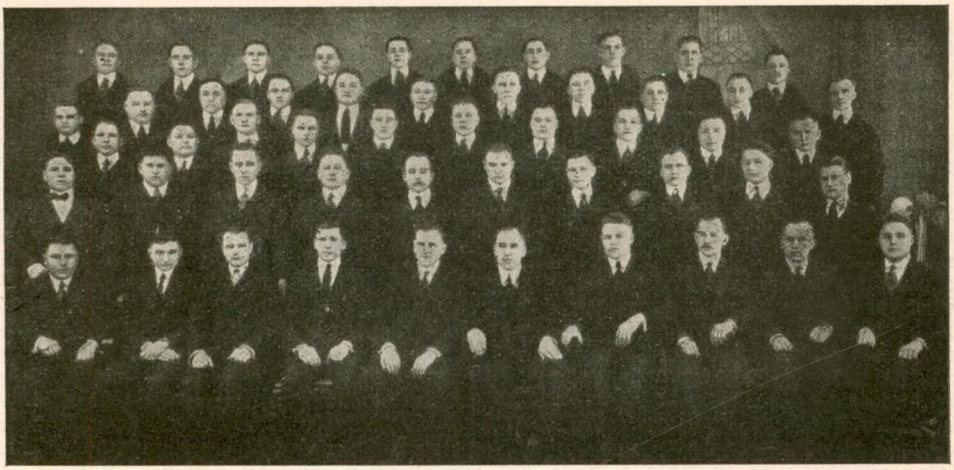

Amerikos Lietuvių Atletų Kliūbas
Baltimore, Md. (Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai")

ti. Skęsdami amerikanizacijos bangose (pačių amerikiečių nuomone, J. V. esančios ateiviams Melting Pot—tirpinimo puodas) ir stengdamiesi nė pavardėmis neišsiskirti iš tikrų amerikiečių (Kalvaitis—Smith, Rudis—Brown, Aukštikalnis — Highill, Vaitkus — White, Saulėnas — Sullivan; palyg. T. Žilinskas, 12—13 psl.), jaunieji tebėra jautrūs tautinės lietuvių garbės atžvilgiu ir ne kartą vėl kaip lietuviai atgyja. Tokioje tad savotiškoje Amerikos Lietuvoje (T. Žilinskas, 3 psl.) dėl tautinio išlikimo eina žūtbūtinė kova, kurios ateitį turį faktų skeptikai (dr. Pakštas, 42 psl.), kaip ir kitų tautų ateiviams, liūdnai nulemia, bet tautinio darbo entuziastai ir šiaip ne vienas A. lietuvių profesionalas yra dėl jos šviesiau nusiteikę. Savo senos tėvynės („senojo krajaus"), jos vargų ir rūpesčių atžvilgiu A. lietuviai tebėra dar jautrūs ir veiklūs, ne tik lietuvių, bet ir anglų kalba dažnai ją užtardami ir remdami. Jaunojoje kunigų, kitų profesionalų ir neprofesionalų kartoje randame ne mažesnių patriotų negu senojoje.

Apie kultūrinę A. lietuvių būklę dr. Pakštas dar sako: „Išlaikėjimas anksčiau ir smarkiau palietė kaip tik tuos Rytinės (akmens anglio kasyklų rajonas) ir Vakarinės Pennsylvanijos (geležies pramonės rajonas) mažus miestelius, kuriuose lietuviai sudaro labai žymų procentą, dažnai turi savo tautos teisėjus, valdininkus, policistus, kartais mokytojus ir net burmistrus... Sunkių ir fiziškai varginančių darbų rajonus užpildo stiprus, bet kartu tamsus ir labai neblaivus elementas... Varginantis darbas ir stoka judresnio elemento sudaro nejaukią socialinę atmosferą, palankią karčiamų klestėjimui, bet nepalankią visokiam kultūriniam veikimui. Štai kodėl anglio rajone tarp Scrantono ir Mahanoy daugelis lietuviškų parapijų neturi savų mokyklų, o draugijų gyvenimas irgi mažiau pasižymi kultūringumu ir judrumu... Šitokiose apystovose ištautėjimas eina nepaprastu greitumu. Ir paliečia jis ne vien tik lietuvius, bet ir kitas tautas, nes ir jų žmonės čia renkasi ne kultūringesni už lietuvius. Žemiausios kultūros ir skandalingiausiais žmonėmis čia laikomi lenkai, kurių žygiai nuolat užpildo dienraščių kriminalinės kronikos špaltas; po lenkų seka italai ir Balkanų tautos. Šviesesnis, apsukresnis lietuvių elementas yra susispietęs Naujojoje Anglijoje, Massachusetts ir Connecticut štatuose, kur dominuoja audimo, autuvų ir įvairios kitos pramonės, reikalaujančios truputį kultūringesnių darbininkų. Tad čia jaučiama daugiau gyvumo ir socialiniame lietuvių gyvenime; čia švelnesni papročiai ir daugiau inteligentijos, daugiau lietuviškų mokyklų, draugijų ir laikraščių skaitytojų" (43 psl.).

6. Amerikos lietuviai ir Lietuva. Išeidami iš savo krašto, išeiviai paprastai tikisi užsidirbę į jį grįšią. Svetur atsidūrę, ne tik jaučiasi prislėgti sunkaus darbo, bet ir naujų neįprastų gyvenimo sąlygų ir papročių. Daugelis išeivių, vyrų ir moterų, sakosi net verkte verkią, iki įprantą. Savųjų ilgai dar, dažnai net niekados nepamiršta, susisiekdami su jais graudžiais laiškais, prisimindami atvaizdais, dovanomis, siun-

tiniais ir remdami sunkiai uždirbtais doleriais, patys už tai teprašydami laiškų su savo giminės ir parapijos žiniomis, kartais dar rūtų šakelės, net gimtosios žemės saujelės į grabą įsidėti. Ir svetur geriausiai sueina kaimynas su kaimynu, joniškietis su joniškiečiu, kupiškėnas su kupiškėnu, marijampolietis su marijampoliečiu, vilnietis su vilniečiu. Ištisos gatvės, parapijos gyvenamos čia žemaičių, ten kapsų, o ten dar zanavykų, dzūkų arba rytiečių. Ir tyčiojas dažnai žemaitis iš dzūko ar suvalkietis iš žemaičio, iki susipranta ne tik iš vieno krašto kilę, bet ir vienos tautos esą žmonės; nenuostabu, kad lietuviai pamėgę yra ir jungtis joniškiečių, kupiškėnų, žagariečių ir kitais tokiais kliūbais ar šiaip būriais, kurie nustato santykius su atitinkamomis Lietuvos parapijomis ir valsčiais, sumano arba paremia tikybinį, kultūrinį ar šiaip viešą tėvų parapijos dalyką: bažnyčią, vargonus, altorių, paminklą, skaityklą, liaudies namus, tautines kapines ir t. t. Nemaža išeivių grįžta į tėvynę, — kas pinigo susitaupęs, o kas krizio verčiamas grįžti, kas prie svetimo krašto nepripratęs, o kas tik pasisvečiuoti. Kiek seniau grįžo, nežinia, bet 1908—1914 J. V. statistika rodo grįžus 22.559 (Račkauskas, 208 psl.). Kadangi tuo pat laiku į Ameriką atvyko 129.024 lietuviai (ten pat, 123 psl.), tai reiktų manyti, jog ne mažiau kaip 17½% išeivių grįžta į Lietuvą, tikriau gal net per ⅕ (21,2%), turint galvoje, jog grįžta ne po kelerių, bet po keliolikos metų darbo, tad 1908—1914 grįžtantieji bus į Ameriką atvykę bent 1901—1907 (106.401—Račkauskas, 123 psl.), kiti net dar seniau, o iš atvykusiųjų 1908—1914 ėmė grįžti tik po didž. karo. Ypačiai daug grįžo 1919—1921 (apie 20.000, „Vienybės" metr. 1926, 83 psl.; 1919 kun. T. Žilinskas, 36—37 psl., spėja, „kad bent trečdalis visų Amerikos lietuvių nori sugrįžti. Kiti jau dabar parduoda namus, nuosavybes, taupo pinigus, kad turėtų ką parvežti tėvynei lauktuvių. Tik klausimas: ar jie neišsiilgs ir vėl tos „svečių šalelės"? Tas dalykas priderės nuo to, kaip susitvarkys Lietuva. Jei „amerikonai" ras tėvynėje tinkamą dirvą, tai, be abejo, nenorės ir vėl baladotis po svetimas šalis— jie liks Lietuvoje"). Tačiau nemaža jų nuo 1922 atgal pasuko į Ameriką, kai dėl vokiečių markės kritimo, visokių viliotojų nesąžiningumo gavo daug nuostolių pakelti ir, Amerikoje pripratę prie nusistačiusios tvarkos ir patogumų, nusivylė dar nesusitvarkusia Lietuva, jos vos bebręstančia visuomene ir dažnai atsitiktiniais valdininkais, kurie dar nebuvo suskubę nusikratyti rusų „činauninkų" pavyzdžių įtaka. Šiaip ar taip, A. lietuvių siunčiamos savo giminėms ir pažįstamiems sumos yra milijoninės (pvz., 1911 per 1½ mil. dol.—3.345.837 rub., „Vienybės" metr. 1926 m., 56 psl.; 1924, tikriau nuo 1923 X. 15 ligi 1925 I 1, apie 1 mil.—934.094 dol., Am. Liet. R. K. Federacijos XV kongreso protokolas, Brooklyn, 1925, 89—90 psl.), tokios pat ir grįžtančiųjų parvežamos, drauge su grįžtančiųjų įgytuoju patyrimu, žiniomis ir šiaip Amerikoj pasisavintomis ypatybėmis bent iš dalies išlygina Lietuvai tą nuostolį, kurį jai padarė ją palikdami išeiviai. „Jei ne jų doleriai, kurių keliolika milijonų įplaukia į Lietuvą, kažin ar mes būtume turėję litų" (K. Gineitis, 293 psl.). Vis dėlto daugumas (bent ⅘) išeivių visą savo amžių pasilieka Amerikoje; Chicagoje šv. Kazimiero lietuviškose kapinėse per 30 metų palaidota 15 tūkstančių lietuvių (be to, yra ten didelės tautinės lietuvių kapinės, kuriose laidojami nesidedą į katalikų parapijas), bet ir šiaip gegužės 30 („atminimo" arba „vainikų") dieną nėra tokių katalikiškų kapinių Amerikoj, kur nebūtų susirinkę lietuvių savųjų čia pagerbti.

Prieš 1905 metus. Nebegrįžtančiųjų ar tebesitikinčių dar grįžti ryšys su Lietuva ne vien šeimyninių santykių palaikymu besireiškia. Ilgesio jausmas ir pakilęs A. lietuvių kultūrinis ir tautinis susipratimas stato prieš jų akis tolimąją Lietuvą, verčia sielotis dėl savo tautos reikalų, nors jūrės marės nuo jų išeivius skiria. Pirmi, tur būt, dr. J. Šliūpas ir kun. Aleks. Burba, tautinio darbo pradėtojai A. lietuvių tarpe, vėliau kun. J. Žilinskas, kun. Ant. Milukas, kun. J. Žebrys ir kiti patriotai kreipia išeivių dėmesį ir simpatijas ne vien į jų pačių kultūrinius reikalus, bet ir į Lietuvos bei lietuvių tautos vargus rūpesčius, tautinius ir kitokius bendrus dalykus. Dar 1889 SLA nutaria padirbdinti ženklelių su Lietuvos Vyčiu („žirgvaikis") ir lietuviška su amerikoniška vėliavom, tuo pareikšdamas politinį A. lietuvių nusistatymą. 1890 A. lietuvių spaudoje siūloma leisti Amerikoje anglų kalba laikraštis, kuris aiškintų pasauliui Lietuvos skriaudas, bet Lietuvos inteligentai šio sumanymo nepalaikė. 1891 gegužės 5, 7 ir 15 d. Baltimorėje mitingai „prieš maskolių terionybes Lietuvoje"; kalbėjo dr. Cohn, kun. A. Burba ir dr. J. Šliūpas — kalbos išspausdintos angliškai ir išsiuntinėtos į pasaulį. 1892 Lietuvių Mokslo Draugystė Baltimorėje nutarė kasmet iškilmėmis pažymėti kovo 4 d. (šv. Kazimiero) kaip tautinę dieną baudžiavų panaikinimui Lietuvoje atsiminti; 1893 SLA tai patvirtino, pridėjęs tam dar minėjimą Lietuvos laimėjimo prieš maskolius ties Orša. 1893 visose žymesnėse kolonijose pažymėtos 100

metų sukaktuvės Sim. Daukantui gimus, o taip pat 10 metų „Aušrai“ gimus. 1894 jau sausio mėn. visose kolonijose ėmė steigtis komitetai protestams prieš Rusiją dėl Kražių skerdynių, o kovo mėn. jau visur lietuviai surengė gedulingą skerdynių minėjimą ir kėlė protestus. Nors sumanymas kreiptis į carą besiartinančio jo vainikavimo proga dėl palengvinimų lietuviams, ypačiai spaudos grąžinimo („ SLA istorija“ rodo 1894, bet „Vienybės“ metr. 1926 met., psl. 41,—1896), po karštų ginčų buvo atmestas, bet jis pateko į Amerikos lenkų spaudą, iš kur paplito Europos lenkų ir prancūzų spaudoje. Išl. kun. J. Žilinsko „Kražių skerdynė ir jos pasekmės“, „Kankinimas katalikų Lietuvoje“, o kun. J. Žebrio išl. jau minėtoji knygelė kareiviams, nes jo numanyta reiksiant ginklu kovoti su Rusija. Tais pat 1894 trijų Philadelphijos klierikų — A. Kaupo, A. Miluko ir J. Žilinsko įst. „Lauryno Ivinskio Europiškai-Amerikietiškai Lietuviška Draugystė“, kurios vyriausias tikslas buvo pasirengti 1900 pasaulinei parodai Paryžiuje, kad joje būtų lietuviškas skyrius, kuris parodytų lietuvių tautą ir jos skriaudas Rusijoje; D-tė išl. 2 „Atsišaukimu į lietuvius“. 1896 (pasak „SLA istorijos“ 108 psl., 1895 birželio mėn., o A. Miluko Am. Liet. kron., 1931, 264 psl., net 1897) išl. ir išplatinta Rusijos ministeriams, senatoriams, redaktoriams ir veikėjams 1000 egz. grafo Lelivos (emigr. Matrosovo) „Položenije litovskago naroda v russkom gosudarstvie. Izd. Litovskago Literaturnago Obščestva v Sojedinennych Štatach Sievernoi Amieriki, sostojaščego pri „Sojuzie Amerikanskich Litovcev“. Pečatano v tipografii malorusskoj gazjety „Svoboda“, v gorodie Šamokine, štata Pensilvanii“, o lietuviams paleista tas pats kun. A. Miluko lėšomis, kun. A. Kaupui išverstas: „Padėjimas lietuvių tautos Rusų Vieszpatystėje“ (Shenandoah, Pa). 1896 kyla sumanymas sukviesti A. lietuvių kongresą tautos reikalams apsvarstyti. 1897 SLA centro valdyba siuntė protestus dėl lietuvių persekiojimo Varšuvos generalgubernatoriui ir rusų laikraščių redakcijoms. 1897 ir kitais metais A. lietuviai leidžia Lietuvos rašytojų veikalus — Kudirkos, Basanavičiaus ir kitus; ligi pat spaudos atgavimo A. lietuvių laikraščiai ir leidėjai vieninteliai Lietuvos rašytojams moka už jų raštus, kartais net turi nuolatinių atlyginamų korespondentų (pvz. „Vienybė Lietuvninkų“ M. Davainių - Silvestravičių). 1898 renkama aukos sergančiam V. Kudirkai. 1899 SLA protestuoja prieš rusų valdžios žiaurumus Lietuvoje ir prieš J. V. puolimą Filipinų („vienintelė kaltė filipiniečių yra tiktai ta, kad jie myli liuosybę ir nenori priimti svetimos globos, kurios neprašė ir laiko už jungą; mes lietuviai būdami po svetimu jungu, kenčiame taipgi prispaudimus, kurie kartais pereina į išmušimus masomis, kaip tai pas mus buvo Kražiuose ir dabar yra ant Filipinų, ir dėlto žinome, ką reiškia liuosybė ir ką svetimas jungas,... nusprendžiame, kad Amerikos kariuomenė būtų atšaukta nuo Filipinų salų“).

D. Barūnas,
vienas A. lietuvių pionierių. Lietuvos gvardijos uniformoj

Tais pat metais pradedama rinkti aukų „kankintiniams už lietuvystę“ (paskui „politiniams kaliniams“); 1900 SLA įsteigia Kankinių Iždą — politiniai kankiniai A. lietuvių šelpiami (kankintinių komiteto) ligi ir po 1905. Taip pat renkamos aukos Paryžiaus parodai (parodos fondas), kurioje 1900 Amerikos (Paryžiaus parodos komitetas ir bendradarbiai: Dr. J. Šliūpas, kun. J. Žilinskas, A. Milukas ir kt.) ir Europos lietuviai (J. Bagdonas, P. Višinskis ir kt.) įsteigia lietuvišką skyrių — trobelę, lietuviškų raštų rinkinį su J. Bagdono-Bagdonavičiaus (vėliau Lietuvos univ. prof.) diagramomis, kun. J. Žilinsko „Catalogue des livres lithuaniennes imprimés de 1864 a 1899 hors de Russie ou les impressions lithuaniennes sont interdites“ (Paris, 152 knygos) ir A. Moravskio (vėliau Lietuvos univ. doc.) „L'oppression russe en Lithuanie“ (Paris, kun. V. Dembskio išv. „Kaip Maskolija persekioja Lietuvą“, Chicago, Ill.); visa tai pirmą kartą iškėlė prancūzų ir šiaip v. Europos visuomenėj lietuvių tautos vardą, lietuvių spaudos uždraudimą ir lietuvių kovą dėl savo teisės raštui. Tais pat metais SLA pradeda šelpti „aušrininką“ Andrių Vištelį, Argentinoje laikomą ligoninėje, ir per 12 metų, ligi pat jo mirties (1912), jo neapleidžia. 1901 Pittsburghe įvyko lietuvių (J. Šliūpas ir kiti), lenkų ir ukrainiečių suvažiavimas, kuris nutarė leisti bendrą anglišką laikraštį „Freedom“ (Laisvė); lenkams atsitraukus, sumanymas neįvyko. 1902 SLA įveda tautiškus centus (kiekvienas narys moka po 12 centų metams tautos dalykams), kuriais remia lietuvių moksleivius (nuo tų pat 1902—daug. Europoje—juos remia ir „Aušros“ draugija), kankinius, politinę kovą, kultūrinius sumanymus ir t. t. 1903 SLA protestuoja prieš žydų skerdynes Kišiniove ir šiaip nerusų

persekiojimą Rusijoj; protestas išspausdintas A. angliškuose laikraščiuose. Tais metais kolonijose minimos „Aušros" įsteigimo 20 metų sukaktuvės. Renkamos aukos Rambynkalniui iš vokiečių išpirkti. 1904—05 ir vėliau A. lietuviai gyvai domisi revoliuciniu Rusijos ir Lietuvos judėjimu, remdami jį aukomis.

1905—1914 m. 1905 steigiami komitetai Lietuvos revoliucijai remti (Centralis Revoliucijos Komitetas, Revoliucijos Rėmimo Komitetas). SLA ir kitos A. lietuvių organizacijos susirūpina būsimuoju 1910 J. A. V. gyventojų sąrašu, kad lietuviai būtų rašomi lietuviais, ne „rusais, lenkais, vengrais", kaip pirma; Washingtone pas prezid. Taftą lankosi tuo reikalu chicagiečių delegacija: J. Elijošius, kun. M. Kriaučiūnas, kun. A. Skripka ir M. Meldažis (Tafto įsakymu tuojau įvesta lietuvių rubrika). 1906 Philadelphijoje įvyksta pirmas Amerikos lietuvių suvažiavimas, kuris išrenka Centralį Komitetą (pirm. Kun. M. Pėža, sekr. J. Šernas) revoliucijai aukoms rinkti, ir Wilkes-Barre lietuvių katalikų kongresas, taip pat taręsis ne tik A. lietuvių, bet ir bendrais lietuvių tautos reikalais. SLA suvažiavimas eina šūkiu „Laisvė Lietuvai"! Kyla reikalavimas judinti Vilniaus universiteto steigimo klausimą (1918 net Vilniaus Universitatės Draugų Asociacija buvo įkurta). 1905—1907 Lietuvos socialdemokratų partija gavo iš A. lietuvių apie 10.000 dolerių revoliucijai, kovai su caro valdžia. 1907 Sus. Liet. R. Katalikų Amerikoje, 1902 SLA pavyzdžiu, įveda Tautos Fondą (kiekvienas narys moka po 5 centus per metus tautos dalykams), iš kurio kasmet remiami Lietuvos katalikų ir tautiniai reikalai („Saulės" namai, „Žiburio" draugija, „Ryto" draugija, Lietuvių Mokslo ir Dailės Draugijos Vilniuje ir t. t.); 1913 J. Gabrio patariama A. lietuvių R. K. Federacija įst. Tautos Iždą. Ypačiai 1906 įsist. Amerikos Lietuvių R. K. Federacija gyvai santykiauja su Europos lietuvių katalikiškomis organizacijomis ir veikėjais, atitinkamai paveikdama A. lietuvių katalikų visuomenę, kuri organizuotai remia Lietuvos katalikų draugijas, mokslei-vius ir t. t. 1907 po kolonijas važinėja su prakalbomis atvykę iš Lietuvos P. Grigaitis ir A. Žagaras aukų rinkti revoliucijai; jų pavyzdžiu paskui pasekė kiti. „Pasibaigus nepavykusiai Rusijos revoliucijai, kuriai mūsų išeiviai buvo išpylę nemaža turto, ir Amerikos laikraštijoje kilo reakcija, kaip ir Rusijoje. Amerikos laikraščiai, pasityčioję iš revoliucijos (kitokių maža), štai kelinti metai nesiliauja (ypač satyriškieji) tyčiojęsis iš visokių rinkliavų tėvynės naudai", rašo Vaižgantas 1912 (105 psl.). Tik vis dėlto Lietuvos kultūros reikalus A. lietuviai ir neprašomi šelpia: 1908—1909 SLA skiria pinigų ne tik vadovėliams leisti ir kitiems tokiems dalykams, bet ir būsimajam Vilniaus universitetui! 1910 lietuvių kolonijose minimos 500 metų Žalgirio kautynių sukaktuvės. Šiaip visa, kas žymima Lietuvoje, daugiau ar mažiau pažymima (ir vėliau) A. lietuvių. Tais pat metais A. Olševskis su Kl. Jurgelioniu (poetu Kalėdų Kauke) ir skyrium nuo jų Tėvynės Mylėtojų Draugystė su J. Gabriu sumano leisti, daugiausia Lietuvai skiriamas, 2 enciklopedijas, kuriose bendradarbiautų ir Europos lietuviai; sumanymai nebuvo įvykdyti. 1911 atvykę iš Lietuvos kun. Kast. Olšauskis ir kun. Juoz. Tumas renka aukų statomiems Kaune „Saulės" mokytojų kursų rūmams; nepaisant smarkios socialistų agitacijos prieš juos, ypač prieš kun. Olšauskį, pasakę daugiau kaip 150 prakalbų, surinko 19.000 dolerių. Savo įspūdžius Tumas-Vaižgantas išdėstė knyg. „Ten gera, kur mūsų nėra" (1912). Iš Prūsų atvykęs J. Vanagaitis rinko aukų Prūsų lietuvių „Birutei" leisti; surinkta apie 100 akcijų ir 400 skaitytojų. J. Gabrio-Paršaičio 1911 Paryžiuje įsteigtas Lietuvių Informacijų Biuras buvo remiamas daugiausia A. lietuvių. 1913 iš Vilniaus atvykę dr. Basanavičius ir Mart. Yčas aukų rinkti Tautos Namams Vilniuje pasistatyti (Lietuvių Mokslo ir Dailės Draugijų namams) surinko apie 25.000 dolerių; didž. karo metu dalis tų pinigų žuvo išvežtuose iš Vilniaus bankuose, bet iš kitos dalies, 1915—1922 apverstos vadovėliams išleisti (vadovėlių fondas), įsikūrusi naujosios Lietuvos lietuviškoji mokykla gavo tikrą pagrindą — lietuviškus vadovėlius, tad sukurti gyvieji Tautos Namai. Taigi pabudę A. lietuviai aiškiai įrodė savo susirūpinimą tėvynės likimu ir reikalais, žodžiu užtardami ją, kur tik galėjo, ir reikšdami jai savo užuojautą ir meilę, o aukomis remdami kiekvieną sumanymą, kuris jiems atrodė naudingas Lietuvai ar lietuvių tautai, šelpė kiekvieną nukentėjusį dėl lietuviško žodžio ar savo tautos teisių gynimo.

1914 — 1918 m. Tik vaizdingiausiai pasireiškė toli nuo Lietuvos A. lietuvių sukauptoji meilė savo kraštui pakilus didž. karui ir prasidėjus sunkiai kovai dėl Lietuvos išvadavimo. Jau 1914 VIII 9 Philadelphijoje įvyko lietuvių ir ukrainiečių mitingas, kuris pareikalavo „išvyti maskolius Azijon ir palikti Lietuvą lietuviams, o Ukrainą ukrainiečiams"; 1915 J. Šliūpo sumanytoji lietuvių ir ukrainiečių Tarptautinė Lyga dėl Lygybės ir Laisvės išsiuntinėjo įvairių tautų redakcijoms pareiškimus, jog Lietuva ir Ukraina sieksiančios nepri-

Amerikos lietuvių visuotinas seimas 1918 III
New York, N. Y. (Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai")

Metropolijos Bibliotekos KAUNE

klausomybės. Tačiau srovinis dualizmas, kuris jau buvo įsivyravęs A. lietuvių tarpe ir reiškėsi jų pasiskirstymu dviem dalim, gausingesne organizuota katalikų visuomene ir autoritetų nepripažįstančiomis, sunkiai bepasiduodančiomis drausmei, garsingesnėmis, dažnai labai judriomis, sumaniomis tautinėmis ir socialistinėmis grupėmis (berods, tarp tautininkų ir socialistų tikros vienybės ir būti negalėjo), kartais remiamomis ir tų katalikiškų organizacijų bei veikėjų, kuriuos traukė tų grupių keliamas tautinės vienybės ir bendro darbo šūkis, neleido A. lietuvių sąjūdžiui pasireikšti vieningu veikimu. Nemažai čia svėrė ir atskirų asmenų ambicijos, temperamentas, būdo ypatumai, savitarpio praeities kovų atsiminimai, kurie vertė daugelį statytis ir sakytis prieš to ar kito asmens keliamą sumanymą, skersuoti į jį, nepasitikėti, įtarinėti (kartais nebe pagrindo) dėl slaptų asmens ar srovės sumetimų, aukų panaudojimo ne tiems tikslams, kuriems buvo rinkta. Antra vertus, gretutinis abiejų visuomenės (nelygių) dalių veikimas kėlė jų savitarpio varžytynes; kas vienų sumanyta, vertė kitus kuo greičiau vykdyti, kits kitam užbėgant už akių, imtis ir siekti tų pačių bendrų tikslų, o kartais net kai ką ir bendrai nuveikti, bent drauge suėjus aptarti. Laisvoje šalyje laisvų žmonių visuomeninis veikimas, čia tautinis A. lietuvių sąjūdis, ėjo ir tebeina kartais triukšmingai, ne visados kultūringai (ir ne visų veikiama švariai, sąžiningai), bet tikslą vis dėlto pasiekia, o visuomenę plačiau ir griežčiau paveikia, tad ir visuomenė jautriau atsiliepia į kiekvieną reikšmingesnį sumanymą. Taigi, tik karui prasidėjus, kilo sumanymas sušaukti Amerikos lietuvių seimą Lietuvos šelpimo ir politikos reikalams apsvarstyti, bet bemaž vienu laiku įvyko du suvažiavimai: rugsėjo 21—22 d. Chicagoje Amerikos Lietuvių Politiškasis Seimas, J. Gabrio ir kun. F. Kemėšio sukviestas Amerikos Lietuvių R. Katalikų Federacijos IV kongreso proga, kuriame (seime) dalyvavo 250 atstovų („atstovaujančių pusę milijono išeivių lietuvių ir kur rimtieji Lietuvos mylėtojai ėjo iš vieno su katalikais", tačiau ir „daugybė net grynai katalikiškų draugijų nesiuntė savų atstovų Chicagos seiman" — kun. A. Lapelio Amerikos Lietuvių Katalikų Metraštis 1916 m., 137 ir 135 psl.), ir spalių 1—3 d. Brooklyne V. K. Račkausko Lietuvių Spaudos Draugijos vardu sukviestas antras (be organizuotųjų katalikų) Visuotinas Amerikos Lietuvių Seimas (pirmas 1906 Philadelphijoje), kuriame dalyvavo 270 organizacijų atstovų („klerikalai nedalyvavo". pažymi „Vienybės" metr. 1926 m., 59 psl.), daug. dr. J. Šliūpo vedamų tautininkų („tautiečių") ir gausingesnių už juos P. Grigaičio ved. socialistų. Chicagos seimas nutarė „reikalauti Lietuvai kuo plačiausios politiškos autonomijos... imant ne tik Didžiąją Lietuvą, bet ir Mažąją Prūsų Lietuvą", „užmegsti tarp autonomiškos Lietuvos ir Latvijos federacijos ryšius", reikšti „užuojautą... lenkams, baltrusiams, ukrainiečiams ir kt. jų reikalavime išgauti savo šalims autonomiją", „reikalauti, kad Tarptautiniame Europos Taikos Kongrese... būtų įleisti ir išklausyti Lietuvos atstovų reikalavimai". Seimas išrinko J. Gabrį delegatu į kongresą ir įgaliojo jo Informacijos Biurą Paryžiuje (1915 Šveicarijoj) ginti Lietuvos reikalus Europos spaudoje, o pats išrinko komitetą Informacijos Biuro skyriui Amerikoje ir delegaciją rūpintis J. A. V. užtarimu Lietuvai. Seimas nutarė, be to, steigti Tautos fondą (sekr. K. Pakštas) lietuviams, nuo karo nukentėjusiems, šelpti ir Lietuvos autonomijai išgauti, o taip pat suorganizuoti didžiųjų Amerikos lietuvių organizacijų (be pakraipų skirtumo) atstovų Tautos Tarybą (1916 Amerikos Lietuvių Tautos Taryba). Brooklyno seimas socialistų balsais atmetė Lietuvos nuo Rusijos atsiskyrimo ar bent autonomijos reikalavimą, bet įst. Lietuvos Šelpimo Fondą (sekr. T. Dundulis), kuris likos socialistų (su K. Gugiu pryšakyje), o tautininkai („vidurinės demokratinės srovės žmonės") čia pat nutarė skyrium organizuotis (Tautiškoji Lietuvių Pirmeivių Partija, vėl. Amerikos Lietuvių Tautinė Sandara), prisiimdami SLA Kankinių Šelpimo Komisijos įst. Lietuvos Gelbėjimo Fondą (1917 jis prisidėjo prie 1916 įst. Amerikos Lietuvių Centralinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti, — sekr. V. K. Račkauskas; į A. L. C. K. iš pradžių įėjo lygiomis tautininkai ir katalikai, bet pastarieji ilgainiui išstojo), ir steigdami Lietuvos Autonomijos Fondą (1917 virtusį Lietuvos Nepriklausomybės Fondu, sekr. P. Jurgeliūtė, 1922 Politiniu Lietuvos Iždu). Į Tautos Tarybą (dr. A. K. Rutkauskas, kun. F. Kemėšis, kun. V. Bartuška, dr. Bielskis ir kiti) nesutikę įeiti (joje atstovaujama Lietuvių Katalikų Federacija, Susivienijimas Lietuvių R. Katalikų, Lietuvių R. Katalikų Pilnųjų Blaivininkų Susivienijimas ir Lietuvos Vyčiai, vėliau dar Tautos Fondas, Lietuvių Darbininkų Sąjunga, Lietuvių Moterų Sąjunga), Sandaroje susispietę tautininkai 1917 įst. savą Amerikos Lietuvių Tautinę Tarybą (įėjo Lietuvių Tautinė Sandara, Centralis Komitetas, Lietuvos Nepriklausomybės Fondas, Lietuvių Spaudos Draugija ir Tėvynės Mylėtojų Draugija). Kiekvieno fondo šalininkai rinko aukas, kurias

fondas per artimuosius asmenis siuntė į Lietuvą ar Rusiją nukentėjusiems dėl karo lietuviams šelpti (Tautos Fondas, Lietuvos Gelbėjimo Fondas — Amerikos Lietuvių Centralis komitetas ir Lietuvos Šelpimo Fondas) ir Lietuvos nepriklausomybei (neprigulmybei) grąžinti (Tautos Fondas ir Lietuvos Autonomijos Fondas—Lietuvos Nepriklausomybės Fondas).

Čia keletas nebaigtų skaičių. 1914—1917 Tautos Fondas per savo 96 skyrius surinko 94.767 dol., išl. 79.635 d. (nukentėjusiems dėl karo 65.507 d., Lietuvos Nepriklausomybei grąžinti 10.149 d. ir t. t.); 1917—1918 organizuota A. lietuvių katalikų visuomenės rinkliava (čia ir „Laisvės Savaitė" apie 200 tūkst. dol., kun. T. Žilinskas, 35 psl.) Lietuvos politikos reikalams, vietoj laukiamų 50 tūkstančių, davė 300 tūkst. dolerių, o iš viso Tautos Fondas 1914—1922 surinko apie 600 tūkst. dol. („Vienybės" metr. 1926 m., 86 psl. — 590.136 d., o Gineitis, 290 psl., — netoli 500 tūkst.). 1914—1916 Lietuvos Gelbėjimo Fondas sur. 11.971 d. (nuketėjusiems dėl karo nusiuntė 9.008 dol. ir t. t.). 1914—1916 Lietuvos Šelpimo Fondas (jo globojami Rusijos valstybės dūmos narys Andr. Bulota su Aleks. Bulotiene ir J. Žymantiene-Žemaite važinėjo po A. kolonijas aukų) sur. 13.837 d. (nukentėjusiems dėl karo nus. 12.377 d. ir t. t.). 1914—1919 Lietuvos Autonomijos Lietuvos Neprigulmybės Fondas sur. 72.470 d., išl. 70.482 d. (1919 Lietuvos reikalams per Paryžiaus atstovybę 30.000, 1916—1919 Lietuvos Delegacijai Paryžiuje ir Europoje 22.305, 1918—1919 Am. Liet. Tautinės Tarybos atstovybei Washingtone 6.845, 1918—1919 A. Liet. Tautinės Tarybos agitacijos reikalams 5.600 ir t. t., iš viso 1914—1920 apie 90 tūkst. dol. (Gineitis, 290 psl.). Be nuolatinės rinkliavos, daroma tam tikra „Lietuvių diena": 1915 III 4 d. (šv. Kazimiero šventė—visose žymesnėse lietuvių kolonijose atlaikytos pamaldos už kare žuvusius brolius ir renkamos aukos nukentėjusiems dėl karo) rinkliava buvo skiriama Tautos Fondui; 1916 XI. 1 d. visose J. A. V. (prez. Wilsono įsakymu) lietuvių suorganizuota apie 400 komitetų (bendras Amerikos Lietuvių Centralis Komitetas nukentėjusiems dėl karo šelpti, — pirmąkart, kad ir trumpai, tautininkams ir katalikams pavyko dar VIII 17 bendrai susiprasti ir dirbti — „visos lietuvių srovės toje dienoje darbavosi išvien", — kun. T. Žilinskas. 35 psl.), surinkta daiktais ir pinigais per 230.000 dolerių. A. lietuviai dalyvavo taip pat ir popiežiaus visam pasaulyje skirtoje „Lietuvių dienoje". Veikė ir kitos šelpimo organizacijos. Kun. A. Milukas savarankiškai suorganizavo, kitų

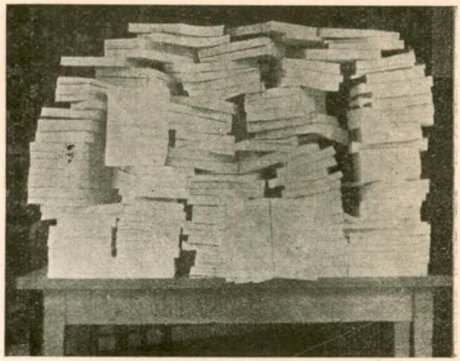

Amerikos lietuvių surinktas „Milijonas parašų" (138 kn.),

reikalaujančių Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo (Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai")

kunigų padedamas, iš lietuvių ir amerikiečių dvasininkų ir pasauliečių Amerikiečių Pašalpą Lietuviams Nuo Karo Nukentėjusiems (American Relief Fund Lithuanian War Sufferers (garbės pirmininkas New-Yorko kard. Farley pirmas savo vyskupijoje paskelbė bažnyčiose rinkliavą lietuviams sušelpti; vysk. Mundelein, vysk. Dougherty ir kt.). Toji organizacija 1916 vasarą pirma pakėlė Washingtone „lietuvių dienos" klausimą (Milukas, 249—250 psl.). Tuo būdu A. lietuviai šimtus tūkstančių dolerių, tad ne vieną milijoną litų, sukėlė nukentėjusiems dėl karo Lietuvos žmonėms sušelpti. Be to, jie buvo susirūpinę nunaikintos Lietuvos gyvenimo atstatymu. 1916 IX 28 Brooklyne įvyko Am. Lietuvių Tautos Tarybos sumanytas, bet ir tautininkų paremtas, organizacijų atstovų ir šiaip veikėjų suvažiavimas Lietuvos atstatymo reikalais. Suvažiavimas įst. Lietuvos Atstatymo Bendrovę prekybai ir pramonei Lietuvoje pakelti, tam iš anksto organizuojant įvairių šakų bendroves, kurios po karo persikeltų į Lietuvą. LAB žadėjo sukelti milijoną, bet vis dėlto sukėlė pusę milijono dolerių, suorganizavo chemikų, mechanikų, kurpių, siuvėjų ir kitokių amatininkų ir specialistų bendroves, Baltic States Bank, „Nemuno" bendrovę ir t. t., rinko žinias apie A. lietuvius amatininkus (susižymėjo apie 15.000) ir kt., ir tikrai ne vieną bendrovę ji perkėlė į Lietuvą, kur betgi, kaip ir daugelį kitų, savarankiškai susiorganizavusių A. lietuvių bendrovių (Žemės Bankui apie 200 tūkst. dol., Garlaivių Bendrovei apie 100 tūkst. ir t. t.) pakirto jų vadovų nepasirengimas naujoms, ypačiai pasunkėjusioms po karo sąlygoms, per didelis pasitikėjimas iš tolo per daug

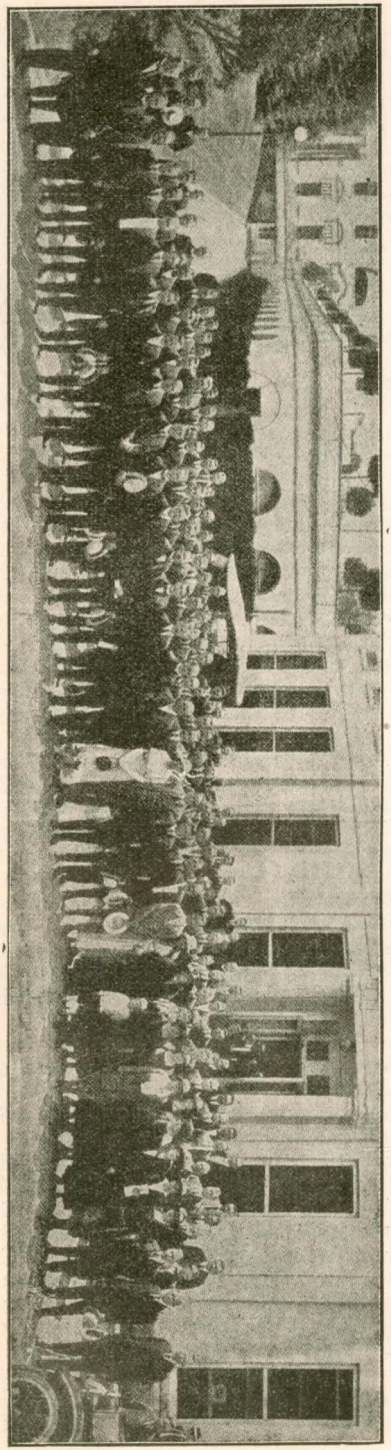

Amerikos lietuvių delegacija, kuri įteikė J. A. V. prezidentui „Milijoną parašų“ dėl Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo
(Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai“)

idealizuotais Lietuvos veikėjais, kartais ir vieno kito vadovo nesąžiningumas, pagaliau 1922 vokiečių markės kritimas ir nuostoliai įvedant litą. Apskaityta, kad prekybos ir pramonės įstaigoms Lietuvoje A. lietuviai sudėję apie 2 milijonus dol., bet daug. tik nuostolių teturėję (Gineitis, 294 psl.). Bet vis delto ne vienas A. kilęs ir visuomenės paremtas sumanymas („Drobė“ ir kt.) Lietuvoje prigijo ir sutvirtino tik užsimezgusią krašto pramonę. Tačiau ypačiai svėrė A. lietuvių veikimas politinėje dirvoje, remiant Lietuvos pastangas išsivaduoti.

1916 abi srovės (socialistai tepalaikė aukų rinkimą dėl karo nukentėjusiems) — katalikai ir tautininkai betarpiškai susisiekia su Europos lietuviais: pavasarį į Europą nuvyko Tautos Tarybos atstovai kun. V. Bartuška ir dr. J. Bielskis, skyrium nuo jų tautininkų atst. R. Karuža; rudenį A. atsilankė Rusijos valstybės dūmos atst. M. Yčas ir grįžtąs į A. (1908—1916 Europoje) kun. J. Žilius - Žilinskas; juodu veikė A. lietuvių spaudą, kad ji nebesitenkintų Lietuvai vien autonomijos reikalaudama (palyg. 1915 J. Gabrio „Kokia autonomija Lietuvai reikalinga“?), bet ir imtų kelti Lietuvos nepriklausomybės reikalą; 1917 pradžioje M. Yčas grįžta į Rusiją, o kun. Žilius lieka A.; į Europą važiuoja dr. J. Šliūpas, tautininkų delegatas (grįžta 1918). 1917 sausio mėn. įvairių organizacijų delegacija (kun. J. Žilius ir dr. J. Bielskis) įteikė prez. Wilsonui ir valstybių ambasadoriams Washingtone Lietuvos nepriklausomybės reikalavimą; Amerikos Lietuvių Centralio Komiteto veikėjų susivažiavimas taip pat pareikalavo Lietuvai nepriklausomybės, savo reikalavimą įteikė (per adv. J. Lopatą ir M. Šalčių) Amerikos vyriausybei ir išspausdino angliškuose A. laikraščiuose; birželio mėn. Tautos Taryba įteikė A. vyriausybei memorandumą dėl Lietuvos laisvės ir kt., ir spaudoje pasirodė žinia, kad Washingtono vyriausybė, dėl nuolatinių delegacijų prašymo, reikalausianti Lietuvai autonomijos karui pasibaigus: X. 10 „New York Evening Mail“ pranešė, jog Lietuvių Taryba Rusijoje nusistatė reikalauti Lietuvai pilnos nepriklausomybės (1914 VIII 22 tas pats laikraštis jau buvo pranešęs Lietuvą norint autonomijos); „nuo šio laiko visi A. lietuviai pradėjo stovėti už neprigulmingą Lietuvą, išskyrus socialistus ir jau apsireiškusius bolševikus“. 1917 birželio mėn. Washingtone ėmė veikti Tautos Tarybos Informacijos Biuras (pryšakyje dr. J. Bielskis); tą pat mėnesį New Yorke tautininkų Sandaros iniciatyva įst. Amerikos Lietuvių Tautinė Taryba (J. O. Širvydas, V. K. Račkauskas ir kiti). J. V. ėmus su Vokietija

kariauti, į Amerikos kariuomenę stojo 25.000 —30.000 lietuvių; pasak kitų, net 50.000 A. lietuvių kariavę Prancūzijoj (1917 m. „Pro Lituania", Lausanne, 329 psl.).
1918 tautininkai ir katalikai daro, inž. T. Noraus - Naruševičiaus, kun. J. Žiliaus - Žilinsko ir kitų įtaka, ir bendrų politinių žygių Lietuvos naudai: III 13 New Yorke trečias Visuotinis Amerikos Lietuvių Seimas, kuriame dalyvavo 1.100 katalikų ir tautininkų organizacijų atstovų, padarė didelį įspūdį J. V., viešai iškėlęs Lietuvos nepriklausomybės reikalavimą, įst. abiejų tarybų vykdomąjį komitetą ir t. t.; V 3 prez. Wilson Baltuosiuose Rūmuose priėmė abiejų tarybų delegaciją (T. Naruševičių, kun. J. Žilių, dr. J. Bielskį, V. K. Račkauską ir kitus), kuriai pažadėjo remti Lietuvos nepriklausomybę; VII 4 visoje Amerikoje lietuviai dalyvavo didelėmis eisenomis „Amerikai ištikimybės dienoj" (New Yorke 10.000 lietuvių nešė plakatus: „Kiekvienas lietuvis savo dvasioj yra Vytautas ir Kosčiuška"); rugp. mėn. Washingtone dr. J. Šliūpui apsigyvenus, ima veikti valst. tarybų vykdomasis komitetas, visiškai įsitaisęs spalių mėn. (tautininkų dr. J. Šliūpas ir T. Naruševičius, katalikų kun. J. Žilius, K. Česnulis ir dr. J. Bielskis), veikdamas J. V. vyriausybę ir visuomenę Lietuvos nepriklausomybės naudai. X 4 Washingtone įsik. Vidurio Europos Sąjunga (Middleeuropean Union) su čekų prof. Masaryku pryšakyje; į ją įėjo čekoslovakai, italai (irredentai), jugoslavai, lenkai, lietuviai, rumunai, suomiai ir ukrainiečiai („Vienybės" metr. 1926, 69 psl.). X 25 („Vienybės" metr. 1926, 69 psl., bet XI—26 — M. Yčo Lietuvos Albumas, 366 psl.) Philadelphijoje septyniolikos (vienuolikos — Lietuvos Albumas) tautų atstovai pasirašė pavergtųjų tautų išsivadavimo deklaraciją toje pat salėje ir ant to pat stalo, ant kurio Jurgis Washingtonas pasirašė J. A. V. nepriklausomybę (lietuvių vardu pasirašė T. Naruševičius, čekų — prof., vėliau prezid. Masarykas ir kiti); XII 4 bendrame abiejų tarybų posėdyje nutarta siųsti į taikos konferenciją Paryžiuje savo atstovus. Amerikiečių visuomenėje paveikiamas senat. Lodge (senate reikalauja Lietuvai nepriklausomybės), eksprezid. Roosevelt, prof. Bender ir kiti.
1919—1931 m. 1919 tarybų pildomasis komitetas toliau veikia, tik pasikeičia kai kurie nariai (dr. Šliūpas ir T. Naruševičius, komiteto valdybos pirmininkas, Londone įst. pirmą Lietuvos atstovybę, o į Washingtoną nuvyksta M. J. Vinikas, renkamas komiteto valdybos pirmininku; taikos konferencijoje veikia B. K. Balutis, kun. J. Dabužis, T. Naruševičius ir J. Žilius). Vykd. kom. Washingtone išl. T. Naruševičiaus ir J. Žiliaus Independence for the Lithuanian Nation (jų memorandumas buvo įteiktas prez. Wilsonui prieš jam važiuojant į Paryžių, o paskui Amerikos kongresas jo išsp. 100.000 egz.), pirmutinį didelį Lietuvos žemėlapį, 1.000.000 atvirukų su Lietuvos žemėlapėliu ir kt. Per Buoyro publikacijos biurą išplatinta A. anglų spaudoje tūkstančiai straipsnių apie Lietuvą; atsiėjo 60.000 dol. Išsirūpinta iš American Relief Administration (A. šalpos valdyba) Lietuvai paskolos būdu 1.000.000 dol. vertės pašalpos. Tarybų pild. kom. sumanymu pradedama rinkti „milijonas parašų" už Lietuvos pripažinimą. V 25 New Yorke lietuvių, latvių, estų ir ukrainiečių protesto demonstracija prieš Lenkiją, puolusią Lietuvą ir Ukrainą. VI 9 Chicagoje tautininkų suorgan. visuotinas A. lietuvių seimas (339 organizacijų atstovai); nutarta reikalauti iš Lietuvos atsiųsti savo atstovą, nuliedinti Lietuvai „Laisvės Varpą" ir kt. VII 4 Washingtone suvažiavę lietuviai demonstruoja. reikšdami

Amerikos lietuvių nuliedinto „Lietuvos Laisvės Varpo" propaganda
(Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai")

savo ištikimybę Amerikai ir reikalaudami Lietuvai nepriklausomybės. VIII 29 Washingtono senate įvyko „Lietuvių byla", kur įrodyta, jog Lietuva reikia pripažinti. VIII 30 Chicagoje išl. į Lietuvą pakabinti Karo Muziejuje Kaune „Laisvės Varpas" (su įrašu: „Skambink per amžius vaikams Lietuvos, kad laisvės nevertas, kas negina jos!"), kuris buvo vežamas per lietuvių kolonijas, rinkdamas pinigų savo kelionei (pasiekė Lietuvą 1922 sausio mėn.) ir Lietuvai sušelpti (už paskambinimą varpu vieną kartą mokėjo 5 dol., du kartu 10 dol. ir t. t.), surinkta 6.000 dol. IX 10 New Yorke lietuvių, latvių, estų ir ukrainiečių kongresas nutarė nusiųsti į taikos konferenciją laisvės reikalavimą toms tautoms ir protestuoti prieš lenkus. X 4 Brooklyne lietuvių ir ukrainiečių demonstracija prieš lenkus. X 15 išvažiuoja į Lietuvą pirmas J. V. atstovas John. A. Gade. X 19 atv. Lietuvos militarinė misija — pulk. Juododis, pulk. Perry ir kiti Lietuvių brigados organizuoti. XI 5 Pittsburghe tarybų suvažiavimas nutarė remti Lietuvos paskolą. XII pild. kom. pradeda išdavinėti Lietuvos pasus. XII 3 New Yorke didžiųjų organizacijų atstovų ir veikėjų suvažiavimas nutarė kelti Lietuvos paskolą. XII 18 į A. atv. Lietuvos finansų misija: Jonas Vileišis ir maj. Pov. Žadeikis, prie kurių A. prisidėjo J. Žilius. Lietuvos Laisvės Paskolai sudarytas komitetas (M. J. Vinikas, kun. F. Kemėšis, J. O. Širvydas, B. Mastauskas, V. K. Račkauskas, kun. A. Milukas ir kiti). Lietuvos paskolos bonų parduota už 1.800.000 dol. (Gineitis, 290 psl.).

1920 II 18 J. Vileišis skiriamas generaliniu Lietuvos atstovu Amerikoje. VII 3 New Yorke Lietuvos atstovo J. Vileišio sukviestame finansinių bendrovių suvažiavime įkurta Lithuanian Chamber of Commerce (Lietuvos prekybos rūmai) J. V. prekybiniams santykiams su Lietuva užmegzti (1925 steig. Lietuvių Vaizbos Butas). VIII 25 keturių tautų lyga (lietuviai, latviai, estai ir ukrainiečiai) įteikė prez. Wilsonui reikalavimą pripažinti tų tautų valstybes. IX 15 Washingtonan suvažiavo daugiau kaip 100 lietuvių delegacijų protestuoti prieš lenkų puolimą Lietuvos ir reikalauti Lietuvos pripažinimo; reikalavimai įteikti vyriausybei. X 7 New Yorke įkurta Lietuvių Amerikos Piliečių Draugija veikti politika Lietuvos naudai. X 8 New Yorke įkurta Lietuvių Piliečių Sąjunga Lietuvos piliečiams registruoti ir 3 dol. metiniu mokesčiu apsidėti Lietuvos respublikai. 1921 II 16 A. lietuvių kolonijose pirmą kartą pažymėtas Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo minėjimas; nuo to laiko ji kasmet iškilmingai minima. III 6 Chicagoje vilniečių mitingas protestuoja prieš lenkų okupavimą Vilniaus. III 13 New Yorke lietuvių mitingas reikalauja Lietuvą pripažinti. V 31 Washingtone A. lietuvių delegacija (dr. E. G. Klimas, kun. Jakaitis, J. Elias ir kiti) iškilmingai įteikė prez. Hardingui „milijoną parašų" 138 knygose, reikalaujančių Lietuvą pripažinti. VI 25 išv. Lietuvon pirmutinis Lietuvos atst. J. Vileišis; į jo vietą atv. Vald. Čarneckis. XI 30 New Yorke apie 100 katalikų ir tautininkų organizacijų atstovų konferencija reikalauja Lietuvos pripažinimo, protestuoja prieš Hymanso projektą. 1922 Lietuvos atst. V. Čarneckio sumanymu New Yorke įsikūrė lietuvių, latvių ir estų Amerikos Baltijos Draugija. VI 7 Princetono univ. prof. Bender rinko mokslininkų parašus peticijai, kad Lietuva būtų pripažinta. VII 19 Washingtone Lietuvos Laisvės Paskolos (platinimo) stočių suvažiavimas prašė prez. Hardingą pripažinti Lietuvą. VII 27 J. V. pripažino Lietuvą; ligi rudens visose lietuvių kolonijose džiaugsmingos demonstracijos siunčia padėkas prez. Hardingui ir vyriausybei (į State Department). VIII 26 Chicagos lietuvių delegacija Washingtone dėkojo prez. Hardingui už Lietuvos pripažinimą, nuvežusi didžiausią gyvų gėlių pintinę su parašu „Lithuanians Living in America". Rugsėjo mėn. lietuvių kolonijose iškilmingai minimos 600 metų Vilniaus įsikūrimo sukaktuvės. 1920 — 1922 Lietuvos gynimo komitetas Kaune skelbia gavęs iš A. lietuvių 5½ mil. auksinų (per 50 tūkst. dolerių) aukų.

1922 baigiasi didysis, didžiojo karo metu kilęs, A. lietuvių visuomenės sąjūdis, kuris reiškėsi įtemptu veikimu nukentėjusius dėl karo (ir jo padarinių) Lietuvos žmones gelbstint ir šelpiant, organizuojant A. lietuvių finansines ir technikines (specialistų, amatininkų ir t. t.) pajėgas pritaikinti Lietuvoje ir, pačiai visuomenei subruzdus grįžti į senąją tėvynę, rūpinantis išgauti Lietuvai laisvę ir nepriklausomybę (net kovojant dėl jos, nes 1917 — 1918 lietuviai stojo į A. kariuomenę, daug. tikėdamiesi padėsią Lietuvai nepriklausomybę iškovoti), o iš J. A. V. tos nepriklausomybės pripažinimą. Toji visuomenė padarė daug darbo ir aukų („darbininkėliai klojo šimtines ant tėvynės aukuro", — kun. T. Žilinskas, 35 psl.), pakėlė daugybę nuostolių, patyrė nusiminimo ir nusivylimo, bet ir toliau, kad ir atsargesnė, nebe taip pasitikinti kiekvienu atvykusiu iš Lietuvos didvyriu ir jo sparnuotu žodžiu, sunkiau besiverčianti, nuotaikai atslūgus ir savyje labiau susikaupusi, ji neatsisako remti Lietuvai visa, kas jai svarbu ir reikšminga, ir šiaip dideliu susido-

mėjimu seka Lietuvos gyvenimą. Visa A. lietuvių spauda — katalikų, tautininkų, socialistų, komunistų — duoda daugybę žinių iš Lietuvos, tuo tarpu Lietuvos spauda ir visuomenė bemaž neseka A. lietuvių gyvenimo, ir gyvai — A. lietuvių spauda ir visuomenė — reaguoja, kaip į savus, į reikšmingesnius Lietuvos įvykius, ne kartą dargi tos ar kitos Lietuvos srovės ar laikraščio netinkamai ir šališkai nustatyta. Ji daug jautresnė už pačią Lietuvos visuomenę. Ir po 1922 ji ne kartą kelia savo balsą, gindama Lietuvos reikalą ir garbę. „Ištiko bėda dėl Klaipėdos, tuojau Chicagos lietuvių delegacija važiuoja į Washingtoną. Ir visada, kai tik koks didesnis sielvartas ima gniaužti mūsų visuomenę bei valstybę, tūkstančiai mūsiškių užatlanty tuojau mitinguoja, daro demonstracijas, muša telegramas valdžioms. Kai 1923 metų gale Lloyd George lankėsi Amerikoje, tai ir jam Amerikos lietuviai nedavė ramumo“ (Gineitis, 293 psl.). Ypačiai skaudus Vilniaus dalykas, Varšuvai okupavus Vilniaus kraštą vis dar neišspręstas Lietuvos naudai, A. lietuvių net gyviau esti reaguojamas negu Lietuvoje, ypač kad daugelis jų net vadų (nuo kun. Aleks. Burbos pradedant) yra vilniečiai. A. lietuviai aukomis ir užuojauta gyvai palaiko Vilniaus krašto lietuvius, viešai protestuoja prieš Lietuvai padarytą neteisybę ir prieš kiekvieną Vilniaus lietuvių patirtą skriaudą; net Vilniui vaduoti sąjunga Lietuvoje 1925 radosi A. lietuvių įkvėpimu (spalių 9 d. nuo 1925 A. lietuvių pažymima gedulo diena). Lietuvos politinės srovės, ypačiai kultūriniai sumanymai, vis esti A. lietuvių remiami. Tuo tarpu Lietuva tepalaiko su jais betarpiškus santykius per savo atstovus Washingtone (1919 — 1921 Jonas Vileišis, 1921 — 1923 Vald. Čarneckis, 1923 — 1927 Kaz. Bizauskas, nuo 1928 amerikietis Br. Balutis; taip pat nuo 1923 Chicagos konsulas, vėl. New Yorko generalinis konsulas Pov. Žadeikis ir kiti), per atsilankančius Amerikoje veikėjus bendrais, politinių grupių ar šiaip kuriais reikalais, dažniausiai pinigaujančius (kolektorius, „ubagaujančius“ ir t. t.), pagaliau per ilgiau A. apsigyvenančius politinius ir kultūrinius veikėjus.

Be jau minėtųjų, pažymėtini bent šie atsilankymai: 1913—1924 darbavos kun. F. Kemėšis („Darbininko“, „Draugo“ red., sąjungų ir draugijų organ., politinis veikėjas); 1914 — 1915 (ir vėliau) Juoz. Gabrys-Paršaitis, kuris A. lietuvių pinigais laikė Europoje informacijos biurą, leido „Pro Lituania“ ir t. t.; 1914—1917 Alb. Rimka (visuomenininkas ir publicistas, art. A. tautininkams - radikalams); 1915 — 1920

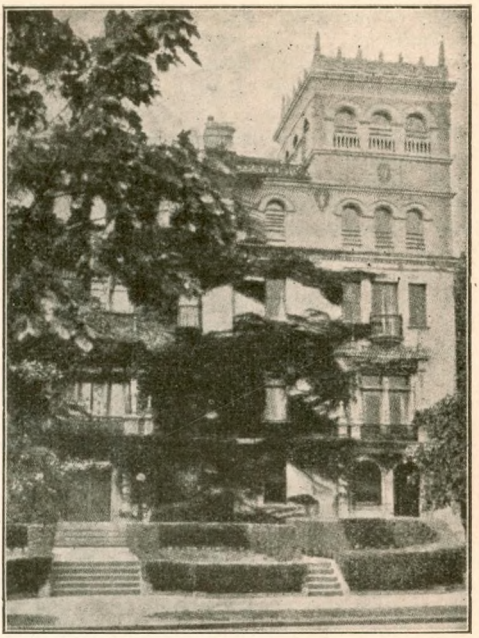

Lietuvos Pasiuntinybė Washingtone
(Iš K. Gineičio „Amerika ir Amerikos lietuviai“)

kun. Ant. Maliauskas (atv. rinkti aukų lietuvių katalikų spaudos reikalams, bet dalyvavo ir katalikų akcijoje); 1915 — 1920 St. Šimkus atv. rinkti nukentėjusiems aukų (darb. ir muzikos srityje); 1916 — 1921 kun. Pr. Būčys (dalyv. politiniame ir kultūriniame A. katalikų darbe); 1917 — 1919 inž. T. Norus - Naruševičius (deleguotas Maskvos savivaldybės, bet dirba ir tarp lietuvių: „ragina pamesti partijų ginčus ir imtis pozitingo darbo, ragina gelbėti savo brolius Lietuvoje, rūpinasi informuoti Ameriką apie Lietuvą“ ir t. t., — Lietuvos Albumas, 366 psl.; 1918 II 13 jo atsiš. „Lietuva pavojuje!“ ir kt.); 1920 tautininkų ir katalikų laukiamas Ant. Smetona neatvyko (1920 Liet. R. K. kunigų Seimas, 76 psl.); 1920 — 1921 dr. Dan. Alseika, valstiečių-liaudininkų atstovas, atv. rinkti aukų Vilniui vaduoti (įkurtas Komitetas Vilniaus atvadavimui remti); 1921 — 1925 kun. Ign. Česaitis („Draugo“ red.); 1922 — 1924 Ant. Žmuidzinavičius, atv. Lietuvos šaulių sąjungai aukų rinkti; 1922 kap. L. Natkevičius ir B. Žygelis, valstiečių - liaudininkų atstovai, su prakalbomis; 1922 — 1923 K. Bielinis, socialdemokratų atst., su prakalbomis; 1923 D. Sleževičienė ir V. Venciuvienė (amerikietė literatė), Lietuvos moterų globos komiteto įgaliotinės rinkti

aukų našlaičiams; 1923 — 1924 Kaz. Marčiulionis ir Vyt. Banaitis, Lietuvos universiteto tautininkų studentų korporacijos „Neo-Lithuanijos" atstovai aukų rinkti korporacijos namams statyti; 1924 pral. K. Olšauskis ir inž. Vl. Pauliukonis, atv. akcijų rinkti Lietuvos elektros „Galybės" bendrovei; 1925 J. Makauskis, valstiečių - liaudininkų atst., rinko aukų; 1925 kun. S. Kiškis ir stud. A. Tylenis atv. rinkti aukų Lietuvos studentams - ateitininkams (vėliau atvykdavo dar ir kitų ateitininkų atstovų); 1925 kun. A. Šmulkštys, politikas ir literatas, atv. santykių užmegzti su A. lietuvių katalikų visuomene (1927 — 1931 veikė A. lietuvių parapijose); 1926 vysk. J. Matulaitis - Matulevičius ir kun. Pr. Būčys; 1928 — 1930 daktarienė Em. Vileišienė, iš Vilniaus atvykusi, renka aukų Vilniaus lietuvių našlaičiams; 1931 prof. M. Biržiška, Vilniui vaduoti sąjungos pirmininkas, atv. Vilniaus reikalais su prakalbomis A. lietuviams ir ukrainiečiams; 1931 vysk. Pr. Būčys; 1931 Lietuvos žurnalistai Ant. Bružas ir Aug. Gricius, atv. santykių nustatyti su A. lietuvių žurnalistais ir t. t. Tačiau retas kuris Lietuvos veikėjas, Amerikoje atsilankęs, Lietuvoje plačiau (spaudoje, prakalbose) teikia patirtų žinių apie A. lietuvių gyvenimą, tad tie atsilankymai Lietuvos visuomenei neturi tos reikšmės, kokios galėtų turėti — sudominti ją užjūrio tautiečių būkle. Tik 1932 Lietuvoje (Kaune) ist. draugija užsienių lietuviams remti, kuri gaus pirmiausia nustatyti santykius su A. lietuvių visuomene.

A. lietuvių visuomenė stiprina savo lietuviškumą ne tik spaudos žiniomis iš Lietuvos, bet ir viešais parengimais (spalių 9, vasario 16 d., su Lietuvos atstovų ir savų veikėjų prakalbomis), 1930 plačiu, kai kur ypačiai iškilmingu ir įspūdingu Vytauto Didžiojo mirties sukaktuvių minėjimu. (Lukšio, Miliaus ir kitų) kino vaizdais iš Lietuvos gyvenimo, ypačiai ekskursijų į Lietuvą įspūdžiais, net (Romano, Stulpino ir kitų) importuojamais iš Lietuvos kumpiais, skilandžiais, saldainiais... Kasmet (ypačiai nuo 1924) rengiamos amerikiečių ekskursijos į Lietuvą garlaivių linijų lietuvių agentų (Lietuvių Laivakorčių Agentų Sąjungos Amerikoje) ir ekskursijų organizotorių vis dažniau per Klaipėdą yra kreipiamos ir ne karta pati Vilniu siekia (kiti parsiveža iš ten ne tik gyvų įspūdžių, bet ir Gedimino bokšto plytlaužių), be to, įtraukia ir A. gimusį ir užaugusį jaunimą, jam ir jo tėvams rodo Lietuvą kitokią, negu kad jie prieš keliasdešimt metu buvo ją palikę. Retai kuris grįžęs į Ameriką pasakojasi Lietuvą tokią kaip chicagiškė Milerienė 1931 yra ją saviesiems nupasakojusi, jog dabartinė Lietuva esanti tokia pat varginga, nešvari ir tamsi kaip prieš dvidešimt metų. Visa tai daro amerikiečiams Lietuvos atžvilgiu teigiamos įtakos. Net nematęs Lietuvos A. lietuvių jaunimas, dar mokyklose ir ypačiai nuo 1917 — 1918 J. A. V. karo su Vokietija įgavęs Amerikos patriotizmo ir besididžiuojąs jo tėvus priglaudusios šalies galybe, randa betgi, išskyrus visiškai dingusius amerikonizmo bangose bevalius silpnuolius, ir tolimai savo tėvų šaliai graudaus jausmo, kurį reiškia ne tik pačioje lietuvių visuomenėje, dalyvaudamas choruose, koncertuose, iškilmėse ir t. t., bet ir džiaugiasi kuriam lietuviui, taigi lietuvių tautos, Lietuvos vardui pasižymėjus A. sporto ar meno (chorų) rungtynėse, tarptautinėse A. parodose (lietuviškieji skyriai), net ir grožio karalienes („Miss Massachusetts" ir t. t.) renkant. Kiti jų ir A. anglų spaudoje ar šiaip anglų visuomenėje (universitetinėse paskaitose, viešose prakalbose ir t. t.) kelia Lietuvos reikalus ir garbę. Amerikos Lietuva tebėra gyva.

Jr. Jonas Lietuviai Amerikoj, Plymouth, Pa, 1899, 174 psl.; *Jr. Jonas* Suskaita arba statistika visų lietuviškų knygų, atspaustų Amerikoj... iki 1900, Plymouth, Pa, 1900, 35 psl.; *Kun. A. Kaupas* Amerikos lietuvių mokyklos („Kas rūpėjo Amerikos lietuviams katalikams 1913", Chicago, 1914); *V. K. Račkauskas* Amerika, New York, N. Y., 1915, 288 psl.; „Vienybės Lietuvninkų" 25 sukaktuvių jubiliejus (1886—1911), Brooklyn, N. Y., 1911, 218 psl.; Susivienijimo Lietuvių Amerikoje istorija nuo 1886 iki 1915, New York, N. Y., 1916, 547 psl.; *kun. Tomas Žilinskas* Amerikos Lietuva, Kaunas, 1919, 40 psl.; „Lietuvos" kalendorius 1910 metams, Chicago Ill, 65—80 psl.; (J. Ilgaudo) statistikos žinios iš Amerikos lietuvių gyvenimo; *kun. dr. V. Bartuška* Les Lithuaniens d'Amérique, Lausanne, 1918; *K. Gineitis* Amerika ir Amerikos lietuviai, Kaunas, 1925, 325 psl.; *(Red. kun. P. Lapelis)* Amerikos lietuvių katalikų metraštis 1916, Chicago, Ill, 438 psl.; „Vienybės" metr. 1926 metams, Brooklyn, N. Y., 160 psl. (34—96 psl.: Svarbiausieji faktai iš 40 metų lietuvių gyvenimo Amerikoje 1886—1925), (117—137 psl.: iš Amerikos lietuvių kolonijų istorijos) ir 48 psl. skelbimų su biografijomis; *Dr. K. Pakštas* Baltijos respublikų politinė geografija, Kaunas, 1929; *Vac. Biržiška* Lietuviškoji bibliografija, III dalis, 1929; *A. Milukas* Pirmieji Amerikos lietuvių profesionalai ir kronika, Philadelphia, Pa, t. I., 1929; to pat Amerikos lietuvių kronika 1868—1893 (5—77 psl. pakartota iš Pirm. Am. liet. prof. I t. 178—249, o 77—206 psl. iš tų pat II t.; be to, 207—272 psl.: J. Pranaičiūtė, Kun. A. Miluko darbuotė ir leidinių sarašas, Philadelphia, Pa, 1931, 272 psl.); (daug. A. Miluko) Spaudos laisvės ir Amerikos lietuvių organizuotės sukaktuvės, II laida, Philadelphia, Pa, (1929), 425—670 psl. čia tik A. Miluko Pirm. Amerikos liet. prof. ir kronikų I t. pakartojimas, o 670—695 psl. iš II t., bet tik pati jo pradžia (Amerikos lietuvių kronikoje 77—103 psl.), o 1—424 ir 696—750 psl. (751—782 čia tik vardų rodyklė) skiriama bendram lietuvių (ne tik Amerikos lietuvių) atgimimui; *Vaižgantas (kun. J. Tumas)* Ten gera, kur mūsų nėra, Vilnius, 1912, tas pat Vaižganto raštai, XVII, Kaunas, 1931, 46—204 psl. (Amerikoje); 1931 jubiliejinis New Yorko „Tėvynės" numeris (N47), 1932 N9 (Amerikos lietuvių statistika — kiek žinių iš „„Abstract of the 13—14—15 Census of the United States 1930"); 1931 „Garsas" (Wilkes Barre, Pa.); „Naujienų" metraščiai 1922, 1923 ir 1932, Chicago, Ill. *M. B-ka.*

Amerikos Lietuvis, 1) J. Griniaus ir J. Laukio (Keliauninko) 1897 Chicago Ill. leistas savaitinis laikr., kurio tepasirodė 3 num.; 2) M. Paltanavičiaus 1907 Worcester Mass. leistas ir redaguotas dvisavaitinis žurnalas. Ėjo iki 1907 spalių m. 14 d. (Nr. 1—4). Bendradarbiavo B. K. Balutis, Jurgis Baronas, J. P. Garmus, J. Ilgaudas, A. Kaunienė, S. Klemerauckiūtė, J. B. Smelstorius ir kt. 1914 VIII 19 M. Paltanavičius ten pat Worcestery A. L. atnaujino savaitiniu laikraščiu; nuo 1916 leidėjas A. Kyba, 1920 —1921 (iki geg. m.) redagavo J. Baniulis, vėliau V. J. Jokūbynas.

Amerikos lietuvių akcinė bendrovė įsteigta 1920 Kaune, Amerikos lietuvių prekybos akcinės bendrovės vardu. Akcinis kapitalas 1.000.000 litų; jo 75% sudėjo Amerikos lietuviai. Pradžioje bendrovės sritys buvo automobilių, traktorių, žemės ūkio mašinų ir jų reikmenų prekyba bei remontas. 1921 Šiauliuose atidarytas Fordui ir Fordsonui atstovauti skyrius su remonto dirbtuve. 1921-23 vertėsi autobusų eksploatacija Suvalkų krašto ir Aukštaičių plentais. 1922 netoli Šiaulių prie Rekyvos ežero pastatė elektros stotį, pradėjusią veikti 1923 ir tiekiančią elektros energiją Šiauliams, Radviliškiui ir jų apylinkėms. Elektros energijos per metus pagaminta 2,5 milijono kw. valandų. 1922 pradėjo eksploatuoti Piktmiškio durpynus, per metus pagamindama 17,5 — 18,5 tūkstančių tonų durpių. 1925 rudenį įsteigė Klaipėdoje ir 1928 Panevėžyje automobilių ir traktorių skyrius su remonto dirbtuvėmis. 1927 bendrovė buvo perorganizuota ir pavadinta Amerikos lietuvių akcinė bendrovė. 1928 pradėjo gaminti lietuviškus dviračius, kurių kiekvienais metais pagamina per 2000 št. 1930 — 31 Kaune pastatė moderniską 2-jų aukštų garažą. Jame išsitenka iki 150 automobilių. Automobilių remonto dirbtuvės Kaune, be remonto darbų, dar gamina miesto ir užmiesčio autobusus. Per 1930 pagamino Kauno miestui 28 ir provincijai 25 autobusus.

Amerikos lietuvių katalikų blaivininkų sąjunga ž. Lietuvių Rymo katalikų pilnųjų blaivininkų Amerikoje susivienijimas.

Amerikos lietuvių Rymo katalikių moterų sąjunga įsikūrė 1925 kun. F. Kemėšio pastangomis. Pirmasis seimas buvo Chicagoj 1915. Ilgametė pirmininkė ir laikraščio „Moterų Dirvos" redaktorė buvo A. Nausėdienė. Karo metu sąjungietės rodė daug iniciatyvos labdarybės srityj ir moterų švietimo darbe. Raudonojo Kryžiaus rėmėjos ir šv. Kazimiero mergaičių akademijos rėmėjos daugiausia buvo ir tebėra sąjungietės. Beveik kiekviena lietuvių kolonija Amerikoje turi moterų sąjungos kuopą. Žymesnės sąjungietės: Jakubauskaitė, Sakalienė, Vaičiūnienė, Subatienė. Kun. I. Albavičius ilgus metus buvo sąjungos dvasios vadas.

Amerikos lietuvių Rymo katalikų federacija (A. L. R. K. F.) įsikūrė 1906 kun. Kaupo (ž.), Pittstono klebono, pastangomis. Ilgametis organizacijos pirmininkas yra kun. Albus - Albavičius (1918 — 1931) (ž. raidės A. papildymai). Federacija yra subūrusi beveik visas katalikų organizacijas ir turi atstovavimo teises visiems J. A. V. lietuviams katalikams. Lietuvos politinį bei ekonominį gyvenimą rėmė padėdama pardavinėti bonus, šaukti politinius seimus ir savo aktyvumu išgaunant Lietuvai pripažinimą nepriklausomybės de jure ir de facto. Karo metu, išplitus veikimui, prie federacijos susidarė Amerikos lietuvių taryba — politikai nustatyti ir tautos fondas — ekonominiams bei labdarybės reikalams rūpinti, prie kurio atskirai veikė dar Raudonojo Kryžiaus rėmėjai — rinkti drabužiams ir maistui nukentėjusiai nuo karo Lietuvai. Veikimo laikui praėjus, trys minėtosios atžalos atidavė savo turtą federacijai. Karo metu prasidėjęs Lietuvos diplomatinis darbas Šveicarijoj, Švedijoj ir vėliau Paryžiuj buvo varomas pradžioje federacijos žmonių ir lėšomis, vėliau drauge su Tautos Taryba.

Amerikos lietuvių Rymo katalikų moksleivių susivienijimas (A. L. R. K. M. S.) įsikūrė 1912 kun. Petro Lapelio, pirmojo organizacijos organo „Moksleivio" redaktoriaus, pastangomis. Centras buvo Chicago, Ill., kuopos — visoj J. A. V. teritorijoj. 1920 Chicagos seimas organizaciją, sekdamas ateitininkais, pavadino „Giedra" ir pirmuoju laikraščio „Giedros" redaktorium buvo kun. Anicetas Linkus. Giedrininkai buvo sujungę katalikų jaunuomenę pradedant nuo pradžios mokyklos, baigiant universitetu. Išblaškyti po J. A. V. plotus, giedrininkai sunkiai galėdavo susivažiuoti, dėl to buvo daroma bandymų jiems sujungti su vyčiais (ž.). Dabar jau nėra centro, bet atskiros kuopos kai kur dar tebeveikia. Beveik visi Amerikoj išvesti kunigai ir žymus skaičius pasaulinių inteligentų yra buvę giedrininkai: kun. Vaičiūnas, kun. Baltutis, dr. Račkus, dr. Jovaiša, adv. Česnulis ir kiti žymesnieji katalikų vadai.

Amerikos lietuvių piliečių draugija, savitarpinės pašalpos pamatais, įkurta 1916 VII 16 Clinton Ind., perorganziuota 1918 V 19.

Amerikos lietuvių tautiškoji partija, Amerikos lietuvių tautinė sandara, ž. Sandara.

Amerikos Lietuvių Vaizbos Būto Žinios,

mėnesinis liet. žurnalas, pradėjęs eiti Bostone 1925 spalių m.

Amerikos lietuvių vargonininkų sąjunga įkurta Chicagoje Ill. 1911, vėliau pasivadinusi Am. L. Rymo-Katalikų vargon. sąjunga.

Amerikos Ūkininkas, M. Valinčiaus Hurt Mich. 1917 — 1921 leistas mėnesinis liet. laikraštis.

Amerikos Žinios, Šimkaus, „Erelio" vietoje, leistas ir Gasparo Baltakio (ž.) redaguotas savaitinis liet. laikraštis, ėjęs Chicago Ill. 1910 — 1911.

Amerindai (American + Indian = Amerikos + indėnai), terminas, priimtas 1898 etnologų kongrese Washingtone Š. ir P. Amerikos indėnams pavadinti. Šis terminas plačiai vartojamas etnologinėje, ypač anglų, literatūroje.

„Annual Raports of the Bureau of American Ethnology," 1897-8, 835 psl.

Amersfoort, Olandijos miestas, prie Eem upės, 36000 gyv. Derlingoje apylinkėje auginama daug tabako.

Amesha spenta (Avest.=nemirštami šventieji), Zaratustros (ž.) religijoj 6 gerosios ir aukščiausiosios dangaus dvasios, vyriausiojo dievo Ahura Mazda (ž.) pagalbininkai, jo dorinių tobulybių įkūnytojai, su juo sudarą septynetą.

B. Geiger (1916).

Ametabola, pagal vienus — žemesniųjų vabzdžių poklasė (Apterygota), pagal kitus— visi vabzdžiai, kurių iš kiaušinėlių išsiritę jaunikliai nuo suaugusių skiriasi tik didumu, šiaip paviršutiniškai visai panašūs (Apterygota, Aptera).

Schröder Handb. d. Entomologie, Jena, 1925; *Cholodnovskij* Kurs Entomologii, Moskva, 1929.

Ametistas, senovėje vartojamas amuletu (ž.) prieš girtavimą; mineralas, violetinė kvarco atmaina, pailgos formos kristalai heksogonalinės sistemos; A. vartojamas papuošalams. Randamas Urale, Brazilijoje, Ceilone. A. orientalis, mineralas, violetinė korundo atmaina iš Ceilono.

Ametropija, akių refrakcijos yda (ž. hipermetropija, miopija, astigmatizmas).

Amette Leonas Adolfas (1850 IX 6 — 1920 VIII 29), Paryžiaus arkivyskupas, kardinolas, bažnyčios teisių gynėjas nuo prieš katalikus kreipiamų įstatymų.

Amezitas, mineralas, chlorifinės grupės, nedaloma dalis komp. silikatų, $H_4Mg_2Al_2SiO_9$.

Amfiarajas (—aos), graikų didvyris, Kalidono (ž.) medžioklės ir argonautų (ž.) žygio dalyvis.

Amfiastracidae Ogilvie, hexacoralla šeimos; triaso, jūros ir šių laikų koralai.

Amfibijos (Amphibia), stuburinių gyvių klasė, dažniausiai dviem porom vaikščiojamų galūnių, rečiau be jų. Kaukolė pažymima dviem porom pakaušio krumplių, šonkauliai sunykę, neturi ryšių su krūtinės kaulu; turi plaučius ir trijų skyrių širdį (2 prieširdžiai ir vienas skilvelis). Nosies tuštuma sujungta choanomis su burnos tuštuma. Raidoje pažymėtina metamorfozė: jaunos stadijos, buožgalviai, turi uodegą net tuo atveju, kai suaugusios stadijos jos neturi; buožgalviai gyvena vandeny ir kvėpuoja žiaunomis. A. daugiausia šiltų kraštų gyventojai. Gyvenančios A. rūšys dalomos būriais: 1) Gymnophiona — bekojės amfibijos, 2) Urodela — uodeguotos amfibijos, 3) Anura — beuodegės A. Lietuvoje jų yra 11 rūšių: uodeguotos: mažasis tritonas, didysis tritonas (Triton vulgaris ir T. cristatus); beuodegės: kukutė (Bombinator igneus), blodustinė rupūžė (Pelobates fuscus), pilkoji rupūžė (Bufo vulgaris), nendrinė rupūžė (Bufo calamita), žalioji rupūžė (Bufo viridis), smilkinuotoji varlė (Rana temporaria), smailasnukė varlė (Rana arvalis), mažoji valgomoji varlė (Rana esculenta), didžioji valgomoji varlė (Rana ridibunda).

Z. Fedorowicz Płazy i gady na Litwie, — Rocz. Tow Prz. Nauk. Vilniuje. 1918 VI. *T. I.*

Amfibolai (gr. amphibolos—dviprasmis), kartu su piroksenais (ž.) vaidino svarbų vaidmenį silikatinių mineralų tarpe ir sudaro arba dvi dimorfines eiles arba izomorfinius (ž.) neitralinių silikatų mišinius. Krist. romb., monokl. ir trikl. s. Svarb. dalis daugelio eruptyv. uolenų. Atmainos: be Alzo — A. paprastasis svarb. suded. dalis krist. skalūnų ir krist. gilumų padermių (sienitų, dioritų) ir A. bazaltinos — sud. dalis kai kurių išsiliejusių padermių.

Amfibolitas, petrografijoje kristalinė uolena, kurios pagrindinės dalys susideda iš žalio amfibolo kartu su lauko špatais, granatais ir kit.

Amfibolitinis skalūnas (petr.), kristalinis šiferas su pagrindine amfibolo medžiaga.

Amfibrachis, eiliavimo metrikoj pėda iš trijų skiemenų — trumpo, ilgo ir trumpo (⏑—⏑)

Amfiktionija, kultiškai politiška senovės graikų sąjunga. Žymiausioji Delfų A. (VII —II a.).

Amfilada (pr.), eilė salių arba kolonų, einančių viena eile viena po kitos.

Amfilochas (—os), graikų mitologijoj žynys, kuris dalyvavo žygiuose prieš Tebus (ž.) ir Trają (ž.).

Amfionas, graikų didvyris; ž. Antiopė.

Amfipolis, senovės Trakijos miestas, ties kuriuo 422 pr. Kr. įvyko žinomos atėniečių kautynės su lakedemoniečiais.

Amfiteatras (gr. apvalus teatras). Pas senovės romėnus tai buvo pradžioje specialus gladiatorių (ž.) kovoms trobesys, panašus į mūsų laikų cirką. Vidury trobesio įrengiama apvali ar kiek pailga arena (ž.), aplin-

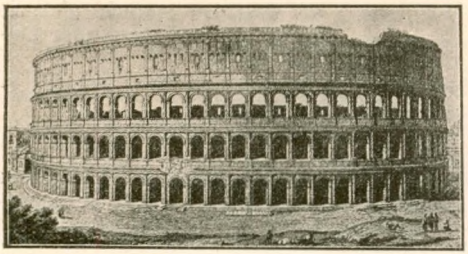

Flavijaus amfiteatro griuvėsiai

kui eina sėdynės publikai, įrengtos laiptų principu, sujungiamos laiptų ir koridorių sistema su lauku. Pradžioje romėnų amfiteatrai buvo mediniai, paskum jie pradėti statyti mūriniai, puošniai brangiais akmenimis, statulomis, bronza ir marmuru išpuošti. Plinijaus laikais Romoje buvo jau pastatyti 9 milžiniški A. Kiekvienas stambesnis Romos miestas turėjo savo A. Garsiausias A. Romoje buvo Vespasiano pastatytas; jo griuvėsiai ir dabar dar tebėra gana gerai išsilaikę (ž. Colosseum). Taip pat dar buvo garsūs A. Pompėjoj, Veronoj, Nimesėj ir kit.

Amfiteatrov Aleksandras, Valentino sūnus (g. 1862), rusų rašytojas feljetonistas. Baigęs juridinius mokslus, buvęs net 3 m. operos artistu (Italijoj ir Rusijoj). Jo apysakos ir kiti raštai lietė visuomet tam tikrus gyvenamojo momento klausimus. Pagarsėjo pirmiausia savo feljetoniško pobūdžio apysaka „Gospoda Obmanovy", kurioje neigiamai atvaizdavo caro šeimynos gyvenimą; už tai buvo 1902 ištremtas į Minusinską. 1905 emigravo į Paryžių ir leido žurnalą „Krasnoe Znamia". Parašęs yra daug veikalų įvairiais klausimais, stengėsi atvaizduoti net visą 1870—1890 metų rusų gyvenimo laikmetį (Semidesiatniki, vosmidesiatniki ir t. t.). Kitose apysakose lietė įvairius neigiamus gyvenimo reiškinius, pvz., ištvirkimą ir moterų išnaudojimą („Marja Lusjeva", „Marja Lusjeva za granicej"). Visos jo apysakos kalba ir stiliumi feljetoniško pobūdžio. Vėliau A. rašė istorinių dalykų, daugiausia iš senovės Romos gyvenimo („Zvier iz bezdny" — Nerono laikai, „Arka Tita" — romėnų tikyba ir papročiai), bet ir šituose veikaluose reiškiasi tas pats feljetoniškas rašymo būdas. Gyvena emigracijoj Italijoj. *V. K. M.*

Amfitrida, graikų mitologijoj jūrų dievaičio Nerėjaus duktė (ž.), Poseidono (ž.) žmona, jūrų deivė.

Amfitrionas, mitiškas Tirinto karalius. Jo tėvo Alkajo brolis Elektrionas atidavė jam Mikėnų karalystę ir išleido už jo savo dukterį Alkmenę. A. užmušė Elektrioną ir turėjo bėgti į Tebus (ž.), kur karalius Kreontas nuvalė jį nuo kraujo kaltės. Jo žmona Alkmenė pagimdė iš Dzeuso (ž.) Heraklą (ž.).

Tezėjus pas Amfitridą
(Louvre)

Amfora, graikų ir romėnų vartojamas skysčiams laikyti pailgas indas su dviem ąsom prie kakliuko. Panathenainės—išeiginės A. buvo labiau išpuoštos; jas dovanodavo konkursų laimėtojams.

Amga, r. Sibiro upė, kair. Aldano (Lenos) intakas, 1143 km ilgio; baseino plotas 66710 km. Jos aukštupyje randama aukso.

Amgunė r. Azijos upė, Amuro kair. intakas, 791 km ilgio; baseino plotas 59970 km²; garsi aukso kasyklomis.

Amhara, centralinė Abisinijos sritis, prie ežero Tan, seniau sudarė savarankišką valstybę su sostine Gondaru.

Amharos literatūra. Nuo XVI a. amharų kalba tampa literatūrine, nes jėzuitai misininkai pradeda ją vartoti tikybinio turinio raštams. Nuo d. karo A. L. auga, nes Adis Abeboje įsteigiama spaustuvė, kur spausdina 2 laikraščius. Mokslininkai domisi dainomis, pasakomis ir t. t., Guidi 1889 atspausdino „Le canzoni Geez - Amarina in onore di Re Abissini" (vok. vert. Litt-

Amfora Attikoj
VII a. pr. Kr.

Metropolijos Kunigų Bibliotekos KAUNAS

mann „Die Altamharischen Kaiserlieder" 1914).
Guidi Gramatica elementare della lingua amarica, 1924.

Amherst Viliamas Pitt (1773—1857), anglų valstybininkas, 1823—27 Indijos generalgubernatorius. 2) Will. Lord of Hackney (1835—1909), papyrusų kolekcininkas.

Ami du peuple (liaudies draugas), keleto laikraščių pavadinimas d. prancūzų revoliucijos metu; jų populiariausias buvo Marato leidžiamas.

Amiantas (gr. amiantos—be dėmių, grynas), mineralas, albesto—kalnolinų minkštoji atmaina, vartojma audimui, randama Urale, š. Italijos ežerų rajone.

Amiaud Arturas (1849 I 28—1889 V 22 Paryžiuje), prancūzų asiriologas, direktorius adj. Ecole pratique des hautes études. Jo raštai: Tableau comp. des écritures babylon. et assyr., 1887 (kartu su Mechineau); Inscriptions de Salmanassar II, 1890 (kartu su Schal'u) ir kt.

Amici (1786—1863), italų optikas ir astronomas.

Amici Israel, 1926 VI. 6 Romoj įsikūrusi sąjunga žydams atversti, 1928 III 21 šv. Officiumo dekretu uždrausta kaipo prieštaraujanti bažnyčios dvasiai.

Amicis ž. D'Amicis.

Amicus ir Amelius, pagal vidur. amžių padavimą du visiškai panašios išvaizdos ir būdo draugai. Amelius mylėjo Karolio dukterį ir turėjo kautis dvikovoje, bet už draugą kovėsi Amicus. Kai raupsais susirgusį Amicų jo žmona atstumia, Amelius nužudo savo vaikus ir jų krauju jį gydo. Abu draugai žūva kare su langobardais. Šis padavimas, kilęs iš rytų, lotyniškai eilėmis ir proza pasakojamas, XI a. paplito Europoje. Yra šio padavimo dainelė „Ami et Amile" iš XIII a. pradžios.
Schwieger Die Sage von Amis und Amiles, 1885; *Bolte u. Polivka* Anmerkungen zu den Kinder—und Hausmärchen der Brüder Grimm, I t., 1913.

Amicus Plato, sed magis amica veritas — nors Platonas ir draugas, bet didesnis draugas tiesa; senovės posakis, vartojamas pabrėžti pareiškiamos nuomonės objektyvumui (ž.).

Amida (ir Amedi), dabar Diarbekr (ž.), senovės Bitzamani krašto, r. Azijoj, sostinė.

Amida, svarbiausia japoniškojo budizmo dievybė.

Amidinės trąšos, ureja (šlapalas) $CO(NH_2)_2$, kur azotas yra amido funkcijoj, kalcio cianamidas $CaCN_2$, iš dalies kraujamilčiai, mėsamilčiai, žuvų guano (ž.).

Amiel Enrikas Fridrichas (1821—1811), vakarinių šveicarų poetas ir filosofas, literatūros ir filosofijos profesorius Genevoj; atsiminimai „Fragments d'un journal intime", 1883—1884. Vak. šveicarų tautinės giesmės „Rouler tambours" (1857) autorius. Biografija Thibaudet (1930).

Amyelenkephalia (gr.), įgimta nugaros ir galvos smegenų stoka.

Amyelia (gr.), įgimta nugaros smegenų stoka.

Amiens (senov. Ambianum), š. Prancūzijos miestas. 92.000 (1926); svarbus geležinkelių mazgas. Žymus verpyklų centras.

A. taika, sudaryta 1802 III 27 tarp Prancūzijos, Ispanijos, Anglijos ir Batavų (ž.) respublikos. Prancūzija atsižadėjo Italijos ir Egipto; turėjo gauti už tai Maltos salą. Anglija grąžino užkariautąsias kitų trijų valstybių kolonijas, išskyrus Ceiloną ir Trinidadą. VI 13 prie A. taikos prisidėjo ir Turkija.

A. katedra, pastatyta po gaisro 1218. Navos baigtos statyti 1228, choras 1268, tolimesnė katedros statyba vyko XIV ir XVI a. Šis XIV a. statinys yra vienas iš labiau subrendusių prancūzų gotikos kūrinių ir turėjo žymios įtakos prancūzų ir kitų šalių (pvz., Kölno) vėlesnei katedrų statybai. Katedros plano autorium laikomas Robertas de Luzarches, toliau ją statė Thomas de Cormint su savo sūnum Regnault'u. Plane išilginis navos 3 skyrių ir skersinis navos 3 skyrių, o choras, kurs turi tokį pat ilgį, kaip išilginis navos, yra 5 skyrių. Fasadas su 2 bokštais rodo tipiškas prancūzų gotikos žymes. Apačioj trys puošnūs portalai; viršuj jų, sekant Notre-Dame de Paris katedros pa-

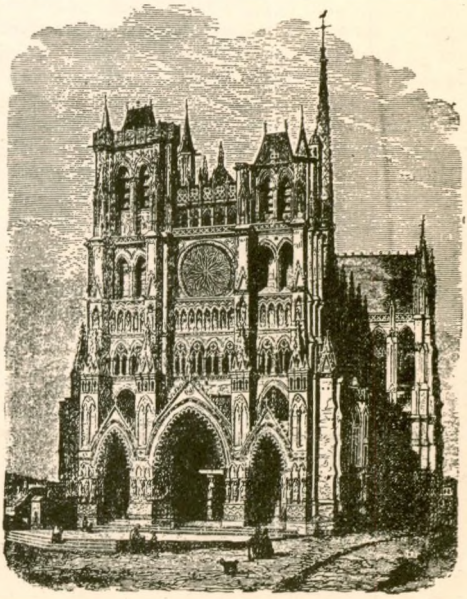

vyzdžiu, dviguba „karališka galerija“ ir didžiulė lango rožė viduriniame išilginio navos skyriuj.

Amygdalaceae (amygdalus-migdolas), migdolų šeima. Pošeimė iš rožiažiedžių šeimynos (Rosaceae) (ž.).

Amigdalinas, gliukozidas, randamas kai kurių vaisių sėklose, pvz., karčiuose migdoluose, vyšnių kauliukuose. Skildamas duoda nuodingą ciano vandenilį.

Amigdolas ž. Prunus Amygdalus.

Amigoni Jokūbas (1675—1752), italų tapytojas.

Amikas (gr. —os), mitiškas graikų karalius, Poseidono (ž.) sūnus, vertė kiekvieną svetimą kumščiuotis, kol buvo pats nukautas Polideiko.

Amylasa, fermentas, kuris skaldo krakmolą.

Amiloidinė degeneracija, susikrovimas po kraujagyslių endoteliu (jeknose, blužnyje, inkstuose, žarnose ir kitur) tam tikros baltyminės medžiagos, kuri, kaip ir krakmolas (amylum), duoda reakciją su jodu ir dėl to vadinama amiloidu. Organai nuo to labai sukietėja. A. D. įvyksta dėl bendro medžiagos apykaitos sutrikimo, sukelto chroniškų, pūliuojančių ligų, pvz.: džiovos, sifilio, kaulų uždegimo. Ji pasitaiko ir tarp gyvulių, pvz., tarp arklių.

Amylum, lot. krakmolo pavadinimas. Medic. dažniausiai vartojami: A. Tritici, kviečių kr., A. Oryzae, ryžių kr., A. Solani, bulvių kr.

Amimija (gr.), mimikos, t. y. veido raumenų veikimo stoka arba ryškus sumažėjimas. Dažnai esti psichikos ligose, taip pat vienas iš persirgto epidemiško (letargiško) encefalito (ž.) reiškinių.

Aminai, organiniai junginiai, amoniako dariniai, gaunami pavaduojant vieną, du arba net ir visus tris amoniako NH_3 vandenilio atomus alifatinių ar aromatinių angliavandenilių likučiais, alkilais (ž.) arba arilais (ž). Pirmuoju atveju pasidaro alifatinių, antruoju — aromatinių A. Jei vienas amoniako vandenilis pakeičiamas alkilu ar arilu, tai pasidaro pirmųjų A. pvz.: alifatinis metilo A. CH_3NH_2, aromatinis fenilo A. arba anilinas (ž.), $C_6H_5NH_2$. Pirminiams A. charakteringa amino grupė — NH_2. Tokiu pat būdu pavadavę du amoniako vandenilio atomu, gausime antrinių aminų, pvz: alifatinį dimetilį A. $(CH_3)_2NH$, arba aromatinį difenilį A. $(C_6H_5)_2NH$. Antriniams A. charakteringa imino grupė $>NH$. Pagaliau pakeitus visus tris vandenilius alkilais ir arilais, pasidaro tretinių A., pvz.: alifatinis trimetilis A. $(CH_3)_3N$, arba aromatinis trifenilis A. $(C_6H_5)_3N$. Tretiniams A. charakteringa $\equiv N$. Pirminiai A. tegali būti arba tik grynai alifatiniai, arba grynai aromatiniai. Antrinių ir tretinių A. gali būti ir mišrių: aromatiškai alifatinių arba alifatiškai aromatinių, jeigu amoniako vandeniliai bus pavaduoti ir alkilais ir arilais, pvz.: metilo fenilo A., arba metilo anilinas (ž), $CH_3NHC_6H_5$, dimetilis fenilo A., arba dimetilis anilinas (ž), $C_6H_5N(CH_3)_2$. Visų trijų A. rūšių pasidaro veikiant alkilų halogenidus amoniaku. Be to, kiekvienam atskiram A. gauti yra specialūs metodai. Tretiniai A. lengvai prijungia alkilų halogenidus, virsdami alkilinto amonio druskomis, taip antai: iš trimetilio A. ir metilo jodido pasidaro keturiametilio amonio jodidas, $(CH_3)_3N + CH_3J = (CH_3)_4NJ$.

Paveikus pastaraji šarmu NaOH, pasidaro keturiametilio amonio hidroksido, ketvirtinio amonio bazės, analogiškos amonio hidroksidui, $(CH_3)_4NJ + NaOH = (CH_3)_4NOH + NaJ$. Būdami amoniako dariniais A. turi daug jo ypatumų. Žemesnysis alifatinis A., kaip antai, metilo A. CH_3NH_2, kambario temperatūroje — amoniako kvapo dujos; viduriniai alifatinės eilės ir paprastieji aromatinės eilės A. — skysti; aukštesnieji alifatiniai ir aromatiniai A. — bekvapės kietos medžiagos. Žemesnieji alifatiniai A. lengvai tirpsta vandenyje, viduriniai, o ypač aukštesnieji jame mažiau tirpsta: jų tirpstamumas vandenyje mažėja, didėjant molekuliniam junginio svoriui. Aromatiniai A. sunkiai tetirpsta vandenyje. Kaip pats amoniakas, taip ir jo dariniai A. su rūgštimis sudaro druskas. Tuo būdu A. yra bazės: pirminiai A. vadinasi amino bazėmis, antriniai A. — imino bazėmis (ž) ir tretiniai A. — nitrilo (ž) bazėmis. Alifatiniai A. stipresnės bazės už aromatinius A. Pirminiai A. stipresnės bazės už antrinius, o antriniai už tretinius. Ketvirtinio amonio bazės savo stiprumu prilygsta stipriems šarmams. *A. P.*

Aminėniškė I-II, Zarasų aps. Salako val. viens.; 1923 58 gyv.; 35 km. nuo Utenos glž. st.

Amino rūgštys, organinės rūgštys, kurių molekulėje prie anglies atomų prijungtieji vandeniliai, vienas ar daugiau, pakeisti amino grupe, — NH_2, pvz. A. acetinė rūgštis arba glikokolis (ž.), NH_2CH_2COOH. Or-

ganinėse rūgštyse gali būti pavaduoti — NH_2 grupe vandenilis, prijungtas prie pirmo, prie antro prie trečio ir t. t. anglies atomo, skaitant nuo karboksilo grupės. Tuo būdu pasidaro α, β, γ ir t.t. A. rūgščių. Taip antai, butirinė (sviesto) rūgštis gali sudaryti tris A. rūgštis: α — amino butirinę rūgštį, $CH_3CH_2NH_2CH.COOH$, β — amino butirinę rūgštį $CH_3NH_2CH.CH_2COOH$ ir γ - amino butirinę rūgštį, $NH_2CH_2CH_2CH_2COOH$. Be mono amininių rūgščių, gali būti dar ir diaminininių ir triaminininių ir t. t. rūgščių, jeigu rūgšties molekuloje du, trys ar daugiau vandenilio atomų, prijungtų prie skirtingų anglies atomų, bus pavaduoti A. grupėmis — NH_2. A. R. labai svarbūs organiniai junginiai. Jos įeina į baltymų sudėtį. A. R. pasidaro iš gyvulinės ir augalinės kilmės baltymų, juos skaldant. A. R., turėdamos bazinę amino grupę, ir rūgštinę karboksilo grupę, kartu pasižymi ir rūgštiniais, ir baziniais ypatumais, ir sudaro patvarias druskas ir su rūgštimi, ir su bazėmis. Žymiausios alifatinės eilės A. R.: glikokolis, alaninas (ž), serinas (ž), valinas (ž.), leucinas (ž.) ir kitos, ir svarbiausios aromatinės A. R.: triptofanas (ž.), tirozinas (ž), fenilalaninas (ž). Nereikia painioti Amino rūgščių su rūgščių amidais. Rūgščių amidai yra tokios rūgštys, kurių karboksilo grupės hidroksilas pavaduotas amino grupe, pvz., acto rūgšties amidas arba acetamidas CH_3CONH_2. Rūgščių amidai taip pat svarbūs organiniai junginiai, nes A. R., amidiškai susijungdamos tarp savęs, sudaro labai painios sudėties, bet labai didelės reikšmės įvairias baltymų medžiagas. *A. P.*

Aminoazobenzolas ž. azo dažai.

Amintas I (a. 540—498 pr. Kr.), Makedonijos valdovas, pasidavęs persams, bet išlaikęs krašto nepriklausomybę už pareigas mokėti persams duoklę ir statyti kariuomenę. Kiek praplėtė Makedonijos ribas. Jo įpėdinis Aleksandras (498—454 pr. Kr.) dalyvavo Kserkso (ž.) žygiuose prieš graikus.

Amyosthenia (gr.), raumenų silpnumas.

Amyot 1) Jokūbas (1513—1593), prancūzų rašytojas, vyskupas, išversdamas Plutarchą, prisidėjo naujajai prancūzų prozinei kalbai sukurti. Kiti veikalai: Vies de hommes illustres (1559), Oeuvres morales (1572). 2) Juozas Marija (1718—1793), prancūzų misininkas, jėzuitas, pirmasis supažindinęs Europą su Kinų istorija ir kultūra.

Amyotrophia (gr.), raumenų nykimas.

Amira Karolis (1848 III 8—1930 VI 26), vokiečių teisės filosofas ir teisės archeologas, nušvietęs teisės ir kultūros gyvenimo sąryšius.

Amirchanov Fatich, mūsų laikų Kazanės totorių beletristas, fantastiškos apysakos „Fethulla Chazret" autorius.

Amisodaras (os), Likijų (ž.), arba Karų (ž.) kunigaikštis, išauginęs Chimairą (ž.).

Amitosis (gr.), narvelio skilimas (visimas) be chromozomų sudarymo; ž. Mitosis.

Amman, senovės ammonitų vad. Rabbath Ammoon, elinų-romėnų laikotarpyj vad. Philadelphia, Transjordanijos (ž.), Mažojoj Azijoj, sostinė.

Amman Jonas Konradas (1669—1730), Šveicarijos gydytojas, paskelbęs nebyliams mokyti sistemą (vėliau Heinicke patobulintą): Surdus loquens, Amsterdamas, 1692, ir Dissertatio de loquela, Amsterdamas, 1700.

Ammanati Baltramiejus (1511—1592), italų skulptorius ir architektas, Michelangelo sekėjas.

Ammann 1) Ellen (g. 1870. VII. 2), Münchено katalikių moterų sąjungos pirmininkė nuo sąjungos įsikūrimo (1904), Bavarijos seimo narys (nuo 1918). 2) Jonas (g. 1880 V 7), šveicarų tapytojas ir raižytojas. 3) Jostas (1539—1591), šveicarų menininkas.

Ammer. 1) Dunojaus intakas Bavarijoje, 170 km. Įteka į Ammero ežerą, iš ten Amperio, o dar toliau Isaros vardu — į Dunojų. 2) A. ež. 47 km^2 ir ligi 80 m gilumo. A. aukštupyje yra miestelis Oberammergau, žinomas savo tradiciniais (nuo 1633) Kristaus kančių vaidinimais.

Ammers Küller Jovan (1884 VII 13), olandų rašytoja liberalinės krypties, autorė romanų moterystės temomis, vykusiai vaizduojanti privatišką olandų gyvenimą. Raštai: „De Opstandigen", „Tantalus", „Vrouwenkruis tocht".

Ammianus Marcellinus (apie 330—400 Kr. g.), romėnų istorikas. Imperatoriaus Julijono pusėje dalyvavo karuose su alemanais. Graikas, lotyniškai parašė „Res gestae", iš viso 31 knygas, kurių liko tik 14—31 knygos. Turinio atžvilgiu „Res gestae" yra Tacito kūrybos tęsinys. Išleido Clark 2 t. 1910—1918.

W. Ensslin Zur Geschichtsschreibung und Weltanschauung des A. M. (Leipzig, 1923).

Ammodiscus Reuss (gr. ammos smėlys, diskos ratukas), Foraminitera gentis fosil., plokščia skridinio pavidalo kriauklė; karbonas iki šių laikų.

Ammon, šventasis (m. prieš 356) (šventė graikų bažnyčioj X 4), įkūręs daug vienuolių kolonijų Nitriso tyruose.

Ammon 1) Kristupas Fridrichas (1776 I 16—1850 V 21), vokiečių protestantų teologas, racionalistas. 2) Otto (1842 XII 7 — 1916 I 14), vokiečių antropologas, gaivinęs socialinę antropologiją, tyrinėjęs Badeno gyventojus rasiniu atžvilgiu. 3) Al-

fredas (g. 1883 VI 1), ekonomistas, Prahos vok. un-to prof. Veikalai: Objekt und Grundbegriffe d. theor. Nationalökonomie (1911), Die Hauptproblem der Socialisierung (1920), Grudzüge der Vokswohlstandlehre (1926) ir kt.

Ammonio ragas ž. smegenys.

Ammonios Sakkas (m. apie 241 po Kr.), Aleksandrijos filosofijos (ž.) atstovas, neoplatonizmo (ž.) kūrėjas.

Ammonitai, semitų giminė, antram 1000 m. pr. Kr. gyvenusi Palestinos rytų dalyje ir sudariusi ten monarchiją su sostine Rabbath—Ammon, dab. Amman (ž.). Valstybės dievas buvęs Milkon.

M. Ebert Reallex. d. Vorgesch, I, 1924.

Ammonitico rosso (it. rosso — raudonas) amonitų gausus alpininės virš. jūros sluoksnis.

Ammonoidea (ž.) amonitai

Ammophila arenaria Link., avižė smiltinė. Ilgametis sausų smiltynų, aukštojo ardo, be jokios pašarinės vertės augalas.

Amnestija, dalinis ar visuotinis bausmių ir baudų dovanojimas nusikaltėliams. A. dažniau taikoma politiniams nusikaltėliams ir administracinėms bei disciplinarinėms baudoms. A. įstatymai Lietuvoje išleisti: 1920 V 28 Laik. Vyr. Žin. 35 N; 1922 IX 21 Vyr. Žin. 107 Nr.; 1926 VII 14 Vyr. Žin. 230 ir 1928 V 14 Vyr. Žin. 273 Nr. Respublikos prezidentas turi teisę dovanoti bausmę ir grąžinti atimtas ar susiaurintas teises (Liet. Valst. Konst. § 52).

Amnezija (gr.), atminties sutrikimas, nusilpimas. Gali būti bendras atminties silpnumas, ypač neatsimenant naujesnių įvykių (esti dėl senatvės, alkoholizmo, arteriosklerozės, progresyvaus paralyžiaus) arba A. paliečia tiktai kurį nors laikotarpį dėl kiaušo smegenų sutrenkimo, nusinuodijimo alkoholiu, ypatingų pergyvenimų (afektų). Dažnai (bet ne visados) labai silpna atmintim pasižymi silpnaprotiai.

Amnionas, vaisiaus vandeninė pūslė (vandenė).

Amoeba coli, 1875 aprašytas prof. Lösch'o vienacelis organizmas pas sergančius kruvinąja. Pasitaiko taip pat sveiko žmogaus žarnyne ir todėl daugelio autorių laikomas nežalingu.

Amoeboidea ž. Rhizopoda.

Amoy (kinų Hia-men), p. Kinų uostas, 120.000 gyv. Jo provincija Fukien žinoma arbatos eksportu. Per jį emigruoja kasmet žymus kiniečių skaičius.

Amok, malajiečiuose atsirandąs staigus pamišimas, sukeliąs norą žudyti.

Amomum Cardamomum ž. Elettaria Cardamomum.

Amon, senovės egiptiečių Tebų miesto dievas, valstybės globėjas. Paskiau sulietas su saulės dievu Râ ir vadinosi Amon-Râ. Dažniausiai buvo vaizduojamas su aukštu karaliaus vainiku ant galvos. Kiekvienas naujas karalius statydavo jam šventovę, todėl senovės Tebų vietoj ir yra daug išsilaikiusių jam paskirtų šventovių.

Amon
Tebų dievas (Louvre)

Amonalas, sprogstamoji medžiaga, mišinys amonio nitrato, tolo aliuminio miltelių ir anglies.

Amoniakas, junginys, susidedąs iš vieno azoto ir trijų vandenilio atomų, NH_3, bespalvės, aštraus kvapo dujos, 6—7 atmosferų slėgime 10^0 temperatūroje virsta lengvu judriu skystimu (lyg sv. O^0 tem. 0,64). Suskystytą A. leidžia į apyvartą uždaruose plieniniuose induose (bombose). Skystas A. verda — $33{,}5^0$ tem., suimdamas labai daug šilumos (jo garavimo šiluma 237 kal.), todėl jis vartojamas šaldomiesiems mišiniams gaminti. Atšaldytas skystas A. sustingsta į kietą masę, kuri lydosi — 74^0 temp. Vandenyj A. labai gerai tirpsta. 1 vandens tūris O^0 temp. ištirpina 1300 A. tūrių. Temperatūrai kylant, A. tirpstamumas vandenyje mažėja, ir, užvirinus jo tirpalą, visas A. išgaruoja. Koncentruotame į prekybą leidžiamajame A. tirpale jo esti 25%, medicinos tikslams vartojamame tirpale (Liquor Amonii caustici) A. esti apie 10%. A. vandens tirpalas reaguoja šarmiškai ir su rūgštimis sudaro druskas, vadinamas amonio druskomis (ž.) Įkaitintas su deguonim A. sudega į vandenį ir palaidą azotą: $2NH_3+3O=N_2+3H_2O$. A. pasidaro, vartojant tam tikrą metodą, stačiai iš elementų. Technikos būdu jo gaunama, kaip šalutinio produkto, sausai varant akmens anglį šviečiamosioms dujoms gauti. A. vandeniliai gali būti pavaduoti alkilais arba arilais, ir tuo būdu pasidaro aminų (ž) arba amino bazių (ž.).

Amonio chloridas ž. amonis.

Amonio karbonatas ž. amonis.

Amonio nitratas ž. amonis.

Amonio sulfatas ž. amonis.

Amonio superfosfatas, azoto su fosforu mineralinė trąša, gaunama maišant aukštaprocentį superfosfatą su sieros rūgšties A. A. čia pasikeičia su kalciu vietomis, todėl pasidaro sieros rūgšties kalcis ir fosforo

rūgšties A., o mišinys išyla, sukietėja ir tenka skaldyti ir malti. A. S. daromas įvairiais santykiais tarp azoto ir fosforo, pvz., 9% N ir 9% P_2O_5, laikant aukštutinėmis ribomis azotui 14%, o fosforo rūgščiai 16%. *Nostitz* u. *Weigert* Die Künstlichen Dungemittel, 1928.

Amonis, amoniako vandens tirpale ir amoniako junginiuose su rūgštimis, vadinamosiose A. druskose, esamoji atomų grupė, susidedanti iš vieno azoto ir keturių vandenilio atomų, — NH_4. Palaido jo nepasitaiko, bet jis įeina į A. druskų sudėtį kaip vienavalentis katjonas (ž.). Amoniako, ištirpyto vandenyje, dalis sudaro su vandeniu A. hidroksidą: $NH_3+H_2O=NH_4OH$, kuris skaidosi į teigiamą vienavalentį A. joną NH'_4 ir neigiamą hidroksilo joną OH'. Amoniako tirpalas, neitralinamas rūgštimis, virsta A. druskomis; taip antai, jis su druskos rūgštimi sudaro A. chloridą arba chloro A. druską: $NH_4OH + HCl = NH_4Cl + H_2O$. A. druskos lengvai tirpsta vandenyje, šildomos skyla į amoniaką ir rūgštį. Ir atvirkščiai, sausas amoniakas su rūgštimis sudaro druskas. A. pavaduoja arba atstoja druskose vienavalenčius metalus. Natrio amalgama, veikiama koncentruotu A. chlorido tirpalu, pavirsta A. amalgama. Iš A. druskų svarbiausios: A. chloridas arba chloro A. NH_4Cl, gaunamas iš amoniako ir druskos rūgšties, bespalvė, bekvapė, sublimuojanti medžiaga, tirpstanti vandenyje. Medicinoj jį vartoja gleivėms tirpinti ir lituojamų metalų paviršiui nuvalyti nuo deginių. A. karbonato, arba anglies rūgšties amonio, pasidaro leidžiant į amoniako tirpalą anglies rūgštę, pradžioj pasidaro A. karbonato, kuris toliau angliarūgšties veikiamas virsta A. bikarbonatu NH_4HCO_3. A. karbonatas vartojamas vietoj mielių tešlai kelti. A. nitrato, arba azoto rūgšties amonio, pasidaro neitralinant azoto rūgštį amoniaku arba A. karbonatu. Ši druska tirpsta vandenyj, suimdama daug šilumos, todėl vartojama šaldomiesiems mišiniams. Šildoma ji greitai skyla: $NH_4NO_3=N_2O+2N_2O$ ir todėl vartojama kaip sprogstamoji medžiaga. Sumaišytas su A. sulfatu A. nitratas vartojamas kaip dirbtinė trąša. A. sulfatas, arba sieros rūgšties amonis, $(NH_4)_2SO_4$, kristalinė lengvai tirpstanti vandenyj druska. Jos gaunama sotinant amoniaku 50% sieros rūgšties tirpalą arba leidžiant reaguoti gipsui su A. karbonatu. Seniau beveik visas A. sulfato kiekis buvo gaunamas kaip šalutinis produktas šviečiamųjų dujų gamyboje, jungiant gaunamąjį čia amoniaką su sieros rūgštimi. A. sulfatas vartojamas dirvožemiui trėšti. Dažnai jį vartoja tam tikslui sumaišytą su A. nitratu. Šis mišinys yra žinomas leuna-salietros vardu; jame yra apie 19% amoniakinio ir apie 7% salietros azoto. *A. P.*

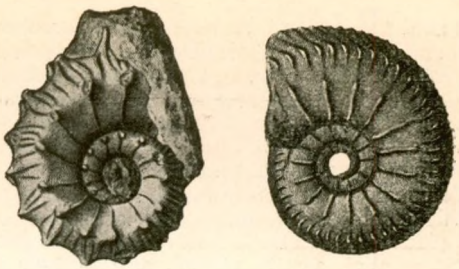

Papilės amonitai
(1 — Cosmoceras, 2 — Cardioceras)

Amonitai, Ammonoidea, gausinga (apie 5000 rūšių) išmirusiųjų jūros gyvių minkštakūnių grupė, galvakojų klasės. A. kiautas, dažniausiai spirališkai vienoj plokštumoj susivijęs, primenąs susiraičiusią gyvatę arba stipriai susisukusius avino ragus, buvo įvairaus didumo (nuo keleto milimetrų iki 2 m skersmens). A. kiautas viduryj padalytas pertvarėlėmis į daugelį skyrelių. Pirmame skyriuj, pradedant nuo apvijos išorės galo, buvo gyvio kūnas, kuris esą buvęs panašus į dabartinį Nautilį. Gyvenamoji kiauto dalis savo didumu siekė nuo ⅓ iki 1½ vienos apvijos, toliau ėjo pertvarinė kiauto dalis, tur būt buvusi pripildyta oro ir buvusi gyviui kaip plaukiamoji pūslė. Ištisai per pertvarinę dalį ėjo plonas vamzdelis — sifonas. Pertvarėlės, išgaubtos į lauko pusę, savo pakraščiuose išlankstytos, susidūrimo vietoj su kiauto sienele sudarė išlankstytos linijos, vadinamosios sutūros, arba liobų, linijos žymę. Ji, pareinamai nuo jos įvairumo, yra svarbus požymis A. sistematikoj. Pradžioje senesnių formų ji buvo paprastai išlankstyta, o vėliau darėsi painesne. A. kiauto paviršius vienų pasitaiko lygus (Leostraca), o kitų nelygus (trachyostraca). Skulptūruotas įvairiais rumbais (costae), gumbeliais ir net į spyglius panašiomis ataugomis.

Pirmieji A. aiškiai pasitaiko apat. devono sluoksniuose. Plačiai paplitę ir įvairiausiai išsivystę pasirodo triaso ir jūros periodais, o kreidos periodo pabaigoj dėl nežinomų priežasčių visiškai išnyksta. A. yra iš suakmenėjimų tinkamiausi skirstyti žemės sluoksniams atskirais periodais.

Lietuvoje jų pasitaiko Šiaulių aps. ties Papilės miesteliu, Ventos upės pakrantėse, Jūros periodo sluoksniuose. Dažniausios ten formos yra šeimų Cosmoceras (vidurinės jūros) ir Cardioceras (viršut. j.). *Č. P.*

Amor ž. Eros.

Amoralinis (lot.), nedorovingas, svetimas moralei, dorovei.

Amoralizmas, pasaulėžiūra, nepripažįstanti jokių dorovės dėsnių ir, kaip Nietzsche („Anapus gero ir blogo"), atmetanti žmogaus veiksmų vertinimą doroviniais atžvilgiais.

Amorfinės uolienos (petr.), pirminės padermės be krist. struktūros (hyalinai ir porodinai), stikluotos išvaizdos.

Amorfinis (gr.) kūnas be taisyklingo pasikartojimo formos, nekristalinis kūnas.

Amorgos, Amurgos, viena Aigėjų jūros Sporadų salų, tarp Naxos ir Astypalaia; 135 km². Senovės miestų Arkėsine, Minoa, Aigiale griuvėsiuose surasta daug įdomių senovės Mikėnų (ž.) kultūros liekanų.

M. Ebert Reallex. d. Vorgesch., I, 1924

Amoritai, arba Amurru, semitų tauta Arabijoj; A. 3000 pr. Kr. užgrobė Babiloną; jai priklausė ir žinomas Hammurabi (ž.). Jų tėvynė, vienų tyrinėtojų manymu, buvusi Sirijos tyruose iki Libano, kitų manymu, — į šiaurę nuo pietų Babilonijos.

Clay The Empire of the Amorites (1919); Th. Bauer 1926.

Amoros y Ondeana Pranas (1770—1848), ispanų karininkas, pedagogas, gimnastikos mokymo reformatorius. Madrido karo instituto vedėju būdamas, įvedė jame Pestalozzio (ž.) mokymo metodus. Dėl politinių priežasčių pasitraukęs į Paryžių, paskelbė ten Mémoire sur la méthode d'éducation de Pestalozzi. Būdamas dviejų Paryžiaus gimnazijų direktorium, ten pritaikė savo racionalinės gimnasitikos sistemą, vėliau plačiai Prancūzijoj vartojamą. Išdėstė ją darbe: Nouveau manuel d'éducation physique, gymnastique et morale, 1838.

Amoroso (it.), muzikoj pažymėjimas, reiškia — meilingai, švelniai, maloniai.

Amoroziškis, Utenos aps. Lieliūnų val. viens.: 1923 14 gyv.; 12 km nuo Trumbatiškių glž. st.

Amorphophallus Bulbifer Blume, iš r. Indijos (šeim. Araceae), turi tik vieną didelį lapą apie 75 cm platumo. augantį ant minkšto liemens apie 75 cm aukšt. Žydi prieš lapams pasirodant, neskaniai kvepia ir tuo primasina muses, kurios deda savo kiaušinėlius ir apdulkina žiedus. Žiedai turi lašišo raudonos spalvos regėjimo prietaisus. Kita rūšis A. Rivieri — ž. Hydrosme Rivieri. Įdomūs A. campanulatus ir A. Titanum, labai retai randami kultūroje.

Amort Eusebijus (1692 XI 15—1775 II 5), pietinės Vokietijos teologas moralistas, dalyvavęs ekviprobabilizmui (ž.) grįžti, parašęs apie 70 veikalų.

Amortizacija (lot. amortizatio - užmušimas, numarinimas, išmokėjimas). 1. A., sistemiškas ir per ilgesnį laiką tam tikrais terminais daromas skolų (pvz., valstybės, hipotekos) mokėjimas, kai, be procentų už skolą, sumokama ir skolinto kapitalo dalis. Praktika žino įvairių tokių ilgalaikių paskolų A. būdu. Apskritai, ilgalaikės paskolos galima skirstyti į: a) amortizuojamas — kada nustatytas tam tikras išmokėjimo terminas, ir b) rentos paskolos — kai d e b i t o r i u i (ž.) pareiga aprėžiama mokėjimu tam tikro procento nuo skolos sumos, k r e d i t o r i u i (ž.) teikiant tik metinės r e n t o s (ž.) gavimo teisę. Pastaruoju atveju apmokami vien procentai, o ne kapitalinė skolos suma. Paprastai tada debitorius pasilieka sau teisę mokėti skolą visokiu laiku nominaline kaina arba pačiomis obligacijomis (pastaruoju atveju skola išmokama perkant o b l i g a c i j a s (ž.) dienos kursu biržoje ar kt.). Tų ilgalaikių paskolų, kurioms nustatytas išmokėjimo terminas, svarbiausi A. metodai yra:

a) Pastovios amortizacijos ratos. Pvz., užtraukta paskola 1 mil. litų 5 metams iš 8% ir sumokama lygiomis ratomis kasmet po 200.000 litų. Išmokėjimo planas atrodys taip:

Laikas	Paskolos liekana	Procentai (8%)	Amortizacijos ratos	Metiniai[6] mokėjimai
1 mt.	1 000.000	80.000	200.000	280 000
2 „	800 000	64.000	200.000	264.000
3 „	600 000	48.000	200.000	248.000
4 „	400 000	32.000	200 000	232.000
5 „	200 000	16.000	200.000	216.000
	—	240.000	1.000.000	1.240.000

Šiuo metodu metiniai išmokėjimai (anuitetai) kasmet mažėja.

b) Pastovūs anuitetai. Čia metiniai išmokėjimai, kurie susideda iš kasmet sumokamos kapitalo dalies ir tenkančių tam laikui procentų, kasmet pasilieka tie patys (ž. a n u i t e t a s). Čia klausimas statomas taip: kokio didumo anuitetas „A" reikia mokėti kiekvienų metų gale, kad po „n" metų skola būtų padengta? Tokie anuitetai išskaičiuojami iš tam tikrų formulų (ž. politinė aritmetika ir procentų skaičiavimas). Pvz., kapitalas 100.000 iš 4% turi būti amortizuotas per 5 metus. Anuitetas bus 22.462,71 ir pats amortizacijos planas atrodys taip (ž. lent. 503 psl.)

Obligacijų numeriai, kurie amortizuojami duotu metu, paprastai nustatomi t i r a ž o (ž.) būdu.

2. A., vadinamojo investacinio k a p i t a l o (ž.) sistemiški nurašymai. Investuotas į įmonę gamybai vesti kapitalas skiriasi

Laikas	Paskolos liekana	Anuitetas	Tame skaičiuje	
			Procentai (4%)	Amortiz. kapit. dal.
	100.000	22.462^{71}	4.000	18.462^{71}
	81.537^{29}	22.462^{71}	3.261^{49}	19.201^{22}
	62.336^{07}	22 462^{71}	2.493^{44}	19.969^{27}
	42 366^{80}	22.462^{71}	1.694^{67}	20.768^{04}
	21.598^{76}	22.462^{71}	863^{95}	21.598^{76}
	—	112.313^{55}	12.313^{55}	100.000,—

į dvi rūšis: kapitalas žaliavai pirkti ir darbo jėgai apmokėti (vad. kintamasis kapitalas) ir kapitalas įgyti mašinoms ir trobesiams (vad. pastovusis kapitalas). Kintamasis kapitalas gamybos procese vartojamas vieną kartą ir toliau arba visai sunaikinamas (pav., šviesa, kuras), arba keičia savo formą (žaliavos išdirbimas). Tuo tarpu pastovusis kapitalas (mašinos, trobesiai) suvartojamas iš lėto ir dalyvauja visoj eilėj gamybos operacijų. Nuo to techniškinio skirtumo pareina svarbus ekonominis skirtumas perkeliant gamybos priemonių išlaidas produktui. Kalkuliuojant pagaminto produkto savikainą (ž. kalkuliacija), išlaidos žaliavai, darbo jėgai apmokėti ir tolygios visos perkeliamos, o tuo tarpu pastoviojo kapitalo tik tam tikra dalis. Ir juo palengviau susidėvi pastovusis kapitalas, juo mažesnė jo dalis persikelia į produkto savikainą.

Tokie nurašymai, arba pastoviojo kapitalo A., techniškai buhalterijoj (ž.) daromi dvejopu būdu: 1) A. suma tiesiog nurašoma nuo turto sąskaitos (kredituojama turto sąskaita ir debetuojama pelno ir nuostolių sąskaita); balanse (aktyve) tuo būdu rodoma tikroji turto vertė; 2) pirmykštė turto vertė balanse ir knygose paliekama ta pati (iki turtas visai netiks arba bus parduotas), už tai balanso pasyve rodomas tam tikras „Amortizacijos fondas“, kurs sudaromas iš A. skiriamų sumų (kredituojama „A. fondo“ sąskaita ir debetuojama pelno ir nuostolių sąskaita). Šiuo atveju balanso aktyve bus rodoma pirmykštė turto vertė, o pasyve — kasmet didėjąs A. fondas.

Susidėvėjusio turto A. įrašoma užbaigiant operacinius metus. Kadangi turto susidėvėjimas yra viena iš nuostolių rūšių, tai toki nurašymai turi būti daromi nepareinamai nuo to, ar įmonė dirbo su pelnu ar nuostoliu. Tik kada pažymėtos visos išlaidos ir nurašymai, vadinas, ir turto susidėvėjimo nurašymai, galima kalbėti apie operacinių metų rezultatus — pelną arba nuostolį. Kitaip sakant, grynas pelnas (arba nuostolis) gaunamas ne *prieš*, bet po to, kai padaryti susidėvėjusio turto nurašymai. Praktikoj, deja, dažnai pasielgiama priešingai ir verslamonių apyskaitose dažnai užtinkama „iš gryno pelno atskaityta A. tiek ir tiek“, — tai rodo aiškų gryno pelno sąvokos iškraipymą (ž.) balansas.

S. Berliner Politische Arithmetik, 1912; *Schinkenberger* Handbuch der Berechnungen von Anleihen u. Annuitäten, 1888; *S. Spitzer* Tabellen für die Zinseszinsen u. Rentenrechnung 1922. *Dz. B.*

Amosas (hebr. Amos=nešikas), 3-sis iš 12-kos vad. mažųjų pranašų, buvęs piemuo, Jaroboamui viešpataujant (783—43) skelbęs Izraelio valstybės žuvimą.

Ampelis garrula (Bombycilla gerrula), svirbelis giesminių (Oscines) būrio, musinukių (Muscicapidae) šeimos paukštis. Gyvena šiaurės ašigalio kraštuose; žiemai pasitraukdamas į pietus, atlanko vidurinę Europą, be ko kita, ir Lietuvą. Lesa įvairias uogas, ypač šermukšnių, kadugių, putinų, amalų uogas.

T. Ivanauskas Vadovėlis Lietuvos paukščiams apibūdinti, 1931; *A. Reichenow* Die Vögel, 1914.

Ampelius, gyveno II a. Kr. g., parašė enciklopediško pobūdžio Liber memorialis, kurį išleido Wölfflin 1873.

Amperas, praktiškas elektros srovės stiprumo vienetas=0,1 el. magn. srovės veneto (veberio) (ž.). Tarptautinis elektros srovės stiprumo vienetas, tarpt. amperas, tokia pastovi srovė, kuri, bėgdama elektrolitų, per 1 sek. išskiria ant elektrodo 1,118 mg. sidabro. Jis yra maždaug lygus 1 amperui.

V. Čepinskis Fizikos paskaitos, VII skyrius, Magnetizmas ir elektra, 1926.

Ampère 1) Andrius Marija (1775 I 22 Lione—1836 VI 10 Marsely), prancūzų fizikas ir matematikas. 1793 nugilotinavus jo tėvą, A. buvo apimtas gilios apatijos, iš kurios atsipeikėjo, skaitydamas Rousseau ir Lavoisier raštus, ir ėmė tirti fizikos ir chemijos mokslus. 1801 prof. Burget'e, 1805 Paryžiaus politechnikos mokyklos direktorius, 1809 profesorius aukštojo analizio ir mechanikos, 1824 Collège de France fizikos

profesorius. A. tyrinėjimai liečia daugiausia magnetizmą ir elektrą. Jis sudarė elektrodinamikos teoriją (La théorie des phénomènes électrodinamiques, 1826), magnetizmo teoriją, kuri magnetines jėgas suveda į elektrines; tyrinėjo dvigubą šviesos lūžimą kristaluose, pirmutinis mėgino šilimos reiškinius aiškinti dalelyčių judėjimu. 2) Jonas (1800—1864), 1) sūnus, literatūros istorikas, prof. Collège de France. Veikalai: Histoire littéraire de la France avant XII-e siècle 3 t. 1840; La Grèce, Rome et Dante, 1844. *Potton* Etude sur la vie et les travaux J. J. A., 1867.

Ampermetras, prietaisas elektros srovės jėgai matuoti; A. tėra tik mažos varžos galvanometras (ž.); jį įjungia į grandinę, tačiau grandinės srovės dėl mažos jo varžos nepakitėja; jis taip graduotas, kad rodiklio pakrypimai skalėje rodo srovės jėgą amperais (ž.).

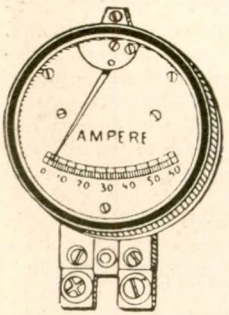

Ampero staklės, prietaisas, kuris leidžia stebėti srovių, taip pat srovės ir magneto savitarpio veikimą: padarius sumegztą kontūrą, kuriuo eina elektros srovė, judamą ir veikiant jį pašaliniu magnetu (ar kitu kontūru su srove), konturas stengias taip atsistoti, kad pašalinio magneto (bei kontūro) lauko jėgų linijos jo viduje sutaptų su jo paties lauko jėgų linijomis.

Ampero taisyklė. Einanti laidininku elektros srovė sužadina apie jį magnetinį lauką, kuris veikia arti esančią magnetinę rodyklę, atlenkdamas ją. A. T. nusako susidariusio magnetinio lauko kryptį. Ji nusakoma taip: jei laidininką padėsime aukščiau rodyklės ir vaizduosimės juo plaukią veidu į magn. rodyklę elektros srovės kryptim, tai magn. rodyklės šiaurės polius atsilenks į kairę. Dažnai ši taisyklė sakoma ir taip: dešiniąją ranką padėjus ant laidininko delnu į magn. rodyklę, kad pirštai rodytų elektros srovės kryptį, magn. rodyklės šiaurės polius atsilenks nykščio kryptim. Jei laidininkas yra apskritimo pavidalo ir jei juo laikrodžio rodyklės kryptim eina elektros srovė, tai magnetinis laukas, susidaręs tuomet apskritimo viduje, turi žvilgsnio kryptį (kryptį, kuria žiūrima).

Ampersekunda, praktiškas elektros kiekio vienetas, pereinąs per laidininko piūvį per 1 sek. elektros kiekis, bėgant laidininku 1 ampero elektros srovei. 1 ampersekunda= 1 Coulomb'ui (Kulonui) (ž.)=3.10^9 elektrost. el. kiekio vienetų (ž.).

Amphibiotica (insecta), vabzdžiai, biržių (Odonata), viendienių (Ephemerida) ir Perlodea būriai, kartu paimti. Jų vikšrai gyvena vandenyj ir kvėpuoja trachėjinėmis žiaunomis.

Amphineura, moliuskų klasė, gyvenanti jūrose, pvz., Chiton squamosus.

Amphioxus (Branchiostoma), gyvis tipo chordata, spėjamasis stuburinių gyvių prototipas, apie 5—6 cm ilgio, smailais abiem kūno galais, turi ašinį skeletą — chordą, bet neturi kaukolės ir porinių galūnių; slanksteliai ir širdis nėra pasireiškę. Gyvena jūrų dugne įsirausęs į smėlį.

Amplifikacija (lot. amplificare — didinti) retorinė „padidinimo" figūra, kai aprašomasis daiktas praplečiamas visokių smulkmenų išskaičiavimu. Poezijoj vartojama A. turi padidinti kokio daikto ar įvykio reikšmę. Kaipo bendras pasisakymo būdas ypač charakteringa pietų žmonėms, lankstaus liežuvio ir karštos vaizduotės žmonėms. Prancūzų rašytojas A. Daudet (sak., „Taraskono Tartarene") vartoja daug amplifikacijos pavyzdžių.

Amplituda, 1) geometrijoj paraboliškojo lanko styga; 2) bendrai matematikoj kampas, kurį paprastojo kompleksinio (ž.) skaičiaus radiusas vektorius sudaro su tikrųjų skaičių teigiamąja ašimi; 3) mechanikoj švytuoklės švytavimo plotis; taip pat A. vadinamas gulsčias atstumas, kurį yra prabėgęs gulsčiai ar įžulniai sviestas materialinis taškas; 4) virpančiam kūne atstumas tarp dviejų gretimų didžiausių atsilenkimų.

Amplua (pr.), aktorio specialybės specifikacija; rūšis „rolių", kurios aktoriui itin tinka, pvz., komiškos rolės, rezonieris, meilužis, pikta senė, sodietis, tarnas, etc. Kai kurie moderniški teatro teoretikai bei praktikai aktoriams amplua nepripažįsta. Jų manymu, kiekvienas geras aktoris turįs vaidinti įvairiausias, diametrališkai priešingas roles, tačiau praktikoje šis jų reikalavimas toli ne visuomet esti teigiamai patenkinamas.

Ampulė (lot.), 1) molio ar stiklo nedidelis plokščias indas siauru kakleliu, vartojamas vaistams laikyti; 2) kat. bažnyčioje stiklo ar metalo indas, kuriame paduodamas per mišias vynas ir vanduo.

Amputacija (lot.), chirurgiška operacija, pašalinimas kūno nario arba organo operacijos būdu. Reikia pašalinti nesveikas organas, kada jis yra pavojingas viso organizmo gyvybei ar sveikatai. Daryti organo A. tenka įvairiais atvejais: po sunkių sužalojimų, esant sunkiam infekciniam susirgimui; jeigu infekcija nuo sergančio organo gresia išsiplėsti po visą organizmą; esant organo gangrenai (ž.), piktybinių

navikų atvejais. A. daroma pagal chirurgijos taisykles: minkštosios dalys perpiaunamos peiliu, kaulai piūklu; perpiautų kraujo indų galai užrišami šilko ar ketguto (ž.) siūlais, kad nekraujuotų. Amputuojant laikomasi tausotumo, stengiamasi sveiko organo arba jo dalių kuo daugiau palikti. Tai ypač yra svarbu amputuojant judėjimo organus, ranką ar koją. Svarbu yra žaizda po A. gerai apdengti oda ir gražiai užgydyti, kad neliktų išsikišusių kaulų galų ar didelių skausmingų randų, kitaip likusi organo dalis netiks naudotis. Pašalintieji organai arba jų dalys gali būti pakeisti dirbtiniais organais, vadinamaisiais protezais (ž.). Jų konstrukcija yra dabar taip ištobulinta, jog jie ne tiktai kosmetiškai, bet žymia dalim ir funkciškai gali pavaduoti tikruosius organus. *V. K.*

Amr ibn el Kulthum, arabų poetas; gyveno VI a. Kr. g.; esą gyvenęs 150 metų. Jo poezijos įdėtos į rinkinį „Mualiakat".

Amra Kreseiz, pilies griuvėsiai, 1898 užtikti Arabijos pusiasalio dykumoj į rytus nuo Mirusiosios jūros; skiriami VIII a. Kr. g.

Amrafelis, Senaaro valdovas (gal būt, Babelio valdovas Hammurabi), žygiavęs su kitais 3 valdovais į Palestiną ir Abraomo (ž.) nugalėtas.

Amras, Tirolio miestas, 2000 gyv., su buvusių Tirolio valdovų pylimu.

Amrautė, Berato provincijos, Indijoj, miestas; 41.000 gyv.

Amrilkais (Imru ul Kais), arabų p. VI a. Kr. g.

Amritsar, Indijos miestas Penžabe; 170000 gyv. (1926). Seniau buvo garsus Kašmiro audiniais, o dabar kilimais. Visoj Indijoj garsi auksinė maldykla Harmandar—„Dievo namai",' kuri priklauso indusų sikhų sektai.

Amru ben al Assi (m. 664), arabų karo vadas, užkariavęs Siriją ir Egiptą; jo vardu pavadinta seniausia mečetė Kaire, Egipte.

Amrum, Frizijos sala, 20 km², 1000 gyv.

Amsler-Laffon Jokūbas (1823 XI 16 — 1912 I 3), šveicarų mechanikas; studijavo matematiką ir gamtą Jenoje ir Karaliaučiuje, pasižymėjo precizinių instrumentų mechanikoje. 1854 išrado poliarinį planimetrą — plotams matuoti instrumentą. 1872 pirmą kartą Europoje pritaikė elektrinę signalizaciją hidrometriniams malūnėliams, sukonstruavo keletą naujų tipų tų malūnėlių; išrado prietaisą medžiagų atsparumui bandyti, vad. Amslerio presą, matematiškus instrumentus — integratorius ir daug kitų; prof. Züricho politechn.; įsteigė instrumentų dirbtuves Schaffhausen'e, Šveicarijoje.

Amsterdamas 1) Olandijos sostinė, 726000 gyv. (1926). Jau vidur. amžiais buvo vienas didžiausių Europos uostų ir prekybos centras. Pastatytas Amstelio upės pelkėtoje

deltoje ant polių. Jo gatvės išvestos koncentriškai apie Ij, Zuiderio ežero įlanką. Įdomi miesto centro ir senamiesčio architektūra. A. uostas praplėstas, moderniškai sutvarkytas, jame gali išsitekti 1000 didelių vandenynų laivų, nors jis vis dėlto neprilygsta Antverpenui ir Roterdamui. Nuo senų laikų daug deimanto šlifo dirbtuvių. Didelės laivų dirbtuvės. 2) miestas J. A. V., New Yorko valstybėje. Gausinga (apie 2000 žm.) lietuvių kolonija, turi savo bažnyčią ir parapiją, kelias parapines draugijas, Susiv. liet. Amer., Tėv, Myl. Dr. ir kit. kuop.

Amsterdamo internacionalu vadinamas 1919 įsteigtas tarptautinis profesinių sąjungų susijungimas ž. Internacionalinė profesinių sąjungų federacija.

Amsterdamo kongresas, 1904 VIII 14 — 20 Amsterdame įvykęs 6-tas tarptautinis socialistinio internacionalo susivažiavimas, mėginęs nustatyti privalomą visoms socialistinėms partijoms programą ir atsiriboti nuo revizionistų (ž.).

Amsterdamo maišas, saikas, turįs 0,8344 hektolitro talpos.

Amstethen, Žem. Austrijos miestelis, ties kuriuo 1805 XI 5 prancūzai sumušė austrų ir rusų kariuomenę.

Amša, Slanimo aps. upelis, Lachozvos (Ščėros, Nemuno) aukštupys, 8,4 km ilgio; teka iš vakarų į Lachozvos dv. kūdrą, toliau vad. Lachozva.

Amter Izraelis (g. 1881), žurnalistas ir prof. sąjungų veikėjas; 1908—14 redagavo: „The German Export Review". Veikalai: Revolutionary Movement of the United States, International Negro Problems, Agrarian problem of the United States.

Amtmanis Teodoras (g. 1884), latv. režisorius ir artistas. Prieš karą pagarsėjo savo vaidinimais, kuriuose ypač kreipė dėmesio į masinių scenų sutvarkymą ir psichologiją. Jis geriausiai vaidina neurastenikų roles. Buvo Rygos Naujojo teatro direktorium. Karo metu organizavo latv. teatrą Revelyje. Vėliau persikėlė į Maskvą, kur vadovavo latv. teatrui.

Amtmanis - Brieditis Alfredas (g. 1885), latv. artistas ir režisorius. Dirbti pradėjo 1903 Rygos Naujajame teatre. 1905 perėjo į Apollo teatrą. 1907 dirbo Liepojoje. 1908 vėl grįžo į Naująjį teatrą, kur vaidindavo svarbiausias roles. 1912—14 dirbo aktorium Rygos Latv. teatre. Karo metu vadovavo Petrapilio Latv. teatrui. Kuriant Nac. teatrą, A-B. dirbo jame kaipo artistas ir režisorius. 1921—24 dirbo Dailės teatre. A-B. daugiausia režisuoja fantastiško turinio pjeses; vaidinti jam ypač vyksta meiliškos, didvyriškos, komiškos rolės Blaumanio, Rainio, Brigadierių Onos, Aspazijos ir svetimšalių rašytojų pjesėse.

Amtorg, neoficiali SSSR atstovybė J. Amerikos Valstybėse, 1924 įkurta palaikyti prekybos santykiams tarp Rusijos ir Amerikos, nesant tarp jų oficialių diplomatinių santykių.

Amu-Darja, arba Amu (senov. Oxus), Turkestano upė, 2351 km ilgio; baseino plotas 465 420 km². Upė prasideda Hindukušo ledynuose, teka pro kalnus ir dykumas ir plačia delta įteka į Aralo jūrą (ežerą); manoma, kad seniau A. tekėjusi į Kaspijos jūrą pro Uzbojaus slėnį. Aukštupyje vad. Pendž (= 5, susideda iš penkių upių), teka pro kalnų tarpeklį. Žemupy A. neturi intakų; Zeravšan jos nepasiekia; daug vandens išgaruoja, sunaudojama irigacijai ir pranyksta dykumose. Upė maitinama kalnų sniego ir ledynų; vidutinis vandens debitas apie 2000 m³/sek, didžiausias vasarą — vidut. liepos mėn. apie 5000 m³/sek; minim. debitas apie 700, maksim. iki 27500 m³/sek. Dėl labai didelio nuolydžio upė labai smarki: vandens greitis siekia 4 m/sek. Žemupio krantai sudėti iš lioso, vėjo supustyto lengvo molio; upės vaga nepaprastai kinta, vanduo neša žymią dalį dumblo, plauna krantus, kilnoja salas, ardo įrenginius. 1921 upė sugriovė dalį Bucharos miesto Čardžujo ir glžk. liniją. Vienintelis tiltas — glžk. linijos apie Čardžują — dažnai gadinamas. Žemupy — 10000 km² delta, labirintas senvagių, salų, balų ir ežerų. Keleivių susisiekimą palaiko garlaiviai, prekės gabenamos „kajukais".

N. Bencelevič Vodnyje puti Turkestana, Petr., 1914.

Amu-Darjos apygarda (gubernijos teisėmis), RSSR, Turkestano autonominėj respublikoj, padalyta į Čimbajo ir Turt-Kulio apskritis: centras Turt-Kul.

Amulė, Kurzemės, Kuldigos ir Tukumo aps. upė, Abavos (Ventos) kair. intakas, 49,7 km teka į šiaurę lygiagretiškai su Imula. Baseino plotas 207 km².

Amuletai (lot. amuletum < amoliri=apsiginti, pašalinti kildinama iš ar. hamalet=pareiga, kitų — iš gr. amylon=krakmolas, dar kitų — iš amula=kibirėlis, asotėlis prie altoriaus vynui laikyti; žodžio kilmė ne visai aiški), daiktai ir priemonės apsisaugoti viso blogo, pikto, nelabo arba kokiai nelaimei ištikus, tai nelaimei pašalinti, nuvyti, atsikratyti. Taigi A. yra magiškos (ž. magija) priemonės. Kadangi A. dažnai yra žmonių gaminiai, todėl juos vadina ir fetišais (ž.) (portugal. feticko < lot. factitius=rankų darbas, gaminys); kadangi jie dažnai būdavo brangūs, prabangos dalykai, tai juos vadindavo ir talismanais (ž.) (gr. télesma = prabangos dalykas). Savo kilmės pradžioj tos magiškos reikšmės, kurią įgijo paskui, neturėjo, jie buvo įdomybės, retenybės: retos gėlės, augalai, nepaprastai suaugę ar išaugę medžiai, suaugę keimarių riešutai ar migdolai, savotiškų formų sėklos, ankštys, šaknys (mandragora), nepaprastai susuktos straigių geldelės, gyvatžolės, perkūno pirštai... Jas žmonės rinkdavo, grožėdavos, pametę jų gailėdavos. Galėdavo atsitikti, kad žmogui, tą ar kitą įdomybę pametus, tuoj atsitikdavo nelaimė. Pirmykščiam žmogui lengvai ateidavo į galvą mintis, kad tos ar kitos nelaimės priežastis buvęs tų įdomybių pametimas. Įvykiui kelisyk pasikartojus, jų išvada tik sustiprėdavo, o skleidžiamos apie įvykį paskalos patį įvykį populiarizuodavo. Iš to ėjusi išvada: jei kurios retenybės netekęs žmogus susilaukia nelaimės, tai, tą retenybę turėdamas, nuo tos nelaimės apsisaugosiąs, apsiginsiąs; ir žmonės imdavo tų retenybių ieškoti, reikalauti, vogti ar pirkti. Reikalaujant atsirado ir tokių retenybių gamintojų, dažniausiai visokių burtininkų, kerėtojų, šamanų (ž. šamanas), kurie reikalaujančius A. aprūpindavo, visokeriopomis apeigomis, burtais, užkalbėjimais ir kitaip šventindavo. Labai dažnai medžiagą tokiems A. imdavo, ar bent sakydavo imą, iš vietų arti dievų aukurų, aukojamųjų vietų, šventovių. A. vartodavo dažniausiai nuo visokeriopų ne-

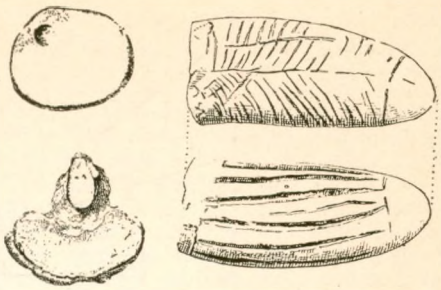

Amuletai
(1 — iš Kuršių Nėrijos, 2 — iš Darkiemio aps.)

laimių, blogųjų dvasių atsiginti, ligoms išvaryti, bet būdavo ir A., jų savininkams teikiančių palaimos. A. buvo vartojami visame žemės rutuly, labai dažnai dar jie ir nūdien, net ir kultūringose šalyse, vartojami, tik truputį kitokiomis formomis. A. vartodavo tam tikrų vietų vandenį, ugnį, anglis, pelenus, titnagus, suodžius; žemę—purvą, žemę nuo kapų, šventų vietų, kryžkelių, tam tikrų žmonių pėdų; nauges: auksą, sidabrą, geležį, varį, misingį, šviną, cinką, ciną, gyvąjį sidabrą, elektriškai veikiančius metalus; vad. perkūno pirštus (amonitus), perlus, koralus, iltis, tam tikrus akmenis, mineralus; tam tikras surašytas kerėjimo formulas, ligoniams receptus; tam tikroj vietoj ir tam tikru laiku surinktas vaistažoles ir be galo daug kitokių dalykų, kurių visų tikslas buvo vienokis: apsaugoti nuo nelaimių arba suteikti laimės. Pagal Jucevičių (Litwa, 1846) žemaičiai A. vartodavo žiobrio kailį, mažais gabalėliais supiaustytą, sutartais ženklais pažymėtą ir maišelyj ant kaklo nešiojamą apsaugoti nuo mirties kautynėse. Kitų prietaringų žmonių įvairūs A. vartojami ir šiandien.

J. F. Arpe De prodigiosis operibus talismanes et amuleta dictis, Hamburg, 1717; *Dr. S. Seligmann* Die magisdun Heil-und Schutzmittel aus der unbelebten Natur Stuttgart, 1927; *Emele* Ueber Amulette, 1827; *U. F. Kopp* Paleographia Critica Mannheim, 1829, t. IV ir III; *Kraus* Real-Encyklopaedie der christlichen Altertümer, t. I, 1882; *Hastings* The Encyclopaedia of Religion and Ethics, vol. I.; *Alfred Lehmann* Aberglaube und Zauberei von den ältesten Zeiten an bis in die Gegenwart, 1908; *Hovorka und Kroufeld* Vergleichende Volksmedizin, t. I—II, 1904—1908; *Levy-Brühl* Das Denken der Naturvölker; *A. Wiedemann* Die Amulette der alten Aegypten, Leipzig, 1910; *P. Saintyves* Amulettes des talismans. Les amulettes et leur valeur magique. Reone anthropologique, 177—196, 1930; *J. Vinchon,* ten pat 196—205. *J. B.*

Amundsen Roaldas (1872 VII 16 Borge prie Oslo — 1928 VII), norvegas, ašigalių sričių tyrinėtojas, mokslininkas, lakūnas, jūrų kap. Pradžioje studijavo mediciną, nuo 1893 liko jūrininku. 1897—9 dalyvavo pirmuoju karininku Gerlacho ekspedicijoje „Belgica" į pietų ašigalio sritis. 1901 tyrinėja Naujosios Žemės, Špicbergeno ir š. Sibiro pakraščius. 1903—1906 didžiausiu vargu praplaukia aplink Š. Ameriką. Čia bedarydamas įvairius tyrinėjimus, susekė žemės š. magnetinį ašigalį. 1911 — 12 iš-

plaukė Nanseno laivu „Fram" vėl į pietų ašigalį. Šunų traukiamomis rogelėmis nukeliavęs apie 1500 km nuo Roso jūrų pusės, 1911 XII 14, 5 savaitėms anksčiau už Scotą (ž.), pirmas pasiekė pietų ašigalį. Laimingai grįžęs laivu „Maud" vėl leidžiasi į šiaurės ledų vandenis. Ketverius metus tyrinėjo š. Azijos krantus. 1925 pasiryžo orlaiviu iš Spicbergeno pasiekti š. ašigalį. Beskrendant viršum ledų užais užversto vandenyno pritrūko benzino, ir pasisekė laimingai nusileisti 87°33' š. pl. vietoje. Po trijų savaičių laimingai grįžo. 1926 dirižabliu „Norge", skrisdamas iš Spicbergeno į Aliaską, perskrido šiaurės ašigalį. Šį A. žygį Kanados arktiškų sričių tyrinėtojas Stefenson taip trumpai įvertina: „Ligi Magelano žemė buvo plokštuma, nes Azija buvo galima pasiekti tik į rytus vykstant. Po Magelano ji virto cilindru: Azija galima pasiekti vykstant ir į vakarų pusę. A. žemę padarė rutuliu: į Aziją gali patekti ir į šiaurės pusę vykdamas". 1928 VII A. išskrido gelbėti nelaimės užtiktos Arktyje gen. Nobilės ekspedicijos, skridusios dirižabliu „Italia", bet išskridęs lėktuvu nebegrįžo ir dingo be žinios. Svarbiausi jo veikalai: Nordwestpassagen, Kristiana 1907; Sydpolen Krist., 1912; Nordostpassagen Maudfaerden Langs Asiens Kyst, 1918—1920; Autobiografija (1929).

Pr. Dovydaitis, R. A. „Kosmos", 1929, 235—239.

Amuolė, Kauno aps. Garliavos val. km., 7 km nuo Kauno glž. st.; 1923 57 gyv.

Amuras, r. Azijos upė, 2946 km ilgio; baseino plotas 2054 510 km²; susidaro iš Šilkos ir Argunės sujungimo, atskiria Kinus nuo Rusijos, įteka į Japonijos jūros Totorių sąsiaurį tarp žemyno ir Sachalino salos. Dideli intakai: Zėja, Burėja, Amgunė, Sungari, Usuri. Skaitant su Šilkos intaku Ononu A. turėtų 4392 km ilgio. Upės būdas labai įvairus: vietomis ji teka tarp kalnų, siaurame tarpeklyje, kitur plačiuoju slėniu. Žemupy susidaro platus, bet seklus limanas, kuris apsunkina susisiekimą su jūra. A. debitas apie Chabarovską būva nuo 12.000 iki 50.000 m³/sek; potvyniai atsitinka liepos rugpiūčio mėn., dėl vasaros liūčių; laivais plaukioti galima apie 6 mėn. Svarbesni centrai: Blagoveščensk, Chabarovsk, Sofijsk, Nikolajevsk.

P. Čubinskij Bar rieki Amura i jego nižneje tečenije, Petr., 1905; *S. Petropavlovskij* Nižneje tečenije Amura ot Chabarovska do Nikolajevska, Petr., 1907; *P. Čubinskij* Vodnyje puti Priamurskogo kraja, Petr., 1913.

Amurat-Paša ž. Bem Juozas.

Amuro gubernija, Tolimųjų Rytų teritorijoj ties kairiuoju Amuro upės krantu; 447.750 km² a. 337.000 gyv.; miestas Blagoveščensk (buvusios gubernijos centras); buvo padalytas į Blagoveščensko, Zavitajos ir Svobodnos apskritis. Iki XVI a. retai tegyvenama vietos pirminių tautelių. Pirmieji rusai čia pasirodė XVII a. 40-se metuose (Pojarkovo vedami kazokai), bet greitai buvo kiniečių atstumti, o po Nerčinsko su-

tarties 1689 net atsisakė kokių nors pretenzijų Amurui; 1756 kiniečiai uždraudė A. laisvai plaukioti. Manydami, kad A. teka į Kinų centralines vietas, rusai ir nesiveržė, kol Mikalojaus I gen gubern. buvo paskirtas Mikalojus Muravjov, kurio iniciatyva nusiųstas jūrininkas Nevelskij, slaptai A. ištyręs, sužinojo, kad jis teka į Ochotsko jūrą ir kad už kairiojo A. kranto visiškai nėra kiniečių. Nevelskij 1851 VIII 1 įkūrė miestą Nikolajevską prie Amuro ir savo valia kraštą prijungė prie Rusijos, už ką pradžioje buvo net degraduotas. 1858 V 16 Aiguro sutartimi, sudaryta su vienu Mandžurijos gubernatorium, A. sritis buvo oficialiai prijungta prie Rusijos; sutartis kiniečių vyriausybės buvo patvirtinta Pekine 1860 XI 2. 1926 A. įėjo atskira apygarda į Tolimųjų Rytų sritį.

Priamurje, 1922; *L. Schrenk* Die Völker d. Amurlandes, 1895.

Amuro kazokai gyveną prie Amuro; pradžią jiems sudarė kolonistai, plaukę į Sibirą dar nuo XVI a.; antroj XIX a. pusėje nuo Uralo ir Baikalo prievarta buvo keliami prie Amuro kolonistai sudaryti pasienio kariuomenei ir išplėsti žvejybai; iki 1862 čia atkelta 14.000 kazokų ir 2.500 baustų kareivių; 1860 jie gavo A. K. kariuomenės vardą. 1862 prievartos kolonizacija buvo sustabdyta.

Priamurje, 1922.

Amurru, akadiečių dievybė; taip pat buvo vadinami amoriečiai (ž.).

Amžinasis žydas, pavadinimas pirmą kartą 1602 išspausdintos knygutės apie žydą klajoklį Ahasverą. Lietuviškai pirmą kartą išspausdintas 1903 Dobilo vertime ir kelis kartus naujais leidimais pakartotas.

Amžius. 1) Žmogaus amžius suskirstomas 3 periodais: augimas iki 22, pastovus būvis iki 50 ir vėliau nykimas — senatvė. 2) Amžiumi taip pat vadina šimtmečius. 3) A. (civilinėje ir baudžiamojoje teisėse). Nors žmogus sugeba turėti teisių nuo savo gimimo momento ir kartais dar anksčiau, nuo prasidėjimo momento, kuriam priskiriami tam tikri teisiniai santykiai (nasciturus), bet vykdyti teises ir eiti pareigas jis gali tik tada, kada jo psichiniai proto gabumai subręsta. Tai ir yra pilnametystės amžius, kuris sudaro žmogaus veiksmingumo sąlygą, pasireiškiančią sugebėjimu įgyti civilinių teisių, pasiimti prievolių ir atsakomingumo už neteisėtus veiksmus, nusikaltimus. Dėl nevienodo žmonių išsilavinimo pilnametystės amžius turėtų būti nustatomas kiekvienam žmogui atskirai. Bet kadangi teisė negali kiekvienu atskiru atveju nustatyti faktiško žmogaus veiksmingumo ribų, tai jos yra įstatymo bendrais rėmais nustatomos ir tik kai kuriais atskirais atvejais leidžiama už jų išeiti. Senaisiais laikais Europoje pilnametystės amžius įstatymų nebuvo griežtai nustatytas, bet vėlesniais ir recepuotos romėnų teisės įtakoje nusistatė tvirtai apibrėžti amžiai. Jie buvo įvairūs, nuo 12 metų iki 25 metų. Prancūzų revoliucijos gadynėje buvo nustatytas 21 metų pilnametystės amžius. Jis buvo įtrauktas į pirmąjį civilinį kodeksą (Code Napoleon), veikianti ne tik Prancūzijoj, bet ir Lietuvoje, Užnemunėje, ir į vokiečių civilinius įstatymus (B. G. B.), kurie veikia ir pas mus, Klaipėdos krašte. Rusų Lietuvoje recepuotas įstatymas nustato irgi tokį pat amžių. Tam tikrais atvejais leidžiama pilnametystės amžius sumažinti (venia aetatis). Pagal vokiečių civilinius įstatymus (B. G. B.) venia aetatis, ypatingoms aplinkybėms esant, suteikiama globos teismo. Anglijoj ir Šveicarijoj ji ateina susituokiant (Heirat macht muendig). Be to, Vakarų įstatymais pilnametystės A. sumažinamas, paliekant testamentą, išduodant vekselius ir t. t. Lietuvos įstatymais venia aetatis kaip atskiro instituto nėra. Pilnametystės A. sumažinamas tam tikrų veiksmų atžvilgiu [turtui valdyti be teisių tvarkyti jo priklausomumą — iki 17 metų, kartais iki 14 metų, globos įstaigai (ž.) sutikus]. A. turi reikšmės ir santuokos teisėje: susituokiant reikalaujamas fizinis subrendimas, kuris mūsų įstatymų nustatomas vyrams 18 metų, moterims 16 metų; tuo būdu galima būti šeimos tėvu ir vis dėlto nesugebėti atlikti paprasčiausių juridinių veiksmų (Gambarov).

Baudžiamojoje teisėje, kur kalbama apie žmogaus pakaltinamumą, t. y. apie kaltinamojo sugebėjimą suprasti savo veikimą ir vadovautis savo valia, iki 10 metų amž. atleidžiama visiškai nuo atsakomybės už padarytą nusikalstamąjį darbą. Jei 10—17 metų nepilnametis nusikalsta, tai teismas, medicinos ekspertizos padedamas, turi nustatyti, ar galėjo nepilnametis suprasti savo veikimo ypatumą bei reikšmę ir vadovautis savo valia. Tik teigiamai į šitą klausimą atsakius, kaltinamasis nepilnametis gali būti pripažintas kaltas ir baustinas. Toki nepilnamečiai nusikaltėliai gali būti atiduoti tėvų ar kitų asmenų globai. Tam tikrais atvejais teismas gali atiduoti nepilnametį nusikaltėlį į auklėjamąją taisomąją įstaiga (ž.). Pagal visų kraštų įstatymus nusikaltėlio nepilnametystė turi įtakos ne tik jo nepakaltinamumui, bet ir bausmės išrinkimo bei vykdymo būdams.

Apskritai nepilnamečių įstatymo prasmė yra globoti silpną amžių ir kartu saugoti viešuosius bei visuomenės reikalus. Įstatymų tikslas nukreipti nuo nepilnamečio vi-

sus blogus jam jo padarytų aktų padarinius, kad negalima būtų piktai panaudoti nepilnamečio padaryto akto. *S. B.*

4) A., ž e m ė s, tiksliai nustatyti metų skaičiais nėra galima. Įvairiais būdais buvo bandoma nustatyti absoliutinis Ž. A., bet negauta vienodų rezultatų. Imdami žemės pirminę temperatūrą 3000°C, fizikai (W. Thomson ir kt.) skaičiavo atvėsimo laiką iki dabartinės temperatūros 10 — 100 milijonų metų. Stebint geologinius pakitėjimus žemės paviršiuj, vandens plaunamąjį veikimą, nuosėdinių sluoksnių susikrovimą, buvo turimas galvoje tas laikas, kuris reikalingas tiems pakitėjimams įvykti. Bet ir čia gautieji skaičiai labai skirtingi: nuo 30 iki 400 mil. metų. Buvo taip pat bandyta nustatyti absoliutinis nuosėdinių sluoksnių amžius iš druskos kiekio jūrose, ir gautieji rezultatai siekė nuo 100 iki 300 mil. metų. Tie įvairūs būdai pasirodė netinkami, nes šitie pagrindai netvirtai pastovūs.

Iš daugelio būdų Ž. A. nustatyti vienas naujesnių yra pasiūlytas anglų fiziko Strutto. Susekta, kad vieni radio-aktyvūs elementai per ilgus laikus virsta kitais. Taip antai, uranas ir toris kinta ir virsta heliu. Iš helio kiekio uolenose galima nustatyti jų amžius. Vienam helio cm^3 atsirasti reikia 11 milijonų metų, o kadangi beveik kiekvienas mineralas turi helio, tai iš randamojo kiekio galima daryti išvadų Ž. A. atžvilgiu. Tuo būdu gauta įvairiems žemės periodams atitinkamų skaičių, taip antai, archainės gadynės uolenų A. siekia 700 mil. metų. Galimas daiktas, kad ir helis per milijonus metų išdifunduoja, nyksta. Tad gautasis amžius reikėtų dar žymiai padidinti. O tai lyg ir patvirtina gautieji daug didesni metų skaičiai žemės uolenoms, nustatant iš švino kiekio, pasitaikančio mineraluose. Reikia pastebėti, kad ir šis pagrindas nėra tiksliai tikras. Žemės amžius šių dienų geologų nuomone turįs siekti nuo 1700 iki 2200 milijonų metų. Taigi žymiai ilgesnis laikotarpis, kaip ligi šiol buvo manoma.

Žemės sluoksniams geologų taikomas tik reliatyvus amžius. Sluoksniai, gulį normaliai viršuje, laikomi jaunesniais už esančius apačioj. Be to, juo suakmenėję gyviai panašesni į dabartinius, juo sluoksniai laikomi jaunesniais. Iš sluoksnių eiliavimo (stratigrafiškai) ir suakmenėjusių gyvių likučių (paleontologiškai) geologai suskirstė visą žemės plutą eromis: į archainę, paloezoinę, mezozoinę ir neozoinę. Tos eros skirstomos dar trumpesniais periodais. Tų erų ir periodų amžius buvęs nevienodas. Paleozoinė trukusi daug ilgiau už mezozoinę, o ši ilgiau už neozoinę maždaug tokiu santykiu: 12:5:1. Ž. A. čia žymimas ne metų skaičiais, bet skirstomas į ankstyvesnius ir vėlyvesnius laikotarpius.

Pr. Dovydaitis Žemės amžius, „Kosmos" 1923, 145—150 p.; *Pakuckas* Kiek metų amžiaus turi Žemė ir ar ji sensta, „Kosmos" 1928, 167—174 p.; Reliatyvus ir absoliutus Žemės amžius, „Gamtos Draugas" 1930, 168—170 psl. *Č. P.*

5) A., d i r v o ž e m i o, yra metų skaičius, praėjęs iki mūsų dienų nuo to laiko, kada toj ar kitoj šaly sausos žemės paviršius ir klimatas pasidarė toki, kaip dabar.

V. Ruokis Dirvožemio mokslas.

an, priešdėlis žodžiuose iš graikų kalbos, reiškiąs neigimą (lietuviškai ne...).

ana, priešdėlis žodžiuose iš graikų kalbos, reiškiąs: aukštyn, prieš.

Ana (gr.), sutrump. receptuose āā: kiekvieno daikto (vaisto) po lygiai.

Anabaptistai, reformacijos (ž.) pradžioj Vokietijoj kilusi sekta, ėjusi ir prieš bažnyčios ir prieš valstybės tvarką, skelbusi, be ko kita, šalia Šv. Rašto būtinumą subjektyvaus, kiekvienam galimo išvidinio apreiškimo, suaugusių krikštą, reikalavusi nesilygstamai turtų bendrumo, atmetusi kalavijo vartojimą ir vyresnybės (valdžios) būtinumą. Kilusi Saksuose ir Tiuringijoj, iš čia persikėlusi į Šveicariją, iš čia į p. Vokietiją ir Vestfaliją. Paimtame Münsterio mieste buvo įvedę terorą ir poligamiją (ž.). Kurį laiką kiek labiau plito Lenkijoje ir Lietuvoje. Buvo dar žinomi vardais antitrinitorių (ž.), arionų (ž.), ebionitų, unitarų (ž.), menonitų (ž.), lenkų brolių ir kt., nors tarp jų ir buvo šiokių tokių skirtumų.

Otius Annales anabapt. 1672; ***Bahlmann*** Bibliografija, 1894; ***Hulshof*** Geschiedenis etc. 1905; ***Neumann*** History of anabaptism, 1897. *Pr. D.*

Anabara, Sibiro upė, Š. Ledinuotosios jūros intakas, 644 km ilgio; baseino plotas 106,490 km^2.

Anabazis (gr. pakilimas), senovės graikų rašytojų Ksenofonto ir Ariano veikalai. Ksenofontas aprašė 10.000 graikų žygį prieš Persų karalių Artakserksą ir jų atsitraukimą pralaimėjus kautynes ties Kunaksa (401 prieš Kr.). Arianas (a. 95—110) aprašė Aleksandro Makedoniečio žygius į Aziją, sekdamas Ksenofontu ir remdamasis Aleksandro žygį lydėjusių Aristobulo ir Ptolomėjaus paliktais dokumentais.

Anaberg, Saksonijos miestas Vokietijoje; 27.000 gyv.; gražios apylinkės tinka žiemos sportui.

Anabiozė (gr. atgijimas), kai kurių augalų, pvz., sėklų ir grybelių, o taip pat daugelio žemųjų gyvulėlių, ypačiai vienacėlių, sugebėjimas ištverti gyvais tokia būkle, kur atrodo jie lyg netekę gyvybės, pvz., būdami išalę lede arba kur įdžiūvę.

Anacardium officina Leml., iš vakarų Indijos (šeim. Anacardiaceae), medis aka-

ju arba kašu, vadinamas. Sėklos — riešutai kašu (vadinami dramblio utėlėmis), semen anacardii occidentali. Riešutų aliejus labai erzina odą (Cardoleum), vartojamas trynėms ir karpoms gydyti. Aliejus vartojamas ir linams juodai dažyti, žievė duoda akaju-gumą. Brazilijoje vaisių minkštimą vartoja maistui.

Anacharsis, 1) karališko kilimo skitas (ž.); graikai laikė jį vienu iš septynių išminčių; išgarsėjęs kelionės į Graikiją (589 pr. Kr.) aprašymu. 1779 J. J. Barthelmy (ž.) paskelbė savo kūrinį „Jaunojo A. kelionės po Graikiją" A. vardu. 2) Didž. Prancūzų revoliucijos laikų revoliucininko svajotojo Jono Baptisto Clootso slapyvardis.

Anachoretai, krikščionys atsiskyrėliai III a., kurie, nepatenkinti bažnyčios pasaulėjimu ar Romos valdžios persekiojami, ėjo į tyrus; ten sudarydavo bendruomenes, iš kurių kilo vienuolynai.

Anachoretų salos, į pietus nuo Naujosios Gvinėjos, Melanezijoj (ž.), iki did. karo priklausė vokiečiams, dabar Australijos mandatas, „Territory of New-Gvinea" dalis; koralų salos, kokoso palmėmis apaugusios.

Anachronizmas (gr.), laiko dvasiai netinkamas ar neteisingas pažymėjimas kurio nors fakto datos.

Anaciditas (lot.), rūgšties stoka; pažymima spec. druskos rūgšties stoka skilvyje.

Anadirė, š. rytų Sibiro upė, įteka į Beringo sąsiaurį, 888 km ilgio; baseino plotas 200,370 km².

Anadirsk, š. r. Sibiro kaimas, įkurtas XVII a. po ilgos kovos su čukčais (ž.). A. aps. Kamčatkos gub., Tolimųjų Rytų rajono, RSFSR; centras Novo-Mariisk.

Anaerobija, gyvybė be laisvo deguonies. Jai palaikyti naudojamasi energija, pasigaminama skylant medžiagai, turinčiai paslėptos energijos. Tokios gyvybės buvimas pirmiausia buvo įrodytas Pasteuro.

Anaestesia (anestezija), bendra prasme jutimo nustojimas arba nejutimas skausmo, palytėjimo, temperatūros. Būva juntamiesiems nervams sergant. Chirurgijoj reiškia dirbtinį, vaistais sukeltą nejutimą (užmarinimą), pritaikytą tam, kad ligonis nejaustų skausmo per operaciją. Chirurgijoj ji būva bendra ir vietinė. Bendroji A. yra ta, kur visas žmogaus organizmas daromas nejuntamu; ją dar vadina bendrąja narkoze. Čia anestezuojamasis vaistas duodamas uostyti (eteris, chloroformas) arba leidžiamas į kraują (gedonalas), arba duodamas per klizmą (avertinas) ir jisai veikia centrinę nervų sistemą, pačią sąmonę. Vietinė A. yra ta, kur tiktai aprėžta operacijos vieta daroma nejuntama. Čia anestezuojam. vaistas (kokainas, novokainas, tutokainas, tropokainas ir kt.) švirkščiamas pro adatą stačiai į audinius operacijos vietoj (infiltracinė A.) arba į tos srities juntamojo nervo kamieną (regionarinė A.), arba į stuburo kanalą (lumbalinė A.). *Vc. K.*

Anaesthetica, bendras pavad. vaistų, vartojamų medicinoj bendrajai ar vietinei anestezijai.

Anafazė (bot.), viena kariokinezio (ž.) fazė.

Anafielias. Danų Saxo Grammaticus (m. 1204) savo „Historia Danica" mini karžygį Starkardą, kuris nuvykęs į rytus (in Russiam) ir įveikęs plėšiką (gladiator) Wissinusą, kuris gyvenęs ant kalno Anafial (senio uola) ir iš kaimynų paveržęs žmonas. Teod. Narbutas (Dzieje starożytne narodu litewskiego, I. Mitologia litewska. 1835, cenz. 1833, 384—385 psl.) kartoja tuo du vardu „liaudies padavoj nuo Kretingos" (powieść gminna postrzeżona na Żmudzi, koło Kretyngi) apie aukštą Anafielio kalną, į kurį lipą mirusiųjų šešėliai (vėlės), bet siaubūnas (smakas) Vizūnas nusidėjėlius turtuolius apiplėšiąs. J. I. Kraševskis (1812—1887) Anafieliu („Anafielas") pavadino savo poemų trilogiją iš Lietuvos praeities: 1) „Witolorauda" (pradėta 1838, išsp. Vilniuje 1840; II leid., perdirbtas, 50 Vinco Smokovskio medžioraižinių papuoštas ir Stan. Moniuškos 9 dainoms ir raudoms pritaikyta muzika paįvairintas, 1846, cenz. 1842) apie karžygio Vytuolio nuotykius (Narbutas, I, 161 psl.) iš mitinių Lietuvos padavų (pieśń z podań Litwy); 2) „Mindows" (išsp. Vilniuje 1843, bet cenz. 1842, — Kraševskis jį galvojęs per dvejus metus, o parašęs per dvi savaiti — sekdamas M. Grabovskiu—P. Chmielowski, J. I. Kraszewski, 1888. 137 psl.) apie Mindaugą karalių; 3) „Witoldowe boje" (išsp. Vilniuje 1845, cenz. 1844; II leid., Vilniaus lietuvių parūpintas, 1920) apie Vytauto Didž. žygius. „Vytuolio raudos" pirmataku tenka laikyti „Dziewięć pokoleń Litwy" (Devynios Lietuvos kartos), išsp. 1838 „Bojan" almanache (pakart. Kraševskio Poezye, t. I, II leid., 1843, 32—34 psl.); motto — „aš padainius(i)u dainų daineles, aš dainų bernužėlis, aš adarysiu dainų skryneles, paleis(i)u į liusteli"; šaltiniai — Narbuto istorija (šiaip Kraševskis ją kritiškai vertino — „Tygodnik Petersburski" 1836, taip pat veikale „Litwa", II, 1850, V—VII psl.), Strikauskio kronika ir to!., „Pieśń weselna ziemi" (žemės svotbos giesmė) iš L. Rėzos „Ueber littauische Volkspoesie" („Beiträge zur Kunde Preussens", 1818; Rėzos 1825 Dainas Kraševskis patiekė 1844 „Athenaeum" str. „Dainos — pieśni litewskie", taip pat Litwa, I, 1847, 286—352 psl.; Vilniaus lietuvių skyrium išleista „Dainy pieśni li-

tewskie", 1919. ir išversta Lietuvių dainos, 1921), gal per K. Brodziński „O poezyi ludu litewskiego" („Pamiętnik Warszawski" 1822), „Žaltisowa żona" (Eglė žalčių karalienė) iš M. Jasevičiaus „Powiastka tłumaczona z litewskiego" (alman. „Biruta", 1837, 264—272); „Vituolio raudą" net du kartu išleidęs, Kraševskis parengė „Litwa", I (išsp. 1847, cenz. 1846) apie lietuvių padavas, papročius, dainas, priežodžius, kalbą, tikybą ir t. t., visa tai surankiojęs iš raštų. St. Zdziarski (Pierwiastek ludowy w poezji polskiej XIX wieku, 1901, 401—422 psl.: Józef Ignacy Kraszewski) nepaaiškino Kraševskio tautosakos šaltinių. Dar apie 1838 Kraševskis parašė „Rapsod 1252" (Czarny duch ir Archanioł, primena A. Mickevičiaus „Dziady" III dalyje, 1832), išsp. Kr. Poezye (I t., II leid. 1843, 35—48 psl.), kuris įėjo į „Mindowsą"; „M." poema remiama T. Narbutu (t. IV, 1838, cenz. 1837), o pats Kraševskis Mindaugui ir Lietuvos istorijai ligi 1386 vėliau (1850) skyrė savo „Litwa" II tomą. Lyg rengdamasis trečiai poemai, Kraševskis kuria istorijos giesmes: „Biruta" 1331—1416" (raš. 1836, išsp. alm. „Biruta", 1837, vėliau Kr. Poezye I t., II leid., 1843, 127—130 psl.; aiški Valiūno - Poškos „Birūtės" įtaka, o „B." Kraševskis pažino Varšuvos „Kolumb" žurn., 1828 — palyg. Kraševskio „Litwa", I t., 296 psl., bet ir ji yra alm. „Biruta", 1838), „Kiejstut 1382" (išsp. alm. „Biruta", 1838, vėliau Kr. Poezye I t., II leid., 1843, 132 — 139 psl.), „Gerhard Ruda 1320" (paraš. prieš 1838, išsp. Kr. Poezye I t., II leid., 1843, 146—165 psl., palyg. Poškos žodyne. „Gierard Ruda" — M. Biržiškos „Iš D. Poškos raštų „Lietuvių Tautoje", II t., 348 psl.) ir „Ryngala 1392" (raš. prieš 1838, išsp. Kr. Poezye I t., II leid., 1843, 201—210 psl.); „Witoldowe boje"- paremta T. Narbutu (VI t., 1839, o Kraševskio istorinė monografija apie Vytautą — „Litwa za Witolda", cenz. 1849, išsp. 1849—1850), bet radosi Vytauto kulto atmosferoje, kuri Lietuvos, ypačiai Vilniaus šviesuomenėje ėmė kilti apie 1820 (prof. Ign. Onacevičiaus, m. 1845, įtakoje Ant. Hlebovičiaus, m. 1847, Krótki rys życia Witolda, W. księcia Litewskiego, 1821, Sim. Daukanto, Vytautu nutrūkę, Darbai senųjų lietuvių, 1822 ir kt.) ir ypačiai pakilo 40—50 m.

Kraševskio poemos sukėlė Lietuvos bajorų visuomenėje entuziazmą ir, jo „Litwos" paremtos, sudomino Lietuvos praeitimi, nes T. Narbuto Lietuvos istorijos 9 tomai, 1835—1841, tam buvo per sunkūs (palyg. Karłowicz rinkinyje Książka jubileuszowa dla uczczenia pięćdziesięcioletniej działalności literackiej J. I. Kraszewskiego, 1880, 331 psl.). Narbuto - Kraševskio pažiūros į Lietuvos istoriją moksle ir literatūroje viešpatavo ligi pat 70—80-ųjų metų, kai ėmė rastis kritikų filologų (J. Karlavičius, Ant. Miežinskis, Al. Brückner ir kt.), o Lietuvos istorijos mokslas sparčiai ėmė kilti dėl naujai skelbiamų šaltinių (Codex epistolaris Vitoldi ir kt.) ir naujų tyrinėjimų (Ant. Prochaska ir kt.), kurie nustelbė 30—40-ųjų metų istorikų vardus. 40-ųjų metų lenkų spaudos balsai rodo visuomenės susidomėjimą „Anafieliu" ir jo poemomis. Tik pasirodžius „Vytuolio raudai", „Tygodnik'e Petersburski", 1840, žinomas Lietuvos lenkų rašytojas Enr. Ževuskis karštai apie ją atsiliepia, taip pat kritikas M. Grabovskis ten pat, 1841, bet kitas pasižymėjęs kritikas Al. Tišinskis Varšuvos „Gazetoj Warszawskoj"; 1841, rado poemoje daug trūkumų. „Mindows'ą" visi aukščiau laikė už „Vytuolio raudą" („Tygodnik Petersburski", 1843 — Z. Kostrowiec, arba kun. Ign. Holovinskis, taip pat Myk. Grabovskis, net tas pats Tišinskis kelte jį kėlė). Dėl „Witoldowe boje" nuomonės vėl skilo. Myk. Grabovskis („Tygodnik Petersburski", 1845) gėrėjosi, bet Ad. Mickevičiaus draugas Jon. Čečeta („Tygodnik Petersburski", 1854 ir skyrium: Niektóre uwagi szczególniej pod względem stylu nad pieśnią trzecią Anafielas „Witoldo-

Iš Vinco Smokovskio iliustracijų prie „Anafielias"

we boje", 1846, kur prakalboje protestuoja prieš „T. P." jo straipsnio iškreipimą) labai griežtai jį supeikė, ir Kraševskis turėjo net viešai teisintis, suversdamas kaltę korektūros klaidoms („T. P.", 1846). Ilgainiui ir pats Kr. nebebrangino savo poemų, ir lenkų kritikai bei literatūros istorikai nebepripažino joms didelės vertės, nebesidomėjo jomis nė Lietuvos bajorų visuomenė, kurioje po 63-jų metų sukilimo beveik visai išnyko lietuviškosios tradicijos; dar 1859 Stan. Moniuška „Vytuolio raudos" įtakoje kuria muzikos kantatą „Milda", bet jau nebesiranda lenkų leidėjų Kr. poemoms iš naujo leisti.

Tautiškai susiprantančią lietuvių šviesuomenę jos ilgiau veikia. 1856 Kr. Praniauckiūtė (1830—1859) išv. iš „Vytuolio raudos" „Žalčio motė" („Eglė žalčių karalienė" išsp. Ivinskio 1859 kalendoriuje). Ant. Baronas -Baranauskas (1835—1902), 1856—1858 Varnių seminarijos klierikas, 1858—1862 kunigų akademijoje Petrapily, 1858 kurdamas savo „Kelionę Petarburkan" juto Kr. „Witoldowe boje" įtakos; „K. P." tik kai kas 1892 išsp. „Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje", 1908 daugiau „Vilniaus Žiniose" ir t. t. („Anafielas" vysk. Baranausko egzempl. pateko į Lietuvių Mokslo Draugiją Vilniuje). Juoz. And. Vištelis-Višteliauskas (1837—1912) 1879 vertė, išsp. 1881—1882 „Witolorauda. Giesme isz padawimu Lietuwos" (Poznaniuje), skirdamas savo vertimą „Lietuvos numylėtojui" Kr. 1829—1879 rašytojo sukaktuvių proga. Anafielias Višteliauskui virsta Anapielias (284 psl.), Anapielius (47 psl.), net Senapilis, arba Antapilis (284 psl.; berods, jau Kr. 1847, tikriau cenz. 1846, vadinasi „Anafielio" pirmosios dalies antrojo leidimo metu, savo „Litwos" I t., 138, 146 psl. terašo „Anapiel(i)as"). Prūsų lietuvis Jurgis Mikšas (1862—1903) 1883 „Aušros" Nr. 1 (Ragainėj) pareiškė: „kas krikščionims naujasis testamentas, tai mums, kaipo lietuviams, šita giesmė „Vytuolio rauda"; nevykęs jaunuolio išsišokimas daugelį papiktino ir net prieš „Aušrą" nustatė. Toje pat „Auszroje" 1885 T. Žičkauskas (1844—1929) verčia „Witoldowe boje" įžangą (Isz Vytauto musziu: kam gi duszia asz po gimtąji szalį klaidžioju tankei, kapu kasinėdams" ir t. t.); „Anafielias" jam „Anapilė". Toliau per 30 metų lietuvių visuomenė Kr. poemų nebeatsiminė. Tiktai didž. karo metu jos vėl suaktualėja Vilniaus lietuvių būreliui vokiečių ir lenkų okupacijoje keliant įtemptą politinę ir tautinę kovą. F. Kirša iš „Witoldowe boje" verčia Vytauto mirtį (1917 Atžalos almanachas). M. Biržiška iš tų pat „Witoldowe boje" papildo lenkiškai kalbantiems lietuvių vaikams Stef. Jablonskienės parūpintą skaitymų knygą „Nowe Czytanki" (II d., 1919) ir ištisą „Witoldowe boje" išspausdina 1920 (dienraštyje „Echo Litwy", nepab. dėl raudonosios Rusijos armijos įsiveržimo į Vilnių, ir skyrium). Jau Kaune 1924 pasirodė F. Kiršos išv. Giesmė iš Lietuvos padavimų Vitolio rauda" (I dalis); griežta prof. J. Jablonskio recenzija 1924 „Švietimo Darbo" Nr. 12. 1930 Vytauto Didžiojo mirties sukakties metais „Witoldowe boje" nebeatsiminta.

M. B-ka.

Anafilaksija (lot. Anaphylaxia), padidintas organizmo jautrumas pakartojamai injekcijai (dažniausiai svetimo baltymo), išėjus tam tikram laikui.

V. Lašas Anafilaksija 1926.

Anagni, Italijos miestas, senovėje Hernikų sostinė, vidur. amžiais ne kartą popiežių būstinė, 63 km nuo Romos; 10.000 gyv.

Anagnostes (gr.), lot. lector, senovės graikų ir romėnų vergai, balsu skaitę prie stalo.

Anagramma (gr.), pakeitimas žodyje ar sakinyj raidžių tvarkos gauti naujam žodžiui ar sakiniui (kalnas-klanas); skaitymas žodžio iš galo, gaunant tuo būdu kitą žodį (opus—supo). A. išradėju laikomas Lykophronas iš Chalkedonijos (III a. pr. Kr.). Kartais A. vartoja slapyvardžiais. Žinomasis Voltaire savo slapyvardį sudaręs perkėlęs pavardės raides: Arovet l. į. — Arovet Jaunesnysis.

Anahuak, senovės Meksikos, C. Amerikoj, vardas dabar taikomas tik Meksikos plokštakalnės daliai.

Anaičiai, Klaipėdos aps. Kretingalės val. k., 210 ha, 1925 56 gyv.

Anaitis, (senpers. Anahita = nesuteptoji), iraniška vaisingumo (=vaisinamojo dangaus vandens) deivė, atitinkanti graikų Artemidę (ž.) arba Afroditę (ž.).

Anakletas, dviejų popiežių vardas: A. I (78—90), šventasis (šventė VII 13), 3-sis ar 4-sis popiežius nukankintas Domicijono (ž.) laikais. A. II (1130—38), bažnytinės schismos laikų antipopiežius, prieš Inocentą II.

Anakonda, didelis nuodingas žaltys (smauglys), Boidae šeimos. Didesnė rūšis Eunectes murinus užauga iki 9 m ilgio, gyvena P. Amerikos šiaurinėje dalyje, mažesnė rūšis E. notaeus, apie 3 m ilgio, gyvena P. Am. pietinėje dalyje. A. laikosi arti vandens, misdama visokiais

žinduoliais, paukščiais ir žuvimis; gali būti ir pavojinga žmogaus gyvybei.

Anakreonas iš Teoso, VI a. pr. Kr. graikų lyrikas, vyno ir meilės dainius. Jo veikalų fragmentai išleisti Bergk'o Poetae lyrici Graeci III (1882) .

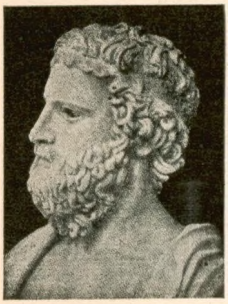

Anakreontikos, speciali lyriškų eilėraščių rūšis, išplitusi ypačiai XVIII a., sekant pseudo Anakreonto (ž.) graikiškų eilėraščių rinkiniu, pirmą kartą išspausdintu 1554.

Anaksagoras iš Klazomenų (500—428), graikų filosofas; gyveno Atėnuose Periklio gadynėje. Pasak A. niekas negimstą ir nepranykstą. Visa, kas yra, susidarą iš sėklų, t. y. be galo mažų medžiaginių dalelių, kurių kiekis ir kokybė neaprėžtas. Vienarūšės sėklos pritraukiančios, skirtingos atstumiančios viena kitą. Kiekviename daikte glūdį visokių rūšių sėklų, bet daikto kokybė nusprendžiama tų sėklų, kurių jame esama daugiausia. Pradžioje buvęs chaosas: visos sėklos buvusios jame sumaišytos; sutvarkęs pasaulį, protas sukėlęs medžiagos sūkurį, dėka kurio pradėjusios išsiskirti skirtingos medžiagos rūšys: eteras, oras, žemė, dangaus akmens — žvaigždės. Tolesnis kosmoso susidarymo procesas vykęs mechaniškų būdu. Protas irgi esąs medžiaginis gaivalas, bet švelniausias ir gryniausias. Organizmai kilę iš apvaisintos žemės diegų; juose visuose esąs tas pats kosmiškas protas, tiktai nevienodu kiekiu.

E. Neustaat A. Lehre vom Geist. 1914. *V. Sz.*

Anaksimandras iš Mileto (Mažojoj Azijoj) (g. 610, m. a. 547 pr. Kr.), joniečių gamtos filosofijos atstovas ir mokslininkas. Pasak A. visų daiktų ir būtybių pradmuo — apeiron, amžina, nepabaigiama, nesunaikinama būtis, kiekio atžvilgiu neapribota, kokybės atžvilgiu neapibrėžta. Iš apeirono išsiskirianti šalčio bei šilimos priešingybė, iš jų junginio kyląs vanduo, paskum žemė, oras ir ugnies sfera (žvaigždės). Organizmai gimstą iš jūros dumblo, pirma žuvys, iš žuvų kiti gyvuliai ir žmonės. Žemė esąs plokščias cilinderis, apsuptas daugelio sferų, kuriose besisuką dangaus šviesuoliai ugnies ratų pavidalu. Pasaulio gyvenimas — ciklinkas: periodiškai jis gimstąs iš apeirono ir vėl grįžtąs į jį. A., kaip ir kiti graikų gamtos filosofai, hilozoistas (ž.). A. kosmologija kilo iš tų laikų religinių bei mitologinių pažiūrų. A. pirmas sudarė žemėlapį ir įvedė Graikijoj saulės laikrodį. Iš jo prozinko veikalo „Apie gamtą" teliko tik keletas eilučių. *V. Sz.*

Anaksimenas iš Mileto, Anaksimandro (ž.) mokinys (588—524), joniečių gamtos filosofijos atstovas. Pasak A. visos būties pradmuo — oras, kuris išsiskiesdamas virstąs ugnimi ir sutirštėdamas vandeniu ir žeme. Jo kosmologija panaši į Anaksimandro. Esmingas skirtumas, kad jis atskiria planetas ir nejudomąsias žvaigždes. Kosmiškas procesas — ciklinkas. A. pirmas teisingai išaiškino saulės ir mėnulio užtemimą. Ž. hilozoizmas. *V. Sz.*

Analcimas (gr. analkis — silpnas, bejėgis), mineralas ceolitų grupės, aliumosilikatų eilės. Reguliarinės sistemos; šviesos spalvos; Na Al $(Si\ O_3)_2 + H_2O$.

Analekta (gr.), rinkinys ištraukų iš kurio nors autoriaus veikalų ar iš dokumentų.

Analeptica (gr.), bendras pavadin. medic. vartojamų stiprinamųjų vaistų.

Analfabetas, Myk. Biržiškos slapyvardis.

Analfabetizmas (gr.), nemokėjimas skaityti ir rašyti. Jei nuo mažens ir nė karto nebuvo išmokta, tai pirminis A., jei dėl reto naudojimosi buvo užmiršta skaityti ir rašyti, tai bus recidyvinis (antrinis) A. A. siaurina juridines žmogaus teises, sudarant kai kuriuos juridinius aktus. A. rodo valstybės kultūringumo laipsnį, ir įvairiais būdais stengiamasi jis panaikinti (ž. raštingumas). Planinga kova su A. yra tik naujausių, XIX—XX, amžių reiškinys. Kiek seniau į raštingumą žiūrėta tik kaip į specialybę, reikalingą dvasininkams ir raštininkams. Mokyklos tebuvo prieinamos tik valdantiesiems luomams, bet ir tai, pvz., XVIII a. pabaigoje Lietuvoje net bajorų daugumas buvo analfabetai. Tik pradėjus kurti pradžioje parapines, vėliau valstybines pradžios mokyklas, A. pradėjo nykti ir valstiečių tarpe. Bet ir tai, kun. B. Smigelskio liudijimu, dar XIX a. pirmoj pusėje Žemaičiuose „galima būtų pasidžiaugti, jeigu bent vienas iš šimto rastųs mokąs skaityti" („Draugija", 1911 Nr. 58 p. 131). Pirminis A. naikinamas įvedant privalomą pradžios mokslą (ž.), antrinis tam tikra suaugusių lavinimo (ž.) organizacija.

Analgesia (gr.), skausmo nejutimas, pvz., kuria nors odos dalim. Ž. anaestesia.

Analgetica (gr.), bendras pavad. vaistų skausmui slopinti .

Analysis situs ž. topologija.

Analizinė chemija, chemijos mokslo šaka, kuri duoda metodus tiriamosios substancijos sudėčiai nustatyti. Sudėties tyrimas gali čia turėti kokybinio ar kiekybinio ana-

lizio pobūdį. Kokybinis analizis duoda atsakymą į klausimą, kurių elementų ir junginių esti tiriamojoje substancijoj, o kiekybinis išaiškina sakytųjų dalių, t. y. elementų bei junginių, santykį kiekių atžvilgiu. Kokybinis tyrimas atliekamas yra tuo būdu, kad substancija veikiama chemijos reagentais, idant jos dalys pasireikštų kuria nors specifine žyme išvaizdos, spalvos, kvapo atžvilgiu. Norint, kad išeitų aikštėn substancijos dalių ypatingos savybės, reikia pirmiau atskirti tos dalys nuo visos kitos medžiagos nuosėdų, dujų skysčio pavidalu ir tik paskui daryti charakteringos reakcijos; dažnai tai ir atliekama sistemiškoj analizio eigoj, vartojant atskyrimo reikalams „grupių reagentus“: HCl, H_2S, $(NH_4)_2S$, $(NH_4)_2CO_3$. Be to, tyrimas iš dalies galima dar atlikti liepsnos nudažymo, pučiamojo vamzdelio, dėmių, kurių gauna, užlašinę tiriamojo skystimo ir reagento ant filtruojamojo popierėlio, ir kitų specifinių reakcijų keliu; pastarieji metodai leidžia greitai aptikti elementus ir junginius dar ir tuomet, kai jie nėra išskirti ir kai jų kiekiai tesudaro keletą milijoninių gramo dalių ar net ir mažiau. Kiekybinio tyrimo būdai yra toki: svorio, tūrio, dujų ir fiziko-cheminiai. Atlikdami svorio analizį, tirpiname atsvertą tiriamosios substancijos kiekį ir, pridėję atitinkamo reagento, išskiriame tiriamosios substancijos dalį netarpių nuosėdų pavidalu;nuosėdas nufiltravę, išdžiovinę ir atsvėrę, apskaičiuojame pagal gautąjį svorį tiriamosios substancijos dalies (elemento ar junginio) kiekį. Svorio analizio sričiai priklauso ir elementarinis organinis analizis, kur organinės chemijos junginiai suardomi kaitros veikimu stiklo vamzdžiuose ir kur skilimo bei deginimo produktai, anglies 2-oksidas, vanduo, azotas, pagaunami yra absorbuojamųjų ar matuojamųjų aparatų. Atlikdami tūrio analizį, pilame žinomos koncentracijos reagento tirpalą į ištirpdytą substancijos porciją, iki pasibaigia chemijos reakcija; apie reakcijos pabaigą sprendžiama iš pridedamųjų indikatorių spalvos pakeitimo. Atlikdami dujų analizį, matuojame pasidarančių arba sunaudotų reakcijos dujų tūrius. Fiziko-cheminio analizio būdai yra labai įvairūs; čia priklauso matavimai, kurie atliekami nustatant elektros varžą, elektros varomąją jėgą, lyginamąjį svorį, lydinio temperatūrą, virimo temperatūrą; be to, čia vartojami kolorimetrijos, refraktometrijos, interferometrijos ir kiti optiniai metodai ir metalografijoje vartojami metodai.

Prof. Butkevičius Kiekybinis analizis, Kaunas, 1930.

P. Bt.

Analizinė funkcija ž. funkcijų teorija.

Analizinė geometrija, visuma geometriškųjų tyrinėjimų metodų analizio priemonėmis, pagrįstomis koordinatų (ž.) pritaikymu. A. G. kiekviena geometrijos problema sprendžiama algebros būdu. Pagrindiniai algebros objektai yra skaičiai, o geometrijos — taškai, tiesės ir plokštumos. A. G. ryšys tarp skaičių ir geometrijos objektų gaunamas koordinatų sistema (ž.); todėl ir A. G. istorija yra glaudžiai susijusi su koordinatų sąvokos plitimu. Matematikoje koordinatų sąvokos užuomazga galima rasti jau senaisiais amžiais; tačiau tuomet koordinatos dėl silpno algebros, kaip atskiros griežtosios matematikos disciplinos, išplitimo negalėjo būti plačiau geometrijai pritaikytos. Tik XVII a., kai algebra jau galutinai buvo susiformavusi į atskirą matematikos discipliną, René Descartes (ž.), kuris ir yra laikomas A. G. tėvu, savo veikale „La Géométrie“ (1637), pasinaudodamas koordinatų sąvoka, algebros būdu sprendė kai kuriuos geometrijos klausimus ir tuo sudarė A. G. pagrindą. Vėliau Fermat (ž.), L'Hospital (ž.), Newton (ž.), Euler (ž.), Lagrange (ž.) ir kiti išplėtė Descartes'o mintį į dabartinę A. G.

Ryšys tarp pagrindinių geometrijos objektų ir skaičių koordinatų sistemos pagalba galima gauti įvairiai. Tai pareina nuo to, kokia yra pasirenkama koordidatų sistema ir kurie pagrindiniai geometrijos objektai yra rišami su skaičiais. Dažniausiai A. G. vartojama Descartes'o koordinatų sistema, sudaryta iš dviejų tiesių OX ir OY (1 br.), kurios vadinamos koordinatų ašimis. Bet kuriam plokštumos taškui P šia koordinatų sistema priskiriam skaičių *a* ir *b* dvejetą, kur *a* reiškia atkarpos *OA*, kurią atkerta tiesė PA||OB, ilgį ir *b* reiškia atkarpos OB, kurią atkerta tiesė PB||OA, ilgį. *a* vadinasi taško P abscisa, *b* ordinata. Duodami abscisa *a* ženklą + arba —, jei taškas P yra į dešinę arba į kairę nuo Y ašies, ir ordinatai *b* ženklą + arba —, jei taškas P yra aukščiau arba žemiau X ašies, gauname, kad kiekvieną plokštumos tašką atitinka vienas ir tiktai vienas skaičių *a* ir *b* dvejetas, ir atvirkščiai, kad kiekvieną skaičių *a* ir *b* dvejetą atitinka vienas ir tiktai vienas plokštumos taškas. Nustačius toki santykį tarp taškų ir skaičių, kiekviena kreivė ploktštumoje galima išreikšti tam tikru funkciniu pareinamumu tarp skaičių *a* ir *b*, kuriuos šiuo atveju žymim x ir y, t. y. lygtimi

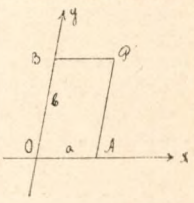

1 brž.

$$f(x, y) = 0.$$

Taip pat kiekviena tokia lygtis galima interpretuoti kaip tam tikra plokštumos kreivė. Tuo būdu kiekvieną geometrijos dėsnį plokštumoje atitiks tam tikras dėsnis matematikos analizy (ž.), ir kiekvienas geometrijos dėsnio įrodymas atitiks tam tikrus matematikos analizio veiksmus. Todėl, naudojantis žinomais matematikos analizio metodais ir dėsniais, galima tirti įvairios geometrijos problemos.

A. G. nagrinėjamos tik tokios kreivės, kurių lygtys Descartes'o koordinatose yra algebrinės (ž.); tokios kreivės vadinamos algebrinėmis kreivėmis. Aišku, kad kiekvienos kreivės lygtis priklausys ne tik pačios kreivės ir koordinatų sistemos, bet ir koordinatų sistemos padėties pačios kreivės atžvilgiu; pastūmus arba pasukus koordinatų sistemą, pasikeis kreivės lygtis, bet lygties laipsnis nepakitės: lygties laipsnis yra algebrinės kreivės invariantinė (ž.) savybė. Todėl A. G. kreivės yra klasifikuojamos pagal jų lygčių laipsnius; sakoma: kreivė yra n-tosios eilės, jei jos lygtis yra n-tojo laipsnio.

Pirmosios eilės kreivė yra tiesė; jos bendroji lygtis yra:

$$ax + by + c = o \text{ arba } y = mx + n.$$

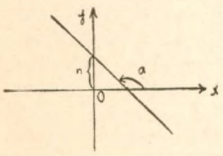

2 brž.

kur ortogonalinėj (ž.) koordinatų sistemoje m reiškia kampo, kurį tiesė sudaro su X-ašimi tangensą, o n — atkarpą, kurią tiesė atkerta ant Y-ašies, skaitant nuo koordinatų pradžios 0 (2 br.)

Be to, A. G. vartojama tiesės lygtis formos $\frac{x}{r} + \frac{y}{s} = 1$, kur r ir s reiškia atkarpas, kurias nuo koordinatų pradžios atkerta tiesė atitinkamai ant x-ašies ir y-ašies.

Pagaliau vartojama ir tiesės lygties ortogonalinėj koordinatų sistemoj normalinė Hesse forma:

$$x \cos \alpha + y \sin \alpha - l = 0$$

Čia α reiškia kampą tarp tiesės ir x-ašies, o l nuotolį koordinatų pradžios nuo tiesės. Tiesės lygčiai $ax + by + c = 0$ transformuoti normaliai Hesse formai pakanka prilyginti

$$\cos \alpha = \frac{a}{\pm\sqrt{a^2+b^2}}; \quad \sin \alpha = \frac{b}{\pm\sqrt{a^2+b^2}};$$

$$l = \frac{-c}{\pm\sqrt{a^2+b^2}}$$

Ženklas prieš kvadratinę šaknį reikia pasirinkti taip, kad l būtų teigiamas. Vektorinėj (ž.) formoj tiesės AB, einančios per taškus A ir B, lygtis yra:

$$\mathfrak{r} - \mathfrak{A} = \lambda (\mathfrak{B} - \mathfrak{A})$$

Čia vektoriai (ž.) $\mathfrak{A}$ ir $\mathfrak{B}$ savo galais nustato du taškus, kurie apibrėžia einančią per juos tiesę $\mathfrak{A}\,\mathfrak{B}$, vektorius $\mathfrak{r}$ jungia polių (ž.) O su bet kuriuo tos tiesės tašku, o λ reiškia proporcingumo koeficientą (3 br.). Iš čia gaunama parametrinė (ž.) vektorinė tiesės lygtis:

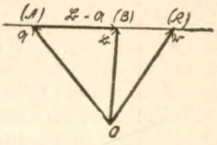

3 brž.

$$\mathfrak{r} = (1 - \lambda)\,\mathfrak{A} + \lambda\,\mathfrak{B}$$

arba taip: $\mathfrak{r} = a\,\mathfrak{A} + b\,\mathfrak{B}$ ta sąlyga, kad:

$$a + b = 1$$

arba dar taip: $\mathfrak{r} = \frac{p\,A + q\,B}{p + q}$, kur $\frac{p}{q}$ reiškia santykį, kuriuo taškas $\mathfrak{r}$ kerta tiesę $\mathfrak{A}\,\mathfrak{B}$. Jei taškai $\mathfrak{A}$ ir $\mathfrak{B}$ duoti koordinatomis (x_1, y_1) ir (x_2, y_2), tai tiesės $\mathfrak{A}\,\mathfrak{B}$ lygtis yra: $y - y_1 = \frac{y_2 - y_1}{x_2 - x_1}(x - x_1)$.

Antrosios eilės kreivės yra elipsis (ž.), apskritimas (ž.), hiperbolė (ž.) ir parabolė (ž.). Šios visos kreivės reiškiamos bendra antrojo laipsnio lygtimi $Ax^2 + 2Bxy + Cy^2 + 2Dx + 2Ey + F = 0$. Ši lygtis reiškia elipsį, parabolę arba hiperbolę, atsižvelgiant į tai, ar vadinamasis diskriminantas (ž.) $AC - B^2 \gtrless 0$,

ir apskritimą, jei ortogonalinėj koordinatų sistemoje

$$B = 0 \text{ ir } A = C.$$

Antrosios eilės kreivių lygtis galima žymiai suprastinti, atitinkamai pasirinkus koordinatų sistemos padėtį pačios kreivės atžvilgiu. Perkėlus koordinatų pradžią į kreivės centrą (ž.) ir leidus koordinatų ašims sutapti su kreivės simetrijos (ž.) ašimis, elipsio lygtis virsta:

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1$$

o hiperbolės $\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1$, kur a ir b yra elipsio arba hiperbolės pusiauašių ilgiai. Į apskritimą galima žiūrėti kaip į elipsį, kurio ašys yra lygios, t. y. apskritimo radiusas

$$r = a = b;$$

tuomet apskritimo lygtis koordinatų sistemoje, kur koordinatų pradžia sutampa su centru, yra:

$$x^2 + y^2 = r^2.$$

Parabolės lygties panašiai suprastinti negalima, nes parabolė neturi centro; todėl parabolės lygtis prastinama tuo būdu, kad koordinatų pradžia perkeliama į parabolės viršūnę, x-ašiai leidžiama sutapti su parabolės simetrijos ašimi, o y-ašimi laikoma tiesė $\perp$ x-ašiai; tokioje koordinatų sistemoje parabolė reiškiama lygtimi:

$$y^2 = 2\,p\,x,$$

kur *p* yra parabolės židinio (ž.) ordinata.

Kaip plokštumoje, taip lygiai galima pasielgti ir erdvėje, būtent, erdvės Descartes'o koordinatų sistemos pagalba kiekvienam taškui priskiriami trys skaičiai *a, b* ir *c*, kurie laikomi taško koordinatomis. Tuomet kiekviena lygtis

$$f(x, y, z) = O$$

reiškia paviršių. Dvi lygtys

$$f(x, y, z) = o \text{ ir } F(x, y, z) = o$$

kartu reiškia erdvinę kreivę. Algebrinio paviršiaus, t. y. paviršiaus Descartes'o koordinatų sistemoje išreiškiamo algebrine lygtimi, lygties laipsnis yra taip pat invariantinė savybė koordinatų sistemos transformacijos atžvilgiu; todėl algebriniai paviršiai yra klasifikuojami pagal lygčių laipsnį. Paprasčiausiu atveju lygtis $f(x, y, z) = o$ plokštumai virsta pirmojo laipsnio lygtimi, jungiančia tris bet kurio plokštumos taško koordinatas x, y, z: $ax + by + cz + d = O$. Jei plokštuma atkerta nuo koordinatų pradžios atitinkamai ant x-ašies, y-ašies ir z-ašies atkarpas p, q ir r, tai jos lygtis virsta: $\frac{x}{p} + \frac{y}{q} + \frac{z}{r} = 1$.

Lygčių: $f(x, y, z) = O$ ir $F(x, y, z) = O$ sistema paprasčiausiu atveju virsta tiesės erdvėje lygčių sistema:

$$y = mx + n \text{ ir } z = kx + s.$$

Jei tiesė erdvėje yra apibrėžta dviem taškais (x_1, y_1, z_1) ir atitinkamai (x_2, y_2, z_2), tai einančios per šiuos taškus tiesės lygtys yra:

$$\frac{x - x_1}{x_2 - x_1} = \frac{y - y_1}{y_2 - y_1} = \frac{z - z_1}{z_2 - z_1}.$$

Plokštumos normalinė Hesse lygtis vektorine forma gaunama, jei $\mathfrak{n}$ reiškia plokštumos normalės (ž.) vektorių (4 br.), nukreiptą nuo plokštumos į priešingą pusę, kur yra koordinatų pradžia, ir kurio modulis (ž.) yra lygus vienetui: $(\mathfrak{n}) = 1$, $\mathfrak{r}$ reiškia bet kurio plokštumos taško P vektorių, išvestą iš poliaus O, ir p yra nuotolis nuo koordinatų pradžios iki plokštumos, formoje: $\mathfrak{r} \cdot \mathfrak{n} - p = O$. Čia $\mathfrak{r} \cdot \mathfrak{n}$ yra vektorių $\mathfrak{r}$ ir $\mathfrak{n}$ skaliarinė sandauga (ž. vektorinis analizis). Jei taškas Q yra toks erdvės taškas, kurio nuotolis nuo plokštumos lygus d, tai turime:

$$\mathfrak{r} \cdot \mathfrak{n} - p = d$$

Tiesės erdvėje, turinčios vektoriaus A kryptį (5 br.), lygtis vektorinėj Plückero formoj yra: $\mathfrak{r} \times \mathfrak{A} = \mathfrak{B}$, ta sąlyga, kad $\mathfrak{A} \cdot \mathfrak{B} = O$. Čia $\mathfrak{r} \times \mathfrak{A}$ reiškia bet kurio tiesės taško vektoriaus $\mathfrak{r}$ ir duotojo vektoriaus $\mathfrak{A}$ vektorinę

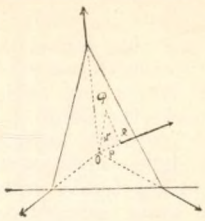

4 brž.

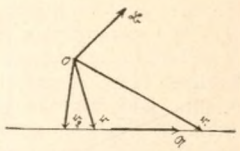

5 brž.

sandaugą (ž. vektorinis analizis). Dėl duotojo poliaus O ir duotojo vektoriaus $\mathfrak{A}$ vektorius $\mathfrak{B}$ yra pastovaus modulio: $(\mathfrak{B}) = \text{const}$. t. y. $\mathfrak{r} \times \mathfrak{A} = \mathfrak{r}_1 \times \mathfrak{A} = \mathfrak{r}_2 \times \mathfrak{A}$, o sąlyga, kad skaliarinė vektorių $\mathfrak{A}$ ir $\mathfrak{B}$ sandauga $\mathfrak{A} \cdot \mathfrak{B}$ lygi nuliui, reiškia, kad $\mathfrak{B} \perp \mathfrak{A}$. Be to, suprantama, ir $\mathfrak{A} \perp \mathfrak{r}$.

Pirmosios eilės algebriniai paviršiai yra plokštumos. Antrosios eilės a. paviršiai, t. y. paviršiai, reiškiami antrojo laipsnio lygtimi, yra: 1. antrosios eilės kūgiai ir cilinderiai (ritiniai), t. y. tokie kūgiai ir cilinderiai, kurie, kirsdami plokštumą, piūvyje sudaro antrosios eilės kreives, 2. elipsoidai (ž.) ir rutuliai (ž.), 3. vienašakiai hiperboloidai (ž.), 4. dvišakiai hiperboloidai (ž.), 5. elipsiškieji paraboloidai (ž.), 6. hiperboliškieji paraboloidai (ž.). A. G. daugiausia yra nagrinėjama antrosios eilės kreivių ir paviršių savybės ir įvairūs klausimai, kurie tiesiog arba netiesiog yra glaudžiai susiję su antrosios eilės kreivėmis ir paviršiais. Visų kitų algebrinių kreivių ir paviršių nagrinėjimas yra taip pat A. G. dalis, bet dažniausiai ji yra išskiriama į atskirą matematikos discipliną — algebrinių kreivių ir paviršių teoriją.

Į analizinę geometriją galima žiūrėti plačiau, būtent, kaip į matematikos analizio, o ne vien jo dalies — algebros, taikymą geometrijai. Bet matematikos dalis, kuri gaunama, taikant begalinių mažybių analizį geometrijai, matematikoj sudaro atskirą, labai plačią šaką, vadinamą diferencialine geometrija (ž.).

Salmon-Fiedler-Dingeldey Analytische Geometrie der Kegelschnitte, I., ²1922; II ⁷1918; *Salmon-Fiedler-Kommerell* Analytische Geometrie des Raumes I, 1922; *A. Schönflies* Einführung in die analytische Geometrie der Ebene und des Raumes, ²1931. *P. K.*

Analizinė mechanika ž. mechanika.

Analizinė psichologija ž. psichologija.

Analiziniai mankštymai, elementariški, suskaidyti, kada mažiau ar daugiau lavina atskiras raumenų grupes. A. M. yra vadinami ir rengiamaisiais, nes jie turi parengti kūną pagrindiniams, sudėtingiems sintetiniams lavinimams.

Analizinis sprendimas yra toks, kuriame predikato turinys sudaro tam tikrą subjekto turinio dalį, ir todėl gali būti gautas iš subjekto analizio keliu. Priešingybė—sintetinis (ž.) sprendimas. Skirtumas tarp anal. ir sintetinio sprendimo nustatytas Kanto.

Analizis (gr.), nagrinėjimo metodas, kuriuo einama nuo visybės prie dalių, suskaidant sudėtingą reiškinį arba objektą (realų arba idealų) į jo sudaromąsias dalis, elementus, faktorius arba į apsprendžiamuosius komponentus, savybes bei požymius. Priešingybė—sintezis (ž.).

A. matematikoj, matematikos (ž.) dalis, tirianti skaičius (teigiamus ir neigiamus, racionalinius ir irracionalinius (ž.), tikrus, kompleksinius ir hiperkompleksinius (ž.), algebriškus ir transcendentiškus (ž.), pastovius ir kintamus (ž.), ir veiksmus su jais. A. matematikoj skirstomas į: 1) elementariškąjį, arba algebriškąjį, A. ir 2) aukštąjį A. Elementariškuoju A. įprasta laikyti: elementarinė aritmetika ir elem. algebra, junginių teorija (kuri tačiau betarpiškai A. nepriklauso), elementarinė funkcijų teorija, nesinaudojanti begalinių mažybių A. (ž.) metodais, Newtono binomas (ž.), aritmetiškos eilutės (ž.), interpoliacija (ž.), nepabaigiamųjų eilučių ir nepab. sandaugų teorija, ištęstinės trupmenos (ž.), rodiklinė funkcija (ž.), logaritmiškos eilutės (ž.), trigonometriškos ir ciklometriškos funkcijos (ž.), nustatomos tikram ir kompleksiniam argumentui (ž.). Aukštuoju A. laikoma: diferencialinis skaičiavimas (ž.), integrinis skaičiavimas (ž.), apibrėžtinių integralų teorija (ž.), diferencialinių lygčių (paprastųjų ir dalinėmis išvestinėmis) teorija (ž.), integrinių lygčių teorija (ž.), variacinis skaičiavimas (ž.), Fouriero eilutės ir integralai (ž.), aukštoji algebra (ž. algebra), grupių teorija (ž.), baigtinių skirtumų teorija (ž.), analizinė skaičių teorija (ž.), aibių teorija (ž.), tikimybių teorija (ž.), vektorinis analizis (ž.) ir pagaliau tikrųjų ir kompleksinių kintamųjų funkcijų teorija. Tačiau tenka pastebėti, kad suskirstymas matematiškojo A. elementariškuoju ir aukštuoju nėra mokslinio, o greičiau mokyklinio pobūdžio ir išsilikęs nuo tų laikų, kada aukštesniosiose mokyklose buvo dėstomos tik tokios matematikos dalys, kurios nesinaudojo (bent atvira forma) begalinės mažybės ir ribos sąvokomis; šios matematikos šakos ir buvo pavadintos elementariškomis. Visos kitos matematikos šakos, kurios buvo dėstomos aukštosiose mokyklose (pvz., universitetuose), buvo pavadintos aukštosiomis. Šiandie toks pasenęs suskirstymas kritiškai nėra tinkamas, tačiau dar matematikos literatūroj dažnai tebevartojamas. Matematikoj, be to, dabar yra šakų, kurios vienoda teise gali būti priskirtos ir analiziui ir geometrijai ir sudaro tarp jų tiltą. Tai yra šios matematikos šakos: analizinė geometrija (ž.), diferencialinė geometrija (ž.) ir Analysis situs, arba topologija (ž.).

Enzyklopädie der mathematischen Wissenschaften mit Einschluss ihrer Anwendungen. I. Arithmetik und Algebra. II. Analysis. Leipzig, 1898—1924; *Weber u. Wellstein* Enzyklopädie der Elementar-Mathematik. I. Elementare Algebra und Analysis, 1922. *Vk. B-ka.*

A. optinis (mineralogijoj), moderniškas būdas paprasta ir poliarizuota šviesa mineralams ir uolenoms apibūdinti. Paprasčiausias optinio A. aparatas — turmolino replės, tobuliausias poliarizacijos mikroskopas, kur, be optinių stiklų sistemos, svarbiausios dalys yra poliarizatorius ir analizatorius. Ž. poliarizacija.

Analogija (gr.), 1) atitikimas, santykių panašumas arba lygumas, pasireiškias skirtinguose dalykuose. 2) Išprotavimas, kurs remiasi A. nurodytąja prasme. *V. Sz.*

Kalbotyroje tokia kalbos forma, kuri yra ne dėsningai iš senovės paveldėta, bet kitų darysenų pavyzdžiu vėliau sudaryta. Pv., esame, esate yra pagal sukame, sukate ir kt. perdirbta iš esme, este; g. sg. vandenes, vandens pagal peilio ir kt. yra tarmėse paversta į vandenio; devintas pagal dešimtas yra kilęs iš *nevintas (plg. pr. newints) arba nešate pagal nešame iš *nešete = sl. nesete (plg. gr. féromen „mes nešame“ ir férete „jūs nešate“). *Pr. Sk.*

Matematikoj senovės graikuose proporcijų (ž.) pažymėjimas. Napiero (ž.) A. matematikoj vadinamos jo įvestos sferiškojo trikampio kraštinių ir kampų funkcijų (ž.) proporcijos:

$$\tan\tfrac{1}{2}(a+b)=\frac{\cos\frac{1}{2}(A-B)}{\cos\frac{1}{2}(A+B)}\tan\frac{c}{2};$$

$$\tan\tfrac{1}{2}(a-b)=\frac{\sin\frac{1}{2}(A-B)}{\sin\frac{1}{2}(A+B)}\tan\frac{c}{2};$$

$$\tan\tfrac{1}{2}(A+B)=\frac{\cos\frac{1}{2}(a-b)}{\cos\frac{1}{2}(a+b)}\cot\frac{c}{2};$$

$$\tan\tfrac{1}{2}(A-B)=\frac{\sin\frac{1}{2}(a-b)}{\sin\frac{1}{2}(a+b)}\cot\frac{c}{2};$$

Čia a, b, c reiškia sferiškojo trikampio

kraštines, o A, B, C — prieš juos gulinčius sf. tr. kampus. *Vk. B-ka.*

Teisėje taikoma tokiais atvejais, kada įstatymas tiesiog nėra numatęs teismo svarstomų santykių, bet jie yra ir turi būti sprendžiami ar iš panašumo numatytiems santykiams, ar darant išvadą iš visos eilės panašių santykių, ar pasiremiant paties įstatymo motyvais, kurie pateisina sprendimą, tik dalimi tetaikytiną sprendžiamajam santykiui.

Zoologijoje vadinamas organų panašumas jų funkcijos atžvilgiu. Analoginiai organai savo kilimo ir sudėties atžvilgiu gali labai skirtis vieni nuo kitų, pvz., paukščių ir vabzdžių sparnai, žinduolių plaučiai ir žuvų žiaunos. Atvirkščiai, organai, kurie nors ir turi skirtingų funkcijų, bet yra tos pačios kilmės ir dėl to turi tą patį pagrindinį planą, vadinami homologiniais organais, pvz., žmogaus ranka ir paukščio sparnas arba žinduolė plaučiai ir žuvies plaukiamoji pūslė. Mokslas apie homologinių organų plėtrą vadinamas lyginamąja anatomija.

Anamas, prancūzų globojama Indokinų karalystė, 150000 km² su 5170000 gyv. (1924). Apima ilgą r. Indokinų pakrašti. Vakaruose susisiekia su Tonkingu ir Laosu, o p. su Kočinkinija. Paviršių sudaro daugiausia raukšlėtiniai, paleozoiniai ir kristaliniai kalnai 800—1000 m. Aukšč. viršūnė 3000 m. Upės vandeningos tik lietaus periodais, teka giliais grioviais. Susisiekimui tinka bent dalimi Song-Ma ir Song-Ca. Daug iškasenų. Akmens anglių kasyklos vid. dalyje prie Tourane; geležies rūda prie Than-hoa. Dar iškasama druskos, aukso, vario, cinko. Klimatas musoniškas, karštas: vėsiausias mėn. 12°, karščiausias 40°. Drėgmenų apie 2500 mm, daugiausia iškrinta rudenį. Didesnę paviršiaus dalį apėmusios savanos ir žolėtos stepės. Tropiškų miškų užtinkama tik aukštumose. Svarbiausi produktai yra kukurūza, medvilnė, cukraus nendrės, ryžiai, manioka, tabakas, kaučukas, kava ir arbata. Miškai duoda brangios rūšies medžių. Fauna p. Indijos ir Indokinų zonos drambliai, raganosiai, tigrai, panteros, beždžionės, įvairūs ropliai ir kt. Gyventojai 90% anamitai, Indokinų kalnų gyv. likučiai. Religija Budos ir Konfucijaus. Katalikų apie 500 000. A. kalba virto visų Indokinų susižinojimo kalba. Raidės kinų Prekyba daugiausia kinų rankose. Parduoda: cukraus, ryžių, medvilnės, šilko, arbatos. Perka popieriaus, mašinų, siūlų, tabako. Daugumas gyv. verčiasi žemdirbyste. III a. pr. Kr. šį kraštą užvaldė kinai. Vidur. amžiais A. pavyko išsivaduoti ir kurį laiką būti nepriklausomu. Nuo 1884 yra pranc. globoj, kurių Huėj gyvenančio gubernatoriaus turi klausyti A. karalius ir vykdomoji valdžia.

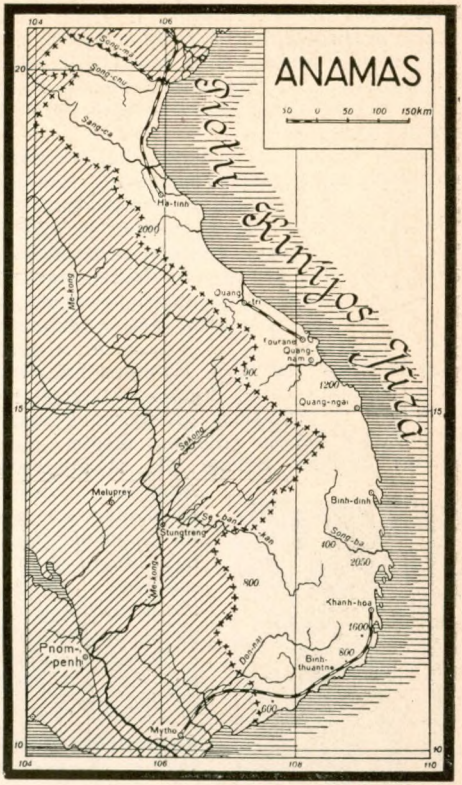

A. B.

Anamirta cocculus Wight. et Arn., iš r. Indijos ir Meksikos. Vijoklinis augalas, žirnio didumo vaisiai, po 150—200 ant vieno stiebelio. Juose yra alkaloidas Coculin (Picrotoxin), kurio veikimas panašus į strichniną. Indijoje vartoja paukščiams ir žuvims gaudyti. Anglai deda tam tikrą kiekį į porterį.

Anamnezė (gr. anamnesis), 1) filosofijoj atsiminimas; Platonas taip vadina bet kokį pažinimą iš viso; jam tatai yra vėl įėjimas į sąmonę idėjų (ž.), kurias žmogaus siela tiesiog stebėjo priešegzistencijos (ž.) būklėj. Platono manymu, anamneze yra atsirėmęs kiekvienas dvasinis pažinimas. 2) Liturgijoj tuoj po konsekracijos mišiose einanti malda, kuria atsimenamas Kristaus kentėjimas, mirtis, atsikėlimas ir dangun žengimas. 3) Medicinoj viena priemonių ligai susekti, kada gydytojas klausinėja patį ligonį arba jo artimuosius apie ligos pradžią, jos eigą ir kt. Prie A.

platesne prasme priskiriamos ir žinios apie ligonio persirgtąsias ligas, apie ligonio tėvus, brolius ir seseris, apie jų sveikatą, apie jų kūno ir dvasios ypatybes, norint išaiškinti ligonio įgytąsias ir paveldėtąsias kūno ir dvasios ypatybes.

Anamnia, Stuburiniai gyvuliai, kurių embrionas turi embrioninius apsiaustus (amnioną, serozą ir alantoji), vadinami Amniota. Prie jų priklauso trys aukštesnės stuburinių klasės: roplial, paukščiai ir žinduoliai. Atvirkščiai, dvi žemesnės klasės, amfibijos (ž.) ir žuvys, savo embriono stadijoje neturi minėtųjų apsiaustų. Jos vadinamos A. (ž. Alantois).

Anan ben Dovydas, gyv. Babilone 751—880 Kr. g., karaimų sektos įkūrėjas, atmetęs talmudą (ž.) ir pripažinęs privalomu žydams tik pirmesnį Senojo Įstatymo tekstą.

Ananas Sativus Schult. fil., iš atogrąžų Amerikos (šeim. Bromeliaceae), arba Bromelia Ananas, labai skanūs ananaso vaisiai, kurie atvežami dideliais transportais į Europą neprinokę, nes tuo būdu mažiau genda.

Ananasas:
A—stiebas; B—šaknys; C—vaisius.

Ananasinės kriaušės, ir Lietuvoje žinoma kriaušių rūšis, nelabai miltinga, nunoksta spalių mėn.; medis auga visokioj žemėj.

Ananjev, moldavanų Anan, 1792 rusų užgrobtas miestas, dabar įeina į moldavų auton. SSSR sudėtį; 27.000 gyv.

Ananke, graikų būtinumo deivė, pagal senuosius graikų mitus pasaulio likimo sprendėja.

Anapa, A. rajono Juodosios jūros apygardos, š. Kaukaze, miestas su plačiu reidu; kurortas; 1920 daugiau kaip 16.000 gyv.

Anapestas, eiliavimo metrikoj pėda iš trijų skiemenų – trumpo, trumpo ir ilgo (⏑⏑—).

Anapilis, vardas Vailokaičių vilos Palangoje (prieš karą ji buvo Tiškevičių ir vadinosi „Zofja"). Dabartinis vardas vilai tekęs iš konkurso, paskelbto Kretingos progimnazijos mokiniams. Iš kur šis vardas buvęs paimtas, ar iš knygų ar iš gyvos žmonių kalbos, konkurso sumanytojas P. Končius nežino. Iš daugelio pasiūlytų vardų „Anapilis" buvęs priimtas todėl, kad jo reikšmė buvusi „senovės lietuvių menamas rojus". Tatai galėtų duoti pagrindo spėti, kad A. jei ne dabar, tai bent kitados yra buvęs gyvas žmonių kalbos žodis ir reiškęs bet ką iš pomirtinio gyvenimo senoviniame lietuvių tikėjime ir kad Narbuto „Anafielias" (ž.), girdėtas taip pat Kretingos apylinkėse, yra tik ne visai teisingai užrašytas „Anapilis". *Pr. D.*

Anapolis, 1) Zarasų aps. Dusetų val. k.; 1923 90 gyv., pradžios mok.; 18 km nuo Obelių glž. st. 2) (Anapolė), dv. Mažeikių aps. Žydikių val.; 1923 81 gyv.; 5 km nuo Ventos glž. st. 3) Dv. Šakių aps. Gelgaudiškio val.; 1923 61 gyv.; 5 km nuo Šilinės, vdp. 4) (Kulaikiškiai), pv. Šiaulių aps. Joniškio val. 1923 8 gyv.; 5 km nuo Joniškio glž. st. 5) Vs. Panevėžio aps. Naujamiesčio val.; 1923 12 gyv.; 19 km nuo Gustonių glž. st. 6) Vs. Panevėžio aps. Subačiaus val.; 1923 4 gyv.; 9,5 km nuo Subačiaus glž. st. 7) Vs. Rokiškio aps. ir val.; 1923 8 gyv.; 8 km nuo Rokiškio glž. st.

Anaptiksis (gr. anáptyxis nuo anaptýsso „išplėtoju") yra tam tikras balsių įspraudimas tarp priebalsių; pvz., lot. poculum „taurė" iš poclum, liet. pasalmas iš psalmas, stangaretas „stalldiener" iš lenk. stangret. *Pr. Sk.*

Anarchija, toks socialinis žmonių bendravimas, kuriame nėra jokios vieningos viešosios galios (valdžios), pajėgiančios tvarkyti šio bendravimo santykius savo imperatyviniais (sprendžiamais) įstatymais. Šia prasme A. sąvoka yra priešinga valstybės sąvokai, nes valstybėje kaip tik yra tokia vieninga viešoji galia (valdžia). Tad socialinis bendravimas gali būti valstybinis arba anarchinis. A. nenumato būtinai chaoso arba visuotinės visų žmonių ir kiekvieno žmogaus kovos su visais ir kiekvienu žmogumi („bellum omnium contra omnes"). Ji numato tiktai visišką teisinę visų bendravimo dalyvių lygybę, be jų suskirstymo į valdančiuosius ir valdomuosius; socialinio bendravimo principu A. šalininkai laiko laisvą sutartį, susitarimą, kurio pagrindą sudaro žmonių reikalų solidarumas ir to solidarumo jautimas; vadinasi, taikinga A. galima ten, kur viešpatauja tokia santvarka, kurioje visi su savo reikalais pareina nuo kiekvieno su jo reikalais ir kiekvienas nuo visų ir kur visi tą pareinamumą supranta ir priima. Šiaip, kur to solidarumo arba jo jautimo nėra, A. turi reikštis karu ir kompromiso taika, kurie pakeičia vienas kitą. Ypatinga socialinės A. koncepcija, arba forma, yra ta, kur socialinio bendravimo dalyviai (subjektai) yra ne atskiri individai, bet socialiniai junginiai (socialinės grupės ir socialinės korporacijos). Šie junginiai per tam tik-

rus organus palaiko tarp savęs kontaktą ir daro sutartis.

Socialinės A. idėja yra ypač gyva socialistiniame judėjime, ypačiai revoliuciniame jo sparne. Šio judėjimo doktrina laiko valstybę su charakteringu jos valdančiųjų ir valdomųjų suskirstymu bei valdžia („imperium") klasinio suskirstymo padariniu, o klasinį suskirstymą išveda iš tam tikro ūkio režimo, pagristo privatine nuosavybe gamybos įrankiams. Tad ji siekia turtų socializacijos ir tuo pačiu klasinio suskirstymo panaikinimo. Dvi ryškiausios jos srovės būsimosios anarchinės visuomenės pagrindu ima arba profesinius sindikatus, arba vietos bendruomenes (šios srovės tai revoliucinis sindikalizmas (ž.) ir moderninis komunizmas).

Žmogaus civilizacijos istorijoje žymiausią anarchinio socialinio bendravimo pavyzdį sudaro vidur. amžiai vakarų Europoje, kur, žuvus Romos imperijai, įsigalėjo A. Tiesa, valstybinė idėja nežuvo ir per visus vidur. amžius reiškėsi pastangomis nugalėti A. ir sutvarkyti socialinį bendravimą valdžios imperiumu. Šios pastangos ėjo dviem keliais: a) vieningos pasaulinės Romos imperijos atstatymo darbu ir b) vietos galingųjų, pasivadinusių karaliais, kunigaikščiais, hercogais ir t. t., darbu, siekiančiu užvaldyti socialinį vietos bendravimą savo įsakymais. Romos katalikų bažnyčia, kuriai pavyko išlaikyti vakarų Europos civilizacijos vieningumas ir vieninga tarptautinė vakarų Europos visuomenė („krikščionija"), palaikė valstybinės kūrybos pastangas, nors tam tikru atžvilgiu jos valstybinė idėja buvo priešinga klasinei ir vėliau laimėjusiai suvereniteto valstybės sąvokai ir todėl galingas bažnyčios vaidmuo šiame procese nesutapdavo su valstybės rekonstrukcijos keliais (bažnyčios mokslu, valstybės valdžia turėjo būti tarnybinė Dievo įsakymų ir bažnyčios atžvilgiu; ji negalėjo pati savo socialinės funkcijos nustatyti, bet turėjo ją nustatyti ir vykdyti bažnyčios nurodymais). Nepaisant valstybinės kūrybos pastangų, per visus vidur. amžius socialinio bendravimo santykiai buvo tvarkomi ne įsakymu ir pasidavimu (valstybinis imperiumo principas), bet derybomis, sutartimis bei kompromisais, taip įvairių socialinių junginių tarp savęs, taip ir tarp tų socialinių junginių ir grupių — bendruomenių, korporacijų, luomų iš vienos ir besikuriančios valstybės valdovų iš kitos pusės. Laimėjo valstybinė srovė, atstovaujama vietos valdovų, kurių pryšaky šiame darbe stovėjo ypač Prancūzijos karaliai. Tas laimėjimas ir buvo užfiksuotas suvereniteto („la souverainité"), arba valdžios suverenumo, sąvoka ir įsigalėjusia valstybine absoliutinės monarchijos forma. Tiktai Anglijoje ir Šveicarijoje valstybinės idėjos laimėjimas pasireiškė kitokiomis sąvokomis ir valdžios konstrukcijos formomis.

Iš vakarų Europos pergyventos socialinės vidur. amžių anarchijos yra vėliau kilusios kai kurios idėjos, kuriomis XVII ir XVIII a. mokslas pasinaudojo demokratinei valstybės koncepcijai (ž.) sukurti. Ypač šios kilmės buvo įgimtųjų žmogaus ir piliečio teisių, visuomenės sutarties, kaip teisinio valstybės titulo, ir bendrosios valios, kaip vienintelio valdžios imperiumo (įstatymo) šaltinio, idėjos. Šiomis idėjomis, nors jos demokratijoje pergyveno tam tikrą evoliuciją, yra pagristos tokios dabartinės demokratinės valstybės viešosios teisės institucijos, kaip vadinamosios viešosios subjektyvinės asmens teisės, rašytoji nelanksti konstitucija ir visuotinis ir lygus balsavimas. Tačiau ir mūsų gadynėje, kada viešpatauja valstybinė socialinio bendravimo forma, A. nėra visiškai išnykusi. Ypač yra viena plati socialinio bendravimo sritis, kurios santvarka yra tipiškai anarchinė, tai tarptautinis arba tarpvalstybinis socialinis bendravimas. Ši aukščiausiojo laipsnio, valstybių visuomenė, kurios nariais ir socialinių santykių subjektais yra kaip tik pačios valstybės, iki šiol paliekama anarchijos būklėje. Ji nežino jokio aukščiausio imperiumo. Mes čia ir randame visus A. požymius: karus, kompromiso taiką, laisvas sutartis ir konvencijas. Tiesa, ir šioje srityj yra reiškinių, rodančių tendenciją nustatyti pastovią tarpvalstybinę santvarką, bet, be tam tikrų kelių valstybių junginių, sutvarkytų aiškiu valstybiniu federaciniu (ž.) principu (Vokiečių federacija, U. S. A., Šveicarijos kantonų federacija, SSSR, nors ne visur federacija čia yra nuosaki, ypač Vokiečių Reiche ir SSSR), arba kitokių, kad ir ne federacinių, bet aiškiai valstybinių blokų, kaip Didž. Britanijos dominionų imperija, tarpvalstybinių santykių visumoje griežtai viešpatauja A. Tautų sąjunga su nuolatiniu tarptautinio teisingumo tribūnolu Haagoje, yra tiktai konfederacija, laisva valstybių draugija, kuri sutarties ir kompromiso principo valstybiniu imperiumo principų nepakeičia. Nors dalyvavimas draugijoje daro jos teisinių organų nutarimus daugiau ar mažiau privalomus, bet pats dalyvavimas yra sutartinis, anarchinis, nesudaręs priverstinio įjungimo (inkorporacijos). *M. Rs.*

Anarchizmas, mokslas, nepripažįstąs jokios valdžios ir kovojąs su tokia visuomenės

santvarka, kuri remiasi valdžia; A. ypač kovoja su valstybe. A. nori sukurti visuomenės santvarką be valdžios. A. sudarytas iš dviejų elementų: a) negatyviai kritiško, t. y. neigiančio valstybę, teisę, nuosavybę, kapitalizmą ir t. t., ir b) pozityviai konstruktyviško, t. y. norinčio sukurti naują santvarką federalizmo, antiautoritetiškumo, socialinio teisingumo ir laisvės pagrindais. A. istorija. Pirmasis pasivadino „anarchistu" Pierre Joseph Proudhon (ž.), gyvenęs XIX a. Didž. Prancūzijos revoliucijos metu anarchistais vadino kraštutinius revoliucininkus. Pati A. idėja sena. Senajame ir N. Įstatyme yra anarchistiškų minčių. Senovės graikuose į anarchistus buvo panašūs sofistai (ž.), kurie įstatymus vadino gamtos tironais, epikuriečiai (ž.) ir Zenonas (ž.) su stoikų mokykla (ž.) (342—270 pr. Kr.), kuris norėjo sukurti nevalstybišką visuomenę, neigdamas valstybę, nuosavybę, pinigus ir tt. Vidur. amžiais Amalrichas iš Benos (ž.) buvo sukūręs mistiško pobūdžio A.; verčiamas savo vyresnybės atšaukė savo mokslą; jo mintis pasisavino įvairios sektos, pvz., „laisvosios dvasios broliai", „adomitai" ir kt. Vėliau XV a. čekas Petras Chelčicky (ž.) A. mokslą remia ne mistika, bet evangelija ir protu, įrodinėdamas, kad krikščionybė nepripažįstanti prievartos ir valdžios ir todėl tikras krikščionis negalįs būti nei karys, nei valdovas, o tik amatininkas ar ūkininkas. Šituos principus pasisavino sektantai, k. a.: menonitai (ž.), kvakeriai (ž.) štundistai (ž.). Pirmasis sukūrė A. teoriją William Godwin (ž.), kuris buvo griežtas valstybės, teisės ir nuosavybės priešininkas. Dabartinio A. skiriamos trys srovės: 1) individualistinis A., 2) tolstoizmas ir 3) komunistinis A. Dar yra teoretikų ir grupių, kurios jungia įvairių srovių principus (Gustav Landauer, Pierre Ramus ir kt.). Individualistinio A. tėvu laikomas Maksas Stirner (ž.), o jo idėjų skleidėju buvo škotas, gyvenęs Vokietijoj, Jonas Enrikas Mackay. Individualistinis A. vieninteliu gyvenimo subjektu ir objektu laiko gyvą žmogų, todėl ir rūpinasi jo interesais ir laisve. Valstybę, varžančią žmogaus laisvę, neigia. Šios srovės atstovai: R. Tucker, Joshua Warren, Stephan Pearl Andrews ir kt. Tolstoizmo tėvas rusų rašytojas Levas Tolstoj (ž.). Savo mokslą remia Kristaus ir jo sekėjų, ypač Chelčickio mokslu. Jo manymu, didžiausia blogybė esanti prievarta, kuri gerų vaisių neduodanti. Valstybės pagrindas prievarta (kariuomenė, policija), todėl tolstoininkai atsisako tarnauti kariuomenėje. Žymiausi atstovai: V. Čertkov, Biriukov, iš dalies, Bulgakov. Komunistinio A. gausingiausia srovė. Jo ir socializmo bendri protėviai: R. Owen (ž.), Ch. Fourier ir H. Sain-Simon (ž.). Iš jų mokslų kom. A. pasisavino: 1) tiesioginį veiksmą ūkio srityje, 2) laisvą federalistišką gamintojų ir vartotojų jungimąsi ir 3) ūkišką nepolitišką visuomenės sutvarkymą. Kom. A. išaugo iš kolektyvistinio, kurio galva buvo Bakunin (ž.). Pagal šios srovės mokslą socialinė revoliucija turinti panaikinti valdžią, nuosavybę, kaip pavergimo ir eksploatacijos priemones. Ši grupė iš pradžių vadinosi federalistine, vėliau priešvalstybine arba priešautoritarine. Priešų buvo apšaukti anarchistais, bet vėliau ir patys šį vardą priėmė. Internacionalo (ž.) vadovybė—Marks (ž.), Engels (ž.) kovojo su Bakunino grupe, ir 1872 Hagos kongrese Bakunino grupė buvo iš internacionalo pašalinta. Tada susidarė du internacionalai: marksistiškas ir anarchistiškas. A. internacionalo centras liko Šveicarijoj. Kongresai vyko St. Inniere (1872), Genevoje (1873), Briuselyj (1874), Berne (1876), Vevierse (1877), Londone (1881) ir Amsterdame (1907). 1876 anarchistai savo kolektyvinį šūkį: „kiekvienam visą jo darbo vaisių", kaip neteisingą, pakeitė šūkiu: „kiekvienas pagal savo jėgas, kiekvienam pagal jo reikalus". Kom. A. žymiausi teoretikai: Petras Krapotkin (ž.), geografas Elisée Reclus (ž.), Enrico Malatesta (ž.), John Most (ž.) ir kt. Vidaus politikoje ši srovė antiparlamentariška, t. y. nei aktyviai nei pasyviai nedalyvauja parlamente, bet rengiasi revoliucijos keliu paimti į savo rankas gamybos įmones ir priemones, o paskui sukurti laisvą federalistišką gamintojų ir vartotojų susijungimą. *M. Š.*

Lietuvoje 1905—1907 revoliucijos metu Kaune, Vilniuje, Gardine, Balstogėje veikė atskiros grupės jaunuolių, anarchistais-komunistais pasivadinusių ir rengusių eilę pasikėsinimų prieš atskirų asmenų gyvybę, sveikatą ir turtą; jų tarpe žymią dalį sudarydavo paprasti plėšikai ar slapti rusų policijos agentai. Suvalkų gub. kaime buvo susidariusi ir kaimiečių „Giltinė" (ž.), suorganizuota ginkluotai kovai su rusų valdžia, bet J. Kunickio (ž.) ir Pr. Paršaičio (ž.) vedama virto neva anarchistiška organizacija, kuri besivertė plėšikavimu savo narių naudai.

Adler (Handwörterbuch der Staatswiss.), Jena, 1890; *Diehl* Ueber Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus, Vorlesung V u. VI, Jena, 1922 resp. 1920; *Elchacher* Anarchizm (rus.), Berlin, 1903; *Landauer* Aufruf zum Sozialismus, Berlin, 1920, II. Der Werdende Mensch. Postdam, 1921; *Oppenheimer* Die geistigen Grundlagen des Anarchismus („Dioskuren" Bd. III), München, 1924; *Stammler*, Die Theorie des Anarchismus. Berlin, 1894; *Sternberg* Die politischen Theorien in ihrer geschichtlichen Entwicklung... Berlin, 1922; *Schuwal* Zur Theorie des Anarchismus.

Königsberg Pr., 1927; *Zenker* Anarchismus. Jena, 1893; *Zoccoli.* Die Anarchie. Ihre Verkünder-ihre Ideen-ihre Taten, Leipzig und Amsterdam, 1908.

Anarcho - sindikalizmas ž. sindikalizmas.

Anarthria (gr.), kalbėjimo sutrikimas dėl atitinkamų raumenų paralyžiaus, pareinančio nuo nervų sistemos sutrikimo.

Anas ž. antis.

Anas - boschas, laukinė pilkoji antis, naminių ančių protėvis.

Anasarka (gr.), odos išbrinkimas.

Anastatinis spausdinys Rudolfo Appelio sugalvotas, yra toks, kuris gaunamas atspausdinus iš formų, pagamintų chemiškai atmiešus senąjį leidinį litografijos akmenyj ar cinke; tai leidžia apsieiti be naujo rinkimo. A. S. kartais gaunamas senąjį leidinį patepus azotinės rūgšties skiediniu; tai neigiamai veikia originalą, iš kurio atmušama. A. S. žymiai papigina senojo leidinio pakartojimą, jeigu nėra likę jo matricų, ir leidžia išvengti naujų korektūros klaidų; tačiau jis visados yra ne toks aiškus, kaip originalas; vartojamas dažniausiai ne taip senoms ir retoms knygoms pakartoti. Bibliografinėms retenybėms kartoti labiau vartojamas vad. manuldrukas (ž.), arba fotografija, nes ji negadina paties originalo. Tačiau ir šiaip pakartotuose leidiniuose dažnai ne viskas atsispaudžia. Lietuviškai tokiu būdu pakartotos M. Daukšos Postilė, 1599 (pak. 1926), ir K. Širvydo Punkty kazań, 1629 ir 1644 (pak. 1928).

Anastazevič Vasilij (1775 II 28 Kijeve — 1845 II 16 Petrapilyje), rumuno Grigo Anastazi sūnus, 1786—1796 Kijevo dvas. akademijoj; 1795—1799 kariuomenėj; 1802—1810 Adomo Čartoriskio (ž.), Vilniaus apyg. globėjo sekretorius; 1810—1818 tarnauja Vilniaus apygardoj; 1809—1818 dalyvauja komisijoj įstatymams paruošti, lenkų ir ukrainiečių teisės skyriuje; nuo 1818 šios komisijos redaktorius; vėliau cenzorius Petrapilyje, bet už praleidimą Mickevičiaus Valenrodo 1830 pašalintas; vėliau dirbo Rumiancevo muziejuje. 1809 išvertė Stroinovskio veikalą apie valstiečius; 1811 (1814) išvertė rusiškai Lietuvos statutą; neišsp. vertimai Hylzeno Livonijos ir Chodkevičiaus gyvenimo aprašymo. Leido žurnalą „Ulej", kuriame davė ir lietuviškų dainų vertimų iš Rėzos. Vilniaus univ. garbės narys.

Vengerov Krit.-biogr. slovar I p. 521—529.

Anastazija, šventoji (šventė XII 25) kankinė, apie 304 sudeginta Sirmiume (Panonijoj).

Anastazija, 1) (tariamoji) Vladimiro, Algirdo s., duktė, ištekėjusi 1384 už Tverės dalinės Kašino kunigaikštystės kunigaikščio Vasiliaus, Mykolo s. Sutuoktuvių apeigos įvyko Tverėje, Išganytojo bažnyčioje. Mirė 1396 Tverėje.

J. Wolff Rod Gedimina, 101—102 psl.

2) (tariamoji) kunigaikščio Dimitro Kaributo duktė, ištekėjusi už Tverės dalinės Kašino kunigaikštystės kun-čio Vasiliaus, Mykolo s., likusio našlio po pirmosios savo žmonos Anastazijos, Vladimiro Algirdaičio dukters. Greičiausia abidvi šios Anastazijos bus tas pats asmuo. Metraščių žinių apie jas nėra, o kitos labai netikros.

J. Wolff Rod Gedimina, 153 psl.

3) Maskvos D. K. Vasiliaus, Dimitro s., duktė, buvo ištekėjusi už Kijevo kunigaikščio Aleksandro (Olelkos), Vladimiro s., Algirdo anūko. Metraščio žiniomis, dažnai lankydavusi savo tėvą.

Poln. sobr. rus. let. VI, VIII.

4) Romano Jurjevičiaus Zacharjevičiaus Koškino, žymaus Maskvos bajoro duktė, 1547 ištekėjusi už Maskvos D. K. Jono IV. Ji buvo savo vyro labai mylima ir savo švelniu būdu trukdė savo vyro žiaurumo pasireiškimus. A, mirė pagimdžiusi sūnų Dimitrą. Po jos mirties 1560 niekas nebeįstengė Jono IV paveikti, ir nuo to laiko prasideda Jono IV žiauraus despotizmo laikotarpis.

5) Mstislavlio kunigaikščio Jono, Jurgio s., vyresnioji duktė, Lengvenio proanūkė, buvo ištekėjusi už Slucko kunigaikščio Simano, Mykolo sūnaus (nubausto mirtimi už sąmokslą prieš L. D. K. Kazimiero gyvybę), Olelkos anūko. Likusi našlė, ji 1505 drauge su savo sūnumi Jurgiu sėkmingai gynė Slucką nuo totorių. 1508, kunigaikščio Mykolo Glinskio sukilimo metu, ji liko ištikima Lietuvos vyriausybei, neprisidėjo prie maištininkų, veikusių Lietuvos rusų žemių atidalijimo nuo Lietuvos vardu, ir, Glinskio apsiausta, atsilaikė. Glinskiui buvo pasidavusios kaimyninės Mozirio, Kopilio ir Turovo sritys. A. valdoma Slucko kun-ystė buvo Glinskio šalininkų smarkiai apnaikinta; iš jos, „lyg totorių", antpuolio metu, buvo išvesta daug belaisvių.

Pol. sobr. rus. let., II, priedas. Gustino metraštis; *J. Wolff* Kniaziowie litewsko ruscy. *I. J.*

Anastazijus, trijų šventųjų vardas: 1) popiežius A. I (ž.); 2) Antiochijos patriarchas (559—99) (šventė IV 21), gynęs bažnyčios mokslą nuo aftartodonetų, Justinijono I 570—93 ištremtas; 3) A. Sinaita (šventė IV 21), Sinajaus abatas, kovojęs su monofizitais, nestorionais, monoteletais ir žydais (m. po 700).

Anastazijus keleto popiežių vardas: **A. I,** popiežius 399 — 401, šv., romėnas, šv. Jeronimo ir šv. Paulinos draugas. Kovojo su originizmu (ž.) ir donatizmu (ž.). Nustatė, kad priėmę donatistų krikštą dvasininkai, grįžę į katalikų tikėjimą paliktų sa-

vo užimamąsias vietas. Jo šventė švenčiama balandžio 27 d.
Vacant I, 1162. Liber Pontificalis I 218.

A. II (496—98) pasmerkė traducianizmą. Viduriniais amžiais įtartas erezija. **A. III** Bibliotekininkas (ž.), 855 antipopiežius prieš Benediktą III. **A. III** (911—913) romėnas, bejėgis prieš tos gadynės diduomenės politinį įsigalėjimą Romoj. **A. IV** (1153—1154), geradarys, nuolaidus.

Anastazijus, Bizantijos imperatoriai: 1) **A. I** (491—518) kovojo su isauriais ir persais, palaikė monofizitus; 2) **A. II** (713—716) laivyno sukilėlių buvo nuverstas ir 719 nužudytas.

Anastazijus Bibliotekininkas (800—880), įžymus mokovas graikų kalbos, 847 kardinolas, keletą kartų ekskomunikuotas, 855 antipopiežius, susitaikius Santa Maria abatas, 867 Romos bažnyčios bibliotekininkas, 869—70 Liudviko II pasiuntinys Konstantinopoly.

Anastomozas (gr. susiliejimas), anatomijoj ir histologijoj susijungimas kelių indų ar periferinių nervų.

Anat, vietovė ties vid. Eufratu v. Azijoj, senovės babiloniečių (a. 2000 pr. Kr.) vadinama Ha-na, Ha-na-at.

Anatazas (gr.), mineralas, TiO, oksidų kl. Kristalas tetraedrinės sistemos. Holoedrijas. Piramidinės formos. Tamsiai mėlynas iki juodo, geltonas iki rudo. Blizgėjimas deimantinis.

Anatema (gr. anathema, pakabinimas aukštai) bažnytinėse teisėse reiškia tą pat, kaip ir ekskomunika. Vardas kilęs iš senovės įpročio, kur kariai, nugalėję priešus ir nenorėdami naudotis pagrobtais turtais, grobį pakabindavo bažnyčioj, ant miesto sienų ar šiaipjau viešoj vietoj. Tai reikšdavo, jog tie daiktai yra atskirti nuo bendro žmonių vartojimo. Visa tai graikiškai vadinosi A. Šv. Rašto vadinamajame Septuaginta vertime terminu „anathema" išverstas hebrajiškas žodis „chevem", kuris reiškė, be ko kita, iškeikimą, kur iškeikiamasis objektas buvo atskiriamas nuo kitų daiktų ir sunaikinamas. Kristaus laikais žydų sinagogoj jis reiškė išskirti su sinagoga. Ta prasmę A. prigijo ir bažnyčioj, būtent, ji reiškia krikščionies išskyrimą iš bažnyčios. Ilgai buvo vartojama drauge su ekskomunikos terminu ir tą pat reiškė. Tik nuo XVI a. retkarčiais reikšdavo didesnę bausmę nekaip ekskomunika. Šiandien sugrįžta prie senosios reikšmės.
P. Malakauskis Baudžiamosios teisės, Kaunas, 1928; *X. X. Kortleitner* Archeologia biblica, ²1917. *P. Ml.*

Anatolija (gr. „saulėtekio šalis"), graikiškas Mažosios Azijos (ž.) pavadinimas. Turk. Anadoli.

Anatolija, šventoji (šventė VII 9), nukankinta Romoj Decijaus laikais.

Anatolijus, dviejų šventųjų vardas: 1) Laodicėjos vyskupas (šventė) VII 3); 2) Konstantinopolio patriarchas (449—458) (šventė VII 3).

Anatomija (gr.), organinių būtybių formos ir struktūros mokslas. Kūno ir jo dalių forma ir struktūra pažinti galima paprasta akimi ir įrankiais (mikroskopu). Atitinkamai ir A. daloma į dvi dideles dalis: makro ir mikroskopinė. Mikroskopinė A. kitaip dar vadinama bendrąja, arba histologija (ž.). Augalų formos ir struktūros mokslas vadinamas phytotomija (ž.), gyvulių — zootomija (ž.). Pastaroji dar daloma į gyvulių A. ir žmonių A. (anthropotomia). Todėl žmogaus A. yra maža zootomijos šaka. Pagal tikslus A. yra šios dalys: 1. Sistematinė A. studijuoja įvairaus amžiaus žmogaus organizmus šiomis sistemomis: a) kaulų sistema — osteologia (ž.) ir jų ryšiai — syndesmologia (ž.); b) raumenų sistema — myologia (ž.); c) kraujo ir limfos apytakos sistema — angiologia (ž.); d) vidurių organų sistema — splanchnologia (ž.), kuri dar daloma į virškinamųjų, kvėpavimo, šlapumo bei lyties organų aparatus; e) nervų sistema — centralinė ir periferinė — neurologia (ž.); f) jutimo organų sistema — aesthesiologia (ž.). Antras sistematinės A. tikslas išaiškinti žmogaus organizmo vietą gyvulių sistemoje. Čia tenka kreiptis į lyginamąją gyvulių A. ir lyginamąją rutuliojimosi istoriją. Sistematinė A. kartais vadinama aprašomąja (deskriptyvine) A., bet šios tikslas siauresnis — aprašyti formos ir struktūros atžvilgiu jau ištirtus kūnus. Trečias sistematinės A. tikslas išaiškinti įvairių sistemų organų vietą organizme ir jųjų savitarpio santykius. 2. Topografinė anatomija studijuoja organų būvį ir jų savitarpio santykius, pritaikytus gydytojo praktiko reikalavimams. 3. Plastinė anatomija — mokslas, kuris studijuoja išorinių gyvo kūno paviršių formas. Norint suprasti kintančias išorės paviršiaus formas, tenka geriau susipažinti su giliau gulinčių organų forma ir funkcijomis, ypač su kaulais, kaulų sistema, jų ryšiais, o taip pat ir su muskulatūra. Plastinė A. reikalinga ir menininkams, kuriems dėstoma meno mokyklose. 4. Populiarinė A.—aprašymas žmogaus kūno organų formos, struktūros ir funkcijų suprantama, lengva kalba, kad galėtų ir nespecialistai pažinti savo organus ir jų funkcijas. Tam tikslui padeda liaudies universitetai, mokyklose gamtos pamokos, įvairios parodos, taip pat anatominiai muziejai, kur platesnės masės susipažįsta su žmogaus organais.

A. istorija. Senovės laikais daryti kokių nors lavonų tyrinėjimų buvo sunku dėl religinių įsitikinimų, o tų laikų gydytojo darbui nebuvo reikalo specialiai susipažinti su anatomija; kai vėliau jau reikėjo tokių tyrinėjimų, skrosdavo gyvulius, ypač šunis, bezdžiones. Medicinos tėvo Hippokrato (ž.) (460—377 pr. Kr.) anatomijos supratimas buvo savotiškas. Aristotelio (ž.) (384—322 pr. Krist.), kurio žymiausias veikalas „Historia animalium" sudarė pagrindą vėlyvesniems gamtos tyrinėjimams, A. žinios taip pat buvo menkos, nors jis jau suprato apie širdį, jos indus, skyrė indus nuo sausgyslių etc. Pagal Celsusą, Herophilos iš Chalcedono (300 pr. Kr.) ir Erasistratos iš Keoso (miręs 250 pr. Kr.) Egipto faraonų leidžiami tyrinėdavo gyvus arba ką tik nužudytus nusikaltėlius. Nežinoma, kaip gavo anatominių žinių Cl. Galenus (ž.) (131—201 po Kr.). Jo anatominiai patyrimai buvo pagrindu keliolikos šimtmečių A. tyrinėjimams. Mundinus (Raimondo de Lucci 1275—1326), Bolonijos profesorius, padarė 1300 ir 1315 skrodimus dviem moteriškiem lavonam ir parašė pirmąjį anatominį veikalą, 77 psl., kuris iki XVI a. buvo A. vadovėliu daugeliui medicinos mokyklų. XVI a. Galeno autoritetas buvo galutinai atmestas, iškilus Andriui Vesaliusui, Eustachio, R. Colombo, G. Fallopiai, Fabriciui ad Aquapendente, C. Varoliui ir kitiems, kurie padarė daug anatominių atradimų. V. Harvey (ž.) (1578—1657) 1612 išaiškino kraujo apytaką. C. Aselli (1571—1626) atrado limfinius indus, Th. Wharton (1610—1673) — liaukinius organus. M. Malpighi (1628—1694), Ant. von Leeuwenhoek (1632—1723), J. Swammerdam (1637—1680) ir Fr. Ruysch (1638—1731) dėka mikroskopo pastūmėjo A. dar toliau. XVIII a. pasižymi A. italai — Valsalva (1666—1723), Morgagni (1682—1776), Santorini (1681—1737 ir kiti, anglai — Winslow (1669—1760), Lieutand (1703—1780), Cowper (1666—1709), vokiečiai — Haller (1708—1777) ir Fr. Meckel (1724—1774).

Apie A. plitimą Lietuvoj žinome, kad jau XVI a. pradedama daryti sekcijų. Atrasta Vilniaus katedroj palaidoto vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių, gyvenusio iki 1536, kaukolė, kuri buvo atidaryta. 1586 Mykolas Buccella padarė Stepono Batoro lavono skrodimą. 1648 Motiejus Vorbek Lettov, dalyvaujant karaliaus ir privatiems gydytojams, padarė Vladislovo IV lavono skrodimą. Vilniaus akademijoj, vėliau aukštojoj Lietuvos mokykloj, pagaliau Vilniaus universitete pasižymėjo šie A. profesoriai: 1) Mykolas Regnier (1723 Lotaringijoj — 1800 Vilniuje); 2) Jokūbas Briotet (1746 Burgundijoj—1811). Jis laikomas tikruoju A. mokslų įkūrėju Vilniuje; 3) Steponas Laurynas Bisi; 4) Jonas Andrius Lobenvein (1758—1820), praturtinęs anatominį muziejų iki 682 preparatų ir parašęs 22 mokslo veikalus; 5) Liudvikas Enrikas Bojanus (1776 Elzase—1827 Darmštadte), daug dirbęs ir parašęs iš gyvulių, žmogaus ir lyginamosios A. ir antropologijos 42 mokslo veikalus; 6) Adomas Bielkevičius (1798 Vilniuje—1840); 7) Liudvikas Siauriukas (Sievruk) (1806 Žemaičiuose—1853 Maskvoj), buvęs Maskvos universiteto A. profesorium. *J. Žl.*

Anatominis muziejus, būstinė ir apsauga įvairių anatominių preparatų, skeletų, modelių, paveikslų, istorinės anatominės mokslo medžiagos rinkinių, taip pat retos ir senos antropologinės anatominės medžiagos, priešistorinių įvairių laikotarpių iškasenų, turinčių santykių su žmogumi. A. M. yra prie kiekvieno universiteto medicinos fakulteto.

Anatominis teatras, senesnis anatomijos įstaigos pavadinimas.

Anbo, inž. plk. lt. Gustaičio konstruotų lėktuvų vardas. Mūsų aviacijos dirbtuvėse yra pastatyti trys A. lėktuvų tipai: A. I sportinis vienvietis, A. II mokomasis pra-

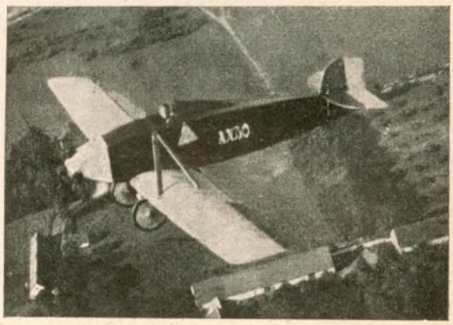

Anbo I

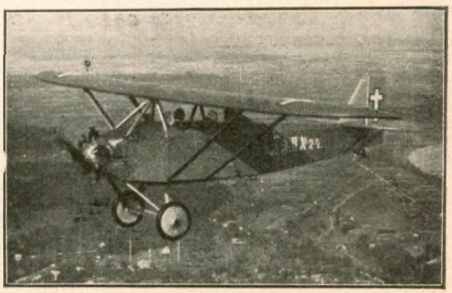

Anbo II

Anbo III

dedamasis ir A. III mokomasis. A. II ir A. III yra pirmieji savo konstrukcijos lėktuvai, dirbami serijomis. Svarbiausios šios konstrukcijos ypatybės — pastovumas ir lengvumas valdyti ore, be to, taupumas, nes mokymo reikalui pakanka mažo paėjėgumo variklio (motoro). A. III lėkimo duomens yra šie: 1) didžiausias greitis lekiant horizontaliai 186 km val.; 2) mažiausias, arba nutūpimo, greitis 80 km val.; 3) pakyla į aukštį 1000 m per 5 min., 2000 m per 12 min., aukštumos lubas (ž.) 4800 m pasiekia per 50 min.; 4) pakyla nuo žemės prabėgęs 120 m, nutūpęs rieda 120 m; 5) lėkdamas normaliai ima degamosios ir tepamosios medžiagos 4 val.; 6) tinka visoms skraidymo figūroms daryti. Šiuos lėkimo duomenis turi lėktuvas su varikliu 145 A. J.; bendras lėktuvo svoris 900 kg, iš kurių 300 kg naudingo krūvio.

Ancachs (ankač), p. Peru, P. Amerikoj, depart.; 38.100 km², 2.430.000 gyv.; sidabro kasyklos; mst. Huaraz.

Ancher Mykolas (1849 VI 9 — 1927 IX 20), danų tapytojas, vaizdavęs žvejų ir pajūrio gyvenimą. Tapytoja yra ir jo žmona Ona (g. 1859).

Anchieta Juozas (1533—1597), jėzuitas (nuo 1551), Brazilijos apaštalas, misionieriavęs čia nuo 1553, parašęs pirmą ir geriausią Tupi-Guarani kalbų gramatiką (1595) ir žodyną, taip pat daugelio istorinių, katechetinių, asketinių, gamtos mokslo ir poezijos veikalų autorius.

Anchisas (gr. — es), mitiškas Dardano karalius, Trojos (ž.) karališkos giminės giminaitis. Afroditė pagimdė jam sūnų Ainėją (ž.).

Anchisauridae, išmirusioji gyvulių šeima iš roplių klasės, dinosaurų būrio. Plėšrieji nedideli, metro ilgumo keturkojai, ropliai kengūros išvaizdos. Pirmagalinės kojos trumpos, $^2/_3$ didumo užpakalinių kojų. Kaušas panašus į paukščio su didelėmis akimis. Anchisaurus užtiktas viršut. triaso sluoksniuose rytų Šiaur. Amerikoj. *Č. P.*

Anchytherium, arklių (Equidae) pogentis. Mūsų dabartinio arklio išmiręs prosenis. Šis gana mažas, gero šuns didumo, gyvulys, primenąs tapirą (ž.), turėjo vietoj dabar vienos kanopos po tris nagas, kurių vidurinė buvo ilgesnė, šoninės nesiekė jau žemės. Tai buvo arklio vystymosi jau ne pati pirmutinė stadija. Europoj buvo rasti likučiai terciaro periodo mioceno epochos sluoksniuose. Į ją panašus arklių prosenių atstovas rastas Š. Amerikoj, pavadintas Miohippus. *Č. P.*

Ancien régime (pr. senoji valdymo forma), posakis, taikomas Prancūzijos visuomeniniams ir politiniams santykiams charakterizuoti prieš prancūzų revoliuciją 1789. Tuo vardu 1856 Tocqueville paskelbė žinomą istorinį veikalą.

Ancylaus ežeras, Baltijos jūrai duotas geologų pavadinimas ankstyvojo aluvijaus (ž.) gadynei (Ancylaus gadynė), kada ji buvo kurį laiką atskirta nuo Atlanto vandenyno ir buvo gėlaus vandens jūra. A. pavadinimas paimtas iš gėlų vandenų moliusko Ancylus fiuviatilis.

Ancyloceras, išnykęs kreidos laikotarpio gyvis, amonitų būrio Cosmoceratidae šeimos, pradžioje tiesaus kiauto, kuris vėliau susiriesdavo.

Ancylocerus gigas

Ancylostomum = Dochmius, ž. Ankylostomum.

Anciperai, Pastovų aps., Vilniaus kr., k. ties Vilkalata.

Ancodus, išnykę primityviški dvikanopiai gyvuliai, žinduolių klasės, anthracotheriidae šeimos. Šis gyvulys panašiausias buvo mūsų dabartinei kiaulei. Griaučiai rasti terciaro periodo oligoceno epochos sluoksniuose Europoj ir Š. Amerikoj. *Č. P.*

Ancona ž. D'Ancona.

Ancre, dešinysis Sommos upės, Prancūzijoj, intakas, ties kuriuo 1916 ir 1918 ėjo atkaklios kautynės tarp prancūzų-anglų ir vokiečių.

Anculiai, Vilniaus aps. Kerdijavo val. kaimas, su VIII—IX a. Vilniaus kultūros pilkapiais ir pylimu.

Anculis, žemaičių padavimų milžinas, supylęs Girnikų kalną, Kurtavėnų val., Šiaulių aps.

Ancus, etruskų vardas; ž. Marcius.

Ancuta 1) Jurgis Kazimieras (m. 1738), vysk. Motiejaus brolis, Vilniaus akad. toel. dr., 1708 Vilniaus kanaun.; žymus Vilniuje pamokslininkas ir polemikas su protestantais, išsp.: Ius plenum religionis catholicae

ir Studiodromus orthodoxus; broliui mirus, 1723, Vilniaus sufraganas; kaip ir brolis, godus turtų, bet daug už aną mokytesnis. *J. Bieliński* Uniw. Wil. III p. 309—370; *J. Kurczewski* Bisk. Wileńs. 1912 p. 80.

2) Motiejus Juozas (m. 1723 I 18). Iš pradžių Sėtos ir Ukmergės klebonas; ten ir bažnyčias pastatė; Livonijos ir Smolensko kanauninkas, Vilniaus kapitulos narys nuo 1695. Į kapitulą įvedė ir brolį Jurgį; nuo 1705 Augusto II sekretorius. 1700 Vilniaus sufraganas. Valdydamas Svyrėnų, Labanoro, Malėtų ir Trakų dvarus, atstatė švedų sugriautas bažnyčias. Taip pat Naugardėlyj, Salake, Vilniuje šv. Trejybės ir šv. Magdelenos. Kartu su sufraganu gavo vysk. Misionopolitanus in partibus inf.; 1716 vysk. Bžostovskio koadjutorius cum futura successione; nuo 1722 X 22, Bžostovskiui mirus, valdo Vilniaus vyskupystę; 1721—1723 Vilniaus akademijos kancleris; grįždamas iš Varšuvos, kur važiavo priesaikos duoti, pakeliui mirė, nesusilaukęs popiežiaus paskyrimo. Przyjalgovskis vertina jį teigiamai, kun. Kurčevskis laiko jį godžiu turtų ir garbės; daug turtų paliko broliui Jurgiui (ž.).

Przyjałgowski Żywoty bisk. Wileńsk. III; *J. Kurczewski* Bisk. Wileńskie, 1912, psl. 52—53.

Ančaras ž. Antiaris toxicaria.

Ančia, 1) Seinų aps. Kapčiamiesčio ir Veisėjų val. ežeras, Baltosios Ančios (Nemuno) baseine, ilgas ir siauras, su dviguba alkūne, siaučia aplinkui Veisėjų mst.; ilgis 10,4 km,

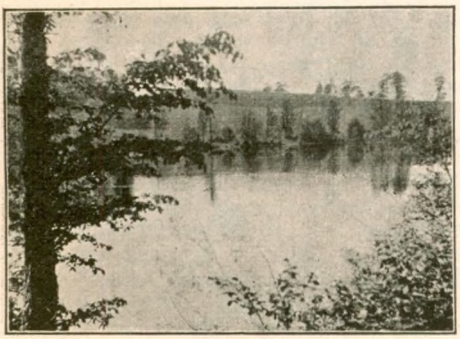

Ančios ežeras

did. platumas 1,1 km, paviršiaus plotas 4,9 km², altitudė 112,3 m aukščiau jūros; krantai aukšti, statūs, apaugę miškais. Baseino plotas 164 km²; įteka į ežerą Šlavanta ir Markuva (teka pro Veisėjų ežerą), išteka Baltoji Ančia.

2) Suvalkų aps. ežeras, pro kurį teka Ančia, Juodosios Ančios aukštupys, 10 km į pietus nuo Vyžainių; ežero ilgis 4,6 km, platumas iki 1,0 km, paviršiaus plotas 2,7 km², altitudė 227,2 m aukščiau jūros; krantai aukšti, iki 33 m; baseino plotas 40 km².

3) Raseinių ir Tauragės aps. upė, Šešuvies (Jūros, Nemuno) deš. intakas, 54,9 km ilgio; versmės — Raseinių aps. Kražių val. Putramentiškių k., teka pietų kryptimi pro Karyznos, Antininkų, Butvilų, Žirnaičių k., Gudelių dv., Šimkaičių, Vaidatonių, Pavierių k., Pakadušio dv., Kalniškių, Vieluikių, Jakštų k.. Skaudvilės dv. ir mst. (18 km), Puzų k., Norkiškių dv., Mažintų k., Indijos k., Batakių bžk. (7 km) ir Eidintų k., įteka į Šešuvį ties Santakų k. Tauragės aps. Batakių val.; 52,2 km kerta Kražių-Kaltinėnų viešk., 32,5 km Nemakščių-Kaltinėnų viešk., 15,9 km Tauragės - Šiaulių plentą (gel. bet. tiltas), 4,0 km Tauragės-Šiaulių glž. liniją (gel. tiltas). Intakai: 50,8 km kair. Pliuštis, 46,9 km deš. Skliaustis, 15,5 km. deš. Pela, 20,5 km kair. Savirkštis, 17,6 km kair. Neresa, 6,6 km deš. Batakė ir než. 3 kair. ir 1 deš. Aukštupy teka lygumoje, nedideliu nuolydžiu (0,0006), nuo Antininkų įeina į siaurą ir gilų slėnį, 25—30 m gilumo, ir teka srauniai dėl didelio nuolydžio (0,0020); A. slėnio linkme teka Šešuvis žemiau santakos. Baseino plotas 282 km²; žemiau Pliušties 104, žemiau Skliausties 141, žemiau Pelos 206, žemiau Savirkšties 236 km². Vandens debitai: žemiau Pliušties maks. 25, vid. 0,7, min. 0,1 m³/sek., žemiau Skliausties maks. 30, vid. 0,9, min. 0,1 m³/sek., žemiau Pelos maks. 40, vid. 1,3, min. 0,2 m³/ sek., žemiau Savirkšties maks. 45, vid. 1,5, min. 0,2 m³/sek., prie žiočių maks. 50, vid. 1,8, min. 0,3 m³/sek. Vandens malūnai: Vaidatonių (10 jėgų) ir Norkiškių (30 jėgų); vandens energija mažai naudojama.

4) Suvalkų aps. upė, Vygrių ež. rytų intakas, Juodosios Ančios (Nemuno) aukštupys, 40,3 km ilgio (su Ančios ežeru ir aukštupiu 51,3 km); aukštupio versmės Oklinų k., tarp 44,9 ir 40,3 km teka pro Ančios ež., teka p. r. linkme plačiame ledynų slėnyje, dideliais vingiais; tarp 15 ir 12 km siaučia Suvalkų miestą, įteka į šiaurinį Vygrių ež. ragą; 11,5 km Suvalkų Gardino glž. tiltas, 13,0 km Augustavo Suvalkų plento tiltas; vandens malūnai - Turtulių ir Krivulkos; nuolydis tarp Ančios ir Vygrių ež. 0,0024; baseino plotas su Ančios ež. 40 km², iki Vygrių ež. 177 km²; vandens debitas maks. 35, vid. 1,2, min. 0,2 m³/sek. *S. K.*

5) Seinų aps. Veisėjų val. kaimas, 1923 12 gyv., 12 km nuo Šeštokų glžk. st.

Ančia Baltoji, Seinų aps. Kapčiamiesčio val. upė, Nemuno kair. intakas, 25,6 km ilgio (su aukštupiu Markuva 54,4 km); išteka iš Ančios ež. prie Jezdų k., teka bendra p. r. linkme pro Kapčiamiestį (21 km), Menčiškių ir Mocevičių k. ir Mocevičių dv., įteka į

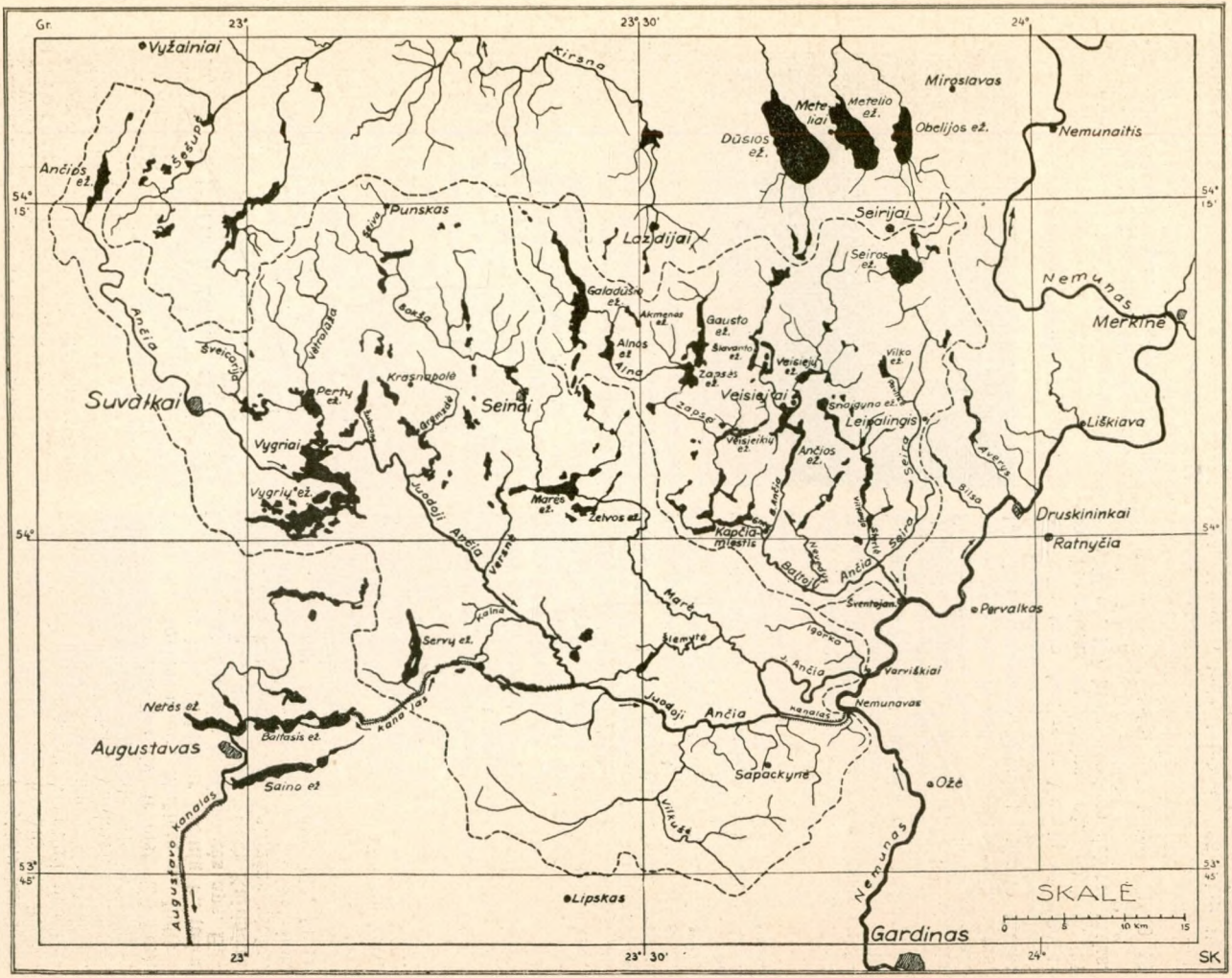

Juodosios ir Baltosios Ančių baseinai

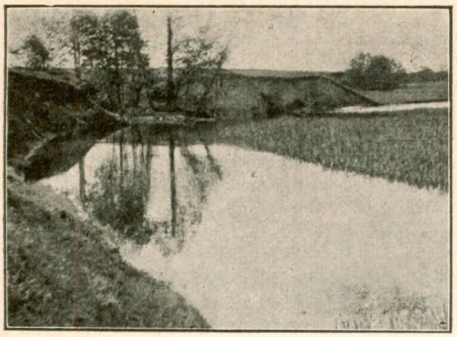

Ančia (Baltoji)
ties Kapčiamiesčiu

Nemuną paliai Šventojansko k. Intakai: deš. 20,5 km Gneda, kair. 12,1 km Nevedys, kair. 4,6 km Seira su Sterta. Vandens malūnai Kapčiamiesty ir Mocevičių dv. (15 jėgų). Leinalingio Kapčiamiesčio plento med. tiltas 20,3 km. Vid. nuolydis 0,0010. Baseino plotas 788 km²; iki Gnedos 171 km², su Gneda 474, iki Seiros 547, su Seira 782 km². Vandens debitas: aukščiau Gnedos maks. 30, vid. 1,1, min. 0,3 m³/sek., žemiau Gnedos maks. 70, vid. 3,0, min. 0,8 m³/sek., aukščiau Seiros maks. 80, vid. 3,5, min. 0,9 m³/sek., prie žiočių maks. 100, vid. 5,0, min. 1,3 m³/sek. *S. K.*

Ančia Juodoji, Suvalkų aps. upė, Nemuno kair. intakas, 86,4 km ilgio, su aukštupiu Ančia 141,5 km; teka iš Vygrių ež. (paviršiaus ploto 23 km²) šiaurės rago, Vygrių bžk., bendra p. rytų linkme per lygumą, neaukštuose krantuose, kartais per pelkes slėny, smulkiais vingiais; baseine daug miškų ir pelkių; nuo 43 iki 21 km kanalizuota, kaip Augustavo kanalo dalis, žemupy vietoje 21,5 km kilpos prakastas tiesus kanalas 6,6 km ilgio į Nemuną ties Nemunavu; įteka į Nemuną ties Varviškių k., prie administr. linijos. Intakai: 82,0 km kair. Žubrona, 74,0 kair. Gremzdė, 61,8 kair. Versnė, 56,5 deš. Kalna, 50,5 kair. Sumauka, 43,1 deš. Serva (Aug. kanalas), 32,9 deš. Malešava, 30,5 deš. Vilkušė, 21,5 deš. Aug. kanalo atsišakojimas, 16,7 kair. Mara, 0,2 kair. Igorka. Nuolydis nuo 0,0004 iki 0,0006, vid. 0,00054. Baseino plotas ištekant iš Vygrių ež. 429 km², iki Servos 803, su Serva 914, iki Vilkušės 1031, su Vilkuše 1256, iki Augustavo kanalo 1304, iki Maros 1315, iki žiočių 1901 km². Vandens debitas ištekant iš Vygrių ež. maks. 70, vid. 3, min. 0,5 m³/sek., prie Augustavo kanalo maks. 150, vid., 9, min. 1,5 m³/sek., prie žiočių maks. 200, vid. 13, min. 2,0 m³/sek. (Be to, Kapčiamiesty klaidingai Juodąja Ančia vadina Gnedą, Baltosios Ančios intaką). *S. K.*

Ančyc (Anczyc) Vladislovas (1823 XI 25 Vilniuje — 1883 VII 28 Krokuvoje), lenkų liaudies knygučių rašytojas, su tėvais atkeliavęs iš Vilniaus į Krokuvą ir ten įgijęs farmacijos mag. laipsnį. Nuo 1848 imasi vien literatūros, rašydamas liaudies teatrui komedijas („Chłopi arystokraci", „Łobzowianie" ir kt.), redaguodamas 1861 — 1867 „Kmiotek" ir 1865—1868 „Przyjaciel dzieci" ir Kaz. Góralczyko slap. skelbdamas popul. knygučių. 1862 poema „Tyrteusz". Lietuviškai netikusiam Bočkausko (ž.) vertime „Lobzovėnai" (Mahanoy City, 1901), A. Vėgėlės (ž.) vertime „Degtinė" (Wilkes Barre, 1912 ir Vilniuje 1913) ir kt.
Korbut III D. 434—437.

Ančiškiai, Panevėžio aps. Ramygalos val. bžk. 1923 50 gyv., pradžios mokykla; 8 km nuo Ramygalos glž. st.; XVI a. priklausė Ancevičiams, iš jų ir vardą gavo; medinė bažnyčia statyta 1783 ir perstatyta 1839.

Ančių kilmė ž. anas boschas.

Ančlauka, Vilkaviškio aps. Lankeliškių val. dv., 1923 29 gyv., 15 km nuo Vilkaviškio.

Ančlaukis, Vilkaviškio aps. Pajevonio val. trijų kaimų vardas, 20 km nuo Kybartų g. st.: 1) 1923 184 gyv., 2) (Padliubiskio) 1923 30 gyv. ir 3) (Čiulkiniškio) 1923 25 gyv.

Andagueda tarmė, C. Amerikoj priklauso choco kalbų grupei; patys A. vadina save emberak.
W. Lehmann Die Sprachen Zentral-Amerikas, 1920.

Andaj, XIII a. kronikoj įrašytas senobinės lietuvių dievybės vardas (rusų kronikoj Andij); E. Volterio manymu, čia yra sutrumpinimas iš „Angiadievis" (Archiv f. slav. Philol. IX 640).

Andai, P. Amerikos kalnai (isp. Cordilleras de los Andes), išsidraikę visu P. Amerikos pakraščiu ir nuo Š. Am. Kordiljerų atskirti giliais C. Amerikos grioviais. Jie susirauksėjo nuo pabaigos kreidos ligi vid. trečiaeilės

Priešistorinio miesto iškasenos Andų kalnuose

Andų kalnų vaizdas

gad. periodo, vykstant endogeniniams žemės plutos judėjimams, kurie dar ir šiandien šiose srityse kartojasi. Eruptyvinės ugniakalnių masės susimaišė su nuosėdinėmis padermėmis; dar ir dabar A. yra gausių, veiklių ugniakalnių šalis. A. yra vieni aukščiausių pasaulio kalnų. Aukščiausios jų viršūnės grupuojasi 32°—33°p. pl., t. y. Argentinos Čilės pasienio zonoj. Čia Akonkagva (Aconcagua), iškilęs 7010 m aukščiau jūros paviršiaus. Daugelis viršukalnių š. Čilėj, Argentinoj, Bolivijoj ir Ekvadoriuje yra tarp 6000 ir 7000 m. A. dalijami dviem dalim: šiaurės ir pietų; š. A. yra plokštesni ir puslankiais remiasi į Did. Vand. Pietiniai — lygiagretiškos virtinės, išsitiesusios meridionaline linkme išilgai vandenyną. Kur šios dvi šakos susieina (ties Arikos įlanka), kalnai yra ten plačiausi (800 km). Pagal savo genetines, morfologines ir vegetacines žymes, A. dalijami į: 1) Vak. Patagonijos (nuo Ugnies Žemės ligi 41° p. pl.), 2) Čilės Argentinos (41°—27° p. pl.), 3) Bolivijos, 4) Peru, 5) Ekvadoriaus Kolumbijos. 1) V. Patagonijos A. pasižymi skersiniais ir išilginiais grioviais, kurie virtinę suskaldo atskirais kalnais, dažniausiai ugniakalniais. Krantai išraižyti giliais fiordais. Pažymėtini šie kalnai: San Valentin (4000 m) ir Osornas (ugniak. 2260 m). Šioje srityj labai gausu atmosferos kritulių (stotis Ancuda, Čilės saloj, daugiau kaip 2000 mm): ištisus metus pučia drėgni vakarų ir šiaurės vak. vėjai, kurių nešami vandens garai daugiausia iškrinta pasiekę kalnų šlaitus. Dėl to čia dideli plotai apaugę miškais: skroblais, kedrais, kiparisais ir kt. Iš pirminių gyventojų (indėnų) sutinkama tik jagų ir alakalufų likučių. Kiek tankiau gyvenama yra Čilės sala (Chiloé), kur gyv. verčiasi daugiausia daržovių, vaisių auginimu ir gyvulininkyste. 2) Čilės Argentinos sritis nuo pirmosios atskirta žema (980 m) Perso Rosalės tarpukalne ir prasideda staigiai kylančiomis didelėmis aukštumomis, kurių v. dalyj gausu ugniakalnių: Vilarica (2900 m), Laima (3000 m), Antukas (2800 m), Čilanas (3180 m). Jų papėdėse tvyska nemaža ežerų (pvz., Lankvikas (Lanquihue) 585 km². Toliau į šiaurę (nuo 38° ligi 27° p. pl.) vėl riogso veiklūs ugniakalniai: Peteroa (4100 m), Maipas (5300 m), San José (5880 m) ir kt. Ties 33° p. pl. randame labai svarbią (3800 m) Kumbrės tarpukalnę, per kurią nutiestas (1910) transandinis geležinkelis su 3 km kiaurukalniu ir linija Buenos Aires — Santiago, nuvažiuojama per 40 val. Rytinė kalnyno dalis priklauso Argentinai, vakarinė Čilei. Į šiaurę nuo 33° p. pl. yra gausu vario, sidabro ir geležies kasyklų, tarp 37° ir 38° p. pl. vakarinėse pašlaitėse daug trečiaeilės gadynės anglių. Pietinė šios zonos dalis turi vidut. klimatą (ligi Biobio - Lajos), su vėsia vasara, maža temperatūros amplituda ir gausiais atmosferos krituliais vak. pašlaitėse (Valdivia: vid. metų temp. 11,6°C, amplituda 9°C, drėgmenų 2660 mm). Nuo 32° p. pl. prasideda padausių klimatas su sausa vasara (Valparaiso 600 mm). Toliau į šiaurę nuo 32° klimatas visai sausas (Copiapas 20 mm, pagarsėjęs sidabro kasykl.) ir prasideda Atakamos (ž.) dykuma. 3) Bolivijos sritis. Nuo 27° p. pl. tolyn į š. vis aiškiau išsiskiria dvi A. šakos: vakar. ir rytinė. Tarp jų plati, daugiausia nenuotaki, 3700—4500 m plokštakalnė. Pirmoji (v.) šaka yra geologiškai jaunesnė ir turi kelis aukštesnius kaip 6000 m ugniakalnius (Psajama 6520 m). Vakarų pakr. pietinę dalį užima Atakamos dykuma (apie 100 km platumo, kalnų kuokštėmis išmarginta plokštakalnė), o šiaurinę 20 km pl. ir 200 km ilgio „Pampa de Tamarugal“. Šių pakrančių įdaubose (pampose) yra garsūs natrono, arba „Čili salietros“, klodai, o Atakamos kalnuose daugybė vario, sidabro, aukso, bismuto, švino, geležies ir kobalto. Kasyklų centras yra amerikiečių kapitalais susikūręs Čukikamata (Chuquicamata). Į šiaurę nuo 27° p. pl. klimatas yra griežto dykumos pobūdžio. Tik oazėse auginama vynuogių ir kitų padausių vaisių. Antroji (r.) šaka sudaro virtines, aukštesnes kaip 6000 m. Randama vario, aukso, kvarco ir kt. Bolivijos pusėje pažymėtini: Sorata (6610 m) ir Ilimanis (6460 m) su didžiuliais ledynais. Argentinos kloniuose auginama cukrinių nendrių, kukurūzų, kviečių, tabako ir vaismedžių. 1500 m aukštumose prasideda ganyklos. Bolivijos dalyje ties 22° p. pl. prasideda dausų srities lietų zona su tankiais miškais ligi 3500 m. Kloniai („jungas“) 800 — 1500 m gauna ligi 4000 mm drėgmenų ir 21°C vid. met. temp. Čia auginama kava, bananai, ryžiai, kakao ir kt. 4) Peru sri-

tis. Netoli 15° p. pl. abi A. šakos susiglaudžia, o Amazonės aukštupio intakai suskaldo virtinę skersiniais grioviais. Žymiausi kalnai: Huaskaranas (6760 m), Coropuna (6610 m) ir ugniakalnis Misti (6100 m). Vakarinės pašlaitės labai sauso klimato: Lima gauna vos 45 mm drėgmenų per metus, kurių 80% iškrinta žiemos (birželio-spalių) mėn. Esant daugeliui vandeningų upių, laukai (žemumos) įdrėkinami ir auginama cukr. nendrių, medvilnės, pipirų ir kt. Peru A. turi labai daug mineralinių turtų, o ypačiai aukso, vario ir sidabro. Randama ir vanadijaus, volframo, gyvsidabrio, švino ir bismuto. Turtingiausia sritis Cero de Pasco. Akmens anglies apskaičiuojama esant 2 milijardus tonų. 5) Ekvadoriaus Kolumbijos sritis yra tęsinys trečiosios: jos vakarinė pusė susidėjusi iš eruptyvinių ir kreidos formacijos nuosėdinių padermių, o rytinė — iš seniausių kristalinių skalūnų ir gneisų. Čia riogso labai veiklūs ugniakalniai: Cotopaxi (6000 m). ir Sangajus (5300 m). Nors ši sritis mažiau turi gelmių turtų pietinėj daly (Ekvadoriuj), bet ir čia gaunama naftos, aukso, platinos, akmens anglies. Š. dalyj (Kolumbijoj) žinomi ugniakalniai Tolima (5600 m) ir Paramo de Ruiz (5700 m). Šioje srityje iš visų P. Amerikos yra daugiausia aukso ir platinos. Iškasama smaragdo, vario, gelež. rūdos ir spėjama esant apie 25 milijardus t druskos. Venecuelos A. papėdėse gausu naftos versmių. *A. B.*

Andaluzija (ar Vandalicia — Vandalų žemė), pietvakarių Ispanijos dalis, apimanti Gvadalkviviro upės baseino pietų dalį, Sierra Morena ir Sierra Nevada kalnus. Arabai vadindavo „El Andalus“ nuolat prie jų prijungiamą tą Iberų pusiasalio dalį, kur buvo šios keturios karalystės: Cordoba, Sevilla, Granada ir Jaėna. Dabar šiuo vardu vadinamos 8 Ispan. provincijos: Granada, Malaga, Almerija, Jaėna, Corbona, Sevilla (Sevilija) ir Huelva su Cadizu, iš viso 87.530 km² su 4,1 mil. gyv. Gvadalkviviras yra vienintelė tinkama susisiekti Ispanijos upė; dėl to ir A. yra visos šalies vartai į Atlantą. Iš čia išplaukdavo senovėje galingi Isp. laivynai užkariauti naujų pasaulio žemių, iš čia išvykdavo garsūs tais laikais keliauninkai atradėjai ir pirkliai. Dar XI a. pr. Kr. buvo įsikūrę čia finikiečiai kolonijas miestus: Gadirą ir Tarsį. Vėliau (V a. pr. Kr.) čion atsikraustė kartageniečiai ir III a. pr. Kr. romėnai. Juos traukė S. Morenos kalnai, kur buvo sidabro ir vario. Čia, aukštos romėnų civilizacijos krašte, gimė Trajanas, Seneca, geogr. Pomponius Mela ir kt. V a. Kr. g. šalį buvo užplūdę vandalai ir vestgotai, o nuo VIII iki XV a. pabaigos čia viešpatavo arabai. Visi jie paliko savo antropologinę ir kultūrinę antspaudą. Labiausiai žymūs arabų semitų pėdsakai. Klimatas įvairuoja pagal paviršiaus reljefą ir jo padėjimą vandenyno atžvilgiu, bet gana karštas; Malagoj vid. metinė temp. 20°C, vandenyno pakraščiais vėsiau. Drėgmenų vidutiniškai 450—750 mm. Daugelyje vietų tenka žemė drėkinti; nedrėkinamas vietas apima stepės. Pagal nevienodą drėgmenų paskirstymą ir labai nelygų paviršių augmenija ir jos zonos yra labai įvairios. Įsiterpę vieni tarp kitų puikūs pietų vaismedžių sodai, pakalnių terasos, javų laukai, stepės, snieguotos kalnų viršūnės ir pamario smėlio kopos. Šią gražią panoramą dar

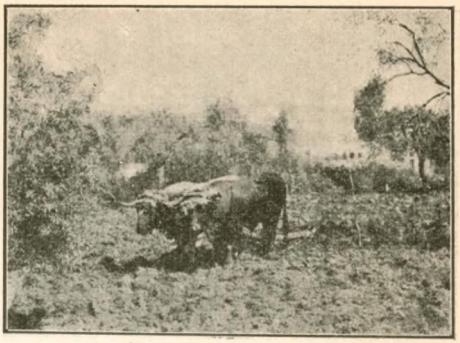

Andaluzijos sodas

Andaluzijos
architektūros pavyzdys
(kiemas — patio)

Andaluzijos augmenija
(Sevilijos bulvaras)

Andaluzijos stepės

daugiau paįvairina įdomi, stilinga maurų ispanų architektūra. A. yra didelis Ispanijos turtų aruodas. Čia auga: vynuogės, citrinos, apelsinai, kukurūzai, ryžiai, kviečiai, alyvos, korko ąžuolai, palmės ir t. t. Gyventojų 1 km² yra 46 (Malagos prov. daugiau kaip 100). *A. B.*

Andaluzijos arkliai, sena ispanų arklių veislė, sujungusi savyje rytų arklių grakštumą bei lengvumą ir vakarų arklių masę bei jėgą.

Andaluzijos kalnai, Pirėnų pusiasalio pietiniai raukšlėtiniai kalnai. Jie eina nuo Tarifos iškyšulio į rytus 750 km per Andaluziją, Murciją ir Valenciją. Aukščiausia jų virtinė yra Sierra Nevada, kur viršūnė Mulhacen turi 3480 m. Jie apima 44.000km² ir yra susidarę mioceno laikot. raukšlėjantis paviršiui iš pietų į šiaurę. Pliocene atsirado skersinių plyšių, kurie dabar vidurinėms zonoms atidaro kelią per pietinius kalnagūbrius į Viduržemio jūrą, ir čia susikūrė uostai Malaga, Almerija, Cartagina ir Alicante. Išilginių griovių dalomi į piet. aukštesniąją zoną, iš kristalinių skalūnų, kurios Picacho de Veleta viršūnę apdengiąs amžinas sniegas sudaro toliausiai į pietus nusikišusį Europoje (Corval) ledyną, ir šiaur. vid. žemesniąją zoną, susidėjusią iš sedimentinių smiltainių ir kalkių. Žemose pietų pašlaitėse auga palmės, cukr. nendrės, medvilnė; aukščiau citrinos, kviečiai, rugiai, kaštonai, ąžuolai; dar aukščiau skurdi ganyklų žolė, krūmokšniai ir pagaliau pačiose viršūnėse riogso plikos uolos, išmargintos ledynais.

Andaluzijos vištos, dėsliųjų vištų grupės, mėlynos, tamsiais kaklais ir tamsesnėmis dėmelėmis. Sudarytos metizuojant juodas ir baltas su juodomis dėmelėmis vištas. Tuo būdu gauta tarpinė (mėlyna) vištų spalva, toliau jas veisiant, visada mendeliuoja (ž. mendelizmas), iš jų kiaušinių, be mėlynų viščiukų, būva dalis juodų ir baltų. Šis reiškinys paveldėjimą nagrinėjančioj literatūroj dažnai vartojamas iliustruoti antrajam Mendelio paveldėjimo dėsniui.

Andaluzitas, mineralas (dažnai iš Andaluzijos), aliumosilikatinės grupės, rombinės sist. K. 7—7½. Įvairios spalvos. Skaidrios atmainos eina šlifavimui, kaip brangus akmuo. Su bitumininių priemaišų vadinamas chiastolitu. Sutinkamas tokiose padermėse kaip gneisai, žėručio skalūnas.

Andamaniečiai, Andamanų salų gyventojai, daugiausia mažo ūgio; įkūrus anglams bausmės koloniją Port Blair (1858), jų skaičius sparčiai eina mažyn (1858 buvo apie 6.000, 1911—1300). Pietryčių Azijos pigmėjų tautose A. yra vieninteliai dar išlaikę savą liaudies kalbą.

Andamanų salos Bengalijos marėse (apie 200 s.). Priklauso anglams. Jos yra išsikišusios iš vandens viršūnės kalnyno, kuris nugrimzdo pradžioje ketvirtaeilės gadynės.

Andante (it.), muz. tempo pažymėjimas — žingsniu, gana lėtai; taip pat žymimas atskiras veikalas, pjesė.

Andantino (it.), muz. kiek gyviau už andante.

Andarokas, naminio darbo sijonas (vok. Unterrock). Iki didžiojo karo nešiodavo Lietuvoje vilnonius naminio darbo įvairių spalvų sijonus. Vokiečių okupacijos laikais daugiausia išnyko kartu su kitais lietuviškais senovės rūbais.

Anderledy Antanas Marija (1819—1892), jėzuitų 23-sis generolas (1887—92), persekiojimuose kėlęs ordino dvasią, drausmę ir studijas.

Anderloni Petras (1784—1849), italų meninkas, rašytojas.

Andersen 1) Hansas Kristijonas (1805 IV 2 — 1875 VIII 4), danų romanistas ir poetas. Kurpiaus sūnus ir dirbtuvių mokinys, nuvyko į Kopenhagą, norėdamas patekt į teatrą. Vėliau keliavo po Europą ir, papildydamas tokiu būdu savo mokslą, pasidarė garsus savo pasakomis, kurios pasižymi fantazija, jumoru ir kiek melancholiška pasakojimo nuotaika. Jisai yra sukūręs ir poezijos kūrinių (1830), kelionės bruožų (1834), paveikslų knygą be paveikslų (1844) ir keletą fantastiškų komedijų. A. pasakas lietuviškai vertė: J. Milevskis 1884, A. Kriščiukaitis

1893, P. Vileišis 1894 ir 1905, S. Baltramaitis 1904, J. Balčikonis 1918 ir 1923.
2) Alsingas Emanuelis (g. 1893), vienas Danijos socialdemokratų partijos ir darbininkų profesinių sąjungų vadų, pasireiškęs ne tik Danijoj, bet ir tarptautiniuose kongresuose, griežtai reikalaudamas valstybių nusiginklavimo ir tai iliustruodamas gyvu Danijos pavyzdžiu.

Andersen Nexo Martynas (g. 1869 VI 6), danų proletariškas epikas, besistengiąs vaizduoti gyvenimą, stovėdamas aukščiau partijų.

Anderson, J. A. V. miestai: 1) Indianos valst., 40.000 gyv. (1930), dujingos apylinkės. Svarbus geležinkelių mazgas. Vagonų, spygliuotų vielų ir dujų aparatų pramonė. *2)* mst. P. Carolinoj, 14000 gyv.

Anderson 1) Aleksandras (1775—1870), medžio raižymo meno sukūrėjas Amerikoj. *2)* Bernardas (1724 Angenburge—1771 III 8 Kraupiškiuose), iš kolonistų šeimos, Prūsų valdžios atkeltas Maž. Lietuvai kolonizuoti. 1740 Karaliaučiaus univ.; 1743—1746 Lietuvoje gyvendamas pramoko lietuviškai; 1746 vėl Karaliaučiuje; 1748 Encūnų mokytojas, 1752 Peleninkų kunigas, nuo 1763 Kraupiškiuose. Savo parapijiečių reikalams vertė lietuviškai vokiškas bažnytines giesmes (Höchster Priester der du dich ir O Jesu süssen Licht) ir jas mažomis atskiromis knygutėmis spausdino. Jo dukterį vedė Gustavo Ostermejerio (ž.) sūnus Zigfridas (ž.).
G. Ostermeier Erste litauische Liedergeschichte, 1793, 151—153 ir 240 p. *Vc. B-ka*
3) Karolis (g. 1871 I 13), Amerikos tapytojas, impresionistinės krypties.
4) Mykalojus (1845 IX 24 Kuline, Estijoj, — 1905 III 9 Narvoj), 1859—1865 Talino gimn., 1865—1872 Dorpato univ. filologijos sk.; 1872 gimn. mokytojas Minske; 1891 lygin. kalbotyros magistras; 1894 Kazanės univ. ekstraord. profesorius suomių kalboms. Išsp.: Studien zur Vergleichung der indogerm. u. finnisch-ugrische Sprachen, 1879; Vergleichende Wörterbuch d. ugrofinnischen Sprachen ir kt. 1879 „Altpr. Monatsch." išspausdino kartu su E. Giseviusu, H. Weberiu ir K. Jauniumi — „Eine historische daina".
W. Schlüfter Sitzungsb. d. Gel. Estn. Gesellschaft, 1905, p. XII—XVI.
5) Rasmus Björn (g. 1846), Amerikos rašytojas, kilęs iš Norvegijos. Autobiografija (1915).
6) Sherwood (g. 1876 X 13), Amerikos rašytojas. Jo romanuose daugiausia piešiami nepatenkinti gyvenimu smulkiosios buržuazijos žmonės, tolimi nuo realaus gyvenimo, ieškąs išėjimo seksualiniuose dalykuose. Jo romanai: Windy Mc Pherson Son (1916), Marching Men (1917), Poor White (1920), Many Marriages (1922), Dark Laughter (1925). Kiti raštai: A Story Teller's Story, Sherwood Anderson's Notebook, daugiausia autobiografinio pobūdžio; iš jų geriausiai galima pažinti pats autorius ir suprasti jo raštai. Labiausiai pagarsėjo savo psichologiniais ir realistiniais romanais: Winesburg (1919), The Triumph of the Egg (1921), Horses and Men (1923). Šių romanų personažai tai nenormalūs žmonės, niekur nerandą sau gyvenimo prasmės.
Sh. Anderson C. B. Chase, N. Y. 1927. *Pr. A.*

Andersons 1) Alfredas (Andrass) (g. 1879), latv. visuomenės veikėjas ir poetas. Baigė Rygos realinę gimnaziją ir politechnikos institutą inž. statybininko laipsniu. Nuo 1907 Olavo mokykl. fizikos ir matematikos mokytojas, vėliau direktorius. Rygos technikumo inž. skyriaus dekanas (1918), Rygos IV vidurinės mok. direktorius (1919), 1921 Rygos burmistras. A. dirbo žurnalistikos srityje. Yra parašęs (1916) dramą „Karalius Dovidas"; ji buvo vaidinta Nac. teatre 1923; išvertė Vagnerio operas: „Tanheizerį", „Tristana ir Izoldą" ir daug dainų muzikai.
2) Osvaldas (g. 1872), latv. visuom. veikėjas. Ilgametis amatininkų kasos direstorius. Dalyvavo 1905 m. sąjūdyje ir dirbo to meto laikraščiuose „Dienos Lapa", „Jauns Vards".

Anderssen Adolfas (1818—1879), šachmatininkas, daugelio klasikinių partijų autorius; 1851 pirmame tarpt. šachmatininkų kongrese ir 1862 laimėjęs pirmą vietą.

Andersson 1) Dan (1888—1920), švedas, darb. poetas. Veikalai: „De tre hemlösa", 1918; „David Romns arv." 1919 ir kt.
T. Fogelqvist D. Andersson (1922).
2) Karolis Jonas (1827—1867), švedų keliautojas, Afrikos tyrinėtojas, nuotykių ieškotojas, medžiotojas ir dramblių kaulais prekiautojas, vienas pirmųjų ištyrinėjęs piet. vakarų Afriką. Parašė: Lake Ngami (2 t. 1856), Okavango River (1861).

Andes, kaimas netoli Mantuos (Gallia Cisalpina), poeto Vergilijaus tėviškė, dabar tikrai nežinomas.

Andezinas, mineral. (dažnai iš Amerikos Andų), plagioklazo atmaina. Dažnai sutinkamas eruptyvinėse padermėse (pvz., andezite).

Andezitas, padermė iš plagioklazinės grupės, pilkai juodos spalvos, su pagrindine medžiaga iš andezino su amfibolu ir piroksenu. Jo randama: Am. Anduose, Vengrijoj, Pranc. Auvergne. Jei turi kvarco, vadinamas dacitu.

Andižan, Turkestano mst. Fergano srityj; 1923 52.735 gyv., rytiniame Fergano baseine. Kalnų kelių ir geležinkelio mazgas.

Žymios medvilnės plantacijos. 1902 žemės drebėjimo buvo visai sunaikintas.

Andler Karolis (g. 1866), istorikas ir literatūros istorikas, profesorius Paryžiaus Sorbonoje. Jo veikalai: La philosophie de la nature dans Kant, 1891; Les origines du socialisme d'état en Allemagne, 1897; Le pangermanisme, 1915—17; Nietzsche, sa vie et sa pensée, 1920 (6 tomai).

Andokide (g. a. 440 pr. Kr.), garsus senovės kalbėtojas. Įpainiotas į bylą dėl sutriuškintų Hermų (ž.) turėjo 415 bėgti iš Atėnų. 402 grįžo, bet paskui vėl buvo priverstas palikti tėvynę. Išliko iki mūsų laikų 4 jo kalbos. Leid. Blass (^{3}1882).

Andora, nepriklausoma valstybėlė r. Pirėnuose, 452 km^2, arti 6000 gyv. Aukštų kalnų apsiausta ir būdama tarp Prancūzijos ir Ispanijos, dviejų konkuruojančių kaimynų, nuo XIII a. išsilaikė nepriklausoma. Pati valstybėlė yra aukštoje tarpukalnių dauboje ir pašlaitėse, apaugusiose žaliuojančiais miškais. Auginama vynuogių, vaisių, tabako ir kt. Gyventojai dideli laisvės ir senų tradicijų gerbėjai. Verčiasi daugiausia pieno ūkiu. Parduoda sūrio, vaisių, o perkasi javų ir įvairių reikmenų. Andoriečiai yra katalonų kilmės ir kalba kataloniškai. Visi katalikai. Nors naudojasi nepriklausomybe, bet nuo pat valstybėlės įsikūrimo moka duoklę: prancūzams 960 fr. ir Urgelio vyskupui 460 pezetų kasmet. Aukščiausią globą turi prancūzai. Sostinė Andora la Vieja turi 700 gyv. Tai sunkiai prieinamoj kalnų vietoj, 1070 m aukštumoje, įsikūręs senas piemenų kaimas.

Andrada e Silva, Juozas Bonifacas (1765—1838), Brazilijos valstybininkas, „nepriklausomybės patriarchas", daugelio naujų mineralų aptikėjas, nuo 1819 vadovavęs Brazilijos nepriklausomybės judėjimui, daugel kartų ištremtas.

Andrade 1) Antanas d' (1580—1634), jėzuitas, Indijos misionierius, pirmasis europietis, per Himalajus pasiekęs Tibetą ir jį aprašęs (1626).

2) Olegario Viktoras (1838—1883), Argentinos poetas. Veikalai: "El Prometeo" ir „La Atlantida".

Andrae Ernstas Valteris (g. 1875 II 18 ties Leipcigu), aukšt. Berlyno techn. mok. prof.; valstybinio muziejaus kustošius, asiriologas, dalyvavęs ekspedicijose į Babilonijos sritį. Jo veikalai: Hatra I 1908, II 1912; Der Anu-Adad-Tempel, 1909; Die Festungswerke von Assur, 1913; Die hettit. Blei-Inschr. aus Assur, 1924 ir kt.

Andras (Zostera), augalų gentis iš Potamogetonaceae šeim. Jūros augalai ilgais siaurais lapais. Yra 6 rūšių. Baltijos jūroje auga Zostera marina L., 60—120 cm ilgumo; A. vartoja matracams ir minkštiems baldams prikimšti. *K. Rg.*

Andrassy, vengrų politikų giminė. 1) Julius A. (1823—1890) dalyvavo vengrų nepriklausomybės 1848—1849 kare ir paskiau vaidino žymią rolę politiniam Austrijos-Vengrijos gyvenime, su kitais politikais sukurdamas vadinamojo „dualizmo" sistemą. 1867 pirmojo vengrų konstit. kabineto ministeris pirmininkas, 1871 užs. reik. ministeris, įvykdęs 1878 Bosnijos ir Hercogovinos okupavimą; 1879 pasitraukė.

Wertheimer Graf J. A., sein Leben und seine Zeit, 3 t., 1910-13.

2) Julius, 1-jo antrasis sūnus (g. 1860). 1906—1900 vengrų vid. reik. ministeris; 1914—1918 paskutinis Austrijos-Vengrijos monarchijos užsienių reik. min. Parašė eilę politinių veikalų.

Andrašiūnai, Utenos aps. Malėtų val. kaimas; 1923 57 gyv.; 33 km nuo Kuktiškių glž. st.

André Jonas (g. 1891 III 24), Braunsbergo (Rytprūsiuose) akademijos profesorius, botanikas ir biofilosofas, be darbų iš savo specialybės (augalų plėtotės fiziologija), dar autorius biofilosofinio turinio raštų, kuriuose mėginama teorinė biologija naujai ap-

vaisint tomistiniu aristotelizmu, plačiai pasinaudojant ir šių dienų mokslo laimėjimais. Stambesnieji jo šios srities darbai:
Die Kirche als Keimzelle der Weltvergöttlichung (Leipzig 1920); Die Seele in der modernen Lebenswissenschaft und die Wiedergeburt der scholast.-aristotelischen Biologie (München, 1923); Die Einheit der Natur (Habelschwerdt, 1923); Der Wesensunterschied von Pflanze, Tier und Mensch (Ten pat 1924); La différence de nature entre les plantes et les animaux (Cahiers de philosophie de la nature IV, Paris, 1930); H. Driesch'o, Organybės filosofijos analizis („Logos", Kaunas, 1930); Urbild und Ursache in der Biologie (München, 1931).

Andreae 1) Jonas (1586 VIII 17—1654 VI 27), protestantų teologas, autorius utopijos Respublicae Christianopolitanae descriptio 1614 (ar 1619), Campanellos (ž.) įtakoje parašytos, pasinaudojus dar rankraščiu Camp. Civitas solis.

2) Jokūbas (1528 III 25 — 1590 I 7), vokiečių protestantų teologas.

Andreas Willy (g. 1884), vokiečių istorikas (naujųjų laikų istorijos), jungiąs politinę istoriją su ūkio, socialine ir dvasios istorija, nuo 1923 profesorius Heidelberge.

Andreas-Salomé Lou (g. 1861), vokiečių rašytoja, pradžioj paveikta Nietzschės, paskiau prisiartinusi prie Rilkės ir apie abu parašiusi reikšmingas knygas.

Andree 1) Karolis (1808—1875), vok. geografas.

2) Richardas, Karolio sūnus (1835—1915), vokiečių etnografas ir kartografas, išleidęs plačiai vartojamą atlasą, Andrees Allgemeine Handatlass.

Andrée 1) Karolis Erichas (g. 1880 III 10 Miunder, Hanoverio provincijoj), 1904 baigė universitetą Götingene. Nuo 1915 geologijos-paleontologijos profesorius Karaliaučiaus universitete, geologijos-paleont. instituto ir gintaro muziejaus direktorius, geofizikalinės universiteto stoties vedėjas. Redaguoja „Geologischen Charakterbilder", „Bersteinforschungen". Parašė daugiau kaip 70 įvairių mokslišku straipsnių ir šiuos veikalus: „Der Teutoburger Wald bei Iburg" Diss. Götingen 1904, „Bearbeitung von Futterer, K. Durch Asien" B. II 2 T. 1909, „Zur Kenntnis der Crustaceen-Gattung Arthropleura Jordan und deren systematische Stellung" (Habilitacija) 1910. „Ueber die Bedingungen der Gebirgsbildung" 1914, „Geologie des Meeresboden" Bd. II, „Geologie in Tabellen" 1922, „Das Meer und seine geologische Tätigkeit. „Bersteinforschung einst und jetzt". *Č. P.*

2) Saliamonas Augustas (1854 X 18) baigė mechanikos sk., 1880 pakviestas teorinės ir taikom. fizikos profesorium technikos mokyklo, 1882 dalyvavo švedų meteorologinėj ekspedicijoj į Spicbergeną, 1886—89 Stokholmo techn. mok. profesorius; pasimokęs kiek aviacijos, 1893 pirmą kartą pakilo balionu, 1895 pristatė Mokslo Akademijai prospektą, kaip iš balionio ištirti atšiaurio sritį. Gavęs iš Nobelio šiam sumanymui subsidijos, pastatydino balioną „Oernen" (aras) ir 1897 VII 11 su dviem draugais N. Striblingu ir Frenkeliu išskrido į šiaurę nuo Danų salų ir nebegrįžo. Tik po 33 metų (1930 VII 6) šiaurių tyrinėtojas norvegas Dr. Horns užtiko jų liekanas Baltosiose Salose (rytuose nuo Spicbergeno), kur A. ekspedicija, tris dienas keliavusi balione, bus nusileidusi ir griždama atgal ledu po 3½ mėnesio bus žuvusi, tur būt, nuo sniego audrų. Rasta gerai išsilaikęs dienoraštis, fotografijos, plokštelės, pačiūžos. Pargabentosios žuvusių liekanos iškilmingai palaidotos Stokholme.

A. Vireliūnas Kelionės į šiaurės (1924); *P. Dovydaitis* „Kosmos" (1930, 127—130); *Andrée* Dem Pol entgegen (dienoraštis) (1930); Dreissig Jahre verschollen (1930).

Andrejev Leonidas (1871—1919), savo metu labai populiarus rusų rašytojas ir dramaturgas, kilęs iš mažų valdininkų šeimos; jaunomis dienomis teko jam patirti daug skurdo. Dideliu vargu baigęs gimnaziją, stojo į Maskvos un-to teisių fakultetą, kurį pabaigęs manė verstis advokatūra; tuo pačiu metu dirbo įvairiuose Maskvos laikraščiuose teismo reporteriu ir feljetonistu. Kritikų dėmesį atkreipė pirmomis apysakomis: „On, ona i vodka" („Orlovskij viestnik" 1895) ir „Bergamot i Garaska", („Kurjer" 1898). Jos praskynė jam kelią į žurnalus „Žizn", „Šipovnik", „Znanije" ir „Viesy". Pirmieji jo raštai buvo realistinės srovės, Maksimo Gorkio, iš dalies A. Čechovo įtakoje. Vėliau jis suranda savarankišką kelią ir daros tų laikų rusų inteligentijos ir jos pasaulėžiūros atstovu. Bendra nuotaika pesimistiška: žmogaus gyvenimas be prasmės; laimės ir laisvės žmogus neturi ir turėti negali; kodėl kenčia, niekas nežino.

Apskritai pasaulis tai beprasmiškas kalėjimas („Eleazar“, 1907, „Prokliatije zvieria“, 1903, „Moi zapiski“, 1908, „Žizn čelovieka“, 1907). Paliesti šituose A. veikaluose klausimai nagrinėjami paviršutiniškai, vietoje simbolizmo autorius naudojasi paviršutinišku ir dargi šablonišku alegorizmu. Nors tokis rašymo būdas buvo sukėlęs rimtų rašytojų (L. Tolstojaus, D. Merežkovskio) pašaipą, bet tuo pačiu metu jis buvo pagrindinė L. A. populiarumo priežastis. Tokiomis pat kūrybinėmis priemonėmis ėmėsi L. A. nagrinėti religinius ir socialinius klausimus („Car Golod“, 1908, „Žizn Vasilija Fiveiskago“, „Anatema“ ir kiti). Juose jis neigė nuomonę, kad galima būtų pasiekti žmonių laimės gerais sumanymais, pasiaukojimu, gera širdimi, nes žmonija savo esme yra žvėris, reikalaujanti rimbo. Tik badas tegali privesti prie revoliucinės kovos, bet kai revoliucija laimės, žmonija tuoj vėl pasiges vergijos ir naujų dar aršesnių tironų. Todėl jis kitose savo apysakose („Gubernator“, „Tma“, „Savva“ ir kt.) neigia revoliucinio judėjimo prasmę ir reikalingumą. Šalia simbolinių alegorinių, L. A. nesiliovė rašęs grynai realistiniais bruožais psichologinius veikalus, pesimistiškai vaizduodamas rusų inteligentijos gyvenimą („Dni našej žizni“, 1909, „Gaudeamus“, 1910, „Anfisa“, „Professor Storicyn“ ir „Ekaterina Ivanovna“, 1910—1913). Revoliucijos metu yra parašęs „Zapiski Satany“. Vargšas Satana santykiuose su žmonėmis buvo jų skaudžiai apgautas ir nuskriaustas. Paskutinis L. Andrejevo veikalas „SOS“; čia jis šaukia vakarų Europos tautas gelbėti rusus iš bolševizmo diktatūros glėbio. L. A. raštų lietuviškai išversta: Krikščionys ir Raudonas gvazdikas (Shenandoah Pa, 1909, v. Pr. Paršaitis), Raudonas juokas (Brooklyn, 1914, v. Laisvietis), Krikščionys (Kaunas, 1922, v. A. Janulaitis), Septynetas pakartųjų (Kaunas, 1922, v. A. Lubickas ir Chicago, 1912, v. S. Biežis), Papūga (Marijampolė, 1925, v. A. Iešmanta).

Andrejevskij 1) Jonas (1831—1891), rusų teisininkas, 1854 mag., 1855 Pravoved. mok. teisės encikl. profes., Petrapilio univ. prof. iki 1887, kur skaitė valstybinę ir policinę (adminstracinę) teisę; 1890 Brockhauso ir Efrono encikl. redaktorius.

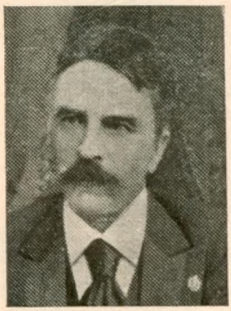

Sergijus Andrejevskij

2) Sergijus (1847—1918), rusų advokatas kriminalistas, be ko kita, vadovavęs 1894 Kražių bylos (ž.) gynimui. Dalyvavo ir rusų literatūroj („Vestnik Europy“) eilėraščiais, vertimais ir kritikos straipsniais.

Andreikėnai, Utenos aps. Kuktiškių val. kaimas; 1923 103 gyv., vandens malūnas; 7 km nuo Kuktiškių glž. st.

Andreikiškis, Ukmergės aps. Šešuolių val. kaimas; 1923 40 gyv.; 19 km nuo Ukmergės glž. st.

Andreiko Dmitras (1864—1888), ukrainiečių kompozitorius, 1885 Lvove išleidęs „Vinok z narodnich melodyj“.

Andreini, italų aktorių rašytojų šeima (XVI—XVII a). Ž. Commedia dell' arte.

Andrėkai (Indrieka), Mažeikių aps. Sedos val. kaimas; 1923 39 gyv.; 14 km nuo Mažeikių glž. st.

Andrena, plėviasparnių (Hymenoptera) gentis, artima bitėms.

Andrenko Leonidas, astronomas, Charkovo un-to prof., neseniai pirmutinis padirbdino Merkuro globą, kuriam sunaudotos visos ikšiolinės žinios apie tą planetą.

Andresen 1) Andrius (1828—1875), vokiečių meno istorikas.

2) Ingeborg, Andriaus duktė (g. 1878), rašytoja.

Andrešiūnai, Šiaulių aps. Gaščiūnų val. kaimas; 1923 136 gyv., lentpiūvė ir motorinis malūn.; 4 km nuo Mekių glž. st.

Andretiškiai (Ilgiškiai), Telšių aps. Luokės val. kaimas; 1923 248 gyv.; vilnos karšykla; 22 km nuo Kuršėnų glž. st.

Andrews (sk. endrus) Tomas (1813—1885), prof. Belfaste, Anglijoj, narys Royal Society Londone; dirbo termochemijos srityje. 1869 nustatė kritiškąją temperatūrą: šios ir aukštesnės temperatūros kūnas gali būti tik dujiškas, ir jokiu slėgimu jo negalima suskystinti.

Andria, žemutinės Italijos miestas Apulijoj, 10 km nuo Adrijos kranto; 59000 gyv.

Andrian Leopoldas (g. 1875 V 9), austrų politikas ir poetas lyrikas, pirmiau priklausęs būriui aplink Stefan George, dabar besilaikąs tomistinio pagrindo (proziniu veikalu „Die Ständeordnung des Alls“, 1930).

Andriani Jonas Krikštytojas (1604 Orvieto Italijoj — 1675 VIII 6 Romoje), jėzuitas, kurį laiką buvo Vilniaus akademijos filosofijos profes., profesų namų rektorium ir karaliaus Jono Kazimiero pamokslininku.

Andriaus aktai (Acta Andreae), gnostiško charakterio apokrifiškas (ž.) apaštalų darbų aprašymas graikų kalba.

Andriaus kryžius, šv. A. (ž.) vardu pavadin-

tas kryžius iš dviejų įstrižai sukryžiuotų rąstų, jau nuo IX ir X a. krikščionių mene randamas kaip šv. A. ženklas.

Šv. Andriaus ordinai: a) Šv. A. Moters (Dames de St. André) mokytojų ordinas, įsteigtas XII a., 1837 Belgijoj naujai sutvarkytas; b) šv. A. Kryžiaus sesers, įk. 1806, vaikams mokyti, ligoniams slaugyti ir vargšams globoti; c) Šv. A. Dievo apvaizdos sesers, ik. 1820, vaikams mokyti, ligoniams slaugyti.

Andriaus sala, v. Afrikoj (Gambijoj), maža salelė ties A. upės žiotimis. Kuršių hercogas Jokūbas ją buvo įsigijęs (1651—1661) iš Kumbo valdovo kolonijai. Sala ilgą laiką pasižymėjo juodųjų vergų prekyba, nes pučiant pastoviems vasaros rytų pasatams, gyvosios prekės buvo patogu gabenti buriniais laivais per Atlantą į Ameriką. Be vergų prekybos, ši kolonija prekiavo dar dramblio kaulais, kava, indigu ir kt. Saloje buvo pastatyta stipri strateginė keturkampė tvirtovė, saugojusi ne tik A. upės baseiną, bet ir platesnius, toliausiai į vakarus išsikišusius Afrikos pakraščius.

Andricus gallus, plėviasparnių (Hymenoptera) gentis.

Andrić Mykalojus (g. 1867), chorvatų rašytojas ir žurnalistas, naujų prancūzų autorių vertėjas. Raštai: U vagonu (1841 H. Frušgovac); Prijevodna beletristika (1891); Izvori naših kajkavskih drama; Branič jezika hrvatskoga, 1911.

Dr. Drahutin Prohaska Pregled savzem hrvatsko-srpske književnosti, Zagreb, 1921.

Andriejaičiai, Tauragės aps. Šilalės val. kaimas; 1923 69 gyv.; 19 km nuo Tauragės glž. st.

Andriejava 1) Trakų aps. Žiežmarių val. vs.; 1923 4 gyv.; 10 km nuo Kaišiadorių glž. st. 2) Kėdainių aps. Dotnuvos val. vs.; 1923 7 gyv.; prie Dotnuvos glž. st.

Andriejavas (tarm. Indriejavas) to paties vardo val. (Kretingos aps.) nedidutis centras. Miestelis stovi gražioj, kalvotoj apylinkėj prie Rietavo-Vevirženų plento, netoli ežerėlis; nuo Laukgalio glž. st. 22 km. Valsč. v-ba, paštas; kat. bažnyčia įkurta 1780. Namų 50, gyv. 273 (1923).

Andriejavo (Indriejavo) valsčius, Kretingos aps., 1923 surašymo duomenimis 35 gyv. vietos, 762 ūkiai, 4240 gyventojų. Kaimai: Ablinga, Indriejavas, Antkoptys, Anužiai, Aukšoras (Aukšorė), Daubakiai, Dausinai, Kačiai (Katės), Kapstatai (LAV Kapstotai), Kiaulakiai, Kintrimai, Klibiai, Kukoriai, Laigiai (Lagė), Lelėnai, Ližiai, Marijonavas (Pyktiškė), Mikai, Paežerys (LAV Poežerys), Patyrys (Vedegėnai), Pažvelsys (LAV Pažvelšiai), Raukos (LAV Rankа), Rudgalviai, Sausiai, Stončaičiai, Šilėnai, Šlepštikos, Tickinai, Toliotai, Viržintai, Žadeikiai, Žalakiškiai (LAV Žalakiškė), Žemguliai, Žvaginiai.

Senovės paminklų P. Tarasenka (Liet. Archeol. Medžiaga 1928 p. 324—325) surado: akmens gadynės radinių Lelėnuose ir Žadeikiuose, senkapių Spraudžiuose ir Žvaginiuose, Bikakalnių Katėse ir Žvaginiuose.

Andriejavo-Kapstatų ež. Kretingos aps. Andrejavo val. 35,5 ha ploto.

Andriejūnai, 1) Šiaulių aps. Kriukų val. kaimas; 1923 15 gyv.; 5 km nuo Kriukų glž. st. 2) Zarasų aps. Degučių val. kaimas; 1923 46 gyv.; 40 km nuo Obelių glž. st.

Andrieux Jonas Stanislovas (1759—1833), prancūzų poetas ir valstybininkas, romantikos priešininkas.

Andrijanava, Trakų aps. Aukštadvario val. vs.; 1923 8 gyv.; 28 km nuo Kaišiadorių glž. st.

Andrijašev Aleksandras (g. Černigove 1863 VIII 20), 1882—1886 Kijevo univ. filol. fak.; 1887 išsp. Očerk istorii Volynskoj zemli. Vėliau, rodos, ėjo valdininko karjerą.

Andrijaševič Niko (g. 1882), chorvatų rašytojas, iš profesijos teisininkas. Išsp.: Iz patištenih duša, 1902; Slike i priče iz Neretvanske Krajine, 1907, Pripovijesti, 1912.

Dr. Drahutin Prohaska Pregled savzem hrvatsko-srpske književnosti, Zagreb, 1921 p. 224.

Andrijava, Šiaulių aps. ir val. dv.; 1923 67 gyv.; 3 km nuo Šiaulių glž. st. Čia XX a. pradžioje surengtos kelios „Šiaulių gegužinės", slapti lietuvių inteligentų susivažiavimai.

Andrijevskij Aleksandras, mūsų laikų ukrainiečių etnografas, 1930 Kijeve paskelbęs pagrindinę: Bibliografija literaturi z ukrainskogo folklora I.

Andrikava, Rokiškio aps. Obelių val. vs., 1923 35 gyv.; 6 km nuo Obelių glž. st.

Andriolli Mykolas Elviras (1836 XI 2(14) Vilniuje—1893 VIII 23 Nalenčove), tapytojas ir paišytojas. Išėjęs gimnaziją, išvažiavo į Maskvos universitetą studijuoti medicinos ir greit kartu stojo į meno mokyklą. Vėliau metęs mediciną atsidavė vien menui. Persikėlęs į Petrapilio meno akademiją, baigė ją 1857. Apsigyveno Vilniuje, kur pagilino savo teoretines meno žinias. Vėliau Italijoje studijavo tapybą šv. Luko akademijoje. Iš Italijos persikėlė į Paryžių ir Londoną. 1862 vėl grįžo į Vilnių. 1863 Kleto Korevos būrio sudėtyj dalyvavo Lietuvos sukilime. Bėgo į užsienį: Vokietiją, Austriją ir Šveicariją; 1866 grįžo per Rumuniją, Besarabiją, Podolę ir Voluinę į Vilnių. Už dalyvavimą sukilime ištremtas į Viatką, kur

E. Andriolli iliustracija „Konradui Valenrodui“ — Vaidelioto pasakojimas

gyveno penkerius metus. 1871 apsigyveno ties Varšuva ir netrukus persikėlė į įsigytą Stasinavo dvarelį ties Minsku. Iš čia 1883 Didoto buvo pakviestas iliustruoti klasikų ir kelerius metus gyveno Paryžiuje. 1887 sugrįžo į savo dvarelį galutinai. Pasižymėjo iliustracijomis Adomo Mickevičiaus kūrinių „Pono Tado" ir „Konrado Valenrodo", J. I. Kraševskio „Kunigo" ir šiaip iliustracijomis Lietuvos istorijos temomis. 1890—1891 Kauno katedroj nupiešė 11 paveikslų religinėmis temomis.

H. Dobrzycki i H. Piątkowski Andriolli w sztuce i życiu społecznem, Warszawa, 1904.

Andrioniškis ž. Indrioniškis.

Andrišonis, Rokiškio aps. Panemunio val. kaimas; 1923 111 gyv.; 16 km nuo Pandelio.

Andriukaitis 1) Motiejus Juozas (1840 Butkiškių kaime, Barzdų val., Šakių aps., — 1894 III 24 netyčia nusišovė Shenandoah Pa dr. Šliūpo bute) pradžios mokslą ėjo Barzduose ir Griškabūdyj, pradėjo ūkininkauti tėvo ūkyj; nesutikęs su tėvais, 1869 iškeliavo į Ameriką; pradžioje New Yorke, kur jo apylinkėse dirbo ūkyje, paskum dirbo angliakasiu Jackense ties Shenandoah Pa, nuo 1878 apsigyveno Shenandoah, kur buvo vienu pirmųjų lietuvių organizatorių; slapyvardžiais Dragunas, Kuzavas, Pelkis, A. J. Sakalas, Šarpus bendradarbiavo 1884-1885 „Unijoj", 1885 — 1887 „Liet. Balse", 1886 „Aušroj" (N 10 koresp. iš Shenandoah), 1890—1891 „Vienybėj Lietuvn.", 1894 „Naujoj Gadynėj". Susiėjęs su J. Šliūpu, virto jo sekėju taip tikybiniais, taip ir visuomeniniais klausimais, ypatingai uoliai organizuodamas lietuvius ir nelietuvius darbininkus, jų tarpe platindamas tų laikų socialistinę literatūrą.

J. Šliūpas „Nauja Gadynė", 1894 N 11.

2) Vladas (g. 1903 VIII 18 Kaune), 1915—1919 Chersonės gimn., 1919—1922 Lietuvoje pr. mok. mokytojas, 1926 baigė Kaune gimn., 1926 stojo Liet. univ. teisių fak., nuo 1927 human. mok. fak., žurnalistas ir beletristas, nuo 1925 „Trimito" redaktoriaus pavaduotojas. Atskiromis knygomis išleista: 1929 „Žvalgo užrašai", 1930 „Audra Žemaičiuose", 1931 „Kovų Aidai", „Trimite" rašo slapyvardžiais: Andrius Varguolis, Tadas Žagaras, Vl. Andriuška, V. A. ir kt. 1928 vasario 16 d. sukaktuvėms paminėti rink. išsp. „Kai žemė dejuoja".

Andriūnai, 1) Alytaus aps. Daugų val. kaimas; 1923 123 gyv.; 9 km nuo Daugų. 2) Kėdainių aps. Baisogalos val. kaimas; 1923 69 gyv.; 6 km nuo Baisogalos, su dviem piliakalniais apylinkėje. 3) Trakų aps. Kruonio val. kaimas; 1923 113 gyv., vandens mal.; 29 km nuo Kaišiadorių, ir ten pat vs. A. Mažieji, 1923 8 gyv.; 27 km nuo Kaišiadorių.

Vladas Andriukaitis

Andriūnas Juozas (g. 1895 I 5 Dublynės vienk., Antazavės valsč., Zarasų apskr.) vyr. leit., baigė Rusijos prekybos mokyklą ir Žitomiriaus karo mokyklą. Būdamas Lietuvos kariuomenėje tarnavo 2 p. p. 1920. X. 31 žuvo kautynėse su lenkais ties Giedraičiais.

Andrius, A. Dubinsko (ž.) slapyvardis.

Andrius, vyrų vardas iš gr. *andreios* = vyriškas, narsus.

Andrius (m. 1398 XI 14), pirmasis Vilniaus vyskupas. Ž. Vasillo.

Andrius, šventųjų vardas: 1) A. apaštalas (šventė XI 30), šv. Petro brolis, žvejys iš Betsaidės, Jono Krikštytojo mokinys, paskui pirmasis vardu pavadintas Kristaus mokinys, atvedęs prie Kristaus Petrą ir drauge su juo buvęs Kristaus pašauktas į apaštalus („pirmasis pašauktųjų"). Evangeliją skelbė Juodosios jūros kraštuose (ypačiai Bitinijoj, Sinopėj, Skitijoj), Trakijoj, Graikijoj, Achajoj, įtikima, jog taip pat ir Syddoj, Kurdistane, Armenijoj, Gruzijoj, Kapadokijoj, Galatijoj ir Bizantijoj (Konstantinopoly, kur jis įsteigęs vyskupystę). Senas padavimas sako jį buvus 60 XI 30 nukankintą Patrase ant įstrižai sukalto kryžiaus (vad. „Andriaus kryžius, ž.). Jo relikvijos 357 (drauge su šv. Luko) pargabentos į Apaštalų bažnyčią Konstantinopoly, 1208 į Amalfi (ž.), galva 1462 pergabenta į Romą (šv. Petro baziliką). A. yra Rusijos, Achajos, Austrijos, Ispanijos, Škotijos ir kt. šalių globėjas, taip pat žvejų ir žuvų pirklių, virvininkų profesijos globėjas. Šv. Andriaus diena seniau buvo pinigų mokėjimų diena.

2) A. (692—740), Gotrynos (Kretoj) arkivyskupas (šventė graikų bažnyčioj VII 4. 3) A. Avellino (1521—1608) (šventė XI 10), nusipelnęs tetinų (ž.) ordinui išplatinti, Sicilijos ir Neapolio globėjas. 4) A. Bobola ž.

Bobola. 5) A. Corsini (1302—1373) (šventė II 4), atgailotojas, geradarys; jo užtarimu 1440 liko nesunaikinta Florencija, kariavusi su Milano hercogu. 6) A. iš Rinno (1459—1462), palaimintasis (šventė VII 12).

A., valdovų vardas: 1) Vengrų valdovai iš 1046—60, 1205—35 (ž. A. II) ir 1290—1301 metų. 2) Rusų valdovas A. Bogoliubskij ž. Bogoliubskij.

Andrius, D. L. K. Algirdo sūnus, gimęs iš pirmosios jo žmonos, Vitebsko kun-tytės Marijos, beveik visą savo amžių buvo Polocko kun-čiu. A. vieta tarp Algirdo sūnų įvairių kronikininkų ir istoriografų yra nustatoma nevienodai. Lenkų XV a. istoriografas J. Dlugošius, kuris buvo Algirdo anūko D. L. K. ir Lenkijos karaliaus Kazimiero vaikų auklėtojas, težino vieną Algirdo žmoną, Tverės kun-tytę Julijoną, ir laiko visus 12 Algirdo sūnų iš jos gimusiais. Vyriausias jų buvęs Jogaila, o A. buvęs dešimtasis iš eilės. Algirdo sūnūmis J. Dlugošius laiko Borisą, kuris greičiausia buvo buvęs jo žentas, jo dukters Agripinos vyras, Suzdalio kun-štis Borisas, Aleksandro sūnus (J. Wolff Ród Gedimina, 81 psl.), Norimantą („Marimunt") ir Liubartą, kurie buvo Algirdo broliai (J. Dlugossi. Hist. Polon. Lipsiae 1711, lib. X, 61 psl.). Lietuvos XVI a. metraštis vadinamas Bichovco kronika iš vieno A., Algirdo sūnaus, padarė net du Andrius — vieną Vingoltą Andrių, ketvirtą Algirdo sūnų, Trubčevsko kun. (T. Narbutt, Pomniki do dziejów lit., p. 22 ir Poln. sobr. rus. lét. XVII, 501), ir antrą Andrių Kuprį (Gorbatyj), Kęstučio sūnų, Polocko kun-štį (tas pat ir Jevreinovo nuorašas. Poln. sobr. russ lét. XVII, 379: u brata ž velikog knzia Olkgirdava Kestutija kotoroj był na Trocéch było šest' snov pervoj Vitoft... drugoj brat jego kniaz Andrej Gorbatoj iže knžil v Polocku). Lietuvos metraščio Jevreinovo nuorašas vienoje vietoje vadina A. Kęstučio (Poln. sobr. rus. lét. XVII, 379), o kitoje Algirdo sūnumi (Ibid. 391 psl.). To paties metraščio Račinskio nuorašas laiko A. Algirdo sūnumi, bet gimusiu iš antrosios jo žmonos, Tverės kun-tytės Julijonos (Poln. sobr. rus. lét. XVII, 316). Tai pat tvirtina ir likę užrašai: „Rodstvo vel. kniazej Litov." (Pol. sobr. rus. lét. XVII, 591) ir, „Rodoslovije vel. kniazej Litov. kniaž." (Ibid. 415—416). Lietuvos XVI a. kronikininkas Stryjkovskis kun-štį A. vadina Algirdo sūnumi, Viguntu Andriumi, ketvirtuoju iš eilės, valdžiusiu Trubčevską, o vėliau Polocką ir Lukomlę (M. Stryjkowski. Kronika, 1846 leid., II, 57). Lenkų XVI a. kronikininkai laikosi tokios pat nuomonės. Tik Lietuvos metraščiai vad. trumposios redakcijos [Suprasl. nuor. Pol. sobr. rus. lét. XVII, 39, 45 ir 48, Uvarovo nuor. Ibid., 97 psl.; grafo Krasinskio — Ibid., 174 psl.; Archeologinės Draugijos — Ibid., 281 psl., Ketvirtasis Naugardo metraštis (Poln. sobr. rus. lét. XV, IV, 72), Tverės metr. (Poln. sob. rus. lét. XV, p. 436) ir Voskresensko metr. (Poln. sob. rus. lét. VIII, p. 25)] leidžia galutinai nustatyti, kad A. buvo vyriausias Algirdo sūnus, gimęs iš pirmosios jo žmonos. Jo gimimo metai nežinomi, bet atsižvelgiant į tai, kad jis 1342 drauge su savo tėvu ir dėde Kęstučiu dalyvavo kare su Livonijos ordinu, eidamas į talką Pskovo respublikai, ir kad, pskoviečiams prašant, buvo Algirdo paliktas savarankišku Pskovo kun-čiu, galima laikyti jo gimimo metai maždaug 1320. Šio karo žygio metu A. dar buvo nekrikštytas. Jo lietuviškasis vardas yra nežinomas. Vingolto vardas, randamas Bichovco kronikoje, Stryjkovskio perdirbtas į Viguntą, priklauso ne jam, o jaunesniajam jo broliui, gimusiam iš antrosios Algirdo žmonos Julijonos ir priėmusiam krikštą Aleksandro vardu drauge su Jogaila. „Kuprio" („Gorbatyj") pravardė yra, be abejojimo, paties XVI a. kronikininko prasimanymas, kad atskirtų tariamai jo surastus Algirdo ir Kęstučio sūnus tuo pačiu vardu. Paliktas Pskove Algirdo sūnus buvo ten pat apkrikštytas rytų bažnyčios apeigomis Andriaus vardu, kuriuo jis yra žinomas istorijoje (Poln. sobr. rus. lét. III, 81; IV, 56; V, 223—224; VII, 208). Pskoviečiai A. prašė, norėdami turėti nuolatinę Algirdo pagalbą kovose su Livonijos ordinu ir santykiuose su Naugardu, kurie, dėl pskoviečių pastangų atsipalaiduoti nuo ryšių su metropolija, buvo gana įtempti.

A. neilgai tebuvo Pskovo kunigaikščiu. Tais pačiais metais jis paliko Pskovą ir grįžo pas savo tėvą (Poln. sobr. rus. lét. V, 13). Išvažiavimo priežastis tikrai šaltiniuose nenurodoma. Greičiausia, kaip spėja prof. Antanavičius, tai bus susiję su Algirdo dėdės Vainiaus, Polocko kun-čio, mirtimi. Vienintelis Vainiaus sūnus Liubka buvo žuvęs ką tik paminėtajam kare su Livonijos ordinu, ir atsirado proga nusiųsti A. į daug svarbesnę Lietuvai Polocko kun-tystę (V. Antonovič, Monografiji, I, 81 psl.). Polocke buvo paliktas A. pavaduotojas, jo vietininkas, kun-štis Jurgis, nežinomo kun-čio Vytauto sūnus, kuris ten buvo ligi 1348. Sąjunga su Lietuva leido Pskovui sustiprėti. 1348 vokiečių ordinas padarė didelę ofenzyvą prieš Lietuvą, o Livonijos ordinas, pasinaudojęs tuo, kad dalis Pskovo kariuomenės buvo išėjusi į talką Naugardui, padėti jam prieš švedus, puolė Pskovo tvirtovę Izborską. A. vietininkas kun-štis Jurgis,

Vytauto sūnus, žuvo kautynėse. Lietuva, turėdama gintis, negalėjo padėti pskoviečiams, ir tai atšaldė jų santykius su lietuviais. Kai A. norėjo nusiųsti į vietą žuvusio Jurgio kitą savo vietininką, pskoviečiai atsisakė jį priimti. Tai buvo tolygu nutraukimui santykių su Lietuva. A. atsakė represijomis. Visi Pskovo pirkliai, buvę Lietuvoje, buvo suimti ir jų prekės konfiskuotos, kad bent tuo būdu būtų atlyginti lietuviams nuostoliai, kurių jie turėjo begindami Pskovą. Pskovo pirkliai buvo išleisti tik išsipirkę. Be to, A. su polockiečiais puolė Pskovo žemes ir apnaikino Voronačo miesto apylinkes (Poln. sobr. rus. lėt. IV, 190). Tačiau atstatyti senųjų santykių nepavyko. Pskovas išėjo iš lietuvių politikos orbitos. A. tepasiliko tik Polocko kun-čiu. Polocko sritis, viena iš seniausių lietuvių teritorinių įsigijimų, gynė Lietuvą šiaurės vakaruose nuo Livonijos ordino. Strateginiu atžvilgiu ji buvo labai Lietuvai svarbi, ir kun-štis A., vyriausiasis Algirdo sūnus ir šios srities valdovas, buvo užėmęs tokiu būdu vieną iš svarbiausių Lietuvos administracinių vietų. Stovėdamas Lietuvos sargyboje šiaurės rytuose prieš Livonijos ordiną, A. negalėjo būti atitrauktas kovoms su Prūsų vokiečių ordinu. Nė vienas šaltinis niekur nemini apie A. dalyvavimą drauge su Lietuvos kariuomene kovose su Prūsų ordinu. Atvirkščiai, A. kartais pats vienas su savo kunigaikštystės kariuomene puola Livonijos ordino pilis (pvz., 1373 Dinaburgą, žiūr. H. de Wartberge. Scrip. rer. prus. II, 104, 105, 1375 Dinaburgą. Ibid., 110 psl.; 1376 Rositeną. Ibid. 111 psl.), kartais su savo kariuomene eina į talką didžiojo kun-čio kariuomenei, puolančiaiLivoniją. Taip antai, 1375 jis prisidėjo prie Kęstučio vadovaujamos kariuomenės (Script. rer. prus. II, 107). Ypatingas A. valdomos Polocko kunigaikštystės padėjimas praktikoje sudarė jam savarankiško kun-čio būklę. Tatai atsispindi ir A. santykiuose su vokiečiais. Lyg norėdami pabrėžti kun-čio A. savarankiškumą, vokiečių kronikininkai vadina jį, kaip ir Algirdą, karaliumi, Polocko karaliumi („rex de Plotzke". Herm. de Wartberge, „koning, van Plosvowe". Detmar. Script. rer. prus. III, 145). Juridiškai imant, A. padėjimas nieku, tur būt, nesiskyrė nuo kitų Algirdo sūnų, tėvo pavedimu valdžiusių rusiškąsias Lietuvos sritis. A. turėjo vykdyti didžiojo kun-čio įsakymus. Taip 1360 jis grąžino Lietuvai Rževą, kurį 1358 Tverės ir Možaisko kariuomenė buvo iš lietuvių atėmusi (S. Solovjov. Ist. Ros., I, 954). 1368 A. užkariavo Chovračių ir Rodnią Smolensko kun-ystėje (Poln. sobr. rus. lėt. VIII, 15). A. santykiai su Lietuvos valstybės centru staiga pasikeitė Algirdui mirus 1377. A., gimęs, augęs ir visą savo gyvenimą išgyvenęs rusų gyvenamose srityse, laikėsi rusų kun-čių pažiūros į valdžią. Jis, pats vyriausias Lietuvos didžiojo kunigaikščio sūnus, laikė, be abejojimo, save tiesioginiu A. įpėdiniu Lietuvos sostui. Perdavimas did. kun-čio sosto ne jam, o jo broliui Jogailai, gimusiam iš kitos motinos, turėjo jį tuojau nustatyti prieš Jogailą. Pulti Jogailos, kurį visu savo autoritetu palaikė Kęstutis, vien savo kun-ystės jėgomis A. nedrįso: jis buvo per silpnas. Jis todėl sugalvojo sudaryti prieš Jogailą visų Lietuvai nedraugiškų jėgų koaliciją. Pats Jogaila nesijautė stiprus savo tėvo soste. Pirmomis savo valdymo dienomis jis stengėsi nieko nekeisti tėvo nustatytame valdyme. Jis, greičiausia drauge su savo jaunesniaisiais broliais, patvirtino savo vyresniuosius brolius jų valdomose kunigaikštystėse ir davė jiems atitinkamus dokumentus raštu. Apie tai įsakmiai apie save kalba A. savo 1385 sutartyj su Livonijos ordino magistru (J. Voigt, Codex Diplomat. Prussicus, IV, dok. XXXIII, 39 psl.: totum regnum Ploscoviensc, quod pater noster Algirde, quondam rex littovie nobis in vita sua assignavit et dedit et post patris nostri obitum fratres nostri nobis dederunt et assignaverunt sicut in eorumdem fratrum nostrorum patentibus litteris clarius apparet). Jogailos raštas nei nuramino nei sulaikė A. nuo gana rizikingų žygių. Apie pasirengimą jiems šaltiniai nekalba jau vien dėl to, kad jie buvo daromi slaptai. Artimiausi Polocko kunigaikštystei kraštai, kuriuose reiškėsi antagonizmas prieš Lietuvą, buvo Livonijos ordinas, Maskva ir iš dalies Naugardas ir Pskovas, kuriuos Lietuvos valdovai stengėsi pastatyti į tiesioginį priklausomumą sau. Jais A. ir ryžosi pasiremti savo rengiamoje kovoje prieš Jogailą. Didžiausiu padėjėju jam turėjo būti Livonijos ordinas, kuris, kaip ir Prūsų ordinas, norėjo sukurti naminį karą Lietuvoje. Dėl neišaiškintų motyvų A. 1378 paliko Polocką ir nuvyko į Pskovą, kuriame prieš 36 metus jis jau buvo buvęs kun-čiu (Pirmasis Naugardo Metraštis. Poln. sobr. rus. lėt. III, 91. Sofijos metr. Ibid. V. 237 ir Voskresensko metr. Ibid. VIII, 33). Pskovo metraštis nurodo 1377, kuriais A. atvykęs į Pskovą, bet ši data yra gana izoliuota, nesutapdama su kitų šaltinių datomis; be to, ir įvykių eigos atžvilgiu ji būtų sunkiai įtikima. Viena Vigando Marburgiečio žinutė (Magister... transiit ad opidum Ploscow, ubi Ruteni a Magistro petunt sibi regem dare; unde consilio preceptorum dedit eis Andream de semine regio ortum in regem". Script. rer. prus. II, 591) leidžia manyti,

kad susitaikinti su Pskovu A. daugiausia bus padėjęs Livonijos ordino magistras, veikęs iš vieno su viena iš Pskovo politinių partijų. A. Pskove neilgai tepasiliko. Iš čia jis nuvyko į Naugardą, o iš ten į Maskvą, pas. did. kun-štį Dimitrą, Jono sūnų, kuris jį priėmė labai maloniai. Maskvos kun-štis pasinaudojo A. atvykimu ir 1379—80 žiemą siuntė didelę kariuomenę, savo pusbrolio Vladimiro, Andriaus sūnaus, vadovaujamą, prieš Lietuvą. Tais pačiais metais vokiečių ordinas net tris kartus puolė Kęstučio valdžioje buvusias rusų gyvenamas žemes Palenky. Šiems pat metams priklauso ir ordino rašyti Jogailos motinai Julijonai laiškai, labai kurstą Julijoną ir Jogailą prieš „pasiutusį šunį" Kęstutį. Iš to matyti, kad Maskvos kunigaikščio žygis prieš Lietuvą buvo tik viena grandis iš plačios politinės akcijos prieš Lietuvą. Greičiausia buvo norėta sukelti rusiškasis Lietuvos gaivalas prieš lietuvius ir, pasinaudojus vidaus suirimu, suduoti mirtingas smūgis Lietuvos valstybei. Šitas planas, kurio spiritus movens buvo be abejojimo vokiečių ordinas, nepavyko. Vokiečių karo žygiai pasibaigė tik paprastais plėšimais; tarp Kęstučio ir Jogailos santykiai dar buvo geri; rusiškas gaivalas pasirodė esąs ištikimas Lietuvos kunčiams. Šiomis sąlygomis ir Maskvos kun-čio karo žygis prieš Lietuvą, su A., kaipo pretendentu į did. kun-čio sostą, pasibaigė tik nežymiu Lietuvos rytų provincijų apiplėšimu. Maskvos kariuomenė paėmė tik Trubčevską ir Starodubą, matyti, be pasipriešinimo, nes valdęs juos A. brolis Dimitras pats pasidavė (Poln. sobr. rus. lét. VIII, 34). Voskresensko metraštis, kuris duoda šias žinias, nepasako, kodėl Maskvos kariuomenė nepaliko įgulų šitose srityse ir kodėl kun-štis Dimitras drauge su A. pasitraukė į Maskvą. Matyti todėl, kad nebuvo vilties išsilaikyti. Akivaizdoje sudarytos prieš Lietuvą koalicijos Lietuvos valdovai Jogaila ir Kęstutis išvystė nepaprastą energiją jai paraližiuoti: su vokiečių ordinu buvo pasirašyta 10 metų paliaubų sutartis Trakuose 1379 IX 29; ja Lietuvos rusų žemės, esančios vok. ordino pasieny, buvo apsaugotos nuo vokiečių puolimų (Raczyński, Cod. dipl. Lithuaniae, 53). Su Livonijos ordinu taip pat buvo pradėtos derybos, kurios pasibaigė trumpalaike paliaubų sutartimi, pasirašyta 1380 II 27 (Dr. Bunge, Liv.-, Esth. und Curländ. Urkund. III, 112 psl., aktas 1362). Ja buvo apimta ir Polocko kun-ystė, iš kurios prieš dvejus metus buvo pasišalinęs kun-štis A. Rytuose prieš Maskvos kun-štį Dimitrą ir jo sąjungininkus Jogaila sudarė naują koaliciją, į kurią įėjo Auksinės Ordos chanas Mamajus ir Riazanės kun. Olegas, Jono sūnus. Kas buvo šios koalicijos iniciatorium, nežinia. A. ir jo brolis Dimitras atsistojo Jogailos priešininkų pusėje. A. vadovavo Pskovo kariuomenei, o Dimitras Briansko (Poln. sobr. rus. lét. VIII, 36). Apie Briansko pasidavimą drauge su kun-čiu Dimitru šaltiniai nieko nesako. Greičiausia tai bus atskiri šios srities bajorai, kurie emigravo į Maskvą su savo kunigaikščiu. Rusų metraščiai aukštai vertina kun-ščio A. ir jo brolio reikšmę šiame rusų susidūrime su totoriais, pasibaigusiame totorių pralaimėjimu kautynėse Kulikovo laukuose. Jogaila su visa savo kariuomene buvo pavėlavęs ir kautynėse nedalyvavo. Vokiečių kronikininko J. von Posilge liudijimu, lietuviai tik užpuolę grįžtančius su karo grobiu rusus, juos sumušę ir iš jų atėmę grobį (Script. rer. prus. III, 115). Polockiečiai nedalyvavo Kulikovo kautynėse. Kas Polocką valdė A. pasišalinus, nežinia. Tik 1381 jis buvo pavestas Jogailos broliui Skirgailai, neseniai sugrįžusiam iš kelionės po centralinę Europą. Bet, matyti, kun-štis A. santykių su Polocku nebuvo nutraukęs. Ten jis turėjo gana gausią atsidavusią jam partiją, kuri pasipriešino Skirgailos viešpatavimui. Skirgaila turėjo pasitraukti iš Polocko. Sukilimas prieš jį ėjo šūkiu kovos su kun-ščiu pagonim (Die Chronik Wigands von Marb. Script. rer. prus. II, 607: Ruteni vero putabant in nullo eventu habere regem paganum et vi expulerunt eum). Jų nusistatymą, be abejojimo, buvo paveikęs pagonies Jogailos, Skirgailos brolio ir suvereno, draugavimas su totoriais prieš rusus pravoslavus. Tikybiniai sukilimo motyvai matyti ir iš Detmaro pasakojimo, kad polockiečiai buvę pasiryžę greičiau pasiduoti Livonijos ordino magistrui arba mirti, negu priimti pas save kun-štį pagonį (Script. rer. prus. III, 117). Šitoks staigus palinkimas į ordino pusę galima išaiškinti tik dėl intensyvios propagandos iš A. ir ordino pusės. Skirgailai teko pavestasis valdyti miestas užkariauti. Tačiau paties miesto apsiautimo metu įvyko perversmas Lietuvoje: Jogaila buvo pašalintas iš did. kun-čio sosto ir jo vietą užėmė jo dėdė Kęstutis. Kęstutis visą savo dėmesį nukreipė kovai su abiem vokiečių ordinais, kuriuos jis teisingai laikė visų paskutiniais metais Lietuvoje pasireiškusių sąmyšių kaltininku. Lietuvos kariuomenė, apsiautusi Polocką, buvo atšaukta. Polockiečiai tuojau pasidavė nesipriešindami kitam lietuviui pagoniui didž. kun. Kęstučiui. Pagonis Skirgaila turėjo emigruoti drauge su pasitraukiančia Livonijos kariuomene, kuri buvo atėjusi Skirgailai į talką, į Livoniją. Čia visiškai pasireiškė dviveidiška Livonijos ordino politika. Kun. A. su Kęstučio su-

tikimu grįžo į Polocką. Nesvyruodamas jis turėjo pripažinti Kęstučio autoritetą ir valdžią. Kada A. sugrįžo į Polocką, šaltiniai nenurodo. Greičiausia tuojau nuėmus apsiautimą. Tačiau galima manyti, kad jis buvo sugrįžęs anksčiau, kad pats buvo organizavęs sukilimą prieš Lietuvą ir net jam vadovavęs. Šitoks spėjimas, logiškai imant, atrodo tikresnis. Nuo 1381 iki 1385 apie A. jokie šaltiniai nieko nesako. Matyti, jis sėdėjo ramiai Polocke ir nesikišo į savitarpio kovas tarp Jogailos ir Kęstučio ir Jogailos ir Vytauto. Pats Jogaila, užimtas kovomis vakaruose, neturėjo nei laiko nei noro komplikuoti santykius šiaurės rytuose kova su A., juo labiau, kad A. laikėsi ramiai ir lojališkai. Tik kai 1384 Jogaila susitaikė su Vytautu ir kai Vytautas grįžo į Lietuvą, A. pasidarė aišku, kad jis vien savo jėgomis Polocke nebeišsilaikys. Pasiremti senąja koalicija, į kurią buvo įėjęs Pskovas, Livonijos ordinas, Maskva ir gal Naugardas (apie Naugardo dalyvavimą šioje koalicijoje žinių nėra), nebebuvo galima. Pats galingiausias jos narys Maskva buvo Auksinės Ordos chano Tochtamišo 1382 visiškai parblokšta ir dabar tebuvo susirūpinusi savų žaizdų gydymu. Pasiliko tik Pskovas ir Livonijos ordinas. Pirmasis neturėjo jokių nei politinių nei ekonominių sumetimų pradėti karui su Lietuva, ypač po to, kai daug galingesnė 1378—1380 koalicija nieko nebuvo pasiekusi; be to, paties A. autoritetas, ypač turint galvoje tas aplinkybes, kuriomis jis buvo išrinktas Pskove kunigaikščiu, negalėjo būti didelis. Livonijos ordinas, kaip ir jo siuzerenas Prūsijos ordinas, visuomet buvo pasiryžęs palaikyti ar sudaryti nesantaiką savo priešininkų žemėse, bet jis tai darė, turėdamas prieš akis tik aiškią sau naudą. Kun. A. galėjo pradėti su juo derybas tuojau po to, kai paaiškėjo pirmieji Jogailos ir Vytauto susitaikymo rezultatai ir kai abudu pusbroliai jau drauge grūmėsi su vokiečiais. Istoriniai šaltiniai nepaliko žinių apie šių derybų eigą. Žinomi yra tik jų vaisiai. Livonijos ordinas, kaip vokiečių ordino vasalas, negalėjo daryti jokios svarbios sutarties be savo siuzereno sutikimo. Vokiečių ordinas žinojo apie visas derybas. Sutartis tarp kun-čio A. ir Livonijos ordino magistro Robino de Elsen buvo pasirašyta 1385 X 10 Livonijos Nedritsene. Kun. A. užrašė „visą savo Polocko karalystę“ („totum regnum Ploscoviense“), kurią tariamai nuosavybės teisėmis jam buvo paskyręs ir davęs gyvendamas jo tėvas Algirdas, kitados buvęs Lietuvos karalius, ir kurią jam atskiru raštu buvo paskyrę ir davę jo broliai po tėvo mirties (NB. Visi netikslumai buvo čia tyčia pavartoti, kad pateisintų neteisėtą, be did. kun-čio sutikimo, sutarties sudarymą), amžiniems laikams nuosavybės teisėmis („in perpetuum libere habendum tenendum et possidendum sine impeticione qualicunque) Livonijos ordinui, su sąlyga, kad ordinas gintų jį patį ir visus jo įpėdinius Polocko karalystėje nuo priešų, kurie bandytų jį iš ten išvyti („Et si quis nos vel nostros heredes in regno Ploscoviensi expellere conctur, Extunc Magister et ordo in lyvonia nos seu nostros heredes suo possetenus adiuvabunt et pro optentione regni nobis seu nostris heredibus suis auxiliis fideliter assistant“... J. Voigt, Codex Dipl. Prussicus IV, dok. XXXIII, 39—40 psl.). Santykiai tarp Livonijos magistro ir kun-čio A. šia sutartimi nustatomi labai neaiškūs ir tik papildomajame dokumente, kun-čio A. laiške, rašytame vokiečių ordino magistrui tą pačią dieną, pasakoma, kad A. yra gavęs iš Livonijos ordino magistro tą pačią karalystę atgal sau ir savo vaikams kaip feudą feodalinėmis teisėmis (Ceterum predictum regnum in Ploscow in pheudom recepimus a magistro lyvonie et ab ordine perpetue a nobis et a nostris heredibus Iure pheodali possidendum. J. Voigt, Ibidem, 40 psl.). Kun-čio A. pasidavimas Livonijos ordinui neturi jokių santykių su Jogailos to pat laiko derybomis su Mažosios Lenkijos ponais dėl Jadvygos vedybų ir jo išrinkimo Lenkijos karaliumi. Tačiau, kai Jogaila, Krėvos sutartimi su Lenkija, su visais savo tikraisiais broliais ir su pusbroliu Vytautu išvyko 1386 pradžioje į Krokuvą, A. tarė esant momentą tinkamą vėl pradėti karo veiksmams su didž. Lietuvos kunigaikščiu. Rusų istorinėje literatūroje yra pareikšta nuomonė, kad kuntis A. sukilęs prieš Jogailą, protestuodamas prieš L. D. K. susidėjimą su katalikiškąja Lenkija; esą Jogaila nustojęs teisių būti rusiškųjų sričių suverenu (Ilovajski, Istorija Rossiji, II, 169 psl., ir S. Solovjov, Istorija Rossiji, I—V, 998 psl.). Kiti net mano, kad A., pasinaudojęs rusų gyventojų nepasitenkinimu, kad Jogaila susirišęs su Lenkija, antrą kartą norėjęs atimti iš jo D. L. K. sostą (Briancev, Istorija Litovskago Gosudarstva, 212 psl.). Šitos nuomonės atrodo nepakankamai pamatuotos: viena, rusiškosios sritys, turėdamos vidujinę autonomiją, dar veikliai nedalyvavo Lietuvos valstybės užsienio politikoje; antra, pati Jogailos sutartis dar net nebuvo visiems valstybės gyventojams žinoma; trečia, iš niekur nematyti, kad A. būtų buvęs kreipęsis į kurį savo brolį, išpažįstantį rytų bažnyčios tikėjimą, ir taręsis su juo dėl bendro veikimo; ketvirta, pradėjęs karo veiksmus, A. žygiavo ne į Vilnių, valstybės centrą, o

ėmėsi užkariauti Lukomlę, į pietų rytus nuo Polocko. Vienintelių A. sąjungininku, be Livonijos ordino, buvo Smolensko kun-tis Sviatoslavas, kuris tačiau savo kariuomenės nesujungė su A. kariuomene, o kariavo atskirai, stengdamasis atimti iš lietuvių Mstislavlį, kuris kitados Algirdo buvo atplėštas iš Smolensko kun-ystės. Tik Livonijos ordino magistras buvo įsiveržęs į tikrąją Lietuvą, pasiekė net Ašmeną, apiplėšė 18 valsčių ir, išbuvęs svetimoje teritorijoje tris savaites, grįžo su grobiu atgal į Livoniją (J. v. Posilge, Script. rer. prus. III, 145). Niekas iš Lietuvos gyventojų nesidėjo nei prie A., nei prie Sviatoslavo, nei prie Livonijos ordino. Baisūs žiaurumai, kuriuos pavartojo Smolensko kun-tis prieš gyventojus, gali tik įrodyti, kad jie atkakaliai gynėsi nuo pravoslavų kun-čio invazijos. Visos šitos aplinkybės neleidžia manyti, kad A. būtų buvęs užsimojęs arba tapti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu arba bent atskelti nuo Lietuvos jos rusiškąsias dalis. Jo karo veiksmų kryptis greičiau įgalina manyti, kad jo tikslai buvo daug kuklesni ir reališkesni. Greičiausia jis siekė atkirsti Vitebsko sritį nuo Lietuvos ir, Smolensko kunčiui padedant, arba ją prijungti ištisai prie Polocko kun-ystės arba pasidalyti jos žemėmis su savo sąjungininku Smolensko kunčiu. A. ir jo bendrininkų — Livonijos ordino ir Smolensko kun-čio Sviatoslavo — veiksmų nesuderinimas galima išaiškinti tik kiekvieno jų kitokiais tikslais: ordinas bijojo per didelio savo naujo vasalo sustiprėjimo, o Sviatoslavas nesitikėjo galėsiąs įsistiprinti Vitebsko kun-ystėje. Jogaila, gavęs žinių Krokuvoje apie prasidėjusius karo veiksmus Lietuvos šiaurėje, išsirūpino išlaisvinti savo brolius Skirgailą ir Lengvenį ir pusbrolį Vytautą, kurie buvo pasirašę Krėvos sutartį ir kurie Krokuvoje buvo laikomi Jogailos įkaitais, ir nusiųsti juos į Lietuvą priešo antpuoliui atremti. Jogailos brolis Karigaila, kuris buvo Mstislavlyje jo vietininku, buvo išsiųstas iš Krokuvos dar anksčiau ir spėjo nuvykti į savo pilį dar prieš Sviatoslavo puolimą. A., išgirdęs apie besiartinančią Lietuvos kariuomenę, nutraukė karo veiksmus ir sugrįžo į Polocką. Lietuvos kariuomenė skubėjo pirmiausia išvaduoti Mstislavlį. Prie Vechros upės ji visiškai sumušė smolenskiečius. Kuntis Sviatoslavas žuvo kautynėse, o du jo sūnūs, Jurgis ir Glebas, pakliuvo į lietuvių nelaisvę. Lietuvos kun-čiai pirmiausia ėmėsi Smolensko reikalų. Nenorėdami imti pasilikusio be didesnės įgulos Smolensko miesto, jie sutiko paimti iš jo atsipirkimo mokestį ir padarė su Sviatoslavo našle sutartį, pagal kurią atidavė Smolenską vyresniajam jos sūnui, su sąlyga, kad jis Jogailai pasižadėtų padėti prieš visus jo priešus, o ypač prieš kun-tį A. (Dr. Koneczny, Jagiełło i Witold, 69 psl.). Lietuvos kariuomenė šį kartą nebepuolė A. Polocke. Greitomis pėdomis surinkta, ji, tur būt, jautėsi per silpna kovoti su karui pasirengusiu Polocko kun-čiu ir su jo nauju siuzerenu Livonijos ordinu. Lietuvos krikštas, Lietuvos kariuomenės su Vytautu pryšaky nusiuntimas Galicijos iš vengrų valdžios užkariauti, Maskvos kun-čio Dimitro karas su Naugardu ir baimė naujų politinių komplikacijų sulaikė Jogailą nuo skubių žygių prieš A. Tik 1387 Lietuvos kariuomenė, Skirgailos vadovaujama, puolė Polocką. Skirgaila buvo jau priėmęs krikštą rytų bažnyčios apeigomis ir tuo panaikinęs kliūtį, kuri sutrukdė jam įsigalėti Polocke 1381. Apie 1387 pavasario žygį prieš kun-tį A. žinių yra labai maža. Livonijos ordino magistras jo visai negynė. Matyti, 1385 nesuderinti karo žygiai privertė A. nutraukti savo feodalinius santykius su ordinu. Polockas pasidavė Skirgailai labai greitai, 1387 kovo pabaigoje ar balandžio pradžioje. Pats kun-tis A. pakliuvo į nelaisvę (Poln. sobr. rus. lėt. IV, 94; V, 240). Vienas iš A. sūnų, kaip spėjama, Simanas, žuvo šio karo metu. Kitas, Jonas, išbėgo į Pskovą. Jis ten yra minimas kaip kunigaikštis 1389 (Poln. sobr. rus. lėt. IV, 96). Paimtas į nelaisvę, kun-tis A. buvo nusiųstas į Lenkiją ir ten buvo laikomas stiprioje Chencino pily, Sandomieriaus srity. Čia jis išbuvo ligi 1394. Kai Vytautas po Astravos 1392 sutarties tapo faktiškuoju Lietuvos valdovu ir savo rankose laikė Polocko kun-ystę, pašalinęs iš ten Skirgailą, jis prisiminė kitados ištikimai jo tėvui Kęstučiui tarnavusį kun-tį A. ir prašė Jogailą paleisti jį iš kalėjimo. Kun-čiams Vytautui, Vladimirui ir Skirgailai Algirdaičiams ir Ratno kun-čiui Teodorui laiduojant, A. 1394 atgavo laisvę. Pabuvęs kurį laiką Lenkijoje, Korčino mieste, ir Jogailos aprūpintas reikalingiausiais daiktais, jis greitai išvyko iš Lenkijos, bet ne į Lietuvą, o į Pskovą, kur jo sūnus Jonas buvo kunčiu (K. Stadnicki, Bracia Władysława Jagiełły, 33—34 psl. ir Poln. sobr. rus. lėt. IV, 194). Tuo metu įtempti santykiai tarp Naugardo ir Pskovo privedė prie ginkluoto susirėmimo; naugardiečiai prisiartino prie Pskovo, stojo čia į kautynes, bet atsitraukė. Taikai su Naugardu sudaryti buvo nusiųstas iš Pskovo kun-tis A., bet tikslo nepasiekęs grįžo atgal (I Naugardo metr. Poln. sobr. rus. lėt. III, 97). Nuo to laiko visos žinios apie kun-tį A. išnyksta. Jis yra minimas paskutinį kartą tarpe žuvusių 1399 Vytauto kautynėse su totoriais prie

Vorkslos upės (Poln. sobr. rus. lėt. II, 352; III, 101; IV, 104, 142; V, 151. XVII, 48).

Polnoje sobr. rus. lėtop.; *K. Stadnicki* Bracia Władysława Jagiełły; *Dr. F. Koneczny* Jagiello i Witold; *E. Danilevič* Očerk istoriji Polockoj zemli; Dr. *St. Smolka* Kiejstut i Jagiełło (Pamiętn. Akad. Umiej., t. VII). *I. J.*

Andrius, Lietuvos kun-ščio Gerdenio sūnus, Tverės antrasis pravoslavų vyskupas. Jo tėvas buvo vienas galingesnių Lietuvos kun-čių, karaliaus Mindaugo šalininkų. Kur buvo jo valdomoji sritis, iš likusių dokumentų nustatyti sunku. Gerdenio sutartis su Livonijos ordino magistru ir Rygos miestu, pasirašyta Rygoje 1265, leidžia manyti, kad jis valdė Polocko kun-tystę arba žemes Padauguvy (K. E. Napiersky, Russ.— Livländ. Urk. Dok. XXV[a], 13 psl.). Vienas Mindaugo nužudytojų, kun-štis Daumantas, pasislėpęs nuo Mindaugo sūnaus Vaišialgos keršto Pskove, užpuolė Gerdenio valdomąjį kraštą, apnaikino jį ir paėmė į nelaisvę Gerdenio žmoną ir du jo sūnus (Naugardo 1 metr. Poln. sobr. rus. lėt. III, 59 psl.). Jų vardai nežinomi. Tur būt, jie buvo apkrikštyti Pskove ir čia pasiliko. Vienas jų yra žinomas vienuolišku Andriaus vardu (Poln. sobr. rus. lėt., VII, 179). Pirmą kartą jis yra minimas kaip viršininkas (ihumenas) Dievo Motinos vienuolyno prie Šošos, arba Šešos upės, Volgos dešiniojo intako. Tverės kun-ščio Mykolo, Jaroslavo s., buvusio tuo metu ir D. Vladimiro k-ščiu, rūpesčiu, A. buvo nusiųstas į Kijevą pas metropolitą Maksimą ir čia įšvęstas vyskupu 1289 ar 1290 (Poln. sobr. rus. lėt. VII, 179). Kaip ganytojas A. pasižymėjo savo krikščionišku uolumu ir darbštumu: jis lankė ir šventino bažnyčias (Pol. sobr. rus. lėt. VII, 179—180), dalyvavo kitų vyskupų įšventime (Ibid., 183 psl.), taikė susivaidijusius kunigaikščius (Poln. sob. rus. lėt. III, 66, V, 202, VII, 180). Ypačiai gi vyskupas A. pagarsėjo savo kova su Rusijos metropolitu Petru dėl plačiai praktikuojamos pravoslavų bažnyčioje simonijos. Įšventusio vysk. A. metropolito Maksimo įpėdiniu metropolito soste buvo Petras, kilęs iš Galicijos, kuris buvo Konstantinopolio patriarcho paskirtas 1308 prieš Tverės kun-ščio Mykolo Jaroslavo s., norą: pastarasis buvo kandidatu patiekęs ihumeną Gerontijų. Tarp Tverės kun-ščio ir jo draugo vyskupo A. ir naujojo metropolito Petro iš pat pradžių buvo šalti santykiai ir tai buvo artimiausiu akstinu ir pačiam kun-čiui Mykolui ir Tverės vyskupui A. pradėti akciją prieš metropolito imamus pinigus iš visų asmenų, skiriamų vyskupais, kunigais, diakonais ir net žemesniais bažnyčios tarnautojais (Patriarcho Nifonto I laiškas kun-ščiui Mykolui. Pamiat. drev.-rus. kanon. prava. Rus. Ist. Bib. VI, 151 psl.). Vyskupo A. skundo, įteikto patriarchui (Poln. sobr. rus. lėt. VII, 165 ir 253) prieš metropolitą Petrą, rezultatas buvo iš Konstantinopolio atsiųstas patriarcho valdininkas, kuris patriarcho vardu sušaukė Perejaslavly (Zalesski), Maskvos kun-ystės ribose, 1310 ar 1311 pradžioje, bažnytinį susirinkimą skundui išnagrinėti. Susirinkime metropolito ir Tverės kun-ščio Mykolo bei vyskupo A. šalininkai kuone ginklais kovėsi. Metropolitas Petras buvo išteisintas, nes patriarcho atstovas paaiškino, kad ir Bizantijoje už įšventimus esą imami pinigai ir kad tokia tvarka nustatyta imperatorių ediktais. Netikėdamas patriarcho pasiuntinio tvirtinimais, vyskupas A. nusiuntė į Konstantinopolį savo įgaliotinį vienuolį Akindiną ir pavedė jam prašyti patriarchą šį klausimą išaiškinti bažnytiniame susirinkime. Akindino liudijimu, iš tikrųjų buvęs sušauktas susirinkimas, kuriam pirmininkavęs pats patriarchas Nifontas ir Jeruzalės patriarchas Atanasijus ir kuriame dalyvavo 36 metropolitai ir vyskupai. Susirinkimas visais balsais pripažinęs, kad jeigu būtų paimta už įšventimą nors mažiausia suma, tai ėmusis turėtų būti prilygintas Judai ir iš bažnyčios narių išmestas (Akindino raštas kun-ščiui Mykolui. Pamiatniki drev.-rus. kanon. prava. Rus. Istor. Bibl., VI, 153 psl.). Tverės kun. Mykolas, Jaroslavo s., pasirėmęs šiuo atsakymu, pats nuo savęs dar kartą kreipėsi į Konstantinopolio patriarchą, prašydamas panaikinti rusų pravoslavų bažnyčioje praktikuojamą pinigų ėmimą už įšventimus (Pamiatniki... 147—149 psl.). Jo kreipimosi vaisiai nežinomi. Konstantinopoly, nepaisant bažnytinio susirinkimo vienbalsio nusistatymo, labai plačiai buvo praktikuojama simonija neva už atlyginimą išlaidų susijusių su įšventimu. Rusijoje, pasiremiant graikų praktika, nuo 1274 buvo nustatyta net taksa: pvz., iš kunigų ir diakonų buvo imama po 7 grivinas sidabro. Pats Konstantinopolio patriarchas Nifontas I pagarsėjo kaip didelis lupikas už įšventimus ir dėl to net buvo nuverstas nuo sosto. Nepasisekimai kovoje su simonija, matyti, taip paveikė idealistiškai krikščioniškai nusistačiusį Tverės vyskupą A., kad jis atsisakė 1315 nuo vyskupo pareigų (Poln. sobr. rus. lėt. VII, 187. V leto 6823), grįžo atgal į savo vienuolyną ir čia mirė 1323. Vyskupo A. sukeltas protestas prieš neleistinas bažnytines praktikas neužgeso drauge su juo. Jis rado pritarėjų. Jų judėjimas privedė pagaliau prie religinio Strigolnikų judėjimo.

E. Golubinskij Ist. rus. cerkvi. II t., (1 tomo pusė). *I. J.*

Andrius, Kijevo kun-čio Vladimiro trečia-

Andriaus, Vladimiro sūnaus, antspaudas

sis sūnus, Algirdo anūkas (Poln. sobr. rus. lét. VII, 255). A. aktyviai dalyvavo politikoje Vytauto, Švitrigailos ir Žigimanto viešpatavimo metu. Jo parašas figuruoja po visomis svarbiausiomis tų laikų sutartimis, pvz., 1422 jis pasirašė taikos sutartį su vokiečių ordinu prie Melno ežero (Dogiel. Codex diplom. IV, dok. XC, 115 psl.), karo paliaubų sutartį 1431 IX 26 tarp Švitrigailos ir Jogailos prie Lucko (Daniłowicz. Skarbiec dyplom. II, dok. 1562, 126 psl.); Švitrigailos 1432 V 15 sutartį su Prūsų ir Livonijos ordinu Skirsnemunėje (Napiersky, Rus. livländ. Urkunden, dok. CCXXXI, 190 psl. = Danilowicz. Skarb. dypl., II, dok. 1603, 133 psl.); 1436 amžinosios taikos sutartį tarp Jogailos, D. L. K. Žigimanto ir Prūsų bei Livonijos ordino Kujavijos Brzesciuje (Dogiel. Cod. dipl., IV, dok. XCVII, 133 psl.). Prasidėjus savitarpio kovoms tarp Žigimanto ir Švitrigailos, A. iš pat pradžių atsistojo į Žigimanto pusę ir liko jam ištikimas visą laiką. Gal šita aplinkybė buvo priežastimi to, kad prie Kazimiero A. nebematyti politinėje scenoje, tuo tarpu kai jo brolis Olelka (Aleksandras), kuris buvo Žigimanto areštuotas ir po 1440 perversmo paleistas, gavo Kijevo kunigaikštystę. A. buvo nustumtas į trečiaeilių tarnybinių kun-čių eiles. Iš likusio A. testamento, sudaryto 1446 VI 16, matyti, kad A. valdė dvarus: Aina, Slovenesk, Mogilnoje, Kamenec, Logožesk, Ilemnicia ir Polonoje (Akty, otnos. k ist. Zap. Ros. I, dok. 46, 59 psl., Slovensk, Mogilnoje, Kamenne, Logožesk, Lemnicy — Gramoty velikich kniazej litovskich, pod red. Antonoviča i Kozlovskago. Kijev, 1868, dok. 6, 11 psl.), kurie buvo arba jo paveldėti arba užsitarnauti ištikima tarnyba Vytautui, Žigimantui ir Kazimierui. Įdomu, kad Švitrigailos vardas čia visiškai neminimas. Testamente pavartotas Mogilnoje dvaro vardas davė progos Bichovco kronikos autoriui padaryti A. Mohilevo kun-čiu; esą Vladimiro sūnus Andrius, Mohilevo kun-tis, ir jo brolis Jonas Belos kun-tis lydėję Jogailą į Krokuvą, kai šis ten važiavo krikštytis (Narbutt. Pomniki do dziej. litew., 29 psl.). Pats A. vykimo faktas, lygiai kaip ir jo titulas, be abejojimo, yra kronikos autoriaus pramanyti. A. gimimo data nežinoma, bet be abejojimo 1386 A. dar buvo vaikas. Kun. A. yra minimas 1452, kaip liudytojas, pasirašęs po D. L. K. Kazimiero aktu, kuriuo jis dovanojo dvarą Lucko aps. Semaškai Epifanovičiui (Akty, otnos. k ist. Už. i Zap. Ros., I, dok. 28, 19 psl.); 1455 A. savo žmonos Marijos ir sūnaus Glebo akivaizdoje padovanojo savo Polonoje dvarą savo žmonos sesers vyrui Senkai Ivanovičiui (J. Wolff. Kniaziowie lit. rus., 337 psl.). A. mirė maždaug 1457—58, nes 1459 jo žmona Marija jau yra minima kaip A. našlė (J. Wolff. Kniaziowie, 338 psl.). A. sūnus Glebas mirė taip pat apie tą patį laiką bevaikis.

J. Wolff Kniaziowie litewsko-ruscy; *K. Stadnicki* Bracia Władysława Jagielły. *I. J.*

Andrius Splavskis, Lucko vysk., DLK Vytauto laikais, ž. Splavskis.

Andrius II, 1205—1235 vengrų karalius, triukšmingo valdymo laikais kelis kartus nustojęs valdžios; 1222, norėdamas gauti ponų ir bajorų paramos, paskelbė Aukso Bulę (Privilegium vel Magna Charta vel Bulla Aurea), kuria įvedė Vengrijoj savotiško bajoriško parlamentarizmo pradmenis ir laidavo bajorams visas laisves ir privilegijas.

Andriuška Benediktas, S. J. (g. 1884 III 18 Vilkaičių k. Lieplaukės p.), mokės Palangoje, Kauno kun. sem., Austrijoje ir Anglijoje. 1919 Kauno kun. sem. dėstė filosofiją, fiziką ir giedojimą. 1920—21 buvo lenkų Silezijoje ir Krokuvoje. 1921—23 dirbo mokytojo darbą Belgijoje, komercijos mokykloje. Nuo 1923 dėstė vėl Kauno kun. sem. ir dirbo jėzuitų bažnyčioje. Čia padėjo įsikurti ir vadovavo organizacijoms: Maldos Apaštalavimas, Unio Apostolica, Marijos Sodalicija, Šeimynų pasiaukojimas šv. Jėzaus Širdžiai. Vadovaudavo rekolekcijoms ir misijoms. Rašinėjo į daugelį katalikiškų laikraščių. Jo raštai: Dievo buvimas; Žmogaus siela; Evangelijų kilmė; Dieviškasis Išganytojas (vertė); Romos Popiežius; Dievo ranka Bažnyčioje (vertė); Išpažintis (2 leid.); Kaip save auklėti (2 l.); Temperamentų rūšys; Malda svarbi išganymo priemonė (vertė): Kaip mąstymas daryti (lapelis); Mintys ir patarimai (keturios dalys); Maldos apaštalavimai; Manete in dilectione mea; Šeimyna Kristui (2 l.); Moterystė; Aukštyn — šv. Aloyzo sekmadieniai; Ar tik nebūti man kunigu? Dievo Motina Marija; Šv. Stanislovas Kostka S. J.; Šv. Jonas Berchmans ir šv. Ignacas; Matas Talbotas; Jėzuitai, kas jie yra ir ko jie nori; Sugriautas lizdas (apysaka iš karo); Į priekaištus taip atsakyk ir kt. *J. T.*

Andriušūnai, Raseinių aps. Raudonės val. kaimas; 1923 50 gyv.; 36 km nuo Smalininkų glž. st.

Andro... žodžiuose iš graikų kalbos reiškia: „vyras".

Androceumas, visi vieno žiedo (ž.) kuokeliai (ž.) drauge sudaro A.

Androfagai, pagal Herodotą nežinomos kilmės tauta, kitados gyvenusi į rytus nuo Dniepro, greta skitų. Dabar kitų istorikų identifikuojami su mordvinais (ž.), seniau gyvenusiais daug toliau į pietus nuo savo dabartinių sodybų.

Androgeos, gr. mitologijoj Mino (ž.) sūnus, žuvęs Atėnuose. Keršydamas Minas privertęs atėniečius siųsti kasmet į Kretą 7 jaunuolius ir 7 jaunuoles, kur juos surydavęs Minotauras (ž.).

Androginija (gr.), vyriškų ir moteriškų lyties organų buvimas tame pačiame individe.

Androlepsija (gr. žmonių gaudymas), prievarta pagrobimas įkaitų svetimos valstybės teritorijoj.

Andromacha, Hektoro (ž.) žmona, apdainuota Homero (ž.) ir Eupirido (ž.).

Andromanija (gr.), ligūstai padidėjęs moterų lytinis traukimas prie vyrų.

Andromeda, gr. mitologijoj Etiopų karalaitė. Užpykdžiusi dievus, buvo prikalta prie uolos, kur ją turėjusi suryti jūrų baidyklė. Persėjaus (ž.) išlaisvinta, liko jo žmona. Vėliau tapusi žvaigžde.

Andromeda, šiaurinės dangaus dalies žvaigždynas. Aukštai pakyla pas mus rudens naktimis. Gretimi žvaigždynai: Cassiopeia (Kasiopeja), Perseus, Triangulum (Trikampis), Pisces (Žuvys), Pegasas ir Lacerta (Driežas). A. žvaigždynas žymus savo Didžiuoju ūku (ž.). Taip pat yra įsidėmėtina dvilypė žvaigždė „γ (gamma) Andromedae", kurios vienas dalyvis auksinės spalvos, kitas melsvas; antrasis pasirodo vėl dvilypis. *P. Sl.*

Andromedidos, arba Bielidos (nuo vengrų astronomo Biela pavardės), gausinga meteorų (tariamųjų „krintančių žvaigždžių") srovė, pasirodanti nereguliariai, bet lauktina kasmet apie lapkričio 27 d. A. pasižymi rausvu antspalviu ir lėtu skridimu. Radiantas (atvykimo kryptis) yra ties žvaigžde „γ (gamma) Andromedae". A. susijusios su Bielos kometa, kuri išnyko 1852, matyti, subyrėdama į meteorų srovę.

Andromedos ūkas, tiksliau Didysis Andromedos ūkas, milžiniška žvaigždžių sistema spirališko pavidalo. Kitaip dar žymimas: M. 31 arba N. 9. C. 223. Plikoms akims atrodo miglota šviesos dėmė. Stebėtas dar X a., bet sėkmingai tiriamas tik nuo XIX a. pabaigos. Susideda iš daugelio milijardų žvaigždžių. Yra suplotas, apskritas, tiktai dėl nukrypimo atrodo pailgas. Atstumas: 270000 parsekų, arba 870000 šviesmečių; skersmuo 14000 parsekų, arba 47000 šviesmečių (parsekas yra lygus 30840000000000 km; šviesmetis — atstumas, kurį šviesos spindulys

pereina per metus). Bendras A. ūko šviesumas iš tikrųjų yra 1500000000 kartų didesnis už saulės. A. ūkas tolsta nuo mūsų greitumu 300 km per sekundę ir kartu iš lėto sukasi, visiškai aplink apsisukdamas per keliolika milijonų metų. *P. Sl.*

Andronai, Pastovių aps. kaimas, Vilniaus kr.

Andronikas (apie 60—40 pr. Kr.), filosofas, peripatetinės (ž.) mokyklos Atėnuose galva. Pagarsėjo kritišku Aristotelio (ž.) raštų leidimu.

Andronikas 1) I Komnenas, Bizantijos imperatorius 1183-85. 2) A. II Paleologas, Bizantijos imperatorius 1282—1328. 3) A. III, jį nuvertęs brolis, imperatorius 1328—41.4) A. IV Paleologas, Bizantijos imperatorius 1376—1381.

Andropogon Brot., iš atogrąžų kraštų (šeim. Gramineae), niukštavalė, labai svarbus atogrąžų kraštuose augalas, vadin. negro soros, arba durrha, kuri pakeičia ten mūsų javus. Afrikoje iš jų kepa duoną (durrha), gamina košę, gėrimą Tialvą ir actą. Žolė geras maistas gyvuliams, nes jau Armenijoje galima 7—8 kartus per metus šienauti. Iš sėklų šluotelių daro šluotas. Šiltais metais galima ir pas mus auginti ir sėklų gauti. Vienmetis augalas, kuris išauga lig 2,5 m aukštumo.

Andros, Graikijos sala Aigėjaus jūroj, 405 km², 19000 gyv. Paviršius — raukšlėtinės kristalinės padermės; kloniai ir daubos apklotos jūros laikmečio nuosėdomis, drėgnos, apsaugotos nuo vėjų ir gerai tinka vynuogių, apelsinų ir kt. vaisių kultūrai. Svarbiausia vietovė Andros mst., katalikų vyskupo rezidencija.

Androsace, vyrskaida, įvairių rūšių, daugiausia iš Šveicarijos ir Gimalajų, gražus Alpių augalas, kuris tinka sodų kultūrai tik atkalnėse arba paaukštintose lysėse. Iš jų gražiausi: A. primuloides Duby, A. foliosa Duby, A. lanuginosa, visi iš Gimalajų A. albana Stev., A. armeniaca Duby, abudu iš Kaukazo ir Maž. Azijos; A. Chamae-

iasme, Laggeri ir kt. Visi anksti žydi. Dauginami iš sėklu ir šaknų dalymu.

Androsthenes iš Thasos ar iš Amphipolis, Nearcho ir Onesikrito jūros kelionės dalyvis; Aleksandro Makedoniečio siųstas ištirti Arabijos pakraščių, aprašė jas veikale „Paraplous tes Indikes" (gr.), kurio tik nuotrupos telikusios.

Andruliai, Silutės aps. Andrulių val. kaimas; 645 ha; 1925 249 gyv.; pr. mokykla.

Andruliancai (Andrulionys), Utenos aps. Joniškio val. kaimas; 1923 68 gyv.; 24 km. nuo Salgudiškių glž. st.

Andrulis Domas (g. 1896 IV 29 Raseinių aps. Kelmės vals. Juodlaukio k.), 1907—1914 lankė Kelmės bažnytinį chorą ir čia pat pradėjo mokytis vargonininku; 1914 Vaiguvos vargonininkas, kur organizavo bažnytinį chorą, 1917 Kurtuvėnų vargonininkas, 1918 II Kurtuvėnų prad. mok. mokytojas, 1919 Šakynos pr. mok. mokytojas; čia gyvendamas organizavo partizanų būrį; 1922 Žagarės pr. mok. mokytojas, dėsto muziką Žagarės mokytojų kursuose ir veda šaulių būrio chorą. 1924 per St. Šimkų, kuris tikrino jo chorą dainos dienai, gavo Klaipėdos muzikos mokyklos raštininko vietą ir tuo būdu gavo progos stoti į pačią muzikos mokyklą; 1926 — 1929 dėsto muziką Palangos vid. mok. ir tuo pačiu laiku važiuoja į Klaipėdą mokytis; 1929 baigė teorijos kompozicijos klasę ir paskirtas Plungės gimn. mokytoju, 1930 Telšių gimn. mokytoju. Muzikos klausimais slap. Mok. Alis bendradarbiavo „Muzikos Mene", „Muzikoje" „Muzikos Baruose". 1927 išėjusiam „Jaunam dainininkui" parašė metodinę dalį ir 30 dainų. 1930 išleido 13 N įvairių muzikos dalykėlių — solo, duo, chorams dainelių, pianui ir operos fragmentų, jaunimui „Pasaką"; 1931 dar kelioliką; kelioliką dainelių išsp. „Saulutė". Mokytojaudamas surinko a. 2000 liaudies dainų su meliodijomis. 10 metų veda šaulių chorą, su kuriuo dalyvavo trijose Kauno dainų šventėse, 1927 Klaipėdos dainų šventėj, 1928 Šilutėj, 1929 Kauno šaulių dainos šventėje.

Andruliškė, Raseinių aps. Kelmės val. vs. 1923 8 gyv.; 19 km. nuo Pagrįžuvio.

Andrusovo taika, karo paliaubų sutartis, pasirašyta 1667 I 30 tarp Lietuvos-Lenkijos respublikos ir Maskvos valstybės Andrusovo kaime, prie Gorodnės upės, tarp Smolensko ir Mstislavlio. Ja buvo baigiamas trylikos metų karas, prasidėjęs 1654 tarp Lenkijos ir Maskvos po to, kai sukilę Bagdono Chmelnickio vadovaujami kazokai, nebepajėgdami kovoti savo jėgomis, pasidavė Maskvos carui Aleksijui, Mykolo sūnui. Į šitą karą buvo įtraukta ir Lietuva, kaip Lietuvos-Lenkijos respublikos dalis, ir baisiausiai dėl jo nukentėjo, nes ilgą laiką buvo Maskvos kariuomenės okupuota. A. paliaubų sutartis turėjo galioti 13 metų, iki 1680 birželio mėnesio. Per tą laikotarpį turėjo būti sutvarkyti visi nesusipratimai ir išspręsti ginčijami klausimai, kilę tarp Maskvos ir L.-L. respublikos ir prieš karą, ir paties karo metu, ir sudaryta tarp abiejų valstybių amžina taika. A. sutartimi Lietuvos-Lenkijos respublika buvo priversta atsisakyti nuo visų tų žemių, kurias buvo sau grąžinusi XVII a. pradžioje did. rusų revoliucijos („Velikaja Smuta") metu ir kurių pripažinimą sau buvo gavusi paliaubų sutartimi Deuline 1618 ir amžinosios taikos sutartimi prie Polianovkos upės 1634, būtent: nuo visos Smolensko vaivadijos, Černihovo vaivadijos, Starodubo apskrities ir, be to, nuo visų Ukrainos žemių, kurios yra į rytus nuo Dniepro upės ir kurios kitados sudarė Kijevo ir Perejaslavlio kunigaikštystes. Kijevas, Dniepro dešiniajam krante, su visomis apylinkėmis vienos mylios spinduliu turėjo būti perleistas Maskvai laikinai, dvejiems metams, iki 1669 IV 5, o po to grąžintas be jokio atlyginimo respublikai. Maskva, iš savo pusės, turėjo grąžinti respublikai Polocką ir Vitebską su visais šioms sritims priklausančiais kaimais ir miestais, be Veližo, kuris buvo atiduodamas „dėl šventos ramybės" Maskvai, ir Livonijos dalies, kurią Maskva buvo atplėšusi nuo respublikos, su Daugavpilio (Dinaburgo), Liucino, Rezeknės ir Marienhauzo miestais. Maskvos caras pasižadėjo nebesitituluoti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir Podolės bei Valuinės kunigaikščiu ir šių titulų, kuriuos jis buvo oficiališkai priėmęs 1655 po Lietuvos, Podolės ir Valuinės užkariavimo, nebedėti į savo antspaudą. Jis taip pat atsisakė vartoti ir Kijevo kun-čio titulą, kad ir gavo teisę per dvejus metus valdyti Kijevą. Zaporožes Sičė turėjo pasilikti abiejų susitariančiųjų valstybių valdoma. Zaporožės kazokai turėjo tarnauti respublikai ir Maskvai bendrai prieš jų priešus — totorius ir turkus. Kadangi kazokų puldinėjimai Krymo ir Turkijos sričių grėsė nuolatiniu karu su šiomis valstybėmis, tai abidvi

susitariančios valstybės pasižadėjo neleisti kazokams plaukioti Juodąja jūra ir drumsti taikos. Be to, abidvi valstybės pasižadėjo per visą paliaubų laikotarpį nevilioti kazokų, gyvenančių antrai valstybei tekusioje teritorijoje, ir nebepriiminėti jų su miestais ir pilimis ir tuo atveju, jeigu jie savo noru pasiduotų. Abidvi valstybės laidavo savo valdiniams, išpažįstantiems ne valstybinę tikybą, teisę jai laisvai praktikuoti. Kad toliau nebepasikartotų kazokų sukilimai, abidvi valstybės apsiėmė tuojau duoti viena antrai žinią apie pasirodžiusius „savivališkus ir neklusnius žmones" ir imtis priemonių jiems išgaudyti. Buvo pasižadėta netoleruoti plėšikų, juos gaudyti ir griežtai bausti. Jeigu vienos šalies valdiniai įsiveržtų į antrą šalį ir padarytų jos valdiniams žalos, tai antroji šalis turi nusikaltusius nubausti ir padarytą skriaudą atitaisyti. Jeigu dėl savitarpio puldinėjimų kiltų nesusipratimų, gresiančių taikai, tai artimiausi abiejų šalių pasienio vietininkai ir vaivados turi susirinkti drauge ir „broliškai" visa išspręsti ir skriaudas atitaisyti. Šia sutartimi buvo taip pat bandoma nustatyti bendra abiejų krikščioniškųjų valstybių politika kaimyninių mahometoniškų Krymo totorių ir Turkijos valstybių atžvilgiu. Buvo susitarta bendrai pranešti Turkijai apie įvykusią taiką tarp Maskvos ir Lietuvos- Lenkijos respublikos ir prašyti ją sulaikyti Krymo totorius nuo puolimų. Krymo totorių atžvilgiu buvo nutarta pasiūlyti ir chanui prisidėti prie sutarties. Jei Krymo chanas su tuo nesutiktų ir pultų arba vienos katros susitariančios valstybės, arba abiejų valstybių teritoriją, tai abidvi valstybės turi viena kitai padėti savo jėgomis ir pasinaudoti prieš puolikus Zaporožės kazokais. Taip pat reikėjo elgtis ir tuo atveju, jei kurią nors valstybę arba abidvi valstybes pultų turkai, ar vieni, ar susidėję su totoriais. Jei Krymo totorių chanas susidėtų su kuria nors trečiąja valstybe, tai abidvi susitariančios valstybės turi tuojau susižinoti ir nustatyti savo elgimosi liniją. Maskva pasižadėjo grąžinti išvežtus iš respublikos ribų Maskvos okupacijos metu archyvus, bažnyčių indus, paveikslus, privačių asmenų ir valstybinį turtą, kuris tik bus galima surasti. Artilerijos, paimtos taip valstybinėse pilyse, taip ir privatiškose, grąžinimas turėjo būti atidėtas, iki bus pasirašyta amžina taika. Daug keblumų atsirado belaisvių grąžinimo klausimu. Maskva sutiko tuojau paleisti paimtus į nelaisvę karius, dvasininkus ir bajorus bei jų tarnus ir žydus, bet nesutiko paleisti iki amžinos taikos pasirašymo žemdirbių („plon wszystek co się nazywa paszennym i roboczym, około sprawowania roli ludem obojéj płci"). Tarp abiejų valstybių turėjo prasidėti normalūs prekybos santykiai ir abiejų susitariančių šalių pirkliams turėjo būti leista laisvai išvažiuoti ir įvažiuoti su prekėmis, sumokėjus tik atitinkamos valstybės nustatytus muitus. Savitarpinio atsilyginimo už padarytus karo nuostolius ir atlyginimo privatiškiems asmenims už atimtus iš jų dvarus klausimai nebuvo išspręsti Andrusove ir atidėti ligi sutarties ratifikavimo.

Ratifikuodama šią sutartį Maskvoje 1667 X 21, rusų vyriausybė pasižadėjo už atimtas iš bajorų ir išdalytas Maskvos kariams žemes sumokėti respublikai globalinę sumą 1.000.000 auksinų, arba 200.000 rublių, didumo. Jos dalis, būtent 150.000 rublių, turėjo būti sumokėta tuojau, sutartį ratifikavus, o likusioji dalis, 50.000 rublių, kitų 1668 pradžioje. Pasilikusiems rytų Ukrainoje bajorams buvo laiduojamas likusio jos rankose turto valdymas ir neviešos, privatiškuose namuose, pamaldos. Nenorintieji likti Maskvos valdžioje bajorai, totoriai ir žydai gavo teisę savo turtams likviduoti ir laisvai išsikelti. Per dvejus metus A. sutartį pasirašius abidvi susitariančios šalys turėjo pradėti derybas amžinai taikai sudaryti.

Ne visi A. karo paliaubų sutarties nuostatai buvo įvykdyti. Maskva ir Lietuvos-Lenkijos respublika, suskaldžiusios Ukrainą į dvi dalis, nepajėgė susilaukti galutinio kazokų sąjūdžio nuraminimo. Neramumai vakarų Ukrainoje ir nesiliaująs karo pavojus iš turkų pusės neleido respublikos vyriausybei griežtai reikalauti iš Maskvos pasitraukimo iš Kijevo, ir Maskva iš jo neišėjo. Derybų amžinai taikai pasirašyti taip pat nebuvo. Laikinosios karo paliaubų sutarties nuostatai liko galioje ir buvo patvirtinti 1686 VI 18 amžinosios taikos, pasirašytos jau kitiems asmenims abiejose valstybėse viešpataujant. Jie galiojo ligi XVIII a. antrosios pusės, t. y. ligi pirmojo Lenkijos-Lietuvos respublikos padalijimo.

Sbornik gramot i dogovorov o prisoiedinenii carstv i oblastej k gosudarstvu Rossijskomu v XVII—XIX vekach. Peterburg 1922; *L. Hubert* Pamietniki historyczne, I, Warszawa, 1861; *S. Solovjov* Istorija Rosiji, VI—X; X—XV. *I. J.*

Andrušaičiai, Raseinių aps. ir val. kaimas; 1923 118 gyv.; 19,5 km. nuo Kutininkų glž. st.

Andruškaičiai, Telšių aps. Alsėdžių val. kaimas; 1923 37 gyv.; 47 km. nuo Mažeikių glž. st., 10 km. nuo Plungės.

Andruškevičius, 1) autorius lietuviško-lenkiško rankraštinio žodyno, buvusio pas M.

Akelaitį, prieš jam pabėgant iš Lietuvos, vėliau patekusio į Vilniaus tapytojo lietuvio Zienkevičiaus (ž.) rankas, iš jo Jonui Karlavičiui (ž.). Koks tas A., nežinia, nes tos pavardės žmonių Lietuvoje buvo daug, pvz., 1807 Padubysio bazilionų mokykloje mokėsi Juozas A., 1835 Vilniuje gyveno vikaras Vladas A., 1864 už dalyvavimą sukilime buvo konfiskuojami dvarai Šiaulių aps. Juozo, Liudviko s., A. ir jo sūnaus Leonardo ir Kauno apskr. Juozo, Felicijono s., A., kun. Povilas A. (g. 1806 I 24), kun. 1829 II 2, 1858 buvo Lomžos klebonu.

2) Aleksandras (1812?—1868 XII 13 Paryžiuj), 1831 sukilimo Lietuvoje dalyvis ir emigrantas, demokratų draugijos narys; per 1863 sukilimą grįžo į Užnemunę, organizavo atskirą būrį, su kuriuo sėkmingai kovėsi su rusais 1863 IV 1 (ar IV 9) ties Zapyškiu (Lokaičiais); paskum iš Marijampolės apskr. perėjo į Augustavo aps. ir čia stojo pryšakyj visų Suvalkų krašte veikusių sukilėlių būrių, kaip Augustavo vaivadijos vyriausias karo vadas; 1864 antrą kartą emigravo į Paryžių.

Zieliński Bitwy i potyczki.

3) Jonas Mykolojus (g. Vilniuje — m. 1502 V 30), 1478 Krokuvos univ. mag.; Vilniaus kanauninkas ir archidiakonas, 1491 XII 2 — 1502 V 30 Lucko vyskupas.

4) Povilas, Seinų vysk. pralotas, 1871 vyskupystės administratorius.

Andruškonys, Kauno aps. Lapių val. kaimas; 1923 130 gyv.; 5 km. nuo Kalnėnų gl͡ž. st.

Andruškovičius Jonas, Vilniaus kanauninkas, 1536 Vilniaus vyskupystės sinodo dalyvis, po 1555 Kijevo vyskupas.

Andrzejovski Antanas (1785 Vokietijoj —1868 XII 12 Staviščiuose, Kijevo gub.). Baigęs Kremence gimn., 1809—1815 Kremenco paišybos mokytojas; savamoksliu studijavo botaniką; 1815—1818 rengia botanikos ekskursijas Voluinėj, Podolėj ir Kijevo gub.; 1818—1823 Kšemence botanikos mokytojas. 1834 Kijevo univ. zoologijos dėstytojas; 1839—1841 Niežino liciejaus gamtos mokslų prof. Išspausdino: Czackia, genre déterminé et décrit, 1818; Rys botaniczny krain między Bohem i Dniestrem, Vilnius, 1823 ir 1830; Nauka wyrazów botanicznych, 1825; Ramoty starego Detiuka o Wołyniu 1861—62 ir 1866 (II I. 1914); Flora Ukrainy, 1869 ir kt. Ištarnavęs pensiją gyveno Nemirove, Staviščiuose, organizuodamams sodus.

Ikonnikov Biogr. slovar prof. univ. Sv. Vlad., 1884, p. 19—23; *Fv. Rawita Gawroński* Ramoty, 1914; *G. Korbut* II p. 353; *Bieliński* III.

Andujaras, senas Ispanijos mst. Sierra Morenos papėdėj, Gvadalkviviro krantuose; 18.500 gyv. (1930). Garsus keramikos išdirbiniais; sena pilis ir akmens tiltas per upę. Apylinkių derlinga dirva ir gausūs mineraliniai šaltiniai.

Anduliai, Klaipėdos aps. Kretingalės val. kaimas; 144 ha; 1925 33 gyv.; piliakalnis ir senkapiai III—IV a. ir VI—VIII a. laikomi charakateringais Klaipėdos kultūrai.

Andzikavas, Švenčionių aps. Daugėliškio val. kaimas.

Andziulaitis Juozas (1864 XII 12 Gaistrių k., Antanavo val., Marijamp. aps., Ignoto ir Uršulės Olekaitės sūnus, — 1916 II New Britain), išėjęs Veiverių mokytojų sem., kur 1883 uoliai bendradarbiavo T. Žilinskio prižiūrimam I-tėly vardu „Naudingos Veiverių seminarijos valandos“, mokytojavo Garliavoje, skaityti ir rašyti vaikus mokė iš draudžiamųjų lietuviškų knygų; vienas pirmųjų pradžios mokyklą pastūmėjusių „Lietuvos keliu“. Garliavoje priklausė farmaceuto Aglinsko (ž.) kuopelei, kuriai dar priklausė poetas Jonas Mačys-Kėkštas, Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis; kuopelė kūrė ir palaikė „Aušrą“. J. A. jau 1884 ėmė spausdinti joje eilutes ir jas spausdino 1885—1886. Tuo pačiu laiku renka tautosaką, kurią iš Garliavos siunčia į Tilžės Mit. d. lit. liter. Gesell., kur 1855 įdėti jo Atlužiai iš Lietuvos padavimų, Surpiliai (su pasaka apie Eglę Žalčių karalienę), o 1887 Laidotuvių pamokslas, vartojamas Žemaitijoje. Vaizduotę turėjo neturtingą. Bet buvo inteligentiškas ir veikiai pasijuto nebesutelpąs rusų suvaržytoje būklėje. Jis neišlaikė, nusiminė; jam ėmė rodytis iš lietuvystės belikusi viena istorija, daugiau nieko. Jis pasiilgo kitokio gyvenimo. Kai mokyklų vyresnybė jį pašalino iš Lietuvos, jis paskyrimo svetur mokytojauti nebepriėmė ir emigravo į Tilžę, pasiėmęs redaguoti „Aušrą“. Reformavo ją, davė jai visuomeninę kairę krypti, bet beišleido dvi paskutines jos knygeles (Nr. 5 ir 6) ir atskirai knygutę „Bitininkystę“. 1886 vasarą „Aušrą“ sustabdęs, atsidūrė Amerikoje. Nepajėgęs dirbti juodo darbo, ėmė verstis agentūra; pardavinėjo „Pain Expeller“, imdamas pasakiškas kainas ir gydydamas juo „visas ligas“, kartu nemesdamas ir literatūros darbo. 1885—1888 dalyvavo J. Šliūpo leidžiamajame „Lietuviškam Balse“, o nuo 1890 11 Nr. ima redaguoti „Vienybę Lietuvninkų“. Šią suradikalino, sutelkdamas savo vienminčius. Bet tapęs laisvamaniu ir J. Šliūpo L. Mokslo Dr. nariu ir jo 1892—1893 „Apšvietos“ bendradarbiu, nuo 1892 VI 10 gavo nuo „V. L.“ redagavimo pasitraukti. Bet jau turėjo kiek susitaupęs pinigų ir įstojo į Baltimores Me-

dical College ir 1895 ją išėjo. Sako, neblogiausiai daktaravęs New Britain, Conn. Vedė švedę, namų savininkę. Jos giminės užgulė šeimą ir visai pribaigė J. A. lietuviškumą. Dabar jis visiškai atsitraukė nuo lietuviško darbo Amerikoje, nors iki pat galo amžiaus išbuvo Susivienijimo Lietuvių Amerikoje nariu. Po savo raštais daugiausia pasirašydavo J. Kalnėnu, J. A. K., K. Bendradarbiaudamas „Vien. Liet." ir „Apšvietoj", išvertė Gogolio „Baisingą kerštą", Sienkevičiaus „Ickų" ir daugelį G. de Maupassant novelių. Atskira knyga 1891 Plymouthe išsp. Freemano Europos istorijos vertimą, pirmutinį lietuvių kalba visuotinės istorijos vadovėlį.

Vaižganto raštai XII, 1929, p. 41—54. *J. T.*

Andziulis 1) Jonas (1866 X 30 Vilkaviškio aps. Paežerių val. Smalinyčios k. — 1927 IV 17) pradžios mokslą ėjo Paežerių prad. mokykloje, aukštesnįjį Suvalkų gimnazijoje. Likęs ūkininku, 1906 buvo išrinktas Paežerių valsč. viršaičiu, 1910 Vilkaviškio, Paežerių ir Gižų valsčių taikos teisėju; šias pareigas ėjo iki pat didžiojo karo pradžios. 1917 dalyvavo lietuvių konferencijoje Vilniuje, 1918 buvo išrinktas Paežerių valsčiaus komiteto pirmininku, 1920 išrenkamas į Steigiamąjį Seimą, kuriame priklausė ūkininkų sąjungos frakcijai. Pasitraukęs iš St. Seimo iki pat savo mirties buvo Vilkaviškio aps. valdybos pirmininku. Jo pastangomis Vilkavišky buvo įsteigta ligoninė ir senelių prieglauda, o apskrityje — visai eilei mokyklų pastatyti namai. Dalyvavo visose katalikų organizacijose, ypač daug dirbo ūkininkų sąjungoje.

2) Pijus, Jono (ž.) brolis (g. 1870 IV 14 Smalinyčioje), mokėsi Paežerių prad. mokykloje, Misiongevičiaus progimnazijoj Suvalkuose, Marijampolėj išlaikė 4 klasių egzaminus, 1891—1894 buvo kariuomenėj, 1895 įstojo į Seinų kunigų seminariją, ją baigęs 1900 įšvęstas į kunigus, 1900—1904 vikaras Naumiesčio, 1904—05 Skriaudžių parapijoje, 1905—06 Silvanavičiuose tarp unijotų; čia dirbdamas bažnyčios darbą ir teikdamas dvasinę pagalbą žiauriai persekiojamiems unijotams, buvo

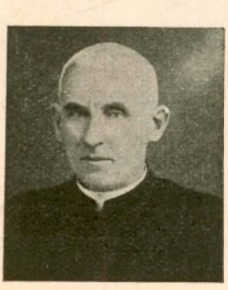

iškųstas Suvalkų gubernatoriui, bet, kaltės neįrodžius, buvo tik iškeltas į Pilipavą, o iš ten 1906 į Rudaminą; 1908 paskirtas Veiverių mok. seminarijos kapelionu; 1914 su seminarija buvo išsikėlęs į Vilnių, 1915 į Soročėnus, 1917 į Riasnoje (Chark. g.); 1918 grįžo į Lietuvą. Jau nuo 1910, slaptai besikuriant Marijonų vienuolijai, buvo įsirašęs į jos narius. Kadangi Seinų vysk. administratorius kun. J. Antanavičius (ž.) iš Veiverių jo neišleido, tai laukė patogesnio laiko ir galutinai į vienuolyną įstojo 1918; baigęs noviciatą, lankė įvairias Lietuvos parapijas su misijomis. 1922 nusiųstas į Ameriką, ten vedė misijas ir aplankė beveik visas lietuvių parapijas. 1925 grįžęs į Lietuvą buvo paskirtas Marijampolės Marijonų namo vyresniuoju. Žymus pamokslininkas; bet rašė nedaug; prieš karą keletas jo straipsnių Seno Kareivio slapyvardžiu išspausdinta „Šaltiny". Turi parašęs daugokai pamokslų, bet spaudoje dar nepasirodė.

Andziulytė-Ruginienė Marija [Jono A. (ž.) duktė] (g. 1896 XII 16 Vilkaviškio aps. Paežerių vals. Smalinyčioje) 1907 baigė Paežerių prad. mokyklą, 1914 Vilkaviškio merginaičių gimnaziją; 1918 įstojo į Friburgo (Šveic.) universiteto istorijos filosofijos fakultetą, kurį baigė 1923 filosofijos daktaro laipsniu, parašiusi disertaciją „Die Gründung des Bistums Samaiten". Prieš karą rašinėjo „Ateityje", Vaidilutės slapyvardžiu, karo metu ir po karo — „Drauge", „Moteryje" ir „Naujojoje Vaidilutėje", 1923—1926 buvo „Kultūros" merg. seminarijos mokytoja, nuo 1926 Kauno „Saulės" merg. mokyt. seminarijos direktorė.

Andžeikievič (Gintovski) Jonas Andrius (a. 1605 Lietuvoje — 1674 Tykocine), 1628 jėzuitas, rektorius kolegijų Roessel, Polocke ir Nesvyžiuje; išsp. Ziarno gorczyczne gorzkiej męki Zbawiciela (Vilniuje 1674).

J. Bieliński Univ. Wil., III 115—116.

Anekdotas (gr.), trumpas, pabaigtas papasakojimas apie kokį asmenį, atskirą įvykį ar kelis susijusius įvykius, kiek galima linksmo, juokingo, satyriško turinio. Senovės graikai A. vadino žinomų autorių nežinomus, nepaskelbtus raštus; vėliau, ypačiai VI a. nuo istoriko Prokopijaus laikų, jais vadino įvairių žymesnių asmenų žinomas biografijos dalis, kurios nebuvo paskelbtos, dažniausiai dėl jų skandališko ar politiško turinio; Prokopijus tokią „anekdotišką" Justiniano biografiją paskelbė. Ilgainiui abidvi A. sąvokos laikėsi kartu. Lietuviškai

1929 Vl. Mačys paskelbė A. rinkinį „Pasimokykime ir juokdamies".

Aneksija, ginklo jėga arba apskritai prievarta vienos valstybės teritorijos ar jos dalies prijungimas prie kitos valstybės. Beveik kiekvienas karas baigdavosi teritorijos A. 1919—1920 taikos sutartimis buvo padaryta teritorijų A. Prancūzijos, Belgijos, Italijos, Serbijos, Rumunijos, Graikijos ir kitų valstybių naudai. Kiti istorikai Lietuvos ir Lenkijos uniją (ž.) vadina A. (plg. J. Klaczko Aneksja w dawnej Polsce, 1901).

Anelinas, seniau Lankaučizna, Ašmenos aps., prie vieškelio iš Ašmenos į Alšėnus (Galšėnus); vardą gavo XIX a. iš Anelės Žabienės.

Anėliškė, Tauragės aps. Gaurės val. kaimas; 1923 117 gyv.; 9 km nuo Tauragės glž. st.

Anelli Angelas (1761—1820), italų rašytojas, dramatikas.

Anemija, anaemia (gr.), mažakraujystė. A. vadiname kraujo sumažėjimą. Esti vietinė ir bendra A. 1) Vietinė A. pasidaro dėl sumažinto arba visai sustabdyto (ischemija) arterinio kraujo tiekimo kuriai nors kūno sričiai, veniniam kraujui nekliudomai nubėgant. Vietinė A. atsitinka dėl susilpninto širdies veikimo, kraujo gyslų užsispaudimo, užsikimšimo, kraujo gyslų sienelių raumenų susitraukimo ar spazmo. Vietinės A. požymiai: išbalimas, temperatūros kritimas, tūrio sumažėjimas. Jei vietinė A. yra visiška ir patvari, audiniai miršta, įvyksta aneminis nekrozas. Šiaip vietinei A. išlyginti kraujas į anemišką sritį veržiasi aplinkiniais keliais, neužkimštų kraujo gyslų šakomis. 2) Bendra A. įvyksta dėl staigaus kraujo netekimo, įvairių ligų (vėžys, tuberkuliozė, sifilis, malerija, infekcinės ligos, žarnų parazitai) ir apsinuodijimo arsenu, švinu ir kt. Anemiškas žmogus būva išblyškęs, sumažėjusio darbingumo, silpnas, neturi apetito, greit uždūsta, dažnai galva sukasi, širdis tvaksi greičiau kaip normaliai, raudonųjų kraujo kūnelių skaičius sumažėjęs, kūnelių forma pasikeitusi, kraujo dažo medžiagos (hemoglobino) kiekis kraujuje sumažėjęs. Kadangi dažniausiai į A. galima žiūrėti kaip į kitos ligos simptomą, todėl nuo tokios antrinės A. galima greit pasitaisyti, jei pagrindinė liga bus pagydyta. Būva tokios rūšies pavojinga A. (anaemia perniciosa), kuri pagydyti nevyksta. Jos priežastis nėra išaiškinta. Jei A. priežastis yra žinoma, reikia pirmiausia ji pašalinti, tada A. pati išnyksta. Staigios A. atvejais, pvz., po kraujavimo, tenka skubiai perpilti kraujo (transfuzija) iš sveiko žmogaus. Šiaip chroniškos A. atvejais reikia ligonis gerai maitinti, duoti arseno preparatų, duodama jeknų valgyti, daromos baltymų injekcijos (baltymų jaudinamoji terapija). Yra dar viena A. rūšis, vadinama chlorozu. *Vl. L.*

A. gyvulių (anaemia infectiosa equorum), dažniausiai chroniško pobūdžio, specifinė arklių liga. Ją sukeliąs mikrobas nematomas (filtruojamas virus). Ligos žymės: a) visų gleivinių, ypač akies, išbalimas dėl raudonųjų kraujo kūnelių skaičiaus sumažėjimo; b) periodiškai pasikartoją temperatūros pakilimai; c) smarkus liesėjimas ir bendras nusilpimas, nepaisant gero pašaro ir apetito; d) širdies nusilpimas; padirbėjus — smarkus širdies plakimas, prakaitavimas ir dusulys; e) ligai laikantis dažniausiai pasireiškiąs užpakalinių galūnių svyravimas. Ligą perduoda įvairūs vabzdžiai (uodai, musės, varmai, gyliai ir t. t.), siurbdami pakaitomis ir iskiepydami sergančių gyvulių kraują sveikiems. Ligos mikrobai eliminuojami su šlapumu ir mėšlu; tai duoda progos apsikrėsti per užterštą jais pašarą. Be arklių, gali dar apsikrėsti kiaulės; kiti naminiai gyvuliai šiai ligai atsparūs.

Hutyra-Marek Spezielle Pathologie u. Therapie d. Haustiere, Bd. III, 1922; *Fröhner-Zwick* Lehrb. d. spez. Pathologie u. Therapie, Bd. I. *St. Jn.*

Anemochordas, 1789 Schnellio sugalvotas į pianiną panašus muzikos instrumentas, kurio garsus taria esant panašius į Ajolo (ž.) arfos g. (dėl to dar ir Ajolo pianinu vadinamas), kadangi jo stygas suvirpina dirbtiniu būdu sukeliamas vėjas.

Anemofiliniai (gr.), augalai, kurie apsivaisina vėjo padedami.

Anemogeniškos nuosėdos (sedimentai) yra tos, kurias supučia vėjas. Pavyzdžiu gali būti kopos ir liosas. Kitaip jos vadinamos eolinėmis, arba aerinėmis, nuosėdomis.

Anemografas (gr.), prietaisas ištisai užrašyti vėjo greitumui ir linkmei. Ž. vėjas.

Anenometras, prietaisas vėjo greitumui matuoti. Dažniausiai vartojamas vad. Robinzono kryžius, kryžmai sudėti du virbalai, kurių galuose įtvirtinti keturi tušti pusrutuliai, iškilimais nukreipti į vie-

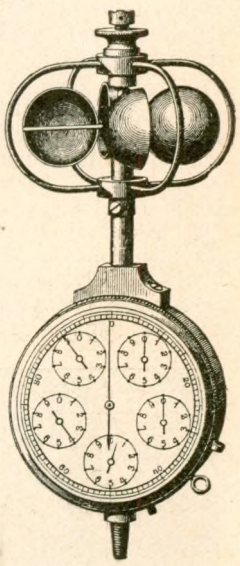

Robinzono Anemometras

ną pusę; tad vėjas, pūsdamas iš bet kurios pusės, suka kryžių apie statmenišką ašį į tą pačią pusę. Iš apsisukimų skaičiaus susekamas vėjo greitumas; pritaikius elektros laidus, galima vėjo greitumas registruoti anemografu. Pritaikoma dar velungė (fliugeris) (ž.), ir tuomet nustatoma vėjo linkmė. Ž. meteorologijos aparatai (anemoskopas, vėjo vėliavėlė). *K. Sl.*

Anemone, plukė, balė (šeim. Ranunculaceae), apie 100 įvairių rūšių daugiamečių augalų iš įvairių kraštų. Gražiausi ir tinkamiausi sodų kultūrai: A. narcissiflora L. iš Europos, š. Azijos ir Amerikos, A. baicalensis Turcz. iš rytų Azijos, A. silvestris L. iš Europos ir Azijos, A. patens L., kurios galima rasti ir Lietuvoje miškų pakraščiuose. Parkuose ir miškuose galima rasti: A. nemorosa L., baltais žiedais ir pilnažiedė forma, soduose auga ir šviesi mėlyna atmaina, A. ranunculoides L., geltonais žiedais, ir A. intermedia Winkl. (nemorosa ranunculoides), šviesiais geltonais žiedais. Su bulvelėmis yra olandiška ir prancūziška kultūra A. fulgens J. Gay ir A. coronaria iš Viduržemio jūros krašto. A. japonica Sieb. et Zucc., iš Japonijos, turi labai didelius žiedus (ligi 6 ir daugiau cm pločio), bet labai vėlai žydi, sėklų neduoda ir labai dažnai iššąla. Yra baltų, rausvų ir raudonų atmainų. Visų rūšių galima dauginti iš sėklų, bet geriau ir greičiau šaknų dalijimu. *K. M.*

Anemonia, aktinijų gentis. Ž. aktinijos.

Anerio Peliksas (a. 1560—1630, Romoje), italų kompozitorius, kuris 1594 Palestrinai (ž.) mirus apėmė pop. Klimento VIII orkestro dirigento pareigas. Paliko, daugiausia rankraščiais, daug mišių, psalmių, madrigalų (ž.) ir t. t.

Aneroidas, metalinis barometras matuoti atmosferos slėgimui. Jį sudaro metalinė dėžutė, iš kurios iščiulptas oras. Keičiantis atmosferos slėgimui, juda dėžutės dangtelis, ir tas judėjimas svirtimis perduodamas rodyklei. Ant lentelės yra padalijimai su skaičiais, ties kuriais sustojusi rodyklė rodo atmosferos slėgimą mm. Dažnai ant lentelės užrašyta dar „audra", „lietus", „permaina", „giedra", „sausa".

Prof. *V. Čepinskis* Fizikos paskaitos, II sk.; Kap. *B. Vaivada* Aeronautinė Meteorologija.

Anet Claude, Jean Schopfero (1868 V 28—1931 I 9), šveicarų rašytojo, slapyvardis. Parašė La révolution russe (1917—1919), sensacingą skystą romaną „Aviane" (1920), dramų; vaizduoja dviprasmišką moters prigimtį.

Anethou, Pic d'A., 3404 m. aukštumo Pirėnų kalnų viršūnė, Prancūzijos ir Ispanijos pasieny.

Anethum graveolens ž. krapai.

Anetolas, p- metoksi-propenilo benzolas, $CH_3CH{=}CH.C_6H_4OCH_3$, svarbiausia sudėtinė dalis kai kurių augalinių aliejų, kaip antai, anižo, krapų aliejaus. A. paprastomis temp. sąlygomis kieta medžiaga, lydosi 22^0—23^0 temp. A. skaniai kvepia ir vartojamas kvepalams ir alkoholiniams gėrimams gaminti. Be to, jis pasižymi savotišku fiziologiniu veikimu ir todėl vartojamas vaistams.

Aneurysma (gr.), aprėžtas, maišo pavidalo, arterijų išplitimas.

Anfossi Paskalis (1729—1797 Romoj), XVIII a. italų kompozitorius, autorius operų „Avaro", „Isabella e Rodrigo", „La finta giardiniera" ir kt., kurios XVIII a. pab. ir XIX a. pradžioje buvo plačiai Europoje statomos.

Anga, 1) skylė arba tarpas, padarytas brustvero pylime, pro kurį šaulys gali matyti ir šaudyti, būdamas žymiai geriau apsaugotas nuo priešo ugnies ir sekėjų, negu žiūrėdamas per brustverą aukščiau ugnies linijos. Arti priešo A. uždengiama dangteliu (iš žolės, lentų, audeklo), kad priešas neatspėtų, ar ji užimta, ar ne. A. daromos iš lentų, iš maišų su žemėmis, velėnų. Jų vietoje vartojami plieniniai skydai su skyle. Atstumas tarp A. daromas ne mažiau kaip 1 m. Seniau A. buvo daromos mūriniuose bokštuose ir sienose (plg. Šiaulių bažnyčią), dabar, naujoviškuose fortuose, siaurų plyšių pavidalu. 2) Tiltų A., tarpas tarp dviejų atramų. 3) Anatomijoj (apertūra, foromen, hiatus), trumpų bei ilgų kanalų, urvų ir tuštumų atsivėrimas į paviršių.

Anga, Alytaus aps. Simno val. ežeras, Peršėkės (Nemuno) baseine, 1,2×0,4 km, paviršiaus plotas 0,5 km², altitudė 88,3 m aukščiau jūros; krantuose Anginykų k., 2 km nuo Simno glž. stoties; iš ežero eina į Peršėkę griovis 0,7 km ilgio, š. rytų linkme, pro Buktinykų k.

Angara, Sibiro upė, didž. Jenisiejaus deš. intakas, 1807 km ilgio; baseino plotas 501 770 km²; teka iš Baikalo ežero pro Irkutską, žemupy vad. Aukštutine Tunguska; didelė ir vandeninga upė, platumo iki 3,5 km, gilumo 1,5 iki 9 m; žymesni intakai: Irkutas, Oka, Tasiejeva. Angaroje projektuojama milžiniškos hidroelektrinės stoties statyba (Angarstroj). Aukštutinė A., Baikalo ež. š. intakas, 392 km ilgio; baseino plotas 32050 km².

I. G. Aleksandrov Problema Angary, 1931.

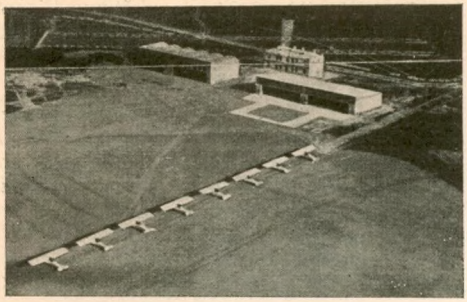

Lietuvos aviacijos angaras

Angaras, trobesys, kuriame laikomi ir taisomi lėktuvai. A. būva laikinieji, iš medžio, skardos ar audeklo, ir nuolatiniai, mūriniai, metaliniai ar gelžbetoniniai.

Angarietis Z., Z. Aleksos (ž.) slapyvardis.

Angažamentas (pr.), aktorių pakvietimas, sukontraktavimas dalyvauti spektakliuose bei koncertuose sezonui ar šiaip kuriam, iš anksto nustatytam laikui.

Angažuoti (pr.), kviesti, sukonstrantuoti į trupę aktorius. Taip pat ir kviesti damą šokiams.

Angela 1) iš Foligno (1248—1309), palaim. (nuo 1643, šv. III 30), pranciškone ir mistikė, jaunatvėj gyvenusi lengvabūdiškai, paskui atgailojusi. Jos savo nuodėmklausiui diktuoti apreiškimai svarbūs mistikai ir jos istorijai.

2) A. Merici (1474 III 21—1540 I 27), šventoji (šv. V 31), Uršuliečių (ž.) įkūrėja.

3) A. nuo Kryžiaus (Angelita) (m. 1932 III 1 Sevilijoj), ispanų vienuolė, įkūrė kongregaciją „Seserų nuo Kryžiaus" kurios, laikydamosi senųjų ordinų griežtų taisyklių, ypačiai rūpinasi aukotis vargingiesiems ir visų pamestiesiems, slaugydamos ligonius, auklėdamos našlaičius ir t. t.

Angelaičiai, Angelo Sargo sąjungos (ž.) nariai.

Angelas (iš gr. angelos, „pasiuntinys"), nežemiška, protą bei laisvą valią turinti būtybė. A. prigimtis grynai dvasinė, bekūnė (atskirais atvejais tatai neigta arba kvestionuota); jų buvimas ir didelis skaičius paliudyti Šv. Rašto ir krikščionių tradicijos. Šv. R. jau kalba apie įvairius A. klasių laipsnius (cherubim (ž.), seraphim (ž.), arkangelai (ž.); suskirstymą į 9 chorus (angeli, archangeli, principatus; potestates, virtutes, dominationes; throni, cherubim, seraphim) dėsto jau Kirilius iš Jeruzalės (ž.) ir Gregorius Didysis (ž.); nuo Pseudo-Dionizo (ž.) laikų šis suskirstymas liko visų krikščionių priimtas. A. buvo Dievo leisti ir, taip pat kaip ir žmonės, pakelti į antgamtinę malonės tvarką. Bandymo metu jų dauguma krito (ž. velniai); likę ištikimi regi Dievą ir siunčiami pasiuntiniais (Gabrielis, ž.) arba žmonėms patarnauti bei jiems saugoti (angelai sargai, Rafaelis, ž.). Senoviniame krikščionių mene vaizduojami kaip vyriški stiprūs jaunuoliai, apsisiautę tunika ir palliumu; nuo IV a. galo, pirmiausia tapyboj, kaip Dievo pasiuntiniai su nimbu ir sparnais; nuo VI a. dar ir su ramsčiu. Nuo vid. amžių pabaigos A. simbolizuojami kaip pliki vaikiukai ir sparnuotos galviukės, ir vis labiau įsigali moteriškas tipas. A. skirstymas į klases pirmiausia pradėtas Bizantijos mene: čia vienas A. choras liturgijos drabužiais tarnauja liturgijoj; vidury cherabinai su kardais, šešiasparniai serafimai ir kt.

Stuhlfauth 1897, *Clement* 1901, *Menasci* 1902.

Angelas Viešpaties, malda į šv. Panelę Mariją, paimta iš Šv. Rašto (Luk. I. 28—35, 38; Jo. 1, 14) ir kalbama tris kartus per dieną — rytą, vidurdienį ir vakare, — skambinant bažnyčios varpams. Pradėta vartoti XIII a. Paprastai ji kalbama klūpant, tik nuo šeštadienio mišparų iki sekmadienio vakaro kalbama stovint ir priklaupiant tik tariant žodžius: „Ir žodis tapo kūnu". Popiežius Benediktas XIII 1724 VIII 14 suteikė 100 d. atlaidų už kiekvieną tris kartus per dieną atkalbėjimą ir vieną kartą per mėnesį (pasirinktąją dieną) visuotinius atlaidus.

Angeli Enrikas (1840 VII 8 Vengrijoj — 1925 I 25 Vienoj), žanrų tapytojas.

Angelica nuo Jėzaus (1893 I 30 — 1919 III 3), švento gyvenimo prancūzų karmelitė (nuo 1914). Autobiografiją išleido M. J. V. Waltendorf (1926).

Angelica ž. šventagaršvė.

Angelico, Italų tapytojas (1387—1455). Jo krikšto vardas Guido di Pietro, vienuolio vardas Giovanni da Fiesole, pramintas Fra Beato Angelico dėl angeliško būdo ir šven-

Fra Angelico,
Kristus Piligrimas

to gyvenimo. Jo pavadinimas apibūdina jo meną, įkvėptą, įdvasintą. Jo tapyba atrodo lyg būtų atlikta ne dažais, bet dvasios dvelkimu. A. tapybo j dar syki suspindėjo vidur. amžių misticizmas renesanso rūbais. Jis kūrė giliai religinius paveikslus, ypač mėgo vaizduoti šv. Marijos gyvenimo paslaptis. Kristaus ir Marijos veidus tepdavo klūpodamas. Prieš darbą pasimeldęs, giliai buvo įsitikinęs, kad jo ranką angelai vedžioja. Jo darbų yra daug ant sienų šv. Morkaus vienuolyne Florencijoj, Šv. Sakramento koplyčioj Vatikane.

Duglas (Laigton) Fra Angelico, Londres, 1902; *Cochin* (Henry) Le Bienheureux Fra Giovanni de Fiesole, Lecofre, 1906; *Scholmüller* Frida Fra Angelico, 1911. *I. Šl.*

Angelikai, III a. sektantai, tikėję pasaulį esant sukurtą angelų; 362 Laodikėjos susirinkimo pasmerkti.

Angell Normanas (g. 1874 XII 26), anglų žurnalistas, dirbąs tautų taikai; nuo 1928 atstovų rūmų narys (darbo partijos), daugelio politinių ir socialpolitinių raštų autorius, k.a., The Great Illusion, The Economic Chaos and the Peace Treaty, The Fruits of Victory ir k.

Angellier Augustas (1848 VII 1 — 1911 II 28), prancūzų poetas, gabus lyrikas.

Angelno galvijai, Vokietijoje (Angelno pusiasaly) išvesta stambiųjų raguočių veislė, tamsiai žalos ir raudonos spalvos. Karvės sveria apie 400—500 kg, buliai apie 600—700 kg. Šios veislės karvės pasižymi dideliu pieningumu. A. suvaidino labai svarbų vaidmenį išugdant danų žalųjų (fiunų) galvijų veislę.

Angelo Mosso, italų fiziologo A. Mosso vardu pavadintas „Institutas Alpių aukštumoms tyrinėti", pastatytas ant Col d'Olen prie Monte Rosa pietinės papėdės, 2901 m aukščiau jūros lygio; priklauso Turino universitetui.

Angelo Sargo vaikų sąjunga, 1922 įsteigta, Liet. kat. blaivybės draugijos globojama vaikų (7—15 m. amžiaus) sąjunga, kurios tikslas įdiegti vaikams tvirtą tikėjimą, tėvynės meilę, dorus papročius ir blaivumo pamėgimą. S-gos nariai trijų rūšių: kandidatai, angelaičiai ir vyresnieji angelaičiai. Veikia pasiskirsčius į 5 rajonus (vyskupysčių ribomis), rajonai į pulkus (maždaug parapijomis), pulkai į kuopeles, kuopelės į ratelius. S-ga turi savo statutą, nario gyvenimo taisykles, nariams programas, ženklelį, narių žymes, uniformą, ceremonialą, organizacinę ir bažnytinę vėliavas. S-ga dabar turi 375 pulkus su 50.000 narių. S-gos organas dvisavaitinis vaikų laikraštis „Žvaigždutė" (ž.).

Angelolatrija (gr.), angelų garbinimas.

Angelologija (gr.), angelų mokslas.

Angelovič Antanas (1756—1814), Haličo unijotų metropolitas (nuo 1807), autorius „Annales ecclesiae ruthenae".

Angelų dinastija Bizantijoj, valdžiusi kraštą 1185—1204. Jų atstovai, Izaokas II, Aleksijus III ir Aleksijus IV, be pertraukos kovojo tarp savęs ir su bulgarais, seldžiukais, normanais, italais ir kryžiuočiais; sunkią Bizantijos būklę netinkamai valdydami dar pasunkino ir atidavė ją į priešų rankas. Nuo 1204 jų atžala pradėjo valdyti Epirą (Mykolas, Fedoras Duka, virtęs Solunės imperatorium, 1270 buvo bulgarų nukariautas, Mykolas II, Jonas (m. 1244), Dmitras).

Angelų mišios, pirmosios iš trejų mišių, laikomų per Kalėdas; jų evangelija pasakoja, kaip angelai pranešė piemenims Kristaus užgimimą. Kai kur (pvz., Lietuvoj) šios mišios vadinamos „Piemenėlių mišiomis".

Angelų sargų šventė, X 2., pasirinkta Lietuvos policijos metine švente simboliškai priminti policijos tarnautojams aukštas ir kilnias angelų sargų pareigas.

Angelus Silesius (lot. „Silezijos Pasiuntinys"), vokiečių poetas Joh. Scheffler (1624—1677), dvasinių poezijų autorius, nuo savo atsivertimo į katalikybę (1653) kovojęs už katalikišką restauraciją Silezijoj. Savo kūriniu „Der cherubinische Wandersmann" (1657) pabaigė vokiečių kalbos mistišką baroko stilių. Jo raštus išleido H. L. Held (3 t., 1925), G. Ellinger (2 t., 1924).

Angerapė (sen. prūsų Ungura, vėliau Angerupė, vok. Angerapp; sulig Prätoriusu seniau Arš, prūsų nadravių Ungeris), 1) Rytprūsių upė, Prėgalės kairioji aukštupio šaka, 169,4 km ilgio. Teka iš Mozūrų aukštumų, pradžia laikoma iš Mauro ež. (vok. Mauersee), sujungto su kitais ežerais, kaip antai, Leventino, Kisainės, Duobinių, Dargainių, Šventaitės; 116 m. aukščiau jūros. Mauro ež. svarbiausias intakas Zabynė iš kitos ežerų grupės rytuose. Pradžioje A. teka lė-

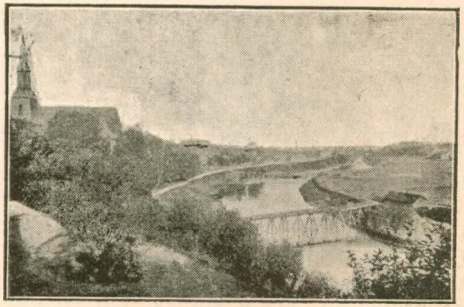

tai plačiame ir lygiame slėny, šiaurės linkme, pro Angerburgo mst. krypsta į rytus, kur ties Jurgučių k. gauna iš deš. šono Guldapę. Po staigių ir smulkių vingių, nuo Maž. Meduniškių k. suka į šiaurę, kirsdama kalvas („Užnugario Šveicarija") pro Darkiemio mst. ir Nemersdorfo bžn. Prie Sabačiūnų k., 6 km. į vakarus nuo Gumbinės mst., upė daro statų kampą į š. vakarus, tekėdama pro Jučių ir Išdagų bžk. lygiagretiškai su Peise, kuri įteka į ją iš deš. šono ties Tarpupėnų k. Sutvarkyta vaga pro Įsručio mst. įteka iš kair. šono į Įsrės slėnį, kartu su Įsre sudarydama Prėgalę. Intakai: kair. Angera, Ragavišė, Vaškė, Gaudiška, Černupė; deš. Guldapė, Brožaičių perkasas iš Guldapės, Vytė, Žiedmarė, Vykas (su Šaltine ir Gavaite) ir Peisė (teka iš Vištyčio ež., turi intaką Ramintę). A. kritimas 106,7 m; vid. nuolydis 0,00063, aukštupy 0,00046, žemupy 0,00073. Baseino plotas 3957 km², jo dalis Lietuvoje 196 km²; baseine 55% laukų, 15% pievų, 12% miškų, 6,3% ežerų (250 km²); tik aukštupy, iš 1032 km² baseino ploto, ežerai turi 216 km² paviršiaus, arba 21%. Vandens debitas prie žiočių: maks. 390, vid. 25, min. 5,5 m³/sek; iš intakų patvinsta Peisė, kuri galėtų būti laikoma vyriausia upe, bet vasarą Peisės debitas yra mažesnis kaip A. Dėl vingių ir akmenų A. tinka tik palaidam plukdymui, sieliams netinka, nors daug kartų buvo valyta ir tvarkyta. A. teka teritorijoje senovės prūsų, kuriems sudarydavo stiprią gynimosi liniją prieš vokiečių puolimus; senųjų prūsų gynimosi vietų liekanos — piliakalniai, išmėtyti abiem A. krantais ties Sobrostu, Užnugariais, Kamantais, Balčkiemiais. Kisielkiemiais. Nemersdorfu, Aveninkiais, Jučiais, Tamoriškiais ir kt.

H. Keller Memel-, Pregel- und Weichselstrom, II, Berlin, 1899: Das Gebiet der Angerapp, 273—305 psl. Das Angerapp, 380—404 psl. *S. K.*

2) Dvaras Maž. Lietuvoje, iki XVII a. pradžios vadinamas Bišūnais. Dabartinį vardą davė jam nusipirkęs Bišūnus Kristupas von Rappe.

Angerburgas (prūs. Ungura, moz. Węgoborek), Rytprūsių mst. Gumbinės aps.; 7800 gyv. (1929); prie Angerapės. Jame prasideda susisiekimas motor. laiveliais tarp Mozūrų ež. ir Lotcenos — Rudžiūnų. 1398 pastatyta ordino pilis. 1914 IX 5—15 centrinė vieta kovos Mozūrų ežeruose, kur Hindenburgas katastrofiškai sumušė rusų kariuomenę.

Angermayer Fred. A. (g. 1889 XII 7), vokiečių rašytojas dramatikas.

Angermann (sk. Ongerman), Švedijos upė, a. 400 km ilgumo, įteka į Botnijos įlanką.

Angermanland (sk. Ongermanland), Švedijos provincija, 19,929 km², a. 120.000 gyv. Daug miškų; kasama geležies rūda. Svarb. mst. Hernösand.

Angerona, senovės romėnų deivė, kurios vardas ir funkcijos įvairiai aiškinamos. Pačių romėnų manymu, ji išvaduodavusi žmones iš kančių ir liūdesio. Naujųjų tyrinėtojų manymu, A. buvusi naujųjų metų grįžtančios saulės deivė, ir jos šventė, vadinama angeronalia, buvo švenčiama XII 21. A., spėjama, buvusi etruskų kilimo deivė.

Angers (sk. anže), romėnų Juliomagus, vėliau Andegavum), senas vak. Prancūzijos mst. (apie 100.000 gyv.), seniau Anjou provincijos, dabar dep. Maine et Loire centras. Uostas prie tinkamos susisiekti Main (Men) upės 8 km aukščiau jos intako Loire (Luaros) Sena ir įdomi architektūra; žymus pramonės, prekybos ir kultūros (katalikų universitetas) centras.

Angilbert (apie 780—814), frankų mokslininkas ir Karolio Didžiojo rūmų poetas, 790 paskirtas Pikardijoje abatu, bet pasilikęs gyventi prie Karolio rūmų. Yra likę keletas jo lyrinių eilėraščių ir dalis epiškos poemos apie Karolį D.

Angina (lot.), migdolų, arba tonsilių, uždegimas, kuris pasireiškia jų ir gretimųjų liaukų pabrinkimu, paraudonavimu, temperatūros pakilimu, galvos skausmais, ryklės skaudėjimais ryjant. A. lacunaris — ant migdolų gelsvai baltos dėmės. A. necrotica (Plaut-Vincenti) — ant tonsilių baltos gleivės. Joms nusilupus žaizdos. Žaizdoj randama grybinių bakterijų ir spirochetų. A. phlegmonosa, arba volinė, abiejose ar vienoj tonsilėj votis. A. syphilitika ž. sifilis. Gydymas: izoliacija, lova, šildomieji kompresai, aspirinas arba piramidonas, dažnas gerklės plovimas šalavijų arbata arba sūdytu vandeniu.

Angina pectoris (lot.), smarkių širdies ir krūtinkaulio srityj skaudėjimų priepuoliai sykiu su pakeistu širdies tvaksėjimu, mirties baime. A. pectoris pareina nuo širdies arterijų susirgimo, nuo apsinuodijimo nikotinu, būva ir nervinės kilmės.

Anginė, nauj. Lapėnai, Įsručio aps. Aulavėnų par. kaimas.

Anginykai, 1) Alytaus aps. Simno val. kaimas; 1923 208 gyv.; 1,5 km nuo Simno glž. st.; ties jais ež. a. 50 ha ploto, tvirto dugno, stačių antkrančių; gaudomi lydžiai, lynai, mekšrai. 2) Vilniaus aps. Rudiškės val. kaimas.

Angiologija (gr.), kraujo ir limfos gyslų mokslas.

Angioma (gr.), gėrybinis navikas, susidedąs iš naujai privisusių kraujagyslių (hemangioma) arba limfagyslių (lymfangioma). Dažnai esti įgimtas ir, būdamas odoj, matomas raudonų dėmių pavidalu.

Angioneurozės, sutrikimai, kurie atsiranda dėl kraujo indų įnervacijos pakitimų; indų siaurėjimas arba plėtimasis įvyksta dėl atitinkamo simpatinės arba parasimpatinės sistemos (ž.) erzinimo, pareinančio nuo įvairių veiksnių, kaip antai: įvairių nuodingų daiktų, medžiagos apykaitos ir kt. sutrikimų. Dažniausios A.: dilginėnė (urticaria) ir migrenė (hemicrania).

Angiosarkoma (gr.), navikas sarkomos tipo, su žymiai išreikštu kraujagyslių išplitimu.

Angiospermae ž. kauptasėkliniai.

Angis yra pas mus retai tegirdimas gyvosios kalbos žodis; jo prasmę tiktai kur - ne - kur, dažniausiai seni žmonės aiškiai tesupranta. Be to, A. pavadinimas dažnai priskiriamas ne vienam kuriam gyvuliui, bet iš karto dviem, trims arba net keliems, tarp savęs panašiems. Galop sodiečiai paklausti pasakoja apie tokius padarus, kurie priklauso jau žmonių vaizduotės sričiai. Taip painiojamas gyvoje kalboje ir gyvatės pavadinimas, kurio neabejojamą sinonimą A. ir sudaro. Šita painiava pareina nuo to, kad kasdienė kai kurių gyvulių gyvosios kalbos sąvoka skiriasi nuo tų pačių gyvulių mokslinės sąvokos. Pvz., žmonės linkę gyvatėmis vadinti ne tiktai nuodingąsias gyvates, k. a., pantinę gyvatę, artimus jų giminiečius žalčius arba gluodeną, visai nekaltą bekojį driežlą, bet net ir kai kurias žuvis, sistematiniu savo padėjimu nuo gyvačių labai tolimas: septyntaškę, vijūną, unguri ir kt. Šitas kasdienis gyvatės pavadinimo supratimas mūsų gyvajai kalbai davė tai, kad gyvatėmis vadina, ir lygiai vienodai bijo, du roplių klasės atstovus, būtent: gluodeną, arba geležinę gyvatę (Anguis fragilis), iš driežlų būrio, ir pantinę gyvatę, arba margąją gyvatę (Vipera berus), iš gyvačių būrio. Galima manyti, kad ir rečiau pas mus sutinkamą lygųjį žaltį (Coronella austriaca) mūsų sodiečiai taip pat vadina gyvate, pridėdami čia kurį nors būdvardį. Lygiagretiškai su gyvatės pavadinimo praplėtimu gyvoje kalboje, matyti, bus įvykęs ir A. pavadinimo praplėtimas. Gyvosios kalbos A. težinoma iš labai aprėžto Lietuvos ploto, būtent, iš kai kurių Suvalkų krašto vietų ir vieno Žemaičių užkampio. Pažymėtini: Angis=Vipera berus, Kazlų Rūda, Višakio Rūda, Marijampolė (girdėta: angis įkando, nuvežė nužadėti). Angys = Vipera berus, Dzūkai. Geležinė angis = Anguis fragilis, Igliauka. Angis, Užventyje (Žemaičiuose), žinoma kaip baisus padaras (= gyvatė?). Minimas A. pavadinimas ir lietuvių kalbos žodynuose, kur daugiausia jis bus greičiausia atsidūręs iš P. Ruhigo žodyno, kuriame randama pažymėta: Angis, Angins, die (Schlangen) Otter, Otter, Schlangenotter, Durstschlange, Angis, C. Milkė žodyne priduria dar: Angis glodenná, eine Blindschleiche. F. Kuršaitis įvairiose savo žodyno vietose dar mini: Blindschleiche, die, akloji angis, geležinė angis, Klapperschlange, die, tarszkanczioji angis. Neaišku, iš kur M. Miežinis paėmė: Ongis, angis, v. driežlė. Taip pat minima Angis ir E. Majevskio žodyne, kuriame duodama pirmoji mūsų zoologinių pavadinimų santrauka; angimi, tarp kitų sinonimų, seniai pavadinta: Anguis fragilis, Coluber, Crotalus (= Braškangė) ir Pellias berus. A. žinoma kaip tik tose srityse, kurios yra arčiausia prie senovės prūsų gyventų žemių. Senovės prūsų taip pat turėta A. pavadinimas, kurį randame G. H. F. Nesselmanno žodynuose: Slange Angis, Notir Anxdris. Atsižvelgiant į tai, kad vokiečiai XVIII a. pabaigoje (pagal p. Nemnicho Palygloten = Lexicon der Naturgeschichte 1794) turėjo šių pavadinimų ropliams: Natter = Coluber berus, Coluber natrix; Otter = Coluber berus; Schlange = Serpens, Coluber natrix, Anguis; reikia manyti, kad ir mūsų kalbos žodynuose A. pavadinimu minimas Vipera berus su Anguis fragilis. Tuo būdu išsiaiškinę „angies" ir „gyvatės" pavadinimų tolygumą, kartu galime nustatyti jų tolygumą ir tautosakos srityje. Tautosakos užrašuose A. minint tepastebėta du kartus: Dr. K. Griniaus Višakio Rūdos apylinkėje nugirstoje maldoje nuo gyvatės įkandimo:

Jūs esate trejos devynerios,
Vardus jūsų aš žinau,
Nė vienos nebijau!
Cange Ange, nedaryk nieko!

Be to, Dr. J. Basanavičiaus pasakose (Liet. pas. įv. I, 86) minimas „angių karalius", kuris čionai tolygus su kitų pasakų „gyvačių karaliumi". Bet iš to daryti išvadą, kad A. mūsų tautosakai beveik nežinoma, būtų skubota, kad ir dėl to, jog neretai „kalbos taisytojai" A., retai tegirdimą gyvoje kalboje žodį, galėjo pakeisti visiems pažįstamu ir plačiau vartojamu „gyvatės" pavadinimu. Todėl, pasiteiravus tuo reikalu Kapsuose, Dzūkuose ir kai kuriuose kituose Lietuvos užkampiuose, tikrai galima būtų išgirsti, kad A. daugeliu variantų mūsų tautosakoje minima ir vienodai su gyvate vertinama. Gal apie A. tautosakoje rastume pasakojant ir ką-ne-ką kitaip negu apie gyvatę, tačiau tasai skirtumas negali čia būti didelis. Gyvatė mūsų tautosakoje paprastai minima, kaip nepaprastais ypatumais, pajėgomis apdovanota gyvoji būtybė. Ji — gyvybės ženklas, o naminė gyvatė namų ramybės saugotoja; ją iš namų pašalinus, tiems namams gresiančios didelės bausmės.

Senovėje, matyti, būta pas mus kurių nors santykių tarp saulės ir gyvatės gerbimo, nes, paprastų žmonių įsitikinimu, užmuštos gyvatės saulė verkianti. Sutikti pakelėje gyvatę yra geras kelionės ženklas. Kai kurie senovės rašytojai net mini, kad lietuviai gyvatę garbinę kaip dievaitį, tačiau dabartinėje tautosakoje neteko to pastebėti. Gyvatė plačiai minima įvairiuose burtuose, kuriuose patariama, kaip nuo jos įkandimo gelbėtis arba kaip ja įvairios žmonių ir gyvulių ligos gydyti. Labai įdomios įvairios maldos nuo gyvatės įkandimo, kuriose minimi, matyti, su senovės lietuvių tikyba susiję „žeminga", „žeminėlė", „švaistikas" ir kt. Charakteringa gyvačių karaliaus pasaka, kurioje įvairiais variantais žmogui pavykstą iš vainikuoto gyvačių karaliaus pagrobti vainikas, už ką gyvatės žmogų smarkiai nubaudžiančios. Kituose pasakų variantuose kalbama apie gyvačių karaliaus, požemių karaliaus arba tiesiog gyvatės vaiko, gyvatės išgelbėjimą, už ką žmogui gerai atidėkojama. Pasakose apie vainikuotą gyvačių karalių tenka ieškoti teisybės grūdo, manant, kad senovės lietuvis, pvz., turėjęs progos matyti vainikuotų gyvatės pavidalų savo šventovėse. Tolimesnis gyvatės ir angies tautosakos tyrinėjimas galėtų suteikti mums gražios medžiagos iš senovės lietuvių tikėjimo srities.

J. Elisonas Roplių arba šliaužėjų (Reptilia) klasės atstovų Lietuvoje pavadinimai, „Kosmos", 1920—1921, p. 250—263; (,,) Keletas folkloro dalykų apie mūsų krašto roplių (Reptilia) atstovus, „Kosmos", 1924, p. 88—99; (,,) Pantinė gyvatė (Vipera berrus) „Kosmos", 1930, Nr. 6, p. 165—169; (,,) Geležinė gyvatė (Anguis fragilis), „Kosmos", 1931; „Gamtos Draugas", II, p. 19; (,,) Paprastasai žaltys (Tropidonotus natrix), „Kosmos", 1931, „Gamtos Draugas", IV, p. 56—59; (,,) Mūsų krašto roplių (Reptilia) lietuvių folkloro šviesoje, „Mūsų Tautosaka", 1931, V, p. 60—62; *J. Totoraitis* Senovės liekanos ir lietuvių mitologiški atminimai, „Lietuvių Tauta", 1908, I, kn. 2, p. 196—201. *J. El.*

Angiulli Andrius (1837 Castellano Basi — —1890 I 2 Neapolyj), italų antropologas ir pedagogijos profesorius, pedagogas ir filosofas, pozityvizmo (ž.) platintojas Italijoje (La filosofia e la ricerca positiva, 1868; La pedagogia, 1877); įsteigė 1881 kritikos žurnalą „Rassegna critica di opere filosofiche, scientifiche e letterarie".

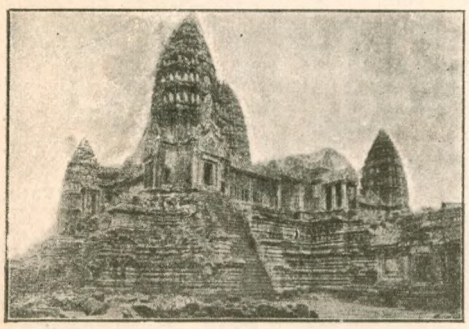

Angkor - Vat šventovės griuvėsiai

Angkor (Ongkor), pietų Siamo mst., gubernatoriaus būstinė. Per kelis km į pietus nuo jos yra šventovės Angkor-Vat griuvėsiai su daugybe senovinio Siamo tikybinio meno paminklų. Kadaise buvusi budistų maldininkų kelionių vieta. Europiečių, pranciškonų misininkų, pirmą kartą užtikti XVI a.; skiriami tautai, gyvenusiai tarp Menamo ir Mekongo upių nuo II a. pr. Kr. iki X a. Kr. g.

Anglai (angli, Angeln), senųjų germanų tautelė, gyveno rytų Schleswig-Holsteine. Susijungę su jutais ir saksais, A. įsteigė V a. vadinamųjų anglosaksų karalystes (ž. Anglija) Britanijoj. Kiti A. įsikūrė Saale upės slėny (prūsiškojoj Saksonijoj), kur sumišo su danais ir kitais vokiečiais; IX a. buvo užrašyti jų įstatymai (Lex Angliorum).

L. Schmidt Allgem. Geschichte der deutschen Stämme, II, 1911; *Liebermann* Die Gesetze d. Angelsachsen, Halle, 1906.

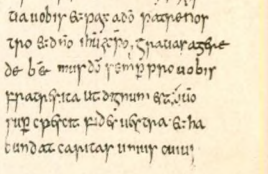

Anglosaksų raštas

Anglekasis, lietuvių savaitinis žurnalas Škotijoj; 1923 leido Glasgowe Škotijos Lietuvių Apšvietos Kursų Komitetas, redagavo L. Vitkauskas (ž.)

Anglezitas, mineralas (kilęs iš Anglesey salos, Anglijoj), Pb SO_4. Rombinės sistemos, lapų pavidalo. Lūžis kriauklėtas. Atsiranda galenitui yrant ir kartu su juo randamas Korintijoj, Vengrijoj, Portugalijoj, Uralo kalnuose.

Angliadegiai, Tauragės aps. Skaudvilės val. kaimas; 1923 79 gyv.; 16 km nuo Batakių glž. st.

Angliamaišiai (angliškai coal sacks, vokiškai Kohlensäcke), tamsios spragos, matomos žvaigždėtame danguje. Tipiškas A., pirmutinis gavęs tokį pavadinimą, yra Pietų Kryžiaus žvaigždyne, pietinėje Paukščių Tako dalyje. Šiaip A. yra žinomas labai daug. Jie aiškiai pasireiškia fotografinėse dangaus nuotraukose, padarytose ilgai laikant. Ypač daug A. užtinkama Paukščių Take arba arti jo (ž. Galaktinė koncentracija). A. paprastai trūksta smulkiųjų, silpnųjų

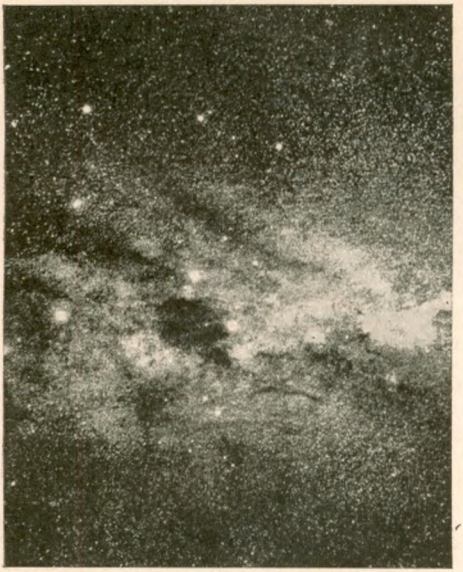

žvaigždžių, kurių šiaip danguje yra labai gausu. Atskirų ryškesnių žvaigždžių A. pasitaiko nedaug. Todėl A. iškyla aikštėn tiktai stebint silpnesnes, ryškumo atžvilgiu, žvaigždes. Stebėjimo daviniai verčia manyti, kad A. iš tikrųjų nėra jokios spragos žvaigždžių sistemoje, bet kyla dėl tamsiųjų ūkų (ž.), kurie užstoja bei užtemdo tolimesnes žvaigždes. Atskirais atvejais pavyko toki tamsieji ūkai neabejojamai nustatyti ir ištirti jų būvis erdvėje. *P. Sl.*

Angliarūgšties tynės gydytojų vartojamos širdžiai sustiprinti. Jos būva arba natūralinės, kai vartojami natūraliniai šaltinių vandenys su išeinančia iš vandens anglies rūgštimi (CO_2), arba dirbtinės, kai jas pirma pasūdo ligi 1—2%, paskui įpila angliarūgšties junginių (pvz., bikarbonatų), o vėliau įpila rūgšties (pvz., druskos rūgšties), kuri išstumia iš bikarbonatų anglies rūgštį. Nuo prisilietimo prie kūno čia anglies rūgšties dujų, čia vandens įvyksta odos sujaudinimas ir kraujo priplūdimas (hyperaemia). Tokios tynės daromos iš vandens 33—29°C 2—3 kartus savaitėje po 10—15 min. Jos patariama vartoti tik tuomet, kada ligonis dar vaikščioja ir širdis nėra per daug nusilpnėjusi.

Angliavandeniai ž. karbohidratai.

Angliavandeniliai, junginiai anglies su vandeniliu. Anglies atomai jungiasi tarp savęs, sudarydami ilgas grandines, atlapas arba uždaras, žiedo pavidalo. Tos anglies atomų grandinės gali būti ištisos arba šakotos. Be to, jungtys tarp kaimyninių anglies atomų gali būti vienlinkos, kaip antai: ≡C–C≡ dvilinkos: =C=C=; ir trilinkos: —c≡c—. Tai pareina nuo to, kiek anglies atomo valentingumo vienetų sunaudojama anglies atomams savitarpiškai susijungti. Anglies junginių su vandeniliu yra nepaprastai daug. A. skirstomi į sočiuosius, kurių bendra formula C_nH_{2n+2}, ir nesočiuosius, kurių bendra formula C_nH_{2n} C_nH_{2n-2} C_nH_{2n-4} ir t.t. Sotieji A. turi savyje didžiausią galimą vandenilio kiekį ir todėl vadinami sočiaisiais, arba parafino eilės, A. Toliau eina nesočiosios eilės A.: etileno ir acetileno eilės A. Atskirus A. vaizduoja čia dedama lentelė:

C_nH_{2n+2}	C_nH_{2n}	C_nH_{2n-2}
CH_4 Metanas	—	—
C_2H_6 Etanas	C_2H_4 Etilenas	C_2H_2 Acetilenas
C_3H_8 Propanas	C_3H_6 Propilenas	C_3H_4 Alilenas
C_4H_{10} Butanai	C_4H_8 Butilenai	C_4H_6 Butinai
C_5H_{12} Pentanai	C_5H_{10} Amilenai	C_5H_8 Pentinai
C_6H_{14} Heksanai ir t.t.	C_6H_{12} Heksilenai ir t.t.	C_6H_{10} Heksinai ir t. t.

Aukštesniųjų angliavandenilių pavadinimai sudaromi iš graikų kalbos skaitvardžio, kuris atitinka anglies atomų skaičių molekuloje, ir atitinkamos kiekvienai A. eilei charakteringos galūnės: sotiesiems — galūnės anas, A. sudėties C_nH_{2n} — ilenas ir A. sudėties C_nH_{2n-2} galūnės — inas. Tenka pažymėti, kad A. skaičius yra daug didesnis negu lentelė rodo: aukštesnieji A. nariai turi po kelis izomerus, kurių skaičius pareina nuo anglies atomų skaičiaus molekuloje, nuo dvilinkų ir trilinkų jungčių buvimo ir jų padėjimo. Kitoks padėjimas tų A., kurių anglies atomai sudaro uždarą grandinę žiedo pavidalu. Jų formula atitinka alkilenų formulą C_nH_{2n}, bet skiriasi nuo jų tuo, kad turi sočiųjų A. ypatumų. Tokios struktūros vandeniliai, turintieji uždarą grandinę iš 6 anglies atomų, vadinami naftenais. Visi šios rūšies A. vadinami alifatinės eilės A. Daug kuo skiriasi šie: A. benzolas C_6H_6, naftalinas $C_{10}H_8$, antracenas ir fenantrenas $C_{14}H_{10}$. Tai yra pirmieji aromatinės eilės angliavandenilių nariai. A. su nedideliu anglies atomų skaičiumi yra dujos, tolimesni — charakteringo kvapo skystimai, lengvesni už vandenį, riebalinio pobūdžio, su vandeniu neminšą. Jų virimo temperatūra kyla, augant molekuloje anglies atomų skaičiui. Aukštesnieji A. — kietos medžiagos, kurių lydymosi temperatūra taip pat didėja, augant molekuloj anglies atomų

skaičiui. A. galima pagaminti įvairiais būdais — dirbtiniu, sintezio būdu. Praktiškai jų gaunama dideliais kiekiais perdirbinėjant tam tikru būdu natūralius produktus. Skystųjų sočiųjų A. ir naftenų gaunama iš žemės alyvos. Frakcine distiliacija ji suskirstoma stambiomis frakcijomis ir gaunama petrolio eterio, ligroino, naftos, benzino, žibalo, vazelino ir parafino. Skirstant toliau frakcine distiliacija atskiras gautąsias frakcijas, galima gauti ir atskirų angliavandenilių. Kiekviena iš tų frakcijų sudaro A. mišinį. Aromatinės eilės A., kaip antai, benzolo, naftalino, antraceno ir fenantreno, ir jų įvairių darinių gaunama perdirbinėjant, frakcionuojant akmens anglies dervą. Visi A. labai gerai dega ir todėl vartojami kurui, kuris daug patogesnis vartoti už akmens anglį. Tam tikslui vartojama daugiausia skystųjų ir dujų pavidalo A. Be to, skystieji A. plačiai vartojami kaip tirpintuvai chemijos pramonėje. Jie labai gerai tirpina riebalines medžiagas ir kietuosius A. Be to, iš jų, ypač iš aromatinės eilės A., gamina daug svarbių medžiagų, dažų, farmaceutinių preparatų ir t. t.

Hollemanas Organinės chemijos vadovėlis. *A. P.*

Anglickis Stanislovas (g. 1905 XII 23 Bernotave, Alsėdžių v.) mokėsi Bernotave, Kantaučiuose, Telšių gimn. (1920 — 1923), Telšių mokytojų seminarijoj (1923 — 1927) ir Lietuvos univ. humanit. fak. (1927—1931). Pradėjo rašyti 1923. Pirmą kartą spausdinosi „Praduose ir Žygiuose“ 1927 Nr. 3/4. Toliau eiles spausdino „Židinyj“, „Granite“ 1930, „Gaisuose“ (Monadų meilė) 1931, „Naujojoj Romuvoj“; 1931 atskirai išleistas jo eilėraščių rinkinys „Žingsniai prie sfinkso“. 1932 redagavo „Liniją“.

Anglies dioksidas, anglies rūgšties anhidridas, angliarūgštė, CO_2, bespalvės, bekvapės dujos, pusantro karto sunkesnės už orą. A. susideda iš vieno anglies ir dviejų deguonies atomų. Ne aukštesnėje kaip 31° temperatūroje ir ne mažesniu kaip 73 atmosferų slėgimu A. pavyksta suskystinti. Skysta A. verda 79° temperatūroje. Suspausta A. geležiniuose cilinderiuose eina į apyvartą dideliais kiekiais. Ji vartojama alui iš statinių išspausti, gazuotiems vandenims: selteriui, limonadui ir kitiems gaminti. Be to, ją vartoja šaldomiesiems mišiniams daryti. Leidžiama iš cilinderio skysta A. stipriai garuoja, atimdama iš skystimo daug šilimos, ir A. dalis sustingsta į sniego pavidalo medžiagą. Sukietėjusi A., sumaišyta su eteriu, sudaro labai šaltą mišinį, kurio temperatūra esti žemesnė negu — 80°. Atmosferos slėgime, 15° temperatūroje viename vandens tūryje ištirpsta vienas A. tūris. Dviejų, trijų ir t. t. atmosferų slėgime ištirpsta taip pat vienas A. tūris viename vandens tūryje, bet ištirpusių dujų kiekis bus du, tris ir t. t. kartų didesnis. Selteri, limonadą pasotina A. slėgime, didesniame už atmosferinį. Kai bonką atkiša, tai skystimas patenka į atmosferinį slėgimą, ir A. perteklius atsipalaiduoja iš jo į orą. CO_2, ištirpęs vandenyje, sudaro labai nepatvarią rūgštį, kuri labai greitai suskyla į vandenį ir į anglies rūgšties anhidridą:

$$H_2O + CO_2 \rightleftarrows H_2CO_3.$$

Anglies dioksido tirpalas vandenyje turi silpnos rūgšties savumų: kad ir ne taip gerai, bet leidžia elektros srovę, turi silpnai rūgščią reakciją ir su šarmais sudaro druskas, vadinamas karbonatais:

$$H_2CO_3 + NaOH \rightleftarrows H_2O + NaHCO_3.$$

Šiuo atveju turėsime rūgščią anglies rūgšties natro druską, arba natro bikarbonatą, kuris, reaguodamas dar su viena natro šarmo molekula, sudaro neitralią anglies rūgšties natro druską, arba natro karbonatą,

$$NaHCO_3 + NaOH \rightleftarrows Na_2CO_3 + H_2O;$$

ji kitaip vadina soda, o kalio karbonatą potašu. Kalio, natro, amonio karbonatai lengvai tirpsta vandenyje. Kalcio, bario karbonatai vandenyje netirpsta. A. perteklius tirpina kalcio karbonatą, paversdamas jį vandenyje tirpiu kalcio bikarbonatu:

$$H_2CO_3 + CaCO \rightleftarrows H_2Ca(CO_3)_2.$$

Todėl natūraliame vandenyje dažnai esti ištirpusių kalcio ir magnio druskų. Vanduo, kuriame tokių druskų esti ištirpęs didesnis kiekis, vadinasi kietu vandeniu, o negausus tokių druskų vanduo vadinasi minkštu.

Palaidos A. yra ore apie 0,03—0,04%. Didelius jos kiekius atpalaiduoja ugniakalniai; kartais A. išeina į žemės paviršių iš žemės gelmių pro žemės plutos plyšius ir susirenka didesniais kiekiais (šunų urvas prie Neapolio, nuodinga loma Javos saloje). A. yra galutinis anglies ir jos junginių degimo produktas. Gyvi padarai atpalaiduoja A. alsuodami. Dirbtiniu būdu A. galima gauti veikiant karbonatus, pvz., marmurą, atskiesta druskos rūgštimi. A. dujos nuodingos kvėpuoti. Iki 3% A. ore jokio mirties pavo-

jaus nesudaro, didesnis procentas sukelia širdies plakimą ir dusulį. Žmogus ar gyvulys greitai užtrokšta, kai A. procentas ore siekia 25% ir daugiau. *A. P.*

Anglies monoksidas, anglies oksidas, smalkės, CO, junginys vieno anglies atomo su vienu deguonies atomu, bespalvės, bekvapės dujos, vandenyje sunkiai tirpsta. Kritiška jo temperatūra — 140°; — 200° temperatūroje sustingsta. A. O. uždegtas dega mėlyna liepsna, virsdamas anglies dioksidu. A. O. labai stiprūs nuodai, kadangi jis jungiasi su kraujo hemoglobinu, sudarydamas su juo patvarų junginį — anglies oksido hemoglobiną. A. O. jungiasi taip pat su susmulkintu kobaltu, nikeliu, geležimi, sudarydamas karbonilus. A. O. pasidaro gaivinant anglies dioksidą iki baltos kaitros įkaitinta anglimi ir atvirkščiai: anglies dioksido pasidaro iš anglies monoksido, atsipalaiduojant angliai: $CO_2+C \rightleftarrows 2CO$. A. O. pasidaro degant angliai, kai trūksta oro deguonies. Leidžiant vandens garus viršum įkaitusios iki švietimo anglies, pasidaro lygių tūrių vandenilio ir anglies oksido mišinys $H_2O+C \rightleftarrows CO+H_2$, kuris pramonėje vartojamas kaip kuras, vadinamas vandens dujomis (ž.). *A. P.*

Anglies sulfidas ž. sieros anglis.

Anglija. Geografija. D. Britanijos salos pietinė (didesnioji) dalis. Dažnai, nors netiksliai, A. vadinama visa D. Brit. sala arba plačiausia prasme net visa Britų Imperija. Apima 131000 km², iš kurių 19366 km² tenka prijungtinei, v. pakraštyj esančiai (Walles) Uelso kunigaikštystei. Patogios gamtinės aplinkumos sąlygos leido išaugti čia dideliam gyventojų tankumui, kuris, besiplėsdamas į šalis, ne tik apėmė visą salą, bet buvo ir dabartinės D. Britų karalystės pradžia. XI a. gyveno čia 1,5 mil. gyv., 1700—5,5 mil., 1926 39 mil. (be Uelso 36,8). Vienam km² tenka arti 300 gyv., t. y. 7 kartus tankiau gyvenama nekaip Lietuvoje. Žemės paviršių sudaro daugiausia jūrinių nuosėdų iškeltiniai kalnai, susigrupavę Armorikų, Kaledonijos ir Peninų virtinėmis. Jie smarkiai apdilinti erozijos ir daugelyje vietų žemumos apneštos paskutinių laikotarpių nuosėdomis. Dėl to žemėvaizdžiai yra labai įvairūs: senosios padermės ir kristalinės uolenos slėniuose, atodangose prasikišusios iš po jaunesniųjų suplautinių sluoksnių, išraižytų giliais upių skardžiais ir plačiais grioviais. Apskritai A. paviršiui gausu įvairiausių laikotarpiu geologinių formacijų nuosėdų. Daugelis formacijų pavadinta tų A. provincijų ir vietų vardais, kur atitinkamos nuosėdos buvo pirmukart surastos. Pvz., nuo Devono grafystės pavadintos ir visur kitur randamos Devono padermės. Raukšlėtiniai, sumestiniai kalnai suardyti ir nudilę, erozinių įėgų dėka virtę plokštakalnėmis, kuriose susidarė nuosėdų pradedant permės ir baigiant trečiaeiliu laikotarpiu. Žemės paviršiui lėtai nuslūgus, jūra užliejo pakraščiuose žemus upių klonius, sudarydama nemaža giliai į sausumą įsiterpusių įlankų. Jose kai kur susikūrė dideli uostai, kaip antai, Southampton, Plymouth ir kt. Tarpukalnių daubose tvysko ežerai, kurių daugiau yra šiaurinėje dalyje. Slėniais teka nors trumpos, bet vandeningos upės, nes jų baseinai gauna daug atmosferos drėgmenų. Be to, gana toli nuo žiočių jose atsiliepia jūrų potvyniai. Todėl upės gerai tinka laivybai. Kai kur vidaus vandenų kelio sistemą papildo perkasai. Žymiausia Temzės upė. Jos žemupyje, toje vietoje, kur dar siekia jūros potvyniai, yra Londonas. Klimatas didelėj Atlanto vandenyno įtakoje. Golfo srovė yra svarbiausias šilimos šaltinis, ir dėl to izotermos (ž.) išsitęsia pietų šiaurės linkme. Pietų ir pietvakarių pakraščiai žiemą turi aukštesnę temperatūrą už p. Prancūzijos ir vidur. Italijos. Tik čia trūksta giedro dangaus. Labiausiai saulėtomis (balandžio mėn.) dienomis vis dėlto jo $^2/_3$ aptraukti debesimis. Šiltas jūros oras, susidurdamas su šaltesniu sausumos, sukelia labai tirštus, tamsius rūkus, nuo kurių, ypačiai žiemą, daug kenčia laivai vidaus vandenyse ir pamariuose. Žemosios rytų lygumos, kurias vakariniai kalnai saugoja vasarą nuo lietingų Atlanto vėjų, gerai tinka javų (kviečių) kultūrai. Pietinėje dalyje kai kur per žiemą žaliuoja laukuose žolė, ištisus metus ganosi ganyklose gyvuliai ir medžiai ilgai nemeta lapų, bet vis dėlto dėl didelės drėgmės vynuogės negali prinokti. Vakarų dalies kalnai pastoja vėjams kelią, oras besiveržd amas per aukštumas atvėsta, ir, padidėjus santykinei drėgmei, čia turima gausaus atogrąžų režimo lietaus. Pvz., Snowdone (Uelsas) per metus iškrinta 5100 mm atmosferos drėgmenų, p. Cumberlande daugiau kaip 4000 mm. Daugumas visų kitų vakarinių aukštumų gauna per 1500 mm. Tuo tarpu rytinės šalies žemumos ir kalnų pašlaitės gauna žymiai mažiau drėgmenų — apie 600 mm, t. y. tiek, kaip ir mūsų kraštas. Vakarų aukštumos, aukštesnės kaip 300 m, kur metinių drėgmenų esti apie 1000 mm, apaugusios tankia žole. Tai nuolatinės ganyklos. Javų kultūrai šios sritys netinka, nes per daug drėgmenų. Dėl to rytinėj dalyje vyrauja javų ūkis (žemdirbystė), o vakaruose — gyvulininkystė, pieno ūkis.

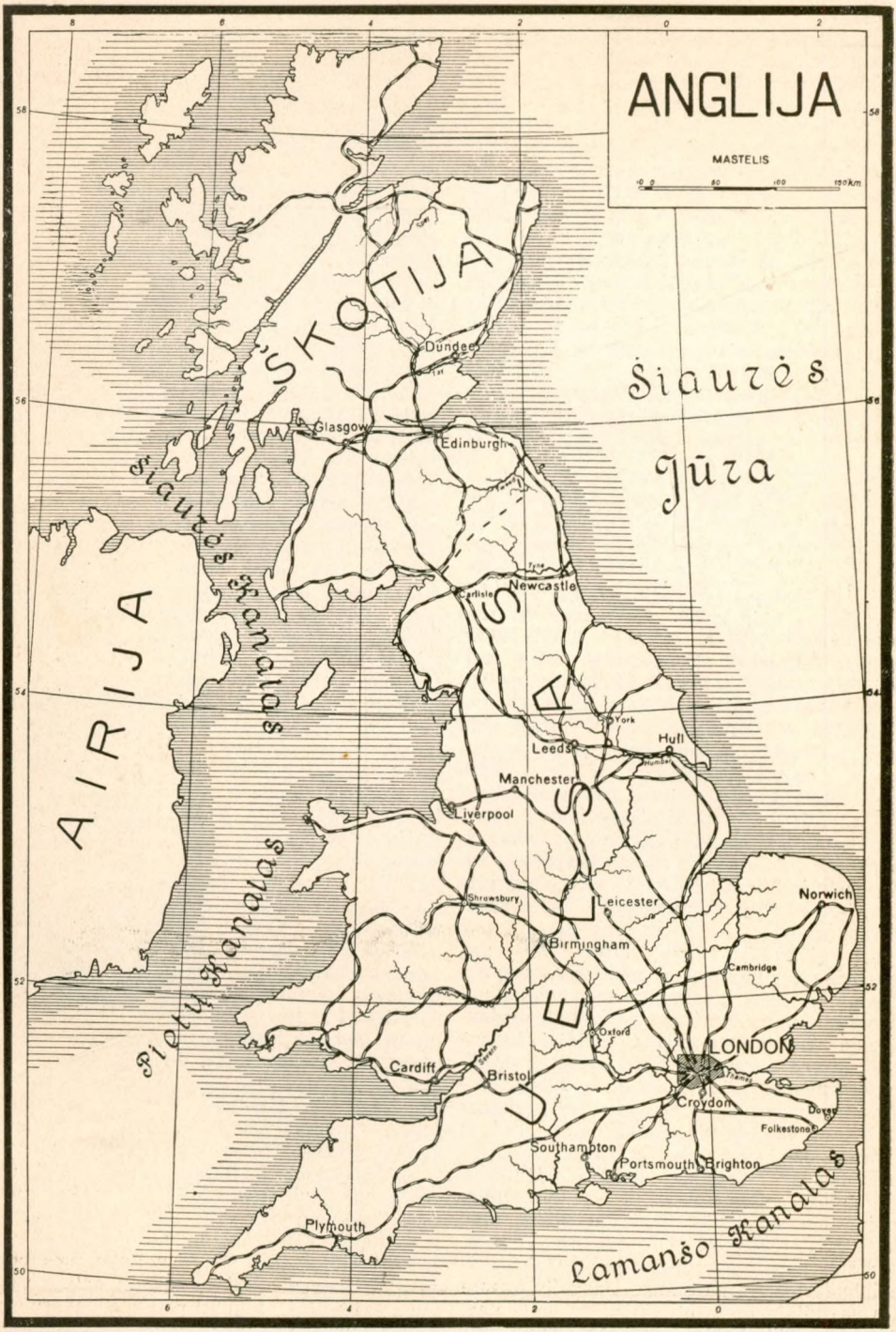
ANGLIJA
MASTELIS
0 50 100 150 km
ŠKOTIJA
AIRIJA
Šiaurės Jūra
Šiaurės Kanalas
Airių Kanalas
Lamanšo Kanalas
NORTH SEA
Dundee
Glasgow
Edinburgh
Carlisle
Newcastle
York
Hull
Leeds
Manchester
Liverpool
Shrewsbury
Leicester
Norwich
Birmingham
Cambridge
Oxford
LONDON
Cardiff
Bristol
Croydon
Dover
Folkestone
Southampton
Portsmouth
Brighton
Plymouth
58
56
54
52
50
8
6
4
2
0
2

A. (su Uelsu) žemės ūkiai šitaip pasiskirstę:

	Iš viso ūkių	Plotas akrais					
		1—5	5—20	20—50	50—100	100—300	daugiau kaip 300
1895	440467	22,2%	29,8%	17%	13%	15,5%	3,6%
1927	401734	18,5%	27%	19,6%	15%	16,7%	3,1%
Jiems tenka toks viso ploto procentas							
1895		1,09	5,14	9,04	15	42,16	22,5
1927		0,93	4,9	10,4	17	43,84	22,7

Naudojimo atžvilgiu ariamos žemės 30%, ganyklos 60%, miškų ir kt. 5%. Taigi A. yra labai maža miškų, bet užtat ganyklų plotu ji pralenkia visas kitas Europos šalis. Miško daugiausia perkama Rusijoj, Kanadoj, Suomijoj ir kitur. A. yra pramonės kraštas. Jos fabrikai, anglių ir geležies rūdos **kasyklos grupuojasi** šiaurės vidurio dalyje. Tai vadinama „juodoji A." Šioje mažoje srityje, kuri apima 33000 km², gyvena apie 29 mil. žmonių (1200 gyv. viename km²); čia susispietę 25 mst., turintieji daugiau kaip po 150.000 gyv., kurie sudaro tartum vieną didžiulį miestą. Tai viena tankiausiai gyvenamų pasaulio vietų. Apskritai A. yra per 50 miestų, turinčių daugiau kaip po 100.000 gyventojų.

Svarbiausi A. miestai.

Miestas	Gyventojų skaičius 1928
Londonas	8.300.000
Birmingamas	970.000
Liverpoole (Liverpulis)	880.000
Manchester	760.000
Sheffield	516.000
Leeds	480.000
Bristol	400.000
West Ham	307.000
Hull	300.000
Bradford	290.000
Newcastle-upon-Tyne	282.000
Nottingham	267.000
Portsmouth	241.000
Stoke-on-Trent	280.000
Leicester	250.000
Salford	242.000
Cardiff	225.000
Croydon	217.000
Southampton	170.000
Sunderland	160.000
Swansea	160.000
Birkenhead	160.000
Oldham	144.000
East Ham	145.000
Brighton	149.000
Derby	140.000
Coventry	160.000
Preston	127.000
Burnley	100.000
St. Helens	110.000
Wallasey	101.000

Žymiausi A. uostai

	Apyvarta mil. netto reg. tonų	Apyvartos vertė mil. svarų sterlingų
Londonas	26,3	745
Liverpoole	16	580
Southampton	10,7	?
Cardiff	9	27,5
Newcastle	8,5	44
Plymouth	6,4	?
Hull	5,6	115
Swansea	4,5	28
Manchester	4	115

A. pramonės dvi svarbiausios šakos: tekstilė ir metalurgija. Pirmoji gamina daugiausia medvilnės ir vilnos audinių. Jos centras Liverpulis. A. suaudžiama 50% viso pasaulio medvilnės. Išaugti tokiai milžiniškai tekstilei daug padėjo švelnus, drėgnas klimatas, kuris leidžia suverpti labai plonučius siūlus. Kitose šalyse, kur oras sausesnis, verpyklų salės reikia drėkinti dirbtiniu būdu. Metalurgija koncentruojasi Birmingamo, Sheffieldo rajone. Ir jai išplisti patogios sąlygos: greta su geležies rūdos kasyklomis susikaupę sunkūs akmens anglies klodai. Gaminama įvairiausių mašinų, ginklų, statomi laivai. Greta su didžiule pramone yra išaugusi ir prekyba, kuriai daugiausia padėjo patogi geografinė būklė. Visa A. užsienio prekyba vyksta pigiausiais vandens keliais. Turėdama didžiausią prekybos laivyną, A. gali savo gaminius tiekti tolimiausiems pasaulio kraštams; turėdama milžiniškas kolonijas visuose pasaulio žemynuose, ji gauna pigios žaliavos ir gali tiekti joms lengvesnėmis sąlygomis (be muitų) savo išdirbinius.

Seniau ūkiškasis gyvenimas koncentravosi rytų dalyje, bet dabar jo svoris paslinko į ž. vakarus. Rytinėj dalyje, „žaliojoj A.", liko didysis Londonas, subūręs apie save įvairius ne tik šios srities, bet ir visos šalies gyventojų interesus. Londonas ligi šiol buvo didžiausias pasaulyje miestas (daugiau kaip 8 mil. gyv.). Jis turi dukart daugiau gyventojų kaip Lietuva ir Latvija drauge. Miestas trimis dalimis: 1) City (senmiestis, centras), prekybos sūkurys; čia bankai ir krautuvės; 2) vakarinis Londonas, turtuolių rajonas; 3) rytų Londonas, fabrikų ir darbininkų dalis; čia viešpatauja skurdas. Milžiniškas miesto judėjimas yra puikiai su-

Anglijos administracinis padalijimas

tvarkytas: požeminės susisiekimo arterijos čia patogesnės ir puošniau įrengtos nekaip kitų šalių didmiesčiuose.

A. (su Uelsu) padalyta į 52 administracinius vienetus, grafystes. Žymesnės jų štai kaip atrodo statistiniu atžvilgiu.

Statistinė A. apžvalga

Provincija (grafystė)	Plotas km²	Gyventojai (1921)	Gyv. tankumas 1 km.²
Bedford . . .	1.226	206.000	167
Berkshire . .	1.877	300.000	158
Buckingham .	2.000	236.000	122
Cambridge . .	1.275	130.000	102
Cheshire . .	2.663	1.025.000	385
Cornwall. . .	3.513	320.000	91
Cumberland. .	4.000	274.000	70
Derby. . . .	2.632	715.000	272
Devon. . . .	6.764	710.000	105
Dorset . . .	2.530	230.000	90
Durham . . .	2.630	1.500.000	565
Essex	4.000	1.470.000	370
Gloucester . .	3.260	780.000	232
Hampshire . .	3.880	910.000	235
Hereford. . .	2.182	113.000	52
Hertford . . .	1.637	333.200	205
Kent	4.000	1.150.000	287
Lancashire . .	4.834	4.930.000	1.020
Leicester . .	2.150	500.000	230
Lincoln . . .	7.000	602.000	88
Londonas . .	303	4.485.000	14.700
Middlesex . .	602	1.253.000	2.084
Monmouth . .	1.415	451.000	318
Norfolk . . .	5.322	505.000	95
Northampton .	2.368	300.000	128
Northumberland	5.226	746.000	142
Nottingham. .	2.186	640.000	300
Oxford . . .	1.939	190.000	98
Shropshire . .	3.480	243.000	70
Somerset . .	4.200	465.000	111
Stofford . . .	3.000	1.34.9000	450
Suffolk . . .	3.837	400.000	105
Surrey . . .	1.870	930.000	500
Sussex . . .	3.773	728.000	182
Warwick . . .	2.500	1.390.000	567
Wiltshire . .	4.000	292.000	84
Worcester . .	1.855	405.000	218
Yorkshire . .	15.839	4.181.000	226
Walles . . .	19.366	2.206.000	113

A. gyventojų būdas ir etnografiškas jų įvairumas galima suprasti tik prisiminus seną šios šalies praeitį ir visokius ją užplūdusius ateivius. Vyraująs tautos tipas yra anglosaksai, tvirto charakterio, praktiškos minties, sveiko organizmo asmenybės. Puritoniškumo antspalvį dar ryškiau sustiprina gilus pareigos supratimas ir nepalaužiamas savarankiškumas, paremtas geležine valia ir vainikuojamas laimėjimu, sena tradicija,

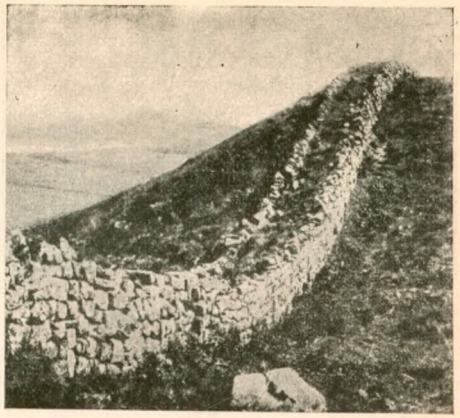

Romėnų sienos griuvėsiai Anglijoj

visapusiška asmens laisve ir gerbūviu. Ž. Didž. Britanija. *A. B.*

Istorija. Seniausi Britanijos ir Airijos gyventojai ligurai (ž.). IX a. pr. Kr. į A. ėmė skverbtis keltai (ž.), kurie (belgų tautelės, ypač britai, brython, britanni ir airiai, arba irai) ir įsigalėjo VI—IV a., sukūrę daugelį atskirų valstybėlių. Pačią A. ėmė vadinti keltiškai Albainn (Albin, Albion, kalnų sala) ir Britanija (Pretanis, Prydain, Britannia). 55—54 pr. Kr. Cezaris dukart žygiavo į Britaniją. Klaudijus pradėjo (43 po Kr.), o Domiciano generolas Agrikola pabaigė (85) užkariauti ją iki Clyde-Forth linijos, kur Antoninas Pijus įsteigė tvirtovių ir apkasų eilę (limes). Romėnai skyrė A. į 4 provincijas (Britannia I ir II, Caesariensis Flavia ir Caesariensis Maxima), stiprino keltiškus miestus ir steigė naujų (London, York, Lincoln, Colchester ir kt.) (chester lot. castra), romėnino britus. Bet 410 Honorijus priverstas buvo atsižadėti A.; ir britai, vėl įsteigę 5 valstybes, turėjo patys kovoti su puolančiais juos Škotijos keltais (škotais bei piktais) ir su įsiveržiančiais į A. germanais (anglais, saksais ir jutais). Tuo metu britai gyveno savaiminga kultūra; jau IV a. apsikrikštijo, ir jų glaudžiai susijusi su klanais, giminėmis, savotiška bažnyčia, kurios centras buvo Airijoj, pasižymėjo savo vienuolišku pobūdžiu, misionieriška veikla ir kultūringumu. Nuo III a. pabaigos įsibrovę į A. anglosaksai (ž.) užkariavo VI a. pietų ir rytų Britaniją, VII a. apsikrikštijo (ž. Augustinas, Canterbury arkivyskupas) ir sudarė septynias valstybes (Kent, Essex, Sussex, Wessex, Mercia, Eastanglia, Northumbria), vadinamąją heptarchiją. IX a. įpusėjus, Wessexo karalius Egbertas (802—39) sujungė jas į vieną karalystę Angliją,

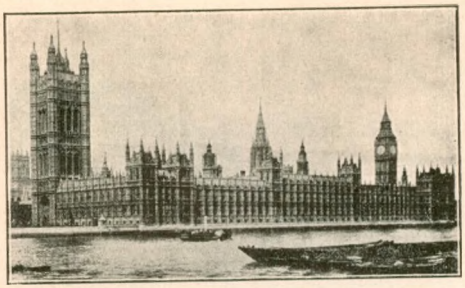

Anglų parlamento rūmai

kuriai teko gintis nuo naujų piratų danų ir normanų. Alfredas Didysis (871—901, ž.) ir jo įpėdiniai, ypač Edgaras (959—975), apgynė valstybę ir gerai ją sutvarkė. Bet 1016 A. karaliumi tapo danų konungas Knutas Didysis (ž.) ir tik 1042 vėl trumpam atgijo Alfredo dinastija (Eduardas Išpažintojas, 1042—66). Daugumas A. gyventojų buvo laisvi žemdirbiai (ceorls), kurie gyveno kaimais, turėjo ten savo rėžį, arba sklypą (folkland), ir teisę naudotis bendromis kaimo žemėmis, be to, dar ir prisipirkdavo žemės (bocland). Didesnieji žemės savininkai sudarė kilnių žmonių luomą (nobiles, optimates, eorls) ir ilgainiui susijo su karaliaus vasalais, arba tanais (thegns). Jų žemes dirbo vergai ir priklausomieji žmonės (laets, wealhs). Tanai nuo Alfredo laikų buvo kariuomenės branduolys. Administratyvinis vienetas (nuo IX a.) šimtinė (hundred), kurios susirinkimuose dalyvavo kaimų atstovai ir kuri ilgainiui sutapo su parapija. Didesnė apskritis buvo grafo (ealdorman, shireman, shiregerefa, sherif) valdoma, irgi daranti šimtinių atstovų susirinkimus shire (grafystė). Keletą shirių valdė vadinamieji aethelings (subreguli), kurie, kaip ir kiti didikai, sudarė aukščiausią karalystės įstaigą Witena-gemot (išminčių tarybą). Alfredas kodifikavo ir anglosaksų kalba išleido įstatymus, iš dalies ankstyvesniųjų karalių užrašytus. Šią socialinę ir politinę organizaciją pertvarkė normanai.

Eduardui Išpažintojui mirus, Witena-gemot išrinko karaliumi aethelingą Haraldą, bet A. užkariavo Normandijos hercogas Vilhelmas (ž.): prie Hastingso sumušė Haraldą (1066) ir, numalšinęs maištą, įsteigė naują dinastiją. Jis (1066—1087) ir jo įpėdiniai (Vilhelmas II, 1087—1100, ir Enrikas I, 1100—1135, labai suprancūzino A. kultūrą ir sustiprino savo valdžią, įsteigdami normandiško tipo feodalizmą (ž.). Pagal 1085 kadastrą (Domesday Book), pats karalius buvo vyriausias visų užkariautojo krašto žemių savininkas. Bet tiesiog valdė jis tik dideli dalį (maždaug 1000 dvarų, arba manors), o kitos žemės buvo išdalytos vasalams ir žemdirbiams (10097 laisviesiems ir 23072 ne visiškai laisviems žmonėms, sokemen). Aukščiausia vasalų rūšis buvo paties karaliaus vasalai (maždaug 600 tenentes in capite, chief-tenants), beveik visi normanai ir prancūzai; be jų, buvo dar 7871 mažesnis vasalas. Mažesnieji vasalai priklausė ne tik savo senjorų, bet ir paties karaliaus. Priklausomųjų žemdirbių buvo apie 200.000. Shire liko, kaip ir buvusi, administracijos vienetas; bet Witena-gemot vietoj iškilo didikų bei vasalų suvažiavimai, nors jie didelės reikšmės neturėjo. Tačiau Enrikas I pripažino senąją anglosaksų teisę (Charta libertatum). Vadovaujanti visuomenės sluoksnį sudarė užkariautojai; ir prancūziška jų kultūra dar labiau įsigalėjo, kai A. karaliumi tapo Enriko dukters Matildos ir Anjou grafo Godefroy Plantageneto sūnus Enrikas II, 1153 nuveikęs Vilhelmo Užkariautojo anūką Steponą iš Blois (1035—54). Be Anglijos, Enrikas II valdė Normandiją, Anjou, Maine ir visą kraštą tarp Pirėnų ir Loire upės; tad jo valstybės negalima buvo pavadinti angliška. Padarė jis dėlto savo lėnais (ž.) Airiją (1171) ir Škotiją (1174), su kuria kovojo jau Vilhelmas II. Enrikas II (1154—89) dar daugiau sustiprino karaliaus valdžią kovoj su įsigalėjusia ir Thomo Becketo (ž.) vadovaujama bažnyčia (ž. Klarendono konstitucijos, 1164), apdėjo A. karo mokesčiu (scutagium), reformavo finansus, įsteigęs iždinę (Exchequer), ir teismą (6 teismo apskritys, kur periodiškai važinėjo teisėjai, justices itinerant, prisiekusiųjų teismas ir karaliaus teismas, King's Bench). Bet Enriko sūnūs Ričardas (Richard) I Liūto Širdis (1189—99) ir Jonas I Bežemis (1199—1216) labiau rūpinosi prancūziškomis savo žemėmis ir Europos politika, kaip A. Jonas rėmėsi A., norėdamas atgauti prancūzų karaliaus pagrobtas žemes. Bet kad

Vakarų Anglijos (Cumberland) žemėvaizdis

ir gavo imperatoriaus bei popiežiaus pagalbą, pripažinęs visą A. popiežiaus lėnu (1213), kovą pralaimėjo (kautynės prie Bouvines miesto, 1214), tapo tikrai bežemiu. Tuo tarpu žiauraus jo valdymo suerzinti A. baronai sukilo. 1215 Jonas turėjo paskelbti Didžiąją laisvių Chartiją (Magna Charta libertatum), kur, be ko kita, pripažino, kad kiekvienas turi būti teisiamas savo luomo žmonių teismo ir kad ekstraordinariniai mokesčiai nebebus renkami. Didžiajai Tarybai (Magnum Consilium) nesutikus. Šią tarybą sudarė karaliaus laiškais (writ) kviečiami didieji baronai ir šerifo kviečiami mažesnieji. 25 baronų komitetas turėjo prižiūrėti, kad chartija būtų vykdoma. Tačiau nei Jonas, nei vėl patvirtinęs chartiją jo sūnus Enrikas III (1266—72) nė nemanė jos vykdyti. Popiežiai palaikydavo savo „vasalus" karalius, drauge su jais eksploatuodavo A. Tad nepatenkinti tuo baronai pirma pasiūlė A. sostą prancūzų karalaičiui Liudvikui (1216), paskui, ypač kad Enrikas neatsižadėjo bergždžios Europos politikos, sukilo. „Beprotis parlamentas" (the parliament — magnum consilium) Oksforde (1258) išrinko naują 15 žmonių komitetą ir mėgino pakeisti monarchišką valdžią aristokratiškąja. 1265 sukilėliams vadovavęs Simonas de Monfort, grafas (earl) Leicester (Lester), sumušė ties Lewes karaliaus kariuomenę, paėmė į nelaisvę karalių ir jo sūnų Eduardą ir sušaukė 1265 I 20 pirmąjį tikrąjį A. parlamentą (ž.). Supratęs, kad reikėjo remtis visa tauta, Simonas sušaukė ne tik baronus, bet ir shirių (shires) bei kelių miestų atstovus. Tiesa, išsprukęs iš nelaisvės Eduardas nuveikė Simoną, žuvusį kautynėse ties Evesham (1265), tačiau nebegalėjo visai apsieiti be parlamento. Kadangi Eduardas I (1272—1307) daug kovojo, užkariaudamas keltų Uelsą (Wales) ir Škotiją, tai reikėjo jam daug pinigų, o jų nebegalima buvo gauti be parlamento. Nuo 1295 ir prasideda parlamento istorija, nors tik pamažu jis susiorganizavo ir kova tarp jo ir karalių ilgai truko. Parlamentas palaikė Eduardą, kai jis ginčijosi su popiežium Bonifacijum VIII, bet Eduardo II (1307—27) laikais mėgino valdyti kraštą vietoj karaliaus ir jo valdininkų favoritų (1310 parlamentas ir vadinamieji ordainers — 21 baronų komisija); pagaliau nuvertė karalių. Eduardas III (1327—77) sustiprino karaliaus valdžią ir atgaivino susilpnėjusią valstybę: vėl privertė škotus pripažinti A. suverenitetą (1333 ir 1346). Jis pradėjo šimto metų karą (ž.) su Prancūzija ir įsigijo (Bretigny taiką 1360) Poitou, Guienne, Gascogne ir Calais bei Guines miestus. Šis ilgas karas didžiai sustiprino parlamentą, kuris, kad ir suskilo jau į dvejus rūmus (apie 1341), tebuvo visai aristokratiška įstaiga, rūpinos daugiausia žemės diduomenės reikalais, leido įstatymus išnaudoti žemdirbiams, kurie buvo išsipirkę jau iš nelaisvės ir tapę nuomininkais (copyhold, leasehold). Wat Tylero (ž.) maištas (1381) buvo numalšintas. Bet su socialiniu kriziu susijo ir kultūros krizis. XIII—XIV a. susiformavo anglų tauta; prancūzų literatūros vietoj ėmė kilti anglų literatūra (Gower, William Langland, Chaucer, Wycliff, ž.), pražydo Oksfordo universitetas, sustiprėjo, susijęs ilgainiui su socialiai ekonomiškomis problemomis, religinis sąjūdis. Wycliffas ėmė ginti bažnytinį A. savarankiškumą, neigė popiežiaus pirmumą, paskum net bažnyčios ierarchiją ir transubstanciacijos dogmatą; išvertė angliškai bibliją. Jo mokiniai ir sekėjai, vadinamieji lollardai, plėtė naują mokslą žmonėse. Jeigu norįs vyrauti valstybėj parlamentas stengėsi apginti žemės savininkų (didikų bei gentry) pirmumą ir katalikų tikybą, be to, reikalavo smarkiau pulti Prancūziją, tai Ričardas II (1377—99) kiek begalėdamas gynė savo valdžią, bet aiškaus plano neturėjo. Pagaliau parlamentas nuvertė jį ir įkėlė į sostą jo brolėną Herefordo hercogą Enriką, kuris ir įsteigė naują Lankasterų (Lankaster) dinastiją (1399—1461). Enrikas IV (1399—1413), parlamento verčiamas, ėmė persekioti lollardus (bill de comburendo haeretico), bet tik parengė naują kovą su Prancūzija. Jo sūnus laimėjo šią kovą, sumušęs prancūzus ties Azincourt ir sudaręs Troyes taiką (1420) su Karoliu VI, kuris pripažino jį Prancūzijos sosto paveldėtoju. Bet Enriko V ir Karolio VI dukters sūnui Enrikui VI viešpataujant (1422—61), prancūzai išvijo anglus iš savo žemių, ir pačioj Anglijoj prasidėjo vadinamasis dviejų rožių karas (1455—85 ž.): Eduardo III įpėdiniai Yorkai (baltoji rožė) kovojo už sostą su Lankasterais (raudonoji rožė). 1461 sostą užėmė Yorkas Eduardas IV, o jam mirus (1483), jo sūnus

Anglijos ūkis

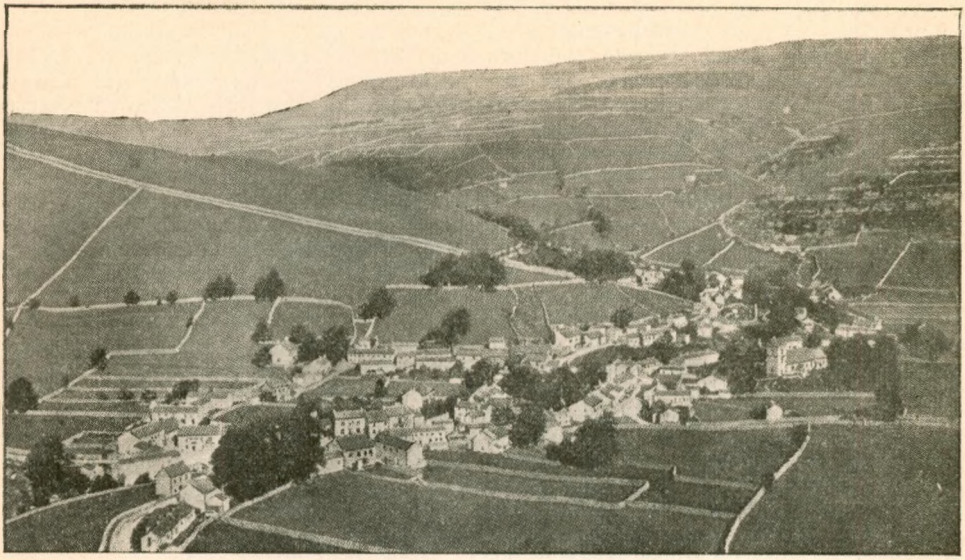

Ferma Yorkshire

Eduardas V ir jį nužudęs jo dėdė Ričardas III (1483—85), kuris buvo Enriko Tudoro (Lankastero iš motinos pusės) nuveiktas ir žuvo kautynėse ties Bosworth (1485). Šimto metų ir dviejų rožių karo laikais parlamentas įsigijo naujų teisių: leido karaliui imti mokesčius ir dalyvavo leidžiant įstatymus, o jo nariai turėjo žodžio laisvę ir negalėjo būti teismo persekiojami iki naujų rinkimų. Pamažu įsigalėjo žemesnieji rūmai, kurie atstovavo vidurinei klasei (gentry): rinkimuose dalyvavo visi turintieji ne mažiau kaip 40 šilingų pajamų. Aukštesnieji rūmai, atvirkščiai, kiek susilpnėjo, nes karai, ypač pilietiniai, susilpnino diduomenę. Tad kad ir linkę buvo Tudorai valdyti kraštą absoliutiškai, nebegalėjo visai apsieiti be parlamento, kuris, Enriko VII (1485—1504) prašomas, pripažino jo paties ir jo įpėdinių teises.

Tudorams (1485—1603) pavyko sustiprinti karaliaus valdžia. Enrikas VII, praplatinęs slaptosios tarybos (Žvaigždžių rūmų) jurisdikciją, grąžino didikų užgrobtas karūnos žemes, be to, nemaža žemių konfiskavo. Ypač vykusiai pasinaudojo, kaip ir kiti Tudorai, angliškos pramonės ir prekybos augimu. Dar daugiau žemių ir pajamų davė Enriko VIII (1509—47) įvykdyta bažnyčios reforma. Bet ji reiškė, kad A. gyveno didelį kultūros ir politinės tvarkos krizį. Enrikas VIII (ž.) ėmė reformuoti bažnyčią vien susirūpinęs, kaip atsikratyti popiežiaus valdžia (1532 A. kunigai pripažino karalių savo galva vietoj popiežiaus) ir padidinti savo pajamas (1534). Dogmos atžvilgiu savo 6 punktuose (1539) karalius skelbė katalikybę. Tačiau pati reformos idėja sujungė naujų pažiūrų žmones. Vieni jų (Thomas Morus, ž.) atstovavo religinei humanistų nuotaikai, kiti vokiečių, o ypač Kalvino idėjoms. Tiesa, galutinė Eduardo VI (1547—53) laikais Cranmero (ž.) įvykdyta A. bažnyčios reforma ėjo tarp katalikybės ir protestantizmo. Bet kalvinizmas ypač dėl to įsigalėjo, kad tiko jis senosioms religinėms tradicijoms, jau Wycliffo formuluotoms. O kalvinizmas buvo glaudžiai susijęs su teoretiškai demokratiškomis idėjomis. Ir šias idėjas dar sustiprino Marijos I Katalikės (1553—58) protestantų persekiojimo politika. Elzbieta (1558—1603) atgaivino reformuotą anglikonų bažnyčią, bet anglikonų kova su protestantais (nonkonformistais, arba nepripažįstančiais 39 parlamento paskelbtų naujų tikybos punktų, presbiterionais, independentais, puritonais) ir su katalikais tuo tik prasidėjo. Protestantai pasižymėdavo savo demokratiška nuotaika, katalikai palaikydavo santykius su popiežium ir katalikiškomis valstybėmis ir Elzbietos laikais tapo pavojingais karalienės priešais. Tačiau ne vien bažnyčios reforma vertė A. kištis į kitų Europos valstybių politiką. Nei Enrikas VII, nei kiti Tudorai neatsižadėjo kontinentalinės A. politikos, tik nebegalėjo vieni kovoti su Prancūzijos karaliais. Tad ieškojo sąjungininkų, ir jais pirma buvo Ispanijos ka-

ralius Ferdinandas, kurio dukterį vedė Enrikas VIII, paskui tapęs ir vokiečių imperatorium Ferdinando anūkas Karolis V, o jam mirus, jo sūnus Filipas II, kuris vedė Mariją I Katalikę. Sąjunga su Ispanija buvo vyriausiojo Enriko VII ministerio Thomaso Wolsey (ž.) politikos tikslas. Bet persiskyręs su Karolio V teta Kotrina, Enrikas susikivirčijo ir su pačiu Karoliu. Be to, įsigalėjusi Ispanija buvo daug pavojingesnis A. priešas, negu Prancūzija, o bendra kova su Roma traukė A. prie protestantų. Tad jau Wolsey'o vietą užėmęs Thomas Cromwell ėmė jungtis su protestantais, o Elzbietos laikais A. palaikė protestantus Vokietijoj, Prancūzijoj ir Olandijoj. Čia religiniai A. interesai visai sutiko su politiniais ir ekonominiais. Ne tik A. piratai plėšė ispanų kolonijas Amerikoj ir jų komercinius laivynus, bet Elzbietos laikais įsteigta buvo pirmoji A. kolonija Amerikoj (Virginia), ir anglai ėmė gyvai prekiauti su Levantu, Ost-Indija (1600 Elzbieta davė privilegiją Ost-Indijos kompanijai) ir Rusija. Su ekonominiu augimu buvo susijęs ir kultūros (ž. anglų literatūra ir teatras), pasiekęs viršūnę Elzbietos laikais. Ispanų armadą (ž.) nuveikusi (1588), Elzbieta iškėlė A. autoritetą Europoj. Mirtimi nubaudė savo giminaitę, katalikų bei Ispanijos palaikytą pretendentę Mariją Stuart (1587), bet savo įpėdiniu pripažino jos sūnų Jokūbą I (1603—1625), kuris buvo ir Škotijos karalius. Vis dėlto, parlamentui atsisakius sujungti A. su Škotija į vieną valstybę, abi karalystes tejungė karalių Stuartų asmuo.

Pats Jokūbas ir jo sūnus Karolis I (1625—1649) kovojo su parlamentu ir su puritonais (ž.) bei katalikais (Guy Fawkes sąmokslas), kuriems (1610) buvo visai uždrausta būti valdininkais. Užsienių politika (Jokūbas ilgai palaikė sąjungą su Ispanija, tik 1624, parlamento verčiamas, ėmė palaikyti protestantus) buvo netautiška ir nepopuliari; darės dar nepopuliaresnė, kai į sostą įžengė prancūzų karalaitė vedęs Karolis I, nors jis ir padėdavo prancūzams hugenotams (ž.). Karams kariauti ir valdyti reikėjo pinigų, kurių be parlamento galima buvo gauti tebeimant naujus neteisėtus mokesčius. Parlamente iškilo energinga opozicija (Th. Elliot, Wentworth, Pym), ginanti parlamento teises ir paremta visuomenės užuojautos. Opozicija reikalavo, kad karalius neniekintų parlamento teisių ir krašto įstatymų (Petition of rigths, 1629), ir kovojo su karaliaus vyriausybe ir jai vadovaujančiais favoritais (Buckingam). O vyriausybei trūko valios valdyti, pastovumo ir aiškių sumanymų. Tad karaliui nepadėjo ir energingiausi jo šalininkai arkivyskupas William Loud, kuris reformavo bei kiek katalikino anglikonų bažnyčią, ir tapęs pirma Airijos gubernatorium, paskui vyriausiuoju ministeriu Wentworth, lord of Strafford (ž.). 1637 karalius pamėgino reformuoti ir Škotijos bažnyčią. Bet škotai paskelbė vadinamąjį Covenant presbiteriškai savo bažnyčiai ginti (1638) ir pradėjo karą. Sušauktas 1640 „trumpasis parlamentas" atgaivino 1625, 1626 ir 1628 parlamentų reikalavimus ir pinigų duoti nesutiko. Kai buvo sušauktas vad. „ilgasis parlamentas" (1640), tai prasidėjo revoliucija, o 1642 ir politinis karas tarp karaliaus ir parlamento. 1642—1643 laimėjo karalius. Tačiau parlamentui pavyko patraukti į savo pusę škotus, ir tuo pačiu metu Oliveris Cromwell (ž.) reorganizavo parlamento kariuomenę; netrukus jis sumušė 1644 ties Marston Moor ir 1645 ties Naseby karaliaus kariuomenę. Karolis I pabėgo pas škotus, kurie 1647 už 400.000 sv. sterlingų išdavė jį A. parlamentui. Tuo tarpu parlamentas suskilo į dvi partijas: į presbiterionus, reikalavusius, kaip seniau anglikonai, bažnytinio vieningumo (Uniformity), ir į independentus, laisvų tikybinių bendruomenių ir tolerantiškumo šalininkus. Parlamente ir dvasininkų tarpe buvo daugumas presbiterionų (juos palaikė ir škotai), tačiau independentus rėmė didesnė liaudies dalis, ypač kaimų buržuazija ir kariuomenė su savo vadu Cromwelliu. 1648 Cromwell sumušė savo priešus ties Prestonu, presbiterionus išvarė iš parlamento, paversdamas jį sau klusniu įrankiu. Tam tikras, iš žemųjų rūmų narių sudarytas teismas nuteisė Karolį I mirti (1649 I 30 Londone, ties Whitehall rūmais). Likusioji parlamento dalis paskelbė respubliką (Commonwealth), pavesdama vykdomąją valdžią kasmet iš naujo renkamai valstybės tarybai, kurioje daugiausia įtakos turėjo Cromwell. Bet, žiauriai nu-

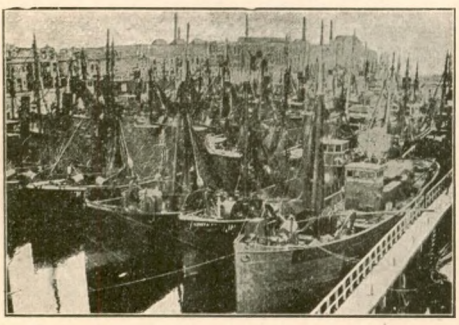

Žvejų uostas Anglijoj

malšinęs sukilimą Airijoje (1649) ir nugalėjęs ties Dunbar (1650) ir ties Worcester (1651) škotus, remiančius jaunąjį Karolį II, Cromwell išvaikė atsisakiusį klausyti parlamentą. Krašto valdžia perėjo į karo tarybos ir jos pirmininko Cromwellio rankas. Paskelbta nauja konstitucija, pagal kurią Anglija, Škotija ir Airija turėjo būti viena monarchija su parlamentu, sudarytu iš trijų valstybės dalių išrinktų atstovų, ir lordu protektoriumi Cromwelliu. 1657 Cromwell vėl įvedė dvejų rūmų sistemą. Nuo pasiūlytojo karaliaus vainiko, atsižvelgdamas į respublikoniškai nusistačiusią kariuomenę, jis atsisakė. Cromwellio vidaus politika nebuvo sėkminga, nes nedavė valstybei patvarios santvarkos, nors paskutiniais jo valdymo metais šalis nurimo, religiniai persekiojimai liovėsi, pramonė ir prekyba atgijo. Užsienio politika davė daugiau gerų vaisių. 1651 garsusis navigacijos aktas (Act of Navigation) sudavė sunkų smūgį olandų jūros prekybai, o karas su Olandija pasibaigė Anglijos naudai. Taip pat pavyko karas su Ispanija, po kurio Anglija gavo Jamaikos salą (1655) ir Diunkirkę (Dunkerque).

Cromwelliui mirus (1658), protektoriaus vietą užėmė jo sūnus Ričardas Cromwell, bet neilgam: generolas Monk užėmė Londoną ir, ilgojo parlamento liekanų padedamas, sušaukė „laisvąjį parlamentą", kuris pašaukė į sostą Karolio I-jo sūnų Karolį II-jį. Parlamento nutarimu valdžia turėjo, kaip seniau, priklausyti karaliui, lordų ir atstovų rūmams; bet karalius troško absoliutinės valdžios ir rėmė katalikus. Anglikonų bažnyčiai grąžintas pirmumas (1662), Cromwellio sudarytoji unija su Škotija nutraukta, ir Škotija gavo sau atskirą parlamentą. Negaudamas iš parlamento pakankamai lėšų savo privatiškiems reikalams, Karolis II pardavė Liudvikui XIV Diunkirkę (1662). Iš viso jo užsienio politika pasidarė Versalio priklausoma. Pirmasis karas su Olandija buvo dar naudingas anglų prekybos interesams, nes padidino kolonijų plotą Amerikoje, prijungus Naująjį Amsterdamą (New Yorką) prie priklausiusios jau anglams Virginijos ir Naujosios Anglijos. Bet antrasis karas (1672—74) padarė Anglijai daug nuostolių. Prieš tokią karaliaus politiką ir katalikiškąsias jo simpatijas sukilo parlamentas: išleido Test-Actą (1673 ž.) ir Habeas Corpus Actą (1679 ž.). Be to, opozicija iškėlė klausimą, ar karaliaus brolis, būdamas katalikas, turi teisę užimti A. sostui. Ginče dėl įpėdinystės klausimo išaugo dvi didelės partijos: tories (toriai) ir whigs (vigai). Pirmoji, daugiausia susidedanti iš aristokratijos, vadovavosi legitimizmo idėja ir rėmė įpėdinį; antroji, susidariusi iš prekybininkų ir pramonininkų, buvo griežtai protestantiška ir karaliaus brolio teisių sostui nepripažino. Lordų rūmai, turėdami torių daugumą, laimėjo. Tada vigai padarė sąmokslą, kurs buvo susektas, ir dalyviai nubausti. Kai Karolis II mirė, į sostą įžengė Jokūbas II (1685—88), kurs norėjo katalikams grąžinti senąsias teises. Laužydamas įstatymus, varė absoliutizmo politiką, skyrė valdininkais katalikus, skelbė patogią katalikams pamaldų laisvę. Karalių paliko ir buvę jo šalininkai toriai. Tačiau visi tikėjosi, kad senas karalius neilgai valdysiąs, o sostas teksiąs vyresniajai jo dukteriai Marijai, protestantų gynėjo Olandų valdovo Vilhelmo Oraniečio žmonai.

Kai 1688 gimė Jokūbui sūnus ir tuo būdu viltis nusikratyti katalikiška politika žlugo, Vilhelmas Oranietis, vigų šaukiamas, 1688 XI 15 atplaukė su savo kariuomene į A. ir žygiavo į Londoną. Jokūbas II pabėgo į Prancūziją, o Vilhelmas, pasiskelbęs regentu, sušaukė 1689 parlamentą, kurs pripažino Jokūbą sulaužius sutartį su tauta ir palikus sostą. Karaliaus vainikas pasiūlytas Vilhelmui III-jam (1689—1702) ir jo žmonai Marijai (1694). Parlamentas paskelbė 1689 teisių deklaraciją (Declaration of rights), ir karalius su karaliene pasirašė teisių įstatymą (Bill of rights). Šitas įstatymas suteikė tikybos laisvę visiems nonkonformistams, be katalikų; karaliui atimta teisė savivališkai, be parlamento sutikimo, atleisti valdinius nuo įstatymų vykdymo, rinkti mokesčius ir skirti lėšas kariuomenei laikyti; visiems piliečiams pripažinta peticijų teisė, parlamento nariams žodžio laisvė, įsteigtas prisiekusiųjų teismas ir nustatyta karaliaus pareiga periodiškai šaukti parlamentą ir kt. Anglų politikoj ėmė vyrauti parlamentas; didesnės jo partijos narius karalius skyrė savo ministeriais. Nuo tų laikų ir prasidėjo vadinam. parlamenta-

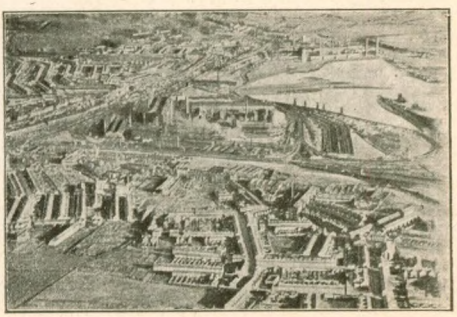

Plieno fabrikas Port Talbote (P. Walles)

rizmas. Vilhelmo III vidaus politika daug padėjo A. prekybai ir pramonei. Ost-Indijos kompanija buvo atnaujinta, įsteigtas tautos bankas. Užsienio politika iškėlė A. į didžiųjų Europos valstybių eilę. 1689 Vilhelmas vadovavo koalicijai prieš Liudviką XIV, palaikantį Jokūbo II pretenzijas A. sostui. 1697 (Rijswijko taika) Liudvikas XIV pripažino Vilhelmą A. karaliumi. Bet greit A. vėl ėmė dalyvauti „didžiojoje koalicijoje" prieš Prancūziją. 1702 mirė Vilhelmas III, ir (1701 įstatymas) sostą gavo Vilhelmo žmonos Marijos sesuo Ona (1702—14). Karas su Prancūzija tebėjo ir toliau, hercogui Malborough (ž.) sėkmingai vadovaujant. 1707 vigų dauguma parlamente nustatė Anglijos ir Škotijos uniją. Abi valstybės buvo paskelbtos viena karalyste su bendra protestantiška dinastija ir bendru parlamentu, tik Škotija išlaikė savo civilinę įstatymdavystę ir savo teismo bei bažnyčios santvarką. Iki tol valdžios vairas buvo vigų ir hercogo Malborough rankose, tačiau 1710 karalienė, nepatenkinta vigų bažnytine politika, sudarė ministeriją vien iš torių, ir šios ministerijos pirmininkas lord Bolingbroke 1713 sudarė su Prancūzija Utrechto taiką. Anglija pripažino Liudviko XIV anūką Filipą V Ispanijos karaliumi, gavo už tai iš Prancūzijos Hudsono upės žiotis, Naująją Škotiją ir Neufundlandą, o taip pat protestantiškosios dinastijos pripažinimą; iš Ispanijos A. gavo Gibraltarą, Minorką ir prekybos palengvinimų Vakarų Indijoj.

1714, karalienei Onai mirus, sostas teko Hanoverio kurfiurstui, Pfalco grafienės ir Čekijos karalienės Elzbietos (Jokūbo I-jo dukters) anūkui Jurgiui I (1714—27). Su juo prasidėjo Hanoverio, dabar vad. Winsdoro dinastija ir personalinės unijos ryšiai su Hanoveriu. Pretendentas Jokūbas III vėl bandė užimti A. ar bent Škotijos sostą, bet nieko nelaimėjo. Vėliau dar pasikartoję jakobitų sukilimai irgi buvo numalšinti. Jurgiui I viešpataujant, valdžią paėmė vėl į savo rankas vigai, kurie priėmė Septennial actą, įstatymą, kuriuo žemųjų rūmų atstovai renkami septyneriems metams. Ši priemonė sustiprino parlamento kliką, kuri tvarkė rinkimus į parlamentą, papirkinėjo atstovus, skyrė atsakingas valst. vietas savo šalininkams ir įvairiais neteisėtais būdais naudojosi savo būviu. Jurgis I ir Jurgis II (1727—60), svetimi anglų politikai ir tradicijoms, nesipriešino vigams. Kraštas, gavęs politinių laisvių ir ilgą laiką nekariavęs, nurimo, ėmė turtėti, prekyba ir pramonė plito, faktiškai per 20 su viršum metų kraštą valdant visagaliui ministeriui Robertui Walpole (ž.). Kad ir nusileido jis Hanoverio interesus ginančiam karaliui, Walpolio užsienių politika buvo A. sėkminga. Tą politiką varė toliau ir Walpolio įpėdiniai Carteret, Pelham, ypačiai W. Pitt (nuo 1757, ž.). Aacheno taika (1748, ž.) ir taika su Ispanija (1750) suteikė A. tam tikrų prekybos lengvatų ir Hanoverio dinastijos pripažinimą. Kolonialinį karą su Prancūzija ir septynerių metų karą (kuriam ir A. dalyvavo) pabaigusi Paryžiaus taika (1763) davė A. visą Kanadą, Naująją Škotiją, Cape-Breton, Grenados, St. Vincento, Dominico ir Tabago salas, žemių Senegale (iš Prancūzijos) ir Floridą (iš Ispanijos). Jurgiui II mirus, sostą paveldėjo jo anūkas Jurgis III (1760—1820). Atsidūręs savo favorito lordo Bute įtakoj, jis vėl grąžino torius į vyriausybę. Krašte augo opozicija, nes Bute'o įpėdiniai bandė praplėsti karaliaus teises. Vyriausybė, norėdama pataisyti pairusius finansus, pareikalavo iš Ost-Indijos kompanijos mokėti savo pajamų dalį valstybei ir nusprendė įvesti Š. Amerikos kolonijose tam tikrą muito mokestį nuo įvežamųjų prekių (1764) ir žyminį mokestį (1765), nors Pitt atsižadėjo žyminio mokesčio. Bet amerikiečiai sutiko mokėti tiktai tuos mokesčius, kurie bus nustatyti jų pačių atstovams dalyvaujant, ir, susirinkę 1775 į Philadelphijos kongresą, 1776 paskelbė Jungtinių Amerikos Valstybių nepriklausomybę. Prasidėjo karas, kuris pasibaigė Versalio taika. A. turėjo pripažinti Š. Amerikos nepriklausomybę ir atiduoti Prancūzijai (kuri, kaip ir Ispanija, palaikė amerikiečius) Tabago, St. Lucie, didelius plotus Ost-Indijoj, Goree, St. Pierre ir Miquelon, o Ispanijai Floridą ir Minorką. Šiuos pralaimėjimus A. kompensavo J. Cooko (ž.) atradimai Australijoje, taip pat karas su vietos sukilėliais Ost-Indijoj, kuris taip išardė Ost-Indijos kompanijos finansus, jog toji nebegalėjo ištesėti savo pasižadėjimų vyriausybei. Tapęs įtakingu ministeriu, William Pitt jaunesnysis priimdino parlamente įstatymą (1784), kuriuo visi Ost-Indijos kompanijos direktoriai ir akcininkai turėjo būti valdžios įstaigų kontroliuojami.

Jau amerikiečių laimėjimas įdrąsino airius; dar daugiau prasidėjusi Prancūzų revoliucija. Tad anglai turėjo kiek nusileisti Airijai (ž.), kuri 1801 sudarė pagaliau su A. vieną valstybę. Tuo tarpu Prancūzų revoliucija sukėlė demokratinį sąjūdį ir pačioj A. Tam sąjūdžiui griežtai pasipriešino toriai ir E. Burke'o (ž.) vadovaujama vigų dalis ir pasmerkė neitralią Pitto politiką. Kai Liudvikas XVI žuvo giljotinoje, anglai išsiuntė iš Londono prancūzų atstovą, o konventas paskelbė A. karą (1793), kuris truko su ne-

didelėmis pertraukomis apie 20 metų. Pirmosios koalicijos karo laikais A. išstūmė prancūzus iš visų kolonijų Azijoje ir Amerikoje, palikdama jiems tik Cayenną, iš Olandų atėmė Gerosios Vilties iškyšulį, Malakką, Ceiloną ir kt. salas. Per antrosios koalicijos karą rusų ir anglų žygis Olandijoje nepasisekė. Kontinento valstybės pasirašė taiką su Prancūzija; Rusija, palaikydama ginkluotą neitralumą, sudarė su Prūsija, Danija, Švedija sąjungą prieš A., kuri, atsakydama į tai, kaip į karo paskelbimą, užpuolė Kopenhagą (1801). Pitto įpėdinis Addington, atsižiūrėdamas į vis augančias valstybės skolas, pasirašė 1802 Amienso taiką, pasižadėdamas prancūzams, olandams ir ispanams grąžinti visus užkariavimus ir vos išrūpindamas A., kaip atlyginimą už išlaidas, Ceiloną ir Trinidadą. Betgi netrukus karas prasidėjo iš naujo, prancūzai 1803 užėmė Hanoverį. Grįžęs vėl į ministeriją Pitt suorganizavo trečiąją koaliciją kovai su vis augančia Napoleono galybe (1805). Napoleonas, nukreipęs jėgas prieš Austriją ir sumušęs ją ties Austerlitzu, gavo lemiamą smūgį iš admirolo Nelsono, sunaikinusio jo laivyną jūros kautynėse ties Trafalgaru (ž.). Beprasidedančios taikos derybos Pittui mirus (1806) nutrūko, ir prie jo įpėdinių karas tebėjo, bet jau nuo Tilžės taikos 1807 A. kovojo viena, be sąjunginin-kų. Kai Napoleonas įvedė kontinentalinę blokadą ir neitrali Danija atsisakė sudaryti su A. sąjungą, anglų karo laivynas, karo nepaskelbęs, paėmė Kopenhagą su danų laivynu, kai kurias kolonijas, persekiojo neitraliųjų kraštų laivus, kad jie Napoleonui nepadėtų, atėmė iš prancūzų ir olandų jų paskutines kolonijas, įsiviešpatavo visose jūrose ir laidavo A. prekybai pasaulinį pirmumą. Danija ir Rusija prisidėjo prie Prancūzijos. A. tuo tarpu per Wellingtoną (ž.) sukurstė ispanus ir portugalus sukilti prieš prancūzus (1808). Nesuvaldomas A. šeimininkavimas jūrose privertė ir J. Š. A. Valstybes paskelbti A. karą (1812). Anglai užėmė J. Valst. rytų pakrašti su Washingtono miestu, priversdami amerikiečius pasirašyti taikos sutartį Gente ir pripažinti status quo (1814). 1812 Rusija atsisakė vykdyti kontinentalinės blokados nuostatus ir drauge su A. sudarė sąjungą prieš Napoleoną. Katastrofiškai pasibaigus 1812 kompanijai, A. padarė sutartį su Rusija, Prūsija, Švedija ir Austrija ir davė galutinį smūgį Napoleonui 1815 VI 18 kautynėse ties Waterloo. Pagal Paryžiaus taiką (1814) A. gavo Maltą, Tabago, St. Lucie, Isle de France ir kitas salas (iš Prancūzijos), Gerosios Vilties iškyšulį, Ceiloną ir kt. (iš Olandijos). Antroji Paryžiaus taika (1815) suteikė, be to, A. Jonijos salų protektoratą. Naujai susikūrusi jungtinė Olandijos valstybė turėjo laiduoti A. Olandų krantų saugumą.

Anglų viešpatavimas jūrose ir pirmumas pasaulinėj prekyboj buvo laiduoti. Prasidėjo aukščiausias A. galybės laikotarpis. Bet anglų vidaus politikoj pribrendo tuo tarpu svarbūs kriziai. Pramonė neturėjo pakankamai plačios rinkos karų suvargintoje Europoje, kur, be to, savoji pramonė pradėjo plisti; valstybės skolos išaugo milžiniškomis sumomis; bedarbių ir vargšų skaičius augo; uždarbiai buvo menki, o duonos kainos labai aukštos. Valdantieji toriai, stambūs dvarininkai, dirbtiniu būdu palaikydavo aukštas kainas, uždėję didžiulį muitą įvežamiems iš kontinento javams (1815 javų įstatymai). 1816 nederlius ir badas privedė prie kruvinų maištų (1819 „Manchester Massacre"). Jurgis IV (1820—30), dar savo tėvą, sirgusį proto liga, pavadavęs kaip regentas, buvo kraštui valdyti negabus ir labai nepopuliarus dėl savo konservatyviškų pažiūrų ir toli gražu nepavyzdingo gyvenimo. Už jį valdė ministeriai ir ne visi sėkmingai: užsienių reikalų ministeris lordas Castelereagh sulaikė A. prisidėti prie Šventosios Sąjungos (Sainte Alliance). Tik jo įpėdinis Canning (ž.) atgaivino savarankišką A. politiką. Jis pripažino atsiskyrusių nuo metropolijos pietų ir vidurinės Amerikos kolonijų nepriklausomybę, o taip pat sukilusios prieš Turkiją Graikijos nepriklausomybę (1829). Vis dėlto svarbesnė buvo vidaus politika. Iš konservatyvaus Wellingtono maža kas tesitikėjo reformų, tačiau airiams neberimstant, prieš karaliaus ir aukštųjų rūmų norą buvo pripažinta katalikų emancipacija (1829, ž. O'Connel). Bet kraštas buvo reikalingas ir parlamento reformos, nes žemųjų rūmų sudėtis buvo labai vienašališka: į juos patekdavo stambieji dvarininkai ir turtingieji fermeriai. Buvo, tiesa, ir miestų atstovų. Bet dalis senų, visai nustojusių reikšmės ir gyventojų „supuvusių" miestų (rotten boroughs) turėjo iš senų senovės rinkimų teises, o naujų ir gausiai gyvenamų pramonės miestai, kaip Manchester, Birmingam ir kiti naujai atsiradę, visai neturėjo atstovų parlamente. Parlamento rinkimų reformą 1832 priimdino palankiai liberalams nusiteikęs karaliaus Vilhelmo IV-jo (1830—37), Jurgio IV brolio, ministeris lordas Grey. Naujasis įstatymas atėmė rinkimų teisę iš rotten boroughs, teisingiau ją suskirstė tarp miestiečių ir žemininkų ir dvigubai padidino rinkikų skaičių. Vigai ir toriai pavirto liberaline ir konservatyvine

partija. Parlamento reforma parengė dirvą naujoms liberališkoms reformoms. Vaikų darbo laikas fabrikuose buvo įstatymu apribotas, vargšų globa reorganizuota, vergystė kolonijose panaikinta (1833), įsigalėjo prekybos ir ūkio laisvės politika.

Į sostą įžengus jaunai karalienei Viktorijai (1837—1901), nutrūko personalinės unijos ryšiai su Hanoveriu. Liberališkos reformos tebėjo. Kovai su javų įstatymu ir dėl pigios duonos bei laisvos prekybos du stambieji Manchesterio pramonininkai Cobden ir Bright organizavo lygą prieš javų įstatymus (Anti-Corn-Law-League), sukėlusią didžiausią plačiųjų masių susidomėjimą. Nuosaikiai konservatyvus ministeris Peell įvedė turto mokesčius, pakeitė muitų sistemą, sutvarkė anglų bankus, pagaliau, kovodamas su savo partija, 1846 panaikino javų įstatymus, 1849 panaikino navigacijos aktą. Nuo 1830 pradėti tiesti geležinkeliai dar labiau pakėlė anglų prekybą bei pramonę. Nenuostabu, kad 1835—48 visu platumu pasireiškė demokratiškas čartistų (The People's Charter) sąjūdis. O'Connoro vedamas, reikalavęs parlamento rinkimų sistemos pakeitimo. Čartistų idėjos paplito po Angliją, ypatingo pritarimo įgydamos gausingose proletariato masėse, reiškusiose savo nusistatymą daugely triukšmingų liaudies susirinkimų. Tuo metu fabrikų darbininkai pradeda organizuotis į profesines sąjungas (Trade-Union), palengva gerindami savo būklę. Sėkminga buvo A. užsienio politika, 1830—1852 liberalo Palmerstono vedama. Norėdamas apginti Turkiją nuo prancūzų palaikomo Egipto vicekaraliaus Muhammed Ali, A. ministeris padarė karo sąjungą su Rusija, Austrija ir Prūsija ir privertė Muhammed Alį pasitraukti (1841). Dar ministerio Grey'o reformos Indijos valdyme praplėtė Ost-Indijos kompaniją kontroliuojančių įstaigų kompetenciją; didžiausios A. teritorijos Indijoje, padidėjusios po karo su Birma (1826), dar praplito prie Palmerstono. Singapouro (1819) ir Adeno (1839) paėmimas laidavo svarbiausių anglų prekybos kelių saugumą. Opijaus karas privertė Kinus 1842 atidaryti europiečių prekybai savo uostus ir atiduoti A. Hongkongą. Per revoliucinį sambrūzdį Europoj 1848 A. palaikė liberalizmo principus, tačiau, savo interesus gindama, saugojo, kad nežlugtų Habsburgų monarchija, todėl, atvirai palaikydama sukilimą Sicilijoje, trukdė ginkluotą prancūzų įsikišimą į italų kovą dėl nepriklausomybės. Taip pat Palmerston pasisakė Danijos naudai prieš Šlezvigo-Holšteino sukilimą. Palaikydama Turkiją prieš agresyvią Rusijos politiką, A. drauge su Prancūzija pradėjo Krymo karą 1853. Bet tikrai laimėjo prancūzai, o anglai atsidūrė antroje vietoje. Tad A. visuomenė ėmė reikalauti nebesikišti į Europos kontinento konfliktus. Be to, visą A. vyriausybės dėmesį patraukė didelis sukilimas Indijoje, įsisiūbavęs nuo 1856. Sukilimą sunkiai numalšinus (1858), Ost-Indijos kompanija buvo panaikinta, Indija paversta karūnos kolonija, vicekaraliaus valdoma. Galutinai savindamos Indiją, A. augino savo prekybą rytuose (1860 sutartis su Kinais, prekybos sutartis su Japonija). Užtai pralaimėjo A. įsikišusi į A. J. V. pilietinį karą: palaikė pietų valstybes ir turėjo pripažinti Washingtono taiką, užmokėti Amerikai už padarytuosius nuostolius.

Energingai dalyvauti Europos politikoj A. tais laikais negalėjo ir dėl savo vidaus politikos. 1832 parlamento reforma krašto nepatenkino ir pagaliau konservatorių kabineto vadas Disraeli (ž.) 1867 priimdino naują parlamento reformą (rinkimų teisę gavo daugumas fabrikų darbininkų; rinkikų skaičius dvigubai padidėjo). Tai buvo A. demokratizacijos pradžia. 1869 Gladstone (ž.) sudarė liberalų kabinetą ir ėmė vykdyti didelį reformų planą. Visų pirma jis rūpinosi Airijos (ž.) klausimu (atvalstybino anglikonų bažnyčią Airijoj, 1870 įstatymu padėjo airiams nuomininkams). Bet taikos šalininkas, jis nesiekė net naujų kolonijų įsigyti; o Rusija vėl steigė karo laivyną Juodojoj jūroj ir ramiai veržėsi toliau į vidurinę Aziją. Vengdama aktyvios užsienių politikos, A. tik tvarkė savo kolonijas, kurios pamažu įgijo savivaldybės teisių (1847 Kanada, 1867 Šiaurės Amerikos kolonijos, be Newfoundlando, susijungė į vieną Dominion of Canada). Aktyvios užsienių politikos tradiciją atgaivino didžiausias anglų imperializmo atstovas Disraeli, vėl sudaręs kabinetą 1874. Pirmiausia Indija buvo paskelbta imperija, ir karalienė Viktorija priėmė Kaisari-Hind titulą. 1875 A. vyriausybė nupirko už 4 mil. sv. iš Egipto chedivo Suezo perkaso (prancūzų iškasto 1869) akcijas ($^{9}/_{20}$ visų akcijų), įgydama tuo būdu ne tik finansinę kontrolę toje pirmiau vien prancūzų įmonėje, bet ir laiduodama sau trumpiausią kelią į Indiją. Kai 1877/8 rusų turkų karas pasibaigė Rusijos naudai (San-Stefano taika, ž.) ir susikūrė nepriklausoma, bet Rusijos įtakoje, Bulgarijos valstybė, A. drauge su Austrija tam pasipriešino, ne tik aktyviai jūros kare dalyvaudama, bet ir žodžiu per Disraelį ir lordą Salisbury, savo atstovus Berlyno kongrese (1878); tuo privertė Rusiją atsisakyti nuo kai kurių užgrobimų, sumažino Bulgarijos teritoriją bei

aprėžė jos nepriklausomybę. Su Turkija A. sudarė sutartį, kuria Turkija atidavė jai Kipro salą, o A. pasižadėjo už tai saugoti Turkijos žemes Azijoje. Rusų ekspansijai Afganistane A. užkirto kelią ginklu. 1878—80 gen. Roberts užėmė Afganistaną, įtraukdamas jį į Anglijos politinės įtakos sferą. Pietų Afrikoje buvo aneksuota būrų respublika Transvaal (1877). Tie karai pakirto A. finansus, drauge augo šalyje demokratinis judėjimas, reikalavęs taikos. Naujus parlamento rinkimus liberalams laimėjus, Disraeli pasitraukė, užleisdamas vietą Gladstonui. Sukilusiam Transvaaliui Gladstone grąžino nepriklausomybę. Susikomplikavę užsienio santykiai nebeleido Gladstonui varyti grynai taikios politikos. Egipte jis turėjo tęsti savo imperialistiško pirmtakūno taktiką. 1882 sukilus tautinei Egipto partijai prieš savo chedivą ir svetimšalių įsigalėjimą, A. viena stojo į kovą, apšaudė Aleksandriją ir užėmė visą Egiptą. Nuo egiptiško Sudano jai teko atsisakyti, kai nepavyko sulaikyti Mahdi (ž.) sukilimo. Santykiai su Prancūzija dėl to pasidarė įtempti, Vokietija su baime žiūrėjo į anglų kolonijų augimą Afrikoje, užkertantį kelią vokiečių laimikiams. 1884—5 įvykusioje Berlyne Kongo konferencijoje Prancūzija ir Vokietija kolonijų klausimu ėjo iš vieno prieš A. Ypatingai Gladstone buvo susirūpinęs Airijos (ž.) reikalais. Bet didžiausias Gladstono antro ministeriavimo nuopelnas buvo naują parlamento reformą 1884: balsavimo teisė duota ir žemės ūkio darbininkams (tuo būdu balsuotojų skaičius $2^1/_2$ mil. padidėjo), įsigalėjo beveik visuotinė balsavimo sistema, nes labai žemu cenzu aprėžta. 1885 išėjo dar reformos papildomas įstatymas, kuriuo visa A. turėjo būti suskirstyta į rinkimų apygardas, kiekvienoje apygardoje vienodas gyventojų skaičius turėjo rinkti po vieną atstovą. Būdamas trečią kartą ministeriu, Gladstone bandė išspręsti airių klausimą, įvesdamas Home-Rule (ž.). Šiam sumanymui įvykdyti pasipriešino ne tik nuosaikūs liberalai, bet ir radikalų dalis, kurie taip pat, kaip ir konservatoriai, balsavo prieš jį. Gladstone pasitraukė.

Naujas konservatoriaus lordo Salisbury kabinetas buvo imperialistiškas. Su Prancūzija susitarta dėl Suezo kanalo neitralizavimo. 1889 įsikūrė British South Africa Company, įsteigusi anglų koloniją Rodeziją tarp Transvaalio ir Kongo; prie Indijos (1886) priskirta Burma. Visa eile sutarčių A. sutvarkė ginčijamus kolonijų klausimus su Vokietija, Prancūzija, Italija ir Portugalija. Viduje Salisbury ministeriavimo laikais buvo pakeistas vietos savivaldybių įstatymas (1888), kuriuo visa A. buvo suskirstyta į 122 grafystes, renkamų tarybų valdomas; kilo gyvas socialistinis sąjūdis, įsikūrė nepriklausomoji darbo partija (Independent Labour Party, 1893), naujai bandyta sutvarkyti airių klausimas (tam tikrais žemės reformos įstatymais, teikiančiais palengvinimų airių nuomininkams). Kai 1892 (Gladstone paskutinį kartą ministeriavo, buvo pasiūlytas parlamentui naujas Home-Rule bill. Po ilgų ir karštų ginčų žemesnieji rūmai įstatymą priėmė, bet lordų rūmai atmetė. Gladstono papėdininkai lordas Rosebery ir Salisbury turėjo ypatingu rimtumu spręsti užsienio politikos klausimus. Sudane teko smarkiai susidurti su prancūzais. Vargais negalais pavyko išvengti karo; 1899 pasirašyta taikos sutartis. Prancūzija atsisakė nuo Nilo slėnio, Bar-el-Hasalio, Darfuro ir Kordofano, o A. pripažino Bagizmi, Vadai, Borku, Tibesti esant prancūzų įtakos sferoje. Pietų Afrikoje A., atsižiūrėdama į anglų kasyklų savininkų interesus, stengės prijungti Transvaalio ir Oranžo respublikas pradžioj taikingo susitarimo keliu, paskui, kai būrai geruoju sutikti nenorėjo, ginklu. 1899 prasidėjo anglų būrų karas (ž.), kurs pagaliau (1902) pasibaigė abi respublikas prijungiant prie anglų imperijos. Amerikoj A. kovojo su Venecuela dėl tos respublikos ir anglams priklausiusios Gvianos sienų. Į kovą įsikišo Šiaurės Amerikos Jungtinės Valstybės. Ginčą išsprendė 1896 trečiųjų teismas. 1900 Australijos kolonijos (be Naujosios Zelandijos) susijungė į Commonwealth of Australia. Tuo būdu A. vis daugiau virto viena, pasaulinę imperiją sudarančią, beveik savarankiškų valstybių sąjunga. Kolonijų ministeris (1895—1905 konservatorių Salisbury, 1895—1902, ir Balfour'o, 1902—1905, kabinetuose) J. Chamberlain projektavo net sujungti visą imperiją bendra karališka organizacija ir ekonomiškai protekciniu tarifu. Bet 1906 vėl rinkimus laimėjo liberalai (Campbell-Bannermano, 1906-1908, ir Asquitho, 1908—1915, kabinetai), kurie buvo laisvos prekybos šalininkai (Free traders) ir gynė ją nuo 1860 įsigalėjusios A. sistemos. Kadangi A. pramonė ir kapitalas vyravo visame pasauly, A. nelinkusi buvo ekonomiškai izoliuotis. Sunki jai rados ir būrų karo laikais pasireiškusi politinė izoliacija (vad. splendid isolation). Tad nuo 1900 ji stengėsi susitarti su Vokietija, o kada tai nepavyko, ėmė (1902) artintis prie Japonijos. Šita sąjunga padėjo A. sėkmingai kovoti su Rusija Azijoj (1905 ekspedicija į Tibetą). Tuo pat metu A. (čia daug reikšmės turėjo Eduardas VII, 1901—1910) vėl ėmė akty-

viai dalyvauti ir Europos politikoj; susitaikė (entente cordiale) su Prancūzija (1904): abu kraštai pasidalijo įtakos sferą Siame, Prancūzija pripažino A. valdžią Egipte, o A. sutiko nebesipriešinti Prancūzijai Maroke. Palaikydama prancūzų politiką (Maroko klausimas, 1905 Algeciraso (ž.) konferencija) ir pati su ja derindamos, A. didžiausią dėmesį kreipė į Vokietiją, savo pavojingiausią ekonomišką ir politišką priešą. 1906—1914 tarėsi su Prancūzija apie politikos ir galinčio įvykti karo klausimus, apie Belgijos neitralitetą, nuo 1906 ėmė tartis ir su Prancūzijos sąjungininku Rusija (pasidalijo su ja įtakos sferą Persijoj ir, Rusijai atsižadėjus savo politikos Afganistane, atsižadėjo skverbtis į Tibetą). Entente cordiale tapo trijų valstybių santarve (Triple Alliance). Kad ir stengėsi A. sumažinti politinę ir ekonominę Vokietijos reikšmę, betgi karo nenorėjo. Liberalams įsigalėjus, rūpinosi ji politinėmis ir socialinėmis reformomis. Asquitho kabinetas (1908—1915) reformavo mokesčių sistemą, pasiūlęs parlamentui ir įvykdęs iždo kanclerio (finansų ministerio) Lloyd George'o planą (1909—1910): didžiausiais mokesčiais apdėtos buvo turtingesnės klasės, ypač žemės savininkai. Kadangi lordų rūmai tai reformai priešinosi, lordai 1911 įstatymu nebeteko teisės balsuoti finansinių įstatymų, o kiti žemesniųjų rūmų projektai, net lordams pasipriešinus, tapdavo įstatymais, jeigu priimdavo žemesnieji rūmai trijose savo sesijose. Be to, buvo įvestas priverstinis darbininkų draudimas nuo ligų ir nedarbo, moterų dalyvavimas rinkimuose (1918 ir galutinai 1928) ir pagaliau (1912) Home Rule (ž.). Pastarasis turėjo virsti įstatymu 1914, bet didžiajam karui (ž.) prasidėjus, buvo atidėtas. Karo su Vokietija nenorėdama, A. savo politika nuo 1904 tą karą darė neišvengiamą: vokiečiams užėmus 1914 Belgiją, įsikišo į karą, įtraukė į jį savo sąjungininką Japoniją ir savo klientą Portugaliją; pasinaudodama tuo, kad ėmė kariauti ir Turkija, aneksavo Kipro salą ir paskelbė savo protektoratą Egipte. A. (karo ministeris lordas Kitchener) organizavo kariuomenę (1916 visuotin. karo prievolė), kuri išaugo iki 5,7 mil. karių (su kolonijomis maždaug 8 mil.), ir karo pramonę (Lloyd George, koalicinių Asquitho, 1915—1916, ir savo paties, 1916—1922, kabinetų amunicijos, 1916 — karo ministeris; 1919 karo ministeris buvo Churchill). Bet daugiausia padėjo A. sąjungininkams savo laivynu, kuris blokavo Vokietiją, ir tuo, kad paskolino jiems apie 2 milijardus sv. sterlingų; tačiau ir pati įsiskolino Amerikai. Versalio taika (1919) labai padidino A. galybę ir teritoriją: vokiečiai turėjo atiduoti savo karo laivyną ir didžiausią dalį savo prekybos laivyno. A. gavo vokiečių Rytų Afriką, dalis Togo ir Kameruno: A. kolonijos gavo pietų Afriką, Naująją Gvinėją, Bismarko salyną ir Salomono bei Samo salas. Be to, A. gavo Irako, Palestinos ir Transjordanijos mandatus (ž.). Bet karas baisiai susiaurino A. prekių rinkas; su A. pramone sėkmingai ėmė konkuruoti Amerikos ir Europos pramonė; anglies kasyklos nustojo savo reikšmės, nes vis daugiau vartojama nafta ir vad. „baltoji anglis" — vandens jėga, pagaliau ir gyvi pinigai plaukė ne į A., bet į Ameriką. Įsiskolinusi Amerikai, A. didino ir daugino mokesčius ir nenorėjo atsižadėti nei senosios savo valiutos (nors faktiškai ji nuslydo), nei gyvenimo, prie kurio yra pripratusi (standart of living), nei laisvosios prekybos principo, ėmusio reikštis A. nenaudai. Dvarininkai (landlords) ir buržuazija ėmė vargt, o bedarbių nuolatos daugėjo. Prie šio ekonominio krizio prisidėjo ir politinis. Indijos (ž.) nacionalistai

Londono lietuvių parapijos bažnyčios pagamintas iš medžio d. altorius

(Gandi, ž., Svaradži partija), ž.) reikalavo savo kraštui savivaldybės, net nepriklausomybės, ir Montagu - Chelmsford reformos (1919) nieko nepatenkino. Egiptas (ž.) pasidarė nepriklausoma konstitucinė monarchija (1922): A. tebeviešpatauja Sudane ir tebeturi Suezo perkasą. Airiją (ž.) turėjo ji pagaliau (1921) pripažinti savarankiška imperijos dalimi. Kitos imperiją sudarančios valstybės įsigijo tas pačias teises, kaip ir Britanija. Nuo 1926 A. yra laisva, karaliaus tejungiama valstybių (Britanijos ir „dominionų") sąjunga, Britisch Commonwealth of Nations. Visa tai, kaip ir vidujinis krizis, susilpnino, žinoma, politinę A. reikšmę Europoj, kur įsigalėjo Prancūzija. 1916—1922 A. valdė koalicinis Lloyd George'o kabinetas, 1923—1924 konservatoriai Bonar Law, 1922—1923, ir Baldwino, 1923—1924, kabinetai), kurie vėl mėgino pradėti protekcionalizmo politiką. Bet 1923 rinkimus laimėjo opozicija, liberalai ir darbo partija (Labour Party), ir darbo partijos vadas MacDonald sudarė pirmąjį savo kabinetą (1924). Jis, kaip ir konservatoriaus Baldwino kabinetas (1924—1929), padidino kiek A. reikšmę Europoj (ž. Dawes planas, Locarno paktas, Youngo planas); bet nei jis, nei Baldwin negalėjo nuveikti vidujinio A. krizio. Pirmasis MacDonaldo kabinetas buvo mažumos kabinetas, tad socialistinių darbo partijos planų vykdyti negalėjo (atgaivino tik diplomatinius santykius su Sovietų Rusija, 1927 juos nutraukė dėl bolševikų propagandos Baldwin). Bet 1929 darbo partija kovojo rinkimuose, žadėdama pašalinti nedarbą, ir gavo daugumą atstovų. Antrasis MacDonaldo kabinetas (1929—1931) varė tarptautinės taikos politiką (susitarė dėl nusiginklavimo su Amerika ir Japonija (1930) ir vykdė savarankiškesnę politiką, negu Baldwin ir jo kabineto užsienių reikalų ministeris A. Chamberlain, kurie per daug nusileido Prancūzijai. Vėl atgaivinti buvo ir santykiai su Rusija. Tačiau ekonominės reformos ir šįkart nepavyko. 1931 prasidėjo baisus ekonominis krizis ir krito A. valiuta. MacDonald, pasitraukęs iš darbo partijos, sudarė naują koalicinį „nacionalinį" kabinetą ir paskelbė naujus rinkimus, kur laimėjo konservatoriai. Vis dėlto MacDonald pasiliko, kaip ir buvęs, „nacionalinio kabineto" pirmininku.

J. R. Green A history of the English people, 1—8, 1895—96 (yra rusų ir prancūzų vertimas) ir Short history of the Englisch people, 1888 (vokiečių ir rusų vertimas); *G. M. Trevelyan* History of England, 1926; *Pollard* History of England, 1924; *L. Riess* Englische Geschichte, 1926; *Salomon* Englische Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart, 1923; *Salomon* Der

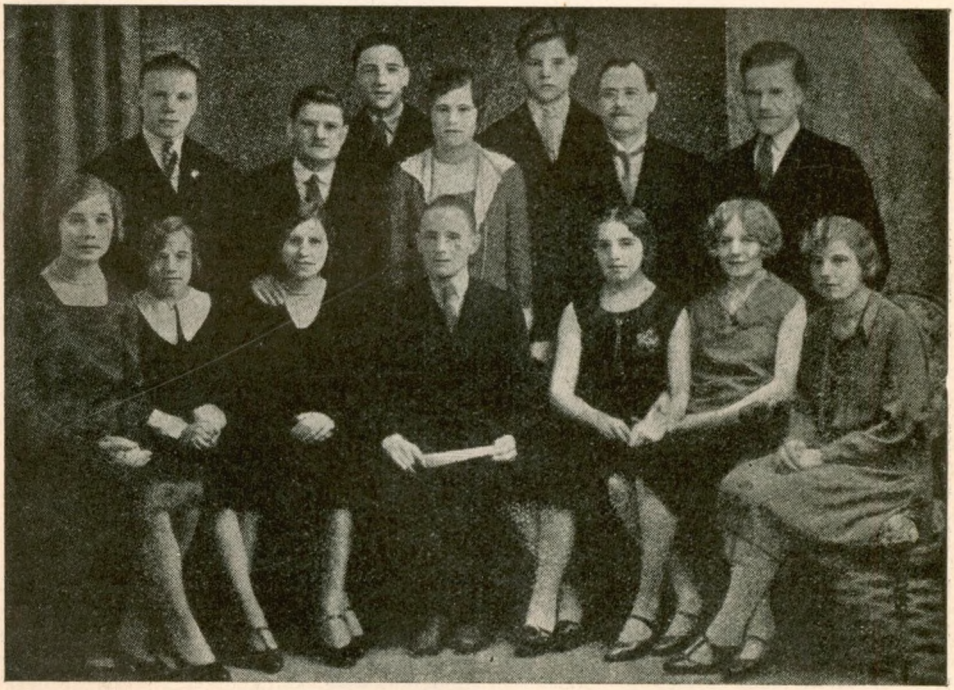

Londono „Rūtos" draugijos artistų grupė

Manchesterio lietuvių siuvėjų grupė darbo metu 1898

britische Imperialismus, 1928; *Chambers* England before the Roman conquest, 1926; *Davies* and *Worts* England in the middle ages, 1928; *Macoulay* History of England from the accession of James II, 1—6, 1913 (vokiečių, rusų, lenkų, vertimas); *Gretton* A modern history of the English people 1880—1892, 1—3, 1912—1929; *Brinkmann* Englische Geschichte 1815—1914 (1924); *Ziegfried* La crise d'Angleterre d'aujourd'hui.

L. K. ir *V. S-ė.*

Anglijos lietuviai. Lietuviai į Angliją pradėjo keltis nuo Krymo karo laikų, kada čia buvo atgabenta kiek lietuvių belaisvių iš rusų kariuomenės; jų kiek ir karui pasibaigus pasiliko. Prasidėjus emigracijai iš Lietuvos į Š. Ameriką, dalis emigrantų, neturėjusių lėšų keliauti toliau, pasilikdavo A., kur pirmiausia apsigyvendavo Londone, Liverpoole, Manchestere, o iš ten keliaudavo daugiausia į Škotiją; prieš karą jų buvo priskaitoma a. 4000 Anglijoj ir a. 8000 Škotijoj. Karo metu, sudarius atitinkamą konvenciją su Rusija, daug buvo išgabenta į Rusiją ir tik maža jų dalis vėliau grįžo atgal. Karui pasibaigus, kiti jų vėl persikėlė į Ameriką ir dėl to 1922 visų lietuvių čia priskaityta tik a. 10.000, kurių a. 7000 Škotijoj ir a. 2500—3000 Anglijoj ir Uelse (Walles). Airijoj jų visai nėra. Tik Škotijoj didesniais būriais gyvendami, taip pat išsiskirstę mažomis grupėmis tarp anglų, turėdami maža savųjų inteligentiškų jėgų, jie nerodė didesnio organizuotumo, tik laikas nuo laiko gaudami kiek pagalbos ar iš Amerikos lietuvių, atvažiuojančių laikinai į Angliją (kun. Varnagiris, kun. K. Matulaitis, J. Montvila ir kt.), ar iš lietuvių politinių emigrantų (dr. J. Bagdonas, K. Jurgelionis, V. Mickevičius - Kapsukas ir kt.), ar tyčia iš Lietuvos siunčiamų (kun. J. Norbutas ir kt.). Dėl to ir kultūrinis ir politinis jų gyvenimas nerodė ištisumo. Jau pabaigoje XIX a. organizuojama pirmoji lietuvių parapija Londone, kun. K. Matulaičio 1905 sutvarkyta; vėliau Mossende Škotijoje, Bellshile. Bene pirmoji draugija „Susivienijimas Lietuvių Anglijoje" Baltr. Villavičiaus organizuojama Liverpoole 1898 V 10; bet ji greit mirė. Draugija „Šviesa" įkuriama 1899 rūgp. m. 1907 Londone dr. „Aušra" ir šv. Cicilijos muz. dr. Vėliau centras perkeliamas į Škotiją, kur žymesnė dalis lietuvių pasiskirsto tarp dviejų kraštutinių priešingų grupių — Lietuvių socialistų sąjungos Didž. Britanijoj, karui pasibaigus virtusios artima komunistams, ir Britanijos Lietuvių Rymo-katalikų sąjungos, su eile smulkesnių katalikų orientacijos organizacijų. Dėl iš viso mažo skaičiaus lietuvių ir trūkumo inteligentiškųjų pajėgų, A. L. negalėjo ir savarankiškos literatūros sukurti; o jų laikraščiai daugiausia gyvena palaikomi iš šalies, iš Europos ir labiausiai iš Amerikos. Seniausias laikraštis 1899 „Vaidelytė", Glasgove kun. J. Varnagirio ir J. Montvilos leidžiamas; 1905 VII 1 — 1906

Bellshil Scot. ėjo „Laikas“, redaguotas pradžioje Petrulio (Ben. Audros), vėliau J. Gegužio, pagaliau kun. Čiuberkio. 1907 „Laiko“ spaustuvę atpirko socialistinis (dabar komunistinis) „Rankpelnis“, kuris 1909—1911 leido ir jumoristines „Širšes“. 1908 ėjo „Pipiras“. Nuo 1914 Mossende eina katalikiškas „Išeivių Draugas“ (1914—1920 red. kun. J. Norbutas, vėliau kun. J. Petrauskas). 1930 atgijusi Lietuvių „Šviesos“ draugystė Škotijoje leido lietuviškai ir angliškai „Naują Laiką“, tautininkų orientacijos. Plačiau ž. Didžiosios Britanijos lietuviai, Škotijos lietuviai. *Vc. B-ka.*

Anglikonų, arba episkopalinė, bažnyčia, labai savotiškas protestantiškos bažnyčios tipas, kuriame sujungti du priešingumai: reformacijos mokslas (Kalvino ir Liuterio) apgaubtas katalikų apeigomis. Tokio dvylipumo antspalvyje spindi tos bažnyčios įkūrėjo būdas. Enrikas VIII (1509—47), kaip jaunesnysis Tudorų dinastijos sūnus, buvo skiriamas dvasininko pareigoms, kurioms buvo auklėjamas Oksfordo universitete. Bet čia šalia scholastinės teologijos žydėjo humanizmas ir dar, nors ir slaptai, tebeveikė Wyckliffo dvasia. Šitų dviejų priešingų dvasios srovių įtakoje jis išėjo iš universiteto. Jo brolio Arturo mirtis praskynė jam kelią ne į aukšto dvasininko, bet į karaliaus sostą. Draugiškiems santykiams tarp Anglijos ir Ispanijos palaikyti jis turėjo vesti brolio našlę Ispanijos karaliaus Ferdinando dukterį Kotriną Aragonietę; šitoms kanoniškai nepateisintoms sutuoktuvėms buvo gautas popiežiaus Julijaus VI sutikimas. Bet jo santykiai su Ona Boleyn, rūmų dama, pradėjo tolinti jį nuo žmonos ir kelti jam mintį apie atsiskyrimą. Šitą mintį stiprino visų, be Marijos, vaikų mirtis, kuri buvo išaiškinta kaip bausmė už nekanoniškų jungtuvių nuodėmę. Atsiskirti buvo gavęs sutikimą iš popiežiaus Klemenso VII, bet popiežius, susitaikęs su imperatorium Karoliu V, kurio visai priklausė, vilkino savo pažadų ištesėjimą. Toks elgesys suerzino Enriką. Paklausęs bent kelių universitetų nuomonės apie jo sutuoktuvių teisėtumą ir gavęs sau palankių atsakymų, jis nutraukė santykius su popiežium. 1531 dvasininkų konvokacija paskelbė karalių Anglijos bažnyčios galva. 1532 parlamentas uždraudė mokėti popiežiui anatus ir formaliai panaikino popiežiaus valdžią Anglijoje, o jo visas teises ir pajamas pripažino karaliui. 376 vienuolynai buvo panaikinti ir jų turtas nusavintas. Tais pačiais metais karalius susituokė su Ona Boleyn ir įsakė dvasininkų teismui paskelbti sprendimą, išskiriantį jį su žmona. Nepaisant visa to, karalius norėjo būti ištikimas katalikų bažnyčios sūnus. 1539 jis įsakė parlamentui patvirtinti vadinamąjį šešių straipsnių „kruviną statutą“, pagal kurį mirtimi buvo baudžiamas ir bet koks pasipriešinimas transsubstanciacijai, taurės atitraukimui, celibatui, mišioms ir ausies išpažinčiai. Pasklidus žiniai, kad karalius parlamento paskelbtas vyriausia bažnyčios galva, sujudo Wyckliffo šalininkai, kurie, nepaisant persekiojimų, lolardais vadinami, buvo gausingi visoje Anglijoje. Kalaviju ir kartuvėmis buvo užgniaužiamas ir bet koks pasipriešinimas taip iš katalikų, taip ir iš lolardų pusės. Popiežiaus šalininkų pryšakyje stovėjo Gardiner, Winchesterio, ir Bonner, Londono vyskupas. Slaptas gi reformacijos šalininkas buvo Tomas Kranmer, Canterbury arkivyskupas, kurs, kaip karaliaus pasiuntinys, dažnai būdamas užsienyje, tapo Kalvino mokslo išpažintoju ir buvo vedęs. Slaptai jis veikė Šveicarijos reformacijos platinimo naudai. Tam tikslui iš karaliaus jam pavyko gauti sutikimas visose Anglijos bažnyčiose vartoti Tindalio į anglų kalbą išverstą bibliją. Anglijoj bažnyčios veidas paaiškėjo valdant mažamečio Eduardo VI (1542—1553) globėjui, jo motinos broliui kun-ščiui Somersetui. Krammer turėjo prie jo laisvas rankas. Mišios buvo uždraustos, paveikslai iš bažnyčių pašalinti, kunigams leista vesti, šv. vakarienė buvo švenčiama abiem pavidalais, buvo surengta bažnyčių vizitacija įvesti reformacijai. To paties Kranmerio pastangomis buvo sušaukta komisija, kuri sudarė pamokslų rinkinį bažnyčiose skaityti, išleido katekizmą ir vadinamąjį Book of Common Prayer, pusiau katalikišką, pusiau protestantišką pamaldų knygą (liturgiką). Padedamas Rochesterio vyskupo Ridley, Kranmer parašė Kalvino dvasia tikėjimo išpažintį, iš 42 artikulų, su aiškiu karaliaus supremacijos pabrėžimu. Popiežiaus šalininkų vadai, vyskupai Gardiner ir Bonner, buvo uždaryti į Towero kalėjimą. Prie karalienės Marijos I Katalikės (1553—58) buvo grąžinta bažnyčiai ta būklė, kokia buvo prie Enriko VIII, ir dar toliau pažengta katalikybės linkme. Kranmer žuvo lauže. Pasikeitus valdovui, pasikeitė ir bažnytinės aplinkybės. Karalienė Elzbieta (1558—1603), Enriko VIII ir Onos Boleyn duktė, buvo išauklėta protestantizmo dvasia, bet prie Marijos I formališkai išpažino katalikybę. Įžengusi į sostą, buvo labai atsargi religiniais klausimais. Protestantizmo reikalus griežtai pradėjo palaikyti tik nuo to laiko, kai popiežius Povilas IV paskelbė ją neteisėta dukterimi. Jau 1559 parlamentas priėmė u n i f o r m i t e t o a k t ą, kuriuo vėl buvo pripažinta sosto supremacija

Anglijos bažnyčiai. „Common Prayer Book" grąžinta su kai kuriomis pataisomis. Pamaldoms palikta išorinė katalikų pamaldų tvarka. Grįžimas į katalikybę buvo baudžiamas turto atėmimu, kalėjimu, ištrėmimu ir mirtimi, grįžimui pasikartojus. Canterbury arkivyskupas Matas Parker sutrumpino Kranmerio išleistąją tikėjimo išpažintį iš 42 iki 39 artikulų, glaudžiai suderinęs joje Kalvino mokslą su Liuterio. Taip reformuota bažnyčia buvo pripažinta dvasininkų konvokacijos 1562, o 1571 parlamentas įstatymu ją patvirtino, ir tokiu būdu buvo įsteigta anglikonų valstybinė bažnyčia (Established Church) su episkopaliniu sutvarkymu, apaštališku paveldėjimu ir karaliaus supremacija. Popiežius Pijus V paskelbė didžiąją ekskomuniką karalienei ir visiems, kurie jos klausytų. Parlamentas atsakė įstatymu, kuriuo buvo baudžiamas mirtimi ir mažiausias bandymas grįžti į katalikybę. Nuo to laiko nuolat buvo daromos kratos ir įtariami asmenys tardomi, taikant jiems inkvizicijos priemones. Anglikonų bažnyčios valstybinėms teisėms ansaugoti buvo išleistas 1673 testaktas, kuriuo buvo reikalaujama iš kiekvieno valstybės valdininko arba norinčio tarnauti test-priesaikos (bandymo priesaikos), kad jis smerkia transsubstanciacijos mokslą ir šventųjų garbinimą, ir, be to, švęsdamas šv. vakarienę anglikonų valstybinėje bažnyčioje, jis turėjo pasireikšti kaip tikras tos bažnyčios narys. Praūžus audringiems kovų laikams ir įžengus į ramaus augimo periodą, A. B. klimpo išorinių apeigų formalume, kuriame trūko šilto vidujinio religiškumo. Tokia bažnyčios būklė nepatenkinti gaivalai smarkiai sutrenkė anglikonizmą XVIII—XIX a. Atsirado jame žymus narių skaičius, kuris susidomėjo Evangelijos dėsniais ir pasivadino „evangeliškąja, arba žemąja, bažnyčios partija" (Evengelical Party, Low Church Party), paplitusia daugiausia tarp vidurinių gyventojų sluoksnių. Priešinga jai narių dalis pasivadino „aukštąja bažnytine partija" (High Church Party), kurią sudaro vien tik aukštoji aristokratija ir aukštieji dvasininkai. Jos šalininkai pabrėžia artimą suglaudimą bažnyčios su valstybe, griežtai laikosi perduotos dogmos ir apeigų ir vengia kitų srovių krikščionių. Bet ir į aukštąją anglikonų bažnyčią stengiasi įterpti daugiau religinio gyvumo vad. Oksfordo judėjimas, su aiškiu katalikišku antspalviu. Jis vadinamas traktarianizmu, puseyizmu ir ritualizmu. Pastarasis maža kuo besiskiria nuo katalikų bažnyčios.

M. Möller, G. Karweran Lehrbuch der Kirchengeschichte, *K. Hase* Kirchengeschichte; *H. Kurtz* Lehrbuch der Kirchengeschichte; *Herzog-Haacki* Realencyklopädie für protestantische Theologie. *P. Jk.*

Anglinykai, 1) Alytaus aps. Stakliškių val. vs.; 1923 208 gyv.; 26 km nuo Alytaus glž. st. 2) (Anglininkai) Trakų aps. Kruonio val. kaimas, 1923 153 gyv.; 27 km nuo Kaišiadorių glž. st.; ties jais randama akmens gadynės sodybų liekanų.

Anglis, cheminis elementas, žymimas raide C (lot. carbo). A. atominis svoris 12 ir atominis numeris 6. Svarbiausias elementas organinės kilmės junginiams. Visos organinės medžiagos, tos medžiagos, iš kurių sudaryti gyvulių ir augalų kūnai, yra įvairūs A. junginiai. Begalinis A. junginių daugumas ir jų nepaprastas įvairumas pareina nuo to, kad A. atomai, jungdamiesi su kitais elementais, kartu jungiasi ir tarp savęs, sudarydami ilgesnes ar trumpesnes, ištisas ar šakotas, atlapas ar uždaras (žiedo pavidalo) įvairaus didumo ir formos grandines. Nepaisant didelio svarbumo, randamoji žemės plutoje A., palaida ar junginių pavidalu, tesudaro vos 0,2%; A. junginių pasitaiko didesniais kiekiais karbonatų pavidalu, ypač kalcio karbonato (kalkakmenio, ž.), kalcio- magnio karbonato (dolomito, ž.) forma. Iš pastarųjų junginių esti sudarytos ištisos kalnų virtinės. Senovės gyvų padarų likučių pavidalu A. randama dideliais kiekiais įvairių rūšių akmens A. (ž.) forma. Žymus A. kiekis įeina į sudėtį angliavandenilių (ž.), kurių pasitaiko dujų pavidalo, kaip antai, metano (ž.), skystų, žemės alyvos (ž.) pavidalo ir kitokios būklės, kietų parafinų (ž.) ir asfalto (ž.) pavidalo. Grynos A. gamtoje randama dviem charakteringom kristalinėm formom, būtent: deimanto (ž.) ir grafito (ž.) pavidalu. Labai didelis šių dviejų alotropinių A. atmainų skirtumas aiškinamas įvairiu A. atomų susitvarkymu vienas kito atžvilgiu. Deimanto kristalinį tinklą sudaro tobuli simetriški tetraedrai. Tuo būdu deimantas sudaro alifatinės (ž.) eilės A. junginių tipą. Heksagonalinės formos kristaliniame grafite A. atomai labiau nutolę nuo vienas kito negu deimante. Grafite jie sujungti taisyklingais šešiakampiais, kaip benzolo (ž.) žiede. Tuo būdu grafitas sudaro aromatinės eilės A. junginių tipą. Sausai varant (kaitinant be deguonies) organinius junginius, gaunama trečia A. atmaina kietos masės pavidalo: koksas (ž.), retortų A., arba smulkių suodžių pavidalo. Tai amorfinė A., kurioje atskiri A. atomai netvarkingai susiklostę. Smulki kristalinė A. pasižymi mažesniu cheminiu atsparumu už grafitą. Amorfinė A. atmaina chemiškai mažiausiai teatspari. Taip antai, suodžiai užsidega

400° temperatūroje, o medžio A. užsidegimo temperatūra dar žemesnė: medžio A. aukštesnėje kaip 100° temperatūroje jau jungiasi su deguonimi. Amorfinė A. pasižymi adsorbcijos ypatumais. Iš molekulinių arba koloidinių tirpalų A. pritraukia prie savo paviršiaus ištisą eilę medžiagų, ir tuo būdu anglimi jos galima iš tirpalų pašalinti. Šis A. ypatumas plačiai vartojamas technikoje, kai reikia medžiagos išskaidrinti, pašalinti spalvotos medžiagos. Didelį adsorbcijos pajėgumą rodo atskirų medžio ir gyvulių A. rūšys, kaip antai, kokoso riešutų plušos, gyvulių kaulų, kraujo anglis. (Ž. kuras.) *A. P.*

Akmens anglis pasitaiko gamtoje kaip antracitas (ž.), juoda akmens anglis su 70—85% grynos anglies ir ruda akmens anglis su 55—75% grynos anglies. A. yra pasidariusi iš suanglėjusių kadaise augusių augalų likučių. A. pasitaiko rasti senosiose geologinėse formacijose iki tretinio periodo (terciaro). A. randama visose pasaulio dalyse. Ypač daug A. randama Azijoje — Kinuose, Amerikoje — J. A. V., Kanadoje, Brazilijoje, Europoje — Vokietijoje, Anglijoje, Belgijoje, Lenkijoje, Rusijoje ir kt. Lyg. svoris svyruoja tarp 1,15—1,5. A. A. skirstoma į daugelį rūšių. A. A., kuri sausai varoma atpalaiduoja daug lakių medžiagų, vadinasi riebiąja anglimi. Liesoji A. rūšis tų medžiagų teduoda labai nedaug. Sausai varoma A. įvairiai keičiasi: kai kurios jos rūšys, sausai varomos, sukepa, o kitos duoda trapią medžiagą. Pagal gaunamo kokso rūšis A. A. skirstoma į sukepančią ir smilčių padermės A. Be to, A. A. rūšiuojama taip pat ir pagal savo išorinę išvaizdą į blizgančią, sluoksniuotą, suodinę ir t. t. A. vartojama plačiai kurui ir metalurgijos pramonėje. Be to, ją plačiai vartoja akmens anglies dervai gauti ir šviečiamosioms dujoms gaminti. Sausai varant A. 800°-1000° temp., pasidaro kietos medžiagos — kokso, kuris vartojamas kaip puikiausias kuras; pasigamina įvairių dujų pavidalo medžiagų, kurios, tam tikru būdu išvalytos nuo kenksmingų priemaišų, vartojamos kaip dujų pavidalo kuras ir šviesai gaminti medžiaga — šviečiamosios dujos (ž.), ir pagaliau gaunamas nemažas kiekis juodai dažyto skystimo — akmens anglies dervos, kuri turi lyg. svorį 1,1—1,3 ir susideda iš kietų ir skystų angliavandenilių, daugiausia aromatinės eilės, ir jų įvairių įvairiausių darinių. A. A. vartojama medžiui konservuoti, bet svarbiausia iš jos gaunama chemijos pramonei labai plačiai vartojamų angliavandenilių. A. A. iš pat pradžių suskirstoma pagrindinėmis frakcijomis frakcine distiliacija. Visa tai, kas pereina iki 170°, sudaro lengvąją alyvą; tai, kas distiliuojama nuo 170° iki 230°, sudaro vidutinio sunkumo alyvą; tai, kas pereina virinant nuo 230° iki 270°, sudaro sunkiąją alyvą, ir pagaliau toji frakcija, kuri pereina tarp 270° ir 340°, sudaro antraceno alyvą. Lengvoji alyva susideda daugiausia iš benzolo ir jo darinių (60—6%): toluolo, ksilolo ir kitų. Vidutinio sunkumo alyva, smulkiau frakcionuojama, duoda daugiausia fenolo ir naftalino darinių ir, be to, žymų kiekį piridino (ž.) bazių. Į sunkiosios alyvos sudėtį įeina fenolo homologai — kresolai, ksilenolai, ir iš bazinių — chinolinas, izochinolinas ir kiti. Pagaliau į antraceno alyvos sudėtį įeina: antracenas, fenantrenas, karbazolas, akridinas ir kt. A. A. medžiagos yra svarbios chem. pramonėje, ypač org. dažų gamyboje. *A. P.*

Anglies kasyklos. Akmens anglis buvo žinoma žmonėms jau gilioje senovėje, bet ją vartoti ir kasti pradėjo tik nuo XVIII a. pabaigos, kai Watto buvo sugalvota ir pradėta taikyti praktikai garo mašina. A. A. yra didžiausias energijos šaltinis (šalia naftos, tekančio krintančio vandens energijos ir kt.); apytikriai $^2/_3$ jos kiekio vartojama energijai gaminti, $^1/_6$ metalurgijos reikalams ir $^1/_6$ trobesiams ir butams šildyti; jos pasaulinė gamybos vertė praneša visų kitų iškasamųjų medžiagų vertę. Pasaulinė A. A. gamyba 1901 sudarė apie 600 mil. tonų, 1913 apie 1200 mil. t., 1924 apie 1130 mil. t. (sumažėjo karo metu). Tona anglių atsieina 25—50 lit. (be muito ir tolimo transporto išlaidų). Anglis degdama pagamina vidutiniškai 2½ karto daugiau šilimos negu toks pat svorinis kiekis malkų ar durpių, vadinasi, anglies šilimos vienetas daug pigesnis negu malkų ar durpių: be to, kūrenant anglimis galima gauti aukštesnę temperatūra (tai svarbu metalurgijai ir kai kurioms cheminėms gamyboms). Kiek A. A. iškasa atskiros šalys, rodo ši lentelė:

	1913	1924
Amerika (J. A. V.)	520 mil. t	506 mil. t
Anglija	292 „ „	275 „ „
Vokietija	190 „ „	120 „ „
Čekoslovakija	—	15 „ „
Lenkija	—	32 „ „
Prancūzija	40 „ „	45 „ „
Rusija	29 „ „	14 „ „
Belgija	23 „ „	23 „ „
Japonija, Indija, Kanada, P. Amerika, Afrika, Australija ir k.	106 „ „	100 „ „
	1200 „ „	1130 „ „

Europoj ir ypač Š. Amerikoj (Pennsylvanija, Illinois ir kt.) gausu geros rūšies anglies (smalingas, kietasis antracitas ir kt.); kad Azijos (Kinų), Afrikos A. A. atsarga ir mažai ištirta, bet geologų apskaitymais ang-

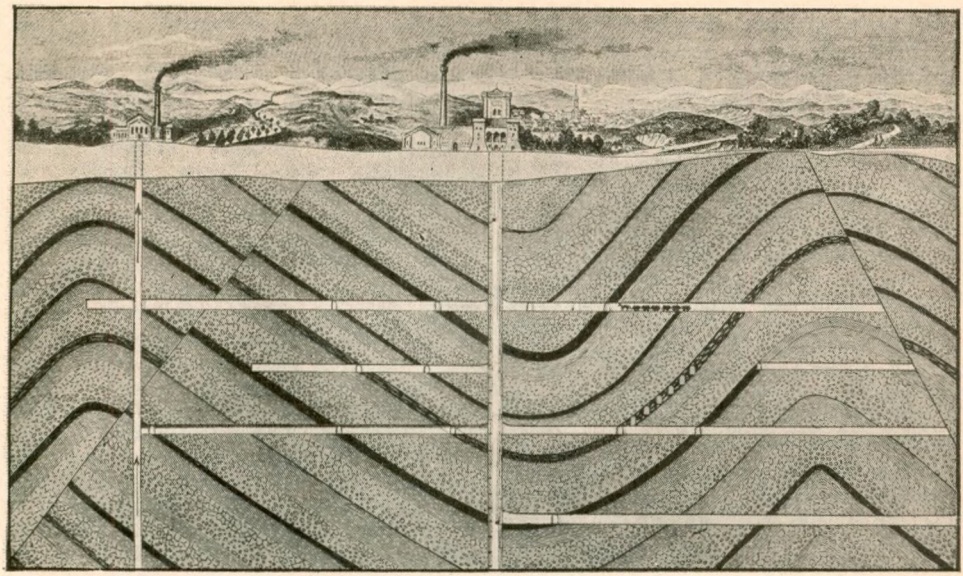

Anglies kasyklų piūvis

lies klodų ištekliai yra toki dideli, jog jų užtektų žmonijai 700—900 metų, o kasant iš gilesnių sluoksnių, dar ilgesniems amžiams. A. A. yra žemės plutoje retkarčiais arti paviršiaus, dažniau didesnėje gilumoje išlankstytais sluoksniais, kurie eiliuojasi su tuščia paderme smiltainių, klinčių ar kietojo molio sluoksniais su įmaišomis pirito ir kitų mineralų. Anglies sluoksniai esti 1—5 m storumo (storesni retai, o plonesnių kad ir pasitaiko, bet retai eksploatuojami); tokių sluoksnių kloduose esti kelios dešimtys, vietomis iki šimto ir daugiau. Darant geologinius tyrinėjimus ir gręžimus, surasta tokių anglies laukų — klodų, kur anglies eilės įsigilina daugiau kaip 2000 m, bet dabartiniu metu iš didesnės kaip 1000 m gilumos anglies beveik nekasama, nes įrengimas gilių kasyklų būtų per brangus ir tokioj gilumoj per didelis karštis apsunkintų darbą. Svarbiausias kasyklų įrengimas yra šachta, didžiausias šulinys, kuriuo susisiekiama su atskirais eksploatuojamosios anglies sluoksniais. Šachtos piūvis apskritas arba keturkampiškas, 3—8 m skersmens; nuo žemės paviršiaus mūrijama iš tvirtos, vandens nepraleidžiančios medžiagos; gilumoje mūrijama tik tose vietose, kur užeinama minkštos žemės, akmeniniai sluoksniai tiesiog iškertami ir aptašomi; išilgai statmeniškomis pertvaromis šachta suskirstoma keliais skyriais: 1) angliai iškelti, 2) darbininkams į kasyklą nusileisti, 3) vandeniui išsiurbti, grynam orui paduoti bei sugadintam išsiurbti ir t. t. Ant šachtos (šachtos žiočių) statomas trobesys mašinoms, varikliams ir keliamosioms mašinoms bei siurbliams; be to, atskiras įtaisymas anglims į vagonus krauti. Žemės gilumoje, pasiekus anglies sluoksnį, šachta išplečiama ir įtaisoma anga eksploatuojamojo anglies sluoksnio kryptimi; toks šachtos išplėtimas vadinamas kiemu; iš čia į šonus eina urvai, kuriuose kasama anglis; urvai, galerijos, vadinamieji štrekai, sustiprinami stulpais, spyriais ir lentomis apsaugoti nuo užgriuvimo. Iškasta tuose urvuose anglis vežama vagonėliais į šachtos kiemą, iš kur iškeliama aukštyn. Tuščia padermė suverčiama

K. Menje,
Angliakasiai

išnaudotuose urvuose, išėmus iš ten lentas ir stulpus. Kasyklų darbas yra sunkus, nesveikas ir pavojingas; pavojus pareina nuo urvų (štrekų) užgriuvimo, ypač nuo vadinamųjų kasyklų dujų (metano, etano ir k.), sumaišytų su anglies dulkėmis, užsidegimo ir sprogimo (pats sprogimas ir oro sugadinimas labai pavojingas darbininkų gyvybei). Sprogimams išvengti vartojami ypatingi žibintuvai, kurių liepsna yra izoliuota nuo aplinkumos vielos tinklu; žibintuvo liepsnos spalva gali įspėti pavojų, bet geriausia sprogimui išvengti priemonė—gera kasyklų ventiliacija. Anglies kasyklose pasitaiko ir gaisrų, kurie sunku gesinti; jie taip pat sudaro daug nelaimių.

Grahl Wirtschaft. Verwertung der Brennstoffe, 1923; *Ebeling* Chemie und Mineralogie, 1926. *Pr. Jd.*

Angliška liga ž. rachitas.

Angliškoji pliestra vartojama mažiems odos defektams pridengti. Gaminama ištepant vieną pusę plono, spalvoto šilkinio audeklo žuvų klijais ir antrą pusę kvepiančiomis smalomis. Prie odos yra dedama pašlapinta vandeniu blizgančioji pusė.

Angloarabai, arkliai, gaunami arabų ir anglų grynakraujų mišrinimo keliu. Gerai tinka kariuomenei (raiteliams).

Anglonormanai, labai paplitusi Prancūzijoj arklių veislė, sudaryta iš pagerintų Norman-

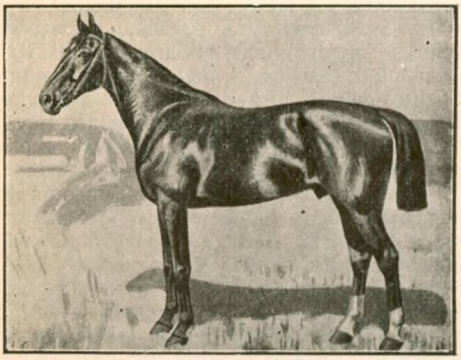

dijos kumelių ir anglų eržilų. A. pussunkio arklio tipas. Tinka įoti, važiuoti ir nesunkiems laukų darbams.

Anglų avys, Anglijoj išaugintos mėsinės avys. Pagal vilnos ilgumą skirstomos į ilgavilnes (visai baltos) ir trumpavilnes (baltos tamsiomis galvomis ir kojomis) avis. Mėsinių avių veislių Anglijoj daugiau kaip 30. Iš ilgavilnių minėtinos leicester, border — leicester, cotswold, lincoln, cheviot; iš trumpavilnių — southdown, hampshire, shropshire, oxfordshire, suffolk avys. Šios avys plačiai veisiamos ir už Europos ribų, ir grynakraujės ir metizuojant su kitomis avimis.

Anglų būrų karas (1899—1902). 1852 Olandijos išeiviai būrai įkūrė Transvalio (Transvaal) respubliką. 1877 anglai ją prijungė prie savo žemių, pažadėję būrams plačią autonomiją (ž.). Jiems pažado neįvykdžius, 1880 būrai sukilo ir sumušė anglus ties Majuba-Hill (Mažube). 1881 ir 1884 sutartimi Transvalis gavo nepriklausomybę, pripažinęs anglų protektoratą (ž.). 1890 Transvalyj rasta aukso ir deimanto. Kraštas pradėjo ekonomiškai kilti. Į respubliką skverbėsi kitataučiai su savo kapitalu. Anglija sumanė paimti savo įtakai visą Afriką nuo Kapštadto iki Kairo. Chamberlaino (sk. Čemberleno) (ž.) ir Cesil Rhodeso (sk. Sesil Rodso) sumanymu buvo sudarytas Transvalio prijungimo planas. Jo pagrinde buvo reikalavimas sulyginti politines krašto teises anglų ir kitataučių su būrų teisėmis. Prezidentui Krügerui atsisakius tai įvykdyti, Transvalyj gyvena anglai sukilo Johanesburge, aukso kasyklų centre. Sukilėliams palaikyti Rhodes pasiuntė dr. Jamesono (sk. Džemsono) vadovaujamą ginkluotą jėgą, kurią būrai 1896 II 2 sumušė. Anglų vyriausybė atsisakė nuo Jamesono žygio ir pareiškė, kad viskas vykę be jos žinios. Anglų pasikėsinimai suartino Oranžo ir Transvalio respublikas. 1899 pavasarį Transvalio anglai surinko apie 21.000 parašų (daugiausia falsifikuotų) ir kreipėsi peticija (ž.) į Anglijos karalienę, prašydami apsaugoti juos nuo būrų priespaudos. Vasarą Krüger tarėsi su anglų komisaru, bet be vaisių. Anglai didino Afrikoj kariuomenę. 1899 X 9 Transvalio resp. vyriausybė nusiuntė Anglijai ultimatumą (ž.), reikalaudama kitataučių klausimą atiduoti spręsti trečiųjų teismui ir atitraukti anglų kariuomenę iš pasienio. Ultimatumą anglai atmetė, ir X 11 prasidėjo karas. Oranžo respublika prisijungė prie Transvalio. Sąjungininkai į karą pašaukė vyrus nuo 16 iki 60 metų, be spalvotų ir dvejų metų neišgyvenusių kitataučių.

Taikos metu Transvalio ir Oranžo resp. buvo apie 50 karininkų ir 2.000 kareivių; karo metu mobilizuotų būrų buvo ne daugiau kaip 30.000 ir 8.675 savanoriai. Būrų kariuomenės vyr. vadas Juobert (sk. Žubert), nelaukdamas anglų puolimo, X 15 įžengė į Natalį ir ties Glencoe (sk. Glenko) ir Nikolsons Nek (Nikolsonsnik) sumušė gen. Symonso ir White (Uaito) vadovaujamas anglų jėgas. Tuo pačiu metu gen. Cronje puolė anglus Kimberley ir Mafeking miestuose. Anglai nusiuntė į Transvalį gen. Buller vadovaujamą 80.000

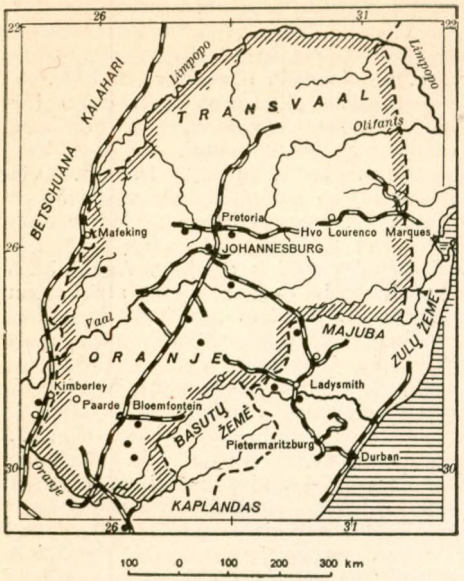

Anglų būrų karo žemėlapis

armiją. XII 15 būrai sumušė ties Colenso ir Bulleri. Tada anglai paskyrė vyriausiu vadu lordą Robertsą, štabo viršininku Kitcheneri ir padidino kariuomenę Afrikoje iki 200.000 žmonių. 1900 vasario mėn. Roberts žygiavo abiejų respublikų sostinių — Bloemfonteino (Blumfonteino) ir Pretorijos linkui, o II 27 ties Paardebergu pasidavė jam gen. Cronje su 4.069 žm. Gen. Cronje kapituliacija (ž.) padarė materiališkų ir morališkų nuostolių būrams. Po šio smūgio būrai atsisakė nuo reguliaraus karo ir pradėjo partizanišką karą. V 28 Roberts prijungė Oranžo respubliką prie Anglijos žemių, o X 25 ir Transvalio. Ištisus dvejus metus būrai partizaniškai kovojo, ir čia pasižymėjo generolai Botha, Dewet ir Delarey. 1901 kovo pradžioj Kitchener pakeitė Robertsą. Partizanų karas vargino anglų kariuomenę; tai anglai griebėsi blokhausų (ž.) sistemos: ruošė sustiprintus punktus, aprūpindami dideliu kiekiu maisto ir ryšių palaikymu. Europos valstybės ir visuomenė simpatizavo būrams, bet realios pagalbos nesuteikė, tad būrai 1902 IV pradėjo taikos derybas ir V 31 Pretorijoj pasirašė taiką. Būrai neteko savo nepriklausomybės.

Šis karas iškėlė šautuvų ir kulkosvaidžių ugnį, kuri paraližuoti galima tik tokia pat susitinkama ugnimi, tinkamai pasinaudojant vietos daiktais, vartojant tam tikrą rikiuotę ir fronto atakos suderinimą su krypimu į sparną. Jis parodė, jog negalima vien tik milicine kariuomene, neparengta tinkamai kariškai, įvykdyti puolamųjų operacijų, ir patvirtino reikšmę partizanų karo, ne kaip vyriausios, bet tik kaip pagelbinės priemonės, galinčios suteikti laimėjimą.

Fr. Maurice History of the war in South Africa, 1899—1902 (1906); *Bonnal* La récente guerre S.-Africaine 1903; *Vinogradski* Anglo-burskaja vojna v Južnoj Afrike (1902); *De Wet* Der Kampf zwischen Buren und Briten (1904).

Anglų kalba yra kilusi iš vakarų germanų kalbos, iš tos jos šakos, kuri vadinama žemąja. V a. trys germanų kilimo giminės — anglai, saksai ir jutai atkeliavo į Britų salą, nugalėjo vietos salos gyventojus ir įvedė savo kalbą. Šiaurėje, Nortumbrijoj, apsigyveno anglai, saksai vakaruose, sudarydami vakarų saksų karalystę ir tuo pačiu vardu vadinamą tarmę; jutai įsikūrė Kente. Jau tada reiškiasi keturios pagrindinės A. K. tarmės: nortumbriečių, vakarų saksų, mersiečių (mercian) ir kentų. Vietinė salos gyventojų keltų kalba mažai tepaliko žymių A. K. Kur kas daugiau įtakos A. K-ai padarė romėnai, kurie valdė kraštą per keturis šimtus metų. Lotynų kalbos įtaka ypač prasideda įvedus VI a. krikščionybę. Nuolatiniai danų puolimai pradedant nuo VIII a. ir baigiant XI a. nepalieka be žymių A. K. Iš čia minėtų keturių tarmių įsigali pradžioje nortumbriečių tarmė, kuria buvo parašyti pirmieji žymiausi mums žinomi raštai. Ši tarmė tačiau vyravo neilgai. Danams užpuolus ir sunaikinus Nortumbriją, įsigalėjo vakarų saksų karalystė su savo tarme. Pirmieji iki mūsų laikų likę raštai yra parašyti vakarų saksų tarme; jie buvo išversti iš nuslopintos nortumbriečių tarmės. Antras A. K. istorijos periodas pradedamas normanams atėjus į Angliją 1066; normanai, nugalėję vietos gyventojus, įvedė prancūzų kalbą, kuri iki Eduardo III (1425) buvo viso krašto administracijos ir karaliaus rūmų kalba. A. K. liko liaudies, smulkesniosios buržuazijos ir žemės savininkų kalba. Jie, kaskart įsigydami daugiau teisių krašto administracijoje, būdami patys anglosaksai, grąžino A. K. teises, pamažu išstumdami prancūzų kalbą iš mokyklų, teismų, administracijos ir įstatymų. Tuo būdu XV a. pabaigoje vėl grįžta A. K. į savo vietą, pasilikdama iš esmės germaniška, bet jau žymiai atmiešta prancūzų kalbos žodžiais. Charakteringiausia šio vidurinio A. K. periodo ypatybė — infleksijų nykimas. Naujajam A. K. periode jau nebevyksta tokių didelių kalbos sukrėtimų. Londono tarmė, Chaucerio XIV a. paversta literatūrine kalba, kiek modifikuota pietine tarme daros

jau vyraujanti viso krašto ir literatūros kalba. Tolimesnė jos raida eina natūraliu kiekvienos kalbos augimo keliu. XVII a. kyla sumanymas įkurti akademiją kalbos eigai prižiūrėti. XVIII a. rūpinamasi, kad būtų suvienodinamas ištarimas. Atsiranda pirmieji A. K. žodynai: Bailey Universal Etymological Dictionary, 1721, ir Samuel Johnsono 1755 išleistame Dictionary nustatomi A. K. rašybos pagrindai.

M. Kaluza Historische Grammatik der englischen Sprache, Berlin, 1906—7; *H. C. Wyld* A Short History of English, 1921; *Huchon* Histoire de la langue anglaise; *O. F. Emerson* The History of the English Language, London, 1914; *H. Sweet* Short Historical English Grammar, 1892; *Bradley* The Making of English, 1904. *Pr. A.*

Anglų kiaulės XIX a. Anglijoj išaugintos kiaulių veislės, sudarytos daugiausia metizacijos ir giminiško veisimo keliu, atranka ir priežiūra pagerintų vietinių Europos (sus

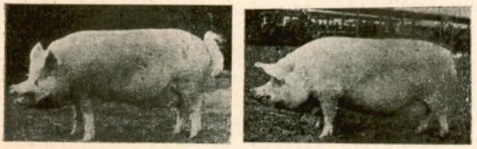

Anglų Yorkshire kiaulės

scrofa tipo), importuotų Azijos (sus vittalus tipo) ir iš dalies Vidužemio jūros (sus mediterraneus) tipo kiaulių. Daugumas A. K. veislių pasižymi plačiomis, lygiomis formomis, sultinga, skania mėsa ir labai greitu subrendimu. Pagal spalvą jos skirstomos į baltąsias ir juodąsias, o pagal ūgį į didžiąsias, vidutines ir mažąsias (baltąsias ir juodąsias) A. K.; baltosios kiaulės dažnai vadinamos jorkširais (yorkshire). A. K. yra labai paplitusios įvairiose pasaulio šalyse.

Anglų literatūra. Jos pradžia buvo laikoma tiktai XIV a., kai įvyko galutinis anglų saksų susiliejimas su frankonormanais į vieną tautą, ir pirmutiniu anglų poetu buvo laikomas G. Chaucer (ž.). Tačiau dabar jai priskiriama ir visa anglų saksų poezija su žymiausiu epu „Beowulf", lotyniškais anglų saksų raštais Aldhelmo, Bedos, krikščioniškosios poezijos Coedmono ir Cynewulfo ciklais VII—VIII a. Alfredo Didžiojo metu (IX—X) anglų saksų raštai vėl atgyja. Jo pastangomis rašoma anglų saksų kronika, įsisi laikomas anglų prozos įkūrėju. XI a. normanams užėmus Angliją, anglų saksų literatūros augimas nustelbiamas lotyniškais ir normanų raštais. Žymiausias XII a. lotyniškas raštas Geoffrey iš Montmouth britų istorija, davusi medžiagos Arthuro legendų ciklui.

XIV a. Chaucer savo „Canterbury Tales" sukuria anglų kalbą, anglų meniškąją poeziją; Wycliff biblijos vertimu ir Mandeville „Rytų kelionėmis" literatūrinę prozą. XV a., scholastinės filosofijos įtakoje, nedavė tinkamų Chaucero ir Wycliffo įpėdinių. Daugiau originalumo ir kūrybinės jėgos parodė škotų poetai: James I, Henryson, Douglas, Lyndsay, Dunbar. Vienintelis XV a. pažymėtinas anglų kūrinys proza Sir Thomas Malory „La Morte d'Arthur".

Klasikinės literatūros atgijimu Anglijoj XV a. pabaigoje ir Enriko VIII atsiskyrimu nuo Romos bažnyčios prasideda nauja era ir anglų literatūroje. Sir Thomas More (ž.) ne tiktai klasikų atstovas Anglijoje, bet ir įnešęs naują laisvą mintį į kūrybą ir kritiką. William Tyndale 1525 išleidžia naują biblijos versiją, kuri sudaro pagrindą anglų autorizuotai biblijai. R. Aschamo „Schoolmaster"—naujos auklėjimo kryptys; poeziją atgyja Thomas Wyatt'o (1500—1542) ir Surrey (1517—1547) italų, ypač Petrarkos, pavyzdžiu sukurtais kūriniais. Prasideda karalienės Elzbietos nepaprastai gausus kūrybinės produkcijos periodas (1559—1603). Herojinės ir romantinės, atgijusios iš vidur. amžių letargo, Anglijos dvasia, kupina gyvybės ir entuziazmo, pasireiškia ypač poetų Ph. Sidney ir Ed. Spenserio poemomis, sonetais. Anglų literatūra pasiekia aukščiausią kūrybinę galią E. Peele, R. Greene, Ch. Marlowe (ž.) ir W. Shakespeare (ž.) dramomis. B. Jonson, Beaumont, Fletcher, Ph. Massinger, J. Webster, J. Ford, Chapmam, Th. Heywood, J. Shirley — duoda Anglijos papročių vaizdų. Fr. Bacon duoda pavyzdingos anglų prozos modelių.

Krikščioniškasis XVII a. renesansas puritanizmo pavidalu pasižymi poetais rojalistais: Th. Carew, J. Suckling, Ed. Waller, visa eile puritonų poetų, kurių žymiausias yra John Milton; prozos srity: Thomas Brown, S. Walton ir puritonas J. Bungan savo „Pilgrims progress".

1660 prasideda restauracijos periodas, reakcija prieš puritonizmą ir prancūzų literatūros įtaka dramai ir poezijai. Žymiausi dramaturgai Wycherley, Congreve ir Dryden. S. Butler rašo savo garsųjį komiškąjį epą „Hudibras". Prozos srity suvaidina žymų vaidmenį įsikūrusi dabar Royal Society.

XVIII a. tęsia toliau restauracijos periodo tradicijas. Poezija vis dar ieško įkvėpimo Prancūzuose. Žymiausias jos atstovas Al. Pope (ž.), apie kurį susispiečia visa grupė kitų poetų: J. Gay, M. Prior ir kiti. Prozininkai: satyrikas J. Swift, moralistai R. Steele ir J. Addison (ž.) ir De Foe

(ž.) — sukuria Anglijoje žurnalizmą. Žymiausias tačiau XVIII a. įvykis tai moderniškojo romano atsiradimas: S. Richardson (ž.), H. Fielding, T. Smolett, L. Sterne ir A. Goldsmith (ž.); Sam. Johnson žymus literatūros kritikas. Papročių dramai atstovauja: Richard Sheridan (ž.) ir Ol. Goldsmith (ž.). XVIII a. antroje pusėje pradeda reikštis reakcija prieš klasikines taisykles, tendencija susiartinti su gamta ir ieškoti įkvėpimo savo tautos praeityje. Percy (ž.), Thomas Warton, J. Macpherson (ž.) ieško savo krašto senovės raštų. Poetai J. Thomson, Th. Gray, W. Collins, W. Blake, R. Burns (ž.), W. Cowper (ž.), Ed. Young bando ieškoti naujų kelių. Šitas amžius baigiasi romantizmo laimėjimu, kada 1748 išeina Wordswortho (ž.) ir Coleridge (ž.) Lyricall Ballads. Kiti romantizmo poetai— W. Scott, Southey, Byron (ž.), Shelley (ž.) ir Keath. Romanas, prasidėjęs H. Walpole, W. Godwin, Anne Radcliff, M. G. Lewis baisingaisiais romanais, išugdė W. Scotto (ž.) romantinį romaną.

Karalienės Viktorijos periodas (1832—1892) poezijoje nedaug kuo skiriasi nuo praėjusio laikotarpio. Alf. Tennyson (ž.), Robert Browning (ž.), Elizabett Barret t(ž.), prarafaelitai D. G. Rossetti (ž.), William Morris (ž.), A. C. Swinburne (ž.) atstovauja poezijai. Romanistai — Ch. Dickens (ž.), W. Thackeray (ž.), sesers Brontė, G. Elliot (ž.). Kitų prozininkų tarpe reikia paminėti Th. Carlyle (ž.), Macaulay (ž.), J. S. Mill, J. Ruskin, Walter Pater ir kit.

Naujausių laikų romanistai — Meredith (ž.), Th. Hardy, O. Wilde (ž.), S. Butler, H. James, Conan Doyle (ž.), R. Kipling (ž.), H. G. Wells (ž.), A. Bennett (ž.), J. Galsworthy (ž.), J. Conrad (ž.); dramaturgas G. B. Shaw (ž.); poezijoje Fr. Thomson, W. B. Yeats, J. Massefield; kritikai: E. Gosse, Chesterton.

Ten Brink Geschichte der englishen Literatur 2 Aufl., Strassburg, 1891; *Ward* History of English Dramatic Literature; *Gross* W. L. The Development of english Novel, 1899; E. *Baker* The history of english Novel I—II, London, 1924, 1929; *Chevalley* A. Le roman anglais de notre temps, 1921; *Cazamian* M. L. Le roman et les idées en Angleterre, 1923; *Fehr Bernard* Die englische Literatur des XIX und XV Jahrhunderts B., 1923; *Shirmer Walter* Der englische Roman der Neuesten Zeit, 1923; *H. Walker* The Literature of the Victorian Era Cambridge, 1921; *Walter* and *Ward* Cambridge history of english littérature anglaise, Paris, 1924; *R. Wüllker* Gelish Literature; *Courthope* History of english poetry; H. A. *Faine* History of english Literature 4 vol. N. Y., 1889; E. *Legous* et L. *Cozamian* Histoire de la litterature anglaise, Paris, 1924; R. *Wüllker* Geschichte der englischen Literatur, Leipzig, 1907; *Murray* The Story of english Literature 3 vol., London, 1914.

Pr. A.

Anglų menas. Architektūra iki krikščionybės įvedimo salyne daugiausia reiškėsi kukliomis medžio formomis; krikščionybei

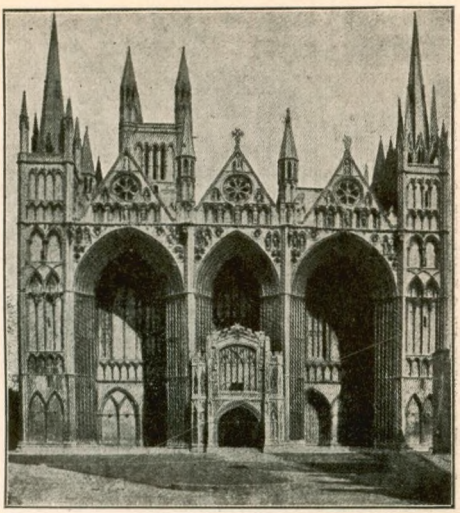

Porch, Peterboro katedra

beplintant, pradėta statyti bažnyčių iš akmenų, bet labai primityvia forma, kuri tiktai X a. pradėjo tobulėti ir gavo Ravenos bažnytinės architektūros ypatybių: kur atstu nuo bazilikinės plano bažnyčios statyta apvalus bokštas. Kiek vėliau jau statomi du bokštai vakarų fasade. Gastingso kautynės 1066 nulėmė tolimesnį anglų architektūros likimą: anglosaksų žemes nukariavo šiaurės Prancūzijos normanų kariai, o su jais atsikėlė normanų dvasininkai, nešę gana tobulą romanišką stilių; šis stilius, čia susiliejęs su anglosaksų architektūrinėmis tradicijomis, sudarė naują normanišką stilių; jo ypatybės: ilgi išilginiai nefai baigiasi stačiakampių choru, o per nefų kryžmą iškyla vienintelis bokštas. Winchesterio (1079—93), Norwicho (1096) katedros yra geriausi to stiliaus pavyzdžiai. XII a. įsivyravęs vienuolių cistersų sukurtas stilius tokiomis ypatybėmis: prie plokščių medinių lubų taikomos strėlinės arkos (Bailendo ir Witbi bažnyčios). Bet šios ypatybės yra pirmos žymės pereinant iš normaniško stiliaus į ankstyvąjį gotišką, arba ankstyvąjį anglų (Early English), stilių. Pradmens tam naujam stiliui buvo imami iš prancūzų gotikos. Pirmieji išvystytomis gotiškojo stiliaus lytimis buvo Canterbury katedros chorai. 1174 prancūzų architektoriaus Saus atstatyti po gaisro. Nuo 1184 naujuose statiniuose pradedami vartoti išoriniai ramsčiai su arkomis (ark-butanus) (Chichestero katedra). Susiformavusią ankstyvąją anglų gotiką matome išilginiame Peterborougho katedros (1209—35) nefe, kur pirmą kartą pavartoti žvaigždėti

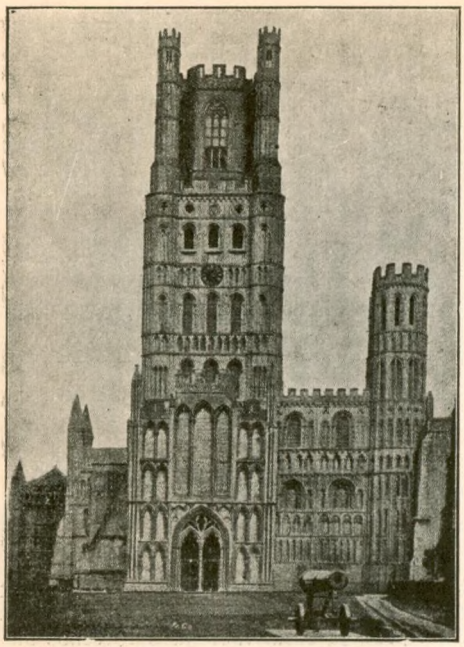

Ely katedra

skliautai; Wellso katedra (1214—35) jau turi dviem bokštais gotišką fasadą, kuris labai primena gotiškus kontinento statinius. Gražiausia ankstyvosios anglų gotikos yra laikoma Solsbury katedra (1220—50) su bokštu per nefų kryžmą. Iš Prancūzijos nešamos gotiškos formos Anglijoj laikėsi vos šimtą metų. Gražiausiu šios gotikos pavyzdžiu laikoma Westminsterio abatystės, Londone, bažnyčia, pradėta statyti 1245. Tuo metu jau spėjo galutinai susiformuoti anglų gotika, kurios šios ypatybės: be koplyčių vainiko, taip charakteringo prancūzų gotikai, stačiakampiu užbaigti chorai, nefų skliautų formų įvairumas ir iš nefų kryžmos kyląs bokštas. Skliautų forma anglų gotika yra suskirstoma trimis laikotarpiais: XIII a. siaura strėlinė arka; vėliau skliautai darosi žvaigždėti bei sieteliniai ir stilius vadinamas dekoratyvišku („decorated style"), kuris ypač įsigali XIV a.; XIV a. pabaigoj ir XV a. pradžioj gotikoj ieškoma paprastumo, ir susidaro statmeniškas stilius („perpendicular style"), gavęs savo pavadinimą iš langų aprėmavimo sietelinio traktavimo. Tuo metu aštrią arką pakeičia anglų tiūdorų arka. Gražiausiu statmeniško stiliaus pavyzdžiu laikoma Winchesterio katedra. Anglų gotikos raidos viršūnę sudaro Londono Westminsterio abatystės Enriko VII koplyčia nepaprastu savo skliautų formų puošnumu. To laikotarpio pilietinei architektūrai charakteringiausia Warwick-Castle pilis. Gotika tapo mėgstamiausiu Anglijos stiliumi. XVI a. jaučiama Anglijoj ir italų renesanso dvelkimų. Prie Elzbietos jie reiškiasi „antikinio stiliaus" papuošimais (kai kurie Oxfordo ir Cambridge pastatai). XVII a. renesanso stilius, proteguojamas Karolio I, pradeda plačiai skverbtis į anglų architektūrą, nors čia virsta tiktai pamėgdžiojimu pusiau klasiškam, pusiau barokiškam italų ir prancūzų renesansui. Įžymiausias to laikotarpio statinys yra Whitehall rūmai Londone, pastatyti vieno žymiausių anglų architektoriaus Inigo Jones (1572—1652). Bet ir dabar dar neišnyko gotiškosios architektūros tradicijos [Lidso šv. Jono bažnyčia (1632 — 33), Uodgem koledžas (1610—13)]. Netgi Jones ir kitas to laikotarpio architektorius Kristopas Wren (1632—1723) negali visiškai atsipalaiduoti nuo gotikos įtakos. 1666 gaisrui Londoną apnaikinus, Wren gavo progos kuo plačiausiai pasireikšti kaip renesansinis prancūzų antspalvio architektorius. Tuomet, 1670—1711, jis pastatė šv. Povilo katedrą, kur tradicinis katedrų planas gražiai susigyveno su tipiška itališka bonia. Nuo XVII a. galo ir visą XVIII a. anglų architektūra gyvena Jones ir Wreno sukurtomis klasikinėmis tradicijomis. Tikrasis barokas anglų architektūrą labai mažai palietė, o prancūzų rokoko čia beveik visai nežinomas. Už tai čia paplito neoklasiškumas, reiškęsis Palladio dvasia, ir tai ne vien tiktai bažnyčios statyboje. Tos srovės minėtini architektoriai: Tomas Archer (m. 1743), šv. Pilipo Birminghame (1710) ir šv. Jono bažnyčios Westminstere (1721—28) statytojas; Jokūbas Gibbs (1674—1754), Švenčiausiosios M. vardo, Strande — Londone, barokiškos bažnyčios statytojas. Klasiškumo pamėgimas ryškus Jono Somo (1750—1837) statytuose Londono biržos, Anglų banko statiniuose ir Roberto Smirke (1780—1867) statytame, Britanijos muziejuje. XIX a. pirmoje pusėje greta su klasiškąja srove atsiranda romantiška, pasireiškusi gotikos tradicijų atgaivinimu. Tai srovei atstovauja Aug. Pugin (1812—1852), ir ypač Karolis Barry (1795—1860), anglų parlamento rūmų autorius. Po to įsigali vadinamasis „naujas stilius" — modern — ir pagaliau naujausiasis, kuris savo forma kuria iš geležies betono konstrukcijų.

Skulptūra gana anksti pasireiškia anglo-saksų akmens kryžiais prie kelių. Seniausiu laikomas VII a. kryžius. Kiek vėliau įsigali, ypač bažnyčių angoms pagražinti, romaniškų formų skulptūra, bet ji yra gana

šiurkšti. XI a. atsiranda skulptūriniai antkapiai. Jų skulptūros elementas irgi labai primityvus: bareljefo būdu vaizduojamieji asmens yra tiktai žmogaus pavidalo schemos, be mažiausio portretinio panašumo bruožų. XIII a. Enrikui III viešpataujant, antkapių skulptūra tobulėja ir gauna charakteringą bruožą: riteriai vaizduojami gulį kryžmiškai sudėtomis kojomis. Antroje XIII a. pusėje skulptūrinis stilius, kontinento meno įtakoje, pasiekia tam tikrą aukštumą ir formų grynumą. XIV a. pastebima gotiškosios skulptūros įtaka, charakterizuojama figūrų „gotišku išlenkimu", bet greitai vėl grįžtama prie primityviškumo. Tuo pat laiku pradedami skulptūros paminklai dažyti. XV a. vadinamasis „statmeniškasis stilius" architektūroje pašalina iš katedrų skulptūrą ir jai pasilieka vienintelė sritis — antkapiai; jų stilių dabar veikia Burgundijos meno įtaka, per kurią skulptūra gauna realizmo bruožų. Pirmoje XVI a. pusėje Anglijoj dirba vien tik italų skulptoriai: Petras Torregiani (1470 — 1528) dirba tiktai antkapius, pvz., 1512—1519 karaliui Enrikui VII ir jo žmonai Elzbietai York, Westminsterio katedroj. To pat amžiaus antroj pusėje, be italų, dirba vokiečiai ir olandai. Be antkapių, jie puošia skulptūromis bažnyčių ir rūmų angas ir tradicinius anglų židinius. XVII a. skulptūros darbo sritis pasilieka ta pati: bažnyčių gražinimas ir antkapiai. Įžymiausias to laikotarpio skulptorius Mikalojus Stow (1586—1647). Atsiranda ir anglų skulptorių: Pranas Biord (1667—1731), Jonas Bionel, Grinling Gibbons (1648—1721), pirmutinis anglų skulptorius, savarankiškai dirbęs renesanso dvasia. Pirmoje XVIII a. pusėje geriausi skulptoriai Anglijoj vis dar yra svetimšaliai, kurių prancūzo Leono Prano Rubillaco (1703 — 1762) darbo Newtono statula Cambridge tuomet darė labai didelį įspūdį. Grįžimą prie antikinių formų skulptūroje manifestavo trys skulptoriai: Tomas Beach (1735—1805), Juozas Nollekens (1737—1822) ir Jonas Bacon (1740—1799), daugiausia dirbę antkapius bei jiems pagražinti statulas. XIX a. skulptūros srity Anglija gauna viską iš kontinento ir to amžiaus antroj pusėj ji pasilieka prancūzų skulptūros įtakoj. Tame laikotarpy pažymėtinas vos vienas anglų skulptorius Jonas Gibson (1790—1866), vadinamas anglų Thorwaldsenu. Naujausių skulptorių žymėtini: Mennwhile Henry Hugh Armstead (1828—1905), Thomas Brock, E. Onslow Ford (1852—1901), Alfredas Gilbert, Jurgis Frampton, Gilbert Bayes ir kt.

Tapybos pradmens, kaip ir kitose vakarų Europos šalyse, pradėjo reikštis tikybinio turinio rankraštinių knygų iliuminavimu. Tai yra menas, gyvenęs ankstyvojo krikščionių tos rūšies meno atgarsiais. Tačiau VII—X a. rankraščių miniatiūros ornamento ir šventųjų vaizdavimas gauna savotišką bruožų ir sudaro ankstyvąjį anglosaksų tapybos stilių. XI—XII a. šis miniatiūros menas, normanų veikiamas, anų savo ypatybių neteko, ir anglų vienuoliai negreit pasisavino iliuminuotą kontinento raštų stilių, kuris čia reiškėsi tiktai didesniu spalvingumu. Atskirą šaką sudaro psalmių iliustracijos, aiškiai liudijančios, kad anglosaksų tradicijos negrįžtamai praėjo. Tiktai antroj XII a. pusėj atsiranda freskų tapyba, vartojama bažnyčioms ir pilių sienoms puošti. Tačiau tuose freskuose vaizduojamieji valdovai, kaip ir skulptūroj, neturi portretiško panašumo ir yra tiktai tam tikros žmogaus vaizdo schemos: užtat biblijos siužetai vaizduojami labai gyvai. Antroj XIV a. pusėj atsirado vadinamoji štaliugų tapyba, kurią tačiau vartoja tiktai atkviesti italų menininkai. Tuo pat metu atsiranda vitražai, kurie čia ypatingais savotiškumais nepasižymi. Miniatiūrų tapyboj įsigali grynas koloritas ir palinkimas prie siužetinės simbolikos, gotiškųjų prancūzų miniatiūrų įtakoj. XV a. atsiranda nauja portretinė tapyba. Vaiz-

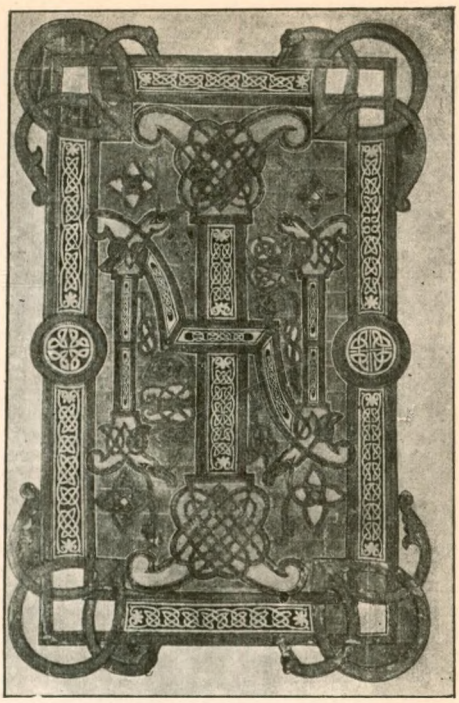

Iš IX a. rankraščio

Miniatiūra iš 966 m. rankraščio

duojami vien tik karaliai, ir jų atvaizdų autoriai nėra žinomi. Kas tuo metu buvo padaryta bažnytinio meno srityje, vėlesniais laikais buvo sunaikinta puritoniško fanatizmo. Kadangi ir portretai daryti tiktai karalių ir vos vieno kito vyskupo, tai tapybai dirva pasiliko tik vitražai ir miniatiūros. Įžymiausias to laikotarpio vitražas 20 m aukštumo Yorko katedros langas ,1405 Jono Torntono padarytas. Septyniolikoje to lango laukų atpasakotas žmonijos likimas nuo pirmųjų žmogaus dienų iki paskutinio teismo. Nuo 1430 miniatiūrų tapyboj prasideda perspektyvos traktavimas, nuo 1450 portretiškas panašumas ir tobulesnis peizažo traktavimas. Tačiau nė vienoje tapybos srityje nieko įžymaus nesukurta.

XVI a. tapybos srity įsigali svetimšaliai. Vitražus dirba daugiausia olandai, nors žinomi anglai vitražistai Jokūbas Nicholson ir Bernardas Flaner. Štaliuginėj tapyboj vyrauja italai ir vokiečiai: Ghirlandajo mokinys — Toto del Nunciata, Hans Holbein ir kt. Dirba jie beveik tik portretų srity. Šaliai protestantėjant, religinei tapybai vietos nebeliko. XVII a. dirba svetimšaliai: Rubens, Van Dyck, neapolietis Antonio Verrio. Anglai pradeda išsiskirti miniatiūrinių portretų srity: Petras Oliver (1594—1654), Jonas Hoskins (1664), vienas populiariausių to laiko miniatiūristų. Tačiau ir čia įžymiausias yra svetimšalis — Jonas Petitot (1607—1691) iš Genevos. Štaliugų tapytojai anglai kopijavo svetimųjų sukurtus portretus; įžymiausiu tokiu kopijuotoju laikomas Jurgis Jamesone (1586—1644). Antroje XVIII a. pusėje anglų tapyba, rodos, neturėjusi gilių tradicijų, staiga pradėjo kilti. Neabejojamai, jiems kelrodžiu buvo įžymūs XVII ir XVIII a. italų ir olandų menininkų darbai, buvę Anglijoj. Bet šis kilimas turėjo ir specifinių vietos priežasčių. Menininkai: Viliamas Hogarth (1697—1764), Ričardas Vilson (1713—1782), Joshua Reynolds (1723—1792), Tomas Gainsborough (1727—1788) ir Jurgis Romney (1734—1802) buvo pirmojo anglų tapybos žydėjimo laikotarpio reiškėjai. Nors viso to, kas iki jų tapybos srity buvo padaryta, jie ne tiktai neneigė, bet Reynolds ir Gainsborough kai kuriuos praeities menininkus gerbė, vis dėlto jų tapyba dvelkia naujoviškumu. Visi jie pamėgo savo kūriniuose vaizduoti gyvenimą toki, kokis jis buvo, be jokių pagražinimų. Pasiėmę vaizduoti žmogų, jie sugebėjo įsigilinti į jo psichiką, o ne vien į jo išviršinį panašumą. Žmogaus vaizdavimą kai kurie jų jungė su žmogų siaučiančios gamtos vaizdavimu. Hogarth į savo tapytojo uždavinį žiūrėjo kaip moralizuotojas. Vaizduodamas daugiausia neigiamas gyvenimo ypatybes, jis norėjo veikti žmones. Tų menininkų pastangos ir užsimojimai pažadino kitus anglų

Miniatiūra iš 1482 m. rankraščio

Reynolds,
Nekaltybės amžius

menininkus savarankiškai ir rimtai traktuoti įvairiausius gyvenimo ir gamtos reiškinius. Jau eina visa plejada gabių portretininkų, kaip antai: Tomas Lawrence (1769—1830), Jonas Hoppner (1759—1810); realistai žanristai — Benjaminas West (1738—1820), Dovydas Wilkie (1785—1841), peizažistas Jonas Crome (1769—1821), kuris sudarė vadinamąją Norwicho mokyklą, pasiskyrusią duoti tikrą gamtos vaizdą. Pagaliau peizažistas Viliamas Terner (1775—1851), vienas didžiausių to laikotarpio peizažistų koloristų, iš kurio peizažų pasipylė šviesa ir sužėrėjo saulės spindėjimas. Kas tos grupės menininkų kūryboj reiškėsi dėl jų gabumų, jų gilaus atsidavimo menui, tai silpnesnių jų buvo tiktai pamėgdžiojimas; anglų menas ėmė stingti. Iš to sustingimo jį stengėsi išvesti XIX a. prarafaelitų grupė: Dantė Gabrielis Rossetti (1828—1882), Golman Gionta (1828—1910), Jonas Evereta Mille (1829 — 1906). Jų pirmatakas Madoks Brown (1821 —1893) paskelbė, kad meno įrankis yra tiesa, meno esmė—sielos pergyvenimai. Minėtieji trys menininkai 1848 įsteigė „prarafaelitų broliją" (Praraphaelite Brotherhood, P. R. B.). Jie matė neiškraipytą meną betarpiškam gamtos siekime. Rafaelis, jų manymu, buvęs meno miklumo apaštalas. Tiktai Mantegna ir Botticelli buvę tikri menininkai, tad jų kūrybą jie ir paėmė sau pavyzdžiu. Jie jų kūryboj matė gyvenimo visapusiškumą, nuotaikos gelmę ir drąsų tikrovės vaizdavimą. Tiktai tais principais menas galįs būti gyvas. Akademizme pradėjusiems kempėti menininkams tokios teorijos atrodė baisia erezija, ir prarafaelitams teko gintis nuo jų puolimų. Tinkamai apsiginti jiems padėjo tuomet įtakingas meno gyvenime Jonas Ruskin. Jis jiems padėjo suformuluoti savo pasaulėžiūrą ir išgarsino ją anglų visuomenės tarpe. Ši pasaulėžiūra buvusi idėjiškumas: menas nesąs „menas menui", jis pasakojąs, mokąs, jaudinąs sielą, einąs į mases, šaukiąs jas pasukti į grožio kelią. To tikslo siekiama vergišku, iki smulkmenų, gamtos kopijavimu. Jų manymu, klasiškumas savo tikslu statąs formos tobulumą, o jie gamtos studijavime norėję pareikšti dvasinį gyvenimą. Tam pasiekti tapybinės jų priemonės buvo kiek galint tobulesnė technika, reiškiama grynų ir žydrų spalvų dėjimu viena prie kitos. Deja, jie neįstengė tų spalvų suvesti į atitinkamą harmoniją. Tapybinė prarafaelitų praktika ir teorijos anglų tapybai padėjo laikinai grįžti prie širdingumo, prie gamtos. Tuo būdu istorinė ir žanrinė tapyba tapo reališkesnė, portretinė — gilesnė ir gyvesnė. Skelbdami ištikimy-

Gainsborough,
Mrs Graham

bę realizmui, prarafaelitai pažadino misticizmą ir romantiką, kam ne svetimas buvo savo kūryba ir Rossetti. Dar toliau ta kryptim nuėjo Burne Jones (1833—1900), Aukštus idealus skelbusi prarafaelitų kūryba pagaliau pasidarė sausa ir dirbtinė tapyba ir visuomenei pradėjo įgristi. Tad savaime ją turėjo pakeisti impresionizmas. Amerikos anglas Whistler (1834—1903) savo kūriniais, atliktais minkštais pilkai sidabriniais tonais, Londone sukėlė sensaciją. Nors Ruskin už šį naujoviškumą jį smarkiai puolė, sakydamas, kad Whistler „į publikos veidą metė puodą su dažais", Burne Jones irgi pasisakė prieš šį naują meną ir prarafaelitai lyg ir laimėjo, bet 1903 mirusio Jokūbo Whistlerio kūryba Anglijoj jau buvo tinkamai įvertinta, ir nuo to laiko anglų menas vėl seka naujausiomis prancūzų meno srovėmis.

Grafikos menas atsirado XV a. 1480 pirmas anglų spaustuvininkas Viliamas Caxton išleido Westminstery knygą „Mirror of the World", kur pirmą kartą Anglijoj pasirodė iliustracijos pavidalu raižinių medyje. Nuo to laiko raižiniai medyje, vėliau ir raižiniai varyje puošia šimtus anglų leidinių; tačiau jie dažniausiai yra silpnoki ir yra tiktai knygos puslapių pagražinimai. Visą XVI ir XVII a. pirmąją pusę Londone ir kituose Anglijos miestuose dirba nemaža raižytojų, bet beveik visi jie yra svetimšaliai: vokiečiai, olandai ir kt. Tuo metu Anglija davė tiktai vieną žymų savo raižytoją varyje Viliamą Hogarthą (1697—1764), kuris nepaprastu ryškumu raižė įvairias žanrines kompozicijas. Anglų raižybos žydėjimo laikas buvo XVIII a., kada vadinamieji juodos manieros (mezzotinta) raižiniai čia iškilo į tokį aukštumą, jog gavo „anglų manieros" vardą. Įžymiausi tos rūšies raižytojai: Jokūbas Watson (1739—1790), Jokūbas Mac Ardell (1729—1765), Ričardas Earlom (1743—1822), Jonas Raphael Smith (1752—1812). Šis anglų raižybos žydėjimo laikotarpis apėmė ir XIX a. pirmąją pusę, bet, prancūzų raižinių įtakoje, daugiausia plito spalvoti raižiniai. Knygos grafika Anglijoj atgijo prarafaelitų įtakoje, pradedant Rossetti ir baigiant Viliamu Morrisu. Čia ypač daug pasidarbavo Morris, įsteigęs „Art and Graft Society" ir „Kelmscott Press". Įžymiausias grafikas tuo metu yra Obri Birdslei, kurio grafiškas stilius turėjo įtakos beveik visos Europos grafikai.

Springer Geschichte der bildenden Künste; *A. Michel* Histoire de l'art; R. de la *Sizeranne* Histoire de la peinture anglaise contemporaine; *Muther* R. Geschichte der Malerei; *A. M. Hind* A short History of Engraving and Etching. *P.Gl.*

Anglų mergelės, arba Marijos Institutas (Institutum Beatae Mariae Virginis), katalikiškas religinis moterų ordinas mergaitėms mokyti ir auklėti; jį įsteigė Münchene XVII a. 1-oj pusėj dėl religinių persekiojimų iš Anglijos iškeliavusios anglų ponios. Dirba įvairiose Europos ir kitose šalyse. Ordino uniforma juodi drabužiai su balta apikakle, su juodu velionu (pasekant XVII a. Anglijos našlių apdarais). A. M. ordinas dažnai painiojamas su M. Ward'aitės (ž.) įkurtu anglų jėzuičių (ž.) ordinu.

Erdinger (1881).

Anglų pilnakraujai, XVII — XVIII a. la-

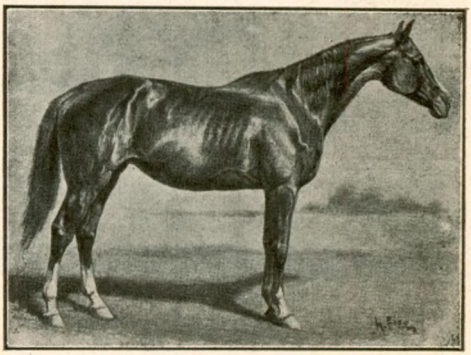

Anglų pilnakraujų veislės kumelė

bai žymioj rytų arklių įtakoj anglų išauginta arklių veislė. Naudojama tik lenktynėms jojant. Tai yra greičiausi (ypač trumpomis distancijomis) pasaulio arkliai. Bėga šuoliu. Be Anglijos, veisiami kituose Europos kraštuose, Amerikoj ir Australijoj. A. P. yra suvaidinę labai svarbų vaidmenį metizacijoje, ugdant įvairių šalių pusunkio tipo arklių veisles. Literatūroje bei veislinėse knygose gryni A. P. žymimi ženklu XX.

Anglupėnai, Pėpliai, Goldapės aps. Gavaičių par. kaimas.

Ango Jonas (m. 1551), prancūzų pirklys ir keliauninkas; ieškodamas naujų rinkų, jis įtaisė Dieppe centrą, iš kurio ėjo į visas pasaulio dalis jo įtaisyti prekybos laivai, kartais žymių keliauninkų (J. Parmentier, J. Verazzano ir kt.) vedami. Pakirsdamas portugalų prekybą, A. veikimas sukėlė represijų ir prancūzų valdžios, nenorėjusios su portugalais konflikto, ir tai susmukdė A.

Angola, Portugalijos kolonija vak. Afrikoje, 1255775 km², 4,2 mil. gyv., tarp Kongo žemupio ir Okavango (1625 km Atlanto pakraščio) ligi Zambezi upyno. Paviršius — pietų Afrikos aukštuma, nuo Atlanto pakr. staigiais laipsniais kylanti žemyno link ir, pasiekusi didžiausias aukštumas (Moco 2620 m), vėl nežymiai nusileidžianti. Granito — gneiso paviršius smarkiai erozijos (ž.)

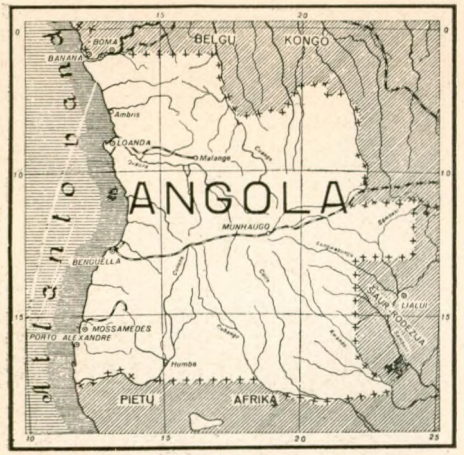

išraižytas ir apdengtas raudono laterito sluoksniu, susidariusiu dėl didelio uolienų išvėdinimo. Iš pietų pusės įsiskverbia Kalahari dykuma. Atlanto krantai yra statūs; pietiniai pereina į Nahibo kopas, ir čia susidariusios kelios natūralios įlankos - uostai: Lobito, Porto Aleksandre, Tigre. Tekėdamos iš plokštakalnių, upės aukštumų kritimo juostoje turi krioklių ir dėl to netinka susisiekti. A. turi dausų - karštą klimatą, bet vandenyno pakraščiais jis vėsinamas šaltosios Benguelos srovės, o viduryje žemyno temperatūrą sumažina aukštumos. Jeigu nebūtų čia aukštumų, tai vidur. A. temp. būtų apie 25°C. Bet apie pusė jos paviršiaus yra tarp 1000 ir 2500 m, kur vid. metų temperatūra a. 18°C. Žiemos naktimis pasitaiko ir šalnų. Lietaus iškrinta apie 500—1500 mm. Kai kuriose vietose kartais labai daug prilyja. Lietaus mažiausia yra žemuose pietiniuose pakraščiuose, nes šaltas Benguelos srovės oras, patekęs į sausumą, greitai sušyla ir nutolsta nuo prisisotinimo punkto: sumažėja reliatyvi drėgmė. Daugiausia lyja vakarinėse aukštumų pašlaitėse. Vidurio plokštakalnėse vidutiniškai kritulių yra 1000—1500 mm, nors sausais metais esti apie 500 mm, o lietingais apie 2000 mm. Lietus, ne temperatūra, A. metus skiria dviem dalim: sausa žiema ir drėgna vasara. Drėgnas laiko tarpas nuo spalių ligi balandžio mėn. Liepos mėn. visame A. centre ir pietuose nelyja. Labai retai kada birželio m. lyja. Nors kai kuriose aukštumose ir daug lietaus iškrinta, bet dangaus debesuotumas ir ten yra mažas; saulėtų, giedrių dienų daug. Taigi A. lietūs yra trumpi ir staigūs. Lietaus pasitaiko dažniausiai vakarais ir nakčia. Audrų reta. Saulės spindulių kaitinamas lietaus vanduo greitai garuoja ir jo daugelyje vietų neužtenka žemės ūkiui. Šitas jo trūkumas stengiamasi pašalinti dirbtiniu drėkinimu (irigacija). Pagal drėgmės kiekį yra pasiskirsčiusi ir augmenija. Aukštumos, gaudamos daugiau lietaus, apaugusios smulkiais krūmais. Plokštakalnėse auga 1—1,5 m žolė; tai A. savanos, vadinamos anjara(anhara).

	Loanda 59 m.	Melange 1166 m.	Ganda 1280 m.	Caconda 1680 m.
Sausio temp. .	26	21	23	21,6
Liepos	19,7	17,9	21,	17,6
	mm	mm	mm	mm
Metų kritul. . .	278	1240	1536	7066

A. klimatas dar nėra pakankamai ištirtas. Visame didžiuliame plote įsteigta apie 80 meteorologinių stočių, bet iš jų tik 5 veikia. Vietiniai gyventojai negrai bantu, iš jų gausingiausios lunda grupės. Europiečių apie 40.000, daugiausia portugalų, kuriems A. aukštose plokštakalnėse visai pakenčiamas klimatas. Daroma gana sėkmingų mėginimų auginti kviečiams, rugiams, miežiams ir kitiems javams. Dabar išvežama kavos, kaučuko, vaško, medžio, o importuojama geležies dirbinių ir spirito. Didelė ūkiška reikšmė tenka neseniai nutiestam geležinkeliui nuo Benguelos-Lobito ligi Katangai (skersai iš vakarų į rytus), kuris bus sujungtas su baigiamu tiesti Kairo—Kapštadto geležinkeliu. Administracinis A. centras — sostinė S. Paulo de Loanda, 20000 gyv. (1926).

K. Pakštas Angolos klimatas, „Kosmos", 1930.

Angora (turkų Ankara), senovėj Ankira, Galacijoj, Mažojoj Azijoj; ties ja Pompėjus sumušė Pontijų Mitridatą, o 1402 VII 28 Timur-Leng (Tamerlanas) sumušęs Baiezetą

Angoros miesto vaizdas

I, buvo sutriuškinęs Osmanų valstybės galybę. Jam mirus 1405, turkai atgavo savo valdžią Maž. Azijoj. Per šimtus metų A. buvo mažas Turkijos miestelis, iškilęs tiktai didž. karui pasibaigus. Čia susirinkęs turkų nacionalinis susirinkimas, Mustafos Kemalio pašos (ž.) vadovaujamas, buvo nutaręs priešintis santarvei, o 1922 XI 1 privertė atsisakyti nuo sosto paskutinį sultoną Mehmedą. A., vietoj Konstantinopolio, virto Turkiauja vilna (ž. A. ožkos), vynu. Kartu vila- Dabar 75.000 gyv. (1930). Miestas yra derlingoj vynuogių ir vaismedžių srityj, prekiauja vilna (ž. A. ožkos), vynu. Kartu vilajeto centras.

Angorizmas, ilgų plaukų atsiradimas trumpaplaukiams gyvuliams, pasireiškęs dažniausiai mutacijos (ž.) keliu.

Angoros katės, kačių rūšis, iš M. Azijos kilimo, pasižymi ilgais, baltais ar juodais plaukais.

Angoros ožkos, Maž. Azijoj, duoda ilgų, labai plonų ir švelnių baltų vilnų ir plačiai vartojamų kailių. Kilimo iš Angoros, jos gerai aklimatizavosi (ž.) Prancūzijoj, Ispanijoj, Australijoj, Amerikoj ir ypačiai p. Afrik. Kaplande.

Angoros triušiai, nedideli balti triušiai, duodą labai plonų ir švelnių vilnų. Iš vieno triušio gaunama per metus apie 200 g. vilnų, iš kurių gaminami labai ploni ir brangūs vilnoniai mezginiai.

Angot Alfredas (1848 VII 4 — 1924 III 16), prancūzų meteorologas ir fizikas, ypačiai tyrinėjęs Prancūzijos klimatą, nuo 1907 centr. meteorol. įstaigos, Paryžiuj, direktorius. Svarb. veik. Traité élémentaire de météorologie (1899, ²1907).

Angoulême (Angulem), senovės Iculisma, Engolisma, Prancūzijos miestas, dep. Charente sostinė, 35.000 gyv. Šv. Petro katedra romano - bizantiško stiliaus, statyta XII a. pradžioje; kadaise grafystės, vėliau pakel-

Angoros ožkos

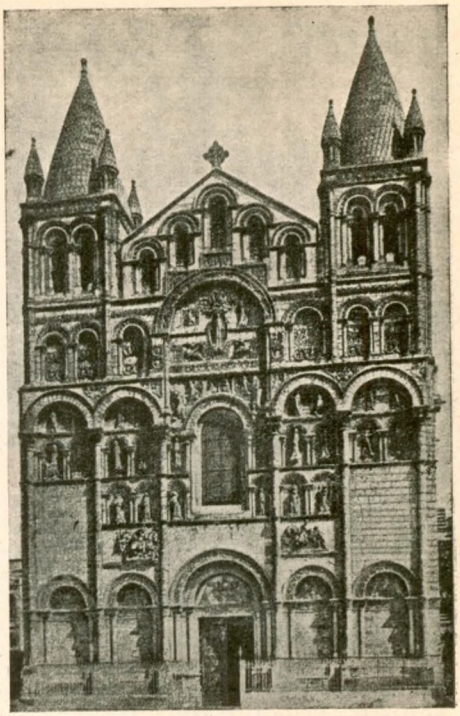

Šv. Petro bažnyčia XI—XII a. Angoulême

tos kunigaikštyste Angoumois sostinė; nuo 1714 A. hercogų titulą turėjo vyresniosios Burbonų linijos princai.

Anguolême'o paskutinis hercogas, Liudvikas Antanas Burbonas (1775—1844), Karolio X sūnus, veikė prieš revoliuciją ir Napoleoną, rėmė Liudviką XVIII, 1830 drauge su savo tėvu atsisakė nuo pretenzijų Prancūzijos sostui.

Angra Pequena, vok. Lüderitzbucht, nuo vardo Prano Lüderitzo, 1883 įsigijusio šią

Angra Pequena

vietovę; vienas geresnių natūralinių uostų p.-v. Afrikoje; priklausė Vokietijai, dabar Didž. Britanijos mandatas (ž.); 2025 gyv. Iš pirmosios A. P. Lüderitzo faktorijos buvo išaugusios vokiečių p. Afrikos kolonijos.

Angra do Heroįsmo, svarbiausias port. Azorų Terceiros salos mst., 13600 gyv. (1930); įsteigtas 1534; seniau stipri tvirtovė, Azorų vyskupo rezidencija.

Angrabaitis Juozas (g. 1859 Šakių aps. Kidulių val. Pervaznikų kaime) iki 16 m. amžiaus dirbo piemeniu; 1875 kun. Martyno Sederevičiaus paimtas globoti, pramokęs Pajevonyj knygų rišimo darbo, įtaisė 1876 Sudarge knygų rišyklą, labiausiai kun. Sederevičiaus su J. Antanavičium leidžiamoms liet. knygutėms įrištį ir net brošiūruoti, iš Maž. Lietuvos nesubrošiūruotas atgabenant. Nuo 1877 pradeda lankytis Tilžėje, iš kur gabena knygas ir jas platina Suvalkų gub. ir Žemaičiuose. Tuo pačiu laiku ištisais metais yra vienas slaptojo lietuvių pašto agentų; 1883—1884 platina „Aušrą". Kiek susitaupęs pinigų, 1884 apsigyvena Kaune, norėdamas pasimokęs stoti į kunigų seminariją. Mokslui nevykstant, tą darbą 1889 meta ir vėl stoja prie lietuviškų raštų; perkėlė S. Kušeliausko lėšomis leidžiamų knygučių spausdinimą pas O. Mauderodę ir pats liko jo spaustuvės korektorium, nuolatos su knygomis lankydamas Lietuvą. Mauderodei pradėjus leisti „Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgą", kad ir mažo mokslo žmogus, virsta jos faktiškuoju redaktorium, tvarkydamas kun. Pr. Urbonavičiaus, K. Pakalniškio ir kt. siunčiamą medžiagą ir pats joje šį tą Bijūno, M. Kiošio, F. Paznokaičio slapyvardžiais rašydamas. 1890 parengė Mauderodės knygų katalogą, 1893 E. Paznokaičio slap. parengė Mauderodės leidžiamų šventųjų paveikslėlių katalogą; šie paveikslėliai, nedraudžiami Lietuvoje platinti, buvo tie lietuviški tekstai, kurie iš dalies pramušė spaudos uždraudimo sieną. 1893 (kiti leidimai 1894 ir 1895) savo lėšomis išspausdino kun. J. Siedleckio „Tikrą szaltinį rožanczinių atlaidų". Ilgai ir dideliu vargu rinkdamas įvairiose spaustuvėse ir pas leidėjus žinias, jis parengė ir 1897 A. Jono Zanavikučio slap. išspausdino „Saskaitą arba Statistiką visų lietuviškų knygų atspaustų Prūsuose nuo 1864 metų iki pabaigos 1896"; 1900, Paryžiaus parodos proga, šio leidimo 500 egz. buvo subrošiūruoti atskira knyga drauge su J. Žiliaus Amerikos lietuvių leidinių bibliografija, M. Zaunių tės priedu prie Zanavikučio ir A. Moravskio „L'Oppression russe en Lithuanie". Ši A. bibliografija ta savo dalimi, kurioj nustatomi tikrieji kontrafakcinių (ž.) spaudinių leidimo metai ir atskirų knygų tiražas, iki šiol tebėra pirmaeilė medžiaga lietuvių spaudos draudimo knygų istorijai. Priverstinas dėl konkurentų įskundimų palikti Tilžę, A. apsigyveno Krokuvoje, kur įsitaisęs devocionalų krautuvę, pralobo, pasitraukęs iš viešojo lietuvių darbo.

A. Milukas Spaudos laisvės ir Amerikos liet. org. sukaktuvės, ²1929 (p. 134—150 J. A. autobiografija); *J. Tumas-Vaižgantas* Raštai: XII t.; *P. Ruseckas* „Knygnešys" I—II; „Žvaigždė", 1924 Nr. 9—10.

Vc. B-ka.

Angri, Italijos miestas, Salerno prov., prie Neapolio įlankos; 12.000 gyv.; netoli yra Pompėjos griuvėsiai.

Angrivariai (angrivarii, amsivarii), germanų tautelė, gyvenusi prie Veserio upės; 16 Kr. g. sukilo prieš romėnus, bet buvo numalšinti; vėliau angrų ar engrų vardais priklausė saksų sąjungai ir buvo Karolio Didžiojo nugalėti.

Ångström (sk. Ogstrem) Andrius Jonas (1814—1874), nuo 1853 Upsalės univ. profesorius, fizikas, 1868 paskelbęs pirmą pilnutinį cheminį elementų spektrų (ž.) atlasą; specialiai domėjosi spektraliniu analiziu. 2) Knut Jonas, Andriaus sūnus (1857—1910), taip pat švedų fizikas, tyrinėjęs saulę, išradęs kompensacinį pyrheliometrą (ž. aktinografas).

Ångstromas, ilgio vienetas, skirtas ypačiai šviesos bangoms matuoti. Pavadinimas kilęs nuo švedų fiziko A. J. Angstromo. Seniau buvo rašoma „Ångstromo vienetas" arba „Ångstrom'as". Dabar terašoma angstromas (ängstöm), lygiai kaip voltas, amperas ir t. t. Sutrumpinimas: didžioji A. Vienas A. yra lygus vienai dešimt milijoninei milimetro daliai, arba dešimtai milikrono daliai. Trumpai žymint, $1\ A = 10^{-10}$ m $= 10^{-8}$ cm $= 10^{-7}$ mm $= 10^{-4}\ \mu = 10^{-1}\ \mu\mu$

Anguiciola Sofonisba (1527—1625), italų tapytoja.

Anguilla, viena Leeward — Islands salyno salų, į r. nuo Portorico; 4400 gyv., 91 km²; nuo 1650 priklauso Anglijai. Eksportuoja gyvulius ir druską į artimiausią St. Thomas salą.

Anguilla ž. ungurys.

Anguilluilidae, apskritųjų kirmėlių (Nematoda) šeima, laisvai gyvenanti vandenyj, žemėj, pūvančiose medžiagose arba parazituojanti žmoguje, gyvuliuose, augaluose. Kai kurios rūšys (pvz., Strongyloides stercora-

lis Bavay) dažnai kaitaliojasi laisva nehermafroditine ir parazitine hermafroditine formomis; abi formos gali veistis (ž. heterogonija). Strongyloides stercoralis gyvena drėgnoj šiltų kraštų, ypač atogrąžų, žemėj, į žmogaus vidurius patenka pro odą arba pro burną (geriant nešvarų vandenį); apkrėstas žmogus suserga kruvinu viduriavimu. Tylenchus tritici puola kviečius, T. devastatrix — rugius ir kitus augalus, Heterodera Schachtii — runkelius. Nuo šių parazitų žymiai nukenčia derlius. *L. Čr.*

Anguis ž. gluodena.

Angustura, senasis Ciudad — Bolivar (ž.), miestas Venecueloj.

Angusturo žievė ž. Galipea.

Anhaltas, Vokietijos valst. š. Harce, 2.299 km², 352.000 gyv. (1925). Auginama cukr. runkelių. Rudosios anglies, druskos ir kalio kasyklos. Miestai: Dessau, Zerbst.

Anhydraemia (gr.), kraujo sutirštėjimas dėl vandens sumažėjimo.

Anhidridai (gr. reiškia be vandens), chem. junginiai, kurių pasidaro iš medžiagų, turinčių savo molekuloje vieną ar daugiau hidroksilo grupių —OH, atskilus iš jų vandeniui. Taip antai, iš dviejų molekulų alkoholio, atskilus vandens molekulai, pasidaro alkoholio A.

$$\begin{matrix} CH_3CH_2|OH \\ CH_3CH_2\overline{O}|\underline{H} \end{matrix} \qquad \begin{matrix} CH_3CH_2\diagdown \\ CH_3CH_2\diagup \end{matrix} O.$$

Alkoholių A. paprastai vadinasi eterais (ž.). A. vardas paprastai tetaikomas beveik vien tik rūgščių A. Vienabazės rūgšties A. gauti reikia paimti dvi rūgšties molekulos ir atskelti iš jų vandens molekula. Pvz., iš dviejų molekulų azoto rūgšties, atskilus vandens molekulai, pasidaro azoto rūgšties A.

$$\begin{matrix} HO|NO \\ H|\overline{O}NO \end{matrix} = H_2O + \begin{matrix} NO\diagdown \\ NO\diagup \end{matrix} O \rightarrow N_2O_5$$

Iš dviejų molekulų acto rūgšties pasidaro acto rūgšties A.

$$\begin{matrix} CH_3CO|OH \\ CH_3CO\overline{O}|\underline{H} \end{matrix} = \begin{matrix} CH_3CO\diagdown \\ CH_3CO\diagup \end{matrix} O + H_2O$$

Iš dvibazių rūgščių A. pasidaro atskylant vandens molekulai iš vienos rūgšties molekulos. Taip antai, iš sieros rūgšties pasidaro sieros rūgšties A. Iš

$$\begin{matrix} HO\diagdown \\ HO\diagup \end{matrix} SO_2 = SO_3 + H_2O$$

Iš gintarinės rūgšties pasigamina gintarinės rūgšties A.

$$\begin{matrix} CH_3CO|OH \\ CH_3CO\overline{O}|\underline{H} \end{matrix} = \begin{matrix} CH_3CO\diagdown \\ CH_3CO\diagup \end{matrix} O + H_2O$$

A. lengvai prijungia vandenį ir virsta atitinkamomis rūgštimis. Neorganinių rūgščių A. vadinami tų elementų oksidai, kurie, susijungę su vandeniu, sudaro rūgštį. Pvz., fosforo rūgšties A. su vandeniu sudaro fosforo rūgštį, $P_2O_5 + 3H_2O = 2H_3PO_4$. Tie A., kurių labai lengvai pasidaro iš rūgščių, paprastomis aplinkybėmis labai nepatvarių, dažnai vadinami rūgščių vardais: nepatvarios anglies rūgšties $(H_2CO_3)ACO_2$ dažnai vadinamas anglies rūgštimi, arba angliarūgšte, arsenitinės rūgšties A. As_2O_3 dažnai vadinamas taip pat arsenitine rūgštimi ir t. t. **A. P.**

Anhidritas, sulfatų skyr. mineralas, $CaSO_4$. Kristalas rombinės sistemos; holoedrijas; plokštelių pavidalo; bespalvis arba įvairiai nudažytas. Labai išplitęs vienas arba su druskos sluoksniais. Jo randama Cechšteine, Keupere.

Anhidrosis (gr.), susilpnintas arba sulaikytas prakaitavimas.

Anholt, 1) danų sala Kategato sąsmaukoj; 20 km²; negausingi gyventojai verčiasi žvejyba. 2) Prūsų Vestfalijos miestas, ties siena su Olandija, prie upės Oude Yssel; 2000 gyv.

Ani, Kaukaze; buvusi armėnų sostinė, gyvavusi jau VIII — VII a. pr. Kr.; nuo V. a. Kr. g. čia yra armėnų tvirtovė; X a. valdo armėnų caras Ašotas IV; sostinė Ani valstybės, iškilusios prie Hagiko I (990 — 1022), kuris aplink A. bandė sujungti visas armėnų žemes; 1044 graikams jį paėmus nustojo būti armėnų sostinė; 1065 paėmė turkai, pardavę 1072 persams; miestas pradėjo augti: XIII a. turėjo 100.000 gyv.; 1236 užėmė mongolai; nuo Timuro laikų miestas žlugo, gyventojai išbėgiojo, nuo XVIII a. priklausė turkams, nuo 1878 rusams; dabar griuvėsiai už 7 km nuo A. stoties, Erivanės glž.

Anicetas, popiežius (apie 154—65), šventasis (šventė IV 17), taręsis su šv. Polikarpu iš Smirnos (ž.) dėl Velykų šventės dienos nustatymo.

Anicet - Bourgeois Augustas (1806—1871), prancūzų teatro rašytojas, parašęs apie 200 įvairių scenos veikalų.

Anichini Lauras - Cezaris, architektorius, m. 1851 Raudondvary ties Kaunu, kur bestatydamas bažnyčią nukrito nuo lipamųjų pastatų ir užsimušė. Į Lietuvą pateko Mac-Donaldo korpuso karininku, 1812 paimtu į nelaisvę ir likusiu Lietuvoje. Suprojektavo ir statė Liudvikų stiliumi Raudondvario bažnyčią, kuri 1915, prieš užimant Kauną vokiečiams, Kauno tvirtovės komendanto Grigorjevo įsakymu buvo susprogdinta.

E. Tyszkiewicz Groby rodzinne Tyszkiewiczów 64 p.

Aničkov Eugenijus, g. 1866, rusų literatūros istorikas ir kritikas. Bestudentauda-

mas ir vėliau už dalyvavimą socialdemokratų veikime buvo kelis kartus areštuojamas ir kalinamas; vėliau Kijevo universiteto docentas ir Petrapilio psichonevrologinio instituto literatūros ir estetikos profesorius. 1917 pabaigoje emigravo į užsienį ir buvo Prahos, Belhrado ir vėliau Skoplje universitetų profesoriumi. Jis daugiausia tyrinėjo vidurinių amžių literatūrą ir folklorą, nagrinėjo poetikos, estetikos, istorijos ir literatūrinės kritikos klausimus. Jo veikalai: Vesenniaja obriadovaja piesnia, 1904; Jazyčestvo i drevniaja Rus, 1914; Istoričeskaja poetika Veselovskovo; Predteči i sovremenniki na Zapadie i u nas, 2 t., SPB., 1910.

Anieliškė, Tauragės aps. Gaurės val. kaimas; 1923 117 gyv.; 9 km nuo Tauragės glž.

Anykstos ež. Alytaus aps. Pivašiūnų val. 37,8 ha.

Anykščiai, nemažas to paties vardo valsčiaus (Utenos aps.) ir platesnių apylinkių įtraukiamasis centras. Gyv. su glž. st. 1336 (1923); namų 587: mūro 30, med. — 557 (1928). Gatvių ilgis visam mieste apie 12 km; maždaug pusė to kiekio gatvių išgrįsta, kitos — negrįstos. Kelios menkesnės gatvelės skirtos pagerbti: Basanavičiui, Janoniui, Vienuoliui, tarytum tie vyrai būtų A. kuo labai nusikaltę. Tik Biliūnui pagerbti skirta visai padori gatvė. Prekybos įmonės: 170 krautuvių, 2 vaistinės, 5 alinės, 4 traktieriai, 8 arbatinės, 11 valgyklų, 1 knygynas. Kredito įstaigos: A. val. smulk. kred. bankas ir A. žydų liaud. bankas. Yra A. ir šiokia tokia pramonė: 2 vandens malūnai (vienas ant Šventosios, antras—ant Anykštos up.). Prie vieno malūno yra lentpiūvė, vėlykla ir dinamo mašina, kuri teikia miestui elektros šviesos. Elektra A. buvo įvesta 1919. Yra ir kita lentpiūvė. 1922 Jurzdike buvo įrengta vilnų karšimo ir verpimo dirbtuvė. Yra kelios odų rengimo batams siūti ir batų dirbtuvėlės, bet ypač pažymėtina čia veltinių pramonė, kuri buvo A. išaugusi jau prieš karą. A. dirbtuvėlių pagaminti veltiniai plačiai pasklisdavo ne tik po Lietuvos, bet ir po Rusijos miestus. Ir dabar A. yra 8 veltinių vėlimo dirbtuvėlės, kuriose kiekvienoj dirba po 2—4 darbininkus kartu su savininkais. Vilnos veltiniams superkamos plačioj apylinkėj, o kai nebeužtenka, tai perkamasi net iš Kauno. Suvelti veltiniai parduodami Kauno, Panevėžio, Šiaulių ir kt. Lietuvos miestų krautuvėms. Neseniai dar gyvavusi šiokia tokia mezgimo pramonė — mezgami būdavo megztinukai, kojinės — žlugo ir ligi šiol dar neatgijo. A. yra ir dvi vyno dirbtuvės mieste (jos dabar vyną gamina bendrai) ir viena valsčiuj. A. vyno dirbtuvė įkurta 1926. Pirmaisiais metais išleista 7.000 butelių vyno; 1927 — 14.000; 1928 — 23.700; 1929 — 41.000; 1930 — 72.000 ir 1931 — 109.000 butelių. Dabar jau stengia-

Anykščiai iš lėktuvo

masi nebeleisti į apyvartą vynų, neišstovėjusių 3 metų sandėly. Vynas gaminamas didelėse 3 aukštų mūro dirbtuvėse; statomi nauji trobesiai. Nuolat dirba 12—14 darbininkų. Vynui gaminti obuolius ūkininkai suveža iš plačių apylinkių; braškių priaugina daugiausia A. valsčiaus rusai ir tik iš dalies — lietuviai; serbentai gabenami net nuo Širvintų, vyšnios daugiausia iš Užnemunės. Vadinasi, tik obuolius ir braškes stato A. apylinkės ūkininkai, o kitus vaisius tolimesnės Lietuvos dalys. Stengiamasi, kad apylinkės ūkininkai įsiveistų reikalingų dirbtuvėms vaisių plantacijų. Tačiau ligi šiol tepavyko tik su braškėmis, kuriomis A. val. jau užsodinta kelios dešimtys ha. Pažymėtina ką tik pamūryta graži garinė pieninė. Susisiekti su miestais bei miesteliais, be siaurojo geležinkelio, yra autobusai, keli lengvieji automobiliai. Geležinkelio stotis dešiniojoj Šventosios pusėj, už 1 km nuo miesto; visas miestas, be kaimo ir kelių krautuvėlių, yra kairiojoj upės pusėj. Seniau dėl to būdavo daug nepatogumų, nes gerų tiltų per upę nebuvo. Dabar pastatytas geras geležinis tiltas. Iš švietimo įstaigų galima paminėti dvi pradžios mokyklos (viena valsčiaus, antra — vienuolių). Pirmoji prad. mok. įsteigta A. 1846. 1892 įsteigta dar mergaičių m-la. Apie 1908 rusų mokytojų, šventiko ir žemiečių viršininko buvo suorganizuotas A. juodašimtiškos „Sojuza Michaila archangela" rusų organizacijos skyrius, kuris vėliau išnyko. Didž. karo metu mokyklos neveikė. Tik 1916 vėl buvo atsteigta privačiame bute vieno komplekto jau lietuvių prad. m-la, kuri vėliau gerokai išaugo. Vidurinė m-la A. įsteigta 1920. Pirmaisiais metais tebuvo dvi klasės, antraisiais — trys ir trečiaisiais— visos keturios. Mokyklos kryptis realinė. Nuo III kl. mokoma ir buhalterijos. Be mokyklų, yra dar du liaudies universitetai — katalikų ir tautininkų. — 2 gana gražios,

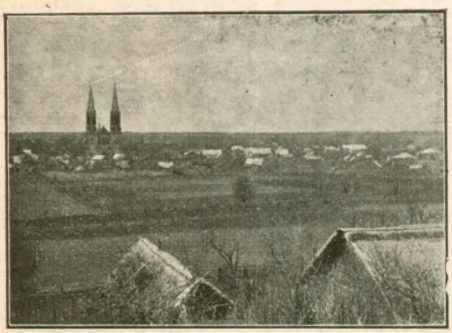

Anykščių vaizdas

mūro, neseniai pastatytos salės paskaitoms, susirinkimams, koncertams — viena Baranausko vardo, parapinė, antra — šaulių. Rašytojo Žukausko Vienuolio sergstima ir prižiūrima Baranausko klėtelė paversta tikru muziejėliu. Čia yra įdomesnių akmenų pavyzdžių, koralų, keli senovės durklai, akmens kirvukų ir su Baranausko gyvenimu susijusių daiktų: Antano tėvo darbo lova, kurioj poetas, klieriku būdamas, atostogų metu gulėdavo, rankų darbo medinės žvakidės (vieno kerdžiaus, vyskupo vaikystės draugo, dovana); stalas, sofa, 2 minkštos kėdės, pora laikrodžių, lenkmečio laikų namų darbo durklas, cilinderis, kurį poetas dėvėjęs užsieniuose, fotografijų, laiškų, poeto raštai ir kt. Šioj klėtelėj rašęs per dvi atostogų vasaras ir savo „Anykščių šilelį". Klėtelė labai maža ir menko darbo: apvalių rąstų, šiaudais dengta, grindys tašytų nedrūtų rąstelių. Klėtelė tebestovi toj pačioj vietoj, kur ir poetui gyvenant stovėjo, tik nebėra paprastosios trobelės, kurioj poetas yra augęs. Dabar toj vietoj stovi rašytojo Vienuolio namai. Valsčiaus valdyba įkurta 1919. Gražiuose dviejų aukštų valsčiaus valdybos mūro namuose dabar yra ir paštas.

A. vardas, matyt kilęs iš Anykštos kriokliškos upelės (dėl jos didelio vandens kritimo mažiukėj upelėj stovi bent trys vandens malūnai), kuri teka pro miestą. Gali būti, kad nuo tos upelės ir miestas ėmė augti, plisti. Kai pasilipęs į kurią kalvą žiūri į A. miesto vietą, tai tuojau pamatai, kad čia kurtis miestui vietos būta patogiausios. Arti upės ir negiliai žemės vanduo, seniau ir žuvies pasigaudyti vieta, pievų ganyklos, o Šventosios terasė, kurioj stovi miestas, nebuvo taip drėgna, kad nebūtų buvę patogu kurtis pirmosioms sodyboms. Ir į šiaurės rytus, ir į pietų rytus upės terasė jau išeina drėgnoku kloniu, nebe taip patogiu kurtis miestui. Todėl labai natūralu, kad čia, o ne kurioj kitoj Šventosios vietoj įsikūrė netoli vienas kito trys kaimai, dvaras ir jų centre miestas. Kas ir kada pirma ėmė kurtis — kaimai su dvaru ar miestelis, pasakyti sunku, tačiau be nebus teisingiau spėti, kad pirmiau kūrėsi kaimai ir dvaras, o jau vėliau miestelis, kaip tų kaimų ir platesnių apylinkių centras. Pirmoji katalikų bažnyčia, statyta A. karaliaus Žigimanto I 1514, jau buvo įkurta gal ir ne visai mažam centre, nes 1516 tas pats karalius jau įkeičia A. dvarą Žemaičių seniūnui ir A. valdytojui Mykolui iš kurio karalius pasiskolinęs 1000 kapų skatikų lietuviškų pinigų. Įkeičiamajam rašte sakoma, kad dvarą įkeitęs su miestu, visais žmonėmis, dvaro trobesiais; pavedas bites,

bėbrus, kiaunes, smukles ir jų pajamas, visą, kas to dvaro esą, ir gaunamus iš valsčiaus mokesčius. Jis galįs teisti A. bajorus, kaip karalius teisęs. Vilniaus vaivada neturįs teisės siųsti į valsčių savo dešimtininkų, o valdininkai jokių mokesčių imti. Bet vis dėlto dvaras kasmet turįs duoti karaliui po 100 statinių rugių, 100 stat. avižų, Velykoms ir Kalėdoms jautienos ir avienos. Karaliaus mokesčiai turį būti duodami kasmet; be to, A. turį būti iš valsčiaus ir miesto duodama vežimų ir karalius sutinkamas pagal senus papročius. Dvaras grąžinamas, karaliui grąžinus visus pinigus. Be ko kita, yra likęs paskutinio Lietuvos - Lenkų karaliaus Stanislovo Augusto A. teiktųjų ir dabar pakartojamųjų bei teikiamųjų laisvių su miesto teisėmis raštas iš 1792. Jame minima, kad A. prieš uniją jau buvęs miestas ir turėjęs laisves, kad 1567 Žigimanto Augusto buvęs duotas raštas, atleidžiąs A. gyventojus dėl miesto išdegimo nuo tikrų jų pareigų, 1600 Žigimanto III raštu kalbama apie pinigus ir vežimus iš A. miesto, kad A. esąs Ukmergės pavieto teismo miestas ir k. Todėl Stan. Augustas, remdamasis senaisiais raštais, teikia ir tvirtina tas laisves bei teises. Visi miesto gyventojai — pirkliai, amatininkai, dailininkai ir kitokie — pripažįstami laisvais gyventojais; su visais savo sklypais, trobomis atleidžiami nuo vaivados, seniūno, pilies jurisdikcijos ir pavedami miesto ir miesto magistrato jurisdikcijai. Apeliuoti, nepasitenkinę, galį į Vilniaus apel. teismą arba į karaliaus ir jo dvaro asesorių teismą, destis, kurios rūšies byla. Miesto ribose esanti žemė, namai, kaimai ir daržai, teisėtai A. gyventojams priklausę, perleidžiami jiems tikra nuosavybe. Miesto ir miesto žemių mokesčiai ir iždui mokesčiai, kokie bus skirti, pavedami magistratui, kurs juos turįs išieškoti iš miesto gyventojų ir sumokėti iždui. Leidžiama statytis rotušė, krautuvės ir kt. Tas pats karalius davė A. ir ženklą: trijų arkadų mūro tiltas per Šventąją, o ant tilto stovinti Jono Nepomukos statula. Toks tiltas per Šventąją su ramsčiais tikrai buvęs lig 1800. Vidur tilto ant vieno ramsčio buvęs mūro stulpelis, o ant to stulpelio ir stovėjusi Jono Nepomukos statula, dešinėj statulos rankoj buvęs kryžius, o kairėj palmės šakelė. Iš Vilniaus valstybės turtų rūmų žurnalo 1843 išrašo matyti, kad 1842 A. miesto gyventojų prašyta caro valdžia gražinti A. miesto teises ir laisves, kurių netekta dėl dide-

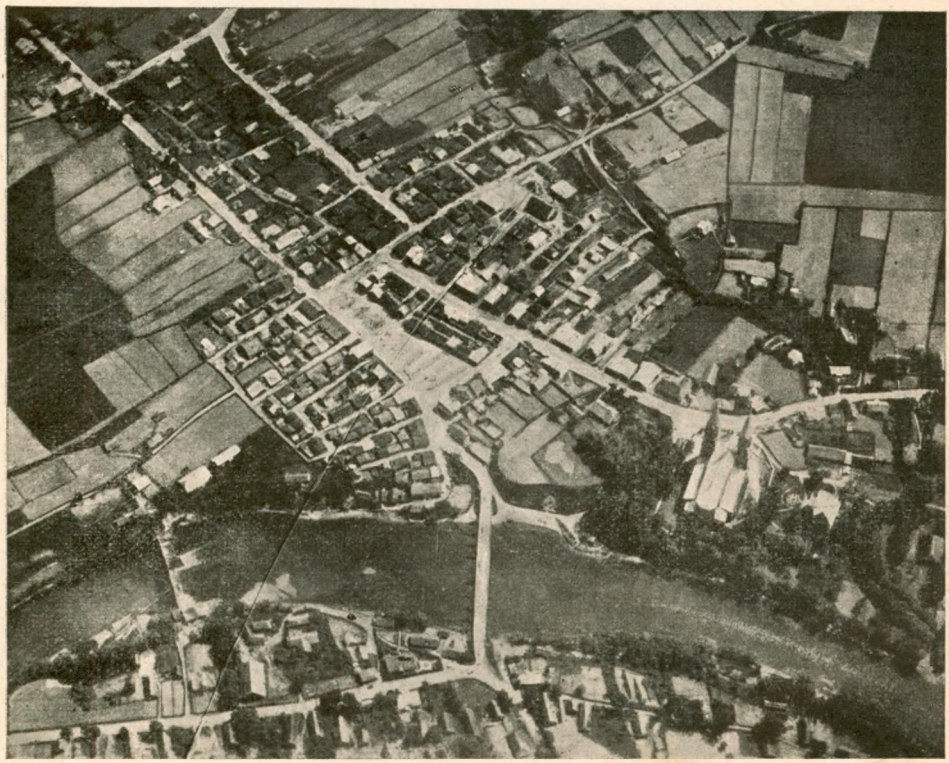

Anykščiai iš lėktuvo

lio miesto sumenkėjimo. Prašyme nurodoma, kad pagal buvusių Lenkų karalių laiškus 1516, 1557, 1600 ir Stanislovo Augusto privilegiją 1792 ir generolo majoro Tormasovo 1795 konfirmaciją A. buvęs miestas, o jo gyventojai naudojęsi tokiomis pat teisėmis, kaip ir kiti apskričių miestai. Vėliau A. gyventojai pergyvenę daug visokių nelaimių, ypačiai dėl dažnų gaisrų. Todėl miestas tiek nuskuręs, suvargęs, jog jo gyventojai nebegalėję išlaikyti savo miestiško prestižo, ir miestas buvęs pavadintas miesteliu, o gyventojai iš miestiečių - valstiečiais (iš dalies laisvais); jų žemės ir sklypai patekę dvaro valdžiai, ir dabar jiems tenką mokesčiai mokėti ir pareigos eiti drauge su valdžios valstiečiais. Toliau kalbama, kad valstybės turtų liustratorius liustruojąs visą valstybinį A. dvarą. Ta liustracija pasinaudoję A. gyventojai prašę ir tų liustratorių pasirūpinti grąžinti A. miesto teises, įsisteigti rotušę, leisti laisvai naudotis žemėmis, sklypais, t. y. nebemokėti A. dvarui mokesčių ir nebeiti kitokių pareigų. Prie prašymo taip pat buvę pridėti jau minėtųjų karalių raštų nuorašai ir kitoki dokumentai, rodą, kad A. būta laisvo miesto ir savo išvaizda bei santvarka verto tų laisvių. Minėtasis gen. Tormasovas pripažino taip pat, kad lig 1775 A. buvę teismo miestu ir lig revoliucinio Varšuvos seimo miestas turėjęs magdeburgiškas teises ir privilegijas. Vėliau valst. turtų rūmai pareikalavo iš A. nusiųsti visus laisvių bei privilegijų dokumentus, juos sulygino su nuorašais ir įsitikino, kad nuorašų būta tikrų. Peržiūrėję visas bylas, dokumentus, minėtieji rūmai išrado, kad A. tikrai būta laisvu miestu ir tik dėl gaisrų sunaikinimo virsta miesteliu ir dėl to per 1798 liustraciją sujungtas miestelis su A. valdžios dvaru. Bet kadangi miestelis esąs atsistatęs ir patapęs miesto išvaizdos, o jo gyventojai verčiąsi miestiškais verslais, tai rūmai siūlą antram valst. turtų departamentui grąžinti A. miesto teises ir atskirti nuo dvaro. Tačiau visi tie anykštėnų rūpesčiai ir prašymai nuėjo niekais: miesto teisės grąžintos nebuvo. Iš minėtųjų rūmų bylų matyti, kad A. miestelio ne tik priklausyta valdžios seniūniškam A. dvarui, o jurzdiko prieš bažnyčią ir užupy dvasiškam A. dvarui, bet ir kad A. būta 280 namų. Vadinasi, miestelio būta daugiau kaip perpus mažesnio, kaip šiandie. Tai ir miesto teisėms gauti jo, vis dėlto, būta mažoko; juo labiau, kad tam skaičiuj juk buvo ir dvaro, ir gretimų miesteliui kaimų trobos. Pagal 1798 liustracinį inventorių apskaityta ir A. valdžios (seniūniško) dvaro iš viso 5815 rb. 98 k. pelno. Tame skaičiuj iš miestelio činšo ir dūminio iš krikščionių gyv. 307 rb. 85 k. ir iš žydų 190 rb. 89 k. ir nuomos už degtinės pardavinėjimą 645 rb., vadinasi, iš viso 1143 rb. 74 k. Žemės dvare parodyta 743 valakai su dalimis, tam kieky miesteliui priklausą 43 valakai. Iš jurzdikų, priklausančių dvasiškam A. dvarui, priimant jį į valstybės turtų žinybą, išskaityta pelno: činšo ir sklypų 662 rb. ir nuomos už 2 smukles 200 rb. sidabru, o žemės visam dvas. A. dvare parodyta 213 valakų, tarp jų jurzdikams priklausančių 30 valakų. XVII ir XVIII pradžioj A. galėjo būti didesni už Ukmergę, nes karaliaus Augusto II 1699 universolu A. buvo apdėti pašto mokesčių 65, o Ukmergė tik 40 auks. Senovėj A. yra buvę karaliaus stalo vietovė, vėliau buvo paversti seniūnija, kuriai priklausė nemaža apylinkės dvarų. Tą seniūniją 1761 yra valdęs Zibergas ir mokėjęs iždui ypatingų mokesčių 6001 auks. 12 sk., vadinamosios kvartos (ž.) ir 3078 auks. hibernos (ž.) 1784. A. yra buvę centru apskrities, sudarytos iš dalies dabartinio Ukmergės aps. Vieninteliu to apskrities bajorų vadu yra buvęs Adomas Plioteris. Lig 1775 A. yra buvęs Ukmergės aps. žemiečių teismo skyrius. Vėliau tas skyrius, 1775 seimo nutarimu, buvo perkeltas į Ukmergę. Gaisrai naikino A. dažnai. Be senesnių laikų, 1891 iš 7 į 8 birželio beveik visas miestas išdegė: sudegė 418 žydų namų, 2 sinagogos ir krautuvės; be pastogės liko apie 3000 žm. Po kelerių metų (1894) miestas vėl smarkiai išdegė. Po šių gaisrų buvo suorganizuota gaisrininkų komanda. 1902 vėl visas miesto vidurys išdegė. A. kaip miestas ir kaip dvaras minimi du kartu Raseinių žemiečių teismo aktų knygose XVI a. Be to, XIX a. pradžioj ėjo didelė byla tarp Surdegio pravoslavų vienuolyno vyresniojo vienuolio ir A. klebono, kuris sutuokęs tris Surdegio parapijos pravoslavus mišromis sutuoktuvėmis. Tą bylą sutrukdė prancūzmetis, o vėliau ji buvo manifesto panaikinta Pirmoji kat. bažnyčia, statyta 1514, buvo medinė, ir 1566 per didelį gaisrą sudegė. Tada buvo pastatyta vėl medinė bažnyčia. Tiktai 1765 parapijos lėšomis ir kun. Lopacinskio ir Milašiaus rūpesčiu buvo išmūryta mūro bažnyčia. Kun. Ūselis ją sugriovė ir ėmė statydinti daug didesnę bažnyčią, tačiau jos nebaigęs statydinti mirė ir ji baigti statyti teko kun. Vembrei 1909. Per did. karą bažnyčia, kaip ir miestas, ge-

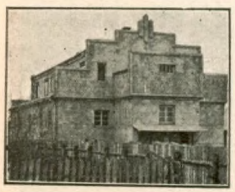

Anykščių vaisvynių dirbtuvė

rokai nukentėjo: buvo apdaužyta, nugriauti bokštai. Po karo vėl pataisyta. Dabartinės bažnyčios statymo metu anykštėnai melsdavęsi kapų koplyčioj. Dabar ta koplyčia atnaujinta. Jai statyti buvo išrašytas iš Italijos statytojas, keli meisteriai ir mūrininkas. Medžiaga buvusi suvežta, bet dailininkas darbo vis nepradėjęs. Mat, jis, bevaikščiodamas po kapus, pastebėjęs lig tol nežinotų ornamentų, pagražų. Italas susidomėjo lietuvių liaudies daile, ir jam parūpo pastatyti tokia bažnyčia, kad ji harmonizuotų su vietos gyventojų ornamentais. Jo sumanymu susidomėjo dvaro savininko duktė, ir abu ėmė kopijuoti kryžių ornamentus, rinkti po kaimus juostų, kultuvių ir kitokių liaudies pagražų ir taikyti naujosios bažnyčios statybai. Pagaliau statytojas drauge su savo bendradarbe papiešė bažnyčios planus ir nusiuntė konsistorijai patvirtinti. Ilgai tyrinėjo konsistorija ir pagaliau projektą grąžino su prierašu, kad tie papuošalai, kurie tikę pagonių stabams ir šventykloms puošti, negalį gražinti kat. bažnyčios pakraigių ir piliorių. Dvaro rūmuose koplytėlė greit buvo pabaigta, o kapų bažnyčia augo labai palengva. Kai bažnyčia buvo baigta, tai ji atrodė labai gražiai. Iš oro ji tiek teturėjo liet. stiliaus, kad statytojas paliko pakraigėse lietuviškus lašus, o apie duris ir viršuj langų — kryžių ornamentus. Vidui italų mokyklos stalaktitai nežymiai pynėsi su lietuviškais primityviais bruožais, ir tik geras meno žinovas tegalėjo atskirti vienus nuo kitų. Viškų skliautas buvo papuoštas angelaičiais ir liet. tulpių girliandomis. Bažnyčios vidų puošė vienas kitas gerų menininkų paveikslas. Pirmoji parvoslavų cerkvė įkurta 1867 taikos teisėjo Masalskio iniciatyva. Mediniam cerkvelės namui buvo surinkta iš Ukmergės aps. rusų 1200 rb., o antrais metais valdžia davė 2000 rb. Kadangi medinė cerkvelė greit pašlijo, tai netrukus valdžios pinigais imta mūryti mūrinė, kuri buvo baigta 1873. Ta cerkvė stovi per vieną km nuo miesto Anykštos atskirtoj gražioj plokštumėlėj. Žydai A. turi 6 sinagogas ir kelias mokyklas, nes daugumas miesto gyventojų yra žydai. Pažymėtinas istoriškas Šukevičiaus namas, kurį pastačiusi prieš lenkmetį vietos dvarininkė Okuličiūtė. Viename rūmų gale įrengusi salę, kur rinkdavęsi apylinkės dvarininkai pasikalbėti. Tarp grindų buvęs įrengtas staptas ginklų sandėlis, kuris išsilaikė iki šios dienos. Per lenkmetį namas buvęs tikras sukilėlių štabas. Namų paslaptį išdavęs vienas dvarininkėlis, sukilėlių malšintojo gen. Amados sekretorius. Okuličiūtė buvusi suimta ir išsiųsta, rūmai konfiskuoti ir dovanoti tam pačiam gen. Amadai. Amada A. nerimo, ir rūmus padovanojo išdavikui sekretoriui. Pagaliau vieną rytą radę išdaviką ar tai pakartą, ar tai patį pasikorusį. Vėl pasirodė gen. Amada. Tardė, suiminėjo. Išdaviką palaidojo už A. senųjų kapų lauke ir pastatė balto marmuro paminklą. 1905 anykštėnai tą paminklą sukūlė ir kapą išarė. Po eilės savininkų rūmai teko (buvo nupirkti) Šukevičiui, vietos lietuviui, kuris juos mano restauruoti, kaip seniau buvo, ir atželdinti parką, kuriame ir ligi šiol yra retų medžių. Pažymėtinos 1863 kautynės ties A. Povilas Červinskis, atvykęs iš Mohilevo, surinkęs Zarasų aps. 50 savanorių, sužinojo, kad iš A. į Užpalius traukia rusų būrys, pasislėpė su savo būriu apie mylią nuo A. prie kelio ir laukė rusų. Rusai, užpulti netikėtai, vieni leidosi bėgti, o kiti sugulė griovy gintis, bet iš ten buvo išmušti, paguldžius 4 kareivius. Sukilėliai vijosi rusus 2 km, užmušė 6, sužeidė 2 ir 2 paėmė į nelaisvę; be to, buvo paimti 6 šautuvai, baltinių, 20 kailinėlių ir keli pūdai duonos. Netrukus rusams atvyko paspirtis, tačiau sukilėliai, stovėdami tankiam miške, perleido juos per ugnį. Iš viso užmuštų buvo 40 ir keli maskviečių Koporsko pulko kariai. 1905 A. pasižymėjęs J. Baltuška (ž.): jo iniciatyva įvykusios pirmosios demonstracijos prieš caro valdžią. Malšinti anykštėnų buvo atvykęs pulk. Orlovo vedamas baudžiamasis būrys iš 1 eskadrono ir 2 patrankų. Pastatęs vidumiesty patrankas, pulk. ėmęs šaudyti į vieną namą, kur būdavę sukilėlių pasitarimų; apdaužę namą, kareiviai nuvykę į Baltuškos tėviškę ir ten išdaužę kaimo langus, baldus, kita sumetę į šulinius. 1919 V 18 A. buvo imami iš rusų kariuomenės. Iš Kurklių išvyko baterija, 10 raitų žvalgų, 2 kuopos būriai. Po trumpo susišaudymo A. buvo paimti. Prieš d. karą A. gyventojų būta per 5000. Ypač naudingas buvo A. augimui Panevėžio-Švenčionių siaurojo geležinkelio nutiesimas, kuris buvo baigtas 1899. Jis gerokai paugdė miestą. Per karą miestas gerokai nukentėjo ir gyventojų sumažėjo. Prieškarinės normos gyventojų skaičiaus atžvilgiu miestas dar nėra pasiekęs ir šiandie. Gyventojų skaičių kiek sumažino ir A. kaimų išsiskirstymas vienkiemiais, nors gyvenamosios trobos daugiausia buvo paliktos ir arba parduotos, arba išnuomojamos. Pakenkė A. ir Vilniaus atkirtimas, nes A. miesto ryšiai su Vilnium buvo gana glaudūs, ėjo siauruoju Panevėžio — Švenčionių geležinkeliu; su Kaunu susisiekti buvo daug sunkiau, ir Kaunas neturėjo A. beveik jokios reikšmės arba labai maža. Tik dabar, įsigalėjus autobusų susisiekimui ir nėsant Vilniaus, Kauno reikšmė padidėjo.

Nepaprasto gražumo vietos—visaip susikojoję kalvynai, kalvotas A.šilas, vaizdingas Šventosios klonis pradeda traukti į A. vasarotojus, ypač iš Panevėžio, kaip kurortas. Todėl į šiaurės rytus nuo miesto, prie Šventosios klonio šlaito pušyno yra jau keliolika visai padorių vasarnamių. Gyvenimas pigus. Gali būti, kad nepaprastas A. apylinkių grožis yra turėjęs įtakos, o gal net išugdęs tris nemažo masto, didelio skonio, jautrių širdžių ir didžios gamtos meilės mūsų rašytojus — anykštėnus; A. Baranauską, J. Biliūną ir A. Žukauską-Vienuolį.

Akiras Anykščiai, 1928; Pamiatnaja knižka Kov. gub. (1902); str. Miasteczko Onikszty Słow. geogr. VII t.; *A. Vienuolio* rašt. III t. *P. Šn.*

Anykščių vals. Utenos aps. pagal Liet. Apg. Viet. sąr. sudaro šie kaimai: Alienikai (Lebdėnai), Anykščiai, Ažužeriai, Ažugajai, Bučioniai, Bikūnai, Dvarioniai, Elmiškis, Elmininkai, Gyliai, Gojus, Grubai, Jurzdika, Katleriai, Kiaušai, Kirkai, Kiškeliai, Klimiškiai, Klikūnai, Kūniškiai, Lagedžiai, Lebdegėnai, Liūdiškiai, Margiai, Medžioliai, Meliausiškiai, Nagurkiškiai, Naujoniai, Niuroniai (J. Biliūno gimtinė), Navariškis, Pagriaužiai, Pagubris, Palioniai, Pavariai, Pečiuliai, Penioniai, Piktagalis, Puosiniai, Rubikiai, Semeniškiai, Semeniškėliai, Skapiškiai, Storiai, Šauliai, Šlavėnai, Užupiečiai, Vaituliškis, Vaišviliškiai, Vykoniai, Vojėšiai, Vozgeliai,, Zablacka (Paneivėnai), Žažumbris. 1923 surašymo daviniais, iš viso buvo 123 gyv. vietos 16868 ūkiai, 11.169 gyventojai.

Nors A. valsčius neabejotinai buvo apgyventas senovėje ne blogiau, kaip dabar, tačiau ne per daugiausia jį tyrinėjant, senovės palaikų nedaug teįregistruota. P. Tarasenka (Lietuvos Archeologija Medžiagoj ir žemėlapy 1928) pažymėjo tik vienus radinius iš akmens gadynės Anykščiuose, lietuvių (aisčių) gadynės senkapius Anykščiuose, Barbiškiuose, Semeniškėliuose, Šauliuose, piliakalnius, Anykščiuose ir Semeniškėliuose ir akmens Anykščiuose, Puntakiuose, Stakiuose.

Anykščių šilelis, Ant. Baranausko (1835 — 1902) 1858—1859 poema. Jos kilmę nupasakoja Adomas Jakštas („Gabija", Krokuvoje, 1907, psl. 24—25: Kas įkvėpė A. Baronui „Anykščių Šilelį", panašiai dar S-tis, Vyskupas Antanas Baranauskas — „Tėvynės Sargas" 1903 N. 13) „kaip pats am. at. vysk. Baronas man pasakojo": 1857—1858 mokslo metais kun. Ant. Gabšys-Gabševičius, Varnių kunigų seminarijos prof., pamokoje klierikams paskaitęs iš Ad. Mickevičiaus „Pan Tadeusz'o" girių aprašymą; begirdamas šį veikalą, kėlė taip pat lenkų kalbos gražumą, turtingumą, skambumą ir čia pat ėmė tyčiotis iš lietuvių kalbos, kuri betinkanti tik piemenims ir tamsuoliams, bet nei kilnioms mintims išreikšti nei poezijai netinkanti; prof. kalba „stačiai lyg peiliu širdin įsmego" klierikui B., ir jis tol nenurimo, kolei tą pačią 1858 vasarą, iš Varnių namon parvažiavęs, neparašė „A. Š." pirmosios dalies, o 1859 vasarą, jau iš Petrapilio kunigų akademijos atostogų parvažiavęs, antrosios. Galima manyti, kad ne vienam klausytojui prof. Gabševičiaus kalba atrodė nemaloni, nes vysk. M. Valančiaus globojamoje seminarijoje klierikų visuomenėj dar 1856—1857 radosi susidomėjimo lietuvių kalba, kiti net svajojo apie lietuvių literatūros sukūrimą; 1858—1859 tas sambrūzdis ir darbu pasireiškė. Tai vysk. Valančiaus, Ivinskio, Akelaičio įtempto darbavimosi metas, blaivybės, kalendorių, sumanytų „Aitvaro" ir „Pakeleivingo" laikraščių gadynė, kai Varniai virsta tikru kultūriniu ir literatūriniu Lietuvos centru. Čia entuziastingas lietuvių kalbos gerbėjas kun. Ambr. Kašarauskas (Kossaževskis, 1820 — 1880) rašo savo „Znaczenie języka litewskiego we względzie naukowym" (išsp. „Pismo Zbiorowe Wileńskie", 1859), vėliau „Rzecz o litewskich słownikach i ogólny pogląd na kraje litewskie" („Pismo Zbiorowe Wileńskie", 1862). 1856—1857 veikė seminarijoje lietuvių kalbos entuziastų „triumviratas" — klierikai Pr. Viksva (1832 —1907), anykštėnai Kl. Kairys (1835—1864) ir A. Baranauskas. Baigęs Varnių seminariją (1857, Kairio vienakursis), kun. Viksva 1858 I 5 (17) iš Pumpėnų rašo klierikui B.: „Mielas Broli Lietuwi!... užmojau nuog szio łajka ne kitu kokiu kałbu su Tawimi ir drauginikajs Tawa, jej turi jas, kałbasiti, kajpo tiktaj tu, kuriu kalbeja musu Tiewaj ir praboczej, musu Utenesaj, Mindowsaj ir Witoldaj". Rašo jis po to ir kun. Kairiui Petrapilio kunigų akademijon, o šis tais

Anykščių Šilelis,
piešė A. Varnas

pat 1858 eilėmis atsako: „Mielas Brolau Lietuwi, kunige Pranciszkej!.. Nie galu tilet, Tou nie pagiris(,) kad mili Lietos grinu liežuwi, do musu tułas-do nie numiris, do twirtos krutis — szirdis nie puwi“.. (Lietuvių Mokslo Draugijos medžiaga Vilniuje). Kun. Kl. Kairys savo parapijiečiui ir draugui B. tuo laiku ėjo dideliu lietuvių kalbos žinovu; 1863 išeivis kun. Dom. Palionis - Peža 1884 prisimena B. 1856 žodžius: „kad asz nars deszimtu dalu iszmaniczia ape Lietuwiszku kałbu, kajp kunigas Kajro, buczia spakajnas“ (M. Biržiška, Dar iš nespausdintų A. Baranauskio eilių — „Liuosoji Valanda“ 1918 N 4). Kun. Kairys dar seminarijoje turėjo Baranauskui įtakos ir vėliau su juo susirašinėjo, t. kt. 1858 V 31 (VI 12) laišku pasiuntęs jam eilėtąjį pasveikinimą „Geražodis Antonej Baranowski dienoj Warduwiu nuo Brolo Kristuje Klemenso Kajro“: „Dienieła briekszta ir auszra sawo skejstu wiejdu rodo, nakcziej unt wietos niekrutunt butį riegias jau nusbodo“ ir t. t. (išsp. „Vilniaus Žiniose“ 1906). Pats Baranauskas dar 1849 ėmė eilėmis iš pradžių lenkiškai, o paskui ir lietuviškai reikšti jausmus. Šių eilėraščių čia įsidėmėtini: 1851 Nemuno potvynis Rumšiškėse („Wylew Niemna w Rumszyszkach“), 1852—1853 pavasario („Wiosna“), vasaros („Lato“), rudens („Jesień“) ir žiemos („Zima“) gamtos vaizdai (Rumšiškės, lenkiškai), 1853 gegužės mėn. „Mažų dienų atminimai“ (Vainute; pirmos mus pasiekusios lietuviškos B. eilės), rudenį mūs nepasiekusi „Šventoji“, arba „Šventupis“ (Vainute, lietuviškai), 1854 sausio mėn. „apie pasakėčių naudą“ (Vainute, lietuviškai — neužsilikusios „žemaitiškos eilės“), apie tą laiką „Wiłko ir piemens wajna“ („Pusę awełės suėdęs“), 1855 pavasario pradžia („Obraz początku wiosny“, Raseiniuose), „Sauła tėkis“ („Jau szwiesi saułe apiszwietie žiemi“, Anykščiuose), atsisveikinimas su Anykščiais ir tėvais („Pożegnanie Onikszt i rodziny“, Raseiniuose), kur minima Šventoji, Kepurkalnis ir kt., pavasario vakaras ant Vardavos krano („Wieczór wiosenny na brzegu Wardawy“, Sedoje), 1855—1856 jo lenkiškoji korespondencija su Telšių poete Kar. Praniauckaite (1830—1859), išsp. Vilniaus laikraščiuose 1857—1858, 1856 jau Varniuose „Paswiejkinimas dienoj Warduvwiu Brolo Wieszpatij Klemenso“ (Kairio) ir „Ad eundem“ („Tawiei žodžiej łabej moń pamiego“), 1857 (Varniuose) „Dainų dainelė“ („Dainu dainełę, savo giesmełę“; bene apie ją Kairys 1858 V 31 rašo B-ui: „Twoja żmudzka poezya tchnie wielką prostotą i narodowością“ — tavo žemaitiškoji poezija kupina natūralumo ir tautiškumo) 1858—1859 (Varniuose) „Artoju giesmes szwintas“ (išsp. vysk. Valančiaus „Kantyczkose“, 1860, vysk. aprobata 1859 VI $^{2}/_{11}$), 1858—1859 (A. Baranowski u. H. Weber Ostlitauische Texte, 1882, III psl. ir tas pats: Vyskupo Antano Baranausko laiškai Hugo Weberiui 1875—1898 — „Archivum Philologicum“ II kn. 1931, 83 psl.: 1880 VII $^{11}/_{23}$ B. laiškas) „Anykszczu Sziłelys“ (Anykščiuose) ir t. t. (M. Biržiška: Nežinomos A. Baranausko eilės — „Liuosoji Valanda“ 1918 N 2, Dar iš nespausdintų A. Baranauskio eilių — „Liuosoji Valanda“ 1918 N 4, Iš pirmųjų Antano Baranausko poezijos bandymų — „Gairės“ 1923 N 2, Barono gyvenimas ir raštai — V. Barono poezija, 1924). Taigi nebepradedąs rašytojas, tik jau mėginęs plunksnos dviem kalbom Lietuvos grožiui ir savo jausmams reikšti, savo draugų (Kairio, Viksvos koresp.) aukštai keliamas ir spaudoje pasireiškęs poetas didžiausio savo kūrybinio jautrumo metu (1858 „Kelone Petaburkan“, dar „Gromata isz Petaburko“, vėliau „Gromata isz Petropilo“ ir tiesiog „Kelionė“ arba „Gromata“ vadinama, Petrapily; 1859 „Suweiga girtoklu“ ir „Diewo rikszte ir małone“, Anykščių Ažupiečios, 1859 „Pasikałbejimas gesmyniko su Lietuwa“, Petrapily) ryžos ginti lietuvių kalbos garbę.

Kałnaj kełmuoti, pakallnes nuplikt
Kas jusu gražej senobinej ') tikt?
Kur toj pujkibe jusu pasidejo
Kur ramus jusu užimas no weje,
Kaj bałto miszko łapełej szlamejo
Ir senos puszys siurowo braszkejo?
Kur jusu pouksztelej, pauksztelej, pouksztites;
Katrų czilbunczių tejp ramu klausites?
Kur jusu żweris, giwulej, żwerelej?
Wisa prapuoło, tik anf łauko pliko
Kelos puszeles apikrejwes like
Skajoms, szakelems ir szliszkoms nuklotu
Kepina saule nenaudundingu plotu
Ant kuri žiurąt tejp ne ramu regis
Lig tartum rumas sujiris, nudegis,
Lig kokio mieste iszgriuwus pustin
Lig kokio rajsto apswilus kimsyne

Kołnaj kelmuoti, pakolnes nuplikt
kàs jùsu grożej senobinej tìki?
Kùr tój puikybe jùsu pasidėjo?
Kùr ramùs jùsu užìmas nò wėjo,
kaj bólto miszko łapełej szlamėjo,
ir sėnos pùszys siùrowo, braszkėjo?
Kùr jùsu pouksztcei, pouksztėlei, pouksztýtes
katrų czilbunczio tejp ramù klousýtes?
Kùr jùsu żwėrys, giwulei, żwerėlei?
Kùr żwėrų ólos łoużaj ir urwėlei?
Wisa prapuólo, tik unt łouko pliko
kėlos puszeles apykraiwes like!...
Skujóm, szakėlem ir szliszkom nuklótą
kępina sáule nenaudingą plótą;
unt kurį žiùrint tejp neramù régis,
lýg tartùm rùmas sujìris nudėgis;
lýg kokió mėsto iszgriùwus pustýne;
lýg kokió rajsto apswilus kimsýne!...

Kołnai kałmuoti,[1]) pakołnes[2]) nuplikt!
Kàs jùsu grożei šanobinei tìki?
Kuŕ tój puikýbe jùsu pasidėjo?
Kuŕ ramùs jùsu užìmas nò wėjo,
Kai bólto miszko łapėlai[3]) szlamėjo,
Ir sėnos pùszys siùrowo, braszkėjo?
Kuŕ jùsu pouksztcei, pouksztėlei, pouksztýtes,
Katrų czilbunczei tėjp ramù klousýtes?
Kuŕ jùsu żwėrys, gywulei żwerėlei?
Kuŕ żwėrų ólos,[4]) łoużai ir urwėlei?
Wisa prapuoły; tik unt łouko pliko
Kólos puszėles apýkraiwes like!...
Skujóm, szakėlem ir szliszkom nuklótą
Kępina sáule nenaudingą plótą;
Unt kurį žiùrint tejp neramù régis:
Lýg tartùm, rùmas sujìrys, nudėgys;
Lýg kokió mėsto iszgriùwus pustýne;
Lýg kokió rajsto apswilus kimsýne!..

Kálnai kelmúoti, pakálnės nuplikė!
Kàs jùsu grożei senóbinei tìki?
Kuŕ tója puikýbe jùsu pasidėjo?
Kuŕ ramùs jùsu užímas nà wėjo,
Kaĩ bálto miszko łapėlai szlamėjo,
Ir sėnos pùszys siùrawo, braszkėjo?
Kuŕ jùsu paùksztcei, pauksztėlei, pauksztýtes,
Katrų czilbunczei tėjp ramù klousýtes?
Kuŕ jùsu żwėrys, gywulei, żwėrėlei?
Kuŕ żwėrii ólos, łaużai ir urwėlei?
Wisa prapúlę; tiktai ant łauko pliko
Kėlos puszėles apýkraiwes like!...
Skujómis, szakėlėmis ir szliszkómis nuklótą.
Kępinà sáulė nenaudingą plótą;
Ir kuŕį žiùrint tėjp neramù régis:
Lig, tartùm, rúmas sujrės, nudėgęs;
Lig kókio mėsto iszgriùwusi pústyne;
Lig kókio rálsto apswélbusi kimsýnė!..

„Anykščių Šilelio“ teksto pradžia:

1) 1860 Ivinskio kalendoriuje; 2) 1875 Geitlerio leidiny; 3) ir 4) 1882 Veberio leidiny (I tarmiškai, II bendrine kalba)

Pats B-s H. Weberiui rašo 1876 VIII 25/IX 6—ie lygu B. ė, uo lygu B. ů): „Pirmieji tiesos spinduliai mano prote lietuwiszkai praspindo; pirmieji szirdies jausmai lietuwiszkai man krutynę sukaitino, sudrebino. Manę motutė lietuwiszkai supdama lylawo, auklėtoja lietuwiszkai pasakas sakydawo. Pirmosios dainos lietuwiszkai man szirdin kludė. Waikszczodamas mokslinyczon, ką tiktai nuo mokytojų ar rusiszkai ar lenkiszkai girdėdawau, arba patsai po knigas skaitydawau, wis tai sawo tewelams potam lietuwiszkai apsakynėdawau. Lenkiszkos kalbos ne weikiai iszmokau; 17 metų turėdamas, dar netikusiai lenkiszkai kalbėdawau. Seminarijoje ir potam akademijoje budamas daugiaus daiktu saw lietuwiszkai ne kaip lenkiszkai užsiraszydawau. Gromatu gywenime mano daugiaus lietuwiszkai ne kaip lenkiszkai esmu paraszęs..." (A. B. ir H. W. Ostlit. Texte, XXX psl., ir vysk. A. B. laiškai H. W-ui — „Arch. Phil. II kn., 71—72 psl.). Savo poemos užuomazgą B. tam pat Weberiui (1880 VI $^{11}/_{28}$) šitokią rodo: „Liemuo liemenį plaka" — szitą apraszymą puszelu užgirdau pirmuokart nuo sawo tėtelo metuose 1858. Szitie žodžai teip pasirodė gražus, kad parupo juos giesmėn indėti. Isz to rupesnio ir prasikalė diegas „Anykszu Sziłelo" (Arch. Phil., II kn., 86 psl., taip pat Ostlit. Texte, IV psl.). Tėviškėje ir jos gamtoje besiilsinčio jaunuolio jausmai, kūdikystės atsiminimai, žmonių pasakojimai, seminarijos draugų (Kairio ir kt.) visuomeninių pasikalbėjimų įspūdžiai, Ad. Mickevičiaus („Pan Tadeusz", palyg. „A. Š." B. pastabą apie „musu miszku grybus"), J. J. Kraševskio („Anafielas", palyg. „A. Š." B. pastabą apie „pasaku ape mergu ažu žalkczio ežeran nutekejusiu", jos pakartojimą „Witoloraudoj" ir K. Praniauskaitės vertimą), gal Daukanto „Būdo" girių, Al. Chodzkos (B. pastaba „A. Š." apie Ch. „Jedzie, jedzie pan" giesmę) ir kitų poezijų įkvėpimai, prof. Gabševičiaus išsišokimo tebegyvas atsiminimas veikė poetą „A. Š." kuriant; ne be reikšmės jam buvo taip pat jo ankstyvesnieji, ypačiai „Saulėtekis", ir jo pažintieji Kairio („Dienelė brėkšta") bandymai. 1858 vasarą jis parašė 176 eilutes (pradedant „Kołnaj kełmuoti", baigiant „Kad isz toło tik regis gražus margumínas"), o 1859 vasarą 166 eilutes (pradedant „Oj budawo, budawo" ir baigiant „Szirdy, dusziu apgriuwo, ir giesmy nułauže"). Pirmoji dalis išsp. L. Ivinskio „Kalendoriuje arba metskaitluje ukiszkame.. 1860" (Wilniuje, 1860, vysk. Valančiaus aprob. 1859 VI $^{5}/_{17}$) nenurodant autoriaus, o antroji tame pat Kalendoriuje 1861 (Wilniuje, 1861, vysk. Valančiaus aprob. 1860 V $^{14}/_{26}$) šitokiu parašu: „Jurrksztas Smałausis Anikszcziuos, 1859 m." Antraštė „Anikszcziu Sziłelis". Apie savo anų laikų rašybą B. vėliau (1880 VI $^{11}/_{23}$ H. Weberiui rašė: „man regis(,) kad senobinė mano raszyba netikusi, negalima isz jos gerai daeiti kokia R[a] (=anykštėnų) tarmė. Asz tada raszydamas dar nebuvau gerai raszybos isztaisęs: kartą rasziau teip, kitu kart kiteip; nei balsiu arba tarczu jilgumo, nei sankrowos gerai wisur nepažymėjau... (Rašiau) „rajjstas"(,) „karrtu"(,) „linnksma" i t. t. (,) „ežia, cze, be ne, te..." („Arch. Phil. II kn., 83 psl.). „A. Š." pirminio rankraščio neužsiliko, tik rodos, kad Ivinskis kalendoriuje savotiškai bus išlyginęs B. kalbą ir rašybą (o gal ten ir paties B. svyravimai?): „Kałnaj kełmuoti, „pakallnes nupliki" (viet. „Kołnaj, pakollnes"), „gražej senobinej (viet. „grožej") ir tolygu, tik lyg nebuvęs nuosakus kai ką tarmiška B-ui, ypačiai II dalyj, palikdamas (I d. „sioudžia", „łaksztingołos", „szłoma" ir dar kai kas, II d. „gražous", „płoukidamas lingowo", „poskum", „worpa", „somanom", „do", „oszarom", „ažłojst", „sonu" viet. senų, „kołnaj", „bodo", „topo" ir daug kitų tarmiškų ypatumų), prisileidęs ir spaudos riktų (I d. „skajoms" viet. „skujoms", „nenaudindingu plotu", „lape", bet „isz lundos"' ir kt., II d. „samej" viet. „ramej", „parcjos" viet. „parejos", „mokota" viet. „moketa" ir kt.). Yra ten žymu ir cenzūros, gal Iv. atsižvelgimo į cenzūros akį: „wajtodami jų wajkaj tejp gini" (praleista „tewyny"). Be kelių B. prierašų, yra ten ir Ivinskio paaiškinimų B. žodžiams („marszkos" — „pakłodė", „kropkos" — „kurapkos", „słenis" — „łoma", „pawenis" — „pawesis", „padarai" — „czieraj", „mindre" — „lendre arba nendre", „starkus" — „gužutis, gandras", „aukłeti" — „auginti", „łobas" — „geras"). Pripratusiems prie Iv. kalendorių, Valančiaus ir kitų raštų kalbos skaitytojams anykštėno „giesmė" (Iv. 1861 kalendoriuje: „Pradžia tos giesmes") atrodė keista dėl savo kalbos ir rašybos. Kazanės (Rusų rytuose) gimnazijos mokytojas, vėliau univ. profesorius And. Ugianskis (1816—1870), lietuviškojo žodyno autorius, bet sakęsis daugiau kaip 20 metų gyvendamas gilioje Rusijoje nebegirdėjęs gyvos lietuvių kalbos, per Iv. susipažinęs su „A. Š.", tiesiog pasipiktino (1861 I 26/II 7 Ug. lenkiškas laiškas Iv-ui): „Kodėl Tamsta talpini tokius straipsnius, kaip pvz. „A. Š." ir kitas eiles to pat autoriaus; yra tai in summo gradu negirdėti barbarizmai, ir pasakyk man Tamsta, ar yra kur Lietuvoje ar Žemaičiuose toks kampelis, kur taip biauriai kalbėtų? Aš manau, kad tų eilių autorius yra ne lietuvis (aukštaitis) ir ne

Žemaitis, net ne vokietys, tik koks maskolius, kurs nemoka lietuviškai ir nepažįsta lietuvių kalbos ypatybių..." („Vienybė Lietuwninkų" 1892 N 27). Tačiau varniškis kun. Amb. Kašarauskas savo rašiny „Znaczenie języka litewskiego" („Pismo Zbior. Wileńskie", 1859, cenz. 1859 T 25 VI 6, 173 psl.) jau minėjo B. tarp brėstančių didžiųjų talentų (przygotowują się już znakomite talenta) Akelaičio, Praniauckaitės, Ažukalnio-Zagurskio ir kitų, o rašiny „Rzecz o litewskich słownikach" („Pismo Zbior. Wileń." 1862, 150 psl.) jau pakėlė jį ligi Duonelaičio. 1860 B. dar kai kuo „A. Š." papildė (1880 VI $^{11}/_{23}$ B. laiško W-rui juodraštis Liet. Mok. Draugijoj, nepanaudotas nė „Ostlit. Texte", nė Arch. Philol., tik šiojo II kn. 87 psl. 1880 VI $^{11}/_{23}$ laiške šitokia pastaba: „Cza deszimti eilelu indėjau radęs perrasze atsiųstame mań isz Kupiszkio. Matyt, kad pirmajame mano raszte nebuvo" — tai apie velnią ir Puntuką. „Potam ben dwejetas kąsnelu dadirbta ir pirmykszczuosna rankraszczuosna neįraszyta"), tarp „No Puntuko lig Szłowei užołu dougyby łaiky žmones lig kokiu didžu szwintenibi" ir „Ir sziuos szesos nors žeme arkłajs nugałusta" įspraudęs 10 eilučių, kaip velnias nešęs Puntuko akmenį ir jį išleidęs gaidžiui pragydus („Gywindami wenybej dewaiczom intiky" ir t. t.), tarp „Wisi płotaj žalowy paweni aptemy" ir „E Letuwej su medžajs wis zgodoj gyweny" įdėjęs dar dvieilį „Wisos buwy wirszunes wenyben suspyny, kaip Letuwnyku szirdys unt wienu tewyny" (o gal tat tik 1858—1859 cenzūros nebuvo Iv-ui praleista?), pabaigoj tarp „Swetimuos miszkuos mołku pirktu važinejo" ir „Ir liko szite kołnaj pliki ir kełmuoti" įterpęs 10 eilučių apie netikusius kučmeistro darbus („Atwažiowo kuczmeistras, sziłu apžiurejo" ir tol.). Apie kučmeistrą B. parengė W-ui pastabą (1880 — VI 26/VII 8 — „Arch. Philol." II kn. 92 psl.), kurios šis betgi, kaip ir kitų, neišspausdino: „Kuczmeistras. Förster, Nuo 1845 metu Onykszczu szilelį nuo žmoniu atėmė ant skarbo ir potam dalimis kasmetai dawė karaliszkiems žmonėms iszkirsti. Kuczmeistras negalėdawo nė-kam medžu pardawinėti, bet paslapczomis pardawinėdawo. Anykszczu waitą, Samulį Ignatą, apskundusį Wyresnybėms užtatai, Kuczmeistras Ozerski's (Ozerskij), teip łabai priplakė 1846 metuose, kad szis kelata mėnesiu sunkiai sirgo". B. papildymai ligi 1882 niekur nebuvo spausdinti, jei bent velnio ir Puntuko įterpinys „A. Š." nuorašuose tebuvo žinomas (palyg. 1880 VI $^{11}/_{23}$ B. laišką). Petrapilio mokslo akademijos nariui, Rusijos rytų kalbų žinovui ir suomių „Kalevalos" vertėjui į vokiečių kalbą akademikui Ant. Schiefneriui (1817—1879, apie jį B. „mokytojus mano", palyg. B. 1875 IX $^{3}/_{15}$ laišką W-iui „Arch. Philol. I kn., 1930, 70 psl.) tarpininkaujant, B. susisiekia su didžiausiu tuo laiku kalbininku, tik pagarsėjusiu savo „Litauische Grammatik" (1856) ir „Litauische Lesebuch und Glossar" (1857) Jenos univ. prof. Aug. Schleicheriu (1821—1868). B. perrašytą „A. Š." („po 1860 metams" — B. 1880 VI $^{11}/_{23}$ laiškas „Arch. Phil." II kn., 83 psl., o L. M. Dr. šio laiško juodrašty: „Szleikerui perraszą padariau, nežinau ar 1861, ar 1862 metuose... buvo tie rasztai isz Petropilo siųsti... nežinau beg tie kąsnelai [kąsnelus nekuriuos pridėjau 1860 metuose] buwo indėti perraszan Szleikerui siųstan"; apie „A. Š." siuntimą Schl-iui palyg. B. 1876 I $^{14}/_{26}$ laišką W-iui „Arch. Phil." I, 101) ir kitokius anykštėnų tarmės pavyzdžius Schiefner pasiuntė Schleicheriui, B-ui, turbūt, dar tebesant akademijos studentu (1858—1862). Tuo laiku ar vėliau (1863—1864 B. gyveno Miunchene, 1864 Romoje, 1864—1865 Louvaine — plg. J. Tumo Antanas Baranauskas, 1924, 12—13 psl.) B. patiekia dar Schleicheriui visokių pastabų raštu ir, 1865 pradžioje grįždamas per Vokietiją iš Belgijos į Rusiją, trumpam atsilankęs pas jį Jenoje (palyg. H. Weberio 1878 VI 2 laišką B-ui: „Sie sind wohl seit 1865, wo Schleicher Sie kennen gelernt hat, nicht wieder in Deutschland gewesen" — nuo 1865, kai Schl. gavo Tamstą pažinti, Tamsta nebebuvai Vokietijoje — Liet. Mokslo Dr. medžiaga), gyvu žodžiu, ir Schl. jas panaudoja savo „Christian Donaleitis Litauische Dichtungen" (1865) prierašuose (213, 263, 283, 323, 326, 329, 333 psl., plačiau apie anykštėnų tarmę 334—336 psl. B. 1876 V $^{14}/_{25}$ W-iui: „Girdėdamas Schleicherą sakant ir po tam skaitydamas jo prieraszus ir pataisymus Donaleiczo, nieko jam, nei szilto nei szalto, nesakiau. Jisai tai parasze, kłausydamas mano isztarymo... Wisą jam sweikam prigulinczą szłowę ataduodamas, wisgi taczaus nujauczu, nepernelyk kłausios jo ausies buta" — „Arch. Phil. I. 92—93 psl.), bet „A. Š.", jo neišspausdintas (gal dėl 1868 mirties) per Schl. mokinį prof. Aug. Leskieną (1840—1916) pateko į dr. Hugo Weberio rankas (W. 1876 IV 3 laiškas B-ui Liet. Moks. Dr., Ostlit. Texte, III psl.), drauge su lietuvių tautosaka ir kitais raštais, našlės Schleicherienės iš vyro palikimo patiektais (palyg. B. 1876 I $^{14}/_{26}$ W-iui — „Arch. Philol." I, 101, ir Fr. Specht, Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski, 1920, 455 psl.).

1873 Prahos univ. priv. docentas dr. Leop. Geitler (1847—1885) lankėsi Lietuvoje; čia iš kalendoriaus susipažinęs su „A. Š.", su-

manė jį perspausdinti (1873 X 3 G. rašo B-ui, nuo 1868 gyvenančiam Kaune, 1869 kun. semin. inspektoriui: „Chciałbym dowiedzieć się, jak wielebny pan mniema, jeżeliby można było wydrukować także owe piękne wiersze nieznanego autora Anikszczu Szilelis? Język tych wierszy jest bardzo zajmujący dla publiczności filologicznej, może być więcej, niżeli każdy drugi dialekt. Czy to można? Wydrukować tak bez wszystkiego, jak w kalendarzu wydrukowano“ — norėčiau sužinoti, kaip Tamsta manai, ar negalima būtų išspausdinti dar anas gražias nežinomo autoriaus eiles A. Sz.? Tų eilių kalba labai įdomi filologams, gal dar labiau negu kita kuri tarmė. Ar galima būtų išspausdinti tiesiog taip kaip kalendoriuje? „Nieznanego autora“ yra riebiau parašyta, lyg pabraukiant, kad G. žinas tikrąjį autorių). B. W-iui 1875 X 4/16: „Geitleris iszprasze mano „Anykszczu Szileli“ perskaitysiąs ir sugrąžinsiąs..., bet ir po sziai dienai man to raszto... nesugrąžino. Buvo pas mane Kaune keletą dienų... Potam czekiszkame raszte „Osvėta“ aprasze savo kelionę po Lietuvą po paraszu: „Litva i Litvanė“. Isz to raszto regima, jog jisai Lietuwos su wisu nepažįsta, daug yra netiesos, nekurie daiktai perkreipta teip, jog lietuwinįkams łabai nemėgia. Dabar jeigu jisai antrukart atvažiuotu, tai lietuwinįkai jo teip nebemylėtu ir nepriimtu kaip tada. Insigeidė jisai indėti sawo knigon mano Anykszczu szileli. Atsakydamas sakiau jam, kad ne kiteip tespaudinai ji, kaip tiktai tokią raszybą, kaip dabar asz raszau. Geidžau dėlto, kad atsiųstų tą mano giesmę, žadėdamas asz patsai jam perraszyti kaip reikia. Asz norėjau, kad isz to mokyti wyrai regėtų, kokia dabar yra mano raszyba. Sakiau, kad kąsneli koki tos giesmės galės saw iszspaudinti ir kaip senobiszkai mano buvo raszyta“ (iš dalies Ostl. Texte, II psl., ištisai „Arch. Phil.“ I, 77—78 psl.). Mat, ėmęs seminarijos klierikus mokyti homiletikos, B. iš pradžių naudojosi 1870 savo išverstu Schleicherio kalbamoksliu, bet matydamas jo spragas ir ypačiai atsižvelgęs į klierikų jam patiektas žinias, „kaip kurioje vietoje tuos ir tuos žodžius žmonės isztaria“, nusistatė sau naują rašybą, kuri yra „non phonetica(,) sed etymologica“ ir „tarmėms apraszyti netinka“ (B. 1875 X 4/16 ir 1876 I 14/26 — „Arch. Phil“ I, 79 ir 100 psl.). Nors G. sakėsi „A. Š.“ perrašęs naująją B. rašyba (1873 XI 10 B-ui: „A. Sz.“ przepisałem podług nowej pisowni, rozumi się tylko, dokąd drugi rękopis wielebnego pana wystarczał, až do „Budawo, budawo“ — „A. Š.“ perrašiau naująja rašyba, vadinasi tiek, kiek siekė antrasis Tamstos rankraštis, ligi „Būdawo, būdawo“, tad G. turėta du „A. Š.“ rankraščiu?), bet spausdindamas ji savo „Litauische Studien“ (1875, 40—48 psl.) ir 1—123 eilutes žymėdamas B. kirčiais, toliau visai nekirčiuodamas ir kitokia rašyba, skundžiasi B-s Weberiui (1875 X 4/16 — „Arch. Phil.“ I, 78 psl.), „manęs nepakłausė, ir be mano žinios iszspaudino kaip saw norėjo. Teip manę nukriwidyjo“: „asz niekados tokios raszybos neturėjau kaip Geitleras pradžą Anykszczų Szilelio iszszpaudino, ir kaip Schl. sawame prierasze Donelaiczo minėjo“ (B. 1876 I 14/26 — „Arch. Phil.“ I, 96 psl.). Toks buvo G. leidimas, kuris, kad ir B. peikiamas, šiaip ar taip atkreipė į jo kūrinį vokiečių kalbininkų dėmesį. Tuo laiku nuo 1861 Weimare, nuo 1881 Eisenache gyvenęs ir nuo 1856—1857 Schleicherio gramatikos pasirodymo domėjęsis lietuvių kalbos dalykais Schl. mokinys dr. H. Weber (1832—1904) parašė „Jenaer Literatur Zeitung'e“ (1875 II 236 nr.) G. leidinio recenziją, kurią pasiuntė tam pat G-iui, o šis jam „hat sehr freundlich wiedergeschrieben“ ir net suteikė žinią, „dass dieses Gedicht nur dar prooemium eines viel umfangreicheren Gedichtes ist“ — jog šis kūrinys tęsąs tik daug didesnio kūrinio pradžia; W. prašė B. leisti jam „dieses ganze Gedicht“ paskelbti (W. 1875 XII 2 laiškais B-ui — Liet. Mok. Dr.), dėl ko B. 1876 I 14/26 laiške šitaip W-iui paaiškino: „Dywai man, kad Geitleras apie mano Anykszczu szileli daugiaus žino ažu manę pati. Jisai, ties, manę kłausė, dėlko asz tą giesmę tais žodžais pabaigęs: „Bet toj pati galybė, ką miszkus sugraužė, Szirdį duszią apgriuwo, ir giesmę nulaužė“? — Ar tai newisa esanti giesmė? Atsakiau jam, kad galima yra prailginti“ („Arch. Phil.“ I, 100 psl.). W. susirašinėjo taip pat su akad. Schiefneriu (Ostl. Texte, V psl.), kuris jam siuntinėjo lietuviškųjų spaudinių ir paragino B. susirašyti su W. („liepė man raszyti lietuwiszkai, dėlto kad Tamsta gerai suprantąs musų kalbą“ — B. 1875 IX 3/15 W-iui savo pirmame laiške „Arch. Phil.“ I, 70 psl., o Schiefnerio laiškas B-skui 1875 VIII 13), ir toji korespondencija truko 1875 — 1898 (B. laiškų keletas ištraukų paskelbta „Ostl. Texte“, ištisus jo laiškus spausdina Archivum Philologicum“ Kaune, I, 1930, II, 1931, III, 1932 ir tol., o W. laiškai yra Liet. Mokslo Dr. Vilniuje). W. su B. niekados negavo sueiti, bet jų korespondencija greit suvedė juodu, ir išlaikė ją ligi pat mirties, didelėn bičiulystėn (palyg. B-io kreipimąsi į W. „Garbingiausis Pone Mokytojau“, tuojau „Szłowingiausis Pone Mokytojau“, 1877 „Szłowingiausis ir mielausis Pone Mokytojau“, „Szłowingiausis, mylimiausis

Pone Mokytojau", 1880 „Szłowingiausis Pone Mokytojau, Mylimiausis Prieteliau", „Mylimiausis mano Prieteliau" ir pan., o W. į B. „Sehr geehrter Herr Professor", 1877 „Geehrtester und lieber Herr Professor", 1880 „Mein lieber Freund", „Mein lieber und theuer Freund" ir pan.). Atsakydamas į pirmąjį B. laišką, 1875 IX 30 W. reiškė džiaugsmo gavęs lietuviškai rašytą laišką. B. visus laiškus rašė lietuviškai, W. vokiškai (berods, 1883 X 25 trumputį B-ui „Gywas, sweikas, gromatą apturėjau, nepykstu") ir pasisakė G. leidinyje skaitęs „Ihr schönes Gedicht („A. Š.") mit grossem Interesse". Savo antrame laiške (viso jų parašyta 100 — „Arch. Phil." I, 89 psl. K. Alminauskio įžangos žodis) 1875 X 4/16 B., papeikęs G., pakiša W-iui mintį „A. Š." iš naujo išspausdinti: „Jeigu Tamsta norėtum tą mano giesmę sawuosiuosna rasztuosna indėjęs iszspaudinti, tai asz ją pagał szitos sawo raszybos perraszęs nusiųscza. Bet to nuo Tamstos negeidžu, apsunkinti nenoriu; tiktai teip padarycza, jeigu Tamsta patsai norėtum" (iš dalies „Ostl. Texte", I ir II psl., ištisai „Arch. Phil. I, 78 psl.). W-iui ne tik tam pritarus, juoba jis laikė B. „zweite nationale Dichter neben Donaleitis", ir pasiūlus išspausdinti dvejopai — „beide Texte, den in schriftmässiger Sprache und den im Dialekte neben einander" (1875 XI 2), arba, kaip B. jo žodžius išaiškino, „ir senobiškai ir kaip dabar raszau, bet tikrąja Anykszténų tarme" („Arch. Phil." I, 100 psl.), B. 1876 I 14/26, kad ir vėl, matyt, Geitlerio pamokytas, atsargiai pasisakydamas („Mano giesmės: „Anykszczu Szilelis", nėra mažiausio reikało iš naujo spaudinti... Bet jeigu Tamsta patsai norėtumai jo sawuosna rasztuosna indėti", ir t. t.) sutiko, „kad abi mano raszybi, senobiszka ir dabartinė greczum butu sustatyta", nes „greczum sustatyta naujoja raszyba bus senosios kaip koks pareiszkinimas(,) senoja gi parodys, kaip toli mano szendieninė kalba nuo tarmės R4 atsitraukė... Tai reiks man dukart perraszyti wisa giesmė, ir senąja ir naująja raszyba" („Arch. Phil" I, 99 ir 100 psl.). Taigi W. labiau rūpėjo tarmė iškelti, B. bendrinės kalbos reikalai. 1877 VI 24/VII 6 B. trumpai teprisimena „A. Š.": „teip galima bus iszspaudinti, kaip Tamsta raszei" („Arch. Phil." II, 77 psl.), bet raginamas jį atsiųsti ligi pat 1880 to neišgali, apkrautas darbais ir ypač ilgai ir niekur negaudamas gero nuorašo: „Mano paties raszyta Geitler'as kaip iszsiwežė, tai ir nebesugrąžino. Tai jėmiau praszyti sawo pažįstamus, kad kur numanydami gerai perraszytą ir dėl manęs gautų. Tai tiktai sziążiem tesułaukiau ir tai dar perraszytą su apsirikimais ir be jokio užłaikymo senobiszkosios mano raszybos" (1880 V 21/VI 2 B. laiškas — „Arch. Phil." II, 81 psl.). Tuo nuorašu atsirėmęs, B. 1880 VI 11/23 pasiuntė W-iui „A. Š." tarmiškai nurašytą, tik nebe senobine savo rašyba, nes ji buvusi „netikusi, negalima iš jos gerai daeiti kokia R4 tarmė. Asz tada raszydamas dar nebuwau gerai raszybos isztaisęs: kartą rasziau teip, kituokart kiteip; nei balsiu arba tarczu jiłgumo, nei sankrowos gerai wisur nežymėjau" („Arch. Phil." II, 83 psl.; 1880 VI 8 W. jam pasiuntė ir savo parūpintą nuorašą B. originalo, kurį Schiefner buvo Schleicheriui pasiuntęs); dabar jis čia pritaikė savotišką rašybą su aᵉ k, š. 1880 VI 26/VII 8 B. pasiuntė bendrine kalba parengtą „A. Š." („pagal tikrosios mano raszybos" — „Arch. Phil." II, 88 psl.). Tolesnėje B. ir W. korespondencijoje išsiaiškinus kalbos ir rašybos neaiškumus ir kitokias abejones, 1882 rugpiūčio mėn. Weimare, kaip priedas prie „Jahresbericht über das Karl-Friedrichs - Gymnasium zu Eisenach von Ostern 1881 bis Ostern 1882" (W. buvo tos gimnazijos direktorius), iš spaudos pasirodė Ostlitauische Texte, tikriau „Anykszczu Szilelys" dviem tekstais, tarmišku ir bendriniu, „mit Einleitungen und Anmerkungen herausgegeben von Anton Baranowski und Hugo Weber" (XXXV+23 psl.), skirtas „Dem Andenken Anton Schiefner's". Kirčiuotojo teksto išspausdintos 342 eilutės (ne 343, nes ir antraštė čion buvo įskaityta, ką atitaisė jau J. Tumas, 82 p.), vadinasi, su 20 eilučių papildiniais, kurių Geitleris dar nebuvo patiekęs, tačiau ne tik be Ivinskio ir G. leidinio 5 B. prierašų, bet ir iš viso be jokių prierašų, nors ne tik B. buvo jų bene 27 W-iui parengęs (1880 VI 11/23 laiške — „Arch. Phil." II, 84—87 psl., 1880 VI 26/VII 8 — „Arch. Phil." II, 92 psl., ir vėliau), bet ir W. savo leidiny atitinkamas vietas skaitmenimis buvo pažymėjęs (įsidėmėtinas B. prierašas, lyg klaidingai 254 eilutei jo priskiriamas, dėl Anykščių miškų, šilų: „Jau nebėra ir tu dwieju, sudeginti ir iszkirsti atliko 1869 metuose", 87 psl.). Mat, išėjo tik pirmoji leidinio dalis (Erstes Heft), žadėtoji antroji dalis, su kitais tarmių tekstais, „A. Š." priedais ir t. t. (1880 IV 11/23 B-s prof. J. Baudouin de Courtenay rašo: „Pirmoje knygelėje dar ne visa mano teorija kaip reikia apsakyta; sandora ysztarmės, antrykszczai smagumai ir jiłgumai balsiu ir tarczu, antrykszcza sankrowa bus paskum geriaus iszpasakyta, teipogi ir tarmės nors nekurios" — A. a. kunigo vyskupo Antano Baranauskio laiškai į profesorių Joną Baudouin'ą de Courtenay „Lietuvių Tautoje" I knygoj, 3 sąs., 1909, 425 psl.), iš

viso nepasirodė (dar 1883 — 1884 W. teberengė „Ost. Texte“ II dalį), tik B. patiektąją W-iui tarminę medžiagą (pasakas, pasakojimus, eilėraščius) 1920 paskelbė dr. Fr. Specht „Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski“ (Leipzig, Band I, XV+476 psl.). Nors W., labai rūpestingai B. padedamas, per kelis mėnesius prižiūrėjo „A. Š.“ rinkimą ir spausdinimą, bet neišvengta kelių spaudos riktų, pvz., pačioje kūrinio antraštėje. Šiaip betgi „Ostl. Texte“ dar labiau už G. atkreipė į B. vokiečių lietuvių kalbos tyrinėtojų dėmesį, pakeldami jiems jo tekstus lygiomis su dainomis ir Duonelaičiu; daugeliui jųjų meninė „A. Š.“ prasmė ne tiek tesvėrė kaip lingvistinė kalbų mokslui. Tuojau pasirodė kelios leidinio recenzijos, kaip štai, tik jam pasirodžius, „Eisenacher Tagespost“ 1882 Nr 187 (rugpiūčio 11 d.), „Göttinger Gelehrte Anzeiger“ 1883 Nr 6 (Bezzenberger), „Liter. Centralblatt“ 1883 IV 7 (Brugmann), „Archiv für slawische Philologie“ 1883 VI 601—612 (Al. Brückner). Be to, W. savo nusistatymu ir B. nurodymu išsiuntinėjo „A. Š.“ atskiriems mokslininkams; gaudamas iš jų atsakų (pvz., iš Berlyno univers. prof. Joh. Schmidto dar 1882 VIII 11), kartojo juos B-ui. 1882—1883 ištisus metus abudu prieteliu tomis recenzijomis tik ir gyvena, kiek erzindamiesi dėl Bezzenbergerio kritikos, kurios įspūdį W. stengėsi B-ui sušvelninti neigiamai Bezz. atžvilgiu pats pasisakydamas, aiškindamas jį savo konkurentu (pvz., leidžiant lietuvių kalbos tekstus) ir kartodamas nepalankias jam (Bezz.) kalbininkų Leskieno, Brugmanno, Schmidto nuomones. Lietuvoje, kur dar prieš 1882 „A. Š.“ nuorašai bent rytuose jį jau buvo praplatinę, Weberio leidinys dar sustiprino jo tautinį vaidmenį šviesuomenei ir šiaip tautiškai susiprantantiems lietuviams. Dar 1880 X 3/15 B. reiškė W-iui noro, kad „A. Š.“ būtų skyrium nuo W. medžiagos ir išvedžiojimų išleistas: „Teip darant knigelė nebūtų nei labai didelė, nei labai brangi. Tadą raszant priekalbą iszpultu teip gadyti, kad maskoliszka cenzura neuždraustu musu szalyje pardawinėti. Jeigu teip atsitiktu, tai musu szalyje, mažai mažai bent tūkstantis galetu būti iszpirkta, neskaitant to, ką pirktu wyrai mokyti Jusu szalyje. Pirktu pas mumis tułas kunigas ir tułas žmogus. Asz pats pirkcza bent szimtą dowanoms“ („Arch. Phil.“ II, 94 psl.). Ostlitauische Texte tenka palaikyti B. prašymo patenkinimu, nes čia tėra tik „A. Š.“ ir jo kalbos paaiškinimas, išspausdinta 2000 egz. po 75 kap. (Vac. Biržiška, Lietuvių bibliografija, III, 1929, Nr. 2294). Nors veikalėlis iš pat pradžios dėl lietuviškųjų raštų draudimo rusų cenzūros nebuvo įsileistas (1882 XI 28, XII 10 B. prof. Baudouin'ui de Courtenay: „Cenzura buvo knigelę užgrėsusi... Dabargi, per storonę J. Groto 17 XI komitetas cenzūros jau tą knigelę daleidė“ — „Liet. Tauta“ 1 kn., 3 sąs., 424 psl.), bet dar rugpiūčio mėn. drauge su B. atskirus jo egzempliorius iš W. gavo K. Jaunius, A. Pavilonis, A. ir K. Karosai, V. Bagdušonka, P. Valentas, P. Rudokas (palyg. W. 1882 VIII 8 laiškas B-iui), dar kiek vėliau leistas pateko į negausingos lietuvių šviesuomenės rankas. Plačiau paplito populiariuose leidiniuose: Amerikos lietuvių (Plymouth, Pa) „Vienybės Lietuwniku“ 1892 NN 14—16, 18 ir 20, „Naujame kalendoriuje 1904 metams“ (Tilžėje, 1903, sutaisė P. M.), Jono Jablonskio parūpintame (sekant Ostl. Texte) „Aušros“ bendrovės 1905 leidime (Vilniuje: „visų poeto tarmės ypatybių skaitytojas čia neras, mųsų toj tarmė priartinta prie šių dienų rašomosios kalbos. Tarmės žodžius ir kai - kurias formų ypatybes palikome visiškai nelietę“, 15 psl.), Amerikos „Tėvynėje“ 1910 NN 8—12, 1912 Vyskupo Baranausko raštai, 5—20 psl. „A. Š.“ (Seinuose), Amerikoje 1916 „A. Š.“ (Baltimorėje Ant. Ramoškos leidinys, klaidinamai pažymėtas, jog esą perspausdinta iš „Aušros“ nenurodžius, jog iš Vilniaus „A.“ bendrovės leidimo), 1920 (viršelis 1921) Jagomasto (Tilžėje, taip pat supainiota „Aušros“ bendrovė su „Aušros“ laikraščiu, dėl ko J. Tumas 86 p. priminė, jog „A.“ niekados nebuvo tos giesmės išspausdinusi“). Nepriklausomosios Lietuvos mokykloms B. poeziją, tad ir „A. Š.“, 1924 parengė M. Biržiška (Kaune): Iš Barono poezijos (5—15 psl. „A. Š.“), paaiškinta knyg. Barono gyvenimas ir raštai (IV Barono gyvenimas, V Barono poezija, VI Barono raštų kalba, VII „Anykščių Šilelio“ vaizdai ir garsai, IX Barono kalbos paaiškinimai, 1 Anykščių Šilelis). Palyg. taip pat 1924 J. Tumo Antanas Baranauskas (Kaune, 117 psl.), 1913 S. Čiurlionienės Iš mūsų literatūros (Kaune, 84—93 psl.), 1913 K. Puidos Mūsų dainiai (Chicagoje, 35—77 psl.) ir kt.; Daubaro (J. Vailokaičio) Vyskupas Antanas Baranauskas (Seinuose, 1911, 51 psl.) skiriama biografijai, ne kūrybai. Iš dalies „Anykščių Šilelio“ tradicijų, ne įtakos išdava — Br. Buivydaitės „Anykščių baladės“ (1930), Juozo Žengės „Anykščių Šilelis — nervuota poema“ (1930). Į lenkų kalbą „A. Š.“ išvertė Stef. Jablonskienė: Borek Onikszтyński (1909 Vilniaus „Litwa“ NN 12—14, 1911 Vilniuje pakartota St. J. Poezje odradzającej się Litwy ir ten pat 1921 A. Baranowski Poezje litewskie z przed r. 1863).

M. B-ka.

Anykščių ež., Trakų aps. Kietaviškių val., Strėvos (Nemuno) baseine, 4 km į rytus nuo Kietaviškių bžk.; labai vingiuotas, su 8 salomis, 3,5 km ilgio, iki 1 km platumo; paviršiaus plotas 1,84 km², altitudė 85,1 m aukščiau jūros; vid. gilumas 4,5 m, didž. iki 5 m. Per ež. teka Strauja, nuo 45,0 iki 46,8 km, be to, įteka 3 nežinomi upeliai. Strėvos baseino plotas iki A. ežero 272 km², su ežero baseinu 43 km² kartu sudaro 315 km². Krantai iki 12 m aukščio; artimi kaimai — Perkūnakiemis, Raistinė, Salos (Vispa) dv.; salos, bendro ploto 6 ha: Budzinė, Vinaragis, Ginėja, Vagių, Špakaunė ir Salelė.

Anykščių vandens matavimo stotis, Šventosios (Neries) kair. krante, prie tilto (nuo 1932 geležinio) ties Anykščių mst. Įsteigta hidrometrinio biuro 1927 VII. Baseino plotas 3596 km². Vandens horizontai (1927—1931): vid. 0,23 m, maks. 2,33 m. (1931 IV 24), min. — 0,03 m. Vandens debitai (teor.): vid. 25, maks. 350, min. 5 m³/sek.

Anykšta (Anykštis), Utenos aps. Anykščių val. upelis, Šventosios (Neries) kair. intakas, 11,1 km ilgio (su aukštupiu Smulke ir Rutikių ež. 32,0 km); teka iš Rubikių ež. (paviršiaus ploto 9,7 km²) vak. kampo prie Klikūnų k., laikosi š. vak. linkmės pro Pagriaužių k., Burbiškio dv., Bičionių, Žežumbrio, Šaltlaukių k. ir Anykščių mst., įteka į Šventąją žemiau Anykščių - Švenčionių gl. tilto; intakų neturi; vid. nuolydis 0,0052; baseino plotas 150 km²; vandens debitas prie žiočių: maks. 30, vid. 1, min. 0,2 m³/sek. Vandens malūnai: Burbiškio (12 jėgų), Žežumbrio ir Anykščių (15 jėgų).

Anykštas, Trakų aps. Kietaviškių val. ežeras, pro kurį teka Strėva (Nemuno), 3,7 km ilgio, iki 1,0 km pločio, su salomis ir įlankomis, žemais krantais.

Anykštėnai, Alytaus aps. Pivašiūnų val. kaimas; 1923 82 gyv.; 22 km nuo Poteronių gl. st.

Anykštėnas, J. Jono Biliūno (ž.) slapyvardis.

Anykštos, Trakų aps. Kietaviškių val. kaimas; 1923 26 gyv.; 9 km nuo Žaslių gl. st.

Anykštos ežerėliai: į pietų rytus nuo A. ež. 1,4 ha ir į vakarus nuo jo 0,8 ha.

Anilinas, aminobenzolas, fenilaminas $C_6H_5HN_2$, bazinis organinis aromatinės eilės junginys, labai svarbus cheminėje pramonėje. Pirmą kartą A. buvo gautas 1826, sausai varant indigo, portugališkai anilu vadinamą. Šis jo gavimo būdas suteikė jam anilino pavadinimą. Vėliau A. buvo rasta akmens anglies dervoje. Dabartiniu metu A. gaminama technikos reikalams dideliais kiekiais iš nitrobenzolo, gaivinant pastarąjį geležies piuvenomis ir druskos rūgštimi. A. bespalvis alyvos padermės skystimas, turįs lyginamąjį svorį 0° temp. 1,038. A. stingsta —8° ir verda 183° temp. Ore jis oksidinasi deguonimi, ir todėl jo spalva keičiasi, vis labiau ir labiau tamsėdama. Vandenyje A. netirpsta, bet lengvai tirpsta įvairiuose organiniuose tirpintuvuose. Su rūgštimis sudaro druskas, kurios plačiai vartojamos dažų pramonėje. A. pagrindinė medžiaga įvairių, labai gausingų ir svarbių dažų pramonėje, ir todėl ne taip seniai visi dirbtiniai organiniai dažai buvo vadinami bendru A. dažų vardu. A. yra nuodingas. Apsinuodyti galima alsuojant jo garais. Simptomai — galvos skaudėjimas, veido išblyškimas, lūpų pamėlynavimas, padidintas noras šlapintis ir kartais konvulsijos. Chroniškas A. apsinuodijimas sutrikdo virškinimą, veikia jutimo organus, ypač regėjimą, sukelia chronišką įvairių kūno vietų odos išbėrimą. A. fabrikų darbininkai, chroniškai nuodydamies A. garais, dažnai serga pūslės vėžiu. Be paties A., technikai taip pat svarbūs jo dariniai, jo homologai, kaip antai: toluidinai (ž.) ir ksilidinai (ž.). A. dažais siaura to žodžio prasme vadina dirbtinius org. dažus, gaminamus tik iš anilino ir jo homologų. A. dažų gamyba prasidėjo 1856, kai Perkin, veikdamas A. chromo rūgštimi, gavo violetinės spalvos dažų, kurie ėjo vėliau į apyvartą moveino vardu. 1858 buvo surastas būdas fuksinui, anilino mėliui, anilino geltai, anilino juodymui ir kitiems dažams gaminti. Vėliau vis plačiau ir plačiau imta vartoti dažams gaminti ne tik pats A. ir jo dariniai, bet ir kitos medžiagos, kaip antai: naftalinas ir jo dariniai, antrachinonas ir jo dariniai ir t. t. Daugiausia tų medžiagų gaunama iš akmens anglies dervos. A. dažų vardas organiniams dažams vis mažiau ir mažiau betiko. Pagaliau juos ėmė vadinti anglies dervos dažais. *A. P.*

Anilismus, apsinuodijimas anilinu.

Anima (lot. = oras, kvapas), siela, vėlė. A. candida (lot.), tyra, balta siela (=skaisčios prigimties žmogus). A. humana naturaliter christiana, Tertuliono, Apol. 17, posakis: „siela savo prigimtimi (yra) krikščionė", kuriuo norima pasakyti, kad žmogaus siela savo esme turi krikščioniškų pradmenų ir kad krikščionių religija visai derinasi su žmogaus siela.

Animalinis, gyvulinis, jam priešprieša vegetatyvinis, augalinis. Animalinės funkcijos yra tos, kurios daugiausia charakterizuoja gyvius, kaip antai, jautrumas ir judėjimas. Ta pačia prasme skiriami animaliniai ir vegetatyviniai organai. Pirmuosius sudaro nervų sistema, jutimo ir judėjimo organai,

antruosius virškinimo, kvėpavimo, kraujo apytakos, ekskrecijos ir lyties organai. Kiaušiniuose skiriamas A. ašigalis, kur susidaro embrionas, nuo vegetatyvinio, kur spiečiasi trynys, t. y. maistas besivystančiam embrionui.

Animalizmas (lot.), 1) gyvybės veikimas; 2) šventais laikomų gyvulių garbinimas, arba gyvulių kultas (ž.).

Animatizmas (iš lot. animatus, turįs sielą, gyvas), R. R. Maretto (ž.) („Preanimistic Religion", Folk-Lore XI [1900] ir „Treshold of Religion" [1900]) pasiūlytas terminas animizmui (ž.) plačia prasme pažymėti, laikant negyvus daiktus esant personifikuotus, t. y. turinčius valios ir jėgos, bet dar be sielos siauresne prasme. Maretto šio A. laikotarpį taria buvus ankstyvesnį už animizmą. Nelabai aiškus, šis terminas nelabai ir paplito.

Animizmas, pavadinimas tikėjimo primityvių žmonių, kad taip pat ir negyvieji daiktai turi sielą (anima), kuri esanti jų veiksmų ir judėjimų priežastis. Remdamasis šiuo manymu, E. B. Tylor veikale Primitive Culture (2 t. 1871, ^{4}1903) sukūrė animizmo teoriją, pasak kurios iš mirties, miego, sapnų ir vizijų pirmiausia susidaranti sielos sąvoka, o paskui ji perkeliama gyvuliams, augalams ir negyviems daiktams. Iš čia per protėvių kultą (ž.) kilusi grynos dvasios sąvoka ir drauge įvaizdis, kad dvasios galinčios laikinai įsigyventi gyvuose ir negyvuose daiktuose (ž. apsėdimas, fetišizmas, idololatrija). Įsivaizduojama dvasias esant ir gamtos reiškiniuose, taip pat didžiuosiuose dangaus kūnuose, jūrėse, kalnuose, o toliau manoma, kad ir žmonių sukurti ar juos liečią dalykai (žemės darbas, amatai, karas, taika, gimimas, mirtis ir kt.) turį savo dvasias. Pagaliau viršum daugybės dvasių ir dievų įsivaizduota esant vieną aukščiausią dievybę, kuri vis buvusi iškeliama aukščiau, sudvasinama, ir tuo būdu prieita prie monoteizmo (ž.). Pagal šią teoriją, monoteizmas esąs vėlyvo kilimo ir buvęs galimas tik toli pažengus kultūrai, o religijos pradžia esanti žemiausios animizmo formos. Ši Tyloro teorija per ištisus dešimtmečius buvo įsiviešpatavusi etnologijoj ir religijos moksle. J. Lippert (Die Religionen der europäischen Kulturvölkern 1881) A. teoriją taikė Senojo Testamento religijai, kurią taip pat kildino iš A. Paskui Lippertą ėjo B. Stade (Geschichte des Volkes Israel, ^{2}1889), Fr. Schwally (Das Leben nach dem Tode nach den Vorstellungen des alten Israel und des Judentums im Zeitalter Jesu Christi, 1892) ir kt. Lietuvių senovinėj religijoj A. rodytų tikėjimas vėlėmis, galinčiomis pasirodyti įvairiais pavidalais. Prieš tezę, kad A. yra visų religijų versmė, statomos dvi naujos srovės, kurios religijos versme laiko esant kitas priežastis, dar ankstyvesnes už A.: viena tokią priežastį sako esant neasmeninius kerus (kerėjimo, priešanimizmo teorija), kita — tikėjimą asmenine aukščiausia Esybe. Šią antrąją kryptį pradėjo A. Lang (The Making of Religion 1889, ^{3}1909), tolyn ją plečia W. Schmidt ir kt. (ž. monoteizmas). Prieš Tyloro sukonstruotą A. teoriją šių dienų etnologija yra iškėlusi šias tezes: 1) A., numirėlių kultas ir kt. randamas ne seniausiose etnologinių atžvilgiu primityviose tautose, bet tik vėlyvesnėse, jau žemę dirbančiose tautose; 2) jau ir seniausiose tautose pasireiškia gana aukštas, doroviškai nukreiptas monoteizmas; 3) šių tautų aukščiausios Esybės įvaizdis yra kilęs ne iš dvasių, bet iš asmenų sąvokos; 4) taip pat ir animistinės tautos toli gražu ne visus daiktus tiki turinčius sielą; 5) daugel dievybių yra kilusių iš personifikacijų, o ne vien tik iš animizmo; 6) dvasios ir sielos sąvoka neina, ar bent pirma eile neina tik iš mirties, miego, sapno ir vizijų įvaizdžių; tikriau ji galėjo eiti iš išvidinio žmogaus sielos gyvenimo betarpiško patyrimo, kurio gausiai turi ir patys primityviausi žmonės; 7) sielos pavadinimai „gyvybės kvapu", „šešėliu", „sapno paveikslu" ir kt. toki yra vėlyvesnės datos; 8) religijos plitimą A. galėjo paskatinti, kiek jo sudaryta grynosios dvasios sąvoka galėjo būti perkelta aukščiausiai Esybei, bet galėjo ir tramdyti, kai primityviojo laipsnio palyginti grynas tikėjimas Dievu buvo sudrumstas naujai iškilusių tokių religinių formų, kaip aukojimas numirėliams, senolių garbinimas, kaukolių kultas.

A. Borchert Der A. (1900); *W. Schmidt* Ursprung der Gottesidee I (^{2}1926), Handbuch der vergl. Religionsgeschichte (1930); *I. Pascher* Der Seelenbegriff im A. Tylors (1929); *R. van der Meulen* Apie lietuviškąsias vėles („Vilties" priedas 1914, Nr. 3); *A. Tylor* Primitive culture; *W. Wundt* Mythus u. Religion; *J. S. Frazer* Relief in immortality and the worship of dead. *Pr. D.*

Animuccia G. (Animučija) (a. 1500—a. 1570), italų kompozitorius, Palestrinos pirmtakūnas, savo kūryboj kontrapunktinėmis (ž.) kombinacijomis pareiškęs harmoniską ryškumą. Laikomas oratorijos (ž.) kūrėju, nors jo Laudi (himnai) pagal Weri tekstą neturi nieko bendra su vėlesniąja oratorija.

Animus possidendi (lot.), valia valdyti; jei tos valios nėra, tai, romėnų teisės nuostatais, nėra nė paties valdymo, o yra tik daikto laikymas (ž. detentio).

Anio (Amene, Teverone), kairysis Tibro upės, Italijoj, intakas, 120 km ilgumo.

Aniolas ž. Angelas.

Anionas, teigiama elektra apkrautas i o n a s (ž.).

Anjou (sk. anžu), senoji Prancūzijos prov., prie Loire upės; centras Angers.

Aniridija, akies rainelės stoka iš gimimo arba nuo akies sužeidimo.

Anisolas, fenolo metilo eteris $C_6H_5OCH_3$, malonaus kvapo skystimas, kuris verda 153° ir lydosi 837° temp. Vartojamas kvepalams.

Anisomyaria, plokštėtažiaunių moliuskų būrys Lamellibranchiatae klasės. Požymiai: keturios žiaunų plokštelės lygios; koja maža; be sifono; užpakalinis raumuo stambesnis už pryšakinį. Šis būrys prasidėjo siluro periode ir gyvena iki šių dienų.

Aniškiai, Alytaus aps. Udrijos val. pv.; 1923 184 gyv.; 12 km nuo Alytaus; greta 14 m ilgio ir 27 m aukštumo piliakalnis; rusų laikais A. dvaras sudarė majoratą.

Aniškio ež. (Pluvija), Alytaus aps. Udrijos val. 52 ha; žuvingas.

Anitė iš Tegėjos, Arkadijos poetė.

Anites (gr.), Antemijo sūnus, kartu su Meletu buvo Sokrato (ž.) kaltintoju garsioj byloj, pasibaigusioj išminčiaus pasmerkimu.

Aniuolas P., Povylo Višinsko slapyvardis.

Anizokorija (gr.), nevienodas abiejų akių vyzdžių didumas. Atsitinka kai kuriais smegenų susirgimais, ypačiai sifilio padermės.

Anizometropija, nevienoda abiejų akių refrakcija.

Anižas (lot. Pimpinella Anisum L.), vienametis augalas skėtiniu (umbelliferae) šeimynos. Užauga apie 30—50 cm aukščio, kiek panašus į kmyną; grynai kultūrinis augalas, kilimo iš Mažosios Azijos ir iš Egipto. Lietuvoje jam auginti per maža šilimos ir saulės. Plačiai žinomi A. vaisiai, vartojami vaistams, eteriniam aliejui (Oleum Anisi) ir kt. Daugiausia auginama Ispanijoj, Italijoj Prancūzijoj, Graikijoj, Egipte, Pietų Amerikoj, taip pat Rusijoj apie Chersoną ir kitur. Kaip vaistas žinomas jau gilioj senovėje.

Anižas:
a) žydinti viršūnė; b) apatinis lapas; c) vaisius

Anižo aldehidas, p-metoksi-benzaldehidas, $CH_3C_6H_4C{-}O$, gaunamas oksidinant chromo rūgštimi anetolą. A. malonaus kvapo skystimas, vartojamas kvepalams.

Anižo aliejus, eteriškas aliejus, malonaus kvapo skystimas, gaunamas varant vandens garais sutrintus grūdus augalo, vadinamo Pimpinella Anisum. Apie 80—90% to aliejaus dalį sudaro anetolas p-metoksi-propenilo benzolas, $H_3C.HC{=}HC.C_6H_4OCH_3$. A. vartoja kvepalams gaminti, likeriams ir vaistams.

Anižo lašai, vartojami nuo kosulio. A. susideda iš anižo aliejaus arba anetolo ir amoniako tirpalo.

Anižo rūgštis, p-metoksi-benzoinė rūgštis, $CH_3O.C_6H_4COOH$, kurios pasidaro oksidinant anižo aldehidą arba anetolą. A. kristalinė medžiaga, lydosi 184°. Jos gaunama iš augalų sulčių šios rūgšties junginių pavidalu.

An-ka, kun. A. Kaupo (ž.) slapyvardis.

Ankaratra, Madagaskaro salos kalnynas; viršūnė Cafadžavana 2873 m.

Anker, 1) A l b e r t a s (1831 — 1910), Šveicarijos tapytojas. 2) N i n n i R o l l (g. 1873), norvegų rašytoja, pasakoja (dažnai skeptiškai) iš darbininkų ir valdininkų gyvenimo. Svarb. raštai romanai: „Benedikte Stendal" (1909), „Det svake kjön" (1915), „Huset i Sogaten" (1923).

Ankeras 1) (vok. inkaras), technikoj inkaro pavidalo mašinų dalis (pvz., laikrodžio švytuoklės viršutinė dalis) arba kiek panašaus pavidalo (ankeriniai) varžtai suveržti dviem trobesio ar indo sienom.

2) senas skysčių saikas Vokiečiuose, vartojamas daugiausia degtinei ir vynui. Prūsuose A. = 38,351 l; Saksuose A. = 38,359 l; Bremene A. = 35,436 l; Hamburge A. = 36,227 l; Hannovere A. = 38,939 l. Leipzige A. = 37,926 l; Liubeke A. = 36,375 l.

Ankermann Bernardas (g. 1859 II 14), vokiečių etnologas, greta Gräbnerio (ž.) ir W. Schmidto (ž.) vienas lyginamosios kultūros istorinės etnologijos (ž.) grindėjų, pirmasis ištyrinėjęs Afriką kultūros ciklų atžvilgiu, specialiai tyrinėjęs ir totemizmą; nuo 1911 Berlyno etnol. muziejaus Afrikos sk. direktorius.

Anketa (enquête), kurio nors socialinio gyvenimo klausimo nagrinėjimas klausinėjant raštu ar žodžiu didelį skaičių juo susidomėjusių ar su juo susiduriančių asmenų. A. duomens neretai duoda medžiagos ir tokiems klausimams nušviesti, kuriems negalima kitos medžiagos surinkti. Parlamentarinės Anglijos A. įgalino surinkti davinių eilei socialinių reformų įvykdyti. Tačiau neretai A. ir valstybiniam ir visuomeniniam gyvenime būva daroma vien tik biurokratiniam veiklumui parodyti.

Ankyloblepharon (gr.), įgimtas arba įgytas akių vokų pakraščių suaugimas. Sinonimas symblepharon.

Ankyloglossum (gr.), liežuvio priaugimas prie burnos dugno arba dantų smegenų.

Ankylosis (gr.), sąnario nepaslankumas dėl uždegimo arba sukaulėjimo.

Ankylostomiasis, anemijos forma, kuria serga specialiai kasyklų darbininkai.

Ankylostomum duodenale, apskr. kirmėlės, (Nematoda) Strongylidae šeimos, žmogaus ir

įvairių gyvulių parazitai, įsitvirtina žmogaus laibųjų žarnų sienelėje, siurbia kraują ir naikina žarnų epitelį; dėl jų kyla liga ankylostomiasis. A. D. paplitus atogrąžų kraštuose, Egipte, Italijoje, v. Vokietijoje. A. D. vikšrai gyvena vandenyje arba drėgnoj žemėj; A. D. patenka į žmogų pro burną ir net įsiskverbia pro nesužeistą odą. *L. Čr.*

Anking, vidur. Kinų prov.; svarbiausias miestas Anhui (500000 gyv.), prie Jangtsės upės. Jos lygiose žemose dirvose puikiai auga ryžiai.

Ankon (Ancono), Peru valst. miestas, kur 1883 X 20 tarp Peru ir Čili (Chile) valstybių buvo pasirašyta taikos sutartis, baigusi 1879—1883 kara ir atidavusi Čilei Tarapakos prov. ir Taknos ir Arikos sritį. Netoli inkų laikų kapinės.

Ankona, vid. Italijos rytų karo uostas; 66000 gyv. (1925); įsteigtas graikų Sirakūzų (ž.) emigrantų. Šilko ir popieriaus fabrikai.

Ankono avys, trumpomis ir kreivomis kojomis, išplitusios J. A. V. iš vieno 1791 mutacijos keliu išsigimusio avinuko.

Ankstyvas subrendimas, gyvulių, daugelio žemės ūkio gyvulių veislių charakteringa, paveldima ypatybė. Ypačiai anksti subręsta visos mėsingosios galvijų ir avių veislės, greit nupenimos kiaulių veislės ir sunkieji („šaltakraujai") darbo arkliai. Visos šios veislės turi šių požymių: 1) palyginti ploni kaulai; 2) reliatyviai (lyginant su kūno ilgiu) trumpos galūnės. Tipiška Šortgorno galvijų, Southdorno avių ir ypačiai kai kurių Anglijos bei Amerikos kiaulių veislių ypatybė. Išimtis Anglijos pilnakraujai arkliai, kurie greit bręsta, bet turi ilgas galūnes. 3) Nedidelė galva, kaukolė ir trumpos galūnės kaip mitimo padarinys. Gyvulių, gaunančių daug mineralinių medžiagų, anksti sukaulėja kaukolės kaulų sunėrimai ir jungiamosios vamzdinių kaulų Epi — ir Diaphyzos kremzlės, tuo būdu sustoja tolimesnis kaulų augimas. 4) Ankstyvas prasikalimas pryšakinių pastovių dantų vietoj pieninių. Normaliai galvijai keičia pieninius dantis į pastovius ketvirtais metais. Šortgornai, anksti bręstantieji, dantis pakeičia 3 ir net 2½ metų amžiaus. 5) Ilgas, platus ir gilus kūnas ir labai gerai išaugusi krūtinės ląsta. 6) Trumpesnis neštumo laikotarpis. Skirtumas tarp anksti ir vėlai bręstančių veislių vidutiniškai 7—10 d. 7) Smarkus pašarų virškinimas. Anksti bręstą gyvuliai greit užauga, todėl turi sugebėti greit perdirbti didelius koncentruotų pašarų kiekius į kūno raumenis, kaulus ir riebalus. 8) Greitas pasenimas ir trumpas amžius. Vėlai bręstą gyvuliai, vėliau pradėdami teikti žmogui ūkišką naudą, ilgiau tarnauja, negreit sensta ir gyvena ilgiau. Anglijos pilnakraujai arkliai yra ir amžiaus atžvilgiu išimtis anksti bręstančių gyvulių tarpe. 9) Ankstyvas tinkamumas veislei, bet palyginti greitas vaisingumo netekimas. Visos anksti bręstančios arklių veislės anksčiau pradedamos naudoti veislei, bet palyginti greit netenka vaisingumo. Tas pat galima pasakyti apie kiaules, galvijus bei avis. Anksti bręstą galvijai pieningumo atžvilgiu negali susilyginti su vėlai bręstančiais. Perdaug gausus augančių galvijų šėrimas nėra palankus aukštam pieningumui išugdyti. Užtat anksti bręstą galvijai mėsingumu pralenkia vėliau bręstančius. Mėsingos, greit bręstančios galvijų, kiaulių ir avių veislės turi reliatyviai aukštą skerdžiamąjį svorį. Nupenėtų paprastų galvijų mėsa tesudaro tik 45—55% jų gyvo svorio. Šortgornų skerdžiamasis svoris yra 65%, o kartais net 70% jų gyvo svorio. Anksti bręstančių avių kaulų svoris sudaro tik 11% jų gyvo svorio; vėlai bręstančių — žymiai daugiau. A. S. tegali pasireikšti gausiose mitimo sąlygose. Jeigu gyvuliams, kilusiems iš anksti bręstančių tėvų, neduodama gausaus pašaro, jų paveldėtieji pradmens nepasireiškia. Mėginimai laikyti anksti bręstančių veislių gyvulius blogose mitimo sąlygose visada baigiasi nesėkmingai: gyvuliai netenka naudingų ypatybių, teikia mažiau naudos nei vėliau bręstą gyvuliai.

„Žemės Ūkio Vadovas", III t.; *S. Giršavičius* Gyvulių veisimas; *L. Adametz* Lehrbuch der allgemeinen Tierzucht; *Pusch Hansen* Lehrbuch der allgemeinen Tierzucht; *Kronacher* Allgemeine Tierzucht. *S. Gr.*

Ankstyvė (Draba), augalų gentis iš Cruciferae šeim. Yra apie 150 rūšių. Auga sausose vietose, smėlyje ir ant uolų. A. mažas augalas; Lietuvoje anksti pavasarį auga Draba Vernes, A. pavasarinė, baltais žiedais. *K. Rg.*

Ankštakiai, Kretingos ap. ir val. kaimas; 1923 168 gyv.; 5 km nuo Kretingos glž. st.

Ankštara (lot.), iš dviejų suaugusių vais-

laiškių (ž.) susidaręs kryžminių (Cruciferae) (ž.) vaisius, turįs išilginę pertvarą, padalančią jį į du skyrius ir bent kelis kartus ilgesnis už savo plotį.

Ankštarėlė (lot.), ankštara (ž.), kuri beveik tiek pat ilga, kaip plati, bet ne daugiau kaip dusyk ilgesnė už savo plotį.

Ankštiečiai (Leguminosae), augalų eilė iš dviskilčių, apie 12000 rūšių. Medžiai arba žolės su pražanginiais lapais, taisyklingu arba netaisyklingu vainiku iš 5 lapelių, vyrukų 10 arba daug, vaisius ankštis arba dėžutė. Yra dvi šeimos: Mimosaceae su taisyklingu vainiku ir Papilionaceae (žirniečiai). *K. Rg.*

Ankštinės daržovės ž. pupos, žirniai, šabelbonai.

Ankštis, išilgai dviejuose šonuose atsidarąs, kaip žirnio, vaisius, turįs vieną skyrių sėkloms ir susidarąs iš vieno vaislaiškio (ž.).

Ankudai, Ašmenos aps. Palėnų val. kaimas ir plv.

Ann Arbor, J. A. V. mst. Michigano valstybėj. į vakarus nuo Detroito; 27.000 gyv. (1930). Žymus geležinkelių mazgas. Didelis Michigano universitetas (įsteigtas 1841), daugiau kaip 10.000 stud., konservatorija, observatorija ir muziejus.

Anna (iš hebr. channa), moterų vardas, reiškiąs „malonumą", „palankumą", „malonę"; liet. Ona (ž.).

Anna (Ana), 1) rytinės Indijos moneta, $^1/_{16}$ rupijos = 30 liet. centų. 2) Indiškas svorio matas įvairaus didumo.

Anna Perenna, senovės romėnų metų pradžios ir pabaigos deivė; jos metinę šventę švęsdavo III 15.

Annaberg, Saksonijos miestas Rūdos kalnuose; 17.000 gyv.; įkurt. 1496 kaip „Neustadt am Schreckenberg".

Annafis (Ibn en-Nefis), arabų gydytojas ir mokytojas Damaske, XIV a. Raštai išsp. 1828 Kalkutoj.

Annales (lot.), pradžioje svarbiausios vienerių metų žinios, vyriausiojo pontifiko (pontifex maximus) baltoje lentoje užrašytos ir jo būstinėj iškabintos. II a. pr. Kr. jų vietoje jau atsiranda **knygos (annales maximi).** Šie metraščiai sudarė pamatą romėnų istoriografijai. Kartais šiaip vadinami apskritai įvairūs metraščiai.

Annapolis, J. A. V. Marylando valstybės sostinė. 11.000 gyv. Galinga radio stotis, jūrių akademija, astronomijos observatorija. Įk. 1649; iki 1694 vad. Providence, iki 1699 Anne Arundel.

Annas (hebr. Chananja = Dievas yra malonus), Juozo Flavijaus Ananus, N. Testamente Hannas, vyriausiasis žydų kunigas Jeruzalėj Kristaus laikais (6—15 po Kr.), kad ir Romos vietininko Valerijaus Grato nuo kunigavimo pašalintas, betgi turėjęs daug įtakos, ir dėl to pas jį pirmiausia buvo nuvestas ir suimtasis Jėzus. Aukšti kunigai yra buvę ir visi penki jo sūnūs, taip pat ir jo žentas Kaifas.

Annatos (arba annalia), tam tikras mokestis, kuris pradžioje vyskupų, vėliau popiežių buvo imamas iš dvasinių beneficijų už pirmuosius metus; pradžioje buvo mokama suma, lygi beneficijų vienerių metų pajamoms, nuo popiežiaus Jono XXII pusė vienerių metų pajamų. Nors popiežiai Aleksandras 1409 ir Martynas 1419 ir atsisakė nuo tų pajamų, tačiau jos kai kur ir toliau buvo mokamos. Anglijoj 1704 jos buvo paskirtos šelpti neturtingiems dvasininkams. Prancūzijoj panaikintos 1799. Lietuvoje ir Lenkijoje Žigimantas Augustas 1543, 1544 ir 1567 rūpinosi A. suvartoti kraštui ginti.

Annecy, Prancūzijos miestas vakarinėse Alpėse ant A. ežero vakarinio kranto, su 17.300 gyventojų; vienoj bažnyčių guli šv. Prano Saliečio ir šv. Joanos Šantalienės relikvijos.

Annegarn Juozas (1794—1843), vokiečių katalikų teologas ir liaudies rašytojas, parašęs bažnyčios ir pasaulinę istoriją (Weltgeschichte), kurios 1929 pradėjo eit 11-sis leidimas.

Annelides ž. žieduotosios kirmėlės.

Annenskij Inokentijus, Fedoro sūnus (1856—1909), rusų rašytojas, kritikas, pedagogas, dramaturgas, lyrikas. Pasižymėjo Euripido tragedijų vertimais ir komentarais. Susižavėjęs Euripidu, pats parašė keletą originalių tragedijų Euripido temomis, iš kurių „Famira Kifared" vaidino Tairovo kamerinis teatras Maskvoje. Daugiau žinomas kaip lyrikas impresionistas, netolimas futurizmui, su daugeliu prancūzų parnasizmo (ž.) ypatybių. Stilius puošnus, rafinuotas. Jo eilės muzikalios, jis net visą poeziją norėtų paversti melodiška simbolių banga. Drauge eina beveik moksliški terminai ir beveik vulgarūs žodžiai, savo disonansišku skambėjimu paįvairiną gana monotonišką A. poeziją. Tematikos atžvilgiu A. yra nusiminimo, nemigos, košmarų dainius. Turėjo daug įtakos Briusovui, Pasternakui ir kt. rusų rašytojams. Jo raštų leidiniai: „Tichije pesni" (pasirašė slapyvardžiu „Nikto"), 1904; „Kiparisovyj larec, vtoraja kniga stichov", 1910; „Posmertnyje stichi", 1923; „Famira Kifared", 1919.

Ivanov Viač. „Borozdy i meži"; prof. *Mitrofanov* „Ruskaja literatura XX veka"; *V. Chodosevič* „Feniks", I kn. 1922. *V. K. M.*

Annenkov 1) Jurgis (1849 — 1885), rusų slavistas; baigęs Peterburgo univ., buvo mokytoju. Veikalai: „Joann Hus", „Češskija sočinenija Husa", „Husity v Rossii" ir kt. Ty-

rinėjo dar čekų rašytojo Chelčickio (ž.) mokslą.
2) Povilas (1812—1887), rusų literatas ir kritikas. Paliko atsiminimus apie Gogolį (ž.), Herceną (ž.), Belinskį (ž.) ir Bakuniną (ž.).
P. Vengerov Krit.-biogr. slovar, I, 1889.

Anni currentis (lot.), einamaisiais metais; a. futuri, būsimaisiais m.; a. praesentis, dabartiniais m.; a. praeterii, praėjusiais metais.

Ani passati (ital.), praeitieji metai.

Annibal di Capua (m. 1595 IX 2), popiežiaus nuncijus Lenkijai ir Lietuvai 1587 — 1590. Anksčiau nuncijus Venecijoj ir Neapolio arkivyskupas. Į Lenkiją važiavo 1586 tartis dėl sąjungos su Steponu Batoru prieš turkus. Kadangi tuo metu kaip tik Batoras mirė, tai A., atvažiavęs į Lenkiją, rėmė Maksimiliono kandidatūrą į jungtinį sostą. Išrinkus Žigimantą III ir Maksimilionui pralaimėjus kovą, rūpnosi jau tik bažnyčios reikalais. Ragino karalių šalinti nekatalikus iš tarnybų, specialiai kovojo su Vilniaus reformatais, norinčiais įkurti savo mokyklas.

Annius Viterbiensis Joannes (Giovanni Nanni) (1432—1502 Romoje), Italijos dominikonas, pamokslininkas, senovės ir rytų kalbų žinovas. 1498 paskelbė „Antiquitatum variarum volumina XVII", kuriose duoda neva naujai surastus žinomųjų senovės rašytojų dingusius veikalus. Jie pasirodė falsifikuoti.

Anno II (a. 1010—1075), šventasis (šventė XII 4), Kelno arkivyskupas (1056—75) ir politikas. Jo gyvenimo aprašymas (Vita Annonis), parašytas vieno Zygburgo vienuolio, davė pagrindo kilti Anno giesmei.
Lindner (1869); *Müller* (1869); *Bauernfeind* (1929); Mon. Germ. historica (I, 1895).

Annobom („geri metai"), 1471 portugalų aptikta Afrikos pietvakarių sala, 17 km², 3000 gyv. Banginių medžiotojų prieplauka; priklauso Ispanijai.

Annona, javų ir apskritai maisto produktų kiekis, reikalingas Romos gyventojams per vienerius metus. Gyventojų aprūpinimas javais (cura annonae) buvo imperatorių gadynėj vienas iš svarbiausių valdžios uždavinių. A. vaizduota ir kaip deivė.

Annotacija (lot.), kitaip legenda; bibliografijoj reiškia visas papildomąsias žinias, liečiančias aprašomojo spaudinio turinį, iliustracijas, autorių, recenzijas ir t. t.

Annuaire Pontifical Catholique, pranc. bažnyt. neoficialus metraštis, einąs Paryžiuj nuo 1898.

Annuario Pontificio, oficialus popiežiaus metraštis, kuriame surašoma visa katal. bažnyčios ierarchija, Romos kurija, mokslo įstaigos, popiežiaus akademija, seminarijos ir kt.; eina nuo 1912 kaip tęsinys neoficialios Gerarchia cattolica 1871—1911.

Annunzio ž. D'Annunzio (Rapagnetta).

Annus, statytojas, XVI a., vyskupo Jono II, Lietuvos kunigaikščių giminės, laikais architektorius, perstatė į varpinę seną pagonių bokštą, ties Vilniaus katedros bažnyčia, pristatydamas jam kelis aukštus. Vilniaus kapitulos aktuose 1524 V. 13 yra užrašas: „duota architektoriui Annusui 4 kapos skatikų apmokėti už suvartotą varpinei skardą".
X. J. Kurczewski Kościół Zamkowy w Wilnie. d. III.

Ano ež. (Anas) Utenos aps. Malėtų val.; 18,4 ha.

Anodas, elektrodas (ž.), per kurį elektros srovė įeina į elektrolitą (ž.).

Anodija, skausmus malšinanti priemonė, stipriai veikianti nervų sistemą ir todėl svaiginanti. A. rytinėje Lietuvos dalyje vadina etilo eterį (ž.). Keliaują pirkliai („krominkai") prieš pasaulinį karą vaišindavo A. su cukrum savo pirkėjus. V. Lietuvos dalyje etilo eterį vadina drapais (sulietuvintas vokiškas žodis Tropfen — lašas).

Anodyna (gr.), medicinoje visos priemonės skausmui pašalinti ar sumažinti.

Anodiniai spinduliai, kitaip vadinami dar kanaliniais spinduliais; juos 1886 surado Godlstein. Iščiulpus iš stiklinio indelio orą ir įvedus į jį elektrodus, ties katodu įdedama skardelė su skylutėmis, o už jos paliekamas tuščias tarpas. Sujungus elektrodus su aukšto įtempimo elektros srove, už katodo gaunamas perėjusių pro skylutes rausvų spindulių pluoštas. Veikiant juos magnetiniu ar elektriniu lauku, konstatuota, kad tai yra teigiama elektra apkrautos medžiagos dalelės, t. y. teigiami ionai. Jie eina nuo anodo (ž.) į katodą (ž.), bet tiesiog yra matomi tik perėję pro katodo plokštelės skylutes, kur nesireiškia katodinių spindulių veikimas. Gehrcke ir Reichenheim 1906, vartodami stiklo vamzdelį su stipriai praskiestu oru ir apliedinę anodą iodo, bromo, litio, kalio ar natrio druska, gavo tiesiai nuo anodo einančius šviesius spindulius, kuriuos pavadino anodiniais spinduliais. Ištyrus pasirodė, kad jie yra tie patys kanaliniai spinduliai ir turi visas jų ypatybes.
V. Čepinskis Fizikos paskaitos, VII sk., 1926. *A. Pdž.*

Anodonta ž. bedantė.

Anotalmas (gr.), akies stoka, įgimta arba po operacijos.

Anomalija (gr.), nukrypimas nuo paprastos išvaizdos (normos), taisyklės, dėsnio, tinkančio reiškinių grupei. 1) Astronomijoje vadina A. netolydžiui pasikeičiantį kampą tarp perihelio (ž.) ir planetos vietos orbitoje. Skiriama tikroji, vidutinė ir ekscentrinė A. 2) Matematikoj plokščių polinių koordinatų kampas. 3) Medicinoje bet koks organizmo susideformavimas. 4) Fizikoj A. vadinami kai ku-

rie vandens reiškiniai („Kosmos" 1932). A. magnetinė, žemės magnetizmo elementų (ž.) atsilenkimai nuo vidurkio. Laikant žemę vienodai įmagnetintu rutuliu, apskaičiuojama, imant pagrindu kad ir Gausso žemės magnetizmo teoriją, kiekvienai paralelei (lygiagretei) vidurinė deklinacija (D), inklinacija (I) ir horizontalinė žemės magnetizmo dedamoji (H); matavimais susekama bet kurios vietos D, I ir H, kurių didumas dažniausiai skiriasi nuo apskaičiuotų reiškinių; šie skirtumai ir sudaro magnetines A. Jų priežastys yra klodų įvairumas žemės plutoje (geležies rūdis, magnetitas). Didžiausia Kursko (Rusijoje) anomalija; šiaip jų yra visame žemės paviršiuje.

K. Sleževičius Geofizikos paskaitos, II sąsiuvinis.

Anomalistiniai metai, laiko tarpas, per kurį žemė keliaudama aplink saulę, grįžta į perihelijų (ž. metai). A. M. trunka 365 dienas 6 valandas 13 minučių ir 53,01 sekundės, arba, dešimtaine trupmena, 365,25964134 dienų.

Anomaloskopas (gr.), aparatas tirti akims, neatskiriančioms spalvų.

Anona cherimolia, Mill. A. squamosa L. ir kt., iš atogrąžų Amerikos (šeim. Anonaceae), labai gardūs vaisiai Ate, arba Athe, vadinami cinamono arba cukriniu obuoliu. Juos atogrąžų kraštuose kultivuoja kaip vaismedžius.

Anonaceae, dausų kraštų augalų šeimyna iš dviskilčių eilės, Polycarpicae, turi apie 800 rūšių. Medžiai su paprastais lapais ir žalios arba rusvos spalvos žiedais.

Anonyma (gr.), pavadinimas pirmosios arterijos, išeinančios iš aortos lanko ir venų, kurios iš abiejų pusių suėjusios sudaro vena cava superior.

Anonimas (gr. bevardis), kiekvienas raštas ar spaudinys, kuriame nepažymėtas autorius. Spaudoje tuo būdu A. laikomi ir spaudiniai, pažymėti plačiau nežinomais slapyvardžiais. Jų vartojimo priežastys dažniausiai politinio pobūdžio (plg. lietuvių spaudos draudimo laikmetį). Bibliografijai daug rūpesčio sudaro nustatyti tikrieji anoniminių raštų autoriai. Pasaulinėj literatūroje A. bibliografija: Barbier Dictionnaire des ouvrages anonyme et pseudonymes ^{3}1872—1879, pap. Brunet 1889, ir kt.; lietuvių bibliografijoj — Vacl. Biržiška Lietuvių bibliografija III (rodyklėje nustatyti tikrieji spaudos draudimo laikų autoriai). Šiaip normaliais laikais už anonimo rašto turinį atsako redaktorius ar leidėjas to leidinio, kuriame A. yra išspausdintas. Privatiniam gyvenime A. plačiai vartojami žemos doros asmenų skundui, paskalai išplėsti, nesiimant už jų tikrumą atsakomybės. Vienintelė priemonė gintis nuo jų — neskaitant naikinti, nes kiekvienas tyrinėjimas tik labiau ragina A. rašyti.

Anoniminė bendrovė, sulietuvintas prancūziškas akcinės bendrovės pavadinimas (Société Anonyme). Ž. akcinė bendrovė.

Anonsas (pr. annonce), trumpas skelbimas.

Anopheles, uodų grupės vabzdys. Žinomas maliarijos sukėlėjo nešiotojas. A. patelės, siurbdamos maliarijos liga sergančių žmonių kraują, pasiima į save maliarijos sukėlėjo (Haemamoeba) gemalų, kurie jų kūne ir dauginasi. Vėliau A., durdamas sveikų žmonių odą, apkrečia juos maliarija. Gyvena pelkėtose šiltų kraštų vietose. A. claviger (maculipennis) Italijoje ir kt.

Pr. Dovydaitis „Kosmos", 1921, 310—314.

Anophtalmus (gr.), vienos arba abiejų akių stoka, dažnai įgimta.

Anoploterium Cuv., išnykęs žinduolių klasės artiodactyla (porakanopių) būrio gyvulys, turėjęs skeleto sutaisyme primityviškus grumuliuotojo požymius. Šie gyvuliai buvo tapiro didumo. Kaukolė žema, be ragų, kojos trumpos, pirštai buvo sujungti plaukiamąja odele, uodega ilga, tarnavusi jam plaukiojant. Gyveno pelkėtose vietose. Likučių rasta vidur. Europos eoceno sluoksniuose.

Anorchidia (gr.), vieno arba abiejų pautelių stoka.

Anoreksia (gr.), apetito stoka.

Anorganinis, neorganinis.

Anormalus, netaisyklingas, išsiskiriąs iš normos.

Anortitas, mineralas, $CaAl_2SI_2O_8$. Plagioklazų grupės. Blizgėjimas stiklinis. Bespalvis, baltas, melsvas, gelsvas, rausvas. Jo randama Monte Somma, Santorino, Javoje, Kanadoje, Uralo kaln.

Anortoklazas (gr.), mineralas $NaK\ AlSi_2O_8$. Natrio lauko špatų grupės.

Anosmia (gr.), nejutimas kvapo.

Anquetill - Duperron Abraomas - Hiadatas (1731—1805), prancūzų orientalistas; 1755—1761 keliavo po Indiją, besimokydamas rytų kalbų ir nurašinėdamas senuosius raštus. Nuo 1762 Paryžiuje vien mokslui atsidavęs. 1771 paskelbė pirmąjį „Zend-Avestos" vertimą, sukėlusį sąjūdį mokslininkų tarpe (buvo net pavyduolių įtariamas tekstą suklastojęs). Revoliucijos metu vertė Upanišadas (ž.), Oupnekhat (1804).

Anrich Gustavas Adolfas (1867 XII 2 — 1930 XI 12), vokiečių protestantų teologas, profesorius Bonnoj ir Tiubingene, be ko kita, parašęs veikalą apie antikines misterijas (Das antike Mysterienwesen in seiner Bedeuting für das Christentum, 1893) ir apie šv. Mikalojų (Hagios Nikolaos, 2 t. 1913 — 17).

Ansabergs Gotfridas (g. 1871), latvių rašytojas ir visuom. veikėjas. Už dalyvavimą 1905 revoliucijoj ištremtas į Rusiją; dirbo Vitebsko gubernijos valdyboj. Į Latv. grįžo 1919, dirbo Latv. gerovės ministerijoj. A. eilėraščiai (slap. Pr. Ans., Hugo Sudrabinš) išblaškyti periodikoj. Nuo 1924 nuolat bendradarbiauja „Latvyje" ir dalyvauja įvairiose kultūriškose organizacijose.

Ansamblis (pr. ensemble — kartu, drauge), 1) teatraline prasme: aktorių kolektyvas, dalyvaująs kurios nors pjesės vaidyboj. Tačiau yra sakoma, kad Chronegk ir Stanislavskij sukūrę teatralinį ansamblį, t. y. pradėję tą teatralinę kryptį, kuria einant visų sepktaklio dalyvių vaidyba turi būti tarp savęs meniškai suderinta ir visas spektaklis turi sudaryti išlaikytą meniską vieningumą. 2) A. matematikoj ž. aibė.

Ansari (m. 1039), įtakingas persų poetas, prie Mahmudo vadovavo 400 rūmų poetų. Paliko 30 tūkstančių dvieilių rašinių.

Ansbach, vok. Bavarijos m.; 22.000 gyv.; dviejų gelž. susikirtimo mazgas. Yra architektūros paminklų dar iš XII a.

Ansbergs Jonas (g. 1866), latv. žurnalistas ir visuom. veikėjas. 1888-89 studijavo Tartuose ekonomiją, 1889—95 Petrapilyje — teisę, 1895 Ziuriche, 1896 keliauja po Italiją. Kelionės įspūdžius aprašė mėn. žurnale „Mājas Vesis" 1896—99. Grįžtant į Latviją jį sulaiko už nelegalios literatūros gabenimą. Nuo 1897 verčiasi Rygoj advokatūra. 1919 dalyvauja Niedros (ž.) kabinete, už ką 1923 nuteisiamas 3 met. kalėti, bet amnestuojamas. Studijuodamas Petrapily parašė Latv. tautinių senienų rinkimo programą (1892). 1903—04 buvo laikr. „Peterb. Avises" politiško skyriaus fakt. redaktorius.

Anschütz Enrikas (1785 — 1865), vokiečių aktoris, pasižymėjęs meilužių ir herojų rolių vaidinimu.

Anseele Edvardas (g. 1856 VII 26), vienas steigėjų Belgijos darbininkų (socialistų) partijos, darbininkų kooperatyvų ir profesinių sąjungų. Iš profesijos spaustuvės darbininkas, 1880 vienas kooperatyvo „Vooruit" (Pirmyn) organizatorių ir ilgametis vedėjas; kooperatizmo, kaip priemonės kapitalistiniam ūkiui pertvarkyti, propaguotojas. Nuo 1894 Belgijos parlamento narys. 1919 buvo kurį laiką vidaus reikalų ministeriu, 1925—27 geležinkelių ministeris. Politikoj priešas flamandų autonomistinio judėjimo. Redagavo l-čius „Volkswill" ir „Vooruit"; autorius romano „Voor't Volk geofferd".

Ansegis, Fontenellio abatas (a. 770—833), benediktinas, šventasis (šventė VII 20), surinko frankų valstybės įstatymus iš 789—826 metų (Capitularium collectio).

Anselmas, 1) šventasis (šventė IV 21) (1033—1109 IV 21), benediktinas, bažnyčios mokytojas. Canterbury arkivyskupas (1093—1109), Anglijos primas, teologijos bei filosofijos mokytojas ir rašytojas, laikomas scholastikos pagrindėju; savo diplomatiniais ir spekuliatyviniais raštais pradėjo savarankišką vidurinių amžių spekuliaciją, nukreiptą prieš tų laikų racionalizmą, nominalizmą ir kraštutinį realizmą. Narsiai gynė Anglijos kat. bažnyčios teises bei laisves ir jos ryšius su Roma pagal popiežiaus Gregoriaus VII reformos idėjas, buvo ištremiamas ir apiplėšiamas (Vilhelmo II, Enriko I); reformavo vienuolynų ar pasauliškų dvasininkų gyvenimą. Svarbiausi raštai: „Monologium" ir „Proslogium" (šiame rašte dėstomas vad. anselminis, t. y. ontologinis Dievo įstatymas, kurio įtikimumas tačiau yra ginčijamas). Visus raštus išleido Gerberon, Paris 1675 ir 1721, Venecija 1744, Migne, Patr. lat. 158 ir 159 tomai.

R. Ragey Vie de St. A. (Paris, 1890, 2 t.); *Rigg* St. A. of Canterbury (1896); *Domet de Vorges* St. A. (1901); *Esser* Der ontol. Gottesbeweis und seine Gesch. (Disert. 1905); *A. Koyré* L'idée de Dieu dans la philosophie de st. A. 1923.

2) A. iš Leono (a. 1050—1117), šv. A. mokinys, egzegetas, mokytojas, nusipelnęs ankstyvajai scholastikai, su savo broliu Radulfu vedęs Leono mokyklą.

3) Lukkos vyskupas, paskiau popiežius Aleksandras II (ž.).

4) Lukkos vyskupas (m. 1086 III 18), šventasis (šventė III 18), diplomatas, popiežiaus Gregoriaus VII draugas ir padėjėjas reformas vykdant.

5) Kryžiuočių ordino narys (m. a. 1264), 1243 Vilhelmo iš Modenos, popiežiaus legato, paskirtas Varmijos vyskupu, gyveno Braunsberge ir uoliai dalyvavo prūsus ir jų senąją tikybą naikinant.

Anselmianum, tarptautinė filos.-teol. studijų kolegija Sant' Anselmo, benediktinų laikoma Romoj; čia gyvena ir benediktinų ordino viršininkas; įkurta 1867, 1888 atnaujinta ir 1896 pastatyta (Monte Aventino).

Anser, imperatoriaus Augusto laikų Ovidijaus minimas poetas. A. rašė erotikos eilėraščius.

Teuffel-Kroll Geschichte der rom. Literatur, II t.

Anser ž. A. raidės priedą.

Anser cinereus, laukinė pilkoji žąsis, Europos naminių žąsų protėvis.

Ansgaras (801 Pikardijoj — 865 II 3 Bremene), šventasis (šventė II 2), benediktinas, Hamburgo - Bremeno arkiv., pramintas „šiaurės apaštalu". Mokėsi Korbijos vienuolyne, netoli Amieno, nuo 822 mokytojas Korveyo mokykloje, 826—830 apaštalavo Danijoj ir Švedijoj, 831 popiežiaus Gregoriaus

IV paskirtas naujai įsteigtos Hamburgo vyskupystės arkivyskupu ir apaštališkuoju legatu šiaurės kraštams. Jo dėka Holštinija- Šlezvigas priėmė katalikų tikėjimą. Paskutiniais gyvenimo metais dar leidosi į misijas, į šiaurės valstybes. Buvęs pas kuršius, įsteigęs ten Piltenės vyskupystę. Tariama, kad bus buvęs ir pas lietuvių gimines. Rimberto Vita S. Anskarii duoda pirmą žinią apie Apuolės (ž.) puolimą 853.

Rimbertus Vita S. Anskarii Waitzo leid. 1884; vok. vert. Dreves 1864, Laurent ²1889, angl. Robinson, London 1921, 1863, Olrik 1885 ir kt. ir 1911; šved. rinkiny Script. rer. Suec. II 1, 173—270; II 2 174 s. ir Geete, Stockh. 1902; Acta Sanctorum, Febr. I³ 413—433; *Jörgensen* Den nord. Kirkes Grundlaegelse (Kopenh. 1874 — 78); *Dehio* Gesch. d. Erzbist. Hamb.-Bremen I (1877) 42 — 91; *Foss* Die Anfänge der nord. Mission (1882); *Schubert* A. u. die Anfänge der schlesw. - holstein. Kirchengesch. (Schrift. der f. Schlesw.-Holst. Kirchengesch., 2 Reihe II [1901] 145 — 74); (,,) Hamburg, die Missionsmetropole des Nordens (1904); *Holmquist* De äldsta urkunderna rörande ärkestiftet Hamb.-Br. och den nord. missionen (Kyrkoh. Arskrift IX [1908] 241—83); *Reuter* Elbo v. Mainz u. A. (Histor. Zeitschr. 105 [1910] 237—284); *Hansen* Vore Helgener 1917₁ 3 -27; *Peitz* Rimberts Vita Anskarii in ihrer ursprungl. Gestalt (1917); (,,), Untersuchungen zu Urkundenfälschungen des Mit. (1918); *Levinson* Die echte und die verfälschte Gestatl von Rimberts Vita Anskarii (Zeitsch. d. Ver f. Hamb. Gesch. XXIII [1919] 89—146; Schriften des Ver. f. Schlesw.-holst. Kirchengesch., 2 Reihe VIII 2 (1926) 114—301 Ansgaro sąsiuvinis); *Erichsen-Krarup* I (1917—21), Nr. 10, 799—10, 842; *Morreau St.* A. (Löwen 1930); *Oppenheim* Der hl. A. und die Anfängen des Christentums in d. nordischen Ländern (München 1931). *Pr. D.*

Anskaitis Antanas, Amerikos lietuvis, bendradarbiavo „Unijoj“ 1884—1885, „Liet. Balse“ 1885.

An-skij S. (1863—1920), rusų - žydų rašytojo Rappoporto Simano slapyvardis.

Ansonia, J. A. V. mst., Connecticuto valstybėj: 20.000 gyv.; elektros aparatų gamyba.

Anstipai, 1) Ragainės aps. Jurgaičių par. km. 2) (Antšekštupėnai), Įsrūčio aps. Pelininkų par. kaimas.

Anšlag (vok.), smūgis, skelbimas. Teatre reiškia „visi bilietai parduoti“.

Antabalenka (Tabalenka), Alytaus aps. Butrimonių val. kaimas; 1923 167 gyv.; 10 km nuo Poteronių glž. st.

Antabalta, Utenos aps. Tauragnų val. kaimas; 1923 69 gyv.; pradž. mokykla; 23 km nuo Utenos glž. st.

Antabūdžiai, Šakių aps. Griškabūdžio val. kaimas; 1923 54 gyv.; 18 km nuo Pilviškių glž. st.

Antadavainė, Utenos aps. Užpalių val. kaimas; 1923 91 gyv.; 31 km nuo Utenos glž. st.

Antaduobė, Utenos aps. ir val. vs.; 1923 8 gyv.; pradžios mokykla; 9 km. nuo Utenos glž. st.

Antadūrė, Utenos aps. Malėtų val. kaimas; 1923 36 gyv.; 26 km nuo Kuktiškių glž. st.

Antagalanai, Utenos aps. Malėtų val. vs.; 1923 36 gyv.; 30 km nuo Kuktiškių glž. st.

Antaganė (Untaganė), Švenčionių aps. Kaltinėnų val. kaimas.

Antaginė, Kauno aps. Babtų val. kaimas; 1923 279 gyv.; 3 km nuo Babtų vdp.

Antaginėliai, Kauno aps. Babtų val. kaimas; 1923 71 gyv.; 4 km nuo Babtų vdp.

Antagonistai, raumens arba nervai, kurie veikia priešinga linkme; pvz., lenkiamieji ir tiesiamieji raumens tarp savęs yra antagonistai.

Antagonizmas (gr.), dviejų jėgų, tendencijų, srovių, palinkimų priešingumas.

Antai, jau IV a. pabaigoje pietų Ukrainoje gyvenusi slavų giminių sąjunga. Įvairiais laikais gyveno tarp Dniestro ir Dniepro upių, seniau tarp Bugo ir Dniepro; V a. kolonizuoja Juodosios jūros krantus; VI a. užima plotą tarp Dniestro ir Azovo jūros; pradžioje hunų globojami ir ginami nuo gotų; a. VI a. vidurį kovoja su avarais (ž.) ir pagaliau chazarų (ž.) pavergiami; laikomi ukrainiečių pirmatakais; jų sąjungos griuvėsiuose IX a. susidarė Kijevo kunigaikštystė.

Ebert Reallexicon.

Antailgiai, Utenos aps. Malėtų val. kaimas; 1923 19 gyv.; 33 km nuo Ukmergės glž. st.

Antajuodžiai, Utenos aps. Malėtų val. kaimas; 1923 34 gyv.; 32 km nuo Ukmergės glž. st.

Antakalčiai, Vilniaus aps. Maišiogalos val. kaimas.

Antakalnės ež. Alytaus aps. Krokialaukio val. 0,8 ha.

Antakalniai, 1) Trakų aps. Žiežmarių val. kaimas; 1923 367 gyv.; pradž. mokykla; 7 km nuo Kaišiadorių glž. st. Čia 1863 IV 16 įvyko sukilėliams sėkmingos kautynės tarp sukilėlių būrio, vedamo Pelikso Vislouchо (ž.), ir rusų, kap. Fietovo vedamų. 2) Utenos aps. Užpalių val. kaimas; 1923 73 gyv.; 26 km nuo Utenos glž. st. 3) Ukmergės aps. Kurklių val. kaimas; 1923 83 gyv.; 13 km nuo Anykščių glž. st.

Antakalnis, 1) vienas seniausių Vilniaus priemiesčių, siaura juosta išsitiesęs tarp kalnų ir Neries, nuo Viršupės iki Gedimino kalno, sudaro dalį kelio iš Vilniaus į Švenčionis. XVI a. A. baigėsi ties Šv. Petro ir Povilo bažnyčia. A. pradžioje, ties Gedimino kalnu, Barboros, Žigimanto Augusto žmonos, pilies griuvėsiai. Kiek toliau, prieš rusų laikais pastatytąsias kareivines, buv. Sluškos rūmai, rusų paversti kalėjimu. A. centre viena Vilniaus pažibų — šv. Petro ir Povilo bažnyčia. Senoji medinė bažnyčia, dar Vytauto DLK laikais statyta, sudegė 1594; 1616 atstatyta, 1638 buvo atiduota ka-

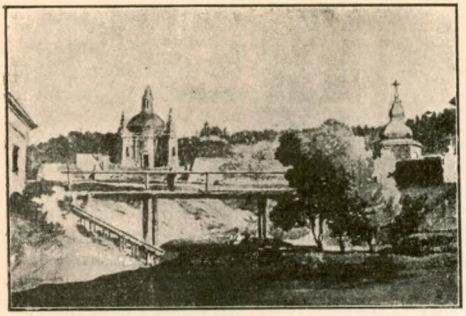

Trinitoriai Antakalny

nauninkams regul., 1666 Mykolas Pacas, Lietuvos didysis etmonas, sumanė statyti naują, mūro. Kertinis akmuo padėtas 1668, pabaigta 1684. Statyta italų architekto Jono Caoro planais, ir statant, ir vidų puošiant dalyvaujant italų menininkams Martinui de Alto Monte, Petrui Peretti, Jonui Halli. Bažnyčiai ir prie jos pastatytam vienuolynui išlaikyti Pacas užrašė Vidzus. Kiek toliau už jos yra buvę Sapiegų rūmai, pagal padavimus statyti vietoje, kur buvusi senovės lietuvių šventovė. Rūmai su parku nuo 1809 buvo pavesti karo ligoninei. Prie jos Viešp. Jėzaus trinitorių bažnyčia, 1693 XII 2 Jono Kazimiero statyta. Prie vienuolyno 1760—1837 veikė mokykla su biblioteka iš 4.060 tomų. Pačioje A. pabaigoje, už Pospeškos, yra Viršupė, su Lietuvos didž. kunig. vasaros rezidencijos rūmais, Žigimanto Augusto išpuoštais ir vėliau paimtais Lietuvos arsenalui ir artilerijai laikyti. 2) Alytaus aps. Varėnos val. kaimas, 1922 242 gyv., 3 km nuo Artilerijos glž. st. 3) Kauno aps. Pakuonio val. kaimas; 1923 253 gyv.; 32 km nuo Kauno glž. st. 4) Utenos aps. Linkmenų val. kaimas; 1923 23 gyv.; ½ km nuo Salgudiškio glž. st. 5) Utenos aps. Leliūnų val. vs.; 1923 16 gyv.; 10 km nuo Utenos glž. st. 6) (Eiriogala), Trakų aps. Žaslių val. vs.;

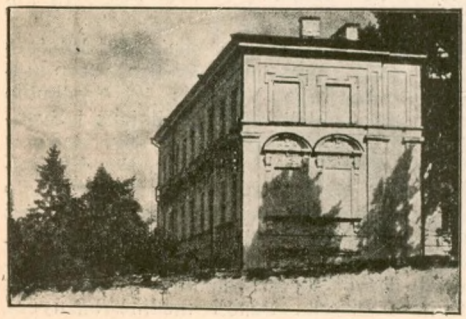

Buvę Sapiehų rūmai Antakalny

Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Antakalny

1923 15 gyv.; 10 km nuo Žaslių glž. st. 7) Utenos aps. ir val. kaimas; 1923 150 gyv.; pradž. mokykla; 5 km nuo Utenos glž. st. 8) Ukmergės aps. Gelvonių val. kaimas, 1923 124 gyv.; 18 km nuo Ukmergės glž. st. 9) Ukmergės aps. Pabaiskio val. dv. 1923 96 gyv.; 18 km nuo Ukmergės glž. st. 9) Ukmergės aps. ir val. du dvarai; 1923 po 55

Vienas Šv. Petro ir Povilo bažnyčios skliautų fragmentų

gyv.; 3 ir 4 km nuo Ukmergės glž. st. 10) (seniau Miliauskinė, vėliau Dvarelškės), Zarasų aps. Dusetų val vs.; 1923 35 gyv.; 22 km nuo Obelių glž. st.

Antakije, turkiškas Sirijos mst.; 30.000 gyv. Senovėje Antiochija — viena pirmųjų krikščionių vietovių ir didelis rytų-vakarų prekybos centras. Jo reikšmė sunyko upės Orontės žiotis apnešus smėliu. Dabar nemažas kukurūzų ir šilko eksportas.

Antakis ž. akis.

Antakiškės, Utenos aps. Kuktiškių val. kaimas; 1923 32 gyv.; 11 km nuo Kuktiškių glž. st.

Antakmenėliai, Tričkiemis, Ragainės aps. Rautenbergo par. kaimas.

Antakmenės (Untakmenės), Švenčionių aps. Vidiškio val. kaimas.

Antakriaunės, Rokiškio aps. Obelių val. dv.; 1923 61 gyv.; pradž. mokykla; 8 km nuo Obelių glž. st.

Antakriaunio ež. Rokiškio aps. Obelių val. 32,4 ha.

Antaksčiai, Utenos aps. Aluntos val. kaimas, 1923 176 gyv., 25 km nuo Utenos glž. st. Ten pat dv.; kaimo lauke ties Pasojo ežeru nedidelis piliakalnis.

Antalamiestė, Utenos aps. Linkmenų val. kaimas; 1923 123 gyv.; 2,5 km nuo Salgudiškio glž. st. Ten pat vs., 1923 5 gyv.

Antalgė (Untalgė), sodžius prie Ilgių ežero, Breslaujos aps. Rimšės val. (Vilniaus krašte).

Antalgėsiai, Utenos aps. ir vals. kaimas; 1923 279 gyv.; 7 km nuo Utenos glž. st.

Antalieptė, Zarasų aps. Antalieptės val. miestelis su 35 trobomis ir 581 gyv. (1923). Nuo art. glž. st. (Utenos) 27, o nuo art. pašto (Dusetų) 10 km. Mst. dešiniojoj Šventosios terasoj; jį puošia ne tik Šventoji, apylinkės, vietomis pušimis apaugusios, kalvynai, bet ir mūro bažnyčia bei išlikę karmelitų vienuolyno rūmai. Šventosios upėj iš akmenų išmūrytas vandens malūnas ir už kokio kilometro garinė pieninė; prie pat upės stovi ir pirmosios valdžios P. Matulionies vardo žuvų peryklos namelis. Pažymėtina tokiam mažam mst. ir elektros stotelė, įkurta 1924. Miesteliui reikšminga, kad į jį sueina 5 vieškeliai, arti plentai ir nuo jo prasideda Šventąja miško plukdymas. Šiaip A. mokyklų centras. Žem. žemės ūkio mišri m-la gyvavo 1920—24; 1924 perkelta į Salas (ž.). Jos vietoj 1924 buvo įkurta žem. 2 kl. žem. ūk. m-la mergaitėms. 1924—25 mokinių buvo 16; 1925 — 26 27; 1926 — 27 39; 1927 — 28 38; 1928 — 29 39; 1929 — 30 55; 1930 — 31 58; 1931 — 32 63. Vidurinė 4 kl. mišri m-la įkurta 1924; mokinių būva apie 85. Prieglauda įkurta 1924 m. Ji turi 2 kompl. pr. m-lą, vaikų darželį ir amatų kursus su kirpimo, siuvimo, nėrimo skyriais. Priegl. vaikai priimami be tautybės skirtumo nuo pat kūdikystės ir laikomi iki 16 metų a. ir ilgiau. Gabesni vaikai leidžiami į vid. m-lą, mok. seminariją ir kt. m-las. Priegl. skirta Kauno, Trakų ir Zarasų aps., vaikų būva apie 100. Tuoj už mst. yra dar valdžios 3 kompl. pr. m-la. Visos miestelio šviet. ir globos įstaigos yra Liet. mot. kult. d-jos žinioj, ministerijų ir savivaldybių šelpiamos. Tiek m-lų čia suspiesta dėl to, kad buvo patogių buv. karmelitų ir rusų pravoslavų vienuolynų pa-

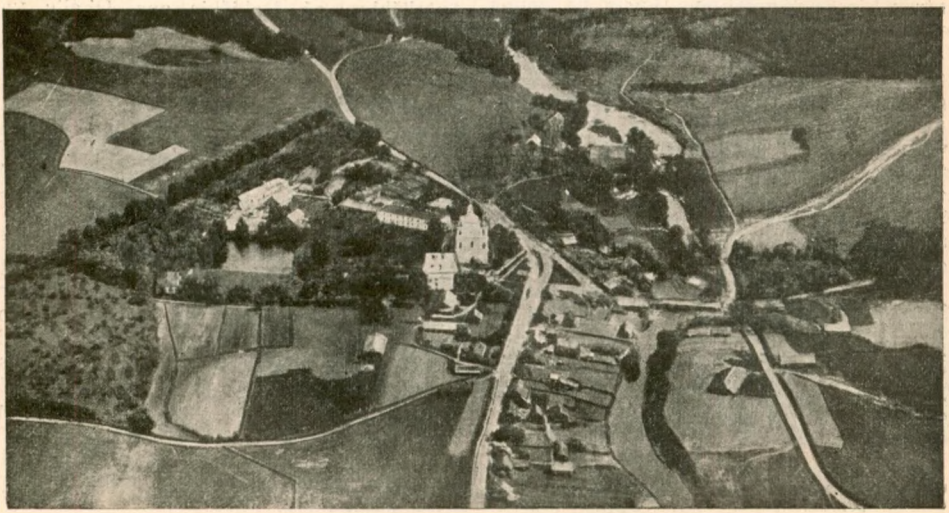

Antalieptė iš lėktuvo

Antalieptės miestelio vaizdas

talpų ir kad A. yra gerokų apylinkių centras.

A. mst. yra, matyt, įsikūręs pastačius vienuolyną ir bažnyčią, t. y., kai vienuoliams ir besispiečiantiems pasimelsti žmonėms prireikė patogiau įsigyti įvairių prekių. Iš A. bažnyčios inventoriaus, sustatyto 1830 ir laikomo kurijos archyve, matyti, kad mūro bažnyčia pastatyta 1732 — 1760, Karmelitų vienuolių basųjų, įkurdinta 1734. Tat gali būti, kad vienuolyno rūmai buvo baigti mūryti ankščiau už bažnyčios. Bažnyčios rūsy yra vienas vienuolis karmelitas, palaidotas 1742. Tat rodo, kad tais metais rūsio jau būta; tur būt, jau buvo ir sienos, tik išbaigta gražinti bažnyčia 1760. Basųjų karmelitų bažnyčiose vargonų nebūdavo. Vienuolynas, pagyvenęs arti šimto metų (1734 — 1832), tuojau 1831 sukilimą apmalšinus buvo caro valdžios uždarytas, o po kurio laiko bažnyčia paversta cerkve ir apgyventas pravoslavų kunigas. 1893 karmelitų rūmuose buvo įsteigtas pravosl. moterų antros klasės vienuolynas, kuris, be žemių, miškų bei ežerų, iš valdžios gaudavo po 4.647 rb. 80 k. kasmet pašalpos. Vienuolynas apylinkėj buvo nepopuliarus, ir nieko nei surusinti, nei paversti pravoslavais negalėjo. Per 1905 sambrūzdį net rusės vienuolės buvo išvaikytos. 1906 prie vienuolyno buvo įkurta mergaičių mokytojų seminarija. Vienuolės daugiausia atvykdavo iš Rusijos, vietinių mažai tesusirasdavo. Kas stodavo į senąjį karmelitų vienuolyną, susekti negalima, nes ant grabų tėra tik krikšto ir vienuoliški vardai; nei tautybės, nei kilmės, nei pavardžių pažymėta nėra. Ištikus did. karui, rusų vienuolės pabėgo į Rusiją. Išbėgus vienuolėms, 1915 vienuolyne sustojo vok. kar. štabas, bažnyčioj buvo sustatyti automobiliai; turtą išgrobstė kariai, vietos žmonių padedami; beieškodami turtų, vokiečiai kariai išvartelioję, išmėtė po rūsį ištraukę ir visų vienuolių lavonus, apardė pertvaras. Pastebėtina, kad kai kurių vienuolių lavonai neapipuvę, bet sukietėję su visais muskulais, pasidarę vario spalvos. Tatai, tur būt, atsitiko dėl sausos vietos ir aklino užmūrijimo; gražiai išlikę ir tūli grabai su parašais. Prieš išeidami, vokiečiai bažnyčią grąžino katalikams 1918. Ji buvo aptaisyta, nes nuo gaisro ir karių buvo nukentėjusi, ir imta ja naudotis. Bažnyčia baroko stiliaus; gaila, kad ne kartą remontuojant yra žuvusios senovinės freskos. *P. Šn.*

P. Matulionies vardo žuvų perykla

Antalieptės valsčius, Zarasų aps.; 1923 surašymo duomenimis, 101 gyv. vieta, 703 ūkiai, 4407 gyv., kaimai Antalieptė, Baltriškiai, Bikūnai, Bružai, Budrėnai, Garmuliškis, Gaspariškis, Guntuliai, Indučiai, Jakunčiai, Josiūnai, Kaleniškiai, Kruopeliai, Kuiteniai, Maderai, Mandaburiai, Mantyguras, Merkiai, Mitrauka, Mykiškiai, Mykučiai, Mumeliškiai, Naujasodis (Novosiolka), Padusiečiai, Pagiriai, Pastromiai, Pašekšė, Pažemis, Purvynė, Savičiūnai, Sniegiškiai, Stainiškiai, Surgedai, Šalinėnai, Šarkiškis, Tetervai, Tripaniškis, Vaizgaliai, Vartišiai, Veriugiškis, Volungiai, Zabičiūnai. Senovės paminklų P. Tarasenka (Liet. Archeol. Medž., 1928, p. 357—358) rado: akmens gadynės radinių Antalieptėj, piliakalnių Varslavoj, Velaikiuose, Zabičiūnuose.

Antaliešiai, Utenos aps. Aluntos val. kaimas; 1923 186 gyv.; 20 km nuo Kuktiškių glž. st.; tarp A. kaimo ir Pakryžės vk. yra Aluntėlės kalnelis, ant kurio, pasakojama, stovėjęs senovės Aluntos miestelis.

Antališkių ež. Rokiškio aps. Obelių val. 89,2 ha.

Antalėžiai, Švenčionių aps. Kaltinėnų val. kaimas.

Antalkiai (Šudžiai), Kauno aps. Vilkijos val. kaimas; 1923 233 gyv.; 4 km nuo Vilkijos vdp.; paliai Višpilio upelį yra kalva Vištpilis, greičiausia piliakalnis; į pietus nuo A. ant Šilelio kalvos randama žalvario gadynės papuošalų.

Antalkido taika, 387 pr. Kr. padaryta tarp spartiečių ir persų, pabaigė vad. Korinto karą, nustatydama, kad: 1) graikų miestai Mažojoje Azijoje, taip pat Kipro ir Klazomenos salos pripažįstamos persams; 2) visi kiti graikų miestai — valstybės yra laisvi, nepriklausomi, tik Lemnos, Imbros ir Skydros tebėra Atėnų valdžioje. Negarbingą A. T. savo vardą gavo iš jos sumanytojo, gudraus spartiečių vado ir diplomato Antalkido, nesvyravusio taip brangiai pirkti persų palankumą.

Antalksna, Švenčionių aps. Linkmenų val. kaimas.

Antalokaja (Antalakaja), Utenos aps. Malėtų val. kaimas; 1923 70 gyv.; 12 km nuo Kuktiškių glž. st.

Antalokiai (Talokiai), Alytaus aps. Miroslavo val. kaimas; 1923 216 gyv.; 8 km nuo Alytaus glž. st.

Antalušiai, Ukmergės aps. Balninkų val. kaimas; 1923 76 gyv.; 20 km nuo Ukmergės glž. st.

Antanai, Švenčionių aps. Adutiškio val. kaimas.

Antanaičiai, Trakų aps. Žaslių val. dv. ir 2 vs.; 13—14 km nuo Kaišiadorių; 60, 5, 18 gyv. 1923; 1863 VIII 20 čia įvyko kautynės tarp sukilėlių, Visloucho vedamų, ir rusų kuopos, pulk. Tisdelio vedamos. Rusai atsitraukė.

Antanaitis Saliamonas Gliginas (g. 1894 Suodžių k., Šakių aps.) mokėsi gimn. Marijampolėje ir Vilniuje, matematikos ir fizikos Karaliaučiaus, Leipzigo ir Friburgo univers.; mokytojavo Kauno „Saulės" ir Jurbarko „Saulės" gimn. (pastarojoj buvo direktorium), Panevėžio ir Šiaulių mokyt. seminarijose; rašė eilėmis ir proza „Aušrinėj", „Ateityje", „Lietuvos Mokykloje", „Kosmose", „Kariškių Žodyje", „Švietimo Darbe", „Panevėžio Balse"; Paprūsės Beržo slap. 1920 išleido vaizdelį „Per kovą į laisvę".

Antananarivas (Tananarivas), Madagaskaro salos svarbiausias mst.; 65.000 gyv. (1926). Pastatytas aukštumoj 1400 m aukščiau vandenyno pavirš. Prancūzų kolon. valdžios būstinė.

Antanapolis, arba **Usčia,** Mažeikių aps. Žydikių val. plv.; 106 gyv.; 17 km nuo Lušos glž. st.

Antanas, šventieji: 1) A. Vienuolis arba Didysis (šventė I 17) (250 ar 251 vidur. Egipte—356 I 17 tyruose), vienuolių patriarchas, nes pirmasis sukūrė vienuolių bendruomenes; vienuoliškai gyveno nuo 270, piktų dvasių ir pagundų smarkiai kankinamas, daręs stebuklus ir surinko aplink save daugel mokinių (pasak Rufino apie 6000). Krikščionis persekiojant Aleksandrijoj 311, gelbėjo ir guodė persekiojamuosius, suimtuosius ir nusmerktuosius; paskui vėl išėjo į tyrus, kovojo su meletionais (ž.), manichėjais (ž.) ir ypačiai arionais (ž.). Jo karstas 561 surastas Aleksandrijoj, 635 pergabentas į Konstantinopolį, X—XI a. į Saint-Didier-de la Mathe Prancūzijoj, iš čia 1491 į Arbesą (St. Julien). Liaudies tikėjimu, šv. A. saugojąs nuo ugnies, maro, naminių gyvulių (kiaulių) ligų, globojąs kiaulių piemenis, mėsininkus, šepetininkus, numirėlių laidotojus, varpų liejikus ir kt. Mene dažnai vaizduojami jo gundymai.

Raštai: Migne, Patr. gr. 40. 961—1102; šv. Atanazo parašyta biografija ten pat 26, 835—976; *Hovorka* Leben und Versuchungen des hl. A. (1925); *L. v. Hertling* (1929).

2) A. Paduvietis (šventė VI 13) (1165—1231 VI 13), vienas labiausiai garbinamų liaudies šventųjų, atgailos skelbėjas, misininkas, sielų ganytojas, geradarys, skriaudžiamųjų užtarytojas, skriaudikų teisėjas. Gimęs Lisabone turtuolio šeimoj, 15 m. stojo į augustinionus ir stropiai rengėsi į kunigus; kad nebūtų giminių trukdomas, 1220 išsikeldino į Coimbrą; čia priėmė kunigo šventimus ir perėjo į pranciškonus. Keliaudamas į Afriką misionieriauti ir kankinio vainiko gauti, buvo audros nublokštas į Siciliją, 1221 Asižiuj susitiko su šv. Pranciškum, nuo 1222 sakė pamokslus aukšt. Italijoj, 1224—27 prieš albigiečius (ž.); griežčiausiai kovojo su įsigalėjusiais didelių palūkanų lupikais, tironams ir žmonių skriaudėjams rodė į akis jų nedorybes, visiems nedoréliams buvo kūjis, o vargšams — tėvas užtarytojas ir nelaimėse gelbėtojas. Griežtai pasipriešino bandymams pranciškonų ordine įvest neturtui ir Evangelijos dvasiai priešingas reformas. A. toliau dirbo šv. Pranciškaus Asižiečio darbą ir palaikė jo sukurtą ugnį, kuri be jo gal būtų ir užgesusi. Kūnas palaidotas šv. A. bazilikoj Paduvoj; šventuoju paskelbtas jau 1232 V 30. Šv. A. pagalbos šaukiamasi pamestiems daiktams surasti; jis dar laikomas moterystės, moterų, susižadėjusių g globėju, užtarėju nuo drugio, maro ir kitų ligų. Šv. A. labai populiarus ir Lietuvoj, kur toks jo garbinimas paplitęs ypač Žemaičiuose. Didžiausias šv. A. garbinimo centras Kretingos bažnyčia su stebuklinguoju šv. A. paveikslu. Čia jau nuo 1621 giedamas šv. A. himnas „Si quaeris miracula", tačiau stebuklingi įvykiai nesurašyti. Karo metu Kretingos bažnyčia likusi vokiečių kariuomenės nesugriauta tik apylinkių gyventojams vokiečiams protestantams pasipriešinus, kad nesunaikintų.

Šv. Antanas
Lietuvių liaudies darbo medinė statulėlė

kintų šv. A. paveikslo. Be Kretingos, Lietuvoj dar yra 12 kitų bažnyčių šv. A. vardu, bet jos visos yra iš naujesnių laikų ir antraeilės (filijos). Šv. A. paveikslų dar yra Tytuvėnuose, Telšiuose, Troškūnuose, Krekenavoj, Dotnuvoj ir Kaune (metrop. kunigų seminarijos bažnyčioj) ir kt.

Sparacio (su raštų ir versmių sąrašu, 7 tomai, Padova, 1923); *Lipitre* (Paris 1901); *De Kerval* Vitae duae (Paris, 1904); *L. de Chérancé* (Paris, 1906); *Bocci* (vertė *J. Baltrušaitis*) Šv. A. iš P. gyvenimas (Vilnius, 1906); *Schlager* (193); *T. Kazimieras Kapucinas*, Trylika antradienių šv. A. P. garbinimui (Beuthen, 1925); *Wilk* (1907, ²1931); *Keblaitis* (sekdamas Wilk'u) Šv. A. P. (Kaunas, 1923); *Kleinschmidt* (1931); *Sužiedėlis* Šv. A. P. (Kaunas, 1931); *T. Pranciškus Bizauskas* (1932). *Pr. D.*

Antanas, kun. A. Civinskio (ž.) (Šalt.), kun. A. Kaupo (ž.), kun. A. Miluko (ž.), kun. A. Petrausko (ž.), A. Rucevičiaus (ž.), slapyvardis.

Antanas iš Būgnų, A. Krikščiukaičio (ž.) slapyvardis.

Antanašė, Rokiškio aps. Obelių val. dv.; 1923 121 gyv.; 2 km nuo Obelių glž. st.; ten pat vs., 1923 5 gyv.; ties Našio ežeru randama senovės liekanų.

Antanavas, 1) Marijampolės aps. Antanavo val. kaimas; 1923 36 gyv.; baldų dirbtuvė; 13 km nuo Kazlų Rūdos glž. st.; ten pat dv.; 1923 265 gyv.; spirito varykla, mielių fabrikas ir pieno perdirb. b-vė. 2) Raseinių aps. Girkalnio val. kaimas; 1923 40 gyv.; 29 km nuo Bagdonavo glž. st. 3) Vilkaviškio aps. Pilviškių val. kaimas; 1923 154 gyv.; 3 km nuo Pilviškių; tuo pat vardu pv. Kėdainių aps. Josvainių val., Panevėžio aps. Raguvos val. (Kaželava), Trakų aps. Semeliškių val., Ukmergės aps. Kurklių val. (2 vs. ir pv.) ir Žemaitkiemio val.; tuo pat vardu vs. Alytaus aps. Alovės val., Jėzno val.; Kauno aps. Čekiškės var., Kėdainių aps. Dotnuvos val. (du), Panevėžio aps. Piniavos val., Subačiaus val.; Šiaulių aps. Radviliškio val., Rokiškio aps. Pandėlio val. ir Rokiškio val.; Utenos aps. Aluntos val., Debeikių val.; Ukmergės aps. Balninkų val., Giedraičių val., Kovarsko val.; Zarasų aps. Antalieptės val.

Antanavičius 1) Juozas (g. Kušleikių, LAV. Kušlikių) k., Šakių aps. Sintautų val.), išėjo, rodos, 6 kl. gimnazijos (Marijampolėje?), rengėsi įstoti į Seinų seminariją, bet nestojo. Du kartus vedęs lenkes. Tarnavo Pervaznikų girininku. Apie 1875 kun. M. Sederevičiaus (ž.) pakviestas bendradarbiauti lietuviškas knygutes gaminant ir platinant, apsigyvenęs Sudarge, vertė, perdirbinėjo, perrašinėjo ar taisė kun. Sederevičiaus, L. Kušeliausko ir jo paties parengtas knygutes. A. 1880 apsigyveno M. Sederevičiaus ir L. Kušeliausko nupirktam jam šešių margų ūkyje Sudarge ir toliau savarankiškai knygas gamino ir platino taip uoliai, jog ji vėliau J. Angrabaitis pavadino ne knygnešiu, bet knygvežiu. Bendradarbiaudamas su Sederavičium pagamino šias knygutes: Tamoszius a Kempis Apie sekimą Jezaus Christaus Karal., 1875 (Viln. 1861). Gondek Trumpas apsakimas, Karal. 1876 (Krokuva), L. Soleckis Iszguldimas Litanijos Loretanskos, Kar. 1876 (Viln. 1863), Aukso kningele, Tilžėje 1877, Gondek Arielka ira nuodai, Ragainėje 1877 (Viln. 1862), Graziausia diena givenime, Tilžėje 1878 (Viln. 1862), Vadovas, Ragainėje 1878 (Vilniuje), Liguori Iszganingi dumojimai, Rag. 1878 (Krokuvoj 1881), (Leščinskis) Menuo szv. Marijos, Rag. 1878 (Viln. 1862). Vienas pats išleido Gondkaus Apsakimą kelionės į Palestiną, Rag. 1880, ir Apsireiszkimą Gersvalde, Brunsberge 1880. Pagaliau 1887 išleido Marcinsko Pritaisimą vaikelių prie spaviednes. Beveik visos šios knygelės buvo spausdinamos po keletą ar net po kelioliką (Leščinskio Mėnuo) kartą.

Vaižgantas Raštai, XV; *P. Ruseckas* „Knygnešys", II, p. 236—237 (J. Angrabaičio atsiminimai); *A. Milukas* Spaudos laisvės sukaktuvės, 1929.

J. T. ir Vc. B-ka.

2) Juozas (1853 II 25—1917), lankė Mariampolės gimn., pabaigė Seinų seminariją, klebonas Piątnicoj (Lomžos gub.), Seinų semin. prokuratorius, 1893 kanauninkas ir Prienų klebonas, 1898—1902 Petrapilio katalikų kolegijos assesorius; nuo 1902, vysk. Baranauskui mirus, Seinų vyskupijos administratorius. Vėliau, pradėjus Seinuose eiti „Šaltiniui", kartais jame bendradarbiavo. Dėl savo aplinkraščių, smerkiančių 1905—1907 revoliucinį judėjimą Lietuvoje, buvo smarkiai kairiųjų lietuvių laikraščių puolamas. 1910 paskyrus Seinų vyskupu A. Karosa, pralotas A. liko Seinų vyskupijos general-vikaru.

Antanavičius (Antonovič) 1) Vladimiras (1834—1908 III 8 (21), istorikas. Gimė Ukrainoj (Kijevo gub. Machnivkoj) iš inteligentų tėvų bežemių (A. kilęs iš Lietuvos) lenkų kultūros, katalikų, mokiusių ponų vaikus po dvarus. Tikrasis jo tėvas buvo politinis vengrų emigrantas Džidai, kuris turėjo pensionatą Odesoj. Pas jį išėjo A. gimnazijos mokslus, tėvo ypačiai auklėjamas demokratijos, pažangos ir humanizmo dvasia. Pabaigęs gimnaziją 1850, įstojo į Kijevo universiteto me-

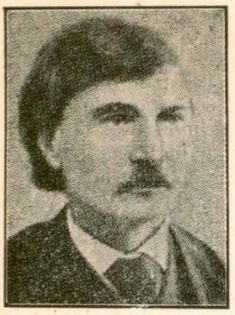

dicinos fak.; išklausęs medicinos m., 1854 tarnavo gydytoju kovoje su choleros epidemija. Mirus tėvams, nebūdamas linkęs gydytojo darbui, įstojo vėl į Kijevo universitetą, į istorijos - filosofijos fakultetą, kurį baigė 1860, kada visuomenėje ir vyriausybėje buvo jaučiama reformos dvasia, rengiamos socialinės reformos (baudžiavos naikinimas), laukiama ir daroma politinių atmainų. Subruzdo Lenkijos visuomenė, galvodama apie visišką atskilimą nuo Rusijos. Šita banga persimetė į Ukrainą. A., gimęs lenku bajoru, bet su dvarais nesurištas, o tik jais tesilaikė lenkystė Ukrainoj, kurioj liaudis ukrainiška, pradžioje dar studentu palaikė santykius su lenkų judėjimu, bet greitai nutraukė ryšius su lenkų bajorais, liko Ukrainoj, susidėjo su jos liaudim; tarėsi esant reikalinga pasiteisinti ir kitus šaukti eiti tomis pėdomis. Savo „Išpažinty" 1862 (rusiškai) jis pabrėžė tokį kelią lenkų bajorams: ar susieiti su liaudim, grįžti prie jos, nes iš jos kadaise buvo išėję, dirbti jos geroyei, ar pasilikti lenkais, išeiti iš Ukrainos į Lenkiją, prie savo tautos. A. pasirinko Ukrainą ir jos liaudį. Kada prasidėjo 1863 lenkų revoliucija ir Ukrainoj, A. su savo draugais laukė, o gal ir buvo organizavę Kijevo liaudį, kad lenkams laimėjus ir įsigalėjus bajorams galima būtų eiti į kovą su galimomis bajorų privilegijomis dėl liaudies teisių praplėtimo. Vėliau su kitais (Dragomanovu, Efimenko ir kt.) organizavo ukrainiečių „Hromadą". Persilaužti jam padėjo Ukrainos ir Lietuvos istorija, o gal dėl to jis ją taip atsidavęs ir tyrinėjo; šitame darbe jam padėjo tikslūs gamtos mokslų metodai. A. visą laiką dirbo Kijeve, daugiausia, o gal ir visi darbai paskirti didž. Lietuvos kunig. ir Ukrainos istorijai. 1861—65 mokytojas gimnazijose, po to įstojo į centrinį archyvą ir jau visą laiką jame dirbo, skelbė aktus, rašė jais remdamasis monografijų ir straipsnių. Jo įsitikinimu, gyvenime veikia masės, jos daro istoriją. Puikiausiai tat rodanti Ukrainos istorija: liaudies reikšmė Gedimino palikuonių laikais, masinės kazokų kovos su aristokratija; A. gina kazokus, susipratusią Ukrainos liaudies dalį, prieš lenkų istorikus, su kuriais dėl šito turėjo nemaža susidūrimų. Be kitų, jis puolė ir lenkų romanistą Sienkevičių už jo tariamai istorišką romaną „Ugnimi ir kalaviju", kur Ukrainos liaudis piešiama juodomis spalvomis.

1867 išėjo veikalas, kur A. įrodinėja, jog kazokai tai to paties kilimo kaip ir bajorai, tik buvę susidėję su ponais. Greitai po to A. paskelbė disertaciją apie kazokus dešinėj Dniepro pusėje. 1870 jis pakviestas į universitetą. Dėstė Rusijos, o tikriau Lietuvos bei Ukrainos istoriją. 1878 A. gavo daktaro laipsnį už darbą „Didž. Lietuvos kunig. istorija iki Algirdui mirus". Daugumas jo darbų tai kokio nors Ukrainos klodo, įstaigos, asmens istorija, ir juose vilioja jį kovos su ponais; visa tat paremia aktais, paimtais iš Kijevo ir kitų archyvų, kuriuos jis skaitė, rinko ir skelbė. Jam rūpi kazokai, miestai, valstiečiai, bažnyčia, pramonė ir t. t. Rinko medžiagą Petrapilyj, Maskvoj, Krokuvoj, Lvove, Romoj ir t. t. Be raštų ir dokumentų, A. pats vietose tyrinėjo ir rankiojo istorines liaudies dainas, kasinėjo piliakalnius, senovės kapus, dirbo kaip Ukrainos archeologas ir istorijos geografas.

A. per ilgą gyvenimą parengė ir daug mokinių, kurie vėliau dirbo istorijos ar politikos darbą Ukrainai. A. rašė rusiškai, maža ką tebuvo parašęs ukrainiškai, ir tai Galicijos leidiniuose. *A. Jn.*

Išspausdinta: Koldovstvo (Trudy Etnogr. Eksp. v Zap.-Rus. Kr. 1872); Poslednija vremena kazačestva na pravoj stor. Dnepra, 1868 (mag. dis.); Izsledovanije o gorodach v jugozap. Rusi, 1869; Izsledovanije o krestjanach, 1870; Očerki istorii Velik. Kniaž. Litovskago, 1877—1878 (dakt. disert.); Kijev v XIV—XVI st., 1882; Očerk otnošenii polskago gosudarstva k pravoslaviju, 1856; Monografii po istorii Zapadnoj i Jugo-Zapadnoj Rossii I, 1885 (iš čia lietuviškai išversta Vytenis ir Gediminas, Vilniuje, 1921); redagavo Archiv Jugo-Zapadnoj Rossii, Gramoty velikich knazej litovskich (su K. Kozlovskiu), Istoričeskija pesni malorusskago naroda (su Dragomanovu) ir kt.

S. Tomašivskij Volod. Antonovič Nauk. Vistnik, 1906; Zapiski istorično-filolog. vid. V. p. XXI — XXII Kiiv. 1925, 1929; Materialy dlia biografii V. B. A., Kiiv., 1929; *Fr. Rawita-Gawronski* Wł. Antonowicz Lv., 1912; *Ikonnikov* Biogr. slovar profes. univ. sv. Vladimira, 1884, p. 24—27.

2) Dmitras (g. 1877), Vladimiro (ž.) sūnus, vienas steigėjų ukrainiečių revol. partijos (RUP), vienas steigėjų Ukrainos Centr. Rados ir vienas jos ministerių, vėliau ukrainiečių universiteto rektorius Prahoje.

Antandrajos ež. ž. Indrajis.

Antandrija, Utenos aps. Daugailių val. kaimas; 1923 242 gyv.; 23 km nuo Utenos glž. st.

Antanina (mažyb. Antosė, Tonė), dažnas moteriškas vardas Lietuvoj, padarytas iš vyriškos lyties vardo, Antano. Lotyniškai

moteriška lytis iš Antano yra Antonia (liet. būtų Antanė).

Antaninavas, Ukmergės aps. Širvintų val. kaimas; 1923 27 gyv.; 26 km nuo Ukmergės glž. st.

Antanėlis Antanas (1863 Malaišiuose, Svėdasų val., Rokiškio aps.,—1908 II (15) Upytėje) mokėsi privačiai švedu Liepojoje ir kunigų seminarijoje Kaune. Kunigu įšvęstė 1887. Vikaravo Grinkiškyje 1887—1891, Utenoje, filialistas Žeimiuose, Pakuršėje ir Upytėje. Buvo labai mokslus, tik nedaug to mokslo gavo. Vargšų užtarytojas, pats niekados ponu nesidėjo. Buvo nuolatinis lietuviškų laikraščių korespondentas.

Vaižgantas Raštai, XII, p. 216—17. *J. T.*

Antaniškiai, 1) Šakių aps. Plokščių val. kaimas; 1923 62 gyv.; 7 km nuo Plokščių glž. st. 2) Vilkaviškio aps. Bartininkų val. kaimas; 1923 65 gyv.; 16 km nuo Vilkaviškio glž. st. 3) (Čepelenskai), Marijampolės aps. Klebiškių val. km.; 1923 20 gyv.; 9 km nuo Mauručių glž. st. 4) Šiaulių aps. Radviliškio val. vs.; 1923 11 gyv.; 2 km nuo Radviliškio glž. st. 5) (Vikėnai), Utenos aps. Malėtų val. vs.; 1923 5 gyv.; 13 km nuo Kuktiškių glž. st.

Antaniškis, 1) Zarasų aps. Imbrado val. kaimas; 1923 39 gyv.; 31 km nuo Obelių glž. st., ir du vs. — 7 ir 9 gyv., 37 km nuo Obelių. 2) Rokiškio aps. Obelių val. vs.; 1923 11 gyv.; 7 km nuo Obelių glž. st. 3) Utenos aps. Leliūnų val. vs.; 1923 14 gyv.; 12 km nuo Trumbatiškių glž. st. 4) Utenos aps. ir val. vs. 1923 7 gyv.; 7 km nuo Utenos glž. st. 5) Utenos aps. Užpalių val. vs.; 1923 4 gyv.; 10 km nuo Utenos glž. st.

Antaniukas F., dr., dr. Ant. Vileišio slapyvardis.

Antano šv. savitarpės pagelbos („broliškos pašalpos") draugijos, pavadinimas daugelio J. A. V. lietuvių draugijų: Philadelphijoj, įk. 1891 V 24, pertv. 1910 X 21; Edwardsville Pa, įk. 1891; Mahanoy City Pa, įk. 1893; Forest City, įk. 1893; Nauticoke Pa, įk. 1898 XII 18; Duquesne Pa, įk. 1901 IX 22; Carnegie Pa, įk. 1901 VI 16 ir kt.

Antano duona, almužna šv. Antano Paduviečio garbei, jo užtarymui gauti, pradėta praktikuoti po 1890 Tulone.

Antano kryžius, arba egiptiškas kryžius, graikų raidės „Tau" (T) pavidalo, šv. Antano ordino ženklas, pirmiau liaudies tikėjime dažnai vartotas kaip amuletas.

Antano ordinai, šv. Antano Didžiojo (ž.) vardu pasivadinę ordinai: 1) šv. A. D. mokiniai Egipte, Sirijoj, Maž. Azijoj; 2) Abisiniški antanionai; 3) maronitiški a.; 3) pirmiau buvę augustinionai Frandrijoj, įk. 1615; 4) antanitai, ligonių slaugytojai, 1803 panaikinti; 5) šv. Antano riterių ordinas, įk. 1382 Albrechto Bavariečio Palestinai nukariauti.

Antanta (Entente), nustatomas pasikeičiant notomis valstybių susitarimas dėl bendros politikos arba dėl kai kurių politikos dalykų. Ypač žinoma kariavusių 1914—1918 su Vokietija ir sudariusių glaudžią sąjungą valstybių antanta, santarvė (Jungtinės Valstybės į ją neįėjo). Šiuo laiku svarbų vaidmenį Europos politikoj vaidina Mažoji Antanta — politinis susitarimas tarp Čekoslovakijos, Jugoslavijos ir Rumunijos. Šita sąjunga sudaryta atskiromis 1920—1921 konvencijomis Čekoslovakijos su Jugoslavija ir su Rumunija ir Jugoslavijos su Rumunija. Šios sąjungos tikslas savitarpiškai garantuoti prieš Vengriją ir Bulgariją tų trijų valstybių teritorijų sudėtį, nustatytą 1919—1920 taikos sutartimis. *A. Jšč.*

Antanulis, kun. A. Miluko slapyvardis.

Antapalys (L. Ap. V. Antupelis, Antopolė), Tauragės aps. Kvėdarnos val. kaimas; 1923 27 gyv.; 40 km nuo Tauragės glž. st.

Antapeksas, vaizduojamasis taškas danguje, priešingas apeksui (ž.). Rodo linkmę, iš kurios skrieja saulė artimųjų žvaigždžių tarpe. Atrodo, lyg žvaigždės danguje iš lėto subėgančios A. link (ž. paralaktinė srovė). A. padėjimas — rektaocenzija $\alpha = 6^h\,0^m$, deklinacija $\delta = -28^0$: tai yra pietiniame dangaus pusrutuly, Karvelio žvaigždyne.

Antaphrodisiaca (gr.), bendras pavad. vaistų, vartojamų medicinoj lyties jausmui slopinti.

Antaplaštokis, Ukmergės aps. Balninkų val. pv.; 1923 17 gyv.; 23 km nuo Ukmergės.

Antapuntė, Utenos aps. Malėtų val. du vs.; 1923 10 ir 23 gyv.; 31 ir 33 km nuo Kuktiškių glž. st.

Antapusnė, Ukmergės aps. Giedraičių val. kaimas; 1923 49 gyv.; 35 km nuo Ukmergės gelž. st., vs., 5 gyv.

Antapusnės ež. Ukmergės aps. Giedraičių val. 28 ha.

Antapušinas, Raseinių aps. Viduklės val. kaimas; 1923 39 gyv.; 6 km nuo Nemakščių glž. st.; kaime senkapis.

Antara (užmuštas a. 615 Kr. g.), arabų poetas, autorius iki mūsų dienų arabų kartojamų eilių, mėgstamas jų senovės herojus, ne kartą davęs savo gyvenimu temų vėlesniems arabų poetams.

Antaraisčiai, Utenos aps. Kuktiškių val. kaimas; 1923 21 gyv.; 7 km nuo Kuktiškių glž. st.

Antarėjai, Įsručio aps. Gryneidės par. kaimas.

Antares, ryškiausia žvaigždė Skorpiono žvaigždyne, kitaip vadinama „α Scorpii". Kulminuoja (ž.) vidunakti, apie V 28. A. vaizdas kilo dėl jo raudonos primenančios

Marsą, spalvos. A. priklauso prie palyginti gerai ištirtų žvaigždžių. Atstumas A. apie 110 parsekų (ž.). A. šviesa pasiekia mus per 360 metų. Regimasis A. skersmuo, išmatuotas interferomentru (ž.), yra lygus 0″,040. Turint galvoje A. tolumą, tikras jo skermens ilgis pasirodo 450 kartų didesnis negu saulės. Padėtas saulės vietoje, A. turėtų užimti žymią saulės sistemos dalį; Merkurijus, Venera, Žemė ir Marsas liktų jo viduje. Nepaisant tokio milžiniško didumo, A. masė nedaug didesnė už saulės. Vidutinis A. sudrumas yra tik 0,0000007, imant saulės sudrumą vienetu, arba 3000 kartų mažesnis už oro sudrumą normaliose sąlygose. A. paviršiaus temperatūra (ž. efektyvinė temperatūra) yra 3100°, t. y. žymiai mažesnė už saulės. A. paviršiaus šviesumas yra mažesnis už saulės, o spalva — raudonesnė. Kadangi A. yra daug didesnis, tai jis skleidžia 3.400 kartų daugiau šviesos negu saulė. Dėl savo ypatybių A. užima vietą tarp vadinamųjų „raudonųjų milžinų“ (ž. Russelio diagrama). *P. Sl.*

Antarktis, p. ašigalio sritys (66 mil. km²), kur šilčiausio mėnesio vid. temp. nesiekia 10°C. Paprastai šiuo vardu vadinamas p. ašigalio žemynas. Jo plotas apie 14 mil. km², t. y. beveik pusantro karto didesnis už visą Europą; gyventojo nuolatinio neturi nė vieno. Pavadinime esančiu priešdėliu „anti“ norima pabrėžti ne tiek antipodinis A. padėjimas Arktikos atžvilgiu, kiek visai priešingos geografinės sąlygos. Žiemių ašigalio sritys (Arktika) yra ledo sukaustytas gilus vandenynas, o pietų ašig. (Antarktis) — aukštas sausažemis. Arkt. iš visų pusių siaučia trys didžiausi ir tankiausiai žmonių gyvenami žemynai (Europa, Azija, Š. Amerika), o Ant. gaubia ledų ižais 3 didž. vandenynai (Didysis, Antlanto ir Indijos). Arktikos salos daugiausia yra gyvulių ir žmonių gyvenamos, o A. salynai, be kelių banginių medžiotojų trobelių, niūkso tušti. A. yra aukščiausias žemynas: vid. jos aukštumas, pasak Meinardo, 2200 m. (Europos 300 m., Azijos 940, Australijos 360). Žiemine A. riba laikoma ta juosta, kur šilčiausio mėnesio vid. temp. nesiekia 0°. Tokia sritis apima visą A. žemyną ir kai kurias artimas salas. Nuo N. Zelandijos pusės gilyn į A. ledynuotą žemyną įsikiša Rosso jūra. Iš kitos pusės (ties Atlanto vandenynu) įsiterpusi Weddellio j. Sausažemio plotai, esantieji į rytus nuo W. jūros, vadinasi Rytų A., o toji dalis, kuri lyg liežuvis atsikišusi prieš P. Ameriką, vad. Vakarų A. Rytų A. geologinė struktūra yra panaši į p. Afrikos ir Indijos plokštakalnes, o Vak. A-je galima lengvai pastebėti Amerikos — Didž. Vandenyno kalnynų tęsinys. Dėl to čia, kaip ir P. Viktorijos Žemėj, riogso iškilę kalnai, apsiausti atvirų vandenų. Dėl to tik šios sausažemio vietos galima laivu pasiekti. Visi kiti plotai apkloti amžinu sniegu ir ledynais, kurie plačiais sparnais (ligi 500 km platumo ir 50 m storumo) užkloja aplinkinius vandenis. Nugrimzdus kalnų virtinėms, jungusioms A. su P. Amerika, vandens paviršiuj pasiliko tik viršūnės, sudarydamos P.Shetlando, P. Orkney, P. Sandwicho ir Pietų Georgijos salynus. Paskutinės ekspedicijos patyrė, kad A. ledynai mažėja, traukiasi atgal. Matyti, neseniai jie buvo pasiekę savo maksimumą. Klimatas, dėl visiško paviršiaus apledėjimo, yra kontinentiškas, žiaurus ir labai šaltas. Kai kuriose vietose „vasaros“ aukščiausia temp. užregistruota ligi — 30°C. Viršum apledėjusio žemyno viešpatauja aukštas oro spaudimas, o jo pakraščiais žemas. Dėl to čia siaučia smarkūs anticiklonai. Aukščiau 2000 m vėl žemas spaudimas. Kritulių iškrinta per metus apie 200 — 400 mm.

Ekspedicija šunimis Antarkties ledynuose

	P. Viktorijos ž. (77°45′ p. plat.)	Vandelio sala (65°3′ p.pl.)	Snow Hill sala (64°22′p.pl.)
Sausio t.	4 C°	0,5 C°	— 0,9 C°
Liepos t.	—26,5 „	—19,2 „	—24,4 „
Vid. met. t.	—17,6 „	— 5,4 „	—12,2 „

Žemiausią temperatūrą ligi šiol užregistravo Amundsen („Fram“ eksp.) Rosso jūros ledų barjere, kur vid. metinė temp. buvo — 26°C. Keli šalčiausi (žiemos) mėnesiai turėjo vid. temp. žem. kaip—40°. Didelius šalčius dar labiau paaštrina smarkūs vėjai, pūgos ir audros. Apie kokius nors sėklinius augalus negali būti jokios kalbos. Užtat čia laikosi

begaliniai pulkai pingvinų, albatrosų, jūros liūtų, ruonių ir banginių. Spėjama, kad A. gali turėti didelių mineralinių turtų. Rastos suakmenėjusios medžių liekanos rodo, kad trečiaeilėj gadynėj klimatas buvo šiltas ir galėjo augti dausų, kaip šiandien p. Brazilijoj, augalai. A. paviršių sudaro senosios kristalinės uolenos, kai kur apklotos nuosėdinėmis padermėmis. Pakraščiuose riogso užgesę ugniakalniai: Gauso kalnas,

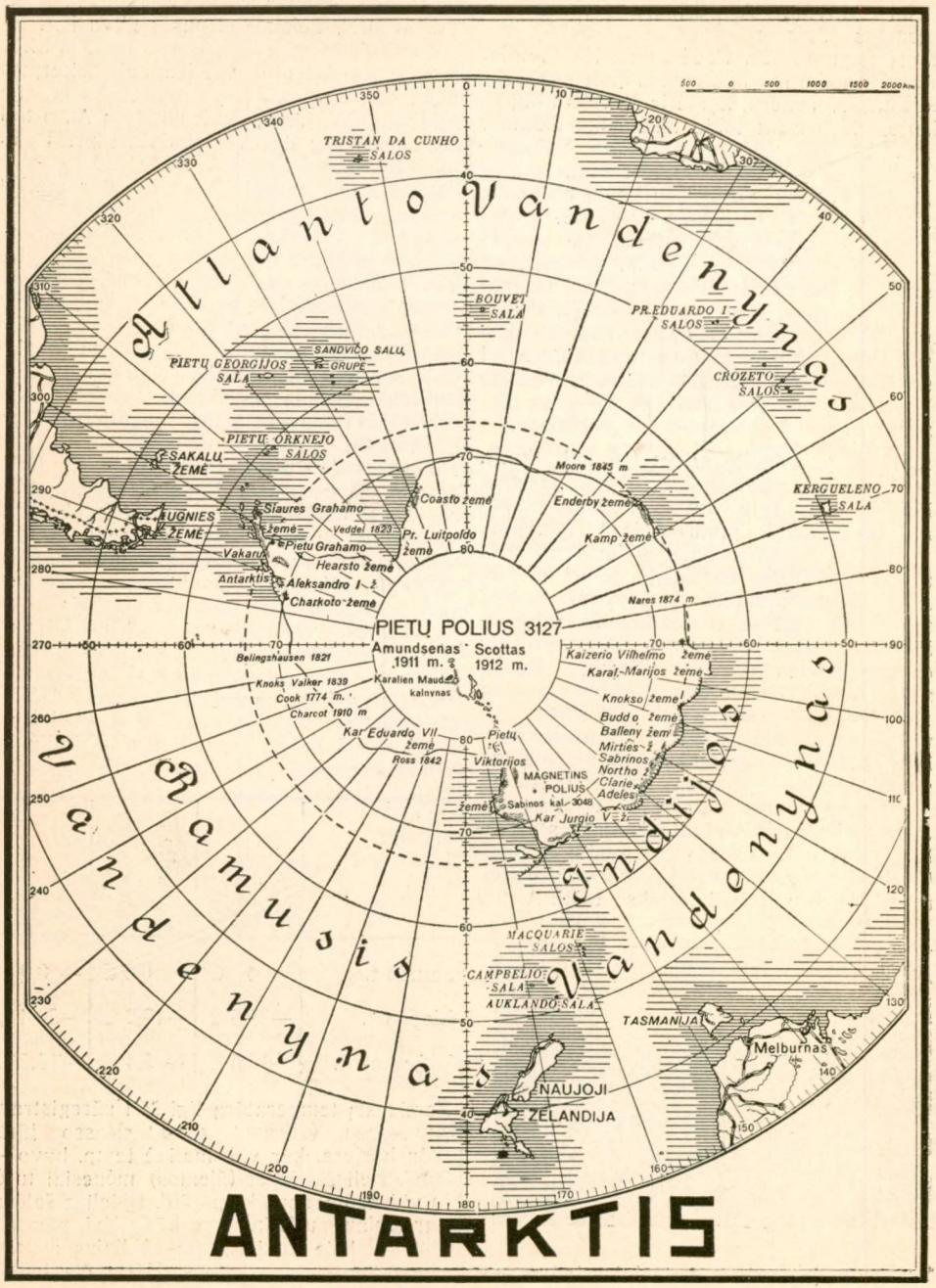

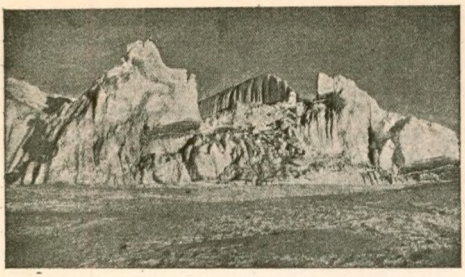

Aisbergas Antarkty

Mt. Erebus, Mt. Terror. Žemyno viduriu tyso aukšta (3500 m) plokštakalnė. Daugelyj vietų kalnų virtinės siekia daugiau kaip 4500 m.

A. atradimas. Poliarinių kraštų klausimas nuo gilios senovės kvaršino kosmografų galvas. Dar 160 pr. Kr. Seleukas iš Chaldėjos įrodinėjo esant pietuose didelį žemyną, kuris savo svoriu išlyginąs žiemių sausažemio sunkumą, ir dėl to galinti išsilaikyti žemės pusiausvyra. Bet ši idėja liko užmiršta beveik per 2000 metų. Tik žymiausias XVIII a. jūrininkas atradėjas kap. James Cook ieškojo nežinomosios „terra australis". Iš pradžių tokiu žemynu palaikyta Australija, ir dėl to jai duotas toks vardas. 1772—75 jo vadovaujama ekspedicija pasiekia 67° p. pl. Čia pastebėjęs daugybę poliarinių paukščių ir ruonių, jis įsitikino, kad ieškomoji žemė turi būti kur nors netoli į pietus. Bet toliau plaukti visiškai nebuvo galima. Pirmutinis aptiko A. salas 1821 rusų admirolas Bellinghauzen. Jas pavadino Petro I ir Aleksandro I žemėmis. Po 2 metų kap. Weddell įstengė dviem buriniais laiveliais pasiirti dar toliau į p. ligi 74° p. pl. ir 34°17 vak. ilg. Bet jo ekspediciją užpuolė skorbutas, ir drąsusis jūrininkas turėjo grįžti atgal. Matydamas daug paukščių, buvo tikras, kad netoli yra sausažemis. Tuo laiku p. žemės ieškojimą dar labiau paragino matematiko Gausso padaryti magnetiniai skaičiavimai apie p. ašigalį ir jo padėjimą. Dabar prasideda lenktynės už p. ašigalį: kas pirmutinis jį pasieks. Įvairios tautos siunčia vienu laiku kelias ekspedicijas į šį amžino šalčio kraštą ir nekantriai laukia, kuris karžygys parveš savo tėvynei laimėjimo garbės vainiką. Anglai J. Clarke ir J. Cl. Ross pasiekė vargais negalais 78° p. pl.; amerikietis Kar. Wilke rytų pakraščiu plaukė 2300 km; pranc. Dumont d'Urville tikėjosi pirmas išlipsiąs A. sausažemy, bet jų visų pastangos nedavė laukiamų vaisių. Šios tragiškai nepavykusios kelionės ilgam laikui atgrasino visus drąsuolius. Ir per 60 metų nevyko jokia ekspedicija. Bet tarpt. geografų kongresuose 1895 Londone ir 1899 Berlyne nutarta tęsti toliau A. ieškojimai. Dabar vėl prasidėjo naujos tautų rungtynės, ir per visą dešimtmetį padaryta svarbiausių atradimų. A. de Gerlache pirmutinis peržiemojo A. srityse. C. Borchgrevink 1895 pirmasis pasiekia A. žemyną. Jam su šiuo laimėjimu sugrįžus, išvyksta 5 eksp.: vokiečių, prof. E. Drygalskio vedama (1901—3), suranda Vilhelmo II žemę; anglų, R. F. Scotto vedama (1901—4), tyrinėja Rosso pamarius; škotų, W. Bruces'o vedama, suranda Coaslandą; švedų, O. Nordenskiöldo v., tiria vakarų A., ir prancūzų, B. Charcoto ved. (1903—5). Su nepaprastu įnirtimu, didžiausiu vargu ir aukomis atakuojamas ašigalis. H. Shackleton (1907—9) veltui ryžtasi pereiti visą A. žemyną. Jis pasiekia 88°23' p. pl. ir eksp. dalyvis prof. David atranda p. magnetinį ašigalį. R. Amundsen 1911 XII 16 pirmas pasiekia p. ašigalį, o po 4 savaičių atvyksta ir anglas Scott, kuris grįždamas liko baltosios mirties auka. Jis, kaip ir Amundsen, pėsčias ir šunų traukiamomis rogelėmis, per sniego ir ledynų kalnus, baisioms pūgoms siaučiant, turėjo nukeliauti apie 3000 km. W. Filchnerio ekspedicija (1912) suranda Princo Leopoldo žemę. Pokariniais laikais pažymėtinos

Gausso kalnas Antarkty

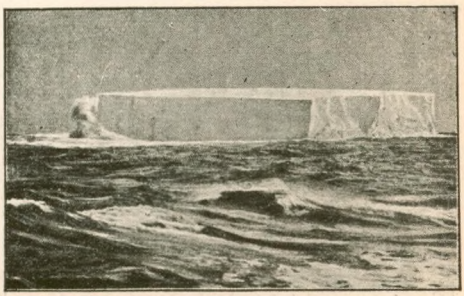

Plaukiojąs aisbergas Antarkties vandenyse

japono Chirases ir australiečio D. Mawsono kelionės. Naudojamasi moderniškomis susisiekimo priemonėmis, ypač lėktuvais, kuriuos pirmas čia išbandė australietis H. S. Vilkins 1928. Geriausiai parengta ir daugiausia nuveikusi A. tyrime yra admirolo Richardo E. Byrdo ekspedicija (1928—30), susidėjusi iš 42 specialistų mokslininkų ir globojama Am. tautinės geografijos dr-jos. Plaukė laivu „City of New-York", pasiėmė 3 galingus aeroplanus, radio, auto-tanką ir kt. Skrisdamas į p. ašigalį iš savo stovyklos „Litle America", kurią buvo įtaisęs Rosso marių pakraštyj, atidengė niekam dar nežinomus kalnus, pavadinęs Jono Rocfellerio vardu. Byrd tiksliai ištyrė 300000 km², o ekspedicijos filmų turi 30000 metrų. Vis dėlto dar žymiai didesnė A. dalis yra visai nematyta. A. sritis pasiskirstė didž. valstybės: Didž. Britanija — Viktorijos žemę, Grahamo ž., Leopoldo ž., Eduardo VII ž., Aleksandro I ž. ir salas, esančias tarp 80° ir 26° vak. ilg.; J. A. V. pasisavino sritis tarp 80° ir 150° vak. ilg. (Petro I ž.), Prancūzijai teko Kerguelu salos. Pretenzijų pareiškė ir norvegai, nes jiems svarbu turėti banginių medžioklei punktų ir, be to, jų Amundsen buvo vienas iš nedaugelio tų karžygių, kurie A. mįslei atspėti nesigailėjo savęs ir nebijojo didžiausių vargų.

Vireliūnas Kelionės į šiaures, Kaunas, 1923; *Elias* Les explorations polaires, Paris, 1930; *Drygalski* Die A. u. ihre Vereisung, 1919; *Leidler* Polarfahrten, 1928; *Rudolphi* Die Polarwelt, 1925; *Filchner* Zum sechsten Erdteil, 1923; *Byrd* The Conquest of A. by air (The Nat. Geogr. Magazine, 1930. Aug.). *A. B.*

Antarthritica (gr.), vaistai nuo ligų sąnariuose, ypačiai nuo kaulų gėlos.

Antašava, 1) Biržų aps. Vabalninkų val. bžk. ir dv., prie Pyvėsos upės ir prie Subačiaus Vabalninko vieškelio. 17 km į Subačiaus glž. st.; 214 gyv. Nuo šios vietos buvusio savininko Antašausko pavadintas dvaras, o paskui susikūręs bžk. A. pirmąją medinę bažn. 1793 pastatė Antašauskas, dabartinė statyta 1862. A. yra garo malūnas, lentpiūvė, 2 pard. ir pašto agent. 2) Ukmergės aps. Pagirio val. k.: 1923 29 gyv.; 23 km nuo Žeimių glž. st. 3) Kėdainių aps. Gudžiūnų val. k. 1923 169 gyv.; vaisvynių dirbtuvė ir pieno perd. b-vė; 5 km nuo Gudžiūnų glž. st.

Antašvinčiai (Antošvinčiai), 1) Utenos aps. Joniškio val. kaimas; 1923 94 gyv.; 33 km nuo Salgudiškių glž. st. 2) Čia pat ežeras 28 ha, kitas 5 ha, 4 m gilumo (valkšnos, lydžiai).

Antatilčiai, Ukmergės aps. Žemaitkiemio val. kaimas; 1923 258 gyv.; 16 km nuo Ukmergės glž. st.; ties Siesartimi du piliakalniai.

Antatiškiai (Burneikiai), Utenos aps. Malėtų val. kaimas; 1923 67 gyv.; 26 km nuo Kuktiškių glž. st.; ties kaimu akmuo, „Šiaučiuku" vadinamas.

Antaveršiai, Švenčionių aps. Varnėnų val. kaimas (Vilniaus kr.).

Antaveršis, 1) Trakų aps. Aukštadvario val. kaimas; 1923 35 gyv.; 34 km nuo Kaišiadorių glž. st., ir pv. 16 gyv. 2) Čia pat ežeras, 41,2 ha.

Antaviliai, 1) Vilkaviškio aps. Kaupiškių val. kaimas; 1923 94 gyv.; 14 km nuo Virbalio glž. st. 2) Zarasų aps. Dusetų val. kaimas; 1923 17 gyv.; 34 km nuo Obelių glž. st. 3) Vilniaus aps. Nemenčino val. mst.

Antazavė, to paties vardo valsčiaus centras; medinė bažnyčia, statyta 1794; 2

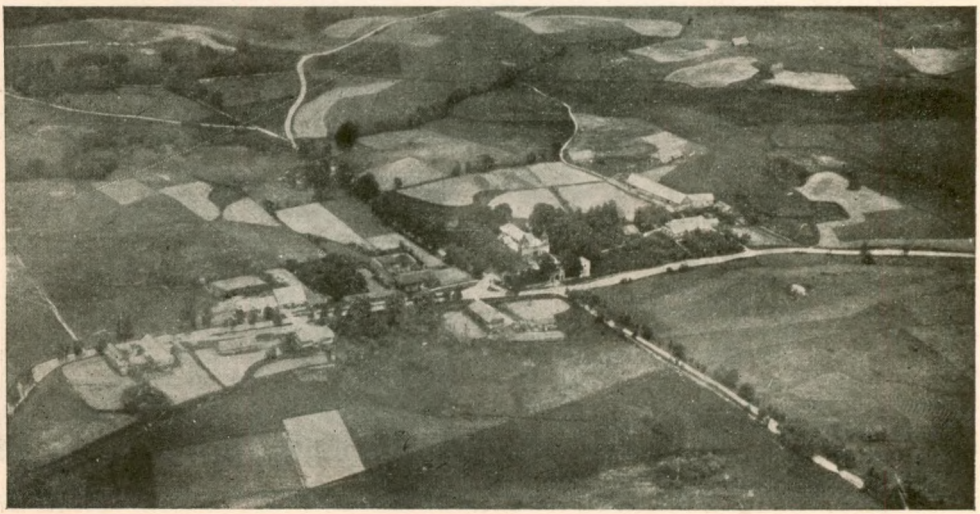

Antazavė iš lėktuvo

kompl. prad. m-la, įkurta 1861; valsč. v-ba, vartot. b-vės krautuvė, pieninė, špitolė, klebonija; 36 gyventojai (LAV. 1923). Mst. kilo 1794 graf. Plioterienei pastačius medinę, kryžiavą bažnyčią, kuri 1910 buvo restauruota. Miestelis jaunesnis už to paties vardo dvarą; dvaras ir didesnis, nes gyv. yra 101 (1923). Ir dvaro, ir miestelio vardas bus kilęs nuo Antazavės ežero, kuris yra į pietus. Į vakarus nuo mst. gražus šilas, o vidušilėj stūkso konuso pavidalo piliakalnis, kuriam, žmonių padavimais, buvusi pilis ir rusėjusi šventoji ugnis. Dabar piliakalnis apsodintas pušelėmis, viršūnė ąžuolais. Nors mst. stovi prie vieškelio, bet toli nuo centrų: nuo Zarasų, aps. centro, 24 km, nuo Obelių glž. st. — 20 km, nuo Dusetų pšt. — 10 km.

Antazavės valsčius, Zarasų aps., 1923 surašymo duomenimis, turėjo 95 gyv. vietas, 800 ūkių ir 4492 gyventojus. Kaimai (Liet. Apg. v. p. 522—524): Ajočiai, Antazavė, Areliškiai, Aviliai, Bakučiai, Bielūnai, Biržiniškiai, Bradesiai, Butiškis, Dervyniai, Didėjas, Duburiai, Duburaitis, Javydžiai, Jazdauciškiai, Joniškis, Kirkiliškis, Kukariškis, Lygalaukiai, Maniuliškiai, Pakačiniai, Pazaduoja, Petraučizna, Petraučiškiai, Piliakalniai, Pilkiškiai, Plyšiškiai, Puplikiai, Ragėnai, Saliniai, Steiniškiai, Suvėnai, Sviliškiai, Šlaitai, Šlininka, Šniukštai, Vedariai, Vienasėdžiai, Volungiai, Zirnajai. P. Tarasenka (Liet. Archeologijos medžiaga, 1928, p. 357 — 358) nustatė šiuos žinomus senovės paminklus: akmens gadynės radiniai Kniažynuose ir Lygalaukiuose, senkapiai Joniškyj, Šniukštuose ir Volungiuose, piliakalniai Antazavėj, Sabuliškėj, pylimai Pilkiškiuose.

Antazavės (Antazavė) ež. Zarasų aps. Antazavės val. 46,8 ha.

Antažeriai, Kėdainių aps. Krakių val. kaimas; 1923 42 gyv.; 18 km nuo Dotnuvos glž. st.

Antažerių (Indonis) ež. Kėdainių aps. 6 ha (greta Pašušvio dv.).

Antažiegė, Zarasų aps. Dusetų val. kaimas, 1923 173 gyv.; 28 km nuo Obelių glž. st.

Antbudupėnai, Žemžiai, Šlemšiai, Pilkalnės aps. Lazdynų par. kaimas.

Ante Christum natum, sutr. a. C., Kristui negimus.

Antecedencijos (lot.), praeitis, kas buvo pirmiau.

Antegnati, vargonų dirbėjų šeima Brescijoj XV ir XVI a.

Antėjus (gr. Antaios), graikų mitų milžinas, Poseidono ir Gėjos (Žemės) sūnus, Libijos valdovas, rungtynėse nugalėjęs visus svetimuosius. Kadangi sau įėgų jis gaudavęs susisiekdamas su savo motina Žeme, tai Heraklis jį pasmaugęs pakėlęs į orą.

Antelami Benediktas, italų skulptorius, gyvenęs apie 1200.

Antelao, Monte A., Dolomitų Alpių, Italijoj, kalnas, 3263 m aukštumo.

Antemetika (gr.), vaistai nuo vėmimo.

Antena vadinasi oro laidininkas ar net visa jų sistema, pritaikyta radio bangoms priiminėti ar siuntinėti. Iš esmės A. su žeme sudaro virpamą kontūrą, t. y. grandinę su charakteringais požymiais — talpumu ir saviindukcija, kurie išsiskirsto išilgai A. Labai dideliu dažnumu kintamos paleidžiamos į anteną elektros srovės virpesiai sužadina vadinamąsias perstūmas tokio pat dažnumo srovės dielektrike (oro sluoksnyje). Čia elektronų stūmiai pasiduoda iš vieno taško į kitą ir plinta erdvėje bangų pavidalu, šviesos greičiu (300.000 km per sek). Didelis dielektriko sluoksnis tarp A. ir įžeminimo sudaro įspūdį, lyg grandinė būtų nutraukta, ir todėl dažnai A. yra vadinama atdaru virpamu kontūru, turinčiu energijos spinduliavimo ypatumų, kurie paprastai yra lyginami su spinduliavimo varža R_s ir pareina nuo A. efektyvaus aukščio H, virpesių dažnumo n ir A. formos $R_s = K.H^2n^2$. Čia K — koeficientas, pareinąs nuo A. formos. Tarp šių spinduliavimo veiksnių lemiamą reikšmę vaidina elektros virpesių dažnumas. Taip pat atėjusios iš erdvės bangos sužadina A. laiduose elektronų virpesius, kurių energija tam tikrais aparatais paverčiama garsu ar signalu. Pirmieji A. pritaikymai praktiškiems tikslams datuojami 1895 (prof. Popovo) ir 1896 (Marconi). Pagal paskyrimą A. skirstomos į priimamąsias ir siunčiamąsias. Priimamosios A. gali būti suskirstytos į išorines, išvidines ir rėmines. Išorinės priimamosios A. dažniausiai daromos šių trijų konstrukcijų: 1) tiesioji A., kurios vienas galas izoliuotai pritvirtinamas prie kokio nors aukšto punkto: medžio, karties, kamino ir kt. t., o antras prie aparato; 2) L formos A., sulenkta ir pailginta horizontaline dalimi tiesioji A., izoliuotai kabinama ant dviejų iškeltų punktų ir 3) T formos A., t. y. dviguba L A., kur tiksliai iš vidurio, statmenai horizontalinei daliai, nuleidžiamas laidas įvadui. T A. izoliuotai kabinama ant dviejų iškeltų punktų. Priimamosioms A. mažai teturi reikšmės laidų skaičius, todėl nėra praktiško tikslo daryti A. daugiau, kaip iš dviejų laidų, skersiniais atstumais per 1 — 2 m. Daugiau reikšmės turi A. ilgis l, nes tarp jo ir A. savos bangos ilgio yra tam tikri santykiai, būtent: tiesiosios A. γ nuo 4 l iki 4,5 l, L A. γ = 5 l—7 l, T A. γ = 6 l—9 l (čia l imamas nuo aparato iki kurio nors vieno A. galo). A. savos bangos ilgis ma-

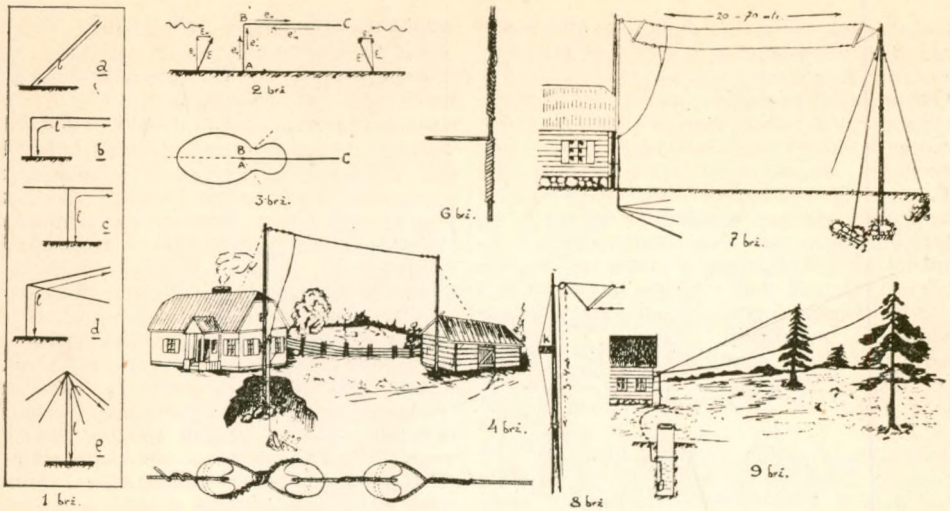

Antenų įtaisymo pavyzdžiai:

1 brž. — a) A. pasvirusioji, b) paverstos „L" raidės pavidalo (ž. 2 brž.), c) „T" pavidalo, d) „V" pavidalo ir e) skėčio pavidalo; 3 brž. — A. priėmimo efektyvumo diagrama; 4 brž. — vienlaidė „L" pavidalo A.; 5 brž. — A. galų izoliatoriai; 6 brž. — A. sudūrimų bei pridūrimų pavyzdys; 7 brž. — dvilaidė „L" pavidalo A.; 8 brž. — stiebo sutvirtinimas; 9 brž. — A. pririšta prie medžių (Iš „Bangų")

žėja didėjant A. aukščiui, jei ilgis liktų pastovus. Savos bangos ilgiui padidinti į A. įjungiamos šplės. Lygiagrečiai su šplė prijungtas kondensatorius dar padidina bangos ilgį, o nuosekliai su šplė įjungtas į A. kondensatorius sutrumpina savą bangą. I š o r i n ė s A. veikimas yra efektiškesnis negu išvidinės ar rėminės A. ir proporcingas jos aukščiui. I š v i d i n ė m i s A. vadinasi tokios, kurios yra įrengtos namo viduje. Dėl jų laidų ir savos bangos trumpumo joms dažnai duodama spiralės forma, kad sava banga būtų ilgesnė. R ė m i n ė s kilnojamosios A. iš esmės yra padidintos saviindukcijos šplės. Prijungiant prie jų lygiagrečiai kondensatorių, gaunamas virpamas kontūras. Nors rėminių A. veikimas yra žymiai silpnesnis, bet jų vertingumas glūdi tame, kad jos galima orientuoti: kada priimamosios bangos linkmė sutampa su vijų plokštuma, vadinasi, kai viena pusė A. ekranuoja kitą, tada veikimas išeina maksimališkas, o kai bangos linkmė statmena vijų plokštumai, tai sužadinti abiejose A. pusėse vienodo stiprumo virpesiai pasinaikina. Dėl to įvairios kliūtys rėminėse A. silpniau pasireiškia ir priimamasis radio įrengimas pasižymi selektyvumu, bet čia reikalingi aparatai su keliais pastiprinimo laipsniais. Juo didesnis rėmas, juo stipresnis jo veikimas. Štai, pvz., kvadrato formos rėminė A., kuri su lygiagrečiai prijungtu kintamuoju kondensatoriumi talpumo 0,001 F tinka radiofonijoje vartojamoms bangoms priiminėti: kraštinės ilgis 0,8 m, atstumas tarp izoliuotos vielos d=0,8 mm) vijų 5 mm, vijų skaičius, reikalingas bangoms nuo 300 iki 700 m — 6, bangoms nuo 500 iki 1200 m — 10, nuo 1000 iki 2000 m — 16. Turint rėminę A. su 16 vijų, galima ji sekcionuoti, padarius atsišakojimus atitinkamose vietose ir pastačius perjungiklį. Tuo būdu su viena tokia A. galima gauti visas vartojamų radiofonijoje bangų diapazonas. S i u n č i a m o s i o s A. vartojamos tik išorinės. Jų savos bangos ilgis paprastai didinamas šplėmis. Be nurodytų konstrukcijų, vartojamos dar vėduoklės, skėčio, apverstos piramidės ir kitokių formų A. Forma ir dydžiai čia pareina nuo energijos kiekio, įkraunamo į A., bei bangos ilgio ir sudaro komplikuoto apskaičiavimo objektą. *Kl. G.*

Antenatai (lot.), senoliai.

Antenna, nariuotakojų (Artropoda) tipo gyvių nariuoti, poriniai galvos priedai. Vėžių (Crustacea) klasės atstovai turi dvi poras, kitos klasės šio tipo — vieną porą, o vorų (Arachnida) klasė neturi visai. Ant jų yra uodimo, lietimo ir kiti jutimo organai. Vabzdžių A. pavidalas labai įvairus; šerinis, siūlinis, karolinis, piūklinis ir kt.

Antenna, Pico dell'A., Sicilijos kalnas, 1975 m aukštumo.

Antenor, graikų skulptorius VI a. pr. Kr., autorius grupės, sukurtos Harmodijaus ir Aristogitono garbei.

Antequera, romėnų Anticaria, p. Ispanijos

mst., 33000 gyv. (1931), Malagos provinc. Apylinkėje yra marmuro. Ties A. arabų pilies griuvėsiai.

Antera (bot.), viršutinė kuokelio (ž.) dalis, arba galvutė, kurios viduje tam tikruose skyriuose užauga žiedadulkės (ž.).

Anteridis (bot.), kai kurių bežiedžių augalų lytinio visimo organas, kuriame užauga spermatozoidai (ž.) arba spermos branduoliai (ž.).

Anterus, šv. (šv. I 3), popiežius (235—36), kilimo graikas, rinkdino kankinių aktus. Jo karstas surastas 1854 šv. Kaliksto kapyne.

Antesoriai (?), Švenčionių aps. kaimas; 1866 rusų administracija uždarė čia buvusią katalikų koplyčią.

Antgerklis (epiglottis), gerklų liežuvėlis, sudarytas iš elastinės kremzlės, lapo pavidalo. Prie jo prisijungia du raumenys: 1) m. aryepiglotticus, kuris prasideda nuo cartilaginis arytaenoidae proces. musculari; jis uždaro įėjimą į gerklas, kai maisto medžiaga slenka iš burnos per ryklę į stemplę; 2) m. thyreoepiglotticus, kuris prasideda nuo skydo kremzlės vidujinio paviršiaus. Jis atidaro gerklas, kai oro srovė eina plaučių linkui arba iš plaučių.

Antgulbiniai, Pagėgių aps. Viešvilės val. kaimas; 55 ha; 1925 11 gyv.

Antglobiai (Bandzinai, LAV Baudžinai), Raseinių aps. Jurbarko val. kaimas; 1923 74 gyv.; 14 km nuo Jurbarko.

Antgurkliai, Tauragės aps. ir val. kaimas; 1923 58 gyv.; 5 km nuo Požerūnų glž. st.

Anthelmintica (gr.), bendras pavadinimas vaistų, vartojamų kirmėlėms išvaryti iš virškinamojo trakto.

Anthelmus, vienuolis kartauzas, šv. (šv. VI 26) (a. 1105—1178), turis nuopelnų ordino drausmei kelti, bažnyčiai reformuoti, politikoj tarpininkavęs tarp Anglijos Enriko II ir arkivyskupo Tomo Beketo, 1163—1178, ir patsai buvęs Belly vyskupu.

Anthemis ž. bobramunė.

Anthemius iš Tralleso, Justiniano laikų matematikas, mechanikas ir statytojas, 531 atstatęs sudegusią šv. Sofijos bažnyčią Konstantinopolyje. Išliko nuotrupos jo veikalo — mechinikos paradoksai.

Anthyllis vulneraria, pašarinė žolė perluotis (ž.), geltonasis dobilas, dvigalvis dobilas; kai kur vadina pšeliotu.

Anthomyia, dvisparnių (Diptera) būrio gentis; vikšrai gyvena augaluose

Anthomyia brassicae ž. kopūstų musė.

Anthony Susana Brownell (1820—1906), puritoniško Amerikos moterų judėjimo vadovė, drauge su kitomis įkūrusi pasaulinę sąjungą už moterų teisę balsuoti ir vadovavusi sąjungai National Women Suffrage Association.

Anthoxánthum odorátum L., šienė gardunytė. Menkos pašarinės vertės, daugiametė žemojo ardo (ž.) varpinė žolė.

Anthozoa ž. koraliniai polipai.

Anthracotherium, išmirę primityviški žinduolių klasės, į kiaulę panašūs gyvuliai. Jų kaukolė žema, pailga, snukis susiaurintas. Šnipo kaulai ilgesni už kaušo. Didumo iki raganosio, mažiausi sulig kiaule. Randama griaučių likučių oligoceno sluoksniuose, Europoje.

Anthrakosis (gr.), anglies pigmento susikrovimas audiniuose, dažniausiai plaučiuose.

Anthrax (gr.) ž. juodligė.

Anthriscus ž. builis.

Anthropo... ž. Antropo...

Anthropos, tarptautinis etnologijos ir filologijos žurnalas, kultūros istorinės mokyklos etnologijoj įžymiausias organas, įkurtas 1906 W. Schmidto (ž.), leidžiamas misijos namų St. Gabriel Mödlinge (paliai Vieną); straipsniai spausdinami vokiečių, anglų, prancūzų, italų ir kt. vakarų Europos kalbomis.

Anthurium, augalas, daugiausia iš Brazilijos (šeim. Araceae), apie 250 rūšių, didesnė dalis gražiažiedžių atmainų ir kultūrinės formos. Dekoratyviški augalai, kurių galima rasti viena kita atmaina ir kambariuose: A. Scherzerianum Scheott. iš Gvatemalos, raudonais, rausvai baltais ir raudonais baltais taškuotais regėjimo prietaisais. Patys žiedai maži ir negražūs, surinkti į varpas. Gražiausi, tinkami šiltnamių kultūrai: A. Andreanum Linden, iš Kolumbijos, dideliais rausvais regėjimo prietaisais, yra ir gibridų; A. Lindenianum Koch et August iš Kolumbijos. Labai gražiais lapais: A. crystalinum Linden et Andrė iš Peru, tamsiai žaliais lapais, kurių nervai šviesūs, A. Waroqueanum Moore iš Kolumbijos, ilgais, siaurais lapais (apie 1 m ilgumo ir tik 20—25 cm pločio), A. Gustavi Regel iš Kolumbijos, — jos lapai apie 1 m ilgumo ir apie 75 cm platumo. *K. M.*

Anti (gr.), žodžių prieky reiškia: priešas, priešininkas.

Antiapeksas, dangaus skliauto punktas ties apeksu (ž.).

Antiarchi, plakoderminių fosilinių devono periodo žuvų būrys; jų galva ir liemuo dengti skydu iš simetriškų kaulingų plokštelių; užpakalinė kūno dalis žvynuota arba plika. Porinių pelėkų neturėjo, bet iš šonų arti galvos buvo tam tikri organai, lyg „irklai", kurių morfologiniu atžvilgiu negalima lyginti su pelėkais. Nors jų funkcijos dar nėra galutinai išaiškintos, bet reikia manyti, jog tai buvę tų žuvų judamieji organai.

Antiaris Toxicaria Leresch, iš rytų Indijos

ir Malajų salyno (šeim. Moraceae) nuodingas medis, vadinamas Upas, arba Ančaras. Medžio sultys smarkiai suerzina žmogaus odą ir dažnai sukelia pavojingų skaudulių. Indijoje ir Malajų salose prideda dar kitų nuodingųjų sulčių ir tuo mišiniu įnuodija vylyčias. Auga ant ugniakalnių žemės sluoksnių, iš kurių eina nuodingos angliarūgšties dujos, A. nekenksmingos.

Antiasthemica, vaistai nuo astmos.

Antibes (sk. Antib), Prancūzijos uostas Viduržemio jūroj, Pajūrio Alpių departamente; a. 8000 gyv.

Antibrachium (gr.), anatomijoj dilbis. Dilbio pagrindą sudaro du kaulai — alkūnkaulis (ulna) ir stipinkaulis (radius).

Antichresis (gr.), tam tikra romėnų teisės sutartis, pagal kurią įkeitimo davėjas susitaria su priėmėju, kad šis galės įkeistu daiktu naudotis, ko aplamai be šios sutarties nebuvo leidžiama.

Antici (kitaip Antincini) Tamošius (g. 1731 Recanati), nuo 1766 Stanislovo Augusto, vėliau Lenkijos ir Lietuvos valstybės atstovas Romoje, nuo 1772 kartu ir Fridricho II ir net rusų slaptasis agentas; Stanislovo Augusto pristatytas popiežiaus Pijaus VI paskirtas kardinolu, bet 1798 prancūzams Romą užėmus, savo turtą gelbėdamas, atsisakė iš kardinolų. Intriganas ir parsidavėlis, po antrojo padalijimo pasisavino esamus Italijoje kai kurių vienuolynų ir L.-L. valstybės turtus.

Anticiklonas, vėjai, susidarę aukšto atmosferos slėgimo srityse; jie pučia iš centro į

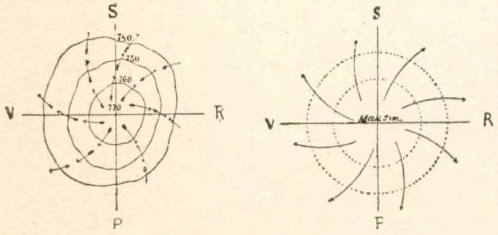

visas šalis, nešdami sausą, žiemą šaltesnį, vasarą šiltesnį orą.

Ig. Končius Meteorologija 1924; *K. Pakštas* Lietuvos klimatas, 1926.

Anticipacija (lot.), ėmimas iš anksto (mąstant, norint, įsivaizduojant) to, ko laukiama ateityje. A. terminas įvairiai vartojamas: 1) breviorinėj, 2) bažnytinėj teisėj, 3) filosofijoj, 4) jurisprudencijoj ir 5) muzikoj.

Anti-corn-law-league, „sąjunga prieš javų muitų įstatymą", įkurta Manchesteryj 1838, vadovaujama R. Cobdeno, J. Brighto, W. Foxo ir kt. Po ilgos agitacijos ir kovos privertė pagaliau parlamentą priimti 1846 V 16 įstatymą, kuriuo buvo panaikinti, Anglijos dvarininkų interesams apginti seniau išleisti, įstatymai, kuriais apdedami aukštu muitu įvežamieji javai. Ž. Anglijos istorija.

Anticosti ž. Antikosti.

Antidotum (gr.). Daiktybė yra antidotas kitai, kada ji neitralizuoja jos veikimą, ar tai cheminiu būdu duodama nekenksmingų junginių (rūgštys ir šarmai), ar tai mechaniniu būdu praskiesdama nuodingas daiktybes (vanduo), apsupdama ir antraukdama nuodus (sunka, gleivės, žaletina, anglis), ar fiziologiniu kontrastiniu veikimu (pvz., kova su opiju).

Antifanes, iš Smirnos ar Kios (a. 408 — 334 pr. Kr.), a. 382 atkeliavo į Atėnus. Žymus vidutiniškosios atikinės komedijos atstovas, parašęs 260—365 komedijas.

Antifermentai, medžiagos, kurios neleidžia veikti fermentams.

Antifrikcinis metalas, metalų lydinys, kuris sumažina judamųjų mašinų dalių trynimąsi; tokių lydinių yra daug, visi turi alavo, kai kada ir švino. Prancūzijoje tam reikalui vartoja babitą, baltą metalą, turintį apie 83% alavo, be to, stibijo ir vario; vokiečių babitas (Weismetall) turi 10—80% alavo, švino 2 — 70%, stibijo ir vario (2 — 8%).

V. Mušinskis Metalų Technologija.

Antigenai, medžiagos, kurios, įvestos į organizmą, gamina antikūnus. A. gali būti bakterijos, jų toksinai, ištraukos, o taip pat visa eilė baltyminių junginių, gyvulių ir augalų kilmės.

Antifonas 1) (480—411 pr. Kr.), Atėnų kalbėtojas, iškalbingumo mokytojas ir politikos veikėjas. Išlikusias jo 15 kalbų išleido Blass 1892. 2) Atėnų sofistas (ž.). Fragmentai išl. Dielso: Fragmente der Vorsokratiner. 3) Graikų tragikas IV a. pr. Kr. Fragmentai išl. Naucko—Tragicorum Graecorum fragmenta.

Antifonas ž. antiphona.

Antigona, Edipo, Tebų valdovo, duktė. Jos gyvenimas davė temų Sofoklio tragedijoms: „Antigonai" (liet. J. Šaulio vertimas išsp. Tilžėje, 1903), „Edipui Kalonoj" ir kt.

Antigonas, senovės valdovai: I) Judėjos: **A. I,** Hirkano I sūnus, Aristobulio I brolis ir draugvaldis, a. 104 pr. Kr. nužudytas. **A. II,** Aristobulio II sūnus, Erodo Didžiojo nugalėtas ir romėnų a. 35 pr. Kr. Antiochijoj nukirsdintas.

II) Makedonijos: 1) A. Vienakis (Monoftalmos—Kyklops) (384—301 pr. Kr.), Aleksandro Didžiojo karo vadas, 333 pr. Kr. paskirtas Didžiosios Frigijos vietininku. Aleksandrui mirus, tapo vienu galingiausių valdovų (diadochų); pasiskelbė karalium ir įsteigė savo sostinę Antigonėją Sirijoj. Žuvo

301 kautynėse ties Ipsu. 2) Gonatas (318—240 pr. Kr.), Antigono Vienakio anūkas; 276 atgaivino Makedonijos monarchiją. 3) Dosonas (293—221), 229—221 pr. Kr. Makedonijos valdovas; 221 ties Selasija sumušė Spartos ir Achajos sąjungos kariuomenę, tuo įsigijęs hegemoniją visoj Graikijoj.

Antigua, Mažųjų Antilų sala, 251 km². Jos paviršių sudaro daugiausia porfyrinės uolienos (iš kreidos gadynės), viršum kurių susiklostę terciariniai tufai, konglomeratai, kalkės ir smėliai. Gyventojų 36.000, daugiausia juodųjų. Nuo 1632 priklauso britams. Auginama cukr. nendrių, kukurūzų, apelsinų ir kt. Žymiausias miestas Johnstown (18000 gyv.).

Antiintelektualizmas, 1) priešinimasis filosofiniam intelektualizmui (ž.); 2) priešinimasis intelekto, t. y proto, viešpatavimui praktikos gyvenime.

Antikatodas, Rentgeno vamzdžio (ž.) metalinė plokštelė, padėta priešais katodą. Dažniausiai sudaro 45° kampą su viduriniu spindulių pluoštu, išeinančiu iš katodo. Nuo A. medžiagos pareina Rentgeno spindulių kietumas, skvarbumas.

Antikas, senojo graikų ar romėnų meno kūrinys.

Antikatolicizmas (gr. ir lot.), priešinimasis katalikybei ir kova su kat. bažnyčia, t. y. su jos įtaka viešajam gyvenimui.

Antikyra, trejeto senovės Graikijos miestų vardas.

Antiklerikalizmas, visuomeninis judėjimas, kurio tikslas kovoti su klerikalizmu, su tikybinių organizacijų ir dvasininkų įtaka visuomenės ir valstybės gyvenimui.

Antiklinalė, žemės sluoksnių raukšlės dalis, kurios išgaubimas atkreiptas į viršų.

Antikoheresis, netobulas kontaktas tokių kūnų, kurių elektros varža, veikiant elektromagnetinėms bangoms, didėja. A. priešprieša koheresiui (ž.), kurio varža tomis pat sąlygomis mažėja. Paprastai A. sudaro kontaktai greit oksiduojančiųjų (ž.) metalų, pvz., kalio. Kai kurie A., nustojus veikti elektromagnetinėms bangoms, atgauna buvusius ypatumus; tokie A. yra autoantikoheresiai.

Antikosti (Anticosti), sala šv. Lauryno upės įlankoj, Š. Amerikoj; 8.150 km²; a. 600 gyv.; priklauso Newfoundland provincijai. Gyventojai verčiasi žvejyba ir medžiokle.

Antikristas (gr. Antichristos = PriešKristis, Kristaus priešininkas), toks žmogus, kuris, kaip Kristaus atėjimo ir paskutinio teismo ženklas, pasirodysiąs pasaulio pabaigoj ir būsiąs savimi įkūnijęs kuo didžiausią neapykantą Dievui ir krikščionybei; jis, kaip piktosios dvasios įrankis, apgaulingais stebuklais atitrauksiąs nuo krikščionybės daugybę žmonių, bet būsiąs Kristaus sunaikintas. A. vardas šv. raštuose minimas tik I Jo 2, 18, 22; 4, 3; 2 Jo 7; vienskaitoj A. čia reiškia visokeriopos bedievybės įkūnijimą, daugiskaitoj — Kristaus neigėją, eretiką, kuriame veikia A. dvasia. A. vardo neminėdamas, jo pasirodymą, esmę, velnišką veiklą ir sunaikinimą vaizduoja ir apaštalas Paulius 2 Tess. 2, 3—12. Viduriniais amžiais medžiaga apie A. buvo dažnai naudojama ir draminei kūrybai. Plg. vienuolio Adso Libellus de Antichristo (954) ir Ludus de Antichristo (naujai išleido Zezschwitz 1878, Wilhelm 1912, 1930).

L. Lepsius (1611); *T. Malvenda* (1621); *W. Bousset* (1895); *B. Friedländer* (1901); *C. Erbes* (1897); *H. Preuss* Die Vorstellungen vom A. im späten Mittelalter (1909); *A. Jeremias* Der A. in Geschichte und Gegenwart (1930). *Pr. D.*

Antikritika (gr.), kritika prieš kritiką, kritikos kritika.

Antikūnai, specifinės medžiagos, kurių atsiranda organizme, svetimam produktui iš išorės patekus (organizmui susirgus arba po skiepijimo). A. žalingai veikia produktus, dėl kurių jie pasigamino; jie vaidina svarbų vaidmenį organizmo kovoj su infekcija.

Antikva (antiqua), speciali raidžių forma, senovės romėnų vartota įvairiems parašams ant senovės paminklų. Spaudą išradus, ją įvedė pirmieji Konradas Sweynheim ir Arnoldas Pannartz, a. 1464 įtaisę spaustuvę

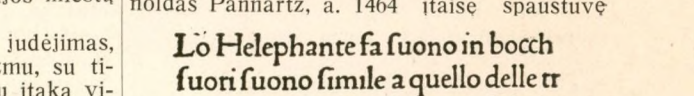
Lò Helephante fa ſuono in bocch
ſuori ſuono ſimile a quello delle tr
mine che emaſchi. In tutti glaltri e

M. Jensono pirmosios antikva raidės

Subiaco ties Roma, vėliau Romoje; taip pat Mikalojus Jenson ir ypačiai Aldo Manuzio (ž.). Daug kur ji jau XV a. pakeitė Gutenbergo įvestas, aštriakampes, pusiau gotiškas raides, nes savo apvalesnėmis formomis, be aštrių kampų, jos raidės yra lengvesnės raižyti ir skaityti už vad. gotų raides. Dabar, kiek pakeistas, jas vartoja beveik visos civilizuotos tautos. Prancūzai vadina A. raides Romain, anglai Roman. *Vc. B-ka.*

Antikvariatas, senienų prekybos įmonė, ypatingos reikšmės turinti knygų prekyboj. A. jau pradėta kurti Vokietijoj XVI a.; greitai jie pereina į kaimyninius kraštus, ypač atsiradus reikalui išparduoti privatines bibliotekas. Prekiauja iš knygų rinkos išnykusiomis knygomis, rankraščiais, autografais, žemėlapiais, raižiniais ir t. t. Tačiau dabartiniu laiku daugelis A. tarpininkauja ir šiaip naujas knygas įsigyjant. Geriausiai sutvarkyti Vokietijoje jie žymia dalimi yra

susiskirstę specialybėmis. Antikvariniai katalogai, žymesnių A. nuolatos skelbiami, leidžia bibliotekoms (ž.), bibliofilams, šiaip mokslo žmonėms surasti ieškomų knygų, nustatyti senųjų knygų kainas, bibliografams gauti žinių apie nežinomas knygas. Žymiausi A. J. Baero, įst. 1795 Frankfurte (dabar Sondheimo), K. Koehlerio, įst. 1874 Leipzige, O. Harrasowitzo, įst. 1872 Leipzige, K. W. Hiersemanno, įst. 1884 Leipzige, M. Breslauero, įst. 1898 Berlyne, E. Rahir, Maisonneuve, P. Geuthnerio ir kt. Paryžiuje, Martino Nijhoffo Haagoj, Bernardo Quaritcho (1819—1899), Maggs Bros., Ch. E. Mundie Londone ir kt. Varšuvoj XIX a. 80-ais metais išplito Jokūbo Geištaro (ž.) A., sudarytas iš jo iš Lietuvos, nuo Kėdainių, išvežtos bibliotekos. A. yra priešprieša bukinistų (ž.) krautuvėms, kur greta senų prekiaujama ir vartotomis, bet iš knygų rinkos dar neišnykusiomis knygomis ir kurios verčiasi atsitiktiniais klientais.

E. Kuhnert Geschichte d. Buchhandels — Hanb. d. Bibliothekswissenschaft Milckau I, 1931, 807—827 p.

Vc. B-ka.

Antilai, salos tarp P. ir Š. Amerikos, skiriančios Karaibų jūrą nuo Atlanto. Didžiausios A. salos: Kuba, Haiti, Jamaika, Portorico ir kt. Mažosios A. salos: Antigua, Barbuda, šv. Baltramiejaus, šv. Martyno, Gvadalupa. Plotas 237.000 km², 10 mil. gyv. Jos yra liekana nugrimzdusių kalnynų, kurių viršūnės ir dabar dar siekia ligi 3 km (Loma Fina — 3139 m). Didelis židinys ugniakalnių, kurių Mont Pelé 1902 sunaikino St. Piero miestą. Klimatas ir augalai tropiški. Du lietingi periodai: gegužės-birželio ir antras spalių-lapkričio. Pirmykščiai gyventojai išnyko įsigalėjus ispanams. Indėnų, iš P. Am. atvykusių, yra likę tik šv. Vincento saloje. Dabartiniai gyventojai daugiausia negrai. Imigrantai ispanai, kinai, anglai, slavai, prancūzai ir kt. Oficialioji kalba yra ispanų, tik anglų kolonijose anglų ir Haiti saloje prancūzų. Kolumbas, ieškodamas Indijos, pirmiausia čia pataikė ir dėl to dabar vadina ją „Vestindija"—Vakarų Indija. Ligi XVIII a. visos salos priklausė ispanams; vėliau dalį paveržė anglai, prancūzai ir amerikiečiai. Trys nepriklausomos valstybės: Kuba, Haiti ir San Domingo. Produkuojama cukrinių nendrių (1/6 pasaulio produkcijos), daugiausia Kuboj, bananų Jamaikoj, tabako Kuboj, kakao (20% pasaulio produkcijos) Porto Rico, Trinidade, Jamaikoj; kavos, medvilnės. Iškasama: akmens anglies, vario, mangano, fosfatų. Svarbiausias uostas Habana (600.000 gyv.), Kubos sostinė.

A. B.

Antilegomena (gr. ginčijami [raštai]), tie kanoniški N. Testamento raštai, kurie pradžioj buvo ginčijami, kad apaštalų parašyti: šv. Pauliaus laiškas žydams, 2 šv. Petro l., 2 ir 3 šv. Jono l., šv. Judo l., šv. Jono Apreiškimas. Kiti raštai buvo vadinami homologumena (pripažinti) ir notha (netikri).

Antilibanas, Sirijos plokštakalnė (ligi 2700 m). Drėgmenų maža, augmenija menka, gyventojų reta. Per ją eina geležinkelis Beirutas-Damaskas.

Antilygiagretės. Dvi tiesės K ir L vadinamos antilygiagretėmis dviejų kitų tiesių

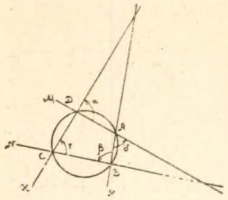

M ir N, gulinčių vienoje plokštumoje, atžvilgiu, jei šių tiesių K ir L susikirtimo su tiesėmis M ir N taškai A, B, C ir D priklauso vienam apskritimui taip, kad vidiniai, priešingi, ne gulintieji prie tos pačios tiesės kampai, pvz., α ir β arba γ ir δ, yra tarp savęs lygūs. Antilygiagretėmis plokštumomis vadinamos pražulnaus apskrito kūgio kiekvieno apskritų piūvių dvejeto plokštumos, nes per tokių piūvių dvejetą galima išbrėžti sfera, ir tada kiekviena plokštuma, išvesta per kūgio ašį, kerta kūgį ir šių piūvių plokštumas, sudarydama keturias susikirtimo tieses, kurios vėl sudaro tiesių, atitinkamai antilygiagrečių, dvejetus. *Vk. B-ka.*

Antillus, gyvenęs II a. pr. Kr. g. graikų chirurgas. Buvo palikęs platų veikalą, apėmusį visą mediciną; išsiliko tik atskiros nuotrupos.

Antilogaritmai, skaičiai, atitinką logaritmus. A. tabelė yra paprastoji logaritmų tabelė, suskirstyta ne pagal skaičius, o pagal jų logaritmus, ir pagal ją galima rasti skaičius, atitinkąs kiekvieną logaritmą. Toks uždavinys galima išspręsti ir pagal paprastųjų logaritmų tabeles, ir todėl A. tabelės mažai tevartojamos, nors aukščiau nurodytam tikslui A. tabelės patogesnės, negu logaritmų tabelės. *Vk. B-ka*

Antilopa, žinduolių grupė, naguočių (Ungulata) būrio, gromuliuotojų (Ruminantia) pobūrio, taurinių (Cavicornia) šeimos. Gemzė—Rupicapra rupicapra (Europoje, Kaukazo kalnuose); saiga—Saiga tatarica Europos pietų rytuose ir Afrikos pietų vakaruose; gazelė—Gazella dorcas Afrikos šiaurėje ir Azijos vakaruose; šakiaragė antilopa Antilocapra americana (Amerikoje). Antilope cervicapra gyvena Indijoje.

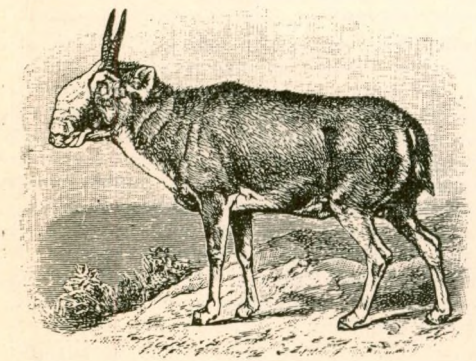

Saiga tatarica

Antilope cervicapra

Antilų jūra ž. Karaibų jūra.

Antimachas, graikų poetas, a. 400 pr. Kr. Kolofone.

Raštų fragmentai: *Kinkel* Epicorum Graecorum fragmenta I (1876) ir *Diehl* Anthologia lyrica I (1925).

Antimachiavell, Prūsų Fridricho Didžiojo veikalas (pranc. 1739, vok. [4]1922), kuriame griaujami Machiavellio (ž.) politiniai principai.

Antimilitarizmas, plačia prasme, yra kariuomenės, karo tarnybos ir apskritai karo neigimas. Griežčiausi antimilitaristai buvo pirmieji krikščionys, vėliau įvairių tikybinių sektų (ž.) sekėjai (Prancūzijoje „taikos broliai", Olandijoje menonitai, Anglijoje kvakeriai, Rusijoje kai kurios sentikių sektos), anarchistai (ž.) ir socialistai (ž.). Pastarieji vis dėlto kariuomenės neneigia, tačiau ją nori organizuoti milicijos pagrindais ir tiki, kad amžinoji taika bus tik tada, kai bus panaikintas kapitalizmas (ž.). XIX a. atsirado nauja kultūrinė srovė, pacifizmas (ž.), kurios šalininkai per spaudą ir organizacijas kovoja su karu. Moderniškojo antimilitarizmo atstovai — vokiečių prof. Nikolai (ž.), prancūzų rašytojas Romain Rolland (ž.), austrų rašytojas Zweig (ž.) ir kt.

Antimonas (gr.), mineralas Sb (lot. Stibium), elementas, metaloidų grupės. Rombinės sistemos, hemiedrija. Blizgėjimas metalinis. Baltai pilkas. Jo randama gyslinėse uolienose Harze, Bohemijoj, Kanadoj, Borneo. Vartojamas spaustuvių raidžių gamybai ir kosmetikai.

Antimonitas, Antimono blizgesys, mineralas sulfidų klasės Sb_2S_3. Rombinės sistemos

(holoedrija). Svarbiausia antimono rūda. Jo buvimo vietos — Harz, Vengrija, Toskana, Korsika, Sardinija, Kinai. Šviniškai pilkas. Blizgėjimas metalinis.

Antimono nublukusi rūda (tetraedritas), mineralas Cu_2S,Sb_2S_3. Tetragonalinės sistemos. Priemaišos: Zn. Fe. Svarbi vario rūda. Randama Clausthale, Harze, Neudorfe, Nassau, Tirolyj, Cornwallise.

Antimoralizmas (gr. lot.), paneigimas dorovės ir kova su ja; eina iš tokių pažiūrų, kuriomis neigiamas dorovinis skirtumas tarp gėrio ir blogio ir atmetamas bet koks įpareigojąs doros dėsnis.

Antininkai, 1) Tauragės aps. Kaltinėnų val. kaimas; 1923 76 gyv.; 20 km nuo Nemakščių g. st. 2) Tauragės aps. Skaudvilės val. kaimas; 1923 131 gyv.; 25 km nuo Nemakščių glž. st., ir dv., 38 gyv.; pradžios mokykla.

Antinomizmas ir anomizmas (gr. priešinimasis įstatymams), atmetimas ir kova su Dievo ar žmonių įstatymais, kaip tatai daro anarchizmas (ž.) visuomenės ir valstybės gyvenime, netikinčioji filosofija dvasiniame ir doroviniame gyvenime ir įvairios srovės religiniame gyvenime, k. a., gnosticizmas senovėj, mistikų sektos vidur. amžiais ir kai kurios srovės reformacijoj.

Antinis Robertas (g. 1901 XII 16 Kaldebrunio dv., Ilukštos aps.) pradžios ir miesto mokyklą lankė Zarasuose, gimnaziją Rokiškyje ir Kaune („Aušros"); 1921 stojo į aukšt. paišybos mokyklą ir 1927 baigė meno mokyklą menininko teisėmis; nuo 1928 šviet. min. stipendininku studijuoja Paryžiuje „Ecole Nationale Superieure Des Arts Decoratifs". Suprojektavo paminklus 1927 žuvusiems ties Širvintais kariams. 1928 Endziulaičiui, 1931 nepriklausomybės Rokišky ir žuvusiems už nepriklausomybę Biržuose.

Antinkstinė liauka, viena iš liaukų su vidujine sekrecija. Ji yra anatomiškai ant viršutinio inkstų poliaus. Ji dalijasi į dvi dalis: kortikalinę ir medularinę. Med. dalis išdirba adrenaliną, o kortikalinė tvarko lipoidų apykaitą organizme.

Antynoe, Antynoopolis, seniau Bera, dabar Ser-Abadeh, Egipte, prie Nilo; miestas Hadriano statytas atminti Antinojui (ž.), kuris čia Hadriano garbei nusiskandino. Jam atminti pastatyta šventovė, statulos, įvesti kasmetiniai žaidimai; jo vardu pavadintas vienas žvaigždynų.

Antinomija, prieštaravimas dviejų tvirtinimų (posakių) arba sprendimų, iš kurių kiekvienas įtikimas ir turi savo pamatą (ž. paradoksas). Teisėje įstatymų prieštaravimas, kada tuo pačiu klausimu yra dvi ar daugiau įvairių teisės normų, paprastu aiškinimu neišaiškinamų.

Antinori Horacijus (1811—1879), italų zoologas ir keliauninkas. Mokslo tikslais keliavo M. Azijoje, Egipte ir centr. Afrikoj.

Antinojus (gr. Antinoos), jaunuolis iš Bitinijos, Hadriano mylimasis, 130 Kr. g. slaptingu būdu prigėręs Nile, dieviškai garbintas šventnamiuose, ant aukurų ir statulomis, kaip Hermis, Dionizas, Apolonas, Vertumnus, Osiris, Serapis ir kt.

Antiochas, makedoniečiai Sirijos karaliai: 1) A. I Soter, m. 324 pr. Kr., valdė 281—261. 2) A. III Didysis, 242—187 pr. Kr., 223 paveldėjo sostą iš brolio Seleuko III. A. III kovojo su Egiptu, patriečiais ir baktriečiais. 205 padaręs sąjungą su Pilypu V Makedoniečiu, ėmė kariauti su Egiptu ir susivaidijo su Roma; 200 užkariavo p. Siriją ir Judėją. 192 ir 190 prie Magnesijos buvo romėnų sumuštas. 3) A. IV Epifanas, 175—164, helenino savo valstybę; dėl to susikivirčijo su žydais (ž. Makabėjų karai).

Antiochas III Didysis

Antiochas 1) iš Askalono, žymiausias jaunesniosios akademijos (ž.) atstovas; dėstė Atėnuose 83—74 pr. Kr.; eklektikas (ž.). 2) A. iš Sirakūzų, a. 424, istorikas, Sicilijos kronikos ir Italijos kolonizacijos istorijos autorius.

Antiochiečiai, religinė srovė V a., savotiškai aiškinanti Kristaus žmogaus prigimtį. Jų atstovas Nestorius iš Konstantinopolio. Popiežiui Celestinui I juos pasmerkus, kad ir 432 dalimi nuo savo mokslo atsisakę, vėliau, jau Nestoriui mirus, sudarė atskirą nestorionų (ž.) atskalą.

Antiochija, senovės miestai: 1) Sirijos didžiausias miestas, įkurtas Seleuko I 300 pr. Kr., po Romos ir Aleksandrijos žmoningiausias Romos imperijos miestas, 538 sugriautas persų, Justiniano atstatytas, 637—969 arabų valdžioj, 1098 kryžiuočių pavergtas A. kunigaikštystės sostinė, 1268 paimtas mahometonų, 1516 turkų, šiandien prancūzų valdžioj ir vad. Antakije (ž.). 2) A. Pisidijoj, įkurta seleukidų, Augusto laikais romėnų kolonija Cesarea. 1914 Ramsay čia radò Augusto pranešimą apie savo darbus, vad. Monumentum Antiochenum. 3) Karijoj, įkurta prie prekybos kelio iš Efeso į Eufratą.

Antiochijos mokykla, bendras pavadinimas

IV ir V a. Antiochijoj gyvenusių bažnyčios rašytojų, kurie šv. raštus aiškino gramatikos-istorijos metodu, tuo skirdamiesi nuo aleksandriečių, naudojusių alegorizuojantį metodą, ir kurie kristologijoj daugiau ar mažiau aiškiai skelbė Kristuje buvus dviejų griežtai skirtingų prigimčių. Senesniąją A. M. įkūrė Lucionas iš Samosatos (m. 312); jos sekėjai silucionistai daugiausia virto arionais (ž.); vėlyvesniąją A. M. įkūrė Diodoras iš Taiso (m. 394); ją iškėlė ypač Jonas Krizostomas ir kt.

Antiope, 1) jūrų dievo Asopo duktė. 2) Amazonė (ž.), Arėjo (ž.) duktė, Tezėjaus ž.) žmona, Hipolito (ž.) motina.

Antioquia, Kolumbijos (Columbijos) P. Amerikoje kalnuota sritis (ligi 3500 m), 60.000 km² ir 830.000 gyv. Tarp upių Magdalena ir Cauca. Čia randama aukso. Žymiausias miestas Barranquilla (65.543 gyv.). Ten pat miestas A. (a. 13.000 gyv.).

Antiparasitica, vaistai nuo gyvulinių ir augalinių parazitų.

Antiparos, Antiparo, sen. Oliaros, Aigėjo jūros Kykladų salyno sala, 49 km², a. 1300 gyv.; greta salos Paros; graikų skulptorių Fidio (ž.) ir Praksitelio (ž.) gimtinė.

Antipasatai, vėjai, pučią aukštesniuose atmosferos sluoksniuose nuo pusiaujo ašigalių link (ž. vėjas).

Ig. Končius Meteorologija, 1924.

Antipatija (gr.), priešprieša simpatijai, tam tikro asmens ar daikto sukeliamas nemalonumo, nepamėgimo jausmas, verčiąs vengti su juo susidurti. Tam tikrais atvejais virsta neapykantos jausmu. Paveldima A. pasitaiko gyvulių tarpe. Žmonių tarpe daugiausia turime įsigytinę A., susidarančią aplinkumos įtakoje. Laikiną A. gali sukelti ir grynai išorės, greit nykstančios priežastys.

Antipatras (a. 400—319 pr. Kr.), Pilypo Makedoniečio karo vadas. Prieš iškeliaudamas į Aziją, Aleksandras paskyrė jį savo vietininku Makedonijoj. Aleksandrui mirus (323), valdė Makedonijos žemes Europoj.

Antiperistaltika, žarnų judėjimas priešinga linkme (skilvio linkui).

Antiphona (lot.), giesmė, giedama pakaitomis dviejų chorų arba vieno asmens ir choro.

Antipyretica (gr.), bendras pavadinimas vaistų, medicinoj vartojamų karščiui mažinti.

Antipyrin, patentuotas pavadinimas dimethylphenylpyrazolono, vaisto, vartojamo medicinoj karščiui ir skausmams mažinti.

Antipodai, vietos, esančios viename geogr. platume ir ilgume su tokiomis pat kito žemės pusrutulio vietomis. A. s a l o s yra į pietus nuo N. Zelandijos. Jų geografinis padėjimas pietų pusrutuly toks pat, kaip Londono š. pusr. Jos apima 53 km² ir visai negyvenamos.

Antipoliara ir antipolius. Bet kokios tiesės, gulinčios vienoj plokštumoje su elipsiu (ž.), antipoliumi šio elipsio atžvilgiu vadinamas taškas, simetriškas (ž.) elipsio centro atžvilgiu su polium (ž.) tos pačios tiesės to paties elipsio atžvilgiu. Pati tiesė vadinama tada savo antipoliaus antipoliara.

Antipolius ž. antipoliara.

Antipopiežius, neteisėtai popiežium likęs asmuo, priešprieša teisėtam. Nuo III a. tokių A. buvo 28; paskutinis Amadiejus VIII, Sabaudijos kun-is, 1439 pasivadinęs popiežium Peliksu V ir atsisakęs 1449.

Antiquus, amžius, seniausias ledlaikio tarpas, pavadintas nuo tuomet gyvenusio dramblio, vad. Elephas antiquus.

Antiracionalizmas, teologinio ar filosofinio racionalizmo (ž.) priešprieša.

Antis (žem. pylė), paukščių šeima, plokščiasnapių būrio (Lamellirostres). Kaip ir kiti šio būrio paukščiai, pasižymi skersai antsnapį ir posnapį sustatytomis raginėmis plokštelėmis. Antsnapis apima posnapį, gale antsnapio raginė plokštelė, nagu vadinama, siauresnė negu pats antsnapis. Trys pirštai sukabinti plaukiamąja plėvele. Lytys skirtingos išvaizdos, patinai gražesnių spalvų. Visame pasauly yra apie 140 rūšių, Lietuvoje keliolika rūšių. Iš jų paprasčiausios: didžioji A. (Anas platyrhyncha (boschas), naminės A. prototipas; dryžgalvė kryklė, A. querquedula; rudgalvė kryklė, A. crecca; cyplė, A. penelope; smailauodegė, A. acuta; plokščiasnapė, Spatula clypeata; kuoduotoji A., Nyroca fuligula; rudė, N. nyroca; klykuolė, Bucephala clangula; ledinė, Clangula hyemalis; nuodegulė, Oidemia fusca; didysis dančiasnapis, Mergus merganser ir kt.

T. Ivanauskas Vadovėlis Lietuvos paukščiams apibūdinti, 1931; *A. Reichenow* Die Vögel, 1914. *T. Iv.*

Antis (sinus), anatomijoj tuštimai, urvai ir ilgi uždari kanalai; pvz., storojo smegenų apdangalo urvai — venozinės A.; šalia nosies landų gulintieji urvai paranazolinės A.

Antis, Telšių aps. Rietavo val. upelis, Kiršnės (Jūros) kair. intakas, 5,0 km ilgio; teka pro Pečiuliškio ir Purviškio k.

Antiscabiosa, vaistai nuo niežų.

Antisana, ugniakalnis Ekvadore, P. Amerikoj; 5746 m aukštumo.

Antisemitizmas, naujas terminas (1879 Marr pradėjo leisti „Zwanglose A. Hefte") senai sąvokai, priešingas nusistatymas arba veikimas žydų ar judaizmo atžvilgiu. Šio reiškinio formos per šimtmečius yra įvairiausios: išorinis žydų pažymėjimas, kad juos pažintų (geltona dėmė, Judenrad, jų

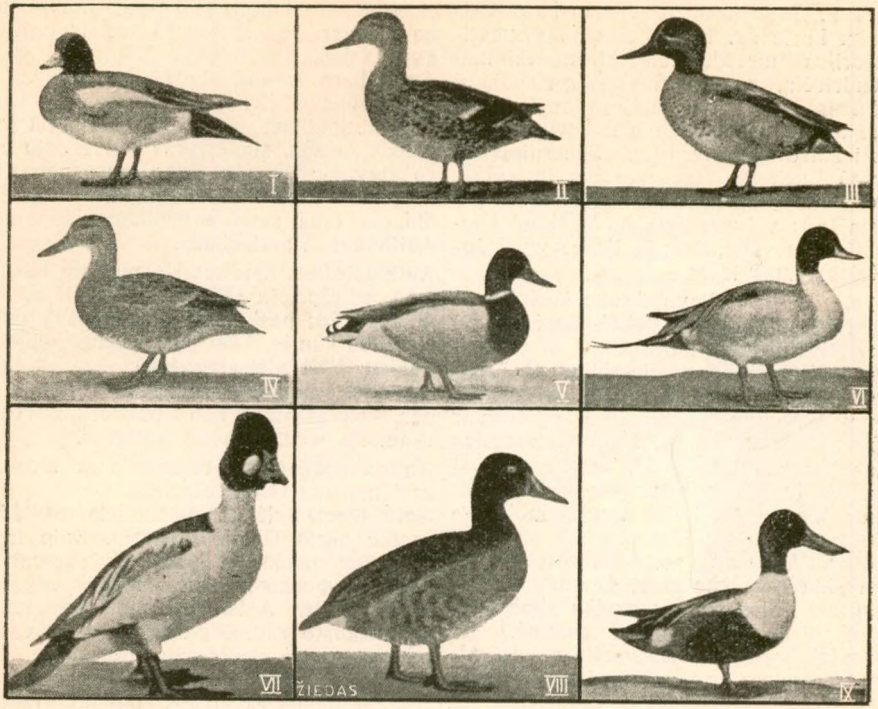

Antys:

I — cyplė — patinas; II ir III — rudagalvė kryklė — patelė ir patinas; IV ir V — didžioji — patelė ir patinas; VI — smailauodegė — patinas; VII — klykuolė — patinas; VIII — rudė patelė; IX — plačiasnapė — patinas.

drabužiuose), ir teritorinis izoliavimas žydų gyventojų nuo nežydų (ghetto vidur. amžiais; Rusijoj „apsigyvenimo rajonai"), kruvini ekscesai, masakrai (kryžiuočių žygiai ir „pogromai" (ž.) (skerdynės); išjuokimas žydų kulto ir tikybos, uždraudimas pareigas altikti ir vertimas pereiti į kitas tikybas; trėmimas visų žydų iš ištisų kraštų bei valstybių ir iškėlimas jiems nepamatuotų kaltinimų, kad jie ritualiniais sumetimais žudą krikščioniškus vaikus, norėdami gauti jų kraujo macai gaminti; kad vagią hostijas iš bažnyčių išnaudoti gydymo bei kosmetikos tikslams; šulinius nuodiją („juodoji mirtis"); kad krikščionybė esanti įžeidžiama žydų literatūroj, — ir todėl dažnai Talmudas (ž.) ir kitos žydų knygos būdavo konfiskuojamos ir deginamos; žydų turto plėšimas bei konfiskacija; speciali įstatymdavystė ir administracinė praktika suvaržyti žydų ekonominiam veikimui, mokyklų lankymui („numerus clausus", ž.), leidimui tam tikroms profesijoms verstis; visuomeniškas izoliavimas nežydų nuo žydų ir neleidimas pastarųjų į savo socialines bei kultūrines organizacijas (asemitizmas). Kartu su civilizacijos ir kultūros augimu atkrinta brutališkos A. formos, siaurėja ir jo reiškimasis. A. yra trijų galingų veiksnių padaras: valstybės, bažnyčios ir pačios visuomenės. Ne visuomet visi trys veiksniai būdavo už A., dažnai ir valstybė (Schutzjuden) ir bažnyčia (žydams apsaugoti popiežių bulės), ir visuomenė (A. kaip prietaras) kovojo su A. Yra daug teorijų, kurios stengiasi surasti A. logišką arba psichologišką pamatą. Jų svarbiausios yra: ekonominė, tvirtinanti, kad A. yra specifiško žydų ūkio srity aktyvumo (prekyba, tarpininkavimas, pinigai ir bankai, spauda) padaras; rasinė (žydai priklausą prie mažos vertės, be kūrybos žymių, rasės), tautinė (žydai sudarą visur svetimą elementą valstybėse: „valstybė valstybėj"); tikybinė (žydai negali įsiterpti krikščioniškoj arba mahometoniškoj valstybėj); psichologinė (įgimtoji ir paveldėta, šimtmečiais įkvėpta, racionaliai neišaiškinama nuotaika).

A. Leroy-Beaulieu L'antisemitisme, 1897; *H. Schneider* Grundlage einer Bibliogrraphie der antisemitischen Literatur („Weltkampf", 1924) ir kt. *J. Rb.*

Antisepsis (gr.), žaizdų gydymo būdas, kada vartojama medžiaga, kaip antai, karbo-

lis, lyzolas, sublimatas ir kt., užmušti bakterijoms, užkrėtusioms žaizdą.

Antiseptica (gr.), bendras pavadinimas vaistų, vartojamų medicinoj bakterijų veisimuisi stabdyti, pvz.: boro rūgštis, kseroformas, timolas ir t. t.

Antisyphilitica, vaistai, veikią prieš sifilitinį susirgimą. Veikimo stiprumo eilė yra tokia: arsenas (neosalvarsanas ir kt.), bismutas (Bismogenol, Casbis ir kt.), gyvasis sidabras ir jodas.

Antispastes (gr.), eiliavimo ritmas, sudarytas iš jambo (⏑–) ir chorėjo (—⏑).

Antisthenes, graikų filosofas (a. 444 — 379), Gorgio ir Sokrato mokinys, cinikų (ž.) mokyklos įkūrėjas. Vienintelis tikras gėris, pagal A., yra dorovė, kuri remiasi išmintimi. Dorovės priešprieša yra aistros ir susijęs su jomis jausminis pasimėgimas. Visa, kas tarp dorovės ir nedorovės—abejinga. Dorovė, pasireiškianti susivaldymu bei dvasios nepriklausomumu nuo kūniškų geismų, sutampanti su tikra palaima. Ji reikalinga nuolatinio mankštymo (askezės). Tik tai, kas natūralu, neprieštarauja protui ir dorovei. Todėl visi įpročiai, įstatymai ir pažiūros, kurios nesiremia žmogaus prigimtimi, neturinčios jokios vertės. Kultūra, kiek ji pripažista nepareinančius nuo dorovės gėrius, esanti neigiama. Gnoseologijoj, A. Platono idėjų teorijos priešininkas. Realūs tiktai pojūčiais pagaunami daiktai. Sąvokos ne kas kita, kaip bendri daiktų pavadinimai (nominalizmas). *V. Sz.*

Antitaurus, Maž. Azijos pietrytinė kalnuota dalis, tarp Samanti ir Džihano upių. Pietiniai pakraščiai, būdami prie vandenyno, gauna daugiau drėgmės ir dėl to apaugę miškais; kita daug didesnė dalis yra pusiau dykuma. Gyvenama tik upių kloniuose. Nuo X a. čia kūrėsi armėnų kolonijos; nuo XV a. čia vyravo turkmėnų giminės avšarai, o nuo 1864 turkų valdžia čia kolonizavo čerkesus ir turkus. Dabar gyvena: turkai, čerkesai, graikai, armėnai ir kurdai. Jie verčiasi sodininkyste ir javų auginimu. Kai kur randama geležies rūdos, kurios apdirbimu verčiasi armėnai.

Antiteizmas (gr.), priešingumas kiekvienam tikėjimui į Dievą (teizmas).

Antirrhinum Majus L. iš Vidurželmio jūros kraštų (šeim. Scrophulariacae), pas mus vienamečiai augalai, įvairių spalvų, 15—80 cm aukštumo. Gražiausi: A. majus grandiflorum, grandiflorum maximum, nanum grandiflorum ir pumilum. Kiekvienas turi apie 20 įvairių spalvų ir antspalvių. Spalvų gražiausios: Gelber König, Kardinal, Apfelblüte, Cattleya, Feuerkönig, Kanarienvogel, Schneeflocke, La France, Rose, Schwarzer, Prinz. Paskutinio tamsiai raudoni lapai ir toki pat žiedai. *K. M.*

Antitezis (gr.), tvirtinimas, statomas prieš kitą tvirtinimą, tezį; priešingybė. Ž. dialektika.

Antithenar (hypothenar), anatomijoj, iškilimas delne, sudarytas mažojo (penktojo) piršto raumenų.

Antitoksinas ž. imunitetas.

Antitragus (gr.), išorinis ausies kaušelio iškilimas, gulįs užpakalyj ožiuko (tragus).

Antitribonian, XVI a. prancūzų teisininko Hotmano (Otmano, Hotomanus) veikalas, kuriame jis nurodo, kad komentatorių vieš patavimas teisingumą pastatė į tokį padėjimą, jog visuomenė į teisininkus pradėjo žiūrėti kaip į apgavikus ir sofistus.

Antitrinitoriai, II—IV a. sektos, atmetančios šv. Trejybės dogmą. XVI a. atgiję vakarų Europoje ir ten persekiojami, slėpėsi, Žigimanto Augusto globojami, Lenkijoje ir Lietuvoje, kur sumišo su kitomis vietinėmis sektomis ir buvo vadinami vienu vardu su anabaptistais (nors pradžioje ir nereikalavo suaugusių krikšto), arionais, unitarais; buvo žinomi ir kitais vardais. 1658 iš čia išvyti, išsikėlė į Vengriją, Olandiją, Prūsiją.

Antium (dabar Anzio), mst. senovės volskų Laciume, V ir IV a. pr. Kr. piratų lizdas. Čia gimė Neronas (ž.) ir Kaligula (ž.). Griuvėsiuose rasta daug meno kūrinių.

Antius ž. Valerius.

Antivarė, italų pavadinimas mst. Bar (ž.).

Antkaimio pilis. Dusburgo kronika mini ją buvus rytuose nuo Mituvos. Kažkoks Draika, susitaręs su kryžiuočiais, 1302 eidamas sargybą, atidarė pilies vartus ir įleido kryžiuočius, kurie sudegino A. pilį.

L. Kšivickis Žemaičių senovė, 39 psl., Kaunas, 1928.

Antkaklė, didelis metalinis (vario, žalvario, sidabro arba aukso) žiedas, dėvimas ant kaklo. Kai kurių necivilizuotų Afrikos ir Azijos tautų žmonės dėvi A. ligi šiol. Europoje A. tebuvo vartojamos tik priešistoriniais ir senesniais istoriniais laikais ir vyrų ir moterų. Jos atsirado vario laikotarpio (ž.) pabaigoj ir žalvario laikotarpio (ž.) pradžioje. Tada A. tebuvo drūta vario viela spirališkai užsuktais galais. Vėliau, dar žalvario laikotarpyje, radosi jau įvairių A. formų: plačia plona priešaki-

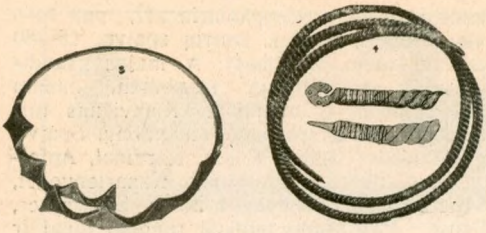

Antkaklės.

ne, esančia po smakru, dalimi; abipus susukiota ir kt. Kiekvienas laikotarpis turėjo savo charakteringų A. formų. Senovės Romoje ir vėliau šiaurės Europos kraštuose dar vidur. amžiais A. buvo vartojamos karių pažymimuoju ženklu.

Lietuvoje žalvario, o vėliau ir sidabro A. buvo dėvimos dažniausiai moterų maždaug nuo Kr. g. ligi XIV a. Senesniosioms charakteringi išplėsti kaip dūdų galai. Apie I-ojo tūkstantmečio viduri buvo vartojamos, be kitų formų, randamų ir kaimyniniuose kraštuose, A., kurių vienas galas baigėsi kableliu, įsegamu į išplėstą šaukšto pavidalo antrąjį galą. Šitos formos A. terandamos tik Lietuvoje. Nuo VIII a. atsiradus Lietuvoje daugiau sidabro, ir A. neretai buvo sidabrinės: suspausta į rombo pavidalo sklypelius, priešakine dalimi susuktos iš kelių storų vielų, neretai dukart apjuosiančios kaklą, ir kt.

A. Karnups Die Haupttypen der lettischen Halsringe in der jüngeren Eisenzeit; *H. Moora* Bemerkungen über einige ostbaltische Smucksachen der jüngeren Eisenzeit. I. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 1928, psl. 116—170 V tab.

K. Jb.

Antkalniai, 1) Kauno aps. Čekiškės val. kaimas; 1923 37 gyv.; 10 km nuo Vilkijos. 2) Kėdainių aps. Krakių val. pal.; 1923 17 gyv.; 20 km nuo Dotnuvos glž. st.

Antkalnis, 1) Kauno aps. Veliuonos val. du kaimai; 1923 367 ir 210 gyv.; 0,5 ir 2 km nuo Veliuonos. 2) (Klimai), Raseinių aps. Jurbarko val. kaimas; 1923 21 gyv.; 7,5 km nuo Jurbarko vdp.

Antkalniškiai, 1) Raseinių aps. Jurbarko val. du kaimai; 1923 188 ir 190 gyv.; 7 ir 8 km nuo Jurbarko vdp.. 2) (Antkalnis), Šakių aps. Plokščių val. kaimas; 1923 196 gyv.; 1 km nuo Plokščių vdp.

Antkapiai. Paprotys žymėti laidojimo vietas išoriniais ženklais yra be galo senas. Atsiradęs, gal būt, dėl noro apsaugoti mirusiojo kūną nuo plėšriųjų gyvulių, o gal iš baimės, kad mirusiojo vėlė negrįžtų pas žmones, ilgainiui jis susiliejo su noru antkapio iškilmingumu priminti mirusiojo nuopelnus (ž. kurganai, milžinkapiai, piramidės). Krikščionybė įvedė paprotį A. vartoti kryžius,

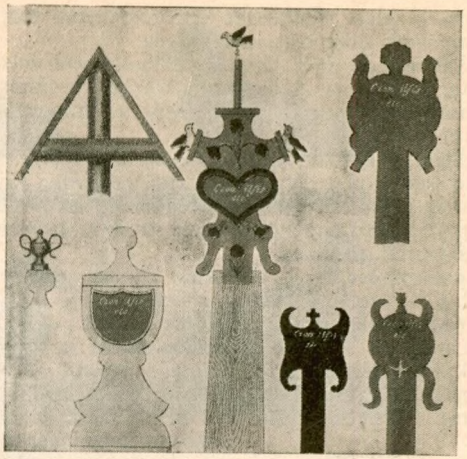

Antkapiai Mažojoj Lietuvoj

kuriais išskiriamos krikščionių laidojimo vietos ir ties kuriais meldžiamasi už mirusiųjų vėles. Senųjų A. parašai suteikia nemaža medžiagos istorijai, o patys, ir senieji, ir naujesnieji, A. tyrinėjami kaip liaudies meno kūriniai.

Antkapynė, Raseinių aps. Kelmės val. kaimas; 1923 18 gyv.; 6 km nuo Kuktiškių glž. st.

Antkaulis (periosteum), dengiąs iš oro kaulą apvalkalėlis iš jungiamojo audinio. Be jo kaulas nustoja gyvo audinio ypatybių.

Antkoptys, Kretingos aps. Andriejavo val. kaimas; 1923 350 gyv.; pradžios mokykla; 15 km nuo Laukgalio glž. st.

Antkremzlė (perichondrium), dengiąs iš oro kremzlę apvalkalėlis iš skaidulingo jungiamojo audinio. Embrione jis dalyvauja kaulo sudarymo procese.

Antkrytis, ligą sukeliąs mikroorganizmas.

Antleičiai, Pagėgių, seniau Tilžės, aps. Meišlaukių val. kaimas; 191 ha; 1925 93 gyv.

Antmirėliai, arba Verbai, Pilkalnio aps. kaimas.

Antnemunio valsčius Alytaus aps.; 1923 surašymų, 440 ūkių, 2944 gyv., 40 gyvenamų vietų. Valsčiaus centras Rumbonyse. Kaimai: Bundoriai, Daujotiškiai, Dubenka, Dubėnai, Dubiai, Jasunskai (Jaciunskai), Jevaišionys, Junoniai, Kėdariškiai, Kižiai, Kriaunos, Mardosai, Mardosėliai, Margarava, Mendvinkai, Mikosa, Mikutiškiai, Navienai, Panemunykai, Paplauskai, Praniūnai, Raudonykiai, Rumbonys, Sabališkiai, Sabeliškeniai, Smolnica, Stražiškiai, Vitautiškiai. Mokyklos Dubėnuose, Panemunykuose, Daujotiškiuose.

Antnevėžio pulkas, 1863 sukilėlių būrys, Tomo Kušleikos organizuotas; iš viso buvo jame a. 400 žmonių, kurių pusė dalgininkų, neturėjusių šaunamųjų ginklų.

Antocianas (gr.), ištirpusi žiedų celėse mėlyna arba raudona dažomoji medžiaga. Šarminga celių sulčių reakcija sukelia mėlyną, o rūgšti reakcija raudoną spalvą.

Antofagasta, P. Amerikos Čilės (Chile) (iki 1884 Bolivijos) provincija, Čilės šiaurinėje dalyje. 123.274 km²; 172.330 gyv. (1927). Padalyta į keturis departamentus: Tocopilla, Taltal, Loa ir Antofagasta. Minjo ugniakalnis Anduose, upės Loa, Atacama, Vilama.

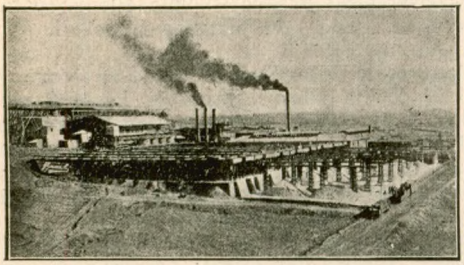

Čili salietros kasyklos prie Antofagastos

Salietros kasyklose randama vario ir sidabro. Miestai: Antofagasta (sostinė, uostas, a. 70.000 gyv.), Tocopilla, Taltal (uostas).

Antofilitas (gr.), mineralas $MgSiO_3+FeSiO_3$. Amfibolų grupės. Kristalas rombinės sistemos. Plaušų pavidalo agregatai. Rudas, geslvai pilkas. Blizgėjimas perlamutrinis. Pasižymi pleochroizmu. Randama Norvegijoj, Grenlandijoj, Bavarijoj.

Antoine (sk. Antuan), 1) Andrius (g. 1858)), prancūzų režisierius, 1887 įsteigė Paryžiuje „Théâtre libre", 1897—1904 buvo direktorium „Théâtre Antoine", nuo 1906 Odeono direktorius. 2) Povilas Gabrielius (1679—1743), prancūzų teologas, autorius „Theologia moralis" (1726) ir kt.

Antoinismus (sk. Antuanizmas), belgų darbininko Antoine prieš did. karą įkurta sekta, krikščionybės, spiritizmo, okultizmo ir panteizmo mišinys, turinti savo sekėjų daugiausia belgų ir prancūzų darbininkų bei miestiečių tarpe; narių skaičius laikomas paslapty.

Antokolskis Morkus (Morduch) (1843 X 21 Vilniuje — 1902 VI 26 Petrapilyj), g. žydo karčiamininko šeimoje, Vilniuje; skulptūros darbo mokėsi savamoksliu; keliems jo darbams kritus į akis Vilniaus gen. gubernatoriaus Nazimovo žmonai, gavo iš jos lėšų stoti 1862 laisvu klausytoju į Petrapilio meno akademiją, kur išbuvo 7 metus, gyvendamas pradžioje iš 10 rublių Ginzburgo stipendijos; nuo 1865 akademijos stipendininkas. 1871 už Jono Žiaurioio statulą gavo akademiko vardą. Akademiją baigęs, gyveno daugiausia Paryžiuje, gamindamas daugiausia ar rusų istorinių asmenų (Petras Didysis, Ermak, Nestor ir kt.), ar žmonių minties didvyrių (Mirštąs Sokratas, Spinoza, Mefistofelis) skulptūras.

Nenutraukęs moralinių santykių su žydų tauta, kad ir laikydamas save rusų skulptorium, davė, ypač jaunystėj, ir žymių skulptūrų iš žydų gyvenimo (Žydų puolimas inkvizicijos laikais ir kt.). Jo projektu Vilniuje buvo pastatytas Kotrynos II paminklas.

Stasov M. A., jego žizń, tvorenija, 1905.

Antologija (gr. anthos — gėlė ir legein — rinkti, gėlių rinkinys), figūraline prasme yra esmingų, charakteringų literatūros dalykėlių, prozos ar poezijos rinkinys. Pirma graikų

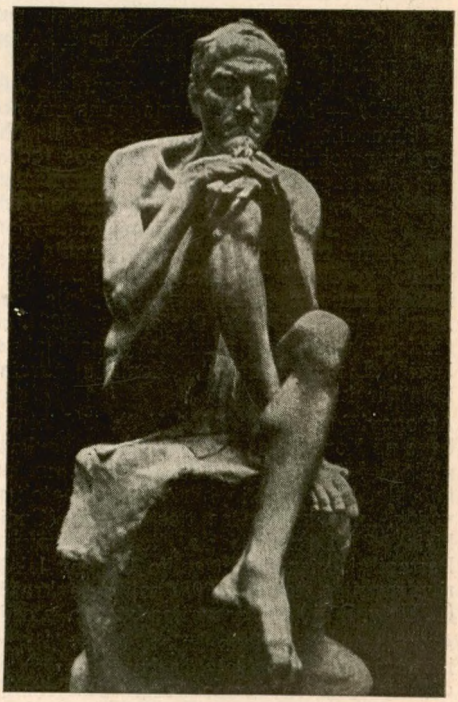

M. Antokolskis,
Mefistofelis

poezijos A. buvo sudaryta graiko Meleagro II a. pr. Kr. Po Kr. ne viena A. pasirodė romėnuose, bet jos mums yra žuvusios. Apie jas tegalima spręsti iš Konstantino Kefalo A. (X a.), kuriai jis panaudojo romėniškas, jam dar žinomas A., ir iš vieno graikų vienuolio Maksimo Planulo A. (XIII a.). Kai kurios lietuviškos A.: K. Binkio (ž.) 1921 „Vainikai"; J. Tysliavos (ž.) 1924 „Sūduva"; L. Giros (ž.) „Lietuva pavasarį, vasarą, rudenį ir žiemą" (keli leidiniai), „Sveika Nepriklausomoji" 1928, Šventoji Lietuva, 1930; P. Kubilevičiaus (ž.) 1929 „Pirmas dešimtmetis 18 poetų"; P. Babicko 1929 „Jiejums"; S. Miglino „Motina" 1932 ir „Mūsų Vilniaus poezija" 1932 ir kt.

Antonelli 1) Giacomo (1806 IV 2—1876 XI 6), kardinolas ir politikos veikėjas, popiežiaus Pijaus IX žymiausias padėjėjas, kuri laiką bažnytinės valstybės vidaus ir užsienio politikos vedėjas, pradžioje liberalinių reformų šalininkas, nuo 1850 pasukęs reakcijos linkme. Griežtas Italijos susijungimo idėjos priešininkas. 2) Steponas (g. 1879), prancūzų ekonomistas ir politikas, prof. Liono univ.; redak. „La Democratie Sociale" ir socialistų partijos veikėjas. Veikalai: Démocratie Socialiste devant les idées presentes 1911, Les principes d'Economie pure 1914, Les Actions de Travail ir L'Afrique et la paix de Versailles 1922.

Antonello da Messina, italų tapytojas (1444 (ar 1430) — 1493). Pirmasis italas nuvykęs į Flamandiją ir susipažinęs su brolių Van Dyckų patobulinta aliejinės tapybos technika. Jam sugrįžus į Veneciją, pirmučiausia veneciečiai, paskui ir visi kiti išmoko ir ėmė vartoti skystus aliejinius dažus, sudarydami reikalingus tonus ant paletos. Ta nauja technika buvo didelė pažanga aliejinėj tapyboj ir įgalino naujoms estetinėms vertybėms kurti.

Antonenko-Davidovič Borisas (g. 1899), ukrainiečių rašytojas; parašė „Paporošeni silueti", „Licari absurdu", „Zemleju ukrainskoju" ir kt.

Antonevičius 1) (m. 1863 V 8), iš Lietuvos bene už Konarskio bylą ištremtas į Kaukazą, grįžo į Lietuvą ir 1863 sukilime, majoro laipsniu, Serakauskio būrio 4-to bataliono vadas, žuvo kautynėse ties Biržais (Gudiškiais). 2) Liudvikas, lietuvių veikėjas Petrapilyj, vienas Petrapilio lietuvių labdarių draugijos steigėjų 1892; paliko rankraščių (L. Univ. Bibl.) tos draugijos kūrimo istoriją.

Antonia 1) pilis Siono kalne, Jeruzalėj; ant jos terasės (Lithostroton arba Gabbata) sėdėjo Pilotas teisdamas Jėzų. 2) Šventųjų moterų vardas: a) kankinė (šventė IV 29), nukankinta 259 V 6 Cirtoj Valerijono persekiojimuose; b) (Antanina) (šventė V 4), kankinė Nikomedijoj Dioklecijono laikais (284—305); c) A. iš Brescijos (1407—1507), palaimintoji; d) A. iš Florencijos (1401—1472), klarisė, kantri kentėtoja, palaimintoji; e) A. iš Orleano (1572—1618), įkūrusi benediktines nuo Kalvarijos kalno.

Antoniano Silvio (1540—1603), kardinolas, teologas, auklėtojas ir humanistas, dalyvavęs sustatant Romos katekizmą, reviduojant breviorių, iš naujo išleidžiant Martyrologium Romanum. Parašė Tre libri della educazione christiana dei figliuoli (3 t. 583).

Antonides van der Goes Jonas (1647—1684), olandų poetas, kovojęs už Olandijos laisvę klasiškomis aleksandriškomis eilėmis parašytame savo svarbiausiame veikale De Ij-stromm (1671).

Antonievič Boloz Karolis (1807 XI 6 Lvove — 1852 XI 14 Obroj, Poznanės krašte) mokėsi Lvovo gimn. ir universitete, dalyvavo 1830—1831 sukilime; jo žmonai ir penkiems vaikų mirus, 1839 stojo į jėzuitų ordiną, 1849 išvęst. Pasižymėjo kaip pamokslininkas ir poetas religinėmis temomis. Mirė apsikrėtęs per misijas cholera. Jo asketinių raštų išversta lietuviškai: Trumpi pamokinimai ir rodos, Vilniuje (Karaliaučiuje) 1861 (1874) ir 1899; Kryžiaus kelias (v. P. Malakauskas), Kaune, 1912; eiles vertė M. Gustaitis, M. Šeižys ir kt.

J. S. Pelczar Zarys dziejów kaznodziejstwa w Polsce, 1917.

Antonievič Vladimiras (g. 1893), lenkų archeologas, Varšuvos univ. profesorius. Parašė: „Pradzieje ziem Polski", 1927; „Archeologia Polski", 1929; „Czasy przedhistoryczne i wczesnodziejowe Ziemi Wileńskiej", 1930, ir kt.

Antoniniai, obelių atmaina, kilimo greičiausia iš Rusijos, kur jų yra daugiausia paplitę (Antonovka); Lietuvos soduose irgi jau senokai auginama. Viena geriausių ūkiškų atžvilgiu atmainų, tinka gaminti vynui, marmeladui, saldainiams ir kt.; tinka masinei produkcijai, derlinga, šalčiams atspari; žiedai nuo šalčių nenukenčia.

P. Rimkus Kurių obelų atmainų auginti, Kaunas, 1930.

Antoninus, šv. (šv. V 10) (1389—1459), dominikonas, Florencijos arkivyskupas, ordino reformatorius, asketas, moralistas, ekonomistas, sielų ganytojas ir geradarys (1448 bado ir maro metais, 1453 žemės drebėjimo metais, kovoj su Medičiais dėl laisvės ir dorovės). Globėjas nuo maro ir drugio.

Veikalai: Chronicon (vertinga viduriniu amžiu istorija 1474—79); Summa theologica (20 leid.); Summa confessionis. 8 t. (1741).

Antoninus Liberalis, mitografas (ž.), gyvenęs Antoninų laikais.

Antoninus Pius (86—161), Romos imperatorius nuo 138 Kr. g.; jo valdymo laiku impe-

rija gavo trumpalaikį poilsį nuo nuolatinių karų.

Antonius 1) (A. Musa), I a. romėnų medikas ir medicinos vadovėlio autorius. Fragmentus surinko Caldani ir Bassano 1800.

Schanz Geschichte der röm. Literatur II t.

2) (M. A. Enipho) (116—50 pr. Kr.), romėnų gramatikas ir kalbėtojas, Cicerono mokytojas, aiškino Ennijaus veikalus ir parašė: De sermone latino. Fragmentai: Grammaticae Romanae Fragmenta edidit E. Funaioli I 1907.

3) Morkus (a. 144—87 pr. Kr.), romėnų kalbėtojas. Parašė: De ratione dicendi. Šis raštas ir jo kalbos žuvo. Fragmentus išleido: Krüger, M. Antonii fr. Diss. Breslau, 1909. Nužudė jį Marijaus šalininkai. Jo anūkas buvo žinomasis triumviras Marcus Antonius.

Antonius (Marcus Antonius) (82 (?) — 30 pr. Kr.), Cezario giminaitis, 54 tapo jo šalininku, 44 drauge su Cezariu konsulas. Cezariui žuvus, A. pasisavino valstybės ir paties Cezario iždą bei Cezario politiškus projektus. Susitaręs su Lepidu, tapo Romos viešpačiu, bet greit turėjo kovoti su Oktavianu (Augustu), kuris dėjosi ginąs respubliką ir senatą. Pagaliau A., Lepidas ir Oktavianas susitaikė, sudarė antrąjį triumviratą (43). Suvaldę senatą ir išvaikę proskripcijomis (ž.) įtakingiausius savo priešus, A. ir Oktavianas nuveikė Bruto ir Kasijaus vadovaujamą respublikonų kariuomenę (ties Filipais Makedonijoj, 42), pašalino Lepidą ir pasidalijo imperiją. A. gavo valdyti imperijos rytus: norėjo įvykdyti Cezario sumanymą praplėsti imperiją rytuose ir įvesti joje rytų kultūrą; be to, rėmėsi turtingu Egiptu, kurio karalienę Kleopatrą vedė (36). Bet karą su partiečiais pralaimėjo; tuo tarpu Oktavianas įsigalėjo vakaruose. 37 triumviratas buvo atnaujintas dar 5 metams, o 32 abu triumvirai visai susivaidijo. 31 Oktavianas sumušė A. laivyną ir kariuomenę ties Aktiumu (Actium Akarnanijoj, dabar La Punta, 31), ir 30 A. nusižudė Aleksandrijoj. Politiškai tai reiškė, kad nepasisekė Cezario ir A. sumanymas paversti Romą graikų tipo despotija.

Drumann-Grobe Geschichte Roms, 1899; *G. Ferrero* Grandezza e decadenza di Roma (prancūzų ir rusų vertimai).

Antonov A, A. Montvydo (ž.) slapivardis.

Antonov-Ovsejenko Vladimiras, g. 1844 Černigove Ukrainoj, 1901 pabaigė Voronežo kadetų korpusą ir stojo į Mikalojaus karo inžinerijos mokyklą, nesutikęs prisiekti po mėnesio pašalintas, bet 1902 stojo į Petrapilio junkerių mokyklą; ją baigęs 1904 pateko karininku į Varšuvą. Nuo 1901 dirbo socialdemokratų partijoj, ypač karių organizacijoje. Organizacijos reikalais 1904 rudenį apsilankęs Vilniuje santykiavo su tenykščia karių org., bet labiausiai dirbo Varšuvoje, palaikydamas santykius su lenkų ir žydų socialistais. 1905 paskirtas vykti į Tolimuosius Rytus dalyvauti Japonų kare, slapstydamasis toliau dirbo revoliucinį darbą, pasiekdamas Krokuvą ir Lvovą. Rengė kariuomenės sukilimą lenkų Pulavuose (nepavyko), o paskui dalyvavo revoliuciniame darbe (bolševikų org.) Petrapily, Kronštadte, Sevastopoly, nekartą suimamas, o dėl Sevastopolio sukilimo 1906 suimtas Kabanovo vardu, metus atsėdėjo kalėjime ir 1907 buvo pasmerktas mirti; mirties bausmė buvo pakeista 20 metų sunkiųjų darbų kalėjimo, bet iš kalėjimo atsišaudydamas pabėgo. Ligi 1910 dirbo nelegalinėse ir legalinėse darbininkų organizacijose (nekartą suimamas), 1910 išvažiavo į Prancūziją, kur dirbo rusų socialdemokratų leidiniuose. 1914—1917 ten leido „Golos“ dienraštį internacionalistų pakraipos. 1917 grįžęs į Rusiją, dalyvavo žymiausiose bolševikų žygiuose. Spalių mėn. Petrapily paėmė žieminius rūmus ir suėmė laikinąją vyriausybę. 1917—1918 buvo įvairiuose raudonosios armijos frontuose, tarp kitko vadovavo Ukrainos frontui. 1925—1928 SSSR atstovas (polpredas Čekoslovakijoje, 1928—1930 Lietuvoje, nuo 1930 Lenkijoje.

A. autobiografija Granato Enciklopedičeskij Slovar', 41—I t: SSSR (Dejateli SSSR i Oktiabrskoj revoliucii).

Antonovič Vladimiras ž. Antanavičius.

Antosinas, Vileikos aps. Vyšniavo val. kaimas.

Antpečiai, kuriuose prisegami kariuomenės dalių Nr. Nr. ir žymimi laipsniai, yra ritierių laikų A. palikimas. Pirmiau buvę plieniniai antpečiai virto paskui epolietais ir galionų apskritais antpečiais. D. karas parodė tokių A. nepatogumą. Dabar daugiausia vartojami mįnkšti slepiamosios spalvos A.; galiono A. ar epolietai pasiliko tik parado formai. Lietuvoje iki 1930 slepiamosios spalvos A. buvo nešiojami prie visų kariuomenės formų, dabar gi prie išeiginio munduro karininkams įvesti galiono A. Be karių, Lietuvoje nešioja A. šauliai, policija, kalėjimų tarnautojai, ugniagesiai ir skautai.

Antpilas, ant kelio užpiltas balastas (ž.) iš rupaus žvyro arba skaldos.

Antra atskira gudų kuopa ž. Gudų dalys.

Antra brigada ž. Antra karo apygarda.

Antra karo apygarda. 1919 III 11 vyriausiojo karo vado įsakymu karininkas Nastopka buvo paskirtas brigados vadu; į ją 1919 IV 1 įėjo 1 ir 2 pėst. pulkai, artilerijos pulkas, Panevėžio atskiras batalionas, atskiras batalionas, inžinerijos batalionas ir kitos Kaune esančios dalys. 1919 IX 15 atsk. brig. išformuojama ir sudaroma II brigada. 1920 II 14 ji pavadinta II divizija. 1923 III 28 divizijos dalys grįžo iš fronto. 1923 XI 15 brigada performuota į II-rą karo apygardą.

Antracenas, aromatinis angliavandenilis 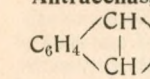 kristalinės formos, bespalvės, melsvos fluorescencijos plokštelės. Technikos būdu A. gaunama iš akmens anglies dervos tos frakcijos, kuri verda aukštesnėje kaip 270° t. Toje frakcijoje greta A. esti fenantreno, fluoreno, karbazolo ir kitų aromatinių angliavandenilių. A. oksidinamas virsta antrachinonu.

Antrachinonas, 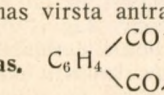 , gaunamas iš antraceno, jį oksidinant. A. geltoni kristalai. Jis labai svarbus kaip pagrindas didelei A. dažų grupei, prie kurių priklauso labai patvarūs ir gražios spalvos dažai, pvz.: alizarinas, purpurinai, alizarinomėlis ir kiti.

Antracitas, kieta blizganti akmens anglis, turinti savyje apie 90% grynos anglies ir maža angliavandenilių, ir todėl jis turi gana aukštą užsidegimo temperatūrą; uždegtas dega maža liepsnele nesukepdamas. Duoda 8500 kal ir vartojamas kurui. Jo randama Pennsylvanijoje, Belgijoje, Anglijoje ir Kinuose.

Antraeilė gadynė ž. mezozoiška gadynė.

Antrakokreniški šaltiniai vad. šaltiniai, kurių vandenyje pasitaiko angliarūgšties.

Antrakolitinis periodas, kai kurių geologų vartojamas terminas pažymėti anglies (karbono) ir permės periodams, sujungtiems į vieną.

Antraktas (pr.), protarpis tarp dviejų teantralinės pjesės veiksmų. Pradžioje A. buvo įvesti, kad būtų progos aktoriams kiek atsilsėti. Antikos graikai nei A., nei atskirų pjesės veiksmų nežinojo. Visą laiką jų scenoje vykdavo arba vaidinimas, arba choras dainuodavo. Pjesės dalijimą į penkius veiksmus įvedė romėnai. Naujaisiais laikais protarpiu tarp dviejų veiksmų buvo atliekami muzikos numeriai bei tam tikra vaidyba, vadinama intermedijomis (ž.). Dabar dramaturgai dažnai vartoja veiksmų protarpį sustiprinti žiūrovų susidomėjimui pjese. Jie veiksmą dažnai nutraukia pačioje įdomioje vietoje, žiūrovai, belaukdami kito akto, spėlioja, koks bus tolimesnis to ar kito scenoje parodyto personažo likimas.

B. S.

Antranilinė rūgštis, O- amino benzoinė rūgštis, $C_6H_4(NH)_2.COOH$, svarbus tarpinis produktas indigo sintezėje. Jos gaunama oksidinant naftaliną iki ftalio rūgšties, iš kurios pagaminama A.

Antras armijos štabo skyrius, arba armijos štabo (ž.) informacijų skyrius, turi šiuos uždavinius: 1) rinkti žinias apie priešo kariuomenės dalis, jų dislokaciją (ž.), skaičių, moralę, ginklavimą, aprangą ir rūpinimą kitais ištekliais; 2) teikti vadovybei savo išvadas dėl priešo sumanymų ir įvertinti jo pajėgumą; 3) palaikyti ryšius su draugiškų valstybių kariuomenės karo atstovais; 4) laikyti ryšius su spaudos organais; 5) studijuoti ir tvarkyti šitravimo dalykus; 6) sekti karišku atžvilgiu įtariamus asmenis ir daryti jų sąrašus.

Antras artilerijos pulkas. Jam pradžią davė 2-as artilerijos divizionas, dviejų baterijų (2—5) sudėtimi. Pirmas 2-am divizionui įsakymas išleistas 1919 X 19. 1920 IX paskutinėmis dienomis kartu su kitomis kariuomenės dalimis 2-as artilerijos divizionas dalyvavo kautynėse Seinų fronte. 1921 IV 11 prie diviziono priskirta naujai suformuota 1-a vokiečių gaubicų baterija. 1921 VIII 9 divizionas pavadintas 2-ru artilerijos pulku. Pirmas 2-am artilerijos pulkui įsakymas išėjo VIII 10. Sudėtis liko ta pati. 1922 X 19 pulkas išsikėlė į Kėdainius. 1926 jis padidėjo dviem baterijom (4-ta ir 10-ta). 4-ta baterija, perkelta iš 1 art. pulko, stovi Klaipėdoj. 1928 į pulko sudėtį įėjo anglų gaubicų baterija. Pulkas padalytas į tris grupes: dvi lengvųjų baterijų ir viena — sunkiųjų. Suformuota mokomoji komanda, ūkio komanda ir pulko ugniagesių komanda. 1928 VI 19 Klaipėdoje 4-tai baterijai saliutuojant anglų karo laivyno eskadrą dėl nelaiku įvykusio sviedinio sprogimo žuvo vyr. leit. Jakučiūnas, virš. Lingė ir eil. Šimkus. Jiems pagerbti 1930 Klaipėdos kapinėse pastatytas paminklas. 2 baterija įsteigta 1919 III A. Panemunėj. 1 būrys tuojau išvyko į Vilniaus frontą prieš bolševikus. IV 2 1 būrys turėjo pirmąsias kautynes ties Straišiūnais ir Žasliais. Išleido 57 sviedinius. Tose kautynėse žuvo vyr. telefonininkas Vacbergas. Paskui būrys kovėsi su bolševikais ties Žasliais, Straišiūnais, Gurkliais ir Pakalniškiais. Kautynėse dalyvavo iki IV 13. Vėliau ir 2 būrys iš A. Panemunės atvyko į Vilniaus frontą. V 24

1 būrys išvyko į Kėdainių frontą ir vijo bolševikus ligi Dauguvos, o 2 būrys liko Žaslių — Žiežmarių rajone ir pirmą kartą kovėsi su lenkais VII 9 Žiežmarių apylinkėj. VIII 1 jis išvyko į Dauguvos frontą ir susijungė su 1 būriu. VIII 29 baterija pirmą kartą apšaudė Daugpilio tiltus ir miestą. Rugsėjo mėn. baterija užėmė pozicijas Alūkštos apylinkėj. 1920 VII 7 baterija su 3 p. p. išvyko į Suvalkų frontą prieš lenkus. Čia pirmos kautynės įvyko Lazdijų rajone. X 1 išsikėlė į Varėnos — Merkinės frontą, o 4 d. sėkmingai kovėsi ties Varėna. X 9 visa baterija iš Valkininkų išvyko į Vilniaus frontą prieš Želigovskį ir tos pat dienos vakarą jau kovėsi ties Vokės dvaru. Kautynės pasibaigė 1921 III 23. Baterija išsikėlė į A. Panemunę, vėliau stovėjo Kėdainių—Jonavos apylinkėse, 1922 pabaigoj su pulku išsikėlė į Kėdainius, kur ir dabar stovi. 5 b a t e r i j a pradėjo formuotis 1919 VII 13. Netrukus ji išvyko į frontą. 1920 IX. 29 baterija kautynėse su lenkais ties Kapčiamiesčiu pateko į nelaisvę. Vyr. karininkas leit. Stapulionis nukautas. Būrių vadai su likusiais žmonėmis ir arkliais grįžo į A. Panemunę. X 26 baterija vėl suformuota dalyvavo kautynėse: 1920 XI 9 ties Giedraičiais, XI 12 ties Kupriškiu ir XI 17 ties Giedraičiais. 1920 XII sustabdyti karo veiksmai. Baterija stovėjo įvairiose vietose. Pulkui keliantis į Kėdainius, išsikėlė ir ji. 1928 pavadinta 1 baterija. 1 g a u b i c ų b a t e r i j a pradėjo formuotis 1920 XII 1 A. Panemunėj. Baterija kautynėse nedalyvavo. 1928 pavadinta 5 baterija. 4 b a t e r i j a, sudaryta iš 1-mo art. pulko 1-os baterijos 2-ro būrio, pradėjo žygius 1919 III 24 prie Alytaus. IV 4 2-ras būrys drauge su 1 p. pulku kovėsi su bolševikais ties Valkininkais, Varėna ir Bobriškiais. Tą dieną išleido 115 granatų ir 35 šrapnelius. V 10 išvyko į Ukmergės apylinkę ir kovėsi prie Lyduokių, Žemaitkiemio ir Kurklių. V 18 atėmė iš bolševikų vieną patranką ir 180 sviedinių. Vėliau dalyvavo kautynėse prie Anykščių, Andrioniškio, Klovainių ir Lebūnų. VI 2 būrys pavadintas 4-ta baterija. Nuvijus bolševikus ligi Daugpilio, baterija buvo iškelta į bermontininkų frontą ir sėkmingai kovėsi ties Baisogala, Linkaičiais ir Radviliškiu. 1920 I baterija sustojo Alytuj. Vėliau dalyvavo su 1 p. ir 6 p. pulkais įvairiose kautynėse Varėnos, Vilniaus ir Lentvaravo apylinkėse. Po kautynių sustojo Lyduokių dvare, netoli Ukmergės. Vėliau išsikėlė į Klaipėdą, kur ir dabar stovi. 1926, išformavus 1-mą pulką, priskirta prie 2-ro artil. pulko. 10 b a t e r i j a pradėjo steigtis 1920 VII 24 A. Panemunėj. IX 25 baterijai įsakyta vykti į Vilnių. X 9 priskirta prie 7 p. p., su kuriuo tą pačią dieną pasitraukė Maišiogalos link. Keletui dienų praslinkus, baterija buvo priskirta prie 4 p. ir dalyvavo kautynėse Musninkų apylinkėj. Ligi paliaubų su lenkais baterija priklausė 3 divizijonui, o paskui iškelta į 4 divizijoną. Iš Musninkų išsikėlė į Suvalkų kraštą, į Antanavo dvarą, o vėliau į Alytų. 4-as divizijonas pavadintas 4 art. pulku. 1926 iš šio pulko išsikėlė į Kėdainius ir priskirta prie 2-ro artilerijos pulko. 1928 pavadinta 3 baterija. Vėliau suformuotos baterijos kautynėse nedalyvavo.

Kautynėse žuvo šie pulko kariai: 1) leit. J. Stapulionis, 2) eil. Vacbergas, 3) eil. Lazauskas, 4) eil. Žaltauskas ir 5) eil. Sakavičius. Apdovanota Vyčio Kryžium 10 karininkų ir 34 kareiviai.

Antras atsargos batalionas pradėtas formuoti 1919 VI 20 A. Panemunėje. Branduolį sudarė išskirtas iš 2-jo pėst. pulko 4-tas batalionas. Batalionui vadovavo karininkas K. Šalkauskas. 1920 II 21—22 bat. dalyvavo sukilime, po kurio buvo išformuotas.

Antras gudų pulkas ž. Gudų dalys.

Antras pasienio pulkas pradėtas formuoti Biržuose 1922 IX 1 įsakymu. Saugojo pasienį; vadovavo mjr. Birontas. Išformuotas 1923 VIII 20.

Antras pėst. D. L. K. Algirdo pulkas pradėtas steigti 1918 XII 5. Pulkas suformuoti įsakyta pulk. Liatukui, o vėliau pulk. Grigaliūnui-Glovackiui. 1918 XII 29 jis išsikėlė į Kauną, 1919 I 12—13 į Panemunės kareivines, kur pulkas organizuota iš savanorių. Daugiausia savanorių davė Marijampolės, Vilkaviškio, Šakių ir Kauno apskritys; jie ilgai dėvėjo savo rūbais, mai-

Antro pėst. D. L. K. Algirdo pulko vėliava

tinimas buvo silpnas, ginklų buvo maža, nevienodi ir blogi. II 9, viena pulko rinktinė kuopa susikovė su bolševikais ties Jėznu; pralaimėjusi nuo Jėzno pasitraukė. II 13 kuopa puolė antru kartu ir užėmė Jėzną. Balandžio m. I bat. puolė Vilniaus link ir užėmė Žaslius. Gegužės m. į frontą prieš bolševikus išvyko ir kiti du batalionai. Kautynėse su bolševikais pulkas veikė Panevėžio grupės sudėtyje, linkme Kėdainiai, Ramygala, Panevėžys, Subačius, Obeliai, Kalkūnai. VIII 30 pulkas priėjo prie Dauguvos krantų (ž. Nepriklausomybės karai). Spalių m. pabaigoje pulkas iškeltas į Šeduvą kovai su bermontininkais. XI 21 prasidėjo bermontininkų puolimas, pulkui teko kautis Radviliškio rajone (ž. Radviliškis ir Bermontiada). XI 21 drauge su 1 p. p. Radviliškis paimtas. Gavus Santarvės komisijos reikalavimą pasitraukti, XI 23 evakuavo iš Radviliškio karo grobį ir pasitraukė į Šeduvos rajoną. Persekiodamas pasitraukiantį priešą, pulkas perėjo visą Žemaitiją. XI 29 atvyko į Joniškį, o gruodžio pradžioj susirišo su kaimyninėmis latvių dalimis ir veikė drauge prieš bermontininkus Akmenės, Žagarės ir kituose rajonuose. Prie Klaipėdos krašto sienos pulkas išstovėjo iki 1920 sausio. Sausio pradžioje perėjo į Šiaulius (1 ir 2 bat.) ir Mažeikius (3 bat.). 1919 XII 5 pulkas pavadintas 2 p. D. L. Kun. Algirdo pulku.

1920 VII 12 pulkas atvyko į Jonavą, o iš jos perėjo į Kaišiadoris. VII 18 ties Kruoniu nuginklavo lenkų brigadą, o III bat. geležinkeliu pervežtas į Gardino rajoną. Rugsėjo mėn. kovėsi su lenkais ties Seinais, iš kur, kautynėse nukentėjęs, atitrauktas į Alytų, o X 1—23 Lazdijų ir Kalvarijos rajone sergėjo demarkacijos liniją. X 9 lenkai sulaužė Suvalkų sutartį (ž.) ir užėmė Vilnių. X 29 pulkas iškeltas į Ukmergės rajoną. X 31 sumušė lenkus ir XI 1 užėmė Giedraičius (ž.), bet lenkų spaudžiamas XI 17 turėjo pasitraukti iš Giedraičių, kuriuos vėl užėmė XI 20. Šiose kautynėse lenkai turėjo daug nuostolių ir pasitraukė Vilniaus linkme. Čia žuvo leitenantai Telksnys, Matulaitis, Gvildys ir Mačiukas, viršila Žadeika, pusk. Jonas Kuliešius ir Albertas Stankevičius ir daug kitų. Savo iniciatyvą pareiškė kpt. Noreika (ž.). Kautynėms su lenkais pasibaigus, pulkas iškeliamas į Utenos rajoną. 1921 vasario mėn. į Jonavos rajoną, o 1923 grįžta į Kauną, kur ir dabar tebėra.

Kautynėse su Lietuvos priešais žuvo 11 karininkų ir 121 kareivis. Vyčio Kryžium apdovanoti 26 karininkai ir 196 kareiviai. Už sėkmingas kovas su priešais 1927 VII 24 pulkas apdovanotas I rūšies II laipsnio Vyčio Kryžiaus vėliava su šūkiu: „Tėvynės meilė tebus mums vadovas".

Antras seimas. Ern. Galvanauskui (ž.) 1923 II 22 sudarius antrą savo kabinetą ir III 9 negavus pirmam seime pasitikėjimo (38 už ir 38 prieš), III 12 seimas buvo paleistas ir nauji rinkimai buvo paskirti 1923 V 12 ir 13. Į antrą seimą išrinkta 14 atstovų ūkininkų sąjungos, 14 krikščionių demokratų, 12 darbo federacijos, 16 valstiečių liaudininkų, 8 socialdemokratai, 7 žydai, 4 lenkai, 2 vokiečiai ir 1 rusas. Krikščionių demokratų blokas gavo iš 78 vietų 40. Komunistų nebuvo išrinkta, nes prieš rinkimus jų kandidatai buvo suimti ir jiems buvo iškelta bylų už priešvalstybinį veikimą. 1923 VI 19 seimas išrinko valstybės prezidentu A. Stulginskį. Buvo sudarytas naujas E. Galvanausko kabinetas, į kurį be krikščionių demokratų bloko atstovų įėjo ir du valst. liaudininkų atstovai (inž. Naruševičius ir Žalkauskas). 1924 VI 18 buvo sudarytas vieno kr.-dem. bloko A. Tumėno kabinetas, atsistatydinęs 1925 II; šį kabinetą pakeitė V. Petrulio kabinetas, o tą — L. Bistro kabinetas. Per rinkimus į 3-ąją seimą 1926 V 8—10 krik. dem. blokas pralaimėjo.

Antras ulonų D. L. K. Birutės pulkas. Įsteigtas 1920 X 30; vadu paskirtas pulk. Jackevičius. IX 16 išleidžiamas pirmas pulkui įsakymas. XI 17 pradėtas formuoti 2-as eskadronas (ž.). XII 1 — 3 ir 4 eskadronai. 1921 I 1 pulke buvo 534 žmonės. IV. 24 pulkas išvyko į Uteną, kur IV 30 perėmė iš 5 p. p. demarkacijos linijos saugojimą nuo Giedraičių ligi Latvių sienos. Be

Antro ulonų D. L. K. Birutės pulko vėliava

mažų susišaudymų su lenkais, dar VII 18 civiliškai persirengę lenkų kareiviai užpuolė Lokajų lauko sargybą ir pagrobė 4 arklius ir 3 karabinus. X 22 pulkas perkeltas į Kauną, 1922 XI 2 — į Vilkaviškį, 1926 VIII 30 — į Alytų. 1928. IX. 30 pulkas pavadintas 2-ru ulonų Lietuvos Didž. Kunigaikštienės Birutės pulku ir gavo vėliavą, su įrašu „Garbingi bočių žygiai tebūna mums gyvenimo rodyklė".

Antrasis internacionalas ž. internacionalas.

Antrepreneris (pr.), atskiras asmuo, nuomuojąs teatro rūmus arba organizuojąs bei išlaikąs teatralinę trupę, vedąs visus teatralinės institucijos reikalus. Teatro istorijoje A. yra labai daug gera padarę teatro menui ir jo pažangai. Tačiau daugelis jų į teatrą žiūrėjo ir tebežiūri kaip į pasipelnymo įstaigą. Naujaisiais laikais artistai, norėdami išsivaduoti iš A. valios, dažnai organizuoja artistų bendroves kooperatyviškais pagrindais.

Antrepriza (pr.), antreprenerio vadovaujamas reikalas.

Antrim, Irlandijos plokštakalnė, susidariusi iš eoceno bazaltinių padangų. Čia yra di-

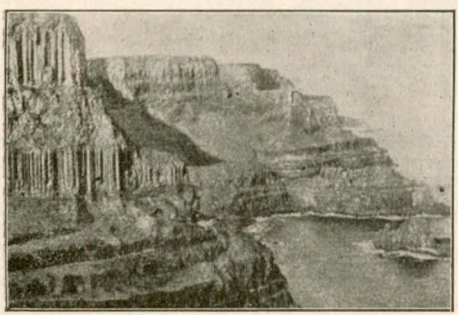

Antrim, bazalto kalnai

džiausias Britų salų ežeras Lough Neagh (396 km²). A. grafystėje 470000 gyv. Augինama linai ir avižos, daug pagaunama žuvų. Iškasama akmens anglies ir druskos.

Antrinė infekcija, apsikrėtimas antrą kartą bakterijomis, kada pirmojo apsikrėtimo antkryčiai jau išnyko.

Antrinė žala ž. antriniai kenkėjai.

Antrinės operacijų linijos ž. operacijų linijos.

Antringiai Raseinių aps. Viduklės val. kaimas, 1923 47 gyv., 4 km nuo Nemakščių gl ž st.; su senkapiu.

Antriniai kenkėjai yra vabzdžiai, kenkią daugiausia nusilpusiems, pirminių kenkėjų pagadintiems, ligos apimtiems ar vėjo pažeistiems medžiams. Prie A. K. priskiriamos bemaž visos kinivarpos (Scolytidae), daugumas ilgaūsių (Cerambycidae) ir kt. gadintojai. Toki vabzdžiai miškuose daro antrinę žalą.

Antrininkas, kumečio šeimos narys, ėjęs į darbą dvare padėti kumečiui.

Antrinis propilo alkoholis, $CH_3CHOHCH_3$ verda 81° t. lyg. sv. 0,789. Jo pasidaro gaivinant acetoną, $CH_3COCH_3 + 2H = CH_3CHOHCH_3$ ir atvirkščiai: oksidinamas jis virsta acetonu. A. P. A. neįeina į fuzelio sudėtį.

Antropo... (gr. anthropos = žmogus) jungiamas su kitais žodžiais reiškia: žmogus.

Antropobiologija (gr.) mokslas apie žmonijos gyvybinius reiškinius bei jų priežastis, k. a., atsigimimo pradmenis ir gyvenimo sąlygas. Ž. antropologija.

Antropocentrinė pasaulėžiūra, pažiūra į žmogų, kaip į pasaulio centrą: viskas pasaulyje atsirado žmogaus naudai ir reikalui. Iš to ėjo geocentrinė pasaulėžiūra, nustatanti žemę pasaulio centru.

Antropofagai ž. žmogėdros.

Antropofobija (gr.) žmonių bijojimas, žmonių baimė.

Antropogenija (gr.), žmogaus kilimo ir žmonių rasių tyrinėjimo mokslas.

Antropogeografija, toji geografijos mokslo šaka, kuri tyrinėja žmogaus santykius su gamtine aplinkuma: žmogaus gyvenimo priklausymą nuo gamtos ir žmonių poveikį gamtai. Į šią sritį įeina: žmonija, jos rasinis, kultūrinis, religinis ir tautinis pasiskirstymas bei veikimas, valstybinis susiorganizavimas, gyventojų tankumas, sodybos, susisiekimas, prekyba. A. pradmenų galima surasti gilioj senovės mokslininkų raštuose; pvz. jau Hipokratas iš Kos (IV a. pr. Kr.) kalba apie klimato, drėgmės ir žemės paviršiaus įtaką žmogui ir jo sveikatai. Tą klausimą toliau nagrinėjo Strabo (I a. pr. Kr.). Tačiau iš tų pradmenų atskiras mokslas neišaugo ir tik XIX a. A. virto atskira mokslo šaka. Ritter (ž.) (Die Erdkunde) iškelia krašto gamtos ir žmogaus ir tautos sąryšį. Jo pėdomis ėjo Kapp ir Guyot. Visi jie atstovauja vad. geografinei teleologijai. Lamarcko (ž.) ir Darvino (ž.) teorijų įtakose dėsto savo antropogeografines pažiūras M. Wagner, Buckle, (ž.), E. Reclus (ž.). Bet tik Fr. Ratzel (ž.) nustato A., kaip atskiros mokslo šakos, pagrindus, kuriuos plečia jo mokinys Richthofen. Götz jo įtakoje piešia prekybos kelių plėtimąsi. Schlütter smulkiau nusako A. tikslus ir uždavinius; Friedrich ją plečia ūkio geografijos kryptimi. 1905 Ratzeliui mirus ypačiai pagilina A. mokslą prancūzai-mokslininkai. Čia einama E. Peclus nustatyta kryptimi. Videl de la Blanche tyrinėjo gamtos įtaką žmogui ir

žmogaus gamtai; J. Brunhes rašo didžiulę La Géographie humaine (1910, [2]1913).

Antropologija (gr.) plačia žodžio prasme mokslas apie žmogų, hominidų grupės mokslas, kuris nagrinėja hominidų fizines savybes ir apima visą zoologinės grupės formų sritį. Ji stengiasi rekonstruoti antropogenezę, kad nustatytų giminystės santykius ir tarp hominidų, ir tarp genetiškai artimų grupių, kad surastų priežastis, dėl kurių susidarė įvairios skirtingos formos. Be to, A. tikslas atskirti visų hominidų, mirusių ir recentinių formų kūno ypatybes, charakterizuoti ir surasti jų geografinį plitimą, nepaisant, ar turima reikalo su rūšimi, ar su atmainomis, ar variantais, ar pagaliau su tipais. Lig šiol A. sąvoka gamtininkams ir medikams buvo sinonimu deskriptyviai anatomijai. Šiandien A. sąvoka turi dvejopą prasmę, siaurą ir plačią. A. plačiąja prasme apima ne tik žmonijos fizines, bet ir jos psichines savybes, todėl ji dar daloma į: 1) fizinę antropologiją — rasių mokslą ir 2) psichinę antropologiją — etnologiją. A. siauràja prasme rūpi tik fizinė A.; psichinę A. ji palieka etnologijai ir psichologijai. A. i s t o r i j a. Žmonių variantų skirtumus žinojo ir senovė (Hippokrates IV a. pr. Kr., Aristoteles 384—322 pr. Kr.), o įvairios žmonių figūros, asiriečių, babiloniečių, egiptiečių, graikų ir romėnų meno kūriniai yra vertingi rasių palyginimo dokumentai. Herodotos atskirdavo žmonių gimines net iš jų kiaušų savybių. Svetimų žmonių rasių pažinimo pradžia galima laikyti žinios Marco Polo (1273—1295), kuris daug keliavęs po įvairias pasaulio šalis surinko daug medžiagos žmonių rasėms skirstyti; moksliškai tą pradėjo daryti XVIII a. Linnée (1707—1778) ir Buffon (1707—1788); jie įvedė žmogų į zoologinę sistemą ir davė rasių klasifikaciją. Tikruoju moderninės A. steigėju laikomas Johann Friedrich Blumenbach (1753—1840), kurio veikalas „Ueber die natürlichen Verschiedenheiten im Menschengeschlecht" yra pirmutinis pilnas rinkinys antropologinių to laiko patyrimų, iš kur pirmieji terminai dabartine prasme vartojami. Antras jo kraniologinių tyrinėjimų veikalas „Decades collectionis suae craniorum diversarum gentium illustratae" taip pat ne mažiau reikšmingas. Šalia jo minėtini Sömmering (1755—1830), John Hunter (1728—1793) ir P. Camper (1722—1789). 1799 Ch. White (1728—1813) pirmasis darė somatometrinius tyrinėjimus. XIX a. A. mokslininkų tarpe iškilo ligi aukščiausio laipsnio; nuo to laiko beveik kiekviename krašte ir net didesniuose miestuose organizuojamos antropologų draugijos. Ch. Darwin (1809—1882), Lamarck (1744—1829), Th. H. Huxley (1825—1895) davė kai kurioms A. problemoms naujų akstinų ir sukėlė didesnį susidomėjimą antropologiniais dalykais. Švedijoj kraniologiniais tyrinėjimais pasižymėjo A. Retzius (1796—1860). Vokietijoj E. Huschke (1797—1858), R. Wagner (1805—1864), Rudolf Virchow (1821—1902), O. Schoetensack (1850—1912) ir kt. Šveicarijoj Chr. Th. Aeby (1835—1885); Vengrijoj A. Török (1842—1912); Anglijoj James Hunt (1833—1869), J. B. Davis (1801—1881), William Flower (1831—1899), jau minėtasis Huxley ir kiti; Belgijoj L. A. J. Quetelet, kuris pirmutinis daugiausia iškėlė somatometrinius tyrinėjimus; Rusijoj A. Tarenecki̇j (1845—1905). A. P. Bogdanov (1834—1876) ir jo mokiniai. Daugiausia įtakos A. plitimui paskutiniais 50 metų padarė Paul Broca (1824—1880) (ž.), „Ecole d'Anthropologie de Paris" steigėjas. Jo metodai buvo autoritetingi ir vadovavo ne tik Prancūzijai, bet ir kitiems kraštams. Šalia jo žymus buvo A. de Quatrefages (1810—1892) ir P. Topinard (1830—1911). Ilgą laiką A. dirbo Lietuvos universiteto embriologas neuropatologas prof. E. Landau. Lietuvių tautos kilimą, sudėtį ir antropologinius bei morfologinius pažymius daugiausia tyrinėjo: P. Avižonis — Lygumų ir Gruzdžių val. gyventojus; J. Talko-Hryncevičius tyrinėjo bajorus ir liaudį; D. Bukantas ir Šingeriovas — naujokus; Pov. Višinskis, J. Baronas, V. Olechnovičius, Birulia-Belinskis, J. Brennsohn, Gilčenko, Lissauer, V. Šukevičius, L. Krzyvicki, J. Žilinskis ir kiti. Bet jiems nepavyko dar lig šiol nustatyti lietuvių kilimo, plitimo ir jų santykių su kitomis ir priešistorinių, ir vėlyvesnių laikų rasių tautomis. Lietuvos universiteto anatomijos institutas, be savo tiesioginių tikslų, pasiėmė uždavinį tirti tą dalyką toliau. *J. Žl.*

A. mokslo pažangai ypatingos reikšmės turėjo specialinės draugijos, kurių seniausioji „Société des observateurs de l'homme" įkurta Paryžiuje 1799; 1859 ten pat susikūrė „Société d'Antropologie" ir tokio pat vardo dr. Briusely ir daugely Prancūzijos miestų; D. Britanijoj 1871 „Anthropological Institute of Great Britain and Ireland", 1846 Amerikoj „Smithsonian Institution", 1879 „Bureau of Ethnology", 1880 „Anthropological Society of Washington", 1870 „Deutsche Gesellschaft f. Anthropologie, Ethnologie u. Urgeschichte". XIX a. iškilęs mokslas, kad žmonijos istorijos eigą paskutiniame gale sprendžia ir lemia žmonių rasių biologiniai skirtumai; kitaip sakant, istorija vedama iš rasių biologijos. Įvairių

žmonijos civilizacijų išaugimas ir esmė aiškinama žmonių rasių sielos skirtumais. Šios pažiūros atstovai ypač pabrėžia šiauriečių rasės (ž.) ypatingą gebėjimą kurti kultūrą bei civilizaciją. Kalbamos pažiūros pirmasis reiškėjas yra prancūzas Arturas de Gobineau. Kiti atstovai: Vacher de Lapouge, Houston Stewart Chamberlain, Woltmann, Hauser. Paskiausias šią pažiūrą ypač išpopuliarino Hans F. K. Günther. Radikalus jos atstovas Otto Hauser eina taip toli, jog nešiauriečių rasėms iš viso nepripažįsta jokio sugebėjimo kultūrai bei civilizacijai kurti ir todėl net kiniečių, žydų ir maya (ž.) civilizacijas bei kultūras laiko sukurtas įmigravusių šiauriečių. Saikingesnės ir kritiškos krypties atstovai (F. Kern) kalbamą pažiūrą jungia su Gräbnerio (ž.). W. Schmidto (ž.) ir kitų sukurtu kultūrų (ats. civilizacijų) ciklų mokslu (ž.). *Pr. D.*

A. de Gobineau Essai sur l'inégalité des races humaines (4 t. 1854); *G. Vacher de Lapouge* Les sélections sociales (1886); L'Aryen. Son rôle sociale (1889); *H. St. Chamberlain* Die Grundlagen des XIX Jahrh. (2 t. [15]1932); *Woltmann* Politische Antropologie (1903); *Madison Grant* The Passing of the Great Race or the Racial Basis of European History ([4]1923); *Lothrop Stoddard* The Menace of the Underman (1925); *K. F. Wolff* Rassenlehre (1927); *H. F. K. Günther* Rassenkunde des Deutschen. *M. Endziulaitytė-Gylienė* Antropologija ir jos pritaikymas. Kosmos 1926, 156—162. Die Kultur d. Gegenwart III T.: Antropologie 1923; *O. Baur E. Fischer u. F. Lenz* Grundr. d. menschl. Erblichskeitslehre u. Rassenhygiene I [3]1927; Anthr. Anzeiger (nuo 1924).
J. Brennsohn Zur Antropologie d. Litauer Dorpat 1883; *W. Olechnowicz* Charakterystyka antropologiczna Litwinów z okolic Olity—Zb. wiad. do antrop. Kraj. 1895 XVIII; *E. Czepurkowskij* Analiza głównych typów ludu rosyjsk., białor., ukrainsk., litewsko-łotyskiego i polskiego za pomocą metody geograficznej — Prace i Mat. antrop. archeol. 1927 IV; *L. Krzywicki* Charakterystyka fizyczna ludności ziem polskich i dzielnic ościennych-Encykl. Polska I 1912, p. 465—654.

Antropologizmas (gr.), filosofijos kryptis, kuri visą mokslinį pažinimą kaip ir visas dorines vertybes nori suvest į antropologiją kaip žmogaus mokslą. Tokios pažiūros atstovais senovėje gali būt laikomi sofistai. (Protagoras: žmogus visų daiktų matas). Naujausiais laikais ekstremistiškas antropologininkas yra Feuerbach (ž.). A. taip pat vadinamas ir antropologinis istorijos supratimas (ž.).

Antropometrija (gr.) žmogaus kūno ir jo organų matavimas. A. pagrindinis uždavinys nustatyti atskiro individo organizmo pažymių kompleksą ir priskirti jį kuriai nors tautai. A. iki XX a. vyravo prancūzų mokyklos pripažinti antropometriniai tyrimo metodai (ž. Bertillon), bet dabar įsivyravo vokiečių metodika, remiama Rudolfo Martino antropometriniais tyrimo metodais. Jojo metodu žmogaus kūno pažymiai tiriami šitaip: 1) tiesialiniai matai, tiesioginiai arba projekciniai; 2) apimtys, kreivosios ir lankai; 3) kampai; 4) svoriai, pirmiausia kūno svoriai; 5) tūriai; 6) kūno paviršių apskaičiavimai. Baudžiamojoj teisėje A. naudojamasi žmogaus kūno asmens tapatybei nustatyti. Praktikai didelės reikšmės turi iš A. išaugusi daktiloskopija (ž.).
R. Martin Antropometrie 1929 ir Lehrbuch d. Antropologie 1928; *I. V. Bunak* Metodika antropometričeskich issledovanij 1927; *H. Gross* Hanb. d. Untersuchungsrichter.

Antropomorfinės bezdžionės, taip pat antropoidai, aukščiausios rūšys smailianosių beždžionių (Catarrhini); jų yra: šimpanzė, gorila, orangas ir gibbonai.

Antropomorfizmas, žmogaus savybių įdvasinimas ir priskyrimas dievybėms ar net negyvajai gamtai, jų sužmoninimas, ypačiai ryškus primityviose religijose. Pvz., graikai visus savo gausingus dievus apdovanodavo ne tik fizinėmis, bet ir moralinėmis žmonių savybėmis.

Antropopatizmas (gr. antropos = žmogus, pathos = aistra), ypatinga antropomorfizmo (ž.) rūšis, kada vaizduojamasi, lyg Dievas turėtų žmogiškų aistrų.

Antropopitekas (gr.), tariamoji kai kurių mokslininkų prileidžiama tarpinė grandis tarp žmogaus (antropos) ir beždžionės (pithekos). Pastangos A. identifikuoti su įvairiose vietose rastomis pirmykščio žmogaus liekanomis nepavyko (ž. Pitekantropas).

Antroposofija (gr. = išmintis apie žmogų), pavadinimas Rudolfo Steinerio (ž.) 1912 įkurto „dvasios mokslo“ (Geisteswissenschaft), kuris turi tikslo tam tikrais metodais taip žmones išauklėti, kad jie ypatingu, nejusliniu, šviesreginiu būdu įgalėtų pažint savąją žmogaus prigimtį, tai, kas savo esme yra žmoguje dieviška nuo pat pradžių, ir tuo būdu įgautų pilnutinę visos, ypač dvasinės tikrovės kontemplaciją, ir atitinkamai pilnutinai, gėtiškai (taip kaip Goethe) nusistatytų ir gyvenime. A. drauge yra auklėjimo ir pasaulėžiūros bei gyvenimožiūros mokslas, drauge disciplina ir teorija. Kaip disciplina A. atmeta tik mistišką, moksliškai nesukontroliuojamą teosofijos (ž.) kontemplaciją ir skelbia tiksliai mokslinį patyrimo metodą, kuris turis nuvest žmogų į antroposofinę šviesregybę (clairvoyance, Hellsehen), juslių nepaveiktą, grynai dvasinį daiktų esmės stebėjimą. Kelias į tai eina per dvasinę koncentraciją, meditaciją ir kontemplaciją, nuo imaginacijos per inspiraciją į atbaigtą intuiciją. Tikslas pasiekiamas sistemingai slaptai drausminantis, per devociją, planingai garbinant tiesą bei jos mokytoją, ugdant dorovines savybes. Tobulėjimas einąs trimis laipsniais: 1) prisirengimas, 2) švietimas, 3) išventimas, kuris vykdomas

su tam tikromis ceremonijomis, išmėginant mokinį ugnies, vandens ir oro bandymais, geriant užsimiršimo ir atsiminimo gėrimą ir p. A. pasaulėžiūrai sukonstruoti pasinaudota ir astrologija (ž.). Viso kosmo raidos pradžia ir pabaiga esąs dvasinis pradmuo. Pirminės nuodėmės dėliai tas dvasinis pradmuo dalimi sumišo su medžiaginiu pradmeniu ir per trejetą raidos stadijų, Saturno, Saulės ir Mėnulio periodais, po šilimos, dujų ir skystos būties virto kieta žeme (4-sis periodas). Didžios religinės asmenybės (Buda, Zarathustra, Goethe) stumia raidą atgal, dvasėjimo linkme. Didžiausias poveikis šiąja linkme išėjęs iš Kristaus saulinės būtybės, kurio kraujas ant Golgotos sumišo su žeme ir žemėn įleido tokių saulinių jėgų, kurios pamažu krikščionina visą žmonių ir kultūros gyvenimą. Žmonių individai reinkarnuojasi, t. y. po mirties žmogus ilgą laiką valęsis nejusliame pasauly vis gema iš naujo iki pasiekia atbaigtą sudvasėjimą. Pasaulėžiūros atžvilgiu A. yra dvasios — medžiagos monizmas; religiniu — sinkretizmas iš senobinių indų, manichėjų, kabalininkų, teosofų ir kt. mokslų; filosofiniu atžvilgiu — neaiškus dvasios ir medžiagos mišinys; pedagoginiu — pavojus normaliai sielos raidai, ypač dėl per didelio reikalavimo tikėti autoritetui. Jos slaptosios drausmės nesuteikia jokių naujų pažinimų ir abejotinos vertės higienos atžvilgiu; jos socialinės pastangos yra bergždžios; jos „krikščionybė“ yra Kristaus mokslo sukarikatūrinimas. Lyg kokia aukštoji antroposofijos mokykla yra „Goetheanum“ (ž.) Dornbache (Šveicarijoj paliai Bazelį).

A. F. Stolzenburg A. u. Christentum (1925); *A. Mager* Theosophie u. Christentum (²1926); *A. Ludwig* Die A. (1922); *H. Leisegang* Die Grundlagen der A. (1922); taip pat R. Steinerio veikalai. *Pr. D.*

Antrša, baleto figūros pavadinimas, pasidaręs iš italų žodžio intrecciata, tam tikras šuolis aukštyn, kuriam vykstant šokėjas suduoda keletą kartų koja į koją. Yra keletas A. rūšių: entrechat-quatre, entrechat-six, entrechat-trois ir kt. A. paprastai vartoja vyrai.

Antrum (lot.), anat. urvas, prieangis. Pvz.: 1) spenio celulių prieangis (antrum mastoideum), 2) skrandžio kardijos ir pilioro prieangiai (antrum pyloricum, cardiacum), 3) būgno ruimo prieangis (antrum tympanicum).

Antsnukis, prietaisas varžąs gyvulių snukio judėjimą, apsaugojąs nuo gyvulių įkandimo. Lietuvoje A. šunims įvesta d. karo metu vokiečių okupacijos laikais žmonėms ir gyvuliams apsaugoti nuo pagedusių šunų įkandimo. Paliko ir po karo, nors abejojama, ar tai sustabdo šunų pasiutimo plėtimąsi (pvz. Berlyne A. šunims reikalavimas panaikintas).

Antsparniai arba elitros, priekiniai vabalų (Coleoptera) ir tiesiasparnių (Orthoptera) vabzdžių kieti sparnai.

Antspaudai pradėta vartoti nuo to laiko, kada susitvarkant valstybiniam gyvenimui valdovams tekdavo išdavinėti ir tarptautiniuose santykiuose, ir valstybės viduje įvairių dokumentų. Raštingumui mažai prasiplėtus A. atstodavo parašus ir dėl to dažniausiai jie buvo grynai individualūs, vienam asmeniui priklausė ir nešiojo ženklus, kurie jo asmenybę galėjo patvirtinti. Vėliau jie įėjo ir į privatinius santykius,

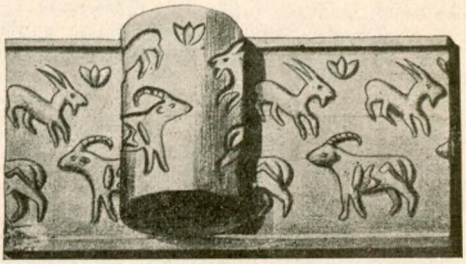

Senovės Chaldėjos antspaudas

tačiau ir išsiplėtus šeimynos ženklams — herbams (ž.), A. greta bendro ženklo paprastai nešiojo ir kokią individualinę žymę. Kad neatsitiktų A. suklastojimo, jie, neišskiriant nei valstybinių, buvo nešiojami ar jų savininko ar specialaus valstybės valdininko (kanclerio) su savim. Atitinkamam asmeniui mirus, jo A. dažniausiai buvo čia pat prie karsto naikinamas, kad nebūtų galima juo pasinaudoti kokiam dokumentui patvirtinti, nes tik A. suteikdavo dokumentui galią.

Lietuvoje A. žinomi nuo pradžios Lietuvos valstybinio gyvenimo XIII a., pradžioje vartojami tik kaip didžiųjų kunigaikščių ar jų šeimų narių A. Seniausi tačiau žinomi Mindaugo LDK A. iš 1255 laikomi suklastoti. Gedimino A. iš 1323 žinomi tik iš vėlesnių kopijų. Šiaip yra išlikę Algirdo, Kęstučio, Vytauto A. Nuo XV a. pradžios jie vartojami Lietuvoje ne tik valdovų, bet ir bajorų—Horodlės unijos akte pridėta kelios dešimtys Lietuvos bajorų A. Se-

D. L. K. Algirdo antspaudas

D. L. K. Kęstučio antspaudas (1387)

nuose Lietuvos A. be trumpo parašo rusų ir lotynų raidėmis, yra ir įvairių asmens ženklų iš kombinacijos kryžiu. strėlių, mėnulio. Vėliau atsiranda A. kunigaikščio, raito ar pėsčio atvaizdas. Pėsčio k-čio atvaizdas greit virto Trakų srities ženklu, raito (Vytis) Vilniaus srities ir Lietuvos valstybės ženklu. Kitos ženklų kombinacijos iš dalies virto šeimos ženklais. A. ar buvo išspaudžiami minkštam metale, ar vaške, ar ant virvės arba pergamento juostelės prikabinami prie pergamentinio dokumento, kurs tuo būdu virsdavo diplomu; tokį A. kartais apsaugodavo speciali derva; mažesnės, labiau privatinės reikšmės dokumentams, rašomiems popieriuje, jį pačiam dokumente įspausdavo vaške ir kad nesutrupėtų, užklijuodavo aplotku. Ir Lietuvoje ilgai buvęs paprotys, kad mirus ponui, bajorui ar miesčioniui ant jo kapo laužė jo A. Dar XVI a. Lietuvoje veikė baudžiamas atsakingumas už paprastą mirusiojo A. nuslėpimą.

Pradėjus Lietuvos kunigaikščiams plačiau vartoti antspaudus, XIV a. pabaigoj ir XV a. pradžioj, nesitenkinta vienu antspaudu, bet turėta keli įvairiems reikalams. Taip, pvz., D. L. K. Vytauto yra žinomi 9 įvairūs antspaudai. Didžiausias, vadinamas „majestotinis“ buvo dedamas prie svarbiausių dokumentų, mažieji prie laiškų. Paskutinis majestotinį antspaudą yra turėjęs D. K. Žigimantas. Vėliau didieji Lietuvos kunigaikščiai teturėjo vieną valstybinį Lietuvos antspaudą ir tik antroje XVI a. pusėje atsiranda du antspaudu: didysis, kuris laikomas kanclerio, ir mažasis, vartojamas mažesnės svarbos raštams, laikomas pakanclerio. Be to, d. k. asmens reikalams buvo vartojamas mažas antspaudėlis, vadinamas signetas.

D. L. K. Aleksandro Jogailaičio antspaudas (1492—1502)

Maždaug ligi XVI a. vidurio Lietuvos bajorų A. turėjo savininko vardą ir tėvo vardą arba pavardę, be to, herbą. Ėmus apie tą laiką plačiau vartoti A., paprastųjų bajorų jie sumažėjo ir be herbo juose tebuvo inicialai, tuo tarpu ponų A. pradėta dėti ne tik jų vardai, bet ir titulai ir be asmens herbo, dar tų giminių herbai, su kuriomis jie buvo susigiminiavę. Jau XVI a. A. Lietuvoje buvo plačiai vartojami miestiečių ir miestelėnų — juose taip pat buvo vardai, o vėliau inicialai ir ženklai. A. tyrinėjimas, labai svarbus istorijos mokslui, sudaro atskirą mokslo šaką, s f r a g i s t i k ą (ž.); jais domisi ir heraldika (ž.), šeimynos ženklų mokslas. Apie Lietuvos valstybinio ženklo raidą ž. Gedimino stulpai, Valstybės ženklas, Vytis.

M. Gumowski Pieczęcie Książąt Litewskich - Aten. Wileńskie 1930 VII p. 684—725; *W. Semkowicz* Sfragistyka Witolda, Kraków, 1931. *Vc. B-ka* ir *K. Jb.*

Antstolis, teismo valdininkas, kurio pareiga vykdyti teismų sprendimai. Be sprendimo vykdymo, kolegialiniai teismai gali pavest A. įteikinėt bylininkams teismo šaukimus ir raštus. Pagaliau teismo A. turi saugoti tvarką teismo posėdžio metu. Teismo A. gali būt prie pirmosios kolegialinio teismo instancijos, prie apeliacijos instancijos ir prie kasacijos instancijos. Juos skiria atitinkamo teismo pirmininkas. A. negali būti skiriami: 1) nepilnamečiai, 2) svetimšaliai, 3) pripažintieji neišsimokančiais skolininkais, 4) einantieji kitą valstybės arba visuomenės tarnybą, 5) asmenys susiaurintomis arba atimtomis teisėmis, 6) bažnyčios teismo sprendimu išmestieji iš luomo dvasininkai, 7) teismo sprendimu išmestieji iš tarnybos, 8) asmenys, kuriems teismui nusprendus atimta teisė kelti teisme svetimas bylas. Mokslo cenzas iš A. nereikalaujamas, jie prisiekdinami ir jiems išduodami liudijimai ir antspaudai. Policija, valdininkai ir valdžios įstaigos, nuo kurių kas pareina, turi teikti vykdančiam teismo sprendimą A. pagalbos. Už neteisėtus žygius, sprendimo vykdymo vilkinimą ir nusikalstamus darbus A. atsako discipliniariniu ir teismo keliu. Disciplinariniu būdu teismo pirmininkas gali perspėti A., pabarti jį ir areštuoti ligi 7 parų. Jei A., vykdydamas teismo sprendimą, padaro nuostolių, tai jie gali būt ieškomi teismo keliu. Už savo darbą A. gauna algą ir atskirą atlyginimą už kiekvieną vykdomąjį veikimą sulig taksa, sumokama to bylininko, kurio reikalavimu A. atlieka darbą. Taksos didumas priklauso ieškinio kainos ir A. veiksmo rūšies. *V. Mč.*

Antšakiai (L. A. V. Ančakiai), kaimas Raseinių ap. ir val., 1923 43 gyv.; garo malūnas; 16,5 km nuo Lydavėnų glž. st.

Antšyšiai, Pagėgių apskr., Katyčių val. kaimas, 456 ha, 1925 277 gyv., pr. mokykla.

Antšunija, Tauragės aps. ir val. kaimas, 1923 40 gyv., 6 km nuo Tauragės glž. st.

Antšvenčiai, Pagėgių aps., Smalininkų val. kaimas, 137 ha, 1925 66 gyv.

Antubiškiai (Kalniukai) Šakių aps. Paežerėlių val. kaimas, 1923 65 gyv., 4 km nuo Ilguvos vdp.

Antuco (Antuko) veikiąs Andų kalnų ugniakalnis, Chile ir Argentinos pasieny, 2745 m aukštumo.

Antung, japonų įsteigtas 1900 Mandžurijos uostas, 100000 gyv. Didelė miškų pramonė ir prekyba.

Antupiai 1) Vilkaviškio aps. Gižų val. du kaimai: Senieji 1923 76 gyv. ir Naujieji 16 gyv., 12 ir 13 km nuo Vilkaviškio glž. st.; 2) Pagėgių aps. Viešvilės val. kaimas, 73 ha, 1925 53 gyv.

Antupyčiai Raseinių aps., Betygalos val. kaim., 1923 54 gyv., 30 km nuo Lydavėnų glž. st.

Antupių Juozas, kun. J. Skinkio (ž.) slapyvardis.

Antvandenės durpės, arba supraakvatinės durpės, susidariusios iš tokių augalų, kurie augdami baloj sudaro velėną aukščiau vandens paviršiaus.

V. Ruokis Dirvožemio mokslas, 1930.

Antvardė Raseinių aps. upė, Mituvos (Nemuno) kair. intakas, 35,2 km ilgio; versmės Raudonės val. Paantvardžių k. pievose, teka į vakarus pro Panemunės dv., Paantvardžių, Girdžių, Gedžių, Lukšių, Rauktiškių, Kamkiškių k. ir įteka į Mituvą tarp Užantvardžių ir Mantvylių k. Jurbarko val.; krantai žemi, bet sausi, nuolydis nuo 0,0010 iki 0,0015, vid. 0,0012; baseino plotas 86 km^2; vandens debitas: maks. 20, vid. 0,5, min. 0,07 m^3/sek.

Antvejai Kauno aps. Čekiškės val. kaimas, 1923 78 gyv., 14 km nuo Vilkijos vand. priepl.

Antverpen (pr. Anvers). 1) Šiaurinė Belgijos provincija, 2831 km^2; gyventojų daugiau kaip 1 mil., daugiausia flamandai. A. padalytas į 3 administracines sritis: Antverpen, Malines ir Turnhout. Dirva derlinga, nors pajūry yra kopų ir tyrulių. Klimatas švelnus ir drėgnas. Auginama kviečių, bulvių, linų, runkelių, tabako ir įvairių daržovių. Žymiausios pramonės šakos: tekstilė, odų išdirbimas ir spirito varyklos. Žymiausi mst.: A., Malines, Lierre ir Turnhout.

2) Didžiausias A. provincijos mst., žymiausias Belgijos (antras iš eilės didumo visame Europos žemyne) uostas ir šalies tvirtovė. Susikūręs dešiniajame Šeldos upės krante 38 km nuo Vokiečių jūros, kur paros potvyniai ir atoslūgiai dar ryškiai jaučiami; jis lengvai pasiekiamas didžiųjų laivų. A. yra senas mst. 837 normanai sunaikino šioj vietoj buvusią stiprią pilį, pabaigoj XI a. jis atiteko Brabanto valdovams; XIII a. pabaigoj įgijo miesto teises, 1315 įstojo į Hanzos sąjungą. Nuo XIV a. pabaigos per A. ėjo visa Anglijos audinių ir vilnų prekyba į Europos sausažemį. Neilgai trukus jis paveržė ir Brügge mst. prekybą. Vid. XV a. įsteigta prekybos birža, kuri ilgą laiką Europos prekybiniame gyvenime vaidino svarbų vadmenį. Karolio V laikais A. buvo turtingiausias Europos prekybinis mst.; per jį ėjo didžioji dalis ispanų-portugalų kolonijų prekių. Be to, A. tuomet, lygiai kaip ir dabar, buvo uostu ne tik Belgijos, bet vakarų Vokietijos, žiemryčių Prancūzijos ir net Šveicarijos. Tuomet jis turėjo apie 125.000 gyv. A. išgarsėjo ir dailiojo meno akademija; čia kūrė savo paveikslus Rubens, Matsys, Jordaens ir kt. Nuo antros XVI a. pusės, dėl nuolatinių karų, jis ėmė nykti. Labiausiai jo galybę pakirto olandai, užtvenkę Šeldos žiotis. 1714 A. pateko į austrų rankas, 1794 A. užėmė prancūzai, 1814 olandai ir tik 1830 jis vėl sugrąžintas atsiskyrusiai Belgijai. Napoleonas I jį padarė karo baze prieš anglus ir įkūrė tvirtovę.

Antverpen, katedra

Pabaigoj XVIII a. A. turėjo 37000 gyv., 1850 — 95000, 1900 — 273000, o dabar arti 500000. A. išaugti padėjo pramoningas užnugaris — Reino žemupio sritis. Pereito amžiaus viduryj pradėta statyti fortai, kurie baigti buvo tik 1907. Jo išorinių fortų ilgis siekia apie 130 km. Didžiojo karo metu, vokiečiams įsiveržus į Belgiją, čia susispietė žymiausios gynėjų jėgos, apie 60000 kareivių. Vokiečiai, gen. Beselerio vadovaujami A. paėmė. Ketverius metus A. buvo vokiečių okupacijoj ir tik po Versalio sutarties grįžo belgams.

A. yra vidurio Belgijos sausumos ir vandens kelių centrinis mazgas ir visos šalies pramonės eksporto ir importo svarbiausias uostas. Jis sujungtas tiesioginėmis geležinkelio linijomis su gausiais apylinkės pramonės centrais. A. yra daugiau prekybos nekaip pramonės mst. Paminėtina cukraus fabr., brangiųjų akmenų šlifavimas su 250 įmonių ir bravorai. Uosto krantinės turi 28 km ilgumo, dokai apima apie 200 ha plotą. A. yra svarbus tranzito uostas. Apie 40% uosto apyvartos prekių tenka tranzi-

tui. Įvežama daugiausia javų, kurie sudaro 50% viso uosto importo ir atsiunčiami iš Argentinos, Rumunijos, J. A. V. ir Kanados; medžiai, geležies rūda, Brazilijos kava, Portugalų kolonijų kakao, Indijos ryžiai, Australijos ir Argentinos vilna, J. A. V. medvilnė. A. užima pirmą vietą pasaulyje dramblio kaulo transporte ir tik vienas Liverpoolis jį pralenkia Europoj gumos prekyboje. Išvežama: geležies ir plieno dirbiniai ir žaliava, pluoštas, stiklas, dažai ir įvairūs kiti chemijos dirbiniai. Žmonių migracijos atžvilgiu jis žymiai nusileidžia Bremenui. Metinė uosto apyvarta vid. apie 30 mil. r. t. Apie 90% aplankančių uostą laivų yra svetimieji, daugiausia anglų.

Vidurinė A. dalis tarp Šeldos ir Leien upių, kur XVI a. buvo tvirtovės pylimai, pasižymi plačiomis gatvėmis ir moderniniais statiniais. Šios miesto dalies viduryje išlikę žymių statybos paminklų: karaliaus rūmai (1755), katedra su 142 m aukščio bokštu, išpuošta brangiais Rubenso bei kitų žymiųjų menininkų paveikslais, gildijų namai, XVI a. rotušė, bažnyčios: šv. Povilo (1533—71), su Rubenso, Jordaenso, Tenierso ir kt. paveikslais; šv. Jokūbo (1491 — 1694); bazilika (Rubenso koplyčioj jo darbo altoriaus paveikslas ir grabas), Augustinijonų (1615 su Rubenso paveikslu altoriuje), seniau buvęs prancūzų vienuolynas, o dabar meno akademija. Daug meno brangenybių surinkta meno muziejuje. A. yra flamandų kultūros ir mokslo centras: flamandų opera, etnologinis muziejus, aukšt. komercijos mokykla, meno akademija, konservatorija, jūrų mok. ir kt.

Smeesters Le port d'Anvers (Etudes sur le Belgique, 1913); *Rühl* Antwerpen (1915). *A. B.*

Anu, senovės babiloniečių dievybė, dangaus įasmeninimas. Jai priklausė gausingi Igigai, dangaus dvasios, ir Anunakai, žemės ir požemio dvasios.

Anubis, senovės Egipto dievas, mirusiųjų globėjas. Buvo vaizduojamas žmogaus pavidalo su šakalo galva. A. vesdavo mirusiuosius į Ozirio (Usir) teismą.

Anubis

Anučin Dmitrijus Mikalojaus (1843 VIII 27 (IX 8) Petrapilyje — 1923 VI 4) rusų etnografas ir antropologas, 1860 baigė gimnaziją, 1862 Petrapilio univ. istor. filol. fakultete, 1862 — 1863 Heidelberge ir Romoje, 1863 — 1867 Maskvos univ. fizikos - matem. fak.: 1871—1874 Maskvos aklimatizacijos dr. mokslo sekretorius; nuo 1874 mokytojas gimnazijoje; 1876 — 1879 komandiruotas į užsienį profesūrai ruoštis. 1880 Maskvos univ. antropologijos docentas, 1884 ten pat etnografijos ir geografijos ekstraord. profesorius, 1887 ord. prof., nuo 1894 redagavo žurnalą „Zemleviedienije", organizavo geografijos ir antropologijos muziejus Maskvoje. Nuo 1883 buvo vienas „Russkije Viedomosti" leidėjų, vėliau ir redaktorius.

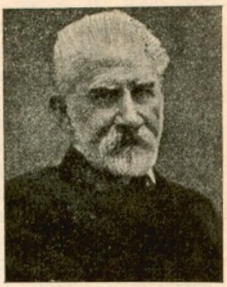

Svarbiausieji jo raštai: Plemia Ainov 1876, Doistoričeskaja archeologija Kavkaza 1882, Luk i striely 1887, Sani, ladja i koni 1890 ir kt.

Anuitetas (iš lot. annus — metai), metinė amortizuojamos skolos suma, kuri susideda iš amortizuojamos paskolos dalies ir procentų (ž. amortizacija). Mokant kasmet atitinkamą skolos dalį ir priklausomus procentus, per tam tikrą metų eilę padengiama visa skola . Toki metiniai A. gali būti mokami kartą, du, keturis kartus per metus.

Anulanino ež. 10 ha Utenos aps. Daugailių val.

Anuliuoti (lot. anulare) panaikinti, paskelbti, negaliojant (pvz., sutarties anuliavimas ir t. t.).

Anunciatės, Marijai apreiškimo (Annuntiatio) moterų ordinai: 1) Prancūzijoj, kontempliuojančių atgailautojų ordinas, įkurtas 1501 šv. Joanos iš Valois; 2) Italijoj, su augustinijonų taisyklėmis ir griežta klauzūra; laikosi rankų darbais; įkurtas 1604 palaim. Viktorijos Fornari; 3) Lombardijoj, šv. Ambroziejaus našlės, todėl vadinamos dar ir ambrozietėmis, slaugo ligonis, laikosi augistinijonų taisyklių (nuo 1431), įsikūrusios 1408; 4) Belgijoj ligonių slaugytojos, įsikūrusios 1833, turi garsųjį institutą Héverlé (paliai Louvainą); 5) Arkibrolija Annunziata, rūpinasi kraičiu ištekančioms ar į vienuolyną stojančioms merginoms; įsikūrusi 1640 Romoj.

Anura ž. Amfibijos.

Anuradhapura (Anaradžapura, sen. Anurogrammum Regia), senas budistų kulto centras Ceilono žiemvakariuose 130 km į ž. nuo Kolombo ir 100 km nuo Trincomali uosto. Ligi 846 singalėzų valstybės sostinė. Dabar daugiausia gyvenama tamilų (5500 gyv.) ir gausiai lankoma piligrimų budistų.

Tarp daugybės senovinių statybos griuvėsių, kurie apima apie 400 ha, ligi šios dienos išlikę Dagoba (Ruanweli-Dagoba) šventovė ir Palaesten (bronzinė pilis). A. yra žiemių Ceilono provincijos administracinis centras ir nuo 1890 archeologinės misijos rezidencija, kuri rūpinasi vietos senienų studijomis ir apsauga. Garbinamas šventas Bo medis (Ficus religiosa), spėjama iš III a. pr. Kr.

Anuria (gr.), prietvaras, šlapumo susilaikymas.

Anus (lot.), raukai, išeinamosios žarnos anga.

Anus praeternaturalis (lot.), dirbtinė išeinamoji anga. Tokia anga padaroma chirurgišku būdu tais atvejais, kai natūralinė išeinamoji tiesiosios žarnos anga dėl susirgimų, pvz., dėl susirgimo vėžiu, veikti negali. Kurioj nors pilvo sienos vietoj, dažniausiai priekinėj sienoj, padaroma dirbtinė anga, į kurią įsiuvama ir prigydoma žarna; išmatos nepasiekdamos natūralinės išeinamosios angos, išeina pro dirbtinę. Dirbtinė išeinamoji anga neturi raumeninio žiedo (sfinkterio), kuris ją uždaro ir sulaiko išsiveržiančias dujas ir išmatas; joj tam reikalui pritaisomas specialus aparatas, kuris ją pridengia, sulaiko dujas ir išsiveržiančias išmatas. *V. K.*

Anusavičius (Anusas, Hanusovič) Julius, (1832—1907 II 26 Dainiūnuose). Matininkas. Mokėsi privačiai. Augo Žemaičių Kantaučiuose Šiukštų dvare pas savo dėdes, karšo Pabiržės Dainiūnuose pas savo brolį. 1863 ištremtas į Rusiją. Grįžo į Rygą, pagaliau namo, į Dainiūnus. „Tėvynės Sargo" 1900 N 4/9 įdėta jo idilija „Viena pavasario diena", savo kompozicija toli prašokusi to laiko lietuvių poeziją. Kiti rankraščiai Prūsų redakcijose dingę.

Vaižgantas Raštai XI t., 180—216 p.

Anuta (Hanuta), Švenčionių aps. miestelis, prie įtakos Naručio į Nerį. Rusų laikais katalikų ir unijotų bažnyčios buvo paverstos cerkvėmis.

Anužiai 1) Kretingos aps. Andrieiavo val. kaimas, 1923 36 gyv., 15 km nuo Laukgalio glž. st.; 2) Kretingos ap., Kartenos val. kaimas, 1923 149 gyv., 23 km nuo Kretingos glž. st.; 3) Pagėgių (seniau Tilžės) aps. Rukų val. kaimas, 575 ha, 1925 344 gyv.; pr. mokykla.

Anwander Antanas (g. 1887 III 27), vokiečių katalikų teologas ir religijų istorininkas. Veikalai:

Die Religionen der Menschheit (1927); Werden und Wachsen des Gottesreichs (²1931), Einführung in die Religionsgeschichte (1930), Pagonybės religijos šv. Augustino knygose „apie Dievo valstybę". (Soter 1930).

Anvary Evhadeddin (m. 1152) laikomas didžiausias iš Persijos panegirikų poetų.

Anville Jonas Bourguignon (1697 — 1782), prancūzų geografas ir kartografas, sudarė 211 žemėlapių, kurių dalis — „Atlas général" (1737—1780); paskelbė nemaža geografinių darbų („Analyse géographic de l'Italie 1744 ir kt.).

Anxur, seniausias Tarracinos (šiandien: Terracina) (ž.) miesto pavadinimas (volskų kalba).

Anzengruber Liudvikas (1839 XI — 1889 XII 10 Vienoje). Pradžioje knygininkas, 1860 — 1867 artistas, toliau raštinės valdininkas, nuo 1871 rašytojas ir redaktorius. Žymus populiarių dramų ir apysakų vok. rašytojas. Jo psichologinis realizmas susijungė drauge su jumoru ir tragingumu. Jis sugebėjo iš Austrijos kaimiečių gyvenimo paimtą medžiagą taip atvaizduoti, jog mums primena Ibseno dramas ir vėlesniųjų laikų natūralistų veikalus. Svarbiausieji jo veikalai: „Der Pfarrer von Kirchfeld" (1870); „Der Meineidbauer" (1871); „Der Gewissenswurm" (1874); „Das vierte Gebot" (1877); „Der Schandfleck" (romanas 1876); „Dorfgänge" (apysakos, 2 tomai, 1879); „Der Sternsteinhof" (romanas, 1885). Jo veikalus surinko A. Bettelheim (10 tomų, 3-as leid., 1898). Visų jo veikalų rinkinį išleido E. Castle (7 tomai, 1921) ir R. Latzke ir O. Rommel (15 tomų, 1918—1923); jo laiškus išleido A. Bettelheim (2 tomai, 1902).

A. Bettelheim, A. ²1898; *K. H. Strobl,* L. A. 1921; *A. Kleinberg,* L. A. 1921. *H.Eng.*

Anzilotti Dionizas (g. 1869 II 20 Pescijoj, Italijoj) Bolonijos ir Romos universitetų tarpt. teisės prof. Buvęs juridinis Italų užs. reik. min-jos tarėjas. 1919 juridinis tarėjas Italų delegacijos taikos konferencijoj. 1920 paskirtas tautų sąjungos generalinio sekretoriaus padėjėju. Jam buvo pavesti paruošiamieji darbai nuolatiniam tarpt. teisingumo teismui sudaryti. Narys Italų karališkosios akademijos, arbitražo teismo, tarpt. teisės instituto. Parašė daug mokslo darbų, jų tarpe *Bendroji valstybės atsakingumo teorija* (1902) ir Tarpt. teisės kursas, A. įsteigėjas ir direktorius „Rivista di Diritto internationale". Nuo 1922 tituliarinis nuolatinio tarpt. teisingumo teismo Haagoj teisėjas. 1928—1930 buvo teismo pirmininkas. 1931 rugsėjo-spalių mėn. Lietuvos byloj su Lenkija pareiškė atskirą nuomonę, nurodydamas, kad Haagos tribunole turi būti iškeltas aikštėn bendrai Lietu-

vos—Lenkijos santykių legalumas ir Vilniaus okupacijos teisėtumo klausimas.
Vl. Nt.

Anzin p. r. Prancūzijos, depart. Nord, Valenciennes aps. mst., 14.000 gyv.; žinomas akmens anglies kasyklomis, mašinų ir stiklo fabrikais.

Anzoletti Luizė (g. 1863. IV 9) italų poetė, autorė gražios formos eilėraščių, taip pat ir apologetinių raštų.

Anžuolaitis J. S., dr. J. Šliūpo (ž.) („Aušroj" 1884), J. Vanagaičio („Vil. Žin." 1905) slapyvardis.

Anžuolija (Ąžuolija) 1) Tauragės aps. Kaltinėnų val. vs., 1923 6 gyv., 27 km nuo Nemakščių glž. st.; 2) Tauragės aps. Kvėdarnos val. kaimas, 1923 71 gyv.; 48 km nuo Tauragės.

Aomori, uostas Hondo saloj, Japonijoj, apie 50.000 gyv.

Aoristas (gr. aóristos „neapribotas") yra ypatinga indoeuropiečių kalbų veiksmažodžių forma įvykio veikslui žymėti, t. y. tokia forma, kuri pažymi praeityje vykus veiksmą, bet neparodo, kurį laiką tas veiksmas yra vykęs. Senovinio aoristo su pailgintu šaknies laipsniu ir ypatinga galūne (pvz., lot. vēxi „vežiau" šalia v e h o „vežu" sen. ind. a-kāršam „dariau" šalia kar- „daryti" ir kt.) lietuvių ir kitose baltų kalbose visai nėra.

Aorsai, sarmatų giminė, sen. graikų geografų žiniomis gyvenusi prie Kaspijos jūros ir bendrai rytų Rusijoj. Dabar identifikuojami su išsilikusia mordvinų giminės šaka e r z i a.

Aorta (gr.), stambiausia arterija, kuri išeina iš kairiojo širdies skilvelio. Ž. kraujo apytaka.

Aosta, miestas ties Dora Baltea Italijoj 580 m aukščiau jūros lygio. 6.200 gyv.; I a. įkurta imperatoriaus Augusto, kaip Augusta Praetoria Salassorum, turi daug senovės paminklų.

Apage Satana (gr.) = eik šalin, šėtone. Kristaus žodžiai gundytojui, įrašyti šv. Mato evangelijoj (4,10), vartojami tuo atveju, kai norima griežtai atmesti koks gundinąs siūlymas.

Apagoginis (gr.), tam tikros tezės netiesioginis įrodinėjimas iš prieštaraujančios tezės klaidingumo.

Apaikiškiai, Ukmergės aps. Veprių val. kaimas; 1923 90 gyv.; 21 km nuo Jonavos.

Apakelė, žuvis jaunoji nėgė (ž.), upinė. Jaunatvėj jinai neturi akių plyšių. Todėl Lietuvoj kai kur A. vadinama. Atakusi virsta nėge.

Apakimas, regėjimo netekimas. Daugelis akių ligų baigiasi apakimu.

Apalašai, Š. Amerikos rytų dalies kalnai ir aukštumos, nusitęsę nuo 34° š. pl. per 2600 km ligi Labradoro ir Newfoundlando, apie 3 mil. km². Svarbiausioji J. A. V. dalis. Šv. Lauryno upė skiria juos dviem dalim, šiaurine ir pietine. Pietinė dalis daloma pusiau klonio, einančio nuo Hudsono upės ligi Montgomerio. Jų rytinė dalis turtinga įvairiomis naudingomis naugėmis. Pietų vak. dalis turi didžiausius akmens anglies klodus, geležies rūdos, naftos ir kt. Šiaur. dalyje žemės paviršių sudaro granitai, grafitas, marmuras ir gelž. rūda. Natūralios susisiekimo gyslos yra upės: Hudsonas, Mohawk, Champlain ir Connecticut. Čia spiečiasi didžiausi Amerikos pramonės ir turtų centrai.

Apaliejai, Ašmenos aps., Poločėnų val. kaimas, gyv. a. 50, 10 km nuo Prūdų glž. st.

Apamea (gr. Apameia), dviejų senobinės Graikijos miestų vardai.

Apanažai (lot. apanagium, pr. apanage) monarchijoje taip vadina atlyginimą, duodamą pinigais ar nekilnojamais turtais iš valstybės iždo monarchų šeimos nariams.

Aparai, Ukmergės aps. Balninkų val. kaimas; 1923 21 gyv., 4 km nuo Želvos, 24 km nuo Ukmergės.

Aparas, aporas, žuvis. Vietiniai ūsuočio (ž.) pavadinimai.

Aparatas (apparatus), prietaisas. Anatomijoj A. vadina sudarytą iš eilės organų sudėtingesnį funkcijos atžvilgiu vienetą, kuris atlieka tam tikrą funkciją, pvz.: regėjimo A. sudarytas iš akies, raumenų, nervų, kraujagyslių ir kitų pagalbinių organų; virškinamo trakto A. ir kt.

Apartamentas, didelio buto kambarių rinkinys.

Apašai 1) arba apačai, indėnų Amerikos giminė, gyvenanti Rio del Norte upės abiem krantais, š. Meksikoj ir J. A. V. pietų dalyje. Sudarė atabaskų (ž.) atžalą. Dabar tik liekanos gausingos, karingos giminės, kuri, nuolatiniais puolimais įsibraunančių į jų

Apašai stato palapinę

žemes kolonistų, sukėlė 1880—1883 J. A. V. vyriausybės represijas, dėl kurių atimta iš A. didesnė jų žemės plotų dalis, o pačių A. dalis buvo įkurdinta rezervatuose, kur jie sistemingai nyksta. 2) Tuo vardu, perimtu iš Amerikos apašų, vadina Prancūzijoje tam tikrą gyventojų sluoksnį, besiverčiantį vagystėmis, plėšikavimu, suteneriavimu.

Apaščia Rokiškio ir Biržų aps. upė, Nemunėlio (Lielupės) kair. intakas, 88,8 km ilgio; prasideda Pandėlio val., pievose tarp Buivydžių ir Rumpiškėnų k., dideliu lanku teka į vakarus pro Pandėlio mst. (82 km), Žvirblių k., Apaščios dv., Naujikų, Raikėnų k., Papilio val. Kučgalio, Žvaguičių k.; nuo Savučių k. (54 km) staiga suka šiaurėn ir pro Iškonių, Mickūnų, Unglininkų, Štakirų, Šimpeliškių ir Kilučių k. Biržų aps. keliomis alkūnėmis teka Biržų linkui. Nuo 32,2 ligi 33,0 km A. teka pro Kilučių ežerą; 28,5 km įteka į Širvinos ežerą (Biržų kūdrą); nuo 30,3 ligi 28,8 km. teka pro Biržų miestą; išteka iš Širvinos ež. 27,0 km ties Astravo dv., toliau pro Jodelių, Kirbulių, Mykalavo k., Bobėnų, Kašeliškių, Kačėnų, Nausėdžių k., Bliūdžių dv. šiaurės linkme teka pro Nemunėlio Radviliškį (deš. kr.) ir ties juo įteka į Nemunėlį. A. aukštupis visai arti Nemunėlio ir bendros su juo linkmės. A. 82,6 km ties Pandėliu kerta Skapiškio-Suvainiškio siaur. glž., 29,1 km, Biržuose, geležbetoniniu tiltu Biržų-Parovėjos plentas (past. 1931). Aukštupy A. teka plačiu ir šlapiu slėniu; pasukus į šiaurę, nuo Unglininkų, įsigilina į devono padermes; vaga čia kieta, krantai sausi, apie Sližius užbarstyti akmenimis. Žemiau Biržų A. vingiuoja siaura vaga. Išilginis A. profilis gan sudėtingas: tris didelio nuolydžio (0,0009 ligi 0,0010) ruožus skiria nežymaus nuolydžio (0,0002 ligi 0,0004 terasos; bendras puolimas 60 m, vid. nuolydis 0,00068; nuo versmių ligi Biržų puolimas 41 m, vid. nuolydis 0,00057. Aukštutinė A. 1925—29 kanalizuota nuo versmių ligi Kilučių ež., 55,8 km ilgio.

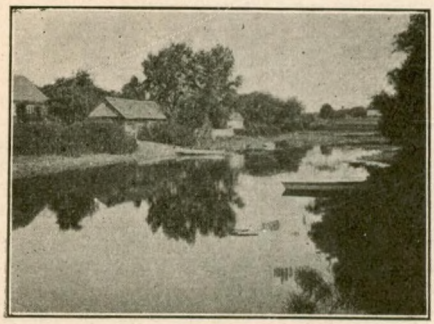

Apaščia ties Biržais

Intakai, be keliolikos smulkių nusausinamųjų kanalų: 74,1 km kair. Lakštutė, 73,7 km deš. Apaštėlė, 56,0 km kair. Kurklių kanal., 47,5 km deš. Kadarų kanal., 43,8 km deš. Smaliečių kanal., 42,2 km deš. Kriksčių kanal., 28,0 km kair. (Širvintos ežere) Agluona, 22,0 km deš. Rovėja, 10,0 km deš. Gervė aukštutinė arba Latvelių, 6,8 km deš. Gervė žemutinė arba Nausėdžių, 3,9 km deš. Kregždunė arba Bliūdžių Gervė. Baseino plotas ligi Biržų 265 km², su Agluona 378 km², ligi Rovėjos 422 km², su Rovėja 656 km², visas plotas 917 km². Vandens debitas ligi Biržų maks. 60, vid. 1,4, min. 0,3 m³/sek., su Rovėja maks. 125, vid. 4,0, min 0,8 m³/sek., prie žiočių maks. 175, vid. 5,5, min. 1,0 m³/sek. A. pastatyti 5 vandens malūnai: prie Astravo dv. (90 a. jėgų), Paežerio dv., Kašeliškių k., Jasiškio k. ir Nemunėlio Radviliškio mst.; iš viso suvartojama apie 150 a. jėgų energijos (tiktai žemupy). A. drauge su savo intakais ir Nemunėliu poetiškai apdainuota Žalios Rūtos (kun. A. Sabaliausko) kūriny: Savu keliu ėjusių Nemunėlio ir Apaščios vaizdai, Tilžė 1923.

S. K.

Apaštalas, P. Pov. Višinskio slapyvardis.

Apaštalas (gr. apostolos = pasiuntinys, įgaliotinis): 1) tie vyrai, paprastai, vadinami „dvylika“, kuriuos Kristus pasirinko iš savo mokinių tarpo, prirengė juos ir paskyrė savo pasiuntiniais, pavesdamas jiems, po savo įžengimo dangun, visame pasauly toliau dirbti jo pradėtąjį žmonių gelbėjimo darbą. Keturi apaštalų sąrašai (Mat. 10, 2—4; Mork. 3, 16—19; Luk. 6, 14—16; Ap. D. 1, 13), skirtingi ne vardais, bet tik savo eile, apaštalais vadina: Simoną Petrą, Andriejų, Jokūbą Vyresnįjį, Joną, Pilypą, Baltramiejų, Matą, Tomą, Jokūbą Jaunesnįjį, Simoną Uolųjį, Judą, Tadą ir išdavėją Judą Iskarijotą. Dvylikos, ir iš visa bet koks skaičius nėra susijęs su A. sąvoka, kadangi ne tik išdavėjas Judas buvo pakeistas Matu, bet A. buvo pašauktas dar tikrai Paulius, įtikimai Barnabas. Apaštalavimo darbas remiasi betarpišku Kristaus pašaukimu. A. uždavinys — liudyti Kristų, kaip jų savomis akimis regėtą, skelbti jo mokslą, įkurti bei vadovauti jo bažnyčiai, t. y. Kristų tikinčiųjų draugijai ir dalyti jo malonės priemones. Kristus šiai pasiuntinybei A. įgaliojo suteikdamas jiems galios visus žmones mokyti, valdyti ir šventinti (mokymo, ganymo ir kunigavimo funkcija), laiduodamas jiems savąją ir Šv. Dvasios pagalbą. Šitas funkcijas A. vykdė apaštalų sąjungoj ar kolegijoj, vadovaujami Šv. Petro, kaip A. vyriausios galvos. Atskiri A., be to, turėjo stebuklus daryti, as-

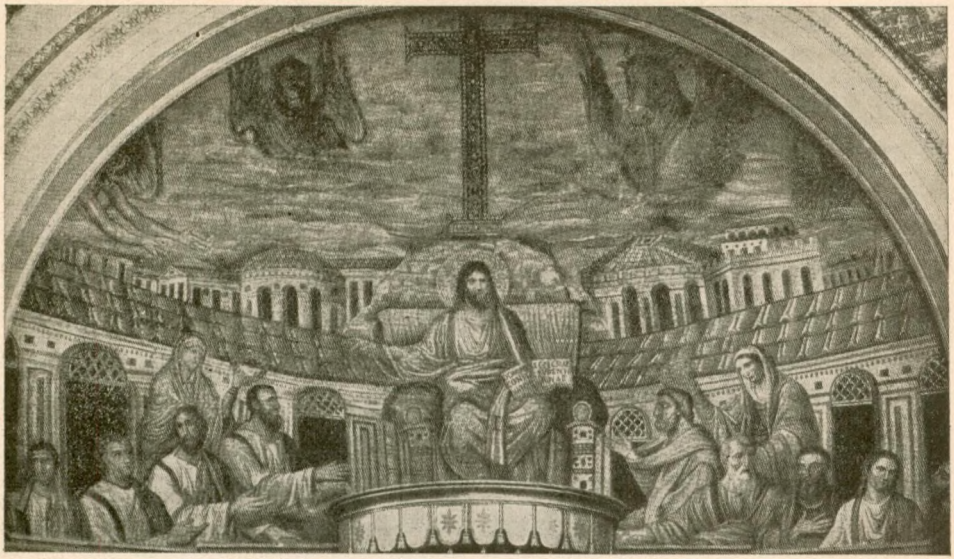

Kristus tarp apaštalų
(Mozaika S-ta Pudentiana bažnyčioj Romoj)

menio šventumo ir neklaidingumo dovanų, taip pat erdvės neaprėžtą dvasinės jurisdikcijos galią. A. kolegijos darbą toliau ir ligi žmonijos pabaigos dirba katalikų bažnyčios vyskupai, būdami vienybėje su popiežium, kaip šv. Petro papėdininku. Tačiau kiti vyskupai nėra vieno katro A. papėdininkai. 2) A. platesne prasme vadinami: Senojo Testamento pranašai, Kristus, dvylikos a. bendradarbiai, šv. Lukas ir Morkus (liturgijoj), taip pat atskirų šalių didieji misionieriai. Naujaisiais laikais kat. bažnyčia pakvietė apaštalauti ir visus tikinčius pasauliečius (ž. pasauliečių apaštalavimas). *Pr. D.*

Apaštališkasis nuncijus, popiežiaus siunčiamas ambasadorius.

Apaštališki broliai, arba patarenai (ž.), religinė socialinė sekta, atsiradusi Italijoj XIII a., kurios nariai atsisakydavo turto ir jungtuvių. Įsteigė ją a. 1260 Gerardas Segarelli Lombardijoj, iš kur ji išsiplėtė ir Ispanijoj, Prancūzijoj ir Vokietijoj. Segarelli dėl propagandos, nukreiptos ir prieš bažnyčią, buvo suimtas ir 1296 ar 1300 sudegintas. Jo vietoje judėjimo prieky stojo Fra Dolcino, ilgai veikęs iš Dalmacijos, 1303 pabaigoj ar 1304 persimetė Italijon ir čia, prisidėjus valstiečiams, sukėlė valstiečių sukilimą, propagavusį grįžimą prie pirmųjų krikščionių bendruomenių tvarkos, bet faktiškai plėšė ir naikino sukilimo apimtas sritis. Sukilimas truko 3 metus. Išsiųsta kariuomenė buvo sukilėlių nugalėta, bet atsimetus valstiečiams, jų eilės pradėjo irti. Galop, vienam kalne apgulti, dėl bado ir šalčių nustoję atsparumo, buvo beveik visi iššudyti (a. 2000 asmenų), o Dolcino sudegintas lauže 1307 VI 2.

Apaštališki tėvai, apaštalų mokiniai, parašę keletą Naujojo Testamento kanonui nepriskirtų raštų iš 1-jo ir 2-jo a. Kr. g.: Barnabas, Klemensas iš Romos, Ignacas iš Antiochijos, Polikarpas iš Smirnos, Hermas, Dragnetui laiško autorius, Papias, Ireniejaus suminėti presbiteriai, Quadratus, vienas ar keletas Didachės (ž.) autorių.

Apaštalų darbai (gr. praxeis ton apostolon, lot. Acta apostolorum), šv. raštas N. Testamento kanone, senosios krikščionybės tradicija, ir sprendžiant vidaus motyvais, parašytas šv. Luko Romoj tuo laiku, kai šv. Paulius baigė pirmąjį savo kalinimą Romoj, apie 63 Kr. g. (toks popiežiaus biblinės komisijos nusprendimas). A. D. yra tęsinys šv. Luko evangelijos, rašytos romėnui Teofilui. A. D. 28-se skyriuose aprašo ne visų apaštalų darbus, bet tik šv. Petro veikimą ligi jo kelionės Romon ir šv. Pauliaus veikimą ligi pabaigos jo I-jo kalinimo Romoj. A. D. aprašo pradžią, klestėjimą ir persekiojimus pirmosios krikščionių bažnyčios Palestinoj, pradžią misionieriavimo pagonų kraštuose kaip tą misionieriavimą po visą to meto pasaulį išplėtė pagonų apaštalas šv. Paulius. A. D. versmės yra patiės šv. Luko akimis regėti ir ausimis girdėti įvykiai, kadangi šv.

Lukas yra buvęs šv. Pauliaus bendradarbis ir palydovas; jis su šv. Paulium ėjo drauge ir kalėti pirmąjį kartą Romoj. A. D-se įdėta ir lūpinės tradicijos; taip pat pasinaudota dar ir kitomis, tiksliau nenusakytomis, krikščioniškomis versmėmis. A. D. yra labai vertinga istorinė versmė ankstybiausiai kat. bažnyčios ir misijos istorijai, pripažinta ir nekatalikų kritikų bei istorininkų (A. Harnack, E. Meyer). Čia aprašomus istorinius, kultūros ir religijų istorijos įvykius ne kartą patvirtina ir nebiblinės versmės. *Pr. D.*

Apaštalų laiškai, N. Testamento kanonui priklauso 21 apaštalų parašytas laiškas, būtent: 14 šv. Pauliaus laiškų ir 7 vadinamieji katalikiški kitų apaštalų laiškai: 1 šv. Jokūbo, 2 šv. Petro, 3 šv. Jono ir 1 šv. Judo. A. laiškai parašyti iš dalies pačių A. ranka, iš dalies padiktuoti raštininkams; rašyti kaip ganytojiški raštai atskiroms ar daugeliui misijinių bendruomenių. Jie būdavo parašomi bet kuriam kartiniam reikalui, taigi, juose nėra visos apaštalų gautosios krikščioniškosios apraiškos, bet tik Kristaus mokslo dalis. Kaip įkvėpti, A. laiškai savaime yra apraiška ir priklauso tikėjimo versmėms.

Apaštalų Sostas (lot. Sedes Apostolica), arba Šventasis Sostas (lot. Sancta Sedes) popiežiaus ir Romos kurijos oficialus pavadinimas (Corp. iur. can. 7) iš popiežiaus Damazo I (366—384) laikų.

Apaštalų tikėjimo išpažinimas (lot. Symbolum apostolorum, arba Symbolum apostolicum arba Symbolum), tradicijos padavimu, apaštalų nustatytas krikščionių tikėjimo išpažinimas (Tikiu Dievą Tėvą ir t. t.). Katalikų bažnyčioj reikalaujamas kalbėti per krikštą; kalbamas ir šiaip maldose. Tai trumpai sutrauktas apaštalų skelbtas mokslas.

Apaštelė, Rokiškio aps. Pandėlio ir Panemunio val. upelis, Apaščios (Nemunėlio, Lielupės) deš. intakas, 9,7 km ilgio; prasideda prie Stenionių k. ir teka š. vak. linkme pro Dauniūnų, Bernotiškio, Apaštelkos, Varnelių ir Girstaikiškių k., ties Raikėnų k. įteka į Apaščią; visas upelis kanalizuotas.

Apathy Steponas (1863 — 1922), vengrų biologas ir anatomas, Klujo (Cluj — Klausenburg) universiteto profesorius, palikęs eilę veikalų ir iš sociologijos.

Apatija (gr.), visiškas abejingumas; gali būti išsekimo, pavargimo, taip pat psichinės ligos ir šiaip buko proto padarinys.

Apatin, Jugoslavijos aps. mst. kairiajame Dunojaus krante; 15000 gyv. (1930), daugumas vokiečių katalikų. Šilko pramonė, malūnai. Apylinkėj daug auginama linų ir kanapių.

Apatitas (gr.) mineralas $FCa_5/PO_4/_3$ Cl. Fosfatų grupės. Kristalai heksogonalinės sistemos, piramidalinės arba hemiedrinės klasės. Blizgėjimas stiklinis, bespalvis arba įvairiai nudažytas. Svarbi dalis eruptyvinių padermių ir geležies rūdos. Kriptokristalinės atmainos fosforitai. Naudojamas trąšoms gaminti. Svarbiausis šaltinis PO_4 gamtoje. Randamas Šveicarijoj, Tirolyj, Norvegijoj, Anglijoj, Amerikoj, Uralo kalnuose.

A. p. C. (lot. = anno post Christum) Kristui gimus.

Apdaras 1) A. tikslas apsaugoti rankraštį ar spausdintą knygą nuo sudėvėjimo ir padaryti ją lengvesnę skaityti. Amžių eigoj A. pergyveno tam tikrą evoliuciją, dėl kurios jų tyrinėjimas sudaro dabar atskirą knygų mokslo šaką, glaudžiai susijusią su taikomuoju menu. A. istorija prasideda maždaug IV a., kada pereita nuo neaptaisomų ritinių (volumen) prie sąsiuvų (codex). Nors dalis tokių rankraščių buvo aptaisoma pigiais A., tačiau jau senovėje atsiradus ir knygų mėgėjams — bibliofilams (ž.), rūpinami ir tvirtais, dailiais A. Viduriniais amžiais plečiasi dramblio kaulo brangūs A., papuošti auksu, sidabru, emaliu. Rankraščių gadynei baigiantis, atsirandant spausdintoms knygoms ir bendram knygų skaičiui nuolatos didėjant, ypatingai puošnūs ir brangūs A. nyksta; plinta odiniai A., kur oda aptraukiamos medinės lentos. Kai kur tokių A. sutinkama jau VII a. Odinis A. patenka į raižytojo rankas, kuris jame įspaudžia įvairių pagražinimų; kampus neretai apkala metalu. Atsiranda atskirų štampų (seniausi iš VIII—IX a.), kuriais tie pagražinimai mechaniškai įspaudžiami; pagaliau, štampai didėja ligi viso lapo didumo ir tuo būdu gaminama eilė vienodai pagražintų A. Visi tie A. yra ypatingai sunkūs; aptaisytą knygą galima skaityti tik iš tam tikro pulto (šio reikalo liekanų yra katalikų bažnyčios apeigose). Ypač brangių A. ir brangios savaime knygos kartais grandinėmis prikalamos prie pulto ar lentynos. Spausdintoms knygoms papiginti pradeda vartoti A. pergamentą, aptrauktą ant pankės. Papkei esant brangiai ir sunkiai didesniu kiekiu gaunamai tam reikalui vartojami

Žigimanto Augusto bibliotekos superexlibrisas

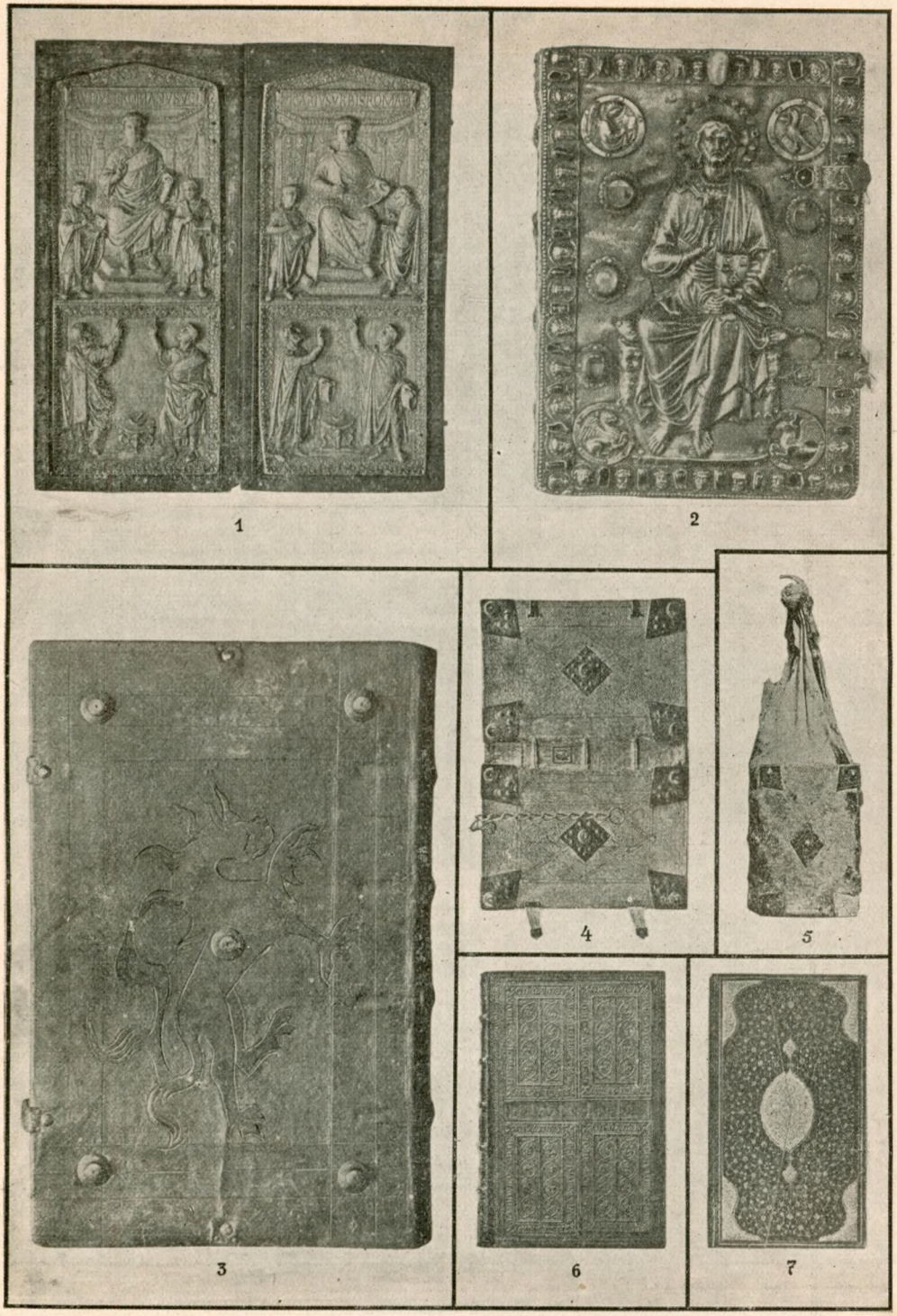

1

2

3

4

5

6

7

Knygų apdarai:

1) Dramblio kaulo A. (dyptychae) 400 Kr. g.; 2) aukso pagražinimais A. XIII a.; 3) odinis ranka įspaustais raižiniais A.; 4) štampais įspaustais pagražinimais A. XV a.; 5) apdarai-makštis XV a.; 6) lenta—štampu įspaustais pagražinimais A. XVI a.; 7) persų A.

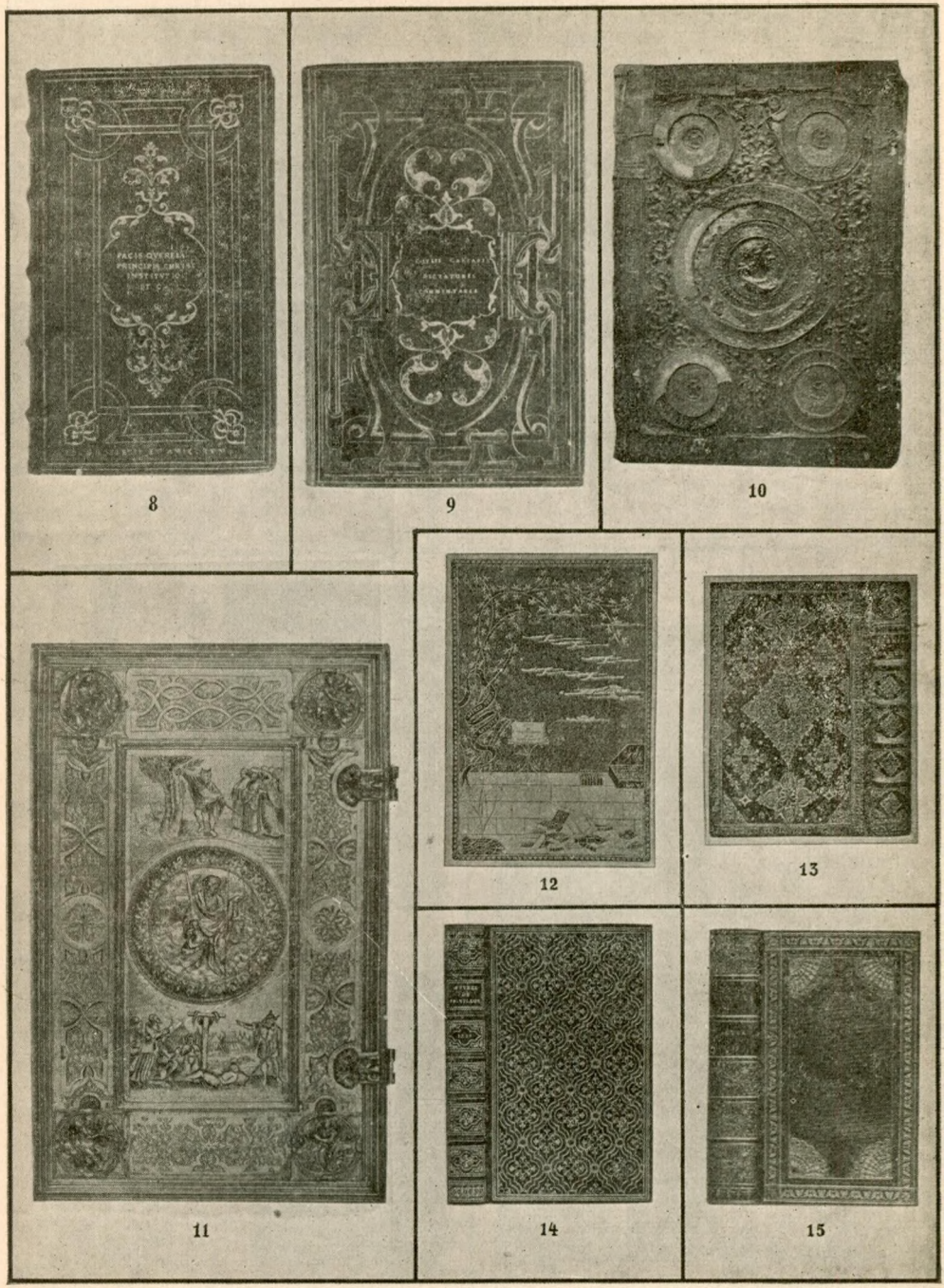

8

9

10

11

12

13

14

15

Knygų apdarai:

8) J. Grolier A.; 9) T. Maioluso A.; 10) M. Korvino bibliotekos A.; 11) herc. Albrechto bibliotekos sidabriniai A.; 12) „pasakojamasis apdaras", įvestas Meunier; 13) de Gasconstil A. 1690; 14) Trautzo bibliotekos A.; 15) Bozériano darbo A.

Žigimanto Augusto bibliotekos Vilniuje A. 1551

seni raštai ir spaudiniai, kurie knygrišiui atrodo nevertingi. Pergamento A-s vartoja senus pergamento dokumentus. Ardant senuosius A., XIX—XX a. surasta daug labai retų dokumentų ir spaudinių; vieninteliu egzemplioriumi lietuviškai išverstos Giesmės šv. Ambraziejaus 1549 susirado kitos knygos apdare; tokiu pat būdu susirado daugumas ksilografų (ž.), spausdintų knygų pirmatakų, pirmieji Gutenbergo spaudiniai ir daug kitų. Štampams odiniuose A. kartais vartota ir raižytos raidės, dar prieš spaudos išradimą; manoma, tai galėjo turėti šiam išradimui įtakos. Štampai — lentos jau įspaudžiami spaustuvės presu. Dalis A. gaminama spaustuvėje prieš išleidžiant knygą. Kitą dalį gamina knygrišiai (ž.), susibūrę į knygrišių cechus (Vilniuje toks cechas atsirado XVI a. pabaigoj). Knygų mėgėjai, sudarydami bibliotekas (ž.), stengiasi visas knygas aptaisyti vienodo stiliaus apdarais, daromais specialių tų bibliotekų knygrišių. Dažnai tokiose knygose superekslibrisu (ž.) pažymimas ir knygos savininkas. Mėgėjų knygų A-se atsispindi pradžioje einanti per Italiją rytų A. stilių įtaka, vėliau kiekvienam krašte pastebima įtaka tuo laiku vyravusios meno krypties: renaissance, barokko, rokoko, empire. XVI—XVII specifiniu stiliumi pasižymi A. iš rinkinių J. Grolier (1479—1565), Maioli Canevari (1559—1625) ir kt., XVIII a. išgarsėja knygrišys Nicolas Denis Derome jaunasis (m. 1788) ir daug kitų. A. menas virsta taikomojo meno šaka. XIX—XX a. greta mašininių — vienodų A., kurie tačiau irgi yra stilingi, ar greta pigių apdarų, kuriems knygos viršaus išvaizda neturi reikšmės, atgyja ir išauga A. menas, kaip amatininko — menininko darbo vaisius; ir todėl A. yra tiek įvairūs, kiek įvairus yra menas. Tą įvairumą didina ir tai, kad greta seniau vartojamos medžiagos A. pradėta vartoti ir nauja — įvairi drobė, popierius ir kt. Palyginti su senesniais amžiais, čia susiranda ir nauja kryptis — A. padaryti tokį, kad jis atitiktų ne tik užsakytojo meno skonį, bet ir knygos turinį. Technikinis A. menas nyksta jau XVIII a. ir knygų aptaisymas virsta knygrišių - amatininkų darbu, nes knygoms atpigus meniškas A. labiau brango už pačią knygą ir dideliu kiekiu negalėjo būti užsakomas. XIX a. antroj pusėj ir amatininkus šiame darbe išstumia fabrikinis tiek atskirų A. darymas, tiek knygos brošiūravimas ar įrišimas. Tačiau šis reiškinys leido ir A. meniškai pusei pakilti: fabrikiniams knygų įrišimams žymiai atpiginus A., galima buvo kreipti dėmesys ir į menišką A. pusę, nes masinėj gamyboj tai neturėjo didesnės įtakos A. kainai. Tik individualaus užsakytojo skonio fabrikinis A. patenkinti negali.

H. Loubier Der Bucheinband ²1926; *M. J. Husung* Geschichte d. Bucheinbandes—Handb. d. Bibliotheksw. 1931, p. 666—716. *Vc. B-ka.*

2) Mūro sienos aptaisymas plytelėmis arba tašyto akmens gabalais — plytomis.

Apdraudimas 1) i e š k i n i o, leidžiamas, keliant ieškinį, kad atsakovas, norėdamas išvengti su ieškovu atsilyginti, savo turto negalėtų slėpti arba perleisti kitam. Ieškinys apdraudžiamas tik tais atsitikimais, kai atsakovas yra privatus asmuo, o ne valdžios įstaiga. Tik kai byla eina dėl nuosavybės teisės nekilnojamajam turtui, tai teismas, dėl ieškovo prašymo, gali uždrausti atitinkamai valdžios įstaigai perleisti tą turtą kam kitam, ligi byla bus baigta. Teismas turi teisės, bylos aplinkybėms pakitėjus, dėl atsakovo prašymo, panaikinti savo nutarimą apie ieškinio apdraudimą. Ieškiniai apdraudžiami: 1) dedant draudimą atsakovo nekilnojamajam turtui; *2)* dedant areštą kilnojamajam turtui, 3) paimant laidą ir 4) kai ieškinys negalima apdrausti nė vienu iš nurodytų būdų, paimant iš atsakovo pasižadėjimą raštu, kad neišvyks iš gyvenamosios vietos. Apdraudimo būdą pasirenka ieškovas. Ieškinį apdrausti ar neapdrausti — pareina nuo teismo; bet jei ieškinys paremtas protestuotu vekseliu arba skolaraščiu, nustatytąja tvarka padarytu arba paliudytu, tai teismas turi prašymą patenkinti. Kai nėra kolegialinio teismo posėdžio, tai apdrausti ieškinį gali ir teismo pirmininkas. Draudimas nekilnojamam turtui dedamas teismo nutarimu ir po šio nutarimo turto savininkas neturi teisės perleisti to turto kitam bei jį užstatyti; jei bent naudotis tik savo būtiniems reikalams. Areštas kilnojamam turtui dedamas teismo vykdomuoju raštu. Greit gendąs turtas neareštuojamas. Areštuotasis turtas paliekamas toj vietoj, kurioje jis pirmiau buvo, o iš turto savininko imamas pasižadėjimas, kad jis tą turtą saugos ir turės atsakyti, jei jį išeikvotų. Jei turtas nepaliekamas saugoti savininkui, tai jis pavedama saugoti kitam asmeniui, bylininkų pasirinktam arba antstolio skirtam. Apdraudžiant ieškinį laidavimu, laiduotojas turi pareikšti, ar jis sutinka atsa-

kyti už visą sumą ar tik už jos dalį, ir ar jis laiduoja, kad bus sumokėta laiku. Kai ieškinys bet kuriuo šių būdų neapdraustas, tai ieškovas turi teisės prašyti paimti iš atsakovo pasižadėjimą niekur neišvykti iš gyvenamosios vietos, bet tas pasižadėjimas grąžinamas praslinkus dviem mėnesiam po sprendimo įsiteisėjimo. *V. Mč.* 2) Ž. draudimas.

Apefilitas, (gr.) mineralas $CaS_2O_5+2H_2O$. Ceolitų grupės kristalas tetragonalinės sistemos, holoedrijas, lapų pavidalo. Įvairiai nudažytas. Randama bazaltuose Alpėse, Islandijoj, Indijoj.

Apeikiškis, Rokiškio aps., Obelių val. kaimas, 1923 49 gyv. ir dv. 27 gyv., 7 km nuo Obelių.

Apeiron (gr. = neaprėžtas, beribis), Anaksimandro (ž.) vartotas terminas visų daiktų pirminei pradžiai pažymėti.

Apeksas, vaizduojamas taškas danguje, rodąs linkmę, kur skrieja saulė drauge su žeme ir kitomis planetomis artimesniųjų žvaigždžių tarpe (ž. Paralaktinė srovė). A. būtis: rektascenzija $\alpha=18^h\,0^m$ deklinacija $\delta=+28^0$; tai yra Herkuleso žvaigždyne, netoli nuo žvaigždės „Omikron Herculis".

Apel 1) Jonas (g. 1486 Niurenberge), teisininkas, vienas uoliausių reformacijos platintojų, pradžioj katalikų kunigas ir Viurzburgo kanauninkas, pašalintas už vedimą vienuolės; Liuterio po to paskirtas Vittenbergo profesorium ir vėliau rektorium. Autorius veikalo prieš celibatą (ž.)

2) Jonas Augustas (1771—1816), vokiečių rašytojas, rašęs pradžioj klasicistinio, paskui trivialinio pobūdžio romanus, „Metrikos" (1814—16) autorius.

3) Paulius g. 1872), dramatikas ir filosofijos populiarizatorius. Svarbiausi veikalai: Die Ueberwindung des Materialismus, Geist u. Materie (1905, ²1921), Haus Sonnenstössers Höllenfarht (⁴1924).

Apeldoorn, Olandijos miestas, 56000 gyv. (1926). Didelis popieriaus fabrikas ir svarbus glž. mazgas.

Apeliacija (lot.), 1) skundas, kuriuo skundžiami negalutiniai teismo sprendimai aukštesniajai teismo instancijai, vadinam. apeliacinei instancijai. Prokuroro skundas vadinamas protestu. Apeliacinė inst. sprendžia bylą iš naujo skundo ribose. Laikas skundui paduoti nustatytas: baudž. bylose — dvi savaitės, civil. bylose — vienas mėnesis. Laikas skaitomas nuo sprendimo paskelbimo. Apel. instancijos sprendimas yra galutinis ir gali būti apskųstas tik kasacijos (ž.) tvarka. *A. Kr.*

2) bažnytinė, kreipimasis į aukštesnį bažnytinį tribunolą dėl bažnytinio tribunolo sprendimo. Apeliuoti galima per 10 d. sprendimą gavus. Lietuvos vyskupijų tribunolų antroji instancija yra Kauno metropolijos tribunolas. Šio tribunolo antroji instancija yra Vilkaviškio vyskupijos tribunolas. Trečioji bet kurios Lietuvos vyskupijos ir Kauno metropolijos tribunolų instancija yra S. Romos Rota. Dėl administratyvinių vyskupų sprendimų neapeliuojama, tik kreipiamasi (recursus) į Apaštališkąjį Sostą.

K. Šaulys Kanoniškojo proceso teisė, Kaunas, 1927. *P. Ml.*

Apelles 1) Graikų tapytojas IV a. pr. Kr., populiariausias savo laiku. Yra padavimų, kad Aleksandras D. tik jam ir užsakydavęs tapyti savo portretus. A. pagarsėjo savo darbštumu ir virtuoziškumu mene. Žymiausieji jo kūriniai: Aleksandras su žaibu; Aleks. raitas, Antigona, Pankasta Aleksandro meilužė, Artemiza, Astrapė, Fortuna ir daug kitų.

Brunn Geschichte der griechischen Künstler; *Overbeck* Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Kunste bei den Griechen; *H. Houssaye* Histoire d'Apelle Paris, 1868; *P. Girard* La peinture antique, Paris, 1871.

2) II a. gnostikas, Marcijono mokinys ir šalininkas. Gyveno Romoje ir Aleksandrijoje.

Apelsinas, Citrus Aurantium Risso iš atogrąžų Azijos (šeim. Rutaceae); yra atmainų: C. vulgaris Risso kartus A., C. sinensis Pers., saldus A., raudonu viduriu C. bierochuntica Risso. Mėgiamieji vaisiai, kurie auga jau Italijoje, Ispanijoje, Graikijoje, Mažojoje Azijoje ir Maltos saloje. Kaukaze kultiviruoja mažos formos „Man-

Apelsinas:
A. Citrus trifoliata: 1) šaka su lapais; 2) šaka su žiedais; 3) kuokeliai. B. Citrus Metica: 1) šaka su žiedais; 2) užuomazga ir liemenėlis. C. Citrus nobilis: 1) vaisius; 2) sėkla; 3) sėklos išilginis piūvis. D. Citrus Aurantium: 1) šaka su žiedais; 2) žiedo išilginis piūvis; 3) A. su randu, vaisiaus dalis, sėklarandis, pašalinus kevalo dalį

darinas". Vaistams, įvairiems ekstraktams ir tinktūroms vartojama luobelė — Cortex fructum aurantiae. Iš neprinokusių vaisių daro aliejų; žiedai, kurie labai kvepia, duoda etero alyvą Eau de Cologne'ui ir kt. (flores aurantii) (ž. Citrinmedis).

Apelt, Ernstas Fridrichas (1812 — 1859), vokiečių filosofas, J. Fr. Frieso (ž.) mokinys. Veikalai: Die Epochen der Gesch. der Menschheit (2 t. 1845—46, ²1852); Metaphysik (1857, 1910), Religionsphilosophie (1860).

Apenianka, Nemuno deš. intakas, be nebus tas pats, kaip Ožia, žemiau Gardino.

Apeninai 1) (it. Appenini), Italijos kalnynas, išsitiesęs išilgai visą A. pusiasalį per 1400 km, Alpių tęsinys Genujos įlankos pakrašty; platėjančiu ruožu traukiasi pietryčių linkme į Adriatijos pamarį, iš ten vėl pasuka puslankiu į p. ir pietvakarius ir baigiasi Kalabrijos pusiasaly. Jų tęsinys eina per Siciliją į Š. Afrikos Atlaso kalnus. Jų ruožo platumas svyruoja tarp 30 — 150 km, vidut. aukštumas 1200 m. Aukščiausioji viršūnė Gran Sasso d'Italia (2914 m.) vidurinės dalies rytų pakrašty netoli Aquila mst., į žiemos rytus nuo Romos. Pietinė dalis atviru puslankiu apriečia Tyrėnų, žieminė — Ligurijos mares. A. yra trečiaeilės gadynės raukšlėtiniai kalnai. Pasižymi visiška asimetrija. Jie susidarė sugniužus vad. Tyrėnų sausažemiui. Endogeninėms jėgoms veikiant čia (ypatingai vidur. puslankio juostoje — vakariniuose pakraščiuose) atsirado daug litosferos (žemės plutos) plyšių, nukritimų ir pervertimų. Dėl to ten dar ir šiandien atsikartoja žemės drebėjimų bei ugniakalnių išsiveržimų — žemės plutos sutrūkimų ir nelygaus viršutinių masių spaudimo padaras. Dėl to ir vakariniai šlaitai yra statesni, atviresni už rytinius; juose gausu įvairių mineralinių šaltinių bei šiltųjų versmių. A. susidėję iš mezozoinių kalkakmenių, dolomitų, trečiaeilių smiltainių, skalūnų, mergelio ir molio. Puresnės sudėties kalnai dažniausiai ištisai apaugę medžiais; vidur. ir pietų daly vyrauja kietesni kalkakmeniai, aukštumos plikos ir aštrios. Abiem pusėm A. susigrupavę kitos sistemos kalnai ir aukštumos: Apuanijos Alpės, Toskanijos aukštuma, Latiumo ir Kampanijos vulkaningi kalnai, Apulijos plokštakalnė ir kt., vadinami Antiapeninai; yra tai A. prieškalnis. A. dalomi į 3 svarbiausias dalis, o šių kiekviena dar į 2 dali: 1. Šiauriniai A.: a. Ligurijos A., b. Etruskų A.; 2. Viduriniai A.: a. Abrucai (Abruzzi — aukščiausioji A. dalis), b. Umbrijos A.; 3. Pietiniai A.: a. Neapolio A., b. Lukanos A. Klimatas įvairuoja pagal aukštumas. Bendrai jis yra žymiai vėsesnis nekaip Italijos žemumų, griežtesnis ir drėgnesnis. Kai kur drėgmenų iškrinta apie 2000 mm. Žiemą nemaža prisninga, bet vasarą sniegas ir aukščiausiose viršūnėse neišsilaiko. Šiaurinė A. dalis turi didžiausios įtakos šios zonos klimatui: ji skiria vakarinę viduržemių pusę nuo Lombardijos kontinentiško klimato. Panašiai veikia ir pietų A., skirdami Adrijos pamarius nuo Tyrėnų jūros pakraščių. Žemė dirbama ligi 1000 m aukštumose. Aukščiau kaip 2000 m auga Alpėms gimini augmenija. Iš laukinių gyvulių gana dažnai sutinkama vilkas ir lapė, retai stirna ir elnias. Abrucuose įtaisytas gamtos apsaugos parkas, kuriame dar laikosi meškų ir uolų ožių. A. pakraščiai tankiai gyvenami, vidurinė dalis visai retai. Aukščiau kaip 1000 m nėra didesnių miestų. Mineraliniai kurortai, kaip Salsomaggiore, Montecatini ir kt., sutraukia daugybę sportininkų ir turistų iš viso pasaulio kraštų. *A. B.*

2) Kalnynas mėnulyje, pietų vakaruose

Apeninų kalnyno mėnulyje vaizdas

nuo „Lietų Jūros". Gerai pastebimas net pro nedidelį žiūroną. Tęsiasi apie 600 km. Turi daugiau kaip 3000 viršūnių. Aukščiausi kalnai: Bradley 4900 m ir Huyghens 6100 m aukščio.

Apeninų pusiasalis, 149.000 km². ž. Italija.

Apenkai, Vileikos aps, Dolginavo val. kaimas; 60 km nuo Molodečnos.

Apenradė, Danijos uostas Holšteine, 9000 gyv.

Apera spica vénti P. B. Posmilgė laukinė piktžolė, auganti rugiuose ir kviečiuose.

Apercepcija (lot.) pasiekimas aiškiausio suvokimo laipsnio. A. esmė įvairiai aiškinama. Wundt čia įžiūri dėmesio veikimą, ir juo daugiau jis susispiečia suvokiamajame objekte, juo šis yra ryškesnis.

Aperiens (lot.), vaistas, vartojamas medicinoje viduriams paleisti.

Aperiodiškas (neperiodiškas) judesys, įvyksta dėl virpamojo (ž.) judesio materialinių taškų sistemos varžos įtakoj. Veikiant varžai, virpėjimai nuosakiai mažėja drauge su amplitudų (ž.) mažėjimu. Jei ši varža proporcinga greičio pirmam laipsniui ir jei, be to, varžos koeficientas (ž.) prašoksta tam tikrą ribą, tai materialinių taškų sistemos, arba atskiro materialinio taško judesys nebus virpamuoju, o mater. taškas arba jų sistema artėja, greičiui mažėjant, savo pusiausvyros stoviui, kurią pasiekia, tik be galo dideliam laiko tarpui praslinkus. Toks judesys vadinama aperiodišku. *Vk. B-ka.*

Apertometras, prietaisas, aperturos u kampui matuoti: nuplynina cilinderio pakraštį 45° kampu; tokio cilinderio skritulio plokštumą jau galima pakišti po mikroskopu u. Skritulio plokštumos centre padarytas pasidabrintas žiedas su plyno stiklo viduriu. Skritulio apskritime įtaisyti judą misinginiai rodikliai. Nustato mikroskopą taip, kad aiškiai būtų matomas pasidabrintasis žiedas; atėmus okuliarą, matyti rodikliai, — juos ir reik pastumti iki regėjimo lauko ribų, sukant juos vieną sykį viena, kitą sykį kita linkme. Atskaitymai duoda arba tiesiog u kampą, o iš čia apertūrą = n. sin u, arba yra sužymėti kiti padalinimai, tiesiog rodą apertūros skaičių. *I. Kn.*

Apertūra (lot. skylutė) optikoje (ž.) vadina skylutės diametrą, pro kurią šviesa patenka į instrumentą; pas refraktometrus (ž.) tai yra objektyvo (ž.) diametras, pas reflektometrus (ž.) — veidrodžio diametras. A. skaičius, sakysim mikroskopo (ž.) yra n. sin u sandauga; čia u yra kampas, kurį sudaro kraštutinis, iš optinėj ašyj esančio aiškiai matomo taško išeinąs, spindulys su pagrindine ašimi; n yra tarp daikto ir objektyvo esamos erdvės lūžio rodiklis: $n = \frac{\sin \alpha}{\sin \beta}$ kur α yra kritamasis kampas (kampas, sudarytas krintamojo spindulio su statmeniu erdvių ribai kritimo taške), β — lūžio kampas (kampas, sudarytas įlūžusio spindulio su tuo pačiu statmeniu). U kampą galėtų matuoti tiesiog. padėjus po objektyvu stiklinį puscilinderį su laipsnių padalinimais; bet tam dažnai kliudo instrumento (mikroskopo) sudarymas; todėl jį matuoja su apertometru (ž.). *I. Kn.*

Apetalae, augalas be apyžiedžio arba labai trumpu redukuotu apyžiedžiu, pvz. šeim. Betulaceae, Fagaceae, Salicaceae ir kt.

Apetitas, noras valgyti; ž. skilvys.

Apfelbaum, Gerson ž. Zinovjev Grigorij.

Apgama, raudona arba ruda dėmelė odoj. Raudonos dėmelės pareina nuo kraujo indų padaugėjimo toje vietoje, o rudos — nuo pigmento.

Apgavimas, baudž. teis. ž. sukčiavimas.

Apgėlai, vardo neminėdamas, Praetorius (ž.) aprašo A. apeigas. Po kelių savaičių po gimdymo ateina kūma, laiko vaiko galvutę ant alaus dubens ir balto motinos patiesalo. Nukerpa porą plaukų į tą patiesalą ir įmeta į alų skatikus (apgėlai). Paskui abi išgeria alų, o plaukus pakasa po apyniais linkėdamos: „kaip apyniai sukasi, tesisuka ir vaikas iš nelaimių; tesisuka jam plaukai" ir t. t. Ir dabar kai kuriose Lietuvos vietose, moterų gimdyvės aplankymą ir teikiamas jai dovanas vadina A.

Apginklavimas yra įvairių ginkluotų jėgų (kariuomenės, policijos, šaulių), jų organizacinių vienetų ir atskirų narių (karininkų, kareivių, šaulių ir t. t.), visi tie ginklai ir jų padedamosios priemonės (municija, optiški taisymo ir atstumų matavimo įrankiai ir t. t.), kurių skaičius, sistema, kalibras nustatomi etatų ir tam tikrų tabelių.

Apgriūtis, žemės pylimų ir šlaitų nuslinkimas. Šlaituose tarp molio sluoksnių gali pasitaikyti vandens praleidžiamųjų smėlio sluoksnių; vandens primirkęs smulkus smėlys pasidaro judrus, teka beveik kaip vanduo, turėdamas nors mažą nuolaidumą; sušlapęs molis pasidaro slidus; šitokiomis aplinkybėmis pakanka ir mažo slėgimo, kad įvyktų šlaito slinkimas — apgriūtis; pvz. dažnai įvyksta Nemuno šlaitų slinkimas po smarkesnio lietaus ar pavasariais. Žemės pylimuose (sankasuose) A. įvyksta dar lengviau. A. išvengti sankasai apklojami velėnomis, prikalant jas kuoleliais, sodinami krūmai ir medeliai, apkraunama akmenimis (atraminės sienelės) ir kt. Šlaitai sustiprinti taip pat galima sodinant medelius, bet geriau padaryti tinkamas drenažas.

Pr. Jodelė Geologiniai tyrinėjimai, Kaunas, 1922; Inž. *J. Gabrys* Sauskeliai I dal., Kaunas, 1930; *Štein-Muškietov* Techničeskaja Geologija, 1925. *Pr. Jd.*

Aphaniptera ž. blusos

Aphelis ž. afelis.

Aphthongia (gr.), sunkus kalbėjimas dėl liežuvio ir burnos raumenų traukulių.

Aphritas, mineralas randamas Čechšteine Tiuringijoj.

Api, Naujųjų Hebridų sala į p. nuo Ambrym; 507 km², 11000 gyv. (1930). Jos kalnuose randama vario ir sieros.

Apia, svarbiausias Upolu salos (Samoa salyne) mst., 1500 gyv. (1927). Uostas, meteorologinė stotis, magnetinė ir seismologinė observatorijos, stipri radio stotis ir stotis vandenyno potvyniams tirti. Nuo 1872

buvo J. A. V. protektorate, vėliau ligi 1914 priklausė Vokiečiams, dabar N. Zelandijos mandatas.

Apiangis (flansas), vamzdžių ar cilindrų jungiamoji dalis. Storesni keto vamzdžiai ar cilindrai liejami taip, kad jų galai būtų išplatinti skiauščios apikaklės (juostos) pavidalu; tose apikaklėse daroma keturios vienodai viena nuo kitos atitolintos skylės, kad, vieną vamzdį prie kito pridūrus, jų apikaklės supultų, o jų skylės sutaptų. I tas skyles įstatomi varžtai, kuriais gali būti suveržti du vamzdžiai (cilindrai).

Apianus Petras (1495 — 1552, tikra pavardė Bienewitz), kilimo iš Saksonijos, astronomas, kartografas, mokslo traktatų ir kompiliacijų autorius, vėliau matematikos profesorius Ingolstadte. Žymesni veikalai: „Cosmographia totius orbis" 1524 ir „Astronomicum Caesareum", gerai nušviečią tų laikų mokslinę erudiciją. A. nemaža įvykdė astronomiškų stebėjimų, ypač kometų srity.

Apyaušris, ž. dienos ir nakties laikai.

Apybraiža, beletristikos žanro rūšis, sudaranti vidurkį tarp apysakos ir novelės, kurioje pirmą vietą turi visuomeniniai santykiai, socialinės problemos ir publicistiniai elementai, ne atskiro žmogaus detalus psichologinių pergyvenimų ar orutinių ypatybių vaizdavimas. Dažnai A. neturi jokio siužeto; jos sudedamoji turinio medžiaga plūsta savaime ir jos fabula formuojasi tokia tvarka, kokia auga vaizduojamoji medžiaga (Žemaitės A. „Kelionė į Šidlavą"). A. personažai daug kalba ir tik tą, ką, autoriaus nuomone, jie turi kalbėti, mąstyti. (Žemaitės A. „Rudens vakaras", „Budynė", „Nuo audros palindus") A. personažų psichologija išplėtojama skubiai, paviršutiniškai ir negalutinai, nes autorius, paprastai, skuba prie tam tikrų ideologinių išvadų, apibendrinimų, tvirtinimų ar neigimų (Žemaitės A. „Marti", „Topylis", „Petras Kurmelis"). Teoretiškas susidomėjimas A., kaip atskiru beletristikos žanru, prasidėjo neseniai, todėl daugelis A. formalinių ypatybių tebėra neišnagrinėtos ir nesusistemintos, nors A. forma jau seniai rašė daugelis žymių rašytojų. Rusų literatūroj: narodnikai — G. Uspenskij, N. Naumov, S. Turgenev (Zapiski ochotnika), L. Tolstoj (Sevastopolskije raskazy), Larisa Reisner (Oktiabr', Afganistan); vokiečių E. E. Kisch (Paradies America), K. Tucholsky; amerikiečių John Reed (Dešimts dienų, kurios sudrebino pasaulį); lietuvių literatūroj A. forma daugiausia rašė Žemaitė. A. literatūroje vadinama ital. schizza (skicu, škicu), pranc. esquisse (eskizu), reportažu, rus. očerk.

M. Bekker Problema očerka, rink. Naši poziciji, Moskva, 1931. *K. Kr.*

Apibrėžtiniai integralai ž. Integrinis skaičiavimas.

Apicijus, Marcus Gabius. Augusto ir Tiberijaus laikais Romoje pagarsėjęs gastronomas. Surašė kulinarijos knygą, kuri tačiau neišliko. Bet jojo vardu vadinamas kitas, kažin kokio vėlyvesnio anonimo parašytas veikalėlis: De re coquinaria.

Apidemė 1) Tauragės aps., Šilalės val. kaimas, 1923 52 gyv., 5 km nuo Šilalės, 29 km nuo Tauragės; 2) Biržų aps., Pumpėnų val. kaimas, 1923 10 gyv., 12 km nuo Panevėžio; 3) Švenčionių aps. Lintupės val. kaimas, a. 200 gyv., 9 km nuo Lintupės.

Apidemis 1) (Kavaliukai), Utenos aps. Kuktiškių val. kaimas, 1923 33 gyv., 9 km nuo Kuktiškių glž. st.; 2) Trakų aps. Kruonio val. vs., 1923 46 gyv., 2 km nuo Kruonio, 25 km nuo Kaišiadorių glž. st.

Apidemiškiai, Zarasų aps., Smalvų val. kaimas, 1923 28 gyv., 4 km nuo Zarasų.

Apidimai, Telšių aps. Luokės val. kaimas, 1923 30 gyv., 10 km nuo Luokės.

Apidomė, Lasickio (ž.) žemaičių dievų sąraše (De diis Samagitarum) vardas senovinės žemaičių dievybės, turėjusios ryšio su gyvenamosios vietos pakeitimu (mutati domicilii deus) kai tekdavę ta vieta pakeisti kokiam nepaprastam įvykiui namų gyvenime atsitikus, k. a. atsivedus aklą ar kitaip nenormalų gyvulį. Tačiau vėlesnieji aiškintojai vienos nuomonės neturi: Akelaitis (ž.) A. siūlo skaityt „apidumė" ir vardą sieja su „apdūmojimu", Mannhardt (ž.) su „apėjimu", Mierziński (ž.) ir Usener-Solmsen su „apdėjimu" t. y. aptvėrimu; Narbutas (ž.) iš A. padaro Apidonų, kurio etimologiją jis veda iš „api" ir „duona": pakeičiant gyvenamą vietą Apidonui buvusi aukojama duona (Dzieje starożytne narodu litewskiego I, 1835, 103—104).

Apygarda (teismo). Teismų sutvarkymo atžvilgiu Lietuvos teritorija yra padalinta keturiomis A.: Kauno, Šiaulių, Panevėžio ir Marijampolės. A. apima kelias apskritis. A. padalintos kiekviena į nuovadas, kuriose dirba vienasmeniai (taikos) teisėjai. Kylančios kiekvienoje A. bylos, kuriose ieškinio kaina didesnė kaip 5.000 lt., pavesta spręsti pirmos instancijos kolegialiniams A. teismams.

Apygarda (rinkimo) ž. rinkimų teisė.

Apigašiai Vilniaus aps., Musninkų val. kaimas, 23 km. nuo Vievio.

Apyjaunis, kun. A. Civinskio slapyvardis.

Apykaita ž. medžiagos apykaita, energijos apykaita.

Apyliuobė ž. dienos ir nakties laikai.

Apinasris (ryt. apinastris, apinestris, api-

mestris, aprimestis) yra prietaisas darbiniams gyvuliams (ypač arkliams ir jaučiams) valdyti. A. dažniausiai būva austas iš plonų susuktų linų sluoksnų. A. audžiamas ant specifinių staklelių tam tikra šiaudyklėle. Odinis A. būva retai, nes prie jo pritaisius gyvuliams žaboti žąslus — vadinamas kamanomis (ž.). (Ž. antsnukis).

Apynys (lot. Humulus Lupulus), ilgametis, dvikamienis, žolėtas augalas, notrinių (utricaceae) šeimynos. Šaknys apie 1½ m ilgio. Stiebas šešiabriaunis, šiurkštus ligi 12 m ilgio. Lapai priešėti, kotuoti, dantytais kraštais. Žiedynės kėkių pavidalo. Vyriški žiedeliai maži, gelsvai žalsvi penkialapiais apyžiedžiais ir penkiais vyrukais; moteriškų žiedelių vienalapiai apyžiedžiai, o jų žiedelių žiedinė sudaro A. kankorėžėlius. A. auginami dėl kvapaus lupulino, kuris auga kankorėžio žvyneliuose. Kultūrinių A. atmainų labai daug ir jos pasižymi įvairiomis savybėmis, pvz. lupulino kiekybe arba kokybe ir t. t. Čekoslovakų ir Prancūzų ankstybieji A. duoda lupulino ligi 17%, jų kvapas malonus, gardus, charakteringai narkotiškas. Vieno kelmo vidutinis derlius 500 gm. Šios atmainos tinka Lietuvos klimatui. Laukinių A. lupulinas mažesnės vertės ir alui gaminti netinka. A. sodinti tinka kalnų siaučiamos paupių saulėtos lygumos, kurių dirvožemis derlingas, lengvas ir šiltas. A. veisiami moteriškų egzempliorių atžalomis, kurios sodinamos per 2 m atstumo kelmas nuo kelmo. Stiebui suktis pavasarį įkasamos aukštos kartys. A. kankorėžiai skinami nevisiškai prinokę, vos pageltę ir džiovinami tam tikrose džiovyklose. A. Lietuvoje buvo žinomi iš seniausių laikų, vartojami labiausiai alui gaminti. Seniau sudarydavo žymią į užsienius gabenamą prekę. *K. Gr.*

Apynio sodinamasis kelmelis

Apynio kankorėžiai:
Pirmas sugedęs, antras normalus

Apynių plantacija botanikos sode

Apynių ligos. 1. A. netikroji miltinė Pseudoperonospora Humuli (Miy. u. Takwils), birželio m. pradžioj ant lapų atsirandančios tamsiai rusvos kampuotos dėmės. Apatinė dėmės pusė balsgana, aptraukta tamsių pelėsių. Toki pat pelėsiai pasirodo vėliau ant žirginių (vaisių), kurie įgavę rusvą spalvą džiūsta. Liga pirmą kartą buvo pastebėta 1905 Japonijoj, 1909 Amerikoj. Europoj paplito 1920. Kovojama vartojant tik sveikų augalų sėklas, pašalinant apniktas dalis ir naikinant arti augančias dilgynes, nes Pseudoperonospora labai dažnai užpuola įvairias dilgynių rūšis, (Urtica urens, U. divica) ir gali apkrėsti apynius. 2. Apynių miltinė [Sphaerotheca Humuli (DC) Burr], gegužės mėn ant lapų, lapkočių ir stiebo pasirodančios baltos arba pilksvos apvalios dėmės, kurios vėliau susilieja taip, kad augalas atrodo apibarstytas miltais. Rugpiūčio mėn. atsiranda juodi taškučiai, grybo vaisiniai kūnai. Apibėrimas esti taip pat ant žirginių. Kovojama augalą apdulkinant sieros milteliais 4 kartus: anksti pavasarį lapams prasiskleidus, 3 savaitėms praslinkus, žydėjimo metu, po 2-jų savaičių. Galima taip pat purkšti augalus sieros kepenomis kas 10—15 dienų per visą vasarą. 3. Kartais ant lapų pasirodo tamsių didelių dėmių, kurių vidury sudžiūvęs ir apmiręs audinys trūksta ir atsiranda daug plyšių. Tos ligos kaltininkas parazitinis grybelis Phyllosticta Uumuli Pers. (ž.) augalų ligos, fitopatologija.

Vilkaitis Pseudoperonospora Humuli (Miylabe et Takals) Vils. nauja apynių liga Lietuvoje. Ž. Ū. Ak. Metraštis, 1928. *C. Ml.*

Apioidas, kriaušės formos pusiausvyros pavidalas, kuri, tam tikromis sąlygomis, įgauna besisukanti tinkamai elastinga (ž.) masė. A. turi svarbos dangaus mechanikai.

Apipiaustymas. 1) apskritai chirurginė operacija vyrų ir moterų genitalijoms. Vyrų A. yra trejopu būdu padaroma piaujamoji operacija (circumcisio, incisio ir subincisio) varpos raukams. Daugiausia praktikuojama circumcisio (apipiovimas aplinkui), daroma ir berniukams ir mergaitėms. Pirmuoju atveju nupiaunama varpos raukų dalis, antruoju — pašalinamas klitoris arba mažosios lūpos, arba ir vienas ir kitas.
2) A. papročio išplitimas ir kilimas. A. paprotys išsiplatinęs Azijos, Afrikos ir Amerikos primityviose tautose. A. nepraktikavo indoeuropiečių, mongolų, ugrofinų ir kt. tautos. Istorinės etnologijos duomenimis, A. paprotys kilęs totemistinės civilizacijos cikliuj ir eina gal būt jau iš vėlyvesniojo paleolito (senosios akmens) gadynės. A. kilimą etnologai ir biblininkai aiškina labai įvairiai. Motyvais galėję būti: higijenos sumetimai (Steinmetz), apsauga nuo seksualinio pavojaus (Crawley), kantrumo mėginimas (Loborowski), lytinio gyvenimo paaukojimas ir pašventimas (Valeton, Lagrange ir kt.), juslinio smagumo padidinimas (Barton), tikėjimas į gimimą iš naujo (Frazer). Įtikima A. paprotį kilus kaip vieną iš iniciacijos (pašventimo į subrendusius) apeigų, turinčių tikslo įvesdint į lytinį gyvenimą ir įgalint geriau atlikti lytinį aktą. Incisio galėjo taip pat turėti tikslo padidinti juslinį smagumą lytinį aktą atliekant. Subincisio, rodos, buvo daroma pederastiniams tikslams. Paprotį iš totemistų perėmus nomadams, A. buvo susietas su pirminės (primicialinės) aukos mintimi. Tuo būdu A. buvo nukeltas į kūdikystės amžių (Gen. 17, 12; Lev. 12, 3). Anksčiau būta kitaip (Gen. 17, 23—27; Ex. 4, 25 s.; Joz. 5, 2—10).
3) A. Biblijoj. Izraelitai praktikavo A. cirkumcizijos pavidalu. Kiekvienas izraelitų šeimos narys 8-ją po gimimo dieną turėjo būt apipiaustytas tėvo ar kito izraelito. Abraomui ir jo palikuonims Dievas A. įsakė praktikuot kaip religinę ceremoniją (Gen. 17). A. izraelitams turėjo būt ženklas tautos ryšio su Dievu (Gen. 17, 10—14; Ap. D. 7, 8), tikėjimo įspaudas (Rom. 4, 11), širdies apvalymo simbolis (Deut. 10, 16; 30, 6; Jer. 4, 4; Rom. 2, 29), garbės ženklas (Teis. 14, 3; 1 Sam. 7, 26, 36), dėl kurio nebijota būti net persekiojamam (1 Mak. 1, 61; 2 Mak. 6, 10). A., ženklas priklausymo išrinktai tautai, suteikdavo šios tautos nariui visas teises ir uždėdavo visas pareigas, atskirdavo jį nuo pagonų. Apipiaustant buvo suteikiamas ir vardas. A. buvo krikšto prototipas (Kol. 2, 11). Betgi Naujojoj Sąjungoj tikintiesiems buvo nuimta pareiga būti apipiaustytiems (Ap. D. 15, 1—20; 21, 21 ir 25; Žyd. 8, 13); tuo būdu krikščionys buvo atpalaiduoti nuo Senojo Testamento ritualinio įstatymo (Gal. 5, 3). Tačiau kai kurios krikščionių sektos, k. a., nestorijonai, Abisinijos krikščionys ir kt., A. pasilaikė. *Pr. D.*
4) Medicinoj A. siekiama palaikyt vietinę švarą, ypač naudingą šiltuose kraštuose, kad išvengtų balanito; A. įgalina varpos galvutės gleivinę įgyti daugiau atsparumo prieš apsikrėtimą sifiliu. Atvirkščiai, asmens (negydytojai), kurie daro šią operaciją pasinaudodami dantimis arba iščiulpdami žaizdą, kad išvengtų kraujavimo, gali apkrėsti sifiliu arba džiova. Operacija taikoma dar gydant fimozą (galvutės raukų susiaurėjimą). *K. O.*

Ploss Das Kind in Brauch und Sitte der Völker (²1882); *Schmidt-Koppers* Völker u. Kulturen I, 1925; *Ebert* Reallex. der Vorgeschichte I, 445 ss; Encyklop. Judaica IV, 346—61; *Josephus* Antqu. I 12, 2; XII 5, 4; *Epiphanius* (Migne P. G. 41, 209, 213); *Athanasius* (t. p. 28, 24 s.); *König.* Gesch der altest. Religion (²1915), 185—7; *Bryk* Die Beschneidung bei Mann und Weib. Ihre Geschichte, Psychologie und Etnologie 1931. *Pr. D.*

Apipiaustymas Viešpaties Jėzaus (Circumcisio Domini), arba Naujų Metų šventė, sausio 1 d., pilietinių metų pradžia. Šventė buvo įvesta pagoniškų Saturnalijų šventei nustelbti; Galijoj ir p. Italijoj paliudyta jau VI a., kituose kraštuose vėliau.

Apipinas, išorinis sluoksnis izoliuoto elektros laido, padarytas iš supintų medvilnių ar dirbtinio šilko siūlų. Mechaniškai kabelio apsaugai kartais A. daromas iš cinkuotų geležinių vielų. Ž. Izoliacija.

Apiplėšimas ž. plėšikavimas.

Apyrankė, metalo, akmens, kaulo, rago ar kitokios kietos medžiagos puošmens žiedas, dėvimas ant rankos. Jau neolito gadynėj buvo dėvimos išpiautos iš rago, akmens arba straigės A. Vario gadynėj imta jau vartoti varinės vielos A. Senaisiais žalvario laikais A. buvo dideli masyviniai žalvario žiedai. Naujaisiais žalvario laikais jos imta vartoti platesnės, didesnės, bet jau tuščiavidurės. Geležies gadynėj jų dydis kiek sumažėjo; jos buvo vartojamos žalvario arba sidabro ir aukso, bet jau dažniausiai tik moterų. Jų dydis, forma ir iškalti jose pagražinimai įvairiais laikais labai įvairūs. Lietuvoje, kur žalvario gadynėj radinių ligi šiol maža terasta, seniausios žinomos A. yra pirmųjų amžių Kr. g. Iš pradžių jos buvo masyvinės, apskritos arba suplotos, su siauresniais galais, tarytum suveržtais virvelėmis, išpuoštos iškaltomis akelėmis ir ruoželiais. Paskiau jų galai imta da-

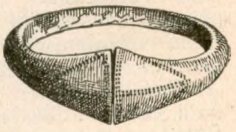

Apyrankė

ryti lygaus platumo su pačia A., o vėliau, antrojoje 1-ojo tūkstantmečio pusėje, dažniausiai platesni už ją, ir jau imta jos dirbti tuščiavidurės. Dažnai buvo nebesitenkinama vienlinkiu žiedu, bet A. imta daryti kelialinkiai. Nuo XIII-ojo a. A., kaip ir visi metaliniai puošmens, susmulkėjo — A. jau dažnai tebuvo plonos skardos arba tuščiaviduris žiedas, arba susuktas drūtesnės vielos gabalas. *K. Jb.*

Apirbiškiai Šakių aps., Sintautų val. kaimas, 1923 65 gyv., 9 km nuo Šakių.

Apyrexia (gr.), normalios kūno temperatūros tarpai sergant grįžtamąja šiltine.

Apyricė Zarasų aps. Degučių val. kaimas, 1923 38 gyv., 5 km nuo Zarasų.

Apyričio (Apyritis) ež. Zarasų aps. Degučių val. 35,6 ha.

Apis (egipt. Hapi), senųjų egiptiečių Memphio mieste Ptaho šventykloj dieviškai garbinamas juodas jautis su baltu trikampiu kaktoj ir baltu lopu dešiniam šone. Nugaišęs buvo laikomas esąs susijungęs su Osiriu (ž.) (Osiris-Apis, egipt. Osir-Hapi, gr. Osorapis, Sarapis). Į A. panašūs jaučiai buvo džiaugsmingai suieškomi, gabenami į Memphį, čia laikomi, nugaišę graudžiai apraudojami, mumifikuojami ir palaidojami Memphio numirėlių mieste. Atvaizduojamas su saulės skridiniu tarpuragėje.

Apis ir žynys Psammetich

Apis mellifera ž. bitė.

Apysaka, epinio literatūros žanro, gražiosios prozos veikalų rūšis, kurią tačiau žymi ne visi literatūros teoretikai.. „Apysakos" terminas, prigijęs daugiau lenkų ir rusų literatūroje, turėtų reikšti kaip ir tarpinę rūšį tarp novelės ir romano. Lietuvių literatūroje A. vadinamos praplėstos novelės, arba šiaip didesni beletristikos kūriniai, kuriuose autoriaus pasakojimas nustelbia vaizdavimą, o fono ir aplinkumos aprašymas — įvykių ir charakterių rutulojimą. Šios rūšies kūriniai nepasižymi aiškia kompozicija. Trumpos A., jeigu joms netinka novelės vardas, dar vadinamos apsakymėliais, vaizdeliais. Lietuvių literatūroj A. pavadinimas geriau tinka senesniųjų beletristų veikalams: V. Pietario („Algimantas", „Keidošių Onutė"), Lazdynų Pelėdos — Pšibiliauskienės („Klaida", „Ir pražuvo kaip sapnas", „Klajūnas", „Našlaitė" ir kt.), Šatrijos Raganos-Pečkauskaitės („Vincas Stonis", „Sename dvare"). Jaunesniųjų rašytojų didesniąsias A. jau galėtume vadinti romanais (Igno Šeiniaus-Jurkūno „Kuprelis", „Vasaros vaišės", „Bangos siaučia"), o smulkesniąsias — novelėmis (iš V. Krėvės-Mickevičiaus rinkinio „Šiaudinėj pastogėj", iš J. Savickio rinkinių „Šventadienio Sonetai", „Ties aukštu sostu"). Ž. apsakymas, epas, novelė, romanas. *V. Mk.*

Apysausieji dirvožemiai darosi tokiomis klimatinėmis sąlygomis, kada žemė gauna per maža drėgmės miškui augti, bet pakankamai žolėms, sudarančioms per ilgesnį laiką tyrų juodžemius, regurą, kaštaniškus dirvožemius, pilkožemius.

Apysenis, kun. K. Prapuolenio (ž.) slapyvardis.

Apyskaita, valstybinės, visuomeninės ar privatinės įstaigos ir organizacijos darbų apžvalga, sudaroma paprastai darbo metams sukakus, kartais ir ilgesniam laikui. Visų kraštų įstatymai ekonominėms organizacijoms nustato priverstinę A. formą, skelbimo laiką ir tvarką. Visuomeninėse ir privatinėse organizacijose A., pranešama visuotiniajam narių susirinkimui, leidžia sekti organizacijų vykdomųjų organų veikimą.

Apytaka ž. kraujo apytaka.

Apytalaukis, kat. bžn., keleto trobų ir 33 (1923) gyv. vietovė; stovi ant aukšto kairiojo Nevėžio klonio šlaito už 5 km į žiemius nuo Kėdainių. A. vietovė Apytalaukio dvaro, priklausančio Zabellų giminei, padaras. Graži baroko stiliaus bažnyčia išmūryta Petro Šiukštos 1635; prieš tai čia buvusi koplyčia. Šiukšta, Ariogalos tėvūnas ir Žemaičių kun-štystės teisėjas, bažnyčią aprūpino 3 valakais žemės ir kitokiais turtais. XVII a. pabaigoj Kazys Zaviša įsteigė altariją ir rūsį po bažnyčia giminės karstams. Iš Zavišų dvaras su bažnyčia buvo perėjęs Karpiams, apie pusę XIX a. atiteko Tiškevičiams. Dabar jau apie 60 metų dvarą valdo Zabellos. Dvaro rūmai gražūs, ypač prabangiškai išpuoštas rūmų vidus. 1859 būta 5 gyvenimų su 43 gyv., tik nėra žinios ar vien

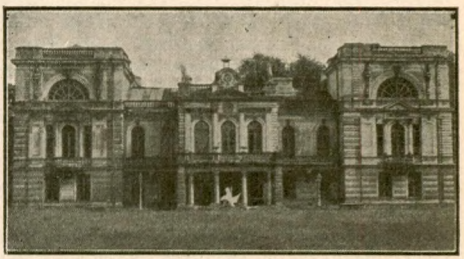

Apytalaukio dvaro rūmai

dvare ar su A. vietove. Dabar dvare 128 gyv. (1923). Pro pat A. teka upelis Alkupis, bet 1848 darytame A. vietovės plane tas upelis pavadintas Talaukiu. Gali būti, kad iš Talaukio ir A. vardas bus kilęs.

J. Geištaro atsiminimai; Šiukštos testamento nuorašas; Slow. geogr. VII t. *P. Pr.*

Apytė, Gaujos (Nemuno) deš. intakas. Ž. Upytė.

Apytikris skaičiavimas, plačiai vartojamas pritaikomosios matematikos metodas, operuojąs apytikriais dydžiais. A. S. plėtėsi drauge su tiksliaisiais gamtos mokslais ir technika. Pirmieji pradėjo A. S. sistemingai naudotis astronomai. Kepler (ž.) duoda ištisus skyrius, gvildenančius A. S. Logaritmų (ž.) suradimas ir ištobulinimas suteikė A. S. naują galingą priemonę. Vėliau A. S. pradėjo naudotis pritaikomoji mechanika, išrutuliodama savotiškus grafiškus skaičiavimo metodus (ž. grafostatika, grafiškas skaičiavimas). Pastaraisiais laikais atskiri geometrinio pobūdžio skaičiavimo metodai yra sujungti į vieną mokslo šaką, nomografiją (ž.).

A. S. priežastys kyla todėl, kad 1) visoki matavimo duomenys (ilgis, svoris, temperatūra ir t. t.) niekad nebūva absoliučiai griežti (ž. stebėjimo teorija). Skaičiuojant tokiais duomenimis, reikia atsižvelgti į jų netikslumą. 2) Irracionalūs skaičiai (ž.) negali būti išreikšti pabaigiamu skaitmenų kiekiu. Todėl reikia tenkintis apytikrėmis tų skaičių reikšmėmis. 3) Daugelis matematiškų problemų negali būti griežtai išspręsta, pvz. aukštesniojo laipsnio algebrinės lygtys (ž. aukštoji algebra). Bet šiais atvejais visai įmanoma rasti apytikris sprendinys. 4) Įvairiuose matematikos pritaikinimuose griežtas sprendimas kartais nėra reikalingas, nes pakanka apytikrių duomenų. Taikant šiam atvejui A. S. metodus, daug sutaupoma darbo.

Kiekvienas apytikris dydis galima išreikšti baigtine dešimtaine trupmena. Pvz., žinomas iš geometrijos skaičius π, griežtai imant, yra išreiškiamas nepabaigiama trupmena 3,1413926536..., kuri turi būti tiesiama neribotai. Tačiau praktikoje visai pakanka tik kelių pirmųjų skaitmenų. Prie paskutinio paliktojo skaitmens kartais tenka pridėti dar vienetas, kad skirtumas tarp apytikrio ir griežtai apskaityto dydžio neprašoktų paskutiniosios dešimtainės vietos pusės. Tuo būdu galima sudaryti apytikrė skaičiaus π reikšmė kiek norint dideliu griežtumu:

3,1	griežtumu	iki	0,05
3,14	„	„	0,005
3,142	„	„	0,0005

ir t. t.

A. S. reikšmės gali būti sudarytos taip pat ištisinėmis trupmenomis (ž.). Pvz., skaičių π apytikriai išreiškia šios trupmenos:

$$\frac{22}{7}, \quad \frac{333}{106}, \quad \frac{355}{113},$$

A. S-e kartais pasitaiko labai dideli apytikriai skaičiai. Pvz., iš astronomijos žinome, kad vidutinis saulės nuotolis nuo žemės yra lygus, 149450000 km. Šio duomens griežtumas nieku būdu nesiekia 10000 km. Vienoda teise galėtume rašyti 149451348 arba 149450128. Nereikalingiems skaitmenims išvengti, gamtos moksluose įprasta rašyti apytikriai skaičiai dešimtainės trupmenos pavidalo, įvedant tam tikrą daugiklį. Pvz., minimas saulės nuotolis nuo žemės rašoma šiaip: $1{,}4945.10^{8}$ km. Daugiklis 10 imamas tokio laipsnio, kad dešimtainės trupmenos kablelis atsistotų po pirmutinio skaitmens. Visai panašiai įprasta elgtis su labai mažais skaičiais. Pvz., iš fizikos žinoma, kad vienas deguonies (ž.) atomas (ž.) sveria apie

0,00000000000000000000002640 gm.

Daugyboje nuliams išvengti, rašoma $2{,}640.10^{-23}$ gramų. Šitoje dešimtainėje trupmenoje paskutinis nulis neturi būti atmestas, nes jis rodo, kad visas skaičius išreikštas griežtumu ligi 5.10^{-27}. Vartojant šitą žymėjimo būdą, dešimtainėje trupmenoje pasilieka tik reikšmingi skaitmenys. Laipsnio rodiklis, pastatytas aukščiau 10, vadinamas didumo laipsnis. Patsai toks žymėjimo būdas nusako skaičiaus griežtumą. A. S. taisyklės nurodo, kaip išvengti nereikalingų skaitmenų. Pvz., daugindami griežtuoju būdu du apytikriu skaičiu 1,312 ir 4,153, gaunam 5,448736; tačiau čia tik 4 pirmieji skaitmenys turi prasmę, o visi kiti pasikeistų, jei prie sudauginamųjų prirašytume kokius nors skaitmenis. Todėl sandauga išreiškiama skaičiumi: 5,449.

kaip veikia įvairių duomenų netikslumas kaip veikia įvairių duomenų netikslumas į skaičiavimo išdavas. Pvz., apytikrėje sandaugoje, paprastai, tenka palikti skaitmenų ne daugiau kaip jų yra bet kuriame sudauginamųjų. Skaičiuojant apytikriu būdu bet kurį uždavinį, tenka visuose skaičiuose palikti beveik vienodas dešimtainių vietų (skaitmenų) kiekis. Apskritai, skaičiavimo eigoje skaičių griežtumas palaipsniui mažėja, tačiau dažniausiai nedaug. Šita taisyklė, būdama ne labai griežta, praktikai dažniausiai tinka. Technika, fizika ir chemija savo praktikai dažnai tenkinasi triženkliais ir keturženkliais skaičiais. Astronomiški skaičiavimai, paprastai, daromi su penkiaženkliais ar šešiaženkliais skaičiais; atskirais atvejais reikia pavartoti ir griež-

tesni skaičiai. Veiksmus su triženkliais ir keturženkliais skaičiais lengva padaryti grafišku ar šiaip geometrišku būdu. Šiam tikslui padeda logaritmiškoji liniuotė (ž.), įvairios pastovios ir judamos diagramos, taip pat gausingi grafiški metodai, pagal kuriuos skaičiuojama liniuote, skriestuvu ir kitais brėžimo įrankiais. Penkiaženkliais ir šešiaženkliais skaičiais skaičiuojama iš lentelių. Pastaraisiais laikais iškyla mechaniški skaičiavimo metodai (ž. skaičiuojamosios mašinos), kurie tinka ir griežtesniems (10-ženkliams ir daugiau) skaičiams.
R. Mehmke Numerisches Rechnen Encyklopädie d. Math. Wissenschaften, B. I, T. II, F., 1900—1904.
P. Sl.

Apium graveolens ž. krapai

Apium petroselinum ž. petruška.

Apivaras (ryt. dar ir apvaras) iš dviejų linų sluoksnių nuvyta ilga virvelė, kurios vidurys, dažniausiai, būva storas, o galai laibi. A. vartojamas prie medinių (ž.), naginių (ž.) ir vyžų (ž.), pritvirtinti prie kojų pačiam apavui ir surišti autams (ž.).

Apyvarta, aplamai suprantama yra kurios nors verslamonės paleistų į rinką prekių ar kitų paslaugų kiekybė arba vertė. Taip kalbama apie vekselių, debitorių, kreditorių ir kt. apyvartą. A. gali būti skirstoma pagal laiką (metų, mėnesio, dienos), pagal prekių grupes, pagal pirkėjų grupes ir t. t. Pats A. skaičiavimas gali būti atliekamas pagal svorio vienetus (kg., literių, metrų, PS ir k.) arba pagal vertę (pinigais įvertinant). Bendra taisyklė A. skaičiuoti tinka formulė A=B+C—D, kur A= apyvarta, B=kiekis (ar vertė) turimas pradžioj, C=prieauglis ir D=kiekis (ar vertė). apskaičiavimo momentu. Ūkiškai turi reikšmės ne tik bendras A. kiekis, bet ir A. greitumas, t. y., kaip greitai prekė k. realizuojama.
H. Nicklisch „Wirtschaftliche Betriebslehre", 1922; *J. Leitner* „Wirtschaftslehre der Unternehmung", 1926.
Dz. B.

Apyvartos kapitalas ž. kapitalas.

Apyvartos kreditas, ž. kreditas.

Apyvartos metas, laikas, kuriuo užauga miškas nuo atsiradimo ligi to meto, kada būva tinkamas kirsti. Tasai laikas būva nustatomas ilgesnis ar trumpesnis, žiūrint kokios miško medžiagos norima išauginti. Lietuvoje dabartiniu metu įvairioms veislėms yra nustatytą šitokia apyvarta: ąžuolui 160 metų, pušiai 100 metų, eglei ir uosiui 80, juodalksniui, beržui, drebulei ir kitiems minkštiems lapuočiams 60 metų.
J. Kp.

Apyžiedis ž. žiedas.

Apkaba, tam tikras dėžutės, stalčiuko arba net paprastos plokštelės pavidalo įtaisas, kuris padeda jame sudėtus šovinius įdėti į ginklo sandėlį (ž. šautuvas, karabinas), arba, kartu su jame esamais šoviniais įdėtas į ginklą (arba tik prikabintas prie jo), sudaro to ginklo sandėlį (visi automat. pistolietai ir visa eilė kulkosv., kaip ZB. 26 ir Lewis).

Apkarkių kaimo ež., į vakarus nuo k., Šiaulių aps. Joniškio val. 1,6 ha.

Apkartai: 1) Utenos aps. Malėtų val. kaimas, 1923 21 gyv., 8 km nuo Kuktiškių glž. st.; 2) Zarasų aps. Salako val. vns., 1923 35 gyv., 9 km. nuo Salako. Apylinkėj daug pilkapių.

Apkasas, griovys, pritaikytas šaudyti iš šautuvų, kulkosvaidžių, minosvaidžių. Tas griovys apsaugomas žemės pylimu, supiltu pryšaky iš iškastos žemės. A. linkmė pa-

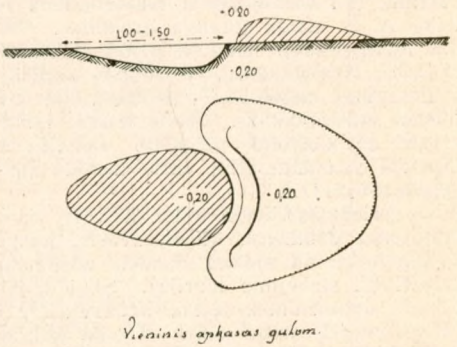

Vieninis apkasas gulom.

prastai, yra lygiagretė su frontu, bet atskiri aktyvūs elementai gali būti nukreipti ir į kitas puses. A. gali būti vieniniai, duobių pavidalo, arba ištisiniai — grandims (ž.), skyriams (ž.). Vieniniai A. daromi šaudyti gulom 0,20 m gilumo su 0,20 m pylimu; šaudyti klupščiom — duobės pavidalo 0,60 gilumo su 0,30 m pylimu ir šaudyti stačiom 1,00 m gilumo su 0,40 m pylimu. Ištisiniai A. daromi šaudyti klupščiom, stačiom ir nuo pakopos arba pylimo profilio. Palaidoj žemėj A. šlaitai sutvirtinami velėnomis, žabais, pynutėmis, kartimis, lentomis, šiaudais, vielų rezginiais ir t. t. Žemė, supilta griovio pryšaky vadinama brustveru (ž.), o užpakaly užpakaliniu traversu (ž.). Ištisiniai A. traversais

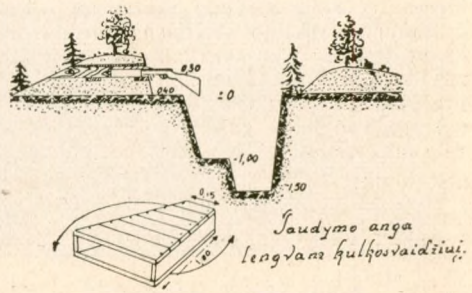

suskaldomi į protarpius; atstumas tarp traversų apie 10—12 m; traversai apsaugo šaulius nuo sparninės ugnies ir aprėžia sviedinių skeveldrų veikimo plotą. Pareinamai nuo paskyrimo ir vietos A. būva: pryšakinės linijos A., šaulių A., kovos A., rezervų A., susisiekimo A. ir t. t. A. linijos tarp savęs jungiamos dažniausiai vingiuotais susisiekimo grioviais.

Ugnies sferoje A. daromi paskubomis; dažniausiai tai yra eilė vieninių duobių, kasamų gulom ir sujungtų grioveliais šliaužti. Didžiojo karo metu ilgos stabilizacijos laiko tarpai privertė A. specialiai įtaisyti; jie buvo daromi įvairiomis užkarpomis, laužytos formos, greta jų buvo įrengta gilių ir saugių slėptuvių (ž.), susisiekimo eigų, nusausinimo griovių. Visa šita gynimosi sistema sudarė savotišką tinklą ir buvo vadinama A. Naudojimasis A. seniau buvo numatytas tik tvirtovių puolimo operacijoj; dabar jie vartojami ne tik poziciniame, bet ir manievriniame kare; kiekviena kariuomenės dalis, kuri nebegali slinkti priekin, turi tuojau pasislėpti vieniniuose (individualiuose) A., kurie, kai tik galima, sujungiami tarp savęs susisiekiamais grioveliais. Kulkosvaidžiams ir minosvaidžiams pastatyti A. įtaisomos specialios vietos.

Apkrečiamasai raguočių išsimetimas (lot. abortus infectiosus Bang) apkrečiama liga, sukeliama bacilos, 1896 surastos Bango ir Stribolto ir pavadintos bac. abortus Bang. Natūraliai ja gyvuliai apsikrečia dažniausiai per virškinimo aparatą ir lyties organus, jeigu šie kuriuo nors būdu susisiekia su sekretais, ištekančiais iš sergančių gyvulių lyties organų. Inkubacijos (ž.) periodas lygus 12 d., bet gali būti ir 3—4 mėn. Pasibėgusios karvės, apsikrėtusios šia bacila dažniausiai išsimeta 5—7 veršingumo mėn. Po pirmo arba antro išsimetimo gyvulys, paprastai, įgauna atsparumą ir daugiau nebeišsimeta. Diagnozas nustatomas baktereologiškai ir serologiškai. Pranašybė (prognozas) gyvulio gyvybei nebloga, bet ūkiui gana bloga, nes nustojama prieauglio, pieno, gyvulio darbingumo ir t. t. Gydymo rinkoje yra gana daug įvairių skiepų, bet tuo tarpu dar nė vienas jų nėra galutinai tikras. Kovoje su liga daugiau kreipiama dėmesio į perspėjamąsias priemones: į sveikų gyvulių apsaugojimą nuo apsikrėtimo.

Harms Lehrbuch der tierarztlichen Geburtshilfe, 1924; *Hutyra und Marek* Specielle Pathologie und Therapie der Haustiere, 1909, I t. *J. Mtj.*

Apkrečiamasai raguočių makščių uždegimas (lot. vaginitis granulosa follicularis, verrucosa, arba infectiosa boum), sukeliamas trumpų streptokokų; pasireiškia kataraliai - pūliuotu su mazgeliais makščių gleivėtos plėvelės uždegimu. Šia liga dažniausiai apsikrečia kergiant jaunesnio amžiaus raguočius, kurie patys dažnai nerodo jokių ligos ženklų, o taipgi ir per tarpininkus: indus, rankas, pašarą, pakraikus ir t. t. Inkubacijos (ž.) periodas lygus 1—5 d. Šiai ligai gydyti vartoja gana daug vaistų, įvairių pavidalų, bet dažniausiai barstoma milteliais bolus alba, sunkesniais ligos atvejais — mišiniu iš ac. boricum pulv. ir Zinc. sulf. 3:1. *J. Mjt.*

Apkrečiamosios gyvulių ligos dalijamos į: a) invazines ligas, sukeliamas gyvulių ar augalų parazitų, įsigyvenusių gyvulio kūno ar jo gleivėtųjų paviršiuje, pvz.: žarnų kirminai, visoki odos parazitai, niežai, soor, favus ir t. t.; b) infekcines ligas, — sukeliamas dažniausiai žemesnės organizacijos kenkėjų (bakterijų arba pirmuonių), vienokiu ar kitokiu būdu prasiskverbusių pro viršinius odos ir gleivėtųjų sluoksnius ir įsibrovusius į gyvojo organizmo audinius, pvz.: juodligė, paukščių cholera, kiaulių raudonligė, įplautimas ir t. t. Kai kurios ligos labai lengvai perduodamos vieno gyvulio kitam, kartais greit išsiplečia didesnėj ar mažesnėj teritorijoj. Jas vadina epizootijomis (ž.), pvz. raguočių maro ir snukio ir nagų ligos epizootijos.

Kultūringų valstybių įstatymai numato įvairių priemonių apkrečiamosioms ligoms sutrukdyti ir joms nugalėti. Iš jų svarbiausios: 1) gyvulių savininko pareiga pranešti valdžios organams apie kurios nors iš įstatymais numatytų ligų pasirodymą savoje bandoje; 2) sergančių ir įtariamų gyvulių naikinimas, atlyginant savininkui daromus nuostolius iš valstybės iždo; 3) priverstiniai skiepijimai su imuniniais serumais; 4) apkrėstų bandų izoliacija (ž.) ir tvartų dezinfekcija (ž.). Lietuvoje veikiąs „Veterinarijos įstatymas" ir „Su apkrečiamomis gyvulių ligomis kovoti taisyklės" (abu 1929) numato priverstinį sergančių ir įtariamų gyvulių naikinimą šių ligų atvejais: 1) raguočių maras (pestis bovina), 2) įplautimas (malleus), 3) pasiutimas (lyssa), 4) apkrečiamasis galvijų plaučių uždegimas (pleuropneumonia contagioza boum), 5) tuberkuliozas (tam tikrais atsitikimais), 6) juodligė (antrax), 7) kiaulių maras (pestis suum) ir 8) kiaulių septicemija (septicaemia suum). Savininkas turi pranešti atitinkamoms įstaigoms apie susirgimą arba susirgimo įtarimą šiomis apkrečiamomis ligomis: a) juodligę, b) emfizematine gangrena (gangraena emphyzematosa), c) hemoragine raguočių septicemija (septicaemia haemorrhagica boum), d) raguočių maru, e)

pasiutimu, f) įplautimu, g) apkrečiamuoju krupoziniu arklių plaučių uždegimu (pleuropneumonia contagiosa equorum), h) snukio ir nagų liga (aphthue epizooticae), i) apkrečiamuoju raguočių plaučių uždegimu (pleuropneumonia contagiosa boum), k) avių rauplėmis (variola ovina), l) arklių kergimo liga (exanthema coitale paralyticum) ir raguočių puslėtu išbėrimu (exanthema vesiculosum coitale), m) susna arba niežais (scabies) arklių ir avių, n) kiaulių septicemija ir kiaulių maru, o) kiaulių raudonlige (erysipelas suum), p) paukščių cholera (septicaemia haemorrhagica ovium) ir vištų maru (pestis gallinarum), r) apkrečiamuoju galvijų išsimetimu (abortus eurooticus boum). ž. Veterinarinė policija.

S. Jn.

Hutyra - Marek Spezielle Pathologie u. Therapie d. Haustiere, 1922 Bd. I; *Fröhner-Zwick,* Lehrb. d. spezieller Pathologie u. Therapie d. Haustiere 1925, Bd. II.

Apkrečiamosios žmonių ligos, ligos, sukeliamos pakliuvusių į kūną mikroorganizmų. Ž. Infekcinės ligos.

Aplanatas, lęšių sistema, kurioj nėra sferinės aberacijos (ž.), t. y. visi iš vieno taško einą spinduliai, pro ją praėję, sueina vėl į vieną tašką; ji neiškreipia daikto vaizdo (ž. Objektyvas).

Aplasia (gr.), įgimtas organo neišaugimas.

Apledėjimas ž. ledynai.

Aplikacinė kavalerijos mokykla buvo įsteigta Prancūzijoje 1589. Dabar panašaus tipo mokyklų yra beveik visose didesnėse valstybėse (Prancūzijoje — Saumure, Vokietijoje — Hanovere, Anglijoje — Woolicheir Candcherste, Italijoje — Tor di Quinto, Čekoslovakijoje — Pardubicuose, Lenkijoj — Bydgošče (Bromberge) ir t. t.). A. K. M. laikomos aukštesniosiomis karo mokyklomis. Jų uždavinys specializuoti kavalerijos karininkus, baigusius bendrąjį karo mokslą. Mokslo kursas nuo 1 ligi 2½ metų.

Aplinkybės yra visa tai, kas turi įtakos strategijos (ž.) ar taktikos (ž.) uždavinių sprendimui, būtent: 1) veiksmų vieta (vietovė), arba terenas (ž.), 2) žinios apie priešą, 3) savosios ir kaimynų jėgos, 4) laikas ir oro sąlygos, 5) vietos gyventojų nusistatymas (palankumas ar nepalankumas).

Aplinkraštis, vyriausybės aktas, išsiunčiamas ar kitaip skelbiamas visoms priklausomoms įstaigoms išaiškinti kilusioms praktikoj abejonėms arba nevienodai įstatymą taikant. A. skiriasi nuo instrukcijų (ž.) ir taisyklių tuo, kad šios sudaro sistemingą konkretinio įstatymo išplėtimą, tuo tarpu, kad A. turi kazuistinio pobūdžio. A. reikšmė administracijoje yra didelė ir gali būti prilyginama aukščiausio teismo principiniams kasaciniams sprendimams. A. skelbiami Lietuvoje tik švietimo ir vid. reik. ministerijų. A. rinkiniai: Muitinių vadovavimuisi 1919—25 m. (1926), Piliečių apsaugos departamento (1931), Vyr. naujokų ėmimo komisijos (1931), Pradžios mokyklų aplinkraščiai (priv. leid. Lomano -Sluoksnaičio 1930), Miškų d-to (1929), Užs. reik. ministerijos žinynas (aplinkr. 1929), Žemės reformos aplinkraščių rinkinys (1928), Žemės matavimo aplinkraščių rinkinys (1922).

J. R.

Aplinkuma, vietos geografinių veiksnių ir elementų visetas, sudaras gamtinių sąlygų kompleksą, turintį pirmaeilės reikšmės ir įtakos žmogaus gyvenimui ir jo ūkiškam veikimui bei morališkam nusiteikimui. Geografinę A. sudaro žemės paviršiaus morfologija, klimatas, vandenys ir augmenija. Prie jos stengiasi prisitaikyti ne tik augalai ir gyvuliai, bet ir žmogus, kuris dažnai stengiasi bent kai kuriuos jos reiškinius palenkti savo valiai, nugalėti jos kliūtis ir sunkumus: per kalnus prakerta tunelius, per upes tiesia tiltus, drėgnas vietas nusausina, sausas drėkina, derlingose vietose iškerta miškus, nederlingas apželdina medžiais ir t. t. Iš to kaip žmonės moka nugalėti geografines A. kliūtis ir pačią A. išnaudoti savo gerovei, sprendžiama apie jų kultūrinį pajėgumą ir civilizaciją. Juo kultūringesnis, sumanesnis ir energingesnis žmogus, juo daugiau jis sugeba pasinaudoti savo gyvenamosios vietos A. Primityviosios tautos daugiausia atjaučia A. įtaką: jos kenčia ir nyksta nuo jos sunkių nepatogumų arba plečiasi ir klesti saugiame, turtingame ir šiltame A. prieglobstyje. Amžiams slenkant, žmogus vis daugiau pajėgdavo atsipalaiduoti nuo nepalankios A. įtakos ir vis daugiau pajėgdavo jai daryti savo poveikio. Senosios civilizacijos centrai kūrėsi paupiuose, nes upė — labai teigiamas geografinis A. veiksnys. Tai Kinų, Babilono ir Egipto klestėjimo gadynės. Vėliau žmogus pajėgė savo valią išplėsti ir didesniems vandenims — jūroms, kurios pradėta išnaudoti savo reikalams. Tuomet kultūrų lopšiai susikuria pamariuose: Graikijos, Romos, Kartaginos laikai. Šiandien jau nugalėti ir platieji vandenynai, kurie dabarties žmogui pasidarė patogiausiu tarpkontinentiniu tiltu. Dėl to šiais laikais pasaulyje visapusišką hegemoniją savo rankose laiko vandenynų šalys: Didž. Britanija ir J. A. V. Antropogeografų tarpe tuo klausimu susiduria trys pažiūros. Vieni, deterministai (pvz. H. Taine), žmonijos gyvenimo įvairumą, jos kultūrų, istorinių įvykių priežastingumą nori suvesti vien prie geografinės A. Kiti, kaip Hegel — didžiausios reikšmės duoda žmonių rasei. Geografinė A. reiškiasi:

1. gyventojų tankumu, 2. gerovės laipsniu, 3. izoliacijos laipsniu, 4. vietinių reikalų bei išteklių skirtingumu, 5. energijos laipsniu. Iš visų geografinės A. veiksnių didžiausios reikšmės turi klimatas. Ciklonȯiško klimato kraštų žmogus gamina šešis kartus daugiau nekaip kitų kraštų gyventojas. Betgi tenka pripažinti, kad viena A. nenulemia galutinai tautų likimo.

K. Pakštas Baltijos respublikų politinė geografija, 1929; *E. Huntington* Civilization and Climate, 1924; *J. Brunhes* Antropogeographie; *Fr. Ratzel* Politische Geographie, 1923. *A. B.*

Aplitas, geologijoj pusiau granitas, sudarytas beveik išimtinai iš ortoklazo ir kvarco.

Aplodismentas (pr.), triukšmingas pasitenkinimo bei pagyrimo pareiškimas rankų plojimu. Vietoj apl. prigijo lietuviškas terminas „katutės".

Aplomas, mineralas, granato atmaina. Žalias, gelsvas, rusvas. Užtinkamas Švarcenberge, Harce, Andreasberge, Norvegijoj.

Aplombas (pr. aplomb — pusiausvyros būtis), kasdieninėj kalboj reiškia visišką savimi pasitikėjimą kalbant, santykiaujant su kitais ir k.; paprastai išsireiškimas taikomas tiems, kurių pareiškimai ar laikymasis neatitinka jų žinių ir kultūros.

Apmirimas, ž. nekrozis.

Apmušai vartojami kambarių sienoms pagražinti. Europoje seniausi A. buvo daromi iš šilko, drobės, odos, gelumbės, kurie buvo išpaišyti ar išsiuvinėti. Šilkiniai A. XVIII a. pabaigoje buvo daromi ir Lietuvoje, Tizenhauzo fabrike Gardine. Visų tų rūšių A. buvo ypač brangūs ir dėl to vartojami tik turtingųjų rūmams papuošti. Popieriniai A. su mechaniškai atmuštais pagražinimais, ornamentais ar paveikslais buvo jau iš seno daromi Kinuose, bet Europoje atsirado tik XVIII a. ir paplito XIX a. Dėl savo pigumo jie pasiekė ir tamsiausius kampelius, nors kaimuose ir dabar A. vietoje sienas neretai išklijuoja laikraščiais. XX a. A. išstumia, ypač miestuose sienų dažymas.

Apnoe (gr.), būtis, kada nekvėpuojama, turint pakankamai deguonies kraujuje.

Apo, ugniakalnis Mindanao saloje, Filipinų salyne, 3200 m aukštumo.

Apochromatas (gr. bespalvis), sudėtinis didelio aplanatizmo (ž.) ir didelio achromatizmo (ž.) objektyvas; jį dažnai sudaro penki stiklai, kurių vienas dvigubas ir du trigubi; paskutinis stiklas pusrutulinis. Achromatiniai stiklai nesuveda visų spalvotų spindulių į vieną tašką; jie dažnai duoda vadinamą antrinį spektrą. Sekdamas Abbe nurodymais, Zeiss Jėnoj parinkdamas medžiagą, sudarė tokius stiklus, kurie nebeduoda ir antrinių spektrų. Tokių stiklų sistemos vadinamos apochromatinės. *I. Kn.*

Apochromatinė sistema, Abbe pavadino tokią lęšių sistemą, kuri, būdama achromatinė (ž.), tuo pačiu metu yra dviem spalvom aplanatinė (ž.).

Apocynaceae, šeimyna iš dviskilčių eilės Contortae; apie 1000 rūšių, augančių šiltame ir vidutiniame klimate, daugiausia sumedėjusių ir vijoklinių, su pienu. Sėklos su plaukeliais. Daug yra nuodingų augalų, dekoratyvinių Oleandras (ž.), Vinca (ž.). *K. Rg.*

Apodektai senovės Atėnų mokesčių rinkėjai, kurių kas metai rinkta po dešimtį.

Apodiktiškas (gr.) sprendimas, logiškai būtinas. Ž. modalumas.

Apofillitas arba ichtiophtalmas (žuvies akis) silikatų eilės mineralas randamas daugiausia vulkaninėse padermėse.

Apogamija (gr.), be kopulacijos įvykstąs lytinių celių išaugimas į naują individą; dažnas dumbluose, bet kartkartėmis pasitaiko ir aukštesniuose augaluose (partenogenesis). Panašus reiškinys yra paparčių aposporija, kai veisimasis vyksta neišaugant sporoms.

Apogiejus, mėnulio orbitos punktas, kuriame mėnulis yra toliausiai nuo žemės. Priešingas punktas, kuriame jis žemei yra arčiausia, vadinamas perigiejus. Jungiančioji abudu punktu tiesioji vadinama mėnulio orbitos apsidų linija. Netiesiogiai reiškia kurios norint būties aukščiausią tašką.

Apokalipsio moteris, šv. Jono apreiškime (12 sk.) (ž. Apokalipsis) nėščia moteris, pasirodanti kaip ženklas danguje, saulės apsiausta, su mėnuliu po kojomis ir su 12 žvaigždžių vainiku ant galvos. Ji pagimdo berniuko pavidalo Mesiją, bėga į tyrus, tuo tarpu, kai šėtonas persekioja jos kitus vaikus. A. M. negali būt taikoma Dievo Motinai; veikiausiai tai buvęs simbolingas bažnyčios (tikinčiųjų drauguomenės) arba Dievo išminties atvaizdavimas.

Apokalipsio raiteliai, šv. Jono apreiškime (6, 1—8) (ž. Apokalipsis) 4 slaptingi raiteliai ant šyvo, sarto, juodo ir palšo arklių, pasirodą Avinėliui atplėšiant antspaudus nuo Dievo paslapčių knygos. Tur būt simbolizuoja nugalėtoją Kristų ir 3 baudžiančius karo, bado ir mirties angelus. Krikščionių menui neišsemiama tema; A. raitelius atvaizdavo Dürer, Cornelius, Böcklin. Paskiausiai komentavo Harnack, Die apokalyptischen Reiter. Festschrift der Kaiser Wilh. Gesellschaft 1921, 253—260.

Apokalipsio skaičius, šv. Jono apreiškime (13,18) (ž. Apokalipsis) A. žvėries (ž.) skaičius 666. A. žvėris pasireiškia kaip

Antikristas (ž.), todėl tas skaičius vadinamas dar ir „žmogaus skaičiumi“. Nuomonė, kad A. skaičius gautas sudėjus vardo raidžių reiškiamus skaitmenis, davė akstino daugybei kombinacijų, išskaityt skaičiuje vardą įvairių krikščionybės persekiotojų, dažniausiai Nerono. XIX a. pradžioj A. skaičius buvo siejamas su Napoleono I vardu, o Didžiajame kare su Vilhelmo vardu. Tačiau bene bus teisingiau manyti, kad tris kartus atkartotas 6 turi tikslo pažymėt sustiprintą piktą skaičių, simbolingai vaizduojantį didelę piktybę tos, žmogaus pavidalu įsikūnijusios, piktosios dvasios.

Ž. Apokalipsio komentorius ir dar *J. Sickenbergerio* Die Johannes Apk. u. Rom. (Biblische Zeitschrift 17, 270—82); *A. Jakštas* Apokaliptiškasai skaičius 666 matematikos žvilgsniu ir jo simboliškoji reikšmė „Draugija“ 1920, Nr. 1—2, 25—30 psl. ir skyrium, Kaunas, 1920. *Pr. D.*

Apokalipsio žvėrys, šv. Jono apreiškime (13 sk.) (ž. Apokalipsis), prieš Kristaus antrąjį atėjimą pasirodančios krikščionims neprietelingos galybės ir slibino (šėtono) talkininkai. Vienas A. Ž. iškyla iš jūros, panašus į lūšį (panterą) su septyniomis galvomis ir dešimčia ragų. Jo vardo skaitmuo 666 (ž.). Jis piktžodžiauja Dievui ir šventiesiems, viešpatauja žemėj, garbinamas kaip Dievas, persekioja krikščionis. Kitas A. Ž. pasikelia iš žemės, turi du ragu, panašius į avinėlio, kalba kaip slibinas, kaip klaidingas pranašas ir netikras stebūkladarys, suvedžioja daugelį žmonių. Abu A. Ž. įmetami į ugnies ežerą. *Pr. D.*

Apokalipsis, N. Test-o paskutinė ir vienintelė pranašų knyga, rašyta graikiškai, turi 22 skyrius, vadinama „Šv. Jono Apreiškimas“, dėsto Jėzaus Kristaus apreiškimą, iš Dievo gautą ir per angelą duotą Jonui Patmo saloje (Aigėjų jūroje) regėjime, kas turi įvykti (1,1), laiškų forma, septynioms M. Azijos bažnyčioms: Efezo, Smirnos, Pergamo, Tijatyro, Sardų, Filadelfijos, Laodikijos (1,11). Autorius turi tikslo sutvirtinti tikėjime dėliai dorovės puolimo ir atskalūniškų nukrypimų. Knyga rašyta vad. apokaliptišku stiliumi, žinomu žyduose nuo II a. pr. Kr.; knygos alegorijos yra kilusios iš bendro apokaliptiško padavimo iš Sen. Test-o ir paties autoriaus vaizduotės. Knygos turinys skirstomas į tris dalis su prologu ir epilogu. Prologe (1,1—8) išplėsta antraštė — apreiškimo dieviškas kilimas, septynioms bažnyčioms sveikinimai. I-oje dalyje (1,9—3,22) V. Jėzus pasireiškia regėjime Jonui Patme ir įsako rašyt septynioms Azijos bažnyčioms apie esamus ir būsimus dalykus. II-oje dalyje (4,7—21,8) autorius piešia pasaulio ir bažnyčios ateitį ligi paskutinio teismo. III-oje dalyje (21,9—22,5) vaizduoja dangaus Jeruzalę, Dievo miestą, avinėlio žmoną — bažnyčią laike ir amžinybėje. Epiloge (22,6—21) skelbia išsipildymą ir deda laiminimą (22,22). Autorius vadina save Jonu ir laikomas didelėje pagarboje M. Azijos bažnyčiose; kalba ir stiliumi kilęs iš žydų; mintys ir išsireiškimai panašūs į šv. Jono evangelijos ir laiškų stilių, o padavimas pabrėžia, kad Jonas Evangelistas Efeze gyveno savo ilgo amžiaus paskutinius dešimtmečius; taigi Jonas Evangelistas laikomas A. autorius, parašęs ją paskutiniame I a. dešimtmetyje imper. Domiciano viešpatavimo pabaigoje (95—96 m.) *A. Gr.*

Be daugybės nemetodiškų ir fantastiškų aiškinimų (ypač adventistų) (ž.) laikomi mokslingi komentatoriai: a) katalikų: A. Bisping (1876), E. B. Allo (1921), J. Rohr (³1924); A. Schäfer (1925); b) protestantų: W. Bousset (⁶1906), H. B. Swete (³1909), H. Charles (2 t. 1920); A. Loisy (1923); T. Zahn (1924), E. Lohmeyerio (1926).

Apokalipsį aiškinti iš tos gadynės astronominės pasaulėžiūros (nekalbant apie N. Morozovo „dykas fantazijas“ [Kroll] jo veikale „Otkrovenije v grozie i burie“) dar mėgina F. Boll, Aus der Offenbarung Johannis (1914); prieš Bollį stoja J. Freundorfer Die Apokalypse des Ap. Joh. und die hellenistische Kosmologie und Astrologie (1929). Teksto kritikos veikalas; H. Vogels Untersuchungen zur Geschichte der lat. A.-Uebersetzung (1920). *Pr. D.*

Apokaliptika, bendras pavadinimas apokrifinių apokaliptinių-pranašiškų raštų apie pasaulio pabaigą. Žydų apokaliptikos raštams, be kitų, priklauso: etiopiška ir slaviška Henocho knyga, Mozės dangun žengimas, Ezdros 4-oji knyga, Abraomo ir Barucho apokalipsiai, 12-os patriarchų testamentas. Krikščionių A. apima apokrifinius (ž.) apokalipsius.

W. Bousset Die Religion des Judentums im neutest. Zeitalter (prot. 1903); (,,), Die jüdische A. (1903); *P. Volz* Die jüd. eschatologie von Daniel bis Akiba (prot. 1903).

Apokaliptikai XIII ir XIV a. vizininkai bei svajotojai spiritualų ir fratičelių tarpo, rėmėsi Joachimo iš Floros raštais (todėl vadinami taip pat ir joachimitais).

Apokaliptiškas (gr.), liečiąs apokaliptį (ž.), apskritai: pilnas paslaptingumo.

Apokatastasis (gr. atstatymas), grąžinimas daikto į pirmesnę tobulesnę būtį. Šv. raštuose, tradicijoj ir bažnyčios moksle A. reiškia amžių pabaigoj įvyksiantį visos kūrybos grąžinimą į tobulesnę būtį, kurios ji neteko per nuodėmę.

Apokreninė rūgštis, vandeny tirpstanti bespalvė humaus dalis, rodanti rūgščios reakcijos.

Apokrifai (gr. apokriuphos slaptas) se-

novės rašytojų veikaluose reiškia knygas, kurių turinys buvo prieinamas ne visiems, bet tik tam tikrai pasirengusiems. Krikščionių literatūroje A. vadinta knygos, neleistos viešai vartoti bažnyčiose, būtent tos, kurios per viešas pamaldas nebūdavo skaitomos. Kadangi bažnyčiose viešai skaitydavo ne vien Dievo įkvėptąsias, arba kanoniškąsias, knygas, todėl A. būdavo laikomas nekanoniškos knygos sinonimu. Kai kada A. taip pat buvo vadinamas veikalas, sustatytas ne antraštės autoriaus, bet kito asmens. Šv. Rašto A. šiaip aptaria Šekely (Bibliotheca apocrypha): 1) A. nežinomų autorių raštai, antrašte ar turiniu giminūs su šv. knygomis, buvę kadaise ir kai kur taip pat gerbiami, tačiau nepriimti į kanoną. Daugumas A. buvo rašyta geros valios autorių, kurie savo mokslą dėjo į Sen. ar N. Testamento įžymaus asmens lūpas, kad suteiktų veikalui daugiau pagarbos; A. tiksliau aiškina šv. knygų turinį arba papildo, ko trūksta šv. istorijoje. A. skirstomi į Sen. ir N. Testamento, pareinamai nuo to, katro test. yra įvardytas asmuo ar katrą test. atitinka turinys. Sen. Test-o A. yra iš dalies apreiškimai apie angelus, mesiją, jo karalystę, būsimąjį izraelitų likimą, iš dalies yra istoriški pasakojimai, kuriuose garbinami įžymūs Sen. Test-o asmenys. Svarbesnieji Sen. Tes-to A. yra šie: III ir IV Ezdro kn., III ir IV Makabiejų kn., 18 Saliamono psalmių, Henocho kn., Dvylikos patriarchų testamentai ir kit. N. Test-o A. yra panašūs į N. Tes-to š. knygas, todėl skirstomi į evangelijas, darbus, laiškus ir apreiškimus; rašyti daugiausia II—III a. Kr. g., pvz., hebrajų, epigtiečių, ebijonitų, Petro, Tomo evangelijos. Petro, Pauliaus, Jono, Tomo, Andriejaus, Piloto darbai; laiškai laokidėnams, aleksandriečiams; Petro, Pauliaus apreiškimai ir kt.

Pirot Dictionnaire de la Bible, Supplément 1926, I 354—53 3. *A. Gr.*

Apoksyemenes, Lizyppo darbo statula, rodanti gimnastą, valantį sau odą. Statula buvo garsi senovėje. 1849 Romoje rasta jos gera kopija.

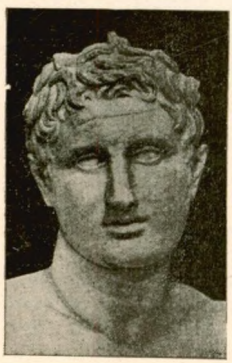

Apolda, Tiuringijos (Vok.) pramonės miestas, 22000 gyv.

Apolinas, Lydos aps. Žirmūnų val. seniūnija.

Apoloniškas ir dioniziškas, Nietzschės formuluotas pagrindinis dvejopas dvasinio nusiteikimo tipas: apoloniškos (nuo Apolono) yra pastangos siekti aiškumo, harmonijos ir tvarkos, suprasti intelektu, suvaldyti teoriškai; dioniziškas (nuo Dionizo) yra irracionalus, tamsus veržimasis visai išplėtot būtį ir gyvent nieku nesivaržant. Dioniziškam gyvenimo stiliui atstovavo patsai Nietzsche su savo šukiu „valia pasiekti galybės (Wille zur Macht)". Tipingas apolonizmas yra „theoria", kaip ją vaizdavosi Aristotelis. Mene šiuodu priešingu tipu pasireiškia kaip aiškumas ir svaigimas, kaip saikumas ir saikumo pranešimas.

Pr. D.

Apolinovka, Raseinių aps. Šimkaičių val. kaimas, 1923 99 gyv., 1 km nuo Šimkaičių.

Apolis (Apollos, Apollonios), rašto mokytas, kalbingas Aleksandrijos žydas, gal būt Jono Krikštytojo (ž.) apkrikštytas, Akvilos ir Priskos su krikščionių mokslu geriau supažindintas, veikė Achajoj, Efeze, Korinte, kur viena iš 4 partijų vadinta jo vardu, nors jis visuomet buvo ištikimas šv. Pauliaus šalininkas. Šv. Paulius juo gal būt pasinaudojo sustatydamas laišką žydams (Schumacher 1916).

Apollinaire (Kostrowickio slap) (1880—1918) prancūzų poetas, radikališkos, kosmopolitiškos, moderniškos poezijos srovės „tėvas". Visiška inspiracijos, temų, formos laisvė, visokių psichinių būčių moderniško žmogaus atvaizdavimas, apdainavimas, A. vyriausias poezijos tikslas. Savo poetiką jis išdėstė rašte „L'Esprit nouveau" (1918).

Lalou Histoire de la littér. franç. contemp., Paris, 1922.

Apollinaris 1) A. Claudius, Hierapolio (Frigijoj) vyskupas, apologetas, žinomas savo 172 po Kr. imperatoriui Morkui Aureliui rašytu krikščionių religijos gynimu (apologija). Likę ir kitų jo raštų nuotrupų (5 knygos prieš pagonis, 2 apie tiesą, apie Velykų šventę, prieš montanizmą).

2) šventasis (šventė VI 23) 1-sis Ravennos vyskupas (apie 200 po Kr.) ir kankinys.

3) (apie 310—390), Laodikėjos vyskupas (nuo 362), kovojo su arijonizmu, bet ir pats įpuolė erezijon, pradžioj nepripažindamas Kristui iš visa žmogiškos sielos, vėliau protingos žmogiškos sielos, statydamas jos vieton dievišką žodį, Logos. Pasmerktas Aleksandrijoj (362) ir Romoj (374, 376, 380) ir 2-me visuotiniame bažnyčios susirinkime Konstantinopoly (381). Jo sekėjai apolinaristai po jo mirties suskilo, bet vėliau susiliejo su monofizitais (ž.).

Dräseke (1892); *Funk* Kirchenhist. Abhdl. u. Untersuch. II (1899); *Boisin* (1901), *Lietzmann* (1904), *Stegmann* (1917).

Apollinaris Sidonius, Romos krikščioniškas poetas (ž. Sidonius A.).

Apollinopolis graikiškas vardas, senovės Egipto dviejų miestų, kuriuose buvo garbintas saulės dievas Horus, lygiomis laikytas su Apolonu.

Apollodoros 1) graikų tapytojas(iš V a. pabaigos pr. Kr.), pirmutinis mėginęs plastiškai atvaizduoti kūnų apvalumą priešpriešiais sustatydamas šviesą ir šešėlius. 2) A. iš Damasko romėnų architektorius, pastatęs tiltą per Dunojų, termas ir Trajano forumą Romoj (113 po Kr.). 3) A. iš Karisto ir 4) iš Gelos graikų naujosios komedijos (ž.) atstovai; 5) A. iš Atėnų graikų gramatikas, gyv. II a. pr. Kr., chronografas, gegografas, filologas ir mitografas, Diogeno iš Seleukijos ir Aristarcho mokinys. Žym. veikalas Chronikon (gr.).

Apollonios 1) (240—170 pr. Kr.), senovės graikų matematikas, kilimo iš Pergų Pamfilijoje. Mokėsi Egipto Aleksandrijoje; paskui gyveno savo tėvynėje. Svarbiausias jo veikalas „Chronikon", kuriame išdėstyta kūgio piūvių teorija (ž.). Kiti išlikę A. veikalai taip pat kalba įvairiais geometrijos dalykais, jų tarpe apie skritulio kvadratūrą. Aštuoniolikai amžių praslinkus, astronomas Kepler (ž.) sėkmingai pritaikė A. išrodytą elipso geometriją planetų judėjimui išaiškinti. Pati kūgio piūvių teorija dabar yra dėstoma analiziniu būdu, visai skirtingu negu A. vartoti metodai. Svarbiausią veikalą apie kūgio piūvius išleido Heiberg 2 t. (1891—93) ir Czwalina Die Kegelschnitte des A. (1926).

2) A. iš Rodoso III a. pr. Kr. graikų epikas. Sutvarkė poetine forma padavimą apie argonautus (ž.) veikale Argonautica. Leid. su scholijomis R. Merkel 1854.

3) A. iš Tijanos, pitagoriečių mokyklos filosofas, asketas ir burtininkas g. mūsų eros pradžioje (miręs tarp 96 ir 98 po Kr.); jo biografas Flavius Filostrates jo gyvenimą apgaubė pramanytomis legendomis, dėl kurių sunku išskirti tikrenybę. A. laikomas vienas paskutiniųjų žūstančios prieškrikščioniškos pasaulėžiūros atstovų, besistengiančių naujomis idėjomis ją atgaivinti. Jo raštų išliko tik 85 laiškai (išl. 1599 ir 1606). bet ir jų autentiškumu rimtai abejojama.

Apologetas (gr.) krikščionių, ats. katalikų tikėjimo gynėjas. Kaip A. ypačiai veikė bažnyčios rašytojai II a., griaudami žydų ir pagonų krikščionims taikomus priekaištus ir šmeižtus, būsią krikščionys yra bedieviai, pavojingi valstybei, praktikuoją nedorovę, ir pozityviai įrodydami pagonybės niekingumą ir dievišką krikščionybės kilimą. Įžymiausi to laiko A.: Aristidas, Justinas, Tatianas, Atenagoras, Teofilis iš Antiochijos, Hermijas, Aristonas, Melitas, Miltiadas, Kvadratus, Tertulijonas ir Minucijus Feliksas.

Apologetika (gr. = gynimo ir pateisinimo menas), savarankiška teologijos mokslo šaka (disciplina), šiandien daugiausia teisingiau vadinama fundamentaline teologija, kuri savo vyriausiu uždaviniu turi istorijos ir filosofijos argumentais įrodyti apreiškimo (ž.) faktą ir bažnyčios, kaip to apreiškimo saugotojos, įsteigimą; taip pat nagrinėja apreiškimo versmes (šv. Raštą) ir kt.

P. Venckus, Fundamentalinės teologijos paskaitos, (1931).

Apologija (gr.) gynimo kalba kaltinamajam apginti ar tos pačios rūšies literatūros veikalas; specialiai taikoma pirmųjų amžių krikščionių rašytojų veikalams, parašytiems ginti krikščionybei prieš žydų ir kitų nekrikščionių rašytojų puolimus. Iš senųjų A. labiausiai išgarsėjo Platono Sokrato Apologija, (liet. vert. M. Račkausko, 1927), XVI a. Melanchtono Apologia Augustanae confessionis, kur ginama protestantų tikybos išpažinimas.

Apolonas (gr. Apollon) graikų spindis šviesos, jaunatvės, medicinos, pranašavimo, poezijos bei muzikos ir iš viso visokio harmoniško aiškaus meno dievas, mūzų vadovas, vėliau sulygintas su saulės dievu Helios, Zeuso ir Letonos sūnus, Artemidės dvynys brolis, gimęs Delo saloj, Delfuose užmušęs slibiną Pitoną ir perėmęs jo orakulį. Pažymiai: kitara (sengr. arfa), lyra, lankas su strėlėmis, laurai, trikojis. Epitetai: Foibus (šviesa), Lykcios (vienų manymu „Šviesos teikėjas", kitų „Vilkiškis", kadangi seniau vaizduotasis vilko pavidalo), Soter (Gelbėtojas), Pajan (Padėjėjas, Gydytojas), Musagetes (Mūzų vadovas). Mene daugiausia atvaizduotas gražiu jaunuoliu, kaip vyriško gražumo pavyzdys. Įžymiausi skulptūros kūriniai: Orchomeniškis iš senesnių laikų (Atėnų muziejuj) ir Belvedere iš III pr. Kr. (Vatikano muziejuj).

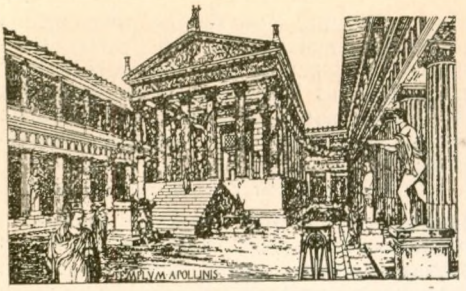

Apolono šventovė Pompėjoj (rekonstrukcija)

Apolonija, šventoji (šventė II 9), mergelė kankinė Aleksandrijoj, 249 sudeginta, prieš tai išmušus jai dantis; dėl to dantų gydytojų globėja ir nuo dantų skaudėjimo saugotoja.

Apolonija 1) trijų senosios Graikijos miestų vardai: a) A. Illirijoj, b) A. Trakijoj, vėliau Sozopolis, šiandien Sizeboli, c) A. Kyrenaikoj, vėl. romėnų Sozusa, šiandien Maria Suza. 2) dviejų Lietuvos kaimų vardai: a) Trakų aps., Semeliškių val., 19 km nuo Vievio glž. st., 39 gyv. (1923); b) (Raščinka) Zarasų aps., Paupinės val., 20 km nuo Zarasų, 7 gyv. (1923).

Apolonijus 1) šventasis (šventė IV 18), Romos kankinys, turtingas, aukšto išsilavinimo senatorius, po krikščionių tikėjimo apgynimo priešais senatą nukirsdintas (tarp 180 ir 185 po Kr.).

2) A., (apie 150 po Kr.) Aleksandrijos gramatikas, pagrindęs mokslinę gramatiką ir sudaręs graikų kalbos sintaksę.

3) A. iš Tyro, dingusio vėlybų laikų (III a.) graikų romano karžygys. (Singer 1895; Klebs Die Erzählung von A. 1899; Rohde Griech. Roman 3/914).

Apomorfinas, dirbtiniu būdu iš morfino gaunamas alkaloidas. Sužadina vėmimą.

Aponeurozė (aponeurosis) plona, plati, sausgyslinė plokštelė, į kurią pereina raumenys ir sudaro glaudžią sieną apsaugoti giliau gulintiems organams, pvz.: delno, pėdos A., pilvo sienos įstrižojo raumens ir kt.

Aponkiškiai, Utenos aps. Aluntos val. kaimas, 1923 39 gyv., 16 km nuo Kuktiškių glž. st.

Apopleksija (gr.), staigus organizmo susmukimas dėl ūmai įvykstančio funkcijos sutrikimo tokiuose svarbiuose organuose, kaip širdis, plaučiai ir ypač smegenys (dabar beveik išimtinai tik ūmus smegenų funkcijos sutrikimas tevadinama A.). A. įvyksta dėl įvairių priežasčių, bet svarbiausia jų, yra kraujo išsiliejimas arba kraujo indų užsikimšimas smegenyse. Į A. daugiau yra linkę jau senesni žmonės ir tokie, kurie mėgsta gerai pavalgyti ir išgerti, arba kurie serga sifiliu, arba tokie, kurie sunkiai fiziškai dirba. Šitokių žmonių kraujo spaudimas aukštesnis ir kraujo indai blogesni, trapesni ir todėl greičiau trūksta ir išsilieja kraujas. Apskritai A. dažniau ištinka vyrus negu moteris. Neretai A. priepuolis įvyksta žaibo greitumu, be jokių įspėjamųjų reiškinių, o kartais prieš priepuolį skauda ir sukasi galva, skamba ausyse, pastirsta rankos ir kojos, priplūsta kraujo į galvą. Paties priepuolio pradžioje darosi akyse tamsu, suspaudžia krūtinę, atsiranda baimės jausmas, atima kalbą. Čia žmogus nustoja sąmonės ir virsta, kaip negyvas su apsunkintu alsavimu, pamėlynavusiu veidu, išplėstais vyzdžiais ir pakilusiu karščiu. Kadangi dažniausiai kraujo išsiliejimai smegenyse esti ten, kur praeina svarbūs nervų takai, tai neretai prisideda vienos kurios kūno pusės (kairiosios ar dešiniosios), rankos ir kojos paraližas. Pasitaiko, kad tokį priepuoliai baigias greita mirtim. Kartais žmogus dar kelias dienas išgyvena. Gali ir nenumirti, bet gyvenimą sunkiną paraližai palieka ilgam arba ir visam laikui. Priepuoliai paprastai atsikartoja. Pagalba: priepuolio ištiktas žmogus guldomas ramiai gulėti su pakelta šaltai laikoma galva ir šiltai įvyniotomis kojomis. Drabužiai, žinoma, reikia skubiai atsagstyti, kad niekur neveržtų ir tuojau šauktis gydytojo. A. gyvulių serga avys, raguočiai, šunes ir arkliai. A. ištinka nuo galvos sumušimo, aštraus smegenų uždegimo, smarkios saulės kaitros, sunkaus darbo, didelio pailsimo, susijaudinimo, ir kai kurių limpamų ligų. Ligos žymės: gyvulys dreba, sukas ratu, nustoja sąmonės, krinta ant žemės, priemetis trauko, sunkiai kvėpuoja, pulsas silpnėja, paraližuoja kūno dalis. Gyvuliai nuo A. retai pasveiksta. A. gydoma: kraujo nuleidimu, šaltais kompresais ant galvos ir t. t.

Aporija (gr.) būtis, kurioj nėra išeities, mąstymo keblumas, kyląs sprendžiant problemą.

Aporti Ferrante (1791—1858) pirmųjų vaikų prieglaudų steigėjas Italijoje. Kremonoj 1827 jis įsteigė pirmąją tokią prieglaudą — mokyklą su gimnastika ir ilgomis poilsio vietomis. Iš čia jos išsiplėtė visoj Italijoj. Parašė: Manuale per le scuole infantili 1833, Sillabario per l'Infanzia 1837.

Aposėlio ež. Trakų aps. Onuškio val. 2 ha.

Apostatas (atsimetėlis, išvirtėlis, ž. apostazija): 1) tikybos arba stačiai A. (apostata a fide), kurs pakrikštytas visai meta krikščionių tikybą; 2) A. vienuolis (A. a religione), kurs neteisiai meta vienuoliją; 3) šventimų A. (ap. ab ordine), dvasininkas,

neteisiai metęs aukštuosius šventimus ir sugrįžęs į pasaulinį luomą.

P. Malakauskis Baudžiamosios teisės, Kaunas, 1928.

Apostazija (gr. atkritimas, išvirtimas, pametimas): 1) paprasta kai pakrikštytas asmuo bent vidiniu būdu meta krikščionių tikybą; 2) bažnytinis nusikaltimas, kai kalbamoji krikščionių tikyba metama vidiniu ir išoriniu būdu, t. y., kai metama ir pareiškiama žodžiu, veiksmu, bet kuriuo išoriniu ženklu, kurį kiti gali matyti, girdėti, pajausti ir t. t. Bausmės — įvykio ekskomunika ir t. t. (Kod. I. C., kan. 2314).

P. Malakauskis Baudžiamosios teisės, Kaunas, 1928; *Ed. Eichmann* Das Strafrecht, Paderborn, 1920; *X. M. Cappello* De censuris², Taurinorum Augustae 1925; *R. Salucci* H. diritto penal, Subiaco 1926. *P. Ml.*

Apostema (gr.), abscesas.

Aposteriorinis (lot. a posterior), sąmonės reiškiniuose (pažinime, jausmuose ir t. t.) pareinąs nuo patyrimo. Terminas nustatytas Kanto. Priešingybė — apriorinis (ž.).

Apostol, sutrumpintas knygos pavadinimas, prasidedančios sakiniu: „Počinajetsa

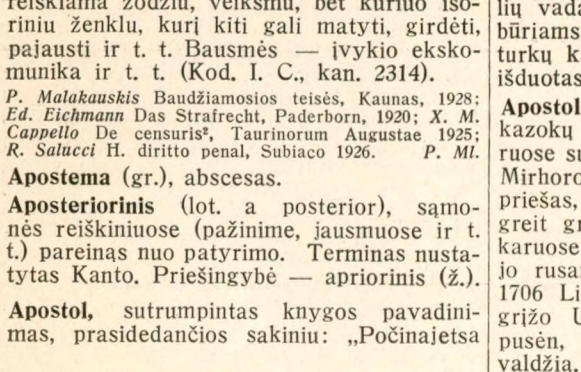

„Apostol", Vilniaus leidinys 1525

kniga dejanija į poslanija apostolskoja zovemaja apostol", išleistos Prano Skorinos (ž.) ir išspausdintos Vilniuje 1525 kovo mėn. Vilniaus burmistro Jokūbo Babičiaus (ž.) spaustuvėje. Tai pirmoji knyga ne tik Vilniuje, bet ir apskritai Lietuvoje išspausdinta.

P. V. Vladimirov Doktor Francisk Skorina, 1888.

Apostol, žymiausias Makedonijos sukilėlių vadas. 1903—1911 vadovavo atskiriems būriams, neretai nugalėjusiems ir reguliarią turkų kariuomenę. Vieno savo bendrininkų išduotas, turkų nužudytas 1911 VIII 15.

Apostol Danila (1658—1734 I 17), Ukrainos kazokų etmonas; jau jaunas dalyvavo karuose su turkais ir totoriais; 1686 (ar 1680) Mirhorodo pulko pulkininkas; Mazepos priešas, areštuotas, išsiųstas į Maskvą; greit grįžta. Dalyvavo 1693, 1696 ir 1697 karuose su turkais ir totoriais. 1703 padėjo rusams karuose su švedais Lenkijoj ir 1706 Lietuvoj, kur sumuštas ties Klecku, grįžo Ukrainon. Mazepai perėjus švedų pusėn, pripažino etmono Skorodapdskio valdžią. Po keliolikos metų, kaip ukrainiečių delegacijos pas Petrą I narys reikalavo Ukrainai laisvesnio režimo, už ką vėl rusų buvo suimtas ir tik Kotrynos I paleistas. 1727 X 1 kazokų apšauktas etmonu; toj tarnyboj išgavo kazokams įvairių lengvatų. Išmirus jo palikuonims Aleksandro I laikais, jo pavarde pradėjo vadintis moteriškos linijos jo giminaičiai Muravjovai-Apostolai.

Apostolov Mikalojus (g. 1890), rusų literatūros istorikas, baigęs Maskvos universitetą ir paskelbęs nemaža studijų apie L. Tolstojų ir M. Dostojevskį (Tolstoj, jego žizn 1920, Tolstoj i ruskoje samoderžavije 1930 ir kt.).

Apostrof (gr.), ženklas ', panašus į kabelį, tik eilutės viršuje statomas pažymėti apleistai žodyje balsei. Ypatingai plačiai vartojamas romanų kalbose. Lietuvių kalboje jo vartojimas nėra griežtai nustatytas, nors ir mūsų enciklopedijoje jį vartojame, pvz., linksniuodami svetimas pavardes, kurios baigiasi balse ar svetimas pavardes rašydami taip, kaip jos yra rašomos savo kalboje, pvz., D'Annunzio, D'Annunzio's.

Apostrofa (gr. „apsisukimas") retorinė figūra, išeinanti aikštėn kalbos nutraukimu, kad žodį paimtų kitas asmuo—gyvas ar miręs, esamas ar tolimas. Negyvi daiktai (personifikuoti) taip pat gali būt verčiami kalbėti. Gražikalbėj ir poezijoj A. figūra dažnai vartojama. Ji geriau už kitas gali išreikšti jausmus, aistras, emocijas, gali stipriau, sugestyviau veikti klausytoją ar skaitytoją. Kalbėtojas, naudodamasis ja, verčia manyti, kad jis nebegalįs toliau sutūrėti savo

jausmų, kurių jis yra kupinas, jis lyg užmiršta, kad prieš jį yra auditorija, ir kreipiasi dažnai į nesamus, mirusius asmenis ar negyvus daiktus kaip savo iškalbingus liudininkus. Tipiškų apostrofų galima rasti biblijoj, pas Demosteną, Ciceroną, pas įvairius rašytojus, ypač prancūzų (Corneille, Voltaire).

Apoteozė (gr.) žmogaus įdievinimas. Senovės egiptiečių, asiriečių ir persų, iš jų graikų ir romėnų įžymiausi žmonės buvo garbinami herojais arba pusdieviais; vėliau dieviška pagarba buvo jiems suteikiama dar gyviems; šiam papročiui paplitus A. nustojo pirminės reikšmės ir virto tik išreiškimu ypatingos pagarbos tam tikram asmeniui. A. plačiai reiškėsi graikų ir romėnų mene (marmoro bareljefuose ir kt.), kuris vaizdavo įdievinto asmens pakilimą dangun. Garsiausia yra I a. prieš Kr. Archelajo (ž.) „Homero A.“, laikoma Britų muziejuje Londone.

Appassionato, muzikoj reiškia sujaudintai.

Appel fechtavime yra sudavimas į žemę priekine koja priešininkui suklaidinti. Dvigubas A. vartojamas baigus kovą prieš saliutavimą.

Appel 1) Karolis (1857—1930 III 16), lenkų kalbininkas, ypač daug dirbęs bendrosios kalbotyros srity. Ilgus metus buvo Varšuvos laisvosios aukštosios mokyklos profesorium. Išsp. „Język i społeczeństwo“ 1908, „O istocie zjawisk językowych“ 1909, „Rozwój mowy“ 1912 ir kt.

2) Karolis (g. 1857) Breslavo un-to profesorius, tekstų kritikas senosios romanų literatūros srity.

3) Otonas (g. 1867) vokiečių biologas, augalų ligų ir augalų globos specialistas.

Appelgren Kivalo Hj. (g. 1853), suomių praistorikas, J. R. Aspelino mokinys, universiteto profesorius.

Appencel (Appenzel) žiemos rytų Šveicarijos kantonas (420 km²), sudarytas iš dviejų dalių: Ausserrhoden ir Innerrhoden. Būdamas nuošaliai nuo svarbių kelių ir atskirtas kalnų, jis išlaikė savo senas tradicijas. Gyventojai verčiasi pieninink yste. Aukšč. kalnas Sentis (2500 m). Didž. miestas St. Gallen (70000 gyv.) žinomas savo aukštąja prekybos mokykla.

Appencelio ožka r. Šveicarijoj, Appencelio kantone veisiama balta, ilgaplaukė ožka. Pasižymi dideliu pieningumu. Ten pat veisiami ir A. galvijai.

Appendektomia (lot.), kirmino pavidalo žarnelės pašalinimas.

Appendicitis (lot.), aklosios žarnos kirmino pavidalo atžalos (appendix'o) uždegimas. Į uždegimo procesą dažnai būva įtraukta ir pati akloji žarna. Paprasta kalba A. vadinamas aklosios žarnos uždegimas. A. būva aštrus ir chroniškas. Aštrusis prasideda staigiai, dideliais skausmais pilvo plote, iš dešiniosios pusės; vemiama ir viduriai susitūri. Chroniškasis A. pasireiškia mažesniais skausmais, kurie spaudžiant arba ir šiaip patys savaime jaučiami dešiniojoj pilvo pusėj. Aštrusis A. gali sudaryti pilvo ruime pūlinį, kuris yra pavojingas žmogaus gyvybei, ypač tada, kada tasai pūlinys neapsiriboja viena vieta, bet plinta po visą pilvo tuštumą ir sukelia bendrą peritonitą (ž.). Ir aštrusis ir chroniškasis A. gydomi operacijos būdu. Aštriojo A. atvejais operacija reikia daryti kiek galint anksčiau, 1—2 parą susirgus.

V. Kn.

Appendix (lot.), kirmino pavidalo žarnelė (ž. appendicitis).

Apphianus, šventasis (šventė IV 2), kankinys, po baisingų kankinimų 306 IV 2 Palestinos Cezarėjoj paskandintas jūroje.

Appia Adolfas, mūsų laikų žymus teatralas, dekoratorius, režisierius, teatro teoretikas, gimęs ir gyvenąs Šveicarijoje. Pasižymėjo savo vadinamomis ritmiškomis-muzikališkomis dekoracijomis. Svarbesnieji jo raštai: L'oeuvre d'art vivant, 1921 Genf., „Begriff der Stilbühne 1925, Lpzg.

Herzog, F. W. Adolphe Appia in Basel, 1925; *Hille, G.* Adolphe Appia und sein Werk, 1929; Adolphe Appia, 1928.

Appia (via Appia), vienas seniausiųjų Italijos gristų vieškelių, einąs iš Romos į Kapują, 313 pr. Kr. nutiestas cenzoriaus Appio Klaudijaus „Aklo“ (Caecus) paliepimu. Lig šiol lieka vienas žymiausiųjų romėnų kelių statybos pavyzdžiu.

Via Appia

Appiani Andrius (1754—1817), italų tapytojas, klasikinės mokyklos atstovas, savo paveikslais al fresco papuošęs Milano pilį ir Monzoje karališką villą.

Appianos iš Aleksandrijos, graikų istorikas II a. Kr. g.; pradžioj tarnavo Aleksandrijoj; gavęs Romos pilietybę, gyveno Romoje, kur buvo advokatu, vėliau prokuroru; a. 160 parašė graikiškai Romos istoriją 24 knygose, iš kurių išsiliko tik 10 ir keli kitų knygų fragmentai. Paskelbė L. Mendelssohn 1879—1881 ir Viereck 1905.

Appius Claudius Caecus, romėnų cenzorius ž. Claudius.

Appius Claudius Crassus, decemviras (ž.), 471 (?) ir 451 pr. Kr. konsulas.

Applegarth Robertas (g. 1833 I 23), anglų

profesinių sąjungų veikėjas; mokėsi dailidės amato, 1855 emigravo į J. A. V., greit grįžo, reorganizavo dailidžių prof. sąjungą; 1862—1871 tos sąjungos gener. sekretorius, žymiai paveikęs Anglijos prof. sąjungų veikimo linkmę. Išėjęs iš sąjungos vertėsi įvairiais darbais; galop sukūrė savo įmonę.

Appleton Viliamas Archibaldas (g. 1855), vienas anglų prof. sąjungų vadovų, nuo 1907 jų generalinis sekretorius.

Applicatura (it., pr., doigter, vok. Fingersatz), pirštų parinkimas griežiant instrumentais.

Appoint (pr.), 1) Pažymėjimas smulkiems pinigams. 2) Atskiri egzemplioriai, vienetai. „Prisiųskite man Lt. 1000 vekselių 4 appoint" reiškia — 4 vekselius bendrai sumai Lt. 1000.

Appomatox (Pourt House) Virginijos J. A. V. faktorija, kurioj 1865 IV 9 pietiečių vadas gen. Lee pasirašė kapituliaciją gen. Grantui. Šis aktas baigė savitarpio J. A. V. karą.

Apponyi vengrų politikų ir visuomenės veikėjų giminė. 1) Jurgis (1808—1899) Antano Jurgio sūnus, 1847 Vengrijos kancleris ir konservatorių vadas, priešas Kossutho ir revoliucinės partijos, taikių reformų šalininkas; savo politika pagreitino 1848—1849 Vengrijos sukilimą, kuris jį pašalino nuo vadovavimo Vengrijos politikai. 2) Jurgis Albertas (g. 1846), pirmojo sūnus, irgi vengrų konservatorių vadas, neretai, kovoj del Vengrijos teisių perėjęs ir opozicijon Austrijai. 1892 organizavo tautinę vengrų partiją, nuo 1903 kovoja dėl sukūrimo vengrų tautinės nepriklausomybės, reikalaudamas tarp Vengrijos ir Austrijos tik asmenės unijos; nuo 1904 susilieja su vengrų nepriklausomybės partija, kuriai vadovauja su Kossuthu. 1906—1909 ir 1917 — 1918 Vengrijos švietimo ir kulto ministeris. 3) Aleksandras (1843 — 1925 IV 18), žymus bibliofilas, savo Bibliotheca Apponyiana Lengyel pilyj, Tolnos komitate, dovanojo Vengrų nacionaliniam muziejui. Biblioteka viena turtingiausių specialiai vengrų knygomis. Šią biblioteką buvo įkūręs Antanas Jurgis A. (1751—1817).

Appuleius ž. Apuliejus.

Apraksija (gr.) 1) nustojimas sugebėjimo vykdyti tam tikrus judesius ar funkcijas, nors ir tam tikri organai yra sveiki; 2) nustojimas sugebėjimo naudotis tam tikrais daiktais.

Apraksinai rusų politikos veikėjų ir karių šeima, Petras A. (m. 1727), Petro Didžiojo bendradarbis. 1722 justiz-kolegijos pirmininkas. Jo brolis Fiodoras (1661 — 1728), 1700—1707 administracijos viršininkas, 1717 admiralteistv-kolegijos pirmininkas. Šio sūnus Steponas (1702 — 1760) 1756 feldmaršalas, 1757 sumušė vokiečius prie Gross-Egersdorfo.

Apranga, reikmenių ir daiktų rinkinys, skiriamas nešti (vežti) vienam kariui, kariškam arkliui arba kariškam daliniui. A. sudaro rūbai, šarvai, avalynė, pakinktai ir t. t.

Aprašymas (aprašas), vok. Beschreibung, rus. opisanije, lenk. opis. 1) pasakojamojo žanro rūšis arba 2) pasakojamojo literatūros kūrinio sudedamoji dalis. Pirmam tipui pridera kelionių, gamtos A. (Tumo, Ten gera, kur mūsų nėra; A. Vienuolio kelionių ir gamtos A. „Krymo įspūdžiuose", „Kalėjimo įspūdžiuose", „Į svetimus kraštus" — Raštai, V t.). Daug dažniau A. sudaro atskirą literatūrinio pasakojimo momentą, kai tas momentas būva vaizduojamas daug smulkiau ir ryškiau, negu kitos sudedamosios kūrinio dalys. Visi pasakojamojo meno žanrai, epas, poema, romanas, apysaka naudojasi A., tačiau ne vienodu gausumu ir skirtingais metodais. A., kaip priemonė pabrėžti tam tikras kompozicines detales, yra glaudžiai susijęs su pasakojamuoju žanru ir sudaro tik jo dalį. Romane ar apysakoj, skirtoj kuo smulkiausiai atvaizduoti gyvenimo aplinkai, A. dažnai sudaro pasakojimo pagrindą. Tuo pasižymėjo XIX a. realizmo kūriniai, kuriuose gausu neproporcingai plačių ir smulkių A. Siužetiškame pasakojime arba novelėje, kur tema yra griežtai apibrėžta, A. būva trumpas, greitas ir visiškai įjungtas į pasakojimo dinamiką. Tuo būdu galima skirti dvejopą A.: 1) statišką ir 2) dinamišką. Statiškas A. žiūri į aprašomą reiškinį pagal jo ypatybių eilę, stengdamasis pateikti iš karto visą vaizdą. Dinamiškasis A. eina šuoliais, su pauzom ir atotrūkom, sekdamas pasakojimo tempą. Moderniojoj literatūroj vis labiau įsigali dinamiškas A. Kompoziciniu atžvilgiu A. pasakojamame literatūros kūriny gali sudaryti nukrypimą, pauzą, stabtelėjimą, t. y. gali turėti tokios reikšmės, kaip ritmo pasikeitimas poezijoj. Tokios reikšmės A. turi baigiant, pavyzdžiui, kokį nors dramatišką epizodą poemoj arba romane. Meniškasis A. savo esme skiriasi nuo moksliško A., nesilaiko griežto objektyvizmo, nukrypsta į antrareikšmes detales ir reiškinį vaizduoja taip, kaip jis kūrėjui kūrybiniu momentu atrodo. Todėl meniškasis A. beveik visada turi individualinį atspalvį. A., kaip meniškos vaizdavimo priemonės, reikšmė ir vertingumas perdėm priklauso nuo viso kūrinio uždavinių bei siekimų. A. pavyzdžių

galima rasti kuo ne kiekvieno žymesnio užsienio ir lietuvių rašytojo kūryboj. Lietuvių literatūroj, be senųjų Duonelaičio, Daukanto ir Valančiaus, dar Žemaitė, Vaižgantas, Krėvė-Mickevičius ir kt., rusų Gogol (ukrainietis), Turgenev, Tolstoj ir kiti, lenkų Mickevičius, Senkevičius, Ožeškienė ir t. t. Moderninėj Vakarų Europos literatūroj Th. Mann, Prust ir kt.

Apreiškimas, apskritai kiekvienas vyksmas, kuriuo sužinoma tai, kas buvo paslėpta. Teologijoj A. vadinamas kiekvienas Dievo veiksmas, kuriuo protingi kūriniai sužino apie jo buvimą, esmę ir veikimą. Dieviško A. pirmoji forma yra regimieji kūriniai, iš kurių prigimties ir istorijos (bendriausia prasme), o taip pat ir iš vidinio potyrio žmogus įstengia savo protu ir sąžine pažinti Dievą ir Dievo dalykus; tai vadinama gamtiniu (natūraliniu) A. Aukštesnioji A. forma yra Dievo pozityvus žinių suteikimas žmonijai apie savo vidinę būtį ir gyvenimą (Šv. Trejybė), o taip pat apie savo amžinuosius sprendimus (įsikūnijimus); ši forma vadinama antgamtiniu (supernatūraliniu) A., kadangi ji praplečia ir patobulina gamtinį A. ir nepaprastu būdu, betarpišku pozityviu Dievo veikimu (inspiracija) suteikia tokių žinių, kurios pačiam vienam protui yra nepasiekiamos (supernatūralizmas). Taip tat antgamtinis A. jungiasi su gamtiniu, su gamtinėmis žmogaus jėgomis ir su jų gamtiniais laimėjimais, kurie, kaip priemonės aukštesniems dalykams, grynoms tikėjimo tiesoms (paslaptims) išreikšti, yra priimami į antgamtinį A. Antgamtinis A. vyko laipsniais aukštyn kylančioj istorinėj raidoj (Senasis ir Naujasis Testamentas), ir pagal tai jam priimti buvo rengiami ir betarpiški A. priėmėjai (pranašai, apaštalai) ir liaudis. Antgamtinis A. faktiškumas įrodomas iš šv. raštų kaip grynai istorinių dokumentų, iš bažnytinės tradicijos ir iš gausingų atsiminimų nežydų ir nekrikščionių religijų, ypač senaisiais laikais. Antgamtinio A. turinys sudarytas iš dalies jau iš gamtiniu protu pažįstamų, bet vyriausiai tų pozityviųjų tiesų, kurias pažint ir sekt yra būtina žmogaus amžinajam tikslui pasiekti. A. siekia suteikti ne adekvatišką visų antgamtinių tiesų pažinimą, bet tik duoti žinią, jog tokių esama, kad jos paskui kaip paslaptys būtų priimamos tikėjimu. Dėl skepticizmo, racionalizmo ir natūralizmo (monizmo) principinių priekaištų, būsią aukštesnioji tiesa yra nepažįstama, nereikalinga arba negalima, tai ir klaidingas misticizmas (vienašališkas supernatūralizmas) neigia esant galimą tokį dievišką A., kuris vykdomas per natūralines žmogaus jėgas. Antgamtinio A. reikalingumas yra nelygstamas (absoliutus) tikėjimo paslapčių atžvilgiu, kadangi jos praneša žmogaus proto pajėgas; ir lygstamas (reliatyvus, moralinis) gamtinių gelbėjamųjų tiesų atžvilgiu (Dievo buvimas, atlyginimas), kad visi žmonės galėtų lengvai, tikrai ir be pavojaus suklysti, pasiekti, kas jiems skirta. Pozityvaus A. kriterijos turi būt objektyvios, pritaikytos pajėgumui suprasti, absoliučiai tikros. Viršinės kriterijos yra stebuklai ir pranašystės, o vidinės, kad A. sudėtos mokslo tiesos neprieštarauja nei bet kuriai proto tiesai nei pačios sau (neigiamos kriterijos), ir kad jis visai tobulai patenkina mūsų religinius - dorovinius reikalus. Antgamtinis A., kaip pozityvios religijos skelbimas, savo aukščiausią viršūnę ir atbaigimą turi Kristaus mokslu ir gyvenimu. Kaip visas Senojo Testamento A. parengė Kristaus atėjimą, taip Kristus padarė galimą visais ateities laikais visai žmonijai pasiekt jos amžinąjį galinį tikslą. Berods Dievas ir toliau antgamtiniu būdu suteikia žinių atskiriems asmenims (vad. privatiniai apreiškimai), bet, kat. bažnyčios mokslu, tokį apreiškimai neturi nei oficialaus charakterio — ir kaip toki negali sudaryt bažnyčios skelbiamojo tikėjimo mokslo dalies, nei savy neturi laido, kad jie tikrai eina iš Dievo. Jei bažnyčia juos aprobuoja, tai tatai reikia suprasti ne kitaip, kaip tik, kad jie gali būt skelbiami viešai tikintiesiems pamokyti ir pasinaudoti.

Pr. Venckus Fundamentalinės teologijos paskaitos, (1931). *Pr. D.*

Apreiškimas šv. Jono, ž. Apokalipsis.

Apretūra, galutinis apdirbimas ir padailinimas audeklų, o iš dalies ir siūlų. Audeklas lieka tankesnis ir standesnis apdirbant jį krakmolu (skarbylu), dekstrinu, kai kurių medžių sakais (gumi) ir kt.; audeklų ir siūlų blizgėjimą suteikia vaškas, parafinas, stearinas, glicerinas ir kt.; padidinti audeklo svoriui ir „gerumui" prideda gipso miltelių, balto molio, sunkaus špato, klijaus, albumino, želiatino ir kit. Milą ir gelumbę padailina mechaniškai: apkarpo siūlelius, velia, šutina, šukuoja, glaisto ir t. t. Baltinimas ir dažymas sudaro atskirą operaciją. Kaip A. vartojamas ir aliuminio alūnas.

Bergmann Handbuch der Appretur (1928); *Mundart* Die Appretur der Woll. und Halbwollwaren.

Aprėžta atsakingumo bendrovė, ž. bendrovė.

Aprietimas, puolamųjų kautynių manievras (ž.), kai, varžant priešą iš priekio, išeinama į bet kurį jo sparną (vienpusis aprietimas) arba į abu jo sparnus (abipusis aprietimas).

Aprikai, Latvijos miestelis Aizputės aps., glž. stotis ir pilies rūmai.

Aprilov Vosylius (1789 VII 21 Sabrove Bulgarijoj — 1847 X 2), bulgarų patriotas;

augo Rusijoj, mokėsi Vengrijoj ir Vienoj, didesnę gyvenimo dalį gyvenęs Odesoje. Pradžioje laikęs save graiku, Venelino knygos apie bulgarus (1829) įtaka grąžintas savai tautai visas lėšas ir jėgas atidavė bulgarams kultūriškai atgaivinti, organizuodamas jiems mokyklas ir rašydamas knygas (Blgarski knižnici 1841, Dennica novo bolgarskago obrazovanija 1841 ir kt.).

S. Vengerov Kritikobiogr. slovar t. I, 1889, p. 706.

Apriorinis (lot.), pažinime nepareinąs nuo patyrimo ir sudaraąs paties patyrimo būtiną sąlygą. Priešingybė — aposteriorinis; ž. Kant.

Aprobatas (lot. approbatio, patvirtinimas, leidimas), katalikų bažnyčioj leidimas klausyti išpažinčių. Jį raštu ar žodžiu duoda vietos ordinaras arba vyskupystės tvarkytojas savo vyskupystėj. Vienuoliams dar reikia jų vyresniųjų leidimo. A. duodami laikinai, pvz., vieneriems, penkeriems metams, ir neribotai arba ligi bus atšauktas. Kai kurie pačiomis teisėmis turi A., pvz., vyskupai savo vyskupystėj ir klebonai savo parapijoj ir t. t. Be A. išpažintis yra netikra. Išimtis — mirties pavojuj kiekvienas kunigas gali tikrai ir, apskritai, leistinai klausyti išpažinties ir atleisti nuodėmes ir t. t.

H. Noldin De sacramentis Oeniponte 1920; *A. Vermeersch J. Creusen,* Epitome iuris canonici². Romae, 1925, II.

Aprūbai, Tauragės aps., Kaltinėnų val. kaimas, 1923 27 gyv., 8 km nuo Kaltinėnų.

Apsas (gudų Opsa), Brėslaujos aps. Vilniaus kr. mst., 55° 32′ geogr. platumo, 26° 50′ geogr. ilgumo, 20 km į pietų vakarus nuo Brėslaujos, prie Apso ež.; pastatytas prieš 1500; 1676 pastatyta medinė bažnyčia; XVI—XVIII a. A. buvo seniūnijos mst.; 1794 V 13 kautynės su rusų kariuomene. Sodybų: 1790 — 19, 1859 — 11, 1921 — 106, gyventojų: 1859 — 163, 1885 — 216, 1921 — 714, jų 333 žydai. Didelis gaisras 1928 sunaikino pusę mst, dabar jis jau atsistatė; keliolika mūrinių namų. Pro A. eina siaur. gelž. iš Dūkšto į Drują. A. dvaras — 2 km į šiaurę nuo miestelio, priklausė Broel-Plioteriams, 1928 aps. savivaldybė čia įsteigė žem. žemės ūkio mokyklą. Už 3 km piliakalnis Juodkalnis; prie pat A. 70 XI— XII a. pilkapių. Apso valsčius Brėslaujos aps., Vilniaus kr., turi 133 gyv. vietas, drauge su 60 kaimų. 1921 surašymas rodo 1412 gyv. namų, 8187 gyventojų: lietuvių 1135, gudų 241, žydų 348, lenkų (!) 6444 (lenkų statistika).

Apso ž. ū. mokykla

Apso miestelis

O. Hedemann Historia powiatu Brasławskiego, Wilno 1930, 402 psl. *S. K.*

Apsas, Brėslaujos aps. Vilniaus kr. ežeras, Dauguvos baseine (Žilindos, Pasčių ež., Dumblės, Drivėtos ež., Drujos), 2,8 km ilgio, iki 0,4 km platumo, gilumo iki 15—30 m; krantuose Apso dv. ir miestelis.

Apsartas, legendinis Kaukazo miestas, kuriame esą Aetas, Kolchidos valdovas, vydamas argonautus (ž.) palaidojęs savo sūnų Apsirtą (ž.). Spėjama buvęs kažin kur ties Makrialais. Kiti spėja, miestas buvęs vadinamas Asparos.

Apsakymas (apsakas, vok. Erzählung, rus. raskaz, lenk. opowiadanie): 1) beletristinio pasakojimo rūšis, nedidelės apimties, vaizduojanti dažniausiai vieną kurį nuotykį, duodantį vieno asmens charakteristiką ir sudarantį tarytum epizodą arba momentą iš gyvenimo visumos. Dažnai painiojama su apysaka (ž.), bet paprastu ypatingu savo pasakojimo tonu A. skiriasi nuo apysakos ir novelės (ž.); berods Vakarų Europoje A. dažnai sutampa su novele. A. dažniausiai pasakojamas pirmojo asmens vardu, o tatai A. suteikia faktiškumo atspalvį. Iš čia seka charakteringa A. formalinė priemonė — sudarymas atsitiktinumo iliuzijos, pvz.: susitikimas, atrastas rankraštis, epizodas iš kelionės ir kt. A. autorius, paprastai, stengiasi būti konkretus, taupus, visas vaizdavimo priemones sutraukia į vieną svarbiausią pasakojamosios fabulos tašką, apie kurį sukasi visi intrigos motyvai. Bet A. kartais gali būti ir lyriškų elementų. A. gali būti įjungtas kaip sudedamoji dalis į didesnį literatūros kūrinį—apysaką, romaną (Vaižganto „Pragiedrulių" atskiri epizodai). Nei vienai literatūrai A. netrūksta. Lietuvių literatūroj apsakymus ir apsakymėlius rašo Žmona - Didžiulienė, G. Petkevičaitė, Žemaitė-Žimantienė, Lazdynų Pelėda-Pšibiliauskienė, A. Vienuolis-Žukaus-

kas ir kiti. Rusų Gogol (ukrainietis), Tolstoj, Čechov, Koralenko ir kiti.
2) Terminas, kuris vartotas XVIII — XIX a. Mažojoje Lietuvoje įvairiems vokiečių valdžios įsakymams, lietuviškai skelbiamiems. Žinome A. iš 1787 apie įvedimą kavos monopolio, 1794 IV 14 „prieš kudikių nužavinimą ir paslėpimą neštumo ir pagimdimo", 1769 „apie pašarą, kurį padonai prie regimentų nuvežti tur", 1799 „iš kurio numanoma, iš kur unteroficerei bei žalnierei... malonės doleri kas mėnesį gaus", 1821 A. „del ugnies priegadų" ir kt.

Apsauga, kariuomenės dalys arba jų daliniai, skiriami karo vadovybės veiksmų laisvei laiduoti ir netikėtumui išvengti. A. yra vienas saugumo (ž.) elementų.

Apsauga senovės paminklų, priemonės, kurių imasi privatinės organizacijos ir valstybinės valdžios organai senovės statybos, meno ir kitoms kultūrinėms liekanoms apsaugoti nuo naikinimo, gadinimo, keitimo ir išgabenimo. Kilus XIX a. pradžioje susidomėjimui vietos senove ir jos liekanomis, susidarė nemaža privatinių organizacijų senovės liekanoms tirti ir saugoti, kurioms valstybė teikdavo paramos. Paaiškėjus, kad privatinių organizacijų priemonės negali senovės liekanų apsaugoti, buvo pripažinta, kad senovės paminklų A. yra visuomenės reikalas ir tegali būti tinkamai vykdoma valstybinėmis priemonėmis, todėl dabar senovės paminklų A. visose valstybėse yra valstybės organų priežiūroj. Pagrindines A. priemones nustatė 1887 III 3 Prancūzijos įstatymas, kurio dėsniai pritaikyti ir visuose kituose kraštuose. Jie yra šie: įtraukimas paminklo į viešą rejestrą ir nustatymas tam tikrų reikalavimų registruotiems paminklams laikyti; priverčiamas nusavinimas įregistruotino paminklo, jei nėra garantijos, kad pasilikdamas privatinėse rankose jis bus tinkamai laikomas; draudimas ne specialistams mokslininkams daryti kasinėjimus tose vietose, kur laukiama senovės liekanų; laikinis žemės darbų sustabdymas ligi bus ištirta ir jų kontrolė atsitiktinai radus senovės liekanų; draudimas vežti senovės liekanas be leidimo į užsienį, ir kt. Lietuvoje A. pavesta valstybės archeologijos komisijai, kuri neturi vykdomojo organo. A. įstatymai Lietuvoje dar teberašomi, tuo tarpu A. vykdoma atsitiktinėmis priemonėmis, o senovės paminklai sistemingai naikinami.

H. Seger Der Schutz der vorgeschichtlicher Denkmäler, Denkschrift. *K. Jb.*

Apsauginiai miškai apsaugo įvairias vietas nuo žalingų gamtos veiksnių: 1) upių pakrantėse, šlaituose, pagrioviuose augą medžiai bei krūmai savo šaknim suriša dirvą ir tuo padaro ją atsparesnę vandeniui, ledų graužimui ir kt., 2) sulaiko ir sustiprina vėjo nešiojamas smiltis ir tuo apsaugo laukus nuo užnešimo ir t. t., 3) palaiko upių aukštupių, intakų, šaltinių vandeningumą, 4) kalnuose sulaiko žemių griuvimą, sniego, ledų slinkimą ir kt. A. M. dar vadinami parkų miškai specialiems medžių sortimentams auginti ar miško faunai veisti ir palaikyti. Valdžiai pripažinus mišką turint apsauginės reikšmės, tas miškas apsaugomas įstatymais. Kai kuriuose tokiuose miškuose, pagal jų paskyrimą, iš viso draudžiama kirsti medžiai, kai kur leidžiama tik rinktinis kirtimas. Lietuvoje A. M. yra: valstybės apie 8300 ha, privačių apie 3500 ha. Didesni A. M. 1) valst. — Narulių miškas apie Varėną apie 2500 ha, Dr. Basanavičiaus parkas, Panemunėj 330 ha, 2) privačių Palangos parkas 82 ha. *J. Kp.*

Apsaugojamasis skiepijimas, įšvirkštimas į organizmą tam tikros medžiagos apsaugoti nuo limpamųjų ligų. Apsaugojamiesiems skiepams pagaminti vartojamos bakterijos ir jų produktai, o taip pat sergančio gyvulio produktai, kuriuose yra sukoncentruotų apkrečiamųjų elementų. Pirmutiniai apsaugojamieji skiepai buvo pagaminti prieš raupus Jennerio (ž.). Skiepams pagaminti vartojamas metodas, sudarytas Pasteurio. Tie skiepai sukelia aktyvų imunitetą (ž.). Pasyviam imunitetui sukelti vartojamas imunizuoto gyvulio kraujo serumas. Dabar vartojamas A. S. nuo šių ligų: raupų, pasiutimo, vidurių šiltinės, choleros, maro, difterijos ir kai kurių kitų. *A. J.*

Apsaugos baras, vietos plotas, kurį apima paskirtas apsaugai kariuomenės vienetas.

Apsaugos bylos yra bylos vedamos įpėdinių teisėms patikrinti ir apsaugoti. Mūsų civ. proceso įstatymas nurodo šias apsaugos bylų rūšis: 1) mirusio asmens turtą saugojimas, 2) įpėdinio teisių patvirtinimas, 3) palikimo padalinimas, 4) naujo turto savininko įgyvendymas, 5) asmens dingimo patikrinimas, 6) vaikų įteisinimas, 7) vaikų įsūnijimas, 8) pripažinimas asmens turto eikvojant, 9) atsilyginimas sutartimis geruoju, 10) įgaliojimo atėmimas, 11) giminių turto atpirkimas, 12) įtraukimas į metrikų knygas rusų sektantų vedybų ir jų vaikų gimimo faktų. Jų sprendimo tvarka skiriasi nuo ginčo bylų sprendimo tvarkos, nes čia pamatą sudaro neginčijamų teisių patvirtinimas. Kai dėl pripažintos apsaugos tvarka teisės keliamas ginčas, tai byla eina paprastąja ginčo bylų sprendimo tvarka. A. B. tvarka sprendžiamos tik įstatymų nurodytos bylos. A. B. kai kuriose dalyvauja vienas asmuo, kai kuriose keli. Pirmai A. B. rūšiai priklauso: įpėdinių turto

apsaugojimas, vaikų įteisinimas, jų įsūnijimas. Šiose bylose nekreipiamia jokio reikalavimo į kitą asmenį. Tačiau yra A. B. panašių į ginčo bylas. Šiai bylų rūšiai priklauso bylos dėl pripažinimo asmens turto eikvotoju, dėl padalinimo paveldėtojo turto, dėl atskyrimo dalies turto našlei arba našliui. Kartais teismas pradeda apsaugos bylą ir kai nėra turinčio interesą asmens prašymo, pvz., turto savininkui mirus, teisėjas imasi priemonių turtui apsaugoti, ir, policijai arba valstybės gynėjui pranešus, jis turi tvirtinti testamentą, rastą surašant mirusiojo turtą, taip pat valstybės gynėjas gali kelti bylų pripažinti asmenį dingusį, turtą eikvojusį. A. B. Lietuvoje priklauso taikos teisėjų kompetencijai. Sprendžiant A. B., prašytojas turi įrodyti savo teisę tam tikrais duomenimis, Tačiau taisyklė, kad teismas pats nerenka įrodymų, A. B. netaikoma: kartais teismui tiesiog įsakoma pačiam rinkti žinios. A. B. baigiamos teismo nutarimais, kurie nekliudo pernagrinėti tą patį dalyką ginčo tvarka. Tiems nutarimams skųsti suteikiamos dvi savaitės, nutarimams, kuriais patvirtinami testamentai, mėnesis laiko. Nutarimai, kuriais įpėdiniams padalomas turtas, gali būti skundžiami apeliacijos keliu. A. B. nutarimas, kuriuo galutinai išspręstas koks dalykas, leidžiama skųsti ir kasacijos tvarka. *Vl. Mč.*

Apsaugos kariai, kariuomenės rezervų rūšis, sudaroma iš atsargos karių (karininkų, valdinkų ir kareivių), ištarnavusių tikrąją karo tarnybą ir nustatytą laiką išbuvusių atsargoje, arba iš kareivių, kurie dėl jiems suteiktų lengvatų tikroje karo tarnyboje netarnavo arba neištarnavo nustatyto laiko, kad patektų į atsargą, ir buvo įskaityti į apsaugą.

Apsaugos linija. Ją sudaro eilė lauko sargybų, esančių apsaugos bare prieš pasipriešinimo ruožą (ž.).

Apsaugos rezervas ž. Postovio apsaugos rezervas.

Apsesdėls (Augustas Apsitis) (1880—1932), latv. poetas. Dalyvavo 1905 revoliucijoj; už tai 1907 karo teismo buvo nuteistas 10 met. sunk. d. kalėjimo. Bausmę atliko Rygos ir Smolensko kalėjimuose. 1916 ištremtas į Irkucką. Po 1917 amnestijos grįžo į Latv. Ligi šiol dirbo valstybinėj bibliotekoj. A. eilėraščių rinkiniai: Tamsoje ir tvane (1905), Toli dar rytas (1905), Gurstot (1907), Smagas domas (1912), Nu labi (1923), Es un Mans (1924), Neatrastais Pats (1925). A. kūrybos charakteringieji bruožai: individualizmas, skepticizmas, formos ir stiliaus modernizmas. Proza: Mans klusais brīdis (1921), Valodas nojauta (1922). Vertimai: Dr. A. Mengerio „Ateities valstybė" (1906) ir Bairono „Debess un Zeme". A. autobiografija Mans dzīves gajums, rink. „Atziniās" t. III, red. K. Egle.

Apsichizmas (gr.), filosofija, neigianti dvasinės sielos buvimą.

Apsidos (gr.), kraštutiniai, didžiausio nutolimo ir artėjimo taškai dangiškų kūnų takuose (ž. Orbita). Pavyzdžiui: perigelijus, afelijus, apogiejus ir kt. A. linija — tiesė, jungianti diametraliai priešingas A.

Apsigynimas, reikalingasis gynimasis nuo neteisėto užpuolimo darant žalą užpuolikui. Darbas tokio apsigynimo ribose laikomas teisėtas ir nebaudžiamas; galima ginti savo arba trečio asmens ir turto gerovę; gynimas reikalingas, kiek užpuolimas jau prasidėjo ir dar nepasibaigė ir kiek jis tinka užpuolimo eigai. Gynimasis ne laiku (prieš arba po užpuolimo) arba per smarkus (stipriau, negu buvo reikalinga užpuolimui pašalinti) vadinasi A. ekscesu ir baudžiamas tik tuomet, jei užpuolikas buvo nužudytas arba jam buvo sužalotas kūnas. *V. St.*

Apsingiai (Pigagai) Alytaus aps., Merkinės val. kaimas, 1923 32 gyv., 8 km nuo Merkinės.

Apsigimimas, įgimta kūno arba jo dalių formos anomalija (ž.).

Apsinga, Alytaus aps. Nemunaičio ir Merkinės val. upelis, Nemuno deš. int., 13,6 km ilgio (su aukštupiu ir ežerais); teka iš dviejų Galintėnų ežerų pro Galintėnų k. ir Makniūnų dv., pietų linkme, pro Makniūnų ež., pro Apsingos ežerą, pro Dzilginės k., Apsingos k. ir Neciesų k.; ties Neciesų dv. įteka į Nemuną, 410,1 km nuo jo žiočių; intakas 1,2 km kair. Kempupė; baseino plotas 54 km².

Apsinuodijimas. Jo priežastys gali būti endogeninio ir egzogeninio kilimo. Kai kuriais susirgimais nuodingos daiktybės gali susidaryti pačiame organizme — endogeninė priežastis, bet nuodai gali patekti iš išorės įvairiais būdais į žmogaus organizmą, kuriame sukelia įvairios rūšies ir laipsnio sutrikimų: gyvame organizme sužadina įvairių simptomų, po mirties tiriant lavonus randama gilių anatomiškų sutrikimų. Apskritai nuodais vadinamos daiktybės, kurios mažu kiekiu patekusios į organizmą dėl savo cheminių ypatybių kenkia jo sveikatai arba dėl kurių organizmas ir miršta. Mokslas, kuris nagrinėja, kaip nuodai veikia gyvą organizmą ir kokių padarinių duoda lavonuose, yra vadinamas toksikologija (ž.) *K. O.*

Apsirtas (Apsyrtos) senovės graikų mitų asmuo, Kolchidės karaliaus Aeto sūnus, Medėjos pusbrolis, kurį nepilnametį vaiką sukapojo argonautai (ž.), kad sulaikytų juos persekiojantį tėvą. Ž. Apsartos.

Apsīšu Jēkobs *(Jonas Jaunzemis)* (1858 — 1929), latv. rašytojas, mokėsi Velėnos parap. mokykloj, Čėsų apygardos mokykloj ir Valkos seminarijoj; 1881—1900 buvo mokytoju įvairiose Latv. vietose. Žinomas apysakomis, kurių geriausios buvo atspaustos žurn. „Austrums": Pre pagasta tiesas 1885), Bagāti radi (86), Svešos liaudīs (88), Iz tautas bilžu galerijos (89), No mazām dienām (91) ir kit. A. J. geras liaudies gyvenimo stebėtojas ir vaizduotojas; jo raštuose žymu maldingos tendencijos, vargstančiųjų užuojautos, troškimo, kad laimėtų teisybė. Vėlesniuose savo darbuose A. J. pasinėrė į polemiką ir neteko meniškosios pusiasvyros. A. J. rašė ir lingvistikos klausimais. Išvertė Anderseno pasakas — 6 tom. Minėtini jo atsiminimai — No bērnības brīnumdārza (1902—03) ir korespondencija su R. Blaumaniu (1930).

Teodora (Zeiferto) „Tautas raksnieki", 129—146 (1913); T. Zeiferts „Latv. rakstn. vēsture"; II t. 341—349; Apsīšu Jēkoba „Kopoti raksti" IV tomai, A. Gulbio leid. 1924—5 m.

Apsitrynimai (šalti) vartojami gydymo ir užsigrūdinimo tikslams. Apsitrinti šaltu vandeniu patariama aptukusiems arba linkusiems tukti, taip pat kartais kūno temperatūrai aukštai pakilus, pvz., vidurių šiltine susirgus. Be to, šalti apsitrynimai patariami vartoti išsilepinusiems, kurie greit nusišaldo, ir silpnų nervų žmonėms. Nepatariama vartoti šaltų apsitrynimų silpniems, paliegėliams, anemiškiems. *J. Bg.*

Apsivaisinimas augalų yra lytinio dauginimosi proceso dalis. Dvi lytinės celės, moteriška ir vyriška gametos, susilieja. Celės yra vienodos, ašutuotos, arba nevienodos, viena judanti vandenyje — spermatazoidas ir kita nejudanti — kiaušinėlis. Dumblų, samanų ir paparčių vyriški lyties organai, kuriuose susidaro spermatazoidai, vadinami anteridijomis, moteriški organai su kiaušinėliu vadinasi ogonijomis arba archegonais (ž.). Grybų ir raudonųjų dumblų yra kitoki organai. Žieduočiuose iš kauptasėklių (ž.) du kiaušinėliai yra gemaliniame maišelyje drauge su kitais branduoliais. Dulkelė išauga į ilgą vamzdelį, kuris įauga į žiedo purką ligi gemalinio maišelio ir išleidžia į jį du generatyvinius branduolius. Vienas jų susilieja su kiaušinėliu ir duoda gemalą, iš kurio išauga sėkla, kitas susilieja su kitais branduoliais — poliariniais, ir duoda gemalo maitinimosi audinį — antros eilės endospermą (ž.). A. yra tuo būdu dvigubas. Žieduočiuose iš plikasėklių (ž.) vietoje gemalinio maišelio yra iš pradžios endospermas, kuriame yra kūnelių—korpuskulų su kiaušinėliais ir dulkelės pavidalo generatyvinės celės, kurios susilieja su kiaušinėliu. Dvigubo A. plikasėkliuose nėra. Cycadaceae ir Ginkgo eilės dulkelė duoda judrius spermatazoidus vietoje generatyvinio branduolio. Kopuliacija yra toks A. procesas, kada vyriška ir moteriška celės visai nejuda. Kopuliacijos atsiranda dumbliams, pvz., Spirogyra (ž.). *K. Rg.*

Apskričių žemės tvarkytojai. Dar 1918 pabaigoje Vilniuje buvo paskirti į apskritis žemės ūkio ministerijos įgaliotiniai, kuriems buvo pavesta perimti turtai iš vokiečių okupacinės valdžios, perimti dvarai globon ar valdžios nuosavybėn, nuomoti dvarus, durpynus, ežerus ar valstybinius trobesius, paruošti dvarų nusavinimą, aprūpinti paskolomis naujakurius, nuomininkus ir padegėlius ir t. t. Žemės reformos įstatymą paskelbus nuo 1922 VII 1 jie pavadinti apskričių žemės tvarkytojais, kuriems pavesta vietose vykdyti žemės reformos valdybos darbus. Prie jų veikė apskričių žemės reformos komisijos, kurias sudarydavo A. žemės tvarkytojas ar jo padėjėjas ir trys atstovai, apskrities tarybos renkamieji. 1931 I 1 A. žemės tvarkytojai panaikinti.

Apskritas, ež. Utenos aps., Joniškio val., 17 km nuo Saldutiškio st., 10 m gilumo. Aplink raistas 2 ha.

Apskritažiomenės, žuvys (lot. Cyclostomi) kirmėlės pavidalo, be porinių pelekų, be žvynų ir be plaukomosios pūslės (ž.). Skeletas kremzlinis. Apskrita, be žandų, prisiurbiamoji burna. Šnervės neporinės. Užpakaly akių iš abiejų pusių po 7 skyles — žiauniniai plyšiai. Parazitiškas gyvenimo būdas. Lietuvos vandenyse jų atstovai: jūrių ir upinė nėgės (ž.) ir vingilis (ž.).

Apskrities akušerė. Prie apskrities gydytojo skiriama akušerė, kurią pasirenka apskrities valdyba, apskrities gydytojo pritariama, o tvirtina sveikatos departamentas. Ji gyvena prie apskrities ligoninės; atlyginimą gauna iš apskrities valdybos, o iš sveik. d-to subsidiją. A. A. teikia pagalbos gimdančioms ligoninėje, o reikale ir apskrityje, ir vykdo apskrities gydytojo įsakymus. Ji padeda apskrities gydytojui rinkti žinių apie teisėtai ir neteisėtai besiverčiančias akušerijos praktika moteris, sudaro mėnesinę apyskaitą apie skaičių gimdančių su akušerių pagalba, apie nenormalius gimdymus, apie gimdyvių mirtį, susirgimus ir jų priežastis. *K. O.*

Apskrities felčeris artimiausias apskrities gydytojo padėjėjas. Jis gydytojo nurodomas daro dezinfekciją, padeda daryti skrodimus, tvarko ir veda mediko-sanitarinio atsiskaitymo žinias ir t. t.

Apskrities gydytojas vyriausias aps. žmonių sveikatos saugotojas. Jis prižiūri visas esamas apskrity ligonines, vaistines ir visas kitas medicinos ir sanitarijos įstaigas;

turi sąrašus ir prižiūri veikimą kitų gydytojų, felčerių, akušerių, dantistų, farmaceutų, dezinfektorių ir t. t.; rūpinasi apsaugoti apskrities gyventojus nuo limpamųjų ligų, organizuodamas planingą kovą su tomis ligomis; leidžia įvairias taisykles, koks turi būti švarumas viešose įstaigose, dirbtuvėse ir šiaip gyvenamuose namuose; prižiūri maisto produktų pardavinėjimą ir laikymą.

Apskrities mokyklos senojo Vilniaus universiteto statutu 1803 V 18 buvo įvestos Lietuvos apskrityse (pavietuose); jų kursas buvo išeinamas per 4 metus, bet programa buvo sulyginta su pilnų septynių metų gimnazijų programa. Mokyklose dėstė septyni mokytojai. Jas baigę turėjo tokias pat teises, kaip ir baigę gimnazijas, ir galėjo stoti į Vilniaus universitetą, kuriam be to priklausė ir A. mokyklų priežiūra. 1828 XII 8 statutas paskyrė jas specialiai miestiečių vaikams ir pastatė joms specialinį uždavinį — teikti vaikams praktiškam gyvenimui reikalingų žinių. Vėliau dalis jų buvo uždaryta, o kita virto vad. miesto mokyklomis.

Apskrities susirinkimas arba seimelis buvo įvestas vid. reikalų ministerio V. Stašinskio aplinkraščiu 1918 XII 17 kaip vyriausias apskrities savivaldybės organas, kurį sudarydavo atstovai iš valsčių ir miestų ir miestelių valdomų apskričių teisėmis. Juos rinko tų savivaldybių susirinkimai po vieną nuo trijų tūkstančių gyventojų, po du, jei gyventojų buvo nuo 4 ligi 8 tūkstančių ir po tris, kur gyventojų buvo daugiau. Vykdomąjį apskričių savivaldybių organą sudarė apskričių komitetai A. seimelių renkami. 1919 X 28 savivaldybių įstatymas tų organų vietoje įvedė A. tarybą (ž.) ir A. valdybą (ž.).

Apskrities taryba, vyriausioji apskrities savivaldybės įstaiga, įvesta 1919 X 28 savivaldybių įstatymo spręsti visiems apskrities reikalams, tuo pat įstatymu nustatyta kompetencija, ir prižiūrėti vykdomųjų apskrities įstaigų ir tarnautojų veiksmų. Savivaldybių rinkimo įstatymo 1921 IV 4 A. T. nariams rinkti buvo nustatytas visuotinis, lygus, tiesus ir slaptas balsavimas su proporcine rinkimo sistema, tačiau ligi 1924 rinkimų buvo palikta dar 1919 I 16 vid. reikalų ministerio V. Stašinskio įvesta sistema delegavimo į A. T. valsčių tarybų atstovų, kiek tik pakeitus pačią atstovavimo proporciją — valsčiai tarybon siuntė trejiems metams po vieną atstovą nuo 3000 visų valsčiaus gyventojų ir dar po vieną nuo didesnio kaip 2000 likučio. Ta sistema buvo palikta atskirais įstatymais ir vėliau užfiksuota 1931 V 2 vietos savivaldybės įstatymo, kuriuo A. T. sudaro valsčių ir antraeilių miestų atstovai, valsčių viršaičiai ir antraeilių miestų burmistrai. Tas pats įstatymas nusako ir A. T. uždavinį „rūpinti bendruosius savivaldybės reikalus, kurių aprūpinti negali jos valsčiai arba joje dalyvaują miestai".

Apskrities valdyba, apskrities tarybos (1919 X 28 — apskrities) vykdomasis organas; jį sudaro pirmininkas ir du nariai; 1924 įstatymas nustatė, kad A. V. pirmininkas ex officio yra apskrities viršininkas, o 1931 V 2 įstatymas be to dar įvedė nuostatą, kad A. V. narių rinkimą tvirtina vidaus reikalų ministeris (§ 148) ir kad jis turi teisės, už netinkamą pareigų ėjimą A. V. narį atstatyti (§ 157). Tuo būdu 1924 prasidėjusi vidaus valdymo centralizacija buvo 1931 baigta, pastačius vidaus reikalų ministerio skiriamą apskrities viršininką ir savivaldybių prieky, ir kontroliuojančiu žemesnių savivaldybių organų veikimą asmeniu.

Apskrities veterinarijos gydytojas, skiriamas žemės ūkio ministerio 1) tiesiogiai prižiūrėti gyvulių sveikatai apskrity, nuolatai gyvulių ligoms sekti ir su jomis kovoti; 2) prižiūrėti skerdyklų ir skerdimo vietų sanitarinei būklei; 3) apžiūrėti gyvuliams ir jų žaliems produktams prekyvietėse, geležinkelių stotyse ir uostuose ir žiūrėti sanitarinės būklės gyvulių žalių produktų sandėliuose, mėsos krautuvėse, odų dirbtuvėse ir t. t.; 4) specialiai sanitariniu atžvilgiu prižiūrėti veisliniams gyvuliams, laikomiems valstybinių ir visuomeninių organizacijų ir privačių asmenų; 5) veterinarijos žinioms populiarizuoti per paskaitas ar patarimus žodžiu ir raštu.

Apskrities viršininkas, vidaus reikalų ministerio V. Stašinskio 1918 XII 17 cirkuliaru į kiekvieną apskritį paskirta po vieną A. V., kaip laikinosios vyriausybės vietos atstovą vykdyti jam pavestiems įsakymams ir tarpininkauti tarp laikinosios vyriausybės ir gyventojų. Kadangi tuo laiku A. V. buvo beveik vienintelis ryšys tarp laikinosios vyriausybės ir apskričių, tai jam buvo užbrėžta labai plati kompetencija: jis turėjo perimti iš okupacinės vokiečių valdžios visą jų valdomą turtą ir aktus, organizuoti savivaldybes, organizuoti vietoje kariuomenę, žiūrėti apskrities vidaus saugumo ir t. t. Faktiškai jis virto visų valstybės organų apskrityje organizatorium. Dalis tų funkcijų greit perėjo į kitų ministerijų vietos organų rankas. 1919 I 16 cirkuliaru A. V. buvo įpareigoti žiūrėti, kad apskričių susirinkimų įsakymai būtų vykdomi, kaip ir valstybės įstatymai ir padėti eiti savo pareigas kitų ministerijų įgaliotiniams. Milicijos įstatymas 1920 V 20, pakeisdamas nustatytą 1918 XII 20 cirkuliaro

tvarką, atidavė A. V. priklausomybei A. milicijos vadus su visa milicija (vėliau policija). 1924 įst. pastatė A. V. apskrities valdybos pirmininku ir uždėjo jam kai kurias pareigas savivaldybėse. 1931 V 2 įst. A. V. kontrolei atidavė ir visas savivaldybes. Tuo būdu, kad ir A. V. kompetencija buvo susiaurinta susiorganizavus specialiems kitų ministerijų rajonams, visas vidaus valdymas apskrityje liko jo rankose sukoncentruotas. Milicijos įstatymas suteikė A. V. ir teisę leisti vad. privalomus įsakymus visuomenės tvarkai ir ramybei palaikyti, sveikatai patikrinti ir švaros rekalu.

Apskritimas yra plokščia kreivė, kurios kiekvieno taško nuotolis (radiusas) nuo gulinčio tos kreivės plokštumoje pastovaus taško (centro) yra pastovus. Apskritimo lygtis Descarteso pražulniųjų koordinatų sistemoje (ž. Analizinė geometrija), kurios koordinatų kampas lygus φ, yra:

$(x-a)^2+(y-b)^2+2(x-a)(x-b)\cos\varphi = r^2$

Čia *a* ir *b* reiškia A. centro koordinatas, x ir *y* — bet kurio A. taško koordinatas ir *r* — jo radiusą.

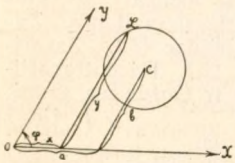

Jei $\varphi = \frac{\pi}{2}$, tai A. lygtis yra pavidalo: $(x-a)^2+(y-b)^2=r^2$ Parašyta čia A. lygtis Descarteso ortogonalinėj koordinatų sistemoj gaunama iš kūgio (ž.) piūvio bendrosios lygties:

$a_{11}x^2+2a_{12}xy+a_{22}y^2+2a_{13}x+2a_{23}y+a_{33}=O$,

kur koeficientai a_{11}, a_{12}, a_{22}, a_{13}, a_{23} ir a_{33} yra tikrieji pastovūs skaičiai (konstantos), jei $a_{12}=O$; $a_{11}=a_{12}$;

$$a = -\frac{a_{13}}{a_{11}};\ b = -\frac{a_{23}}{a_{11}}$$

$$r^2 = \frac{a^2_{13}+a^2_{23}-a_{11}a_{33}}{a^2_{11}}$$

Jei $a^2_{13}+a^2_{23}-a_{11}a_{33} > O$, tai $r^2 > O$, ir A. yra tikras (realus);

jei $a^2_{13}+a^2_{23}-a_{11}a_{33} < O$, tai $r^2 < O$, ir A. šiuo atveju virsta menamuoju;

jei $a^2_{13}+a^2_{23}-a_{11}a_{33} = O$, tai A. susitraukia į tikrąjį tašką su koordinatomis:

$x = \frac{a_{13}}{a_{11}}$ ir $y = \frac{a_{23}}{a_{11}}$. Šiuo atveju A. vadinama nuliniu apskritimu

Jei pažymėsim per ϑ kampą, kurį tiesė, išvesta iš apskritimo centro lygia greta su x ašimi sudaro su bet kuriuo A. radiusu, tai Descarteso ortogonalinės (stačiakampės) koordinatų sistemos atveju gauname (ž. brėžinį), kad taško $P(x_1y)$ koordinatos patenkina lygtis:

$x - a = r\cos\vartheta$;

$y - b = r\sin\vartheta$,

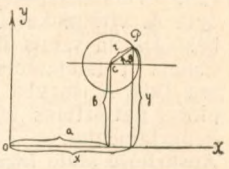

kas ir sudaro A. parametrines lygtis. Čia kampas ϑ yra parametras (ž.) Keisdami ϑ nuo O iki 2 π, gauname visus A taškus, griežčiau visų A. taškų koordinatas iš parametrinių A. lygčių, kur a, b ir r yra konstantos.

A. ilgis (perimetras) lygus $2\pi r$, kur π yra transcendentinis (ž.) pastovus skaičius, reiškiąs A. ilgio santykį su jo skersmeniu 2 r, kur A. skersmeniu arba diametru vadinama išvesta per A. centrą styga, jungianti du A. simetriškus A. centro atžvilgiu taškus. A. styga vadinama tiesės, jungiančios du bet kokius A. taškus, atkarpa. A. dalis vadinama A. lanku ir žymima simboliu arc nuo lot. žodžio arcus — lankas. *Vk. B-ka.*

Apskritis, pagrindinis Lietuvos teritorinis rajonas, savo ruožtu dalijamas į valsčius. Įstatymu 1919 VII 1 (L. V. Ž. VII 26) visa Lietuvos teritorija buvo padalyta į 20 apskričių — Suvalkų, Seinų, Vilkaviškio, Šakių, Marijampolės, Alytaus, Trakų, Kauno, Kėdainių, Raseinių, Tauragės, Telšių, Kretingos, Mažeikių, Šiaulių, Panevėžio, Ukmergės, Biržų, Utenos ir Rokiškio, kurioms nurodyti ir priklausomi joms valsčiai, ir Zarasų, Naujųjų Švenčionių, Vilniaus, Lydos, Ašmenos ir buv. Gardino gub. apskritis, kurioms sienos turėjo būti nurodytos okupacijai pasibaigus. Kiek vėliau iš nepriklausomos Lietuvos teritorijos išėjo Suvalkų apskritis ir buvo įjungta Zarasų (Ežerėnų) apskr. 1923 Klaipėdos kraštui prisijungus, prisidėjo dar trys apskritys — Klaipėdos, Pagėgių (Pajėgių) ir Šilutės. Biržų A. pavadinta Biržų-Pasvalio A. Tuo būdu visa nepr. Lietuvos teritorija dabar padalinta į 23 aps. Be to, dar miestai: Kaunas, Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai ir Ukmergė, sudaro atskiras apskritis. Apskritys padalintos į 365 valsčius (su Klaipėdos kraštu, be panaikinto Turžėnų vals.), drauge su miestais, sudarančiais atskirus valsčius. Valsčių skaičius nėra pastovus. Nustatant A. teritoriją prisilaikyta okupacijos laiku vokiečių sudarytų kreisų sienų, tik sumažinus jų skaičių, vietomis padidinus plotą ir kai kur apskričių centrus iškėlus į kitas vietas. Okupuotai Lietuvos daliai palikta seni rusiški padalijimai į ujezdus, pavadintus apskritimis. Lenkų ok. valdžia padalijo juos į vaivadijas ir apskritis.

A. kompetencijon atiduota visi reikalai, kurie nebuvo išskirti į specialinius rajonus

(ž.). Valdžios organais apskrityse pastatyta A. viršininkai (ž.) ir vietos savivaldybės (ž.), su visais jiems priklausančiais organais ir įstaigomis. Savivaldybių įstatymu 1919 A. taryba turėjo teisės keisti A. plotą, patvirtinus tą nutarimą savivaldybių departamentui.

Apskritojo stalo legenda yra susijusi su pasakingu bretonų (keltų) karaliumi Artūru, esą gyvenusiu VI a. Senesnės kartos prancūzų vidur. amžių literatūros istorikai manė, kad keltai ilgai išlaikę Bretonijoj (šiaurės vakarų Prancūzijoj) savo originalią

Apskritojo stalo kavalieriai (miniatiūra XIV a.)

kultūrą, turtingą poeziją, arfininkų poemų — „lais" (mistiškai melancholiško pobūdžio su panteistišku gamtos jausmu), gausingų padavimų, legendų, ir t. t., kurių centre buvęs karalius Artūras, be ko kito, įsteigęs apskritojo stalo ritierių ordiną, taip pavadintą dėl to, kad ritieriai, per dvaro iškilmes, ar ką svarstydami, savo visiškai lygybei pabrėžti paprastai sėdėjo aplink apskritą stalą.

Mūsų laikais medievistai yra linkę į artūriškas legendas, į A. S. legendą žiūrėti daugiau kaip į literatūrišką, o ne folklorišką padarą. Spėjama, kad tos legendos yra žymia dalim išgalvotos vieno talentingo dvasininko, Gaufrei de Monmouth. Jisai 1135 parašė veikalą Historia regum Britanniae, kurs turėjo papildyti senesnius kūrinius apie bretonus: Gildas (VI a.), Bėde'o (VIII a.) ir ypač Nenniuso (X a.; čia pasirodo pirmą kartą Artūras). Savo vad. istoriją Gaufrei pradeda Brutu (Enėjo anūku), įkūrusiu legendarišką bretonų imperiją. Beveik pusė veikalo yra skirta karaliui Artūrui, jo žygiams, jo mėgiamiausiems ritieriams. Historia regum Britanniae XII a. vidury susilaukė net keturių prancūziškų vertimų, iš kurių pilniausias Wace'o (1155), kuris savo vertimą pavadino Brut, turėdamas galvoj pasakingą bretonų imperijos įkūrėją. Vertėjas, pasiremdamas esą bretoniškomis tradicijomis apie A. S., nemaža pridėjo nuo savęs. Gaufrei, literatūriškos mistifikacijos kūrėjas, bretoniškos poezijos ir artūriškos legendos vyriausias šaltinis (drauge su savo vertėju Wace'u), suvaidino nepaprastos reikšmės vaidmenį prancūzų kurtuaziniuose, bretoniško ciklo A. S. romanuose (ž. Bretoniško ciklo romanai). *V. Db.*

Apskritosios kirmėlės (Nematodes), potipio Nemathelmintes klasė. A. K. nesegmentuotas kūnas yra verpstės arba siūlo pavidalo. Kūnas padengtas storos kutikulos. Burna priekiniame, o anus užpakaliniame gale. Virškinimo traktas beveik tiesiai eina iš priekio į užpakalį: kraujo ir kvėpavimo organų nėra. Lytys beveik visada skirtingos, patinai mažesni už pateles, jų užpakalinis galas užlenktas arba susuktas. Lytiniai organai labai išplitę, dažnai sulankstytų vamzdžių pavidalo. A. K. deda kiaušelius arba gimdo jauniklius. Nervų sistema sudaryta iš ryklinio mazgo, apkabinančio stemplę ir iš kelių kamienų, kurie eina iš šio mazgo. Jutimo organai menkai išsirutuloję. Gyvena laisvai arba parazituoja. Žymesnės šeimos: Anguillulidae (ž.), Ascaridae (ž.), Strongylidae (ž.), Trichotrachelidae (ž.), Filaridae (ž.) ir Gordiacea grupė. *L. Čr.*

Apskundimas ž. apeliacija.

Apsnūdimo narkozas, nevisiškas narkozas, kada pacijentas visiškai neužmigdomas, bet tiktai trumpam laikui apsvaiginamas, kad nejaustų skausmo. Taikomas tiktai labai trumpoms operacijoms, pvz., dančiui išrauti, paviršutiniam skauduliui perpiauti.

Apstainiai (Absteinen)ž. Opstainiai.

Apsuona, Trakų aps. Kruonio val. upelis, Nemuno deš. intakas, 2,9 km ilgio; prasideda ties Anglininkų kaimu, teka pro Paapsuonio k. ir įteka į Nemuną ties Nikodamavo k., 250,9 km nuo jo žiočių.

Apsupimas, toks puolamųjų kautynių manievras (ž.), kai abipusio apriėtimo (ž.) būdu apsupamas priešas iš visų pusių.

Apšė 1) (lat. Apste, Apšupe) Latvijos pasienio upė, senoji žemaičių ir kuršių siena, Bartuvos deš. intakas, 34,4 km ilgio (skaitant su aukštupiu Vereta); aukštupio versmės — Mažeikių aps., Ylakių val., Marginiškų k.; upė teka į vakarus pro Gedrimų, Kalvaičių, Milvydžių k.; žemiau Dvarelio k., susijungus su Spiginiu, jau vad. Apše, teka pro Kivylių k., toliau Kretingos aps. Skuodo val. Klaišių, Ivoniškės-Trubakių ir Narvydžių k., 4,2 km kerta Klaipėdos-Priekulės gležk. liniją ir įteka į Bartuvą 4 km žemiau

Skuodo mst. Nuo 20,1 km. žemupys sudaro Latvijos-Lietuvos sieną. Intakai: 23,9 km kair. Spiginys, 22,3 km deš. Kaltis, 20,1 km deš. Sartis, 15,7 km deš. než., 11,4 km deš. Vidvydis, 11,2 km. deš. Rungis, 7,5 km deš. nežinomas. Upės slėnis siauras ir sausas, šlaitai siekia 20—30 m, vaga vingiuota. Aukštupio nuolydis 0,005, žemiau Sarties 0,0012, vid. 0,0026. Baseino plotas ligi Spiginio 22 km², ligi Kalties 40, su Kaltimi 81, ligi Sarties 88, su Sartimi 106, iki Vidvydies 124, su Vidvydimi 168, su Rungiu 305, iki žiočių 359 km². Vandens debitas: iki Sarties maks. 25, vid. 0,6, min. 0,07 m³/sek., iki Vidvydies maks. 30, vid. 0,9, min. 0,1 m³/sek., prie žiočių maks. 70, vid. 2,5, min. 0,3 m³/sek. Po glžk. tiltu 1924 III 31 išmatuotas potvynio debitas 44,3 m³/sek. Vandens malūnai (Veretoje): Vizgandžiuose ir Detlaukėje. 2) (lat.) (Apšė) Latvijos (Vidzemės) upelis, Vaidavos (Gaujos) deš. intakas.

Apšeron, Kaspijos marių vak. pusiasalis 1400 km² ploto, turįs daugelį naftos šaltinių. 1904 čia buvo produkuojama 93,8% visos Rusijos naftos, 1914 — 77,9% ir 1926 — 68,4%. Naftos šaltinių sritys, suskirstytos į 10 rajonų, apima apie 44 km², arba per 3% viso pusiasalio ploto. Nafta susikaupusi mezozoinės ir kainozoinės sistemos sluoksniuose; jos versmių baseinai yra viršutiniuose mioceno kloduose, dengtuose plioceno kalkių. Pragręžus storus smiltainių, molio ir smėlio sluoksnius, nuo didelio spaudimo, nafta muša ligi 100 m fontanais aukštyn. Koki tikrai yra A. naftos ištekliai sunku pasakyti. Prof. L. K. Ramzin, pasinaudojęs geologiškojo komiteto apskaičiavimais, 1924 įvykusioje pasaulinėje energijos konferencijoje pareiškė, kad A. srities naftos bendri ištekliai siekia 825.678.000 t. Ligi 1931 išnaudota 310.000.000 t ir lieka dar apie 515.678.000 t. Kitų apskaičiavimais šie ištekliai esą pusiau mažesni. Taip, pvz., „Aznefto" geologinių tyrimų skyrius nurodo esant 250.000.000 t ištekliaus. Naftos produkcija: 1882 — 0,8 mil. t, 1892 — 4,7 mil. t, 1902 — 10,4 mil. t, 1922 — 3 mil. t. Paskutiniais keleriais metais vėl gaunama po 10—14 mil. t. Iš šios naftos masės pagaminama apie 5—6% benzino (Surachansko rajonas duoda 16%), 31—35% žibalo ir 63—51% įvairių naftinių tepalų ir kitokių produktų. Iš plyšių ir naftos dumblo versmių garuoja degančios dujos. Senaisiais laikais šį reiškinį laikydavo stebuklingu dalyku ir čion vykdavo gausūs persų ugnies garbintojų — piligrimų būriai; 1880 tai buvo uždrausta. *A. B.*

Apšluvos ež. Utenos aps. Leliūnų val. 43,6, kitais duomenimis 34 ha ties Antalgės k. ir Stabulunkių stotimi. Gilus. Dugnas daugiausia tvirtas. Ešeriai, vėžiai.

Apšutai, Švenčionių aps., Melagėnų val. kaimas, a. 50 gyv., 15 km nuo Ignalino glž. st.

Apšvieta, literatūros ir mokslo žurnalas, įsteigtas 1892 „Liet. Mokslo Dr. Amerikoje". Ėjo 1892—1893. Iš viso 15 Nr. Nr.; redagavo Jonas Šliūpas (ž.) Bendr.: J. Andziulaitis, J. Basanavičius, V. Dembskis, Pel. Janušis, S. Jurjevičius, M. Kuprevičius, V. Pietaris, Skiriamas kairiosios krypties inteligentams laisvamaniams. Vertimai iš Maupassant'o, Dygasinskio, Ščedrino ir kitų. Spausdinta Tilžėje pas Jankų ir Mauderodę.

Apšvietimas. Patalpos apšviečiamos dienos šviesa pro langus, pro stiklines lubas ir t. t. Senovėje vietoj stiklo vartodavo gyvulių žarnų ir pūslių plėnes. Gyvenamai patalpai apšviesti reikia, kad langų ploto 1 m² atitiktų grindų ploto 5 m². Be to, žiūrima aplinkumos: gretimų namų arba medžių artumo, kambario lubų ir sienų spalvos ir t. t. Norint gauti lygią šviesą ir be šešėlių — vartojama stiklinės lubos. Trūkstant dienos šviesos, vartojama dirbtinė šviesa, pradedant nuo židinio, balanų, riebalų aliejų, degiklių, žvakių vaškinių, taukinių, stearininių ir parafininių, žibalinių lempų ir baigiant dujų degikliais ir elektros lempomis. Židinio, balanų ir riebalų degiklių šviesa jau nyksta. Įrengiant A., reikia atsižiūrėti ne tiktai į įgijimo ir naudojimo išlaidas, bet ir į higienos reikalavimus, į estetinį efektą ir t. t. Iš visų A. rūšių elektros A. yra higieniškiausias; jis nekeičia aplinkumos oro sudėties, nes degimas (žibėjimas) vyksta hermetiškai uždarytuose stikliniuose indaruose, tuo tarpu kaip visi kiti degikliai suvartoja oro deguonį ir pagamina mažiau ar daugiau kenksmingų dujų-angliarūkšties, vandens garų ir t. t. Elektra tiekia lygią nemirgančią šviesą ir įvairių spalvų. Šviesos atspalvis turi didelės reikšmės žmogaus akiai; mažiausiai vargina akį gelsvo atspalvio šviesa. Kiekviena dirbtinė šviesa turi daug raudonų spindulių, todėl daiktai dirbtinėj šviesoj kiek pakeičia savo natūralinę spalvą. Šį trūkumą, vartojant elektros šviesą, galima kiek sumažinti tam tikro atspalvio stiklu. Norint gauti lygų be šešėlių A., elektros lempoms vartojama pieninės spalvos stiklas. Koncentruotam apšvietimui, ypač atskirų vietų, gauti yra vartojami gaubtai su baltu arba veidrodiniu dugnu. Normaliniam darbo vietų A. vartojama šviesa 20—30 liuksų; specialiems tikslams, kaip mokykloms, braižykloms, prie labai smulkių darbų ir t. t. vartojama nuo 40 iki 250 liuksų. Šviesai matuoti vartojamas vienetas 1 HK (Hefnerkerze) lygus maždaug 0,8

žvakės (parafino); 1 liuks vadinamas skaistumas gautas iš 1 žvakės (HK) 1 m^2 statmeniško šviesai paviršiaus, atitolinto nuo šviesos šaltinio 1 m.

Gatvių ir aikščių apšvietimas. Senovėje miestų gatvės būdavo neapšviečiamos. Iškilmėse ar valdovams keliaujant vartodavo laužų, žibintų ar žiburių šviesą. Paryžiuje gatvių apšvietimas įvesta 1667, Leipcige 1701, panaudojus degančių riebalų-aliejų šviesą. Miestų gatvių apšvietimas pradėjo plėstis ir tobulėti, kai 1792 Murdoch išrado būdą gaminti degamas — šviečiamas dujas, akmens anglį destiliuojant — sausai varant (kaitinant uždaruose induose — retortose oro stokai esant). Jos pradėta vartoti miestams apšviesti 1812 Londone, 1815 Paryžiuj, 1826 Berlyne ir k. XIX a. antroj pusėj greta degančių dujų šviesos pradėjo plėstis žibalo šviesa dėl savo pigumo ir elektros šviesa dėl savo intensyvumo ir kitų patogumų. Šviečiamų dujų ir kitos degančios medžiagos šviesos efektas pareina nuo spindėjimo įkaitintų anglies dalelių; bet kai kurios kietosios medžiagos įkaitintos dalelės pasižymi dar smarkesniu spindėjimu negu anglis (ž. Drummondo šviesa). Chemikas Auer von Welsbach pavartojo šį reiškinį apšvietimui patobulinti (1891); jis nupynė iš medvilnės ar dirbtinio šilko kepuraitę pasmailinto maišelio pavidalo, tą maišelį tinkamai išvalytą įmirkė retų metalų (torio ir cerio) druskose. Tokia kepuraitė uždėta ant degiklio įkaista; torio, cerio dalelės pradeda nepaprastai smarkiai spindėti ir šviesos intensyvumas smarkiai padidėja. Auero kepuraites galima taikyti ne tik dujų degikliams, bet ir žibalo ir spirito ir kt.

A. reikalams vartoja dabar karborizuotas dujas, acetileną ir kt. Apskritai, ypač tose šalyse kur yra akmens anglių, dujų apšvietimas Auero degikliais yra pigesnis negu elektros šviesa.

Elektros šviesai gauti seniau buvo vartojamos Volto lanko lempos, — didelėms lempoms jos ekonomiškai išnaudoja energiją. Nuo 1879, Edisonui išradus vadinamas kaitinamąsias lemputes, Volto lanko šviesos vartojimas pradėjo mažėti. Edisono kaitinamosios lemputės susidaro iš anglies arba metalinio siūlelio, kaitinamo (degančio) hermetiškai uždarytose stiklinėse pūslelėse (lemputėse). Ekonomiškai energiją išnaudoja lemputės su metalo volframo siūleliu; jos gali būti daromos įvairaus didumo nuo 1 ligi 5000 žvakių ir suvartoja energijos 0,5—1,5 watų kiekvienai žvakei.

H. Ost Chemische Technologie, 1926. *Pr. Jd.*

Apteka, Panevėžio aps. Vadoklių val. upelis, Juodės (Nevėžio) deš. intakas, apie 11 km ilgio; 1930 kanalizuotas ir pratęstas ligi Lėno ežero, dabar turi 17,6 km ilgio. Išteka iš Lėno ež. (2,4 km^2 paviršiaus ploto) šiaurės galo ties Naujasodės k., teka į šiaurę pro Meškių, Laukagalių, Kerbelių k., Veliapolio dv., Mikėnų ir Paaptekio k.; 5 km žemupy teka į vakarus ir į pietus, ties Jotainių k. įteka į Juodę. Intakai — 5 kanalai, žymiausias 4,6 km kair. Kapėsė. Išilg. nuolydis 0,0008. Baseino plotas 80 km^2.

Apteryx (Kivi), vištos didumo paukštis, ilgu 16 cm ir plonu snapu, kurio gale yra šnervės. Sparnai silpni rudimentiški. Tai paukštis bėgikas, be uodegos. Kojos keturiais pirštais: trys dideli atkreipti į priekį, o ketvirtasis silpnas į užpakalį. Kūnas apaugęs ilgomis lancetinės formos palšai rusvos spalvos plunksnomis. Šie paukščiai nyksta, bet dar sutinkami N. Zelandijoj. Gyvena kalnų giriose. Dieną slepiasi urvuose, naktį ieško maisto. Minta kirmėlaitėmis ir vabzdžiais. Bėgioja tyliai ir greit. Patelė deda 1—2 kiaušinius.

Aptychus, amonitų kiauto raginis kalkinis dangtelis, sudėtas iš dviejų trikampio pavidalo antvožėlių. Jei dangtelis sudėtas iš vieno antvožėlio, tai vadinamas anaptychus. Jų randama dažniausiai jūros periodo sluoksniuose skyrium nuo kiautelių.

Aptieka (vastinė), įstaiga, kurioje yra gaminami, laikomi ir pardavinėjami vaistai. Ligi XIX a. A. ne tik buvo gaminami vaistai, bet ir visa vaistams reikalinga vaistingoji medžiaga. XIX a. dėl pramonės progreso A. darbo sritys siaurėjo, nes pramonė ir technika pasavino jos gamybos funkcijas ir dėl to šiais laikais A. tiksliau būtų apibūdinti kaip įstaigą, kurioje yra pardavinėjami ir pagal gydytojų receptus gaminami vaistai. A. reikalingas šviesus švarus, didelis, tinkamai vaistų gaminimui ir prekybai įtaisytas kambarys, kambarys laboratoriniams darbams, sandėlis vaistų ištekliui laikyti ir rūsys, kuriame turėtų būti laikoma degamoji ir gendanti kambario temperatūroje medžiaga.

Administraciniu ir kontrolės atžvilgiu A. (vaistinės) priklauso valdžios viešosios sveikatos reikalus tvarkančiam organui, Lietuvoje — vidaus reikalų ministerijos sveikatos departamentui, kuris leidžia vaistinėms tvarkomąsias taisykles, sudaro įstatymų projektus, duoda leidimus naujoms A. steigti ir kontroliuoja vaistinių darbą. Vietoje, A. darbas yra prižiūrimas vedėjo, kva-

lifikuoto farmacininko, kuris dėl tvarkos vaistinėje yra atsakingas sveikatos departamentui. Didumo ir aptarnaujamų gyventojų skaičiumi, A. Lietuvoje yra dvejopos: normalios, taikomos didesniam gyventojų skaičiui, vedamos provizoriaus arba chemiko vaistininko ir kaimo vaistinės, steigiamos rečiau gyvenamose vietose ir vedamos provizoriaus padėjėjo. 1928 nepr. Lietuvoje buvo 147 normalios ir 145 kaimo vaistinės. Vaistinių savininkai būva dažniausiai privatūs asmenys, bet A. laikyti gali taip pat ir kolektyvai, pvz., miestų savivaldybės, bendruomenės ir pati valstybė. 1928 Lietuvoje, iš bendro 292 A. skaičiaus privačių buvo 274. Leidimus A. steigti duoda sveikatos departamentas farmacininkams privilegijų teisėmis. Gavus leidimą A., farmacininkas turi įsteigti A. per tam tikrą laiką arba gali privilegiją parduoti. Įsteigta A. taip pat gali būti parduota arba po savininko mirties jo įpėdinių paveldėta. V. Europoje A. yra steigiamos ir valdomos dažniausiai koncesijų teisėmis. Gauta iš valstybės koncesija nevisur gali būti parduota, galioja tik ligi gyvos savininko galvos ir po jo mirties grįžta valstybei. Pirmosios A. Europoje atsirado XII a. Neapoly, 1345 Londone. Jose vaistų pardavinėjimu ir gydymu vertėsi vienuoliai benediktinai; XVI a. su jais pradėjo konkuruoti jėzuitai. Lietuvoje A. atsirado XV a. pabaigoje. 1583 cirulninkas Enrikas Petersohn gavo iš Stepono Batoro privilegiją A. Lietuvos Brastoj; 1660 B. Radvila iš Bausko išrašė į Kėdainius aptiekininką Hippiusą, kuris pasižadėjo mokėti miestui po 100 dolerių metams. XVII a. pradžioje jėzuitai gavo privilegiją A. Vilniuje; privilegija patvirtinta 1758 III 14; greit po to jie įkūrė ir antrą A. prie šv. Igno bažnyčios. Jų pirmutinis tikslas buvo padėti ligoniams bendrai ir ypač varguomenei gydyti. Kadangi be vaistų jėzuitų A. buvo parduodamas spiritas, degtinė ir likeriai, tai ji XVIII a. duodavo ligi 30.000 auksinų metams pelno. 1764 uždraudus joje pardavinėti alkoholį, jos pajamos pusiau sumažėjo. Jėzuitų ordiną panaikinus, jų abidvi A. atiteko vyriausiai Lietuvos mokyklai (buv. akademijai). Drauge buvo panaikinta ir jėzuitų išimtina privilegija A. Vilniuje laikyti ir 1777 prie šv. Dvasios bažnyčios Vilniuje buvo įsteigta kunigų domininkonų A. Rusams Lietuvą užėmus, į ją buvo išplėstas veikimas rusų 1789 IX 20 aptiekų statuto su griežta A. kūrimo ir laikymo reglamentacija. Iš esmės šis statutas tik maža kuo XIX a. buvo pakeistas ir savo pagrindu ir dabar tvarko Lietuvos A. būtį.

Aptiekos matai, senovėje ligi pradėjus vartoti metrinius matus, vaistinėje buvo vartojamas granas = 0,064799 gramo. 20 granų sudarė vieną skrupulą; 3 skrupulai — vieną drachmą; 8 drachmos — vieną unciją ir 12 uncijų — vieną aptiekos svarą. Šiais laikais A. M. greta su metriniais yra dar vartojami Anglijoje ir Amerikoje.

Aptiekos taksa, kainoraštis, kuriuo nustatoma kaina vaistinėje pardavinėjamų vaistų. Yra oficialus sveikatos d-to leidinys ir kartu su priedu „Taxa Laborum" yra skiriama palaikyti vienodoms vaistų kainoms. Palyginti su rinkos kainomis, taksoje nurodomos vaistų kainos yra kiek brangesnės. Skirtumas yra nustatytas sveik. d-to, kad vaistininkas galėtų išsiversti iš savo laikomos vaistinės. Kartkartėmis rinkos kainoms pakitėjus, taksa yra sveik. d. peržiūrima ir iš reikalo vaistų kainos keičiamos. 1932 Lietuvoje buvo vartojamas 3-čias vaistų taksos leidimas. Taxa Laborum yra tabelė, iš kurios vaistininkas apskaičiuoja atlyginimą sau už darbą, vaistus iš receptų gamindamas.

Apuchtin Aleksandras, buvęs matavimo instituto direktorius; 1862 Murovjovo komandiruotas užsienin pedagogijos studijuoti; 1879—1897 Varšuvos mokslo apygardos globėjas; čia stengėsi Murovjovo idėjas įgyvendyti mokyklose, nors jo pastangos rusifikuoti ir Lenkiją, ir Varšuvos apygardos priklausomą lietuvišką Suvalkų kraštą, davė priešingų rezultatų.

Apukalna (Opekalna), Latvijos (Vidzemės) ev.-liuterionių parapija, įsteigta 1732. Mūrinė bažnyčia (1774—79); 3500 parapijiečių. Viena aukščiausių Latvijos vietų; kalvos: Dėlinkalns, Saulės kalnas ir Apu kalnas.

Apuliejus 1) Aulus Lucius, romėnų poetas ir rašytojas; g. a. 125 Kr. g. Madauroj (Numidijoje, š. Afrikoje). Mokėsi Kartaginoj ir Atėnuose; gyveno Romoje ir Kartaginoje, kur vertėsi advokatūra. Jo žymiausias veikalas satira: Metamorphoses (arba Asinus aureus). Visus veikalus išleido Helm ir Thomas 1908 ir kitais metais. 2) Lucius Barbarus V. a. romėnų gydytojas, autorius populiaraus nors ne originalaus veikalo: Herbarius s. de medicaminibus herbarum.

Apulija (Le Puglie), pietrytinė Italijos dalis, 19209 km², 2240000 gyv., apima tris provincijas. Mioceno (ž.) laikais žemės nuslūgimo atskirta nuo Apeninų pusiasalio, bet

sudaro jo kalnų tęsinį. Drėgmenų maža. Dėl to javai sėjama tik versmingose vietose; šiaip daugiausia ganyklos. Auginama vynuogių ir alyvos medelių. Miestai: Foggia, S. Severo, Kanossa, Lucera, Barletta, Trani, Andria, Brindisi, Oranto, Gallipoli, Tarentas ir kt.

Apulijos vazos, Praistorikų tarpe išgarsėjo iškasamos Apulijoj ir daugely vietų išsilikusios A. V. su savitu ornamentu, produktas darbo gyvenusių čia kelis amžius Kr. negimus tautų japygų (ž.) ir mesapų (ž.).

Pirmas moksliškai jomis susidomėjo Maksimilijonas Mayer, Bari muziejaus direktorius, suskirstęs 3 charakteringomis grupėmis: 1) dauniškoji, 2) peuketiškoji, 3) mesapiškoji ir nustatė jų išplitimo ribas. Daugiau išplitusios apvaliosios vazos, siauru dugnu, kuris iškito į cilindrišką paaukštinimą. Ąsos vazos pusrutuly arba iškilusios ligi indo paviršiaus. Puošiamos juostelėmis, vertikalinėmis bei horizontalinėmis linijomis, brūkšneliais, rečiau pasitaiko geometriškomis linijomis pieštų gyvulių bei augalų.

M. Ebert Reallexikon der Vorgeschichte.

Apulskis Vladislovas (1875—1917 VI 8 Šilalėje), kunigas. Už lietuvių kalbos teisių bažnyčioje gynimą buvo 2 metams ištremtas į Poltavą. Japonų kare kapelionas Mukdene. Buvo Upynoje altaristu ir Šilalėje filialistu.

Vaižganto r. XII; „Tėv. Sarg." 1900. 4.

Apuniškis Rokiškio aps. Juodupio val. kaimas, 1923 51 gyv., 15 km nuo Rokiškio glž. st.

Apuokas, dr. Vl. Mongirdo (ž.) slapyvardis.

Apuokas, šiuo vardu vadinamos pelėdos, kurios turi ant galvos porą ilgų plunksnų kuodukų. Lietuvoje pasitaiko didysis apuokas (Bubo bubo), ligi 70 cm ilgio, stiprus, labai plėšrus paukštis, palšai rudos spalvos, išmargintas juodomis dėmėmis. Akys oranžinės spalvos. Minta dideliais paukščiais, kiškiais, voverimis ir kitais. Turi stiprų balsą (panašų į „pu—hu"). Seniau Lietuvoje buvo labai paplitęs, bet išnykus dideliems miškams, pasidarė retas. Taip pat ir kituose Europos kraštuose. Todėl kultūringose valstybėse naudojasi visiškąja įstatymo globa, kaip gamtos paminklas, kuriam gresia pavojus galutinai išnykti. Kadangi didįjį A. uoliai puola varnos ir plėšrieji paukščiai, jis yra vartojamas kaip priemonė šiesiems medžioti. Tam tikslui prijaukintas A. išnešamas laukan, o šaly jo statoma būdelė, kurioje medžiotojas tykoja plėšriuosius paukščius. Mažasis apuokas (Asio otus) kitaip ausytoji pelėda savo pavidalu ir spalva panašus į didįjį A., bet turi vos 35 cm ilgio, Lietuvoj mažne visur apščiai pasitaiko, ypač mažuose miškuose. Žiemą dažnai ieško prieglaudos prie trobesių. Minta pelėmis ir kitais smulkiais žinduoliais, kartais jaunais paukšteliais.

Didysis apuokas

Mažasis apuokas

Apuokėlis (Otus scops), ligi 20 cm ilgio, pilkai rudos spalvos, su labai švelniu juodu plonu braižiniu, akys geltonos. Gyvena vidur. ir p. Europoj ir Afrikoj. M. A. pasitaiko ir Lietuvoje, bet labai retai. Būrys: plėšrieji (Raptatores), pobūrys: pelėdos (Striges).

T. Ivanauskas Vadovėlis Lietuvos paukščiams apibūdinti, 1930; *Brehms* Tierleben, 1920. *T. I.*

Apuokėlis ž. apuokas.

Apuolė, seniau Kuršių sostinė, dabar kaimas ir dvaras Skuodo valsčiuje. Seniausią žinią apie Kuršių sostinę Apuolę duoda Rimberto aprašymas šv. Ansgaro (ž.) gyvenimo. Jis pasakoja, kad Švedų karalius Olafas su nesuskaitoma kariuomene užpuolęs 853 m. kuršius; švedai iš pradžių sunaikinę jų miestą Seebur (Gruobyną), kuriame buvę 7000 karių. Paskui per 5 dienas jie atvykę prie kuršių miesto, vadinamo Apulia, kuriame radę 15.000 karių. Aštuonias dienas puldami A. švedai neistengę jos paimti ir tik kai po to puolę miestą pasitikėdami Kristaus pagalba, kuršiai pa-

Apuolės pilies modelis iš viršaus

siūlę švedams taiką, pasižadėję vėl būti jų duoklininkais, kaip buvo pirmiau, atiduoti visus užgrobtus iš danų, kuriuos jie nesenai buvo sumušę, turtus ir duoti po pusę svaro sidabro už kiekvieną pilies žmogų. Taip susitaikę švedai su grobiniu ir įkaitais grįžę namo. 1253 Rygos vyskupo ir ordino raštuose apie Kuršių žemių pasidalinimą A. minima nebedirbamų žemių tarpe. Toliau A. vardas nebeminimas raštuose ligi XVI a., kada minima Grustės valsčiaus A. vaitystė. Pačioje A. tuo metu buvo Gaudikaičių Apuoliškių ir kitų bajorų sodybos.

Ėmus XIX a. daugiau domėtis senovės liekanomis, susidomėta ir A. ir stengtasi surasti buvusios A. pilies vieta, ypač tuo domėjosi Kuršo senovės tyrinėtojai. Nors jau 1845 S. Daukantas savo Būde 246 psl. identifikavo Rimberto minimą kuršių Apulią su A. netoli Skuodo, bet tas nurodymas archeologų nebuvo pastebėtas ir Kunik, Döring ir kiti ieškojo senovės A. kitose vietose, kol 1887 nuvykus E. Volteriui ir J. Döringui į Daukanto nurodytą A., joje buvo vėl surastas ir aprašytas A. piliakalnis. Ligi 1930 A. piliakalnis nebuvo tyrinėjamas. 1930 E. Volteris padarė mėginamąjį kasinėjimą A. piliakalnyje, per kurį buvo rasta audžiamųjų staklių svarelių, IX—X a. žalvario puošmenų, sudegusių grūdų ir kitų liekanų. 1931 ir 1932 gen. Nagevičiaus, prof. Volterio, prof. B. Nermano ir kitų buvo jau daromi sistemingi A. piliakalnio ir kapyno kasinėjimai. Kasinėjant piliakalnio pylimą nustatyta, kad jis buvo keturis kartus pilamas ir vis keliamas aukštyn. Tos pylimo ir pačios pilies griovimo, deginimo ir naujo atstatymo liekanos duoda pagrindo paskirstyti pilies praeitį keliais laiko tarpais: I nuo I-ojo ligi V-ojo a., II VI—VII a., III VIII—XI a. I laiko tarpe pylimas buvo neaukštas. To laiko tarpo liekanose rasta kviečių, o tai rodo jau tada pilies gyventojus buvus žemdirbius. Sudegus piliai apie 500 metus, pilis buvo atnaujinta, pylimas buvo pakeltas aukščiau, jame buvo pastatyta medinė siena, iš šono buvo atnaujinti vartai ir kelias į pilį išgrįstas akmenimis. Apie 700 metus

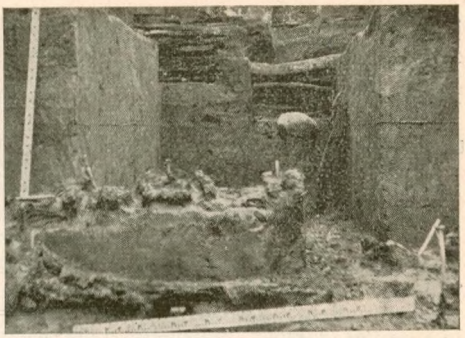

Pylimo sienos:
pirmoji sudegusi, antroji gerai išsilaikiusi.

pilis vėl buvo sunaikinta ir sudeginta. Tai įvyko, tur būt, skandinavams nukariaujant kuršius ir paverčiant juos savo duoklininkais. Po šito sunaikinimo pilis buvo tuoj vėl atnaujinta, pylimo vietoje buvo sukrautos dvi ąžuolinių ir beržinių rąstų sienos, sujungtos ąžuolinėmis vinimis, išlikusiomis ligi šiol, ir ant jų užpiltas didžiulis pylimas, atnaujinti kiti trobesiai, vartai, naujai išgrįsti keliai ir vidurinis aplinkinių pylimų šonas. Šitos naujos pilies nenugalėjo Olafo kariai ir ji išliko ligi XI a. Gal būt XII ar XIII a. pilis buvo kiek atnaujinta ir vėl gyvenama. Visur piliakalny rasta daug sudegusių grūdų: kviečių, miežių, žirnių, rugių, kurie rodo pilies žmones buvus žemdirbius. Rasti audimo įrankiai rodo juos turėjus nemažą audimo techniką. Pats pilies vidurys dar neištirtas. Prie piliakalnio yra dar netyrinėtų sodybų liekanų, matyti buvusiojo A. miesto.

E. Volter O mestonachoždeniji glavnago grada čudskich Kurov (Korsi), pokorennago Švedami v 853 godu. (Ob etnografičeskoj poezdke po Litve i Žmudi letom 1887 goda, 1887); *J. Döring* Die Untersuchung von Apulia bei Schoden (Sitzungsberichte der kurlandischen Geselischaft f. Lit. u. Kunst in Mitau, 1887 psl. 32—40 + 8 tab); *A. Bielenstein* Rimberts Apulia. (Magazin der lett. liter. Ges. Bd. 19, 1894 psl. 1—31); *Prof. F. Balodžio* straipsniai Briva Zeme ir jų vertimai Lietuvos Aide 1931 Nr. 263 ir 1932 Nr. 191. *K. Jb.*

Apure 1) Orinoko intakas Venecueloj 1200 km ilgio. Per potvynius būva apie 10 km pločio; pradžioje vadinama Uribante; intakai Suanapore ir Rio de la Portuquesa. 2) Venecuelos resp. kraštas, tarp Orinoko, Apure ir Metos; aukštuma, tinkanti labiau gyvulių auginimui. Sostinė S. Fernando de Apure.

Apurimac (sk. Apurimak) upė Peru respublikoj, vienas Amazonės šaltinių. Teka per A. departamentą, kuris apima 21.200 km², ir turi apie 180000 gyv.; miestas Abancay.

Apus, vėžiagyvis. Vėžių klasė (Crustacea) žemesniosios vėžių poklasės (Entomostraca); Branchiopoda būrio; plačiu nuga-

ros skydu, po kuriuo randama daugybė lapų pavidalo kojyčių; pilvelio galas išsiskiria iš po skydo, kuris baigiasi dviem ilgais priedais. A. kiaušiniai gali visiškai išdžiūvę išbūti keletą metų, kol vėl pateks į vandenį. Tuomet iš jų ūmai išsirita jauni A. Tuo aiškinamas staigus A. atsiradimas valkose po lietaus. Lietuvoje pasitaiko šios rūšys: A. productus (Lepidurus apus) ir A. cancriformis (Triops cancriformis) abu ligi 3 cm ilgio, skaitant vien skydą.

Apusė (= liet.* Apušė) — Kuršių Cehlio (ž.) srities vietovė, paminėta 1253 Kuršo dalybų akte XVI a. Apusėnų dv. ir kaimas Šačių apyl. Kretingos aps.

Apušinai, Raseinių ap. Viduklės val. kaimas, 1923 59 gyv., 3 km nuo Nemakščių.

Apušinas (Apusinas): 1) Raseinių aps. Viduklės ir Nemakščių val. upelis, Šešuvies (Jūros) kair. int., 15,5 km ilgio; prasideda Jakainių k. laukuose, teka p. vak. linkme pro Viduklės mst. (9 km), Trakiškių, Antapušinio, Vanagiškių, Teterviškės, Plačuvos ir Apušinų k., įteka į Šešuvį 77,8 km nuo jo žiočių, prie Zažečių dv.; intakų 3 kair. ir 3 deš. nežinomi; baseino plotas 48 km²; du vandens malūnai. Viduklės dv. ir Apusino vk., po 15 jėgų.

2) Raseinių aps. Girkalnio val. upelis, Šaltuonos (Šešuvies, Jūros) kair. intakas, 6,3 km. ilgio; teka iš Kurpiškių k. laukų pro Girkalnio mst. (5 km), Šikšnių, Srublių ir Trakučių k. vak. linkme, įteka ties Žagarės dv. į Šaltuoną, 50,3 km nuo jos žiočių; du intakai kair. ir deš. nežinomi; baseino plotas 18 km²; vandens malūnas Pašaltuonių dv. 8 jėgų. *S. K.*

Apušinė, Švenčionių aps., Kiemeliškio val. kaimas, a. 150 gyv., 11 km nuo Pabradės glž. st.

Apušio ež. Raseinių aps. Tytavėnų val. 30,2 ha., žemais krantais, 5—6 m gilumo, su jokia upe nesusisiekia, žuvingas. Unguriai, karšės, lynai.

Apušota, Kauno aps. Vilkijos val. upelis, Nemuno deš. intakas; žemėlapiuose vadinamas Ringava (Ringovė), 5,0 km ilgio; prasideda prie Vilkijos - Čekiškio vieškelio, teka šuoliais į vakarus ir į pietus pro Gaižuvos ir Ringovės dv., giliu skardžium; įteka į Nemuną iš šiaurės 4 km žemiau Vilkijos, 175 km nuo jo žiočių. *S. K.*

Apušotas 1) Alytaus aps. Jėzno val. kaimas, 1923 22 gyv.; 3 km nuo Jėzno; 2) Marijampolės aps. Ašmintos val. dv., 1923 51 gyv., 5 km nuo Prienų, „Pajautos" autoriaus F. Bernatavičiaus gimtinė; 3) Traku aps. Kaišiadorių val. pv., 1923 13 gyv., 10 km nuo Kaišiadorių.

Apušrotas, Šiaulių aps. Kruopių val. kaimas, 1923 57 gyv., 21 km nuo Papilės.

Apvaisinimas, yra dviejų lytinių vyriškosios (spermatozoido) ir moteriškosios (kiaušelio) celių susijungimas, po kurio eina abiejų susiliejusių branduolių ir kiaušelio protoplazmos dalinimos procesas, paverčiąs apvaisintą kiaušelį daugelio celių kompleksu, vadinamuoju embrijonu. Kai kurie pirmuoniai (Protozoa) ir daugelis Metazoa veisiasi tiktai lytiniu būdu; kai kada lytinis veisimasis eina pakaitomis su belytiniu arba gyvūnas ilgą laiką veisiasi nelytiškai ir tiktai tam tikru laiku lytiškai. Spermatozoidai yra žymiai mažesni už kiaušelius, jie aktingais greitais (stuburiniai, dygiaodžiai, duobagyviai) arba lėtais (apskritosios kirmėlės) judesiais prisiartina prie kiaušelio ir įsiskverbia į jo vidų. Spermatozoidui judėti daug padeda dažnai turimas botagėlis. Kai kada paliestas spermatozoido kiaušelis sudaro į pseudopodiją panašią išaugą, vadinamąjį priėmimo gauburėlį. Paprastai tiktai vienas spermatozoidas susijungia su kiaušeliu, jei daugiau, tai toks reiškinys vadinamas polispermija. Spermatozoidui susijungus su kiaušeliu, kiaušelio paviršiuje atsiranda plona plėvelė. Apvaisinimo metu nevisada visas spermatozoidas patenka į kiaušelį, bent jo uodega gali būti numesta kiaušelio paviršiuje. Spermatozoido galvutės branduolinė dalis patekus į kiaušelį didėja ir pavirsta apvaliu padaru, vadinamu vyrišku pirmykščiu branduoliu (pronucleus masculinus); šis artėja prie kiaušelio branduolio, vadinamo moteriškų pirmykščiu branduoliu (pronucleus feminus). Labai dažnai iš vyriškosios celės išeina tam tikras „spinduliavimas" į kiaušelio cytoplazmą (ž.). Vyriškas pirmykštis branduolys, prisiartinęs prie moteriško pirmykščio branduolio, su juo tuojau susilieja arba lieka arti jo ir vėliau vienodai su juo dalyvauja segmentacijos procese. Spermatozoido centrozoma pasidalina į dvi lygi dali, apie kiekvieną dalį susidaro spinduliavimas, spinduliuodamos dalys keliauja į priešingas puses ir ten sustoja tam tikrose vietose. Chromozomos diferencijuojasi, atsiranda varpsties pavidalo figūra, vyksta panašus į mitozę procesas; prasidėjusios segmentacijos proceso eigoje susidaro visa sistema embrijoninių celių (ž. Ontogenija). Kad įvyktų apvaisinimas, reikalingas spermatozoidų ir kiaušelių subrendimas (ž. Spermiogenezė ir Ovogenezė). Lille įrodė, kad apvaisinti be abiejų partnerių subrendimo dar yra reikalingas nežinomos cheminės sudėties koloidas vadinamasis fertilizinu; jį sekretuoja kiaušelis. Apvaisinti ir nesubrendę kiaušeliai neprodukuoja fertilizino. Galis būti apvaisintas kiaušelis be

fertilizino produkuoja nežinomos cheminės sudėties medžiagą, kuri didina spermatozoidų judrumą ir anglies dvideginį (CO^2); pastarasis masina spermatozoidą kiaušelio link. Apvaisinimo proceso eigoje tėvų savybės (ž. paveldėjimas) perduodamos vaikams. Kalbamų savybių perdavėjai yra genai, esą chromozomose. Yra nuomonių, kad dėl moteriškųjų ir vyriškųjų genų kombinacijų atsiranda naujos paveldimos variacijos ir paveldėjimo procese glūdi apvaisinimo reikšmė. Ši nuomonė ne visur galima įrodyti. *L. Čr.*

Apvalkalnis, kopa Kuršių Nerijoj, 20 m aukštumo, tarp Rasytės ir Pilkopos.

Apvals medis, kopa Kuršių Nerijoj, 36 m aukštumo, tarp Šarkavos ir Rasytės.

Apvardai Vilniaus krašte Brėslaujos aps. ežeras, 3,5 km ilgio, ligi 2,3 km platumo; paviršiaus plotas 2,3 km^2, altitudė 143,8 m aukščiau jūros; iteka iš vakarų Žilmas, iš pietų Prūtas, iš šiaurės Samanė, išteka į rytus Lašmuo (ž.).

Apvyniai ž. apynys.

Apvinija, Švenčionių aps., Linkmėnų val. pv., a. 50 gyv., 4 km nuo Silgudiškio.

Apžiūra, aukštesniojo viršininko tikrinimas kariuomenės dalies. A. daro specialiai toms pareigoms skirti inspektoriai, divizijų vadai ir tolygūs viršininkai. Iš objekto A. būva inspektorinės ir rikiuotės. Per inspektorines A. kariuomenės dalys tikrinamos visais atžvilgiais: jų sudėtis (kiekybė ir kokybė), rikiuotės darbai, vidaus tarnyba, karių skundai, ūkis, atsiskaitymas ir pasirengimas mobilizacijai. Paprastai inspektorinės A. daromos dukart per metus. Be minėtų viršininkų, inspektorinę A. daro naujai paskirtas dalies vadas, ją priimdamas. Per rikiuotės A., kurios dar vadinamos dalių lankymu, žiūrima, kaip eina dalies mokymas ir auklėjimas, ar viskas tvarkinga mokymo sistemos ir metodų atžvilgiu ir, apskritai, koks dalies parengimas kautynėms.

Apžiūrėjimas vietoj vartojamas teisingiau nušviesti teismo bylos neaiškumams; gali būti vykdomas teismo iniciatyva arba prašant vienai ar abiem ginčijančioms šalims. Apžiūrimas gali būti nekilnojamas ir kilnojamas turtas. A. vykdomas vieno teismo nario arba taikos teisėjo.

Apžodinimas, baudž. teis. žemiausia bausmė. Liet. BS-tas žino ap. (teismo pabarimą) tik pakeičiant mažamečiams nuo 10 iki 14 m. areštą ir baudą.

Apžvalga 1) „Programas arba Apgarsinimas iszejnanczios Gazietos“ buvo paleistas 1889 X 22; pats dvisavaitinis žurnalas pradėjo eiti nuo 1890 N. Metų antrašte: „Žemaiczių ir Lietuvos Apžvalga. Katalikiszkas

Laikrasztis. Iszleidžiamas Draugijos milėtojų savo brolius Artojus, dėl naudos visiems Žemajczių ir Lietuvos Katalikams“. A-raidė viduryje turėjo Kauno klierikų antrosios šv. Kazimiero dr. emblemą: kryželį suėmusias dvi rankas. Antrame numery pataisyta: „dėl naudos visų Lietuvos ir Žemaičių Katalikų“. Nuo kovo m. ima eiti kas antra savaitė, nuo geg. m. trumpesne antrašte: „Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga. Katalikiškas Laikraštis“, su daugybe religinių emblemų vinjetėje. Populiariai buvo vadinama tiesiog — „Apžvalga“ ir ėjo ligi 1896, septynerius metus. Iš viso pasirodė 154 numeriai. Leido Tilžės spaustuvininkas Otto von Mauderodė, Didž. Lietuvos aprūpintojas draudžiamomis lotynų raidėmis spausdinamomis knygutėmis. Leidimas jam atsieidavo keletą šimtų markių per metus, kurias jis skyrė savo verslo reklamai. A. leidimą įvykdė: mintį Mauderodei davė, bendradarbius paragino, leidinį sutvarkė Mauderodės spaustuvės raidžių rinkėjas ir korektorius Juozas Angrabaitis (ž.). Kunigai: Kaz. Pakalniškis (ž.) ir Pr. Mar. Urbonavičius (ž.) paskui tik įsikišo ir ėmė literatinti Angrabaičio rašymus. Raštų A. vyriausieji jos bendradarbiai pradėjo duoti: kun. Kaz. Pakalniškis nuo pat 1 nr. 1890, klier. J. Tumas nuo 3 n., klierikas Pr.-M. Urbonavičius kiek vėliau. Jis „A.“ yra davęs daugiausia inteligentiškų raštų parašais: Vytautas, Proncelė, ypač Bangpūtys. Vienas A. šulas buvo kun. Aleksandras Dambrauskas-Jakštas, pradėjęs A. savo ir daktaro Vinco Pietario raštais šelpti antrųjų jos ėjimo metų pabaigoj. Jis aršiausiai kovojo su rusų valdininkais „obrusiteliais“ ir bedieviais. Pietario raštų buvo 1893—6. Kun. Tumo 1890—2 ir 1895—6. Visą publicistinį toną tačiau duodavo pats „redaktorius“ Angrabaitis ir kun. K. Pakalniškis, baigdamas ir pradėdamas metus; K. P. pirmųjų numerių neredagavo, dėl to pradžioje buvo tiek netvarkos rašyboje ir stiliuje. Pak. sakos: „Mus negali kaltinti, jei kartais nevisiškai dorais (kontrabanda), valstybės įstatymams priešingais keliais savastį ginsime. Katinui į kregždžių lizdą derinantis, tie padarai pagatavi jam akis išdraskyti. Ir mes turime

tiems Liuciperiaus tarnams (maskoliams) atsispirti". (Nr. 3). Tokia kryptimi A. įgarsėjo, tuo smarkumu Lietuvos katalikų visuomenę įtraukė į aktyvumą prieš rusų priespaudą. Tai ir yra tikrasis A. nuopelnas. Vos pusei metų tepraslinkus, ji buvo jau skaitoma didelėje Lietuvos dalyje. A. šūkis buvo: ginti tautos ir tikybos reikalus nuo rusų, lenkų ir kt. puolimo; žadanti tautinę liaudies sąmonę ir kt. Ji būtų ir daugiau nusvėrusi, kad Tilžėje būtų turėjusi inteligentų ir gabių publicistų. A. sustojo ėjusi 1896 neišlaikydama konkurencijos su tais pačiais metais pradėjusiu eiti „Tėvynės Sargu", kuris, pasilikdamas katalikišku laikraščiu, tautinio darbo srity buvo užsibrėžęs daug platesnę platformą. Tarp A. bendradarbių, be jau minėtų, sutinkame įvairiais slapyvardžiais: Antaną Baranauskį, August. Baranauskį, P. Būčį, A. Burbą, Andrių Dambrauskį, M. Davainį Silvestraitį, S. Durskį, St. Didžiulį, A. Frommą, S. Gimžaucką, A. Grinevičių, M. Jurgaitį, J. Karbauską, A. Kaupą, J. Koncevičių, J. Lideikį, P. Lialį, J. Mačiulį - Maironį, J. Milevskį, A. Miluką, S. Norkų, P. Petrulį, A. Sabaliauską, K. Sakalaucką, M. Simonaitį, B. Šlamą, V. Šleką, P. Viengalį, J. Vitkų, J. Žebrį, A. Žeimavičių ir kt. Jų dalis jau dirbo „Aušroj" ar „Šviesoj", bet daugumas čia tik pradėjo rašyti. *J. T.*

2) Mažosios Lietuvos lietuvių politinis organas, ėjęs du kartu savaitėj 1910—1914 (nuo 1914 IV 1 tik kartą savaitėje). Jam leisti 40 klaipėdiškių ūkininkų buvo sudarę akcinę bendrovę ir per 20000 markių sudėję. Tai buvo pirmasis pačių Mažosios Lietuvos lietuvių leidžiamas platesnis laikraštis. Jų tautiškajai su germanizavimu kovai jis labai padėjo. Pirmasis jo redaktorius buvo Ansas Baltris (ž.) jaunasis, toliau Mikas Ašmys (ž.), Kristupas Lekšas (ž.), Jurgis Tramišius ir Ansas Bruožis (ž.). Pradžioje ji buvo spausdinama M. Jankaus spaustuvėje Klaipėdoje, vėliau pas Jagomastą Tilžėje, galiausiai pačios bendrovės spaustuvėje, kurią ji iš M. Jankaus buvo įsigijusi. Didžiajam karui kilus, laikraštis turėjo sustoti. Karui pasibaigus, jo vieton stojo „Prūsų Lietuvių Balsas".

3) 1918 ėjęs vietoje uždarytos „Kovos" mėnesinis liet. socialistų sąjungos organas Filadelfijoje (Philadelphia).

Aqua (lot. vanduo), vaistų nomenklatūroj ir chemijoj įvairių skysčių ir junginių pavadinamas, pridėjus atitinkamą būdvardį.

Aqua aromatica (lot.), vaistinėje vartojamo įvairių rūšių aromatinio vandens pavadinimas. Gydomos reikšmės neturi; yra vartojamas vaistų skoniui pataisyti. Savo sudėtimi yra silpni kvepiančių augalų esencijų skiedimai vandenyje. Dažniausiai vartojami: Aqua Menthae — mėtų vanduo ir Aqua Rosae — rožių vanduo.

Aqua-forte ž. Akvafortas.

Aqua regia (lot.), mišinys iš 1 dalies stiprios azoto rūgšties ir 3 dalių stiprios hidrochlorinės rūgšties. Vartojamas auksui ir platinai ištirpinti.

Aqua Tofana, nevisai aiškios sudėties nuodai, išgarsėję Neapoly XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje, kuriais jų išradėja Tofana ar Tofa sąmoningai apnuodijusi, jos pačios prisipažinimu, ligi 600 žmonių. Jai mirus, nuodai ir toliau gaminta.

Aquae (lot. vandenys, versmės), senromėnų pavadinimas miestų su gydomomis versmėmis, k. a. A. Grani (dabar Aachenas), A. Aureliae (Baden-Badenas), A. Mattiacae (Visbadenas), A. Sextiae (Aix Provence), A. Helveticae (Šveicarijos Badenas).

Aquae et ignis interdictio (lot.), senovės Romoje uždraudimas vandens ir ugnies, ištrėmimas.

Aquaeductus (lot.), senovės Romos valstybėje iš aukštų vietų švariam vandeniui į miestą atvesti kanalai žemės viršum, paremiami akmeninėmis, mūrinėmis arkomis (vedant kanalą per slėnį). Dabartiniu metu didesnius miestus vandeniu aprūpinti siunčia jį geležiniais vamzdžiais — vandentiekiu. Romėnų teisėje — vandens servitutas, kuriuo kaimynas turi teisę leistis sau vandens iš svetimos žemės.

Aquaeductus sylvii (lot.), ž. smegenys.

Aquaedectus Girolamo Fabrizio (1537 — 1619), Italijos anatomas ir chirurgas, organizavęs Padujoj pirmą anatomijos muziejų. Jo išradimai moksle sudarė pamatą jo mokinio Harvey (ž.) nustatytai kraujo apykaitai. Paliko nemaža raštų iš anatomijos ir chirurgijos.

Aquaviva (sk. Akvaviva) Klaudijus, (1543 IX 4 hercogo Atri šeimoje — 1615 I 31 Romoje), kardinolas, 5 iš eilės jėzuitų ordino generolas. Pradžioje buvo Neapolio provincijolu, 1581 II 19 išrinktas generolu. Rūpinosi palaikyti ordino dvasią. Vedė misijas stabmeldžių šalyse: Indijoj, Japonijoj, Filipinų salose; stiprino misijas Kinuose, Paraguajuje, Čili, Peru, Meksikoje. Pataisė šv. Ignaco „Directorium exercitionum" ir nustatė privalomą mokslų ėjimo ir mokymo tvarką, išleisdamas 1599 veikalą „Ratio studiorum".

Saechini Hist. Soc. Iesu pars V et. VI; *Duhr* Jesuiten — Fabeln (⁴1904).

Aquarius (lot.) žvaigždynas ž. Vandenius.

Aquifoliaceae, augalų šeimyna turinti apie 300 rūšių ir giminių. Laukiniai augalai daugiausia vidurinėje ir pietų Europoje (Flex Aquifolium), Japonijoje, Kinuose ir p. Amerikoje. Svarbiausi Flex paragnensis A. St. Hil. ir kt., kurie duoda paragnanišką arbatą (Mate-arbata).

Aquila (lot.), paukščių giminė, ž. Erelis.

Aquila (lot.-erelis); nuo Marijaus laikų romėnų legijonų ženklas, žygyje nešamas legijonų priešaky, kautynėse laikomas prie antros kohortos. A. nešė Aquilifer, vėliavininkas.

Aquila degli Abruzzi, Italijos provincija, 6.458 km², 400.000 gyv.; to paties vardo miestas prie Aterno upės, 25.000 gyv., įsteigtas 1240.

Aquila, 1) žydų proselitas iš Ponto, vergiškai, pažodžiui išvertęs graikiškai bibliją, iš hebrajų kalbos, todėl teksto kritikai labai vertingą. 2) A. (A. Romanus) parašė apie 300 po Kr. „De figuris sententiarum et elocutionis". Išl.: Halm, Rhetores latiniminores 1863, 3) Kasparas (1488 — 1560), liuterionių teologas, jau 1517 dar būdamas katalikų kunigas gynė Liuterio tezes, vėliau padėjo Liuteriui versti bibliją.

Aquila alba (lot. = „baltasis erelis") alchimistiškas (ž.) išminčių akmens (ž.) pavadinimas.

Aquila ir Prisca (arba Priscilla), iš žydų kilusių krikščionių pora iš Ponto, nusipelnę apaštalo Pauliaus bendradarbiai, tur būt, nukankinti (šventė VII 8); gyveno Romoj, apie 50 pažino Korinte ap. Paulių, nuvyko su juo į Efera ir jį ten išgelbėjo iš pavojaus (Rom. 16, 4).

Aquilaria, atogrąžų medžiai ir krūmai iš Thymelacaceae šeimynos. Jų yra 6 svarbiausios rūšys: A. Agallocha Roxb. iš r. Indijos ir A. chinensis Ipreng. iš Kinų. Duoda kvepiantį medį lignum Aloës, vartojamą smilkalams bažnyčiose.

Aquilegia, įvairūs gražiažiedžiai ilgamečiai augalai iš Europos, Azijos ir Amerikos (šeim. Ranunculaceae). Gražiausi: A. vulgaris L., turinti labai daug atmainų, A. californica A. Gray iš Amerikos tamsiai raudonais su geltonais žiedais, A. chrysantha A. Gray iš Naujos Meksikos su ilgais pentinais ir geltonais žiedais (yra ir gibridų), A. coerulea James iš Š. R. Amerikos dideliais mėlynais žiedais, A. glandulosa Fisch. iš Sibiro ir Altajaus tamsiai mėlyni su baltais žiedais, A. olympica Boiss. iš Rytų mėlynais su baltais žiedais. A. formosa Fisch. iš Kamčatkos raudonais su geltonu žiedais, A. Skinneri Hook. iš Meksikos ir A. truncata F. et M. iš r. Azijos. Įdomi A. viridiflora Pall. iš Sibiro, kuri turi žalius, su rudu nedidelius žiedus. Augina iš sėklų ir šaknų dalymu.

Aquilo (lot.), gr. boreas, šiaurys-senovės ir naujesniųjų (XVIII ir pradžioj XIX) metų dažnai minimas vėjas, nekartą šiaurei ir net piktam likimui reikšti. Duonelaitis: „Ir šiaurys pasišiaušęs vėl mūs atlekia gandint" („Žiemos rūpesčiai").

Aquino, žemut. Italijos mst. Garigliano slėny, prie geležinkelio Roma-Neapolis, 1400 gyv. Artimoj pily Roccasecca yra gimęs šv. Tomas Akvinietis.

Aquitania ž. Akvitanija.

Aquisgranum senasis Acheno miesto pavadinimas.

Ar cheminis ženklas elementui Argonui (taurios dujos) pažymėti.

Ara (lot. = aukuras), pietinio dangaus žvaigždynas.

Ara, centr. ir p. Amerikos papūgų giminė; jų yra didžiausių rūšių, bet ir labai mažų. Visos šios giminės rūšys pasižymi nepaprastai stipriu riestu snapu, plikais, dažnai spalvotais skruostais ir ilgomis kylio pavidalo uodegomis. Aprašyta apie 20 A. rūšių. A. hyazintina ligi 85 cm ilgio, mėlyna, aplink akį ir skruostus geltona dėmė. A. araуna 80 cm ilgio, viršutinė kūno dalis mėlyna, apačia geltona. A. macao, vyrauja raudonoji spalva, antuodegis, plasnojamos plunksnos mėlynos, peties plunksnos geltonos. A. militaris 65 cm, vyrauja žalioji spalva, kakta raudona, antuodegis, plasnojamos plunksnos, išorinės vairuojamos plunksnos šviesiai mėlynos. A. macawuanna 45 cm ilgio, žaliai melsvu viršugalviu ir ruda uodega, gerklė ir krūtinė pilka. A. nobilis 34 cm ilgio, žalia, melsva kakta, sparno priekinis kraštas ir sparno apačia raudona. Būrys: papūgos (Psittaci); šeima kilniosios papūgos (Psittacidae).

Reichenow A Die Vögel. Handbuch d. systematischen Ornithologie. 1913. t. I; *Brehms* Tierleben 1920 t. VIII. t. VIII. *T. I.*

Ara (American Relief Administration), priekyje Hoover (vėliau J. V. prezidentas); ligi 1921 dirbo karo sunaikintose srityse; 1921—1923 RSFR.

Ara pacis Augustae, 13 metų pr. Kr. impe-

ratoriaus Augusto prie Marso lauko (Campus Martius) pastatytas ir 9 pr. Kr. įšventintas aukuras. Imperatorius jį pastatė galutinai sutvarkęs Germanijos, Ispanijos ir Galijos provincijų reikalus. Iškasenomis buvo atrasta žymių aukuro dalių, paveikslų. Meno atžvilgiu tai pirmas romėnų skulptūros paminklas.

Araba (ar. el Wadi) pietinis Jordano daubos tęsinys nuo Negyvosios jūros ligi Akabos įlankos (Raudonosios jūros), ligi 20 km platumo ir 180 km ilgumo akmenuota dykuma tarp stačių pakriaušių. Senovėj edomitų ir izraelitų kelias į jūrų uostą Czeon-Geber (prie dabartinės Akabos).

Araba (turk. vežimas), arba, keturiais ratais, jaučių vežamas, dengtas vežimas, vartojamas r. Indijoj; Mažojoj Azijoj ir Centrinėj Azijoj (dab. SSSR Azijos pietuose) dviem ratais medinis vežimas; Kaukaze (rus. arba) vežimas ligoniams vežioti.

Arabai, semitų grupės tauta. A. skiriami į tikruosius ir netikruosius. 1. T i k r i e j i arba rasiniai A. yra žemos, plačios galvos, kumpos nosies, tamsiaodžiai, juodaplaukiai, vidutinio ūgio, laibos figūros, sauso veido. Jų tėvynė yra Azijos vakarų Arabija, pagal klimatą skiriama į pietinę—tropišką ir šiaurinę—subtropišką. Nuo klimato priklauso ir jų socialinio, ūkio ir kultūros gyvenimo skirtumai. Pietiniai A. arba vad. jemenitai, dėl karštesnio klimato ir juodųjų afrikiečių priemaišos yra tamsesni, gauruoti, sėsliai, daugiau linkę į žemės ūkį; pasidalinę į luomines kastas. Jų yra dvi pagrindinės šakos: kalanai ir himyarai. Tankiai gyvena Jemene, Hadramaute ir Omane. Jau senaisiais laikais daug jemenitų išsikėlė į šiaurinę Arabijos dalį ir čia nesutikdami su vietiniais gyventojais keldavo vaidus. Dėl šių nesutikimų A. nevadovauja islamo politikai. Šiauriniai A. arba maaditai (nisaritai) yra šviesesni. Gyvendami nepalankiose gamtos sąlygose, jie mažai tesiverčia žemės ūkiu, o daugiau klajoja. Per ilgus amžius jie pasižymėjo karo žygiais. Dėl savo nepastovumo daugiausia prisidėjo prie Alarodijos, Mesopotamijos, Sirijos ir š. Afrikos suarabinimo. Jie nutiesė islamiškai imperijai pagrindus. Šiauriniai kaip ir pietiniai irgi yra dviejų šakų: rabai ir mudarai, kurie tarp savęs dažnai vaidus kelia.

2. N e t i k r i e j i A. yra visi tie pietinių Rytų nearabų kilmės gyventojai, kurie, įsivieš-patavus islamui, pasisavino ir A. kalbą. Jų kalba lengviausiai įsigalėjo Mesopotamijoj ir Sirijoj, nes čia gyveno kalbą jiems giminia kalba aramėjai. Egipte įsigalėti daug padėjo gyventojų nepasitenkinimas Bizantijos valdžia ir religija. Š. Afrikoj arabiškai kalbą yra berberai. Daugiausia jie suarabėję Egipte, Vidužemio pakraščiais ir miestuose. Kitose vietose, pvz., Sacharos oazose, jie visur kalba senąja berberų kalba. Arabiškai kalba daugiausia pirkliai ir dvasininkai, nes arabų kalba yra Korano kalba. Korano nevalia į kurią kitą kalbą versti. *A. B.*

B. Moritz Arabien, Hannover, 1923.

Arabat, Azovo jūros užmaris tarp lagūninių Sivašo marių ir Azovo jūros; 112 km ilgio ir 7—270 m pločio. Platesnėj žieminėj dalyj Geničesko ir Čokraksko sūrūs ež., iš kurių per metus gaunama 30.000 t. druskos. 1835 išvedus pašto kelią (iš Geničesko į Melitopolį) susikūrė sodybų. Piet. gale yra A. kaimas, senovės totorių pilis, 1771 užvaldyta rusų.

Arabeskas (pr. arabesque) 1) pirmutine prasme vadinami arabų ornamentai, pinti iš linijų, dažniausiai tiesių, kurios sudaro žvaigždes, mazgus. Bet taip pat vadinami ir renesanso ornamentai iš lankstytų linijų, įpinant augalų, girliandų, vazų, statybos pradų, fantastinių gyvulių ir žmonių figūrų. Šiuo atveju teisingiau vadinama grotesku (ž.), ypač kur vartojama žmonių arba gyvulių figūros, kurios arabų A. nesutinkamos.

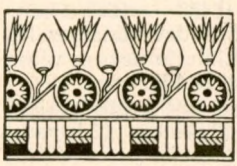

Egipto stiliaus arabeskas

Italų atgimimo stiliaus arabeskas

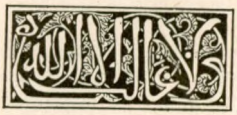

Maurų stiliaus arabeskas

2) viena pagrindinių baleto figūrų. Balerina stovi ant vienos kojos, ant pirštų (pont'a), o antra jos koja yra atvedama atgal ir horizontaliai ištiesiama — talijos lygmeniu arba aukščiau jos. Visas šokėjos korpusas yra kiek palinkęs į priekį, taip pat į priekį yra ištiestos ir abi rankos; kartais esti viena ranka

ištiesta į priekį, o antra — atgal, paraleliškai su koja.

Arabi ž. Karakulinės avys.

Arabija, Giedraičių val. Ukmergės aps. viens., 1923 7 gyv., 7 km nuo Giedraičių.

Arabija (ar. Džasiret al Arab — „arabų sala"), pietvakarinis Azijos pusiasalis, 3. 142.000 km². Vakaruose jį supa Raudonoji jūra, pietuose Arabų jūra, rytuose Persų įlanka; šiaurėje nežymiai sueina su Sirijos dykuma ir (per Transjordaniją) Palestina. Islamo religinės, kultūrinės ir politinės galybės lopšys, iš kur skleidėsi arabų kalba ir kultūra Afrikon, Europon ir Azijos kontinentan. Pasaulio ekonominiam gyvenimui daug reiškė dėl savo geografinės vietos: A. yra tarp Europos ir pietryčių Azijos-Indijos, su kuria senovėje europiečiai varė plačią prekybą. Ta aplinkybė ilgainiui arabus išugdė į puikius pirklius. Dabartinis A. žemės paviršiaus pavidalas susidarė paskutinėje geologinėje eroje. Dar mezozoinėje ir pradžioje neozoinės eros A. vietoje buvo vandenynas. Jo dugne susiklostė stori smiltainio ir kalkakmenio sluoksniai, kurių nerandama tik vakarinėje A. dalyje; nuo čia jie buvo erozijos ir denudacijos jėgų pašalinti. Dėl to šios srities paviršių sudaro įvairūs kristaliniai skalūnai, granitai ir porfirai. Oligoceno laikotarpy A. vietoje iškilo vandenyno dugnas, pasidarė sausuma, sudarydama vieną Indijos-Afrikos žemyną. Trečiaeilės gadynės pabaigoj įvykę viršutinių žemės plutos sluoksnių nukritimai - įlūžimai didžiuliais grioviais (Raudonoji jūra, Persų įlanka) atskyrė A. pusiasalį nuo sausažemio. Veikiant toliau endogeninėms jėgoms, A. tapo plokštakalne, kurioje nėra jokių raukšlėtinių kalnų žymių. Tik rytinė dalis, Omanas, savo paviršiaus struktūra skiriasi nuo visos A. paviršiaus. Omanas yra dalis Persijos kalnynų sistemos, atskirta trečiaeilės eros pabaigoj prasivėrusios Persų įlankos. Čia randame ir tokių uolenų-mineralų (Serpentinos), kurių kitur A. visai nėra. Jūrų pakraščiai buvo prinešti nuosėdų, kurias čion kadaise atgabeno sraunios upės. Dėl to pajūriuose yra žemų (suplaustinių) lygumų ir vandeny seklumų bei kopų. Nuo šiaurės vakarų į pie-

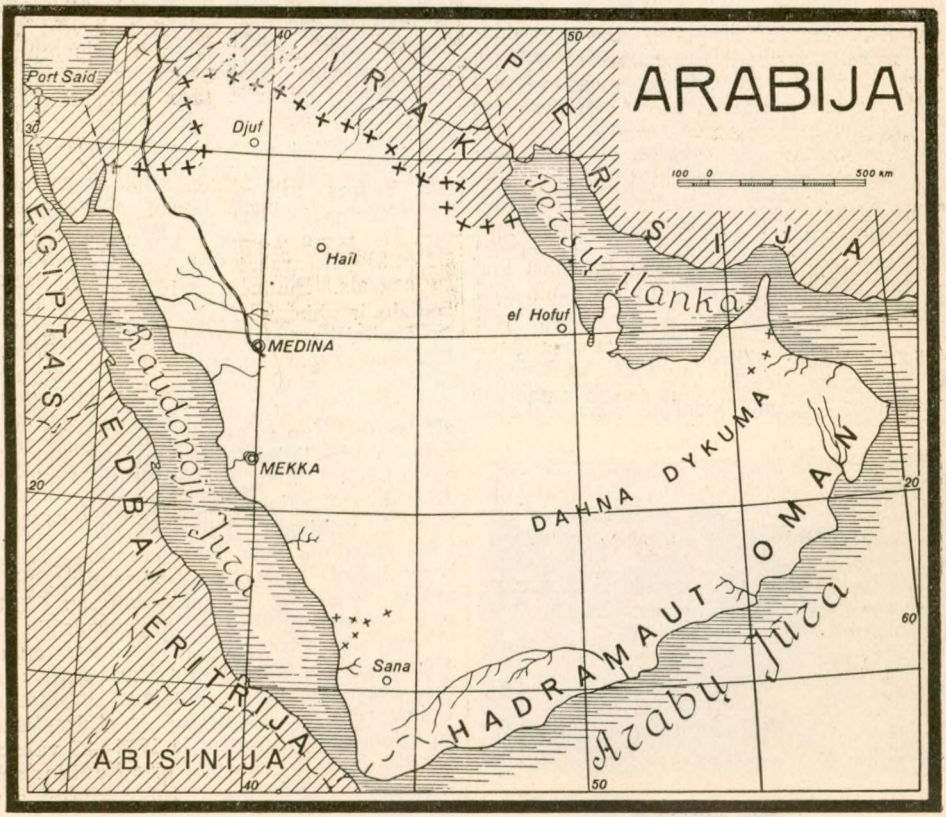

tų rytus tęsiasi Nefud (Raudonoji) dykuma. Nedžd stepės ir milžiniška, dar pakankamai neištirta, Dahna (Didž. Arabijos) dykuma. Aukščiausių kalnų gubriai (arab. džebel) yra šie: pietuose Nubbi Šuaib (3140) ir Sabor (3000 m) Jemene; vakaruose eš Šer (2750 m) ir Makla (2000 m) Hidžase; Tuolik Shasvan (188 m.) ir Šamar (120 m) centriniame Nedžde Nuolatinių upių, išskyrus Jemeno kraštą, nėra; karavanai seka plačiomis sausomis lygumomis (kloniais), lietaus metu virstančiomis upių vagomis (arab. vadi), kurių kitos (Rumma Nedžde) siekia per 1000 km ilgio. Klimatas, išskyrus kalnuotą Jemeno dalį, yra kontinentiškas, sausas, vasaros metu labai karštas ir beveik vienodas visame pusiasaly. Žiemą pasireiškia didelis temperatūros skirtumas įvairiose A. dalyse. Pietuose ir pakraščiuose (Džidda, Hodeida, Aden, Maskat) žiemos vid. temp. 12°—20°C šilimos, viduryje ir šiaurinėj daly (Nefude) temp. krinta ligi - 8°C šalčio ir kurį laiką išsilaiko sniegas. Apie 80% viso A. ploto turi subtropišką charakterį. Vasarą vyrauja karšti vakarų, šiaurės vakarų ir pietvakarių vėjai, kurie patekę nuo vėsesnių jūrų ant įkaitusio pliko sausažemio, sušyla, dėl to sumažėja reliatyvi drėgmė ir pasidaro sausros. Žiemą pučia vėsesni žiemryčių vėjai ir atnešti drėgmens tik tose vietose iškrinta, kur sausažemio aukštumos sudaro žemesnės temperatūros zonas. Jūrų įtaka jaučiama tik kai kuriuose siauruose pamarių ruožuose. Beveik visoje A. po didelių dienos karščių (vid. 42°C) naktys esti šaltos, dažniausiai 0°—5°C. Visa vidurinė A. (ypačiai pietinė ir šiaur. dalys) yra nykios dykumos, kurios apima apie 1.200.000 km² — apie 36% viso pusiasalio ploto; apie 60% apima stepės, tyrumos ir tik 4% apaugę miškais arba tinka žemės ūkiui.

Augmenija skurdi, primena Sacharą Lietingesnėse vietose, kaip Jemene, auginama kavos, sezamo, kviečių, ryžių, daktilių,

Arabų stovykla

Arabai gamina duoną

palmių, bananų, medvilnės, indigo, figų, įvairių kitokių vaisių ir tabako. Aukštesnėse vietose, kur yra šiek tiek dirvos, auga kserofilitiniai krūmokšniai, o kalnuotų pakraščių kloniai apaugę tankiais amžinai žaliuojančiais miškais, tarp kurių išsidraikę arabų sodybos. Gyvulija irgi panaši į Sudano-Sacharos gyvuliją: liūtas, leopardas, hiena, šakalas, gazelė, pavianas, strausas, zebras, arklys, avis ir kupris, turis svarbiausios ūkiškos reikšmės. Gyventojai (apie 4,3 mil.; kiti skaito tik ligi 2,3 mil.) yra arabai (ž.), kai kur susimaišę su negrais. Pietinėje dalyje gyvena indų, somalų ir abisinų. Mahometonai (daugiausia sunitai), rytuose šiitai, Nedžde vahabitai. Beduinai-arabai nomadai verčiasi gyvulių (kuprių ir avelių) auginimu. Jie gabena kuprių ir mulų karavanais prekes į uostus ir glž. stotis. Nuo šiaurės (Sirijos) 1900—1908 nutiesta glž. linija (1560 km) ligi Medinos, o paskutiniu laiku prailginta ligi Mekkos. Žadama glž. apjuosti visa A. Ligi Didžiojo karo A. priklausė Turkijai, prieš 1925 ji buvo padalinta tarp nepriklausomų (žymioj Britų įtakoj) valstybių. Centre didž. plotą apima Nedžd, 1,07 mil. km² su 650000 gyv. Sostinė Er Riad (vidur. pusiasalio daly) turi per 20000 gyv. Hedžas, apima 470000 km² su 900000 gyv. Raudonosios jūros pakraščio tarp Sinajaus pusiasalio-Transjordanijos (šiaurėje) ir Asiro-Jemeno (pietuose) Ši teritorija 1924—25 vahabitų užkariauta ir prijungta prie Nedždo; sostinė Mekka (80000 gyv.), yra ne tik garsiausias ir didžiausias A. mst., bet ir dau-

giausia viso pasaulio mahometonų lankomas kaip svarbiausia Mahometo sekėjų šventovė. Medinoj (10000 gyv.) yra Mahometo karstas; Džidda (27000 gyv.) svarbus uostas, per kurį eina beveik visas (apie 40 mil. lt.) eksportas (kailiai, vilnos, guma, perlamutras, audiniai). Nedždui-Hedžasui priklauso nuo 1925 ir Asir emiratas (kunigaikštystė), 35000 km², su 800000 gyv. ir svarbiausiu mst. Abu Ariš (8000 gyv.). Dar toliau į pietus prie Asiro yra Jemen imamatas (kunigaikštystė), 62000 km² su 800000—1000000 gyv. Sostinė Sana (Oseir) turi apie 25000 gyv. Uostas Mokka (5000 gyv.), svarbus kavos, perlų, sezamo, kailių ir gumos eksportu. Pietų-rytų pakraščius kontroliuoja anglai, kuriems čia priklauso šios teritorijos: Aden, 24600 km², kartu su Kurja-Murja (75 km²), Perim (13 km²) ir Sokotra (3579 km²) salomis — 28454 km² ir apie 170000 gyv. Svarb. mst. (uostas) Aden Steamer Point (57000 gyv.). Hadramant, prie Adeno įlankos ir Arabų jūros, 151000 km² su 250000 gyv. Vienintelis uostas Makalla, per kurį eksportuojama žuvys, daktiliai, indigas, guma. Oman (Muscat) sultanatas, 150000 km² su 500000 gyv. Svarb. mst. (uostas) Muskat (3000 gyv.). Rytinė Omano dalis labai kalnuota (Akdar kalnai siekia ligi 3000 m). Šią sritį supa Arabų jūra, Omano įlanka ir Persų įlanka. Nuo Omano į vakarus yra Piratų Krantas, 15600 km² su 85000 gyv. Rytinį šios srities ragą apima Katar teritorija, 22000 km² su 50000 gyv. Svarb. mst. El Bida (6000 gyv.) yra svarbus perlų prekyba. Persų įlankos žiemvakarių pakraštį apima sultanatas Kuveit, 500 km² su 40000 gyv. Svarb. mst. Kuveit (30000 gyv.), numatytas kaip galinė Bagdado gl. stotis. Šiaurinę daly Transjordanija, Tautų Sąjungos mandatas (Anglų priežiūroj, Palestinos vyr. komisaro globoj). 42000 km² su 200000 gyv. Svarbiausias mst. Amman (6000 gyv.); el Kerak 20000 gyv.: es Salt (16000 gyv.) Žiemryčių A. dalį apima Irakas (nepriklausoma karalystė anglų priežiūroj), 371000 km² su 2900000 gyv., tačiau jo tik vakarinė dalis galima priskirti prie A. pusiasalio.

B. Moritz Arabien, Hannover 1923; Arabia (Syria and Palestine, Mesopotamia), 1920; *V. A. Gurko-Kriažin* Arabskij vostok i imperializm, Moskva, 1926; *Hogarth* The penetration of A., London 1904. Musil, A. Petrea, 3 t., Wien 1908. *A. B.*

Istorija. Apie A. senovę turima mažai tikslių žinių. Pats A. vardas pirmą kartą minimas kylėraščiuose IX pr. Kr. Seniausi gyventojai buvo vėliau išnykę bâïdai. Senovės kultūros gyvenimas pasireiškė tik pietų A., kur įsikūrė miestai. Pirminiai šaltiniai mini visą eilę valdančių dinastijų, viešpatavusių lygiagrečiai, ar vienos po kitų: sabiejus ir miniejus (su miestu Mariaba), himiaritus (sostinė Sabota). Vidurinės ir šiaurinės Arabijos gyventojai buvo bastūnai. Jų nepavergė nei babiloniečiai su asiriečiais, nei egiptiečiai ar persai. Aleksandro D. žygį prieš A. sutrukdė mirtis. Tik romėnams pavyko prijungti šiaurės A. dalį. Apie 100 pr. Kr. miestas Pétra (iš čia lot. pavadinimas Arabia petraea — akmeninė) Sinajaus pusiasalio pasieny pagarsėjo kaip svarbus punktas karavanų prekyboj. Šiaurės A. gyveną navatiejai pasidavė romėnams Pompiejaus žygmečiu (63 pr. Kr.), bet galutinai romėnų užkariauta buvo tik šiaurės A. dalis 105 Kr. g. imperatoriui Trajanui viešpataujant. Nuo to laiko vietoj sugriautos Pétros iškyla Bostra, turtingas prekybos miestas. Trajanui mirus, A. tik nominaliai priklausė romėnams ir dažnai prieš juos sukildavo atskiros bastūnų giminės, ypač Aureliano laikais. Romėnai susirado jūros kelią į Indus aplenkdami A., kuri, suskilusi į atskiras gimines, ėmė tuštėti ir grįžti į laukinį piemenų gyvenimą. Etiopų įsiveržimas 525 panaikino A. nepriklausomybę, kurią tik 634 mahometonai atstatė. Vidaus nesantaiką padidino religinės priešginybės. Kai kur A. įsigalėjusi krikščionybė sukėlė prieš save arabus pagonis ir apsigyvenusius šiaurės Medinoj ir Jemene po Jeruzalės sugriovimo, judėjus, lygiai gausius, kaip žvaigždžių ir akmenų garbintojus. Religinės kovos daugiausia suvargino Nedžrano gyventojus, kur įsitvirtino krikščionys, turėję net savo vyskupus (metropolitas gyveno Basroj). Krikščionių įtaka atrodė didėjanti, kai netrukus prieš Mahometą A. karalius Nomān ibn al Mundhir priėmė jų tikėjimą.

Galybės laikai. Islamo įkūrėjas, Mahometas (Mohammed) (ž.), buvo drauge ir didžiosios A. valstybės įkūrėjas. Surinkęs

Oaza ir namai Hofuf (Nedž)

Medina Arabijoj

išsklaidytas bastūnų gimines, sudarė didžią jėgą, kuri per kelis amžius turėjo svarbios reikšmės žmonijos istorijoj ir peržengusi savo gamtos sienas, įkūrė trijose pasaulio dalyse galingas valstybes (ž. Kalifai). Pirma žlugo Azijos arabų valstybė — Bagdado kalifatas (1258). Ilgiau A. laikėsi nepriklausomi Afrikoje ir pietų-vakarų Europoje, iš kur 1492 paskutiniai maurai (arabai) buvo ištremti į Afriką. Net savo garsių karo žygių metu A. vidaus gyvenimas liko nereikšmingas; suskirstyta į beduinų gimines, ji toliau tebevarė vilsktynių prekybą ir matė tūkstančius maldininkų, kasmet lankiusių Mekką. A. naujųjų amžių istorijoj. Didžioms A. valstybėms žlugus, šalis dar labiau apsnūdo, susiskaldė į visą eilę nedidelių valstybėlių, išlaikiusių tam tikrą nepriklausomybę ir turkams užimant A. iš šiaurės. Ilgiausiai turkams priešinosi Jemen, bet 1570 turėjo jiems pasiduoti. Tačiau šie negalėdami išlaikyti, leido Jemeną valdyti smulkiems kunigaikščiams iš Ali giminės (1630-40). Be turkų, užėmusių dar Hidžarą į A. žemes veržėsi portugalai, valdę nuo 1508 ligi 1659 Maskatą, ir persai. XVIII a. pradžioj iškyla Arabijoje vahabitų sekta, įkurta Mahometo-Ibn-Abd-ul-Vahabo, siekusio grąžinti islamui jo pirmykštę skaistybę. Sekta labai greit plėtė savo įtaką ir netrukus sukilimo judėjimas apėmė visą vidurinę A., Mekką, žemes nuo Omano ligi Bagdado sričių. Tada turkų sultonas pavedė Egipto valdytojui Mehemed Ali numalšinti vahabitus (1811). Sukilėliai buvo atstumti į vidurinę A., o Mehemed-Ali sultono vardu ėmė valdyti š. vakarų A. ir iš dalies Jemeną. Kai šis pamėgino išeiti iš sultono priklausomybės, didžiosioms Europos valstybėms įsikišus 1841, buvo priverstas grąžinti savo valdomas A. žemes turkams. Vienas turkų generolas - gubernatorius buvo įkurdintas Mekkoj, antras nuo 1882 Samoj, Jemenui valdyti.

A. XX a. siautė vidaus kovos: kunigaikščių giminės kovojo dėl valdžios, arabai su turkais dėl nepriklausomybės. Nemaža čia nusvėrė anglų įtaka (be atskirų salų, anglams priklausė Adeno miestas). Pasaulinio karo metu anglai mėgino sukelti prieš turkus vahabitų valdovą Ibn Saudą, tačiau tai jiems nepavyko. Tuo tarpu, didysis Mekkos šerifas, Hussein, gavęs iš anglų pasižadėjimą palaikyti A. nepriklausomybę (į pietus nuo 37°), perėjo į Santarvės pusę, pasiskelbė nuo turkų nepriklausomas ir 1917 įkūrė Hidžāso karalystę, Anglijos, Prancūzijos ir Italijos pripažintą. Karalius Hussein dalyvavo žygy į Palestiną (1917 Jeruzalės paėmimas), o vėliau Versalio taikos derybose. Panaikinus Osmanų kalifatą (turkų steigiamasis seimas Angoroj 1924 III) Hussein priėmė kalifo titulą. Vienas iš jo sūnų, Abdallah, gavo valdyti kaip emiras Anglijos mandatų sritį ir Transjordaniją, antras sūnus, Fesyal (Faisal) — Mesopotamiją. Vahabitų vadas, Ibn Saud, vis dėlto nenurimo. Sukilęs 1921 po ilgų karų atėmė valdžią iš Husseino, 1924 užėmė Mekką, o 1925 Mediną. Anglija, norėdama apsisaugot nuo tolimesnių Ibn Saudo veržimųsi, sudarė su juo 1926 Irako ir Transjordanijos sienoms apsaugoti sutartį.

E. Glaser Geschichte und Geographie Arabiens, Berlin, 1890; *Cl. Huart* Histoire des Arabes, Paris, 1912-13; *A. J. Toynbee* The Islamic world since the peace sattlement (1927); *V. A. Gurko-Kriažin* Arabskij vostok i imperializm, Moskva, 1926. *V. S-ė.*

Arabijos dykuma 1) (ar. Roba el Khali arba Dehna) apima vidurinę pietinės Arabijos dalį. Pietuose jungiasi su Hadramautu, rytuose su Omanu, vakaruose su Jemenu ir Nedždu. Apima apie 800000—900000 km². Atmosferos kritulių esti apie 250 mm. Dienos nepaprastai karštos, naktys vėsios, net šaltos. Didžiąją dykumos dalį sudaro uolų kalnai, išsidraikę lekiančiojo smėlio pusnynuose. Pakraščiuose ir drėgnesnėse vietose dykuma virsta stepėmis ir savanomis. 2) A. dykuma vadinama Afrikos šalis tarp Nilo žemupio ir Raudonosios jūros, pietuose besitęsianti į kalnuotąją Nubijos dykumą, žiemiuose prasidedanti stačiais Attakos aukštumos krantais. Aukštesnioji, rytinė jos dalis pietuose susidėjusi iš dioritų, gabro, gneisų ir kitų kristalinių skalūnų, žiemiuose jos paviršių sudaro daugiausia granitai. Aukščiausi kalnynai siekia aukščiau 2000 m (Gebel Šaib 2183 m) ir nusileidžia į jūrą stačiais krantais. Pamariuose vyrauja diliuvialiniai smėliai ir smiltainiai, sudarydami daug įlankų. Vakarinė dykumos pusė yra žemesnė, Nilo pakrantės siekia apie 50 m. Čia daugiausia Nubijos smiltainiai, iš kurių pastatyti beveik visi žymiausi sen. Egipto statybos paminklai. Žiemą pučia žiemvakarių, vasarą žiemių sausi vėjai, kurie tik retai kada leidžia susidaryti negausiems atmosferos krituliams. Dėl to visa dykuma yra beveik visai be augmenijos, tik kai kur išdžiūvusių upių vagose pasitaiko stepių; auga mimozų, gumos akacijų, datulių palmių. Pakraščiuose yra žvejų sodybų ir koptų vienuolynų. Pasitaiko klajoklių, besikraustančių su savo kuprių kaimenėmis. Senovėje A. buvo gausi mineraliniais turtais, brangiais akmenimis (smaragdai, varis, porfirai, raudonasis granitas ir kt.), kurie jau beveik visai iškasti. Dabar pakraščiuose užtikta naftos versmių ir sieros klodų.

Weigall Travels in the Upper Egyptian deserts, 1909; *Wade* The Eastern desert of Egypt (Quart. Journ. Geol. Soc. 62., London, 1911). *A. B.*

Arabijos jūra (ar. Bahrel Ind), Indijos vandenyno žiemių vakarų dalis tarp Indostano pusiasalio ir Arabijos su Adeno ir Omano įlankomis. Išilgai r. pakraštį tęsiasi Indijos sekluma ir salos: Sokotra, Kurjan Murjan ir Lakkadivai. Vid. gylis 3000—4000 m. Plačiau ž. Indijos vandenynas.

Arabi paša, Achmed Arabi el Hussein (1839—1911), Egipto generolas. 1879 vadovavo žygiui prieš Abisiniją; po to suorganizavo tautinę egiptiečių partiją, kurstydamas prieš anglų kišimąsi į Egipto reikalus. 1881 atiduotas karo teisman, pakėlė maištą, privertė pakeisti valdžią ir prieky pastatyti jo brolį. 1882 paėmęs valdžią (karo ministeris), leido Aleksandrijos europiečių žudynes. 1882 IX 13 anglų sumuštas ties Tell el Kabir, paimtas į nelaisvę, karo teismo buvo pasmerktas mirti, bet mirtis pakeista trėmimu į Ceiloną, iš kur grįžo 1904, politiniame Egipto gyvenime didesnio vaidmens nebevaidindamas. Jo sukeltas judėjimas (jis bene pirmas faktiškai yra iškėlęs egiptėnų tautos sąvoką) leido anglams 1882 karo pajėga užimti Egiptą.

Arabistan (arabų šalis) pers. ir turk. Arabijos vardas ir pietvakarinė Persijos prov. Chusistan, kurios vakariniuose kalnuose yra gausių naftos šaltinių, eksploatuojamų „Anglo-Persian Oil Co" bendrovės.

Arabiškoji guma (Gummiarabicum) ž. Guma.

Arabkir, rytinės Turkijos mst. 23.000 gyv. (1930). Žymus vaisių ir tabako produkcijos punktas. Senovėje kelis kartus buvo sunaikintas kovojant su arménais.

Arabų arkliai (arabai), kilę iš tarpano (Equus gmelini) Rytų arkliai, plačiai žinomi pasauly formų gražumu, grakštumu, judesių lengvumu bei bėgimo patvarumu. Geriausi A. veisiami beduinų Nedžde, Jemene ir jiems artimiausiuose Azijos kraštuose. Panašių arklių yra ir š. Afrikoje. Europoje A. laikomi nedideliais kiekiais įvairių šalių žirgynuose. Šie arkliai yra turėję labai didelės reikšmės kai kurioms Europos arklių veislėms. Tinkamiausi joti arkliai. Literatūroje bei veislinėse knygose gryni arabai žymimi ženklu OX.

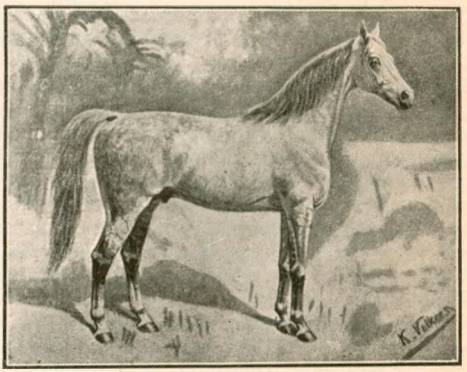

Arabų-islamo filosofija, bendras vardas, kuriuo vadinama keletas arabų galvojimo krypčių viduriniais amžiais. 1) arabų aristotelinė filosofija (750—1300), sukurta prisiderinant prie sirų neoplatonizmo tradicijos, su stipria panteizmo tendencija;

skelbė pasaulio emanaciją ir amžinumą, dvejopą protą — galimąjį (kenčiantįjį, intellectus passibilis) ir veikiantįjį (dievišką, intellectus agens) ir gynė „dvilypę tiesą". a) Bagdado grupė: Alkindi (m. a. 870), Alfarabi (a. 1000), Avicenna (980—1037). b) Kordobos (Ispanijoj) grupė: Avempace, Averroes (m. 1198), Abu-Bacer. — 2) Mutakallimun kryptis, kuriai atstovavo aristotelizmo priešininkai, koraną tikį filosofai, atomistikai; skelbė tik vien Dievo veikimą, t. y. absoliutų fatalizmą ir pasaulio laikinumą bei aprėžtumą. — 3) Sufistų asketinė-mistinė kryptis,—skelbė žmogaus dvasią gaunant betarpiškos šviesos iš Dievo ir telkė filosofijos priešininkus. Didžiausias atstovas Ghasali (Algasel m. 1111), pergyvenęs konversiją, panašią į šv. Augustino.

T. J. de Boer Geschichte der Philosophie im Islam (1901); *H. Frick* Ghazalis Selbsbiographie, 1919.

Arabų kalba priklauso pietų semitų kalbų šakai. Arabijos pusiasaly A. K. istoriškai sudarė dvi dideles tarmių grupes. Viena jų yra pietų, kita šiaurės Arabijos grupė. Pirmoji turi senesnių rašto paminklų, negu antroji, bet ši užtat yra gausesnė ir turtingesnė. Jau priešislaminiais laikais čia susikūrė didelė tautiška poezija, kurią arabai visados laikė savo kalbos pavyzdžiu. Per Koraną ir Islamą šiaurės tarmė išplito visoj Arabijoj, labai praplėsdama ribas ir tarp kitų tautų, virsdama viso musulmonų pasaulio literatūros kalba. Kasdieniniame gyvenime, be šitos klasikinės kalbos, vartodavo ir įvairias tarmes. Tarmės, kuriomis dabar tebekalbama rytuose, galima suskirstyti į šias penkias dideles grupes: Arabijos pusiasalio, Mesopotamijos, Sirijos, Egipto ir š. v. Afrikos. Iš viso arabiškai kalba per 50 milijonų žmonių.

A. K. pasižymi žodžių gausingumu (kai kurie žodynininkai rodo per 12 milijonų žodžių). Tuo atžvilgiu, o taip pat dėl savo senovinio priebalsių gausingumo ir formų daugybės ji yra be galo svarbi semitų kalboms tirti. Jos įtaka didelė ir nesemitų kalboms, pvz., persų, turkų ir kt. Kai kurie žodžiai perėjo net į Europos kalbas (admirolas, almanachas, algebra, alkoholis, magazinas, tarifas ir kt.).

Arabų dabar vartojamas raidynas yra, kaip daugelis semitų kalbų raidynų, grynai priebalsinis ir turi 28 raides. Balsių ženklų, kurių paprastai nerašoma, yra tik trys (a-i -u) ir iš esmės pažymi ne atskiras balses, bet jų grupes. Rašoma iš dešinės į kairę. Pažymėtina yra A. K. tarmė, kuria kalbama Maltos saloje, turinti daug itališkų pradmenų ir vartojama ne mahometonų, bet krikščionių. Jau penkiasdešimt su viršum metų jie vartoja lotyniškąjį raidyną.

Naujesnės gramatikos: *C. P. Caspari* Arabische grammatik, Halle, [5]1887; *Caspari-Wright* A. Grammar of the Arabic language, Cambridge, [3]1896/8; *S. de Sacy* Grammaire arabe, Paris, [2]1904; *A. Socin* Arabische Grammatik, [10]1929; N. Jušmanov Grammatika litèraturnogo arabskogo jazyka, Leningrad, 1928. Žodynai: *G. W. Freytag* Lexicon arabico-latinum, Halle, 1830—1837; *E. W. Lane* Arabic-english lexicon, London, 1863-93; *A. Wahrmund* Handwörterbuch d. neuarab. u. deutschen sprache, Giessen, [3]1898; *I. B. Belot* Vocabulaire arabe-français, Beyrouth, 1927. *N. Š.*

Arabų literatūra. Arabų tauta visados pasižymėjo didele kalbos meile, džiaugėsi kiekvienu meniniu žodžio kūriniu, didžiavosi kiekvienu savo dainium. Seniausieji arabų mums žinomi poezijos kūriniai siekia tik pirmojo priešislaminio a., vadinasi, VI a. po Kr. (Mahometas 571—632). Įgarsėję „kasidų" (ž. arab. kassidat - poemėlių) dainiai: Imrulkais (Amrilkais, Imrual Kais (m. apie 530), Tárafa (Amr Ben Alabd Sofian, g. apie 560, nužudytas dar VI a.), Zohair (520—620), Lebid-ibn-Rabia (560—660), Amr-ibn-Kolthum (m. apie 588 m. 150

„Makam" Haririo

Korano puslapis iš XIV a.

m. amž.), Antara-ibn-Šaddad (užm. apie 615) ir Harith-ben-Hallisa (VI a.). Jie visi vadinami „Moallakāto“ (ž., arab. „pakabinti“) rinkinio dainiais. Šis vardas, matyt, turėjo reikšti, jog tie kūriniai turi būt pakabinti garbingoj vietoj; pasakota taip pat, jog tai esą Okad mieste poezijos rungtynėse laimėję eilėraščiai, dėl ko jie buvo pakabinti Mekkos šventovėj Kábaboj. Mylimosios nustojimas, artimų žmonių mirtis, neapykanta ir šmeižtas, pasigyrimas savo asmens arba savo giminės didvyriškais žygiais, kovų, medžioklių, gyvulių, ginklų ir pagaliau gamtos vaizdai — štai senovinės A. poezijos motyvai; ji neturi jokių tikybinių motyvų. Islamas iš pradžių nedarė didelės įtakos poezijai, bet vėliau veikia gan neigiamai. Kad ir Mahometui buvo malonu girdėti eilėraščius Islamo garbei, bet šiaip jis nemėgo dainių rimų, laikydamas tat velnio padaru. Vis dėlto Omajadų laikais (nuo pusės VII ligi pusės VIII a.) poezijoj dar tebevyrauja senoji dvasia. Svarbiausieji to laiko dainiai yra Omar-ibn-Abi-Rabia (643—719), Al-Achtal (m. 710), Džarir (m. 728) ir Farazdak (641—728). Abbasidų laikais (nuo pusės VIII ligi pusės XIII a.) poezija gauna kitų tautų (persų ir kitų) įtakos ir, valdovų, ypačiai kalifų Almanzoro (754—775) ir Harun-al-Rašido (786—809) globojama, virsta rūmų poezija, elegantiška, bet ir nustoja savo jėgos ir originalumo. Šio laiko žymesnieji dainiai yra Abū-Nuvās (750—811), Abūl-Atāhija (m. 826), Abū-Firās (932—968), Abū-Alā-Máari (973—1058). Atskirų poetų rinkiniai tuo laiku garsėja „divanų“ (ž.) rinkiniais. Arabai yra geri pasakotojai. Iš pradžių daugiausia buvo pasakojama apie karžygius ar giminės didvyriškus žygius. Islamui įsivyravus pasakojama apie Mahometą ir kt. Ilgainiui išsirutulojo istorinis romanas. Seniausieji yra Ibn-Habibo romanas apie Ispanijos ir Ibn-Abdalhakamo apie Egipto nukariavimą. Beduinai išsaugojo daug senų pasakojimų, kurie vėliau davė ir ritierių romanų, kaip „Sirat Antara“ (VI a.) ir kt. Netrūksta jiems ir gyvų pasakojimų iš savo gadynės gyvenimo, kaip Al Haviri, Al Hamadani (Bedi as Saman, m. 1007) arba (Abū Muhammed el Kasim ibn Ali, 1054—1122) „makam“ pasakojimai. Pasakojimų ir pasakėčių srity daug buvo svetimos įtakos, tai rodo indų pasakėčių „Pančatantra“ ir persų „Tūkstančio pasakojimų“ (Hezar avsane) vertimai (IX a.), kurie gerokai nusvėrė garsiajam A. kūriniui „Tūkstantis ir viena naktis“ (Alf laila valaila), XV a. pabaigoj.

Pietų Arabijos įrašas

Centralinė vieta A. literatūroj priklauso Koranui (Al-Koranui), ritmine proza surinktam Mahometui mirus. Koranui aiškinti ilgainiui rados daugybė raštų. Jo aiškinimas iškėlė mokslišką A. kalbos nagrinėjimą, sujudino ir kitas tyrimo šakas, pvz., tikybinę istoriją, ilgainiui virtusią pasauline, teologiją ir su ja susijusią teisę. Čia dalyvauja ne tik arabai, bet visos islamą priėmusios tautos. Sirų ir persų dėka radosi net tokių mokslo šakų, kurios būtų neįmanomos griežtiems musulmonams, tai filosofija ir gamtos mokslai.

Istorinė literatūra tik pamažėl tevirsta savarankiška. Daug rašoma apie Mahometą ir jo veikimą; Ibn-Hišam (m. 834) apsakė Mahometo gyvenimą, Vakidi (747—823) — jo karus, Ibn-Saad (m. 845) parūpino pasižymėjusių islamo veikėjų biografijų. Kaip istorikai pasižymėjo dar Tabari (838—923), Ibn-Vādhi, Masūdi (m. 956), Ibn-Al-Athir (1160—1234), Abul— Faradž (m. 967). Genialus istorikas yra Ibn-Chaldūn (1332 — 1406). Gausingoje biografijų literatūroje pagarsėjo Ibn-Chalikano (1211—82) biografijų rinkinys.

A. kelionių aprašymai dėl savo svarbios kultūros istorijai pažinti medžiagos turi mokslui didelės reikšmės, pvz. Ibn-Fadlano Rusijon (921), žydo Ibrahimo-ben-Jakubo į vokiečių ir slavų šalis (965), Ibn-Džobairo (m. 1202) arba Ibn-Batutos (m. 1377). Su dideliu atsidėjimu tyrinėjo savo kalbą ir gražiai ją aprašė Sibavaihi (m. 795), žymiausias Basros (ž.) gramatikų atstovas; Thalab (m. 904) ir Anbari (m. 939), Kufos (ž.) gramatikų žymiausi filologai; Ibn Džinni (m. 1002) Bagdado (ž.) gramatikas. Islamui suskilus sektomis ir pakraipomis, keturios susidariusios VIII a. laikomos teisingos, o visos kitos atskalomis. Tos keturios yra šie: hanifininkai (Abū-Hanīfa - ibn-Thabito 699—767 sekėjai), šafiininkai (Šafijo 767—820 sekėjai), malikininkai (Malik-ibn-Anaso 715—795 sekėjai) ir hanbalininkai (Achmed-Ibn-Hanbalo 780-855 sekėjai). Žymiausias tradicijų rinkėjas Bochāri (810—870), egzegetai Zamachšari (1075—1143), Beidhavi (m. 1285), Ibn-al-Džausi (1116—1200), Fachr-ed-dēn-Errāsi (1149—1209), dogmatikai Al-Razāli (1059 —1111), Omar-al-Nazafī (m. 1142). A. teologija yra susijusi su teise. A. daug veik-

ta filosofijos, gamtos mokslų, medicinos, matematikos ir astronomijos srityse. Visi šitie mokslai klestėjo nuo pirmųjų Abbasidų laikų ligi XI a. rytuose, o vakaruose dar ilgesnį laiką. Teisybė, A. šiuo atveju buvo daugiausia tik graikų išminties tarpininkai, bet vis dėlto per juos atgijo graikų mokslai Europoj.

Nuo XI a. A. L. nyksta. Poezija virsta sektinė ir dirbtinė. Antologijos, perdirbinėjimai ir komentarai pakeičia pačią kūrybą. Ir mokslai ima kristi. XIV ir XV a. visiškai sunykusi, A. L. ir vėliau beveik nerodo jokio gyvumo. Tik XIX a. Europos įtakoj, ypačiai Egipte ir Sirijoj, ji pradeda kilti.

C. Brockelmann Geschichte der arabischen Literatur, 2 tomu, Weimar, 1898—1902, (II leidimo tėra tik I tomas, Leipzig, 1909); *Cl. Huart* Littérature arabe, Paris, 1902; *J. Pizzi* Letteratura araba, 1903; *A. von Kremer* Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen, 2 tomu, Wien, 1875—77; *A. Krymskij* Istorija arabov i arabskoj literatury, Moskva, 1914; *J. A. Święcicki* Historya literatury powszechnej, III tomas: Literatura arabska, Varšuva, 1901. *N. Š.*

Arabų menas ž. Islamo menas.

Arabų mokslas. Arabų matematikos ir astronomijos raida impulso gavo iš indų ir graikų raštų, kurių buvo išversta Damaske ir ypač Bagdade (ž.), Harun al Rašido (ž.) laikais.

Arabų matematikų didžiausias yra buvęs Mahomedas Ibn Musa, vadinamas Al Chwarizmi, kuris, be aritmetikos raštų, pirmutinis formulavo algebrą, kuri iš jo turi ir savo vardą. Kiti įžymūs matematikai: Tabid Ibn Kurrah, Al Biruni, Ibn Haitam vad. Alhazen, Ibn Junos, Nasr Eddin. Jie ypačiai atsidėjo lygybių sprendiniams su dviem ir daugiau nežinomųjų, iš dalies pasinaudodami geometriniais sprendimo būdais (kūgių piūviai), traukimu šaknies naudojantis binomo teorema, aritmetiniais ir skaitmenų teoriniais svarstymais. Astronomijai ir geografijai žengiant priekin, pradėta tyrinėti sferiniai trikampiai, o tatai pastūmėjo priekin trigonometriją; čia ypačiai nusipelnė Albatanni, vad. Albategnius, pirmasis suskaičiavęs sinuso tabelę, ir Abul Wafa, suteikęs trigonometrijai šių dienų sisteminę formą.

Artimai su matematika plėtojosi astronomija, kaip tolesnis tęsimas graikų ir indų darbų. A. astronomai Albatani, Ibn Junos, Alhazen, Al Targani, Nasr Eddin ir kt. ypač padirbėjo sferinę geometriją taikydami žemėmatai, sustatė daugelį astronominių tabelių, nustatė daugelį žvaigždžių vietų, saulės kelią, aptiko precesiją ir daug kita; šiems darbams juos įgalino optinių instrumentų patobulinimas puikiai įtaisytose observatorijose (Bagdade, Meragoj, Samarkande). Iš technikos instrumentų paminėtini ypač tiksliai dirbusieji saulės ir vandeniniai laikrodžiai. Vėliau arabų mokslas klestėjo maurų Ispanijoj, iš kur jis, kad ir būdamas menkesnis, pasiekė vakarų Europos viduriniu amžių kultūrą. Nuo tų laikų dar ir šiandien vartojama matematikoj ir astronomijoj daugel arabiškų terminų, k. a., azimutas, alhidadė, zenitas, nadiras, algoritmas ir žvaigždžių vardai (Algol, Aldebaran, Atair). Ir mūsų vadinamas arabų skaitmenis (ž.) bei skaičiuotės sistemą gavome iš indų, arabų tarpininkaujami. Arabų medicina visa remėsi graikų tradicija ir per Persiją ėjo į Damaską, Bagdadą, Kairą, o iš čia pasiekė maurų Ispaniją. Ligi IX a. po Kr. graikų medikų raštus išvertė Jonas Mesuė Vyresnysis, Johannitius, Alkindus ir Serapionas Vyresnysis. Plačiausiai išgarsėjęs ir savarankiškiausias arabų gydytojų Rhazes (850—923 Bagdade) parašė per 200 traktatų ir medicinos vadovą (pavestą kunigaikščiui Almansorui). Toliau arabų mediciną ugdė Tabari, Ali Abbas ir Avicenna (Ibn Sina 980—1037) savu 5 tomų vadovu, valdžiusiu mediciną penkerius amžius. Ibn Abu Oseibias (m. 1269) paliko vertingų versmių graikų ir saracėnų medicinai pažinti.

Suter Die Mathematiker und Astronomen der Araber (1900); *Ruska* Zur ältesten arabischen Algebra und Rechenkunst (1917); *Browne* Arabian Medicine (1921); *Leclerc* Histoire de la médicine arabe (2 t. 1875-76). *Pr. D.*

Arabų pinigai Lietuvoje. VII—XI a. arabai vartojo vadinamuosius kufiškuosius pinigus, kuriuose kufiškuoju (nuo Kufos miesto Mesopotamijoje, kuriame nusistatė tam tikri A. rašmenys) šriftu buvo įrašomi Korano posakiai. Auksiniai A. pinigai vadinosi dinarai (lot. denarius), sidabriniai dirhemai (gr. drachma), variniai fuliai (arba felzai, lot. follis). A. išplėtus savo prekybą, kufiškųjų pinigų randama visame Pabaltijy: Suomiuose, Estuose, Latviuose, ypačiai Lietuvoje ir Prūsuose. Randami pinigai priklauso toms pat Abbassidų valdovų dinastijoms, daugiausia valdžiusioms kraštus Kaspijos jūros rytuose ir pietuose, nuo pusės VIII ligi XI (Lietuvoje ir Prūsuose VIII—X) a. Vilniuje dar 1782 rasta kufiškų pinigų Aukštutinės Pilies pamatuose. XIX a. du abbassidų dirhemu, spaustu 807-8 ir 814-5, rasta Vidžių dvare, tuometiniame Zarasų aps. (dabar okupuotoje Lietuvoje), Paparčio dvare Žaslių par., 1867 Dysnos aps. du abbassidų dirhemu spausd. 894-5 ir 921-2 ir t. t. Prūsuose lyg kiek ankstybesni, pvz. paliai Šipenbeilį (senprūsių Vallevona ir Vaistote pilis) Karaliaučiaus aps. abbassidų dirhemai sp. 785-6, 1866 rasta Rytprūsiuose Preussisch Holland aps. net 123 dirhemai sp. 739—818.

V. Tizenhauzen Moniety Vostočnago Kalifata, Petr., 1873.

Arabų skaitmenys (cifros iš arabų *sifr* = nulis), mūsų vartojami skaičių ženklai: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. Kilę iš Indijos. IX a. Kr. g. A. S. paėmė arabai ir perteikė V. Europai. A. S. pirmiausia įsigyveno Italijoj (popiežius Silvestras II, L. Fibonacci - Lionardo Pisano), o paskui ir kitose Europos šalyse.

Aracaju, Ryt. Brazilijos valstybės Sergipe didžiausias miestas, 10 km nuo Atlanto vandenyno, per 40000 gyventojų.

Aracaty, Cearos prov. miestas Brazilijoje (20 km aukščiau Iguaribės intako), įst. 1723. (1926) 30.000 gyventojų.

Araceae Aronų gėlių šeimyna; yra labai daug atstovų Brazilijoje ir p. Amerikoje (apie 600 rūšių).

Aracena, aps. miestas Huelvos prov. Ispanų Andaluzijoj. 7.000 gyventojų.

Aracena, slėnis, ž. Sierra-Morena.

Arachis Hypogaeal, iš atogrąžų krašto (šeim. Leguminosae), vadinami kiniškais riešutais. Vienmetinis augalas, tinka kultūrai tik šiltuose kraštuose, pradedant pietų Europą Ant jų šaknų būva (kaip mūsų bulvėms) vaisiai kietu kevalu, kuriuos valgo ir vartoja kavos surogatu. Iš sėklų gamina riebų aliejų.

Arachnė (gr. voras), graikų mitologijoj garsi audėja, lenktynėse nugalėjusi savo mokytoją Atenę (ž.) ir už tai jos paversta voru.

Arachnoidea (gr.), vidurinis galvos ir nugaros smegenų apvalkalėlis.

Arachnoidea ž. Voragyviai.

Arachnologija, vorų mokslas, o taip pat menas kaip iš vorų laikymosi spėti oras.

Arad, 1. Rumunijos provincija 6.005 km², 400000 gyv. 2. A. provincijos sostinė prie Maroš upės ir Vengrijos žemumos, 75.000 gyv. (1930), išaugęs iš žemdirbių kaimo, šiandien vienas gražiausių Rumunijos miestų. Daugiausia (40%) čia gyvena vengrai; rumunų 20%, žydų 10%. Vagonų ir mašinų dirbtuvės. Šalia miesto Maroš upės krantuose išlikusi XVIII a. tvirtovė. 1551 buvo paimtas turkų, 1685 austrų. 1848—49 Vengrų nepriklausomybės kovų metu atiteko vengrams. 1920 Trianono sutartimi atiteko Rumunijai, nors daugumas gyventojų yra vengrai.

Aradnykai 1) Kučiūnų val. Seinų aps. kaimas, 1923 63 gyv., 6 km nuo Kučiūnų. 2) kaimas lenkų okupuotame Seinų krašte prie plento Seinai-Lazdijai, į rytus nuo Alno ež.; 4 km į vakarus nuo Kučiūnų.

Arae Flaviae, 74 Kr. g. imperatoriaus Vespasiano įkurtas miestas. Šiandien Rottweil (ž.).

Arafat (ar. Džebel Arafat — Pažinimo kalnas), islamo išpažintojų šventuoju laikomas kalnas (80 m) Arabijoje netoli Mekkos; čia meldęsis Mahometas. Kasmet susirenka maldininkai, kuriems sakomi pamokslai.

Arago 1) Dominikas Pranas (1786 II 26 Estagel ties Perpignanu — 1853 X 2 Paryžiuj) astronomas ir fizikas; 1805 paskirtas Bureau des longitudes sekretorium; Ispanijai sukilus prieš Napoleoną, buvo suimtas ir įmestas į Belvederio tvirtovę, 1809—1831 profesorius politechnikos mokykloj Paryžiuj, 1830 Paryžiaus astronomijos observatorijos direktorius. Jo darbai liečia šviesos teoriją, šviesos poliarizaciją (ž.), galvanizmą (ž.), magnetizmą. Su Gay - Lussacu (ž.) jis nuo 1879 redagavo Annales de physique et de chimie. Parašė plačiai žinomą Astronomie populaire. 1831 parlamento narys, žymus kalbėtojas. 1848 laikinosios vyriausybės narys, vidaus reikalų ministeris, karo ministeris. Po 1851 pasiliko observatorijos direktorius.

2) Etienne (1803—1892), prancūzų politikas ir žurnalistas. Réforme laikraščio redaktorius. 1830 ir 1848 revoliucijos dalyvis. Nuo 1849 ligi 1859 amnestijos buvo užsieny. Po 1870 revoliucijos trumpą laiką Paryžiaus meras, o 1879 Liuksemburgo muziejaus direktorius. Veikalai: Une voix dans l'exil (1860), Les Bleus et les Blancs (2 t., 1862), Les Tuileries et le Carrousel (1878) ir kt.

3) Pranas Viktoras Emanuelis (1812—1896), prancūzų politikas, 1848 revoliucijos dalyvis ir respublikos komisaras Rhônos departamente. 1848 pasiuntinys Berlyne, kur jam užsistojus buvo paleistas iš kalėjimo Mieroslavskis, lenkų sukilimo Poznanės srity organizatorius. Po 1851 pasitraukė iš politinio gyvenimo, likdamas priešininku trečiosios imperijos. 1867 gynė lenką Berezovskį, kuris kėsinosi nužudyti Paryžiuje carą Aleksandrą II. 1870 ministeris. 1880—1894 buvo pasiuntiniu Berne.

Aragona Luigi (1474—1519), kardinolas, diplomatas, muzikos ir literatūros rėmėjas, kaltintas dalyvavęs kardinolo A. Petruccio sąmoksle prieš popiežių Leoną X (1517), keliavo po Vokietiją, Olandiją, Prancūziją. Likęs jo kelionių dienoraštis (1517—18) turi didelės reikšmės kultūros istorijai.

Pastor Die Reise des Kard. L. d'A. (1905); Gesch. der Päpste III (8-91926) ir IV (10-121928).

Aragona, r. š. Ispanijos upė, Ebro kairysis intakas. Jos aukštupy, Pirėnų pašlaitėse (Aragonijoj) yra Jacos mst., pagarsėjęs 1931 per ankstyvu ir nepasisekusiu sukilimu prieš monarchiją. Žemupys teka per Navaros provinciją.

Aragonija, šiaurės r. Ispanijos kraštas (provincijos Huesca, Saragossa ir Teruel), apimanti vid. Ebro upės baseiną. 47.000 km², 1 mil. gyv. Svarbiausias miestas Saragossa 150.000 gyv. Aukštų kalnų siaučiama. Klimatas kontinentališkas: svyruoja tarp — 7° ir 40°C.

Istorija, senovėj romėnų, vėliau vestgotų valdoma, VIII a. arabų, IX a. iš dalies frankų nukariauta, apie 1000 nepriklausoma valstybė. Ramiro I gavo karaliaus

Urviniai gyventojai Aragonijos dykumoj

titulą ir išplėtė A. sienas, kovodamas su maurais. 1163 A. susijungė su Katalonija, 1229 — 1230 įgijo Balearų salas, 1238 Valenciją, 1282 Siciliją, 1323 Sardiniją, 1435 Neapolį. 1479 Ferdinandui katalikui vedus Kastilijos Izabelę, A. įėjo į naujai susidariusios Ispanų valstybės sudėtį.

Įsidėmėtina A. konstitucija. A. kortesai susidėdavo iš bendrai besitariančių aukštesnių ir žemesnių luomų bajorų, dvasininkų ir miestiečių atstovų, kurių asmens neliečiamybė buvo laiduota ir kurie turėjo labai plačias teises ir smarkiai aprėždavo karaliaus valdžią. Susijungusi su Kastilija, A. turėjo privilegijų, kurios ilgainiui buvo siaurinamos ligi 1714 Pilypo V galutinai panaikintos.

R. Altamira Histoire d'Espagne 1931; *R. Altamira* Historia de Espana y de civilización espanola, Barcelona, 1928, 1—4.

Aragonitas, mineralas, $CaCO_3$, karbono grupės. Kristalas rombinės sistemos Holoedrijas, dažnai dvynučiai. Bespalvis, įvairiai nudažytas, gelsvas, melsvas, rusvas, violetinis. Blizgėjimas stiklinis. Randama Pirėnų kalnuose, Aragonijoj, Zalcburge, Vengrijoj.

Aragva (Aragua), 1) Venecuelos upė Guzman Blanco (sen. A.) prov., garsėjo apylinkių gražumu, pakraščių derlingumu ir klimato švelnumu; įteka į Tacarigua ež. (418 m). 2) Centrinė Venecuelos prov. (štatas), 5.851 km², (1926) 105.800 gyv. Žydi žemės ūkis ir gyvulininkystė. Vyriausias miestas Maracay. 3) Venecuelos miestas Barcelonos prov.

Aragva (sen. Aragus, osetinų Kadde-don), kairysis Kuros intakas Gruzijoje (Kaukaze). Ilgio 100,8 km, skaitant nuo Baltosios Aragvos versmių; baseino plotas 2709km². Kairiuoju A. krantu eina kariškasis Gruzijos kelias (Vojenno-Gruzinskaja doroga), kuris jungia Vladikaukazą su Tiflisu.

A. Essen Gidrografija Zakavkazja, 1913.

Aragvaja, Amazonės intakas (Brazilijoje), kurios apie 500 km tinka laivams. Teka iš mažai ištirto Mato Grosso štato. Jon įteka Rio das Mortes ir Tokantins, kurių santakoje Sao Joao do A. miestas. Jos aukštupį siekia Rio de Janeiro glž. 13° p. pl. dalijasi į dvi šakas ir sudaro salą Bananal arba Santa Anna, 340 km ilgumo ir 130 km platumo.

Aragvispireli (1867—1926), Šio Dedabrišvili pseudonimas. Gruzinų psichologinės apysakos pradėtojas. Apysakoje rodė sodžiaus būties irimą miesto kultūros įtakoje, vėliau pasidavė individualiniams „amoralinės" miesto kultūros pradams, kurių pasigavęs apysakose reikalauja griežtų šeimynos reformų.

A. Chachanov Očerki po istoriji gruzinskoj slovesnosti. IV. Maskvoje, 1907.

Arakas (ar. — turk. arak, lot. Spiritus Oryzae), apie 50 — 60% stiprumo gėralas, daugiausia vartojamas atogrąžų kraštuose, iš kur ypač iš Javos, Ceilono, Malabaro, Siamo ir Batavijos (geriausias), vežamas Europon. Gaminamas destiliuojant tinkamai išaugintą ryžių salyklą arba kai kurių palmių, finikų arba kokoso riešutų raugintas sultis.

Arakčejev Aleksiejus (1769—1834), baigęs Petrapilio artilerijos kadetų mokyklą, tarnavo kariuomenėje. Patikęs caraičiui Povilui, paskirtas komendantu Gatčinoje. Šiam virtus caru 1796 paskirtas Petrapilio komendantu, pakeltas generalmajoru, 1797 apdovanotas barono vardu ir 2000 baudžiauninkų (Gruzino kaimas Naugardo gub.), 1798 pakeltas generolu leitenantu, 1799 grafu. Carui jam atšalus, jis susiartino su caraičiu Aleksandru. Sąmokslininkams nužudžius carą Povilą I ir įsiviešpatavus Aleksandrui I, 1803 vėl buvo grąžintas tarnybon artilerijos inspektorium, 1807 pakeltas artilerijos generolu, 1808

krašto apsaugos ministeriu, 1810 patenka valstybės tarybon. Veikliai dalyvavo rusų švedų 1808—1809 ir rusų prancūzų 1812 kare. Karams pasibaigus įgijo ypatingai didelės įtakos Aleksandrui ir galios ligi pat caro mirties (1825). Įsigalinti reakcingumą jis palaikė smulkiu formalizmu, net savo baudžiauninkėms išrašęs įsakymą „kasmet gimdyti, geriau sūnų negu dukterį" ir bausdamas šiam įsakymui nusidėjusias. Pasižymėjo savo žiaurumu, caro įsakymu nuo 1810 kurdamas priverstines karių kolonijas, kuriose dėl slegiančios visus tvarkos nekartą kildavo žiauriai malšinamų riaušių. Paskyrė žymų kapitalą atlyginti tam, kas ligi 1925 parašys geriausią Aleksandro I viešpatavimo istoriją.

Araksas (Aras, arm. Eráš, turk. Ras), vyriausia Armenijos upė, įteka į Kaspijos jūrą Kuros deltoje, 883 km ilgio; baseino plotas 96.980 km²; upė teka per Milės ir Muganės stepus. 1896 pratrūko tiesiog į Kaspiją, sudaręs Naująjį Araksą su pratakų ir ežerų tinklu, kuris apėmė 150 tūkst. ha plotą.

Aralalta, Italijos Alpių viršukalnė, 2006 m į rytus nuo Komo (Como) ež.

Aralia Cachemirica Decne, iš Himalajų, A. cordata Thunb. iš Japonijos ir A. hispida Vent. iš š. Amerikos (šeim. Araliaceae) ilgamečiai augalai, turį tik dekoratyviškos reikšmės.

Aralia chinensis ž. Dimorphanthus mandschuricus.

Aralia papyrifera ž. Fatsia papyrifera.

Aralia quinquefolia ž. Panax quinquefolium.

Aralia Sieboldii ž. Fatsia japonica.

Araliečiai (Araliacea), augalų šeimyna iš dviskilčių (Dicotyledones) Umbelliflorae eilės. Yra apie 650 rūšių šiltuose ir vidutinio klimato kraštuose. Europoj auga tik Hedera (Gebenė) ir kambarinis augalas Aralia.

Aralo jūra (kirgizų Araldengis, salų ežeras, seniau Mėlynoji jūra), didelis vid. Azijos dabart. SSSR Kazekstane, sūrus ežeras, 67.820 km² paviršiaus ploto; didžiausias ilgis 428 km, platumas 284 km; paviršiaus altitudė apie 50 m aukščiau vandenyno; vid. gilumas 16 m, didž. 68 m. Baseino plotas 1.835.980 km²; į ežerą įteka dvi didelės upės Amudarja ir Sirdarja; baseinas izoliuotas, seniau buvo susisiekimas su Kaspijos jūra. Vanduo turi apie 1% druskų. Žuvingas; žuvys eksportuojamos per st. Aralskoje More (šiaurės rytuose) Taškento - Orenburgo geležinkeliu. Ežero apylinkės pustuščios, negyvenamos ir daro liūdną vaizdą. Šiaip aplinkui daug gyvena kirgizų. Daug salų: vakaruose Kuh Aral (kirgiz. Kalno ežeras), Barsa Kelmes (kirg. Nuėjęs negrįši). Nikolaja (Mikalojaus), Bellingshauzena, Lazareva, rytuose Kos Aral, Kaska Gulan, Uzun Chair, Tiulkeli (Menšikova), Obručeva, Džideli ir kt.

Aralov Simanas, g. 1880 Maskvoje, mokėsi komercijos mokykloje, 1902 socialdemokratas, 1905 mobilizuotas, Charbine dalyvavo revoliucijos judėjime, pasislėpęs 1906 dirbo s. d. karo organizacijoje, 1917 stojo prie bolševikų, nuo 1918 dirbo raudonojoj armijoj, dalyvaudamas jos žygiuose prieš Denikino rusų, Petliuros ukrainiečių ir Pilsudskio lenkų armijas. 1920—1921 SSSR polpredas (atstovas) Lietuvai, 1921 — 1923 Turkijai, 1923—1925 Latvijai, nuo 1925 Narkomindielo (Užsienių reikalų komisariato) kolegijos narys.

Aram 1) Aramėja (Aukštaitija, palyg. Chanaan Žemaitija), senovės Sirija ir iš dalies Mesopotamija, pusiau II tūkstančiamečio pr. Kr. semitų gyvenamas (garsusis Damaskas, vienas seniausių pasauly miestų); 2) aramiejai, arba siriečiai, įsigyvenę Aram šalyje.

Aramavičius 1) Viktoras, 1855—1865 Vilniaus cenzūros komiteto valdininkas, specialiai lietuviškiems raštams cenzūruoti. Muravjovo įsakymu 1864, drauge su Petkevičium lietuviškai vertė Varšuvos vietininko Bergo 1864 III 6 atsišaukimą „Walszczionei Lenku Karalistes" (Liet. Bibl. II Nr. 1413[6]) (Nikotin „Russkaja Starina" 1903 III p. 500—501), cenzūravo Zagurskio rankr. „Rasztey Lietuwiszki" (Vaižgantas Raštai XI p. 77); 1865 buvo kaltinamas, kad 1855—1861 praleido keletą lietuviškų tikybinių knygučių, prieš kurias protestavo Petkevičius. Už tą pašalintas iš cenzūros komiteto. Dar 1879 jį randame Vilniaus evang.-reformatų kolegijos protokolistu. Lietuvių mokslo draugijos archyve yra išsilikęs jo rankraštis: Pasaku — sakitojas del Lietuvninku isz lenkiszko iszgulde W. Aramawiczius 1863, p. 365. Rankraštis jau buvo paruoštas spaudai ir sudaro vertimą A. J. Glinskio „Bajarz Polski". (J. Basanavičius „Lietuvių Tauta" 1—2 p. 280 prierašas). 2) Ignas, 1863 Lietuvos sukilimo dalyvis, 1865 Bendlikone paskelbė: Pamiętnik o ruchu partyzanckim w wojew. Grodzieńskiem w 1863 i 1864 r. *Vc. B-ka.*

Aramiejai, arabams gimini semitų grupės tauta. Apie 1500 pr. Kr. jie atvyko į šiaurę nuo Arabijos ir įsikūrė dabartinės Mesopotamijos ir Sirijos srityje. Jų kalba greitai prigijo tarp pirmykščių alarodų ir buvo plačiai įsigalėjusi (nuo VIII a. pr. Kr. ligi VII a. Kr. g.), kol ją nustelbė arabiškoji. A. niekada neįstengė sukurti nepri-

klausomos didelės valstybės, bet buvo įsteigę mažesnes valstybėles: Aram Dammeseg (Damaską), Aram Sobah, Aram bet Rehob, Aram Maacha ir kitas. IX—VIII a. pr. Kr. prijungta Asirijai. Asirijai žuvus — Babilonijai, paskui Persijai, įėjo į Aleksandro Didžiojo monarchiją ir virsta Seleukidų Sirija (IV—I a. pr. Kr.). Trumpai patekusi Armenijai, 65 pr. Kr. prijungta Romos valstybei. VII a. Kr. g. užkariauta persų, grįžo graikams, bet 635 pateko arabams. Kryžiaus karų metu buvo patekusi kryžiuočiams, bet XII—XIII a. teko turkams. XV a. užkariauta Tamerlano, XVI vėl grįžo turkams. Turkų statomi Sirijos viršininkai (vietininkai) nekartą mėgino ją nuo Turkijos atplėšti, pvz. 1831, bet šiuos mėginimus ir šiaip gyventojų sukilimus ir maištus Turkija visados žiauriai numalšindavo. Dėl 1860—1861 skerdynių Prancūzija pasiuntė ten savo kariuomenę ir paveržė Siriją savo įtakai. Tačiau aramiejai-sirai dalį tesudaro Sirijos gyventojų. Pamaldose vartojama maronitų, jakobitų, nestorėnų, bet literatūroje vyrauja arabų kalba. Misionieriai mėgina sukurti sirų literatūrą.

Schiffer Die Aramäer, 1911.

Aramiejų kalba priklauso šiaurės vakarų semitų kalboms. Seniausias rašto paminklas siekia apytikriai VIII a. pr. Kr. Vėlesniais asirų, o ypač persų laikais A. K. plinta babiloniečių—asiriečių, hebrajų ir finikiečių kalbų srityse. Vėlesnioji A. K. skirstoma į vakarų ir rytų šakas. Svarbiausios vakarų šakos: žydiški aramiejiški papiruso ritiniai iš Asuano ir Elefantinos, biblijos aramiejiška (Jeremijaus, Danieliaus ir Ezdros A. intarpų) tarmė, biblijos vertimų, vadinamų „targumim" kalba, Palestinos (Jeruzalės) talmudo kalba ir samaritonų tarmė. Svarbiausios rytų šakos: sirų kalba, Babilonijos talmudo, ypač „gemarinės" dalies, kalba, ir Mandiejų religinės literatūros kalba. A. K. yra gausinga II—XIII a. krikščionių literatūra. A. K. buvo savo laiku nugalėta arabų kalbos ir išnyko. Maži likučiai ligi šios dienos yra išlikę netoli Damasko, prie Mosulio (Mosulio dominikonų biblijos vertimas sirų kalbon 1887—1891) ir prie Urmijos ežero.

H. Baner u. Leander Grammatik des Biblisch-Aramäishen, 1927; *Wilh. Th. Nöldeke* Die a. Literatur (Die Kultur der Gegenwart). *N. Š.*

Aran 1) (Šventųjų salos), trys Airijos salos (Inishmore, Inishman ir Inisher), drauge 47 km², 3.000 gyv., kurie verčiasi žemės ūkiu ir žvejyba, 2) Pirėnų įdubimas ispanų prov. Leridoj netoli Prancūzijos sienos. 30 kaimų ir miestelių gyventojai vos išminta, imasi ir kontrabandos.

Aranda, Ispanijos mst. prie Duero upės į rytus nuo Valadolido. Žiemių-rytų pakraštį supa Iberų kalnynas, o iš pietų pusės prisiartina Kastilijos kalnų žieminė dalis.

Aranda, Abarca de Bolea Petras Povilas (1718—1798), Ispanų atstovas 1760—1762 prie Lenkų karaliaus ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio Augusto III, 1765 Kastilijos tarybos pirmininkas, 1767 sufalsifikuotais laiškais pasiekė jėzuitų pašalinimo iš Ispanijos, 1773—1787 atstovas Paryžiuje; grįžęs Ispanijon kurį laiką buvo valdžioje, bet paskui pašalintas ir net ištremtas. 1780 Ispanijoje įkūrė „Didžiųjų Rytų" masonus, kurių buvo pirmuoju didmistriu.

R. Altamira Historia de Espana y de civilizacioń española, 1928; *Baumgarten* Geschichte Spaniens, Leipzig, 1876; *Tračevskij* Ispanija XIX v., Moskva, 1872.

Aranda Choze Chimenes (1837—1903), ispanų menininkas, Cervanteso „Don Kichoto" ir Daudeto „Tartareno Alpiuose" iliustratorius.

Araneina ž. Vorai.

Arany (sk. Oroń) 1) Janoš (Jonas) (1817—1882), iš sodiečių kilęs didysis vengrų poetas. Pradžios mokyklos mokytojas, artistas, klajūnas, notaras, veikliai dalyvavo 1848 vengrų revoliucijoje; paskui dėstė vengrų kalbą ir literatūrą kolegijoje (gimnazijoje), sekretoriavo vengrų mokslo akademijai ir kit. Įgarsėjo poemų trilogija „Toldi" iš XIV a. vengrų istorijos (I—Janos Toldi, 1847; II—Toldi šerelme [Toldio meilė], 1879; III — Toldi estéje [Toldio vakaras], 1854), kuri pakėlė jį greta didžiojo vengrų poeto Petöfi. Jo epikoje vyrauja tautosakos motyvai. Be „Toldi", dar poemos: „Budos karaliaus mirtis" (1864), „Nagy Ida čigonai" (1852) ir kt. Žymiausios vengrų literatūroje baladės. Graudi lyrika.

L. Katona ir *Fr. Szinnyei* Geschichte der ungarischen Literatur, Leipzig, 1911; *F. Riedl* Arany, 7 leid. 1920. 2) Vladas (1844—1898), Jono A. sūnus, paveldėjęs iš tėvo kalbos ir ritmo mistriškumą. Tėvui (1864) „Budos mirtyje" apdainavus Budos kovą su Atila, sūnus (1874) „Hunų kautynių" poemoje hunų ir gotų kovos motyvą pritaikė vengrų kovai prieš austrus. „Fata Morgana didvyryje" (1872) įvaizdavo vengro būdą.

Aranjuez (sk. Aranchuéc), vid. Ispanijos (Madrido prov.) mst., 15.000 gyv. (1930). Neseniai dar garsi pavasarinė buv. karaliaus

rezidencija. Didelis vienuolynas, puikios pilys, gražūs parkai. Dirbtinai drėkinant Tajo slėnį auginama daug vaismedžių.

Arapaho, š. Amerikos algonkinų indėnų giminės šaka, kurios du tūkstančiu tebėra dar išlikusių. Vyriausybė (1867) įkurdino juos vadinamuose rezervatuose (ž.): pietiečius vakaruose nuo Indėnų teritorijos dab. Oklahoma valst., šiauriečius Wyoming valst. Berods, pietiečiai pardavė savo rezervatus ir įsirašė J. A. V. piliečiais.

Kroeber The A. (New York 1904); *Dorsey* The A. Sun Dance (1903).

Arapaima gigas, kauluotų žuvų (Teleostei) būrio, Clupaeformes pobūrio, Osteoglossidae šeimos žuvis, gyvenanti Amazonėje (Brazilijoje) ir jos intakuose, ligi 4 m ilgio ir 200 kg svorio. Kūnas padengtas dideliais, tvirtais žvynais. A. nepaprastai margų ir ryškių spalvų. Ši žuvis vietinių indėnų vadinama piraruku; ją medžioja mėsai, kurią dideliais transportais džiovintą siunčia iš Amazonės vidurinės tėkmės į Parą.

Ararat, p. Australijos (Victorijos) mst. prie Hopkinso upės, 5000 gyv. (1929). Glž. mazgas; svarbus tos srities javų prekybos, pramonės ir vilnų produkcijos centras. Kalnuotos apylinkės duoda daug geros rūšies medžio. Kvarco ir aliuvijaus sluoksniuose randama aukso, kurio kiekis paskutiniu laiku žymiai sumažėjo. A. srityje išsiplėtęs gyvulių ūkis, todėl A. yra pieno produktų svarbus punktas. A. aps. apie 35.000 gyv.

Araratas (Ararat, arm. Masis, turk. Argi Dagh). Armenijos kalnas dviem viršūnėm: Didž. A. 5.198 m ir Maž. A. 3.915 m. Pirmasis buvo užlipęs Parrot 1829. Tarp jų jungiakalnis Sardár Bulág turi 2.540 m. Jis yra užgęses ugnikalnis; šonai apdengti purių trachitų, o žemesnės pašlaitės susidarę iš rausvai rudos lavos. Aukštyn nuo 4.100 m amžinas sniegas, iš kurio žemyn šliaužia ledynai. Ligi 3.000 m auga alpiniai augalai. Kadangi čia sausas klimatas ir vandenį sugeria žemės pavir-

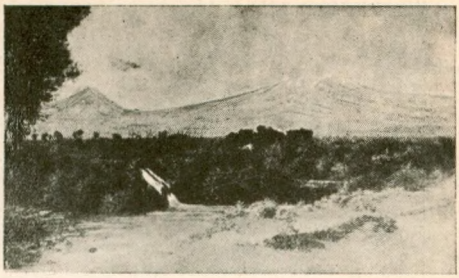

Ararato kalnas

šius, jo atšlaitės neturi šaltinių nei upelių. Todėl kultivuoti augmeniją neįmanoma; tiktai daubose auginama vaismedžių. A. apylinkės yra nykios stepės su išsidraikiusiais kadugių krūmokšniais ir apšepusiais berželiais. Ten gyvena nomadai kurdai. Senojo Testamento pagarsintas Nojaus laivo sustojimu, bet klaidingai Genezies (8,4) žodžiai, ant Ararato kalno, pritaikinta šiam kalnui, nes A. hebrajų Biblijoj vadinama šalis tarp Arakso upės ir Vano bei Urmijos ežero; vėliau ši šalis buvo pavadinta Armenija. Jos senieji gyventojai kilimo chadiejai, kultūriniu atžvilgiu priklausė asirų, kurie juos nuolatos puldinėjo, o apie 600 pr. Kr. jie visai išnyko čion įpuolus paskesniems armėnams.

Aras (Ar, sutrumpinta a pr. Are) paviršiaus ploto matas metrinėj sistemoj; iš lot. žodžio area—plotas. A. lygus kvadrato, kurio kraštinė lygi 10 m plotui Ar = 1 dekam^2. = 100 m^2 = 10 deciarų = 100 centiarų = 1000 milliarų. 10 A = 1 dekaarui; 100 A = 1 hektarui = 1 ha = 1000 A = 1 kilarui; 10000 A = 1 miriarui. Paskutiniuoju laiku pavadinimai dekaras, kilaras ir miriaras daugiau nebevartojami. A. lygus 0,0139 buvusio lietuviško margo.

Aras, upė, ž. Araksas.

Aras (pr. Arras, it. Arrazzi), Flandrijos (dab. Prancūzijos) miesto Arras (ž.) XI—XV a. vaizdingi sieniniai kilimai, palaikę savo vardą, nors Briuselis (XV — XVI a.) ir Paryžius (XVI—XVII a.) nurungė A. dirbinius; XVII—XVIII a. tą vardą nustelbė Paryžiaus gobelenai (ž.). A. ir gobelenai buvo audžiami ir kitur (Italijoje, Ispanijoje, Vokietijoje, Lenkijoje). A. yra paveldėję rytų (persų, arabų) techniką. Geriausi A. yra Vatikane, kuriems paveikslus nupiešė popiežiaus Leono X įsakymu 1514—1516 Rafaelis, o juos išaudė Briusely. Lenkijon ir Lietuvon A. įvedė bene karalienė Bona, parsigabendama jų XVI a. daug. iš Flandrijos ir kabindama Vavelio pily (Krokuvoj); juos pamėgo abu paskutinieji Jo-

Aras iš Jean Foucquet „Trojos karo" serijos XV a. vidury

gailaičiai Žigimantas II ir ypačiai III (Ž. Augustas). Vaveliškė karalių pilis ypač garsėjo 24 Biblijos „Potvynio" scenas vaizduojančiais A., už kuriuos Ž. Augustas sumokėjo 100 tūkst. raudon. auksinų; karališki „Potvynio" A. ilgainiui pateko Varšuvon, iš kur 1794 drauge su kitais gobelenais rusų išvežti atsidūrė Petrapily, pagaliau, radosi caro rūmuose Gatčinoje ir buvo grąžinti (19) Vavelio pilin tik po D. karo. Krokuvos pirklys Sev. Boner (ž.) 1544 siuntė Ž. Augustui A. Vilniun. Garsėjo taip pat Lietuvoje Radvilų ir Pocių A. gobelenai.

Aras ž. Erelis. K. Būga savo „Kalboje ir senovėje" (Kaune, 1922 psl. 55) aiškina: „Nei aro nei ero šiandie nepažįsta mūsų šnekamoji kalba. Senovės rašomosios kalbos paminkluose irgi nepasitaikė man užklupti aro. Pirmas iškėlė arą su eru aikštėn A. Juškevičius, įtraukęs jį žodynan (I 106, 396) ir dainų rinkinin: aras... kirto lapei per uodegą Jd. 193, 20. Aras (eras) bus veikiausia Juškevičiaus darbo žodis Erelis (tarm. arelis), mat, pasirodė jam esąs mažybinis žodis (brolelis, tėvelis, šunelis, vaikelis). Erelio galūnė — elis nėra mažybinė."

Aras (turėtų būt Erelis, lot. Aquila), ryškus žvaigždynas, šalia Strėlės, Delfino, Vandenio, Ožiaragio, Šaulio, Skydo ir Gyvatės. Seniau buvo dar Antinojaus žvaigždynas, bet dabar jis yra prijungtas prie A.; todėl kartais pavadinamas „Aras ir Antinojus" (Aquila et Antinous). Trys ryškiausios A. žvaigždės, α, β ir γ atrodo danguje tiesioje eilėje; dėl to žvaigždynas nekrinta į akis. Pirmoji pagal ryškumą žvaigždė — α (Alfa) Aquilae kitaip dar vadinama Altairas (ž.) arba Atairas. Kartu su dviem kitų žvaigždynų žvaigždėm — Denebu ir Vega — Altairas sudaro danguje lygiašonį trikampį. A. žvaigždyne įsidėmėtina kintamoji žvaigždė „ η (Eta) Aquilae", priklausanti prie Cefepolų tipo (ž.). Jos šviesa kinta periodiškai kas 7 d. 4 val. ir 12 min.

Arason (Areson) Jonas (1484—1550), paskutinis katalikų vyskupas Holare Islandijos salose. A. įst. 1530 Islandijoje pirmą spaustuvę, ginklu priešinosi danų karaliui Kristijonui III prievarta brukant reformaciją; nukirstas Skálholte. Rašė maldas, himnus, giesmes, poemas Liomr (šviesa) ir Pislargrátr (Kristaus kančių ašaros).

Arator, VI a. krikščionių poetas. Jo epas: De actibus Apostolorum, tai apaštalų žygių (Biblijoje) atpasakojimas eilėmis. Išleido Migne: Patrologia latina, 68 t. Pradžioj dirbo gotų valstybinėj tarnyboj, nuo 540 subdijakonas Romoj.

Aratos, graikų poetas iš Sol'oi Kilikijoj. Gyveno III a. pr. Kr. Zenono mokinys, buvęs prie Antigono Gonato Makedoniečio ir Antiocho I dvaro. Išliko vienintelis veikalas Fainomena, astronominė poema su stoistiniu panteistiniu pagrindu, kurią Cicero, Avienus ir Germanicus išvertė į lotynų kalbą. (Maass leid. 1893).

Arauan, miestelis-oazė, piet. Sacharos pakrašty Afrikoje. Įsteigtas XVIII a. pradžioje. Gyv. negrai ir arabai pirkliai. Svarbi karavanų stotis tarp Maroko ir Timbuktu. Jį siaučia iš visų pusių neapmatomos smėlio dykumos.

Aráuca, kairysis Orinoko intakas, 740 km ilgio, teka per Kolumbiją ir Venezuelą, įteka ties miesteliu Aruana.

Aráuca, Kolumbijos komisariatas p. Amerikoje, 35.292 km², (1918) 7.500 gyv. A. miestas, 3.890 gyv.

Araucaria, iš Australijos ir Peru (šeim. Coniferae). Gražūs spygliuočiai, iš kurių

daugiausia žinomi A. excelsa R. Br. iš Australijos ir Norfolko salynų. Jos šakos matematiškai kaip menturė sudėtos. Tinka kultūrai šaltuose kambariuose (6—12 laipsn. šilimos). A. imbricata iš Čili didelis medis, kurio lapai apglėbia stiebus kaip žvynai. Vidur. Europoje jau tinka laisvai kultūrai. A. brasiliana A. Rich. iš Brazilijos, A. Cookii R. Br. iš Naujos Kaledonijos, A. Bidwillii Hook. iš Australijos, A. Cunninghami Sweet. iš Australijos gražūs medžiai, auginami botanikos soduose.

Aráuco ž. Araukanija.

Arauco-Cautin, centrinės Čilės prov. nuo 1927, išplėtus Cautin prov. į šiaurę ir į pietus. 354.500 gyv. (1928), 6 departamentai (Traiguen, Victoria, Lautaro, Temuco, Imperial, Villarrica). Vyriausias miestas Temuco (33.000 gyv.).

Araúcos ž. Araukanai.

Araujo 1) Antanas (1566 — 1632), jėzuitas, Brazilijos misionierius, autorius į daugelį indijonų kalbų išversto katekizmo (Lisabonoj 1618 — 1686). 2) Joakimas (1858 — 1917) portugalų lyrikas ir publicistas. 3) Pranas (1580 — 1664), ispanų filosofas, dominikonas tomistas, 1648—1656 Segovijos vyskupas. Jo veikalai: Commentaria in universam Aristoteles Metaphysicam (2 t. 1617), Commentaria in Summam S. Thomae (7 t. 1636—47) ir kt.

Araujo Porto Alégre (sk. Aráušo) Manuel, vėliau baronas Santo Angelo (1806 — 1879), brazilų poetas, skulptorius ir architektas. Jo žymiausias kūrinys Colombo (epopėja, 1866). Jis škicavo planus šv. Onos bažnyčiai, bankui ir teatrui.

Araukanai, Araucos (isp., bet ind. Moluče) Čilės indėnai, drąsiai gynę (XVI—XVIII a.) savo nepriklausomybę nuo ispanų, kurie 1773 buvo priversti ją pripažinti, bet vėliau vėl juos pajungė. 1861—2 A. mėgino nuo Čilės atsiskirti, bet buvo įveikti. Jų yra apie 100.000. Skiriasi į dvi dalis: į šiaurinius pehuenčus ir pietinius huiličus. Stambaus kūno sudėjimo, didelės galvos, atsikišusių žandikaulių, barzda neauga. Moterys žymiai mažesnės už vyrus. Įvedus arklius, jie dabar puikūs raiteliai ir gyvulių augintojai. Nuo 1893 pas juos misionieriauja Bavarijos kapucinai.

Araukanė

Ign. Domeyko Araucania i sus habitantes (Santiago, 1846), išv. į anglų, prancūzų, vokiečių ir lenkų kalbą; *E. R. Smith* The Araucanians (New York, 1855); *R. Lenz* Estudios Araucanas (Leipzig, 1897); *T. Guevara* Historia de la civilizacion de Araucania (Santiago, 1898—1900); *Felix de Augusta* Diccionario Araucano (Valdivia, 1916).

Araukanija, Aráuco, araukanų (araucos) šalis dab. Čilės respublikoje p. Amerikoje, siauresne prasme Centrinės Čilės provincija. Ligi 1927 5.340 km², apie 62.000 gyv., 3 departamentai (Aráuco, Lebu, Canete); Lebu uostas (3.000 gyv.), Aráuco mst. (3.000 gyv.), Cannete (2000 gyv.). 1927 šiaurinė A. dalis įėjo į Conception (ž.) prov., o pietinė sujungta su Cautin, į Arauco - Cautin (ž.) prov.

Araurutas, vaistinėse ir iš dalies technikos bei namų reikalams vartojami tam tikro krakmolo milteliai (lot. Amylum Marantae arba Arrowroot). Vieną A. miltelių dalį sumaišius su 100 dalių vandens, bevirinant gaunama skaidri gleivė; ataušusi sutirštėja, lyg želatinas. A. vaistai retai tevartojami; juos iš apyvartos išstūmė kiti gleivingi augaliniai preparatai. Tikrasis A. gaunamas iš šaknų augalo Maranta arundinacea L., marantinių (Marantaceae) šeimos, daugiausia augančio Jamaikos ir Antilų salose. Maranta arundinacea yra žolėtas augalas, užaugąs 60 cm aukščio. Jo šaknys išsikerojusios, storos, ilgametės, apaugusios tam tikrais žvyneliais. Be tikrojo A., prekyboje dažnai pasitaiko netikras šviesiai baltų, už tikrąjį daug smulkesnių miltelių pavidalo, pvz.: Arrowroot Tikor, Arrowroot Tikur, Arrowroot Travankora, dažniausiai

gaunami iš imberinių (Lingiberaceae) šeimos augalų, pvz., curcuma angus tipolia, curcuma leucorrhiza, curcuma rubescens ir kt. Augalas Maranta arundinacea L. dėl maistingo šaknų krakmolo auginamas ir kituose šiltuose kraštuose. *K. Gr.*

Arausio, Galijos miestas, dabar Orange (ž.) Prancūzijoje Vauduse dep. 105 pr. Kr. čia kimbrai ir teutonai smarkiai sumušė romėnus.

Aravakai, Aruakų (ž.) indėnų šaka.

Aravalli, neaukštas Britų Indijos kalnynas (500 m) Radžputane su indų šventu laikomu Ben-Abu (ž.) kalnu. Daug mineralų, aukso, sidabro, kurių gyventojai neleidžia eksploatuoti.

Aravičius Petras (g. 1887 Avižienių k., Seirijų val., Seinų, dab. Alytaus aps.). 1907 baigė Suvalkų gimn. ir stojo Petrapilio universitetan, kur studijavo fizikos matematikos ir teisių mokslus. 1914—1919 dalyvavo rusų vokiečių kare. Revoliucijos metu patekęs Sibiran, 1922 grįžo Lietuvon. 1927—1929 Alytaus aps. viršininkas, 1929—1931 vidaus reikalų ministeris, nuo 1931 žemės banko direktorius.

Arba ž. Araba (vežimas).

Arbaletas, svaidomasis ginklas, sudėtas iš lanko ir lovelio su buože; šaudė strėlėmis, kulkomis ir akmenimis. Europiečiai jį pasavino iš rytų tautų per kryžiaus karus. A. buvo taiklesnis ir duodavo didesnę smogiamą jėgą kaip lankas, bet šaudymas reikalavo daugiau laiko.

Pulk. Štencelis Šaudybos vadovėlis, II d. 1926.

Arbanasai, arba Škipetarai, laikomi senovės ilirų palikuonimis, gyveno Albanijos kalnuose. Jiems vadovavo Jurgis Kastrijotas Skanderberg (XIV a.); turkų nukariauti virto sultono valdžios ramsčiais, ne kartą betgi prieš ją sukildami; dabartiniai albanai serbų vadinami arbanasais.

Arbanitai, taip graikų vadinami albanai.

Arbat (lot. arba — vežimas), XVI—XVIII a. daugiausia račių gyvenamas Maskvos priemiestis, vakaruose nuo Kremlio, dabar gatvė.

Arbata (lot. herba — žolė, lenk. herbata), verdamasis arbatžolės gėralas (ž. Arbatmedis kiniškas). Kinuose žinoma jau VIII a., Japonijoje ir Korėjoje IX a., kituose Azijos kraštuose XV a. Kiniečiai A. vadino „tia“ (arabai tarė „siha“), kurį vėliau pasekė v. Europos kalbos (palyg. lot. Thea, ang. Tea, vok. Thee. rus. čai ir t. t.). Europoje apie A. patirta dar 1559 iš portugalų ir olandų. Apie 1650 olandai atsivežė iš rytų Indijos, 1656 ji radosi Paryžiuje (vieni gėrė su pienu, kiti vartojo kaip tabaką), nuo 1680 vežėsi ir anglai. Iš pradžių A. gėrė Europos diduomenė (panašiai Kinuose ir Japonijoje), kiti gydytojų patariami vartojo vaistais. Daugiausia prigijo Anglijoje ir Olandijoje, kitur vyrauja kava. Rytų Europon pateko iš dalies mongolams tarpininkaujant, iš pradžių Rusijon (XVII a. caro Mykolo Teodoraičio laikais, ir dar antroje XVII a. pusėje Maskvos diduomenė ją vaistui tevartojo), virsdama čia mėgiamu ponų ir pirklių gėralu, bet liaudyje tepaplitusi labiausiai panaikinus baudžiavas (virdulį jie ilgai tebevadino „šnypščiančiu vario žalčiu“ ir „naujuoju ponu“, laikydami sodiečiui nereikalingas išlaidas arbatai ir cukrui). Jau rusų įtakoje XVIII a. radosi Lenkijos - Lietuvos valstybėje. Pirmas ją mini kun. Kluk (ž.) 1777 griežtai A. laikydamas kenksmingą (kiniečių nuodai) visiems, ypač vaikams. A. plito čia, kaip ir kitur, iš pradžių tarp bajorų ir miestiečių, pamažėl (po 1863) tesiekdama sodžių. Lietuvos lenkų rašytojas Ignas Chodzka (ž.) 1837 vaizduoja A. pasirodymą mūsų dvaruose savo apysakoj „samowar“. Gavę iš rusų A. ir lotyniškai — lenkiškai ją pavadinę, bet rusiškai — lenkišką samavorą mes sulietuvinom, iš pradžių (E. Tiškevičiaus „Birže“, 1869, p. 28) „patsverdu“ (patsverduliu) bevadindami, vėliau virduliu pavertėm. Dabar A. surenkama visame pa-

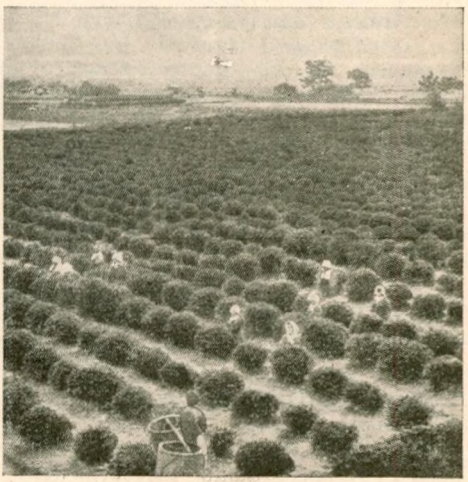

Arbatžolių plantacijos

Arbatžolių skynimas

saulyje ne mažiau kaip apie 25 milijonus kg kasmet.

Arbatinė, namas, kur už tam tikrą pinigą galima užkąsti, atsigaivinti nesvaigiais gėralais ir šiaip pasilsėti, lyg liaudies kavinė: smuklė su svaigalais, A. be jų. Čia parduodama: kava, arbata, kakao, pienas ir kiti toki gėralai. Užkandžiai yra visa tai, ką galima greit pagaminti. Yra čia laikraščių pasiskaityti, patefonas arba radio. A. dažnai jungiama su kepykla, kartais (didesnės ir tobulesnės A.) turi ir kelias lovas nakvynei. Tokias A. kartais vadinama liaudies namais (Kauno liaudies namai). A. turėjo mums atstoti smuklę kaip viena netiesioginių priemonių blaivinimo, pradėto Lietuvoje dar vysk. Valančiaus, tačiau A. ilgai neturėjome, juo labiau, kad pats Valančiaus darbas caro valdžios buvo sustabdytas. Įvedus Lietuvoje degtinės monopolį (1898) ir uždarius smukles, daugelis šių virto A., kurių kitos slaptai pardavinėjo ir degtinę. Kovai su alkoholizmu rusų vyriausybė steigė blaivybės globos kuratorijas, kurios steigė A. ir rūpinosi „liaudies švietimu," bet, būdamos caro valdininkų ir šiaip rusų rankose, ne ką bepasiekdavo, nebent rusino kraštą (Vilniaus, Kauno, Šiaulių skaityklos; Misavskojo teatras Šiaulių liaudies auditorijoj ir t. t.). Savo lietuviškąjį amžių A. mūsų krašte pradeda drauge su L. katalikų blaivybės draugija. Nuo 1908 kasmet jų skaičius padvigubėdavo. 1914 A. buvus Lietuvoje 91, bet rusų valdžia ne visur leisdavo A. steigti. Prieš karą pavyzdinga A. (net su elektra) buvo Rietave. Po didžiojo karo atgijo ir A. 1923 pusė blaivybės d-jos skyrių turėjo tokias įstaigas. Kasmet jų reikalams dr-ja išleisdavo po keletą tūkstančių litų. Pvz., 1923 A. išleista 8.200 lt. Tais pat metais jų reikalams padaryta depozitas arba fondas 15.000 lt.

K. J. Matusas-Sedauskas 20 metų tautos blaivinamo darbo, Kaunas, 1928. *J. M. S.*

Arbatmediečiai (Theaceae), augalų šeimyna iš dviskilčių (Dicotyledones), eilė Parietales, apie 375 rūšių iš dausų Amerikos, Afrikos, pietų ir rytų Azijos. Medžiai arba krūmai daugiausia amžinai žaliais pražanginiais lapais. Svarbiausia giminė Thea (arbatmedis).

Arbatmedis (Thea), giminė iš Theaceae, arba Ternstroemiaceae šeimynos, Cistiflorae eilės, krūmai arba medžiai amžinai žaliais lapais, baltais arba rausvais žiedais. 16 rūšių. Auga Indijoj, Japonijoj ir ypač Kinuose. Svarbiausias yra A. kiniškasis (ž.) (Thea sinensis L), duoda arbatą. Yra daug atmainų.

Arbatmedis kiniškasis, Thea chinensis arba Camellia Thea Lk. iš Kinų, Ternstroemiaceae šeim. Duoda mums kinišką arba rusišką arbatą (ž.). A. sumedėję krūmai auginami įvairiuose kraštuose, pvz., Kinuose, Korėjoje, Indijoje, Javoje, Sumatroje, Amerikoje, Japonijoje, Ceilone, net ir Kaukaze (Čakva dvare). Krūmas labai šakotas, ligi 8—9 m aukšt., bet jį nupiauna, kad lapus galima būtų lengvai nuimti. Augalas amžinai žalias, eliptiškais arba atvirkščiai kiaušiškais, dantuotais blizgančiais lapais; kvepiamais žiedais, žaliai-geltonais. Sėklos vyšnių didumo. Daugiausia auginama iš sėklų ir trečiaisiais metais imama pirmasis arbatos derlius. Per vasarą renka lapus tris kartus. Pirmieji lapeliai surenkami kovo ir balandžio mėn., jie blizga, balti, panašūs į šilką; tokia arbata vadinama žiedų arbata. Surinktiems nuo A. lapams duodama nuvysti lauke, paskui ant ugnies trinant rankų delnais susukinėjama. Kad arbatos kvapas būtų malonus, pridedama: Camellia Sasanqua, Olea fragrans, Jasminum Sambac, pomerančių žiedų, arbatinės rožės ir kt. žiedų. Arbatos kokybė pareina nuo lapų amžiaus ir jų džiovinimo būdo. Pvz., žalioji arbata gaunama greitai džiovinant, juodoji arbata lengvai džiovinant. Palengva džiovinant pasidaro šioks toks rūgimas. Vadinamoji plytinė arbata daroma iš įvairių prastesniųjų arbatos likučių, suslegiant į vieną įvairias blogesnes arbatos rūšis. *K. M.*

Arbe ž. Rab.

Arbedo kaimas Tessino kantone Šveicarijoje. 1422 VI 30 čia buvo šveicarų kautynės su Milano italais („šv. Povilo kautynės"), kur iš 3.000 šveicarų krito 2.000, bet vis dėlto 24.000 milaniečių gavo pasitraukti Bellinconon. Šveicarai palaidoti kalvose ties šv. Povilo koplyčia.

Arbėla (gr., asir. bab. Arba Ilu — „keturių dievų miestas", dab. Erbil) Mažojoje Azijoje (dab. Irako valst.), rytuose nuo Tig-

ro upės, Ištar (ž.) kulto centras senovės Asirijoje. Netoli A., ties Gaugamela (ž.) Aleksandras Makedonietis 331 pr. Kr. įveikė persų Darijų. Dabar 10.000 gyv.

Arber (čekų Javor) aukščiausias Böhmerwaldo (čekų Šumava) kalnas Bavarijoje, su Didžiuoju A. (1485 m) ir Mažuoju A. (1391 m) ir dviem ežerais (D. A. ir M. A.),

Arbes Jokūbas (1840—1914), čekų rašytojas. Prahos priemiesty gimęs ir Prahoje visą amžių gyvenęs, 1868—1877 „Narodni Listy" bendradarbis, publicistikoje jis reiškė pozityvistines ir liberalines pažiūras, kuriomis nudažė savo apysakas. Daugiausia rašė nuotykių romanus, kuriuose tarėsi reiškiąs „paprasto gyvenimo romantiką", keldamas gyvenimo nepaprastumus, netikėtumus ir net baisumus ir pozityviškai — deterministiškai griaudamas jų sukeltą iliuziją. Jo socialiniai romanai iš darbininkų gyvenimo plačiai pradėti, bet nevisai išbaigti: „Epikurejci" (Epikuriečiai, 1880), „Mesiáš" (Mesija, 1883). Ypačiai pasižymėjo savo vadinamomis „Romanetti" (vienask. romanetta) apysakomis (1878—1884, 3 t.), kurių geriausios: „Svaty Xaverius" (Šv. Ksaveras, 1873), „Ukřižovana" (Nukryžiuotoji, 1876), „Newtonův mozek" (Newtono smegenys, 1877). Parašė daugiau kaip 40 tomų.

Arbitblatas Neemija (g. 1908 XI 19 Kaune), meno mokslus ėjo Vokietijoj (1924 — 1926 pas prof. Korsand) ir Prancūzijoj (1926—1932 pas prof. A. Loth, Bizier, O. Frier). 1926 surengė pirmą savo kūrinių parodą Liet. meno kūrėjų draugijos salėje. V. Europos meno srovės impresionizmas, neoimpresionizmas ir kubizmas yra padarę A. įtakos, ypač mokytojo A. Loth kubizmas. 1927, 1929 ir 1930 dar surengė savo kūrinių parodą, o 1932 IX I atidarė privatišką meno galeriją **Kaune.**

Arbitralus (lot.), kurs elgiasi savavališkai.

Arbitras (lot. árbiter) Romos teisėje yra tarpininkas — teisėjas, kurio uždavinys nesitenkinti formaliniu sprendimu, bet stengtis geruoju sutaikinti abi šalis. Jis gali būt šalių rinktinis (excompromisso) arba (valdžios ar teismo) skirtinis teisėjas. Superarbitras — trečiųjų teismo pirmininkas, šalių A. parinktas. Senovės Lietuvos teisėje A. vadinta ir pašaliniai asmenys, dalyvavę seimų posėdžiuose.

N. Arbitblatas Žydas

Arbitražas (lot. arbitrium — nuomonė, nusprendimas). Biržose (ž.) nuolat vyksta pirkimas-pardavimas vertybės popierių, užsieninių vekselių, pinigų, prekių. Kadangi dėl laiko ir vietos gali susidaryti įvairių paklausų ir pasiūlų, tai ir tai pačiai vertybei tuo pačiu laiku įvairiose vietose gali susidaryti skirtingų kainų. Tada galima pirkti ten, kur pigiau, o parduoti, kur brangiau. Toks kainų skirtumų tai pačiai vertybei įvairiose vietose naudojimas vadinamas arbitražu. Asmuo, kurs juo verčiasi (pr. arbitrageur) savo vietoj gali būti pirkėjas ar pardavėjas, pareinamai nuo to, ar tos vertybės kaina kitoj vietoj yra tokia didelė ar maža, kad perkant ar parduodant tas kainų skirtumas (biržose vadinamas marge) yra toks didelis, jog visa operacija duoda pelno. Čia reikia atsižvelgti ne tik į kursus, bet ir visas kitas prekybos išlaidas (telegrafo, telefono, draudimo, žyminio mokesčio ir kitas išlaidas). Pagal objektus, A. gali būti skirstomas tokiomis svarbiausiomis rūšimis: brangiųjų metalų ir monetų, devizų, fondų ir prekių. Brangiųjų metalų ir monetų A. Čia turima galvoj svarbiausia auksas gabalais ir monetomis. Turint galvoj pokarinius pinigų (ž.) sistemų pasikeitimus, mūsų laikais aukso A. neturi didesnės reikšmės. Devizų A. Lyginant vienos šalies devizų (užsieninių vekselių, t. y., parašytų užsienio valiuta ir kuriai mokėjimas užsieny)

bei čekių kursus dviejose ar daugiau vietų, tenka kursai suvesti į vieną valiutą (ž.) ir vienodą laiką. Be to, čia turės reikšmės ne tik biržos kursai, bet ir kiti veiksniai, aplamai turį reikšmės devizų skaičiavimams: ataskaita, komisija, žyminis mokestis ir kt.; kasdieniniai devizų bei čekių kursų svyravimai galima išnaudoti tik tada, kada visos žinios apie tokius svyravimus gaunamos labai greitai (telegrafu, telefonu) ir taip pat tokiu būdu duodami reikiami įsakymai. Apskritai, A. išlygina devizų bei čekių kursus įvairiose vietose ir tuo pačiu turi įtakos tarptautiniams atsiskaitymams išlyginti. Esant normaliems tarptautiniams santykiams, kraštų su pastovia valiuta devizų bei čekių kursų skirtumai paprastai būva labai nedideli ir A. didesnį pelną gali duoti tik darant labai dideles apyvartas. Fondų A. daugiau reikšmės turi tada, kai kurios nors rūšies %% popierių keliose vietose didesniais kiekiais į apyvartą leidžiama. Prekių A. turi tikslą nustatyti vietą, kur būtų galima pelningiausiu būdu prekės pirkti ar parduoti. Čia, be kainos ir kitų A. išlaidų, labai daug reikšmės turi muitai, frachtas ar draudimas.

Otto Swoboda Die A. in Wertpapieren, Wechseln, Münzen und Edelmetallen, 1928; *Dröll* A. und ihre grundlegenden. Rechnungsarten, 1916; *Schmidt* Internationaler Zahlungsverkehr, 1919; *A. Bernštein* ir *V. Skubkin* Arbitražas, 1913. *Dz. B.*

Tarptautinis arbitražas (trečiųjų teismas) yra tarptautinės jurisdikcijos forma. Svarbiausieji A. pažymiai: 1) trečiųjų teismas sudaromas iš teisėjų, šalių išrinktųjų arba pritartųjų; 2) A. procesas tegali būti iškeltas tiktai abiem šalim sutikus, t. y., kai sutinka ne tiktai ieškovas, bet ir atsakovas; 3) A. teismas, ką nuspręsdamas, vadovaujasi ne tiktai grynai juridinėmis normomis, bet ir diplomatinio arba politinio pobūdžio samprotavimais, nes jis paprastai ieško kompromiso, stengias sutaikyti susiginčijusias šalis. Byloms trečiųjų teismuose nagrinėti pirmosios Haagos konferencijos buvo įsteigti 1899 „Nuolatiniai Arbitražo Rūmai" Haagoje. Tai tėra sąrašas trečiųjų teisėjų, kurių siūlo kiekviena, priėmusi tą teismo konvenciją valstybė, ne daugiau kaip 4. Bendras kandidatų skaičius arti 130 (nuo 41 valstybės). Teismo nariai skiriami 6 metams. Tuo būdu sudarytas teismas niekad nesusirenka. Kada susiginčijusios šalys nutaria kreiptis į Haagos arbitražo teismą, jos renka iš teisėjų sąrašo vieną ar kelis teisėjus, kurie savo rėžtu renkasi superarbitrą.

A. Jaščenka Tarptautinės teisės kursas (1931, 506—502 p.). *A. J.*

Arboga, mst. švedų Län Bästmanlande. 5.050 gyv. (1926). 1435 čia susirinko pirmą kartą švedų seimas.

Arbogastas 1) (m. 394), romėnų kariuomenės vadas. Imperatoriaus Graciano laikais (375—383 Kr. g.) pasižymėjo kovose su germanais Reino ir Dunojaus linijoje. Nužudžius Gracianą (ž.), paveržė imperatorių Valencianą II ir jautėsi tikru Galijos valdovu. Buvo kaltinamas Valencianą nužudęs. Pastatydino imperatorium gramatiką Eugenijų, kurio nepripažino Valenciano svainis Teodozijus. Susikauta ties Vippach (Frigidus, 394) Alpėse, Eugenijus pateko nelaisvėn ir, pasmerktas mirti, A. pats nusižudė.

A. Morpurgo, A. e l'imperio romano 379—394, Triest, 1883.

2) šventasis (šventė VII 21) g. apie 500, krikščionybės platintojas Elzase, Strasburgo vyskupas globėjas.

Arbois (sk. arbuá), kantono miestas Juros departamente Prancūzijoje. (1926) 3.620 gyv.

Arbois de Jubainville (sk. arbuá de žiubenvil) Enrikas (1827—1910), prancūzų archeologas ir keltų kalbos bei literatūros prof. Collège de France. Veikalai: Les premiers habitants de l'Europe (2 t. 1889—94), Le cycle mythologique irlandais et la mythologie grecque (1884), Cours de littérature celtique (12 t., 1883—1902) ir kt.

Arboleda Julius (1817—1862), politikas, publicistas - redaktorius ir poetas Naujosios Granados (Nueva Granada, vėl. Kolumbija) p. Amerikoje. Priešų įtremtas kalėjiman, parašė čia savo geriausius poezijos kūrinius „Estoy en la carcel" (Esu kalėjime) ir „Al Congresso Granadino" (Granados kongresui). Jo „Poesias" išl. Paryžiuje 1889. Išrinktas prezidentu, buvo nužudytas.

Arbon, žiemryčių Šveicarijos mst. prie Bodeno ežero; 10.000 gyv. (1930), Thurgau kantone. Sena pilis ir bažnyčia, šilko audiniai.

Arbor Day medžių sodinimo šventė mokyklose, iš pradžių J. A. V. Nebraskoje (1872), paskui paplito ir kitur (Lietuvoje po Didžiojo karo, bet buvo mėginimų ir rusų laikais).

Arbor vitae (lot., gyvenimo medis), anat., ž. Smegenėliai.

Arbroath (sk. arbrót), r. Skotijos mst. (Forfaro graf.), 22.000 gyv. Žvejų uostas Brothoko upės žiotyse. Netoli mst. kalvoje riokso didingi 1178 įkurto vienuolyno griuvėsiai.

Arbués Petras (1442—1485), g. Aragonijoj (Epilios mst. - de Epila), šv. Augustino ordino vienuolis, 1484 Torquemados paskirtas Saragosos vyskupijoj inkvizitorium. Griežtai vykdęs pavestas jam pareigas. 1485 jis nužudytas bažnyčioje de Labadia ir Sperandeo. Popiežius Aleksandras VII 1661 pripažino jį palaimintu, pop. Pijus IX 1867

šventuoju. Tapytojas V. Kaulbach įvaizdavo jį paveiksle (1871): „Arbues pasmerkia mirti eretikų šeimą".

Arbuthnot (sk. árbatnet) Jonas (1675—1735), anglų satyrikas, karalienės Onos gydytojas. Pagarsėjo 1712 satyra „The history of John Bull" (Jono Bulio istorija) prieš lordą Malborough ir vigus (ž.). Jo paleistasis John Bull virto anglo sinonimu, kaip vokiečiams „Deutscher Michel".

Arbutin, gliukozidas, veikliojoi dalis augalo Arctostaphylos Uva Ursi (meškauogis), šeim. Ericaceae.

Arbutus unedo L., braškių medis, iš p. Europos (šeim. Ericaceae). Vaisiai maždaug panašūs į braškes. Italijoje ir Jonijos salose daro iš jų degtinę, Korsikos saloje iš jų daro vyną.

Arbūzą gauti, Ukrainos paprotys, paplitęs Lenkijoje ir pasiekęs Lietuvos bajorus: neigiamai atsakydami jaunikiui dėl dukters, tėvai vaišino jį (rudenį) arbūzu.

Arbūzas (pers. cherbuze, turk. harpuz, taip pat turk. kavun, nuo to ukr. ir lenk. kavon). Citrullus vulgaris Schrad. iš atogrąžų Afrikos šeim. Cucurbitaceae. Vienmetis augalas, skleidžiąsis žemėje, su įpiautais lapais. Vaisiai žali, panašūs į moliūgus, vidury rausvi, saldūs ir sultingi, vartojami maistui. Sėklos daugiausia juodos. Kultūroje tinka tik p. Europoje ir p. Rusijoje (Samara, Saratov ir Astrachan, taip pat Ukrainoje, Kryme ir Kaukaze), kadangi jiems prinokti reikia daug saulės ir sausumo. Auginti šiltadaržiuose neišsimoka, nes duoda nedaug vaisių, kurie nors labai sultingi, bet vandeningi (ištižę), cukraus beveik neturi ir neskanūs.

Arbuzov 1) Leonidas sen. (1848—1912), Pabaltijo istorikas, tautybė rusas, gim. Mintaujoj. Studijavo Tartuose ir Vokietijoj gamtos mokslus, ir mediciną, tuo pačiu metu lankė G. Vaico istorijos seminarą. 1877—87 buvo mokytoju ir inspektorium Bauskėj ir Tukume. 1888 atsisakė nuo mokytojo vietos ir gyvendamas Mintaujoj atsidėjo vien istorijai. Parašė daugiau kaip 100 istoriškų darbų, iš kurių minėtini: Grundriss der Geschichte Liv. —, Est, — u. Kurlands (1889), Kurl. Güterchroniken, Neue Folge (1890), Die im Deutsch. Orden vertretenen Geschlechter (1899), Livl. Geistlichkeit 12—16 Jh. (1900—02), Liv —, Est —, u. Kurl. Urkundenbuch, 2 Abt., Bd. I—III (1900—11). 2. Leonidas jun., pirmojo sūnus (gim. 1882 Bauskėj), latvių istorikas. 1902—06 stud. Tartuose teologiją, 1906—09 Getingene istoriją, kur gavo Dr. phil. laipsnį už darbą: Die Beziehungen des deutschen Ordens zum Ablasshandel seit. d. 15 Jh. 1909—10 mokėsi Berlyne. 1919 išrinktas Latv. univ. doc., 1922 profesorium. Nuo 1921 skaito paskaitas ir vokiečių Herderio institute. Be ko kita parašė: W. v. Plettenberg und d. Untergang d. deutschen Ordens in Preussen (1919), Die Einführung d. Reformation in Liv—, Est—, und Kurland (1921), Akten und Rezesse d. livl. Ständetage, I, 1405—49 (Riga, 1923—8), Studien z. Geschichte d. lett. Bevölkerung Rigas im Mittelalter (1921), Die altlivländischen Bauerrechte (1924), Die handschriftliche Ueberlieferung d. Chronicon Livoniae Heinrichs von Lettland (1926—27), Römischer Arbeitsbericht (1928). Be to, daug smulkesnių str. latv. kalba latv. „Izgl. M. Mėnesraksts".

Arc Jeanne ž. Jeanne D'Arc.

Arc 1) kairysis Izeros intakas, teka per Savojos departamentą Prancūzijoje, 150 km ilgio; 2) upė teka per Bouches du Rhône departamentą Prancūzijoje, 72 km ilgio.

Arc de triomphe, triumfo arka, prancūzų vartai (romėnų pavyzdžiu) didiesiems laimėjimams įamžinti. Garsiausi laimėjimo vartai yra Paryžiuje „Place de l'Etoile" aikštėje, kurioje žvaigždėtai susikerta 12 gatvių. Čia randame įvaizduotą Napoleoną ir jo laimėjimus. Po Didžiojo karo po vartais yra „Nežinomojo kareivio kapas".

Arca ž. Arka.

Arcachon (sk. arkašó) 1) Atlanto įlanka prie Prancūzijos krantų, sujungta su vandenynu siauru pastatu; įlankoje gaudoma daug austrių (ž.); garsi joj paukščių (des Oiseaux) sala. 2) Prancūzų jūrų kurortas prie A įlankos, Bordeaux aps., Gironde depart. (1926) 12.260 gyv.; dėl švelnaus klimato tinka ir žiemos kurortui. Kasmet čia suvažiuoja 200—250 tūkst. svečių.

Arcada ž. Arkada.

Arcadelt (Archadet) Jokūbas (apie 1514 — po 1557 Paryžiuje), olandų kompozitorius, 1539 popiežiaus choro dainininkas Romoje, nuo 1555 kapelmeisteris pas kardinolą Karolį Lotaringietį Paryžiuje. Pagarsėjo savo madrigalais (ž.), kurių pirmasis (1539) ligi 1654 buvo išspausdintas 31 kartą.

Arcadia, sutrump. iš Accademia degli arcadi, Romos poetų — literatų draugija, įsikūrusi 1690 kovai su marinizmu (ž.) ir visuose Italijos miestuose turėjusi savo skyrių (kolonijų). A. laikr. „Giornale arcadico".

Arcadius 1) III a. kankinys Afrikoje; jo šventė sausio 12 d. 2) Ispanas, kankinys Afrikoje (m. 437); šventė lapkričio 13 d.

3) Vyskupas Bourges miesto (dab. Prancūzijoje), m. 545. Katalikų bažnyčia pripažino jį šventuoju; jo šventė rugpiūčio 1 d. Ž. Arkadios.

Arcadius Flavius (377—408), vyriausias Romos imperatoriaus Teodozijaus Didžiojo sūnus, 395 gavo Romos rytų imperiją, o jo brolis Honorius vakarų.

Arcana, slaptų medicinos priemonių vardas viduriniais amžiais.

Arcani disciplina, pavadinimas drausmės pirmaisiais krikščionybės laikais, kad tikėjimo ir kulto paslaptis laikytų slaptai nuo pagonų ir katechumėnų. Tos drausmės pėdsakų randama jau apaštalų gadynės laikų raštuose, kai kas šiąja prasme supranta ir Kristaus žodžius: „Neduokite to, kas šventa, šunims ir nemeskite savo perlų ties kiaulėmis, kad kartais jų nesumindžiotų savo kojomis ir apsigręžusios jūsų nesudraskytų". (Mat. 7,6).

A. Slosser Die altchristliche Arkandisciplin und die antiken Mysterien.

Arcanum, divinae sapientiae consilium, popiežiaus Leono XIII 1880 II 10 enciklika apie šventą ir neišardomą krikščionišką moterystę.

Arce Juozas, XVII a. ispanų skulptorius, savo kūrinių daugiausia davė Sevilijai: keturis evangelistus ir keturis bažnyčios daktarus (katedroje) ir kitus.

Arce don Caledonio (1739 — 1795), ispanų skulptorius, pakviestas Karolio IV ir iš dramblio kaulo jį ant žirgo nuskaptavęs.

Arce, Kasparas Nunez ž. Nunez.

Arce (de Arce, Arceo) Pranas (1493—apie 1574), ispanų chirurgas, plačiai išgarsėjęs ir už Ispanijos sienų žaizdų gydymu, ypačiai tam tikru jo vardo balzamu (ž.). A. veikalas De recta vulnerum curandorum ratione (apie tikrą žaizdų gydymo būdą, 1574) išv. anglų, vokiečių, olandų k.

Arcella vienacelis gyvis, jo kūnas padengtas chitininiu vienkameriniu, turinčiu vieną angą, kriaukleliu. Gyvena gėlame vandenyje ir šiaip drėgnose vietose. Mūsų gėluose vandenyse dažniausiai gyvena Arcella vulgaris. Tip. Protozoa; klasė Rhizopoda, būr. Amaeboidea (Amoebina); giminė Arcella.

Arch (skait. arč) Juozas (1826—1919), sodžiaus darbininkas, Anglijos sodžiaus darbininkų vadas. 1872 įkūrė Tautinę sodžiaus darbininkų sąjungą (National Agricultural Labourers Union).

Arch (gr. arché), prieš priebalses archi — pradžia, senovė, vyresnybė. Naujų kalbų terminologijoje daugelio sudėtinių žodžių pradžia: archaizmas, archeografija, archeologija, architektūra, archyvas; archangelas, archidiakonas, archidiecezija, archiriejus, archimandritas, archiepiskopas. Dėl lietuvių kalbos „ch" neturėjimo daugelio ir čia jo tebevengiama. „Ch" pakeitus „k" plačiau prigijo: arkangelas, arkivyskupas, arkiriejus. Berods „arkivyskupas" pateko į mus per lenk. „arcybiskup". Iš lenkų atėję kai kurie „archi" pavirtę lot. lenk. „arcy" dar sakomi „arci", dažnai „arki": arcibrolystė ir arkibrolija.

Archadet ž. Arcadelt.

Archaeópteryx, (gr. archaios — senovinis, pteryx—sparnas) vištos didumo senapaukštis, skirtingas nuo dabartinių paukščių: snapas su dantimi, ilga uodega, kurią ištisai sudarė stuburas iš 21 slankstelio, prie sparnų 3 laisvi pirštai su nagais, stuburo slanksteliai išduobti iš priekio ir užpakalio ir kitokių smulkesnių skirtingumų. Jis rastas 1861 litografiniame (raštakmenio) skalūne virš-

tinės Juros (malm) sluoksniuose Solenhofene Bavarijoj ir pateko į Londono muziejų. Pradžioj laikytas tarpine grandim tarp paukščio ir roplio, bet dabar laikomas tikru paukščiu. Apie jo pirmus senolius nieko nežinoma, todėl yra sunku patikrinti, kuria linkme jis evoliucionavo. Tos pat giminės vardu, tik kita rūšimi laikytas rastas 1877 tuose pačiuose sluoksniuose kitas panašus savo pavidalu egzempliorius, bet dabar, dėl žymių jų griaučių skirtumų, nustatyta, jog tai buvo dviejų skirtingų giminių atstovai. Ž. Archaeornis.

T. Edinger Archeopteryx, vertė *Pr. Dovydaitis* „Kosmos" 1928, 322 psl.

Archaeornis, karvelio didumo, daugiau panašus į lakiojančius paukščius, lakiojąs senapaukštis, o Archaeopteryx (ž.) bėgiojąs. A. originalas rastas 1877 Solenhofene Bavarijoj viršutinės Juros sluoksniuose, padėtas Berlyno muziejuje.

Archainė era, grupė, tai seniausioji pirminė žemės plutos istorijos gadynė. Ji prasidėjo pirmosios kietos žemės plutos susidarymu ir baigėsi pasirodžius pirmiesiems žemės organizmams. Šią grupę sudaro milžiniško storumo sluoksniai, visų kitų jaunesnių sluoksnių pagrindas. Ta gadynė skirstoma į anhidrinį ir oceaninį periodus. A. G. uolenos yra kristaliniškos, o dėl dinamometamorfizmo turi skalūninę struktūrą ir vadinamos kristaliniu skalūnu. Svarbiausios uolenos, sudarančios tos eros sluoksnius: gneisas, žerutinis skalūnas, granitas, dioritas, marmoras ir dolomitas. Dažnai pasitaiko metal. rūdžių. Šios uolenos pasitaiko arba ištisais masyvais, kaip antai: Fenoskandijos skydas (Suomijoj ir Skandinavijoj), Prancūzijos centralplateau, Bohemijos masyvas ir kiti, arba grandinių

kalnų vidurinėse ašyse (pvz., Alpių, Himalajų, Andų).
Lietuvoje tos grupės sluoksnių niekur į paviršių neišeina. Jie yra didelėj gelmėj užnešti kitų jaunesnių gadynių sluoksnių. Ligi šiol nepavyko netgi prasigręžti ligi jų. 1931 Druskininkuose pragręžus apie 300 m, sako, pasiekę granito uolos sluoksnį. Dar liko galutinai neišspręsta, ar tai archainės grupės sluoksniai. Jei ir taip, tai vidurinėj Lietuvoj tie sluoksniai pasitaiko dar didesnėj gelmėj, o rytuose iškilusi jų raukšlė.
Č. P.

Archaizmas (gr. archaios — senovinis), pasenęs, gyvoje kalboje nebevartojamas žodis ar posakis, pvz., sekmas (septintas), ašmas (aštuntas), ašva (kumelė), gimdyvė (motina), tavamus žmonėmus (tavo žmonėms). Atsilikę nuo gyvos kalbos žodžiai ilgiau tebepasilieka smulkioje tautosakoje (mįslėse, priežodžiuose, patarlėse), kartais dar pasakose ir dainose arba kai kuriose tarmėse tebėra vartojami, taip pat bažnytinėje ir šiaip iškilmingoje kalboje. Meniniais sumetimais (senovės vaizdo įspūdžiui sustiprinti) literatūros kūriniuose naudojamasi kartais ir A. Istorijos romanuose ir apysakose A. vienų vartojami (Tolstoj), kitų nevartojami (Dikens, Hugo). Kartais ir juokaujant vienas kitas A. pasakomas.
Archangelas ž. Arkangelas.
Archangelica ž. Šventagaršvė.
Archangelsk, š. Rusijos uostas prie Dvinos žiočių, su priemiesčiais 72.600 gyv. (1926). Jis įsteigtas 1584 ir prieš Petrapilio įkūrimą buvo vienintelis Rusijos uostas. Didž. karo metu jis buvo labai svarbus Rusijai susisiekti su Anglija. Pusę metų būva užšalęs. Eksportuojama miškas, rugiai, linai, žuvys, kailiai. Geležinkeliu sujungtas su Vologda.
Archangelskij 1) Aleksandras (1845—1924), rusų muzikos veikėjas. Įsteigęs Petrapily chorą, per 40 metų važinėjo po visą Rusiją ir rengė jo koncertus, skiriamus rusų dainoms ir rimtai muzikai. 2) Aleksandras (1854—1926), senovės rusų literatūros istorikas, 1882—1908 Kazaniaus univ. prof. Kai kurie jo tyrinėjimai skiriami Lietuvos gudams ir ukrainiečiams, jo vakariniais rusais (zapadnorusais) palaikytiems: Borba s katoličestvom i umstvennoje probuždenije južnoj Rusi k koncu XVI v. (1886); Očerki iz istoriji zapadno russkoj literatury XVI—XVII v. (1888). 3) Andrius (g. 1879), rusų geologas, nuo 1919 Maskvos univ., nuo 1923 ir Maskvos kalnų akademijos prof. Apie 80 mokslo darbų, kurių svarbiausias Obzor geologičeskavo strojenija Evropejskoj Rossiji.

Archangelsko gub., SSSR (tikriau RSFSR) šiaurės gubernija, mažesnė už buvusios Rusijos gub., nes nuo anos atskirti ir kitoms gubernijoms prijungti šie apskričiai: Kolos aps. — Murmansko gub., Kemio aps. — Sov. Karelijos ir didesnioji dalis Pečoros aps. — autonominei Komi (zirėnų) apygardai. Dabar A. sudaro 6 aps., 446.659 km², 400.234 gyv., 0,9 gyv. 1 km². Dirbamos žemės 376.000 ha, mažiau kaip 1% viso ploto. Kasmet apsėjama vidutiniškai 55.800 ha, 15% dirbamo ploto. Glž. yra 219,5 km. Šiaurėje A. siekia Žiemių Ledjūrį, o vakaruose Baltąją jūrą. Žiemryčių dalį sudaro tundros ir pelkės, likusią — žemos lygumos, per kurias teka šios svarbiausios upės: Š. Dvina, Onega, Pinega, Mezeń, Išma ir Pečora. Klimatas šiurkštus, kontinentiškas. A. mieste vid. metų temperatūra +0,4°C, vid. sausio —13,6° ir vid. liepos +16°. Vidut. metinė temp. amplitūdė apie 30°C. Atmosferos kritulių apie 500 —300 mm ir jie mažėja iš vakarų į rytus. Nepalankus klimatas sudaro nepatogias žemės ūkiui sąlygas. Sėjama tik rugių, avižų ir miežių. Pasėlių produkcija patenkina tik apie 30% duonos pareikalavimo. Upės sudaro 12.508 km tinkamo kelio sieliams plukdyti ir 2.801 km laivams plaukioti. Svarbiausia susisiekimo arterija Š. Dvina, nors apie 8 mėn. būva užšalusi. Upėmis pervežta 1923 2.260.000 tonų prekių, 67,5% prieškarinio transporto; 88% pervežtų prekių yra miško medžiaga: medžiai, smala, degutas, kailiai ir kt. Miškai apima 16 mil. ha ir duoda per metus iškirsti 4—6 mil. m³ medžių, kurie sudaro apie 90% viso eksporto, bet kirstinos medžiagos tekertama Š. Dvinos baseine. Š. Dvinos baseinui tenka 22,5%, Onegos 15%, Mezenės 3,5% ir Pečoros 1,5%. Metinė medžio prekybos apyvarta siekia apie 50 mil. rublių. Gyv. 90% yra rusai, be to, daug zirėnų; tundrose gyvena samojėdai. Svarbiausias gyventojų verslas miškų ūkis. Pamariuose verčiamasi žvejyba; svarbios reikšmės turi medžioklė lapių, kiaunių, voverių, šermunėlių, iš kurios gaunama kasmet ne mažiau kaip 1 mil. rublių pajamų; apie 100.000 rublių gaunama už laukinius paukščius. Miestuose gyvena apie 95.000 gyv., iš kurių 72.600 (1926) tenka Archangelskui. Pirmieji rusai atvyko į A. sritį apie XV a. pabaigą. Prieš jų atvykimą Onegos baseine nuo senų laikų gyveno karėlai, Š. Dvinos ir Mezenės pakrantėse—čudai, Pečoros pakraščiais pečora, dab. zirėnų sentėviai. 1478 žlugus Didž. Naugardo kunigaikštystei, Maskvos įtaka pasiekė ir pamarius. XVI a. antroje pusėje įkurtas A. uostas, kuris ligi XVIII a. pradžios buvo vienintelis Rusijos uostas.

Paskutiniais metais jo reikšmė padidėjo išaugus didesnei miško pramonei ir prekybai, ir jis dar daugiau iškils sujungus perkasu Baltąją jūrą su Baltijos jūra.

Perfiljev, Archangelskaja gub., Archangelsk, 1925. *A. B.*

Archarovai, pasak rusų diduomenės giminių knygų, XV a. pradžioj (1408), vadinasi, Vytauto Didžiojo laikais iš Lietuvos atvykę Maskvon drauge su Patriko Narimantaičio (Pinsko kunigaikštis Narimantas Gediminaitis, ž.) sūnumis, Golicinų, Kurakinų ir Chovanskių sentėviais. A. pakilo XVII ir ypačiai XVIII a., kai Mikalojus A. (1742—1814) pasižymėjo kaip visa žinąs Maskvos oberpolicmeisteris, vėliau pakeltas generolu ir Maskvos gubernatorium, o jo brolis Jonas (m. 1815) kaip Maskvos įgulos (Archarovo pulko) vadas. Landūs Mikalojaus A. policijos agentai Maskvoje vadinta archarovcais (archaroviec), taip pat ir Jono A. žiauriai tesuvaldomi įgulos kareiviai; vėliau A. tebevadinta miesto nenuoramos, chuliganai.

Archebius (klaid. Archelius arba Archerius), 1835 susektas iš rasto senovės pinigo graikišku ir baktrišku užrašu Baktrijos karalius (Persijoje) 130—125 pr. Kr.

Archedikos, graikų naujosios komedijos (ž.) poetas. Leidimas Comicorum Atticorum Fragmenta III 276—278.

Archegonė, kai kurių bežiedžių augalų lytinio visimo organas, kuriame išsirita apvaisintina kiaušincelė (ž.).

Archegoniatae, augalai su Archegone (ž.), apima samanas (ž.) ir paparčius (ž.).

Archegosaurus (gr. archegos sauros: pirminis driežlas), keturkojis $1^1/_2$ m ilgumo roplys, panašus į krokodilą, Permės periodo iškasena.

Archéjon, senovės graikų valdžios rūmai, ypač archyvo patalpa.

Archelajas (Archélaios) (gr. arché ir laós — liaudies valdovas), 1) legendarinis Makedonijos valdovų pirmatakas, Temeno herakliečio sūnus, brolių ištremtas iš Argoso ir prisiglaudęs pas Kisėją makedonietį, vėliau užvaldęs Makedonijos sostą. 2) Makedonijos karalius 413—399, graikų kultūros skleidėjas, poetų ir menininkų globėjas (savo naujoje sostinėje Pelloje), steigė miestus ir jungė kariuomenės saugomais keliais; tuo pakėlė krašto pramonę ir prekybą, apsirūpindamas ir laivynu, ir iš viso mažai bežinomą Makedoniją pavertė stipria valstybe. Nužudytas senmakedoniečių sąmokslininkų, kurie nepakėlė karaliaus naujovių. 3) Ponto (Mažojoj Azijoj) karaliaus Mitridato Didžiojo (ž.) kariuomenės vadas, sukurstęs graikus prieš romėnus, bet Sullos (ž.) (86 pr. Kr.) įveiktas ties Cheronėja ir Orchomenu padarė paliaubas su romėnais. Mitridatui ėmus į jį skersauti, pabėgo pas romėnus. 4) A. pontiečio sūnus, pasivadinęs Mitridato sūnum Eupatoru ir vedęs Egipto valdovę Berenikę, jos nustumto nuo sosto Ptolomiejaus Auleto dukterį, 55 žuvo kovoje su romėnais, kurie Ptolomiejui grąžino sostą. 5) Šio A. (egiptiečio) anūkas (m. 17 Kr. g.), 34 prieš Kr. Antonijaus pakeltas Kapadokijos karalium (Maž. Azijoj), jį rėmė kovoje prieš Oktavianą, bet ir Antonijui pralaimėjus sugebėjo dar išplėsti savo valdomą kraštą. Susirūpinęs jo stiprėjimu, Tiberijus jį įviliojo Romon ir senatui pakaltino jį veikiant prieš Romą. A., sako, apsimetęs seniu silpnapročiu, tad nebuvęs nuteistas, bet ir iš Romos nebepaleistas; jam mirus Kapadokija virto Romos provincija. 6) Žydų karaliaus Erodo Didžiojo (ž.) sūnus ir įpėdinis, tuoj po tėvo galvos įveikė žydų sukilimą ir valdė Judėją, Samariją ir Idumėją, bet Romos nepatvirtintas karalium, brolių ir valdinių pakaltintas žiaurumu, buvo iššauktas Romon ir ištremtas Galijon, o jo valdomas kraštas prijungtas Romos provincijai Sirijai. 7) V a. prieš Kr. graikų filosofas, miletietis ar atėnietis, Anaksagoro (ž.) mokinys, atėniečių ištremtąjį mokytoją palydėjęs Mileto naujokynėn Lampsakan (prie Dardanelų sąsiaurio) ir po gyvos A-ro galvos, sako, vadovavęs jo įsteigtai mokyklai. Paskui mokė Atėnuose; jo mokiniu laikė Sokratą, kas E. Zellerio (Die Philosophie der Griechen) neigiama. Sekdamas A-ru dėl dvasios ir medžiagos sąryšio, A. griežčiau kelia medžiagą pirmaprade; neskirdamas dvasios nuo medžiagos, jis betgi medžiagai (orui) pripažįsta kiek dvasiškumo. Artimas Anaksimenui (ž.) ir Diogenui (ž.), kiek ir Anaksimandrui (ž.), drauge su jais jis atstovauja joniečių gamtos filosofijai. Jo filosofijos fragmentus išl. Diel: Fragmente von Vorsokratiker (IV leid., 1922). 8) Apie 125 prieš Kr., graikų skulptorius iš Priėne (Maž. Azijoj), pagarsėjęs savo marmoro bareljefu Homero apoteoze. Pusiau XVII a. rasta Italijoj ir 1819 anglų valdžios Romoje įkurta, H. A. yra dabar Britų muziejuje Londone. 9) III a. po Kr. Karų (gr. Karrai) vysk. Mesopotamijoj, iškalbingas manicheizmo (ž.) priešininkas. Savo ginčą su Maniu apsakė sirų kalba, kas paskui buvo išversta į graikų ir lotynų kalbą (Acta disputationis Archelai cum Manete, išl. Romoje 1698). Katalikų bažnyčia pripažino jį šventuoju; jo vardui skiriama gruodžio 26 diena.

Archena (skait. arčėna), dar romėnams žinomos šiltos maudyklės (52°C) Ispanijoj

Murcijos prov. Seguros paupyje. Madrido —Kartagos glž. stotis. 6.000 gyv.

Archenhold Fridrikas (g. 1861), vokiečių astronomas, nuo 1896 Treptovo observatorijos ties Berlynu direktorius. Astronomijos žinių platintojas visuomenėje; nuo 1900 leidžia astronomijos laikraštį Das Weltall.

Archenholz Jonas Vilius (1743—1812), vokiečių istorikas. Karys, paskui per 16 metų važinėjęs po Europą, pargrįžęs vertėsi rašinėjimu. Jo vyriausi veikalai: England und Italien (5 t., 1785; išversta į daugelį kalbų; pasisakoma Anglijos naudai prieš Italiją) ir tęsinys Annalen der britischen Geschichte (20 t., 1789—1898), ypačiai Geschichte des siebenjährigen Krieges (2 t., 1793; taip pat išversta į daug kalbų; parašyta gyvai Pričkaus Didžiojo garbei), taip pat populiarūs Geschichte der Königin Elizabeth (Histor. Kalender für Damen 1798) ir Geschichte Gustav Wasas (1801). 1792—1812 Berlyne (paskui Hamburge) leido Minervą, plačiai pagarsėjusį istorijos ir politikos žurnalą.

Archeograficeskij sbornik, rinkinys įvairių dokumentų, daugiausia pravoslavų bažnyčios būčiai Lietuvoje nušviesti, kurį leido Vilniaus mokslo apygarda. 1867—1874 pasirodė 10 tomų ir 1890—1902 dar trys tomai. Atskirus tomus redagavo P. Giltebrandt, F. Eleonskij, A. Mirotvorcev, O. Ščerbickij, A. Demjanovič. F. Smirnov, Kračkovskij. T. VII skelbia dokumentus iš Nesvyžiaus archyvo, t. VIII Kėdainių archyvą, t. X ir XII Bazilionų ordinui nušviesti medžiagą.

Archeografija vadinama padedamoji istorijos mokslų sritis, kurios tikslas yra rinkti žinias apie rašytinius istorijos šaltinius, juos aprašinėti ir leisti istorijos mokslo reikalams. A. leidinių mokslinei vertybei išlaikyti ir leidimo technikai suvienodinti įvairiuose kraštuose mokslo įstaigų yra nustatytos tam tikros taisyklės vidur. amžių ir vėlesniems raštams leisti, kurių laikomasi didesniuose archeogr. leidiniuose. Pastangos jas suvienodinti nėra dar pavykę.

Monumenta Germaniae. Diplomata. t. I. Įžanga. Instrukcja wydawnicza dla średniowiecznych źródeł historycznych, Archiwum Komisji Historycznej, S. 2, t. II, 1930. *K. Jb.*

Archeografijos komisijomis Rusijoje buvo vadinamos mokslo įstaigos, kurioms buvo pavesta rūpintis archeografijos reikalais. 1834 prie Rusijos švietimo ministerijos Peterburge (Leningrade) buvo įsteigta A. K. P. Strojevo ekspedicijos surinktai archyvinei medžiagai išleisti. Išleidus tuos aktus, A. K. (1837) virto nuolatine įstaiga. Ji yra išleidusi metraščius ir kitus pagrindinius senesniosios Rusijos istorijos šaltinius. Kartu jos yra išleisti ir svarbiausieji Lietuvos istorijos šaltiniai, jų tarpe vakarų Rusijos istorijos aktų (Akty otnosiaščiesia k istoriji Zapadnoj Rossiji) 5 t., pietų ir vakarų Rusijos istorijos aktų (Akty otnosiaščiesia k istoriji Južnoj i Zapadnoj Rossiji) 15 t., 1569 Liublino seimo dienoraštis, Lietuvos metraščiai, Lietuvos metrikos aktų 4 t. ir kt. A. K. leidiniuose bendradarbiavo žymesnieji Rusijos istorikai. Paskutinieji A. K. leidiniai moksline verte ir archeografine technika praneša kitų tokių Rusijos įstaigų leidinius, ypač Vilniaus A. K. Jos leidinių įžangos yra vien tik archeografinio turinio. Dabar (nuo 1922 I 1) A. K. prijungta prie mokslų akademijos. Turi nuosavų surinktų raštų, jų tarpe ir iš Lietuvos, archyvą, kurio katalogas yra paskelbtas. Nuo 1862 yra paskelbusi savo protokolus savam metraštyje.

Kijevo A. K. vadinama Kijevo komisija senovės aktams tirti, įsteigta 1843. Jos leidiniuose yra dalyvavę ir kai kurie žymesnieji Lietuvos istorijos tyrinėtojai — prof. V. Antanavičius, prof. M. Vladimirskij-Budanov, prof. M. Jasinskis ir t. t. Medžiaga jos leidiniams buvo imama ne vien iš Kijevo centralinio archyvo, bet ir iš kitur: Lietuvos metrikos Maskvoje, Stokholmo (Akty otnosiaščiesia k istoriji Malorossiji 1649—1660 g.) ir t. t. Nemaža yra paskelbusi svarbios archyvinės medžiagos ir Lietuvos istorijai.

Vilniaus A. K. paprastai vadinama yra 1864 įsteigta prie Vilniaus centralinio archyvo komisija senovės aktams tirti ir leisti (Vilenskaja Komissija dlia razbora i izdanija drevnich aktov). Prieš tai jau 1842 Vilniuje buvo įsteigta laikina komisija Lietuvos archyvams tirti, kuri 1843 išleido 2 tomų Vilniaus, Trakų, Kauno miestų ir kai kurių kitų aktų rinkinį. Po to Vilniuje archeografijos reikalais rūpinosi Vilniaus archeologijos komisija (ž.). A. K. leidiniuose nėra dalyvavę niekas žymesniųjų istorikų, todėl jos leidiniai pasižymi diletantizmu ir rusiška pravoslaviška tendencija, o tat labai mažina jų mokslišką vertę. Tik 1912 tebuvo kreiptasi į prof. M. Liubavskį, I. Lappą ir kt., kad nustatytų jos leidinių programą. Naująja programa tebuvo išleistas Aktų 39-as tomas ir įpusėtas leidimas 40-ojo tomo (XVII amžiaus Vilniaus miesto dokumentai). Svarbiausieji jos leidiniai yra 39 tomai aktų (Akty izdavajemyje Vilenskoj Komissijeju dlia razbora drevnich aktov (ž.), be to, atskirai išleista 1559 Lietuvos didžiosios kunigaikštystės girių revizija, 1641 girių ordinacija, 1558 Gardino valsčiaus inventorius ir kt. Savo leidiniams medžiagą A. K. ėmė iš

Vilniaus centralinio archyvo Lietuvos teismų knygų ir retkarčiais iš Vilniaus viešosios bibliotekos rankraščių skyriaus. A. K. nariai rašydavo leidiniams plačių diletantiškų įžangų, kuriose išdėstydavo spausdinamų aktų turinį, pabrėždami visa, kas buvo rusiška ir pravoslaviška ir neretai nukrypdami į visai pašalinius dalykus, pvz. I. Sprogis (ž.) atkartotinai įžangose nurodinėjo graždankos tinkamumą lietuvių raštams. A. K. leidiniuose rodyklės labai nepilnos, kai kurie aktai per neapsižiūrėjimą paskelbti po kelis kartus, tikrųjų dokumentų tarpe nemaža yra paskelbta suklastotų, dokumentų datos neretai klaidingos, bet vis dėlto jie sudaro labai svarbią nepakeičiamą medžiagą Lietuvos istorijai.

Letopis zaniatij * Archeografičeskoj Kommissiji, t. I—XXVI; Podrobnyj katalog izdanij imp. Archeografičeskoj Kommissiji, 1913; Piatidesiatiletije Vilenskoj Kommissiji dlia razbora i izdanija drevnich aktov, 1914; *R. Mienicki* Wileńska Komisja Archeograficzna (1864—1915), 1925. *K. Jb.*

Archeologija graikų kalbos žodis, reiškiąs mokslą apie senovę. A. terminas atgijo naujaisiais laikais XVIII a., kada juo pradėta vadinti mokslą apie klasinės senovės (graikų ir romėnų) grynojo ir taikomojo meno paminklus ir liekanas, ir dabar tuo terminu be kurio kito papildomojo apibrėžimo vadinamas mokslas apie klasinės senovės pažinimą iš jos materialinių liekanų-paminklų ir radinių, ypač gaunamų metodingais kasinėjimais, kurių pradedant XIX a. labai daug daroma, ne iš rašto palikimų. A. mokslo pradžia siekia humanizmo laikus, kai kilo susidomėjimas klasine senove. Iš pradžios A. mokslas priklausė filologijos, bet vėliau didieji metodingi kasinėjimai klasinės senovės kraštuose davė A. naujos medžiagos ir naujų pažinimo metodų ir dabar A. mokslas, bendradarbiaudamas su klasine filologija, yra savarankiška mokslo disciplina graikų ir romėnų senovės kultūrai tirti.

Plačiąja žodžio prasme A. vadinamas senovės kultūros tyrinėjimo mokslas iš materialinių senovės liekanų, daugiausia meno, ne iš rašto palikimų. Be klasinės A., susidarė dar atskirų A. mokslų, turinčių savo specialinių tikslų. Bažnytinė A. tiria krikščionybės senovės liekanas. Jos pradžia siekia XVI a. Didelės reikšmės jai turėjo atradimas 1578 Romos katakombų (ž.). Nuo Napoleono karo žygių į Egiptą (1798—1801) susidomėta jo senove, ir nuo to laiko, kai Champollion 1822 išskaitė pirmąjį egiptišką tekstą, Egipto senovės tyrinėjimas nepaliaujamai domina kultūringąjį pasaulį. Egipto senovės tyrimo mokslas paprastai vadinamas ne A., bet egiptologija (ž.). Taip pat A. terminas neprigijo Asirijos, Babilono ir kitų Mesopotamijos aplinkumos kraštų senovės tyrimo mokslui, jis vadinamas asiriologija (ž.).

XIX a. romantizmas sukėlė vidurio ir š. Europoje susidomėjimą ir savo krašto senovės liekanomis. Iš pradžios jos buvo nesuprantamos, nes neturint senų rašto palaikų, pirmutiniam senovės radinių pažinimui stigo filologijos paramos, kaip tai buvo pietuose. Pvz., akmens kirveliai buvo laikomi senovės kulto dalykais, akmeniniai kapai (dolmenai) aukurais ir t. t. Tik tikslesnis muziejų tvarkymas ir metodingi kasinėjimai padėjo suprasti senovės radinius. 1836 Ch. J. Thomseno ir J. F. Danneilio paskelbimas savo tyrimo rezultatų apie senovės paminklus ir radinius ir suskirstymas jų kilimo trimis pagrindiniais laikotarpiais — akmens, žalvario ir geležies — davė šiaurės kraštų A. tą pagrindą, kuris tų kraštų A. padarė praistorijos mokslu. Stratigrafiniu metodu, kurio esmė yra ta, kad vėlesnės liekanos guli aukštesniuose žemės paviršiaus sluoksniuose, jei vėliau nebuvo suardyti žemesnieji sluoksniai, pavyko nustatyti smulkesnį didžiųjų laiko tarpų suskirstymą mažesniais laiko tarpais ir jų reliatyvinį senumą. 1869 G. de Mortillet paskelbė savo pirmąją chronologinę paleolito (ž.) laiko tarpų klasifikaciją, kurią jis pats vėliau papildė. O. Montelius savo išrastu tipologiniu metodu nustatė žalvario laiko tarpo chronologinį suskirstymą 5—6 laiko tarpais iš pradžių š. Europai, paskui ir Italijai ir nurodė jų absoliutinę chronologiją, t. y. priskyrė juos tam tikriems metams prieš Kr. g. To tipologinio metodo pagrindas yra tas, kad tam tikro laiko tarpo dirbiniai yra tam tikro tipo, ir kad ilgainiui dirbinių tipai evoliucionuoja. Tiriant tipų evoliuciją daromas radinių suskirstymas laiko tarpais. Vėliau O. Montelius, O. Tischler, dirbęs daugiausia Karaliaučiuje, ir kiti nustatė geležies laiko tarpo radinių chronologiją, reliatyvinę ir absoliutinę. Absoliutinė tam tikrų laiko tarpų chronologija dar negali būti laikoma visiškai patikimai nustatyta (taip O. Tischlerio nustatytai geležies laiko tarpo Prūsuose absoliutinei chronologijai yra padaręs rimtų atitaisymų H. Kemke) ir nauji radiniai ir tyrinėjimai vis patobulina absoliutinę chronologiją. Reliatyvinė chronologija bent geriau ištirtuose kraštuose jau nekelia rimtų abejojimų. Tik nustačius chronologiją teliko galimas tolesnis senovės materialinės kultūros tyrimas. Yra susidariusios kelios priešistorinės A. pakraipos. Žymiausia šiuo metu, ypač Vokiečiuose, yra etnologinė pakraipa. Ji sten-

giasi priskirti radinius tam tikroms tautoms ir išaiškinti jais tų tautų kilnojimąsi, jų kultūros kilimą ir tos kultūros įtaką kitoms tautoms. Žymiausias jos atstovas yra Berlyno prof. G. Kossinna, kuris savo raštuose (Die deutsche Vorgeschichte eine hervorsagende nationale Wissenschaft ir kt.) dėsto germanų kultūros susidarymą nuo paleolito laikų ir jos keliamą įtaką visoms didžiosioms senovės kultūroms, todėl ji turi pasisekimo tam tikro politinio nusistatymo vokiečių visuomenėje. Kitos pakraipos ligi šiol nėra taip ryškiai pasireiškusios (ž. Praistorija). Lietuvoje pirmas senovės radinius ėmė rinkti D. Poška, kuris juos krovė Baublyje, bet Lietuvos A. pradžią davė E. Tiškevičius savo senovės kapų kasinėjimais ir raštais: Rzut oka na źrzódła archeologii krajowéj, 1842, ir Badania archeologiczne, 1850. Nuo to laiko prasidėjo senovės liekanų kasinėjimas ir rinkimas muziejuose. Seniau Lietuvoje daugiausia yra kasinėję K. Tiškevičius, A. Kirkoras, vėliau V. Šukevičius, E. Volteris, F. Pokrovskij, T. Daugirdas, L. Krzyvicki, V. Nagevičius ir kt., kurių kasinėjimų rezultatai daugiausia paskelbti. Pirmasis pilną L. A. apžvalgą yra davęs A. Spicyn (Tauta ir Žodis, III), kurio chronologija skiriasi nuo įprastos vokiečių archeologų chronologijos. Be to, apžvalgų yra davę V. Šukevičius (Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, VI), E. Sturm ir F. Jakobson (Reallexikon der Vorgeschichte, XIII), V. Antonievič (Vilniaus krašto), C. Engel (Klaipėdos krašto) ir P. Tarasenka. Kadangi Lietuvos archeologija per maža ištirta, archeologiniams radiniams aiškinti tenka naudotis kaimyninių kraštų, Prūsijos ir Latvijos, A. tyrinėjimais (ž. Lietuvos praistorija).

Dr. K. H. Jacob - Friesen Grundfragen der Urgeschichtsforschung, 1928; *P. Tarasenka* Lietuvos archeologijos medžiaga, 1928. *K. Jb.*

Archeologijos komisija Rusijoje buvo vadinama įstaiga, kurios tikslas buvo daryti archeologiniai kasinėjimai ir tyrinėti senienos. Ji įsteigta 1859. Daugiausia dėmesio kreipė į esančias Kryme ir Ukrainoje graikų ir skitų senovės liekanas. Jos pavedami ir padedami darė kasinėjimų Lietuvoje I. Abramov, V. Nagevičius, L. Krzyvicki ir kt., tų kasinėjimų trumpos apyskaitos yra paskelbtos A. K. leistose metinėse apyskaitose. Įsteigus 1855 Vilniuje senienų muziejų, prie jo buvo įsteigta ir laikinoji A. K. Ją sudarė daugiausia Lietuvos dvarininkai. Tai buvo kraštotyros draugija. Ji domėjosi ir krašto praeitimi ir gamta (jos posėdžiuose buvo skaitytas, pvz., referatas apie aliuminijaus gaminimą iš molio). Yra išleidusi M. Krupavičiaus surinktų dokumentų rinkinį ir Ig. Danilavičiaus surinktus Lietuvos istorijos šaltinius ligi Liublino unijos. Rusų administracijos uždaryta 1865. Nepriklausomoje Lietuvoje buvo sudaryta 1919 prie švietimo ministerijos įstaiga senovės paminklams ir liekanoms globoti, pavadinta Valstybės Archeologijos Komisija (V. Ž. Nr. 11). Iš dalies tas pavadinimas nulėmė jos tolesnį likimą, nes savo būtimi ji buvo prilyginta kitoms įvairioms komisijoms, su kuriomis be pavadinimo nieko bendra neturi. Neturėdama jokio vykdomojo organo, A. K. tegalėjo atlikti atsitiktinius darbus: buvo remontuota Zapyškio bažnyčia, tyrinėta per ekspediciją Žemaičių sodžių statyba ir kit. A. K. lėšomis buvo daromi kasinėjimai Apuolėje. Įstatymai, kuriais jos darbas manoma sutvarkyti naujais pagrindais ir iš A. K. padaryti senovės kultūros paminklų apsaugos valdybą, tebelieka projektais. *K. Jb.*

Archeologiniais kasinėjimais vadinami tiktai metodingi kasinėjimai senovės žmonių gyvenamųjų ir laidojamųjų vietų moksliškai pasiruošusių žmonių senovės kultūros tyrimo reikalu. Kad kasinėjimai būtų daromi tik archeologų, reikalaujama todėl, kad kasamasis paminklas (kapas, piliakalnis) tuo kasinėjimu sunaikinamas, tik suprantančios akys pamatys kasinėjant tai, kas yra matytina ir sugebės pastebėta tinkamai užfiksuoti. Per A. kasinėjimą žiūrima ne tiek imamo muziejun daikto, kiek jo aplinkumos ir jo santykių su kitais tos pat vietos radiniais. Kasinėjant reikalaujama fiksuoti visa pastebima fotografija, brėžiniais ir raštu ir konservuoti imamus radinius. *K. Jb.*

Archeologų kongresai. Aiškinti tarpusaviams santykiams praistorijos laikais tarp kraštų, esančių aplink Baltijos jūrą, ir tų kraštų praistorikų bendradarbiavimui paskatinti šaukiami Baltijos archeologų kongresai. I įvyko 1912 Stokholme, II 1930 Rygoje, jame dalyvavo ir Lietuvos archeologų, III numatytas 1934 Kielyje. Rusijoje archeologų suvažiavimai buvo šaukiami Maskvos archeologijos draugijos iniciatyva nuo 1868, kada įvyko I-asis archeologų suvažiavimas Maskvoje. Tuose suvažiavimuose buvo skaitomi referatai ir diskutuojama ne tik dėl praistorijos, bet apskritai dėl praeities pažinimo. Lietuvai didesnės reikšmės turi IX suvažiavimas 1893 Vilniuje ir X — 1896 Rygoje. Tų suvažiavimų darbuose paskelbta kasinėjimų apyskaitų ir kitų pranešimų praistorijos ir istorijos reikalais.

Archeópolis, graikų tvirtovės griuvėsiai netoli Nikalaveki kaimo SSRS (Gruzijoje) buv. Kutaiso gubern., dabar aps. V ir VI a. Kr. g. tai buvo neprieinama Bizantijos tvirtovė, nekartą atrėmusi persus.

Archeozoinė formacija ž. Algonkiumas.

Archer (sk. árčer) Viliamas (1856—1924), anglų teatro kritikas, Ibseno dramų vertėjas anglų kalba. Parašė dramas War is war (Karas yra karas, 1919) ir The green goddess (Žalioji deivė, 1921).

Archer (árčer), Australijos upė Queenslando prov., iteka Karpentarijos įlankon. Žemutinė tėkmė turi 500 m platumo, pakelia jūros laivus.

Archérmos, graikų jonėnų (chiosietis) VI a. pr. Kr. skulptorius, Melio (Melas) anūkas ir Mikiado sūnus. Pagarsėjęs ypač sparnuotos Nikės (nugalėjimo deivės) figūra. Čia jis pirmas graikuose pavartojo moterišką figūrą stipraus judesio, bėgančią. Tai buvo drąsi naujiena, pastūmėjusi graikų skulptūrą nauja vaga ir pasiekusi nuostabių rezultatų.

Archers (aršė, pr. iš lot. arciarii nuo arcus—lankas), lankais apginkluoti šauliai. Pusiau XV a. pirmoji pastovioji prancūzų kariuomenė, vadinamieji Francs archers. Narsumu pasižymėję anglų A. Ž. Lankas.

Archéstratos gelietis (sicilietis), IV a. pr. Kr. Daug kur keliavęs ir daug ko ragavęs, hegzametrais parašė parodijos poemą Hedipáteja (pomėgis), skiriamą virtuvės menui. Juo sekė prancūzas Verchoux (veršú, m. 1838) savo La gastronomie (išl. 1855 Amero leid. Les classiques de la table).

Archetipas (gr.), senovės filosofų protipis (Platono idėja), kuriuo sekąs matomasis pasaulis, filologų nustatytas kūrinio protekstis (klasinėje filosofijoje, germanistikoje, romanistikoje ir t. t.).

Archetti Jonas Andrius (g. 1731 Brescioj), 1776—1783 popiežiaus nuncijus Lenkijai, 1783—1784 pirmas nuncijus Rusijai, suorganizavęs Mohilevo arkivyskupiją su arkiv. Sestšencevičium. Grįždamas Romon per Gardiną, 1784 gavo iš popiežiaus jam pasiųstą kardinolo skrybėlę (biretą). 1785 paskirtas Bononijos legatu.

Archiac (sk. aršiák, Etienne-Jules-Adolph Desnier de Saint Simon, vicomte d'A.), (1802—1868) prancūzų geologas ir paleontologas. Parašė: Histoire de progrès de la géologie de 1834 a 1862 (išl. 1847—1862, 8 t.), Cours de paléontologie stratigraphique (1862—1864, 2 t.), Géologie et paléontologie (1866), Paléontologie de la France (1868).

Archiatras (gr.), seniau valdovų ir vyriausieji valdžios ar savivaldybės gydytojai. Romoje pirmuoju A. Neronas pakėlęs Andromachą. Vėliau ten skirta archiatri palatini (imperatoriaus gydytojai) ir archiatri populares (miesto gydytojai, nuo IV a. Kr. g.) pastatyti varguomenei gydyti ir teikti jai vaistų. Popiežių gydytojai nesenai tenustota A. vadinti. V. Europoje kai kur taip pat tik nesenai teišnyko A. vardas. Nuo XVI a. tą vardą savinosi Rusijos carų gydytojai; 1716—1763 A. buvo pastatyti gydymo reikalų prieky, prižiūrėjo ligonines, vaistines, gydytojus.

Archibald vyriškas vardas anglų kalboj, reiškiąs „labai narsus", „tikras didvyris".

Archibuteo lagopus ž. Suopis tubuotas (apželtkojis).

Archicembalo (it., sk. arkičémbalo), XVI a. (1555) italo Vicentino sukonstruotas klavišinis muzikos instrumentas, bet dėl sunkios aplikatūros (ž.) neprigijo.

Archichlamydeae, augalų grupė iš dviskilčių paprastų apyžiedžių arba visai be taurelės ir be vainikėlio. Čia priklauso šeimos Betulaceae, Fagaceae, Euphorbiaceae, Moraceae, Urticaceae, Ulmaceae, Cannaceae ir kt.

Archiconfraternia ž. Arkibrolija.

Archidamos, keli Spartos karaliai, kurių žymesnieji: II-sis, valdęs 468—427 pr. Kr., 431 pradėjo Peloponeso karus, kurių pirmoji dalis (431—421) vadinama A. karu; III-sis, valdęs 361—338 pr. Kr., dar prieš sostą užėmęs ties Megalopoliu įveikė arkadiečius ir argiviečius, kurių kritę ligi 10.000, 362 apgynė Spartą prieš Epaminondą. Žuvo kovoje.

Archidiakonas (gr. archi — ir diákonos — tarnas) ž. Arkidiakonas.

Archidona (sk. arčidóna), aps. miestas Malagos prov. Ispanijoje, 9.200 gyv. Geležies kasyklos ir marmuro laužyklos.

Archigenes, II a. Kr. g., imperatoriaus Trajano laikais, pagarsėjęs Romos gydytojas (chirurgas), graikų sirakuzietis. Jo vardu Juvenalis vadina kiekvieną didįjį gydytoją. Jo raštų fragmentai išliko C. Aureliano, Aëcijaus ir Oribazo raštuose.

Chr. F. Harles Analecta historico-medica de Archigene medico, Leipzig, 1816.

Archijas (-ias) 1) Aulus Licinius, graikų poetas, I a. pr. Kr., antiochietis, kuriam yra skirta garsioji Cicerono (ž.) kalba, apgynusi A. Romos pilietybės teises (Pro Archia poeta). A. apdainavo Kimbrų karą ir Cicerono konsulatą, bet liko tik epigramos. 2) Makedoniečių kariuomenės vado Antipatro (ž.) karininkas, kuris, 322 Antipatrui užvaldžius Atiką ir ėmus žudyti graikų kurstytojus prieš makedoniečius, drauge su kitais karininkais pasižymėjo kaip „pabėgėlių gaudytojas". Trakų būrio prieky jis gaudė graikų patriotus, ypačiai kalbėtojus, ir teikė juos Antipatrui; buvo net Demosteną susekęs, bet šis nusinuodijęs jo išvengė. A. mirė visų niekinamas, dideliame skurde.

Archilochos, VII a. pr. Kr. graikų lyrikas, kilęs iš Paros salos ir išsikėlęs į Tasos

salą, kariavęs, keliavęs. Pagarsėjęs savo satyriniais jambais, elegijomis ir kitais lyriniais kūriniais, kurių turinys buvo labai įvairus, forma dažnai nauja, drąsi. Dėl jo pusinis pentametras eilėraščiuose

$$\acute{}\smile\smile|\acute{}\smile\smile|\asymp$$

vadinamas Archilochiniu. Fragmentų leid.: Bergk Poetae lyrici graeci, 383 ir toliau. *Wilamowitz-Moellendorf* Sapho und Simonides, 1913.

Archimandritas (gr. archė — vyresnybė ir mándra — avidė, vienuolynas), graikų bažnyčioje nuo V a. vienuolyno, vėliau kelių vienuolynų vyresnysis, nuo VII a. paplitęs ir Vakaruose, bet taikomas tik prelatams, dargi arkivyskupams.

Archimedes (apie 287 Sicilijoj Sirakūzuose — 212 pr. Kr.), klasikinės senovės matematikas, mechanikas ir fizikas. A. nusakė ir matematiškai įrodė pagrindinius mechanikos (ž.) dėsnius apie svirtis, skridinius ir kai kurias kitas pagrindines mašinas. Jis gerai įvertino tuos dėsnius, pasakęs Sirakūzų valdovui: „Duok man kur atsiremti, ir pajudinsiu žemę". Teoriją jis gausiai iliustravo pavyzdžiais, padirbdinęs daug galingų prietaisų gimtajam miestui ginti nuo apgulusių jį (214—212) romėnų. Romėnams paėmus miestą, A. romėnų kareivių nukautas (212 pr. Kr.). Fizikos srity A. taip pat išrado daug dalykų: nusakė jo vardu pavadintą dėsnį (ž. A. dėsnį); tyrinėjo šviesos atspindžio reiškinius ir bu-

Archimedo mirtis Mozaika

vęs sukonstruavęs iš daugelio veidrodžių vieną sudėtingą įgaubtinį veidrodį, kuriuo galėjęs sukaupti daug saulės spindulių ir iš toli uždegdavęs romėnų laivus. A. pagarsėjo ir kaip genialus geometras: tyrinėjo apskritimo ilgį, dideliu griežtumu išreiškė jo santykį su skersmenim (skaičius π) (ž.) ir rado paprasčiausią artutinę jo reikšmę $\frac{22}{7}$; gavo formules cilinderio (ritinio), kūgio ir rutulio tūriams, paviršiams ir jų santykiams reikšti; rado parabolės segmento (nuopiovos) plotą, pavartodamas slapta forma net begalinių mažybių skaičiavimo metodą, kuris buvo matematikų atgaivintas tik po pusantro tūkstančio metų. Tomis priemonėmis jis rado konoidų (ž.) tūrius; giliai išnagrinėjo jo vardu pavadintą spiralę. A. buvo suplanavęs rimtą skaičiavimo reformą, kad galima būtų nedaugeliu ženklų išreikšti kad ir kaip didelius skaičius. A. parašė daug veikalų, kurių daugumas išliko (jam priskiriama 9 matematikos veikalai 13 knygų) ir vėliau buvo išleista graikų ir lotynų kalbomis (Archimedis opera omnia, red. J. Heiberg, Lipsiae, 1910—15 m., 3 tomai).

Archimedo dėsnis, Archimedo išrastas: panertas į skystį kūnas nustoja tiek svorio, kiek sveria to kūno išspaustas skystis. A. D. taip pat taikinamas ir dujoms. Juo remiantis, surandami lyginamieji kietų, skystų ir dujinių kūnų svoriai. A. D. svarbus skysčių ir dujų pusiausvyros moksle. Juo paremta vandens bei oro laivų statyba ir daugelis įvairių įtaisymų.

Archimedo indas, cilindrinis indas, į kurį sandariai įdedamas ištisinis cilindras; pastarojo tūris lygus indo talpumui. A. I. vartojamas Archimedo dėsniui patikrinti (ž. Hidrostatinės svarstyklės).

Archimedo sraigtas. Ilgas sraigtas, įtaisy-

tas įžulniai pastatytame geležiniame vamzdy arba lovy. Sukant sraigtą galima varyti ir kelti skysta ar smulkį medžiaga. Vartojamas pakelti vandeniui, moliui, cemento milteliams ir t. t. Plg. Keliamos mašinos.

Archimycetes, grybų klasė iš grupės Phycomycetes. A. apima paprasčiausius grybus be grybenos (myceliumo), kurie susidaro tik iš kelių celių. Svarbiausios šeimos yra Synchytriaceae su Synchytrium endobioticum (bulvių vėžys, ž.) ir Plasmodiophoraceae su Plasmodiophora Braniceae — gumbagrybis (ž.).

Archimimus, mimų, senovės Romoje laidotuvėms samdytų juokdarių, vadas, vaidinęs mirusįjį asmenį.

Archinto, Milano didžiūnų giminė, XVI — XVIII a. davusi katalikų bažn. teologų ir diplomatų. Keli A. buvo popiežiaus nuncijai Ispanijai ir Lenkijai.

Archipelagas (iš gr. Archi pelagos, dar Aigaion pelagos Aigėjo jūra), pirmiausia taip buvo vadinama salingos marės (pvz. Aigėjo), o vėliau pačios salos — jų grupės, arba salynai. Didžiausi A.: Arktinės Amerikos, Patagonijos, v. Indijos ir Didžiojo vandenyno. Kadangi A. vardu pirmiausia pradėta vadinti Graikijos salos, tai ir dabar šis terminas turi tikrinės prasmės salynui, esančiam tarp Mažosios Azijos, Balkanų pusiasalio ir Kretos. Jis susideda iš 483 salų, kurias sudaro nugrimzdę Balkanų ir M. Azijos kalnynai, Trakijai priklauso Tasos, Samotrakė, Imbros, Lemnos ir kitos mažesnės salos. Prie šių šliejasi P. Sporadai M. Azijos pakraščių salos: Tenedos, Chios, Mytilene, Samos, Kos, Nikaria, Rodos ir Karpatos, Kreta, Antikytera, Kytera, Balkanų-Graikijos sričiai priskiriama Š. Sporadai (Skyros, Skiatos ir kt.), Euboa ir Kykladų salos. Šie salynai skiria Aigėjo jūrą į šiaurinę dalį — Trakijos mares ir pietinę — Ikaro mares. Daugumas A. salų politiškai priklauso Graikijai ir tik kai kurios (Dodekanesos) valdomos italų. A. nuo seniausių laikų buvo nepriklausomos, nuo persų karų atiteko Atėnams ir Spartai, o vėliau salas užvaldė Makedonija ir po jos romėnai. Žlugus Romos imperijai A. užvaldė Bizantija, įsteigusi čia svarbiausią laivyno bazę. 1203 Kykladas užvaldė Venecijos Sanudo giminė, įsteigusi savo sostinę Naksoje. 1383 Sporadai atiteko Joanitų ordinui. 1579 A. buvo prijungta prie Turkijos ir taip išbuvo ligi 1830, kai Kyklados pripažintos Graikijai. Po italų-turkų karo (1911) graikai prisijungė šiaurinius Sporadus, o italai — pietinius, tik Imbros ir Tenedos pasiliko turkų valdžioje; čia Didžiojo karo metu anglai įsteigė savo karo laivynui bazę. A. gyventojų daugiausia yra graikai ir verčiasi vaisių auginimu bei gyvulių ūkiu. Ž. Salynas.

Tozer The Islands of the Aegean, 1890. *A. B.*

Archipenko Aleksandras, g. 1887 Kijeve, ukrainiečių skulptorius. Mokėsi Maskvoje, 1908 išvyko Paryžiun, kur rodė savo kūrinius Nepriklausomųjų salone, darė jų parodas dar Berlyne (1922) ir New Yorke (1924), kur jis dabar gyvena. Pradžioj labai švelnias natūralistines savo skulptūros formas pavertė konstruktyvinėmis kreivėmis, einančiomis per organinę figūrą; impresionizmas, stilizmas, kubizmas, konstruktyvizmas — jo talento reiškimosi kelias. Ieško skulptūros ir tapybos suderinimo įvairios medžiagos pagalba — popieriaus, skardos, medžio, geležies, stiklo; siekdamas vaizdų, paveikslų judesio efektų, A. sumano net tam tikrą „paveikslų mašiną". Žymiausi kūriniai: Stuomuo (1922), Moteriškės atvaizdas (1922), Moteriškės figūra (1923), Statuetė (1925), L'homme machine (žmogus — mašina). Jo kūrinių atvaizdai: A. Album su Däublerio ir Gollio įvadu (1921), 1922—1924 Berlyno Der Sturm žurn. ir kt.

A. Archipenko Moteriškės atvaizdas (skulptūra-tapyba)

Hildebrandt Alexander A. 1923; *Wiese* Alexander A., 1923.

Archipoetas, antpoetis, taip save kėlė daugelis lotyniškai rašiusių vidur. amžių poetų, kurių garsiausias, seniau klaidingai laikomas Valteriu Šatilioniečiu, pusiau XII a. gyvenęs pas Kölno arkivysk. Reinaldą, jėjo pasaulio literatūron savo Confessio poetae (poeto išpažintis), kurioje jis apdainavo meilę, vyną ir žaidimą kauliukais. Parinktieji jo kūriniai paskelbti Ulich u. Manitius Vagantenlieder (1927).

Archipov Abramas, g. 1862, rusų tapytojas, 1892—1918 Maskvos meno mokyklos prof., 1918—1923 aukštųjų meno technikos dirbtuvių prof. Nuo 1889 dalyvavo peredvižnikų (ž.) grupės parodose paveikslais iš kaimo ir miesto varguomenės gyvenimo. Jo kūriniai: Pusvienuolis (keleinik), Kaimo šventųjų paveikslų tapytojas (dievadažys), Okos upė, Skalbėjos, Senis, Svečiai, Krovinių vežėjai (lomoviki), Keto liejyklos padienės ir kt.

Archippos, apie 410 pr. Kr., gr. komedijų autorius, atėnietis. Kritikai aleksandriečiai laikė jį parašius šias, paprastai Aristofanui

priskiriamas, komedijas: Audra, Poezija, Salos ir Niobos. Liko nuotrupų iš jo Amfitriono, Heraklio jungtuvių ir Žuvų. *Meinecke* Fragmenta comicorum graecorum, II.

Archippus, I. a. Kr. g. frigietis (Maž. Azijoj). Sprendžiant iš Povilo apaštalo laiškų kolosėnams (4, 17) ir Filemonui (2), buvęs evangelijos skelbėjo kankinio kolosėno Filemono giminietis, gal net sūnus ir taip pat ją skelbęs, pasak kitų, Laodikėjoj ir ten netolimame Chionese nukankintas. Graikų bažnyčia jo dieną mini lapkr. 22, katalikų bažnyčia kovo 20 d.

Archipresbiteris (gr. archi ir presbyteros—vyresnysis), nuo pirmųjų krikščionijos amžių vyskupo skirtas pavaduotojas ir kunigų prižiūrėtojas, ypačiai ėmus rastis sodžiaus parapijų. Ilgainiui (nuo X a.) jo valdžia pavedama dekanams. Naujaisiais laikais bemaž kiekviena vyskupija turi savų teisių ir papročių dėl A. Graikų bažn. A. lygus dekanui. Protestantai suteikia kartais A. vardą superintendentams.

Archiptera ž. Pseudoneuroptera.

Archiriejus (gr. archiereús, Lietuvoje paprastai arkiriejum vadinamas), vyriausias kunigas (hiereus — vaidila, kunigas), pravoslavų bažnyčios vyskupas. Katalikų bažnyčios tuo vardu Kristus buvo vadinamas.

Archistrategas (gr. archi ir strategos kariuomenės vadas), senovės Graikijoje vyriausias kariuomenės vadas sausumoje ir jūroje. Graikų bažn. A. (rus. archistratig) vadinamas arkangelas Mykolas.

Architas

Architas, tarentietis (Italijoje), IV a. pr. Kr. pitagoriečių srovės filosofas ir matematikas, Platono bendralaikis ir dialogų dalyvis. Valstybės vyras ir kariuomenės vadas, Horacijaus tebeminimas. Iš A. raštų liko tik atskiri fragmentai. *Chaignet* Pythagore et la philosophie pythagoricienne, Paris, 1874.

Architektas, architektorius, pastato sumanytojas ir sumanymo vykdytojas. Šis graikiškas terminas (archi-tekton, dailidžių vyresnysis, vyriausias statytojas) v. Europoje vartojamas nuo 1500. Iš A. reikalaujama ne tik meninio nusimanymo ir statybinės mechanikos žinių, bet ir pažinimo gamtos mokslų (mineralogijos, geognozijos, geologijos), fizikos ir chemijos, teisių ir iš viso menininko ypatumų suderinimo su techniko (net inžinieriaus: inžinierius architektas) ir administratoriaus ypatumais. Kai kuriose šalyse A. yra mokslo laipsnio titulas, apsaugotas įstatymų, kitur, taip pat ir Lietuvoje, tik profesijos pavadinimas. A. išmokslinami meno akademijose, universitetuose (A. fakultetuose, statybos skyriuose), aukštosiose technikos mokyklose. Lietuvoje dar Vilniaus jėzuitų akademijoje (XVI—XVIII a.) buvo dėstoma architektūra, kaip matyti iš 1730 akademijos vadovėlių rinkinio su architektūra civilis ir militaris. Vėliau Vilniaus universitete mokė 1793—1798 Laurynas Stoka Gucevičius, 1798—1812 Mykolas Šulcas, 1819—1831 Karolis Podčašinskis, 1828—1829 Vilniuje išleidęs lenkų kalba architektūros vadovėlį (Początki architektury, III d. 1857). Nepriklausomoje Lietuvoje Lietuvos, vėliau Vytauto Didžiojo univ. veikia technikos fakult. statybos skyrius; architektūrą dėsto prof. M. Songaila.

A. draugijos ir sąjungos: Anglijoje Royal Institute of British Architects, Prancūzijoje Societé Central des Architectes, Vokietijoje Verband Deutscher Architekten und Ingenieursvereine ir Bund Deutscher Architekten. Lietuvoje jie atskiros organizacijos nesudaro, bet jungiasi inžinierių sąjungoj.

Architektonika (gr. architektoneo — statau, pastatau) 1) literatūroj, bendras kūrinio pastatymas. A. sąvoka yra artima kompozicijos sąvokai, tačiau tarp jų yra tas skirtumas, jog kūrinio kompoziciją sudaro atskirų jo detalių, figūrų, būties ir kit. vienoks ar kitoks sutvarkymas, o A. apima visą kūrinio pastatą ir daugiausia reiškia kūrinio siužeto (ž.) bei fabulos (ž.) sudarymą. A. pasireiškia kūrinio suskirstymu į dalis, skyrius, veiksmus, scenas ir t. t. A. sąryšį tarp atskirų dalių, paprastai, sudaro koks naujas siužetinis elementas, duotas naujoj daly, kuri fabulos ar intrigos (ž.) atžvilgiu yra susijusi su ankstyvesnėmis dalimis. *K. Kr.*

2) Darnios statybos menas ž. Architektūra. 3) Geologijos mokslo dalis, kuri tiria žemės plutos sandarą. Ž. Tektonika.

Architektūra (sulotynizuota graikų architektoniké) statybos menas, bet drauge ir mokslas arba tam tikra technikos forma. Meno ir technikos A. pradai yra glaudžiai susiję, nors jų prigimtis ir skirtinga. Meno pradas, veikiąs per formą, yra emocionalinis ir turi savy žmonijos dvasinės kultūros elementų; technikos pradas yra grynai racionalistinis, priklausąs nuo žmonijos gyvenimo formos raidos, medžiagos, klimato. Visiems tiems reiškiniams veikiant, susidaro pastato pobūdis ir forma. Kaip menas, A. priklauso erdvės

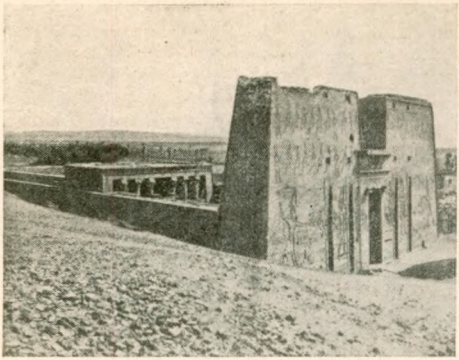

Heruso šventovė Edfu Egipte

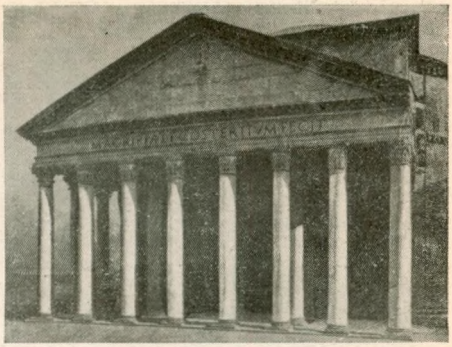

Romos panteonas

menui: ji organizuoja erdvę, suima ją į tūrio formą; todėl stilistinė A. esmė glūdi ritme, kuris reiškiasi pastato plano, sienų plokštumų, jų masių santykiuose. A. stilistikoj dideli vaidmenį vaidina tapybinis bei skulptūrinis sienų plokštumų ir konstruktyvių dalių traktavimas: jie arba vienas kitą papildo ir sudaro harmoningą vienetą, arba užslepia, pašalina konstrukcijos pradą. Architektoriaus uždavinys yra jungti du skirtingus A. pradus į monumentalumo, formų grakštumo vienetą, panaudojus tam visus konstrukcijos ir grožio dėsnius. Medžiagos vartojimo atžvilgiu A. yra skirstoma į medžio ir akmens A. Lietuvoje yra dar ir žemės A., piliakalniai. Pastato paskyrimo atžvilgiu žinome sakralinę (Dievui, dievams skiriamą, lot. sacralis), pilietinę ir karinę A.

Atėnų Akropolis

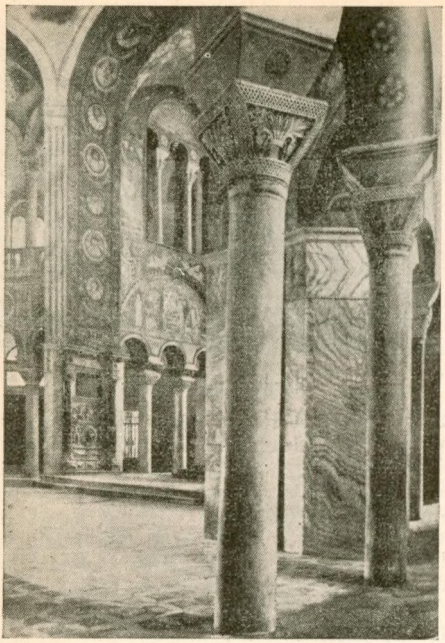

Šv. Vitalio bažnyčia Ravenoje
(bizantinis stilius)

A. pradžia slepiasi giliausioj praeityj. Seniausi jos žinomi paminklai siekia neolito (ž.) gadynės, tai mengirai (ž.), skyrium stovį akmenys; dolmenai (ž.) stalo pavidalu sustatyti akmenys; kromlechai (ž.) sudėtingos akmenų sustatymo grupės. Manoma, kad vis tai buvę antkapiai. Seniausiais istorinės gadynės A. paminklais yra laikomi Egipto pastatai, kurie kilę maždaug 4—5 tūkstančių metų pr. Kr. Nors ir čia seniausiais paminklais laikomi antkapiai piramidės (ž.), bet yra tai jau

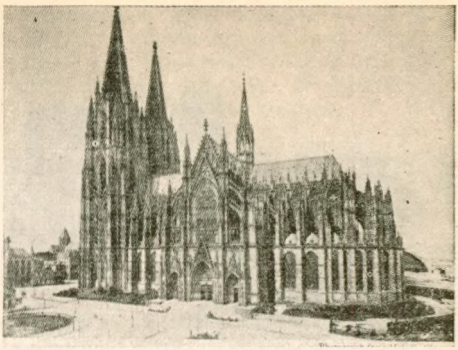

Kölno katedra
(gotikinis stilius)

monumentalūs akmens pastatai. Be to, greta jų matome ir sakralinius pastatus bazilikinio (ž.) tipo šventyklas su pilonais. Jei kromlechuose bus pasireiškęs pirmas architektūrinių formų kuriamasis momentas, atsiradęs kolonos ir balkio pastatuose (pagrindinė architravinė (ž.) bei balkinė konstrukcija), tai Egipto A. paminklai tatai patvirtina. Vyriausieji konstrukcijos elementai čia yra stulpai — kolonos ir balkiai. Tad pastatų plane, fasaduose, piūviuose vyrauja stačios ir gulsčios linijos. Egipto šventyklos yra didelės salės kolonų eilėmis, kurios sujungtos storais akmenų balkiais ir tarpbalkiniai tarpai dengti akmenų plytomis. Sausas Egipto klimatas nereikalavo dengti pastatus įprastais mums nuožulniais stogais ir langų, todėl pastatai čia įgavo didelių sienų plokštumų prizmių formą. Vyrauja paminklai, tai Karnako, Tebų, Medinet Habu, Luksoro šventyklos. Tigro ir Eufrato upių slėniuose atsirado Babilonijos ir Asirijos monumentalinė A. Balotuose plotuose pastatams

Bambergo katedra
(romaniškas stilius)

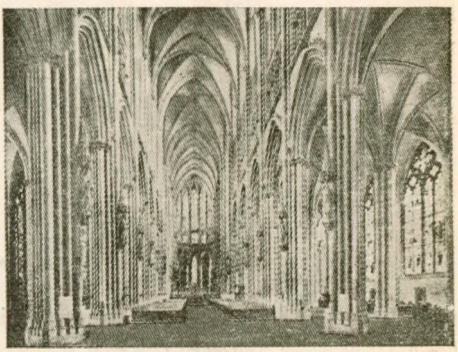

Kölno katedros vidus
(gotikinis stilius)

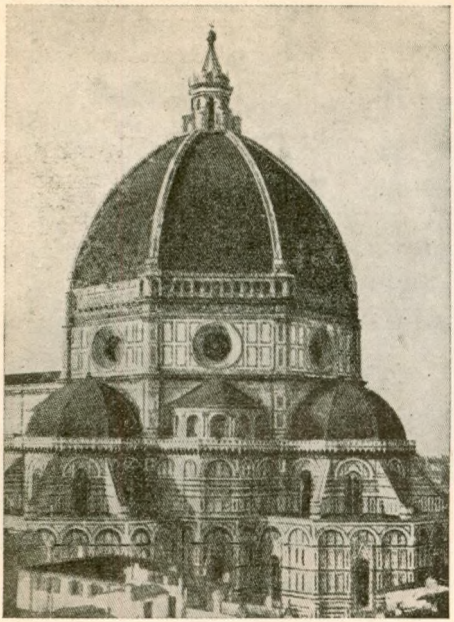

Florencijos katedra
(renesanso stilius)

pastatyti reikėjo paruošti masyvių iškylų terasų (ž.). Gausybė molio, kuris čia buvo vartojamas nedegintoms ir degintoms plytoms, nesudarė didelių sunkumų joms paruošti. Neturint miškų ir didelių akmenų, molio plytoms netinkant didesniems tarpbalkiniams plotams dengti, reikėjo ir pastatų sienas statyti masyvias. Tatai daryti vertė dar ir žvaigždžių garbinimo kultas, reikalaująs šventyklas statyti aukštų bokštų pavidalo. Tad ir statomos jos čia iš viens ant kito dedamų kubinių masyvų, paliekant spiralinius, ne per daug nuožulnius takus užeiti į viršutinę šventyklos aikštę-altorių. Taip buvo statomi ir didelio masto karališkieji rūmai, aprėdomi storomis sienomis su sargybos bokštais (Chorsabado ir Nimrudo griuvėsiai).

Visų seniausių A. pavyzdžių tarpe įžymiausia yra g r a i k ų A., kuri ėmė reikštis tūkstantį metų pr. Kr. Vartodama savo reikalams gana įvairią medžiagą: medį, akmenis, plytas, marmorą, graikų A. galėjo įvairinti savo formas. Vyriausias graikų pastatų tipas tai stačiakampis plane (ž.), stačios sienos viršuje dengtos dviejų nuožulnumų stogu, iš pryšakio, kartais ir iš visų pusių sienos apstatytos kolonomis. Viskas išlaikyta tinkamų proporcijų harmonijoj, kuri sustiprina pastato estetinį veikimą. Šiajam graikai nustatė tam tikrus dėsnius, kurie virto kanonais arba architektūros orderiais (ž.). Iš graikų A. išsirito R o m o s A., savo formomis žymiai turtingesnė, laisvesnė už aną. Didieji Romos politiniai užsimojimai reikalavo ir iš A. didelių pastangų. Genialūs architektoriai ir gabūs teoretikai A. čia sugebėjo sukurti tokias formas, kuriomis Europos A. ligi šiol naudojasi. Viena žymiausių Romos A. išdavinių buvo skliautų statymo technikos tikslingiausias išsprendimas. Tatai leido vartoti skliautuotus dengimus didžiausio masto termų (ž.) salėse. Žymiausias tokio dengimo pavyzdys yra Romos panteono (ž.) bonia. Tasai naujas statybinis principas, arkų (ž.) vartojimas ir kiti dėsniai palengvino pastatų masto, masės ir siluetų įvairumą. Savo pagrinde graikiškas dekoratyvus elementas čia tapo žymiai turtingesnis, įvairesnis. Romos A., kaip ir graikų, paminklai labai įvairūs: šventyklos, rūmai, termos, bazilikos, teatrai, amfiteatrai, triumfalinės arkos ir t. t.

Krikščionių A. raida ėjo dviem srovėm: vakarų iki Karolio Didžiojo, paprastai vadinama s e n o v ė s k r i k š č i o n i ų A., ir krikščioniškųjų rytų, b i z a n t i n ė A. Krikščionių A. savo raidai turėjo tris vyriausius centrus: Romą, Raveną ir Konstantinopolį.

Mediči rūmai Florencijoj
(renesanso stilius)

Kunigų KAUNE Biblioteka

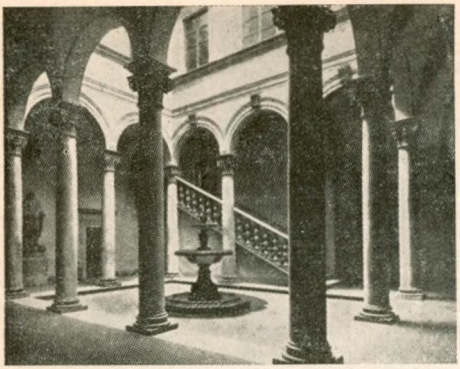

Gondi rūmai Florencijoj
(renesanso stilius)

Nors ši A. turi dvejopą pavadinimą, bet savo formos iš pat pagrindų nesukūrė. Vakaruose bažnyčioms prototipas paimta iš Romos bazilikų ir pačios bažnyčios pavadintos bazilikomis. Tai buvo trijų nefų (ž.) pailgas stačiakampis, viename gale baigtas apskrita absida (ž.), vieta altoriui; prieš absidą buvo apvali triumfalinė arka. Kadangi dabar šventyklos ne vien dievybės būstinė, kaip stabmeldžių, bet vieta žmonėms maldai susirinkti, tai bazilikos išdidžios ir puošnios tiktai viduje, išorė jų nieku ypatingu nepasižymi. Antras bazilikų tipas, tai centralinis bei apvalus, plane ir viršuje dengtos bonios. Bizantinė A. plėtojosi iš boniomis dengtų pastatų. Tiktai bonių statymo pagrindai imami iš Azijos, kur bonių dengimai buvo žinomi jau asiriečiams, persams. Vėliau bizantinio pastato pobūdis nustatomas taip: planas — lygiašonis kryžius dideliu per centrą kvadratu, dengtu bonia, dalimi gulinčia ant sienų, dalimi kampuose remiama atskirais trikampio formos sferiniais skliautais. Var-

Šv. Petro bažnyčia Romoj
(baroko stilius)

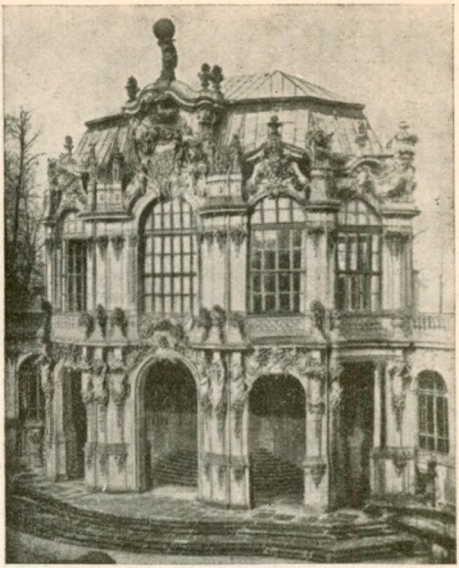

Dresdeno citadelė
(rokoko stilius)

tojamoji kolona neneša tos konstruktyvinės reikšmės, kaip Graikijoj ir Romoj, bet virsta dekoratyviniu pradu. Žymiausi krikščioniškos A. pastatai: bazilikinio tipo šv. Povilo „fuori le mura“ bažnyčia Romoje, centrinio tipo šv. Vitalio bažnyčia Ravenoj ir bizantinio tipo šv. Sofijos bažnyčia (dabar mečetė) Konstantinopoly. Turkams užkariavus Konstantinopolį, bizantinės A. centrais virto Gruzija, Armenija, Serbija, Rusija, kur į ją buvo įnešta įvairių vietinių atmainų.

Vakarų Europa IX a. pabaigoj sukūrė naują A., vadinamąją r o m a n i š k ą j ą, kuri XII a. pradžioj užleido vietą gotikinei. Romaniškoji A. gyveno Romos A. tradicijomis. Statybinę medžiagą vartojo išimtinai tašytą akmenį. Tatai leido plačiai vartoti architravą ir lanką, o be to, nefų dengimams skliautus. Romaniškoji bažnyčia, pasilikusi plane bazilikine, dėl laukų ir skliautų įgavo naują, savaimingą išvaizdą, kurios esmė: masių ramioji didybė ir sunkumas, nors jos du pryšakiniai arba keturi šoniniai, o kartais ir bonia per kryžmą ir stengiasi pakilti. Romaniškoji A. užvaldė beveik visą Europą, nors kiekvienam krašte ji prisiėmė vietinės įtakos, ypač pagražinimo elementams. Geriausi pavyzdžiai romaniškos A. Prancūzijoj Notre Dame Poitiers bažnyčia; Vokietijoj Bambergo, Kölno bažnyčios; Italijoj Pizos katedra. Ta pat dvasia romaniškoji A. plito ir tų laikų

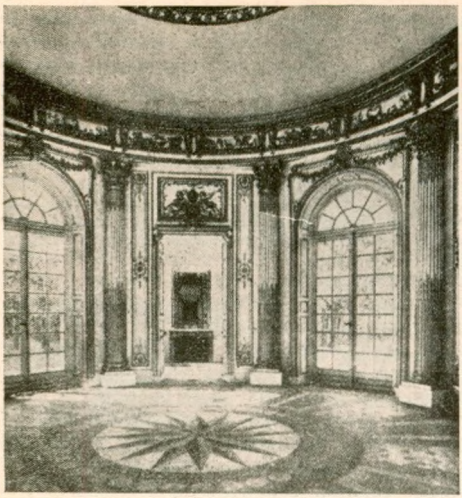

Trianonas
(Liudviko XVI stilius)

pilietiniuose pastatuose, pilyse, vienuolynuose.

Nuo XII a. pradžios ligi XV a. v. Europoj vyravo g o t i k i n ė A., su vyriausiu pradu: visa suvesti į stačias linijas, vartojant mažiausia gulsčių; visa judesy ir nėra ramių inertinių masių; visi santykiavimai per daug išilginti, statybinė masė suvesta į minimumą, kuris reikalingas visumos įspūdžiui sudaryti. Priemonėmis tam pasiekti gotika pasiėmė: strėlinę arką, remiančius stulpus - kontraforsus (ž.) ir remiančią arką. Kolonos nustojo ramsčių reikšmės ir savarankišku suskaldymu sudaro judesių įspūdį. Sienos suvedamos prie minimumo ir pakeičiamos dideliais siaurais langais. Pagaliau, vietoje architektūrinės masės gaunamas įspūdis smulkiausio mezginio. Gotikinės A. pavyzdžiai: Notre Dame katedra Paryžiuje, Reimso katedra, Sainte Chapelle bažnyčia Paryžiuje, Kölno katedra, Cluny (sk. skliuni) muziejus Paryžiuje (pilietinės A. pavyzdys).

Italijai, kur nuolat skambėjo antikinės A. atgarsiai, gotikinė A. pasirodė barbariška. Nors italai ir statė didingą gotikinę Milano katedrą, bet jau XV a. pradžioj ėmėsi ieškoti naujų formų, kurios gimė Florencijoj dengiant jos katedros bonią; tat padarė tų naujų formų kūrėjas Brunelleschi (sk.-ski). Tai r e n e s a n s o gadynės formos. Po Brunelleschi ir Italijoj dirbo visa eilė gabių architektorių ir teoretikų, kaip Alberti, Bramante, Palladio ir išsprendė visur renesansinės A. konstruktyvinius ir dekoratyvinius uždavinius. Vyriausi renesansinės A. pagrindai: gulsčiai išdėstytų statybinių masių ritmika, simetrija ir plokštinių ir erdvinių santykiavimų pusiausvyra. Esmė gi: įnorio galingumas, paprastumas ir statybinių dalių minimalumas. Jei romaniškoji ir gotikinė A. savo formas visiškai pareiškė bažnytinėj statyboj, tai renesansas pilietinėj — rūmų pastatuose, kuriuose visur pabrėžiama masė, gulsčios linijos. Taigi A. atgavo savo prigimtį, kurią buvo pareiškę savo pastatuose graikai ir romėnai — masę su jos sunkumu.

Renesansinės A. vainikuotoju ir naujų jos formų, b a r o k i n i ų, kūrėju laikomas genialusis Michel Angelo. Savo galinga individualybe jis renesansinės A. paprastumą ir ryškumą privedė prie didelės kontrastų išraiškos. Masei duota ne tiktai vyraujanti, bet tiesiog lemianti reikšmė. Kaip gotikinėj A. judėjo linijos, taip dabar ima judėti masė; A. savo viršiniu pavidalu darosi panaši į skulptūrą. Ir pastato planas iš paprasto keturšonio virsta sudėtingas, jo pagrindan dedama kreivoji linija. Vyriausieji baroko architektoriai Fontana, Maderna, Bernini. Iš Italijos renesansinė ir barokinė A. veikė kitus v. Europos kraštus. Prancūzijoj, Anglijoj, Vokietijoj ji gauna vietinio pobūdžio atmainų.

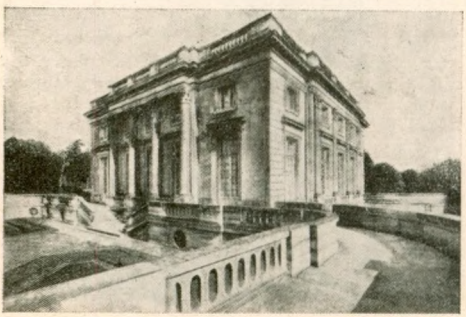

Mažasis Trianonas Versalyje
(Liudviko XVI stilius)

Britų muziejus
(neoklasikinis stilius)

Amsterdamo birža
(XX a. pastatas)

Barokinės A. nuolatinis naujų formų ieškojimas privedė prie rokoko, kurį laiką mėgiamo Prancūzijoj. Toksai A. visiškas suskulptūrėjimas, kokia ji tapo rokoko formose, vertė žmones vėl ieškoti paprastų, ramių masių ir formų; tatai vertė vėl grįžti prie antikinės A. formų. Prancūzijoj tatai tenka Liudviko XVI viešpatavimui, dėl ko šis suprastintas stilius buvo pavadintas jo vardu. Architektorius Ledoux dar labiau suprastino jo formas ir jį ėmė vadinti imperijos arba empire stiliumi. Kiti Europos kraštai sudarė savas tų stilių atmainas. XIX a. atsiranda vis naujų stiliaus atmainų, kaip neograikiškasis, neogotikinis, neoromaniškasis ir tiktai to amžiaus pabaigoj jie randa „moderninio stiliaus" formose savo apibendrinimą.

XX a. iškilus reikalui statyti naujos rūšies pastatus ir vartojant naują statybinę medžiagą, geležį, betoną, stiklą, bręsta naujos architektūrinės formos.

A. Choisy Histoire de l'architecture, Paris, 1899, 2 t. *Joseph J.* Geschichte der Baukunst, Berlin, 1924. *P. Gl.*

Architektūros orderiai (ordo — tvarka) yra tai kolonos ir jos laikomo antablemento (ž. entablement) meninio traktavimo dėsniai. Graikai savo architektūroje tuos dėsnius sudarė šia tvarka: dorėnų orderis paprastas, turįs reikšti vyriškumą, monumentalumą; jonėnų kapitelis su voliutomis (ž. straigėmis); jis lengvesnis, grakštesnis už dorėnų; korintėnų, kuriame vietoje jonėnų straigių pavartota akanto (ž. acanthus) lapų krepšys. Romos architektūroje korintėnų orderis įgavo eilę dekoratyvinių atmainų ir pavadintas kompostiniu. Bent kiek pakeistas dorėnų orderis čia vadinamas Toskanijos orderiu. Renesanso architektūra vartojo visus tuos orderius, bet įvesdavo į juos įvairių dekoratyvinių elementų. Be to, renesansinės architektūros teoretikai atskiriems orderiams nustatė elementų proporcijų dėsnius. Barokinė, klasikinė architektūra irgi vartojo klasikinius orderius. Kitos architektūros vartojo daugiau dekoratyvinius orderius ir neprisilaikydavo jokių iš anksto nustatytų proporcijų dėsnių ir formų.

J. Mauch u. R. Bormann, Die architektonischen Ordnungen der Griechen und Römer, Berlin, 1902; *K. Rončevskij* Obrazcy drevnegrečeskich orderov, Moskva, 1917. *P. Gl.*

Architravas (pranc. architrave iš gr. archi ir lot. trabs balkis), arba epistilius (gr.) yra kolonų vainikas, apatinė dalis balkių, kurie stogo svorį per kolonas perduoda pamatams. Būta dorinių, joninių ir kitokių A.

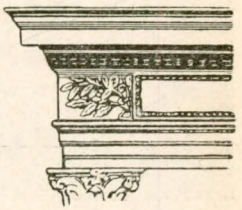

Archiv für slavische Philologie, 1876 slavisto Jagičo Berlyne įsteigtas 1931 sustojęs mokslo leidinys slavų kalboms tirti. Yra

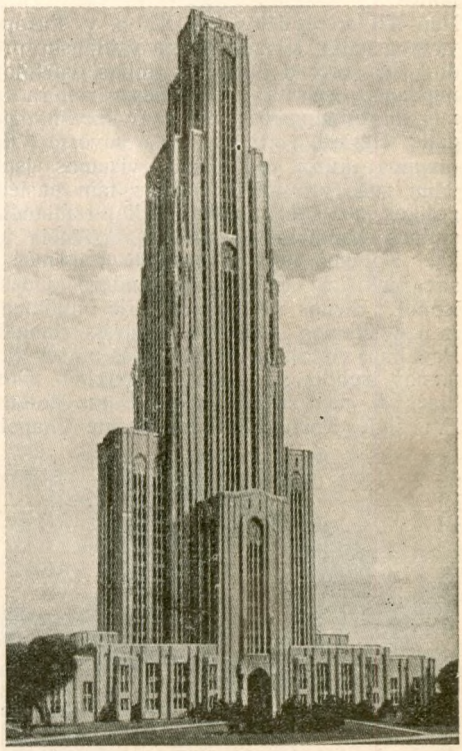

Pittsburgo universitetas J. A. V.
(XX a. pastatas)

ten rašinių ir apie lietuvių kalbą. V. Jagičui mirus redagavo E. Berneker.

Archyvai, išėjusių iš įstaigų arba asmenų raštinių apyvartos registratūrų (bylų, dokumentų, rejestrų, nuorašų knygų ir t. t.) rinkiniai, sudarą atskirą įstaigą. A. taip pat vadinamos nebevartojamųjų raštinių registratūrų dalys, laikomos tų raštinių. Reikalas laikyti peskelbtų įsakymų, sprendimų tekstai, padarytos sutartys, rinkliavų apyskaitos ir t. t. radosi greit po to, kai teisiniai veiksmai imta fiksuoti raštu. Seniausieji žinomi A. yra Babilono, Chatti ir Egipto; kai kurios jų dalys yra išlikusios arba dėl patvarios raštų medžiagos (degintos molio plytelės Babilone ir Chatti) arba dėl sauso krašto klimato (Egipte). A. buvo steigiami ir senovės Graikijoje ir Romoje. Kai kurios raštų rūšys buvo laikomos prie šventyklų, buvo ir tikrų A. arba prie raštinių, pvz. imperatoriaus, arba atskirų, pvz. Atėnų Metroon. A. buvo skiriamas ne tik piliečių praktikos reikalams, bet ir saugoti praeities palikimui, tautos istorijos reikalui. Gaisrai ir karai šituos A. sunaikino. Aprimus tautų kilnojimosi karams išlaikiusios arba perėmusios senąją romėnų rašto kultūrą organizacijos, bažnyčios ir germanų valdovai, ėmė rūpintis savų A. sudarymu. Ankstyvųjų vidur. amžių laikais jau turėjo susidarę A. popiežiai, vėliau vienuolynai ir germanų valdovai. Karaliai savo A. laikydavo savo iždiuose, vežiodavosi su savim, rūpinosi daugiausia savo asmens, ne savo pirmatakų raštais, todėl tie A., neturėję nuolatinės vietos ir tinkamos organizacijos, žuvo. Dabar Merovingų raštai tėra išlikę vienuolynų A., kurie mažiau už kitus nukentėjo nuo karų ir kilnojimųsi. Tuo būdu, seniausieji išlikę Europos A. yra bažnyčios organizacijų — popiežiaus kurijos ir vienuolynų. Seniausioji žinomoji popiežiaus A. dalis IV a. nėra išlikusi. Ir vėlesnioji to A. dalis labai nukentėjo nuo kilnojimo iš vieno trobesio į kitą, nuo gaisrų, nuo pačių popiežių kilnojimosi vidur. amžių pabaigoj ir galop dalis A., gabenant A. Napoleono įsakymu 1810 į Paryžių, buvo Paryžiuje sunaikinta, nepakakus lėšų grąžinti atgal į Romą. Bet vis dėlto Vatikano A. yra didžiausias vidur. amžių A., todėl įvairios valstybės nuolat laiko prie jo istorikų, kurie tiria esančias ten žinias apie savo kraštą. Seniausieji valstybiniai A. yra išlikę Anglijoje, kurioje valstybiniai aktai siekia XII a. pradžios, ir Prancūzijoje, kur jie siekia XIII a. pabaigos. Nuo vidur. amžių pabaigos, XIV—XV a., jau yra išlikę daug A. valstybių, valstybėlių, vėliau įterptų į didesnes valstybes, miestų ir kitų visuomenės organizacijų. A. raštai buvo saugojami savininkų praktikos reikalams; tai buvo teisės titulų rinkiniai ir įvairių pasiteiravimų šaltinis. Nuo pašaliečių jie buvo saugojami ir slepiami. Prisijungę kurią kunigaikštystę ar pilį, karaliai stengėsi paimti savo globon ir jų A. ir įterpdavo juos į savus A. Tokia A. politika, svetimų teisės titulų ir diplomatinių paslapčių pagrobimo, pasiekė aukščiausį laipsnį Napoleono laikais. 1810 jis įsakė atgabenti į Paryžių visų Europos valstybių A., kur jie turėjo būti sujungti į vieną centralinį A. Tas projektas jau buvo pradėtas vykdyti: Vatikano, Ispanijos, Austrijos A. buvo atvežti ar vežami į Paryžių, bet Napoleoną pašalinus, tas A. centralizavimo projektas neįvyko ir A., kad ir su nuostoliais, grįžo į savo senąsias vietas.

Didžioji prancūzų revoliucija, panaikinusi feodalinius valdovėlius, turėjusius savo A., iškėlė naują būdą A. tvarkyti, valstybinį A. centralizavimą. Centralinių įstaigų A. buvo sutraukti į vieną tautos A. (Archives Nationales), kuris iš pradžių tebuvo tautos susirinkimo A., esą provincijose — į departamentų A. Kiek vėliau buvo nustatyta, kad įstaigos atiduotų tiems centraliniams A. registratūras, kurios turi jau 50 metų. Šitokia tvarka prigijo ir kituose kraštuose, su tam tikrais pakeitimais. Dabar tiedu principu, A. būsto ir valdymo centralizavimo ir nustatymai terminų raštinių registratūroms atiduoti į A., sudaro A. tvarkomąjį pagrindą. Ligi XIX a. istorikai tik kartkartėmis tesinaudojo A. šaltiniais, kurie buvo neprieinami arba sunkiai prieinami. Tik XIX a. įsigalėjus istorijos moksle pažiūrai, kad pagrindiniai ir tikrieji istorijos šaltiniai yra ne senųjų istorikų raštai, bet A. dokumentai, į A. imta žiūrėti ne tiek kaip į reikalų raštų rinkinius, kiek į pagrindinius istorijos mokslo medžiagos šaltinius. Įsigalėjus šitai pažiūrai, A. buvo atidaryti visiems istorijos tyrinėtojams. 1881 ir Vatikano A., ligi tol neprieinamas, buvo atidarytas istorikams. Pripažinus, kad A. yra didelis kultūros turtas, imta rimtai rūpintis A. apsauga nuo gaisrų, drėgmės ir kito pavojaus; tuo reikalu A. įtaisomi tam tikruose saugiuose rūmuose. Kad jie būtų prieinami istorijos tyrinėtojams, jie pavedami kvalifikuotų archyvarininkų priežiūrai, kurie rūpinasi A. turinio aprašymu, raštų registravimu, klasifikavimu ir saugojimu.

Be pačių A., archyviniai raštai ir kilę iš valstybinių registratūrų yra dabar laikomi ir bibliotekose. Daugiausia tai yra privatiniai A. arba archyvalijos, patekusios į bibliotekas iš privatinių rinkėjų.

Iš atskirų Europos A. yra pažymėtini: Vatikano A.. Nors nuo 1881 jis uoliai tyrinėjamas, bet toli nėra ištirtas. Vatikano

A. raštus, kurie turi reikšmės ir Lietuvos istorijai, iš dalies yra išleidęs A. Theiner, Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, ir nurodo kai kurie Lenkijos ir Latvijos tyrinėtojai (J. Korzeniovski, Excepta ex libris manu scriptis... 1890; W. Abraham, Sprawozdanie z poszukiwań... 1902, 1923; L. Arbusow, Römischer Arbeitsbericht, I—III, 1928—1930...). Prancūzijoje Archives Nationales Paryžiuje; jo priežiūroje yra departamentų ir bendruomenių A. Anglijoje didžiausias ir svarbiausias A. yra Public Record Office Londone. Be to, daug A. raštų, likusių ir iš valstybinio A., yra British Museume. Juose yra archyvalijų ir Lietuvos istorijai. Vokietijoje Geheime Staatsarchiv Berlyne, čia yra nemaža medžiagos naujesnei Suvalkų krašto (Neuostpreussen) ir Maž. Lietuvos istorijai. Antras svarbus ir Lietuvai svarbiausias A. yra Karaliaučiuje (Preussisches Staatsarchiv Königsberg), perkeltas 1930 rudenį į naujai pastatytus A. rūmus. Čia yra beveik visa medžiaga Klaipėdos krašto ir apskritai Maž. Lietuvos istorijai. Be to, čia yra pagrindinė medžiaga seniausiajai Didžiosios Lietuvos istorijai. Ir baigiant Vytauto laiko tarpu ta medžiaga dar nėra visa ištirta ir išleista, o vėlesnė, ypač XVI a., medžiaga Lietuvos istorijai beveik visai neištirta. Be Prūsijos aktų, čia yra ir Lietuvos vidaus reikalų aktų, kilusių iš laikinai laikytų Lietuvos sričių (Jurbarkas, Tauragė) ir iš šeimų A.; tat visai neištirta. Be to, yra Suvalkų kraštų (Neuostpreussen) valdymo aktų. Tenka pažymėti dar Dancigo A. (Staatsarchiv der Freien Stadt Danzig), kuriame daug yra medžiagos apie Kauno ir apskritai Lietuvos prekybos santykius su Dancigu ir Hanza (XV a. aktų daugumas paskelbta Hansisches Urkundenbuch) ir daug agentų pranešimų apie Lietuvos reikalus; XVI a. ir vėlesni aktai apie Lietuvą neištirti. Latvijoje Rygos miesto istorinis A. turi labai svarbios medžiagos senesniajai Lietuvos istorijai, kuri iš dalies yra paskelbta Liv. - Est. -und Kurländisches Urkundenbuch. Lenkijoje svarbiausias yra Archiwum główne Varšuvoje. Čia, be Karūnos metrikos knygų, kuriose yra įrašyta ir Lietuvos arba kilusių iš santykių su Lietuva aktų (seniausiųjų knygų aktų turinį duoda T. Wierzbowski, Matricularum Regni Poloniae Summaria, 8 t.), yra ir Lietuvos metrikos seniausiųjų knygų nuorašų lenkiška transkripcija, padarytų istorikui Naruševičiui įsakius, be to, yra kai kurių Lietuvos inventorių (Šiaulių, Alytaus ir kt.) ir kitų iždo knygų, patekusių čia iš iždo archyvo. Antras didelis Varšuvos A. Archiwum skarbowe turi nemaža ir Lietuvos archyvalijų, kurios beveik neištirtos. Daug A. raštų yra patekę įvairiais būdais į bibliotekas, pvz. karalius Stanislovas Augustas yra atidavęs Čartoryskiui daug originalinių aktų, jų tarpe unijos aktus, kurie dabar yra Čartoryskių bibliotekoje Krokuvoje. Į Varšuvą dabar yra perkeltas iš Nesvyžiaus Radvilų A., kuriame, be kita ko, yra svarbiausieji Lietuvos aktai, žemės privilegijos, unijos aktai. Apskritai Lenkijoje yra labai daug Lietuvos A. raštų, iš dalies atskiruose A., iš dalies bibliotekose, be kurių Lietuvos istorikai negali apsieiti. Kadangi XIX a. Suvalkų žemė sudarė dalį vadinamosios Lenkų karalystės, Varšuvoje yra išlikę to laiko Suvalkų žemės A. raštai. Lietuvos valstybiniai A. susidarė XIV a. pabaigoj. Iš pradžių D. L. K. iždo buvo laikomos tik sutartys su kitomis valstybėmis ir kiti diplomatai, XV a. D. L. K. Kazimiero laikais pradėta daryti užrašai kun-ščio dovanojimų, o nuo D. L. K. Aleksandro laikų D. L. K. dovanojimai, sprendimai, seimų ir kiti raštai imta surašinėti į tam tikras nuorašų knygas, kurios sudaro vadinamąją Lietuvos metriką (ž.). Metrikoje buvo laikomi ir asmeninių D. L. K. turtų aktai ir kiti, kurių daugumas per XVII a. rusų švedų karus iš ten dingo. Dalis jų buvo paslėpta Radvilų, kurie vėliau pasidirbdino privilegiją tiems aktams laikyti ir seimui pripažinus tą padirbtą privilegiją, laikė jau Lietuvos aktus savame A. Nesvyžiuje visai legališkai.

Antrasis Lietuvos valstybės A. buvo iždo A., XVII a. viduryje žuvęs per karą. Be to, savo A. turėjo kiekvienas žemės ir pilies teismas, miestų magdeburgijos, vyriausiasis tribunolas ir kiti vėliau įsteigti organai. Daug jų žuvo nuo gaisrų, nuo karų, nuo nepriežiūros; išlikusieji nesiekia anksčiau, kaip XVI a. vidurio. 1852 buvo išleistas įsakymas apie šitų archyvų aktų knygų ligi 1799 centralizavimą steigiamame Vilniaus centraliniame A., ir tada prasidėjo jų gabenimas į tą A. Pirmas Vilniaus centralinio A. katalogas buvo išleistas N. Gorbačevskio 1872, kada pirmas centralizavimo darbas jau buvo baigtas; jame nurodyta kartu su turtų inventoriais 15.628 knygos ir nemaža atskirų dokumentų. Vėliau į centr. A. buvo gabenamos išlikusios vietinių įstaigų A. knygos, bet visos jos ligi pat karo dar nebuvo į jį sutrauktos. Dalis knygų, kurios turėjo ten patekti, pateko į Vilniaus viešojo knygyno rankraščių skyrių, dalis į teisingumo ministerijos A. Maskvoje, dalis liko vietinių įstaigų A. (Kauno apygardos teismo A. ligi šiol tebėra viena Kauno magistrato XVIII a. 2-osios pusės knyga). 1887 į centr. A. buvo įterptas Liublino A., 1903 Vitebsko centralinis A. Ki-

lus karui, 1915 beveik visos seniausios centr. A. knygos ligi 1700 liko išgabentos į Rusiją, iš kur jos nebegrįžo į Vilnių. Paėmus lenkams Vilnių, išlikusioji jame Liublino A. dalis buvo grąžinta į Liubliną, ir dabar Vilniaus centraliniame A. yra sukrauta daugumas XVIII ir iš dalies XVII a. visų buvusiosios D. L. Kun-stės teismų knygų. .Vilniaus teismų ir administracijos įstaigų aktai po 1799 sudarė antrą dideli Vilniaus A., bendrą Vilniaus valdžios įstaigų A., įrengtą 1873 buvusioje Pranciškonų bažnyčioje; ten žemės ūkio valdybos ir kitų įstaigų bylose yra nemaža ir daug senesnių raštų. 1863 sukilimo bylos buvo išskirtos iš kitų Lietuvos A. ir sudarė Muravjovo muziejaus A., kurio žymi dalis karo metu yra išvežta iš Vilniaus į Rusiją. Be šitų A., žymesnieji Vilniaus A. yra: miesto A.; mokslo apygardos A.; Vilniaus vyskupijos A., kuriame yra daug vidur. amžių aktų, dalis jo yra Vilniaus viešojo knygyno rankraščių skyriuje, kurio didelė dalis karo metu išvežta į Maskvą; reformatų kolegijos A., ir kiti. Be to, daug buvusių valdžios, vienuolynų ir dvarų A. yra Vilniaus bibliotekose: Vilniaus viešajame knygyne, kurio seniausioji dalis karo metu išvežta į Rusiją, lietuvių mokslo draugijos ir lenkų mokslo prietelių draugijos. Uždarius Vilniaus universitetą 1832 jo A. kartu su edukacinės komisijos A., į kurį buvo įterpti jėzuitų turtų A., buvo išvežtas iš Vilniaus ir ligi šiol tebėra Leningrade paskirstytas tarp žemės ūkio ir švietimo ministerijos A. fondų.

Susidarius nepriklausomos Lietuvos vyriausybei, imta rūpintis išlikusiais Lietuvoje A. Karo metu dalis A. buvo vokiečių sudeginta (pvz., sudegintas Šiaulių ekonomijos A.), dalis išpardavinėta popieriui, dalis išgrobta. 1919 Kauno komendanto pagalba iš krautuvininkų buvo surankiotos įvairiais būdais patekusios jiems archyvinės bylos ir sujungtos su valstybinių įstaigų A. likučiais. Iš savininkų apleistų dvarų buvo suvežti į Kauną tų dvarų A. 1921, ėmus grąžinti iš Rusijos įvairių įstaigų A., prie

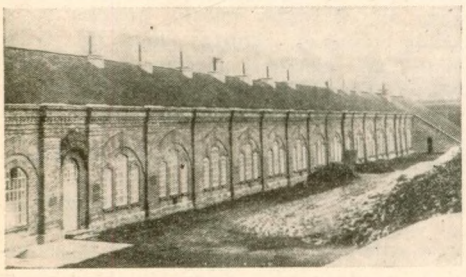

Lietuvos centralinis valstybės archyvas

Lietuvos centralinio valstybės archyvo vidus

švietimo ministerijos buvo įsteigtas centralinis valstybės archyvas (V. Ž. Nr. 72), kurio tikslas laikyti visų buvusių valstybinių ir savivaldybių įstaigų A. ir imti visus einamajam darbui nereikalingus tų įstaigų A., ir t. t. Jo pagrindą sudarė reevakuoti iš Rusijos A., kurie liko neatiduoti kitoms įstaigoms, išlikusios Kaune gubernatoriaus, gubernijos valdybos, žandarų ir kitų rusiškų įstaigų A. dalys ir suvežti į Kauną dvarų A. Bet centr. A. nevirto tikru centraliniu A., nes dalis archyvinių raštų buvo išdalinta įvairioms įstaigoms, ir dabartinės įstaigos neperduoda jam savo išėjusių iš apyvartos raštų, tik iš dalies užkrauna A. kambarius savo raštais, palikdamos juos savo žinioje. Dabar C. A. turi savo žinioje rusų įstaigų aktus ir dar nesutvarkytus kai kurių dvarų: Dusetų, Rietavo, Raudondvario ir kt. A. Turėdamas rūpintis daugiausia praktikos reikalais C. A. negali dabar būti laikomas tikru istoriniu A. Tikrojo istorinio A. neturėjimą iš dalies atstoja V. D. universiteto bibliotekos rankraščių skyrius, kuriame tarp ko kita yra reevakuotos iš SSSR XVI ir XVII a. Lietuvos teismų knygos, kai kurie dvarų ir privatinių asmenų A. Kiti Kauno A. yra: Kauno apygardos teismo A., kuriame laikomos buvusios Kauno gubernijos teismų bylos ir raštai, pradedant 1800; jose yra ir senesnių dokumentų, XVI a. ir vėlesnių; vyresniojo notaro A., kuriame aktų kny-

gos prasideda nuo 1900 ir tuo būdu sudaro esančių Vilniaus centr. A. knygų tęsinį; Kauno miesto savivaldybės A., kuriame yra XIX a. bylos ir, be to, Kauno miesto muziejuje yra kelios XVI ir XVII a. Kauno savivaldybės knygos, reevakuotos iš Rusijos. Arkivyskupijos kurijos ir konsistorijos A. dabar tebėra liekanos Žemaičių vyskupijos ir bažnyčių dokumentų, XIX a. konsistorijos aktai ir metrikų knygos; kiti senesnieji to A. dokumentai yra Kauno miesto muziejuje, Vilniaus viešojo knygyno rankraščių skyriuje, Maskvoje išvežtoje tos bibliotekos dalyje ir centr. valst. A. Esamosios įstaigos turi, be to, savo A., kurie tesudaro atliekamas jų raštinių registratūrų dalis, kiekvienos įstaigos savaip tvarkomas. Jų centralizavimo ir sutvarkymo klausimas lieka tuo tarpu atviras. 1921 Lietuvos taikos sutartimi su Rusija nustačius, kad Lietuvos A. turi būti grąžinti Lietuvai, buvo susirūpinta A. reevakuavimu, bet lig šiol, be naujausių rusų valdymo laikų A. ir kai kurių senesniųjų Lietuvos teismų knygų, A. nėra grąžinti Lietuvai.

Archivnyje kursy, I, II, Petrograd 1920; Minerva—Handbücher, Die Archive, Bd. 1, 1932; *Dr. V. Loewe* Das Deutsche Archivwesen, 1921; *R. Mienicki* Archiwum akt dawnych w Wilnie, 1923; *I. Sprogis* Vilenskije archivy — Pamiatnaja knižka Vilenskoi guberniji 1903; Opisanije diel archiva Ministerstwa Narodnago Prosveščenija, t. I, 1917; *P. Galaunė* Lietuvos kultūros turtų likimas — Mūsų Žinynas 9—11 Nr.; *Ikonnikov* Opyt rus. istoriografiji I.

K. Jb.

K a r i u o m e n ė s A. įsteigtas 1921 I 18 prie krašto apsaugos ministerijos. Jo tikslas: a) saugoti panaikintų kariuomenės dalių ir įstaigų bylas ir knygas, b) saugoti A. turtą tų dalių arba įstaigų, kurios neturi savo A., c) saugoti rusų ir kitų okupacinių valdžių paliktą A. turtą, d) globoti ir prižiūrėti atskirų dalių ir įstaigų A., kad jie karo metu nežlugtų, e) saugoti visus svarbesnius raštus. K. A. bendrieji dėsniai paskelbti 1922 įsak. kar. 54 Nr. 1 §. Dabar šiame A. saugoma 72 panaikintų ir 7 tebeveikiančių dalių ir įstaigų bylos, iš viso apie 40.000 tomų. Yra daug svarbios medžiagos Lietuvos nepriklausomybės atgavimo ir kariuomenės kūrimosi istorijai.

Adm. kpt. *Laucevičius* Kariuomenės archyvas — Mūsų Žinynas 48 Nr.

Archyvaras, archyvo tarnautojas, kurio priežiūroje yra archyviniai raštai. Įstaigos A. vadinamas tarnautojas, kuris tvarko senesnes raštinės bylas.

Archyvistika, mokslas apie archyvų ir archyvinių raštų laikymą, tvarkymą, surašinėjimą, aprašinėjimą ir t. t. 1821 Paryžiuje yra įsteigta pirmoji aukštoji A. mokykla Ecole des chartes, kuri lig šiol laikoma geriausia tos rūšies mokykla. Tik baigęs ją asmuo tegali gauti tarnybą Prancūzijos archyvuose.

Loher Archivlehre, 1890.

Archivoltas (pr., it. archivolto; palyg. gr. archi ir ital. volto, volta), sienos dalis viršum arkos ligi karnizo.

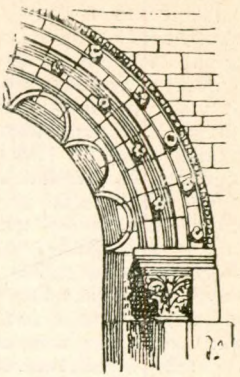

Archivoltas

Archivum Philologicum, Vytauto Didžiojo universiteto humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, eina nuo 1930 m. Red. Pr. Skardžius. Skirtas kalbotyrai.

Archologia (gr. arche-logos) visumos pagrindų mokslas, mokslas apie metafizinius pradus.

Archontas, vyriausias valdininkas senovės Atėnuose, pradžioj vienas, turįs valdžią ligi gyvos galvos, vėliau renkamas iš eupatridų dešimčiai metų, pagaliau vieneriems metams. Nuo Solono laikų buvo nustatyta kolegialinė 9 A. valdžia. Pirmasis A. buvo lyg visų A. pirmininkas ir vadinosi eponymos, nes jo vardu buvo vadinami tie metai, kuriais jis vadovavo valdžiai.

Kolbe Liste der A. 1908.

Archontikai, III ir IV a. gnostikų (ž.) atskala, labiausiai Palestinoje ir Amerikoje, bene vienuolio Petro įsteigta. A. pripažino 8 dangus, kurių 7 prieky angelų apsuptą kunigaikštį (archoną), septintą dangų esant valdomą žydų Dievo Sabaoth ir su juo kovojant jo sūnų šėtoną, o aukščiausiame aštuntame viešpataujant šviesiąją motiną (Foteine); Ieva su šėtonu pagimdžius Kainą ir Abelį, o su Adomu Setą. A. neapkentė Sabaoth, nepripažino sakramentų, tikėjo sielą teprisikelsiant, ne kūną, nusistatė prieš moteris kaip šėtono padarą.

Archuri arba Achuri, vienas gražiausiųjų Armenijos kaimų Ararato terpeklyje pietuose nuo Erivanio miesto, armėnų padavimais Nojaus įkurtas tuoj po tvano (Nojus čia įsodinęs pirmąjį vynakrūmį). 1840 A. buvo 200 sodybų su 1.600 gyventojų; 1840 VI 20 žemės drebėjimas jį visiškai sunaikino.

Arci ž. Archi-, Arki- (arcibrolija — arkibrolija).

Arcibaševai, vokiečių giminė, iš Vokietijos persikėlusi Lietuvon, o iš ten XVI a. Rusijon (Petras Kasparo sūnus) ir čia ėmusi A. vadintis. 1) M i k a l o j u s (1773—1841), rusų istorikas, kritiškai nusiteikęs

dėl Karamzino Rusijos valstybės istorijos (1816—1826) (1828—1829 Zamiečanija na istoriju gosudarstva rossijskavo Karamzina žurn. Moskovskij Viestnik), sukėlė prieš save oficialinius Karamzino krypties gerbėjus. 1838—1843 išl. savo Rusijos istoriją (Poviestvovanija o Rossiji, 3 t.), kritiškai paduodančią žinių ligi 1698; cenzūra sunaikino III tomo lanką, kuriame nekaramziniškai buvo atpasakota caraičio Dimitrijaus mirtis.

Vl. Ikonnikov Opyt russkoj istoriografiji, 1891—92.

2) Mykolas (1878—1927), savo metu labai populiarus rusų rašytojas individualistas. Jo veikalai buvo išversti į daugeli svetimųjų kalbų. Savo literatūrinę veiklą pradėjo 1901 apysaka Paša Tumanov ir vardą įgijo apys. Landės mirtis (Smert Lande, 1904), bet didžiausio populiarumo pasiekė 1905—1907 savo apysakomis, vaizduojančiomis 1905 rusų revoliucinį judėjimą ir atsirėmusiomis jaudinusiais rusų inteligentiją gyvenimo faktais. Ypač mėgo vaizduoti įvairių „malšintojų" žiaurius pasielgimus. Tokios rūšies jo apysakos: Ant balto sniego (Na bielom sniegu, 1906), Žmonių banga (Čeloviečeskaja volna, 1907), Viena diena (Odin dień, 1906). Dar tose apysakose jau pasireiškė palinkimas vaizduoti psichologiją patologinių tipų. Tuo atveju tebejuntama Dostojevskio įtaka, pagrįsta dar didesniu autoriaus pesimizmu. Su didžiausiu pamėgimu A. vaizduoja mirties kančias, žmogaus agoniją, sušaudymus, nusižudymus, net kūno puvimą. Šalia tokių tamsių vaizdų mėgsta nupiešti skaisčią romią gamtą, laimės ir kūrybinių jėgų kupina.

Nusivylęs revoliucija, inteligentija ir jos kultūra, A. ima vaizduoti išimtinai fizinį ir moralinį sutrunėjimą. Nesveikos individualybės nieku nepažabotus geidulius ir jais paremtą gyvenimą ima kelti su inteligentiško asmens gyvenimo idealu. Charakteringas tokiai kūrybai yra jo romanas Sanin (1901 — 1907), dėl kurio kelta leidėjams bylų Rusijoje, Vokietijoje ir Vengrijoje, ir Prie paskutinės ribos (U posliedniej čerty, 1912).

A. Polnoje sobranije sočinenij, 10 t. Moskva. 1913—1917. — *A. Gornfeld* Knigi i liudi, I, Spb. 1908; *P. Kogan* Očerki po istoriji noveišej russkoj literatury, I. Moskva. 1910; *V. Vorovskij* Literaturnyje očerki: Bazarov i Sanin — dva nigilizma. Moskva. 1923.

Arciechovskis Petras (m. 1562), nuo 1556 Vilniaus kanaun., vėliau dekanas, karaliaus nominuotas Kameneco vyskupas (nominatas). Vilniaus kapitulos narys.

Arcieren (sk. arčeren, ž. Archers), vok. Leibgarde, Austrijos imperatoriaus ypatingai įsitarnavusių karininkų gvardija.

Arcileuto (it., sk. arčiliuto; pr. Archiluth, vok. Erzlaute arba Basslaute), pat pradžioje dar it. Tiorba, vok. Theorbe, lenk., ukr. teorban, 1650 prancūzo Hotemano ar italo Bardellios įvestas muzikos instrumentas, nelyginant didžiosios kanklės, labai ilgomis stygomis ir kaklu. XVII a. pačiai paplitęs (net ir bažnytinėje muzikoje), ypačiai mėgiamas prancūzų karaliaus Liudviko XIV dvare. XVII—XVIII a. Lenkijos ir Lietuvos ponams groja ir dainuoja teorbanistai kazokai, Ukrainoje net ir XIX a. A. ilgainiui gavo užleisti savo vietą bosui (basetlei).

Arcimavičiai Vilniaus krašte, Brėslaujos aps. ties Apsu.

Arcimavičienė-Rudzinskaitė Marija, g. 1885 VII 16 Šaravų dv. Kauno, dabar Kėdainių aps. Išėjo gimnazijos mokslus Kaune, universitetinius Maskvoje. Baigė aukštuosius moterų kursus 1911. Universiteto istorijos filologijos skyrių baigė 1916. 4 metus specializavosi pas egiptologą prof. Turajevą. 1922—1925 ir nuo 1927 Lietuvos universitete dėsto senovės Rytų istoriją. Mokslo tikslais 2 kartu apsilankė Egipte. Dalyvavo orientalistų kongrese (1923 Berlyne, 1932 Leidene). 1910—1915 rusiškai ir lenkiškai, nuo 1921 lietuviškai parašė eilę str. apie Rytus ir ypačiai apie Egiptą: Sinuchet, Egipto apysaka (Švietimo Darbas 1922, Nr. 3—6), Egipto tikybos psichologija (Švietimo Darbas 1921, 7—8 Nr.), Tut-Anch-Amono kapas (Lietuva 1924, 147—170 Nr.), Egipto ieroglifai (pirmasis Lietuvoj ieroglifų vadovėlis), Moters būklė senovės Egipte, 1932 ir kt. Be to, atgabeno į Lietuvą iš Egipto autentišką pomirtinio kulto kolekciją, kurios dalis išstatyta Kauno pedagoginiame muziejuje.

Arcimavičius (Arcimovič) Viktoras (1820—1893), aprusėjęs Lietuvos lenkas. 1854 Tobolsko, 1858 Kalugos gubernatorius, griežtai gindamas baudžiauninkų reikalus prieš dvarininkus 1862 perkeltas senatorium Maskvon. 1863 rudenį paskirtas Varšuvon valstybės tarybos vicepirmininku, nesutiko ir priešinosi caro valdžios politikai lenkų atžvilgiu, tad 1866 iškeltas Petrapilio senatan.

Arcimboldi 1) Jonas (m. 1555), 1513 popiežiaus nuncijus Skandinavijai prie dano Kristijono II. 1518 atvykęs Švedijon, palaikė Kristijono II priešininkus ir parėmė parlamento nutarimą, kuriuo Kristijo-

no II šalininkas vysk. Trolle buvo pašalintas iš vietos. Kristijonas II žiauriai atkeršijo savo priešininkams, o A. išvarė iš Skandinavijos; šie įvykiai paruošė dirvą reformacijai. Popiežius Leonas X pasmerkė nuncijų, ir šis tik 1525 Novaros vysk., 1550 Milano arkiv.

2) Juozas, (1533—1593), italų tapytojas, dirbo Vokietijos imperatoriams Maksimilijonui II ir Rudolfui. Jo alegoriniai paveikslai yra Vienos paveikslų galerijoje: Ugnis, Vanduo, Vasara, Žiema.

Arcis sur Aube (sk. arsi siur ob), prancūzų aps. miestas Aube departamente prie Aube upės (Senos intako). 2800 gyv. (1926). Šilkinių kojinių pramonė. Didžiosios prancūzų revoliucijos vado Dantono gimimo vieta. 1814 III 21 Švarcenbergas didesnėmis austrų, bavarų ir rusų pajėgomis atmušė Napoleono puolimą ir privertė jį atsitraukti.

Arciševskiai lenkų giminė, kilusi iš Prūsų Arciševo kaimo (paliai Dancigą), XVI—XVIII a. davusi karštų arionizmo (ž.) šalininkų ir karių (artileristų). 1) Kristupas (1592—1656), gimęs Šmigelyje (Lenkijoje), 1621 ir 1622 drauge su broliu Elijošium dalyvavo Lietuvos lauko etmono kunigaikščio Kristupo Radvilos žygiuose prieš totorius ir švedus. Grįžęs iš Lietuvos 1623 savo tėviškėje juodu nužudė savo giminės skriaudiką ir bėgo užsienin. Atsidūrę Olandijoje, Radvilos šelpiami mokėsi Haagoje fortifikacijos ir navigacijos. Belgų Briuselyje Kr. A., tur būt Radvilos prikalbintas, dalyvavo sąmoksle prieš lenkų karalių švedą Žigimantą III, rengdamasis jį pakeisti prancūzų Gastonu Orleaniškiu. Belgų vyriausybei tai susekus (mokęsis tuo laiku Louvaine Lietuvos didžiūnaitis Sapiega gavo versti slaptą A. korespondenciją) ir Žigimantui reikalaujant A. išduoti, šis 1629 stojo vakarų Indijos kampanijos kariuomenėn ir išplaukė Brazilijon, kur pagarsėjo olandų kovose su portugalais ir ispanais. Ilgėdamasis savo krašto, lenk. poezijoje reiškė savo jausmus. Garsiam karžygiui nusikaltimą atleido karalius Vladislovas IV, kuris kelis kartus jį šaukė Lenkijon. Tačiau A., žinodamas apie arionų persekiojimą Lenkijoj ir olandų prašomas kurį laiką nevažiavo. Amsterdame podagra susirgęs, 1643 lotynų kalba išl. apie jos pagydymą: De podagra curata. Ta pat kalba rašė ir apie artileriją. 1645 grįžęs Lenkijon, 1646 paskirtas artilerijos viršininku, 1648 gynė Lvovą prieš kazokus, 1650 išstojo iš tarnybos.

Al. Kraushar Dzieje Krzysztofa Arciszewskiego. 1892. 2 tomu.

2) Tomas (g. 1877), lenkų revoliucionierius ir socialistas, 1914 J. Pilsudskio legionistas, 1918 pašto ir telegrafo ministeris, Varšuvos seimo atstovas. 3) Miroslavas, Lenkijos atstovas užsieniuose, 1930 Rygoje (po Lukasevičiaus) ir neoficialus tarpininkas tarp Varšuvos ir kai kurių palankių jai Lietuvos lenkų grupių, 1932 paskirtas atstovu Bukarešten.

Arciškonys, Miroslavo val., Alytaus aps. kaimas, 1923 75 gyv., 13 km nuo Alytaus.

Arcitens, žvaigždynas, zodiako ženklas. Ž. Šaulys.

Arco (sk. árko, it.) lankas, taip pat smičius Coll'arco, sutrump. arc.-smičium (po pizzicato, sutrump. pizz. (ž.), stygų lietimo pirštais, toliau tęsiama jau smičium).

Arco 1) Alonzas (1627—1700), ispanų istorijos paveikslų tapytojas, Ant. de Pereda mokinys. Daugybė jo paveikslų yra Madrido bažnyčiose (šv. Sebastijono ir kt.). 2) Antanas (g. 1897), austras, 1919 Miunchene nušovė Bavarijos revoliucinės valdžios ministerį pirmininką Kurtą Eisnerį, už ką 5 metus buvo baudžiamas kalėti. Jo atsiminimai: Aus fünf Jahren Festungshaft, 1925. 3) Jurgis (g. 1869), fizikas, daug nuveikęs radio technikos srityje kaip (nuo 1903) Telefunkengesellschaft vedėjas.

Günther Pioniere der Radiotechnik (15 leid., 1926).

4) Karolis (1799—1872), italų meno istorikas ir estetikas. Svarbiausi jo veikalai: Juliaus Romano biografija (Istoria della vita e delle opere di Giulio Pippi Romano, 1838 ir 1842), ypač apie Mantujos meną (Della arti e degli artifici di Mantova, 1857—1858, 2 tomu), taip pat Mantujos miesto istorijos tyrinėjimai (Studii intorno al municipio di Mantova, 1871—1872, 3 tomai). 5) Mikalojus (1479—1546) rašė lotyniškus eilėraščius, išl. 1546 Mantujoj ir 1762 Veronoj: Nicolai Archii comitis numeri.

Arco (sk. árko, vok. Arch), mst. Tirolyje, dab. italų Triento prov., 5 km nuo Rivos (glž. Rovereto-Mori-Riva), prie Sarkos upės, netoli Gardos ežero. 4.150 gyv. Žieminis (rugsėjo-balandžio) kurortas; gražūs rūmai, kurhauzas, viešbučiai. Pilies kalne (Schlossberg) griuvėsiai, greičiausia dar romėnų statytos pilies ir raštuose XII a. minimos, 1703 prancūzų sugriautos.

Schreiber Arco am Gardasee als klimatischer Winterkurort, Wien, 1879; *Dr. Kunze* Der klimatische Kurort Arco, Reichenberg, 1887.

Arco miestas

Arcole, 1830 VI 28 Paryžiuje žuvęs, revoliucininkams puolant tiltą prie Grève aikštės, jų vėliavininkas, tik sušukęs: „Jei žūsiu, atsiminkite draugai, vadinuos Arcole!" Šis tiltas pavadintas jo vardu.

Arcole (sk. árkole), mst. Italijos prov. Veronoj, 4.000 gyv. 1796 nuo XI 15 ligi 17 vyko kautynės tarp Napoleono vadovaujamos prancūzų kariuomenės ir Alvinczy austrų; laimėjo prancūzai.

Arçon (sk. arsõ) Jan Klaudijas Eleonora Lemicau (sk. lemikó)d' (1733—1800), prancūzų inž., 1780 parūpino ispanams plaukiojamąsias baterijas anglų Gibraltarui imti (anglai jas sunaikino). Dalyvavo septynerių metų ir 1789—1794 revol. karuose. Svarbiausias A. veikalas: Considerations militaires et politiques sur les fortifications (1795).

Arcos (nuo 1920), Arcos Ltd (nuo 1922), sutrump. iš All Russian Cooperative Society Ltd, akcinė anglų bendrovė, SSSR kooperatyvinės delegacijos (L. Krasino ir kt.) Londone įst. prekybiniams santykiams sustiprinti tarp SSSR ir Anglijos. Pat pradžioje A. išplėtė savo darbą ir už Anglijos sienų, įst. kontoras Konstantinopolyje (Stambule), Paryžiuje (1925 uždar.), Jafoje (1926 uždar.), New Yorke (1924 virto savarankiška akcine bendrove Amtorg), Rygoje, Maskvoje, Leningrade ir kt.

Arcos (sk. arkó) Renė (g. 1881), prancūzų rašytojas, Duhamelio ir Vildraco „Abbaye" grupės, paskelbė savo poezijos rinkinius L'âme essentielle (1901), Le sang des autre (1916) ir kt., apysakas Le mal (1916), Caserne (1921) ir kt. Nuo 1923 drauge su kitais leidžia „Europe" tarptautiniam susipratimui stiprinti.

R. Lalou Histoire de la littérature française contemporaine, 1923.

Arcos de la Frontera, p. Ispanijos aps. mst. Cadizo prov., 17.000 gyv. (1930), Guadaletės krante; siauros gatvelės, puiki sena pilis ir gotikinė bažnyčia. Romėnai vadino Colonia Arcensis, o arabai Medina Arkoš. Pasienio (de la Frontera) pramin-ta, kai XIII a. ji buvo paversta tvirtove prieš kaimyninę maurų Grenadą.

Arcosolium (sk. arkosólium, lot. arcus — skliautas ir solium-kėdė) krikščionių katakombose mūro karstas sienoje, pažymėtas simboliniu ženklu, velionies vardu ir pan. Daugely A. Romos šv. Sebastijono, šv. Lauryno, šv. Agnietės ir kt. katakombose buvo palaidoti kankiniai, kurių A. reiškia ypatingos pagarbos.

Arcosolium Romos katakombose

Arcot ž. Arkat.

Arcoverde de Albuquerque Cavalcanti Jokymas (1850—1930), kardinolas (nuo 1905), Rio de Janeiro arkivyskupas (1897—1930), nusipelnęs suvaldydamas Brazilijos kunigiją ir liaudį, naujindamas vienuolynus.

Arcruni Jurgis (1845—1892), armėnų publicistas, nuo 1872 Tiflise (Gruzijoj) ėmęs leisti laikraštį Mšak (Darbininką), kurio įtaka armėnų visuomenėje (Rusijoje, Turkijoje ir Persijoje) radosi pažangioji mšakistų srovė.

Arctiidae, drugių (Lepidoptera) būrio šeima, kurių vikšrai gauruoti, daug kur trindėmis vadinami. Vidutiniai arba dideli drugiai, dažnai ryškių spalvų dėmių išmarginti. Lietuvos šiluose pasitaiko Diacrisia sannio L geltonai, juodai ir rausvai išmargintas; Arctia caja L. soduos, miškuos; priekiniai sparnai baltai rudai, o užpakaliniai raudonai ir juodai margi.

Arctocyon, išmiręs plėšrusis žvėris, panašus į mešką, tik primityviškesnis skeletas, dabartinės meškos sentėvis. Likučių rado žemiausiose eoceno sluoksniuose Prancūzijoj.

Arctogaea, didelis šiaurės kontinentas terciero (ž.) periode, kuris jungė tuomet šiaurinę Ameriką su Europa.

Arctostaphylos ž. Meškauogė.

Arctostaphylos uva urvi ž. Miltiniai.

Arctotis grandis Thunb, iš p. Afrikos (šeim. Compositae) gražiažiedis vienmetinis augalas su saulotės panašumo žiedais. Augalas apie 60 cm aukštumo, žiedai balti, oro pusėje šviesiai alyviniai, ilgais stiebais. Sėti geriausia šiltadaržyje, šiltą vasarą galima ir tiesiog lauke.

Arctowski Enrikas (g. 1871 Varšuvoje), lenkų geografas, Antarktikos tyrinėtojas. 1898—99 dalyvavo belgų Gerlacho ekspedicijoj į Antarktiką. Paskui, ligi 1914 dirbo New Yorko bibliotekoj. Po karo ėmė dirbti Varšuvoje geofizikos srity, dabar Lvovo univ. geofizikos prof.

Arcturus, rausva, šviesiausia žvaigždė Bootes žvaigždyne, 32 mil. km skersmenio, taigi 20 kartų didesnio kaip saulės. Spektro klasė K, šviesis O^m2, tolis nuo žemės 41 šviesmetis. Graikų mituose ji yra į dangų nukeltas Arkas meškai sergėti (Arctophylax).

Arcueil-Cachan (arkój kašán, lot. Arculi), Didžiajam Paryžiui prijungta vietovė, 15.000 gyv. (1921). Romos imperatorių gadynės vandentiekis, 1613—1624 naujas (7 km ilgumo) ir 1868—1872 kitas vandentiekis Paryžiui vandeniu rūpinti. Senatvėje čia gyveno didysis chemikas Berthollet (ž.).

Arculphus (sk. arkúlfus), prancūzų vysk., 640 keliavęs Palestinon ir aprašęs savo kelionę. 1619 Seranius aprašymą išleido: Libri de situ Terrae Sanctae (Ingolstadii, 3 tomai).

Arcus (lot., anat.), lankas (ž. Apskritimas (matem.).

Arčak, kalmukų, baškirų ir kazokų medinio pabalnio pavadinimas.

Arčiūnai Daugų val., Alytaus aps. kaimas, 1923 137 gyv., 1 km nuo Daugų glž. st.

Arda Maricos intakas Bulgarijoje, nuo Rodopų kalnų ligi Adrianopolio 310 km.

Ardacana ž. Ardakan.

Ardahan (gruz. Artaan) 1) mst. prie Kuros upės Azijos Turkijoje A. vilajete, kelių mazgas tarp Batumo, Achalcicho, Karso ir Erzerumo. Senovės gruzinų miestelis, XVI a. paimtas turkų, kurie jį pavertė tvirtove. 1828 buvo ją paėmę rusai, antrų kartų, anglų sutvirtintą; 1877 liko Rusijai, virsdama Karso srities A. aps. miestu. Po Didžiojo karo 1921 SSSR atsisakė nuo A. Turkijos naudai. 2½ tūkst. gyv. 2) A. vilajetas (rusų laikais aps.), daugiausia turkų gyvenamas.

Ardaičiai. Šiaulėnų val., Šiaulių aps. kaimas, 1923 33 gyv., 8 km nuo Šiaulėnų.

Ardakan (Ardekan, sen. Artacana), Irak Adžmi prov. vietovė Persijoje, pakeliui iš Ispahano į Jezdą, įtvirtinta turkmėnams sekti. Apie 10.000 gyv.

Ardanuč mst. prie Ardanuč upės Az. Turkijoje. Senovės gruzinų mst., tebeminimas dar VII a. Kr. g., priklauses Bagrationams, VII a. sugriautas arabų. X a. Gruzijos sostinė, nuo 1878 priklausė Rusijai (Kutaiso gub. Artvino aps.), nuo 1918 Turkijai. 1.000 gyv.

Ardarikas (lot. Ardaricus) gepidų (ž.) karalius, 453 Atilai mirus pirmas sukilo prieš hunų (ž.) jungą, savo pavyzdžiu sukėlė dar herulius (ž.), ostgotus (ž.) ir kitus ir prie Netao upės Pannonijoje įveikė Atilos sūnus, kurių Ellak ir 30.000 hunų žuvo. A. užėmė Dakiją (dabar Rumuniją), kurią 454 pripažino gepidams Rytų romėnų imper. Marcianus, pasižadėdamas mokėti jiems metinę duoklę, kuri ligi tol hunams buvo mokama.

C. Diculescu Die Gepiden. I. Leipzig, 1923.

Ardašăr (Ardašir) armėnų k. ASSR Erivanio aps., 25 km nuo Erivanio. Buvusi Armenijos sostinė (viet. Armaviro) Artáksata (arm. Artašát), Antiocho III kariuomenės vadovo Artaksio įst. apie 180 pr. Kr. garsaus, čia pabėgusio, Hannibalo planu. 58 Kr. g. Nerono kariuomenės vadovo Korbulionio suardyta, po to Armenijos sostinė čia buvo kilnojama į netolimą Vaharšapadą, čia vėl grąžinama į A., ligi 370 persai jį suardė ir visus gyventojus nusivedė nelaisvėn.

Ardašev Povilas (g. 1865), rusų universiteto istorijos prof. (1901 Jurjevo-Tartu, 1903 Kijevo). Savo disertacijoje gina prancūzų absoliutizmo biurokratiją: Les intendants de provinces sous Louis XVI (1901—1903) ir tas pat Provincijalnaja administracija vo Francii v posledniju poru staravo poriadka (Provincialnyje intiendanty, 1901—1903).

Ardašir ž. Ardžyr persų karalius.

Ardatov 1) nuo 1779 buvęs A. aps. mst. Rusijos Žemojo Naugardo (nuo 1932 X Gorkij) gub., dabar tos pat gub. Arzamaso aps. prie Lemešo upės ir jos intako Siazmos, 3.538 gyv. 2) RSFSR aps. mst. (įst. 1688 kaip Novo Troickos k., 1799 pramintas A. Alatyrio aps., 1812 Ard. aps. mstu) buv. Simbirsko, dabar Uljanovo gub., prie Alatyrio upės. Apie 6.000 gyv. (1924).

Ardaziani Lauras (1818—1870), vienas pirmųjų gruzinų literatūros realistinės krypties reiškėjų. Apysakose kėlė moters ir šeimos klausimus (Solomon Medžganuašvili ir kt.).

P. Chachanov Očerki po istoriji gruzinskoj slovesnosti. IV. Maskvoje. 1917.

Ardea netoli Romos, apie 100 gyv. Sekant tradicijomis, buvusi rutulių karaliaus Turnaus sostinė įst. 432 pr. Kr. ir netoli buvęs Eniejaus kapas.

Ardealu (rum.), Erdély (vengr.), Sedminhrady (ček.), Siebenbürgen (vok.), Transsilvania (lot., Užgiris), XI—XVI a. priklausė Vengrijai, XVI—XVII a. nepriklausoma valstybė (valdė Zapoliai, Batoriai, Gaborai ir Rákočiai), XVII—XIX a. priklausė Austrijai, 1867—1920 Vengrijai, 1920 Trianono sutartimi atiteko Rumunijai. Ž. Transilvanija.

Ardeb senovės javų saikas Egipte, iš ten

Abisinijoje, Sirijoje, Nubijoje, nevienodo didumo ir paskirstymo. 1 A. Kaire = 6 auibehams (webbich, uzbek) po 2 keleh, šie po 2 rub arba rubba (rob = 1/4) = 182 litrų, Aleksandrijoje 271 l, Rozetoje 284 litrai.

Ardebil (Erdebil), mst. Persijos Azerbeidžano prov. prie Arakso intako Kara-Su, 1.300 m aukš. jūros, prie pat Salavan kal-

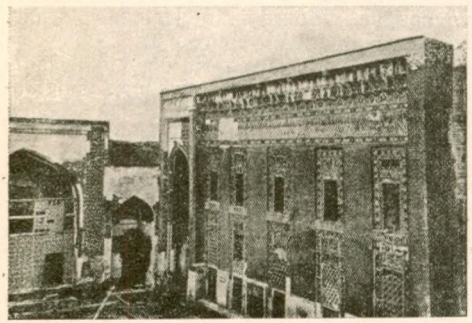

Ardebil miesto namai

nynų (4.812 m). Įkurtas dar Sassanidų valdovų laikais (III—VII a.), 1220 mongolų sugriautas, atsigavo ypač Sefevidų laikais (XVI—XVIII a). Čia palaidoti šachai Sefi (m. 1334) ir Izmaelis. 1826—1828 paėmė ji rusų kariuomenė; Turkmančajo sutartimi kad ir gavo ji persams grąžinti, bet išsivežė viešojon Petrapilio bibliotekon turtingą vietos biblioteką. 16.000 gyv.

Ardèche (sk. ardeš), 1) Prancūzijos upė, dešinysis Ronos intakas; 112 km, išteka iš Cevennų kalnų ir susijungia su Rona šiaurėje nuo Avignono. 2) P. Prancūzijos departamentas, 5556 km², 289.263 gyv. (1926) (347.140—1906). Paviršius daugiausia kalnuotas, aukšč. viršūnė Mont Mèzenc 1754 m yra senas užgesęs ugniakalnis. Cevennų kalnai skiria departamentą į šiaurinę ir pietinę dalis; pastarąją apima A. baseinas. Daugumas upių, kurių svarbiausia Loire, turi čia vandenskyrą. Klimatas, ypačiai Ronos kloniuose, yra šiltas ir švelnus; aukštumose žymiai vėsesnis ir turi ilgesnes žiemas. Lygesnėse vietose auginama rugių, kviečių, bulvių ir kt. javų ir daržovių. Plačiai auginama vynuogės, riešutai ir alyvos medeliai. Šilkaverpių auginimu A. Prancūzijoj yra antroj vietoj. Iškasama akmens anglies, cinko ir kitų mineralų. Žymi apdirbamoji javų, šilko, medžio ir vyno pramonė, kurios centras yra Annonay mst. (16.000 gyv.). A. išveža vyną, raguočius gyvulius, šilką, popierių, mineralinį vandenį ir kt. Per A. eina svarbi Paryžius—Lyonas—Marseille glž. linija. A. dep. padalintas į 3 apygardas (Privas, Largentière ir Tournon), 31 aps. ir 342 val. Žymiausi mst.: Privas, Annonay, Aubenas, Largentière, Tournon, Viviers (vyskupo rezidencija, senoviška statyba) ir Mazan. *A. B.*

Ardey Prūsų Vestfalijos kalnynas (Haarstrango vakarinė dalis), apie Herdecke, 163 m aukštumo. Gausu kietųjų anglių. Netoli Fröndenbergo prie Ruhr upės pilies griuvėsiai, kur VII—XVI a. gyveno turtuoliai grafai A.

Ardekan ž. Ardakan.

Ardelis, špižinis ar geležinis stripelis; iš tokių stripelių krosnies apačioj susidaro kiek įžulni pertvara — ardynas, ant kurio kraunamas kuras, o pro spragas tarp A. prasiskverbia reikalingas kurui degti oras, kurio kiekis tvarkomas praveriant apatines dureles.

Ardell Jokūbas Mac- (1710—1765), anglų raižytojas, iš pradžių biblijos temomis, sekdamas Van-Dycku, Murilliu ir Rembrandtu, paskui portretų iš Rubenso, Reynoldso ir kt. Svarbiausi jo raižiniai: Rubenso ir jo žmonos, ledžių Grammont ir Midleton, kunigaikščių Jurgio ir Prano Buckinghamų, lordų Jonų ir Bernardo Stuartų, Benjamino Franklino, Garricko. Svarbus yra jo raižinių rinkinys Hougthon Gallery (1787—1788, 2 tomu).

Arden turkiškas Jordano pavadinimas.

Ardėnai (rom. Arduenna Silva, vok. Ardennenwald, pr. Ardennes), vakarinė dalis žem. Reino kalnų Belgijoje ir š. Prancūzijoje, vid. apie 500 m aukštumo. Aukščiausia 650 m Baraque Fraiture ir 588 Saint Hubert (vienuolynas, kur palaidotas medžiotojų globėjas šv. Hubertas). Jie susidarę iš kambrio ir devono skalūnų, kvarcitų ir kalkių. Baigiantis karbono laiko tarpui šios nuogulos buvo suraukšlėtos į kalnus, vėliau per ilgą laiką erozijos apdildytus. Plokščiakalnės, dėl gausaus lietaus ir kieto podirvio, yra virtę pelkėmis, ganyklomis ir miškais. Gyvulių auginimas yra daugiau praktikuojamas nekaip javų sėjimas. Upių vandenkričiai intensyviai išnaudojami fabri-

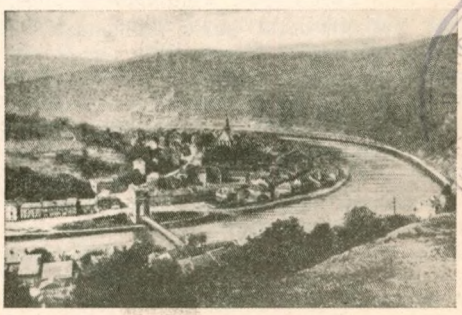

Monthermé miestas Ardėnų kalnuose

kams varyti. Jie skiriami į Aukštuosius A. ir Žemuosius arba Subardėnus. Pastarieji apaugę tankiais krūmais ir ąžuolų miškais artimai primena atogrąžų miškus. Kai kur kasamas „belgų marmoras“, karboninės kalkės. Žymiausi šios srities Belgijos miestai: Charleroi, Namur, Liège, Verviers, Spa.

Ardėnai, arklių veislė, susiformavusi Belgijos ir Prancūzijos Ardėnų kalnų srityse; gan stambūs, masyvūs daugiau vakarų tipo arkliai, XVIII ir dar XIX a., be didelės jėgos, pasižymėję dar dideliu patvarumu ir nebloga risčia. Vėliau tų stiprių, judrių, tinkamų laukų darbams ir kariuomenei (artilerijai) arklių skaičius sumažėjo, ypačiai dėl Didžiojo karo, ir užleido vietą sunkes-

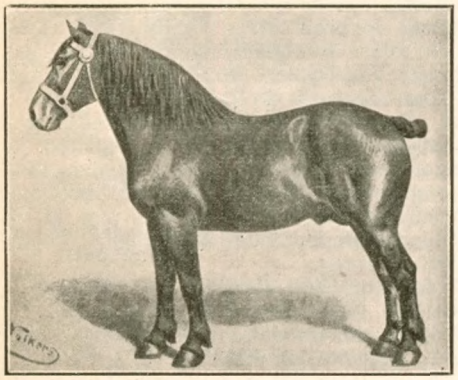

niam belgų arkliui. Dabar A. vardu vadinami dažniausiai lengvesnio belgų tipo arkliai. Dabartiniai A. yra visai sunkaus vakarų tipo arkliai. Nemaža jų ir jų metisų yra ir Lietuvoj. *B. Vt.*

Ardenitas, retas mineralas, aliumosilikatų grupės, $H_6Mn_5Al_5VSi_5O_{28}$, rombinės sistemos. Gelsvai rudos spalvos.

Ardens Edgards (Edvards Gulbis) (g. 1887), latv. rašytojas ir pedagogas. 1908—13 stud. klasišką filologiją Tartuose. Po to buvo mokytoju įvairiose mokyklose. Nuo 1918 gyv. Rygoj. Nuo 1907 A. spausdina periodikoj savo apysakas. Ardeno slap. pradėjo pasirašinėti 1920. Iš jo apysakų minėtinos: Brūnais zirneklis, Jėkoba Klāna bārda (Jaun. Zinas 1923—24), Svētas Angelikas mats (1925), Ap liesmu aulojošie. (1926), Mūžibas uzvara (Latvis, 1927). Svarbiausias A. kūrybos motyvas — aštri visuomenės kritika. A. yra poros lotynų kalbos vadovėlių autorius.

Ardente (it.) muzikoj reiškia: karštai, aistringai.

Ardentes mst. Indre departamente Châteauroux aps. Prancūzijoje, prie Indre upės ir geležinkelio Tours - Montluçon. Išliko iš 1464 graži pilis.

Ardėnų perkasas Ardėnų depart. Prancūzijoje, 88 km ilgio, jungia Meuse (Maas) ir Aisne upes, tad per Aisne ir Oise jungia Meuse su Sena. A. p. parengta 1825—1828.

Ardėnų (Ardennes) departamentas žiemryčių Prancūzijoje, 5253 km², 297.448 gyv. 1926 (317.505—1906); sudarytas 1790 iš Champagne, Picardy ir Hainault sričių. Žiemiuose ir žiemryčiuose jis siekiasi su Belgija. Didžiojo karo metu čia vyko smarkiausios kovos. Paviršius susidėjęs daugiausia iš pagrindinių sluoksnių — nuosėdinių uolenų, kurios yra visaip susiklostę, susiraukšlėję ir sudaro ligi 500—300 m kalnus. Svarbiausios upės Meuse ir Aisne. Klimatas, ypačiai pietvakariuose, yra švelnus ir šiltas; šaltesnis ir šiurkštesnis yra rytinėj daly. Auginama daugiausia kviečių, avižų; mažiau bulvių, rugių, liucernos, ir kt. Rocroi plokštakalnėj (šiaur. daly) ir paupiuose paplitęs gyvulių ūkis (arkliai); vakaruose ir centre plačiai auginama vaismedžiai. Nemaža metalurgijos ir manufaktūros pramonė. Išveža medžius, alkoholį, gyvulius, vaisius, cukrų. A. išraizgytas tankiu glž. tinklu. Meuse sureguliuota ir gerai tinka laivams plaukioti. A. perkasas ją jungia su Aisne. A. padalintas į 5 apygardas, 31 aps. 503 val.; bažnyčios priskirtos Reimso vyskupijai. Žymiausi mst.: Mézierès, Charleville, Rocroi, Sedan ir Rethel. *A. B.*

Ardėnų veislės arkliams auginti draugija, įsikūrė 1925 III 24; tikslas — įveisti Lietuvoje gerą darbinį arklį. Draugija 1928 I 1 turėjo 273 narius, 1932 I 1 486. Kilmės knygose įrašytų suaugusių arklių 1926 buvo 270, 1932 — 699 arkliai.

Ardėnų veislės arklio tipas — ardėnų veislės arkliams rūšiuoti instrukcija ir registruoti taisyklės, 1926.

Arder Aleksandras (g. 1894), nuo 1926 estų operos baritonas.

Ardešir ž. Ardžyr.

Ardglass (Arglass) anglų uostas Šiaurinėje Airijoje (Ulsterio prov. Down grafystėje) prie Airių jūros.

Ardickas Juozas (g. 1887 Žėglių k., Žvirgždaičių val., Šakių aps.). Prieš didįjį karą nuolatinis Vilniaus Žinių, Lietuvos Žinių ir Lietuvos Ūkininko bendradarbis (slap. Mikų Dėdė) ir rėmėjas, Šviesos draugijos Šakių skyriaus valdybos narys, lietuviškų vakarų vaidin-

tojas, režisierius, recenzentas. 1912 baigęs specialę gyvulininkystės ir pieninin kystės mokyklą, tarnaudamas žemės tvarkomosios komisijos buv. Kauno gubernijoj, aktyviai dalyvavo visuomeniniame gyvenime, organizuodamas pirmąsias ūkininkų tarpe kooperatyvines pienines ir galvijų kontrolės ratelius. Didžiojo karo metu Simferopolyje (Kryme) lietuvių tremtinių komiteto narys, išrinktas į lietuvių seimą Petrapily. Grįžęs iš Rusijos nuo 1922 dirba žemės ūkio srity: pradžioje žemės ūkio ministerijos žemės ūkio departamento agronomijos skyriaus referentas ir vyr. instruktorius, nuo 1927 žemės ūkio rūmų gyvulininkystės skyriaus vedėjas. Taip pat dirba visuomeninį darbą ir dalyvauja spaudoje, pasirašydamas Mikų Dėdės, Juozo Žėgliškio ir kitais slapyvardžiais, rašydamas Lietuvoje, Klaipėdos Žiniose, Lietuvos Žiniose, Trimite, Lietuvos Dirvoje, Ūkininkų Balse, Mūsų Rytojuje, Ūkininko Patarėjuje, Veterinarijoj ir Zootechnikoj, Pieno ir Gyvulių Ūkyje ir kituose. Nuo 1927 ligi 1931 pabaigos redagavo žemės ūkio rūmų leidžiamą radio savaitraštį Ūkis ir Gyvenimas. 1931—32 redagavo Lietuvos pieninin kų ir kontrolasistentų sąjungos leidžiamą mėnesinį žurnalą Pieno ir Gyvulių Ūkis. Be to, yra redagavęs kelius Ūkininko Patarėjo numerius ir kurį laiką buvęs to laikraščio redakcinės komisijos narys. 1925 redakcinės komisijos pirmininkas paruošti žemės ūkio ministerijos darbų apyskaitai-metraščiui. Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjungos steigėjas, 1929—31 Lietuvos pieno perdirbimo b-vių sąjungos tarybos narys, įvairių gyvulių augintojų draugijų valdybos narys, 1931—32 Lietuvos pieninin kų ir kontrolasistentų sąjungos valdybos pirmininkas.

Ardigó Robertas (1828—1920 nusižudydamas po keleto bandymų), italų filosofas pozityvistas, pradėjęs nuo materialistinio evoliucionizmo, o senatvėn palinkęs į kantizmą. Mantujos kanauninkas, 1871 išsiskyręs su bažnyčia, 1879 viešai paaiškino, dėl ko jis tai padarė („la mia provera confessione") savo veikale La morale dei positivisti. 1881—1909 Padujos univ. prof. Jo reikšmingiausi veikalai: La psichologia come scienza positiva (1871), La formazione naturale nel fatto del sistema solare (1877), Lo studio della storia della filosofia (1881) ir kt., surinkti jo Opere filosofiche, 11 t., 1882—1912. *F. Ferri* Sul positivismo di R. A., 1908.

Ardila (-lia) kairysis Gvadianos intakas, teka nuo Sierra Morena per Ispaniją (Badajoz prov.) ir įteka Portugalijoje (Alemtejo prov.) Gvadianon ties Moura mstliu, ilgumo 120 km. A. intakai: dešinysis Bodion, kairieji Murtiga ir Tutalega.

Ardilan (-lián) vakarinė Persijos provincija, pietuose nuo Persų Azerbeidžano ir Turkijos pasienyje (Kurdistano rytai), daugiausia karingųjų kurdų gyvenama. Vyriausias mst. Kermanšah, per kurį eina kelias iš Bagdado į Hamadan.

Ardys, antrasis Lydijos karalius Maž. Azijoj, Gygio (Gyges) sūnus, viešpatavęs bene 678—629 pr. Kr. Paėmęs joniečių Priene ir įsiveržęs Miletan, nestengė atremti kimmerų (ž.), kurie paveržė net Lydijos sostinę Sardus.

Ardisia, krūmai iš atogrąžų kraštų (šeim. Myrsinaceae), daugiausia storais blizgančiais lapais. A. C r e n u l a t a Sims. iš Kinų. Dekoratyvinis augalas ligi 2 m aukštumo. Tinka auginti kambariuose. Gražūs raudoni vaisiai, gyveną simbioze su šakniagumbių bakterijomis ant lapų kraštelių.

Ardiškiai 1) Viduklės val. Raseinių aps kaimas, 1923 104 gyv., 4 km nuo Kutininkų glž. st.; 2) Musninkų val., Ukmergės aps. kaimas, 1923 77 gyv., 18 km nuo Širvintų; 3) Butrimonių val., Alytaus aps. p. v., 1923 31 gyv., 6 km nuo Butrimonių.

Ardiškis, Kovarsko val., Ukmergės aps. kaimas, 1923 39 gyv., 12 km nuo Anykščių glž. st.

Arditi 1) L i u d v i k a s (1822 — 1903) italų smuikininkas, kompozitorius ir kapelmeisteris Italijos miestuose, Havannoje, New Yorke, Konstantinopoly, Petrapily, Londone. Kūrė operas (1841 Plėšikai, 1856 Šnipas), ypač pagarsėjo savo valso giesmėmis Bučkiu (Il bacio) ir Žvaigžde (La stella). Parašė savo atsiminimus My reminiscenses (1896).

2) M y k o l a s (1745—1838), italų archeologas ir kompozitorius, parašęs operą Olimpiade, kantatų, arijų.

Ardito (it.), sinon. audace, muzikoj reiškia: drąsiai.

Ardmore, J. A. V. miestai: 1. Oklahomos valstybėj, 15800 gyv. (1930), 2. Pennsylvanijos valst. 10000 gyv.

Ardnamurchan (ardnamėrčen) aps. Argyll grafystėje Škotijos vakaruose.

Ardnamurchan Point (ardnemėrčen) kyšulys Argyll grafystėje Škotijos vakaruose.

Ardoch mstls Perth graf-je, netoli Stilingo, Škotijoje. Buvusios romėnų sutvirtintos stovyklos liko dar treji vartai su bokštais.

Ardoye (sk. arduá), pramoningas mst. Roulers (Roesselare) aps. vakarinėj Flandrijoj (Belgijoj), 6.400 gyv. (1926).

Ardoyno (arba Arduino) Santos, XV a. italų gydytojas Venecijoj, arabų pavyzdžiais išleido didelį reikšmingą medicinos istorijoje veikalą De venenis (Apie nuodus, 1492).

Ardón 1) kairysis Tereko intakas Kaukaze, apie 100 km.; 2) mstls (posad) Černigovo gub., Suražo aps. prie Turosnos upės, Ukrainoje, A. 2.000 gyv., daugiausia raskolnikų, XVII a. pabėgusių iš Rusijos.

Ardonskoje, mstls (stanica—stovykla) Šiaurės Kaukazo autonomijoje Šiaurės Osetinų srity, 8.372 gyv., kurių pusė osetinai.

Ardres (sk. ardr) 1) tvirtovė ir pramoningas mstls Pas de Calais departamente Prancūzijoj, a. 3.000 gyv. 1520 čia susitikus Prancūzų karaliui Pranciškui I su Anglų karaliu Enriku VIII (ištaigingoj stovykloj, pramintoj Camp du drap d'or), 1546 čia pat judviejų pasirašyta taika; 2) perkasas jungiąs tame departamente St. Omer su Calais.

Ardrossan (sk. ardrošen), uostas ir jūros kurortas Ayr (sk. Eir) graf-je prie Clyde (sk. Kleidi) įlankos Škotijoje, 7.220 gyv. (1921). Kietųjų anglių kasyklos, laivų statyba ir žvejyba.

Ardsley (sk. ardšli) 1) mst. Yorko grafystėje Anglijoje, netoli Barnsley prie Dearne upės. 7.500 gyv. Apylinkėse kietųjų anglių kasyklos. 2) East (sk. ist) and West A., mst. Yorko grafystėje Anglijoje, pusiaukely tarp Leeds ir Wakefield; 8.480 gyv. (1921). Kietųjų anglių ir geležies kasyklos.

Arduin (m. 1016 Fruttuaria vienuolyne) Ivrėjos margrafas ir Italijos karalius, Vokietijos imperatorių Ottono III ir Enriko II priešas, mėginęs atplėšti šiaurės Italijos miestus; 1002 išrinktas langobardų karaliumi, 1004 Enriko II pašalintas, o 1013 priverstas bėgti.

Arduino Santes ž. Ardoyno.

Ardzijauskai, Jankų val., Šakių aps. kaimas, 1923 43 gyv.; 19 km nuo Kazlų Rūdos.

Ardžyr 1) A. I. Babegau (Ardešir, Artešir), III a. po Kr., persų monarchijos atgaivintojas ir Sassanidų (ž.) dinastijos pradėtojas, romėnų pramintas Artakserksu IV. Sassano sūnaus Papeko sūnus, jis 226 išlaisvino persus iš partų (ž.) valdžios, užkariavo Armeniją ir susirėmė su Romos valstybe (imper. Aleksandru Severu 231—232), bet nestengė iš jos atimti Sirijos ir Mesopotamijos. Valdė 224—242, grąžindamas Persijai senovės kultūrą vietoj viešpatavusios graikų, Zoroastro tikybą, ugnies garbinimą ir net savo piniguose vietoje graikiškų antrašų mušdamas persiškus pehlevi (ž.) kalba. A-ui priskiriama šventųjų persų knygų revizija, raštas apie valdymo meną Adeb elaich ir kt. 2) A. II (lot. Artakserkses V), Sassanidų dinastijos persų karalius, valdęs 380—384. 3) A. III (lot. Artakserkses VI), Sassanidas, 628, 8-rių metų vaikas, paskelbtas persų karaliumi, bet jau 629 persų karaliuomenės vado Šeheriaro nustumtas nuo sosto ir nužudytas.

Ardžis ž. Arges.

Ardžiš (Arses, Arsen) mstls Turkijos Armenijoj prie Van ežero Erzerumo vilajete, apie 1000 gyv. Seniau kunigaikštystės sostinė, XII—XVI a. ėjo per rankas bizantiečių, gruzinų, totorių, pagaliau turkų; platūs griuvėsiai.

Ardžiš Dag (Erdžiš Dag, senovėj Mons Argäus), kalnas Maž. Azijoj Angoros vilajete, paliai Kaisarien, 3.960 m aukščio, užgesęs ugniakalnis; aplinkui daugybė kitų užgesusių ugniakalnių.

Are (sk. ar, pranc.) ž. Aras.

Åre (sk. óre) žiemos sporto vieta ir kurortas Län Jämtland apylinkėje Švedijoje, ties Areskutan kalnu (1419 m), prie Stockholmo Drontheimo geležinkelio. 2.840 gyv. (1925).

Area (lot.) laukelis, terminas vartojamas anatomijoj pažymėti tam tikroms kūno vietoms, pvz., A. acustica laukelis ketvirtojo smegenų skilvelio dugno rombinėj duobutėj, kur baigiasi klausomasai nervas.

Area (lot., sk. área, nuo arére būti sausam, gr. aráios-tuščias), romėnų atvira aikštė, dažn. aplink šventyklą ar rūmus, taip pat paskirta žaidimams, rungtynėms, cirkui. Statyta jose triškinės, dievų statulos ir šiaip skirta dievų globai, dėl ko atskirdavo Romoje A. Apollinis, A. Pollux, A. Mercurii ir kt. A. vadinta dar kapo vieta (A. monumenti), taip pat pakapė (A. adjecta) ir net kapinės. Taip pat klojimas.

Area Celsi ž. Alopecija areata.

Arealas (lot. área aikštė, klojimas, areális aikštinis, klojiminis), 1) žemės arba ariamosios žemės plotas, ypač nuo kurio mokama žemės mokestis. 2) Augalų geografijoj augalo apimamas plotas. A. gali būti didelis (pvz. augalų, augančių visame pasauly) ir mažas; nepertraukiamas, susidaras iš kelių atskirų A., ir pertraukiamas, apimąs visą plotą su pertraukimais. Ž. Augalų geografija.

Areb (sk. áreb) pinigų suma Britų r. Indijoje=25 lakams (ž.) = 2.500.000 rupių (ž.).

Areca Catechu L (sk. aréka) iš rytų Indijos ir Malajų salyno (šeim. Palmae) duoda žinomus Areka arba Pinan riešutus (nuces Arecae). Jie turi svaiginančių savybių, dėl to juos ir kramto. Perpiauna neprinokusių arba prinokusių riešutų vidurius, suvynioja į šviežius Piper Betle lapus, kurių vieną pusę pirmiau sumirko iš varliadėžių paimtomis kalkėmis, tada gaunama tešlos panašumo Pinang arba Bugo. Verdant vaisius, gaunama terra japonica et succus Catechu, apsaugoma priemonė nuo dizenterijos ir kt., taip pat vartojama įvairiems

Areca Catechu

daiktams dažyti. Kita rūšis (ž.) Kontia ir chrusalidocarpus. *K. M.*

Arecibo (seniau Ispanijos, dabar J. A. V.) uostas Antilų Portorico salos šiaurėje, išveža cukrų ir kavą. 10.000 gyv. (1920).

Arecife ispanų uostas Kanarų Lanzarote saloje.

Arecinae pošeima iš šeimynos Palmae (ž.). Svarbiausia giminė yra Areca (ž.), Caryota (ž.), Chamaedorea (ž.), Kentia (ž.), Oreodoxa (ž.), Oenocarpus (ž.).

Arefino, Vladimiro gub., Muromo aps., Rusijos SFSR kaimas, 60 km nuo Muromo, apie 1000 gyv. 1775 cerkvėj XVII a. evangelijų leidinys ir šventųjų paveikslai (ikonos), carų giminės Romanovų palikimas.

Aregio Povilas, XVI a. italų tapytojas Ispanijoje, kai kurių laikomas Leonardo da Vinci mokiniu, bent jo srovės reiškėju. 1506 drauge su Pr. Neapoli Valensijos katedroj tapė altoriaus sparnus Kristaus ir Dievo Motinos temomis.

Arėjas Vitkauskas ž. Vitkauskas.

Arelatas (lot. Arelate) 1) vidurinių amžių karalystė, susidariusi iš Burgundijos dalies (Burgundija Cisjurana), pavadinimą gavusi nuo sostinės Arles. Įkurta 879 grafo Boso-no (Boso) 1032 Rudolfo III atiduota Vokiečių imperatoriui Konradui II, virto Vokietijos dalimi. XIII a. ėmus čia stiprėti prancūzų įtakai, XIV a. didžioji A. dalis tenka Prancūzijai ir A. vardas išnyksta.

Sternfeld Das Verhältnis des Arelats zu Kaiser u. Reich, Berlin, 1884.

2) Mst. ž. Arles.

Arelato sinodai, IV — XIII a. katalikų bažnyčios sinodai (14) Arelato (dab. Arles) mste (dabart. Bouches du Rhône depart. Prancūzijoj). Svarbiausi: I-sis (314), patvirtinęs Romos sinodo (313) Donato ir donatistų pasmerkimą, II (353) pasmerkęs šv. Atanazą, VII (475) pasmerkęs predestinėnus, IX (813) įvedęs svarbių reformų.

Arelis ž. Erelis.

Areliškiai 1) Paberžės val., Vilniaus aps. keli dvareliai (palivarkai), 20—29 km nuo Vilniaus. 2) Švenčionių aps. akalica, apie 100 gyv., 20 km nuo Lentupio.

Areliškiai, Antazavės val., Zarasų aps. kaimas, 1923 51 gyv., 8 km nuo Dusetų.

Arellano Jonas, 1614 — 1676, ispanų tapytojas, ypač pagarsėjęs savo gėlių paveikslais (floreros ir ramilletes), iš pradžios sekdamas Marijum Nuzzi (Mario di fiori), o paskui gamtą studijuodamas.

Aremórikai (jūros gyventojai), keltų giminė tarp Luaros ir Senos Normandijoje ir Bretanijoje. V. a. Kr. g. anglams ir saksams užvaldžius jų kraštus, ėmė vadintis Britannia minor (Bretanija, ž.).

Aren sala La Manche sąsiaury pylimu sujungta su Prancūzijos sausuma (Ille et Vilaine depart.). Saint (sk. Sėn) Malo tvirtovė ir uostas.

Aren Peet (g. 1889), estų tapytojas rusų stilistų ir vokiečių ekspresionistų krypties, mokęsis Petrapily, dabar estų valstybinės meno mokyklos mokytojas. Jo kūriniai: Naktis, Kelias už bažnyčios, Senasis Talinas ir kt.

Arėna (Arène) Antanas (apie 1500—1544), seniausias prancūzų poetas makaroniškai (ž.) rašęs, provansietis. Parašė satyrų prieš Karolio V žygį Prancūzijon, knygą eilėmis apie šokius ir kt.

Dollieule, Ant. Arène, poète macaronique, sa vie et ses oeuvres, Marseille Paris, 1886.

Arena 1) Juozas (m. 1802), korsikietis. Bonapartų priešas. Karys, paskui žandarų brigados viršininkas, 500 tarybos narys. Paryžiuje drauge su skulptorium Ceracchi, tapytoju Topino Lebrun, Diana ir Demerville dalyvavo sąmoksle prieš Bonapartą, bet Demerville įduoti visi sąmokslininkai žuvo kartuvėse. 2) Baltramiejus (m. 1832), Juozo A. brolis, karštas respublikonas, 1798 išrinktas 500 tarybon, mėgino pro duris išmesti Bonapartą, ištremtas iš Prancūzijos, gyveno Italijoj.

Bulių kovos arena Nimes mst. Prancūzijoj

Arena (lot. smėlys) — nuberta smėliu kovos vieta senosios Romos amfiteatre (ž.). Dabar paprastai apvalus, nuo publikos atitvertas cirko centras, kuriame vyksta cirko veiksmai. Perkelta prasme A. yra vadinama kiekvienos kovos laukas.

Arenal de Carcia (-tía) Carrasco Conceptión (1820—1893), ispanų rašytoja ir filantropė. Veikalai: La beneficencia, la filantropia y la caridad (1861), Las colonias penales de la Australia (1869) ir kt.

J. Alarcón y Melendez Una celebridad desconocida: C. A., 1914.

Arenaria ž. Smiltė.

Arenas (Las Arénas) ispanų jūros kurortas prie pat Bilbao mst. Biskajos prov., 3.770 gyv.

Arenas gordas (Arenų giria), Ispanijos pakrantė tarp Gvadalkviviro ir Tinto upės.

Arenberg (Aremberg), katalikų vokiečių kunigaikščių (hercogų) giminė, kilusi iš A. pilies, Adenau aps., Prūsų pareinėje ir turinti dar XII a. tradiciją. Iš moterų pusės 1547 turtai ir titulas perėjo Barbençonams iš belgų Ligne giminės. Vedybomis A. dar labiau padidino savo turtus. 1801 Lunéville taikos sutartimi A. nustojo savo turtų kairiajame Reino krante ir atlyginimo gavo Meppen ir kt. Ligi Didž. karo tebeturėjo dar dvarų Belgijoje ir Prancūzijoje, vėliau likviduotų. Augustas Marija Raimondas A., labiau žinomas kaip grafas de La Marck (1753—1833), prancūzų politikas, tarnavęs 1771—72 r. Indijoj ir 1780—1782 š. Amerikoj, 1815—1830 olandų generolas, bendravo su Mirabeau. Jo korespondencija su M. išl. 1851: Correspondance entre le comte de Mirabeau et comte de la Marck pendant les années 1786, 1790, 1791 (2 t. Briuselyje).

Bödiker Das herzogliches Haus A., 1904.

Arenberg Jokūbas (1847 — 1914) švedų rašytojas Suomijoj, autorius romanų iš rytų Suomijos valstiečių gyvenimo.

Arenda (vidur. amž. renda nuo lot. reddita, pr. rente, vok. Arrende, taip pat Arenda ir slav. arenda), randa, ž. Nuoma.

Arendal p. Norvegijos žvejų uostas Nedenäs aps. prie Skagerako, 11.000 gyv. (1930). Vienas gražiausiųjų Norvegijos miestų, kartais vadinamas Šiaurės arba Mažąja Venecija.

Arendator (lot.), nuomininkas.

Arendonck pramoningas belgų mstls, Antverpeno prov., Turnhout aps., prie Antverpeno-Hasselt'o perkaso. Audyklos, vilnonių ir šilkinių dirbinių dirbtuvės. Apie 6.000 g.

Arends 1) Enrikas (g. 1878), olandas, 1911 išėjęs į Jungt. Valst. socialistas ir Labour Journal redaktorius Vašingtone. Nuo 1923 Vašingtono darbo federacijos vice-pirmininkas. 2) Leopoldas (1817 Rokišky—1882 Berlyne), nustatęs vokiečių stenografijos sistemą. Mokėsi Rygoje ir Derpto-Tartu univ., nuo 1844 vertėsi privatiniu mokymu Berlyne. 1850 išl. Die Stenographie in 6 Lectionen zu erlernen, 1860 platų Vollständiger Leitfaden einer etc. Stenographie oder Kurzschrift (per 20 leidimų). Jo sistema 1859 paplito vokiečių vadovėliuose, bet neatsilaikė dėl Gabelsbergerio (1834) ir Stolze (1841) sistemos patogumų, tik kurį laiką buvo vartojama Vokietijoj, Prancūzijoj, Ispanijoj, Vengrijoj ir Švedijoj. Dabartiniu laiku jos reikšmė gerokai sumažėjo, 1924 Vokietijoj įvedus vientisinę stenografiją (ž.).

G. Grosse Arends, Werden und Wirken, 1900.

Arendsee 1) (Ostsseebad A.) jūros kurortas (9.400 svečių 1926) Mecklemburg-Schwerine Vokietijoj, 1.280 gyv. (1925). 2) Mst. Prūsų saksų prov. Magdeburgo regenc., Osterburgo aps., prie A. ežero ($5^1/_2$ km², 53 m gilumo, yra gintaro), ežero kurortas (birželio 1 d. — spalių 1 d.). 2.150 gyv. (1925).

Arendt 1) Martynas Fridrichas (1769—1824), vokiečių botanikas, 1797 patekęs Kopenhagon ir 1798 aplankęs Norvegiją virto archeologu entuziastu, išvaikščiojo Norvegiją, Švediją, Vokietiją, Šveicariją, Ispaniją, Italiją ir Vengriją. Neapoly suimtas ir palaikytas Ern. Maurikiu Arndtu (ž.), kalėjimo suvargintas, išleistas tuojau mirė beeidamas Vokietijon. Daugelis jo darbų žuvo, kiti rankraščiai laikomi Kopenhagos muziejuj. 2) Mikalojus (1786—1859), rusų chirurgas, kaip gydytojas dalyvavo rusų kariuomenės žygiuose prieš Napoleoną ir buvo vyriausias okupacinės rusų kariuomenės gydytojas Prancūzijoj. Dėl savo nuopelnų rusų ministerių komiteto 1821 pakeltas medicinos ir chirurgijos daktaru, 1829 caro gydytojas (leibmedikas),

1847 imper. Marijos įstaigų medicinos inspektorius. 3) Otonas (g. 1854), vokiečių politikas ir ekonomistas, nuo 1885 Prūsų seimo narys, nuo 1898 reichstago narys (konservatorius), 1888—1898 Deutsche Wochenblatt leidėjas. Išl.: Leitfaden der Währungsfrage (18 leid. 1898), Die Ursache der Silberenwertung (1899), Die parlamentar. Studienreisen nach Ost-und Westafrika (1906), Seld, Bank, Börse (1907). Nuo 1918 revoliucijos nebedalyvauja politikoje. 4) (Arent) Vilius (g. 1864), poetas, 1890 stojo teatran Cesari vardu, nuo 1894 gyveno Berlyne. Jaunystėj natūralistinės krypties vadovas, išl. savo poezijos rinkinius 1884 Lieder des Leids, 1885 Aus tieffter Seele.

Arendts Karolis (1815 — 1881), vokiečių geografas, 1847—1874 geografijos prof. karo akademijoje Miunchene, nuo 1878 Vienoje leido Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik. Parašė kelis geografijos vadovėlius.

Arène (sk. arén) Povilas Augustas (1843—1896), prancūzų rašytojas, provansietis. Bendradarbiavo Alfonsui Daudet (sk. dodé) rašant apysaką Lettres de mon moulin (Laiškai iš mano malūno, 1866), rašė eilėraščius, komedijas, apsakymus iš provansaliečių gyvenimo (Au bon Soleil, 1881), romanus (Jean de Figues, 1868, Contes de Noël, 1879 ir kt.), savo kelionių aprašymus (Vingt jours en Tunisie, 1882, Des Alpes aux Pyrénées, 1891). Priklausė provansaliečių rašytojų draugijai Félibrige (ž.) ir redagavo jų kalba leidžiamą literatūrinį kalendorių almanachą Armana provençau per lou bel an de Diéu.

Petry P. Arène, 1911.

Arenenberg (Arenaberg, senov. Nordenberg, Narrenberg), pilis Thurgau kantone, Steckborn aps., Šveicarijoje, 458 m aukštumoje prie pat Bodeno ežero (Untersee vad. dalies). Iš Strengų jį 1818 nusipirko Napoleono I podukra olandų karalienė Hortenzija Beauharnais (sk. boarné) ir gyveno čia 1824 — 1837, kurį laiką su savo sūnum Liudviku Napoleonu, būsimuoju Prancūzų imperatorium Napoleonu III, kuriam 1873 mirus, jo žmona Eugenija kartais čia ir gyvendavo, o paskui 1906 dovanojo pilį Thurgau kantonui.

Arénga saccharifera Labill, iš Malajų salyno, vadinama cukrinė palmė (šeim. Palmae). Išauga lig 20 m aukščio, jos vienas lapas drauge su lapkočiu turi ligi 8 m ilgumo. Nupiovus jaunus žydinčius neišplėtotus lapus arba šiaip įpiovus į medį, gaunama gardžių sulčių, kurioms išgaravus lieka vadinamas palminės juodos spalvos cukrus, o iš jo daroma palminis smarkiai svaiginąs vynas. Iš šerdžių gamina miltus sago panašumo, vaisių minkštimas dilgus ir nuo to išpunta lūpos, tačiau neprinokę vaisiai išvirti gardūs valgyti. Iš plaušų daroma virvės, burės, kanatai ir šluotos; medis vartojamas trobesiams statyti. *K. M.*

Arenys (sk. -ré-) **de Mar,** aps. mst. ir uostas ispanų Barcelonos prov., 42 km nuo Barcelonos. 5.400 gyv. (1920). Jūrininkų mokykla. Laivų dirbtuvės. Audyklos. Čia pat kaimas A. de Munt ant kalvelių, apie 4.000 gyv., turi šiltų šaltinių (38°C).

Arens, Bernardas (g. 1873), vokiečių jėzuitas, misininkas, įvairių raštų autorius, redaguoja žurnalą Die Katholische Missionen (nuo 1925).

Arensburg. ž. estiškai Kuressaarelin.

Arenskij Antanas (1861 — 1906), rusų kompozitorius, Rimskij-Korsakovo mokinys, sukūrė operas: Son na Volge (1892), Rafael (1894) ir Nal ir Damajanti (1899), baletą Noč v Egipte (1900), dvi simfonijas (h-moll ir A-dur), du styginius kvartetus, kvintetą, trio, fortepijininį koncertą, fantaziją (fortep. ir orkestr.), smulkesnių veikalų fortepijanui, dainų chorui, romansų; parašė harmonijos ir muzikos formų vadovėlių.

Arent Tobias (1646 VI 10 Varmijoj — 1724 IV 8 Vilniuje), 1662 jėzuitas, 17 metų dėstė Vilniuje teologiją ir bažnytinę teisę, 1705—1707, 1716—1718 ir 1721—1724 buvo Vilniaus akad. rektorium. Išl. Studium polemicum pro doctrina Catholica Susceptum (Vilnae, 1716), par. Praxis magisterii.

J. Bieliński Uniw. Wil. III.

Areografija (iš. gr. Ares = Marsas), Marso planetos paviršiaus aprašymas.

Areola (lot.), tamsiai pigmentuotas laukelis aplink krūties speneli. Raudonas ratelis aplink pustulą (ž.).

Areometras (gr.), vartojamas kietų ir skystų kūnų lyginamajam svoriui (ž.) nustatyti. Kietiems vartojama pastovaus tūrio A., skystiems pastovaus svorio A. Pastovaus tūrio A. padarė Charles ir Fahrenheit, bet dabar jį vadina Nicholsono A. A. yra aklai uždarytas tuščias indas, B ir C lėkštelės, ant kurių galima uždėti tiriamąjį kūną ar pasvarėlius, a—vieta ligi kurios A. nugramzdinamas į vandenį. Uždedam ant B tiek pasvarėlių, kad A. nugrimztų ligi a. Padėję tiriamąjį kūną ant B vėl A. nugramzdinam ligi a. Pirmu ir antru kartu uždėtų pasvarėlių skirtumas duos kūno svorį m.

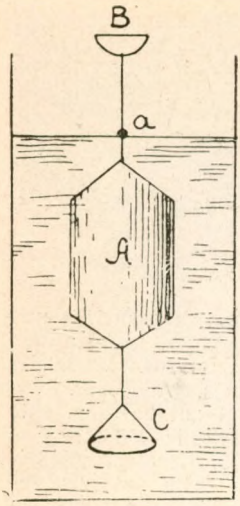

Padėję kūną ant c ir nugramzdinę A. pasvarėliais ligi a, iš pasvarėlių skirtumo esant kūnui ant B ir esant kūnui ant c surandam kūno išstumto vandens svorį m. A. pastovaus svorio daromi daugiausia stikliniai ir vartojami skysčių lyginamajam svoriui nustatyti. Tuščias stiklinis indelis A. apačioj turi gyvsidabrinį svorį B, o viršuj skalę s. Veikiant svoriui B, A. grimsta į skystį, bet tuščias indas A. palaiko jį pusiausvyroj. Tuo būdu A. grims į skystį mažiau ar daugiau pagal skysčio tirštumą. Nugramzdinant A. į žinomo lyg. svorio skysčius, sužymima jo skalė ir paskiau, dedant į tiriamąjį skystį, galima tiesiai atskaityti lyg. svorį. Yra A., kurių skalės sužymėtos taip, kad jos tiesiai parodo kokios nors priemaišos ar tirpinio procentą (Beaumé). A. specialiems tikslams, alkoholio % sužinoti (alkoholmetras), pieno riebumui nustatyti (laktometras), remiasi tuo pat principu, tik turi specialiai sužymėtą skalę.

Domke u. Resmerdes Handb. d. Areometrie, Berlin, 1912. *A. Pdž.*

Areopagas, (-pá-, gr. Areso ar Erinijų kalva), uolotas kalnelis į vakarus nuo Atėnų

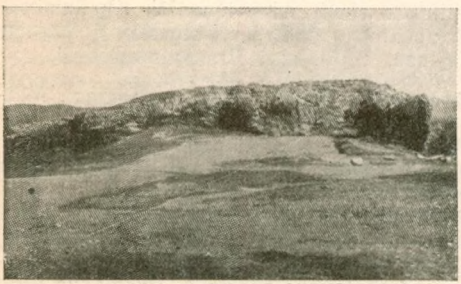

Areopagas Atėnuose

Akropolio, kur susirinkdavo A. taryba. Sudaryta iš buvusiųjų archontų, ji turėjo didelę valdžią Atėnuose. 462—461 pr. Kr. Efialto reorganizuota, beliko kruvino teismo įstaiga.

B. Keil (1920); *G. Busolt* Griechische Staatskunde (³1926).

Areopagita 1) Dionysius, Atėnų areopago narys (rotponis, pasak lietuviškojo berlyniškio vert.), kuris drauge su kitais, išklausę šv. Povilo apaštalo pamokslą areopage, pasekė juo (Apašt. darbai, XVII, 34). Buvo pirmas Atėnų vyskupas, II a. nukankintas, rašytojų kartais painiojamas su pirmuoju Paryžiaus vysk. Dionysium (III a.); D. A. spalių 3 d., D. P. spalių 9 d. 2) Pseudo-Dionysius. D. A. buvo priskiriamas Sirijoj rastas graikiškis raštų rinkinys (apie dangaus ir bažnyčios hierarchiją, apie Dievo vardus, apie mistinę teologiją, 10 laiškų), kuris, derindamas neoplatonikų filosofiją (Dievo ir emanacijos sąvoką) su krikščionybe, padarė didelę įtaką ne tik graikų, bet ir vakarų bažnyčiai (Tomui Akviniečiui, Albertui Didžiajam ir kitiems) ir poezijai (Dantei, Spenceriui, Miltonui ir net Šekspyrui). Nei Euzebius, III a. pažymėjęs žinomuosius krikščionių raštus, nei jo papildytojas šv. Jeronimas IV a. šio rinkinio dar nežino; pirmą kartą paminėtas bažnytinėje konferencijoje 532 Konstantinopoly. Spėjama jį kilus V—VI a. Aleksandrijoj ar Edesoj, o jos autorius buvo kažin koks falsifikatorius iš monofizitų atskalos. Į vakarus pateko VIII—IX a., lotynų kalbon Erigenos IX a. išverstas. Geriausias leidimas jėzuito Corderiuso XVII a., (paskut. 1854). Ps. D. A. mistika aukštai pakyla, bet savo esme nėra krikščioniška.

K. Darras St. Denys l'Aréopagite, Paris, 1863; *J. Hirst Lupton* Dionysius pseudo-Areopagita; *Smith* ir *Wace* (Dictionary of Christian Biography), London, 1877; *H. Koch* Pseudo-D. A. in seinen Beziehungen zum Neuplatonismus und Mysterienwesen, 1900; *M. Grabmann* Mittelalterl. Geistesleben, 1926; *K. Richtstätter* Der Vater der christlichen Mystik und sein verhängnisvoller Einfluss. Stimmen der Zeit 114 (1928) 241—259.

Areopiknometras (gr.), areometro (ž.) suderinimas su piknometru (ž.) skysčio svoriui nustatyti. Aparato kaklelis turi pažymėtus lyginamojo svorio skaitmenis, o apatinė dalis rezervuarų skysčiams, kurių lyginamasis svoris reikia nustatyti. Aparatas skandinamas į destiliuotą (15°C) vandenį. Atskaitoma lyginamasis svoris pagal liniją, kurią sudaro skysčio paviršius apie aparato kaklelį.

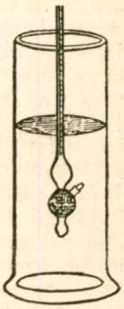

Arequipa (sk. arekipa) 1) p. Peru plokštakalnė 14 km ilgio, 12 km platumo ir 2500 m aukščio, labai sausa. Tik upelių pakrantėse auga krūmai, žolė ir medžiai. A. departamentas turi 56.857 km² ir 250.000 gyv. 2) A. miestas yra didumo antras (60.000 gyv.) Peru valstybėj. Jo apylinkėj daug aukštų kalnų, kurių Coropuna 6.615 m. Ugniakalnis Misti. Brangiųjų akmenų ir metalų pramonė.

Arequipa

Ares, graikų karo dievas, Dzeuso (ž.) ir Heros (ž.) sūnus, ypačiai garbintas Tesalijoj, Beotijoj (pasaka apie Kadmą), Atėnuose (Areopagas), Spartoj, Achaijoj, Argolidoj, Elidoj. Areso kultas kilo iš Trakijos. A. simbolis ietis. Romėnai jį sulygino su gyvuoju Marsu. Mene A. pirmiausia vaizduotas kaip barzdotas karys, paskui be barzdos, kaip šalmais ir chlamydu apsidaręs jaunuolis: A. Borghese (Louvre), A. Ludovisi (Romoj).

Ares

Aresas (Leucanos), gr. filosofas pitagorietis, gyv. apie 500 pr. Kr., kitų vadin. dar Oresandru, Esaru (Isaru). A. laikomas rašto apie žmogaus prigimtį autorium; išl. Mullaho Fragmenta philosop. Graecor. (Didot leid. II, 51—52).

Arese Pranas (1805—1881), italų politikos veikėjas. 1831 dalyvavęs lombardiečių sąmoksle prieš Austriją, iš pradžios buvo pasmerktas mirti, bet tik uždarytas 3 metams Spielbergo kalėjime (Moravijos Brne, dab. Čekoslovakijoj), baigiantis 2-siems metams paleistas. Dalyvavo taip pat 1848 judėjime prieš Austriją; judėjimui žlugus, pasišalino iš Austrijos valdomos Italijos srities į nepriklausomą Piemontą, čia 1854 pakeltas senatorium. Susiartinęs su Liudviku Bonaparte, šiam atsistojus Prancūzijos priekyj, 1854—1866 tarpininkavo tarp jo ir Sardinijos karaliaus Viktoro Emanuelio II. 1861 Paryžiuje išsirūpino iš Napoleono III Italų valstybės pripažinimą.

Aresi Povilas (1574—1645), Tortonos vysk., pamokslininkas ir teologas, mokslo ir mokslininkų globotojas. Rašė lotynų ir italų kalbomis: In libros Aristotelis de generatione et corruptione (Mediolane, 1617), De vero sacri Cantici Salomonis etc. sensu (Mediolane, 1640) ir kt.

Areskin (Erskin) Robertas (m. 1718), škotas, Oksfordo univ. medicinos daktaras, caro Petro Didžiojo gydytojas, jo pastatytas Rusijos medicinos priekyj (archiatras) gerokai sutvarkė gydymo reikalus. 1717 palydėjo carą apsilankant Vokietijoj, Olandijoj ir Prancūzijoj.

Åreskutan (sk. óre-), švedų Län Jämtland prov. kalnas 1418 m aukščiau kurorto Åre

Åreskutano kalnas

(prie Stockholmo Drontheimo glž.), mėgiamas žiemos sportininkų.

Arešo aps. 1868—1920 rusų Elizabetpolio (viet. žmonių Gandža arba Handža vadin.) gub., dabar Agdašo aps., Azerbaidžano SSR Užukaukazėj, kairiajame Kuros paupy. Stepių sritis. Žemės ūkis. Ypačiai gyvulių auginimas. Nuo rugsėjo ligi gegužės mėn. klajokliai tiurkai (totoriai) gano savo bandas slėniuose; vasarą žolei išdegus, traukia į kalnus. Be javų ir daržovių dar tabakas, medvilnė (nuo 80 metų XIX a.), šilkaverpių veisimas; daugybė arbūzų. Prieš D. karą gyventojų 70 tūkst. 125 kaimuose. Tiurkai-totoriai prieš D. karą 70,2%, dabar 93,4%; armėnai prieš karą 20,7% ir lezginų 9,1%, dabar drauge vos 6,6%; rusų prieš karą beveik nebuvo. Miestų nėra; aps. centras seniau Učkovų kaime, paskui Agdašo k. (netoli Baku-Tifliso glž.), kuriame ir dabar liko; 1.174 gyv.

Areštantas suimtasis, kalinys.

Areštantų kuopos (rus. rotos) Rusijoje 1825—1870 priverstinių darbų kalėjimai, kuriuose kaliniai buvo laikomi karinių kuopų drausme. Šioji bausmių rūšis radosi nebepajėgiant Sibire sutvarkyti daugybės tremtinių. Priverstiniai kalinių darbai (gatvių grindimas, griovių kasimas, tiltų statymas ir kt.) buvo neatlyginami. Kalėjimams persipildžius, ėmė vėl dažniau tremti Sibiran. 1870 A. kuopos pakeista pataisomaisiais areštantų skyriais, panaikinta karinė draus-

mė ir darbai už kalėjimo sienų pakeista darbais kalėjime.

Areštas 1) asmens arba turto suėmimas. Baudž. teis. žemiausia laisvės atėmimo bausmė. Teismo skiriama už nusikaltimus nuo 1 d. iki 6 mėnesių; pakeičiant nesumokėtą baudą — iki 1 metų. Karo stoviui esant karo komendantas už nevykdymą priv. įsakymų gali skirti A. (kalėjimą) iki 3 mėnesių. 2) kariuomenėje vartojamas arba kardomoji priemonė, arba drausmės pabauda. Kaipo drausmės pabauda, jis yra dvejopas: namų A. ir daboklės A. Namų A.: nubaustasis eina tarnybos pareigas, bet laisvu laiku turi būti namie. Daboklės A. taip pat dvejopas: 1) paprastasis: suimtieji laikomi kiekvienas skyrium šviesiam karcery, kasdien gauna šiltą valgį, miega ant grynų grėdų, gali turėti milinę, antklodę ir priegalvį; 2) sunkusis: suimtieji laikomi atskiruose šviesiuose karceriuose, miega ant grynų grėdų, kasdien gauna duonos, druskos, vandens ir arbatos arba kavos, šiltą valgį kas antra diena; antklodės ir priegalvio neleidžiama turėti ; 3) policijos A. — asmens sulaikymas, kad nebūtų prileista jam nusikalsti ar nusikaltus būtų pristatytas teismui.

Areštavimas kilnojamojo turto, vykdant teismo sprendimą daromas, kai ieškovas, iškeldamas bylą atsakovui, prašo teismą apdrausti jo ieškinį, uždedant atsakovo kilnojamam turtui areštą, ir kai teismas patenkina ieškovo reikalavimą. Kitu atsitikimu skolininko kilnojamasis turtas areštuojamas, kai laimėjęs bylą bylininkas kreipia savo pretenziją į pralaimėjusio bylą savo priešo kilnojamąjį turtą.

Skolininko turtas gali būti jo paties arba trečiojo asmens rankose. Pirmuoju atveju turtas areštuojamas prie skolininko, kreditoriaus ir liudytojų. Visai neleidžiama areštuoti: 1) dėvimųjų rūbų, 2) skalbinių ir indų, kiek jų reikia kaltininko šeimai, 3) lovų ir patalų, 4) maisto ir malkų vienam mėnesiui, 5) šventųjų paveikslų, 6) kaltininko privačių raštų, 7) valdininkų ir karininkų uniformos, 8) neatidalinamo nuo nekilnojamojo turto kilnojamojo turto, 9) reikalingų ūkiui ūkininkų daiktų, 10) pašto stoties arklių, pakinktų ir vežimų. Kai nėra kito turto, leidžiama areštuoti: 1) žemės ūkio įrankius, mašinas ir prietaisus, 2) naminius gyvulius, 3) javus, šieną, šiaudus ir šiaip ūkio vaisius ligi naujo derliaus, 4) knygas, įrankius ir prietaisus, kurie yra reikalingi kaltininko darbui arba amatui. Nurodytasis čia 1, 2 ir 3 punktuose turtas leidžiamas parduoti tik tada, jei jis gali būti nuo ūkio atskirtas, neardant paties ūkio, arba kada pats ūkis negalima parduoti. Skolininkas turi teisės reikalauti, kad kai kurie jo daiktai nebūtų areštuojami, jei kitų daiktų pakanka pretenzijai atlyginti. Kai skolininko turtas yra svetimose rankose, tai teismo antstolis turi siųsti trečiajam asmeniui reikiamą pranešimą. Tretieji asmenys, gavę tą pranešimą, turi atiduoti teismo antstoliui arba teismui esamuosius jų rankose kaltininko pinigus ir kilnojamąjį turtą. Bet trečiasis asmuo neturi atiduoti to kaltininko turto, kuriuo yra apdrausta jo pretenzija į kaltininką. *V. Mč.*

Arešto namai, vietinis mažas kalėjimas, kur atliekamos mažos bausmės ir laikomi suimtieji. Nepr. Lietuvoje yra 11 arešto namų (Alytaus, Biržų, Kėdainių, Mažeikių, Raseinių, Rokiškio, Tauragės, Trakų, Utenos, Vilkaviškio ir Zarasų).

Aretajos, gyvenęs I—II a. Kr. g., Hipokratu sekęs garsusis graikų gydytojas kapadokietis. Liko du jo veikalai: 1) apie ligų priežastis ir savybes ir 2) apie gydymo būdus. Graikiški originalai (rankraščiai Paryžiuj, Oksforde, Romoj, Florencijoj ir kt.) išleisti J. Goupylio 1554 Paryžiuj, lot. vertimas 1552 Venecijoj; geriausias leidimas Wigano 1723 Oksforde.

Locher A. aus Kappadocien, Zürich, 1847.

Aretalogus (gr., lot. dar fabulator, plepys, pasakorius) sen. Romos didžiūnų puotose samdomasis svečiams palinksminti pasakotojas.

Aretas (gr.), ar. Hárita, keli nabatėnų karalių Arabijoj (Petroj) vardai. Minėtinas A. IV-sis (9 pr. Kr. — 40 Kr. g.), Judėjos karaliaus Erodo Antipo uošvis, šiam su jo dukterim išsiskyrus ir sužjus su savo dėdiene Erodiada, pakėlė prieš jį karą ir susigrąžino savo valstybei senąsias sienas. Jo etnarchas Damaske uždarydino apašt. Povilą kalėjime.

Aretas, g. 860, Cezarėjos vysk. Afrikos Kapadokijoje, 895—914 parašė Apokalipsio komentarą, graikiškai išl. 1532 ir 1568 Veronoje (taip pat 1840 Oksforde), Platono, Lukiano, Euklido ir kt. raštams scholias (ž.) ir kt.

Aréte (gr. areté kilnybė) 1) graikų padavimu teakų karaliaus Alkinojaus žmona, gražiai priėmusi paklydusį Odisiejų, taip pat saugojusi pabėgusią su Jazonu Medėją nuo jos persekiotojų. 2) IV a. pr. Kr. filosofo Aristipo kyreniečio (Afrikoje) duktė ir sekėja, viena mokyčiausiųjų senovės moterų, per 25 metus mokiusi Atėnuose (jos veikalai apie Sokrato gyvenimą, apie vaikų auklėjimą, apie žemės ūkį, apie nelaimingą moterų likimą ir kt. žuvo) ir išauklėjusi savo sūnų Aristipą jaunesnįjį filosofą.

Aretin 1) Jonas Adomas (1769—1822) 1817 Bavarijos atstovas Frankfurto seime, kur prieš Metternichą gynė savo krašto konstituciją, drauge su Steinu įsteigė drau-

gijų senovės vokiečių istorijai tirti, turėjo vieną didžiausių Vokietijoje medžio raižinių ir paveikslų rinkinį; 2) Jonas Jurgis (1771—1844) kaip generalinis komisaras Tirolyje sukilimo metu pateko austrų nelaisvėn, grįžęs iš ten atsidėjo vien mokslui, menui ir žemės ūkiui; 3) Jonas Kristupas (1772—1824) vyriausias centralinės Miuncheno bibliotekos direktorius, dėl savo 1809 pareikštų Napoleonui simpatijų rašte Die Pläne Napoleons und seiner Gegner in Deutschland (Napoleono ir jo priešų planai Vokietijoj) 1811 gavo iš ten pasitraukti ir pereiti teismo tarnybon, daug rašė teisių ir politikos klausimais (1815 Sachsen und Preussen — prieš Prūsus, 1838—1840 II leid., Staatsrecht der konstitutionellen Monarchie ir kt.) 4) Karolis Marija (1796—1868), vyriausias Jono Kristupo sūnus, karininkas ir diplomatas, archyvaras, 1854 įsteigė tautinį bavarų muziejų Miunchene, rašė daug iš Bavarijos istorijos (1839 Bayerns auswärtige Verhältnisse seit dem Anfang des XVI Jahrhunderts, 1842 Geschichte des bayerischen Herzogs und Kurfürsten Maximilian I, 1855—1871 Alterthümer und Denkmale des bayerischen Herrscherhauses ir kt.).

Aretiniai indai, raudonojo molio palyvuoti indai, gausiai randama Romos kultūros kraštuose. Buvo gaminami labiausiai etruskų mieste Aretium (Arretum, dab. Arezzo).

Aretiniai skiemenys, muz. solfeggio (ž.) ut, re, mi, fa, sol, la (lia) = dabartiniams c, d, e, f, g, a, aretiniais vadinami dėl tariamojo jų XI a. nustatytojo Guido d'Arezzo ar Aretinuso (ž.). Sako buvę paimti iš pirmųjų septynių himno šv. Jonui eilių: *Ut* queant laxis *Re*sonare fibris *Mi*ra gestorum *Fa*muli tuorum, *Sol*ve polluti *La*bii reatum, Sancte Johannes.

Aretino Leonardo ž. Bruni.

Aretino 1) Petras (1492—1556), italų rašytojas, dramaturgas, publicistas, kritikas. Miesto varguolės ir bajoro sūnus, užaugo kurpiaus šeimoje ir prisiėmė vardą iš Aretium (Arezzo), savo gimimo vietos. Savo gausiuose ir sąmojinguose pamfletuose peikė savo laiku pasaulinės ir dvasinės valdžios reiškėjus, gindamas minties, sąžinės ir asmens laisvę. Tačiau ne vieną pamfletą jis yra sukūręs ir pasipelnymo tikslais, šantažuodamas tą ar kitą didžiūną ir net

karalius. Dėl nešvarių sonetų (Sonetti lussuriosi), dėl tokių pat Juliaus Romano piešinėlių 1524 gavo bėgti iš Romos, kas ir vėliau jam pasikartodavo dėl panašių priežasčių. Iš jo raštų plačiausiai žinomi: tragedija Orazia (1540); penkios komedijos: Marescalco, Cortigiana, Ipocrito, Filosofo, Talanta (drauge išspausdintos 1553); dialogai Ragionamenti (1535—1536), pagarsėję savo nepadorumu. Visuose šiuose veikaluose A. pasireiškė, kaip labai talentingas rašytojas, mokąs vykusiai formuoti figūras, piešti būties paveikslus, žanrines scenas, žodžiais atpasakoti linijų, spalvų ir šviesos šešėlių kalbą. Tai buvo plastiškosios kalbos meisteris.

Gautier P. L'Aretino, 1895; *Sinigaglia,* Saggio di uno studio su P. A., Roma, 1882; *A. Dživelegovo* studija, įdėta žurnale Golos minuvšago 1913 I kn.

2) A. Spinello (apie 1340—1410), italų tapytojas. 1361 dirbo Camaldoli vienuolyne, 1384—85 Monte Olivete Maggiore vie-

Aretino Spinello Šv. Benedikto legenda

nuolyne, apie 1385 Antelloj, apie 1387 Florencijoj S. Miniato al Monte zakristijoj, 1391—92 Pizoj Campo Santo galerijose, 1395—96 ir 1401 Arezze, 1405 drauge su sūnum Parri Sienos katedroj, ten pat dar Palazzo Pubblico.

G. Vitzthum u. W. F. Volbach Die Malerei und Plastik des Mittelalters in Italien, 1924; *K. Escher* Malerei der Renaissance in Italien (Die Malerei des 14. bis 16. Jahrhunderts in Mittel-und Unteritalien), 1922.

Aretinus (d'Arezzo) Gvidonas, italas (apie 995 Arezzo mst. Toskanijoje, pasak kitų, ne A., bet netoli Paryžiaus — 1050 Avellano mst.) Benedikto ordino vienuolis (Pompozoje ties Ferrara), muzikos teoretikas viduriniuose amžiuose. Ligi jo laikų gaidų nežinoję ir mokę giedoti iš ausies, besiversdami neumomis (ž.) vienoje arba dviejose linijose; jis ėmęs vartoti 4 linijas ir kiekvienai gaidai davęs atskirą vardą (ž. Aretiniai skiemenys). Jo raštai išsp. Gerbert v. Hornau Scriptores ecclesiastici de mu-

sica sacra potissimum (2 t., 1784, nauj. leid. 1905).

A. Brandi Giudo Aretino, monacho di S. Benedetto, Torino, 1882.

Aretiras (pr. arrêter sulaikyti, sustabdyti), tikslių instrumentų (svarstyklių, galvanometrų) prietaisas jautrioms dalims nuo sugedimo apsaugoti; jis pažaboja, sulaiko tas dalis, kai instrumentu nesinaudojama.

Aretium ž. Varnalėša.

Aretius Benediktas ž. Bucer Martynas.

Aretūza, keletas tuo vardu šaltinių Graikijoje, kurių garsingiausias Ortigijos saloje netoli Sirakūzų. Pasak mitų, Elidos nimfa A., Neriejaus ir Doridos duktė, įsimylėjusio Alfiejaus dievaičio persekiojama ir Ar-

Aretuzos atvaizdas piniguose

temidos paversta šaltiniu, drauge su pavijusiu ją Alfiejum nutekėjusi jūros dugnu Sicilijon ir čia bendru šaltiniu pasirodę. Sirakūzėnai teikė A. šaltiniui dieviškos pagarbos ir mušė jos atvaizdą savo piniguose. Dėl mito spėjama elidėnus Ortigijoje įsikūrus ir čion savo kultą atkėlus.

Areus 1) I a. pr. Kr. Aleksandrijos graikų filosofas pitagorėnas, Romos imper. Augusto mokytojas, dėl kurio šis atleidęs nusidėjusiems jam aleksandriečiams ir kurio raštais Augusto našlė Livija guodžiusi save vyrui mirus. 2) Spartos karalius 310 — 265 pr. Kr., drauge su Ptolomiejum II egiptiečiu kovojo prieš etoliečius, 272 drauge su argosiečiais prieš Epiro karalių Pyrrą, talkininkas atėniečiams prieš Antigoną, Gonatą makedonietį ir žuvo ties Korintu.

Areuza upė ž. Reuza.

Arevalo aps. mst. Senosios Kastilijos prov. Ispanijoj, Avilos depart., labai derlingoj apylinkėj Alamedos ir Adajos santakoj, prie Madrido Santandero glž.; apie 5.000 gyv.

Arevalo Rodrigas Sanches (1404—1470) kelių vyskupijų vysk. Ispanijoj. Daugelis jo rankraščių yra Vatikano bibliotekoj ir Padujoj. Išspausdino Speculum vitae humanae, Historia hispanica, De monarchia.

Arezzo (sen. Arretium) 1) Toskanijos mst. Italijoje, garsios ginklų ir molio indų dirbtuvės, 58.000 gyv. (1928). Daug senų statybos paminklų. Iš čia kilęs Maecenas, Petrarca, Aretino. 2) Toskanijos prov. 3.302 km², 298.520 gyv. (1921).

Arezzo Tomas (1756—1833), kardinolas, apsukrus diplomatas, 1804—6 nuncijus Petrapily ir Dresdene, 1808 Napoleono ištremtas Korsikon, 1811 pabėgęs Sardinijon, 1814 grįžo Romon, 1816—30 Feraros legatas, 1820—33 Sabinos vyskupas.

Arfa (it. arfa, pr. harpe, vok. Harfe) — vienas seniausių muzikos instrumentų, apima garsų skalę nuo Ces iki ges³; Normalus derinimas Ces-dur. 1720 Hochbuchruckero išrastais pedalais (1820), gaunama kitų derinimų.

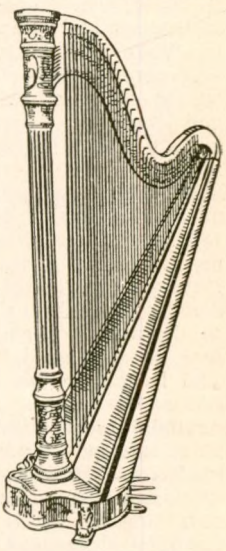

Arfa

Arfad vietovė Sirijoje, biblijoje minima greta su Emat ir Homat, dar XIII a. Kr. g. tuo vardu žinoma, dabar griuvėsiai Tel Efrad kalvoj prie Halebre.

Arfak, kalnų gubrys Naujojoj Gvinėjoj, 2.740 m aukštumo.

Arfe (de Arphe) XVI a. Ispanijon atvykusi vokiečių auksakalių giminė, labiausiai pasižymėjusi savo dirbamomis kustodijomis, kuriose bažnyčiose laikė monstrancijas: 1) Enrikas (Darfe) (1470—1550), padirbdino sidabrines gotikines kustodijas (tabernakules) Leono (1506), Kordovos (1513, nevykusiai perdirbta 1735), Toledo (1515—1524) katedroms ir kt. 2) Jo sūnus Antanas savo kustodijomis (Medina de Rio Seco, San Jago di Compostella ir kt. bažnyčiose) suteikė renesansinių (graikiškai romėniškų) savybių. 3) Antano sūnus Jonas (Juan de A. y Villafane) (1535—1603), baigęs Salamankos univ. 1596 Pilypo II pašauktas Madridan. Jo vėlyvojo renesanso krypties kustodijos Aviloj (1564—1571), Seviloj (1587), Burgóse (1588) ir kt. ir bronzinės statulos karaliaus pily Escorial. Parašė veikalų apie auksą, sidabrą ir brangakmenius Quillitador de oro, plata y piedras (Seviloj, 1585) ir eiliuotąją poemą apie simetringumą skulptūros ir architektūros kūriniuose Varia commensuracion para la escultura y arquitectura (Seviloj, 1585—1587).

Arfiberg Enrikas Dusmer, kryžiuočių ordino maršalka. 1344 nenusisekus kryžiuočių žygiui Lietuvon ir dėl to mistrui Königui v. Wezau gavus pasitraukti, A. išrinktas

jo vieton. 1345 darė žygį į Lietuvą, o kai 1347 Algirdas ir Kęstutis tyrlaukiais pavertė Rastenburgo apylinkę Sambijoj, surinkęs didelę (40.000) kariuomenę 1348 puolė Lietuvą ir naikino Kauno apylinkes, nieko neimdamas nelaisvėn, tik visus žudydamas, ir ėjo ant Trakų. Lietuviai užbėgo jam kelią ir vasario 2 d. netoli Strėvos įtekėjimo į Nemuną (Rumšiškės apyl.) įvyko kautynės, kurias kryžiuočiai laimėjo. A. tais pat metais padarė dar kelis žygius, net sunaikino Veliuoną, bet grįžęs ėmėsi tvarkyti ordino vidaus reikalus, plėsti ūkį, prekybą, kelti miestus. 1350 marai ištuštino ordino žemes; 1351 A. užleido savo vietą Vinrikui v. Kniprodei ir netrukus mirė.

Arfian 1) Antanas, XVI a. ispanų tapytojas (Seviloj, kur yra jo paveikslų katedroj ir šv. Magdalenos bažnyčioj). Pasižymėjo mėgiamu tuomet estofaru, medinių statulų dažymu. 2) Jo sūnus Alonsas taip pat tapytojas.

Arfu (Arfūrai, Alfūrai, Halfūrai, Haraforas), r. Malajų Archipelago gyventojai, indoaustraliečių ir malajų kultūros mišinys.

Arfvedson (Afzelius) Jonas Augustas (1792—1841), švedų mineralogas ir chemikas. Jo nustatytas mineralas Arfvedsonitas (ž.).

Arfvedsonitas, amfibolų grupės $[Na_2,Ca,Fe)_4(SiO_3)_4]$ $[(Ca,Mg)_2(Al,Fe)_4Si_2O_{12}]$ retas mineralas, monoklinės sistemos, juodos spalvos.

Arga, kairysis Aragono (Ebro int.) intakas, išteka iš v. Pirėnų iš po Lohiluz kalno, teka pro Navaros Pamploną ir įteka Aragonan po Villafranca; 120 km ilgumo.

Argaeus mons (lot.) ž. Ardžis (A. dag, Erdžias).

Argajaš, 1.259 gyv. (1923), A. kantono centras Baškirų autonominėje socialistinėje tarybinėje respublikoje (ASSR) RSFSR. A. kantonas išskirtas iš Permės gub. buv. Ekaterinburgo (dab. Sverdlovsko) aps. (pietų rytų atkarpėlė) su A., Karabolka, Muhamet Kulujeva. A. kantonas nuo visos Baškirų ASSR yra atskirtas Uralo sritim. Daugumas gyv. baškirai ir totoriai.

Argajiečiai (Argeadai), Makedonijos karalių dinastija (apie 700—311), tur būt kilusi iš Makedonijos Argajų mst. (Perdikas I karalius), bet laikiusi save kilus iš argosiečio Kazano (Kazanos) heraklidžio. Keli tos giminės karaliai vadinosi Argajai, bet labiausiai ją pažymėjo Perdikas II (454—399), Pilypas (359—336) ir Aleksandras III Didysis (336—323).

Argajon (A. oros gr.) ž. Ardžis (A. dag).

Argali (ovis ammon, ovis argali), laukinė avis, gyvenanti central. Azijos kalnuose. Spėjama ją turėjus įtakos naminėms kurdiukinėms avims.

Argamač (rus. Argamačja Sloboda), buv. Orlo gub. (dabar centr. Juodžemio srity) aps. miesto Jeleco (Jelec) priemiestis prie Sosnos upės, 3.000 gyv. Čia pat A. kalnas, tikriau aukštas Sosnos skardžius, pramintas esą dėl Jeleco kunigaikščio, kuris Tamerlano raitelių pavytas, šokęs savo argamaku upėn ir nuskendęs. Netoli yra kaimas prie Polnos upės Argamačja Polna (apie 3.000 gyv.).

Argali avys

Argamakai, Turkestano arkliai, turį daug arabų arklių kraujo. Ir kilimu ir pavidalu atstovauja lengvam rytų arklių tipui. Kaip ir kiti to tipo arkliai pirmiausia tinka joti.

Argamakas

Argamasilla de Alba, mst. Ciudad Real dep. (Naujojoj Kastilijoj) Ispanijoj prie aukštutinės (alto) Gvadianos upės. Čia buvo kalinamas Servantes, vėliau pažymėjęs A. savo Don Kichoto gimtine ir mirties vieta.

Argania Sideroxylon R. et S. iš Maroko (šeim. Sapindaceae) vadinamas geležinis medis. Sėklose yra arganijo aliejaus. To krašto žmonės medžio vaisiais šeria ožkas, kurios teėda tų vaisių minkštimą, o sėklas (kaulelius) palieka. Iš sėklų spaudžiamas aliejus.

Argao, mst Filipinų Cebu saloj, įsteigtas 1608. 35.448 gyv. (1903).

Argas, erkių giminė. A. savo siurbiamuoju aparatu siurbdama žmogaus ir naminių paukščių kraują, mikroorganizmais (spirochaete) sukelia ligą. A. persicus gyvena butuose Persijoje ir Egipte; kaip ir blakės, skaudžiai gelia. A. americanus vištų parazitas. Klasės voragyviai (Arachnoidea), Erkių (Acarina) būrio.

Argė, Prūsų Lietuvos upė, Lauknės (Nemunyno) deš. aukštupys, Nemuno deltoje, 69,0 km ilgio; prasideda Įsrutės aps. Antargių k. žemėje, teka pro Bublaukių, Medukalių, Uostviečių, Juodžemių, Petraičių, Norvilkiškių k., Šilų mst. (53 km), Gurbiškių, Dūdų, Šunvilių, Skrebudiškių, Liepartų, Argīninkų, Klipšių, Kaukviečių, Saikviečių, Naujų Argininkų, Puskepalų, Argelaičių, Augustlaukių k., Šnekių mišką, Akmenienų k. ir

prie Biteniškių k. jungiasi su Osa, sudarydamos Lauknę; žemupy 15 km teka pro durpyną, kanalizuota; žymesnieji intakai: 41,5 km Liepartas, 33,9 km deš. Taurupė, 3,8 km kair. Osaitis; baseino plotas 344 km²; upė kerta 6 plentus ir 2 glžk. linijas.

Argeadai ž. Argajiečiai.

Argein, sidabro koloidas, turįs 8% sidabro; vartojamas gydymui.

Argel, ispaniškas Alžiro vardas.

Argelander Fridrikas Vilius Augustas (1799 Klaipėdoje — 1875 Bonne), vokiečių astronomas. Ėjo ekonomijos, matematikos ir astronomijos mokslus Karaliaučiuje. 1820 asistentas Karaliaučiaus astronomijos observatorijoje, 1823 astronomijos observatorius Abo (Turku) mst. ir 1833 Helsinky Suomijoje, 1837 Bonne (Vokietijoje) observatorijos direktorius. A. buvo uolus žvaigždžių stebėtojas ir sistemininkas. Daug tyrinėjo žvaigždžių judėjimą ir kintamąsias žvaigždes; sudarė metodą kintamoms žvaigždėms stebėti. Organizavo ir pradėjo nuodugnią žvaigždžių registraciją. To darbo vaisiai didelis žvaigždžių katalogas, vadinamas Bonner Durchmusterung (1859—1862), nuolat vartojamas ligi šiol.

Argelès (sk. arželė). 1) A. Gazost, kantono mst. Bagnères de Bigorre aps. Aukštųjų Pirėnų (Hautes Pyrénées) dep. Prancūzijoje, prie Lourdes-Pierrefitte glž. ir Gave de Pau upės, 466 m ant jūros. Gražios ir sveikos apylinkės. Kurortas ir sportavietė. 1670 gyv. (1926). 2) A. sur Mer, kantono mst. Céret aps. R. Pirėnų (Pyrénées Orientales) dep. Prancūzijoje Viduržemio pajūry. Sveikos ir derlingos apylinkės. 3.360 gyv.

Argellati Pilypas (1685 — 1755) italų istorikas ir archeologas. Parūpino Bibliotheca scriptorum Mediolanensium (1745, 2 t.), surašė poetų biografijas leidiniui Corpus omnium poetarum latinorum cum versione italica (1731—1765, 35 t.), drauge su Muratoriu išl. Rerum italicarum scriptores (1723—1751, 28 t.) ir šiaip leido savo lėšomis daug mokslo veikalų.

Argemone dekoratyviniai vienmečiai šeim. Papaveraceae augalai. Žinomos 9 rūšys iš centr. Amerikos. Soduose dažniausiai auginama A. mexicana L. šviesiai geltonais žiedais ir A. platyceras Lk. et Otto dideliais (ligi 8 cm diametro) baltais žiedais; abudu ligi 60 cm aukštumo. Tai gana dekoratyviniai vienmečiai augalai melsvai žaliais margais lapais (šviesiais nervais) ir dygliuotais lapų kraštais ir stiebais. Ovališki vaisiai dygliuoti ir turi daug juodų sėklų. Sėjama šiltadaržiuose ir soduose.

K. M.

Argen, Bavarijos ir Viurtembergo upė Vokietijoj, iš pradžios teka dviem upėm, Aukštutiniu ir Žemutiniu A., toliau susijungus vienan A, ties Langenargen (Viurtemberge) įteka į pasienio Boden ežerą; 72 km ilgio.

Argenau mst. ž. Gnievkovo, tarp Torunės ir Inovroclavo Lenkijoj.

Argens (sk. aržáns) markizas, Jonas Baptista de Boyer d'A. (1704—1771), prancūzų rašytojas. Neramaus būdo, atsidūrė Ispanijoj, paskui Turkijoj, š. Afrikoj (Alžire, Tripoly, Tunise), Italijoj, tėvo išsižadėtas, gyveno Olandijoj, vien literatūrai atsidėjęs. 1744—1769 gyveno Potsdame, Prūsų karaliaus Fridricho Didžiojo pakeltas Berlyno akademijos direktorium. Susibaręs su karaliumi, grįžo Prancūzijon. Olandijoje rašė, sekdamas Montesquieu persiškais laiškais (1721 Lettres persanes), savo žydiškus, kiniškus ir kabalistiškus laiškus (1738 Lettres juives 6 t., 1739 Lettres chinoises 5 t., 1741 Lettres cabalistiques 6 t.). Jaunystės nuotykius apsakė savo atsiminimuose Mémoires... avec quelques lettres sur divers sujets (1735), daugiausia betgi pagarsėjo savo Mémoirs secrets de la république des lettres (1744), vėliau išplėsta ligi 14 t. Histoire de l'esprit humain (1765 — 1768). Jo raštų rinkinys (Oeuvres) išl. Haagoje 1768 (24 t.); skyrium dar išleistas jo susirašinėjimas su Fridrichu: Correspondance entre Fréderic II et le marquis d'A. (1797).

Argens upė Var dep. Prancūzijoje, išteka iš Sainte Victoire kalvų ir ties Fréjus įteka Viduržemio jūron; 116 km ilgio. Plukdoma medžiaga Marseiliui ir Tulonui.

Argensolia (sk. aržensólia) Liupercas Leonardas (1559—1613), ir jo brolis Baltramiejus Leonardas (1562—1631), ispanų poetai ir istoriografai. L. buvo našlės imperatorienės Marijos austrijietės sekretorius Madride, nuo 1591 Aragonijos istoriografas (chroniste mayor) Saragosoj; B. tos pat imperatorienės kapelionas, paskui gyveno drauge su broliu Saragosoj. 1610 pakviesti Neapolio vicekaraliaus ir literatūros globotojo grafo Lemoso, abudu broliu nuvyko pas jį Italijon; L. ten mirus, B. grįžo jo vieton Aragonijos kronistu. Juodu buvo populiarūs savo lyrikomis ir satyromis, teišėjusiomis 1634 Saragosoj (Rimas) ir suteikusiomis broliams ispanų Horacijų vardą. B. parūpino Moliukų salų užkariavimo istoriją (1609 Conquista de las Molucas) ir išlygino, brolio iš dalies jau patikrintą, Zu-

ritos surašytą Aragonijos kroniką; 1630 teišėjo I dalis.

Argenson (Voyer d' A., sk. aržanSón), pasižymėjusi prancūzų valstybės vyrų ir rašytojų giminė. 1) Irenas (René) (1596—1651), kardinolų Richelieu ir Mazarinio patikimasis, nekartą panaudotas vidaus ir užsienio diplomatijai, 1643 pažymėtas grafu; atsidūręs ispanų kalėjime, parašė tikybinę knygą Traité de la sagesse chrétienne. 2) Jo sūnus Morkus Irenas (1623—1700), ėjo tėvo keliais, bet nepareiškęs diplomato gabumų, tik ištaigingu gyvenimu gerokai sumažinęs tėvo palikimą, gavo pasitraukti iš tarnybos ir tenkintis asmens gyvenimu, santykiaudamas tik kaip literatas. 3) Jo sūnus Morkus Irenas markizas de Paulmy (1652—1721) pasižymėjo kaip Paryžiaus policijos viršininkas (1697—1716), 1718—1720 finansų ir teisingumo ministeris; žmonėse iš pradžių populiarus, vėliau buvo nekenčiamas. 4) Jo sūnus markizas Irenas Liudvikas (1694—1757), 1744 užsienių reik. ministeris; stengėsi sustiprint Prancūziją, sudarydamas antraeilių Europos valstybių sąjungą prieš didžiąsias, kaip Angliją ir Austriją, bet dėl markizos Pompadour intrigų pasitraukė nuo politikos ir dirbo tik mokslo srity. Jis kėlė visuotinės taikos ir visuotinio nusiginklavimo sumanymus, draugavo su Voltaire'u, d'Alembertu ir kitais filosofais ir sukėlė Rousseau entuziazmą, kai šis po jo gyvos galvos gavo susipažinti su jo rankr. Considérations sur le gouvernement de la France (išsp. 1764). Tebebranginama dar jo Journal et mémoires (9 t., 1861—68). 5) Jo brolis Morkus Petras (1696—1764), prancūzų generolas, kariuomenės reorganizatorius, nuo 1742 karo ministeris, 1757 markizai Pompadour reikalaujant atstatytas ir ištremtas iš Paryžiaus. 1751 įkūrė karo mokyklą (École militaire). Voltaire'o draugas iš mokyklos, suteikė jam medžiagos Liudviko XIV istorijai (Le siècle de Louis XIV). 6) Markizas de Paulmy Morkus Antanas Irenas (1722—1787), Ireno Liudviko sūnus, atstovavo Prancūzijai Šveicarijoje, Lenkijoje (1760—1763), Venecijoje, nuo 1748 Prancūzų akademijos narys, rinko rankraščius ir knygas; jo 150 tūkst. tomų biblioteka virto pagrindu Bibliothèque de l'Arsenal. Rašė noveles (petits romants, 2 t., 1782), leido įvairių autorių romanų rinkinį (Bibliothèque universelle des romans, 40 t., 1775—1778). 7) Markizas Morkus Irenas (1721—1782), Morkaus Petro sūnus, 1748 maršalka, dalyvavo karo žygiuose prieš Fridrichą Didįjį. 8) Jo sūnus mark. Morkus Irenas (1771—1842), Lafayette adjutantas, paskui stambusis pramonininkas, 1809 Napoleono paskirtas Antverpeno prefektu, Napoleonui pasitraukus nesutiko prisiekti karaliui Liudvikui XVIII ir palaikė griežtuosius respublikonus, persiėmęs Saint Simon ir Babeuf idėjomis. 9) Jo sūnus mark. Karolius Morkus Irenas (1796—1862) parašė Les nationalités européennes (1859).

Argental Karolis Augustas de Ferriol (1700—1788), Voltaire'o draugas Paryžiuje iš mokyklos suolo, vienintelis, su kuriuo V. per 70 metų nesusibarė (ami de Voltaire). Rašė eilėraščius. Spėjama, jog d'Alemberto motinos Klaud de Tencin (ž.) paskelbtus romanus Mémoires du duc de Commingues ir Anecdotes de la cour et du règne d'Edouard II, roi d'Angleterre bus A. parašęs.

Argentalis, aliuminio ir sidabro lydinys su 0,1—1% magnio. Gražios baltos spalvos lydinys gerai duodasi kalamas, formuojamas ir poliruojamas. Vartojamas geresniems indams dažyti ir taip pat pritaikomas optiškų ir medicinos instrumentų daryboj.

Argentamin, tirpalas iš 10% sidabro nitrato ir 10% etylendiamino, vartojamas gydyti gonorėjai.

Argentan (sk. aržantán, lot. Argenus = Arae Genuae), aps. mst. Orne dep. Normandijoj (Prancūzijoj), prie Orne upės, Caen-Alençon glž. 7.130 gyv. (1926). Dvi XV a. bažnyčios, teismu ir kalėjimu paversta grafų A. pilis. Seniau garsėjo savo karbiniais (Points d'Argentan). Už 15 km Le Pin au Haras kaime dar 1714 Liudviko XIV įsteigtas žirgynas, kuris aprūpina 10 departamentų. A. aps. turi 11 kantonų ir apie 100.000 gyv. Gyventojai verčiasi žemės ūkiu ir gyvulių auginimu.

Argentanas, lydinys panašus į naująjį sidabrą. A. susideda iš 70% vario, 23% nikelio ir 7% aliuminio.

Argentario (sk. ardžentário), seniau sala, dėl pakilusių dviejų kyšulių užaugusi pusiasaliu ir pylimu (su geležinkeliu) sujungta su Orbetello tvirtove, Toskanijos pakrantėj (Italijoj). Ten pat A. Monte, 636 m aukštumo kalnas.

Argentarius (lot. argentum sidabras), sen. Romoj sidabruotojas-auksuotojas ir pinigų keitėjas bankininkas, dažnai tur būt tas pats asmuo. Nors pirmoji Romos pinigų dirbtuvė radosi 268—269, bet pinigai keista anksčiau, bene dar 309 pr. Kr. forume būta keitimų kontorų ir net veikusi birža.

Argentaro (sen. Orbelus), Rumelijos (Bulgarijos) kalnas, viena aukščiausių Balkanų kalnyno viršūnių, a. 2.600 m.

Argentat, mst. Tulle aps. Covière dep. Prancūzijoj, prie Dordogne upės. Likerių fabri-

kai; kabąs tiltas. Apylinkėse randama keltų ir romėnų senienų. 3.500 gyv.

Argenteau Eugenijus (1741—1819), Austrijos generolas, pasižymėjęs austrų turkų kare 1788—1789, 1804—1808 Brno (Moravijoj, dab. Čekoslovakijoj) komendantas.

Argentéra Punta, aukščiausia Alpių viršūnė (3.300 m) Cuneo prov. Italijoj.

Argenterio Jonas (1513 — 1572), Liono ir Antverpeno gydytojas, vėl ėmė studijuoti medicinos mokslus Italijoj (Bolonijoj, Pizoj, Neapolyj ir Mondovoj) ir griežtai pasisakė prieš vyraujančią Galeno (graikų medicinos) kryptį, palaikytas pažangiosios krypties gydytojų su Montpellier mokykla pryšaky. Jo veikalai 1553 De erroribus veterum medicorum, 1553 Commentarii tres in artem medicinalem Galeni, 1556 De morbis ir kt., surinkti leid.: Opera J. A., 1592.

Argenteuil, š. Prancūzijos miestas Versailles aps. Seine et Oise dep. į šiaurės vakarus nuo Paryžiaus, 44.540 gyv. (1926). Daug auginama vynuogių ir daržovių. Žymi laikrodžių pramonė. XIII a. bažnyčia (atnaujinta 1866).

Argenteus (codex), Codex argenteus IV a. Ulfilos evangelijų vertimas gotų kalba, VI a. rankraštis, gavęs vardą dėl savo sidabrinio apdaro (XVII a.), o gal dėl sidabrinių raidžių, kas, berods, yra bendra daugeliui graikiškų ir lotyniškų rankraščių. Iš Italijos ilgainiui pateko Prahon, iš ten 1648 švedų paimtas atsidūrė švedų karalienės Kristinos rankose, jos bibliotekininko Vossiaus 1655 Olandijon išvežtas, 1662 švedų kanclerio Magnaus de la Gardie įgytas ir paaukotas Upsalos bibliotekai. Iš 330 lapų rankraščio išliko 187. Pirmasis leidimas 1665 Dordrechte (Olandijoje), fotografuotinis švedų leidimas 1928 Upsalos (Codex Argenteus Upsaliensis).

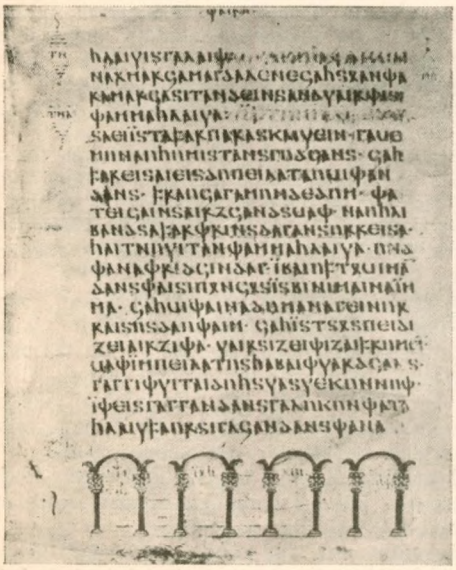

Argenteus codex

Argentière (sk. arža^{n}tiér 1) kaimas Haute Savoie dep. Prancūzijoj Chamonix slėnio pakilime prie pat Mont Blanc ledyno Mer de l'A.; iš čia einama į Mont Blanc. 2) Mst. Briançon aps. Hautes Alpes dep. Prancūzijoj prie Durance upės ir A.-Gap glž. 1.500 gyv. 3) A. arba Largentière, aps. mst. Ardèche dep. Prancūzijoj; išsemtos sidabro kasyklos. 2.400 gyv. A. aps. 10 kantonų, 107 val. (komunos), 90.500 gyv.

Argentina, mažoji planeta (asteroidas) žymima numeriu 469. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 12,7. Vidutinis atstumas nuo saulės 3,18 astronominių vienetų. Apeina aplink saulę per 5,7 metų.

Argentina (lot. argentum sidabras, isp. plata šalis Rio de la Plata — sidabrinės upės šalis), p. Amerikos respublika, išsitiesusi nuo šiaurės į pietus per 3.655 km. Plačiausioj rytų-vakarų linkmės vietoj turi 1.700 km. Jos plotas apima 2.978.590 km² 11.557.000 gyv. (1931).

Gamta. A. žemės paviršius yra įvairus ir turi didelių priešingumų. Vakarinėj dalv per 3.300 km nusitęsę A. Andai, labai suvaryti ir suplėšyti, su aukščiausia p. Amerikoje viršūne Aconcagua 7.039 m, Mercedario 6.798 m, Tupungato 6.178 m, Cerro del Cobre 5.584 m, Maipo 5.381 m; jie jauni — terciaro laikų. Senieji sedimentai suversti volais, kurių vakariniai kraštai yra daug statesni negu rytiniai. Per susidariusius plyšius laisvai prasiveržia gelmių masės ir dėl to šios sritys yra dažnų žemės drebėjimų ir ugniakalnių kraštas. Dėl nevienodo klimato ir augmenija jų įvairi. Šiaurėj, dėl sauso klimato, iš subėgančio nuo kalnų ledynų vandens, susidaro sūrios pelkės, kurių paviršius apsidengia druskos sluoksniu ir ledais. Amžinojo sniego riba siekia apie 5.000 m. Iš kalnaskyrų, paminėtina Uspallato (Cumbre), 3.760 m, per kurią pravestas vienas aukščiausiųjų pasauly geležinkelis į Čili (Chile). Šalia Andų randamos Patagonijos plokštakalnės ir žemumos „pampa" (ž.). Tarp Paranos ir Urugvajaus upių yra tarpupis 1.000 km ilgumo ir 200 km platumo, paįvairintas Brazilijos kalnų tęsinio. Upių vandenskyra yra šiaurės-vakarų daly, todėl A. upės teka į rytus arba į pietus. Žymiausios upės yra: Parana, La Plata, Uruguay, Pilcomayo, Salado, Colorado, Negro, Chico, Bermejo, St. Cruz ir kt. Andų kraštuose

BOLIVIJA
PARAGVAJUS
BRAZILIJA
URUGVAJUS
CILE
Didysis Vandenynas
Atlanto Vandenynas
Rio Pilcomayo
Rio Bermejo
Rio Salado
Paraguay
Paraná
Uruguay
ASUNCION
Tukuman
Santiago
Corrientes
S.Juan
Cordoba
Santa Fe
Mendoza
Rosario
VALPARAISO
SANTJAGO
Desaguadero
BUENOS AIRES
MONTEVIDEO
Rio Colorado
Bahia Blanca
Villa G. Roco
Rio Negro
Rowson
Rio Chubut
Col.Somicuto
P.Deseado
Corpen
MAGELANO SAS.
Ugnies
žemė
70
60
30
40
50
80
ARGENTINA
Mastelis 1:20.000.000
200 100 0 200 400 600km

Patagonijos Kordiljerai Argentinoje

yra šie didesnieji ežerai: Argentino, Viedma, Buenos Aires, Nahuel Huapu. Šiaurės link ir ežerai pranyksta. Klimatas labai įvairus. Jis pareina nuo geografinės platumos ir žemės reljefo. Pietuose (Ugnies Žemėje) jis gana vėsus, o šiaurėje (Misiones arba Chaco (Čako) srity) pusiaujinis. Pagal klimatą pasiskirsčiusi ir augmenija. Lietaus pasiskirstymas irgi labai nevienodas: vandenyno pakraščiais jo iškrinta daug, o juo tolyn į vakarus ir šiaurę, juo drėgmens mažėja ir kai kur susidaro net dykumų. Anduose ir rytinėse srityse augmenija daloma į 7 zonas: 1. andiškoji — punos (ž.) regionas su punos žole ir tolaso (ž.) krūmais, 2. Argentinos espinales (ž.) regionas su chanasos (ž.) krūmeliais; 3. pampos regionas La Platos baseine su savaniškomis (ž.) žolėmis; 4. patagonų riedulių regionas su menkute augmenija; 5. Magelhano miškų — krūmokšnių regionas; 6. Valdivijos koniferų (ž.) regionas, ir 7. antarktinis kalnų regionas, kuris Ugnies Žemėje ligi 1.000 m, o Aconcaguoj ligi 3.000 m siekia.

	Buenos Aires 22 m.	Mendoza 800 m	Uspallato 2845 m.	Rosario 29 m.
Birželio temp. .	10,1°	7,8°	1,3°	9,6°
Sausio „ .	23,1°	23,4°	11,9°	24,7°
Metiniai kr. mm.	930	183	175	921

Gyventojai. 1555—1825 A. kolonizavo tik ispanai, paskui ir kiti europiečiai. Tankiausiai gyvenama La Platos sritis. 1850 gyv. buvo apie 2,5 mil., o dabar apie 11 mil., kurių arti 3 mil. yra svetimšalių: 1 mil. italų, 850.000 ispanų, 30.000 lietuvių, 20.000 lenkų ir kt. Labai retai gyvenama vakarų-šiaurės didelė dalis. Visi gyventojai galima ir dabar suskirstyti į 3 dalis: 1) pirmykščiai (indėnai); jų dabar visai nedaug ir gyvena kalnuotoj vakarinėj daly, karštoj Chacoj ir Patagonijos savanose. Iš viso jų priskaitoma apie 30.000. 2) senesnieji ateiviai ir 3) naujieji ateiviai. Nuo 1857 ligi 1917 imigravo 4,8 mil. žmonių. Gyv. 60% gyvena miestuose. Seniau gyventojai daugiausia versdavosi gyvulininkyste, kuri ir dabar plačiai išbujojus: 70 mil. avių, 30 mil. galvijų, 8 mil. arklių, 4 mil. ožkų, 2 mil. kiaulių. Avys auginamos daugiausia piet. daly ir Patagonijoj.

Ūkio gyvenimas. A. yra trečia pasauly kviečių šalis. Po jų seka kukurūzai, linai, avižos. Mažiau auginama: rugių, miežių, cukrinių nendrių, bulvių, penasų, ryžių, kavos ir medvilnės. A. yra 4 žemės ūkio regionai: 1. šiaurės pusiaujinis apima provincijas: Jujuy, Salta, Tucumán, Catamarca, Los Andes (terit.), Santiago del Estero, Corrientes, Misiones (terit.). Čia drėgmenų per maža ir reikalingas dirbtinis drėkinimas; auginama: kukurūzai, cukr. nendrės, vynuogės, kviečiai ir kt. 2. Vynuogių regionas: Mendoza, San Juan, La Rioja, San Luis ir Salta. 3. Javų regionas: Buenos Aires, Córdoba, Santa Fé, Entre Rios, Pampa central. Tai svarbiausioji zona. Auginama kviečių, kukurūzų, linų (sėmenų) ir lucernos. Čia koncentruojasi svarbiausias ekonomiškas šalies gyvenimas. Lygi, plati zona išraizgyta tankiu geležinkelių tinklu. 4. Patagonijos zona, tinkama daugiau gyvuliams auginti, nors irriguota duoda vietomis puikų derlių. Miškai vaidina nedidelį vaidmenį šalies ūkio gyvenime. Jų daug yra Chacoj, o Pampa yra visai be medžių. Naudingų ir brangių mineralų randama sunkiai prieinamuose Anduose, bet jų produkcija nėra žymi. Iškasama: aukso, sidabro, vario, cino, akmens anglių ir naftos. Volframo ir vario iškasama daug Catamarcos, San Juano, La Riojos, Tucumano provincijose. Akmens

Mimozų miškas Argentinoje

Argentinos pampa

anglis ir nafta ligi šiol importuojama. Pramonę sudaro gyvulių ir javų produktų apdirbimas. Didelės skerdyklos, malūnai ir kt. Didžiausias eksportas eina Anglijon (25%), J. A. V. (12%), Vokietijon (8%) ir kitur.

Valstybės santvarka. Valstybinė A. santvarka remiasi 1853 (papild. 1860, 1866 ir 1898) konstitucija. Ji yra jungtinė respublika, kurios 14 provincijų ir sostinės tam tikri rinkikai renka prezidentą 6 metams; šalį tvarko tautos kongresas (senatas ir atstovų rūmai), provincijos renka savo gubernatorius ir turi savo įstatymų leidžiamuosius rūmus, teritorijos valdomos prezidento skiriamų gubernatorių. A. padalyta į 14 provincijų, 1 federalinį apskritį ir 10 teritorijų (gyv. 1925):

Buenos Aires sost.		186 km²	1.926.000	(1 km²)
Buenos Aires	prov.	305.000	2.745.000	9,0
Catamarca	„	95.000	118.000	0,8
Córdoba	„	160.000	950.000	6,0
Corrientes	„	85.000	407.000	5,0
Entre Rios	„	75.000	544.000	7,0
Jujuy	„	38.000	86.000	2,3
La Rioja	„	90.000	92.000	1,0
Mendoza	„	146.000	373.000	2,6
Salta	„	125.000	160.000	1,3
San Juan	„	87.000	152.000	1,7
San Luis	„	75.000	145.000	1,9
Santa Fé	„	132.000	1.185.000	9,0
Santiago del Estero		105.000	341.000	3,0
Tucumán	„	25.000	400.000	16,0
Chaco	terit.	136.000	70.000	0,5
Chubut	„	240.000	35.000	0,15
Ugnies Žemė	„	21.000	3.000	0,15
Formoza	„	107.000	30.000	0,3
La Pampa	„	145.000	160.000	1,1
Los Andes	„	90.000	3.000	0,03
Misiones	„	27.000	70.000	2,6
Neuquén	„	105.000	35.000	0,3
Rio Negro	„	206.000	55.000	0,26
Santa Cruz	„	280.000	15.000	0,03

Be Buenos Aires, per 50.000 gyv. turi dar šie miestai (1923): Rosario 270.000, Córdoba 160.000, La Plata 155.000, Tucumán 110.000, Santa Fé 110.000, Bahia Blanca 80.000, Mendoza 62.000, Avellaneda 50.000. Beveik visi gyventojai yra Romos katalikai; prezidentas turi būti katalikas. Buenos Aires arkivyskupijoje yra 10 vyskupijų. 230.000 indėnų tebėra stabmeldžiai. Viešoji A. kalba ispaniškoji. Valstybės sienas A. nustatė atskiromis tarptautinėmis sutartimis: 1873 su Brazilija, 1878 su Paragvajumi ir 1902 su Čili. A. pradžios mokslas priverstinis 8 metų, bet analfabetų tebėra apie 30%. Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų yra apie 200; be to 7 aukštosios mokyklos (3 universitetai Buenos Aires, La Plata ir Cordoba). Nors politiški vidaus neramumai yra nereti, vis dėlto retesni negu kai kuriose kitose p. Amerikos valstybėse. *A. B.*

W. H. Koebel Modern Argentina, London, 1907 (L'Argentine moderne, 1908); *Denis* La république Argentine, Paris, 1920; *Parker* Argentines of today, New York, 1920; *O. Bürger* Argentinien, Leipzig, 1924; *Klute* Argentinien-Chile von heute, 1925; *N. Kriukov* Argentina, SPB, 1911; *A. G. Aparicio* Geografia fisica y economica de la Republica Argentina, Buenos Aires, 1918; *Latzina* Diccionario geografico Argentino, Buenos Aires, 1899.

A. (Republica Argentina) istorija. 1515 Diego de Solis Ispanijos vardu užėmė 1512 dviejų portugalų atrastą kraštą ties La Platos upės žiotimis, gyvenamą kelių indėnų giminių, ispanų bendrai pavadintų Diaguita. Pirmas ispanų gubernatorius (adelantado) Pedro de Mendoza įsteigė Buenos Aires miestą (1535), o Martinez de Irala, 1555 gubernatorium paskirtas, nukariavo visą La Platos kraštą. 1620 Gobierno del Rio de La Plata turėjo tris provincijas (Tucumán, Buenos Aires ir Paraguay). 1776 ispanai pavertė tas provincijas, Uruguay ir Boliviją vicekaralyste su Buenos Aires sostine. 1808 Marïano Moreno vadovaujamoji kreolų partija sukilo prieš ispanus ir išvadavo visą kraštą (1813). Bet sueuropėję sostinės gyventojai (porteños) susidūrė su provincijomis, kurių gyventojai yra sumišę su baltaisiais indėnais (gauchos). Pirmas steigiamasis seimas (1813 I 31) rezultatų nedavė, atskilo net

Argentinos gaučo

Urugvajus ir Paragvajus. Tik naujas tautos susirinkimas (1816 VII 9) tepaskelbė susijungusiųjų Rio de La Plata provincijų nepriklausomybę. Buenos Aires kongresas galutinai paskelbė konstituciją (1817 IV 30). Tačiau unitarijai tebekovojo su federalistais. Po ilgų kovų laimėjo unitarijai; jų vadas Rivadavïa tapo Buenos Aires generolu kapitonu ir visos federacijos prezidentu (1826 XII 24 konstitucija). Bet 1827 Rivadavïa atsisakė savo pareigų, ir 1829 federalistų (gauchos) vadas Rosas pagrobė valdžią; 1830 jis virto diktatorium ir ėmė pats kovoti su provincijomis. Prancūzija ir Anglija globojo Paragvajų ir Urugvajų ir 1845 paskelbė Rosasui karą; jas palaikė ir Brazilija. 1849 Rosas susitaikė su Anglija ir 1850 su Prancūzija, bet negalėjo nuveikti pačios A. sukilėlių ir pabėgo į Europą. Jo nugalėtojui Urquizai pagrobus valdžią, Buenos Aires kova su provincijomis betgi nenurimo. 1860 Buenos Aires su jomis susitaikė, bet 1861 jos vėl prieš ją sukilo. Generolas Mitre numalšino sukilimą ir 1862 buvo išrinktas konfederacijos prezidentu. Provincijoms buvo palikta plati autonomija, sostinė tebuvo Buenos Aires. Mitre kiek aptvarkė finansus ir valdymą, padėjo imigrantams iš Europos kurdintis A. Tačiau jam ne tik nepavyko sutaikinti provincijų su sostine, bet dar pats susivaidino su Paragvajaus respublika. Kare dalyvavo A. sąjunginiukai Brazilija ir Urugvajus (1865). 1876 taika mažai tepadidino A. teritoriją, o ekonominę ir kultūrinę būtį išardė. Ūkiu, prekyba ir švietimu pirmiausia rūpinosi Mitrės įpėdiniai Sarmiento (1868), Avellaneda Roca (1880 — 1886) ir Celman (—1890), kurie, be to, sustiprino federalistinius konstitucijos pradus. Tik krašto finansai vis blogyn ėjo. Kai 1892 prezidentu buvo išrinktas Saenz Peña, valdžios skolos pasiekė 49 mil. popierinių dolerių ir 407 mil. aukso dolerių; vieni nuošimčiai tesudarė per metus 1½ mil. popierinių dol. ir 25¼ aukso dolerių. A. susibankrotijo; vyriausybei nustojus šelpti savo šalininkus, prasidėjo pilietiniai karai. Be to, A. nuo 80-ųjų metų tebesiginčijo su Chile (Čili) dėl savo sienos Patagonijoj. Susitaikė su Chile 1898, vėl prezidentu tapo Roca. A. ginčą su Chile

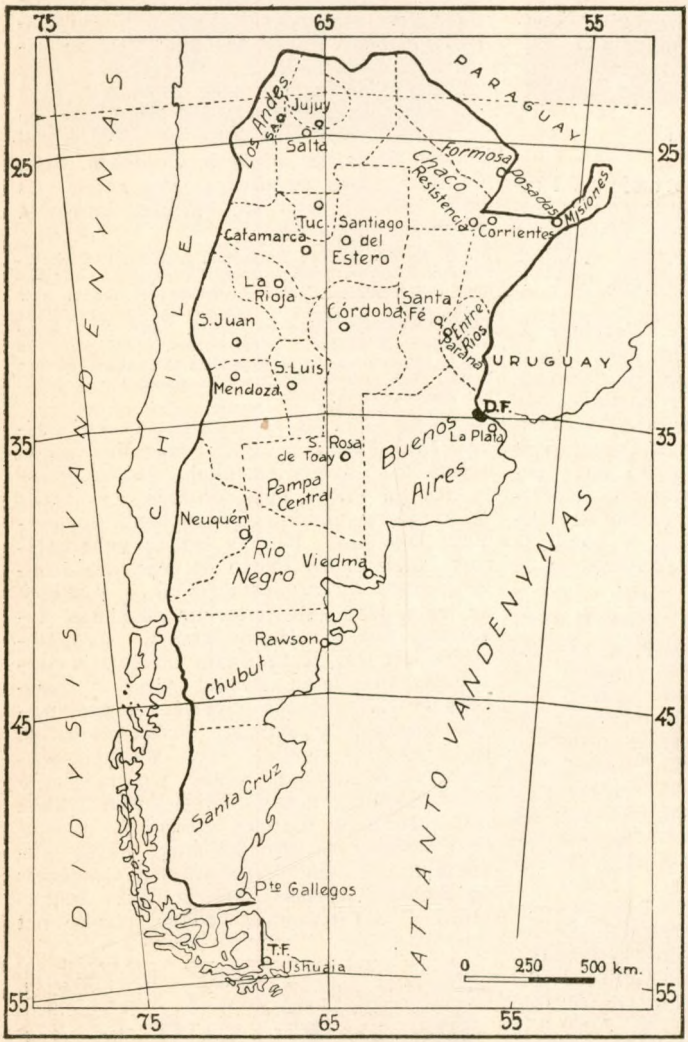

Argentinos administracinis padalijimas
(Sutrumpinimai žemėlapy: *D. F.* — Districto Federal; *T. F.* — Tierra del Fuego; *S. A.* — San Antonio)

Cukraus nendrių plantacija Argentinoje

išsprendė 1899 J. A. V. pasiuntinys ir 1902 Anglijos karalius Eduardas. Roque Saenz Peños (1910 — 1914) ir Hipolito Irigoyen (1914—22) prezidentavimo laikais A. įsigalėjo radikalų partija; nuveikė stambiuosius žemės savininkus ir Buenos Aires patriciatui atstovaujančius federalistus ir unitarijus, įvedė visuotinį balsavimą. Irigoyen buvo radikalų, smulkiosios buržuazijos partijos vadas. Ši partija 1919 kovojo su bolševikų sukurstytu streiku; 1922 suskilo į dvi dalis: į „personalistus", Irigoyeno šalininkus, ir „antipersonalistus", 1922—28 prezidento Alvearo šalininkus. 1928 Irigoyen vėl buvo išrinktas prezidentu.

W. A. Hirst Argentina, V leid., London, 1919; *A. Haas* Argentinien, 1923; *Garcia Merou* Historia de la Republica Argentina, 1—2, 1900; *W. H. Koebel* The new Argentina, London, 1923; *N. Pinero* La politica internacional Argentina. Buenos-Aires, 1924.

L. K.

Krikščionybę A. platino pranciškonai, mercedarijai, dominikonai ir jėzuitai. Ligi buvo išvyti (1767), ypačiai dirbo jėzuitai, mokydami indėnus žemę dirbti. 1582 Buenos Aires įkurta pirmoji vyskupystė, 1866 arkivyskupystė. XIX a. vidury pradėjo iš naujo misionieriauti pranciškonai. Po 1810 perversmo katalikų bažnyčia neteko visų savo turtų; skaudino ją ir vėlesnieji tarpusavio karai bei Rosaso varoma prieš ją kova. Liberalizmas ir radikalizmas labai susilpnino A. gyventojų religinį gyvenimą. Šiuo metu dirba 30 vyrų ir 40 moterų ordinų. Indėnuose misionieriauja saleziečiai (žiem. Patagonijoj ir Pampose) ir pranciškonai (Gran-Chaco krašte).

A. kariuomenė susideda iš 5 divizijų, 3 kav. brigadų ir 2 atskirų kalnų rinktinių, iš viso 29.000 žm. Atsargoje yra 300.000, o apsaugoje 100.000 žm. Karo laivyną sudaro 7 kreiseriai ir 2 krantų apsaugos laivai. Priimtu 1926 planu per 10 metų numatyta pastatyti 3 kreiseriai, 6 naikintuvai, 6 nardomieji laivai, 1 lėktuvų laivas ir 2 matavimo laivai. Laivyne yra apie 340 karininkų, 150 inžinierių ir 9000 jūrininkų. Karo tarnyba priverstinė nuo 20 ligi 45 metų. Tikroji tarnyba trunka 1 metus (laivyne — 2 m.). Įvestas kariškas jaunimo mokymas. Ypač pratinama šaudyti ir sportuoti.

Argentino, Argentinos aukso pinigas iš 5 pezų (ž.), apie 50 lietuviškųjų centų.

Argentino Lago, ežeras patagonų Kordiljeruose p. Argentinoj, iš kurio teka Rio Santa Cruz (Švento Kryžiaus upė) į Atlanto įlanką Santa Cruz.

Argentinos lietuviai. Spėjama, kad pirmas iš lietuvių Argentinon bus atvykęs spaudos draudimo metu knygnešys Višteliauskas (ž.) apie 1896, kuris čia ir mirė ir broliai Šlapeliai, gyvenę Patagonijoj p. A. Jie turi didelius ūkius, kuriuose augina avis ir laikomi milijonieriais. Dar yra senai atvykęs Gaurinskas, suvalkietis, turįs laivų fabriką. O platesnės emigracijos pradžia į A. yra laikoma 1899—1900, kada čia atvyko iš Lietuvos apie 50 šeimų. Daugumas jų įsikūrė A. pietuose Chubuto (Čubuto) teritorijoj, vadinamoj Colonia Sarmiento, kur klimato sąlygos yra panašesnės į mūsiškes. Visa ta neaprėpiama teritorija buvo ir tebėra labai retai gyvenama, todėl tais laikais žemės ten buvo galima pasisavinti

Odų džiovykla Argentinoje

Lietuviai emigrantai Argentinoje gyvena ir nakvoja žolėse

Lietuvio emigranto namelis Berisso mieste

tiek, kiek žmogus galėjo apsitverti tvora. Tuo būdu keletas dešimčių lietuvių virto stambiais savininkais su dešimtimis tūkstančių avių. Ligi pokarinių metų lietuvių skaičius Argentinoje nesiekė nė 5.000, bet nuo 1924 pradėjo labai smarkiai augti. Dabar lietuvių Argentinoje yra apie 30.000: Buenos Aires mieste ir provincijoj apie 20.000; Rosario mieste 5.000; Comodoro Rivadavia ir Colonia Sarmiento apie 2.000; Cordoba mieste ir prov. 2.000 ir Tucuman mieste bei prov. 1.000. Sustojus emigracijai ir daugeliui grįžtant į Lietuvą, šis skaičius mažėja.

Lietuvio emigranto „namas" Berisso mieste

Kultūrinis ir organizacinis lietuvių gyvenimas gana gyvas. Tik visur stinga inteligentų. Svarbesnės lietuvių organizacijos Buenos Aires mieste: Lietuvių namai, lietuv. organizacijų B. A. centras. Čia turi patalpą: Šv. Kazimiero katalikų bendruomenė, įkurta 1930 su 400 narių; lietuvių emigrantų globos komitetas su nemokamu darbo ir patarimų biuru ir nakvynėmis sergantiems vyrams, moterims ir vaikų darželiu; lietuvių susivienijimas Argentinoje, savišalpos draugija, įkurta 1918 su 100 narių; lietuvių mergaičių ir moterų globos draugija (56 nariai); jaunųjų vyrų draugija su 45 nariais. Be jų, lietuvių namuose turi būstinę lietuvių choras (35 choristai), lietuvių skaitykla su arti 1.100 tomų. Namai turi nedidelę salę su scena vakarams, susirinkimams bei paskaitoms. Žiemos metu čia rengiami ispanų kalbos kursai. L. N. leidžia savaitraštį „Švyturį" (pradėjo eiti 1930). Kultūros ir savišalpos dr-ja „Lietuva" (įkurta 1926) savu laiku buvo viena didžiausių (300 n.) ir veikliausių organizacijų, bet kurį laiką susilpnėjusi, dabar vėl atgyja, turi apie 50 narių, leidžia savaitraštį „A. Lietuvių Balsą" ir yra maždaug liaudininkų pakraipos. Turi biblioteką iš 200 tomų. 1927 čia buvo įsikūrus P. Amerikos lietuvių socialistų sąjunga, buvo gana veikli, leido „Argentinos Naujienų" (J. Jokubaičio leidž. 1927—1930) tęsinį „Pietų Amerikos Naujienas", kurios 1931 sustojo ėjusios. Argentinoje buvo labai įsigalėjusi komunistų partija, bet po 1930 revoliucijos uždaryta, jos skaitykla panaikinta, nariai išsislapstę. Buenos Aires leido savaitraštį „Rytojų" (1927—1930). Dabar, atstačius parlamentarinę tvarką, ji vėl pradėjo veikti, bet labiau dangstosi įvairiais vardais (Savišalpos dr-ja, kuopa, būrelis). Kuopas dažniausiai sudaro 3—5 nariai; yra kelios dešimtys kuopų. Atgaivino „Rytojų". Be šių organizacijų yra dar daug smulkių, kurios čia gimsta, čia miršta. Steigiamos dažniausiai pasipelnymo tikslu, nes visas jų veikimas pasireiškia vakaruškomis, todėl vienam ar dviem nepatogu pelnas imti. Paminėtina kalvariečių klubas, dzūkų būrelis, spaudos klubas, santaros dr-ja ir kit. Be nurodytų 3 laikraščių išeina dar Buenos Aires „Darbininkų Tiesa" (nuo 1929), dvisavaitinis anarchistinės krypties vieno asmens leidžiamas (red. Br. Švedas su Liuda Švediene) ir Avellanedoj savaitraštis „Argentinos Žinios" (nuo 1931), bulvarinis (red. Kaz. Kliauga). Visų čia leidžiamų laikraščių tiražas nesiekia 1.200 egz. 1917 Buenos Aires pasirodė Podvalskio red. „Žvaigždutės" Nr. 1.

Buenos Airese tik pradedama organizuoti lietuvių mokykla, nes vis nesusirasdavo reikalingo vaikų skaičiaus. Vaikai čia be galo greit nutausta, tėvai dar vos gali susikalbėti ispaniškai, o vaikai dažnai kitaip kaip ispaniškai jau nemoka. Provincijos lietuvių kultūrinis gyvenimas visai silpnas. Ten inteligentų, galima sakyti, visiškai nėra, nėra kas vadovauja. Svarbesnės provincijos organizacijos: Rosario mieste lietuvių dr-ja, nepartinė, įkurta 1928, narių 30; lietuvių katalikų bendruomenė 100 narių ir komunistų partija, kuri čia ypač turi šalininkų, veikia pusiau slaptai. Cordobos mieste: savišalpos dr-ja „Neptūnas" su 30 narių, lietuvių draugija su 50 narių, turi chorą ir mažą biblioteką (120 tomų). Berisso mieste dar 1911 buvo įsikūrus pašalpos dr-ja „Vargdienis" su 50 narių, po 1½ metų užgesus vėl atgijo 1914 (30 narių). Dabar čia liet. katalikų dr-ja su 70 narių ir komunistų „Vargdienis" su 300 narių. Berisso skerdyklose dirba apie 2.000 lietuvių. 1918 čia pasirodė pirmas Argentinoje spausdintas laikraštis „Proletaras" kurio teišėjo keli numeriai. Comodoro Rivadavia mieste: komunistų kuopa su 30 narių gausiai šel-

„Lietuvių Namai" Buenos Airese

Lietuvių choras 1932 II 16 paminėjimo šventėje Buenos Airese

pia aukomis sostinės draugus. Tikybinius lietuvių reikalus rūpina du kunigai, gyveną Buenos Airese ir kartkartėmis pavažiuoją į provinciją. Apskritai, lietuviai į organizacijas dedasi labai nenoromis. Daugelis seniau atvykusių turi pasistatę namukus miesto priemiesčiuose ir yra susitaupę nemaža pinigo. Apskaitoma, kad lietuvių indėliai Boston banke siekia apie 5 milijonus litų, Olandų banke 1,5 mil. litų, Banco de la Nacion 2—3 mil. lt. Taip pat nemaža jie siunčia ir namo giminėms. Lietuviai emigrantai vengia laukų darbų ir apskritai žemės ūkio, bevelija dirbti miestuos, fabrikuos. Bet tai nelengva pasiekti, kai dabar nedarbas, ir ypač kad lietuvių emigrantai, su retomis išimtimis, nemoka jokių amatų. Kol kas geriausia čia verčiasi tarnaitės, virėjos. *P. Gč.*

Argentinos Naujienos, Argentinoje, Buenos Airese ėjęs nuo 1929 IX 20 lietuviškas savaitraštis; leidėjas Jonas Jokubaitis; redaktorius K. Norkus; liaudininkų pakraipos. 1930 pradžioje iš p. Afrikos atvykęs kun. J. Janilionis (ž.) padarė įtakos Jokubaičiui, kuris pašalino Norkų ir laikraštį leido katalikiškos pakraipos. Redaktorius V. Goštautas (ž.). Nuo 1930 III 15 pasivadino Pietų Amerikos Naujienos, kurios tačiau nuo Nr. 24 ėjo dviem atskirais leidimais, vienu V. Goštauto red. katalikišku, kitu K. Norkaus red. ir pietų Amerikos lietuvių socialistų sąjungos leidžiamu (nuo 1930 VII 3 Nr. 24); Jokubaičiui pirmąjį atsisakius finansuoti, jis sustojo 30 nr. 1930 VII 5; antrąjį P. A. L. S. S. leido ligi 1931 II 3 Nr. 3(38), o Nr. 4(39) — 6(41) (1931 II 28—III 31) leido bendrovė „Spauda" (S. Mišėikas, P. Paliukas, J. Vilčinskas ir kt.). Toliau nebėjo.

Argentinos Žinios savaitraštis, leidž. 1931 Avellanedos mieste, Argentinoj. Red. leid. Kazimieras Kliauga.

Argentitas (sidabro blizgesys), mineralas Ag_2S. Sulfidų grupės kristalas reguliarinės sistemos. Holoedrijas. Tamsiai pilkas. Blizgėjimas metalinis. Svarbiausia sidabro rūda. Randama Saksonijoj, Bohemijoj, Harze, Meksikoje, Peru, Čili, Altajaus kalnuose.

Argento-bismutinas, miner $Ag_2S—Bi_2S_2$. Bruožais pilkas. Kasykla Matilda, Peru.

Argentomagus ž. Argenton.

Argenton Sur Creuse, lot. Argentomagus, kantono mst. Châteauroux aps. Indre dep. Prancūzijoje, prie Creuse upės ir Paryžiaus Orleano-Ažano (Agen) glž. Gražūs pilies griuvėsiai. XV a. bažnyčia. Drobės ir popieriaus fabrikai. 6.500 gyv.

Argeton Château, mst. Bressuire aps. Deux Sevres dep. Prancūzijoje, prie Loire intako A. 1.250 gyv.

Argentopiritas, mineralas, sulfidų grupės. $Ag_2S.3Fe_2S_3$, heksogonalinės sistemos. Juodai švininės pilkos spalvos.

Argentorátum, Argentaria, lotyniškas Strasburgo vardas, neretai XVI—XVIII a. taip žymimas Strasburgo spaudiniuose.

Argentrė (sk. aržantrė) Karolis du Plessis (1673—1740), prancūzų Tulle vysk. Be daugybės pamokslų, aplinkraščių ir traktatų, parašė šiuos teologijos veikalus: Analyse de la foi (tikybos nagrinėjimas, 1698, 2 t.), Elementa theologica (teologijos pradai, 1702), Lexicon philosophicum (filosofiškasis žodynas, 1706), De supernaturalitate (apie antgamtį, 1707), ypačiai Collectio judiciorum de novis erroribus (naujų klaidų nagrinėjimų rinkinys, 3 t., 1724—1736).

Argentum ž. Sidabras.

Argentus Jonas (apie 1561 — 1626 Mode-

noje), italų jėzuitas, 1603 Transilvanijos jėzuitų viceprovincialas, 1612 vizitatorius Lenkijoje ir Lietuvoje, 1617—1622 vadovaudamas čia jėzuitams (provincialas), įpratino juos kas šventadienis mokyti katekizmo miestelėnus ir sodiečius, 1615 buvo statomas Romoje kandidatu į jėzuitų generolus. Parašė kelis pranešimus apie savo aplankytų kraštų jėzuitus, tarp kitų laišką Žigimantui III apie Lenkijos ir Lietuvos jėzuitus: Argenti S. J. in provincia polona praepositis provincialis de rebus S. J. in Regno Pol. ad Sigismundum III (1625). Laiške jis rašo, kad Žemaičiuose teberadęs stabmeldystės liekanų ir nė vienos mokyklos.

Arges (sk. árdžeš), Aržis, Ardžis 1) Žemutinio Dunojaus intakas (prie Tutrakano) Rumunijoje, išteka iš p. Karpatų (Fagaraso Alpių) po Neagojo (Negojo) kalnu; 300 km ilgio. 1916 XII 1—5 prie A. rumunai mėgino sulaikyti Makenzeno austrus-vokiečius, kurie jau XII 6 paėmė rumunų sostinę Bukareštą. 2) Aps. prie A. upės (į rytus nuo Alintos upės) Rumunijoje, 4.435 km², 243.000 gyv. Aps. mst. seniau Cortea de Arges, dabar Pitesti.

Argeus (lot.) 1) alka; Romoje buvo 24 A., kuriose kasmet kovo mėn. pontifeksai aukas dėjo (sacra Argeorum). 2) Vyru parėdytas nendrinis iškimšalas; Romoje gegužės mėn. pontifeksų, pretoro ir vestalių akivaizdoje buvo metama 24 A. nuo tilto (Pons Sublicius) Tiberin (senovės žmonių aukų pakaita).

Arghána Madén, turkų vietovė Diarbekiro vilajete vakarų Armenijos Tauruse Mažojoj Azijoj. Mažai naudojamos gausingos vario kasyklos; varis pristatomas kupriais Aleksandreton ir Tokatan.

Arghandab, Argandab, Helmundo intakas Afganistane (Azijoj), 250 km ilgio, išteka iš Hazaros srities netoli Ghazni mst. ir teka pietų vakarų linkme paraleliai su kitu Helmundo intaku Tarnaki; vienas judviejų senovėje buvo žinomas Arachoto vardu.

Arghoul, Arghool, Arghul (Egipto ieroglifų As arba As-it), senovės ir dabarties egiptiečių ir arabų muzikos instrumentas klarneto (ž.) tipo, ½ m ilgumo.

Argiejai (gr.) (lot. argivi) Argos krašto Peloponese (Graikijoj) gyventojai, kaip Agamemnono vedami Trojos karo dalyviai Iliadoje dažnai minimi graikams pažymėti (kaip ir achajai, ž.).

Argyle, Argyll (sk. argail, gailių, gėlių šalis), Argyllshire, v. Škotijos pajūrio grafystė abiem Lorne įlankos šalim 8.057 km², drauge su 1595 km² p. Hebridų salų (Islay, Jura, Colonsay, Mull, Lismore, Gigha, Luing. Coll. Tyree, Karrera ir kt.). 76.862 gyv. (1921), iš dalies dar gėliškai (iš 1901 —73.642 gyv. 34.224 kalbėjo gėliškai, ž. Keltai) tebekalbančių. Dėl išeivystės, ypačiai Kanadon, gyventojų skaičius sumažėjęs: 1831 100.973, 1891 74.085, 1901 73.642 ir 1921 76.862. Staigūs uolų krantai, daugybė fiordinių įlankų, giliai sausumon įsiraususių ir todėl ežerais (loch) vadinamų (Loch Sunart, Loch Linnhe, Loch Lewin, Loch Fyne), kraštas kalnuotas, daugybė kalnų upelių ir ežerų (Awe su Orchy upe), dėl savo grožybių daugelio mielai lankomas. Žemės ūkis ir pramonė neturi čia didelės reikšmės, tik gyvulininkystė. Grafystė paskirstyta į A., Knapdale, Lorne ir kt. sritis (distriktus). Administracinis A. centras Inverary prie Fyne ež., 490 gyv. (1921); čia pat A. pilis (A. Castle), 1744—61 pastatyta, 1879—80 atnaujinta. Didžiausias A. mst. Campbelltown Kintyrės pusiasaly, 6.460 gyv. (1926). A. vardas pirmą kartą minimas IV a., kai čia įsikūrė Airijos škotai. VIII a. A. užvaldė Norvegijos normanai, XIV a. jį paveržė škotų karaliai ir atidavė, Macdonaldams, Campbellams, kurie ligi šiol čia valdo didžiausius plotus.

Argyll (duke of. A.) kunigaikščio titulas, kuriuo naudojasi škotų Campbell giminės galvinis, 1) Jonas Campbell (1678—1743) pasižymėjo Malborougho karo žygiuose Niderlandų Flandrijoje (1706), 1715 įveikė Škotijoje jokūbiečius (Jokūbo pretendento šalininkus), pakeltas feldmaršalu veikė prieš galingą ministerį Walpole ir prisidėjo prie jo pasitraukimo iš valdžios. Daug svėrė sudarant Škotijos ir Anglijos uniją. Knygų mėgėjas, Inverary pily surinko vieną didžiausiųjų Britų valstybėje privačių bibliotekų. Šis A. įvaizduotas Walter Scotto romane Heart of Mid-Lothian (1818). 2) Jonas C. (V kngš A.), 1723—1806, pasižymėjęs septynerių metų kare pakeltas feldmaršalu. 3) Jurgis Jonas Douglas C. (VIII kngš A.) (1823—1900) dalyvavo keliose liberalų (whigų) valdžiose (Aberdeeno 1853—1855, Palmerstono 1855—1858, Palmerstono 1860—1866, Gladstono 1868—1874, Gladstono 1880—1881 kabinete), o taip pat politikos ir mokslo literatūroj (1866 The reign of law, XIX leid. 1890, 1869 Primeval man, 1870 History and antiquities of Jona, 1879 The eastern question, 1887 Scotland as it was and as it is, 1896 The philosophy of belief, 1898 Organic evolution); universitetų buvo renkamas kancleriu ir garbės rektorium, o Edinburgo mokslo draugijos pirmininku. Vedęs kunigaikštytę Sutherland, jos dvarais padidino savo žemes. 1906 išl. jo Autobiography and memoirs, 2 t. 4) Jo sūnus Jonas Sutherland C. (IX kngš A.) (1845—1914) 1871 vedęs karalaitę Luizą,

karalienės Viktorijos dukterį, 1878—1883 buvo Kanados generalgubernatorius, dalyvaudamas parlamente laikėsi unionistų. Rašė įspūdžius iš kelionių ir šiaip gyvenimo už Anglijos sienų (1867 A trip to the tropics and home throutgh America, 1885 Canadian pictures), politines monografijas (1891 Lord Palmerston, 1901 Queen Victoria, her life and empire), mėgino savo pajėgų ir poezijoje (1875 Guido and Lita a tale of the Riviera, 1878 The psalms, litterally rendered in verse). Kaip ir tėvas, rašė atsiminimus: Passages from the past (1907, 2 t.).

Argininkai 1) Graudžiai, vok. Argeninken, Tilžės aps. Jurgaičių par. kaimas prie Argės upės Mažojoj Lietuvoj, prie Tilžės-Isrutės glž. 2) vok. Neu-Argenigken, Tilžės aps. ir par. kaimas Maž. Lietuvoj, 11 km pietų vakaruose nuo Tilžės, netoli Argės upės. 1877 iš 682 gyv. dar 1/3 tebekalbėjo lietuviškai.

Argynnis, gausinga drugių giminė, išsiplatinusi bemaž visame pasauly (apie 50 rūšių). Lietuvoj 15 rūšių, visos vidutiniško didumo, rudos spalvos juodomis juostelėmis ir dėmėmis išmargintos, užpakalinių sparnų apatinė pusė išmarginta sidabrinės spalvos dėmėmis arba juostelėmis. Užpakalinių sparnų apatinėj pusėj ir yra svarbiausi požymiai atskirti rūšims. Visur Lietuvoj paprastos dvi artimos rūšys A. selene Schiff ir A. euphrosyne L.; pirmosios užpakaly sparnų apatinėj pusėj raštas stipresnis, balzganai ir tamsiai išmargintas, su keliomis sidabrinėmis dėmėmis, antrosios vienodai rausvai ruda ir viena vidury sparno sidabrinė dėmė. A. latonia L, didelės pailgos labai ryškios sidabrinės dėmės, A. paphia L. didžiausia rūšis, apačia žalsva su plačiomis sidabrinėmis juostomis. Klasės vabzdžių (Insecta), būr. drugių (Lepidoptera), šeim. Nymphalidae. *A. Pl.*

Arginuzai, dabar gr. Ajianos, turk. Adšan, 3 nedidelės salos Aigėjo jūroje tarp Lesboso salos, Mizijos pakrantės Edijos, Maž. Azijoje (kyšulys Kane, dabar Kara Dagjuodasis kalnas). 406 pr. Kr. atėniečių laivynas (Kononas) čia smarkiai sumušė spartiečių laivyną, bet laimėtojų vadai (strategai), dėl audros nestengė palaidoti žuvusių karių, mirti pasmerkti buvo nugalabyti.

Argiraspiai, Argiraspidai (vienask. gr. argýraspis), Aleksandro Didžiojo makedoniečių falangos (ž.) sunkieji pėstininkai (vienask. pedzétairos), drauge su juo 334—325 vykdę Azijos žygius. Grįždami per Geodrozijos ir Karamanijos dykumas, jie buvo Aleksandro pagerbti sidabrinėmis skardomis pamuštais skydais (argryvá aspís)ir pakelti jo garbės dalim (gvardija); jie skyrėsi nuo tos pat gvardijos lengvųjų pėstininkų (vienask. hypaspistés skydininkas) ir raitelių (vienask. hetáiros draugas) dalių. Aleksandrui mirus, iš pradžių jie rėmė jo šeimą prieš sukilusius kariuomenės vadus, bet 316 laimėję kautynes su Sirijos Antigonu (ž.), tik nustoję patekusių nelaisvėn žmonų, vaikų ir daiktų, išdavė Antigonui savo vadą Eumenį ir perėjo Antigono pusėn. Ilgainiui ėmę iš Antigono vis daugiau reikalauti, jie buvo jo paleisti namo. III a. pr. Kr. juos buvo atgaivinęs Sirijos Antiochas III, taip pat III a. Kr. g. Romos imperatorius Aleksandras Severas, papildęs juos dar chryzaspidais (vienask. chrýsaspis su auksiniu skydu).

Argyria (argyrosis) pilkai melsvas odos nusidažymas vartojant ilgesnį laiką sidabro nitratą.

Argyrion senovėje ž. Argyro Kastro.

Argyrizmas, sidabro druskų intoksikacija (apsinuodijimas, ž.).

Argyro Kástro, Argyrocastron, senovės Argyrion, alban. Gyrokaster, turk. Ergeri, A. prefektūros (4.142 km², 119.000 gyv.) mst. p. Albanijoje (ligi 1912 turkų Janinos vilajete) prie Drinos upės. 12.400 gyv. Venecijos valdymo laikų pilies griuvėsiai (kastron). Iš čia Rytuose plinta geriausias uostomasis „Fuli" tabakas.

Argiroditas retas mineralas, sulfidų grupės, $4\,Ag_2S.GeS_2$, kūbinės sistemos. Plieno pilkos spalvos.

Argyrokratija (gr. sidabro valdžia), pinigo, kapitalo valdymas.

Argyromanija (gr.), nepaprastas pinigų mėgimas.

Argyroneta aquatica vandens voras, gėlų vandenų voragyvis. Kvėpuoja plaučiais. Kvėpuojamasis oras pūslelėmis laikosi prie pilvelio plaukų. Ant vandens augalų audžia varpo pavidalo lizdą. Tip. Arthropoda, klasės Arachnoidea, būrio Araneina.

Argyropulo Periklas (1839 Konstantinopoly —1862), graikas, baigė Maskvos univ. Revoliucinio rusų jaunimo judėjimo vadas. 1861 patekęs kalėjiman, 1862 drauge su Zaičnevskiu parašė vėliau išplatintą atsišaukimą Molodaja Rossija (Jaunoji Rusija). Mirė kalėjime.

Argyropulos 1) Jonas vyresnysis (1416 Konstantinopoly — 1486 Romoj), humanistas, daug svėręs platinant graikų mokslą ir literatūrą Vakaruose. Graikas, apie 1431 Italijon atvykęs, mokėsi Padujoj ir čia 1434—1441 prof. ir rektorius. Buvo grįžęs Konstantinopolin, bet 1453 jį užvaldžius turkams, pabėgo Italijon. 1456 Cosimo de Medici (ž.) pakvietė jį Florencijon mokyti sūnų Petrą filosofijos. 1471 išsikėlė Ro-

mon. Dirbo ir kad Rytų bažnyčia susijungtų su Romos kat. bažnyčia. A. vertė (lotynų kalba) ir komentavo Aristotelio etiką ir politiką, rašė apie šv. dvasios kilimą ir kt. Prancūzų karaliaus buvo aprūpintas šeimai išpirkti iš turkų nelaisvės. 2) Jo sūnus Jonas taip pat vertė Aristoteli, dėstė italams graikų literatūrą. 3) Periklės (1809 Konstantinopoly — 1860 Atėnuose), graikų teisininkas ir politikos veikėjas. 1827—1830 mokėsi Paryžiuj, 1830—1834 Graikijoj advokatas, 1834—1836 teismo viceprokuroras, 1837—1860 Atėnų univ. prof., 1843—1844 kovojo spaudoje dėl konstitucijos. 1854—1855 ministeris. Parašė apie graikų administraciją (²1859), 2 t.

Argistis, Argišti 1) I-sis, alorodų (ž.) Urartu (ž. Araratas) karalius, apie 780—745 pr. Kr. valdęs plačią Vano paežerę. Naudodamasis Asirijos apsilpimu, atplėšė nuo jos dalį jos valdomų kraštų ir išplėtė Urartu valstybę nuo š. Sirijos ligi Kaspijos jūros, palenkęs sau hititus, melidus, manus. 2) A. II-sis, apie 714 pr. Kr. Urartu karalius, sulaikė asirų veržimąsi ir privertė jų karalius taikingai santykiauti.

Argyviai ž Argiejai.

Arglaičiai Raseinių aps. Nemakščių val. kaimas; 1923 51 gyv. 9 ūkiuose; 3 km nuo Nemakščių glž. st.

Argo derlinga Nilo upės sala Egipte Nubijos prov. Dondola, netoli Hamako mst. Miližiniškos Memnono statulos.

Argo arba Argo Navis (Argonautų laivas), platus ir turiningas žvaigždynas pietinėj dangaus daly. Lietuvoj kartais matoma tik nežymi jo dalis. Dabartinėj astronominėj nomenklatūroj A. žvaigždynas padalytas į tris atskirus žvaigždynus, kurie vadinasi: Laivo Apačia (lot. Carina), Laivo Užpakalis (Puppis) ir Burės (Vela).

Argoli Andrius (1570 — 1657), Padujos univ. astronomijos prof. Veikale Pandosion sphaericum patiekė skirtingą nuo Koperniko ir Brahės pasaulio sistemą, atgaivindamas romėnų tebežinomą „egiptinę pasaulio sandarą".

Argolis (sk. árgolis), Argolidė, labiausiai į rytus išsikišęs Peloponeso pusiasalis, drauge su Korintu daro aps. (nomą), 5.117 km², 174.300 gyv. (1928). Daug albanų. Žymiausi mst. yra vakarinėj A. daly: nomos centras ir uostas Nauplijon (Nauplija) 7.200 gyv. (1928), Argos 9.810 gyv. (1921). Dėl vandens trūkumo gyventojai besiverčia gyvulininkyste ir tik paupiais žemės ūkiu. Senovėje A. pasižymėjo Mikėnų kultūra (ž.), kurią gauname pažinti iš Schliemanno (ž.) atkastų A. šiaurėj Mikėnų (1876) ir pietuose Tirinto (1884) mst. ir kuri iš čia paplito visoj Graikijoj.

Argolitai (gr. argós líthos neapdirbtas akmuo), seniausiųjų graikų giminių garbinami akmenys, dažnai meteoritai, didieji riedulliai ir šiaip keistesnio pavidalo akmenys. Daugelis jųjų buvo laikomi šventyklose, dažniausiai kiek išlyginti, ilgainiui parengę dirvą žmogaus pavidalo dievų stabams (eídolon, idolams) ir skulptūrai rastis. A. ir medžių garbinimą graikai laikė seniausia savo sentėvių tikyba. Dabar sugretinama su semitų abadirais (gr. baitylos) ir aiškinama Rytų įtaka.

Argonas, chem. ženklas Ar, eilės numeris 18, atom. svoris 39,94 (1 izotopas 36, 2 izotopas 40). Gamtoje randamas tik palaidas ir tik ore, apimdamas čia tūrio 0,93%. A. sudaro bespalves dujas, kurios paverčiamos skystimu — 185,8° (1 atmosferos slėgimu); skysto A. lygin. svor. 1,38, o stingimo temperatūra — 188°. Spektras turtingas linijomis. Šiek tiek ištirpsta vandeny (0,058 cm³ Ar viename vandens cm³). Priklauso nulinei atomų sistemos grupei ir neįeina į chemijos reakcijas. Molekulos yra visuomet vienatominės. A. dujos tinka dujų termometrui ir elektros lemputėms. *P. Bt.*

Argonauta argo šiltų jūrų moliuskas. Patelės kriauklė yra plona ir nesuskirstyta kameromis. Patelės du nugaros čiuptuvai žymiai ilgesni ir jų galai išplėsti; šie čiuptuvai vartojami kaip burės. Patinai daug mažesni už pateles, jų kūnas be kriauklės. Klasės Cephalopoda, būrio Octopoda.

Argonautai, graikų mitų jūreiviai įvykdę bene apie 1350 pr. Kr. pirmąją kelionę į tolimus kraštus. Jazono vadovaujami, 50 karžygių (Argos, Herakles, Laertes, Nestor, Orfeus, Palaimon, Polifemos, Tezeus ir kt.) nuvykę ant Argo laivo iš Tesalijos Jolko į Kolchidą (Užukaukazę ties Juodąja jūra) atimt iš tos šalies karaliaus Aieto avino, ant kurio Friksas iš Hella perplaukė Hellespontą, aukso vilnos. Aieto dukters Medėjos (ž.) padedamas, Jazonas atima aukso vilną ir sugrįžęs į tėvynę veda Medėją. Argonautų žygiai trumpai yra minimi Odi-

Atėna padeda ruošti argonautų laivą

sėjoj ir apdainuoti Pindaro (ž.), Apolonijaus rodosiečio ir Valerijaus Flako. Apolonijaus poema Argonautika apie 200 pr. Kr., žymiausias A. mito šaltinis vėlesnėms kartoms, graikų ir romėnų buvo laikoma kilniausiu poezijos kūriniu, Terencijaus Varrono išversta į lotynų kalbą, sekama Vergilijaus.

Gröger De Argonauticarum fabularum historia, Breslau, 1889.

Argonija (pr. Argonne, forêt d'Argonne), miškinga ir urvinga ligi 342 m aukštuma šiaurės rytų Prancūzijoj Meuse ir Marne departamentuose, d. karo metu karo veiksmų vieta. Ypač smarkios kautynės buvo 1914 XII prie Varennes (sk. varén) ir 1915 VI—VII prie La Harazée (sk. laarazé). Dar 1792 Dumourier laikė A. Prancūzijos Termopyliais; nors buvo išmuštas iš Grandpré ir Islettes urvų, bet vis dėlto ties Valmy vokiečių veržimąsi sulaikė.

Zimmermann Das Argonnenbruch (1918); *Borries* Waldgefechte in den Argonnen (1927).

Argos, graikų mitų milžinas, ž. Argus.

Argos (gr. pajūrio lyguma), senovės graikų miestas - valstybė prie Inacho (dabar Planicos) ir jo intako Charadro š. Peloponese, pasireiškęs dar priešistoriniais laikais, bet reikšmės įgijęs dorėnams atvykus, kai A. pryšaky stovėjo iš herakliečių (heraklidų) save kėlę temeniečiai (temenidai), kurių žymiausias karalius Feidonas (770—745 pr. Kr.) užvaldė visą Argolidę. Ilgainiui prasidėjo varžytynės ir kovos su Sparta, dėl kurios ir graikų persų karų metu A. laikėsi (495 pr. Kr.) palankaus persams neutraliteto. Po šių karų A. įveikė ir sugriovė Mikėnus ir Tirintą, susitvarkė demokratiškai ir laikėsi Atėnų, kurių įtaka jėjo (229 pr. Kr.) Achiejų sąjungon, drauge su ja (146 pr. Kr.) atiteko romėnams. Vidur. amžiais 1212—1388 priklausė prancūzams, 1388—1463 ir 1686—1715 Venecijai, 1463—1686 ir 1715—1821 turkams, graikų kovos dėl nepriklausomybės metu 1822 ir 1831 buvo sunaikintas, bet nepriklausomoje Graikijoje atgijo. Daugybė mitų. A. padavimai rodė jo kūrėją Inachą, kuris jį pavadinęs Dzeuso ir Niobės sūnaus vardu.

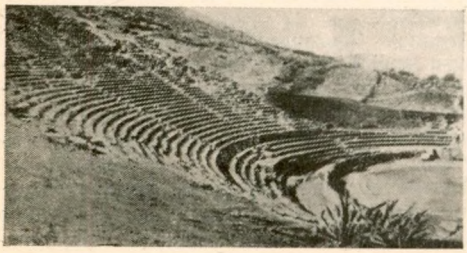

Argos teatro griuvėsiai

Trojos karo metu jį ir pietų šalį valdęs Diomedes, bet jo šiaurę užvaldęs Mikėnų karalius ir vyriausias graikų kariuomenės vadas Agamemnonas; argiejais imta tuomet ir šiaip graikai vadinti bei argiejų žirgais gėrėtis. Apskritai ligi IV a. pr. Kr. A. buvo vienas didžiųjų graikų politikos ir kultūros centrų, garsėjo Ageladu, Polikletu ir kt. skulptoriais. Vakarinėje A. pusėje radosi 200 m aukštumo Larisos akropolis (piliakalnis), bet už jį buvo daug senesnis Aspis. Iš A. pastatų išliko 6.000 žiūrėtojų teatro liekanos uoloje, 1889 atkasta Artemidos šventykla, 1892—95 šiaurės rytuose nuo A. atkasta Heros šventykla.

Argostoli vyriausias graikų Kefalenijos salos (vienos iš Jonių salų) ir aps. (nomos) mst., 8.300 gyv. (1928). 1867 žemės drebėjimų sugriautas drauge su Leksuri mst. ir 40 kaimų. Uostas. Jūros malūnai, kurie naudojasi jūros vandeniu, tekančiu grioviu sausumon ir neišaiškintu lig šiol būdu joje pranykstančiu.

Argot (sk. argó), prancūzų pavadinimas vagių ir kalinių, gatvininkų, prostitučių, ubagų, piemenų, vežikų, mėsininkų, angliakasių ir kitokių profesininkų, jūreivių, kareivių, moksleivių, sportininkų sutartinės kalbos, vok. Rotwelsch, angl. Slang (Cant), italų lingue furbesche, rusų blatnaja muzyka, Ukrainos ubagų kanklininkų loburskaja mova, gudų senių ubagų liubeiskaja mova, mūsų liuberiškoji, adverniškoji ir kt. kalba. Žymimas Vokietijoj XIII—XIV a., Prancūzijoj XIV—XV a. (siaura prasme jis dabar taikomas bulvarinei Paryžiaus kalbai), Anglijoj XVI a. A. naudojasi lotyniškais žodžiais, pagautais iš vidur. amžių kunigų ir vienuolių, hebraiškais, čigoniškais ir šiaip svetimos kalbos iškreiptais savo kalbos žodžiais arba pavartotais kitokia prasme. A. vartoja savo kūriniuose poetai, apysakininkai, dramų rašytojai, Prancūzijoj Villon (XIV a.), Rabelais (XV a.), XIX a. Hugo, Sue, Zola ir kt. Keletas lietuvių ubagų liuberiškos kalbos pavyzdžių: ašvys (senovės prasme) arklys, batužis (pr., bene nuo 1812) kareivis, džembura(-s) (čigon.) botagas, fileisot (gr.) mylėt, jovušas (lenk. Jowisz iš lot.) velnias, kuningas (senovės prasme) ponas, liubaras, lábaras, labórus (lot.) vyras, lokas (iš lokis?) žmogus, mate (lat.) žemė, šadrinė (odrinė, lenk.) daržinė, ūkvaizdis Dievas, vasylius (gr.) kunigas; manusi dziaknu(-o)k zumara man duok duonos.

A. F. Pott Die Zigeuner in Europa und Asien, II t., Halle, 1845; *Fr. Michel* Études de philologie comparée sur l'argot, 1856; *De la Grasserie* tude scientifique sur l'argot, Paris, 1907; *C. Villatte* Parisismes, Paris, 1884 (²1912); *H. Baumann* Londinismen, Slang und Cant, Berlin, 1887; *V. Trachtenberg* Blatnaja muzyka, SPB, 1908; *J. Basanavičius* Liuberisz-

ka kalba (Lietuviszkas Auszros kalendorius 1885); *J. Basanavičius* Iš liuberiškos kalbos („Varpas" 1896, Nr. 10).

Argote y Gongora ispanų poetas ž. Gongora.

Argoulet (sk. argulė), prancūzų vidur. amžių raitelis lankininkas (arbaletininkas), vėliau šaulys (arkebuzininkas), XVI a. paverstas karabinierium.

Argovija (pr. Argovie) ž. Aargau.

Arguelles (sk. argėiles) Augustinas (1776—1844), ispanų politikos veikėjas, liberalas. 1812 kortezų (ž.) narys, dėl savo respublikoniško iškalbingumo pramintas „dieviškuoju", „ispanų Ciceronu". Grįžus karaliui Ferdinandui VII, 1814 suimtas kaip valstybės išdavikas, apsigynė penkiems teismams, tik karaliaus buvo pasmerktas 10 metų kalėti Afrikos Ceutoj ir Majorkos saloj. 1820 revoliucijos metu iš kalėjimo išleistas, kurį laiką buvo vidaus reikalų ministeris; panaikinus konstituciją, 1823 pabėgo Anglijon, iš kur gavo grįžti tik dėl 1832 amnestijos. 1841—1843 kortezų paskirtas jaunos karalienės Izabelos globotoju.

Arguijo Jonas (apie 1560—apie 1622), Sevilos poetas Ispanijoje. Jo lyrika išl. Biblioteca de autores españoles (32 t., 1872).

Argulus, vėžių giminė parazituojanti ant žuvų odos. Gerai permatomos kūno prieky yra dvi didelės facetinės (ž.) akys. Antenų tėra viena pora. Nugaros šarvas menkai išgaubtas. Žiautuvai ir žandai suaugę į judrų nuodų šnipą, šis yra įsmeigiamas į žuvų kūną. Kojažandžių pirmoji pora virto įsitvirtinamuoju organu, antroji pora yra laisva. Turi 4 poras iriamųjų kojų. Parazitas pakankamai prisisiurbęs žuvų kraujo ir limfos (ž.) gali laikinai laisvai plaukinėti. A. veisiasi per visą vasarą; ant augalų ir akmenų deda vienoje vietoje ligi 100 kiaušelių. Vienos dėties kiaušiniai sudaro gleivinės konsistencijos (ž.) pailgą juostą. Po keturių savaičių iš kiaušinių išsirita jaunikliai ir neilgą laiką laisvai plaukioja. Prisitvirtinti prie žuvų jiems padeda nuodų šnipas, kuris įsmeigiamas į žuvies odą. Šnipo nuodai smarkiai veikia žuvį. Jau apkrėtimo metu kai kurios žuvys dvesia. Odoje, kur prisisegęs parazitas, atsiranda žaizda. Gausingas A. pasirodymas ypač kenkia žuvų tvenkinių ūkiui. Pirmiausia nuo A. kenčia karpiai. Didesnių su A. kovos priemonių nežinoma. Argulus foliaceus 5—6 mm ilgio, parazituoja ant karpių (Cyprinidae), lydžių, ešerių ir kitų žuvų. Argulus coregoni ligi 12 mm ilgio, parazituoja ant lašišų (Salmonidae). Vėžiagyvių klasė (Crustacea), Copepoda būrio, Branchiura pobūrio. *L. Čr.*

Argumentas (gr. argos aiškus, lot. arguere aiškinti), įrodinėjimas arba įrodinėjimo pagrindas. Iš siekiamo tikslo populiariai skiriama šitoki A.: 1) ad hominem pakankamas klausytojui įsitikinti (subjektyvus), 2) ad veritatem proto objektyvus ir mokslinis dėsnis, 3) e consensu gentium kelias visų pripažįstamą dėsnį, 4) e contrario neigiąs priešingumo įrodymu, 5) ad oculos žmogaus ar dalyko parodymas, 6) a tuto nepavojaus įrodymas („jei nepadės, bent nepakenks"), 7) a baculo (baculinum) kumščio įrodymas, rimtesnių neturint. A. matematikoj vadinama kiekvienas nepriklausomas (laisvas) dydis savo funkcijos (ž.) atžvilgiu. Polinėje koordinatų (ž. Analizinė geometrija) plokščioje sistemoje argumentu bei amplitude vadinama kampas, kurį duotojo taško radiusas — vektorius sudaro su poline (ž.) ašimi.

Argun Mongolijos valdovas 1284 — 1291. Tėvui Abakui (Abagui hanui) mirus, dėdės Ahmedo uždarydintas kalėjime laukė mirties, bet pavyko išbėgti. Surinkęs kariuomenę, įveikė ir nukirsdino dėdę. Tenkinosi valdovo vardu, valstybės reikalus pavesdamas tvarkyti iš pradžių mongolui Bukai, kuris mėgino ginklu jį nustumti nuo sosto, bet pats žuvo, paskui žydui Sad ud Dauliui, prieš kurį sukilo musulmonai ir nužudė.

Argun 1) dešinysis Tereko intako Sunžos intakas Tereko srity, Kaukaze, 150 km ilgio, teka nuo Kaukazo kalnų (Barbalo viršūnės). Savo tėkmėje prasirausia kalnuose Arguno terpekly, kuriame XIX a. 30—50 metuose laikėsi garsusis čečenų vadas kovoje su Rusija dėl nepriklausomybės Šamil (ž.). Prie A. čečenų kaimai (aulai) Melei, Kagutchai, Didž. Čečeń ir Naščhai.

2) Sibiro upė, ištekanti iš Mandžurijos (ten ji vadinasi Chailar) ir nuo santako su Šilka drauge su ja sudaranti Amurą. 1.585 km ilgio, kurių 944 SSSR sienos su Mandžurija. Plukdymui tinka nuo mst. Argunskaja, garlaiviams tik 54 km nuo kaimo Žegdočinskij.

Argunov (Voronovič) Andrius (g. 1866) rusų socialistas revoliucionierius, kurį laiką socialistų revoliucionierių partijos centro komiteto narys, 1901 jos nelegalinio organo Rusijoj Revoliucionnaja Rossija steigėjas.

Argunovai rusų tapytojai, grafo Šeremetevo baudžiauninkai, 1) Jonas (1727 — po 1797), jo Šeremetevų, Golicinų ir kitų portretai, kurių kiti buvo Šeremetevo Kuskove (paliai Maskvą) ir Tredjakovo galerijoj Mas-

kvoje. 2) Jo sūnus Mikalojus (1771 — po 1829) Šeremetevo nuvežtas užsienin baigė iš tėvo pradėtas meno studijas, 1815 paleistas iš baudžiavų virto mėgiamu maskviečių portretistu (jo portretai Maskvoje ir Kuskove).

Arguri, Aghuri kaimas Ararato š. papėdėje, 1828 drauge su Erivanės ir Nachičevanės chanystėmis tekęs rusams, ligi 1921 Erivanės gub. Surmalino aps., nuo 1921 atitekęs turkams. 1840 žemės drebėjimo sunaikintas.

Argus (gr. Argos), 1) graikų mitologijos šimtaakis milžinas (A. panoptes visa matąs) Heros deivės pastatytas Ijo nimfai daboti Dzeusui ją pamylėjus ir karve pavertus. Dzeusas pavedė Hermiui Ijo išvogti, ir šis, fleitos garsais A. užmigdęs, o paskui apakinęs, atliko kas jam buvo pavesta. Hera perkėlė A. akis povo (ž. Argus paukštis) uodegon. A. senovėje vaizdavęs žvaigždėtą dangų. 2) Budrus, viską matąs (Arguso akys). 3) Karaliaus Odisiejaus šuo (Odisėjos XVII giesmėj), vienas tepažinęs savo poną po 20 metų elgeta grįžusį, palaižęs jo rankas ir pastipęs.

Argus dideli paukščiai giminūs povui. Dilbio ir peties plasnojamosios plunksnos neįprastai didelės, o plaštako (sparno viršūnės) mažos. Didžiosios plunksnos nusagstytos gražiomis akies pavidalo dėmėmis. Uodegos dvi vidurinės plunksnos žymiai ilgesnės už kitas. A. patinai, kaip povai ir kalakutai, šoka savotiškomis pozomis išplėsdami sparnus ir uodegą. Gyvena Indijoj, Sumatroj, Borneo. Yra tik dvi rūšys: Argusianus argus apie 70 cm ilgumo ir kiek mažesnis A. grayi. Vištinių paukščių (Rasores) būrio fazanų (Phasianidae) šeimos. *T. I.*

Argus

Argut dešinysis Katunės intakas (Katuń drauge su Bija sudaro Ob' upę) Sibire, buvusioj Tomsko gub., dabar RSFSR autonominėje oiratų (kalmikų) srity. 260 km. Išteka iš Altajaus kalnų. Labai srauni, persirausdama per kalnus virsta lyg 20 km ilgumo kriokliu.

Argutinskij - Dolgorukov Juozas (1743—1801), armėnų patriarchas. 1773 Ečmiadzino patriarcho atsiųstas Rusijon armėnų arkivyskupu, traukė Rusijon armėnus ir kitus iš po turkų, 1782 suragino Gruziją pavesti save Rusijos globai.

Ari-Ajaš snieguotasis Aukštutinio Marokos Atlaso kalno gūbrys, 3.751 m aukštumo.

Ari Burun, Galipoli pusiasalio (Dardanėluose) kyšulys Aigėjo jūroje, kurio 1915 per kelis mėnesius anglų ir prancūzų kariuomenė nestengė iš turkų paimti.

Ari Frodi ž. Ari Thorgilsson.

Ari Thorgilsson (1067 — 1148), islandų istorikas. Pirmas rašytojas islandų kalba. Išliko dalis veikalo „Islendingabók", kuris pasakoja Islandijos salos istoriją ligi XII a. Išleido Golther (II leid. 1923).

Aria (gr. Aréja), senovės persų kalnuotoji derlinga rytų provincija (satrapija) paliai 'Ariaus (gr. 'Arejos) upę, senovės Arianos krašto dalis, vėliau Persijos r. Chorassano ir Sedžistano provincijos, nuo pusės XVIII a. priklauso Afganistanui. Jos sostinė buvo Arias prie Ariaus upės, sen. pers. vadinama Haraiva ir kitų laikoma Aleksandro Didžiojo įsteigta Aleksándreja (he en Arîois), dabartinis Herát (ž.), Herato provincijos sostinė. Šalies gyventojai buvo vadinami árijais ir árejais.

Aria Cattiva kenksmingas sveikatai Paludi Pontine pelkių (pietuose nuo Romos) garavimas, liepos ir rugpiūčio mėn. veikiąs ir Romą.

Arya Samaj (sk. árija samádž, arijų sąjunga), 1875 Dayanando Saraswati (1824—1883) Bombiejuj įst. indų vedistų reformistų organizacija, pasiskyrusi ypačiai socialiniams santykiams gerinti. Paplito labiausiai Indijos š. vakaruose: 1890 40.000, 1900 92.000, 1930 200.000 narių.

Ariábhata (g. 476 Kr. g.), indų astronomas ir matematikas, vienas iš algebros tėvų. Jo veikalas „Aryabhatiyam" išl. 1874; III skyrių, skiriamą matematikai, L. Rodet išvertė 1879 „Journal Asiatique".

Ariádne graikų padavimais Kretos karaliaus Mino (ž.) duktė, davusi Tesiejui (ž.) siūlų kamuoliuką (Ariadnės siūlu dabar vad. nurodymas, kuris padeda susekti painų dalyką), kuriuo jis sekdamas galėjęs, užmu-

Ariadne (statula Vatikano muziejuje)

šęs Minotaurą (ž.), atrasti kelią iš Labirinto (ž.). Bėgdamas iš Kretos Tesiejus pasiėmęs A. su savim, bet ant Nakso (ž.) salos dievo Dionyso įsakytas ją apleidęs. A. likusi Dionyso žmona ir užėmusi jo kulte žymią vietą. A. ir Tesiejaus nuotykius panaudojo Euripides savo „Tesiejaus" tragedijoje, taip pat senovės (Pompėjoj, Vatikane ir kt.) ir vėlesnių (Tiziano, Dannecker, Makart ir kt.) laikų skulptoriai ir tapytojai.

Ariadne, asteroidas (mažoji planeta), žymimas dar numeriu 43. Vidutinis ryškumas 10,0. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,20 astronominių vienetų. Apeina aplink saulę per 3,3 metų.

Ariájos persų Kyro jaunesniojo kariuomenės dalies vadas prieš jo brolį Artakserksą II, kovoje Kyrui žuvus persimetė Artakserkso pusėn ir dalyvavo persekiojant jo apleistus 10.000 graikų Kyro talkininkų, kurių įgarsėjusį pasitraukimą apsakė Ksenofon savo Anabazyje.

Ariamoji žemė yra laikomos tos dirvos, kurios, nors ir vartojamos pašarinių žolių, prekybos augalų ir šakniavaisių gamybai, bet pirmiausia vartojamos javams auginti.

Arian (sen. pers. arijų šalis, gr. Ariané, lot. Ariána), vėliau Irán (ž.), kalnuotas Azijos kraštas tarp Indijos, Turano, Mesopotamijos ir jūros, dabartinė Persija (oficialiai Iran), Afganistanas, Beludžistanas. Graikų geografas Strábo (ž.) A. laikė tik r. Persijos dalį tarp Parapomisijos (dabar Hindukušo), Indo upės ir Indijos jūros, vadinasi, bemaž tik dabartinį Afganistaną ir Beludžistaną, atskirdamas joje šiuos kraštus: Gedrosiją (dabar Beludžistaną), Karmaniją (dab. Persijos prov. Kerman, Laristan ir Mohistan), Drangianą (dabar Afganistano Hilmend), Arachosiją (dabar Afganistano Kandahar ir kt.), Paropamizą (dabar Afganistano Kabul ir kt.), Ariją (dabar Afganistano Herat) ir Partiją (dabar Persijos Chorassan), kuri berods ir plačiau buvo suprantama, siekdama Kaspijos jūrą, Mervą, Bucharą, Samarkandą.

Arianizmas (unitarizmas, antitrinitarizmas, socianizmas). Krikščioniškosios religijos mokslo apie Jėzaus asmenį (kristologijos) kryptis, pavadinta jo pirmojo skelbėjo Ariaus (ž.) vardu. Pasisakydamas prieš vyraujantį krikščionių bažnyčioje Trejybės mokslą ir nelaikydamas joje Sūnaus lygiu Tėvui, bažnyčios pasmerktas 325 Nikėjos ir 381 Konstantinopolio visuotiniuose susirinkimuose, A. IV a. sukėlė didelę audrą Rytuose ir Vakaruose. Rytuose įveiktas, A. Vakaruose ne tuojau dar buvo nugalėtas. Tautų kilnojimosi metu užplūdę buvusią Romos imperiją vakarų ir rytų gotai, vandalai, geruliai ir kiti buvo sukrikščionin ti A. kryptimi. Biblijos vertėjas gotų kalba vysk. Vulfila (Ulfila, ž.) IV a. buvo A. sekėjas. V ir VI a. katalikų bažnyčiai vis labiau plintant Vakaruose, A. likučiai tebelaikėsi dar ir toliau š. Italijoje ir p. Galijoje bei Ispanijoje, tik jau pakitėjusia forma. Pakėlę daug karo audrų ir baisenybių, A. šalininkai įtraukė į savo mokslą karo, priesaikos, ugnies teismo smerkimą ir šiaip valstybės paneigimą, skelbė meilę priešui, atsisakymą atsilyginti už piktą ir t. t. Ilgiausiai laikėsi A. langobarduose (ligi VII a. pusės). Ilgainiui jie prarado savo pirmykštį vardą, X—XIV a. bežinomi Vakaruose daug ko iš A. mokslo pasiėmusių katariečių (ž.), š. Italijoje dar humiliatų (ž.), p. Prancūzijoje ir š. Ispanijoje XII—XIII a. albigiečių (ž.), XII a. ir vėliau valdiečių (ž.) vardu. Reformacijos metu A. ima rodyti didelio gyvumo taip pat Vokietijoje ir Šveicarijoje. Ariaus iškelti neigią Kristaus dievybę klausimai vis labiau nustelbiami vaikų krikšto atmetimu, suaugusiems krikšto atkartojimu, ginklo ir teismo nepripažinimu, pagaliau bažnytinės ir pasaulietiškos vyriausybės nepripažinimu, tačiau kaip tik tuo laiku A. šalininkams prigyja antitrinitorių (ante trinitas, prieštrejybininkai) vardas. Ispanas Mykolas Servede (ž., 1553 Genevoje sudegintas) atgaivino A. mokslą p. Prancūzijoj ir Šveicarijoj ir iš dalies Vokietijoj. Italijoj atnaujino A. Sozziniai (ž.) ir kiti. Vengdami persekiojimų, antitrinitoriai iš Italijos ir Šveicarijos vyksta į kitus kraštus, kuriuose jie galėjo skelbti savo mokslą. Didesnės įtakos jie padarė Transilvanijoj (Sekmigradijoj), Lenkijoj ir Lietuvoj (ž. Arionai Lenkijoje ir Lietuvoje), ypačiai žinomi čia socinionų vardu. Jų įsitikinimų griežtumas leido kilti dėl jų visokių įtarinėjimų, kuriuos jie iš dalies patvirtino, kai kiti jųjų palaikė puolusius Lenkiją ir Lietuvą švedus ir tuo užtraukė valstybės išdavikų vardą. 1658—1660 iš Lenkijos ir Lietuvos ištremti, išsikėlė Transilvanijon (dabar Rumunijon), Silezijon, Vokietijon ir Olandijon, vėliau Anglijon, visur kur rasdami antitrinitorių, kurie vis labiau yra žinomi Transilvanijos vengrų paskleistu unitarionų (unitarų, ž.), vardu (jų čia Kološvare ir apylinkėse yra apie 75 tūkst.). Iš Anglijos unitarizmas XVIII a. patenka ir š. Amerikon, kurioje jis kad ir neturi daug sekėjų (1925 110.000 narių iš 110 milijonų J. A. V. gyventojų), bet didžiuojasi davęs kraštui pirmuosius prezidentus Adamsą ir Jeffersoną, Jurgį Washingtoną, Benjaminą Franklinį, Abrahamą Lincolną, filosofą Chaningą, poetą filosofą Emersoną, poetą Longfellową ir kitus.

Gwatkin Studies of Arianism, ²1900; *Ad. Harnack* Lehrbuch der Dogmengeschichte, 1894; *J. Newman,* The Arians of the fourth Century,1876. *O. Barden-*

hewer, Gesch. d. altk. Literatur, 3 t., 1912; *J. P. Kirsch*, Kirchengesch. I, 1931; *Rob. Wallace* Antitrinitarian Biography, 3 tomai, 1850; *S. Bock* Historia socianismi prussici, 1754; *F. Trechsel* Die protestantischen Antitrinitarier vor F. Socinus, 2 t. 1839—1844; *G. W. Cooke* Unitarianism in America, 1902; *N. Liubovič* Istorija reformacij v Polše, 1883; („) Načalo katoličeskoj reakcij i upadok reformacij v Polše, 1890; *J. Sembritzki* Die polnischen Reformirten und Arianer in Preussen, 1893; *Bl. Česnys* Nikeos sinodas ir homoousios dogma. Soter 1925. 1—104 p.; [*J. Pronskus* Arionų prisikėlimas, 1930].

Ariáno 1) A. di Puglia (sk. pulja), sen. Equus Tuticus Samnijoj, italų Avellino prov. aps. mst. prie Foggia-Neapol glž., ant aukštos uolos (817 m ant jūros), gražioje apylinkėje. 21.380 gyv. Mst. nukentėjo 1456 ir 1782 dėl žemės drebėjimo. Mst. ir aps. (per 100.000 gyv.) plačiau pagarsėjo molio dirbiniais (ž. Majolika). Strateginiu atžvilgiu A. saugo kelią į Neapolį: čia 1860 Garibaldi įveikė Neapolio karaliaus kariuomenę. 2) A. nel Polesine, Rovigo prov. aps. mst, pietuose nuo Venecijos, per 7.000 gyv.; aps. apie 30.000 gyv.

Ariarates ž. Ariorat.

Arias 1) Benediktas (1527 — 1598) pramintas Montanus, ispanų teologas, orientalistas ir tikybinis poetas, rašęs lotyniškai ir ispaniškai. Sevilijos Santiago de Compostella vienuolis. Pilypo II pavedamas, parūpino Antverpeno poliglotinės biblijos leidimą (Biblia regia 1569—1573, 8 t.), dėl kurio jėzuitų kaltinamas gavo Romoje pasiaiškinti ir atskira apologija ispanų kalba, Commentaria in XII prophetas (Antverpen, 1572), Antiquitatum judaicarum libri XII (Leiden, 1593) ir kt. 2) Pranas (1533—1605), ispanų jėzuitų rašytojas, kurio Exhortacion al aprovechiamento espiritual (1617), Rosario devotissimo de los cinquenta Myrterios (1635), ir De la imitacion de Nuestra Senora (1588) išversta keliomis kalbomis. 3) Fernandas Antanas (m. 1684), ispanų tapytojas, dirbęs karaliaus rūmuose (Madrido Alkazare) ir kt., bet bemaž visi jo darbai ilgainiui dingo. Madrido muziejuj liko jo 1646 Cezario pinigas, rodąs Kristų tarp farizie jų.

Arýballos graikų apskritas arba bonkinis semtuvas.

Aryballos

Aribo (g. apie 990), 1021—1031 Mainco arkivyskupas, neigęs popiežiaus teisę atmainyti vyskupo skiriamą bausmę. Būdamas imperatoriaus Enriko II giminaitis, daug svėrė Vokietijos politikai ir rėmė Konrado II išrinkimą jos valdovu, bet vėliau nustojo jam įtakos.

Arica (sk. arîka) 1) Didžiojo vandenyno įlanka p. Amerikos vakaruose. Pajlankyje uostai: Iquique (sk. ikiki) ir Arica Čilėle. Molendo Peru valstybėje 2) Tacnos prov. departamento mst. ir uostas š. Čilėje (p. Amerikoje), tikriau San Marcos de A., dar 1833 turėjęs 30.000 gyv., 1833 ir 1868 žemės drebėjimų sunaikintas, 1880 iš Peru valstybės čiliečių paimtas puolimu, 1883 sutartimi Čilės palaikytas 10 metų, 1892 teturėjo tik 2824 gyv., bet 1926 jau 10.290 gyv. Jo valstybinį priklausomumą turi išspręsti gyventojų balsavimas, nuo 1925 rengiamas J. A. V. tarpininkaujant.

Ariccia (sk. arîtča, lot. Aricia), Riccia, mst. Romos prov. Italijoje pakeliui iš Romos į Neapolį. Albanų pakalnėje 2 km nuo Albano, 4.550 gyv. (1921). Seniau latinų mst, romėnų paimtas ir įtvirtintas Via Appia apsaugoti, dabar mėgiamoji romėnų vasarvietė, pagražinta Berninio statyta bažnyčia ir Chigi rūmais bei parku. Netoliese vadinamasis Horacijų ir Kuriacijų kapas, taip pat Dianos šventyklos griuvėsiai jos Aricinia šile.

Arici (sk. arîči) Cezaris (1782 — 1836), italų poetas. Didaktinės poemos: La coltivazione degli olivi (alyvų auginimas, 1808), I coralli (karoliai, 1810), La pastorizia (piemeninkystė, 1814) ir kt., nebaigta (6 giesmės) karžygių poema La Gerusalemme distrutta (suardytoji Jeruzalė, 1808), Vergilijaus vertimai (3 tomai, 1819—1822). Jo kūriniai surinkti Opere 1808—1819 (6 tomai), papildyti 1858.

Zanella Della vita e delle opere di C. A. 1884.

Aricini senovės Aricios (ž. Ariccia) gyventojai.

Aridiniai dirvožemiai (lot. aridus sausas) besusiformuoją sausame klimate dirvožemiai, kur drėgmės neužtenka ne tik miškui, bet ir tankesnei žolei užaugti, nes ten nesusitelkia žymesnio humaus kiekio.

V. Ruokis Dirvožemio mokslas.

Aridiškas erozijos ciklas ž. Erozija.

Ariège (sk. arîéž) 1) A., Auriège, lot. ir ispan. Aurigera (auksanešė), Garonos intakas p. Prancūzijoje, išteka iš Pirėnų kalnų Andoros pasieny paliai Puy Nègre kalną R. Pirėnų depart. Savo kalnuotoj aukštutinėj tėkmėj išplauna kiek aukso smėlio, teka per Ariège ir Haute Garonne departamentus pro Foix, Pamiers, Saverdun mst. ir ties Portet mst. įteka Garonon. 163 km ilgio, kurių tiktai 42 tekelia laivus. 2) A. departamentas p. Prancūzijoje, 1790 susidaręs iš senovės Foix grafystės (comté) ir Gascogne bei Languedoc dalių, Pirėnų (čia Pic d'Estax 3.141 m, Montcalm 3.080 m) šlaituose, Ispanijos ir Andoros pasieny. 4.903 km², 167.500 gyv. (1926; 1846 270.436, 1866 250.436, 1886 237.619, 1906 210.550). Vyriausias dep. mst. Foix (6.460 gyv. 1926); 3 aps. Foix, Pamiers ir Saint Girons, paskirstyta į 20 kantonų. Depart. perkerta Toulouse-Tarascon glž. Ypačiai pietuose apylinkės kalnuotos, kalnų upės (A. ir kt.) be-

veik visos įteka Garonon; klimatas nelygus, bet gan minkštas ir sveikas. Apie 1/3 ploto nederlinga, ¼ girios (tebėra meškų ir vilkų) ir tik ⅓ tinka žemės darbui (šiaurėje); kalnuose gyventojai verčiasi gyvulių auginimu, dirba geležies, kieto anglies, gipso, marmoro kasyklose. Daugumas gyventojų yra kilę iš baskų (ž.) ir pasilaikę nemaža senovės ypatumų.

Ariél (hebr.) 1) simbolinis Jeruzalės bažnyčios ir mst. vardas, reiškiąs Dievo židinį (arah); 2) „Dievo liūto" (kario, milžino) vardas, Senajame Testamente teikiamas Gado sūnui, moabitų vadui (ir stabui) ir šiaip (taip pat arabuose ir persuose) karžygiams; 3) hebr. ir šiaip rytuose laumius, vandenis, piktasis arba gerasis vaiduoklis, literatūroje pavaizduotas Shakespeare (ž.) Audroje, iš čia Goethės imtas Faustui.

Arielis (Ariel), vienas planetos Urano (ž.) palydovas. Atrastas 1851 anglų astronomo Lasselio, bet ir anksčiau bene matytas V. Herschelio (1794) ir O. Struvės (1846). Matomas tik pro didelius teleskopus. Apskeliauja aplink Uraną per 2 d. 12 val. 20 min. 20,8 sek. Takas mažai tesiskiria nuo apskritimo. Vidutinis atstumas nuo Urano — 119100 km. Diametras tiksliai nežinomas, bet turi būti apie 900 km ilgio. Paviršiaus sudėtis visiškai nežinoma.

Arielka, aralka, iš gud. horielka (ukr. horilka, lenk. gorzałka), ž. degtinė.

Arielkynė Ukmergės aps. Kovarsko val. vs, 10 km nuo Kovarsko pšt. ir 11 km nuo Troškūnų glž. st.

Ariergardas (pr. arrière-garde) kariuomenės dalis, skiriama žygiuojančios voros užpakaliui saugoti. Puolamajame žygy A. saugo voros užpakalį nuo netikėtų smulkių priešo dalių puolimų, o atsitraukiamajame žygy turi laiduoti laisvą vyriausiųjų jėgų judesį ir įgalinti jas išvengti kautynių. A. veikia savarankiškai, nelaukdamas paramos iš vyriausiųjų jėgų.

Aries žvaigždynas ž. Avinas.

Aries (lot., sk. áries, gr. kriós), avinas, nuo to gr. rom. sienojis sienoms ardyti baigtas geležiniu avingalviu, įsupamas rankomis arba virvėmis, prie sienos prinešamas arba ratais (kartais kelių aukštų bokštas su keliais A.) privežamas, stogu pridengtas. Pirmi ėmė vartoti graikai (ties Platėja ir kt.), ištobulino Pilypo II ir Aleksandro Didžiojo makedoniečiai; jais pasekė romėnai. Didelium A. vartoti reikėjo 1500—6000 kareivių. Vokiečiai A. vadina Sturmbock (antpuolio ožys) arba Mauerbrecher (mūrogriovis), slavai taran (baran).

Aries

Aries (vengr. Aranyos auksinis), Marošo intakas Sekmigradijoje, 1920 nuo Vengrijos atitekusioje Rumunijai. 130 km ilgio.

Arietidos (arba Epsilon-Arietidos), meteorų, (tariamųjų „krintančiųjų žvaigždžių") srovė, laukiama kas metai apie X 14. Nepaprastu gausumu pasirodė 1877. A. pavadinimas kilo iš Avino (lot. Aries) žvaigždyno, kuriame yra jų radiantas (ž.).

Arietites viena šeima iš amonitų (ž.) būrio, pasitaikanti apatiniuos jūros sistemos sluoksniuos.

Arietta (it.) muz. arijėlė.

Arifí (Aarifi)) Paša (1830—1895), turkų diplomatas (1873 pasiuntinys Vienoj, 1877 Paryžiuj) ir valstybės veikėjas (1874 užsienių reikalų, paskui švietimo ir teisingumo ministeris, 1879 ministerių pirmininkas, 1880 užsienių reikalų ministeris, 1885—1890 valstybės tarybos pirmininkas).

Arigoni Giovani (Giacano), pramintas Affetuoso (jausmingas), XVII a. italų kompozitorius, kurio betgi madrigalų (ž.) maža dalis mus tepasiekė, o labiausiai jį įgarsinę Concerti da Camera (Venezia, 1635); kiti kūriniai sudegė 1794 Kopenhagoje.

Arija (it. aria) vokalinis veikalas solo (ž.) dainuoti, pritariant instrumentais arba choru, dažniausiai operose (ž.) ir oratorijose (ž.). Turi lyrišką pobūdį.

Arijai (sen. ind. a r y a garbingas, kilmingas, sen. pers. a r i y a, avest. a i r y o) yra buvę sen. indų ir iranėnų sentėviai, kurie, išsiskyrę iš indoeuropiečių šeimos, tam tikrą laiką yra dar drauge gyvenę. Jų protėvynė veikiausiai yra buvusi Irano rytuose, iš kur vieni vėliau yra išsikraustę į šiaurę, į Armeniją, o kiti į pietų rytus, į Indostano pusiasalį. Šitų padermių kalbos senovėje buvo sudariusios vieną bendrą prokalbę, kurios, kad ir suskilusios atskiromis tarmėmis, vėliau yra išlikusių nemaža bendrų ypatybių. Pvz., pirminius balsius *a, e, o* (ilguosius ir trumpuosius) tose kalbose atliepia *a* (ilgas ir trumpas); senoviniai *r* ir *l* čia yra sutapę vienu garsu *r;* pirminis ide. *s* po tam tikrų garsų yra išvirtęs į *š* ir t. t. Be to, šitos abidvi kalbos, priklausydamos sateminei indoeuropiečių kalbų grupei, turi daug ir žodyninių bendrybių; pvz., sen. ind. m a t s y a žuvis, avest. m a s y o; sen. ind. d ē v a dievas, avest. d a e v a piktas demonas; sen. ind. a s u r a viešpats, dievas, avest. a h u r a ir kt.

Kalbotyroj kurį laiką arijais buvo vadinami indoeuropiečiai; bet dabar tas žodis šita reikšme jau beveik nebevartojamas, juo tebevadina drauge tik indus ir iranėnus. *P. Sk.*

Aryk (turk. y kietai tariama), perkasas vidurinėje Azijoje (Turkestane ir kt.) laukams drėkinti.

Arimanas ž. Ahriman.

Arimas, lauko darbas; arklu apverčiamas viršutinis žemės sluoksnis 10—20 cm storio. Lygiose pošlapiose vietose aria dažniau lysėmis, sumesdami dviejų pirmųjų vagų žemę į tiesų guburėlį (sumetimą) ir baigia išmestine (išmetimu), kuria nuteka perteklingas vanduo. Figūrinis A. pradedamas nuo sklypo kraštų aplink vidurį arba atvirkščiai.

Arimaspai (gr. arimaspoí), graikų padavimais š. Skitijos vienakiai gyventojai, kurie dėl aukso vis kovoję su saugojančiais jį grifais (ž.). Tai apdainavęs legendinis graikų poetas Aristėjas (ž.) epopėjoje Arimaspeja, iš kurios kartojo žinias apie A. graikų ir romėnų geografai ir istorikai. Kai kas mano A. padavimuose radus atbalsio Uralo, net Altajų ir gal Gobi dykumos aukso ieškotojų nuotykius.

Arimatíja (gr., hebr. Ramah kalva), Biblijos minimas Palestinos miestas, pranašo Samuelio ir Kristų palaidojusio Juozapo tėviškė. Ja laikoma dabartinė Ramleh, 3 km į pietus nuo Lyd(d)os.

Ariminum, senovės mst. italų Umbrijoj, dabar Rimini (ž.).

Arinai drauge su asanais, kotais, kaibarais, kamasėnais, tubinais, klaidingai vadinamais jenisiniais ostiakais (keto) ir kitais priklausė vakarinei paleaziatų (senaziačių) jenisėnų grupei ir gausingai gyveno prie Jenisėjo ir Kačos upių, vėliau (nuo 1823) vadinamos Jenisėjo gub. p. Sibire (pietuose nuo 1628 įst. Krasnojarsko). 1608 pripažino rusų valdžią ir ėmė mokėti jai duoklę. 1753 keliaudami per Sibirą Gmelin ir Müller tebematė dar A., bet vėliau jie iš dalies dėl ligų išnyko, kaip ir daugelis kitų jenisėnų, išskyrus pasitraukusius į šiaurę keto jenisėnus, iš dalies sumišo su rusais ir tiurkų kačinais, nuo kurių dabar nebeatskiriami. A. kalba visiškai išnyko.

Aringa (it. iš viduramžio lot., lenk. arynga), įprastinis arba valdžios nustatytas sakymo arba rašymo būdas, formulė, pavyzdys; prašymo A. — prašymo pavyzdys.

Aringhi Povilas, m. 1676, išvertė lotynų kalba Ant. Bosio Roma Sotteranea (Rome, 1632), vertimą išl. 1651 papildęs daugybe žinių; tai svarbus krikščionių archeologijos šaltinis.

Arínos de Mello Franco Alfonsas (1868 — 1916), brazilų apsakininkas: Pelo sertão ir Historias e paisagens (1921).

Arinos Tapajosos aukštupis (deš. Amazonės intakas) Matto Grosso prov. v. Brazilijoj, apie 650 km ilgio. Upynas apaugęs p. Amerikos tropiniais ir subtropiniais miškais ir beveik dar visai negyvenamas.

Arintero Jonas Gonzalez (1860—1928), ispanų dominikonas, vyriausias atstovas naujojo mistinio judėjimo Ispanijoj, daugelio gamtos mokslo ir apologetinių veikalų autorius.

Soter 1931.

Ariobarzanes, trijų Ponto ir trijų Kapadokijos karalių, taip pat Persijos satrapo vardas. **A. I.** (363—287), Ponto karalius, atplėšė Pontą nuo Persijos ir apgynė jo nepriklausomybę. **A. I** (93—63), Kapadokijos karalius, monetose Filoromeusu (romėnų prietelium) vadinamas, nes Ponto valdovui Mitridatui Didžiajam (121—63) visą amžių su Roma kariaujant, A. buvo jai ištikimas ir dėl to 4 kartus turėjo šalintis iš savo valdomo krašto. **A. III** (51—44), Kapadokijos karalius, draugavęs su Ciceronu, kurį laiką palaikė Pompėją prieš Cezarį, paskui su Cezariu susitaikė; žuvus Cezariui, jis buvo paskelbtas Romos respublikos priešu ir nužudytas. **A.** persų satrapas, 331 pr. Kr. 40.000 kariuomenės prieky atrėmė Aleksandrą Didįjį, neprileisdamas prie Persijos sostinių Suzų ir Persepolio, bet, iš šalies apeitas, kovą pralaimėjo.

Ariogala mst. ir to paties vardo valsčiaus centras Žemaičiuose, Dubysos kairiajame krante, aukščiau Kauno, dabar Kėdainių apskr., prie vieškelių, einančių iš Kauno į Raseinius ir Telšius, ir iš Kėdainių į tas pat vietas. Nuo art. glž. Kėdainių st. 37 km. 1923 gyventojų surašymo duomenimis, A.

Ariogala iš lėktuvo

turėjo 177 trobas ir 1.197 gyv. A. yra mūrinė katalikų bažnyčia, 2 bankai, paštas, įkurtas 1880, viena 4 komplektų lietuvių mokykla, kurioje 1932 I 1 buvo 184 mokiniai, ir viena 2 komp. žydų mokykla, 71 mok.

A. istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą minima 1253: Lietuvos karalius Mindaugas užrašė Livonijos ordinui, drauge su kai kuriomis kitomis žemėmis, pusę A. srities (Eregalle medietatem) su sąlyga, kad ordinas savo patarimais, savo kardu ir lėšomis gintų Mindaugą ir jo teisėtus įpėdinius bei krikščionių bažnyčią Lietuvoje nuo visų jų priešų (Dr. Bunge Liv. - Esth. und Curländ. Urkundenbuch, B. 1, dok. CCLII, 333—334 psl). Tačiau Livonijos vok. ordinui nepavyko išlaikyti savo rankose dovanotų sričių: sukilę žemaičiai vokiečių neįsileido. Nuo XIII a. pabaigos jau prūsų vokiečių ordinas siekia įsiviešpatauti Žemaičiuose ir puldinėja žemaičių gyvenamas žemes. A. sritis, kaip esanti netoli prūsų, dažnai puolama ir todėl dažnai minima vokiečių kronikose. Jose A. yra vadinama Eragelen, Aragel, Erogel, Erogeln, Erogelen, Erogele (Script. rer. prus. B. I, II, V) ir, rodosi, net Egol (Annal. Thorun.) ir Egollin (J. von Posilge. Script. rer. prus. III, 123), o A. sritis — territorium, gebit, regio ir terra (Script. rer. prus. I, II, V). A. puldinėjimai ir naikinimai yra minimi 1294, 1322, 1348—1349, 1352, 1355, 1363, 1365, 1366, 1367, 1370, 1372, 1375, 1377, 1378. Savitarpio kovų metu tarp Jogailos ir Kęstučio, 1382 vasarą, A. pilis (kuri vok. kronikose pavadinta Egol ir Egollin) buvo Jogailos talkininko, vok. ordino maršalo, Kuno von Hattensteino, paimta ir sudeginta, o visi jos gynėjai, išskyrus du, iššudyti (Script. rer. prus. III, 123). Tai yra vienintelis šaltinis, kalbąs apie A. pilį; kituose šaltiniuose apie A. pilį nieko nesakoma. Remdamasis Daugirdu, Kšivickiu, Pokrovskiu ir kitais, P. Tarasenka Liet. archeol. medž. (1928, 96 psl.) nurodo A. netoli kapinių piliakalnį, sudarytą kyšulio tarp Dubysos ir jos mažo intako; piliakalnis visai suardytas, turi 20 m ilgio ir 9—13 pločio, iš lauko atskirtas 9 m aukščio ir 3 m pločio pylimu. 1405 vok. ordinas drauge su Vytautu, kuris tuomet draugavo su vokiečiais, puolė Raseinius, Viduklę ir A. ir privertė Žemaičius duoti vokiečių ordinui įkaitus, kad Žemaičių kraštas pasiliks jam ištikimas. 1409 Žemaičiai atsisakė priimti Vytauto paskirtą A. tėvūną, apkrikštytą lietuvį Gaileminą (Galminą?), vadinamą ritierium Jurgiu, ir reikalavo, kad tėvūnas ten būtų skiriamas iš žemaičių tarpo (A. Prochaska Cod. epist. Vitoldi, dok. CCCCXI, 183 psl.). Tėvūnas, kaip finansinis did. kun-čio agentas, čia yra pavadintas „kemerer." 1409 šaltinis yra dar svarbus ir tuo, kad jis nusako A. buvus administracinį vienetą Žemaičiuose. Jo plotis nežinomas. Lenkų XV a. istoriografo J. Dlugošo tvirti-

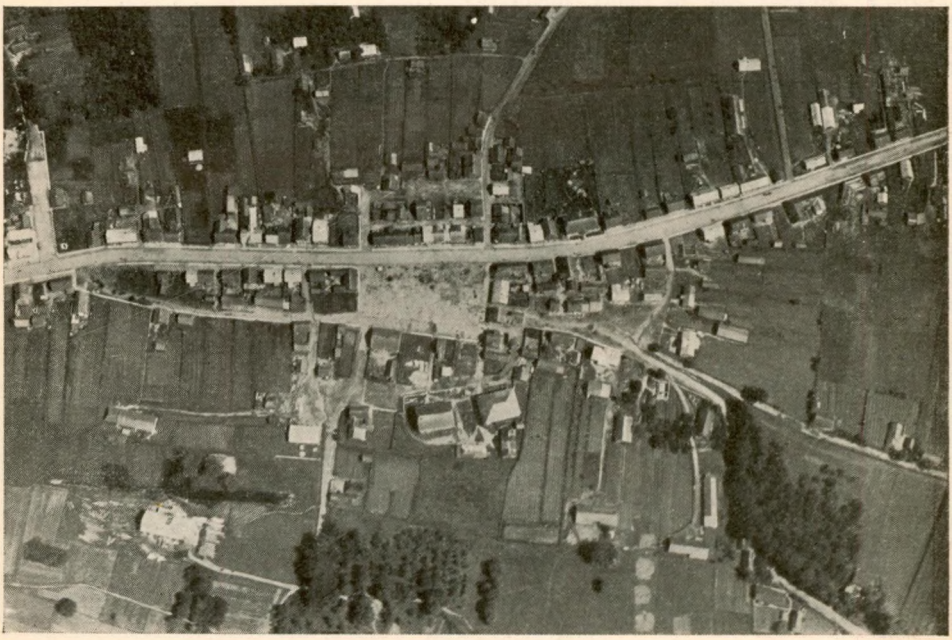

Ariogala iš lėktuvo

nimu, Žemaičiai XIV ir XV a. pradžioje buvę padalyti į 7 apskritis (Ariogala, Raseiniai, Medininkai, Kražiai, Viduklė, Veliuona ir Kaltinėnai), iš ko galima manyti, kad A. apskritis buvo nemaža. XVI a., sprendžiant iš Telšių arba Žemaičių krašto teismo bylų archyvo, Žemaičiai buvo padalyti į 48 valsčius, tarp kurių buvo ir A. val. Ar A. apskrities XIV ir XV a. ribos sutampa su A. val. ribomis XVI a., neturint šaltinių, sunku pasakyti.

Plačiosios redakcijos Lietuvos metraštis, sudarytas XVI a., laiko A. Vytenio tėviške, kitaip sakant, taria nuo XIII a. pabaigos valdžiusią Lietuvą Gedimino, Vytenio brolio, dinastiją buvus žemaičių kilimo (Poln. sobr. rus. let. T. XVII. Zapadno rus. let. Archeolog. nuorašas, 256 psl.; gr. Račinskio, — 309 psl.; Evrejinovo, 371 psl. ir Olševo, 436 psl.). Pačią A. Lietuvos metraštis vadina Airiagala arba Airagala.

XVI a. A. yra minima kaip did. kun-čio miestas arba miestelis, kur buvo did. kunčio dvaras ir kur gyveno jo tėvūnas. Po Lietuvos susijungimo su Lenkija A. buvo vadinama seniūnija arba storastija. Kaip ir kitos storastijos, A. buvo duodama valdyti aukštiesiems valdininkams su sąlyga mokėti kariuomenės reikalams ketvirtą dalį pajamų arba kvartą. Paskutiniais Lietuvos nepriklausomo gyvenimo laikais A. storastija buvo Bialozorų rankose ir mokėjo į iždą kvartos titulu 765 auksinius.

A. bažnyčia, kiek galima spręsti iš J. Dlugošo pasakymų, greičiausiai buvo įkurta greitai po žemaičių krikšto, XV a. pradžioje, Jogailos ir Vytauto viešpatavimo laikais ir jų buvo dosniai aprūpinta. Dar 1832 A. bažnyčiai priklausė 29 valakai ir 27 margai žemės. Tačiau pati A. po Vytauto laikų nustojo savo senovinės reikšmės. Did. kun. ir karalius Vladislovas Vaza buvo stengęsis A. palaikyti ir 1640 suteikė jai teisę turėti turgus ir prekymečius. Stanislovas Augustas 1792 davė A. miestų teises ir herbą (bene reiktų erbu vadinti nuo vok. Erbe, ne būtinai nuo slav. herb, gierb) — du kryžiumi sudėtu kardu raudoname lauke. Tačiau rusams viešpataujant, A. kaip miestas neišsilaikė ir virto paprastu bažnytkaimiu.

Ariogalos piliakalnis

Script. rerum pruss., B. I, II, III, V; *Bunge* Liv., Est. und Curländ. Urk., B. 1; *J. Sprogis* Geograf. slovar drev. Žomoitskoj zemli; *F(ilip) S(ulimierski)* Słownik geograf. Król. Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. II (Eiragoła), 1881. *I. J.*

Ariogalos valsčius, anksčiau Kauno, dabar Kėdainių aps.; 1923 surašymo duomenimis, 61 gyv. vieta 1.037 ūkiai, 6.375 gyv.; kaimai: Ariogala (mst.), Aukštalaukis, Boževolė, Būda, Daujotėliai, Daujotai, Grajauskai, Kasiulkaimiukai, Kasiulkai, Kilupiai, Kunigiškės, Lenčiai, Negirva, Negirva (II), Noliečiai, Padargupis, Pagausantis I, Pageneviai, Pajakališkės, Paliepiukai I, Paliepiukai II, Paliepiai (bžk.), Pašilaupis, Pavietava (Karalgiriai), Pigainiai, Pustapolis (Tuopuolis), Putriai, Rainčiškės, Šilai, Šliužiai, Taurupis, Žąsinai.

Arion (sk. arion), lesbosietis, apie 620 pr. Kr. graikų kanklininkas ir poetas, Alkajo ir Safos amžininkas, laikomas ditirambo (ž.) kūrėju. Herodoto pasakojimu, su dideliais turtais laivu plaukiantį A. jūreiviai norėję nužudyti, bet šis išsiprašęs prieš žūstant leisti jam padainuoti, paskui sudaužęs savo kankles ir šokęs jūron. Jo dainos garsais sužavėtas delfinas (ž.) jam savo nugarą pakišęs ir sveiką sausumon pristatęs. Palaikę jį žuvus, jūreiviai buvo paskui pasmerkti mirti. A. kankles ir delfiną matė žvaigždėse (ž. Delphinus), skulptoriai sekė A. legendą, ją mėgo poetai (A. W. Schlegel, L. Tieck).

Arion

Arionai Lenkijoje ir Lietuvoje radosi apie 1560, bet atskirų iš Ariaus (ž.) mokslo išsirutulojusio ir XVI a. Servedės (ž.), Sozzinių (ž.) ir kt. aiškiau nustatyto, dar anabaptizmo (ž.) remiamo, arianizmo (ž.), plietimo reiškinių pastebima ten dar prieš 1550. Dar 1546 Krokuvoje italui Lismaniniui, Trzecieskiui (vyresn.), Modrzewskiui (ž.) ir kt. nesenai ten atvykęs belgas Pastorius dėl Trejybės prikišęs juos „trijų Dievų" besilaikant. Nors kurį laiką nei Lenkijoje nei Lietuvoje dar negirdėti arianizmą viešai platinant, betgi jis vis labiau protestantiškai nusiteikiančiai tų kraštų šviesuomenei ima daryti vis didesnės įtakos iš Italijos ir Šveicarijos, vėliau ir Sekmigradijos, Ochino (ž.), Blandratos (ž.), Leliaus, Sozzini ir kt. italų raštais ir laiškais, betarpiškai su jais užsieniuose sueinant ar jiems Lenkijoje atsilankant (Sozzini 1551 ir 1558, Blandrata 1558, Ochino 1564 ir kt.). Aiškiau pasireiškė 1556, kai Petras Gonesius (ž.), tik parvykęs iš užsienio evangelikų sinode atvirai pasisakė arionu. Kad ir pasmerktas už tai, jis gavo ne tik įtakingą globėją Lietuvos didžiūną Kiška (ž.), bet ir

vis daugiau šalininkų; arianizmą remia Lietuvoje galingasis Mikalojus Radvila Juodasis (ž.), 1563 evangelikų sinodas Vilniuje pasisako už A. ir šaukia lenkų evangelikus lietuviais pasekti. Tačiau daugumas evangelikų pasisako prieš A., laikydami katalikus sau artimesnius už A. Katalikai ir evangelikai (protestantai ir reformatai) stengiasi paveikti Žigimantą Augustą, kad A. pašalintų iš valstybės, bet jį nuo to sulaiko popiežiaus nuncijus Commendoni (ž.). A. organizuojasi skyrium, bet jiems kliudo susitvarkyti ginčai ir nesutikimai, įveikti 1579 Faustui Sozzini (ž.) atvykus ir nesutikimus išlyginus raštu į visas Lenkijos ir Lietuvos A. parapijas, kuriame išdėstė savo mokslo pagrindus. Lenkijoje jis veikė 25 metus (1579—1604). Ilgainiui A. net imta vadinti socinionais ir anabaptistais. Prof. H. Merčingo žiniomis, 546 evangeliškoms parapijoms Lenkijoje ir 191 parapijoms Lietuvoje tenka iš viso 73 grynai arionų parapijos, kurias sudarė bajorai ir šiaip didžiūnai. Kiek A. parapijų buvo Lietuvoje, sunku patirti, nes dažnai ta pati parapija keitė savo nusistatymą; tik apie Kėdainių ir Tauragės A. (unitarų) par. yra žinių iš XVII a. Lenkijoje A. centrais virto Pinčov, Vengrov ir t. t., bet ypačiai pagarsėjo Rakovo parapija, Sieniskio įsteigta (1569) ir vadinama net „sarmatų Atėnais". Rakovo akademinėje gimnazijoje, labiausiai 1604—1637, buvo auklėjamas A. mokytojų ir dvasininkų prieauglis. Čia buvo spausdinami A. raštai ir rinkdavosi kasmet jų generaliniai sinodai. Pasinaudojus, jog trys Rakovo mokyklos mokiniai mėtė akmenimis kryžių prie miesto vartų, už ką jie buvo tėvų nubausti ir iš mokyklos pašalinti, Varšuvos teismui nusprendus tenykštė mokykla, spaustuvė ir bažnyčia buvo uždaryta. Prof. Aleksandras Brückner str. Aryanizm w Polsce (Encyklopedya Kościelna, I—II t., 1904 m) aukštai kelia kultūrinę lenkų A. reikšmę: „jie imponuoja savo kultūra, tarp jų didžiausias rašytojų procentas; jų didieji poetai Zbign. Morstin ir Vacl. Potocki, taip pat Erazmas Otwinowski ir kiti; teologai Petras Statorius, Jer. Moskorzowski, Sam. Przypkowski, Jonas Schlichting arba sulenkėję Smalcius ir Crellius; istorikai Andr. ir Stan. Lubienieckiai".

Lietuvoje plėtė A. Blandrata, kurs dažnai viešėdavo pas Mikalojų Radvilą Juodąjį. Nemaža čia reiškė kitas italas Stankar (ž.), 1551—1552 Karaliaučiaus teologijos prof.; taip pat italas Lismanini (ž.), kurs dar kaip karaliaus rūmų kapelionas su Žigimantu Augustu dažnai lankydavosi Lietuvoje. Savo veiklumu pasižymėjo Mart. Čechavičius (ž.), Vilniaus reformatų parapijos kunigas, lenkiškai ir gudiškai rašęs Sim. Budny (ž.), šumskietis Andrius Višautas (Wiszowaty, ž.) ir kt. Lietuvių literatūroje A. visai nepasireiškė.

A. pažiūrų griežtumas, ypačiai atsisakymas, dažnai tik teorinis, valstybei tarnauti ir vartoti ginklą, labiausiai betgi tikybinių pažiūrų aštrumas kėlė prieš juos bajorų ir miestelėnų visuomenę. Dar 1611 nužudyti A. sekėjai, Vilniuje italas Franco, Varšuvoje Tiškevičius. 1627 Liublino minia naikino A. bažnyčią, 1638 uždaroma Rakovo A. įstaigos. 1647 Šlichting sudegintas Varšuvoje. XVII a. Lietuvos ir Lenkų valstybę priešams vis labiau puolant ir kai kuriems A. pritarus švedams, 1660 A. buvo išvyti arba priversti savo mokslo atsisakyti. Išeiviai buvo priglausti Prūsuose (taip pat išeivio Bogusl. Radvilos), kur išliko ligi XIX a., bet ypačiai veiklūs buvo Olandijoje XVII a., leisdami Amsterdame daugybę raštų lotynų, olandų ir kitomis kalbomis. Čia išleista 10 tomų Biblioteca Fratrum Polonorum (nuo 1656), Liubeneckio Historia reformationis Polonicae (1685), Sandiaus Bibliotheca Antitrinitariorum (1684) ir kt.

Wal. Krasiński Historical sketch of the rise, progress and decline of the reformation in Poland, 1838—1840 2 tomu (Lindau sutrumpintas vokiškas vertimas, 1841); (,,) Zarys dziejów powstania i upadku reformacyi w Polsce, 1903—1904; *Józ. Łukaszewicz* Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, 1842—1843 (2 tomu, vok. vert. Leipzig, 1848—1850); *Th. Wotschke* Geschichte der Reformation in Polen; *H. M(erczyng)* Zbory i senatorowie protestanccy w dawnej Rzeczpospolitej, 1905; *A. Brückner* Różnowiercy polscy, 1905; *Szcz. Morawski* Arjanie polscy, 1906; *Tad. Grabowski* Literatura arjańska w Polsce 1560—1660, Kraków, 1908; *H. Merczyng* Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych, 1913; *Stan. Kot* Ideologja polityczna i społeczna Braci Polskich zwanych Arjanami, 1932; Žurn. „Reformacja w Polsce", nuo 1921.

Arionų kapai Lenkijoje ir Lietuvoje XVI ir XVII a., kai A. (ž.) buvo laidojami nuošaliose vietose, kalvose ir pan., ne žmonėms įprastose katalikų ar kitų tikybų kapinėse, šventoriuose ar bažnyčiose, ir gyvi kėlę visuomenėje visokių kalbų, juoba po mirties visaip kaip žmonių buvo apsakomi. Apie 1800 Tad. Čackis atidarė kelis Pinčovo A. karstus, kuriuose rado kiekvieną numirėlį laikant lentelę su įrašu Scio cui credidi (žinau kuo tikėjęs) ir greta gulint stiklinį butelį su mirusiojo gyvenimo aprašymu. Ilgainiui arionkapiai imta vadinti šiaip senovės nešvęsti kapai, kaip daugelis piliakalnių švedkapiais ar pilies griuvėsiai karalienės Bonos pilies vardu. Vilniuje nuo 1580 yra žinomas vengro A. Kaspro Bekešo (ž.) kapas kalne prie Vilnelės upės (anapus vėlesniojo Botanikos sodo), įgijusio Bekešinio kalno vardą. 1913 J. Talko-Hrincevičius tyrė A. kalnelio kapus tarp Virbalio ir Unijos dvaro Vilkaviškio aps., Alvito val. ir, be kaukolių, rado ten kelis Lietuvos pinigus XVII a. pradžios (1614 ir 1620) ir vieną švedų pinigą (1700).

J. Talko-Hryncewicz Przyczynek do paleontologii Litwy (Cmentarzysko na Arjańskiej górce w majętności Unji pod Wierzbołowem — Prace i Materjały Antropologiczno — Archeologiczne i Etnograficzne, I. 1920, 48—52 psl.).

Ariorat (gr. Ariarátes), Kapadokijos (Maž. Azijos tarp Eufrato ir Halio-Kizil Irmako upių, dabartinėj Turkijoj, iš dalies Sirijoj ir Irake) IV—I a. pr. Kr. bemaž visų (9) karalių vardas. I ir II dar nestengė išlaisvinti savo šalies iš graikų valdžios, III buvo pirmasis nepriklausomasis karalius (apie 255). V (162—130) gavo pakelti daug karų, bet ypačiai pasižymėjo globodamas filosofus ir literatus (jo žmona Laodikė praskynė kelią į sostą savo jauniausiajam sūnui A. VI, iššudydama 5 savo sūnus, bet ir pati dėl to minios nužudyta), VIII nustojo valdžios (94), o IX (36) net buvo nužudytas, kaip ir I,VI bei VII; po jo mirties Roma pavedė Kapadokiją valdyti Archelajui (ž.).

Ariorat

Arioso (it., sk. ariózo) arijos būdu, arijėlė (tarp recitativo ir arijos) operoje arba oratorijoje.

Ariosofija nauja sekta Vokietijoj, kilusi iš arijų (ž.) rasės kulto, valdoma evoliucionizmo, iškrypusios mistikos ir okultizmo su savitais biblijos aiškinimais ir mokslu apie šv. Trejybę. Įkūrė 1918 atskilęs cistersų vienuolis Jörg Lanz Liebenfels ir rašytojas Herbert Reichstein. Nuo 1926 organas: Zeitschrift für Geistes-und Wissenschaftsreform.

Ariosti Atilas (1660—1740), italų dominikonas, muzikas ir kompozitorius. 1696 jo opera Dafne Bolonijoj iškėlė jo vardą. 1698 pakviestas Berlynan, 1700 ten rašo operas La festa del Imeneo ir Atis, paskui Venecijoj Erifile ir La piu gloriosa fatica d'Ercole, 1708 Vienoj Amor fra nemici, 1716 drauge su Händeliu ir Bononciniu pakviestas Londonan muzikos akademijos steigti, kur 1723 kuria savo žymiausią operą Coriolano.

Ariosto Liudvikas (1474 Reggio tvirtovėje — 1533 Ferraroj), italų poetas. Tėvas ir sūnus tarnavo Ferraros d'Este kunigaikščiams. Drauge su tėvu 1484 persikėlęs Ferraron, A. anksti susipažino su literatūra, d'Este dvare stebėjo verstųjų iš lotynų kalbos Plauto ir Terenciaus komedijų vaidinimus ir dar mokykloje būdamas sekė jomis, rašydamas savąsias broliams ir seserims vaidinti. Tėvo verčiamas 1489—1494 išėjo teisininko mokslus, bet drauge pas humanistą Jurgį Spoleto ir kitus studijavo Romos poetus. 1500 tėvui mirus turėdamas padėti jo paliktai šeimai, kreipėsi į d'Este, kurie jau buvo jį kiek pažinę iš eilėraščių lotynų ir italų kalbomis. 1503—1518 jis tarnavo kardinolui Ipolitui d'Este kaip sekretorius, kai kada pasiunčiamas Romon, Florencijon ir kitur; 1518 — 1532 tarnavo Alfonsui d'Este, kuris 1522 — 1525 jam pavedė tvarkyti Garfagnanos provinciją, o 1525—1532 Ferraros dvaro teatrą. Literatūroje pasireiškė iš pradžių Ferraroje suvaidintomis komedijomis La cassaria (dėžutė, vaid., 1508), I Suppositi (pakaitieji, vaid. 1509), vėliau eilėmis perdirbtomis, ir kitomis, 7 satyromis, elegijomis, bet labiausiai poema Orlando furioso (pasiutęs Rolandas), kurią jis rašė per 25 metus (1507—1532). 1516 O. f. pasirodė 40 giesmių, 1532 išlyginta ir jau 46 giesmės O. f. siužetas paimtas iš to prancūzų Rolando žygių poezijos šaltinio, iš kurio sėmėsi XII—XIII a. š. Italijos dainininkai, XIV a. vaidino Toskanijos miestų žongleriai, o XV a. net du poetai sukūrė savo poemas: Luigi Pulci (1431—1486) Morgante maggiore (milžiną Morgantą) ir Matteo Bojardo (apie 1434—1494) L'Orlando innamorato (įsimylėjusį Rolandą). A. sėmėsi taip pat iš Vergilijaus,

1583 Orlando furioso leidinys

Ovidijaus, novelių ir kt., nesukūrė nei vieno originalinio epizodo, bet pasireiškė ypatingu dikcijos lengvumu, scenų plastika, švelnia ironija. Neįtikęs savo poema kardinolui d'Este, kurio dvarui jis skaitė dar neišspausdintas O. f. giesmes, kitur betgi jis tuoj gavo „Il divino" (dieviškojo) vardą ir vėliau žavėjo skaitytojus, nors po keliasdešimt metų toje pat Ferraroje kitas poetas Torquato Tasso sukūrė dar garsesnę Gerusalemme liberata. O. f. išleista ligi šiol apie 200 kartų, neskaitant vertimų (pvz. vokiškai Gries, naujas leidimas 1887, ir kt.; rusiškai 17 giesmių ir likusiųjų atpasakojimą duoda Čudinovo 1898 leidinys; lenkiškai Fel. Faleński 1885, atsk. leid. 1901- ne visos giesmės). Gerai komentuotą O. f. leidimą 1903 parūpino Papini Florencijoj, fotografuotinį leidimą 1909—1914 F. Ermini, kiti A. kūriniai: Opere minori di L. A., 2 t., 1857 (taip pat 1924).

G. Campori Notizie per la vita di L. A., 1896; *G. Carducci* L'Orlando furioso (Vita italiana nel Cinquecento, 1906); *B. Croce* A., Shakespeare e Corneille, 1920 (angl. 1920, vok. 1922).

Ariovist apie 71 pr. Kr. įsibrovęs į Galiją germanų vadas ir čia 61 įkurdinęs savąsias gimines, vėl. Elzase, Pfalce ir pareinėje. Jį sumušė Cezaris (58) tarp Bisontium (Besançon)) ir Reino upės, tuo 500 metų sulaikęs germanų ekspansiją Galijon ir ją surišęs su graikų-romėnų civilizacija.

Aripert 1) I, langobardų karalius 653—661, įstiprino katalikybę prieš seniau vyravusį arianizmą. 2) II, langobardų karalius 708—712, sukilęs ir nužudęs karalių Liutprandą užvaldė kraštą, bet paskui žuvo nuo buvusio Liutprando globėjo Asprando.

Aripo (Arippu), mst. Ceilono salos vakaruose, pasižymėjęs žemčiūgų gaudymu didžiuliame pajūrio smėlyne abiem Adams Bridge šalim Palk sąsiaury ir Manar įlankoje. Kasmet pavasarį čia susirenka ligi 150 tūkst. ne tik žvejų ir pirklių, bet ir šiaip žiūrovų.

Arys 1) Rytprūsių ež. 10 km ilgumo, 4 km platumo, 29 m gilumo, 170 m aukščiau jūros, Allensteino apyg. Johannisburgo aps. 1865 ežerą kiek nuleidus, pasirodė netoli jo kranto sijinių pastatų liekanų, kurias archeologai laiko bronzos ir senesniosios geležies gadynės palikimu. Jį A. upelis jungia su Spirdingo ež. 2) Rytprūsių mst., (1930) 3.000 gyv. prie A. upelio; senovės prūsų galindų, dabar vokietėjančių mozūrų ir vokiečių apylinkėj. Glž. mazgas Lyck-Sensburg ir Lötzen-Johannisburg. 1443 čia įsteigtas mozūrų kaimas lenk. Ožiš (Orzysz) vadinamas, XVII a. virtęs valdžios nuosavybe (Kammeramt), 1721 pakeltas miestu.

E. Hollack Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Uebersichtskarte von Ostprauszen, 1908; *W. Gaerte* Aryssee (Peallexikon der Vorgeschichte I, 1924).

Arisaema šakniagumbiniai augalai iš šeim. Araceae. Yra apie 100 rūšių, daugiausia iš atogražų ir subtropinių kraštų. A. amurense Maxim, iš Mandžurijos gali augti ir Lietuvoje sodų paūksmėje. Gražiausios dvi rūšys, kurios Lietuvoje auga tik šiltnamiuose, A. ringens Schott, iš Japonijos, kurio žiedai panašūs į pelėdos galvą, auga ir kambariuose. A. fimbriatum Mast. iš Filipinų salų. Jos žiedų makštys kaip purpuras rudos, baltais ilgais rezginiais.

Ariscola (d'Ariscola, dell' Aquilla) Silvestras, XV a. italų skulptorius, drauge su Salvato (ž.) šv. Pranciškaus bažnyčioje Aquiloje išgarsinęs save sarkofagu (ž.) šv. Bernado sieniečio relikvijoms.

Arispe aps. mst. Sonoros valstybėje š. Meksikoje prie Rio Sonora upės. Apie 5.000 gyv.

Arista, stambus šerelis ant musių antenų; antenos iš trijų narelių.

Aristagoras, Mileto tironas, 500 pr. Kr. sukurstė joniškių Mažosios Azijos miestų sukilimą prieš persus; pralaimėjęs žuvo 498 Trakijoj.

Aristajas (gr. Aristáios, áristos geriausias). 1) Graikų mitologijoje senasis laukų ir ganyklų dievas, medžiotojų, piemenų ir ypačiai bitininkų globotojas. Hesiodo (ž.) ir Pindaro (ž.) sakymu, buvęs Apolono (ž.) ir karalaitės Kirenės sūnus. Mokęs žmones bitininkystės, sodininkystės ir kt., padėjęs kovoti su nepakeliamomis sausromis ir pan. Kai kur buvo garbinamas ne mažiau už Dzeusą ir Apoloną. Vergilijus jį mini savo Georgikose, vadindamas cultor nemorum (miškelių globotoju). 2) A. Aleksandrijos graikų matematikas, Euklido amžininkas (apie 300 pr. Kr.). Parašė geometrijos knygų, kurių neišliko. Vadinamas vyresniuoju, kad būtų atskirtas nuo A. jaunesniojo, irgi rašiusio matematikos veikalus.

Aristarchas 1) (gr. Aristárchos) (g. 267 pr. Kr.), samosietis, graikų astronomas. Jo veikalas Apie saulės ir mėnulio atstumą bei didumą (išsp. Venecijoj 1418, paskui Oksforde 1688) išliko ligi šių dienų; kiti jo veikalai žuvo. Tenai sutinkama viena pirmutinių sėkmingų pastangų dangaus kūnų atstumams matuoti, stebint mėnulio fazes (ž.). Tuo metu, kai mėnulis pasirodo danguje lygiai per pusę apšviestas, saulė, mėnulis ir žemė sudaro stačiakampį trikampį. Žinant tad regimąjį kampą tarp saulės ir mėnulio, gaunama kraštinių santykiai tame trikampy, tačiau praktikoje sunku nustatyti momentas, kuriuo mėnulis yra iš tikrųjų pusiau apšviestas, dėl ko galima labai apsirikti. Tuo keliu, A. nustatė saulę esant apie 18—20 kartų toliau už mėnulio, tuo tarpu iš tikrųjų ji yra apie 400 kartų to-

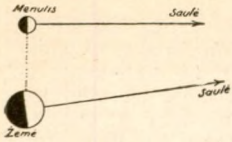

Aristarcho būdas, palyginamajam saulės ir mėnulio atstumui nustatyti

liau. Daug tiksliau A. išmatavo mėnulio atstumą, vartodamas du būdu: vienas jų visai sutampa su horizontalio paralakso (ž.) metodu, vartojamu ligi šiol, o kitas remiasi mėnulio užtemimais (ž.). Remdamasis senu patyrimu, jog savo užtemimo metu mėnulis visas telpa žemės šešėly, A. gana tiksliai išmatavo, kiek kartų žemės šešėlis yra platesnis už mėnulį, ir nustatė mėnulio skersmenį sudarant $^{3}/_{11}$ žemės skersmens, o mėnulio atstumą lygų 59 žemės radiusams, kas yra labai artima tikrovei. A. vienas pirmųjų skelbė žemę nesant visatos centrą, bet sukantis ir kartu keliaujant aplink saulę (ž. Heliocentrinė pasaulėžiūra). Šiuo atžvilgiu A. buvo Koperniko (ž.) pirmatakas. A. pažiūra ne tik negavo amžininkų pritarimo, bet dėl jos jis kartą net buvo ištremtas iš Atėnų. Mokslo literatūroje A. įtaką nustelbė Ptolomiejus (ž.), pastatęs žemę visatos vidury. Tiktai naujuose amžiuose Koperniko sekėjai, jų tarpe Kepler, vėl atgaivino A. idėjas ir pakėlė jį vienu iš didžiausių senovės astronomų (senovės Koperniku). Jo vardu pavadinta vienas mėnulio kalnų. *P. Sl.*

T. Heath A. of Samos, the ancient Copernicus, 1913; čia ir naujas A. veikalo leidimas.

2) A. s a m o t r a k i e t i s (m. apie 150 pr. Kr.) Aleksandrijos graikų gramatikas ir kritikas, Homero (ž.) leidėjas ir komentatorius. Dėl jo nepaprastai kruopštaus ir rūpestingo, bet drauge ir labai griežto H. teksto patikrinimo, virtusio pagrindu visiems vėlesniems leidimams, A. vardas literatūroje imta bendriau vartoti, taikant autoritetingiems ir griežtiems meno ir literatūros kūrinių kritikams.

Lehrs De Aristarchi studiis Homericis, 1833 (III leid. (1882); *Ludwich* A. Homerische Textkritik, 2 tomai, 1884—85.

3) A. t e g ė j i e t i s, V a. pr. Kr. graikų tragikas, Euripido amžininkas. Iš jo 70 tragedijų težinomi kai kurių vardai (Achilleus, Tantalos, gal dar Asklepios). Jas vertęs Ennius lotynų kalba, o kitas romėnų rašytojas Plautus savo Poenulų, sako, pasėmęs iš A. Achiliejaus.

4) A. t e s a l o n i k i e t i s, I a. Kr. g. lydėjęs Povilą apaštalą jo III kelionėje per Makedoniją, Graikiją ir Judėją. Vyskupas Frigijoje ir Tesalonikuose, nukirsdintas Romoje. Jo šventė pažymima rugpiūčio 4 d.

Aristea, dekoratyviniai augalai, Iridaceae šeim. Žinoma apie 30 rūšių iš pietų Afrikos. Šiltnamiuose dažniausiai galima rasti A. cyanea Ait. ir A. Eckloni Baker siaurais lapais ir mėlynais žiedais.

Aristėjas 1) A. prokonezietis, graikų padavimais buvęs VIII a. pr. Kr poetas, Homero ir Pitagoro mokytojas, lankęs tolimus kraštus, pasakiškus hiperborėjus (ž.) ir arimaspus (ž.), apie kuriuos parašęs epopėją Arimaspėją, Herodoto ir kitų rašytojų šaltinį apie arimaspus. Pasakojo jį atgydavus, tai šen, tai ten pasirodydavus, paskutinį kartą 340 pr. Kr. Italijos Metaponte, kur reikalavęs pastatyti Apolonui šventyklą, o sau statulą. Graikų padavimų klajūnas, nelyginant amžinasis žydas. Pirmaisiais krikščionijos laikais jos priešai, besiginčydami su krikščionimis, nekartą prieš Kristaus stebuklus keldavo tariamuosius A. stebuklus.

Tournier De Aristea Proconnesio, 1862.

2) III a. karaliaus Ptolomiejaus Filadelfo sargybos viršininkas Aleksandrijoje, tariamasis autorius vėliau paskelbto A. laiško, kuriame pasakojama Senojo Testamento vertimo graikų kalba (vadinamasis Septuaginta) istorija.

Dale Dissertatio super Aristea, 1705.

3) A. 100 Kr. g., graikų skulptorius iš Maž. Azijos, kurio centauras (ž.) yra Romos rinkiniuose.

Aristida (Gramineae — javų šeim.) turi apie 100 rūšių. Auga tik tyruose ir stepusė, kultūrai netinka.

Aristides (lot., Aristeides gr.) 1) A. T e i s i n g a s i s, Lisimacho sūnus (530—467 pr. Kr.), buvo Atėnų reformatoriaus Klistėno padėjėjas (509), Maratono kautynių strategas (ž.); 489 pirmuoju archontu išrinktas, ėmė vadovauti konservatorių partijai. Susidūręs su Temistokliu, A. buvo ištremtas (483). Dalyvavo Salamino kautynėse, vadovavo atėniečiams Platėjos kautynėse (479) ir drauge su Temistokliu įsteigė Atėniečių sąjungą. Jo gyvenimą apsakė Cornelius Nepos ir Plutarchos.

2) A. t e b i e t i s, IV a. pr. Kr., graikų tapytojas, vyresnysis Apelleso amžininkas. Ypač teisingai vaizdavęs žmonių jausmus ir aistras. Labiausiai buvo branginami jo paveikslai Miesto apiplėšimas ir Graikų kova su persais, už kurį mūsų pinigais gavęs 100 tūkst. lt. Dionizo nepardavęs nė už milijoną, ir tas paveikslas, vėliau atsidūręs Romoj, Cereros šventykloj, stebinęs romėnus.

Pfuhl Malerei und Zeichnung der Griechen, 1923.

3) A. m i l e t i e t i s, II a. pr. Kr., populiarus graikuose Mileto (Milesiaká) apsakymų, I a. Sisennos išverstų lotynų kalba, autorius. Dabar žinomos tik ištraukos.

4) A e l i o s A. m i z i e t i s (117(129?)-189), graikų retorius (ž.) ir sofistas, keliavo po Aziją, Graikiją, Italiją ir Egiptą, veikęs daugiausia Maž. Azijos Smirnoj. Paliko 55 kalbas, kurias išleido Jebb Oksforde (1722) drauge su lotynų vertimu, paskui Dindorf

Leipcige (1829), pagaliau Keil (1898). 5) A. atėnietis, II a. Kr. g., graikų filosofas, vienas pirmųjų krikščionijos apologetų (ž.), apie 140 įteikęs imperatoriui Antoninui Pijui krikščionybės apologiją, kuri pirmaisiais krikščionybės amžiais buvo labai branginama, bet nuo IX a. ne tik buvo pamiršta, bet ir dingusi. Tik XIX a. rasta iš pradžios fragmentas armėnų kalba, paskui sirų vertimas, pagaliau ir graikiškas originalas, tik kiek perdirbtas.
Seebert Der Apologet A. 1894.
6) A. Quintilianus, III a. Kr. g. graikų rašytojas, veikale Peri musikes padavęs daug žinių apie senovės graikų muziką. Lotynų vertimas išspausdintas Meibono Antiquae musicae auctores septem (Amsterdam, 1652).

Aristílos samosietis, III a. pr. Kr., Aleksandrijos graikų astronomas, kurio stebėjimus panaudojo Hipparchas ir Ptolomiejus. Jo veikalai (Apie nejudomąsias žvaigždes ir kt.) žuvo.

Aristion atėnietis, I a. pr. Kr. filosofas ir politikas, suartinęs atėniečius su Ponto karalium Mitridatu prieš romėnus, 86 Sullai paėmus Atėnus buvo nužudytas.

Aristion

Aristipas (gr. Aristippos) 1) vyresnysis (g. a. 430 pr. Kr. Kirėnuose), Sokrato mokinys, kireniečių mokyklos kūrėjas, senovės hedonizmo (ž.) atstovas. Pasak A., aukščiausias gėris esąs dabartinio momento jausminis pasimėgimas. Tinkamai naudotis juo mokąs vien išmintingasis, kuris valdo save ir visur, laimėj ir nelaimėj, išlaiko dvasios savaimingumą bei giedrą. Pažinimo teorijoj A. laikėsi subjektyvizmo; žmogus bepažįstąs savo kūno pojūčius. 2) A. jaunesnysis, pirmojo palikuonis susistemino A. vyresniojo mokslą.

Aristo sutrumpinta iš gr. aristos, geriausias, suduriama su daugeliu graikiškų vardų, taip pat botanikoje ir kit.

Aristo šv. Sebastijono atverstas krikščionių tikybon, nukankintas Kampanijoje apie 286. Jo diena skiriama liepos m. 2 d.

Aristobulos kelių II — I a. pr. Kr. Judėjos karalių ir karaliūnų vardas. 1) Jehuda A. I 104—103 pr. Kr., pasiskelbęs karalium nužudė motiną ir brolį, o kitus brolius uždarydino kalėjime. 2) A. II 67—49 pr. Kr., kovojo su broliu Hirkanu II, 63 Pompiejui užėmus Jeruzalę buvo nugabentas Romon, iš kur pabėgęs kurstė prieš Romą, bet ir vėl Pompiejaus buvo suimtas. Cezariui Pompiejų įveikus, gavo kariuomenės Judėjai užvaldyti, bet pakeliui Pompiejaus šalininko nunuodytas. 35 pr. Kr. jo palikuonis A. nuskandintas Judėjos karaliui Herodui įsakius, 6 pr. Kr. kitas giminaitis A. taip pat Herodui įsakius pasmaugtas kalėjime drauge su savo broliu.

Aristobulos 1) II a. pr. Kr. Aleksandrijos žydų filosofas, įteikęs Egipto valdovui Ptolemiejui VI Filometoriui (185—141) Exegeseis tes Mouseos grafes, kur mėgino įrodyti, jog Mozės knygos (Pentateuchos) buvusios Pitagoro, Sokrato ir Platono mokslo šaltinis, ir tariamomis senovės raštų ištraukomis teigė tai net Orfiejui, Hesiodui ir Homerui. Jo kryptis atgijo Filono (ž.) filosofijoje.
Binde Aristobulische Studien, 1869.
2) A. kasandrietis (Trakijoj), graikų istorikas, apie 300 parašė (turėdamas 84 metus) veikalą apie Aleksandrą Didįjį, kurio žygiuose jis dalyvavo. Jo veikalu pasinaudojo Arrianos, Strabo ir Plutarchos.

Aristochin (chininum carbonylatum), nekartus chinino preparatas, vartojamas tokiais pat atsitikimais kaip ir chininas.

Aristodémos 1) VIII a. pr. Kr., graikų padavimais Mesenos karalius ir meseniečių karo vadas, paaukojęs savo dukterį dievams, kad leistų nugalėti spartiečius (743—724) kovoj dėl nepriklausomybės. Priešus įveikęs, bet negalėdamas pakelti dukters mirties nusižudęs prie jos kapo. 2) A. Malakos, 520 pr. Kr. apgynęs graikų naujokynę Kumus p. Italijoje ir pasižymėjęs vėlesniuose karuose, virtęs Kumų valdovu (tironu) ir per 20 metų juos valdęs, bet dėl savo žiaurumo nužudytas. 3) A. spartietis, 480 pr. Kr. dėl akių uždegimo nedalyvavęs garsiame Termopilų gynime ir dėl to niekinamas leipopsichos (kulniadvasis) vardu. Kitais metais nusivalęs savo vardą, drąsiai žūdamas ties Platėja. 4) IV a. pr. Kr. graikų skulptorius, spėjama, sukūręs Ezopo statulą, kuri dabar yra Ludovici vilioj Romos apyl.

Aristofánes, atėnietis

Aristofánes 1) atėnietis (apie 455—388 pr. Kr.), didžiausias graikų komedijų rašytojas. Iš jo 44 komedijų liko tik 11 ir kai kurių kitų fragmentų. Išliko: 425 Acharnės acharnėnai, 424 Hippės raiteliai, 423 Nefálai debesys, 422 Sfėkes širšės, 421

Eirėne taika, 414 Ornites paukščiai, 411 Lysistráte, 411 Tesmoforiácusai moterys Tesmoforų šventėje, 405 Bátrachoi varlės, 389 Ekklesiácusai moterų seimas, 388 Plutos turtingumas. Konservatorius politikoj, religijoj ir mene A. griežtai išjuokdavo visus novatorius; ypač garsūs yra jo tų laikų Atėnų demokratijos vadų (pvz. Kleono) puolimai ir jo kova prieš sofistus (ž.), prie kurių jis Debesyse priskyrė ir Sokratą (ž.). A. komedijos išsp. Venecijoj 1498. Geriausias komentuotas leid.: J. van Leeuwen, Lugduni Bataviarum, 1893—1906; fragmentai surinkti Kock, Comicorum Atticorum fragmenta, 1880. Vokiečių kalba vertė J. G. Droysen (paskutinis leidimas 1905) ir kt., anglų B. B. Rogers ir kt., pr. M. Fallex ir kt., rusų Aleksiejev, T. Miščenko, Adr. Piotrovskij (1923—1930), lenkų J. Szujski, E. Cięglewicz, B. Butrymowicz ir kt. Lietuvių kalba Debesis išv. (iš prancūzų kalbos) P. Gaučys, Židinys, 1929, 10 t.

J. van Leeuwen Prolegomena ad Aristophanem, 1908; *Croiset* Aristophane et les partis à Athènes, 1907; *Süsz* A. und die Nachwelt, 1911.

2) A. bizantietis (a. 260—180 pr. Kr.), Aleksandrijos bibliotekos direktorius, gramatikas ir kritikas, laikomas išradęs kirčius ir skyrybos ženklus. Homero komentarai. Jo raštų fragmentus išsp. Nauck Halėje, 1848.

Aristogeiton (Aristogiton), 514 pr. Kr. drauge su Harmodiu nužudęs Atėnų tirono Hippio brolį Hipparchą ir dėl to nužudytas. Jo ir jo draugo garbei atėniečiai statulas statė.

Aristokles 1) apie 510 graikų skulptorius, Arístionstelės, istorijoj nežinomo Aristiono karsto raižinio, kūrėjas, 2) A. sicilietis, III a. Kr. g. graikų filosofas, rašęs apie filosofijos istoriją; jo rašto fragmentas liko tik Euzebijaus Cezariečio (ž.) veikale Praeparatio evangelica (IV a. Kr. g.).

Aristokratas (gr.), jaučiąsis ar kitų laikomas pakilęs aukščiau šiaip visuomenės (demos) dėl savo kilimo (didesnysis bajoras, didžiūnas), turto ar pozicijos (aukštasis valdininkas). Sakoma ir apie „dvasios A." (mokslininkas, menininkas, šiaip kilnus žmogus).

Aristokratija (gr., aristos geriausias ir kratia valdžia, galia), „geriausiųjų" arba pasižymėjusių viešpatavimas. A. yra valstybės valdymo forma, kai valstybės valdžia priklauso ne vienam valdovui ir ne visai tautai, bet tam tikram „geriausiam" bei pasižymėjusiam luomui arba grupei asmenų. Aristoteles IV a. pr. Kr. skirstydavo visas valstybių formas į tris rūšis: monarchiją, aristokratiją ir demokratiją (politėją), imdamas galvon, ar valstybės valdžia priklauso vienam valdovui, grupei asmenų bei pasižymėjusiam luomui arba visai tautai. Ideologinis A. pagrindas buvo tas, kad valstybę turi valdyti tik tie, kurie turi ypatingus gabumus, kurie yra privilegijuoti tarp kitų tautos sluoksnių bei luomų. Buvusiose aristokratijose valdantysis luomas arba valdančioji grupė asmenų išsiskirdavo iš kitų tautos sluoksnių: a) savo kilimu, pvz. bajorų, ypač didesniųjų, luomų; b) savo turtu, pvz., pinigų A. (plutokratija); c) savo tarnyba, pvz., valdininkų A. (timokratija), d) pasižymėjusiais karų laimėjimais, pvz. karininkų A. Ir demokratijoj, ir A. skiriama tiesioginė A. nuo netiesioginės. Netiesioginė A. yra, kada ne visi A. dalyviai bei teisių tūrėtojai viešpatauja patys betarpiškai, bet kai jie išrenka tam tikrus organus. Skiriama taip pat (monarchijose ir respublikose) oligarchija, kai valdžią yra pasiėmusi nedidelė grupė, kuri ja naudojasi savo reikalams aprūpinti. Senovės istorijoj A. valstybės forma vyravo Graikijoje VI a. pr. Kr. ir Romoje patricijams viešpataujant. Beveik paskutiniosios A. buvo likusios kai kuriuose Šveicarijos kantonuose ligi 1860. Dabar A. valstybių nebėra. *H. Rl.*

Aristóksenos tarentietis, g. apie 350 pr. Kr., Aristotelio mokinys, filosofas ir muzikas. Parašęs 453 veikalus, kurių maža kas beliko. Jo Harmonijos pradai ir Ritmikos pradų fragmentai padarė didelės įtakos muzikos teorijai. Pirmąjį veikalą išsp. Meurs(-ius) 1616, Marquard 1869 (drauge su vokišku vertimu), antrąjį Morelli 1785, Bartels 1854, vertė prancūzų kalba Ruelle, Elèments harmoniques d'Aristoxène, traduites en français (1870).

Aristol dijodditymolas, $C_{20}H_{24}I_2O_2$ rusvi be kvapo milteliai, vartojami žaizdoms gydyti, dažnai vietoj nemalonaus kvapo jodoformo.

Aristolochia, įvairių rūšių ilgamečiai ir iš dalies sumedėję vijokliai. Lietuvoje yra A. Clematitis L. iš Europos, Kaukazo ir Mažosios Azijos, ilgametis augalas, kurio šaknys radix Aristolochiae vulgaris vartojamos gyvuliams gydyti.

Aristolochia

A. Sipho Herit. iš š. Amerikos sumedėjęs vijoklinis augalas dideliais lapais, panašiais į širdį, ir žiedais, panašiais į pypkę. Tinka sienoms ir balkonams apsodinti, bet geriau auga nesaulėtoj vietoj. Atogrąžų kraštų A. grandiflora Sw. iš Brazilijos, labai dideliais žiedais (ligi 40 cm platumo ir 50 cm. ilgumo) ir 40—50 cm ilgais priedėliais. Žydėjimo

metu leidžia šlykštų kvapą įvairioms musėlėms primasinti. Žiedai blankiai geltoni, dažnai negrynai rudais - alyviniais šlakais įvairaus didumo, žiedo angelė rusvai — alyvinės (violetinės) spalvos. Musės lenda į žiedo angelę ir leidžiasi žemyn; palietusios panašų į apikaklę aparatą, pačios uždaro išėjimą. Musė lipdama aukštyn žiedo piltuvėliu (kakleliu) pakliūva į žiedo dulkeles, padeda ten savo kiaušinėlius ir stengiasi išeiti laukan. Įėjimo angelę radusi uždarytą, ima daužytis į visas puses ir tuo būdu žiedą apdulkina. Po apdulkinimo apikaklė vėl sustingsta, atsidaro angelė. Antrame žiede musė vėl savo apdulkinta nugara ir sparnais tuojau apdulkina žiedus. Jeigu nebūtų tokio į dvėseną panašaus kvapo, augalas negalėtų apsidulkinti ir išsiplatinimas būtų neįmanomas. A. grandiflora Sw. var. Sturtevantii, kuri turi mažesnius žiedus trumpesniais priedėliais, ir A. gigantea Mart. et Zucc. var. matogrossensis Hge. et Schm. iš provincijos Matogrosso didesniais, bet neblogo kvapo žiedais ir į kiaulių pūslę panašiais pumpurėliais. Visi trys greit augą vijokliai, bet tinkami tik šiltame šiltnamy kultyvuoti. Dauginti iš sėklų ir ūgėmis. A. grandiflora Mart. et Zucc. r. matogrossensis iš provincijos Matogrosso (Brazilija) turi tamsiai purpurinius rudus žiedus 30 cm platumo ir apie 37 cm ilgumo gelsvais nervais. Šita rūšis neturi nemalonaus kvapo, žydi labai ilgai, bet tinka tik šiltnamių kultūrai. *K. M.*

Aristolochiaceae šeimyna iš dviskilčių eilės Polycarpicae, apie 200 rūšių, daugiausia vijoklinių netaisyklingo apyžiedžio. Auga atogražų Amerikoje, šiaurės atogražų Azijoje, Viduržemio jūros kraštuose ir šiaurės vidutinio klimato juostoje. Ž. Aristolochia.

Arist'omenes (gr.) 1) meseniečių vadas, graikuose pasižymėjęs (heros) antrajame Mesenos kare su Sparta (685—668), kai jis tris kartus pateko nelaisvėn, iš kurios kiekvieną kartą išsivadavo, ir 11 metų gynėsi Iros (Eiros) tvirtovėje. Spartai karą laimėjus, jis patarė meseniečiams išsikelti Sicilijon, o pats įsikūrė Rodoso saloje. 2) A. senosios graikų komedijos atstovas, savo Admetu rungęsis su Aristofano Plutu dėl pirmenybės, Fragmentai: Comicorum Atticorum Fragmenta, I 690—693.

Ariston (á-) kelių III a. — I a. Kr. g. graikų filosofų vardas (chiosietis, keosietis, kosietis ir aleksandrietis), kurių žymiausias III a. stoikas A. chiosietis, dėl savo kalbos daromo įspūdžio Sirena vadinamas. Daugiausia dirbęs etikos dalykais. Seniau jį laikė autorium daugelio veikalų, kurių daugumas betgi dabar skiriami to pat III a. peripatetikui (ž.) A. keosiečiui, dar Julietes vadinamam. A. chiosiečio tik raštų ištraukos žinomos.

Ariston men hydor (gr.) Pindaro I Olimpinės odės posakis: „geriausia yra vanduo“, įrašomas pirtyse, vandens gydyklose ir kt.

Aristonas (gr.), mechaninės muzikos instrumentas (dėžutė garsams reikšti sukant rankeną), pakeitęs paprastuosius sukamuosius vargonėlius (lot. organum portabile, vok. Drehorgel arba Leierkasten), pas mus paprastai šalakatrinkomis arba katrinkomis ir šiaip vokiškais mūsų kaimynų skolintais vardais vadinamus (rus. šarmankomis iš vok. dainelės Charmante Catherine ir lenk. katarinkomis arba šeinekatarinkomis nuo tos pat Schöne Catherine, kurią dainavo pusiau XIX a. Rusijon atvykę vokiečiai katrinkininkai).

Aristonides rodosietis, apie 140 pr. Kr. graikų skulptorius, pasižymėjęs sielvartaujančio Atamo statula, kurioje stengdamasis išreikšti susijaudinusio žmogaus paraudusius skruostus, pasak Plinijaus, špyžiui pridėjęs geležies.

Aristonikos 1) aleksandrietis, I a. pr. Kr. graikų gramatikas, tyrė Homero tekstus. Veikale Perí seméion tes Aliados kai Odisseias žymėjo Aristarcho (ž.) pataisas; veikalo fragmentus išl. L. Friedländer, Aristoriui peri semeion Iliados (1853) ir O. Carnicui peri semeion Odisseias (1870), bet šiaip A. veikalai neišliko. 2) A. korfietis, IV a. pr. Kr., įgarsėjęs Pilypo ir Aleksandro Didžiojo kanklininkas (kitarietis), Persų kare išgelbėjęs Aleksandrą nuo mirties, bet ir pats kritęs kovoje.

Aristotelia, dekoratyviniai krūmai Elaeocarpaceae (Malvales) šeim. Žinomos 7 rūšys, daugiausia iš pietų Amerikos. Kultūroje dažniausiai pasitaiko A. Maqui L'Herit. iš Čili (Chile) krašto. A. amžinai žali lapai, eina vaistams, o rūgščios uogos valgomos ir vartojamos vynui bei likeriui gaminti. A. pavadinta žinomam Graikijos filosofui Aristoteliui (ž.) pagerbti.

Aristoteles (384—322, 321 pr. Kr.) antikinių (senovės) laikų filosofas, įkūręs, išplėtęs ir atbaigęs daugelį mokslų. Gyvenimas. Gimęs Stageiroje (dėl to dar ir Stagiriškiu vadinamas), 367 įstojo Platono (ž.) akademijon Atėnuose ir jai priklausė 20 metų. Čia jis susipažino su savo laikų mokslu ir pažinimo principais. Po Platono mirties 348 A. paliko Atėnus ir savarankiškai mokė Assuje Mažojoj Azijoj ir Mytilenoj (Lesboso saloj). 342 Makedonijos valdovas Pilypas pavedė jam auklėti savo sūnų Aleksandrą. Pilypas ir Aleksandras A. rodė savo palankumo ir rėmė jo darbus. Bet nužudžius Aleksandro broliavaikį Kalisteną, santykiai mokytojo su mokiniu atšalo. 335—334 A. sugrįžo į Atėnus ir čia Lykeio-

ne (ž.) įkūrė filosofų mokyklą, kuri, dėl jos dalyvių papročio diskutuoti filosofinius klausimus vaikštinėjant ūksmingose Lykeiono alėjose, buvo pavadinta peripatetikų (t. y. vaikščiotojų) mokykla. Po Aleksandro mirties (323), savo politinių priešininkų kaltinamas bedievybe, A. išsikėlė į Chalkidą Eubojoj, kur mirė tarp 322 ir 321.

Raštai. A. raštų likę dvejopo pavidalo: dialogų ir didaktinių (mokomųjų) raštų. Dialoguose (jų likę tik menkų fragmentų) dar stipriai žymus Platono poveikis; čia daugiau ir religinių bruožų, kurių didaktiniuose raštuose mažiau. Didaktiniai raštai (beveik visi išlikę) panašūs į studentų užrašus; jie buvo skaitomi mokinių tarpe ir diskutuojami. Juose paliečiamos beveik visos mokslo sritys. Logikos raštai paskiau buvo sujungti draugėn ir pavadinti Organonu (t. y. įrankiu). Prie jų arčiausiai stovi 3 knygos apie retoriką. Gamtos mokslus, pirmoj eilėj neorganinius, dėsto 8 knygos apie fiziką, 4 kn. apie dangaus skliautą, 2 apie kilimą ir nykimą, 4 apie meteorologiją. Anorganinę gamtą traktuoja: 4 kn. apie gyvulių dalis, 5 apie gyvulių kilimą, raštai apie gyvulių eiseną bei apie jų judėjimą ir tik iš dalies A. rašyta gyvulių istorija; artimai stovi 3 kn. apie sielą ir smulkesnieji gamtos raštai, vad. Parva naturalia. Gamtos mokslu A. atremia savo metafiziką 14-je knygų, kurios tik po A. mirties buvo šių dienų pavidalu sutvarkytos ir tuo vardu pavadintos. Etikos bei politikos raštų ypač svarbios 10 kn. Nikomacho (A. sūnaus Nikomacho suredaguotos) etikos ir 7 kn. Eudemo (A. mokinio Eudemo sured.) etikos, kuri laikoma esąs senesnis A. etikos eskizas. Po etikos eina 8 kn. apie politiką. Didelio surinktinio veikalo, kuriame buvo surašyta 158 valstybių konstitucijos, liko tik I-ji kn., Atėniečių valstybė. Meno esmę A. išnagrinėjo savo Poetikoj.

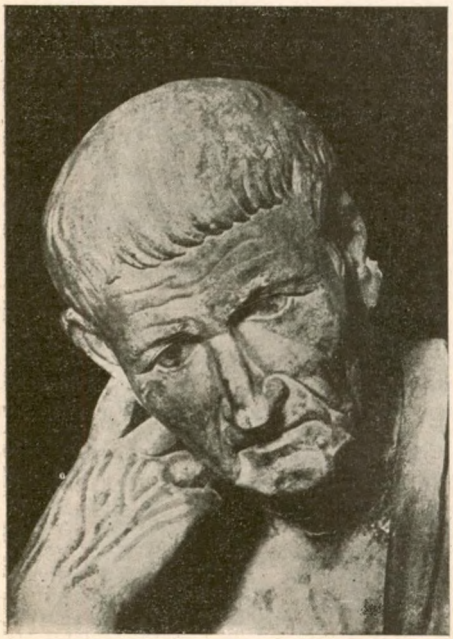

Mokslas. Metafizika, arba pirmoji filosofija, tyrinėja pirmuosius principus ir priežastis. Ji susirišusi su gamtos filosofija tuo atžvilgiu, kad ji atsirėmusi į empirinių (patirtinių) duomenų bazę, kyla į aukščiausius principus. Pradžioj sprendžiama tapsmo ir buities problema. Ją A. išsprendžia su savo mokslu apie materiją ir formą. Kiekvienas kintamas daiktas sudėtas iš 2 veiksnių: materijos ir formos. Materija yra neapibrėžtas, bekokybinis, pasyvus tapsmo proceso substratas, kuriam visą apibrėžtumą ir buitį suteikia tik forma. Forma, kaip daikto esmės pažymių sutelkimo punktas, padaro daiktą tuo, kas jis yra. Formuluodamas šiedvi sąvoki A. orientuojasi meno kūryba, kur, neapibrėžtai materijai suteikiant atitinkamą formą, sukuriamas meno kūrinys. Materija todėl yra buitis tik savo galimumo atžvilgiu, forma yra buitis jau savo tikrumo atžvilgiu. Būdamos nuo viena kitos skirtingos, betgi jiedvi niekuomet nuo viena kitos neatskirtos; tik susijungusios abi draugėj jiedvi sudaro atskirus daiktus; esmingoji ir tipingoji daikto dalis esti jo formoj, o atsitiktinoji ir individualioji — materijoj. Antrasis A. gamtos filosofijos pagrindinis dėsnis: kiekvienas tapsmo procesas yra perėjimas iš potencijos į aktą, tai reiškia raida iš galimumo buities į atbaigtą tikrovę. Tuo pačiu laiku A. materiją apibrėžia kaip galimumą, o formą kaip tikrumą bei tikrovę teikianti pradmenį. Be materijos ir formos, A. dar ėmė veikiančiąsias ir tikslo priežastis kaip priežastingumo veiksnius, betgi šiedvi abi jam sutampa su forma.

Pasaulis, A. manymu, neturi pradžios nei pabaigos, ir reiškiasi amžinuoju ritmu, gamtos formoms bevykstant. Klausimą, iš kur eina pasauly judėjimas, A. manė esant galimą išspręsti tik priimant pirmąjį nejudomą judintoją, kuris, patsai nejudėdamas, judina visa kita. Tas pirmasis nejudąs judintojas (proton kinoun akineton, primus motor immobilis) yra Dievas, gryna aktualybė, dvasinė asmenybė, kurio vidinis gyvenimas reiškiasi galvojimu apie save patį. A. Dievas, taigi, pasaulio nesukūrė, ir net neformavo (kaip sako Plato), bet tik jį įjudino, ir tai tik kaip tikslo priežastis. 4 elementai yra tos pagrindinės kū-

nų dalys, iš kurių sudėti visi žemės kūnai; o dangaus kūnų (žvaigždžių) pasaulį, A. kaip Plato ir pitagoriečiai, laiko esant dievišką ir taria jį susidariusį iš amžino nekintamo dieviško elemento eterio. Žemė yra pasaulio centre, o visas dangus, sudarytas iš koncentrų, aplink tą centrą sukasi. Ši geocentrinė A. pasaulėžiūra yra silpniausias punktas visame A. moksle ir vėlesniais laikais ilgai kliudė nuosakesnei pasaulėžiūrai susiformuoti. Be to, A. priešTaravo patsai sau, astronomijoj tvirtindamas dangų ir pasaulį negalint būti begalinį, o filosofijoj teigdamas pasaulį ir judėjimą einant nuo amžių. F i z i k o j e A. daugiausia vietos skiria judėjimui. Ir ten yra daug nevykusių aiškinimų ir ypač, kur jis kalba apie judėjimo valdomuosius dėsnius. Judėjimą iš inercijos (ž.) beaiškindamas, A. prieina išvados, esą judąs kūnas po savęs palieka tuščią vietą, į kurią besiskverbdamas oras suteikia kūnui naują smūgį ir tuo palaiko judėjimą; krintančių kūnų greitis augąs, anot A., sykiu su kūno svoriu, o juk tuštumoje visi kūnai krinta vienaip greitai, o ore greitis pareina ne nuo svorio, bet nuo erdvės pasipriešinimo.

Anorganinę gamtą atsirėmusi o r g a n i n ė. Gyvybės principas yra siela. Žemiausias sielos laipsnis yra vegetatyvinė (augalinė) siela, sugebanti maitintis, augti ir veistis. Gyvuliai, be vegetatyvinių jėgų, turi dar sensityvinę (gyvulinę) sielą, sugebančią juslėmis pajusti, geisti ir judėti iš vienos vietos kiton. Aukščiausio laipsnio yra žmogus, kuris, be vegetatyvinės augalų sielos ir sensityvinės gyvulių sielos, dar turi nous'ą, t. y. sugebėjimą protingai galvoti, proto vadovaujamą valią, dorovinę sąmonę ir kalbą. Kūno ir sielos santykiai yra kaip materijos ir formos, juodu sudaro vieningą psichofizinį individą. Žmoguje A. skiria žemesniąją galvojamą sielą ir aukštesniąją — teorinį nous'ą. Šiojo veikimas nesusijęs su kūnu, kaip kitų sielos vyksmų, ir kyla jis ne taip kaip kitos sielos dalys gamtinės visybos būdu; jis (nous) ateina į žmogų iš šalies ir yra nemirštamas. *Pr. D.*

B i o l o g i j o j stebėjimo medžiagos turtingumu niekas A. nelygo ligi XVI a. (Gesner ir Aldrovandi), faunistinės sistematikos gilumu ir nuodugnumu niekas jam nelygo ligi Linné's, jo kai kurias naturfilosofines sąvokas („entelechiją") dar ir šiandien kai kurie naturfilosofai (Driesch, Reinke ir kt.) laiko organinio gyvenimo teorijų pagrindu. A. aprašė, neskaitant kelių pasakiškų padarų, apie 520 gyvulių, gyvenančių Graikijoj, Aigėjo jūroj ir Egipte. A. biologijos supratimą sunkina stoka aiškios ir nusistojusios terminologijos, pvz., jis sistemina tiktai giminėmis ir rūšimis, šių dviejų sąvokų turinys neatitinka šiandienių ir aplamai jos nevisiškai yra aiškios. Organinio gyvenimo eigą A. aiškino metafiziniais principais: gamta taip pat, kaip dievybė, viską kuria būtinumo ir grožio vardan, vengia neplaningumo ir neribotumo. Tikslingumas viso gyvenimo yra lemianti priežastis. A. savo darbuose plačiu mastu vartojo eksperimentus (ž.), vivisekciją (ž.) ir stebėjimą. Platesnės reikšmės sąvokas nustatinėjo induktyviniu (epagoge) ir deduktyviniu būdu. Taip pat, kaip ir Plato, daugelį biologinių įvykių mėgino aiškinti geometrinių figūrų savumais. A. biologija ilgus amžius stebino gamtininkus ir visą raštingąjį pasaulį. Kai kurie A. aptikimai biologijoj paskiau buvo užmiršti, atrodė nepatikimi, ir tik XIX a. vėl buvo iš naujo iškelti (pvz. apie lyguįį ryklį; ž. Kosmos 1929. 335 — 336 p.). *L. Čr.*

A. l o g i k a yra dar ir šiandien galiojąs mokslas apie sprendimų santykius ir iš jų daromas išvadas. G n o s e o l o g i j ą (pažinimo teoriją) A. remia savo buities mokslu. A., kaip ir Plato, mano, kad tikro pažinojimo objektas yra kas bendra ir būtina. Bet A. atmeta Plato idėjų mokslą kaip mokslą apie įgimtas idėjas, o tą bendra ir būtina, kas yra tikro pažinojimo objektas, jis laiko daiktuose esančią imanentinę formą, kurią laiko esant galimą suvokt dvasiniu paties žmogaus abstrakcijos procesu. Visoks pažinimas prasideda nuo juslinio pažinimo. Veikiant daiktui iš šalies, sieloj kyla juslinis pažinimo vaizdas (eidos aistheton, species sensibilis), iš šio vaizdo paskui veikiąs, t. y. sąvokas daręs protas (nous poiētikós, intellectus agens) išima dvasinį pažinimo turinį. Šalia veikiančio proto dar yra „kenčiąs", arba „galimasis" protas (nous pathetikós, intellectus passibilis), kuris pažinimą tiktai priima. Veikiąs protas tai kaip šviesa, kuri atskleidžia akiai spalvas; o kenčiąs protas pamatytą objektą suvokia, atmušdamas savy atitinkamą dvasinį pažinimo vaizdą (eidos noētón, species intelligibilis).

N i k o m a c h o e t i k a yra pagrindinė visos senovės knyga apie žmogaus tikslą, gėrį ir dorybes. Dorybių tvarką A. remia savo mokslu apie tikslą. Aukščiausias žmogaus tikslas ir jo uždavinys yra pareiškimas nous'o, plėtojimas dvasinės asmenybės dviem kryptim: protingos galvosenos ir proto vedamo dorovinio norėjimo. Šie, proto nurodymų vadovaujami, su kiek galimu tobulumu atlikti sielos veiksmai įvyksta dianoetinių (proto) ir etinių (laisvos valios) dorybių rėmuose. Etinių dorybių esmė — laikytis teisingo vidurio, kurį nustato orthòs logos, t. y. teisingas dorovinis sprendimas. Bet dorybės esmei priklauso dar do-

rovinis nusiteikimas ir tam tikras jausmų nusistatymas. Žmogaus dorovinis idealas — „sielos didybė“ (megalopsychia), kurį A. laiko esant kilnaus, tauraus žmoniškumo įkūnijimą. Toliau, A. savo etikoj, be kita ko, dar gina valios laisvę, smagumą nustato esant natūralų dorovinio gyvenimo priedą. Žmogus savo gyvenimo uždavinius A. manymu, gali įvykdyti gyvendamas tik draugėj su kitais žmonėmis, todėl žmogus savo prigimtimi esąs draugės gyvis (zóon fysei politikón). Dėl to žmogus per šeimą ir kaimą eina sudaryti valstybę, kurioj šeimų ir kaimų bendruomenės sujungiamos didesnėn bendruomenėn, kurioj žmogus siekia turėti tobulesnio, labiau patenkinamo ir tuo laimingesnio gyvenimo. Derindamasis prie Platono A. skiria 6 valstybių formas: 3 gerąsias — karaliją, aristokratiją ir politiją; 3 blogąsias — tironiją, oligarchiją ir demokratiją. Lengviausiai pasiekiamą A. laiko esant politiją. A. plačiai kritikavo Platono idealiąją ir Įstatymų valstybę, ir 7-je bei 8-je savo Politikos knygoje nueskizavo daugiau tikrovei pritaikytą valstybės formą. — Politikos 8-je knyje išdėstyti ir A. pedagoginiai principai. Mažame A. rašte Poetika, paminėtinas tragedijos apibrėžimas. Kalbamasis A. raštas nuo Renesanso ligi XIX a. darė įtakos beveik visų Europos šalių literatūrai. Vertinimas ir poveikis. A. yra didžiausias senovės sistemininkas, vienas didžiausių mokslo teorininkų visais laikais, universalus mokslininkas. Jis savo darbe įvaliojo turimąją faktų medžiagą, taip pat atsižvelgė į praeities darbus. Jis pagrindė eilę mokslų, k. a., formalinę logiką, kuri per 2000 metų buvo pagrindu mūsų tradicinei logikai. Be jo tiesioginių mokinių peripatetikų (ž.), A. mokslu naudojosi ir kitos filosofų mokyklos senovėj, viduriniais amžiais ir naujaisiais laikais (ž. Aristotelizmas). Patristika ir ankstyboji scholastika sėmėsi žinių bent iš A. logikos. Iš jo mokėsi sirai, žydai, arabai. Nuo XIII a. A. tapo didžiu krikščioniškų vidurinių amžių mokytoju. Jo mokslas, krikščionybės filosofų, ypač Tomo Akviniečio (ž.), apvalytas nuo jo paties pagoniško galvojimo ir nuo neoplatoniško-arabiško aiškinimo, suėjo į glaudžius santykius su krikščionybe, kiek jis teikė priemonių moksliškai išdėstyt ir susistemint krikščionybės mokslą. Krikščioniškiems vidurinių amžių galvotojams A. moksle ypač patiko jo realistinė buities ir pažinimo teorija, paskui jo teistinės-teleologinės pasaulėžiūros pagrindai. Kas A. moksle apie Dievą, pasaulio sukūrimą ir žmogaus sielą nesutiko su krikščionybės mokslu, tatai buvo atitinkamai pakoreguota. Krikščionybės filosofams A. moksle ypač buvo simpatinga jo teleologinė pažiūra į pasaulį ir pasaulio suvokimas kaip tvarkos (ordo). Ši sąvoka ir Tomui Akviniečiui tapo pagrindinė jo pasaulėžiūrai. Prie teleologinio pasaulio suvokimo derinosi ir dorovinių principų bei socialinių organizacijų išvedimas. Tuos principus scholastika išplėtojo toliau. Į A. mokslą buvo atsižvelgiama taip pat renesanso ir vėlesniais laikais. Ir pačiais paskiausiais laikais A. reikšmė vėl pradedama itin vertinti ir moderniausi mokslo atstovai į jį dažnai atsižvelgia.

Aristotelio raštų leidiniai: Berlyno mokslų akademijos 5 t. 1831—1870; Didot Paryžiuje 5 t. 1848—1874; Prūsų akademijos leidžiami A. komentarai: Commentaria in Aristotelem (nuo 1882 26 t.). Vertimų vokiečių kalba turi išleidę firmos B. G. Teubner ir T. Meiner Leipcige; prancūzų kalba: Aristote, trad. en français avec des notes perpetuelles par *Barthélemy Saint Hillaire*, Paris, 1879—1892; anglų kalba: The Works of Arist. transl. in to english under the editorship of *J. A. Smith* und *W. D. Ross*. Oxford. Pilną bibliografiją duoda *Friedrich Ueberweg* Grundriss der Geschichte der Philosophie des Altertums, [11]1920; naujesnė literatūra: *H. Meyer*, Geschichte der alten Philosophie, 1925. Lietuvių kalba: *Albertas Stöcklis*, Filosofijos istorijos bruožai 1926; *Pr. Dovydaitis*, A. kaipo pedagogas ir didaktikas Liet. Mok. 1919-20, 328 t. t.; („) Apie A. gamtininką: Kosmos 1927, 403 ir Kosmos 1929, 335; A. pasaulio ir istorijos koncepcija: Logos 1932, 139 ir t. t. *Pr. D.*

Aristotelis Fioraventi ž. Fioravanti Alberti Rudolfas.

Aristotelizmas, sąvoka, kuria žymima visos iš Aristotelio (ž.) išėjusios mokyklos ir filosofinės kryptys: 1) paties Aristotelio įkurta peripatetikų (ž.) mokykla Atėnuose pasižymėjo visašališkais istoriniais tyrinėjimais. Jai vadovavo daugiausia eklektikai (ž.). 2) Arabų ir žydų Aristotelio komentuotas mokslas viduriniais amžiais. 3) Ankstybų krikščioniškų vidurinių amžių dialektikai. 4) XIII a. aristoteliška scholastika, kuri Aristotelio filosofiją padarė pagrindu beveik visos to meto katalikų filosofijos ir teologijos; vyriausi A. atstovai čia buvo Albertas Didysis (ž.) ir Tomas Akvinietis (ž.). 5) Averoistų ir aleksandriniečių A. renesanso laikais. 6) Ispanų scholastikos ir jėzuitų A. XVI ir XVII a.; vyriausias atstovas Francisco Suarez. 7) Neoscholastika nuo XIX a. vidurio.

Aristov 1) Mikalojus (1824—1882), rusų istorikas, Kazanės, Varšuvos ir Charkovo univ. ir Nežino instituto prof. Jo veikalai skiriami krikščionijos pradžiai Rusijoje (1888), senovės rusų pramonei (1866) ir kt., visuomenėje plačiau žinoma jo Chrestomatija po russkoj istoriji dlia izučenija drevnerusskoj žizni, pišmennosti, literatury do XVI st. (1871) ir jo mokytojo istoriko Ščapovo biografija (1882).

2) Vosylius (1763—1819), Petrapilio pirklys, rusų pravoslavų atskalos atstovas

(ž. raskolnikai) veikėjas, 1809 įkūręs savo krypti (aristovščina).

Aristus popiežius ž. Everistus.

Ariš, 1) el A., Egipto pasienio su Palestina mst. Sinajaus pusiasaly, kur Wadi el A. įteka Vidurženio jūron, nuo amžių Egipto ir Sirijos, taigi Afrikos ir Azijos siena. Sinajaus provincijos sostinė, 6.000 gyv., glž. stotis (nuo 1916). Seniau čia buvo Rhinocolura (Rhinokorura) tvirtovė, kryžiaus karų metu praminta Laris (Larissa). A. apylinkėse kautasi 1118 (čia mirė Jeruzalės karalius Balduinas I). 1799 A. paėmė Kleberio vedama prancūzų kariuomenė, bet tais pat metais anglų ir turkų buvo iš ten išstumta; 1800 Kleber su Smithu čia padarė A. konvenciją, kurios betgi anglų vyriausybė nepripažino. Didžiojo karo metu kovose dėl Suezo perkaso ėjo iš rankų į rankas. 2) Melavi el A., mst. viduriniame Egipte tarp Nilo upės ir Bahr Jusuf kanalo. 3) El A. (el Araiš vynuogių kalva, europiečių Laraš arba Lariš), mst. ispanų Marokoje, kur įteka Lukka į Atlanto vandenyną, 70 km pietuose nuo Tanžero, 16.500 gyv. Tanžero—Ksar el Kbiro glž. st. Arti finikiečių ir romėnų Lixus mst. griuvėsiai. Lukkos žiotyse Plinijus laikė pasakiškų graikų hesperidų (ž.) laimės salos vietovė, kur jos rojaus darže saugojusios aukso obuolius.

Ariškė (Lietuvos apgyventų vietų Ariškis), viens. Telšių aps. Žarėnų valsč., 2 klm nuo Žarėnų pšt. ir 60 klm nuo Kuršėnų st. 1923 33 gyv.

Ariškiai, Ariškėnai, dabar Draudeniai ties Žygaičiais prie Ežerūnos upės Tauragės aps. Sartininkų Žygaičių val. Matyt, ta pati pilis Arwisten, kryžiuočių 1378 sugriauta. Kaipo Arisken žinomi XIV a. kryžiuočių žvalgų pranešimais. 1562 inventorius vadina kaimu Oryskiany Romanių vaitystės; vėliau Orynskianskoje voitovstvo. 1561 Jurbarko inventorius duoda „Oryszkańskye woitowstwo" iš kaimų: „Budovetas, Aukštupi, Oryški, Govdaici, Zygaici, Oriškany „prie ežero", Vilaici, Stirbaici, Sirtovty, Ruikviety". 1561 ir 1562 inventorių Ariškėnų vaitystės plotas nėra tas pats ir viename A. priklauso Karšavos valsčiui, kitame Jurbarko valsčiui, bet „Oryszkany nad jeziorem" neabejotinai tie patys senieji Ariškiai, nes minima, kad ir kitam kaime „Azeruna" upė. Balinskis ir kiti neteisingai ieškojo jų Jariškiuose Nemakščių val. Žemaičiuose ir daugiau randame tos pat šaknies vietovių: Ariškė Telšių aps. Žarėnų val., Oriškė Raseinių aps. Kražių val.

Vac. Biržiška „Praeitis" 1930. I. 24—25.

Arita (sk. árita), k. Kyusyu prov. Japonijoje, suteikęs vardo Europon nuo XVII a. vežamiems porceliano (farforo) dirbiniams, berods ir Imari vadinamiems dėl japonų uosto, pro kurį vežama. Tai kiniečių porceliano sekimai; vyrauja žalia ir raudona, vėliau dar juoda ir geltona spalva.

Aritmetika skaičių mokslas, matematikos šaka, mokanti apie skaičius, jų veiksmus bei santykius. A. galima suskirstyti trimis laipsniais: 1^0 pradinė, kurią galima būtų pavadinti praktikinė A., — moko apie konkretinius skaičius, išreikštus skaitmenimis, ir apie jų paprasčiausius pirmųjų dviejų eilių veiksmus: 1-os eilės sudėtį ir atimtį, ir II eilės v. daugybą bei dalybą; joje paprastai mokoma, kaip tie veiksmai taikomi praktikinio gyvenimo uždaviniams spręsti (pirkimas-pardavimas, matai ir saikai, procentai, proporcingasis dalinimas, mišinių uždaviniai ir kit.); 2^0 bendroji A., kuri dažnai vadinama teorinė A., apima minėtus bendrųjų skaičių (išreikštų raidėmis) veiksmus; taip pat ir kitus tris III eilės veiksmus: laipsniavimas, šakniavimas, ir logaritmavimas: ji iš nenuosaikios tradicijos dažnai priskiriama algebrai; 3^0 aukštoji A., giliausiai nagrinėjanti skaičių savybes; ją matematikai Fermat, Euler, Legendre, Gauss ir kiti išplėtė atskira matematikos šaka — skaičių teorija (ž.). Skiriama dar: komercinė A. (ž.) mokanti apie prekybos-pramonės reikalų keliamus uždavinius ir apie patogiausius bei geriausius jų sprendimo būdus; politinė A. (ž.) nagrinėjanti kiekybinio metodo pagalba visuomeninio bei valstybinio gyvenimo iškeliamus uždavinius; jos turinį sudaro: statistikos matematiniai pagrindai, draudimai, paskolų amortizavimas (ž.) ir kit.

A. istorija. Aritmetika (praktikinė) yra seniausias matematikos mokslas, nes žmonijai, jos kultūrai vos brėkštant, teko susidurti su gyvu reikalu teisingai pažymėti žodžiu ir raštu daiktų kiekius ir jų kitimus. Anksti susikūrė skaičiavimo sistemos ir atsirado įvairūs skaitmenys, ženklai skaičiams žymėti (ž. Skaičiavimas). Aritmetikos vardas yra kilęs iš graikiško žodžio arithmós — skaičius, bet arithmetiké (suprask. — téchne - menas, amatas) vadinta klasikinėje senovėje tai, kas dabar būtų priskirta teorinei A.; tai, kas atitiko mūsų dabartinę praktikinę A., vadinta pradžioje logistika. Seniausieji raštų palaikai rodo, jog praktikinė A. jau nuo 2.000 metų pr. Kr. ligi Kristaus laikų buvo aukštai iškilus Egipte, Babilonijoje, Indijoje, Kinuose ir vėliausiai, bet aukščiausiai — Graikijoje, kurios matematikai - filosofai (Pitagores (ž.), Plato (ž.), Archimedes (ž.), Nikomaches (ž.) ir kiti) pastatė ant tikro moksliško kelio. A. istorija glaudžiai yra susijusi su skaičiavimų (ž.) istorija.

H. Weber u. J. Wellstein Encyklopädie der Elemen-

tarmathematik; Elementare A. Algebra und Analysia, 1922; Encyklopädie der mathemathischen Wissenschaften. 1. Arithmetik und Algebra, 1898—1900; *O. Stolz* Theoretische Aritmetik, I. 1911, II. 1915. *Serret* Traité de arithmétique, 1887. Z. Ž.

Aritmetikos žaidimai ž. Matematikos žaidimai.

Aritmetikos ženklai — simboliniai pažymėjimai, kurių pagalba nurodoma aritmetiškieji veiksmai su duotais skaičiais. Sudėties ženklas yra + pvz. 7+8 lygu 15; atimties ženklas — pv. 15—7=8. Daugyba žymima ženklais: × arba tašku . pvz. 2×5 arba 2.5 lygu 10. Dalyba žymima arba : arba gulsčiu brūkšniu, aukščiau kurio rašomas dalijamasis, o apačioje daliklis, pvz. $\frac{28}{7}$ arba 28 : 7 lygu 4 Kelių skaičių visuma, su kuria atliekama naujas veiksmas talpinama į skliaustelius, pvz. (9 — 3 + 11) arba [9 — 3 + 11] arba {9 — 3 + 11}. Skaičiaus laipsnis išreiškiama rašant laipsnio rodiklį aukščiau keliamojo laipsniu skaičiaus, pvz. 20^5. Saknies traukimas žymimas ženklu $\sqrt{}$ po kuriuo rašoma skaičius, iš kurio traukiama šaknis; pvz. $\sqrt[3]{27}$, kas kartais žymima ir trupmeninio laipsnio rodiklio pagalba šiaip: $27^{\frac{1}{3}}$. Du lygūs skaičiai jungiama ženklu =. Nelygybės ženklai > ir < reiškia kad vienas skaičius didesnis ar mažesnis, negu kitas pvz. 11 > 3 ir 5 < 8. Ženklas ∞ reiškia panašumą, ženklu ≅ žymima dviejų dydžių kongruencija (ž.). Skaičiaus logaritmas pagrindu b žymima $\log_b a$ arba Log$_b$a arba lg$_b$a, jei logaritmai natūriniai (ž.), tai natūrinis logaritmas a (pagrindu e) žymima ln a. Jei logaritmai dešimtainiai (pagrindu 10), tai žymima log a arba Log a, ne nurodant visai pagrindo. *Vk. B-ka.*

Aritmetiškas didumas taip vadinama algebrinio reiškinio tikroji reikšmė, jei šis reiškinys leidžia ir kompleksines (ž.) reikšmes. Pvz. $\sqrt[3]{27}$ turi tris reikšmes: 3; $\frac{3(-1+i\sqrt{3})}{2}$; $\frac{3(-1-i\sqrt{3})}{2}$, kur $i=\sqrt{-1}$, tačiau tik 3 yra $\sqrt[3]{27}$ aritmetiškas didumas.

Aritmetiškas trikampis arba Pascalio (ž.) trikampis vartojamas Newtono binomo (ž.) koeficientams sudėties būdu nustatyti. A. T. šonus sudaro vienetai, A. T. viduje rašomi skaičiai, sudaryti dviejų aukščiau duotojo parašyto skaičiaus sudėties būdu:

1
1 1
1 2 1
1 3 3 1
1 4 6 4 1
1 5 10 10 5 1
.....

(m+1)-oji A. T. eilutė nustato binominius koeficientus išdėstyme $(a+b)^m$ Newtono eilute. A. T. paskelbtas Pascalio veikale „Traité du triangle arithmétique", atspausdintam 1665, jau Pascaliui mirus.

Aritmetiškas — geometrinis vidurkis yra dviejų eilučių bendroji riba, kur eilutės nustatomos šiaip. Tegul duotieji tikrieji skaičiai yra a ir c < a. Sudaroma jų aritmetiškas vidurkis $a_1 = \frac{a+c}{2}$ ir geometrinis vidurkis (ž.) $c_1 = \sqrt{ac}$. Taip pat sudaroma $a_2 = \frac{a_1+c_1}{2}$ ir $c_2 = \sqrt{a_1 c_1}$ ir t. t., taip kad $a_n = \frac{a_{n-1}+c_{n-1}}{2}$ ir $c_n = \sqrt{a_{n-1}c_{n-1}}$

Skaičiai $a_1, a_2, \ldots, a_n, \ldots$ sudaro mažėjančią ir skaičiai $c_1, c_2, \ldots c_n, \ldots$ didėjančią nepabaigiamąją eilutę. Pirmosios eilutės visi nariai didesni negu antrosios eilutės nariai, ir abi eilutės $n \to \infty$ konverguoja bendrai ribai, kuri ir vadinama A. G. vidurkiu ir žymima AG. Pvz. jei a = 2, c = 1 tai randama:

a_1=1,5000000	c_1=1,4132136
a_2=1,3737734	c_2=1,3731462
a_3=1,3734598	c_3=1,3734596
a_4=1,3734597	c_4=1,3734597

Tokiu būdu AG(2,1)=1,3734597

AG vidurkis vartojamas elipsiškiems integralams (ž.) apskaityti. *Vk. B-ka.*

Aritmetiškas harmoningas vidurkis vadinama bendroji dviejų eilučių (ž.) riba, jei eilutės sudaromos šiaip. Tegul duota du tikruoju skaičiu: a ir b < a. Sudarysim jų aritmetiškąjį vidurkį (ž.) $\frac{a+b}{2} = a_1$ ir harmoningą vidurkį (ž.): $\frac{2ab}{a+b} = b_1$. Tokiu pat būdu randame: $\frac{a_1+b_1}{2} = a_2$ ir $\frac{2a_1b_1}{a_1+b_1} = b_2$ ir t.t. Skaičiai $a_1, a_2, \ldots, a_n, \ldots$ sudarys tada mažėjančią eilutę, o skaičiai $b_1, b_2, \ldots, b_n, \ldots$ didėjančią nepabaigiamąją eilutę. Pirmosios eilutės skaičiai didesni už antrosios eilutės skaičius, ir $n \to \infty$ abi eilutės konverguoja tai pačiai ribai, kuri ir vadinama A. H. vidurkiu ir žymima A H. Lengva įrodyti, kad dviejų duotųjų skaičių a ir b AH lygus $\sqrt{ab}$; todėl AH duotojo skaičiaus ir vieneto yra šio skaičiaus kvadratinė šaknis. Todėl AH pagalba kvadratinė šaknis iš skaičiaus a galima rasti šiaip: rasti aritmetiškas vidurkis a_1 tarp a ir 1 ir harmoningas vidurkis b_1 tarp a ir 1; paskui aritmetiškas vidurkis a_2 tarp a_1 ir b_1 ir harmoningas vidurkis b_2 tarp a_1 ir b_1 ir t. t. Skaičių a_n ir b_n eilutės konverguos labai sparčiai ribai $\sqrt{a}$ Pvz. a=2, b=1

$a_1 = 1{,}5000000$ $b_1 = 1{,}3333333$
$a_2 = 1{,}4166666$ $b_2 = 1{,}4117647$
$a_3 = 1{,}4142157$ $b_3 = 1{,}4142114$
$a_4 = 1{,}4142136$ $b_4 = 1{,}4142136$

Tokiu būdu $\sqrt{2} = 1{,}4142136...$

Aritmetiškasis santykis yra dviejų skaičių skirtumas. Pvz. A. santykis skaičių 5 ir 7 yra $5-7=-2$.

Aritmetiškasis vidurkis yra kelių skaičių suma, padalyta jų skaičiumi. Skaičių $a_1, a_2, a_3, .., a_n$ A. V. yra $\frac{a_1 + a_2 + ... + a_n}{n}$

Aritmetiškieji veiksmai yra: sudėtis, atimtis, daugyba, dalyba, laipsniu kėlimas ir logaritmavimas (ž.). Daugelis laiko A. V. tik pirmuosius keturis, prikergdami jiems dar kėlimą sveikuoju teigiamuoju laipsniu. Tada skaičiaus sąvoka išplečiama taip, kad visi aukščiau minėti A. V. būtų galima atlikti.

Aritmetiškoji eilutė yra tokia baigtinė ar nepabaigiamoji tikrųjų skaičių seka, kurios kiekvienas narys sudaromas iš pirmesniojo, pridėjus pastarajam pastovų skaičių. Tokia elementarinė A. E. vadinama dar aritmetiškoji arba skirtuminė progresija. Jei jos pirmasis narys pažymėtas u_1 ir pastovus dviejų gretimųjų narių skirtumas d, tai aritmetiškosios progresijos n-tasis narys $u_n = u_1 + (n-1)d$, ir jos pirmųjų n narių suma $S_n = \frac{1}{2}(u_1 + u_n)n = \frac{1}{2}[2a + (n-1)d]n$. Jei skaičių $u_1, u_2, ... u_n$ sekos pirmieji baigtiniai skirtumai (ž.) yra: $\Delta u_1 = u_2 - u_1$; $\Delta u_2 = u_3 - u_2$;... $\Delta u_{n-1} = u_n - u_{n-1}$, jos narių antrieji skirtumai yra: $\Delta_2 u_1 = \Delta u_2 - \Delta u_1$; ..., $\Delta_2 u_{n-2} = \Delta u_{n-1} - \Delta u_{n-2}$ ir t. t., tai sudaryta iš skaičių $u_1, u_2, ..., u_n$ eilutė vadinama aukštoji A. E., jei jos n-tasis narys $u_n = u_1 + (n-1)\Delta u_1 + \binom{n-1}{2}\Delta_2 u_1 + \binom{n-1}{3}\Delta_3 u_1 + ... + \Delta_{n-1} u_1$. Čia $\binom{n}{k}$ reiškia binominį koeficientą (ž.) ir $\binom{n}{k} = \frac{n(n-1)..(n-k+1)}{1.2...k}$

Vk. B-ka.

Aritmetiškoji progresija ž. Aritmetiškoji eilutė.

Aritmetiškoji proporcija yra dviejų aritmetiškųjų santykių (ž.) lygybė. Keturi skaičiai a, b, c ir d sudaro A. proporciją, jei $a-b=c-d$. Jei šioj proporcijoj $b=c$, tai ji vadinama tolydinė, ir tada $b = \frac{a+d}{2}$

A. P. savybė nustatoma lygybe $a+d=b+c$.

Aritmografas toks Odnerio sistemos aritmometras (ž.), kur tam tikru kaspinu automatiškai surašoma apdirbamieji skaičiai ir rezultatai.

Aritmografas (gr.), skaičių mįslė, kur įrašytieji skaičiai pakeičiami raidėmis.

Aritmologija — griežtoji matematika; taip ji pavadinta Ampère'o (ž.) jo veikale: Essai sur la philosophie des sciences 1834. Iš graik. žodžių arithmós — skaičius ir logos — žodis, visiškai atitinka moderniškąją matematikos apibūdinimą, kaip mokslą apie skaičius bendrąja to žodžio prasme ir savumus.

Aritmomantija, Aritmantija (gr. arithmós skaičius ir mantéla pranašybė), būrimas iš skaičių ir populiarus senovėje mokslas apie slapčiausias skaičių savybes, bene iš chaldiejų, egiptiečių ir žydų pasemtas graikų. Pitagoro (ž.) sekėjai laikė 1 visų skaičių pradžia, 2 pradžia viso, kas pikta, netvarkinga, 3 tobula ir slėpininga harmonija, 4 labai gerbė, 5 (2+3) reiškė jungtuves ir t. t. Berods 3 ir 9 (3×3) daugelio tautų senovėje buvo paslaptingi, net šventi skaičiai, ypatingai atsispindėję mituose, tikyboje ir tautosakoje. Prisiminkime mūsų pasakų 3 ir 9 brolius, dainų 9 upes, saules, dienas, rožes ir t. t.

Aritmometras skaičiuojamasis prietaisas. A. tiksliai išreiškiami skaičiais visi keturi aritmetikos veiksmai. Šiuo A. skiriasi nuo „tolydinių" skaičiavimo įrankių (ž.), taikytinų labiau apytikriam skaičiavimui (ž.). Duotieji skaičiai statomi A. klavišiais ar svirtelėmis; rankenos pasukimas. mygtuko paspaudimas ir panašūs veiksmai automatiškai suteikia atbaigtą rezultatą, kuris pasirodo tam tikruose langeliuose ir (kai kuriuose A.) yra spausdinamas. A. idėja yra gana sena. Jau Pascal (ž.) ir Leibnitz (ž.) XVII a. suprojektavo gan netobulus skaičiuojamuosius prietaisus. Vėliau buvo sukurta daugybė įvairių projektų, bet tat neįvykdyta arba praktiškai nepritaikinta, paprastai, patekdavo į muziejų. Tik apie 1880 A. pasirodė rinkoje. Dabar A. plačiai pritaikomi kontorose, biuruose ir mokslo įstaigose.

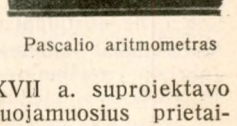

Pascalio aritmometras

Paprasčiausi skaičiuojamieji prietaisai tik sudeda ir atima. Šiai rūšiai priklauso visos automatiškos kasos, vartojamos prekyboje, ir tokios mašinos, kaip Burrough, Naumann, Austin, Comptograph, tinkamos tik kontoros reikalams. Tokios mašinos kartais vadinamos bendru komptografo vardu. Tai nėra tikrieji A., nes jie nedaugina ir

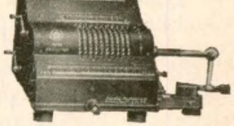

Odnerio sistemos aritmometras

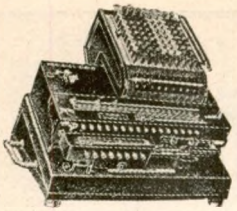

Hamanno sistemos aritmometras

nedalo. Tikrųjų A. dabar yra daug. Tačiau visų A. yra tik kelios sistemos, kurios skiriasi pavadinimais ir atskiromis detalėmis. Viena senesnių A. rūšių yra Thomaso skaičiuojamoji mašina, išrastoji dar 1820, paleista į rinką tik 1877. Šiai sistemai priklauso Arithmometer, Saxonia, Austria, Tim, Unitas, XxX, Peerless, Archimedes, Bunzel-Balton, Record, Layton, Madas, Tate ir kt. Visi šitie A. yra gana paprastos konstrukcijos, bet ne labai patogūs. Didesnio pasisekimo turi rusų inžinieriaus Odnerio sistema. Esminis jos bruožas buvo sugalvotas dar Leibnitzo; tai yra cilinderis, sudėtas iš eilės gana didelių krumpliaračių, kuriuose atskiri dantys (krumpliai) gali pasitraukti į vidų. Cilinderiniam A. priklauso rusiškas Arifmometr, Odhner, Brunsviga, Dactyle, La Rapide, Thales, Triumphator, Lipsia, Facit, Britannic, Muldivo, Mira, Walther ir kit. Beveik tos pačios sistemos yra Marchant. Cilindrinio tipo A. stiprūs ir patvarūs. Jo vartojimas nesunkus, bet dauginimas ir dalymas ima iš skaičiuotojo nemaža laiko ir atidžios. Dar yra amerikoniškos sistemos A. Monroe ir vokiečių inžinieriaus Hamanno konstruotas Mercedes-Euklid; šis tobulas visiems aritmetikos veiksmams, bet jo konstrukcija gana sudėtinga. Naujesni įvairių sistemų A. turi elektrinius variklius ir veikia labai greitai. Atskira A. rūšis yra skirta greitai daugybai ir dalybai. Jie veikia beveik tuo pat keliu, kaip žmogaus protas, skaičiuojant raštu. Panašiai kaip žmogus laiko atminty daugybos lentelę, taip ir tokiuose A. yra galutinai paruoštos transmisijos įvairioms skaitmenų kombinacijoms. Tos transmisijos yra automatiškai perjungiamos ir leidžiamos į darbą: skaičiuotojui lieka tiktai sukti rankena. Iš įvairių dauginančių A. praktikinį pritaikymą gavo Steigerio sistemos Millionär. Apie mašinas sudėtingesniems uždaviniams spręsti ž. Skaičiuojamosios mašinos, matematiški instrumentai.

K. Lenz Die Rechnenmaschinen und das Maschinenrechnen, II leid. 1924; *E. M. Horsburgh* Modern Instruments and Methods of Calculation, 1914; *F. Drozdov* Sčetnyje mašiny i proizvodstvo vyčislenij mechaničeskim putem, Moskva, 1926. *P. Sl.*

Arius (gr. Areios) (a. 256 Kirenaikoj r. Libijoje (Afrikoje) — 336 Konstantinopoly). Teologijos mokėsi Aleksandrijoj ir gal Antiochijoj, kur persiėmė dviejų samosatiečių (Samosatos mst. Sirijoj) Povilo ir Lukiano (savo mokytojo) mokslu. Iš pradžių prisidėjęs prie Meletiaus sektos (ž.), grįžęs iš jos 312 gavo Banhalio bažnyčią Aleksandrijoj. 318—320 ėmęs čia mokyti, jog Sūnus iš nieko esąs Dievo valia sukurtas, kad jam tarpininkaujant būtų išsauktas pasaulis buitin, ir kaip tobuliausiai sukurtas Tėvo atvaizdas galįs būti vadinamas Dievu ir Logosu. Savo mokslui gavęs pritarėjų A., 320 Aleksandrijos patriarcho Aleksandro atskirtas sinode nuo bažnyčios drauge su dviem vyskupais, vėliau pašalintas iš Aleksandrijos. Atsidūręs pas savo šalininką Nikomedijos vysk. Euzebijų Maž. Azijoj, parašė savo svarbiausią veikalą Thaleia (Puota), kurio nuotrupos beliko, ir dainelėmis platino savo mokslą tarp jūrininkų, mūrininkų, amatininkų ir t. t. 325 Nikėjoje buvo sušauktas pirmas visuotinis (ekumeninis) bažnyčios susirinkimas, kuriame A. mokslas buvo pasmerktas ir sustatytas Credo (Tikiu, Symbolum Nicaenum), išpažįstamas beveik visų krypčių krikščionių. Tuo pasirėmęs, imperatorius Konstantinas Didysis ištrėmė A., kuris betgi, turėdamas daug įtakingų šalininkų, po trijų metų buvo grąžintas. Jam mirus jo mokslas dar kartą buvo bažnyčios pasmerktas 381 II visuotiniame susirinkime Konstantinopoly. Tolesnė A. mokslo istorija ž. Arianizmas.

Travaax Storia critica della vita di Ario, 1746; *O. Bardenwehr,* Patrologie, 1901; *P. Snellmann* Der Anfang des Arianisches Streites, 1904; *N. S. Kouns,* A. the Libyan, 1922; *B. Česnys,* Nikeos sinodas - Soter 1925, 1—104 psl.

Ariaus mokslo pasmerkimas Nikėjos susirinkime (paveikslas Slucko bažnyčioje)

Ariz., Arizonos valstybės vardo sutrumpinimas Jungtinėse Valstybėse.

Arizona, J. A. V. pietų valstybė (ligi 1848, o pietų dalis ligi 1853, priklausė Meksikai, 1863 J. A. V. teritorija, 1912 J. A. V. valstybė), 295.134 km², 1930 436.000 gyv. Vasaros rytų dalyje yra 1.200—2.200 m Colorado plokštakalnė su rioksančiais atskirais kalnais; garsi Colorado srities dauba (Grand Cañon des Colorado) labai lankoma turistų (ž. Grand Canyon National Park). Čia daug vario ir akmens anglies. Dideli plotai miškų ir ganyklų. Yra ir sausų kraštų dykumų, kur liepos — rugsėjo karščiai primena p. Egiptą. Žiemos vakarų dalis yra žema ir tinka žemės ūkiui, kuris betgi tenka palaikyti dirbtiniu drėkinimu. Produkuojama: pašaro, kviečių, miežių, kukurūzų ir avižų. Daug auginama galvijų ir avių. Per 30.000 indėnų (navajai, apašai, hopiai, papagai ir kt.), kuriems paskirta 75 tūkst. km² rezervatui (ž.). Nuo 1881 A. kerta keli geležinkeliai iš rytų į vakarus, kuriais A. jungiama su Didžiuoju vandenynu (San Francisco ir Los Angelos), Atlantu (New York, Philadelphia, Baltimore) ir Meksikos įlanka (New Orleans). A. sostinė nuo 1889 Phoenix prie Salt River upės (1930 48.118), 1867—1877 Tuscon (valstybinis universitetas) prie Santa Cruz upės (1930—32.506), 1863—1867 ir 1877—1889 Prescott (1930 5.517).

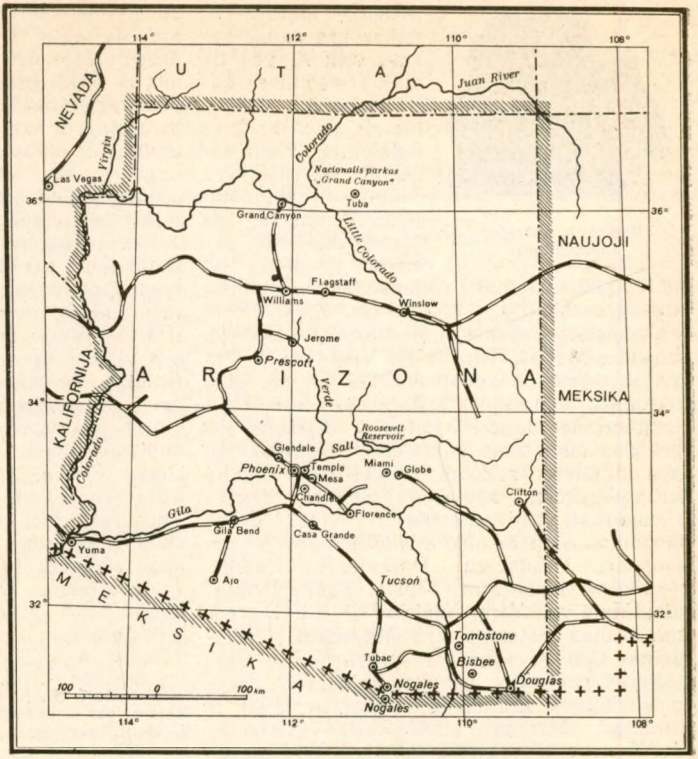

Br. Dietrich A., eine landeskundliche Skizze, 1928; *de Long* History of A., 1905; *Farish* History of A., 4 t., 1915—16.

Ark. J. A. V. Arkansas valst. vardo sutrumpinimas.

Arka (lot. arcus lankas, skliautas, leetarca) 1) dažniausiai kreivinio konturo dengimas, kuris savo atramas slėgia įžulniai. A. nuo skliauto skiriasi tuo, kad pirmoji yra įrengiama tarp dviejų atramų, o antrasis yra ribotas iš keturių šonų sienomis bei

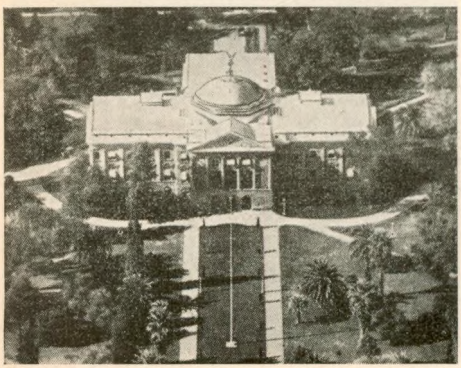

Arizonos valstybės kapitolis

Mirties konjonas Arizonoj

Triumfo arka Carrousel Paryžiuje

Triumfo arka de l'Etoile Paryžiuje

stulpais. Iš pavidalo A-s būva vieno centro (apskritos), dviejų centrų (gotikinės), trijų ir daugelio centrų (elipsinės ir parabolinės). Atskiru atveju A. konturas gauna tiesiosios pavidalą (langų angoms dengti). Trobesių statyboje A. langams, durims ir luboms dengti yra kraunamos didžiausiai iš degtų plytų; didesnėje statyboje jos dažniausiai daromos gelžbetoninės. Tiltų A. būva medinės (dabar labai retai sutinkamos), geležinės ir gelžbetoninės. Šie tiltai vadinami arkiniais tiltais. 2) Vartai kieno garbei ar kokiam įvykiui pažymėti (lot. arcus triumphalis). Romoje išliko Arcus Drusi, A. Titi, A. Septimii Severi, A. Gallieni ir A. Constantini. Naujos gadynės labiau žinomos A. — Paryžiuje Arc de triomphe (ž.) ir kt. Berlyne Brandenburgo vartai. Petrapily (Leningrade) Narvos vartai ir kt.

Tito garbės vartai (arka)

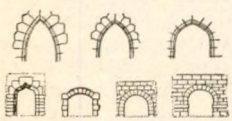

Arkos sieninės

Arka (lot. arca, archa) daugelio tautų Biblijos vertimuose lotyniškuoju jos vertimu (Vulgata, ž.) pasektas žodis, reiškiąs dėžę, skrynią (ž. Nojaus skrynią—laivą ir Sandoros skrynią). Iš vok. Arche ir lenk. archa (arka) mūsų Bretkūno ir Nobažnystės knygos archa.

Arkabuzas lenkišku pavyzdžiu XVI — XVII a. lietuvių (1600 Morkūno Postilėje ir kt.) vadinamas viet. arkebuzo (ž.).

Arkada (vidur. lot. arcata iš arcus lankas), arkų (ž.) pavartojimas greta viena kitos, kurių susidūrimuose statomi stulpai arba kolonos. Dar egiptiečiams ir indams A. yra žinoma, dar labiau graikams ir ypačiai romėnams. Romėnų A. buvo pusratinė, vėliau esti dar eliptinė, ovalinė ir kt., XII a. ir vėlesnė gotiko smailialankė, renesanso vėl pusratinė ir kt.; atskiriama dar akloji arba uždara A. Trobesio vidų ji pirmą kartą pavartota bazilikų laivui (navai) į atskirus skyrius dalyti. Viduriniu amžių ir renesanso laikais, ypačiai pietuose, A. galerijos puošė aikštes. Seniausios A. yra Romoj: Marcelio teatras ir Coloseum, taip pat Venecijoj š. Morkaus aikštėje ir kt.

Arkada

Arkadiečiai (arkadai) 1) Arkadijos (ž.) gyventojai Peloponese (Graikijoje), vertėsi gyvulininkyste ir žemės ūkiu, šokių ir muzikos mėgėjai. Kitiems graikams jie garsėjo savo vaišingumu, linksmumu ir malonumu ir virto poetų idilijų (ž.) tariamojo „aukso amžiaus" A. piemenėliais. 2) Nariai 1690 Romoj įkurtos Accademia degli Arcadi, kovot su XVII a. bloguoju skoniu ir atstatyt pirminį poezijos ir meno tyrumą. Paminėtini tapytojai Poussin (ž.), autorius A. piemenų paveikslo, Corot — arkadinis vakaro peizažas ir kt.

Arkadjev Vladimiras (g. 1884), rusų fizikas, miško technikos inst. (1921—1926) ir 1 Maskvos univ. prof. Daugiausia dirba magnetizmo srity, iškėlęs magnetinės spektroskopijos mokslą (Magnitnaja spektroskopija, 1924).

Arkadija, seniau dar Pelasgija vadinama, dėl padavimų Pelasgo ir (vėlesniojo) Arko šalies tvarkos nustatytojų, Peleponeso salos vakarų įlanka ir salos vidurio plokštakalnė (p. Graikijoje), labai sunkiai pereinama ir retai gyvenama. Šiaurėje kalnai Erymanthos (dabar Olonos) 2.224 m ir Kyllėne (dabar Círija) 2.374 m skiria ją nuo sen. Achajos ir Sykiono, pietuose Parnon (dabar Malevon) 1960 m ir Kotilion nuo Messenijos ir Lakonijos, drauge lyg kvadratan uždarydami kalnuotąją A. Didžiausia upė Alfėjas. Dėl sunkių gyvenimo sąlygų daugelis A. kalnėnų ėjo į svetimas kariuomenes. Daugybė smulkių kaimų, iš kurių Tegėja ir Mantinėja anksčiau už kitus išaugo miestais ir savo krašte labiau ėmė sverti. 370 pr. Kr. tebietis Epaminondas įsteigė čia Megalopolio tvirtovę A. ginti nuo Spartos ir sujungė bemaž visus arkadiečius, 368 mantinietis Likomedes įveikė spartiečius ir išplėtė A. sąjungą pietuose, bet kaip ir kitiems graikams, A. netrukus teko pajusti Aleksandro Didžiojo valdžią; 140 pr. Kr. ji atiteko romėnams, 1240 Kr. g. veneciečiams, 1470 turkams, 1822 išsivadavo drauge su kitais graikų kraštais.

VIII a. Kr. g. čia įsikūrė slavai, vėliau sugraikėję, XIV a. albanai. Dabar Graikijos valstybės aps., 3.690 km², 166.141 gyv. (1928), 45 gyv. 1 km². Aps. sostinė Tripolis (1928 14.397 gyv.), uostas Leonidion.
Schwab Arkadien, 1851.

Arkadija 1) XVIII a. Lupių (lenk. Łupie) kaimas 5 km nuo Lovičo mst. dabar Varšuvos vaivadijoj Lovičo aps. 1776 atiteko Vilniaus kaštelionui Mykolui Radvilai, kurio žmona Elena Pšezdzeckaitė R-nė arkadinės poezijos įtaka (ž. Arkadiečiai) praminė jį A. ir įkurdino sodą su Dianos šventykla, Pompėjos griuvėsiais, amfiteatru, dievų statulomis ir kit.; krūmai ir šaltiniai buvo graikiškai praminti. Apie 50 metų stebinanti literatus, patekusi į svetimas rankas kai ką tebepalaikė ligi mūsų laikų. 269 gyv.
2) (lat. Arkadijas darzs) Rygoje Tornkalne. 1852 nupirkęs šį plotą, Vermann įsteigė čia A. parką, kurį 1896 iš jo atpirko Rygos miestas; 1905 paplatino.

Arkadijos sąjunga (ž. Arkadija) įsikūrė 371 pr. Kr. spartiečiams pralaimėjus tebiečiams ties Leuktra ir 370 Epaminondui įkurdinus A. Megalopolio mst. iš 40 kaimų gyventojų. Makedoniečių paremtiems achajams 221 įveikus spartiečius, A. sąjunga pakriko ir jos miestai prisidėjo prie achajų sąjungos.

Arkádios antiochietis, III a. Kr. g. graikų gramatikas, parūpino gramatiko Heriodiano (II a. Kr. g.) plataus žuvusio eilėdaros nagrinėjimo (Katholiké prosódia) ištrauką (Peri katolikes prosodias), kurią išleido 1820 H. Barker, 1860 M. Schmidt.

Arkanai ž. Arcana.

Arkanas (turk. lot. argan, arkan) 1) virvė arba šikšna su kilpa paleidžiama laukiniams arkliams, buliams ir šiaip gyvuliams gaudyti, nelyginant Amerikos indėnų liasso (ž.); totorių buvo vartojama ir belaisviams imti bei traukti, jais pasekta kazokų ir kt., ligi šioliai vartojama arkliagonių čikosų Vengrijoje (jie 1848—1849 sudarė raitelių pulką ir traukė priešus nuo arklių), bet ir kitur dar šienui ar šiaudams rišti, raitojoj artilerijoj patrankai pririšti, prireikus ją užvežti ant kalno. 2) Pakutjės (užkampio, Kolomijos, iš dalies Kossovo ir Sniatyno aps. Tarnopolio vaivad. Lenkijos valst.) ukrainiečių ir jų kaimynų anapus Čeremošo upės Bukovinos (nuo 1919 Rumunijoje) ukrainiečių, ypačiai huculų (ž.) kalnėnų šokis, kur tripinėjama, šokinėjama ir sukamasi sustojus ratu viena ranka laikant kirvelį, kita laikantis kaimyno juostos. Šokis, be abejo, išlikęs iš labai senų laikų, gal kiek gavęs įtakos iš totorių, bet ypačiai paveldėtas iš vietos klajoklių piemenų giminių. Kas panašu (kirvio šokis) Jucevičiaus (1846) žymima (M. Biržiškos Dainos keliais, Vilniuje 1921, psl. 50—51) Žemaičiuose. 3) Laukų matas Persijoje.

Arkangelas, Šv. Rašte pavadinimas angelo Mykolo (Teis. 9 ir tikrai taip pat 1 Tess. 4, 16), kuris kitur (Dan. 10, 13; 12, 1) vadinamas „vienas kunigaikščių". Iš to bažnyčios tėvai išvedžioja, kad A. yra vienas 9 angelų chorų (ž. Angelas). Bažnyčios tradicija, be Mykolo, A. dar vadina angelus Gabrielių (ž.) ir Rafaelį (ž.), ligi vidurinių amžių taip pat ir Urielį (plg. 4 Esr. 4, 1).

Arkanjolo (Arcangelo) Andrius ž. Orcagna.

Arkanistas (lot. arcanus slaptas), slaptų priemonių žinovas, pvz. žinąs tam tikro audinių ir kt. dažymo paslaptį, porceliano fabrikų dažymo skyriaus direktorius ir kt.

Arkanitas (Glazeritas) mineralas, tenardito grupės. $K Na_2SO_4$. Rombinės sistemos. Kiet. 2, 5—3. Randamas Vezuvijaus lavoje.

Arkansas I. Š. Amerikos Mississippi intakas 2.410 km ilgio, 470.000 km² baseinas. Prasideda uolotuose Rocky kalnuose Colorado valst. Vandeninga upė prasiveržia per kalnus garsiuoju Royal Gorge grioviu prie Kanyono (Canon) City miesto. Per aukštas prerijas teka labai giliu grioviu ir todėl jo vandens negalima sunaudoti sausoms apylinkėms drėkinti. Jo vandenkričiai yra labai galingi (ypatingai prie Vichitos mst.); lietingu laiku (žiemą) plačiai patvinsta, bet vėl sausros metu (vasarą) labai išdžiūsta ir tada netinka laivybai (šiaip tam tetinka 840 km); A. intakai Cimarron ir Canadian River, Arkansas valst. įtekėdama Mississipin susijungia su White River.
2. A. į vakarus nuo Mississipi upės J. A. V. p. valstybė; 138.132 km²; 1.854.000 gyv. (1930), kurių apie 25% juodųjų. A. žemės ūkio šalis; farmų (ūkių) skaičius daugėja, o jų dydis mažėja. Šiaurinėj daly auginama javų ir vaisių, o pietinėj, aliuvialinėj dirvoj — medvilnės (tuo atžvilgiu po Texas valst. A. eina pirmuoju), kukurūzų, ryžių ir kitų augalų. Nemaža auginama ir gyvulių: 300.000 arklių, 200.000 asilėnų, raguočių ir kiaulių po 1 mil. Iš mineralų daugiausia vario ir akmens anglies. Eksportas eina per New Orleano uostą (Louisianoj). Sostinė Little Rock (1930 81.679 gyv.) prie A. upės; kiti miestai: Fort Smith (1930 31. 429), Pine Bluff (1930 20.760), Hot Springs (1930 20.238), North Little Rock (1930 19.418), El Dorado (1930 16.421), Texarkana (1930 10.764), Jonesboro (1930 10.326), Blytheville (1930 10.098). Seniau A. buvo Prancūzų Louisianos dalis, 1763 atiteko Ispanijai, 1803 Napoleono parduota J. A. V., kuriose priklausė Missouri teritorijai, 1819 nuo jos atskirta, 1836 paversta valstybe. 1861—1865 tarpusavio karo metu drauge su kitomis 10 p. valstybių A. buvo atsiskyręs nuo Š. Amerikos valsty-

bių; ypačiai 1862 pavasarį ištiko čia smarkių kovų (prie Pea Ridge ir kt.), 1863 š. kariuomenė paėmė Little Rock.

Arkansas City, J. A. V. mst. Kansas valstybėj, 1930 13.940 gyv.

Arkansas Post seniausia (1685) prancūzų gyvenama vietovė dabartinėje A. valstybėje prie A. upės, 1863 I 11 paimta šiaurės kariuomenės, 1930 110 gyv.

Arkantitas kristalai adatų pavidalo. Dažniausiai iš Freibergo, Annabergo ir Joachimsthalio, Vokietijoje.

Arkanzaso akmuo, arkanzitas, Kanzaso akmuo (vardas nuo Arkanzas v.) J. A. V., mineralas, smulkiai grūduota chalcedono atmaina, peiliams galąsti vartojamas akmuo.

Arkaras (Ovis arkar, ovis Vignei), laukinė stepių avis, gyvenanti Azijoj tarp Kaspijos jūros ir Himalajų kalnų. A. yra laikomi ilgauodegių naminių avių sentėviais.

Arkas (gr. sk. arkás) mitinis arkadiečių (ž.) sentėvis. Dzeuso ir Kallistos sūnus, išmokęs A. žemės ūkio, duonos kepimo (vietoj gilių vartojimo), audimo ir verpimo, Mantinėjoj palaidotas. Jis padalijęs A. tarp trijų sūnų: Asano, Afeido ir Elato.

Arkas, Lenkų ir Lietuvos bajorams XVIII—XIX a. pradžioj tebežinomi, bet gal dar XVI—XVII a. iš Europos romanų pasekti (Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, 1927: lot. arcus lankas, pr. arcade skliauto lankas; Karłowicz, Słownik wyrazów obcego ir t.t. pochodzenia, 1894—1905: isp. arcaz dėžė, it. arcaccia dėžpalaikė) gardumynai — citrinuoti pieniniai drebučiai krepšeliuose paduodami (kaip it. formaggio sūris iš lot. forma). Ad. Mickevičius savo Pono Tado poemoje juos tebemini, bet ir vėliau dar senutės šeimininkės tebemokėjo juos paruošti (Glager, Encyklopedya Staropolska, I. 1900).

Arkas Mikalojus (1853 — 1909 III 26) rusų admirolo sūnus, ukrainiečių veikėjas ir kompozitorius, autorius ukr. operos „Katarina", parašytos pagal Taraso Ševčenkos (ž.) poemą.

„Rada" 1909 Nr. 61.

Arkat (árkat, angl. Arcot) Britų R. Indijos kraštas Madraso prezidentijoj dviem apskritim: 1) Š. A. (North-Arcot) arba Čitur (angl. Chittoor), 18.475 km², 2½ mil. gyv. ir 2) P. A. (South-Arcot) arba Kudalar (angl. Cuddalore), 12.475 km², 2 mil. gyv. 3) A. mst. 100 km į rytus nuo Madraso, 20.000 gyv.

Arkatūra medinės, gipsinės ir kitokios arkelės (ž. Arka) langams, durims ir t. t. pagražinti, dažniausiai uždaros (aklos). Didelis įvairumas arabiškų, ispaniškų ir bizantiškų motyvų. Plačiai A. vartojamos romantinės ir gotikinės architektūros.

Arkbutanas, arbutanas (pranc. arc-boutant), išorinė arka, viršutiniu galu remianti sieną, o apatiniu atremta į stulpus (kontraforsus, ž.). Atsirado dar XII a. ir prigijo gotikinei architektūrai, suteikdamas jai ypatingo grožio ir originalumo, pvz. Kölno katedroje.

Arkė ž. Erkė.

Arkė miltinė ž. Erkė miltinė.

Arkebuza (pranc. arquebuse, it. arco lankas ir buse tūta, vok. Hakenbüchse, oland. haakbus), Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, XVI — XVII a. arkabuzu vadinamas: 1. Svaidomasis ginklas, patobulintas iš arbaleto (ž.), kur, vietoj atviro iš viršaus lovelio strėlei įdėti, buvo pavartotas vamzdelis su išilginėmis išpiovomis iš abiejų šonų; tose išpiovose judėdavo šaunamoji, įtvirtinto vamzdžio prieky, lanko styga. 2. Ją patobulinus ir pritaikius šiam ginklui parako jėgą vietoj lanko stygos ir padarius metalinį vamzdį be išilginių išpiovų, gautas pirmas šaunamasis ginklas. Šaudant vamzdis būdavo paremiamas trikoju (vok. Hak, tad lenk. A. dar hakownica buvo vadinama, mažesnė A. pólhak pistolietas ir dar XVIII a. Duonelaičio Durakas Žiemos rūpesčiuose iš puloko varnas šaudo), o užtaisą uždegdavo knatu. XV a. A. pritaikyta knatinė spyna. V. Europoj vartota XIV—XVI a., bet XVII—XVIII a. A. užleido vietą šautuvams mušketams (ž.). Lenkijoje ir Lietuvoje A. ne labai paplito XVI a. Ją mini Lietuvos statutas. 1572 Vilniun A. gabeno Reiz iš Vokietijos.

Pulk. *Stencelis* Šaudybos vadovėlis, II d. 1926.

Arkebuzeris nuo XV a. iš pradžių pėstininkas arkebuzu (ž.) ginkluotas, paskui raitelis, išnykęs XVII a. (Lenkijoje ir Lietuvoje 1670 seimui nutarus).

Arkebuzeris

Arkesilaos, graikų filosofas (a. 316 — 240 pr. Kr.), Krateso (ž.) įpėdinis Platono mokykloj, „vidurinės (antrosios) akademijos" (ž.) įkūrėjas, žymus senovės skepticizmo (ž.) atstovas, nepripažinęs tikslių tiesos kriterijų, bet tik tam tikrą tikimybę pakankamą gyvenimo praktikai. Jokių raštų jis nepaliko.

Arkibrolija (archiconfraternia, gr. archi — ir lot. confraternitas), vyresnioji tikybinė bendrija (confraternitas), pasiskyrusi maldoms, geriems darbams arba net mokslui, menui ir kt., ir siekianti savo tikslų brolišku narių bendravimu bei veikimu. A. žinomos dar hebrėjuose, egiptiečiuose, graikuose ir romėnuose, bet ypačiai krikščionių bažn.; jau pirmųjų krikščionių bendravimas,

ypačiai vėlesnės bendrijos, bažnyčios tvarkomos dar 660, bet labiausiai ėmusios plisti nuo XIII a. iš pradžių Italijoje ir Prancūzijoje, paskui ir kitur. A. turi teisės steigti atitinkamas brolijas, bet ne savo mieste ir ne savo aps. Tvarkomos pop. Povilo V 1607 III 11 Nuper confraternitati, pop. Klemenso VIII 1704 XII 7 Quaecumque, pop. Pijaus IX 1861 I 8. Palyg. Brolijos. Lietuvoje buvo vadinamos Arcy Broctvos (plg. Spasabas afieravoimo... Arcy Broctvo szvencziausio sakramento Baznicio Siados Parakvijos, metusi 1771 ipravoditas, išsp. 1819, tas pats Darbėnų bažnyčiai išsp. 1856), ar Arcibrostvos vardu (plg. Lakszta Raszibu del Arcibrostvos szvencziausios ir nekaltos szirdies Marijos, išsp. 1888, Maldeles A. szvenciausio veido Vieszpaties Jezaus Kristaus, išsp. 1877, 1886, 1891 ir kt.).

Arkidiakonas (archidiakonas, gr.), vyresnysis katedros diakonas (nuo IV a.), kuriam vyskupas, ypačiai išviršinėje valdymo srityje, kaip antai: vargšus globojant, aukas dalijant, auklėjant, žemesnįjį klerą prižiūrint, suteikdavo daug savo teisių. Jo balsas daug svėrė teikiant šventimus. Kai buvo įvesta vita communis (bendras gyvenimas), ši funkcija savaime atitiko katedros kleboną. Šalia jo, žymesnėse vyskupystės vietose, būdavo paskatoma daugiau arkidiakonų. Tose apylinkėse jie turėjo lyg vyskupišką jurisdikcijos valdžią. Kai daugelyje vietų jie imta rinkti pačios apylinkės arba skirta karaliaus, jie visai mažai tepriklausė vyskupo. Jų teises suvaržė Tridento susirinkimas, nuo kurio jų vietą užima, turįs deleguotą valdžią, generalvikaras. Graikų bažn. nuo VII a. A. išnyko, išskyrus Konstantinopolį. Anglikonų bažnyčioje jie pavaduoja vyskupus prižiūrėdami klerą. Protestantų bažn. A. esti didžiuose miestuose prie bažnyčių, kur yra keletas kunigų.

A. Schröder Entwiklung des Archidiakonats bis zum 11 Jahrhundert 1890; Archiv für Kathol. Kirchenrecht B 6, 3, 64, 80, 81.

Arkidiakonatai Lietuvoje. Vilniaus vyskupystėje A. yra žinomi nuo pusės XV a. XVIII a. dar buvo du A. — Lucko ir Brastos, be to, dar trečias pagalbinis, vėliau įsteigtas ir Lucko A. priklauses. 1619 Vilniaus vysk. Eust. Valavičius įst. Gudų (Baltarusijos) A. Obolcuose Oršos aps.: nustatant vyskupysčių sienas 1798 atiteko Mohilevo vy-tei. 1795 įst. Balstogėje, kuri tuomet buvo sujungta su nauja Vygrių (vėliau Seinų) vysk., 1807 atiteko Mohilevo, o 1848 Vilniaus vysk-tei; A. panaikinta 1891. Į žemaičių vyskupus patekdavo ir Vilniaus arkidiakonų, kaip štai Jurgis I pusiau XV a., Martynas III 1501. Žemaičių vysk. Mikalojus Radvila apie 1522 įsteigdino Žemaičių A., pirmuoju pakeldinęs kanauninką Jurgį Taliatį. Apie Tridento susirinkimo suvaržymą A. teisių ž. Arkidiakonas. Vygrių-Seinų vyskupystė įsteigta ir gavo A. jau suvaržytomis teisėmis.

Ks. J. Kurczewski Biskupstwo Wileńskie, 1912; *Kun. Motiejus Wołonczewskis* Žemaitiu wiskupiste, 1848.

Arkiriejus ž. Archiriejus.

Arkivyskupas. Vardas yra IV a. kilimo. Seniau buvo labiau garbės titulas, duodamas svarbesniems metropolitams. Taip vadinosi svarbesnių sostinių vyskupai. VII a. A. dažniausiai buvo vadinami bet kurie metropolitai. Šiandien A. metropolitu vadinamas tas vyskupas, kuris valdo savo vyskupystę (arkivyskupystę) ir bažnytinę provinciją, pvz., Kauno arkivyskupas. Tačiau A. vadinasi kartais tas vyskupas, kurs betarpiškai priklauso Apaštališkajam Sostui, pvz., Rygos arkivyskupas. A. yra taip pat titularinių (garbės). A. ir A. metropolitus skiria popiežius. Kai kuriuose kraštuose, pvz., Lietuvoj, atsiklausia valstybės vyriausybę, ar nieko politiška neturinti prieš kandidatą ir t. t. A. metropolitas turi dvejopą valdžią, būtent, vyskupo — savo vyskupystėj ir A. — bažnytinėj provincijoj. Pirmoji yra tokia pat, kaip kitų rezidencialinių vyskupų. Išimtys — palijaus (ž.) ir precedencijos (ž.) teisės. Antrąją sudaro tam tikros teisės, pvz., provincijos vyskupų tribunolų apeliacijos. Šiaip jau A. teturi vyskupo valdžią savo vyskupystėj ir šiokių tokių garbės teisių.

P. Malakauskis Viešosios bažnytinės teisės, 1931; *Fr. Wernz-P. Vidol* Jus canonicum, 1923, II; *J. Chelodi* Jus de personis 1922. *P. Mi.*

Lietuva senai rūpinosi pakelti Vilniaus vyskupą arkivyskupu. Dar 1661—1665 vysk. Jurgį Bialozorą lietuviai tituluodavo primasu (ž.), nors jis juo nebuvo. 1764—1796 vysk. Jon. Masalskis specialiai rūpinosi tuo reikalu, 1764 palaikytas lietuvių konfederacijos, bet politinė suirutė sutrukdė sumanymo įvykdymą. 1815 mirus vysk. Jer. Stroinovskiui, Mohilevo metropolitas Stan. Sestšencevičius (m. 1826), pats vilnietis, svajojo virsti Lietuvos primasu Vilniaus arkivyskupystėje, kuri apimtų 6 vyskupystes buvusios Lietuvos valstybės teritorijoj: Mohilevo, Žemaičių, Lucko, Kameneco, Minsko ir Armėnų (1817 sumanymas) (J. Kurczewski, Biskupstwo wileńskie, 1912, 507—509 p.). Rusų valstybėje Mohilevo arkivyskupystė buvo nuo 1782 (nuo 1798 metropolija), bet arkivyskupai retai tegyveno Mohileve, nuo 1842 tik Petrapily. Atgimstanti Lietuva 1926 gauna du arkivyskupu: Kauno metropolitą (Juozą Skvirecką) Nepriklausomoj Lietuvoj ir Vilniaus arkivyskupą (Romualdą Jalbžikovskį) Vilniaus krašte. Atsisakę Vilniaus vysk. Jurgis Matulaitis-Matulevičius ir Žemaičių vysk.

Pranas Karevičius popiežiaus pakelti arkivyskupais.

Arkkosekans ž. Arksinus.

Arkkosinus ž. Arksinus.

Arkkotangens ž. Arksinus.

Arklágydis, taip A. Juška vadina veterinarą (ž. Veterinaras).

Arklas įrankis žemei arti. Padarytas iš pasmailintos lentos su ienomis arkliui (kitur jaučiams) įkinkyti. Kad pasmailintas lentos galas (du galu) ne taip greit atbuktų, apkaustoma geležimi. J. Elisono surinktomis žiniomis A. dalių įprastiniai pavadinimai (ž. brėž.); 1 arklugalis ir kt., 2 skersinis, 3 ienos, 4 įtvara, 5 palyčia, 6 bruzduklis, 7 išara, 8 žagrė (noragas, nuoragas, du nuoragu), 9 rankena (Lietuvių sodiečių technikos žodyno mėginimas — Archivum Philologicum III. 1932). A. pirmataku laikoma labai gumbuota šaka (palyg. dar šaknis, šakalys, šakės), kuriam žodžiui gimin. slavų sochą (rozsocha šakė, dvišakė), pakeitusi rusuose (XIV a.) sl. ralo (lenk. radło iš ardło, liet arklas, tikriau noragas) ir net Rytprūsiuose žinoma Zoches vardu. Sl. socha (vidur. a. net Anglijoje bei Škotijoje socca), liet. arklas (gr. arotron, lot. aratrum, pr. l'araire; aru, gr. aróo, lot. áro; arimas, gr. árosis, lot. arátio; artojas, gr. arotér, lot. arátor), taip pat dar žambu, žambiu, žuobriu, žagre (palyg. žagaras), Maž. Lietuvoj, retkarčiais ir stagutu (stagučiu) vadinamas, Europoje ilgiau liko rytuose: rusuose, guduose, lenkų mozūruose ir Lietuvoje (Zigm. Gloger, Encyklopedya Staropolska, IV. 1903, T. Lunevskis str. Socha laiko čia mozūrus belaisvius ir nausėdžius lietuvių mokytojais), bet ir čia, ypačiai Lietuvoje, iš pradžių dvaruose, paskui ir šiaip ūkiuose, vis labiau išstumiamas v. Europos geležinio plūgo (vok. Pflug, angl. plough), iš to pat A. ištobulinto ir savo dalims jo dalių pavadinimus pasilaikiusio; kiti ir plūgą linkę A. vadinti. Pripratę prie A. ūkininkai ilgai abejojo plūgo nauda, (kiti jį net laikė dirvai žalingą), bet ir agronomai brangina A. ypačiai sunkioms (akmeningoms, miškingoms ir kit.) dirvoms.

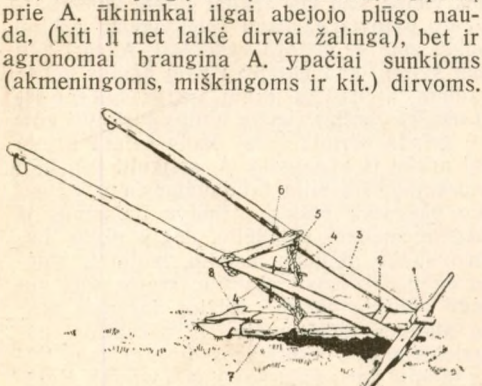

Vilniaus universiteto prof. M. Očapovskis (1788—1854) savo 1856 išl. Žemės ūkyje (Gospodartswo wiejskie) gėrėjosi praktišku A. tikslingumu; panašiai T. Lunevskis 1903 ir kt. Be Europos, A. yra žinomas dar Rytuose.

K. Rau Geschichte des Pfluges, 1845; *Nopčsa* Zur Genese der primitiven Pflugtypen (Zeitschrift für Ethnologie, 1919); *T. Łuniewski* Socha litewska w podlasku, 1899.

Arklas 1919 lietuvių apšvietos draugija Vladivostoke (r. Sibire).

Arklas vidur. amžių pabaigoj ir vėliau, ligi XVII a., tuose kraštuose, kur ūkininkų žemės nebuvo išmatuotos, imant iš ūkininkų mokesčius apdedamuoju vienetu, be kitų, buvo laikomas A., t. y. reikalingi dirbti vienu arklu gyvuliai — arklys arba pora (jungas) jaučių; ariamieji gyvuliai rodė ūkininko gaunamą iš žemės pelną, nuo ko parėjo jo mokamasis pajėgumas, ir antra, rodė tikrai jo dirbamą žemės plotą. Tokia fiskalinė A. sąvoka įvairiose vietose ir įvairiais laikais labai svyravo. Rusuose arklu (socha) buvo vadinamas iš pradžių normalinis ūkio vienetas; paskiau A. imta vadinti tam tikras žemės plotas pagal jos gerumą, skirta mažasis (Naugardo) A. ir didysis (Maskvos) A., bet įvairiais laikais, įvairiose vietose ir įvairiomis aplinkybėmis labai nevienodas; pagaliau A. virto ten vien tik abstraktiniu mokesčių apdedamuoju vienetu, apskaitomu iš žemės ploto, rūšies, inventoriaus, savininkų luomo ir t. t. Prūsuose A. greit prilygo tam tikram žemės plotui: čia buvo skiriama vokiškas A. (Pflug), lygus paprastai dviem valakam, ir vietinis A. (Haken), lygus iš pradžių vienam valakui (30 margų), o paskui, kai kur sumažinus jo dydį, kad padaugėtų rinkliavų, 20 margų. Lietuvoje seniausieji mokesčių apdedamieji vienetai yra tarnyba ir kiemas (dūmas). Kadangi ilgainiui senųjų tarnybų mokamasis pajėgumas tapo labai nelygus — vienų tarnybų ūkininkai turėjo po kelis valakus žemės ir po keliolika ariamųjų gyvulių, kitų vos ½ valako ar mažiau ir 1 ar 2 gyvuliu, — imant sidabrinę (ž.) ir kai kuriuos kitus mokesčius, apdedamuoju vienetu buvo laikomas A., t. y. ūkininko turimas vieno arklo ariamųjų gyvulių vienetas. A. buvo dvejopas: jaučių A. sudarė jaučių jungas, t. y. pora, ir arklio A., vienas arklys. Arklio A. buvo apdedamas paprastai perpus mažesniu mokesčiu kaip jaučių A. Strykauskis mini XV a.: „Lietuva davė Kazimieriui Jogailaičiui po 9 skatikus nuo kiekvieno arklo". Būta ir Lietuvoje mėginimų A. sąvoką išplėsti ūkininkų dirbamosios žemės plotui žymėti, bet kadangi senieji ploto matavimo būdai— nurodymas sėjamųjų javų kiekio (duoklių, bosų, silkinių ir t. t.) pakankamai tiksliai

apibrėždavo plotą, ir XVI a. viduryje buvo įvestas žemės matavimas valakais, žemės ploto matuoti A. nebuvo reikalo. Didž. Lietuvos kun-stės žemėse tik Ukrainoje ūkininkų žemės plotas kai kada buvo nurodomas arklais.

Ir kituose kraštuose, ir Lietuvoje, bent kai kurie ūkininkai duodavo rinkliavas arklais. Dar 1601 kiekvienas Biliūnų dvaro prie Raseinių ūkininkas, be kitų rinkliavų, turėdavo duoti kasmet po 30 žambių žemei arti.

K. Jb.

Arklásukis, A. Juška: „Nu jaunumenė šoka arklasuki daugesnei kaip kitus šokius, t. y. sukibę poromis sukasi, kaip arklei melnyčio", ž. Suktinis.

Arklėnai, slav. Orkliany, Vilniaus krašto kaimas Vilniaus-Trakų aps. Rukainių val., 20 km nuo Vilniaus ir 9 km nuo Rukainių, apie 100 gyv.

Arklėnas gyvulys, gaunamas suleidus asilaitę su eržilu; panašus į asilėną, tik dažniausiai už jį mažesnis. A. laikoma žymiai mažiau nekaip asilėnų, nes jie ūkiui yra žymiai menkesni.

Arkliadantis (lot. Rumax crispos, Rumax obtoritolius), Rieteninių (Polygonaceae) augalų šeimos. Stiebas briaunuotas, plikas, šakotas, apie 1 m aukščio. Šaknys mažai šakotos, tamsiai rausvos spalvos, viduje geltonos, mėsingos. Lapai smailagaliai, trumpakočiai, vingiuotai karpytais kraštais. Žiedai gelsvai žali, išaugę nemažais žiedynais stiebų ir šakelių viršūnėse. Žydi liepos ir rugpiūčio mėn. A. priskiriamas prie piktžolių ir visai paprastų pašarinių žolių. Šaknys vartojamos vaistams gaminti, kurias vadina Radix lapathi arba Radix oxylapathi.

K. Gr.

Arkliapupės smulkiųjų Vicia Faba minor pašarinių pupų pagrupė Vicia Faba equina (ž.).

Arkliavagystė — kvalifikuota vagystė (ž.). Pareinamai nuo arkliavagystės reikšmės kaimo gyvenime Lietuvos įstatymas (Vyr. Ž. 59 Nr.) palygino arkliavagystę, nepaisant arklio kainos, su vagyste daugiau kaip 2.500 lt. turto ir baudžia grasos kalėjimu nuo 1½ iki 6 metų. A. visur sunkiai baudžiama, senovėje net mirties bausme, taip pat Lietuvoje (1468 Kazimiero Jogailaičio Teisynas, Lietuvos Statutas). Bausmėms sušvelnėjus, ypačiai Lietuvai atsidūrus Rusų valdžioje ir kaip pasienio kraštui dėl A. daug nukenčiant (Lietuvos arkliai varomi į Prūsiją ir Kuršą), juoba organizuotoms arkliavagių gaujoms nesunku būdavo išsipirkti iš policijos uriadnikų, nukentėję žmonės kaip ir kitų Rusijos sričių kaimiečiai, pagavę arkliavagius nekartą vietoje išspręsdavo dalyką net mirtinai juos sumušdami. Apie A. praplitimą ir r. Lietuvoje sako Vilniaus krašto bajorų posakis: Lyda ir Ašmena eina vogt iš viena, Dysna ir Vileika taip jau paskui veikia, Vilnius ir Trakai irgi tuo pat seka; Švenčionys neminimi.

Arkliavedžiai (kavalerijos) laiko už priedangos arklius supėstintų raitininkų, kai šie kaunasi su priešu.

Arklidė pažįstama iš labai senų laikų. Senovės graikų karo žygio metu arkliams buvo statomos palapinės. Romėnai savo arkliams statydavo puikias A. Senovės graikų A. buvo ištaigingos. A. turi būti taip įtaisytos, kad arklio sveikatai kuo mažiau kenktų. Arklio sentėviai visą laiką būdavo lauke, visą laiką laisvai bėgiojo, tad ir geriausiai įtaisyta A. to neatstoja. Mūsų krašte, kur arklys apie pusę metų būva A., ypačiai svarbu, kad ji būtų tinkamai įtaisyta. Normalus A. aukštis 3 m. A. turi būti tiek vietos, kad visi arkliai galėtų laisvai atsigulti, patogiai pasilsėti (kiekvienam arkliui reikia apie 40 m^3 oro valandai). A. turi būti tiek šviesu, kad patamsy akių arklys nepagadintų, atvirkščiai esant arklys švieson išvestas bus bailus (langų plotas turi būti apie $^1/_{15}$ grindų ploto); gerai, kada šviesa krinta ant arklių iš užpakalio. A. atsigulti turi būti sausa, minkšta, šilta, tat daugiausia priklauso nuo pakraikų rūšies; grindys įtaisomos iš medžio, medžio kaladėlių, degtų plytų, betono, lauko akmenų, asfalto, molio ir smėlio, neturi praleisti skysčių, srutos turi nubėgti į mėšlo duobę. Ėdžios daromos arklio alkūnės aukštumoje iš patvarios, nepraleidžiančios medžiagos (mažai tam tinka medis, geriausiai špyžius, akmuo). Karštesni arkliai kitas nuo kito atskiriami per-

Senovės graikų arklidė

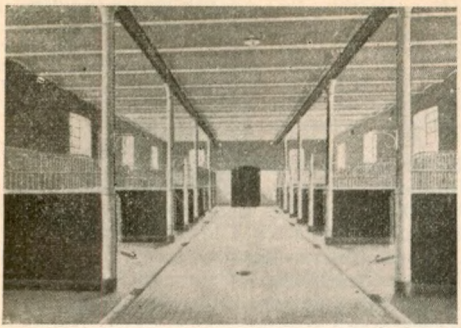

Naujoviškos arklidės vidus

tvaromis, bet net darbinius arklius gera atskirti nors paprastomis kartimis, kad susipykę nesusidaužytų. Šiaip laikomi garduose, kur vienam gardui yra skiriamas ilgis (iskaitant ir ėdžias) nuo 2,6 ligi 3,5 m ir plotis nuo 1,3 ligi 2,2 m.; vienam prieaugliui skiriama apie 5 m² ploto grindų; draug su praėjimais vienam arkliui skiriama vidutiniškai nuo 6 ligi 9 m² grindų ploto. Lubos sandarios, žiemą neprakaituojančios, tokios pat sienos. A. temperatūra 12 — 15°C, šalčiausiu metu ne mažiau kaip 10°C; šiltesnės A. per daug arklius lepina, šaltesnės reikalauja daugiau maisto arkliui sušilti. Durys atidaromos tiktai iš oro, slenksčiai žemi. A. frontą geriausia nukreipti į rytus. A. vietą renkant, reikia parinkti sausą, kiek galint nuo vėjų apsaugotą.

Žemės Ūkio Vadovas, III t. 1930; *M. Klimmer* Gesundheitspflege der landwirt. Nutztiere, 1924; *I. Dobrosmyslow* Zoohigiena; *S. Urusov* Lošad, I t. 1911.

K. A. ir *Pr. Jd.*

Arkliena vartojama daugiausia klajoklių ir šiaip stepų gyventojų, rusų valstybėje šiaip rytiečių, bet nesvetima nė vakariečiams, kuriems nesąžiningi pardavėjai ir vietoj brangesnės jautienos ją pakiša. Labiau buvo vartojama Didžiojo karo vargomečiu.

Arkligonė (arkliganis), naktigonė, kaip palankiausia fantastiniams pasakojimams kurti bei kartoti proga, literatūroje panaudota rusų Turgenevo Biežin lug (Biežino pieva, 1847) ir mūsų Krėvės Šarūno (1910) būklinė baze.

Arklininkas 1) arkliaganis, 2) arklidininkas, tvartininkas, 3) žirgius, vyriausias didžiūno, kunigaikščio ar valstybės žirgų prižiūrėtojas. Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, drauge su didžiojo kunigaikščio žirgų bandomis radosi ir jų vyriausias arklininkas; kai kurių metraščių Gediminas buvo laikomas Vytenio A., minimas ir Vytauto A. (Nemira 1398), keli Kazimiero Jogailaičio ir t. t. 1548 mirus Lietuvos A. Andrušavičiui, Žigimantas Augustas buvo pastatęs Lenkijos A. Korickį drauge Lietuvos A., bet 1569 lietuviai išreikalavo sau vėl atskiro A. XVI — XVIII a. Lietuva turėjo didįjį (lot. praefectus equisonum), atskirų savo žemių, dar XV—XVI a. Vilniaus, Trakų, Gardino A. ir dvarinį (lot. agaso, didž. kunigaikščio — karaliaus dvaro), vadinamuosius kaniušus (sl. koniušy skirtinas nuo žemesniojo už jį lenk. masztalerz'o, iš vok. Marstall, prižiūrėjusio tik dalį žirgyno). Paskutinis Lietuvos kaniušas buvo 1791 Mykolas Grabovskis (m. 1821). Arklininkas vartojama ir arklidės prasme.

Arklio eksterjeras (pr. exterieur) arba išorinės A. kūno formos. Įvertinant A. eksterjerą apžiūrima visas A. sudėjimas bendrai ir atskiros jo kūno dalys specialiai, žiūrint į jį kaip į tam tikrą jėgą gaminant mechanizmą, tad į jo tinkamumą reikiamam darbui. A. liemuo turi priekinę, vidurinę ir užpakalinę dalį. Liemens viršutinė linija vadinama nugaros linija. Ji turi du aukščiausius taškus, keteroje (goge) ir strėnose. Ketera turi būti aukštesnė už strėnas. Ketera tęsiasi per 12 pirmųjų krūtinės sląstelių. Jojimo tipo arkliams ji turi būti aukšta ir ilga. Vidurinę liemens dalį sudaro nugara ir juosmuo. Nugara, ypač jojimo tipo arklio, turi būti kuo trumpiausia. Trumpas ir platus juosmuo yra tvirtumo pažymys. Arklys turi būti ilgas, bet trumpos nugaros. Juosmuo į užpakalinę liemens dalį šiek tiek kyla ir į nugarą yra tam tikras nuolaidumas. Perdaug įlinkusi arba iškilusi (kuprelė) nugara yra yda. Užpakalinė liemens dalis, strėnos, turi būti kiek galint ilga ir plati, nes ten yra raumenys, kurie visą kūną stumia priekin. Paprastai gerų arklių užpakalinė dalis sudaro ⅓ liemens ilgio. Strėnos neturi būti perdaug nuleistos, ypač lengvųjų arklių. Arklio krūtinė

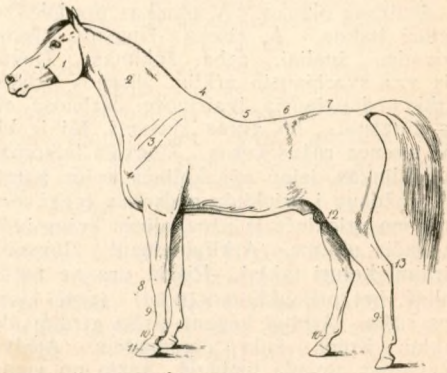

Arklio eksterjeras: 1) galva, 2) kaklas, 3) pečiai, 4) ketera, 5) nugara, 6) juosmuo, 7) strėnos, 8) riešas, 9) slesna, 10) pantis, 11) kanopa, 12) kelias, 13) kulnis arba šokamasis sąnarys

turi būti gerai išplitusi. Arklys turi būti gilus, t. y. atstumas nuo aukščiausio keteros taško ligi krūtinės apačios po priekinėmis kojomis turi sudaryti ne mažiau kaip 50% arklio aukščio keteroje. Visos arklio kūno dalys turi sudaryti tikslų, proporcingą darnų mechanizmą, atitinkantį savo tikslą. Lengvųjų arklių galva nedidelė su tiesiomis profilio linijomis. Sunkiųjų arklių didelė galva nėra yda, nes svorio centrą padeda perkelti į priekinę kūno dalį. Galva charakterizuoja arklio būdą. Lengvųjų arklių kaklas sausas, raumeningas, normaliai ilgas, nesunkus ir ne perdaug riestas; sunkiųjų — storas, raumeningas. Eržilo kaklas storesnis už kumelės. Kojos turi būti taisyklingai pastatytos, turi turėti gerus sąnarius, gerai išaugusius raumenis ir geras kanopas. Tinkamo savo funkcijoms arklio užpakalinių kojų atskiros dalys turi šiuos požymius: šlaunikaulis ilgas ir kiek galint labiau nukreiptas priekin, blauzdikaulis ilgas ir labiau nukreiptas užpakalin, plaštakas trumpas, čiurnos vidutinio ilgio. Užpakalinės kojos ir strėnos yra arklio judėjimo ir jėgos centras. Svarbu, kad arklio užpakalinė dalis ir užpakalinės kojos būtų kuo geriausiai išaugusios. Priekinės kojos atlieka daugiau pasyvų darbą, būtent, sudaro arklio kūnui tam tikrą atramą. Priekinės kojos turi būti galimai statmenos. Žiūrint iš priekio, jos turi dengti užpakalines kojas, taip pat turi būti lygiagrečiai pastatytos ir judant neliesti viena antros. Apie atitinkamą kaulų storumą sprendžiama išmatavus priekinės kojos plaštakos storį (pančiojimo vietoje). Sunkiųjų veislių arkliai turi plaštakos storį nuo 22 ligi 30 cm, lengvųjų arklių nuo 18 ligi 23 cm. Arklių plaukai būva dengiamieji (kurie dengia visą kūną), saugojamieji (uodega, karčiai, ausų ir snukio plaukai) ir juntamieji (dideli nosies snukio, akių plaukai). A. būva įvairaus plauko. A. plaukas produkcijai neturi įtakos. A. eisena: žingsnis, risčia, zovada, šuoliai, arba šokimas. Žingsnis yra svarbiausia arklio eisenos rūšis. Arklys daugiausia įvairiuose darbuose eina žingsniu. Jei geras žingsnis, tai ir kitos eisenos rūšys geros. Žingsnis laikomas taisyklingas, jeigu užpakalinės kojos pataiko maždaug į priekinių pėdsakus ir jei vieno šono priekinės ir užpakalinės kojos juda ta pačia plotme. Arkliui einant žingsniu, girdimi keturi taktai. Risčia yra ne natūralinė, bet prijaukinimo įtakoj įgyta eisenos rūšis. Arkliui bėgant risčia girdimi du taktai. Kojos juda diagonalėje. Arklys bėgdamas zovada meta iš karto po viena kitos užpakalines kojas, o paskui priekines. Šokimas dėl judesių rūšies priskaitomas prie zovados.

K. Jašinskas Kas reikalinga ūkininkui žinoti apie arklį; *L. Mikuckis* Darbo arklys, 1929; *U. Dürst* Die Beurteilungslehre des Pferdes; *Stegmann Pritzwald* Die Beurteilungslehre des Pferdes; *Suminski* Exterieur der Zuchtstute; *E. Liskun* Eksterjer; *Avtorkavov* Eksterjer lošadi; *Grabovski* Eksterjer; *R. Prawocheński* Pochodzenie, pokrój i rasy koni, 1922.

D. Gd.

Arklio jėga (sutrumpintai PS iš vok. Pferdestärke, arba HP iš an. horse-power) darbo galios vienetas: galia mašinos, kuri per sekundę nudirba 75 kilogrammetrus darbo, t. y. per sekundę pakelia 75 kg vienu metru aukštyn. Tuo būdu 1 PS = 75 kgm/sek. arba $7{,}36.10^9$ ergų/sek. arba 736 wattų.

Arklys (plg. arti, arklas ir t. t.). Naminiai A. yra atsiradę iš prijaukintų laukinių. Šiais laikais jie laikomi veik visame pasaulyje ir naudojami kaip darbo jėga. Daugiausia jie tarnauja žemės ūkiui, susisiekimui, kariuomenei ir sportui. Visiškai tiksliai nėra žinomas nei A. prijaukinimo laikas, nei vieta. Iš turimų duomenų sprendžiama juos esant prijaukintus ne vėliau kaip penktą, arba bent ketvirtą tūkstantmetį pr. Kr., nes tais laikais kai kurios Azijos tautos jau turėjo naminį A. Prijaukinimas greičiausiai savarankiškai vykęs įvairiose vietose ir įvairiais laikais. Visų naminių A. sentėviais laikomi šie laukiniai A.: 1. Pietinės Europos stepų A., tarpanas (Equus Gmelini).

Dorohostaiskio Hippika

Trakėnų veislės arklys

Jo įtakoje išvesti arabai ir kiti jiems giminūs plačiakakčiai rytų A. Paskutiniai laukiniai tarpanai yra išmirę pereito amžiaus pabaigoj. 2. Vidurinės Azijos laukinis A. (Equus Przewalski). Iš jo kilo mongolų tipo A. (kalmukų, kirgizų, baškirų ir t .t.). 3. Vidur. ir v. Europos A. (Equus robustus). Jo įtakoje išvesti sunkieji A. Laukinis equus robustus taip pat išmiręs. Kai kurie mokslininkai šiuos naminių mūsų A. sentėvius papildo dar ir š. Europos A., Equus celticus. Grynų kurio nors laukinio A. atstovų šiandien (bent kultūrinėse naminių A. veislėse) labai sunku rasti, nes, tautų kilnojimuisi, karams bei kitiems sąjūdžiams vykstant, įvairūs A. tipai labai susimaišė. Visi naminiai A., pagal jų tarpusavį panašumą, skirstomi į grupes, nors pats jų paskirstymas yra labai nevienodas, kadangi įvairūs autoriai A. sugrupavimo pagrindan deda įvairias jų savybes, pvz. vieni pagrindu laiko jų kilimą, kiti temperamentą, treti jų paskyrimą bei naudojimą ir t. t. Praktiškiausias atrodo A. sugrupavimas į lengvuosius, vidutinius arba pussunkius ir sunkiuosius (kiti paskirsto orientaliniais, okcidentaliniais ir poniais (ž.) ir dar kitaip). Sunkumo sąvoka čia taikoma ne A. svoriui, bet jų būdui, temperamentui, nors daugiausia A. temperamento sunkumas atitinka ir jų svorį. Lyginant atskiras A. veisles, pasirodo, kad stambiausi, daugiausia masės turį A. yra ir flegmatingiausi. Svarbiausiais lengvųjų A. atstovais laikytini arabai (ž.) ir jiems giminūs rytų A., anglų pilnakraujai (ž.), angloarabai ir įvairūs bėgūnai, ristininkai (Amerikos bėgūnai, rusų Orlovo risokai, ž.). Tiesioginė lengvųjų A. ūkiškoji vertė dėl jų lengvumo ir perdaug karšto, nervingo temperamento yra visai menka. Daugiausia jie laikomi sportui — lenktynėms. Tačiau metizacijoj (ž.) jų vaidmuo yra labai žymus, nes jų įtakoje yra išvesta labai daug ūkiui naudingų A. veislių. Vidutiniai arba pussunkiai A. daugiausia sukurti iš metizacijos. Beveik visuose šio tipo A. pasireiškia anglų pilnakraujų ir iš dalies arabų įtaka. Jų ūkio vertė yra neabejotinai didelė, nes šio tipo A. tinka įoti, važiuoti ir ne per sunkiausiems laukų darbams. Šių A. stambumas bei temperamentas yra gana įvairus. Dalis jų yra labai artima lengviesiems, o kiti vėl lyg ir sudaro pereinamąjį tipą prie sunkiųjų arklių. Nuo šių jų savumų daugiausia pareina jų paskyrimas vieniems ar kitiems tikslams ir pati jų ūkio vertė. Vidutinių arba pussunkių A. nemaža yra įvairiuose kraštuose, pvz. Vokietijoj, jiems atstovauja Mažosios Lietuvos trakėnai (ž.), hanoverai, meklenburgai, ostfrizai ir oldenburgai; Prancūzijoj anglonormanai, Vengrijoj noniusai, Anglijoj hekniai (ž. Hackney), klivlendai (ž. Cleveland), iš dalies hunteriai (ž. Hunter) ir t. t. Šiam A. tipui daugiausia priskirtini ir primityviškieji arba šiek tiek pagerinti daugelio Europos kraštų vietiniai arkliai. Sunkiųjų A. veislės sukurtos daugiausia v. Europoje. Šie A. yra labai stiprūs ir tinka sunkiam darbui lėtu tempu. Geriausių sunkiųjų A. veislių yra sukurta Belgijoj (brabansonai, ardėnai (ž.), arba tiesiog belgai), Prancūzijoj (peršeronai, bulonėzai, bretonai), Anglijoj (safolkai, (ž. Suffolk), klaidsdeiliai (ž. Clydesdale), šairiai (ž. Shire), Danijoj, Olandijoj. Taip pat gerų sunkaus tipo A. randame Vokietijoj, Švedijoj, Amerikos valstybėse bei kituose kraštuose, tačiau visi jie yra išvesti belgų, prancūzų arba anglų A. įtakoje. (Įvairių veislių A. atvaizdai dedami prie atitinkamų žodžių).

B. Vt.

Žemaičių veislės eržilas

Laukinis arklys (Čertomlyko vazoje Rytų Ukrainoje III a. pr. Kristų)

L. Mikuckis Arkliai. Žemės Ūkio Vadovas. Specialinė gyvulininkystė; *G. Schwarznecker* Pferdezucht, 1902; *Gr. Wrangell* Das Buch vom Pferde, 1910; *S. Urusov* Kniga o lošadi, 2 t. Spb, 1911; *R. Prawocheński* Pochodzenie, pokrój i rasy koni, Warszawa, 1922; *F. Loomis* The evolution of the horse, Boston, 1926; *N. Kwaschnin-Ssamarin* Studien über die Herkunft des osteuropäischen Pferdes, 1930.

Senovės lietuviai A. pažinojo labai senais laikais; rodo ir lietuviško pavadinimo giminumas su sen. indų, graikų, lotynų pavadinimu: senind. áçva (gr. hippos, lot. equus), liet. *ašva, ašvinis;* senind. kumara (nuo senind. kapala, gr. kaballes, gal. lot. caballus, slav. kobyla), liet. *kumelė (kumė), kumelys* (latv. kėve, kumelš; kumelės pienas senprūs. asvinan dadan, mong. tot. kumis, kirgizų kumai prijaukintas arklys), kitų jungiama senprūs. camnet su senslav. komoń (vėliau sl. koń). Archeologai randa pas mus prijaukintojo A. liekanų VI—VIII a. XIII—XIV a. istorijoje pakilusi Lietuva tolimais karo žygiais plačiai išgarsina ne tik savo raitelių, bet ir jų *žirgų* (raitelio žirgas, latv. zirgs, vok. Ross,

arab. lenk. rumak, rus. koń, ne tiurk. rus. lošad') vardą mūsų dainose ypač gražiai išlaikytą (bernelio ir žirgelio ciklas). Nedideli lietuvių žirgai pasižymėjo nepaprastu patvarumu, atlikdami ligi 300 km parai; kitų pagarsintas arklininku Gediminas, Algirdas, Kęstutis (Ad. Mickevičius savo lenkiškoje poezijoje išgarsino jo žirgą), Vytautas kronikų laikomi puikiais jojikais. Žirgai lydėjo karžygius (Kęstutį) ir į mirties laužą. Dar prieš 1236 kardininkų mistras Volkewin paima Lietuvoje 2.500 A. karo grobio, lietuviai dar daugiau jų parvaro iš lenkų, kryžiuočių, taip pat susiremdami su totoriais, XIV—XV a. Lietuva karan statydavo po keliasdešimt tūkstančių (1380 prie Kulikovo net 150.000?) žirgų. Didieji kunigaikščiai XIV—XV a. laiko dideles žirgų bandas (1367 kryžiuočiai iš Kauno apyl. išvarę 800 d. kunigaikščio žirgų; tūkstančius jų laikė Vytautas Didysis), XVI a. dar labiau prižiūrimas. Apaugusioj miškais Lietuvoj ilgiau negu vidurinėje Europoje (v. Europoje jie nyksta XV, paskutinieji XVI—XVII, Lietuvoje XVI, paskutinieji XVIII ir net XIX a. pradžioj) išliko miškinio tipo laukinių A. (equus silvestris); mėginimas juos jaukinti XVI a. nenusisekė. Lietuvos didžiūnai (Radvilos ir kt.) mėgo arabus ir kt. A., bet Lietuvos (ir Rytprūsių) A. buvo branginami ir už jos sienų (Lenkijoje, vėliau ir Rusijoje), mielai pirkinėjami vokiečių. Rytprūsiai savo A. šveikiais (palyg. liet. sveikas) vadino, Lietuvoje dar XV a. (Aleksandro Jogailaičio laikais) jie buvo žinomi **hesterių vardu (šved. häst** arklys) kaip giminūs švedų, suomių (estų) A. veislei klepperiams (šved. klipare mažasis A., pony, vėliau rusų term. estų ir lietuvių klepper, dažnai finka), Lenkijoje XVI—XVII a. vadinami žmudais, rusų vėliau žmudkomis, vadinasi žemaitukais, kuriuo vardu ir Lietuvoje ilgainiui imta jie vadinti. XVII—XVIII a. politinis ir ekonominis sujungtos su Lenkija Lietuvos pakrikimas neleido šios veislės sustiprinti ir tiktai XIX a. 50-taisiais metais ir vėliau, ypačiai Rietavo bei Plungės Oginskių rūpesčiu, susirūpinta jų atgaivinimu, kas vykinama ir Nepriklausomoje Lietuvoje valstybiniame Plungės žirgyne (ž. Žemaitukas). Atskirų A. tikriniai vardai, draugėn surinkti, galėtų duoti labai įdomios medžiagos ir patiems Lietuvos A. tyrinėti ir kalbotyrai. Plg. Plonėnų A. „Grižinėlis" 1569 inventoriuje. Maž. Lietuvos teritorijoj nuo 1709 veikia Prūsijos valdžios žirgynas Trakėnuose Stalupėnų aps., 4—5 km nuo Trakėnų glž. stoties tarp Stalupėnų ir Gumbinės, prisiėmęs ir Tauragės Radvilų žirgus (ž. Trakėnai); kitas Gudvaly Darkiemio aps. nuo 1824. Didysis Lietuvos maršalka Krist. Dorohostaiskis (1562—1611) 1603 išl. platų veikalą lenkų kalba apie A.: Hippika (gr. hippos arklys); II leid. 1647, buvo dar III leid.

Mar. Czapski Historya powszechna konia. II ir III t. 1874; *S. Urusov* Tuzemnyja porody lošadej (klepper i žmudka), 1899; *I. R. Moraczewski* Das žmudische Pferd (Mitteilungen der Landwirtsch. Institut der Königlichen Universität, Breslau, 1912); *Fr. Rünger* Herkunft, Rassezugehörigkeit, Züchtung und Haltung der Ritterpferde des Deutschen Ordens, 1925; *Kvašninas - Samarinas ir Z. Mockus* Arklio kilmė ir lietuvių arklys. Kaunas. I ir II d., 1926—1927; *O. Schrader* Pferd (Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, II leid., II t. 1929); *Pr. Dovydaičio* pastabos Kvašnino ir t. t. Arklio kilmėj, I d.

Arklys medinis vartojamas kavalerijoj supažindinti tik atvykusiems į pulką naujokams su arkliu: 1) prieiti prie arklio, 2) vaIyti arklį, 3) supažindinti su kūno dalių pavadinimais, 4) balnoti, žaboti, užsėsti ir 5) supažindinti su sėdėsena ir valdymu.

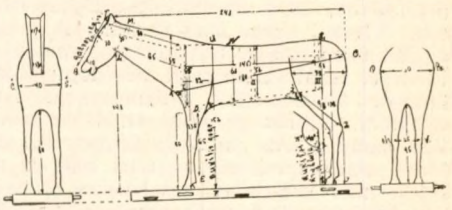

Medinis arklys

Arklys ir meška Simano Stanevičios pasakėčia, 1824, pasak Poškos rankraščio (1884 Auszros 1—2—3 Nr., 102 p.), parašyta, bet tik 1829 teišspausdinta rinkiny Szeszes pasakas Symona Stanewiczes Žemaycze yr antra(s) szeszes Kryžža Donałayczia lituwynynka (Vilniuje, 6—7 p.). Tais pat 1824 S. Daukantas išvertė (1846 išsp.) Pasakas Phaedraus (V. Biržiškos Liet. bibl. II d., 140 p.), o L. Rėza išleido savo Aisopą arba pasakas isz grykonų kałbos perguldítas (be Aisopo, yra ten 6 Duonelaičio pasakėčios, taip pat iš Gellerto ir kt.). Be klasikų, Prūsų lietuviams pavyzdžiu čia ėjo Gellerto (1715—1769) ir kitų vokiečių pasakėčios, žemaičių rašytojams (Stanevičiai) lenkai Krasicki (1735—1801), Karpiński (1741—1825), vilnietis Gorecki (1787—1861). Drauge su kitais Stanevičios kūriniais ir kitų rašiniais A. ir M. reiškia literatūrinę žemaičių bajorų, ypač Vilniaus studentų veiklą. 1819—1820 Vilniaus žurnaluose išsp. L. Rogalskio ir E. Stanevičios vertimai ir tekstai lietuviškųjų dainų, 1822 S. Daukantas rašo Darbus senųjų li(e)tuvių, 1823—1824 pasirodo S. Stanevičios ir K. Nezabitausko populiarizacijos ir kitoki raštai; entuziastingą šio darbo nuotaiką Stanevičia išreiškė savo 1823 VIII 3 Žemaičių šlove. Tačiau tą nuotaiką drumstė šaltokas, ne be šaipos, Vilniaus lenkų (litvinų) šviesuomenės skersavimas į lietuviškąjį žemaičių įkaršti. 1808—1810 Baužo (Bohu-

šo) knygelė apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią (O początkach narodu i języka litewskiego) sukėlė žemaičių patriotų entuziazmo, bet įtakingo lenkų istoriko Lelevelio 1808—1809 paneigta, Vilniuje nekartą buvo pajuokiama. 1817 patyrusi apie Baublį, kuriame D. Poška atsidėjęs rinko žemaičių senienas, svetima tautiniam žemaičių sąjūdžiui Vilniaus šviesuomenė gavo dar vieną akstiną tyčiotis iš kai kurių nevykusių ar šiaip keistai atrodžiusių šio sąjūdžio reiškinių. Ypač 1817—1822 įgarsėjusi Vilniaus universiteto profesorių ir šiaip šviesuolių Nenaudėlių (šubravcų) draugija, įsisteigusi kovai su visuomenės blogybėmis, savo tarpe turinti net nevieną senos kartos žemaitį (prof. Nemčevskį, Kantrimą ir kitus) ir kiekvieną savo narį šaukianti kuriuo buvusiu ar tariamu senos lietuvių tikybos dievaičiu, savo leidžiamame savaitrašty Gatvės Žinios (Wiadomości Brukowe) mėgo pajuokti baubliškas ir kitokias žemaičių keistybes (1818 75 Nr. Geležinė rankraščių dėžė — Skrzynia żelazna z manuskryptami, 101 Nr. Apey iszkałba sudyne moksłas, 1819 125 Nr. Nauja kelionė Babilonan — Naynowsza podróż do Babilonu, 143 Nr. straipsny be antraštės, ir t. t.), net pamėgdžioti lietuvius menkai kalbant lenkiškai (1819 112 Nr. Korrespondencya, 1820 171 Nr. Šebaramiškos pastogės naujienėlės — Nowinki z pod strzechy Szebaramiczney). Panašius į Gatvės Žinių išsišokimus prieš žemaičius turėjo galvoje Poška, kai viešai (1829, bet parašyta dar 1810) kreipėsi į Lelevelį ir Baužą prašydamas: „drauskit lietuvius (čia = sulenkėjusius aukštaičius = litvinus), kurie to nemato, kurie save aukštesniais už žemaičius stato, kurie iš tikrų brolių be reikalo juokias... sakykit, te užlaiko meilę ir vienybę". Kas panašu ir Stanevičią veikė, kai jis A. ir M., tik liūdniau už Pošką (dėl 1823—1824 Vilniaus studentų filaretų, kuriems studentai žemaičiai nebuvo svetimi, politinių suėmimų ir trėmimų) taikė „arklį" (Vytį — lietuvius — aukštaičius) su „meška" (Žemaičių ženklas — žemaičiai): „tėvai mūsų nuo amžių sandoroj gyveno, drauge gimė ir augo ir drauge paseno; štai ir dabar vienokia mus laimė sutiko — man lenciūgas ant kaklo, tau pančiai paliko".

A. ir M. dar prieš spausdinant buvo žinoma Poškai, kuris bene ėmėsi ją, kaip ir Valiūno „Birutę", taisyti. Bent savo 1825—1830 žodyne jis įrašo šitokią Raudondvario žemaičių pasakos nuolaužą („Ułamek Powieści Żmudzkiey Czerwonodworskiej"), kuri kiek skiriasi nuo A. ir M. teksto: „Meška sutikus arklį taip jam pasakojo: Man antsmakrį uždėjo, tave pažabojo". Tarp Poškos rankraščių rastas ir Petro Armino Aušrai pasiųstas (išsp. 1884 1—2—3 Nr., 102 p.) ištisas A. ir M. tekstas, kad ir mažiau už aną nuotrupą, vis dėlto kiek skiriasi nuo 1829 paskelbto teksto; taip pat L. Ivinskio (Meszka ir Arklis — M. Biržiškos Iš D. Poškos raštų 1914 Lietuvių Tautoje 343 psl. ir M. Biržiškos Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos I d., 1931, 283 psl.) ar Aušros metu Šiaulių aps. pažymėtas tekstas (1884 Aušra 1—2—3 Nr. 15 psl.). Šešių pasakų knygelei ilgainiui visiškai išgaišus, imta A. ir M. net (1884 Aušra 14—15, 102, 188, 412 psl.) kam kitam (Poškai, Stankevičiui ir kt.) skirti. Jos pirminis tekstas bekartojamas kiek atsimainė, atmainytas ir Ir. Jono (J. Žilinsko Lietuviški dainiai pradžios XIX šimtmečio, 1899, 52—53 psl.) plačiau paskleistas, be to dar meškų lokių pakeitęs, pateko į mokyklų skaitymo knygas. 1884 Aušra (15 psl.) „iš žmonių burnos" pažymėjo A. ir M. atmainą, virtusią savarankiška daina: „Kur Nevėža nuo amžių pro Raudoną Dvarą — čystą vandenį savo ing Nemuną varo" ten virto: „Ten kur sriaunas Nevėžėlis — pro Raudoną Dvarą — savo čystą vandenėlį — į Nemuną varo". *M. B-ka.*

Arklių lenktynės, pirmosios platesniu mastu liaudžiai pasilinksminti suorganizuotos minimos Romos imperatoriaus Severo (206 210 Kr. g.) laikais. Klasiškų zovados lenktynių šalis yra Anglija. Kasmetinės Anglijos lenktynės (Newmarkete) minimos nuo 1226. Lenktynių tvarka galutinai nusistojo XVII a. pabaigoj. A. L. suvaidino arklininkystėje, specialiai grynakraujo anglų arklio veislei išvesti, svarbų vaidmenį. Tik laimėję A. L. arkliai galėjo būti vartojami veislei. Lenktynių distancija būva nedidelė, bet arklio organizmui jos stato didžiausius reikalavimus, nes per minutę nubėgti reikia daugiau kaip vienas km. Lenktynėms pasiruošti atliekamas sistemingas treningas (ž.). Jį išlaiko arkliai sveikų kojų, tinkamo judėjimo aparato, sveikos širdies ir gerų plaučių. Į lenktynes jau priimami rugpiūčio mėnesį dveigiai (juos pradeda treniruoti nuo $1^1/_2$ metų), didžiausi laimėjimai skiriami treigiams. Patikrinimai būva lygiame lauke. Kita A. L. kategorija yra vadinamieji steeple-chase'ai — lenk-

Arklių lenktynės

tynės su kliūtimis; dalyvauja senesnio amžiaus arkliai. Dveigiams distancija apie 1000 m. Svarbiausios treigiams skiriamos lenktynės vadinamos Derby, 2400 m distancijos. Didesnių distancijų rungtynės rengiamos patvarai mėginti. Jojikai — jockey'ai turi apriboto svorio. Derby jojikams paskirtas 55 kg. svoris. Anglų tipo A. L. praktikuojamos visose didesnėse valstybėse: visur lenktynės laikomos priemone arklininkystei skatinti ir gerinti. Su A. L. yra susijęs totalizatorius — lažybų įstaiga, kuri tam tikrą procentą (apie 10%) skiria lenktynių dovanoms. Be anglų lenktynių zovada, yra dar risčios lenktynės, taip pat plačiai paplitę. Svarbiausi šių lenktynių kraštai yra Rusija ir Š. Amerika, kurių kiekviena turi savotišką bėgūnų tipą. Amerikoj A. L. sportas prasidėjo XVIII pradžioje. Lenktyniuoja važiuoti tam tikrais dviejų ratų vežimais (Sulky), kurie yra labai lengvi ir neaukšti. Vežikas sėdi prie pat arklio. Greičiausi yra amerikoniški ristininkai—vieną anglų mylią (1609 m) jie nubėga per 1 min. 58 sek. Rusijai virtus SSSR A. L. nustojo ten savo pirmykštės reikšmės.

Lietuvoj organizuotų A. L., išskyrus 1923—25 kavalerijos sportininkų mėginimus, nėra. Vilniuje A. L. buvo žinomos dar nuo XIX a. 50-ųjų metų; 90—900-aisiais ir vėlesniais metais jos buvo rengiamos už Antakalnio priemiesčio Pospieškoje. Žemaičiuose 1860 drauge su A. paroda Raseiniuose buvo surengtos ir kaimo A. L. Rytų Lietuvos gyventojai labai mėgsta lenktyniauti. Apie Kamajus, Dusetas ir t. t. žiemą ežeruose įvyksta primityviai organizuotos A. L. ričia. Nuo kurio laiko kasmet ruošiamos A. L. Palangoje. *L. Mk.*

Arklių lenktynės (žaidimas). Vaikai sustoja po tris: du prieky — arkliai, trečias užpakaly — vežimas. Susiima tvirtai rankomis. Pagal duotą ženklą nuo nubrėžtos linijos pasileidžia bėgti trejeta į nustatytą vietą. Laimi greičiausiai nubėgęs trejetas. Sudėtingesnis yra arkliukų (ž.) žaidimas.

Arklių parodos specialiai Lietuvoje neorganizuojamos. Arkliai statomi į bendrąsias žemės ūkio ar gyvulininkystės parodas. Organizuojamos žemės ūkio rūmų kasmetinėmis taisyklėmis arklių prieauglio parodėlės. Per šias parodėles duodama ūkininkams premijų pinigais už tinkamo kilimo, gero eksterjero (ž.) ir gerai laikomą arklių prieauglį. Žemaičiuose pirma A. P. drauge ir valstiečių arklių lenktynės buvo 1860 (Raseiniuose); po to kurį laiką jos buvo daromos (be lenktynių) kasmet.

Arklių „plaukas" (vok. Farbe, pr. robe, slav. mast' mostis) pareina nuo odos nuspalvinimo, ypač nuo išaugančių iš jų plaukų spalvos. Net baltų arklių spalva odoje yra tamsi, juosva ir net visiškai juoda. Plaukai būva 5 pagrindinių spalvų: juodi (juodis, lat. melns, gud. vorony, lenk. wrony, turk. slav. kary, vok. schwarz, der Rappe, pr. moreau), bėri (bėris, lat. bērs, rus. gniedoi, lenk., gud. gniady, vok. braun, pr. bai, zain), sarti (sartis, lat. sārts, rus. ryžij, lenk. (iš lot.) kasztan, vok. fuchsroth, pr. alezan), palši (palšis, palvis, lat. palss, rus. savrasyi, lenk. płowy, gud. polovy bulany iš totorių, deresz iš vengrų, vok. Rothschimmel, pr. rouan), balti (baltis). Kiti skirsto dažniausiais pas mus bėriais ir sarčiais, dažnais balčiais, širmiais (širvis, šyvis, lat. sirms, salns, rus. sieryi, lenk. siwy, szpakowaty, vok. grau, pr. gris), juodbėriais (lat. melnbērs, rus. buryi, tiomno gniedoi, lenk. skarogniady, vok. schwarzbraun, pr. brun), juodžiais, briedplaukiais (sartas su širvu), palšiais, sarčiais, retesniais obuolmušiais, pelėkais, šlakuotais ir kt. Berods Lietuvoje ir kitur žmonių kalba čia kartais provincijomis pasviruoja. V. Kalvaitis Lietuwiszkų Wardų Kletelėj (Tilžėje, 1900) pasižymėjo šitokius Maž. Lietuvoj vartojamus arklių vardus, daugiausiai nuo spalvų pareinančius: alynė, ašvė, baltakis(ė), baltakojis(ė), balt(i)s, baltkartė, bėris (bėroji), blėsoji, briedplaukis, čekis, geltis, gedmynė, juodbėris(ė), juodis(ė), juodširmis(ė), jurgynė, liudžė, margis, minervė, obuolmuštis(ė), palvis, pelnugaris, peltakis(ė), raudis, raudširmis, rausvis, rudširmis, sartis(ė), širmis (širmoji), šnebė, šviesbėris(ė), timsras, vosilplaukis(ė), žvaigždgalvis(ė), žvikris. Tamsūs arkliai sensdami širmėja, širmiai baltėja.

Arklių produktingumo mėginimas yra jų jėgos, spartumo ir patvaros bandymas. A. produktingumas sunku ištirti ir bet kokiais matais išreikšti. Dėl to tat platesniu mastu pradėta daryti tik po D. karo J. A. V. ir Europoj. Šioj srity labiausiai yra paplitę trys metodai: amerikiečių, vokiečių ir suomių. Amerikiečių metodu A.P.M. daromas tam tikru sunkaus automobilio pavidalo mašina, kurioje yra įtaisytas dinamometras. Labiausiai yra paplitusi prof. Collinso konstrukcijos mašina. Mėginamieji

Arklių produktingumo mėginimas

arkliai sveriami. Mėginimas kartojamas 3 kartus su 2 minučių pertraukomis. Tarp mėginimo pradžios ir pabaigos laikas nustatomas sekundėmis, o kelias išmatuojamas metrais. Paprastai mėginimai daromi per 10—15 sek. nuvažiuojant apie 8 metrus. Šia mašina mėginimus vykdant: 1) gaunama objektingų duomenų, nepriklausomų nuo kelio, kuriame mėginama; 2) pati mašina lengvai pervežama iš vietos į vietą; 3) mėginamųjų arklių pajėgumas išreiškiamas svoriu, kurį arklys galėtų traukdamas pakelti statmenai aukštyn; 4) arklio pajėgumas lengvai demonstruojamas. Per mėginimus gauti duomenys paverčiami mechaniškomis arklio jėgomis (HP). Mėginant patirta, kad vienas arklys gali išplėtoti savo jėgą ligi 12½ HP. Šis faktas aiškinamas arklio sugebėjimu parodyti atsargines jėgas, vežant trumpuose atstumuose didelį svorį. Arklio gyvasis svoris yra glaudžiai susijęs su jo absoliutine jėga, žinoma, jei mėginamųjų arklių temperamentas ir energija yra maždaug tas pats. Dažniausiai mėginami sunkiųjų veislių arkliai. Svarbiausias mėginimų tikslas — produktingus arklius parinkti veislei.

Vokiečių metodas skiriasi nuo amerikoniškojo savo tikslu ir sąlygomis. Šis mėginimų tikslas ištirti arklių patvarą, spartumą, vežant tam tikrą sunkenybę nustatyta kelio distancija; vartojant šį būdą iškeliamas aikštėn važiavimo ir kinkymo būdų bei vežėjo vikrumo svarba arklio produktingumui. Mėginama vienkinkiu ar poriniu vežimu, kuriame sėdi vežėjas ir palydovas. Arkliai ir vežimas su abiem asmenim pasveriami. Arkliai prieš ir po mėginimų veterinorių apžiūrimi: tikrinamas jų pulsas, kvėpavimas ir temperatūra. Mėginamieji arkliai turi žingsniu 12 km lygiu plentu vežti prikrautą vežimą, kurio svoris lygus ketveriopam mėginamųjų arklių svoriui. Visas kelias, turi būti nuvažiuotas per 108 minutes (1 km per 9 min.). Iš laiko, kuriuo arkliai nuveža vežimą 12 km kelio, ir arklių sveikatos mėginimus padarius, tam tikros ekspertų komisijos vertinamas mėginimų rezultatas.

Suomių metodu tiriama daugiausia vietinių suomių arklių produktingumas. Jie neturi šiam reikalui nustatę tam tikrų dėsnių. Mėginimų būdas nustatomas, tik konkrečiai žinant pasitaikiusias sąlygas ir pažįstant arklius, paskirtus mėginimams. Mėginimai įvykdyti stengiamasi praktiškai normaliose arklio darbo sąlygose. Tuo sužinoma, ar arklys tinka bet kuriems ūkio darbams. Mėginimams parenkami tipingi, daugiausia Suomijoj pasitaiką keliai, o žiemos metu ledas. Kraunamo į vežimą svorio didumas nustatomas, turint galvoj kelio tinkamumą ir km skaičių. Lietuvoje jau būta mėginimų 1928 Šiauliuose ir 1930 Prienuose. Šiauliuose vadovautasi vokiškuoju metodu, Prienuose suomiškuoju. Tačiau, per tuos mėginimus nesilaikyta griežtų taisyklių, todėl gautieji rezultatai neturėjo didesnės svarbos. *D. Gd.*

Arklių sportas a) Rungtynės (turnirai, concours hippique), kuriose arklys turi nugalėti eilę kliūčių; laimi tas arklys, kuris nugali kliūtis mažiausiu klaidų skaičiumi ir trumpiausiu laiku. b) Vadinamoji par force medžioklė, kuri vyksta gryname lauke, jojant užpakaly šunų greitu aliuru: nugalimos tvoros, grioviai, pelkės, šlaitai ir t. t.; daugiausia medžiojami kiškiai ir lapės. c) „Raidai" ir patvaros mėginimai, kada jojama paskirai ar kompanijomis didesnę distanciją (kai kur 100 km ir daugiau). d) Žaidimai, kurių svarbiausi yra vad. polo ir push - ball. Šių žaidimų principai tolygūs futbolo principams. Push - ball lošiant vartojamas didelis guminis kamuolys (1,5 m diametro), kurį tam tikra linkme stumia arklys savo krūtine ar šonais. Polo žaidžiant vartojamas nedidelis sviedinys, kurį jojikas lazda su plaktuku gale varo į vartus. Polo žaidimas, atėjęs iš Persijos per Indiją, Europoj ir Amerikoj pasidarė labai populiarus. Šiam žaidimui reikia labai lankstaus ir judraus arklio. Geriausi polo žaisti laikomi vengrų, anglų ir Rytprūsių pony (ž.) arkliai, už kuriuos mokama dideli pinigai. Polo žaidžiamas didesnėmis partijomis (po keturis jojikus); žaidimo laukas 300×200 m. e) Džimcham — žaidimas, kurio metu jojikai turi tam tikrose vietose per trumpiausią laiką įvykdyti keletą uždavinių, pvz., perpilti avižų maišą, suskaityti pinigus, atidaryti ir uždaryti vartus ir t. t. f) Prie žaidimų galima priskirti vad. „džigitovka", kuri paplitusi kazokų ir Kaukazo gyventojų tarpe. Jie sugeba iš-

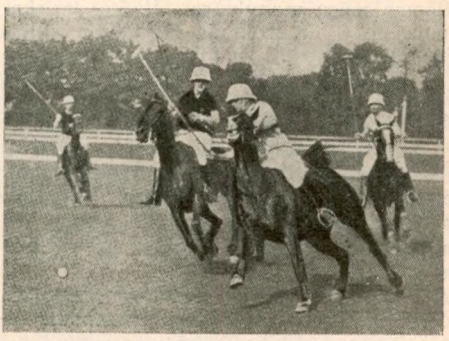

Arklių polo

Arklių push-ball

mokti kaimo sąlygose balnotu ar nebalnotu arkliu įvykdyti įvairiausius, tik cirkuose rodomus, numerius.

Arkliukai lietuvių liaudies mene retai tesutinkamas (dažniau Maž. Lietuvoje negu Didžiojoje) gyvūninis ornamentas, kuris tolimuose rytuose buvo išaugęs net į „žvėrių stilių". Arklio ir paukščių stilizuotas galvos ornamentas pasitaiko namų ir klėčių stogų užbaigimuose. Liaudies padavimu, tos galvos gina namus nuo piktos dvasios. Piktosios dvasios esą tik pailsi ant A. galvų ir toliau skrenda į tokius namus, kur A. galvų nėra.

Primityvūs stogo arkliukai 200 metų namų Plungės valsč.

Šonkelių viršaus užbaiga (arkliukai)

P. Galaunė Lietuvių liaudies menas, 1930.

Arkliukai ritmiškas žaidimas, plačiai žaidžiamas mūsų mokyklose. Vaikai išsiskaičiuoja po 3 ir trejetais išsiskirsto salėje. Pirmieji ir antrieji sustoja greta vienas kito ir susiima vidurinėmis rankomis; jie yra arkliukai; trečias—vežimėlis atsistoja jiems už nugaros ir susiima išorinėmis rankomis su pirmu ir antru. Mokytojas skambina arba suduoda į tamburiną (būbnelį) stakato ketvirtines, pusines, ketvirtines, ištuntines su tašku, šešioliktines ir t. t. gaidas. Vaikai turi atitinkamai eiti, bėgti, šokti zovada ir t. t.

Arkliukas jūrų arklys (lot. Hippocampus antiquorum), šachmatų figūrą primenanti žuvytė, baltos spalvos. Gyvena uodega augalų stiebą apsisukusi.

Arkliukas (lot. Equuleus), nedidelis žvaigždynas ekvatorinėj dangaus daly. Pažymėtina dvilypė žvaigždė „δ Equulei". Ją sudaro dvi žvaigždės, kurios skrieja viena aplink antrą per $5^2/_3$ metų. Tai trumpiausias žinomas dvilypės žvaigždės periodas. Viena tų dviejų žvaigždžių yra 4,1 kartų šviesesnė už saulę, kita — 4,6 kartų. Abiejų žvaigždžių masė 2,8 kartų didesnė už saulės. Vidutinis atstumas tarp abiejų žvaigždžių yra 4½ kartų didesnis už žemės atstumą nuo saulės; jų atstumas nuo mūsų yra apie 17 parsekų (ž.).

Arklo mokestis. Įvairiuose kraštuose mokesčiai imami nuo arklų buvo vadinami A. (pvz., poradlne Lenkuose, Pfluggeld Prūsuose ir t. t.). 1527 Žigimantas Senasis buvo įvedęs Žemaičiuose A. (plat ot soch) senųjų rinkliavų (posėdžio ir kitų) vietoje: ūkininkai turėję mokėti nuo jaučių arklo po 15 skatikų ir nuo arklio arklo po 7 sk. 1529 tas mokestis buvo padidintas dvigubai. Iš kitų mokesčių didž. Lietuvos kunstėje, vadinamų A. žinomas dar mokestis (posoščina) Smolensko žemėje, kurio ėmimą buvo sunormavęs D. L. K. Vytautas; jis buvo imamas ligi XVI a. pradžios; be to, Pinsko žemėje XVI a. buvo A. (posoščyzna, posošnoje). Tos pat rūšies yra XV—XVI a. imtas Valuinėje mokestis nuo jaučių arklo (volovščina).

A. J. Veryha-Darevskis Lietuvos mokesčiai XV—XVI a. 1929, psl. 24—25; *M. Liubavskij* Oblastnoje delenije i miestnoje upravlenije litovsko—russkago gosudarstva 478—p.; *M. Dovnar-Zapolskij* Gosudarstvennoje choziajstvo Velikago Kniažestva Litovskago 1901, 710—721 p.: *V. Sergejevič* Drevnosti russkago prava, t. III, 1911 317—335 p.; *L. Weber* Preussen vor 500 Jahren, 1878, 152—155 p. *K. Jb.*

Arklow (sk. árklo) uostas Leinster prov. Wicklow graf. Airijoje prie šv. Jurgio perkaso ir Ovoca upės, 80 km nuo Dublino. 1930 4.530 gyv., daugiausia besiverčiančių austrių ir silkių žvejojimu. Jūroje arti uola, o 15 km nuo kranto pavojinga laivams sekluma.

Arkona Riugeno (vok., slav. Rugijos, seniau vok. Rujanos ir sl. Ranos) salos (Baltijos, prikl. Pomeranijos provincijai Vokietijoj) Vyto (Vitt) pusiasalio žieminis ragas, iš š. pusės bangų smarkiai apdilintas, o iš p. išraižytas lygumų fiordų — vingiuotų įlandžių. Čia XII a. garsėjo turtinga slavų šventovė su Sventovito dievaičiu, kurį gerbė ne tik saliečiai ranai, bet ir dabartinės š. Vokietijos slavai liutikai (ž.) ir kiti, ypačiai vokiečiams 1068 sunaikinus šiųjų Retros (ž.) šventovę. A. kas rudeni rinkosi šventei minios žmonių. A. aprašė Saxo ir Helmold. 1168 danai paėmė A. pilį ir sunaikino Sventovito šventovę; beliko tik pylimai. 1921—1922 archeologas C. Schuch-

Arkonos miesto planas

hardt susekė šventovės pamatus ir nustatė pilies planą.

C. Schuchhardt Vorgeschichte von Deutschland, München u. Berlin, 1928.

Arksekans ž. Arksinus.

Arksinus, arkkosinus, arktangens, arkkotangens, arksekans ir arkkosekans. Simboliai arcsinx, arccosx, arctanx, arccotx, arcsecx ir arccosecx reiškė apskritimo radiuso vieneto lanką, kurio sin, cos, tan, cot, sec ir cosec yra lygūs x'ui. Tai yra atvirkštinės trigonometriškos funkcijos, kitaip vadinamos ciklometriškomis funkcijomis, kurios galima apibrėžti ir taip, kad tai yra išreikšti radianais (ž.) kampai, kurių tiesioginės trigonometriškos funkcijos, vadinamos goniometriškomis funkcijomis, yra lygios x-ui. Tačiau ši pasenusi pažiūra, dažnai vartojama ligi šiol ypač elementarinėse goniometriškųjų funkcijų vadovėliuose, visai neatitinka reikalaujamo matematikos griežtumo. Jei (ž. brėžinį) pabrėšime apskritimą radiuso vieneto, kurio lygtis Descarteso ortogonalėj koordinatų sistemoj yra: $x^2+y^2=1$, nuo taško A su koordinatomis (ž. Analizinė geometrija) 1 ir 0, ką mes žymėsim A(1,0), ligi taško P(x,y) atidėsim lanką $AP=\varphi$ ir sudarysim skritulio sektorių (išpiovą) 0PA0, kurio plotas lygus $\frac{\varphi}{2}$, tai argumento φ (dvigubo sektoriaus $\frac{\varphi}{2}$)goniometriškomis sinuso ir cosinuso funkcijomis vadinama abscisa (ž.) ir ordinata (ž.) sektoriaus $\frac{\varphi}{2}$ kraštinio pabaigiamojo taško P(x,y). Tada $x=\cos\varphi$; $y=\sin\varphi$. Išeinant ne iš lanko φ matavimo, bet iš dvigubo sektoriaus ploto $\frac{\varphi}{2}$ matavimo, būtų netikslinga funkcijos, atvirkštinės goniometriškoms, t. y. dvigubas sektoriaus $\frac{\varphi}{2}$ plotas, kaip koordinatų funkcija, žymėti simboliu arc ir vadinti „arcus" — lankas. Todėl visai griežtas ir tikslingas yra vartojamas anglų matematikų būdas atvirkštinėms goniometriškos funkcijoms žymėti, būtent: $\varphi=\cos^{-1}x$; $\varphi=\sin^{-1}y$.

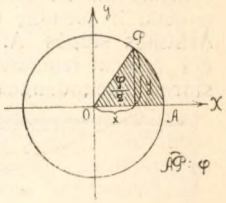

Vk. B-ka.

Arkšva (Erkšva), Mažeikių aps. Ylakių val. kaimas 5 km nuo Ylakių ir 24 km nuo Lušos glž. st., 1923 46 ūkiai su 288 gyv. V. Petrausko lauke yra čia Alkos kalnas su senkapiu. 1568 čia buvo (bene Bareikių Chodkevičių įkurtas) Bareikėnų mst. su 93 namais.

Arktangens ž. Arksinus.

Arktinė fauna gyvūnija gyvenanti aplink šiaurės ašigalį. Charakteringi žinduoliai: šiaurės elnias (Rangifer tarandus), baltoji meška (Ursus maritimus), baltoji lapė (Alopex lagopus); paukščiai alkos (Alcidae) *T. I.*

Arktinė jūra ž. Žiemių Ledjūris.

Arktinė kultūra 1) Seniausiais laikais eskimai gyveno vasarą iš briedžių medžioklės, žiemą žuklaudami jūrėse ir upėse. Šuo buvo naudojamas jau prieš rogeles. Perversmą žieminių kraštų gyvenime padarė sniego apavų įsitaisymas. Vėliau pradėta prisijaukint briedžių. Arklių ir jaučių auginimą pasilaikė tik imigravusieji įakutai. Seniausia arktinė gyvenama patalpa — tai sniegu apklota apvalainai suskliaustu stogu pirkia. Samojedai ir kiti briedžių augintojai išlaikė beržo tošimis ir odomis dengtas palapines. Seniausias važiavimo įrankis sausuma — odinės rogelės, vandeniu — odinė valtelė (kajakas, umiakas).

2) Švedijos, Norvegijos ir Suomijos kultūra iš vėlyvesniojo akmens kultūros laiko tarpo, kurios liekanos (keramikos dirbiniai, skalūniniai įrankiai) randami ligi Žiemių

Ledjūrio krantų. Jie rodo, kad gyventa žmonių, kurie vertėsi žvejyba ir medžiokle. *A. W. Broegger* Den arktiske stenalder i Norge, 1909.

Arktinės kalbos vadinamos šių kalbų grupės: samojedų (aleutiška eskimiška grupė), čukčų, koriakų ir kamčadalų, jukagirų ir ainų. Jų kilimas dar mažai ištirtas. Seniausias kalbas tariama buvus pirminę samojedų ir pirminę eskimų kalbas.

Arktinės stepės A. sausaženio sritys, kur dėl žemos temperatūros, smarkių vėjų ir storos sniegodangos žiemą neauga medžiai. Europoje jos apima žieminius Laplandijos, ž. Rusijos, pakraščius ir Kolos pusiasalį.

Arktinis, ašigalio sričiai priklausąs.

Arktinos miletietis, VIII a. pr. Kr. vienas graikų ciklinių (ž.) poetų, parašęs Trojos žygių poemas Etiopis ir Iliu persis, kuriomis sekė Vergilius Eneidos II kn. Išlikusius fragmentus išsp. Kinkel, Epicorum graecorum fragmenta, Leipzig, I. 1877.

Arktis (gr. árktos lokys grįžračio žvaigždyne, arktikós arktui priklausąs, šiaurinis, antarktikós prieššiaurinis, pietinis) ž. ašigalio

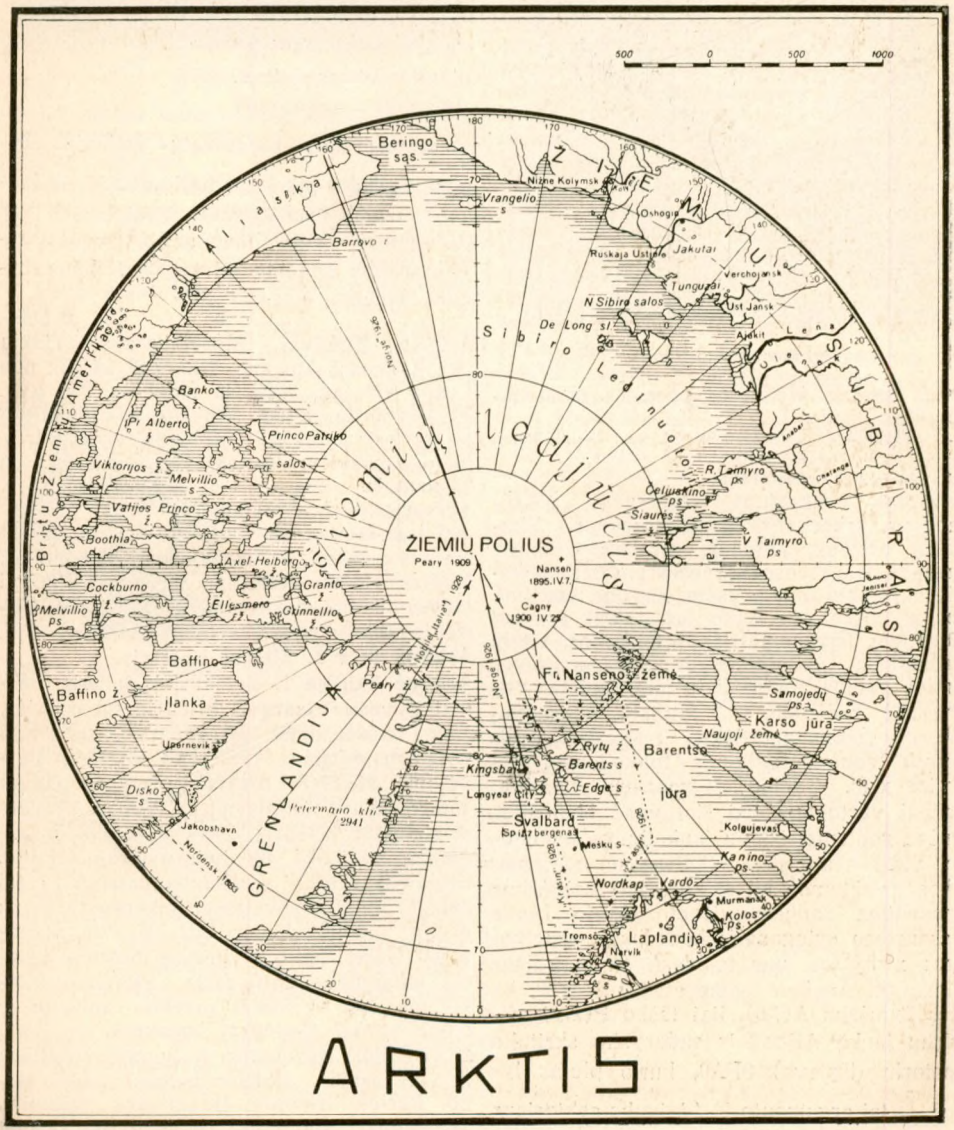
ŽIEMIŲ POLIUS
Peary 1909
Nansen 1895.IV.7
Cagny 1900 IV 23
Beringo sąs.
Vrangelio s.
Barrowo r.
Banko
Pr. Alberto
Princo Patriko salos
Viktorijos
Melvillio s.
Vatnos Princo
Boothia
Axel-Heiberg
Granto
Ellesmero
Quinnellio
Cockburno
Melvillio ps.
Baffino
Baffino ž.
Ilanka
Upernevik
Disko s.
Jakobshavn
Petermanno klin. 1941
GRENLANDIJA
Peary
Nansen 1926
Fr. Nanseno žemė
Kingsbay
Longyear City
Barents s.
Edge s.
Svalbard
Spitzbergenas
Meskų s.
Nordkap
Vardo
Tromsö
Narvik
Laplandija
Barentso jūra
Naujoji Žemė
Karso jūra
Samojedų ps.
Kolgujevas
Kanino ps.
Murmanskas
Kolos ps.
Jakutai
Ruskaja Ustje
Verchojansk
Tunguzai
N Sibiro salos
De Long sl.
Ust Jansk
Sibiro
Lena
Celjuskino ps.
Šiaurės
R. Taimyro ps.
V. Taimyro ps.
RUSIJA
Šiaurės ledinuolis
Ledinuolio
Šiaurės ledynas
Šiaurės ledynų
Šiaurės ledynų
Šiaurės ledynų

sritys (sausumos ir vandenys), kurių šilčiausia mėnesio vidutinė temperatūra yra žemiau +10°C. Seniau buvo apribojama astronominė linija, o dabar jos riba priimta laikyti 10°C šilčiausio mėn. izotermą (ž.), su kuria sutinka ir žieminė medžių riba. Ji eina per žieminės Azijos ir Amerikos tundrų zonas ir per tų platumų ledinguosius vandenynus. A. plotas a. 18,5 mil. km², 3,5% viso žemės paviršiaus. Ją sudaro iš visų pusių sausažemio apsuptas vandenų duburys su salomis. Tuo ji skiriasi nuo Antarkties (ž), kuri apima didžiulį sausažemį iš visų pusių **apsuptą vandenyno.** Žiaurus, šaltas klimatas ir plūduriuoją ledai sutrukdė šios srities tyrinėjimus, todėl dar ir šiandien tarp ž. Amerikos ir ašigalio yra didelių neištirtų plotų, vad. „baltųjų dėmių". Žymiausios salos: Grenlandija, Spicbergenas, Naujoji Žemė ir Žiemių Amerikos salynas. Šios salos, atskirtos viena nuo kitos negiliomis jūromis, kadaise sudarė žieminį žemyną. N. Žemė yra Uralo kalnyno tęsinys, Naujojo Sibiro salos yra dalis rytų Sibiro aukštumų. Išlikę geologiniai suakmenėjimai rodo, kad Spicbergene, Grenlandijoje ir ž. Amerikos salose terciaro gadynėje buvo šiltas, pusiaujinis klimatas. Klestėjo pietų kraštų augalija. Spicbergene rasta didžiulių akmens anglies klodų, kurie susidarė iš šiltų klimato augalų. Kadangi arktinėse srityse vasarą saulė ilgai šviečia, o žiemą visai nepasirodo, tai čia klimatas yra visai skirtingas nuo mažesniųjų platumų klimato. Vasaros šilima nesuspėja ištirpinti per ilgą žiemą susikrovusių ledų ir sniego. Vasaros čia vėsios ir trumpos. Jūrų poveikis klimatui žymus. Todėl žemiausia temperatūra žiemos metu esti ne prie ašigalio, ne vandenyne, bet apie 2500 km į pietus sausažemyje (Verchojanske), kur vid. sausio mėn. temp. turi — 50,5°C. Tačiau Verchojanskas (rytų Sibire) nepriskiriamas prie

Žiemių Spicbergeno vaizdas

Arktinė ekspedicija pašliužomis ir šunų traukiamomis rogelėmis

A., nes jame liepos mėn. vid. temp. siekia + 15,5°C ir auga medžiai. Žemiausia metinė vidut. temp. yra prie ašigalio Grenlandijos viduryje ir šiauriniuose žemynų pakraščiuose, t. y. toliau nuo vandenyno žemo oro spaudimo sričių.

Vieta	Geogr. plotis	Sausio vid. temp. C°	Liepos vid. temp.	Metinė vid. temp.
Lenos žiotys .	73°	—42°	+5°	—17°
N Žemė . .	73°	—22°	+5,2°	—8,3°

Matyti, kad Naujoji Žemė, būdama apsupta žemo spaudimo srities jūrių, turi švelnesnį klimatą nekaip toje pačioje platumoj žemyne Lenos žiotys. Kritulių nedaug, pvz., Lenos žiotyse per metus nesiekia 100 mm, kurie beveik visuomet iškrinta sniegu. Vėjai smarkūs ir pastovūs. Žiemą jie pučia nuo aukšto spaudimo srities per žieminę Aziją ir ž. Ameriką. Žiemą dėl to oras yra giedresnis, sausesnis, o vasarą drėgnas — ūkanotas. Salų pakalnėse, atkreiptose į saulės pusę, vasarą auga žolės, reti krūmokšniai ir berželiai. Dar toliau į pietus vyrauja tundra. Gyvulija negausi ir puikiai prisitaiko prie žiaurių klimato sąlygų: nuo šalčio ją saugoja gauruoti kailiai; žiemą, kai nėra kuo maitintis, jie naudojasi storu taukų sluoksniu, kuris ir nuo šalčio gina. Didesnieji žinduoliai: baltasis lokys, ašigalinis vilkas, baltasis kiškis, lemingas, hermelinas ir kt. Tundrose (ž.), kur sutinkama žmonių klajoklių, svarbus gyvulys yra elnias, kurį ir medžioja ir augina didelėmis kaimenėmis. Grenlandijoje ir ž. Amerikos salyne gyvena didžiausias arktinis sausažemio gyvulys—ašigalinis jautis, gyvenąs kaimenėmis ir lengvai medžiojamas. Vandenyse ir pakraščiuose sugaunama banginių, ruonių, jūros liūtų ir kt. Žmonių (eskimų) gyvenama Grenlandija, kai kurios ž. Amerikos salos ir paskutiniu laiku Spicbergenas. Sibiro žiemryčiuose gyvena čukčiai, nuo jų į pietus koriakai ir (1897 433) jukagirai ir kt. Gausingiausi Sibiro gyventojai yra jakutai; nuo jų į vakarus — ostiakai ir samojedai. Visi ž. Sibiro gyventojai

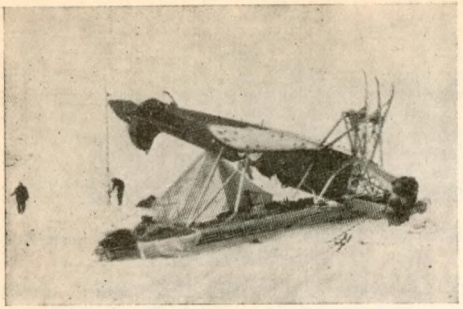

Apsivertęs pagalbinis Lundborgo lėktuvas. Po juo Nobilės eksp. dalies stovykla, laukianti „Krasino"

yra mongoloidai arba maišytieji. Jie verčiasi elnių auginimu, medžiokle ir žvejyba. Javai neauga. Maitinasi daugiausia mėsa. Svarbiausias prekybos centras Jakutskas (ne A--je), kuriame jie maino žvėrių kailius, džiovintas žuvis ir kt. į miltus, druską, tabaką ir kt. prekes.

A. gali būti paskirstyta 3 sektoriais: Europos, Azijos ir Amerikos. Europos pusėje A. didžiausios reikšmės turi Spicbergenas, salų grupė tarp 74° ir 81° žiemių pl. ir 10°—35° rytų ilgumos: tikrasis Spicbergenas (63.864 km²), Žiemos Rytų Žemė, Meškų sala, Karaliaus Karolio Žemė ir Vilties sala. Šias sritis aptiko pirmas 1596 olandas W. Barents (ž.), bet daug seniau prieš jį jau ten lankydavosi norvegų ir rusų žvejai. Barents pasiekęs Naująją Žemę, ten rado jau apipuvusių pravoslaviškų kryžių, kurie įrodo, kad ir ten dar prieš tai gyventa ar gal tik lankytasi rusų. 1607 anglai pasiuntė Hudsono ekspediciją, kuri pranešė apie milžinišką daugybę banginių, užtiktų Spicbergeno vandenyse. Prasidėjo tarptautinės rungtynės banginiams gaudyti. Įkurta rusų-anglų Maskvos prekybos b-vė, pasiryžusi įgyti šios medžioklės monopolį. Jos pasiųsti 1611 7 ginkluoti laivai nugalėjo olandų, prancūzų, ispanų žvejų laivyną ir 1614 sutartimi Spicbergeno vandenys padalinti tarp keleto valstybių. Banginių medžioklė labiausiai išaugo XVIII a. 1749 — 1786 vien tik anglų valdžia premijų už sugautus banginius išmokėjo 1.365.000 svarų sterlingų. Olandai įkūrė savo žvejams uostą Smeerenburgą, kuriame kartais būdavo 200 — 300 laivų ir ligi 12.000 žvejų. 1709—1778 olandai buvo pasiuntę 14.167 laivus, kurie sugavo 57.590 banginių už 3.691.066 svarus sterlingų. Baigiantis XVIII a. pradėjo nykti banginiai, kurie netrukus beveik visiškai ten buvo išnaikinti ir jau 1815 neišplaukė jų medžioti nė vienas laivas. Kartu, su banginių medžiotojų laivais, vykdavo ir mokslinių ekspedicijų. Pirmoji Spicbergenui tirti ekspedicija M. Lomonosovo suplanuota išvyko 1764 vadovaujama Čičagovo. Kitų tautų mokslinės ekspedicijos: anglų Scoresby 1806 ir Parry 1827; švedų: Torellio, Nordenskjöldo (1861—1874), Nathorsto (1882—1898), Andersono (1889), De Geero (1889—1901), Högbomo (1909), Hagermanno (1924) ir kt., rusų 1899 admirolo Makarovo laivu Jermak ir 1898—1902 švedų — rusų, Černyševo ir De Geero. Nuo 1900 pradeda moksliniams tyrimams vadovauti norvegai (Isachseno, Staxrudo, Holtendahlio ir kt. eksp.). Šių darbų prieky dabar stovi prof. Ad. Haeckl. Geologijos atžvilgiu Spicbergenas yra svarbiausias iš visų ašigalių žemių, nes turi didžiulių mineralinių turtų. 1912 rusų Rusanovo ekspedicija konstatavo turtingus akmens anglies klodus tarp Coalbay ir Adventbay, šiandien naudojamus norvegų, švedų, olandų, rusų ir anglų. Iš viso apskaičiuojama esant ligi 9—10.000.000.000 t. Ligi šiol į kasyklas sudėta apie 300.000.000 lit. kapitalo ir nuolat čia gyvena apie 1200—1500 žmonių. Jų daugumas žiemoja Spicbergeno „sostinėj" Longyear City. Metinė anglių produkcija siekia apie 400.000 t. (1929 — 326.000 t.). Į pietus nuo vak. Spicbergeno yra 173 km² Meškų sala, kurioj irgi apskaičiuojama esant ligi 100.000.000 t. anglies. Visas Spicbergenas nuo 1925 priklauso Norvegijai.

Iš SSSR (Tarybų Sąjungai) priklausančių A. salų pažymėtinos: Kolgujevas, Vaigačas, Naujoji Žemė, Fr. Nanseno (buv. Prano Juozapo) Žemė, Naujojo Sibiro salos ir Vrangelio sala. Kolgujevas 3.496 km², 1767 buvo mėginama kolonizuoti; 1840 čia įsikūrė 100 samojedų, su elnių kaimenėmis. Vasarą daugiau lankosi medžiotojų. Vaigačas, 3700 km², sudaro pereinamąjį tiltą iš Sibiro į Naująją Žemę, kuri Matočkino Šaro sąsiauriu perskirta į dvi dali: žieminę (41.000 km²) ir pietinę (50.000 km²). Pirmieji gyventojai Naujojon Žemėn pateko XVI ir XVIII a. Tai buvo politiniai ir religiniai pa-

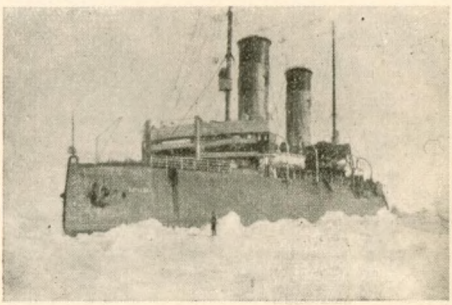

Rusų ledlaužis „Krasin" Arktics leduose

bėgėliai, kurie betgi neatsilaikė prieš žiaurios gamtos sąlygas ir žuvo. 1894 rusų vyriausybė įkurdino klajoklių samojedų, o nuo 1900 yra 3 pastovios sodybų vietovės. Vasarą čia gyvena apie 3.000 samojedų, kurie verčiasi kailinių žvėrių, paukščių medžiokle ir žvejyba. 300 km į rytus nuo Spicbergeno ir 400 km į žiemius nuo N. Žemės yra 19.700 km², beveik visai apledėjusi, sunkiai pasiekiama salų grupė Fridjofo Nanseno (Prano Juozapo) Žemė. Ligi 1932 buvo visai negyvenama, bet tų metų vasarą, šiaurinėje saloje, vad. Princo Rudolfo Žemėj, rusai įsteigė meteorologinę radio stotį. Tai iš viso pasauly arčiausiai žiemių ašigalio esanti gyvenama vieta. Fr. Nanseno Žemė buvo atrasta 1873 austrų-vengrų ekspedicijos, kuriai vadovavo Payer ir Weyprecht (išplaukę 1872 laivu Tegethoff). Daugiausia ją tyrinėjo F. Jackson (1894—1897), kurį ten 1896 užtiko Fr. Nansen. 1899 čia dirbo italų Stella Polare ekspedicija. Vėliau dar buvo atvykę anglo Worsley, ruso Brusilovo, Siedovo, Albanovo ir kt. eksp. Dar 1870, t. y. 3 m. prieš Payerio aptikimą, rusų geografas Kropotkin, stebėdamas vandenyno ledų judėjimą, tikrino, kad į žiemius nuo N. Žemės turi būti sausažemis-sala, esanti arčiau ašigalio nekaip Spicbergenas.

Apie 500 km į rytus nuo Nanseno Žemės yra Šiaurės Žemė, 4 didelės ir kelios mažesnės salos. Ligi 1932 jos buvo visai neištirtos, 1931—32 rusų Ušakovo ekspedicija visiškai tiksliai padarė jų topografines nuotraukas ir patyrė apie jų geologinę struktūrą. Atskiros salos pavadintos sovietiškais vardais: Komsomolec, Oktiabrskaja Revoliucija, Bolševik ir Pionier. Kiek į vakarus esanti mažytė salelė pavadinta R. Samoilovičiaus žeme. Apie 100 km į rytus nuo Š. Žemės yra Naujojo Sibiro salos, apimančios 28.000 km². Didžiausioji vadinama Katilo sala; kitos: Faddejevo, Maž. Lechovo, Didž. Lechovo ir kt. Klimatas šaltas ir žiaurus: liepos mėn. vid. temp. +3,5°C. Vasaros pradžioje per ledus atvyksta iš Sibiro būriai elnių, kurie žiemai vėl atgal grįžta. Į žiemius nuo N. Sibiro salyno yra De Long salynas apie 6000 km². Didž. sala, vadinama Bennetto Žemė, yra ligi 460 m aukščio plokštakalnė, stačiais krantais, apklota sniegu ir ledu. Į rytus esanti mažesnioji Henrietta turi ligi 1000 m viršūnių. Į žiemius nuo Čukčų pusiasalio yra 4.680 km² Vrangelio sala, kurią nuo kontinento skiria Longo sąsiauris. Ji susidariusi iš granito ir metamorfinių skalūnų; iškyla ligi 910 m. Rytuose nuo jos esanti Heraldo sala turi ligi 400 m aukštumo. 1921 anglų ekspedicija čia įsmeigė Britų vėliavą, kurią 1924 rusų šarvuočio laivo įgula pašalino ir tuoj vėl ją grąžino Tarybų Sąjungai. Ji kolonizuojama čukčais, eskimais; čia įsteigta meteorologinė radio stotis.

Poliarinis jautis (Ovibos moschatus vardi)

Didž. A. žemynas Grenlandija (2.142.00 km²); 86% po ledu. Vakariniai pakraščiai turi platesnę be ledo zoną nekaip rytiniai. Gausu fiordų. Grenlandija per 2000 m aukštumo plokštakalnė. Petermano viršūnė rytuose (2941 m) aukšč. vieta. Joje randama rudosios anglies, vario, grafito ir kryolito-aliuminijaus molio, kurie ir yra svarbiausios šalies iškasenos. Grenlandijoje gyvena apie 15.000 žm., kurių apie 300 europiečiai. Žmonėms gyventi tinka 88.100 km² (t. y. plotas maždaug lygus visai Lietuvai). Nuo 1922 visa Gr. priklauso Danijos. Prieš tai ji valdė tik vak. pakraščius ligi 74° 30' ž. pl. ir pietinę dalį rytų pakraščio su žymiausia gyvenama vietove Angmagsaliku. Pretenzijų reiškia ir Norvegija.

A. tyrinėjimai. Senaisiais amžiais nieko nežinota apie šias sritis. Tik graikų keliautojas Pytheas 330 pr. Kr. yra pasiekęs tolimą šiaurę, aplankęs Islandiją, kurią vadinęs Tulės vardu. Pirmąją arktinę kelionę yra padaręs IX a. norvegas Other. Jis apiplaukė Skandinaviją ir pasiekė Baltąsias mares. Šį kelią po 700 vėl aptiko anglai. 982 islandas Erikas Raudonasis aptiko Grenlandiją, kurioj XII a. buvo apie 4000 gyv. Naujųjų amžių pradžioje stengiamasi apiplaukti ž. Ameriką. Pirmas tai mėgino 1497 J. Cabot, vėliau jo sūnus Sebastijonas, Frobisher, Davis, Hudson, Baffin ir kt. XVI a. olandų jūrininkai surado Spicbergeną, N. Žemę, Meškų salą. Iš jų minėtinas W. Barents, kuris pirmas peržiemojo tikroj arktinėj srity ir 1607 žuvo nuo skorbuto N. Žemės pakraščiuose. Kiek vėliau svarbią kelionę padarė kazokas Dežnev, sužinojęs Azijos-Amerikos ribą; jis atrado Beringo sąsmauką. Šis jo atradimas pasiliko nežinomas ir tik 1728 Bering vėl ją aptiko. 1742 Čeliuskin pasiekė patį šiaurųjį Azijos kyšulį.

XIX a. pasižymėjo anglų tyrinėtojai Parry ir Franklin ž. Amerikos salyne. Jono Franklino ekspedicija (1845) vyko dviem laivais (Erebus ir Terror), kurie buvo grįžę iš Antarkties. Ji norėjo apiplaukti ž. Ameriką, bet antrą žiemą ledai surakino ir dar po vienų metų visi jos dalyviai mirė badu. Jų gelbėti išvyko trumpu laiku apie

40 ekspedicijų. XX a. norvegas Roald Amundsen (ž.) 1903 — 1906 laiveliu Gjöa pirmas apiplaukė ž. Ameriką. Beveik tuo pat laiku Sverdrup atranda daug ž. Amerikos salų. Danas Mikelsen ilgus metus tyrinėjo ir Grenlandiją; apie šias keliones jis 1927 Kaune skaitė paskaitą. Kanadietis Stefenson (1906 — 1908) visų pripažįstamas žymiausias dabartinių laikų A. tyrinėtojas. Aplink ž. Aziją pirmas apiplaukė Suomijos švedas E. Nordenskjöld 1878—1879 Vegos laivu. Fr. Nanseno (Fram) ekspedicija 1893—1896 išsprendė pagrindinius arktinių vandenų klausimus. Žiemių ašigalį pirmas pasiekė 1909, po 20 metų pastangų, amerikietis R. Peary. Su juo varžėsi dėl šios garbės Fr. Cook, kuris sakėsi žiemių ašigalį pasiekęs 1908. Kadangi apie 40% viso A. ploto yra Rusijos pusėje, tai paskutiniu laiku rusai ypatingai susirūpino A. ištyrimu. 1912 išplaukė Brusilovo ekspedicija laivu Sviataja Anna, kuri turėjo tikslo ne tiek mokslinius tyrimus daryti, kiek medžioti. Karso jūrose laivas įšalo ir su ledynu ėmė slinkti į žiemius. Ekspedicija išbuvo ledų surakinta nuo 1912 X 15 ligi 1915 IV 14 ir atsidūrė 83°18' žiemių pl. ir 60° rytų ilgumos. Čia laivo kap. Albanov su 11 įgulos vyrų laivą paliko ir pasileido pašliūžomis Nanseno žemės link. Iš šios grupės tik Albanov ir vienas jo palydovas gyvi pasiekė sausažemį. Likusi laive Brusilovo grupė (13 žm.) visa žuvo ir ligi šiol nesurasta. 1912 rudenį išplaukė iš Matočkino Šaro geologas Rusanov su 10 jūrininkų į Karso jūres daryti geografinių stebėjimų, bet nuo to laiko apie juos nėra jokios žinios.

1914 pasiseka pirmieji skridimai į A. sritis. 1920 Matisono ekspedicija plačiai ištiria Lenos žiotis, o 1921 Jevgenev padaro tikslų jų žemlapį. 1923 Matočkin-Šare įsteigiama meteorologinė radio stotis. 1924 Davidov (ledlaužiu Krasin) daro tyrimus Vrangelio salos srity, o 1926 Ušakov ten įkuria pirmą gyvenamąją vietą. 1929 Dublickis tyrinėja Vrangelio salą, Šmidt Prano Juozapo Žemę, lakūnas Krasinskis skraido tarp Čukčių pusiasalio ir Lenos žiočių. 1930 surandama į rytus nuo Karso jūros Vyzės sala. 1931 Vyzė išplaukia ledlaužiu Malygin į Nanseno Žemę, o Samoilovič bei Eckener daro apžvalgą iš Graf Zeppelin cepelino; šiaurinėj daly N. Žemės įsteigiama metereologinė radio stotis. 1932 Ušakov baigia tikslų Šiaurės Žemės žemėlapį ir įvairius geogr. stebėjimus. Lak. Kozlov skrenda iš Diksono salos (Jenisiejaus žiotyse) į Šiaurės Žemę; Princo Rudolfo Žemėj (toliausiai į žiemius esanti Š. Žemės sala) įsteigiama meteorologinė radio stotis; N. Žemėj įsteigiama ledynams tirti stotis. Hidrologinė Lavrovo ekspedicija (ledlaužiu Taimyr) tiria Barentso ir Karso jūres. Šiems darbams vadovauja Rusijos A. tirti institutas Leningrade, kurio direktoriumi yra prof. R. Samoilovič. 1926 orlaiviu Norge Amundsen ir Nobile pirmieji perskrido Žiemių ašigalį iš Spicbergeno (Kings Bay) į Aliaską (Barrovo ragas). 1928, gen. Nobilės orlaiviu Italia ekspedicija, kurioj, be italų, dalyvavo dar čekas Behounek ir švedas Malmgreen, gegužės 16 d. išvyko iš Kings-Bay į Prano Juozapo Ž. sritį. Per 70 valandų skraidymo viršum visai nežinomų plotų patirta, jog Gilliso Žemės, kurią teigė esant adm. Makarov, kpt. Gillis, Barents ir kt., visai nėra. Gegužės m. 23 d. išskrido į Žiemių ašigalį, kurį pasiekė 24 d. Grįžtant, netoli Žiemos Rytų Žemės, jų orlaivis sudužo; viena dalis ekspedicijos su sunkiai sužeistu Nobile ir gondolės priekiu pakliuvo ant didelio ledo, kur juos po 7 savaičių pasiekė rusų ledlaužis Krasin, bet prieš tai patį Nobilę buvo išgelbėjęs švedų lakūnas Lundborg (žuvo 1930). Kita dalis ekspedicijos su likusia gondolos dalimi ir visa Italia staigiai pakilo aukštyn, vėjo buvo nunešta į rytus ir žuvo. Ši ekspedicija mokėjo 17 žmonių gyvybių, kurių tarpe žuvo ir išvykęs jų gelbėti R. Amundsen. Jų gelbėti buvo išvykę 18 laivų ir 21 lėktuvas, iš viso apie 1.500 žmonių.

A. turės didelės reikšmės būsimam tarpkontinentiniam susisiekimui oru. Pvz. kelias iš Anglijos Japonijon per A. sutrumpės apie 30%, iš San Francisco į Tolimuosius Rytus apie 45%. Kai kuriais atžvilgiais netgi turi pirmenybių A. prieš kitas sritis. Pvz. susisiekimą gali palengvinti ta sąlyga, kad beveik pusę metų ten esti diena ir beveik tiek pat naktis, kad dideli plotai vandenyno apdengti ledo, ant kurio galima ilgiau išsilaikyti nekaip atvirame vandeny.

E. Elias Les explorations polaires, 1930; *R. Peary* Die Entdeckung des Nordpols, 1910; *A. Rudolphi* Die Polarwelt, 1926; *A. Byhan* Die Polarvölker, 1925; The Norwegian North Polar Expedition 1893—96, scientific Results, 6 t., nuo 1900; *A. W. Greely* Handbook of arctic discoveries, 1906; *V. Stefánsson* The Northward Course of Empire, 1924; *J. Rouch* Le Pôle Nord, 1923; *P. Zeidler* Polarfahrten, 1927; *R. Samoilovič* S-O-S in der Arktis, 1929; *G. Smedal* De L'acquisition de souveraineté sur les territoires polaires, 1932. *A. B.*

Arktinė kregždė (Sterna macrura)

Arktogea (Arctogaea). Sausumos paviršius gyvių išsiplatinimo atžvilgiu dalomas zoogeografiniais regionais. Pastaraisiais lai-

kais primtas šis Lydekkerio pasiūlytas padalijimas: Notogaea: Australinis regionas, Polinezinis regionas, Havajinis regionas, Austra-Malajinis regionas, Neogaea; Neotropinis regionas. Arktogea; Madagaskarinis regionas. Etijopinis regionas. Orientalinis regionas, Senorinis regionas, Holarktinis regionas. Šis padalijimas daugiausia remiamas žinduolių išsiplatinimu, kadangi ši grupė yra geriausiai ištirta ir geografiškai, ir paleontologiškai. Tačiau šioms sritims charakterizuoti panaudojamos ir kitos gyvių sisteminės grupės A. apima didesnę sausumos dalį, nes į ją neįeina tik p. Amerika, Australija su savo salomis ir Polinezija. Kaip matyt iš schemos, A. daloma penkiais regionais. Skirtumą tarp š. Amerikos (Arktogea) ir p. Amerikos (Neogaea) faunos galima pastebėti net nagrinėjant tik šių dienų grupių rūšis. Bet tas skirtumas buvo daug didesnis senesnių geologinių gadynių laiko tarpe, kai š. Amerika buvo atskirta nuo p. Amerikos. Tačiau pastebėjus, kad A. ir apima Europą, Afriką ir Indiją ir tuose kraštuose gyvena labai įvairios gyvių rūšys, bet visi tie trys kraštai turi ištisą eilę bendrų šeimų. Tas bendrumas dar ryškėja, įsigilinus į šių kraštų praeitį, pradėjus tirti jų paleontologiją. Nustatyta, kad plioceno laikotarpy dabartiniame Europos, š. Amerikos ir Azijos plote gyveno hippopotamai, drambliai, raganosiai, kurie mūsų dienomis charakterizuoja vien etijopinę ir orientalinę šalį. Aplamai, A. yra raguočių, plėšriųjų ir lemurų kraštas. *T. I.*

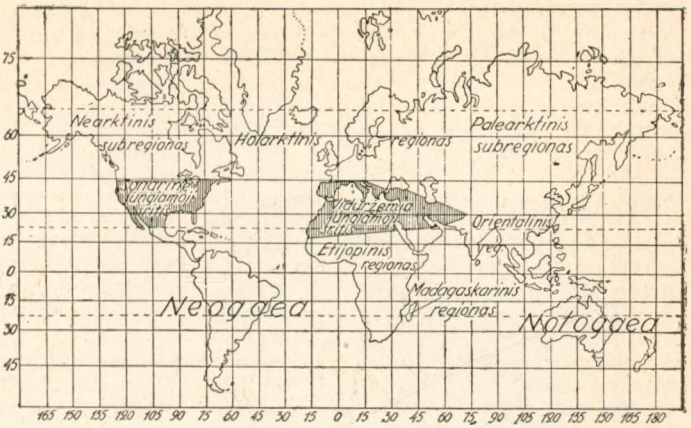

Arktogea

Arkturas ž. Arcturas.

Arkudios Petras, korkirietis, m. po 1633, graikų šventikas, Romoje virto karštu Rytų ir Romos katalikų bažnyčios sujungimo šalininku. Atsiųstas Lenkijon iš Romos padėti skleisti bažnytinės unijos, jis buvo remiamas karaliaus Žigimanto Vazos ir vysk. Pociejaus. Polemizavo su pravoslavų rašytojais (1600 Antirresis ir kt.). 1613 grįžo Romon. 1619 Paryžiuje išl. apie Rytų ir Vakarų bažnyčios sutaikinimą: De concordia ecclesiarum occidentalis et orientalis in 7 sacrament. administratione.

Arkusiński (arba Arkuszyński) Antanas (m. 1842). auksakalis ir raižytojas. Nuliedino M. Koperniko biustą paminklui pastatytam Krokuvoje.

Arkužas XVII — XVIII a. lietuvių raštijos lenkybė iš arkusz (lot. arcus lankas), popieriaus lankas (vok. Bogen lankas).

Arkwright (sk. árkrait) Rišardas (1732 — 1792), anglų išradėjas. Kirpėjas, paskui vandens plaukams dažyti pardavėjas. Susidėjęs su laikrodininku Jonu Kay ir turtinguoju Athertonu, 1767—1769 jis sugalvojo verpimo mašiną, daug tobulesnę už tik prieš tai Hargreaves sugalvotą Spinning Jenny, ir pritaikė jai iš pradžių arklių, paskui vandens jėgą (waterframe vandens mašina; watertwist vandens verpinys). Įsteigęs kelias verpyklas, A. praturtėjo (mirdamas paliko turto ½ milijono svarų sterlingų), bet gavo patirti nemalonumų, kitų pramonininkų kaltinamas panaudojęs svetimas (Highs, Kay) mintis ir puolamas darbininkų, kurie kaltino jį savo išradimu pasunkinus jų būtį.

Arlay mst. Juros dep. Lons le Saulnier aps. Prancūzijoje, prie Seille upės. Apie 2.000 gyv. IX a. pilies griuvėsiai. Garsėja savo baltu vynu.

Arlam 1632 — 1633 Užuparagės (Zaporožės) kazokų vadas keliuose jų žygiuose Turkijon, Kryman ir Juodojon jūron.

Arlanc kantono mst. Puy de Dôme depart. d'Ambert aps. Prancūzijoje, prie Dolore upės. Karbinių išdirbimas. Mineraliniai šaltiniai. 3.250 gyv.

Arland 1) Jokūbas Antanas (1668-1743),

šveicarietis tapytojas, miniatiuristas, dirbęs Paryžiuje ir Londone. Gimtinei Genevai užrašė retų veikalų ir senų paveikslų (Ticiano ir kt.) rinkinį, t. kt. savo Gulbiną, kuris drauge su Lėda sudarė labiausiai jį įgarsinusią miniatiurą, bet paskui jis juodu perskyrė ir Lėdą perdirbo.

2) Marcelis (g. 1899) prancūzų rašytojas, artimas surrealizmui, betgi nugalėdamas jo iškrypimus. Raštai: Terres étrangéres (1923), Etienne (1924), Route obscure (1924), Monique (1926).

Arlanza Ispanijos upė, Pisuergos (Duero intako) intakas Burgaso prov. Aukštupys veržiasi per vakarų Iberų kalnus.

Arlauskaitė Mikšienė Zuzana (g. 1889 IX 25), lietuvių artistė, g. Šiauliuose, ten baigė gimnaziją, 1908 mokydama Rygos Žvaigždės draugijos lietuvių mokykloje ėmė vaidinti lietuvių spektakliuose, pradėjusi Onos role Pono ir Mužiko dramoje. 1912 mokė Petrapilio mažturčių lietuvių savitarpinės pagalbos draugijos mokykloje. Vėliau Vilniuje lankė vaidybos studiją. 1919—1926 bendradarbiavo Lietuvos valstybės teatro dramoj, vaidindama Marę Keistuty, Ragnytę Mindauge, Ledi Milford Klastoje ir Meilėje, Haną Vežėjuj Henšely, Karalienę Stikle vandens ir kt.

Arlaviškiai Aukšt. Panemunės val. Kauno aps. kaimas. 1923 230 gyv., 22 km nuo Šančių.

Arlberg (Adlerberg) Algėjinių Alpių atžala Vorarlberge ir atskiras kalnas (1.802 m), atskiriąs Vorarlbergą nuo Tirolio ir sudaręs takoskyrą tarp Reino (Ill) ir Dunojaus (Inn), Austrijoje. Tai aukšta perėja su seniau pavojingu taku, 1786 pravažiuojamu keliu, 1825 vieškeliu (Arlbergstrasse), 76 km ilgu, nuo Bludenzo (581 m) per Klostertalį prie Ill upės (Alfenso upės slėnis), Dalaasą (931 m), Stuberą (1418 m), kalną su 1386 įst. šv. Kristupo prieglauda, St. Antoną (1302 m) ir Landecką (813 m) prie Inn upės. 1864 sumanyta geležinkelis, kurio 1869—1880 pastatyta Vorarlbergo dalis (Bregenz prie Boden ežero — Bludenz prie Ill upės), 1880—1884 Arlbergo dalis (Bludenz-Innsbruck). A. geležinkelis 136 km ilgumo, kurių 64,6 tarp Landecko ir Bludenzo, čia ir 10,270 km tunelis tarp St. Antono ir Langeno 1.310 m. aukštumoje. Šis geležinkelis ne tik griežčiau sujungia Vorarlbergo kraštą (2.602 km² su 145.410 gyv., 55,8 gyv. 1 km²) su Austrijos valstybe, bet ir sutrumpina tarptautinį susisiekimą Vienos su Šveicarija 130 km, Triesto ar Venecijos su p. Vokietija 140 km, su š. Prancūzija 250 km, su Amsterdamu ir Antverpenu 150 km. Ji jungia Paryžių per Ciurichą su Belgradu.

Koch v. Berneck Die Arlbergahn, ⁴1890; Die Arlbergbahn, išl. Innsbrucko geležk. valdybos, 1896.

Arldt Teodoras (g. 1878), vokiečių geofizikas ir paleontologas, turįs nuopelnų paleogeografiniais tyrinėjimais. Raštai: Entwicklung der Kontinente und ihrer Lebewelt, 1927; Handbuch der Paleogeographie, 2 t. 1922.

Arlė, dabar Orlen, ežeras Allensteino prov. Leco (vok. Lötzen) aps. Rytprūsiuose vadinamoje „mozūrų Šveicarijoje", seniau galindų krašte.

Arlė Vilniaus krašto kaimas, Lydos aps. Rodūnės val., 35 km nuo Bastūnų apie 100 gyv.

Arlekina juokdariška komedija, kurioje svarbiausią vaidmenį vaidina arlekinas.

Arlekinas (it. Arlequin, Arlecchino) viena iš komiškų Italų teatro, vadinamo Commedia dell Arte, figūrų. Ji atsirado XVI a. Kiti mokslininkai šios figūros užuomazgą randa ‹‹liais vidur. amžiais, net senųjų romėnų teatre (mimai, ž.). Iš italų komedijos ji pasklido beveik po visos Europos scenas. Pradžioje tai buvo gana storžieviškas juokdarys. Ilgainiui virto prasčioko, kartais gana pikto tarno tipu. A. visuomet smailaliežuvis, kupinas sąmojo ir pajuokos, sąmojį improvizuoja. Ilgainiui nusistatė tradicinis A. kostiumas, lygiai kaip tradiciniai stereotipiški mostai bei posakiai. A. tipas, patekęs į kitas tautas, prisitaiko prie tų tautų tradicijų ir virsta tautiniu. Vokiečiai vadina jį Hanswurst, anglai — clown, ispanai — Gracioso. Moderniškasis Baiazzo (pajacas) tipo atžvilgiu yra A. palikuonis.

Constant Mic La commedia dell Arte, Paris, 1929. *P. L. Duchartre* La comedie italienne, Paris, 1925. *K. Miklaševskij* La commedia dell Arte, Petrograd, 1914—1917.

Arlekineta arlekino partnerė (ž. Kolombina) komedijoj dell Arte.

Arlen Mykolas slapyvardis angliškai rašančio bulgarų romanisto Dikrano Kuymijijano, žinomo savo satyriškais sąmojais. Veikalai The Green Hat 1924, These Charming Poeple 1925, Mayfair 1930.

Arlėnai (Orlia) Lydos aps. mst., apie 800 gyv.

Arlerai XIV — XV a. vokiečių architektų ir skulptorių giminė, dirbusi Čekijoj, Vokietijoj ir Lenkijoj. Petras A. (m. 1400), 1356—1385 baigė Motiejaus Arrasiečio 1343 pradėtą šv. Vito katedrą Prahoje, ten pat Veltavos tiltą ir kt.

Arles (sk. árl, ž. Arelato valst. ir isinodai), aps. mst. (35.000 gyv.) prie Ronos deltos Bouches du Rhone depart. Prancūzijoje. Romėnų laikais vad. Arelate; dabar dar yra išlikęs amfiteatras (1846 restauruotas), kuriame esti bulių kovos, VII—XII a. šv. Trofimo katedra. Vidur. amžiais buvo žymus prekybos centras. Didelė laivų, vagonų ir dešrų pramonė, šilko, vyno ir tabako prekyba. Aps. 8 kantonai, 32 komunos, 89.000 gyv.

Beniot A. ses monuments, son histoire, 1928.

Iš Arles griuvėsių: Arena

Arles sur Tech aps. mst Pyrénées Orientales depart. prie Tech upės Prancūzijoje. 2.500 ispaniško būdo gyventojų: šokančių ispaniškus šokius, mėgstančių bulių kovas ir kt.

Arlesheim, aps. mst. Basel-Land kantone prie Birs (Reino intako) upės Šveicarijoje. 1678—1792 Bazelio kapitulos būstinė. Kurortas prie Basel-Biel glž. 1920 2.360 gyv.

Arlet Stanislovas (1663 — 1717), jėzuitas, indėnų misininkas, atvertė ir civilizavo (nuo 1696) 6 indėnų gimines.

Arlincourt (sk. arlenkúr) Karolis Viktoras (1789—1856), prancūzų rašytojas. Žuvusiojo 1793 rojalisto sūnus, tarnavo Napoleonui ir kėlė jo vardą savo poemoje (Matinée de Charlemagne), kurią paskui (1818), perėjęs Burbonų pusėn, jis perdirbo jų garbei (La Caroléide). Kurį laiką buvo populiarus savo reakciniais legitimistiniais romanais (Le Solitaire, vienišius, 1821, Le renégat, 1822), kurie buvo išversti į daugelį kalbų. Po 1830 revoliucijos rašė pseudoistorinius romanus, tikriau politinius pamfletus: Les rebelles sous Charles V (sukilimai Karolio V metu, 1832) ir kt. Dėl 1848 revoliucijos išleido išplatintą 64 leidiniuose pamfletą Dieu le veut (Dievas to nori), Place au droit (Vieta teisei) ir kt.

Arlington Enrikas ž. Bennet Enrikas.

Arlington J. A. V. miestai: 1) Massachusetts valst., Middlesex grafystėje (County)

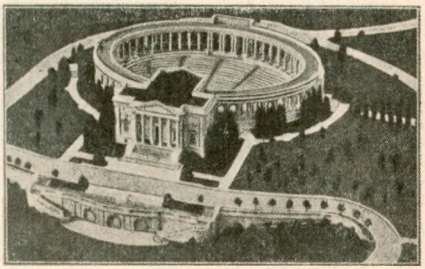

Žuvusiems karžygiams tautinėse kapinėse paminklas Arlingtone

36.089 gyv. (1930), prie gelž. Boston-Bedford, 2) Texaso valst. Tarranti graf., 3.638 gyv. (1930), 3) arti Vašingtono sostinės, milžiniškos tautinės kapinės su žuvusiems karo karžygiams paminklu - amfiteatru 10.000 dalyvių ir nežinomojo kareivio kapu; radio stotis.

Arliškiai Smalvų val. Zarasų aps. kaimas, 1923 36 gyv., 6 km nuo Zarasų.

Arlon (sk. arlió, flam. Aarlen), svarbiausias Belgijoje Liuksemburgo prov. miestas (13.000 gyv.), įsikūręs 400 Ardėnų aukštumoje. Minimas dar 870 Kr. g. Meno akademija ir senienų muziejus. Apylinkių derlinga dirva išmaitina apie 150 gyv. vienam km². Geležies ir audimo pramonė. 1214—1684 ir 1697—1831 priklausė Liuksemburgui, 1684—1697 Prancūzijai, nuo 1831 Belgijai. 1792 prancūzų vadas Jourdan laimėjo čia kovą su austrais.

Arlouski Juozas, gudų poetas, 1908 Polocke išleidęs savo kūrinių rinkinį Bielaruskija narodnyja raskazy. Mirė apie 1920 Vitebske virtęs valkata girtuokliu.

M. Harecki Historyja bielaruskaje litaratury, Mensk. ⁴1926, 166—167 p.

Armada (plg. arma ginklas, armata, ispan. armada karo laivynas) Didžioji („neįveikiamoji"), laivynas, kurį ispanų karalius Pilypas II nusiuntė 1588 Anglijos užkariauti. Audros ir anglų bei olandų laivynas, vadovaujamas Howardo, Drakes ir kt. kautynėse sunaikino Medinos Sidonijos vadovaujamą A. Iš 130 didžiųjų laivų (apie 30.000 kariuomenės su 2630 patrankų) tegrįžo Ispanijon tik 58. Pilypas II pateisino Medina Sidoniją pralaimėjus audroms ir jūroms, ne žmonėms, bet nuo to laiko Ispanijos ga-

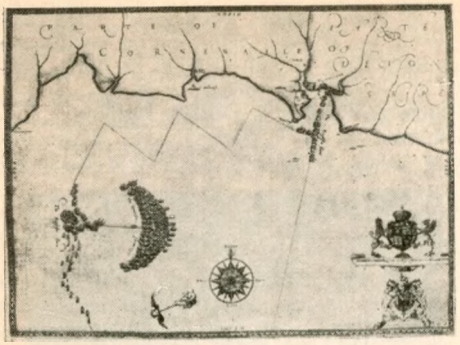

Anglų laivyno puolimas ispanų armados 1588 (iš seno raižinio)

lybė pradėjo mažėti ir kilti Anglijos viešpatavimas jūrėse.

Duro La A. invercible 2 t., 1884 — 1885; *Tilton* Die Katastrophe der spanischen A. 1894; *Hale* The story of the greet A. 1913.

Armadillidium, vėdarėlių šeimos vėžiukas ž. Armadillo 2).

Brehm Tierleben, 1920, t. I.

Armadillo 1) vulgariškas vardas, kuriuo p. Amerikoj vadinamos nepilnadančių žinduolių šarvuočių pošeimės Dasypodidae. Jie turi kaulinį šarvą visiškai su kūnu suaugusį, trumpas kojas, šarvuotą galvą ir uodegą.

Šešiajuostis šarvuočius

Skersai kūną eina šešios arba daugiau tvirtų juostų. Visos kojos penkiapirštės. Indėnų guarani kalba šarvuočiai vadinami tatu ir tas vardas priimtas daugely Europos kalbų. Gyvena p. ir c. Amerikoje. Šarvuočiai kasa sau urvus žemėje. Daro jie tai labai vikriai, tuo būdu šarvuočius žmogaus persekiojamas dažnai spėja įsikasti į žemę panašiai kaip kurmis. Jie minta daugiausia vabzdžiais, kirmėlėmis, gal ir smulkiais stuburiniais gyviais, o iš dalies ir augaliniu maistu. Dažnai jie iškasa sau urvus po termitynais arba skruzdynais ir minta gyvenančiais ten vabzdžiais. Rūšys: šešiajuostis šarvuočius (Dasypus sexcinctus) 56—60 cm ilgio, iš ko uodegai tenka 20 cm, šešiomis skersinėmis juostomis; devynjuostis šarvuočius kiek ilgesnis, laibu ilgu snukiu, devyniomis skersinėmis juostomis. Matako arba bolita (Tolypeutes conurus) ligi 45 cm ilgio, gali susisukti rutuliu kaip ežys ir pasidaro iš visų pusių šarvuotas; šarvuočius milžinas (Priodontes giganteus) apie 1,5 m ilgio ir apie 45 kg svorio, visų didžiausia rūšis. Klasė: žinduoliai (Mammalia), būrys: nepilnadančiai (Edentata), pobūrys Xenarthra.

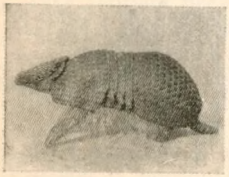

Tolypeutes conurus

Brehm Tierleben 1920, t. X; *T. Ivanauskas* Trys mėnesiai Brazilijoje, 1932.

2) Genties pavadinimas, sausumoje gyvenantiems vėžiukams, priklausantiems vėdarėlių (Oniscidae) šeimai. Savotiškas jų požymis yra tas, kad jie gali susiriesti rutuliu. Tipas: nariotakojai, Arthropoda, klasė: vėžiagyviai Crustacea, poklasė: Malacostraca, būr.: Isopoda. *T. I.*

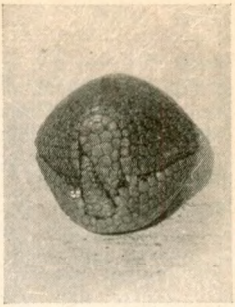

Tolypeutes conurus susirietęs

Armagh (sk. armá) 1) Ulstero prov. pietų grafystė Airijoje nepriskirtoje Airių valstybei Northern Ireland daly, 1.226 km². 1841 233.024 gyv., 1881 162.823, 1926 110.100 (83 1 km²); gyv. škotų kilimo (the Irish Scotts), pusė jų katalikai. Pietuose (Airių pasieny) kalnuota. Lygumose avižos, bulvės, linai. Žmonės vertėsi audiniais, bet mašinos nustelbė namų pramonę. 2) A. grafystės sostinė prie Callan upės, 1881 10.070 gyv., 1926 7.500. Vienas seniausių Airijos mst, V—IX a. jos sostinė, v. Europos mokytumo vidurkis. Šv. Patriko įst. katedra, 1575 atnaujinta. Katalikų ir anglikonų arkivyskupų būstinė. Gelž. jungia su Ulsterio sost. Belfastu ir Airijos sost. Dublinu. Javų ir linų prekyba.

Armagnac (sk. armanjàk), X — XV a. p. Prancūzijos gaskonų (ž.) grafystė (sostinė Auch, vėliau Lectoure) ir grafai. Karolio VI laikais grafas Bernardas VII A. vadovavo priešburgundiškai partijai; 1413 paėmė Paryžių, 1415 pasidarė kariuomenės vadas (connetable) ir vyriausias karaliaus ministeris, 1418 Paryžiaus maištininkų nužudytas. Jo sūnus Jonas IV A. (m. 1415) buvo karių samdininkų, vadinamųjų armanjakų (arba écorcheurs) vadas. Enrikas IV prijungė A. grafystę prie karūnos žemių. XVI a. priklausė navarų karaliaus, 1607 prijungta prie Prancūzijos. Dabar tai papyreniečių gaskonų provincijos dalis, sudaranti departamentus: Gers, Tarn et Garonne šiaurę, Lot et Garonne pietus ir Basses Pyrénées. Gražus ir derlingas kraštas, ypačiai daug išvežąs balto vyno, iš kurio daroma ir degtinė (eau de vie d'Armagnac).

Armais (gr.) ž. Harmhabi (egipt.).

Armališkių 1) Kauno aps. Aukštosios Panemunės val., kaimas, 6 km nuo Kauno glž. st., 4 nuo Šančių. 1923 109 gyv. 18 ūkių.

2) (Armoliškių) k. Utenos aps. Užpalių val., 22 km nuo Utenos glž. st., 8 nuo Užpalių. 1923 44 gyv. 7 ūkiuose. Lauke dviejų kalvų piliakalnis, kur randama žmonių griaučių. 3) Marijampolės aps. b. Antanavos val. k. 5 km nuo Kazlų Rūdos glž. st. 1923 103 gyv., 18 ūkių.

Arman de Caillavet (sk. arman dė kajavė) Gastonas (g. 1870), prancūzų komedijų ir operečių autorius: La Sainte Ligue (šventoji sąjunga, 1893) ir kt., drauge su Robertu de Flers: Les travaux d'Hercule (Herkulio darbai, 1901), Le coeur a ses raisons (širdis turi savų išmanymų, 1903) ir kt.

Armanava k. Alytaus aps. Stakliškių val., 27 km nuo Alytaus ir 8 km nuo Stakliškių. 1923 32 gyv. 6 ūkiuose.

Armançon Senos intako Yonne dešinysis intakas Prancūzijoje, teka 174 km per Côte d'Or (pro Semur mst.), Yonne (Tonnerre, Brienon mst) ir Haute Savoie depart. (La Roche mst).

Armand rašytojo Strubbergo (ž.) slapyvardis.

Armand g. Steffen, Inessa (1875 — 1920) g. Anglijoje anglo ir prancūzės duktė, užaugo Maskvoje. Ištekėjus už fabrikanto A., nuo 1904 ji Rusijos socialdemokratų partijoje daugumiečių-bolševikų organizacijoje, už ką nekartą gavo kalėti ir buvo ištremta Archangelsko gub. 1909—1912 ir 1913—1917; veikė Belgijoje, Prancūzijoje, Šveicarijoje, 1912—1913 ir 1917—1920 Rusijoje. Dalyvavo partinėje daugumiečių, vėliau komunistų spaudoje.

Armand Delille Emilis Ernestas (1843 — 1883) prancūzų tapytojas: Senos vaizdas nuo Asnières (1874), Montier d'Ahin apylinkės (1877), Vakaras Creuse pakrantėje (1878), Rudens rytmetis (1879), Rugsėjis (1882), Pilkasis vaizdas (1883).

Armandas (Armand, sk. armą) prancūzų vardas iš Hermano (vok. Hermann). Moter. Armanda (Armande).

Armandi (sk. armandí) Petras Damijonas (1778—1855), prancūzų generolas. Atsidavęs Napoleonui ir jo giminei, 1831—1849 dalyvavo taip pat italų kovoje dėl nepriklausomybės, 1849—1855 bibliotekininkas Saint Cloud pily. Parašė kelis veikalus, kurių svarbiausias Histoire militaire des éléphants (karinė dramblių istorija, 1843).

Armaniakai (pr. Armagnacs) ,prancūzų Armagnac (ž.) krašto gyventojai gaskonai, iš kurių Bernardas VII ir keli grafai d'Armagnac XV a. sudarė savo kariuomenę. A. gaujoms plėšiant kraštą prancūzų karalius Karolis VII davė jų 50.000 padėti vokiečiams prieš Šveicariją (ji apsigynė nuo jų 1444 laimėjusi ties Birs) ir Elzasą, iš kurio 1445 buvo išstumti ir išskirstyti, visur palikę (vokiečių vadinami Armegecken) blogiausią atminimą.

Armaniakas (pranc. eau d'Armagnac A. vanduo), iš balto gaskoniško vyno distiliuojamoji 56% degtinė, daugiausia varoma Armagnac mst. apylinkėse Gers depart. Prancūzijoje. Panaši į konjaką (eau de vie pranc. Cognac aps).

Armaniškių k. Kauno aps. Garliavos val., 5 km nuo Kauno, 4 nuo Garliavos. 1923 167 gyv. 28 ūkiuose.

Armansberg Juozas Liudvikas (1787 — 1853), Bavarijos valstybės veikėjas, 1826—1831 užsienių ir vidaus reikalų, taip pat finansų ministeris, 1832—1837, dėl nepilnamečio Graikijos karaliaus Ottono I bavariečio, tarptautinės Londono konferencijos pavedamas, vadovavo Graikų valdžiai.

Armanų k. Trakų aps. Kruonio val., 19 km nuo Pravieniškių glž. st., 3 km nuo Kruonio. 1923 122 gyv. 22 ūkiuose.

Armarium (lot.) ginklų sandėlis, spinta knygoms.

Armarius (lot.) vienuolynuose mišiolų saugotojas.

Armata (lot. árma ginklas, ármo ginkluoju, armátus ginkluotas) kas ginkluota, vidur. amžiais ir vėliau romanų, iš ten ir slavų kalbose plitęs terminas: 1) italų, serbų A., senslavių armada, rumunų armad kariuomenė, 2) ispanų (seniau rusų) armada karo laivynas, 3) lenkų armata iš pr., artilerija, nuo XVIII a. patranka, 4) gud. ir ukr. harmata patranka, iš kur Lietuvos lenkų rašytojų (Ad. Mickevičiaus, Ign. Chodzkos) pasekta lenk. harmata, 5) lietuvių, ypačiai žemaičių priešatgimimo gadynės armota, net armata, patranka; Žemaičių bajorų sąmojis: „Ar matã, armáta (armota?).

J. Karłowicz Słównik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia, 1894—1905; *J.Karłowicz, A. Kryński ir W. Niedźwiedzki* Słownik języka polskiego, I. 1900. II. 1902; *Al. Brückner* Słownik etymologiczny języka polskiego, 1927.

Armata manu ginkluota ranka, ginklu, lotyniškas terminas iš romanų Europos pasiekes Lenkų ir Lietuvos bajorus (XVI—XVIII a.), pvz. pulti ką A. M.

Armatoliai š. Graikijos (Makedonijos, Epiro ir Tessalonijos) kalnų karingi gyventojai, pasireiškę dar XIV a. kaip atkaklūs kovotojai prieš svetimą jungą, bet ir sunkiai įvaldomi savo valdžios. 1389 turkams užvaldžius Makedoniją, 1393 Epirą, 1430 Tessaloniją. 1453 ir Konstantinopolį, daugelis gyventojų bėgo į A. kalnus tęsti partizanų kovos su turkais, kiti tiesiog plėšikauti (kleftai plėšikai, kuriais ir A. ilgai buvo vadinami). XVI—XVII a. turkų vyriausybė naudojo A. žandarais kalnų keliams nuo kleftų saugoti ir neramiai savo janičarų (ž.) kariuomenei malšinti, leisdama A. būriams rinktis, jos tvirtinamus, vadus, kapetanais, kapitaniais (vienask. kapitanis) arba palikarais vadinamus, darydama su jais sutar-

tis, mokėdama algas, maitindama ir t. t. Berods A. nekartą susipykdavo su turkų vyresnybe, jungdavosi su kleftais, net keldavo maištus (1684 Turkijai kovojant su Venecija, 1739 su Rusija). Turkų vyriausybė stengėsi sumažinti jų skaičių, keisti juos kaip žandarus arnautais — albanais, bet A. dar griežčiau suėjo su kleftais ir drauge su jais neperstojamai prieš turkus kovojo (partizanų karas). 15 metų nestengęs jų įveikti, 1803 — 1808 Ali Paša juos žiauriai numalšino, bet 1820 pats juos panaudojo kovoje su sultonu. Jų tuomet būta 12.000, paveldėjamai valdomų kelių giminių: epiriečiai suliotai Bocarių, tessaliečiai Bukovalacų, makedoniečiai Siokacų. Patriotų sąjungos Hetairijos (ž.) šaukiami, 1820—1827 A. stojo griežton kovon už Graikijos nepriklausomybę; jie labai pasižymėjo ir pateko į tautos dainas (kleptikas) kapitaniai: Morkus Bocaris (Bozzaris, žuvo 1822), Jurgis Karaiskakis (žuvo 1827), Jurgis Zongas, Fotas Tsavellas ir kiti.

Armatorius (lot. armator ginkluotojas) 1) susitaręs su vyriausybe laivo savininkas (arba svetimą laivą išnuomojęs), jį apginklavęs kovoti su priešo laivais arba jiems gaudyti (pranc. armateur, jei jis drauge laivo kapitonas — corsaire, vok. Kaper, angl. privateer); kaperiavimas plačiai buvo vartojamas XII—XVIII ir net kiek XIX a., bet ilgainiui vis labiau prilygo plėšikavimui jūrėse (ž. Piratas) ir Europos valstybių buvo atmainytas 1856 Paryžiaus konferencijoje, bet p. Amerikos valstybės (Bolivija, Čili, Peru) dar 1879 — 1880 jį tebevartojo. 2) Šiaip laivo rūpintojas kelionei, daras sutartį su kapitonu, įgula, pirkliais, keleiviais ir t. t. ir savo turtu atsakas už nuostolius.

Armatūra (lot. įtaisymas) apginklavimas, technikoje vartojamas sustiprinimo, apsaugojimo, galutino aprūpinimo prasme; pvz., prie betono, jam sustiprinti, pridėta geležies viela ir štangos (stripai), garo katilų papildomoji aparatūra: termometrai, manometrai (garo spaudimui matuoti), apsaugos vožtuvas ir kt.; elektros lemputės su papildomais prietaisais.

Armavír 1) (lot. Armaria) senosios Armenijos sostinė, kuri Armaiso dar 1980 pr. Kr. buvusi įkurta ir tik apie 180 Kr. g. pakeista Artáksatos mst. (ž. Ardašár). Jos vietoje pietrytinėje Alagezo pakalnėje kairiajame Arakso krante yra k. Tapadibi buvusioje Erivanio gub. ir aps., dabar SSRA(rmenijoj) Ečmiadzino aps., tarp Arpačajo ir Kirpičajo.

2) Šiaurės Kaukazo krašto mst., R(usijos) SFSR (buv. Kubanės-Černomorės srities Labinos-Armaviro skyriuje) Armaviro aps., 75.000 gyv. (1929; 1923 60.500, 1910 25.449, 1890 8.000), kairiame Kubanės upės krante. Įkurtas gen. Zasso 1848. Trumpu laiku pasidarė vienas didžiausių š. Kaukazo prekybos ir pramonės centrų: pieno produktų pramonė, plytinės, špyžiaus liejyklos, tabako gaminiai. Geležinkelių mazgas Rostov-Baku (prie Kaspijos jūros), A. — Maikop-Tuapse (prie Juodųjų jūrių) ir A. — Stavropol linijose.

3) Apskritis, RSFSR šiaurės Kaukazo krašte, susidariusi iš buvusios Kubanės-Černomorės srities Labinos (vėliau Armaviro), dalies Kaukazo, nuo 1926 dar Zelenčuko ir Batalpašinsko skyrių (otdielų); paskutiniai du skyriai 1922 buvo išjungti į Karačajų ir Čerkesų autonominę sritį, kuri 1928 išskirta dviem. Aps. teka Kuban su Labos, Urupo, Didžiojo ir Mažojo Zelenčuko intakais. Sūrūs Batalpašinsko ežerai duoda daug glauberinės druskos. Aps. palinkusi nuo pietų (prieina aukščiausią Kaukazo kalną Elborusą) šiaurės linkui. Plotas ligi 1926 19.318 km², drauge su 1926 prijungimais apie 40.000 km²; gyventojų 736.019, drauge su 1926 pridėtąja teritorija — per 1.200.000. Ligi XIX a. 60-ųjų metų čia gyveno tik Kaukazo kalnėnai, kurių karačajai, gyveną 3 auluose viršutinės Kubanės ir jos intakų Teberdos ir Dauto pakrantės vakaruose nuo Elboruso, 1822—1841 pripažino rusų valdžią ir likosi vietose; daugelis čerkesų, ubychų, abchazų, rusams 1864 paveržus vak. Kaukazą, išsikėlė Turkijon, 1871—1884 taip pat dar keliolika tūkstančių, o likę caro valdžios daugiausia buvo nukelti nuo kalnų į lygumas. Nuo 1861 toji pat valdžia ėmė čia kurdinti rusus ir ukrainiečius, iš pradžių kazokus, paskui ir sodiečius. Dabar ²/₃ aps. gyventojų yra ukrainiečiai (Kubanės kazokai ir kiti), ⅓ rusai (didžiarusiai), taip pat vokiečiai kolonistai, armėnai (miestuose), Batalpašinsko rajone dar karačajai, čerkesai ir kiti. Aps. centras Armavir (ž.), dar Krapotkin (seniau Kavkazkaja, 1926 30.960), Labinskaja (1926 28.830), 1926 prijungtame rajone Batalpašinsk (pavadinta įveikus čia 1789 Batal pašos turkų kariuomenę; 1926 19.348).

Armaz senovės gruzinų pilis Iberijoje, gruziniškai Karthli arba Karthveli krašte (r. Gruzijoje) 65 pr. Kr. paimta Pompiejaus vadovaujamų romėnų. Dabartinėje SSR G(ruzijoje), Tifliso aps., 7 km nuo Aragvos santakos su Kura, priešais senovės gruzinų sostinę Mcchetą. Mst. ir pilies griuvėsiai, kurių dalis dar priešKrikščioniškos gadynės.

Armellini 1) Marijonas (1690 — 1737), italu benediktinas, savo ordino istorikas: Bibliotheca Benedictino — Cassinensis (1731 — 1752), Cathalogi tres monachorum, episcoporum etc. ex congregatione Cassinensi (1733), Bibliotheca synoptica ordinis sancti Benedicti (rankraštis). 2) Karolis

(1777—1863), italų literatūros prof. ir politikos veikėjas. 1848 popiežiui Pijui IX pasitraukus iš Romos, A. buvo laikinosios vyriausybės užsienių reikalų ministeris, o paskelbus respubliką vienas iš trijų valdžios viršininkų; 1849 liepos mėn. prancūzams paėmus Romą, jis emigravo. 3) Marijonas (1852—1896) Romos archeologas, krikščioniškos archeologijos profesorius, Rossio (ž.) mokinys ir padėjėjas, nusipelnęs katakombų tyrinėjimais, aptikęs kankinių Felicissimo ir Agapito kapus. Svarbiausias veikalas: Le chiese di Roma 1887.

Armelio (Armelka, Armalis) ež. Zarasų aps., Degučių val. 20,4 ha.

Arménа Kauno aps. Seredžiaus ir Veliuonos val. upė, Nemuno deš. intakas, 17,0 km ilgio; prasideda Pavietavo k., teka į pietus pro Burliokiškių, Daugeliškių, Šiaudinės k., Armeniškių dv. ir k., Spruktų, Girkų, Kalvių k., įteka į Nemuną 163,1 km nuo jo žiočių, 3 km žemiau Seredžiaus mst.; žemupy teka giliame slėny, šlaitu apie 50 m aukščio; baseino plotas 65 km²; žym. intakai: 6,3 km deš. nežinomas, 5,7 km kair. Armėnukas; vid. nuolydis 0,0036. *S. K.*

Armėnai labai sena indoeuropiečių kalbos grupės tauta, gyvenanti Armenijoje, Kuros ir Arakso upyne, išsisklaidžiusi visuose Kaukazo kraštuose, p. ir v. Ukrainoje, Vengrijoje, Konstantinopoly ir kituose Turkijos miestuose, Balkanų valstybėse, Sirijoje, Egipte, p. ir ypač š. Amerikoje. Armenijos teritorijoje jų yra apie 1½ milijono (1,1 mil. SSRA ir kitose Užkaukazio tarybų respublikose), visų gi prieš Didįjį karą priskaitė 4½ mil., dėl žudynių drauge su išsisklaidžiusiais bus dabar ne daugiau kaip 3½ — 4 mil. Sumišę iš chaldų ir vėliau atvykusių indoeuropiečių.

XI a. A. išeiviai įsikūrė Kryme ir pietinėse rusų kunigaikštystėse, iš kur XIII a. pasiekė Haličo Rusę (dabar v. Ukrainą) ir Podolę, sutvirtinti naujų ateivių XIV a. Ten jie išliko ligi mūsų laikų. 1410 Vytauto kariuomenėje ties Žalgiriu — Eglėkalniu būta ir A. Antropologiniu atžvilgiu armėnuose dar vyrauja priešindoeuropietiškų gyventojų tipas: gausingi, juodi plaukai, ereliška nosis, tamsios didelės akys; tačiau esti blondinų ir mėlynakių. A. turi didelių gabumų mokslui, judrios dvasios, ekonomiški, taikingi, kieti ir energingi. Savo krašte, taip pat p. ir v. Ukrainoj ir Vengrijoj verčiasi žemės ūkiu, šiaip svetur linkę prekybai, kuriai reiškia nepaprastų gabumų. Rusijai, Turkijai ir Egiptui jie yra davę nemaža žymių valstybės ir karo vyrų.

D. Anučin Armianie v antropologičeskom i geografičeskom otnošeniji, 1898; *Lehmann - Haupt* Armenien einst und jetzt, 1901; *Aslan* Armenia and the Armenians, 1920.

Armengaud Jonas Dezideras (1797 — 1869) prancūzų meno istorikas, išleidęs veikalų iš meno istorijos ir šiaip jį iliustruojančių: Histoire des peintre de toutes les écoles depuis le renaissance jusqu'a nos jours (1849), Les chefs-d'oeuvres de l'art chrétien (1857), Les trésors de l'art (1859) ir kt.

Armeniaca ž. Abrikosas.

Armenija. Geografija. A. yra aukščiausioji siaura dalis tos kalnų ir stepių srities, kuri traukiasi nuo vidurinės Azijos į rytpiečių Europą, tarp Mažosios Azijos, Persijos ir Rusijos (armėnų kaimynų Kaukaze), siekdama Kaspijos ir Juodąsias jūres, taip pat Persų įlanką. Be Karso, Erivanio ir Aleksandropolio (dabar Leninakan) sričių, kurios ligi 1917 revoliucijos priklausė Rusijai, o iš kurių Karsinė dalis po Didžiojo karo atiteko Turkijai, ir iš kitų dviejų sudaryta SSRA(rmenija); plačiosios A. teritorijon įeina dar Azerbeidžano prov. Persijoje, Van, Bitlis, Erzerum, Diarbekr, Sivas ir Mamuret ul Aris (Charput) vilajetai Turkijoje (Maž. Azijoje); Mažąja Armenija laikoma dar Adana ir Trapezund toje pat Maž. Azijos Turkijoje. Iš seniausių laikų per ją bastėsi Azijos nomadai, buvo gabenamos Vakarams indų ir kinų prekės. Jos dalis (SSRA, 39.020 km²) drauge su Gruzija ir Azerbeidžanu sudaro Tarybų Sąjungos Užkaukazį (SFSR). SSRA gyvena apie 1½ mil. gyv. su Erivaniu (1926 62.000 gyv.), Leninakanu (1926. 38.000 gyv.) ir kt. miestais. Šiaip etnografinis armėnų gyvenamas plotas apima 357.900 km², bet niekados visas nesudarė valstybinio vieneto. Būdama sunkiai prieinama ir gana žiauraus klimato ji išugdė savą gyventojų tipą. Tačiau, būdama svarbi susisiekimo tarpinė vieta tarp didžiųjų valstybių ir prekybos kelių, nuolat viliojo pavydžias kaimynų akis ir dėl to sunkiai galėjo išsilaikyti nepriklausoma. A. šiurkšti ir skurdžios gamtos šalis. Paviršių sudaro uolėta, rusvos spalvos plokštakalnė. Nuo jūrių atskirta plikų kalnų. Žiemos ilgos ir šaltos. Vasaros trumpos ir karštos. Žemėvaizdžiai — daugiausia nykios stepės. Medžių labai maža, tik paupiuose. Plačiojoj A. yra didieji ežerai Sevanga (Gokča), Van, Urmia, kalnai Did. Araratas 5.198 m, Maž. Araratas 3.915 m. Araksa ir Kura teka į Kaspiją, Tigras ir Eufratas į Persų įlanką. Kadangi žiemą siaučia šaltos pūgos, o medžių nėra, tai gindamiesi nuo šalčio gyventojai namus kraunasi iš akmens plytų pusiau žemėje.

Ūkiškam A. žmonių gyvenimui daugiausia turi svarbos avių ir ožkų auginimas. Be jų dar laikoma karvių, arklių, asilėnų, asilų ir kupranugarių. Daugiausia išvežama gyvulių odų ir vilnų. Vaisiai, dėl žiemos šalčių, retai kur gali augti. Vis dėlto jų ištenka išvežti, kai javų patiems neužtenka.

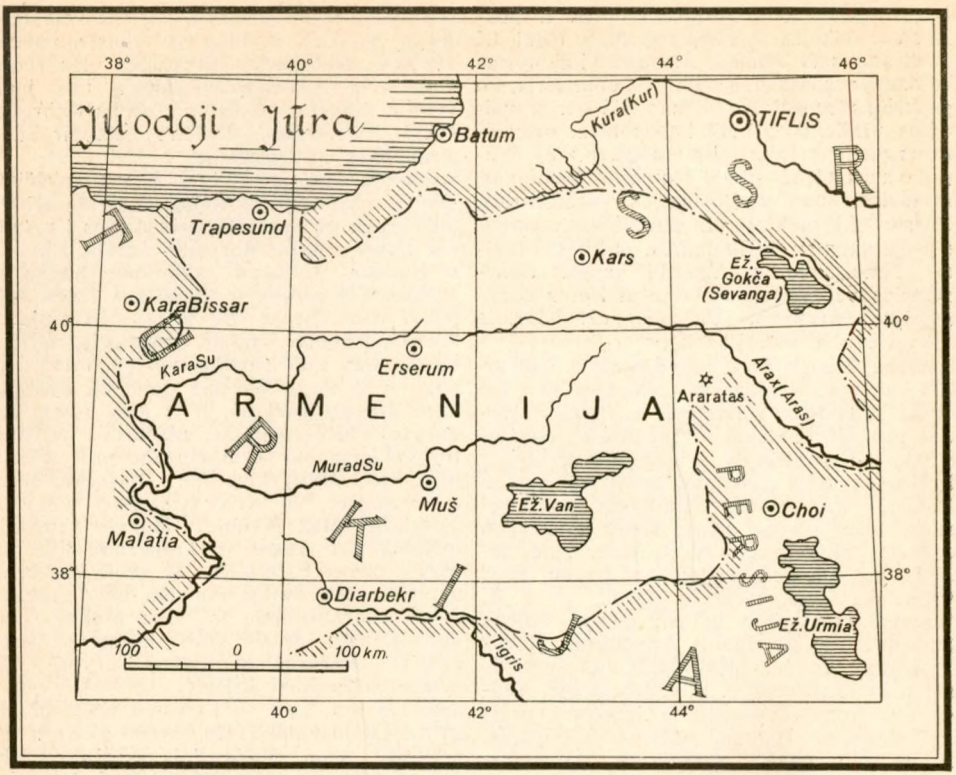

Armenija etnografijos sienose

Į pietus atkreiptuose šlaituose ir žemumose auga medvilnė, ryžiai ir sezamas. Kalnų pakraščiuose randama iš senų laikų vario, o nesenai aptikta ir žemės aliejaus. Jau senovėje buvo garsūs armėniški divonai; iš jų kalbos, per lenkus atėjo ir mūsiškio kilimo pavadinimas. Juos audžia daugiausia kurdai. Šalies ūkis sunkiai kenčia dėl blogų kelių; susisiekti kliudo nepatogus kalnuotumas. Tik vienas geležinkelis yra SSRA. Iš senųjų vilkstynių kelių yra žinomi du: abu tęsiasi nuo Persijos: vienas per Erzerumą į Trapezundą, o antras per Erivanį į Tiflisą. Šie keliai yra vieninteliai Persijos atviri langai į Vakarus. Pagal šiuos, ir kitus, daugiau vietinės reikšmės turinčius kelius, grupuojasi gyventojų sodybos.

A. gyventojai yra alarodų rasės, tik žymi svetimųjų priemaiša. Patys armėnai greičiausiai bus senovės Urartu krašto čiabuvių chaldų (semitų) ir įsibrovusių indoeuropiečių mišinys. Be jų, iš šiaurės atvyko dar baltieji nomadai kurdai, kurių kaimenėms derėjo žolėtos ganyklos. Šieji išliko ligi šiandien mažai susimaišę. Vidur. amžiais rytinėj daly A. įsikūrė totoriai. Jie primetė vietiniams turkų kalbą. Įvairus šių tautų, rasių, kultūrų mišinys neleido šaliai politiškai stiprėti ir per amžius buvo priežastis savitarpių nesutikimų ir žiaurių kovų. Armėnai yra anksčiau už kitus priėmę krikščionybę ir verčiasi žemdirbyste, kurdai yra klajokliai mahometonai. Ypač dėl turkų persekiojimo daug armėnų emigravo svetur. Labiausiai jie kraustėsi rusų-turkų karų metu (1829 ir 1877) į Rusijos valdžion patekusią A. dalį. Nemaža jų išvyko ir Amerikon. Per D. karą turkai išskerdė apie 1.200.000 armėnų vyrų, vaikų ir moterų (ž. A. klausimas). 1918 dalis A. (apie 100.000 km² su 2,5 mil. gyv.) pasiskelbė nepriklausoma valstybe su sostine Erivaniu ir po dvejų metų buvo pripažinta Tautų Sąjungos. Vėliau ji atiteko Tarybų Sąjungai ir Turkijai, kuri 1922 X 13 Karso sutartimi susigrąžino sau iš Rusijos Karsą ir Ardahaną. SSRA susidarė iš buv. Erivanio gub. ir kai kurių dalių buv. Tifliso, Elizavetpolio ir Karso gub.

Lynch Armenia (angl. 1901; rus. 1910); Armenia, handbook of admirality, 1920; *Aslan* Armenia and the Armenians, 1920. *A. B.*

Kelias iš Erivanio į Karsą

Istorija. Senųjų babiloniečių istoriniukai mini (apie 3000 pr. Kristų) armėnų karalių (Kuti krašto karalių). Vėliau įsibrovė į A. ir įsikūrė čia hetitai. Su hetitų karaliais kovojo XIII—IX a. Asirija. Apie 650 įsibrovė į A. indoeuropiečiai ir sumišo su čionykščiais. Apie 550 kraštą pavergė persai. Medai vadino A. armėnų kraštu; patys armėnai vadino save hajak; iš to persiškas jų krašto pavadinimas Hajastan (Biblijoj Thogarma). Persijos imperiją sugriovęs Aleksandras Didysis nukariavo ir A. Jam mirus, priklausė ji Seleukidams. 189 Artaksijas įsteigė nepriklausomą didžiąją A. (Arakso upyne), Zariadris Mažąją A. (sostinė Sofėnė ties Tigro upe). Didžioji A. 166 tapo vasaline Antiocho IV Epifanio valstybe; 150 pavergė ją partų karalius Mithradatas I. Tigranis I (94—56) ją išvadavo ir padidino Mesopotamija, Kapadokija ir Sirija. Pirma Lukulas (69), paskui Pompiejus nuveikia Tigraną. Tigranio sūnus Artavazdas I (56—30) buvo Antonijaus paimtas nelaisvėn, ir romėnai ėmė kovoti dėl A. su partais. Trajanas (114—116 po Kr.) prijungė ją prie imperijos, bet Gordianas 242 atidavė ją Sassanidui Šapurui I. 286 vėl tapo A. romėniška, ir Grigalius Švietėjas ją sukrikščionino; 416 pasidalino A. romėnai ir persai, 636

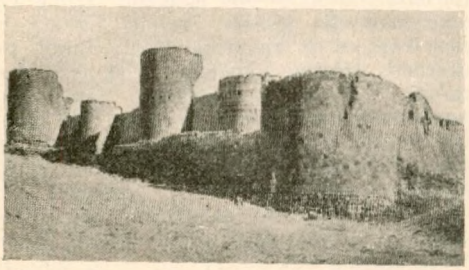

Ani miesto griuvėsiai

įsibrovė arabai. Tik Ashotui I (859—890) ir jo įsteigtai Bagratidų dinastijai pavyko atgaivinti Didžiąją A., kuri buvo betgi vasalinė kalifato karalystė. 1080 jos dalį pasisavino Bizantija, o antrą dalį turkai seldžukai. XIII a. baisiai apiplėšė A. mongolai, 1390 Timuras, 1467 — 1473 valdė A. turkmėnai, 1507—1514 šijitų sultonas Ismailas. Osmanų sultonas Selimas I prijungė A. prie Turkijos (1514). 1828 Rusija atėmė iš Turkijos šiaurinę A. dalį, 1878 Karso ir Batumo apskritis. Po didžiojo karo rusų A. tapo savarankiška respublika (1918), bet 1921 sumažėjusi virto tarybų respublika SSRA. Mažąją A. pirma nukariavo Ponto karalius Mithradatas, paskui (70) Vespasianas. 633 nukariavo arabai, 752 grąžinosi Bizantija. 1081 Bagratidas Rubenas padarė Mažąją A. nepriklausomą karalystę, prikariavo Kilikiją ir Kapadokiją. Be to, greit susiformavo čia ir kitos mažesnės valstybėlės. XIII a. kraštą pavergė seldžukai, o paskui mongolai (1256); 1375 Egipto sultonas Šaabân II., 1403 įsibrovė į A. turkmėnai; 1514 nukariavo Selimas I. Ligi paskutinių laikų tebekovojo krikščionys armėnai su mahometonais, ypačiai su kurdais.

Abaza Istorija Armenii, 1896; *Gregor* History of Armenia from early ages to present times, 1897; *de Morgan* Histoire du peuple arménien, 1919; *Nansen* Betrogenes Volk, 1928; *K. J. Basmadjian* Histoire moderne des Arméniens, 1922; *J. Lepsius* Der Todesgang des armenischen Volkes, 1930. *L. K.*

Armėnas iš Mordino

Armenini Jonas Baptistas (1540—1609) italų tapytojas, ypačiai pasiskyręs meno teorijai. Jo Tikri nurodymai tapybai (1587) turėjo daug leidimų (pask. 1823) ir XVI—XVIII a. labai buvo branginami Italijoje ir Vokietijoje.

Armeniškių k. Kauno aps. Seredžiaus val., 10 km nuo Seredžiaus. 1923 180 gyv. 30 ūkių.

Armentières (sk. armantiér), š. Prancūzijos (Flandrijos) kantono miestas Nora depart. Lille aps., Belgijos pasieny. Prieš D. karą 29.000 (dabar 30.000) gyv. Karo metu buvo sunaikintas. 1914 XI—XII vokiečių VI armija čia gynėsi nuo anglų puolimų. Pagaliau miestą paėmė anglai ir paskui vėl vokiečiai, kurie galutinai pasitraukė 1918 IX. Ligi XVIII a. buvo pasauly garsus skarų fabrikais. Šiandien žymus linų tekstilės centras, kur šioj pramonės srity dirba apie 13.000 žmonių, produkuojančių kasmet už 500 mil. litų linių audeklų.

Armėnų bažnyčios istorija. Armėnų legendomis, krikščionybę Armenijon atnešė apaštalai Baltramiejus, Simonas ir Judas, o taip pat Tadiejus. II ir III a. jau būta daugelio krikščionių bendruomenių. Tikrasis Armenijos apaštalas yra Grigalius Švietėjas, apie 295 atvedęs į krikščionių tikėjimą valdovą Trdatą III, išvadavusį armėnus iš persų jungo. Grigalius buvo išvestas vyskupu. Valdovas Pap (367 — 374) Armenijos bažnyčios ierarchiją padarė nepriklausomą nuo Kapadokijos, tuo būdu ir nuo graikų bažnyčios. Šv. Bazilijus dėl to uždėjo A. bažnyčiai anatemą. A. bažnyčia nuo tų laikų nepriklausė graikų bažnyčiai. Užėmus Armeniją persams (nuo 387), prasidėjo bažnytinio ir kultūrinio gyvenimo smukimas. Tam priešindamies, vyriausi A. bažnyčios galvos (katholikos) Sahak Didysis ir Mesrop armėnų rašto sugalvotojas, išvertė Bibliją, sudarė bažnytinę armėnų kalbą bei liturgiją, pagrindė armėnų literatūrą. Po kruvinų Persų valdovų, ypač Jezdegerdo II (438—457) persekiojimų, armėnai krikščionys išsikovojo (vardanų 451 ir vahanų 484 religiniuose karuose) laisvą religijos praktikavimą ir išugdė turininga mokslinį gyvenimą. Po Dvino sinodų (505—6 ir 554) A. bažnyčia teko monofizitizmui (ž.); po daugelio unijos mėginimų tik dalis grįžo į vienybę su Roma. Nuo 1828 A. platinamas protestantizmas misininkų iš š. Amerikos. Jis gerokai laimėjo nuo D. karo Amerikos globojamas. Šiandien A. yra dvejopa bažnyčia: tautinė ir katalikų unijotu.

1) Tautinė armėnų bažnyčia, vadinama dar grigorinė (nuo Grigaliaus Švietėjo) yra monofizitiška (ž.), turi apie 3 mil. šalininkų Balkanuose, Armenijoj ir Užkaukazy, Konstantinopoly, Maž. Azijoj, Egipte, šiaip Europoj ir Amerikoj. Visų armėnų vyriausia dvasinė galva (katholikos) gyvena Ečmiadzine (SSRA). Bažnytinė kalba—senovinė armėniška. Senesnieji, ir ypač turkų persekiojimai D. karo metu taut. arm. bažn. labai sunaikino. Iš 100 vyskupysčių prieš karą daugelis yra išnykusių.

2) Katalikiška armėnų bažnyčia yra susijungusi su Roma, bet turi savo armėnišką liturgiją, bažnytinę kalbą ir ierarchiją. Jos šalininkai išsisklaidę Maž. Azijoj, Kilikijoj, š. Amerikoj, Lenkijoj ir Rusijoj. Nuo popiežiaus Grigaliaus VII nuolat pakartoti popiežių mėginimai monofizitiškus armėnus sujungti su Roma kaip kad ir Armenijos dominikonų, vad. unitorių (įkurti 1328) veikimas neįstengė sujungti visos tautos, kad ir daugelis valdovų bei katolikosų buvo priėmę Romos katalikų tikėjimą. Prie kat. bažn. prisidėjo tik nedidelės dalys Maž. Azijoj, Kilikijoj ir š. Armenijoj. Religinio ir literatūrinio armėnų katalikų gyvenimo atsinaujinimas prasidėjo įsikūrus mechitaristams (1701), antonionams (1705 Libanone) ir Marijos Pradėjimo vienuolėms (1843 Konstantinopoly). Persekiojimai A. krikščionių nuo XV a., o taip pat D. kare ir po jo sumažino ir katalikų armėnų skaičių. Iš buvusių 20 vyskupysčių, po karo beliko tik 3. Antrame Armenijos vyskupų sinode Romoj (1928) buvo armėnų kat. bažnyčios ierarchija sutvarkyta iš naujo.

H. Gelzer Die Anfänge der armenischen Kirche, 1895; *S. Weber* Die kath. Kirche in Armenien 1903; *Ormanian* L'Eglise arménienne 1910; *Dowling* The Armenian Church 1910; *Abrahamian* The Church and Faith of Armenia 1920; *Tournebize* Arménie Dict. d'hist. et de géogr. ecclésiastique IV, Paris, 1930.

Pr. D.

Armėnų dinastija Bizantijoje. Pirmas armėnas, kuris valdė Bizantiją, buvo Leonas V (813—820), bet jis dinastijos nesukūrė. Armėnų dinastija įsiviešpatauja 867 drauge su Vosylium I (867—886), kilusiu iš Makedonijos, dėl to dažnai net makedoniečių vadinama. A. dinastija Konstantinopoly valdė Bizantiją apie 200 metų (Leonas VI 886—912, Konstantinas VII 912—959, Romanas II 959—963, ne armėnas, bet kapadokietis Nikiforas II Foka 963—969 ir vėl armėnai Jonas I Cimischius 969—976, Vosylius II 976—1025, Konstantinas VIII 1026—1028, Romanas III 1028—1034, Mykolas IV 1034—1041 ir Konstantinas IX 1042—1055). Jai bevaldant Bizantija pasiekė didžiausią savo galybę (išskyrus 1026—1055 puolimą), atsiimdama arabus rytuose, įveikdama Bulgariją, krikštydama Rusiją, pati remdamasi armėnų kariais ir glaudžiai santykiaudama su Bagratidų valdoma Armenija.

Armėnų kalba šiandien yra vartojama tarp Mesopotamijos, pietinės Kaukazo dalies ir pietinės Juodosios jūros pakraščių, t. y. dabartinėj Armenijoj (SSRA), Gruzijoje, Azerbeidžane, kai kuriose Turkijos provincijose, Persijoj ir dar vienoj kitoj Europos vietoj (p. ir v. Ukrainoj, Balkanų pusiasaly ir kt.). Jos daugelio tarmių yra skiriamos dvi grupės: rytinė Užkaukazy bei Persijoj ir vakarinė Maž. Azijoj bei Europos armėnų kolonijose. Kiekviena iš tų grupių yra XIX a. sudariusi savo rašomąją kalbą; pirmosios pagrindu yra paimta Tifliso, antrosios Konstantinopolio tarmė. Senovinė A. K. (arba grabar „raštų kalba"), kurios paminklai prasideda nuo V a. po Kr., yra daugiausia bažnytinių, taip pat ir pasaulinių raštų vertimų kalba. Viduramžinė (VIII—XIV a.) A. K. yra žinoma tik iš Kilikijos Armenijos valstybės

dokumentų. Apskritai A. K., priklausanti indoeuropiečių kalbų grupei, yra labai nutolusi nuo savo pirmojo šaltinio: viena, į ją yra labai daug patekusių graikiškų, siriškų ir persiškų skolinių, tiek, kad ji ilgai buvo laikoma viena iranėnų tarme; antra, jos garsai ir šiaip yra didžiai apkitę; pvz., p žodžio pradžioj yra pavirtęs į h (pvz., h a i r „tėvas“ = lot. p a t e r); s žodžio pradžioj yra atkritęs (pvz., a l „druska“ = lot. s a l, sl. s o l); pirminis palatalinis (ž.) ide. (ž.) k yra išvirtęs spirantu (ž.) arba afrikata (pvz., t a s n dešimt=gr. d é k a), ir t. t. Šiaipjau artimesnių giminystės santykių A. K. turi vakaruose su graikų, rytuose su indų iranėnų ir šiaurėj su slavų baltų kalbomis. Dabar vartojamas A. raidynas sudarytas apie 400 Kr. g. Maštoco, pasak kitų šv. Mesropo iš nebeišsilikusio senesniojo, laikantis taip pat graikų raidyno.

H. Hübschmann Armenische Grammatik. I. Armenische Etymologie, 1897; *A. Meillet* Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique, 1903; Altarmenisches Elementarbuch, 1923; Armeniaca, Zeitschrift für die Erforschung der Sprache u. Kultur Armeniens, leid. C. Roth. *Pr. Sk.*

Armėnų klausimas ir šiandien tebėra neišspręstas. Prieš karą armėnų gyvenama teritorija priklausė: Turkijai 6-ios pietinės apygardos (prie kurių 1914 buvo prijungta 7-oji Trapezundo apygarda) su 1.198.000 armėnų gyventojų iš bendro skaičiaus 3.298.000 ir 4 Kilikijos (Vidužemio pajūry) apskritys su 205.000 armėnų iš bendro skaičiaus 490.000 gyv. (1914); Rusijai — Užkaukazio sritis su 1.293.000 armėnų gyv. Iš viso armėnų prieš karą būta apie 4.500.000. Nedidelė armėnų gyvenamos teritorijos dalis priklausė dar Persijai. Patekę turkų valdžion XV ir XVI a. armėnai daug kentėjo nuo turkų administracijos. Jų kentėjimai pirmą kartą atkreipė vakarų Europos valstybių dėmesį po 1877 rusų - turkų karo ir 1878 VII 13 Berlyne pasirašyta taikos sutartis (61 str.) deda Turkijai prievolę pagerinti armėnų gyvenimo politines ir moralines salygas, įvykdyti kai kurias reformas. A. K. tuo buvo paverstas tarptautiniu. Didžiosios valstybės, pasiremdamos Berlyno sutartimi, mėgino keliais atvejais prispirti Turkiją tas reformas padaryti (1880 birželio ir rugsėjo notos), tačiau susidūrė su neįveikiamu turkų užsispyrimu. 1894 įvyko armėnų žudynės, kurios sukėlė Europoj nepasitikinimo. Did. Britanijos, Prancūzijos ir Rusijos ambasadoriai patys sudarė kalbamų reformų projektą. Deja, sultonas Abdul Hamidas į tai atsakė 1895 naujomis žudynėmis visoje Turkijoje, kurių metu žuvo apie 300.000 armėnų. O didžiosios valstybės taip nieko ir neįstengė padaryti. Paskelbus 1908 turkų konstituciją ir jaunaturkių partijai paėmus valdžią, armėnų tautos vadai, atvykę iš užsienių į Stambulą (Konstantinopolį), pasiūlė jaunaturkiams savo bendradarbiavimą ir prisižadėjo būti lojalūs, tikėdamiesi, kad pastarieji, kurie patys daug iškentė persekiojimų nuo absoliutinės sultono valdžios, supras armėnus. Tačiau vėl nusivylė, nes 1909 balandžio mėn. jaunaturkiai suorganizavo Kilikijoj naujas žudynes, nuo kurių žuvo apie 30.000 armėnų. Naujoji turkų valdžia pasireiškė dar nacionalistiškesnė už senąją ir tautinėms mažumoms gyvenimas pasidarė dar sunkesnis. 1913 kilus karui su Balkanų valstybėmis, turkai dar labiau įniršo prieš krikščionis, o tuo pačiu prieš armėnus. Matydamos pavojų didžiosios valstybės, rusų iniciatyva, sudaro naują reformų projektą armėnų reikalams apdrausti ir 1914 II 8 buvo pasirašytas „reformų aktas“. Visa turkų valdoma Armenijos teritorija buvo paskirstyta į dvi dali ir kiekvienai turėjo būti paskirtas europietis inspektorius. Tačiau kilo didysis karas ir, tuo pasinaudoję, turkai išvengė sutartų reformų, o inspektorius paprašė apleisti jų teritoriją.

1914 rudenį turkai pasiuntė į Erzerumę posėdžiaujantį armėnų tautinį kongresą savo emisarus, siūlydami autonomiją, jei armėnai sutiks aktyviai remti turkus karo metu ir padės sukelti visą Kaukazą prieš rusus. Armėnai patarė turkams nesikišti į D. karą. Tačiau, turkų spiriami atsakyti, pareiškė, kad jie, kaip piliečiai, individualiai atliks savo pareigas valstybei, bet, kaip tauta, griežtai atsisakė nuo turkų pasiūlymų. Atsakydami į tai, turkai netrukus suorganizavo negirdėtas žudynes, norėdami vieną kartą visiems laikams nusikratyti A. K. Visų objektingų stebėtojų (jų tarpe vokiečių ambasadoriaus ir konsulų) tikrinimu, turkams nebuvę jokio pagrindo bijoti, kaip jie teisinosi, esą armėnai sukilę. Turkai tuo metu tikra to žodžio prasme išskerdė arba badu išmarino apie 700.000 armėnų vyrų, moterų ir vaikų. Kilo pasipiktinimo banga visame pasauly, ir antantės valstybės tada iškilmingai pažadėjo, laimėjus karą, Armenijai nepriklausomybę.

Kilus rusų revoliucijai, 1918 IV 22 susikūrė Armenijos, Gruzijos ir Azerbeidžano federalinė respublika, kuri išgyveno apie 5 savaites ir V 26—28 jos išsiskyrė, pasiskelbdamos, kiekviena sau, nepriklausomos. Susikūrus nepriklausomai Armenijos respublikai, karas dar nebuvo baigtas, o Rusija iš visų frontų jau buvo pasitrauku-

si. Jaunai respublikai teko kovoti su turkais, tačiau, turkų įveikti, armėnai pasirašė su jais taiką 1918 VI 4 Batume. Armenija buvo pripažinta nepriklausoma. Pasirašius 1918 XII karo paliaubas tarp didžiųjų valstybių ir Turkijos, turkai apleido Armenijos teritoriją ir jaunos respublikos vyriausybė galėjo imtis kūrybos darbo. Nepriklausomo gyvenimo metais buvo labai daug padaryta visose srityse. Armenija buvo visų didžiųjų valstybių pripažinta. Tačiau pastarosios tuo metu, kai dar ėjo taikos derybos su Turkija, nesipriešino Mustafai Kemal Pašai slaptai organizuojant pasipriešinimą taikos sutarties nuostatams ir kai 1920 IX 10 Sevres buvo pasirašyta taikos sutartis, kurią taip pat pasirašė ir nepriklausomos Armenijos atstovas ir kuria pripažįstama ir patvirtinama Armenijos nepriklausomybė, Mustafa Kemal jau buvo pasirengęs pulti. Jis tą sutartį atmetė naujosios Turkijos vardu. Be to, pagal Sevres sutartį, Armenijos sieną su Turkija buvo pavesta nustatyti Amerikos prezidentui Vilsonui, ką šis ir padarė 1920 XI 22. Tuo tarpu turkų nacionalistai (kemalistai) susižinojo su Maskva ir 1920 IX vidury staiga užpuolė Armeniją, o Maskvos vyriausybė įteikė ultimatumą, reikalaudama praleisti per Armeniją turkų kariuomenę, atsisakyti nuo Sevres sutarties ir nutraukti santykius su aliantais. Armėnai kreipėsi į didžiąsias valstybes šaukdamiesi pagalbos, bet nesulaukė. Turkų ir Maskvos įveikta Armenija 1920 XII pasirašė Aleksandropoly nelaimingą taikos susitarimą. Dar deryboms tebeinant, pradėjo ataką ir bolševistinis revoliucinis komitetas, kuris privertė kapituliuoti nepriklausomos Armenijos vyriausybę. Lygiagrečiai su šiais įvykiais armėnų klausimą svarstė 1920 rudenį pirmoji Tautų Sąjungos pilnatis ir priėmė rezoliuciją, kuria taryba kviečiama „imtis priemonių kovoms tarp armėnų ir kemalistų sustabdyti" ir paskiriama 6-ių asmenų komisija šioms priemonėms išnagrinėti. Tuo pat metu buvo svarstomas klausimas Armenijos priėmimo į Tautų Sąjungą.

Pasirašius minėtą Aleksandropolio sutartį turkai atsigriebtose srityse atkartojo baisias armėnų žudynes, išnaikindami mažiausia 20.000 žmonių. Su bolševikais taip pat ėjo labai atkakli kova krašto viduje, nes vyriausybė rinko paėgas ir iš paskutinųjų kovojo. Tik 1921 VII pradžioje galutinai kapituliavo. Kovoms einant rusai su turkais tarėsi ir 1921 III Karse pasirašė susitarimą, kuriuo Rusija pripažino Aleksandropolio sutartį ir dar užleido turkams Surmalos, Karso ir Ardahano sritis. Vyriausioji santarvės taryba, susirinkusi Londone 1921 III padarė turkams naujų pasiūlymų ir nutarė įsteigti „Armėnų tautinį židinį". Tą pat patvirtino ir 1921 T. S. pilnaties rezoliucija. O rusai su turkais 1921 X Karse pasirašė naują susitarimą, kuriuo patvirtino pirmykštį ir nuo Armenijos atskyrė dar Nachičevano provinciją, priskirdami ją Azerbeidžanui.

Su Kilikijos armėnų gyvenamomis apskritimis, kurias karui pasibaigus buvo užėmę prancūzų kariniai būriai ir panašiai atsitiko. Tie būriai po truputį traukdamiesi, 1921 X pasirašius Ankaroje prancūzų-turkų susitarimą, visai apleido Kilikiją, kuri atiteko turkams ir čia vėl žuvo per 30.000 armėnų, o kiti (apie 75.000) apleido savo šalį. Po nelaimingo graikų-turkų karo, pasibaigusio 1921 rudenį Graikijai katastrofiškai, armėnai, gyveną kitose Turkijos dalyse, taip pat skaudžiai nukentėjo ir drauge su kitais krikščionimis buvo iššžudyti arba išguiti iš Turkijos.

1922-23 Lozanoje susirinkusi taikos tarp Turkijos ir didžiųjų valstybių konferencija mėgino kelti „Armėnų tautinio židinio" klausimą, kuriame galėtų saugiai įsikurti dar gyvi likę armėnai, tačiau, turkams užsispyrus, šis klausimas liko neišspręstas ir 1923 VII 24 pasirašytoji taikos sutartis apie tai nieko nekalba, lyg armėnų klausimo visiškai nebūtų. Tas klausimas šiandien jau yra visiškai atidėtas į šalį ir didžiųjų valstybių politikos rūpesčių eilėje nebefigūruoja. Visa, kas šiandien liko iš nepriklausomos Armenijos, tai Armenijos Socialistinė Sovietų Respublika (SSRA) arba, armėnų kalba, Ajastan. Sykiu su Gruzijos SSR ir Azerbeidžano SSR ji sudaro Užkaukazio Soc. Federalinę Sovietų Respublika, kuri savo ruožtu įeina į SSSR.

Turkijoje po didžiųjų žudynių iš 1.800.000 armėnų pasiliko tik apie 500.000, kiti išsiblaškė po visas šalis, daug jų priglaudė Graikija. Trumpai tariant jau XX a. apie trečdalis armėnų žuvo, neskaitant 400.000 Abdul Hamido aukų.

Krafft-Bonnard Le problème arménien, 1924; *Délégation de la République arménienne* L'Arménie et la question arménienne, 1922; *N. Gay* De l'autocratie à la démocratie, 1919; *C. Mauclair* Pour l'Arménie libre, 1919; *Fr. Nansen* L'Arménie et le Proche orient, 1928; Bolšaja Sovetskaja Enciklopedija, III t. 1926 str. Armenija, Armianskaja Soc. Sov. Resp., Armianskij vopros. *E. Tr.*

Armėnų literatūra. Senoji A. L. Ligi armėnams IV a. priėmus krikščionių tikybą jų poetinė ir rašytinė kūryba tėra žinoma tik iš vėlesnių (V a.) rašytojų paminėjimų ir pavyzdžių; tad būta oficialinių metraščių ir bažnytinių užrašų, padavimų ir epinių giesmių, kurias giedojo giesminin-

kai gusanai (dabartiniai ašugiai). Išlikę A. L. paminklai siekia V a., kai Mesropo-Maštoco 402—406 buvo nustatytas armėnų raidynas ir graikų mokslo centruose Konstantinopoly, Aleksandrijoj, Antiochijoj ir kitur mokytieji armėnai ėmė versti savo kalba iš graikų ir sirų kalbos; tas amžius laikomas A. L. „aukso amžiumi". Dar pirmasis vyriausiasis armėnų bažnyčios katolikos (patriarchas) Grigalius Švietėjas pradžioj IV a. surašė armėnų kalba maldas, kurios lig šiol išliko maldaknygėse ir pamoksluos (išsp. Venecijoj, 1836), o katolikos Sahak Didysis (m. 438), Mesrop (m. 439) ir jų mokiniai išvertė Bibliją armėnų kalba; jų vertimas (išsp. Amsterdame 1666) ilgainiui virto geriausiu armėnų rašto kalbos (grabar) pavyzdžiu, o pati grabaro kalba tik nuo XII—XIV a. gauna rungtis su armėnų vidur. amžių kiek „grabaruota" kalba, nuo XV a. ir su naująja armėnų kalba, bet mokslinėje ir meninėje literatūroje išsilaiko ligi pusės XIX a., bažnyčioj ligi šiol. Eznikas kolbietis, Chrizostomas, Euzebijus, Iriniejus, Efraimas sirietis ir kiti atstovauja tikybinei literatūrai (kiti graikiški ir siriški raštai teišliko išversti armėnų kalba), Dovidas Angaht (neįveikiamasis) verčia Aristoteli, Agafangelos, Faustus bizantinietis, Lazaras farpietis, Elišė, ypačiai Mozė Chorenatsi (m. 487) rašo armėnų kronikas. VI—VII a. literatūrinis judėjimas apsilpsta, ypačiai dėl persų Sassanidų (ž.) valdžios draudimo armėnams mokytis graikų mokyklose. Armėnams patekus arabų valdžion ir atgavus bent dalinę nepriklausomybę, jis atsigauna. VII—VIII a. istorikai Jonas Mamikonian, Sebeos, Levondas, teologai katolikos Sahak III, Jonas Odznean, Steponas Sinnean ir kiti tikybiniai rašytojai ir vertėjai, X—XI a. istorikai katolikos Jonas VI, Tomas Arcruni, Mozė Kalankatuk, Steponas Asolik ir kt., teologai Chozrov Didysis, Grigalius Magistros, jo sūnus Vachram Vkajaser ir kt. Tikybiniai poetai Grigalius narekietis (951—1003), katolikos Petras II Getadardz. XII a. tai A. L. „sidabro amžius", pasirėmęs Rubenidų valdžia Kilikijoj: teologai ir tikybiniai poetai Nerses Klaietsi (vadin. Šnorhali Gražusis), pagarsėjęs savo Isus ordi ir kitomis giesmėmis, ir Nerses Lambronatsi, istorikai Jonas Sarkavag, Motiejus urhietis (edesietis), pasakėčių autorius Mechitar Koš (išl. Venecijoj 1854). XIII a. istorikas, teologas ir pasakėčių autorius Vardan Didysis, Kirakos gandzakietis, Malakija, Mechitar erivanietis, katolikos Steponas Orbelean, sbarapet (kariuomenės vadas) Sembat Patmič ir kiti istorikai. XIV a. kritus paskutinei armėnų valstybei (Kilikijai), puola ir jų literatūra pavirstanti retorika. XIV a. tebeminimas dar teologas, astronomas ir t. t. Jonas Erznkatsi (m. 1320) ir dar vienas kitas, XV Kirakos Erznkatsi, Tomas metsopietis, XVI poetai Grigalius agtamarietis, Jonas Thulkurantsi ir kiti kuria žmonių kalba. Daugelis senovės A. L. rankraščių žuvo dėl priešų puolimų, o ir išlikusi medžiaga nėra dar gerai pažinta iš daugybės rankraščių, kurie laikomi garsiame Ečmiadzino vienuolyne („armėnų Romoje", katolikosų būstinėje SSRA), armėnų kolonijoje Naujoje Džulfoje netoli Ispahano Persijoj ir kt. XVI a. pasirodo pirmosios armėnų spaustuvės: 1565 Venecijoj, 1584 Romoj, kurios berods ne ką beturi spausdinti.

N a u j o j i A. L. ima reikštis XVII—XVIII a. armėnų kolonijose Naujoje Džulfoje, Madrase (Indijoje), Venecijoje, Amsterdame, Lvove ir kitur; ukrainietis Steponas Roški (rusas, dar vad. Lechaci lenkas), Ečmiadzino vysk., rašo armėnų-lotynų-lenkų kalbos žodyną (rankr.) ir kt. Lvovo armėnų vysk. Astvardzadur Nerzesovič: Lexicon latino-armenicum (išsp. Romoje, 1695) ir kt. Lemiamai betgi paveikė A. L. didžiojo armėnų tautos gaivintojo Mechitar Sebastatsi (1676—1749) Venecijoj šv. Lazaro (San-Lazzaro) saloje 1717 įsteigtas mechitaristų (mchitaristų) ordinas, kuris rinkdamas rankraščius, versdamas, rašydamas, ir spausdindamas knygas (taip pat kitomis kalbomis), parūpindamas gramatikų, žodynų ir t. t., mokydamas savo mokykloje, virto tautiniu armėnų mokslo ir rašto centru; jis davė XVIII—XIX a. istorikus Mykolą Čamčianą (A. istorija 1784—86, gramatika 1778), Luką Indžidžianą (A. senienos 1835), kalbininką Augerianą ir kt.; poetus Iliados vertėją Arseną Bagratunį (m. 1861, poema Hayak, gramatika 1852), Levondą Ališaną (1820—1901, poema Avarajo lakštingala) ir kitus, literatūros istoriką Sukią Somalį (Quando della storia letteraria di Armenia, Venecijoj 1829; vokiškai K. F. Neumann Versuch einer Geschichte d. armen. Literatur, Leipzig, 1836). Mechitaristų pradėtas tautinis A. L. atgijimas rado atbalsio kitose armėnų kolonijose, bet jau tik XIX a., kaip štai Trieste (1811 čia isikūrė dalis mechitaristų), Vienoje, ypačiai Konstantinopoly, taip pat Smirnoje, vėliau Paryžiuj ir kt.; silpnai turkų Armenijoje — tai vakarų armėnų literatūra; bet stipriai pasireiškė ir tautiniu judėjimu rusų Armenijoj (dabartinėj SSRA) ir armėnų kolonijose Rusijos valstybės miestuose, Maskvoje (daug svėrė 1815 Lazarevų įsteigtas rytų kalbų institutas), ypačiai

gruzinų Tiflise ir kt. — rytų armėnų literatūra. Dar anksčiau visuose armėnų gyvenamuose plotuose ašugiai kūrė ir per kartų kartas kartojo patriotines ir kitokias dainas (didžiausio jų garso metas — turkų A. XV a., rusų ir persų A. XVIII a.); žymiausias Sajat Nova tiflisietis (m. 1795). Gyvoji armėnų liaudies poezija, mechitaristų ir kitų istorikų, gramatikų bei poetų iš vakarų einanti įtaka; taip pat rusų bei vokiečių kultūros, pagaliau pačios caristinės Rusijos visuomeninio plėtojimosi sąlygos veikia Rusijos armėnus. Chačatur Abovjan (1806—1846) Tiflise rašo apysaką Verk Hayastani (Armenijos ašaros, išsp. 1858), kuri dar rankrašty eina per rankas, ypačiai studentų; Tartu-Dorpato univ. išėjusiam Abovianui darė įtakos romantinė vokiečių poezija. Jo draugas, taip pat dorpatietis, Lazarevų instituto prof. Step. Nazarjanc (1812—1879), 1858—1864 leido mėnesinį žurnalą Hiusisaphail (Šiaurės Pašvaistė), kuris virto kultūrinio ir literatūrinio armėnų judėjimo centru. Nazarjanco darbą tęsė Tiflise Jurgis Arcruni (1845—1892), nuo 1872 čia leidęs laikraštį Mšak (Darbininką). Pasireiškia poetai: Myk. Nabaldjan (m. 1866 ištremtas), Rafaelis Patkanjan (1830—1892; jo populiarias Arakso ašaras Marcelinas Šikšnys — Šiaulėniškis išvertė lietuvių kalba — 1900 „Varpo“ Nr. 1), Sembat Šah Aziz (baironiška poema Leono liūdesys), Aleks. Caturjan, Dodochian (populiari Lakštingala), Ov. Ovanizjan, O. Tumanian (poema Anuš), A. Isaakjan, Ar. Ieracanjan, V. Terjan ir kt. Abovjano pradėtąją apysaką palaiko genialus Raffi (tikriau: Akopas Melik Akopjan 1835—1888), Persijoj gimęs, bet Tiflise užaugęs (Dželaleddin, Samuel, David Bek ir kt. apysakos), Perč Prošjan (1837—1907: Sos ir Vortirer ir kt. apys.), Širvanzade (tikriau: A. Movsėjan, parašęs Arsen Dunalksjan, Cavagar ir kt.), V. Papazjan (Hadži Aga, Šagna ir kt. apys.), Gazaros Agajan (m. 1911), Šant, Namaljan, S. Melik Šachnazarjanc, A. Agaronjan (apys. Falag Vurguni 1892) ir kt. Pirmieji vaidinimai Maskvoje 1859. „Armėnų Ostrovskiu“ laikomas Gabrielis Sundukjan (1825—1912: Pepo ir kt.). Vakarų armėnų literatūrai daro įtakos prancūzų ir iš dalies italų literatūra. Pačioje turkų Armenijoj penkiasdešimtais metais (Vano vilajete) veikia Mrktič Chrimian, bet šiaip daug daugiau čia sveria kolonijos. Venecijoj mokėsi, bet Konstantinopoly gyveno ir kūrė lyrikas Mkrtič Rešiktašlian (1828—1868; jo poezijoje 1862 Zeituno armėnų sukilimo motyvai); ten pat gyveno lyrikas Petras Durjan (Turjan, 1851—1872); ten pat poetė Sibil ir kt. Prancūzijoje gyvena Čabanjan (g. 1872). Istorinius romanus rašo Dzerenc (tikriau Šišmanjan, 1822—1888), apysakas Diusab (Tiusabi, rašytoja), Arpiarjan, Zorab; satyrikas Akopas Paronjan (Baronjan, 1840—1891).

F. N. Finck Die A. L. ²1909; *A. Baumstark* Die christlichen Literaturen des Orients, II d. (Sammlung Göschen); *A. Leist* Armenische Skizzen, 1886; *P. Makicjan* Očerk armianskoj literatury (M. Gorkio red. Sbornik armianskoj literatury, 1916); Poezija Armenii s drevnejšich vremion do našich dnej (V. Briusovo red., 1916).

Armėnų menas. Architektūra. Pirmieji armėnų meno praistoriniai paminklai priskiriami Mažosios ir priekinės Azijos š. Kaukazo ciklui, Užkaukazio (armėnų) sumerų civilizacijai. Paskiausi radiniai karališkuose kapuose Uro srity rodo šių dviejų civilizacijų ryšį. Vidury antrojo tūkstantmečio pr. Kr. Armeniją užplūdo hetitai, kurie įkūrė Vano karalystę. Šiaurės hetitų žygiai suartino armėnų meną su Karkemišo ir šiaurės Sirijos menu, o vėliau ir su asirų bei persų menu. Armenija pergyveno rytų tautų likimą. Romėnai žygiuodami per plokštakalnę paliko čia keletą savo meno paminklų: Baš-Garni šventovė yra gryniausias perestilius savo išlaikyta forma lygus Nîmes romėnų šventovei (Maison carré). Armėnų krikščioniško meno pradžia V a. Pirmieji šios rūšies armėnų pastatai yra atnešti iš Sirijos bazilikinio tipo. Jų konstrukcija — trys arba vienas nefas, absidos, keturšoniai arba kryžminiai stulpai, kabą skliautai. Toliau klasikinės tradicijos, kurių vyriausias ypatumas pasagos pavidalo arka, atsiradusi čia prieš arabų architektūros formavimąsi; charakteringiausi tokio pastato principai duoti Tekoro ir Ereruiko. VII a. artėjant kuriasi naujas pastatų tipas, bazilikinis planas išnyksta, jo vietą užima keturlapis arba rotonda. Visos pastato dalys grupuojamos aplink bonią, besiremiančią į atsparas arba į pendentyvus; keturios šoninės prilaiko bonią. Viso pastato slėgimo centrai griežtai ir elastingai paskirstyti. Jei vidaus planas grynai konstruktyvinis, tai išorės planas plastiškas. Absidos nematomos, jos tik pažymimos trikampiškomis nišėmis. Viso pastato išorės forma stereometriškai kryžminė, daugiakampė arba apskrita. Tik viršuje iškyla bonia ir smailas jos stogas. Klasiški armėnų sakralinės architektūros pavyzdžiai šv. Ripsimės ir šv. Gajanės bažnyčios Ečmiadzine. Išorinis kvadrato planas kartais daromas apvalus ir visas pastatas iš oro virsta rotonda, pvz., Zvartnoce (Ečmiadzino apyl.) 641 pastatytas. Kompiliacinis planas turi daug variacijų, bet išlaiko pa-

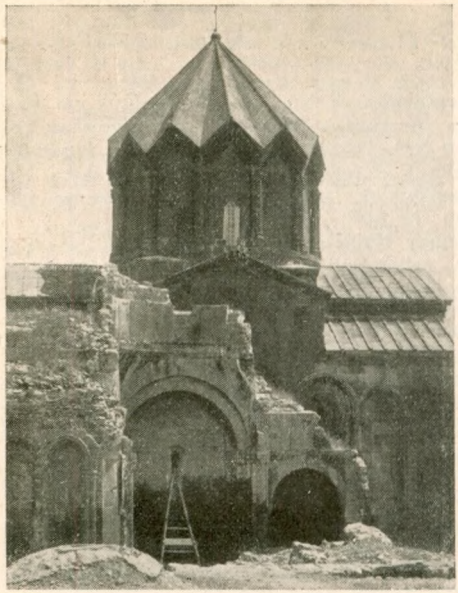

Katedra Marmašene, statyta X a.

grindinį principą. Nuo X a. architektūra derina kompiliacinį ir bazilikinį planą. Prie kompiliacinio plano pristatoma trys nefai ir tuo būdu praplečiamas pastato plotas (katedra Anyje, Marmašene). Iš pradžios pastato forma pailga, vėliau artėja į kvadratą (Hahpate, Sanahine). Armėnų architektoriai statybai vartojo masyvinius akmenis; išoriniam pagražinimui puikias plytas, o junginiui vartojo stiprią lyg cementas medžiagą. Tuo būdu visas pastatas buvo lipdomas į vieną stiprios ir neišardomos masės gabalą. Išorės dekoracija niauri. Konsoliniai iškišai pabrėžia karnizą. Arkados ritmiškai skaldo sienas. Tik langai ir portalai kartais būdavo grakščios, beveik ornamentalinės formos. XII ir XIII a. prieš portalą statė didelį prieangį, kurio skliautai, kaip Cordovos ir Toledo arabų mečetėse, rėmėsi į besikertančias didžiules arkas.

Skulptūra iš Zvartnoc

Skulptūra. Pirmieji skulptūros paminklai atsiranda V a. Tai primityvūs antkapiai, kurių temos pasavintos iš hetitų reljefų. Dažnai senovės sumerų vaizdai iškinta į krikščionišką ikonografiją, pvz., Charigos antkapy Gilgamešas kovojąs su liūtais virto Danielium liūtų narve. Monumentališka skulptūra atsirado VII a. Čia susidūrė dvi įtakos — klasikinė romėnų ir senovės rytų. Zvartnoce randama romėnų erelis ir senovės chaldiejų žvėrių figūrų. Bet greit armėnų menininkai atsipalaiduoja graikų-romėnų įtakos ir grįžta į savo praeitį. Sassanidų (ž.) renesanso atgaivinta senovės Azija pažadina menininkus, kurie atsisako klasiško kanono ir pavartoja senoviškas ornamento formas. Sumerų temos, išlikusios Azijos mene, vėl atgyja. Simetriški gyvuliai, „gyvenimo medis“, šventasis medis, žvėrių kovos, atgaivina skulptūrą. Čia atsiranda ir sassanidų raiteliai, sassanidų motyvai, paukščiai, įvairūs ornamentai. Skulptūrinė plastika monumentališka. Menininkas nesibijo deformuoti vaizdų, ir dėti jų atitinkamon architektonikos dalin arba ornamentan. Priešingai jis ieško nenormališkų formų, kuriose randa stiprių mimikos efektų. Šitokis tam tikras mimikos ieškojimas ir dramatinis iškreiptų vaizdų veiksmas artina armėnų skulptūrą prie romaniškos skulptūros. Žinomiausi paminklai yra Ani. Akthamar, Amaghu ir kt.

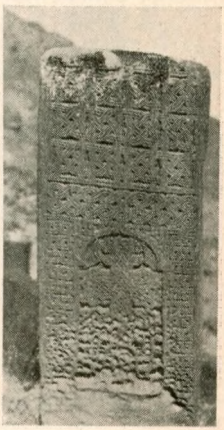

Hačkaro paminklas

Vaizduojamoji skulptūra Armenijoj dažniausiai yra susijusi su architektūra. Ji pabrėžia kapitelius ir frizus, užpildo angos apvalią viršutinę dalį ir tuo būdu vaidina architektūroje aktyvų dekoratyvinį vaidmenį. Grynai ornamentalinė plastika plinta ne architektūroje, bet antkapiuose (hačkar), kur ornamento ritmika, išvesta iš senovės pinutės, komplikuojama ligi kraštutinumo. Arabų įtakoje piešinys lieka sudėtingesnis ir iškinta į daugiakampių sistemą. Dekoratorius tampa geometru, menas — matematika. Hačkaro reljefas plokščias, fonas gilus, slepiasi šešėlyje ir apšviestas piešinys atrodo lyg mezginiais užtiestas aksomas. Tapyba senovėje išplitusi daugiausia miniatiūroje. Žinomosios Armenijos freskos (Akthamar, Ani) priklauso gruzinų menininkams. Ir skulptūra, ir miniatiūra seka senovės rytų tradicijas ir vaizduoja senovės Rytų temas. Krikščioniškoji ikonografija artina tapybą su kai kuriomis Bizantijos ir Sirijos kompozicijomis. Tobu-

Senoviškas armėnų bareljefas

lėjant persų miniatiūrai, armėnų tapyba dažnai pakliūva jos įtakon. Armėnų tapyboje pasireiškė dvi mokyklos: Didžiosios A. ir Mažosios A., paskutinioji (Mažoji arba Kilikijos A.) turi liaudies kūrybos pobūdį.

A. M. reikšmė bendrai meno raidai parėjo nuo Armenijos geografinės būties ir istorinio likimo. Armenija yra vakarų ir rytų kultūrų kryžkelėj. Istorijos būvy santykiavo su senovės Azija, romėnais, persais, arabais, Bizantija ir net V. Europos sritimis. Armenija nutiesė tiltą tarp Europos ir Rytų. Ilgai A. M. buvo laikomas bizantiško meno dalim. Strzygovski mėgino iš Armenijos iškildinti bizantiškos architektūros svarbiausius elementus. Diehl pripažįsta kai kurį nepriklausomumą tarp armėnų ir bizantinio stilių. Armenija turėjo didelės reikšmės vidurinių amžių architektūrai ir ypač bonios formavimuisi. Skulptūros istorijoj Armenijos reikšmė nemažesnė. Armėnų plastika atsiranda tada, kai Europa ir net Rytai nustoja vartoję monumentališką reljefą. Taigi A. M. yra visuotinio meno plėtojimosi grandis ir papildo besireiškiančią spragą. Romaniškos skulptūros plitimui Armenija buvo taip pat svarbus elementas.

Dubois de Montperaux Voyages autour du Caucase, 1843; *Brosset* Voyages archéologiques en Transcaucasie, 1860; („) Les ruines d'Ani, 1860—61; *Lynch* Ani and the Armenian kingdom of the middleage,

Senoviškas iliuminuotas armėnų rankraštis

1901; *J. de Morgan* Mission scientifique au Caucase, 1889; *Strzygowski* Baukunst des Armenier, 1918; *Marr* Raskopki v Ani, 1904; *Diehl* Manuel l'art Byzantin, 1925—1926; *J. Baltrušaitis* Etudes sur l'art Mediaval en Armenie et en Georgie, 1928. *J. Bl.*

Arménukas Kauno aps. Seredžiaus val. upelis, Arménos (Nemuno) kair. intakas, 8,8 km ilgio; prasideda Armeniškių k. laukuose, teka p. vakarų linkme pro Vambalių, Papartinės k. ir Kikčiūnų dv., baseino plotas 20 km².

Armer Heinrich (Vargšas Enrikas), mergaitės pasiaukojimo savo ponui išgelbėti legenda, kurią XII a. pradžioj iš nežinomų šaltinių sukūrė Hartmann von Aue (ž.). Siužetu 1902 pasinaudojo Gerhardas Hauptmann dramai Der a. H., 1895 Pfitzner operai.

Armer Konrad (Vargšas Konradas), 1514 Viurtembergo kaimiečių sąjunga prieš hercogą Ulrichą, greitai įveikta trūkstant vienybės; vadovas Jonas Vollmar beutelstachietis pakartas, jo padėjėjai išplakti arba ištremti.

Armessin (sk. armesén) 1) Mikalojus (g. 1640) ir 2) jo sūnus Mikalojus (1684 — 1755) Paryžiaus raižytojai, palikę daugelio žymių valstybės vyrų raižinių.

Armfelt 1) Karolis Gustavas (1666—1736), švedų karo vadas, pasižymėjo karuose su Rusija ir Norvegija.

2) Gustavas Moricas (1757 Suomijoj—1814), Karolio palikuonis, pirma gvardijos karininkas, nuo 1780 švedų karaliaus Gustavo III draugas ir padėjėjas. 1790 mirštančio Gustavo paskirtas Stokholmo gubernatorium ir regentinės tarybos nariu. Nesusikalbėjęs su kitais tos tarybos nariais buvo paskirtas pasiuntiniu į Italiją. Stengėsi, Rusijos padedamas, paskelbti princą Gustavą pilnamečiu ir priverstas buvo bėgti Rusijon. 1801 grįžo Švedijon; 1802—1804 buvo karaliaus Gustavo IV Adolfo pasiuntinys Vienoj; vadovavo švedų kariuomenei Pomeranijoj (1805—1807) ir Norvegijoj (1808). Greit po 1809 perversmo A. buvo ištremtas (1811) ir įsikūrė savo tėviškėj, 1809 Rusijos prisijungtoj Suomijoj. Gyveno ir Petrapily, kur turėjo didelės įtakos Rusijos politikai Suomijoj.

3) Aleksandras (1794—1876), Gustavo Morico sūnus. 1834 Rusijos ministerio sekretoriaus Suomijos reikalams padėjėjas, 1842 min. sekr. Suomijos reikalams, nustataęs jai seimo statutą, teismo procedūrą ir šiaip sutvarkęs jos reikalus.

Koskinen Finnische Geschichte, 1874; *E. Tegnér* G. M. A., Studier ur A. efertemnade papper, 3 t., 1883 — 1887.

Armiakas (rus. armiák) rusų kaimiečių ir miesto vežikų ilga sermėga, iš kirg. tot. armiačina, kupriaus milas.

Armiansk (Armianskij Bazar), Krymo k. 5 km nuo Perekopo buv. Tauridos gub., da-

bar Krymo autonominėje SSR Džankojo rajone. Įst. XVIII a. armėnų ir graikų. 1923 2.318 gyv.

Armida 1) gražioji burtininkė Tasso Išvaduotoje Jeruzalėje; siužetas pavartotas Glücko ir Rossini operoms. 2) Paviljon Armidy, baletas pagal N. Čerepino muziką. Libretto jam parašė N. Benua, pasekdamas T. Gautier. Fantastiškas siužetas, Liudviko XIV gadynės stilius. M. Fokin choreografiškai jį interpretavo.

Armida mažoji planeta (asteroidas), žymima numeriu 514. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 12,4. Vidutinis atstumas nuo saulės 3,05 astronominių vienetų. Apeina aplink saulę per 5,3 metų.

Armidale Australijos mst. (7.000 gyv.), Naujosios Anglijos kalnyno plokštakalnėj, N. Pietų Walese. Žymus r. Australijos prekybos centras.

Armideris, armidelis, per lenk. gud. ukr. harmider iš vok. hernieder (čion žemyn), triukšmas, lermas.

Armiferis, armigeris (lot. ármifer, ármiger), ginklanešys.

Armija plačia prasme visa valstybės kariuomenė, siauresne prasme aukštesnysis strategiškas (ž.) kariuomenės junginys, sudarytas tam tikram uždaviniui. Ji susideda iš štabo, padedamųjų organų ir kintamojo skaičiaus stambiųjų kariuomenės junginių (korpų, divizijų). Armijos gauna eilės numerį, jos vado vardą ar net vietovardį, pvz.: I armija, pr. Eugenijaus armija, Būgo armija, ir t. t.

Armija baltoji, raudonoji, žalioji ž. Baltoji, raudonoji, žalioji A.

Armija išganymo ž. Išganymo armija.

Armijos arklių depo arklių kaimenė, kurios tikslas laikyti arklių atsargą ir papildyti armijos dalinių arklių nuostolius. A. D. tvarko arklių depo viršininkas. A. A. D. atsarga papildoma iš šalies vidaus, armijos rajone rekvizuotais ir jau armijos veterinarijos ligoninėse pasveikusiais arkliais.

Armijos bazė šaltiniai, iš kurių armija gauna visus išlaikyti bei kovos veiksmams reikalingus išteklius: maistą, pašarą, amuniciją, inžinerijos reikmenes, tvarsliavą ir t. t.

Armijos inspekcija ž. Kariuomenės inspekcija.

Armijos intendantūra įstaiga, kuri aprūpina armiją rūbais, apranga, maistu, pašaru ir pinigais. Jos valdžioje yra: 1) maisto ir pašaro sandėliai, 2) duonos kepyklos, 3) įvairios rūbų ir aprangos dirbtuvės ir kt. Intendantūros pryšaky yra indendantas, aukštesnysis intendantūros karininkas, kuris dirba kontakte su armijos štabo IV-ju skyriumi ir kariuomenės intendantūra (ž.).

Armijos kapelionas ž. Kariuomenės kapelionas.

Armijos kavalerija priklauso aukštesniosios kariuomenės vadovybės ir yra jos strategiško žvalgymo ir lemiamų smūgių įrankis. A. K. sudaro atskiros kavalerijos brigados, divizijos ar korpai. Svarbiausias jos uždavinys yra tolimas žvalgymas, kuris turi duoti aukštesniajai vadovybei reikiamų žinių bendram karo lauko būviui nušviesti ir savo rankose iniciatyvai išlaikyti.

Armijos paštas pristato adresatams tarnybinę ir pačių karių korespondenciją, adresuojamą iš centrinio karo pašto į armijos dalis ir iš armijos dalių į centr. kariuom. paštą arba į šalies vidų. Jo tarnybą tvarko A. P. viršininkas, centrinio kariuomenės pašto viršininko ir armijos štabo IV skyriaus (ž.) viršininko nurodomas.

Armijos štabas padedamasis armijos vado organas, jo darbo įrankis. A. Š. turi šiuos uždavinius: 1) rinkti žinias ir pranešimus, kuriais remdamasis armijos vadas galėtų spręsti; 2) išdėstyti A. vado sprendimą įsakymų (instrukcijų) forma; 3) perduoti įsakymus vykdytojams ir 4) patikrinti, ar tie įsakymai buvo suprasti ir įvykdyti. A. Š. vadovauja A. Š. viršininkas. A. vado nurodomas A. Š. viršininkas duoda A. vado vardu įsakymus, kurie turi būti vykdomi kaip paties A. vado įsakymai. Darbui palengvinti ir derinti šių laikų kariuomenėje A. Š., kaip ir kitų aukštesnių kariuomenės junginių štabai, paprastai dalinami į keturius skyrius: I skyrius, organizacijos ir sudėties, II skyrius, informacijų, III skyrius, operacijų ir IV skyrius, susisiekimo, transporto, tiekimo ir evakuacijos (ž. Štabas).

Armijos Teismas ž. Kariuomenės teismas.

Armijos transporto rinktinė, gurguolė, kuri skiriama maistui, pašarui, artilerijos, inžinerijos, sanitarijos ir kitokiems kroviniams vežti A. T. R. sudaro kintamasis skaičius transporto kuopų.

Armijos vadas aukštasis kariuomenės karininkas, paprastai generolas, kuris vadovauja armijai (ž.). Jis klauso armijų grupės vado arba betarpiškai vyriausiojo kariuomenės vado, kurių direktyvomis arba įsakymais vadovaujasi savo veiksmams. Ž. Kariuomenės vadas.

Armijų grupė, 1914—1918 kare ribotiems tikslams pasiekti kelios armijos buvo jungiamos į vieną vadovybę. Tuo atveju jos sudarydavo A. G., pvz., prancūzų armijų gen. Maistre grupė, į kurios sudėtį įėjo IV, V prancūzų armijos ir J. A. V. armija gen. Perschingo (ž.) vadovaujama.

Armillaria grybai Basidiomycetes klasės, Agaricaceae (ž.) šeimynos. A. melleus yra

pavojingas medžių, ypač spygliuočių parazitas.

Armilas (Armillae) senoviškas, nebevartojamas astronomijos įrankis. Sudarytas iš eilės metalinių apskritimų ir lankų, sujungtų vienas su kitu tam tikru būdu; vieni apskritimai kietai sujungti, kiti gali sukti apie ašis. Visi tie apskritimai vaizduoja atskiras dangaus koordinatų (ž.) sistemas. A. turi taikiklius (dioptrus) dangiškiems objektams stebėti. Tuo būdu iš karto galima sužinoti stebimojo objekto koordinatas, be jokių skaičiavimų. Dėl savo menko tikslumo A. nebetinka šių dienų moksliniam tyrinėjimui.

Armilas

Armilus (gal būt hebraiškas perdirbimas iš Romulus) pagal Antikristo (ž.) paveiksla VI—VII a. žydų religinėj galvosenoj atsiradęs paveikslas, kaip įsikūnijimas visokio neprietelingumo žydams; jo propaveiksliu buvo pradžioj imama pagoniškoji Roma, vėliau katalikų bažnyčia. Buvo atvaizduojamas kaip milžiniška, žydus persekiojanti baisenybė. Dovido sūnus Mesijas betgi ją nukauja.

Armin (sutrump. iš lot. Arminius) vyriškas vardas, reiškiąs kilnų, galingą. Arminius, rodos, kilęs iš Irmino (ne iš Hermann), Herminonų giminės mitologinio protėvio.

Arminaitė Vladė (g. 1894 II 24 Marijampolėje) mokytoja. Baigusi 5 kl. Marijampolėje, 1911 išlaikė pradžios mokyklos mokytojos egz. 1913 paskirta Noragėlių (Alytaus aps.) pr. mokyklos mokytoja. Karo metu Voroneže lankė mokytojų institutą Lietuvon sugrįžusi dirbo mokytojos darbą Noragėliuose, pavyzdinėj mokykloj prie „Saulės" mok. seminarijos ir Šančiuose. Išsp. knygele Blaivaus jaunimo auklėjimo reikalu 1922.

Arminas Petras (1853 IX 16, duodamos ir datos IX 6 ir VI 16, Deksniškių (Biskių) k. Vilkaviškio par. (dabar Gižų val. Vilkaviškio aps.) iš Vinco ir Elzbietos Olekaitės — 1885 III 18, duodama ir III 15). Tėvai turėjo 60 margų geros žemės, bet gyveno skurdžiai. A. pradžioj mokėsi Gižuose. 1865 įstojo į Marijampolės progimnaziją, kur išėjo dvi klases ir mokslą nutraukė. 1869 pasiskolinęs pinigų stojo į Veiverių pedagoginius kursus (vėliau virtusius seminarija), kuriuos baigė 1872. Mokės neblogai ir kursai paskyrė jam stipendiją. 1872 VIII 16 paskirtas Alvito pradžios mokyklos mokytoju. Algos tegaudavo 10 rub. mėnesiui; teko jam dar verstis knygų aptaisinėjimu ir muzikantavimu vestuvėse. Čia A. pradėjo lavintis lietuvių literatiškos kalbos, gaudamas iš Prūsų „Keleivį" gotiškomis raidėmis. Mokyklų vyriausybė A. vertino ir 1875 IX 13 paskyrė vyresniuoju mokytoju į Naumiesčio dviejų komplektų mokyklą. Čia radęs antrojo komplekto vedėją Sofiją Zalevskaitę, ją vedė. Ji A. lietuviškumo neslopino; paskui našlė, nutekėjusi už Petro Kriaučiūno, net pagarsėjo lietuvių veikloj. 1877 IX 13 A. pateko į Marijampolės gimnaziją rengiamosios klasės vedėju ir nepriverstinės lietuvių kalbos mokytoju visose klasėse. Į Marijampolę A. pats veržės, nes tai buvo vienintelė gimnazija, kur priimdavo lietuvius mokytojus ir leisdavo lietuviškai mokyti. Buvo bent penki lietuviai mokytojai. Pagaliau mokyklos vyresnybė ėmė žvairuoti ir A. 1883 XI 23 iškėlė pradžios mokyklos moky-

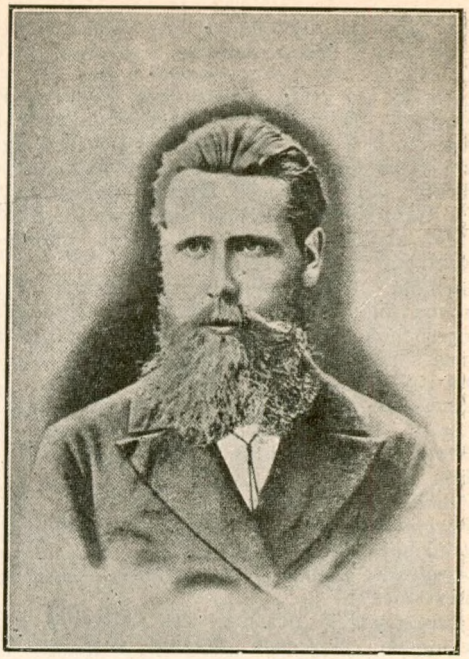

toju į Augustavą už „lenkinimą ir lietuvinimą“ mokinių. A. sirgo džiova. Vieta ir susigraužimas ligą pagreitino. A. 1884 X 12 atsisakė nuo pareigų ir sugrįžo į Marijampolę be vietos ir sveikatos į savo namelius; juos buvo įgijęs kai kieno padedamas. Čia ir mirė tesulaukęs trisdešimt antrų metų. Jis buvo itin grynos sielos romantikas idealistas, Lietuvą įsimylėjęs. Meilė, religija, pedagogika buvo apėmę visą jo sielą. Nuo 1883 rašė į „Aušrą“ Petro Trupinėlio slapyvardžiu. Parašė du istoriškus raštus: „Nusidavimai Lydos pilies“ „Aušros“ kalendoriuje 1885 ir „Vytautas, Didis Lietuvos kunigaiksztis“ 1885 (A. taisytas M. Puišio vertimas iš Kukolniko). Jo studiją apie Mickevičių išspausdino Tėvynė 1898. Mėgino ir poetizuoti, bet be didelių sėkmių. Originaliai tesueiliavo du laiškus, o šiaip jau tik vertė: iš Liudviko Kondratavičiaus - Syrokomlės: Kaimo mokyklą ir Piastų Dukterį; antrasis buvo itin populiarus ir romantino lietuvių jaunimą. Vertė ir Ad. Mickevičiaus Gražiną, tik nebepabaigė. Daugiausia išvertė pasakėčių iš Krasickio ir Krylovo. Jos 1893 ir 1907 išspausdintos skyrium: Petro Armino raštai, 60 psl. „Armino versifikacija pilnoje lenkų įtakoje; jis tenkinos silabiniu ritmu ir dviskiemeniais eilėgaliais. Geriausia A. pavyko Piastų duktery išversti senovės lietuvių maršas: Tegul giria šlamščia ūžia. Nujuto ir sustiprino jos lietuviškuma“, rašo M. Gustaitis (Kondratavičiaus 1855 Już wesoło szumi las seka Rėzos rinkinio daina: Šiandien esme be bėdos; Kondratavičiaus tekstui St. Moniuška parūpino gaidą, plačiai žinoma ypačiai Lietuvos lenkų jaunimui). Ji tebedainuojama, ypač kariuomenėj. Dar buvo didelėj P. Kriaučiūno ir A. Baranausko įtakoj. Buvo sustatęs Lietuviškąją chrestomatiją pradžios mokykloms, Varšuvos apygardos globėjo Voroncovo pradžioje išgirtą: bet Gyliui ir Mikuckiui išpeikus, ji ne tik dėl lietuviškų raidžių, bet ir dėl „patriotiško“ turinio atmesta; net rankraščio jam negrąžinta.

K. Grinius (K. L.) Varpas 1903 Nr. 3; įžanga prie P. A. raštų 1907; *J. Šliūpas* Liet. Balsas 1885 Nr. 1; *S. Būdavas* Kultūra 1925 Nr. 3; *P. Leonas* (Liūtas) Liet. Balsas 1887 Nr. 9/10; *J. Jablonskis* (Gerulaitis) Varpas 1894 Nr. 5; Lietuvos Mokykla 1923 Nr. 10 (straipsniai J. Venciaus, M. Gustaičio, T. Žilinskio, J. Zubrickio, kun. T. Žilinskio, M. Vosyliaus); *V. Kapsukas* Kibirkštis 1925 Nr. 9 (P. A. laiškai iš 1883—1884). *J. T.*

Arminia 1) 1822 Jenoje įst. vokiečių studentų sąjungos (Burschenschaft) bendrija, siekianti dorovinio, mokslinio ir tautinio Vokietijos auklėjimo ir nusistatanti prieš politinį studentų bendrijos Germanijos aktivizmą. 2) 1928 III 9 Kaune įst. Lietuvos universiteto studentų vokiečių korporacija, 1929 persitvarkiusi dviem korporacijom, studenčių ir studentų, drauge sudarančiom studentų vokiečių A. susivienijimą. Spalvos: juoda-raudona-sidabrinė, šūkis — Amico pectus, hosti frontem.

Alma mater, mūsų universitetas ir jo studentija, 1930.

Arminionai, Arminiaus (ž.) sekėjai: Olandijos kalvinistų kryptis. A. skelbia, kad predestinacija (ž.) pareina nuo atitinkamo žmogaus tikėjimo ar netikėjimo, kurį Dievas iš anksto numato. Tikėjimą sako esant lygiai ir Dievo malonės vaisių ir žmogaus laisvos valios ištaką. Šiuo būdu norima išgelbėt tiesa apie kaltės sąvoką. Olandijoj A. yra 21000 susiskirsčiusių į 27 bendruomenes.

Fr. Siegmund-Schultze Die evang. Kirchen der Niederlande 1922; *A. W. Harison* The Beginnings of Arminianism to the Synod of Dortrecht, 1926.

Arminius (17 pr. Kr. — 19 Kr. g.) cheruskų kunigaikštis. Pirma tarnavo Romai, vadovaudamas padedamiems germanų pulkams. Varui valdant Žemutinę Germaniją, A. sukurstė cheruskus ir kitas germanų tauteles ir 9 Kr. g. Teutoburgo girioj sunaikino Varo kariuomenę. Tuo būdu A. Reino upę padarė nepriklausomos Germanijos siena. Kad ir triskart kariavo su A. Germanicus (14—16), romėnai turėjo pagaliau pripažinti tą sieną (17). Didelei tautelių sąjungai pirmininkaudamas, A. sėkmingai kovojo ir su markomanų kunigaikščiu Marbodu (17), bet 19 buvo samokslininkų nužudytas.

F. W. Fischer Armin und die Römer, 1893; *Fr. Knoke* Die Kriegszüge des Germanicus in Deutschland, 1887 (Nachtrag, 1889); *Th. Mommsen* Die Oertlichkeit der Varusschlacht 1885; *Willisch* Der Kampf um das Schlachtfeld im Teutoburger Walds. Neue Jahrb. 1909; *L. Schmidt* Geschichte der deutschen Stamme II, ²1913.

Arminius Jokūbas (1560 — 1609), (Jakob Hermanss) reformatų teologas, įkūręs arminianizmą (ž.), nuo 1588 pastorius Amsterdame, nuo 1603 teologijos profesorius Leidene.

Armiruotas betonas. Cemento betonas gerai priešinasi ir atlaiko spaudimą — gniužimą, bet lenkimo — tempimo jėgoms rodo visai mažą atsparumą. Todėl statant betonines konstrukcijas (betono sijas, balkes, perdangas, šulus ir kt.), kurioms tenka atlaikyti lenkimą (tempimo jėgas), į betono masę įdeda geležinės vielos arba štangų, nes geležis gerai priešinasi tempimo jėgoms. Geležinė viela ir štangos, vadinama armatūra, dedama daugiau į apatinę sijos pusę, nes apatinei sijos daliai tenka daugiau priešintis tempimui. Armiruota sija dažniau vadinama tik ta, kuri be išilginės turi dar ir skersinę armatūrą. Ž. Gelžbetonis.

Armitage (sk. ármitidž) 1) Edvardas (1817 — 1896) anglų tapytojas, Paryžiaus Delaroche'o mokinys, Londone dekoravo parlamento sienas ir davė istorinių paveikslų (1848 Nelsono mirtis, 1855 Meane

kautynės, Balaklavos kautynės ir kt.). 2) Tomas Rodas (1824—1890), nuo 1865 pasiskyrė akliesiems, steigdamas Britų ir užsienio aklųjų sąjungą, mokė akluosius rašyti, amatų ir kt.

Armona vieta Palestinoj, kur buvo krikštytas Jėzus.

Armona Ukmergės aps. Siesikų ir Deltuvos val. upė, Šventosios (Neries) deš. intakas, 18,2 km ilgio, su aukštupiu ir ežerais 25,9 km ilgio; aukštupis prasideda Belazariškių dv. ir ties Siesikų dv. įteka į Siesikų ež. (1,8 km² paviršiaus ploto) vak. galą ir išteka pro š. rytinį galą prie Domantiškių dv., toliau teka pro mažą Armonaičio ež. (9 ha ploto), nuo kurio gauna savo vardą; Armona teka pro Garbavos dv. pietų-rytų linkme per balą, toliau tarp Deltuvos dv. ir mst., pro Laibiškių, Mykačių, Dovydiškių ir Barančiznos k., įteka į Šventąją 10 km nuo Ukmergės mst.; intakai—kanalai: 18,5 km kair. Drungis, 15,9 km deš. Juodupis, 14,9 km kair. Strausgėlė, 10,3 km deš. Šventupis; kerta Jonavos Ukmergės pl. ir glž. 5,7 km; aukščiau — kanalizuota 12,5 km; slėnis lygus, žemi krantai, nuolydis vid. 0,0012, kanal. dalies 0.0003; baseino plotas 188 km²; vandens debitas mak. 40, vid. 1,2, min. 0,2 m³ sek; vandens malūnas Dovydiškiuose, 12 jėgų. *S. K.*

Armonaičių k. Šiaulių aps. Lygumų val., 11 km nuo Meškuičių glž. stot., 4 km nuo Lygumų. 1923 162 gyv. 34 ūkiuose.

Armonaitis Ukmergės aps. Siesikų val. ežerėlis, iš kurio teka Armona; jo paviršiaus plotas lygus 8,4 ha.

Armoniškis 1) Utenos aps. Užpalių val. k. 25 km nuo Utenos, 8 km nuo Užpalių. 1923 31 gyv. 5 ūkiuose. 2) Gardino srities kaimas, suslavintas Jenarovščizna.

Armoniškių k. 1) Marijampolės aps. Liudvinavo val., 10 km nuo Šeštokų glž. st., 13 km nuo Marijampolės. 1923 99 gyv. 11 ūkių. 2) Ukmergės aps. Balninkų val., 23 km nuo Ukmergės glž. st., 13 km nuo Želvos pšt.

Armonių k. 1) Rokiškio aps. Juodupio val., 19 km nuo Rokiškio glž. st. 1923 241 gyv. 45 ūkiuose, pradžios mokykla. 2) Šiaulių aps. Pašvitinio val. 23 km nuo Joniškio glž. st. 1923 44 gyv. 4 ūkiuose.

Armonių ež. Rokiškio aps. Juodupės val. 1,5 m gilumo, dumbluoto dugno, aplink liūnai, grioviu sujungtas su Juodupės tvenkiniu, susisiekia su Ežerabalos vienkm. žeme. Nežuvaujamas.

Armoniukų k. Raseinių aps. Betygalos val., 18 km nuo Lydavėnų glž. st., 13 km nuo Raseinių. 1923 18 gyv. 5 ūkiuose.

Armonų k. Raseinių aps. Betygalos val. 18 km nuo Lydavėnų glž. st., 13 km nuo Raseinių. 1923 76 gyv. 11 ūkių.

Armoraeia ž. Krienas.

Armorica (Aremorica), Cezario laikais Galijos pajūris, dabar Normandija ir Bretanija š. Prancūzijoje. 420 Kr. g. keltai čia sudarė savo nepriklausomą sąjungą, bet 497 gavo pripažinti prancūzų karaliaus Chlodvigo valdžią.

Armorikos kalnai (senovės Armorica, dabartinė Bretanija), kristaliniai — paleozoiniai š. Prancūzijos kalnai. Jie susidarė paleozoinėj eroj, raukšlėjantis žemės plutai ir buvo labai aukšti. Nuo to laiko jie niekuomet nepateko po jūrių vandeniu. Dėl to atmosferos jėgos juos smarkiai nutrynė ir pavertė sutrūnijusiais griuvėsiais. Jie sudarė sausumos tiltą į pietvakarių Bretaniją. Nuslūgus žemės paviršiui, jų viršūnės sudaro dabartinės Normandijos salas. Jų liekanos sutinkamos žiemos vakarų Prancūzijoje (Normandijoje) Cornvall'yje ir pietų Airijoje. Aukščiausios jų viršūnės nesiekia 1000 m ir diliuvijaus laikotarpyje nebuvo apledėję. A. K. tai tipiškas žolingų ganyklų ir pievų kraštas. Dėl to čia žmonės verčiasi daugiausia gyvulių ūkiu.

Armorikų kalba ž. Bretonų kalba.

Armstrong 1) (nuo 1891 Savage — Armstrong) Jurgis Pranas (1845—1906), anglų poetas Airijoje (1869 Poems lyrical and dramatic, 1882 A Garland from Greece, 1886 Stories of Wicklow, 1892 One in the infinite, 1901 Ballads of down, 1870 drama Ugone ir 1872—1876 trilogija Tragedy of Israel. 2) Jo brolis Edmundas (1841—1865), išl. jo Poetical works ir Essays and Sketches. 3) Jonas (apie 1709—1779), anglų poetas: The art of preserving health (1744, baltosiomis eilėmis). Jo poezijos rinkinys išl. 1859. 4) Viliamas-Jurgis (1810 XI 26 — 1900 XII 27), anglų inžinierius; 1840 padirbo garinę elektros mašiną, pastebėjęs, jog dujų bei skystų dalelių turinčio garo srovei besitrinant į kietus kūnus, jie elektrėja paprastai teigiamai; 1846 konstruavo hidraulinį presą (ž.), kurį varė pirma 60 m aukštumo vandens stulpas, o paskui jo išrastas akumuliatorius (ž.) (1857). Vėliau jis tobulino artilerijos pabūklus.

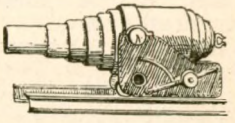

Armstrongo pirmoji patranka 600 kalibro

Armuo, ariamasis dirvožemio sluoksnis, siauresne prasme dirvožemio horizontas A.

Arn (Arno Adler) (740—821) benediktinas, pirmasis Salzburgo arkivyskupas (798—821), Bavarų bažnyčios metropolitas, misionorius, rėmęs meną ir mokslą; Karolio Didžio-

jo ir Alkuino (ž.) draugas. Raštai: Congestum Arnonis, Breves Notitiae.
W. Fischer Personal und Amtsdaten der Erzbisch. von Salzburg, 1916.

Arnaldas iš Villanovos (1238—1311), viduriniu amžiu medikas, medicinos mokytojas Montpellier, būdamas mokytas teologas (ne kunigas), dalyvavo savo gadynės religiniuose ginčuose. Parašė daugel medicinos raštų, tarp kitų 4 tomų bendrosios medicinos vadovėlį (Breviarium practicae), svarbų šaltinį viduriniu amžiu gyvenimui pažinti.
L. Diepgen Arnald von Villanova als Politiker und Laientheologe, 1909.

Arnas (žaizdras, židinys), kai kurių rytiečių vadinamos žarijos prie dumtuvių kalvėse.

Arnašius Jurgis, g. 1872 II 12 Vanaguose Klaipėdos aps. Ūkininkaitis, pramokęs Holzo ir Šerniaus spaustuvėje Klaipėdoje, vos 20 metų būdamas perėmė Tilžės Reyländerio spaustuvėj leidžiamojo laikraščio Tilžės Keleivio redakciją. Leidėjui reikalaujant palaikyti vokiečių nacionalistų partiją, ypačiai rinkimų metu, susitaręs su Jagomastu Tilžėje, 1898 A. ėmė Aušrą redaguoti, ir per metus jos skaitytojų skaičius pakilo nuo 40 ligi 900. Aušra griežtai palaikė rinkimuose lietuvių kandidatus: dr. Sauerveiną, Joną Smalakį, Dovą Zaunių ir Miką Jušką, iš kurių Smalakys buvo išrinktas į Vokietijos reichstagą. 1899 A. vėl grįžo prie Tilžės Keleivio, kuriame stengėsi kiek galėdamas palaikyti lietuvių partiją. Laikraščio skaitytojų skaičius pakilo nuo 60 ligi 7000. Po didžiojo karo, 1924 dėl politinių sumetimų leidėjas sustojo šį laikraštį leidęs. Tilžės Keleivį redaguodamas kartu nuo 1893 redagavo ir kasmet leidžiamas Til. Keleivio Kalendras.

Arnatūra vidinėj ar orinėj sienoj daromos negilios nišos (išpiovos) plokštumai paįvairinti. Grynai dekoratyvinė priemonė.

Arnau vok., ž. Hóstinne čekų mst.

Arnaud (sk. arnó) 1) Antanas (1831—1885), geležinkelio tarnautojas, 1870 dalyvavo Rochefort La Marseillaise redakcijoje, 1870—1871 veiklus Paryžiaus komunaras. Komunai pralaimėjus, išbėgo užsienin. Susilaukęs amnestijos grįžo; mirė dideliame varge. 2) Arsėnas, prancūzų rašytojas (ž. Claretie). 3) Pranas Baculard d', pranc. rašytojas (ž. Baculard d' Arnaud). 4) Jokūbas Leroy de Saint-, pranc. maršalas (ž. Saint-Arnaud).

Arnauld (Arnaut, Arnault, sk. arnó), 1547 Paryžiun atvykusi provansaliečių giminė, kuri ilgainiui virto uoli jansenizmo (ž.) šalininkė. 1) Antanas (1560—1619), advokatas, jėzuitų priešas, 1594 pasižymėjęs gindamas nuo jų universitetą, 1602 prieš juos išleidęs Le franc et véritable discours au rois sur le rétablissement qui lui est demandé par les jésuites. Jam mirus žmona ir 6 dukterys, paskui ir jo vyriausiojo sūnaus 2) Roberto d' Andilly, tikybinių raštų vertėjo (1589—1674), 5 dukterys, stojo Port Royal (des Champs) vienuolynan (Paryžiaus apylinkėse), kuris, vedamas dar prieš tai stojusios Antano dukters 3) Jakobės (vienuolyne Angelikos, 1591—1661), virto jansenizmo tvirtove; išsikėlus moterų vienuolynui Paryžiun (Port Royal de Paris), senasis vienuolynas virto vyrų. 4) Jauniausiasis Antano sūnus Antanas (1612—1694), 1643 Sorbonos prof., Jansenui mirus, jansenistų vadas per 50 metų, vadinamas Didžiuoju Arnauld. Griežtas jėzuitų priešas, drauge karštai kovojo su protestantizmu, dėl ko gavo popiežių Klemenso IX ir Inoceto XI pritarimą. 1679 turėjo iš Prancūzijos išsikelti Belgijon. A. veikalai: De la frèquente communion (1643), La morale practique des Jésuites (8 tomai, kurių VIII išleistas 1695) ir kt., drauge su Petru Nicole (ž.) Logique de Port Royal ou l'art de penser (1662). Jo veikalai išl. 1775-1783 (Oeuvres de Messire Antoine A., 42 t.).

Antanas Arnauld

St. Beuve Port Royal, 6 t.,[5]1912; *Varin* La vérité sur les Arnaulds, 2 t., 1847; *Larrière* Vie de M. A. A., 2 t., 1783; *Schulz* Antoine A. als Philosoph, 1897. *A. Gazier* J. de chantal et Angelica A. 1915; *J. Laporte* La doctrine de Port Royal. 2 t., 1923; *L. v. Pastor* Geschichte der Papste XIII, 2, 1929, 641—699 ir kt.

Arnault (sk. arnó) 1) Antanas Vincentas (1766—1834), prancūzų klasicizmo krypties rašytojas. Revoliucijos metu vaidinta jo Marius à Minturnes (1791), Lucrèce (1792) ir kt., dėl kurių jam atleista jo emigravimas 1792—1793 ir drąsios epigramos prieš terorizmą. Napoleono šalininkas, gavo valstybės tarnybą ir pateko akademijon (Institut National); geriausia jo tų laikų tragedija Les Vénitiens (1798). Napoleonui pralaimėjus, turėjo pasišalinti Belgijon, kur parašė Germanicus, 1817 Paryžiuje suvaidintą ir tuojau uždraustą dėl kilusios demonstracijos prieš vyriausybę. 1819 grįžęs Paryžiun buvo grąžintas ir akademijon. Už jo Vie politique et militaire de Napoléon (1822, 3 tomai) Napoleonas jam testamentu užrašė 100 tūkst. frankų. Jo atsiminimai Souvenirs d'un sexagénaire (1833, 4 tomai), veikalai (Oeuvres) išl. 1824—1827, 8 tomai. 2) Jo sūnus Emilis Liucijus (1787—1863), tragedijų autorius. Didelio pasisekimo Paryžiuje turėjo jo Régulus (1822). Jo veikalai (Oeuvres) išl. 1865 (3 tomai).

Arnaut Danielius (m. apie 1189) XII a. provansalų poetas, gyvenęs Anglijoje prie

Rišardo I ir pietų Prancūzijoje klasikinio periodo Provanso poezijos trubaduras, vienas iš žymiausių mįslingo, simboliško, alegoriško rašymo būdo poetų (vad. trobar clus). Daug vietų jo poezijoj negali iššifruoti mūsų laikų specialistai. Formos virtuozas, sestinos išradėjas (eilėraščio šešių posmų, kur kiekvienas posmas yra šešių eilių, ir rimai eina tam tikra komplikuota tvarka), A. buvo mėgiamiausias Dantės trubaduras. Dantė, D. Komedijoj (Skaistykla, XXVI, eil. 139—148), verčia to trubaduro vėlę deklamuoti provansališkai 8 eiles:... Aš esu Arnaut, kurs verkia ir eina giedodamas... *V. Db.*

Lavaud Les poésies d'Arnaut Daniel, Toulouse, 1910.

Arnaut de Mareuil trubaduras, ž. Mareuil.

Arnaut Köi (Arnavuköi) ant Bosforo kranto, priešais Konstantinopolį Istambulą),

Arnaut Köi

faktinas to miesto priemiestis ir karo laivų stovykla.

Arnautai turkų ir graikų vadinami albanai.

Arnd(-t) Jonas (1555—1621), vokiečių protestantų rašytojas. Nuo 1611 bažnyčių generalsuperintendentas Cellėje. Jo mistinės krypties raštai plačiai prigijo protestantų visuomenėj ir buvo išversti daugelio tautų kalbomis. Žymiausias veikalas 4 knygos Vom wahren Christentum (1605—1609) turėjo bemaž tokio pasisekimo, kaip Tomo Akviniečio Kristaus sekimas. Lietuvių kalba išversta apie 1756 A. F. Schimmelpfenigo, bet rankraštis dingęs 1756—1763 karo metu; naujas vertimas (Jono Oranto... Szeszos Knygos apie Tikra Krikszczionuma) K. Mertikaičio išleista Karaliaučiuje 1807 (kiti leidimai: 1819, 1843, 1864, 1879, 1900). Maldaknygė Paradiesgärtlein voller christlichen Tugenden (1612), išversta lietuvių kalba, K. Mertikaičio išleista 1807 (Jono Arnto (vėliau Jono Oranto) Rojaus Darželis pilnas krikszczioniszkû Wiežlibistczû), atkartota 1816 (du leidimu), 1818, 1845, 1860, 1863, 1869, 1875, 1880, 1881, 1889, 1891, 1894, 1898 (2 leid.), 1904.

Fr. Arndt Johann A., 1858; *Fr. J. Winter* Joh. A., 1911; *Koepp* Joh. A., 1912; *Vacl. Biržiška* Lietuviškoji bibliografija, I, II, III d., 1924—1929.

Arndt 1) Adolfas (1849—1926), vokiečių teisininkas, 1879—1900 privatdocentas Halėje, 1900—1912 prof. Karaliaučiuje. Jo Das Staatsrecht des Deutschen Reichs, 1901, Deutsches Landwirtschaftsrecht, 1901 ir kt.

2) Ernestas Mauricas (1769 XII 26 Šorice netoli Garco ant Riugeno salos — 1860 I 29 Bonne ties Reinu). Studijavo Greifsvalde ir Jenoje protestantų teologiją ir istoriją, perkeliavo Vokietiją, Vengriją, Italiją ir Prancūziją, 1800 istorijos ir filosofijos priv. docentas, 1805 profesorius Greifsvalde, 1812 barono Šteino privatinis sekretorius, 1818 istorijos profesorius Bonne. 1820 jis buvo pašalintas iš tos vietos dėl savo Geist der Zeit IV tomo (1806—1818) liberalizmo ir net teisman patrauktas, bet 1840 Fridricho Vilhelmo IV reabilituotas. 1848, būdamas Frankfurto parlamento atstovas, jis užstoja vokiečių Erbkaisertumą su Prūsija pryšaky. Politinis rašytojas (1813 atsišaukimai ir kt.) ir patriotinis lyrikas, laisvės idėjų poetas savo Lieder fuer Deutsche 1813 (Was ist des Deutschen Vaterland, Die Leipziger Schlacht ir kt.) ir Kriegs — und Wehrlieder (1815) ragino kariauti dėl laisvės su Napoleonu. Svarbiausias jo politinis veikalas Der Rhein, Deutschlands Strom, nicht Deutschlands Grenze, 1813. Paminėtini dar šie jo veikalai: 1803 socialinis nagrinėjimas Versuch einer Geschichte der Leibeigenschaft in Pommern und Rügen, kuris pagreitino baudžiavos panaikinimą tose, tuomet dar švedų, provincijose. 1801—1804 4 t. jo 1798—1799 kelionių (Reisen) po Vokietiją, Vengriją, Italiją ir Prancūziją. 1805—1819 pedagoginiai Fragmente über Menschenbildung (3 t.). Autobiografiniai veikalai Erinnerungen aus dem äusseren Leben (1840), ypačiai Meine Wanderungen und Wandelungen mit dem Reichsfreiherrn H. K. F. vom Stein (1858). Rinktinius raštus išleido A. Leffon ir W. Steffens (12 dal., 1912); H. Meisner ir R. Geerds (16 dal., 1909). Visų jo raštų leidimas, pradėtas 1892, nutrūko 1902 VII t.

G. Lange Der Dichter A. 1910; *E. Müsebeck* Der junge A. (1769—1815), 1914; *Geerds-Gülzow* E. M. A. 1920; *F. Gundolf* Hutten, Klopstock, Arndt, 1924. *H. Eng.*

3) Jonas Gotfridas (1713—1767), baigęs Hallės univ. Vokietijoje 1738 atvyko Rygon, kur buvo naminis ir mokyklos mokytojas. 1747—1753 parūpino Lieflands Chronik, kuriai panaudojo daug medžiagos, vėliau iš dalies žuvusios.

4) Vilhelmas (1838—1895), vokiečių istorikas ir paleografas, nuo 1876 prof. Leipcige, bendradarbis Monum. Germ. Hist. (nuo 1862).

5) Augustinas (1851—1925), jėzuitas (nuo 1875), konvertitas (1874), teologijos prof. Krokuvoj (nuo 1884) ir Veidenauje

(1909—23), popiežiaus komisaras bazilionams reformuoti. Iš jo raštų Šv. Stanislovo Kostkos gyvenimas išverstas ir lietuviškai (1927, vertė V. Balsys ir V. Brezgys).

Arndts Liudvikas (1803—1878), vokiečių istorinės krypties teisininkas, 1837—1855 romėnų teisės prof. Miunchene, 1855—1878 prof. Vienoje. Jo Lehrbuch der Pandekten (1850—1852) ir kt.

Arne Tomas Augustinas (1710—1778), anglų kompozitorius, parašęs apie 30 operų (1733 Rosamund, 1738 Tom Thumb, or the opera of operas, 1738 Comus ir kt.). Jo 1740 operos Masque of Alfred giesmė Rule Britannia, pritaikyta J. Thomsono žodžiams (1751 D. Malleto perdirbtiems), virto tautiniu anglų himnu. Liaudies muzikos motyvais (be operų, dar baladėse, duetuose, tercetuose) anglų muzikoje jis išlygino vokiečio Händlio įtaką.

Arneb (ar. — kiškis) ryškiausia žvaigždė Kiškio žvaigždyne; kitaip vadinamas Alpha(α) Leporis. Ryškumas — 2,7. Atstumas, apytikriai, 70 parsekų. Lietuvoje A. matomas žiemos metu, žemai pietinėj dangaus dalyj.

Arneburg (sk. á-), mst. Saksonijos prov. Magdeburgo regencijoj Stendalio aps., kairiajame Elbos krante, 1925 1.900 gyv. X a. tvirtovė prieš slavų liutikus. Javų prekyba, plytinės, bravorai, konservų fabrikas.

Arnedo (sk. -né-) Logroño prov. aps. mst. Ispanijoje Sierra de Peñalosa pakalnėje prie Cidacos upės. 1920 4.670 g. Apylinkėse mineraliniai vandenys Arnedillo ir Gravalos.

Arnėnai (slav. Orniany) buvusios Vilniaus gub. ir aps. Joniškio valsč. kaimas ir dvaras, dabar Vilniaus-Trakų aps. lenkų valdomoj Lietuvoj prie pat administracinės linijos, 6 km nuo Joniškio (Nepriklausomoj Lietuvoj Utenos aps.), prie Arnėnos upės. Dvaro žemėje 32 ežerai, kuriuose XIX a. 90-aisiais metais mokytasis Lietuvos žuvininkas Mykolas Girdvainis sutvarkė žuvininkystę. Dvaras seniau priklausė Narbutams ir kitiems, dabar Tiškevičiams. 1498 pastatyta čia katalikų, XVII a. ir evangelikų bažnyčia. 1867 panaikinta katalikų koplyčia, o evangelikų bažnyčia išnyko dar XVIII a.

Arneth 1) Juozas (1791—1863), Austrijos numizmatikas, Vienos monetų ir senienų kabineto 1813 prižiūrėtojas, 1840 direktorius, daug rašęs iš numizmatikos srities (Studien über Benvenuto Cellini, 1859, ir kt.). 2) Jo sūnus Alfredas (1819—1897), Austrijos istorikas, 1841 valstybinio archyvo valdininkas, 1868 direktorius, 1879 mokslo akademijos prezidentas. Jo žymiausias veikalas Geschichte Maria Theresias (1863—1879, 10 tomų), taip pat Prinz Eugen von Savoyen (1858, 3 tomai), Geschichte des Siebenjährigen Krieges (1875) ir kt. Autobiografija Aus meinem Leben (1891—1892, 2 tomu). 3) Arturas (1802—1858), vokiečių matematikas, Heidelbergo univ. prof. Jo veikalai: System der Geometrie (1840), Die Geschichte der reinen Mathematik in ihrer Beziehung zur Geschichte der Entwickelung des menschlicher Geistes (1852).

Arnheim Jonas Jurgis, trisdešimties metų karo generolas ž. Arnim Jonas Jurgis.

Arnhem (Arnheim) rytinės Olandijos miestas Gelderland prov., 78.000 gyv. 1930. Reino žemupy. Būdamas saugus uostas, varo plačią prekybą javais, gyvuliais ir taboku. Svarbus ir tranzitui. 1233—1538 Geldern kunigaikščių sostinė, nuo 1585 priklauso Olandijai.

Arnhemland 1623 olando Arnhemo atrastasai š. Australijoj pusiasalis, dabar Northern Territory, tarp Carpentaria ir Van Diemen įlankų.

Arni Magnusson (1663—1730), islandų mokslininkas, uoliai rinkęs Islandijos senovės rankraščius, kurių daliai 1728 sudegus, likę pateko Kopenhagos universiteto bibliotekon.

Arnica (bulvė) bulvių veislė išauginta selekcininko v. Kameke (Vokietija, Streckenthin. Post Thunow. Kreis Köslin in Pommern) kryžiuojant dvi bulvių veisles: Deutsches Reich × Jubel. Pradėta platinti 1914. Vidutiniškai vėlyva. Bulvės apvalios, pilnos, lupyna balta, akelės negilios, mėsa balta, bet perpiauta po pusvalandžio lieka rusva. Derlingumas vidutinis. Geriausia tinka durpinėms dirvoms. Žiemą stovi gerai. Vėžiui atspari. Ūkiška veislė, t. y. tinka valgiui, pramonei ir pašarui.

Arnykas (Arnica montana L.), ilgametis, žolėtas augalas, sudėtažiedžių (Compositae) šeimynos. Jis auga vidurinės Europos kalnuose ir kai kur Lietuvoje užtinkamas apydrėgnėse pievose, pamiškėse. Iš A. žaliavos gamina vaistus, tad užsieniuose tą augalą augina didesniu mastu. Lietuvoj sąlygos A. veisti geros. A. užauga apie 50 cm aukščio; jis status, apaugęs retais, pailgais, lygiakraščiais lapais. Žiedai geltoni; jie yra didokose, apie 10—12 mm platumo galvelėse. Šaknis gulsčia, apvali, apie 10 cm ilgio ir apie 1 cm storio; ji vietomis apaugus smulkiomis šaknelėmis. Medicinos reikalams daugiausia vartoja A. žiedus ir nemaža šaknų. A. veisiamas iš sėklų arba kelmus skirstant.

Veislinės sėklos sėjamos pavasarį arba prieš rudenį. Dirva A. augti turi būti drėgna. A. žydi antrais, trečiais metais. Šaknys kasamos ketvirtais metais rudenį arba anksti pavasarį. A. žieduose yra daug eterinio aliejaus, arnicino ir daug kitų sudėties dalių. A. žiedus nuskynus, plantacija šienaujama kaip paprasta pieva. Tuo būdu A. auginimas yra dvejopai naudingas: dėl brangių žiedų ir šaknų ir dėl gero šieno pašarui. *K. Gr.*

Arnim (seniau dar Arnimb, Arnem, Arnheim), kuri seniau save laikė iš Arnheimo kilusia olandų giminė, jos viena šaka persikėlusi Altmarkan v. Brandenburgijoje (k. Arnim, 1204 jau minimas), iš kur paplitusi Pomeranijoj, Meklemburge, Prūsuose, Saksonijoje ir kitur; dabar k. Arnim laikomas giminės lopšiu; tarp olandų Arnheimų ir vokiečių Arnimų nebepripažįstama jokio ryšio. XIV a. praturtėjusi, XVI—XIX a. ji duoda žymių valstybės vyrų, XIX a. pasižymi ir literatūroje. 1) Jonas Jurgis (1581—1641), 1613 švedų kariuomenėje, 1621 lenkų, 1626 Austrijos, 1631 Saksonijos, drauge su švedais veikdamas prieš Austriją kaip uolus protestantas, bet ir nusistatydamas prieš švedų valdžią kaip svetimą jungą, dėl ko 1637 švedų buvo suimtas, bet 1638 pabėgo Hamburgan. 2) Harry (1824—1861), prūsų politikas. 1862 Prūsijos atstovas Lissabone, 1864 Miunchene ir Romoje, 1871 Vokietijos atstovas Paryžiuje, nesutikdamas su kanclerio Bismarko politikos kryptim 1874 buvo paskirtas Konstantinopolin, bet atsisakė. Prisisavinęs svarbiuosius valstybinius dokumentus, Bismarko buvo patrauktas tieson; keliskart teistas, pasišalinęs Šveicarijon, kurioje paskelbė kelis paslėptus dokumentus ir išleido prieš Bismarką raštą Pro nihilo (1875), vengė kalėti paskirtųjų 9 mėnesių, tad 1876 nuteistas 5 metams kalėjimo kaip valstybės išdavikas, bet liko Šveicarijoje. Jo byloje pritaikyta Vokietijos reichstago nustatytas 353a Baudžiamojo Kodekso straipsnis (Arnim - Paragraph), kuriuo pabauda už tarnybinius užsienių reikalų ministerijos valdininkų nusikaltimus buvo padidinta.

L. J. Arnim

3) Liudvikas Jokimas (Joachim, sutrumpintai Achim vadinamas, 1781 Berlyne—1831), vokiečių poetas, vienas reikšmingiausių romantikų. Hallėje mokėsi medicinos, Götingene gamtos ir net rašė fizikos klausimais, vėliau betgi pasiskyrė vien poezijai. Apkeliavęs Vokietiją, Šveicariją, Italiją, Prancūziją ir Angliją, jis apsigyveno Heidelberge (paskui Vipersdorfe) ir čia drauge su poetu Klemensu Brentano, kurio seserį Elzbietą 1811 jis vedė, 1806—1808 išleido Des Knaben Wunderhorn, vokiškų liaudies dainų rinkinį, kuris padarė gražios įtakos visuomenei ir literatūrai. Pažymėtina taip pat jo apysaka Armuth, Reichtum, Schuld und Busse der Gräfin Dolores (1810), nebaigtas romanas Die Kronenwächter (1817). Jo veikalai (Sämtliche Werke) išleisti 22 t. 1853—1856.

R. Steig und H. Grimm A. und die ihm nahestanden, 3 t., 1894—1913; *H. Lohre* Von Percy zum Wunderhorn, 1902.

4) Elzbieta (sutrumpintai Bettina), poeto Klemenso Brentano (ž.) sesuo (1785—1859), 1811 ištekėjusi už Liudviko Jokimo A., vokiečių rašytoja. 1806 ėmusi susirašinėti su Goethe, o 1807 su juo susipažinusi (pažintis nutrūko 1811), 1835 ji paskelbė Briefwechsel Goethes mit einem Kinde (3 t.); 1879 Loeper, Briefe Goethes an Sophie von La Roche und Bettina Brentano, išaiškino, jog A. tikruosius laiškus savo leidiny gerokai perdirbusi. Vyrui mirus ėmėsi plunksnos, parašė dar Die Günderode (1840), Dies Buch gehört dem König (1843), Julius Pamphilius und die Ambrosia (1848), Gespräche mit Dämonen (1852), nelyginant Dies Buch'o tęsinį. Jos veikalai išleisti II leid. 1853 (11 t.).

Alberti Bettina A., 1885; *Oehlke* Bettina von A-s Briefromane, 1905.

5) Jonas (g. 1859), klasicizmo filologas senobinės graikų poezijos ir filosofijos tyrinėtojas, Vienos un-to prof.

6) Bernd (g. 1850 V 20) vokiečių selekcininkas (ž.) gyvenąs Krievene bei Schwedt a. 0, kurio išvesti yra žinomi: pašariniai runkeliai Krieveno geltonieji (Original von Arnims-Criewener gelbe Runkel), savo forma ir savybėmis panašūs į Ekendorfo runkelius; pašarinės morkos Krieveno baltosios žaliagalvės (Mohrrüben Criewener weisse, grünköpfige Riesen); pašarinės morkos Krieveno geltonosios (Mohrrüben Criewener gelbe Riesen); sėtiniai Krieveno baltieji (die weisse von Arnims - Criewener Kohlrübe); sėtiniai Krieveno geltonieji (die gelbe von Arnims - Criewener Kohlrübe); sėtiniai Krieveno pomeraniškieji balti žaliagalviai (von Arnims - Criewener Pommersche Kannemoruke weissfleischig mit grünen Kopf), vasariniai miežiai dvieiliai(Original von Arnims-Criewener Sommergerste 403); žieminiai kviečiai (Original von Arnims-Criewener Winterweizen Nr. 104); von Arnim-Criewen vikiai. A. 1906—1910 buvo Prūsijos žemės ūkio ministeris.

Arnis (Ernests Runcis) (g. 1884), latv. rašytojas. Už dalyvavimą 1905 revoliucijoj 1908 nuteistas 10 metų sunk. d. kalėjimo.

Kali Rygoj, Smolenske (1910—16). Irkutske (1916—17). Į Latv. grįžo 1917. Dabar dirba Latv. valstybinėj bibliotekoj. Ištrėmimo įspūdžiai atsispindi A. eil. rinkiny Liktenigie celi (1923) ir apysakų rink. Bulvarų taiga (1923), pesimizmas — filosofiškuose dialoguose Liktena loto (23) ir romane Andreja Solgala dzive un nāve (28). A. rašo ir recenzijas, filosofiškas ir literatūriškas apžvalgas.

Arno (lot. Arnus), Italijos upė, 248 km, Tiberio intakas. Svarbi Toskanos prov. susisiekimo arterija.

Arnobijus 1) Vyresnysis, III a. pabaigos ir IV a. pradžios lotynų krikščionių autorius (apologetas), pradžioje dar pagonis ir savo tėviškėje (mieste Sicca Veneria Numidijoje, Š. Afrikoje) retorikos dėstytojas. A. parašė apologetinį veikalą: Adversus nationes. Išleido: Reifferscheid, 1875. 2) Jaunesnysis, semipelagionų (ž.) vienuolis, gyvenęs Romoj V a. vidury, kovojo su Šv. Augustino predestinacijos mokslu.

Arnold (-as) vardas reiškiąs skraidąs kaip erelis (senvok. arn waltan).

Arnold (sk. árnold) mst. anglų Nottingham grafystėje, 1921 11.800 g. Audimo pramonė.

Arnold 1) Edvinas (1832—1904), teologo ir pedagogo Tomo A. sūnus, poeto Motiejaus A. brolis, anglų poetas ir publicistas, 1856—1861 vedė Poonos sanskrito kolegiją R. Indijoje, paskui Daily Telegraph redaktorius Londone. Daug vertęs indų ir persų poezijos, 1879 plačiau įgarsėjo poema The Light of Asia (Azijos šviesa), išversta keliomis kalbomis. Prieš ją kaip „suindėjusi anglą" 1884 stojo Wilkinson raštu E. A. as poetizer and as paganizer. A. poezija išleista 8 t. 1888.

2) Franjo (g. 1847), kilęs iš Šveicarijos prancūzų ateivių, chorvatų politinis veikėjas ir rašytojas, chorvatų ir serbų susijungimo šalininkas (jo pareikštos seime pažiūros gavo lex Arnoldi vardą). Chorvatų teatras vaidino jo dramas Ljubav žene (moteriškės meilė), Kamen smutnje (nesantaikos priežastis) ir kitas. 3) Jo brolis Giuro (g. 1854), chorvatų poetas. Be lyrikos, dar istorijos poema Damian Juda, knez dubrovaczki (1885).

4) Gotfridas (1666—1714), protestantų teologas ir poetas (tikybinė giesmė O Durchbrecher aller Bande ir kitos). Franckes (ž.) ir Spenero (ž.) krypties pietistas, plačiau žinomas Die erste Liebe (1696) ir ypačiai Die unparteiische Kirchen - und Ketzerhistorie (1699—1700, 4 tomai).

5) Jonas (1785—1875), patriotinis čekų kunigas, daug rėmęs čekų studentus, 1848 patekęs į austrų kalėjimą už mišių atlaikymą Prahoje šv. Vaclovo aikštėje. Jo atsiminimai Pamětní kniha pro obecenstvo farai osady Miletinske (1870).

6) Jo brolis Emanuelis (1801 — 1869), Prahoje gyvenęs čekų revoliucininkas. 1847 slaptai išleido Proti jezuitum, už ką buvo nubaustas kalėti. Slaptos Repeal draugijos narys, 1848 mėgino suorganizuoti slavų socialdemokratus (leido laikraštį Občanské noviny), susibūręs su Bakuninu rengė prahiečius revoliucijai, 1849 tai susekus gavo bėgti užsienin, bet Saksonijos išduotas Austrijai buvo pasmerktas mirti, kas buvo pakeista 20 metų kalėjimu. 1857 amnestuotas vėl buvo suimtas ir internuotas Karintijoj. 1866 paraližuotą ir prašiusį leisti mirti tėvynėj perkelta Prahos ligoninėn, kur pasimirė.

7) Jonas Jurgis Danielius (1780— 1829), vokiečių teisininkas, 1809—1829 prof. Strasburgo univ.; parašė Elementa juris civilis Justiniani cum Codice Napoleono et reliquis legum codicibus collata (1812); poetas strasburgiečių tarme (komedija Le lundi de la Pentecôte, 1816).

8) Jurgis (1811—1898), rusų muzikos teoretikas ir kompozitorius, parašęs daug romansų, Cygankos operą ir kt., Svietlanos kantatą, Boriso Godunovo uvertiurą ir kt.

9) Jo brolis Teodoras (1819—1902), rusų miškininkas, 1858—1876 miškų instituto prof., 1876—1883 Petrovsko žemės ūkio akademijos rektorius. Svarbiausias jo veikalas Russkij lies (3 tomai, 1890).

10) Kristupas Fridrikas Vilhelmas (1826—1883), vokiečių teisininkas, 1850 Marburgo univ. prof., 1855 Bazelio ir 1863 vėl Marburgo univ. prof. Svarbūs veikalai iš teisių istorijos ir politikos ekonomijos: Verfassungsgeschichte der deutschen Freistädte (2 t., 1854), Ansiedelungen und Wanderungen deutscher Stämme (1875), Deutsche Urzeit (³1881) ir kt.

11) Mikalojus (1618 Lešne Lenkijoj — 1680), protestantų teologas. Čeko Amoso Komenskio mokinys, mokėsi dar Olandijoje ir Anglijoje, nuo 1651 Olandijoje teologijos prof. Franekero akademijoje. Rašė prieš katalikus, socinionus, Komenskį ir kitus, labiausiai pasižymėjęs savo Lux in tenebris 1667. Rašėsi Lesnensis Polonus.

12) Motiejus (1882 XII 24 Lalehame — 1888 IV 15 Londone), teologo ir pedagogo Tomo A. sūnus ir poeto Edvino brolis, anglų poetas ir kritikas. Išėjo mokslus Oksforde, vėliau ten pat poezijos profesorius. Būdamas mokyklų inspektorium, keletą kartų išvyksta į užsienį susipažinti su mokyklų sistemomis. Geras klasikinės literatūros žinojimas atspindi ir jojo prozoj bei poezijoj. Iš poezijos paminėtini: The strayed reveller and other poems 1849, Thyrsis elegija, Sohrab and Rustum 1853, Balder Dead

1855, Dover Beach 1867. Profesoriaudamas Oksforde išleido proza Lectures on translating Homer 1861 ir vėliau Essays in criticism 1865—1888. Kiti žymesni raštai proza: Celtic Literatur 1867, Culture and Anarchy 1869, Discourses in America. Jo poezija pasižymi elegine nuotaika; gyvenimo netikrumas, jam nesuderinamas konfliktas tarp tikybos ir abejojimų — dažniausiai sutinkamos jo poezijos temos. Proza pasireiškė literatūros kritiku, moksliniu kūrinio analizavimu ir stiliaus aiškumu.

H. W. Paul M. A., 1902; *Saintsbury* M. A., 1899; *Dawson* M. A. and his relation to the thought of our time, 1904; *Bickley* M. A. and his poetry. *P. A.*

13) Robertas (g. 1872 Vienoje), nuo 1900 literatūros dėstytojas (1911 prof.) Vienos universitete. Pažymėtini A. veikalai: Der deutsche Philhellenismus 1896, Geschichte der deutschen Polenliteratur 1900, Allgemeine Bücherkunde zur neueren deutschen Literaturgeschichte 1908, Der Irrgarten 1928 ir kt.

14) Samuelis (1740—1802), anglų kompozitorius, 43 operų ir pantomimų autorius,

15) Tomas (1795—1842), anglų teologas, filologas ir pedagogas. Anglų mokyklos reformatorius, įvedęs jon vokiečių ir prancūzų kalbas. Jo nebaigta History of Rome (1843, 3 tomai).

Stanley Life and correspondence of Th. A., 1845 (vokiečių vertimas 1846); *Findlay* Thomas A., 1897.

16) Kelno miesto šventasis (šventė Kelne VI, 18), kilimo graikas, Karolio Didžiojo rūmų kytaristas, vargšų globėjas. Muzikų ir dainininkų globėjas.

Arnold Arboretum įstaiga žemdirbystės ir sodininkystės mokslui tirti, 1868 New Bedforde J.A.V. James Arnoldo įkurta ir Jurgio B. Emersono pasiūlymu perduota Harvardo universitetui, kuris 1872 tam reikalui atidavė dalį savo Roxbury ūkio. Ten įkurtas didelis mokslinis daržas, 240 akrų didumo, augmenų muziejus, biblioteka. Įstaiga leidžia eilę neperiodinių ir periodinių leidinių (Journal of Arnold Arboretum, Bulletin of Popular Information ir kt.).

P. J. A. Jatulis Želmenija 1922 N 2.

Arnoldas 1) iš Brescijos (XI a. pabaigoj — 1155) augustinionas, Abelardo (ž.) mokinys, drąsiomis mintimis ir aklu, smurtišku karščiu kovojo už visišką („apaštališką") bažnyčios bei kunigų neturtą, ir už Romos respublikos atstatymą. Laterano susirinkimo 1139 iš Italijos išvytas, 1145 susitaikęs su popiežium Eugenijum III vėl grįžo Romon; 1147 sukėlė žmones prieš popiežiaus valdžią ir įkūrė romėnų respubliką senroméniškosios pavyzdžiu. Kai popiežius Hadrijonas IV 1155 Romai uždėjo interdiktą, A. pabėgo į Toskaną, bet Fridricho I įsakymu buvo suimtas, Monterotonde (paliai Tivolį) pakartas, lavonas sudegintas ir pelenai išberti į Tibrą. Jo mokiniai, vad. arnoldininkai, arba lombardai, vėliau susiliejo su valdiečiais (ž.). Brescijoj Arnoldui pastatytas paminklas.

W. v. Giesebrecht (1873); *A. Haurath* (1892); *L. Karsavin* Očerki religioznoj žizni v Italiji, 1912; *A. de Stefano* A. e suoi tempi, 1927, Dramas ir kt. išleido Niccolini 1835.

2) A. iš Brucko (m. 1554), įžymus XVI a. komponistas.

3) A. iš Lübecko vienuolis (m. 1212), vokiečių kronikininkas, prailginęs Helmoldo (ž.) slavų kroniką ligi 1171—1209. Išleista Lappenbergo Monumenta Germaniae historica XXI t.

Damus Die Slavenchronik Arnolds von Lübeck, 1873; *Mey* Zur Kritik A-s von Lübeck, 1912.

Arnoldi 1) Baltramiejus (1465—1532) vokiečių augustinionas, Liuterio mokytojas ir paskiau jo priešininkas, žodžiais ir raštais kovojęs su protestantizmu.

2) Vilhelmas (1798—1864), Triero vyskupas (1842—1864), kėlęs religinį gyvenimą ir bažnytinį meną, rašęs ir vertęs. Išstatymas 1844 Kristaus drabužio, atkritusiems nuo katalikybės kunigams Ronge ir Cerskini, davė progos sukelti riaušes ir įkurti vokišką katalikybę. Jo išrinkimo vyskupu 1839 Berlynas nepatvirtino, 1842 buvo išrinktas iš naujo ir pripažintas nereikalaujant iš jo priesaikos valstybei.

Arnoldininkai, arnoldnėtai Arnoldo iš Brescijos sekėjai, 1684 popiežiaus Lucijaus III pasmerkti Veronos susirinkime.

Arnoldo byla Neumarko malūnininko Jono Arnoldo byla dėl Prūsų karaliaus Pričkaus Didžiojo nuomininko Gersdorffo atimto iš malūno vandens ir valdžios teismo reikalavimo vis dėlto mokėti už malūną nuomą. A. nusiskundė karaliui, šis ištyręs dalyką rado teismą neteisingai pasielgus, 1779 suėmė teisėjus ir viešai paskelbė bylos aplinkybes. Byla ėjo per teismus ir tik karaliui mirus kaltinamieji teisėjai buvo išteisinti, o malūninkui atsilyginta iš iždo.

Stammler Deutsches Rechtsleben in alter und neuer Zeit. I. 1928. *Dickel* 1891; *Holtze* 1902.

Arnoldson Klas Pontus (1844 X 27 Göteborge — 1916 II 20 Stockholme), pradžioj geležinkelietis, vėliau žurnalistas, 1881 atsisakęs tarnybos ir atsidavęs taikos propagandai. 1882—1887 švedų parlamento narys; 1883 įkūrė švedų taikos sąjungą (Société suédois pour l'arbitrage et la paix). Nuo 1887 viešuose pranešimuose plečia Švedijoj ir Norvegijoj taikos ir arbitražinio teismo idėją. Nuo 1890 labiausiai dirba raštu. 1890 Stockholme iš-

spausdinta jo brošiūra Är värlckfred möjlig (Ar galima pasaulio taika), antrašte Pax mundi buvo išversta į daugelį kalbų; 1903 paskelbė pacifistinį romaną Maria Magdalena. 1908 gavo Nobelio taikos premiją.
V. Junk Die Nobelpreisträger 1930 p. 272.

Arnoldson Zigrida (g. 1861), švedų dainininkė, nuo 1886 Maskvos operoje, paskui ir v. Europos scenoje, pasižymėjusi Mignon, Traviata, Carmen, nuo 1922 Vienoje.

Arnoldstein valsčius Karintijos (vok. Kärnten) Villach aps. Austrijoje, Gailio paupy, 1923 4.080 gyv. (iš dalies slovencų), mst. 600 vokiečių. Šiaurėje Dobrač kalnas, 2.167 m.

Arnoldt 1) Danielius Enrikas (1706—1775), karaliaučėnas, vokiečių teologas ir istorikas. Išėjęs Karaliaučiaus gimnaziją, universitetą išėjo Karaliaučiuje ir Hallėje magistro laipsniu. 1729 praktinės filosofijos ekstraordinarinis prof. Karaliaučiaus univ., 1732 teologijos daktaras, 1733 ten pat teologijos ekstr. prof. ir vikaras (Pfarr-Adjunct) Senmiesčio bažnyčioje, 1734 ord. prof. ir Pelcės bažnyčios antrasis pamokslininkas, 1772 karaliaus rūmų vyresnysis pamokslininkas (Oberhofprediger). Svarbūs jo raštai iš Karaliaučiaus univ. ir bažnytinės Prūsijos istorijos: Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität (I d. 1743, II 1746, I priedai 1756, II priedai 1768). Kurzgefasste Kirchengeschichte des Königsreichs Preussen (1768), Kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestandnen Predigern (1777; šio veikalo tęsimą paskelbė L. Rėza).
L. E. Borowski D. H. A. (Annalen des Königreichs Preussen, 1793, II. psl. 45—73); *Erbkam* H. A. (Allgemeine Deutsche Biographie. I. 1875).
2) Fridrichas Traugotas Emilis (1828 Vėliavos apyl. Plybiškiuose —1905), mokslus išėjo Gumbinės gimn. ir Karaliaučiaus univ., kur jis priklausė Lithuanios studentų bendrijai (Burschenschaft). Tebebūdamas studentas kelis kartus buvo teistas (1849—1850); vieną kartą nuteistas keturiomis savaitėmis ir net iš Karaliaučiaus ištremtas dėl savo straipsnių Hartungsche Zeitung ir Volksbote laikraščiuose. 1853 gavo filosofijos daktaro vardą už Ueber die Prinzipien von Herders Philosophie der Geschichte. Vertėsi pamokomis, nuo 1859 anglų kalbos mokytojas Karaliaučiaus gimnazijose, nuo 1874 filosofijos privatdocentas Karaliaučiaus universitete, bet Prūsijos vyriausybė netvirtino jo, tris kartus fakulteto pristatyto, profesorium; 1904 dėl Kanto jubiliejaus patvirtino, bet A. atsisakė tai bepriimti. Jo rašiniai filosofijos srity daugiausia Kantui skiriami: Kants Idee vom höchsten Gut (1874), Kants Jugend und die fünf ersten Jahren seiner Privatdocentur (1882) ir kt.
O. Schöndörffer Emil A. (Altpreussische Monatsschrift 1905, psl. 521—537).

Arnoldt L. ir Vejeris (Weyhmeyer) Ernstas, Tilžės spaustuvininkai. 1886, Aušrai sustojus, nusipirkę subankrotavusio Jurgio Mikšo spaustuvę spausdino 1886—1887 Garsą, 1887 Nemuno Sargą, 1887—1888 ir 1890 (pradžioje) Šviesą ir daugumą 1886—1889 lietuviškų tikybinių knygučių. Su šia spaustuve L. Kušeliauskas buvo sudaręs sutartį leisti jo ruošiamoms tikybinėms knygutėms ir joj jis buvo sudėjęs savo „amžiną banką", kuris spaustuvininkų rankose ir liko. Spaustuvei subankrotavus, ją nupirko 1890 J. Šenkė Tilžėje.

Arnolfo 1) di Campio, di Lapo (1240—1301), italų statytojas. Florencijoj pastatė bažnyčias Santa Croce, Santa Maria maggiore ir Santa Trinità; 2) di Firenze, kai kurių laikomas tuo pat A. di Campio, Orviete 1282 pastatęs kardinolo de Braye antkapį, Romoje 1293 tabernakulus San Paolo ir Santa Cecilia bažnyčiose, 1295 antkapį popiežiui Bonifacijui VIII.

Arnolt Štirijos ar Karintijos kunigas, apie 1130 sukūręs vokiečių (mittelhochdeutsch) kalba eiliuotąjį dogmos veikalą Von den Siebenzahl. Išleido Diemer Deutsche Gedichte des 11. 12. Jahrhund., 1849.

Arnon upė ž. Modžib.

Arnošt (Ernestas), 1297—1364, pirmas Prahos arkivyskupas Čekijoje (nuo 1343), energingai tvarkė arkivyskupijos reikalus, pirmas Prahos universiteto kancleris.

Arnotas (lot. ornatus, lenk. ornat), puošnus kunigo dangalas mišias laikant.

Arnott Neil (1788—1874), anglų gydytojas praktikas ir higienistas, daug rašęs sanitarijos klausimais, sugalvojęs Arnott waterbed (vandens lovą), Arnott ventilator ir Arnott stove (krosnį), už kurias 1854 gavo Rumfordo medalį.

Arnoud (sk. arnu) Joana Silvanija (1819—1897), prancūzų artistė Plessy, 1834—1845 populiari Paryžiaus Comédie Française artistė, ištekėjusi už anglų dramaturgo J. F. Arnould 1845—1855 vaidino Petrapilio Michailovskiame teatre, 1855—1876 vėl Paryžiuje.

Arnould (sk. arnu) 1) Arturas (1835—1895), prancūzų politikas ir rašytojas. L'Opinion National redaktorius. Paryžiaus komunos veikėjas. Likviduojant komuną pabėgo į Šveicariją, vėliau į Braziliją. 1880 grįžo į Prancūziją. Parašė Histoire populaire et parlementaire de la Commune (3 t. 1878). Be to, rašė romanus ir dramas. 2) Sofi-

ja (1744—1802), 1757—1778 Paryžiaus operos dainininkė, pasižymėjusi ne tik savo balsu, bet ir sąmoju. Sąmojingi jos posakiai (bonmots) surinkti kaip Arnouldiana (1809). Net mirdama juokėsi kunigui, jog jai daugelį mylėjusiai daug būsią atleista. Jos svečių tarpe būdavo Diderot, d'Alembert, Rousseau ir kiti. Jos atsiminimai išl. 1837 (2 tomu).

Arnoux (sk. arnu) 1) Klaudijus (1792—1866), prancūzų inžinierius, geležinkelių technikos specialistas, sugalvojęs tam tikrus greituosius traukinius (des traines articulés), už kuriuos 1839 gavo mokslo akademijos premiją.

2) Aleksandras (g. 1884), prancūzų rašytojas, utopistinių romanų autorius. Parašė: Indice 33, 1920; Le règne du bonheur, 1924; išvertė Calderono Gyvenimas yra sapnas.

Arnpeck Veitas (1440—1505) istorininkas, rašęs vidurinių amžių Bavarijos istoriją.

Arnsberg, Vokietijos 1) mst. (Vestfalijoj), 13.000 gyv. (1930). Įkurtas 1077. Senoji pilis, sunaikinta per 7 metų karą. Popieriaus ir perlų pramonė. 2) Vestfalijos regencija, turinti 30 apskričių. 7.686 km². 2.721.370 gyv. (1925). Žymiausi miestai Dortmund, Bochum ir Gelsenkirchen.

Arnsburg Hesseno Giessen aps. Vokietijoje, prie Wetter upės, 1174—1803 cistersų vienuolynas.

Arnsdorf 1) Niederbayern regencijos Eggenfelden aps. valsčius Bavarijoj, prie Kollbach upės ir A.-Landau glž., 1925 1690 gyv. 2) Niederschlesien prov. Liegnitz regencijos Hirschberg aps. valsčius Prūsijoj Milžinų kalnuose (im Riesengebirge), prie Lomnitz upės ir Hirschberg-Krummhübel glž., 1925 2.000 gyv. Popieriaus pramonė. 3) Saksonijos valsčius Dresdene Heide rytuose, netoli Dresdeno, 1925 4.100 gyv. Medžio ir stiklo pramonė.

Arnsdorf vok., čekiš. Arnultovice (sk. ár-), Leipos aps. š. Čekoslovakijoj, 1921 3.760 gyv. Stiklo pramonė.

Arnstadt, Vokietijos aps. mst. Tiuringijoj, 23.000 g. (1930). Gaminama dažai, pirštinės, skrybėlės. Aps. 757 km², 88.300 gyv.

Arnstein mst. Unterfranken regencijos Karlstadt aps. Bavarijoj, prie Schweinfurt-Gemünden gelež., 1925 1.650 gyv. Daugelis gyventojų verčiasi sodininkyste. XIV (1308) ir XV a. pilys.

Arnswalde Vokietijos aps. mst. Brandenburgo prov., 12.000 gyv. (1930), tarp kelių ežerų. Minimi 1269 gerai išlikę miesto sienų mūrai.

Arntzenius (Arntz), XVIII—XIX a. olandų mokslininkų giminė: 1) Jonas (1702—1759) klasikų leidėjas, 2) jo brolis Ottonas (1703—1763), rašė archeologijos klausimais, parūpino Katono Disticha leidimą (1754), 3) Jono sūnus Enrikas Jonas (1735—1797) klasikų leidėjas, 4) Ottono sūnus Petras Mikalojus (1745—1799) teisininkas ir poetas, 5) Petro Mikalojaus sūnus Robertas Enrikas (1777—1823) poetas, 6) Enriko Jono sūnus Hermanas (1765—1842) teisininkas ir filologas, 7) Roberto Enriko sūnus Ditrichas Jonas Agatas (1806—1848) pasižymėjęs medicinos moksle.

Arnulf 1) karintietis (g. apie 845—853, m. 899), karaliaus Karlomano sūnus. Paveldėjo iš tėvo Karintiją ir Pannoniją (880), o Karolį III nuvertus (887) išrinktas Vokietijos (Rytų Prancūzijos) karaliumi. Kovojo su normanais (891) ir Moravijos kunigaikščiu Sviatopolku (892—893); dukart (894 ir 895) žygiavo Italijon. 896 popiežius Formosas karūnavo jį imperatorium.

2) A. (apie 582—641) Karolingų (Pippinidų, arba Arnulfingų) sentėvis. Theudeberto II laikais buvo A. majordomas, 614 Metzo vyskupas, 627 išsižadėjo vyskupystės norėdamas asketiškai gyventi. Jo sūnus (iš laiko prieš įsišventinant į kunigus) Ansegisel vedė Pippino Senesniojo dukterį Beggą. Pats A. po mirties pripažintas buvo šventuoju. Jo diena švenčiama rugpiūčio 16 d. Metzo vyskupijoj ir liepos 18 d. Kelno arkivyskupijoj.

Arnulf(-as) vyriškasis vardas iš sensaks. arn erelis ir wulf vilkas.

Arnulfingai 1) vysk. Arnulfo šv. (ž.) papėdininkai, dėl Karolio Didžiojo vėliau Karolingais vadinami; 2) Bavarų Arnulfo papėdininkai grafai von Scheiern-Wittelsbach, vėlesnieji Bavarijos hercogai.

Arnus (lot.) upė ž. Arno.

Ärö, Arröe, Aerö, danų sala, 90 km², 1921 12.000 gyv. Ligi 1749 priklausė Danijai, 1749—1864 Šlezvigui, paskui vėl Danijai. Mst. Aeröskjöbing, uostas Marstal.

Aroa (sk. -ó-) senos vario kasyklos prie Rio A. (A. upės) Venecueloje p. Amerikoje, prie Tucacas-Barquisimento gelež. Priklauso anglams.

Aroakai, arovakai ž. Aruakai.

Aroe (sk. á-), Aru salos Olandų Indijos r., priklauso Molukkų valdybai, tarp Naujosios Gvinėjos ir Australijos. 5 didžiosios salos 8.600 km² ir apie 80 mažųjų. Papuasų kilmės ir malajų kultūros 20.000 aronėzų verčiasi daugiausia ryklių, karolių, rojaus paukščių gaudymu.

Arogantas (lot. arrogans) perdaug savim pasitikįs, išdidžiai kalbąs.

Arokszállás (sk. aroksalaš), mst. Jasz-Nadkun-Szolnok (sk. jas nad' kun solnok) ko-

mitate š. Vengrijoje, netoli Matros kalno, apie 20.000 gyv.

Arolas Jonas (1805—1849), ispanų poetas. Pijorų vienuolis ir mokytojas (nuo 1819), 1842 išėjęs iš proto. Dar jo pirmosios poezijos Libro de amores, Poesias pastoriles, Cartas amatorias atkreipė į jį visuomenės dėmesį formos tobulumu, kuris dar pakilo jo vėlesniuose romanuose moriscos (maurų tradicijų temomis), orientales (rytų motyvais) ir kt. surinktuose 1842 Poesias caballerescas y orientales. Jo didžioji poema La silfide del acueducto. Keli jo poezijos leidiniai, pastar. 1883 Poesias religiosas, oriėntales, caballerescas y amatorias.

Lombay y Pedraja El padre A., 1898.

Arolsen mst. seniau Valdeko kunigaikštijos, paskui respublikos (Freistaat), sostinė, nuo 1928 Kassel regencijos Tviste aps. 1925 2.440 gyv. 1710—1725 statyta pilis su turtinga biblioteka, paveikslų, pinigų ir senienų rinkiniais. Čia gimė skulptorius Chr. Rauch, tapytojai Fr. ir Vilh. Kaulbachai.

Aromatinė tinktūra, lot. Tinctura aromatica. Ištrauka mišinio aromatinių substancijų (cinamonų, imberų, gvaizdikėlių ir kt.) 60% alkoholio pagalba padaryta. Rausvas, tamsokas, aštraus malonaus skonio skystimas. Nenuodinga. Vartojama arba gryna, lašais, apetitui sužadinti arba mišinyje su kitais vaistais jų skoniui pagerinti.

Aromatiniai junginiai arba aromatinė junginių eilė. Organiniai junginiai sudaro dvi dideles grupes: alifatinių junginių grupę, aromatinių junginių arba alifatinių junginių eilę ir grupę arba aromatinių junginių eilę. Visi alifatiniai junginiai turi atlapą anglies atomų grandinę, o aromatiniai turi uždarą žiedo pavidalo anglies atomų grandinę. Pagrindinis A. J. atstovas yra angliavandenilis benzolas C_6H_6, kurio šeši anglies atomai sudaro uždarą šešianario žiedo pavidalo grandinę, kaip rodo jo struktūros formulė:

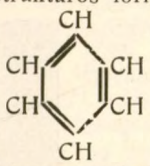

Gali susidaryti junginių iš dviejų ir net iš trijų tokių šešianarių branduolių, kaip antai, naftalinas, antracenas.

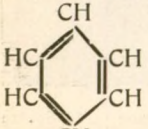

Naftalinas

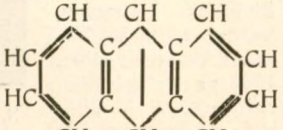

Antracenas

Uždaros grandinės sudaryme gali dalyvauti, be anglies atomų, taip pat ir kai kurių kitų elementų atomai, kaip antai azoto, deguonies, sieros.

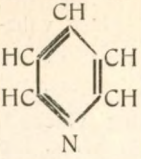

Piridinas

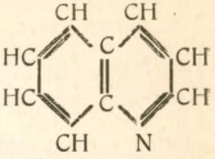

Chinolinas

Šiais atvejais uždari žiedai arba branduoliai gali susidaryti ne tik šešianariai, bet ir penkianariai, kaip antai:

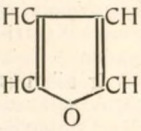

Furanas

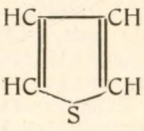

Tiofenas

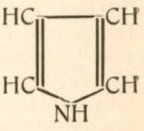

Pirolas

ir kiti. Junginiai su uždaromis grandinėmis, kurių sudaryme dalyvauja, be anglies atomų, dar kitų elementų atomai, vadinami heterocikliniais. Visi tik suminėtieji angliavandeniliai uždaromis grandinėmis sudaro A. J. pagrindą. Pakeičiant jų vandenilio atomus kitais elementais ar jų grupėmis susidaro nepaprastai didelis skaičius junginių, kurie ir turi bendrą A. J. vardą. Pats jų vardas yra kilęs iš to, kad pirmieji iš aptiktųjų tos grupės junginių atsitiktinai pasižymėjo charakteringu kvapu. Kvapas nėra vien tik A. J. charakteringas ypatumas, nes ir alifatinės eilės daugelis junginių pasižymi savo kvapu. A. J. dažnai vadinami taip pat cikliniais junginiais. A. J. pasižymi charakteringomis reakcijomis, lengvai reaguoja su koncentruota azoto rūgštimi ir sudaro atitinkamus nitro junginius, kuriuose vienas ar daugiau vandenilio atomų pavaduojama (pakeičiama) nitrogrupe $—NO_2$:

$$C_6H_6+HNO_3=C_6H_5NO_2+H_2O$$

Koncentruota sieros rūgštis taip pat veikia A. J., sudarydama su jais sulfo rūgštis, kur junginio branduolio vienas ar daugiau vandenilių esti pavaduoti sulfogrupe — SO_3H:

$$C_6H_6+H_2SO_4=C_6H_5SO_3H+H_2O$$

A. J. vandeniliai, jei ne stačiai, tai aplinkiniais keliais duodasi pavaduojami halogenais ir įvairiomis atomų grupėmis, kaip antai: hidroksilo grupe —OH, amino grupe —NH_2, karboksilu — ir kitomis.

A. P.

Aromatiniai vandenys ž. Aqua aromatica.

Aromia moschata L. didelis, žalias su mėlynu priespalviu, blizgąs, muskusinio kvapo, skraidąs liepos mėnesį vabalas. Vikšrai graužia gluosnių arba karklų medieną. Tip. nariuotakojai (artropoda), klasė vabzdžiai (Insecta), būrys vabalai (Coleoptera), šeima ilgaūsiai (Cerambycidae).

Aromunai (aramanai, arvanitovlachai, cincarai, kucovlachai, seniau tiesiog vlachai), pietinė rumunų šaka, apie X a. Kr. g. jau plačiai gyvenanti Balkanų pusiasaly, ypačiai Tessalijoj, kuri XIII—XV a. dėl jų buvo vadinama net Megale Vlachia (Didžioji Vlachija). Daugumas A. susiliejo su graikais ir slavais. Dabar jų priskaitoma ligi 200.000 (1925), tirščiau tebegyvenančių Graikijoje Pindo srity (Metsovo, Kalaritės) ir Olimpo srity (Vlacholivadon), šiaip išsimėčiusių tarp graikų, bulgarų ir albanų: Graikijoje dar Epiro ir Tessalijos srityse, Jugoslavijos Makedonijoj Bitoli (Monastiro) srity ir Albanijoj (Muzakje). Jie skiriasi kilimo ir kalbos atžvilgiu dviem atšakom: karaguniai (juodšvarkiai, turk. kara juodas, viduramž. lot. gunna kailiniai) — pirkliai, auksininkai, viešbutininkai, piemenys ir t. t., ir faršerotai (nuo Faršeroto vietovės Albanijoj) — Albanijos avių piemenys klajokliai; daugelis pirklių, viešbutininkų yra išsisklaidę po buvusios turkų valstybės miestus.

G. Weigand Die Aromane, 2 tomu, 1894—1895; („) Die nationalen Bestrebungen der Balkanvölker, 1898; *Končov* Makedonija (bulgariškai), Sofija, 1900; *Cvijič* Balkansko poluostrovo (serbiškai), Beograd, 1922.

Aron 1) Hermanas (1845—1913) vokiečių fizikas, išradęs pirmąjį laikrodišką elektros srovės jo vardu vadinamą matuoklį ir šį išradimą sunaudojęs savo fabrikuose.

2) Petras (1490—1545) italų muzikos teorininkas, svarb. veik. Il Toscanello in musica (Venecija 1523).

Arona, Italijos mst. Novaros prov. Lago Maggiore pietvakariniame krante; 8.000 gyv. Didelės verpyklos ir laivų dirbtuvės. Apylinkės kalnely San Carlone 1697 pastatyta 23 m aukščio, ant 12 m aukštumo granitinio pamato šv. Karolio Borromeo statula.

Arona Vidžemės (Latvijoje) upė, Aivieksčių (Dauguvos) deš. intakas.

Aronas ž. Aaronas.

Aronėzai, arunėzai Arų salų gyventojai Olandų Indijoje.

Arono lazda ž. Arum.

Aronovič (Aaronovič) Izaokas, Čekijos žydas, 1550—1630 spaustuvininkas Krokuvoj (Lenkijoj) ir čia 1603—1605 išspausdinęs Babilono Talmudą 12 tomų.

Arons Matis (g. 1858), latv. žurnalistas. Nuo 1876—88 dirba mokytojo darbą įvairiose Latvijos vietose. Nuo 1888 pereina į žurnalistiką. Dirbo Dienas Lapa (1888—95), kur 4 m. redagavo to laikr. etnografišką mėn. priedą. 1895 — 1902 antrasis red. laikr. Austrums; 1910—17 atsak. red. Dzimtenes Vēstnesis. Jo knygos: Kr. Valdemārs savo dzīvē un darbā (1892), Latv. tulkotās belletristikas raditajs (1902) Ivads tautsaimniecībā (1905), antologija Bakā (23), Vecais Panteniuss.

Arons Matis

Aronson Mose ben Aaron (1805—1875), gimęs Žemaičiuose Salantuose dab. Kretingos aps. Rabinas keliuose Lietuvos miesteliuose, paskui New Yorke: m. Chicagoje. Rašė pamokslų knygas (Pardes ha Chochma, 1836; Pardes ha Bina, 1855); plačiai žinomas Pardes autoriaus vardu.

Aronson 1) Naumas (ben Löb), žydų skulptorius g. 1872 Latvijos Kreslavkoj, mokėsi paišybos mokykloje Vilniuje ir Paryžiuje, 1897 salone du Champ de Mars Paryžiuje parodė savo Au delà. 1905 jo Beethoven išstatytas Beethoveno namuose Bonne, 1925 įgytas Paryžiaus konservatorijos. 1916 Rasputin, 1917 Moses, 1918 Spartacus, 1919 Dante, 1922 Pasteur (paminklai Paryžiuje ir provincijoje), 1922 Berlioz, Chopin, Wagner, po to dar Lenin ir kiti.

N. Aronson

N. Aronson Skulptūra

2) Zelmanas Izaokas, žydų apysakininkas Anauchu vardu, g. 1876 Vilniaus krašte Lydoje. 1903 pasireiškė hebrajų poema iš chasidų gyvenimo ir Hecharuz apsakymu. Vėliau rašė tik žy-

diškai (idiš), bendradarbiavo dienraščiuose ir žurnaluose. Jo raštai išl. 4 tomais.

Aronssohn Jokūbas Leonas (1791—1861), prancūzų gydytojas, kaip praktikas plačiai pagarsėjęs Europoje, Strasburgo univ. prof.

Aronu Vosylius (1770—1822), Sekmigradijos rumunų poetas, populiarių poemų autorius (Patima hu Christosu Kristaus kančios, Anul mânosu rūstybės metai ir kt.), liaudies labai mėgiamas drauge su Baracu ir Panu.

Arosa Šveicarijos žiemos kurortas Graubündeno kantone. 1800 m aukščiau jūros paviršiaus; 3.000 gyv. Paskutinė glž. Chur-A. stotis.

Arosai Raseinių aps. Kelmės val. kaimas, 13 km nuo Kelmės, 1923 8 ūkiuose 54 gyventojai.

Arosev Aleksandras (g. 1890 Kazanėje) mokėsi Kazanės realinėje mokykloje, Belgijoje faculté du philosophie et lettres (Liége), paskui Petrapilio psichoneurologiniame institute. 1905 dalyvavo Rusijos socialistų revoliucininkų organizacijoje, 1907 stojo Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos daugumiečių (bolševikų) frakcijon. Nuo 1905 nekartą suimamas, 1909—1913 5 kartus tremiamas š. ir r. gubernijosna (Vologdos, Archangelsko, Permės), iš kur paprastai pabėgdavo ir veikė Rusijoj, Belgijoj, Prancūzijoj. Iš paskutinio savo trėmimo grąžintas 1916 pateko Maskvos junkerių mokyklon ir 1917 jau buvo paskirtas bausmės batalionan, nuo kurio revoliucija jį išvadavo. Vėl suimtas kaip krašto išdavikas, bet ir vėl išleistas, spalių mėn. perversmo metu buvo Maskvos karo apygardos kariuomenės vado padėjėjas, 1918—1921 komisaras įvairiose karo reikalų srityse, be to, dar 1919—1920 vyriausio Ukrainos revoliucinio tribunolo pirmininkas, 1921 kurį laiką SSSR atstovybės tarėjas Rygoje, 1924 SSSR atstovybės spaudos skyriaus vedėjas Paryžiuj. 1927—1928 SSSR atstovas Lietuvai, nuo 1928 SSSR atstovas Čekoslovakijai. Nuo 1916 dalyvauja literatūroje (apysakos 1921 Strada, Nedavnije dni, 1922 Zapiski Terentija Zabytogo, 1923 Bielaja lestnica ir kt.).

A. autobiografija Granato Enciklopedičeskij Slovar', 41 — 1 t.: SSSR (Dejateli SSSR i Oktiabrskoj revoliuciji); Bolšaja Sovietskaja Enciklopedija, III, 1930: Arosev.

Arouet ž. Voltaire.

Arpa (Varpė?), Vilniaus krašto Vileikos aps. upelis, Neries-Vilijos, deš. intakas, 11,3 km ilgio; prasideda Arpos (Orpa) k. žemėje, įteka į Viliją paliai Rabūnės mst. (todėl kartais Rabūne vad.), 425,8 km nuo jos žiočių; baseino plotas 41 km²; intakų nėra.

Arpačai dvi upės š. Armenijoj (SSRA), Arakso (ž.) kairieji intakai: rytų 113 km ilgumo (vasarą nesiekia Arakso) ir vakarų 150 km (įteka ties Hadži-bairama). Ties antruoju A. Ani, senovės Armenijos sostinės griuvėsiai.

Arpad š. Sirijoj senovėje miestas, VIII a. pr. Kr. asiriečių užkariautas. Matyt, gulėjo Hamato ir Damasko (ž.) kaimynystėje; spėjama, kad toj vietoj, kur dabar yra miestelis Tell Erfad.

Arpadai vengrų karalių dinastija. Jos steigėju laikomas Arpad Didysis, apie 890—907, septynių suomių turėnų giminių vadas; jų tarpe pirmą vietą turėjo madjarai (ungrai), vengrai ir kubarai. 892 užėmė Panoniją, vėliau Didž. Moraviją. Padunojėj įkūrė vengrų valstybę. Dinastijai pamatą davė Gėza, 977—997, bet pirmuoju tos dinastijos karaliumi laikomas Steponas šv., 997—1038, 1001 vainikuotas karaliaus vainiku. Dinastija išmirė 1301.

Arpajon (sk. arpažon) Liudvikas (apie 1600—1679), prancūzų generolas ir diplomatas, 1648 paskirtas nepaprastu atstovu Lenkijai; rėmė Joną Kazimierą renkant karaliumi.

Arpas (gr. harpe, lot. harpa piautuvas, lenk. arpa) žemės ūkio prietaisas grūdams valyti sietais ir oro srove. Sietai išskiria žymiai didesnes ir žymiai mažesnes už grūdus daleles; oro srovė toliau nupučia mažesnio lyginamojo svorio daleles.

Arpdaubiai vok. Harpenthal. Įsručio aps. Didlaukių par. dvaras Maž. Lietuvoje.

Arpeggio (it. sk. arpedžio) muzikoj reikalauja imti akordo garsus ne visus kartu, o vieną po kito.

Arpent (pr., sk. arpan), nebevartojamas prancūzų margas, lygus 0,51 ha.

Arpentigny Kazimieras Stanislovas d' (1791—1866), Napoleono I armijos karininkas, vienas pirmiausiųjų chirognomijos (delnų išraiškos mokslo) pagrindėjų. Parašė: La Chirognomie ou l'art de reconnaître les tendances de l'intelligence d'après les formes de la main (Paris 1843).

Arpi senovėje Argos Hippium, Argyrippa, mst. Apulijoj, Apeninų pusiasaly, ties dabartine Foggia.

Arpicordo (it.) dabar nebevartojamas muzikos instrumentas, styginis su klavišais. Skambėjo panašiai kaip arfa (ž.).

Arpino Cavaliere d', italų tapytojas Giuseppe Cezari (ž.).

Arpinum senovės volskų tautos mst. Jo apskrity, Cicerono ir Marijaus gimtinė. Dabartinis mst. Arpino. Casertos provincijoj, 10.300 gyv.

Arquà Petrarca kurortas aukštutinėj Italijoj, pietvakariuose nuo Padujos; 2100 gyv. Čia gyveno ir mirė Petrarka (m. 1374); čia stovi ir jo paminklas.

Arqueritas Domeyko mineralas, Ag_{12} Hg

(86,61 sidabro ir 13,39 gyvsidabrio); gausiai randamas sidabro kasyklose Arqueros Čilėje; pavadintas lietuvio geologo Igno Domeikos (ž.) vardu.

Arquien de Lagrange (sk. arkjé de lagránž) Enrikas (1613—1707), Jono III Sobieskio karaliaus uošvis, Marijos Kazimiros tėvas, nuo skolų pabėgęs gyveno pas dukterį; Jonui III tarpininkaujant gavo kardinolo titulą.

Arragonija ž. Aragonija.

Arrah, Indijos mst., 50000 gyv., Bengalijoje, derlingame Gango žemupio slėnyje; Bihar ir Orissa provincijos distrikto sostinė.

Arran (sk. ären) sala ties vakarų Škotijos krantais su prieplauka Lamlash; 465 km²; 8.260 (1921) gyv.; gausu druidų laikų paminklų.

Arran James (sk. džems) Hamilton (m. 1575), Škotijos politinis veikėjas, Jokūbo II palikuonis. Jokūbui VI 1542 mirus, paėmė valstybės valdymą į savo rankas, parlamento paskelbtas Škotijos regentu (ž.) ir Marijos Stuart globėju. Kariavo su priešais Prancūzijos remiamas. Tat sukėlė 1544 anglų puolimą. 1547 anglų sumuštas, grįžo prancūzų padedamas ir išvijo anglus. Priėmęs katalikybę pradėjo persekioti protestantus; 1554 priverstas atsisakyti regencijos, gyveno Prancūzijoj. Prancūzų Enrikui II mirus, vėl grįžta Škotijon, palaiko jau anglų Elzbietą ir 1560 II 27 pasirašo su Anglija sutartį Berwicke. Susikivirčijęs su Elzbieta, grąžino į Škotiją Mariją Stuart, kurios slaptoj taryboj virsta pirmuoju lordu. 1562 pašalintas, prisideda prie Murrijaus sukilimo; jį numalšinus, bėga.

Arras (sk. arás) š. Prancūzijos senas miestas (28.000 gyv.), Pas de Calais (Padekale) departamento sostinė. Statyba daugiausia vidur. amžių laikų; gotikinio stiliaus rotušė. Prekiauja gyvuliais runkeliais ir javais. Robespierre'o gimimo vieta. Nemetocennos arba Atrebatumo vardu buvo keltų atrebatų sostinė; Cezario nukariauta 57 pr. Kr.; vėliau Artois (artua) provincijos sostinė. D. karo metu čia įvyko didelės kautynės 1915 IX 25 — X 13 ir 1917 IV 2—V 20, trukdant vokiečiams prieiti prie Paryžiaus. 1918 VIII ir IX ties A. prancūzams pradėjus puolimą, vokiečiai buvo nustumti į vad. Zigfrido liniją.

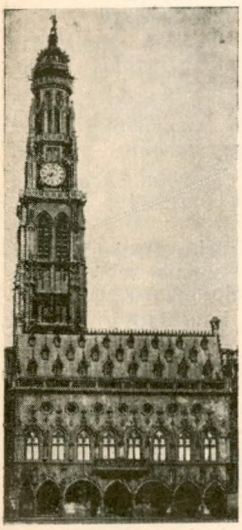

Arraso rotušė

Arrasai ž. Arasai.

Arraso kankinės 4 vincentietės, 1794 VI 26 numirusios už tikėjimą kaip Prancūzų revoliucijos auka. 1920 VI 13 paskelbtos palaimintos.

Arreboe Anders (1587—1637), danų poetas, laikomas danų literatūros pradėtojas, įvedęs danų poezijon klasikinės prozodijos principus; 1617—1622 Drontheimo, Norvegijoj, vyskupas.

Arrecifes Argentinos mst., Buenos Aires valstybėj, prie to paties vardo Paranos intako.

Arresee Danijos ežeras Zelandijos salos šiaurinėj daly; 42 km².

Arrest Enrikas Liudvikas d' (1822—1875) astronomas, Leipcigo (1848) ir Kopenhagos (1857) observatorijų direktorius, aptikęs daugiau kaip 200 naujų ūkų, žvaigždžių spiečių ir 2 periodines kometas.

Arrha, arrhabo, graikų ir romėnų teisėje reiškė rankpinigius sudarant sutartį, dažniausiai pirkimo-pardavimo ar nuomos sutartį. A. sponsalicia, rankpinigiai sužadėtinio antrai pusei sumokami. Jungtuvėms neįvykus, jie pasilikdavo sužadėtinės tėvų rankose.

Arrhenius Svante (1859 II 19 Wijko pily prie Upsalos — 1927 X 2 Stokholme), švedų chemikas ir fizikas, savo jaunatvės veikalu apie elektrolitinių dissociacijų ir jonų teoriją sukūręs elektrochemijos pagrindus; drauge su van't Hoffu (ž.) ir W. Ostwaldu (ž.) jis laikomas fizikalinės chemijos pagrindėju. 1891 fizikos docentas, 1895 profesorius privatinėj Stokholmo aukštojoj mokykloj, paskiau virtusioj valstybiniu universitetu, kurio 1897—1902 A. buvo rektorium; 1903 pirmasis švedų tyrinėtojų, gavo Nobelio premiją už darbą apie elektrolitų teoriją, nuo 1909 buvo Nobelio įkurto fizikalinės chemijos instituto direktorius. Platesnei visuomenei A. daugiau žinomas savo teorinio pobūdžio raštais iš astronomijos srities, kurių daugumas liečia astrofizikos arba kosminės fizikos klausimus. A. gvildeno saulės atmosferą ir planetų paviršių. Daug dėmesio A. atkreipė į šviesos spindimą ir nurodė šio reiškinio svarbą įvairiuose kosmiškuose procesuose. Šioj srity A. sukūrė saulės vainiko teoriją ir ištobu-

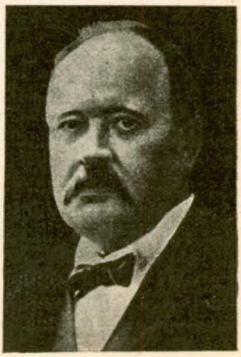

lino esamąją kometų teoriją. Taip pat tyrė šiaurės pašvaistę. Dideliausio susidomėjimo sukėlė A. vadinamoji kosminės panspermijos (ž.) hipotezė, kuria A. mėgino nušviesti gyvybės vaidmenį visatoje. Šios srities daugiausia žinomi jo raštai, išversti įvairiomis kalbomis, yra šie: Pasaulių tapsmas, Kosminės fizikos vadovėlis (2 t.), Pasaulio įsivaizdavimai įvairiais laikais ir kt.

E. Riesenfeld, Svante Arrhenius, 1931; *F. Butkevičiaus* ir *A. Juškos* A. nekrologas Kosmo 1928 281—286 p.; *Pr. Dovydaitis* išvertė Žvaigždžių erdvės begalybė Kosmos 1920—21, 151—156 p.

Arriága 1) Manoel (1840 VII 8 — 1917 III 5 Lisabone), portugalų politikas. 1910 paskelbus respubliką konstituantos narys; 1911 VIII—1915 V (atsisakė) Portugalijos respublikos prezidentas. Parašė Harmonias sociaes 1907.

2) Rodrigo de (1592—1667), jėzuitas, ispanų teologas. 1624—67 Prahos un-to teologijos prof., 1640—51 un-to kancleris. Svarb. veikalas: Disputationes theologicae 8 t. Antverpene 1643—55.

Arrianos (gr. Arrianus Flavius apie 95 — 175 Kr. g.) filosofas ir istorikas iš Nikomedijos Bitinijoj, parašė Epikteto (ž.) filosofijos išdėstymą (Enchiridion Epicteti ir Diatribe Epicteti), Aleksandro Makedoniečio istoriją (Anábasis Alexandrou), aprašymą Juodųjų jūrų pakraščių (Periplous Euxeinon Póntou) ir kt. Visus veikalus išleido: Dubner, Paris Didot 1877. Mokėsi Nikomedijoj, Nikopolise; apie 130 konsulas, 131—137 Kappadokijos vietininkas; vėliau gyveno Atėnuose ir Nikomedijoj.

Arriaza y Superviela (sk. - átha) Jonas Baptistas (1770 II 27 — 1837 I 22), ispanų politikas ir poetas. 1810 paskelbė patriotinių eilėraščių rinkinį Cantos patrioticos, 1829—1832 Poesias liricas ir kt. Politikoj priešininkas liberalizmo ir 1812 konstitucijos.

Arridaios 1) Aleksandro Didžiojo pusbrolis, degeneratas, tačiau Aleksandrui mirus, Filipo III vardu paskelbtas Makedonijos karalium. 317 pr. Kr. drauge su savo žmona Eurydike nužudytas Aleksandro motinos Olimpiados. 2) Aleksandro D. karo vadas, 321 paskelbtas Makedonijos regentu, kartu su Pitonu, bet tais pačiais metais atsisakė Antipatro naudai; ligi 319 valdė Frigiją.

Arrieta Jonas Emilis (1823—) ispanų kompozitorius: mokėsi Milano konservatorijoj, parašė 35 operas (Isabel la Católica, El Dominó azul, Marina ir kt.); nuo 1857 Madrido konservatorijos profesorius, vėliau jos direktorius.

Arrighi di Casanova Jonas Toussaint (1778 III 8 — 1863 (1853?) III 22) korsikietis, prancūzų generolas, dalyvavo Napoleono karuose Egipte, Italijoj (Marengo), 1809 ties Esslingen generolas, ties Vagram; 1811 organizavęs tautinę gvardiją fortifikavo pajūrį nuo Elbos ligi Somme; 1813 Leipcigo gubernatorius, vėliau bonapartistų šalininkas. Jo sūnus 2) Liudvikas Hiacintas Ernestas (1814 IX 26 — 1888 III 28) karininkas, 1849 Versalio gubernatorius, 1859 vidaus reikalų ministeris. Respubliką paskelbus, nuolatinis monarchistų kandidatas rinkimuose į parlamentą.

Arrius 1) A. Quintus Cicerono vienlaikis politikas ir oratorius, 63 pr. Kr. pretorius.

Pauly Wissowa Realencyklopėdie II tom.

2) Antoninus, I a. Kr. g., buvo dukart konsulu, apie 70 Azijos prokonsulas; rašė eilėraščių graikų kalba.

Skutsch Hermes 27. 1892.

3) A. Menander, III a. Kr. g. romėnų teisininkas. Parašė De re militari.

Karlowa Römische Rechtsgesch.

Arrivabene 1) Ferdinandas (1770 — 1834 VI 29 Mantujoj), italų poetas, literatūros istorikas ir teisininkas. 1800 kancone La tamba di Sebenico, 1827 Il secolo di Dante, 1817 paskelbė Sulla filantropia del giudice.

2) Giovanni (1787 Mantujoj — 1881), italų politinis veikėjas ir ekonomistas. Buvo įsteigęs Mantujoj, greit austrų uždarytą mokyklą. Dėl santykių su Silvio Pellico (ž.) kalinamas; persekiojamas už ryšius su karbonarais (ž.) bėgo užsienin ir už akių nuteistas mirti. Londone studijuoja ekonomiką (1827—1832 Benefienza della cittá di Londra), Belgijoj studijuoja darbininkų klausimą; 1846 įsikūrus Briussely tautinei ekonominei draugijai, renkamas jos pirmininku. 1859 grįžo Italijon; senatorius. Jo veikalai paskelbti 1870: Scritti morali e economici.

3) Jurgis (Georgius) iš Mantujos XV a. pabaigos — XVI a. pradžios Venecijos spaustuvininkas dirbęs kartu su Paganiniu de Paganinis. A. spaudiniai žinomi nuo 1484.

Arröe, ž. Arö.

Arrogatio (lot.) savarankiško (sui juris) asmens įsūnijimas (ž.).

Arroyo Jonas Marcelinas (g. 1861), portugalų operos komponistas.

Arrordissement (pr. sk. arodisma[n]) Prancūzijos departamento dalis, valdoma subprefekto ir A. tarybos.

Arroux (sk. aru), Luaros (Loire) intakas Prancūzijoj, 120 km ilgumo.

Arrow root (sk. ároru) miltai, gaunami iš augalo Maranta arundinacea L. (ž.).

Arrowschmidt anglų kartografų šeima. Aaaron A. (1750—1823) 1770 įsteigė kartografijos įmonę Londone ir išleido 130 didžiųjų žemėlapių ir atlasų. Jo brolėnas Jonas (1790—1873) tęsė dėdės darbus. 1834 paskelbė London Atlas of universal Geography. A. vardais pavadinta sala Maršа-

lio salyne, upė Australijos Queenslande, kalnas Vankuvero saloj.

Arruntius 1) Lucius I a. pr. Kr. Pirmiau senato, po to Oktaviano šalininkas, laikomas autorium pūnų - romėnų karo aprašymo. Liekanos: Historicorum Romanorum reliquiae II t.

2) A. Stella, I a. Kr. g. romėnų poetas, autorius dingusių elegijų.

Ars longa, vita brevis lot. reiškia: menas ilgas, gyvenimas trumpas.

Ars moriendi (lot. mirties menas) Motiejaus iš Krokuvos, vėlesnio Vormso vyskupo veikalas, XV a. paplitęs beveik visose vaka-

Ars moriendi

rų Europos kalbose, tiek šia, tiek kitomis antraštėmis, suvaidino tam tikrą vaidmenį spaudai plėstis. Buvo raižoma medy tiek paveikslai, su trumpais įrašais, tiek tekstas, kuris iš lentų buvo atmušamas paveikslo atvirkščioj pusėj. Vienas didžiausiųjų (24 lapų) ksilografinių (ž.) spaudinių pavyzdžių. Raidžių rinkimo būdui prasiplėtus, pamažėl taip knygas spausdinti nustota.

Vc. B—ka.

Ars sur Moselle (sk. ars siur mozél) mst. Prancūzijos dep. Moselle (buvusioje vokiečių Lotaringijoje), 1926 3.280 gyv. Romėnų vandentiekio liekanos. 1870 įvyko prancūzų susirėmimas su vokiečiais.

Arsakidai (Aršakidai) 1) Partijos valdovų dinastija; įkūrė ją Arsak (Aršak) I 256 pr. Kr. įkūręs Partijos valstybę; II a. pr. Kr. Arsak VI Mitridatas I užkariavo visus kraštus tarp Kaukazo ir Eufrato; nugalėję Siriją, A. susidūrė su Armenija ir Romos valstybe, su kuriomis A. karai ėjo nesėkmingai. 226 Kr. g. persų Artakserksui IV nugalėjus Arsaką XXIX, Partijos valstybė buvo prijungta prie Persijos. 2) Armenijos valdovų dinastija, įkurta Vaggarisako (Vacharšako I), Partijos valdovo Arsako VI brolio, apie 150 pr. Kr. užėmusio Armenijos sostą. Paskutinis A., Aradašir IV, 428 Kr. g. buvo sassanidų nugalėtas.

Arsen ž. Arsenikas.

Arsen, Arses ž. Ardžiš.

Arsen e'Rum ž. Erzerumas.

Arsenalas (it. iš arab.), taip pat cekhauzas (vok.), seniau Zeughaus, įstaiga, kurioje laikomi ir saugojami taip pat gaminami ir taisomi kariuomenės ginklavimo ir apsaugos daiktai. Pirmieji daug kur virto artilerijos muziejais, antrieji ginklų dirbtuvėmis. Retai kur jungiami į vieną. Lietuvoje žinomas A. Lydoj jau XIV a. pabaigoj; Vilniuje 1571 (prievaizda Tomas Thusing); XVII a. Vladislovas IV įkūrė A. Vilniuje, Smolenske; vėliau Biržuose ir Nesvyžiuje. XVIII a. Vilniaus A. tiek buvo neprižiūrimas, kad jame liko tik 22 trijų svarų patrankos.

Arsenbenzol ž. Salvarsan.

Arsenevcai viena pravoslavų sektų XVIII a., popovcų sektos atskala.

Arsenferratinas, arsenferrialbumininės rūgšties natrio su priemaiša 6% geležies ir 0,06% arseno pavadinimas. Vartojamas priimti į vidų anemijai gydyti.

Arsenjev 1) Kastantas (1837—1919), rusų teisininkas ir publicistas, 1866—1874 dirbo advokatu, 1874—1880 oberprokuroro padėjėjas senato kasacijos departamente. Atsistatydinęs išimtinai verčiasi publicistika, labiausiai spausdindamas kritikos straipsnius Vestnike Evropy, kurio ats. redaktorium buvo nuo 1909. Skyrium spausdino Zametki po russkoj advokature 1875, Kritič. etiudy po russkoj literature 1888 ir kt. Redagavo Brokhauzo ir Efrono enciklopediją.

2) Mikalojus (g. 1888), religijos istorijos ir filosofijos rašytojas, religijų istorijos docentas Karaliaučiuje, rašas rusų, vokiečių, anglų ir prancūzų kalbomis. Parašė: Pesimizm i mistika (rus. 1922); Ostkirche und Mystik (vok. 1925); Die russische Literatur der Neuzeit und der Gegenwart in ihren Geistigen Zusammenhängen 1929.

Arsenjeva-Šilkarskaitė Marija (1886 Juodžionių dv. Krinčino val. Biržų aps. — 1921 VII 27 Juodžionyse) gimn. baigusi Mintaujoj, 1904—1910 Sorbonoj, 1916 Maskvos univ. priv. - docentas romaniškos liter. katedroj; 1918 prof.; 1919 ištekėjo už prof. Mikalojaus Arsenjevo.

Arsenikas 1) Chem. ženklas As, eilės numeris 33, atom. svoris 74,93. Gamtoje pasitaiko sulfidų (arseniko kolčedanas FeAsS, auripigmentas As_2S_3, realgaras As_2S_2 ir t. t.), arsenidų (geležies arsenidas $FeAs_2$, nikelio arsenidas NiAs ir t. t.), oksido As_2O_3 ir pagaliau palaido metalo pavidalu. Metalinis A. gaminamas kaitinant arsenidus ar sulfidus drauge su palaida geležimi, redukuojant anglimi oksidą. Paprastai tai yra pilkos spalvos metalas lygin. sv. 5,72, kuris, kaitinamas, sublimuojasi nesilydydamas ir skleidžia česnako kvapą; A. gali būti ir sulydomas 817°, jei tik garų slėgimas būtų didelis (36 Atm.). Kita nepastovi modifikacija geltonas A. lygin. sv. 1,97, kurio gaunama garus staigiai aušinant. Metalinis (pilkas) A. kristalizuojasi pagal heksagonalinę romboedrinę sistemą, geltonas pagal kūbinę. Metalinis A. gana lengvai dedasi į chemijos reakcijas: drėgnas oras oksiduoja jį paprastoje temperatūroje, sausas aukštesnėje temperatūroje. Metalinis A. vartojamas priemaišo (ligi 1%) pavidalu švino šratams gaminti; A. junginiai vartojami medicinoje A. preparatų pavidalu. Daugelis A. junginių yra stiprūs nuodai.

A. 3-chloridas $AsCl_3$ gaminamas chloro su A. tiesiogine reakcija. Tai yra bespalvis skystimas virimo temp. 130,2°, stingimo — 16°. Gerai ištirpsta vandeny, iš dalies susiskaldydamas: $AsCl_3+3H_2O \rightleftarrows As(OH)_3+3HCl$. Esant koncentruotos druskos rūgšties pertekliui, jis gerai duodasi nudestiliuojamas iš tirpalo; dar greičiau yra nudestiliuoti A. 3-bromidas $AsBr_3$.

A. hidridas (arsinas) AsH_3 pasidaro veikiant A. junginius hidrogenu in statu nascendi, sakysime cinko ir druskos rūgšties mišiniu. Tai yra bespalvės dujos silpno, šlykštaus kvapo ir nepaprastai nuodingos; virimo temp. — 54,8°, lydymo temp. — 113,5°. Aukštesnėje temperatūroje (300°—400°) skyla į elementus; tuo pasiremiant galima aptikti mažiausi A. kiekiai (Marsho metodas).

A. 3-oksidas As_2O_3 pasidaro deginant ore palaidą A. ar A. junginius. Truputį tirpsta vandeny, sudarydamas silpną arsenitinę rūgštį H_3AsO_3 ($HAsO_2$). Lygiai kaip ir kiti A. ir oksigeno junginiai, lengvai duodasi redukuojamas ligi palaido arseniko, paveiktas alavo 2-chlorido ir koncentruotos druskos rūgšties mišinio (Bettendorffo reagentas). Vartojamas yra kartais dažams gaminti, sulydytam stiklui (anglies, švino 2-oksido užterštam) valyti, be to, žiurkėms nuodyti, iškamšalams konservuoti.

A. 5-oksidas As_2O_5 pasidaro oksiduojant A. ar A. junginius konc. azoto rūgštimi ir paskui aukštesnėje temperatūroje dehidratuojant gautąją čia A. rūgštį H_3AsO_4. Šios rūgšties druskos, švino, kalcio arsenatai, vartojamos žemės ūky augalų vabzdžiams naikinti, kadangi arsenatai nėra taip kenksmingi žalioms augalų dalims, kaip arsenitai. A. sulfidai pasidaro tiesioginėje arseniko ir sieros reakcijoj, proporcingai paėmus šių elementų. A. 2-sulfidas As_2S_2 sudaro raudoną kristalinę substanciją; vartojamas baltos spalvos signalo feierverkams gaminti. A. 3-sulfidas As_2S_3 gali būti pagamintas ir leidžiant į druskos rūgštimi parūgštintus A. tirpalus sulfidinės rūgšties H_2S srovę; dėl savo gražios geltonos spalvos vartojamas kartais tapyboje. A. 5-sulfidas As_2S_5 yra šviesiai geltonos spalvos substancija. A. 3-sulfidas ir A. 5-sulfidas ištirpsta amonio ir šarmingųjų metalų sulfiduose, sudarydami tioarsenitus ir tioarsenatus, kurie rūgščių duodasi tučtuojau suardomi. *P. Bt.*

2) Mineralogijoj mineralas, pasitaikąs Andreasberge Harco kalnuose.

Arsenius 1) Didysis (apie 354— apie 445), šventasis (šventė VII 19, graikų bažnyčioj V 8), Egipto tyrų vienuolis; netikrais pranešimais 383—95 auklėjęs imperatoriaus sūnus Arkadijų ir Honorijų Konstantinopoly.

2) Černojevič (m. 1706) serbų patriarchas; siekdamas serbų išsivadavimo iš turkų valdžios, susisiekė su Jurgiu Brankoviču, kuris drauge su austrais rengė serbų sukilimą. Kada austrai, neišnaudoję pirmųjų savo laimėjimų, 1688 nutarė pasitraukti iš atimtų iš turkų žemių, A., pasinaudojęs austrų pažadais, prikalbino apie 40.000 serbų šeimų persikelti austrų valdžion, kur jiems buvo pažadėta plati savivaldybė. Jiems persikėlus, austrai pažadų netesėjo.

3) Macejevičius ž. Macejevičius.

Arsenizmas apsinuodijimas (ž.) arseno preparatais.

Arši uiguriečiu Tochri ž. Tocharai.

Arsiano kalnagūbrys Užkaukazy, skiriąs Gruzijos Achalcyko aps. nuo Adžarijos. A. sudaro Armenijos plokštakalnės vakarinę briauną; vid. aukštumas 2600 m, Alla Ekper viršūnė 3163 m.

Arsinai organiniai arseno junginiai, vartojami karo chemijoje. Turi trivalentinį (ž.) arseną, organinius radikalus ir haloidus arba ciano grupę. Svarbesnieji: etilodichloroarsinas (dikas) $C_2H_5AsCl_2$, chlorovinyloarsinodichloridas (levizitas) $ClHC{=}CH{=}AsCl_2$, difeniloarsinochloridas ($C_6H_5/_2AsCl$) (mėlyno kryžiaus medžiaga), difeniloarsinocianidas ($C_6H_5/_2AsCN$) (mėlynojo kryžiaus medžiaga) ir difenilaminchloro A. (adamsitas) $HN/C_6H_4/_2AsCl$. Aromatiniai A. — daugiausia kietos kristalinės medžiagos, vartojami artilerijos sviediniams ir dūmінėms žvakėms užtaisyti, stipriai erzina nosies ir gerklės gleivines plėveles, sukeldami čiaudėjimą ir kosulį, o nuo didelės jų koncentracijos labai skauda galvą, žmogus vemia, eisena pasidaro netvirta. A. yra narvelių nuo-

dai. Alifatiniai A., užlašinti ant odos, padaro odoje pūslę. Ypač sunkiai sužaloja odą levizitas. Pirmieji pradėjo vartoti kare A. vokiečiai 1917 IX. Paprasti dujokaukių koštuvai su aktyviosios anglies ir chemikalų sluoksniais A. nesulaiko. A. sulaikyti reikalingas koštuve sluoksnis tankios medžiagos (vatos, marlės, filco arba specialaus popieriaus).

Arsinoe 1) Egipto faraono Ptolemajo I duktė, Trakijos karaliaus Lisimacho (299 pr. Kr.) ir savo brolio Ptolemajo II Filadelfo žmona. 2) Ptolemajo III Evergeto duktė ir savo brolio Ptolemajo IV Filopatoro žmona, Ptolemajo V Epifano motina, vyro nužudyta 217 pr. Kr. 3) Ptolemajo XIII Auleto duktė, Egipto karalienė, Kleopatros sesuo, 41 pr. Kr. Antonijui įsakius nužudyta. Jų vardais buvo vadinami miestai: A. arba Cleopatris, dabartinis Suez, ties perkasu; A. arba Crocodilopolis, ties Meris ežeru, dabar Medinet el Faijum; A. arba Teuchira Kirenaikoj, A. Kilikijoj, arba Softa-Kalessi ir trys miestai Kipro saloj.

Arsinoe

Strack Die Dynastie der Ptolemäer 1897.

Arsinoe mažoji planeta (asteroidas), žymima numeriu 404. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 13,0. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,59 astronominių vienetų. Siderinis periodas 4,2 metų.

Arsinotherium didelis išmiręs kanopinis gyvulys žinduolis. Kaukolė palyginti trumpa, ant nosies kaulo išaugę pora milžiniškų ragų, kita pora ragų žymiai mažesnių užpakaly šių didelių. Tų gyvulių likučių rasta viršutinio eoceno sluoksniuose, trečiaeilėj gadynėj.

Arsinotherium

Arsis (gr. pakilimas), ritmiškas pakilimas eilėraščio eilutėje. Pradžioje A. turėjo priešingą reikšmę ir skaitant buvo pažymimas rankos pakėlimu. Eilėraščio pėdoj A. galima laikyti tą pėdos dalį, kuriai krinta kirtis. A. priešprieša tezis (ž.).

Arsk A. kantono totorių autonominės respublikos centras, RSFSR, 2.342 gyv. (1923). Seniau Kazanės gub.; senovės mst., žinomas kaip dar suomių vietovė; Kazanės valstybės laikais buvo jos valdovų vasarvietė. Rusų užkariautas 1552.

Arsla Kretingos aps. Mosėdžio val. upelis, Šatės (Luobos, Bartuvos) kair. intakas, 9,2 km ilgio; prasideda Geidučių k. laukuose, 3 km nuo Šatės bžk., teka šiaurės linkme pro Rūkų ir Arslos k., ties Juknaičių k. įteka į Šatę 6,6 km nuo jos žiočių; smagiai teka giliu ir siauru slėniu; vid. nuolydis 0,0033; baseino plotas 18 km²; intakų neturi.

Arsla Kretingos aps., Mosėdžio val. kaimas, ligi 1772 priklausė jėzuitams; juos panaikinus, perėjo edukacinės komisijos žinion; šios vardu valdė Ant. Gelgaudas. 1923 364 gyv., 7 km nuo Mosėdžio, 12 km nuo Skuodo glž. st.

Arslan Chekib Emir vienas žymiausių dabartinių kovotojų už Sirijos nepriklausomybę.

Arslan

Arsonval (sk. arsoval) Jacques (g. 1851 VI 8), prancūzų fiziologas, nuo 1894 Paryžiaus univ. eksperimentalinės fiziologijos profesorius.

Arsonvalisacija ž. Elektroterapija.

Arš (ar. reiškia sostas), mahometonų teologijoj pavadinimas aukščiausio devinto dangaus rato.

Aršakidai ž. Arsakidai.

Aršenevskiai kilę iš Lietuvos 1654. Smolenskui atitekus rusams, Smolensko vaivadijos bajoraitis Mikalojus A. stojo Maskvos kariuomenėn (papulkininkas). XVIII a. Isajus A. buvo Smolensko gubernatorius, taip pat jo sūnus Petras A.; Jokūbas A. Nižnij Novgorodo gub., jo sūnus Mikalojus Astrachanės gub., kitas sūnus Petras Maskvos gub., jie mirė jau XIX a.

Aršinas (tiurk.) prieš įvedant Rusijoje metrinę sistemą, ilgio matas, lygus 0,7112 m. Buvo dalijamas į 16 verškų arba į 28 diuimus. Trys A. sudaro sieksnį. Tokio didumo A. buvo įvestas Petro Didž., bet šiaip dar XVI a. pakeitė mastą (lokoto). A. buvo žinomas Lietuvoje rusų laikais.

Aršinskiai iš Lietuvos kilusi XV —XVIII a. rusų giminė, gyvenusi ir tarnavusi Sibire. Povilas A. buvo vienas iš „tobolskinių Lietuvos žmonių" (tobolskije liudi Litvy), kurie 1498 lydėjo Maskvos nelaisvėn Sibiro valdovo Kučumo šeimą. Kiti tarnavo Nerčinske, Tobolske ir kitur.

Arškainiai Raseinių aps. ir val. kaimas, 1923 142 gyv., 15 km nuo Kutininkų glž. st., 1 km nuo Raseinių; 1410 DI.K Vytauto dovanoti bažnyčiai.

Aršketas jūrų žuvis, netiksliai aršketru vadinama. Ž. Eršketas.

Aršėtynė Panevėžio aps., Subačiaus val. kaimas, 1923 29 gyv., 10 km nuo Subačiaus glž. st.

Art, Artedi (ž.) sutrumpinimas, vartojamas botanikų terminologijoj Petro Artedi vardui.

Art Institute of Chicago, 1879 įst. Chicagos meno institutas J. A. V. mokykla ir meno galerija.

Art póetique, prancūzų poeto Mikalojaus Boileau (ž.) 1674 Horacijaus Ars poetica sekimas, didaktinė poema, virtusi pagrindiniu prancūzų ir kitų tautų klasikinės (pseudoklasikinės) poezijos pagrindu.

Arta 1) Graikijos mst. (A. nomarchijos centras), 8.500 gyv.; vyskupo rezidencija. Se-

Arta (senovės Arachtus)

novėj Ambrakia (ž.) Bizantijos laikais žymi tvirtovė. Geriausiai klestėjo XIII—XIV a. 1449 užimta turkų (turk. Narda), nuo 1881 priklauso Graikijai. A. nomoje 1.740 km², 52.600 gyv. (1928), 30 gyv. 1 km².

2) A. v. Graikijos uždara įlanka. Jon įtekančios Peneijos žemupy yra Artos mst.

3) upė, senovės Arachtus, teka į A. įlanką, Jonijos jūroj.

4) Majorkos (Balearų salyne) mst.; 5.200 gyv., verčiasi vynuogynais ir šilkais. 8 km nuo A. stalaktitų urvas La Hermita.

Artaan ž. Ardahan.

Artaba senovės persų, egiptėnų, mediečių tūrio matas, apie 55 litr. (pasak kitų per 65 litrus). Mažoji Aleksandrijos A. apie 35 l, didžioji apie 50 l.

Artabanos keturių Partijos Arsakidų dinastijos valdovų vardai: A. I (Arsaces III) 216—196 pr. Kr.; A. II (Arsaces VIII) 127—124 pr. Kr.; A. III (Arsaces XIX), 12—44 Kr. g.; vedė ilgus karus dėl Armenijos sosto. A. IV (Arsaces XXXI) 209 — 226 Kr. g., paskutinis Arsakidas Partijos soste. Nors sėkmingai kariavo su romėnais, bet nesugebėjo atsispirti persams, kurių nugalėtas kautynėse žuvo.

Artabazos vienas Kserkso, persų valdovo, vadų jo žygiuose prieš Graikiją; V a. pr. Kr.

Artafernes persų Darijaus I brolis, nuo 512 pr. Kr. Maž. Azijos pamario provincijos satrapas. Žymų vaidmenį suvaidino malšindamas joniečius, 498 sumušė graikus ties Efezu; paėmė Miletą. 493 atšauktas. Jo sūnus, A., vienas vyriausiųjų persų vadų 491—490 pr. Kr. žygyje prieš graikus; įveiktas ties Maratonu.

Artagnan Gaskonijos bajorų giminė Prancūzijoj. Jos paskutinei atžalai ištekėjus už Bertrand de Baatz grafo Castelmore, jųjų sūnus Karolis (1612—1673) priėmė motinos pavardę d'A., pagarsėjo Paryžiaus dvikovose ir kautynėse, virto patikimas kard. Mazzarini tarnautojas slaptoms misijoms, karaliaus šaulių (muškietininkų) vado padėjėjas, 1667 jų vadas, 1672 lauko maršalas (maréchal de champ), 1673 žuvo Olandijoje Maëstricht kautynėse. Jo vardu 1700 paskelbtuosius atsiminimus (Mémoires) parašė Gatien de Courtilz de Sandras (1644—1712). Jais pasinaudojo Al. Dumas (ž.) savo įgarsėjusiai istorinių romanų trilogijai: Les trois mousquetaires (1844), Vingt ans après (1845) ir Dix ans plustard ou le vicomte de Bragelonne (1848—1850), kuriuose vyriausiu didvyriu eina A. Liet. Trijų muškietininkų J. Pajaujo vertimas pasirodė 1929.

Artaki arba E r d e n, dabar Turkijos Maž. Azijos miestas; senovės Artace Mizijoj, miletiečių įkurtas.

Artaksata ž. Artašat.

Artakserksas (persiškai Artahšara, midų Artahšapra, babiloniečių Arakšassu, Arahšassu, Artakšatsa) trijų persų karalių var-

Artakserksas

dai. 1) A. I, Chšejaršos I sūnus valdė 465—424 pr. Kr. Jo vadas Bagabuša II numalšino 455—454 Egipto sukilimą, bet apie 450 pats sukilo prieš A. ir laimėjo kautynes. A. pasižymėjo statyba Persepoly. 2) A. II (453—358 pr. Kr.) Darejavošo II sūnus, priėmęs dar vardą A b i j a t a k a, M n e m o n. Dar tėvui gyvam esant, 421 pr. Kr., gavo karaliaus titulą, valdė nuo 404; savo sostą gynė nuo brolio Kurašo, kurį sumušė 401 ties Kunaksa. Kariavo su Egiptu ir sukilusiais vakarų satrapais. 3) A. III, A, II sūnus, graikiškai vadinamas O c h o s, babiloniškai U-ma-su. Dar tėvui gyvam esant dalyvavo žygiuose prieš Egiptą, apėmęs sostą kariavo su kadaširais, 343

pr. Kr. galutinai nukariavo Egiptą; vėliau sudarė sąjungą su Pilypu II makedoniečiu. Savo energiją pakėlė Persiją didele valstybe. 337 pr. Kr. nunuodytas.

Artakserkses IV, V ir VI ž. Ardžyr I, II ir III.

Artaksias, Artašes, Ardašes, Didž. Armenijos kun-štės įkūrėjas. To paties vardo trys Didž. Armenijos karaliai: A. I, valdė 115—90 pr. Kr., A. II 34—20 pr. Kr., A. III 18—35 Kr. g.

Artal ž. Rotal.

Artamonov 1) Gabrielis, Maskvos pirklys, XVIII a. (m. apie 1770) pravoslavų atskalos (raskolnikų) veikėjas, atsistojęs „novožonų" krypties prieky. Dėl A. toji kryptis imta vadinti Artamonovščina arba Gabrielio bažnyčia.

2) Leonidas (g. 1859), rusų geografas ir keliauninkas; karo inžinierius; dalyvavo visuose rusų karuose nuo 1880; Didž. karo metu korpo vadas. Vadovavo kelioms geografinėmis ekspedicijomis į Aziją ir Abisiniją.

Artari Aleksandras (1862—1919), Maskvos aukštosios technikos mokyklos, 1918—1919 ir Maskvos univ. botanikos prof., pasižymėjęs augalų fiziologijoj ir kt. (K fiziologiji i biologiji chlamidomonad, 1913; Izsledovanija nad prostejšimi organizmami solenych ozer, 1916, ir kt.).

Artaria Vienos muzikos veikalų leidimo firma, įst. 1780 italo Carlo A. ir išleidusi Haydno, Mozarto, Beethoveno ir kitų kūrinius. A. firma veikia ligi šioliai.

Artašat (Artaksata) senovės Armenijos sostinė; 360—370 persų valdovo Saporo užkariauta, 58 pr. Kr. romėnų sugriauta; vėl atstatyta Neronijos vardu.

Artaud de Montor (sk. artó) Aleksis Pranas (1772—1849), prancūzų diplomatas (Italijoje, ypačiai Romoje, ir Vienoje) ir istorikas, parašęs Histoire du Pape Pie VII (1836 2 t.; 11 kartų spausdinta, išversta 7 kalbomis), Histoire des souverains Pontifes romaines (1846—1849, 8 t.) ir kt.

Arteaga Estebanas (1747—1799), ispanų jėzuitas, italų muzikos istorikas.

Artedi (Artedijus) Petras (1705—1735), švedų gamtininkas, Linnée mokinys ir bendradarbis. Specialiai tyrinėjo žuvis; jo Ichtyologia išsp. 1738 (jam jau nuskendus). Jo vardu (Artedia) Linnée pavadino vieną augalų rūšį.

Artėjimas yra toks puolamojo žygio protarpis, kai puolantysis dėl galimos priešo artilerijos ugnies turi palikti kelius ir slinkti priekin smulkiomis dalimis, prisitaikydamas prie vietos. A. tikslas privesti kariuomenės dalį su kuo mažiausiais nuostoliais prie tos ribos, iš kurios numatoma pradėti puolimas.

Artėjimo rikiuotė ž. Rikiuotė.

Artelė (tiurk. orty kuopa, sėbrija, kirbinė, lot. arta) Rusijoj tam tikros bendrovės vieno kurio amato žmonių, sudarančių sutartį bendram darbui nudirbti, imantis visų atsakingumo ir dalyvaujant savo darbu arba darbu ir lėšomis. Minimos Rusijoje nuo XVI a., bet susekamos dar XIII—XIV ir net XI—XII a.

Artelė Raseinių aps. Šimkaičių val. kaimas, 1923 105 gyv., 7 km nuo Šimkaičių, 18 km nuo Šilinės.

Artelninkas ž. Maistininkas.

Artem (tikroji pavardė Sergejev) Fiodoras (1883—1921), Rusijos revoliucinis veikėjas, prieš didįjį karą jau dirbęs su bolševikais; 1909 ištremtas Sibiran, pabėgo, 1910 vėl pabėgo iš katorgos, ilgai gyveno Australijoj; grįžo Rusijon 1917 ir veikė labiausiai Ukrainoj, Doneco baseine, organizuodamas pasipriešinimą baltiesiems. Vėliau kalnų darbininkų sąjungos centr. komiteto pirmininkas. Jo vardu pavadintas Bachmuto miestas.

Artemia salina vėžiukas gyvenąs vidaus sūriuose vandenyse. Tip. nariuotakojai, kl. vėžiagyviai, pokl. Entomostraca, būr. Phyllopoda, pobūrio Branchiopoda.

Artemidoros 1) efezietis, graikų geografas; rašė apie 100 pr. Kr.; Efezo pasiuntinys į Romą; keliavo po Ispaniją, Italiją, Egiptą, Etiopiją. Keliones aprašė veikale Geographoúmena (11 knygų); liko tik maža ištrauka. 2) A. efezietis daldietis (mst. Daldis), II a. pr. Kr.; parašė sapnininką (Oneirokritika), kuriame nemaža medžiagos ir tų laikų papročiams nušviesti.

Artemis (Artemidė) graikų deivė, Dzeuso ir Letonos duktė, Apolono dvynė sesuo, romėnų ankstybais laikais sugretinta su Diana (ž.); tapsmo ir nyksmo žemės deivė, todėl ir vedybų gimimo (Eileithyia) bei mirties deivė (Hekate); kaipo tauridiškė A. ir spartiškė A. Orthya reikalaujanti žmonių aukų (Spartoj vėliau tatai buvo pakeista vaikų plakimu); žemės derlingumo deivė, todėl sulyginta su plačiakrūte Efezo deive; gyvulių bandų deivė; medžioklės deivė; taip pat ir mėnulio deivė. Klasikinėse statulose atvaizduota kaip nemeilingai skaisti, mergiškų nimfų lydima jauna medžiotoja. Jos šventais gyvuliais buvo laikoma meška, briedis ir putpelė. Vyriausios kulto vietos: Deloso sala su Kynthо kalnu, Arkadija, Lako-

Bronzinė Artemidės statula Lisabone

nija. Mesenija (karyatidžių šokiai), Aitolija, Boiotija, Atika (brauronijų šventė). Mene ankstybaisiais laikais vaizduota ilgais drabužiais apsirėdžiusi deivė su diadema, sparčiai priekyn žingsniuojanti. Vėliau — su aukščiau kelių pasikaišiusiu apsiaustu be rankovių kaip medžiotoja su kilpine ir strėlėmis. Senesnįjį tipą atvaizduoja Pompėjoje rasta figūra (stovi Neapoly), jaunesnįjį Versaillio statula Romoj. Ši antroji artimai gimini su Belvederio Apolonu (ž.). *Pr. D.*

Artemis mažoji planeta (asteroidas), žymima dar numeriu 105. Ryškumas vidutinės opozicijos metu 11,1. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,37 astronominių vienetų. Apeina aplink saulę per 3,6 metų.

Artemisia ž. Pelynė.

Artemision 1) graikų Eubėjos salos š. kyšulys (Artemidos šventykla), 480 persų ir graikų 3 dienų kautynės. 2) Kalnų gūbrys, atskirias Graikijoje Arkadiją nuo Argoso, ligi 1800 m aukštumo, perkirstas Argos-Tripolis gelž.

Artemisios bendras pavadinimas įvairių graikų iškilmių deivės Artemidos garbei. Žymiausios A. buvo ruošiamos Efeze.

Artemisius čekų rašytojas ž. Černobyl Mikalojus.

Artemius šventasis, romėnų kariuomenės vadas Egipte, 363 nužudytas. Bažnyčios jam skiriama lapkričio 20 d.

Artemius, Kandida ir Paulina (vyras, žmona ir duktė) šventieji, 304 Romoje nukankinti. Jų paminėjimui skiriama birželio 6 d.

Artemon 1) Klazomenietis, graikų inžinierius V a. pr. Kr.; jis organizavo su Periklu Samoso apgulimą. 2) Graikų tapytojas IV a. pab. ir III pradžios pr. Kr. 3) A. (dar Artemas) III a. Kr. g. artemonitų tikybinės krypties kūrėjas, nepripažinęs Kristaus dievybės. Gyvenęs Romoje, paskui Sirijoje, pasmerktas 325 Nikėjos, 431 Efezo ir 451 Chalkedono susirinkimuose. Artemonitai ilgainiui susiliejo su antitrinitarais (ž.).

Artemovsk (sen. Bachmutas A. pavadintas dėl Artemo, ž.) Sov. Ukrainos apygardos mst., 40.000 gyv. (1929). Įsikūręs Doneco intako Bachmutkos krante, 96 m aukščiau jūros paviršiaus. Glž. stotis ir aerodromas. Geležies, odų, tekstilės pramonė. Akmens druskos, gyvsidabrio ir molio klodai apylinkėse; stambių fabrikų centras.

Artemovskij Hulak Petras (1790—1866), ukrainiečių rašytojas; mokėsi Kijevo dvasininkų seminarijoj ir Charkovo univers.; 1817 mokytojas Charkove; 1823 Charkovo univ. profesorius, 1841—1849 rektorius; autorius satyrinių rašinių (Pan ta sobaka, Do Parchoma ir kt.), pjesių (Spravni dobrist, Liubka, Ribalka). Jo ukrainietiškų raštų rinkinys paskelbtas 1878 Kijeve, 1904 Lvove. Rašyti pradėjo 1817 Ukrainski Vestnik, vėliau Slavianine, Utrennaja Zvezda, Vestnik Evropy.

Artemovskij Hulak

Artemovskij Semen, ukrainietis XIX a. 40 — 60 m. populiarus Petrapilio rusų operos dainininkas. Parašė ukrainiečių operetę Zaporožec za Dunajem, Petrapily suvaidinta 1863.

Artemovsko apygarda Ukrainos SSR, sudaryta iš buvusių Bachmuto ir Slaviansko apskričių Doneco gub.; 3.665,6 km², 1926 713.000 gyv.; Doneco akmens anglies baseino pagrindinė dalis; be to, ten kasama akmens druska, gyvsidabris, molis, kreida. Dėl akmens anglies kasyklų artimumo išsiplėtusi keramikos, cemento, stiklo, sodos pramonė. Be centro A. miestų nėra, gyventojai susikaupę miesteliuose ties kasyklomis ir fabrikais.

Artenay (sk. artnė) Loiret departamento kantono sostinė Prancūzijoje; 1140 gyv. (1926); 1870 vokiečiai čia dukart įveikė prancūzus.

Arterijos kraujo gyslos, kuriomis kraujas teka iš širdies į visas kūno dalis. Širdis susitraukimo metu išmeta kraują į didžiausią A., vad. aorta, kuri dalinasi ir šakojasi į vis mažesnes ir smulkesnes A. (ž. Kraujo apytaka). Jų sienelės sudarytos ne iš vieno sluoksnio. Dėl širdies tvaksėjimo A. sienelėmis persiduoda banga nuo širdies į periferiją, ir šitoks ritmiškas A. susitraukimas apčiuopiamas kaip pulsas.

Arteriosklerosis (gr.) ž. Arterijų ligos.

Arterijų ligos. Jų svarbiausios pareina nuo degeneracinių arba uždegimo procesų. a) Degeneracijos (išsigimimai). Dažniausias A. sienų išsigimimas yra jų sklerozas, sukietėjimas (atherosklerosis, arteriosklerosis). A. pasidaro kietesnės už normališkas (nereikia painioti su padidintu arterijų tonusu bei spazmu, aktyviu susitraukimu). Ankstyvose atherosklerozo stadijose net ir vaikų A. intimoje matyti gelsvų dėmelių (suriebėjimas), paskui plokščių iškilimų iš tvirtoko jungiamojo audinio. Didesnio šio reiškinio išplitimo atvejais intimoje randama minkštų riebalinės degeneracijos židinių (atheroma = košė), opų, sienos sukalkėjimų ir trombų (kraujo kamščių) A. spindžiuose. A. elastingumas, reikalingas normaliai jų funkcijai, mažėja ir indai lengviau plyšta, padidėjus kraujo spaudimui. Tokiu būdu gali įvykti kraujo išsilie-

jimas, pvz., apopleksija galvos smegenyse. Smulkių A. nuo atherosklerozo sienos tiek sustorėja, jog dažnai spindžiai žymiai susiaurėja ir net visiškai užanka; paliesti organai gauna mažiau kraujo (blogiau minta) ir dėl to atsiranda sunkių komplikacijų, pvz.: inkstų atrofija, galūnių gangrena, širdies priepuoliai (angina pectoris). Atherosklerozas laikomas A. nusidėvėjimo išdava ir pasitaiko dažniausiai seniems; sklerozo (sukietėjimo) procesą pagreitina infekcinės ligos, alkoholis, nikotinas, švino veikimas, perdaug didelis kavos vartojimas, maisto perteklius, sunkūs sielos pergyvenimai. Atherosklerozų atsitikimais žmogaus kraujuje neretai esti didesnis cholesterino kiekis (cholesterinaemia). Eksperimentiškai galima gauti gyvuliams A. susirgimą, panašų į žmogaus atherosklerozą, pvz., šeriant triušius netinkamu maistu (mėsa, cholesterinu). b) Uždegimai. A. uždegimai būva staigūs ir chroniški. Staigūs u. (arteriitis) įvyksta dėl infekcijų sunkesnės išdavos: A. spindžių užsikimšimas kraujo kamščiais (trombais), indo sienos suirimas ir jos plyšimas su kraujo išsiliejimu (haemorrhagia). Iš chroniškų A. uždegimų svarbiausias pareina nuo sifilio. Paliečiami visi arterijos sluoksniai, bet ypačiai charakteringi laikomi vidurinio sluoksnio (medijos) apkitimai (mesarteriitis syphilitica). Dėl šitos priežasties indo siena silpnėja ir nuo kraujo spaudimo išsiplečia maišo pavidalu (aneurysma). *E. Vnt.*

Artes liberales (lot.) 1) laisvasis menas, dailusis menas, laisvuoju pavadintas nuo to laiko, kada menas, nusikratęs amatininkų cechų suvaržymų, galėjo nevaržomai plėstis. Tai įvyko iš pradžių Italijoje, paskui Vokietijoje, Prancūzijoje. Lietuvoje ir Lenkijoje pirmieji nuo cechų atsiskyrę tapytojai buvo žemaitis Lukošius Smuglevičius (1709—1780), didžiojo Lietuvos kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Augusto II tapytojas ir trijų tapytojų (Prano 1745—1807, Antano ir Lucijono) tėvas, ir susigiminiavęs su juo Krokuvietis Simanas Čechavičius (1689—1775). 2) A. L. dar vadinta 7 pagrindiniai mokslai vidur. amžių mokyklose: trivium — gramatika, retorika ir dialektika, quadrivium — aritmetika, geometrija, astrologija ir muzika; A. L. programa eina iš helenizmo (III — II a. pr. Kr.) gadynės, čia A. L. buvo vadinama enkyklios pardeia.

Artešir ž. Ardžyr.

Artevelde 1) Jokūbas (apie 1290—1345 VII 17) Flandrijos revoliucinės valdžios vadas iš ramaus pirklio šimto metų karo pradžioje virtęs politiku, stojusiu už savo krašto ekonomines ir politines teises, kada anglų-prancūzų susidūrimai pastojo kelią vilnai į Flandriją ir kada Prancūzijos vietininkas, Flandrijos grafas, griežtai stojo prieš Flandrijos pastangas savarankiškai savo reikalus tvarkyti. 1338 I 3 išrinktas Gento generaliniu vadu stengėsi pravesti Olandijos neutralumą kare tarp Anglijos ir Prancūzijos. Pasiekė ekonominio krizio pašalinimo, palengvinęs vilnos įvežimą. Flandrijos grafui pradėjus prieš Olandiją karą, A. greitai organizavo kariuomenę, paėmė Brugge ir pamažu apėmė visą kraštą ir privertė Flandrijos grafą sudaryti sutartį, laidavusią olandų neutralumą. Prancūzams pradėjus naują karą A. 1339 XII 3 — 1340 III 14 sudarė eilę sutarčių, pripažinusių olandų teises, pagaliau sudarė sutartį su anglais, kviesdamas anglų karalių Eduardą III naujos konfederacijos protektorium. Trumpas karas neišsprendė olandų likimo, bet A. pastatė visos valdžios prieky. A. stengėsi reorganizuoti valstybę, bet negalėjo pašalinti vidaus priešingumų tarp darbininkų ir pirklių; kilo vidaus riaušės ir A. buvo minios nužudytas.

2) Pilypas (1340 VII 18 — 1382 XI 27), Jokūbo sūnus, toli stovėjęs nuo politikos, Gento gyventojų paskelbtas vadu, kada prancūzai užėmė visą kraštą ir Gentui grėsė mirtinas pavojus. 1382 V 3 vesdamas kelius tūkstančius išbadėjusių kareivių sumušė 40.000 prancūzų kariuomenę, bet prancūzams įėjus Olandijon didesnėmis pajėgomis, 1382 XI 27 kautynes pralaimėjo ir pats žuvo.

Arteziškas šulinys (pr. artésien, Artois mst. š. Prancūzijoje, kur labai senai jis buvo žinomas, bet dar anksčiau Egipte, Kinuose ir kitur), žemei gręžti įtaisytas geležinis vamzdis, kuriuo kyla vanduo iš gilių vandeningų sluoksnių. Jei tarp dviejų vandens nepra-

Arteziškas šulinys: *PP* vandeningas sluoksnis; *CC* viršutinis ir apatinis sluoksniai; *L* vandens lygis; *W* artezinis šaltinis; *r* vandens rezervuaras

leidžiančių sluoksnių yra smėlio sluoksnis, tai jame susirenka ir cirkuliuoja vanduo, jei toks sluoksnis turi įdubimą, tai jame vanduo gali būti po dideliu spaudimu. Pragręžę žemę ligi vandeningo sluoksnio ir įstatę vamzdį, gauname šulinį, kuriame vanduo pakyla aukštai, net gali išsiveržti aukščiau žemės paviršiaus. Iš didelės gilumos gautas vanduo visuomet esti švarus ir sveikas (be organiškos medžiagos puvimo produktų ir be bakterijų), bet jis dažnai turi perdaug mineralinių druskų — kietas vanduo. Miestų gyventojus vandeniu aprūpinti dažnai vartojamas arteziškas vanduo (iš gilumos 200—300 m ir daugiau).

Prof. P. Jodelės Geologiniai tyrinėjimai, 1922.

Pr. Jd.

Arth Šveicarijos mst. (Schwyzo kantone), 6000 gyv., daugiausia katalikų; senas kapucinų vienuolynas, šilko verpyklos.

Arthois Jokūbas (1613—1683) flamų tapytojas.

Arthralgia (gr.) sąnario skaudėjimas.

Arthritis (gr.) sąnario uždegimas.

Arthrodia (gr.) ž. Sąnariai.

Arthrodira paleozoiškos eros žuvų poklasis. Kūnas apaugęs kaulinėmis plokštelėmis. Pasitaiko siluro ir devono sluoksniuose.

Arthrologia (gr.), anatomijos dalis, kuri studijuoja sąnarius ir jų sudėtį.

Arthropoda ž. Nariuotakojai.

Arthrotomia operaciškas sąnario maišelio (kapsulos) atidarymas gydymo tikslams: išleisti pūliams, pašalinti pašaliniam kūnui, įtaisyti išnarinimui ir kt.

Arthur Chester (1830 X 5 — 1886 XI 18) J. A. V. prezidentas, iš profesijos advokatas, nuo 1856 respublikonų politikas; 1880 Chicagos kongrese buvo išstatytas respublikonų vice-prezidentui kandidatu ir rinkimuose 1880 XI 2 nugalėjo savo konkurentą demokratą Englishą 900 balsais. 1881 žuvus prezidentui Garfieldui, 1881 IX 22 liko prezidentu ir tas pareigas ėjo ligi 1885 III 4.

Ch. Arthur

Arthur's Seat Arturo sėdynė, aukštuma, iškilusi viršum Edinburgo; 251 m; esą čia sėdėjęs karalius Arturas (ž.) prieš kiekvienas kautynes.

Artibonite Haiti salos upė.

Articulus mortis paskutiniai prieš žmogaus mirtį akimirksniai; kanoninėj teisėj reiškia artimą mirties pavojų, kada kiekvienas kunigas turįs teisės atleisti ir tokias nuodėmes, kurioms šiaip atleisti reikia aukštesnės bažnytinės valdžios sutikimo.

Artificier (pr.), prancūzų kariuomenės Liudviko XIV laikų artileristas (vok. Luftfeurwerker).

Artificier

Artigas š. Urugvajaus departamentas p. Amerikoje, 11.400 km², 144.000 gyv. Centras San Eugenia. Vardą gavo Juozui A. atminti.

Artigas Juozas (1774 VI 19 Montevideo—1850 VI 19 Asuncione), Urugvajaus respublikos kūrėjas; pradžioj ispanų karininkas, 1811 su broliu Manueliu organizavo sukilimą prieš ispanus; 1813 nepripažino Argentinos Buenos Aireso kongreso nutarimų ir reikalavo Urugvajui visiško nepriklausomumo. 1814—1816 kariavo su Argentina ir privertė ją pripažinti Urugvajų. Toliau tenka jam kariauti ir su portugalais; 1820 I 22 pralaimėjęs kautynes ties el Paso del Catalon, pasislėpė Entre Rios, o vėliau Paragvajuje, kur gyveno ligi mirties.

Artikulai (lot. articulus narys, sąnarys, dalis), senovės karo įstatai. V. Europoje kariuomenės vadai duodavo tam tikrus įgaliojimus, artikulinius laiškus (Artikelbriefe), kuriais įgaliodavo kurį nors pulkininką sudaryti raitininkų arba pėstininkų pulkui. Tuose laiškuose būdavo įvairių taisyklių ir papročių, kurių kareiviai, įstodami į pulką, pasižadėdavo laikytis. Pirmasis tokius A. laiškus (arba tiesiog artikulus) pradėjo vartoti imperatorius Fridrichas I, 1185 žygiuodamas į Italiją. Vėliau juos vartodavo vokiečių, šveicarų, olandų, danų, švedų, lenkų ir lietuvių kariuomenės vadai. Lietuvos ir Lenkijos etmonai (ž.) iš reikalo leisdavo tam tikrų taisyklių ir statutų, iš kurių vėliau susidarė karo įstatų rinkinys — artikulai. A. galutinai sutvarkyti Žigimanto III laikais ir patvirtinti Varšuvos seimo 1609. Jie yra 2 dalių. Pirmoj daly yra 33 skirsniai, kuriuose kalbama apie karių pareigas ir bausmes. Nusikaltimai daugiausia buvo baudžiami mirtimi, pvz., už viršininko įžeidimą, už tvirtovės sienų gadinimą, už nevykdymą etmono įsakymų ir t. t. Antroji dalis turi 37 skirsnius, kuriuose kalbama apie kariuomenės tvarką žygio, postovio ir kautynių metu. Tačiau, nepaisant šių bendrų A. paskelbimo, ir toliau Lietuvos kariuomenės etmonai kuone kiekvienas skelbė savo atskirus A. Apie XVIII a. vidurį Lietuvos karo A. kodifikaciją buvo padaręs Lietuvos didysis etmonas Mykolas Kazimieras Radvila, kurio įsakymu 1754 Nesvyžiuje buvo išspausdintas rinkinys Artykuły Woienne Powagą Rzeczy Pospolitey, Krolow Polskich y Hetmanow W. X. Litt. rożnymi czasy ustanowione, kuris apėmė seimo A. 1609, Vladislovo IV svetimšalių kariuomenei A., Jono Kazimiero karo teisimų ordinaciją, etmono Grigo Chodkevičiaus karo A., etmono Jonušo Radvilos 1648 karo A.,

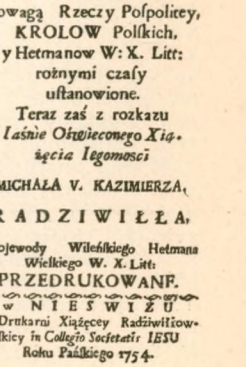
ARTYKVŁY
WOIENNE.
Powagą Rzeczy Pospolitey, KROLOW Polskich, y Hetmanow W: X. Litt: rożnymi czasy uſtanowione.
Teraz zaś z rozkazu *Iaśnie Oświeconego Xięcia Iegomości*
MICHAŁA V. KAZIMIERZA,
RADZIWIŁŁA,
Woiewody Wileńſkiego Hetmana Wielkiego W. X. Litt:
PRZEDRUKOWANE.
W NIEŚWIŻU
W Drukarni Xiążęcey Radziwiłłowſkiey *in Collegio Societatis* IESU
Roku Páńſkiego 1754.

etmono Mykolo Paco (Pociaus) A., etmono Mykolo Radvilos 1746 Regulaminą.

Artikuliacija fonetikoje (garsų moksle) yra vadinama garsų daryba, taip pat ir kalbamųjų padargų veikla. A. bazė yra tam tikras kalbamųjų padargų būvis sudarant garsus; ji įvairiose kalbose yra įvairi. Pagal vietą, kur yra artikuliuojami garsai, yra skiriamos gerklės, gerklų, liežuvio, lūpų ir kt. A.

Artilerija (iš lot. ars tollendi — mėtymo menas ar ars tellorum (telus - strėlė) ar iš senovės pr. artiller, dirbtinai sutvirtinti). XIII a. A. buvo vadinamos mašinos svoriams (sviediniams) svaidyti ir visi kiti karo technikos įrankiai. A. mokslai apima visų šaunamųjų ginklų teoriją ir gamybą ir A. ginklų pritaikymą kovoje. Jais pasiremiant apskaičiuojamos jėgos, kurios veikia ginklą šūvio metu. Čia turime vidinę balistiką (ž.) ir lafetų (ž.) teoriją. A. taktika nustato taisykles A. ginklui vartoti kautynėse. A. ginklais arba pabūklais vadinami šaunamieji ginklai ne mažesni kaip 25 mm kalibro (ž.), iš kurių šaudoma sprogstamaisiais sviediniais. A. ginklo rūšis yra kariuomenės dalys, kurių pagrindinį ginklavimą sudaro A. ginklai.

Prieš parako išradimą ir jo pritaikymą šaunamiesiems ginklams, jėga, reikalinga svarių kūnų svaidymui į tolį, buvo gaunama įtempiant storas virves, susuktas iš jaučio gyslų, sulenkiant ilgas tvirtas kartis arba metalines plokštes. Senovės romėnų kariuomenėje toji mechaniškoji A. buvo plačiai vartojama. Kiekviena centurija (ž.) turėjo po vieną balistą (ž.), vežamą asilėnų arba arklių, kohorta (ž.) turėjo po vieną onagrą (ž.), vežamą jaučių; tūkstančiui karių tekdavo nuo 10 iki 11 pabūklų. Pabūklas buvo aptarnaujamas 11-kos artilerininkų. Tvirtinama, kad Europos šiaurės ir vakarų tautos neturėję mechaniškosios A. Tačiau sviedimo ir traukimo pabūklai buvę vartojami Rytuose, iš kur jie atėję ir į p. Europą.

Vidur. amžiais A. pabūklai imta daryti iš metalo. Vėliau šaunamieji ginklai ne iš karto išstūmė mechaniškuosius pabūklus, kurie per visą XIV a. ir pradžioje XV a. buvo vartojami vieni šalia kitų. Kada ir kame pirmą kartą Europoje pavartota parako jėga ginklams, nėra tikrai nustatyta. Matyti, šaunamųjų ginklų prasiplatinimas vyko iš lėto, neatkreipęs į save tų laikų rašytojų dėmesio. Be to, pirmieji šaunamieji ginklai buvo vartojami sviedimui tik mažų sviedinių, todėl ilgai dar buvo vartojamos ir katapultos, balistos ir kiti mechaniški pabūklai sunkesniems sviediniams svaidyti. Tiktai patobulėjus parako ir A. pabūklų gamybai, kai parakas galėjo būti pritaikytas ir sunkesniems, galingesniems sviediniams svaidyti, mechaniškoji A. užleido vietą šaunamiems ginklams. Tikrai žinoma, kad šaunamieji ginklai buvo vartojami jau XIV a. pradžioje, 1311, 1326, 1333 Italijoje, 1338, 1346 Prancūzijoje. Pirmieji šaunamieji A. pabūklai buvo paprasti metaliniai vamzdžiai. Jie buvo daromi, kaip ir šių laikų A. pabūklai, atdari iš abiejų galų. Sviedinys ir parako užtaisas buvo įdedami iš drūtgalio (užpakalio) ir prieš šaunant vamzdis buvo uždaromas iš drūtgalio tam tikru užraktu. Tik vėliau, kai pradėta vartoti didesni parako užtaisai ir padidėjo parako dujų spaudimas vamzdyje šūvio metu, pereita prie pabūklų, užtaisomų iš laibgalio. Prie to prisidėjo ir pabūklų gamybos patobulėjimas: pradėta lieti pabūklai iš keto, tuo tarpu, kai pirmieji pabūklai paprastai buvo daromi iš geležies juostelių, sudėtų išilgai apie ploną vidurinį vamzdį ir surištų iš oro virvėmis, odos diržais arba geležies žiedais. Be to, tobulėjo ir lafetai: tuo tarpu, kai pirmieji pabūklai buvo tiesiog paguldomi į tam tikrą medinį pamatą, vadinamą lova, vėliau pradėta daryti pabūklų vamzdžiai su gembėmis (ž.), kuriomis jie remdavosi lafete ir, sukinėjant apie jas tam tikrais taikymo prietaisais, galima buvo nutaikyti pabūklą tam tikru kilimo kampu (ž. Taikymas) gulsčios plokštumos atžvilgiu. Jokių taikymo bei šaudymo taisyklių neturėta ir kiekvienas taikytojas vadovavosi tiktai savo ilgos praktikos prityrimu ir sveiku protu. Pabūklai buvo pervežami paprastais vežimais ir prieš šaudymą buvo padedami ant žemės. Tik XIV a. pabaigoje pradėta daryti lafetai su ratais, kurie iš pradžios buvo žemi ir sunkūs. Ratus įvedus, buvo galima patranką po šūvio išvežti į užpakalį užtaisyti. Pirmieji sviediniai buvo paprasti akmens kamuoliai. Vėliau pradėta sviediniai daryti iš geležies, greta jų tačiau ilgai buvo vartojami ir akmeniniai sviediniai. XV a. pabūklai pradėta lieti iš bronzos. Jie buvo daug lengvesni už ketinius; lafetai pradėta daryti lengvesni ir ant lengvesnių ratų; padidėjęs A. judrumas leido jai sėkmingai dalyvauti ir kautynių lauke. XVI a. patobulėjo A. pabūklų ir sviedinių gamybos metodai, pasirodė ir pir-

Artilerija XVI a.

mos teorinės studijos apie A. 1537 išėjo N. Tartaglio knyga apie vidinę ir orinę balistiką „Nova Scientia“. Svarbiausias XVI a. pabaigoje A. patobulinimas tai įvedimas Vokietijoje sprogstamųjų sviedinių. Pradžioj jie buvo daromi iš dviejų tuščių pusrutulių, sujungtų varžtais, paskui vieno tuščio kamuolio pavidalu. Vidurys buvo pripildomas parako, kuris užsidegdavo nuo tam tikro degtuvo (ž.), uždegamo vamzdyje. XVII a. švedų karalius Gustavas Adolfas suorganizavo lauko A. Gustavas Adolfas sumažino kalibrus, pabūklų svorį, paliko savo kariuomenėje pabūklus, kurių sviediniai svėrė 30, 12, 6, 4, 3 svarus. Sviediniai būdavo akmeniniai arba geležiniai, todėl ir pabūklus skirstant pagal sviedinių svorį, reikdavo skirti į akmens svorio ir geležies svorio. Anglijoje ir dabar mažesnio kalibro lauko A. pabūklai žymimi sviedinių svoriu. Prieš Gustavą Adolfą pabūklams pervežti reikėdavo po 20 ir daugiau arklių, ir tik lengviausi pabūklai kalubrinos (ž.) buvo vežami 7 arklių. Kalnuose vienam pabūklui pervežti reikėjo 100—200 žmonių. Gustavo Adolfo 3 sv. pabūklai buvo pervežami 1—2 arkliais, kautynių lauke buvo lengvai pervežami ir rankomis. Jie buvo aptarnaujami dviejų žmonių ir priskiriami pėstininkų batalionams. Jų šaudymo greitis buvo didesnis nekaip rankinių šaunamųjų ginklų muškietų (ž.). Prie pabūklo buvo vieno arklio vežamas vežimas su šoviniais. Prancūzijoje Gribeauval (sk. Griboval) iniciatyva buvo paskirti kiekvienai A. rūšiai atitinkami pabūklai, parako užtaisai buvo geriau parinkti — atitinkant sviedinių svorį, jų pradžios greitį, lafetų atsparumą ir t. t. Pabūklai pradėta daryti lengvesni, greičiau pervežami; buvo pašalinti visi nereikalingi pagražinimai; ratų ašys pradėta daryti iš geležies, prie lafetų taikyti buvo įvesti sraigto pakilos mechanizmai; patobulinti patys lafetai, įrankiai, taikymo prietaisai. Įvedus graižtvotus pabūklus nuo kamuolio pereita prie pailgos sviedinių formos. Tatai įgalino padidinti jų svorį ir tūrį, nedidinant pabūklo kalibro. Pirmi graižtvoti pabūklai, padaryti ir išmėginti Cavalli 1846, buvo dar užtaisomi iš priekio. Vamzdžio kiaurymėje buvo 2 graižtvos (ž.) į kurias įeidavo po du atitinkamu kyšuliu, padarytu ant sviedinio. Tačiau kol pabūklai buvo užtaisomi iš priekio, sviedinio skersmuo turėjo likti žymiai mažesnis už pabūklo vamzdžio kiaurymės skersmenį. Todėl liko nepašalintas dujų prasiveržimas pro tarpus tarp sviedinio, ir pabūklo vamzdžio sienelių, ir sviedinių išsisklaidymas liko palyginti labai didelis. Tiems nepatogumams pašalinti grįžta prie pabūklų užtaisymo iš užpakalio, įvedant sviediniams vedamąsias juosteles. Tai buvo galima padaryti tik

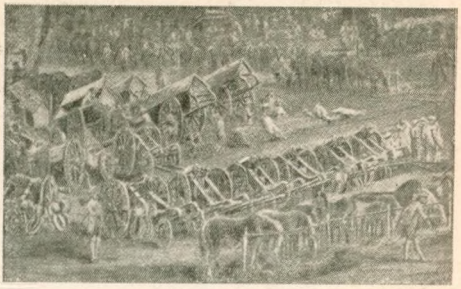

Artilerijos parkas 1745

sugalvojus pabūklams tinkamus užraktus arba spynas, kurios galėtų išlaikyti 2000—3000 atmosferų spaudimą, tinkamai uždaryti dujas ir greit užsidaryti ir atsidaryti. Ligi 1865 negraižtvotieji ypačiai didesnių kalibrų pabūklai buvo labiau paplitę.

XIX a. pabaigoje bedūminio parako išradimas ir jo pritaikymas A. žymiai prisidėjo prie josios progreso, nes nesudarydami dūminių uždangų po šūvio, nepalikdami beveik jokių likučių pabūklo vamzdy, įgalino pasiekti didesnius pradžios greičius. Optiškų taikymo prietaisų įvedimas labai palengvino taikymą, ypač šaudant iš uždengtų pozicijų (ž.).

Tačiau po graižtvotųjų pabūklų įvedimo, pagrindinės A. ginklo ypatybės liko tos pačios ligi šių dienų. Chemijos metalurgijos, technikos ir kitų mokslų pažanga prisidėjo prie pabūklų konstruktyvinių detalių patobulinimo ir padarė juos galingas ir tobulas mašinas, vis labiau ir pilniau atitinkančias savo paskyrimą. XX a. metalurgijos pramonė duoda A. pabūklų gamybai geriausių rūšių plieno, kuris, lengvai išlaikydamas dujų spaudimus šūvio metu, įgalina padaryti lengvus ir judrius pabūklus, nesumažindamas jų galingumo. 1914—1918 kare ypatingai pažengė pirmyn A. ginklų gamybos technika. Sukonstruotos mašinos leido per trumpą laiką padaryti didelį A. pabūklų skaičių. Ypatingai patobulėjo pabūklų spynų mechanizmai, kurie be pagrindinių dviejų reikalavimų — išlaikyti dujų spaudimą ir hermetiškai uždaryti, garantuoja lengvą, greitą ir saugų veikimą. Lafetų konstrukcijos pažanga padarė pabūklus lengvai pervežamus iš vienos vietos į kitą, padarė juos pastovius, t. y. po šūvio pabūklas pasilieka savo vietoje. Padidinti pabūklų, ypač didesnių kalibrų, judrumui įvesta mechaniškoji trauka (ž. Motorizacija). 1914—18 karo pabaigoje ir po karo buvo duoti A. pabūklai pėstininkams (pėstininkų pabūklai). Kovai su aviacija atsirado priešlėktuvinė A., kurios šaudymo metodai panašūs į jūrų art. šaudymo metodus. J.A.V. einama prie įvedimo universalinės lau-

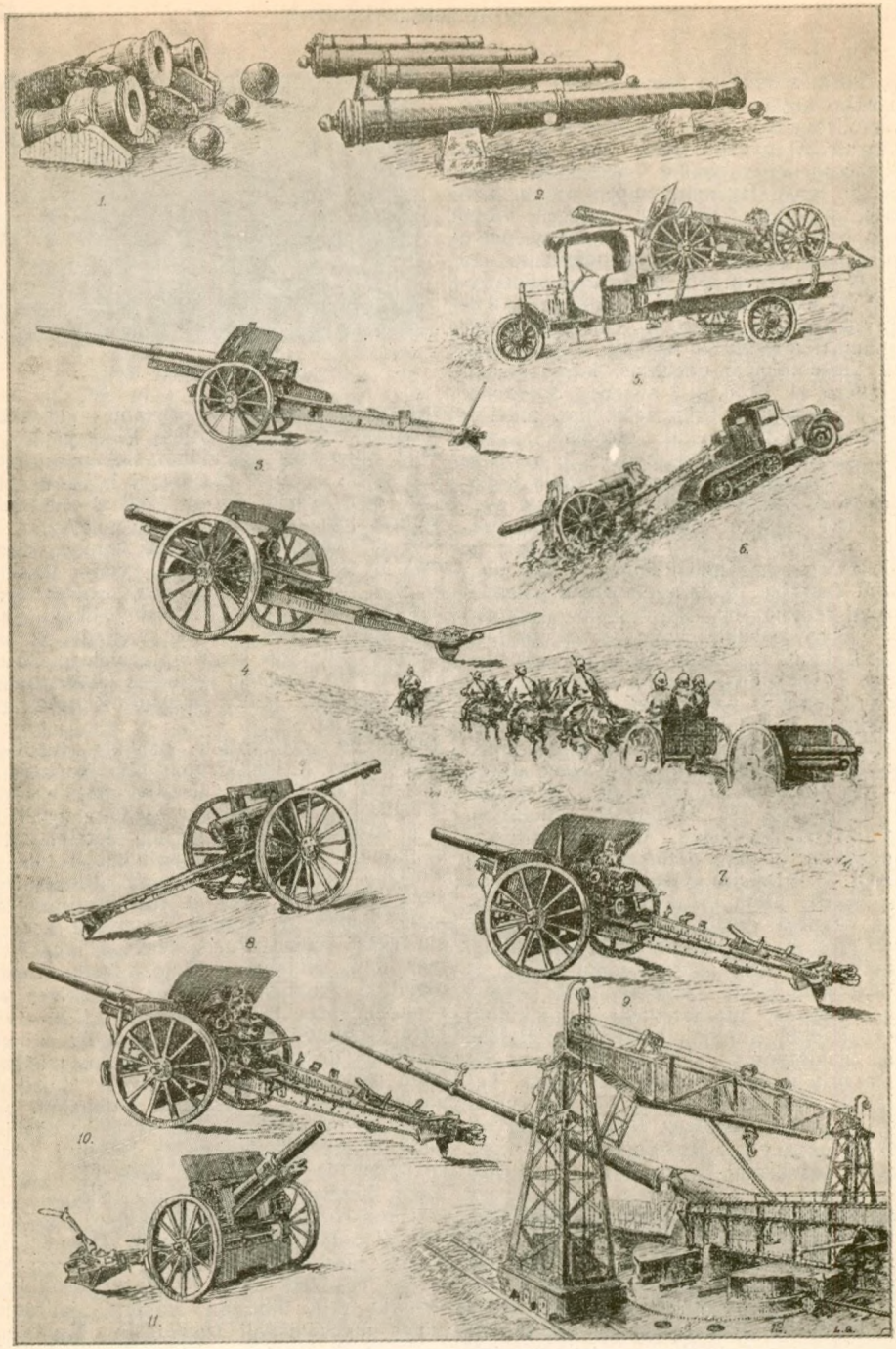

1 ir 2. Senoviški artilerijos pabūklai (mūsų karo muziejaus eksponatai). 3. Krupp'o 10 cm K. 17 patranka. 4. Schneider'io 155 C. S. mod. 1917 m. gaubica. 5. Ta pati 155 C. S. gaubica, vežama 5 t krovinių automobiliu. 6. Ta pati gaubica, traukiama vikšrinio traktoriaus sunkiai pravažiuojamame lauke. 7. Mūsų artilerijos patranka žygyje (rusų 1902 m. 76,2 mm pabūklas). 8. Prancūzų 75 mm patranka mod. 1897. 9. Vokiečių 10 cm lengvoji lauko gaubica G. F. H. 16. 10. Vokiečių lauko artilerijos pabūklas 77 mm F. K. 16. 11. Anglų 18 sv. Mk. IV patranka. 12. Vokiečių 21 cm patranka, šaudžiusi 1918 m. Paryžių (120 km).

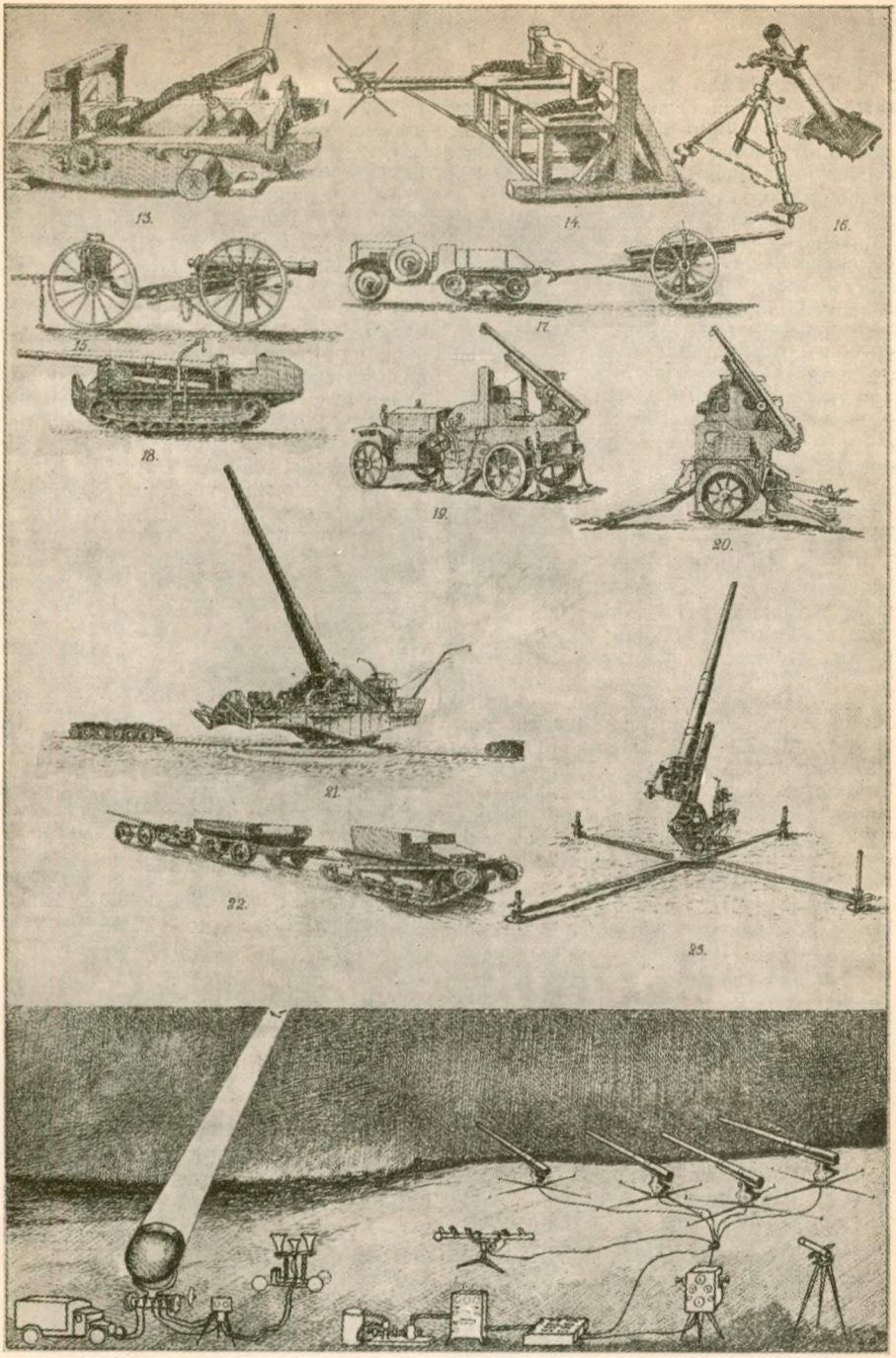

13. Katapulta. 14. Balista. 15. XIX a. pradžios artilerijos pabūklas su pirmagaliu. 16 Stockes-Brandt pėstininkų pabūklas. 17. Prancūzų patranka 75 mm ant elastingų ratų, vežama traktoriumi Citroen - Kegresse. 18. Prancūzų patranka 19 mm G. 75 mm priešlėktuvinė patranka ant automobilio. 20. Ta pati patranka ant automobilio priekabos. 21. J. Amerikos V-bių 14 colių geležinkelių patranka 50° kil. kampu. 22. Garden Loyd šarvuotas traktorius su dviem priekabom tarnybai ir sunkiajam kulkosvaidžiui. 23. Vickers-Armstrong 75 mm priešlėktuvinė patranka kovos padėtyje. 24. Priešlėktuvinės artilerijos grupė su elektriškais taikymo ir komandavimo įtaisais, prožektorium, klausymo aparatu ir t. t.

ko A. Toki pabūklai daromi su 90° statmenu ir 360° gulsčiu šaudymo sektoriumi, aprūpinami taikymo prietaisais, leidžiančiais šaudyti į bet kuriuos oro ar žemės taikinius, judančius ar stovinčius; baterijos aprūpinamos šaudymo centrinėmis.

A. organizacija. Elementariškas ir mažiausias A. vienetas yra pabūklas, suprantamas sykiu su jo tarnyba. Vienam pabūklui skyrium tiktai išimtinose aplinkybėse tepavedama kuris nors uždavinys. Pabūklai jungiami į būrius ir baterijas (ž.). Baterijos jungiamos į A. grupes; pulką sudaro 2—3 grupės.

A. klasifikacija. A. pabūklai skirstomi į mortyras, gaubicas ir patrankas. Prie mortyrų priskiriami A. pabūklai, kurių vamzdžio ilgis didesnis kaip 12 kalibrų. Gaubicos pabūklai, kurių vamzdžio ilgis siekia nuo 12 ligi 25 kalibrų. Ilgesni negu 25 kalibrų pabūklai — patrankos. Sulig paskyrimu A. skirstoma į lauko, krantų, jūrų, kalnų, lėktuvų, priešlėktuvinę, apkasų, pėstininkų, raitininkų, prieštankinę ir t. t. Svorio ir judrumo atžvilgiu skirstoma į sunkiąją, vidutinę ir lengvąją. Prie lengvosios A. priskiriami pabūklai, kurių kalibras ne didesnis kaip 100 mm. Vidutinis A. kalibras nuo 100 mm ligi 210 mm. Sunkioji A. nuo 210 mm kalibro. Tasai suskirstymas yra sutartinis ir galima suskirstyti kalibrais kuriuo nors kitu būdu.

A. taktika arba jos vartojimo metodai kautynėse plėtėsi lygiagrečiai su jos technikos ir šaudymo metodų pažanga.

Prieš Gustavą Adolfą 1346—1600 A. ypatingo vaidmens kautynėse vaidinti negalėjo: pabūklai buvo sunkūs, nepaslankūs, organizacija netobula, iššaudavo ne daugiau kaip 2 — 3 sykius per valandą, šaudymo tolis siekė apie 400 m. Pabūklai būdavo sujungiami į parkus (ž.) neskiriant kalibro nei jų paskyrimo. Paprastai A. būdavo sustatoma karo lauke pėstininkų centre arba sparnuose. Gustavo Adolfo laikais ir vėliau (1600—1740) A. pradeda progresuoti. Kad ir jungiama į didelius parkus, tačiau kautynėse priskiriama įvairioms pėstininkų dalims. G. Adolfas buvo šalininkas koncentruotos ir suderintos su pėstininkų veiksmais ugnies. Fridricho II laikais (1740—1789), A. paskirstoma į lauko, apgulos, tvirtovės ir krantų A., sudaromi pirmieji A. vienetai, baterijos, iš 8—10 pabūklų nepertraukiamam šaudymui laiduoti. Iš lauko A. išskiriama raitininkų A. ir paskui kalnų A. Napoleono laikais (1789 — 1815) pabūklų skaičius baterijose sumažintas nuo 8—10 ligi 6. Vienoje baterijoje sujungiami įvairūs pabūklai: patrankos ir gaubicos, bet šaudymas atliekamas atskirais pabūklais, be nustatytų taisyklių. Šaudymo rezultatai daug pareidavo nuo taikytojo gabumų. Pabūklų tarnyba ėjo pėščia ir todėl A. greitis buvo ribotas. Napoleonas vartojo A. masėje, kuri galėjo būti pasiekta tiktai sukoncentruojant vienoje vietoje daug pabūklų, šaudymo distancijoms esant dar labai nedidelėms (600—800 m). Be to, buvo vartojama A. atsarga, nes pabūklai, sykį pastatyti pozicijose ir pradėję šaudyti, nebegalima buvo pervežti kiton vieton. Kautynių eigai paaiškėjus, atsarga būdavo siunčiama prieš tą punktą, kur buvo laukiama vyriausiojo susidūrimo. Po Napoleono vėl buvo užmirštas masinio A. veikimo principas, pabūklai vėl būdavo išmėtyti po visą frontą ir jų veikimas būdavo nepakankamai galingas. 1859—1870 laiko tarpas pasižymėjo graižtvotų pabūklų įvedimu. Šaudymo distancija padidėjo ligi 2500 m. Grįžta vėl prie A. masinio veikimo. Šaudymo greitis graižtvotų pabūklų siekdavo ligi 2 šūvių per minutę. A. taktikos principai tais laikais įvairiuose kraštuose buvo skirtingi. 1870 kare vokiečiai turėjo daug geresnę ir gausesnę A. negu prancūzai. Vokiečiams karą laimėjus, jų A. vartojimo principai visų buvo pripažinti. Čia A. veikimas susidedąs iš dviejų periodų, atitinkant dvi kliūtis, kurias pėstininkai sutinka savo judesy, t. y. priešo A. ir priešo pėstininkus. Tačiau tų principų taikymas praktikoje skirtingose aplinkybėse vis dėlto privesdavo prie pralaimėjimų. Ilgainiui aiškėjo reikalingumas glaudaus A. bendradarbiavimo su pėstininkais ir kitomis ginklo rūšimis. 1904—1905 rusų japonų karas (ž.) patvirtino reikalingumą dviejų sviedinių (granatos ir šrapnelio), reikalingumą naudotis uždengtomis pozicijomis, ir todėl naudotis netiesioginiu taikymu, naudingumą vengti nereikalingos dvikovos su priešo A. ir labiau derinti A. veikimą su pėstininkų veikimu, pritraukti į kautynių lauką ir sunkiąją A. A. taktika prieš 1914—1918 karą buvo paremta desniu, kad A. veikimas turi būti visada nukreiptas savųjų pėstininkų naudai, kreipiant savo ugnį į taikinį, kuris pasirodo pavojingas pėstininkams. Tačiau buvo laikomasi nuomonės, kad reikia kuo mažiau A. vartoti kautynių pradžioje, laikyti ją parengtą ir įvesti į kovą baterijas vieną po kitos iš reikalo. Didžiojo karo metu iškeltas aikštėn A. ugnies koncentracijos ir staigumo reikalingumas. Lauko A. buvo skiriama prieš gyvus taikinius, ir todėl jos pagrindiniu sviediniu buvo pripažintas šrapnelis. Šie principai buvo pripažinti beveik visose valstybėse, išskyrus Vokietiją, kuri pasiliko ištikima savo 1870 principams, kiek tat liečia masinį A. veikimą kautynių pradžioje. Tai buvo be kito pateisinama didesniu sunkiosios lauko A. kiekiu, kurį turėjo vokiečiai.

1914—1918 karo aplinkybės įvedė daug

naujo. Pamatyta, kad dėl didelio pėstininkų šaunamųjų ginklų išsiplėtimo ir jų galingumo, puolimas reikalavo didelio A. parengimo. Suprastas sunkiosios A. reikalingumas ir pradėta ji didinti. Tačiau tai nesumažino lengvosios lauko A. reikšmės, kuri rado sau tinkamo pritaikymo pėstininkų lydėjimo veiksmuose. Pasirodo dujiniai sviediniai plačiai vartojami neutralizavimo veiksmuose. Sviedinių skaičius ir A. lemiamoji reikšmė nuolat didėjo. A. parengimai tęsdavosi po keletą dienų. Kelių km fronto ilgy buvo sustatomos patrankos 10—15 m atstumu viena nuo kitos ir kiekviena išleisdavo ligi 500 šūvių per dieną. Kad laiduotų pėstininkams A. ugnies paramą atakos metu, pereinama prie paslankių ugnies uždangų, kurių užpakaly ir sekdavo pėstininkai. Tačiau tokios uždangos, dėl reikalaujamo didelio pabūklų ir sviedinių kiekio, galėjo laiduoti pėstininkų pasistūmimą pirmyn tiktai siaurame fronte ir nedidelėje gilumoje, nes už vienos sutvirtinimų eilės, tuojau sekdavo kita. Tokiu būdu panašūs paslinkimai pirmyn lemiamos reikšmės kautynių eigai negalėjo turėti, juo labiau, kad priešas, įspėtas ilgo parengiamojo šaudymo, spėdavo sukoncentruoti reikalingu momentu pakankamai jėgų puolimui atremti. Todėl paskutiniais karo metais vėl pradėta ieškoti veikimo staigumo ir netikėtumo, sutelkiant didelį A. kiekį ir paleidžiant trumpą, keleto valandų arba ir keliolikos minučių laiko tarpe audringą ugnį ir tuojau po to pereinant atakon. 1914 — 1918 karo pabaigoje pasirodę tankai (ž.) paveikė A. taktiką. Pasirodė reikalingi specialūs prieštankiniai ginklai, prieštankinė A., kuri karui pasibaigus dar tebėra studijuojama. Kovai su priešo lėktuvais reikalingumas specialios priešlėktuvinės A. buvo jaučiamas jau karo pradžioje. Mėginimai pritaikyti priešlėktuviniam šaudymui lauko A. patrankas davė menkus rezultatus. Tiktai karo metu išsiplėtusi priešlėktuvinė A. specialiai tam tikslui pritaikytais taikymo prietaisais pasinaudodama, būtent, tolimačiais, šaudymo duomenų mechaniškais skaitikliais, prožektoriais ir klausymo aparatais (ž.), pasiekė patenkinamų rezultatų.

Lietuvos artilerijos istorija skirstoma, labiau vaduojantis bendrąja politine istorija, į tris tarpus: 1) ligi valstybės savarankiškumo žlugimo XVIII a. pabaigoje, 2) nepriklausomybės netekimo ir sukilimų laikai ir 3) atgautos 1918 nepriklausomybės tarpas.

Aisčių (lietuvių, latvių, prūsų, kuršių ir t. t.) tautos, ligi tik pasirodo apie jas kronikų žinių, moka dirbtis mašinas, prūsų pabūklus vokiečiai vadina „bliden“ (machinae cum lapidibus), kuriuos iš aprašymų galima laikyti panašius į romėnų onagrį. Prūsai, pasak Dusburgo, dažniau vartoję mašinas su svarumu. Lietuvių Vytenis ima Skirsnemunėje pastatytą vokiečių pilį, vartodamas dvi „bliden“. Tokių pabūklų turėję ir žemaičiai. Iš kronikų matyti, kad šiuos pabūklus dirbdavosi čia pat, pradėdami siausti pilį. Tikrai negalima pasakyti, ar D. L. K. Gediminas buvo nukautas ties Veliuona apie 1339 iš paraku šaunamo ginklo, gal tai buvusi tik strėlė su degančiu galu. Taip pat nėra tikras šio ginklo vartojimas, kryžiuočiams 1362 imant Kauną, Pirmutinis pavartojęs parako A. Lietuvoje nurodomas Kęstutis, 1382 IV 6 laivais Nemunu iš Kauno nusivežęs patrankų Jurbarkui imti. Tais pačiais metais susivaidijus Kęstučiui su Jogaila, šis paskutinysis iš kryžiuočių gavo dovanų visą jų atsivežtą A. Nuo tų laikų lietuvių kariuomenė kovose nuolatos vartoja A. Žalgirio-Eglėkalnio kautynėse abu priešininkai turi A.; kryžiuočiai suspėjo iššauti du kartu, bet mažai pakenkė, ir dėl prasidėjusio lietaus turėjo nustoti šaudę; visa jų A. teko nugalėtojams. Tarp gausingo A. parko, kurį vežėsi Vytautas 1428 prieš Naugardą, minimas didžiulis pabūklas „Galka“, sprogęs po kelių šūvių; turėjo tai būti bombarda. Žalvarinius ginklus ėmė lieti apie XV a. vidurį. Vytautas turėjo savo A. liejyklą. Ši liejykla atgijo apie XVI a. pusę dėl prasidėjusių karų su Rusija, ja labai rūpinosi Žigimantas Augustas. Dirbtuvė buvo pakalnėje ties Vilniaus pilim (liejikas Simanas Bochvicas). Ja rūpinosi ir Steponas Batorius (jo liejikai čia italas Vitali ir vokietis Springer), ir apleista galutinai ji buvo apie XVII a. pusę. Dirbo joje daug liejikų iš užsienio, ypač vokiečių; didelė sviedinių (tarp jų akmenų) dirbtuvė buvo Tykocine ant Narvės upės (1580 tenykščio cekhauzo A. pabūklai — Augustus, Vytautas, Feuerkazai, Kartauna, Feldšliang, Falkonas, Kvaterštanga ir kt.). Ten pat buvo dirbamas ir parakas. Lietuvos A. ypač pasižymėjo ties Orša (1514), kur paslėpta didelė baterija sulaikė iš šono dešiniįjį rusų sparną ir nulėmė visas kautynes. Steponas Batorius, turėdamas imti daug rusų tvirtovių, rūpinosi A.; Polockas, kuriame buvo užsidarę 6.000 rusų, 1579 buvo paimtas per 20 dienų; dvi savaites dėl lietaus nebuvo galima uždegti miesto įkaitintais sviediniais. Imdamas Veližą 1580 Zamoiskis turėjo 8 apsiausties pabūklus; piliai paimti tereikėjo 3 dienų. Prie Velykija Luki buvo 30 pabūklų. Bet Pskovas nebuvo paimtas 1581 pritrūkus parako. XVIII a. valstybė merdėjo nuo pat amžiaus pradžios, nors kai kas rūpinosi A. dalykus sutvarkyti (1670 didysis etmonas Mykolas Pocius paskyrė A. išlaikyti karališkus

dvarus Geranionis, Lipnikus, vėliau dar Veršupį). Daug ginklų žuvo Karolio XII laikais. Tik nuo 1765 buvo pradėta atnaujinti A. (jos viršininkas — A. generolas Kaz. Sapiega). Per Kosčiuškos karus A. buvo keturis kartus mažiau negu rusų. Per 1831 sukilimą šiaurės Lietuva iš Lenkijos buvo gavusi ir A. Gelgaudui atgabenus su kariuomene ir 26 patrankas, iš kurių buvo bombarduojamas liepos 3 ir 4 d. Kaunas. Gelgaudas atakavo Vilnių su 28 patrankomis. Mėginta gamintis ir savo pabūklų: Varniuose iš varpų buvo nulietos 9 patrankos, iš kurių tik viena buvo įduota kovotojams, kitas paėmė užklupę rusai, taip pat čia buvo dvi senoviškos 4 svarų tūtos, uždėtos ant lafetų ir nusiųstos prie Palangos. Mėginta gaminti patrankos ir Svedasų giriose, bet šiuo tarpu lieti visai nesisekė, tad buvo padirbti šeši „didžiausio tvirtovių kalibro" mediniai pabūklai, vežami kiekvienas ketverto arklių; jie buvo pavartoti kautynėse ties Rokiškiu 1831 V 15. Per 1863 sukilimą A. nebuvo. Buvo nupirkti Anglijoj trys pabūklai ir buvo norėta įgabenti per Palangą, bet nepavyko. Rusų pasakojama, kad ties Alytum sukilėliai turėję medinį pabūklą, bet jis plyšo nuo pirmo šūvio.

Lietuvos nepriklausomybę atgavus, A. užuomazga prasidėjo A. Panemunėje 1919 sausio pabaigoj gavus iš vokiečių okupacinės kariuomenės dvi rusų 3 colių (76,2 mm) 1902 pavyzdžio patrankas. Buvo jau keletas savanorių karininkų ir kareivių. Paskelbus karininkų ir puskarininkių mobilizaciją nuo 1919 II 1 pradėjo daugiau rinktis artilerininkų. Atsirado daugiau patrankų. Pradėta formuoti A. pulkas su atskiromis baterijomis. Pirmas įsakymas A. pulkui parašytas 1919 II 26. Jau kovo pabaigoj 1-sios baterijos 1-sis dviejų patrankų būrys pasiųstas į Panevėžio apsaugos rinktinę. Kitas tos pat baterijos dviejų patrankų būrys po kelių dienų pasiųstas Alytun 1 pėst. pulko vado valdžion Alytaus barui sustiprinti. Antroji baterija pasiųsta Žiežmarių-Vievio linkme su Vilniaus batalionu. Vėliau pirmasis mūsų art. pabūklas 1-os baterijos sudėty dėl išsipūtimo išėjo iš rikiuotės ir dabar yra karo muziejuje. Vidurvasarį atsiųsta frontan galutinai suformuota 3-ji baterija. Rugpiūčio pabaigoj imant Kalkuonis bei rusus prie Dauguvos stumiant, dalyvavo jau keturios lietuvių baterijos. Bermontininkams vyti iš Lietuvos buvo pasiųsta dar 5-ji baterija ir pirmoji gaubicų baterija, suformuota iš vokiečių 10 cm 98/09 pavyzdžio pabūklų. Šiose kovose mums teko keliolika kaponirinių pabūklų 57 mm, vokiečių 77 mm F. K. 96 n/A, vokiečių 10 cm K. 17 su keliolika tūkstančių įvairių kalibrų sviedinių. Gruodžio mėn. prie Dauguvos buvo pasiųsta naujai suformuota 6-ji baterija. Visos pirmosios 6 baterijos turėjo rusų 3 colių (7,62 mm) kalibro patrankas. Išvarius bermontininkus, iš Britanijos karo misijos Rygoje gauta iš gen. Judeničiui skirtų liekanų anglų 18 Pdr. Mk. 11 ir 5 colių pabūklų. 1920 kovose su lenkais buvo prarasta 3 lengvosios baterijos ir viena vokiečių 10 cm gaubicomis ginkluota, bet užtat plačiai atsikompensuota paimant iš jų keturias baterijas prancūzų 75 mod. 1897, du prancūzų pabūklu 155 C. S. mod. 1917 ir 2 rusų 3 colių (76,2 mm) 1902 patrankas (pastarosios dvi paimtos Širvintų kovose). Paskutinis A. dalyvavimas kovose su lenkais įvykęs vietinio pobūdžio sambrūzdy 1923 pradžioj ties Valkininkais.

Dėl mūsų A. negausumo, jai tekdavo vykdyti įvairiausi kovos uždaviniai; eiti kontrbaterijos pareigas, kovoti su šarvuotais automobiliais (1919 ties Leliūnais), su šarvuotais traukiniais (Daugpily, Radvilišky, Varėnoj), nesant sunkiosios A., dalyvaujant ardomajame daužyme (Radviliškio akmeninis malūnas), šaudyti padegamaisiais sviediniais ir t. t. Jau 1919 rudeniop A. pradėta grupuoti (po 3 baterijas) į taktinius vienetus, į divizionus. Pasibaigus kovoms dėl nepriklausomybės mūsų lauko A. suvedama į pulkus po 3 grupes iš dviejų baterijų po 4 pabūklus: dvi grupės lengvosios A. ir trečioji gaubicų. Be to, turime šarvuotų traukinių ir priešlėktuvinių formacijų.

A. karininkų profesinis parengimas koncentruotas Vytauto Didžiojo karininkų kursuose (artilerijos skyrius). Išmokslinimui ir stažui A. karininkai siunčiami į specialias užsienio mokyklas (Prancūzijon, Italijon ir kitur). Pratimų ir mėginimų poligonai yra Varėnoj, Eiguliuose, Gaižūnuose. Toli šaudančioji A. mėginama Palangoj jūros krante.

Pulk. Bytautas Artilerijos vadovėlis I ir II d. 1925 ir 1927; *Pulk. Bytautas* Artilerijos šaudymo vad. I ir II knyga 1930; Etudes sur la passé et l'avenir de l'Artillerie, 6 t. 1846—71; Napoleon III et J. Fave; *Casimir Siemienovicz* Artis Magnae Artilleriae (Amsterdam, 1650, išversta Shelvocke į anglų kalbą: The Great Art of Artillery, 1729); *H. Langlois* L'Artilerie de Campagne en liaison avec les autres armes, 1908; *H. Rohne* Taktik der Feldartillerie 1908; *F. Culmann* Tactique d'Artillerie; Le canon a tir rapide dans la bataille, 1914; *J. Challéat* Artillerie de campagne, 1915; *H. W. L. Hime* The Origin of Artillery, 1915; *R. A. Macalister*, Field Gummery, 1920; *F. E. Gascovin* L'Evolution de l'artillerie pendant la guerre 1920; (,,) Matériels Allemands et Autrichiens a grande puissance 1921; *G. Brüchmüller* Die Deutsche Artillerie in der Durchbruchschlachten des Weltkrieges 1921; (,,) Die Artillerie beim Angriff im Stellungskrieg 1926; *I. R. Campana* Les Progrés de l'artillerie 1914—1918, 1923; *L. E. Babcock* Elements of Field Artillery 1925; *Zimmerle* Waffenlehre. 1908—1914; *Schwarte* Kriegstechnik der Gegenwart, 1927; *Cytovič* Kratkij očerk evoliuciji artileriji v sviazi s razvitijem proizvoditelnych sil i opytom vojn, 1930; *Kiersnovski*, Historja rozwoju artylerji, 1925; *Wille* Waffenlehre 1905—8.

Artilerijos dirbtuvės susiorganizavo iš buvusių centrinių kariuomenės dirbtuvių (ž.) ir pradėjo veikti 1930 VI 1. Jos yra karo pramonės įstaiga Lietuvoje, skiriama ginklavimo ir kitiems tiekimo reikalams ir ypač tiems darbams, kurie saugumo ar brangumo sumetimais negali būti vykdomi privačiose įmonėse. Šiam tikslui A. D. sudaryta skyrių, sujungtų į tris grupes: 1) rankinių ir automatiškų ginklų, patrankų, šovinių, sviedinių, kaukių, mechanikos (precizinės ir paprastos), 2) automobilių (šaltkalvių) ir 3) medžio apdirbimo (su džiovykla).

Artilerijos municijos vora transporto dalis, gabenanti į kautynių lauką artilerijos municiją.

Artilerijos parkas atskira divizijos, korpo, armijos ir kitų aukštesnių kariuomenės junginių dalis, kurios tikslas yra rūpinti visų ginklų rūšių kariuomenės dalis įvairiais ginklais, municija ir kitomis kautynių priemonėmis.

Artilerijos poligonas kariuomenės pratimų laukas, skiriamas kariuomenei taikos metu mokyti šaudyti, vykdyti įvairius taktiškus pratimus, dažnai susijusius su šaudymu, ir daryti įvairių šaudymų mėginimų ir tyrinėjimų. Mūsų kariuomenė turi Varėnos, Gaižūnų ir Eigulių poligonus.

Artilerijos pozicija (baterijos, grupės), vieta, kur statomi pabūklai, pirmagaliai, municijos dėžės ir yra sekimo punktai (ž.). Sustatytų šaudyti pabūklų vieta yra ugnies pozicija arba tiesiog baterijos pozicija. Atskiri pozicijos elementai sujungiami transmisijos (ž.) priemonėmis.

Artilerijos priedanga, nedidelės pėstininkų arba raitininkų dalys, paskirtos žygio ar kautynių metu saugoti artilerijai nuo netikėto smulkių priešo dalių puolimo.

Artilerijos sandėliai skiriami ginklams, šoviniams, sviediniams, granatoms, bomboms ir sprogstamajai medžiagai laikyti. Nuolatiniams sandėliams parenkama nuošalesnė vieta, aptveriama tvora, statomi mūriniai arba mediniai trobesiai. Be nuolatinių sandėlių, esama dar laikinių sandėlių, kuriuos karo metu turi didesni kariuomenės vienetai. A. S. nuolat saugo kariška sargyba.

Artilerijos tiekimo skyrius ž. Ginklavimo valdyba.

Artileristas mokomos baterijos leistas laikraštis. 1 Nr. išėjo 1926 II, redagavo ltn. A. Žvironas; 2 Nr. išėjo 1927 II, redagavo vyr. ltn. Dailidė.

Artimoji žvalgyba ž. Žvalgyba.

Artinsko aukštas geologijoj ž. Permės laiko tarpas.

Artiodactyla O w e n (gr. artiós — porinis, dáktylos — pirštas. Porakanopiai gyvuliai, atsiradę trečiaeiliame laiko tarpe. Šiais laikais yra gausingiausias (Ungulata) — kanopinių gyvulių būrio pobūrys. Pagal dantų sutaisymą A. pobūrys skirstomas į tris dideles grupes: A. B u n o d o n t i a, — keturių šeimų grupė. Atstovu šios grupės yra kiaulės. B. B u n o s e l e n d o n t i a — išmirusi trijų šeimų grupė. Atstovai — Antracotherium, Anoplotherium (ž.) ir C. S e l e n r a d o n t i a — gausingiausia dešimties šeimų grupė, pvz., elnias, karvės ir t. t.

Artistas (pr.) plačia žodžio prasme — menininkas, tapytojas, architektorius, dainininkas... Įvairiose kalbose šis terminas turi kiek skirtingo atspalvio. Mūsų kalboje daugiau yra taikomas teatro veikėjams, ir todėl laikomas dažnai beveik sinonimu su aktoriumi.

Artistų fakultetas vidurinių amžių universitetuose laisvojo meno (artes liberales, ž.) fakultetas, buvęs prirengiamuoju laipsniu į aukštesniuosius fakultetus: teologijos, teisės, medicinos.

Artišiai Lydos aps. Vasiliškio val. kaimas, apie 250 gyv., 38 km nuo Lydos glž. st.

Artišokas Cynara Cardunculus, ar Cynara Scolymus L., iš Maž. Azijos, Sirijos, Graikijos salų ir Vidužemio jūrų apylinkės (šeim. Compositae). Dvimetis augalas plunksnuotais, sidabriniais baltais lapais. Žydi stiebai apie 1,5 m aukštumo, žiedo galvelės lig 14 cm skersmens, žiedai mėlynai-alyviniai. Žiedo taurelė ir vaisių pagrindas duoda skanių daržovių. Geriausios rūšys: Van Laon, Camus de Bretagne ir Didelis Alyvinis. Dauginasi sėklomis ir atvašais. Jauni augalai sodinami protarpiais apie 1,25 m saulėtoj vietoj, purioj ir maistingoj žemėj. Mūsų klimate A. žydi daugiausia antrais metais. Rudenį iškasa ir per žiemą laiko pogrindy, uždengę šaknis smėliu. Antrais metais duoda geresnių ir didesnių galvelių.

Artišokas

Artocarpus incisa L. f, iš Malajų salyno (šeim. Moraceae), duonos medis, išauga apie 15 m aukštumo, dideliais įpiautais lapais. Vaisiai apie 2 kg svorio, vartojami to krašto žmonių kaip pas mus duona ir bulvės. Duoda metuose per 8 — 9 mėnesius be pertraukos vaisių, ir tuo būdu 2 — 3 medžiai ga-

Artocarpus incisa

li duoti pakankamai maisto vieniems metams vienam žmogui, kadangi juos galima ir marinuoti. Vaisius galima neprinokusius piaustyti į riekutes ir jas kepti. Turi skonį saldžios kviečių duonos. Prinokę vaisiai negardūs, iš jų daroma tešla ir kepama duona. Iš sėklų gaminami miltai arba pagruzdinus valgoma. Medis vartojamas trobesiams statyti, laiveliams ir naminiams prietaisams daryti, iš jaunų šakų gaminami plaušai įvairiems geresniems verpiniams. Iš medžio sulčių su kokoso pienu daromi klijai paukščiams gaudyti ir su cukrumi, albuminais ir medžio piuvenomis daromi glaistai.

Artojas 1) M. Akelaičio, J. Bagdono („Varpas") ,Nik. Gedgaudo, K. Griniaus. („Ūkininkas" 1897), S. Gimžaucko („Katalikas" 1902) slapyvardis.

Artojas 1) 1924—1926 Pasvalio žemės ūkio draugijos mėnraštis. Buvo spausdinamas Biržuose. Pasirodė 17-ka Nr. Redagavo Petras Tonkūnas.

2) Dvisavaitinis žemės ūkio bei namų ruošos laikraštis, nemokamas „Šaltinio" priedas. Ėjo Seinuose 1909 (nuo 50 Nr.) — 1914 ir Marijampolėje nuo 1928.

Artojas bendrovė dvarams parceliuoti tarp lietuvių ūkininkų, organizuota prieš karą kun. V. Jarulaičio. Karo metu neveikė. Pravedus Lietuvoje žemės reformą likviduota.

Artojas Petro Rimšos skulptūra.

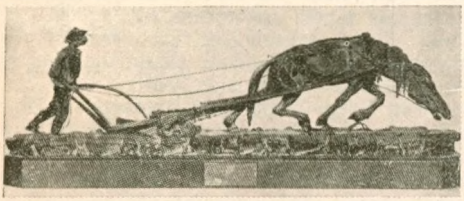

P. Rimša Artojas

Artojo vaikas K. Jasiukaičio (ž.) slapyvardis.

Artois (sk. artuà) buv. š. Prancūzijos grafystė ir provincija, dabar žymia dalimi Pasde Calais depart. Paviršius susidarė nežymiai susiraukšlėjus viršutiniams kreidos sluoksniams, kurie apdengti derlingo kvartero molio ir šlyno. Dėl to A. savo didžiuliais javų ir runkelių laukais yra vienas svarbiausių Prancūzijos aruodų. Vasaros vakarų pakrašty, kur kreidos skliaustiniai sluoksniai suplaišėjo ir erozijos buvo išgraužti, išeina aikštėn į senesnės paviršių: jūros, karbono ir devono nuosėdiniai klodai. A. turi daug upių-upelių ir kanalų, yra viena vandeningiausių Prancūzijos provincijų. Rytinėj dalyj turi (nuo Ardėnų besitęsiančių) akmens anglies sluoksnių. Žymiausias miestas Arras. A. provincija IX a. sudarė Flandrijos dalį ir siekė Flandrijos likimo. Apie 1237 čia organizuota A. grafystė. XIV a. pabaigoje perėjo į Burgundijos kun-čių rankas; XV a. pabaigoje apėmė prancūzų karaliai, bet turėjo greit užleisti Habsburgams, kurie valdė ligi 1659, kada A. vėl grįžo Prancūzijai.

Artois (sk. artuà) Jokūbas (1613 Brussely — apie 1665), flamandų tapytojas.

Artojų Draugija slapta Marijampolės lietuvių jaunimo draugija, įkurta 1901 Antano Rucevičiaus ir Prano Penčylos kovai su rusų valdžia už lietuviškos spaudos grąžinimą. Draugijai vadovavo A. Rucevičius. Narių turėjo apie 50, daugiausia iš Marijampolės miesto ir apylinkės ūkininkų jaunimo. Savo tikslams siekti draugija gabeno iš Prūsų knygas ir laikraščius, platino tarp nesusipratusių kaimiečių, rengė kaimuose slaptus spektaklius, susirinkimus ir suvažiavimus, lipdė pakelėmis atsišaukimus, naikino nuo kryžkelių ir viešųjų įstaigų tik rusų kalba rašytas iškabas ir jų vietoje dėjo lietuviškas, rengė, kur galėjo, viešas demonstracijas - mitingus (Marijampolės kapinėse prie P. Armino kapo, per atlaidus Daukšiuose, Igliaukoje, Sasnavoje) ir kitaip ragino žmones tautiškai susiprasti. Už veikimą A. D. 1903 buvo suimti: stud. Juozas Matulaitis, A. Rucevičius ir Jonas Kidolis. Šioje byloje dar buvo tardoma apie 20 A. D. narių. Jiems grėsė ištrėmimas į Rusijos gilumą. Ši byla buvo panaikinta 1904 manifesto. A. D. veikimo Marijampolės apylinkė tiek buvo surevoliucinta, kad jai nuslopinti valdžia šaukėsi kazokų pagalbos. Lietuvių spaudą grąžinus ir prasidėjus pirmajai Rusijos revoliucijai, A. D. likvidavosi (1905).

„Artojų Draugijos" vaidintojai 1901, vaidinę „Amerika Pirtyje"

A. Rucevičius Sunkiaisiais laikais. *A. Rc.*

Artomedes (Artomedius) Sebastijonas (1544 Langenzenn Frankonijoj — 1602 IX 11 Karaliaučiuje), mokėsi Vittenberge, 1572 diakonas pas margrafa Jurgį Fridrichą, su kuriuo 1578 atkeliavo į Karaliaučių ir čia ligi mirties buvo kunigu. Komponavo dva-

siškas giesmes vokiškai. Jo iniciatyva 1590 buvo sušauktas Ragainėje lietuvių kunigų susirinkimas (be kitų, dalyvavo Simanas Vaišnoras, Zacharias Blotna, Jonas Bilaukas, Aleksandras Rodunionis, Danielius Gaidys) J. Bretkūno postilės vertimui peržiūrėti ir cenzūruoti. Po to postilė buvo 1591 išspausdinta.

K. Goedecke Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung, II p. 198, III p. 122.

Artot Désirée (1835—1907) išgarsėjusi prancūzų dainininkė, 1869 ištekėjusi už ispanų baritonisto Mariano de Padilla y Ramos (1842—1906). Jos duktė Lola A. de Padilla (g. 1876) taip pat įžymi soprano dainininkė.

Artotiritai (gr. ártos duona ir tiurós sūris), II a. montanistų (ž.) krypties atžala, vartojusi eucharistijai duoną ir sūrį.

Artsen (Aertsen) Petras (1519—1573 (1508—1575?) Amsterdame) olandų tapytojas, vadinamas „de lange Pier". Paveiksluose griežtas realistas, palikęs daug grynai „virtuvinių" paveikslų. Berlyne yra jo Kristus, kryžiaus prislėgtas, rodąs didelį autoriaus sugebėjimą grupuoti minią, sudarant daugybę visai epizodinių personažų.

Artuf žydų kolonija Palestinoj, į vakarus nuo Jeruzalės; oficialiai Hartuv, įkurta 1896.

Artur, Arthur, vyrų vardas, kilęs iš keltų žodžio artos=didelis, tvirtas, ur=meška.

Arturas (Artur, Artus), pusiau mitinis Anglijos didvyris, gyv. VI a., silurų vadas, britų pryšaky kovojo prieš anglo-saksus, gindamas savo krašto nepriklausomumą. Mirė apie 537—542. Nors kova buvo nesėkminga, tačiau išliko palikuonių atminty; perėjo į bardų dainas ir padavimus, išaugęs juose stambiu valdovu. Ypatingai buvo pamėgta jo aplinkuma, iš kurios išaugo apskritojo stalo ritierių legendos (ž.).

J. D. Bruce The Evolution of Arthurian Romance 2 t. 1923; *P. Paris* Romans de la table ronde 1922.

Artus Liudvikas (g. 1870) prancūzų rašytojas, autorius komedijos Coeur de moineau 1905 ir romanų: La maison du Fou 1918, La maison du Sage 1920, kronikos: Le Vin de la Vigne 1922.

Artusi Giovanni, XVI a. Italijos muzikos teoretikas, Bolonijos St. Salvatore bažnyčios kanauninkas. Veikale L'arte del contrappunto 1589 pirmas išdėsto kontrapunkto (ž.) teoriją; veikale L'Artusi, overo della imperfetioni della moderna musica 1600 aprašo jo laikų muzikos instrumentus ir liečia harmonijos mokslo dalykus.

Artvelt (van A.) Andrius (1590—1652 Antverpijoj), flamų tapytojas: piešė tiktai jūros vaizdus, kurių išliko labai nedaug.

Artvin (turkų Livane) mst. Azijos Turkijoj; buvęs Batumo srities A. apygardos centras. Perėjo į Turkijos rankas 1920.

Aru ž. Aroe.

Aruakai, arovakai senovėje labai išplitusi p. Amerikos indų giminė, Kolumbo rasta dar Antilų salose, bet karingesnių už juos karaibų (ž.) nustumta į kontinentą, tebeišliko nedidelis skaičius britų ir olandų Gvianoje, vis labiau čia susimaišo su negrais, anglais, olandais ir prancūzais. Aukšti, narsūs, daug svėrę p. Amerikos indų kultūrai, dabar išsigimę, išskyrus žemdirbius - amatininkus. Tai giminei priklauso: Aravakai (Arravakai, Arovakai), Ačagua, Atorai, Baniva, Ginjau, Goadžiro, Ipurina, Kaua, Kaivešana, Kakvetio, Mitua, Mokso, Paressi, Piapoko, Siusi, Taino, Taruna, Tikuna, Vapišana ir kt.

M. Schmidt Die Aruaken 1917.

Aruba p. Amerikos pakraščių sala (šiaur. daly); priklauso olandams; 179 km², 10.000 gyv. (1930), kurių daugumas gyvena Oranjės mst. Turtingos fosfato kasyklos.

Arumaa P. estų mokslininkas-filologas. Autorius Litauische Mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend. Tartu, 1930.

Aruncus Silvester Kostel, iš šiaurės kraštų (šeim. Rosaceae) su atmainomis var. Kamtschatica ir var. plumosa, gražiažiedžiai ilgamečiai augalai, tinkami kultūrai soduose. Augalai ligi 1½ m aukštumo, šviesiai geltoni žiedai. Dauginti iš sėklų ir šaknų dalymu. Mažais plunksnuotais lapais yra nedidelė forma (apie 30—40 cm) var. Kneiffii.

Arundel (senovėje Harundell), Anglijos mst. Sussex grafystėje; Norfolkų senobinė pilis. 1921 2.742 gyv.

Arundel 1) Tomas (1353—1414) Canterbury arkivyskupas ir Anglijos primas (1396—1414), kovojęs su Wicliffu ir lollardų sekta. 2) Tomas (m. 1639), pirmasis lordas, už katalikybę Elzbietos (ž.) buvo kalinamas (1580), už nuopelnus kare su turkais pakeltas grafu (1595) ir peru (1605). 3) Tomas Howordas (1586—1646) Norfolko hercogas, išgarsėjęs senobinių Graikijos meno paminklų rinkėjas. Jo vardu įsikūrusi draugija (1849) leidžia meno istorijos monografijas ir senesnių paveikslų kopijas.

Arundus de Arundis vienas seniausiųjų Italijos spaustuvininkų, turėjęs spaustuvę Brescijoj XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje.

Aruodas vienas svirne daromų skyrių grūdams pilti.

Aruodų kalnas Utenos aps., netoli Anykščių, prie kelio į Skiemonis; randama liekanų senovės žalvario gadynės papuošalų.

Aruru asiriečių deivė; jos vardas randamas jau sumerų tekstuose.

Arusianus Messus 400 prieš Kr. g. parašė gramatikos - retorikos vadovėlį: Exempla elocutionum. Išleido: Keil Grammatici latini, VII t. 1880.

Arúša r. Afrikos sritis (Tanganjikoje), 36.000 km² su 100.000 gyv. (1930), kurių apie 1000 europiečiai; 1300—1800 m aukščiau jūrių paviršiaus; tinka baltųjų kolonizacijai. Prieš D. karą priklausė Vokietijai, dabar valdo anglai.

Aruvimi deš. Kongo intakas, 1300 km. Turi daug slenksčių. Stanley jį ištyrė 1887 nuo įtakos ligi Alberto ežero. Ligi Jambungos gali plaukti maži garlaiviai.

Arva Slovakijos upė, Vagos (Dunojaus) intakas. Slovakiškai Orava.

Arvad (dabar Ruad) senovės finikiečių miestas, žymiu atstumu nuo kranto saloje statytas. Priklausė Asirijos ir Babilonijos valdovams.

Arvales fratres (lot., arvaliniai broliai), tikybinė žemės ūkio senovinė romėnų korporacija; ją sudarydavo 12 žynių, tam tikru nustatytu laiku (gegužės mėn. Dea Dia šventėj) atliekančių tikybines apeigas (dirvų apvaikščiojimą, vedantis drauge ir aukoms skirtus gyvulius), iš kurių išliko ir jų giedamos giesmės tekstas, vienas seniausių romėnų literatūros paminklų.

G. Henzen Acta fratrum Arvalium 1874; *G. Metzmacher* De sacris fratrum Arvalium cum ecclesiae christianae caerimoniis comparandis. Jahrbuch für Liturgiewissenschaft IV 1924 I—36 p.

Arve Ronos intakas, Prancūzijos Aukštosios Savojos departamente. Teka iš Šveicarijos Walliso kantono pasienio iš 2202 m aukštumo ir įteka Ronon žemiau Genevos; 100 km ilgio, 60 km tinka plukdymui.

Arvellius Fridrikas Gustavas (1753—1805) estų rašytojas, ilgai privatiškai dirbęs mokytoju, 1782 ir 1790 paskelbęs smulkių apysakų rinkinius.

Arvernai keltų kilimo tautelė, gyvenusi senovės Galijoj, dabartiniuose departamentuose Puy de Dôme, Canthal ir Haute Loire; žinomi jau VII a. pr. Kr.; 121 pr. Kr. buvo romėnų sumušti, bet išsilaikė nepriklausomi ligi Cezario laikų, kada germanų su Ariovistu (ž.) padedami, ilgai jam priešinosi. 53—52 pr. Kr. vedami Vercingetorikso vos nepašalino romėnų iš Galijos. Nugalėti pasislėpė kalnuose ir sunkiai buvo valdomi. Vėliau dar priešinosi germanų tautų užplūdimui, bet ir čia gausingesnių buvo nugalėti ir su jais sumišo, sudarydami pamatą prancūzų tautai. Miestai Gergovia ir sostinė Nemetum, vėliau Augustometum, dabartinis Clermont.

Arvydas Elis, 1930 Tilžėje išleido dainų rinkinį Lietuviški Širdies Balsai.

Arvydiškė Šiaulių aps. Kurtavėnų val. kaimas, 1923 34 gyv., 11 km nuo Bubių, 25 km nuo Šiaulių.

Arvidiškiai Veviržėnų val. Kretingos aps. kaimas, 1923 81 gyv., 10 km nuo Piežaičių glž. st.

Arvidson Adolfas Ivaras (1791—1858), suomių istorikas ir žurnalistas; 1823 Helsinkių univ. docentas; 1843 buvo priverstas emigruoti Švedijon, kur pakviestas Stokholmo karališkos bibliotekos direktorium.

Arvika Švedijos miestelis į š. nuo Venerio ež. Žymi geležies pramonė.

Arvisenet Claude (1755—1831), prancūzų teologas, rašytojas mistikos - asketikos srity. 1794 ištremtas Šveicarijon, nuo 1803 generalinis vikaras Troyese. Labiausiai išgarsėję veikalai: Memoriale vitae sacerdotis; Manuductio iuvenum ad sapientiam. Visus veikalus išleido Migne 1856.

Arvista Ukmergės aps. Siesikų ir Pagirių val. upelis, Obelies (Nevėžio) kair. intakas, 12,0 km ilgio, visas kanalizuotas; prasideda prie Papolių vs., teka šlapiais miškais š. vak. linkme pro Veversių, Baravykų, Rydžių vs., Nemaniūnų ir Kūronių k. ir prie Bebrikių k. įteka į Obelį 36,2 km nuo jos žiočių; baseino plotas 24 km².

Arvistavas (L A V Oristava) Kėdainių aps. ir val., 6—7 km nuo Kėdainių; 1378 kryžiuočiai sugriovė A. pilį; vėliau per ilgus metus Medekšų nuosavybė.

Arx 1) C e z a r i s (g. 1895), šveicarų dramatikas ir režisierius, 2) I l d e f o n s (1755—1833), benediktinas, Šveicarijos istorikas, išleidęs St. Galleno istorijos versmes. Parašė tarp kitų: Geschichte des Kant. St. Gallen 3 t. 1810—13.

Arzamas SSSR (Nižnij Novgorodo srity), aps. mst., 20.000 gyv. (1930). Žymus glž. mazgas ir prekybos centras. 1802—61 jame buvo garsi tapybos — meno mokykla, kuri aprūpindavo beveik visos Rusijos cerkves šventaisiais paveikslais. Dideli malūnai, odos pramonė ir vailokų dirbtuvės.

Arzamas rusų pažangiųjų rašytojų karamzininkų ratelis, veikęs Peterburge 1815—1818, susikūręs idėjinei kovai su rusų konservatorių rašytojų organizacija Besieda liubitelej russkago slova. Prie A. priklausė Žukovskij, Batiuškov, Vasilius Puškin, Aleksandras Puškin, Viazemskij, broliai Turgenevai, Bludov, gr. Uvarov, ir kt. Kiekvienas ratelio narys vadinosi slapyvardžiu, pasiskolintu iš Žukovskio baladžių. Per linksmus ratelio posėdžius buvo skaitomi juokingi posėdžių protokolai (Besedos protokolų parodija), epigramos, parodijos ir t. t. Visas ratelio darbas buvo nukreiptas kovai su tuometiniu konservatyvų pseudoklasicizmu. Ratelis pradėjo įsigalėti rusuose romantizmui, kuris vėliau perėjo į realizmą.

Arzamaso žąsys Rusijos žąsų veislė. Vidutinio didumo (6—8 kg.), dažniausiai visai baltos. Panašios į Tulos žąsis (ž.).

Arzava, Arzaova senovės valstybė Maž. Azijoj, apėmusi vėlesnę Kilikiją. Asirijos ir Egipto paminkluose išliko duomenų tos

valstybės istorijai nuo XIX a. pr. Kr. (Labarnas 1860—1810 pr. Kr.) ligi XII a. pabaigos, kada matyt kraštas buvo nukariautas atėjūnų iš jūros.
Reallexicon der Assyriologie I. 1928.

Arzberg Bavarijos mst. (Oberfranken aps.), 5000 gyv. (1930), netoli Fichtelio kalnų, 477 m aukščiau jūros. Susikūręs upelio Röslau klony prie glž. linijos Eger - Nürnberg, lankomas turistų. Porcelano pramonė ir hydroelektros stotis. Oberfranken duoda energijos plačiai apylinkei.

Arzen Alžirijos uostas prie A. įlankos, į r. nuo Orano. Glž. stotis, 4.500 gyv. (1929). Per jį daug išvežama halfos ir kitų š. Afrikos produktų.

Arzignano (sk. arzinjano), Italijos mst. (Vicenza prov.) Lesinijos Alpių pakrašty. 13.000 gyv. (1930). Tekstilės ir marmoro pramonė.

Arzilla ž. Asilla.

Aržuolupiai Šakių val. ir aps. kaimas, 1923 94 gyv., 4 km nuo Šakių.

Aržuolupis Pilviškių val. Vilkaviškio aps. kaimas, 1923 8 gyv., 7 km nuo Pilviškių.

Aržvėta (žemėlapiuose Orvėta) arba Eržvėta 1) Brėslaujos aps. Tverečiaus val. upė, Birvytos (Dysnos, Dauguvos) aukštupis, 11,3 km ilgio; teka iš A. ežero prie Aržvėtos k. į rytus ir š. rytus, pro Pašiūnų, Vitonių, Ažubalių, Kilpučių, Kliukų k. ir prie Pečiurkų k., 2 km į rytus nuo Tverečiaus mst., jungiasi su deš. intaku Svyla, gaudama Birvytos vardą; nuolydis 0,0003, baseino plotas 245 km²; 2) ten pat ežeras, 4,3 km ilgumo, ligi 0,7 km. platumo, paviršiaus plotas 2,1 km², altitudė 133,8 aukščiau jūros; krantai ligi 30 m; į ežerą įteka Konaržinė ir 1 mažas upelis, išteka rytuose Aržvėta; gretimi kaimai - Kukučiai, Ryžiškiai, Aržvėta; 5 km į rytus - Tverečiaus mst.; 3) ten pat kaimas (Avėta), apie 250 gyv., 18 km nuo Adutiškio.

As 1) chemijoj ženklas elementui Arsenui pažymėti.
2) muzikoj (♭a) žymi chromatinį tono a pažeminimą, nuvedimą tono žemyn į g.

As (graikų-dorėnų as viens), senobinis piniginis vienetas vidurinėj Italijoj, įvestas apie 450 pr. Kr.; pradžioj vienas senromėniškas svaras vario 273 (vėliau 327) gramų

As, senobinis italų pinigas

(as libralis), buvo skirstomas į 12 uncijų; vertė pradžioje truputį daugiau kaip 1 litas (113 centų); įvedus sidabrinę valiutą (268 pr. Kr.) vertė sumažėjo. Vienoj aso monetos pusėj buvo atmušamas dvigalvis Janus, kitoj priekinė dalis laivo, aso ženklas I arba L, vainikas ir apačioj žodis Roma. Kitos smulkesnės monetos: Semis, Triens, Quadrans, Sextans, Uncia.
T. Mommsen Gesch. der röm. Münzwesens 1860; *H. Willers* Gesch. der röm. Kupferprägung 1909; *T. Schrötter* Wörterbuch der Münzkunde 1930.

A. S., As., A-s — P. Avižonio (ž.) („Varpas", „Ūkininkas"), A. Sketerio (ž.) („Vil, Žinios" 1904), A. Smetonos (ž.) („Viltis", „Tauta", „Vairas"), Anelės Šuipyčios („Vienybė"), Pov. Višinskio („Varpas" 1896), Ant. Žukauskio (A-s Ž-s) slapyvardžiai ar kryptonimai.

Asa judėjų valdovas 955—914 pr. Kr. (ar 913—873); sulig tradicija, mėginęs panaikinti stabmeldiškas apeigas; kariavo su izraelitų valdovu Baaza; sunaikino izraelitų tvirtovę Ramoj ir sustiprino valstybės sienas Sabaos ir Masfos tvirtovėmis.

Asa ežeras ties Zarasais. Pagal K. Būgos nurodymą (Kalba ir senovė I d., 3 psl.) A. ežeras vadinamas Ežerasu (ž.).

Asa foetida ž. Ferula Asa foetida.

Asachi (sk. asaki) Jurgis (1788 Hertoj Moldavijoj — 1869 Jassuose), rumunų rašytojas ir visuomenės veikėjas, žymiausią gyvenimo dalį praleidęs valstybinėj tarnyboj (pasiuntinys Vienoje, mokyklų referentas ir kt.). Rašė mokykloms vadovėlius, 1817 organizavo pirmą teatrą Jassuose, kuriam parašė ir išvertė daug vaidybinių veikalų. 1854 paskelbė lyrinių ir satyrinių eilėraščių rinkinį (Culegere de poesii), 1862 pasakėčias (Fabule), 1867 istorines noveles (Nuvele istorice a Romanici), 1829 įkūrė pirmąjį Moldavijoj laikraštį („Rumänische Biene", vėliau „Gazeta de Moldova", „Patria ir kt.). Per 20 metų leido kalendorių liaudžiai. Jis laikomas rumunų mokyklų kūrėju ir rumunų kultūros vadovu.
P. Alexici Geschichte d. rumänischen Literatur 1906.

Asadi Ahmed ibn Mansur, (m. 1020) persų poetas iš Tuso, rašęs polemiškas poezijas. Jo sūnus Ali ibn Ahmed parašė eilėmis žodyną (išl. 1897) ir epą Geršaspname (išl. 1926).

Asaf-ud-Daula krašto Audh Indostane nababas ir viziras, valdęs 1775—1797. Virto įrankiu anglų generolo gubernatoriaus Warren Hastingso, kurio verčiamas padėjo jam naudoti ir alinti kraštą ne tiek Anglijos, kiek paties Hastingso naudai. Dėl to vėliau Hastingsui iškelta buvo Anglijoj byla.

Asafas (hebr. rinkikas) levitas, mokęs

Dovydą giedot. 49 ir 72—82 psalmai, turį A. vardą, tik iš dalies jo parašyti, didesnė jų dalis parašyta jo papėdininkų.

Asahigava Japonijos miestas Jesso saloj, geležinkelių mazgas, 72400 gyv.

Asajai greičiausiai alanų šaka, sarmatų giminė, gyvenusi prie Volgos ligi Juodosios jūros.

Asal prancūzų Somalijos (r. Afrikoj) sūrus ež. 20 km nuo jūros (Tadjuros įlankos). Jo dugnas yra 215 m žemiau jūros paviršiaus; 40 m gilumo.

Asalnai Utenos aps. Linkmenų val. ežeras, Žeimenos (Neries) baseine; 3,0 km² paviršiaus ploto, 4,5 km ilgio, ligi 1,5 km pločio, su didele įlanka; paviršiaus altitudė 140 m aukščiau jūros; krantuose kaimai: Puziniškės, Salos. A. ežeras jungiasi su gretimais ežerais: Alksnu, Linkmenu, Luoša; jungimosi su Luoša vietoje, ties Meironių k. iš šiaurės įteka Švaginė, pro Dringio ir Dumblio ežerus; iš Luošos ežero per Šakarvos ir Žeimenos ežerus teka Žeimena. Pro A. ežerą eina administracijos linija su Vilniaus kraštu. Aukšti, ligi 35 m, ežero krantai, ypač vakarų įlankoje; iš šiaurės ežeras apsuptas pušyno. Tą ežerą, matyti, nurodo gen. Strelbickij ir lenkų geogr. žodynas, kaip Asainej, 13 kv. varstų (14,8 km²) ploto, o Stanevičius vadina Asalmej.

Słown. geograficzny I 50; *C. Stanevič* Ozera i reki s. z. il' litovskago kraja, Vilnius, 1902.

Asam Bavarijos menininkų šeima XVII—XVIII a.: Hans Georg (1649 — 1711), tėvas ir jo du sūnūs Egid Quirin (1692—1750) ir Kosmas Damijonas (1686—1739). Paskutinysis, architektas ir plastikas, laikomas žymiausiu vokiečių XVIII a. menininku.

Asama Jama Japonų salyne Nipono salos ugniakalnis, 2.525 m aukštumo.

Asami Keisai (1652—1711), japonų filosofas, kinų filosofo Čiu-Hi sekėjas.

Asandros makedoniečių vadas, 334 Aleksandro Makedoniečio paskirtas Lidijos valdovu; dalyvavo visuose Aleksandro žygiuose; šiam mirus, gavo valdyti Kariją, 316—313 vedė karus su Antigonu, kuris jį nuveikė ir privertė pripažinti jo valdžią. Sukilęs prieš Antigoną žuvo kautynėse.

Asaphus išmirusiųjų vėžiukų vadinamų trilobitais (ž.) viena giminė, pasitaikanti apatinio siluro sistemos sluoksniuose.

Asarchadon (Assur-akhi-idia, Aššurahiddina) (680 — 669 pr. Kr.), Asirijos valdovas, Sennacherybo (Sin-achi-erybo) sūnus. Visiškai pakeitęs savo tėvo politiką, jis susitaikė su žyniais ir atstatė sugriautą Babiloną ir jo šventoves. Sėkmingai kariavo su finikiečių miestais Sidonu ir Tyru ir pavergė Egiptą. Vienam paminkle atvaizduotas milžinų, laikančių ant virvelės klūpančias mažiukes Egipto valdovo Tacharkos ir Tyro-Baalo figūras. Jo įpėdiniu buvo Aššur-bani-palas (Aššurbanapli) (ž.).

Asars: 1) Jonas (1877—1908) latv. kultūros veikėjas. Dar mokslą beeidamas dalyvavo latv. tautiško atgimimo sąjūdy. 1899 buvo išmestas už neklusnumą iš Rygos politechnikos instituto, kur jis studijavo chemiją, bet 1900 vėl priimtas atgal. Bendradarbiavo daugelyje latv. laikraščių, ypač „Mājas Viesa Mēnešraksts" ir „Jaunā Dienas Lapa", kur rašė mokslo ir meno klausimais. 1903 už politinį veikimą buvo nuteistas 4 metus kalėti. Kalėjime išmoko norvegų ir italų kalbų, todėl vėliau išvertė Ibseno ir d'Annuncio kūrinius, 1905 A. buvo vienas žymiausių revoliucijos kalbėtojų. Dirbo soc. dem. krypties laikr. „Peterb. Latvietis" redakcijoj. 1905 pabaigoj išbėgo iš Rygos ir gyveno Petrapily ligi 1907, dirbdamas įvairiuose latv. laikraščiuose. Tuo metu parašė ist. studiją „Kā Baltijas muižnieciba tika pie savām privilegijām". 1907 buvo priverstas persikelti į Helsinkius, kur redagavo žurn. „Rīts" ir pradėjo rašyti „Bendrą visuotinės literatūros istoriją". 1907 rudenį bėgo į užsienį, bet rusų žandarų sulaikytas, parvežtas į Rygą, kalėjime mirė. A. raštų 4 tomai išleisti A. Rankio leidyklos 1908—10.

2) Hermanis (g. 1882) Jono A. brolis, žurnalistas ir visuom. veikėjas. Nuo 1901 pradėjo dirbti įvairiuose latv. laikraščiuose. Buvo populiariausias laikr. „Jaun. Dien. Lapa" bendradarbis. Už dalyvavimą 1905 revoliucijoj areštuotas. 1915 už rusų armijos ir valdžios kritikavimą ištremiamas į Sibirą, kur dalyvavo rusų revoliucijos įvykiuose Sibire (Irkutske ir kit.). Rūpinosi did. karo latvių pabėgėliais. 1920 grįžo į Latviją ir dirba įvairiuose laikraščiuose („Latvis", „Latv. Sargs"). Parašė: Ko aizstāv un prasa sociāldēmokrati (1922), Lenins un vina vēst. loma (23). Išvertė: Ibseno Miško pilį, Hauptmano Prieš saulėtekį ir L. Andrejevo Karalių Badą.

Asasel, Azazel (hebr. Dievo jėga, arba Dievo priešininkas), Senajame Testamente (3 Moz. 16) minimas demonas, kuriam žydai didžiąją atgailos dieną atvarydavo išpirkimo ožį. Kitų liudijimu tuo vardu buvęs kalnas, nuo kurio pakrantės nustumdavo ožį; dar kitų manymu ožio vardas, arba koks labai senas dievybės vardas. Mahometonų tradicijoj demonas.

Kaupel Die Dämonen im A. T. 1930.

Asaula (tot.). esaulas Užparagėje (Zaporožėje) policinės tarnybos vadas. A. buvo atamano (ž.) policijos viršininkas ir jo adjutantas; jis buvo vykdomasis organas vykdyti atamanų ir kazokų teismų nutarimams. Šis vardas vėliau buvo perkeltas į rusų ka-

zokų kariuomenę ir reiškė jaunesnįjį karininką.

Asava Liubavo val., Marijampolės aps. kaimas, 1923 158 gyv., 9 km nuo Kalvarijos glž. st.

Asava Vilniaus krašto bažnytkaimis Lydos aps; 5 km nuo Bastūnų glž. stoties, 20 km nuo Lydos ir 75 km nuo Vilniaus; susikūręs prie A. upelio; apie 200 gyv. (1880 buvo tik 4 gyvenamieji namai ir 60 gyv.). Pirmoji medinė bažn. statydinta Pranckevičiaus ir Oginskio 1666, perstatyta 1732; neseniai pastatyta nauja mūrinė. Apylinkės kalvotos, labai nuotakios, mažai miškingos. Dirvos daugiausia smėlingos; žvyrėtos su molio priemaiša, nederlingos. A. parapija turi apie 4000 žmonių ir pasiskirsčiusi tarp 3 val.: 1. Rodunės valsčiui priskiriama Totoriškė ir Veikunonys; 2. Žirmūnų val. Asava, Asavėlė, Aradna, Aradnėlė, Paaradnė, Bilotai, Grubėnai, Lapotiškė, Puodžiai ir Padvarė; 3. Varanavo val. — Bastūnai, Balatna, Bajorai, Daugelai, Kaniūkai, Nevašiai ir Žūsiniai. Apie 85% gyventojų yra lietuviai; lietuviškai kalba apie 50%. Parapijoje yra 4 liet. šv. Kazimiero draugijos skyriai. Gyventojai gyvena daugiausia sodžiuose, kurie dar ligi šiol neišskirstyti viensėdžiais. Padvarės kaimo laukuose yra didelis, plačioj apylinkėj išgarsėjęs, akmuo, kurio viršuje yra (gal būt dirbtinis) įdubimas ir apie kurį esama daug gyvų padavimų ir pasakų. Žymesni upeliai: Asava, Dzitva, Žižma ir Pagorodenka. *A. B.*

Asava (Osova), Vilniaus krašto Lydos aps. Žirmūnų apylinkės upelis, Dzitvos (Nemuno) kair. intakas, 11,9 km ilgio; prasideda ties Lapotiškių k., teka pietų ir vakarų linkme pro Bastūnų dv., Padvarės, Asavos, Biliuonių, Povilionių, Puodžių, Žilionių ir Grubėnų k. ir ties Oželiškių k. pelkėtame slėny įteka į Dzitvą, 70,0 km nuo jos žiočių; baseino plotas 35 km².

Asavas Vileikos aps. Krivičių val. kaimas; gyv. apie 420; 5 km nuo Krivičių.

Asavas (Drobiškis) Zarasų aps. Salako val. ežeras, Šventosios (Neries) baseine; 2,2 km² paviršiaus ploto, 3,4 km ilgio; paviršiaus altitudė 149 m aukščiau jūros; krantuose kaimai: Drobiškiai (todėl kartais ežerą vadina Drobiškiu), Grybiškė, Giteniškiai; pro ežerą teka Šventoji (234,1 km ligi žiočių); ežere sala.

Asavytų (Asavytas) ež. Zarasų aps. Degučių val. 0,8 ha.

Asbestas (gr., nedegamas) mineralas pasitaikąs Urale, Tirolyje ir kitur; malamas subyra į ilgus (ligi 15 mm) lanksčius plaušus (pluoštus), kurie susiskirsto plonais plaukeliais vatos pavidalo. Spalva šviesiai pilka, gelsva ar žalsva. Vartojamas garo vamzdžių izoliacijos masei gaminti, nedegamam kartonui ir audeklams austi. A. taip pat geras elektros izoliatorius.

Asbjörnsen Petras Kristinas (1812—1818) norvegų rašytojas ir gamtininkas; baigė mediciną Kristianijoj (Oslo) ir miškininkystę Saksonijoj. Be daugelio raštų iš gamtos mokslų, surinko nuolatinėse kelionėse po kraštą daug pasakų, burtų, prietarų ir t. t. Juos literatūriškai apdirbęs paskelbė 1842—1843 „Norske Folke-Eventyr" ir 1845 — 1848 „Norske Huldre-Eventyr og Folkesagn".

Asbolan Brethaupt., mineralas, vadinamas dar Kobalto-mangano rūda; mėlynai — juodas, nepermatomas. Pasitaiko Kamsdorfe, Saalfelde, Glücksbrune ir kitur.

Asbóth 1) de Nemescso Liudvikas (1803—1882), vengrų honvedų generolas, ligi 1844 tarnavo austrų kariuomenėj. 1848 vengrų revoliucijos metu stojo į vengrų kariuomenę, kur pasižymėjęs kautynėse ties Moru, Budapeštu ir Peredu gavo generolo laipsnį. Revoliuciją numalšinus nuteistas mirti, pakeitus bausmę 18 metų kalėjimu, kur išbuvo 1849—1856. 1861 vėl suimtas. Išleistas paskelbė savo atsiminimus ir vėliau šiaurės Amerikos naminio karo aprašymą. 2) A. Oskaras (1852—1920), vengrų kalbininkas, slavistas.

Ascanius ž. Askanios.

Ascaridae apskritųjų kirmėlių (Nematodes) šeima. Parazituoja žmogaus ir įvairių gyvulių viduriuose. Ascaris lumbricoides (lizdininkas) patino ilgis 15—25 cm, patelės 20—40 cm. Gyvena žmogaus, ypač vaikų viduriuose, trukdo virškinimo procesą ir sukelia vidurių skaudėjimą. Raida tiesioginė. Kiaušeliai iš žmogaus vidurių su atmatomis patenka į vandenį, kuri geriant apsikrečiama. Kai kada A., ypač jų jaunos stadijos, keliauja po žmogaus įvairius organus. Lietuvoje dažnai apsikrečiama A. todėl, kad šuliniai ir bendrai geriamasis vanduo netinkamai sutvarkyti. A. l. gyvena ir kiaulės viduriuose. A. megalocephala gyvena arklių, A. mystax šunų ir kačių, Heterakis maculosa karvelių viduriuose. Oxyuris vermicularis parazituoja žmogaus (ypač vaikų) tiesiosios žarnos užpakalinėj daly, yra nepakenčiamų niežtėjimų priežastis. *L. Čr.*

Ascelin arba Anzelmas Mikalojus, dominikonų vienuolis, 1247 popiežiaus Inocento IV pasiųstas į Mongoliją krikščionybės platinti. Kad jo misija ir nepavyko, bet davė progos pažinti tą Europai mažai žinomą kraštą. A. kelionės aprašymą, sudarytą jo kelionės draugo Simano de Sancto

Quintini, įdėjo Vincentas iš Beauvais (ž.) į savo išleistą Speculum historicale.

Ascendentas (lot.), aukštutinės eilės giminaitis, pvz., tėvas, senelis ir t. t.

Ascenius Jodocus Badius (g. 1462 Gente), vienas seniausiųjų Paryžiaus spaustuvininkų, spausdinimo meno mokėsi Italijoj ir Lione, 1499 gyveno Paryžiuje ir nuo 1503 čia įtaisė savo spaustuvę Praelium Ascensianum, iš kurios išėjo daugelis humanistų raštų; jis pirmas spausdino ir visus seniausius Erazmo Rotterdamiškio raštus.

Ph. Renouard Bibliographie des impressions de Josse Badius Ascenius Paris 1908.

Ascension (Dangun žengimo sala), p. Atlanto vandenyno sala, 88 km². Ją 1501 ap-

Paukščių gyvenimas smėlinguose Ascension salos pakraščiuose

tiko portugalas De Nova ir 1502 davė vardą keliauninkas Albuquerque. Vulkaninga salelė, svarbus transatlantinio telegrafo kabelio punktas. Daugybė žuvėdrų ir vande-

Sterna fuliginosa Ascension saloje

ninių vėžlių renkasi kiaušinių dėti. 1815 ji buvo užimta anglų. Nuo 1922 valdoma iš šv. Elenos salos, su kuria ji administraciniu atžvilgiu sujungta.

Asch Petras Jonas (g. 1603), olandų tapytojas, palikęs keletą aukštai vertinamų peizažų.

Aschabad ž. Poltorack.

Aschaffenburg (Ašafenburg), žiemių vakarų Bavarijos mst., 35.000 gyv. (1930), prie Maino upės; minimas jau VIII a. Svarbus susisiekimo mazgas. Žymi popieriaus ir medžio dirbinių pramonė. Ligi A. priplaukia didesni Maino garlaiviai. Pily Johannisburg, 1605—1614 statytoj, brangi biblioteka.

Aschaffenburg Gustavas (g. 1866), vokiečių psichiatras, leidžia Monatsschrift f. Kriminalpsychologie u. Straffrechtsreform, Handbuch der Psychiatrie ir Bibliothek der Kriminalistik.

Aschan Adolfas Ossianas (g. 1860), Helsinkių universiteto chemijos profesorius. Išsp. Chemie d. alicyclischen Verbindungen 1905, ir kt.

Aschbach Juozas (1801—1882), austrų istorikas, Bonno ir Vienos universitetų profesorius, autorius daugelio darbų iš vidurinių amžių istorijos (Geschichte d. Westgothen 1827, Geschichte d. Omajadden 1829—1830, Geschichte Spaniens u. Portugals 1833, Gesch. d. Heruler u. Gepiden 1835, Geschichte Kaiser Sigismunds 4 t. 1838 — 1845, Gesch. der Univ. Wien 3 t. 1865—93.

Aschera mažoji planeta (asteroidas), žymima numeriu 214. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 12,1. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,61 astronominių vienetų. Apeina aplink saulę per 4,2 metų.

Aschersleben (Ašersleben), Prūsijos mst. į rytų žiemius nuo Hartzo kalnų, 29000 (1930) gyv. Seniau buvo žinomas mašinų ir cukraus fabrikais. Jo apylinkėje yra kalio druskos kasyklų ir Vilhelmsbado kurortas.

Ascherson Povilas Fridrikas Augustas, (1834—1913 III 6). Pradžioje gydytojas. Nuo 1873 Berlyno universiteto botanikos profesorius. Žymiausi jo veikalai: Flora der Provinz Brandenburg, Berlin, 1864 ir Synopsis der Mitteleuropäischen Flora, kurį nuo 1896 jis leido kartu su prof. Graebneriu. Pastarasis jo veikalas yra svarbus ir Lietuvos augmenijai tirti.

Aschhausen Jonas (1575—1622), Bambergo arkivyskupas, atsilaikęs reformacijai, pakeldamas kunigijos drausmę.

Aschoff Liudvikas (g. 1866) vokiečių patologas, Freiburgo patol. instituto direktorius. Be monografijų, parašė Handbuch der patholog. Anatomie (2 t. 1909, ⁷1928).

Ascidia jūrų gyviai, Tunicata tipo.

Ascites (lot.), vandens žala, vandenė, padidintas skystimo kiekis pilvo ruime.

Asclepiadaceae šeimyna iš dviskilčių eilės Contortae; apie 1700 rūšių, ypač auga p. Afrikoje. Yra daug vijoklinių; sėklos turi plaukelius. Visi turi kartų ir aštrų arba nuodingą pieną. Yra daug kaktusų pavidalo, pvz., Stapelia. Ž. Asclepias; Hoya.

Asclepias augalų giminė Asclepiadaceae šeimos, žolės su kryžminiais lapais, žiedai skėtėti, vaisius dėžutė su šilko pavidalo plaukais ant sėklų. Apie 80 rūšių, daugiausia š. Amerikoje. A. Cornuti šilko augalas auginamas Lietuvoje darželiuose; seniau buvo rekomenduojamas pluoštams gaminti. **Asclepias syriaca** L. (A. cornuta Decne) iš š. Amerikos, A. grandiflora Fourn. iš Meksikos, geriausi augalai bitėms. Ilgamečiai augalai palšai rausvais žiedais. Dauginti iš sėklų ir šaknų dalymu; greitai auga, nes per porą metų vienas augalas apima jau porą kvadratinių metrų.

Ascochyta pisi parazitinis žirnių grybelis.

Ascoli 1) Cecco arba Francesco Stabili (1257—1327), italų poetas ir astrologas, Dantės ir Cavalcanti priešas, 1327 erezija pakaltintas, sudegintas lauže kaip Florencijos politinių partijų rietenų auka. Paliko poemą Acerba.

2) Graziado Isaja (1829—1907) italų kalbininkas. Jo specialybė lyginamasis indoeuropiečių kalbų mokslas, romanistika ir semitologija. Kiekvienoj iš tų sričių jis yra daug vertinga padaręs; pvz., betyrinėdamas indoeuropiečių kalbas, jis vienas iš pirmųjų patyrė indoeuropiečių prokalbėj buvus vadinamuosius palatalinius guturalinius priebalsius; savo dialektologiškais potyriais jis padėjo pagrindą moksliškam italų tarmių tyrinėjimui. Žymesni jo veikalai: Studi orientali e linguistici (2 t., 1845); Fonologia, comparata del sanscrito, del greco e del latino (1870); Saggi ladini (1872); Settere glottologiche (1881—86) ir kt. 1873 įsteigė žurnalą Archivio glottologico italiano. *Pr. Sk.*

Ascoli 1) Piceno (sen. Asculum Picenum) vid. Italijos provincija tarp Apeninų aukš. viršūnių (Monti Sibillini apie 2500 m) ir Adrijos jūros; 2085 km², 275.000 gyv. 2) A. P. prov. sostinė (senasis Asculum), 37.000 gyv. (1930). Vyskupo rezidencija; senovės mūrų liekanos, viduramžių statybos paminklai. Žymi keramikos, šilko ir popieriaus pramonė. 3) A. Satriano, p. Italijos miestas, romėnų Asculum Apulum; čia 279 pr. Kr. Pyrrus nugalėjo romėnus.

Ascoli katedra

Ascomycetes viena tikrųjų grybų klasė, kuriai priklauso keliolika tūkstančių rūšių. Šios klasės grybai, kai kuriuos išskyrus (mielės), turi mažiau arba daugiau išsiplėtojusį micelį, susidarantį iš skersinėmis sienelėmis perdarytų, vadinasi daugiacelių, gijų arba hyfų. Gyvena saprofitų arba parazitų būdu. Dauginasi gamindami keleriopas sporas. Klasei charakteringosios sporos susidaro tam tikrų maišelių, vadinamų askų, arba abrinaičių viduje, dažniausiai po 8 kiekviename abrinaityje. Jos yra vadinamos askosporų vardu. Askai susiformuoja arba tiesiog iš apvaisinto askogono (taip yra vadinami moteriškieji kopulacijai pasiruošusieji A. hyfagaliai), arba jie susidaro iš tam tikrų iš askogono išaugančių hyfų, vadinamų askogoninių hyfų. Askai gali susidaryti iš askogono arba askogeninių hyfų ir be apvaisinimo. Žinomi askomicetų pavyzdžiai: mielės, Saccharomyces, ragangrybiai, Taphrina, agrastų valkčiagrybis, Sphaerotheca mors uvae, skalsės, Claviceps purpurea, raupliagrybiai, Venturia, vaisiapūdis sodinis, Sclerotinia fructigena, trumas valgomasis, Tuber brumale, pelejūnas, Penicillium, ir kt. (ž. Grybai).

E. Gäumann Vergleichende Morphologie der Pilze, 1926; *H. C. I. Gwynne-Vaughan* ir *B. Barnes* The structure and development of the fungi, 1927; Ž. Ū. Vadovas, I t., 1930. *V. Vl.*

Asconius Pedianus Quintus, romėnų I a. Kr. g. gramatikas. Parašė Cicerono kalbų komentarus, kurių fragmentai išliko. Išleido: Kienling ir Schöll Berlin 1875, A. C. Clark, Oxford 1907, Stangl, Leipzig 1912.

Ascotana š. Čilės (Chile) vietovė prie geležinkelio, jungiančio Antofagastą su salietros rajonu. Žinoma borakso kasyklomis.

Asčegaliai Subačiaus val. Panevėžio aps. kaimas, 1923 169 gyv., 7 km nuo Subačiaus. Ties kaimu milžinkapis.

Asdod (hebr. pilis), šiandien kaimas Esdud; senovėje vienas 5 miestų pilistymų šaly. Dagono kulto būstinė. Pilistymams įveikus izraelitus, Dagono šventnamin buvo kuriam laikui atgabenta Sandoros skrynia.

Asebėja (gr. reiškia nepamaldumas), atėniečiuose nusikalstamas darbas prieš tikybą; griežtai neaprėžtas jis apimdavo įvairiausius nusikaltimus, kas leido traukti tieson kuone kiekvieną, kas tikėjo kitaip, negu valdančios sferos.

Aseismiai regionai yra tokios žemės sritys, kur niekuomet ar labai retai įvyksta žemės drebėjimų. Pvz., Lietuva, š. Amerikos ir Australijos kristaliniškų skalūnų sritys, š. Vokietijos ir Rusijos plokštuma.

Aseitas (lot. iš savęs paties buvimas), teologijos ir filosofijos terminas, kuriuo pažymima toji Dievo savybė, kad jis savo paties buvimą turi pačiame savy, tuo tarpu, kai visi kūriniai to neturi. Daugelis teologų šiuo terminu žymi metafizinę Dievo

esmę; tatai yra visų Dievo tobulybių pagrindas.

Asekuracija ž. Draudimas.

Aselli Kasperas (1571—1626), italų gydytojas, žymiai pastūmėjęs anatomijos ir fiziologijos mokslus, Pavijos univ. anatomijos profesorius. 1627 išsp. jo darbas: De lactibus seu lacteis venis, quarto vasorum mesaraicorum genere, novo invento, dissertatio.

Asellus (lot., reiškia asiliukas) senoviškas dviejų žvaigždžių pavadinimas Vėžio žvaigždyne. Skiriamas A. Borealis (Šiaurinis Asiliukas), kitaip vad. Gamma Cancri ir A. Austrinus (Pietinis Asiliukas), paprastai vad. Delta Cancri—dvilypė žvaigždė.

Asemija (gr. sema, ženklas) bendras pavadinimas nustojimo sugebėjimo išoriais ženklais išreikšti mintį. Ž. Afazija, Agrafija.

Asėnai Ašmenos aps. Krėvės val. kaimas, dv. ir akalica, 18 km nuo Smurgainių.

Asenizacija pašalinimas iš išeinamųjų vietų ir k. duobių pūvančių atmatų, išvežant jas tam tikrais vežimais į laukus. Dabartiniu metu daug kur įvedus kanalizaciją (ž.), visi nešvarumai pašalinami ir išleidžiami kanalais vandens pagalba. Plačia prasme A. yra kiekvienas valstybės ar visuomenės darbas siekiąs išorėmis priemonėmis gyventojų sveikatą pakelti.

Asepsis (gr.) aseptika, žaizdų gydymo būdas, kada žaizda saugojama nuo mikroorganizmų. Medžiaga ir instrumentai, kurie susiduria su žaizda, virinami, rankos mazgojamos bakterijų žudomaisiais skystimais.

Aser (hebr.) antrasis Jokūbo sūnus iš Zelfos (Silpos). Asero giminė gyveno derlingame pajūry žiemiuose nuo Karmelio arčiau Finikijos.

Asertoriškas (lot.) sprendimas. Ž. Modalumas.

Aserbeidžanas ž. Azerbeidžanas.

Asesorių teismas. Nors Lietuvoje nevieno kolegijinio teismo teisėjai buvo vadinami asesoriais, bet A. pavadinimas tebuvo taikomas dviem teismam: didž. kun-ščio dvaro teismui (zadvornyj asesorskij sud) ir isteigtam 1791 aukščiausiajam miestų apeliaciniam teismui. Sudarius 1581 vyriausiąjį Lietuvos tribunolą, kuris buvo galutinė instancija byloms, sprendžiamoms bajorų teismuose — žemės, pakamario ir pilies teisme, — paties didž. kun-ščio ir aukštųjų valdininkų teismams pasiliko galutinis sprendimas visų kitų bylų. Pats did. kun-štis bylų tuo metu, išskyrus svarbiausiąsias, nespręsdavo, pavesdavo ir įgaliodavo jas spręsti savo vardu kitiems tarybos ponams su tam tyčia paskirtais valdininkais. A. būdavo daromas didž. kun-ščio esamoje vietoje ne tik Lietuvoje, bet ir Lenkijoje, dažniausiai seimų metu. Kadangi A. tik pavaduodavo didįjį kun-štį, jam išvykus iš Lietuvos ir Lenkijos A. nebūdavo. 1736 Augustas III, kuris kartu buvo ir Saksonijos karalius, pavedė kancleriui arba vicekancleriui spręsti A. bylas Gardine arba Bereste (Lietuvos Brastoj) ir išvažiavus jam iš Lietuvos ir Lenkijos. Jau 1584 skiriami A. valdininkai buvo vadinami asesoriais. Jų sudėtis pradžioje nebuvo vienoda, A. buvo skiriami ir didž. kun-ščio dvaro valdininkai ir bajorų teismų valdininkai. A. sprendimai kartais būdavo skundžiami didž. kun-ščiui. A. neturėjo ligi 1764 savo įstatymo. Tais metais, renkant naują karalių, Lenkijos ir Lietuvos bajorai pareikalavo, kad renkamasis karalius ir didysis kun-štis pasižadėtų išleisti A. įstatymą ir įtrauktų į A. sudėtį, be savo skiriamų valdininkų, dar renkamų teisėjų iš senatorių ir bajorų tarpo, kas ir buvo pažadėta. 1764 Stanislovas Augustas išleido Lenkijos ir Lietuvos A. sutvarkymo įstatymą, bet pasirodžius, kad dėl nevienodo teismų proceso abiejuose kraštuose bendras įstatymas, kad ir numatęs atskirus teismus, sudaro nepatogumų, 1766 išleido jo vietoje atskirą Lietuvos A. sutvarkymo įstatymą. Tas įstatymas patvirtino buvusią ligi tol A. kompetenciją ir nustatė įvairių bylų sprendimo eilę, būtent: lapkričio ir gruodžio mėn. sprendžiamos miestų bylos — apeliacijos ant miestų teismų ir komisijų sprendimų, bylos dėl miestų teisių ir privilegijų, bylos su miestais ir visokios kitos miestų ir miestiečių bylos; sausio mėn. sprendžiami valstybinių žemių ūkininkų skundai ant laikytojų; vasario ir kovo mėn. sprendžiamos bajorų ir dvasininkų bylos dėl privilegijų reikšmės, dėl jų peržengimų, dėl sienų tarp valstybinių ir bajorų arba dvasininkų žemių, dėl tų žemių priklausymo valstybei, ir kitos tokios; balandžio mėn. ekonominių turtų reikalai. Negalėdamas išspręsti bylos be patikrinimo vietoje A. skirdavo komisijas, kurių sprendimai, padaryti vietoje, galėjo būti skundžiami A. A. posėdžiaudavo Varšuvoje, Gardine, Bereste (L. Brastoj) ir Menske. A. sudėtį sudarė kancleris arba vicekancleris, kurie pirmininkavo, didž. kun-ščio sekretorius, referendorius, didieji raštininkai, instigatorius arba viceinstigatorius, regentai ir dekretų raštininkai, be to, seimo renkami du senatoriu ir dešimtis iš bajorų tarpo. Šituo naujuoju sutvarkymu nustatyta, kad bylos sprendžiamos dauguma balsų, išsky-

rus miestų ir ūkininkų bylas, kurioms sprendžiamąjį balsą teturėjo kancleris arba vicekancleris. Prie A. buvo 12 prisiekusiųjų advokatų (patronų). Išlikusiųjų A. bylų ir rejestrų knygų dalis yra Lietuvos metrikoj Maskvoje ir antroji dalis valstybiniame archyve Vilniuje. 1791 ketverių metų seimui naujai sutvarkius miestų teismus, aukščiausiasis apeliacinis miestų teismas buvo pavadintas A., jis jau nebesurištas su didž. kun-ščio dvaru, turi nuolatinę būstinę Vilniuje, jo sudėtis pasikeičia: kancleris, vienas senatorių ir seimo renkami 4 bajorai ir, be to, 4 miestiečiai, kurie tačiau teturėjo nenusverianti balsą sprendžiant miestiečių bylas, o sprendžiant vienų bajorų bylas balso visai neturėjo (ž. Miestų teismai). *K. Jb.*

I. I. Lappo Velikoje Kniažestvo Litovskoje, 1901 p. 391—394; Volumina Legum, VI, 1860 p. 327; VII, 1860 p. 41—42, 100, 186—192, 238—242; IX, 1889 p. 301—313, 415; Sądowy Process, ed. VIII, 1787 p. 94—105.

Asesorius ž. Assessor.

Asfaltas (gr. ásfaltos, lot. bitumen) žemės (kalnų) derva su kai kuriomis mineralinėmis priemaišomis. Pati derva, vadinama bitumas (ž.), juodos spalvos, kiek blizganti, žemoj temperatūroj gan kieta ir kiek trapi; šildoma (20—50°C) minkštėja, apie 100°C lydosi ir leidžia ypatingą dervos kvapą. Gan grynas A. (60—90% bitumo) pasitaiko Trinidado saloje, Mirties jūros pakraščiuose ir kt. (čia jį pažino graikai, pirmasis mini Herodotos). Dažniau pasitaiko bitumo primirkusių uolų, A. akmuo: smiltainiai, kalkiniai akmens ar mergelis su 10—20% bitumo; išskirtas verdančiu vandeniu iš jų bitumas ir perdirbtas, primaišant naftos destiliacijos produktų, vadinamas gudronas (dažnai apyskystis); blogesnės rūšies A. gaminamas primaišant akmens anglių dervos. Dirbtuvių A. surogatų (ž.) daug, įvairių pavadinimų (meksfaltas ir kt.). Daugiausia A. vartojama gatvėms gristi: 1) lietas A. gaminamas taip: lydomas katiluose bitumas su dirbtiniu gudronu, įmaišant daug smėlio ir kiek maltų kalkių akmens ir liejamas ant betoninio gatvės pagrindo arba tiesiog ant akmenimis gristos gatvės (makadamas); 2) pluktas — presuotas A.: virinami katiluose A. akmens milteliai su dirbtinio gudrono priemaišomis, išpilami į gatves ir presuojami karštais velenais. A. vartojamas patalpų grindims lieti, namų sienoms izoliuoti nuo grunto vandens ir kitoms izoliacijoms (asfalto kartonas, audeklas), lekerių (lakų) gamybai ir kt. Ž. Gatvių asfaltavimas.

Pr. Jodelė Statybos medžiagų technologija; Inž. *Gabrys* Sauskeliai; *J. Swoboda* Der Asphalt u. seine Verwendung 1904. *Pr. Jd.*

Asfiksija (gr.) uždusimas dėl deguonies įkvėpuojamame į plaučius ore trūkumo arba dėl išorinių mechaninių ir vidaus priežasčių, kurios sudaro kliūtis orui patekti į plaučius. Be maisto, druskų ir vandens organizmas gali gyventi keliolika dienų; trūkstant deguonies, jis miršta per kelias minutes. Įvestas į skilvį maistas maitina ne vieną organą, bet viso kūno dalis; įkvėpuojamasis į plaučius deguonis taip pat yra reikalingas visiems audiniams; todėl mažiausias deguonies trūkumas žalingai veikia gyvą organizmą ir pasireiškia uždusimo reiškiniai. A. vyksta dėl visiško ar dalinio, staigaus ar lėto deguonies netekimo; ji esti anoksemijos padarinys. A. bendra šio žodžio prasme gali įvykti įvairiomis aplinkybėmis: jei gyvas organizmas patenka į atmosferą, neturinčią deguonies, jei krūtinės ląsta ir pilvo sritis mechaniškai suspausta, jei veikia kitos mechaninės priežastys. Plaučių judesiai sustoja, jei į abi pleuras patenka oro, kraujo arba kito skystimo. Jei uždarytos burnos ir nosies angos, suspausta gerklė iš išorės arba įvesta į kvėpavimo takus pašalinių daiktybių, organizmas miršta nuo uždusimo. Pašaliniai kūnai gali atsitiktinai į juos patekti arba gali būti svetimos rankos įvesti. Atsitinka, kad nusigėręs arba apskritai sąmonės netekęs (epileptikas) pataiko veidu į purvyną. Plaučių susirgimai (pneumonijos), pripildydami savo alveoles (ž.) eksudato (skystimo), sutrikdo dujų apykaitą. Specifiniai raumenis veikią nuodai, kurarė, strichninas ir kiti, suvaržo krūtinės ląstos judesius; kai kurie nuodai betarpiškai paraližuoja kvėpavimo centrą. Yra nuodų, kurie stačiai veikia raudonuosius kraujo kūpelius, būtent, hemoglobiną, pvz., smalkės (CO), bertoleto druska ir kt. Hemoglobinas godžiai susijungia su nuodais ir nebesugeba paimti deguonies ir duoti audiniams; pastarieji, netekę deguonies, badauja, ir organizme kyla A. reiškinių. Mirties momento mechanizmas nuo A. labai sudėtingas; čia veikia 3 priežastys: 1) deguonies trūkumas (svarbiausia), 2) angliarūgšties (CO_2) susitelkimas ir 3) dar mažai išaiškintų nuodingų daiktybių susidarymas kraujuje — A. kraujas, kurio įpylus sveikam gyvuliui gaunama apnuodijimo reiškinių, panašių į A. Mirštant nuo A., po 2,5—3 minučių žmogaus kvėpavimas sustoja, širdis dar veikia 5—10 minučių. Teismo medicinos praktikoje dažniau pasitaiko A. dėl mechaninių priežasčių. *K. O.*

Asgord senovės kronikininkų minima pilis Lietuvoje, į rytus nuo Kuršmarių. T. Narbutas (Dzieje II 316 p.) manė tai buvusi vikingų pilis prie Minijos upės (Minijos ir Asės santakoj).

Ashbee Karolis Robertas (g. 1863) anglų architektas, dedąs pastangų atnaujint

anglų dekoracinę pramonę ir namų dekoraciją.

Ashburnham Jonas (1797—1878), lordas, išgarsėjęs bibliofilas, ypač rinkęs rankraščius ir supirkęs iš Libri ir Barrois didžiausią rankraščių kolekciją, kuri, kaip vėliau pasirodė, žymiausia dalimi buvo pavogta iš Prancūzijos ir Italijos bibliotekų. Jam mirus, anglų valdžia atpirko iš A. sūnaus nevogtus rankraščius, o 1884 italų valdžia kitus, išskyrus pavogtus Prancūzijoj. Polemika, dėl tų visų rankraščių kilusi, leido geriau pažinti ir ištirti pačius rinkinius.

Ashburton 1) (sk. ešbertn), Australijos upė, apie 600 km ilgumo, sausros metu visai išdžiūvanti, liūčių metu siekianti 300 m platumo ir 20 m gilumo, 2) Anglijos, Devono grafystėj miestelis, 32 km nuo Plymoutho.

Asher Adolfas (1800—1853), steigėjas vieno didžiausių antikvariatų. Pirklys Londone ir Petrapily, kur įgijęs didesnę biblioteką čia įsitaisė antikvariatą. 1830 uždraudus žydams gyventi Petrapily, perkėlė jį į Berlyną. Paskelbė keletą bibliografinių darbų.

Asheville (sk. ešvil) J. A. V. mst. Š. Karolinoj 50.000 gyv., prie French Broad ir Gwannanoa upių santakos, tarp Aleganų kalnų virtinių. Kurortas ir sporto vietovė. Kasmet aplanko per 250.000 turistų.

Ashford (sk. ešfrd) Kent grafystėj Anglijoj miestas; 14.000 gyv.

Ashington (sk. ešington), š. Anglijos mst. (Northumberlande) rytiniame pakrašty prie Šiaurės jūros, 25.000 gyv. (1930). Anglių kasyklos.

Ashland (sk. ešlend), J. A. V. miestai: 1) Kentucky valstybėj, 29.000 gyv.; 2) Wisconsino valst. — 11.600 gyv.; 3) Pensylvanijos valst. — 7.100 gyv.

Ashley (sk. ešli) Viliamas (1860—1927), anglų istorikas ir ekonomistas, Toronto, Harvardo ir Birminghamo universitetų profesorius, autorius Introduction to english economic history and theory 1888—1893, The Tariff Problem 1903, Economic organisation of England 1914 ir kt.

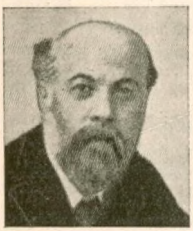

Ashley

Ashmole (sk. ešmol) Elias (1617—1692), anglų mokslininkas, polihistorikas (ž.). Savo senienų rinkinį užrašė Oksfordo universitetui, tai yra ir dabar veikiąs Ashmolean muzeum.

Ashtabula (sk. eštebiule), J. A. V., Ohio valstybėj miestas, 22.000 gyv.

Ashton (sk. eštn) 1) under-Lyne (enderlain), Anglijos pramonės mst. Lancasterio grafystėj, 50.000 gyv. (1930). Išaugęs pramonės rajone į rytus nuo Mančesterio, tikras Mančesterio priemiestis, 2) A.-in-Makerfield, Lancashire grafystėj Anglijoj miestas, 23.000 gyv.; akmens anglies pramonė.

Asia asteroidas (mažoji planeta), žymimas dar numeriu 67. Ryškumas vidutinės opozicijos metu 11,2. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,42 astronominių vienetų. Apeina aplink saulę per 3,8 metų.

Asiago Italijos provincijos Vicenza miestas, 999 m aukščiau jūros, Venecijos vasarotojų mėgiama vieta.

Asiatosaurus išmiręs milžinas dinosaurų baisiadriežių būrio gyvulys, 1928 amerikiečių ekspedicijos Mongolijoj užtiktas. Šitas milžinas yra artimas užtiktiems Europoj, Amerikoj ir Afrikoj to paties sauropodų driežiakojų milžinams: Diplodocus, Brontosaurus, Camarosaurus ir k. Dėl kai kurių skirtingumų Mongolijos atstovas pavadintas Asiatosauru. Šiai grupei priklauso išmirusio pasaulio milžinai, gyvenę jūros ir kreidos periodais. Jie visi pasiekdavo didumo 20, 30 ir daugiau metrų ilgio. Bet jų skeletas buvo palyginti lengvas. Visi stuburo nareliai, kaip paukščių pneumatiški, opistocelliški, tuo tarpu kojų kaulai, kuriems reikėjo nešioti sunkų milžinų kūną, pilni, be smegenų. Tie gyvuliai vaikščiojo keturpėščiai. Kojos stambios, penkiapirštės. Pirmagalinės buvo vos truputį trumpesnės už pasturgalines. Visas kūnas stambus, nejudrus. Kaklas lyg žirafos, ilgas. Uodega stambi, viso kūno ilgumo. Galva karikatūriškai maža, mažesnė už kaklo stuburo narelius. Dantys ilgi ploni, lopetėlių pavidalo. Oda plika. Spėjama, jie gyvenę pelkėtose vietose. Tai buvo daugiau ar mažiau amfibiškai gyveną ropliai; maitinosi augalais, iš dalies gal ir žuvimis. *Č. P.*

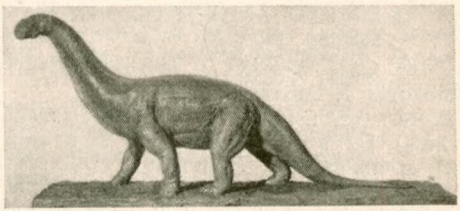

Asiatosaurus

Asida (Asaitis) ežeras ties Zarasais. Pagal K. Būgos nurodymą (Kalba ir senovė, I d., 3 psl.) A. ežeras vadinamas Ežerasaičiu (ž.).

Asieniai bulgarų carų dinastija, įkurta Petro (žuvo 1196) ir Jono A. (žuvo 1197), organizavusių sukilimą prieš graikus ir išvijusių juos iš Bulgarijos. Savo valstybės sienas praplatino jų trečias bro-

lis Kalojan (1197—1207), sėkmingai kariavęs su Bizantija ir prijungęs Makedoniją. Labiausiai išgarsėjo Jono A. I sūnus Jonas A. II (1218 — 1241). Taikia politika ir diplomatija nuramino kraštą viduje ir įgijo didžiausios įtakos politiniam Balkanų pusiasalio gyvenime. 1230 IV ties Klokotnica sumušė Epiro despotą Teodorą, užėmė Epirą, Adrianopolį, Makedoniją, dabartinę Albaniją, net mėgino imti Konstantinopolį. Prie jo įpėdinių valstybė pradėjo smukti. Paskutinis A. Jonas III 1280 pabėgo pas graikus.

Asignacijos popieriniai pinigai, pasirodę Rusijoj 1769. Lig to laiko šalies apyvartoj tebuvo vario monetos, kurios buvo labai sunkios ir nepatogios (16 rubl. variu svėrė 1 pūdą). 1768 gruodžio 29 d. manifestu, kad palengvintų pinigų apyvartą, buvo nustatyta išleisti 1 milijonas rublių asignacijomis. Maskvoj ir Petrapilyj buvo įsteigti specialūs bankai, kuriuose buvo padėta po 500.000 varinių rublių, paskirtų išimtinai keisti asignacijoms. A. apyvartoj ėjo lygiai su monetomis, bet privalomumo pobūdžio neturėjo. Bankų vaidmuo buvo grynai pasyvinis: jie priimdavo iš vyriausybės pagamintas A., išduodavo jas reikalaujant valdžios įstaigoms ar privatiškiems asmenims, jeigu tie ir kiti įmokėdavo atitinkamą kiekį vario monetų (arba brangiaisiais metalais), saugojo metalo rezervo fondą ir mainė pareikštas A. į monetas. Vertės matu pasiliko moneta. Laisvai keičiant A. į monetas, jos gyventojų buvo su noru priimamos.

Bet vėliau dėl karų susidarius finansiniams sunkumams, vyriausybė buvo priversta atsisakyti nuo pilno A. padengimo. Karo su Turkija finansavimas reikalavo išplėsti A. emisiją, kuri 1811 pasiekė 581.394.400 rublių. Faktiškai A. mainymas į sidabrą buvo sustabdytas greit po 1786, o į varį — apie 1802. 1812 balandžio 2 d. išleidžiamas manifestas, kurs nustatė priverstinį A. kursą ir nuo to laiko A. virsta tikrais popieriniais pinigais.

Lig 1817 A. išleidimas vis didėjo ir žymiais kiekiais, bet jų kaina krito (1815 A. rublis kaštavo 25 kap. sidabru). Pinigų reforma 1839—43 A. buvo pakeistos kredito bilietais kursu 1 kredito rublis = 3 rub. 50 kap. asignacijomis. Lietuvoje rusų A. pasirodė 1794. XII. 4.

P. Nikolskij Bumažnyje dengi v Rossiji 1892; *P. Migulin* Russkij gosudarstvenyj kredit I 1899; *I. Kaufman* Iz istoriji bumažnych deneg 1909; *N. Pokrovskis* Finansų teisės pagrindai 1926 (sk. Valstybės kreditas). *Dz. B.*

Asignatos (pr. assignats — paskyrimas), popieriniai pinigai, kurie buvo įvesti Prancūzijoj Revoliucijos laikais ir buvo apyvartoj 1789 —1796,. Pirmosios A. buvo išleistos 1789 XII 21 d. dekretu ir joms padengti buvo paskirtos konfiskuotos žemės (bažnyčių, karaliaus). Tai buvo valstybės procentinės obligacijos ir jų turėtojams duodavo 5%. Amortizacija buvo numatyta nuo 1 iki 5 metų. Valstybė mokėjo asignatomis vietoj gyvų pinigų ir priimdavo jas už parduotus konfiskuotus turtus. 1790 IV 17 d. dekretu jos pakeičiamos 3% obligacijomis ir paskelbtos privalomos priimti ir privačioj apyvartoj. Tais pačiais metais (1790) A. paverčiamos beprocentiniais valstybės pasižadėjimais ir nustatomas jų priverstinis kursas. Tuo būdu A. virto popieriniais pinigais tikra to žodžio prasme. Pirmaisiais metais A. nesudarė didelės infliacijos. Bet vėliau, augant A. emisijai ir pasirodžius falsifikuotoms A., jų kursas nukrito. 1791 birželio 1 d. apyvartoj buvo už 912 mil. livrų

Asignacija didžiosios prancūzų revoliucijos laikų

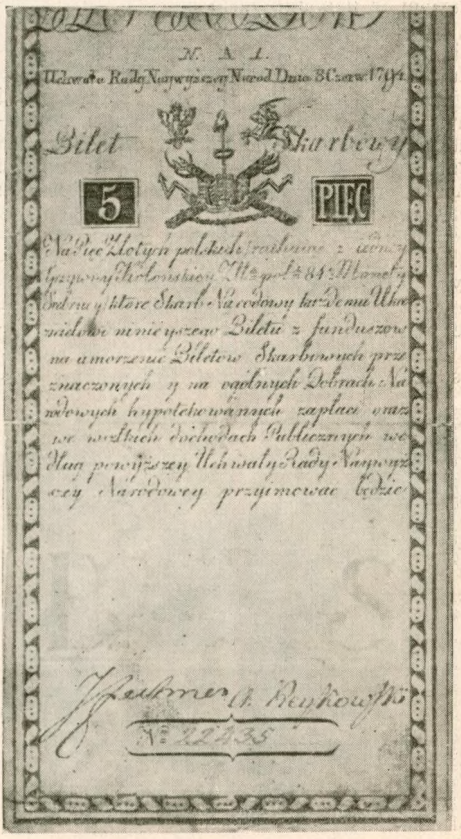

Asignacija T. Kosciuškos sukilimo laikų

asignacijų, o 1796 m. rugsėjo 7 d.—jau už 45.579 mil. Atitinkamai krito ir kursas (beveik 640 kartų). 1796 vasario 19 d. dekretu jos buvo paskelbtos negaliojančios ir mainomos į naujus popierinius pinigus, vad. teritorinius mandatus (mandats territorier), A. turėtojai galėjo už 30 fr. asignacijomis įsigyti 1 fr. mandatais. 1797 gegužės 21 d. dekretu A. buvo paskelbtos visai negaliojančios ir jau nebekeičiamos. Lietuvoje, Kosciuškos sukilimo laikais, buvo A. irgi išleistos, bet sukilimą numalšinus, tuojau nustojo vertės. Jas vadino iždo bilietais. *Dz. B.*

Prof. N. Pokrovskis Finansų teisės pagrindai, 1926 (skyrius "Valstybės kreditas"); *Stourm* Les finances de l'ancien Régime et de la Révolution, 1885; *Illig* Das Geldwesen Frankreichs zur Zeit der ersten Revolution bis zum Ende der Papiergeldwährung, 1914; *Falkner* Bum. Dengi Franc. revoliuciji 1919.

Asilas (hebr. chamor, bet athon asilė; graik. ónos, lot. asinus, pr. asne, dabar âne; lot. asellus asilėlis, got. asilus, vok. Esel, lat. Ezelis, slav. osel), priklauso prie arklių (lot. Equus) grupės, bet už arklį mažesnis. A. didelė galva, ilgos ausys, statūs karčiai ir ilgo stimburio uodega, kuri apaugus trumpais plaukais ir tik ilgų plaukų šluotele gale. A. yra dviejų tipų: Afrikos ir Azijos. Afrikos laukinis A. pilkos spalvos ir didesnis, bet dar skirstomas į dvi rūšis: Nubijos A. (Equus a. africanus) su juosta per nugarą, bruožais ant keteros ir be bruožų ant kojų ir Somali A. (E. a. somaliensis), sunkaus tipo, su bruožais ant kojų, be bruožų nugaroje. Naminis A. (E. a. asinus) kilęs iš Nubijos. A. yra šiltesnio klimato gyvulys. Vidurinės Europos klimate jis jau nebegali gerai tarpti, degeneruoja. Europoje naminiai A. pirmiausia pasirodo mikėnų kultūros laikais Viduržemio jūros salose. Iš ten, egiptiečiams bei finikiečiams tarpininkaujant, jie patenka į graikus ir romėnus, o vėliau ir į kitus p. bei v. Europos kraštus. Pietų kraštuose (Ispanijoj, Italijoj, Graikijoj, Turkijoj, Persijoj, Egipte ir t. t.) A. labai paplitęs ir naudingas naminis gyvulys. Jis čia palyginti labai stiprus, patvarus, gyvas ir klusnus, išmintingas. A. naudoja daugiausia joti ir kroviniams nešti. A. tenkinasi mažos vertės pašaru, geria tik švarų vandenį. A. gyvena ilgiau negu arklys. Mūsų klimate A. įgyja neigiamų ypatybių: tampa atkaklus, tinginys. Azijos A. lengvesni už Afrikos A. Jų trumpesnės ausys, daugiausia neturi juostos per nugarą. A. būva įvairaus plauko: rudas šviesiais plaukais apie snukį („kiang"), raudonai geltonas („kulan") ir t. t. Žemiausio ūgio A. onageris (1 m) (E. a. onager), beveik baltos spalvos. A. eržilą sukergus su kumele duoda bastardą asilėną (ž.), A. kumelė — su arkliu eržilu duoda arklėną (ž.). Iš kultūrinių A. veislių minėtinos: Afrikoj išvesta Maskato veislė, Ispanijoj — Katalonijos, Italuose — Apulijos ir p. Prancūzijoje — Poitou (puatu) veislė. Ši A. veislė duoda geriausių asilėnų.

Kultūrinių veislių A. yra gražesnių formų už vietinius, didesni ir stipresni už juos, bet reikalauja ir geresnio išlaikymo. Jų ūgis siekia 140—150 cm ir daugiau. *L. Mk.* ir *B. Vt.*

A. mūsų vaizduotėje, sąmonėje ir kalboje prigijo labiausiai v. Europoje nusistačiusiu tinginio, užsispyrėlio ir spačiai kvailio atvaizdu, nors savo rytų ir pietų gimtinėje — v. Azijoje, š. Afrikoje ir net p. Europoje A. pasižymi gyvumu, klusnumu ir patvarumu, kurių jis nustojo v. ir iš dalies jau p. Europos klimate perdaug žmogaus naudojamas. Berods dar sen. ir nauj. įstatymo šventraštyje A. tebelaikomas garbingu gyvuliu. Kristus ant asilės Jeruzalėn įjojo. Isaja (1,3) pranašauja: „Jautis pažįsta savo savininką, ir asilas savo valdovo prakaitą, Izraelis gi manęs nepažįsta, ir mano tauta neturi išmanymo", kas vėliau buvo pritaikinta Kristaus gimimo aplinkybėms, reikšta atvaizduose ir giedota kalėdinėse giesmėse. Lietuvoje verstose iš lenkų kalbos dar XVII a. Širdies balso kalėdinėse giesmėse, Trijų karalių plačiai paskleistose, girdime: „Asilas ir jautis, Viešpatį pajautis, ateidami kvėpavo ant Sutvertojo savo" (giesmėje „Juozapai pamažu"), „Jautis ir asilas pažino Viešpatį Dievą amžina" (giesm. „Bernelis gimė Betlehem"); net A. versdami praleidę bene bus jį atsiminę kalbai nusidėdami: „Jautis pažino Pona, garbino, o kaip, kaip? Jį šildydami, priklupodami ant kelių" (giesm. „Ant metų naujų apsiliejo krauju"). Mažojoj Lietuvoj taip pat jau XVIII a. giedojo, jog Kristus „pas mus atjojo ant prasto asilo" (Štirmerio XVII a. giesmė „Nun jauchzet alle", išvers-

Asilas

ta Petro Milkės, m. 1753). Viduramžiuose p. ir v. Europoje dėl ypatingos A. pagarbos, atsimenant Balaamo asilę, kuri angelą pastebėjo pirmiau, negu ja jojąs Balaamas ir į ji pratarė (Mozės IV. 22), šv. Juozapo ir Marijos bėgimą su kūdikiu Kristum ant asilo ir ypačiai Kristaus įvažiavimą Jeruzalėn, liaudis mėgo A. šventę (lot. festum asinorum), kai A. net bažnyčion su giesmėmis įvesdavo, kas ilgainiui bažnyčios buvo uždrausta (Prancūzijoje IX—XVI a. fête de lâne), bet Italijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje dar XVIII a., kai kur net pradžioj XIX a. išliko pakeitus mediniu Palmių A. (palmių sekmadienį). Tačiau nežiūrint tokios iš bažnytinių tradicijų žmonėse plintančios A. pagarbos, šviesuomenėje ją vis labiau stelbė neigiamasis A. atvaizdas, dažniausiai paniekinamai arba pajuokiamai vartojamas, kuris kilo dar senovės Romoje (priežodis asinus ad lyram A. giesmininkas — dėl nemalonaus A. balso, vėliau bemaž visose kalbose virtęs pajuokiamu A. ir lakštingalos sugretinimu pasakėčiose; asininae aures A. ausys; Plauto, Terentijaus komedijose ir kitų rašytojų A. vartojimas nemokšos, kvailio prasme) ir subrendo jau V. Europos viduramžio mokyklose: Vestfalijos šv. Tomo mokyklose menkiausias mokinys buvo vadinamas A. Tomu, jo nesusivokimas buvo pajuokiamai prilyginamas apaštalo Tomo netikėjimui, o vėliau bent kuris menkas mokinys mokytojo A. pravardžiuojamas; lot. pons asinorum, vok. Eselbrücke, A. tiltas, paveldėtas ir pas mus iš svetimų mokyklų— vok. Spicker, mums prigijęs iš Mintaujos ir Liepojos gimnazijų, rus. mašinka (prieškarinėje Šiaulių gimn.), plačiau prigijusi špargalka (iš rusų mokyklų, bet vok. lenk. kilmės, nors patys lenkai ją pakėlė ściągaczka), liet. bene labiau tiktų suktukas ar kas panašu: svetimas vertimas iš kitos kalbos, kuriuo naudojasi tinginys mokinys slėpdamas tai nuo mokytojo, kilęs dar iš Euklido geometrijos pavyzdžių schematinės, suprastintos pabraižos silogizmui (ž.) išvesti. Pasakėčios (A. ir lakštingala, Du A. vandeniu einančiu ir kt.), priežodžiai, prilyginimai, posakis Buridano A. (A. alkanas tarp dviejų šieno kupetų nesugebas katros pasirinkti; matyt, XIV a. prancūzų scholastiko J. Buridano priešų samojis jo mokslui pajuokti) ir kt.

A. Zeller Pferd, Esel und Hund in der heiligen Schrift, 1890; *Bächtel-Stäubli* Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, II, 1929; *A. Greebe* Ezelsbrug (Tijdschrift voor Ned. Taal-en Letterkunde, XXXVII, 65. 1918); *Al. Brückner* Słownik etymologiczny języka polskiego, 1927 (Osiel).

Asilėnas naminis gyvulys, gaunamas suleidus kumelę su asilu patinu. Vidurys tarp arklio ir asilo. A. ūgis svyruoja dažniausiai tarp 130 ir 170 cm. Didžiausi jųjų gaunami iš stambių kumelių ir didelių asilų. Egip-

Asilėnas

te, Bibilonijoj ir kituose Rytų bei Pietų kraštuose A. žinomi senovėje. Apie juos savo raštuose kalba Herodotos, Varro bei kiti senesniųjų laikų autoriai. Daugiausia A. laikoma Afrikoj ir Amerikoj. Gana gausu jų ir Prancūzijoj, Italijoj, Ispanijoj, Portugalijoj. Visame pasauly laikoma apie 7—8 milijonus. Ūkiškoji A. vertė yra didelė. Svarbiausios jų teigiamybės yra šios: greitas subrendimas, sveikatingumas, ilgas amžius (jais dirbama ligi 25—30 metų amžiaus) ir pasitenkinimas prastesniu negu arkliai pašaru. A., paprastai, nevislūs; tik labai retais atsitikimais yra gauta iš jų vaikų. *B. Vt.*

Asilidae musių (Diptera) būrio šeima. Stiprios, ilgo kūno, dažnai gaurais apaugusios musės, kurios minta pagaudamos ir iščiulpdamos kitus vabzdžius. Paprasta mūsų sausuose miškuose Laphria gibbosa L, visa pilkais, o pilvelio galas geltonai auksiniais plaukeliais, apaugusi.

Asilinė (vok. Eselstrafe, Eselslehen), vidur. amžy ir dar XVII a. v. Europoje moteriai, kuri mušė savo vyrą, taikoma bausmė: ji turėjo miesto tarnautojų vedamu asilu joti per miestą. Senovėje (kymeriečių) tat buvę taikoma ir neištikimoms žmonoms.

Asilla, ispaniškai Arzilla, Maroko uostas, tarp Larašo ir Tanžero.

Asilų brolija (ordo asinorum), kai kur v. Europoje taip vadinta vienuoliai trinitoriai (trejybininkai, ž), kurie nusižemindami iš pradžių buvo susivaržę tik asilais keliauti. Vėliau jiems ėmus ir arklius vartoti, A. b. vardas išnyko.

Asimetrija astronomijoj reiškinys, atrastas švedų astronomo Strömbergo 1925. Tiriant labai tolimų dangiškų objektų judėjimą, gaunama išpūdžio, tarytum tie objektai, vidutiniškai imant, lekia iš vienos dangaus pusės į kitą. Šito judėjimo linkmė rodo į Cefiejaus žvaigždyną; tikslus nurodymas: rektascensija (ž.) = 20^h 20^m, deklinacija (ž.) = + 57^0. Vidutiniškas greitumas prašoka 100 km per sekundę. Yra pagrindo manyti, kad ne tie tolimi objektai taip smarkiai juda, o atvirkščiai visos arti-

mos žvaigždės kartu su saulės sistema juda dideliu greitumu erdvėje. A. žymiai skiriasi nuo paralaktinio judėjimo (ž.), atrastojo dar XVII a. Pastarasis pareina nuo to, kad saulės sistema skrieja artimųjų žvaigždžių tarpe apie 20 km per sekundę. A. yra nevienoda įvairioms astronominių objektų rūšims; ji auga palaipsniui atstumui didėjant. Iš artimųjų mums dangaus objektų, tiktai ypač greit lekiančios (daugiau kaip 60 km per sekundę) žvaigždės turi A. pobūdžio. Tos žvaigždės nėra gaubiančio mus žvaigždžių būrio dalyviai, bet yra atkeliavusios iš svetur. Kiek labiau rodo A. įvairios tolimos milžiniško didumo žvaigždės. Aukščiausio laipsnio A. pasiekia kamuoliniuose spiečiuose (ž.) ir spirališkuose ūkuose (ž.); jų bendras greitumas artėja 300 km per sekundę. A. esmę nušviečia hipotezė, pagal kurią visa Paukščių Tako sistema, vadinamoji galaktinė sistema, iš lėto sukasi. Įvairios dangaus objektų rūšys esančios nevienodai įtrauktos į tą sukimąsi. Saulė, kaip ir daugybė kitų žvaigždžių, susispiečiusių Paukščių Tako srity, dalyvaujanti galaktinės sistemos sukimesi. Sukimasis mažiau paliečia kamuolinius spiečius, kurie pasiskirstė kiek nuošaliau nuo Paukščių Tako plokštumos. Spirališki ūkai visai nepriklauso galaktinei sistemai; dėl to A. reiškinys juose visų aiškiausia pasireiškia. Šita pažiūra remiama ypač tuo, kad vadinamoji A. ašis (arba ano judėjimo linkmė) esanti Paukščių Tako plokštumoje, o be to, ji sudaro statų kampą su linkme, rodančia į galaktinės sistemos centrą (ž.). *P. Sl.*

A. medžių raidoje yra nesimetrinis tiek kamieno, tiek šakų įvairiose medžio dalyse augimas, sukeltas įvairių gamtos priežasčių — medžio vietos miške, jo būties tereno atžvilgiu, vėjo, drėgmės, saulės įtakos ir kt.

Asimetriškas anglies atomas anglies atomas organinio junginio molekuloje, susijęs keturiais savo valentingumo vienetais su keturiais skirtingų elementų atomais arba skirtingais radikalais. Pagal Le Belio ir van't Hoffo teoriją anglies atomas vaizduojamas taisyklingo tetraedro centre. Tiesiosios iš centro į jo viršūnes reiškia keturių anglies valentingumų kryptis. Tuo būdu A. A. A. sudaro tokį tetraedrą, prie kurio viršūnių yra prijungtos keturios skirtingos grupės: netolygūs radikalai ar įvairių elementų atomai. Junginio molekula su A. A. A. turi dvi skirtingas erdvines konfiguracijas, kurių negalima vienos su kita sutapdinti, nes jos nėra tolygios, bet jos atitinka viena kitą taip, kaip daiktas savo atvaizdą veidrodyje, kaip dešinioji ranka kairiąją. Viena tokios molekulos konfiguracija suka poliarizuotos šviesos plokšmę tam tikru kampu į vieną pusę, o jos atvaizdo veidrodyje konfiguracija suka ją tokio pat didumo kampu į kitą, griežtai priešingą pusę. Junginių molekulos su A. A. A. turi po du optišku izomeru (ž.): dešiniji ir kairiji. Kartais junginiai su A. A. A. molekuloje nerodo optiško aktingumo. Tai būna tais atvejais, kai abu izomeru lygiais kiekiais sudaro mišinį. Tam tikrais būdais toks mišinys galima suskirstyti į kairiji ir dešiniji izomerą. Kartais lygūs dviejų optiškai aktingų junginių izomerų kiekiai sudaro junginį, kuris taip pat optiško aktingumo nerodo. Toks junginys vadinasi raceminiu (ž.). Raceminiai junginiai taip pat galima tam tikrais metodais suskirstyti į kairiji ir dešiniji izomerą. Organiniuose junginiuose atskirais atsitikimais pasitaiko ne tik A. A. A., bet ir asimetriškų sieros, seleno, silicio ir alavo atomų. Buvimas molekuloje čia tik suminėtų elementų asimetriškų atomų taip pat sukelia optiškąjį aktingumą. Junginio molekuloje gali būti ir daugiau negu vienas A. A. A. ir tuomet optiškų izomerų skaičius bus didesnis. Jeigu molekuloje bus n A. A. A., tai optiškų to junginio izomerų skaičius bus lygus 2^n, jeigu A. A. A skaičiuj nebus nė vieno tolygaus asimetriškumo.

A. h. Hollemann Organinės chemijos vadovėlis. *A. P.*

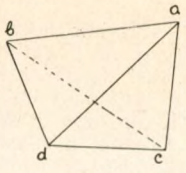

Asimetriškas kairysis anglies atomas

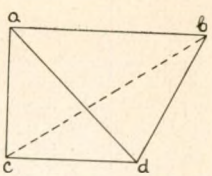

Asimetriškas dešinysis anglies atomas

Asimiliacija (lot. assimilatio) tautinė, procesas, prie kurio tautinės grupės, gyvenančios tarp kitų tautybių, nustoja savo „nacionalinio veido" (denacionalizacija — nutautimas) ir prilygsta kitoms tautinėms grupėms, su pastarosiomis susimaišo ir jose dingsta. A. būva spontaniška ir priverstinė. Priverstinė A. yra padarinys tam tikros tautinės politikos, siekiančios tautinės valstybės niveliacijos ir kitataučių išnykimo. Priemonės šiam tikslui pasiekti: mokykla, bažnyčia, teisinė bei faktinė nelygybė. Bet be valstybės yra eilė faktorių, veikiančių tautinių grupių A.: statistinis (mažuma visuomet patenka daugumos politinei, socialinei ir kultūrinei įtakai), kultūrinis (aukštos kultūros grupė traukia prie savęs žemesnės kultūros), ekonominis (vienoda socialinė struktūra stiprina ekonomišką dviejų greta gyvenančių tau-

tų solidarumą tautinio separatizmo sąskaiton). Prieš A. veikia: gimtoji kalba, savo praeities, kultūros ir tradicijų gerbimas, šeimos tvirtovė, antiasimiliacinės priemonės. Svarbiausieji istoriški asimiliacijos precedentai: helenizmo išsiplatinimas Egipte ir net jo politinio nugalėtojo tarpe (Romoj); dabartinių didelių nacijų (vokiečių, prancūzų, anglų, italų, rusų) formavimasis, praryjant kitas tautybes; išnykimas didelių lietuvių grupių vakaruose ir rytuose; žydų kultūrinė ir kalbinė A. v. Europoj ir kt. Ž. Amerikanizacija, Germanizacija, Polonizacija, Rusifikacija.

Otto Bauer Die Bedingungen der nationalen Assimilation („Der Kampf" V, 246—263); *W. Bagehot* Lois scientifiques du developpement des nations, 1899. *J. Rb.*

Kalboje vieno garso (balsio ar priebalsio) pritaikinimas (prilyginimas) prie kito. Mat, jei kalboje susiduria du visai įvairūs garsai, tai šitas įvairumas, kad būtų lengviau tarti, norima visiškai pašalinti (pvz., lot. ammoveo prijudinu, prinešu iš admoveo, colloquium pašnekesys iš conloquium) arba bent iš dalies sumažinti (pvz., spriktas iš sprigtas, mikšas iš migšas). Tai yra pilnoji ir dalinė A. Be to, yra dar skiriama progresyvinė A., jei vienas garsas turi įtakos sekančiam garsui (pvz., lat. villa iš vilna), ir regresyvinė, jei sekąs garsas veikia priešais stovintį garsą (pvz., pėščias iš pėsčias, čičia iš šičia). *Pr. Sk.*

Gamtoje cheminis procesas, kuriuo neorganinės maisto dalys gyvuose organizmuose perdirbamos organinėmis. Augaluose daugiausia pareina nuo angliarūgšties (CO_2) A., kada augalas sudaro savo lapuose chlorofilų grūdais angliavandenę medžiagą — cukrų arba krakmolą. Iš angliarūgšties ir vandens prie šito atskyla deguonis. Šitas procesas vyksta tiktai šviesoje ir tiktai žaliuose augaluose, turinčiuose chlorofilą. Toki augalai vadinami autotrofais (ž.), priešingai heterotrofams (ž.), neturintiems chlorofilo ir negalintiems asimiliuoti. A. organai, lapai, turi A. audinį, kuris susidaro lapuose iš lygiagrečiai stovinčių palisados celių su daug chlorofiliniu grūdų. Iš angliavandenių, kurie pasidaro kaip A. produktas, augalas sudaro kūnų medžiagą, ypač celiuliozą ir baltimus. Be angliarūgšties augalas gali asimiliuoti ir azotą iš selitros, fosforo ir sieros rūgšties druskų. *K. Rg.*

Fiziologijoj sugebėjimas gyvų organizmų maistą paversti savo kūno sudėtine dalimi.

Asimiliacijos audiniai tie augalų audiniai, kurių vyriausias darbas yra anglies dvideginio asimiliacija (ž.). Lapuose tuos audinius sudaro statmenoji arba palisadinė parenchima ir retoji parenchima (ž.).

Asimptota (gr.). Tegul plokščia kreivė turi tolstančią begalybėn šaką L, kad koordinatų (ž.) pradžios nuotolis nuo tam tikrojo šios kreivės šakos taško P(x,y), kur x ir y reiškia taško P ortogonalines koordinatas, gali peržengti bet kurį laisvai parinktą teigiamąjį skaičių. Šakos L tiesinė A. arba tiesiog A, vadinama tokia tiesė T, kad taško M nuotolis nuo šios tiesės konverguoja (ž.) nuliui, taškui M tolstant begalybėn, t. y. be galo didėjant sumai x^2+y^2. Jei šakos L lygtis galima parašyti pavidalu: $y = ax + b + \varepsilon$, kur ε kiek norint mažas, esant x-ui pakankamai dideliam, tai tiesė, duota lygtimi $y=ax+b$ bus šakos L. A., nes kreivės ir tiesės taškų, kurių abscisa (ž.) lygi x, ordinatų (ž.) skirtumas tada yra lygus ε, ir šis skirtumas konverguos nuliui, x-ui be galo didėjant. Norint rasti A., reikia pasistengti šakos L lygtį transformuoti į $y = ax + b + \varepsilon$. Jei tatai pavyks prie tam tikrųjų reikšmių a ir b, tai lygtis: $y=ax+b$ ir bus ieškomosios A. lygtis. Kreivinė A. vadinama tokia kreivė, kurios ordinatos, abscisai x be galo didėjant skiriasi nuo duotosios kreivės ordinatų konverguojančiu nuliui dydumu. Pvz., plokščia kreivė, kurios lygtis yra: $y = \frac{x^3+x}{x-1}$ arba padalijus $(x - 1)$ virsta $y = x^2 + x + 2 + \frac{2}{x-1}$ turi paraboliską A., duotą lygtimi $y = x^2 + x + 2$, nes $\lim_{x\to\infty} \frac{2}{x-1} = 0$. Tiriamoji kreivė turi ir tiesinę A., duotą lygtimi $x=1$, nes $\lim_{y\to\infty} (x-1) = \lim_{y\to\infty} \left(\frac{x^3+x}{y}\right) = 0$, kas ir nustato tiesinės A., lygiagretės ordinatų ašiai, lygtį: $x-1=0$.

Czuber Vorlesungen über Differential - und Integralrechnung. I. 1922. *Vk. B-ka.*

Asinaro 1) sala ties Sardinija, 51 km², apie 500 gyv., Sardinijos koralų gimtinė; 2) upė Sicilijoj, ties kuria 413 pr. Kr. spartiečiai per Peloponeso karus sumušė atėniečius.

Asinavičiai Brėslaujos aps., Vilniaus kr. kaimas.

Asinchroninis variklis ž. Elektros varikliai.

Asyndeton (gr. nesujungimas), t. y. trūkumas jungtuko, dažniausiai jungtuko „ir". Pvz.: „Kur tik žiūri, vis gražu: žalia, liekna, gryna! Kur tik klausai, vis linksma: šlama, ūžia, siaudžia!" (Ant. Baranauskas, Anykščių šilelis, 23 ir 25 eilutės). A. dažnai vartojamas prozoj ir poezijoj meniš-

Bareljefas iš Asirijos

kam vaizdingumui sustiprinti (dar pvz. Cezario Veni, vidi, vici). A. priešprieša Polysyndeton (ž.). *K. Kr.*

Asinius, Cajus Asinius Pollio (76 pr. Kr.— 5 Kr. g.). romėnų politikas ir literatas. Jaunystėje buvo Catullo ir vadinamųjų neoterikų šalininkas. Rašė tragedijos, istorijos (historiae) ir gramatikos veikalus, laiškus; literatūros kritikas. Dalyvavo daugumoj Juliaus Caesario žygių. Jam mirus stojo Antonijaus pusėje ir valdė Transpadano Galiją. Po 39 m. pasitraukė iš politikos. Fragmentai: Peter, Historicorum romanorum reliquiae, II t. ir Grammaticae romanae fragmenta, I t.

W. Treuffel-W. S. Kroli Geschichte der röm. Literatur, II t. 1920.

Asinus asino et sus sui pulcher lot. patarlė: asilas asilui gražus ir kiaulė kiaulei.

Asinus asinorum asilų asilas, vardas atsiliekantiems mokiniams, duodamas ir Lietuvos mokyklose ligi 1830.

Asio accipitrinus (Pall.) ž. Pelėda.

Asio otus ž. Apuokas (mažasis).

Asioli Bonifacas (1769 IV 30—1832 V 26), italų kompozitorius, jau 7 metų amžiaus davė eilę bažnytinių kompozicijų. Nuo 1809 Milano konservatorijos profesorius. Daugybės jo kompozicijų labiausiai buvo žinomos: sonetas La campana di morte ir operos Gustavo ir Cinna.

Asion-Gabar (Berenia) Raudonosios jūros Elanų įlankoj uostas (čia stovėjo Salomono laivynas), netoli Kalaat-el-Akabah Arabijoj.

Asir kalnuotas kraštas Arabijos vakaruose tarp Jemeno ir Hedžaso. Jo gyventojai vahabitai ir turkų valdymo laikais išsiliko beveik visiškai nepriklausomi. Didž. karo metu išsilaisvino nuo turkų, bet pasilieka anglų įtakoj. 35.900 km², apie 750.000 gyv. Sostinė Sahija.

Asir Ibn-ul, Aldžezeri (1160—1233), arabų istorikas, autorius Tarich al Kausil (visuotinė istorija ligi 1231) ir kitų istorinių darbų.

Asirija, Mat Aššur-Aššuro kraštas, pavadinta valstybė, kurios centrą sudarė Aššur; senovės kraštas šiaurinėj Mesopotamijos daly, prie Tigro aukštupio. Yra tai aukštuma, šiaurėje siekianti Armenijos kalnų, rytuose Midijos. A. vasaros rytuose tūno stepės, už kurių tęsėsi Mitanijos valstybė, pietuose atsirėmė į Babiloniją, kurią nevieną kartą A. buvo pavergusi. Gamtos sąlygos A. istorijai turėjo didelės įtakos. Patsai kraštas neturėjo natūralių sienų ir buvo reikalingas nuolatinės apsaugos. Žemė buvo derlinga ir jos drėkinti nereikėjo, dėl to krašto energija buvo vartojama svetimiems kraštams nukariauti. Metalų perteklius davė medžiagos ginklams gaminti. Tigrų ir liūtų medžioklė buvo saviška asirų karo mokykla. Pirmoji kultūringa tauta Asirijoj buvo įsikūrę Turano-Uralo kilimo sumerai; vėliau ateiviai semitai sumišo su jais ir perėmė jų raštą ir kultūrą; jų kalba išliko maldose. Apie seniausią A. istoriją žino tik legendas apie Ninivijos miesto įkūrėją karalių Niną ir jo žmoną Semiramidę, kuri vyrui mirus valdžiusi visą valstybę ir pagarsėjusi savo karo žygiais ir statybos darbais. Semiramidės vardas sutinkamas net vėlesnių laikų paminkluose, iš to spėjama, jog ji buvusi istorinis asmuo. XIX a. pr. Kr. A. buvo sudaryta iš nedidelių valstybėlių, valdomų pateisių (ž.), ir jau tais laikais buvo garsi karo žygiais. XV a. pr. Kr. ji priklausė Mitanijai, kurios karalius Tušratta, paėmęs Niniviją, nusiuntė Egipto faraonui Ninivijos deivės Ištar statulą. Jos pietų dalis su miestu Aššur buvo Babilonijos vasalas. XIII a. pradžioje A. išsivaduoja iš Mitanijos jungo ir kariauja su Babilonija. Nuo Salmanassaro

I (Šulman(u)-ašarid(u) (1280—1260) prasideda tikresnė A. istorija, A. valdovų grobuoniška politika, kaimynų puolimai. Sunaikinę bet kurią šalį, A. valdovai grįždavo su didžiausiu grobiu, o kad duoklė būtų tvarkingai mokama, tam laiduoti palikdavo užkariautame krašte kariuomenės dalį. Kariuomenės kontingentų duodavo gausingas žemdirbių luomas. Greičiausiai iš jų ir buvo sudaromos karo kolonijos. Salmanassar žygiavo į Armeniją, prijungė prie A. vakarines Mitanijos provincijas, kurdamas ten karo kolonijų. Jo įpėdinis Tukulti-Ninurta I (1243—1221) laikinai buvo užgrobęs Babiloniją. XII a. pabaigoj Tiglat-Pileser I (1117—1080) žygiuose prieš Armeniją ir Siriją pasiekė Vidužemio jūrą. Jis baigia senąjį A. valstybės istorijos laiko tarpą (nuo XV a. ligi XI a.). Kitų 150 metų istorija maža težinoma. Už tai vėlesnė istorija yra pakankamai nušviesta kasmetinių užrašų (Limu), surašytų specialių valdininkų epomenų. Iš tų užrašų susekama smulki A. istorija ligi pat A. žlugimo. Galimas daiktas, kad per daug intensyvi užkariavimų politika pastūmėjo A. į žlugimą, ir ligi IX a. vidurio ji nebevaidino jokio vaidmens M. Azijos politikoj. Vidurinės A. valstybės laiko tarpas pažymėtinas labiau sistemingais užkariavimais; karaliai-plėšikai pakeičiami karalių-užkariautojų, veikusių iš anksto paruoštu planu pasaulinei imperijai sudaryti. Asurnazarpal (Aššurnasirapli) (884—859) užkariavo aramiejų tauteles ir Foinikiją, pasiekė Vidužemio jūrą ir pavergė Siriją. Pastatė Nimrudo rūmus. Jo įpėdinis Salmanassar III (Šulmanašarid) (859—824) tęsė tėvo politiką. Atrastam jo rūmų griuvėsiuose juodajam obeliske yra atvaizduota duoklės mokėjimo scena. Jo nugalėtas izraelitų karalius Juj (Jiui) klūpėdamas ant kelio prašo pasigailėti; greta ištisa nusilenkusių figūrų virtinė deda turtingas dovanas: auksą, brangius akmenis, gyvus dramblius, kuprius, beždžiones. Tolimesniems Salmanassaro III grobuoniškiems užkariavimams sustabdyti buvo susidariusi didelė Sirijos valstybėlių koalicija, laikinai sulaikiusi A. laimėjimus. Nuo Salmanassaro III laikų kartkartėmis ir Babilonas tapdavo A. vasalu. Didžiausią galybę A. pasiekė Naujosios A. valstybės istorijos laiko tarpe (746—612 pr. Kr.). A. karalystėj pradedama naudotis samdyta armija (tur būt, tuo laiku žemininkų, bet kam nepriklausomų gyventojų nebebuvo). Naujosios A. valstybės laikais samdomoji kariuomenė, jau ir kiek anksčiau vartojama savo gyventojų trūkumui papildyti, sudaro valstybinio gyvenimo centrą. Reikalingoms lėšoms gauti, nuolatai kariaujama. Per karus valstybės iždas gauna daug turtų, ta-

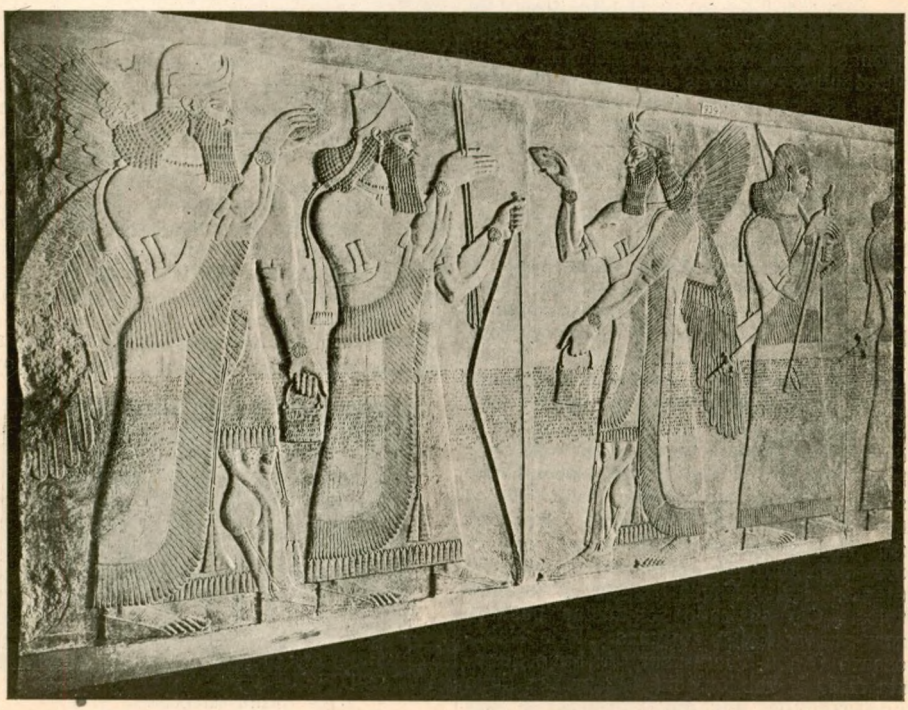

Asurbanipal tarp dviejų dievų

čiau valstybėms- vasalams užkrauna nepakeliamus mokesčius, dėl kurių jose nuolatos kyla sukilimų. Valdovų valdžiai sustiprinti stengiamasi visas vasališkas valstybes paversti provincijomis. Numalšinę sukilimus, A. valdovai, norėdami stipriau nukariautąsias šalis surišti su A., kelia sukilusių kraštų gyventojus į valstybės gilumą, o jų vietoj kurdina asiriečius. Tais laikais A. valstybei priklausė ir babiloniečiai. Šioj Asirijos-Babilonijos valstybėj ėjo nuolatinė kova tarp žynių ir karių luomo. Karių partija nuolat buvo opozicijoj prieš žynius, palaikančius valdovus. Dėl to A. valdovams tekdavo laviruoti tarp dviejų įtakingų, bet viena kitai priešingų partijų. Tautinę karių partiją sudarydavo pirmų pirmiausia žemdirbiai; žynių partija, kurios centras buvo prekybos ir pramonės miestas Babilonas, stojo prieš žemdirbius. Tiglat-Pileser III (Tukulti-apil-ešarra) (745—727), biblijoj žinomas Fula arba Pula vardu, prijungė Babiloną. Iššudęs daugelį žynių, jų turtus pasavino savo iždui. Paverges Elamą, jo gyventojus iškėlė į A. Sargon II (Šaarukin) (721—705), paskutinės A. dinastijos įkūrėjas. Ieškodamas žynių paramos, jis jiems grąžino senąsias privilegijas, atleido nuo mokesčių ir karo tarnybos. Užkariavęs Samariją, sunaikino izraelitų valstybę, per 27.000 gyventojų išvarė nelaisvėn ir į jų vietą atkėlė kolonistų iš Babilonijos. Jo laikais kyla sukilimų, kuriems vadovauja Babilonas. Čia sąjungoj su Elamu veikia Chalkedonijos valdovas Marodach Baladan ir Egiptas, prisidėjęs prie koalicijos, nukreiptos prieš nuolatos augantį A. valdovų imperializmą. Tačiau tuos karus A. laimėjo. Sargono įpėdinis Sencherib (Sinaherib) (705—681) perėjo karių partijos pusėn. Numalšinęs Babilonijos sukilimą jis sugriovė patį Babiloną. Jis buvo nužudytas savo sūnų, greičiausia žynių pakurstytų. Jo sūnus Asarchadon (Aššur-ahe-iddin) (680—669) susitaikė su žyniais, atstatė sugriautąjį Babiloną ir jo šventoves. Jam valdant prie A. buvo prijungtas Egiptas. Tačiau prievarta sulipdyta A. valstybė laikėsi tik teroru. Asurbanipalui (Aššurbanapli) (669—639) teko malšinti po viena kitos sukylančias provincijas ir vasališkas valstybes. Egiptas atsiskyrė. Bet ir šio valdovo laikais A. valdžioje buvo plotai nuo Nubijos ligi r. Elamo ir nuo Vidužemio jūros ligi Persų įlankos. Asurbanipalo rūmų griuvėsiuose rasta didžiulė biblioteka su daugeliu tūkstančių kylėraščių, įrašytų į molines plyteles. Čia susirado seniausias pasauly sumerų-semitų kalbų žodynas. Prie Nabupolossaro (Nabu-aplam-usur) A. buvo nukariauta midų ir babiloniečių. 612 pr. Kr. buvo paimta Ninivija, tat davė progos A. pavergtoms tautoms nuo jos atsiskirti. Samdininkų kariuomenė, užpuolimo karuose eidama grobio ieškoti, gintis nenorėjo, o pavergta liaudis nematė naudos rūpintis A. likimu.

A s i r i j o s k u l t ū r o s pagrindą sudarė sumerų kultūra; religiją, mokslą, literatūrą ji perėmė iš Babilonijos. Grynai asiriečių dievybė buvo valstybės ir karo dievas Aššur. Iš jo vardo ėjo pačios tautos, sostinės ir kai kurių valdovų, Asurbanipalo, Asurnazarpalo, vardai. Babiloniečių derliaus deivė Ištar A. virto karo deive. Ypatingai buvo gerbiamas karo dievas Nergal ir šventasis medis, gyvenimo simbolis. Visi kiti dievai niekuo nesiskyrė nuo babiloniečių dievų. Pamaldos buvo vykdomos puošniai ir iškilmingai. Žyniai dėvėdavo puošniais ir brangiais rūbais.

H. Winckler Geschichte Babyloniens und A., 1892; Mesopotamien und A., 1920; *E. Meyer* Geschichte des Altertums, IV leid., I. 1921; *F. Hommel* Geschichte Babyloniens und A., 1885 (pasenęs, bet gerai iliustruotas); *C Bezold* Ninive u. Babylon, IV leid., 1926; *Br. Meiszner* Babylonien und A., 2 t., 1920—1925; *G. Maspero* Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique, 1894—1899; *Contenau* La civilisation a. babylonienne, 1922; *V. Turajev* Istorija drevniago vostoka, 1913; *E. Weidner* Die Assyriologie 1914—1922; *Olmstēad* History of A.; *Sidney Smith* Early history of A., 1928; *Ebeling* ir *Meissner* Reallexikon der Assyriologie, 1929 —. *M. R. A.*

Asirijos meno seniausi paminklai priskiriami sumerų civilizacijai. Ligi antro tūkstantmečio pusės, A. M. išgyvena tris laiko tarpus: trečiosios Uro dinastijos klasicizmą, senovės Babilono akademizmą ir kassitų dinastijai viešpataujant, nuolatinį meno smukimą. Apie 1500 čia susidarė nauji veiklūs meno centrai, kurie stengėsi atgaivinti senovės Azijos meną. Kerkuke išdygsta antspaudų pramonė, kurioje jau pirmą kartą pastebima grynų asiriškų bruožų. Monumentalus menas žinomas A. klestėjimo laiko tarpe iš oficialių pastatų; nusistato savas stilius, kuris klesti ligi A. nepriklausomybės pabaigos. A. žlugus, jos meną paveldėjo naujasis Babilonas.

A r c h i t e k t ū r a. Sumerų architektūros liekanų buvo rasta Assure. Ištar šventovė,

Asirų bareljefas

Asirų sparnuotas jautis

pastatyta apie 3000 pr. Kr., ir kiti vėlesni paminklai (Ur-Nino laiko tarpo) priskiriami bendram Mesopotamijos tipui. Nedidelis keturkampis molio plytų pastatas statomas ant aukštos iškilos prieš didelį kiemą. Jo sienos storos, be langų; stogas — lengva molinė bonia arba plokščia terasa. Didieji rūmai Nimrut, Chorsabad, Ninivijoj, Tell-Ahmare, pradedami statyti IX a. pr. Kr. Jų forma vaizduoja tikrą klasikinį asirų pastatą, kurio tipiškas ir geriausiai žinomas pavyzdys yra Chorsabad. Tuos architektūros bruožus, taip pat ir aplink kiemą statomų pastatų tipą, miestų sutvirtinimų planą, asiriečiai paveldėjo iš sumerų; laiptinį bokštą, zikkuratą, iš chaldiejų architektūros. Iš hetitų pasisavino miesto vartų formą ir, gal būt, akmeninių pamatų būdą. Jų architektūros svarbiausios ypatybės, tai milžiniškas, ligi tol nevartotas maštabas, pirminio pastato didelis paįvairinimas ir viso plano decentralizacija. Chorsabado iškila sudaro milžinišką aikštę, kuriai įtaisyti suvartota apie 1.300.000 m^3 žemės. Šiuose rūmuose buvo surasta 186 salės, padalytos į 3 grupes: karališkieji apartamentai, šventovės, tarnams skirtieji pastatai; kiekviena tų grupių statoma aplink atskirą kiemą. Visur dominuoja septynių aukštų zikkuratas. Asirų rūmai tai tikras sugriozdintų pastatų miestas. Niaurios monumentališkos sienos, iškylų bokštai ir sunkūs namų ir šventovių blokai sudaro išdidų ritmą; tai yra puikių skulptūriškų kūbų ir masių architektūra; planas — klasiškas sumerų keturkampis. Chorsabado sienos yra 1760 m × 1685 m ir kas 27 metrai sutvirtintos bokštais (iš viso 167 bokštai). Vartai sudaro visiškai atskirą pastatą. Tarp dviejų kiemų būva bokštas-tunelis nevienodo platumo, kurio platesniose vietose yra dvi salės. Miesto vartai buvo skiriami ne tik miestui saugoti, bet ir vyriausybės iškilmingiems susirinkimams. Architektūrinė A. dekoracija nepaprastai įspūdinga. Prieš vartus, fasadus ir duris statomi sparnuoti sfinksai, dekoratyvinės kolonos, piliastrai skaldo sienos plokštumas ir jas ritmuoja; kartais ištisos sienos iškločjamos emaliuotomis plytomis arba puošiamos spalvotais frizais. Beveik visos pastato salės nustatytos bareljefinėmis skulptūromis.

Asirų bareljefas: sužeistas liūtas

S k u l p t ū r o s paminklai paprastai vaizduoja sfinksus, sparnuotus jaučius ir liūtus; ypatybė — sparnai užbaigiami tiesia horizontališka linija, o ne kreiva kaip pas persus. Išvengti perspektyvos efektui, paslepiant vieną koją, gyvuliai vaizduojami penkiomis kojomis, kurių iš vienos pusės matomos tik keturios. Chorsabade buvo rasta keletas atlantų (ž.). Paprastos statulos labai retai terandamos (pvz. Asurnazarpalo ir Salmanassaro III). Asirų skulptūra labiausiai pasireiškė b a r e l j e f u o s e. Jų siluetas pabrėžiamas grafišku konturu, kuris tiksliai apibrėžia kiekvieną detalę. Be to, jos efektas praturtintas dekoratyviškų mezginiu, vaizduojančiu plaukus, barzdas ir rūbų apvadus. Tuo būdu visas reljefas susidaro iš trijų pagrindinių elementų. Sintetinis modelis (lipdymas), analitinė grafika, ornamentalinis raštas pabrėžia svarbiausias kompozicijų ašis ir taškus. Bareljefo kompozicija paprastai vedama gulsčiuose registruose. Pagrindinė ritmiškoji tema figūrų siluetų begalinės procesijos. Personažai paskirstomi pagal tvirtai nusistovėjusią ierarchiją. Visi judesiai ir gestai rituališki. Oficialiajam, senovinėmis tradicijomis pagrįstam, menui improvizacija nežinoma. Žmogaus figūrai teikiama savotiška forma. Genijai, fantastiškos baisybės, pusiau dievai, pusiau žmonės, skolinti iš senovės sumerų. Tik žvėrių skulptūra, palyginti, pasižymi gyvumu. Simbolinėmis ornamentinėmis figūromis sukurtas peizažas be perspektyvos primena senovišką žemėlapį.

T e m a t i k a. Oficialusai epas, retoriškas, apsakomasai didžiųjų karo žygių, kau-

Bareljefas: Salmanassar III priima kunigaikščio Adinu duoklę

tynių, laimėjimų, karališkųjų medžioklių ir rūmų ceremonijų, mitologinių (Gilgamešo istorija) ir apeiginių scenų vaizdavimas. Svarbiausi Asirijos skulptūros paminklai buvo rasti Nimrude, Chorsabade ir Ninivijoj. Kiekvieni rūmai pagražinti reljefais, pvz., Chorsabade, bareljefų padengta apie 6.000 m², neįskaitant 26 porų sparnuotų jaučių. Didelį skaičių reljefų padaryti galima buvo tik atsiradus meno industrializacijai. Pirmieji paminklai turi sugriozdintą kompoziciją, vėliau reljefas suprantamas ir tampa aiškesnis. Pagaliau Ninivijos skulptūros kompozicija vėl lieka sudėtingesnė. Figūrų dydis mažėja, jų skaičius auga. Reljefu padengtas sienos fonas beveik visai išnyksta. Registrai lūžta ir figūrų judesiai įgauna naujos dinamikos. Pažymėtina, kad be šių mažų variacijų, skulptūros stilius palieka tas pat nuo pradžios ligi galo. Kai kurie įvairumai atsiranda tik provincijos centruose hetitų įtakoje. Oficialioji kūryba palieka nepakitėjusi.

T a p y b a, kuri be abejo, vaidino svarbų vaidmenį rūmus puošiant ir net konkuravo su skulptūra, labai mažai teišliko. Nimrude ir Tell-Ahmare išlikę fragmentai rodo, kad tapyba daugiausia buvo dekoratyvinio pobūdžio. Spalvų gama neturtinga, bet ryški. Pagrindinės spalvos — juoda, mėlyna, raudona, violetinė ir balta. Ornamentiniai piešiniai nepaprastai įvairūs. Vaizduojamojo meno kompozicija seka pagrindiniais skulptūros principais. Taikomasis menas nepaprastai išsiplėtė keramikoj, vazose ir induose, brangiųjų metalų ir dramblio kaulo dirbiniuose. Puošybinis elementas išlaikė senovės Azijos dekoratyvinės monumentališkos skulptūros repertuarą. Čia atgyja ir vėl vaizduojamos visos senovės sumerų baidyklės, ornamentinės kompozicijos, visa senovės Azijos fauna. Senovės fantastika vaizduojama magiškose bronzos lentelėse ligonių užkalbėjimu, piktosios dievaitės Labartu išvijimo pavidalu.

Asirų menas organiškai susijęs su Azijos civilizacijos ciklu. Drauge su hetitų menu jisai atgaivina ilgus amžius miegančias senovės Azijos kūrybines pajėgas. Atgimęs kiek vėliau, kaip hetitų menas, jis kovoja su juo ir jį nugali. Paskutinieji Karkemišo paminklai ir jo meno centrai yra stiprioje A. M. įtakoje. A. M. klestėjo drauge su Babilono menu ir rengė dirvą jau brėstančiam persų meno klestėjimui.

G. Conteneau Manuel d'Archéologie orientale, 1931 t. III; *F. W. von Bissing* Beiträge zur Geschichte der assyrischen Skulptur, 1912; *A. Layard* The Monuments of Ninevah, 1849, 1853; *W. Andrae* Das Gotteshaus und die Urformen des Bauens im alten Orient, 1930; *Th. Dombart* Zikkurat und Pyramide, 1915; *E. A. Wallis Budge* Assyrian Sculptures in the British Museum, 1914; *F. Thure Dangin* Un spécimen, des peintures assyriennes de til-Barsib, Syria, XI, 1930.

J. Bl.

Asiriologija mokslas tiriąs asirų (asiriečių), babiloniečių, sumerų, chaldiejų (chaldų), hetitų, senovės persų, elamiečių kultūrą-kalbą, istoriją, tikybą, meną ir t. t., remiąsis archeologijos iškasenomis ir senovės kylėraščio arba dantyraščio (ž.) tekstais. Žinia apie kylinius rašmenis pasiekė Europą dar XVII a., bet jie tebebuvo dar laikomi ornamentais; tik XVIII a. (1711 Chardin, 1778 Karsten Niebuhr) juos nusirašė kaip rašmenis, kuriuos išskaitė tik XIX a. (1802 ir 1848 Grotenfend, 1836 E. Burnouf ir Ch. Lassen, 1846 ir 1851 G. Rawlinson, 1850 E. Hincks, 1857 Talbo, 1859—1862 J. Oppert, 1872 ir 1889—1901 Eb. Schraeder, 1873 Fr. Lenormant, 1880, 1897—1898 Fr. Delitzsch, 1887 A. Amiaud, 1898—1899 F. Thureau-Dangin ir tt.). Rašto medžiagos teikia kasinėjimai ypačiai sistemingi nuo XIX a. 40-ųjų metų (1842—1846 Em. Botta Sargono karaliaus rūmų vietoje, 1845—1851 A. H. Layard buv. Ninivijoj ir kt., Senacheribo ir Asurbanipalo rūmų vietoje, rado Asurbanipalo biblioteką, 1872 G. Smith, 1877—1881 Er. Sarzec, 1882 H. Rassam, 1889 amerikiečių ekspedicija, 1897—1899 prancūzų ekspedicija rado Ham-

Karaliaus Kudur Mabuko įrašų plyta

Karaliaus Urbago įrašai

murabi įstatymus, 1899—1917 R. Koldewey vokiečių ekspedicija tyrė Babiloną ir kt.). A. ne tik davė milžinišką mokslo literatūrą, bet ir buvo sukėlusi net tam tikrą panbabilonizmą (ž.), kur dėl Fr. Delitzsch Bibel und Babel 1902—1905 paskaitų H. Winckler (Der alte Orient und die Bibel, 1906), Al. Jeremias (Handbuch der altorientalischen Geisteskultur, 1913) ir kiti (palyg. taip pat R. Vipper, S vostoka sviet, 1907, liet. vert. A. Karvausko 1924 Kultūroj Nr. 4 ir 5) buvo mėginę visas senovės religijas ir kultūras kelti iš Babilono. A. skiriama tam tikri mokslo žurnalai (Zeitschrift für Assyriologie, Beiträge zur Assyriologie, Wissenschaftliche Veröffentlichungen des Deutschen Gesellschaft, Revue d'Assyriologie, ir kt.), enciklopedijos (Ch. Fossey, Manuel d'Assyriologie, 1904; Ebeling u. Meissner, Reallexicon der A., 1929 ir kt.) ir t. t.

B. Meissner Babylonien und Assyrien, 1925; *Contenau* La civilisation assyrobabylonienne, 1922; *L. Delaporte* La Mésopotamie, les civilisations babyloniènne et assyrienne, 1923; *A. H. Sayce* Babylonia and Assyria, life and customs, 1901; *B. Turajev* Klasičeskij Vostok, 1924. — *M. Jastrow* Die Religion Babyloniens und Assyriens, 1902—1912; *Schäfer u. Andrae* Die Kunst des alten Orients, 1925; *Unger* Sumerische und akkadische Kunst, 1926, Assyrische und babylonische Kunst, 1927; *L. Heuzey* Les origines orientales de l'art, 1891—1914; *E. de Sarzec* Découvertes en Chaldée, 1885—1912; *R. Koldewey* Das wiedererstehende Babylon, 1925; *S. Langdon* Ausgrabungen in Babylon seit 1918, 1927; *V. Buzeskul* Otkrytija 19 i načala 20 v. v oblasti istorii drevniago mira, 1922. — *B. Meiszner* Die babylonisch-assyrische Literatur, 1927; *J. Święcicki Historya* literatury powszechnej I. Literatura Babilońska-Asyryjska i Egipska, 1901; Records of the Past, 12 t. 1873—1878 (red. S. Birch), 6 t. 1888—1892 (red. A. H. Sayce); *Eb. Schrader* Keilinschriftliche Bibliothek, 6 t. 1889—1901; *L. Messerschmidt* Die Entzifferung der Keilschrift, 1903; *F. Delitzsch* Assyrische Grammatik, II leid. 1906, A. Lesestücke, V leid. 1912, A. Wörberbuch, 1887; *A. Deimel* Sumerisches Lexikon, 1925 ; *F. Hommel* Sumerische Lesestücke, 1894.

Asisium senovinis Umbrijos miesto vardas (dabar Assisi, Asyžius) Italijoj.

Asistentas (lot. assisto, assistens), katalikų bažnyčioj kunigas prie įvairių tikybinių apeigų lydįs ir patarnaująs vyskupui. Vokiečių ir austrų teismo procedūroj prisiekęs protokolininkas ar specialiai tam reikalui pakviestas patikimas asmuo (asesorius), dalyvavęs teismo tardyme greta tardytojo. Aukštose mokyklose yra tai jaunesniojo mokslo personalo atstovas, padedąs profesoriui, ypačiai šiam vadovaujant studentų pratimams ar seminarams. Vytauto D. universiteto statutas žymi vyresniuosius ir jaunesniuosius A., kurių tarnybinė būtis yra vienoda, bet nevienodas atlyginimas ir cenzo reikalavimai. A. institutas aukštose mokyklose ypačiai svarbus iš jų tarpo aukštajam mokslo personalui paruošti.

Asiukeliai L. A. V. Gudelių val. Marijampolės aps. kaimas, 1923 151 gyv., 16 km nuo Balbieriškio.

Asiuklenskiai L. A. V., Gudelių val. Marijampolės aps. kaimas, 1923 41 gyv., 16 km nuo Balbieriškio.

Asiūkliečiai (Equisetaceae), sporinių augalų šeimyna iš Pteridophyta (stiebuočių) grupės, menturinėmis šakomis ir visai mažais lapais, su mazgais ir tarpumazgiais. Sporangijai (sporų nešiotojai) būva ant skydo pavidalo lapelių varpose stiebo viršūnėje. Iš sporų išauga vad. protaliumas su vyriškais organais anteridiumais ir moteriškais archegoniumais. Lietuvoje yra daug rūšių (ž. Asiūklis). Dabar žinoma 30 rūšių, bet senesniuose perioduose jų buvo daug daugiau, tarp jų medžių pavidalo ligi 30 m aukščio. *K. Rg.*

Asiūklynė L. A. V. 1) Subačiaus val. Panevėžio aps. kaimas, 1923 72 gyv., ½ km nuo Subačiaus; 2) Linkmenų val. Utenos aps. vs., 1923 8 gyv., 4 km nuo Salgudiškio glž. st.

Asiūklynė Šiaulių aps. Linkuvos val. kelmynė 4 ha (šiandie jau ariama); 9,5 km nuo Linkuvos Puodžiūnų lauko kampe ties Gataučių ir Ūdekų laukų susikirtimu.

Asiūklis Lietuvoje auga daug rūšių ir atmainų. A. dirvinis (Equisetum arnense) asiūklinių (Equisetaceae) šeimynos pašarinė žolė. Kai kur Lietuvoje A. vadinamas gigieliu. Sporos, kuriomis A. dauginasi, yra gigielio burbulėtose viršūnėse. Gigielio stiebas šviesiai rausvos spalvos, makštėtas. Subrendus ir išbirus sporoms, vaisinis stiebas pradeda žaliuoti, šakotis. Stiebas būva žalias ligi rudens. A. vartojamas vaistams (Herba Equiseti). Pelkėtose vietose auga A. balinis (Equisetum palustre), kuris nuodingas arkliams. *K. Gr.*

Asiūklis

Asiūklių durpės susidaro ten, kur balos augalų tarpe vyrauja asiūkliai, Equisetum palustre.

Asyžietis Pranciškus ž. Pranciškus šv. iš Asyžiaus.

Asyžius (Assisi, lot. Assisium), Italijos mst. Perugijos provincijoje, Umbrijoje. Įkurtas p. pašlaitėje kalno Monte Subasio, 21.000 gyv. (1930). Senovės etruskų miesto sienų ir Minervos šventovės griuvėsiai. Nuo

Asyžiaus pranciškonas

XIII a. pagarsėjęs plačiai katalikų pasauly kaip Šv. Pranciškaus gimimo vieta. Šventojo kūnas palaidotas triaukštėje bažnyčioje, kuri sujungta su didžiuliu vienuolynu. Vienuolyno ir bažnyčios puošmens yra didelės meno vertės. Kasmet suplaukia minios maldininkų ir turistų lankyti šv. Pranciškaus kapo.

A. S. K. akademinis sporto klubas, įsteigtas prie Vytauto Didž. universiteto Kaune 1930 III 9 plėsti visoms sveikoms ir racionalinėms sporto rūšims, į kurias žiūrima kaip į priemonę kovai su nehigieniškomis studentijos gyvenimo sąlygomis. 1930 turėjo apie 200 narių.

Ask ir **Embla** pirmųjų žmonių vardai žiemių germanų mitologijoj.

Askalon, Askalan, senovės Palestinos miestas, kadaise kanaaniečių gyvenamas, vėliau vienas filistiečių penkių miestų. Ne kartą įvairių tautų tiek senovėje, tiek vidur. amžiais užkariaunamas ir griaunamas, gausus įdomiais kanaaniečių, filistiečių ir arabų laikų griuvėsiais, didžiojo karo metu anglų ištirtais.

Askania-nova dabar Rakovskio vardo valstybinis rezervatas U(krainos)SSR, ties Kachovka (buv. Tauridos gub.), gyvulių aklimatizacijai zoologinis parkas, įkurtas 1890 Fridriko Falz Feino (m. 1920 VIII 2),

Iš Askanijos Novos rezervato: Saigos

kuris išskyręs iš savo dvarų 2640 margų žemės rezervatui, pradėjo iš visur rinkti gyvulius. 1914 A. N. gyveno 58 įvairių žinduolių rūšys ir 368 paukščių rūšys. 1918 Falz-Feinui iš Rusijos išvykus, čia įkurta valstybinis rezervatas, pradžioje senuoju Čapli vardu. 1830 A. N. vardas buvo suteiktas tos žemės savininko hercogo Ferdinando Anhalt-Köthen vokiečių grafystei Askanijai priminti, iš kur savininkas buvo kilęs.

W. Falz-Fein Askania Nova, der Tierparadies 1930.

Askanijus (lot. Ascanius) Enėjo (lot. Aeneas) sūnus, kartais ir Ilus arba Julus vadinamas; buvo laikomas Julijų giminės sentėviu ir Alba Longos įkūrėju.

Askarida ž. Ascaridae.

Askas (gr. askós) įvairaus pavidalo maišeliai, kuriuose išsirita askomicetų (ž.) klasės grybų sporos.

Askenazy Simanas (g. 1867 žydų šeimoje), lenkų istorikas, Varšuvoj baigęs gimnaziją ir teisių fakultetą (1887), studijavęs Goettingene istoriją, nuo 1898 docentas, nuo 1907 Lvovo univ. profesorius, 1920—1923 Lenkijos atstovas prie Tautų Sąjungos. Išsp. Przymierze polsko-pruskie 1900, Dwa stulecia 1901, J. Poniatowski 1904, W. Łukasiński 1908, Napoleon a Polska 1918—1919 ir kt., politinės Uwagi 1924.

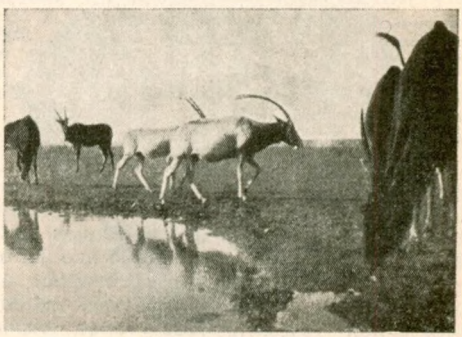

Iš Askanijos Novos rezervato: Antilopos

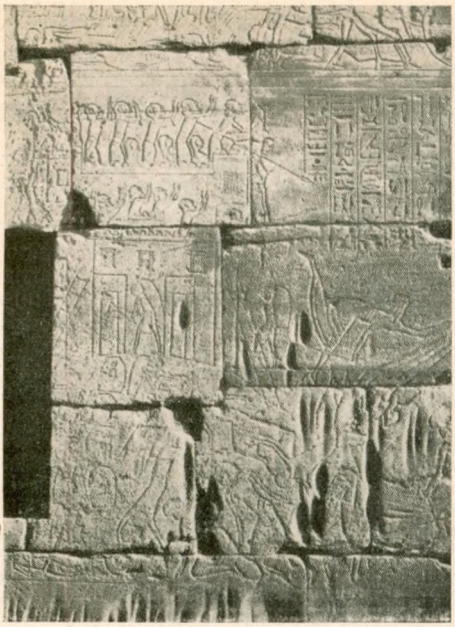

Bareljefas: Ramzesas II užkariauja Askaloną

Askerc (sk. áškerc) Antanas (1856 I 9 — 1912 VI 10 Liublianoj), slovėnų poetas, kunigas, sukūręs slovėnišką baladę ir romansą (Balade in romance, 1890). Perkūrė tautinį padavimą apie Zlatorogą (1904).

Askersund Švedijos uostas, ties Vettern ežeru, Örebro aps.

Asketas asmuo atsidavęs dvasinėms pratyboms, kad pakiltų doroviškai ir nugalėtų savo nedorovingus palinkimus.

Asketika teologijos mokslų šaka, dėstanti teorines priemones dorovei ir krikščioniškam tobulumui pasiekti.

Askeza (gr.) senovės Graikijoj fizinės mankštos besiruošiančių rungtynėms imtininkų. Vėliau tuo pat žodžiu vadinta ir pasiruošimas moralinėms kovoms tam tikram tobulumui pasiekti. Krikščionija išplėtė A. sąvoką į žmogaus dvasios nuolatines pastangas Dievo meilės vardu nugalėti kliūtis, būti išganytam.

Askja Islandijos ugniakalnis, 1029 m aukštumo. Paskutinis, žymiausias išsiveržimas įvyko 1875.

Asklepėja Asklepio garbei šventės švenčiamos įvairiose Graikijos vietose, jų žymiausia buvo Epidaure, taip pat Lampsake, Atėnuose.

Asklepiades 1) Sycelides III a. pr. Kr. graikų lyrikas iš Samoso, rašęs daugiausia erotines epigramas; 2) Graikų gramatikas, miręs Bitinijoj, II a. pr. Kr., gyvenęs ilgai Ispanijoj ir mėginęs nustatyti kai kurias Odisiejaus kelionių vietoves; 3) keliolika to pat vardo graikų gydytojų, kurių žymiausias A. iš Bitinijos, gyvenęs I a. pr. Kr. Atėnuose ir Romoje pagarsėjęs gydytojas praktikas ir teoretikas, skelbęs natūralinius gydymo metodus. Jo raštų išliko tik nuotrupos.

Asklepios (lot. Aesculapius), gydymo dievas, graikų ir romėnų labai garbintas, dieviškas ligonių gydytojas ir sveikų globėjas. Apolono ir Koronidės sūnus, Cheirono išmokytas gydyti. Atgaivindavęs numirusius ir dėl to, Plutonui prašant, buvęs užmuštas Dzeuso žaibo; dėkingi žmonės vis dėlto nesiliovė jo garbinę. Jo ženklas: gyvatė ir lazda (Aeskulapo lazda). Didžiausios kulto vietos klasikinės gadynės laikais buvo Epidauras (ž.) ir Pergamonas (ž.). A. pradžioj buvo orakulius (ž.) dalinąs Tesalijos žemdievis; paskui jo kultas išplito visoj Graikijoj (420 pr. Kr. Atėnuose) ir Romoj (293 pr. Kr.). Mene daugiausia vaizduojamas kaip gydytojo gelbėtojo prototipas, švelnaus, gero veido, barzdotas, apsisiautęs apsiaustu, Aeskulapo lazda atsirėmęs. Ae. lazda, gydomojo meno simbolis, ir šiandien nešiojama kaip gydytojo profesijos ženklas (ž. Neugebauer, Asklepios, 1921). — Teodoras Narbutas (Dzieje starożytne narodu litewskiego I, 1835, p. 89—90) senovės lietuvių ir prūsų gydytojų dievu laiko Aušlavį (ž.), sangarsiai su A. skambantį ir taip pat jungiamą su gyvate (žalčiu). Savo teigimą jis iš dalies remia XVI a. Mykolo Lietuvio (Michalo Lituanus) pastaba, jog lietuviai laikę žalčius Asklepijaus garbei (maxime cultu Aesculapii, qui sub eadem, qua Romana ab Epidauro commigraverat, serpentis specie colitur), o taip pat sugretina Aušlavį su Stenderio XVIII a. nurodomu latvių Auskuciu.

Asklepios

Asknasy Izaokas (1856—1902) žydų tapytojas, mokėsi Petrapilyje ir Vienoje; Lietuvoje ir Italijoje gyvendamas piešė Biblijos ir žydų gyvenimo temomis.

Askočenskij Viktoras (1820—1879), Kijevo dvasinės seminarijos profesorius (1837—1846), nuo 1854 rusų žurnalo Domašniaja Besieda leidėjas. Jo paskelbta 1856 knyga Kijev s drevneišim jego učiliščem-akademijej duoda medžiagos ir Lietuvos did. kun-tės švietimo istorijai.

Askogonas vienacelis arba daugiacelis askomicetų (ž.) organas, iš kurio išauga askai (ž.) arba askogeniniai hyfai.

Askold ir Dir legendariniai skandinavai, Riuriko, rusų valstybės įkūrėjo bendrai, IX a. iškeliavę su dalimi vikingų į pietus Dniepru, įsikūrę Kijeve, nukariavę polėnus, 866 mėginę Konstantinopolį imti ir apie 879 Olego nužudyti. Laikomi vėlesnių rašytojų pramanytomis asmenybėmis, nors drauge su nuolatos atgyjančia variagų teorija, vis prie jų grįžtama.

Askold nedidelė sala Japonų jūroj prie Ussurijos įlankos, nuo Azijos žemyno atskirta to pat vardo sąsiauriu.

Askoldo kapas netoli Kijevo, kur, sekant padavimais, buvę nužudyti Askoldas (ž.) ir Diras. Aptverta siena.

Askospora, aske (ž.) užaugusi spora.

Askov Danijoj, Jutlandijoj, miestelis garsus praplėstu kaimo universitetu (ž.) (Folkehöiskolar). Grundtvigo (ž.) idėjas plėsdamas, Kristijonas Flor (ž.) danas, profesorius Kielyje, 1844 įsteigė Röddinge vieną pirmųjų kaimo universitetų. 1864 vokiečiams šį kraštą okupavus, Röddingo univ. buvo iškeltas į Askovą, prie pat valstybinės Danijos sienos, kad be ko kito neleistų paliktų po vokiečiais danų germanizuoti. 1878 danų kaimo universitetų konferencija nutarė A. įkurti aukštesnio tipo, dviejų metų, kaimo universitetą, kurs būtų centralinis kitiems kaimo univ. Dabartiniu laiku čia stojama klausytojų jau baigusių kitą kurį universitetą ar išėjusių specialines mokyklas, bet neturinčių reikiamo **bendro** išsilavinimo, jų tarpe daug karininkų, technikų ir pan. Karo vadyba siųsdavo čia ir gabesnius puskarininkius. Nuo 1885 čia yra ir skyrius moterims; vėliau abidvi lytys pradėta drauge mokyti. Vasaros metu čia veikia trijų mėnesių kursai žemesnio tipo kaimo universitetų mokytojams. Nuolatinių mokytojų yra 13 ir tam tikras skaičius atvažiuojančių; jų tarpe nemaža aukštųjų mokyklų profesorių. Biblioteka (apie 50.000 t.), įvairios mokslo priemonės, kabinetai leidžia mokslą statyti ypatingai rimtai.

A. H. Hollmann Die Volkshochschule ²1919. *Vc. B-ka.*

Asla grindys, supluktos iš molio, cemento -betono, asfalto, degtų molio plytelių, ksilolito ir t. t.

Asma Mervano duktė, VII a. kr. g. žydų poetė Arabijoj, už satyras prieš Mahomedą, jo įsakymu, nužudyta.

Asmai (Abu-Said-Abd-el-Malek,ibn-Kureid) (738(739)—828(831) Basroj) arabų rašytojas (Antar romano autorius) ir filologas. Jo parūpinta senų arabiškų eilėraščių antologija (ž.), vadinama Asmaijat.

Asmaliai Utenos aps. Kuktiškių val. k. 1923 133 gyv., 3,5 km nuo Kuktikšių glž.

Asmara italų kolonijos Eritreos sostinė nuo 1906, 1921 13,510 gyv.; 90 km atstu nuo Massovos, 2.438 m aukštumoj.

Asmeniniai mokesčiai (ž.) mokesčiai.

Asmeninis kreditas (ž.) kreditas.

Asmens laisvė ž. Asmuo, viešosios subjektyvinės teisės.

Asmens liudijimai asmens įrodymo dokumentai, paprastai dabar pasais vadinami, yra žinomi Europoj jau nuo XV a. įvairiomis formomis, leidimais laisvai keltis iš vienos krašto dalies į kitą, ar iš vieno krašto į kitą kraštą. Taigi nuo mūsų dabartinių pasų jie skiriasi labiausiai tuo, kad buvo išduodami tam tikram asmeniui atsiradus reikalui keisti savo gyvenamą vietą ir keltis svetur. Atsirado jie XV—XVI a. kovai su valkatavimu, prasiplėtusiu dėl įvairių ekonominių ir politinių priežasčių, apsisaugoti nuo baudžiauninkų bėgimo iš dvarų (neleidžiama buvo jiems keliauti neturint savo pono leidimo), kovai su bėgimu iš kariuomenės. Šie A. L., leidimai keliauti, buvo įvairių vardų. Gleitai (Geleitsbrief), kitaip geležiniais laiškais vadinami, buvo išduodami valstybinės valdžios ar atskirų feodalų garantuoti saugumui keliaujantiems svetimu kraštu. Amatininkams ir darbininkams buvo išduodamos kelionknygės (Reisebücher), kareiviams kariniai pasai, be kurių kelionėj jie buvo laikomi dezertyrais; apsaugoti nuo maro prasiplatinimo buvo išduodamas maro pasas (Pestpass), kuris žymėjo, kad keliauninkas išvyko iš vietos, kurioj nėra maro. Teisei verstis elgetavimu reikėjo turėti klebono sutikimą, keliauti į užsienius vėliau reikėjo ir aukščiausios valstybinės valdžios sutikimo, kuris buvo duodamas tik privilegijuoto luomo nariams (Lietuvoje tokius leidimus duodavo seimai arba karaliai). XIX a. vakarų Europoj tokios rūšies pasai beveik visur buvo panaikinti ir pakeisti legitimacijos sistema. Bet vėl atsirado D. karo metu ir daug kur išsiliko lig šiol. Lietuvoje pagrindiniu A. L. yra pasai, kurių tačiau įvedimas buvo neišvengiamas, karo metu dėl gaisrų ir rusų val-

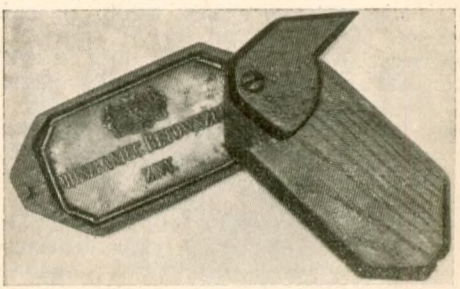

Senasis asmens liudijimas Rietavo vaistiečiams („Aušros" muziejuje)

diškų įstaigų evakuacijos išnykus didelės dalies Lietuvos gyventojų dokumentams. Ž. Legitimacija, Pasai.

Asmens samdymas seniau buvo juridinis santykis, kuriuo vienas asmuo (locator-pasamdytas) atiduodavo kitam asmeniui (conductor-samdytojui) savo triūsą už tam tikrą atlyginimą. A. S. buvo vienas bendros samdos, locatio-conductio, rūšies pavidalų ir traktuojamas buvo lygiagrečiai su kitais locatio-conductio pavidalais, be ko kito, su locatio-conductio rerum daiktų samda. Pereitais laikais iš principo nebuvo daroma jokių skirtumų tarp žmogaus triūso ir daikto. Ir tas ir kitas galėjo tenkinti žmogaus reikalus ir būti jam naudingas. Dabartiniu laiku asmens laisvei įsitvirtinus, žmogaus triūso samdymo sąvoka išnyko, pakeista darbo sutarties sąvoka. Darbo sutartis, skirtinga nuo daiktų samdos, yra sutartis, kuria du kontragentai susitaria: vienas pristatyti darbą ir tam tikrus patarnavimus, kitas gauti už tai tam tikrą atlyginimą. Visa kita jeina jau darbo sutarties sąvokon (ž.). *S. B.*

Asmens unija arba personalinė unija, kaip tam tikras ryšys tarp dviejų arba kelių monarchinių valstybių, tuo skiriasi nuo vadinamosios realinės unijos, sudarančios tam tikrą konfederacijos santykio formą, kad čia yra atsitiktinis dviejų ar kelių valstybių valdovo asmens sutapimas. Absoliutinės monarchijos režime, kur valdovas yra laikomas suverenu, kurio rankose yra visas „jo valstybės" likimas, o ypač patrimonialinėje monarchijoje, kurioje valdovas yra laikomas valstybės teritorijos „dominus", sudaro labai stiprų šių dviejų valstybių teisinį ryšį, kuris gali dvi valstybes visiškai sulieti į vieną kūną. Šitaip augo Habsburgų imperija (Austrijoje), šitokia santykio forma buvo tarp Lenkijos ir Lietuvos prieš Liublino uniją, įkūrusią jų konfederaciją.

Tačiau ribotos arba konstitucinės monarchijos režime, kuriame valdovo suverenitetas yra pakeistas valstybės ar tautos suverenitetu ir kuriame buvęs valdovas, karalius virto konstituciniu valstybės organu, asmens arba personalinė unija konstitucinės teisės atžvilgiu didesnės reikšmės neturi. Abi valstybės, kurios atsitiktinai turi bendrąjį valdovą, lieka skirtingos ir suverenines; jei sosto paveldėjimo tvarka jose nėra vienoda, tai bendrajam valdovui mirus, dviejų valstybių sostai gali tekti įvairiems asmenims ir tuo pačiu A. U. bus likviduota; taip pat ji gali būti likviduota pakeitus konstituciją. Vis dėlto ir čia A. U., nors konstitucinės teisės srity ji tesudaro tik atsitiktinį be ypatingos teisinės išraiškos faktą, gali turėti tam tikros politinės ir tarptautinės svarbos, kuri gali reikštis tiek tarpusaviuose santykiuose (pvz., neįmanomas yra tarp šios unijos narių karas, bent kol valdovas valdo abu sostus), tiek šios unijos narių santykiams su kitomis valstybėmis (sunkiai įmanoma, kad dviejų to paties valstybių užsienių politika eitų dviem skirtingomis arba juo labiau priešingomis linkmėmis). *M. Rm.*

Asmenvardžiai. Asmens vardai, arba asmenvardžiai (vok. Personennamen, pr. noms de personnes) yra tikriniai žmonių vadinamieji vardai (ž.). Pačioje kalbos lytyje skirtumo tarp daiktavardžio ir asmenvardžio nėra. Plg. Barzda: barzda, klemė ‚Klemensas': klemė ‚kvailys'. Visi Av. yra kilę iš bendrinių daiktavardžių. Visos ide. tautos senovėje vadinosi vienais Av., pavardės vėliau išriedėjo iš Av. Pagal darybą skiriama:

1. dvikamieniai ilgieji vardai (dažniausiai su taura reikšme): liet. Gin(i)-tautas ir Taut(i)-ginas ‚tautos, krašto gynėjas', Vis(i)-kantas, Vis(i)-kintas ‚kas visa kenčia', Kari-gaila ‚kas karių gaili'; lat. Vari-gribis ‚kas jėgos (ar jėga) nori'; prūsų Wissageide ‚kas visa geidžia'. Tule-gaude ‚kas daug gauna'; rus. Deržislav ‚kas garbę laiko', Vsevolod ‚Visvaldis'; gr. Poly-kratēs ‚kam daug jėgos', Hēro-dotos ‚Heros duotas', Arche-stratos ir Strat-archos ‚kas kariuomenę valdo'; sanskr. Āditya-varman ‚kam saulė šarvuose', Candragupta ‚kaip paslėptas mėnulis'; vok. Hildi-brand ‚kovos kalavijas', Liutbald ‚žmonėse, prieš visus žmones drąsus'; gall. Duomno-rix ‚pasaulio karalius'.

2. iš dvikamienių išriedėję trumpieji (maloniniai) vardai: liet. Tautas ir Taučius, Gailius, Kantas ir Kančius; prūsų Geidutė, Tule, Gaude; gr. Polys, Stratios ir Strattis; vok. Brand.

3. vėlesnio kilimo vienakamieniai vardai (daugumas pravardės): liet. Giniotas, Lengvinas, Laukys ‚Baltakaktis', Klypa ‚Šleivys', Gerybė, Kerpė; lat. Briedis, Abele ‚obelis', Skujenieks ‚skujininkas'; prūsų Kirsne, Kirsnutė ‚Juodis, Juodutis', Stirnis ‚Stirna'; gr. Strabon ‚Žvairys', Agathon ‚Gerutis'; lot. Naso ‚Didnosa'; sanskr. Dama ‚kas susivaldo', Nala ‚nendrė', Rksha ‚Lokys'; vok. Wolf ‚Vilkas', Rauch ‚Dūmas'.

Ide. tautų Av. turėta labai daug ir be galo įvairių. Gimstant naujam žmogui jų kasdien kurtasi naujų, kurtasi ne tik vaizduote, bet ir protu. Senovės tautoms Av. nebuvo

tuščias pavadinimas. Tikėta, kad vaikui duotasis vardas gali veikti jo likimą. Dėl to vardai rinktasi arba naujai daryta labai apgalvotai. Varde norėta iškelti naujojo visuomenės nario būdo ypatybės, branginamos visos tautos; tėvai, duodami vaikui vardą, juo išsako savo viltis ir linkėjimus. Vardas yra lyg žmogaus lygmuo, jame įkūnyta pati žmogaus esmė. Tik moderniniо žmogaus galvosenoje visas šitas vardo prasmingumas išblyško, vardas atsieta nuo jo turėtojo. Iš paliktų vardų mes ir šiandien galime išskaityti tautos troškimus, polinkius ir sąmonį. Kiekviena tauta kuriuos nors vardus yra labiau mėgusi už kitus. Senieji lietuvių Av. rodo, kad mūsų protėviai sau vardus darėsi visų dažniau iš liemenų: (-)gail- : (-)gėl- : (-)gil ‚gailėti, gelti, (su)gilti', (-)taut- ‚tauta, kraštas', (-)kant- : (-)kint ‚(ap)kęsti, kentėti', (-)mant- : man- : (-)min- ‚manta, mantus (= išmanus): minti, menu', (-)vil- ‚viltis', (-)vyd- ‚(iš)vysti, -vydau'. Ilgainiui, atsiradus daug bendravardžių žmonių, vienų Av. jiems skirti nebepakako, todėl Av. imta dėti determinatyvai: tėvavardžiai, kilimo arba gyvenamoji vieta, amatas, pravardės (ž.), pvz.: gr. Dēmosthenēs Paianieus ‚Demostenas Pajanietis', lot. Marcus Marci (filius), vok. Hiltibrant Heribrantes suno. Atsiranda net juokingų vardų: gr. Simias Phalakreios Krannounios ‚Bukanosis Plikagalvio sūnus Kranonietis' (IV a. pr. Kr.). Lotynai jau nuo IV a. pr. Kr. turi tria nomina, būtent: preanomen, nomen, cognomen, pvz. Caius Julius Caesar. Tačiau patys senieji įrašai (Fibula Praenestina) rodo juos seniau buvus vienavardžius. Tikruoju Av. lotynai laikė praenomen; nomen buvo giminės (gens), o cognomen giminės šakos (stirps) vardas. Jų senieji Av. visi vienakamieniai ir labai prozaiški: Manios, Numasios (vėliau: Numerius). Šaltaprotis ir praktikas rymėnas vaikus dažnai paeiliui pramindavo: Primus (Primulus), Secundus, Tertius... Iš atskiriamųjų prievardžių, vienur anksčiau, kitur vėliau, yra išriedėjusios moderninės pavardės. Vakarų Vokietijoje bajorų šeimos nuo XII a. ėmė vadintis savo pilių vardais, o apie XVI a. pavardės jau visų vartojamos. Tik šiaurės Vokietijoje kaimiečiai iki pat XIX a. dar neturėjo pastovių pavardžių. Latvijoje pavardės visuotinai vartojamos tik nuo 1800 m., nors Rygoje tikrų pavardžių būta jau XIII a. Rusijoje prieš Didįjį karą pasitaikydavo, kad tėvas vadindavosi Piotr Ivanov, o jo sūnus Grigorij Petrov. Ilgiausia be pavardžių visuose kraštuose išbuvo žydai, jas prisiėmė tik įstatymų verčiami (Prūsuose: 1812 Hardenbergo ediktas). Charakteringas kai kurių jų pavardžių fantastiškumas: Lilienthal, Rubinstein, Silberberg. Valdžios įstaigos meste yra primetusios: Holzweg, Katzenstein. Labai daug žydų pavardžių yra kilusių ir iš gyvenamosios vietos: Plungianskis, Marijampolskis, Sereiskis (Lietuvoje); Berliner, Dresdener (Vokietijoje).

Lietuviai Vytauto laikais tebebuvo dar vienavardžiai. Pvz. vienoje 1390 sutartyje žemaičiai vadinasi vienais Av.: Asteika, Bymantas, Dirkstelis, Eikutis, Eimantas, Einoras, Eiviltas, Gedas, Jaušenis, Joteika, Klausigaila, Mažibutas, Pamplys, Ragelis, Ramavydas, Surgaila, Tylenis, Vydas, Vyliaudas, Žilpa, Žandenis... Prireikus tiksliau asmenį išskirti, pridedamas tėvo arba brolio vardas. 1406 ordino vaitas maršalui įkaitais siunčiamus žemaičius vadina: Minigaila Gaudručio sūnus (Mynnegail Gaudrutten zoen), Sugintas Neivaito s., Kantbutas Dravenio s., Vėžys Trumpio s., Minigaudas Vangsčio brolis. Jovirdas Lašuko sūnus arba Dravenio brolis... 1401 lotyniškame priesaikos dokumente lietuvių bajorai rašomi: Minigaylo Gedigoldi cum fratre germano Swiwilone, Volothco Tawtiginonis, Woynad Rwsilowiczh, dux Yvanus Olgimunti... Labai ryškiai lietuvių vienavardiškumą pabrėžia jau krikštytų Vytauto bajorų vardai: Michael alias Minigailo, Albert andirs Monywyd, Michel andirs Kynsegal, Juschko alias Stromilo (supremus cubicularius), kur pagoniškieji Av. tebėra neišvirtę pavardėmis. Bet Horodlio (Gardelio) unijos (1413) akte randame jau parašyta ir: Mikalojus Bylimimas, Petras Mantigirdas, Jonas Gostautas, Jonas Rimavydavičius, Vaisymas Doneikavičius... šalia su vienais Av.: Galigantas, Getautas, Mąstautas... Prisiimti krikščioniškieji krikštavardžiai ir vėliau iš jų pasidaryti tėvavardžiai greitai pramiešė senąjį vardyną, ypačiai didikų šeimose. Pvz. Žemaičių seniūno Kęsgailos, pasikrikštijusio Mikalojaus vardu, sūnus dar vadinasi Jan Kezgailovič, bet vaikaitis yra jau Stanislav Janovič, o provaikaitis — Stanislav Stanislavovič Janovič. Dėl to nenuostabu, kad iš visos kapos Lietuvos didikų, pasirašiusių Liublino unijos (1569) aktą, vos keli teturi senoviškas, iš Av. kilusias, pavardes. Apysveikį senąjį vardyną tebeturi išlaikę XVI a. smulkesnieji bajorai ir liaudis. Visiškai krikščionybės nepaliesti tebėra: Budrius Radvilaitis, Dargis Minkantai-

tis, Gedminas Kantrimavičius. Pavardžių vietoje naudojamasi nepastoviais tėvavardžiais. Tačiau aktuose, nors ir retokai, pastebime jau ir tikrų pavardžių: Stasys Daugautis, Petras ir Petrikas Normantas, Jurgis Mindaugis... Yra apsčiai ir pravardžių, vėliau išvirtusių pavardėmis: Jonas Statausis, Jonušis Taurakys, Vaitiekus Žiemmitys, Grigelis Tūbausis, Andriejus Ankštakys... Dvi paskutiniosios pravardės davė net pradžią Tūbausių ir Ankštakių kaimams. Tėvavardžiai XVI a. daromi ne tik su slaviškomis, gudiškos valstybės raštinės primestomis, priesagomis, bet ir su lietuviškomis: -aitis (Žemaičiai, Mažoji Lietuva, Zanavykai...), -ūnas (į vakarus nuo Nevėžio iki pat Raseinių, Šiaulių, mišrai su -aitis...), -onis (į rytus už Nevėžio...): Gedminas Daugintaitis, Vytartas Kapšaitis, Staniulis Vilaitis; Gedeika Andriejūnas, Jurgis Balčiūnas; Jonikas Daugučionis, Šimas Butvilonis, Jukna Norbutonis... Rečiau aptinkame ir kitų priesagų: -ėnas, -el-, ulis. Gudėnas, Daugelis, Būbelė, Vičiulis... Slaviškosios priesagos plačiausiai vartotos Rytų Lietuvoje, daug rečiau Žemaičiuose, ypač prastųjų žmonių. Kartais net tas pats žmogus viename akte rašomas Dovkš-aitis, o kitame—Dovkš-evič. Visų priesagų tėvavardžiai yra apsčiai mums davę pavardžių. Tokio kilimo dabartiniai: Budr-aitis, Gail-aitis, Val-aitis, Naujok-aitis, Kurš-aitis, Jonaitis...; Aug-ūnas, Bili-ūnas, Greiči-ūnas, Kant-ūnas, Vil-ūnas, Stasi-ūnas, Petk-ūnas...; Avіž-onis, Gud-onis, Maž(i)-onis, Vaili-onis, Žali-onis, Masi-onis, Petr-onis...; Būt-ėnas, Latv-ėnas, Petr-ėnas... Kitose pavardėse turime net dvigubus tėvavardžius: Vaičі-ul-aitis, Vaič-eliūnas, Masi-uli-onis... Iš senųjų dvikamienių Av. kilusių pavardžių daugiausia yra išlikę Žemaičiuose: Al-minas, But-rimas, Ged-minas, Ged-rimas, Mantvydas, Mil-kantas, Kan-tautas, Rim-gaila, So-butas, Sud-mantas, Taut-vydas, Taut-vilas, Vaiš-taras, Vos-butas, Žad-vydas, Žu-tautas..., nes XVI a. čia tie Av. labai plačiai vartoti tėvavardžiai. Mūsų pavardės: Aleksa, Anužis, Bartkus, Jackus, Jankus, Jurkus, Katkus, Liutkus, Norkus, Poškus, Stankus, Šimkus, Vaitkus, Venckus, Vitkus, Lukošius, Petrošius; Bogužas, Jokužas, Jokšas, Jonušas; Klimas, Kuzma, Mikytas, Kvedaras, Kirša... yra kilusios iš gudiškų krikščioniškųjų krikštavardžių lyčių. Bet Tautkus ir, tur būt, Rimkus tik sugudinti iš Tautas, Rimas. Galutinai mūsų pavardžių nusistota XVII ir XVIII a., vienose vietose anksčiau, kitose kiek vėliau. Moterys XVII a. bažnyčių metrikose dar dažnai rašomos vienu krikštavardžiu (ž.) su kaimo vardu. Įdomios taip pat XVII a. moteriškos pavardžių lytys: Katarina Skreivė, Ona Lokė, Marijona Raudė, Kedė Elena Derkintė... Tėvavardinių pavardžių priesagos, nustojusios savo senosios reikšmės, vėliau kai kur, pvz. Žemaičiuose XVII a. gale, visiškai numetamos. Senovę teberodo pvz. toks XVIII a. galo metrikos įrašas: Valedixit mundo Bortholomeus Raudaytis Filius Julium (sic!) Raudis. Prieš Lietuvos-Lenkijos padalinimą, įvedus lenkišką metrikaciją, imta ir kaimiečių pavardės smarkiai lenkinti: lietuviškos tėvavardinės priesagos keičiamos -owicz, -ewicz, o pačios pavardės verčiamos į lenkų kalbą.

K. Būga Apie lietuvių asmens vardus, 1911; *A. Leskien* Die litauischen zweistämmigen Personennamen, Indog. Forsch. XXXIV (1914/15); *E. Blese* Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas, 1929; *R. Trautmann* Die altpreussischen Personennamen, 1925; *F. Solmsen* Indogermanische Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte, 1922. *A. S.*

Asmizade Halati (1569—1630), turkų poetas, Divano ir Sukiname autorius.

Asmodeus (hebraiškai Asmodi), Tobijo knygose (3,8) pikta dvasia, užmušusi pirmuosius 7 Saros vyrus ir Tobijo, Rafaelio nurodymu, ištremta į Aukštutinį Egiptą. A. nelemto veikimo sritis labai išplėsta Talmude, pvz., ji ten vaizduojama kaip Salamono apkvailintoja.

Asmuo, asmenys, sąvoka yra grynai teisinė. Tam tikroje teisinėje santvarkoje, pvz., valstybinėje teisės santvarkoje, bažnytinėje teisės santvarkoje (gali būti ir akademinėje teisės santvarkoje ir bet kurioje socialinėje teisės santvarkoje), yra asmenys (personae), daiktai (res) ir asmenų santykiai, liečią tuos daiktus arba asmenų veiksmus (darbus); šie santykiai reiškiasi vadinamomis subjektyvinėmis teisėmis bei pareigomis. Iš principo, A. pažymys, asmenybė kaip tam tikras „status" (teisinė būtis) pareina nuo tam tikro susikristalizavusiojo tam tikra teisės santvarka socialinio vadovybės ar valdžios bendravimo. Tai yra suteiktoji teisinės iniciatyvos ir teisinio veikimo galia, arba galia tam tikrose ribose iniciatyviškai veikti savo nuožiūra ir laisvu nusistatymu bei susitarimu su kitais asmenimis tvarkyti savo santykius, verčianti kitus asmenis ir patį socialinį bendravimą gerbti šios galios padarinius, kaip teisės reiškinius. Tuo būdu teisiniame socialiniame

bendravime tiktai asmuo yra subjektyvių teisių bei pareigų subjektas, tikras veiklus socialinio bendravimo dalyvis, tiktai A. valia yra teisinė valia, tiktai A. gali daryti teisinius (juridinius) aktus. Socialinis bendravimas tuo pačiu ir teisinė šio bendravimo santvarka, apima tiktai sąmoningus valingus socialinių asmenų (tiktai asmenų) darbus. Teisine prasme niekada A. negali būti daiktu (res) ir niekada daiktas (res) negali būti asmenimi. Senovėje asmenybė būdavo pripažįstama kartais ir kai kuriems gyvuliams ir net negyviems kūnams (fiziniams daiktams), sąvokoms, jėgoms ir t. t.; iš kitos pusės kai kurie žmonės (žmonių kategorijos) buvo laikomi daiktais (res), pvz., vergai. Tačiau moderninėje mūsų civilizacijos valstybėje asmenybė yra pripažinta visiems žmonėms be jokių išimčių ir ribojimų, bet iš principo tiktai žmonėms. Ši asmenų rūšis — gyvi žmonės, yra vadinami fiziniais asmenimis. Tad gyvas žmogus (gimęs ir dar nemiręs žmogus) negali būti teisiškai daiktu (res); tiktai žmogui mirus — jo kūnas (lavonas) virsta res. Iš kitos pusės, iš principo, joks daiktas, gyvulys, sąvoka, negali būti asmenimis (personae) ir teisiškai yra ir lieka daiktu (res). Tuo būdu moderninėje valstybėje žmogus ir asmuo (fizinių asmenų rūšis) sutampa. Asmenys yra (asmenybe naudojasi) ne tiktai šios valstybės nariai, jos teritorijos žmonės (valdiniai, piliečiai), bet iš viso, žmonės, visi žmonės, neišskyrus nė svetimšalių, ir ne tiktai šioje valstybėje įsikūrusių, bet ir atsitiktinai čion patekusių svetimšalių. Iš viso, be asmenybės neįmanoma yra ir pilietybė. Tiktai asmuo gali būti piliečiu, ypatingu, kvalifikuotu, pilnu ar tikru tam tikro valstybinio bendravimo (junginio) dalyviu (nariu). Tuo būdu, asmenybė yra lyg ir įžanga į pilietybę, sudaro lyg laiptus, pro kuriuos, esant be to dar ypatingajai socialinei asmens kvalifikacijai, galima patekti į pilietybę, tačiau kitokiu keliu, aplenkiant asmenybę, tapti piliečiu negalima. Šia prasme pilietybė sudaro kvalifikuotąją asmenybę. Iš viso teisinės žmonių dalyvavimo valstybiniame junginy (bendravime) formos, kurios sudaro jų teisinę būtį (status) valstybėje, gali būti bendrais bruožais išreikštos šiaip: a) civilinės subjektyvinės teisės, b) vadinamos viešosios subjektyvinės teisės, kurių svarbiausiąją kategoriją sudaro žmogaus status libertatis, arba kurios, Jurgio Jellineko klasifikacija, gali būti skiriamos į dvi rūšis: aa) asmens ar piliečio negatyvas, sudaras žmogaus fizinio ir psichinio gyvenimo sritį, į kurią valstybė savo valdžios imperiumu nesikiša, palikdama šioje srity ligi tam tikrų įstatyminių ribų žmogui visišką laisvę, ir bb) asmens ar piliečio pozityvas, sudaras valstybės duodamą žmonėms galią reikalauti sau iš valstybės tam tikrų patarnavimų, ir pagaliau cc) politinės teisės arba galia teisiškai veikti valstybės valdžią. Šioje status personalis sakomoji pirmoji forma ar elementas yra visur jungiamas su asmenybe nereikalaujant pilietybės; antroji forma, iš principo taip pat jungiama su asmenybe, nors čia kartais kai kuriais atžvilgiais pilietybė galios ribas praplečia, ir tiktai trečiajai formai vienos asmenybės neužtenka ir būtina yra pilietybė. Tuo būdu, pilietybė remiasi asmenybe ir išauga iš jos, kaip ypatinga tobuliausia jos lytis. Šis pilietybės parėmimas asmenybe, kuri yra jungiama su žmogaus pobūdžiu, sudaro žymų humanistinės evoliucijos moderninėje viešoje teisėje laimėjimą. Senovėje buvo atvirkščiai. Pagrindinė buvo pilietybės žymė, o asmenybė buvo išvestinė: ne žmogus, bet pilietis galėjo būti asmenimi. Žmonės, neturį šalies pilietybės, nebuvo asmenimis. Svetimšaliai buvo svečiai, hostes, vadinas, jie neturėjo teisių, bet pareidavo nuo šeimininko malonės. Vaišingo šeimininko namuose svečio būtis gali būti labai maloni ir gera: gal jis bus pasodintas pirmoje vietoje, pats šeimininkas jam patarnaus, jam bus teikiami skaniausieji valgiai, bet visa tai nesudaro jo teisės ir reikalauti jis nieko negali. Nepageidaujamąjį svečią šeimininkas gali ir pašalinti ir sudrausti; jisai prieš šeimininką neturi teisės nė teisinės apsaugos. Bet ir svečio būtis, nors tai dar nebuvo teisinė asmens būtis, jau buvo šiokia tokia pažanga. Prieš tai svetimšalis ir tos svečio būties neturėjo. Jisai buvo lygus laukiniam žvėriui girioje. Tačiau greta „fizinių asmenybių“, kuriomis moderninė viešoji teisė laiko visus žmones, yra dar antra asmenų kategorija, kuri nesutampa su fiziniais žmonėmis (individais). Tai yra vadinamųjų juridinių ar teisinių asmenų kategorija, kurie savo ruožtu gali būti klasifikuojami į dvi rūšis. Vieną „teisinių asmenų“ rūšį sudaro žmonių kolektyvai, draugijos, sąjungos, korporacijos; antrą jų rūšį sudaro įstaigos arba fundacijos; tai yra žmonių kuriamieji įrenginiai tam tikriems tikslams siekti, kurie reiškiasi tam tikru veikimo aparatu; įstaigos aparatas yra žmonių aptarnaujamas, bet jisai tiems žmonėms nepriklauso ir pareina ne nuo jų, bet nuo teisinio įstaigos įkūrimo akto (statuto). Teisinis asmuo tuo skiriasi nuo fizinio, kad jis yra dirbtinis ir turi teisinės valios bei galios veikti tiktai savo statuto ribose, o norėti (valią reikšti) ir veikti tegali per savo statutinius atstovus — reprezentantus (kurie vadinami jų organais).

Jojo asmenybė neapima savaime visų subjektyvinių teisių, bet tiktai tas teises, kurias jam statutas paveda. Kadangi jis iš viso yra toks, kokį jį jo statutas padaro, tai galima pasakyti, kad jis (teisinis asmuo), būdamas gyvas tiktai teisiškai, yra teisiškai gyvas tiktai statuto ribose. *M. Rm.*

Asmus vyrų vardas, sutrumpintas iš Erasmus.

Asmus 1) Jurgis (1830 XI 27 — 1892 V 1) vokiečių poetas ir inžinierius J. A. Valstybėse. 2) Vokiečių poeto Motiejaus Claudijaus (ž.) slapyvardis.

Asmus Morta iš Pilkalnio, autorė vok. novelių Unter den Troppen 1889.

Asnières Paryžiaus priemiestis kitapus Senos, 54.000 gyv. (1930). Paryžiečių poilsio ir vandens sporto vieta. Gaminama: valtys, kelionėms daiktai ir kvėpalai.

Asnyk Adomas (1838 IX 11 Kališe — 1897 VIII 2 Krokuvoj) lenkų poetas, ištremto į Sibirą 1830—1831 sukilimo dalyvio sūnus, 1849—1853 mokėsi Kališo realinėj mok., 1856 Marymonto žemės ūkio institute, 1857—1859 Varšuvos universiteto medicinos fak., 1859 dėl politinių priežasčių pasislėpė Vroclave ; 1860 grįžęs, uždarytas kalėjiman; išleistas ir vengdamas naujo arešto, išvažiavo į užsienį, kur Heidelberge stojo į filosofiją. 1860 grįžęs dalyvavo sukilimo ruošime ir 1863 kurį laiką buvo laikinosios sukilėlių vyriausybės narys. Vėl bėgęs į užsienį, pabaigė 1866 filosofiją Heidelberge. 1867 gyveno Lvove, vėliau Krokuvoj, 1882—1894 vienas redaktorių laikraščio „Nowa Reforma", 1889 Lvovo seimo narys. Vienas žymiausiųjų lenku lyrikų, El-y slapyvardžiu prisidengęs (pirmas rinkinys Poezje 1869), autorius aštuonių dramų, kurių Kiejstut (1878) lietuviškai išv. V. Kudirka 1897. Kai kurias jo eiles yra lietuviškai išvertęs V. K. Račkauskis (Karolis Vairas) ir kt. Pilnas raštų rinkinys, paskelbtas 1898, 1916.

Asnyk

G. Korbut Literatura polska, IV p. 92—95.

Asnikovskis Jonas (m. 1854 Vilniuje), lenkų dramos artistas, iš Vilniaus 1826 atkilęs į Krokuvą ir čia vaidinęs komiškas roles. Vėliau grįžo į Vilnių, kur dirbo vietos teatre. Lenkų kalbon vertė arba perdirbinėjo vokiškas ir prancūziškas komedijas.

Asociacija (lot.) draugija, psichologijoje sąmonės elementų susijungimas be mūsų valios. Vyksmai, kurie seka vienas paskui antrą arba vienu metu, sudaro psichofiziologinę vienybę ir jos kiekviena dalis yra linkusi iškelti mūsų sąmonėje visas kitas dalis. A. skirstomos į panašumo ir gretumo A.; bet gretumas erdvėje sudaro būties A., linkimą atminti, kas buvo vienoje vietoje matyta; laiko gretumas sudaro nuosakumo A., linkimą atminti įspūdžius tokia pat tvarka, kaip jie buvo įgyti. A. stiprumas pareina nuo mūsų vidinio nusistatymo (ž.), interesų, siekimų, jaudų (ž.) intensingumo bei aiškumo ir kitų žmogaus ypatybių (ž. Atmintis).

D. Markus Die A. theorien im 18 Jahrh. 1901; *A. Nečajev* Associacija schodstva, 1905. *J. V. G.*

Asocialiniai vaikai yra vaikai, kurie sunkiai auklėjami, morališkai defektyviški (ydingi) su charakterio skirtumais, kurie turi susirėmimų su aplinkiniais ir kenkia visuomenės tvarkai. Psichologija skiria šias A. V. grupes: 1) sociališkai apleisti, kurių kenksmingas elgesys esti netinkamo auklėjimo, kenksmingos aplinkumos įtakos ir neprižiūrėjimo padarinys; 2) psichopatai su disharmoninga psichika, su impulsyviškais patraukimais, į išorinius jaudinimus jie neproporcingai reaguoja, dėl ko įvyksta nesusipratimų su aplinkiniais; aplinkumos įtakoje pamažu vaikai gali duoti ryškių pablogėjimų, arba pagerėjimų, bet nenormalaus jų elgesio pagrindą sudaro priežastys, susijusios su įvairiomis konstitucijos ypatybėmis (psichopatijos formomis). Sunkiausia psichopatinio asociališkumo forma lot. vadinama insanitas moralis (ang. moral insanity); piktumas ir žiaurumas daro tokius subjektus itin žalingus aplinkiniams; 3) palyginti mažą A. V. grupę sudaro atsitiktiniai su organiškais smegenų sutrikimais dėl traumos, infekcijų ir tolygių susirgimų; čia pastebima charakterio sutrikimų su palinkimu asocialiniams veiksmams, nesant jokių kitų psichiškų sutrikimų. Ypač dažnai pasitaiko tokių sutrikimų persirgus epideminiu encefalitu. Tos trys pagrindinės A. V. grupės patogenezės atžvilgiu tarp savęs skiriasi tomis ar kitomis ypatybėmis, reikalauja įvairių priemonių kovojant su šiais nukrypimais. Sociališkai apleistieji reikia perauklėti, aplinkuma pakeisti gera linkme; reikia jiems organizuoti specialių įstaigų ir kolonijų, tinkamai paskirstant darbą. Vaikai psichopatai reikalauja psichoneurologinio stebėjimo, sanitarinio režimo ir mediciniškai pedagoginių priemonių. Būdo pakitimai dėl encefalito ypač esti nedėkingi ir labai sunkiai pasiduoda mediciniškai ir pedagogiškai įtakai; toki vaikai krinta sunkia našta aplinkiniams ir turi būti išskirti į specialias uždaras įstaigas. *K. O.*

Asoka (Açoka, Ašoka), Indijos Mahatha valstybės valdovas, valdęs nuo 264 ligi 227 metų prieš Kr. (ar 269—232 pr. Kr.) Bindu-

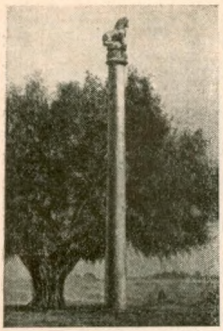

Asokos stulpas iš Lauriyâ-Nandangarh

saros sūnus, Čandrahuptos, Maurya dinastijos įkūrėjo, palikuonis, kuris Aleksandrui Didžiajam mirus, išvadavo Indiją iš graikų valdžios. Savo viešpatavimo pradžioje A. buvo griežtas, žiaurus ir karingas valdovas; sėkmingais karais žymiai padidino savo valstybę, nusitęsusią nuo Afganistano ligi dabartinio Maisuro ir nuo Kathiavados ligi Orissos, didesnę už dabartinę Britų Indiją ir didžiausią anų laikų valstybių. Maždaug dešimtais savo viešpatavimo metais A., matyti sunkių asmens pergyvenimų įtakoje, pradėjo domėtis dorovės ir tikybos klausimais, pasidarė uolus buddizmo (Dorovės Įstatymo) sekėjas ir net stojo į vienuolių ordiną, tačiau sosto neapleido. Jo įtakoje buddizmas iš mažos vietinės sektos išaugo kosmopolitine tikyba, paplitusia ne tik visoje Indijoje, bet ir Kinuose, Japonijoje ir kitur. Legendos A. vaizduoja buvus žiaurų valdovą, kuris dievobaimingų žmonių, vienuolių ir asketų įtakoje, visiškai pasikeitęs, atsidavęs labdarybei ir tikybos reikalams. Šios legendos ir dabar yra plačiai žinomos visam dabartiniam buddistų pasaulyje ir jo vardas su pagarba yra kartojamas šimtų milijonų žmonių. Autentiški A. užrasai ant stulpų ir akmenų yra seniausieji Indijos literatūros paminklai ir kartu seniausi jų akmens architektūros paminklai; iš viso jų surasta 34; ilgą laiką buvo neįskaitomi, nes jų raštų nieks pačioje Indijoje negalėjo suprasti. XIX a. pradžioje anglas Prinseps, po ilgų darbų juos išskaitė ir išvertė. Tačiau ir tada pradžioje jų turinys dar liko nesuprantamas, nes juose kalbama apie karalių Piadyrsin, kurio Indijos istorija nežinojo. Tik iš vėliau Ceilone surastos kronikos sužinota, kad karalius A. vadindavo save Piadyrsin. Užrašai turi didelės reikšmės kalbotyrai, nes jie įvairiose vietose surašyti įvairiomis vietinėmis tarmėmis. Nepaprasta jų vertė literatūrinei fenomenologijai, nes pasako kaip padavimai iškreipia tikrą istorinį vaizdą. Didžiausia jų reikšmė yra istorijai, nes tai yra savotiška dvasinė valdovo filosofo ir humanisto autobiografija. Įdomūs yra vadinamieji „uolų ediktai“ (angl. Rock edikts), 14 ediktų rinkinys, iškaltas įvairiose uolose toli viena nuo kitos. Pirmas ediktas praneša, kad karalius nuo šio edikto paskelbimo dienos nevartos maistui gyvūnų. Kituose ediktuose skelbiami karaliaus įsakymai jo valstybėje ir svetur sodinti prie kelių medžius, kasti šulinius, rinkti gydomųjų žolių atsargai. Toliau jis skelbia savo, kaip karaliaus ir savo valdininkų pareigą rūpintis valdinių gerove, visų atskalų tikybos laisve, ir t. t. Tryliktame edikte karalius praneša, kad devintais savo viešpatavimo metais jis buvo paskelbęs karą kalingams (r. Indijos valstybei) ir juos nugalėjęs: 100.000 žuvo kautynėse, 150.000 išvesta į nelaisvę, dar daugiau žuvo nuo kitų karo nelaimių; tačiau po laimėjimų karalius prisidėjo prie „Dorovės Įstatymo“ (Dharma) ir dabar apgailestaująs kalingų užkariavimą dėl tų nelaimių, kurias jis buvo užtraukęs taikingam kraštui, kuriame, kaip ir kitur, buvę asketų ir braminų, ir įvairių sektų sekėjų, buvę gerų šeimynų, draugų, pažįstamų, tarnų, vieni su kitais susijusių meilės, klusnumo, ištikimybės ir atsidavimo ryšiais; karalius apgailestaująs sukėlęs tas nelaimes ir apgailestautų, jei tų nelaimių būtų šimteriopai mažiau; toliau atpasakojamos karaliaus naujos pažiūros ir veiksmai; į visas savo karalystės šalis ir į visas kitas jam žinomas valstybes jis pasiuntęs savo žmones raginti prisidėti prie „Dorovės Įstatymo“, nes „karaliaus įsitikinimu tikriausias nugalėjimas yra nugalėjimas „Dorovės Įstatymu“. Kiti užrašai, vadinamieji „stulpų užrašai“ (angl. pillar inscriptions) ir „urvų užrašais“ (angl. cave inscriptions) papildo ediktų turinį; juose kalbama apie atlyginimą geru už piktą, apie mirties bausmės taikymo ribojimą ir t. t. Šių užrašų visuma duoda sintezę didžiausio kraštutinio idealizmo ir humaniškumo, susijusio su karaliaus rimtu pasiryžimu savo idealus gyvenime kosmopolitiniu maštabu įvykdyti. Tolimą analogiją šiems užrašams galima rasti gal tik imperatoriaus Marko Aurelijaus Mintyse. Tuo būdu A. buvo galingas valdovas, gilus filosofas ir pirmos kosmopolitinės tikybos apaštalas (istorikai lygina jo rolę buddizmui plėsti tolygią apaštalo Povilo rolei krikščionybėje); manoma taip pat, kad jo pasiųstų misininkų įtakoje susidarė Aleksandrijoje terapeutų, o Palestinoje essejų sektos.

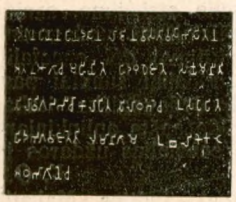

Vienas Asokos išlikusių užrašų

B. A. Smith Asoka, the buddhist Emperor of India, ²1920; *E. Hardy* König Asoka, 1902; *E. Hultzsch* Inscriptions of Asoka, 1925; *J. Przyluski* La légende de l'empereur Açoka, 1923; *E. senart* Les inscriptions de Piyadasi, 1891. *V. St.*

Asola Giovanni Matteo (g. Veronoj, m. 1609 X 1 Venecijoj), kompozitorius, operos

Il trionfo d'amore (meilės laimėjimas) autorius.

Asolo (lot. Acelum), mst. Italijoj, prov. Treviso, 6920 gyv., 1483—1509 rezidencija Kipro valdovės Kotrinos Cornaro; daug senovės liekanų.

Asomatinis (gr.), neturįs kūno.

Asonansas (lot. assonans iš adsonans), panašus balsių sąskambis galutiniuose eilėraščio eilutės žodžiuose. Pvz.: Mūsų dienos — kaip šventė, Kaip žydėjimas vyšnios, — Tad skubėkim gyventi, — Nes praeis — nebegrįš jos! (S. Nėris, Pėdos smėly, 5 psl.). A. kaip poetinė priemonė kilo Ispanijoj, tačiau jau sutinkama ir senoviniame prancūzų epe. Vokiečių poezijoj A. plačiausiai vartojo romantikai. Rusų poezijoj A. vartojo futuristai (V. Majakovskij), lietuvių literatūron A. įvedė jaunoji moderniųjų poetų karta (K. Binkis, Tilvytis, S. Nėris, B. Brazdžionis, J. Kossu - Aleksandravičius). A. kai kieno laikomas negrynu rimu (plg. Ad. Jakšto nuomonę). A. yra glaudžiai susijęs su aliteracija (ž.). A. visų tautų moderniojoj poezijoj yra stipriai įsigalėjęs ir daugeliu atvejų išstumia grynąjį rimą. *K. Kr.*

Asopos kelios upelės senovės Graikijoj.

Asor biblijos minimas senovės žydų 10 stygų muzikos instrumentas.

Asortimentas (pr. assortiment atrinkimas, rinkinys), pasirinkimas tolygių daiktų, bet įvairių rūšių (pvz., amato įrankių, popieriaus rūšių ir k.). Prekyboj pardavėjas turi turėti įvairių kurios nors prekės rūšių, iš kurių pirkėjas galėtų pasirinkti sau norimą. Prekių A. prekių rūšių įvairumas.

Asosan, Asotale, Asojama, japonų salyno tebeveikiąs ugniakalnis, 1.590 m.

Asotis molinis indas vandeniui, girai ir alui laikyti. Vartojamas daugiausia pokylių, vestuvių, krikštynų bei laidotuvių ir vasarą lauko darbų metu. A. pavadinimas randamas liaudies dainose ir tautosakoj. Pats indas Lietuvoj žinomas iš seno. Į jį pildavo midų, alų ir kt. gėrimus. Seniau panašios rūšies indai buvo ornamentuojami labai primityviais geometriniais raštais (kryputėmis, dantukais), ka liudija archeologiniai kasinėjimai. Vėliau — XIX a. ir XX a. pradžioj ornamentai tobulėja ligi stilizuotų augmenijos raštų; geometriniai taip pat neišnyksta. Primityvus ornamentų charakteris pasiliko. Dabartinių ir iš seniau išlikusių A. forma įvairi. Vieni platūs, neaukšti, kiti siauresni ir aukštesni; vienų kaklas plonas, o apačia plati, kitų — priešingai. A. padengiami palyva, žalia, ruda, melsva, pilka ir kt. A. visuomet turi rankeną ir viršutinėj briaunoj į lauko pusę išlenktą latakėlį skystimui pilti. *A. Rkš.*

Asparaginas $NH_2.CO.CH_2.CH(NH_2)COOH$ yra daugumoj augalų, ypač smidro, žirniečių, javų ir bulvių daiguose, morkose, bulvėse ir kt. ir sudaro bespalvius ir beskonius kristalus. Jis susidaro augaluose kaip baltymų skilimo produktas ir angliavandeniams esant vėl virsta baltymais.

Aspariškiai Biržų aps. Radviliškio-Nemunėlio val., kaimas, 1923 49 gyv., 7 km nuo Nem. Radviliškio.

Asparuch (Isperich) (m. 700 Kr. g.) vienas pirmųjų bulgarų valdovų, įkūręs bulgarus tarp Dniestro, Dunojaus ir Juodųjų jūrų; vėliau peržengęs Dunojų, pasiekė Varną ir ten įsteigė bulgarų valstybę; 687 Kr. g. sumušė Bizantijos valdovą Justinijoną II.

Aspasia (gr. mieloji, laukiamoji, sveikinamoji) iš Mileto (g. 445 pr. Kr.), Periklio (ž.) mylimoji, paskui jo 2-oji žmona (apie 445 pr. Kr.), dvasia ir išsilavinimu stovėjusi aukščiau už visas savo gadynės moteris Atikoj. Komedijose labai išjuokta ir liežuvių persekiojama, Hermippo kaltinta bedievybe ir suvedžiojimu, paties Periklio ginta ir išteisinta.

Aspasia (Herma Vatikano muziejuje)

Aspasia mažoji planeta (asteroidas), žymima 409 numeriu. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 10,7. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,58 astronominių vienetų. Siderinis periodas 4,1 metų.

Aspasios I a. pr. Kr. graikų akmens raižytojas; išsiliko jo daryta gemma (ž.) su Fidio Atenos atvaizdu.

Aspazija (Elza Pliekšanienė — Rozenbergaitė), (g. 1868), latvių poetė ir dramaturgė. Mokėsi Mintaujos merg. gimnazijoj ir 14 m. būdama jau ėmė rašyti eil. vokiečių kalba. Gimnazijos dėl tėvų užsispyrimo nebaigė. 1893 persikėlė į Rygą ir pradėjo dirbti laikraščiuose. 1898—1903 dirbo „Dienas Lapa" redakcijoj. 1897 ištekėjo už poeto J. Rainio (ž.). Po 1905 įvykių drauge su vyru emigravo į Šveicariją, iš kur į Latv. grįžo tik 1920. Jos pirmieji eil. pasirodė

Aspazija

spaudoj 1898, bet pirmoji drama parašyta teturint 18 m. A. pragarsėjo savo pjese „Vaidelote", pirmą sykį vaidinta 1894. Dalyvavo toj lit. srovėj, kuri latv. literatūroj žinoma Naujosios srovės vardu. Kovojo už moterų emancipaciją. Literatūrišku atžvilgiu A. yra romantikė. Eil. rinkiniai: Sarkanās pukes (1897), Dvēseles krēsla (1904), Saulainais stūritis (1910), Ziedu klēpis (1911), Izplēsti spārni (1920), Raganų nakts (1923), Trejkrāsaina saulīte (1926), Asteru laikā (1927). Dramos: Atriebēja, Zaudētas tiesības, Vaidelote (1893), Neaizsniegts merkis (1895), Sidraba škidrauts (1904), Aspazija (1923), Boass un Rute (1926), Madlienas baznīcas torna cēlējs, Zalša līgava (1927). A. yra parašiusi ir keletą novelių. Minėtini jos vaikystės atsiminimai. Išvertė: Senkevičiaus Quo vadis, Gėtės Jaunojo Verterio kančias, Bulvero Paskutinę dieną Pompėjoj ir kit. Lietuviškai išversta Atėna (v. J. Paleckis 1926). A. buvo Latv. steig. seimo narys, dabar gyvena Rygoj.

K. Dzillejo įvadas A. Raštų 3 leid., 1920—23; *J. Asaro* apžvalga A. raštų 1 leid. 1904; *T. Zeiferto* — Latv. rastn. vēsture, III t.

Aspe 1) Ispanijos provincijos Alicante mst., 1920 7650 gyv., apylinkėse gausūs vynuogynai. 2) Vallée d'Aspe (sk. valė dasp) slėnis prancūzų dep. Basses-Pyrénées, kadaise sudarydavo atskirą respubliką, išlaikiusią kai kurias privilegijas ir Prancūzijai ją užėmus. Viena gražiausiųjų Pirėnų vietovių.

Aspektai (tarpusavios) planetų vietos regimoje dangaus sferoje (ž.). Senovėje astrologai iš A. darydavo savo išvedžiojimų bei pranašavimų (ž. Astrologija). Svarbiausi A. yra: 1) Susijungimas (konjunkcija), kai dvi planetos susitinka viename Zodiako ženkle, 2) Kvadratūra, kai regimas atstumas tarp dviejų planetų siekia 90°, ir 3) Opoziciją, kai dvi planetos atsistoja priešingose Zodiako ženkluose (viena prieš kitą dangaus sferoje). Be to, yra minimi: 4) Sustojimas, kai planetos pakeičia savo judėjimo linkmę Zodiako ženkluose, ir 5) Elongacija arba didžiausia elongacija, kai Merkurijus arba Venera labiausiai nutolsta danguje nuo saulės. A. įvyksta nevienodai visoms planetoms. Vadinamosios žemutinės planetos, Merkurijus ir Venera, neturi nei kvadratūru nei opozicijų. Jų susijungimai su saule būva dviejų rūšių: žemutinis susijungimas, kai planeta atsiduria tarp saulės ir žemės, ir aukštutinis susijungimas, kai ji stoja toliau nuo mūsų negu saulė. Žemutinio susijungimo metu Merkurijus ir Venera retkarčiais pasirodo šviesią diena, kaip juodi taškai saulėje; tai vadinama planetos tranzitu arba perėjimu. Elongacijos taip pat esti dviejų rūšių: Rytų elongacija, kaip planeta matoma rytuose nuo saulės, ir Vakarų elongacija, kai ji pasirodo vakaruose nuo saulės. Visos kitos (vad. aukštutinės) planetos neturi nei elongacijų, nei žemutinių susijungimų su saule. Bet už tat jos gali būti kvadratūroje ir opozicijoje. *P. Sl.*

Aspektas (lot.) objekto vaizdas, pareinąs nuo žiūrimojo punkto.

Aspelenie XVI a. Lasickio (ž.) žemaičių dievų sąraše (De diis Samagitarum) vardas senobinės žemaičių dievybės, kurią pats Lasickis vadina (dea) angularis, t. y. kertinė (deivė). Tokią ją laiko ir Lelevelis (ž.). Mannhardt ją savavališkai aiškina buvus saugotoją ugniavietės salyklai daryti. Teisingiau bus ji rašyti Až(u)pelenė ir aiškinti kaip už ugniavietės gyvenanti ir saugojanti kampą tarp ugniavietės (pelenų) ir sienos. Usener - Solmsen (ž.) spėlioja, kad čia, gal būt, esama ryšio su gyvačių (ž.) kultu. Akelaitis (ž.) ir Miežinskis (ž.) sako čia nesant jokios dievybės vardo, o tik vietos pavadinimas: užpelenė, arba užpelenis, kaip kad užpečis (užpečkis). (A. Mierzyński, Jan Łasicki, 1870, 49).

Aspelin-Haapkylä Eliel (1847—1917), suomių literatūros istorikas.

Aspelin J. R. (1842—1915), suomių praistorijos tyrinėtojas, 1877—1885 paskelbė Antiquités du Nord Finno ougrien ir kt., daug tyrinėjo Rusijos šiaurės ir Sibiro gyventojų praistoriją ir etnografiją. Laikomas Suomijos praistorijos mokslo kūrėju.

J. R. Aspelin

Aspendos Bizantijos Primupolis, senovės Pamfilijos miestas. 12 km nuo jūros, ties Eurimedono upe. Seleukidų laikais miestas statė 4000 kareivių. Dabar likę griuvėsiai.

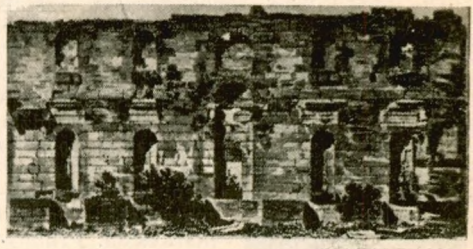

Iš Aspendos griuvėsių

Asper (naujagr. aspros baltas), akčė, smulkiausia Turkijos ir Egipto moneta; 2,5 A. sudaro parą, 40 parų vieną piastrą.

Asper Hans (1499—1571 III 21) Šveicarijos miniatiūristas ir medžio raižytojas, Holbeino sekėjas.

Asperg Vittenbergo Vokietijoje mst. Liudvigsburgo oberamtijoj, 1925 3880 gyv.

Asperges me Domine hyssopo (iš 50 psalmės) Apšlakstyk mane isopu (ž.), šiais žodžiais kreipiasi kunigas prieš sumą, šlakstydamas švęstu vandeniu ir pradėdamas maldą (50 psalmė, Gloria Patri, Praesta nobis), kurią choras giedodamas kartoja.

Aspergillus pelėsių grybų gentis iš Ascomycetes, auga ant negyvų organinių daiktų, ant vaisių, duonos ir t. t. ir padengia juos konidijų (ž.) nešiotojais. A. herbariorum žalios spalvos; A. Orhyzae sukelia spirito rūgimą ir vartojama Japonijoj ryžių vyno (Sake) gamybai. A. niger ir A. funigatus yra žmogaus ausies parazitai. Ž. Pelėsiai.

K. Rg.

Aspergillus

Aspermatizmas toks reiškinys, kada lytinio suėjimo metu sperma neišteka, bet jos gamyba organizme nėra sutrikusi ir organizmas jaučiamas normalus. A. pasitaiko nedažnai ir esti viena nevaisingumo priežasčių. A. gali būti pastovus ir laikinas. Pirmuoju atveju susirgimas esti vietinio anatominio pobūdžio - mechaniškas spermos ištekėjimo sutrikimas. Laikinas A. paprastai pareina nuo periferinės arba centrinės nervų sistemos — neuropsichinis sutrikimas. Nervinio kilimo A. skiriamas nuo mechaninio tuo, kad šiais sutrikimais nėra nei orgazmo, nei sėkla išteka. Aiškinama ejakulacijos centro nejautrumu (anestezija), kuri gali pareiti nuo nugaros smegenų susirgimo (Rahleder). A. esti vienas ankstyviausių tabeso simptomų. Palyginti dažnai pasitaiko laikinos ejakulacijos centro anestezijos atsitikimų, kurių pagrinde glūdi lytinis ištvirkavimas, onanizmas ir girtavimas. *K. O.*

Aspern seniau kaimas kairiajam Dunojaus krante, priešais Vieną, 1905 sujungtas su Viena. Čia ir gretimam kaime Eslingen 1809 V 21—22 įvyko atkaklios kautynės tarp Napoleono ir austrų kariuomenės, erchercogo Karolio vadovaujamos. Austrams pavyko atmušti Napoleoną ir nepriieisti jo persikėlimo per Dunojų, bet savo vietinio laimėjimo jie neišnaudojo.

Aspertavas Vilkaviškio aps. Pajevonio val. kaimas, 1923 134 gyv., 14 km nuo Virbalio gelž. st.

Asperula, ž. Krapylaitis.

Asperula odorata L., iš Europos ir Rytų (šeim. Rubiaceae), auga ir Lietuvos miškuose. Turi baltus žiedus ir kvepiančius lapus, kurie turi kumariną. Lapai vartojami vynui daryti ir kvėpalams. Dauginama šaknų dalymu. Vienametės rūšys A. azurea Jaub. et Spach., A. orientalis Boiss. et Hohne: iš Mažos Azijos ir Kaukazo, gražiais šviesiai mėlynais žiedais, kurie puokštėmis surinkti. Apie 30 cm aukštumo, auginama tik iš sėklų.

Asphodelus apie 10 rūšių ilgamečių augalų iš p. Europos ir Vidužemio jūros srities (šeima Liliaceae). Iš jų A. albus L. išauga iki 1 m aukštumo; balti žiedai surinkti į varpą. Žydi gegužės—liepos mėn. A. buvo žinomas jau senovės graikams ir romėnams, jį mini jau Plinius; Teofrastes rašo, kad jo šaknis vartodavę maistui neturtingi gyventojai. Auga pradedant nuo jūros pakraščio iki 1000 m aukščiau jūros paviršiaus. Graikijoje ir dabartiniu metu sodina jį kapinėse, kaip liūdesio simbolį ir laiko jį miru-

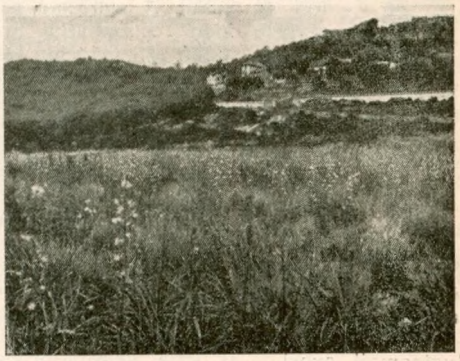

Asphodelus

siųjų maistu pragare. Seniau A. buvo laikomas apsaugai prieš kerėjimus ir nuo piktų dvasių. Toskanoje iš šaknų miltelių daro klijus. A. Luteus arba Asphodeline lutea Reich. taip pat gražiažiedis augalas, geltonais žiedais ir geltonomis šaknimis. Šaknis pirmiau vartodavo vaistu šlapumui varyti ir talismanu (ž.). Alžerijoj daro iš jų cukrų ir gamina spiritą. Abi rūšys tinka kultūrai, ir pas mus auginami kaip dekoratyviški augalai, bet jiems reikia šiltos saulėtos vietos, gero drenažo ir smėlingos su kalkėmis žemės. Jie dažnai iššąla ir todėl per žiemą saugojami užklojant juos lapais. *K. M.*

Aspidium ž. Papartis.

Aspiracija (lot. aspiratio) 1) geidimas, siekimas, tikėjimasis.

2) A. kalboje, priebalsių b, p; d, t ir g, k ištarimas su h priebalsiu, vad. priedvasiu. Patys priebalsiai, rašomi bh, ph..., vadinami priedvasiniais, aspiruotais arba tiesiog aspiratomis. Europos kalbose (vokiečių, anglų) tėra tik kimiųjų priedvasinių priebalsių.

Aspiracinė pneumonia plaučių uždegimas dėl pakliuvusių į kvėpuojamuosius organus maisto dalelių, seilių ar kitų pašalinių kūnų.
Aspirantas (lot. aspiro stengtis, siekti), asmuo, kuris ko nors siekia, kandidatas, kuris rengiasi kuriai nors vietai, tarnybai arba laipsniui. Kai kurių valstybių kariuomenėse ir karo laivynuose A. dažniausiai vadinami asmenys, kurie rengiasi karininkų tarnybai (kariūnai, kadetai, gardemarinai). Mūsų kariuomenėje kariūnai aspirantai (ž.) kareiviai, kurie, eidami tikrąją karo tarnybą, rengiasi į atsargos karininkus.
Aspiratorius 1) Aparatas oro srovei arba praskiesto oro erdvei sudaryti. Jei iš pripilto vandens indo pro skylę dugne leidžiamas vanduo, tai pro atdarą gurklį oro srovė eina į indo vidų. Geriau vartoti du indai: iš aukščiau pastatyto indo į žemutinį pro žarnelę sifono (ž.) principu bėga vanduo; todėl aukštutiniam inde pro angą į vidų eina oro srovė. Kituose A. vanduo lašėdamas velka paskui save orą. Oro srovei sudaryti naudojamasi sukimu (sukamieji A.). 2) Mašina grūdams prieš malimą valyti; sukamųjų sparnų sudarytą oro srovė pašalina lengvesnes daleles (pelus, dulkes ir kt.); tuo pat metu grūdus rūšiuoja pagal didumą ir lyginamąjį svorį. 3) Prie ventiliatoriaus ryti orą, dujas, garus; vartojamas, pvz. patalpų orui išvalyti, dulkėms pašalinti. *A. Žv.*

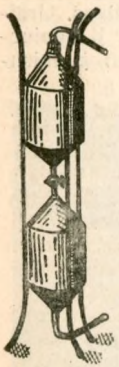
Apverčiamas aspiratorius

Aspirinas (Aspirin) patologijoj acetylsalicylinė rūgštis, vaistas, vartojamas į vidų karščiui ir skausmams mažinti.
Aspis (gr.) ž. Angis.
Aspis Bogumilas (1842—1898), lenkų poetas. Parašė prozos poemą Dzwony (varpai), 1871, dramos poemą Sulamita, 1874, W Walhalli, 1880 ir kt.
Asplenium ž. Kalnarūtė.
Asporina mažoji planeta (asteroidas), žymima 246 numeriu. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 11,7. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,69 astronominių vienetų. Apeina aplink saulę per 4,4 metų.
Aspre Kastantas (1789—1850), Austrijos kariuomenės vadas, 1806 — 1815 kariavęs su prancūzais, 1820 ir 1830 su italų sukilėliais, 1848—1849 su italais, padėjęs gen. Radeckiui laimėti kautynes ties Sona, Somma-Compagna, Custozza, Volta, Mortera ir Novara.
Aspromonte p. Italijos (Kalabrijos) kalnynas, kurio aukščiausia viršūnė Montalto 1958 m. Šlaitai apaugę tankiais medynais: žemai, ligi 800 m, auga citrinai ir alyvos, aukščiau - ąžuolai ir bukai. 1862 VIII 29 Garibaldi šioj vietoj pateko į nelaisvę.
Aspropotamo dabartinis Acheloo (ž.) upės vardas.
Aspull (sk. ešpl), mst. Lancaster graf. Anglijoj, 1921 7850 gyv.
Asquith (sk. éskvit) Herbert Henry (1852—1928), anglų politikas, liberalų partijos vadas. 1886 išrinktas parlamento nariu; ligi 1918 nuolat perrenkamas. 1892—95 Gladstone — Rosebery kabinete vidaus reik. ministeris. Anglų būrų karo (ž.) metu rėmė imperialistinę Chamberlaino politiką. 1905 finansų ministeris, 1908 ministeris pirmininkas. 1911 A. kabinetui pasisekė susiaurinti lordų rūmų veto teisę, 1913 įnešė palankų airiams homerulebill, kurio priėmimą sutrukdė D. karas. 1915 sudarė koalicinį konservatorių ir liberalų kabinetą. 1916 užleido savo vietą Lloyd George (ž.). Parašė: Occasional addresses (1918); Autobiography (1912); Genesis of the war (1923); Studies and sketches (1924) ir My forty years of parliamant (1926).

H. H. Asquith

A. S. S. ž. Acta Sanctorum.
Assab r. Afrikos (p. Eritreos) 1870 įsteigtas uostas, kuris po 10 metų atiteko Italams. A. klimatas karštas (vid. metinė t. 30°C), drėgmenų retai kada iškrinta. Apylinkės - dykuma. Apie 7000 gyv. Kabelio punktas ir radio stotis.
Assagai Afrikos kafrų, bušmenų, hotentotų svaidomasai ir duriamasai ginklas.
Assam, vasaros r. Britų Indijos provincija, 137308 km², 7.605.000 gyv. (1921), sudaryta iš 4 sričių. Šiaurinėj daly tęsiasi Brahmaputros slėnis, smėlingai molėta aliuvialinė lyguma, kuri kasmet beveik visa apsemiama Brahmaputros ir jos intakų. Dažnai siaučia drugys ir cholera. Džiunglių miškuose bastosi drambliai ir tigrai. Viduryje miškuose plokštakalnė ir dėl vasaros musonų labai gausi drėgmenimis: Čerapundži su 12.500 mm lietaus (vid. met.) yra lietingiausia pasauly vieta. Vidut. aukštumas siekia 1500 m. Rytuose plokštakalnė atskirta upių vagų nuo stačių, 3000 m aukščio Patkojų kalnų. Gyventojai tamsiaodžiai sumišę su mongoloidų šeimomis. Kalbama 75 kalbomis — tarmėmis. Užvaldę anglai (1825) pakėlė arbatžolių kultūrą, kurios prieš tai ten augo kaip laukiniai augalai. Eksportuojama arbata, ryžiai, lakas, medvilnė, šilkas, dramblių kaulai ir medžiai.

Vasaros rytų daly iškasama akmens anglies ir naftos. Svarbiausi miestai: Imfal — kalniečių Manipuros valst. (75.000 gyv.), Sylhet (15.000 gyv.) prie Surmos — žymiausias arbatžolių auginimo srities centras, Sibsagar.

Assamiška kalba iš sanskrito kilusi, nauja indiška kalba, kuria kalba apie 1.800.000 žmonių žiem. Assame (ž.); artimai gimini bengališkai kalbai ir primaišyta tibetiškų - birmaniškų elementų. A. K. turi literatūrą, parašytą bengališkomis raidėmis. Padmanath Gohain Borna yra čia daugiausia žinomas šių dienų poetas.

Linguistic Survey of India t. 5. I (1903).

Assasinai mahometonų politinė tikybinė sekta, pirmiau vadinta Hašašin, nuo hašišo, kurį vartojo jos nariai savo fanatizmui žadinti. Įsteigė ją Hassan-ibn-Sabbah, 1090 užkariavęs Alamuto tvirtovę Elburso kalnuose ir čia įkūręs savo sektą. Ji, vartodama savo tikslams pasiekti slaptas žudynes, pasidarė baisi ir stipresnėms valstybėms, nes veikdama slaptai buvo nepasiekiama, o jų kalnų tvirtovės negalėta paimti. Politinė jų organizacija pradėjo svyruoti Halagui, mongolų vadui, 1256 paėmus Alamutą; žlugo 1272 paėmus jų paskutines tvirtoves Libanų kalnuose. Tačiau religinė sekta išsilaikė ligi mūsų laikų, kad ir nedaug sekėjų turėdama.

Assava (vėliau Assauniai — Assaunen) Gerdavos vyskupystėj (dabartiniame Gerdavos aps.), Maž. Lietuvos vakarinėj daly. Bažnyčia statyta konrado Jungingeno 1406. 1890 parapijoj 2.587 žm.

A. Harnoch Chronik u. Statistik v. evang. Kirchen 1890.

Asselijn (sk. ášelein) 1) Tamošius (1620—1701 Amsterdame), olandų poetas, veikalo Jan Klaaz autorius. Raštai paskelbti 1878 A. de Jagerio. 2) Jonas (1610—1652 Amsterdame) olandų tapytojas, Romoje patekęs Claude Lorraino paveikslų įtakon. Rembrandt raižė jo portretą.

Assemani Sirijos maronitų (ž.) giminė, išėjusi mokslus Romoje popiežių įsteigtoje maronitų kolegijoje ir pasižymėjusi orientalistikoje (ž.). 1) Juozas Simanas (1687 Sirijoj — 1768 Romoj), 1715—1717 ir 1735—1738, popiežiaus Klemento XI siunčiamas, Egipte ir Sirijoj surado ir supirko per 2.000 rankraščių, kuriuos parvežė savo prižiūrimon Vatikano bibliotekon ir aprašė 7 t. veikale: Bibliotheca orientalis Clementino - Vaticana, recensens manuscriptos codices syriacos, arabicos, persicos, turcicos, hebraicos, samaritanos, armenicos, aethiopicos, graecos, aegypticos, ibericos et malabaricos, 1719—1728. Jo parvežtasis XI—XIII a. slaviškųjų evangelijų rankraštis vadinamas A. kodeksu, 2) Jo broliavaikis Stepонas Evodius (1707 Sirijoj — 1782 Romoj), po dėdės galvos Vatikano bibliotekininkas, parūpino Bibliothecae Mediceo-Laurentianae et Palatinae codicum manuscriptorum catalogus, 2 tomu, 1742, ir kt. 3) St. E. brolis Juozas Aloizas (1710 Sirijoj — 1782 Romoj), rytų kalbų prof. Sapienza kolegijoj Romoj, parūpino Codex liturgicus ecclesiae universae, 13 t., 1749—1766, Commentaria de catholicis seu patriarchis chaldaeorum et nestorianorum, 1775, ir kt. 4) Simanas (1749 Sirijoj — 1821 Padujoj), 1775—1787 misininkas Maž. Azijoj, nuo 1787 rytų kalbų prof. Padujos seminarijoj. Parūpino Catalogo dei codici manoscritti orientali della biblioteca Naniana, 2 t., 1787—1792, ir kt.

Assemblée (pr., sk. asanblé) susirinkimas. 1) Prancūzijoje prieš Didžiąją revoliuciją buvo šaukiamos luominės provincijų A. (A. provinciale). Iš luomų atstovų susirinkimo 1789 radosi tautinė atstovybė konstitucijai nustatyti (A. nationale constituante), 1791—1792 A. nationale législative; panašiai 1848 A. nationale constituante, 1851 A. législative. 1871—1875 A. nationale nustatė naują politikos tvarką, kuria Prancūzų respublikoje senatas drauge su atstovų rūmais sudaro A. nationale. 2) 1718 Petras Didysis Petrapily įvedė ir taisyklėmis nustatė A., pavadinęs jomis susirinkimus arba balius, iš eilės didžiūnams skiriamus ir pranešamus skelbimais bei būgno mušimu. Tai buvo pirmos vakaruškos, kuriose gavo pasirodyti prieš tai namie uždarytos rusų moterys, triukšminga pučiamoji rusų muzika buvo pakeista švelnesne Vienos muzika, belaisviai švedų karininkai mokė v. Europos šokių ir papročių. A. švelnino rusų papročius. 3) Baleto pas (sk. pa), šuolis su pakelta ir ištiesta į šoną koja, pasibaigiąs vadinamąja penktąja baleto pozicija.

Assen Olandijos provincijos Drenthe mst., 1922 17.188 gyv.

Asser Tobias Mykolas Karolis (1838 IV 29 Amsterdame — 1913 VII 29 Haagoj), olandų teisininkas, nuo 1862 profesorius Athenäum, nuo 1876 Amsterdamo universitete; nuo 1893 valstybės tarybos narys. 1869 kartu su Jacquemynsu ir Westlake įkūrė Revue du droit international et de législation comparée (pradžioje Archives de droit intern.); vienas Institut de droit international (tarptautinės teisės instituto) kūrėjų. 1893, 1894, 1900 ir 1904 jo iniciatyva ir vado-

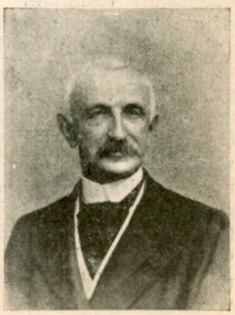

Asser

vybe buvo šaukiamos Haagoj tarptautinės privatinės teisės konferencijos. Paskelbė Schets van het Nederlandsche handelsrecht (olandų prekybinės teisės principai [13]1908), 1879 Schets van het International Privatrecht, 1901 La convention de la Hage du 14 novembre 1896 relative à la procédure civile, 1901 La codification du droit international privé. 1911 gavo Nobelio taikos premiją.

V. Junk Die Nobelpreisträger 1930 p. 278.

Assertor in libertatem (lot.), vergo ir jo šeimininko pasirinktas trečiasis asmuo, kuris vaidina ieškovo vaidmenį byloje dėl vergo išvadavimo, ž. Manumissio.

Assessor (lot., vok., angl., rus. posėdžio dalyvis, posėdininkas) 1) senovės Romoje valdininkas turįs teismo valdžios, teismo narys, vėliau taip pat v. Europoje, Lenkijoj ir Lietuvoj (ž. Asesorių teismas). 2) V. Europoje, iš ten XVIII a. pasekta (švedų pavyzdžiu) ir Rusijos caro Petro Didžiojo, kurios valdymo įstaigos (kolegijos) narys. Kolegijų valdymui vis labiau užleidžiant vietos tiesioginiam biurokratizmui (ž.), kolegijose A. virsta tam tikru tarnybiniu laipsniu: Vokietijoj Gerichts-, Regierungs-, Medicinal-, Forst-, Bergamt-, Kreisassessor ir t. t. pasiekiamas atitarnavus ketverius referendario (ž.) metus ir išlaikius tam tikrą egzaminą; Rusijoj VIII klasės kolležskij A., aukštesnis už IX klasės titulinį tarėją — tituliarnyj sovietnik ir žemesnis už VII klasės dvaro tarėją — nadvornyj sovietnik, ligi 1845 teikęs A. paveldimąją bajorystę, vėliau tik asmens bajorystę. A. šiaip neberuri jau aiškios valdžios (Rusijoj, pv., gubernijos valdybos A. buvo pavedama ką pavažiavus ištirti, pakeisti kurį valdybos tarnautoją ar šiaip ką padaryti). 3) Rusijoj, 1775 steigiamuoju gubernijų paliepimu, apskrities policija pavesta žemutiniam žemiečių teismui (ispravnikui ir 3 posėdininkams -zasiedateliams). Lietuvai patekus caro valdžion ir gavus prisitaikyti prie rusų tvarkos, zasiedateliai buvo pas mus (be Suvalkų gub., kuriai buvo taikomi Varšuvos nuostatai) vadinami asesoriais. Pradžioje jie buvo dvarininkų renkami, paskui valdžios skiriami (palyg. kad ir A. Mickevičiaus pastabą dėl A. Pono Tado poemoje prie I knygos 576 eil.). Jų žinioje buvo žemesnieji policijos tarnautojai kliučvaitai (ž.). 1837 žemiečių policijos nuostatais zasiedateliai buvo pakeisti gubernijos vyresnybės skiriamais pristavais (policijos antstoliais), kurie savo nuovadose (stanuose, tad stanovoj pristav) turėjo vykdyti valdžios įsakymus, prižiūrėti tvarką, tirti nusidėjimus ir vykdyti teismo sprendimus, sekti mokesčių mokėjimą ir t.t. Jų priežiūroj buvo dešimtininkai, šimtininkai, penkiašimtininkai ir tūkstantininkai; 1878 penkiašimtininkai ir tūkstantininkai buvo pakeisti policijos uriadnikais. Be to, valsčiaus viršaičiai (staršinos) ir seniūnai (storastos) taip pat gavo eiti pagalbines policijos pareigas. Pristavai Lietuvoje po senovei tebevadinta A. Suvalkų gub., kaip ir Rusijos Lenkija, 1866 įstatymu gavo apskrities viršininkus, kurių padėjėjai vadovavo policijai (vyresniesiems ir jaunesniesiems sargybiniams stražnikams), ūkio policijai gminų (ž.) vaitams ir šaltyšiams. 1903 pritaikius Lietuvai kiek pakeistus 1889 nuostatus apie žemiečių viršininkus, šie pakeitė pristavus (asesorius).

Assife žydų tikybinis susirinkimas.

Assignatos ž. Asignatos.

Assiniboia (sk. ašinibóje), 1886—1905 sudarė Kanados apskritį; nuo 1905 sudaro provincijos Saskatschewan (ž.) pietų dalį. Drauge su kitomis žemėmis 1870 Hudson's Bay bendrovė pardavė A. anglams, prieš kuriuos tuojau sukilo A. gyventojai.

Assiniboine kalnas

Assiniboine 700 km ilgio upė p. Kanadoj (š. Amerikoj), įtekanti netoli Winipeg ež. į š. Red River (upę). Pakelia laivus. Išilgai A. gyvena assiniboinai, dakotų-siuksų indėnų giminės šaka, XIX a. tebeturėję 6.000—10.000, 1902—1904 2.500 žmonių, perpus Kanadoj ir J. A. V.

Assirija ž. Asirija.

Assmayer Ignas (1790—1862), nuo 1825 Vienoj imperatoriaus vargonininkas, vėliau kapelmeisteris. Parašė oratorijas: Die Sündfluth (tvanas), Saul und Dawid, Saul's Tod (Saulo mirtis) ir kt., himnus, du Requiem.

Assman Richardas (1845—1918), vokiečių meteorologas, vienas aerologijos ir mokslinės oreivystės kūrėjas, įsteigė aeronautikos observatoriją Reinickendorfe (1899, nuo 1905 Lindenberge), išrado aspiracijos psichrometrą (1887) ir gumini registruojamą ir pilotinį balioną. Pirmiau gydytojas, paskui savo įkurtos observatorijos direktorius ir pagaliau un-to profesorius Giessene. Veikalai: Wissenschaftliche Luftfahrten (mit Beson u. a. 3 t. 1899—1909); Das Weter (mėnraštis, nuo 1884).

Asso fechtuotės terminas, reiškiąs laisvą kovą, kur du fechtuotojai (ir boksininkai) gauna progos palyginti ir tobulinti savo jėgas.

Associacijos centrai ž. Smegenys.

Associated Press J. A. V. telegrafo agentūra. Jos pradžia siekia 1811, kada bostoniečiai Harry Blake ir Samuelis Topliff įkūrė Newsroom svarbesnėms prekybos žinioms rinkti. Rinko laiveliu pasitikdami laivus atplaukiančius iš Europos. Jų papėdininkas Craig rinko žinias pasitikdamas laivus atviroj jūroj ir siųsdamas jas į Bostoną balandžiais. Juos pradėjo konkuruoti Dovidas Hale ir Gerardas Hallock, New York Journal of Commerce savininkai, kurie pasitikdavo nuosavia jachta laivus 20—30 mylių atstu nuo kranto ir žinias signalizuodavo semaforo stotims. 1858 keli laikraščiai pakvietė bendrus korespondentus, pagaliau įkūrė ir bendrą žinių ir informacijų rinkimo įstaigą, Associated Press.

Association (pr., draugija). Tuo vardu vadinasi daugybė, dažniausiai tarptautinių, draugijų. A. pour la réforme et la codification du droit de gens (draugija prigimtosios teisės reformai ir kodifikacijai), įkurta 1873, 1895 pasiėmusi vardą International Law Association. Sėdyba Londone. A. géodésique internationale (tarptautinė geodezinė draugija) užsibrėžusi tikslą žemės paviršių tiksliai išmatuoti ir išplanuoti. 1864 įkurtas Potsdame tos sąjungos centralinis biuras, kurio organizaciją nustatė 1864 ir 1886 tarptautinės konferencijos. A. Internationale de Pédiatrie (tarpt. vaikų ligų gydytojų draugija). Jos principai nustatyti Paryžiuje 1910 VII 20 ir 1912 X 8. Jungia nacionalines įvairių kraštų sekcijas. Pirmasis tarpt. kongresas įvyko Paryžiuje 1911, antras Stokholme 1930 VIII 18—21 (dalyvavo 672 nariai iš 31 krašto). A. internationale pour la progrés social (tarpt. socialinės pažangos dr.), įkurta Šveicarijoj 1925 IX 25. Leidžia L'Avenir du Travail. A. internationale pour le christianisme, įkurta 1922, būstinė Genevoj, biuras Lausannoj. A. internationale permanente des congrès de navigation (tarpt. navigacijos kongresų draugija), įkurta 1904, būstinė Paryžiuje. A. internationale du trafic aérien (tarpt. oro susisiekimo dr.), įkurta 1919 VIII 25; būstinė Haagoj. A. internationale du congrès des chemins de fer (tarpt. geležinkelių kongresų draugija), įkurta 1919, būstinė Briusely. A. intern. der officiers de la marine marchande (tarpt. prekybos laivyno tarnautojų draugija), įkurta 1925 VI 16 Paryžiaus kongrese; būstinė Antverpene. A. intern. des médecins scolaires (tarpt. mokyklų gydytojų draugija), įkurta 1910; būstinė Paryžiuje; leidžia La Médecine scolaire. A. intern. des littérateurs et échangistes (tarpt. literatų ir leidėjų draug.), įkurta 1921 III 1; būstinė Paryžiuje; leidžia Revue de l'Univers. A. intern. pour la protection de l'enfance (tarpt. vaikų globos dr.), įkurta 1921 VII 21; būstinė Briusely. A. intern. des botanistes (tarpt. botanikų dr.), įkurta 1901 VIII 8; būstinė Leidene; leidžia Progressus Rei botanicae. A. intern. des avocats (tarpt. advokatų draugija); įkurta 1903; būstinė Vienoj; nuo 1922 leidžia Die Gerichtshalle. A. intern. des automobile — clubs reconnus (tarpt. automobilių kliubų dr.), įkurta 1904; būstinė Paryžiuje; sutrumpinta A.I.A.C.R. A. intern. de psychologie et psychotechnique (tarpt. psichologijos ir psichotechnikos dr.); įkurta 1925 XI 15; būstinė Rygoj. A. intern. d'entomologie (tarpt. entomologų dr.), įkurta 1886; būstinė Frankfurtas. A. de droit international (tarptautinės teisės draugija), įkurta 1873; būstinė Londone; kasmetinės konferencijos; 33 konf. 1929 Stokholme. A. intern. contre l'emploi de l'opium (tarpt. kovai su opiumu dr.), įkurta 1918 XII; būstinė Pekine. A. générale des hygiénistes et techniciens municipaux (tarpt. savivaldybių higienos ir technikos dr.); įkurta 1905; leidžia La technique sanitaire et municipale. A. catholique de la Jeunesse belge, A.C.J.B. katalikiška belgų jaunimo sąjunga, įkurta 1912, turi tikslo pakelti savo narių religinį gyvenimą ir laimėt įvarias socialines klases. Turi 1000 vietinių grupių su 35.000 narių. Leidžia laikraščius: La Jeunesse Ouvrière (1920), L'Effort (1918), Le blé qui lève (1912), Les Cahiers de la Jeunesse catholique (1924), La Jeunesse Agricole (1929), Le Bulletin technique de l'A.C.J.B. (1924). A. catholique de la Jeunesse française, A.C.J.F. Alberto de Mun 1886 įkurta katalikiška prancūzų jaunimo sąjunga ugdyti jaunimą katalikų akcijos darbui religinių bei socialinių studijų rateliais ir laimėt nukrikščionėjusias mases atskiroms klasėms atitinkamu judėjimu; 7.000 vietos grupių su 150.000 narių. Greta senųjų grupių, kuriosna įeina visokių klasių jaunimas ir vadinasi Jeunesse catholique (J.C.) eina dar organizavimasis pagal įvairias klases, būtent, Jeunesse ouvrière chrétienne (J.O.C.), Jeunesse étudiante chrétienne (J. E. C), Jeunesse agricole catholique (J. A. C), Jeunesse maritime catholique (J. M. C). Vyriausias organas: Annales de la Jeunesse catholique, greta jo dar apie 180 diecezinių arba grupių laikraštėlių; bendras tiražas 250.000.

Association internationale des femmes médecins tarptautinė moterų gydytojų sąjunga, įkurta 1922, centras Paryžiuje; A. internationale des femmes dans les affaires et les carrières libérales, tarpt. moterų profesininkių sąjunga, įk. 1930, centras New York, leidžia Widening Horizons; A. internationale des agences de voyages tarpt. turizmo įstaigų sąjunga, įk. 1914 centras Göttingen, leidžia Internationales Verkehrs-Centralblatt ir Mittelungen des Internat. Verbandes d. Reisebüros; A. internationale pour le christianisme libéral et la liberté religieuse tarpt. laisvos krikščionybės ir tikybinės laisvės sąjunga, įst. 1930, centras Utrecht; A. littéraire et artistique internationale tarp. literatūros ir meno sąjunga, įst. 1878, centras Paryžiuje; A. intern. pour l'étude de l'alimentation au point de vue social, tarpt. sąjunga studijuoti maitinimo klausimams, įst. 1928, centras Berlynas, leidžia Die Volksernährung; A. psychoanalytique intern. tarpt. psychoanalitinė sąjunga, įst. 1910, centras Berlynas, leidžia Imago International Journal of Psycho-Analysis, Revue française de psychoanalyse, A. intern. de prophylaxie de la cécité, tarp. aklumui perspėti sąjunga, įst. 1929 Hagoj, centras Paryžiuje; A. intern. des hôpitaux, tarpt. ligonių sąjunga, įst. 1931, centras Paryžiuje, leidžia Nosokomeion; A. intern. de médecine physique et de physiothérapie, tarpt. fizinės medicinos ir fizioterapijos sąjunga, įst. 1930 (perorganizuota iš įkurto 1905 tarptautinio komiteto), centras Liége; A. intern. de l'habitation, tarpt. sąjunga butų klausimui, įst. 1928, centras Frankfurtas prie Maino, leidžia Housing and Building (trimis kalbomis); A. universelle pour le désarmement volontaire, visuotinė nusiginklavimo sąjunga, įst. 1922, centras Viena; A. internat. de droit pénal tarpt. baudžiamosios teisės sąjunga, įst. 1924, centras Paryžiuj, leidžia Revue intern. de droit pénal; A. inter. des étudians aveugles, tarpt. aklųjų studentų sąjunga, įst. 1900, centras Geneva; A. intern. de films pour l'éducation nouvelle, tarpt. filmų sąjunga naujoviškam auklėjimui, įst. 1927, centras Londonas, leidžia The New Era, Pour l'Ere Nouvelle, Das Werdende Zeitalter; A. intern. de sauvetage et de premiers secours en cas d'accidents, tarp. gelbėjimo ir pirmos pagalbos nelaimėse sąjunga, įst. 1926, centras Amsterdame; A. maçonnique internationale, tarpt. masonų sąjunga, įst. 1921, centras Genevoj; A. intern. du proche orient, tarp. artimųjų rytų sąjunga, įst. 1923, centras Paryžiuje; A. intern. d'essais de semences, tarpt. sėklų kontrolės sąjunga, įst. 1924, centras Kopenhagoje; A. intern. de la science du sol, tarpt. dirvotyros sąjunga, įst. 1924, centras Groningen Olandijoj; A. intern. pour l'étude du quaternaire Européen, tarp. ketvirtaeilės gadynės Europoje studijų sąjunga, įst. 1928, centras Kopenhaga; A. professionnelle internationale des médecins (A. P. S. M.), tarpt. gydytojų praktikų profesinė sąjunga, įst. 1926, centras Paryžiuje, leidžia Revue Internationale de Médecine Professionnelle et Sociale.

Assolant (Jonas Krikštytojas) Alfredas (1827—1886), prancūzų romanistas. Apsilankęs Jungtinėse Valstybėse, parašė noveles Scènes de la vie des Etats-Unis (Jungtinių Valstybių gyvenimo vaizdeliai), 1859, paskui About ir Walter Scotto įtakoje romanus: Deux amis en 1792 (du draugu 1792), 1859, La mort de Roland (Rolando mirtis), 1861, ir kt.

Assonansas ž. Asonansas.

Assuan (gr. Syene, kopt. Suan užtvanka) aukštutinio Egipto pasienio mst. 15.000 gyv., netoli Nubijos, Nilo krante. Ligi Mahdi sukilimo (1880) buvo vergų, aukso, dramblio

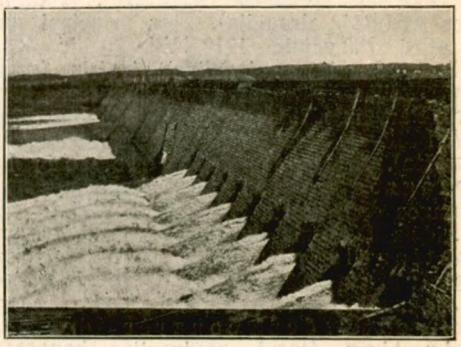

Assuano užtvanka

kaulų ir strauso plunksnų prekybos centras r. Sudane. Šiandien svarbi Kairo-Kapštato gl̇ž. stotis ir karšto, sauso klimato žiemos kurortas. 1902 pabaigta milžiniška Nilo užtvanka, su elektros stotim, naudojama ryžių, medvilnės ir taboko laukams drėkinti.

Assumpcionistai (iš lot. assumptio priėmimas, [Marijos] dangun pakėlimas), arba „Marijos dangun pakėlimo augustinionai" (pranc. Congrègation des Augustins de l'Assomption) Emanuelio d' Alzon įkurta 1845 katalikų kunigų kongregacija krikščionybės mokslui ir bažnyčios laisvei ginti ir

plėsti ir su katalikų bažnyčia sujungti atsiskyrusias krikščioniškąsias rytų bažnyčias. A. remiasi augustinionų taisyklėmis ir 1929 prijungta prie šv. Augustino 3-jo ordino. Iš viso yra 4 provincijos, 93 rezidencijos (19 bizantiškomis apeigomis), 864 nariai. A. išsiplatinę Prancūzijoj, Belgijoj, Olandijoj, Anglijoj, Italijoj, J. A. Valstybėse, Kanadoj, Čilėj ir Argentinoj. Generolo būstinė Romoj. A. veikia laikydami auklėjimo ir mokslo įstaigas, ypač Balkanų kraštuose, rengdami iš vietos gyventojų kunigus unitus (nuo 1895 Konstantinopoly veikia Bizantijos studijų institutas). Atsidėję taip pat katal. spaudai, dirba plunksna ir leisdami knygas, ypač misionieriaudami sujungt atskiras rytų bažnyčias. A. Prancūzijoj įkūrė leidyklą Oeuvre de la Bonne Presse ir vienoj tik Paryžiaus spaustuvėj leido 30 laikraščių (tarp jų La Croix, La Croix du Dimanche, Le Pelerin), kuriuos šiandien leidžia pasaulionys. Be to, jie dirbo pastoracijoj, slaugydami ligonius, rūpindamiesi prancūzų žvejais, įvesdami maldininkų keliones į Romą, Liurdą ir Jeruzalę. 1901 buvo iš Prancūzijos ištremti ir dėl to turėjo daug nuostolių. D. karas sunaikino daugel jų auklėjimo ir mokymo įstaigų. Jų leidžiami svarbesni žurnalai ir laikraščiai: Echos d'Orient (trimėnesinis, nuo 1897 Paryžiuj); L'Union des Eglises (t. p. nuo 1922); Les Missions (mėnesinis, t. p.; taip pat ir vokiškai: Missionen); L. Assomption (Paris). Be to A. išleidžia Annuaire Pontifical Catholique (ž.).

L'Assomption et ses oeuvres (Paris ²1914); *S. M. Brandi* Gli Agostiniani dell'Assunzione (Roma 1900); *M. Heimbucher* Die Orden u. Kongregationen der kath. Kirche III (²1907).

Assumpcionistės katalikiškos moterų kongregacijos: 1) Emanuelio d'Alzon 1865 įkurta Marijos dangun pakėlimo seserų kongregacija jaunimui auklėti, ligoniams slaugyt ir assumpcionistų (ž.) misijoms rytuose remti. Išsiplatinusi Prancūzijoj, Belgijoj, Olandijoj, Italijoj, Anglijoj, Turkijoj, Bulgarijoj, Rumunijoj ir Serbijoj. Turi 40 namų su 460 seserų.

Les Oblates miss. de l'Assomption 1925.

2) Marijos dangun pakėlimo mažosios seserys, taip pat vadinamos ir Pernetės. Kongregacija nemokamai slaugo ligonius ir globoja šeimas. Turi 67 namus ir per 1.200 seserų. Kongregacija išsiplatinusi Prancūzijoj, Belgijoj, Anglijoj, Airijoj, Italijoj, Ispanijoj, J. A. Valstybėse ir Argentinoj. Centras Paryžiuj.

G. de Grandmaison Les Petites Soeurs de l'Assomption gardes de pauvres Malades à domicile 1924.

Assur ž. Asuras.

Assurbanipal ž. Asurbanipal.

Ast 1) Karolis (g. 1886), estų rašytojas ir politinis veikėjas (slap. K. Rumov). Mokėsi Tartu gimn.; aktyviai dalyvavo 1905 ir 1917 revoliucijoj; estų parlamento visų sesijų narys; socialdemokratas. Kelių žurnalų ir dienraščių redaktorius; autorius apysakų ir kelionės po Indiją aprašymo. 2) Jurgis Fridrikas Antanas (1778—1841), vokiečių filosofas, Schellingo mokinys, Münchene univ. profesorius, labiausiai studijavo Platoną (Platon's Leben u. Schriften 1816, Lexicon Platonicum 1834—39 ir kt).

Astacus fluviatilis ž. Vėžys upinis.

Astaikiškis Ašmenos aps. Kucevičių val. kaimas, apie 30 gyv, 23 km nuo Salų glž. st.

Astapovo (Ostapovo), glž. stotis buv. Riazanės gub. Dankovo aps., nuo 1925 Centrinėj Juodžemio srityj (RSFSR). 1910 XI 7 (20) čia mirė Levas Tolstojus.

Astarath (hebr.): 1) Šv. Rašto Vulgatos vertime Astartos (ž.) vardas. 2) Sen. Testamente minima Astartos kulto vieta.

Astarta graikiškas vardas vakarinių semitų derlingumo, lyčių ir meilės deivės, kurią babiloniečiai ir asiriečiai vadino Ištar, aramiejai Attar (Atargatis), pietiniai arabai Athar; A. ir graikų Afroditės (ž.) prototipas. Sen. Testamente A. vadinama dar ir Ašera; čia ji laikoma esanti sidoniečių deivė ir prie Baalio prijungta moteriška dievybė. A. buvo suvokiama ir planetariškai; kaip dangaus deivė ji buvo statoma greta su Veneros žvaigžde. A. kultas buvo sujungtas su prostitucija.

I. Plessis Etudes sur les textes concernant Istar-Astarte, 1921.

Astarte mažoji planeta (asteroidas), žymima 672 numeriu. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 13,3. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,55 astronominių vienetų. Apeina saulę per 4,1 metų.

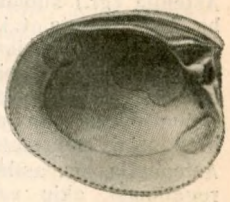

Astarte lituanica

Astarte kiautelis minkštakūnių plokščiažiaunių būrio jūros gyvūnėlių. Jų pavidalas plokščiai apvalokas, lygiomis pusėmis. Šiandien gyvena tos šeimos apie 20 įvairių giminių. Iškasenose pasitaiko iš senesnių laiko tarpų gana dažnai. Pvz., A. lituanica Papilės jūrainiuose sluoksniuose.

Astartu (Astarot — Qarnaim), mst. į vakarus nuo Hauran, Asirijoj, 733 pr. Kr. sugriautas Tiglatpileserio IV.

Astasia (gr. a ne ir histemi statyti) nesugebėjimas stovėti.

Astatinė rodyklė dvi vienodai įmagnetintos (vienodais magnetiniais momentais) magneto rodyklės ir taip pakabintos viena ant antros, kad į vieną pusę nukreipti priešingi poliai. Taip sudarytą rodyklę neveikia horizontinė žemės magnetizmo (ž) sude-

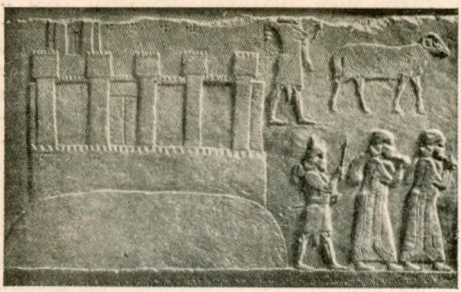

Astartu

damoji; todėl ji būva pusiausvyroj bet kurioj būty. Gali būti pakabinta visa magn. rodyklių sistema; tuomet bus astatinė sistema. A. R. vartojama jautriuose galvanometruose.

Asteikiai 1) Kartenos val. Kretingos aps. kaimas, 1923 321 gyv., 17 km nuo Kretingos glž. st.; 2) Židikų vals., Mažeikių aps. kaimas, 1923 164 gyv., 10 km nuo Sedos; 3) Naujamiesčio val., Panevėžio aps. kaimas. 1923 38 gyv., 6 km nuo Labos.

Asteizmas (gr. nuo asty pilis, sostinė, lot. urbanitas) miestiškumas, sostiniškumas, pasak graikų ir romėnų miestiška elgsena, miestiškas pasisakymas, miestiškas sąmojis, sąmojingai nebaigtas posakis arba nutylėta mintis, sąmojingas žodžių pavartojimas perkeltine prasme.

Asten Fridrikas Emilis (1842—1878), astronomas, nuo 1866 Kölne, nuo 1870 Pulkovo observatorijoj, žinomas Encke kometos tyrinėjimais.

Astenija (gr.) silpnumas arba po ligos, arba kaip įgimta („konstitucinė") ypatybė (esti asteniškas kūno sudėjimas). Dažnai šiuo pavadinimu apibūdinamas įgytas arba įgimtas nervinis silpnumas.

Astenispermija skysta sperma (ž.) su nesubrendusiais spermatozoidais.

Astenopija (gr. asthenes — silpnas, ops — regėjimas), akių vargimas nuo smulkaus darbo dėl nepakankamo akomodacijos (ž.) pajėgumo, ypačiai aukštažiūrių (akomodatyvinė A.), ar dėl raumenų pusiausvyros sugedimo, dažniausiai žemažiūrių (muskulinė A.), ar dėl bendro nervų sistemos nusilpimo (nervinė A.). Reikia akims poilsio arba atitinkamų akinių.

Aster Ernstas (g. 1880 I 18 Berlyne) filosofas, nuo 1920 profesorius Münchene, Husserlio fenomenologijos (ž.) griežtas priešininkas, save patį laikąs nominalistu (ž.); stovi arti Corneliuso (ž.).

Untersuchungen über den logischen Gehalt des Kausalgesetzes, 1905; Principien der Erkenntnislehre, 1913; Geschichte der englischen Philosophie, 1927; Die Psychoanalyse, 1930. Red. Grosse Denker, 2 t. ²1923.

Aster vienametės rūšys ž. Callistephus chinensis.

Aster, astras (iš gr. aster žvaigždė), ilgamečiai, daugiausia iš Kinų ir Amerikos (šeim. Compositae) augalai. Iš jų gražiausi: A. Amellus L. iš p. Europos, Kaukazo ir Mažosios Azijos, gražiais tamsiai alyviniais žiedais; yra įvairių mėlynų ir rausvų gražiažiedžių atmainų. Apie 40—50 cm aukštumo. A. alpinus L. iš Europos, r. ir š. Azijos mėlynais ir baltais žiedais, apie 30 cm aukštumo. Tinka kultūrai soduose dar: A. Lipskyi Komar. iš Tibeto, A. yunnanensis Franch. iš Kinų. A. likiangensis Franch. iš Kinų ir židintieji tik rudenį A. Novi Belgii, A. Novae Angliae iš š. Amerikos (apie 1 m aukštumo) su atmainomis ir kt. Dauginamas sėklomis ir dalant šaknis.

Asterabad Persijoj ž. Astrabad.

Asteria mažoji planeta (asteroidas), žymima 658 numeriu. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 13,6. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,86 astronominių vienetų. Apeina saulę per 4,8 metų.

Asterias ž. Jūrų žvaigždės.

Asteriskas (gr.) žvaigždutė (*); kalbos moksle ženklas ne visai aiškiai nustatytam žodžiui pažymėti.

Asterocystis ž. Olpidiaster.

Asteroidai gausingi, nedideli dangaus kūnai, skrieją aplink saulę, kaip ir planetos (ž.). Dėl savo mažumo A. atrodo lyg kažin kokios žvaigždelės; iš to kilo jų pavadinimas (iš graikų kalbos: panašūs į žvaigždes). Pirmą kartą A. buvo atrastas italų astronomo Piazzi 1801 I. 1. Tasai A. buvo pavadintas Cerera (ž.). 1802 vokiečių astronomas Olbers (ž.) atrado kitą A. Palladą. 1804 Harding atrado A. Junoną. Ligi 1845 buvo žinomi tiktai penki A. XIX a. pabaigoj buvo nustatytas sistemingas būdas A. surasti fotografuojant. Svarbiausias pažymys, kuriuo galima lengvai atskirti A. nuo žvaigždžių, yra jo judėjimas žvaigždynuose. Fotografuojant dangų pakankamai ilgai išlaikant (ekspozicija), A. bejudėdamas pasirodo fotografijos plokštelėj brūkšnelio pavidalu, tuo tarpu, kai žvaigždės atrodo aiškiais taškais. Šiam metodui išplitus, A. atrado labai daug. Kiekvienais metais jų atrandama bent kelios dešimtys. Negalima atidžiai sekti visų tų smulkių objektų, tad nemaža atrastųjų A. ilgainiui pamirštami, paskui vėl atrandami iš naujo. Šiais laikais žinoma daugiau kaip 1000 A., kurių takai jau pakankamai ištirti. A. žymėti

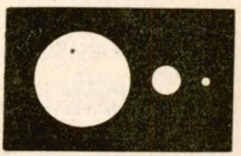

Žemė, mėnulis ir didžiausias asteroidas Ceres (Cerera)

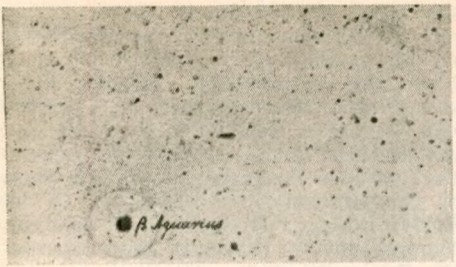

Asteroidas Eros dangaus fotografijoj (brūkšnys nuotraukos vidury)

vartojama eilės numeriai ir vardai, paprastai, moteriški. A. keliauja aplink saulę plačioj srity tarp Marso ir Jupiterio takų. Jų kelionės aplink saulę trunka ilgiau už Marso ir trumpiau už Jupiterio kelionę, vidutiniškai dvejus metus ir dešimt mėnesių. Paskiri A. kartais nukrypsta nuo šio vidutiniško periodo. Taip pat labai įvairūs yra A. atstumai nuo saulės: nuo 1,46 ligi 5,71 astron. vienetų. Pvz. A. Erotas (Eros) (ž.) vidutiniškai yra arčiau prie saulės už Marsą, o A. Hidalgo — toliau už Jupiterį. Ryškumu (regimuoju šviesumu) A. prilygsta silpnoms žvaigždėms. Tik išimtinais atvejais, didesni A. prisiartinę prie žemės, ir gali būti matomi gryna akimi. Šviesą A. gauna iš saulės: savo šviesos jie neturi. Iš šviesos ypatumų sprendžiama, kad A. paviršiai yra nelygūs, uoloti. Atskirais atvejais, A. šviesa periodiškai keičiasi: čia didėja, čia vėl mažėja. Pvz. Erotui šviesos keitimosi periodas 5 val. 16 min., Eunomijai 3 val. 2 min. Manoma, kad A. būva netaisyklingos, nesimetriškos formos ir besisukdami atmuša nevienodą šviesos kiekį. Taip pat prileidžiama, kad A. susideda iš dviejų ar daugiau atskirų kūnų, kurie skrisdami aplink vienas kitą, periodiškai vienas kitą užtemdo. Pastaroji hipotezė pasitvirtino, tiriant A. Erotą.

A. skersmuo:

Cerera	skersmuo	= 770 km
Pallada	„	= 460 „
Vesta	„	= 380 „
Junona	„	= 180 „

Daugelio A. skersmuo siekia vos keliolikos kilometrų. Gali būti dar mažesnių A., bet jų esamomis priemonėmis visvien negalėtume pastebėti. Dėl tokio mažumo A. negali turėti atmosferų; jie, greičiausiai, sudaryti iš uolų, akmenų ir dulkių. Atskiros pažiūros į A. prigimtį nėra pakankamai nusistojusios. Pasak labiau paplitusios hipotezės, A. susidarę iš vienos planetos, subyrėjusios tolimoj praeity Jupiterio poveiky (ž. Potvynių teorija). Tačiau nei šita hipotezė, nei kitos nėra pakankamai įrodytos. Pastaraisiais laikais nurodoma, jog sunku nustatyti aiški riba tarp A. ir kometų (ž.). Daug A. juda labai pailgais takais, visai panašiais į kometų takus, ir, atvirkščiai, kai kurios kometos juda visai kaip A. A. ir kometų takai, Jupiterio ir kitų planetų poveiky, nuolat keičiasi (ž. Perturbacijos) čia viena, čia kita linkme. Taip pat nurodoma A. ir kometų panašumas fizinės būties atžvilgiu. Toks A. sugretinimas bei subendrinimas su kometomis kiek nušviečia jų prigimtį. *P. Sl.*

Asteroidea ž. Jūrų žvaigždės.

Asterolepis išmirusi paleozoinės gadynės žuvis, Antiarchi būrio. Priekinę kūno dalį dengia stiprus šarvas iš daugelio skydų, kurių paviršius išmargintas žvaigždelių pavidalo spuogelių. Užpakalinę kūno dalį, uodegą, dengia apvalios plokštelės. Pasitaiko žemės sluoksniuose devono sistemos Old red smiltainy, Škotijoj ir Estijoj.

Asteropa senovės graikų padavimais viena septynių Plejadų (ž.). A. vardu vadinamos dvi žvaigždės Plejadų spiečiuje (Sėtyne) A. I ir A. II. Žiūrint gryna akimi, abidvi žvaigždės susilieja krūvon, ir matoma tik viena žvaigždė.

Asterope mažoji planeta (asteroidas), žymima 233 numeriu. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 11,3. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,66 astronominių vienetų. Apeina saulę per 4,3 metų.

Asterophyllites medžio Calamites iš paleozoinės gadynės karbono periodo šakos, ataugos, aprašytos klaidingai kaip atskiri augalai. Kalamitai priskiriami asiūkliečių grupei Calamiteae šeimai. Tai dideli apie 30 m medžiai. Jų liemens paviršius išvagotas pailgomis vagutėmis; aplink liemenį grupuojasi šakos vainikėliu, panašiai kaip ir dabartinio asiūklio, tik tuo skirtumu, kad jie nesiaugę, bet auga skyrium. Tų šakų lapai irgi susitvarkę vainikėliais aplink šakos stiebą. Tokios pat šakos, truputį skirtingais lapais, aprašytos irgi klaidingai atskiru vardu Annularia, lyg savaimingi augalai.

Asti (lot. Asta Pompeja) aukšt. Italijos mst. (40.750 gyv.), provincijoj Alessandria. Apylinkė derlinga, kalvota Monferrato sritis. Garsus pigiu putojančiu vynu Asti spumante. Poeto Alfieri gimtinė (aikštėje Piazza Alfieri 1862 Alfierio paminklas).

Asti katedra

Astiadamos trijų atikinių tragikų (IV a. pr. Kr.) vardas.

Astyages, paskutinis Medijos valdovas (584—550 pr. Kr.). Kvaksaro sūnus, savo vasalo Kyro (ž.) nuverstas nuo sosto. Legenda Kyrą padaro A. sūnaitį.

Astianaks Hektoro (ž) ir Andromachos (ž) sūnus. Graikai paėmę Troją, numetę vaiką nuo tvirtovės sienų. Jaunesnieji padavimai pasakoja apie jo stebuklingą išsigelbėjimą ir naujos Trojos įkūrimą.

Astigmatizmas (gr. **a** ne, stigma taškas), akies arba kurio dioptrinio instrumento, sakysim, objektyvo yda, dėl kurios šviesos taško atvaizdas yra ne taškas, bet linija, elipsas arba netaisyklingos formos dėmė. Objektyvai be šitos ydos vadinami anastigmatais. Akies A. pareina nuo nevienodo ragenos išgaubtumo ties dviem vienas kitam statmeniškais meridianais. Tokia ydinga akis neturi ryškaus regėjimo. Žvaigždės figūroje vienos linijos atrodo ryškios, kitos susiliejusios. Akių astigmatizmas koriguoti galima cylindriškai gaubtais stiklais.

Astikas (lot. Hostic, Hostik, Osthyk, Astig, lenk. Ostyk arba Ościk, rus. Ostik), yra laikomas proseniu dviejų senovėje galingų lietuvių giminių Astikų ir Radvilų. Pirmą kartą A. vardas minimas 1398. A. Užpalių pilies viršininkas (Astik capitaneus in Uspalle) drauge su kitais Lietuvos ir Rusijos aukštesniaisiais bajorais („nobiles seu proceres terrarum Litwaniae et Russiae") pasirašė, kaipo liudytojas, d. L. k. Vytauto sudarytą su vokiečių ordinu sutartį Nemuno Salyne (Dr. Bunge. Liv.,-Esth.-und Curländ. Urkundenbuch, IV B., dok. MCDLXXIX, 228 p.). Jo krikšto vardas buvo Kristinas, kas matyti iš A. antspaudo, prikabinto prie Horodlės 1413 unijos akto, kuriame įrašyta: „+ S·: cristini· ostik· de + Kernow", iš visų jo vėlesnių parašų, kuriuose jis dėjo krikščioniškąjį vardą greta pagoniškojo (Wł. Semkowicz. Tradycja o kniaziowskim pochodzeniu Radziwiłłów w świetle krytyki historycznej. Lwów, 1921, 10 p.). Horodlėje A. buvo priimtas lenkų „Trimito" (Trąba) herban. Prof. Wł. Semkowicz, pasiremdamas A. antspaudo įrašu, stengiasi pateisinti senesniųjų geneologų išvedžiojimus apie Astikų ir Radvilų kilimą iš Traidenio brolio Sirpučio ir spėja A. prosenius buvus Kernavės kunigaikščiais Lietuvos valstybės kūrimosi laikais. Savo tvirtinimą jis stengiasi pagrįsti dar rastu Nesvyžiaus archyve 1650 inventoriumi, kurio registruose įrašyta „1442. List Krystyna Ościka trzem synom na imiona za Wiliją: Upnik, Musnik, Szaszol, Szyrwint, Berzow nad rzeką Szyrwintą" (Ibid., 13 p.). Iš šio gana netikro kilimo ir vertės dokumento prof. W. Semkowicz daro išvadą apie didelius žemės plotus, kuriuos buvo valdęs pirmas istoriškai žinomas A. senuolis, o toliau iš to turi išplaukti nauja išvada apie A. galingumą Kernavės krašte. Savo minčiai pamatuoti prof. W. S. dar nurodo, kad savo testamentu A. užrašė savo žmonai Onai Aluntą prie Virintos upės ir Dievklebiškius („Dewklebiszki") prie Dukštos (I. Daniłowicz. Skarbiec dipl. II, dok. N 1735, 168 p., Pastaba. Dok. įrašyta prie „Durstos upės"). Kadangi šios vietos yra arti Kernavės krašto, tai šioji aplinkybė lyg ir patvirtintų prof. W. S. mintį, kad A. turėjęs Kernavės krašte savo tėviškę. Iš paties paminėto dokumento matyti, kad Aluntą A. buvo gavęs iš Vytauto, o Dievklebiškį iš anksčiau buvo turėjęs. Ieškoti A. tėviškės Kernavės krašte yra galima, nes niekas tam neprieštarauja. Greičiausia A. tėviškė bus buvusi Astikų kaime, į šiaurės rytus nuo Kernavės ir Musninkų ir į pietus nuo Avižonių (oro linija nuo Kernavės apie 15 km). Šioji vietovė prof. Wł. S., matyti, nebuvo žinoma, A., iš pradžių nežymus bajoras, galėjo būti, kaip ir kiti jo vienalaikiai, dosniai Vytauto apdovanotas žemėmis ir galiausiai pasidaryti, galiūnu. A. Kristinas pasirašė kaipo liudytojas 1411 II 1 Torunėje sutartį, Vytauto ir Jogailos sudarytą su vokiečių ordinu po garsaus 1410 karo. („Cristini alias Ostig Radywillonis." Ž. Dr. A. Lewicki. Codex epistol. saeculi XV, tomus II, dok. N 35, 42 p.). Šis parašas yra įdomus tuo, kad iš jo sužinome A. Kristino tėvo vardą. Jis buvo Radvila. Tačiau tai yra vienintelis paminėjimas. A. Kristinas buvo vienas svarbiausių d. L. k. Vytauto ir vėliau jo brolio, d. L. k. Žigimanto bendradarbių. Jo parašas buvo dedamas po svarbiausiais šių kun-kščių aktais. Taip, jis pasirašė po 1404 V 22 sutartimi tarp Vytauto ir vokiečių ordino Racionže, Lenkijoje, kuria buvo atnaujinta 1398 sutartis, pasirašyta Nemuno Salyne (Dr. F. G. Bunge. Liv., Esth. und Curländ. Urkundenbuch, IV B., dok. MDCXLII, 459 p.), po anksčiau paminėta 1411 II 1 Torunės sutartimi; po 1422 IX 27 Vytauto ir Jogailos sutartimi su vokiečių ordinu prie Melnežerio, kuria buvo galutinai baigtas Lietuvos karas su vokiečių ordinu ir Lietuvai palikta Žemaičiai ir dalis Sudavų krašto (Dr. F. G. Bunge, Liv., Esth.-und Curländ, Urkund., V B., dok. MMDCXXXVII. 888 p.). Žigimanto I viešpatavimo laikais A. pasirašė savo didžiojo kunig-čio 1432 X 15 sutartį su Lenkija, pagal kurią Lietuva po Žigimanto mirties turėjo pereiti Jogailai ir jo įpėdiniams (B. Barvinskyj. Žyhymont Kejstutovyč. Žovkva. Appendix N 1, 150 p.); taip pat Žigimanto I 1432 X 15

sutartį su Lenkija, pagal kurią jis atsisakė nuo Horodlės Lenkijos naudai (B. Barvinskyj. Kilka dokumentiv i zamitok do časiv vel. kniaziv Svytryhajla i Žyhymonta Kejstutovyča. Zap. Nauk. Tov. im. Ševčenka, t. CXV, 16 ir 17 pp.). Jis taip pat savo parašais patvirtino visas vėlesnes Žigimanto sutartis, kuriomis buvo panaujinami 1432 X 15 Gardine sudarytos sutarties pažadai (B. Barvinskyj. Žyhymont Kejstutovyč. Appendix, 1433, dok. N 3, 155 p.; 1434 II 2. dok. N 4, 158 p.; 1437. XII. 6, dok. N 6, 161 p.). D. L. k. Švitrigailai viešpataujant (1430—1432). A., pasilikdamas Vilniaus kaštelionu, pradžioj dalyvavo, kaip ir Vytauto laikais, visose svarbiausiose Lietuvos valdovo derybose ir pasirašinėjo jo sudaromas sutartis. Taip, 1431 VI 19 jis pasirašė Skirsnemunėje Švitrigailos sudarytą puolimo ir apsigynimo sutartį su Prūsų ir Livonijos vokiečių ordinais (I. Daniłowicz. Skarbiec diplomatów, II t., dok. N 1545, 119 p.) ir 1431 IX 2 Švitrigailos sudarytą stovykloje prie Lucko pilies paliaubų sutartį su Lenkijos karaliumi Jogaila Vladislovu (Ig. Daniłowicz. Skarb. dipl., II t., dok. N 1562, 126 p.). Tačiau jau 1432 A. santykiai su Švitrigaila pasikeitė. Atnaujintoje 1432 V 15 Skirsnemunėje Švitrigailos sutarty su abiem vokiečių ordinais A. parašo nėra (K. Napiersky. Rus.-Livl. Urkunden. Dok. CCXXXI, 191 p.). Tai ne atsitiktinis dalykas, nes ten nerandame ir kitų asmenų, kurie anksčiau buvo laikęsi Švitrigailos, o paskum perėjo į opoziciją ir dalyvavo sąmoksle prieš jį, pvz. kun. Žigimanto, kun. Jono ir Aleksandro, Vladimiro sūnų, ir kt. Matyti, A. nebepritardamas daugiau Švitrigailai, ėmė vengti dalyvauti jo vedamose derybose ir ruošėsi paskelbti didžiuoju Lietuvos kuni-kščiu Žigimantą.

A. pirmą kartą dokumente buvo pavadintas Užpalių pilies viršininku („capitaneus"). Iki 1419 jis yra vadinamas bajoru („baro"). 1419 jis buvo paskirtas Vilniaus kaštelionu ir šiuo vardu titulavosi ligi savo mirties 1442 (kaip mano A. Boniecki) ar 1444 (kaip mano J. Wolff). Tarpusavio karo metu tarp d. L. k. Švitrigailos ir Žigimanto A. visą laiką stovėjo pastarojo pusėje. Žigimanto nužudyme, matyt, jis nedalyvavo. Po Žigimanto mirties A. prisidėjo prie partijos, kuri išrinko didžiuoju Lietuvos kun-kščiu Jogailos sūnų Kazimierą ir, kai šis vyko Vilniun, jis drauge su Vilniaus vyskupu Motiejumi ir kitais aukštais Lietuvos ponais išvyko už miesto jo pasitikti (Dlugossi Hist. polon. lib. XII, 751 p. Lipsiae 1711. Čia jis klaidingai Dlugošiaus pavadintas Jonu vietoje Kristino). Savo Vilniaus kašteliono tarnybą A. išlaikė ir prie Kazimiero ir dar gavo iš jo Užpalių ir Penionių (Ukmergės aps. Anykščių val.) dvarus su vietininko titulu.

A. paliko keturis sūnus — Radvilą, Stanislovą Mikalojų ir Baltramiejų (W. Semkowicz, op. cit., 14 p.). Istoriniuose šaltiniuose yra dažniau minimi tik dviejų vyresniųjų — Radvilo ir Stanislovo arba Stankaus — vardai. Jaunesnieji greičiausia bus mirę, patys nieku nepasižymėję ir nepalikę įpėdinių. A. Kristino sūnus Radvila davė pradžią Radvilų giminei, o Stanislovas, arba Stankus — Astikų giminei. Apie Stankaus A. gyvenimą žinių neišliko.

Daugiau žinių turime apie jo sūnų Gregorių. d. L. k. Aleksandro viešpatavimo pradžioje, 1492 Gregorius A. buvo D. L. kun-stės maršalu. 1494 jis buvo paskirtas rūmų maršalu ir Anykščių vietininku. 1495 jis, be to, buvo dar paskirtas Merkinės vietininku. Beeinant d. L. k. Aleksandro laikais Lietuvos karams su Maskva, Gregorius A. 1500, kautynėse prie Vedrošos, pakliuvo Maskvos nelaisvėn ir ten išbuvo devynerius metus. Jo nelaisvės metu Anykščių ir Merkinės vietininkijos buvo pavestos kitiems žmonėms. Sugrįžusiam iš Maskvos Gregoriui A. buvo grąžintas rūmų maršalo titulas ir duotos Užpalių ir Penionių seniūnijos arba vietininkijos, kurias kitados buvo valdęs Kristinas A., o po to jo sūnus Radvilas ir anūkas Mikalojus, Radvilo sūnus. 1510 Gregorius A., pasilikdamas rūmų maršalu, buvo dar paskirtas Trakų vaivada. 1514 jis vėl gavo Merkinę, 1517 Maišiogalą ir kitus dvarus. Gregorius A. mirė maždaug 1518 arba 1519.

Po Gregoriaus A., Trakų vaivados, mirties A. giminės reikšmė žymiai nukrito. Nors Astikai pasiliko ir toliau ponų tarybos nariais ir jiems įvardintinai buvo adresuojami didžiojo kun-kščio raštai, bet jiems nebepasisekė nei įsigyti didelių turtų nei iškilti į pirmąsias vietas Lietuvos valstybinėje ierarchijoje. Kai kurie iš A. dar kartkartėmis užimdavo antraeiles valstybines vietas, bet kaskart vis menkesnes. Išimtį sudarė tik Trakų vaivados Gregoriaus sūnus taip pat Gregorius, kuris iš pradžių buvo Naugarduko vaivada, o nuo 1544 buvo paskirtas Vilniaus kaštelionu ir mirė šiame poste 1557 arba 1558.

Gregorius, Stanislovo s., Astikas paliko tris sūnus — Stanislovą, kuris buvo Polocko vaivada ir mirė 1519, Jurgį, kuris buvo maršalu, ir aukščiau paminėtą Gregorių Naugarduko vaivadą ir nuo 1544 Vilniaus kaštelioną. Šis Gregorius, Gregoriaus sūnus, A. mirė nepalikęs vaikų. Antras sūnus Jurgis (m. 1546) paliko sūnus Mikalojų, Joną, dukteris Joaną ir Sofiją, sūnus

Jurgį ir Gregorių. Prie jų A. reikšmė dar labiau nukrito. Vyriausias Jurgio A. sūnus Mikalojus buvo Rezeknės (Rečicos) ir Krėvos seniūnas. Jo laikais susidarė legenda apie A. kilimą iš Sirpučio, kuris buvo tuomet laikomas d. L. k. Algirdo kariuomenės vadu. Remdamasis šia legenda Mikalojus A. ėmė vadintis Astiku Sirpučiu. Liūdnai pagarsėjo pats jauniausias iš jo brolių Gregorius. 1580, kai Lietuvos did. kun. ir Lenkijos karalius Steponas Batoras ruošėsi prie antrojo karo su Maskvos did. kun-ščiu Jonu IV Žiauriuoju ir gyveno Gardine, buvo gauta žinia, kad Gregorius A. palaikąs santykius su Maskva ir teikiąs jai žinių. Padarius kratą Gregoriaus A. gyvenamoje vietoje. Kovarske, buvo rasta įvairių blankų su Lietuvos įžymesnių senatorių parašais ir antspaudais ir prietaisai pinigams dirbti. Gregoriaus A. tarnai paaiškino, kad jų ponas susižinodavęs su Maskva dar tarpkaralės metu, o pats Gregorius A. teisinosi, kad jis, gyvendamas skurdžiai ir turėdamas daug skolų, norėjęs gauti pinigų iš Maskvos ir todėl pažadėjęs Steponą Batorą nužudyti; svetimus parašus ir antspaudus pasidirbęs tam, kad parodytų savo plačius ryšius su Lietuvos valdžios sferomis, kad Maskvoje juo labiau tikėtų. Nenorėjo prisipažinti pats padirbinėjęs pinigus. Jis buvo nuteistas mirti. Jis paliko tik vieną sūnų Joną. 1581 seimas pripažino, kad Jonas nebuvo žinojęs apie tėvo nusikaltimą, ir grąžino jam teises, 1608—1609 Jonas A. buvo Vilniaus apsk. žemininku arba žemės teisėju. Kada jis mirė, nežinia. Su juo pasibaigė A. giminė.

A. Boniecki Poczet rodów w wielkim Księstwie Litewskiem. *J. Wolff,* Senatorowie i dygnitarze Wielk. Księstwa Litewskiego. *Rajnold Heidensztejn* Dzieje Polski od śmierci Zyg. Augusta w roku 1594. Tom II. *Wł. Semkowicz* Tradycja o kniaziowskiem pochodzeniu Radziwiłłów w świetle krytyki historycznej. Lwów 1921. *I. J.*

Astingai, ar asdingai, vandalų giminė ties Baltijos jūra, II a. Kr. g. puola Dakiją, vėliau įsikūrė Sudėtų kalnuose; Kastanto Didžiojo laikais persikėlė į dešinįjį Dunojaus krantą.

Astma (gr. asthma) ypatingi dusulio priepuoliai, kurie staigiai užeina ir pareina nuo širdies ligų, nuo bronchų raumenėlių traukulių ir susirgus kai kuriems kitiems organams, pvz. inkstams, nervams, smegenims, jeknoms ir t. t.

Astolda pramanyta Palemono giminės kunigaikštytė, kuri davė temą Olimpijai Radvilaitei Mostovskienei (ž.) vienai pirmųjų istorinių apysakų iš Lietuvos praeities: Astolda, xiężniczka z krwi Palemona. Vilnius 1807.

Aston-Manor (sk. estn mener) vid. Anglijos fabrikų mst. 1921 15890 gyv. Birminghamo priemiestis. Gaminama įvairios mašinos, ginklai, žaislai ir kt.

Aston (sk. estn) Pranas Viliamas (g. 1877 IX 1 ties Birminghamu Anglijoj), anglų fizikas ir chemikas, mokėsi Birminghamo univ.; 1909 ekstraordin. profesorius Birminghamo universitete; 1909 pabaigoj perėjo į Trinity College Cambridge dirbti drauge su J. J. Thomsonu (ž.). Didž. karo metu buvo technikos patarėjas prie oro laivyno, 1919 grįžo į Cambridge. 1919 išrado svarbų cheminį masių spektrografą, kas leido jam nustatyti neradioaktyvinių elementų izotopiją; labiausiai už tą darbą 1922 jam buvo pripažinta Nobelio chemijos premija. Svarbiausias jo raštas: Isotopes (1923).

P. V. Aston

Astor Jonas Jokūbas (1763—1848), vokiečių pirklys Amerikoj, kailių prekyba ir žemės spekuliacija susikrovęs milžinišką kapitalą, įkūrė New Yorke Astoro biblioteką (veikia nuo 1854), savo gimtinėj Walldorfe paliai Heidelbergą Astoro prieglaudą (taip pat nuo 1854) ir Amerikoj Oregono valstybėj 1811 miestą Astoria. Milijonininkų giminės prosenis.

Astorga provincijos León Ispanijoj mst., 1920 6.312 gyv. Senromėnų mūrų liekanos (lot. Asturica Augusta, dar vidur. amžiuose tebebuvo žymus miestas). 1810 gyventojų ilgai buvo ginamas nuo prancūzų.

Astorga Emanuelis (1681 XII 11 Palermo — 1736 VIII 21 Prahoj), kompozitorius, priėmęs vardą nuo Astorgos vienuolyno, kuriame kurį laiką buvo auklėjamas (sūnus Girolamo Capece). Jo tėvas buvo mirtim nubaustas 1701 už dalyvavimą italų sąmoksle prieš ispanus; E. buvo priverstas dalyvauti tėvo ekzekucijoje, o taip pat vėliau prisiimti A. vardą. Baigė gyvenimą Prahos vienuolyne. Savo veikalų nespausdino, tačiau surasta jo darbo 50 kantatų sopranui, 44 altui, idilinė opera Dafne; žymiausias jo darbas, įgijęs pasaulinio garso, Stabat mater, manoma parašytas jam aplankius Londoną. Keliolika metų važinėdamas po Europą kaip įgarsėjęs dainininkas ir kompozitorius, A. niekados negavo teisės apsilankyti savo krašte.

H. Volkmann Emanuele d'A., 2 t. 1911—1919.

Astoria (sk. ešterie) JAV mst. Oregono valstybėje, prie Didžiojo vandenyno, 1811

milijonininko J. J. Astoro (ž.) įsteigtas. 1920 14.030 gyv., 1930 10.349.

Astrabad, Asterabad 1) žiemių Persijos provincija; žiemiuose siekiasi su Kaspijos jūra (Astrabado įlanka) ir Sov. Rusijos Užukaspija, pietuose su Elburzo kalnais, vak. Mazandaranu ir r. su Chorasanu. Šalis kalnuota, (ypač p. daly), slėniuose gerai dera ryžiai, kviečiai; plačios ganyklos ir daug miškų. Gyv. apie 150.000, kurie verčiasi daugiausia gyvulininkyste ir javų auginimu; klimatas sausas, dėl to dirvos daugelyj vietų drėkinamos upių vandeniu. 2) A. provincijos svarbiausias mst. prie Astar upės(Juodoji upė); 32 km į p. nuo Kaspijos jūros, Elburzo papėdėje ir didelės pelkėtos žemumos pakrašty prie kelio iš v. Turano į Teheraną. Įkurtas VIII a. Kr. g., 1384 Tamerlano sunaikintas; aplink seno (iš VIII a.) mūro siena. Nutiesus Užukaspijos gl., nustojo savo pirmykštės prekybinės reikšmės su Chorassanu. Šilko, medvilnės, cukrinių nendrių, ryžių prekyba. Netoliese A. įlankoje dvi salos, Didžioji ir Mažoji Ašur Ada. D. Ašur Ada nuo 1841 rusų jūros laivyno bazė ir kariuomenės stovykla; 1919 perleista persams.

Astrachanė (Astrachań) RSFSR mst. Volgos deltos saloj (Dolgij ostrov — Ilgoji sala), 96 km nuo žiočių. Įkurtas XIII a. Kr. g., Timuro 1395 sugriautas ir ligi rusams užimant (1557) buvo totorių A. valstybės sostinė (Chadži Tarchan) dešiniame Volgos krante, 1558 perkelta į dabartinę savo vietą. Petras D. pakėlė jos reikšmę. 1923 gyv. 133.000 (1915 205.000), kurių trečdalis verčiasi žuvininkyste. Be daugumos rusų, gyvenamas totorių, armėnų, persų ir kt. Šiandien svarbus prekybos ir karo uostas, turis didelę pramonę, ypač medvilnės ir šilko tekstilę. Statomi laivai; žymus prekybos punktas su Persija. Eksportuojama žuvys, šilkas, naftos produktai, vynuogės, medvilnė. A. gubernijos ir Kalmukų autonominės srities centras.

Astrachanės gubernija RSFSR, apima caro laikų A. guberniją, be Carevo ir Černojarsko aps., Kalmukų stepių ir Bukiejevo ordos. Plotas 21.087 km² ir 406.010 (1924) gyv., 1 km² 19,2 gyv.: 64,3% rusų, 4,5% ukrainiečių, 1% žydų, 11,3% kirgizų (daug. kairiosios Pavolgės stepėse), 10% totorių (daug. Astrachanėje, Krasname Jare), apie 1% kalmukų, ½% armėnų. A. gub. sudaro trys buvusios A. gub. apskritys: Astrachanės, Jenotajevsko ir Krasnojarsko, padalytos į 13 rajonų: Baskunčak, Biručja kosa, Bolchuny, Charabali, Ikrianoje, Jenotajevsk, Kamyziak, Krasnyj Jar, Mogoi, Nikolskoje, Raznočinskoje, Trusovskij ir Zacarevskoje.

Astrachanės gubernijos kalmukai klajokliai

A. kraštas buvo naturalus tautų kelias pereinant iš Azijos Europon. Čia būta skitų, alanų, hunų, bulgarų, madjarų, VII—X a. chazarų valstybė, panaikinta pečenėgų ir slavių, XI a. polovcai, XIII a. totoriai su Sarajo sostine, 1480—1557 A. valstybė. 1605 A. išplėšė Tereko kazokai, 1613 čia įsistiprino kazokų atamanas Zaruckij ir Marina Mnišek (jos sūnus Jonas čia paskelbtas Maskvos caru). 1632 pasirodė kalmukai. 1667 sukilęs prieš carą Stenka Razin sudegino A. 1705 čia šaulių sukilta prieš caro Petro I reformas. 1801 pasirodė kirgizai. 1918 sausio mėn. raudonoji armija paėmė A. ir prijungė kraštą prie Tarybų Sąjungos.

Materijały po rajonirovaniju A. gub., 1924; *Semenov-Tiań-Šanskij* (red.) Povolžje, 1925.

Astrachanės kazokų kariuomenė sudaryta 1691, atskyrus juos nuo Dono kazokų, tikriau net 1737. Jų valdomas plotas 1897 773½ tūkst. dešimtinių ir 30½ tūkst. gyv. Astrachanės, Samaros ir Saratovo gub.

Astrachanės obuoliai. Baltieji A. O., rusų kilmės obuolių atmaina, gerai žinoma Lietuvoje ir Pabaltijy. Pas mus vietomis vadinami pilkieji alyviniai. Vidutiniško didumo, plokščiai apvalūs arba konuso formos. Luoba plona, pilkai žalios, ligi drumsčiai balsganos spalvos, saulėtas šonas nusidažęs. Mėsa balta, smulkiai kruopelinė, saldžiai apyrūkštė; dažnai prisipildo sunkos ir pasidaro peršviečiama. Pernokę vaisiai darosi miltingi. Tai ankstyba vasarinė atmaina. Medeliai auga smarkiai, sudaro gražius vainikus ir anksti veda vaisius. Laikoma labai atsparia atmaina ir todėl auginama šiaurės kraštuose su žiauriu klimatu.

Raudonieji A. O., taipgi iš Rusijos kilusi atmaina. Obuoliai vidutiniško didumo, raudoni. Mėsa šviesiai geltona, saldžiai apyrūkštė. Vasarinė atmaina, tinka stalui ir virtuvės reikalams. Vaisiai net sunokę nepasidaro miltingi ir turi labai gerą skonį. Nuskinti išlaikomi apie mėnesį. Medeliai auga gerai, bet nesuauga dideliais medžiais, nes anksti pradeda vaisius vesti. Tinka auginti lengvesnėj žemėj, tačiau reikia gerai patręšti. *M. It. ir S. Bg.*

Astrachanės valstybė susidarė ties Kaspijos jūros šiaurės krantais Auksinei ordai žlugus, XV a. (1480) pabaigoje. Nuolatiniai karai su Krymo totoriais spyrė A. V. chanus ieškoti rusų paramos (nuo 1535). 1550 Krymo totoriai paėmė A. ir jo gyventojus išvedė į Krymą; tuo pačiu laiku valstybę naikino totorių kazokai. Per Rusijos karą su Kazane, dalis A. totorių palaikė rusus, kita Kazanės pusę. Maskvos k-štis Jonas IV 1554 pasiuntė prieš A. V. Pronskio-Šemiakino vadovaujamą kariuomenę, kuri užėmė A. ir pastatė chanu Derbiš-Aliejų, kuris sutiko mokėti Maskvai duoklę. Vėliau jam besitariant su Krymo totoriais dėl sąjungos prieš rusus, Jono IV pasiųsta Jono Čeremisinovo vedama kariuomenė 1557 galutinai nukariavo A. V. ir prijungė prie Maskvos. Vėliau visą šimtmetį stengtasi rusus iš A. išvyti.

Astraea asteroidas (mažoji planeta), žymimas dar 5 numeriu. Atrado ją Heneke 1845. Ryškumas vidutinės opozicijos metu 9,9. Vidutiniškas atstumas nuo saulės 2,576 astronominių vienetų. Apeina saulę per 1.510 dienų.

Astragalas architektūroj. pusės skritulio pavidalo kyšulys, skiriąs kolonos stiebą nuo kapitelės.

Astragalus botanikoj ž. Kulkšnė.

Astrain Antanas (1857—1928), jėzuitas, jėzuitų ordino Ispanijoj istorikas. Svarb. veikalai: Historia de la Compania de Jesus en la Asistencia de Espana 1540—1758 (7 t. 1903—1925).

Astraliniai mitai yra tie, kuriems asmenys ir mitiniai motyvai imami iš žvaigždžių pasaulio; seniausieji tokios rūšies mitai sutinkami Babilonijoj. Ž. Astralizmas.

Astralizmas astralinė religija, žvaigždžių kultas; saulės, mėnulio ir žvaigždžių religinis garbinimas kaip dievybių; kilęs iš stebėjimo, kad dangaus kūnai daro įtakos žemei, ir spėjimo, kad žmonijos gyvenimo vyksmas priklauso dangaus kūnų. Ryškiai astrališka yra buvusi asirų ir babiloniečių religija. A. bruožų turi taip pat arabų, senųjų egiptiečių ir finikiečių religija. Ir izraelitai kartkartėmis linkdavo į semitišką astralizmą. A. vyravo ir tame religijų mišiny, kurio būta mūsų eros pradžioj helenizme ir Romos valstybėj. Ž. Astrologija.

W. Gundel Sterne u. Sternbilder im Glauben des Alt. u. d. Neuzeit, 1922; *H. Gressmann*, Die hellenistische Gestirnreligion, 1925.

Astramovič Aleksandras kun. (slapyvardis Andrei Ziaziula), gudų poetas-lyrikas. Eilių rinkinys: „Z rodnaha zahonu".

Astramskis Tomas (1853 V 28 Naujienos-Narto k., Kvietiškio gm., Marijampolės aps. — 1921 III 11 New Yorke). Marijampolėj išėjo 3 kl., 1885 išrinktas Kvietiškio gm. vaitu, dėl rusų administr. persekiojimų bėgo į Ameriką. Pradžioj dirbo Gloversio kasyklose, vėliau vertėsi literatūros darbu ir Philadelphijoj (ž.) įsitaisė spaustuvę. Vienas Tėvynės Mylėtojų Draug. (ž.) steigėjų, 1892—1894 redagavo ir leido „Garsą", 1900 — 1901 su kun. Kaupu „Tėvynę", 1905 ir 1908 Philadelphijoj jumor. „Pleperį", 1907 „Kapsą", 1910 Bostone „Pipirą". Įvairiais laikais bendradarbiavo „Vien. Lietuvn.", „Saulėj", „Naujojoj Gadynėj" (1896), „Lietuvyj" (1901) ir kitur. Atskirai išsp.: Linksma ir liudna knygelė 1894, Mainieris ir Leberis 1898, išvertė Leop. Šillerio Petrą Žemaitį 1900. Slapyv. Aš, Mergos Vaikas, Naujieniškis, Pažįstamas Trupinėlio, Senas Kapsas, Senis Mainieris iš Gloversio ir kit.

T. Astramskis

A. Milukas Spaudos laisvės sukaktuvės p. 420; *A. B. Strimaitis* „Tėvynė" 1921 N 12—13.

Astrapotherium išmirę gyvuliai žinduolių klasės, žoliaėdžiai, kurie gyveno prieš ledlaikį, mioceno laiko tarpe, p. Amerikoj. Tiksliai atvaizduoti šių gyvulių grupę sunku, nes lig šiol rasta tik galvos ir kojų kaulų. Kiek galima spręsti iš tų likučių, tai buvę didoki sunkūs gyvuliai, primeną kiek savo didumu raganosį. Kaukolė plokščia, kakta plati, primenanti tapiro galvą. Charakteringas tos grupės pažymys yra dantys, skirtingi nuo kitų kanopinių žinduolių, panašūs į graužikų. Priekiniai dantys kaltelių pavidalo, iltiniai stiprūs didoki trikampiai. Kojos penkiais pirštais, kurie baigiasi plačiomis kanopomis. Vidurinis jų pirštas išplitęs stipriausiai. Likučių rasta mioceno sluoksniuose Patagonijoj.

Astras ž. Aster.

Astraulėnai Šemetavos val. Švenčionių apskr. kaimas, Vilniaus krašte; ties juo pilkapis.

Astravas 1) Biržų aps. ir val. dv., 1923 509 gyv., 3 km nuo Biržų; 2) Zarasų aps. Antazavės val. vs., 1923 12 gyv., 12 km nuo Dusetų; 3) (Nemencinė) Rokiškio aps. Kriaunų val. km., 1923 190 gyv., 15 km nuo Obelių glž. st.; 4) (Duburiai), Zarasų aps. Antazavės val. vs., 1923 6 gyv., 9 km nuo Dusetų; 5) Lydos aps. Dubičių val., Vilniaus krašte km. 40 gyv., bažnyčia statyta 1468; nauja mūro 1785; paversta cerkve 1866; vėliau, dar rusų laikais, leista pastatyti kitą katalikų bažny-

Astravo dvaro griuvėsiai Biržų val.

čią; 6) Dūkšto val. kaimas prie Disnos ežero, Vilniaus krašte, 5 km nuo Dūkšto glž. st.; 1930 30 gyv.

Astravas Ilgių ež. pusiasalis, apie 7 ha, Brėslaujos aps. Rimšės val., Vilniaus krašte.

Astraviškiai 1) Brėslaujos aps., Tverečiaus val. k. Vilniaus krašte prie Drūkšelės upės, 21 km nuo Ignalino glž. st.; 1932 40 gyv.; 2) kaimas Maž. Lietuvoj, Darkiemio aps., greta kurio Zedmaro plyšy 1905—1914 surasta charakteringų paminklų mezolitinės ir neolitinės kultūros kelių sodybų liekanose.

Astrea ž. Dikė.

Astrinė Lydos aps. mst., prie Astrinės upės Vilniaus krašte, apie 2.000 gyv.

Astrochemija mokslas apie cheminę dangaus kūnų sudėtį, faktiškai apimamas astrofizikos (ž.).

Astrofizika astronomijos šaka, tirianti fizines dangaus kūnų savybes: jų temperatūrą, spinduliavimą, cheminę sudėtį ir t. t. A. jungia astronomiją su fizika ir chemija. A. plačiąja prasme susidarė XVII a. antroj pusėj. Ligi Newtono astronomija tenkinosi tiktai geometrišku dangaus reiškinių gvildenimu. Newton suformulavo pagrindinius judėjimo dėsnius (ž.) ir iš astronominių duomenų nustatė visuotinės traukos dėsnį (ž. Gravitacija, Trauka). Kartu jis įrodė, jog dangaus kūnų judėjimas vyksta pagal bendrus mechanikos dėsnius, kurie galioja žemėje. Iš to pavyko sužinoti dangaus kūnų masę, judrumas, judėjimo kiekis, judėjimo energija. Astronomijos šaka, kilusi iš Newtono darbų, savo laiku buvo vadinama fizine astronomija; tuo norėta atskirti ją nuo ankstyvesnės geometrinės astronomijos. Tačiau terminas fizinė astronomija, išsilaikęs ligi antros XIX a. pusės, galutinai neprigijo. Dabar astronomijos šaka, kuri remiasi visuotinės traukos dėsniu, vadinama traukos astronomija arba dinaminė astronomija. Ji jau nebepriskiriama astrofizikai. Kitas žingsnis fizinei dangaus kūnų būklei pažinti buvo spektro analizės atradimas (ž.). Spektro linijos buvo pastebėtos saulės spektre dar XVIII a., tačiau ilgą laiką tyrinėtojai mokėjo tik jas aprašinėti. Toki pvz. buvo Fraunhoferio (ž.) darbai. Pirmoj XIX a. pusėj buvo įvykdyta nemaža spektro tyrinėjimų laboratorijose. Kirchhoff (ž.) ir Bunsen (ž.) 1859—1862 sugebėjo išaiškinti saulės spektro kilimą. Nustatyta saulėje kelių žinomųjų cheminių elementų buvimas: vandenilis, natrijus, magnijus, kalcijus ir kt. Šitokie kokybinio pobūdžio tyrimai buvo tęsiami visą likusią XIX a. dalį. Šiam A. laiko tarpe itin svarbus buvo helijaus (ž.) atradimas. Jau pirmieji spektrų tyrinėtojai (pvz., Fraunhofer) mėgino stebėti ir žvaigždžių spektrus; tačiau rezultatai buvo dar menki. Apie 1864 italų astronomas Secchi ir, nepriklausomai nuo jo, anglas Hugghins pradėjo sėkmingai tyrinėti žvaigždžių spektrus. Maždaug tuo pat laiku dangaus fotometrija (ž.) padarė didelę pažangą. Astronomai vis daugiau ėmė tyrinėti paskiras žvaigždes. Šie tyrinėjimai privertė astronomus žymiai išplėsti ir patobulinti specialinę aparatūrą. Atsirado daug naujų mokslo įrankių — fotometrai, spektroskopai ir kt. Tų įrankių vartojimas virto ištisu mokslu. Visi tie nauji tyrinėjimo metodai įgijo bendrą A. vardą. Svarbesnės jos šakos buvo: dangaus spektroskopija (ž.), fotometrija (ž.) ir fotografija (ž.); prie to prisidėjo bolometriniai (ž.) ir radiometriniai (ž.) tyrimai. Maždaug ligi 1915 A. savo žymia dalimi, buvo tiktai rinkimas faktų, mažai vienas su kitu tesusijusių. Žodis astrofizika dažnai buvo vartojamas tik priešstatyti astronomijai (ž.), kuri nagrinėja tiktai padėtį ir judėjimą. Gausingi stebėjimo duomenys, kuriuos A. trumpu laiku surinko, ilgai dar nebuvo išaiškinami ir mažai tenušvietė fizikinę dangaus kūnų būtį. Nepaisant to, A. reikšmė kitoms astronomijos šakoms buvo labai didelė. Jos metodais pavyko ištirti dangaus kūnų artėjimą bei tolinimąsi (ž. Radialinis greitumas). Žvaigždžių spektrų stebėjimai leido sudaryti labai tikslią žvaigždžių klasifikaciją, kas netiesiogiai nušvietė įvairius klausimus apie žvaigždžių suskirstymą erdvėje ir jų judėjimą.

A., tikrąja to žodžio prasme, kartais vadinama naująja astrofizika, kilo tik XX a., ryšy su kvantų teorija (ž.). Nemažesnės reikšmės turėjo elektronų ir atomų teorijos; tačiau pastarosios dvi teorijos ūmai pažengė tiktai kvantų teorijos poveiky. Naujosios, kilusios fizikoje, teorijos leido įprasminti bei interpretuoti daugelį astrofiziškų stebėjimų, kurie lig tol buvo tiktai mechaniškai registruojami ir aprašomi. Ypačiai svarbus pasirodė Plancko spinduliavimo dėsnis (ž.), kuris leido išmatuoti dangaus kūnų temperatūrą. Naujoji atomų teorija leidžia sužinoti saulės atmosferos sudrumą ir veikiančias tenai magnetines ir elektrines jėgas. Cheminė žvaigždžių sudėtis dabar yra tiriama kiekybiniu atžvilgiu, nustatant įvairios medžiagos procentą žvaigždės atmosferoj. Naujoji A., be ko kito, gvildena visą eilę teoretiškų klausimų, jų tarpe žvaigždžių vidaus sudėtį,

žvaigždžių spinduliavimo šaltinius ir žvaigždžių raidą (evoliuciją). *P. Sl.*

K. Graff Grundriss der Astrophysik, 1928; *F. Stratton* Astronomical Physics.

Astrofotografija ž. Dangaus fotografavimas.

Astrofotometrija ž. Dangaus fotometrija.

Astrognozija (gr. reiškia: žvaigždžių pažinimas) bendras susipažinimas su žvaidždžių bei žvaigždynų pavadinimais ir sugebėjimas juos surasti danguje. A. yra seniausia astronomijos šaka. Dar XVIII a. astronomai turėjo atmintinai žinoti daugelio žvaigždžių vardus ir dangaus suskirstymą žvaigždynais. Atsiradus labai paprastai ir nuosakiai žvaigždžių nomenklatūrai (ž.), atminties darbas, tiriant dangų, buvo žymiai suprastintas ir mechanizuotas. Dėl to A. ir neišskiriama iš astronomijos.

Astrografas įrankis dangaus kūnams fotografuoti, paprastai, iš dviejų teleskopų (ž.), montuotų kartu bendra ekvatorialo (ž.) ašių sistema. Vienas tų dviejų teleskopų veikia kaip fotografinė kamera. Jo objektyvas (ž.) pritaikytas fotografiškai veikiantiems spinduliams; okuliaro (ž.) vietoje stovi dėžutė fotografinėms plokštelėms. Antras teleskopas, vadinamas vedamuoju žiūronu, skiriamas tiesiogiai žiūrėti. A. atkreiptas į fotografuojamąjį objektą turi tiksliai sekti jo judėjimą fotografavimo metu. Šiam tikslui A., kaip ir kiekvienas didelis ekvatorialas (ž.), turi tam tikrą variklį, kuris veda jį pagal žvaigždes. Astronomas, daras nuotrauką, stebi fotografuojamąją žvaigždę pro vedamąjį žiūroną ir tam tikromis rankenomis tikrina A. linkmę. Kai kurie A. turi ne vieną, bet dvi ir daugiau fotografinių kamerų. Be to, kiekvienas A. yra aprūpintas pagalbiniais žiūronais ieškotojais (ž.). Prie įrengimo priklauso taip pat skliauto pavidalo sukantysis stogas. *P. Sl.*

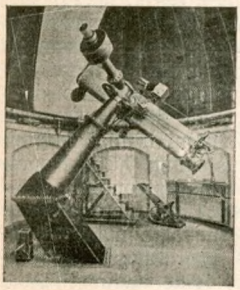

Astrografas

Astroida plokščia kreivė, kurią brėžia apskritimo radiuso $\frac{a}{4}$ taškas, jei šis apskritimas rieda kitam apskritime radiuso a. Tokiu būdu A. priklauso hipocikloidų (ž.) šeimai. A. lygtis yra:

$x^{\frac{2}{3}} + y^{\frac{2}{3}} = a^{\frac{2}{3}}$ arba parametrinėj formoj: $x = a\cos^3\varphi, y = a\sin^3\varphi$ arba $x = a\left(\frac{1-t^2}{1+t^2}\right)^3$, $y = a\left(\frac{2t}{1+t^2}\right)^3$, kur $t = \tan\frac{\varphi}{2}$. Čia $\varphi = \frac{\pi}{2} - \vartheta$, kur ϑ reiškia kampą A. lietėjos kuriame norint šios kreivės taške, kurio koordinatos x ir y, su abscisų (ž.) ašimi.

Astroliabija senoviškas astronomijos įrankis. Spėjama Hypparcho sukonstruotas ir Ptolomiejaus aprašytas; iš graikų pasiėmę arabai A. patobulino ir išplatino; tolimesnį patobulinimą įvedė XV a. Nürnbergo humanistas Regiomontanus. Ligi XVIII a. A. vartota laivininkystėje kampams matuoti. A. sudarytas iš kelių skritulių ir rodiklių, uždėtų ant vienos ašies. Viena judamųjų

Arabų astroliabija

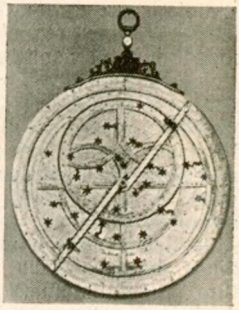

Astroliabija XVII a.

dalių turi taikiklius (dioptrus) ir yra nukreipiama į stebimąjį dangišką objektą (alidadė). Kitos dalys turi įvairius ženklus ir padalinimus, stebėjimo linkmei atskaityti. A. buvo ne tik stebėjimo įrankis, bet taip pat vartota kaip apytikris skaičiavimo įrankis, kaip dabartinė skaičiavimo liniuotė. Tam tikslui A. buvo išbrėžiama daugybė astronominio ir astrologinio pobūdžio ženklų. Teleskopui atsiradus, A. neteko praktinės reikšmės ir išliko tiktai muziejuose. Ilgiau A. buvo vartojama geodezijoj kampams žemės paviršiuje matuoti, bet ir čia ji dabar pakeista teodolitu (ž.). *P. Sl.*

Astrologija būrimas iš dangiškų reiškinių, pagrįstas nepamatuotu manymu, esą žvaigždės ir planetos turi slaptą poveikį paskiriems asmenims, visuomenei, valstybei, oro atmainoms ir kit. A. buvo praktikuojama visose senovės tautose nuo priešistorinių laikų ir ėjo lygiagrečiai su astronomija (ž.). A. ir astronomija dažnai buvo painiojamos ir vartojamos priešinga prasme nekaip dabar. Tiktai naujųjų amžių pradžioje nusistojo jų dabartinė prasmė. A. sistemą nustatė chaldiejai (ž.) jau apie 2500 pr. Kr. Babilonijoje (ž.) ir Asirijoje (ž.). A. buvo glaudžiai susijusi su religiniu kultu ir turėjo valstybės gyvenimui didelės reikšmės. Be astrologų patarimo nebuvo daromas

M. K. Čiurlionis Avinas

M. K. Čiurlionis Jautis

joks svarbus gyvenimo žygis. Šių kraštų miestų griuvėsiuose rasta gausingos astrologinės literatūros. Aleksandro Makedoniečio (ž.) žygių laiku A. paplito graikuose ir visame antikiniame pasauly. Kai kurie graikų astronomai, pvz. Aristarchas (ž.), atmetė A., tačiau Hipparchas (ž.) laikė ją turinčią pagrindo, o Ptolomiejus (ž.) parašė didelį keturių knygų A. veikalą. Graikų astrologijos išdėstymą randame ir vad. Hermetiškose knygose (ž.), kurių nė autoriaus, nė datos nežinoma. Iš graikų A. pateko į arabus, kur atitiko fatalistinę mahometonų nuotaiką. Labiausiai arabų įtakoje, drauge su alchemija (ž.) paplinta ji ir krikščioniškam pasauly vidurinių amžių antroj pusėj. Astrologiškų išvedžiojimų pagrindan yra padėtas simboliškas dangiškų reiškinių aiškinimas. Babilonijoje kiekviena planeta ir jos veikimas buvo priskirta tam tikram dievui. Merkurijus—Nebui (ž.), Venera—Ištarai (ž.), Marsas—Nergaliui (ž.), Jupiteris—Mardukui

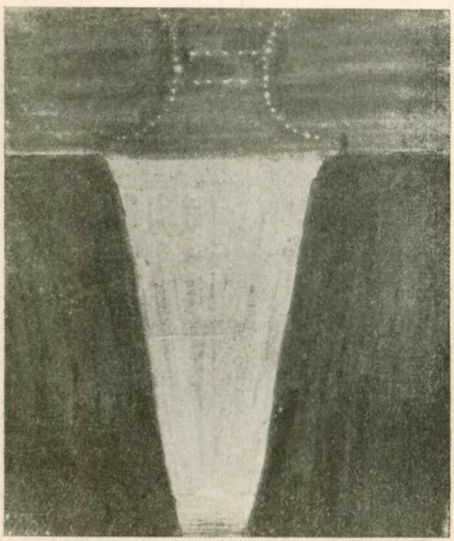

M. K. Čiurlionis Dvyniai

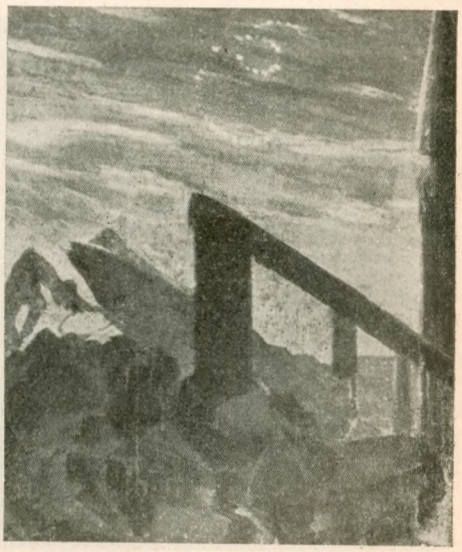

M. K. Čiurlionis Vėžys

M. K. Čiurlionis Liūtas

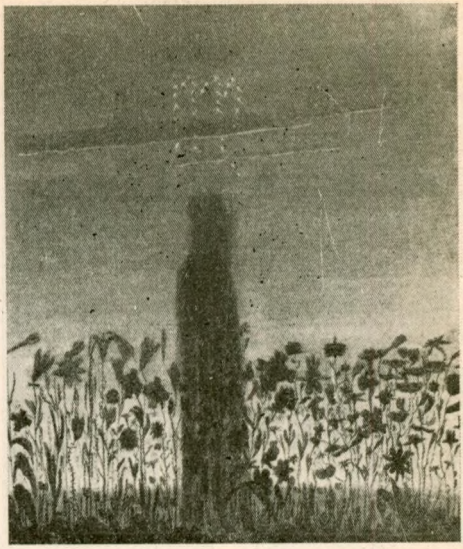

M. K. Čiurlionis Mergelė

(ž.), Saturnas — Ninibui (ž.); saulė buvo dievas Šamaš, mėnulis — Sin. Graikai ir romėnai pakeitė babilonietiškus dievus savaisiais, sugretindami savo mitologiją su chaldėjiškąja. Iš čia kilo dabartiniai planetų vardai. Paskiros valandos buvo laikomos dangiškų kūnų globoje, skaitant iš eilės Saturną, Jupiterį, Marsą, Saulę, Venerą, Merkurijų ir Mėnulį. Pvz., jei Saturnas globoja kurios dienos pirmąją valandą, tai jam tenka taip pat 8-toji, 15-toji ir 22-roji valanda, 4-toji valanda kitos dienos ir t. t. Dangiškas kūnas globojęs kurios nors dienos pirmąją valandą, buvo ir visos tos dienos globėjas. Pvz., jei Saturnas globoja kurią dieną, tai kitą dieną globoja Saulė, paskui — Mėnulis, Marsas ir t. t. Astrologų išvedžiojimais sekmadienis buvusi Saulės diena, pirmadienis Mėnulio, antradienis — Marso, trečiadienis — Merkurijaus, ketvirtadienis — Jupiterio, penktadienis — Veneros, šeštadienis — Saturno. Astrolo-

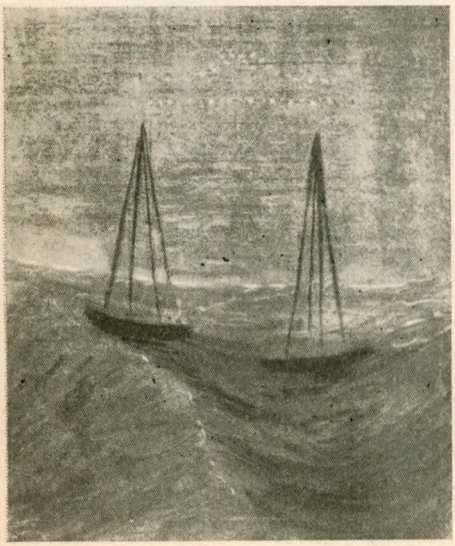

M. K. Čiurlionis Svarstyklės

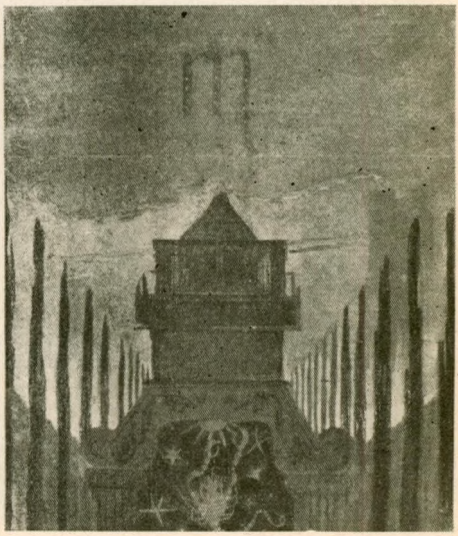

M. K. Čiurlionis Skorpionas

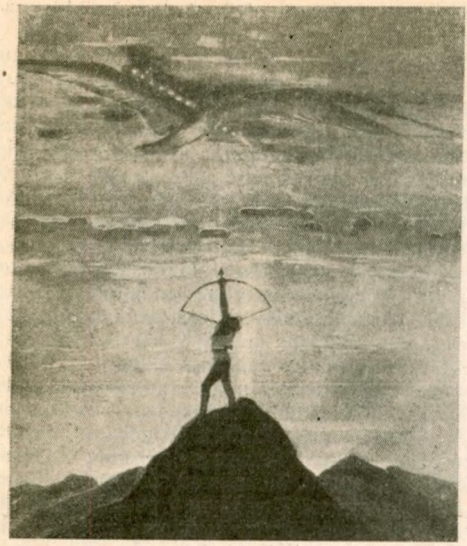

M. K. Čiurlionis Šaulys

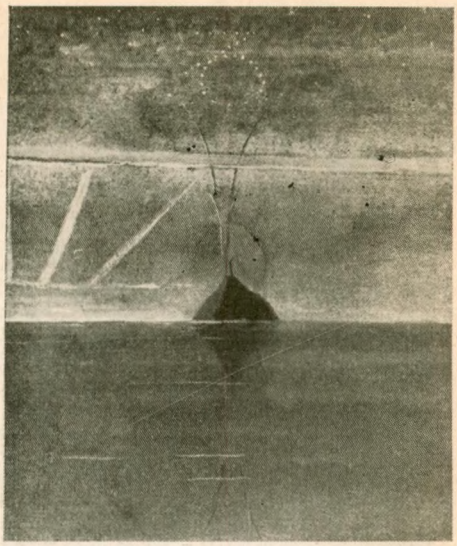

M. K. Čiurlionis Ožiaragis

giški dienų pavadinimai išsiliko daugely Europos kalbų, pvz., italų Lunedi, Martedi ir t. t., prancūzų Lundi, Mardi ir t. t. Germanų kalbose tie patys pavadinimai buvo pritaikyti šiaurės mitologijai. Jupiterio vietą užėmė Donnar arba Thor, Merkurijaus Vodan (Vaden), Veneros Freia arba Frigga, Marso Tues, Tiw, Zio arba Erich, pvz., vokiškai Donnerstag, Freitag; angliškai Tuesday, Wednesday ir t. t. (ž. Savaitė). Planetos įtaka astrologų buvo išvedama iš tam tikro dievo ypatumų. Pvz., Jupiteris simbolizavo valdžią, Venera meilę, Marsas karą, Saturnas mirtį, arba: Saulė dvasią, Mėnulis kūną, Merkurijus kalbą, Venera malonumą, Marsas drąsą, Jupiteris susivaldymą, Saturnas ramumą. Kiekvienos planetos veikimas galįs būti įvairus, žiūrint kuriame žvaigždyne ir kuriuo metu matoma planeta. Pvz., vienam chaldėjų užraše parašyta: „Jei Merkurijus matomas Kislu mėnesį, valstybėje atsiras vagių". Tokios išvados

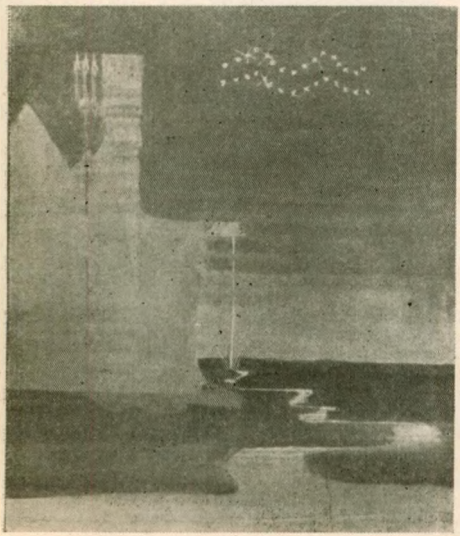

M. K. Čiurlionis Vandenius

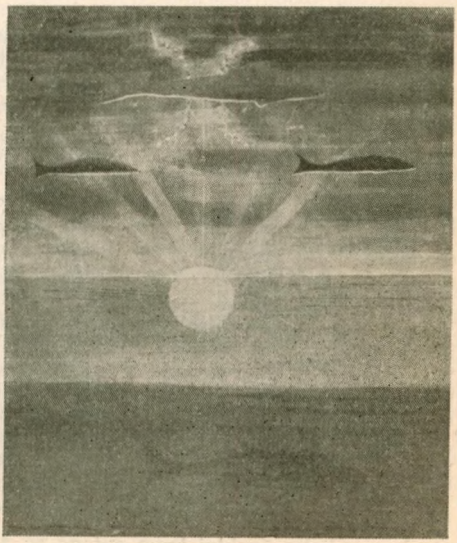

M. K. Čiurlionis Žuvys

Mėnulio įtakoj gimę vaikai (Iš astrologinio veikalo XV a.)

dažnai rėmėsi ankstyvesniais patyrimais bei stebėjimais. Kiekviena planeta galinti veikti palankiai arba nepalankiai, žiūrint kokios aplinkybės. Iš to kilo prietaras, išlikęs ligi šių dienų, apie geras (laimingas) ir blogas dienas arba valandas.

Dangaus sritis, kurioje matoma saulė, mėnulis ir planetos, sudaro vadinamąjį zodiaką (ž.), kuris nuo senovės yra padalintas į 12 dalių, zodiako ženklų. Jų pavadinimai yra:

Lotyn.	Lietuv.	Dangiško ilgio (ž.) ribos
Aries	Avinas	0^0 — 30^0
Taurus	Bulius	30^0 — 60^0
Gemini	Dvynia	60^0 — 90^0
Cancer	Vėžys	90^0 — 120^0
Leo	Liūtas	120^0 — 150^0
Virgo	Mergina	150^0 — 180^0
Libra	Svarstyklės	180^0 — 210^0
Scorpius	Skorpionas	210^0 — 240^0
Sagittarius	Šaulys	240^0 — 270^0
Capricornus	Ožiaragis	270^0 — 300^0
Aquarius	Vandenius	300^0 — 330^0
Pisces	Žuvys	330^0 — 360^0

Simbolinės prasmės zodiako ženklai turi garsiame Mik. Čiurlionies (ž.) paveikslų cikle.

Seniau zodiako ženklai buvo sutapę su atitinkamais zodiako žvaigždynais (ž.). Dabar, per precesiją (ž.), Avino ženklas pateko į Žuvų žvaigždyną, Žuvų ženklas į Vandeniaus žvaigždyną ir t. t. Kiekvienam zodiako ženklui astrologai skyrė tam tikrą mistišką prasmę. Zodiako ženklai buvo įvairiais būdais sugretinami su planetomis. Planetos buvimas viename ar kitame ženkle, astrologų manymu, turėjęs sukelti žemėje įvairių reiškinių. Nemažesnės svarbos buvo teikiama aspektams (ž.). Žmogaus likimas buvo nustatomas iš dangaus reiškinių, matomų žmogaus gimimo valandą (ž. Horoskopas). Iš čia posakis „gimęs po laiminga žvaigžde“. Astrologai išvedžiojo, kad planetos globojančios atskiras spalvas: Venera geltoną, Marsas raudoną, Jupiteris baltą ir t. t. Planetos taip pat buvo sugretinamos su chemiška medžiaga: Merkurijus su gyvsidabriu, Venera su variu, Marsas su geležim, Jupiteris su cinku, Saturnas su cinu (alavu), Saulė su auksu, Mėnulis su sidabru. Alchemikai (ž.) dažnai išreikšdavo chemiškas reakcijas astrologiškais ženklais ir terminais. Toks pat sugretinimas buvo daromas medicinoje. Paskirōs kūno dalys buvo laikomos zodiako ženklų globoje: Avino ženklas valdąs galvą, Buliaus kaklą ir t. t.; paskutinis Žuvų ženklas valdąs pėdas. Tuo būdu visa zodiako juosta, nuo Avino ligi Žuvų, simbolizavo žmogaus kūną, imamą nuo galvos ligi kojų. Vaistai buvo sugretinti su planetomis. Gydymas virsta savita astrologiška interpretacija. Nevienodas vaistų veikimas, ir nevienoda ligų eiga buvo aiškinama turint galvoj regimąjį planetų judėjimą ir mė-

Rembrandto eskizas: Astrologas

nulio fazes. Šitas prietaras buvo praktikuojamas senovės Egipte. Viduramžiais A. atgijo Europoje. Astrologiški išvedžiojimai lietė ir politiką. Tautos ir kraštai buvo laikomos planetų ir zodiako ženklų poveikyje, pvz., Marsas globojęs Vokietiją, Jupiteris Angliją, Vėžio ženklas — Prancūziją. Iš tokių sugretinimų susidarė ir astrologiškas pasaulėvaizdis. Ypač išplito A. naujųjų amžių pradžioj. Tuomet ji buvo laikoma rimtu mokslu ir dėstoma universitetuose. A. domėjosi ne tik nespecialistai, bet ir mokslininkai, pvz., astronomai Tycho Brahe (ž.) ir Kepler (ž.). Tačiau Kepler žiūrėjo į A. skeptiškai, laikydamas ją tiktai neišvengiamu pragyvenimo šaltiniu.

XVII a., astronomijai žengiant priekin, A. pradėjo smukti. Atsiradus teleskopui, astronomiškas akiratis žymiai prasiplėtė; iškilo aikštėn daug naujų faktų, kurių senoviška A. visiškai neėmė galvon. Visos A. teorijos pasirodė labai nepilnos ir netobulos. Iškilo mechaninė pažiūra į dangiškus reiškinius; mistiškas elementas astronomijoje pradėjo nykti. Nepaprastas išvedžiojimų painumas ir daugprasmingumas, ir nuolatinis pranašysčių neišsipildymas galop visiškai A. diskreditavo. Nors A. iš mokslų tarpo išbraukta, tačiau mokslo istorijoje ji suvaidino ir teigiamą vaidmenį, nes amžiais ji palaikė domėjimąsi dangaus reiškiniais. Astrologai, ruošdami savo pranašystes, stebėjo dangų ir surinko daug vertingų duomenų, kuriais pasinaudojo astronomija. *P. Sl.*

Pr. Dovydaitis Biblija ir Babelis (1911); *A. Juška* ir *Pr. Dovydaitis*, Žvilgis astrologijon, Kosmos 1920-1921 431—439 p.; *L. Thorndike* A. History of Magic and Experimental science (1923); *F. Boll u. C. Bezold* Sternglaube und Sterndeutung (³1926); *A. Krause* Die A. (1927); *K. Th. Bayer* Die Grundprobleme der Astrologie (1927); *E. Zinner* Die Geschichte der Sternkunde *(1931)*; Die Astrologie (laikraštis, nuo 1917).

Astrometrija yra astronomijos šaka, nagrinėjanti dangaus kūnų vietą, didumą, formą ir atstumą, ir apimanti visus geometrinio pobūdžio matavimus danguje. Paprasčiausi, senoviški ligi teleskopų išradimo A. įrankiai, gnomonas (ž.) ir kt., atsirado senovės Egipte ir Babilonijoj. Hipparchos (ž.), Ptolomiejus (ž.) ir kiti senovės graikų astronomai turėjo daugybę astronominių įrankių. Kai kurie jų savo pavadalu primena dabar vartojamus įrankius. Daugumas tų senoviškų graikų astronomijos įrankių žinomi tik iš aprašymo. Išlikę įrankių tipai buvo plačiai vartojami arabų, iš kurių pateko Europon dar prieš atgijimo laikus. Tipingi tų laikų įrankiai astroliabija (ž.), armilas (ž.), kvadrantai (ž.) bei sekstantai (ž.). XVI a. danų astronomas Tycho Brahe (ž.) patobulino anos gadynės įrankius ir sugalvojo kai kurių naujų metodų. Jis taip pat pirmutinis pavartojo laikrodį A. tikslams. XVII a. išrastas teleskopas A. su įdėtuoju jame siūlu kryžiumi, pakeitė senoviškus taikymo prietaisus, dioptrus. Kartu pasikeitė bendras astronominių įrankių pavidalas. Antroje XVII a. pusėje danų astronomas Roemer (ž.) sukonstruavo visą eilę astronominių įrankių, jų tarpe meridiano apskritimą (ž.) ir pasažinį instrumentą (ž.). Roemeriui mirus, gaisras sunaikino jo observatoriją su visais įrankiais ir tuo ilgam laikui sutrukdė A. pažangą. XVIII a. astronomijos įrankiai žymiai ištobulėjo dėl plačiai varomų geodezinių darbų. Greta technikinės pažangos, išsiplėtė mokslo įrankių teorija ir jų vartojimo metodai. Šioj srity veikė beveik visi įžymūs to meto astronomai. Pagaliau pirmoj XIX a. pusėj vokiečių astronomas Bessel (ž.) nuodugniai sutvarkė teorinius A. dalykus. Bet po jo A. pastebimas sustingimas. Net įrankių pavidalas nedaug pasikeitė. Naują A. tobulėti akstiną davė fotografijos atsiradimas. Rutherfurdo, Schlesingerio ir kitų pastangomis kai kurie fotografiniai metodai savo našumu ir tikslumu toli pralenkė senus vizualinius metodus. Dabartinė A. lieka tuo tarpu pereinamoje būklėje. Seni, klasiški metodai, mažai pasikeitę nuo Besselio laikų, iš dalies tvirtai dar laikosi. Nauji fotografiniai metodai kas kartas tobulėja, dėl to kai kurie klasiški A. įrankiai, kaip heliometras (ž.), visai išeina iš apyvartos.

Astrometrinis stebėjimas XVII a.

Aparatas fotografinėms dangaus nuotraukoms matuoti

Visi A. metodai skyla į dvi skirtingas klases: į fundamentalinius metodus ir į skirtuminius (diferencinius) metodus. Pirmųjų metodų uždavinys yra: nustatyti dangaus kūnų vietas regimajame dangaus skliaute arba dangaus kūnų koordinatas (ž.). Skirtuminiai A. metodai nustato savitarpį dangaus kūnų suskirstymą regimajame dangaus skliaute ir regimuosius dangaus kūnų didumus. Svarbesni fundamentalinės A. įrankiai: meridiano apskritimas (ž.), pa-

sažinis instrumentas (ž.). universalinis instrumentas (ž.) ir laikrodis (ž.). Skirtuminė A. vartoja be kito ko siūlų mikrometrą (ž.) ir įvairius fotografiškus metodus. Fundamentaliniai metodai, savo bendrais bruožais, pasilieka toki, koki buvo prieš 100 metų. Šiais laikais ši A. betarpiškai gvildena palyginti nedaug dangaus objektų: saulę, mėnulį, kelias planetas ir kelis šimtus rinktinių, vadinamųjų fundamentalinių žvaigždžių. Šitie objektai tarnauja gairėmis tolimesniems matavimams, daromiems skirtuminės A. metodais, kurie yra daug tikslesni. Astrometrinių matavimų tikslumą gerai apibūdina vidutinė paklaida (ž.), išreikšta lanko sekundėmis. Ta paklaida ilgainiui mažėjo:

Autoriai ir matavimo būdai	Paklaida
Hipparchos	± 240"
Tycho Brahe, kvadrantas .	30"
Bradley, meridiano apskritimas	2"
Dabartinis „ „	0,35"
Bessel, heliometras . . .	0,2"
Rutherfurd, ankstyv. fotogaf metodai	0,08"
Dabartiniai fotografiniai metodai	0,025"

Pastaroji paklaidos reikšmė, ± 0,025", atsiekiamoji dabartinėmis priemonėmis, atitinka vieną cm, stebimą 83 km atstumu.

J. Repsold Geschichte der astronomischen Messwerkzeuge, 1908. *L. Ambronn* Handbuch der astronomischen Instrumentenkunde, 1899. *P. Sl.*

Astron (gr.), astrum (lot.) žvaigždė (ž. Astraliniai mitai, Astralizmas).

Astronomija (gr. ástron — žvaigždė, nómos — dėsnis), žvaigždžių ir šiaip dangiškų spinduolių mokslas. Dabartine prasme, kadangi žemė iš esmės niekuo nesiskiria nuo kai kurių dangiškų objektų, A. apima ne tik dangų, bet ir žemę ir yra mokslas apie visatos santvarką. A. pradmenys kilo priešistoriniais laikais. Pirmykščiose civilizacijose A. buvo rūpestingai ugdoma. A. istorijos atžvilgiu Egipto ir Chaldėjos civilizacijos yra ypač svarbios. Kinų A., nors pasiekusi gana aukšto laipsnio, amžiais stovėjo nuošaliai nuo vedamosios istorinės srovės ir beveik nieko neįnešė į Europos mokslą. Tokį pat likimą turėjo įvairios Amerikos tautos: actekai ir toltekai Meksikoje, maya Jukatane, inkai Peru. Jų civilizacijos buvo sugriautos, ir apie jų A. sprendžiama labiausiai iš archeologinių duomenų. Nors senoviškos civilizacijos plėtėsi nepriklausydamos viena kitos, tačiau tos gadynės A. visur turėjo daug bendrų bruožų. A. buvo glaudžiai susijusi su religija. Pirmieji astronomai kartu buvo žyniai. Šventyklos, pvz. chaldėjų zikuratai, buvo kartu observatorijos. Greta A. plačiai buvo praktikuojama astrologija (ž.). A. žinias mokytojai žodžiu perduodavo mokiniams. Liaudžiai A. buvo nežinoma. A., kaipo mokslas, buvo pritaikomojo pobūdžio: astronomai tvarkė laiko skaičiavimą (ž. Chronologija, Kalendorius) ir nustatydavo meridiano (ž.) linkmę, statant įvairias šventyklas. Pvz., Egipto piramidės buvo labai tiksliai orientuotos. Iš Egipto ir Chaldėjos esame gavę bendrą susipažinimą su dangiškais reiškiniais. Iš tenai kilo dangaus suskirstymas žvaigždynais (ž.). Vieniems ir kitiems buvo gerai žinomas regimas saulės ir mėnulio judėjimas; iš tenai kilo įvairūs kalendoriai. Chaldėjai mokėjo apytikriai atspėti saulės ir mėnulio užtemimus (ž.) ir nustatė užtemimų ciklą (ž. Saros). Egiptiečiai ir chaldėjai žinojo 5 ryškiausias planetas (ž.): Merkurijų, Venerą, Marsą, Jupiterį ir Saturną. Egiptiečiai visai teisingai manė, kad Merkurijus ir Venera juda aplink saulę. Astronomiški stebėjimai senovėje turėjo didelio poveikio matų sistemoms ir skaičiavimui. Iš mėnulio stebėjimų kilo metų padalinimas į 12 mėnesių. Analogijos keliu zodiakas (ž.) buvo padalintas į 12 ženklų, o diena ir naktis — į 12 valandų. Kadangi saulė apeina zodiaką į maždaug 365¼ dienos, tai iš to kilęs apskritimo dalinimas į 360 laipsnių, išlikęs ligi šiol. Dėl to iškilo skaičiavimuose skaičius 60, kuris vartojamas ligi šiol, dalant valandas ir laipsnius į smulkesnes dalis (ž. Seksagezimalinės trupmenos). Graikų A., kilusi VI a. pr. Kr., Egipto ir Chaldėjos poveiky, pradžioje buvo spekuliatyvinio pobūdžio. Astronomai buvo filosofai, kuriems rūpėjo labiausiai pasaulėvaizdis (ž.). Pirmiausia pasižymėjo dvi filosofinės mokyklos: vad. Joniškoji, kuriai atstovavo Thales (ž.), Anaksimenas (ž.) ir Anaksimandras (ž.), ir antra, Pitagoro (ž.) įsteigtoji. Thales, nors turėjęs primityvišką supratimą apie pasaulį, sugebėjo teisingai atspėti saulės užtemimą įvykstant 585 pr. Kr. Anaksimandras skelbė, kad žemė laisvai laikosi erdvėje be paramos; tačiau vaizdavosi žemę plokščią. Pitagoras pirmas pripažino žemei apvalumą, jo sekėjai Filolajus (ž.), Ekfantes (ž.) ir Hiketes (ž.) skelbė žemės sukimąsi. Tokios pat nuomonės laikėsi Heraklites (ž.) Pontietis, kuris be to teigė, kad planetos (išskyrus žemę) judančios aplink saulę. Pagaliau, Aristarchos (ž.) Samosietis sukūrė pasaulėvaizdį labai artimą Koperniko (ž.) sistemai. Tačiau graikų astronomijai nebuvo lemta eiti šiuo keliu, nes žymi filosofų dauguma, ypač vėlesniame periode, pvz. peripatetikai ir stoikai, laikėsi

Astronomiški ženklai bei simboliai.

I

Zodiako ženklai.

♈ *Aries, Avinas*
♉ *Taurus, Bulius*
♊ *Gemini, Dvyniai*
♋ *Cancer, Vėžys*
♌ *Leo, Liūtas*
♍ *Virgo, Mergina*
♎ *Libra, Svarstyklės*
♏ *Scorpius, Skorpijonas*
♐ *Sagittarius, Šaulys*
♑ *Capricornus, Ožiaragis*
♒ *Aquarius, Vandenius*
♓ *Pisces, Žuvys*

II

Astronomiški kūnai.

☉ *Saulė*
☾ arba ☽ *Mėnulis*
☿ *Merkurijus*
♀ *Venera*
♁ arba ⊕ *Žemė*
♂ *Marsas*
♃ *Jupiteris*
♄ *Saturnas*
♅ *Uranas*
♆ *Neptunas.*

Asteroidai žymimi numeriais, apvestais ratu, kaip antai:

① *Cerera*
② *Palada*
③ *Junona*
④ *Vesta*
… ….

III

Savaitės dienos

☉ *Sekmadienis (Saulės diena)*
☾ *Pirmadienis (Mėnulio d.)*
♂ *Antradienis (Marso d.)*
☿ *Trečiadienis (Merkurijaus d.)*
♃ *Ketvirtadienis (Jupiterio d.)*
♀ *Penktadienis (Veneros d.)*
♄ *Šeštadienis (Saturno d.)*

IV

Mėnulio fazės.

● *Jaunas*
◐ *Priešpilnis*
○ *Pilnatis*
◑ *Delčia*

V

Aspektai.

☌ *Susijungimas (konjunkcija)*
□ *Kvadratūra*
☍ *Opozicija*

VI

Vaizduojamieji taškai danguje.

♈ *Pavasario taškas*
♎ *Rudens taškas*
☊ arba ☊ *Kylantysis mazgas*
☋ arba ☋ *Leidžiantysis mazgas*

VII

Dydžių žymėjimas

a) Lanko ir laiko matas.

° *laipsnis*
′ *lanko minutė*
″ *lanko sekundė*

Pavyzdys: 281°31′15,″3 reiškia 281 laipsnis 31 lanko min. ir 15,3 lanko sek.

ᵃ *metai*
ᵈ *diena*
ʰ *valanda*
ᵐ *laiko minutė*
ˢ *laiko sekundė*

Pavyzdys: $3^d 21^h 14^m 37^s 46$ reiškia 3 dienas 21 val. 14 min. 37,46 sek.

b) Koordinatas

α *rektascencija*
δ *deklinacija*
a azimutas
h aukštis
z zenitinis atstumas
φ *poliaus aukštis (geografinis plotis)*
ℓ geografinis ilgis
t valandų kampas, laikas
Θ *siderinis laikas*
λ *dangiškas ilgis*
β *dangiškas plotis*
g galaktinis ilgis
g galaktinis plotis.

c) Orbitų elementai

a didžioji pusašis
e ekscentricitetas
i inklinacija
☊ arba Ω *kylančiojo mazgo ilgis.*
ϖ *perihelijaus ilgis.*
P periodas
ε epocha
T perihelijaus laikas
v tikroji anomalija
E ekscentrinė anomalija
M vidutinė anomalija
r radius-vektorius

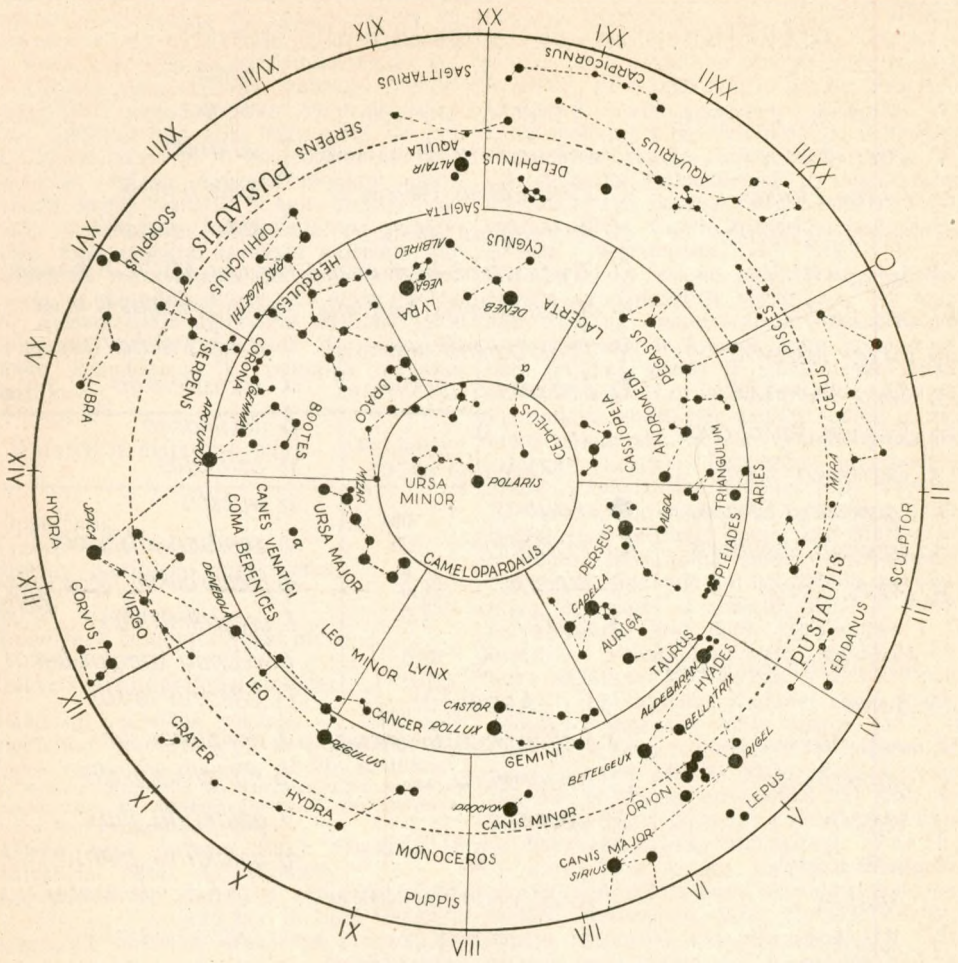

Žymesnės šiaurės dangaus žvaigždės

senos pažiūros, kad žemė esanti nejudama, pasaulio vidury, o visi dangiški kūnai skrieją aplink ją (ž. Geocentrinė sistema). Matematikas Eudoksas Knidietis (ž.), išeidamas iš šios pažiūros, išgalvojo metodą planetų judėjimui gvildenti (ž. Epiciklai), o Aristoteles savo traktate „Apie dangų" buvo nuosekliai išdėstęs geocentrinį pasaulėvaizdį ir paneigęs nuomonę, kad žemė gali judėti. III a. pr. Kr. mokslinių A. centru tapo Egipto Aleksandrija (ž. Akademija). Žymiai istobulėjo stebėjimo priemonės ir metodai. Svarbesni įrankiai buvo dioptras (ž.), skafė (ž.), armilas (ž.), trikvetras (ž.) ir įvairios astroliabijos (ž.). Manoma, kad kai kurie tos gadynės įrankiai savo viršiniu pavidalu buvo panašūs į dabartinius, bet žiūrono vietoj turėjo tuščius vamzdžius su taikikliais. Graikų astronomai Egipte įvykdė pirmą žemės matavimą (ž. Eratostenas). Aristarchos, gyvenęs tame periode, išmatavo mėnulio atstumą ir pirmas mėgino išmatuoti saulės atstumą. Tiksliais dangaus stebėjimais pasižymėjo Hipparchos (ž.); jisai sustatė žvaigždžių katalogą (ž.), atrado precesiją (ž.), gerai ištyrė regimąjį saulės ir mėnulio judėjimą, atrado kai kuriuos nevienodumus mėnulio judėjime (ž. Centro lygtys, Evekcija), nustatė tikslų mėnesio ir metų ilgį ir davė metodą užtemimams atspėti. Šitie Hipparcho darbai davė pamatą ištisai A. šakai, vad. sferinei astronomijai (ž.). Po Hipparcho graikų A. kiek apmirė. I a. po Kr. kiek pasižymėjo Posidonijus (ž.) ir Kleomedas (ž.); pirmasis pakartojo žemės matavimą; Kleo-

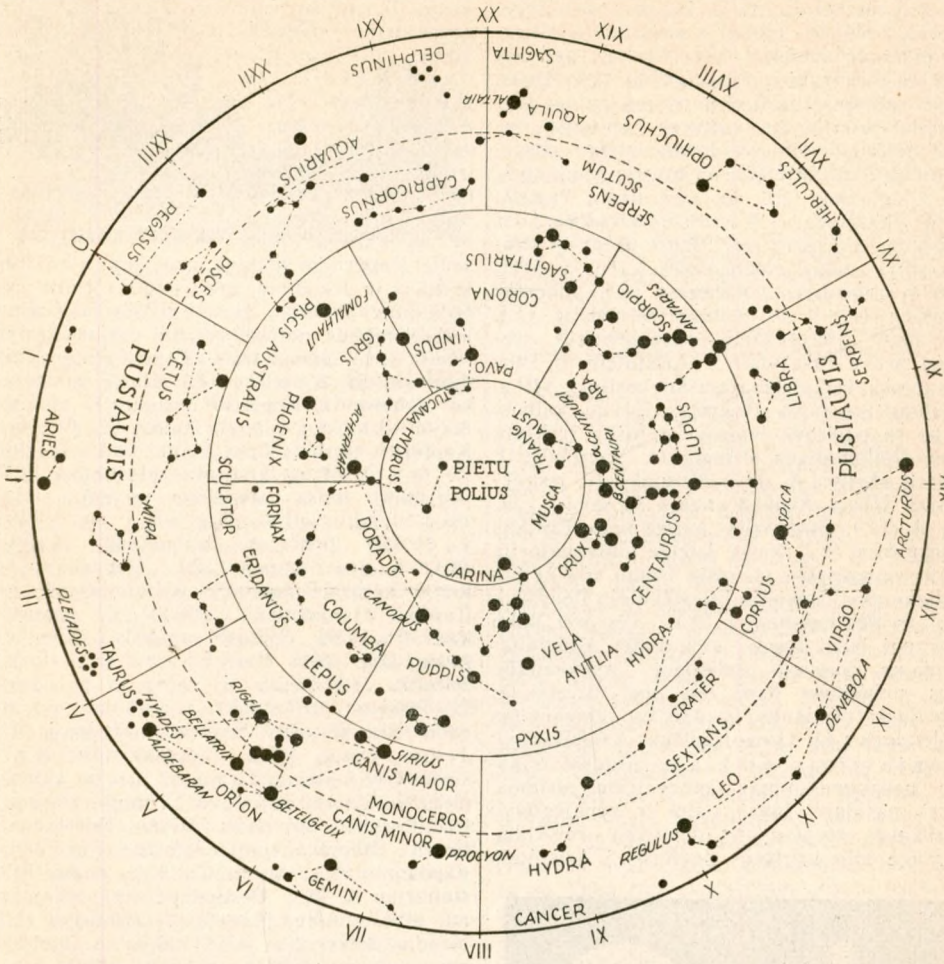

Žymesnės pietų dangaus žvaigždės

medas tyrė refrakciją (ž.). Paskutinis įžymus graikų astronomas buvo Klaudius Ptolomiejus (ž.), parašęs eilę veikalų iš A., geografijos ir matematikos. Jo „Didžioji matematikos santrauka", vėliau pavadintoji „Almagesta" (ž.) duoda sistemingą graikų A. išdėstymą, išeinant iš griežtos geocentrinės pasaulėžiūros (ž. Ptolomiejiška pasaulio sistema). Ptolomiejus paėmė iš Aristarcho metodus mėnulio ir saulės atstumams matuoti; tačiau paneigė pastarojo pasaulėvaizdį. Matematiški Ptolomiejaus metodai susidarė Apollonijaus (ž.) ir Eudokso (ž.) poveiky. Žvaigždžių katalogą ir kitus stebėjimo duomenis Ptolomiejus paėmė iš Hipparcho. Viskas buvo rūpestingai sujungta į vieną sistemą. Ptolomiejaus „ Almagesta" įgijo nepaprasto pasisekimo; kartu su tuo prigijo geocentrinis pasaulėvaizdis, stabdąs A. raidą. Laiko tarpas nuo II-jo ligi XVI a. buvo „Almagestos gadynė".

Antikinei civilizacijai nusmukus, vadovaujamasis vaidmuo teko arabams. Arabų mokslininkai parodė didelį susidomėjimą A., tačiau ne labai buvo savarankiški. Visi jie, sekdami Ptolomiejų, laikėsi geocentrinės pasaulėžiūros, o pastūmėjo priekin tik stebėjimo ir skaičiavimo metodus. Vienas pirmųjų arabų astronomų Al Fergani (m. 833) paliko du traktatus apie A. įrankius. IX a. Thabit ben Korrah (ž.) išvertė arabų kalbon, su savo paaiškinimais, Aristotelio, Euklido, Apollonijaus ir Ptolomiejaus veikalus. Astronomai Al-Battani, Abul-Vefa, Ibn-Junis, Nasr-Eddin ir kiti žymiai ištobulino skaičiavimą, duodami užuomazgą dabarti-

nei trigonometrijai (ž.). Jie skaičiavo regimuosius planetų takus ir sustatinėjo planetų judėjimo lenteles. Tai pačiai gadynei priklauso karalius Alfonsas X (ž.), kuris, nors būdamas kriksčionis, moksliniu atžvilgiu buvo arabų kultūros. Rytuose pasižymėjo mongolų valdovai, įsteigę observatoriją Meragoje (ž.), ir totorių kunigaikštis Ulugh-Beg (ž.), sustatęs tikslų žvaigždžių katalogą. Krikščioniškojon Europon astronominės žinios atėjo iš arabų, antroj vidur. amžių pusėj, kartu su Aristotelio filosofija. Gerbertas (ž.), Albertas Didysis (ž.) ir šv. Tomas Akvinietis (ž.), piešdami astronominį pasaulėvaizdį, rėmėsi arabų rašytojais ir Aristotelio ir Ptolomiejaus veikalais arabiško vertimo. XIII a. Ptolomiejus buvo išverstas lotynų kalbon, o po to pasirodė įvairių lotyniškų traktatų apie Ptolomiejaus sistemą (ž. Sacrobosco). Stiprų akstiną A. davė jūrininkystė, išsiplėtojusi XIII a. Atsirado nauja A. šaka — jūrų A. (ž.). Šioj srity pasižymėjo Enrikas Jūrininkas (ž.), kuris įsteigė observatoriją ir jūros mokyklą, davusią vėliau eilę žymių keliauninkų. Vokietijoj pasižymėjo Feurbach (ž.) ir Regiomontanus (ž.). Tuo pat laiku Europoj labai išaugo astrologija, išpopuliarindama dangaus stebėjimą. Astronomiškus stebėjimus darė taip pat jėzuitai (ž. Clavius); remiantis jų darbais reformuotas kalendorius (ž. Gregorianiškas kalendorius). Naujaisiais amžiais pradėjo reikštis nepasitenkinimas geocentrine sistema, kuri pasidarė labai paini ir nepajėgdavo tinkamai atvaizduoti dangiškų reiškinių. Drauge kilo kritiškos pažiūros į Aristotelį, kurio filosofija rėmė geocentrinę pasaulėžiūrą. XVI a. Kopernikas (ž.) atgaivino pitagoriečių ir Aristarcho idėjas ir pats išdėstė naują astronominę sistemą, išeidamas iš pažiūros, kad žemė sukasi ir, be to, skrieja aplink saulę. Koperniko sistema, nepaisant atkaklios kritikos ir draudimų, greit paplito. Danų astronomas Tycho Brahe (ž.) ištobulino astronominius stebėjimus, toli pralenkdamas visus savo pirmatakus. Pasinaudojęs tais duomenimis, Kepler (ž.) ištaisė Koperniko sistemą (ž. Keplerio dėsniai) ir apskaičiavo tikruosius planetų takus (ž. Orbita). Keplerio darbais prasidėjo vad. teorinė A. (ž.). XVII a. atsirado teleskopas (ž.): prasidėjo ištisa atradimų virtinė, sudariusi vad. aprašomąją A. Galilie-jus (ž.) 1610 atrado mėnulio kalnus (ž.), saulės dėmes (ž.), Veneros (ž.) fazes, keturius Jupiterio palydovus (ž. Io, Europa, Ganimedas, Callisto), ir nustatė, kad Paukščių Takas susideda iš aibės žvaigždžių. 1655 Huyghens (ž.) atrado Saturno (ž.) žiedus ir vieną jo palydovą (ž. Titanas). 1671—1684 Cassini (ž.) atrado dar keturius Saturno palydovus (ž. Tethys, Dione, Rhea, Japetus). 1781 Herschel (ž.) atrado Uraną (ž.), o po kelerių metų du Urano palydovu (Titania, Oberon) ir du Saturno palydovu (Mimas, Enceladus). Be to, Herschel uoliai stebėjo žvaigždes, gaudamas eilę atradimų; iš tų darbų kilo steliarinė A. (ž.). Pradedant 1801, atrandama aibė smulkių planetų — asteroidų (ž.). Išradus teleskopą, labai pakilo A. stebėjimų tikslumas (ž. Astrometrija). 1615 Snellius (ž.) įvedė trianguliaciją (ž.). Apie 1671 buvo įvykdytas didelis žemės matavimas Prancūzijoje (ž. Picard); pirmą kartą buvo tiksliai nustatytas žemės didumas. 1675 Roemer (ž.) astronominiu būdu konstatavo šviesos greitį. 1750—1754 Lacaille (ž.) ir Lalande (ž.), stebėdami dangų iš atskirų vietų (vienas — Gerosios Vilties kyšuly, antras — Berlyne), nustatė mėnulio atstumą ir apytikriai nustatė saulės atstumą. Tikslus saulės atstumas buvo nustatytas 1761 ir 1769 iš Veneros tranzitų (ž.). Kartu su tuo buvo nustatyti planetų atstumai. 1710 Halley (ž.) at-

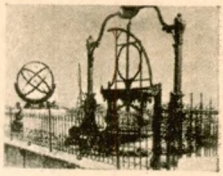

Primityvus astronomijos instrumentas Kinuose

Planetos matomos vidutiniu teleskopu didžiausio prisiartinimo metu. Iš viršaus žemyn pirmoj eilėj: Merkurijus, Venera, Marsas; antroj eilėj: Jupiteris, Saturnas, Uranas, Neptūnas

Senoviška observatorija Delhi, Indijoje

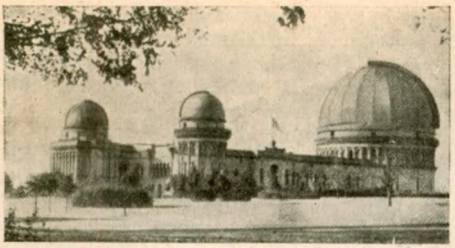

Yerkes observatorija (XX a.)

rado žvaigždžių savąjį judėjimą (ž.). 1725 Bradley (ž.) atrado šviesos aberaciją (ž.). 1838 pirmą kartą pavyko nustatyti žvaigždžių atstumai (ž. Metinis paralaksas, Bessel, Henderson, Struve). XVII a. buvo padaryta eilė pastangų išaiškinti dangiškų kūnų judėjimą, besiremiant bendrais mechanikos sumetimais. Šitą problemą sėkmingai išsprendė N e w t o n (ž.), nustatęs visuotinės traukos dėsnį (ž.). Vėliau eilė matematikų (Clairaut, Euler, Lagrange, d'Alembert, Laplace) išugdė iš Newtono idėjų atskirą mokslą — dangaus mechaniką (ž.). Astronomiški skaičiavimai pasiekė nepaprastą tikslumą. Didelis A. laimėjimas buvo Neptūno (ž.) atradimas 1845, įvykdytas teorijos keliu, dar nematant tos planetos (ž. Leverrier, Adams). Kartu su teorinės A. pažanga kilo hipotezės dėl pirminės pasaulio būklės ir atsiradimo (ž. Kosmogonija).

XIX a. visam pasauly jau veikė gausingos, gerai aprūpintos observatorijos (ž.). Mokslinis tyrimas skilo į atskiras šakas; didinamas duomenų tikslumas. Tačiau ryškių atradimų mažai tebuvo. Prasidėjo sistemingas žvaigždžių tyrimas. Iškilo tarptautinio bendradarbiavimo reikalas. Tam tikslui 1868 pradėjo veikti astronomiška draugija (Astronomische Gesellschaft) Leipcige. Po to atsirado kitos organizacijos, dideliems tyrinėjimams planuoti (ž. Carte de ciel). Pamažu iškilo nauji astrofiziški metodai (ž. Astrofizika, Fotometrija, Dangaus fotografija, Spektro analizė). Didelis sąjūdis įvyko XIX a. baigiantis. Svorio centras A. pradėjo krypti iš dangaus mechanikos į steliarinę A. ir į astrofiziką. Kilo naujo tipo observatorijos, pritaikytos kaip tik tokiems tyrimams (ž. Harvard, Lick, Yerkes, Mt. Wilson). Prasidėjo vėl atradimų gadynė. Atsirado metodų labai dideliems atstumams matuoti (ž. Atstumai, Cefeidos). Pavyko išmatuoti žvaigždžių skersmenis (ž. Interferometras). Paaiškėjo ryšys tarp žvaigždžių masės ir šviesumo. Atsirado naujų teorijų apie žvaigždžių sudėtį ir raidą (ž. Russelio diagrama, Žvaigždžių raidos teorija). Uoliai tiriama gaubianti mus žvaigždžių visuma. Didelio poveikio A. padarė naujos, kilusios fizikoje teorijos: kvantų teorija ir reliatyvumo teorija (ž.). Pirmoji nuodugniai nušviečia žvaigždžių spinduliavimo ypatybes, ir tuo įgalina nustatyti žvaigždžių temperatūrą, jų atmosferos spaudimą ir kitus duomenis. Reliatyvumo teorija papildo dangaus mechaniką ir gvildena bendrą visatos santvarką.

H. N. Russel, R. S. Dugan and J. Q. Stewart Astronomy, 1925; *J. Hartmann* Astronomie. *A. Berry* A Short History of Astronomy; *E. Doublet* Histoire de l'Astronomie, 1922; *E. Zinner* Geschichte der Sternkunde, 1931; *T. L. Heath* Greek Astronomy, 1932; *J. L. E. Dreyer* History of the Planetary System, 1906; *R. Grant* History of Physical Astronomy, 1852; *Newcomb-Engelmann* Populäre Astronomie, 1922.

P. Sl.

A. L i e t u v o j e. Lietuviai turi labai senų žvaigždžių pavadinimų, kaip štai: Didelieji grįžalių (arba grįžulio, grįžo, grigo) ratai (ursa major); mažieji grįžalių ratai (ursa minor). Jukštandis (kasiopeia), Sėtynas arba Sietynas (pleiades), Kibelka (taurus), Šienapiuviai arba Šienpiuviai (orion), Dangaus svarstyklės (cygnus su lyra ir aquila), Paukščių Takas. Prie šio turto, turi būti, priklausąs ir žinomas pasakojimas, kuriuo norima išaiškinti mėnulio fazės. Išėmus pavadinimus „Didieji ir mažieji grįžalių (grįžulio, grigo) ratai", kurias konfiguracijas, vokiečiai panašiai vadina „Didieji ir mažieji dangaus ratai", kiti žvaigždynų pavadinimai neturi sau lygių kitų tautų kalbose. Sprendžiant iš pavadinimų Sėtynas arba Sietynas ir Šienapiuviai, lietuviai, suteikdami šiuos pavadinimus, jau buvę sėsliai — ūkininkai. Įdomus pavadinimas yra Dangaus svarstyklės, aiškinamas, kad Lyra su Vega yra svarstyklių „viena torielka, ant kurios uždėta voga", o Aquila „antra torielka, ant kurios voga". Jeigu lietuviai būtų gavę šios konfiguracijos pavadinimą iš svetur, tada pavadinimas turėtų būti arba Gulbė, arba Paukštis arba kit. Tai verčia manyti, kad tai esąs tipingas lietuvių pavadinimas. Pavadinimas Bažnyčia (pegasios). Takas į bažnyčią (andromeda perseus) turi krikščionybės antspalvį, bet patys krikščionys ne tiktai visai kitaip vadina, o dargi visai kitaip sukonfiguruoja ir sukonfiguravo sakomąsias žvaigždes, tad bene bus čia koks senovės vardas patekęs krikščioniškon įtakon?

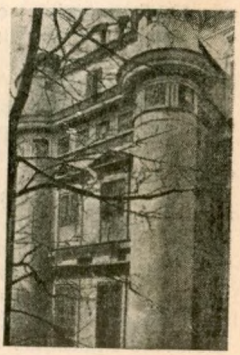

Buv. Vilniaus akademijos observatorijos patalpa

Centralinė Lietuvos observatorijos instrumentų patalpa Kaune

Pavadinimas Paukščių Takas neturi, kiek tuo tarpu žinoma, kitose kalbose sau lygaus. Šiaip betgi senovės lietuviai, nepastebėjo, kad Aušrinė ir Vakarinė yra ta pati žvaigždė, o manė, kad tai dvi skirtingi žvaigždi. Tą patį mano ir šios dienos mūsų kaimas. Iš Lietuvos pirmosios nepriklausomybės laikotarpio nieko nežinome, kiek tuomet A. domėtasi. Įdomu būtų sužinoti, kuriuo būdu lietuviai, dažnai toli žygiuodami į priešų žemes, orientuodavosi savo žygiuose. Tenka prileisti, kad jiems žvaigždės rodė kelią. Tos rūšies klausimams išaiškinti galėtų padėti senų kapinių (senkapių) ir tipingų alkos kalnų tyrinėjimai tuo atžvilgiu, ar jie yra orientuoti ar ne.

Tiktai 1753, prie Vilniaus akademijos buvo pradėta kurti A. katedra ir observatorija, Vilniaus akademijos matematikos profesoriaus kunigo Tomo Žebrovskio iniciatyva. Jo užbrėžti keliai katedrai ir observatorijai plėstis iš pat pradžios buvo klaidingi, nes jis buvo ne astronomas, bet matematikas. Jam A. teturėjo tiek reikšmės, kiek patarnavo matematikos ciklui kaip papildoma disciplina. Dėl to jis sukūrė observatoriją akademijos rūmuose, kurie visiškai jai netiko, nors Vilniaus apylinkėse galėjo surasti daug tinkamesnę vietą. Tiek Žebrovskiui, tiek jo papėdininkams teko nuolatos eikvoti ir šiaip negausias lėšas netikusiai patalpai lopyti. Kai Sniadeckis ir Slavinskis norėjo šią klaidą atitaisyti, buvo jau per vėlai. Žebrovskio papėdininkui, tos pačios akademijos matematikos profesoriui Martynui Odlianickiui-Pačebutui irgi rūpėjo A. ne kaip mokslas, bet labiau jos auklėjamoji reikšmė. Nors astronomijai Lietuvoje Pačebutas turi didelius nuopelnus, tačiau jis nesugebėjo jos tinkamai pastatyti. Tam prisidėjo ir įvairios kliūtys, kurios jo darbą stabdė. Pačebutas Mykolo Čartoriskio padedamas kelis metus užsieniuose astronomijoj lavinosi. Sugrįžęs, iš dalies dėl lėšų trūkumo, iš dalies savo pedagoginio nusistatymo verčiamas, iš dalies dėl patalpos netinkamumo, įsigijo instrumentų ne mokslo tyrimams, bet pratyboms. Tiktai 1788 įsigijo šiek tiek rimtesnį instrumentą, 8 angliškų colių kvadratą, o jam pastatyti patalpa buvo ruošiama per šešerius metus, nuo 1782 ligi 1788. Kiek didesniu sekstantu Pačebutas susekė observatorijos polio aukštį, 54° 41'. Lietuvos raštininko Joakimo Chreptavičiaus ir Pūzinienės-Radvilaitės remiamas, Pačebutas užperka užsieniuose du laikrodžiu, iš Paryžiaus parsigabeno „pietų žiūroną", kuris galėjo būti pasažinis instrumentas ar mažas meridianinis skritulys, ir kiek didesnį sekstantą. Anglijoj jam pavyko gauti 3 colių heliometras. Taip aprūpintoj observatorijoj jis dirbo ligi 1808. Jo buvo palikta iš viso 34 observacijų dienoraščiai; jų tarpe vienas, kuriame tilpo padarytos Kaune observacijos 1779—1780. Jo įpėdiniui Jonui Sniadeckiui, priešingai Pačebutui, pirmoj galvoj rūpėjo ne pedagoginis, bet mokslinis darbas. Observatorijos inventoriuje jis rado tarp 49 instrumentų tiktai keturis, kurie iš bėdos galėjo tikti mokslo darbams, ir biblioteką iš 466 tomų. Visi kiti instrumentai ir aparatai net pratybos darbams netiko. Sniadeckis įsigijo Ramsdeno teodolitą, astronominį laikrodį ir cercle-repetiteur. Įsigydamas šiuos instrumentus, Sniadeckis norėjo valdžios sferoms įrodyti, kad senoje vietoje negalima dirbti rimto mokslo darbo, ir kad dėl to reikia observatorija iškelti į Vilniaus apylinkes. To nepasiekęs, 1825 atsisakė iš direktoriaus vietos. Prie Pačebuto ir Sniadeckio dirbo Vilniuje dar šie astronomai: Andrius Stšeckis, Ignas Reške, bazilionas Cezaris Kaminskis, Vincas Karčevskis, Pet-

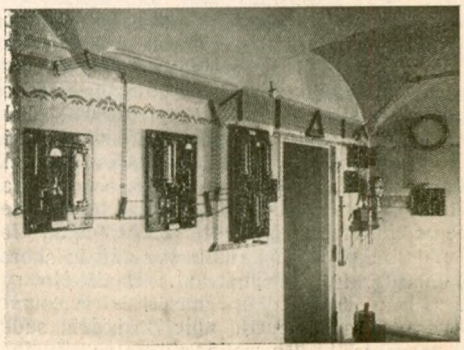

Lietuvos observatorijos vidus: suskirstomos lentos, signalizacijos jungimai, chronografas

ras Slavinskis, Antanas Virvičius, Antanas Šahinas. Sniadeckio įpėdiniu buvo jo mokinys Petras Slavinskis, vedęs observatoriją ligi 1843 ir tęsęs Sniadeckio pradėtą kovą dėl observatorijos iškėlimo. 1832 metais rusams uždarius Vilniaus universitetą, observatorija, esą kaip universitetui nepriklausanti, buvo priskirta prie Petrapilio mokslo akademijos. Jos vedėju pasiliko Slavinskis, kuris 1834 mėgino akademiją įtikinti, jog observatoriją reikalinga iškelti į Vilniaus apylinkes. Akademija teoretiškai tam pritarė, bet to neįvykdė. 1838 Slavinskis pastatė judamą bonią 3 colių refraktoriui ir parūpino mažą fotoheliometrą. Bet 1842 akademija įsakė Slavinskiui „dovanoti" Pulkovo observatorijai iš observatorijos bibliotekos jam nurodytus 500 tomų geriausių veikalų. Slavinskis, labai susigraužęs, suprasdamas, kad tai yra pirmas žingsnis observatorijai likviduoti, 1843 atsistatydino. Vėlesniais direktoriais buvo iš Rusijos atvykę: Hlušnievič, Fuss, M. Gusiev, Sobler, Smyslov. Jie nieko nedarė observatorijai palaikyti, ar jai gelbėti. Tuo tarpu akademija lyg kraustė observatoriją į Verkius, bet perkėlė tik likusias knygas, rankraščius ir dienoraščius, iš kur vėliau jie pateko į Pulkovo observatoriją. Pati observatorija buvo palikta Vilniuje. 1876 gaisrui ją apnaikinus, ji buvo likviduota. Ją likvidavus ligi mūsų laikų A. Lietuvoje nesidomėta. Tik prieš Didįjį karą ir po jo Amerikoje, Chicagoj, gyveno astronomijos mėgėjas kun. Petraitis (m. 1933 I), įsigijęs 10 ar 11 colių refraktorių. Petraitis dirbo be aiškiai sudaryto jam įveikiamų darbų plano, ir dėl to nieko mokslingo nevykdė. 1920—21 jis pasiūlė Lietuvos vyriausybei atgabensiąs instrumentą Lietuvon ir tam tikromis sąlygomis savo lėšomis kursiąs observatoriją. Tačiau dėl tų sąlygų su Lietuvos vyriausybe

Lietuvos observatorijos teleskopo patalpa sukamuoju stogu

nesusitarus, Petraitis, sako, padovanojęs savo refraktorių J. A. V. kažin kokiai įstaigai. 1922 Lietuvos universitetą kuriant Vytauto Didžiojo universitete buvo sukurta A. katedra, kurios svarbus uždavinys buvęs ir observatorijos įkūrimas. Bet ir čia, kaip anuomet Vilniuje, A. mokslas buvo įvestas tik kaip matematikos ciklo papildymas. Tat įvyko ne dėl klaidingo nusistatymo, bet sąlygoms verčiant. Dėl to pat kūrimo pradžioje buvo nusistatyta neeikvoti lėšų pratybos instrumentams įsigyti, bet parūpinti mokslo instrumentų tos rūšies, kad jie galėtų tikti ir observatorijai. Bet tik 1928, pasinaudojant Pabaltijo valstybių trianguliacijos sutartimi, ir, be to, dar bendran darban susidėjus universitetui su vyr. štabo topografijos skyriumi, pavyko bent pradėti observatorijos kūrimas. Observatorijai buvo paskirti du tikslai: pirmiausia mokslo darbas, antra studentų pratybos. Observatorija yra arti Kauno miesto, ir gali laisvai plėstis, neprivalėdama derintis su kitos įstaigos uždaviniais. Jos preliminarinės koordinatos yra $\varphi = 54^{0}\,53'\,42''$, $\lambda = 1^{h}\,35^{m}\,29^{s}$ į rytus nuo Greenwicho. Joje yra šie instrumentai: 100 mm pasažinis instrumentas, 70 mm universalinis inst., 110 mm refraktorius ir 120 mm fotografinis tripletas, pagrindinis laikrodis Riefler tipo D, darbo laikrodis Riefler tipo A. Be jų dar yra reikalingiausių padedamų instrumentų.

W. Dziewulski Historja astronomji w Uniwersytecie Wileńskim—Rocznik Tow. Przyjaciół Nauk VII 1921.

B. Kd.

Astronominė nomenklatūra yra būdas dangaus kūnams žymėti. Planetos yra žymimos vardais, paimtais iš graikų ir romėnų mitologijos. Šios tradicijos, žiloje senovėje kilusios, laikomasi ir naujaisiais laikais. Planetų palydovai daugiausia vadinami mitologiškais vardais; be to, jie turi savo numerius, pvz., Hiperionas (ž.) yra aštuntasis Saturno palydovas. Kai kurie palydovai, negavę ligi šiol jokio vardo, turi tik numerius, pvz.: 6-tas, 7-tas, 8-tas ir 9-tas Jupiterio palydovai. Asteroidai (ž.) žymimi numeriais ir vardais. Numerį naujai atrastam asteroidui suteikia astronominių skaičiavimų institutas (Astronomisches Recheninstitut) Berlyne; vardą duoda asteroido atradėjas. Pirmutiniai asteroidų vardai buvo mitologiško pobūdžio, dabar jie būva labai įvairūs. Kometoms (ž.) yra trejopas žymėjimo būdas. a) Žymėjimas pagal atradimo laiką, nurodant metus, kuriais kometa buvo atrasta. Kadangi tais pačiais metais dažnai pasirodo keletas naujų kometų, tai prie metų statoma dar maža lotynų raidė, a, b, c..., abėcėlės tvarka, pvz., Kometa 1929c yra trečioji atrastoji 1929 kometa. b) Žymėjimas

pagal perihelijaus laiką (ž.), nurodant metus, kuriais kometa prisiartino prie saulės. Šitas žymėjimas skiriasi nuo pirmojo tuo, kad lotynų raidžių vietoje statoma romėnų skaitmenys I, II, III... pvz., Kometa 1909 IV yra ketvirtoji iš tų, kurios 1909 buvo perihelijuje (ž.). c) Žymėjimas atradėjo vardu, pvz. Halleyo kometa (ž.), Bielos kometa (ž.) ir daug kitų. Dažnai atradėjo vardas minimas, nurodant kitokį kometos pažymėjimą, pvz.: Kometa 1928b (Forbes), Kometa 1917 III (Wolf) ir pan.

M e t e o r ų (ž.) srovės yra vadinamos nuo tų žvaigždynų (ž.), kuriuose yra jų radiantai (ž.). Prie žvaigždyno pavadinimo pridedama graikiška galūnė — idai, pvz. Andromedidai yra meteorai, ateiną iš Andromedos žvaigždyno linkmės. Panašiai Leonidai (nuo Leo-Liūtas), Drakonidai (nuo Draco-Siaubūnas) ir kt. Kadangi kelios atskiros meteorų srovės kartais turi savo radiantus tame pat žvaigždyne, tai atskirti joms nuo viena kitos statoma romėnų skaitmenys, pvz., Akvaridai I (nuo Aquarius - Vandenius) ateina apie gegužės 6 d., o Akvaridai II — liepos 28 d. Daug sudėtingesnė yra ž v a i g ž d ž i ų nomenklatūra. Labai ryškios žvaigždės jau nuo senovės turi savo vardus, kurie yra arba graikų kilimo (pvz., Sirius, Procyon, Antares), arba lotyniškos (Regulus, Bellatrix, Capella) arba, pagaliau, arabiškos (pvz., Aldebaran, Rigel, Altair). Šiaip visos ryškios žvaigždės pažymėta mažomis graikų raidėmis, nurodant sykiu lotynišką žvaigždyno pavadinimą, kuriam žvaigždė priklauso, pvz.: α(Alfa) Centauri, β(Beta) Pegasi, γ(Gamma)) Andromedae ir t. t. Šitą nomenklatūrą įvedė XVII a. pradžioje vokiečių astronomas Bayer (ž.). Tais atvejais, kur jam pritrūko graikiškų raidžių, jisai pradėjo vartoti mažas lotynų raides. Bet šitas žymėjimo būdas nebuvo išplėstas. Atskiri pavyzdžiai: e Eridani, d Ursae Majoris, i Draconis. XVIII a. anglų astronomas Flamsteed (ž.) žvaigždėms žymėti pavartojo numerius raidžių vietoje. Pavyzdžiai: 13 Ceti, 61 Cygni, 23 Tauri ir t. t. Šitie, vadinamieji Flamsteedo numeriai papildo senesnę Bayerio nomenklatūrą ir nuolat yra vartojami ligi šiolei. Tačiau ir šio žymėjimo būdas pasirodė netobulas ir todėl nebuvo daugeliui žvaigždžių pritaikytas. Keli milijonai žvaigždžių yra įregistruota įvairiuose žvaigždžių kataloguose (ž.). Kiekvienas toks žvaigždės pažymėjimas sudarytas iš dviejų dalių: iš sutrumpinto katalogo pavadinimo, ir žvaigždės numerio, paimto iš to katalogo, pvz.: Wolf 359, Groombridge 34, Lalande 21185. Kadangi yra ištisi šimtai katalogų, tai kiekviena žvaigždė gali turėti daugybę skirtingų pažymėjimų, pvz. žvaigždė λ(Lambda) Tauri yra taip pat Lacaille 103, Zach 170, Lalande 7406, Piazzi III 218 ir t. t. Tokiais atvejais priimta atiduoti pirmenybę kai kuriems svarbesniems katalogams. Nesusipratimams išvengti dažnai nurodoma dvi koordinatos (rektascencija ir deklinacija), data, kuriai tos koordinatos galioja, ir žvaigždės ryškumas, pvz. Groombridge 1830 (1900; $\alpha = 11^h47^m$, $\delta = +38^0 26'$; m= 6,5). Labai silpnos žvaigždės nurodomos tik jų kordinatomis. K i n t a m o s i o s ž v a i g ž d ė s turi savo atskirą nomenklatūrą. Jos žymima didžiomis lotynų raidėmis; kartu nurodomas žvaigždynas, pvz.: U Geminorum, S Sagittae, RW Canis Majoris. Raidžių eilė imama kiekviename žvaigždyne skyrium, nuo R ligi W; paskui eina tų pačių raidžių junginiai: RR, RS,.., SS, ST, ligi WW. Kai šis būdas išsemiamas, pavartojamos kitos raidės, išskyrus J. Ūkai (ž.) ir ž v a i g ž d ž i ų s p i e č i a i žymimi iš trijų katalogų. Seniausias jų, astronomo Messiero (ž.) katalogas (sutrumpintai, raidė M) turi apie 100 tokių objektų. Naujesni, Dreyerio New General Catalogue (sutrumpintai N. G. C.), papildomas Index Catalogue (sutrumpintai I. C.), kartu turi per 10000 ūkų ir žvaigždžių spiečių. Žymėjimo pavyzdys: Didysis Andromedos Ūkas (ž.), tai pat yra M. 31 arba N.G.C. 223. Nuolat daroma pastangų astronominei nomenklatūrai suprastinti bei suvienodinti. Kartu su tuo pamažu nyksta senieji, nepatogūs žymėjimo būdai. Tačiau nepaprastas astronomiškų objektų gausumas neleidžia pašalinti iš karto visų keblumų. *P. Sl.*

Astronominis laikas nustatomas astronomijos metodais iš dangaus reiškinių. Senovėje buvo įprasta matuoti laikas, vaduojantis dienos ir nakties atmainomis, regimuoju saulės judėjimu danguje. Įvairios senovės tautos, pvy., babiloniečiai, dalino dieną į 12 valandų, ir skaičiavo tas valandas nuo saulėtekio ligi saulėlydžio. Panašiai buvo dalijama naktis. Suprantama, kad valandų ilgis buvo nevienodas. Vasaros metu dienos valandos buvo ilgesnės kaip žiemos metu. Bet jau senovės graikai (vėlesniame periode) suskirstė parą (dieną kartu su naktimi) į 24 lygias valandas. Pagrindiniai momentai, nuo kurių buvo vedamas laiko skaičiavimas, tapo vidudienis bei vidunaktis. Šitas būdas laikui skaičiuoti savo esminiais bruožais liko ligi šiol. Astronomine terminologija vidudienis (regimasis vidudienis) yra viršutinė saulės kulminacija(ž.). Vidudienį saulė pereina dangaus meridianą (ž.), kas galima stebėti pasažiniu

instrumentu (ž.) ir nustatyti tikslus vidudienio momentas. Saulės nuotolis nuo dangaus meridiano, vadinamas valandos kampas (ž.), nurodo regimąjį arba tikrąjį saulės laiką (wahre Sonnenzeit, temps vrai, apparent solar time). Tačiau toks betarpiškas saulės stebėjimas duoda nepastovų laiko matą, nes regimasis saulės judėjimas danguje nėra vienodas. Laiko tarpas nuo vieno regimojo vidudienio ligi kito, vadinamoji regimoji saulės para, metuose keičiasi, pvz., gruodžio 23 d. regimoji saulės para yra apie 51 sekundę ilgesnė negu rugsėjo 16 d. Saulė, imama kaip gamtiška laiko rodyklė, kartais skuba, kartais vėluoja. Šitie svyravimai yra tiek smarkūs, kad regimasis saulės laikas netinka net kasdieniam gyvenimui. Vidutiniškai geras laikrodis turi pastovesnę eigą, negu saulė danguje. Regimojo saulės judėjimo nepastovumas privertė astronomus laikui nustatyti naudotis žvaigždėmis. Nakties metu atrodo, tarytum visas žvaigždėtas dangus iš lėto sukasi aplink žemę. Tikrovėje sukasi žemė, o žmogus gauna visai priešingą vaizdą. Šitas regimas žvaigždžių judėjimas pastovus ir todėl idealiai tinka astronominiam laikui nustatyti. Laikas, nustatomas iš žvaigždžių, vadinasi žvaigždžių laikas arba siderinis laikas (Sternzeit, temps sidéral, sidereal time). Sideriniam laikui skaičiuoti, susitarta atsižiūrėti į tam tikrą vaizduojamą tašką danguje, būtent, į vadinamą pavasario tašką (ž.): tatai yra ekliptikos (ž.) ir dangiško pusiaujo (ž.) sankryža, esanti Žuvų žvaigždyne. Viršutinė to taško kulminacija yra laikoma siderinės paros pradžia. Siderinis laikas, dėl savo didelio pastovumo ir dėl gilaus saito su astronominiais reiškiniais, plačiai pritaikomas astronomijoje. Tačiau kasdieniam gyvenimui netinka, nes visai nesutampa su dienos ir nakties atmainomis, pvz. pavasarį kovo 21 d. siderinė para prasideda apie vidudienį, o rudenį rugsėjo 23 apie vidunaktį. Šiam nepatogumui išvengti nustatytas vadinamas vidutinis saulės laikas (mittlere Zeit, temps moyen, mean solar time), saulės laikas, išlygintas vaduojantis sideriniu laiku. Siderinė para yra apie 4 minutes trumpesnė už vidutinę saulės parą. Skirtumas tarp siderinio ir saulės laiko per metus yra lygus vienai parai. Metai (ž.) turi 365,2422 saulės paras ir 366,2422 siderines paras. Iš to gaunamas tikslus santykis tarp siderinio laiko ir vidutinio saulės laiko. Siderinė para tęsiasi 23 val. 56 min. 4,09 sek. vidutinio saulės laiko, o vidutinė saulės para tęsiasi 24 val. 3 min. 55,56 sek. siderinio laiko. Vidutinio saulės laiko sekundė yra pagrindinis laiko vienetas fizikoje. Astronomiškose observatorijose (ž.) svarbesni laikrodžiai eina pagal žvaigždes, rodydami siderinį laiką. Vidutinis saulės laikas lengvai nustatomas skaičiavimu. Skirtumas tarp vidutinio saulės laiko ir regimojo saulės laiko vadinamas laiko lygtimis (ž.). Šitas skirtumas kartais praneša 15 minučių (vasario ir lapkričio mėn.), ir keturis kartus per metus visai išnyksta: tuomet vidutinis saulės laikas sutampa su regimuoju saulės laiku. Taip būva balandžio 15, birželio 14, rugsėjo 1 ir gruodžio 24.

Klausimas kada prasideda vidutinė saulės para turi antraeilės reikšmės. Anksčiau astronomai, pratę dirbti naktimis, pradėdavo parą nuo vidudienio tuo sumetimu, kad nakties metu nereikėtų keisti datos. Toks buvo vidutinis astronomiškas laikas (temps moyen astronomique). Vidutinis saulės laikas, skaičiuojamas nuo vidunakčio, vadinamas buvo pilietiniu (civilis) laiku (temps civil, civil time). Įvairių kraštų astronomai susitarė, nuo 1925 I 1, vartoti vien tik pilietinį laiką. Todėl vidutinis saulės laikas dabar priimta skaičiuoti tik nuo vidunakčio. Kiekvienoje vietoje yra savo vietinis pilietinis laikas, kuris pareina nuo geografinio ilgio (ž.). Laiko skaičiavimui suderinti susitarta naudotis Greenwicho meridianu (ž.). Greenwicho pilietinis laikas dėl to kartais vadinamas pasauliniu laiku (Weltzeit, temps universel, universal time). Politiniame ir visuomeniniame gyvenime paros pradžią (arba 12 valandą) nustato valstybė: tai yra vadinamas teisinis (legalus) laikas (temps legal).

Regimas žvaigždžių ir saulės judėjimas pareina (bent žymiausia dalimi) nuo žemės sukimosi. A. L. matas yra žemės sukimasis. Nėra pagrindo manyti, kad žemė visiškai vienodai sukasi. Įvairių dangaus kūnų (Mėnulio, Merkurijaus, Jupiterio palydovų) judėjime tenka pastebėti tam tikras nevienodumas. Atrodo tarytum visi tie objektai sutartinai čia skuba, čia vėluoja. Tatai verčia manyti, kad tikra šio nevienodumo priežastis glūdi žemėje. Žemė dėl įvairių (labiausiai geofiziškų) veiksnių sukasi čia greičiau, čia lėčiau. A. L. nesutampa su fiziniu arba newtoniniu laiku (ž.). Skirtumas tarp tų dviejų laiko skaičiavimų svyruoja gana painiu būdu čia į vieną, čia į kitą pusę, pasiekdamas atskirais atvejais, per dešimtmečius, kelias dešimtis sekundžių. Be to, potvyniai ir atoslūgiai (ž.) nuolat, nors ir labai lėtai, stabdo žemę. Paros ilgis nuolat pamažu didėja, o A. L. atsilieka nuo newtoninio laiko. Tačiau šitas procesas yra toks lėtas, kad gali žymiai pasireikšti tik labai ilgais geologiniais laiko tarpais. Besisukanti žemė tuo tarpu lieka mums tiksliausias laik-

rodis, o A. L. praktiškai nesiskiria nuo „tikrojo“ newtoninio laiko *P. Sl.*

Astronominis vienetas vidutinis saulės atstumas nuo žemės, vartojamas kaip ilgio vienetas dideliems atstumams matuoti. Sutrumpintai žymimas A. U. Žinant saulės paralaksą (ž.) ir žemės didumą, A. U. yra paverčiamas kilometrais arba kitais ilgio matais. Esamais duomenimis

$$1 \text{ A. U.} = 1{,}4945.10^{8} \text{ km}$$

tai yra apie 149 milijonus kilometrų. Šviesa pereina A. U. per 8 mėn. 18 sek. Šviesmetis (ž.) turi 63310 A. U., parsekas (ž.) — 206265 A. U.

Astronomiški duomenys.

I. Žemė.

Pusiaujo radiusas	6378,388 km.
Polinis radiusas	6356,909 km.
Vidutinis radiusas	6371,23 km.
Suplojimas (sferoidiškumas)	$\frac{1}{297{,}0}$

Geografinio pločio

$$1^{0} = 111{,}136 - 0{,}562 \cos 2\varphi \text{ km.}$$

Geografinio ilgio

$$1^{0} = 111{,}417 \cos \varphi - 0{,}094 \cos 3\varphi \text{ km.}$$

kur φ — geografinis plotis.

Traukos greitėjimas jūrų lygmenyje

$$g = 980{,}60 - 2{,}60 \cos 2\varphi.$$

Paviršius	510082000 km.^{2}
Vidutinis sudrumas (pagal vandenį)	5,517
Masė	$5{,}98.10^{27}$ gramų.

II. Laikotarpiai.

a) Paros ilgis.

Vidutinė saulės para =
24^h 3^m 56,^{s} 555 siderinio laiko.
(taip pat) = 1,00273791 siderinės paros.
Siderinė (žvaigždžių) para =
23^h 56^m 4,^{s} 091 vidutinio saulės laiko.
(taip pat) = 0,99726957 vidutinės paros.

b) Tikrojo mėnesio ilgis.

Sinodinis mėnuo 29,^{d} 530588=29^d 12^h 44^{m}2,^{s} 8
Anomalist. mėn. 27,^{d} 554550=27^d 13^h 18^{m}33,^{s} 1
Siderinis mėn. 27,^{d} 321661=27^d 7^h 43^m 11,^{s} 5
Tropiškas mėn. 27,^{d} 321582=27^d 7^h 43^m 4,^{s} 7
Drakoniškas mėn. 27,^{d} 212220=27^d 5^h 5^{m}35,^{s} 8

c) Metų ilgis.

Tropiški metai 365,^{d} 24219879 =
365^d 5^h 48^m 45,^{s} 98
Sideriniai metai 365,^{d} 25636042 =
365^d 6^h 9^m 9,^{s} 54
Anomalistiniai metai 365^d 25964134 =
365^d 6^h 13^m 53,^{s} 01
Drakoniški metai 366,^{d} 620031
Julijoniški metai 365,25
Gregorijoniški metai 365,2425
Sideriniai metai turi
31558149,54 sek. (vid. saulės laiko).

III. Kai kurie sferinės astronomijos duomenys.

Aberacijos konstanta	20,″ 47
Nutacijos konstanta	9,″ 21
Precesija, 1950 metams	50,″ 2675
Ekliptikos pražulnumas, 1950 mt.	23^0 26′ 44,″84
Galaktinio poliaus vieta: rektascencija	12^h 44^m
Galaktinio poliaus vieta: deklinacija	26,^{0} 8.

IV. Ilgiai ir atstumai.

Vidutinis Žemės radiusas	$6{,}37123.10^{8}$ cm.
Vidutinis Mėnulio atstumas	$3{,}844.10^{10}$ cm.
Saulės radiusas	$6{,}951.10^{10}$ cm.
Vidutinis Saulės atstumas = astronominis vienetas	$1{,}4945.10^{13}$ cm.
Tolimiausios planetos — Plutono vid. atstumas nuo Saulės	$5{,}897.10^{14}$ cm.
Šviesmetis	$9{,}461.10^{17}$ cm.
Parsekas	$3{,}084.10^{18}$ cm.
Artimiausios žvaigždės (Proxima Centauri) atstumas	$3{,}9.10^{18}$ cm.
Artimiausio apvalaus žvaigždžių spiečiaus (Omega Centauri) atst.	$2{,}1.10^{22}$ cm,
Saulės atstumas nuo Galaktinės sistemos centro	$3{,}5.10^{22}$ cm.
Galaktinės sistemos radiusas	$1{,}2.10^{23}$ cm.
Magelano Debesio (didžiojo) atst.	$1{,}06.10^{23}$ cm.
Andromedos Ūko atstumas	$8{,}3.10^{23}$ cm.
Visatos radiusas (pagal Eddingtoną)	$1{,}01.10^{27}$ cm.

V. Masės.

a) Duomenys, išreikšti gramais.

Žemės masė	$5{,}98.10^{27}$
Saulės masė	$1{,}98.10^{33}$

b) Duomenys sulig Žeme.

Mėnulis	0,01226
Merkurijus	0,037
Marsas	0,108
Venera	0,826
Uranas	14,6
Neptūnas	17.3
Saturnas	95,2
Jupiteris	318,4
Saulė	331950

c) Duomenys sulig Saule.

Lengviausia žinomoji žvaigždė — — Krueger 60 B	0,20
Sunkiausia žinomoji žvaigždė — — H. D. 1337	36,3
Spėjama Galaktinės sistemos masė	$2{,}4.10^{11}$
Spirališkų ūkų masės apie	2.10^{9}
Visatos masė (pagal Eddingtoną) apie	10^{22}

VI. Mėnulis.

Ekvatorinis paralaksas 57′2,″7
Vidutinis atstumas 384400 km.
arba 60,2665 žemės radiusų
Didžiausias atstumas 404000 km.
Mažiausias atstumas 354000 km.

Vidutinis greitis, judant aplink žemę	1,0 km / sek.
Vidutinis orbitos pražulnumas	$5^0 8' 33''$
Apsidų judėjimo periodas	3232,6 dienų
Mazgų regresijos periodas	6793 4 dienų
Vidutinis regimas skersmuo	$31' 5'', 2$
Didžiausias regimas skersmuo	$33' 30''$
Mažiausias regimas skersmuo	$29' 21''$
Tikras skersmens ilgis	3476 km
Paviršius (sulig žeme)	0.0744
Tūris (sulig žeme)	0,0203
Masė (sulig žeme)	0,0123
Vidutinis sudrumas (sulig žeme)	0,604
Vidutinis sudrumas (sulig vandeniu)	3,33
Traukos greitėjimas paviršiuje (sulig žeme)	0,165
Traukos greitėjimas paviršiuje (CGS-vienetų)	162
Regimas ryškumas (pilnačio metu)	−12,55
Albedo	0,07

VII. Saulė.

Ekvatorinis paralaksas (pagal Russelį)	8,″803
Ekvatorinis paralaksas (sutartinė reikšmė)	8,″80
Vidutinis atstumas	149,4 milijonų km
Šviesa eina nuo saulės ligi žemės	8,311 minučių
Vidutinis regimas skersmuo	$31' 59,''3$
Skersmuo (sulig žeme)	109,1
„ (kilometrais)	1390600 km
Tūris	1300000 žemės tūrių
Masė	$1,98.10^{33}$ g
arba	331950 žemės masių
Vidutinis sudrumas (sulig žeme)	0,256
Vidutinis sudrumas (sulig vandeniu)	1,41
Traukos greitėjimas paviršiuje (sulig žeme)	27,89
Traukos greitėjimas paviršiuje (CGS-vienetų)	2,74.10⁴
Sukimosi periodas	25,23 dienų
Sukimosi ašies pražulnumas	$7^0 10,' 5$
Vidutinis saulės dėmių periodas	11,124 metų
Spektro tipas	Go
Temperatūra	6000^0
Saulės konstanta	1,932
Regimas ryškumas (vizualinis)	−26,72
Regimas ryškumas (fotografinis)	−25,93
Absoliutus ryškumas (vizualinis)	+ 4,85
Absoliutus ryškumas (fotografinis)	+ 5,64
Absoliutus šviesumas	$3,2.10^{28}$ žvakių
Energijos srovė, tekanti per vieną cm^2 saulės paviršiuje	$6,24.10^{10}$ erg / sek.
Visa energijos srovė	$3.78.10^{33}$ erg / sek.
Metinis energijos išteklius	$1,20.10^{41}$ ergų

VIII. Planetos.

	Siderinis periodas (metais)	Sinodinis periodas (dienomis)	Vidutinis atstumas nuo saulės (astron. vienet.)	Sukimosi periodas	Skersmuo (kilometrais)	Tūris (sulig žeme)	Masė (sulig (žeme)	Vidutinis sudrumas (sulig vandeniu)	Trauka paviršiuje (sulig žeme)
Merkurijus	0,2408	115,88	0,387099	88ᵈ	4800	0,06	0,037	3,73	0,26
Venera	0,6152	583,92	0,723331	225ᵈ	12200	0,92	0,826	5,21	0,90
Žemė	1,0000	—	1,000000	$23^h 56^m 4,^s 091$	12742	1	1	5,52	1
Marsas	1,8809	779 94	1,523688	$24^h 37^m 22,^s 654$	6770	0.15	0,108	3,94	0,38
Jupiteris	11,8622	398,88	5,202803	apie $9^h 52^m$	139560	1312	318,4	1,39	2,66
Saturnas	29,4577	378,09	9 538843	apie $10^h 25^m$	115100	734	95,2	0,69	1,14
Uranas	84,0153	369,66	19,190978	apie $10^h 45^m$	49700	59	14,6	1,36	0,96
Neptūnas	164,7883	367,49	30,070672	apie $15^h 40^m$	53000	72	17,3	1,32	1,00
Plutonas	247,6968	366,74	39,45743	nežinomas	nežinom.	nežin.	apie 1	nežin.	nežin.

IX. Žemės judėjimas.

a) Žemės sukimasis.

Sukimosi periodas = siderinė para $23^h 56^m 4,^s 091$

Sukimosi greitis 1 cm atstumo nuo žemės ašies 0,00007292 cm/sek.

Sukimosi greitis ties pusiauju 465 m / sek.

Sukimosi greitis Kaune 266 m / sek.

b) Žemės judėjimas aplink saulę.

Judėjimo periodas = = sideriniai metai $365^d 6^h 9^m 9,^s 54$

Vidutinis žemės greitis 29,766 km / sek.

c) Saulės sistemos judėjimas tarp žvaigždžių.

Judėjimo linkmė — { rektascencija 18^h arba 270^0 / deklinacija $+34^0$

Saulės sistemos greitis 19,5 km / sek.

b) Žvaigždžių judėjimas galaktinėje sistemoje.

Judėjimo linkmė — { Paukščių Tako plotmėje / galaktinis ilgis = 230^0

Judėjimo greitis 320 km / sek.

X. Planetų palydovai

	Palydovo žymėjimas Nr.	vardas	Vidutinis atstumas nuo savo planetos (kilometrais)	Siderinis periodas	Ryškumas vidutinės opozicijos metu
Merkurijus ir Venera palydovų neturi . .					
Žemės palydovas . .	1	Mėnulis	384.400	$27^d\ 7^h\ 43^m\ 11{,}^s5$	— 12,3
Marso palydovai . .	1	Phobos	9.380	$0^d\ 7^h\ 39^m\ 13{,}^s851$	11,5
	2	Deimos	23.460	$1\ 6\ 17\ 54{,}9$	13,0
Jupiterio palydovai .	1	—	181.200	$11^h\ 57^m\ 22{,}^s70$	13,0
	2	Jo	421.300	$1^d\ 18\ 27\ 33{,}51$	5,5
	3	Europa	670.500	$3\ 13\ 13\ 42{,}05$	5,7
	4	Ganymedas	1.069.300	$7\ 3\ 42\ 33{,}35$	5,1
	5	Callisto	1.881.000	$16\ 16\ 32\ 11{,}21$	6,3
	6	—	11.450.000	$250\ 16\ 20$	13,7
	7	—	11.730.000	$260\ 1\ 30$	16
	8	—	23.500.000	$738\ 22$	16
	9	—	24.100.000	745	18
Saturno palydovai .	1	Mimas	185.700	$22^h\ 37^m\ 5{,}^s25$	12,1
	2	Enceladas	237.900	$1^d\ 8\ 53\ 6{,}82$	11,6
	3	Tethys	294.500	$1\ 21\ 18\ 26{,}14$	10,5
	4	Diona	377.200	$2\ 17\ 41\ 9{,}53$	10,7
	5	Rhea	526.700	$4\ 12\ 25\ 12{,}23$	10,0
	6	Titanas	1.220 000	$15\ 22\ 41\ 26{,}82$	8,3
	7	Hiperionas	1.480.000	$21\ 6\ 38\ 24{,}0$	13,0
	8	Japetas	3.558.000	$79\ 7\ 56\ 24{,}4$	11,0
	9	Phoeba	12.930.000	$550\ 10\ 35$	14,5
Urano palydovai . .	1	Ariel	191.700	$2^d\ 12^h\ 29^m\ 20{,}^s8$	15,2
	2	Umbriel	267.000	$4\ 3\ 27\ 36{,}7$	15,8
	3	Titania	438.000	$8\ 16\ 56\ 26{,}7$	14,0
	4	Oberon	586.000	$13\ 11\ 7\ 3{,}5$	14,2
Neptūno palydovas .	1	—	353.700	$5^d\ 21^h\ 2^m\ 38{,}^s1$	13,6

P. Sl.

Astruc Jonas (1684—1766), prancūzų gydytojas ir teologas nekunigas, Montpellier, Tuluzos ir Paryžiaus univ. profesorius, Lenkijos ir Prancūzijos karalių dvaro gydytojas, autorius mediciniškų veikalų De morbis veneris 1736, Traité des maladies des femmes 1761 ir kt.; žinomas ir kaip Mozės Penkerių knygų (Pentateucho) literatinės kritikos iniciatorius, iškeldamas vad. pirminių versmių hipotezę veikale Conjectures sur les mémoires originaux, dont il parait que Moise s'est servi pour composer la Genèse (1753). Pentateuchą, arba tiksliau Hexateuchą (šešių pirmųjų Sen. Test. knygų) nelaikė vienu veikalu. Iš to, kad šiose knygose Dievas vienur vadinamas Elohim, kitur Jahvė, A. tarė, kad Mozė savo dėstymą sustatė labiausiai remdamasis dviem versmėm ir kad tatai jis surašė dviem skiltim. Tiktai vėlesni nurašinėtojai viską sujaukę krūvon ir iškraipę. Hexateuche A. tarėsi suradęs ketvertą svarbiausių versmių arba pirminių dokumentų. Kokio poveikio A. turėjo paskesnio laiko pažiūroms į Sen. Test., ž. Soter 1924, 118 p. ir t.

Astrum (lot.), **astron** (gr.) žvaigždė (ž. Astraliniai mitai, Astralizmas).

Astrup Eivind (1871—1895), norvegas, poliarinių kraštų tyrinėtojas. 1891—1892 ir 1893—1894 dalyvavo Peary's ekspedicijoj į š. Grenlandiją. Parašė: Blandt Nordpolens Naboer (1895).

Astur palumbarius ž. Vištvanagis.

Astura vid. Italijos upė, 37 km ilgumo. Ties

jos žiotimis Tirėnų jūroje senovės miesto Asturg griuvėsiai

Asturija (isp. Asturias), vasaros vakarų Ispanijos provincija (dabart. Oviedo prov.) 11000 km², 800.000 gyv. Būdama į žiemius nuo Kantabrijos kalnų, turi švelnų, drėgną, vandenynų klimatą. Su Ispanijos viduriu jungiasi vieninteliu, sunkiai nutiestu per (1370 m) Pajares tarpkalnę, geležinkeliu. Svarbiausias mst. Oviedo (70.000 gyv.). Gijóna (60.000 gyv.) yra uostas kalnuotam pajūry, per kurį išvežama akmens anglies, geležies rūdos, vaisių ir taboko. A. iškasama kasmet vid. 1,5 mil. t akmens anglies, t. y. apie 50% visos Ispanijos anglių produkcijos. Žymi tekstilės, celiuliozos ir geležies pramonė. Kantabrų kalnai sutrukdė arabams šią šalį užvaldyti, dėl to A. buvo Ispanų valstybės lopšys. Pirmoji pakėlusi sukilimą prieš maurus. Asturiečiai keltų-gotų mišrios rasės. Verčiasi žemės ir gyvulių ūkiu.

Asuai, Assuai, Azuay Ekvadoro respublikos p. Amerikoj pietų provincija, seniau 29.288 km², dabar 10.034 km², 182.000 gyv. (1922), daugumas gyventojų kiek civilizuoti indėnai. A. kalnai Andų atžalos, daugiausia apaugę chinos medžiais (Chinchona). Prov. sostinė Cuença (Santa Ana de C.) 40.000 gyv.

Asulevičius Juozas apie 1899 tarnavo Kybartų muitinėje ir drauge su savo šeima ir su kitais tos pačios muitinės tarnautojais lietuviais uoliai praleisdavo per muitinę lietuviškų knygų kontrabandą. Yra dar Trakų aps. totorių Azulevičių giminė, kuri 1768 gavo bajorų teises.

P. Ruseckas Knygnešys I. 273 (J. Rimša, Kovoje dėl spaudos ir laisvės).

Asum upė vid. Sudane Afrikoj.

Asunción (tikrai Nuestra Señora de la A.) Paragvajaus (p. Amerikoj) respublikos sostinė per 100.000 gyv. (1930; 1880—20.000). 1536 įkurta kairiame Paragvajaus upės krante, pašlijusiame šlaite. Ligi 1620 buvo visų ispaniškųjų Laplatos kraštų sostinė.

Asuncion

XIX a. antroje pusėje per karus su kaimyninėmis valstybėmis buvo apnaikinta. Po to naujai atstatyta; šiandien turi universitetą, muziejų, botanikos sodą, elektros tramvajų, vandentiekį ir kt. Ligi A. priplaukia (esant aukštesniam vandeniui) gana dideli laivai, kurie aptarnauja beveik visą šalies užsienių prekybą.

Asūnė Latgalės upė (Latvijoje, Rusijos pasieny), Sarjos (Dauguvos) deš. intakas; aukštupy—Dagda, A. vardą gauną pratekėjus pro du Asūnės ežeru, Didįjį ir Mažąjį; Asūnės mst.

Asuonių (Asuonas) ež. Trakų aps. Aukštadvario val. 40 ha.

Asur asiriečių dievas — valstybės globėjas. Jo vardu pavadinta valstybės sostinė Asur, (Aššur) kraštas ir visa eilė karalių: Asarchadon, Asurbanipal, Asurnazapal ir t.t. A. buvo vaizduojamas stovįs su ginklu rankose ant kurio nors gyvulio nugaros. Asirijos karaliai jo vardu vedė karus ir laimėję statydavo jam šventoves. Ž. Aššur.

Asurbanipal (Assurbanipal, Aššurbanapli, Sardanapal) 669—626 pr. Kr. Asirijos valdovas, Asarhadono (ž.) sūnus ir įpėdinis. Jo nebaigiami karai atvaizduoti Kujundžuko rūmų sienose Ninivijoj, kuriuos XIX a. pabaigoj atkasė Layard. A. pradžioj nugalėjo etiopus, Palestiną, Egiptą, o 652 prasidėjus bendram prieš A. sukilimui, paėmė Sippares, Kutą ir po dviejų metų apgulimo Babiloną, kurį sugriovė, iššudė gyventojus ir pavertė Asirijos provincija. Apie 640 užkariavo Elamą ir sugriovė Sūzus. A. laiko tarpas, tai Asirijos materialinių ir dvasinių jėgų pražydėjimo laikas. A. rūpinosi Ninivijos statyba, kuri galėtų jį ateičiai išgarsinti ir savo rūmus įsakė papuošti reljefais ir užrašais, kuriuose aprašyti jo žygiai. Jo rūmuose atrasta seniausioji pasaulio biblioteka, kurios knygos rašytos kylėraščju molio plytose. Iš viso plytelių išliko apie 22.000 ir jos sudaro vieną svarbiausiųjų pasauly istorinę medžiagą to laiko istorijai nušviesti. Čia yra mokslinio, religinio ir literatūrinio turinio kūrinių, seniausias pasauly žodynas (sumerų ir semitų kalbomis), gramatika, sintaksė, astrologiniai tekstai,

Asurbanipal

laiškai, pranešimai, įsakymai, metraščiai, magiškieji tekstai ir t. t. Čia rastas ir garsusis babiloniečių epas Gilgameš (kurio dalis lietuvišku Vyt. Tumėno vertimu išspausdinta Vagoj 1931 N 3).

M. Streck A. und die letzten assyrischen Könige, 1916; *B. Meiszner* Könige Babyloniens u. Assyriens, 1926; *S. Smith* Early History of A. 1928. *M. R. A.*

Asvad Abul (606—688) arabų rašytojas, Basoros gramatinės mokyklos steigėjas.

Asvaghoša (Ašvaghoša), budizmo vienuolis, didžiausias Indijos poetas ir dramatikas iš valdovo Kaniškos laikų (įtikima II a. po Kr.). Žymiausias jo veikalas Buddhačarita (Buddos gyvenimas) visas išliko kiniečių atpasakotas V a., tibetiečių verstas VII a. ir iš dalies sanskritų kalba. Kitas veikalas Nandimukha sughoša avadâna.

Asvaidis Raseinių aps. Girkalnio val. upelis, Mituvos kair. intakas, 2,0 km ilgio, teka pro Paasvaidžių k.

Aš filosofijoj pirmykštis sąmonės duomuo, kuris gali būti apibrėžtas tiktai nurodant jo santykius su kitais sąmonės momentais. Aktingas sąmonės centras ne tik turįs santykį su visais jos turiniais, bet ir jųjų pagrindinės vienybės bei tvarkingumo sąlyga. Aš pasireiškia: 1) sąmonės refleksyvumu: visi jos vyksmai (mintys, vaidiniai, pagavos, jausmai ir kt.) lydimi savivokos, t. y. aiškaus arba neaiškaus (neišskleisto) žinojimo, kad tai mano aš pergyvenimai, 2) sąmonės priešingumu išoriniam pasauliui: kiekvienas suvokia savo aš nusimanydamas save stovintį prieš ne-aš (aplinką) ir besiskiriantį nuo jo. Aš negali būti pagaunamas bei įžiūrimas kaip savarankiškas objektas skyrium nuo sąmonės turinio, stebėjimui (introspekcijai) prieinamas vien savo aktų padariniais ir savo būsenos pasireiškimais. Atskiras realus aš-individualus, su individualiu kūnu susijęs. Sąmonės sferoj jis atstoja individulinę asmenybę ir todėl, paprastai, su ją tapatybinamas. Esmingas asmenybės ryšys su aš pasirodo ir filosofijos istorijoj: kaip ypatingas sąmonės momentas jis pirmąkart iškeltas aikštėn krikščionybės metafizikoj, kuri susidomėjo asmenybės savotiška reikšme ir verte. Šv. Augustino moksle aš vidinio gyvenimo branduolys tiesiogiai santykiuojas su Dievu. Naujųjų laikų idealistinėj filosofijoj aš pasidarė vienas vyriausių sisteminių principų. Decarteso teorijoj mano aš savivoka eina teisingo ir įtikimo žinojimo pagrindu. Kant skiria nuo empirinio (t. y. realaus individo) aš — transcendentalinį aš (transcendentalinę apercepcijos vienybę), t. y. sąmonės gryną formą, kuri, anot Kanto, apsprendžia visą mūsų pažinimo sąrangą bei objektyvinę reikšmę. Fichte priskiria transcendentaliniam aš antindividualinę realybę ir pripažįsta jį ne tik žinojimo, bet ir būties dinamišku pradmeniu. Empiristinė filosofija, priešingai, neigia aš savarankiškumą ir steigiasi įrodyti jo empirinį kilimą, t. y. išvesti iš kitų sąmonės duomenų. Anot Hume'o, kiekvieno individo sąmonėj esą tam tikra puokštė vidinių jutimų ir potyrių, kurie, atsikartodami šiek tiek pastoviomis bei panašiomis kombinacijomis, tuo sukuria iliuziją, tarytum egzistuoja tapatingas ir savarankiškas šių jutimų ir potyrių nešiotojas. Vadinasi, mūsų aš esanti tik subjektyvinė idėja, asociacijų pagaminta. Ši empiristinė pažiūra apsilenkia su sąmonės aktingumu ir su jos nedalykiniais momentais (aktai, nusistatymai, būsenos), nepareinančiais nuo jutimų ir jų kombinacijų. *V. Sz.*

Aš — T. Astramskio („Garsas"), A. Daniliausko (ž.) („Ūkininkas" 1899), Pov. Kuzminskio, Pr. Mašioto, St. Matulaičio („Ūkin." 1895), J. Šliūpo („Nauj. Gadynė" 1895), E. Volterio („Varpas" 1896) slapyvardis.

Aš Čekoslovakijos mst. netoli Bavarijos sienos, aukščiau jūros 700 m. Hainbergo pakalnėje; 22.943 gyv. (1930). Žymi tekstilės, kailių išdirbimo, batų, plytų ir medžio pramonė. Apylinkė (A. aps. 142 km², 50.000 gyv.) tankiai gyvenama ir pramoninga.

Aš ir jūs mėnesinis populiarus nuotykių žurnalas. Ėjo 1931 Kaune. Redagavo Petras Kupčiūnas.

Aš Šalom (g. 1880 I 1 Kutne Lenkijoj), žydų ir hebrajų rašytojas, pradėjęs spausdinti nuo 1900; 1902 išleido hebr. apysakų rinkinį Tušija (Jaunatvė su Kolos gatvelės apysaka ir kt.); 1904 poemą prozoj Das Städtel (miestelis); 1907 Reinhardt Berlyne pastatė jo dramą Der Gott der Rache (Keršto dievas); kitos dramos 1908 Sabbatai Cvi, Der jichus ir kt., 1911 hebr. rink. In Erez Israel (Izraelio krašte); išsikėlęs Amerikon išleido romanus 1917 Onkel Moses (dėdė Mozė), Motke ganev (Motkė vagis), istorinį romaną Kiddush ha Schem, dramas Aschnirl perl ir kt. Žydų kultūrinė lyga Varšuvoj spausdina visą jo veikalų rinkinį (1924 18 tomų).

Dievo kerštas išversta vokiečių, prancūzų, rusų ir anglų kalbomis, daugelis kitų kūrinių — vokiečių (Gesammelte Romane, 1926), rusų (Šipovniko leidimas). 1931 lietuviškai O. Finkelšteino išversta ir išleista Kaune rinkiny Žydų Apysakos jo Dievai ir žmonės ir G. Zimano išversta Kaimiečių malda.

Ašakaitis Pr. — Pr. Mašioto (ž.) slapyvardis.

Ašakieniai Trakų aps., Kietaviškio val. k., 1923 132 gyv., 11 km nuo Žaslių glž. st.

Ašakos ploni augančius grūdus apsaugą apdarėliai; jie kuliant kartais neatskiriami nuo grūdų ir, būdami ploni, malant pasilie-

ka sveiki — tuo būdu patenka į miltus. Todėl A. dažnai pasitaiko duonoj. Zoologijoj šiaip vadina sukaulėjusių žuvų raumenis.

Ašalci Oki (A. Vekšina, g. 1898), SSSR votiakų rašytoja, mokytoja ir gydytoja. 1918 ėmė bendradarbiauti votiakų laikraščiuose Vil siń (Naujoji akis) ir Gudyń (griaustinis), 1925 išleido eilėraščių rinkinį Siures duryn (pakelėj), kurių dalis išversta zirėnų kalba. Rusų kalba vertė K. Gerd: O čiom pojot votiačka, 1928.

Ašango negrų tauta, gyvenanti Afrikoj, Prancūzijos Kongo, tarp upių Ogove ir jos intako Ngujai.

Ašanti šalis aukštosios Gvinėjos Sudane, Afrikoj, 36.000 km², 1921 407.000 gyv., kur gyvena A. karinga negrų giminė, kalbanti Či tautelės kalba. Jie pasiekę, palyginti, gana aukštoką kultūros laipsnį. Valdžios mokyklose 1922 mokėsi 800 ir misijose 6.000. Verčiasi žeme ir gyvulių ūkiu ir įvairiais rankdarbiais, ypač pasižymėję auksakaliai (jų šalyje randama aukso, 2.263 kg 1922—1923). Dar tik prieš kelis dešimtmečius buvo nuožmūs vergų medžiotojai ir pirkliai. Panaikinus vergiją, sugautieji, vergijai skirti kaimyniniai negrai, buvo dievų garbei visi iššudyti. 1719 įsisteigė A. valstybė su sostine Kumassi (20.000 gyv.), kuri dabar geležinkeliu yra sujungta su Sekondi uostu. Jų valstybė, išplitusi 190.000 km² ir turėjusi ligi 5 milijonų gyventojų, ilgai laikėsi nepriklausoma. Anglai tik po 4 sunkių kovų (1824, 1826, 1863 ir 1873) juos 1896 įveikė, o po 1900 įvykusio sukilimo prijungė prie Aukso pakrantės (Gold coast) kolonijos. Europiečių vos 400. Kraštas labai derlingas (cukrinė nendrė, kukurūzas, soros, ryžius, tabokas ir kt.), klimatas karštas, bet sveikesnis negu pajūryje; žvėrija labai įvairi (drambliai, liūtai ,tigrai, raganosiai, žirafos, šakalai, aligatoriai, boa, bezdžionės, skorpionai, termitai ir t. t.). Poligamija neišnykusi; karaliai turėjo po 3333 žmonas.

R. S. Rattray Ashanti. 1923; („) Religion and art in A., 1927; *A. B. Ellis* The Tshi-speaking peoples, 1887.

Ašara (lacrima), sūrus skystimas, ašarų liaukos gaminamas akiai vilgyti ir valyti.

Ašarainis Latgalės (Latv.) ežeras, 8 km į šiaurę nuo Kraslavos.

Ašaraitis Utenos aps. Linkmenų val. ežeras, Žeimenos (Neries) baseine, greta Dringių ež.; plotas 2 ha.

Ašaras Utenos aps. Linkmenų val. ežeras, Žeimenos (Neries) baseine, greta Dringių ež., prie administracijos linijos; plotas 2,1 ha.

Ašarikaulis (os lacrimale) anat. plona, kaulinė plokštelė, kuri įeina į medialinę orbitos sienos sudėtį.

Ašarinėlis Seinų aps. Šventežerio val. ež. 0,25 ha.

Ašarojimas gali būti arba dėl padidinto ašarų gaminimo (verkiant, akiai prikritus, akiai sergant, nosį jaudinant), arba dėl mechaninių kliūčių ašarai nutekėti į nosį.

Ašarų aparatas (aparatus lacrimalis) susidaro iš ašarų liaukų (glandula lacrimalis), ežerėlio (lacus lacrimalis) latakėlių (ductus lacrimalis), maišelio (saccus lacrimalis) ir ašarų nosinio latako (ductus nasolacrimalis). Svarbiausias A. A. uždavinys valyti ir vilgyti pryšakinę akies obuolio dalį.

Ašarų liauka (glandula lacrimalis, A. aparato organas, kuris gamina ir išskiria sekretą — ašaras (lacrimae). Ji guli viršutinio išorinio orbitos kampo duobėje.

Ašarų organai susidaro iš ašarų gaminamosios liaukos ir ašarų nutekamųjų takų (ž. Akis).

Ašarų organų ligos: 1) ašarų liaukos esti ūminis pūlingas arba chroninis (nuo leukemijos, tuberkuliozo) uždegimas (dacryoadenitis), navikai, nudribimas, visiškas sunykimas, kuris pasireiškia ašarų stoka ir akies išdžiūvimu; 2) ašarų nutekamųjų takų esti kanaliukų ir latako užakimas ir ūminis arba chroninis ašarų maišelio uždegimas.

Ašaruvės įvairios formos, daugiausia moliniai, kartais stikliniai ar metaliniai indeliai, kuriuos T. Narbuto, E. Tiškevičiaus, T. Daugirdo nuomone senovės lietuviai, kaip ir kitos senovės tautos, vartoję tiek mirusiųjų giminių, tiek pačių mirusiųjų ašaroms rinkti ir kartu su mirusiu laidoti. Dabar manoma, kad šių, senovės karstuose randamų, indų uždavinys buvęs saugoti mirusiam skiriamą maistą ir gėrimą.

Tariamoji ašaruvė nuo Veliuonos

E. Volteris Archaiologiniai nesusipratimai — Tauta ir Žodis 1924 II 156.

Ašas senosios dūminės lietuvių pirkios dalis — aštuonkampis, aplink savo ašį besisukąs stulpas, su atsparu paremtu kampu, ant kurio buvo kabinamas katilas ir sukamas prie ugnies.

J. Tumas O dawniejszych zabudowaniach litewskich — Kalendarz Nadbaltycki na r. 1905.

Aše Bab arba Achi, 375—427 Soros talmudistų vadas ir talmudo redaktorius Babilonijoje.

Ašeho Mandžurijos mst., apie 75.000 gyv.

Ašenbrenner Mykolas (g. 1842) rusų revoliucininkas, karininkas, atsisakęs 1864 malšinti Lietuvos sukilimą ir už tat iškeltas į Turkestaną. Nuo 1880 aktyviai dalyvavo slaptoj Narodnaja volia organizacijoj, 1883 suimtas, 1884 keturiolikos byloje nuteistas mirti; pakeitus mirtį Šlisselburgo tvirto-

ve, išbuvo ten ligi 1904. Jo atsiminimai Byloje žurnale 1906 ir skyrium: Vojennaja organizacija Narodnoj Voli, 1924.

Ašer Ensel ben Jehuda Löb, XVIII a. žydų rašytojas Lietuvoje, Ostrogo ir Slanimo rabinas.

Ašerá Chanaano deivė (ž. Astarta) ir jai skiriamas medis; prieš A. garbinimą kovojo pranašai.

Ašerinis (Ašarinis) Alytaus aps. Varėnos val. upelis, Merkio (Nemuno) deš. intakas, 2,7 km ilgio; teka iš Ašerinio ežero smėlio kalnų pašlaitėje pietų linkme pro Perlojos mst., kerta 1,0 km Merkinės-Varėnos plentą.

Ašerinis ž. Ešerinis (ežerai).

Ašerys aukštaitiškas ešerio (ž.) pavadinimas. Prūsų: assegis.

Ašerio ež. ž. Ešerio.

Ašešnykai, Piesčiai, gudiškai Kobele, k. Berštų val., Gardino srity, lietuvių ir gudų gyvenamas.

Ašigaliai žemės apsisukamosios ašies galai. Tai yra vieninteliai žemės paviršiaus taškai, kurie, žemei sukantis aplink savo ašį, pasilieka vietoje. Juo toliau nuo jų link pusiaujo, juo didesniu greičiu žemės paviršius skrieja. A. nėra absoliučiai pastovūs, jie periodiškai keičia savo vietą. Köppen, Teumer (1927) ir kt. ašigalių kilnojimusi mėgino išaiškinti buvusių ledynlaikių priežastis. Pvz. Köppen įrodinėja, kad ledynlaikiams prasidedant žiemių ašigalis buvęs Baffino žemėj. Vėliau per Grenlandiją atkilęs į dabartinę vietą. Per paskutinį ledynlaikį jis turėjęs būti vidurinėje Grenlandijoje — 75° ž. pl. ir 45° v. ilgumos. Klutes ir Obručevo vėlesni tyrimai parodė, kad tokia hipotezė vargiai gali būti priimtina.

Šiaurės ašigalis

Tiesioji, jungianti A., vadinama žemės ašimi; jos ilgis 12.713.822 m. Žiemių A. pirmas pasiekė amerikietis Peary 1909, o pietinį norvegas R.Amundsen 1911. Žiemių A. pirmą kartą perskrido 1926 Norge orlaiviu Amundsen ir Nobile, o Pietų A. Bird 1929.

Ašyk (turk. įsimylėjęs) keliaująs turkų poetas (armėnų ašug), paveldėjęs senovės uzano (ašmano-pranašo, palyg. senovės armėnų gusan) praeities tradicijas.

Pietų ašigalis (Amundseno nuotrauka)

Ašyk Paša (1271—1332) turkų poetas, autorius Divano iš 10.000 dvieilių, seniausio turkų poezijos rašyto paminklo.

Ašikaga Nipono salos Japonijoj miestas, 1931 41.470 gyv. Iš čia buvo kilusi Ašikagos šiogunų dinastija valdžiusi Japoniją 1338—1573. Viduriniais amžiais čia buvo universitetas su žymia biblioteka.

Ašinis cilindras, axon ž. Nervai.

Ašinov Mikalojus, rusų avantiuristas, dalyvavęs Mahdio (ž.) kovoje prieš Angliją Afrikoje, 1886 padarė sutartį su Abisinijos negusu (ž.) ir 1889 mėgino atgabenti Abisinijon 150 rusų kolonistų, bet pakeliui pateko į prancūzų rankas ir buvo grąžintas Rusijon.

Ašio Japonų mst. A. kalnuose Hondo saloje į žiemius nuo Tokio; 30.750 gyv. (1931). Apylinkėse vario kasyklos, kurios duoda per metus apie 30.000 gryno vario.

Ašis arba sieksnis malkų buvo vartojama Lietuvoje ligi neįvedus metrinių matų. Baudžiavos laikais ūkininkai dažnai turėdavo pridedamųjų pareigų tarpe suvežti dvarui A. malkų.

Ašis optiška. Dvigubai laužią šviesą kristalai turi vieną arba dvi linkmes, kuria einąs natūralus šviesos spindulys nelūžta ir nesiskaldo į du vienas kito atžvilgiu statmeniškai poliarizuotu spinduliu. Tokia dvigubai laužiančių šviesą kristalų linkmė vadinasi jų optiška ašis. Kvadratinės ir heksagoniškos sistemos kristalai turi tik vieną optišką A., sutampančią su svarbiausia kristalografiška A. Rombiškos ir kliniškos sistemos kristalai turi 2 optiškas A.

V. Čepinskis Fizikos paskaitos, VI skyrius, Šviesa, 1925.

Ašita Turkijos mst. Vano provinc., apie 8.000 gyv. Prie jo senas Mar Sava vienuolynas.

Aškaragiškė sulenkinta į Rogalin, pv. se-

nam Brėslaujos aps.; be ne tas pats bus Rogaukos vs. Zarasų aps. Paupinės val.

Aškenasi 1) Dob Beriš ben Mose (apie 1801—1852), žydų rašytojas Lietuvoje, Slanimo ir Liublino rabinas. 2) Zevi (1658—1718 V 2) žymus žydų talmudininkas, gimęs Pešte (Vengrijoj), kur jo tėvas 1655 bėgo iš Vilniaus. Gyveno Sarajeve, Hamburge, Altonoj, Amsterdame, Lvove. Autoritetingas Lietuvos žydams.

Aškenazi, Askenazi, seniau buvo taikoma (aškenazim) Vokietijos, Latvijos, Lietuvos ir Rusijos žydams atskiriant nuo Ispanijos sefardim. XVI a. A. giminė išsikėlė Lenkijon (apie 1550 gydytojas Salamonas, paskui turkų Stambule, dalyvavęs diplomatiniuose Turkijos žygiuose) ir Lietuvon.

Aškinė Švenčionių aps., Linkmenų val. k., ties Žeimenos ež., apie 150 gyv., 1 km nuo Kaltinėnų.

Aškiniai 1) Utenos aps. Malėtų val. k., 1923 61 gyv., 10 km nuo Malėtų; 2) (Karasiniai) ten pat vs., 1923 9 gyv., 7 km nuo Malėtų.

Aškolys, Ašoklys, Mažeikių aps. Sedos ir Ylakių val. upelis, Luobos (Bartuvos) kair. intakas, 8,5 km ilgio; prasideda Laumės k. žemėje, 4 km į šiaurę nuo Barstyčių mst., teka į šiaurę pro Remezų, Medsėdžių, Nausėdų, Kaušių k., ir ties Šulpetrių k. įteka į Luobą 26,6 km nuo jos žiočių; baseino plotas 11 km².

Ašmainis (gud. lenk. ošmina), aktainis (vok. Achtel), ž., A. Juškos žodyne — 8 (rusiški) gorčiai.

Ašmas (senovės lietuvių) aštuntas, kaip sekmas septintas. Nepriklausomosios Lietuvos gimnazijose kartais mėginama vadinti VIII klasės mokinys-ė (aštuntokas-ė) ašmokas (-ė), kaip VII kl. (septintokas-ė) sekmokas (-ė). Pavardės Ašmys, Sekmukas, pinigas ašmokas (asmokas — Slanimo aps.).

Ašmena apskrities miestas Vilniaus gubernijoj, dabar vaivadijoj. 79 km nuo Vilniaus, 18 km nuo geležinkelio Vilnius—Minskas, prie to paties vardo upės. Yra kai kurių žinių, jog A. jau buvo žinoma 1040. 1384 kryžiuočių mistras Zolner, atvykęs Krėvės kunigaikštystės naikinti, buvo netoli A. Vėliau A. buvo kunigaikščio būstinė su rūmais ir pilimi. 1432 XII 8 ties A. susidūrė Švitrigailos vedama jungtinė Livonijos ordino, totorių, rusų su Tvėrės k-čiu kariuomenė su Žigimanto I vedamais lietuvių ir žemaičių pul-

Ašmenos miesto ženklas 1792

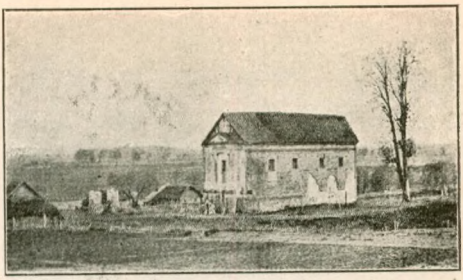
Ašmenos senoji bažnyčia

kais, kuriems Jogailos žadėtoji lenkų pagalba laiku nesuskubo padėti. Kautynių pradžioje Žigimantas buvo priverstas trauktis, bet vėl sutvarkęs puolė Švitrigailą, sumušė jo kariuomenę ir jį patį privertė bėgti į Polocką. Šiam įvykiui paminėti Žigimantas 1434 įsteigęs prie katalikų bažnyčios kolegiatą, kurį vėliau panaikinta (bažnyčią čia pastatydinęs Vytautas ar Jogaila 1432). XV a. jau minimos dvi A.: Senoji ir Naujoji, apie 2 km atstu viena nuo antros. Senąją A., vėliau vadintą miesteliu, Aleksandras Jogailaitis 1505 atidavė vienuoliams pranciškonams. Jis taip pat čia pastatydino bažnyčią ir medinį vienuolyną. Ši bažnyčia labai nukentėjo nuo 1655 rusų žygio. 200 metų po to bažnyčios mūrai tolydžio griuvo. Bažnyčia buvo atstatydinta 1822 pranciškonų. Vėliau bažnyčia ir vienuolynas rusų buvo panaikinti ir mūrai paversti ceichhauzu. Be to, A. dar nukentėjo nuo rusų 1519. 1831 IV 4 A. sukilėliai nuginklavo negausingą rusų įgulą. Civilinės valdžios pirmininku buvo išrinktas Važinskis, karškos gr. Pšezdzeckis, Napoleono kariuomenės plk. Iš Vilniaus pasiųstas rusų plk. Verzilin sukilėlių malšinti, IV 16 paėmė miestą ir surengė skerdynes: iššaudė žmones, bažnyčioj pasislėpusius. Iššaudyta apie 150 žm. Pšezdzeckio vedami sukilėliai susikoncentravo Vyšniavos miškuose, iš kur buvo išmušti, ir jų

Ašmenos bažnyčia

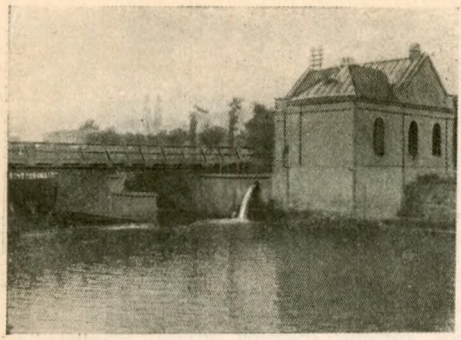

Hidroelektrinė stotis Ašmenoje

likučiai pabėgo į Švenčionis. A. buvo ir dominikonų. Bažnyčią jiems pastatydino 1667 Andrius ir Darata Pačebutai. 1797 jai sudegus kartu su biblioteka dominikonai atstatydino medinę. 1850 ji buvo panaikinta. Mikalojaus Radvilos laikais, XVI a. pabaigoj čia buvo įsteigta evangelikų bažnyčia, vėliau panaikinta. Cerkvė pastatyta 1840. Nauja katalikų bažnyčia pastatyta 1904.

Žigimanto Senojo laikais Naujoji A. jau turėjo miesto teisių ir privilegijų. 1537 karaliaus įsakymu daryta revizija nurodo A. esančius mokesčius, rinkliavas ir miestiečių prievoles. Šitą teisinę būtį patvirtina Jono Sobieskio 1683 VII 11 privilegija. Dar toliau praplėtė miesto ir jo gyventojų teises Stanislovo Augusto duota 1792 V 22 privilegija. Ilgus laikus A. buvo plačios apskrities miestu. Čia būdavo žemės ir miesto teismai, rinkosi seimeliai atstovams rinkti. Seniausieji žinomi A. seniūnai: Gedgaudas (1387), jo sūnus Mingaila Dzieveniškietis (1387—1398) ir kt. 1793 čia buvo įsteigta A. kaštelionija, bet išsilaikė tik ligi 1793 XI 26, kada panaikinta. Vienintelis kaštelionas Martynas Oskerka.

Dabartiniu laiku A. gyventojų (kartu su apylinke) 7.414 (1931 XII 9). Šiaip tas skaičius labai nepastovus: 1859 3066 gyv., 1871 4546, 1880 5050, 1896 6218, 1900 7506, 1914 3442. A. jau iš seno žinoma savo turgais. Per 1930 A. turgun buvo atvažiavę 101218 vežimų, iš ko vienai turgaus dienai (ketvirtadieniui) tenka apie 2000 vežimų. Galvijų A. turgun atvaroma iš vietinės apskrities 20% ir iš aplinkinių 80%. Autobusų susisiekimas duoda galimumo vietos pirkliams atliekamą mėsą siųsti Vilniun. Arklių A. turgun buvo atvesta 1929 3264, 1930 1878. Odinių A. mažai beatsigavo. Kurios yra, per metus tedirba 2—3 mėnesius, gamindamos lengvesnes avalynės odas ir avių kailius. Yra čia mielių fabrikas ir spirito varykla. Mūgės esti IV 23, per Šeštines, per Devintines, VIII 15, IX 8 ir IX 29.

Mieste pastatytas pradedamajai septyniaklasei lenkų mokyklai mūrinis 2 aukštų namas, kuriame 1931/32 mokėsi apie 650 mokinių. Jis turi 13 klasių salių, gimnastikos salę ir kt. XIX a. čia buvo apskrities mokykla, 1901 perdirbta į 3 kl. miesto mokyklą. 1908 buvo įsteigta mergaičių progimnazija.

1931 spalių mėn. čia įsteigta ūkio paroda su žemės bei gyvulių ūkio, miškų ūkio, audinių, odinių bei amatų ir mokyklų skyriais. 1931 pavasarį A. su apskritim smarkiai nukentėjo nuo Ašmenos upės potvynio. IV 22 Ašmenos upės vanduo pasiekė 3,3 m aukštumo viršum normos, kelios gatvės buvo apsemtos, dalį gyventojų teko iškelti.

Ašmenos skerdyklose 1931 paskersta 5955 gyvulių, kas miestui davė 1930/31 gryno pelno 16.560,40 lenk. auks.

A. dabar veikiančiai hidroelektrinei stočiai pradžią davė 1918 Lošoj vokiečių paliktos mašinos. Lošoj buvo įrengta stotis gaminanti 20.000 voltų srovę ir tarnavusi A. apskričiai ir miestui. Pradžioj ši stotis buvo įrengta primityviškai. Vėliau perstatyta turbininio vandens malūno vietoje, nes malūnas karo metu sugriautas. Pastatyta nauja turbina 92 a. jėgų galingumo ir dinamo 65 k W. 1931 III 31 jos vertė buvo 249.086 auksinų. Tinklo ilgis 9,171 km. Naujai pastatyta stotis pradėjo veikti 1927. 1931 IV 1 abonentų stotis turėjo 627, 1930/31 gryno pelno davė 43.266,77 auks. Visas nekilnojamasis ir kilnojamasis miesto turtas, namai, aikštės, planai ir kt. 1931 III 31 įkainota 1.338.828,73 auks. 1931 III 31 Ašmenos miesto balanse, suvestame 1.529.739,38 auks., aktyvuose skaitoma: nekilnojamojo turto 924.832,47 auks., miesto įmonių aktyvai 375.357,01 auks., neišrinkti mokesčiai ir kt. 166.712,24 auks.; pasyvuose: ilgalaikės skolos 387.462,34 auks., trumpalaikės skolos 140.151,02 auks., nesumokėtosios sąskaitos, algos ir kt. 37.274,71 auks., grynasis savivaldybės turtas 947.899,55 auks. Miesto

1812 prancūzai atremia rusų ataką prie Ašmenos

biudžetas 1930/31 (IV. 1—III. 31) rodo paprastųjų pajamų 218.270,99 auks., nepaprastųjų 257.718,20 auks. Išlaidų: paprastųjų 226.728,97 auks., nepaprastųjų 258.718,20 auks. *P. Krz.*

Cz. Jankowski Powiat Oszmiański I—IV 1896—1900; *M. Baliński* Starożytna Polska III 1846; Pamiętnik zjazdu gospodarczego w Oszmianie 1932; *Wołyniak* (Giżycki) Wiadomość o dominikanach I 152—156 p.; *J(óz.) Krz(ywicki)* Oszmiana (Słownik Geograficzny, VII. 1886).

Ašmena Vilniaus krašto, Ašmenos aps. upė, Neries—Vilijos kair. intakas, 104,0 km ilgio; prasideda 2 km nuo Ašmenėlės mst., ties Šlapakaučiznos dv., teka pradžioje p. rytų link, toliau krypsta į rytus, š. rytus ir stačiai į šiaurę; jos krantuose 4 miesteliai: Ašmenėlė (102 km nuo žiočių), Ašmena (87 km), Župroniai (61 km) ir Salos (48 km) ir keliolika kaimų: Varniai, Daukšiškiai, Karužiškiai, Buniai, Zagornikai, Mykalkoniai, Lustiškiai, Narbutaučizna, Degėsiai, Račiūnai, Knistuškiai, Rindžiūnai, Gėliūnai, Jacynos, Kereliai, Vidžiūnai ir kt.; A. įteka į Nerį greta Markūnų k., 279,0 km nuo jos žiočių. A. intakai: deš. 95,5 km Zabolotė (Piktušė?), kair. 92,2 km Vaigėta, deš. 89,5 km Graužė, kair. 84,5 km Leilupė, deš. 81,5 km Viažė, deš. 73,3 km nežinomas, deš. 70,4 km Olia (?), deš. 67,1 km Panarė (Neris?), kair. 60,3 km Župra, deš. 46,2 km. Sikunė, kair. 36,1 km Kernavė, deš. 32,8 km Sikužė, deš. 32,3 km nežinomas, kair. 27,9 km nežinomas, kair. 18,2 km Rindžia, kair. 16,4 km Loša (Aloša), kair. 8,4 km Gaigalė. Aukščiau Salų miest. 48,4 km A. kerta Vilniaus — Molodečnos glžk. geležiniu tiltu. A. teka smulkiais vingiais neaukštuose krantuose, plačiajame slėny, pasižymi gražiais reginiais. Išilginis profilis — taisyklingas; išilginis nuolydis aukštupy 0,0015, žemupy ligi 0,0005, vidutinis 0,0006; versmių altitudė 198 m, žiočių 122,2 m, bendras kritimas 76 m; nuo Lošos ligi žiočių kritimas 9,0 m, nuolydis 0,00055; nuo Ašmenos miest. ligi Lošos kritimas 41,8 m,

Ašmenos upė aukščiau Ašmenos miesto

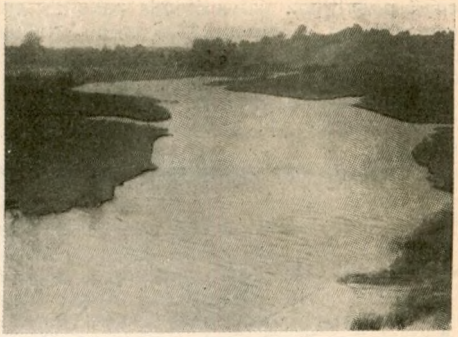

Ašmenos upės slėnis

nuolydis 0,00054. Baseino plotas ligi Lošos 993 km², su Loša 1465 km², ligi žiočių 1511 km². Vandens debitas aukščiau Lošos: maks. 150, vid. 6,5, min. 1,2 m³/sek., žemiau Lošos: maks. 200, vid. 9,5, min. 2,0 m³/sek., prie žiočių: maks. 210, vid. 10,0, min. 2,1 m³/sek. A. turi ligi 3000 a. jėgų tinkamos naudoti vandens energijos; Lenkijos vandens energijos statistika skiria A. vidutinės metinės energijos 2289 a. jėgų: nuo versmių ligi Ašmenos miest. 229, nuo Ašmenos ligi Župronių 418, nuo Župronių ligi Lošos 597, nuo Lošos ligi žiočių 1045 a. jėgų. 1908 veikė 9 vandens malūnai: Kolčiūnuose, Mordonuose, Daukšiškiuose, Karužiškiuose, Zagornikuose, Senoje Ašmenoje, Župroniuose ir du Ašmenos mieste. 1927 Ašmenos mieste pastatyta nauja hidroelektrinė stotis 65 kW (92 a. jėgų) galingumo, atsiėjusi 248.000 auks.; per metus gamina 142000 kWh energijos. Ligi šiol naudojama tik aukštupio energija. Plukdyti tinka A. nuo Lošos žiočių. Aukščiausias A. potvynis buvo 1931 IV 22: vanduo pasiekė Ašmenoje 3,30 m aukščiau vidutinio horizonto. Nuo 1925 Did. Jacynuose, 7 km nuo A. žiočių, veikia vandens matavimo stotis.

W. Kollis Siły wodne w gospodarce energetycznej Wileńszczyzny, 1932; *K. Siwicki* Elektryfikacja Polski III 1925, psl. 264; *K. Pasinkov* Spravočnaja knižka po sudochodstvu 1908, psl. 175; *S. Kolupaila* Lietuvos hidrografija, I 1924; Pamiętnik zjazdu gospodarczego w Oszmianie, 1932. *S. K.*

Ašmenėlė (lenk. Oszmianka Murowana), sodžius prie Ašmenos upės, kadaise vadintas miesteliu, 13 km nuo Ašmenos miesto. Katalikų bažnyčia pastatyta 1694. XVI ir XVII a. buvo ir ev. reformatų bažnyčia. Mikalojus Dorogostaiskis buvo įsteigęs apie 1577 spaustuvę, kurios spaudiniai labai reti. Ją palaikydavo Hippikos autorius jo sūnus Kristupas (m. 1615). Jam mirus greičiausia ji buvusi likviduota, nes vėlesnių spaudinių nepasitaiko.

Ašmenos apskritis nuo 1413 Vilniaus vaivadijoje; 1795 rusams šią Lietuvos dalį užėmus ir

senąjį padalijimą vaivadijomis pakeitus gubernijomis, A. A. liko nuo 1795 dalimi Vilniaus gub., nuo 1796 Lietuvos gub., nuo 1801 vėl Vilniaus. Rusų laikais A. A. apimdavo 6.885 km² su 204.738 gyv. (1896). Lenkams Vilniaus krašte vėl pakeitus gubernijų padalijimą vaivadijomis, atskirų apskričių plotas buvo sumažintas ir A. A. žymi dalis teko kaimyninėms apskritims. Tuo būdu dabartinė A. A. sudaro senosios vos vieną trečdalį.

A. A. yra dabar viena pietinių Vilniaus

Ašmenos apskritis (užstrichuota dalis — dabartinis A. A. plotas)

Ašmenos apskrities lininių darbų paroda

vaivadijos apskričių. Pietuose susiduria su Valažino ir Lydos apskritimis, Naugarduko vaivadijos, vakaruose ir šiaurėje su Vilniaus-Trakų apskritimi, rytuose — su Vileikos (čia siena iš dalies eina Nerimi) ir Molodečnos apskritimis. A. apskr. plotą sudaro 2298 km² (kitais šaltiniais 2332 ir 2376 km²). Apskrities paviršius gana aukštas. Ištisos kalvų grandinės eina per apskrities vidurį ir skiria Neries (Vilijos) ir Beržūnos intakus. Šiaurinėj pusėj kalvų grandinių šonai statūs, aukšti, pietinėj pusėj kalvos tolydžio žemėja. Aukščiausios viršūnės yra šios: į rytus nuo Krėvės ties Kazarančina 320,0 m aukščiau jūros ir ties Tanščina 319,8 m, į šiaurę nuo Alšėnų ties Ciupiškiais 310,6 m, tarp Ašmenos ir Salų ties Debesiais 307,5 m aukščiau jūros, ties Laiciais (Laičiais), ties Ginkauščina. Apskrity yra ištisi akmens gadynės akmenų ir molio plotai. Akmens kristalinės kilties: granitas, gneisas, bazaltas, kvarcas, trachitas. Molis ypatingai geros rūšies Krėvės apylinkėse, plačiai vartojamas moliniams indams gaminti. A. A. yra Neries ir Beržūnos upynų įtakoj. Nerin teka didžiausioji apskrities upė — Ašmena (ž.), kurion iteka taip pat A. apskrity prasidedanti Lošos (Alošos) upelė. Daug daugiau upelių gauna pradžią pietinėj A. A. aukštumų daly: Žižma, Gauja su Kleve, Galšė (Alšia), kurios yra Nemuno ir Beržūnos intakai. Žymesnės pelkės: Daukšiškių, Jankentėnų, Baltupių, nors bendrai apskrity pelkių maža ir nėra nė vieno žymesnio ežero. Gyventojų apskrity 1931 XII 9 buvo 101542. Etniškai imant, gyventojų daugumas lietuvių kilimo, katalikai. Daugumas gyventojų dabar kalba gudiškai, nors 1931 XII 9 lenkų visuotinio gyventojų surašymo duomens sako, kad gimtąją kalbą nurodę: 82.008 lenkų, 10.841 gudų, 6.669 žydų, 1.532 lietuvių, 475 rusų, o likusieji kitas kalbas. Plačiausiai lietuvių kalba išliko Dzieveniškio valsč. ir kaimyniniuose. Kiek gyventojų iš tikrųjų lietuvių kalbą vartoja, nepadarius bešališko sąrašo, sunku pasakyti, tačiau galima drąsiai tvirtinti, kad 1931 XII 9 surašymo duomens nė kiek neatitinka tikrenybės. Vyriausiasis gyventojų verslas — žemės ir gyvulių ūkis. Iš viso apskrities ploto, 1930 duomenimis 48,7% (112.186 ha) tenka ariamajai žemei, 19,4% (44721 ha) miškams ir skynimams, 11,7% (25907 ha) pelkėms ir smiltynams, 9,7% (22332 ha) pievoms, 9% (20854 ha) ganykloms, 1,5% (3800 ha) sodams. Ariamosios žemės plotas pastaruoju laiku didėjo, pvz., 1929 107285 ha, 1930 112186 ha, 1931 113579 ha. Iš visos ariamosios žemės 1931 buvo užsėta 28,5% (33318 ha) rugiais, 16,5% (18841 ha) avižomis, 8,1% (9148 ha) bulvėmis, 7,2% (8261 ha) miežiais, 4,8% (5565 ha) dobilais, 3,1% (3322 ha) linais, 2,4% (2641 ha) žirniais, 1,6% (1914 ha) grikiais, po mažiau kitomis kultūromis ir 24,7% (26776 ha) stovėjo pūdymais. Iš 18.857 atskirų apskrities ūkių žemės turėjo: ligi 5 ha 8.535 ūkiai (45,3%), nuo 5—20 ha — 9158 (48,7%), nuo 20—50 ha — 889 (4,7%), nuo 50—100 ha — 162 (0,8%), per 100 ha 113 (0,5%). Vienkiemiais išskirstyta 1926—1931 1647 ūkiai bendru žemės plotu 15287 ha. Išparceliuota 1926—1930 24 objektai bendru plotu 999 ha. Gyvojo inventoriaus apskrity 1931 buvo: arklių 20755, raguočių 42683, kiaulių 36279, avių 35824, įvairių paukščių apie 175000. Be žemės ūkio A. A. dabar mažai kuo bepasižymi. Prieš karą didesniuose apskrities miestuose Ašmenoj, ypač Smurgainiuose (apie 40) buvo daug odinių. Dabar tai yra žuvę, o kurios po karo atsigavo — dabar neturi didesnės reikšmės. A. A. pasižymi vietinės veislės arkliais, kurių 1931 parduota užsienin 1000. Kiek didesnis plotas užsėjamas linais duoda nemaža linų pluošto, gabenamo Čekoslovakijon ir kitur. Žymi linų pluošto dalis suvartojama vietoje. A. A. moterų naminiai lininiai ir vilnoniai audiniai gana gausiai gaminami, ypač pasižymi lietuviški raštai, kurie ruošiamose parodose (pvz. vadinamųjų Šiaurės mūgių Vilniuje metu) žymiai ir simpatingai išsiskiria iš kitų pietinių Ry-

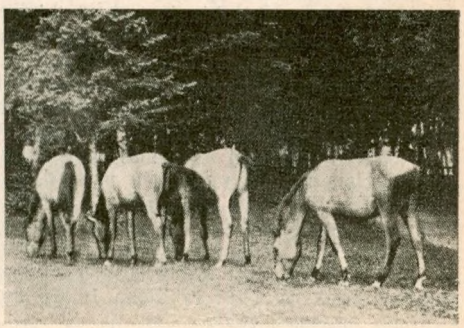

Ašmenos veislės arkliai

tų Lietuvos sričių. Ekonominė apskrities būtis labai menka; taip yra dėl bendros Vilniaus kr. politinės būties, dar neužgijusių karo žaizdų, sunkmečio, netikusių apskrities sienų, blogų kelių, labiausiai gi žemės stokos. Vietos veikėjai šio to tikisi iš naujo geležinkelio, kuris sumanyta išvesti per apskritį, tęsiant Drujos-Voropajevo geležinkelį pro Ašmeną į Lydą. Karo metu A. A. labai nukentėjo: apie 400 km² (Smurgainių ir Krėvės valsč.) buvo visiškai su žeme sulyginta. 1915—1921 sunaikinta 441 vietovė, 9302 ūkio vienetu, 18569 trobesiai, tame skaičiuje 6681 gyvenamasis namas, 11824 ūkiškieji trobesiai, 7 bažnyčios, 4 cerkvės, 10 mokyklų ir t. t. Po karo atstatyta: 1922 6347 trobesiai, 1923 1170, 1924 223, 1925 1269, 1926 1669, 1927 1059, 1928 861, 1929 681, 1930 341, 1931 213, kartu 13833 trobesiai. Tuo būdu dar neatstatyta 4736 trobesiai.

Visa dabartinė apskritis suskirstyta į 8 valsčius: Dzieveniškio, Graužiškio, Galšionių (Alšėnų), Krėvės, Kucevičių, Palionių, Salų ir Smurgainių; be to, dar du išskirtu iš valsčių miestu, turinčiu atskirą savivaldybę: Ašmena ir Smurgainiai. Vyriausias apskrities savivaldybės organas yra apskrities seimelis. 1931 III 31, suvedant metinį seimelio balansą 703.268,83 lenk. auksinų sumos, aktyvuose parodyta tarp kita: investuotųjų į statybas 206.696,03 auks., neišrinktų mokesčių 336.896,07 auks., nekilnojamojo turto 15.000 auks., kilnojamojo 86.184,67 auks. ir kt.; pasyvuose ilgalaikių skolų 266.289,81 auks., trumpalaikių skolų 139.579,75 auks., nesumokėtų algų, sąskaitų 156.151,59 auks. ir kt. Valsčių savivaldybėse vaizdas panašus: skolų jos turėjo 42.864,05 auks., nesumokėtų algų, sąskaitų ir pan. 168.854,46 auks., neišrinktų mokesčių 157.172,01 auks.; nekilnojamasis turtas įvertintas 307.011,71 auksinų.

1931 apskrity buvo 116 valdiškų pradedamųjų mokyklų vien lenkų dėstomąja kalba su 11.666 mokiniais. Iš šito mokyklų skaičiaus 83 buvo vienaklasės, 12 dvikl., 13 trikl., 3 keturkl., 5 septyniaklasės (pilno kurso pradedamoji mokykla). Tose mokyklose dirbo 199 mokytojai: 106 vyrai ir 93 moterys. Iš jų vietiniai tik 58 kilę iš Vilniaus ir 14 — Naugarduko vaivadijų, o 127 (63,8%) atėjūnai iš Lenkijos ir kitur. Tais pačiais metais privatinių praded. mokyklų būta 15, iš jų 6 vienkl., 3 dvikl., 4 keturkl., 1 penkiakl. ir 1 septyniakl. Vaikų jose būta 945. Mokytojų dirbta 40: vyrų 27 ir moterų 13. 1931 XII 9 surašymo duomenimis apskrity būta tą dieną 16.606 mokyklinio amžiaus vaikų.

A. A. Lietuvos valstybės kūrime suvaidino žymų vaidmenį. Jau iš senovės, kiek žymu iš gausingų archeologinių iškasenų, čia buvę lietuvių gyvenami plotai. Pradėjus Lietuvos valstybei kurtis, čia iškilo ir toki valstybės centrai, kaip Krėvė. Prasidėjus kryžiuočių sistemingiems puolimams į rytų Lietuvą, kai kurie jų keliai ėjo, apsupdami iš pietų Vilnių, į A. A., kurs jau XIV a. nemažai nuo karų nukentėdavo. Dėl susidėjimo su lenkais paaštrėjus santykiams su rusais A. A. plotai nuolatos buvo svetimos kariuomenės — rusų, totorių — naikinami. Galiausiai A. A. yra prie didžiojo kelio iš vakarų Europos į rytus ir stambesniems susidūrimams įvykstant, A. A. tat skaudžiai pajausdavo, pvz. 1812 ir Didžiojo karo metu. Visa tai stabdė ekonominę normalų apskrities gyvenimą. Kultūriškai kraštą slėgė ir slegia tai, kad būdamas dviejų kultūrų — lietuvių ir gudų — susidūrimo vietoje, negalėjo normaliai tų dviejų kaimyninių tautų santykių plėsti, bet nuolatos susidurdavo su prievarta varomu XIX a. rusinimu, nuo 1919 lenkinimu. *P. Krz.*

Ašminis 1) smulkios monetos pavadinimas, žinomas ir Did. Lietuvoje, kitaip berlinka vadinamas; buvo lygus 15 skatikų arba 7,5 kap.; Slanimo lietuvių tarmės asmokas; Maž. Lietuvoje, kitaip dvilekis, buvo lygus 2,5 vok. sidabrinių grašių, $^1/_{12}$ dolerio (Thaler). Dar pusėje XIX a. tebebuvo žinomas Didž. Lietuvoje, 2) Iš seno žinomas Lietuvoje tūrio matas, kuris 1765 Lietuvos iždo komisijos nutarimu sudarė aštuntąją lietuviško boso dalį ir turėjo 18 didelių ar 36 mažų gorčių.

Ašminta 1) Marijampolės aps. Ašmintos vals. k., 1923 164 gyv., 5 km nuo Prienų, ir dvaras, 1923 114 gyv.; pradžios mokykla. 2) Žoludko vals. Lydos aps. k., apie 300 gyv.

Ašmintos valsčius, Marijampolės aps., 1923 3630 gyv., 29 gyvenamos vietos, kaimai: Alksnekiemis, Ašminta, Bagrenas, Davaitbalis, Giniūnai, Givaitiškė, Kalviai, Kampiškiai, Lapupis, Mačiūnai, Pabališkiai, Pagaršvis, Pakumpis, Pašventis, Paciūnai, Prienai—Naujieji, Strielčiai, Šaltupis—Naujasis, Važatkiemis; dvarai: Apušotas, Ašminta, Drubengis (pv.), Išlaužas, Liepalotas, Rūdupis, Šaltupis, Šmitiškiai.

Ašmys Mikelis (1891 XII 6 Poveliuose, Šilutės aps. — 1918 III 1 Lausanne'oj), 1898 — 1905 mokėsi Kintų triklasėj mokykloj, metus ruošėsi pas kun. Pipirą Klaipėdoj, 1906—11 išėjo ten pat gimnaziją. 1912—15 mokėsi teisių mokslo Karaliaučiaus, Hallės, Berlyno ir vėl Karaliaučiaus universitetuose. 1915 V. Steputaitis A. pasitelkė Tilžėn į Dabarties red., kad padėtų vesti vokiečių liniją. Dabarčiai išsikėlus Kaunan, A. jąja nebepasekė. Vokiečių karo vadovybė juo

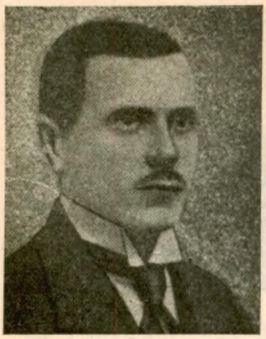

M. Ašmys

nepasitikėjo, krėtė (1917). Dėl visa to A. pabėgo į Berlyną, o 1918 į Šveicariją. Čia apsigyveno netoli Lausanne'os džiovininkų sanatorijoj. Drauge dirbo lietuvių įstaigose ir įsirašęs studentu į Friburgo universitetą ruošėsi baigti savo disertaciją. Sveikatai kiek pagerėjus, persikėlė į Lausanne'ą, kur drauge su J. Eretu (ž.) redagavo mėnesinį laikraštį Litauen ir kitus lietuvių biuro leidžiamus leidinius vokiečių kalba, tuo būdu propaguodamas ir gindamas atgimstančios Lietuvos reikalus. Jo disertacijos Prasikaltimai Prūsų Lietuvoj tema jau buvo universiteto vadovybės priimta ir turėjo būt 1919 įteikta. Bet mirtis neleido jos ginti ir nutraukė jo visus planus ateičiai. Rašinėjo į Apžvalgą, Aušrinę (sl. M. Aš.), Liet. Žinias, Vienybę Lietuv., Prūsų Lietuvių Savaitraštį, Dabartį, Das neue Litauen (sl. Symša). Parašė du lietuviškai vokišku vadovėlis (Mentoula Sprachführer Litauisch ir Polygloth Kuntze Litauen) ir knygą „Land und Leute Litauens". Tiek Maž. Lietuvoj, tiek Šveicarijoj gyvendamas aktyviai dalyvavo lietuvių kovose dėl kultūros ir politinės nepriklausomybės.

Probočių Anūkas (A. Bruožis) Maž. Lietuvos buv. rašytojai.

Ašmoniškiai 1) Marijampolės aps. Šumskų vals. kaimas, 1923 80 gyv., 9 km nuo Marijampolės; 2) Šakių aps. kaimas, Būblelių vals., 1923 106 gyv., 7 km nuo Naumiesčio.

Ašmons Jokūbas (1800 XI *2* Lankupiuose — 1862 V 2), jaunas būdamas savo ūkį užleidęs broliui, prisidėjo prie Klimkaus Grigelaičio sekėjų ir visą amžių praleido pamokslininku, nuolatos keliaudamas tarp Klaipėdos ir Smalininkų. Jam mirus, 1862 Klaipėdoj išspausdinta: Keli paminklo Žodžei ant Atsiminimmo nabasztininko Brolio A(aszmono) isz L(ankupių) suraszyti. Janis Piklaps iš Ramučių apie 1866 išleido jo raštų rinkinį: Isz Nabaszninko J. Aszmono paliktųjų nuobažnųjų susirinkimiszkųjų Rasztų, kur įdėti jo tikybiniai laiškai ir giesmės, užrašytos jo brolio Martyno iš Venskų. Dvi giesmes atkartojo „Keleiwis" 1884 22—23, 25 Nr., o V. Gaigalaitis Evangeliški susirinkimai Lietuvoje 1904 (fakt. 1905), 24—35 p. padaves kiek biografinių apie A. žinių, kartu atkartojo vieną jo laišką.

Ašmučiai Šakių val. ir aps. kaimas, 1923 65 gyv., 3 km nuo Šakių.

Ašokliai, vašokliai, ž. serbentos.

Ašperger Vaitiekus (1790 I 13 — 1847), dramatinis artistas ir dainininkas. Baigė Vilniaus mokyklą, tarnavo rusų kariuomenėj, vėliau dirbo lenkų teatruose Minske, Mohileve, Vitebske, 1812 Vilniuje, nuo 1815 Varšuvoj, nuo 1840 Lvove.

Ašpurviai Klaipėdos aps., Aglonėnų val. kaimas, 444 ha, 1925 206 gyv.; vardą gavo nuo Mykolo Ašpurvio, kuriam 1684 priklausė.

Aššur Mesopotamijos mst. Tigro vidurupy. Jo senovės griuvėsiai Kalat Šergat buvo

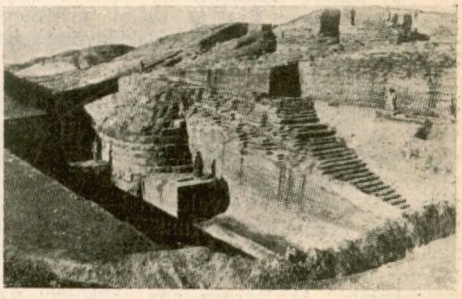

Aššur

atkasti 1902—13. Netoli jo prasideda Hamrino kalnai. Davė vardą Asirijos kraštui. Ž. Asur.

Aššurabi du Asirijos valdovai: A. I valdė 1530—1502 pr. Kr. ir A. II valdė 1010—981 pr. Kr.

Aššurahiddin ž. Asarchaden.

Aššurbanapli ž. Asurbanipal.

Aššurbelkala Asirijos valdovas 1087—1070 pr. Kr.

Aššurdan trijų Asirijos valdovų vardai: 1) A. I valdė 1189—1154 pr. Kr.; 2) A. II valdė 932—912 pr. Kr. Pirmais valdymo metais atrėmė aramiejų Asirijos puolimą; vedė daug karų su kaimynais; savo žygius aprašė paliktuose paminkluose. 3) A. III valdė Asiriją 771—754 pr. Kr.

Aššurešiši du Asirijos valdovai: 1) A. I, Tiglat-Pilesero I tėvas, valdė 1149—1117 pr. Kr., žymus karo vadas, daugelio paminklų statytojas, priskiriamas didiems Asirijos valdovams. 2) A. II valdė 980—966 pr. Kr.

Aššurnasirapli dviejų Asirijos valdovų vardas. 1) A. I valdė 1047—1029 pr. Kr.; jo laiko tarpas mažiausiai žinomas Asirijos istorijoj. 2) A. II valdė Asiriją 883—859; paliko plačius savo karo žygių aprašymus, dėl ko jie plačiau žinomi; kiekvieniems savo valdymo metams įregistravo keletą karo žygių; iš aprašymų matyt buvus energin-

Aššurnâsirapli II

ga, bet žiaurų valdovą, žudžiusį priešus, belaisvius, visus kas jo valiai priešinos; užimtuose kraštuose tūkstančiais žudė beginklius gyventojus.

Aššurnirari šešių Asirijos valdovų vardas. 1) A. I valdė 1682—1657 pr. Kr.; 2) A. II valdė 1617—1589 pr. Kr.; 3) A. III valdė apie 1501—1473 pr. Kr.; 4) A. IV valdė 1213—1208 pr. Kr.; 5) A. V valdė 1016—1011 pr. Kr.; 6) A. VI valdė 753—746 pr. Kr.

Aštragas Kauno aps. Rumšiškių val. kaimas, 1923 82 gyv., 8 km nuo Pravieniškių glž. st.

Aštrakalnis 1) Zarasų aps. Degučių val. km., 1923 22 gyv., 5 km nuo Zarasų (LAV); 2) (Aštrekalnis) Vilkaviškio aps. Gražiškių vals. k., 1923 50 gyv., 30 km nuo Vilkaviškio (LAV).

Aštrioji Kirsna Seinų aps. Rudaminos val. dvaras, 8 km nuo Šeštokų glž. st. vadinamas Kirsna Ostrov (Kirsna Sala), gal būt dėl to, kad jis yra tarp tvenkinių ir šaltinių (LAV vadina Kirsna Ostrovo). 1821 Marijampolės ipotekos knygose yra įrašyta, kad A. K. dvarą ir palivarkus 1804 gavo valdyti iš savo tėvo Hektoras Karinga. Vėlesniais laikais dvaras atiteko Gavronskiui, kuris 1910 perleido Krinskiui, šis 1912 pardavė Balinskiams. 1922 A. K. dvarą išparceliavo, tik paliko centrą 150 ha ir nuomoti kultūriniam ūkiui 170 ha, iš viso 320 ha. Dvare 22 trobesiai, kultūrinio žuvų ūkio (karpių) 15 tvenkinių ir spirito varykla. 1927 A. K. dvare, agr. Kriaučiūno iniciatyva, įsteigta žem. žemės ūkio mokykla, kurią 1933 lanko 52 mokiniai. Prie šios mokyklos yra namų ruošos skyrius (22 mokinės). LAV 1923 rodo 289 gyv.

Aštriosios Kirsnos žemesnioji ž. ū. mokykla

Aštriosios Kirsnos dvaro žuvų ūkis

Aštruliai Marijampolės aps. Liudvinavo val., k., 1923 54 gyv., 11 km nuo Marijampolės (LAV.).

Aštuntas pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidato pulkas. 1919 V 12 karininkui Jurgiui Kubiliui (vėliau ats. gen.) įsakyta formuoti atskiras Ukmergės pėstininkų batalionas. Tam tikslui iš Kauno karo komendantūros buvo išskirta 12 kareivių ir 12 arklių; be to, dar vienas arklys gautas iš gusarų pulko. Pradžiai duota 5000 auksinų. Pirmiausia buvo sudarytas bataliono štabas, ligoninė ir pradėta formuoti pirma kuopa. 1919 V 23 išleistas batalionui pirmas įsakymas. Birželio mėn. pradėta formuoti antra kuopa, ryšių komanda ir nerikiuotės kuopa. 1919 VII 1 jis pavadintas Ukmergės batalionu (apie 12 karininkų ir 266 kareiviai). Pirma kuopa (apie 100 žmonių) išvyko į frontą prieš rusus Utenos—Daugpilio rajone, pirmojo pėst. pulko vado valdžion. Kiek vėliau pra-

Aštunto pėst. Kauno kunigaikščio Vaidato pulko vėliava

dėta formuoti kulkosvaidžių komanda. VIII 12 į bolševikų frontą išvyko visas batalionas. Atvykęs į Narūnų kaimą, rugpiūčio mėn. gavo papildymą iš 2-ro atsargos bataliono (2 karininkus, 166 kareivius ir 10 arklių), iš kurių buvo sudarytos 3 ir 4 kuopos. VIII 26 batalionas perėjo į Salaką, kur grįžo 1 kuopa. Batalionas pasižymėjo VIII 27 kautynėse ties Grybiškės - Drobiškės kaimais. Už šias kautynes 5 karininkai ir 19 kareivių buvo apdovanoti Vyčio kryžium. 1919 XII 10 batalionas pavadintas 8 pėst. pulku; 1920 I 9 performuotas į du batalionus, o 1920 II 16 pavadintas 8 pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidato pulku. II 21—23 nuslopino sukilimą A. Panemunėje (2 karininkai ir 13 kareivių apdovanoti Vyčio kryžiumi). Kovo mėn. pradėtas formuoti III batalionas. 1920 balandžio mėn. pulkas išvyko į frontą prieš lenkus Kaišiadorių rajone. 1920 VII 12 gavo uždavinį sekti atsitraukiančius lenkus ir žygiuoti Gabrijalavo — Vievio — Lentvario — Vilniaus linkme. Šį uždavinį vykdant, I batalionas Maišiogalos — Musninkų rajone kartu su kitomis dalimis internavo lenkų brigadą. Ligi liepos pabaigos pulkas užiminėjo barą Lentvario — Naujų Trakų apylinkėse, iš kur atitrauktas į kariuomenės rezervą Jonavoj. Rugpiūčio pabaigoj išvyko į Vilnių ir gavo uždavinį važiuoti į Gardiną. Pakeliui, Porečių stoty, gavo įsakymą sustoti ir išsikrovus žygiuoti Leipūnų—Kapčiamiesčio—Sapockinės link. Sapockinėje buvo gautas įsakymas per Lipską-Krasnyborą-Stabiną užimti Augustavą. IX 22 pulkas nukentėjo ties Kapčiamiesčiu; pulko vadas ir daug karininkų pateko į lenkų nelaisvę; pulko dalys buvo išblaškytos. Pulkas, surinktas ir sutvarkytas Seirijų—Simno apylinkėse, gavo uždavinį užimti demarkacijos liniją prieš lenkus — Vištytis — Kalvarija — Kapčiamiestis, kur išstovėjo ligi lapkričio pradžios. Želigovskiui veržiantis į Vilnių, pulkas buvo atkeltas į Ukmergę, kur Širvintų—Vidiškių rajone sėkmingai kovėsi ligi paliaubų su lenkais (XI 30). Ypač pasižymėjo 1920 XI 20 kautynėse ties Šešuoliais. Už tai Vyčio kryžiaus ordinais apdovanoti 2 karininkai ir 5 kareiviai.

1921 balandžio pabaigoje pulkas išsikėlė į Šėtą, o spalių į Šeduvos rajoną. 1922 pradžioje pulkas saugojo vokiečių pasienio antros linijos barą nuo Tauragės ligi Kretingos. 1923 pradžioj svarbų uždavinį vykdant žuvo leit. Viktas Burokevičius. 1923 IV 29 iškeltas į nuolatinę stovėjimo vietą — Šiaulius.

1929 VII 20, švenčiant 10 metų sukaktuves, pulkui įteikta vėliava su šūkiu: „Drąsa, ištvermė ir Tėvynės meilė tevadovauja mums". Kautynėse pasižymėjo ir apdovanoti Vyčio kryžium 13 karininkų ir 39 kareiviai. Kautynėse žuvo 1 karininkas ir 10 kareivių.

Aštuoni skaičius, kurio vyriausioji savybė yra ta, kad dviejų nelyginių (ž.) sveikųjų skaičių kvadratų skirtumas yra 8-ių kartotinis: pvz. $11^2 - 7^2 = 9.8$; $19^2 - 13^2 = 24.8$ ir t.t. Nelyginio sveiko skaičiaus kvadratas, sumažintas vienetu ir padalytas aštuoniais, sudaro trikampiškąjį (ž.) arba trigonalinį skaičių; pvz.,

$$(19^2-1):8=45=\frac{10.9}{1.2};\ (33^2-1):8=\frac{17.16}{1.2}$$

Aštuonioliktasis Briumeras (brumaire=1799 XI 9) — direktoriaus Sieyès'o (ž.) ir Napoleono Bonapartės padarytas perversmas. XI 9 sąmokslininkams pasisekė įkalbėti senesniųjų tarybai (Conseil des Anciens) perkelti abu rūmus iš Paryžiaus į Saint-Cloud ir paskirti Bonapartę vyriausiuoju 1 divizijos (Paryžiaus įgulos) vadu; direktoriai Sieyès ir Ducos atsistatydino, Barras buvo priverstas tai padaryti, o Gohier ir Moulin buvo suimti. XI 10 abu rūmai susirinko Saint-Cloud. 500-ųjų taryba mėgino apginti konstituciją, bet kareiviai išvaikė atstovus. Pagaliau jų dalis ir senesniųjų taryba paskelbė provizorinį konsulatą, paskyrė konsulais Bonapartę, Sieyèsą ir Ducos. Ž. Didžioji Prancūzijos revoliucija.

Alb. Vandal L'Avénement de Bonaparte 1902—1907.

Aštuon(n)ytis (audimas) A. Juška: „ant aštuonių nyčių austas".

Aštuonių valandų darbo diena. Pirmasis pasiūlė 8 valandų darbo dieną kaip racionalų darbo laiką Robertas Owen 1817. Jis ją ir propagavo, iškeldamas jos ypatumus. Anglijos darbininkai nuo 1834 aktingai reikalauja 8 val. darbo dieną įgyvendinti. Vietomis (tekstilės fabrikuos) dėl to kyla streikų. Kalnakasių sąjunga, vėliau statybos darbininkai, reikalauja 8 val. darbo dienos įstatymo. 1872 Anglijos profesinių darbininkų sąjungų kongresas pasistato tikslą siekti 8 val. darbo dienos. Jungtinėse Amerikos Valstybėse pirmieji šūkiai reikalauja 8 val. d. d. pasigirsta 1864, įsisteigus Labour Reform Association. Pirmojo darbininkų internacionalo kongresas Genevoje 1867 8 v. d. d. įrašo į savo siekimų programą. 1882 įsisteigusi American Federation of Labour 1886 V 1 paskelbia generalinį streiką dėl 8 val. d. d. įgyvendinimo. Amerikos generalinio streiko atgarsiai persimeta į Europos kontinentą. 1889 VII 14 socialistinio darbininkų internacionalo kongresas Paryžiuje, Prancūzijos 1888 tautinės darbininku sindikatų fe-

deracijos kongreso nutarimų įtakoj, nutaria 1890 V 1 daryti viešas masines demonstracijas už 8 v. d. d. Po to šie reikalavimai keliami kasmet ligi 1914 — 1918 karo.

Versalio taikos sutarties 13 skyriaus nuostatais įsteigtas tarptautinis darbo biuras, kuris 1919 X—XI sušaukė Vašingtone pirmąją darbo konferenciją, kur daugiausia buvo svarstomi klausimai, susiję su darbo laiku. Konferencija XI 28 priėmė 8 valandų darbo dienos konvenciją, vėliau vadinamą Vašingtono 8 val. konvencija. Šios konvencijos § 2 sako, kad viešose arba privatinėse pramonės įmonėse dirbančiųjų darbas neturi pranešti 8 valandų per dieną arba 48 val. per savaitę. Konvencija įgyja įstatymo galios kiekvienos valstybės vyriausybei ją ratifikavus, t. y. pranešus apie konvencijos priėmimą tarptautinio darbo biurui, kuris praneša tai Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui, tas praneša Tautų Sąjungos nariams, ir nuo tos dienos konvencija veikia. Konvencijos atsisakyti galima po 10 metų nuo jos veikimo pradžios.

Pirmasis 8 val. darbo dienos įstatymas išleistas Naujosios Zelandijos parlamento 1873 ir taikomas vaikams ir moterims, nuo 1901 ir suaugusiems vyrams. 1874 8 val. d. d. įstatymas Viktorijoj. Europos kontinente ir Amerikoj prieš karą 8 v. d. d. įstatymų nebuvo išleista. Tik kai kur atskirose pramonės šakose darbininkų organizacijų ir darbdavių susitarimu 8 val. d. d. buvo įvesta. Tik 1918—1919 8 val. d. d. įstatymai buvo paskelbti: Austrijoj, Čekoslovakijoj, Danijoj, Ispanijoj, Jugoslavijoj, Lenkijoj, Norvegijoj, Prancūzijoj, Suomijoj, Švedijoj, Šveicarijoj, Rusijoj, Vokietijoj. Bet 8 valandų darbo konvencija labai neskubiai ratifikuojama, ir ratifikuota pirmiausia mažiau pramoningose valstybėse. Pirmutinės ratifikavo: Graikija, Rumunija, Bulgarija, Britų Indija, Chile (Čili), vėliau Čekoslovakija, Belgija, Liuksemburgas, Lietuva ir Ispanija. Kai kurios vėl valstybės ją ratifikavo tik sąlyginai, t. y., kad gyvendys, tik kitoms valstybėms ratifikavus (Austrija, Italija, Latvija, Prancūzija). Lietuvoj 8 val. d. d. šūkis pirmą kartą viešai iškeliamas pirmojoj Lietuvos socialdemokratų partijos programoj 1896 V 1 ir atkartojamas jos 1905 manifeste. Bet praktikoj ir prieš 1896 ir po vykusių darbininkų streikų (ypač 1897) reikalavimai šio šūkio dar nesiekia — reikalaujama 10—11 val. darbo dienos. 1902 Lietuvos demokratų partijos projekte (priimtam 1906) taip pat 8 val. darbo dienos šūkiui, išstatytam socialdemokratų, pritariama. Po didž. karo (1917—1919) visos Lietuvos partijos į savo programas įrašo 8 v. d. d. reikalavimus. 1919 XI 30 Lietuvos vyriausybės skelbiamas įstatymas (1926 I 8 modifikuotas), kuriuo visose dirbtuvėse ir fabrikuose, „kurie naudojasi ne mažiau kaip trijų darbininkų samdomuoju darbu", „darbininkų darbo laikas, išskyrus pertraukas, neturi būti ilgesnis kaip 8 val. per parą ar 48 val. per savaitę". 1931 VI 19 (Vyr. Žinios 359 Nr.) Lietuva pasirašė Vašingtono 8 val. darbo dienos konvenciją.

J. Dg.

Ašugiai iš arabų (karštai Dievą mylįs) perėjo į turkų (ž. Ašyk), armėnų ir gruzinų kalbą, armėnų liaudies poetai — giesmininkai, pakeitę senovės gusanus (turk. uzanus) pranašus — šamanus. Kiti jųjų akli nuo gimimo, gieda savas ir svetimas giesmes, pritardami joms saza (mandolina) ir kemanče (smuiku). Tarp savęs daro giesmių rungtynes. Jie gieda taip pat gruziniškai ir persiškai. Didžiausio jų garso metas turkų Armenijoj XV a., rusų ir persų A. XVIII a. Žymiausias A. Sajat Nova tiflisietis (m. 1795), XIX a. Lunkianos, Džiovani ir kt.

G. Achverdian prakalba Sajat Novos kūriniams (armėnų k.), 1852 (kiti A. kūriniai — 1903); *P. Makincian* Očerk armianskoj literatury (Sbornik Armianskoj literatury, M. Gorkio red., 1916); *S. Ter Sargsianc* Armianskije ašugi (Vostočnyj Sbornik, I. 1924).

Ašuotė (Stipa) augalų giminė iš šeimynos gramineae; yra apie 100 rūšių, auga stepėse ir ant uolų. Dažnai ilgais ir plunksnuotais sėklas nešiojančiais akuotais. Lietuvoje neauga. Stipa tenacissima iš Ispanijos vartojama kaip Esparto (ž.).

Ašutas arklio uodegos plaukas; vartojamas pramonėje.

Ašutavinės kaimo ež. į vakarus nuo jo, 1,2 ha Zarasų aps. Salako val.

Ašutėliai arba botagėliai žemesnių augalų siūlo pavidalo celės ataugos, kuriomis augalas juda vandenyje. A. turi, be žemesnių viencelių augalų, dar daugiaceliai augalai spermatozoidai (pvz., daugelis dumblių, samanos, paparčiai, Cycadaceae, Ginkgmedis). A. turi žemesni gyvuliai. Ž. Flagellata.

Ašutis Tauragės aps. Šilalės val. upelis, Lokistos (Jūros) kair. int., 6,5 km ilgio; prasideda apie Kerbedžių k., teka p. vak. linkme pro Balsių ir Šilų k. ir Šilalės mst., kur įteka į Lokistą, 13,0 km nuo jos žiočių; baseino plotas 21 km²; vandens malūnai Balsiuose ir Šilalėje, po 10 jėgų.

Ašuža (lenk. Hoža), mst. prie Nemuno Vilniaus krašte. Nuo XV a. buvo valsčiaus centras. Kiti ją vadina Ožiai.

Ašva: 1) Tauragės aps. Kvėdarnos ir Švėkšnos val. upė, Veviržo (Minijos) kair. intakas, 44,8 km ilgio; prasideda paliai Pa-

jūrėlio bžk., apie 0,5 km nuo Jūros slėnio, 3 km nuo Kvėdarnos; teka p. vak. ir vakarų linkme pro Kadagynų, Skerdinų, Sauslaukio, Stirbiškių, Buišių k. Kvėdarnos val. ir Stemplių, Žąsyčių, Jurkaičių, Gedykų, Šiaudėnų, Pusravyčių, Žiogų, Vilkokampio, Nikėnų, Varniškių, Raudiškių, Inkaklių k. Švėkšnos val.; nuo 9 km A. suka į šiaurės vak. pro Jurgaičių ir Pocių k., įteka į Vevіržą ties Luišių k., prie Klaipėdos krašto sienos, 18,4 km nuo Vevіržo žiočių; A. teka vingiais siaurame ir giliame (iki 30 m) slėny. Intakai: deš. 41,1 km nežinomas, kair. 40,4 km nežinomas, deš. 38,4 km nežinomas, deš. 34,5 km Šaka, kair. 31,7 km Stigrė, kair. 30,0 km nežinomas, deš. 19,4 km než., kair. 15,0 km Žiaulysis, deš. 14,4 km Švėkšnalė, deš. 11,7 km Vilnutė, deš. 0,6 km nežinomas; išilginis nuolydis aukštupy 0,0025, žemupy ligi 0,0005, vid. 0,002; baseino plotas 204 km², didele dalimi miškai; vandens debitas: maks. 45, vid. 1,4, min. 0,2 m³/sek. Vandens malūnų 5: Sauslaukiuose, Stempliuose, Žąsyčiuose, Nautilty (15 jėgų) ir Stonkiškiuose (14 jėgų).

2) Mažeikių aps. Mažeikių ir Viekšnių val. upė, Vadaksties (Ventos) kair. intakas, 28,0 [30] km ilgio; teka iš Kamanų pelkių prie Ašvienų dv., pro Meižių dv. į Meižių ež. (0,4 km²), iš to ežero bendra š. vak. linkme pro Sovaičių, Žiogaičių, Dargių k., 17,0 km kerta Mažeikių-Laižuvos glž., toliau Urvikių, Reivyčių, Tulnikių k. ir ties Leckavos k. įteka į Vadaksti, 3,3 km nuo jos žiočių; slėnis pradžioje plokščias, vėliau gilus ir siauras. Intakai: deš. 21,4 km Purvas, deš. 7,4 km Videmenis, kair. 5,1 km nežinomas, deš. 4,1 km Alksnupis, deš. 2,3 km nežinomas. Išilginis nuolydis aukštupy mažas, iki 0,0003, žemiau didesnis, ligi 0,002; vid. nuolydis 0,0014. Baseino plotas 171 km²; vandens debitas prie žiočių: maks. 40, vid. 1,1, min. 0,14 m³/sek. Vandens malūnai *2*: Reivyčiuose ir Leckavoje (12 jėgų). *S. K.*

Ašva (ašvinė) senobinis lietuvių kumelės pavadinimas, žemaičiuose išlikęs ir ligi šiol, artimai giminus senind. áçva, lot. equa (ž. Arklys). Likęs ir vietovardžiuose Ašva (ž.), Ašvinė (ž.), Ašvienai (dvaras) ir kt. Taip pat „aš(v)ok(š)lė“ yra giminaitė mūsų senelių žodžiui ašvai kumelei (K. Būga, Kalba ir senovė, I, 1922, 13 p.).

Ašvietė, kryžiuočių žvalgų XIV a. vad. Asseweiote. Šventoji žemaičių giria tarp Ašvijos upelio ir Medvėgalio kalno, prie kelio iš Varnių į Kaltinėnus.

Ašvija Tauragės aps. Kaltinėnų val. upelis, Akmenos I (Jūros) deš. intakas, 12,6 km ilgio; versmės ties Kalnėnų k., 2 km į pietus nuo Medvėgalio kalno; teka dideliais vingiais į rytus, pro Laumėnų, Giralės, Pakalniškių, Putvinskių k., Jaunodavos dv., Danilų k., žemiau kurio įteka į Akmeną; slėnis iš dalies platus, ledynų padarytas, iš dalies siaura dauba. Intakai 3 nežinomais vardais: kair. 10,8 km, deš. 9,1 km, deš. 6,7 km.; vid. nuolydis 0,0024; baseino plotas 34 km².

Ašvinė, Šiaulių aps. Joniškio val. upė, Virčiuvies (Lielupės) kair. intakas, 23,4 km ilgio; prasideda paliai Šiklių dv., teka vingiuodama bendra š. linkme pro Trivalakių, Vekonių, Verškolių, Kurmaičių, Mielaičių, Medginų, Stoniūnų, Pošupių, Melnių, Duoledžių, Balkaičių k. ir žemiau Balkaičių dv. įteka į Virčiuvį, 44,5 km nuo jo žiočių. Intakai: kair. 17,7 km nežinomas ir kair. 11,6 km Noga (?). Slėnis plokščias, upės krantai žemi. Vid. nuolydis 0,0010. Baseino plotas 98 km². Vandens debitas: maks. 25, vid. 0,6, min. 0,08 m³/sek. *S. K.*

Ašvinė ž. Ašva.

Ašviniai (sanskr. ašvin = žirgai, raiteliai) Vedų panteone dvyniai dievai, šviesos dievai, gal būt, rytinės (aušrinės) ir vakarinės žvaigždės įkūnijimas; padėjėjai nelaimėje; panašūs į graikų Dioskurus.

Ašvininkai (ošvinniki) senovės Lietuvoje ūkininkai, kurių tarnyba buvo žiūrėti didžiojo kunigaikščio ašvos (kumelės). XVI a. valakų reforma atskirą A. tarnybą panaikino. Tačiau Leipūnų ašvininkai buvo pasodinti viename sodžiuje, kuris dar apie 1600 metus buvo vadinamas Ašvininkais, bet vėliau tas sodžiaus pavadinimas išnyko.

M. Dovnar-Zapolskij Gosudarstvennoje choziajstvo, 1901, 222 psl.

Ašvynis (ašvienis, ašvinis), senobinis lietuviškas arklio pavadinimas (ž. Arklys ir Ašva).

at sutrumpintas ženklas atmosferai (ž.) pažymėti fizikoj ir technikoj.

At, ata, ati, ato daugelio lietuviškųjų veiksmažodžių ir daiktavardžių priešdėlis 1) grįžčiai, 2) kartojimui, 3) artėjimui, 4) tolimui, 5) baigimui reikšti: 1) ati-duoti, ati-davimas, 2) at-arti, at-arimas, 3) at-vykti, at-vykimas, 4) ati-traukti, ati-traukimas, 5) at-giedoti, at-giedojimas.

ata atmosferų absoliutė = kg/cm², techninis masės vienetas dujų, garų ir skysčių spaudimui žymėti, pradėjus nuo absoliutinio nulio punkto.

Atabalipa ž. Atahualpa.

Atabapo jungiąs Orinoco su Amazone Guaviares intakas Venecuelos pasieny su Kolumbija p. Amerikoje, Alto Orinoco teritorijoj, 330 km ilgumo. Kairioje pakrantėje mst. San Juan de A.

Atabaska (ang. Athabasca, Athapasca), 1) pr. seniau Rivière la Biche, angl. Elk River, v. Kanados Albertos prov. upė, ište-

Atabaskos upės krantų vaizdas

kanti iš Rocky Mountains kalnų rytinių pašlaičių (tarp Mount Hooker ir Mount Brown kalnų). Perėjusi per 14 km ilgumo smarkėtaką Grand Rapids, jos gale prie Fort Mac Murray priima iš dešinės Clearwater intaką; 1040 km ilgumo. Iteka į A. ežerą, kuris Slave (Vergų) upe jungiasi su Great Slave Lake (Didžiuoju Vergų ež.). Nuo čia jau vadinasi Mackenzie ir iteka į Žiemių Ledjūrį. Aukščiau ir žemiau Grand Rapids tinka laivybai, nors esti apie 6 mėn. užšalusi.

2) A. Lake, ežeras 11.500 km² v. Kanadoje Albertos ir Saskatchewano provincijose. Pietų paežerėje (Albertos prov.) fortas Chippewyan, šiaurės paežerėje (Saskatchewan prov.) fortas Fond du Lac. 3) A. Portage v. Kanadoje tarp Albertos ir Kolumbijos prov. Mount Hooker (4.773 m) ir Mount Brown (4.900 m) terpeklis, iš kur į rytus teka A. upė, o į vakarus eina kelias tekančios į Didįjį vandenyną Kolumbijos upės slėnį. Lankoma medžiotojų ir kailių pirklių, 4) A. 1882—1905 Kanados teritorija tarp Rocky Mountains ir Hudsono įlankos. 261.579 km² ir apie 12.000 gyv., daugiausia A. indėnų. Girių ir žvėrių kraštas. Vyriausias miestas buvo Chippewyan. 1905 A. padalyta tarp Albertos, Saskatchewano ir Manitobos prov.

Atabaskai (Athabasca, Athapasca), š. Amerikos klajoklių indėnų grupė, save dar tinneh (žmonėmis) vadinanti, žinoma dar ir dene vardu. Seniau labai gausinga, ji ir dabar plačiai išsiskleidžiusi nuo Aliaskos ir Hudsono įlankos paarktėje ligi Didžiojo vandenyno vakaruose ir bemaž ligi Meksikos įlankos pietuose, ir paskirstoma trimis šakomis: šiaurės, pietų vakarų ir Didžiojo vandenyno pakrantės. Šiaurinė šaka gyvena Yukono ir Mackenzie žemupy, J. A. V. Aliaskoje ir š. v. Kanadoje, tai A. giminės: kenai (kotanai) ir liučeksai, bendrai vadinami kučinais, geltonpeiliai (ang. Yellowknife), dogribai (ang. dar Slavey vergai), čipyviai (chypewyan), kiškiai(ang. Hase Indians), bebrai (ang. Beaver Indians), satsikai (ang. dar Blackfeet juodakojai), sarsiai, nahaniai (taltanai), sekaniai, takuliai (ang. dar Carrier nešikai), čilkotinai (chilcotin) ir kt. Didžiojo vandenyno pakrantėse J. A. V. gyvena antroji A. šaka, iš dalies Washingtono valst., bet labiausiai Oregono (umkvai, kokviliai, tututniai ir kt.) ir Kalifornijos valst. (hupai, tolovai, chiliuliai, matoliai, lasikai ir kt.). Pagaliau pietų vakarų A. (navahai, apašai, lipanai) gyvena J. A. V. Arizonos, New Mexiko ir Texas valst. ir Meksikoje Chihuahua ir Coahuila valst. Labiau už kitus yra pasireiškę čipyviai, umkvai, hupai, navahai ir apašai. Šiaurinių A. laikoma 30.000, vandenyno pakrančių 20.000 ir pietinių 30.000. Drauge keliasdešimt A. giminių beturi 80.000 narių.

Atabaskų giminės apašas

J. C. E. Buschmann Der Athapaskische Sprachstamm, 1856, (,,) Die Verwandschaftsverhältnisse der athapaskischen Sprachen, 1863; *E. Petitot* Dictionnaire de la langue Dené—Dindjié, 1876; *A. G. Morice* The great Déné-race (Anthropos 1906—1910).

Atabegas, atabekas (turk. ata tėvas, beg arba bek ponas, viešpats), seldžiukų giminei užvaldžius Persiją, turkų kunigaikščio globėjas, auklėtojas, draugė ir šiam pavedamos srities valdytojas (emiras). XI—XIII a. daugelis A. ne tik atėmė iš globojamųjų sritis, bet ir kiti įkūrė savas dinastijas, nedrįsdami dar vadintis sultonais ir tenkindamiesi A. vardu: Mossulo ir Mesopotamijos 1127—1162 (Omad-Eddin-Zenghi 1127—1145, daug kariavęs prieš kryžiuočius ir gavęs iš jų Sanguin kraugerio vardą), Alepo 1146—1183, Damasko 1146—1183, Sindžaro 1170—1221, Aderbeidžano 1175—1225. Armenijoj, Gruzijoj mongolų valdžios metu A. buvo valdovo vietininkas, valdytojas, kunigaikštis; gruzinai vadino Achalcicho sritį Saatabago A. valdymu. XIII—XVI a. mameliukams (ž.) Egiptą valdant A. buvo jų kariuomenės vadai.

C. Quatremère Histoire des sultans Mamlouks de l'Egypte, 2 t., 1837—1841

Atabyriastai Dzeuso Atabyrio (ž.) kulto dalyviai Rodoso saloje, tiasų (ž.) pavyzdžiu susijungę tam tikron bendrijon.

Atábyris, Atabyrion, kalnas graikų Rodoso saloje, įgarsėjęs Dzeuso Atabyrio šventykla.

Atacama ž. Atakama.

Atacazo (sk.—ká-), Ekvadoro ugniakalnis p. Amerikoje, 4.700 m.

Ataccia ž. Tacca.

Ataciniai (lot. atacini), senovės Galijos giminė, gyvenusi Atax (dabar Aude) pakrantėmis, dabartiniuose prancūzų Aude ir Hérauld departamentuose.

Atadrija klaidingai pažymėtas žemėlapiuose Indrajo ež.; Antandrijo k. (L. A. V.) turėtų būti vadinamas Antindrajų k.

Atadži Nevizade (1583—1635), turkų poetas („poetų karalius") ir istorikas, parašęs poemas Suhbet ul abkar (panelių draugija), Heftchan (septyni stalai), Nafhat ul azhar (gėlių kvapas), Saki name (tauriaus knygos) ir Divan (persų gazelių sekimas).

Atahija Abul (750—825), arabų poetas. Jaunas kūrė pasauliečių temomis, pasenęs tikybinius kūrinius. Jo poezija pasižymėjo kalbos paprastumu.

Atahualpa (atahu vyriškis, allpa malonus), Atabalipa, 1502—1533, paskutinysis Peru (p. Amerikoje) indėnų valstybės valdovas (inka, ž.). Inkos Huainos Kapako sūnus, tėvui mirus 1525 paveldėjo motinos provinciją (Quito), 1532 atėmė iš pusbrolio Huaskaro inkos valdžią, bet ispanų avantiuristo Pizarro įviliotas nelaisvėn, kad ir išpirktas, buvo pasmaugtas.

W. Prescott History of the conquest of Peru, 1847; *S. Ruge* Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen, 1881; *K. Haebler* Geschichte Amerikas, 1923.

Atair ž. Altair.

Ataka (pr. attaque, sk. ták), paskutinis ir lemiamasis puolimo veiksmas, vartojant sviedžiamąjį ginklą (ž.), šaltąjį ginklą (ž.) ir fiziškus veiksmus.

Ataka (latv.) ž. Atteka.

Ataka ar Ateka (vok. Attack-Fluss) Klaipėdos aps. upelis, Klišupės (Kuršmarių) deš. intakas, 2,5 km ilgumo; prasideda iš Tyrų pelkės, paliai Kuršmares, teka pro Klišių k., 1 km. nuo Dravernos.

Atakama, Atacama, isp. Atacamenos, p. Amerikos pajūrio ir v. Andų pašlaičių indėnų giminė š. Čilės (Chile) provincijose Tarapaca ir Antofagasta. Seniau labiau buvo paplitusi (palyg. geografinius A. vardus). Išliko tik keli tūkstančiai.

Atakama, Atacama, 1) 200.000 km² (200 km ilgumo, 100 km platumo) aukštuma p. Amerikos vakaruose $21^1/_2{}^0$ — $27^1/_2{}^0$ p. pločio, tarp Didžiojo vandenyno ir v. Kordiljerų p. nuo Rio Loas upės, š. Čilėje (Antofagasta ir Atacama provincijose), p. Bolivijoje (Potosi departamente) ir š. Argentinoje (Los Andes teritorijoj). Ligi 1879 Antofagastos prov. taip pat tebepriklausė Bolivijai ir, turėdama 88.112 km², buvo vadinama Atacama arba Cobija; Čilei ją atplėšus, Bolivija liko atskirta nuo jūros. A. sritis žymia dalimi yra dykuma, netinka žemės ūkiui, bet pasižymi mineraliniais turtais — auksu, sidabru, variu, neseniai dar salietros gausingumu, dėl kurio labiausiai ir dėl guano (ž.) Čilė pavergė šią sritį iš Bolivijos (salietrinis karas); dabar salietros klodai jau gerokai praretinti. Kasyklos sutraukia žmonių net į dykumą, įsikūrė pramonė, prekybai prireikė uostų (Antofagasta, Taltal, Caldera, Huasco ir kit.).

2) A. Čilės provincija A. srityje (ž.), 80.000 km², 70.000 gyv. Nuo 1927 3 departamentai: Chanaral, Copiapo ir Huaxo. Senovėje buvo gyvenama atakamų. Dabar dar nemaža randama aukso, vario ir sidabro. Š. jos daly A. dykuma, įeinanti į Antofagastos prov. Kalnų viršūnės San Francisco 5.573 m, Doña Ynez 5.500 m, Azutre arba Copiapo 4.500 m, Ternera 4.042 m. Salietros kasyklos taip pat yra netoli jos. Pietinėj daly, kur žiemą palyja ir netaip karšta, šiek tiek verčiamasi žemės ūkiu. Vyriausias provincijos mst. Copiapo (12.000 gyv.) derlingame Copiapo upės slėny. 3) Puna de A., v. Argentinos dykuma su sūriais ežerais. Paviršius rausvo molio, apibertas daugybe riedulių, tarp kurių pasitaiko vulkaninio kilimo trachitų ir kt. uolenų. 4) A., dar Licancaur vadinamas, ugniakalnis Antofagastos prov. Čilėje, 5.950 m. Pirmas jį užkopė čilietis Santelices 1887. Pakalnėje 5) Salar de A. sūrus ežeras, o paežerėj 6) San Pedro de A. mst.

A. Pissis Bericht über die Wüste A. (Mittheilungen des Vereins für Erdkunde, Halle, 1878); *A. Darapsky* Zur Geographie der Puna de A. (Zeitschrift Gesellsch. Erdkun., Berlin, 1899); *J. Bowman* Desert Trails of A. (Amer. Geogr. Soc., 1924).

Atakamitas mineralas (vardas nuo Atakamos dykumos, Čilėj) $CuCl_2 . 3Cu(OH)_2$. Kristalai adatų pavidalo, rombinės sistemos, žalsvos spalvos. Svarbi vario rūda. Randama Čilėj ir Australijoj.

Ataki š. Besarabijoje, nuo 1917 atskirtoje nuo Rusijos ir prijungtoje Rumunijai, 1) mst. Chotino aps. Dniestro pakrantėj; senovės urvai, pylimai, Šuinos piliakalnis; 2) mst. Sorokų aps. Dniestro pakrantėj prie glž.

Atakpame p. Togo (v. Afrikoj) sritis tarp Monu ir Ehra upių, apaugusi daugiausia retais miškais. A. aps. apie 10.000 gyv., A. vietovė (apie 2.000 gyv.) įkurta Akposso kalnų pašlaitėje; aukščiau jūros 308 m; katalikų ir evangelikų misijų stotys, gl. stotis. A. valdo prancūzai.

Ataksija (gr.), judesių suderinimo (koordinacijos) stoka. Dėl A. pranyksta galėjimas tiksliai valdyti rankomis, kojomis (eisena kaip girto žmogaus, metant kojas į šalis). Priežastys įvairios. Charakteringas reiškinys tabese (ž.).

Ataksinis (nuo gr. ataksija), ataktinis, nedermingai valdąs rankas arba kojas, nereguliarus, nesandarus.

Ataktinis ž. Ataksinis.

Atala ou les Amours de deux sauvages dans

Chateaubriand'o Atala

le désert, 1801 Chateaubriand'o (ž.) apysaka, prancūzų šviesuomenėje sukėlusi prieš save volteriečius (ž.), bet gavusi neokatalikų (ž.) ir sentimentalistų (ž.) karšto pritarimo. Lietuviškai Juozo Jasinevičiaus išversta ir išsp. 1930 Kaune.

Atala mažoji planeta (asteroidas), žymima 152 numeriu. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 12,2. Vidutinis atstumas nuo saulės 3,14 astronominių vienetų. Apeina saulę per 5,6 metų.

Atalantė 1) senovės graikų mitologinė karžygė arkadietė — medžiotoja, karališkos Arko giminės argonautų vado Jaso ir Klimenės duktė; meškos žindyta ir medžiotojų išauklėta, medžioklės globėja (bene deivės Artemidos atmaina); dalyvavusi Kaledono medžioklėj, kurioj įsimylėjęs ją Meleagros (ž.) dovanojęs jai savo nudurtojo baisaus šerno odą. Pasakojama jau Iliadoj. Šiuo mitu naudojosi Euripides.

Atalantė

2) A. Bojonietė Ihoinėjo duktė — senovės Brunhilda (ž.), kuri buvus nepaprastai graži ir greita. Norintiems ją vesti siūliusi rungtyniauti; nugalėtas turėjęs mirti. Hipomenes priėmęs tą iššaukimą; bėgdamas metęs auksо obuolį, Afroditės dovaną, A. pakėlusi jį ir pralaimėjusi rungtynes. Kadangi Hipomenes nepadėkojęs Afroditei, tai deivė pavertusi jį ir A. liūtų pora. Mitą pasakoja Ovidius Metamorfozų VIII ir X kn. Šiaip tuodu mitu nekartą painiojama; gal būti vienas mitas buvo abiejų pasakojimų pagrindas.

Atalante asteroidas (mažoji planeta), dar žymimas 36 numeriu. Vidutinis ryškumas 12,0. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,75 astronominių vienetų. Apeina saulę per 4,6 metų.

Atalanti 1) Eubėjos sąsiauris Graikijoj tarp Eubėjos salos ir sausažemio, 10—20 km platumo. Ž. jungiasi su Lamios įlanka. 2) A. arba Talanti mst. Graikijoj, seniau Lokridoj, dabar nomarchijoj Ftiotis ir Fokis. 6 km nuo A. sąsiaurio, apie 2.000 gyv. Š. v. yra garsusis Termopilų terpeklis, kur 480 pr. Kr. žuvo Spartos karalius Leonidas.

Atalarik, Athalarich (516—534), Italijos ostgotų valdovas. Paveldėjęs sostą iš savo senelio, Teodoriko D., 526 ėmė valdyti savo motinos, Amalasuntos, globojamas.

Atalija, Athaliah, Izraeliaus karaliaus Achabo duktė, Judos karaliaus Joramo žmona, šiam ir jo įpėdiniui Ahasjai mirus, užvaldė sostą iššudydamas Dovydo giminės kunigaikščius. Tačiau išsigelbėjęs Ahasjos sūnus Joas po 6 metų atsiėmė iš jos valdžią ir ji buvo nužudyta drauge su savo šalininkais. Šią temą 1691 panaudojo Racine (ž.) penkiaveiksmėj tragedijoj Athalie. 1801 Chateaubriand'o apysaka Atala (ž.) su karaliene Atalija, be panašaus vardo, nieko bendra neturi.

Atalykas (kietoji l) Kaukazo kalnėnų (abchazų, kabardinų, osetinų, gruzinų ir kitų) kunigaikščių ir bajorų sūnų auklėtojas (turkų, persų atabegas, ž.), auklėjamąjį pas save palaikydavęs ir tėvams grąžindavęs.

Atalјo (Sierra de A.) kalnų gūbrys Čilės Kordiljeruose p. Amerikoj, 3.000 m aukšt.

Atalos, Attalos, trijų Pergamo karalių, mokslo ir meno globėjų, vardas: A. I Soter valdė 241—197 pr. Kr., kovojo su romėnais prieš Pilypą III, Makedonijos karalių; sumušė besiveržiančius į M. Aziją keltus ties Sardais; įsteigė Pergamo biblioteką. A. II, Filadelfas, A. I sūnus, valdė 159—138 pr. Kr., kovojo su Bitinijos karalium Pruziju II. A.. II-jo sūnus, A. III Filometor valdė 138—133 pr. Kr., atidavė savo valstybę romėnams.

Atamanai (gr. athamanes), senovės graikų r. Epiro Iracho paupio gyventojai, III a. pr. Kr. sudarę Atamanijos valstybę, su Argitėjos sostine, bet šiaip priklausę Epiro ir išnykę dar prieš I a. pr. Kr.

Atamanas tiurk. tot. odaman kerdžius, aviganių vyresnysis; XIII a. vatamanai, votamanai totorių statyti rinkliavoms rinkti viršininkai Kijevo ir Podolės srityse; XIV a. otaman renkamasis viršininkas, seniūnas (Užuparagio, vėliau Dono ir kitų kazokuose), taip pat plėšikų būrio vadas, ukrainiečių kaimo vaitas. Seniau aiškinta: skandinavų ir anglosaksų headman, vok. Hauptmann, lenk. hetman, kazokų ataman etmonas, vadas. Vyriausias Užuparagio košo (turk., stovykla, kariuomenė) A. (košovy, vėliau hetman) buvo renkamas, kaip ir kiti viršininkai, sausio 1 d. sviedžiant aukštyn kepures; XVI—XVIII a. jų buvo apie 100. Karo žygin išvykusį A. košo vietoje pavadavo skirtinis (nakažny) A. Atskirų kazokų stovyklų, pulkų turėta kureninių A. (kureń židinys iš tiur. kiuren kurykla, stovykla). Dono kazokai rinkosi sau vyriausią kariuomenės ir atskirus stanicų (stovyklų) A., bet ir šiaip pasižymėjusį kazoką vadino A.; ilgainiui radosi A. arba seniūnų (staršinų) aristokratija. Nuo 1718 neberinkta, tik caro skirta vyriausias A. (voiskovoj). Kiti kazokai irgi turėjo savų A. 1827 nusta-

tyta visų kazokų A., kuriuo caro skirta sosto įpėdinis, bet ji pavadavo skirtinis (nakaznoj) A.

Atamanija, Athamania, kalnuota senovės Epiro sritis, vėliau išnykusių atamanų (ž.) giminės gyventa. Patekusi turkų valdžion, buvo graikų išvaduota 1881 VII, kas buvo patvirtinta 1888 Berlyno traktatu, ir paversta Graikijos nomarchija, dabar Arta (ž.) vadinama. Jos vyriausias mst. Arta.

Atamanskaja SSSR Astrachanės gubernijos Trusovskio rajono (seniau Astrachanės aps.) mst. (kazokų stanica) dešiniajame Volgos krante priešais Astrachanę (kairiajame krante). Įkurta 1764—1765, ligi 1893 buvo vadinama Gorodoforpostinskaja stanica. Apie 3.000 gyv.

Atamanuvka Alytaus aps. Krokelaukio val. kaimas, 13 km nuo Simno ir 10 km nuo geležinkelio. 1923 7 ūkiai, 29 gyv.

Atamas, Athamas, mitinis minijų (ž.) karalius senovės graikų Bojotijos Orchomene, vedęs Nefelę, paskui Ino, kuri vertusi A. paaukoti savo ir Nefelės vaikus Friksą ir Helę Dzeusui, bet Nefelė (debesų deivė) gelbėjus juos Kolchidon ant auksavilnio avino, tik Helė pakeliui nuskendus (palyg. Argonautai). Vėliau A. supykęs nužudęs Inos sūnų Learchą, o ji drauge su sūnum Melikertu šokusi jūron. Išvytas už tai iš Bojotijos, A. pabėgęs Tessalijon ir čia vedęs Temisto, bet ji ir jos vaikai taip pat gavę nukentėti. Atamanija (ž.) gavusi vardą dėl gyvenusio ten (Epire pasieny su Tessalija) Atamo. Dar istorijos laikais atamanų (ž.) atamantidai (Atamo giminė, atamaičiai) gaudavę Dzeusui aukoti savo pirmuosius vaikus; kurie pabėgdavę, jų vieton buvęs aukojamas avinas. Mitai nevienodai pasakoja A. istoriją ir dar labiau įvairinami graikų mitografų. Jais naudojosi ir tragikai (Euripides).

Atanackovič 1) Bogoboj (m. 1858), gyvenęs Vengrijoj serbų Vojvodinos Bajoje, serbų advokatas ir rašytojas: 1846 2 tomu apysakų Darak srbkini (dovana serbei), 1852 2 tomų romanas Dva idola (du stabu) ir kt. Bendradarbiavo Svetovid žurnale. 2) Povilas (1758—1867), Vengrijos serbų veikėjas, 1810 šventikas, 1812 mokytojas serbų mokykloje, 1829 virtęs vienuoliu (tėvas Platonas), paskui vyskupas. Rėmė serbų mokyklas, teatrus ir t. t. Parašė (arba išvertė) kelis vadovėlius, o taip pat (1856) Prinos rodoljubnih mislih na žrtvenik narodnog napredka (patriotinių minčių auka tautos švietimo aukure).

Atanagildas, vok. Athanagild (534—547) Ispanijos visigotų karalius, Justinijono bizantiečių (ž.) remiamas paveržė valdžią iš karaliaus Agilios. Jo dukterys ištekėjo už dviejų brolių frankų merovingų (ž.): Brunehildė už Austrazijos karaliaus Sigeberto ir Gailesvinta už Neustrijos karaliaus Chilperiko (ž.); abi buvo nužudytos.

Atanarikas (vok. Athanarich), 366—381 visigotų kunigaikštis. Kovojo su romėnais. Priešinosi krikščionijai ir privertė vysk. Ulfilą su tikinčiais bėgti Romos valstybėn, bet ir pats 375 gavo pasitraukti nuo hunų į miškus tarp Dunojaus ir Pruto, paskui už Dunojaus ir pasidavė Teodozijaus I protekcijai Konstantinopolyje.

Atanatai (gr. athánatoi nemirtingieji) 1) graikų vadinama 10.000 persų pėstininkų rinktinė, nemažėjanti žuvusius pakeičiant tam laikomais kandidatais, 2) Aleksandro Ypsilanti (ž.) 1821 suorganizuotas graikų būrys kovai dėl Graikijos išvadavimo iš Turkijos jungo.

Atanatizmas pavertimas nemirtingu, įamžinimas, tikėjimas nemirtingumu.

Atanatologija nemirtingumo mokslas, tikėjimas nemirtingumu.

Atanazas 1) (apie 295—373 V 2) šventasis (šventė V 2) bažnyčios mokytojas, Gregoro Naciančiškio bažnyčios stulpu, palikuonių ortodoksijos tėvu ir Didžiuoju vadintas. A. visą savo gyvenimą ir raštus pavedė kovot su arianizmu (ž.) ir katalikų bažnyčios mokslui ginti, ypač Nikeos sinodo (ž.) formuluotam mokslui apie šv. Trejybę ir Kristų. 325 dalyvavo Nikeos sinode, 328 Aleksandrijos vyskupas, dėl arionų poveikio buvo daugel kartų pašalintas ir 5 kartus buvo ištremtas: 335—337 Triere, 340—346 Romoj, 356—362 Egipto tyruose pasislėpęs, dar 362—363 ir 365—366. Po 366 pagaliau galėjo vyskupauti nepersekiojamas.

Raštus išleido *A. de Lopin* ir *Montfaucon* (3 t. Paris 1698), *Migne* Patr. Graeca t. 25—28. Apie A.: *J. A. Möhler* (²1844); *G. Bardy* Paris ³1925); *F. Lauchert* (1911).

3) Konstantinopolio patriarchas 1289 — 1293 ir 1304 — 1312, laikė kunigus ir vienuolius griežtoj drausmėj, pamokydamas taip pat imperatoriaus giminę. Paliko daug laiškų, kuriuos XVII a. Reimso arkivyskupas Le Tellier padovanojo Paryžiaus bibliotekai.

2) A. jaunesnysis mažasis (lot. exiguus), apie 765, daugelio laikomas kai kurių Atanazo Didžiojo (ž.) veikalų autorium. 4) (Athanasius) ž. Verger Petras Povilas.

Atanazija (gr. athanasía), nemirtingumas.

Atanazija (Athanasia) šv., Egipto kankinė drauge su 3 dukterimis. Bažnyčia ją mini sausio 31 d.

Atanazinis tikėjimo simbolis prasidedąs žodžiais Symbolum Quicunque, klaidingai buvo priskiriamas IV a. šv. Atanazui (ž.), bet greičiausiai bus sustatytas V a., pasak Kihno

šv. Vincento Lerinsiečio (ž.) p. Galijoje (dab. Prancūzijoje) visigotų arianizmui įveikti, plačiai aiškinąs katalikų bažnyčios mokslą apie Kristaus dievybę ir šv. Trejybę. 670 bažnyčios susirinkimas įsakė kunigams gerai jį mokėti. A. vardą įgijo 772.
H. Kihn Encyklopädie und Methodologie der Theologie, 1892; *Bremer* Das sogenannte A. Glaubensbekenntnis, 1909.

Atapaska ž. Atabaska.

Ataraksija (gr.) dvasios neįveikiamumas; pasak Demokrito (ž.), Epikuro (ž.) ir skeptikų (ž.) aukščiausias gėris.

Atargateion (lot. Atargateum), Sirijos deivės Atargatis (ž.) šventovė, minima ir šventraštyje.

Atargatis tur būt iš semit. Attaratta (dviejų dievų, Attis ir Astarte, junginys), graik. dar Derketo ir lot. Dea Syria (Deasura) vadinama, Sirijos deivė, kurios garbinimą Sirijos vergai ir pirkliai išplėtė dar Graikijoje, Italijoje ir tolimuose vakaruose. Jos šventyklos buvo Hierapolyje (dabartiniame arabų Bumbudže) ir kitur. A. buvo laikoma saulės dievo Hadado žmona ir, kaip Maž. Azijos Kybelė arba graikų Rea (Rhea), reiškė gamtos motiną. Kiti ją vaizdavo moteriškę su žuvies uodega. Ir šiaip jos ženklai buvo žuvis bei balandis.

Atárvaveda ketvirtoji senovės indų vedų ($1^1/_2$—2 tūkst. pr. Kr.) knygų (Rig-veda, Yajur-veda. Sâma-veda ir Atharva-veda), bet kai anos trys dar senovės indams buvo kanoniškos (šventos), A., vėliau už anas atsiradusi, daug vėliau imta šventąja laikyti; p. Indijoje ligi šiol jai tos reikšmės nepripažįstama. Tai atarvanų (atharvan) arba vaidilų žinynas (veda žinia, žinojimas), daugiausia piktų dvasių, ligų, žvėrių užkeikimai ir visokie užkerėjimai; jų yra 20 knygų su 160 himnų, viso apie 6.000 eilučių. Žinomos yra dvi A. redakcijos: Šaunakins (išl. R. Roth ir W. Whitney, Atharva-Veda-Sanhita, Berlin, 1856, II leid. 1924) ir Paippalādas (išl. M. Bloomfield ir R. Garbe, The Kashmirian Atharvaveda, Baltimore, 1901). Angliškai vertė W. Whitney (II leid. 1905), taip pat M. Bloomfield (leid. Sacred Books of the East, Oxford, 1897), vokiškai parinko Grill (Hundert Lieder des A., II leid., 1888).
M. Bloomfield The A. 1899; *Farquhar* Outlines of the religions Literature of India, 1920; *H. Zimmer* Altindisches Leben, 1879; *A. Bergaigne* La religion védique, 3 t. 1878—1883; *D. Ovsianiko-Kulikovskij* Religiji indusov v epochu ved (Viestnik Evropy 1892 ir skyrium Osnovy vedaizma jo raštų leidiny Sobranije sočinenij, t. Vi).

Ataskaita, atskaita ž. Apyskaita.

Atatranka jėga tų parako dujų, kurios stumia atgal visą ginklą arba jo judomąsias dalis. Mechanikos dėsniais A. išreiškiama pavidalu tam tikro darbo, kurio dydis matuojamas m/kg., būtent:

$$R = \frac{(p + {}^1/_2\, w)^2\, V_0^2}{2gP},$$

kur: R—A., p—kulkos svoris kg., w—užtaiso svoris, V_0 — pradžios greitis m/sek., g—svorio jėgos greitėjimas (9,81) ir P—slenkančios atgal medžiagos (viso ginklo arba jo dalies) svoris kg.

Ataudai skersinė (kartais įstrižinė) siūlų grupė, kurią ataudžiant, t. y. įpinant į išilginę siūlų grupę (metmenis), pasidaro audeklas.

Atauga aprėžtas kaulų paviršiuje kyšulys, pvz., processus spinosus — stuburkaulio užpakalinė A. (keteros), proc. transversus — stuburkaulio skersinė A. ir kt.

Atauginis miškas, rytietiškai ataugas, susiradęs iš ataugų, kurias išleidžia nukirstų medžių kelmai bei medžių stuobriai. A. M. galima pažinti iš to, kad medžiai jame dažniausiai suaugę lizdais, ir tie medžiai pašaknyje būva lenkti.

Ataugos šakos išaugusios iš nukirsto kelmo arba iš įvairių medžio stiebo vietų ir augančios, dažniausiai, aukštyn. A. leidžia lapuočiai (beržas, juodalksnis, klevas, uosis, ąžuolas) ir tik labai nedaugelis spygliuočių veislių. Dažniausiai jos susiranda iš snaudžiančių medžio žievėje pumpurų, kurie, sulaukę tinkamų sąlygų, sprogsta ir išauga. Ąžuolo A. dar vadinamos vilkais. Ant medžio stiebo gausiai susiradus A. jos atima labai daug maisto ir dėl to, pvz., ąžuolų viršūnės dažnai nudžiūsta. Įvairių veislių medžiai A. duoda vidutiniškai ligi 40—60 metų amžiaus. Nusenę medžiai A. nebeduoda.

Ataulfas (got. atta tėvas, vulfs vilkas) visigotų karalius (410—415) po savo svainio Alaricho (ž.) gyvos galvos, 412 užėmė Galiją, 414 vedė nelaisvėn paimtą Romos imperatoriaus Honorijaus seserį Placidiją. Brangindamas Romos kultūrą, A. mėgino rištis su Honorijum, bet šis griežtai prieš jį ir jo vedybas nusistatė. Antra vertus, romėniškos A. simpatijos sukėlė prieš jį visigotus, kurie jį nužudė Barcelonoj (Ispanijoj).
Dom Devic ir *Dom Vaissète* Histoire générale du Languedoc, 1872 (naujas leid. 1873—1905); *Fel. Dahn* Die Könige der Germanen, V. 1870.

Ataumazija (gr.) nesistebėjimas, graikų stoikų (ž.) laikomas aukščiausiu išminties laipsniu. Romėnai saviškai sakydavo: nil admirari.

Atava Sergijus Terpigorevo (ž.) slapyvardis.

Atavizmas (iš lot. atavus — protėvis). Atavistiniais reiškiniais biologijoje vadiname tokius gyvių pažymius, kurių neturi tėvai, bet turėjo arba galėjo turėti senesniosios kartos. Dažnai atavistiniai organai yra labai menkai išsirutuliję ir neina organizmui naudingų funkcijų. Atavistiniai organai rei-

kia skirti nuo atžangiųjų (regresuojančių) organų; šie dėl įvairių priežasčių nors ir silpnėja, bet yra organizmui reikalingi ir naudingi. Anot Wiedersheimo žmogus turi 90 regresuojančių organų ir tik 15 progresuojančių. Iš kalbamų regresuojančių organų neabejotinai atavistinė laikoma aklosios žarnos kirmelės atauga (processus vermiformis) ir kai kurie kiti organai. A. sąvoka yra labai plati ir apima daug ne vienos eilės reiškinių, todėl yra mokslininkų, kurie linksta šią sąvoką susiaurinti ir pritaikinti ją mažai grupei organų arba tiesiog ją iš biologijos pašalinti. Atavistiniai reiškiniai plačiau yra nagrinėjami kilimo teorijoje ir dažnai pritaikomi praktiškuose šalutiniuose biologijai moksluose.

A. atsiradimas gali būti susijęs su individo arba didesnio sisteminio vieneto: 1) embriologine raida, 2) susikryžiavimu, 3) pasikeitimu, 4) regeneracija. 1. Šios rūšies atavistiniai reiškiniai yra aiškinami biogenetiniu dėsniu, kuriuo atskiro individo raida atkartoja visos grupės raidą. Vis tiek individas savo embriologinėj raidoj žymią dalį protėvių savybių vadinamųjų cenogenetinių (ž. Cenogenezė) neatkartoja — iš šios ir susidaro sunkumų šiam dėsniui pritaikyti. Tos savybės, kurias individas atkartoja, vadinamos palingenetinės (ž.) ir josios nucharakterizuoja šios rūšies A. Pvz.: žmogus kakle gali turėti fistulę, t. y. angą, kuri veda tiesiog į stemplę. Šis reiškinys siejamas su tuo, kad žmogaus embrionas ankstyvesnėse stadijose panašiai, kaip kiti stuburiniai, turi 4 poras žiauninių plyšių, iš kurių normaliai pirmutinė pora virsta ausų vidaus dalimis, o visi kiti visiškai užauga; dėl kokių nors nenormalių priežasčių, šiam pasikeitimui ir užaugimui neįvykus, lieka kalbamoji fistulė. Maždaug panašiu būdu gali būti aiškinamas uodeguoto arba apžėlusio veido žmogaus apsigimimas. Arklio apsigimimas su trimis pirštais ant kiekvienos kojos (yra įrodyta, kad dabartinių arklių protėviai turėdavo tris pirštus) irgi yra panašios prasmės reiškinys. Panašiuose atsitikimuose ne visur galima įrodyti, kad šie reiškiniai yra tolimųjų kartų savybių atkartojimas, ir apskritai anomalijų daugybė negali būti laikoma atavistiniais reiškiniais. 2. Sukryžiavus keletą veislių arba ir mažesnių vienetų gali atsirasti individų, kurie labai panašūs į tolimus savo protėvius. Pvz.: sukryžiavus kelioliką karvelių veislių kartais galima gauti tokių formų, kurios savo ypatumais yra panašios į laukinį kalnų karvelį (Columbia livia); manoma, kad iš šio karvelio kilo visi naminiai karveliai; sukryžiavus keletą kanarėlių veislių gali atsirasti kanarėlė panaši į laukinę, gyvenančią Kanarų salyne. Ši laukinė kanarėlė 1550 buvo atvežta iš Kanarų salų į Europą, prijaukinta ir suskaldyta bent į 25 veisles. Jei susikryžiavusių individų skirtingų savybių skaičius yra nedidelis, tai grįžimas prie tėvų savybių gali būti pastebimas jau antroj kartoj, o jei šių savybių skaičius yra didelis, tai toks grįžimas daug rečiau atsikartoja. 3. Pasikeitus gyvenimo sąlygoms, gyviai gali grįžti į pirmykščią būtį, arba jų kai kurie organai pradeda regresuoti ir galiausiai virsta atavistiniai. Pvz.: kultūriniai augalai ir gyvuliai, nustoję žmogaus globos ir patekę į natūralines sąlygas, vėl virsta laukiniais; banginiai yra turėję užpakalines galūnes, kurių vietoj dabartiniu metu yra tiktai keli maži kauleliai giliai po oda paslėpti; paukščiai turi sparnus, o paukščių kivi (Apteryx) sparnai tiek sunyko, kad jie sunkiai yra tebeįmatomi; jei koks gyvis regeneruoja kokį nors prarastą organą, tai naujai išaugęs padaras kartais yra primityviškesnis nekaip nustotas organas, pvz., upinis vėžys vietoj nustotos akies kai kada regeneruoja padarą panašų į kojytę. *L. Čr.*

Atažalyna (L. A. V.) Biržų aps. Vabalninko val. k., 18 km nuo Kupiškio pšt. ir glž. st., 1923 5 ūkiai, 28 gyv.

Atbanai klajoklė kazakų (kirgizų) giminė Kazakų ASSR-je (Turkestane) Džety-su (seniau Semirečje) gub. Alma-Ata (seniau Viernyj) apyg. Žiemą jie su savo bandomis klajoja Ilio paupio smėliuose, o vasarą Užilio Alatau kalnuose.

Atbara (ar. Bahr el Aswad, sen. Astabaras) 1) paskutinysis Nilo žemupio intakas. Jis išteka iš Abisinijos kalnų (Amharos viršūnėj netoli ež. Tsana) ir čia vadinasi Goang, nuo 420 km A.; 1120 km ilgumo. Įteka Nilan ties el Damer. Žymiausi jo intakai Bahr el Salam ir Bahr el Settit (Takazze); Bahr el Gaš turi vandens tik lietingais tarpais. A. patvinsta liepos-rugpiūčio mėn. 2) A. santakoje su Nilu yra mst. A. — glž. mazgas linijoj Wadi Halfa-Khartum. Radio stotis, glž. dirbtuvės.

Atbasar 1) A. Išimo intakas (v. Sibire) Kazakų ASSR Akmolinsko gub. pietų Kokčetavo ir Atbasaro aps. 2) A. aps. mst. (ligi 1892 A. stanica) toje pat gub. prie A. upės, 6½ tūkst. gyv. Stepių keliai į Kokčetavą (aps. mst. šiaurėje) ir Akmolinską (seniau Akmolaj gub. mst. vakaruose). Gyvulių (ypač avinų) mūgės (labiausiai per Petrines). 3) A. apskritis (ligi 1878 Sary-su aps.) toje pat gub., susisiekia šiaurėje su tos pat gubernijos Kokčetavo aps., rytuose su Akmolinsko aps., pietuose su Sir-Darjos gub., vakaruose su Aktiubinsko (seniau Turgajo) gub. Šiaurėje stepės (ten aps. mst. A.), tai Išimo upės sritis; pietuose dykuma (su Bado stepe), tai Sary-su upės

sritis. 100.000 gyv., kurių apie 85% gyvulių augintojai klajokliai kazakai, kitaip kirgizai (55 auluose — kaimuose), apie 15% rusų (nuo XIX a. 80 metų ir vėliau, iš dalies ukrainiečiai), daugiausia šiaurės srity, kur yra geresnių žemės sklypų. 1 km² 1,4 gyv. Aps. randama vario, sidabro ir akmens anglies rūdos.

Atcha, Atka, Atša, 1) Aleutų salų (ž.) virtinėj Didžiajame vandenyne tarp Amerikos Aliaskos ir Azijos Kamčatkos Andriejanų grupėje didžiausia sala, 1743 rusų užimta ir 1867 parduota J. A. V.; Korovino įlanka ir ugniakalnis. Šv. Mikalojaus kaimas. Dalis gyventojų tebėra dar panašūs į eskimus — baigią nykti. 2) A. giminės aleutai (ž.).

Atchison (sk. étčisen), J. A. V. mst. Kansas valst. A. grafystėj, dešinėj Missouri pakrantėj, keturių geležinkelių mazgas. Įst. 1854 ir pramintas Dovydo Rice Atchison vardu, kuris pasižymėjo kaip uolus vergų darbo naudojimo šalininkas, kurstęs jį išplėsti ir tose valstijose, kurios jo nebuvo pripažinusios. A. iš pradžių daug reiškė siunčiant arkliais prekes į vakarus, bet 60-aisiais metais nutiesus į vakarus Didžiojo vandenyno (Pacific railway) ir kitus geležinkelius ėmė nykti; 1872 ėmus veikti A. — Topeka ir Santa Fe glž., kuris jungia su San Diego, Los Angeles ir San Francisco, A. atgijo ir ėmė varžytis su Omaha ir Kansas City. Malūnai. Lentpiūvės. 1858 įsteigta šv. Benedikto katalikų kolegija (350 moksleivių). 1920 15.030 gyv.

Ate (gr. antkrytis, proto aptemimas) graikų deivė, senesne pažiūra, įpainiojanti žmones į įvairius nusidėjimus, naujesne — kaip Nemesis (ž.) baudžianti nusidėjėlius.

Ate mažoji planeta (asteroidas), dar žymima 111 numeriu. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 11,3. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,59 astronominių vienetų. Apeina saulę per 4,2 metu.

Ateistas (gr.) bedievis, ateizmo šalininkas.

Ateities Aidai neperiodinis Marijampolės ateitininkų laikraštis. Leidžiamas Marijampolėje nuo 1921.

Ateities Spinduliai 1) literatūros, mokslo ir visuomenės mėnesinis moksleivių laikraštis. Ėjo ateitininkų lėšomis Petrapilyje (1916 X—1917 IX, 1—12 num., 328 pusl.) ir Voroneže (1917 X—1918 V, 13—20 num., 252 pusl.). Redaktorium leidėju rašėsi Liudas Noreika. Faktinė redakcija buvo kolektyvė, bet daugiausia darbo nudirbo Petrapily Petras Karvelis (pasirašė P. K.), o Voroneže kun. M. Krupavičius, padedamas St. Dabušio, P. Butėno ir Galdikaitės, kun. Krupavičiui išvykus Dabušis su Butėnu, į pabaigą vienas Dabušis. Bendradarbių tarpe buvo V. Mykolaitis (Putinas), E. Bortkevičaitė (Šakelė, Nijolė), M. Krupavičius (G. Taučius), J. Totoraitis, F. Kirša, Br. Buivydaitė, J. Tumas, I. Tamošaitis, J. Meškauskas, J. Mičiulis, Juozas Vileišis, P. Vaičiūnas, E. Draugelis, Žalėnas (Giraitės žentas), J. Česaitis, D. Bukontas, S. Dabušis, N. Sokolovas, L. Bistras, J. Balčikonis ir kt. 2) mėnesinis jaunesnių moksleivių žurnalas (ateitininkų ideologijos). Leidžiamas Kaune nuo 1929 XII 20. Redaktorius Juoz. Keliuotis.

Ateities Spindulėlis Šiaulių ateitininkų šapirografuotas laikraštėlis, ėjęs 1925—1926.

Ateities Spindulys Šeinų ateitininkų kuopos laikraštėlis, ėjęs 1925—1926.

Ateities Žiedai ateitininkų laikraštėlis, ėjęs 1919 Šiauliuose; redagavo Jonas Grinius.

Ateities Žiedas Šiaulių ateitininkų kuopos šapirografuotas laikraštėlis. Ėjo 1925. Redagavo Kostas Korsakas.

Ateitininkai, lietuvių mokslą einančios katalikiškosios jaunuomenės ir josios sendraugių organizacija, siekianti susidraugavimo, auklėjimosi, lavinimosi ir materialinės bei moralinės paramos tikslų vyriausiuoju principu „Visa atnaujinti Kristuje". A. ideologija apima visus žmogaus dvasinius ir materialinius, gamtinius ir antgamtinius reikalus ir stengiasi organiškai sujungti lietuvių tautybę su katalikų religija pagal šūkį „Dievui ir Tėvynei". A. organizacija yra Federacija, susidaranti iš trijų autonomiškų ir turinčių savo Centro Valdybas Sąjungų: Moksleivių, Studentų ir Sendraugių, kurias jungia dar kas penkeri metai renkamos A. kongresuose Vyriausioji Valdyba ir Vyriausioji Taryba.

Istorija. Kadangi ateitininko vardas eina nuo Ateities (ž. A. 4) žurnalo, todėl griežta prasme A. savo istoriją pradeda tik nuo jo pasirodymo. Be to, nuo Ateities pasirodymo iki Didžiojo karo A. buvo vadinami tik vidurinių (gimnazijų ir žemesnių už ją) mokyklų moksleiviai. Berods anksčiau už moksleivius buvo pradėję organizuotis lietuviai katalikai studentai, kurių bent formaliai dar negalima laikyti buvus A. Katalikams studentams organizuotis palankiausios sąlygos buvo vak. Europos universitetuose. Todėl Šveicarijos Friburgo universiteto lietuviai studentai kunigai jau 1899 buvo įsikūrę savo draugiją Rūtą (ž.), o Belgijos Louvaino Lietuvą (vėliau) (ž.). Šio šimtmečio pirmajam dešimtmečiui besibaigiant buvo paleistas atsišaukimas į „Draugus Studentus", kuriame sakoma, jog kreiptasi į Louvaino universiteto lietuvių studentus kunigus prašant, kad jie pasirūpintų įkurti Lietuvių Katalikų Studentų Sąjungą. Louvainiečiai tą projektą priėmė ir tuoj ryžosi organizuot katalikiškąją studentiją. Tam tikslui Louvaine buvo sudarytas or-

ganizacinis komitetas (1909 X 28), sudaryti įstatai, susitarta dėl sąjungos centro būstinės ir 1910 II 19 Louvaine sudaryta pirmoji Liet. Kat. Studentų Sąjungos valdyba iš Galdiko (pirm.), Kuraičio (rašt.), Maliauskio (ižd.) ir ižd. pavaduotojo Viskanto (šie patys asmenys buvo sudarę ir aukščiau sakytąjį organizacinį komitetą). Bet jau 1911 III 12 buvo nutarta Sąjungos Valdyba perleisti studentams pasaulionims, studijavusiems Rusijos universitetuose. Visuotinas sąjungos susirinkimas 1911 VII 15, nutarimą vykindamas, išrinko naują valdybą iš stud. Dovydaičio (pirm.), Draugelio (ižd.) ir Kauno (rašt.). Liet. Kat. Stud. Sąjunga taip ir gyvavo iki D. karo, bendradarbiaudama Ateityje ir aplink ją besispiečianties gimnazijų moksleiviams, „ateitininkams" griežtąja prasme. Liet. Kat. Stud. Sąjungai įsisteigus ir kilus reikalui turėti laikraštį, studentai maskviečiai, dar sąjungos valdybai esant Louvaine, šiosios neatsiklausdami, susitarę su Kaunu nusprendė, jog jų laikraštis turi eit Kaune prie Draugijos, pradedant nuo 1911 sausio mėn. Medžiaga 1-jam numeriui atėjo iš Maskvos pavėluodama, todėl laikraštis (Ateitis) išėjo su Draugijos vasario mėn. Nr. Ateitininkų, t. y. Ateiti skaičiusių katalikų moksleivių kuopelės gimnazijose gyvavo slaptai. Nuo 1911 iki 1915 kasmet vasaros metu įvykdavo slaptos konferencijos Kaune ir Vilniuj. Taip pat darydavo savo konferencijas ir Liet. Kat. Stud. Sąjungos skyrių atstovai. Kilus karui ir gimnazijoms iš Lietuvos išsikėlus į Rusiją, A. veikimas nesustojo. Rusijoj karo metu A. veikimas ypač koncentravosi Voroneže. Jis reiškėsi ir Lietuvoj naujai steigiamose jau lietuviškose mokyklose vokiečių okupacijos metu. A. veikimas ir rusų valdžios ir vokiečių okupacijos metais galėjo būt tik slaptas. Viešas A. veikimas prasidėjo tik nepriklausomoj Lietuvoj. Čia A. plitimą ir stiprėjimą rodė jų metinės konferencijos ir didieji jubiliejiniai kongresai 1920, 1925 ir 1930 bei reorganizacinė konferencija Palangoj 1927 VII 15—19, ypač svarbi tuo, kad joje įvyko A. persitvarkymas federaciniais pagrindais ir buvo oficialiai bei tiksliai suformuluota A. ideologija principų bei pareigų pavidalu.

A. m o k s l e i v i a i. 1912 organizacija turėjo apie 250 moksleivių, 1930 72 kuopas su 3550 narių. Kai 1930 VIII 30 Švietimo Ministerio įsakymu buvo uždarytos vidurinėse ir aukštesnėse mokyklose srovinės mokinių organizacijos, jų tarpe ir A. moksleivių kuopelės, A. teko savo veikimą pertvarkyti.

A. s t u d e n t a i. 1912 A. studentų iš viso buvo apie 50, 1927 pavasarį, vienai tik L. U-to Stud. A. Sąjungai priklausė 357, 1932 gruodžio mėn. V. D. U-te A. buvo 12 korporacijų ir draugovių, iš viso su 596 nariais. Tų pačių metų Studentų Atstovybės rinkimuose A. sąrašas surinko 844 balsus, tuo būdu, be narių A., buvo apie 250 prijaučiančių. Dotnuvos Žemės Ūkio Akademijos Stud. A. Sąjunga 1932 XI 22 turėjo 2 korp. ir 1 kliubą su 115 narių ir 57 filesteriais. Friburgo, Paryžiaus, Louvaino, Vienos ir kitų užsienio un-tų A. draugovės turėjo 1932 pabaigoje apie 30 narių. Tat visos A. studentijos 1932 pabaigoje buvo priskaitoma drauge su prijaučiančiais arti 1.000. A. s e n d r a u g i ų sąjunga 1932 pabaigoje turėjo 14 skyrių ir apie 300 narių. Apytikriu suskaičiavimu kita tiek gyvena mažesniuose miesteliuose, negalėdami sudaryti skyrių.

Lit.. A. i s t o r i j a i: Ateities 10 metų sukaktuvių sąsiuvinis (Kaunas 1920). A. i d e o l o g i j a i: *Pr. Dovydaitis* (slap. „Ateitininkai"). Trys pamatiniai klausimai. Ateitis 1911, 1 Nr. ir kt. — *St. Šalkauskis*, Ateitininkų ideologija (Kaunas 1933).

Ateitininkų Rūmai, Kaune, Laisvės Al. 3 Nr., pastatyti inž. F. Vizbaro projektu. Rūmų statybai pagrindą davė kunigaikštienė Magdalena Radvilienė, paaukodama sidabro servizą vertės 30.000 litų. Rūmuose turi patalpas daugumas ateitininkų įstaigų ir studentų bendrabutis. Rūmų statyba atsiėjo 850.000 litų. Lėšų sudėjo Lietuvos ir Amerikos lietuvių katalikų visuomenė.

Ateitininkų rūmai Kaune

Ateitininkų spauda. Seniausias žurnalas Ateitis (ž.) pradėjo eiti 1911 vasario mėn. Draugijos priedu. D. karo metu at-kams išsiblaškius įvairiuose Rusijos kraštuose, Voroneže 1916 pradėjo eiti šapirografuotas jų laikraštėlis Inkaras. Tų pačių metų rugsėjo mėn. įsisteigė Petrapily spausdintas at-kų organas Ateities Spinduliai (ž.). Kaune, tų pačių metų liepos mėnesį, buvo atgaivinta Ateitis. 1921 Pr. Dovydaitis pradėjo leisti Kaune atskirą laikraštį moksleivėms at-kėms — Naujoji Vaidilutė (ž.), 1924 gruodžio mėn. at-kų pastangomis pradėjo eiti mėnesinis žurnalas Židinys vyriausioje prof. V. Mykolaičio-Putino vadovybėje, nuo 1932 vasaros — prof. St. Šalkauskio. Nuo 1930 eina Ateities Spinduliai (ž.), skiriami jaunesniesiems at-kams. 1932 pabaigoje at-kų spauda apytikriai ėmėjų turėjo: Ateitis 2950, Ateities Spinduliai 3130, Naujoji Vaidilutė

2000, Židinys 2000; iš viso 10.080, esant bendram tiražui 10.700. Be to, Pr. Dovydaitis pradėjo leisti (ir iki šiol) tebeinančius žurnalus: Lietuvos Mokykla (ž.) (nuo 1918), Kosmos (ž.) (nuo 1920), Logos (ž.) (nuo 1921) ir Sotēr (ž.) (nuo 1924).

Ateitininkų Susišelpimo Fondas, įstaiga neturtingiems at-kams šelpti, atsiradusi drauge su at-kais ir veikusi iki 1916 slaptai. Pagrindinis kapitalas sudarytas iš katalikiškos visuomenės aukų. Paskolos duodamos ilgalaikės be procentų. 1932 XII 31 balansas Lt. 329.117,64.

Ateitininkų Žiedai moksleivių ateitininkų žurnalas, leistas 1922—1925 Šiauliuose moksleivių (pirmiau šapirografuotas). Tiražas 600 egz.

Ateitis 1) „nedelinis tautiškai sociališkas laikraštis". Ėjo nuo 1900 IX ligi 1901 V Pensilvanijos Pittsburge, J. A. V. Įkūrė darbininkų kuopelė, oficialus leidėjas J. Naujokas. Redagavo D. Keliauninkas (J. Laukis). Buvo liet. laisvamanių susiv. organas. 2) Lietuvos socialdemokratų partijos legalinė leidimo bendrovė, 1906, Vilniuje, išleidusi kelias knygutes. (Nr. 1 Dikštein, Kas iš ko gyvena ir kt.).

3) Moksleivių katalikų ranka rašytas laikraštėlis, kurį 1910/11 leido K. Bizauskas (ž.), Kauno gimnazijos moksleivis. Pirmas sąsiuvinis pasirodė 1910 rugsėjo m. Vardas laikraštėliui paimtas iš K. Bizauskui žinomo Šveicarijos katalikų jaunuomenės laikraščio Die Zukunft ir iš kun. P. Dogelio (ž.) sužinoto prancūzų jaunuomenės laikraščio L'Avenir. Pasirodžius spausdintai Ateičiai (ž.), rankraštinė A. pasivadino Mūsų A. ir šiuo vardu ėjo dar daugiau kaip metus. Kaip rankraštinė A. buvo davusi savo vardą spausdintai A., taip ir rankraštinė Mūsų A. buvo davusi savo vardą spausdintai M. A., kurios tepasirodė vienas sąsiuvinis (atsarginė Ateities koncesija).

4) katalikiškosios moksleivijos (ateitininkų, ž.) mėnesinis laikraštis, pradėjęs eiti Kaune 1911 pradžioj. Savo vardą A. gavo iš rankraštinės A. Spausdinto, visos Lietuvos moksleiviams ir studentams skiriamo katalikiško laikraščio reikalas buvo aktualus jau 1910, kai v. Europos universitetų lietuviai studentai kunigai buvo įkūrę Lietuvių katalikų studentų sąjungą ir kai Maskvos un-to studentų redaguojama Aušrinė kad ir priėmė pirmąjį stud. Pr. Dovydaičio straipsnį Tikėjimo elementas žmogaus gyvenime. (įvadas į krikščionišką pasaulėžvalgą), betgi padėjo prierašą, kad „Dr. Dovydaičio pasižadėjimas (t. y. rašyti ir daugiau straipsnių iš to paties cikliaus) visai nereiškia, kad Aušrinė yra apsiėmusi spausdinti visa tai, ką pagamins dr. Dovydaičio plunksna". (Aušrinė 1910, 6 Nr.). Dėl laikraščio vietos vieni (Kijevo un-to stud. Tiškus ir Friburgo studentai Rūtos nariai) buvo linkę matyti tokį laikraštį einantį Vilniuj Vilties (ž.) priedu, kiti norėjo, kad jis eitų prie Draugijos (ž.) Kaune, kuo daugiausia rūpinosi katedros vikaras kun. P. Dogelis (ž.). Jis tokį laikraštį pasiūlė leisti šv. Kazimiero draugijai (ž.), drauge pasiūlydamas jam ir Ateities vardą. Spausdintosios A. 1-sis Nr. (32 pusl.) išėjo 1911 vasario mėn. kaip „Neapmokamas priedas prie Draugijos 50 Nr." A. viršelio vinjetę buvo nupiešęs stud. E. Draugelis (ž.). Nuo 3-jo N-rio A. ėjo 3 lankų (48 psl.) didumo kas mėnesis. Nuo tų pačių metų 6—7 N-rio prie A. pradėjo eiti folkloro skyrius (skyrium paginuojamas) Mūsų tautinės tvėrybos žiedai, kurių buvo dedama A. skaitytojų moksleivių surinktoji tautosakos medžiaga. Žurnalo Draugijos priedu A. ėjo 1911 ir 1912. Nuo 1913 pradėjo eiti skyrium, „kaipo savistovis, nuo Dr. nepriklausomas mėnesinis laikraštis".

A. atsakomuoju redaktorium ir leidėju iš pat pradžios buvo Draugijos redaktorius prel. A. Dambrauskas-Jakštas; faktiškoji A. redakcija buvo Maskvos studentų redakcinis komitetas, kurį sudarė Pr. Dovydaitis ir E. Draugelis, o antrais metais ir V. Endziulaitis (ž.).

Kilus karui A. 1915 IV—1916 VI visai neišėjo, kai prel. A. Dambrauskas buvo rusų iš Kauno ištremtas gyventi Vilniun. Grįžęs Kaunan, jis išsirūpino iš vokiečių okupacinės valdžios leidimą ir vėl pradėjo A. leisti (nuo 1916 VII), šį kartą būdamas ir atsakomuoju ir faktiškuoju jos redaktorium-leidėju ligi 1919 II. Nuo 1919 III A. leidžia moksleivių ateitininkų sąjunga, o redaktoriai buvo: St. Dabušis (1919—1920), L. Bistras (1921—1023 VI), J. Mičiulis (1923 VII—1925 VI), J. Grinius (1925 VII—1926 VI), A. Januševičius (1926 VII—1928 VI), J. Ambrazevičius (1928 VII—1929 VI), redakcinė komisija (1929 VII—X), A. Vaičiulaitis (1929 IX—1930 IX), A. Maceina (1930 X—1931 IX), K. Bauba (1931 X—XII), A. Graževičius (1932 I—VIII), K. Bauba (nuo 1932 IX). Nuo 1929 su A. eina nemokamas 16 psl. didumo priedas Gamtos Draugas.

5) tautininkų-liaudininkų krypties savaitraštis, kurį laiką virtęs dvidieniu, 1914—1918 leidžiamas Ateities bendrovės South Bostone Massachusetts valst. (J. A. V.). Bendrovę organizavo Ivaškevičius, Jurgeliūnas ir kiti. Redagavo 1914 buvęs Vienybės Lietuvninkų red. Julius Baniulis, 1915—1916 Albinas Rimka ir J. Baniulis (padėjėjas, ligi 1916 gegužės), 1917—1918 Jonas Strimaitis, 1918 Matas Šalčius, Kast Norkus. 1917 Santaros (ž.) seimui nutarus įsigyti savo organą, A. atpirkta ir imta

leisti jos vietoje Sandara, kurios pirmas numeris išėjo 1918 gegužės 3 d.

Atejus 1) C. A. Capito Augusto gadynės teisininkas (m. 22 Kr. g.). Jo veikalų fragmentai išleisti: Bremer, Jurisprudentia antehadriana, 2 t. 1898.

2) L. A. Praetextatus (86 pr. Kr. — 29 Kr. g.). Romėnams atėnus paėmus kaip karo belaisvis pateko į Romą. Gramatikas ir kalbėtojas; daug rašė, bet greit buvo pamirštas. Jo veikalų liekanos: Funaioli, Grammaticae Romanae fragmenta, 1907.

Ateivybė ž. Imigracija.

Ateivis ž. Imigrantas.

Ateizmas (gr.) bedieviškumas, pasaulėžiūra neigianti Dievo buvimą. Senovės graikų filosofijoj A. kilo iš sofistų (ž.) skepticizmo ir reliatyvizmo. Pirmas nuoseklus ateistas buvo Teodoras (ž.) Kirenės Atheos (hedonistų) mokyklos atstovas III a. pr. Kr. Naujaisiais laikais A. pagrindas nevienodas: tai arba materializmas (ž.), neigiąs Dievą kaip dvasinę būtybę (Hollbach, La Mettrie XVIII a., Büchner, Moleschott, Feuerbach, Marks XIX a.) arba pozityvizmas (ž.), nepripažįstąs jokios būtybės, kuri neprieinama paprastam žmogaus patyrimui; arba savotiškas moralizmas (ž.) atmetąs Dievo tikėjimą, nes toks tikėjimas nustelbiąs ir pažeminąs žmogaus kūrybinę laisvę bei dvasinę autonomiją (pvz. Nietzsche); arba pesimizmas (ž.) tvirtinąs, kad žmogaus ir pasaulio gyvenimas esąs be prasmės ir neturįs jokios vertės (pvz. Schopenhauer). Religijos kilimą A. aiškina iš įgimto žmogui palinkimo įasmeninti gamtos jėgas ir priskirti savo svajonėms savarankišką realybę. Religijai augti bei plėtotis daug padėdavę aukštesnieji luomai, kurie išnaudodavę liaudies prietarus savo valdžiai remti. A. kartais neteisingai suplakamas su teizmo priešingybe, t. y. su pažiūra, kuri neigia Dievo asmenybę, tapatybindama Jį su gamta (panteizmas, pvz. Spinoza) arba su moraline pasaulio tvarka (pvz. Fichte pirmajame jo filosofijos periode). *V. Sz.*

A. B. Drachmann Atheism in pagan Antiquity, 1922; *Ph. Damiron* Mémoires pour servir à l'histoire de la philosophie au XVIII siècle, 3 t. 1858—1864; *J. Gotthard* Der A. etc., 1910 (kat.); *F. Mauthner* Der A. und seine Geschichte im Abendlande, 4 t. 1920—1923 (prot.); C. *Fabricius* Der A. der Gegenwart, seine Ursachen und seine Ueberwindung, 1922 (prot.).

Atek 140 km ilgumo ir 30—50 km platumo 1886 prijungta prie Rusijos oazė SSSR Azijoje Turkmenistane (buv. Turkestane), buv. Užukaspijo srity Tedženo šiaurės apygardoje, Persijos pasieny, Kopetdago šiaurės pašlaitėj, abiem Užukaspijo geležinkelio pusėm nuo st. Annau ligi Dušak (170 km nuo buv. Aschabado, dabar Poltoracko mst.); centras Kaachka st. Žemės ūkiui naudojamasi nutekančiais nuo Kopetdago upeliais ir dirbtiniais požeminiais perkasais (kiarizai). Žymi sodininkystė, šilkininkystė (kilimai). Auginamos avys, kupriai. Praretėjo tekėnų arklių, kurie seniau plačiai garsėjo. Nuo Kaachkos eina vilkstinės Persijon (ligi Mešchedo mst.). Gyvena turkmėnų giminės: tekėnai (teke), alieliai, šichai ir kt.

Atel, Itel (Itil) 1) pirmųjų vidur. amžių Volgos upės vardas, pakeitęs senovės geografų vartojamą Ra ir vartojamas chazarų, čeremisų, vėliau totorių, arabų geografų praneštas kitiems kraštams. 2) IX ir X a. Kr. g. pagarsėjusi chazarų sostinė (vietoj arabų paimto Selindero) prie Volgos-Atelio upės, kiek aukščiau už dabartinę Astrachanę, tarpininkavusį Azijos prekyboje su Europa. 966—969 rusams (Igorio sūnui Sviatoslavui) A. paėmus, jo vietoj sustiprėjo Balandžar, vėliau totorių Astrachań. A. ir Balandžar vietovė nurodoma 12 km aukščiau Astrachanės, kur nustatyta pėdsakų dviejų įvairiu metu sudegintų miestų, randama aukso ir sidabro pinigų ir kitokių daiktų.

Ch. Frähn Veteres memoriae chazarorum, 1822—1823; *D. Chvolson* Izvestija o chozarach ir t. t. (Žurnal Ministerstva Narodnago Prosveščenija 1868 ir skyrium), 1869; *C. F. Neumann* Die Völker des südlichen Russland, 1846 (²1855).

Atelana (iš miestelio Atella vardo), oskų farsas, perkeltas į romėnų dirvą. Vaidino Romoj sekdami oskų pavyzdžiu, romėnų jaunimas, didžiūnų vaikai, III a. pr. Kr. dar oskų kalba. I. a. pr. Krist. (Novius ir Pomponius) šis liaudies farsas imta meniškai tvarkyti: vietoj kaskart improvizuojamo teksto atsirado meniška piesė, vietoj aktorių mėgėjų — aktoriai profesionalai. A. piesei charakteringa tai, kad ji turėjo 4 nuolatinius pagrindinius tipus — charakterius: a) maccus — stačiokas prastuolis; b) bucco — storžievišskas storasprandis berniokas; c) pappus — kvaišas senis; d) dossennus — gudrus kuprelis. A. vaizduojamas veiksmas paprastai vyko kaime. Aktoriai vaidino su kaukėmis. Pastovieji pagrindiniai A. tipai kartais kai kuriais savo bruožais primena kai kuriuos Commedia dell' Arte (ž.) pastoviuosius perso-

Atelanos tipai

nažus. Tai davė kai kuriems mokslininkams progos daryti išvadų, kad Italų atgimimo Commedia dell' Arte savo šaknimis siekianti A., iš jos savo giminę pradėjusi. A. likučius paskelbė O. Ribbeck leid. Scenicae Romanorum poeseos fragmenta, II t. 1855 (II leid. 1873, III leid. 1897).

E. Munk De fabulis A. 1840; *Nik. Blagovieščenskij* A. (Leontjevo Propilei, II t. 1856); *V. Amicis* La commedia popolare latina e la commedia dell'arte, 1882; *H. Wölfflin* A. und Mimentitel, 1888; *Ig. Matuszewski* Bohaterowie jaselek (rink. Swoi i obcy, 1898); *R. Broadbent* A history of pantomime, 1901; *P. Morozov* Istorija evropejskoj sceny, 1918.

Atelektasis (gr.), plaučių pūslelių (alveolų) neišsipūtimas.

Ateles p. Amerikos beždžionių giminė, labai ilgomis galūnėmis, ypač priešakinėmis. Visi galvos plaukai pakrypę į priekį, o kaktos plaukai pakrypę į užpakalį, nuo to susidaro ypatingas plaukų padaras, „diadema". Šiai giminei priklauso apie 12 rūšių. Visa jų organizacija, ypač ilga kimbamoji uogeda su tryne apatinėj pusėj, pritaikyta gyvenimui medžiuose. Pvz. A. pentadactylus, A. marginatus. Būrys Primates—primatai, pobūrys Anthropoidea — beždžionės, antšeimis Catarrhina — plačianosės beždžionės, šeima Cebidae — kapucinai.

Brehm Tierleben XIII, 1920. *T. I.*

Atelier (pranc., sk. ateljė) dirbtuvė, ypačiai menininko (tapytojo, skulptoriaus) ir šiaip

Ufos filmų gaminimo atelier

meno darbininko (fotografo, kino), kartais pažyminčio savo darbo meniškumą amatininko (siuvėjo, kirpėjo ir kit.). Reikalauja aukštumo, šviesos (didysis šoninis langas šiaurėje arba š. r., stogo langas ir t. t.). Paprastai pastogėje, bet skulptoriai dėl savo vartojamos medžiagos sunkumo linkę yra dirbti A. pirmame aukšte.

Ateliers de secours, A. sociaux, A. publics ž. Teisė darbui.

Ateliers nationaux (sk. ateljė nasionó) tautinės (tautos) dirbtuvės, kurios dar 1789 buvo įrengtos bedarbiams Paryžiuje ir kituose Prancūzijos miestuose, bet dėl savo brangumo neprigijo ir buvo panaikintos. Daugiau reiškė 1848 prancūzų revoliucijoje, kai Louis Blanc (ž.) reikalaujama ir darbininkų spiriama laikinoji vyriausybė vasario mėn. paskelbė droit au travail teisę darbui (ž.), bet vietoj Bl. reikalaujamų ateliers sociaux (sk. ateljė sosió) visuomeninių dirbtuvių, kuriose darbas būtų organizuotas visuomeniniais pagrindais, įvesta Paryžiuje A. N., kurių įrengimas pavestas viešųjų darbų ministeriui Marie, o šis joms pritaikė A. N. direktoriaus chimiko Emilio Thomas pasiūlytą tvarką. A. N. darbininkai buvo kariškai paskirstyti kuopomis (compagnie), šios leitenantijomis (lieutenance), leit. brigadomis (brigade), brig. dešimtimis (escouade); dešimtininkai (escouadier) ir brigadininkai (brigadier) darbininkų buvo renkami, o kitų dalių vadovai valdžios skiriami. A. N. veikė vos apie 4 mėnesius, atsiėjo 14 milijonų frankų ir nors aprūpino 115 tūkst. bedarbių, bet tikros dirbtuvės tebuvo įrengtos batsiuviams, siuvėjams ir račiams; šiaip darbininkai tebuvo naudojami Paryžiaus bulvarams medžiais apsodinti arba tiesiog slankiojo be darbo. Gegužės mėn. Thomas buvo pašalintas ir net išvežtas provincijon, jo vieton paskirtas inž. Lalanne darbininkus spyrė stoti kariuomenėn arba vykti provincijon. Dar gegužės 24 d. vyriausybė jau buvo pasirašiusi, bet tik birželio 21 d. tepaskelbė įsakymą, kuriuo A. N. buvo panaikintos; tuo pat laiku buvo rašomas konstitucijos sumanymas, kuriuo teisė darbui buvo pakeista teise pašalpai (droit au secours). Birželio 22 d. įvyko darbininkų protesto demonstracijos, o 23 d. jie sukilo, bet per 4 dienas buvo įveikti.

Em. Thomas Histoire des A. N. 1848; *L. Blanc* Histoire de la Révolution de 1848, 2 tomu, 1870; *Engländer* Geschichte der französischen Arbeiter-association, II t. 1864; *Rablenò* La societa cooperative, 1889; *S. Ceitlin* A. N. (Slovar juridičeskich i gosudarstvennych nauk, 1901. I. 559—565).

Atelkis Povilas (g. 1906 I 27 Žem. Kalvarijoj), 1922 baigė Kauno vid. mokyklą ir stojo į Dotnuvos ž. ū. technikumą, kurį lankė dvejus metus. 1924—1927 Sedos vid. mokyk. mokytojas. 1928 važinėjo po p. Amerikos lietuvių kolonijas. Nuo 1929 pradžios mokyk. mokytojas. Nuo 1923 rašė: Jaunime, Liet. Aide ir Knygnešy, 1930 išleido knygutę Gyvenimo sūkuriuose. Slapyvardis P. Tulpė.

Atelkucu, Etelkucu, Bizantijos rašytojų žiniomis paskutinė vengrų gyvenamoji teritorija prieš jiems išsikėlus, 895 Kr. g. bulgarų išvytiems, į savo dabartinį kraštą prie Dunojaus ir Tissos krantų. A. užėmė dalį Dniestro ir Dniepro upyno, vėlesniųjų Rusijos valstybės Podolės gub. p. r., Kijevo gub. p. v., Chersono ir Besarabijos gub., o taip pat Moldavijos lygumas, įėjusias vėliau į Rumunijos valstybę; dabar SSSR (Ukrainos SSR p. v. dalis) ir Rumuniją.

Atella senovės oskų mst. Italijos Kampanijoje Neapolio prov., davęs vardą atelanoms (ž.). A. buvo sugriauta tautų kilnojimosi metu. Jos griuvėsiai yra arti 1029 normanų įkurtos Aversos (ž.).

Atellana ž. Atelana.

Atelomyelia, įgimtas nugaros smegenų defektas.

Atelstan ž. Et(h)elstan.

Atemar, Atemsar Penzos gub. Saransko aps. miesto priemiestis Rusijos SFS Respublikoje, 15 km į r. nuo Saransko, prie Atekmarkos upės. Totorių įsteigtas mordvėnų (ž.) krašte, ligi 1687 buvo mst., paskui virto A. tvirtovėle (ostrog. strakuoliai), sujungta su Saransku pylimu, kurio liekanos tebėra.

Atėmimas atiteistojo turto iš kaltininko prievartos keliu. Teismui atiteisus ieškovui nekilnojamąjį turtą, ieškovas, gavęs vykdomąjį raštą, įgyvendinamas į tą turtą tam tikra tvarka. Įgyvendinimas teismo sprendimu reiškia atėmimą turto iš atsakovo ir jo įdavimą laimėjusiam bylą ieškovui; juo naikinamos atsakovo pretenzijos į turtą. Jei atsakovas kliudo ieškovui vykdyti atiteistąją teisę, tai ieškovas gali kelti atsakovui posesorinį ieškinį, po kurio atsakovas gali būti jėga iškraustytas iš turto. Kai turtą valdo trečiasis asmuo, kuris reiškia pretenziją į turtą, tai jis turi ginčyti įgyvendinamąjį aktą. Teismui atiteisus kilnojamąjį turtą in natura, jei turtas buvo areštuotas ir pavestas kam saugot, antstolis paima turtą iš saugotojo ir atiduoda ieškovui. Jei atiteistasis turtas yra atsakovo rankose, antstolis atima turtą iš atsakovo policijos prievarta ir atiduoda ieškovui. Jei atiteistasis turtas yra atsakovo perleistas, prarastas, paslėptas arba pagadintas, ieškovas gali prašyti teismą atiteisti iš atsakovo turto vertę bendrąja tvarka arba atskiru prašymu.

V. Mč.

Atėminys ž. Atimtis.

A tempera (it.) dažymas klejiniais vandens dažais, sumaišytais su tryniais.

A tempo (it.) lygiu, tikru laiku, muzikoje; tokiuo pat greitumu kaip pirma.

Atėna (gr. Pallàs Athéne) senovės graikų deivė, Dzeuso (ž.) mylimoji duktė, pagal Hesiodą, neturėjusi motinos, tik iš tėvo galvos iššokusi, šalmu ir grandinėmis apsišarvavusi, valstybinio ir pilietinio gyvenimo globėja; davusi žmonėms alyvos medį, išradusi arklą, išmokiusi laivus statyti, verpti, austi ir įvairių kitų amatų (A. Ergáne). Karo (A. Nike, A. Prómachos) ir taikos deivė, Heraklio, Diomedo, Achilio, Odisėjo ir kt. didvyrių gynėja, šviesiakė (A. Glaukópis), skaisti (A. Parthénos), kilni A. buvo taip pat mokslo ir meno globėja; tai vyriškoji deivė (Androtea), kaip Dionisas moteriškas dievas. Jai buvo skiriami žaltys ir pelėda. A. kultas Graikijoj buvo labai paplitęs; ypač buvo garbinama Atėnuose (Athene, Athenaie=atėnietė), kur ji virto pagaliau viso dvasinio gyvenimo globėja. Romėnai sutapatino A. su Minerva (ž.). A. šventovės buvo statomos akropoliuose (ž.), garsiausia Partenón Atėnuose; jos statulos (gr. palládion, lot. palladium) šventovėse, vartuose ir t. t. Jos statula buvusi jos globojamos Trojos akropoly, iš kur Diomedes ir Odisėjas ją išvogę ir Troja dėl to graikų buvusi paimta; iš Trojos ji patekusi Atėnuosna, bet kiti graikų miestai (Argos ir kt.) savųjų A. statulas laikė ana trojine, ir net Roma sakėsi turinti Enėjo iš Trojos pargabentą kitą jos statulą. V a. Fidias (Feidias) amžiams nustatė idealinę A. trijose jos statulose, kurių dvi buvo Atėnuose: A. Parténos arba Poliás akropolio Partenone (parūpinta 448—438) 12 m aukštumo, ir A. Prómachos tarp Partenono ir Erechtėjono, 21 m aukštumo, iš tolo iš jūros matoma atvykstančių laivų (nelyginant Laisvės statula Amerikos New Yorke mūsų laikais). Reikšmingos taip pat A. statulos Giustiniani Vatikane, Velletri Luvre ir kt.

Atėna

L. Preller Griechische Mythologie, 2 t. ⁴1894—1926; *Pauly-Wissowa* Real-Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, II leid. pradėtas 1894; *Ch. Daremberg* ir *E. Saglio* Dictionnaire des antiquités gresques et romaines, 1873; *J. E. Harrison* The Mythology of Greece and Rome, 1922; *F. Zelinskij* Drevnegrečeskaja religija, 1918; *A. Furtwägler* Meisterwerke der griechischen Plastik, 1893 (ir Masterpieces of Greek Sculpture, 1895); *A. Salis* Die Kunst der Griechen ²1922; *Ch. Picard* La Sculpture antique des origines à Phidias, 1923; *M. Collignon* Le Parthénon, 1912; *O. Valdhauer* Antičnaja skulptura, 1923.

Atena Lucana Salerno prov. mst. Kampanijoje (p. Italijoje), senovės volskų Atínum (Atína), kurio liko amfiteatro griuvėsiai, sienos ir bokštai. 1857 žemės drebėjimas beveik visai sunaikino A.

Atėnai (naujagraik. Athína) Graikijos respublikos sostinė Atikoje, 1930 480.000 gyv., suaugusiame su ja Pirėjo uoste 220.000, drauge 700.000 gyv. Susikūrė kryžkelėje sausumos kelio ir vakarų-rytų vandens kelio (Korinto įlanka ir perkasas), viduryje graikų gyvenamo ploto ir iš visų jo kraštų lengvai pasiekiama; vidury Atikos lygumos, Kefiso klony ir prie jo kairiojo intako Iliso, kuris dar senaisiais amžiais sudarė pietinę mst. ribą. A. centras nuo jūros 5 km ir nuo Pirėjo uosto 7 km (geležinkelio 12 km); Himeto kalnyno prieškopose 100 m ant jūrių paviršiaus. Pietų-žiemių linkme tęsiasi

Senųjų Atėnų bendras vaizdas

kalnagūbrys Turkovuni, kurio aukšč. viršūnė Likabetos 277 m, stačiakraštė kalkakmenio Akropolio kalva 156 m ir Areopago 115 m. Vak. daly žinomi Mūzų (147 m), Pnykso (109 m) ir Nimfų kalneliai. Šios aukštumos senovėje turėjo žymios strateginės reikšmės ir sudarė miestui klestėti patogias sąlygas. Žemai prie Akropolio (ypačiai nuo jo į ž. ir r.) išlikusi dar nuo turkų laikų senoji A. dalis, su apšepusiais namais, siauromis ir vingiuotomis gatvelėmis, o p. ir v. ant kalvų tebeliko senovės A. pėdsakų. Toliau į ž. nuo čia prasideda vidurinė miesto dalis, kuri jau siekia anapus senovinės miesto sienos. Dar toliau į ž. ir r. prasideda naujamiestis su plačiomis, taisyklingomis gatvėmis ir puošniais trobesiais; Hermio gatvė atskiria nuo jo senamiestį. Svarbiausioji Stadiono g-vė jungia Platia Sintagmatos ir Platia Homonoias aikštes. Šiame rajone grupuojasi prekybos ir administracijos įstaigos. Lygiagrečiai jai eina Universiteto g-vė su didžiuliais univ. rūmais, mokslų akademija ir biblioteka. A. tiek jaučiasi esą moderniniai, jog jų gyventojai didžiuojasi gyvenę rytų Paryžiuje (palyg. Varšuvos lenkų sakymąsi rytų prancūzais). Daug svetimšalių pritraukia gausios, gražiai apsaugotos garsios senovės liekanos, kurių daugiausia turi Akropolis. Reikšmingi čia net gatvių pavadinimai: Achėjų, Achilo, Alkibiado, Antigonos. Apolono, Aristotelio, Demosteno, Diogeno, Eolo, Euripido, Fedros, Heraklio, Herodoto, Hesiodo, Kasandros, Orfėjo, Odisėjo, Periklio, Pindaro, Platono, Sofoklio, Sokrato, Spartėnų, Termopilų, Tesėjo, Zenono. Dabar mst. plečiasi vakarų link ir jau susijungė su Pirėju. Neseniai įtaisytas iš tvenktinio ežero vandentiekis. Susisiekimas palaikomas elektros tramvajais, autobusais ir požeminiais traukiniais. A. yra žymiausias Graikijos kultūros centras: Mokslo akademija, 3 muziejai, 400.000 tomų biblioteka, keli archeologijos institutai — 1837 įst. graikų, 1846 prancūzų, 1874 vokiečių, 1882 amerikiečių, 1886 anglų, 1898 austrų, 1909 italų. Universitetas su 15.000 studentų ir aukštoji technikos mokykla su 700 stud. Pramonė nėra taip žymi (kilimai, popierius, manufaktūra) kaip prekyba; ligi šiol teko rungtis su Syru (Syros) Kikladu saloje ir Patru (Patras) Patro pailankyje. A. yra centrinis mazgas visos šalies geležinkelių (nuo 1884 Pirėjo — Patraso glž.); jų susisiekimas su užsieniu daugiausia vyksta vandenimis: Pirėjas, su kuriuo A. nuo 1869 sujungti gelež., yra reguliariai lankomas laivų. Nuo 1926 įvesta susisiekimas oru: Brindisi (Italija) — Pirėjas - Konstantinopolis (Stambulas). Miesto praeitis. Pirmųjų sodybų pėdsakų Akropoly sutinkama dar iš vėlyvojo neolito (2000 pr. Kr.) laikų, padavimai jas riša su pelasgais (Pelasgikon). Mikėnų laikais (1600—1200) Akropolis buvo žymi tvirtovė, kaip Mikėna, Tiryns ir kt.; dėl devynvartės tvirtovės A. vadinta dar Enneapilon; rūmų ir pilies sienų liekanos išsilaikę ligi šiol. Akropolio plokščiakalnio vakarų ir pietų dalyse buvo seniausios miesto šventovės, rinka (agora) ir viešieji trobesiai. A. ėmė smarkiai augti, kai jie X a. pr. Kr. susijungė su Atikos kraštu į vieną valstybę. Bet tik VI a. pr. Kr. A. pirmą kartą iškilo graikų istorijoje, kai Peisistratos ir jo įpėdiniai A. padarė politinės galybės, meno ir mokslo centru arba, amžininkų žodžiais betariant, „Helados Helada“, „Helados akim“. Aukštojoj pily sukurtos žymiausios šventovės, Hekatompe-

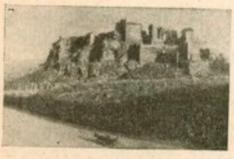

Atėnų Akropolis

Atėnų mokslo akademija

Atėnų nacionalinis muziejus

don, miesto deivės Atenos šventovė, nuo jos kiek į žiemius Poseidono maldykla. Žemojoj mst. daly Peisistratos ėmėsi statydinti Olimpo Dzeusui Olimpioną (108×43 m.), kurį po 500 metų pabaigė imperatorius Hadrianas. Iš Himeto kalnų pravedė požeminį vandentiekį, pilies kalno pietryčiuose pastatė Dioniso maldyklą, miestą apsupo mūro siena. 510 nuvertus tiraniją ir Kleisteniui įvedus demokratiją, ėmė statyti naują Atenos šventyklą Partenos. 480—479 įsiveržę persai visai sunaikino gyventojų apleistą miestą. Nugalėję persus, atėniečiai visomis jėgomis ėmėsi atstatyti miestą, Temistoklio paliepimu A. apvesti nauja mūro siena (6 km), kurios liekanos yra išlikę. Iš daugelio vartų buvo svarbiausi Dipylono vakaruose, kuriuo ėjo šventasis kelias į Eleuzį. Prieš juos buvo valstybiniai kapai, kur laidojo žuvusius karuose. A. papuošė Miltiado sūnus Kimonas. Jo giminietis rinkoje pastatė margą galeriją (stoá poikile), išpuoštą žymiausiu to laiko menininkų paveikslais. Gražiausi betgi ir vertingiausi pastatai buvo Periklio statydinti. 460 pr. Kr. Ilgosios sienos sujungė A. su Temistoklio praplėstu Pirėjo uostu, patikrindamos miestui saugų kelią prie jūros. 447—433 pastatyta Partenonas, didžiausioji pilies šventovė dorėnų stiliuje, kurią Fidias papuošė Atenos Partenos aukso ir dramblio kaulo statula; taip pat daugybė brangių skulptūrų. 437—433 Mnesikles pastatė garsiuosius Propilėjų vartus. Iš Periklio laikų dar ligi šiai dienai yra išlikusi Tesejon maldykla. Jis ėmė taip pat statydinti ir didįjį Dioniso teatrą, piet. pilies pakalnėj. Peloponeso karai nedaug pakenkė miestui. Jų laikais išaugo jonėnų stiliuje šventykla Erechtejonas (baigtas 409). Nelaimingai pasibaigus karui ilgosios sienos turėjo būti panaikintos, bet jas vėl po 10 metų pastatė persų pinigais. Likurgas (IV a.) rungtynėms pastatydino šalia miesto prie Iliso upės didelį stadioną, kuris dabar visas atstatytas iš marmuro. Jis baigė taip pat Dioniso teatro statybą. Svarbiausios užmiesčio vietos tuomet buvo: r. pusėje Likabeto Likėjonas su Gimnazijono mokykla (čia mokė Aristotelis), čia medelynas ir kariuomenės aikštė; vakarų pusėje — uoluotas Hipio plokščiakalnis su akademija, Heros Akademos sritis su parku ir gimnazija, kur mokė Plato. 322 A. pateko ilgiems metams į makedoniečių rankas, bet ir tuomet mst. nesiliovė statęsis. Tačiau kai 88 A. prisidėjo prie Mitridato, kovojusio prieš Romą, po ilgo apgulimo 86 romėnų vadas Sulla paėmė miestą ir sunaikino ilgųjų sienų liekanas ir Pirėjo pylimus; Pirėjas virto mažu miesteliu, A. nustojo jūros prekybos.

Valdant romėnams, ypačiai Augustui, A. ir toliau pasiliko žymiu mokslo, meno ir kultūros centru. Nemaža turtingų Romos šviesuolių prisidėjo prie A. papuošimo. Akademijos mokykla ir toliau garsėjo. Į Akropolį padaryti platūs laiptai. Miesto siena praplėsta daugiau į vakarus: pastatyta Hadriano arka, kuri galutinai užbaigė Olimpioną. Dar II a. Kr. g. keliautojas Pausanias Graikijos aprašyme tiksliai įvaizdavo architektūrinius, kultūrinius ir šiaip meninius A. turtus (O Jahn. Pausaniae descriptio arcis Athenaeum, 1900). Tautų kilnojimosi laikais A. užėmė 267 po Kr. geruliai (heruliai) ir 395 Alariko vedami gotai. 529 imperatorius Justinianas I uždarė A. universitetą, Partenoną pavertė krikščionių Šv. Marijos bažnyčia; Tezėjonas virto Šv. Jurgio bažnyčia. Frankams valdant Graikiją, nuo 1205 A. buvo vienos hercogijos sostinė ir didikų de la Roche nuosavybė. 1458 A. užėmė turkai, kurie jau 1469 Partenoną pavertė mečete, Propilėjus kareivine, Erechtejone laikė haremą. 1687 Venecijos laivyno admirolui Morosini apgulus A., granata pataikė į Partenoną ir uždegė ten sprogstamąją karo medžiagą, kuri suardė didesnę Partenono dalį. 1688 traukdamiesi iš A. venecijiečiai išsivežė nemaža skulptūrų. Turkams valdant A. visai sunyko ir pasidarė mažu provincijos (Negroponto pašalyko) miesteliu; senovėje turėję 200 tūkst. gyventojų, A. tebeturėjo prie turkų vos 6000—8000 graikų, albanų ir turkų. Dar XVII—XVIII a. v. Europos šviesuomenei ėmus domėtis graikų senove, turkai už brangius pinigus išparduodavo jai A. meno brangenybes, atkirsdami galvas statuloms ir pan. Daugelis pražudytų meno kūrinių tėra žinomi iš 1674 prancūzo Jokūbo Carrey piešinių, 1675 pranc. Jok. Spono ir anglo Jurgio Whelerio aprašymų, 1751—1754 anglų Stuarto ir Revetto piešinių ir braižinių (jų 1762—1816 Antiquities of Athens). Dar 1801 — 1803 Anglijos atstovas Elgin iškirsdino ir Anglijon išsivežė Partenono skulptūrą. Per nepriklausomybės kovas A. vėl smarkiai nukentėjo; 1822 juos užėmė graikai, kurie 1826 vėl turėjo okupantams atiduoti, patys dar ištisus metus tebesigindami Akropoly. 1830 Londono sutartimi A. priskirti Graiki-

jai. 1834 karalius Ottonas (1832—1862) atkėlė čion iš Naplijos savo sostą (turkai tik 1833 Akropolį užleido), 1835 atidarytas universitetas. Traukia čion mokslininkai, menininkai. 1896 A. surengia pirmąją tarptautinę olimpiadą (ž.). Miestas ne tik ima statytis, bet ir augte auga, ypačiai 1881, 1912 ir 1920 praplitus valstybinėms Graikijos sienoms, taip pat 1922 subėgus daugybei graikų iš Mažosios Azijos. 1821 A. buvo 12.000 gyv., 1829 jų sumažėjo ligi 2.000 ir dar 1834 tik 5.000, bet jau 1836 14.900, 1842 22.000, 1870 45.000, 1879 63.000 (ir Pirėjuj 21.000, 1834 tik keli šimtai), 1889 107.000 (ir Pirėjuj 34.000), 1896 111.000 (ir Pirėjuj 44.000), 1907 167.000 (ir Pirėjuj 68.000), 1920 285.000 (ir Pirėjuj 133.000), 1930 480.000 (ir Pirėjuj 220.000). *A. B.*

E. Curtius Stadgeschichte von A., 1891; *E. Burnouf* La ville et l'acropole d'A. aux diverses epoques, 1877; *Dyer* Ancient A., its history, topography and remains, 1873; *E. A. Gardner* Ancient A., 1902; *C. H. Weller* The Monuments of A., 1913; *C. Wachsmuth* Die Stadt A. im Alterthum, 1874—1890; *F. Gregorovius* Geschichte der Stadt A. im Mittelalter von der Zeit Justinian's bis zur turkischen Eroberung, 2 t. 1889; *De Laborde* A. aux 15, 16 et 17 siècles, 1854; *H. Omont* A. au XVII siècle, 1898; *E. Curtius u. J. A. Kaupert* Atlas von A., 1878; *J. Guide* A. et ses environs, 1911; *Baedeker* Griechenland, [5]1908; *Pauly-Wissowa* Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft (Athenai, 1903).

Atenajos (lot. Athenaeus) iš Naukratidos Egipte, graikų gramatikas, gyveno apie 170—230 Kr. g. Aleksandrijoj ir Romoj. Parašė veikalą Deipnosofistai (mokslininkų puota), kur randame daug svarbių žinių apie senųjų graikų gyvenimą, papročius, meną ir mokslą. Iš jo paminėjimų gauname žinių apie daugelį rašytojų, kurių veikalai nėra mūs pasiekę. Leid.: Kaibel, Athenaei Naucratitae Dipnosophistarum libri XV, 3 tomai, 1887—1890.

Atencija (lot. attentio, pranc. attention) dėmesys, pagarba. Lietuvos bajorų ir bajoriškų kunigų iš lenkų pasektas žodis ne tik lenkiškai, bet ir (seniau) lietuviškai kalbant.

Ateni buvusi Gruzijos valdovų sostinė ir tvirtovė, dabar mst. Gruzijos SSR Gori apyg. (buv. Tifliso gub. Gori aps.), Tanos pakrantėje, į p. v. nuo Gori mst. 184 ist. Naridano, 1505—1524 Dovydo IX mėgiama gyvenamoji vieta, 1689 persų sunaikintas, ligi 1806 tebuvo lezginų plėšikų lizdas, 1821 užkariautas rusų. Daug griuvėsių, tarp jų X a. Siono vienuolio bažnyčios.

Ateny, Atteny, buv. Suvalkų gub. Augustavo aps., dabar Balstogės vaiv. Augustavo aps. kaimas ir dvaras Ščebros valsč., seniau priklauses Vygrių vienuolynui.

Atėniečių auklėjimas VIII a. pr. Kr. laikais buvo tik šeimoje, ir mokymo (ž.) kaip ir nebuvo: mergaitės iš motinos išsimokydavo namų darbų, o beturčius sūnus mokė amatų ir žemės dirbimo, pasiturį — iš savo tėvų karo dalykų. Apie V a. pr. Kr. Atėnams praturtėjus ir susitvarkius, ligi 6—7 metų vaikas buvo auklėjamas namie, turtingesnieji laikydavo auklę; jį vystydavo, supdavo, o paaugus duodavo žaislų: molinių lėlių, vežimėlių, namelių, barškučių; tarp savęs vaikai žaisdavo akmenėliais, lakstydavo lenktyniuodami, leido oro gyvates, rinkdavo vabzdžius; berniukai ir mergaitės buvo drauge.

Nuo 7 metų mergaitės toliau pasilikdavo pas motiną ir, padėdamos jai, mokėsi namų ruošos; berniukai lankydavo mokyklą. Jiems prižiūrėtojas ir palydovas buvo imamas iš senesniųjų vergų, vadinamasis pedagogas (ž.). Mokykloje mokė gramatikos, muzikos ir gimnastikos. Gramatika vadinosi skaitymas, rašymas ir skaičiavimas. Rašė vaškuotose lentelėse brėžtuvu (stilium), bet ir ant papiruso (ž.) bei pergamento (ž.). Gimnastikavosi gimnazijose (gr. gymnadzo mankštau nuogą kūną, gymnasion mankštos įstaiga, mankštykla); čia jiems rūpėjo kūno vikrumas, grožis ir darnumas; gimnastikų mokytojai buvo valstybės samdomi (apie 40 drachmų=80 litų mėnesinės algos) ir rūpestingai parenkami; jie vadinosi pedotribai.

Nuo IV a. pr. Kr., kai atėniečiai pasidarė galinga jūros valstybė ir beveik centras kultūrinio pasaulio, nusilpo tikybinis gyvenimas ir senovės papročiai, bet sustiprėjo mokslo ir meno troškimas. Mokyklose dabar dėstoma aritmetika, geometrija, technikiniai dalykai, humanitariniai mokslai, atsiranda naujų mokytojai sofistai (ž.) ir filosofai, kurie sukūrė pirmąsias pedagogines sistemas (ž. Aristoteles, Plato).

E. Krieck Bildungssysteme der Kulturvölker, 1927; *M. Rubinštein* Istorija pedagogičeskich idei, 1922; *P. Monroe* Cyclopaedia of education, 1905, (to pat autoriaus rusiš. vertime Istorija pedagogiki, I. [4]1923); *Buisson* Dictionnaire de pédagogie, [2]1911. [*Esmaitis* Pedagogijos istorija, 1930]. *J. V. G.*

Atentatas (lot. attentatio) plačia prasme (ž.) pasikėsinimas, siaura — pasikėsinimas padaryti politiniam nužudymui (dažn. šaunamuoju ginklu arba sprogstamąja medžiaga). A. 1584 prieš Oranijos Vilhelmą, 1610 prieš Enriką IV (Ravaillac), 1793 prieš Maratą (Šarlota Corday), 1801 prieš carą Povilą I, 1819 prieš vokiečių rašytoją Kotzebue (studentas Sand), 1858 prieš prancūzų imperatorių Napoleoną III (Orsini), 1865 prieš JAV prezidentą Lincolną, 1881 prieš carą Aleksandrą II (Želiabov, Hrineveckis ir kt.), 1894 prieš prancūzų prezidentą Carnot (Caserio), 1895 prieš bulgarų ministerį Stambulovą, 1898 prieš Austrijos imperatorienę Elzbietą (Luccheni), 1900 prieš Italijos karalių Humbertą (Bresci), 1901 prieš JAV prezidentą Mac Kinley, 1901 prieš Rusijos

švietimo ministerį Bogoliepovą (stud. Karpovič), 1904 prieš Rusijos vidaus reikalų min. Plėvę (stud. Sazonov), 1905 prieš Rusijos didįjį kunigaikštį Sergijų Aleksandrovičių (Kaliajev), 1906 prieš Serbijos karalių Aleksandrą I, 1908 prieš Portugalijos karalių Karolį I, 1911 prieš Rusijos ministerį pirmininką Stolypiną (Bagrov), 1913 prieš Graikijos karalių Jurgį, 1914 prieš Austrijos sosto įpėdinį Ferdinandą (Princip), ir prancūzų socialistų vadą Jaurès (Villain), 1916 prieš Austrijos ministerį pirmininką Stürgkh (Fr. Adler), 1919 prieš Bavarijos ministerį pirmininką Eisnerį (Arco), 1921 prieš Lietuvos min. pirmininką E. Galvanauską, 1921 prieš vokiečių politikos veikėją Erzbergerį, 1922 prieš vokiečių ministerį Rathenau, 1923 prieš Tarybų Rusijos atstovą Vorovskį (Konradi), taip pat prieš Lenkijos prezidentą Narutavičių (Niewiadomski), 1929 prieš Lietuvos ministerį pirmininką A. Voldemarą, 1930 prieš Lenkijos politinį veikėją Holuvko, 1931 prieš prancūzų prezidentą Doumergue, 1933 prieš J. A. V. prez. Rooseveltą ir kt.

Liman Der politische Mord im Wandel der Geschichte, 1912.

Atėnų mokykla 1) ž. Atėniečių auklėjimas, 2) Neoplatonikų filosofijos srovė, kurios reiškėjai dėl 415 Kr. g. sumišimų atsikėlė iš Aleksandrijos į Atėnus ir čia tęsė savo darbus Platono akademijoj. Žymiausi tos srovės reiškėjai Plutarchos atėnietis (m. 433), jo mokinys Proklos konstantinopolietis (m. 485), Proklo mokinys Marinos flavietis, Simplikios kilikietis (m. 549), paskutinis akademijos vadas Damaskios atėnietis ir kiti. 529 akademiją uždarius, Atėnų neoplatonikai išsikėlė į Rytus. 3) 1510 sieninis Rafaelio paveikslas (al fresco) Vatikano kambariuose (stanzose), parūpintas popiežiui Juliui II.

Atėnų respublika. Kada Atėnų miestas įkurtas, nežinoma. Jau priešistoriniais laikais čia buvo miestas su dideliais valdovų rūmais Akropoly, bet Atikoje buvo ir daugiau tokių miestų. IX a. pr. Kr. čia jau randame gražiausius geometriškojo stiliaus kūrinius (ž. Dipylon stilius). Apie tą laiką Atėnai užvaldė visą Atiką. Tur būt iš pradžių keli Atikos miestai patys prisijungė prie Atėnų (ž. Synoikismas), o kiti buvo vėliau prievarta prijungti. Nuo dabar visi Atikos gyventojai virto atėniečiais, o jų miesteliai virto lyg ir Atėnų miesto dalimis. A., kaip ir kituose graikų miestuose, tuo laiku buvo karalius, šalia jo — aristokratų taryba (areopagas). Ilgainiui aristokratų taryba taip įsigalėjo, kad patį karalių nustūmė nuo sosto, bepalikdama jam tik vardą ir sakralines funkcijas. Dabar valdovo vieton atsistojo kasmet renkamas archontas. Krašto apsaugos reikalams buvo renkamas polemarchas, teisės dalykams 6 tesmotetai. Visi devyni (taigi, ir karalius) buvo kasmet renkami, ir visi vadinosi archontais (pirmutinis — archón epónymos). Visa valdžia rados aristokratų rankose: jų buvo areopagas, jie rinko archontus iš savo tarpo, jie leido įstatymus, jie vieni ir težinojo tuos įstatymus, nes rašytų ir viešai paskelbtų įstatymų tada dar nebuvo. Liaudį sudarė smulkieji ūkininkai ir amatininkai, kurie buvo skriaudžiami.

Apie 630 pr. Kr. Kylonas mėgino valdžią nuversti, bet jam nepavyko, nes nesusipratusi liaudis jo nepalaikė. Tačiau greitu laiku ir ji ėmė bruzdėti, vis griežčiau reikalaudama, kad įstatymai būtų viešai paskelbti. Apie 621 tam tikslui ir buvo paskirtas Drakonas. Jis sutvarkė ir viešai paskelbė įstatymus, bet aristokratai ir toliau valdė savo nuožiūra. Jų rankose buvo dar beveik visa žemė ir kitoki turtai, o liaudis, ypač smulkieji ūkininkai, skurdo

Rafaelio 1510 freskas Vatikane: Atėnų mokykla; Atėnų filosofai ir mokslininkai; tarp jų Plato ir centre Aristoteles; prie pastarojo kojų guli Diogenes, kairėje Pitagoras rašo, dešinėje Archimedes aiškina savo mokiniams

skolose paskendę. 594 Solonas panaikino visas skolas, išlaisvino ūkininkus iš didžiųjų žemės savininkų priklausymo, nustatė valdomos žemės maksimumą, įvedė naujus matus ir saikus, sutvarkė prekybą ir suskirstė visus atėniečius turto atžvilgiu į 4 klases. Pirmajai klasei (turtingiesiems) pavedė aukščiausias valdžios vietas; II ir III kl. žemesnes vietas; IV kl. prie valdžios nebuvo prileista, bet gavo teisę dalyvauti tautos susirinkimuose (ž. Ekklesia). Tačiau Solono reformos nebuvo tokios griežtos, kad būtų patenkinusios griežtai nusistačiusią liaudį, ir nebuvo tokios švelnios, kad nebūtų užgavusios aristokratų. Prasidėjus partijų kovoms, visuomenė susiskirstė į 3 partijas: 1) pediakoi, lygumų gyventojai (aristokratai), 2) paralioi pajūrio gyventojai (amatininkai, darbininkai, smulkūs pirkliai) ir 3) diakrioi, kalnų gyventojai (neturtingieji Atikos ūkininkai). Kalnėnų vadui Peisistratui apie 560 pavyko pasiimti sau valdžią į savo rankas ir virsti niekieno nevaržomu valdovu (týrannos). Jis nutildė partijų kovas, sutvarkė miestą, išpuošė jį gražiais rūmais, sustiprino smulkiuosius ūkininkus, išdalindamas mažais sklypais konfiskuotas aristokratų žemes. Jam valdant, A. pasiekė aukštą tų laikų M. Azijos joniečių kultūrą ir čia susikūrė sau centrą. Jų keramika, ypač vad. juodųjų figūrų vazos pasklido po visą Aigėjo jūros baseiną, pasiekdamos ir Italiją, jų skulptūra iškilo aukščiau už geriausius joniečių kūrinius. Pakilo prekyba ir pramonė, su ja ir miestelėnų luomas. Peisistrato sūnus Hiparchos sekė tėvo pėdomis, bet 514 buvo sąmokslininkų nužudytas. Jo broliui Hipijui žiauriai ėmus valdyti, 510 aristokratai pasikvietė pagalbon spartiečius ir jį nuvertė. Vėl užvirė partijų kovos. Tačiau miestelėnų partija buvo jau tiek stipri, kad lengvai paėmė valdžią į savo rankas. Jos vadas Kleistenes 508 pravedė griežtą reformą. A. teritorija buvo suskirstyta į 3 dalis: Asty (Atėnų miestas), paralla (pajūris) ir mesogėjos (likusi Atikos dalis). Atėniečiai buvo suskirstyti į 10 filų (=tribus, giminė). Į kiekvieną filą įėjo tam tikros dalys iš kiekvieno teritorijos trečdalio ir kiekvienoj filoj buvo Atėnų miestiečių, pajūriečių ir provincijos ūkininkų. Kiekviena fila buvo suskirstyta į valsčius (demoi), kurių iš karto buvo 100, vėliau ligi 174. Įstatymų leidžiamoji valdžia buvo atiduota visos Atėnų tautos susirinkimui (ekklesia). Vykdomoji valdžia (ir galutinis naujų įstatymų paruošimas) pavesta 500 atstovų parlamentui (ž. Bule), kasmet renkamam filose (po 50 kiekvienoj). Kiekvienos filos atstovai gaudavo $^1/_{10}$ dalį metų vadovauti visiems valstybės reikalams (pritanai). Kasdien burtais jie skirdavo savo pirmininką (epistates), kuris drauge prižiūrėjo ir valstybės iždą, tai buvo lyg ir A. valstybės prezidentas. Teismai buvo pavesti 6000 teisėjų (heliastų). Karo reikalams buvo renkama 10 strategų kolegija. 9 archontams buvo renkamas raštininkas (syngrafeus), ir archontų kolegija turėjo dabar 10 narių. Tautos susirinkimas leido įstatymus, vedė visą vidaus ir užsienių politiką, buvo aukščiausia teismo įstaiga. Areopagui buvo paliktos senos teisės prižiūrėti įstatymų vykdymą.

Jaunutei demokratijai teko tuoj susidurti su sunkumais, pirmiausia, kovoti su aristokratiškaisiais kaimynais (Tebais, Sparta ir kt.). Paskui užėjo persų karai. Pirmutinę persų ataką atėniečiai 490 atrėmė Maratono lygumoj, bet reikėjo laukti tolesnių puolimų. Valstybės priekin atsistojo Temistokles. Konstitucija buvo kiek pakeista: archontai nebebuvo renkami, tik burtais traukiami iš liaudies išrinktų kandidatų; jie galėjo būti dabar ir II Solono klasės piliečiai ir virto paprastais valdininkais. Kadangi atsitarnavę archontai sudarė areopagą, tai ilgainiui ir jo sudėtis pasikeitė: iš 10 strategų vienas buvo vyriausias karo vadas, kuri rinko tauta. Temistokles suprato, kad A. galybė glūdi jūrose, bet jie neturėjo tam tinkamo laivyno, kurį jis pasistengė pastatyti. Naujasis laivynas nulėmė Salamino kovą, dalyvavo Mykalės kovoje, atrėmė persų puolimą, palaikytas sausumos kariuomenės (Platėja). Dėl tų A. nuopelnų sukilę joniečiai, Spartai ne labai norint tęsti karą su persais, pavedė jiems viso karo vadovavimą. 478 karui su persais įkurta A. ir joniečių miestų sąjunga, vadinamoji A. sąjunga. Sąjungos nariai turėjo statyti laivyno kontingentus arba mokėti jai atitinkamą mokestį. Delos, religinio joniečių centro sala paskirta sąjungos centru, su bendru sąjungos narių parlamentu svarstyti bendriems jos reikalams. Atėnams vadovaujant, prie sąjungos prisidėjo daugybė miestų (vėliau jų buvo ligi 200). Atėniečio Kimono vadovaujamas sąjungos laivynas išstūmė persus iš Trakijos pakraščių, paskui beveik visai išvijo iš Aigėjo jūros.

Į A. laimėjimus ėmė šnairuoti Sparta ir ruoštis prieš iškylantį konkurentą. Tuo tarpu A. vėl įvyko konstitucijos reforma: radikaliųjų demokratų vadas Efialtes 462 atėmė iš areopago visas politines teises, ir šiam liko tik sakralinės teisės: atimtosios teisės buvo paskirstytos tarp tautos susirinkimo, heliastų ir parlamento (bulė), Efialtą nužudė, bet jo vieton stojo Perikles, ir reformą įvykdė. Aristokratas Kimonas buvo ištremtas. Atėniečiai padarė sąjungą su Spar-

tos priešais (Argu, Tesalija, Megara) ir ryžos kariauti, su Sparta ir persais. Po sunkių kovų su Sparta atėniečiai įsitvirtino Bojotijoj ir kitose vidurinės Graikijos dalyse, bet karai su persais nesisekė: didelė dalis A. laivyno 454 buvo sunaikinta Nilo žiotyse, ir net sąjungos kasa dėl saugumo turėjo būti iškelta iš Deloso į A., tačiau persai nemokėjo pasinaudoti savo laimėjimu, 451 grįžo Kimonas iš ištrėmimo, nustūmė Periklį nuo valdžios ir šoko prieš persus, su Sparta padaręs 5 metų paliaubas, bet 449 staigiai mirė, ir valdžią vėl paėmė Perikles. Jam rūpėjo sutvirtinti A. sąjunga, tad 448, po laimingos kovos ties Kipro sala, padarė taiką su persais, kurie pasižadėjo neimti duoklės iš joniečių miestų ir atitraukti savo laivyną iš Aigėjo jūros; prasidėjus karui su Sparta, Perikles taip pat padarė su ja taiką, 30-čiai metų atsisakydamas nuo daugelio laimėjimų.

Nuo pat sąjungos įkūrimo buvo joje jaučiama didelė A. persvara, ir jos nariai vis labiau juto savo autonomiją esant pavojuj. Kai kurie mėgino laiku iš sąjungos pasitraukti, bet atėniečiai smarkiai juos nubaudė, paversdami savo valdiniais, atimdami didelę dalį žemės ir padalindami ją savo kolonistams, miestuose įstatydami savo įgulas. Kad ir kiti sąjungos nariai nemėgintų atsimesti, atėniečiai ir pas kitus ėmė siųsti savo prižiūrėtojus (episkopus), prireikus ir įgulas bei kolonistus. 454 sąjungos kasą iškėlus į A., atėniečiai nebešaukė jos parlamento ir vieni sprendė jos reikalus. Jie privertė jos narius įsivesti A. matus ir saikus, kišosi į jų vidaus susitvarkymą, primesdami savąjį. 443 sąjungos teritorija buvo padalinta į 5 mokesčių sritis: Joniją, Helespontą, Trakiją, Kariją ir salas. Autonomiją išlaikė tik didžiausieji sąjungos nariai: Chios, Lesbos, Samos; visi kiti virto paprastais Atėnų valdiniais. Taip iš laisvų miestų sąjungos iškilo griežtai centralizuota Atėnų jūrų valstybė. Ji bus, tur būt, didžiausias senovės graikų politikos kūrinys, sujungęs didelę dalį graikų vienon valstybėn. Visa Aigėjo jūra buvo dabar Atėnų kontrolėje: piratai išnyko, prekyba laisvai galėjo eiti į visus kraštus. Tačiau valstybės nariai neatėniečiai juto tik sunkų jungą ir telaukė progos juo nusikratyti. Peloponeso karo metu jie atsiskyrė nuo A. ir taip ši galinga valstybė iširo.

Perikles rūpinosi ir socialine A. tvarka. Jis leido užimti archontų vietas ir III, vėliau ir IV, klasės piliečiams, įvedė valdininkams algas, įleido neturtinguosius teatran, skirdamas jiems tam lėšų, ir dažnai jiems dalindavo javų, piniginių pašalpų. Visa tai tebuvo teikiama tik A. piliečiams, o jais buvo laikomi tik tie, kurių ir tėvas ir motina buvo A. piliečiai. Visi kiti buvo metekai (metoikoi), kurie neturėjo jokių politinių teisių. Šiaip miestas buvo stipriai ekonomiškai pakilęs, virtęs prekybos ir pramonės centru visam graikų pasauliui. Kultūros srity Perikliui valdant (493—429), A. virto taip pat visos Graikijos kultūros centru. Niekur nebuvo tiek garsių šventyklų, puikių paminklų, genialių meno kūrinių kaip A. Iš viso graikų pasaulio čia plaukė menininkai, mokslininkai. Skulptūra genialaus Fidijo rankose čia pasiekė dar ligi tol negirdėtų meno aukštybių. Čia Partenonas ir kiti pastatai; vadinamosios raudonųjų figūrų A. vazos užkariavo visas Viduržemio pajūrių rinkas. Literatūroj Atėnuose dirbo Aischilas, Sofokles, Euripides. Tada čia gyveno ir Sokrates. Pačioj Peloponeso karo (431—404) pradžioj baisus maras padarė A. milžiniškų nuostolių, nunešė į kapus ir Periklį, kurį pakeitė netikę demagogai; darydami klaidą po klaidos, jie privedė A. prie katastrofos. Jiems siaučiant, liaudis jau buvo pradėjusi abejoti demokratijos gerumu. Po Sicilijos ekspedicijos 411 ji net paskyrė tam tikrą komisiją naujai konstitucijai sudaryti. Čia aristokratinės tvarkos šalininkai oligarchai paėmė valdžią į savo rankas (400 oligarchų taryba). Piliečių skaičius buvo apribotas ligi 5.000. Algos valdininkams buvo panaikintos. Po kelių mėnesių taryba buvo nuversta, nauja valdžia sudaryti pavesta tiems 5.000 piliečių, bet netrukus naujoji valdžia buvo nuversta ir vėl grąžinta senoji demokratija. Pasibaigus Peloponeso karui ir miestą užėmus spartiečiams, vėl buvo įvesta oligarchinė, vadinamoji 30 tironų valdžia. Piliečių skaičius buvo ribotas ligi 3.000. Šie 30 tironų pasižymėjo nepaprastu žiaurumu. Ištremtųjų skaičius buvo toks didelis, kad jie sudarė savo armiją ir 403 užėmė jėga A. Demokratinė tvarka vėl buvo grąžinta. Pagalbon tironams pašauktieji spartiečių vadai tarp savęs susikivirčijo, ir taip A. išliko.

400 prasidėjo Spartos karas su persais. Negalėdami spartiečių įveikti persai papirko auksu beveik visus Spartos kaimynus, ir šie iš visų pusių apniko Spartą. Jų tarpe buvo ir atėniečiai, kurie persų pinigais ėmė atstatyti nugriautus miesto mūrus ir net galvoti atgaivinti A. sąjungą. Tuo tikslu buvo pradėta tartis su Lesboso, Chioso, Rodoso ir kt. salomis. Persai pabugo atgyjančios A. sąjungos ir 386 susitaikė (ž. Antalkido taika, kurią saugoti buvo pavesta spartiečiams). Tačiau, prieš Spartą sukilo Tebai, ir atėniečiai rimtai pasiryžo atgaivinti A. sąjungą. 378, praėjus 100 metų nuo pirmosios sąjungos įkūrimo, buvo įkurta antroji A.

sąjunga, kurioje betgi A. kad ir turėjo savo rankose vyriausią kariuomenės vadovybę ir užsienio politiką, tik jau turėjo gerbti sąjungos narių autonomiją, nesikišti į jų vidaus reikalus, neimti iš jų jokios duoklės, nesiųsti pas juos nei prižiūrėtojų, nei įgulų, nei kolonistų. Sąjungininkai ir dabar turėjo savo parlamentą, bet į jį neįėjo A. atstovai: jie patys nustatinėjo savo nariams kariuomenės ar laivyno kontingentus. Prie tokios sąjungos prisidėjo daugelis miestų. Sąjungos tikslas buvo daugiau kova su Sparta. Tačiau čia iškilo Tebai, kurie sutriuškino Spartą ir rengėsi įveikti A. Atėniečiai dabar susidėjo su savo buvusiu priešu Sparta, Tebų galybė greitai suiro. A. su savo sąjunga liko vienintelė galybė Graikijoj. Persai dabar savo auksu pradėjo papirkinėti sąjungos narius, kad tie nuo sąjungos atsimestų. 357 atsimetė Chios, Rodos ir Kos, atstumiami ir A. mėginimų vėl įsigalėti sąjungoje. Su atsimetėliais prasidėjo karas, bet čia įsikišo persai ir privertė palikti juos ramybėje. Tuo buvo suduotas sąjungai mirtinas smūgis. Ji veikė ir toliau, bet nei A. nei kitas kas nebestengė sulaikyti panorėjus kam iš sąjungos išstoti. Netekę vilties atgaivinti savo galybės, atėniečiai griebėsi tvarkyti savo pairusį ūkį. Eubulos sutvarkė finansus. Amžini karai buvo be galo nuvarginę žmones. Visoj Graikijoj pasigirdo taikos šūkių. Ne mažiau jie buvo malonūs ir A., kurių jėgos jau buvo beveik išsekusios. Kultūros srityj IV a. A. tebedavė dar genijų (Plato, Aristoteles, Demostenes, Praksiteles ir kt.), bet ir čia jau nuopolis pradedama jausti. Išbujojęs individualizmas pakirto žmonėse valstybingumą. Kiekvienas pradėjo tik sau gyventi, niekas nebenorėjo valstybe rūpintis, net į tautos susirinkimus reikėjo pinigais vilioti. Turtingieji puotavo, beturčiai, kurių skaičius labai padidėjo, papratę nuo Periklio laikų gauti visokių pašalpų, žiūrėjo į valstybę kaip į susišelpimo fondą. Kaip V a. piliečiai tarnavo valstybei, taip IV a. valstybė turėjo tarnauti piliečiams, tenkinti jų nepasotinamus įnorius. Pati demokratija pradėjo išsigimti, įsivyravo papirkimų, skundimų ir pan. Kariuomenei reikėjo samdytis iš užsienio kareivius.

Čia šiaurėje iškilo Makedonijos valdovas Pilypas, kuris tuoj gavo susidurti su graikais, kurių priešaky bendrai kovai dėl laisvės stojo atėniečiai. Tačiau ir iškalbingajam Demostenui nepavyko sujungti visų graikų bendrai kovai. Cheronėjos kautynes 338 pralaimėję, visi neteko laisvės. Kad ir A., dėl jų nuopelnų kultūrai, Pilypas paliko autonomiją, bet jie papratę būti visos Graikijos centru, negalėjo pakęsti, kad jų miestas virto paprastu Makedonijos miestu. Kiekvienai progai pasitaikius, jie stengėsi nusikratyti Makedonijos priklausomybe. Pilypas ir Aleksandras Didysis, būdami dideli A. gerbėjai, jiems tai vis atleisdavo, bet jau Antipatras iš jų atėmė visas iš seniau dar išlikusias kolonijas, pašonėj (Munichijoj) išstatyta makedoniečių įgula, demokratija pakeista oligarchija (piliečiais galėjo būti tik tie, kurie turėjo ne mažiau, kaip 2.000 drachmų). Po kelerių metų A. atiteko Kasandrui, kuris paskyrė jų valdytoju Demetrijų Falerietį (317—307). Šį išvijo Demetrijus Poliorketes (306—300). Prasidėjus diadochų (ž.) karams, atėniečiai mėgino išsivaduoti, bet tik 279 keltams užplūdus Makedoniją ir ją sunaikinus atėniečiai išsivadavo, tuoj atstatė savo senąją demokratiją, stojo kovon su keltais ir išvijo juos iš Graikijos. Netrukus keltai gavo iš Makedonijos pasitraukti, ir vėl, po 266—263 karo, A. susilaukė makedonų įgulos, tik demokratinė tvarka liko nepakeista. Jie nustoja bet kokios politinės reikšmės, lieka tik garbingu kultūros miestu, kur ir dabar buvo garsių filosofų mokyklų, kur susikūrė Naujoji komedija (Menandras). Helenistiniai miestai ieškojo čia pavyzdžių savo naujai steigiamoms institucijoms; ypač studijuojama A. teisė. 228 A. susiduria su romėnais. Jie padeda romėnams nukariauti Makedoniją ir už tai gauna laisvę ir net naujų žemių, bet 156 puldami Oropą, duoda progos romėnams įsikišti, visą Graikiją Romai pavergiant. Atėniečiams ir dabar paliekama laisvė. 88 Mitradatui sukėlus prieš romėnus visą Maž. Aziją ir A. paskelbė jiems karą. 86 Sulai A. paėmus ir apnaikinus, kad ir vėl jiems laisvė buvo palikta, bet jie jau nebeatsigavo. Nuo to laiko A. pasižymi jau tik filosofų mokyklomis, kuriose mokosi ir didieji Romos vyrai (Cicero, Horatius, Atticus...). A. romėnams virto lyg kokia šventa vieta: atlankyti nors kartą A. buvo beveik būtinas kiekvienam kultūringam romėnui dalykas. Romos pilietinių karų metu A. palaikė pirmiausia Pompiejaus pusę. Tačiau Cezaris, atsižvelgdamas į jų garbingą praeitį, jiems atleido. Vėliau jie palaikė Bruto pusę, ir vėl dėl to pat jiems dovanota. Augustas buvo taip pat nemažas A. gerbėjas ir taip pat nelietė jų laisvės. Už tai atėniečiai palaikė Cezario kultą. Ir kiti Romos imperatoriai gerbė A., ypač Hadrianas. Šis išpuošė A. naujais pastatais, įsteigė Panhellenijų šventę. Antoninų laikais A. virto lyg kokiu universitetiniu miestu. Romos imperijos atlyginami profesoriai dėstė čia retoriką, filosofiją ir kitus tų laikų mokslus. Retorikos mokyklos ypač pagarsėjo Konstantino ir jo

įpėdinių laikais. Čia mokėsi visi žymieji tų laikų žmonės (Libanius, Basilius ir kt.). Tas visas mokyklas kaip pagoniškas 529 uždarius, A. virto paprastu Bizantijos provincijos miestu. Senovės šventyklos buvo paverstos krikščionių bažnyčiomis ir taip jos buvo mums išsaugotos. Bizantijos valdininkai plėšė A. meno turtus ir gabeno į Konstantinopolį. Miestas susmuko. Kelis šimtus metų Bizantijos metraščiai visai jo nemini. 995 Atiką nuterioja bulgarai, bet A. lieka nepaliesti. Kryžiaus karų laikais čia buvo įsteigta A. kunigaikštystė (1205—1458). 1458 A. užėmė turkai. Tik XIX a. atkovoję nepriklausomybę graikai paėmė A. (galutinai 1833) ir padarė naujosios Graikijos sostine. Nuo to laiko Atėnai pradėjo vėl kilti ir šiandien yra moderniosios Graikijos politinis ir kultūrinis centras. *J. Dm.*

E. Curtius Stadtgeschichte von Athen, 1891; *A. Böck* Die Staatshaushaltung der Athener, I—II ²1886; *Wilamowitz* Aristoteles und A., I—II, 1893; *K. J. Beloch* Die attische Politik seit Perikles, 1884; *F. Gregorovius* Geschichte der Stadt A. im Mittelalter, I—II, 1889; *V. Buzeskul* Istorija afinskoj demokratiji, 1909; *W. S. Fergusson* Hellenistic Athens, 1911; *A. E. Zimmern* The Greek Commonwealth, 1925.

Aterminis (gr. a ne, thermós šiltas) nepraleidžiąs šilumos (spindulių).

Aterno (lot. Aternus) Italijos upė, Pescaros aukštupis Abruccuose, 140 km ilgumo.

Aternum, senovės Italijos uostas, bendras vestinams ir marrucinams, dabar Pescara (ž.).

Atesa Alytaus aps. Simno val. upelis, Peršėkės (Nemuno) kair. intakas, 8 km ilgumo; prasideda apie Metelytės k., 2 km nuo Dusios ežero, teka į šiaurę pro Pankiškių k. per balą ir mažą ežerėlį, apie 1 km nuo Simno glž. stoties suka į š. rytus pro Atesnykų ir Merglaukių k. į Atesio ežerą, iš kurio ištekėjęs kerta glžk. liniją ir plentą ir ties Anginykų k. įteka į Peršėkę; baseino plotas 22 km².

Atesys Alytaus aps. Simno val. ežeras, 2,3 km ilgumo, ligi 0,5 km platumo, paviršiaus plotas 1,0 km². 92,0 m aukščiau jūros; pro ežerą teka Atesos upelis; krantuose Atesnykų k.

Atesnykai Alytaus aps. Simno val. k. 1923 219 gyv., 22 ūkiai, 5 km nuo Simno.

Atessa Chieti prov. mst. Italijoje, 1881 10.154 gyv. Audyklos. Žuvų ir vaisių prekyba.

Atestacija (lot. attestari — vertinti, liudyti), rašytas žmogaus būdo ir gabumų įvertinimas. Paprastai viršininkai rašo savo vedamų įstaigų tarnautojų A., žymėdami jose tai, kas turi reikšmės jų tarnybai. Kariuomenėje A. rašomos visiems karininkams kiekvienerių metų pabaigoje ir svarstomos tam tikrose A. tarybose (pulkų, divizijų, kariuomenės). Galutinės A. išvados, būtent: a) tinka aukštesnei vietai be eilės, b) tinka aukštesnei vietai iš eilės, c) tinka turimai vietai, d) turi būti įspėjamas dėl nevisiško tinkamumo tarnybai, e) turi būti paleidžiamas iš kariuomenės, pranešamos atestuojamam karininkui raštu iki sausio 20 d.

Atestatas (lot. attestatus nuo attestari paliudyti) pažymėjimas: 1) mokyklos baigimo A. (rusų atestat zrielosti, brandos A. išėjusiam gimnazijos mokslą); 2) tarnybinis A. pasitraukusiam iš tarnybos valdininkui, Rusijoje atstojąs tarnyboje pasilaikytus jo asmens dokumentus, nelyginant mūsų tarnybinio lapo išrašas; 3) samdininko elgsenos A., dažnai ne tik reikalingas tariantis su nauju samdytoju, bet ir šiaip einąs asmens liudijimu (Lietuvos statutas dar XIX a. leido tarnautojui, negavus iš šeimininko A., gauti iš policijos atitinkamą pažymėjimą); 4) kai kur dar neturto A.

Atetozė (gr.), viena iš hiperkinezės (ž.) formų; savotiški nepareiną nuo valios pasikartoją judesiai (dažniausiai rankų pirštų). Esti (retai) persirgtos kūdikystėje smegenų ligos padarinys.

Ateuchus sacer L. ž. Scarabeus sacer L.

At every word a reputation dies (angl.) su kiekvienu žodžiu miršta kieno geras vardas. Populiarus XVIII a. poeto Pope (ž.) eilėraščio sakinys prieš apkalbinėjimą.

Atfih Egipto vietovė į p. nuo Kairo; 8.000 gyv. (1931); senovės Afroditpolio liekanos su šventųjų karvių kapais.

Atgaja slapta lietuvių draugija Joniškio ir Gruzdžių apyl. (bene Jono Šliūpo įtaka iš Amerikos), Liudviko Vaineikio, Trumpaičių k. Motiejaus Slančausko ir kitų įsteigta, pasak prof. P. Avižonio, Aušros laikais, pasak dr. L. Vaineikio 1886—1888 (nusirašius iš Aušros Lietuvos mylėtojų draugystės įstatus), pasak. J. Adomaičio (Šerno-Budrio 1889 XI 19 laiško) „ne per seniai įsteigta". Daugnors isz Daugkencziu, bene pats Slančauskas, praneša Lietuvos mylėtojui — J. Šliūpui, o šis per kun. A. Burbą str. Dar apie Baltimorės lietuvius (Vienybėje Lietuvninkų 1890 Nr. 13) apie neseniai įvykusį pirmąjį A. susirinkimą su skaitymais ir dainavimais. Toji draugija išliko ligi 1895, kai dėl jos buvo suimtas ir gavo 1895—1896 kalėti, 1896—1899 gyventi Rygoje A. steigėjas Slančauskas. A. turėjo savo bibliotekėlę, rinko dainas, pasakas, priežodžius. Jai priklausė ūkininkai ir darbininkai, kurių tarpe buvo Aleks. Ratkus, Sargūnų k. Jonas Trumpalis, Šipilių vargonininkas Augustinas Baranauskas (ž.) ir kiti.

Kraj 1889 Nr. 47, Budrio korespondencija, atkartota Vienybėj Lietuwninkų 1890 Nr. 1; Vienybė Lietuwninkų 1890 Nr. 13 (Šliūpo str.); *P. Ruseckas*

Knygnešys, II, 1928, psl. 70—78 (P. Avižonio ir L. Vaineikio žinios).

Atgaila (lot. poenitentia) yra toks religinis ir dorovinis nusistatymas, biaurintis ir gailintis dėl padarytų, papildytų nuodėmių (ž. Gailestis) ir rimtai ketinant pasitaisyti bei atsiteisti atlyginant padarytą žalą. A. negali papildytos nuodėmės padaryti kaip nebuvusios, bet gali pakeisti valios nusistatymą. Teologijos mokslu, Dievas, būdamas gailestingas, kad ir linksta nuodėmes atleisti, betgi, būdamas teisingas ir šventas, jis, kaip atleidimo sąlygą, reikalauja iš nusidėjėlio nukreipti savo valią nuo nuodėmės ir pataisyti savo nedorovingą gyvenimą. A. yra visų religijų esminė dalis. Jau seniausios natūralinės religijos turi iš vidinio nusiteikimo einančias atgailavimo praktikas, kuriomis siekiama atitaisyti praeito gyvenimo iškrypimai (Malakos Semango pigmėjų savo paties kraujo aukojimas „kaltei apmokėti", koriakų briedžio aukos, š. Amerikos Arapaho indėnų plakimasis ir maudymasis). Vėlesnėse natūralinėse ir aukštųjų civilizacijų religijose A. dažnai yra virtusi į grynai magiškas praktikas. Krikščionių religijoj A. yra savo esme vidinis dalykas, bet dažnai pareiškiama ir viršiniais veiksmais: malda, pasninku, pavargėlių šelpimu ir kitaip. Bažnytinis atgailos sutvarkymas vadinamas A. disciplina (ž.). Kai su A. siejama nuodėmių išpažinimas atitinkamam kunigui ir gaunamas nuodėmių atleidimas, tada esama A. sakramento (ž.).

Atgailos dienos tam tikras laikas, kuriuo tikintieji už savo nusikaltimus ir Dievo pasigailėjimui išprašyti bažnyčios raginami daryti atgailos pratybas (pasninkauti, susilaikyti nuo kūniškų malonumų, pasilinksminimų ir kt.), padidint maldas ir gailestingumo darbus. Paprastas A. metas yra adventas (ž.), gavėnia (ž.), ketvirtinių metų pasninkų dienos (po tris dienas kiekvienoj metų ketvirty) ir dienos prieš didžiąsias šventes. Nepaprastas A. D. kai kada skelbia popiežius visai bažnyčiai (pvz., jubiliejų metai) ir vyskupas savo vyskupystei. A. D. ir maldos dienas, be katalikų, turi ir kitos krikščionių konfesijos. Žydai taip pat turi vad. „dešimt atgailos dienų" — nuo naujųjų metų dienos ligi susitaikymo dienos. Mahometonams A. metas yra pasninko mėnesis (ž. Ramadhan).

Atgailos disciplina krikščionių bažnyčios senovėje viešai atliekamas A. sakramentui priderančių atgailos darbų sutvarkymas. A. D. ne visuomet buvo vienoda. Nepapildžiusiems „mirtinos" (stabų garbinimas, atkritimas, paleistuvystė, užmušimas) arba šiaip „kapitalinės" nuodėmės (šiedvi sąvoki ne visada sutapdavo), arba viešai nežinomiems, kad tuo nusidėję, disciplinos nebuvo dedama; toki atgailaudavo slaptai (su ar be nurodymo vyskupo ar atitinkamo kunigo). Už aikštėn iškilusias mirtinas arba „kapitalines" nuodėmes seniausiais bažnyčios laikais buvo dedama ekskomunika (ž.), idant toki nusidėjėliai darytų A. Tokius vyskupas ar atitinkamas kunigas, uždėdamas rankas pamaldų metu, nuskirdavo į atgailautojų eiles. Atgailautojai tegalėdavo mišių maldose dalyvauti tik ligi aukojimo (ž.). Jiems būdavo skiriamos tam tikros maldos, pasninkai, pavargėlių šelpimas, susilaikymas nuo moterystės gyvenimo ir nuo karo tarnybos. Daugiausia turėdavo atgailauti per visą gyvenimą. Viešoji A.D. rytuose pasiliovė apie 400. Vakaruose — apie 600. Nuo šio laiko už visas nuodėmes buvo atgailaujama slaptai. Nors vakaruose už kai kurias sunkiausias nuodėmes A. D. buvo dedama ligi XIV a. Nuo IX a. išrišimas iš nuodėmių suteikiamas tuoj po išpažinties, taigi prieš A. pratybas, kurioms nustatyti buvo naudojamasi vad. atgailos knygomis (ž.).

Atgailos drabužiai daugely religijų praktikuojami, tūlame katalikų bažnyčios ordine laisvai dėvimi, arba tam tikram laikui įsakomi dėvėti šiurkštūs (ašutiniai) drabužiai (marškiniai) atgailą darant.

Atgailos juosta (lot. cilicium) aplink strėnas, rankas, ar kojas nešiojama, iš geležinių vielų nupinta, atgailautojo laisvu noru nešiojama juosta arba grandinė.

Atgailos knygos (libri peonitentiales) rinkiniai taisyklių, pagal kurias kitados kunigas skirdavo atgailos pratybas. Taisykles nustatė iš dalies bažnyčios sinodai, iš dalies bažnyčios tėvai privačiu būdu. Seniausių A. K. turėjo Airijos ir sen. Britanijos bažnyčia VI a. Vėliau anglosaksų ir frankų bažnyčios (IX a.). Visai bažnyčiai bendrų A. K. nebuvo. Iširus senajai A. disciplinai (ž.), atliko ir A. K.

Atgailos ordinai daugel vyrų ir moterų ordinų, kurių tikslas ypatingi atgailavimo darbai už savas arba svetimas nuodėmes.

Atgailos psalmės iš krikščionybės senovės 7 psalmės: 6, 31, 37, 50 (Miserere), 101, 129 (De profundis) ir 142, kuriose didingai ir įspūdingai reiškiamas nuodėmės jutimas, ilgėjimasis, kad būtų nuodėmės atleistos ir Dievo pasigailėta.

Atgailos sakramentas toks šventas vyksmas, kuriame atgailautojas krikščionis padaręs rūpestingą sąžinės saskaitą (ž.), su tikru gailesčiu (ž.) ir rimtu pasiryžimu nebenusidėti arba bent ketinimu atgailauti, išpažįsta savo nuodėmes išpa-

žinty (ž.) atitinkamam kunigui ir iš kunigo arba (tam tikrais rezervuotais atvejais) vyskupo, arba popiežiaus gauna iš savo nuodėmių išrišimą (ž.). Tuo būdu atgailautojas drauge ir iš Dievo gauna nupelnytos amžinos ir (tačiau ne visuomet) laikinos bausmės atleidimą, atgauna turėtąją malonės būtį. A. S. yra būtinas po krikšto padarytų sunkių nuodėmių atleidimui gauti. A. S. priimti negalint, pakanka tobulo gailesčio (ž.) su ketinimu priimti A. S. kaip tik bus galima. A. S. yra specifiškai katalikiškas sakramentas. Jo įstatymas remiamas šv. Jono 20, 21—23, šv. Mato 16, 19; 18, 18 ir nuolatine bažnytine tradicija, juo nebuvo abejojama ir senovės bažnyčios atgailos disciplinoj (ž.), jį iškilmingai skelbė ir Tridento bažnytinis susirinkimas (14 posėdis). A'tgailos skelbėjai toki pamokslininkai, kurie didžių dorinių sugedimų arba šiaip sunkiais laikais planingai šaukdavo žmones daryti A. Izraelituose toki, antai, yra buvę pranašai, krikščionybės gadynėj Bertoldas iš Regensburgo, Bernardinas iš Sienos, Capistranus, Savonarola ir kt.

R. Petazzoni La confessione dei peccati presso popolazioni primitive dell' Africa e dell America 1926; ... nelle antiche religioni americane 1926; ... nell' India antica 1927; ... nel Giappone e nella Cina 1927; *F. Steinleitner* Die Berichte im Zusammenhange mit der sakralen Rechtspflege in der Antike 1913; *G. Rauschen* Eucharistie und Buszsakrament in den ersten 6 Jahrh. ²1910; *E. Vacandard,* La pénitence publique dans l'Englise primitive, 2 t. 1903; O. D. *Watkin* A. History of Penance 2 t. 1920; *E. Göller* Papstum und Bussgewalt in spätröm. u. frühmittelalt. Zeit 1932; *H. J. Schmitz* Bussbücher u. kanon. Bussperfahren (1898); Trid. ses. XIV; *Bellarmin* De poenitentia, libri I—IV; *D. Palmieri* Tract de poenit. 1879, Prato ²1896; *L de San* Tract. de poenit. *1901;* J. B. Sasse Institutiones theol. de sacramentis Ecclesiae II 1898; *P. Galtier* De poenitentia 1923; Le péché et le pénitence 1929; (,,) L'Englise et la remission des péchés aux premiers siècles 1932.

Pr. D.

Atgaivinimas grąžinimas gyvybės reiškinių apalpusiems, uždususiems, skenduoliams, pakaruokliams, nutrenktiems ir t. t. Apie atgaivinimo būdus ž. Pirmoji pagalba.

Atgaivis dr. Juliaus Aleksos slapyvardis. „Varpe" 1890.

Atgalainis P. Avižonio slapyvardis.

Atgaleivis prieškarinės Lietuvos visuomenės kalboje, kai smarkėjo kova tarp „pirmeivių" ir „atžagareivių", ėmė įsivyrauti vietoj nudilusio „atžagareivio" reakcionieriui, „pažangos priešui" žymėti.

Atgaminimas arba prisiminimas kurių patirtų įspūdžių esti nesąmoningas, kai savaime iškyla matytų bei girdėtų objektų vaidiniai; toks A. dažnai pasireiškia vaikuose, ypač eidetikuose (ž.). A. sąmoningas, kai norint prisiminti reikalingą vaizdą, žodį, skaičių, daroma dėmesio suspietimas ir pastangų atstatyti iš atskirų išlikusių asociatyvinių jungčių visą vaizdą arba tik vieną jo dalį. Esti A. lėtas ir greitas, smulkus, tikslus ir paviršutinis netikslus.

Atgarsis nelegalus rašytasis jaunimo laikraštėlis, ėjęs 1915—1916 Panevėžy.

Atgimimas 1) 1910 Kaune pažangesniųjų moksleivių leidžiamas rankraštinis laikraštėlis, turėjęs tikslo aptarti vietinius tuometinius Kauno moksleivių reikalus, o po to surinkta medžiaga, jei ji būtų aktualesnė, pasidalyti su Aušrine. Tvarkė Vytautas Steponaitis. Išėjo du numeriu (*Gn.* Atgimimas — Aušrinė 1913 Nr. 28). *2)* Periodinis tolstojininkų altruistų krypties laikraštis, 1922 — 1924 ėjo Šiauliuose Meilės Kelių tęsiniu. Redagavo Edvardas Levinskas. 2.000 egz.

Atgimimas p. ir v. Europos XIV—XVI a. istorijoje, ž. Renesansas, taip pat Humanizmas.

Atgrąžtai pirmieji povestuviniai apsilankymai, nevienodai A. Juškos pritaikomi. Žodyne (Litovskij slovar, I. 1904, p. 118: Atgrąžtas): „atgrąžtai yra pokelis po svodbos, kad jaunieji nedėlią sukakus grįžta prie tėvų jaunosios", tuo tarpu Svotbinėj rėdoj (išl. 1880, p. 78): „dažniausei į pirmą nedėldienį po veselijej iš vakara abu jaunuju su tėvais jaunoja pakviesti važiuoja į sugrąžtus pas tėvus jaunosios", o atgrąžtai ten pat: „dažnai į antrą nedėldienį taip pat pakviesti tėvai jaunosios atvažiuo(ja) subatvakary pas jaunoja tėvų, uliavo(ja), šoka, dainuoja linksmai, o panedėly grįžta namuoniu". Taip pat Lietuviškose svotbinėse dainose (išl. 1883), p. 611 pirmąji jaunosios tėvų aplankymą Juška vadina sugrąžtais, o jų atsilankymą „į antrą nedėldienį" pas jaunojo tėvus kad ir mini, bet jokio vardo jiems neteikia. Jo paduodamos ten dainos Nr. Nr. 770—856 sutraukta bendru vardu: Ant sugrąžtų. Kilęs iš Klaipėdos Niebūčių (netoli Gumbinės Maž. Lietuvoj) kun. Matas Praetorius (m. 1707) 1681—1685 savo Atgresztuwes taiko jaunojo tėvų su sūnumi ir marčia apsilankymui pas jaunosios tėvus (Svotbinės rėdos ir Svotbinių dainų sugrąžtai) (M. Praetorius, Deliciae prussicae, 1871, p. 93).

Atgrįžtuvės ž. Atgrąžtai (sugrąžtai).

Ath Belgijos mst. Hanaut provinc. prie Dender upės ir Blamont perkaso. Gyv. (daugiausia valonų) 11.000 (1930). Glž. mazgas. Tekstilės, pirštinių, dažų ir vinių pramonė. A. Mississippi atradėjo, Louis Hennepin gimtinė.

Athabasca ž. Atabaska.

Athalarich ž. Atalarikas.

Athalia mažoji planeta (asteroidas), žy-

mima 515 numeriu. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 14,0. Vidutinis atstumas nuo saulės — 3,11 astronominių vienetų. Apeina saulę per 5,5 metų.

Athaliah, ž. Atalija.

Athalie ž. Atalija, Racine.

Athamanija ž. Atamanija.

Athamantis mažoji planeta (asteroidas), žymima 230 numeriu. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 10,3. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,38 astronominių vienetų. Apeina saulę per 3,7 metų.

Athamas ž. Atamas.

Athanagild ž. Atanagild.

Athanaric(h) ž. Atanarikas.

Athanas IV a. pr. Kr. Sirakūzų istorikas. *C. et T. Müller* Fragmenta Historicorum graecorum, II, 81 ir tol., 1848.

Athanasius ž. Atanazas.

Athapasca ž. Atabaska.

Atharvan, Atharvaveda ž. Atarvaveda.

Athaulf ž. Ataulfas.

Athelstan (Athelstan) ž. Et(h)elstan.

At(h)en(a)eum (lot.), graikų išminties deivės Atenės šventyklos Athenajon vardu pasektas mokyklų, mokslo ir literatūros draugijų bei žurnalų pavadinimas. Apie 133—136 imperatorius Hadrianas įsteigė A. Romoje, pirmąjį senovės universitetą, vėliau vadinamą Schola Romana, kuriame baigė savo mokslus ne tik romėnai, bet ir provincijos jaunimas. A. mokė ingenuae artes: 3 elokvencijos (iškalbingumo) profesoriai, 5 dialektikos, 2 teisių, 1 filosofijos ir 10 gramatikų. Viešose profesorių paskaitose ir poezijos kūrinių skaitymuose lankydavosi Romos šviesuomenė su imperatoriais. Romos A. išliko ligi V a. Romos bažnyčioje Santa Maria in Cosmeddin marmuro lentelėje pažymėta čia buvus A. mokyklą, kurioje 383—384 mokęs šv. Augustinas. Romos pavyzdžiu radosi A. mokyklos Konstantinopolyje (427), Galijoje (Lugdune-Lione, Nemausis — Nimes). XVII—XIX a. aukštesniosios mokyklos Olandijoje buvo vadinamos A. XVIII a. prancūzų revoliucija taip pat joms pritaikė A. vardą, 1803 paverstoms liciejais (lycée), išskyrus išlaikiusią joms po 1830 A. vardą Belgiją, o vėl kai kurias Paryžiaus mokslo akademijas, prieš tai liciejais vadintas, praminus A.: 1) seniau Musée, paskiau Lycée, nuo 1803 Athenée (iš pradžių A. republicain, paskui A. de Paris ir dar vėliau A. royal) vadinamas, kuriame mokė Cuvier, Laharpe, Marmontel ir kt., 2) 1792 įsteigta literatūros draugija Lycée des Arts, nuo 1803 Athenée des Arts, kuri didžiosios revoliucijos metu nenusilenkė terorui, sutraukdama savo tarpan Berthollet, Condorcet, Cuvier, Lalande, Lavoisier (1794 A. pasiuntė jam kalėjiman, jau mirti pasmerktam, ąžuolo lapų vainiką). Panašios A. draugijos yra Ispanijoj (Ateneo), Italijoj, Anglijoj (1824 Walter Scotto ir T. Moore įsteigtas Athenaeum Club). A. vadinama taip pat mokslo bei literatūros žurnalai: 1) 1798 — 1800 A. V. ir F. Schlegelių Berlyne leidžiamas; 2) 1828 J. S. Buckinghamo Londone įst. The Athenaeum, nuo 1921 susijungęs su Nation vienan Nation and A.; 3) Rusijoje Atenei 1828—1830 prof. M. Pavlovo Maskvoj, bet ypačiai 4) ten pat 1858—1859 Eug. Koršo redag., dalyvaujant Buslajevui, Černyševskiui, Čičerinui, Gončarovui, Ščedrinui, Turgenevui; 5) lenkų Athenaeum Vilniuje 1840—1851 (66 tomai), J. I. Kraševskio leistas, 1841—1848 prisidedant leidėjui T. Glücksbergui; Kraševskis gyveno Grudke ties Lucku. Formaliai dėl cenzūros reikalavimo A. nebuvo periodinis raštas. Spausdino daug medžiagos Lietuvos praeičiai nušviesti; pats Kraševskis išspausdino čia Dajny pieśni litewskie (sulig Rèza, 1844, skyrium Vilniaus lietuvių išleistos 1920), kurios vėliau įėjo į jo Litwa, I 1847, Litwa za Witolda (ir skyrium, 1849); bendradarbiavo J. Danilavičius, E. Tiškevičius, R. Podbereskis, ir kt. Pirmuosius žingsnius poezijoj čia žengė L. Kondratavičius-Syrokomla. Čia išspausdino Alb. Radvilos atsiminimus, T. Čackio, K. Sapiehos laiškus; Chodkevičiaus ir Radvilų tarpusavės kovos aprašymą ir kt. 6) Varšuvoje Ateneum 1877—1897 P. Chmielowskio red., vėliau Vl. Spasowicziaus perimtas, bet po kelerių metų nustojo ėjęs; 7) čekų Athenaeum (listy pro literaturu a kritiku vědeckou), 1883 įsteigtas T. Massariko; 8) Vilniuje nuo 1923 leidž. Vilniaus lenkų mokslo draugų draugijos Ateneum Wileńskie, pavestas Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės praeičiai tirti, per pirmuosius kelerius metus red. prof. Kaz. Chodynickio; 9) Kaune 1930 įst. Vytauto Didžiojo univers. teol. filos. fak. filosofijos skyriaus leidž. 2 kartu per metus, redaguoja prof. J. Eretas.

At(h)enagóras graikų filosofas, iš pradžių Atėnuose, apie 160 priėmęs krikščionybę mokė Aleksandrijoj, derindamas krikščionių mokslą su Platono filosofija. Apie 176 A. pasiuntė imperatoriui Morkui Aurelijui ir jo sūnui Kommodui krikščionijos apgynimą (Presbeia peri ton christianon, lot. Legatio pro Christianis), apie 180 parašė apie prisikėlimą iš numirusiųjų (Peri anastaseos ton nekron, lot. De resurrectione mortuorum). Jo veikalai geriausiai išleisti prancūzų benediktinų (1742), vokiečių Otto (Corpus apologetarum, 1846), O. Gebhardto ir Ad. Harnacko (Texte und Unter-

suchungen zur Geschichte altchristlichen Litteratur, IV. 2. 1891). 1599 Paryžiuje M. Fumée parūpino romaną Du vray et parfait amour, apie Theogénie ir Charide, Phérécides ir Mélangénie nuotykius, lyg A. (philosophe athénien) parašytą, o Fumée išverstą; iš tikrųjų pats Fumée yra jį parašęs.

J. Geffcken Zwei griechische Apologeten, 1907; *Goodspeed* Die ältesten Apologeten, 1914; *Frepel* Les apologistes chrétiens au II siècle, 1860; *Mariano* Le apologie rei primi tre secoli della Chiesa, 1888; *Ad. Harnack* Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius, 1893—1904.

At(h)enajon deivės Atenės šventykla, kurioje mokslininkai ir poetai skaitydavo savo veikalus, vėliau taikoma, paprastai lot. Athenaeum (sk. atenéum) vardu aukštosioms ir aukštesniosioms mokykloms, mokslo ir literatūros draugijoms ir žurnalams.

At(h)enais (401—460) atėnietė, sofisto Leontijo duktė, pagarsėjusi savo grožiu ir išmintim, atsidūrusi Konstantinopoly 421 ištekėjo už imperatoriaus Teodozijaus II (Romos imperatoriaus Valentiano III žmonos Eudoksijos motina), pakrikštyta Eudokijos vardu. Dėl partijų intrigų apie 441 buvo priversta pasitraukti Jeruzalėn. Ji rašė tikybinius ir pasaulietinius veikalus, kurių dalis teišliko (išl. Ludwich, Eudociae Augustae carminum reliquiae, 1897).

F. Gregorovius Athenais, Geschichte einer byzant. Kaiserin, ³1892.

Athene noctua pelėdikė, maža vos didelio strazdo didumo pelėda. Viršus pilkas, baltai dėmėtas, viršugalvis išmargintas rusvais taškeliais, apačia balsva, neaiškiomis išilginėmis dėmėmis, akys geltonos. Gyvena vidurinėje ir p. Europoje, Lietuvoje dažnai pasitaiko ypač senuose trobesiuose, apleistuose mūruose, malūnuose, senuose išpuvusiuose medžiuose. Minta pelėmis, peteliškėmis ir kt. vabzdžiais. Vardas kilęs nuo Atenės išminties deivės, kuriai šis paukštis buvo skirtas. Ligi šiol Atėnuose išlikęs paprotys aukoti išvažiuojantiems iš šito miesto svečiams narvelį su pelėdike.

Athene noctua

N. Cholodkovskij ir *A. Silantjev* Pticy Evropy, 1899; *Brehm* Tierleben t. VIII, ⁴1922. *T.I.*

At(h)enion 1) graikų akmens raižytojas, pagarsėjęs savo žaibus į milžinus leidžiančio Dzeuso kamėja (ž.) laikoma Neapoly; 2) trakietis, graikų tapytojas, daugelio amžininkų aukščiau laikomas už garsųjį III a. pr. Kr. Nikiją; 3) II a. pr. Kr. Kilikijos (Maž. Azijoj) plėšikų vadas, patekęs Sicilijon vergu, virto pavojingu romėnams sukilusių vergų vadu, bet 100 pr. Kr. žuvo kovoje.

At(h)enódoros 1) I a. pr. Kr. graikų skulptorius, drauge su savo tėvu Agesandru ir broliu Polidoru sukūrė Laokono grupę (ž.). 2) A. Kordylionas, I a. pr. Kr. stoikų filosofas Tarso mst. Maž. Azijoj. Pergamo bibliotekininkas, mėgino Zenono ir kt. stoikų raštuose pašalinti visa, su kuo jis nesutiko; mirė Romoj. 3) Sandono sūnus, A. tarsietis, stoikų filosofas. 45 pr. Kr. Epiro Apolonijoj jį klausė būsimasis Romos imperatorius Oktavianas, su juo susidraugavęs ir pasiėmęs jį Romon Tiberijaus mokyti, kur A. turėjo imperatoriui lemiamos įtakos. A. mirė Tarse 82 metų amžiuje. Iš jo veikalų (apie rimtumą ir žaidimą, apie užkrečiamas ligas ir t. t.) beliko antraštės ir kai kurios ištraukos.

Athens 1) J. A. V. mst., ž. daly Georgia valstybės; glž. mazgas. 18.100 gyv. (1930); 1785 įkurtas valstybinis universitetas, kuriame apie 2000 studentų. Medvilnės pramonė. 2) Ohio valst. mst. prie Hocking upės, 7.252 gyv. (1930). 1804 įkurtas universitetas; apie 4.000 st.

Atheroma (gr.), plauko taukinės liaukelės maišo pavidalo išsiplėtimas, atsiradęs dėl liaukelės užakimo.

Atheromatosis, atherosclerosis ž. Arterijų ligos.

Atherton Gertruda (g. 1857) š. Amerikos rašytoja, romanuose Kalifornieičiai (1898), Aristokratai (1901), Laimėtojas (1902), Karalių valdytojai (1904), Protėviai (1907), Baltasis rytas (1917), Juodieji buliai (1923), ji griežtai pasisako prieš buržuaziją, bet ir prieš visuomeninę revoliuciją.

Atherton Anglijos mst. Lancasterio grafystėje, 22.000 gyv. (1930). Žymios akmens anglies kasyklos, geležies dirbtuvės, šilko ir medvilnės verpyklos.

Athy Airijos mst. Kildare grafystėj, sujungtas su Dublinu Barrow upe ir Grand kanalu. 1926 3.549 gyv.

Athyrium ž. Papartis.

Athlone Airijos mst. Westmeath grafystėje. Netoli ež. Lough Nee. Didelis glž. centras; 8.300 gyv. (1930). Skrybėlių, linų apdirbamoji pramonė.

Atholl Škotijos provincija Perth grafystėj Grampiano kalnuose. Didžiausias Škotijos medžioklių rezervatas (ž.).

Athome (ang.) namie.

Athor mažoji planeta (asteroidas), žymima 161 numeriu. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 11,0. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,38 astronominių vienetų. Apeina saulę per 3,7 metų.

At(h)or Egipto deivė, ž. Hat(h)or.

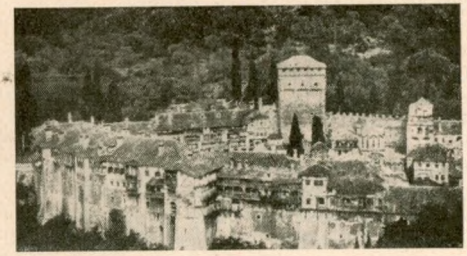

Athos: Chilandari vienuolynas

At(h)os (sen. gr., sk. á-, rus. Afon, nauj. gr. Hágion Oros šv. kalnas, turk. Aineros, ital. Monte Santo), 50 km ilgumo, 10 km platumo, Chalkidijos pusiasaly, Graikijoj (Makedonijoj), prie Aigėjo jūros, susidedąs iš kristalinio šiferio, pasibaigiąs marmurine viršūne, kylančia kaip piramidė ligi 1935 m. Ligi 1912 Turkų valdžioj, paskui neutralus kraštas, nuo Didž. karo priklauso Graikijai. Jau prieš Kristaus laikus kalnas buvo laikomas didele šventove. IX a. įsikūrė nemaža vienuolių. 962 Atanazas įsteigė A. pirmąjį pagal šv. Bazilijaus regulą tvarkomą Lauros vienuolyną. Paskui ten buvo jų įsteigta ir daugiau. Paskutinis įsteigtas 1542. A. kalnas savotiška vienuolių respublika. Dabar ten 20 vienuolynų ir daug atskirų celių su 8.000 vienuolių ir 3.000 jaun. brolių. Be graikų, ten gyvena ir kitų tautų vienuolių, ypač daug slavų (rusų, serbų, bulgarų). Apie pusę vienuolių yra rusai, bet rusų vienuolynas tėra tik ist. X ar XI a. šv. Panteleimono; atskiri rusų įkurdinti skitai nelaikomi vienuolynais. Nuolat lankoma pravoslavų maldininkų (rusų nuo XI a.). Pagal 1045 išleistus įstatus į A. kalną negali įeiti joks gyvulys ir jokia moteriškė. Svetimšalis teįleidžiamas Graikijos užsienių reikalų ministerijai leidžiant. Popiežiui Inocentui III rūpinantis, 1204 A. vienuoliai buvo paimti į katalikų bažnyčios globą, bet 1313 vėl atsiskyrė. A. bibliotekose daug brangių rankraščių.

Phil. Meyer Die Haupturkunden für die Geschichte der A. Klöster, 1894; *Schmidtke* Das Klosterland des A. (1903); *Brockhaus* Die Kunst in den A. Klöstern (1891); *P. Uspenskij* Piervoje putiešestvije v A. monastyri i skity, 1877; *Lambros* Catalogue of the greek manuscripts on mount A. (Cambridge 1895 ir 1900).

At(h)ribis Senojo Egipto mst., kurio griuvėsiai yra netoli Žemojo Egipto Benha miesto. Dievo Horus šventovės liekanos.

Atia gens Romos plebėjų (ž.) giminė, kurios M. Atius Balbus vedė Cezario seserį Juliją. A. duktė ištekėjo už G. Oktavijaus; jos sūnus imperatorius Oktavianas Augustas.

Atjauninimas ž. Pajauninimas.

Atjautimas ž. Jautimas, jutimas.

Aticistas helenistinės srovės rašytojas ar kalbėtojas vartojęs senovės Atikos kalbą (ž. Aticizmas).

Aticizmas helenistinės literatūros srovė, kuri laikė pavyzdingą ir sekė garsių Atikos (Atėnų) rašytojų kalbą. Ji prasideda apie 200 pr. Kr. Agatarchido ir Neanto veikaluose, kelius šimtmečius vėliau veik visi graikiškai rašą autoriai naudojasi ta archaizuota kalba, kurios paprastam gyvenime niekas nebevartojo.

Norden Antike Kunstprosa, 2 t. 1909.

Atidografai Atikos kronikų rašytojai: Hellanikas (ž.), Kleitodemas (ž.), Fanodemas, Filochozas ir Istras (ž.). Leid.: Müller Fragmenta historicorum Graecorum, 1848—1874.

Atiduok kitam mažesnių vaikų žaidimas. Aikštės plotas reikia taikyti vaikų amžiui. Burtais išrenkama, kas turi vytis. Vijikas turi kurį nors žaidėją pasivyti, suduoti jam ir pasakyti: Atiduok kitam. Visi kiti žaidėjai tuo laiku bėga nuo vijiko. Kas išbėga iš aikštelės, tas lieka vijikas.

Atjeh (angl. Acheen, vok. Atchin, Atschin, sk. ačín), Sumatros salos žiemvakarių dalis (administracinė sritis), 1898—1903 prijungta prie olandų Indijos kolonijų. A. (su gretima sala) 58.000 km² (lygi Nepriklausomai Lietuvai), bet gyv. tik 802.661 (1931), kurių apie 90% yra atjehai (ž.). Vidurinė A. dalis yra kalnuoti tyrai, kuriuose klajoja gajai ir alasai. Pakraščiais lyguma, kurios gilesni sluoksniai turi naftos ir išeina aikštėn A. upės krantuose, plačiais ruožais pamariuose nuo Peusangan ligi Langkat; olandai ją plačiai eksploatuoja. Auginama ryžių, pipirų ir kopros. Tamiange produkuojama kaučuko, o Bajakos ir Tapa Tuan salose produkuoja kapokos. Svarbiausias provinc. mst. Kota Radža yra neseniai įkurtas žiemių daly ir geležinkeliu sujungtas su Medanu. XIII a. atjehai čia buvo įkūrę savo valstybę, kuri išsilaikė nepriklausoma ligi XX a. pradžios. 1509 čia mėgino įsigalėti portugalai, bet 1523 Radža Ibrahimas juos išstūmė. XIX a. pradžioj įsigalėjo anglų įtaka, bet 1871 atitekus anglams daliai Gvinėjos, 1873 olandai paskelbė A. karą, kuris truko beveik be pertraukos 30 metų. 1874 paėmė sultono sostinę (Kota Radža) ir po kiek laiko užvaldė visą kraštą, kuris betgi nenurimo. 1896 vienas atjehų vadas Tuku-Umar surengė sukilimą, bet atvykę gen. Vetter ir van Heutsz sukilėlius nugalėjo ir vėl kraštą užvaldė. 1903 panaikino sultonatą. A. yra viena turtingiausių olandų Indijos sričių, iš kurios jie gauna visokių gėrybių.

Kielstra Beschrijving van den Atjeh-oorlog, 3 t., 1883—1885; *Kreemer* Atjeh, 2 t., 1922; *Langhout* The economic conquest of Acheen by the Dutch, 1924.
A. B.

Atjehai, ačinai (ang. Acheen), atšinesai, Atjeh valstybės gyventojai š. Sumatroje, sumišę iš indų, singalėzų, malajų ir net arabų. 800.000 A. yra Islamo sekėjai, mėgsta laisvę, tad dėl jos kovoja su olandais (ž. Atjeh), yra linkę žemės darbui, bet taip pat prekybai ir amatams.

E. Snouck Hurgronje The Achenese, 2 t. 1906

Atika (gr. Attiké iš Aktiké nuo akte pakrantė) 1) vienas iš 8 senovės Graikijos kraštų, užėmęs jos vidury pietų r. trikampį pusiasalį, š. Kitairon (dabar Elatias, 1410 m) ir Pranes (dabar Ozea, 1410 m) kalnais atsiskyręs nuo Bojotijos (Beotijos), v. Japis upe nuo Megaros, o kitur supamas jūros. Aukšti kalnagūbriai (išgarsėjęs medum ir marmuru Hymettos, dabar Trelovuni, 1027 m, sidabru Laurion ir kiti) skirsto jį keturiomis lygumomis, tarp jų Eleuzio, Atėnų 200 km², Mezogėja, Maratonas ir baigiasi Sunion (dabar Kolonnes) kyšuliu. Sausas ir karštas klimatas, didesnių upių trūkumas, nederlinga ir akmeninga dirva piktai lėmė krašto likimą, bet apie 2000 pr. Kr. čion atvykę ir pirmuosius gyventojus įveikę gabūs, judrūs ir sumanūs joniečiai sugebėjo įveikti ir nepalankias gamtos sąlygas. Vos apie 2.200 km² teturįs kraštas, vadinasi lygus mūsų Marijampolės (2.199 km²) ar Trakų aps. (2.191 km²), apie du kartu mažesnis už Panevėžio aps. (3.972 km²) arba per pustrečio karto mažesnis už Šiaulių aps. (5.714 km²), Atėnams sujungus vietos kunigaikštijas (Eleusis, Torikos, Brauron, Afidna ir kt.) vienon respublikon, V a. pr. Kr. ne tik virto stipria valstybe su 200.000—300.000, pasak kai kurių net 500.000 gyventojų (2—3, gal ligi 5—6 Lietuvos apskričių gyventojų), kurių pusę sutraukė Atėnai, bet ir sudaręs Atėnuose mokslo, meno, literatūros židinį nulėmė graikų ir viso pasaulio civilizaciją. Ž. Atėnai, Atėnų respublikos istorija.

Naujybinė užtvanka Atikoje

Atikos graikai

C. Bursian Geographie von Griechenland, I. 1862; *Baedeker* Griechenland, [5]1908 (Greece, [4]1908); *Curtius-Kaupert* Karten von A., 1878—1904.

2) A. ir Bojotija (Beotija), Graikijos centrinė provincija (nomarchija), 6246 km² su 947.000 gyv. 1931. Jai priskiriama dar salos Salamis ir Agina. Svarbiausias mst. Atėnai (ž.). Po jų seka suaugęs su jomis Pirėjas (uostas) ir pramoningas mst. Laurion. Gyv. daugiausia sugraikėję albanai. Ž. Atėnai.

Atika antikos statybos mene trobesio išorinių sienų viršum vainikuojančio karnizo išvedimas (pusės aukšto ar mažiau); stogui nuo žiūrovo akių paslėpti. Manoma, kad toji priemonė pirmiausia buvo pavartota Atikos krašte, todėl iš ten ir šis pavadinimas. Vėlesnio laiko Romos statiniuose, pvz., triumfo arkose ir kituose, A. virto būtina statinio dalim — ant jos buvo dedami užrašai.

Atikinė druska (lot. sal atticum) švelnus sąmojis, ypatingai senovės Atikoje pasireiškęs.

Atikinė filosofija Atėnuose gyvenančių Sokrato, Platono, Aristotelio ir jų sekėjų filosofija ž. Graikų filosofija.

Atikinė kalba graikų kalbos Atikos tarmė ž. Graikų kalba.

Atikinis, kilęs iš Atikos, ypačiai iš Atėnų.

Atikonių kaimas 1) Ukmergės aps. Deltuvos val., 12 km nuo Ukmergės glž. st., 8 km nuo Siesikų pašto. 1923 26 ūkiai, 154 gyv. 2) A. II. ž. Keturvėjai.

Atila, Attila (got. tėvelis), vokiečių padavimų Etzel, hunų valdovas V a. Kr. g., Dievo rykšte vadinamas, viešpatavo iš pradžių drauge su broliu Bleda (m. 445). Įkūrė didelę valstybę tarp Reino ir Juodosios jūros. Romos rytų imperija mokėjo jam duoklę ir atidavė dalį žemių. Įsitvirtinęs rytuose, A. nužygiavo į vakarus, perėjo Reiną. 451 Katalauno laukuose (dab. Châlons sur Marne) Romos vado Aetijaus nugalėtas, pasuko 452 į Italiją, užėmė Milaną ir Paviją, apgulė Romą, bet popiežius Leonas I, sumokėjęs didelį išpirkimą, privertė jį pasitraukti. Netrukus mirė savo medinėj pily prie Dunojaus, netoli vėlesniojo Budapešto, pasak kitų dabartiniame Müns-

tere Innsbrucko srity. A. mirus, žuvo hunų valstybės galybė.
Am. Thierry Histoire d'Attila, des ses fils et de ses successeurs jusqu'à l'établissement des Hongrois en Europe, 1856 ⁶1884; *Bierbach* Die letzten Jahre A-s, 1907; *Moravcsik* A. Tod in Geschichte und Sage, 1926. *V. S-nė.*

Atilia lex Romos įstatymas nepilnamečiams globoti. Tuo įstatymu skiriamas globėjas tutor Atilianus.

Atilius 1) (A. Fortunatianus) (apie 300 Kr. g.), romėnų gramatikas. Parašė: De metris. Išleido: Keil, Grammatici latini, VI t. 1874. 2) M. Atilius, II a. pr. Kr. romėnų poetas ir vertėjas. Jo raštų liekanos: Ribbeck, Comicorum Romanorum fragmenta.

Atil(l)a trumpa vengrų gražiai šniūruotoji vyriškoji skraistė iš slovakų imta; ypačiai puošni huzarų A.

Atilsis ž. Poilsis.

Atimia (gr.), lot. infamia, piliečių teisių nustojimas. Tų teisių turėjimas — epitimia.

Atimtis yra veiksmas, atvirkštinis sudėčiai (ž.). A. operacijos pagalba pagal duotąją dviejų dėmenų sumą ir vieną jųjų randama kitas dėmuo. Jei šią sumą pažymėsim per *b*, duotąjį dėmenį per *a*, o ieškomąjį per *x*, tai $x+a=b$, A. ženklas yra — (minus) ir todėl nežinomasis dėmuo *x* siejamas su *b* ir *a* pareinamybe: $x=b-a$. Duotoji suma *b* vadinama turiniu, duotasai dėmuo *a* atėminiu, o nežinomas dėmuo *x* skaičių *b* ir *a* skirtumu. Būtinumas vartoti A. veiksmą visais atvejais įvedė matematikon nulio sąvoką (jei $a=b$) ir neigiamųjų skaičių sąvoką (jei $a > b$) ir paskatino tuo būdu skaičiaus sąvokos raidą.

Atjómarkis pojómarkis, pirmoji diena jomarkui pasibaigus.

Atipinis (gr. a ne ir typos) atšokąs nuo paprasto reiškinio, pvz A. ligos eiga ne tokia, kaip paprastai.

Atiškių kaimas Biržų aps. Vaškų val., 12 km nuo Pasvalio glž. st., 5 km nuo Vaškų pašto. 1923 9 ūkiai, 39 gyv.

Atitlan Santiago de A., sena indėnų gyvenamoji vietovė Gvatemaloj (Solola departamente) p. Amerikoj; aukščiau jūros 1540 m. Senovėje buvo vietos indėnų sostinė; apie 9.000 gyv. Karšti ežero (ž.) krante (39 km ilgumo, 16 km platumo ir 600 m gilumo, apsupto stačiais, aukštais uolų krantais). P. jo krante veiklus A. ugniakalnis (3525 m aukštumo); be to, yra dar to pat vardo vidurinėj Guatemaloj ugniakalnis, dar Toliman vadinamas, 3153 m ir šiaurėje 3.150 m.
K. Sapper Die mittelamerikanische Wulkane, 1913 (Petter. Mitteil Ergänz, XXXVIII).

A. T. K. Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto Kaune akademinio turizmo kliūbas, įsteigtas prie studentų atstovybės kelionių-kraštotyros komisijos 1930 V 4 d. Suruošė kelias dideles ekskursijas į Klaipėdą, Žalgirį, Dzūkiją. Rūpinasi turizmo reikalais Lietuvoje ir palaiko santykius su kitų kraštų panašiomis akademinėmis organizacijomis.

Atka ž. Atcha.

Atkalčės piliakalnio vardas už penkių km į pietus nuo Raseinių, šalia Zeveliškių dvaro, kur sulig padavimais dainuodavusios laumės.

Atkalėdės (Neselmanas, Kuršaitis, Būga) pirmoji savaitė po Kalėdų.

Atkalėdis (Juška): „pirma nedėlia po Kalėdų", ką Būga kartoja: „pirmasis sekmadienis po Kalėdų" (Kalba ir senovė, I, 1922, 110 psl.). Juškos žodynas čia kiek svyruoja: lenkiškai „pierwsza niedziela" (= sekmadienis), rusiškai „piervaja nedielia" (= savaitė).

Atkarsk SSSR mst. (Saratovo gub. pietryčiuose), prie Atkaros upės; 1926 19.330 gyv. (1928 15.000); geležinkelių mazgas, javų prekyba. 1781 Atkaros kaimas paverstas A. aps. mst.

Atkeltinis kirtis ž. Kirtis.

Atkyns Robertas (1621—1709), anglų teisininkas ir politikos veikėjas, veikliai dalyvavo 1688 revoliucijoje, 1689—1692 parlamento aukštųjų rūmų pirmininkas. Jo Parliamentary and political tracts, 1734, yra svarbi istorijos medžiaga.

Atkinson 1) Jonas Augustas (1775—1829), anglų tapytojas, Kotrynos II laikais gyveno Petrapily ir piešė istorijos paveikslus bei portretus. 1801 grįžęs Anglijon, išleido graviuras iš rusų gyvenimo, kurios turi reikšmės XVIII a. pabaigos rusų gyvenimo ir drabužių istorijai. 2) Tomas Viliamas (1799—1861), anglų architektorius ir vaizdininkas, paskatintas Humboldto raštų 1845—1852 drauge su žmona apkeliavo Kirgiziją, Sibirą, Mongoliją ir Mandžuriją. Iliustravęs 600 piešinių savo keliones apsakė knygose Exploration in oriental and western Siberia, 1857, ir Travels in the regions of the upper and lower Amoor, 1860. 3) Edvardas (1827 Brooklyne — 1905 Bostone), Amerikos ekonomistas: Distribution of Products, 1885; Industrial Progress of the Nation, 1889; Taxation and Work, 1892; Margin of Profits, 1902. 4) Robertas (1839—1908), anglų sanskritistas ir romanistas, ypačiai daug nuveikęs kaip keltų kalbų prof. Airių akademijoje (nuo 1884) ir senovės jų raštų leidėjas (Tri Bior-gaoithe an Bhais, 1890, ir kt.).

Atkociškis Galvės (Trakų) ežero sala Vilniaus krašte, kadaise sujungta su miestu mediniu tiltu; iš jos buvęs plūduriuojąs tiltis į Papilės salą, kurioj yra pilies griuvėsių.

Atkočiškių kaimas Panevėžio aps. Viešintų vals., 15 km nuo Subačiaus. 1923 4 ūkiai, 69 gyv.

Atkritimas (ligos) ž. Recidyvas.

Atlagai (Mylkė 1800), lenk. odłóg, pūdymas, dirvonas.

Atlajbos, pasak Wielka Encyklopedya Powszechna Ilustrowana V. 1891 šiuo tariamojo senovės lietuvių dievaičio vardu pasirašydavęs savo raštus lenkų istorikas, Vilniaus universitetą išėjęs Dominikas Šulcas (1797—1860). S. Orgelbrando Encyklopedja Powszechna I. 1898 priduria jį taip pasirašinėjus Vilniaus nenaudėlių (šubravcų) draugijos 1817—1822 leidinyje Wiadomości Brukowe, tuo tarpu šiame laikrašty šitokio parašo neužeiname; istorikas J. Bieliński (Szubrawcy w Wilnie, 1910) tos draugijos narių tarpe temini Motiejų Šulcą ir A. slapyvardžio nežino (73—74 psl.).

Atlaibos 1580 Jonas Lasickis mini savo De diis Samagitarum (išl. 1615, Mannhardto atkartotas 1868) kaip vieną iš girdėtų iš matininko Jokūbo Laskovskio dievaičių, apie kuriuos žemaičiai nemėgę kitiems pasakoti (non libenter id Christianis aperiunt — 1868 leid. 13 psl.). T. Narbutas (Dzieje Starożytne narodu litewskiego, I. 1835, 141 p.) jį laikė paslaptingu dievaičiu, bet Mikalojus Akelaitis 1862 (Spis bogów żmudzkich i litewskich, prikergtą prie J. Lelevelio Polska, dzieje i rzeczy jej, V. 1863, 458 p.), neradęs nei atlaibas nei atlaibos lietuvių kalboje, pritarė žemaičiams, jog jie nenorėję aiškinti žodžio, kurio jų kalboje nebuvo. 1870 A. Mierzyński (Jan Łasicki, źródło do mitologji litewskiej, išsp. Rocznik Towarzystwa Naukowego Krakowskiego XLI, 49—50) A. taip pat nepripažįsta nei dievaičio, nei žodžio. Grienberger (Archiv. f. slav. Philologie 1896, 49) betgi žodį atlaibos linkęs imti kaip moteriškos lyties vienaskaitos kilmininką iš atlaiba, kurį tapatybina su laibumu; tuomet atlaibos dievas būtų toks dievas, kuris suteikia arba grakštų ūgį arba dvasios aštrumą, arba abu ypatumu drauge.

Atlaidai (lot. indulgentia) katalikų bažnyčios suteikiamas atleidimas laikinų bausmių už nuodėmes, bet ne pačių nuodėmių atleidimas. Pačios nuodėmės ir jų amžinoji bausmė prieš tai turi būt išdildyta atgailos (ž.) sakramentu. Atlaidus bažnyčia suteikia iš Kristaus ir šventųjų nuopelnų savo turimuoju įgaliojimu nuodėmėms atleisti. A. neribotai dalina popiežius, ribotai kardinolai ir vyskupai. A. gali būti pavedami ir sieloms skaistykloj. A. yra visuotini ir daliniai, vadinas laikinosios bausmės už nuodėmes atleidžiamos visiškai ir iš dalies. Sąlygos A. gauti: malonės būtis, atgailavimas ir nuodėmklausių įsakytų atgailos darbų (maldos, išmaldos, pasninko, kelionės šventon vieton ir kt) įvykdymas. A. didumas, nurodomas laiko matavimo vienetais (dienomis, metais), pasako, kad atleidžiama tiek ir tiek laikinos bausmės už nuodėmes, kiek būtų trukusi bažnyčios kanonais dedama bausmė pirmaisiais bažnyčios amžiais. A. bažnyčia visada praktikavo, kad ir įvairiais pavidalais. Tridento bažnytinis susirinkimas A. mokslą suformulavo bažnyčios mintimi, pašalino kreivus A. naudojimus bei jų skelbėjus, o patį A. paskelbė kaip „labai išganingą". Ž. Atpuskai.

N. Paulus Geschichte des Ablasses im Mittelalter 3 t. 1922—1923; Dict. Apolog. de la Foi Cathol. II. p. 718—52; Dict. de la Théol. Cath. VII 1923 p. 1594—1636. *Pr. D.*

Atlakvida senesniosios Eddos (ž.) giesmė apie Niflungų atvykimą į Atli (Atilos) pilį, Gunnaro ir Högnio (Hagen) mirtį ir jų sesers Gudrunos kerštą Atliui.

Finnur Jonsson A., 1912.

Atlamal jaunesniosios Eddos giesmė Grenlandijoj, plačiau dainuojanti Atlakvidos įvykius.

Atlamba taip kartoja nepasirašęs straipsnelio autorius (E. Volteris?) Brokhauzo ir Efrono rusų žodyne (3 pustom. 1890, 425 p.) T. Narbuto (Dzieje starożytne narodu litewskiego, 1835. I, 233 ir 234) du kartu minimą A l t a m b ą, tariamąją senovės lietuvių šventyklą. Narbutas nurodo, jog Vilniaus Bakštoje Vaikelio Jėzaus vienuolyno kieme (XIX ir XX a. ten buvo vaikų prieglauda, 1915—1921 lietuvių rankose) yra išlikęs senosios pilies požeminis urvas, seniau jungęsis su slaptinga šventyklėle (z małą świątynią tajemniczą) toje pat Bakštoje. Atsirėmęs savo surastąja J. F. R. kronika, kuri savo ruožtu rėmusis XVI a. Vilniaus vaito Augustino Rotunduso užrašais, N. vadina ją „Altamba, tur būt dievo Atlaibos", ir randa ją XIII a. iš pradžių senųjų Trakų pilies požemiuose, o kiek vėliau ir Bakštoje. A. šventę minėję rugsėjo 8 d. Trakuose, 15 d. Vilniuje (Bakštoje); joje dalyvavę daugybė Lietuvos, Žemaičių, Prūsų, Kuršo, Lyvžemio ir Rusios žmonių, kurie maldingai ėję iš Trakų į Vilnių, juoba buvusi čia tuo metu didžioji mūgė. Kokios buvusios apeigos, kronika nežinanti. Vėlesni Bakštos padavimai (apie slibiną ir kt.) T. Narbuto pasakojami str. Dawniejsza topografja Wil-

na (Pomniejsze pisma historyczne, 1856, 51—53 psl.) (ž. Bakšta). Lietuvių mitologijos tyrinėtojai (Mannhardt, Mierzyński, Brückner, Usener, Grienberger, Būga) A. neaiškina.

Atlankos augančio medelio ar krūmo prie žemės prilenktos šakutės, iš kurių išauga nauji medeliai. A. dažniausiai veisia agrestus, serbentus ir kai kuriuos dekoratyvinius medelius. Pvz., agresto kelmas aplink apkasamas lėkščiais kraštais griovelių, į jį palenkiamos jaunos agresto šakelės, kurios dvišakiu kuoliuku prismeigiamos į griovelį ir apipilamos žemėmis. Šakelės viršūnėlė pariečiama aukštyn. Žemėmis apkasta šakelės dalis po kiek laiko išleidžia šakneles, tada šakelė atkertama nuo motininio kelmo ir persodinama skyrium.

Atlanta J. A. V. pietų rytų mst., nuo 1868 Georgijos valst. sostinė prie Chattahoochee upės, vaizdingoje apylinkėje, 270.000 gyv. (1930), kurių 40% juodieji. Įsteigtas 1845; prekybos, pramonės centras ir 8 geležinkelių mazgas. Prekiaujama ir perdirbama javai, medvilnė, tabakas ir medis; mašinos, batai, baldai, popierius ir kt. A. vienas žymiausių Amerikoje mokslo centrų. Viešųjų mokyklų sistema suorganizuota 1871. 1869 įsteigtas A. University negrams; 1870 Clark Univ.: 1882 Morris Brown College (negrams metodistams); 1888 Georgia School of Technology; 1905 The A. School of Medicine; 1903 The Southern College of Pharmacy ir kt. 1864 kare A. buvo sudegintas gen. Shermano.

Atlanta

Atlanta Peronii šiltose jūrose gyvenąs moliuskas; klasė: Gastropoda, būr. Heteropoda.

Atlantas ž. Atlas (graikų mitologijoj).

Atlantic City (sk. -tik syti), JAV rytų pajūrio mst., New Jersey valst. Garsios maudyklės. 1930 66.168 nuolatiniai gyventojai, bet drauge su atvykstančiais maudytis svečiais rugpiūčio mėn. gyventojų skaičius siekia 300.000 ir šiaip per metus vidurinis dienos gyventojų skaičius praneša 100.000; per metus apsilanko 15.000.000 svečių. XVIII a. A. C. tebuvo žvejų gyvenama, maudyklėmis ėmė garsėti nuo 1845, ypačiai nuo 1854.

Atlantic Highway J. A. V. Atlantiko pajūrio didžiakelis tarp Calais, Maine valst., ir Miami, Floridos valst., perkertąs 13 valstybių per mst.: Boston, Providence, New York, Philadelphia, Baltimore, Washington, Richmond, Augusta, Jacksonville ir kt.

Atlantic Pacific Highway didysis kelias, kuris jungia Atlantiką su Didžiuoju vandenynu, perkirsdamas J. A. V. nuo New Yorko ligi Los Angeles ir San Diego per 3.000 angl. mylių (apie 5.000 km) pro Philadelphia, Baltimore, Washington, Cincinnati, Saint Louis, Phoenix ir kitus mst.

Atlantico Kolumbijos respublikos departamentas (P. Amerikoj), 3.070 km², 160.000 gyv. (44 gyv. 1 km²), kurių daugumas negrai ir mulatai. Auginama bananai, cukrinės nendrės ir tabakas. Svarbiausias mst. Barranquilla (80.000 gyv.).

Atlanticus latvių ekonomisto K. Balodžio (ž.) slapyvardis, kuriuo jis pasirašė savo ekonominę studiją Der Zukunftsstaat (1898, ²1919, ³1927).

Atlantida Atlantidė, ž. Atlantis.

Atlantidos, graikų padavimų Atlaso (Atlanto, ž.) dukterys: Plejados, Hiados ir Hesperidos.

Atlantikas svarbiausias vandens susisiekimo antras didumu vandenynas, skiriąs Euraziją ir Afriką nuo Naujojo Pasaulio, Amerikos. Senovėje vadinamas Mare atlanticum arba marės į vakarus nuo Herkulio stulpų. Mercator (1569) savo pirmajame žemėlapy A. vadina tik žieminę vandenyno dalį, o pietinę Etiopijos jūra. Varenius (1650) A. išplečia visam vandenynui. Atskiros dalys dar ir šiandien turi savus pavadinimus. Pvz. Moterų jūra — pasatų regionas tarp Antilų ir Žaliojo Rago (Kap Verde); apie 30° žiemių platumoj zona vad. Žirgo Plotai (Horse latitudes); tarp 20° ir 35° ž. pl. ir 30°—70° vak. ilgumos sritis — Sargaso jūra (Mare Sargassum), kurioje plūduriuoja augančios marių žolės. A. atsirado įvykus įvairiais žemės istorijos laikais litosferos (ž.) suplyšimams ir nuslūgimams. Kreidos periode jis siekė vakaruose šiandieninius Amerikos Kordiljerus. Nuo to laiko A. nežymiai siaurėja. Pagal Al. Wegenerio epiroforestinę teoriją (A. W. Die Entstehung der Kontinente und Ozeane, 1915) A. atsiradęs Amerikos žemynui atsiskyrus nuo Afrikos - Eurazijos ir nuslinkus į vakarus, ten pasiekus dabartinę vietą ir pasidarius beveik pastoviam. A. krantus, išskyrus mažą Gibraltaro sritį, visur sudaro ištisinės, neraukšlėtos plokštumos. Tai atskiras A. krantų tipas. Salų maža. Didumas ir gilumas. Tikrojo A. ri-

Pra-Atlantiko žemynas (sekant Wegeneriu)

bos: pietvakariuose linija tarp Kap Hoorn ir Pietų Shetland salų; pietryčiuose siekia ligi 20° rytų ilgumos; žiemiuose jo galinę ribą sudaro eilė dugno iškilimų (slenksčių) tarp Baffino Žemės ir Škotijos. Šitoks plotas turi 82,4 mil. km², drauge su šalutinėmis jūrėmis (dalis Žiemių Ledjūrio, Šiaurės arba Vokiečių, Baltijos, Viduržemio, Airijos, Hudsono ir kt. jūros ir įlankos) sudaro 106,5 mil. km², t. y. per 20% viso žemės paviršiaus ploto. Išilgai jis turi 16.500 km (su Ledjūriu 21.000 km). Skersai, žieminėj daly (31° žiemių pl.) 6.900 km, pietinėj (51° pietų pl.) 6.300 km. Didžiausias plotis tarp Juodosios jūros ir Meksikos įlankos siekia 13.000 km, vidutinis plotis apie 5.500 km. Savo forma panašus į raidę „S“. Jo krantai eina beveik lygiagrečiai. Todėl Humboldt A. prilygino milžiniškam kloniui. Vieno kranto sausažemio kyšulius kitame krante atitinka vandens įlankos. Ši krantų konfiguracija padeda išaiškinti A. atsiradimą ir turi didelės reikšmės vandenyno srovių susidarymui ir klimatui — vėjų linkmei. Dėl to pat pietinės A. dalies uostai galima greičiau pasiekti iš Europos nekaip iš žiem. Amerikos. Vidutinis gilumas be šalutinių jūrų 3.900 m, o su šiomis apie 3.300 m. Didžiausios gelmės yra dvi: viena vidurio-vakarų daly prie Porto Rico salos 8.526 m ir antroji pietuose — Sandvičo griovis 8.050 m. Toliau seka žiem. Amerikos baseinas (7.000 m), Kap Verdo dauba (6.300 m), Brazilijos dauba (6.000 m), Argentinos baseinas (6.200 m), Kongo duburys (5.800 m). Didžiausios gelmės yra išilginiai litosferos plyšiai prie artimų salų. A. dugno morfometriniai tyrimai pradėti tik 1850 Jungtinių Amerikos Valstybių laivo Delphin. 1855 Maury nubraižė pirmąjį A. gilumų žemėlapį. Žiemių sritis buvo greičiau ištirta betiesiant povandeninius telegrafo kabelius tarp Europos (Anglijos) ir žiemių Amerikos. Daugiausia nudirbo anglų karo laivai: Cyclop (1857), Bulldog (1860), garlaivis Faraday (1878—1882). Įvairiose A. vietose matavo britų Hydra (1868) ir Challenger (1872—1876); vok. Gazelle (1874—1876); amerikiečių Essex (1877—1878), prancūzų Talisman (1883). Vėliau pasižymėjo vokiečių ekspedicijos laivu Valdivia (1898—1899) ir Planet (1906—1907); danų Ingolf (1896—1898) ir norvegų Vöringen (1876—1878). Pietų dalį (į pietus nuo 20° žiemių pl.) tiksliausiai ištyrė vokiečių ekspedicija laivu Meteor (1925—1927). Pažymėtinas yra A. slenkstis — dugno iškilimų ruožas (ligi 3000 m gilumo), išsiraitęs „S“ forma išilgai visą A. Jam priklauso ir Azorų iškiluma, A. turi povandeninių ugniakalnių rajonus, kur dažnai kartojasi žemės drebėjimai. Newfoundlando srities seklumų dugne daug moreninių nuosėdų ir riedulių, kurie čion patenka iš plaukiojančių ledkalnių. Žalsvas, pilkai rusvas globigerininis dumblas apklojęs apie 44 mil. km². Netoli Azorų ir šalia Antilų 2000 m gilumos dugne rasta pteropodinio dumblo plotų. Diatomėjinis dumblas 2.700 m gilumoj randamas Antarkties srities dugne. Radiolarinių nuosėdų visai nėra, o ties Brazilija ir į vakarus nuo Kap Verdo didelius dugno plotus dengia raudonas molis. Terrigeninės nuosėdos apima pakraščių ruožus ir įlankas. Koralinių nuogulų plačioji zona Meksikos įlankoje — į pietus nuo Floridos. Vanduo ir jo fiziniai savumai. A. vandens tūris su jūromis apima apie 355 mil. km³, o be jūrų 324 km³. Vandens specifinis svoris abiejuose pasatų ruožuose didesnis nekaip pusiaujo juostoje, bet didesnėse geogr. platumose žymiai mažesnis. Toje pačioje geogr. pl. žiemių A. vanduo yra sunkesnis ir sūresnis, nekaip pietinėj daly. Pasatų zonose, kur daugiau vandens išgaruoja dėl sausų vėjų, druskingumas siekia 37,3‰. Didžiausias druskingumas yra 38‰, Viduržemio jūroje pasiekia 39‰. Nevienodam vandens sūrumui susidaryti įvairiose vietose daug lemia vandenyno

srovės. Daugiau kai pusės viso A. paviršiaus vid. temperatūra yra per 20°C. Vidutinis terminis pusiaujis (27°C temp.) sutampa su 5° žiemių pl. Žiemių A. dalis yra šiltesnė už pietinę, nes milžiniškos srovės šilto pusiaujo zonų vandens yra srovių nešamos į žiemius. Gilyn temp. krinta nelygiai: greičiausiai puola ligi 200 m, lėčiau ligi 1000 m ir lėčiausiai nuo 1000 m ligi paties dugno. Gilesniuose sluoksniuose žiemių A. dalis šiltesnė už pietinę. Paviršiaus 10°C izoterma pietų pusrutuly yra maždaug ties 45° pietų pl., žiemių pusr. vakariniuose pakraščiuose ties 40°; rytuose (Europos) vandenyse siekia ligi 60° žiemių pl. Šalto vandens baseinai yra Afrikos pietvakarių, Marokko, pietų Amerikos ir žiemių Am. pakrantėse. Naujojoj Škotijoj ties

ATLANTO VANDENYNAS

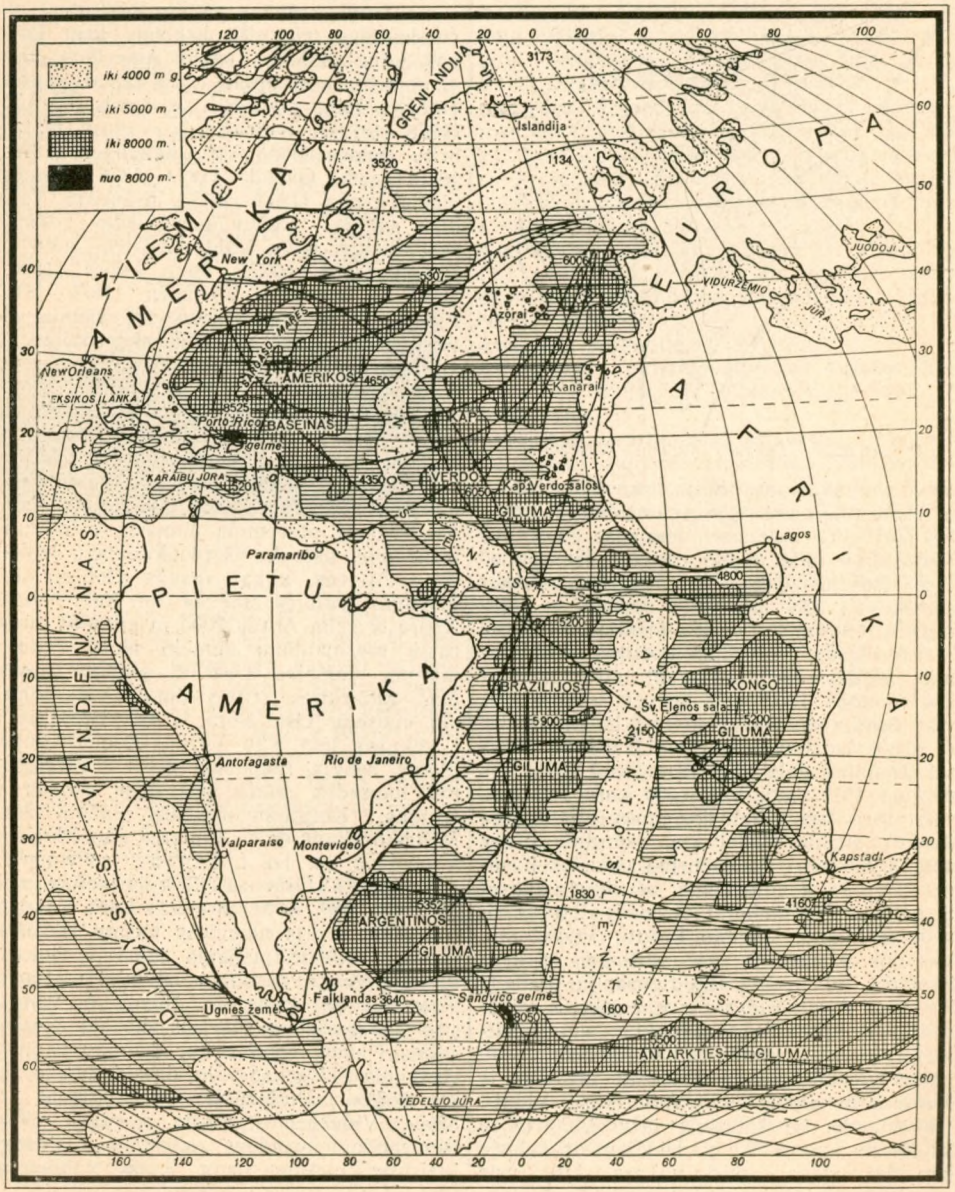

45° yra 5°C paviršiaus temp., kaip žiemių Europos vandenyse ties 70° ž. pl.

Srovės. Atogrąžų zonoje yra 3 svarbiausios vandens srovės: 1. žiemryčių pasatų varoma žiemių pusiaujinė; 2. pietryčių pasatų — pietų pusiaujinė ir 3-ji tarp šių dviejų plaukianti į rytus Gvinėjos srovė. Kadangi pietryčių pasatai yra stipresni ir pastovesni, tai pietų pusiaujinė srovė turi didesnį greitį, nekaip žiemių, kuri yra varoma silpnesnių ir nenuolatinių žiemryčių pasatų. Žiemių pusiaujinė plaukia vidutiniškai apie 23 km per parą, pietų 37 km. Birželio—liepos m. jos greitis siekia 56 km per parą. Gvinėjos srovė tokį greitį pasiekia tik Gvinėjos pakrantėse, šiaip vidutinis jos greitis 27 km. Žiemių pusiaujinė pakrypsta vakaruose išilgai Antilų salyno, o tuo tarpu pietų pusiaujinės viena (žiemių) šaka pasuka išilgai Brazilijos ir Guayanos (Gvianos) pakraščių žiemvakarių linkme. Čia srovės greitis siekia ligi 90 km per parą ir dėl to ši srovė jau buvo pastebėta Kolumbo. Šios srovės žiemių šaka teka į žiemius nuo Antilų vakarų linkme. Tai Antilų srovė, kuri Bahamų salynui teikia tropišką klimatą. Antiliškoji srovė žymi dideliu gilumu; Irminger susekė, kad ji siekia ligi 900 m gilumo. Vietoje tarp Kubos ir Floridos rifų prasideda svarbiausioji iš visų vandenynų Golfo srovė (Golfštremas). 1513 pirmas ją susekė Ponce de Leon ir pavadino Floridos srove. Franklin jai suteikė dabartinį vardą. Vidutinis jos greitis 80 km per parą, kai kur siekia ligi 180 km. Vaidina žymų susisiekimo vaidmenį. Šiaurinėje vietoje (tarp Floridos ir Gun Cay švyturio) teka 70 km per parą ir per valandą praplukdo 90 km³ vandens. Antilų srovė, kuri pradžioj teka į vakarus, paskiau į žiemius pakrypsta, yra 670 km platumo, 1000 m gilumo ir per valandą praneša 619 km³ vandens. Europos pakraščiuose Golfo srovė skyla pusiau: viena šaka plaukia žiemryčių linkme, o antroji plaukia į pietryčius—pietus ir čia, kaip Kanarų srovė susijungia tarp Kanarų ir Kap Verdo (Žaliojo Rago) su žiemių pusiaujine. Vidury šio ramaus vandens plato, kuris iš visų pusių apsuptas srovės apskritimo, yra žolėtoji Sargaso jūra, trukdanti laivams plaukioti. Šildančioji Golfo įtaka labai žymi visai vakarų ir žiemių Europai. Vyraujant šiltiems vakarų vėjams neužšąla nė vienas Norvegijos fiordas. A. žiemvakariuose teka šaltosios srovės. Išilgai Grenlandijos rytų pakraščius teka iš Žiemių Ledjūrio šaltoji Rytų Grenlandijos srovė, nešanti daugybes ledkalnių ir ledo ižo, kuris kartais pasiekia net Airijos krantus. Ties Kap Farewell ji pasuka į žiemvakarius ir toliau teka ligi 70° ž. pl. išilgai vak. Grenlandijos pakraščių. Labradoro srovė slenka paliai Labradoro ir Baffino žemės pakraščius į pietus. Tarp šių srovių įsispraudžia šiltosios Golfo srovės šaka, tekanti žiemių linkme ir pasibaigianti Baffino įlankoje. Labradoro srovė plukdo dau-

ATLANTO VANDENYNO SROVĖS IR ORO TEMPERATŪRA

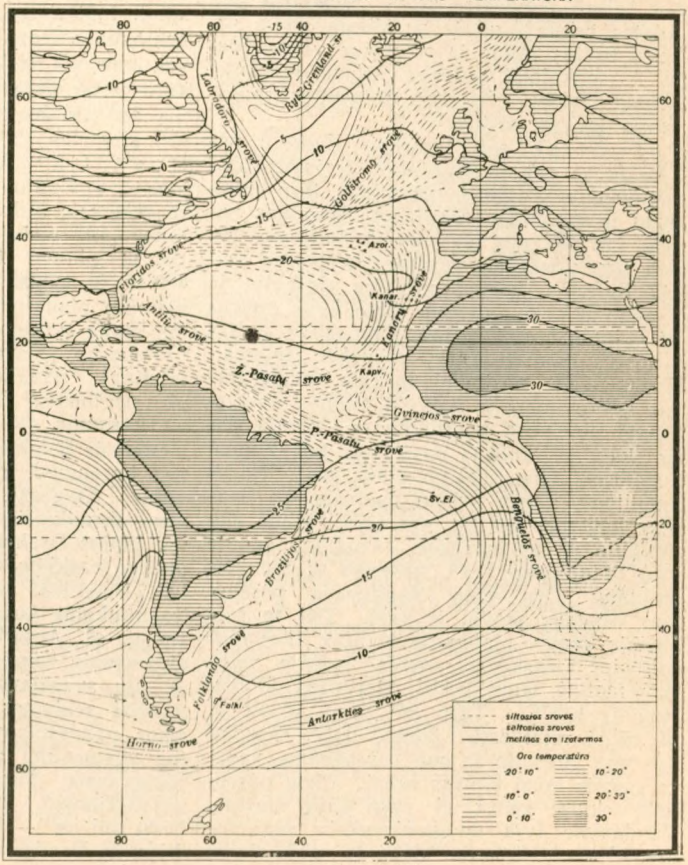

gybę ledkalnių, kurie yra sausažemio ledynų skeveldros. Ties Newfoundlando seklума ji susiduria su Golfo srove, grimsta gilyn ir susimaišo. Susitikę šaltieji vandens su šiltaisiais sukelia žymius oro temperatūros skirtumus mažuose nuotoliuose, nuo ko susidaro (ypačiai pučiant šiltiems pietų vėjams) tiršti rūkai, kliudą susisiekimui. Šiltosios srovės vanduo yra mėlynas, šaltosios žalsvas. Arčiau pusiaujo kaip 40° ž. pl. ledkalniai retai pakliūva. Pietų A. teka antroji šaka pietų pusiaujinės srovės ties La Plata žiotimis. Jos greitis apie 22—56 km per parą. Ties Patagonijos pajūriu vanduo yra šiltesnis, nekaip toliau nuo sausažemio. Tai pareina nuo vietos klimato, nes giliuose sluoksniuose yra tokia žema temperatūra, kad tai turėtų būti šaltoji poliarinė srovė. Šaltosios Falklando srovės vanduo tamsiai žalias, šiltosios braziliškosios mėlynas. Į pietus nuo 35° p. pl., kur šios abidvi srovės susiduria, siaučia nuolatiniai smarkūs vėjai. Į Afrikos pietvakarių sritis plaukia iš Antarkties zonos šaltoji Benguelos srovė. Susidūrus ties Adatos ragu (Agulaš) su šiltąja srove sukelia tirštus rūkus ir smarkius vėjus. Pietų A. ledkalniai patenka arčiau pusiaujo, nekaip žiemių. Jie yra Antarkties sausažemio ledynų atstovai.

P o t v y n i a i esti didesni Europos pakraščiuose, nekaip Amerikos. Dvisavaitiniai potvynių svyravimai (skirtumai tarp minimum ir maximum potvynių) Amerikos pusėje yra per pus mažesni už Europos. Dideli rytų pakrančių potvyniai teigiamai veikia Europos uostus, nes čia daugely jų vanduo pakyla potvynio metu kelis metrus už vidutinį normalų lygį ir tuo būdu leidžia į uostus įplaukti gilios grimzlės laivams.

K l i m a t a s pasižymi mažais temperatūros svyravimais ir nelygiu šilimos pasidalinimu abiejuose pusrutuliuose: žiemių dalis (kaip ir vandens paviršius) turi žymiai aukštesnę temp., nekaip pietų pusė. Paros amplitudė, abiem pusėm pusiaujo, ne daugiau kaip per 50° pl., yra 1,5°C, toliau nuo pusiaujo ji dar mažesnė. Atogrąžų zonoje oras vidutiniškai 0,2°C vėsesnis už vandens paviršių. Oro temp. daugiausia pareina nuo vandens sroviu ir vėjų. Dėl to toje pačioje geogr. platumoje Halifax (Kanada) šaltosios Labradoro srovės įtakoje vidutinė metinė temp. 5,5°C, Bordeaux (Prancūzijoj) 12,8°C. Tarp 30° ž. pl. ir 30° p. pl. rūkai retai esti. Žiemių daly, esančioj toli nuo pusiaujo ir nuo sausažemių, vasarą siaučia labai tamsūs rūkai. Pietų pusrutuly tokiose geogr. pl. rūkų daug mažiau. Vandenyne lyja daugiau nekaip sausažemy. Pasatų zonoje daugiau atmosferos drėgmenų iškrinta sausažemių rytų pakraščiuose, o ten kur pučia vakarų vėjai, jų daugiau gauna žemynų vakarų krantai. Smarkiausi viesulai dažniau pasitaiko tarp pasatų zonų. Orkanų periodais (nuo rugpiūčio ligi spalių) jie siaučia į žiemius nuo Antilų salų. A. audrų esti dažniau nakti, nekaip dieną. Sausros metu, kai pučia nuo Saharos vėjai, susidaro dulkių kritulių ir rūkų, kurios laivą apkloja purvo sluoksniu. Audringųjų sūkurių dažniausiai esti Kap Verdo ir Vakarų Indijos srityse. Azorų ir Madeiros apylinkėse retai pasitaiko tokių smarkių viesulų kaip Meksikos jūrose. Priešais La Plata dažnai siaučia smarkūs pamperos ir turbonados. Labai viesulingos yra Kap Hoorno ir Falklando sritys. Į žiemius nuo 40° ž. pl. vyrauja žiemvakarių ir pietvakarių smarkūs vėjai. A. vėjų sistema, abipus pusiaujo ligi 60° geogr. pločių, remiasi taisyklingu anticikloniniu sūkuriu, kurio centras yra tarp 30° ž. pl. ir 38° p. pl. ir laikos arčiau rytų pakraščio. Arčiau pusiaujo pučia žiemryčių ir pietryčių pasatai, toliau nuo jo, šalia pasatų, yra nepastovūs vakarų vėjai. Ramiausia juosta yra tarp šių vėjingų zonų. Visame A. vakarų vėjai dukart dažnesni už rytų. Žiemą ant vandenyno esti dažniausiai žemas oro slėgimas.

G y v ū n i j a. Atogrąžų zonoje A. turtingesnis gyvūnijos rūšimis, žiemių kraštuose atskirais individais. Daugiausia planktono (ž.) viršutiniuose sluoksniuose ligi 100 m gilumo; tamsiose gelmėse, giliau 400 m, jo maža, bet ir pačiose didžiausiose gelmėse planktono šiek tiek randama. Žiemių dalis turtinga paukščiais, jūrių arkliais (Trichecus rosmarus) ir ruoniais (Phoca vitulina). Vidutinių platumų (40°—65° ž. pl.) negiliosios žiemių sritys pasižymi žuvų gausumu — daugiausia sluoksnėtomis menkėmis (Gadus aeglefinus), silkėmis (Clupea harengus) ir kt. joms giminiomis žuvimis. Atogrąžų srity (ligi 25° ž. pl.) gyvena skraidančios žuvys. Pietų atšiaurėje, ligi linijos Drakes sąsiauris — Bouvet sala plačiai pasklidę albatrosai ir Kapo karveliai. Pingvinai laikos šaltuose vandenyse ir sutinkami Angolos pakraščiuose net ligi 15° p. pl. Antarkties zonos dar turtingos didžiaisiais banginiais. Žvejybos atžvilgiu A. yra svarbiausias iš visų vandenynų, o ypačiai seklumos žiemių Europos ir Amerikos pakraščiuose. Vidutiniškai per metus sugaunama apie 1.300 mil. kg silkių (daugiausia Šiaurės jūroj ir Norvegijos pakraščiuose), menkių (Gadus morrhua) 1.500 mil kg — Lofotų salyno srity, Islandijos ir Newfoundlando pakraščiuose. Me-

tinė A. žuvų produkcija įkainojama apie 2.500 mil. litų.

Susisiekimas ir geopolitinė reikšmė. Pirmieji A. perplaukė normanai VIII—XI a. Pirmasis garlaivis jį perplaukė tarp Anglijos ir žiemių Amerikos tik XIX a. vidury. 1866 amerikietis C. Field pravedė pirmąjį povandeninį telegrafo kabelį tarp Airijos ir Amerikos. Dabar 16 kabelių jungia Europą su ž. Amerika ir 6 su p. Amerika. 1928 Lindberg pirmas jį perskrido lėktuvu iš vakarų į rytus, nuo 1932 mėginama palaikyti pastovus susisiekimas orlaiviais tarp centr. Europos ir p. Amerikos. 1916 jį perplaukė pirmąkart povandeninis karo laivas (Deutschland), 1919 iš Anglijos Amerikon perskrido pirmas orlaivis. Paskutiniu laiku ruošiamasi A. įtaisyti plaukiojančias, pastovias lėktuvams nusileisti stotis — transokeaninio oro susisiekimo bazes. Žmonių migracijos ir prekių transporto atžvilgiu A. yra svarbiausias iš visų vandenynų, nes jis jungia (senovėje skyrė) artimiausiu keliu du didžiausiu žemynu. Jo žiemių pusrutulio krantai yra tankiausiai žmonių gyvenamos sritys, kur susispietę Senojo ir Naujojo Pasaulio kultūros centrai ir materialiniai lobynai. Jam tenka apie 80% viso pasaulio susisiekimo vandenimis. Kasmet per A. perplaukia apie 150 mil. register-tonų talpos laivynas, taigi 2,5 kart didesnis už visų kitų vandenynų. Iš visų A. plaukiojančių laivų yra 97% garlaiviai, o dar 1850 buvo 95% burinių laivų. Greičiausias garlaivis (Bremen 1932) A. perplaukia tarp Vak. Europos ir New-Yorko maždaug per 4,5 paros. Geopolitiškai A. valdė kelios tautos. 1500—1600 jame viešpatavo portugalai—ispanai; po jų ligi 1700 olandai, 1700—1800 prancūzai—anglai. Nuo XIX a. pabaigos ligi didžiojo karo vyravo beveik vieni anglai, paskutiniu laiku vis labiau įsigali amerikiečiai, nes britai savo didžiausią vandenynų politikos dėmesį nukėlė Indijos vandenynan.

G. Schott Geographie des Atlantischen Ozeans, ²1926; *O. Krümmel* Handbuch der Ozeanographie, 2 t., ²1907—1911; *Helland-Hansen and Nansen* Eastern North A., 1926; *H. Ihering* Geschichte des A. Ozeans, 1927; *H. Mohn*, The North Ozean, its depths, temperature a. circulation, 21 t., 1887; *J. Šokalskij* Okeanografija, 1917. *A. B.*

Atlantique 1930 nuleistas į jūrą ir 1931 gruodžio mėn. pradėjęs plaukioti moderniškiausias prancūzų didlaivis (227 m ilgumo, 30 m platumo, 42.500 tonų) susisiekimui tarp Prancūzijos (Bordeaux) ir p. Amerikos (Buenos Aires) p. Atlanto vandenynu palaikyti (tą kelionę A. nuplaukdavo per 13 dienų). 1933 sausio 4 d. paslaptingomis aplinkybėmis sudegė ties Cherbourgo uostu (Prancūzijoj). Apie 20 aukų.

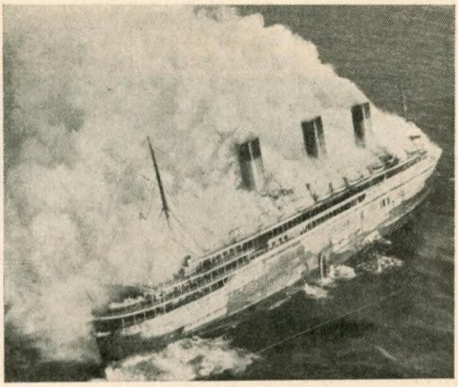

Atlantique sudegimas

Atlantis, Atlantida, tariamai nugrimzdusi Atlanto vandenyne sala, kuri buvusi didesnė už Mažąją Aziją ir Libiją ir buvusi gyvenama aukštos kultūros žmonių, susiorganizavusių į galingą valstybę, turėjusių plačią pramonę ir prekybą, siekusių tolimiausių kraštų. A. problemą sukūrė Plato. Jis savo dialoge Timėjas egiptiečio dvasininko lūpomis pasakoja apie galingą kariuomenę, kuri atvykusi iš salos, buvusios anapus Heraklio stulpų (Gibraltaro). Joje viešpatavę galingi karaliai, kurie valdę ne tik šią salą, bet ir daugelį kitų kraštų. Bet vieną nelaimingą dieną ši kariuomenė su visa sala likus vandenyno gelmių praryta. Dialoge Kritijas jis pasakojimą papildo, sakydamas, kad praėję 9000 metų nuo to laiko, kai įvykęs paskutinis karas su atlantais. Salai nugrimzdus, jos vietoje atsiradus nepereinamoji bala, trukdanti plaukiantiems jūrėmis. Plato pasakoja apie A. salos mineralinius turtus, šventoves, laivus ir kt. Homero Odisėjoje randama irgi panašių žinių pėdsakų. Pranašas Ezekielius, gal irgi turėjo galvoje A., aprašydamas jūrėse paskendusį nežinomą kraštą. Aristoteles A. problemą laikė prasimanymu, taip pat Strabo ir Plinius. Poseidonius įžiūrėjo čia pasakų pynimąsi su realybe, taip pat Aleksandras Humboldt. Aptikus Kolumbui Ameriką, kilo mintis, kad jinai esanti Plato aprašomoji A. Šią hipotezę bene pirmas iškėlė ispanas Gomara 1553 savo Historia de las Indias. Ją stengėsi paremti naujais argumentais, tarp kitų Fr. Bacon of Verulam veikalu Nova Atlantis (1638) ir J. J. Birchérod Schediasma de orbe novo non novo (1663). Jakob Kruger (1855) įrodinėjo, kad Ameriką atradę finikiečiai ir ji esanti Platono aprašomoji A. Nors pirmosios Platono žinios nurodo, kad A. buvusi į vakarus nuo Gibraltaro, bet ilgainiui įvairūs A. klausi-

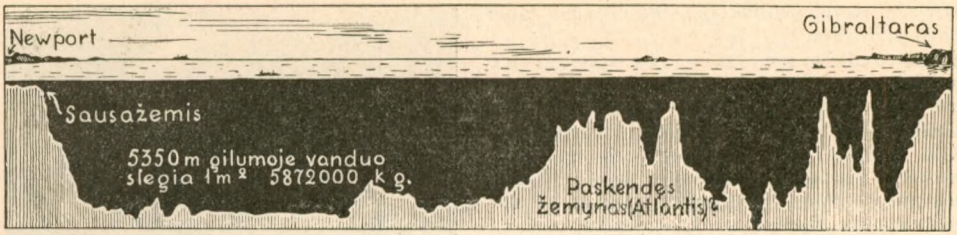

mo tyrinėtojai nepasitenkino ta vieta ir ieškojo šios žuvusios salos didžiuliame plote nuo Spicbergeno ligi Kaplandijos ir nuo Amerikos ligi Indijos. Švedas O. Rudbek veikale Atlantica (1675) nurodo A. buvus Skandinavijos pusiasalį, vokietis G. Caspar Kirchmaier (1685) knygoje Exercitatio de Platonis Atlantidae, ją nukelia į pietų Afriką. Prancūzas J. Sylvain Bailly, parašęs 1779 Lettres sur l'A. de Platon et l'ancienne histoire de l'Asie, tvirtino, kad A. reikią laikyti Spicbergeną, nes sunkiai plaukiojamos jūros yra ne kas kita kaip Žiemių Ledjūris. Dalisle de Sales (Histoire nouvelle de tous les peuples du monde, 1779) ieškojo A. Kaukazo kalnuose. Kiti prancūzai, kaip F. C. Bär, J. Ensenius, Bartoli, Latreille jos ieškojo Palestinoj, Persijoj, Sardinijoj, Ceilone ir kt. Prancūzas Cadet parašė veikalą apie brangiuosius Korsikos akmenis (Mémoires sur les jaspes et autres pierres précieuses de l'île de Corse, 1785), kur mini A. ir nurodo, kad ji greičiausiai buvus ten, kur šiandien Kanarų ir Azorų salos. Jis įrodinėjo, kad šios salos esą paskendusios A. liekanos — kalnų viršūnės. Jį parėmė pranc. Bory de St. Vincent (Essai sur les îles Fortunées et l'antique A., 1803) ir vok. K. G. Zschaetzsch (Die Herkunft und Geschichte des arischen Stammes, 1920). R. Hennig 1925 išleido knygelę (Das Rätsel der A.), kurioje, pasiremdamas Adolfo Schulteno ispanų senovės tyrinėjimais (Tartessos, 1925), įrodinėja, kad A. esą ne kas kita, kaip senovėje išgarsėjęs Tarteso mst., buvęs Gvadalkviviro upės žiočių saloje. Ilgainiui jis sunyko, o jo vieta, tekančiam vandeniui ir vėjui veikiant, liko apnešta smėliu ir įvairiomis nuosėdomis. Tartesas yra buvęs kiek į žiemius nuo dabartinio Cadizo (Gades). Tartesas yra istorinis faktas; jis Biblijoje daug kartų minimas Tartiš vardu, apie jį randame žinių graikų ir romėnų literatūroje. Seniau manyta, kad Tartesas ir Cadix esąs tas pats mst., bet tyrimai parodė, kad Tartesas įkurtas apie 1000 m aukščiau. Pranc. kun. Th. Moreux išleido veikalą (L'Atlantide a-t-elle existé? 1924), kuriame priešingai Hennigui-Schultenui įrodinėja, kad A. tikrai buvusi didžiulė sala ir kad Azorai esą jos liekanos. Dabar vyrauja dvi nuomonės. Viena — A. reikią ieškoti netoli Gibraltaro, ne būtinai Atlanto vandenyne. Antra — jos reikią ieškoti Atlanto vandenyne, į vakarus nuo Gibraltaro. Pirmosios nuomonės laikosi vokiečiai, antrosios prancūzai ir anglai. Kad tarp Eurazijos ir Amerikos yra kadaise buvęs didelis sausažemis, patvirtina ir zoologo L. Germaino tyrinėjimai. Anglų archeologas Lewis Spence irgi prieina išvados, kad A. turėjus būti ir buvus gyvenama aukštos kultūros žmonių; atlantų kultūra davusi pradžią pirminei Amerikos kultūrai, o taip pat egiptiečiams. Atlantai, emigruodami Afrikon (Egiptan) esą palikę pėdsakų ir Europoje (Ispanijoje, Prancūzijoje). Jie įkūrę ir Tartesą. M. Račkauskas derina dvi susisiekiančias Hennigo ir Spence nuomones: tarp Europos ir Am. buvus didžiulė sala, nežinomos atlantų tautos gyvenama; atlantai, pasiekę aukštą civilizaciją, susidarius gyventojų pertekliui, kūrę kolonijas vakaruose (Meksika, Peru) ir rytuose (Egiptas, Ispanija), saloj likę visko gaudavę iš jų, atpratę nuo darbo, išlepę, ištižę ir pasidarę nebereikalingu žemės balastu, jų žemelė pasigailėjus ir priėmus savo glėbin. A. problemai išspręsti naują kryptį davė Alb. Hermann, 1929—1930 aptikęs ž. Afrikoj smėliu apneštos maldyklos griuvėsius, mūro sienas ir vandentiekio liekanas. Jis priėjo išvadą, kad A. buvus ne kur nors Atlanto vandenyne, bet žiemių Afrikoje — ten kur dabar Ued-Chalkuf dykuma. Ji nežuvus vandenyno gelmėse, bet buvus pamažu apnešta dykumų smėliu; jos gyventojai išgyvenę baisių kataklizmų, bet iš tos srities išsikėlę kitur. Galima tikėtis, pasak Hermanno, kad nauji archeologiniai atradimai, galutinai išaiškins šį paslaptingą, painų klausimą. A. klausimu susidarė plati literatūra. 1926 išėjo Bibliographie de l'Atlantide et des Questions connexes par Jean Gattefossé et Claudius Roux. Publié sous les auspices de la Revue Internationale Metanoja. Čia sužymėta 1700 veikalų.

M. Račkauskas, A. (Kosmos, 1926); *R. Hennig* Von Rätzelhaften Ländern (Das Rätsel der A.), 1925: *L. Spence* The problem of A. 1925; *L. Germain* L'A. (Revue scientique 1924 15 Nr.); *Th. Moreux* Origine

et formation des Mondes, 1923; *J. Gattefossé* La vérité sur l'A., 1923; *P. Termier* A. la gloire de la Terre, 1923; *L. Frobenius* Auf dem Wege nach A. 1911. *A. Bessmertny* Das Atlantis. Rätsel, 1931 (gera hipotezių apžvalga). *A. B.*

Atlantis geografijos, etnografijos ir kelionių gausiai iliustruojamas mėnesinis žurnalas vokiečių kalba, einąs nuo 1928 Berlyne (Atlantis-Verlag).

Atlantosaurus milžinas 35 m išnykusio mezozoiškos gadynės roplių pasaulio, dinosaurų būrio gyvulys. Pirmagalinės jo kojos trumpesnės už užpakalines. Vaikščiojo keturpėkščias. Kaklas ilgas, galva mažytė, mažesnė už kaklo stuburio narelį. Uodega pusė viso kūno ilgumo. Oda plika. Gyveno sausažemy pelkėtose vietose. Skeletai pasitaiko apatinėj kreidoj š. Amerikos vakaruose.

Atlas arba **Atlantas** žvaigždė Plejadų spiečiuje (sietyne). Kitas pavadinimas — 27 Tauri. Ž. Plejados.

Atlas Eleazaras (1851 Baisogaloje — 1904 Balstogėje), žydų rašytojas. Dalyvavo Varšuvos žydų spaudoje hebrajų kalba (N. Sokolovo redaguojamame Hacefirah, A. redag. Haassif ir kt.) literatūros, istorijos ir publicistikos raštais, kaip štai Ma le fanim u-ma le-achor (apie pažangą ir atžangą, 1884) ir kt., 1888 bendradarbiavo hebrajų enciklopedijoj Haeškol, 1898 redagavo Hakerem, straipsnių rinkinį apie Rusijos žydų gyvenimą, literatūrą, meną ir t. t. Prasidėjus tautiniam žydų judėjimui, A. jam pritarė, bet sionizmui vis labiau nusistatant savo politinę kryptį jis virto griežtu jo priešininku ir laikėsi ortodoksinės krypties.

Atlas (gr. Átlas. kilm. Átlantos, tad kitų Atlántas) graikų mitų titanas (ž.), Japeto ir Klimenės sūnus, Okeano dukters Plejonės vyras; Menoitijo, Prometiejaus (ž.) ir Epimetiejaus brolis; Plejadų Hiadų tėvas. Dalyvavęs titanų kovoj prieš dievus, bausmei turėjęs laikyti ant pečių dangaus skliautą (Hesiodo Teogonia, 517). Kiti jį laikė Hesperidų (ž.) tėvu, mergaičių, kurios tolimuose nuo Graikijos jo valdomuose vakaruose saugojusios aukso obuolius; jų saugojamą vietą pritaikė Atlaso (ž.) kalnams š. Afrikoj. Vėliau ėmė jį kelti mokslininku, astronomu, gaublio (atlas, iš to žemėlapių atlasas ž.) sugalvotoju.

Atlas

Wormstall Die Grundlage des Mythus von A.

Atlas anatomijoje, atlasas, atlantas, pirmasis kaklo stuburo slenkstelis.

Atlasai sistematiniai vienodo formato žemėlapių rinkiniai. Žemėlapiai buvo daromi dar egiptiečių, senovės žydų, graikų, kurių (II a. Kr. g.) Ptolomiejaus buvo ypač ilgai vartojami; net XVI a. žemėlapiai buvo leidžiami Ptolomiejaus vardu. Pirmąkart A. vardu pavadino savo tėvo Gerhardo žemėlapių rinkinį R. Mercator 1595. Dabar reikalaujama, kad: 1) visi žemėlapiai būtų sudaryti pagal vieną projekciją, 2) atskirų lapų mastelis nebūtų labai skirtingas, 3) techninė darbo pusė visų žemėlapių būtų vienoda. Prie A. pridedama visų jame pažymėtų vietų alfabetinis sąrašas ir nurodymas kaip galima kuri nors vieta surasti. Šiam tikslui paprastai A. lapai padalinami į kvadratus, kurie viršuje pažymimi raidėmis, o kraštuose skaitmenimis. A. pagal savo paskyrimą esti politiniai, fiziniai, ekonominiai, religiniai ir kitoki. Mokyklose vartojami daugiausia fiziniai atlasai su politiniu priedu. Jie esti netoki detalūs. Pirmas toks A. padarytas 1707 Nürnberge Kleiner Atlas Scholasticus. Mūsų mokyklose daugiausia ligi šio laiko vartojamas Ošinio ir Mantnieko Geografijos atlasas. Lietuviai, kurie tebėjo rusų mokyklą, gavo naudotis ne per geriausiais A. Iljino, neblogais Linbergo ir visai gerais A. Markso A. Iš istoriniu A. plačiai Europoj vartojamas Putzgero A. Žinomiausi politiniai A. yra šie: A. Andree, Allgemeine Handatlas, [7]1928; A. Stieler Handatlas ,[11]1931; Atlas Sojuza Sovetskich Socialist. Respublik. 1928; Vidal-Lablache, Atlas Général, 1927; The Times Atlas and Gazetteer of the World, 1922; Suomių geografijos draugijos išleistas Atlas de Finlande turi du dideliu tomu teksto ir trečią žemėlapių; K. Branom, New Census Atlas of the World, 1930 paduoda visų J. A. V. gyvenamųjų vietų statistiką ir trumpus viso pasaulio šalių iliustruotus aprašymus; Roland, Atlas Général de geographie physique et politique. Iš fizinių A. pažymėtini: Bartholomew, Physical Atlas, išleistas atskirais tomais atskiroms fizinės geografijos sritims: pvz. Bartholomew's Atlas of Meteorology. Iš statistikai skiriamų A. pavyzdingai (technikos atžvilgiu) išleistas lenkų Rzeczpospolita Polska, Atlas statystyczny, 1930. Jame gyventojų tautinis pasiskirstymas yra parodytas tendencingai. Prof. K. Pakštas sudarė Lietuvos atlaso projektą, kurį priėmė L. kat. m. akademijos sušauktas 1-mas L. kat. mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimas 1933. II. 28. Projekte numatoma apie 300 atskirų Lietuvos žemėlapių atskiroms sritims: istorijai (50), geografijai (110) ir kt. Jo išleidimas turėtų trukti ne mažiau kaip 8 metus. *A. B.*

Žvaigždžių (dangaus) atlasai atsirado XVII a. Pirmą tokį atlasą turėjo

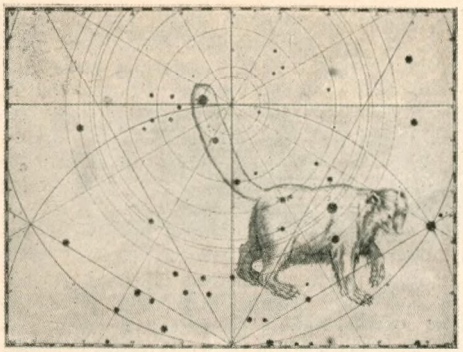

Bayerio atlasas XVII a.: Mažojo Lokio žvaigždynas

Bayerio (ž.) Uranometrija, išėjusi 1603; jame buvo pažymėtos tik ryškesnės žvaigždės. 1729 Flamoteed (ž.) išleido Atlas coelestis, kuris ilgą laiką buvo laikomas pavyzdingas. Senoviški dangaus A. rodė, be žvaigždžių, dar įvairias mitologiškas figūras, kurios vaizdavo žvaigždynus (ž.); kai kurie toki A. turėjo meniškos vertės. Prigijus patogesnei žvaigždžių nomenklatūrai (ž.), mitologiškos figūros A. buvo nereikalingos; už tat yra labiau kreipiama dėmesio į tikslumą, į objektų gausumą. Didesni A. Argelanderio Atlas des nördlichen gestirnten Himmels ir Beyerio - Graffo Sternatlas (1927). Hageno Atlas stellarum variabilium (1927) yra skirtas kintamųjų žvaigždžių tyrinėtojams. Delporte, Atlas Céleste paduoda tikslias žvaigždynų ribas, nustatytas 1930 tarptautinio astronomų suvažiavimo. 1910 J. Franklin Adams sustatė dangaus A. iš fotografinių nuotraukų didelio tikslumo ir žvaigždžių gausumo. Mažesnius astronominius A., skirtus astronomijos mėgėjams, moksleiviams ir kit., sustatė J. Messer (1901), F. Becker (1923), K. Pokrovskij (1923) ir kt. *P. Sl.*

Anatomijos A. piešinių rinkinys, rodąs žmogaus (arba gyvulio) kūną ir jo dalis. Dar Aristoteles mini A. A., kitaip juos vadindamas. Seniausias mus pasiekusių A. A. yra 1491 Jono de Ketham Fasciculus medicinae (Venecijoj); jau 1543 A. Vesalius Bazely parūpina klasiškąjį De humani corporis fabrica; anatomijos piešinių XVI a. paliko taip pat da Vinci, Michelangelo, Rafaelis ir kiti menininkai. XVII ir XVIII a. turi kartais labai gražių A. piešinių (1600 Casserio, 1627 Aselli, 1641 Bartholinus, 1733 Cheselden, 1737—1753 Albinus ir Wandelaer, 1739 Courcelles, 1756 Haller, 1774 Hunter, 1775 Santorini, 1787 Mascagni ir kt.). XIX a. išskirtini Weber (1830—1833), Saint Hilaire (1832—1836), Arnold (1838—1843), Froriep (1851), Pirogov (1852), Rüdinger (1866—1875), Henle (1874—1883), Retzius (1875), Henke (1874—1884), Heitzmann (1884 — 1886), Sappey (1888—1889), Bock (1890) ir kt. XX a. Merkel (1913—1927), Sobotta (4-5 1922—1926) ir kt. Lietuvoje: G. Młodzianowski, Theoremata de oculo (1641), L. Bojanus, Anatomen testudinis europaeae (1819 — 1821, su Parergon 1821), V. Pelikan, Myologia (1823), Ig. Kučinskis, De sceleto construendo (1835).

Chirurgijoj — piešinių rinkinys chirurgijos reikalui. Pirmas spausdintas Ch. A. 1497 (H. Brunschwig). Šiaip pažymėtini: A. Haller (1755—1756), Cooper (1804 — 1837), A. Scarpa (1839), M. Pirogov (1840), Esmarch (1877), E. Nicaise (1891) ir kt.

Atlasas (arab. pers. turk. atlias lygus), pr. satin (sk. satėn, atsirado apie XVI a.), tai audinys išaustas atlasiniu arba satininiu rišimo būdu (ž.), kuriuo audinio paviršiuje lygiagrečiai suguldyti gana ilgi palaidi siūlai sudaro blizgantį paviršių. Jei audinio gerojoj pusėj daugiau metmenų, tai bus metmenų A., o jei daugiau ataudų, tai ataudų A. (Fig. 1 ir 2). Pagal siūlų skaičiaus rišimo vienete-raporte, A. esti 5—20-to ryšio. Siūlų sistema (metmenys arba ataudai), kurie daugiausia matomi gerojoj pusėj, daroma iš labiau blizgančios medžiagos; kita sistema, kurios siūlai daugiausia blogojoj pusėj, — iš paprastesnės, bet stipresnės medžiagos. Pavyzdžiui, kinų A. šilkiniai metmenys ir drobiniai ataudai. Paprastai žodis atlasas suprantama kaip labai blizganti šilkinė medžiaga (šilkinis A.). Be šilkinio A., atlasinio rišimo būdu audžiamos taip pat pusšilkinės, vilnonės, drobinės medžiagos, bet paprastai turima galvoje šilkinis A., kaip ir aksomas (gr. hexamiton šešianytis, lot. examitum, rus. barchat; Lietuvos valdovų ir didžiūnų žinoma nuo XIV a.: 1393 siuvami aksominiai švarkai Vytautui ir Jogailai; vėliau vartojama ir bažnyčiose; nuo XVI a. karalienės Bonos pamėgta juodieji aksomai; XVII a. Vilniuje, XVIII Plioterio Kraslave ir Tizenhauzo Gardine steigiama aksomo fabrikai) arba adamoškas (nuo Azijos Damasko mst., iš kur italai paveržė jo audimo paslaptį — su išaustais žvėrimis,

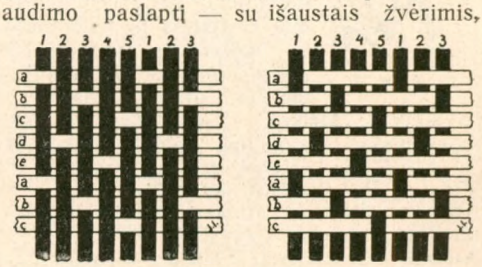

Atlasas

lapais, vaisiais, ypačiai gėlėmis; Lietuvoje žinomas XV a. 1447 Kazimieras Jogailaitis Trakuose dovanojo Venecijos atstovui Contariniui adamoško rūbus; Žigimantas senis tokiais rūbais dėvėjo ir palaidotas; XVIII a. antroj pusėj adamoško fabrikai Lietuvoj Plioterio Kraslave ir Sapiehos Rožanoj); Lietuvoje jis taip pat žinomas dar XIV a. pabaigoj, ypačiai nuo XVII a. Nors A. ir iš viso šilkai yra kilę iš Rytų (Kinų ir Indijos) ir Europon daugiausia iš Persijos buvo gabenami, bet vėliau imta austi Italijoj, Prancūzijoj, Vokietijoj, Anglijoj ir kitur.

Atlasas š. Afrikos kalnuota sritis, 750.000 km². Iš trijų pusių apsupta vandens (Atlanto vandenynas ir Viduržemio jūra), o pietuose siekia Saharos plokštakalnę. Kadangi A. sudaro raukšlėtiniai (Viduržemio raukšlių grandies tęsinys) kalnai, aukštumos, tai šiaurinė šios srities dalis, esanti Viduržemio klimato juostoje, panaši į Europą. Čia susidarė dvi pagrindinės raukšlių virtinės, galais susisiekiančios vakaruose ir rytuose, o viduryje apgaubiančios lygią aukštumą. Vakarinė kalnų dalis vadinasi Aukštasis A. ir kadaise tęsėsi į pietų vakarus ligi dabartinių Kanarų salų, bet vėliau ši dalis sukrito ir pateko po vandeniu. A. daloma į tris dalis: 1. pailga vidurinė dalis: a) Telatlasas, b) (bevardė) plokštakalnė ir c) Saharos A., 2. vakarinė atodanga: a) Maroko A. ir b) Rifų kalnai, 3. rytinė atodanga. Klimatas pasižymi subtropiško Atlanto juostos aukštu oro spaudimu. Žiemą, kai pučia vakarų ir žiemos vakarų vėjai, atneša daug drėgmenų, kurių daugiausia (ligi 1700 mm) iškrinta didesnėse aukštumose, o visas 100 km platumo pamarys gauna per metus apie 500 mm. Sausažemio gilumon sumažėja ligi 200 mm, tik A. Saharos atskiros aukštumos gauna ligi 600 mm. Ten, kur iškrinta daugiau drėgmenų, auga augmenija: kalnų pašlaitės apaugę miškais — krūmynais, slėniuose ir paupiuose dirbami laukai. Toliau nuo jūros riokso pliki kalnai, ir tik kai kur tyrlaukių skurdūs augalai arba halfos žolė.

	Oranas (š. pamarys)	Tunisas (ryt pam.)	Ain Draham (800 m) (š. kalnai)	Tozeur (vidur. saus.)
Sausio vid. temp. . .	11°	10°	6°	10°
Liepos vid. temp. . .	25°	27°	25°	33°
Met. krituliai	550 mm	450 mm	1650	110 mm

Iš medžių minėtini kamštinis ąžuolas, tuja, kadugys, kedras. Miškai, krūmynai ir dirbama žemė apima arti 40% viso ploto, o stepės 60%. Nenuotakios žemės yra 36%. Pamary auginama javai (kviečiai, miežiai, avižos, kukurūzai), vynuogės, alyvos, vaismedžiai ir daržovės. Toliau nuo jūros dirbamo lauko yra tik oazose, kur auginama datulių, javų. Čia vyrauja gyvulių ūkis (avys, ožkos). Pamary reikšmingas kamštinis medis, o čia halfa. Be to, Alžerijos pasieny gausios fosfato kasyklos.

Gyventojų apie 14 mil. (18 viename km²). Beveik visi jie yra berberų rasės, tik pamario miestuose su įvairiomis kitomis tautinėmis (rasinėmis) priemaišomis, bet užtat kalnuose jie gerai išlaikė savo grynumą. Politiškai A. dalomas trimis dalimis: Marokas, Alžerija ir Tunisas. Dėl prancūzų įtakos Alžerija šiandien kultūringiausia, bet Marokas, atsirėmęs į Gibraltaro sąsiaurį, užima reikšmingiausią geopolitinę vietą. Berberai (ž.), ypač kabylai - rifai, yra karingi, ilgus šimtmečius nepasidavė nei finikiečiams, nei romėnams, nei arabams ir dabar ispanams jie sunku suvaldyti.

Lorin L'Afrique du Nord, 1908; *Piquet* Les Civilisations de l'Afrique du Nord, 1909; *Gsell* Histoire ancienne de l'Afrique du Nord, 1913; *O. Rechus* L'Atlantide, pays de l'Atlas, 1918; *Schmitthenner* Tunesien und Algerien, 1924. *A. B.*

Atlasevičiūtė Agota (g. 1894 VIII 27 Šakių aps. Briedžių k.) kūdikiu su tėvais išvažiavo Tallinan Estijoj. 1916 — 1917 Saulės kursuose Voroneže; 1918 prie M. Yčo gimnazijos išlaikė lietuvių kalbos mokytojos teisėms egzaminus. 1918 grįžusi Vilniun lietuvių gimn. lietuvių kalbos mokytoja. 1919 — 1922 Kauno Saulės (vėliau I Kauno) gimn. mokytoja. Susirgusi nutraukė darbą, nuo 1923 XII 1 Kauno sunkiųjų darbų mokyklos mokytoja, vėliau ir bibliotekininkė; 1924 — 1928 išklausė universiteto literatūros skyrių. 1924 išvertė iš rusų kalbos N. Karincevo Tomas Alva Edisonas ir iš estų kalbos A. Tammanno Mokytojas ir jo jaunieji bendradarbiai.

Atlasevičiūtė

Atlasinis rišimas (vok. Atlassbindung) greta drobinio ir miliško yra pagrindinis rišimas audimo technikoj. A. viename rišimo vienete-raporte (ž.) turi būti ne mažiau kaip 5 siūlai metmenų ir 5 siūlai ataudų. Siūlo perėjimai į viršų arba į apačią, rišimo taškai

taip paskirstomi, kad du rišimo taškai niekada nebūtų vienas greta kito.

Atlasov Vladimiras (m. 1711), Ustiugo (Vologdos gub. Rusijoj) kaimietis, išsikėlęs Sibiran, čia 1672 priskirtas Jakutsko kazokams, 1695 Anadyrio kalėjimo tarnautojas, patyręs apie Kamčatką 1696 su 100 kazokų ją puolė ir beveik be pasipriešinimo prijungė Rusijai. Apiplėšęs pirklius, buvo uždarytas kalėjiman, iš kurio 1707 išleistas sukilusiems Kamčatkos gyventojams malšinti. Iššudęs kelis tūkstančius, bet ir žiaurus kazokams, šiųjų buvo nužudytas.

L. Berg Otkrytije Kamčatki, 1924; Tichij Okean, 1926.

Atlaužų kaimas Kretingos aps. Platelių val. 33 km nuo Skuodo glž. st., 3 km nuo Platelių pašto. 1923 10 ūkių, 72 gyv.

Atlava Šiaulių aps. Užvenčio val. ežeras, ties Labunavo dv., Ventos baseine; lenkų geogr. žodynas (I, 52) klaidingai nurodo, kad iš jo prasidedanti Venta.

Atleidimas iš darbo ir tarnybos sutarties terminui nepasibaigus yra neteisėtas veiksmas, kurs suteikia atleistajam teisę ieškoti nuostolių, kuriuos mūsų įstatymai apibūdina kaip atlyginimą už visą laiką, likusį ligi sutarties termino pabaigos. Nebent darbdavys įrodys, kad atleidimas įvyko be jokios iš jo pusės kaltės, dėl nepašalinamų ir nuo jo nepareinamų priežasčių (vis maior). Sutartis su neribotu terminu gali būti nutraukta kiekvienos šalies ir kiekvienu momentu. Bet, kadangi staigus atleidimas iš darbo ar tarnybos gali pastatyti į sunkią būtį atleistąjį, tai įstatymas jo naudai nustato: 1) įspėjimą, 2) kompensaciją. Įspėjimo laikas įstatymų nustatomas paprastai nuo vienos dienos ligi šešių mėnesių. Mūsų įstatymais dviejų savaičių įspėjimas taikomas tik fabriko darbininkų atžvilgiu. Neriboto termino sutartis bus tada, kai šalys nesusitaria dėl termino arba, sutarties terminui pasibaigus, darbininkas, darbdaviui sutikus, tęsia savo darbą ir toliau.

Pramonės įstatais (Rusų įstatymų rinkinys XI t. 2 d.) ir pramonės įstatų papildymu (Vyr. Žin. Nr. 61), darbdavys turi duoti darbininkui kompensaciją, jei atsisakymas nuo sutarties ir atleidimas nuo darbo įvyko iš jo pusės ir be darbininko kaltės. Šita kompensacija įstatymo šiaip išskaičiuota (Vyr. Žin. Nr. 61): už darbą ne mažiau kaip 3 mėn. atlyginama už dvi savaites; už darbą ne mažiau kaip 6 mėn.—už tris savaites; už darbą ne mažiau kaip 1 metų—už 4 savaites; toliau už kiekvienus metus ligi 20 pridedama po dvi savaites, daugiau kaip 20 metų—po 3 savaites. Jeigu darbdavys neįspėjo darbininko apie A., tai jis turi išmokėti darbininkui dar už dvi savaiti, įspėjamąjį laiką.

Mūsų įstatymai mini tik fabriko darbininkams mokamą kompensaciją, bet ne tarnautojams. Valstybės įstaigų tarnautojams atleidžiant išmokama ne kompensacija, bet pensija ir pašalpa iš pensijų bei pašalpų fondo. Privačių įstaigų tarnautojams kompensacijos nesuteikiama, o jie gauna tik papildomą atlyginimą už dvi neįspėjamas savaites. Šis principas ne visada atitinka teisingumą, nes yra smulkių tarnautojų sluoksnis, kuris niekuo nesiskiria nuo fabriko darbininkų. Kompensaciją gauna taip pat darbininkai, kurie dirba įmonėje akordo (ž.) būdu. Einant bendru įstatymų kompensacija mokama, kai atsisakymas nuo sutarties įvyko be darbininko kaltės ir jei darbininkas dirbo tam tikrą laiką be pakaitos, išskyrus pakaitą karo metu. Jei darbo pertrauka kiek ilgesnė, gali įvykti teisėtas darbo sutarties panaikinimas (laiko ilgumą galutinai nusprendžia teismas). Darbininkas laikomas kaltas, ir kada jis pats savavališkai be pateisinamų priežasčių palieka darbą arba kada jis pasirodo netinkamas tam darbui, dėl jo akiplėšiškumo, biauraus elgesio, gresiančio įmonės turto reikalams ar kurių įmonės valdybos bei darbo priežiūros asmenų saugumui, nestojant darbininkui dėl svarbių priežasčių darban ilgiau kaip dvi savaites iš eilės ar darbininkui esant patrauktam tardyman ir tieson dėl nusikalstamo veiksmo, už kurį gresia ne mažesnė bausmė, kaip kalėjimas, ar susirgus darbininkui apkrečiama liga. Jei darbdavys nori sumažinti darbo atlyginimą be darbininko sutikimo, tai jis turi pranešti darbininkui dviem savaitėm prieš tai. Nepranešus apie tai darbininkui ir darbininkui nesutikus, šitoks algos sumažinimas kvalifikuojamas kaip darbdavio atsisakymas nuo sutarties be darbininko kaltės ir pastarasis turi teisės gauti kompensaciją bendrais pagrindais

Jei darbininkas nestojo darban dėl savo pasileidimo, triukšmavimo ar tinginiavimo (Pramonės įstatų, XI t., 2 d., 143 str.), tai įmonės vedėjas gali tik jį už tai bausti. Bendra baudų suma neturi būti didesnė už trečdalį darbininko algos, išmokėtinos darbininkui mokamuoju metu. Priešingu atveju, darbdavys turi teisėtą pagrindą atleisti darbininką be kompensacijos. Darbininkas gali apskųsti tą atleidimą teismui ir ieškoti kilusių dėl to nuostolių. Darbininkas gali teisėtai neatvykti darban dėl priežasčių, nuo jo nepareinamų, kaip laisvės atėmimas, nelaimingas atsitikimas, potvynis, gaisras, šeimos nario mirtis ar sunki liga. Kompensacijon įskaitoma ne tiktai piniginis darbininko atlyginimas, bet ir natūra gaunamas atlyginimas: kuras, šviesa, valgis ir drabužiai. Kompensacijos ieškinys

gali būti pareikštas tik per vieną mėnesį nuo atleidimo iš darbo. Toks trumpas terminas dažnai nesuteikia darbininkui galimumo įteikti savo reikalavimus. Žemės ūkio darbininkus atleisti galima tik darbininkui nepildant sutarties, jei darbininkas nuteistas kalėti, už nedirbimą darbo valandomis ir už gyvulių sužalojimą. Kai dvaro valdytojas su darbininku ordinarininku atsisako sudaryti sutartį raštu, tai ordinarininkas turi teisės naudotis tinkamu gyvenimui butu, laikyti karvę ir t. t. (Vyr. Žin. Nr. 155). Žemės ūkio darbininkai smulkiuose ūkiuose gali būti atleisti tomis pat sąlygomis, kaip ir fabrikų darbininkai. Bet jie gauna ne daugiau kaip trijų mėnesių kompensacijos atlyginimą, jei sutartį sulaužė darbdavys. Įstatymai dėl atleidimo iš darbo arba tarnybos, likę iš senų laikų, turi daug neaiškumų ir trūkumų. Lietuvoje išleistas šių įstatymų papildymas darbininkų būklę kiek pagerino. *S. B.*

Atleidimas nuo teismo mokesčių suteikiamas valdžios ir savivaldybių įstaigoms ir visų tikybų bažnyčioms, vienuolynams. Šios įstaigos nemoka žyminio, bylos ir raštinės mokesčių. Taip pat atleidžiami nuo bylos mokesčio ieškiniai, kuriais prašoma grąžinti bylos išlaidos, kai kartu su baudžiamąja byla ieškomi nusikalstamojo darbo padarytieji nuostoliai. Nuo mokesčių atleidžiami asmenys, kuriems pripažinta beturčio teisė (ž.).

Atleistiniai Romoje ž. Libertinai.

Atlenkimas ž. Dauginimas atlenkimu.

Atletas (gr. athletés) senovės Graikijoj rungtynių dalyvis, vėliau (V a. pr. Kr.) tam pasiskyręs ir savo gyvenimą pritaikęs rungtynininkas (ypačiai Romoj nuo 186 pr. Kr.). Laimėjęs gaudavo garbės dovaną (áthlon). Mūsų laikais A. yra stiprus, raumeningas vyras, ypačiai pasiskyręs sunkiajai atletikai (ž.).

Atletika (gr. athlesis kova, rungtynės) menas lavinti žmogaus fizinę jėgą ir vikrumą mankštymais, aukštoji kūno kultūros mokykla, kur reikia fiziško (kaulų, sąnarių, raumenų, širdies, plaučių) ir psichiško (vidinis drausmingumas, susivaldymas) subrendimo.

Bėgikai

Todėl ir yra nustatyta, kad sėkmingai sportuoti ir verstis A. gali ne jaunesni kaip 18—19 metų amžiaus, kurie yra išėję fiziško lavinimo kursą. A. priemonėmis paprastai yra laikomi: bėgimai, šuoliai, metimai (ietis, diskas, rutulys, kūjis) vad. lengvoji A.; ir imtynės, sunkumų kilnojimas, boksas — sunkioji A. Apskritai atletišku lavinimu gali būt kiekvienas lavinimas, kuris reikalauja iš darytojo maksimum (daugiausia) jėgos, vikrumo ir patvaros. Todėl tas pat lavinimas gali būti vienam atletiškas, kitam, labiau išlavintam, paprastas, nereikalaująs rungtyniavimo. Aukščiausias rezultatas ir yra vadinamas rekordu (ž.). Siauras atletizmas — rekordų siekimas vienoj kurioj A. šakoj visapusiškai nelavina ir sukrikdo organizmo jėgų pusiausvyrą. Normaliausias atletas yra tas, kuris lavinasi visapusiškai ir lygiai visomis A. priemonėmis.

Graikų boksininkas

Moterims, atletizmas — rungtyniavimas iš viso nėra patartinas, nes eikvoja daug nervinės energijos ir be laiko sendina. Tuo tarpu A. priemonės, ypač ieties ir disko jun. metimai, yra labai reikalingos visapusiškam fiziškam moters lavinimui.

Lengvoji A. senovėje buvo plačiai praktikuojama Egipte, Babilonijoj, Graikijoj, Persijoj. Jos tikslas buvo parengti jaunimą karo tarnybai. Graikų olimpiniuose žaidimuose, vykstančiuose kas ketveri metai, lengvoji A. (penkiakovė — bėgimai, šokimai, disko ir ieties metimai, imtynės arba kumščiavimasis ir kt.) vyraudavo. Po viduramžių, kada kūno kultūra buvo užmiršta, tik baigiantis XVII, XVIII a. ir vėliau Locko, Miltono, Rousseau įtaka Prancūzijoj, Vokietijoj, Danijoj, Austrijoj, pagaliau Rusijoj, kariuomenėj ir mokykloj buvo įvesta gimnastika (ž.), bet Anglija ir Amerika jų pavyzdžio nesekė ir lavinasi A. žaidimais (Athletic sports). Apie 1812 Anglijoj pasirodė pirmos bokso (sunkiosios A.) salės, apie 1855 įveda rungtynes Cambridge ir Oxfordo universitetai (nuo 1864 tarpusavios universitetų rungtynės).

Tarptautinės A. rungtynės atnaujinta 1896 olimpiadomis Atėnuose, II—1900 Paryžiuje, III—1904 St. Louis, IV — 1908 Londone, V — 1912 Stokholme, [VI — 1916 Grünewalde (Berlyne)], VII — 1920 Antverpene, VIII — 1924 Paryžiuj, XI — 1928 Amsterdame, X — 1932 Los Angeles.

Lietuvoj lengvoji A. viešai pasirodė tik 1921, kada VII 30 ir 31 įvyko pirmos pirmenybės Kaune, kur dalyvavo: fizinio lavinimosi sąjunga, šaulių sąjunga, Kauno vokiečių spor-

to kliūbas, Karo mokykla, mokomasis batalionas, I Kauno gimnazija, šarvuotų traukinių pulkas ir šarvuotas auto divizionas. Rungtynes sudarė: 60, 200, 400 ir 5000 m bėgimas; šuolis aukštyn iš vietos, šuolis aukštyn įsibėgėjus, trišokis, šuolis su kartimi, šuolis įsibėgėjus į tolį; disko ir ieties metimas; rutulio stūmimas. Be to, buvo suorganizuotos propagandinės estafetės (ž.) Laisvės alėjoj. Sunkiosios atletikos dalykų, ypač sunkumų kilnojimų pirmenybės buvo pirmą kartą suorganizuotos Kaune 1924. Pasaulinio garso įgijo Amerikos lietuvis Žukauskas (Sharkey), 1932 VI 21 New Yorke bokse įveikęs vokietį Schmelingą. Suomius išgarsino bėgikas Nurmi, lenkus diskininkė Konopacka ir kt. Ž. Boksas, imtynės, sunkumų kilnojimas.

F. A. M. Webster Athletic Sports ir *H. J. Savage* A. Sp. United States (The Encyklopaedia Britannica, XIV leid., 1929, II t.); *B. Schröder* Der Sport im Altertum, 1927; *G. Diupperon* Kratkaja istorija fizičeskich upražnenij, 1924; *K. Dineika ir J. Eretas* Lengvosios atletikos vadovėlis, 1922; *K. Dineika* Sportas mokykloje, 1929; *A. Jurgelionis* Fiziškas auklėjimas, 1930; *A. Jurgelionis* Kariuomenės fizinis lavinimas, 1929. *K. Dn.*

Atletinis tipas ž. Konstituciniai tipai.

Atli skandinavų taip vadinamas Atila.

Atlydys ž. Atodrėkis.

Atlixco Meksikos mst. (Puebla valst.) 12000 gyv. (1930); 1800 m aukščiau jūrių paviršiaus. Žymi medvilnės pramonė.

Atm. (sutrump. atmosfera) yra slėgimo vienetas, 76 cm gyvojo sidabro stulpelio aukštumo, 0°C slėgimo temperatūroje, priimant žemės traukos greitinimą g = 980,655 cm/sec.^{2}

A'tma (—n), sanskrito kalboje kvėpimas, kvėpavimas (vok Atem), vėliau gyvybė (vok. Lebenskraft), asmenybė (vok. Persönlichkeit), savyba (mano=atman, vok. Selbst, lenk. jaźń), pagaliau indų filosofijoje siela, pasaulio, visatos esmė (pr. essence, rus. suščnost').

Atmaina 1) rūšis, veislė, 2) dainos A. ž. Daina, Variantas, 3) oro, ž. Oras.

Atmainų kaimas Trakų aps. Kruonio vals., 27 km nuo Kaišiadorių glž. st., 5 km nuo Kruonio pašto. 1923 8 ūkiai, 37 gyventojai.

Atmata (vok. Atmath), Klaipėdos krašto Šilutės aps. kaimas dešiniajame Atmatos (ž.) krante.

Atmata (vok. Atmathstrom) Klaipėdos krašto Šilutės aps. upė, Rusnės dešinioji (šiaurinė) ir svarbiausia Nemuno žiočių šaka, 13,2 km ilgumo. Dešinioji Nemuno šaka, Rusnė, ties Rusnės mst. skirstosi į Skir-

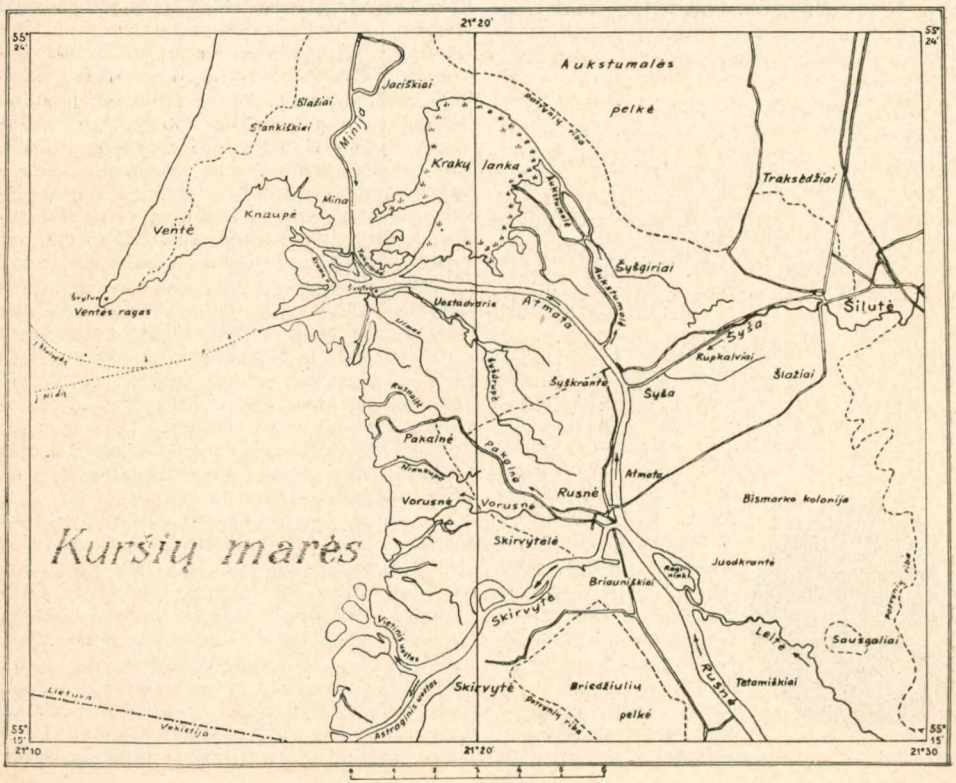

Atmata ir kitos Rusnės šakos

Ledo laužytojai Atmatoje ties Rusne

vytę ir Atmatą; A. laikoma Nemuno tęsiniu; nuo jos žiočių Kuršmarėse skaitomas Nemuno kilometražas. A. garlaiviai plaukia iš Nemuno į Kuršmares ir pro Miniją ir Karaliaus Viliaus kanalą į Klaipėdos uostą. Nuo Rusnės mst. (kairiajame krante) A. teka į šiaurę; ties Rusne, 12,8 km, geležinis plento tiltas (Peters-brücke), Rusnės val. nuosavybė, pastatytas 1912—1915, 287,85 m ilgumo (dvi angos po 102,4 m, viena 64,0 m ir varstomoji dalis 13,35 m), 10,6 m platumo (važ. dalis 5,35 m), 9,0 m aukštumo viršum jūros arba 5,59 m aukščiau kraštutinio tinkamo laivininkystei horizonto. Kairysis A. krantas apsaugotas pylimo; dešiniajame Atmatos ir Šyšos kaimai; 10,0 km iš dešinės įteka Šyša, kurios kanalizuotu 6 km ruožu palaikomas susisiekimas su Šilutės mst.; 8,9 km į dešinę atsišakoja Aukstumalės upelis, kuris pro pievas teka į didelį užauganti pamarių ežerą, Krakų lanką. Nuo Šyšos A. krypsta į š. vakarus, o nuo 7 km į vakarus. 5,0 km kairiajame krante yra Uostadvaris (vok. Kuwertshof); žemiau jo, ties Praplėšės šakos žiotimis pastatytas Uostadvario švyturys (3,0 km) ir mažas valdiškas uostas; čia žiemoja ledo laužytojai. Švyturio tikslas — nurodyti linkmę plaukiantiems į A. iš Kuršmarių laivams. Dešiniame A. krante, ties švyturiu, jungiasi su ja Krakų lankos žiotys (Duobelė) ir atsišakoja Takgrabė — 1 km ilgumo kanalas iš A. į Minijos žiotis; tuo kanalu laivai ir sieliai plaukia į Kar. Viliaus kanalą. Minijos antraeilės žiotys, vad. Upės uostas ir Krūmų uostas, jungiasi su A. 2,6 ir 2,2 km. Žemais, potvynių apsemiamais krantais A. išeina į Kuršmares, p. vak. linkme (stačiai į Nidą); žiotys iš pietų apsaugotos akmeniniu pylimu, kurio gale pastatytas linkmės ženklas (0,0 km).

A. nuo senų laikų buvo svarbiausia Rusnės šaka; Rusnės mst. buvo ant salos; kitos šakos — Skirvytė ir Pakalnė — buvo nežymios. Rusnės mst. nuo potvynių apsaugoti XVIII a. dalis vandens buvo nukreipta į Skirvytę, kuri įsigilino per 10 m ir atitraukė žymesnę dalį Rusnės debito. A. nuseko ir nebetiko laivams. Upės atnešamas smėlys, nusėdęs prie žiočių, pailgino jos ilgį ir prisidėjo prie laivininkystės sąlygų pablogėjimo. Nuo 1846 mėginta sulaikyti Skirvytės augimą vandenį nukreipiant ir įėjimą siaurinant, bet nieko nepasiekta. Maža padėjo 1856—68 reguliavimo darbai, apribojant upės platumą 200 m. Nuo 1890 pradėti A. tvarkymo darbai būnų pagalba, susiaurinant upę iš 190—310 m platumo ligi 140 m (tarp būnų galų), esant žemam vandeniui ligi 130 m. Reguliavimu pasiekta minimalinio gilumo (žemu horizontu) 1,70 m, esant vidutiniam vasaros horizontui 2,30 m, o daugiausia vietų farvateris (tėkmė) turi 2,5—3,0 m gilumo. Prieš tą reguliavimą farvaterio gilumas buvo palaikomas žemsėmėmis; išsemta (tūkst. m^3): 1890—95, 1891—41,6, 1892—48, 1893—44,6, 1894—38,3, 1895—13,0; vėliau žemsėmė naudojama tik apie Rusnę, sėklumos išplautos į Kuršmares. Atmatos pagilinimas teigiamai atsiliepė ledo ėjai; seniau ten susikimšdavo ledai ir padarydavo potvynį; dabar ledas laužomas 3 ledo laužytojų anksčiau nekaip ateina Nemuno ledas. Be daugybės būnų, abie-

juose krantuose sutvirtinti krantai, 1894 pastatyta nukreipiamoji būna Krakų lankos žiotyse, 1894—95 kranto pylimas prie Kuršmarių, 15 m platumo, per 3 km ilgumo, po 1895 eilė povandeninių būnų. Kairysis A. krantas nuo Rusnės ligi Uostadvario apsaugotas pylimo (1888); greta Uostadvario švyturio įtaisyta garinė siurblių stotis. 1912 vokiečių valdžios vėl susirūpinta A. pagilinimu; sumanymas žemsėmėmis pagilinti A. vagą ligi 4,5 m vid. gilumo liko neįvykdytas, ypač ėmus abejoti jo pasisekimu. 1928 sutartimi Vokietijos valdžia stengėsi įpareigoti Lietuvą vykdyti A. reguliavimo projektą, kuris atsieitų per 2 mil. litų. 1930 hidrometriniai tyrinėjimai parodė, kad vandens debito pasiskirstymas pasikeitė A. naudai. Skirvytė toliau nebeplaunama, 3 joje padaryti dugniniai slenksčiai laikosi; reikalas gilinti A. atkrito.

Atmatoje veikia 2 vandens matavimo stotys: Rusnėje, 13,1 km, ir Uostadvary, 3,0 km, abi kairiajame krante ir, be matuoklių, turi limnigrafus (ž.) automatiškai registracijai. A. horizontus seka dar Šyšos stotis, Šyšos žiotyse. Rusnės stotis veikia nuo 1810. Uostadvario nuo 1880. Rusnės st. nulio altitudė — 1,297 m aukšč. horizontas 4,94 m, vid. 1,73, žemiausias 0,89 m.

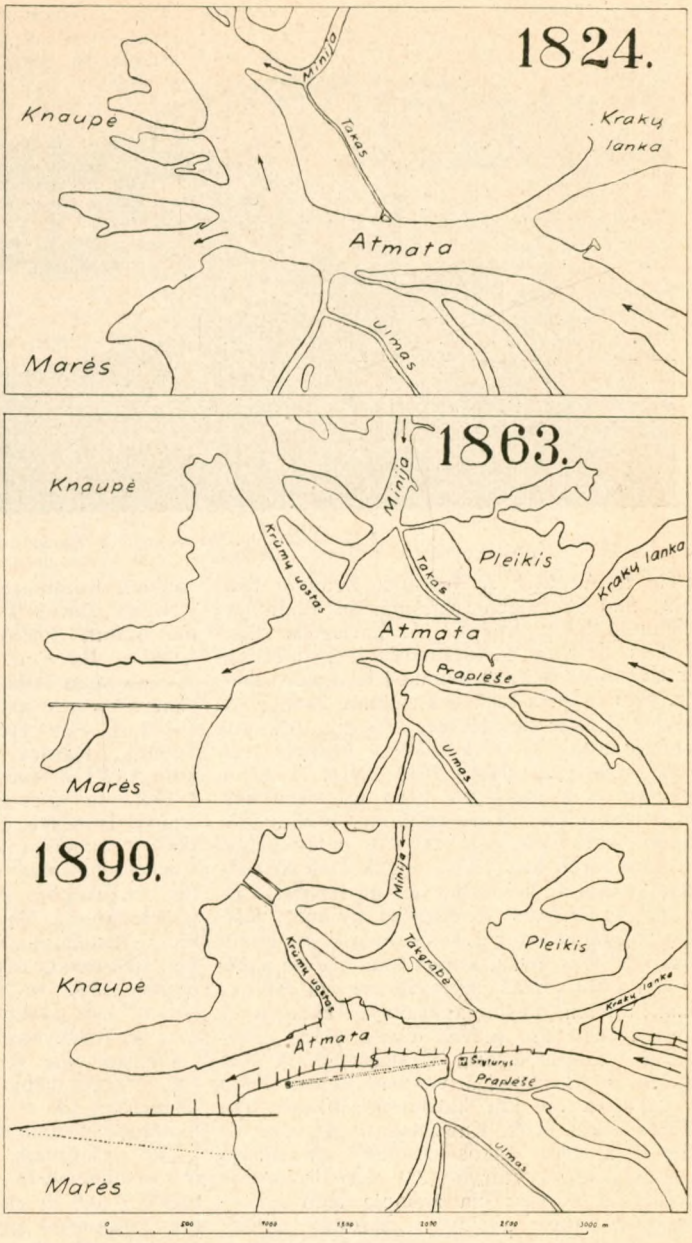

Atmatos žiočių plėtojimasis (pagal Kellerį)

Uostadvario st. nulio altitudė — 0,656 m, aukšč. horiz. 2,41 m, vid. 0,87, žem. 0,20 m. A. nuolydis vid. 0,000021, minim. 0,000009, maksim. 0,000120. Debito matavimai buvo įvykdyti ties Rusne 1894—96. Dėl Kuršmarių paspyrio veikimo ryšio tarp horizontų ir debitų nenustatyta, bet redukuojant į normales sąlygas išskaičiuotas pasiskirstymas Rusnės debito (1) tarp Atmatos (2) ir Skirvytės (3), o potvynio metu dar Atmatos slėnio, tarp Rusnės ir Šilutės (4):

Vandens horiz. Rusnėje m	(1) Rusnės debitas m^3/sek.	(2) Atmatos debitas m^3/sek.	(3) Skirvytės debitas m^3/sek.	(4) Atmatos slėnio debitas m^3/sek.
1,30	170,5	37,5	133	—
1,61	500	118	382	—
2,00	830	223	607	—
2,50	1275	386	889	—
3,00	2245	655	1490	100
3,50	3175	957	2005	213
4,00	5410	1675	3230	505
4,09	6100	1897	3605	598

Pagal tą suskirstymą A. gauna esant žemam vandeniui 22%, aukštam — 30% Rusnės debito, aukščiausiam, kartu su slėniu,

Atmatos žiotys į Kuršmares

41%. Hidrometrinio biuro matavimo rezultatai: 1930 IX 11 esant horizontui 1,58 m Atmatos debitas buvo 119, Skirvytės 211 m^3/sek.; 1930 XI 29 esant horizontui 2,82 m Atmatos debitas buvo 565, Skirvytės 870 m^3/sek.; Atmatai teko 36 ir 38% Rusnės debito. Vidutinis vandens greitumas A, esant žemam vandeniui 0,2 ligi 0,3 m/sek., aukštam 0,6 ligi 1,0 m/sek. A. reikšmė laivininkystei matyti iš statistikos: 1888—92 vidutiniškai kasmet praplaukė 2214 krautų laivų su 160.775 t krovinių, be to 1278 sielių; jų dauguma nuo Uostadvario suka pro Takgrabę į Miniją ir 1863—73 iškastą Kar. Viliaus kanalą. A. svarbi t. p. žuvininkystei. *H. Keller* Memel-, Pregel- und Weichselstrom, ihre Stromgebiete und ihre wichtigste Nebenflüsse. 1899, I ir II t.; *Rumland* und *Lippke* Allgemeiner Regulierungsentwurf für das preussische Memelstromgebiet, Tilžė 1908 (rankraštis); Hidrometrinis metraštis 1925—1927, 1929; („) III, 1933. *S. K.*

Atmatos, atmatai, higienos atžvilgiu pašalintinos medžiagos, kurių atsiranda gyvenamosiose vietose; jų kaip gyvybės, ūkio ir pramonės procesu rezultato, gali būti šios grupės: 1) standžios ir skystos žmonių ir gyvulių išmatos, 2) pamazgos iš virtuvių, skalbyklų, pirčių ir skerdyklų, 3) nuleidžiamieji vandens iš įvairių pramonės įstaigų, 4) standžios A. iš virtuvių, skerdyklų, dirbtuvių, o taip pat gatvės sąšlavos. Miestuose, kur yra vandentiekis ir kanalizacija, žmonių išmatos (ekskrementai, ž.) ir skystos virtuvių atmatos — pamazgos suleidžiamos per vaterklozetus ir kriaukles į vamzdžius, ir kanalizacijos kanalais vanduo nuneša tuos nešvarumus į upę. Pakeliui nešvarumai praleidžiami per filtrus; pakliuvę į upę, jie prasiskiedžia, pasiduoda oro veikimui ir pasidaro mažiau kenksmingi, mažai teužteršia upės vandenį. Kai kurie miestai kanalizacijos vandenis (turtingus trąšomis) vartoja tam tikrų laukų laistymui — irigacijai (ž.). Sausas ir kietas A., kaulus, pelenus, sąšlavas, supila į tam tikras dėžes ar duobes, kartkartėmis išveža už miesto ir suverčia į nuošalius griovius ar duobes. Vietomis sąšlavos deginamos, o pelenai, ypač kaulai, vartojami trąšoms gaminti (ž. Kaulai). Kaulai, išvirinus iš jų riebalus ir iš dalies klijų, sumalami ir su kitomis skerdyklų A. gali būti vartojami kaip labai vertingos žemės ūkiui fosforinės ir azotinės trąšos. Kur kanalizacijos nėra, žmonių A, statomos išvietės (ž.); iš jų duobių nešvarumai išvežami asenizacijos vežimais už miesto į nuošalius laukus. Atskiriems namams arba namų grupei galima įsteigti vietinė kanalizacija, pasinaudojus biologiniu nešvarumų valymu (ž. Biologinis valymas). Kaimuose ir žmonių, ir virtuvės ir kt. A., sąšlavos, piktžolės ir kitos, verčiamos į komposto duobę (ž.) ir iš to paruošiamas geras mėšlas. Ž. Asenitacija, kanalizacija. *A. Jr.* ir *Pr. Jd.*

Atmidiatria (gr.) dujinių, garinių ir dūminių maudyklų vartojimas gydymui.

Atmidometras ž. Evaporometras.

Atmidoskopas ž. Atmometras.

Atminimai (atminas, atminėlis: A. Juška — padariau atminėlį už dūšias, ubagams daviau, maldžiau; atminimas) mirusiųjų paminėjimas bendromis vaišėmis, išmaldomis, pamaldomis. Per amžius išlikęs paprotys, seniau susijęs su vėlių kultu (ž.), bet ir krikščionių (katalikų, pravoslavų) bažnyčios nepaneigtas, tik suderintas (šv. Ambrosius, šv. Augustinas ir kt.) su jos mokslu apie pomirtinį gyvenimą ir mirusiųjų bei gyvųjų bendravimą, tad sujungtas (nuo II—III a.) su pamaldomis už mirusius. Senovėje velionis buvo aprūpinamas daiktais, kurie būsią jam reikalingi pomirtiniame (vėlių) gyvenime, tad ir valgiu. Susirinkusiai giminei dalyvaujant bendrame apeiginiame pokylyje, dalis valgio ir gėralų taip pat skirta vėlėms, neliesta; už stalo velionis tebelaikomas dalyvaująs ir jam paliekama atskira, tuščia vieta. Vėliau (bažnyčios įtaka) pavalgydinami arba aprūpinami išmaldomis pavargėliai (567 Tourso

sinodas draudžia ant kapų valgius statyti). Atskiriama visuotinės vėlyvo rudens vėlinės (ž.) nuo A. atskiriems velionims paminėti, kurie, be mirties (šermenys arba laidojimo diena) ir metinės dienos, keliami dar: senovėje 3, 7, 9, 20, 40, 70 dieną po mirties, hebrajų 3, 7, 14, 30 ir 40, krikščionių 3, (7), 9, (30) ir 40 dieną (kartais mėnesinę). Tų dienų minėjimą Nikeforos Kallistos Ksantofulos (m. apie 1350) aiškino, jog trečią dieną mirusiojo veidas keičiąsis, devintą kūnas imąs pūti, išskyrus širdį, kurios irimas prasidedąs keturiasdešimtą dieną. Senovės A. papročiai labiau išliko r. Europoje, kur pravoslavų bažnyčia senovę ne labai teveikė, o ir katalikų bažnyčia vėliau negu vakaruose ėmė čia plėsti savo įtaką (lenkams, gudams ir vėliausiai krikščionių tikėjimą priėmusiems lietuviams). IX a. Vulfstanas rašė aisčius mirusiųjų nelaidojus po mėnesį arba du, karalių ir didžiūnų net apie pusę metų, kūną laikius namie tam tikrai užšaldytą, tad nepūvanti, tuo laiku gėrus ir linksminusis. 1249 Christburgo sutartis mini prūsų žynius tulisonis ir ligašonis (ž.) apgiedodavus (apraudodavus, ž. Rauda, Raudotoja-s) mirusius, greičiausia laidotuvėms vadovavus, dievams aukodavus ir t. t. 1426 latviams drausta nešti bažnyčion valgiai mirusiems. 1427 kryžiuočių valdžios įsakymas Prūsuose mini sirmen (šermenis, ž.), kuriose draudžia išgerti per vieną statinę (tonne) alaus; bažnyčia atkartotinai, ligi pat mūsų laikų, draudžia per didelį žmonių girtavimą šermenyse ir A. XIV a. Dusburg, XV a. Dlugoš, XVI a. Maleckiai, Lasickis, Strikauskis, XVII a. Hartknochas, Praetorius ir kiti nemaža duoda žinių apie prūsų ir lietuvių pakasynas, šermenis, šiaip mirusiųjų pagerbimus: bendrosios rudens ilgės = vėlinės, gudų chaŭtury (ž.) arba dziady (ž.), ir atskiri A. 3, 6, 9 ir 40 dieną po pakasynų; renkasi ne tik namie, bet ir kapuose; valgio ir gėralų aukoja ne tik žeminėlei (ž.), žemeliukams (ž.), vėlėms, bet ir deda (duonos, alaus, midaus) karstan ar bent prie karsto, kerčiose (pila po stalu), už lango, vėliau išdalija pavargėliams; budynėje (ž.), šermenyse, A. visi valgo, geria ir gieda. Mažosios Lietuvos žodynai (Rugys, Mylkė, Kuršaitis) težino šermenis (Begräbnissmahl), Kuršaitis dar budėtuves arba budynę. Panašiai Didž. Lietuvos Miežinis („privalgydinti kaip ant tėvo šermenų"), bet Valančius Žemaitių vyskupystėje aiškiai A. įvardija: „vos ne kiekvienas ūkininkas, ben metuose kartą darydamas A. už dūšias pranokėjų savo, užperka mišias giedotas ir pats su visa gimine jų klauso; paskiaus maldo pavargėlius ir vaišina kunigus". Taip pat „Palangos Juzėje". Juška težino atminimą, bet ir atmininkus. Šiaip A. ne visur vienodomis dienomis daro: be metinių, kitur beturi aštuntadienes (vietoj devintinių), keturnedėles arba mėnesines (vietoj 40) nuo pakasynų (kartais nuo mirties) dienos. Kuo kartais virsta A., 1901 liūdnai vaizduoja Žemaitė savo Atminimuose (1902 Naujienose 1 Nr., taip pat skyrium 1902 ir Žemaitės raštų I. 1914, 275—299 psl. arba I. 1924, 283—305 psl.): „kokį turėjo pelną iš tokių atminimų vėlelė, negali žinoti. Gyvieji iš to susirinkimo vaikščiojo kuo ne per visą savaitę perkliokę, išblyškę, raudonoms nosimis, užgriuvusiomis akimis, guodės galvomis, graibstės gerti kokių norint rūkštimų. Gaivinos, kaip įmanydami".

P. Sartori Sitte und Brauch, 3 t. 1910—1914, taip pat Speisung der Toten (Jahresbericht d. Gymn. zu Dortmund, 1902—1903); *A. Fischer* Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego, 1921; *A. Mierzyński* Zródła do mytologii litewskiej, I—II, 1892—96; *W. Caland* Die vorchristlichen baltischen Totengebräuche. Archiv für Religionswissenschaft 17 (1914) 476—512; *H. Bertuleit* Das Religionswesen der alten Preussen mit litauisch lettischen Parallelen (Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia 25 Heft. Königsberg 1924). M. B-ka.

Atmintis atgaminimas sąmonėje viso to, kas buvo bent kartą žmogaus patirta. Pats atgaminimas bei prisiminimas neįmanomas be kitų A. proceso narių: įsiminimo, laikymo ir atpažinimo. Įsiminimas bei tiesioginė A., kai reikia tuoj po suvokimo, kol dar neišnyko įspūdžio pėdsakai, atgaminti matyta bei girdėta. Juo atgaminimo momentas toliau nusitęsia nuo įsiminimo, juo sunkiau prisiminti ir ilgainiui atgaminimas visai išnyksta, nors įtaka įsiminto kitiems sąmonės vyksmams niekada visai neišnyksta. Didžiausias atstumas tarp įsiminimo ir atgaminimo išnykimo rodo A. laikymo laipsnį. Nors atgaminta niekada neatitinka originalo, bet turi su juo bendrų žymių ir visada sukelia tam tikrą pažinimo jausmą, kad atgamintoji medžiaga jau ne pirmą kartą suvokiama; pilnas atpažinimas reikalauja atstatyti vietą ir laiką, kur ir kada buvo patirta. Skiriami keturi A. tipai: regimasis, girdimasis, judamasis ir maišytasis. Tipai nustatomi pagal mokymosi bei įsiminimo būdą: jei regimieji įspūdžiai, spalvos, raidžių bei eilių išvaizda žymiai palengvina įsiminimą, tai bus regimasis tipas; jei garsai, klausymasis aiškaus skaitymo ir balsingas mokymasis, bus girdimasis tipas; jei judesiai, tarimas nors ir pašnabždomis, bet lūpomis, liežuviu, rašymas, judamasis tipas. Vyrauja maišyto A. tipo žmonės, bet vaikystėje praneša regimieji tipai. Nors A. labai pareina nuo kūno ir ypač nervų sveikatos, tad yra įgimta, betgi pamankštoma ji stiprėja bent tiems dar-

bams, kurie yra artimi mankštinimo darbui. Ž. Mnemotechnika.

G. E. Müller Zur Analyse der Gedächtnistätigkeit und des Vorstellungsverlaufs, 3 dalys, 1911—1924; *E. Meumann* Ueber Oekonomie u. Technik des Lernens, 1908; *A. Nečaev* Pamiat čelovieka i jejo vospitanije. *J. V. G.*

Atmografas ž. Evaporometras.

Atmometras ž. Evaporometras.

Atmoliza suskirstymas dujų remiantis jų įvairiu difuzijos (ž.) greičiu.

Atmonas 1) kerštas, 2) vadas, lenk. (h)etman (etmonas) iš vok. Hauptmann, toloka kazokų (ž.) atamanui. Rėzos dainos, 1825, Nr. 67: „jis pastos atmonu". Jau Kuršaitis žymi jį išnykus.

Atmosfera, Atm, slėgimo vienetas fizikoje ir mechanikoje ž. Atm., Atmosferos slėgimas.

Atmosfera (gr. athmos ir sfaira), dujų sluoksnis, gaubiąs žemę arba bent kurį kitą dangaus kūną. Žemės atmosferos sluoksnis ligi 11—15 km yra vadinamas troposfera; čia susidaro debesys, iš kurių krinta krituliai (lietus, sniegas, kruopos, ledai). Šis sluoksnis gerokai ištirtas, nes palyginti lengvai galima pakilti orlaiviais, laidinėti pūslės ir medžiaginiai aitvarai su aparatais, kurie užrašo įvairiose aukštumose A. slėgimą, temperatūrą, drėgnumą ir kt. Be to, jais gaunama iš aukštesniųjų sluoksnių oro, kurio sudėtis ištiriama. Aukštesniųjų sluoksnių judesys, vėjas matuojamas teodolitais (ž.), sekant arba debesų, arba tyčia paleistų pūslių slinkimo greitumą. A. sudėtis žemesniuose sluoksniuose yra pastovi, nes oras lengvai susimaišo; jo sudėtis: deguonis (O_2) — 20.95%, gesuonis (N_2) — 78.07%, argonas (Ar) — 0.94%, angliarūgštė (CO_2) — 0.03%. Visos kitos dujos tesudaro 0.01%. Žemesniame, ligi 5—6 km aukštumo, sluoksnyje yra dar dulkių; ant vandenynų paviršiaus jų mažiau nei sausumoje. Vandens garai, kurių kiekis pareina nuo temperatūros, fizinių žemės paviršiaus savybių ir kt., turi ypatingos reikšmės (ž. Oro drėgnumas). Aukščiau troposferos gaubia ligi 70—80 km aukštumo stratosfera (ž.). Aukštesnieji sluoksniai mažiau ištirti, nes pūslėmis pasiekta tik ligi 35 km. Aukštumoje 700—1000 km dar galima susekti dujų pėdsakų ir tur būt griežtos ribos visai nėra; aukščiau 100 km vyrauja lengvosios dujos — vandenilis, helijus, geokoronijus (A. Wegener). Slėgimas ir A. sudėtis įvairiose aukštumose atvaizduota schemoje. Žemės paviršiaus 1 cm^2 A. spaudžia 1.033 kg, kai slėgimas yra 760 mm arba 1013,2 milibarų. Šiais laikais normaliniu slėgimu laikoma 1000 mbarų; tai atitinka 750,1 mm. Kylant aukštyn, temperatūra krinta; aukštumoje apie 12 km pasiekia — 55°0 ir toliau nekrinta, bet pastebimas palinkimas net kilti. Aukštųjų sluoksnių temperatūra neištirta, bet yra pagrindo laikyti ją esant labai žemą, arti absoliutinio 0 (—273°C).

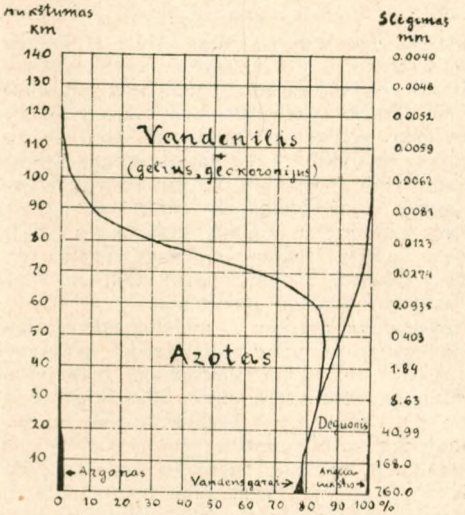

Ig. Končius Meteorologija, 1924; *F. Exner* Dynamische Meteorologie, ²1925; *Molčanov* Meteorologija (rus.), 1923; *Sir Napier Shaw* Manual of Meteorology, 1926. *K. Sl.*

Atmosferilia esamos atmosferoje chemiškai ir fiziškai veiklios medžiagos kaip antai: ozonas, angliarūgštė, amoniakas, azoto rūgštis, nitritinė rūgštis, vanduo ir vandens garai.

Atmosferinės dulkės atsiranda ore dėl įvairių priežasčių. Dažnai jas sudaro uolienų nuotrupos, augalų ir gyvulių organizmų mikroskopinės dalelytės, vėjo pakeltos į aukštumą; daug jų išmeta ugniakalniai; be to, gerą procentą dulkių sudaro mikroorganizmai — bakterijos, pelėsiai; miestuose dulkėtumą padidina dūmai. Nemaža dulkių atneša iš visatos meteoritai, susprogdami aukštesniuose atmosferos sluoksniuose. Aitkeno aparatu suskaičiuojama dulkių kiekį. Lietuvoje buvo daryta matavimų (stud. A. Šimkus) ir rasta, kad 1 cm^3 jų yra bent: miške 5400, kambaryje atvirais langais 15000, kambaryje uždarytais langais 28200, Kauno miesto gatvėse 53000 ir mokyklose 23000. Kylant aukštyn dulkių skaičius mažėja ir 6 km aukštumoje yra ne daugiau kaip 20 1cm^3. Ant vandenynų jų yra žymiai mažiau kaip sausumoje. Surinktos visos dulkės 1 m^3 ore svertų vidutiniškai apie 0,0045 g. *K. Sl.*

Atmosferos akustika geofizikos mokslo šaka, studijuojanti garso reiškinius atmosferoje.

K. Sleževičius Geofizikos paskaitos, III, 1929.

Atmosferos elektra. Žemė yra įelektrinta neigiamąja, o atmosfera teigiamąja elektra; A. E. šaltinis yra žemės radioaktingos medžiagos, ionizuojančios orą (ž. Ionai). Aukštesniųjų sluoksnių ionizatoriai yra saulės ir kitų visatos kūnų spinduliai (ž. Žaibas). A. E. geofizikos mokslo šaka.

K. Sleževičius Geofizikos paskaitos, III, 1929; *Kähler* Luftelektrizität, 1921; *B. Schaureau* Elektricité atmosphérique, 1924.

Atmosferos krituliai ž. Krituliai.

Atmosferos optika geofizikos mokslo šaka, studijuojanti šviesos reiškinius atmosferoje. *Ig. Končius* Meteorologija, 1924; *J. Pernter ir F. Exner* Meteorologische Optik, 1922; *P. Brounov* Atmosfernaja optika, 1924.

Atmosferos slėgimas maždaug lygus spaudimui 1 kg 1 cm^2 plotui (vieno cm^2 oro stulpas sveria 1033 g apytikriai 1 kg). Dujų ir garų spaudimui matuoti vartojami manometrai ir reiškiami (skaičiuojami) atmosferomis, o kietų kūnų suspaudimo laipsnis presuose reiškiamas kg kvadratiniam centimetrui (kg/cm^2).

Atmūgis rytojaus diena po mūgės.

Atnali Aliaskos (JAV) indėnai, priklausą Kenai (ž. Atapaskai) giminei ir gyveną Ahtena (sk. atna) upės pakraščiais. Ahtena išteka iš Alaska Mountains kalnų ir įteka į Didįjį vandenyną.

Atnaujinimas terminų teismo bylose. Atsitikus, kad terminas praleistas be jokios bylininkų kaltės, atnaujinama teisė veiksmui, kuris skirtu laiku nebuvo įvykdytas. Terminų atnaujinimo priežastys nurodytos proceso įstatymo 778, 835 ir 837 straipsniuose. Tų straipsnių taisyklės leidžia teikti prašymą atnaujinti apeliacijos terminą tik tais atvejais, kai apeliacijos skundas esti įteiktas terminui jam teikti praslinkus ir teismui nutarus grąžinti apeliacijos skundą dėl termino praleidimo. Teismų praktika tuos straipsnius išplėtė ir tais atvejais, kuriais apeliacijos terminas praleistas dėl to, kad teismo sprendimas neparuoštas teismo skirtą dieną. Kai apeliacijos skundui teikti terminas atnaujinamas, tai naujas terminas skiriamas teismo nuožiūra, bet jis negali būti ilgesnis kaip vienas mėnuo; jis skaitomas nuo teismo nutarimo apie A. termino paskelbimo dienos. Teismo nutarimas termino A. reikalu gali būti skundžiamas aukštesnei teismo instancijai. Bylininko susirgimu arba liga negali būti termino praleidimas pateisinamas. *V. Mč.*

Atoc buvusioje Tifliso gub. Gori aps., dabar Gruzijos SSR Gori apyg. kaimas. 1650 puiki šv. Jurgio bažnyčia.

Atocha ž. Esparto.

Atodanga vieta, kur žemės sluoksniai nepadengti išeina į žemės paviršių. Pasitaiko dirbtinių ir gamtinių A. Dirbtinės A. atsiranda uolų laužyklose, tiesiant kiaurakalnius ir vykdant įvairius kasinėjimus; gamtinės atsiranda upių stačiose atkrantėse, slėnių atšlaitėse ir skrodėse.

Atodrėkis (ryt. atodrėgis) atšilimas, kai žiemą oro temperatūra pakyla aukščiau kaip 0^0 ir sniegas tirpsta.

Atofanas 2-fenilo chinolino 4-karboninė rūgštis, vartojama reumatizmui gydyti. Tam pačiam tikslui A. vartojamas natrio druskos pavidalo su natrio salicilatu tirpalo pavidalu atofanilo vardu. A. aptiktas 1908.

Atolas po piūties atžėlusi žolė. A. būva dobilų, mišinio ir pievų žolės. Dvižolių dobilų visada būva ir antras A.; pievų žolės antras A. būva retai; mišinio antro A. visai nebūva. Kaimuose beveik visada antras A. būva kluonuose ir soduose, nes pirmasis — šienaujamas. Antrasis A., nors retai, bet irgi šienaujamas; todėl kluonuose ir soduose būva dar ir trečias A., kuris želdinamas ir laikomas vėlam rudeniui, kai visur laukai ir pievos apganomos, ir šaltos dienos ateina, arti namų gyvuliams pasiganyti.

Atolas (Atoll), žiedo formos koralų (karielių) salos su vidury seklia lagūna. A. dau-

Atolas

giausia yra Indijos (Mali saloje A. vadinamas atollon) ir Didžiajame vandenynuose; Brazilijos pakrantėse vadinama abrolhos (sk. abrolioš) dėl Abrolhos salyno. Koralai gyvena nedidelėse gilumose (ligi 40 m), dėl to ilgą laiką buvo nesuprantama, kuriuo būdu galėjo atsirasti A. giliose vandenynų vietose. Šis klausimas išspręstas ištyrus, kad vandenyno dugnas keitė savo paviršiaus aukštį. Dugnui grimstant koralai kaupėsi aukštyn, o vėliau jam kylant, jie iškilo aukščiau vandens paviršiaus.

Atomas (gr. átomos — nedalomas), mažiausia nedaloma medžiagos dalelė, nekintanti vykstant įvairioms chemiškoms reakcijoms. Terminas įvestas gamtos filosofijon V a. pr. Kr. Leukippos ir Demokrites skelbė, kad materija pripildo erdvę ne tolygiai, bet susideda iš be galo mažyčių nedalomų dalelių — atomų. 1808 John Dalton šitą hipotezę atgaivino ir įvedė chemijon. Šiaja hipoteze kiekvienas elementas (ž.) susideda iš visiškai vienodų, pastovaus svorio A.

Skirtingų elementų A. yra nevienodo svorio ir pasižymi kitokiomis ypatybėmis. A. yra tiek rūšių, kiek elementų. Jiems grupuojantis susidaro begalinė įvairenybė junginių ir kūnų. Daltono teorija išaiškino pagrindinius chemijos dėsnius ir sudarė pamatą, ant kurio išaugo chemijos mokslas. Šiandien A. buvimas laikoma nebe hipoteze, bet mėginimais įrodyta tikrenybe. A. skaičius viename gramatome (ž.) nustatytas įvairiais metodais yra tas pats, būtent $6{,}06.10^{23}$. Nors W. Prout jau 1815 pareiškė, kad visų elementų A. susideda iš vienos pagrindinės substancijos, vandenilio A., tačiau jo hipotezė buvo atmesta ir užmiršta. Visą XIX a. A. buvo laikomi kietais, jokiomis priemonėmis nesuskaldomais žirneliais. Bet jau gausūs antroje XIX a. pusėje elementų spektrų tyrinėjimai ir jų įvairumas vertė fizikus manyti esant A. komplikuotos sudėties. Antra, taisyklingas elementų fizikų ir chemikų ypatumų atsikartojimas rodė jų bendrą prigimtį. Jau M. Faraday 1836—1837 nustatė glaudų ryšį tarp elektros ir materijos. Buvo nustatyta, kad elektrolituose (ž.) elementai susijungę su elektra pastovių ir kartotinių santykių dėsniais. Šituo remdamasis Helmholtz 1881 paskelbė, kad elektra, kaip ir materija, yra atominės struktūros ir kad yra mažiausias nedalomas elektros kiekis, arba elektros A. I. I. Thomson 1896 sugavo šitą neigiamos elektros A. ir pavadino jį elektronu. Jis nustatė elektrono masę, įlydį, diametrą ir įrodė, kad elektronas yra bendra sudėtinė dalis visų rūšių medžiagos A. Tais pat 1896 buvo pastebėtas urano druskų radioaktingumas ir kiek vėliau surasti nauji stipriai radioaktingi elementai: polonis ir radis. Tolimesni tyrinėjimai parodė, kad radioaktingų elementų A. savaime skyla, išmesdami dideliu greitumu elektronus ir teigiamas alfa daleles. Teigiamų dalelių masė nustatyta tokia pat, kaip A. helio masė. Kadangi visų elementų A. sudėtinė dalis yra neigiamos elektros A. arba elektronas, o A. yra elektriškai neutralūs, tai reikėjo surasti teigiama elektriško A. dalis. To paties Thomsono, Rutherfordo, Soddy ir kitų darbais buvo nustatyta, kad kiekvieno A. teigiama sudėtinė dalis yra vandenilio A., sujungtas su tokiu pat kiekiu teigiamos elektros, kokį turi elektronas neigiamos. Vandenilio A. užtaisytas minėtu teigiamos elektros įlydžiu buvo pavadintas protonu (ž.). Taigi nustatyta, kad kiekvienas A. susideda iš lygaus skaičiaus protonų ir elektronų. Pirmutinį protonų ir elektronų A. susijungimo vaizdą davė dar pabaigoje XIX a. Kelvin (1892 W. Thomson pakeltas lordu Kelvinu). Jo manymu teigiamas A. branduolys yra rutulio pavidalo, o elektronai įterpti į tą rutulį. Šita Kelvino (Thomsono) hipotezė vadinama statiniu A. modeliu. Statinė A. modelio struktūra buvo nesuderinama su tolimesniais mėginimais ir netiko elementų spektrų aiškinimui.

Pasirėmus kinetine teorija buvo nustatytas dujų būtyje vidutinis laisvas molekulų (ž.) ir A. kelias ir gana tiksliai apskaitytas A. skersmuo, apie 10^{-8} cm. Rutherford leisdamas alfa dalelių spiečius per plonas metalų plokšteles nustatė, kad nurodyto masto A. erdvė yra pripildyta ne homogeniškai ir kad esama dar labai didelių tuščių protarpių. Jis nustatė, kad alfa dalelės prisiartina prie A. centro apie 10^{-13} cm tolumo. Taip prisiartinę jos atstumiamos A. centro Coulomb'o dėsniu ir jos išeina atlenktos tam tikru kampu. Tad A. centras arba branduolys, palyginti su visu A., yra labai mažas ir turi teigiamą elektros įlydį. Rutherfordo mėginimais apskaitytas teigiamas A. branduolio įlydis yra proporcingas eiliniam skaičiui periodinėje elementų sistemoje. Tą patį patvirtino Moseley nustatinėdamas charakteringus elementams Röntgeno spindulių (ž.) spektrus. Pasirėmęs gausingais mėginimų duomenimis, Rutherford sukūrė šį A. modelį.

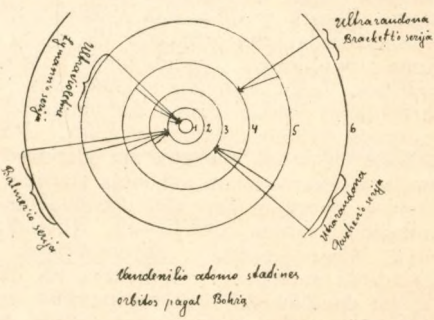

Visų elementų A. susideda iš teigiamai elektra apkrauto branduolio. Apie tą branduolį apskritimų ir elipsų orbitomis dideliu greitumu skrieja elektronai. Branduoly sukondensuota visa A. masė. Skriejančių apie branduolį elektronų skaičius yra lygus eiliniam A. numeriui periodinėje elementų sistemoje. Pvz. vandenilis turi 1 elektroną, helis 2 elektronu ir t. t. Pats paskutinis, 92-tras elementas, periodinėje sistemoje yra uranas. Apie jo branduolį skrieja 92 elektronai. Taigi A. yra labai mažutė saulės sistema su planetomis, kurioms galioja tie patys Keplero dėsniai. A. skersmuo 10^{-8} cm, reiškia skersmenį išorinių elektronų orbitų, kurios yra labai didelės, palyginti su branduolio skersmeniu. Šitas Rutherfordo modelis, Bohro papildytas, pasiliko ligi šių dienų. Elektromagnetinių bangų šviesos te-

orija rodo elektronų virpėjimus esant šviesos bangų versmę. Elektronas virpėdamas, arba skriedamas orbita, atiduoda energiją ir išspinduliuoja ją šviesos pavidalu. Taigi elektrono energija mažėja, jis artinasi prie branduolio ir pagaliau turėtų ant branduolio nudribti. Antra, tokių elektronų virpėjimų emisijos (ž.) spektrai turėtų būti tolydiniai, panašūs į įkaitintų skystų arba kietų kūnų spektrus. Tuo tarpu grynų elementų spektrai yra linijiniai. Šitą prieštaravimą pašalino Bohr. Jis Rutherfordo A. modeliui pritaikė Plancko kvantų teoriją (ž.). Bohr tvirtina, kad elektronai apie branduolį skrieja ne visomis galimomis orbitomis, bet tik tam tikromis, vadinamomis statinėmis, arba kvantų orbitomis. Ant kiekvienos statinės orbitos elektronas turi pastovų ribotą energijos kiekį. Jis gali skrieti viena ir ta pačia orbita labai ilgai visai energijos nenustodamas ir neįgaudamas. Antras Bohro samprotavimas, tai kad elektronas gali kristi arba peršokti nuo vienos statinės orbitos ant kitos. Tada jis energiją atiduoda arba priima. Krisdamas elektronas nuo išorinės orbitos ant gilesnės, vidinės orbitos energiją paleidžia. Šita paleista elektrono energija išeina spindulių pavidalu, Plancko dėsniu. Planck tvirtina, kad šviesos energija išleidžiama arba priimama tik riboto didumo porcijomis, vadinamomis šviesos kvantais. Jeigu išspinduliuojamų arba absorbuojamų šviesos bangų dažnumas N, tai energijos kvanto didumas yra hN. Pažymėsime elektrono energiją ant vienos orbitos E_1, o nukritus jam ant kitos statinės orbitos jo energiją E_2, tada išspinduliuotos energijos kvantas $hN=E_1-E_2$. Priešingai, jeigu šviesos energija absorbuojama, tai elektronas sučiupęs vieną kvantą hN nušoka ant daugiau išorinės, turtingesnės energija orbitos. Tai ir yra antra kvantų orbitų taisyklė, arba vadinama Bohro dažnumų sąlyga. Taigi A. išspinduliuojamos šviesos bangų dažnumas N pareina nuo statinių elektrono orbitų, tikriau nuo energijos kiekių E_1, E_2..., kuriuos turi ant kiekvienos statinės orbitos elektronas. Kaip žinoma, nuo šviesos bangos dažnumo N pareina spektro linijos. Taigi tyrinėjant elementų spektrų linijas, Bohro teoriją galima patikrinti. Ypačiai ji pasitvirtino vandenilio spektre. Matomoje spektro daly vandenilis duoda bent kelias įvairių spalvų linijas. Šitos linijos vadinamos Balmero serija. Serijos linijų dažnumas N gerai išreiškia empirinė Balmero formulė: $N=R(\frac{1}{2^2}-\frac{1}{n^2})$, kur n=3, 4, 5... Šitą formulę atitinkančios spektro linijos žymimos Hα, Hβ, ir t. t. Be matomos dalies, vandenilis duoda linijas ultravioletinėje ir ultra raudonoje spektro daly. Pirmoji žinoma Lymano serijos vardu, antroji Pascheno serija. Visų vandenilio spektro serijų linijos išreiškiamos bendra formule $N=R(\frac{1}{n^2}-\frac{1}{n^2})$, kur m=1, 2, 3... ir n=m+1, m+2.... Bohr tą pačią formulę išvedė iš savo teorijos ir tiksliai apskaitė konstantą R, vadinamą Rydbergo konstanta. Piešiny atvaizduotas vandenilio A. Apskritimai 1, 2, 3... įvairios kvantų arba statinės orbitos, kuriomis skriedamas elektronas energijos nepriima ir neišleidžia. Spektre pasirodo Balmero serija, kada elektronas nuo orbitų 3, 4, 5... krinta ant orbitos 2. Lymano serija pasirodo, kada elektronas nuo kitų orbitų krinta ant 1 orbitos. Krintant elektronui nuo daugiau išorinių orbitų ant 3 arba 4 orbitos išspinduliuojamos Pascheno ir Braketto serijų linijos. Kiekvienu momentu elektronas gali būti tik ant vienos pažymėtų orbitų. Bohro teorija pasitvirtina ir ionizuojant A. smūgiais. Leidžiant elektriniame lauke tam tikru greitumu elektronus į dujas, jie susidaužia su dujų A. Susidaužęs A. elektronams atiduoda savo energiją ir iš paprastų orbitų nukelia A. elektronus į aukštesnes kvantų orbitas. A. elektronai gali kristi atgal ir išleisti atitinkamo dažnumo spindulius. Bet taip pat smūgio metu elektronai gali būti išnešti iš A. sferos ir pasilikti laisvi. A. nustoję elektrono vadinasi ionizuoti. Nukelti A. elektroną ant aukštesnės kvantų orbitos reikalingas tam tikras energijos kiekis, kuris galima apskaityti. Jį turi turėti smogiamasis elektronas, kad sukeltų efektą. Sulyginimas smogiamojo elektrono kinetinės energijos su spektro termų (ž.) energija duoda gerą sutapimą eksperimento su teorija ir patvirtina Bohro postulatus.

Radioaktingų elementų skilimas rodo, kad sunkesnių elementų A. branduolys sucementuotas iš helio branduolių ir elektronų. Teigiamų branduolio įlydžių apie du kartu daugiau kaip branduolio elektronų. Pati branduolio masė, kuri yra beveik visa A. masė, yra labai suspausta: ji yra mažesnė už įlydžių mases sudarančių branduolį. A. branduoliai yra labai didelio sūdrumo. Pvz. vandenilio branduolio masė yra $1{,}66.10^{-24}$ g; jo teigiamas įlydis $4{,}774.10^{-10}$ elektrostatinių vienetų; radiusas 10^{-16} cm. Apie jį skrieja 1 elektronas, kurio masė yra 9.10^{-28} g.; neigiamas įlydis $4{,}774.10^{-10}$ elektrostatinių vienetų ir radiusas $1{,}8.10^{-13}$ cm. Elektrono orbitų skersmuo, kuris yra lygus vandenilio A. skersmeniui, nustatytas nuo $1\text{-}5.10^{-8}$ cm. Antras elementas periodinėje sistemoje helis.

Jo branduolys turi du teigiamu įlydžiu, apie kurį skrieja 2 elektronai. Pašalinus vieną elektroną gaunama teigiamas helio ionas. Pašalinus abu elektronus, gaunama helio ionas dviem teigiamais įlydžiais, arba teigiamai apkrautas helio branduolys, kuris yra identiškas α dalelėms. Kitas elementas litis. Jo branduolys turi 3 teigiamus įlydžius ir apie jį skrieja 3 elektronai. Visiems tolimesniems elementams teigiamų įlydžių skaičius ir planetinių elektronų skaičius yra lygus eiliniam A. numeriui. Elektronai apie branduolį pasiskirstė tam tikromis zonomis. Artimiausia branduoliui vadinasi K zona. Joje būva tik 2 elektronai. Apie zoną būva aukštesniems elementams kitos zonos. Pvz. po K kita zona L, kurioje būva 8 elektronai. Po L eina M zona su 18 elektronų ir t. t. Kiekvienas periodinės elementų sistemos periodas užsibaigia elementu, kurio visos zonos elektronais yra pasotintos. Šita uždarytų arba pasotintų zonų konfiguracija vadinama neaktingų dujų konfiguracija, nes visi periodai užsibaigia neaktingų dujų elementais. Pačios išorinės zonos elektronai yra matomos radiacijos arba valentingumo elektronai. Šitie periferiniai elektronai nulemia A. cheminius savumus ir leidžia radiaciją matomoje spektro daly. Gilesnių zonų, arba kiauto elektronai išspinduliuoja rentgeno spindulius.

Bohro teorija sugebėjo duoti A. struktūros vaizdą. Bet jos postulatai prieštarauja klasinei dinamikai. Šitas prieštaravimas dar turės būti pašalintas. Ta linkme, lygiagrečiai, paskutiniais metais iškilo dvi hipotezės. Viena Heisenbergo ir Diraco, vadinamoji kvantų mechanikos hipotezė. Jie visiškai atsisako spręsti A. viduje vykstančius reiškinius. Gana bus, sako, duoti pastebėtų A. fizikų reiškinių santykius matematiškais simboliais. Kokia po tais simboliais glūdi realybė, mes nežinome, ir, sako, nesvarbu žinoti. Antra teorija yra De Broglie ir Schroedingerio, vadinamoji bangų teorija. Ši teorija į elektroną žiūri kaip į bangų grupę. De Broglie manymu, kiekviena judanti materialinė dalelė visai panaši į bangų grupę. Atskirų bangų, sudarančių grupę, greitumas gali būti didesnis už šviesos greitumą. Tuo tarpu bangų grupės greitumas yra lygus mechaniškam materialinės dalelės greitumui. Materija pasireiškia bangų pavidalo energijos forma, o tie energijos centrai yra elektronai ir protonai. Bohro statinės orbitos, bangų mechanika, gali būti tik tokio ilgumo, kurios turi sveiką bangų skaičių. Pagal šitą hipotezę, materijos pagrindą sudaro visai nematerialus dalykas.

V. Čepinskis Fizikos paskaitos VII sk. 1926; (,,) Atomas, 1925; (,,) Elektroninė valentingumo teorija, 1928; (,,) Didelės fizikos problemos radioaktingumo šviesoje, Kosmos 1928; (,,)Materija ir energija, Kosmos 1930; *A. Žvironas* Atomas (Kultūra 1929. 3 ir 5 Nr.); (,,) Pastangos susprogdinti atomo branduolį (Kultūra 1929, 12 Nr.); *A. Sommerfeld* A. und Spektrallinien, [1]1924; *A. Haas* Atomtheorie, 1930; *E. N. da C. Andrady* The Structure of the A., 1923; *N. Bohr* The Theory of Spektra and Atomic Constitution, 1922; *P. Kirchberger* Die Entwicklung der Atomtheorie, [2]1929.

I. Mt.

Atominė refrakcija ž. Refrakcija.

Atominė šilima lyginamoji šilima 1 gramatomo bet kokio elemento. Tai yra sandauga elemento šilimos talpumo iš atominio svorio. Daugeliui kietos medžiagos A. Š. yra apie 6. Šitas reiškinys žinomas Dulongo ir Petit (sk. pti) dėsnio vardu.

Atominiai spinduliai išleidžiami labai greitai judančių atomų. Pvz. garinant vakume (ž.) metalus ir leidžiant jų garus per siaurą plyšį gaunama atomų judėjimo spinduliai.

Atominis skaičius ž. Periodinė elementų sistema.

Atominis svoris reliatyvus atomo svoris, palygintas savavaliai parinktam vienetui. Šituo vienetu anksčiau buvo laikomas vandenilio atomas. Dabartiniu metu palyginamuoju štandartu (ž.) imamas deguonies atomas, kurio A. S. savavaliai skaitomas 16,000.

Atominis tūris. Elemento 1 gramatomo tūris išreikštas cm^3. A. T. yra lygus atominiam svoriui dalintam iš tankumo.

Atominių svorių lentelė. Cheminių elementų atominių svorių lentelė, sustatyta jų numerių tvarka:

Eilės numeris	Simbolis	Elementas	Praktiškas atominis svoris
1	H	Vandenilis	1,0078
2	He	Helis	4,002
3	Li	Litis	6,940
4	Be	Berylis	9,02
5	B	Boras	10,82
6	C	Anglis	12,000
7	N	Azotas	14,008
8	O	Deguonis	16,000
9	F	Fluoras	19,00
10	Ne	Neonas	20,18
11	Na	Natris	22,997
12	Mg	Magnezis	24,32
13	Al	Aluminis	26,97
14	Si	Silicis	28,06
15	P	Fosforas	31,02
16	S	Siera	32,06
17	Cl	Chloras	35,457
18	Ar	Argonas	39,94
19	K	Kalis	39,104
20	Ca	Kalcis	40,07
21	Sc	Skandis	45,10

Eilės numeris	Simbolis	Elementas	Praktiškas atominis svoris
22	Ti	Titanas	47,90
23	V	Vanadis	50,95
24	Cr	Chromas	52,01
25	Mn	Manganas	54,93
26	Fe	Geležis	55,84
27	Co	Kobaltas	58,94
28	Ni	Nikelis	58,69
29	Cu	Varis	63 57
30	Zn	Cinkas	65.38
31	Ga	Galis	69,72
32	Ge	Germanis	72,60
33	As	Arsenas	74,96
34	Se	Selenas	79,2
35	Br	Bromas	79,916
36	Kr	Kryptonas	82,9
37	Rb	Rubidis	85,45
38	Sr	Stroncis	87 63
39	Y	Ytris	88,93
40	Zr	Cirkonas	91,22
41	Nb	Niobas	93,5
42	Mo	Molybdenas	96,0
43	Ma	Mazūris	—
44	Ru	Rutenis	101,7
45	Rh	Rodis	102,9
46	Pd	Paladis	106.7
47	Ag	Sidabras	107,880
48	Cd	Kadmis	112,41
49	In	Indis	114,8
50	Sn	Cinas	118,70
51	Sb	Stibis	121.76
52	Te	Teluris	127,5
53	J	Jodas	126,93
54	X	Ksenonas	130,2
55	Cs	Cezis	132,81
56	Ba	Baris	137,36
57	La	Lantanas	138,90
58	Ce	Ceras	140,13
59	Pr	Prazeodymas	140,92
60	Nd	Neodymas	144.27
61	Il	Ilinis	—
62	Sm	Samaris	150,43
63	Eu	Europis	152,0
64	Gd	Gadolinis	157,3
65	Tb	Terbis	159,2
66	Dy	Dysprozis	162,46
67	Ho	Holmis	163,5
68	Er	Erbis	167,64
69	Tu	Tulis	169,4
70	Yb	Yterbis	173,5
71	Cp	Kasiopeis	175,0
72	Hf	Hafnis	178,6
73	Ta	Tantalas	181,5
74	W	Volframas	184,0
75	Re	Renis	—
76	Os	Osmis	190,9
77	Ir	Iridis	193,1
78	Pt	Platina	195,23
79	Au	Auksas	197,2
80	Hg	Gyvsidabris	200,61
81	Tl	Talis	204,39
82	Pb	Švinas	207,21
83	Bi	Bismutas	209,00
84	Po	Polonis	210
85	—	—	—
86	Em	Emanacija	222
87	—	—	—
88	Ra	Radis	225,97
89	Ac	Aktinis	(227)
90	Th	Toris	232,12
91	Pa	Protaktinis	(231)
92	U	Uranas	238,14

Atitinka 1929—1930 duomenis. Palyg. Ber. d. D. Chem. Ges. 63. 1. 1930. ir E. Rabinowitsch ir E. Thilo, Periodisches System, 1930.

Skliauteliuose pažymėti atominiai svoriai yra apytikriai skaičiai.

Atomistai sekėjai tos filosofinės krypties, kuri visus gamtos reiškinius aiškina atomų judėjimais. Indų Kanada (Vaišešikos sistema), Graikijoje Leukippos, Demokritas Nausifanes ir kt. Bruno, Gassendi, Boyle, Galiliejus, ir kt. XIX—XX a. ž. Atomas.

K. Lasswitz Geschichte der Atomistik vom Mittelalter bis Newton, 1890.

Atomizmas (gr.), filosofijos pažiūra, kuria atomai esą pirmykštieji visų daiktų elementai, ir visi gamtos vyksmai pareiną nuo atomų judesio bei jų tarpusavės sąveikos (atsiskyrimo, susijungimo, atstumimo, pritraukimo) ž. Atomas, Demokritas.

K. Lasswitz Geschichte der Atomistik vom Mittelalter bis Newton, 2 t., 1890; *Kirchberger* Die Entwicklung der Atomtheorie, 1922; *L. Mabilleau* Histoire de la philosophie atomistique, 1895.

Atomo aukštutiniosios Italijos ilgio matas, seniau $^1/_{12}$ punto, vėliau tas pats ką ir milimetras.

Atomų transmutacija vieno elemento pavertimas kitu. Daugelį šimtmečių buvo didžiausia alchemikų (ž.) svajonė. Šių dienų pažiūromis į atomą teoretiškai A. T. galima. Šitas procesas vyksta savaime radioaktinguose elementuose. Kai kuriuos atomus pavyko suskaldyti ir laboratorijose. Reikalinga tik labai didelių energijos išteklių. Paversti gyvsidabrį auksu dar nepavyko.

Aton senovės Egipto dievas. Buvo vaizduojamas saulės disku ir reiškė saulės energiją. Amenhotep (Amenopis) IV (1375—1358 pr. Kr.) A. kultą, kaip vienintelio dievo, buvo įvedęs visame Egipte.

Amenofis IV su žmona ir dukterimis prieš Atoną

Atonia (gr.), įtempimo (pvz., raumenų) stoka, glebumas.

Atophan, patent. pavadinimas phenylchinolinkarboninės rūgšties, vaisto, vartojamo į vidų podagros ir reumatiniams skausmams mažinti.

Atorai aruakų (ž.) giminės indėnų šaka, gyvenanti Britų Gvijanoje (p. Amerikoje) Essequibo pakrantėmis.

Atoskyra ž. Izoliacija.

Atoslūgiai ir potvyniai vandenynų, marių, didelių ežerų lygio svyravimai. Per 24 v. 50 min. du kartu vanduo pakyla ir atslūgsta; jie nėra visur vienodo didumo ir dažnai pasitaiko nukrypimų nuo taisyklingo periodiškumo. Skirtumas tarp pakilusio ir nuslūgusio vandens paviršiaus žemynų pakraščiais kinta tarp 1,0—1,5 — 2.0 m; salų pakraščiais skirtumas mažesnis, įlankų didesnis. Yra sudarytos lentelės, kuriose randamas kiekvienai vietai A. ir P. laikas; valanda, kada įvyksta pirmas potvynis, stojus jaunam mėnuliui arba pilnačiui, vadinama tos vietos pritaikomuoju laiku. A. ir P. priežastis yra mėnulio ir saulės traukos jėga; teorija paini ir pagrindai yra Newtono (Njutono) padėti. Dabar aiškinama mėnulio ir saulės sukeltu bangavimu, kuris pareina nuo tų įvairių dangaus kūnų vietos, krantų formos, vandenynų gilumo. Tiksliais aparatais susekti atmosferos ir žemės plutos A. ir P., bet svyravimai yra labai menki.

O. Krümmel Handbuch der Oceanographie, I—II t., 1911; *G. H. Darwin* Ebbe u. Flut, ²1912 (rus. vert. Prilivy i rodstvennyje im javlenija v solnečnoj sistemie, 1923); *I. Richard* L'Océanographie, 1907; *J. Šokalskij* Okeanografija, 1917. *K. Sl.*

Atossa persų karaliaus Kyro Didžiojo duktė, Kambyzo, Smerdžio ir Dariaus I žmona, Kserkso I motina; jos įtakos dėka Kserksas 485 pr. Kr. apėmė sostą. Ji vaidina didelį vaidmenį Aischilo Persų tragedijoje.

Atošliauža pabūklo liemens judesys šūvio metu, veikiant parako dujoms, priešinga sviedinio lėkimo linkme (ž. Atatranka). A. būva pastovi arba kintama su kilimo kampu, pareinamai nuo kompresorių (ž.) sistemos.

Atotrauka ž. Abstrakcija.

Atout (a tout, sk. atú kiekvienam, visam kam) pr., bet ir ital. (XV a.) attutti (a tutti), lenk. atu(-t), prancūziškų kortų atutas, lenkų ir lietuvių poniįoje pakeitęs kozirą (lenk. kozerą, rus. kozyr' per kazokų kozyr iš turk. koz, bet ir tinka čia pr. causeur mėgstąs kalbėti, kalbingasis) ir triupą (pr. triomphe iš lot. triumphus, vok. Trumpf, angl. trump, lat. trumpis, lenk. retai trąf, tromf), šviečiai, švi(e)talas, šviečių korta (lenk. karta świętna) kertanti kiekvieną kitos spalvos kortą.

A tout prix (pr., sk. a tu pri) bent kuria kaina.

Atoxyl p-amidofenilarsininės rūgšties natrio druska. Pasižymi gana ryškiomis parazitotropinėmis ypatybėmis. Kurį laiką buvo vartojamas prieš miego ligą ir sifilį. Dėl jo nuodingumo žmogaus organizmui ir dėl to, kad miego ligai ir sifiliui surasti tinkamesni vaistai — dabar retai vartojamas.

Atpalaidavimas turto nuo pardavimo varžytynių tvarka vyksta, kai antstoliui vykdant teismo sprendimą ir neturint teisės stabdyt kilnojamojo turto areštavimo ir nekilnojamojo turto surašymo dėl skolininko arba trečiųjų asmenų pareiškimų tą turtą nepriklausant skolininkui, skolininkas arba trečiasis asmuo sudeda išieškomąją sumą arba kreditorius sutinka sustabdyti areštavimą. Jei kas pareiškia surašytojo turto arba jo dalies teisę jam priklausant, jis turi kelti bylą dėl nuosavybės teisės turtui teisme, kad galėtų sustabdyti varžytynes arba išdavimą pinigų, jei turtas jau buvo parduotas. Dėl iškėlimo bylos varžytynės turtui arba jo daliai parduoti sustabdomos tik tuo atveju, kai teismas išžiūrėjęs trečiojo asmens įrodymus, sutinka apdrausti ieškinį, dedant areštą kilnojamajam turtui arba draudimą nekilnojamajam turtui. Jei byla keliama dėl nuosavybės teisės daliai turto, tai nestabdomos varžytynės parduoti kitoms dalims turto. Kai trečiasis asmuo laimi bylą, tai surašytasis turtas nuo varžytynių atpalaiduojamas. *V. Mč.*

Atpentai (Duonelaičio: „atpentai nor poryt pasibaigti"), atventai ž. Adventai.

Atpirkėjas ž. Jėzus Kristus.

Atpirkimas (lot. redemptio) krikšč. teologijoj

žmonijos išlaisvinimas iš nuodėmės vergijos bei nutolimo nuo Dievo ir įkūrimas naujos bei amžinos sąjungos tarp Dievo ir žmonių tarpininkaujant Jėzui Kristui (ž.) ypač jo pasiaukojamąja kryžiaus mirtimi, kuri šv. Mišių (ž.) aukoj kiekvieną kartą atnaujinama nekruvinu būdu. A. sąvokos esama ir šalia krikščionybės. A. žmonija ieškojo visais laikais, jausdama dvasios skurdą ir nuodėmės kaltę. Šiuo atžvilgiu visos religijos yra A. religijos, kadangi ir jos siekia savo tikinčiuosius iš esamos būklės nuvest į aukštesnę dievišką būklę. Atpirkėjais vienur eina kokia mitinė figūra (primityviuosiuose), kitur — magiškas gyvybės teikėjas (misterijų religijose). Helenistinėj Logo spekuliacijoj A. laukiama vien tik iš Dievo Išminties. Induizmas A., tikisi dalimi iš pažinimo, dalimi iš meilės atsidavimo; tolyn paženges budizmas — dalimi iš askezės, dalimi iš pasitikėjimo Buddha, kaipo „Padėjėju". Ir naujojoj antikrikščioniškoj filosofijoj ieškoma A. Vieni mano A. pasieksią gyvenimą paneigdami (Schopenhauer ir kt.), kiti jį pakeldami į savarankišką vertybę (Nietzsche ir kt.). Spinozos, Hegelio, E. v. Hartmanno panteizme, o taip pat M. Schelerio filosofijoj žmoguje esąs dieviškasis pasaulio pagrindas „A. žinojime" siekia susijungt su savim pačiu; todėl žmogui nereikia laukti „atpirkėjo iš šalies", kadangi jis pats augdamas save sudievina ir patsai nutiesia tiltą į dievybę. Taigi čia skelbiamas savęs paties A. per savęs sudievinimą. Šiose A. teorijose trūksta kaltės ir atsiteisimo (ž.) sąvokos. A. sąvoka čia siejama su viršinėmis, ekonominėmis, politinėmis, visuomeninėmis gėrybėmis ir tik geriausiu atveju su dvasinėmis vertybėmis. *Pr. D.*

Atpirkimas teisės pardavinėti degtinę ar teisės rinkti mokesčiams iš degtinės buvo susijęs su valstybės monopoline teise tvarkyti alkoholio gaminimą ir pardavinėjimą. Atpirkimo sistema buvo žinoma Rusijoje jau XVII a. pradžioje. 1649 Aleksiejaus Mykolaičio statutas užfiksavo mokesčius iš alkoholio kaip valstybės regaliją (ž.), kurią iždas iš dalies pats eksploatuoja savo karčiamose (kabakuose), iš dalies ją parduoda atpirkėjams iš varžytynių nustatytos sumos. Toliau per porą šimtų metų nuolat svyruojama tarp visiško šios regalijos eksploatavimo iždo pajėgomis ir tarp visiško jos perleidimo atpirkėjams. A. naikinamas 1651, iš dalies atnaujinamas 1663, vėl panaikinamas 1682 IX 1; Petras Did. 1705 VI 12 įvedė A. greta kabakų; 1767 Kotryna II visur, be Sibiro, įveda vieną A. sistemą, tik ją susmulkindama A. objektais; smulkinimas eina ir 1778, 1783, kada leidžiama atpirkinėt vieną karčiamą. Atpirkėjai mokėjo už degtinę ar kitus alkoholinius gėrimus nustatytą kainą iždui ir, be to, tam tikrą varžytynėmis nustatomą sumą už A.; 1795 varžytynės degtinei atpirkti daromos tik gubernijomis ar apskritimis. 1817 III 2 A. naikinamas, bet vėl atgaivinamas 1826 VII 14; 1847 įvesta paralelė A. — akcizo sistema. Galutinai A. sistema 1863 buvo panaikinta ir pakeista akcizo sistema. Įstatymų svyravimai pasėjo labiausiai nuo iždo reikalų. atpirkėjai garantuodavo pastovias pajamas, kuriomis ekonomiškai sunkesniais metais iždas rėmė valstybės biudžetą. O pačių atpirkėjų nesąžiningumas ir eksploatavimas gyventojų vertė geresniais laikais griebtis priemonių atpirkėjų teisėms suvaržyti.

Lietuvoje A. sistema atsirado tik rusams Lietuvą užėmus, nes prieš tai čia veikė visų dvarininkų teisė savo dvaruose gaminti ir pardavinėti degtinę. Bet ir rusai šios teisės nepanaikino, tik apdėję degtinę akcizu, nuo 1772 Guduose, o nuo 1810 X 29 ir visoj Lietuvoj įvedė akcizo rinkliavų A. miestuose ir valdžios dvaruose; atpirkėjai neturėjo teisės nei degtinės varyti nei ją pardavinėti. 1849 XI 23 įstatymu buvo įvestas ir vad. „čaročnyj" ar degtinės pardavinėjimo A. Lietuvos miestuose su dviejų verstų zona aplink, lygus A. ir Rusijoje. Nuo to žymiai padidėjo alkoholio kaina ir vartotojų išnaudojimas. Su šiuo A. vartotojai kovojo slaptai pirkdami degtinę už miesto zonos, o Vilniaus žydai įsteigė ir blaivybės draugiją, visiškai atsižadėdami degtinės ir ragindami Vilniaus gyventojus prie to prisidėti. Kiek vėliau, 1858, Jurbarko klebonui kun. Kerveliui davus pradžią, blaivybė, vysk. Valančiaus organizuojama, pradeda plėstis visoj Kauno gub. ir iš jos persimeta į Vilniaus gub. 1859 palyginti su 1858 Kauno gub. degtinės vartojimas sumažėjo 629,5 tūkstančiais kibirų (viedrų), Vilniaus gub. 409,9 tūkst. kib. Atpirkėjai pradeda tuomet smarkiausią kovą su blaivybe ir kyšiais patraukia savo pusėn ir žymią administracijos dalį (šiaip visoj Rusijoj atpirkėjai kyšiams išleisdavo kas metai 1.755.300 rublių). Su blaivybe kovojama nurodant, kad jai palaikyti vartojamos prievartos priemonės. 1860 Peterburgo ministeriai tarėsi net ištremti vysk. Valančių už kovą prieš degtinę. Blaivybei prasidėjus Lietuvos gubernijose 1858 pabaigoje panaikinta degtinės pardavinėjimo A.; o akcizo A. panaikintas tik 1863, nugalėjęs prieš tai blaivybę, 1863 Muravjovui uždraudus blaivybės brolijas ž. Blaivybė, Propinacija.

Kazionnaja prodaža pitej, 1900; Svedenija o pitejnych sborach v Rossiji d. I—III 1860; *[K. Gukovskij]* Kovenskaja gubernija 1843—1893. *Vc. B-ka.*

Atpirkimas giminės turto pagal civilinio statuto 1346 str. yra giminaičių teisė grąžinti sau giminės turtą, kuris būva perleistas svetimiesiems pirkimo-pardavimo aktais. Pagal civ. proc. 1438—1449 str. ir civ. statuto 1346—1373 str. A. teise gali naudotis tiek artimesnieji, tiek ir tolimesnieji, giminės-įpėdiniai, kai artimesniųjų nėra. Artimesnieji giminės tą teisę raštu gali perleisti tolimesniesiems turto pardavėjo giminėms. A. teisė dabar nustojo savo reikšmės ir praktikoje retai įgyvendoma. Ar ši teisė mūsų ūkininkų gyvenimui gali būti taikoma, laikoma ginčytinu dalyku, nes ji buvo rusų XVII ir XVIII a. įvesta bajorų-dvarininkų interesams apsaugoti, būtent, kad žemė neišeitų iš bajorų dvarininkų rankų ir nepereitų į svetimas rankas. Dabar, kada leidžiama žemė laisvai perleisti kitam, tokios teisės buvimas nebeįmanomas.

Atpuskas, atpustas (gud. rus. otpusk, lenk. odpust). Kun. Mikalojus Daukša 1599 Postilėje jau žino atlaidas („prieš atlaidas arba atpuskus") ir vysk. Valančius 1848 Žemaitių vyskupystėje, šiaip atlaidus, ne atpuskus, beminėdamas, taip pat (ir 1857 Kalvarijoj ir kitur) ir apie „atlaidus arba atpuskus" pasako. Iš viso senoje mūsų tikybinėje literatūroje ir gyvoj kalboj atpuskas, kaip slavų skolinys vyrauja, ligi tautinis ir valstybinis mūsų atgimimas galutinai įveikia pikčiausias slavų įtakos liekanas. Ne tiek atlaidai, kiek atpuskai yra mums nustatę A. būti. Apie A., Žemaitių vyskupystėj skaitome: „Milestas arba loskas dvasiškas žemaitei visados už didį daiktą skaitė, todėl ir vyskupai kuodaugiaus norėjo išmelsti jų nu Tėva šventoje (202). 1626 vysk. Abromas Voina, apturėje nu Urbona VIII popiežiaus šešes gromatas, par katras Tėvs šventasis 66 žemaitių vyskupystės bažnyčioms suteikė atlaidus arba atpuskus. 1627 minavotam popiežiui leidant, po visus

Į atpuskus...

žemaitius par du mėnesiu laikė didžiausius atlaidus beleušu vadinamus (145). (Šidlavoj) 1629 par atlaidus arba atpuskus užgimimą Marijos Panos 11.000 katalikų priėmė švenčiausį sakramentą (144). Vyskups Jurgis Tiškeviče (1633—1649) du kartu buvęs Ryme ligi dali daugel bažnyčioms atlaidus parvežė. Ir kiti vyskupai tami dalyki nesnaudė. Todėl šendien nėr nė vienos žemaitiusi bažnyčės, katra ben keletą švientių su atlaidais nešventintum (203). Nu pradžios šešioliktoje (?) amžiaus lig mūsų gadynės žemaitei gebėje ir geb vaikščioti į atlaidus. Už vis nor eiti į didėję Kalvoriję; tankei šeiminystei ligdamis su ūkininkais alga, išrokuo sau keletą dienų šienpiūtė(j), kad galėtum Kalvorijos atlaidus užpelnyti. Todėl prasidėjus nu pirmos dienos liepas mėnese, mažne par dvi nedėli, nugis it senovė(j) buvo Kalvorijo(j) kas diena į dešimti tūkstantių žmonių, katrie par kiauras dienas ir naktis gist ir meldas kalnus vaikštiodamis... Kaipogi klebonai, vyskupui liepiant, surinkusis būrį sava parapijes žmonių, su bugnais, patrubočeis, paparteis, altoreleis ir visu bažnyčes iškilmi liuob keliauti į atlaidus Aplankyma Motinos Dieva. Papartius stipri jaunikaitei gebėje raiti nešti. Domininkonys pajuti kokę nor parakvije atkeliaujent, išeidava į laukus sutikti. Į miestelį įeinant, jaunikaitei papartius virpina, bugnais mušė, patrubočius pūtė, ir iš šaudyklių šaudė, o senei su motriškosims atsispirdamis giedoje ir šaukė, nes juo katra parakvije su didesniu tranksmu į miestelį įėje, tuo didesnė buvo garbė. Kiekvienas klebons keletą dienų Kalvorijo(j) sutrukęs, tu pati eilu su savaiseis numon grįža. Į sava parakvijes bažnyčę visas būrys parėjęs, palika minavotoses pabukles, palaimina Viešpatį Dievą už sveikato(j) atliktą kelionę ir numon kioblina" (205—207). Kitos parapijos gavo Šidlavon (Šiluvon) eiti. „Nėr teip dievobaiminga darba, katro žmonės ant pikta neapverstum. Tas pats nutika ir su šventoms kelionėms. Žmonės užvis atstiu nu Kalvorijos ar Šidlava parakvijų, nestengusis vienu dienu į vietą nueiti, mažne visuomet nakvoje pas karčiamas; po miškus būreis benakvodamis, kartais liuob pasigerti ir daugiaus ko pikta padaryti. Jaunikaitei norėdamis didesne tranksma, įdrisa šaudyti ir

Atpuskų būgnininkas

bažnyčiosi. Vis tai datyręs vyskupas Jons Lopacinskis 1763 būtinai užgynė tokiu būdu keliauti į atlaidus. Nu to laika žmonės dvijau, trisau, kaip tinkamis ėje į atlaidus (208)." K. Praniauckaitė 1856 lenkiškomis eilėmis apsakė Festyna Wielkiej Kalwaryi na Žmudzi. J. Paleckis 1930 (Lietuvos Jeruzalė — Žemaičių Kalvarija — Naujas Žodis Nr. 14) rašo: „Nereikia nė Kalvarijoj būti — ir toli nuo jos galite pajausti Kalvarijos atlaidus. Jau Kaune mačiau vagonus su maldininkų „kompanijomis"; į tuos atlaidus. Telšiuose jie lipo iš vagonų su visomis procesijos reikmenėmis — kryžium, karūnų lazdomis, suvyniotomis karūnomis. Daug baltomis suknelėmis pasipuošusių mergeliu... Kelias pilnas automobilių... Procesija su milžiniškomis karūnomis, kurias neša 6—8 vyrai, protarpiais mažesnės karūnos, altorėliai. Procesija į kalnus, tai vienas svarbiausių atlaidų momentų ir kiekvienas stengiasi į ją patekti. Bet nuolat eina ir atskiri būreliai. Didžioji procesija milžiniška žmonių skaičiumi. Keturi raiti policininkai ir daugybė „šveicorių" už baldachimo vos palaiko tvarką. Artinantis prie bažnyčios skambina visais varpais, muša būgną, griežia orkestrai, gieda žmonės. Žodžiu, garbina Dievą įvairiausiais garsais, kaip sakoma psalmėje... Klausantis (bažnyčioje) smuikų, trimitų, giesmių harmonijos, pridedant mistišką nuotaiką, kurią sudaro išpuoštoji, vainikais išdabintoji bažnyčia, mirgančios žvakės, smilkalų dūmų melsvas rūkas, — tikrai supranti mūsų žmonių prisirišimą prie bažnyčios. Čia lyg atsiveria plyšelis į dangų, apie kurį visą amžių svajoja varguolis kaimietis, dėl kurio jis išsižada geresnio gyvenimo šiame pasauly... Didžiosios Kalvarijos atlaidų sekmadienį sunku rasti Kalvarijoj kampą prisiglausti. Daugybė šėtrų turgaus aikštėj gamina valgį, verda, kepa, pardavinėja gelsvą arba rausvą limonadą iš stiklo uzbonų. Patys kalvarijiečiai to limonado negeria, nes žino jo gaminimo paslaptį — vanduo su sacharinu, nes cukrus per brangiai išeitų gamintojui. Jei karšta, saulėta diena, atlaidų lankytojai daugiausia prisiryja ten dulkių. Už penkių žingsnių matai ne žmones, bet pilkus šešėlius ir tikros motinos nepažinsi. Niekam į galvą neateina mintis palaistyti. Bet visi tie vargai ir kentėjimai niekis prieš ątlikto pareigos džiaugsmą, prieš tą didelę atlaidų naštą, kurią kiekvienas maldininkas gauna atlankęs Kalvariją". Apie Vilniaus, tikriau Verkų Kalvarijos A. 1903 rašo lenkiškai Ema Jelenskienė (Kalwarya pod Wilnem): „Pasibaigus pirmiesiems pavasariniams lauko darbams, Vilniaus keliais ir vieškeliais siūva vienu arkliu vežimų eilės ir eina minios žmonių pasilenkusių po maišų ir terbų našta. Tai kalvarininkai eina. Eina baluojančiais tarp laukų keliais, savo milinėse balti ir šviesūs. Mindžioja apdegusiomis pėdomis smėlį ir akmenis, ir gieda šventąsias giesmes... Ištuštėję kaimai laukia grįžtant maldininkų, kurie iš šventosios vietos parneš kiek šventumo, ir jie eina įkaitintais keliais, šnabždėdami ražančių ir giedodami senas kantičkas, jungdami savo balsus su vėversėlių garsais, ir žiogų čirškėjimu, ir kūdrų varlių kvaksėjimu, ir su visu didžiuoju balsu bundančios gamtos, giedančios Viešpačiui garbės ir džiaugsmo himną. Eina ir važiuoja iš tolo. Net iš Šventojo Žemaičių krašto, nuo Šiaulių ir Palangos, nuo Mohilevo lygumų, nuo Naugardėlio ir Slanimo, net nuo Černihovo apylinkių (18—19). Sekminių pirmadienį eina Vilniaus gyventojai. Tuomet renkasi „švaruočiai", kaip sako vietos vadovai, kurie, patys būdami dažniausiai švarkuočiai, žiūri paniekinamai į kaimiečių minias. Tačiau šie „švaruočiai", žinovų nuomone, elgiasi kur kas blogiau už kaimiečius, pamaldas pakeisdami gegužinėmis ir nekartą grįždami į miestą gerokai įkaušę. Tuo tarpu Lietuvos kaimietis žiūri į šią savo kelionę vien kaip į tikybinį žygį, kurį atlieka giliai susikaupęs ir nepaprastai rimtai. Kai kuriems, ypačiai jauniems, ši kelionė drauge su kaimynais ir giminėmis per nežinomas apylinkes yra labai maloni, bet įgimtas lietuvio rimtumas purtosi prieš kiekvieną linksmumo reiškinį ir sudraudžia net nekaltus išsišokimus. Jei pakeliui kur sustojus šen ten kas prasijuokia ar net dviprasmiškai pasako, tuojau nutyla dėl viešpataujančios iškilmingos nuotaikos. Policija, kuri apjodinėja kelius ir budi prie bažnyčios ties pastatytais kromeliais, negauna čia jokio darbo. Puiki tvarka laikosi giliu minių maldingumu ir dvasios pakilimu" (21—23). ž. Atlaidai.

Atracia ars kerėjimai, kuriais garsėjo Atrakso (ž.) tesaliečiai.

Atradimai ir nežinomų kraštų ištyrimai prasidėjo iš Vidurželio jūros pakraščių. Griežtąja prasme galime kalbėti tiktai apie europiečių naujų kraštų A., nes tik iš mūsų žemyno plėtėsi į visas puses žemėtyros akiratis, kol pagaliau jis apėmė visą žemės rutulį. A. istorija skirstoma senaisiais amžiais, viduriniais ir naujaisiais a. Kitu atžvilgiu A. skiriami: 1. tiesioginiai ir 2. netiesioginiai; pirmieji dalomi: a) naujų žemių ieškojimas, b) nepažįstamų kraštų ištyrimai; antrieji: a) prekybos kelionės,

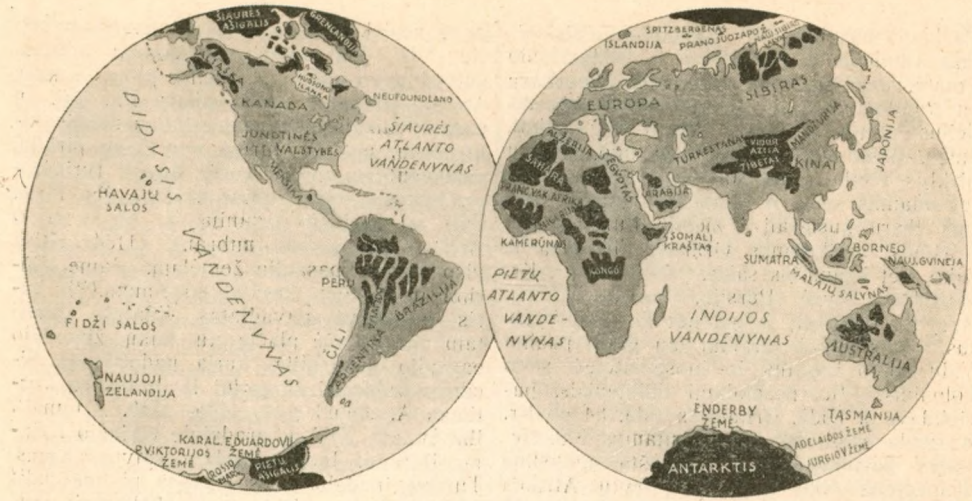

Atradimų žemėlapis. Juodos dėmės rodo dar neištirtas vietas

b) karo žygiai. Tačiau ir senaisiais amžiais buvo, kad ir nedaug keliautojų, kurie vykdavo į nepažįstamus kraštus ne karo ar prekybos tikslais, bet norėdami aptikti naujų, dar nežinomų, šalių ir jas pažinti. Taip pat naujaisiais amžiais (ir net paskutiniais dešimtmečiais) ne tik tyrinėjama seniau atrasti kraštai, bet ir visai naujų atrandama; seniau buvo daugiau aptinkama, o šiais laikais daugiau tiriama.

1. Senaisiais amžiais; europiečių žinomas pasaulis buvo, palyginti, mažas. Jis teapėmė tik pietinius Europos-Azijos ir žieminius Afrikos pakraščius, bet neturintiems greitesnių, tobulesnių susisiekimo priemonių tų laikų žmonėms atrodė didesnis nekaip šiandien mums visas žemės rutulys. Tuomet kad ir drąsiausi keliautojai nepajėgdavo pasiekti labai tolimų kraštų. Į tolimas keliones buvo leidžiamasi dažniausiai tik upėmis ir jūrių pakraščiais. Vandenynai būdavo vaizduojami senųjų ir vidurinių amžių primityviuose žemėlapiuose siaubingomis, pilnomis įvairiausių siaubų, drakonų ir kitokių baidyklių. Jų niekas nedrįsdavo mėginti perplaukti, nes nebuvo žinoma, kur jie baigiasi ir kas už jų yra. Tik Skandinavijos vikingai pirmieji X a. perplaukė žieminį Atlantiką. Todėl ilgais senaisiais ir viduriniais amžiais europiečių geografinis pasaulis labai lėtai plėtėsi. Žymiausi senųjų a. jūrininkai ir atradėjai buvo finikiečiai ir egiptiečiai. 1500—1000 pr. Kr. Egipto keliautojai ir pirkliai lankydavosi Nilo vidurupio srityse, Babilonijoj ir žiemvakarių Afrikoj. Finikiečiai dar IX a. pr. Kr. pasiekdavo pietų Arabiją, rytų Afriką ir net Indiją. Jie pro Gibraltarą atplaukdavo buriniais laiveliais į žiemių Europos pakraščius ir Britaniją; jiems buvo žinomos Azorų salos. Nurodoma, kad 600 pr. Kr. būdami Egipto faraono Necho tarnyboje, jie apiplaukę Afriką iš Raudonosios jūros ligi Gibraltaro. Apie tą laiką Kartaginos pirkliai jūrininkai pasiekdavę Azorus ir Gvinėjos įlankos krantus. Senovės kinų, indų, persų, babiloniečių ir egiptiečių pažįstamas pasaulis nesiekė toli už jų sienų. Kinai gerai žinojo visą vidurinę Aziją ligi Turano; indams buvo pažįstami kinai, persai, babiloniečiai ir Egiptas. Persai ir egiptiečiai turėjo gana plačios nuovokos iš vienos pusės apie Indiją ir iš kitos — apie Viduržemio kraštus. Todėl nuo seniausių laikų buvo užsimezgę prekybos santykiai tarp indų ir europiečių, kuriems tarpininkavo egiptiečiai, persai, arabai ir finikiečiai. Tais laikais buvo žinomi arbatos keliai (nuo Kinų ligi Viduržemio jūros), kurie turėjo žymios reikšmės ir pietinės Azijos atradimams bei ištyrimams. Dar daugiau šiuos prekybos kelius prailgino Rytuose kilusios religijos: budizmas, krikščionybė ir islamas. Religinių apaštalų misijos (misininkų kelionės) labai daug prisidėjo prie naujai aptiktų kraštų pažinimo. Ne mažiau šiam tikslui pasitarnavo karų žygiai. Maldininkų kelionės sukėlė žmonių minias į tolimas, nepažįstamas šalis. Aleksandro Makedoniečio karo žygiai į Tolimuosius Rytus (Indijon), jo mokytieji pasiuntiniai ir žvalgai atskleidė europiečiu akims nuo paslaptingųjų rytų plačią uždangą. Po Aleksandro vykdavo graikai pirkliai Indijos vandenyno pakraščiais pietų Azijon net ligi Tongkingo (Indų Kinai).

Pažinus musonus (ž.) prasidėjo susisiekimas vandeniu tarp Indijos ir Vidužemio kraštų, nes Nilas buvo sujungtas perkasu su Raudonąja jūra. Romėnai, užvaldę didelius plotus Europoj, Azijoj ir Afrikoj, ėmėsi sistemingo tų kraštų tyrimo. Graikų pirklys Pytheas iš Masilijos 330 pr. Kr., ieškodamas cino ir gintaro, atplaukė aplink Iberų pusiasalį į žiemių Europos pakraščius, aptikdamas Orknėją, Täröerų ir sako, net Islandijos salas. 480—440 pr. Kr. Herodotas tyrė Persiją, žiemių Afriką, Apeninų pusiasalį ir gal net Baltijos kraštus. Tais laikais graikai jau gerai pažino Vidužemio krantus ir juose steigė savo kolonijas. Jie, pasekdami finikiečiais, pasiekdavę ir Didž. Britanijos salą. 84 po Kr. Agricola apiplaukė Didž. Britaniją. I a. Neronas pasiuntė gerai paruoštą mokslinę ekspediciją Nilu aukštyn į rytų Afrikos neištirtus kraštus, bet ir šis žygis nedavė lauktų vaisių, nors praplėtė romėnų akiratį tolyn į pietus. II a. pabaigoj Eudoksas ir Ptolomėjas pagarsėjo Egipto ir Arabijos tyrinėjimais. Romėnų agrimensores (matininkai) turėdavo ištirti visapusiškai tolimąsias imperijos kolonijas rytuose ir vakaruose: Arabiją, Libiją, Britaniją, Galiją ir kt. Egipto ir Romos prekyba gintaru su Baltijos kraštų aisčiais galėjo turėti du svarbiausiu keliu: tolimesnį aplink vakarų Europą (jūros kelias) ir artimesnį per Juodąją jūrą, toliau Dniepru-Nemunu (Visla) — ūpių-sausažemio kelias. II a. (Ptolomėjo laikais) buvo žinoma europiečiams apie 60% ploto viso senojo pasaulio (Azijos-Europos). Tuo laiku Makedonijos pirkliai sausuma pasiekė Kinų sostinę Singanfu. 2 Viduriniais amžiais A. nedaug padaryta: pirmoje jų pusėje didžiausias keliones darė arabų misininkai (Mahometo apaštalai) ir mokslininkai į Kinus, centro Afriką, Madagaskarą, Indiją ir kt. Tačiau arabų A. nesiekė toliau jų kultūrinių reikalų sričių. VIII—X a. arabų civilizacija ir politinė galybė buvo apėmusi didelius plotus vakarų Azijoj, Afrikoj ir pietų-vakarų Europoj. Jų pasaulėvaizdis siekė daug toliau nekaip kitų tautų, nes jie turėjo energingų pirklių, pasišventusių misininkų ir drąsių tyrinėtojų, vykusių į nežinomus kraštus. Ibn Idrisi (XII a.) tyrinėjo Ispaniją, ž. Afriką ir r. Aziją. Jis pirmas nubraižė (1154) ištisą viso žinomo pasaulio žemėlapį. Jame įžiūrimi ir Baltijos kraštai su Kaunu (?), kuris arabiškai pavadintas Kāniyū. Idrisi taip pat parašė plačią tų laikų žinomojo pasaulio geografiją, kurią padovanojo Sicilijos valdovui Rogeriui II (prancūzų vertimas A. Jaubert, 1836—1840, 2 tomai). Ibn Batuta XIV a. pradžioje tyrinėjo Egiptą, Persiją, Indiją, Malajų salyną, Kinus, Turaną ir dabartinės Rusijos pietinę dalį; tai žymiausias vidur. amžių keliautojas atradėjas. Jis pažino, be to, dar v. Sudaną ir Saharą nuo Maroko ligi Timbuktu. Batutos geografijos veikalai, kelionių aprašymai, pavaizduoja tuolaikinį islamišką pasaulį. (ž. Muhamed Hussein, The travels of Ibn Batuta, 1898; Mžik, Die Reise des Arabers Ibn Batuta, 1911). Tais laikais, kai arabai tyrinėjo Azijos ir Afrikos kraštus (VII—XV a.), ž. Europos normanai-vikingai plaukiodavo po ž. Atlantiką ir lankydavosi žiemryčių Europoje bei r. Amerikoje. Jų Erikas Raudonasis 985 atrado Grenlandiją, o apie 1000 Leif Erikson pasiekė Labradorą. Nors vikingai atrado Ameriką 500 metų anksčiau už Kr. Kolumbą, bet jie nestengė savo atradimų toliau praplėsti žemyno gilumon. Todėl vėliau šie jų žygiai buvo visai užmiršti. Apie įkurtas Grenlandijoj vikingų kolonijas nuo XV a. nerandama jokių žinių; jų pėdsakus šiais laikais tyrinėja danų ir norvegų archeologinės ekspedicijos. XIII a. didžiausias A. keliones turėjo popiežiaus pasiuntiniai Mongolijon deryboms su vietos gyventojais prieš besiplečiantį islamą (Rubruk (Ruysbrocck) 1253 ir pranciškonas Jonas iš Montecorvino 1289). Venecijietis Marco Polo (Marcus Polus Venetus totius orbis et Indiae peregrinator primus) didžiausias vėlyvųjų vidur. amžių keliauninkas 1271—1295 keliavo po c. Aziją, Kinus, Indiją, Malajų salyną, Turaną ir Volgos baseiną. Pakliuvęs 4 m. Genujos nelaisvėn plačiai aprašė savo keliones. Jo broliai Niccolo ir Maffeo keliavo Volga aukštyn, vėliau pateko pas totorių didįjį chaną Kublai ir grįžo Venecijon iš c. Azijos po 20 metų. XV a. pirmoj pusėj A. pasižymėjo portugalų kunigaikštis Enrikas Jūrininkas, kurio ekspe-

Ispanai užkariauja Ameriką

dicijos atrado Azorų salas ir tyrinėjo r. Atlanto pakraščius.

3. Naujųjų amžių pradžia yra turtingiausia A. iš visų istorijos laikų. Paskutinieji mūsų laikų dešimtmečiai pasižymi poliarinių sričių A. ir bendrai nepažįstamų kraštų tyrimais. Nuo XV a. pabaigos prasideda transokeaninės kelionės į nežinomus užmarius; vyksta visai naujų žemynų A. Prasidėjo nauja A. gadynė: žmogus ima suprasti ir laikyti žemę nebe plokštuma, tik rutuliu. Šių didžiųjų A. svarbiausia priežastis buvo europiečių prekybiniai reikalai. Europos pirkliai ir vartotojai buvo smarkiai išnaudojami arabų, armėnų, persų tarpininkų, kurie jiems prekes pristatydavo iš r. Azijos gamintojų. Kilo gyvas reikalas susirasti kitas kelias į r. ir p. Aziją, kad būtų galima išvengti Levanto tarpininkų. Iš anų kraštų europiečiai pirkdavo daugiausia maisto prieskonių, vaisių, šilko ir kt. dalykų. Galinga Turkija rytuose buvo užkirtusi europiečiams sausumos kelią į rytus. Be to, čia svėrė ir tikybos reikalas: karštas pasiryžimas kuo plačiausiai paskleisti pasauly šv. Evangelijos mokslą. Nemaža reikšmės tų laikų A. turėjo ir išbujojęs humanizmas, kuris iš Bizantijos pasiekęs vakarus perkėlė čion ir senovės graikų klasikų mintį, kad žemė esanti rutulys (Pitagoro, Aristotelio įrodymai) ir todėl galima ji apkakti. Išradus spaudą ėmė kurtis nuolat gausesnė kelionių aprašymų literatūra. Jauni pasiryžėliai galėjo daugiau pasimokyti iš kitų, anksčiau buvusių atradėjų patyrimų. Pvz. Kolumbui atrasti Ameriką daug padėjo prancūzų kardinolo Pierre d'Ailly veikalas Ymago mundi (ž. Edmond Buron, Ymago mundi de Pierre d'Ailly, 3 t.). Naujųjų amžių A. skirstomi 3 skyriais, kurių kiekvienam atstovauja vienas žymiausias atradėjas. 1. Rytų Indijos kelias — Vasco da Gama; 2. Didžiojo vandenyno kelias — Ferdinandas Magallanes; 3. Vakarų Indijos kelias — Christoph Colombus. Rytų Indijos kelio klausimą išsprendė portugalai palaipsniui: 1484 Diego Cano pasiekė Kongo žiotis; 1488 Bartolomeo Diaz — Geros Vilties Ragą (p. Afrikos viršūnė) ir 1498 Gama pirmas pasiekia Indiją apiplaukęs Afriką. Šis jo A. turėjo didžiulės reikšmės Europos ekonominiam gyvenimui: prekybos keliai su rytais pakrypo Afrikos pakraščiais; arabai, armėnai, turkai ir Venecija pasiliko nuošaliai ir ėmė nykti; iškilo v. Europos komercinė galybė; išaugo nauji uostai; susikūrė kiti tarptautinės prekybos centrai. Neilgai trukus Tolimųjų Rytų akiratis europiečiams dar padidėjo, kai buvo atrastos Molukų salos (1511), Naujoji Gvinėja (1527) ir kt. žemės. Didžiausias iš visų A. Amerikos aptikimas yra buvęs atsitiktinis dalykas sprendžiant Rytų Indijos kelio klausimą. Florentietis Paulius Toscanelli pirmas viešai skelbė, kad Indija galima būtų pasiekti plaukiant tiesiog į vakarus. Jis nubraižė vakarų pusrutulio žemėlapį, kuriame pažymėta Indija į vakarus nuo Europos. Plaukdamas pagal šį planą Kolumbas 1492 visai netikėtai pateko į c. Amerikos salas ir, būdamas įsitikinęs, kad čia pasibaigia jo kelionė, pavadino jas v. Indija. Didžiojo vandenyno perplaukimas turėjo sujungti naujai atrastus kraštus: r. Indiją su v. Indija (Amerika) ir atbaigti pirmąjį žemės rutulio apkeliavimą. Tai padarė portugalo Magallano ekspedicija 1519—1521, kuri iš Portugalijos plaukė į vakarus pro p. Ameriką, Didįjį vandenyną, Zundo salyną, ir aplink Afriką grįžo atgal. Jis atrado Polinezijos ir Mikronezijos salynus. Dar XVIII a. pradžioje kad ir visi žmonių gyvenamieji žemynai buvo jau atrasti ir didesnės salos aptiktos, bet žemėlapiuose tebuvo galima pavaizduoti tik jų krantų kontūrai (ir tai dar netiksliai), nes žemynų vidurio plotai buvo neištirti ir nežinomi. Todėl nuo to laiko prasidėjo atrastųjų kraštų visapusiški tyrimai, kurie tebetęsiami ligi šių dienų. Mūsų laikų tyrinėtojai dar turi kiek vilties atrasti sausažemių Arkties srityse į ž. nuo Beringo sąsiaurio, kadangi ten dar nieks nėra lankęsis ir didelės sritys dar nepažįstamos.

Chronologinė A. apžvalga ir žymiausios A. kelionės.

Azija. Azija pirmiau ir labiau pažįstama už kitus žemynus, bet jos sunkiai pasiekiamos vidurio sritys, aukšti kalnynai ir plačios dykumos dar ligi šiol nėra pakankamai ištirta. Anglai, turėdami čia įvairių politinių ir ūkio reikalų, daugiausia prisidėjo ją pažinti. Užvaldę Indiją turėjo laiduoti sau į ją saugų kelią, visų pirma ištirti kraštus, kurie skiria Indiją nuo Europos. Todėl daugely p. ir r. Azijos vietų jie įsteigė konsulatus — dažniausiai ginkluotus apsaugos punktus, prie kurių būdavo užsienio reikalų ministerijos skiriami geografai tyrinėtojai. Žymiausias toks diplomatinis tyrinėtojas Chesney daug padirbėjo Mesopotamijai pažinti. Rusai, užėmę ž. Armeniją, stengėsi ištirti M. Aziją, Persiją ir kt. kraštus. Pažymėtinos Čichačevo kelionės Anatolijoje (1847—1858), Burckhardto Arabijoje (1814—1815). Indų Kinus pirmas tyrinėjo (1861—63) Bastian, Zundo salyną (1835—1840) Junghun, Kinus (1863—5) Pumpelly ir Richthofen. C. Azijos metodingas tyrinėjimas prasideda nuo

1864 Seviercovo kelionėmis Tiančane ir Fričės A. Gobi dykumoje. Betgi didžiausios mokslinės reikšmės tų kraštų pažinimui turėjo Przewalskio ekspedicijos nuo 1870 į Tarimo baseiną, Lob Norą ir Tibetą. Didžiausias c. Azijos tyrinėtojas ir žinovas yra švedas Sven Hedin, kurio keliolika ekspedicijų, 1896 pradedant, išaiškino daug Gobi, Tibeto, Turkestano, Pamiro, Turano ir Mongolijos kraštotyros klausimų. Geriausiai techniškai paruošta c. Azijai tyrinėti ekspedicija buvo surengta prancūzų automobilių fabrikanto A. Citroeno 1931—1932. Jai vadovavo G. N. Haardt, kuris laimingai baigęs sunkią kelionę per Siriją, Mesopotamiją, Persiją, Afganistaną, Pamirą, Turkestaną, Gobį ir Kinus, mirė plaučių uždegimu 1932 III 15 Hongkonge. Ž. Azija.

A f r i k a. Afrikos atskirų sričių A. ir ištyrimai atsiėjo daugiau aukų nekaip kurio kito žemyno. Žymiausi atradimai vidurio Afrikos padaryti XIX a.

1500—1000 pr. Kr. egiptiečiai tiria Nilo vidurupio baseiną ir žiemių Afriką. *200—100* po Kr. romėnai tiria savo kolonijas ž. Afrikoj. *VIII* a. arabai pasiekia Madagaskarą. *1325—52* Ibn Batuta lankosi v. Afrikoje. *1456* Kadamosto atranda Žaliojo Rago salas. *1462* Pedro de Cintra pasiekia Sierra Leone. *1471* Escovar ir Santarem peržengia pusiaujį. *1484* Diego Kano lankosi Kongo baseine. *1488* Bartolomeo Diaz pasiekia Geros Vilties Ragą. *1497—98* Vasko de Gama po 6 mėn. plaukimo iš Lisabono pasiekia r. Afriką Melindi. *1500* Diego Diaz vėl atranda Madagaskarą. *1507* Maskarenias atranda Mauricio ir Reunion salas. *1603* P. Peres pasiekia Nilo aukštupį. *1768* Brucce atranda Čano ežerą. *1777* Gordon-Oranje upę (Orange River). *1795* Mungo Park tiria Nigerio vidurupį. *1822* Klapperton -Wedney atranda Čado ež. *1825* Leng pasiekia Timbuktu ir Gadames. *1837—1848* broliai d'Abadie tiria Abisiniją ir įvairius kitus Afrikos vidurio kraštus. *1837—38* Russegger pasiekia Kordofaną. *1847* Rebman ir Krapf atranda Kilimandžarą. *1849* Livingstone, didžiausias Afrikos tyrinėtojas, aptinka Ngami ež. *1859* jis atranda Njasos ir Širva ežerus. *1852—55* jis pereina p. Afriką, tyrinėdamas Kongo ir Zambezi baseinus. *1856—58* Burton ir Speke atranda Tanganikos ir Viktorijos ež. *1864* Bekker pasiekia Alberto ež. *1869—71* Schweinfuth atranda Nilo ir Kongo vandenskyrą. *1873—79* Stanley atranda Kongo šaltinius ir jo intako Lualaba baseiną ir Leopoldo ež. *1876—83* Junker tiria Niam-Niam sritis ir Zambezės - Kongo baseinus. *1877* Serpa Pinto atranda Zambezi šaltinius. *1888* Teleki ir Gegnel atranda Rudolfo ir Stepanijos ež. *1898* Fonro pirmas pereina Saharą ir Sudaną iš Alžerijos ligi Kongo. *1923* Gasanan Bey persikelia per Libijos dykumą. Afrikai tirti *1788* Londone įsteigta African Association, Paskutiniais laikais daugiausia Afriką tyrinėja prancūzai, anglai ir italai. *1923* pirmas auto-tankas pervažiuoja išilgai visą Afrikos žemyną, per Saharą.

A m e r i k a. Amerikos įvairių sričių A. ir ištyrimai vyko kartu su europiečių kolonizacija. Kai ispanų valdžia buvo uždraudusi svetimšaliams laikytis ir gyventi jų p. Amerikos kolonijose, tai ž. Amerikon buvo visiems atdaros durys ir todėl čia europiečių imigrantai apėmė vis didesnius pustuščių prerijų ir savanų plotus. Jau XVIII a. ateiviai persikėlė anapus Apalašų, o XIX a. buvo baigta matuoti visa ž. Amerika. Moksliškas p. Amerikos tyrimas prasidėjo tuomet, kai ispanų ir portugalų kolonijos atsiskyrė nuo metropolijų ir sukūrė nepriklausomas valstybes.

984 Erikas-Raudonasis — Grenlandija. *1001* Leif Erikson — Labradoro pakraščiai, *1492* Kr. Kolumbas — Didž. Antilų salos (Kuba, Haiti). *1493* jis aptinka Dominiką, Gvadelupą, Porto Rico salas. *1497* Jonas Cabot — Labradoras. *1498* Kr. Kolumbas — p. Amerikos krantai ties Orinoko. *1499* J. Pinzon — Amazonės žiotys. *1500* portugalas Cabral ir florentietis Amerigo Vespucci — r. Brazilijos krantai. *1500—02* broliai Corterealai — Newfoundlandas. *1502—04* Kr. Kolumbas — c. Amerikos krantai. *1513* Ponce de Leon — Florida. *1513* Balboa pereina Panamos sąsmauką ir pasiekia Did. vandenyną. Šiuo A. prasidėjo v. Amerikos krantų tyrinėjimai. *1515* De Solis — aptinka La Platos žiotis. *1515* Grijalva pasiekia Meksiką. *1518* Grijalva ir Alvaredo aptinka Jukataną. *1518—19* Pineda tiria Meksikos įlankos krantus ir Mississippi žiotis. *1519—21* Cortez užima Meksiką. *1519—22* Magallanes ir jo kapitonas Elcano apiplaukia pirmą kartą žemės rutulį. *1524* florentietis Verazzano tiria visus Atlanto v. krantus ligi Newfoundlando. *1532-34* Pizarro užima Peru. *1534—42* pranc. Jack Cartier atranda ir tiria Šv. Lauryno upės baseiną. *1534* Mendoza pasiekia Kaliforniją. *1535—37* Almagro keliauja po Boliviją ir Čili. *1541* Fr. Orellana plaukia Amazone aukštyn. *1540—41* De Soto tiria Mississippi žemupį. *1540—42* Coronado pasiekia Arizoną ir Kolorado. *1592* Devis atranda Falklando salas. *1577—80* Francis Drake antrą kartą apiplaukia žemės rutulį ir tiria ž. Amerikos vakarų krantus. *1610—11* Hudson pasiekia

Hudsono įlanką. *1741* Bering ir Čirikov aptinka Aleutų salas. *1761* Bečevin atranda Aliaską. *1789* Makenze pasiekia Makenzės upę. *1816* Kočebu atranda Kočebo pusiasalį. *1819* Spix ir Murtius tiria San Francisko ir Amazonės upių tyrinėjimus. *1835—41* broliai Schomburgk tiria Gviianą. *1868—74* Reiss ir Stubel atranda aukščiausius Kolumbijos ir Ekvadoro ugniakalnius; *1850—90* Raimondi tiria Peru. *1830—33* D'Orbigny lankosi Bolivijoje. *1853—57* Page ištiria La Platą, Paraną ir Paragvajų. *1856—70* Burmeister tiria Argentiną. *1867* Heiden atranda Yellowstone parką. *1879—98* Crevaux ir Coudreau tiria Amazonės aukštupį.

Australija ir Okeanija. *1521* Magallanes atranda Marianų salas. *1527* De Menezes atranda Naująją Gvinėją. *1528* Zaavedra aptinka Karolinų salyną. *1529* Zaavedra aptinka Maršalo salas. *1567* Mendana de Negra aptinka Saliamono salas. 1595 Mendana de Negra aptinka Markizo salas. *1595* Mendana de Negra pasiekia Santa Cruc. *1601* De Credia atranda pirmas Australiją. *1606* De Quiros aptinka Tahiti ir Naujuosius Hebridus. *1605* Jansz pasiekia Carpentarijos įlanką. *1606* De Torres atranda sąsiaurį tarp Australijos ir N. Gvinėjos. *1616* Dirk Hartog tiria v. Australijos krantus. *1627* Nuyts pasiekia p. Australijos krantus. *1642—43* Tasman atranda Tasmaniją, Naująją Zelandiją ir Tongos salyną. *1643* Tasman aptinka Fidži salas. *1700* Damper suranda Naująją Britaniją. *1768* Bugenville atranda Samoa salas. *1767—80* James Cook, didžiausias naujųjų laikų atradėjas, įvykdo 3 keliones įvairiuose p. vandenynuose, pasiekia 71° p. platumos, tiria Australiją, N. Zelandiją, atranda N. Kaledoniją, Sandvičių salas. *1788* Jilbert ir Marshall atranda Džilberto salas. *1798* Bass aptinka Baso sąsiaurį. *1798—1802* Flinder, Bass ir Baudin sudarė Australijos krantų kontūrus. *1813* Lawson ir Wentvort tiria r. Australiją. *1828* Sturt Murajaus baseiną pasiekia. *1831* Michell tiria Darlingo sritis. *1828—30* Eir atranda Torrenso ežerą. *1860* Stuart pasiekia c. Australiją. *1870—71* Miklucha - Maklay tiria ž. N. Gvinėjos krantus. *1844—61* centr. Australija tiria Leichardt, Austin, Grey, Burke ir Wilis. *1873* Warburton perėjo visą Australiją skersai iš r. į vakarus. *1874* Forrestay perėjo iš ž. į pietus per Australijos žemyno viduri.

Arktis. *1553—54* pirmieji Billobi ir Censler bandymai surasti Indijon kelią žiemių - rytų linkme. *1576* Frobisher mėgina praplaukti pro ž. Amerikos žiemių-vakarų linkme. *1596* Barents atranda Spicbergeną. *1553* Willoughby ir Chanceller pasiekė Baltąją jūrą. *1556* Burrough atranda Naująją Žemę. *1585—87* Davis pasiekia 72° ž. pl. *1596—97* Barents ir van Heemsker žiemoja N. Žemėj. *1614—16* Baffin ir Bylot pasiekė 77°30′ ž. pl. *1648* Dežnev susekė, kad tarp Azijos ir ž. Amerikos nėra jungiančio sausažemio. *1660* Savva Ložkin apiplaukia N. Žemę. *1712* Vagin ir Permiakov atranda Liachovų salas. *1773* Liachov ir Protodiakonov atranda Katilo salą. *1806* Velkov atranda Naujojo Sibiro salas. *1819—20* Parry atranda Melville salas ir Bankso žemę. *1827* Parry pasiekia Spicbergene 82° ž. pl. *1831* James Ross atrado Boothia Felix pusiasaly magnetinį ž. ašigalį. *1850* Mc Clure ir Mc Clintock surado žiemių-vakarų vandens kelią aplink Ameriką. *1853* Kane atrado Smito sąsiaurį ir Grinellio žemę. *1867* De Long pasiekia Vrangelio salas. *1873* Payer ir Weyprecht atranda Prano Juozapo Žemę (Fr. Nanseno ž.). *1878—79* O. Nordenskiold praplaukia aplink Aziją žiemių -rytų linkme. *1888* Nansen pereina pirmas skersai Grenlandiją. *1895* Nansen pasiekia 86°14′ ž. pl. ties 95° r. ilgumos. *1897* Andrée mėgina pirmas pasiekti balonu ž. ašigalį. *1886—1906* Peary padaro 6 ekspedicijas į ž. Grenlandiją ir aplinkines salas. *1898—1902* Sverdrup aptinka naujų Ark. salą. *1903—1906* Amundsen mažu laiveliu pravažiuoja aplink ž. Ameriką. *1909* Peary pasiekia žiemių ašigalį. *1912—14* Vilkicki apkanka Aziją žiemių-vakarų linkme iš Vladivostoko ligi Archangelsko ir atranda Taimyro salyną. *1913* Vilkicki atranda Mikalojaus II (Šiaurės) Žemę, Aleksiejaus (Maž. Taimyro salą) Žochovo ir Vilkickio salas. *1913—18* Steffansson tiria ž. Amerikos salynus ir jūres. *1925* Amundsen lėktuvu pasiekia 87°44′ ž. pl. *1926* Nobile, Amundsen ir Elsworth orlaiviu perskrenda ž. ašigalį tarp Spicbergeno ir Aliaskos. *1926* Bird lėktuvu pasiekia ž. ašigalį. 1928 Wilkins skrenda iš Aliaskos į Spicbergeną. *1928* Nobilės vadovaujama ekspedicija orlaiviu „Italia" pasiekia ž. ašigalį ir Nanseno žemę. *1931* Eckener ir Samoilovič su Graf Ceppelin ir ledlaužiu Malygin tyrinėjo Prano Juozapo ir Šiaurės Žemės sritis. *1932* Ušakov padarė tikslų Šiaurės Žemės žemėlapį.

Antarktis, *1765* Laroch atrado Pietų Georgiją. *1819* Smith aptiko P. Orknėjų ir p. Šetlandijos salas. *1819—21* Bellinghausen atrado Petro I ir Aleksandro I salas. *1823* Weddell aptiko jo vardu pavadintą jūrą. *1837—40* Dumont d'Urville atrado Adelijos Žemę. *1841* James Ross atrado Viktorijos Žemę. *1841* James Ross atrado Roso jūrą. *1839—42* Wilkes pasiekė Wilkeso Žemę.

1895 Borchgrevink pirmas pasiekė Antarktie žemyną. *1901—04* Scott tyrinėjo Viktorijos Žemę ir atrado Eduardo VII Žemę. *1902—03* Drygalski atrado Wilhelmo II Žemę. *1902* Shackleton pasiekė 82°17′ p. platumos. *1904* Bruce atrado Kotso Žemę. *1908—09* Shackleton pasiekia 88°23′ p. pl. *1909* David atranda magnetinį p. ašigalį. *1911* Amundsen pasiekia p. ašigalį. *1911—14* Mawson atranda Jurgio V Žemę. *1914—16* Shackleton tyrinėja Weddellio jūrą. *1928—30* Wilkins skraido v. Antarktyje. *1928—30* Bird tyrinėja Antarktį ir *1929* jis lėktuvu pasiekia p. ašigalį.

J. Lelewel Geographie du moyen-âge, 4 t. 1852—57; *Vivien de St. Martin* Histoire de la geographie et des découvertes geographiques, 1874; *O. Peschel* Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen, ²1877; *S. Ruge* Geschichte der Entdeckungen, 1881; *K. Kretschmer* Die Entdeckung Amerikas, 2 t., 1892; *S. Günther* Das Zeitalter der Entdeckungen, ⁴1919; *F. Lampe* Die grosse Geographen, 1915; *Heawood* History of Geogr. Discoveries in the 17-th and 18-th Century, 1912; *Cary and Warmington* The Ancient Explorer, 1929; *Elias* Les explorations polaires 1930; *A. Vireliūnas* Didžiosios Kelionės, 1925; *N. Lebedevas* (vertė *P. Šinkūnas)* Žemės užkariavimas, 1929; *W. H. Hilder* Žannettos ekspedicijos žuvimas, 1931 (liet. Br. Vaitiekūno vertimas). *A. B.*

Atradzė Vidzemės upė, Persės (Dauguvos) deš. intakas, Koknezės apylinkėje.

Atragene (syn. Clematis) šeim. Ranunculaceae. Gražūs dekoratyviški šliaužiamieji arba vijokliniai krūmai ir puskrūmiai ligi 3 m aukštumo, tinka apsodinti vejoms soduose, neaukštoms sienoms, tvorelėms ir bešakiams medžių stiebams papuošti. A. alpina L. tėvynė — Alpės, Karpatai, š. Europa ir š. Azija; žiedai dideli varpelio pavidalo mėlynai-violetinės arba rausvos spalvos. A. sibirica L. tėvynė — š. Azija, Sibiras, Uralas; žydi gegužės mėn. balti arba gelsvai-balti žemyn nulinkę varpelio pavidalo žiedai; labai gražus ir šalčiams atsparus augalas, Lietuvoje gerai auga bo-

Atragene alpina

tanikos sode. A. sibirica L. v. rubra — raudoni žiedai. A. occidentalis Hornem. tėvynė — š. Amerika, žiedai melsvai purpuriniai, kultūroje mažai žinomas. *M. J. L.*

Atrajotojai, gromuliuotojai (Ruminantia arba Selenodonta) žinduolių pobūris, pasižymįs porinių pirštų skaičiumi, selenodontiniais dantimis ir sudėtingu skilviu. Krūminiai dantys pritaikinti augaliniam maistui kramtyti, turi plokščius vainikus su keliomis (2—4) emalinėmis pusiaumėnulio formos raukšlėmis (selene — mėnulis). Visi pirštai aprūpinti nagomis, antras ir penktas pirštas mažiausiai išlavėję, arba jų trūksta. Alkūnės kaulas ir mažas blauzdikaulis silpnas. Apatinio žando kairioji ir dešinioji pusės atskirtos (išskyrus kuprius, kupranugarius). Skilvis padalytas į kelis skyrius, pvz., elnių, galvijų, žirafų skilvy randama šios dalys: 1) didysis skilvys (rumen), į kurį atsiveria stemplė; 2) tinklelis (reticulum) — jo sienelėje randamos besikryžiuojančios tinklo pavidalo raukšlelės; 3) knygenos (psalterium, omasus) — sienelė sudaro labai dideles raukšles, sutvarkytas, kaip knygos lapai, beveik pripildančias visą knygenų dykumą; 4) šliužas (abomasus), maždaug vamzdžio formos. Prarytas maistas iš pradžios dideliais kamuoliais patenka į didįjį skilvį ir tinklelį, kur iš dalies perdirbamas (procesas, panašus į maceraciją arba fermentaciją), iš ten mažomis porcijomis išvemiamas atgal į burnos dykumą. Čia maistas galutinai sukramtomas, sumaišomas su seilėmis ir jau pusiau skystu pavidalu ryjamas iš naujo. Dabar patenka jis į knygenas, kurių lapai absorbuoja didesnę skystimo dalį. Iš čia maistas patenka į šliužą. Kupranugarių ir tragulidų skilvio sudėtis yra kiek skirtinga nuo čia aprašytos. Recentiniai atrajotojai dalomi šiomis šeimomis: Camelidae — Tylopoda, kupranugariai. Pirštų apatinė pusė turi ištisą storą trynę, kuria koja remiasi į žemę. Dvikupris kupranugaris (Camelus bactrianus), rūšis randama laukinėj būty c. Azijoje, bet daugiau žinomas kaip naminis gyvulys. Kupra perdėm sudaryta iš taukų audinio. Vienakupris kupranugaris (C. dromedarius) žinomas tiktai jaukios būties; jis sudaro veislę dvikuprės rūšies, kilusios iš prijaukintųjų. Lama mažesnė už kupranugarį, ilgais minkštais plaukais, be kupros. Gyvena tik p. Amerikoje. Rūšys: L. glama, L. vicugna. Tragulidae, tragulidai, maži grakštūs atrajotojai, gyveną Afrikoje ir Azijo-

Selenodontinis dantis

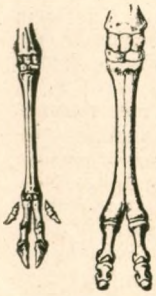

Elnio ir kupranugario kojos

je. Patinai turi viršutiniame žande ilgus iltinius dantis. Tragulus javanicus, kiškio didumo, gyvena Javoje. Šeima Cervidae — elniniai, aukštakojai, liekni, trumpa uodega, švelnaus plauko atrajotojai. Išskyrus gimines Moschus ir Hydropotes, visų rūšių vien tik patinai turi ragus. Tik šiaurės elnio (Rangifer) patelė turi ragus. Ragai yra šakoti, kaulo medžiagos iš odos kilę padarai, kurie kasmet numetami, išauga iš naujo. Moschus moschiferus be ragų, paplitęs nuo Himalajų ligi Korėjos. Hydropotes inermis be ragų, bet ilgom išsikišusiom iltim, gyvena Kinų rytuose. Capreolus capreolus, stirna. Europoje nuo Viduržemio jūros ligi 58° š. pl. C. pygargus, Sibiro stirna, gyvena š. ir c. Azijoje; Alces alces, briedis (Klaipėdos krašte elniu vadinamas), didžiausias elninių šeimos atrajotojas, mentėtais, šakotais ragais. Europoje gyvena šiaurės kraštuose į pietus ligi Lietuvos ir Rytprūsių, bet senais laikais siekė Olandijos ir š. Italijos. Azijoje ir Amerikoje gyvena skirtingos, bet artimos Europos briedžiui formos. Rangifer tarandus šiaurės elnias, už žaląjį elnią daug mažesnis, labai dideliais daugiašakiais ragais, gyvena kraštuose paliai šiaurės ašigalį, sudarydamas daug porūšių. Pleistoceno nuosėdose jų skeleto dalių randama ligi Pirėnų ir Alpių, taip pat ir Lietuvoje. Cervus elaphus žalasis elnias Europoje ir M. Azijoje. Lietuvoje dirbtiniu būdu išplatintas, bet per D. karą visai išnaikintas. Apsčiai randamos Lietuvoje elnių skeleto dalys subfosilinės būties aiškiai įrodo, kad elnių senaisiais laikais čia visur būta. Dama dama, danielius, nedaug už stirną didesnis, ilgais, gale, menties pavidalo, išplėstais ragais; gyvena Viduržemio jūros srity, bet dirbtiniu būdu įvestas į daugelį kitų Europos kraštų, taip pat ir Lietuvon. Šeima Bovidae (Cavicornia), dykaragiai. Ragai susideda iš kaulinės atžugos, kilusios iš kaktos kaulo, apvilktos ragine makštimi; tarp kaulinės ir raginės dalies esti gyvas jungiamojo audinio sluoksnis. Išskyrus Antilocarpa gimininę, raginė makštis nėra pametama, bet dalimis gali nusilupti, ypač jauniems galvijams, ir būti pakeista naujų sluoksnių. Connochaetes gnu ir C. taurinus, — gnu; dideli atrajotojai, lenktais ragais, ilgų plaukų kuokšte uodegos gale. Vienai atrajotojų grupei duotas bendras antilopų (ž.) vardas, kuriuo vardu pažymimi grakštūs, elnio pobūdžio įvairių ragų dykaragiai. Kai kurių rūšių patelės neturi ragų. Daugiausia antilopos gyvena Afrikoje, ypač stepėse. Mažesnės aukštakojės rūšys paprasta kalba dažnai vadinamos gazelėmis. Rūšys: Antilope cervicapra (Indija), Oryx beisa (š. r. Afrika), Strepsiceros strepsiceros (kudu, centr. ir p. Afrika). Saiga tatarica, saiga (Azijos stepės ir p. r. Europa, bet dabar Europoje beveik galutinai išnaikinta). Rupicapra rupicapra, gemzė, stirnos didumo mažais, kableliu lenktais ragais, gyvena Europos kalnuose. Antilocapra americana dvišakiais ragais (š. Amerika). Prie dykaragių priklauso ožkų grupė: Capra ibex — alpių ožys (Alpės). Apie naminę ožką vyrauja nuomonė, esą ji kilusi bent iš trijų laukinių rūšių, būtent: Capra falconeri (Kašmiras ligi Himalajų), C. hircus (v. Azija ir p. Europa), ir C. aegagrus (v. Azija), kurios susimaišė tarp savęs. Avių grupė spirališkai susuktais ragais turi atstovus: Ovis canadensis (š. r. Sibiras, per Kamčatką, Aliaską ligi Meksikos) su daugybe vietinių veislių. Ovis musimon (Sardinia ir Korsika). Naminė avis paprastai vadinama rinktiniu vardu Ovis aries. Ji yra prijaukinimo padarinys, įvykęs seniausioje euraziatiškos (ž.) žmonijos praeity. Nėra abejonės, kad ji yra kilusi iš daugelio rūšių, bet tikrai galima vien pasakyti, kad iš šiandien gyvenančių rūšių, ji turi giminybės ryšių su argali O. ammon (nuo Turkestano ligi Kamčatkos). Artimus giminybės ryšius su avimis ir galvijais turi gyvenąs Grenlandijoje ir arktinėje Amerikoje Ovibos moschatus, avijautis. Jis yra vidutinio galvijo didumo, turi ilgus, tankius plaukus ir savotišką ragų formą. Pagaliau, paminėtina galvijų grupė, apimanti stambius A. ilga, apvalia uodega, su ilga plaukų kuokšte gale. Dažnai pasitaiko kabanti odos raukšlė pagerkly. Gyvena visuose pasaulio dalyse, išskyrus Australiją ir p. Ameriką, bet š. Amerikoje tik viena rūšis. Bubalus bubalus — Indijos bubalius (Indija), pasitaiko laukinės, puslaukinės ir jaukios būties. Įvestas į Egiptą, Italiją, Vengriją, p. Rusiją. B. caffer, Afrikos bubalius. Nesuskaitomos Europos

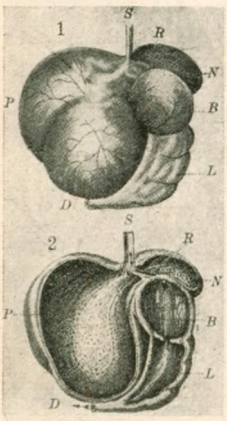

Atrajotojo (avies) skilvis

naminių galvijų rasės jungiamos vienu rinktiniu vardu Bos taurus, dėl kurių kilimo nieko tikro pasakyti šiandien negalima, nebent, kad vienas iš jų protėvių buvo Bos primigenius, tauras, gyvenęs Europoje dar XVII a. pradžioj. Tačiau, vardas B. primigenius irgi yra rinktinis ir juo vadinamos įvairios geografinės formos, gyvenusios Europoje ir Afrikoje įvairiais geologijos laiko tarpais. Europos tauras, kiek galima spręsti iš išlikusio 1556 paveikslo, buvo juodas su baltu nugaros bruožu. Iš Indijos taurų formos kilo B. indicus, zebu, labai didelis, ilgais ragais, taukų kupra viršum mentikaulių. Zebu yra Azijos ir Afrikos, pastaraisiais laikais p. Amerikos, naminiai raguočiai (kiek jų vietos neužima ten bubalius). Tokio pat didumo, kaip tauras, bet skirtingos išvaizdos, yra stumbras, Bison bonasus, pažymėtinas aukšta kupra menčių srity, sudaryta iš nepaprastai ilgų slankstelių nugarinių antaugų (processus spinosus), kumpa nosimi, trumpais, užriestais į vidų ragais, trumpais, garbanuotais minkštais plaukais. Ligi pokarinių laikų buvo išlikęs tik Baltvyžės girioje ir Kaukaze, bet pokarinių suiručių metu laukinės būties visiškai išnyko. Dabar yra apie 65 egz. įvairiuose Europos zoologijos soduose ir zooparkuose. Stumbro artima giminė yra Amerikos bizonas Bison americanus, kurių prieš kelis šimtus metų milijoninės bandos ganėsi š. Amerikos prerijose. Dabar išnaikintas ligi kelių šimtų galvų, išlikusių zooparkuose. Šeima Giraffidae, žirafos, pasižymi nepaprastai ilgu kaklu, ilgomis kojomis, iš kurių pirmagalinės ilgesnės už užpakalines. Turi porą ragų, sudarytų iš kempinėto kaulo, aptraukto tinklo pavidalo tamsiu raštu. Gyvena tarp Somali krašto ir Kenijos. G. camelopardalis, tamsios dėmės šviesiame dugne; gyvena pusiaujo Afrikos didesnėj daly, išskyrus miškų sritis ir kraštus į pietus nuo Oranjės upės. Okapia johnstoni, okapija, mažesnė ir trumpesnėmis kojomis už žirafą, durpinės spalvos skersinėmis baltomis juostomis. Šią rūšį pirmą syki rado Kongo srity Ray Lankester ir Forsyth Major 1902. *T. I.*

M. Weber Die Säugetiere, 1928; *A. Brehm* Tierleben, XIII t., 1920; *J. Elisonas* Zoologijos vadovėlis aukštesniosioms mokykloms, 1925; („) Žinduoliai, 1932.

Atrajus ž. Atrajotojai.

Atrakcija (lot.) ž. Trauka.

Atraks, Atrax, nebesamas senovės mst. žiemryčių Tesalijoj (Graikijoje) prie Peneuso. Jo apylinkėj randama žalio marmuro, kuris pavadintas A. A. gyventojai plačiai įgijo kerėtojų vardą, dėl kurio ir kerėjimai romėnų buvo vadinami Atracia ars.

Atramentum (lot.) juodieji dažai, viduriniais amžiais alchemikų (ž.) gudrybės akmuo (ž.), iš čia atramentas, rašalas (ž.).

Atraminė sienelė statoma ten, kur reikia apsaugoti sankasai, pylimai arba šlaitai nuo apgriūčių, slinkimų. Ji mūrijama iš akmenų, betono arba plytų; forma ir dydis duodami jai toki, kad sulaikytu slenkančios žemės slėgimą. Sienelių apskaičiavimai išdėstyti Hütte (Taschenbuch für Ingenieure) ir statybos vadovėliuose.

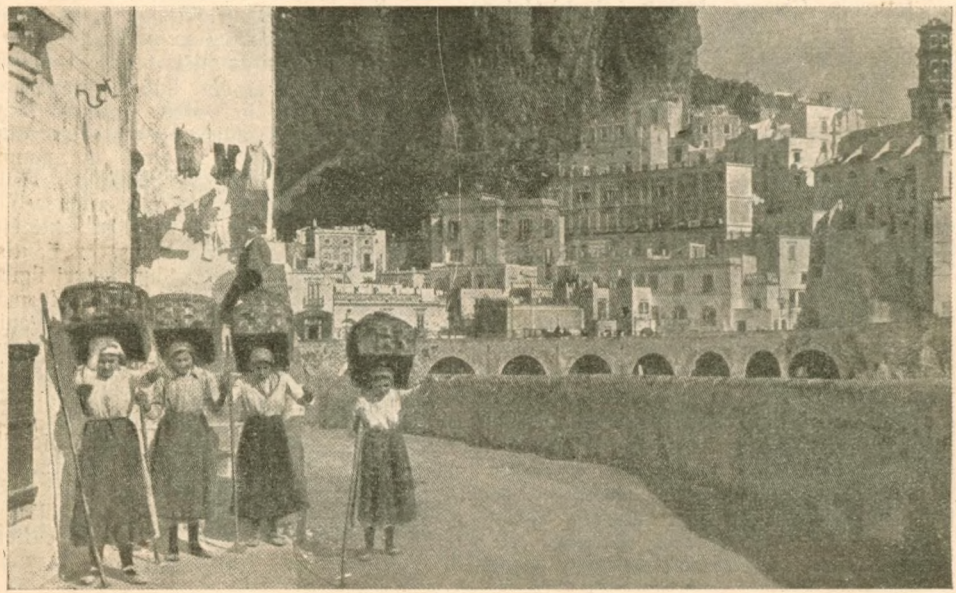

Atrani

Atrani, viena iš gražiausių vietovių p. Italijoj, pajūrio miestelis Salerno provincijoj; 942 gyv. (1924). San Salvatore di Biretto bažnyčioje buvo vainikuojami Amalfi kunigaikščiai.

Atrankos teorija, selekcijos teorija, pagalbinė teorija evoliucijos mokslui (ž.) remti, Karolio Darwino konstruota (1859 Origin of species by means of natural selection) ir dėl to dažnai darvinizmu vadinama. A. t. aiškina tikslingų įtaisymų atsiradimą gyvūnų ir augalų organizacijoj. Jos pagrindinės mintys: naminiai gyvuliai — raguočiai, arkliai, kiaulės, šunes, vištos, karveliai ir kt. yra kilę kiekvienas iš vienos, arba rečiau, iš kelių pirminių rūšių. Jie betgi ilgainiui suskilo į daugybę įvairių veislių, tiek skirtingų, kad nežinant jų kilimo, galima būtų jos priskirti įvairioms rūšims. Ryškų pavyzdį šio reiškinio sudarą vištos, karveliai, šunes ir kt. Naujų savybių atsiradimo priežastis esanti žmogaus vykdomoji atranka. Naminių gyvulių atranką žmogus vykdo nuo seniausių laikų, iš pradžios nesąmoningai, panaikindamas netinkamus jam individus, o naujaisiais laikais sąmoningai statydamasis griežtai ribotą tikslą. Tuo tikslu gali būti kuri nors naudinga žmogui gyvulio savybė, pvz., karvės pieningumas, vištos dėslumas, šunies greitos kojos ir t. t. Paskutiniais laikais, vykdant planingą atranką, pavyksta palyginant trumpu laiku (per kelerius metus) išauginti pastovių naujų veislių. Paprasčiausias A. būdas yra toks: žmogus, atrinkęs iš savo auginamų gyvulių tuos individus, kurie nors šiek tiek yra artimesni jo idealui, juos poruoja. Išauginęs naują kartą, žmogus elgiasi panašiai ir, tuo būdu, kaskart artinasi prie savo tikslo. Šitokis žmogaus veikimas vadinamas dirbtine atranka, arba dirbtine selekcija. Būtina dirbtinės selekcijos sąlyga yra trys momentai: 1) rūšies kintamumas (variabilitetas), kuris pasireiškia tuo, kad vienos poros vaikuose dažnai atsiranda mažesnis ar didesnis nukrypimas nuo tėvų, o be to, ir jie patys nebūva visiškai vienodi, 2) naujai atsiradusių savybių pavaldumas, kad naujai iškilusi savybė yra linkusi pasireikšti ir sekančiose generacijose, 3) žmogaus intervencija (įsikišimas), kai jis pasirenka auginti tik tuos individus, kurie tinka jo tikslams, ir neleidžia jiems poruotis su individais, kurie turėtų nepageidaujamų savybių. Taikydamas tai laukiniams gyvuliams, Darwin mano, kad kiekvienai laukinių gyvių rūšiai gresiąs nuolatinis gyvybės pavojus. Šį pavojų sudaro įvairūs priešai, kurie šia rūšimi minta, įvairūs parazitai, lygiai augaliniai, lygiai gyvuliniai, klimato pakitimai, dideli šalčiai, sausra, maisto stoka ir kt. Kiekviena gyvio ar augalo rūšis veisiasi labai sparčiai ir gausiai, tad didelis procentas vaikų ar sėklų negali išsilaikyti, ir jie turi žūti (Malthuso dėsnis). Tuo būdu, kiekviena rūšis ir kiekvienos rūšies individas veda aršią kovą dėl savo gyvenimo. Šią kovą Darwin pavadino kova dėl būties (struggle for the life). Kadangi ne tik rūšys, bet ir porūšės, dargi individai tos pačios rūšies yra nevienodi (rūšies kintamumas), tai ir galimumai šią kovą laimėti įvairiems individams yra nevienodi. Tik laimėję, palikę gyvi individai, gali veistis ir perduoti vaikams tas naudingas savybes, dėl kurių jie paliko gyvi. Išlikimas tų individų, kurie turėjo naudingas savybes, vadinamas natūraline atranka arba natūraline selekcija, nes kova dėl būties vaidina tokį pat vaidmenį, kaip žmogaus intervencija vykdant dirbtinę atranką. Taigi palieka gyvi tik tie individai, kurie turi naudingų savybių, arba, kaip sakoma, kurie yra daugiausia pritaikinti savo aplinkumai. Individai, kurie neturi naudingų savybių, negalėdami kovos dėl būties išlaikyti, ilgainiui žūsta. To vaisiai palaipsninis naudingų savybių tobulėjimas ir atsitolinimas nuo pirminės formos. Tuo būdu duodamas priežastinis (kauzalinis) aiškinimas organizmo tikslingų įtaisymų. Selekcijos veikimui šiandien nėra pripažįstamas toks didelis vaidmuo kaip iš pradžios. Darwin ir jo pirmieji sekėjai neabejojo, kad naujai atsiradę požymiai gali būti perduodami ainiams pavaldumo keliu. Moderninis mokslas apie pavaldumą (genetika) samprotauja, kad tik vadinamieji genotipiniai nukrypimai gali įsitvirtinti ir likti pastovūs.

L. Plate Selectionsprinzip u. Problem der Artbildung, 1913; *L. Cuénot* La Genèse des Espèçes Animales, 1921; *M. Caullery* Le problème de l'évolution, 1931.

T. I.

Atraškevičius Jurgis (1902 IV 23 Raguvoj — 1928) daugelio chorų dirigentas, 1920—1922 mokėsi muzikos pas Raguvos vargonininką, 1923 — 1925 Klaipėdoj aukštojoj muzikos mokykloj, kartu tarnaudamas 7 pėst. pulke savanoriu, o vėliau civilinėj tarnyboj Klaipėdoje. Nuo 1926 veiklus chorų dirigentas, įsteigęs ar perorganizavęs Pa-

Atraškevičius

gėgių, Natkiškių, Katyčių, Rukų chorus, vadovavęs Šilutės chorui.

Atrato Rio A. Kolumbijos žiemvakarių upė (p. Amerikoje). Išteka iš v. Kordiljerų (Citaros kalnų) 3.216 m aukštumo ir įteka Urabos įlankon Antilų (Karaibų) jūron pelkėtoj deltoj 5 didesniais ir 11 mažesnių upelių. Ilgumo 665 km. Žemupys tinka susisiekti mažais laivais. Dar Humboldt atkreipė dėmesį, jog A. perkasu galima jungti Atlantas su Didžiuoju vandenynu. 1852 JAV ėmė tirti šį galimumą, ypačiai Selfridge ekspedicija 1870—1873, kuri numatė jungtinį A. perkaso kelią 290 km, bet 1879 tarptautinis kongresas Paryžiuje palaikė jo sumanymą per brangų (apie 57 milijonai dolerių) ir pasisakė už Panamos perkasą, kuriuo vandens kelias tarp vandenynų tesiekė 81 km, bet atsiėjo 10 kartų brangiau už A. linkmę.

Atrauli apyg. mst. Aligarh (Aligur) aps. (distrikte) Britų Indijoj, seniau North West prov., nuo 1902 Agra ir Oud prov., tarp Delhi ir Agra mst. Apie 20.000 gyv. Medvilnės, geležies, misingio prekyba.

A tre (it., pr. à trois sk. truá), a 3, muz.: 3 balsais, 3 instrumentais (drauge unisono).

Atrebatai Juliaus Cezario įveiktieji v. Belgijos keltai, nervų v. kaimynai, tarp dabartinių Somos ir Šeldės upių, vėliau Artois graf. (dab. Pas de Calais dep. Prancūzijoje). Jų sostinė Nemetocenna (Nemetacum), dabar Arras.

Atrecht flamiškasis Pas de Calais prov. (Prancūzijoje) Arraso mst. vardas.

Atrėjas (Atreus), graikų mituose Mikėnų valdovas. Pelopo ir Hipodamijos (ž.) sūnus, Tiesto (ž.) brolis. Tiestes suviliojęs A. žmoną Aeropę, šis už tai nužudęs jo vaikus ir pavaišinęs jais jų tėvą, dėl ko net saulė atsisukus, ir šiaip prasidėję Pelopidų nusidėjimai, kurie davė temų tragikams ir poetams: graikų Aischilui ir kitiems, Racinui, Goethei, Hofmanstaliui. A. buvęs Egisto nužudytas. A. sūnūs (ž. Atrydai), Homero karžygiai Agamemnonas ir Menelajas.

Atreidai ž. Atrydai.

Atrėjo turtu, kurį, Pausaniaus pasakojimu, karalius Atrėjas (ž.) palikęs Mikėnų pilies požemiuose, Schliemann pavadino vieną valdovų karstų atkastuose Mikėnuose.

Schuchhardt Schliemanns Ausgrabungen, ²1891.

Atrek ž. Persijos stepių upė, išteka iš Chorassano provincijos Gulistano kalnų, teka 426 km ir įteka Kaspijos jūros Hassan-kuli įlankon; žemupys, tai Persijos ir SSSR siena. Vasarą aukštupys visai išdžiūsta, nes kurdai jo vandenį išskirsto laukams drėkinti. Žemiau Charaki jos slėniai nedirbami, nors čia riokso senovės užtvankų griuvėsiai, nes karingų turkmėnų įsiveržimai trukdė sodybų kūrimąsi. Žymiausias intakas (dešinysis) Štumbar. Dešinysis žemupio krantas, Rusijai priklausąs nuo 1871, yra aprūpintas fortais, kurių žymiausias Čikislar.

Atremia negalėjimas vaikščioti, nors organinio kaulų, raumenų, nervų susirgimo ir nebūtų.

Atresia (gr.), žarnos, makšties, gimdos arba kitų organų angų užaugimas.

Atri, senovėje Hadria, Italijos mst. Teramo provinc. prie Otranto glž. 14.000 gyv. (1930). Vyskupo rezidencija. Graži gotikinė katedra. Šilko fabrikai. Karaliaus Hadriano tėviškė. Apylinkėje įdomios uolų landynės, seniau etruskų kapai, vėliau paversti kalėjimais ir sandėliais.

Atributas (lot. attributum, priedas), esminis pažymys, pastovi daikto ypatybė; vidinė — pvz. visagalis yra Dievo atributas, šviesiaakė Junona, gudrusis Odisėjas, išorinė — Dzeuso perkūnas, Atenės skydas, Apolono kanklės, Neptūno tridantis, Minervos pelėda, Donnaro kūjis, šv. Petro raktai, šv. Povilo kardas, šv. Jurgio smakas, Napoleono trikampė, teisingumo svarstyklės ir kardas, meilės lankas ir strėlės ir pan.

Atrichiasis (gr.), įgimta plaukų stoka.

Atrydai, Atreidai, Mikėnų padavimais, karaliaus Atrėjo (ž.) sūnūs, Iliadoje pagarsinti Agamemnonas ir Menelajas.

Atrimpas ž. Autrimpus.

Atrio (it., lot. atrium) dauba tarp tikro ugniakalnio kūgio ir supančio šį kūgį pylimo, pasitaikanti sudėtinių ugniakalnių tarpe.

Atrio del Cavallo puslankio formos dauba tarp Monte Somma ir centralinės Vezuvijaus viršūnės Italijoje. Sommos kraterio likučiai. Susidėjęs iš trachitų, tufų ir lavos.

Atriplex ž. Balandunė.

Atrium vidurinė patalpa senovės romėnų name, skiriama bendriems reikalams. Iš karto A. stovėjo židinys, prie kurio dirbo moterys, čia statyta naminių dievų (larų ir penatų) statulos, mirusiųjų pelenų urnos, šeimos įžymybių biustai. A. lubų vidury buvo paliekama skylė, compluvium, dūmams išeiti ir lietaus vandeniui nuo į vidų palinkusio stogo subėgti į lietaus vandens sukamąjį baseiną, impluvium. Senovės itališkame name buvo penkios A. formos

Atrium

(testudinatum, displuviatum, tuscanicum, retrastylum ir corinthium). Nuo II a. pr. Kr. A. vis labiau puošiamas virto svečiams ir klijentams priimti patalpa. A. buvo ir šventyklose (Vestos ir kt.). A. vadinamas ir priekinis kiemas senovės krikščionių bazilikoj (palyg. šv. Klemenso bažnyčia Romoj, šv. Ambraziejaus Milane, katedra Istrijoj ir kitur). A. žodis kilęs iš lot. ater juodas (dėl dūmų) arba graikiško aitrion, nelyg. mūsų dūminė (gričia).

Atrium cordis prieširdis ž. Širdis.

Atrofija (gr.), bendras sumažėjimas organizmo arba įvairių kūno organų senatvėje, dėl nedarbo, dėl blogo mitimo, spaudimo, dėl nervinių centrų sutrikimo.

Atropa ž. Velniavyšnė.

Atropatene tikriau Media Atropatia, senovės Medijos (v. Azijos) š. v., dabartinis š. v. Persijos Aderbeidžanas (Azerbeidžanas, su Mažojo Ararato kalnu, Arakso upe, Urmijos ežeru, vyriausiu Tabriso mst.). A. valstybę IV a. pr. Kr. įkūrė Atropates, I a. pr. Kr. nustojo Artuasdes partėnų (dab. Chorassan) naudai.

Atropates IV a. pr. Kr. persų Darijaus satrapas (ž.), atsigynęs makedoniečiams Medijos (v. Azijoj) š. v. ir įkūręs valstybę Media Atropia (Atropatene), per keturis amžius valdomą Atropatidų.

Atropatidai IV—I a. pr. Kr. medų Atropatenės (ž.) valdovai, kilę iš Atropato (ž.).

Atropin alkaloidas, randamas drignėse (Hyosciamus niger), velniavyšnėje (Atropa Belladonna), durnaropėje (Datura Stramonium) ir kai kuriuose kituose, atogrąžuose augančiuose, šeimynos Solanaceae augaluose. Pagal cheminę sudėtį yra tropa rūgšties tropinis esteras. Medicinos vertinamas kaip vaistas įvairių, ypačiai akių, virškinamojo trakto ir plaučių ligoms tirti arba gydyti. Vartojamas arba grynas alkaloidas, arba augalai, arba vaistinėje iš augalų gaminamieji preparatai kaip T-ra Belladonnae, Extr. Belladonnae, Extr. Hyosciami.

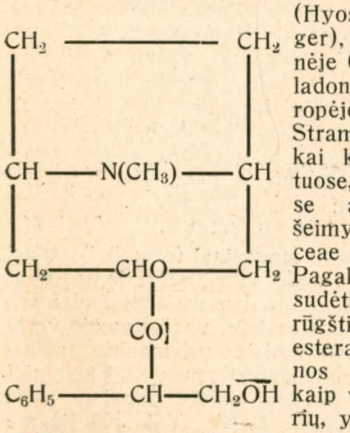

Atropos (sk. á-) viena iš trijų (Klothó, Láchesis ir A.) gr. likimo deivių — moirų, kuri perkirpdavus gyvenimo siūlą.

Atropos

Atropos mažoji planeta (asteroidas), žymima 273 numeriu. Ryškumas (vidutinės opozicijos metu) 11,6. Vidutinis atstumas nuo saulės 2,40 astronominių vienetų. Apeina saulę per 3,7 metų.

Atsaja (ryt. atasaja), geležinė štangelė (dažniau dvi sukabintos štangelės), kurios vienas galas neatskiriamai pritvirtinamas prie skieto (ž.), kitas užmaunamas ant pirmagalio ašies arba numaunamas pagal reikalą. Atsajomis vežimas ir yra traukiamas.

Atsakingumas, atsakomybė: a) kiekvienas asmuo atsakingas už savo veiksmus arba už neveiklumą. Pagrindinis A. dėsnis, kad kiekvienas asmuo atsako tik už save. Tačiau yra ir išimčių, pvz., tėvo A. už savo mažamečių vaikų veiksmus arba tam tikrais atsitikimais — šeimininko A. už savo tarnautojus. Vieno asmens A. už kitą turi būti įstatymų numatytas, nes jisai neprezumuojamas (ž.). Skiriamas civilinis A. nuo kriminalinio. Pirmuoju atsako ne vien fizinis, bet juridinis asmuo, pvz., už padarytus nuostolius. Kriminaliniu gi A., už padarytus nusikaltimus atsako juridinio asmens valdytojai, pvz., valdybos nariai. Kriminališkai neatsakingi už savo veiksmus yra: 1) mažamečiai ligi 10 metų amžiaus, 2) beprotiai ir 3) asmens, kurie negalėjo numanyti savo darbo savumo ir reikšmės arba valdyti savo elgesio dėl nesveiko savo dvasios suirimo.

b) Valdininkų A. išsiskiria tuo, kad jie atsako ne tik civiliškai ir kriminališkai, bet ir disciplinariškai — atitinkamam administraciniam teismui ar savo vyresnybei.

c) Ministerių A. būva solidarinis ir individualinis, t. y. žiūrint, ar visas ministerių kabinetas in corpore solidariai atsako už visą vedamąją valstybės politiką ir, kai kuriuose kraštuose, net už kiekvieno atskiro ministerio politinius veiksmus, ar kiekvienas ministeris atsako patsai už save. Lietuvos valstybės kontitucija (1928) 60 str. „Ministerių kabinetas atsako solidariai seimui už bendrą vyriausybės politiką, o kiekvienas ministeris skyrium atsako seimui už savo darbą jam pavestoje valdymo srityje". Parlamentarinis ministerių A. pasireiškia tuo, kad ministerių kabinetas ir kiekvienas mi-

nisteris turi turėti parlamento pasitikėjimą. Nustojęs pasitikėjimo ministerių kabinetas arba paskiras ministeris turi atsistatydinti. Naujoji Lietuvos konstitucija ministeriams nepasitikėjimui išreikšti reikalauja ne mažesnės kaip $^3/_5$ visų seimo narių daugumos. Lietuvos valstybės ministeriai atsako taip pat respublikos prezidentui, kuris turi teisės reikalauti iš ministerių kabineto ir atskirų ministerių pranešimų apie jų darbą. Be to, kiekvienas ministeris yra atsakingas už savo kontrasignaciją (ž.) respublikos prezidento išleisto akto. Kriminališkai ministeriai atsako už tarnybinius nusikaltimus arba už valstybės išdavimą prieš aukščiausią Lietuvos teismą. Iškelti tokią baudžiamąją bylą ministeriui turi teisės seimas $^3/_5$ visų seimo narių dauguma.

d) Prezidento A. yra labai apribotas. Už Lietuvos valstybės prezidento išduotus aktus politiškai atsako to akto kontrasignuojąs (ž.) ministeris. Už kriminalinius nusikaltimus ir taip pat už valstybės išdavimą respublikos prezidentas atsako aukščiausiajam Lietuvos teismui. Tačiau iškelti respublikos prezidentui bylą gali tik seimas trimis ketvirtadaliais ($^3/_4$) visų seimo narių dauguma.

e) Monarchas nėra atsakingas nei politiniu nei kriminaliniu atžvilgiu. Anglijos teise karalius neatsako net civiliškai. Tačiau laikoma, kad civiliškai bendrosios civilinės teisės taisyklės monarchui privalomos, be tų, kurios numato asmens prievartą. *H. Rl.*

A. teisėjų yra trijų rūšių: kriminalinis, disciplinarinis ir civilinis. Baudž. statuto 675 str. teisėjas, nusikaltęs padaręs aiškiai neteisingą sprendimą, yra baudžiamas kalėti grasos kalėjime. Disciplinariškai teism. sutv. įst. 261—269 str. teismo tarnautojai gali būti įspėjami, jiems gali būti pareikštas priekaištas, papeikimas, sulaikyta algos dalis; jie gali būti areštuoti ligi 7 parų ir perkelti žemesnėn tarnybos vieton. Pagal 264 str. teismų pirmininkai, jų padėjėjai ir nariai ir taikos teisėjai gali būt tik įspėti. Algos dalis gali būti sulaikyta tik tada, kai teismo tarnautojai pavėluoja iš atostogų grįžti. Disciplinarine tvarka teisėjas atsako tuomet, kada apsileidimas įvykęs dėl klaidos, nesusipratimo bei neatsargumo, arba dėl bet kurios kitos pateisinamos priežasties. Kitais atsitikimais, kai teisėjo kaltė pareina nuo jo apsileidimo tarnyboje arba nuo pareigų vengimo ir kai dėl to sulaukiama blogų išdavų, teisėjas pavedama teismui teisti. Kai teisėjas daro tokius tarnybinius apsileidimus, kurie rodo jį netinkamą vietai, arba kad jo nedorovingas elgesys žemina teisėjo vardą, teisingumo ministeris gali teisėją atleisti arba perkelti į kitą vietą (295 str. rusų t. sutv. įst.).

Civ. kod. 684 str. kiekvienas atsako už žalą ir nuostolius, padarytus bet kam jo veiksmais arba apsileidimu, kad tie veiksmai ir apsileidimas ir nesudarytų nusikalstamojo darbo. Teisėjas atsako prieš privačius asmenis tik už nuostolius, kurie yra kilę iš neteisėtų arba šališkų jo veiksmų, padarytų tyčia arba dėl nepateisinamo nesupratimo aiškių įstatymo straipsnių. *V. Mč.*

Atsakovas. Kiekvienoje civilinėje ginčo byloje yra tik dvi šalys — ieškovas ir atsakovas. Kas kelia bylą kitam yra ieškovas, kam keliama byla — atsakovas. Šalys nuo kitų joje dalyvaujančių asmenų skiriasi tuo, kad 1) byla vedama jų vardu, 2) šalims plečiama sprendimo galia ir visi jo padariniai, 3) mirus ar netekus teisių kuriai šaliai, jos vieton stoja įpėdiniai. Šalių reikalai yra vieni kitiems priešingi; todėl, negali tas pats asmuo būti ieškovu ir A. Kai A. mirus ieškovas paveldi jo turtą, tai byla turi būti nutraukta, nes ieškovui tektų ginčytis pačiam su savim. Kai A. nėra, o reikia kelti bylą, tai įstatymai įsako A. skirti. Tiek ieškovas, tiek A. turi būti teislūs ir veiksmingi. A. sąvoka apibrėžiama dar dviem atžvilgiais. Materialiniu atžvilgiu A. yra tasai asmuo, kuris laužo ieškovo teisę arba ją ginčija, arba rimtai gresia savo veiksmais ieškovo interesams. Formaliniu atžvilgiu A. laikomas tasai asmuo, kurį ieškovas nurodo, keldamas bylą. Ieškovui nurodžius netinkamą A., teismas, tuo atveju, ieškovo reikalavimą atmeta. Ieškovo nurodytasis netinkamas A. neleidžiama keisti į tinkamą. Keisti A. galima, a) kai A. miršta arba netenka visų teisių, o jo turtą paveldi įpėdiniai. b) kai, jau iškėlus bylą, paaiškėja, kad A. buvo anksčiau miręs, o ieškovas to nežinojo, c) kai ieškovas prašo nukreipti jo pretenziją į trečiąjį asmenį, kuris byloj dalyvauja, o A. ir trečiasis asmuo taip jau sutinka. *V. Mč.*

Atsarginiai javų magazinai (sampilai) radosi kaip priemonė nederliaus padariniams, taigi badui įveikti. Reikalas maitinti badaujančius Atėnuose, Spartoje, ypač Romoje vertė valdžią imtis įvairių priemonių, raginti įvežti ir drausti išvežti javus, maistą pigiai pardavinėti, dovanai dalyti, pagaliau ir iš anksto apsirūpinti A. M. Taja pat linkme veikė badmečiai viduriniaisiais amžiais ir naujaisiais laikais, tad A. M. nuo XVI a. radosi Italijoje, vėliau Prancūzijoje, Prūsijoje (1771 badmečiu plačiai jais naudojosi Fridrikas Didysis) ir kituose vokiečių kraštuose, Rusijoje (pirmas tuo susirūpino Petras Didysis, 1722 nederliaus metu). XIX a.

praplitus geležinkeliams ir javų prekybai, A. M. nustojo savo reikšmės v. Europoje, bet Rusiioje išliko bemaž ligi didž. karo. Čia Petro Didžiojo sumanymas iš pradžių tik šen ten tebuvo mėginama vykdyti, bet nuo XVIII a. 60-ųjų metų (1761 senato ir 1762 Kotrynos II įsakymu) imta spirti dvarininkai, vienuolynai, valdžios dvarų prievaizdos steigti A. M., kuriuose būtų parūpinta javų atsarga mitybai ir sėjai. 1799 įstatymas griežčiau tai sutvarkė, bet dar 1807 paaiškėjo, jog daugely gubernijų A. M. vienur visai nebuvo, kitur nebuvo pakankamai aprūpinti atsarga, 1815 vyriausybė pavedė dvarininkų susirinkimams pasisakyti, kaip geriau A. M. sutvarkyti. Dvarininkai pasisakė prieš, jų nuomone, per didelės atsargos reikalavimą ir šiaip reikalavo pakeisti 1799 taisykles. Jos buvo pakeistos 1819 ministerių komiteto nuostatu ir 1822 Aleksandro I įsakymu, kuriuo leista pasirinkti javų arba pinigų atsargą, sumažinti reikalaujamos 3 četvertės (6 ašmainiai) ligi 2 č. (4 ašm.) dūšiai (asmeniui), priežiūra pavesta tam tikrai gubernijos valdininkų komisijai, gubernatoriaus pirmininkaujamai. 40 gubernijų pasirinko A. M., 12 pinigų atsargą. 1833 nederliaus metu paaiškėjus, jog daug kur nebuvo surinkta reikalaujamos atsargos normos, 1834 taisyklės visur pareikalavo A. M. su $1^1/_2$ č., bet ir 1 rub. 60 kap. dūšiai atsargos, leido jos skolintis valsčiams, apskritims, gubernijoms iš kitų ir kitką. Tik vis dėlto ligi baudžiavų panaikinimo, nepaisant naujų 1842 nuostatų ir šiaip valdžios spyrimo, A. M. daug kur nė nežiūrėta, kitur jiems iš baudžiauninkų nerinkta atsargos, kitur vėl rinkta iš jų pinigais, kurie likdavo dvarininkų kišeniuos, net surinktoji javų atsarga dažnai patekdavo į dvarininkų klėtis. Baudžiavas panaikinus A. M. perėjo valsčių žinion, ir buvo tvarkoma 1862 taisyklėmis, 1874 įstatymu, 1890 nuostatu (žemietijų gubernijoms), 1900 taisyklėmis (ligi 4 pūdų žmogui). Lietuvoje rusų laikais A. M. veikė tokiomis pat taisyklėmis, kaip ir Rusijoje.

W. Roscher Ueber Kornhandel und Theuerungspolitik, ³1852; *V. Romanovič-Slovatinskij* Goloda v Rossii i miery pravitelstva protiv nich, 1892; *N. Kablukov* Očerk istorii russkago zakonodatelstva po obezpečeniju narodnago prodovolstvija (Juridičeskij Viestnik 1890 ir Prodovolstvennoje Dielo 1891—1892); *G. Savič* Sbornik pravil po obezpečeniju narodnago prodovolstvija, 3 kn., 1900—1903.

Atsargos batalionas suformuotas 1920 IX 1. Vadais buvo mjr. Skorulis ir mjr. Štencelis; gyvavo 8 mėn. 12 d.. išformuotas 1921 V 18.

Atsargos batalionas Smolenske ž. Lietuvių atsargos batalionas.

Atsargos kapitalas sudaromas kasmet iš verslovės pelno, tam tikrą dalį skiriant į atsargos kapitalą; jis eina galimiems nuostoliams išlyginti. Balansuose parodomas pasyvo pusėje.

Lietuvoj įstatymai reikalauja, kad akcinėse bendrovėse (ž.) į atsargos kapitalą turi būti skiriama ne mažiau kaip 10% gryno pelno, ligi jis bus lygus 25% pagrindinio kapitalo, o kooperatyvuose (ž.) — ne mažiau kaip 25%, lig atsargos kapitalas bus lygus su pajų kapitalo suma. Ne mažiau kaip ½ atsargos kapitalo turi būti laikoma valstybės procentiniais popieriais, o likusioji dalis gali būti leidžiama į apyvartą, bet tuo reikalu kiekvienais metais skyrium turi būti atitinkami visuotinių susirinkimų nutarimai.

Atsargos kariai kariuomenės rezervų rūšis, sudaroma iš atitarnavusių tikrojoj karo tarnyboj karių (karininkų, kareivių), kurie karo arba karo pavojaus metu šaukiami (mobilizuojami) taikos meto kariuomenei papildyti ir naujoms dalims (įstaigoms) formuoti.

Atsargos kariuomenės dalys batalionai, kuopos, baterijos, eskadronai arba kitoki organizaciniai kariuomenės vienetai, kurie karo metu skiriami pašauktiesiems naujokams arba mobilizuotiesiems rezervų kariams mokyti ir jau išmokytiems siųsti į veikiančias arba užpakalio dalis joms papildyti. A. K. D. gali būti pavestos formuoti ir atskiros veikiančios arba užpakalio kariuomenės dalys (įstaigos) arba atskiri jų daliniai. A. K. D. skaičius, organizacija ir paskirtis kiekvienoje kariuomenėje derinama su veikiančios arba mobilizuojamos kariuomenės skaičiumi, numatomais žmonių nuostoliais veikiančiose dalyse, kariuomenės komplektavimo ir mobilizacijos sistema, kariuomenės rezervų organizacija ir t. t.

Atsargos mokomoji baterija ž. Atskira artilerijos grupė.

Atschin ž. Atjeh.

Atsėja rudens duonos auka bažnyčiai (A. Juška: Atsėjas neški į bažnyčią, t. y. kepalą duonos ir pyrago rudenį atsėjant rugius). Ž. Atsėlys.

Atsekminės, Atsekminis, pirmasis sekmadienis po Sekminių.

Atsėlys, atsėja, atsėjos, kai išnyksta kuris nors pasėlis ir atsėja jį kitu augalu, pvz., išnykusius žieminius atsėja vasariniais. Kai kur A. vadina ir tada, kai avižas sėja po avižų ar miežių ir, apskritai, vasarojų po vasarojaus, ar žieminius po žieminių.

Atsikratymas, atsipalaidavimas, atmetimas nuo savęs ko nemėgiamo, nekenčiamo.

Atsikvošėjimas užmiršto dalyko staigus atsiminimas.

Atsiliepimas. Kad būtų galima tiksliau at-

skirti savo žmonės nuo priešininkų ir tiksliau apsaugos dalyse pasikeisti asmenims tiek postovyje, tiek ir įgulos tarnyboje (ž.), duodami apsaugai slaptažodžiai: A. ir leidimas (ž.). Abu tie žodžiai prasideda ta pačia raide, tačiau A. esti gyvenamosios vietos vardas. Slaptažodžiai skiriami kiekvienai dienai atskiri. A. įteikiamas apsaugos viršininkams, ne žemesniems, kaip pėst. būrio vadas, tačiau turi teisės juo naudotis jojų (ž.) ir patrulių (ž.) viršininkai, susitikdami su tokiomis pat dalimis apsaugos tarnybą einant.

Atsilyginimas geruoju vyksta, kai kreditoriaus nėra vietoje termino dieną arba kai jis nepriima atlyginimo. Tada skolininkas gali atnešti ir įteikti taikos teisėjui sutarties daiktą ten, kur nurodyta sutarty; jei sutarties vykdymo vieta nenurodyta, tai ten, kur sutartis gali būti įvykdyta, arba ten, kur skolininkas gyvena. Kai kreditoriaus pretenzija apdrausta skolininko nekilnojamuoju turtu, tai sutarties daiktas turi būti įteiktas teisėjui ten, kur yra skolininko nekilnojamasis turtas. Šiuo būdu gali būti įteikiami: pinigai, dokumentai, procentiniai popieriai ir brangūs daiktai. Kitus daiktus teisėjas gali priimti, jei neras tam kliūčių. Teisėjas, gavęs prašymą ir pinigus, šaukia kreditorius arba raštu arba skelbime laikraščiuose ir veikia sulig prašymu ir sutartimi. Kreditorius gali kelti ginčą teisme, jei, jo nuomone, skolininkas neteisingai atsilygina su juo. Kol kreditorius nėra atsiėmęs įneštojo daikto, jį gali atsiimti skolininkas, išskyrus pinigus, įneštus nuimti draudimui nuo nekilnojamojo turto. *V. Mč.*

Atsilikėliai vaikai priklauso platesnei defektingų (ž.) vaikų grupei, kuri apima visus vaikus, turinčius kokių fizinių (jutimo organų arba kūno dalių) arba psichinių trūkumų. Ypačiai kai apsireiškia lėtas psichinis brendimo tempas ir vaikai palyginti su normalaus brendimo vaikais, nuo jų atsilieka daugiau kaip 2—3 metus, šitokie vaikai sudaro atsilikėlius, arba sunkiai auklėjamus vaikus. Pažinti juos iš pasitaikančių fizinių trūkumu sunku, bet prie psichinių atsilikimų simptomų skirtina: apatingumas, nenoras žaisti ir su savo amžininkais bendrauti, didelio dėmesio išsiblaškymas, linkimas žaisti su daug mažesniais už save, patvarumo ir susivaldymo menkumas. Bet ypač žymus atsilikimas protavimo srity. Čia net darbščiausiam vaikui nesiseka mokykloje; jis sunkiai supranta aiškinimus, nesugeba iš atskirų įvykių sudaryti tinkamų išvadų ir apibendrinimų, nepajėgia savarankiškai mąstyti, ypačiai sunkiai sprendžia uždavinius ir labai lėtai galvoja. Atsilikimo laipsnį reikia nustatyti testavimo (ž.) keliu. A. auklėjami atskirose mokyklose, kur mokymo tempas yra žymiai lėtesnis, ir tam tikslui paruošti mokytojai, turėdami, palyginti, mažesnį mokinių skaičių, taiko kiekvienam mokiniui individinius mokymo metodus, parenka jiems atitinkamų mankštymų bei žaidimų, daugiau dėmesio kreipia į vaikų sielos bei kūno higieną, į jų įtraukimą į kolektyvinius žaislus bei darbus. Pirmoji A. mokykla įst. Guggenmoos 1828 Salzburge, paskui Guggenbühl 1841 apie Interlaken, vėliau daugiau jų radosi Austrijoje, Vokietijoje, Šveicarijoje, tų šalių pavyzdžiu ir kitur. Kaune tokia mokykla įkurta 1932. *Strohmayer* Psychiatrie und Pädagogik (Encyklop. Hdb. der Heilpädagogik, 1909); Zeitschrift für Erforschung und Behandlung des jugendlichen Schwachsinns, Bd. VII. *J. V. G.*

Atsimainymas Kristaus ant Taboro kalno aprašytas šv. Mato (17, 1 ir t.), Morkaus (9, 1 ir t.) ir Luko (9, 28 ir t.) evangelijose. Per A. (lot. transfiguratio) pro Kristaus šventąją žmogybę suspindėjo jo dievybės didingumas. Šio reiškinio liudininkai (apaštalai Petras, Jonas ir Jokūbas Vyresnysis) šiuo būdu turėjo būt sustiprinti tikėjime į Kristų (plg. 1 Petr. 1, 16), ypač kad Kristus visai nesenai prieš tai buvo kalbėjęs apie savo būsimą kentėjimą (Mat. 16, 21). Kristaus A. šventė jau švęsta nuo IX a. kai kuriose vietose vakaruose, veikiai po to ir rytuose. Popiežius Kalikstas III (1378—1458 VIII 6) 1447 įsakė visai bažnyčiai tą šventę švęsti VIII 6 kaip padėkos šventę, kad Dievas padėjo atremti Europą užplūstančius turkus. Mene Kristaus A. vaizduojamas jau nuo IV—V a. įvairiais pavidalais. Tobuliausią atvaizdą sukūrė Rafael (ž.).

Atsiminimai (vok. Erinnerungen, Lebenserinnerungen, pranc. souvenirs, rus. vospominanija, lenk. wspomnienia), memuarai (lot. memorabilia atmintinieji dalykai, pranc. mémoires, taip pat vok., angl., rus.) dalyvio apsakymas įvykių ar šiaip kurių dalykų kiek laiko nuo jų praslinkus. A. skiriasi nuo dienoraščio (ž.), kuris pasakoja autoriaus gyvenamus įspūdžius, nuo autobiografijos (ž.), kuri centriniu pasakojimo asmeniu laiko autorių, nuo kronikos arba metraščio (ž.), kurie autorių laiko daug toliau nuo pasakojamų dalykų negu A. Šitie skirtumai ryškesni šiaip jau istoriniuose A., kronikose ir t. t., bet A. kaip literatūrinis žanras (ž.) nekartą esti tolygus autobiografijai, kelionės įspūdžių apsakymui ir net dienoraščiui, gauna ir kronikos vardą. A. gali būt skiriami karams (Didžiojo karo dalyvių A.), karalių, kunigaikščių, didžiūnų dvarų gyvenimui (Liudviko XIV ir kitų), literatų ir visuomenės veikėjų draugystei,

Broliai, ne pasiduokime maskoliams!

Jau nuo daug metų ruskiai visomis sylomis steigias mus, Lietuvius Katalikus, ruskiais ir pravoslaunais padaryti, o kad tas jiems geriaus pavyktų, visupirmu mūsų valsčiuose įtaisė pradines mokyklas, „narodnomis“ vadinamas. Bet juogiai tos mokyklos dar šiek-tiek priguli nuo valsčių, ir kunigas tenai tankiai gali nueiti, tai ruskiai, visados atvirai ir aiškiai mūsų vaikų maskolinti negalėdami, paskutiniame laike pradėjo visur statyti kitokias mokyklapalaikias, vien tik popų užveizdėjimui pavedamas, kaipo tai: „cerkovnas“, „prichodskas“, „gramotos“, „voskriesnas“ ir dar kitokiais įvairiais vardais vadinamas. Į tokias mokyklas kunigų suvisu neleidžia, nes ten vieni pravoslauni popai ir jų pagelbininkai nieko kito nemokina, kaip tik maskoliškus poterius, cerkvinius giedojimus ir viso to, kas musų kudikius lengviaus prie pravoslauno tikėjimo patrauktų ir į tikrus maskoliukus juos perdirbtų.

K. Griniaus 1899 parašyto atsišaukimo pradžia (čia 1902 leidimas)

įžymiems istorijos įvykiams (Didžiajai prancūzų revoliucijai, rusų revoliucijai, 1863 metų sukilimui ir t. t.) ir asmenims (Goethei, Napoleonui, Mickevičiui, Tolstojui, Kudirkai ir kt.), šiaip visuomenės ar net privačiam gyvenimui, bent kuriems išgyventiems nuotykiams ir įspūdžiams. A. kartais tėra tik pagrindas apysakos, kur ne tik tikri vardai pakeičiami kitais, bet ir faktai savaip sutvarkomi ir pergrupuojami (Tolstojaus Dietstvo, otročestvo i junost', Dostojevskio Zapiski iz miortvogo doma). Klasiškoj senovėj garsiausi A. IV a. pr. Kr. Ksenofono apie 10.000 graikų karžygišką grįžimą iš Mažosios Azijos (Kyru anabasis) ir apie Sokratą (Apomnemoneumata Sokratus, lot. Memorabilia Socratis) ir I a. pr. Kr. Juliaus Cezario apie savo žygius Galijoj (Commentarii de bello gallico). Viduriniuose amžiuose V a. šv. Augustino Confessiones, XI a. Dietmaro Chronicum ir kt.

Tikra A. tėvynė laikoma Prancūzija: XIII a. Villehardouin (De la conqueste de Constantinople); XIV a. Joinville (Histoire de St. Louis), Froissart (Chronique de France, d'Angleterre, d'Ecosse et d'Espagne); XV a. Commynes sire d'Argenton (Cronique et hystoire, 1525); XVI a. Aubigné (Histoire secrète), Castelnau, Monluc (Mémoires), Saulx-Tavannes (Mémoires historiques), Villeroi (Mémoires d'état), Brantôme (Vies des hommes illustres et grands capitaines français, Vies des grands capitaines français, Vies des dames illustres, Vies des dames galantes), Sully (Mémoires des sages et royales économies d'état, domestiques, politiques et militaires de Henri le Grand) ir kt.; XVII a. Rohan, Bassompierre (Journal de ma vie), La Rochefoucauld, Aubery ir kiti; XVIII a. Casanova, Choiseul, Duclos (Mémoires secrets), ypačiai Saint-Simon (1788) ir Rousseau (Les confessions, 1788). Iš didžiosios prancūzų revoliucijos laikų — Campan, Dumouriez, La Fayette, Roland, Staël ir kiti. Iš Napoleono laikų — Bignon (Souvenirs d'un diplomate, 1864), Constant (Mémoirs sur les Cent jours, 1820), Lavalette (Mémoires et souvenirs, 1831), Marmont (1857—1858, 9 t.), Mirabeau (Mémoires sur la vie littéraire et privée, 1824), Rémusat (1879—1880), Savary (1828), Talleyrand (1891—1892), daugelis Napoleono generolų ir šiaip bendradarbių bei amžininkų. Pažymėtini dar Broglie (Souvenirs, 1886—1887), Chateaubriand (Mémoires d'outre-tombe, 1849—1850, 12 t.), Guizot (Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps, 1858—1868), E. ir J. Goncourt (Journal des Goncourts, 1887—1896, 9 tomai)), George

Visų šalių darbininkai, eikite išvien!

Šalin caro valdžia!

Šalin caro valdžia iš mųsų krašto, Lietuvos, išsinešink iš Rusijos tokion vieton, kur nera žmonių, kuriuos tu galėtum varginti. Arba pražūk, sugriauta rankomis tavo valdomųjų, nes jau atėjo metas, kad milijonai žmonių pasikeltų iš caro vergijos ir pradėtų gyventi, kaip žmonems tinka.

Šalin caro valdžia už tą, kad iš pat gimimo lig šiai gadynei visados piukdeis žmonių kraujuose. Rusijos carai nuo seno vis puola ant savo kaimynų, pamuša naujas tautas ir užima naujas šalis. Užpakalyje carų visados ėjo ir eina nelaimė. Kariaujant žudavo tukstančiai vyrų, degdavo kaimai ir miestai, badas ir ligos dabaigdavo kloti tuos, kam pasisekdavo išlikti nuo kardo. Ašaromis ir piktu žodžiu patikdavo ir lydėdavo žmones svieto plėšikus. Už tat šiandien caras Mikalojus turi apžiojęs šeštą dalį viso pasaulio, valdo pusantro šimto milijono žmonių ir tarytum iškėlė savo sostą nepasiekiamon aušty bėn.

Bet męs tau, care, nepavydim tavo galybės. Tavo sostas stovi ant kalno iš žmonių kaulų; tavo valstybės žemė pirkta svetimu kraujų ir tavo stiprumas, kaip tas muilo burbulas — sukrus svietas, ir reiks jam plyšus pranykti.

Ir jau sukruto. Dabar nebe su ašaromis ir piktu žodžiu, bet tu kulkomis ir basliu patinka ir lydi žmonės tavo tarnus. Jau mųsų širdyse išaugo dėl tavęs didelis kerštas už tą, kad tavo bočiai nuo seno užpildavo mųsų kraštą vargu ir krauju, o tu pats išdrįsai nukloti Mandžurijos laukus mųsų brolių kaulais. Už jų galvas męs parcikalausim iš tavęs pilnos rokundos.

Šalin caro valdžia iš mųsų krašto už tat, kad esi vagių gūšta. Rusijos carai visados turėjo nepasotintas akis ir ilgas rankas. Jie užimdavo svetimas šalis tik tam, kad pasisavinti svetimus turtus ir iš žmonių mokesčius plėšti. Jie tiek to darbo pramoko, kad šiandien caras Mikalojus iš alkanų padonų kas met išplėšia du tukstančiu milijonų rublių.

Bet męs tau, care, nepavydim vogtų turtų. Tu, kaip tavo bočiai, reškučiomis barstai auksą savo reikalams. Tavo giminės leista yra sotintis iš valstybės pinigų. Tavo ministeriai, senatoriai, gubernatoriai išvagia nemažiau už tavo brolius ir dėdes. Iš likusio žmonių turto jųs užlaikot žmonėms suvaldyti pulkus kareivių, visą valstybę apsėjot činaunikais, žandarais ir policijantais, kad tie mus jodinetų ir voro būdu traukty iš mųsų paskutinius syvus. Jųs sušelpiat iš mųsų pinigų nutukusį pirklį ir pabrikantą, statot jiems geležinkelius ir uždedat muitus, kad tiems lengviau būtų pasipelnyti. Išleidę kuo ne visą surinktą iš žmonių turtą savo ir savo sėbrų reikalams, jųs vienok drįstat svietui ir mums ispatiems sakyti, kad visiems gerai klojasi po caro valdžios sparnu.

Meluojat, žmonių uteles! Po caro valdžios sparnu darbininkams užginta kovoti su ponų skriaudimais, nevalia šviestis, vienytis, reikalaut geresnio buvio del savęs, nors butum juodo vargo prįslėgtas.

Po caro valdžios sparnu kaimiečiai skolių nebeišmoka, parduoda gyvulius ir paskutinę duoną mokesčiams apsimokėti, laukus palieka nearę, o paskui čielomis gubernijomis badu miršta. Bet jųs nepasigirsit, kad žmonių vargus gydot kazokų nagaikomis, kalėjimais ir kareivių kulkomis. Jums ne-

LSDP 1905 VI atsišaukimas

Sand (Histoire de ma vie, 1854—1855), Carnot (1861—1864, 2 t.). Iš didžiojo karo A. įsidėmėtini Clémenceau, Foch, Galliéni, Poincaré, Sarrail ir kt. Anglų literatūroje nuo XVI a. (Elzbietos gadynė) ir ypačiai XVII daugybė A.: Melville, Crawfurd, Malborought, Clarendon, Bolingbroke, Walpole (Memoirs of the life and administration, 1798, 3 t.) ir kt. XVIII a. Gibbon, Franklin ir kt. Daugybė A. XIX a. (W. Scott, Mill, Autobiography, 1873, Spencer, Ruskin, Newman ir kt.); XX a. pažymėtini Asquith (My forty years of parliament, 1926), Grey (Twenty five years 1892—1916, 1926, 2 tom.), Pershing ir kt. Vokiečių A. minėtini XV a. Butzbach, XVI a. Berlichingen, Schweinichen, XVII a. Anhalt, XVIII a. karalius Fridrikas Didysis, jo sesuo Vilgelmina ir Pöllnitz — visi prancūzų kalba, XIX a. Goethe (Wahrheit und Dichtung, 1811—1812), Arndt, Metternich, Beust, Bismarck (Gedanken und Erinnerungen, 1898, 2 t., 1921, III t.), XX a. Bebel (Aus meinem Leben, 1910—1914), Ludendorff (Meine Kriegserinnerungen 1914—1918, 1919), Hindenburg (Aus meinem Leben, 1920), Erzberger (Erlebnisse im Weltkrieg, 1920), Wilhelm II (Ereignisse und Gestalten aus den Jahren 1878—1918, 1922), Tirpitz (Erinnerungen, 1925), Lichnovsky (Auf dem Wege zum Abgrund, 1927) ir kiti.

Rusų literatūroje XVI a. Kurbskij (Istorija... o dielach, jaže slyšachom u dostoviernych mužej i jaže vidiechom očima našimi, 1578), XVII a. Kotošichin, Medvedev, Dimitrij Rostovskij (Diarijuš 1681—1703) ir kiti, XVIII a. Bolotov, Dolgorukova, Daškova, Deržavin, Fonvizin (Čistoserdečnoje priznanije v dielach moich i pomyšlenijach), Golovina, Kotryna II, Krečetnikov (Dnevnyja zapiski, išl. 1863, apie 1792 karo žygius Lietuvoje), Repnin, A. Turgenev, XIX a. dekabristai (ž., Bestužev, Jakuškin, N. Turgenev, Trubeckoj, Volkonskij ir kiti), Hercen (Byloje ir dumy), 70—80 m. revoliucininkų A. (išsp. Byloje 1900—1904, 1906—1907 ir kitur), Kravčinskij (Podpolnaja Rosija), Kropotkin (Zapiski revoliucioniera); S. Aksakov (Semejnaja chronika, Dietskije gody Bagrova vnuka), Annenkov (Vospominanija), Golovačeva-Panajeva (Vospominanija), Greč (Gretsch), Nikitenko (Moja poviest'), Panajev (Vospominanija), Viazemskij ir kt.: Berg (Zapiski o polskich zagovorach i vozstanijach, 1873), Muravjev (Zapiski o polskom voztaniji, 1882—1884). Lomačevskij (Iz vospominanij žandarma, 1872—1880; Vilenskaja drama, 1873) Pantielejev (Iz vospominanij prošlago, 1905—1908), Nikotin (Iz zapisok, 1905), Valujev (Dnevnik, 1891) ir kt.; Baškirceva (pranc.), Tolstoj (Ispoviėd'). XX a. Koni (Na žiznennom puti), Korolenko (Istorija mojego sovremennika). Daugybė A. iš 1905, 1914—1917 (karo) ir 1917 revoliucijos: Vitte, Miliukov, Stankevičius, Suchanov, Trockij ir kiti.

Lenkų literatūroje pažymėsime ypačiai tuos A., kurie yra reikšmingi Lietuvos istorijai. XVII a. Monwid-Dorohostajski (1611 Pamiętnik czyli porządek, išsp. 1852), Sam. Maskiewicz (Djarjusz, 1822—1838), Alb. Stan. Radvila (Pamiętniki, 1839), Poczobut - Odlanicki (1640—1684 Pamiętnik, išl. 1877), Jerlicz (Latopisiec, 1853), Medeksza (1654—1668 Księga pamiętnicza, išl. 1875), Obuchovičiai (išl. 1859), Pasek (Pamiętniki, 1836), Zawisza (1666—1671 Pamiętniki, išl. 1862). XVIII a. Tad. Ogiński (1712 — 1783 Pamiętniki, išl. 1913), Otwinowski (1696—1728 Pamiętniki, išl. 1838), Bagiński (1747—1784, išsp. 1854), Kitowicz (Pamiętniki, 1840), Mart. Matuszewicz (1714—1765 Pamiętniki, išsp. 1876), Pranc. Karpiński (išsp. 1844), Jonas Nepom. Kossakowski (1755—1808 Pamiętniki, išsp. 1895), Juoz. Kossakowski (1738—1788 Pamiętniki, išsp. 1891), Kiliński (Pamiętniki szewca, 1830), Niemcewicz (Pamiętniki czasów moich, 1848; 1797-1820 Pamiętniki, išl. 1863-1906), Ochocki (Pamiętniki, 1857), Myk. Ogiński (1788-1815 Mémoires, išsp. 1826-1827), Stanislovas Augustas (Mémoires, 1914-1924). Enr. Rzewuski (Pamiętniki Soplicy, 1839), Sułkowski (1782-1797 Mémoires historiques, politiques et militaires, išl. 1832), Wybicki (Pamiętniki, 1840), Myk. Zaleski (Pamiętniki, 1879), Dom. Ciecierski (1797—1801, išsp. 1865). 1795—1830, laiko tarpo A.: Kaz. Brodziński (Wspomnienia mojej młodości, 1844), Ign. Chodźko (Pamiętniki kwestarza ir kt., 1840—1850), Czartoryski (Mémoires, 1887), Dembowski (Moje wspomnienia, 1898), Dmochowski (1806—1830 Wspomnienia, išl. 1858), Ieva Felińska (Pamiętniki z życia, 1856—1860; Wspomnienia z podróży, 1852—1853), Frank (Pamiętniki, 1913), Jundziłł (Pamiętniki, 1905), Kirkor (Obrazki litewskie, 1874), Kołaczkowski (1793—1831 Wspomnienia, išl. 1898—1901), And. Edv. Koźmian (Wspomnienia, 1867), Kaj. Koźmian (1815—1860 Pamiętniki, išl. 1865—1887), Malinowski (Dziennik, 1914), Wizbor-Bohdanowicz (1781 — 1833 Szczegóły niektóre, 1929), Morawski (1818—1825 Kilka lat młodości mojej w Wilnie, išl. 1924; 1827—1838 W Peterburku, išl. 1927; Bracia szlachta, 1929), Odyniec (Wpomnienia z przeszłości, 1884), Rudominówna-Pakoszowa (1810—1840 Pamiętniki, išsp. 1881), Leonas

Lietuvos Piliečiai!

Jau baigiame varyti antrus karo metus. Visoje Lietuvoje neberasi vietos, nei žmogaus, kurio nebūtų palietusi kruvinoji audra.

Kol mūsų kraštą buvo apėmę rusai, darė su mumis ką norėdami ir galėdami. Išrinko mūsų vyrus ir daugumą paklojo karo laukuose, paėmė iš mūsų visą pakeliamąjį turtą (gyvulius, arklius ir kt.), bepalikdami plikas sienas ir žmones, badui pažadėtus. Besitraukdami iš Lietuvos, jie kur suspėdami paleido pelenais kaimus, miestus ir miestelius, išdegino javus, pakėlė žmonių minias iš jų vietų ir išvarė Rusijos gilumon kęsti vargo ir ligų. Teriodami mus, kaip savo priešus, reikalavo betgi iš mūsų, kad būtume Rusijos patriotai, dėtume jos reikalams lig paskutinės savo kraują ir turtą, mylėtume savo amžiną engėją—despotingąją Rusijos vyriausybę.

Atėjo vokiečiai ir atnešė mums naujų nepakeliamų vargų. Kur jų kariuomenė ėjo, visur pribaigė rusų darbą: suganė ar sunaikino lig paskutinio grūdo javus ir pašarą, išpiovė galvijus, paėmė arklius ir valgomuosius daiktus, negut tai bepalikdami, ko surasti negalėjo. Dabar, frontui nuo mūsų nutolus, susitvarkė pas mus vokiečių valdymas ir kartu prasidėjo tvarkingas mūsų krašto naikinimas.

Visoj Lietuvoj varomos yra įvairiausios rekvizicijos, išdalies mokamos pusvelčiui poperiniais kvitais, o dažnai ir niekuo neatlyginamos. Pabuvo tų rekvizicijų šeši mėnesiai—ir visas kraštas liko išgramdytas daugely vietų kuone lig paskutinės karvės ir paskutinio javų pūdo.

Vokiečiai užgynė mums ko nors pirktis ar parduoti be jų žinios, susiėmė visą krašto apyvartą į savo rankas, sustabdė valgio pristatymą į miestus, savo naudai pakėlė valgomųjų daiktų kainas tiek, kad jau mus badas ėda. Ypač darbininkai po miestus ir kaimus, ypač neturtėliai jau kelintas mėnuo alkani nokšta, o vargui

Vokiečių okupacijos laiko „Savarankės Demokratingosios Lietuvos Sąjungos" atsišaukimas.

Potocki (Pamiętniki pana Kamertona, 1869), Puzynowa (1815—1843 W Wilnie i w dworach litewskich, 1928), Sapieha (1803—1863 Wspomnienia, išl. 1914), Skarbek (Pamiętniki, 1860—1871), Ślizień (Pamiętniki, 1888—1924), Eust. Tyszkiewicz (Obrazy domowego pożycia na Litwie, 1867), Woycicki (1800—1830 Społeczność Warszawy, išl. 1877), Zan (Z wygnania, 1929). 1830—1831: Dembiński (Mein Feldzug nach und in Litthauen, taip pat pranc. ir lenk., 1832—1875), Domejko (1831—1838 Pamiętniki, išl. 1908), Gasztowt (Pan Sędzic, 1839), St. Szumski (1812—1848 W walkach i więzieniach, 1931), Jacewicz (Pamiętnik, 1835), Prądzyński (Pamiętniki, 1894—1909), Wrotnowski (Zbiór pam. do powstania Litwy, 1833). 1832—1860: Billewicz (Pamiętnik, 1925), Butkiewicz (rusų vert., 1870-1876), Czaplicki (Pamiętnik więźnia stanu, 1863; Czarna księga ir Moskiewskie na Litwie rządy, 1869; Pamiętniki, 1871), Giller (Z wygnania ir kt., 1865—1870), Horain (Z życia poety ir kt. apie Kondratavičių- Sirokomlę, 1871 — 1886), Januszkiewicz (Żywot i listy ze stepów kirgiskich, 1861), Korotyński (Obrazy z wybrzeży Niemna, 1882—1884), Adomas Krasiński (Wspomnienia, 1901), J. I. Kraszewski (Obrazy z życia i podróży, 1842), Marrené-Morzkowska (Cyganerja warszawska, 1905), Vlad. Mickiewicz (1838-1883 Pamiętniki, 1926—1927), E. Pawłowicz (Wspomnienia, 1881—1904), Ruf. Piotrowski (Pamiętniki z pobytu na Syberji, 1860-1861), Titius (Ze wspomnień, 1922), Wilkońska (Moje wspomnienia, 1871—1875). 1860—1865: Aweide (Zapiski o polskom vozstaniji, 1866), Dybowski (Wspomnienia z przeszłości półwiekowej, išl. 1913; 1862—1878 Pamiętnik, išl. 1830), Giejsztor (1857—1865 Pamiętniki, išl. 1913), Hryncewicz-Talko (Z przeżytych dni, 1930), Korzon (Mój pamiętnik przedhistoryczny, 1912), Kowalewski (Wspomnienia z przeszłości, 1907), Okulicz (Obrazki, 1910), Alfr. Römer (Wspomnienia, 1912), El. Skirmuntowa (1827 — 1874 Z życia Litwinki, išl. 1876), Żyskar (Opowiadanie o wsi Tunka, gdzie było na wygnaniu przeszło 150 księży, 1914), 1865—1900: Borodzicz (Pod wozem i na wozie, 1911), Daszyński (Pamiętniki, 1925), Duchińska (1864—1863 Wspomnienia, 1894), Heinrich (Luźne kartki ze wspomnień uniwersyteckich, 1917), Česl. Jankowski (Wspomnienia, 1904; W ciągu dwóch lat, 1908; Z dnia na dzień, 1923), Kossak (Wspomnienia, 1913), Kruszka Siedm siedmioleci, 1924), Orzeszkowa (Pamiętnik, 1911; Wspomnienia, 1885—1886 ir kt.), Przybyszewski (Moi współcześni, 1926—1928), Vl. Studnicki (Z przeżyć i walk, 1928), Weyssenhoff (Mój pamiętnik literacki, 1925). XX a.; Brzozowski (Pamiętnik, 1913), Daniłowski (Z jednego źródła, 1919), Dmowski (1914—1919 Polityka polska i odbudowanie państwa, 1925), Vl. Grabski (Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej, 1927), Kozicka-Dunin (Burza od wschodu, 1925), Lipiński (Od Wilna po Dyneburg, 1920), Korwin-Milewski (Siedemdziesiąt lat wspomnień, 1930), Piłsudski (Moje pierwsze boje, 1925; Rok 1920, išl. 1924; Walka rewolucyjna w zaborze rosyjskim, 1903; Wspomnienia o Gabrjelu Narutowiczu, 1923), Siedlecki-Grzymała (Cud Wisły, 1921), Sikorski (Nad Wisłą ir Wkrą, 1928), Woyniłłowicz (Wspomnienia, 1931).

G. Misch Geschichte der Autobiographie, I. ²1931; *Caron et H. Stein* Répertoire bibliographique de l'histoire de France, 2 tomu, 1923—1927; *M. Westphal* Die besten deutschen Memoiren, 1923; *S. Minclov* Obzor zapisok, dnevnikov, vospominanij, 5 kn., 1911—1912; *E. Maliszewski* Bibljografia pamiętników polskich i Polski dotyczących, 1928. *M. B-ka.*

Lietuvių literatūroj A. atsirado daug vėliau, kaip kitur, bet ir daug svetimomis kalbomis rašytų A. priklauso taip pat lietuvių literatūrai. Seniausi liet. A. yra bene K. Duonelaičio XVIII a. užrašai (Nachrichten Lebensbericht, išl. F. Tetzner, 1896, Kirchenurkunde, 1896, Bemerkungen in den Taufbücher 1896), nors jie ir ne A. forma rašyti. Iš 1813—1814 karo L. Rėza (Nachrichten u. Bemerkungen aus den Feldzügen d. Jahr. 1813 u. 1814 aus dem Tagebuche eines Feldgeistlichen, 1814). Laiko tarpui ligi 1863 — Peter v. Bohlen (Autobiographie, ²1842), B. Smigielskis (Kunigo vikaro užrašai, Draugija Nr. 33 — vertimas iš lenkiško rankraščio), T. Dobševičius (Wspomnienia z czasów, które przeżylem, 1883), E. Gisevius (išleido Schiekopp, 1881, antras leid. 1930), M. Katkus (Balanos gadynė — Mūsų Tautosaka IV 1931), M. Valančius (Pastabos pačiam sau, 1929 — J. Tumo atkartota iš Tėv. Sargo 1899 — Žinyčios, Dirvos — Žinyno išsp. vertimo), L. Jucevičius (Wspomnienia Żmudzi, 1842), J. Koncevičius (Iš gyvenimo lietuvių studentų Maskvoje 60-aĩs metais, M. Biržiškos paduota Aušrinėj 1910 Nr. 2), A. Paškevičius (Iš Maskvos lietuvių studentų gyvenimo—Aušrinė 1910 Nr. 3), T. Narbutas (rankr. Vilniuje) ir kt. 1863—1864 sukilimas — M. Veitas (Atsiminimai, rankr.), Žymantienė-Žemaitė (Autobiografija prie IV raštų tomo), T. Žičkus-Žičkauskas (Autobiografija—Karo Archyvas II), J. Miliauskis-Miglovara (1863 sukilimą atsiminus — Karo Archyvas II ir kt.). 1865—1904: Knygnešys I 1926, II 1928 (P. Rusecko surinkta per 100 įvairių atsiminimų iš spaudos draudimo gadynės), Spaudos laisvės ir Amerikos lietuvių organizuotės sukaktuvės II leid. 1929 (A. Miluko surinkta literatūrinė ir A. medžiaga), P. Arminui Liet. Mokykla 1923 Nr. 10, J. Basanavičius (J. Šliupo Liet. raštai ir raštininkai, 1890 ir autobiog. rank.), L. Didžiulienė-Žmona (Ką aš beatmenu, 1926), J. S. Dovydaitis (Z. listów Sybirskiego misjonarza, 1901), Juozas Garmus (Ypatiškų atsiminimų pluoštas—Vil. Žinios 1908), K. Griniaus sukakt. Varpo numeris, K. Jablonskiui Liet. Mok. 1921 Nr. 12, Švietimo Darbas 1920 Nr. 12, Kalba 1930 Nr. 2, M. Jankus (Iš mano atminties, 1908 ir kt.).

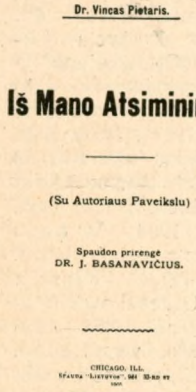

K. Jasiukaitis (Mintaujos laikai — Gubos 1927), Juozui Kairiūkščiui Liet. Mok. 1925 Nr. 10, Vilius Kalvaitis (Dienkniges 1888—1892, rankr.), V. Kudirkos sukak. Varpas ir kt., S. Kušeliauskas (Atminimai vieno piemenėlio—Tėv. Sargas 1902), P. Leonas (Atsiminimai — Liet. Balsas 1915; Iš Maskvos liet. stud. dr. gyvenimo—Aušrinė 1910 ir kt.), G. Liandsbergis (Iš mano atsiminimų — Viltis 1910, Liet. Žinios 1914 ir kt.), Pr. Mašiotas (Gimnaziją atsiminus, 1922 ir kt.), P. Mikolainis (Atsiminimai Liet. Žin. 1928 ir kt.), Sim. Narkevičius (Santakos atminimai, apie 1870 rankr.), K. Pakalniškis (Atsim. Viltis 1908, Vilties Priedas 1914), Juozas Pavalkis-Vijūnas (Atsiminimai ir pastabos—Raštai, 1933), G. Petkevičaitė (Ypatiškų atsiminimų sauja—Vil. Žin. 1909, Iš netolimos praeities—Vil. Žin. 1907, Iš mūsų vargų ir kovų ir kt.), V. Pietaris (Iš mano atsiminimų, 1905, išl. J. Basanavičius), A. Povylius (Iš kultūros kronikos — Mūsų Senovė I), A. Rucevičius (Sunkiaisiais laikais, 1920), M. Slančauskas (Ats. Liet. Ūkin. 1906), D. Šidlauskis (Iš A. — Mūsų Vilnius 1932—1933), J. Šliūpas (Jaunatvė, 1927, ir kt.), J. Tumas (A. išmėtyti jo visuose Raštuose), Pr. Turauskas (Iš Tėvynės Sargo laikų — Tėv. Sargas 1918), L. Vaineikis (Iš atsiminimų—Lietuva 1923), St. Vaineikienė (Palangos atsiminimai, 1931), J. Vileišis (A. — Šiaulių gimn. 1884—1892, Peterburgo univ. 1892—1898—Aušrinė 1913. A. — Liet. Žin. 1926 ir kt.), Pov. Višinskio jub. Varpas, A. Višteliauskas (A. — Vien. Liet. 1903 ir kt.), Tomo Žilinskio jub. Liet. Mokykla 1921 ir kt. 1905—1914: K. Bielinis (Del ateities, 1927; 1905 metai, 1931 ir kt.), A. Dambrauskas (Iš Kauno kronikos — Mūsų Senovė 1921), A. Didžiulis (1905 A.—Panevėžio Balsas 1925—1926), Juozas Kačergis (Kalinio užrašai, Lietuvių seimas Vilniuje,—Sandara 1920, Revoliucija Suvalkijoje 1905—1906 — Jaunoji Lietuva 1916), V. Kapsukas-Mickevičius (Caro kalėjimuose), Lietuvos Žinios 1930—1932 (eilė A. iš 1905). Didysis karas: V. Bartuška (Kelionė Lietuvon Didž. karo metu, 1918), J. J. Bielskis (Delegatų kelionė Lietuvon, 1916), A. Dambrauskas (Mano užrašai — Mūsų Senovė 1922), A. Martus (Lietuvoje Europos karės metu, 1916), G. Petkevičaitė (Karo meto dienoraštis, 1925), Pr. Žadeikis (Didž. karo meto užrašai I—II, 1925), Karo Archyve (A. - J. Kuzmickio III, J. Pikčilingio III, Urbelio III, A. Vireliūno I) ir kt. Revoliucija ir karai dėl nepriklausomybės — V. Grašis (A. iš bolševikų nelaisvės, 1927), St. Butkus, Navakas, Zaranka. Mūsų Žinyne (A. M. Yčo I,

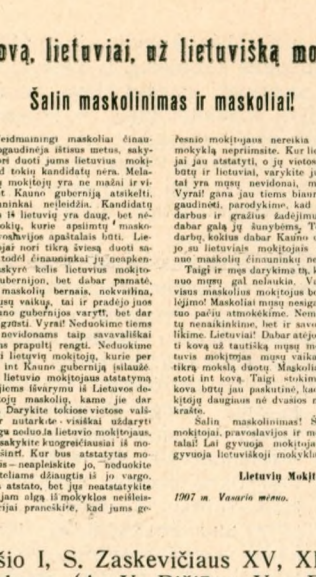

Int kovą, lietuviai, už lietuvišką mokyklą!

Šalin maskolinimas ir maskoliai!

Vyrai! Veidmainingi maskoliai činauninkai jus apgaudinėja ištisus metus, sakydami, kad nori duoti jums lietuvius mokytojus, bet kad tokių kandidatų nėra. Melagiai! Lietuvių mokytojų yra ne mažai ir visi jie nori int Kauno gubernijų atsikelti, bet jų činauninkai neįleidžia. Kandidatų int mokytojus iš lietuvių yra daug, bet nėra jų tarpe tokių, kurie apsiimtų maskolystės ir pravoslavijos apaštalais būti. Lietuviai mokytojai nori tikrą švietą duoti savo broliams, todėl činauninkai jų neapkenčia. Tiesa, paskyrė kelis lietuvius mokytojus Kauno gubernijon, bet dabar pamatė, kad jie nėra maskolių bernais, nekvaišina, bet švietia jusų vaikus, tai ir pradėjo juos ne tik iš Kauno gubernijos varyti, bet dar kalėjimuosna gązti. Vyrai! Neduokime tiems mųsų tautos novidonams taip savavališkai elgtis ir mums prapoltį rengti. Neduokime jiems varginti lietuvių mokytojų, kurie per kruviną kovą int Kauno gubernijų įsilaužė. Už kiekvieno lietuvio mokytojaus atstatymą atkeršykime jiems išvarymu iš Lietuvos dešimties mokytojų maskolių, kame jie dar yra uošališkę. Darykite tokiose vietose valsčių suėigas ir nutarkite visiškai uždaryti mokyklas, jeigu neduos lietuvio mokytojaus, o maskoliai laikykite kuogreičiausiai iš mokyklos išanešinti. Kur bus atstatytas mokytojas lietuvis – neapleiskite jo, neduokite mųsų nepriteliams džiaugtis iš jo vargo. Tegul valdžia atstato, bet jųs neatstatykite ir mokėdami jam algą iš mokyklos neišleiskite, o direkcijai praneškite, kad jums geresnio mokytojaus nereikia ir kad kito int mokyklą nepriimsite. Kur lietuviai mokytojai jau atstatyti, o jų vietose sėdi kiti, nors būtų ir lietuviai, varykite juos laukan, nes tai yra mųsų nevidonai, maskolių bernai. Vyrai! gana jau tiems bianrybėms mus apgaudinoti, parodykime, kad supratame jų darbus ir gražius žadėjimus. Padarykime dabar galą jų šunybėms. Tokių begėdiškų darbų, kokius dabar Kauno direkcija pradėjo su lietuvinis mokytojais daryti, mes ne nuo maskolių činauninkų neitikėjome.

Taigi ir mes darykime tą, ko jie sau žygiu nuo mųsų gal nelaukia. Varykime laukan visus maskolius mokytojus be jokio pasigailėjimo! Maskoliai mųsų nesigaili ir mes jiems tuo pačiu atmokėkime. Nemiškime jų, turtų nenaikinkime, bet ir savo kampe nepalikime. Lietuviai! Dabar atėjo laikas pribaigti kovą už tautišką mųsų mokyklą, kur lietuvis mokytojas mųsų vaikams lietuviškai tikrą mokslą duotų. Maskolini mus priverstoti int kovą. Taigi stokime visi, idant ši kova būtų jau paskutinė, kad maskolių mokytojų daugiaus nė dvasios nebelikių mųsų krašte.

Šalin maskolinimas! Šalin maskoliai mokytojai, pravoslavijos ir maskolystės apaštalai! Lai gyvuoja mokytojai lietuviai, lai gyvuoja lietuviškoji mokykla!

Lietuvių Mokytojų Sąjunga

1907 m. Vasario mėnuo.

J. Urbšio I, S. Zaskevičiaus XV, XIX), Karo Archyve (A. V. Bičiūno V, Briedulio IV, P. Gudelio IV, V. Kvederavičiaus I. J. Laurinaičio I, II, IV, V, Linkevičiaus I, St. Miliausko I, Sabalio V, J. Vegėlio II, V; Bizoko I, Budrevičiaus I, S. Butkaus I, Chamanskio III, I. Danilovo II, Giedraičio I, III, Gužo I, Karpenkos III, J. Kilčiausko III, J. Kuzminskio III, J. Lingės V, L. Lingevičiaus V, B. Pagurecko V, P. Račio V, Raštikio III, Saikevičiaus III, Stukelio III, Umbrazo III, Uspenskio I, V. Vitkausko II—III, S. Zaskevičiaus V, S. Žukaičio V). Šiaip šiems laikams kiekvienų sukaktuvių proga nemaža įvairių atsiminimų laikraščiuose ir žurnaluose. Knygomis dar J. Pranaičiukė (Laisvosios Lietuvos aplankyti, 1928). *Vc. B-ka.*

Atsipeikėjimas atgavimas žado, grįžimas į normalią psichinę būklę, besąmonės būčiai praėjus.

Atsiradęs P. Leono slapyvardis (1897—1899).

Atsirūgimas išėjimas rūgštaus skystimo iš skrandžio į burną dėl blogo virškinimo. Tai atsitinka dažniausiai dėl maisto rūgimo ir atsiradimo organinių (acto, pieno, sviesto) rūgščių, sumažėjus arba visai išnykus skrandžio virškinamajam skystimui (sekrecijai). Be to, A. gali įvykti, kada virškinamųjų sulčių atsiranda per daug. Rūgštims nustelbti, be ko kita, vartojama soda.

Atsiskaitomieji rūmai ž. Clearing House.

Atsiskyrėlis, gr. anachoretas (ž.), eremitas (ž.), lot. solitarius (lygu gr. monachos) vienuolis, į tyrus ar šiaip nuo žmonių pasitraukęs maldininkas, seniau pas mus iš lenk. pustelninku vadintas. A. žinomi rytuose hebrajams, indams (VI a. pr. Kr. Buddha Sakja muni, kur muni atsiskyrėlis, ir kiti ligi pat mūsų laikų), krikščionims ir kitiems. Krikščionių A. vpačiai padaugėjo Egipto, Libijos ir kituose tyruose, III—IV a. padidėjus bažnyčios persekiojimui. III a. šv. Povilas tebietis, IV a. šv. Antanas komanietis, šv. Atanazas, šv. Antano sekėjas Hilarionas, dažnai po žvėrių kailiu gyvenę (gr. skytos), laikomi atsiskyrimo pradininkais ir nustatytojais. Savo pavyzdžiu patraukdami kitus, A. virto dažnai vienuolynų steigėjais (ambrozionų, augustinionų, avelionų, bazilionių, eremitų, jeronimiečių, kame[n]dul[i]ų, karmelitų, kartuzų, kliarisiečių ir kt.). V a. šv. Simanas kilikietis davė pradžią stylitams (ž.), stulpininkams, kurie stovėjo įsitaisę ant stulpų; panašiai Indijoje A. stovi nejudėdami. Lietuvoje dar XVIII ir net XIX a. prie bažnyčių (pvz., Šiaulių) gyvendavo A., dėl savo pamaldumo žmonių labai gerbiami ir ilgai dar po mirties minimi.

Atsistatydinimas numato tokį darbo ir pareigų santykį, kuris nėra kilęs iš sutarties. Santyky, pagrįstam sutartimi, netenka kalbėti apie A. Ten santykis likviduojamas arba sutarties įvykdymu arba jos nutraukimu. Šiaip, pvz., valstybės tarnautojų (valdininkų) teisinė būtis yra ne sutartinė, bet objektyviškai etatinė arba reglamentinė, nustatyta teisės nuostatais. Išskyrus kai kurias ypatingas valstybės tarnybos prievoles, kaip karo prievolė, šiaip bendrosios valstybės tarnybos prievolės nėra. Kiekvienas pilietis, kuris sutiko valstybei tarnauti valdininku ir tuo pačiu, būdamas paskirtas į kurią nors pareigą, atsidūrė teisinėj tarnybos būty, nėra šiuo nustojęs savo bendrosios asmens laisvės, kurios vardu jisai visada galės atsistatydinti, t. y. pereiti iš tarnybinės valdininko į bendrąją piliečio teisinę būtį. Šiam užtenka piliečio - valdininko pareiškimo. A. ir likviduojamas ypatingas piliečio santykis su valstybe. Atskirą A. rūšį sudaro monarchijoje valdovo vadinamoji abdikacija (ž.). Paminėti dar tenka respublikos prezidento ir ministerių A. Lietuvos valstybės prezidentui atsistatydinus, jo pareigas laikinai eina ministeris pirmininkas ir tuoj turi būti renkamas naujas valstybės prezidentas. Naujoji Lietuvos konstitucija nenumato priverstinio valstybės prezidento A. Senoji gi Lietuvos valstybės konstitucija (1922) buvo numačiusi ir tokį atsitikimą, kai valstybės prezidentas būva atstatydintas (45 §). Atsistatydinus valstybės prezidentui, naujasis renkama naujam kadencijos laikui, t. y. septyneriems me-

tams, o ne tik likusiam senojo prezidento neatprezidentautam laikui. Valdovo abdikacija konstitucinėje monarchijoje ir respublikos prezidento A. demokratinėje parlamentinėje respublikoje pasižymi dar tuo, kad valstybėse, kuriose reikalaujama kontrasignacijos (ž.), tik abdikacija ir A. kontrasignacijos nėra reikalingi. Ministerio A. (dimisija) nuo savo vietos, teisių ir taip pat pareigų ėjimo gali įvykti laisva atsistatydinusio ministerio valia, bet ministeris arba net visas ministerių kabinetas gali būti priverstas atsistatydinti: parlamentinėse valstybėse — nustojus parlamento pasitikėjimo, skirtieji ministeriai — paliepus. Lietuvos valstybės konstitucijos (1928) 60 str. „Ministerių kabinetas ir kiekvienas ministeris skyrium atsistatydina, seimui išreiškus jam nepasitikėjimą ne mažiau kaip $^3/_5$ (trimis penktadaliais) visų seimo narių dauguma". Lietuvos valstybės prezidentas turi teisės atstatydinti bei paleisti tiek visą ministerių kabinetą, tiek atskirus ministerius.

Atsišaukimas kreipimasis raštu ar žodžiu į kitą asmenį, visuomenę, valdžią, ar valdžios kreipimasis į visuomenę. Pastaruoju atveju vartojami ir terminai manifestas (ž.), proklamacijos (ž.); Lietuvoje proklamacija tolygi atsišaukimui. A. siauresne prasme tolygi išspausdintam lapeliui, kuriame šaukiama ar visa visuomenė ar jos dalis padaryti tam tikrą politinį žingsnį. Įvairiais vardais A. žinomi v. Europoje nuo pat spaudos išradimo, kada masinis rankraščio dauginimas leido raginimą ar šaukimą paskleisti daugeliu egzempliorių dideliam plote. Ypač A. plečiasi XVI a. reformacijai prasidėjus ir vėliau per įvairias politines atmainas, revoliucijas, kontrevoliucijas ir kt. Nuo jų griežtai atskiriami tokiais pat lapeliais spausdinami valdžios organų įsakymai, aplinkraščiai, seniau D. Lietuvoje vadinami apgarsinimais, apnašymais, gromatomis (šis terminas buvo taikomas dažniausiai bažnytinės vyriausybės įsakymams ar pranešimams, retkarčiais A. vietoje; palyg. slav. gud. hramota). Maž. Lietuva žinojo valdžios surašus, paliepimus, apsakymus, patentus, gromatas, prišaukimus. Lietuvoje pirmuoju A. siaura prasme (Acciszaukimas) pavadintas kreipimasis laikinosios sukilimo vyriausybės 1794 IV 30 „unt wisos gaspadorias, katrie giwiana uliczios, y miestelos ant wisos ziamies lituwos". Čia terminas sudarytas iš lenkų „odezwa", kuri pirmą kartą tik 1770 spaudiny teatsiradusi. A. prasme Lenkijoj paplito taip pat 1794. Iš tų pačių metų turime dar du atsišaukimus Palangos valsčiui, vieną 1794 IV 23 ir kitą 1794 V 5, bet pirmas A. nevadinamas. 1812 Napoleonui I į Lietuvą įėjus, du A., „gromatų" forma vysk. J. A. Giedraičio ir vienas berods paties Napoleono, lietuviškai M. Kairiūkščio verstas. Iš 1831 sukilimo nėra nei vieno lietu-

SUDAS SKARBA LYITUWOS SIOŁAYKA

Storaſtwa Palungos, kuri pyrmiaus priguleje Wiſkupuw Wyłniaus Kunyguw Maſſalſkiuy, dabar jaw yſz wales Rodos arba Wiresnibes Warſzuwas, taypogi yr yſz wales Rodos ſiołayka Wylniaus, ir atimta yr apwerſta unt Skarba Reciospolytas, Sudas Skarba Lyituwos ſiołayka apiemys cielay wyſus Walſcius, Majętnaſtis, Bagotiſtes, yr turtus buwuſius Wiſkupa Wylniaus, priżad ſawa apieka wyſokims Zmonyms, kurie Storaſtwoy Palungos giwen: Dieł togi apznaymyi; jog jaw po apiemyma Maiętnaſtiu unt Skarba, Walscius Palungos pawinas parſtoty prowotyia yr pameſty wyſas preciwnaſtys, kuries turieje ſu Kunygu Maſſalſkiu Wiſkupu Wylniaus, idant tyi giwentoja ſawa reykałuſy niekuł neyiſzkotu apiekas; ale idant ateytu i Suda Skarbawa, tay yr pas wiresnibe Skarba; kuryms Sudas priżad ścira yr tykra apieka yr ſprawiedliwaſty. Yr kaypo dabarciuw priſaka, idant butu, paſtuſzoy priſakimams Dwara, yr kap priżad ratawoty wyſumet anus pacius yr anu giwenyma; tayp ligiey, je Walścionys priſz Prowa bežinios Wiresniuju, yiſzkos ſwetymos pamacys, yr Dwaruw nenories buty paſtuſany, Sudas arba Wiresnibe toklus Walścionys yr Pamacnikus kap kriwditojus Skarba Publiczna, gawdis yiſzkodamy ſprawiedliwaſtys, yr kurius ras kaltus par macy Prowas karos. Ape tą raſzta idant wyſy giwentoja żynotu, Kunyga Plebona yſz Ambonu, o Magiſtrota Mieſtusy apſakity irą pawiny. Jſzduwta Wylniuy unt Suſerynkima Sudzin Skarba Lyituwos ſiołayka. Metusy 1794. Karwela Mieneſle, Dyino 23.

Kunyga Dawids Pilchauſkis Sufragons, Nominots, Prał: Wyln: Dep: Prezyd:
Untonas Ważynſkis Padkam: Aſzm: Dep:
Mateuſzas Nelubowicia Deput:
Florionas Doliwa Syrutis Sudz: Ziam: Kaw:
Petras Billings Deput.
Ygnotas Dąbrauſkis Sudz: Grad: Wylkm: Dep.
Xawieras Giedroytis Juraha Puſzor: Ziam: Wiln: Dep:
Placydas Traſzkauſkis Czesnikis Bries: Deput:

L. S.

Waluntis Preſmyckis Sada Skarba Lyitt: Siociesa Sekretorius.

Żynia diel Zmoniu Storaſtwas Palungos.

Laikinosios vyriausybės 1794 m. atsišaukimas

viško sukilėlių A., tik du pavyskupio Simano Giedraičio (vienas vyskupo J. Giedraičio vardu) ir barono Pahleno A. prieš sukilimą. 1848—1849 revoliucija Vokietijoje davė keletą lietuviškų A. prieš revoliuciją (jų keli rašyti Fr. Kuršaičio). 1863 sukilimą rengiant, M. Akelaitis (ž.) 1861 parašė, bet negavo išspausdinti A. — Gromata Wilniaus Senelio ir Pasaka senelio (eilėmis). Plačiau 1862 paplito rankа nurašyti A. su sulaužyto kryžiaus atvaizdu. Sukilimo vyriausybė išspausdino A. Nuog tikros Lenkų auksčiausi Wyresnibes (1863 I 23), Wiraj Kiemionis (ant Nauju Metu 1864), Mieli Brolej, kurie sermegas dewite (1864 II 10). Gromata Lenku rando leista int musu žmonis (1864), M. Akelaičio Mieli mano kumaj, Prietelej Susiedai ir Pažistami (1864 II 1). Prieš sukilimą vienas Muravjovo Apgarsinimas kaiminiems ūkininkams (1863 VI 2), Ukmergės bajorų vado Atsiszaukimas į Bajorus Ponus Kunigus (1863 XI 5) ir vysk. Valančiaus keli ganytojiški laiškai politinio turinio (1863 Pradžioj sumiszima, 1864 Tame łajke wisokiu nełajmių, Kas isz musų nedatiri ir kt.). Spaudos uždraudimo gadynėj A. kaip kovos dėl spaudos ir apskritai politinės kovos priemonė įsigalėjo tik jos pabaigoj. 1867 vysk. Valančiaus A. Brolej Katalikaj nukreiptas prieš raginimą emigruoti į Rusiją. 1878—1879 trys Maž. Lietuvos lietuvių pirmieji rinkimų A.; taip pat ir vėliau per kiekvienus rinkimus. 1883 pirmąjį politinį Didžiojoje Lietuvoje A., „Proletariato" partijos išleistą, išvertė J. Šliūpas, paskleidęs kartu ir kelis hektografuotus A., tos pačios krypties. Amerikon išvažiavęs J. Šliūpas 1885 skelbia A. į lietuvininkus viso svieto (dėl Liet. Balso leidimo). 1886 V. Bruožio A. Mieli lietuvininkai ir J. Mikšo Trumpas A. į viso svieto Lietuvininkus (dėl Aušros). 1890 Vl. Mačys parašė ir K. Grinius ištaisė pirmą A. dėl lietuvių spaudos: Broliai! Ieškokime, reikalaukime šviesos ir mokslo. Tais pačiais metais privatus A.: Pardavikai, pirkikai ir laužytojai katalikiškų bažnyčių Lietuvoje bus sunkiai nubausti. 1893 Amerikos lietuviai paleido A. dėl lietuvių spaudos: Mieli Broliai, kurie brangioje tėvynėje gyvendami turite nešti sunkų jungą svetimtaučių. 1894 Ant. Miluko du A. į Lietuvius L. Ivinskio Draugystės (dėl 1900 parodos Paryžiuje). 1895 Londone paleistas pirmasis liet. 1 gegužės A., kurių vėliau pasirodo kas metai

Do

Obywateli Wilenskiey Guberny, a osobliwie do mieszkancow w Powiatach przy Kurlandyi mieszkaiących.

Iego Imperatorska Mość raczył powierzyć moim głównym rozkazom, korpus wóyska, ktory tą cel ma, aby wybuchnione powstanie naruszaiące spokoyność i prawny porządek w Wilenskiey Guberny, znowu powrucić. — Gdy Ia w granice oney Guberny wstępuię, nie omieszkiwam więc mieszkańcom Guberny Wilenskiey obiawić, iż Ia iako przywracaiący spokoyność, z tą nadzieią między wami stanę, ze nieprzyiemna okoliczność nie przymusi mnie naruszaiących spokoyność srogiey karze poddać; i z tem ze każdego własność chroniona, i każdy w swoiey do tąd osiadłości będący nie naruszonym będzie. tudzież i za rekwirowane szczeguły dla potrzeb woyska, kwity wydawane będą, ktore pozniey likwidowane bycz maią. — Ia wzywam przytym mieszkańcow Guberny Wilenskiey, Naywyższą wolę i Łaske Iego Imperatorskiey Mości uznać, i spokoynie do swych mieszkań i zwyczaynych zatrudnień udać się, rawnież prawnym w tey Guberny będącym i przezemnie znowu ustanowionym zwierzchnosciom posłuszeństwo czynić, a razem też do swych powinności iako wierni poddani Iego Imperatorskiey Mości powrucić. — Iego Imperatorska Mość nasz nayłaskawszy Pan i Monarcha przysłał do mey głowney kwatery Xięcia Symona Giedroycia, rzymsko-katolickiego Biskupa i Coadiutora samogijskiego; on: obywatele Wilenskiey Guberny! będzię wam wiary godny tłumacz oycowskich mysli naszego Nayłaskawszego Monarchy. — On was upewni, ze wy przy swey religii i swych prawach ochraniani będziecie. Uwierzcie słowom Xięcia Giedroycia! on iest wasz rodak, on iest główny rządca duchowienstwo waszych Kosciołow; Idzcie spokoynie i bezpiecznie do swych domow i używaycie daley dobrodzieystw prawnego porządku, ktory tylko utrzymuie obywatelskie towarzystwo. Nieporządek zaś, i nie prawny stan rozrywa wszystkie towarzyskie związki i w trąca ludzi w nieszczęście. — Co z was będzie, kiedy wasze role nie uprawione zostaną? rzucicie oko na przyszłość i przewiduycie ten smutny stan do ktorego wy dążycie. Ia znowu powtarzam: Idzcie spokoynie i bezpiecznie do swych domów i rzuccie broń od siebie a do tychczasowo ma wszystko bycz darowano i zapomnieniu zostawiono. — Iezeli zaś macie krzywdy i prawne skargi to obroccie się z ufnoscią do mnie. z ukontentowaniem będę Ia zastępea waszych prawnych żądań. Mitawa dnia 10go Apryla 1831 roku.

Generał-Gubernator Liflandy, Estlandy i Kurlandy, Generał-Porucznik,

Baron von der Pahlen.

Giwentoiams Wilniaus Gubernios a daugiam ant Groniczios Kurlandies Gubernios pawietu.

Wysuaukszcziausiu Imperatoriu pasydaboje. Korpusa Wayska, pazuoczita ant pagranzinį ma atgul spakaynastes ir pagal prowos pariedka Wilniaus Gubernio, par kaltinga bunta iszwersta, atidoti ing mana głowna Wiresnibe. — Jeidams asz dabar ing Wilniaus Gubernio, pirmiaus pastanawiiau abznaymínti Giwentojams tos Gubernios, jogiey asz iejnu kapo pakajaustojes, su tuo Nodieję, kad tos paskutines priklastes nedaswiedcziliu, kad tureczio Kaltingus Pumaystitojus Spakaynastes, atidoti ant Korones pagal prowos, jogiey uczłaykisiu Kożna wiena pri ano turtus, ir duosiu apieko ant užłaykimo ano, ir jogiey už reykataujenczius prowentus del wayska Wysuaukszcziasiey man pawierita iszduodamas bus Kwitos, pagakurio bus padirbtas rokundas, ir bus uszmokieta. — Ale pri tam asz paszauku Giwentojus Wilniaus Gubernios, jogiey Patinie Mitarzirdistes Jomilestos Imperatoriaus Spasabus, ir pametie kinigtus ejtum kożnas su pakaju ing Sawa namus, pri sawa kożnos dienos darbu, jogiey pasuszni butum toms wiresnibiems, kokies pirmu buwa tyo Gubernio, kuries aszdabar pagrantisiu, ir tokiu. Spasabu sugriusziu ing pawinasti wiernu padonuju. — Wysuaukszcziausiu Imperatoriu pasidaboje prisakiti, kad Zemaycziu Rimoka Katolicziszkas Wiszkupas ir Koadjutoris jo Kunigayksztis Szymonas Giedraytis pributu ing mana Kwatiera Sztaba, ans bus jums, Giwentojey Wilniaus Gubernios, tikru tłumoczitoju, Tiewiszku Jomilestos Imperatoriaus apling jus storoniu, ans jus pawieris, jogiey ius beparicziadas paliksti pri Sawa wieros ir prowu, wierikiet Zodżiams kunigayksztesia Giedraycziu, ans ant tos Zemes, ant kurios ir jus, ira gimes, ans jusu Baźniczios Galwa. — Wayksztcziket pakajuy ir Spakaynastie, ir tiesziklietes Wayskumi pagal prowos pariedka, jogiey tas pariedkas uszturtin tiktay pazitkus giwentaju o Kożnas neparledkas ir bewiresnibe wed ing prapulti — grinszket dirbti łaukus sawa, pamislikiet ateinanczes neszczesties, kad iusu łaukay paliks ne pasieti, kad par to ne turiesti ira anuo, błagostowingo waysiaus — asz dar autra karta Sakau, Grinszkiet Pakajuy ir spakoynastie Namuo, pameskiet ginkłus, o wisi preejusi jusu darbay bus jums dowenoti ir uesmirszti. — Kad jus turet kokies sprawiedliwas Skargas, su gieru wieru ejket pas manes, man łabay patiks buti jusu uszstotoju. Rasziau Miesti Mintaujo deszimto dieno Aprili Mienesi 1831 Metuosi.

Generołas Gubernatorius Liefiendijos Estlandijos ir Kurlandijos, Generołas, Porucznikas,

Baronas Palens.

Barono Paleno 1831 m. atsišaukimas

Prūsuose ar D. Lietuvoje nelegaliai spausdintų (1897 pirmas toks Rygoje). 1897 V. Kudirkos parašytas A. Broliai Lietuviai (dėl lietuvių spaudos). 1898 vienas seniausių LSDP A.: Draugai Darbininkai; šios organizacijos A. skaičius kas metai didėjo. 1898 K. Griniaus A.: Broliai Lietuviai! Visur kalbėkime lietuviškai; V. Kudirkos ir K. Griniaus: Jau 40 metų netoli; Mieli Broliai. Maskolius nedaleidžia Jums Spausdinti knygas. Dar 1897 A. Morauskio lietuviškai, lenkiškai, prancūziškai, angliškai ir vokiškai parašytas Atsišaukimas lietuvių į visą civilizuotą svietą (1897 IX 30), Appel de la Nation Lithuanienne, pasirodė 1898 atskira knygutė. 1899—1903 dėl smarkių lietuvių inteligentų persekiojimų A. skaičius kiek sumažėjo. 1899 Brangus Broliai ir sesers, K. Griniaus Broliai ir Sesers Ne pasiduokime Maskoliams (kitas leidimas 1902); 1900 K. Griniaus Kas turi ausis teklauso, 1901 Tėvynė pagelbos šaukias. 1903 Jauniems kareiviams (32.000 egz. LSDP A.). 1904—1906 A. skaičius smarkiai išaugo politinio gyvenimo sąlygoms pakitėjus. Spaudos leidimas, karas su Japonija, Rusijos revoliucija, jos aidas Lietuvoje, rinkimai į Dūmą, nauji politiniai ir kultūriniai iškilę tuo laiku šūkiai iškloja visą Lietuvą A., spausdintais Maž. Lietuvoj ir Didžiojoj nelegaliai, šapirografu ar hektografu dauginamais, mėtomais naktimis, klijuojamais prie stulpų, siuntinėjamais paštu, rašomais visam kraštui, ar vienai vietai. Daugiausia jų gamina LSDP (1905—1906 šimtai tūkstančių egzempliorių), „Draugo" organizacija, kuri laiką Liet. dem. partija ir Liet. valstiečių sąjunga. Revoliucijai atslūgus ir reakcijai prasidėjus, mažėja skaičius A., kuriuos vėliau beveik išimtinai gamina LSDP. Vokiečių okupacijos laikais Vilniuje nelegaliai atmušami keli A., įvairių politinių srovių leidžiami ir platinami per rankas. Lietuvos nepriklausomybę paskelbus A. virsta normaline politinės kovos priemone visų krypčių partijoms ir organizacijoms. Didesnio vidaus ar išorinio politinio krizio laikais ir vyriausybė neretai kreipdavosi į kraštą atsišaukimais. Ž. Manifestas, Proklamacija.

1862—1863 m. atsišaukimas

Mieli Broliai,

Kurie brangioje tėvynėje gyvendami turite nesti sunkų jungą svetimtaučių!

Mes, Amerikos lietuviai, kurie dėlei visokių priežasczių turėjome palikti brangią tėvynę, czionai toli nů musų Motinos Lietuvos, nepamirsztame apie Jus, mieli broliai, ir rupinamėsi kiek musų menkos pajiegos (sylos) pavelyja apie suteikimą sziokio tokio palengvinimo ir Jumis.

Skaudu mums darosi ant szirdies, kad isz tolimos žemės prisiżiurome Jųs padėjimui ir matome, kaip Jus spaudžia Jųsų prieszai ir kaip da daugumas isz Jųsų nenori pažįsti savo padėjimo.

Maskolius Jums nedaleidžia Jųsų mislių iszreikszti, nedaleidžia Jums spausdinti (drukavoti) knįgų ir laikraszczių, nei jų skaityti, norėdamas Jus sulyginti sů gyvuliais, kurie negali iszreikszti žodžiais savo norų ir supratimų, taip ir Jus tokiais nori padaryti Jusų prispaudėjas, neleisdamas Jums vieszai arba publicznai, tai yra per knįgas ir laikraszczius iszreikszti, ką Jųs mislijate, ko Jųs norite, žodžiu sakant nori, idant Jųs tamsybėse, be mokslo, be apszvietimo vaikszcziotumėte, kad svietas apie Jus nežinotų, Jus už numirusius laikytų, o Jųsų prieszai visaip kaip galėtų Jus engti arba kankinti.

Isz szito Kalvarijos „naczalnik'o" paliepimo, kuris jį slapta iszsiuntinėjo po visus vaitus, žemėkius ir t. t., o kurį ir kiti „naczalnik'ai" Lietuvoje iszsiuntinėjo savo žemesniemiems szuneliams, mato kůiszkiausiai, jog maskolius kaip anas liutas tykoja tik, idant pasaikinti musų knįgas ir raszstus, kad mes negalėtumėme kytrumo įgauti ir, kvailais budami, visame kame jo klausytumėme.

Taigi broliai, pasirodykite iszmanancziais vyrais, vertais vardo lietuvių, krikszczionių: griebkitės prie skaitymo knįgų ir laikraszczių lietuviszkų, isz kurių dasižinosite, kaip turite elgtis, liaukitė gėravę, vaidęsi (nesutikę), pameskite visokias bylas arba provas, gyvenkite tikrai brolliszkai, prisilaikykite tvirtos vienybės, viens kito, Dievo apsergėk, neskųskite maskoliui, viens kitam rodos nesigailėkite, visi viens už kitą stokite kaip siena, o tokiu budu nieko nepadarys Jums Jusų prieszai. Musų tėvų tėvai, kada laikėsi vienybės ir viens už kitą kaip žyds už žydą ėjo, tai ant viso svieto galingiausiais pastojo, turėjo po savo valdžia visą plotą žemės nů Jūdųjų iki Baltųjų marių, vardas Lietuvos, musų tėvynės tada buvo visur garbinamas. Kodėl-gi mes tą musų buczių vaikai negalėtumėme taip pat sątaikoje ir vienybėje gyventi?

Liaukitės broliai viens su kitu vaidyjęsi ir nesutikę, atsimikite, jog Jusų prieszu yra ne Baltrus ir ne Jokubas, kuris Jumis pievą iszganė, arba piemenį sukirto, bet anas burliokas, kuris tykoja, idant mus tarp savęs supjudyti ir paskui visus isznaikįti nů pavirszinės žemės.

Idant nebutų tarpe Jusų Judoszių, kurie iszdůda savo brolius maskolių žandarams ir policijantams, tad sergėkitės kaipo užsikrėtusio kokia limpanczia liga, tokio iszdaviko; nors jis Jusų butų ir prietelius geriausias, bet kad jis drįso pardůti prieszams savo brolį, atsižadėkite jo, nesznekėkite su jům, bėgkite nů jo, kaip nů pasiutusio žvėries, o tada susimažįs skaitlius tokių ilgalieżiuvių tarpe Jųsų ir Jųs galėsite lengviaus savo dalykais užsimti, t. y. rupįtis apszvietimu savo ir pagerinimu savo gyvenimo.

Dėl viso ko kas pas Jus tik pasidarė, tai praneszkite tůjaus mums į Ameriką, mes czia tai sunaudosime: žinodami, kur kokia nelaimė arba prispaudimas įvyko, ten mes pasirupįsime apie palengvinimą. Mes gyvename liůsybės žemėje: mes nesibijome jokių žandarų, nei palicmonų taigi galime daugiaus pasirupįti ir apie Jųs pagelbėjimą.

Amerikos Lietuviai.

Szitą laiszkelį perskaitęs, broli, padėk kitam ant kurio paczitki, jog nepaklas ant tavęs iliežuvio. Amerikietis lietuvis tegul nusiunczia szį laiszkelį savo pažįstamiems į Lietuvą.

Amerikos lietuvių atsišaukimas 1893 m.

Vac. Biržiška Lietuviškų knygų istorijos bruožai I 1930; („) Lietuvių Bibliografija, I—III; *A. Janulaitis* Spausdintieji ir nespausdintieji 1863—64 m. sukilimo raštai (Karo Archyvas I 1925 p. 207—232).

Vc. B-ka.

Atsiteisimas ž. Atgaila.

Atsitraukimas manievras, vartojamas kariuomenei iš kautynių išvesti (ž. Kautynės).

Atsivertimas 1) dorinis A. yra valios padarytas atsigręžimas nuo pikto į gerą, arba nuo doros atžvilgiu menkesnių dalykų į geresnius. 2) Religinis A. yra perėjimas nuo atšalusio arba neveiklaus religinio gyvenimo į veiklų. Taip pat nekrikštyto arba sektanto perėjimas į katalikų bažnyčią. Didieji atsivertėliai yra šv. Paulius ir šv. Augustinas.

Atskaita Centrališko Komiteto Susivienijimo Lietuvių Amerikoje oficialus SLA centro komiteto leidinys, pradėjęs eiti 1901 (vardu Atsiszaukimas in Susivienyjimo Lietuviu Amerikoje kuopas). 1901 pasirodė 1 Nr., 1902 (Atskaita) 2 Nr., 1903 3—6 Nr., 1904 7—10 Nr., 1905 11—14 Nr., 1906 15—18(19) Nr., ir t. t.; 1910 32 Nr.

Atskala 1) paprasta, kai pakrikštytas asmuo bent vidiniu būdu atsisako priklausyti popiežiaus, bažnyčios galvos, valdžios ar bendrauti su bažnyčios nariais. 2) Bažnytinis nusikaltimas, kai pakrikštytas asmuo to paties atsisako vidiniu ir išoriniu būdu, t. y. įkuria savo katalikų tikybą ar prisideda arba įstoja į jau esamą atskalūnų bažnyčią. Bausmės—įvykio ekskomunika ir t.t. *P. Malakauskis* Baudžiamosios teisės, 1928; *Ed. Eichmann* Das Strafrecht, 1920; *X. M. Cappello* De censuris, ²1925, *R. Salucci* II divitto penale, 1926.

Atskalumas yra uolenų ypatumas, kuriuo visos uolenos turi čia vieną, čia kitą savaimingo plaišėjimo pobūdį. Pagal atskalumo plokštumas uolenos skyla arba irstant eižėja. Tai parodo, kad bet kuri uolena nėra ištisinis kūnas, bet susiskirsčius dalimis. A. formų pasitaiko įvairių. Dažniausios — netaisyklingai poliedrinė forma, kada visa uolenos masė susiskaldo netaisyklingos smailiakampės formos gabalais. Šita A. forma būdinga daugiausia nuosėdinėms uolenoms (kalkėms, kvarcitams) ir vulkaniškoms uolenoms (diabasams, dioritams). Prismatinė - stulpinė forma, kai uolena susiskaldo taisyklingais daugiašoniais stulpais. Toki stulpai kartais pasiekia 100 m ir daugiau įvairaus storumo aukščio. Šitą A. formą vadina dar bazaltine, nes ji būdinga bazaltų uolenoms, nors pasitaiko ir kitų uolenų tarpe. Pasitaiko ir kitų formų (kūbinė, romboidalinė, plokštelinė ir t. t.). Techniškai A. palengvina laužyklose atitinkamos medžiagos ėmimą. Nepageidaujama kartais pasitaikanti smulki A. forma.

Č. P.

Atskalūnas asmuo, kurs pakrikštytas atsisako priklausyti popiežiaus valdžios ar bendrauti su bažnyčios nariais. Ž. Atskala.

Pirmojo tomo pabaiga

Lietuviškosios Enciklopedijos I tomo svarbesnės taisytinos korektūros klaidos

Psl.	Eil.	Išspausdinta:	Turi būti:
5	10 iš ap.	Talisės	Talsės
16	12 ir 13 iš viršaus:	etiologinės	etnologinės
17	30 ir 31 „ „	galininką (genetyvą)	genetyvą
18	4 „ „	ir teisme	ar teisme
26	14 „ „	iš pelenų	iš pelynų
26	3 iš ap.	$1-31=3$	$\|-3\|=3$
26	1 „ „	$\|a+bi\|=\sqrt{a^2+b^2}=(a+bi)(+abi)$	$\|a+bi\|=\sqrt{a^2+b^2}=\sqrt{(a+bi)(a-bi)}$
27	3 iš viršaus:	logaritmas	algoritmas
37	3 iš ap.	(kvintų)	(kvirito)
39	14 ir 15 „ „	desposití desposito	depositi deposito
74	14 „ „	lot. aipys	gr. aipys
79	8 „ „	1802	1862
90	4 „ „	Trio (ž.) Karalius	Tyro (ž.) karalius
98	17 iš viršaus:	(gr. nepaprašytieji)	(gr. neparašytieji)
156	15 iš ap.	Dirsupys	Darsupys
170	25 „ „	(1822—1886)	(1823—1886)
206	7 „ „	rektaseeurija	rektascensija
216	24 „ „	g. 1889	g. 1899
217	3 iš viršaus:	Napoleono laikais	Lenkų sukilimo laikais
247	7 „ „	1406	1401
251	12 „ „	Mikalojaus sūnus	Mykolo sūnus
266	2 iš ap.	$\sigma - 8^0 21'$	$\delta = - 8^0 21'$
272	5 „ „	$\sigma = + 49^0$	$\delta = + 49^0$
282	30 „ „	Lielupės	Gaujos
368	6 iš viršaus:	Kaloto	Saloto
368	25 iš ap.	Šarkupis Altupis	Šernupis Valktupis
375	25 „ „	1 km	1 m
377	3 „ „	Antonui	Atonui
387	2 iš viršaus	136 km	39 km
405—406	1 iš ap.	(Iš K. Pakšto Baltijos respublikų politinės geografijos, 1929)	(Iš Ir. Jono Lietuvių Amerikoj, 1899)
412	15 iš viršaus	Wisconsin valst.	Illinois valst.
413	1 iš ap.	neatvyksta:	teatvyksta:
415	13 „ „	231 tūkst.	235 tūkst.
417 tarp	14—15 iš ap.	———— reikia įstatyti:	Paaiškėjo, kad čia patiekiama tik Lietuvoj („Rusijoj") gimusių lietuvių skaičiai, bet kiek drauge su J. V. gimusiais of. 1920 cenzas rodo lietuvių (ž. 419 psl.).
421	1 iš ap.	Oliffside	Cliffside
421	10 „ „	St. Pau	St. Paul
439	13 iš viršaus	Marian Hilis. Hinsdale, Ill.	Marian Hills. Hinsdalle, Ill.
449	9 „ „	Serantone) South Bostone Brucktone	Scrantone) South Bostone, Brocktone
522	12 iš ap.	nuodingas žaltys	nenuodingas žaltys
550	7 „ „	12 km	37 km.
600	10 „ „	Anenometras	Anemometras
701	7 iš viršaus	T 25 VI 6	V 25/VI 6
720	12 iš ap.	Anotalmas	Anoftalmas
740	29 iš viršaus	rektaocenzija	rektascensija
778	1 „ „	g. 1844	g. 1884
884	23 iš ap.	Aquaedectus	Aquapendente
891	8 iš viršaus	(188 m.)	(1880 m)
„	„ „ „	(120 m)	(1420 m)
901	4 iš ap.	Al Haviri	Al Hariri
916	7 iš viršaus	Cefepolų	Cefiejidų
919	9 iš ap.	lot.	tot.
928	26 „ „	arkašó	arkasón
944	7 iš viršaus	skaičius II	skaičius π
967	1 „ „	1900	1800
992	1 „ „	Vert.	Biblijos vert.
1028	5 iš ap.	iš Hella	ir Hella
1079	25 „ „	lot.	tot.
1081	23 „ „	Glager	Gloger
1087	19—20 „ „	Rumax crispos, Rumax obtoritolius	Rumex crispus, Rumex obtusifolius
1112	14 iš viršaus	Haeckl	Hoel
1172	18 „ „	(Rytų Prancūzijos)	(Rytų Francijos)
1192	2 „ „	lot.	tot.
1214	8 „ „	C. Selenradontia	C. Selenodontia
1309	22 iš ap.	judrumas	sudrumas
1331	12 „ „	Feurbach	Peurbach
1343	12 iš viršaus	8 mėn. 18 sek.	8 min. 18 sek.
1400	26 iš ap.	Ateikis	Abelkis